MELLEKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1962

XVII. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Кадар:* Новый Уголовный кодекс Венгерской Народней Республики. — *Эрвин Чека:* О буржуазной и социалистической концепции установления фактов в уголовном прецессе. — *Живко Сталев:* Гражданский процесс и социалистические организации. — *Роберт Будвари:* Условия достоверности и успешности исследования группы крови для установления отцовства (происхождения). — *Марта Кнаппова:* Проблематика планового договора в чехословацком праве. — *Обзор: Калман Кулчар:* Изменяющееся общество — изменяющееся право. — *Янош Киш:* Международно-правовой режим Антарктиса. — *Ференц Пеце:* Обсуждение некоторых общих вопросов чехословацкой и венгерской науки истории права. — *Юридическая литература: Ласло Буза:* Сете Ханна: „Оговорки к международным договорам". — *Ласло Невai:* Надзор за законностью в гражданском процессе. — *Миклош Кремер:* К. Телбузов: „Договор поставки". — *Геза Херцег:* Ян Томко: „Внутренняя юрусдикция государств и ООН."

INHALT: *Miklós Kádár:* Das neue Strafgesetzbuch der Ungarischen Volksrepublik. — *Ervin Cséka:* Über die bürgerliche und sozialistische Auffassung des Tatbestandsfeststellung im Strafverfahren. — *Zsivko, Sztalev:* Das Zivilprozess und die sozialistischen Organisationen. — *Róbert Budvári:* Die Bedingungen der Zuverlässigkeit und des Erfolges der Blutgruppenuntersuchungen beim Vaterschaftsnachweis. — *Marta Knappová:* Die Problematik der Planverträge im tschechoslovakischen Recht. — *Rundschau: Kálmán Kulcsár:* Gesellschaft und Recht in Umwandlung. — *János Kiss:* Die Regelung der völkerrechtlichen Lage der Antarktis. — *Ferenc Pecze:* Tagung über einige gemeinsamen Fragen der tschechoslovakischen und ungarischen Rechtsgeschichts—Wissenschaft. — *Rechtsliteratur: László Buza:* Frau Hanna Bokor—Szegő: Vorbehalte bei den internationalen Abkommen. — *László Névai:* Aufsicht über die Gesetzlichkeit im Zivilverfahren. — *Miklós Krémer:* K. Telbizov: Der Lieferungsvertrag. — *Géza Herczegh:* Tomko, Jan: Innere Angelegenheiten der Staaten und die die Vereinten Nationen.

SOMMAIRE: *Miklós Kádár:* Le nouveau Code pénal de la République Populaire Hongroise. — *Ervin Cséka:* Les idées bourgeoises et socialistes relatives à l'établissement des faits dans la procédure pénale. — *Jivko Stalev:* La procédure civile et les organismes socialistes. — *Róbert Budvári:* Les conditions de la sûreté et de l'efficacité de l'examen des groupes sanguins en matière de la constatation de la paternité et de la filiation. — *Marta Knappova:* Les problèmes des contrats conclus en exécution du plan en droit tchécoslovaque. — *Revue: Kálmán Kulcsár:* La société changeante et le droit changeant. — *János Kiss:* Le règlement du statut de l'Antarctide en droit international. — *Ferenc Pecze:* Réunion de travail consacrée à certains problèmes communs de la science de l'histoire du droit tchécoslovaque et hongroise. — *Littérature juridique: László Buza:* Mme Hanna Szegő—Bokor: Les réserves aux traités internationaux. — *László Névai:* Le contrôle de la légalité dans le procédure civile. — *Miklós Krémer:* K. Telbizov: Le contrat de livraison. — *Géza Herczegh:* Jan Tomko: La juridiction intérieure des Etats et l'Organisation des Nations Unies.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES
RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN
Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor
Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere utca 10. Telefon: 114—893
Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója
Megjelenik havonta
Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál Budapest, V., József nádor tér 1. Távbeszélő: 180—850
Előfizetési díj: egy évre 72,— Ft, félévre 36,— Ft, negyedévre 18,— Ft. — Csekkszámlaszám: 61.292
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat Budapest, I. Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

62.6867 Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. – Felelős vez.: Lengyel Lajos igazgató

Tartalommutató
a Jogtudományi Közlöny XVII. 1962. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Halász Pál: A politikai és jogi tanok történetének tárgya, módszere, rendszere 133

Szemlecikkek

Csizmadia Andor: Antalffy György: Állam és alkotmány az athéni demokráciában. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 297 p. [Könyvism.] 317
Kulcsár Kálmán: Friedmann, W.: Law in a Changing Society. [A változó társadalom és a változó jog.] London, Stevens and Sons Ltd. 1959. XXVI, 522. p. [Könyvism.] 36
Vas Tibor: G. L. Seidler: Az imperializmus jogi doktrinái. Bp. Közgazd. Kiad., 1961. 202 p. [Könyvism.] 613

Államjog, Alkotmányjog

Tanulmányok

Ádám Antal: Az egyesületek és az állami szervek kapcsolatának főbb vonásai és problémái hazánkban 277
Bokor Péterné Szegő Hanna: A francia gyarmatbirodalom bomlása az alkotmányjogi változások tükrében 391
Katona [Zoltán]né Soltész Márta: Népi demokratikus államunk néhány elméleti kérdése az SZKP XXII. kongresszusa után 201
Zselev, Goszpodin: A Bolgár Népköztársaság alkotmányának módosítása 118

Szemlecikkek

Antalffy György: Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 561 p. [Könyvism.] 546
Iváncsics Imre: Bihari Ottó—Szamel Lajos: A tanácstörvény. Bpest, Közgazd. Kiadó, 1961. 496 p. [Könyvism.] 379

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Katona Zoltán: Észrevételek a „Problémák az ügyészi felügyelet normatív alapjai köréből" c. tanulmányhoz. 451
Kádár Iván—Németh Lóránt: Matematikai módszerek az államigazgatásban 187
Névai László: Problémák az ügyészi felügyelet normatív alapjai köréből 174
Szamel Lajos: Az utasítási jog alapjai 566
Török Lajos: Államigazgatási ellenőrzés — államigazgatási felügyelet 82

Szemlecikkek

Besnyő Károly: Jogi és szervezési feladatok a megyei tanácsok tevékenységében 120
Czili Gyula: Az állam központi és helyi szerveinek kapcsolata a KISZ szerveivel 248
Katona Zoltán: A közigazgatási jogsértések elleni jogorvoslatokkal foglalkozó stockholmi szemináriumról. [1962. jún. 12—25.] 530
Takács József: Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése. 1945—1961. 515 p. [Könyvism.] 666
T[rócsányi] L[ászló]: Capek, K.: Správa národniho majetku. [A nemzeti vagyon igazgatása.] Praha, Nakl. Ceskoslovenské Akad. 1961. 436 p. [Könyvism.] 490

Pénzügyi jog

Szemlecikkek

Nagy Tibor: Weralski, M[arian]: Kierunki reformy polskiego systemu podatkowego. [A lengyel adórendszer reformjának irányai.] Warszawa, 1960. 300 p. [Könyvism.] 262

Polgári jog

Tanulmányok

Asztalos László: Az érvénytelenség mint polgári jogi szankció 349
Eörsi Gyula: A Legfelsőbb Bíróság tulajdonjogi kérdésekben hozott döntései és a polgári jogalkotás szemléleti-módszertani problémái .. 557
Faragó László: Tapasztalatok az Általános Szállítási Feltételek alkalmazása körül 289
Görgey Mihály: A kellékhiba és a veszélyátszállás összefüggése, különös tekintettel a szállítási szerződésre 231
Knappová, Marta: A tervszerződés problematikája a csehszlovák jogban 24
Majoros Richárd: A vállalkozási (építési) szerződés 401
Margitay Iván: Szavatossági igények és gyakorlat a szállítási szerződések körében 631

Szemlecikkek

Géczy Kálmán: Rudolf Lóránt: Az elévülés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 253 p. [Könyvism.] .. 482
Krémer Miklós: Telbizov, K.: Szállítási szerződés. Szofija. 1960. [Könyvism.] 55
Márkus Ferenc: Szer, Seweryn: Własność spółdzielca. [Szövetkezeti tulajdon.] Warszawa, Panstw. Vyd. Naukove. 1960. 218 p. [Könyvism.] 374
Tadzser, Vitali: A szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti üzem fokozatos közeledése és egybeolvadása az állami tulajdonnal és az állami üzemmel 607

[1] Az évfolyam a 12. számmal (672) oldalszám zárul.

Munkajog

Tanulmányok

Garancsy Miháiyné: A szakmai alkalmasság és alkalmatlanság 590
Kertész István: Az azonnali hatályú elbocsátás .. 459
Mattyasovszky Pál: Társadalombiztosítási perek és társadalombiztosítással kapcsolatos perek 583
Pätzold, Erhard: A Német Demokratikus Köztársaság munkatörvénykönyve 239

Szemlecikkek

Eliáš Josef: Munkavédelem és az üzemi balesetek kártalanítása a csehszlovák szocialista jogban 533
Kertész István: Weltner Andor: A magyar munkajog. Egyetemi tankönyv. 1—2. köt. 2. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1960—1962. [Könyvism.] 551
Tóth Imre: Vitaülés Weltner A.: „Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban" c. monográfiájáról 367

Családjog

Tanulmányok

Bacsó Jenő: Az örökbefogadás jellege és a társadalomban betöltött szerepe 299
Pap Tibor: A vétkesség jelentősége a bontás szempontjából a szocialista jogban 507
Takács József: A magyar kapitalista családi jog történetéhez 102

Szemlecikkek

Páll József: Csiki Ottó—Simor Antal: Az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 201 p. [Könyvism.] 259

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Tanulmányok

Földes Iván: A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata a mezőgazdaság irányításának átszervezéséről 433
Németi László: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony 166
Szalóky László: A földművesszövetkezetek új mintaalapszabálya 342

Szemlecikkek

Domé Györgyné: A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései. Szerk. Seres Imre. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 473 p. [Könyvism.] 486
Takács Imre: A mezőgazdaság szocialista átalakulásának és fejlődésének jogi kérdései a Szovjetunióban. [Közzéteszi a:] Magyar-Szovjet Baráti Társaság jogtudományi szakosztálya. Szerk. Névai László. Bp. Egyet. ny. 1961. 127 p. [Könyvism.] 378

Büntetőjog

Tanulmányok

A Btk-ban meghatározott bűnösségről. [Írta:] Az ELTE büntetőjogi tanszékének munkaközössége 269
Horváth Anna: A kisebb súlyú bűntettek fogalma és elbírálásuk a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében 143
Horváth Tibor: Az emberi életet sértő bűntettek minősítési problémái az új büntető törvénykönyvben 333
Karev, D. Sz.: Az új szovjet büntetőtörvények .. 67
Kádár Miklós: A Magyar Népköztársaság új büntetőtörvénykönyve 1
Pintér Jenő: A kísérlet, mint a veszélyeztető bűntettek sajátos típusa 221
Szabó András: A fiatalkorúak felelősségre nevelése és különleges büntetőjogi elbírálása az új Btk-ban 216
Szalay József: A Btk. egyes kérdéseiről 385
Viski László: Minősítési kérdések a Btk. 258. §-ának alkalmazásánál 72

Szemlecikkek

Békés Imre: Barna Péter: A szocialista állam büntetőjogi védelme. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 501 p. [Könyvism.] 326
Földvári József: Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 348 p. [Könyvism.] 126
Horváth Anna—Szabó András: N. P. Grabovszkaja: Ugolovnopravovaja bor'ba sz presztuplenijami neszoversennoletnih v SzSzSzR. [A fiatalkorúak bűnözése elleni harc a Szovjetunióban.] Leningrád, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1961. 78 p. [Könyvism.] 615
Horváth Tibor—Vermes Miklós: Szaharcv, A. B.: O licsnoszt'i presztupnika i pricsinah presztupnoszt'i v SzSzSzR. [A bűnöző személye és a bűnözés okai a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. [Könyvism.] 320

Polgári eljárásjog

Tanulmányok

Budvári Róbert: Az apasági (származásmegállapítási) vércsoport vizsgálatok megbízhatóságának és eredményességének feltételei 18
Farkas József: A nemperes eljárások néhány elméleti kérdése 407
Hámori Vilmos: A peres felek kötelességei a polgári perben 642
Mattyasovszky Pál: Társadalombiztosítási perek és társadalombiztosítással kapcsolatos perek 583
Névai László: Törvényességi felügyelet a polgári eljárásban 51
Névai László: A bírói pervezetés a magyar polgári eljárásjogban 515
Sztalev, Zsivko: A polgári eljárás és a szocialista szervezetek 13
Vida István: A Vht. novellája és a munkabérből való közvetlen levonás 523

Szemlecikkek

Beck Salamon: A Legfelsőbb Bíróság eseti ítélő jogköre és az újítási perek hatásköri hovatartozandósága 192

Büntető eljárásjog

Tanulmányok

Bócz Endre: Az alapos gyanú a büntető eljárásban 576
Cséka Ervin: A ténymegállapítás burzsoá és szocialista felfogásról a büntető eljárásban .. 3
Csugonov, V. E.: A társadalmi vád a szovjet büntető eljárásban 152

Nagy Lajos: Büntető fellebbezési rendszerünk módosítása 439
Somogyi Endre—Szuchovszky Gyula: A hatósági boncolások elrendeléséről 356
Szabó Lászlóné: A büntetőjogviszonyok és a büntető eljárási jogviszonyok tartalma és kapcsolata 496

Szemlecikkek

Nagy Lajos: Gorphe, François: La psyhologie appliquée en justice. Traité de psychologie appliquée. Livre 7. [Az alkalmazott lélektan az igazságszolgáltatásban.] Paris, Presses Universitaires de France, 1959. 1575—1698. p. [Könyvism.] 329

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Bokor [Péter]né Szegő Hanna: A francia gyarmatbirodalom bomlása az alkotmányjogi változások tükrében 391
Raffay Györgyi—Szász Iván: A római szerződés néhány vonásáról 621
Ustor Endre: A VI. (jogi) bizottság munkája az ENSZ Közgyűlése XVI. ülésszakán 158

Szemlecikkek

Buza László: Bokorné Szegő Hanna: A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 311 p. [Könyvism.] .. 47
Herczegh Géza: Goa felszabadításának kérdése .. 254
Herczegh Géza: Tomko, Jan: Vnutorná právomoc státov a OSN. [Az államok belső joghatósága és az ENSZ.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akademie Vied, 1960. 283 p. [Könyvism.] 59
Kiss János: Az Antarktisz nemzetközi jogi helyzetének szabályozása 42
Kovács Károly: A laoszi helyzet 364

Nemzetközi magánjog

Tanulmányok

Boytha György: A teljesítési hely fogalma a nemzetközi vétel szemszögéből 91
Faragó László: Tapasztalatok az Általános Szállítási Feltételek alkalmazása körül 289

Szemlecikkek

Karlócai János: Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 318 p. [Könyvism.] 662
Vida Sándor: Boguszlavszkij, M. M.: Osznovnüe voproszü izobretatelsztva v mezsdunarodnom csasztnom prave. [A feltalálói jog alapvető kérdései a nemzetközi magánjogban.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SzSzSzR. 1960. 283 p. [Könyvism.] 264

Állam- és jogtörténet. Római jog

Tanulmányok

Gerics József: A királyi bírói jelenlét a XIII—XIV. század fordulóján 651

Szemlecikkek

Móra Mihály: Megjegyzések a római jog oktatásának néhány kérdéséhez 419
Pecze Ferenc: Ankét a csehszlovák és a magyar jogtörténettudomány néhány közös kérdéséről 46
Pecze Ferenc: Állam- és jogtörténetünk művelésének új vonásai 601
Rákos Ferenc: Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékei. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 303 p. [Könyvism.]: A proletárforradalom igazságszolgáltatása 469
Sik Ferenc: Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686—1708. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 347 p. [Könyvism.] .. 381
Vargyai Gyula: A III. magyar—csehszlovák állam- és jogtudományi konferencia 657
— —: Daxner, Igor: Ludáctvo pred Národnym sudom. (1945—1947) [A Szlovák Néppárt tevékenysége a népbíróság határozatainak tükrében.] Bratislava, 1961. 300 p. [Könyvism.] .. 431

Jogtudomány. Tudományos élet

Tanulmányok

— —: Kongresszusra készülünk... 493
Szénási Géza: Jogpolitikánk időszerű kérdései .. 61

Szemlecikkek

A[lth] G[uidó]: Az európai szocialista államok jogalkotása. [Német Demokratikus Köztársaság] 197, 477
Halász József: Az együttműködés fejlesztéséről a szocialista állam- és jogtudományi kutatás területén. [Az európai szocialista országok jogtudományi intézeteinek tanácskozásáról. Bp. 1961. nov. 15—18.] 113
M[árkus] F[erenc]: Az európai szocialista államok jogalkotása. [Bolgár Népköztársaság] .. 373, 661
[Lengyel Népköztársaság.] 314
[Szovjetunió.] 195, 612
Nagy Árpád—Tamás Lajos: Az V. Országos Tudományos Diákköri Konferencia állam- és jogtudományi szekciójának előadásai. [Pécs, 1962. máj. 3-r.] 308
N[agy] L[ajos]: Az európai szocialista államok jogalkotása. [Román Népköztársaság.] 428
[Nagy Lajos:] Új kubai jogi folyóirat: Revista Cubana de Jurisprudencia 432
Nagy Lajos: Index to foreign legal periodicals. Gen. edit. Dr. Howard, London, 1961. [Könyvism.]: Az állam- és jogtudományi folyóiratok új nemzetközi bibliográfiája 669
Révai Tibor: A Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény eddigi munkájáról 425
Takács József: Nagy Lajos: Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1958—1959. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 278 p. [Könyvism.] 430
T[rócsányi] L[ászló]: Az európai szocialista államok jogalkotása. [Csehszlovákia] 257, 543
Új könyvek. [Összeáll. Nagy Lajos — Benedek Jenőné — Román Lászlóné — Veredy Katalin:] 67, 130, 199, 268, 382, 431, 556, 671

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. 1962. 17—18. szám. Bp. Kossuth ny. 1962. 133 p. [a 6. számhoz]: Ua. 19—20. sz. Bp. Kossuth ny. 1962. 128 p. [a 12. számhoz].
A Jogtudományi Közlöny 1962. évi tartalommutatója. [a 2—3. számhoz] Bp. Kossuth ny. 1962. 6 p. .. ..

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XVII. 1962. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Alth Guidó 197, 477
Antalffy György 546
Asztalos László 349
Ádám Antal 277
Bacsó Jenő 299
Beck Salamon 192
Besnyő Károly 120
Békés Imre 326
Bokor Péterné Szegő Hanna 391
Boytha György 91
Bócz Endre 576
Budvári Róbert 18
Buza László 47
Cséka Ervin 3
Csizmadia Andor 317
Csugunov, V. E. 152
Czili Gyula 248
Domé Györgyné 486
Eliáš, Josef 533
Eörsi Gyula 557
Faragó László 289
Farkas József 407
Földes Iván 433
Földvári József 126
Garancsy Mihályné 590
Gerics József 651
Géczy Kálmán 482
Görgey Mihály 231
Halász József 113
Halász Pál 133
Hámori Vilmos 642
Herczegh Géza 59, 254
Horváth Anna 143, 615
Horváth Tibor 320, 333
Iváncsics Imre 379
Karev, D. Sz. 67
Karlócai János 662
Katona Zoltán 451, 530
Katona Zoltánné Soltész Márta 201
Kádár Iván 187
Kádár Miklós 1
Kertész István 459, 551
Kiss János 42
Knappová, Marta 24
Kovács Károly 364
Krémer Miklós 55
Kulcsár Kálmán 36
Majoros Richárd 401
Margitay Iván 631
Mattyasovszky Pál 583
Márkus Ferenc 195, 314, 373, 374, 612, 661
Móra Mihály 419
Nagy Árpád 308
Nagy Lajos 329, 428, 432, 439, 669
Nagy Tibor 262
Németh Lóránt 187
Németi László 166
Névai László 51, 174, 515
Pap Tibor 507
Pätzold, Erhard 239
Páll József 259
Pecze Ferenc 46, 601
Pintér Jenő 221
Raffay Györgyi 621
Rákos Ferenc 469
Révai Tibor 425
Sik Ferenc 381
Somogyi Endre 356
Szabó András 216, 615
Szabó Lászlóné 496
Szalay József 385
Szalóky László 342
Szamel Lajos 566
Szász Iván 621
Szénási Géza 61
Sztalev, Zsivko 13
Szuchovsky Gyula 356
Tadzser, Vitali 607
Takács Imre 378
Takács József 102, 430, 666
Tamás Lajos 308
Tóth Imre 367
Török Lajos 82
Trócsányi László 257, 490, 543
Ustor Endre 158
Vargyai Gyula 657
Vas Tibor 613
Vermes Miklós 320
Vida István 523
Vida Sándor 264
Viski László 72
Zselev, Goszpodin 118

1962 FEB - 3

XVII. új évfolyam 1. szám Budapest, 1962. január hó

BUDAPEST KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KÁDÁR MIKLÓS:
A Magyar Népköztársaság új büntetőtörvénykönyve 1

CSÉKA ERVIN:
A ténymegállapítás burzsoá és szocialista felfogásáról a büntető eljárásban 3

SZTALEV, ZSIVKO:
A polgári eljárás és a szocialista szervezetek 13

BUDVÁRI RÓBERT:
Az apasági (származásmegállapítási) vércsoportvizsgálatok megbízhatóságának és eredményességének feltételei 18

KNAPPOVÁ, MARTA:
A tervszerződés problematikája a csehszlovák jogban 24

Szemle:

KULCSÁR KÁLMÁN:
A változó társadalom és a változó jog 36

KISS JÁNOS:
Az Antarktisz nemzetközi jogi helyzetének szabályozása 42

PECZE FERENC:
Ankét a csehszlovák és a magyar jogtörténet-tudomány néhány közös kérdéséről 46

Jogirodalom:

BUZA LÁSZLÓ:
Bokorné dr. Szegő Hanna: „A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások" 47

NÉVAI LÁSZLÓ:
Törvényességi felügyelet a polgári eljárásban 51

KRÉMER MIKLÓS:
K. Telbizov: Szállítási szerződés 55

HERCZEGH GÉZA:
Tomko, Jan.: Az államok belső joghatósága és az ENSZ 59

XVII. új évfolyam 1. szám Budapest, 1962. január

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Magyar Népköztársaság új Büntetőtörvénykönyve

„Amilyen a társadalom léte, amilyenek a társadalom anyagi életének a feltételei, olyanok eszméi, elméleti, politikai nézetei, politikai intézményei".

Társadalmi létünknek, létfeltételeinknek tükrei azok az eszmék, elméleti meggondolások, elvek, politikai nézetek, amelyek az 1961: V. törvény, az új Büntetőkódex intézményeiben kifejezésre jutnak. Az új Büntetőtörvénykönyv keretébe foglalt büntetőjogi intézmények pedig visszahatnak létünkre, anyagi életünk feltételeire.

Az emberi szabadság, méltóság, jólét megtartásának és fokozásának hatékony eszközéül szánta a Magyar Népköztársaság Országgyűlése az új magyar Büntetőtörvénykönyvet is.

Meggondolt, rendszeres tudományos alapokon nyugvó munka eredményeképpen jutott el népi államunk jogrendszere kiépítésének arra a fokára, amelyet most már jelentős magasságban az új Büntetőtörvénykönyv is jelez.

Ez a kodifikációs munka több mint egy évtizede kezdődött az 1949:XX. törvénnyel, a Magyar Népköztársaság Alkotmányával. Az új Büntetőtörvénykönyv az alaptörvény elvein nyugszik, eszmeisége, erkölcsi tartalma ahhoz igazodik. Világnézeti alapja tehát a marxizmus—leninizmus. Ez egyfelől természetes, másfelől elengedhetetlen feltétel, mert a büntető igazságszolgáltatás alapvető célkitűzése: védeni a szocializmus építését, a népi demokráciát, a társadalmi tulajdont. Mindez együtt azt jelenti: oltalmazni a dolgozó nép biztonságát, szabadságát, növekvő jólétét. Ez a garanciája annak, hogy új törvénykönyvünk kulcs a helyes kriminálpolitika gyakorlati alkalmazásához.

A szocialista állam büntetőtörvénykönyvének osztálylényege az, hogy mit tekint bűncselekménynek, tehát hogy mit véd, és büntetési rendszerével mit kíván elérni.

E kódex elsősorban tartalmánál, a benne foglalt rendelkezéseinél, továbbá szerkezeténél fogva céljára alkalmas.

Az a tény, hogy a társadalmi lét és a társadalom anyagi létének feltételei a politikai intézményekre determináló hatásúak — természetesen — nemcsak hazai viszonyaink vagy akár a szocialista rendszer sajátossága, hanem általános érvényű. Az elméleti megállapítás közismert igazságának nem erősítésére, hanem illusztrálására idószerű, azonos fajú példa látszik alkalmasnak.

Az 1960. évben tették közzé a Német Szövetségi Köztársaság büntetőtörvénykönyv-tervezetét Bonnban. A tervezet általános indokolásának a bevezetője visszapillant a német állam büntetőjoga hosszú időn át bekövetkezett változásaira és egyúttal azokra a törvényelőkészítő munkálatokra, amelyek eredményeképpen a társadalmi változások folyamán a büntetőjogszabályok keletkeztek. Ebben a visszapillantásban olvasható, hogy az 1936-os német büntetőtörvényjavaslat — később törvény — „bár más társadalmi körülmények között keletkezett, de számos figyelemre méltó elvi állásfoglalást tartalmaz." A bonni törvényhozás a hitleri jogalkotást figyelemre érdemesíti, sőt méltóságát hangsúlyozza és új tervezetében ennek megfelelő intézményeket is rögzít. Az a mai állam, amely új büntetőtörvénykönyvében figyelemre méltat „náci" jogeszméket, ezzel is megmutatja, hogy milyen társadalmának a léte, milyenek társadalma anyagi életének a feltételei és ezeknek megfelelő eszméket, elméleteket, politikai nézeteket hirdet. Az, hogy milyenek ezek a politikai intézmények (amelyek közé maga a büntetőtörvénykönyv és annak rendelkezései tartoznak), mindenki előtt ismeretesek. Olyanok, amelyek tartalma, tendenciája a bonni államnak nemzeti és nemzetközi vonatkozásokban világszerte észlelt megnyilvánulásainak felel meg. A bonni kódextervezetből tehát olyan rendelkezések sem hiányoznak, amelyekkel fel lehet lépni azok ellen, akik az emberi szabadság eszméit igenlik, akik a hitleri Németország eszmevilága és gyakorlata ellen tiltakoznak.

Ki ne tudná, hogy kik ülnek a bonni Németország igazságszolgáltatási apparátusának felelős, különösen fontos pozícióiban.

Íme: a bonni kódex tartalma olyan, amit e tartalomnak megfelelő, jelentős számú bíró és ügyész 1945 előtt alkalmazni megtanult és megszokott.

A magyar Büntetőtörvénykönyv az Alkotmány állami, társadalmi, gazdasági rendszerünk, állampolgáraink személyének és jogainak védelmét parancsoló rendelkezésein alapul.

Megalkotásának módszere is hozzájárult ahhoz, hogy tartalma a népi állam polgárainak érdekeivel essék egybe.

Hazai Büntetőtörvénykönyvünk *tervezetét,* (amelyet az erre hivatott állami szervek, tudományos intézmények közreműködésével készítették) az ország szakhatóságai és tudományos intézményei tüzetesen megvitatták. A megvitatás eredményeképpen a kodifikációs munkálatokra kijelölt bizottság a tervezeten módosításokat hajtott végre. Ezt a módosított tervezetet a Magyar Népköztársaság kormánya 3131/1960. számú határozata értelmében az igazságügyi miniszter a legszélesebb országos nyilvánosság elé bocsátott vitára. Csaknem száz ankéton, soksok ezres számú részvevővel folyt az országos vita. A vitában részvevők előzetes felkészülését a tervezetnek minden érdeklődőhöz történt eljuttatása biztosította. Az országos vita jelentőségét, a törvényalkotásnak csakis a mi és a mi rendszerünkhöz hasonló államokban lehetséges ilyen módját és elméletét az új Btk országgyűlési javaslatának miniszteri indokolása megfelelően értékelte és tárta a nép képviselői elé.

Az új jogszabály jelentőségét kiemeli, hogy ez az első olyan magyar Büntetőtörvénykönyv, amely nemcsak elveiben, elméleti alapvetésében, hanem *minden rendelkezésében* a szocialista társadalmi rend terméke, amely a marxizmus—leninizmus világnézetének megfelelő gyakorlati próbát kiállott intézmények szem előtt tartásával készült.

Az ilyen jelentős jogalkotás születésekor az emlékezet előterébe sietnek azok az események, amelyek a magyar büntetőkodifikáció határköveit jelentik. Az 1790-ben történt II. József-féle törvények visszavonása után indult meg a büntető-kodifikáció Magyarországon. A XIX. századforduló éveiben a kodifikációs munkálatok eredményeit közzétették. Fayer László így ír erről: „A nemesek és nem nemesek jogegyenlősége tekintetében e munkálatok visszatükrözték a magyar közvéleményt, ami a francia események hatása alatt *némi* (kiemelés tőlem — K. M.) demokratikus fejleményeket mutat. Azonban ez eszmék még nem hatották egészen át az emberek gondolkodását és lelkületét. A megyékben inkább csak platonikus vitatkozás folyt e kérdések felett."

Az 1807-i országgyűlésen Nagy Pál képviselő „a nép állapotának a javítása" érdekében szólalt fel. A népelnyomó hatalom országgyűlési képviselői Nagy Pált e szavakkal szakították félbe: „Non stultiset". Tizennyolc évvel később pedig, amikor Nagy Pál ugyanerről szólt az országgyűlésen, nem gúnyos közbeszólás hangzott el, hanem akik 1807-ben félbeszakították, 1825-ben követelésén felháborodva hagyták el az üléstermet.

Az 1830-i javaslat még az akkori viszonyokhoz képest is retrográd volt.

Széchenyi „Hitel"-e, „Világ"-a ezidőtájt jelent meg. A Stádium — bár még nem nyomtatásban, de — kézirat formájában elterjedt és hatott az 1839—40-i országgyűlésen a kodifikáció ügyére. Döntés is történt, amelynek folyománya azután a Deák-féle 1843. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat lett. A kodifikáció ügyét abban az időben siettette és a haladás irányába terelte az a politikai persorozat, amelyet Wesselényi Miklós ellen, az „országgyűlési ifjak" ellen és Kossuth Lajos ellen indítottak. Deák Ferenc későbbi állásfoglalásaiból — többek között abból, hogy 1860-ban az Országbírói Értekezleten is az 1843. évi javaslat törvényerőre emelését szorgalmazta, kitűnik, hogy a XIX. század derekán a haladás, a szabadság, a biztonság eszközeként kívánták létrehozni az ország felvilágosodott törvényhozói az új magyar büntetőtörvénykönyvet. Az 1843. évi büntetőtörvénykönyv-javaslatról új Büntetőtörvénykönyvünk miniszteri indokolása méltán állapítja meg, hogy „.... ritka kivételként jogtörténetünk haladó eszmei terméke".

Törvényerőre sohasem emelkedett, mert hiányoztak azok a feltételek az akkori Magyarországon, amelyek a progresszív jogalkotás életbeléptetéséhez nélkülözhetetlenek. A szocializmus világméretű győzelme teremtett először más helyzetet. A szocialista államok — elsősorban a Szovjetunió —, gyakorlata a bűnözés elleni küzdelemben tette lehetségessé, hogy a koreszmének megfelelő, a dolgozó nép érdekeit, és csak azt, szem előtt tartó *egységes* büntetőkódex keletkezzék.

Megállapítható, hogy a felnőttre, fiatalkorúra, katonára vagy más fegyveres erő tagjaira egyaránt vonatkozó, és csak a szocialista viszonyok között lehetséges *egységes* büntetőtörvénykönyv a *maga egészében* alkalmas lesz hivatása betöltésére.

A jog és ezen belül a büntetőjog uralkodó sajátossága, hogy eszköz. Az emberi társadalomnak ugyancsak uralkodó sajátossága, hogy fejlődik. A társadalom fejlődése során újabb és újabb igényeket támaszt, ami azzal jár, hogy intézményei, tehát jogi intézményei is, mert az élet szolgálatára hívatottak, ugyancsak fejlődjenek. Alaposan remélhető, hogy ez a Büntetőtörvénykönyv a gyakorlat próbáját ki fogja állani. Az indokolás többször is rámutat arra, hogy a fejlődésre gondolt, kiemelvén a törvény helyes értelmezésének bírói feladatát.

A tudománynak általában az a célja, hogy *eredményeit* a gyakorlatban alkalmazzák. *A büntetőjogtudomány — ehhez képest — sajátos célú; eredményeit* tükrözi az 1961 : V. törvény, mégis célja éppen az, hogy a tudományos eredményeken alapuló törvény minél ritkábban és egyre ritkábban kerüljön alkalmazásra. E tör-

vény címzettje, tehát elsősorban az ország lakossága, a dolgozó nép, magából a Kódexből is tanulja a szocialista társadalmi együttélés szabályait, azt, hogy mit kell tennie, mitől kell tartózkodnia a büntetőjogi rosszallás elkerülése végett. A Büntetőkódex tehát puszta létével szolgálja elsősorban azt a célt, hogy alkalmazására mind ritkábban, majdan pedig egyáltalában ne kerüljön sor. Különösen fontos tehát, hogy a törvényt *mindenki ismerje és értse.*

Szalay László, a XIX. század haladó magyar politikusa és jogásza (akiről fővárosunkban utca van elnevezve, amelyben ma a Magyar Igazságügyi Minisztérium épülete is áll) 1840-ben az Országgyűlésen így szólt: „... A törvény nyelvezete legyen tiszta, egyszerű, szabatos és igyekezzünk mint belsőleg igazság, úgy külsőleg nyugalom és erő által a fenséges jellegét adni a törvénynek, ami a lelket hódolatra bírja." A rendi, a kapitalista Magyarországon ilyen törvényt nem lehetett alkotni. Az akkori törvény bonyolultsága nem a kifejezőkészség hiányának a következménye volt, hanem annak, hogy a népelnyomás eszközéül hozták létre. Napjainkban a Büntetőtörvénykönyvet *az egész dolgozó nép a maga számára* alkothatta. Az évszázad előtti követelmény teljesítésének a feltételei tehát megértek; a szocialista országok, köztük a Szovjetunió államainak a büntetőtörvénykönyvei, az érthetőség tekintetében a megoldáshoz követendő példaként állottak rendelkezésre.

Az olvasmányos és közérthető törvény rendelkezéseinek a legszélesebb körben történő propagálása a bűnözés elleni küzdelem hathatós eszközeként nélkülözhetetlen.

Nem kétséges azonban, hogy céljára alkalmassága mellett is, habár állandóan csökkenő mértékben, de alkalmazására még hosszú időn át sor kerül. A Büntetőtörvénykönyv rendelkezéseinek alkalmazása a vele, a társadalmi renddel összeütközőre hátrányt éspedig jelentős hátrányt jelent. A kriminális büntetés az újabb bűnözéstől vagy egyáltalában a bűnözéstől való visszatartás jobb eszköze akkor lehet, ha alkalmazása megfelelő.

Az 1961 : V. tv. büntetési tételei tekintetében kemény azokkal szemben, akik tudatosan szegülnek szembe a társadalommal, ha megátalkodottan, konokul, visszaesőként bűnöznek. Humánus azokkal szemben, akik e kategórián kívül esnek.

Jelentős mértékben fejlődött igazságszolgáltató apparátusunknak, elsősorban bíráinknak a kezébe nagy feladatot tett le a Kódex. Előtérbe hozta a bűnelkövetés motívumai vizsgálatának nagy ügyét, aminek legjobb példája a halálbüntetés tárgyában elfoglalt az az álláspontja, amellyel kifejezetten megszüntette a halálbüntetés abszolút jellegét.

A jó törvény jó alkalmazása megkívánja a jogalkalmazó széleskörű társadalomtudományi ismereteit, jogalkalmazóink elméleti felkészültségének állandó fokozását, hogy győzelmes legyen a harc a bűnözés csökkentésére, majd megszüntetésére.

Kádár Miklós

A ténymegállapítás burzsoá és szocialista felfogásáról a büntető eljárásban

I.

A ténymegállapítás a jogalkalmazási tevékenység igen fontos része. Nem mondhatjuk, hogy a büntető jogalkalmazásban a ténymegállapítás kérdései hazai viszonylatban maradéktalanul tisztázottak volnának s hogy e téren biztos elméleti alap állna a gyakorlat rendelkezésére. Pedig társadalmunk szocialista átalakulásának soronkövetkező szakaszaiban a jogszabályok — és ezek között a büntetőjogi normák — alkalmazásának alapját képező tények megállapítása egyre fokozottabb követelményeket támaszt. A büntetőjog rendszerén belül maradó társadalmi szabályszegések állandóan csökkennek ugyan, de a megmaradó bűnözés várhatóan növekvő bonyolultságot, sokrétűséget fog mutatni. A büntetőjogi felelősségrevonás alapjául szolgáló tények megállapításának feladata ezért komoly gyakorlati felkészültséget kíván, amelynek elmélyült elméleti megalapozottságra is kell támaszkodnia. A tények helyes megállapításához elméleti (marxista filozófiai) alapképzettség, büntetőjogi (eljárási és anyagi jogi) szakképzettség, továbbá különböző egyéb (kriminalisztikai és ezzel összefüggő műszaki, technikai, gazdasági, társadalmi, pszichológiai, orvosi és más) szakismeretek szükségesek.[1]

A ténykérdés problematikája — ilyen aspektusban — mint az elméleti és gyakorlati felkészültség fejlesztésének és a korszerű bűnügyi tudományok elsajátításának követelménye jelenik meg előttünk. E feladat megoldásán fáradozni nem öncélú elméletieskedés, hanem olyan kötelesség, amely a társadalmi-gazdasági viszonyaink állandó fejlődésével lépést tartó szocialista jogrendszerünk jellegéből és a jogtudományok mind magasabb színvonalon való mű-

[1] Vö. *Fogarasi:* Logika 4. kiad. Bp. 1958. 342. és köv., 378. és köv. old., *Állam- és jogelmélet.* Egyetemi jegyzet. Bp. 1959. 219. old.

velésének követelményéből folyik. Ma a büntetőjogi ténykérdés elméleti és gyakorlati problémáival való foglalkozás indokolt, és időszerű azért is, mert hazánkban a közeljövőben hatályba lépő új BTK számos új szabályozása szükségképpen felveti bizonyosfokú — közeli vagy távolabbi — eljárásjogi reform és ennek során a ténymegállapítást érintő büntető eljárásjogi szabályok tökéletesítésének igényét is. Álláspontok felvetése és nézetek kicserélése ezen a területen éppen olyan fontos, mint a büntető jogalkalmazás más területein. A Szovjetunió legújabb nagyjelentőségű büntetőjogi kodifikációs munkálatait is széleskörű előkészítő munka előzte meg, amelyek során számos alapvető és részkérdésben hangzott el javaslat a tudomány és a gyakorlat részéről és alakult ki termékeny vita. Nálunk is a most folyó és folytatódó büntetőjogi kodifikációban bizonyára a leggondosabban kimunkálandó kérdések között kell szerepelnie a bűncselekmények felderítésére, bizonyítására és ténykörülményeinek megállapítására vonatkozó törvényi rendezésnek. Ezúttal nem térhetünk ki a ténymegállapítási funkció tételesjogi szabályozásának megoldási változataira — sem de lege lata, sem lege ferenda — a burzsoá, illetve a szocialista büntető eljárási jogban. Az alábbiakban csak a ténymegállapítási tevékenység jogpolitikai tartalmát, burzsoá és szocialista koncepciójának alapvető különbségét igyekszünk megvilágítani, és végül a fejtegetések összegezéseként saját következtetéseinket levonni.

Bevezetőül hangsúlyozni szeretnénk azt a meggyőződésünket, hogy a fejlődés folyamán, amidőn a bűnözés mennyiségi visszaesése folytán a büntetőjogi pönalizáció köre újabb területeket enged át egyéb társadalmi rosszallást megvalósító szankcióknak, illetve az ezekkel foglalkozó szerveknek (társadalmi bíráskodás, fegyelmi, szabálysértési, államigazgatási, polgári jogi út stb.), a társadalmi szabályszegésekkel kapcsolatos *tények megállapításának fontossága* változatlanul fennmarad. Sőt a ténymegállapításnak és az ehhez vezető felderítési, bizonyítási, eljárási stb. eszközöknek és módszereknek jelentősége várhatóan nem csökken, hanem kidolgozásuk egyre növekvő komplexitást és ugyanakkor a legváltozatosabb esetiséget, differenciáltságot fogja igényelni. A jogi szankcionálás jellegének módosulása — a büntetőjogi szabályozásnak az egyéb társadalmi felelősségrevonási módok felé való eltolódása — nem vagy nem lényegesen érinti a mindenfajta társadalmi szankció alkalmazásának előfeltételét képező ténymegállapítási tevékenységet. Amellett a büntetőjog területén kidolgozott ténymegállapítási elvek és módszerek hasznosíthatók a társadalmi felelősségrevonás egyéb területein is, mert ott is a tények előzetes megállapítása szükséges bármiféle jogkövetkezmény alkalmazásához.

A bűnüldözési munka jelenlegi fejlettségi színvonalát és a gyakorlat idevonatkozó tapasztalatait tekintve — perspektívában — az is várható, hogy a *jogalkalmazás* két eleme: a ténymegállapító és a jogi szankciót érvényesítő tevékenység közül az utóbbi egyre kevesebb problémát vet fel és színvonalában is egyenletesebb, gyorsabb fejlődést ígér. A jogelmélet részéről ugyanakkor már rámutattak a jogalkalmazási funkció ténymegállapító elemével való foglalkozás nem kielégítő voltára a tudományban és a gyakorlatban egyaránt.[2] A büntető anyagi és eljárási jog művelésének mai fejlettsége és az elméleti kutatás eredményei sokkal hatékonyabb segítséget nyújtanak — valószínűleg még a közeljövőben is — a gyakorlati bűnüldöző és igazságszolgáltató munka jogi részének, a bűncselekmények jogi kérdéseinek elbírálásához, mint a ténykérdés megoldásához. Ha lehet jóslásokba bocsátkozni: a bűncselekmények jogi vonatkozásainak megítélése mindinkább könnyebb feladattá válik, ugyanakkor a ténymegállapító tevékenység nehézségei egyáltalán nem kisebbednek. Míg azonban a szorosan vett jogi értékelési tevékenység, a jogértelmezés stb. egyes kérdései állandóan a jogalkalmazás érdeklődésének homlokterében állanak, addig a jogalkalmazási funkció ténymegállapító elemének vizsgálata eléggé elhanyagolt terület, kellő elméleti és elvi jellegű gyakorlati méltánylásban nem részesül.

Az a körülmény, hogy a gyakorlatban jóval lassúbb a fejlődés, a ténymegállapítás, mint a jogi elbírálás színvonalában, jórészt éppen a most említett azzal a jelenséggel indokolható, hogy — az itt-ott maradványaiban még ma is élő burzsoá jogalkalmazási dogmatika és jogtudomány hatásaként — egészen a legutóbbi időkig az elmélet és a gyakorlat érdeklődése túlnyomórészt csak a szorosan vett jogi problémák felé fordult. A büntetőjog elméletében és gyakorlati alkalmazása területén éppen úgy, mint más jogterületeken meglehetősen háttérbe szorultak éppen a jogalkalmazás alapját képező tevékenységnek, a ténymegállapításnak a kérdései.

II.

A büntető eljárásbeli ténymegállapítás problémái a magyar *burzsoá* jogrendszerben kifejezetten alárendelt jelentőségűek voltak. Ez a körülmény azonban nagyon is érthető — alább röviden megvilágításra kerülő — társadalmi és jogpolitikai okokban lelte magyarázatát. A burzsoá jogalkalmazás tanában kialakult egyoldalú szemléletre *Szabó* Imre mutatott rá, amikor Moór Gyula idevonatkozó munkásságát bírálta. Szabó akadémikus kimutatta, hogy a burzsoá jogfelfogás a jogalkalmazás „logikai fogalmából kihagyja azt az elemet, amely a propositio minor-nak, azaz a tényállásnak megállapítására vonatkozik," ... hogy ... „igaz-e a tényállás, a

[2] *Szabó* Imre: Jogalkalmazás és törvényesség. M. Jog. 1956. évf. 5. sz.

vádlott követte-e el a bűncselekményt" stb. Továbbá: ... „a burzsoá jogtudomány nem tart feltétlen igényt arra, hogy a bíróság a valóságos tényállást tárja fel, hogy ítélete a valóságon, az objektív igazságon alapuljon, holott... a szocialista jogalkalmazásnak éppen ez a központi kérdése, mert a bizonyítás megfelelő minősége biztosítja a szocialista bíróságok ítéleteinek igazságos voltát."[3]

Igaz ugyan, hogy a magyar burzsoá büntető eljárásjogi tudomány behatóan művelt egyes olyan részterületeket, amelyeket az akkori szemlélet a ténymegállapítás központi problémáinak tartott a büntető eljárásban és főleg annak bírói szakában, a perben. Ilyen volt elsősorban a ténykérdés fogalmi körének a problémája. Ennek az esküdtbírósági eljárásban kikristályosodott külön vitaterülete: a *ténykérdés-jogkérdés* határai körül éles irodalmi harcok is dúltak, amelyek azután a törvényhozást is újabb és újabb megoldásokra késztették. Ez a kérdéscsoport a burzsoá eljárási jogban (a ténymegállapítás problémakörében) a többi részkérdéshez viszonyítva alapvető jelentőségű volt.[4]

A másik terület ebből a körből, amely ugyancsak élénken foglalkoztatta a burzsoá joggyakorlatot és tudományt: a büntető eljárás *előkészítő szakasza* volt. Bár az eljárásnak ez a szaka kapcsolódik a legközvetlenebbül a tények megállapításának (felderítésének, bizonyításának stb.) funkciójával, ebből az utóbbi szempontból a burzsoá jog még a ténykérdés-jogkérdés probléma kimunkálásánál is csekélyebb eredményeket ért el. A legtöbbször meddő rendszerviták (nyomozás-vizsgálat kettőssége, az előkészítő eljárás, a vád alá helyezés kérdései stb.) alig-alig érintették a lényeget, a büntetőper előkészítő szakának célját: a tényadatok egybegyűjtését és elsődleges megállapítását.[5]

Végül a ténykérdés-komplexumból leszűkítve kiragadott egyes más területeket (pl. a *bizonyítás* kérdéseit vagy az anyagi jogi összefüggésű — kedvenc — *„tettazonosság"* problémáját stb.) sem dolgozták ki elvi alapokon.[6]

De a részkérdéseknél is kevesebb figyelmet szentelt a hazai burzsoá jogalkotás, joggyakorlat és jogtudomány a ténymegállapítás elvi, átfogó kérdéseinek. A jogalkalmazás a kisszámú és az elvi összefüggések híjával megalkotott tételes szabályokra hagyatkozva, jóformán minden elméleti segítség és a gyakorlati jogesetek rendszerező-általánosító felhasználása nélkül próbálta megoldani a ténymegállapítás bonyolult feladatát a büntető eljárásban. Nem kétséges azonban, hogy a ténymegállapítás problémái iránti elméleti közömbösségben és a gyakorlat érdektelenségében burzsoá jog- és tudományszemléleti s végső fokon filozófiai — világnézeti háttér tükröződött. Ez a szemlélet az eljárásbeli ténymegállapítás funkcióját — miként az egész jogalkalmazást is — merőben elvont, gondolati jellegű, spekulatív tevékenységnek tekintette. A burzsoá felfogás előszeretettel minősítette „szellemtudománynak" a jogtudományt is,[7] amelynek területén szerinte — a jogi és az alapul szolgáló ténykérdések körében egyaránt — csakis absztrakt-dogmatikus-formalisztikus jellegű értelmezési feladatok jelentkeznek s még legfeljebb csak a „józan észnek", a szabályozatlan és szabályozhatatlan ösztönös jogalkalmazási rutinnak lehet bizonyos teret engedni.[8] Tényfel-

[3] *Szabó* Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Bp. 1955. 459. old.

[4] A tankönyvekben és egyéb átfogó művekben közölt fejtegetéseken kívül számos tanulmány, cikk foglalkozott a ténykérdés—jogkérdés problémával. L. különösen: *Baumgarten* I.: Tény- és jogkérdés. Bjogi tanulm. III. köt. Bp. 1916. 217—232. old., *uő.:* A felebbvitel ténykérdésben. U. ott. II. köt. Bp. 1907. 206—230. old., *uő.:* A semmisségi okok megjelölésének módjáról. U. ott II. köt. 356—377. old., *uő.:* Az esküdtbírósági eljárásról, tekintettel a kérdések szerkesztésének módjára. U. ott II. köt. 513—555. old., *Dombóváry G.:* A tény- és jogkérdés a bűnvádi gyakorlatban. Bp. 1912. M. Jogászegyl. Ért. új. f. 5. köt. 77. füz., *Szüts* M.: A tény- és jogkérdés határai körül. Jogt. K. — emlékkönyv. Bp. 1915. 702—730. old., *Degré* M.: Főtárgyalás az esküdtbíróság előtt. Bp. 1912., *uő.:* Az 1914 : XIII. tc. magyarázata. Pécs, 1914., *uő.:* Hatáskörök elkülönítése az esküdtbírósági eljárásban. Wlassics Gyula — emlékkönyv. Bp. 1912. 103—112. old., *Lukáts* A.: A cassationális eljárás a szakbírósági és esküdtbírósági ügyekben. Farkas Lajos — emlékkönyv, Kolozsvár. 1914. 223—248. old., *uő.:* Az esküdtbíróság. 3. kiad. Bp. 1910., *Vargha* F.: A semmisségi panasz. Bp. 1901., *Heil* F.: Adalék a tény- és jogkérdéshez. Jogt. K. 1908. évf. 1. sz., *Rónai* Z.: Az esküdtszék kérdése és a magyar esküdtbírósági reform. Bp. 1913. Huszadik Száz. Ktára. 53. sz., *Finkey* F.: A tény- és jogkérdés a Kúria előtt. BJT. XLIII. 113. és XLVIII. 82., *Zöldy* M.: Semmisségi panasz ténykérdésben. MJEÉ. 1941. 3. sz.

[5] Az összefoglaló munkák mellett napvilágot látott e tárgyú tanulmányok közül megemlítendő: *Kármán* E.: A nyomozás és a vizsgálat a gyakorlatban. MJEÉ. 1904., *Lukáts* A.: A bűnvádi per előkészítő része. Kolozsvár 1904., *uő.:* A vádaláhelyezés, közvetlen idézés és főtárgyalás. Bp. 1905., *Baumgarten* I.: Az előzetes eljárás reformja, i. m. II. köt. Bp. 1907. 14—105. old., *uő.:* A vádhatározatról, tekintettel a bűnvádi eljárás javaslatára, u. ott. 106—156. old., *Degré* M.: A vádaláhelyezési eljárásról. Balogh Jenő-emlékkönyv. Pécs, é. n. 74—93. old.

[6] A *bizonyítás* kérdéseivel a tankönyveken kívül alig foglalkozott monográfia vagy önálló tanulmány. L. idevonatkozólag: *Wlassics* Gy.: A bizonyítás tana a bűnvádi eljárásban. Bp. 1887., *Vámbéry* R.: A beismerés az angol büntetőjogban. Wlassics Gyula — emlékkönyv. Bp. 1912. 283—312. old. A *tettazonosság* problémáinak anyagi és eljárásjogi vonatkozásait egyaránt tárgyalták (ismét nem érintve a tankönyveket és átfogó műveket): *Baumgarten* I.: A tett azonosságának kérdéséhez, i. m. I. köt. Bp. 1907. 333—412. old., *Vargha* F.: Non bis in idem. M. Igazságügy. 31. köt., *Tarnai* J.: A tett azonosságról. u. ott. 34. köt., *Finkey* F.: Adatok a vád és ítélet viszonyához. BJT. XLV. 81., *uő.:* Tettazonosság és vádváltoztatás. BJT. L. 179., *uő.:* Tettazonosság és felülvizsgálat. BJT. LV. 8., *Heller* E.: Tettazonosság és azonosság. Knv. Bp. 1939., *Mecsér* J.: A tettazonosság problémája. Szeged. 1937. (Acta litt. univ.)

[7] *Pauler* A.: Bevezetés a filozófiába. 4. kiad. Bp. é. n. 124. old., *Halasi Nagy* J.: A filozófia kis tükre. 2. kiad. Bp. é. n. 56. old.

[8] A jogfilozófia újkantiánus irányzatának (*Stammler, Kelsen* és mások jogi formalizmusának) hatása tudvalevően igen erős volt hazai jogtudományunkra (*Moór* Gyula és működésének második időszakában *Somló* Bódog munkássága).

derítés, bizonyítás, ténymegállapítás: a büntető eljárásban ezek voltak azok a gazdátlan területek, amelyekben józan ész, logika, emberismeret, élettapasztalat stb. homályos jelszavainak cégére alatt az ötletszerűség, gyakran a tudatlanság, jobb esetben az ösztönösség, rosszabb esetben az osztályérdekektől vezérelt és olykor nagyon is tudatos hamisítás szabadon tért hódíthatott.

Nem volt tehát véletlen, hogy a burzsoá jogtudomány — közelebbről a büntető eljárásjog — művelői *általában* tartózkodtak a ténymegállapítás egész problematikájának még az ő felfogásuk szerinti tudományos megközelítésétől is. A szakirodalomban olyan monográfiák, tanulmányok, melyek a ténymegállapítást, mint önálló problematikát választották vizsgálódás tárgyául, alig jelentek meg.[9] Ugyanis — a burzsoá fogalmak szerinti, szorosan vett — jogkérdések területe — legalább is látszólag — még csak tűrte valahogy a végsőkig vitt fogalomelemzést, dogmatikus jogszemléletet, formalisztikus jogalkalmazást, sőt az igen sokszor kifejezetten ideológiai-politikai célú jogi „csürés-csavarást" is. A tények világában azonban e burzsoá ideológiai fegyvereknek már sokkal nehezebb volt a dolga. Itt kiderülhetett, hogy a jogszolgáltatási gyakorlatban (az egyes ügyek elbírálásánál) — mint általában a társadalmi gyakorlatban — az elvek, elméletek, tanok (az egész ideológia, ezen belül a jogi szabályozás), valamint az eseti jogi megoldások: nem függetleníthetők a valóságtól, a tényektől. A tények ugyanis minden ideológia alapját képezik és létüknek és megismerésüknek megvannak a maguk sajátos, objektív elvei és törvényszerűségei.

Innen van a burzsoá jogelmélet — és jórészt a joggyakorlat — idegenkedése a ténykérdés problémáitól. Ez az idegenkedés, a problémáknak és megoldásuknak a „józan ész" bizonytalan régióiba való küldése azonban távolról sem volt *csak* közömbösség vagy a nehezebb kérdésektől való szakmai „húzódzkodás". Ellenkezőleg, a látszólagos érdektelenség osztályérdekektől nagyon is tudatosan táplált — mondhatjuk —, „kollektív társadalmi-tudományos beállítottság" következménye volt. A tények világában, azaz a bűnözés társadalmi hátterében az objektív törvényszerűségek és összefüggések — a létezési mód, a megjelenési forma és a megismerési elvek, módszerek — feltárása, illetve feltárulása: ez volt az a legnagyobb veszély, amellyel számolni kellett volna akkor, ha a burzsoá elmélet és bűnüldözési gyakorlat nagyobb jelentőséget tulajdonít a büntető eljárásbeli ténymegállapítás problémáinak.

Érthető, hogy hazánkban a burzsoá *kriminológiai* kutatások is — melyek egyébként nálunk is, külföldön is jelentős mértékben a burzsoá-reakciós ideológiai célkitűzések szolgálatában állottak —[10] feltűnően csekély eredményeket értek el. Ez a tudomány a bűnözéssel mint ténnyel, társadalmi jelenséggel kezdett foglalkozni, természetesen a maga burzsoá elméleti kiindulópontjának korlátai között. A bűnözés okaival, megjelenési formáival, legalapvetőbb tényeivel való általános foglalkozás során bizonyos, a burzsoázia számára kedvezőtlen következtetések levonásától azonban nem lehetett elzárkózni. Nem lehetett teljes hallgatásba burkolódzni a bűnözés előidéző okai között pl. a nyomorról, a gazdasági kiszolgáltatottságról, műveltségi elmaradottságról stb., vagyis a dolgozók szellemi és anyagi kizsákmányoltságáról. Külföldön ezeknek bizonyos hangot is adott Lisztnek és iskolájának reform-irányzata a büntetőjogban. Attól persze óvakodni „kellett", nehogy a bűnözés ilyen társadalmi-gazdasági jellegű „oknyomozó" kutatása elvezessen a kriminalitás alapvető gyökereinek, a kapitalista viszonyoknak, illetve a bűnözés tényezői között játszott meghatározó szerepüknek a feltárásához.

Ezekkel is magyarázható tehát, hogy a kriminológiai kutatások burzsoá viszonyaink között nem „lendültek fel". A nevesebb büntetőjogászok közül egyedül *Vámbéry* tankönyvének volt mélyebb kriminológiai (társadalomtudományi) alapvetése.[11] *Angyal, Finkey* és a többiek munkásságát — bár volt néhány kriminológiai tárgyú irodalmi megnyilatkozásuk is — döntően a letűnőben levő dogmatikus, fogalomelemző jogszemlélet jellemezte. Csak *Irk* Albert és később még Hacker Ervin fordított figyelmet irodalmi tevékenységében az újabb büntető irányokra, így a kriminológiára, a börtönügyre és a kriminalisztikára is.

De a bűnözés tényei iránti általános (kriminológiai) érdeklődésnél is negatívabb eredményeket ígért a *konkrét bűnügyek tényei*, valóságos tényállása iránti túlzott vagy éppen tudományos jellegű kíváncsiság. Azt természetesen nem lehet állítani, hogy a burzsoá jogszolgáltatásban kivétel nélkül felületes, hanyag bírák, ügyészek működtek vagy kizárólag olyanok, akik szándékosan és „módszeresen" törekedtek arra, hogy egy-egy bűnügyben a tényállást hiányosan vagy tudatosan elferdítve állapítsák meg. Voltak köztük jószándékú, haladó szellemű humanisták is, akik munkájukban — ezen a szakmai területen is — lelkiismeretesek igyekeztek lenni —, persze nem az ilyenek voltak többségben. Az alaposság a tények maradéktalan feltárása körül mégis csak kivételnek számított. De hogy ez így volt, azt, a burzsoá világ-

[9] A részvonatkozások tekintetében idetartozó, már idézett (4—6. jegyzet) munkákon kívül említést érdemel: *Varga* F.: Ténymegállapítások az ítélőtáblán és a Kúrián. Jogt. K. LIII. 1916., *Stein* F.: Adatok a tényállás pszichológiai diagnózisához. Bp. 1907. MJEÉ. 38. köt 2. füz.

[10] L. erről részletesen *Vermes* M.: A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése. Jogt. K. 1960. évf. 1—2. sz. (I. és II. pont).

[11] Büntetőjog. I. köt. Bp. 1913. 1—33. old.

nézeti-politikai nézőpont oldaláról ítélve, érthetőnek és természetesnek is kell tartani.

Ha pl. a bíró „felesleges ügybuzgalomból" néha odáig ment, hogy a — rendszerint nem tőkés osztályhelyzetű — tolvajtól megkérdezte, miért lopott, — ezzel akarva-nem akarva okot adott olyan ítéleti ténymegállapításokra, amelyek a konkrét ügyben, de méginkább az ügy társadalmi kivetítődésében nem voltak kellemesek a jogszolgáltatási apparátust eszközként használó uralkodó osztálynak. A ténykérdés tartalma pl. esetleg olyan elemekkel „gazdagodhatott", hogy a tolvaj azért lopott, mert nem volt neki vagy családjának mit ennie, mivel fűtenie, ruházkodnia stb. Az azután már ismét természetes volt, hogy ha maguk az egyes tények sem voltak nagyon „érdekesek" a gyakorlati jogalkalmazásban, még kevesebb figyelmet fordítottak a tények elméleti, általános megismerési és megállapítási problémáira.

A társadalmi-természettudományi fejlődéstől való lemaradás, a megismerés új és haladó elméleteitől és gyakorlati módszereitől való elzárkózás mellett tehát végső fokon osztályérdekeken nyugvó, *ideológiai-politikai gyökerekre* vezethető vissza az a tudatosan kifejlesztett, hivatalos burzsoá irányzat, amely a büntető eljárásban a ténymegállapítás problémáit lebecsülte, bagatellizálta. A bűnügyekben megállapítandó tények körét a lehető legszűkebb határokon belülre — lényegében az esküdtbíráskodási eljárásban kialakított ténykérdések összességére — igyekeznek szorítani. Így a jogilag releváns tények körén kívülre rekesztették pl. a bűncselekményt motiváló tényeket, az elkövetési okokat stb. Hangoztatták ugyan, hogy ezeknek és hasonló körülményeknek a bűnösségi tényezők értékelésénél, a büntetés kiszabásánál jelentőségük van, de hogy a valóságban hogyan fáradoztak ennek az elvnek a realizálásán, elég utalni arra az állandósult gyakorlatra, amely kifejezetten tiltotta a nyomozás során a bűnösségi (enyhítő és súlyosbító) körülmények kiderítésével való „időtöltést".[12] Ezért legfeljebb csak véletlenül, eseti kérdésfeltevések során kerültek felszínre olyan tények, amelyek lényegbevágóan reávilágítottak a bűnügy hátterére, szemléltették a terhelt egyéniségét és — a burzsoá állapotok nem nagy dicsőségére — jelezték cselekményének társadalmi meghatározottságát is.

Csak természetes, hogy a kellemetlen társadalmi leleplezésekkel járó tények feszegetése nem állt érdekében a formális jogszolgáltatást gyakorló burzsoá bíróságnak, még kevésbé annak az uralkodó osztálynak, amelynek akaratát képviselte. Ezért elégedtek meg rendszerint a lehető legszorosabban vett törvényes tényálladéki elemek kiderítésével és megállapításával. Gyakran volt hallható a kihallgatásokon vagy tárgyaláson az ügyész vagy a bíró szájából: „Ellopta vagy nem lopta? — ez itt a kérdés, a többi nem érdekel bennünket" (és hozzágondolta: következésül tényként nem is állapíthatjuk meg). A *„többi"* ugyanis, amit a terhelt esetleg még elmondott volna, gyakran a bűnelkövetés nem kívánatos okainak (rendesen a kizsákmányolt társadalmi és gazdasági helyzetnek) részletezését jelentette volna. Erre a burzsoá osztálybíróság pedig nem volt kíváncsi. Így azután a bűnelkövetés társadalmi okai rendszerint közömbös, irreleváns tények voltak a burzsoá jogszolgáltatási gyakorlat, de az elmélet számára is.

De ha a büntető eljárás egyes szakaszaiban (nyomozás, vizsgálat, előkészítő eljárás, főtárgyalás stb.) merültek is fel néha ötletszerűen összeszedett adatok a cselekmény társadalmi vonatkozásaira nézve, korántsem volt biztos, hogy azok tárgyát képezték az érdemi elbíráláshoz kapcsolódó legfontosabb ténymegállapító aktusoknak (vádirat, ítélet). Ezeket az adatokat általában egyszerűen kihagyták a határozatok tényállásaiból és távolról sem kellett tartani attól, hogy a fellebbviteli bíróság *ilyen* tényállásbeli fogyatékosságokat kifogásol.

Ennek a politikai-ideológiai szemléletnek a következménye volt azután az, hogy a burzsoá judikatúra nálunk — de jórészt külföldön is — a tény — és jogkérdés terjedelmének egyébként is mesterségesen agyon-konstruált határait állandóan az utóbbi javára tolta el. A tudomány és a gyakorlat a szándék, a célzat, az elkövetés indokai stb. kizárólagosan jogkérdés jellege mellett szállt síkra s ezekkel kapcsolatban feleslegesnek tartott bármiféle külön ténymegállapítást. Ha mégis voltak az ítéletben ilyenek, azokat a felülvizsgálati bíróság által akadálytalanul — tehát a jogkérdések ténybeli alapjának revíziójára is kiterjedően — elbírálhatóknak jelentették ki.[13] A tényekkel ugyanis nehezebben, de a jogkérdésekkel sokkal rugalmasabban lehetett bánni. Azt az elvet, hogy a bűnösség (szándék és gondatlanság), a célzat kérdése, a beszámítást, büntethetőséget, jogellenességet kizáró okok stb. a jogkérdés körébe tartoznak, olyan mechanikusan érvényesítették — bár ezt kifejezetten nem ismerték el —, hogy gyakran teljesen mellőzték e jogkérdések elbírálásának alapjául szolgáló tényadatok megállapítását (felde-

[12] Vö. *Auer—Mendelényi:* A bűnvádi eljárási jog. V. köt. Bp. 1932. 121. és 182. old. *Finkey* rámutat, hogy a hatályos jog (1914 : XIII. tv. 9. §. (2) bek.) értelmében nem volt szabad az esküdtekhez intézendő semmiféle kérdésbe, még a mellékkérdésekbe sem belefoglalni a bűnösségi körülményekre vonatkozó tények kérdését. (A magyar büntető perjog tankönyve. 4. kiad. Bp. 1916. 491. old.)

[13] Így: *Baumgarten* I.: Az esküdtbírósági eljárásról stb. i. h. 533., 536. és köv. old., *uő:* Tény — és jogkérdés. i. h. 224. és köv. old., *Rónai* Z.: i. m. 17. old., *Vámbéry* R.: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. 3. kiad. Bp. 1916. 280. és 327. old., *Angyal* P.: A magyar büntető eljárásjog tankönyve. II. köt. Bp. 1917. 137. old. Bizonyos fokig ellenkezőleg.: *Balogh* J.: Magyar bűnvádi eljárási jog. I. Bp. 1901. 382. old., *Finkey:* id. tkv. 485. és 581—582. old., *uő.:* A folytatólagosság, elévülés és szándékosság felülvizsgálata a Kúria által. BJT. XLV. 337. (szerintük a szándék stb. alapjául szolgáló tények nem, de a belőlük vont következtetések már jogi jellegűek.)

rítését és bizonyítását.) Mindjárt a „végén kezdték", — a szándékra, a célzatra, a beszámíthatóságra vagy ennek hiányára stb. vont jogi következtetéseknél, sokszor anélkül, hogy bármiféle idevonatkozó tények nyertek volna előzetesen megállapítást. (Annak kimutatása azonban, hogy milyen „szakmai értéke" volt az ilyen jogi következtetéseknek, azaz, hogy a burzsoá jogszolgáltatásban az ítélkezési és egyéb eljárásbeli törvénysértések döntő többsége tudatosan hamis vagy felelőtlenül hanyag tényfelderítésre vezethető vissza, — nem képezi feladatunkat, e közismert tapasztalatokra elegendő ezúttal utalnunk.[14])

Érthető, hogy ha a bűnözés alapjául szolgáló és annak tartalmi teljességét kitevő tények (a maguk társadalmi összefüggéseivel) nem érdekelték a burzsoá büntető jogtudományt és jogszolgáltatást, még kevesebb és még kevésbé átfogó figyelemben részesült maga a ténymegállapító funkció, mint *elméleti* probléma (tényfelderítés, ténymegismerés, ténymegállapítás). A tételes törvény csak néhány és keveset mondó utalást tartalmazott a büntető eljárás során megállapítandó tényekre, még kevesebbet a megállapítás elveire, módjaira, szabályaira nézve. A ténymegállapítás kérdésein szinte kizárólag a bizonyítás kérdéseit értették, de még ezt — az egyébként igen jelentős — részproblémát is leszűkítették a bizonyítási eszközök tételesjogi szabályainak értelmezésére. A bizonyítás tanának alapvető elvi kérdései körében is alig és csak igen alacsony színvonalon vizsgálódtak.

Egyébként a ténymegállapításra vonatkozó régebbi hazai irodalmi állásfoglalások lényegében egyeztek a *korabeli külföldi* burzsoá büntetőjogi szakirodalom nézeteivel. Ezek a ténymegállapítás kérdéseit, mint önálló vizsgálódási területet alig ismerték, műveikben csak elszórtan, többnyire az előkészítő szak, a bizonyítás, valamint az esküdtbírósági eljárásban és a perorvoslati szakban jelentkező ténykérdés-jogkérdés problémakörében tárgyalták.[15] Ami pedig az *újabb külföldi* burzsoá büntető eljárásjogi szakirodalmat illeti, ezen a területen az lényegében ma is ott tart, mint évtizedekkel ezelőtt. A ténymegállapítás büntető jogalkalmazási problematikáját tárgyaló tanulmányok nincsenek, az átfogó eljárásjogi művek rendszerében ez a probléma, mint önálló vizsgálódási terület, nem kap helyet. Csakis a bizonyítás és a fellebbviteli tényrevízió kérdései kapcsán érintenek egyes részkérdéseket.[16]

III

A *szocialista* büntető jogtudománynak a ténymegállapítás problémáit a maga súlyának és gyakorlati jelentőségének megfelelően, központi kérdésként kell kezelnie. Minthogy a ténymegállapítás kérdéseinek körében még annyi „haladó hagyománnyal" sem rendelkezünk, mint jogi örökségünk egyéb területein, a szocialista jogelméletnek és — az egyéb szakágak között — a szocialista büntető eljárásjog tudományának a feladata, hogy a legfontosabb kérdéseket felvesse és megoldásuk érdekében munkálkodjék.

A bűncselekmény összes ténybeli körülményeinek alapos és valósághű felderítése és megállapítása a büntető jogalkalmazás, a szocialista igazságszolgáltatás fontos feladatához és funkciójának alapvető tartalmához tartozik.[17] A törvényesség biztosítása és a bűnüldözés büntetőpolitikai célkitűzései megkövetelik, hogy a bűncselekményeket objektív ténybeli alapokon, hitelesen, a társadalmi összefüggések teljes feltárásával bírálják el. A marxista ismeretelmélet és a szocialista jogalkalmazás elveivel és módszereivel összeegyeztethetetlen a társadalmi jelenségek — így a bűncselekmények — részleteinek, összefüggéseinek bármilyen felületes szemlélete vagy leszűkítése.

Éppen ezért a ténykérdés tartalma, a bűncselekmény törvényi tényállási elemeinek köre náiunk hasonlíthatatlanul *tágabb és teljesebb* fogalmat jelent, mint burzsoá büntetőjog ténykérdés-koncepciója. Nincs mód ezúttal értékelni a szocialista, elsősorban a szovjet büntető eljá-

---

[14] Emlékeztetünk pl. arra, hogy a burzsoá magyar büntető eljárási jog perorvoslati rendszerének vitái elsősorban a ténymegállapításnak és felülvizsgálatának kérdései körül zajlottak. Többen elismerték *(Baumgarten, Vargha, Finkey),* hogy a ténykérdésben való fellebbezés megengedése elvileg helytelen, mégsem került sor gyökeres reformra. Ismerve a gyakorlat bizonytalanságát és számtalan hibáját a ténymegállapítás területén, végül *Finkey* is úgy vélte, hogy „feltételek hiányában a fellebbezés teljes eltörlése gyakorlati szempontból merész kísérlet lenne." (id. tkv. 536. old.)

[15] L. idevonatkozólag: *Glaser:* Beiträge zur Lehre vom Beweise im Strafprozess. Leipzig. 1883., *John:* Strafprozessordnung für das deutsche Reich. I. Erlangen. 1884. 460—520. old., *Stenglein:* Lehrbuch des deutschen Strafprozessrechts. Berlin, 1887. 206—226., 245—248., 265—270., 278—295. old., *Kries:* Lehrbuch des deutschen Strafprozessrechts. Freiburg, 1892. 332—422. old., *Birkmeyer:* Deutsches Strafprozessrecht. Berlin. 1898. 394—466. old., *Löwe—Hellweg:* Die Strafprozessordnung für das deutsche Reich. 10. kiad. Berlin, 1900. 284. és köv., 510. és köv., 806. és köv. old., *Dohna:* Das Strafprozessrecht. Berlin, 1925. 86—108., 125—130., 135—136., 143—145., 158—166., 179—195. old., *Hélie:* Traité de l'instruction criminelle. I—VIII. köt. 2. kiad. Paris, 1866—1867. 398—439. old., *Garraud:* Traité théorique et pratique d'instruction criminelle et de procédure pénale. Paris, I. 1907. 475—494., 515—569., II. 1909. 136—138, 605—637., III. 1912. 192—201., 306—330., IV. 1926. 333—382., V. 1928. 235—261., 470—515., VI. 1929. 190—198. old.

[16] L. *Stock:* Strafprozessrecht. Tübingen. 1952. 73—74., 81—104., 113—119., 143—152. old., *Henkel:* Strafprozessrecht. Stuttgart—Köln, 1953. 115—120., 200—202., 245—278., 365—366., 388—400., 431—440. old. *Kern:* Strafverfahrensrecht. 5. kiad. München—Berlin, 1959. 51—59., 90—93., 141—143., 147—151., 153—156., 168—172., 178—182., 185—186., 194—195., 206—210. old. *Tschadek:* Der Beweis. Wien, 1958., *Lohsing—Serini:* Österreichisches Strafprozessrecht. 4. kiad. Wien, 1952. 54—56., 271—329., 347—356., 400—403. old., *Stefani—Levasseur:* Procédure pénale, Paris, 1959. 258—278., 284—290., 311—321., 389—390., 617—618., 673—674., 700—721., 725—729. old.

[17] Vö. *Szabó* Imre: Jogalkalmazás és törvényesség. Id. h., *uő.:* A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. 60. és köv. old., *Állam és jogelmélet.* Id. jzet. 218—219. old.

rásjogi irodalom jelentős eredményeit, amelyek a ténymegállapítás problémakörébe tartozó egyes fontos részterületek (objektív igazság, bizonyítás, tényfelderítés stb.) kidolgozása tekintetében mutatkoznak. Az a körülmény is, hogy a szakirodalom reprezentatív művei éppen a ténymegállapítás alapvető és részkérdései köréből vették témájukat (*Visinszkij, Sztrogovics, Golunszkij* stb. munkái), jelzi, hogy a szocialista büntető eljárásjog tudománya elsőrendű jelentőséget tulajdonít a büntető jogalkalmazás e fontos tevékenységének.

A *szovjet* büntető eljárásjogi szakirodalomból — a korábbi tankönyveken és más, nagyobb és közismertebb műveken kívül — elég utalni a legutóbbi néhány év számos monográfiájára, tanulmányára. Ezek behatóan tárgyalják a büntető eljárásbeli ténymegállapítás egész problematikáját, különös érdeklődést tanúsítva a határterületek (pl. kriminalisztika, krimonológia, ismeretelmélet stb.) iránt is.[18] Az újabb szocialista *hazai* büntető eljárásjogi szakirodalom is a bizonyítás, a ténymegállapítás, a bűnügyekben feltárandó objektív igazság stb. problémáit fokozódó érdeklődéssel és mind szélesebb körben vizsgálja.[19]

Ha általában a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek más és sokkal gazdagabb a társadalmi kivetítődése és jogpolitikai vonatkozása a szocialista viszonyok között, — természetes is, hogy a társadalomellenes konkrét magatartásnak, a bűncselekménnyel kapcsolatos eseményeknek, tényeknek a feltárása és megállapítása is ugyanilyen sokoldalú jogpolitikai jelentőséggel bír. A szocialista jogalkalmazás, így a büntető igazságszolgáltatás is döntően és minden mást megelőzően éppen a tényekkel néz szembe a bűnözés területén, reálisan és az objektív valóságnak megfelelően tárja fel a társadalomellenes magatartás egészét és annak minden részletét. A társadalomra veszélyes magatartást nem elvontan, a társadalmi összefüggésektől elszigetelten, mint puszta norma-sértést fogja fel,[20] hanem mint az élet egyik megnyilvánulását, amelynek konkrét társadalmi okai és forrásai vannak; a küzdelem éppen ez utóbbiak ellen irányul.[21] A szocializmusban a bűnözés okai és lehetőségei a társadalmi és gazdasági fejlődéssel szakadatlanul csökkennek, de amíg léteznek, nem kezelhetők alárendelt jelentőségű tényezőkként. A bűncselekményeket nem tekinthetjük csak formális jogsértéseknek, hanem a társadalmi valóság nagyon is reális tényeinek. A társadalmi *nevelés* és a bűnözéstől való visszatartás célszerű eszközeit csak a való tények talaján állva tudjuk helyesen kidolgozni és eredményesen alkalmazni.

Ennélfogva a büntető igazságszolgáltatásban a tények megállapításának kiemelkedő a jelentősége. A törvényi tényállás elemeinek megállapítása alapvető és elsődleges, de korántsem kizárólagos feladat. A szorosan vett törvényi tényállási elemeken *kívül*[22] feltárandók és megállapítandók a bűnelkövetés összes — néha helytelenül — ún. mellékkörülményei is: az elkövetés okai, motívumai, a társadalmi és individuális összefüggések, az osztályhelyzet, a személyi körülmények stb. A törvényi tényállás tágabban értelmezett, teljes tartalma ezeknek a tényköröknek a megállapítását is feltételezi.

Bírói gyakorlatunk ezt a helyes felfogást mind határozottabban tükrözi. Pl. a Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 76/1954. sz. határozata[23] a szorosan vett törvényi tényállási elemeken kívül a minősítés és a megfelelő büntetés kiszabás alapjául szolgáló tények tisztázásának kötelességéről szól. A Bf. VIII. 1101/1958. sz. határozat[24] ugyancsak hangsúlyozza, hogy „a büntetés kiszabásánál számbajöhető tényköröknek is a tényálláshoz tartoznak." A B. V. 2722/1959. törv. sz.

[18] L. idevonatkozólag (a folyóiratokban közölt nagyszámú cikken és recenzión kívül): *L. D. Perlov:* Bizonyítási eljárás a szovjet büntető eljárás szerint. Moszkva, 1955., *M. L. Sifman:* A szovjet bizonyítási jog elméletének főbb kérdései. M. 1956., *M. Sz. Sztrogovics:* A büntető ítélet törvényességének és megalapozottságának felülvizsgálata. M. 1956., *E. E. Kucova:* A szovjet kasszáció, mint a törvényesség biztosítéka az igazságszolgáltatásban. M. 1957. (magyar kiadás Bp. 1960.), *A. A. Sztarcsenko:* A logika a bizonyítási eljárásban. M. 1958., *V. A. Sztremovszkij:* Az előkészítő eljárás és a vizsgálat a szovjet büntető eljárásban. M. 1958., *V. Ja. Dorohov:* A büntető ítélet megalapozottsága. M. 1959., *V. I. Szavickij:* A nyomozás és a vizsgálat a szovjet büntető eljárásban. M. 1959., *L. T. Uljanova:* A bizonyítékok elsőbírósági mérlegelése. M. 1959., *C. M. Kaz:* A bizonyítás a szovjet büntető eljárásban. Szaratov, 1960., *I. M. Galperin:* A büntetőügy visszaküldése a nyomozás kiegészítésére. M. 1960., *A. I. Truszov:* A bizonyítás, a bizonyítási eszközök a szovjet büntető eljárásban. M. 1960., *A bizonyítási jog kérdései a büntető eljárásban.* A Német Jogtudományi Intézet 1956. XII. 7—8-i konferenciájának anyaga. Berlin, 1957., *S. Pavlov:* Az előzetes eljárás alapvető kérdései a bolgár népi demokratikus büntető eljárásban. Szófia, 1956., *G. T. Krisztov—G. N. Paniotov:* A bűncselekmények nyomozása. Szófia, 1958.

[19] L. erre nézve (a perorvoslati szak ténymegállapítási problémáira vonatkozó, valamint az összefüggő kriminalisztikai kérdéseket tárgyaló, nagyszámú folyóiratcikken és tanulmányon kívül): *Kocsis* M.: A bírói bizonyosság problémájához. Pécsi Egyet. Évk. Bp. 1954., *uő.:* Az anyagi igazság a szocialista büntetőperben. Kand. ért. tézisei. Bp. 1954., *Móra* M.: A nyomozás és a bizonyítás egyes kérdései. Rend. sz. 1957. évf. 8. sz., *uő.:* A bizonyítás fogalma, tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntető eljárásban. Jogt. K. 1960. évf. 12. sz., *uő.:* A bizonyítási teher a büntetőperben. M. Jog. 1960. évf. 12. sz., *uő.* A magyar büntető eljárási jog. Bp. 1961. 99. és köv., 251. és köv., 379. és köv., 386. és köv., 392. és köv., 412—417., 438. és köv. old., *Nagy* L.: Az elsőfokú büntetőítélet megalapozatlansága. Jogt. K. 1955. évf. 10. sz., *uő.:* Ténymegállapítások felülbírálata a büntetőperben. ÁJI. Ért. I. köt. 1. sz. 1957 95—119. old., *uő.:* Fellebbezés a büntetőperben. Bp. 1960. 172., 204., 209., 215., 280. és 300. old.

[20] *K. Binding:* Die Normen und ihre Übertretung. I. 2. kiad. Leipzig, 1890., *H. Kelsen:* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre. Wien, 1911. 270. és köv. old.

[21] Vö. *Kádár M.:* Magyar büntetőjog. Általános rész. Bp. 1952. 157. old., *Állam- és jogelmélet.* id. jzet. 164. old.

[22] Vö. hatályos Bp.-unk 3. §-ában és 91. §. (1) bek.-ében foglaltakkal.

[23] Közli: *Molnár* László és munkaközössége: A büntető perrendtartás kommentárja. Bp. 1957. 32. old.

[24] B. H. 1958. évf. 11. sz. 2106. sz. jogeset, 330. old.

határozat[25] szerint „a bíróságnak a Bp. 3. §-ban foglaltakból is kitűnően kötelessége az elkövetés indító okainak felderítése."

A bűncselekmény tényköriilményeinek ez a tartalmi bővülése természetesen fokozottabban célravezető módszerek, hatékony és ez eljárás sikerét biztosító perrendi szabályok kidolgozását és alkalmazását is követeli a büntető igazságszolgáltatásban. Ezekre azért van szükség, hogy az eljárást lefolytató hatóság, midőn a büntető jogkövetkezményeket alkalmazza, már birtokában legyen az elkövetett bűncselekmény minden fontos részletének, összefüggésének, valamennyi lényeges tényköriilményeit ismerje. A szocialista büntető igazságszolgáltatásban a „mi történt" mellett nem mellékesek a „hogyan történt" és különösen a „miért, mi célból", valamint a „mi okból, minek következtében történt" megfogalmazású kérdés-feltevések sem.

A bűncselekmény törvényi tényállásának ezeket a „miértjeit" azonban nem elég csak egyes esetekben, több-kevesebb pontossággal megválaszolni, az idevonatkozó tényadatokat csupán alkalomszerűen gyűjteni. A bűncselekmény okai és körülményei, motívumai, társadalmi háttere, személyi és tárgyi összefüggései a büntető eljárás *megindításától* kezdve egészen a jogerős *befejezésig* folyamatosan fontos tárgyát kell hogy képezzék az adatgyűjtő, tényfelderítő, bizonyító és ténymegállapító munkának. A burzsoázia rendőrének, ügyészének vagy bírójának lehetett oka „nem érdeklődni" az iránt, hogy miért és mi okból lopott vagy követett el más bűncselekményt a terhelt. Az idevonatkozó érdeklődés és adatgyűjtés ugyanis rendszerint a konkrét bűncselekmény konkrét forrásaira, mint a társadalmi és gazdasági rend alapvető ellentmondásaira derített volna fényt az adott ügyben. A szocialista bűnüldözésnek és igazságszolgáltatásnak azonban a társadalmi háttér ilyen „takargatására" egyetlen bűnügyben sincs szüksége. Annak tudatában, hogy a bűnözés alapvető oka, a kizsákmányolás nálunk megszűnt, a bűnözésre még lehetőséget nyújtó tárgyi, illetve a tudati elmaradottságból származó egyes okokat a mi igazságszolgáltatásunk nem leplezi, sőt tevékenysége egyenesen és közvetlenül az ilyen körülmények feltárására *is* irányul.

Tudni kell és az egyes bűnügyek ténybeli körülményeinek tisztázásánál ki kell arra terjeszkedni, hogy: hol van lazaság, felületesség, pazarlás, lelkiismeretlenség, ami még lehetővé teszi a kisebb vagy nagyobb arányú bűnözést társadalmi és gazdasági életünk egyes területein. Kutatni kell és feltárni, hol van még a lakosság egyes rétegeinél a társadalomellenes magatartásnak, a fegyelmezetlenségnek, a korrupciónak, a munkátlanságnak, a garázdálkodási hajlamnak stb. — jórészt a múlt maradványaiból élősködő — táptalaja, miben gyökereznek a bűnözésre alkalmat adó különböző adottságok, a szervezetlenség, ellenőrzés hiánya, hanyagság stb.

[25] B. H. 1960. évf. 3. sz. 2539. sz. jogeset, 72. old.

A társadalmi együttélés szabályait minden területen betartatni kívánó igazságszolgáltatási apparátust ezek az „egyéb körülmények", egy-egy bűncselekmény tényállási részleteinek ezek a sokirányú *összefüggései* elsőrendűen érdeklik és szakmai kötelességüket teljesítik akkor, amikor ezeket a tényeket egy-egy bűnügy elbírálása kapcsán feltárják, megállapítják. Természetesen a kötelesség nem merül ki a bűnözést elősegítő okok puszta regisztrálásában, hanem fontos feladat az is, hogy ezeknek mielőbbi felszámolása érdekében a hatóságok az illetékes szervek felé gyorsan és hatékonyan intézkedjenek, jelezzék a bűnözés még meglevő lehetőségeit, veszélyeit és gondoskodjanak azok megszüntetéséről (szignalizáció). A tények megállapításának körültekintő és tartalomban teljes tevékenysége így függ össze a gyakorlati igazságszolgáltatás alapvető célkitűzésével, a bűncselekmények megelőzésével. Nyilvánvaló, hogy a megelőzés széleskörű társadalmi munkájának egyik jelentős eszköze a feltárt bűncselekmények tapasztalatainak értékesítése, tanulságainak levonása és felhasználása a bűnözés gyökereinek mielőbbi felszámolása érdekében. Ez büntetőpolitikánk legfőbb célkitűzése is.[26]

A bűncselekmények tényállásának egész tartalma, annak valamennyi társadalmi és politikai összefüggésével ilyen módon nyilvánvalóan kiemelkedő súlyával és jelentőségével bontakozik ki. Ennek felismerése pedig szükségképpen arra indít, hogy a büntető igazságszolgáltatás tényfelderítő és ténymegállapító feladatának teljesítéséhez minden segítséget megadjunk, minden eszközt és előfeltételt biztosítsunk.

IV

A legutóbbi időben több jel arra mutat, hogy a ténymegállapítás problémái a szocialista büntető igazságszolgáltatás tevékenységében mindinkább középponti helyet foglalnak el. Maga az egész kérdéskomplexum és az egyes részproblémák is az őket megillető jelentőségre tesznek szert, részben az elméleti érdeklődés, részben a jogalkotás körében.

Annak alátámasztására, hogy a büntető eljárásbeli ténymegállapítás alapvető kérdései a *tételes törvényhozások* részéről is egyre behatóbb figyelemben részesülnek, elegendő a legutóbbi idők legkiemelkedőbb szocialista jogi alkotásaira, a Szovjetunió büntető eljárási Alapelveire és az ezek alapján létrejött szovjet szövetséges köztársasági büntető perrendtartások szabályaira utalnunk.

A büntető eljárási Alapelvek 2., 3., 14—17., 28—35., 37. cikkei[27] részletesen foglalkoznak a

[26] Vö. *A. A. Gercenzon:* A bűnözés tanulmányozásáról és megelőzéséről. Jogt. K. 1960. évf. 1—2. sz.

[27] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959.

ténytelderítés, bizonyítás, ténymegállapítás feladataival, módszereivel és szabályaival. Az 1961. január 1-én hatályba lépett új szovjet-orosz Bp. számos rendelkezése, az Alapelvekben foglaltak további részletezésével, rendkívüli alapossággal szabályozza a ténymegállapítás körébe vágó összes gyakorlati teendőket a büntető eljárásban. Kiemelkedők különösen ezzel kapcsolatban a szovjet-orosz Bp. 2, 3, 20, 21, 68, 71, 118, 128, 140, 205, 213, 227, 303, 314, 343, 344 cikkei.[28]

Ezzel összefüggésben is és külön is figyelmet érdemelnek *D. R. Raszulov* küldöttnek, a Nemzetiségi Tanács törvényelőkészítő bizottsága elnökének megjegyzései. Beszámoló jelentésében — a büntető eljárási Alapelvekről szólván — többek között kijelentette, hogy a bűnözés végleges felszámolásának kérdésében a Szovjetunióban „a dolog lényege ma abban áll, hogy helyesen alkalmazzuk a rendelkezésre álló eszközöket a bűncselekmények idejében történő felderítésére." Az „egyetlen bűntett se maradjon felfedetlen" lenini elv hangoztatásával leszögezte, hogy „a bűncselekmények felderítésében és az elkövetők leleplezésében legfontosabb szerep a rendőrségi és a vizsgálati szerveknek jut."[29]

A legújabb *szovjet* büntetőjogi *irodalomban* a szovjet Alapelvek egyes rendelkezéseinek értékelése kapcsán azóta már többen rámutattak arra a kiemelkedő jelentőségre, amely általában a büntető jogalkalmazás során megállapítandó tényálláshoz fűződik. Így különösen tanulságos *A. A. Piontkovszkij* egyik tanulmánya, amelyben meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy a büntető felelősségrevonás objektív alapja „az elkövető tevékenységében egy meghatározott bűncselekmény tényállásának megállapítása."[30]

Piontkovszkij mélyrehatóan és egybevetve elemzi a büntető anyagi jogi Alapelveknek a büntető felelősségrevonásról szóló 3., valamint a bűncselekményfogalomról szóló 7. cikkét és arra a következtetésre jut, hogy merőben téves volna a büntetőjogi felelősségrevonás alapját valamiféle „értékelő" bűnösségében, „szemrehányhatóságában" látni.[31] Rámutat arra, hogy a szovjet büntetőjogászok többsége által már régebben elvetett, de néhol (pl. B. Sz. Nyikiforov) még ma is felbukkanó értékelő bűnösségfogalom lényegében idealista felfogáshoz vezet, mert „e teória szerint a bíróság a bűnösséget megállapító ítéletében az elkövető bűnösségét nem mint olyan objektív valóságot ismerné fel, amely a bíróság tudatától függetlenül létezik, hanem saját mérlegelése eredményeképpen állapítaná meg a vádlott cselekményének bűnösségét."[32] Ilyen szemlélet pedig teljes bizonytalanságot teremtene a bűnösségfogalom kérdésében, a gyakorlatban pedig a szocialista törvényesség megsértésével járna. Piontkovszkij az anyagi büntetőjogi vonatkozású fejtegetései végén az eljárásjog számára vonja le végkövetkeztetését: „Mind az ügy nyomozása, mind pedig bírósági tárgyalása folyamán minden szükséges intézkedést meg kell tenni arra, hogy az ügyet sokoldalúlag felderítsék és ne csak azokat a körülményeket állapítsák meg, amelyek a bűncselekmény tényállását foglalják magukban, hanem azokat is, amelyeknek kihatása lehet a bíróság által kiszabott büntetés nemére és mértékére."[33]

A szovjet büntetőjogi irodalom egyik kiemelkedő képviselőjének álláspontja véleményünk szerint tökéletesen rávilágít a büntetőjogi felelősség és az ennek megállapítását célzó bűnüldözési és igazságszolgáltatási tevékenység kizárólagos alapjára a szocialista államban. Ez pedig: éppen a *büntető tényállás*, azaz valamely társadalomra veszélyes, törvénybe ütköző és bűnösen megvalósított, konkrét cselekmény elkövetésének megállapítása. Az anyagi és eljárási büntetőjog szerves kapcsolata éppen ezen a ponton nyilvánul meg legélesebben: bűnösen megvalósított, társadalomra veszélyes tényállás, amelynek meghatározott büntetőjogi következményei vannak.

Nyilvánvaló következik ebből, hogy azoknak a vizsgálódásoknak, amelyek a büntetőjogi felelősség alapjául szolgáló tényállás megállapításának problémáira irányulnak, napjainkban is és a közeljövőben is változatlan időszerűségük van.

A ténytelderítés és ténymegállapítás kérdéseinek kiemelkedő fontosságát egyébként több *hazai irodalmi* megnyilatkozás is hangsúlyozottan aláhúzta a közelmúltban, elsősorban ugyancsak a szovjet anyagi és eljárási büntetőjogi Alapelvek elemzése kapcsán. Ezek közül ezúttal csak kettőre utalunk.

Horváth Tibor a demokratizmus, a törvényesség és a jogpolitikai tartalom kifejeződését látja az eljárási Alapelvek 2. cikkében, amely a büntető eljárás feladatát mindenekelőtt a bűncselekmények gyors és teljes felderítésében, a bűnösök leleplezésében s „a törvény helyes alkalmazásának biztosításá"-ban jelöli meg.[34] Egé-

[28] Az OSZSZSZK büntető törvénykönyve, büntető eljárási törvénykönyve és bírósági szervezeti törvénye. Bp. 1961. Vö. *Timár* I.: Az új szovjet—orosz Bp. rendelkezései a nyomozásról és a vizsgálatról. Rend. Sz. 1961. évf. 7. sz. 491—497. old.

[29] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. 151—152. old.

[30] *A. A. Piontkovszkij:* A büntetőjogi felelősség alapja. Jogt. K. 1960. évf. 4. sz. 241. old.

[31] I. m. 240. old.

[32] I. m. 241. old. *Nyikiforov* és szerzőtársai a Jogt. K. 1961. évf. 7—8. számában megjelent tanulmányukban (A büntetőjogi felelősség alapja a szovjet jogban és materiális felfogásának kérdése) részletesen kifejtik Piontkovszkijéval ellentétes álláspontjukat.

[33] I. m. 242. old. E nézetét a szerző az eljárási Alapelvek 14. cikkében foglaltakra alapítja: „A bíróság, az ügyész, a vizsgáló és a nyomozó kötelesek a törvény által előírt összes intézkedéseket megtenni az ügy körülményeinek sokoldalú, teljes és tárgyilagos felderítése érdekében; fel kell tárni mind a terhelt terhére, mind pedig a javára szóló, úgyszintén a súlyosbító és az enyhítő körülményeket."

[34] *Horváth* Tibor: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek és büntető eljárásának új alapelvei. M. Jog. 1959, évf, 9. sz. 267. old.

szen világos, hogy itt a törvény alkalmazási előfeltételét képező tényfelderítési és ténymegállapítási tevékenység fontosságának kiemeléséről van szó.

Barna Péter rámutat, hogy a társadalom erőinek bevonása a bűnözés elleni küzdelembe változatlanul előtérben tartja a lenini elvet: „egyetlen bűntett se maradjon felfedetlen".[35] Barna is „az anyagi és az eljárási jog kölcsönös, organikus összefüggését", „a tartalom és a forma dialektikus egységét" hangsúlyozza. Rávilágít arra, hogy a döntően tényfelderítési és ténymegállapítási teendőkkel foglalkozó büntető eljárásjogot „önmagában nem tekinthetjük csupán formának." Azon a nézeten van, hogy a büntető eljárás eme alapvető célkitűzései „szükségképpen magukban rejtenek egyrészt törvényhozási, másrészt tudományproblémákat."[36] Ezek közül mintegy kiemelve, megemlít a ténymegállapítás eljárási funkciója körében felmerülő néhány problematikus területet: a terheltté nyilvánítás törvényességi és taktikai problematikáját, valamint a nyomozás-vizsgálat elvi és határkérdéseit, megjegyezve, hogy a gyakorlatban jelentkező e kérdésekkel szembe kell néznie a törvényhozásnak és az elméleti kutató munkának egyaránt.[37]

A büntető ténymegállapítás fontosságának hangsúlyozásán, időszerű problémáinak, kiemelésén túlmenően azonban kevésnek mondhatók a szocialista büntető eljárásjogi tudomány eddigi erőfeszítései a kidolgozásra váró egyes konkrét kérdésekben. Maga a ténymegállapítás, mint *önálló* vizsgálódási terület pedig még lényegesen kisebb érdeklődést váltott ki, mint az ebbe a körbe tartozó, egyébként igen fontos, de mégis részproblémák. A kifejezetten ilyen tárgyú, azaz a ténymegállapítás egész problematikáját vizsgáló tanulmányok ritkák. Csak néhány újabb eljárásjogi munka idevonatkozó elemzései tanúskodnak a kérdések bizonyos fokig új módon való kezeléséről. Így egyes művek már nemcsak a megszokott szűkebb „bizonyítás", hanem a tágabb értelmű és alapvető „ténymegállapítás" fogalmából kiindulva *is* vizsgálódnak.[38]

[35] *Barna* Péter: Az új szovjet büntető eljárási alapelvek és a szocialista büntető eljárási jog fejlődésének néhány kérdése. Jogt. K. 1960. évf. 4. sz. 228. old.

[36] I. m. 229. old.

[37] I. m. 234., 236. old.

[38] Vö. ilyen értelemben: *M. A. Cselcov:* A szovjet büntető eljárás. Bp. 1954. 66., 110—127., 181., 183., 189., 193., 195—196., 202., 205. és köv., 239., 241. és köv., 283. és köv., 290. és köv., 301. és köv., 315—316., 320—323, old., *M. Sz. Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. Bp. 1951. (az egész mű, különösen az Első Rész, 1—216. old.)., *uő.:* A szovjet büntető eljárás tankönyve. Moszkva, 1958. (oroszul) 4., 23—25., 27., 54—56., 76—78., 98—99., 167—177., 493—496., 525—527., 535—536. old., *R. Schindler* (szerk.): Az NDK büntető eljárási jogának vezérfonala. Berlin, 1959. (németül) 62—67., 100—115., 231—257., 387—391., 424. old., *Móra* M.: id. tkv. 251—266., 328—330., 358—360., 367—370., 379—382., 386—391., 412—417., 438—452. old., *Nagy* L.: Fellebbezés a büntetőperben. 55—59., 204—240., 247—256., 280—285., 300—308. old.

V

Fejtegetéseinkből az alábbi *összefoglaló* megállapítások és következtetések adódnak:

A szocialista állami és társadalmi rend megszilárdításában és védelmében, továbbá a dolgozóknak az együttélési szabályok betartására való nevelésében a megfelelő jogszabályok *alkotásának*, valamint azok helyes — célszerű és törvényes — *alkalmazásának* egyforma szerepe van. A jogelméleti kutatásoknak és a tételes jogok művelésének az említett célok érdekében együttesek és közösek a feladataik. Az együttműködés kölcsönösebbé tételének vonalán a jogalkalmazás általános elveinek az egyes szakjogok területére való részletes kidolgozása és továbbfejlesztése alapvetőnek mutatkozik.

A bűnüldözési és az igazságügyi gyakorlat munkájában jelentkező ténymegállapítási tevékenység a büntető jogalkalmazási funkció *szerves része*. A büntető ténymegállapítás elvei és módszerei a jogalkalmazás büntetőjogi, illetve általános jogelméleti tételein alapulnak. A büntető jogalkalmazás részeként felismert ténymegállapítási tevékenység a jogalkalmazási funkció másik elemével, a jogi értékelő tevékenységgel egyenlő fontosságú, sőt a büntető jogalkalmazáson belül a jogi értékelő tevékenységnek alapja, helyességének előfeltétele: a ténymegállapítás.

A büntető ténymegállapítás részkérdéseinek elemzése — előzetesen és alapvetően — igényli magának a ténymegállapítási tevékenységnek és jelentőségének megvilágítását, jogpolitikai tartalmának kifejtését, az idevonatkozó burzsoá nézetek kritikáját. Ez utóbbi problematikával kapcsolatban leszögezhető: a szocialista büntető jogalkalmazásban a ténymegállapítás jelentőségét nem pusztán a funkció számos fontos jogelméleti és jogpolitikai összefüggése, hanem a ténymegállapítási feladat sajátos jellege, a burzsoá koncepciótól merőben eltérő *tartalma* adja. A bűncselekmények leleplezésével és a bűnösök felelősségrevonásával foglalkozó szervek a maguk szakmai munkáját a szocialista állami, társadalmi és gazdasági rend és építés céljaival összhangban fejtik ki. Ennek az összhangnak azonban a minden igazságszolgáltatási munka alapját képező ténymegállapítási tevékenységben, azaz a bűnügyek ténybeli körülményeinek sokoldalú és alapos felderítésében is *közvetlenül* tükröződnie kell. A szocialista büntetőpolitika és büntetőjog hatályosulása nemcsak azt jelenti, hogy a bűncselekmények elkövetőit felelősségrevonjuk, illetve, hogy az ehhez elengedhetetlenül szükséges ténykörülményeket megállapítjuk. Jelenti az is, hogy az adott ügy kapcsán tett intézkedés az elkövető jövőbeni magatartásának befolyásolását, megjavítását is szolgálja, egyénisége, jelleme további alakulására is kihat, sőt — mindezeken keresztül — alkalmas arra is, hogy nemcsak őt, hanem más személyeket is visszatartson a bűnözéstől (megelőzés). Megfelelő

tények ismerete nélkül azonban ezek a célok el nem érhetők.

Az említett célkitűzések helyessége a bűnüldöző és igazságügyi szervek számára ma már kellően tudatosított, de viszonylag csekély az előrehaladás azokon a területeken, amelyek e célok megvalósításának mellőzhetetlen feltételei. A bűnüldözés hatékonyságának előfeltétele, hogy a bűnüldöző és igazságügyi szervek az egyes ügyekben tett intézkedéseiket az ügyek legszélesebb körben felderített ténykörülményeire alapozzák. Ítélni, büntetni, nevelni csak a társadalmi valóság teljes ismeretében, a konkrét bűncselekmények egyedi és a bűnözés általános okainak, elősegítő körülményeinek birtokában és tanulságainak célirányos felhasználásával lehet. Valamennyi következményét le kell vonni — mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás számára — annak a felismerésnek, hogy a bűnügyek tényállásán nemcsak a törvényi tényállási elemeknek, hanem annál jóval *szélesebb körnek* (célzat, motívum, az elkövetés egyéni és társadalmi indítékai, az elkövetési okok és körülmények stb.) a feltárását is értjük és hogy mindezek megállapítását az illetékes szervektől el is várjuk. De ha bennünket — ellentétben a burzsoá jogszolgáltatás szűk látószögű tényállásfogalmával — a bűncselekmények valamennyi körülményei érdekelnek, a maguk egyéni és társadalmi összefüggéseivel, a hibák feltárásának és az okok megszüntetésének intenciójával — márpedig elsőrendűen érdekelnek —, akkor ezt az igényt nem elég csak óhajként hangoztatni, hanem annak teljesítését a szakmai tevékenység szerves részévé kell tenni.

Ezzel a kérdéssel érintkezik — bár részleteiben most nem ide tartozik — egy másik fontos probléma. Az ti., hogy a fejlődésnek már a jelenlegi szakaszán avagy csak egy későbbi fokán — a bűnüldöző és igazságügyi szervek munkája színvonalának további emelésével párhuzamosan — léphetünk-e fel olyan igénnyel, hogy a bűncselekmények felderítésénél a jogalkalmazó szervek *mindenkor* az említett tágabb tartalmú tényállás-fogalmat tartsák szem előtt. Tehát, hogy ne leszűkített, hanem a lehető legtágabb körben tegyék eljárás, bizonyítás és ténymegállapítás tárgyává a bűncselekményekhez és a bűnös személyekhez kapcsolódó tényköröl-ményeket. Vajon ebben a vonatkozásban elegendő-e a bírói *gyakorlatra* illetve az *irányító* szervek utasításokban jelentkező segítségére szorítkozni, avagy helyesebb tételes *jogszabályokban* — így elsősorban a büntető perrendtartásban, általánosan kötelező erővel — „felhívni a figyelmet" a bűnügyekben teljesítendő ténymegállapítási teendők jelentős tartalmi kibővülésére? Mi jelenleg a bírói gyakorlatra és az irányító szervek utasításaira támaszkodunk, a legújabb szocialista büntető perrendtartások azonban, pl. a szovjet-orosz Bp., már tételes jogszabályokban írják elő a részletes ténymegállapítási feladatokat. Véleményünk szerint ez az utóbbi megoldás látszik helyesnek.

A bűnüldöző és igazságügyi munka gyakorlati oldalát tekintve, semmiesetre sem elegendő a büntető ténymegállapítás szocialista felfogásának, a bűnügyekben megállapítandó tények tartalmi bővülésének — a jogalkalmazó szervek számára való — egyszerű leszögezése. Nem elegendő, mert döntő fontosságú részkérdések sokasága sürgeti a mielőbbi megvizsgálást, megoldást és ezzel a gyakorlat további segítését. (A ténymegállapítás alapfogalmainak, folyamatának, módszereinek analizálása a modern szocialista büntető eljárásjogi tudomány és kisegítő szaktudományai legújabb eredményeinek felhasználásával). Mindezek ellenére sem mutatkozott feleslegesnek ezúttal a *ténymegállapítás elméleti és jogpolitikai alapjainak* közelebbi megvilágítása, sajátosságainak és alapvetően eltérő tartalmi vonásainak — a burzsoá nézetek bírálata kapcsán történő — rövid felvázolása.

Egyrész ugyanis csak az elméleti és a jogpolitikai összefüggésekre is figyelemmel levő megalapozás segíthet hozzá bármely szakjogi probléma, így a büntető ténymegállapítási funkció jelentőségének helyes értékeléséhez —, ami nyilvánvalóan a céltudatos gyakorlati munkának is elengedhetetlen feltétele. Másrészt az sem kétséges, hogy a büntető tényállás tartalmi és elméleti koncepciójával kapcsolatos állásfoglalás előkérdését képezi a ténymegállapítási tevékenység részproblémáinak.

Cséka Ervin

A polgári eljárás és a szocialista szervezetek*

I

A szocialista szervezetek — éppenúgy mint az állampolgárok — a legkülönbözőbb polgári jogi jogviszonyok alanyai lehetnek. Ez a körülmény szükségképpen maga után vonja a szocialista szervezetek jogvédelmének biztosítását, minthogy ezek a szervezetek — az állampolgárokhoz hasonlóan — a különböző polgári eljárásokban félként szerepelhetnek.

A szocialista szervezetek polgári jogi jogvitáit elvileg a bíróságok hivatottak elbírálni. Ehhez képest ugyanazokat a jogvédelmi eszközöket (peres eljárás, nemperes eljárás, végrehajtási eljárás) vehetik igénybe, mint amelyek a polgárok egymásközötti jogvitái eldöntésénél

* E tanulmányt szerző a Jogtudományi Közlöny számára készítette. *(Szerk.)*

rendelkezésre állanak. Mégis a szocialista szervezetek között folyó, valamint a polgárok egymásközötti polgári jogi jogvitái csupán elvi jellegű hasonlóságot mutatnak és ez a hasonlóság nem teljes.

A szocialista országok törvényhozása az állampolgárok közötti polgári jogi jogviták rendezésére hivatott eljárási szabályok mellett a sajátságos eljárási szabályoknak egész sorát hozta létre, amelyek csak a szocialista szervezetek egymásközti vitáinak elbírálásánál alkalmazhatók. E tanulmánynak nem célja, hogy e sajátságos eljárási szabályokat jogösszehasonlító módszerrel ezúttal bemutassa. Inkább arra törekszik, hogy a bulgár jogból vett egyes példákkal a sajátságos eljárási szabályozás szükségességét megvilágítsa és egyben felvesse azokat a problémákat, amelyeknek megoldása a törvényhozás és a szocialista polgári eljárásjog elméleti művelői közös feladataként jelentkezik.

Mindenekelőtt azonban „a szocialista szervezetek polgári ügyeinek" fogalmát kell meghatároznunk.

Ilyen polgári ügy a szocialista szervezet által, vagy e szervezet ellen indított minden olyan eljárás, amelyben a szocialista szervezet nem mint államhatalmi tényező, hanem mint polgári jogviszonyok alanya jelentkezik. Ehhez képest tehát nemcsak azok az esetek vonhatók ide, amelyekben az eldöntendő kérdés a polgári jog talajából fakad, hanem azok is, amelyek a munkajogból és a szövetkezeti jogból származnak. A szocialista szervezetek polgári jogi jogvitáiról tehát csak akkor lehet szó, ha abban állami szervezet (állami vállalat, intézmény, bank stb.), vagy társadalmi szervezet (termelőszövetkezet, fogyasztási szövetkezet, mezőgazdasági termelőszövetkezet, sportszervezet stb.), vagy maga a szocialista állam félként lép fel. Annak, hogy adott esetben a szocialista állam kivel áll szemben és milyen jogvédelmi eszközt vesz igénybe, semmi jelentősége nincsen. Ehhez képest merőben közömbös, vajon a polgári pert a szocialista szervezet indította-e, vagy ellene nyújtottak be keresetet; hasonlóképpen jelentőségnélküli az is, ha adott esetben a szocialista szervezet által, vagy e szervezet ellen indított végrehajtási, illetve más nemperes eljárás van folyamatban. A szocialista szervezettel kapcsolatos polgári eljárásról nemcsak akkor van szó, ha mindkét fél szocialista szervezet, hanem akkor is, ha az ellenfél állampolgár, vagy más jogi személy.

II

Azok az eltérések, amelyek a szocialista szervezetek polgári ügyeinek intézésénél jelentkeznek, lényegében két csoportra osztályozhatók. Az első csoportba tartoznak a hatáskör tekintetében mutatkozó sajátosságok. A szóbanforgó polgári ügyeknek jelentős csoportját ugyanis kivonták az általános bírósági hatáskörből és elbírálásukat különös joghatósággal felruházott szervekre bízták. A második csoportba viszont az eljárásjogi sajátosságok tartoznak. Ezek akkor jelentkeznek, ha a szocialista szervezetek perfélként lépnek fel. Kétségtelen, hogy súly és jelentőség tekintetében az első csoportba sorozott sajátosságok jóval döntőbbek, mint a második csoport eljárásjogi eltérései.

Lényegében itt arról van szó, hogy a szocialista szervezetek polgári ügyeit a bíróságokon kívül álló szervek egész sora intézi. Ilyenek az állami döntőbizottságok, a munkaügyi viták egyeztető bizottságai és a bankok.

Az állami döntőbizottságok kétirányú hatáskörrel rendelkeznek. Egyrészt a szocialista szervezetek szerződéskötés előtt felmerült vitáit bírálják el, másrészt határoznak azokban a polgári jogi jogvitákban, amelyek szocialista szervezetek között keletkeztek.

Az egyeztető bizottságok — mint különleges jogszolgáltató szervek — a munkáltatókként jelentkező szocialista szervezetek és munkavállalóik között felmerülhető jogviták eldöntésére hivatottak.

A bankok különleges végrehajtási szervekként működnek akkor, ha a szocialista szervezetek náluk vezetett egyszámlájára vonatkozó követelések végrehajtásáról van szó.

E most felsorolt jogvédelmi szerveknek életrehívása és működése közelebbről azt jelenti, hogy a szocialista szervezetek legfontosabb vitás polgári ügyeit az általános jogvédelmi szervek — a bíróságok és a bírósági végrehajtók — hatáskörén kívül intézik el. A bíróságok hatáskörébe csak a szocialista szervezetek és az állampolgárok között keletkezett viták tartoznak, kivéve mégis a munkaügyi vitákat, amelyeknek elbírálása az egyeztető bizottságok feladata. Ugyanide, tehát a bíróság hatáskörébe tartoznak a szocialista szervezeteknek azok az ügyei is, amelyek nem vihetők az állami döntőbizottságok elé, mint pl. azok a jogviták, amelyekben félként mezőgazdasági termelőszövetkezet lép fel. A bírósági végrehajtók csak olyan esetekben járhatnak el, amelyekben a végrehajtást kérő szocialista szervezet az adóssal szemben támasztott követelését az egyszámlarendszer keretében nem érvényesítheti. Ilyen esetek azonban gyakorlatilag alig fordulnak elő.

Az itt előadottak természetesen nem tárják fel azokat a további következményeket, amelyek e most említett jogvédelmi szervek működése nyomán jelentkezhetnek. A törvény, amely a különleges jogvédelmet biztosító szervet létrehozta, szabályozza egyben e szervnek különleges eljárását is. A szocialista szervezetek jogvitáinak eldöntésére hivatott állami döntőbizottságok, valamint a munkaügyi egyeztető bizottságok különleges eljárási rend alapján működnek. Ugyanígy különleges eljárás érvényesül a szocialista szervezetek elleni végrehajtás során is. Ez a végrehajtás ugyanis nem az általános szabályok, hanem egy különleges végrehajtási rend szabályai

szerint bonyolódik le, amelyet először a szocialista polgári eljárásjog vezetett be. Ez kiterjed az adósnak a bankszámláján jelentkező követelésére is.

Ezek a különleges jogvédelmi eljárások a bíróság nyújtotta jogvédelem érvényesülési lehetőségét korlátozzák. A polgári perrendtartással szabályozott három alapvető jogvédelmi formát: a peres eljárást, a végrehajtási eljárást és a nemperes eljárásokat a szocialista szervezetek csak akkor vehetik igénybe, ha adott esetben bírósági eljáráshoz fordulnak. Minden olyan esetben viszont, amikor a jogvédelmet más, különleges eljárás szerint működő szervektől igénylik, a bírósági eljárás szabályai nem alkalmazhatók. Ebből következik, hogy a probléma, amely a szocialista szervezetek jogvitáinak hovátartozandósága tekintetében jelentkezik, egyúttal a polgári perrendtartás által szabályozott jogvédelmi formák alkalmazási területének is problémája.

III

A szocialista szervezetek polgári jogvitáival kapcsolatos eltérések és sajátosságok akkor is jelentkeznek — és ez a sajátosságok második csoportja — ha a jogvitát a bíróságok hivatottak eldönteni. Fellépnek ezek a sajátosságok a bírósági peres, nemperes és végrehajtási eljárásban egyaránt minden olyan esetben, ha a jogvitában a szocialista szervezet félként szerepel. E sajátosságok további három kategóriát alkotnak.

Vannak eltérések és sajátosságok, amelyek arra való tekintet nélkül érvényesülnek, vajon a jogvédelmet szocialista szervezet kérte, vagy a jogvédelmet éppen e szervezet ellen vették igénybe. Ide tartoznak a peres eljárással kapcsolatos hatásköri szabályozás sajátosságai. Számos szocialista ország perrendtartásának rendelkezése szerint a kerületi (megyei) bíróságok hivatottak a döntésre, ha a perérték bizonyos meghatározott mértéket meghalad. Az általános eljárási szabályok szerint viszont értékre való tekintet nélkül a népbíróságok (járásbíróságok) hatáskörébe tartoznak az ügyek akkor, ha a jogvita állampolgárok között keletkezett. Ugyanilyen eltérés jelentkezik azokban a különleges rendelkezésekben, amelyek a szocialista szervezetek bíróság előtti képviseletét és a képviselet tartalmát szabályozzák.

A második csoportot alkotják azok az esetek, amelyekben a szocialista szervezet kér jogvédelmet. Ide tartoznak pl. azok a rendelkezések, amelyek a szocialista szervezeteket megillető követelések gyors behajtását hivatottak biztosítani, valamint ide kell soroznunk azt az esetet is, midőn a szocialista szervezetek javára szóló végrehajtásnál a végrehajtási záradékot hivatalból állítják ki. A Bolgár Népköztársaság polgári perrendtartása különleges peres eljárást ír elő arra az esetre, ha a szocialista szervezetek olyan követelésekkel lépnek fel, amelyek e szervezetek alkalmazottai által okozott és az ellenőrző szervek által feltárt károk megfizetésére irányulnak. Mindezek a sajátosságok a szocialista szervezetek megsértett jogainak fokozott védelmét, a gyors és biztos restitúciót hivatottak szolgálni.

A harmadik csoportot azok a sajátosságok alkotják, amelyek akkor jelentkeznek, ha a szocialista szervezetek ellen kérnek jogvédelmet. E különleges szabályozás annak a szükségszerűségnek felismerésén alapszik, hogy a szocialista szervezetek működésének zavartalanságát még az ellenük indított eljárások esetében is biztosítani kell. Csak így válnak elháríthatókká a szocialista szervezetek elleni felesleges eljárások és azok a nem kívánatos következmények, amelyek az ilyen szervezetek ellen indított peres, nemperes, vagy végrehajtási eljárásból származhatnak. Mindezeknek a sajátosságoknak közös jellemzője az, hogy a szocialista szervezetek ellen támasztott jogérvényesítés megengedhetőségét, területét és megjelenési formáját korlátozzák.

E most említett sajátosságok illusztrálására példaként lehet felhozni az ún. „reklamációs eljárást." Ennek lényege az, hogy a szocialista szervezet ellen peres eljárást csak abban az esetben lehet megindítani, ha a vitát a felek már előzetesen, peren kívül is megkísérelték elintézni. A „reklamációs eljárás" tehát előfeltétele annak, hogy a pert a szocialista szervezet ellen meg lehessen indítani.

A szóbanforgó sajátosságok nagyobb számban jelentkeznek a szocialista szervezetek ellen folytatott végrehajtási eljárásban. Ilyenek: a költségvetési szervek elleni pénzkövetelések végrehajtásának tilalma; az a rendelkezés, hogy a szocialista szervezetek álló alapja és forgóeszközei túlnyomó részben mentesek a végrehajtás alól; az a további szabály, hogy az említett szervezetek ellen minden más végrehajtási mód tilos mindaddig, amíg a követelés behajtását a szervezet bankszámlájának igénybevételével meg nem kísérelték; végül az is, hogy a költségvetési szervek ellen nem jogerős határozat alapján előzetes végrehajtást vezetni nem lehet. Ugyanilyen sajátosságok a foglalási eljárásnál is megfigyelhetők. Így pl. állami szervezetek ellen a pénzkövetelés biztosítását célzó foglalásnak nincs helye.

Megállapítható, hogy e most említett sajátosságok lényegében a szocialista szervezeteket megillető eljárásjogi előjogok. Így valósul meg eljárásjogi vonatkozásban az az alkotmánytétel, hogy a szocialista tulajdont fokozottabb védelemben kell részesíteni.

IV

A szocialista szervezetek jogi védelmének sajátosságai nem ötletszerűségeken alapulnak. Ezek arra a különbségre vezethetők vissza, amely a szocialista szervezetek anyagi jogi viszonyai és az állampolgárok anyagi jogi viszonyai

között mutatkozik. Ez a különbség olykor annyira jelentős, hogy felveti a kérdést, vajon nem lenne-e célszerűbb a szocialista szervezetek közötti viszonyokat a polgári jogtól elkülönítve szabályozni és önálló jogágazatként, mint ún. gazdasági jogot kezelni?

Bár magam ezt a nézetet nem osztom, mégis utalnom kell arra, hogy ez az elgondolás a szocialista szervezetek és a polgárok anyagi jogállása között fennálló alapvető különbség fel nem ismerésén alapszik. Az itt mutatkozó különbségek ugyanis abból a közvetlen kapcsolatból erednek, amely a szocialista szervezeteket a szocialista tulajdonnal és a népgazdasági tervvel fűzi össze.

A szocialista szervezetek vagy rendelkeznek a szocialista tulajdonnal, vagy kezelik azt. Kötelmi viszonyaik a szocialista tulajdonon nyugszanak. Nem kétséges, hogy mind a szocialista tulajdon, mind a személyi, illetőleg magántulajdon más szerkezeti sajátosságokkal rendelkezik. Az e tulajdoni formákon felépülő kötelmi viszonyok tehát szükségképpen más-más szabályozást igényelnek. Másfelől a szocialista szervezetek közötti viszonyok jóval szorosabban kapcsolódnak a népgazdasági tervhez, mint az állampolgárok egymásközötti jogviszonyai. A népgazdasági terv egyes aktusai számos esetben közvetlenül befolyásolják a szocialista szervezetek közötti kötelmi viszonyok keletkezését, változását és megszűnését. Ennek az összefüggésnek következményeként a szocialista szervezetek vagyoni jogai kifejezetten felmutatják azt a társadalmi érdekeket szolgáló, ehhez képest tehát lényeges vonást, amelyet az állampolgárok vagyoni viszonyainál általában hasztalan keresünk. Amíg tehát a szocialista szervezetek célja a társadalmi érdek érvényesüléséről való gondoskodás, addig az állampolgárok vonatkozásában ez a társadalmi érdek csak azt a határt jelöli, amelyen túl az alanyi joggal való visszaélés kezdődik.

A szocialista szervezetek és az állampolgárok anyagi jogi viszonyai között mutatkozó ezeket a különbségeket a szocialista polgári eljárásjognak vissza kell tükröznie. Ahhoz tehát, hogy az eljárásjog használható jogvédelmi formákat nyújthasson, a megsértett anyagi jog sajátosságaihoz kell igazodnia. Ebből a szükségszerűségből adódnak a szocialista szervezetek polgári jogi jogvitáinak sajátosságai. E sajátosságok útján igyekszik a törvényhozó különleges, biztos és körültekintő védelmet nyújtani a szocialista tulajdon és a szocialista szervezetek más vagyoni jellegű jogosítványai számára. Ezzel válik lehetővé a népgazdasági terv teljesítésének előmozdítása, a gazdaságos számvitel megszilárdítása, a forgóeszközök mozgásának meggyorsítása s a szocialista szervezetek elleni végrehajtás bankszerű ellenőrzése. Ilymódon zárkózik fel a polgári jognak a szocialista szervezetek vagyoni jogviszonyait rendező különleges szabályai mellé az ugyancsak különleges rendelkezéseket tartalmazó polgári eljárásjog is, hogy ezzel a szocialista szervezetek jogi védelme minél enőteljesebbé váljék.

V

A szocialista szervezetek jogi védelmének említett sajátosságaiból a törvényhozás számára további lényeges problémák fakadnak; ezek a már említett sajátosságok két csoportjának megfelelően különböznek egymástól. A kérdés lényege itt az, vajon ezeket a már felsorolt különleges szerveket és eljárásokat a bírósági szervektől teljesen el kell-e választani, vagy pedig a cél az, hogy e vonatkozásban bizonyos összhangot hozzunk létre.

Figyelmet kelthetnek mindenekelőtt a bírósági és a bíróságon kívüli jogvédelmi szervek között fellépő hatásköri összeütközések. Ilyen összeütközések keletkezhetnek pl. akkor, midőn a bíróság és a döntőbizottság ellentétes álláspontra helyezkedik abban a kérdésben, vajon egy ügy melyikük hatáskörébe tartozik. E kérdés eldöntését legcélszerűbb volna a Legfelsőbb Bíróság elé utalni, minthogy az igazságszolgáltatás legfőbb ellenőrzésére ez a szerv hivatott.

További összefüggés keletkezhetnék úgy is, hogy ha a bíróságon kívüli jogszolgáltató szerveket — e szervek jogerős döntéseinek felülvizsgálata útján — a Legfelsőbb Bíróság ellenőrzésének vetnék alá. Ilyen ellenőrzés biztosítaná a bíróságok és a bíróságokon kívüli szervek tevékenységének törvényességét és azt, hogy a törvényt azonos módon alkalmazzák. A Bolgár Népköztársaság Bírósági Szervezeti Törvényének 38. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság nemcsak az általános bíróságok jogerős döntéseit vizsgálhatja felül, hanem a bíróságokon kívül működő jogszolgáltató szervek döntéseit is. Csupán az állami döntőbizottságok nincsenek ennek az ellenőrzésnek alávetve.

A harmadik lehetséges összefüggést annyiban találhatjuk, ha megvizsgáljuk, vajon van-e lehetőség arra, hogy a bírósági eljárási szabályokat a bíróságon kívül eljáró szervek tevékenységénél kisegítőleg alkalmazzuk? Ez a probléma azért merül fel, mert a bíróságokon kívüli eljárást rendező szabályok hézagosak. E most említett szabályok ugyanis számos eljárásjogi kérdésre nem adnak felvilágosítást. Ilyenek pl. a harmadik személyek részvétele az eljárásban, a bizonyítási eszközök kérdései, az ítélethozatal, a jogerő, az eljárás megszüntetésének és félbeszakításának esetei. A bolgár törvény legutóbbi módosítása szerint az állami döntőbizottság kifejezetten fel van jogosítva, hogy a polgári perrendtartás szabályait saját eljárásában is alkalmazza, amennyiben ezek a szabályok a döntőbizottsági eljárás szabályaival, vagy azok lényegével nem ellenkeznek. (Az állami döntőbizottságokról szóló törvény 27. §-a).

A bíróságok és bíróságokon kívüli szervek, valamint ezek eljárása közötti összefüggés nem-

csak lehetséges, hanem hasznos és kívánatos is. Bármilyen lényegesek is azok a sajátosságok, amelyek a szocialista szervezetek anyagi és eljárásjogi viszonyaiban jelentkeznek, mégsem vezethetnek oda, hogy ezzel a polgári jog és az eljárási jog egységét fellazítsuk. A szocialista szervezetek vagyoni viszonyaiban is érvényesülnek az értéktörvény szabályai. Ezek a szervezetek, ha jogviszonyba lépnek, éppen úgy a mellérendeltség elvi alapjain állanak, mintha a jogviszony állampolgárok között keletkeznék. Mindebből számos más alaptétel is következik, amelyek mind az állampolgárok, mind a szocialista szervezetek egymás közötti viszonyában egyaránt érvényesek. Ezeknek az általános alaptételeknek keretében a szocialista szervezetek polgári és eljárásjogi helyzetének valamennyi sajátossága megfelelő helyet foglalhat el. Nincs tehát szükség arra, hogy ezeket a sajátosságokat olyan normakomplexumba foglaljuk össze, amely a polgári jogtól és a polgári eljárásjogtól elkülönülő jogágazatot alkotna. A jogrendszernek túlhajtott, tárgyuk szerint aprólékosan elválasztott normakomplexumokra való tagolása a jogrendszer egységét veszélyezteti. Az ilyen tartalmú felosztás és elkülönülés szeparatizmushoz és partikularizmushoz vezethet. Az elkülönített normakomplexumok az izoláció felé haladnak, mert fennáll a veszély, hogy a közöttük mutatkozó összefüggéseket figyelmen kívül hagyjuk. Közös problémáik így mind nehezebben tekinthetők át és egyik jogágazat szabályait egy másik jogágazat hasonló kérdéseinek megoldásánál nehezebben lehet felhasználni. Az ilyen elkülönítés a szocialista törvényesség szempontjából sem kívánatos következményekkel járhat, ha azokra a követelményekre gondolunk, amelyek e vonatkozásban mind a bíróságok, mind az állami döntőbizottságok és egyeztető bizottságok eljárásában egyaránt irányadók. Az összefüggéseknek ilyen jellegű tagadása a döntőbizottságok és egyeztető bizottságok eljárásának bizonytalanságát eredményezheti, sőt arra is alkalmat nyújthat, hogy a nem szabályozott kérdésekben e szervek önkényes megoldásokhoz nyúljanak, holott e kérdések bírósági és bíróságon kívüli eljárásban való egységes szabályozása általános követelmény.

A törvényesség és az objektív valóság feltárása, mint alaptételek a polgári eljárásban arra való tekintet nélkül érvényesülnek, vajon melyik az a szerv, amely a konkrét ügyet intézi és kik azok a felek, akik az ügyben szerepelnek. E most említett alaptételekből számos további eljárási elvet és szabályt lehet levezetni, amelyek mind az állampolgárok, mind a szocialista szervezetek egymásközötti polgári jogi vitáiban egyaránt érvényesek.

A szocialista szervezetek polgári jogvitáival kapcsolatos jogvédelmi eljárásokat — a bírósági eljárással azonos módon — a polgári eljárási jog részének kell tekinteni.

VI

Másfélék azok a törvényhozási problémák, amelyeket a szocialista szervezetek jogvitáiban jelentkező sajátosságok második csoportja vet fel. Amint az előzőkben már kiemeltük, e sajátosságok a szocialista szervezetek peres és nemperes, valamint végrehajtási eljárásában meglevő eljárásjogi előjogokkal kapcsolatosak.

E sajátosságok lényege a következő jogpolitikai követelményben összegezhető: a szocialista szervezetek eljárásjogi előjogai sem az ügyfélegyenlőség elvét nem sérthetik, de az objektív valóság kiderítését sem nehezíthetik meg. Ezeknek az előjogoknak semmiesetre sem szabad olyan eljárásjogi szabályoknak lenniük, amelyek célja az, hogy a jogvita eldöntése „mindenáron" a szocialista szervezet javára történjék. Ez teljesen ellentmondana a szocialista polgári eljárásjog lényegének.

E sajátosságok szükségességénél figyelembe kell venni, hogy ezek csak olyan mértékben érvényesülhetnek, amilyen mértékben a szocialista szervezetek által megvalósítandó célok elérésénél reájuk szükség van. E szervezetek polgári jogi vitáinak eldöntésénél nem szabad olyan sajátosságokat alkalmazni, amelyek a bürokráciát szolgálják azáltal, hogy a szocialista szervezetek vezetőit demobilizálják s a megengedett és hasznos perbeli aktivitást feleslegessé teszik számukra.

Különös elővigyázatosságot igényelnek azok a sajátosságok, amelyek a szocialista szervezetek jogvédelmének megengedhetőségét, vagy a jogvédelmi formák alkalmazását korlátozzák. Ki kell küszöbölni mindazokat a sajátosságokat, amelyek szűk szakmai szellemet tükröznek és így egyes szocialista szervezetekkel szemben másoknak alaptalan előnyöket kívánnak biztosítani.

VII

Az itt felmerülhető utolsó törvényhozási probléma lényegében az, vajon ezeket az előbb már feltárt sajátosságokat — a polgári perrendtartáshoz hasonlóan — egységes szerkezetű jogi szabályozásba kell-e foglalnunk?

Kétségtelen, hogy a polgári perrendtartásnak mindazokat a szabályokat tartalmaznia kell, amelyek a bíróság előtti eljárásban alkalmazásra kerülhetnek akkor, ha a szocialista szervezet a bíróság előtt félként fellép. Ezeket a sajátos rendelkezéseket nem lehet különböző, önálló jogszabályokba szétszórni. Fel lehet venni e szabályokat vagy a polgári perrendtartás ama szabályai mellé, amelyektől eltérnek, vagy pedig úgy, mint a bírósági peres, nemperes és végrehajtási eljárás sajátos, egységes szerkezetbe foglalt szabályait.

Az állami döntőbizottság és az egyeztető bizottság eljárási szabályait azonban nem lenne celszerű a polgári perrendtartásba beilleszteni

A polgári jog kodifikációja nem teszi feleslegessé az egyes különleges jogviszonyok, mint pl. a hajózási, fuvarozási, vagy biztosítási jogviszony önálló szabályozását. Ehhez hasonlóan nem lehet elkerülni azt sem, hogy a polgári peres eljárás mellett a bíróságon kívüli eljárást külön szabályozzuk. A törvényhozás azonban köteles gondoskodni arról, hogy a bírósági és bíróságon kívüli eljárások már említett összefüggéseit akár a polgári perrendtartás, akár külön jogszabály tartalmazza.

VIII

A szocialista szervezetek jogvitáiban jelentkező sajátosságok a szocialista polgári eljárásjog elméletének területén is új problémákat vetnek fel.

A legfontosabb kérdés az elmélet területének problémája. Nevezetesen: a szocialista polgári eljárásjog elméletének a bírósági jogvédelmi eljárás területére kell-e korlátozódnia, vagy pedig fel kell ölelnie a bíróságon kívüli jogvédelmi eljárásokat is? A feleletet eleve meghatározza az az álláspontunk, amelyet a szocialista polgári eljárásjognak, mint a szocialista jogrendszer egyik ágazatának a területe tekintetében már kifejtettünk. A szocialista polgári eljárásjog elméletének e jogágazat területét pontosan vissza kell tükröznie. A hagyományos felfogás, amely szerint a polgári eljárás a bírósági jogvédelmi eljárások összességét jelenti, nagyon szűk és így nem képes felölelni a szocialista jog számos új jogvédelmi formáját. Megengedhetetlen, hogy azok az új intézmények, amelyeket a szocialista jog a polgári eljárás fejlődése folyamán bevezetett, a szocialista polgári eljárási jog elméletének keretein kívül maradjanak. Ezeknek az elmélet elsőrendű problémáinak kell lenniük. Az elmélet feladata megteremteni a szocialista polgári eljárás általános fogalmait, hogy ezek segítségével minden, a szocialista jogban ismert polgári jog védelmére szolgáló eljárás összefoglalható legyen. Másik elméleti feladat ezeknek az eljárásoknak rendszerezésében jelentkezik, hogy ezáltal létrejöjjön a polgári peres, nemperes és végrehajtási eljárás általános fogalma, tekintet nélkül arra a szervre, amely előtt a szóbanforgó eljárás folyik. Ezzel egy további elméleti probléma megoldását is előkészíthetjük, amelynek rendkívül nagy gyakorlati jelentősége lehet. Itt a bírósági peres, nemperes és végrehajtási eljárás olyan előírásának feltárásáról van szó, amelyeknek a bíróságon kívüli polgári, nemperes és végrehajtási eljárás területén is érvényesülniük kell. De a szocialista polgári eljárás elméletének azokat a további problémákat is meg kell oldania, amelyek a bírósági eljárás különleges szabályozásából erednek akkor, ha ilyen vonatkozásban szocialista szervezet van érdekelve. Fel kell tárni az elméletnek ezen kívül azokat az eljárási problémákat is, amelyek a szocialista szervezetek különleges jogképességének struktúrájából erednek. Foglalkozni kell az ügyfélképesség, az aktív perképesség, a képviselet és a rendelkezési elv problémáival, valamint a polgári eljárásban fellépő jogutódlással, ha az eljárásban félként résztvevő szervezet felszámolás, vagy átszervezés alá kerül.

Ezek a fejtegetések azt mutatják, hogy a szocialista szervezetek polgári jogi jogvitáinál feltáruló sajátosságok a polgári eljárás elméletét új és gazdag tartalmú problematika elé állítják. Ezeknek megoldásával a polgári eljárásjog elméleti művelői nemcsak a szocialista polgári eljárásjog fejlődéséhez fognak hozzájárulni, hanem a szocializmus építéséhez is, amely társadalmi rendszer erősítésére maguk a szocialista szervezetek is hivatottak.

Sztalev, Zsivko

Az apasági (származásmegállapítási) vércsoportvizsgálatok megbízhatóságának és eredményességének feltételei

Ma már lényegében lezártnak tekinthetők azok a viták, amelyek a vércsoportok és más örökletes tulajdonságok vizsgálati eredményeinek az igazságszolgáltatásban, szűkebb értelemben a származási perekben való felhasználása körül zajlottak le. Hazánkban a 30.000/1947. I. M. — később a 4/1955. I. M. sz. rendelet gyakorlata megerősítette a vércsoportvizsgálatok tekintélyét és hitelét. Az igazságszolgáltatás szívesen veszi igénybe a bizonyításnak ezt a minden *szubjektivitástól mentes* módszerét, melynek egyedüli hiányosságát, egyre inkább, *a pozitív, az apaságot kizáró eredmények aránylag csekély számában látja.* A pozitív döntések iránti igény annyival inkább indokolt, mivel az elmúlt évtized alatt különböző vércsoportrendszerek felfedezése és a származási perekben egyre növekvő külföldi felhasználása vált ismeretessé. Ezért az alábbiakban főként azzal kívánunk foglalkozni, hogy *1.* milyen eredményesek jelenleg a vércsoportvizsgálati módszerek az apaság *kizárása* tekintetében; *2.* milyen kritériumai vannak az eredmények megbízhatóságának és ezek miképpen ellenőrizhetők; *3.* az eredményesség, nevezetesen a *kizárási arányszám (százalék) növelésének* perspektivikusan milyen lehetőségei adódnak?

Valamennyi kérdésre *objektív* válasz kizá-

rólag az eddigi vércsoportvizsgálati eredmények *statisztikai-matematikai értékelésétől várható.*

Az eredmények statisztikai-matematikai kiértékelését az a tény teszi lehetővé, hogy a vércsoportok öröklésmenete exakt matematikai formulákkal kifejezhető. Ismeretes, hogy az egyes vércsoporttulajdonságok (egyszerűsége kedvéért vegyük most példának az MN vércsoportrendszert) öröklődését a szülői kromozómákon levő *gének* (pl. az M, illetve N gén) szabályozzák. A géneknek egy bizonyos népességben való *előfordulási gyakorisága (génfrekvencia)* szabja meg, hogy hány egyén lesz pl. M, MN, vagy N vércsoportú. Ha tehát a magyarországi lakosságban pl. az M és N gének frekvenciáját ismerem, ebből matematikailag ki lehet számítani az M, MN és N típusú egyének előfordulásának gyakoriságát, az ún. *genotípusgyakoriságot* = a *génfrekvencia 2. hatványával;* az utódokban várható előfordulási gyakoriságát az M, MN és N típusoknak, a *jelleggyakoriságot* = a géngyakoriság 3. hatványával; végül az elméletileg várható *kizárási gyakoriságot* = a géngyakoriság 5. hatványával. Mindezek kiszámítására azért van szükség, mert az exakt matematikai módszerekkel[1] kapott „várt" vagy „számított" jelleggyakoriság, kizárási gyakoriság stb. értékeinek a vizsgálatok során *ténylegesen talált* (megfigyelt) értékkel való összehasonlítása szolgáltatja bizonyítékát *a)* a vizsgálati módszer helyességének; *b)* a kapott eredmények megbízhatóságának; *c)* a kizárási vélemények biztonságának.

Több-kevesebb eltéréssel a matematikai-statisztikai ellenőrzési módszer valamennyi vércsoporttulajdonságra (ABO, Rh, Kell-rendszer stb.), de egyéb örökletes és a származási perekben felhasznált tulajdonságok (haptoglobin-rendszer, ujjlécrajzolatok stb.) esetében is alkalmazható, csupán az ugyanazon rendszeren belül előforduló *gének* számától (pl. Rh-rendszer esetében az öröklést 6 gén szabályozza) függően bonyolultabb számításokat igényel. Az elmondottak *gyakorlati* alkalmazását most az ABO és MN vércsoportok rendszerére vonatkozó számításokkal illusztráljuk.

I.

A budapesti egyetemi Igazságügyi Orvostani Intézetben 1957. I. 1. és 1960. V. 1. közötti időszakban 3000 apasági, gyermektartási stb. ügyben 9469 személyt vizsgáltunk, bizonyos adatok tekintetében azonban (pl. haptoglobinok) 1961 szeptemberéig végzett vizsgálatokat is figyelembe vettünk. A vizsgálatok nagy száma tehát biztos alapot nyújt a számításokhoz. (Intézetünk 1947 óta végzett, több mint 10 000 vércsoportvizsgálati ügyének mintegy 40 000 személyről szóló adatai 1956-ban sajnálatosan elpusztultak.)

Az MN és ABO vércsoportrendszerre vonatkozó számítások főbb eredményei a következők.

MN vércsoportrendszer. 9469 vizsgált személyből M vércsoportú 3094 személy = 32,67%, N vércsoportú 1786 személy = 18,87%, MN vércsoportú 4586 személy = 48,46%.

Ezekből az adatokból kiszámítható az *M* és *N* gén előfordulási gyakorisága. *Wiener* és *Vaisberg*[2] képlete szerint

$$M \text{ gén gyakorisága } (m) = \text{M típus \%-os gyakorisága} + \frac{\text{MN típus \%-os gyakorisága}}{2}$$

$$N \text{ gén gyakorisága } (n) = \text{N típus \%-os gyakorisága} + \frac{\text{MN típus \%-os gyakorisága}}{2}$$

Vizsgálataink számértékeivel behelyettesítve, és az eredményt tízzel osztva m = 5,689 (*M* gén gyakorisága); n = 4,310 (*N* gén gyakorisága).

Az MN vércsoportrendszer *genotípusainak,* azaz M = MM, N = NN és MN = MN *várt (számított) előfordulási gyakorisága (genotípusfrekvencia),* azaz az *m* és *n* géngyakoriság 2. hatványa: $m^2 = (5{,}689)^2 = 32{,}87\%$ M = MM típus előfordulási gyakoriság; $n^2 = (4{,}310)^2 = 18{,}58\%$ N = NN típus előfordulási gyakoriság; 2 mn = 2 (5,689×4,310) = 49,05 % MN = MN típus előfordulási várt gyakorisága.

Az M, N és MN vércsoportú egyének előfordulásának anyagunkban *talált* értékeit M = 32,67, N = 18,87 és MN = 48,46%) az MN vércsoportrendszer *számított* genotípusgyakoriságával összehasonlítva tehát azt találjuk, hogy a *talált* és *számított* (várt) értékek csak *tizedszázalékban* különböznek (az eltérés M-nél 0,30, N-nél 0,29, MN-nél 0,49%). Ebből az következik, hogy vizsgálati technikánk és eredményeink a statisztika szabályai szerint „nem szignifikáns differenciával" *megbízhatónak* mondhatók, tehát az ezeken alapuló vélemény is az.

ABO vércsoportrendszer. Ebben a rendszerben már több gén szerepel, ezért a gyakoriságszámítások is bonyolultabbak. *Bernstein* elmélete szerint itt 3 gén: A, B és O *6* genotípust határoz meg, amelyek közül azonban vércsoportvizsgálattal csak 4 vércsoporttulajdonság: A, B, O és AB ismerhető fel. A genotípusok a következők: A lehet AA és AO, B lehet BB és BO, O és AB csak: OO és AB.

A vércsoportvizsgálat során felismerhető A, B, O és AB vércsoportok előfordulása az A, B és O gének előfordulási gyakoriságától függ. Az A génfrekvenciáját *p,* a B génfrekvenciáját *q,* a O gén frekvenciáját pedig *r* betűvel jelöljük.

[1] Statisztikai számításainkból a khi² próbát, stb. a könnyebb érthetőség kedvéért elhagytuk, de a közölt adatokból ellenőrizhetők.

[2] Wiener, A. S., and Vaisberg, M.: Journal of Immunology *20* (1931) 371—388.

A vizsgált 9469 személyből A vércsoportú volt 4026 személy = 42,52%; B vércsoportú volt 1739 személy = 18,37%; O vércsoportú volt 2783 személy = 29,39%; AB vércsoportú volt 921 személy = 9,72%.

Mivel a *géngyakoriság* kiszámítása a talált százalékos vércsoportjellegelőfordulás adataiból itt bonyolultabb, mint az MN rendszer esetében, csak a végeredményt közöljük:

p = 3,0587 = A gén gyakorisága
q = 1,5200 = B gén gyakorisága
r = 5,4213 = O gén gyakorisága
10 0000

Ebből a *„várt" genotípusgyakoriság* a már ismertetett *négyzetes* módszerrel (géngyakoriság 2. hatványa) kiszámítva és a ténylegesen találttal párhuzamba állítva a következő

várt	talált típusgyakoriság	eltérés
A = 42,519	42,518	—0,001
B = 18,791	18,366	—0,425
O = 29,391	29,391	Ø
AB = 9,298	9,726	+0,428

Mint látható, a „várt" és „talált" értékek közt szignifikáns különbségek itt sem mutatkoznak.

Az eddigi számítások csupán annak ellenőrzését szolgálták, hogy a laboratóriumi vizsgálati technika helyes volt-e, azaz fordultak-e elő hibák a vércsoportmeghatározásban. A vércsoportvizsgálatok *eredményessége* szempontjából azonban igen fontos jelzőszámul szolgál a génfrekvenciák ismerete alapján kiszámítható *elméleti kizárásgyakoriság.* Ez az index azt jelzi, hogy egy bizonyos vércsoportrendszer adott géngyakorisága mellett a *népességből maximálisan hány „nem-apa" férfi zárható ki.* Így például az *MN rendszer* vizsgálata alapján elérhető maximális *elméleti* kizárásgyakoriság számításaink szerint 18,718%, ugyanakkor a *gyakorlatilag talált* kizárásgyakoriság 9,07%, ami az elméleti kizárásgyakoriságnak valamivel kevesebb mint a fele és ami — mint majd kitűnik, további fontos következtetésekre ad alkalmat. (Számszerűen: MN vércsoportrendszer alapján 3416 férfiból 310 férfit zártunk ki.)

Az elméleti kizárásgyakoriság kiszámításának elvét az ABO rendszer példáján ismertetjük. Ismeretes pl. hogy az öröklési szabályok szerint AB vércsoportú férfinek O vércsoportú gyermeke nem lehet. Mindannyiszor az apaság kizárását eredményezi tehát, ha egy ügyön belül AB vércsoportú férfi és O vércsoportú gyermek kombinációja fordul elő. Hányszor fordulhat elő ez a kombináció? Annyiszor, amennyi a két jelleggyakoriság szorzata. A O genotípus előfordulási gyakorisága, mint ismeretes = r^2, az AB genotípusé = 2 p. q. Továbbá, mivel a gyermek genotípusának előfordulása az anyáétól is függ és a O genotípusú gyermekben anyától örökölt O-nak feltétlenül elő kell fordulnia, még szorzunk a O *gén*gyakorisággal = *r* is. Tehát annak a kizárási kombinációnak, ahol

anya O férfi AB
gyermek O vércsoportú

előfordulási lehetősége = $r^2 \cdot r \cdot 2\ p\ q = r^3 2\ p\ q$, ami egyben ezen kombináció maximális elméleti kizárásgyakorisága is (mert ez *mindig* kizárást eredményez).

Ugyanígy számítjuk ki a többi kizárási kombináció gyakoriságát a megfelelő képlettel. Pl. annak a gyakori kizárási kombinációnak, ahol

anya O férfi O
gyermek A vércsoportú

előfordulási lehetősége: $r^4 p$. Az egyes kombinációgyakoriságokat kiszámítva és összegezve, az ABO vércsoportrendszeren belül számításaink szerint a *várható (elméleti maximális) kizárásgyakorisága:* 17,729%, azaz minden 100 „nem-apa" férfiból ennyi lenne kizárható.

A *talált* (tényleges) kizárási százalék az ABO rendszerben: 7,611, ami a várhatónak közel *fele* (pontosan 43%-a).

Ezek az adatok tekinthetők tehát egy-egy vércsoportrendszer megbízhatósága és használhatóságának *főbb jellemzőiként.* Ezek gyakorlati alkalmazását és értelmét egy nemrégen felfedezett örökletes tulajdonság, az ún. *haptoglobinok* példáján szeretném illusztrálni, ami egyben annak is mintája, hogy milyen gondos előkészületek, megfigyelések és számítások előzik meg egy-egy örökletes tulajdonság származásmegállapításra való felhasználását a szerológiai területen!

Smithies[3] 1955-ben felfedezte, hogy a *vérsavóban* vannak olyan fehérjefrakciók, amelyek *örökletes csoportjelleget* mutatnak, éppúgy, mint a vörösvérsejtek vércsoportanyagai. Azóta ezeket a tulajdonságokat külföldön rutinszerűen felhasználják apasági vizsgálatokban, mint jól és egyszerűen meghatározható örökletes tulajdonságokat. Meghatározásuk a vérsavó keményítőkocsonyában (gélben) történő elektroforezisével (a fehérjék elektromos térben való vándoroltatásával) történik. Ennek során az egyes fehérjefrakciók szétválásának 3 jellegzetes képét kapjuk. Így határozzuk meg az egyes *haptoglobincsoportokat,* amelyeket Hp 1—1, Hp 2—1, és Hp 2—2 symbolummal jelölünk. Külföldi példák alapján tervbe vettük a haptoglobincsoportoknak a származási perekben való felhasználását, ezért 1866 személy vérsavójának hapto-

[3] Smithies, O.: Nature, *175.* (1955) 307—308., *176.* (1955) 1265—1266 F. Walkerral.

globin-vizsgálata után elvégeztük a Hp csoportok megfigyelt előfordulásának a fent ismertetett módszerekkel történő matematikai-statisztikai analízisét is.

Haptoglobin csoportok adatai.

1866 vizsgált személy közül Hp 1—1 típusú volt 237 személy = 12,70%, Hp 2—2 típusú volt 813 személy = 43,57%, Hp 2—1 típusú volt 816 személy = 43,73%.

A Hp jellegek két, Hp_1 és Hp_2 jelzésű génnel öröklődnek. Ezek szerint a Hp 1—1 jelleg genotípusa Hp_1Hp_1; a Hp 2—2 jelleg genotípusa Hp_2Hp_2; a Hp 2—1 jelleg genotípusa Hp_2Hp_1.

A Hp_1 gén és Hp_2 *gén gyakoriságát* az MN rendszernél már ismertetett Wiener—Vaisberg képlet szerint kiszámítva

$$Hp_1 \text{ gén frekvenciája} = h = 0{,}346$$
$$Hp_2 \text{ gén frekvenciája} = p = 0{,}654$$
$$\overline{1{,}000}$$

Ebből most már könnyen kiszámítható az egyes jellegek *genotípus-gyakorisága,* Hp 1—1 előfordulási gyakorisága = h^2, a Hp 2—2-é = p^2 és a Hp 2—1-é = 2 h p. A képleteket behelyettesítve az alábbi értékeket kapjuk:

Genotípus	talált genotípusgyakoriság %-os	talált genotípusgyakoriság abszolút	várt gyakoriság %	eltérés %
Hp 1—1	12,70	237	11,97	+0,73%
Hp 2—2	43,57	813	42,77	+0,80
Hp 2—1	43,73	816	45,36	—1,59
	100,00	1866	100,00	

Bár itt sincsenek nagyobb eltérések, mégis meg kell jegyezni, hogy a talált eltérések nagyobb számú vizsgálat (10 000) személy esetén csökkennek.

Elvégeztük a *várható kizárásgyakoriság* kiszámítását is, részben azért, hogy a módszer eredményességéről, vagyis a kizárási arány növelésének mértékéről előre fogalmat alkothassunk, másrészt, hogy a tényleges kizárások számával egybevetve a *kizárások megbízhatóságát* e rendszerben ellenőrizhessük. A várható kizárásgyakoriság kiszámítását itt részletesebben tüntetjük fel (analóg módon történik az MN rendszerben is a várható kizárásgyakoriság kiszámítása).

Genotípus kombinációk anya	gyermek	férfi	Kombinációk előfordulási képlete	Maximális elméleti kizárásgyakoriság
1—1	1—1	2—2	$h^3 \cdot p^2$	1,7716
1—1	2—1	1—1	$h^2p \cdot h^2$	0,9373
2—1	1—1	2—2	$h^2p \cdot p^2$	3,3488
2—1	2—1	nincs	kizárás	0,0000
2—1	2—2	1—1	$hp^2 \cdot h^2$	1,7717
2—2	2—1	2—2	$hp^2 \cdot p^2$	6,3297
2—2	2—2	1—1	$p^2 \cdot h^2$	3,3488
			Összesen:	17,5079

Az ABO és MN rendszerrel kapcsolatos számítások során tapasztaltuk, hogy a várható maximális elméleti kizárásgyakoriság és a ténylegesen talált kizárásgyakoriság között nagyjából 2 : 1 arány áll fenn. Ez nem véletlen, a későbbiek során magyarázatát is adjuk. Ennek alapján a haptoglobin-rendszerrel elérhető tényleges kizárások számát *8,75%* körülire becsültük, még akkor, amikor csak pár száz egyént vizsgáltunk meg. Most 477 vércsoport vizsgálati ügyben végzett haptoglobin-vizsgálat tényleges adatai szerint az ügyekben szereplő 531 férfi közül 44-et zártunk ki haptoglobinrendszerrel, ami a férfiak *8,29%*-ának felel meg. Ez az eredmény eléggé megközelíti kizárásgyakoriság alapján előre becsült kizárási adatunkat, így jelentős érv a haptoglobinvizsgálatok megbízhatósága mellett.

II.

Miután bemutattuk a vércsoportvizsgálati eredmények matematikai-statisztikai ellenőrzésének módszereit, vizsgáljunk most meg ezek alapján egy másik fontos tényt, ami a vizsgálatok *eredményességét* befolyásolja. Már említettük, hogy

ABO vércsoportrendszer szerint	260 személyt =	7,611%
MN vércsoportrendszer szerint	310 személyt =	9,070%
összesen	570 személyt =	16,681%

zártunk ki feldolgozott vizsgálati anyagunkban. Ezzel szemben *csak 527 férfit* zártunk ki a szereplő 3416 vélelmezett apából és tanúból. Ez pedig a férfiaknak csak 15,43%-át teszi ki. Mi ennek az eltérésnek a magyarázata? Egyszerűen az, hogy *a férfiak egy része mindkét vércsoportrendszer szerint kizárt* (jelen esetben 43 férfi, azaz a hiányzó 1,26%!). Ez a jelenség a *„fedés"* vagy *„egybevágás"* („Überschneidung"). Mi ennek a jelentősége a kizárásgyakoriság szempontjából? A ma ismert vércsoportrendszerek, kivétel nélkül, *egymástól függetlenül* öröklődnek és éppen ez ad módot arra, hogy több vércsoportrendszer vizsgálatával nagyobb kizárási arányszámot érhessünk el. Nemegyszer előfordul azonban, hogy a véletlen folytán egy ügyön belül *ugyanazon férfi* az ABO és MN vércsoportrendszer szerint is kizárható. Ilyenkor a kétféle kizárás *egymást f e d i*, méghozzá teljesen feleslegesen, mert az egyik rendszer szerint kizárás is teljesen elegendő volna a jelzett férfi apaságának megdöntésére. Az ilyen „fedések" pedig annál inkább halmozódnak, minél több örökletes tulajdonságot (vércsoportrendszert) vonunk be a származási vérvizsgálatok körébe. Ez pedig kedvezőtlen az eredményesség, azaz a kizárási százalék emelése szempontjából.

Az ABO és MN rendszer együttes vizsgálata esetében már láttuk, hogy 527 „nem-apa" férfira

570 kizárási kombináció esett, amiből 43 egyszerűen felesleges. Még furcsább képet kapunk, ha a haptoglobinrendszer bekapcsolása után végzett vizsgálatokról készítünk statisztikát. A haptoglobinrendszerben elért 44 kizáró eredmény közül 23 esetben a perben szereplő férfit az ABO vagy MN rendszer szerint is kizártuk, és csak 21 olyan férfi volt, akinek apaságát *egyedül a haptoglobin-rendszer* zárta ki. A kizárási arányszámot a haptoglobinok bekapcsolása lényegében csak ennyivel gyarapította, a többi „fedés". Az a *paradox helyzet áll tehát elő, hogy a vércsoportvizsgálatnak újabb és újabb örökletes vércsoportrendszerekre való kiterjesztésével, az elkerülhetetlen fedések miatt a kizárási százalék egyre kisebb arányban nő!* Így, bár az *elméleti kizárásgyakoriság* egyre közeledik a 100% felé (legfrissebb közlések szerint 78—80%), a *gyakorlatilag talált jóval alatta marad.* Ha pl. a fentebb közölt adatok alapján az ABO—MN—Hp rendszer elméleti kizárásgyakoriságát egyszerűen összegezzük, ez 53,955%-ot ad, ami azt jelentené, hogy a „nem-apák" fele már ezek által is kizárható. Természetesen a fedések miatt ez nem így van. *Hirszfeld* és *Steinhausz* matematikai képlete lehetővé teszi a fedések kiszámítását és így a *tiszta elméleti kizárásgyakoriság* megállapítását. A képlet: P = 1 — (1 — a) (1 — b) (1 — c) ..... (1 — x), amelyben a, b, c ... x = az egyes rendszerek elméleti kizárásgyakoriságával. Behelyettesítve

$$P = 1 - (1 - \underset{\text{ABO}}{0{,}17729})(1 - \underset{\text{MN}}{0{,}18718})$$

$$(1 - \underset{\text{Hp}}{0{,}17508}) = 45\%.$$

A három rendszernek *ez a tiszta* elméleti kizárásgyakorisága, amiből kitűnik, hogy a fedések — 53,955 mínusz 45 = 9% — a lehetőségek *csaknem egytizedét* „elrabolják".

Érdekes és tanulságos ebből a szempontból a *bécsi* Törvényszéki Orvostani Intézet Vércsoportlaboratóriumának adatait áttekinteni (Herbich,[4] 1960.). A bécsi Intézetben a vércsoportvizsgálatok az ABO, MN és Hp tulajdonságokon kívül az Rh, P, Kell, Duffy, Kidd, S-s, Se-se tulajdonságokra is kiterjednek.[5] Az általunk is bevont vércsoportokkal (ABO—MN—Hp rendszer) a bécsi kizárási % a gyakorlatban = *29,9%*, ami alig 4 és fél százalékkal magasabb az általunk elértnél. Ugyanakkor *hét*! újabb vércsoporttulajdonság — tegyük mindjárt hozzá — időtrabló, fáradságos és költséges bekapcsolása ezt az arányt mindössze 17%-kal emeli (46,5%). Az is igaz, hogy ezzel valószínűleg az ügyek teljes „nem-apa" százaléka (saját anyagunkban ezt 48%-ra becsüljük) kizárható, így ott a vércsoportvizsgálatok *eredményessége* közel 100%-os. Amire viszont később még visszatérünk az, hogy a 17%-ból egyedül az Rh-rendszer bekapcsolása már 12,9%-kal emeli a kizárási arányt és az összes többi rendszer osztozik a még elérhető 7%-ban!

III.

Talán már a most említett bécsi példában feltűnt, hogy a bécsi Intézet 46,5%-os tényleges kizárási százalékára azt mondtuk: a vércsoportvizsgálatok *eredményessége* ezzel mintegy 100%-os lehet! Hogyan lehetséges ez, amikor a maximális elméleti kizárásgyakoriság a ma ismert összes vércsoportrendszerek bekapcsolásával is csak 70—80%-os? Eddig a kérdésről főleg elméletileg beszéltünk, a kizárási %-ot biztosan „nem-apákra" vonatkoztattuk. Az élő peres gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az *apasági peres ügyekben szereplő férfiak nagyobb részét eleve nem lehet kizárni azért, mert valóban apja a szóban forgó gyermeknek.* Ha ez a „nagyobb rész" mondjuk: 54%, akkor a mi 20%-körül mozgó gyakorlati kizárásunk a 46% „nem-apára" vonatkoztatva csaknem *50%-os eredményességű.* Ez az *„eredményesség"* fogalmának magyarázata, ami viszont még távolabbi következtetésekre is vezet.

Így pl. feltétlenül érdeklődésre tarthat számot: mennyire becsülhető a származási (apasági) perekben a hamisan perbevont férfiak arányszáma, az ún. „nem-apa" %? Eredményességi számításaink ennek felbecsülésére is módot adnak. Az erre vonatkozó meggondolás egyszerű: ha az elméleti kizárásgyakoriság 100 „nem-apára" vonatkoztatva maximálisan, az ABO-rendszerben, mondjuk, 17—18%, a gyakorlatilag talált kizárásgyakoriság pedig csak 7—9% között mozog, ennek csak az lehet az oka, hogy a vizsgált férfiak *mintegy felében* az apaként megjelölt férfi valóban apja is a gyermeknek és így rontja az elméleti kizárhatóság arányát. Mi bizonyítja ezen feltevés helyességét?

Mindenekelőtt az *ún. „két férfis" ügyek kizárási %-ának* viselkedése.

Az alábbi táblázatban három különböző statisztikánk (1954-ben közölt, az 1957—58-as nem közölt és a jelenlegi 1959—1961-es) erre vonatkozó adatait állítottuk össze.

Év	1 férfis ügyek		2 férfis ügyek	
	száma	kizárási %-a	száma	kizárási %-a
1954	6,008	9,77	431	29,9
1957—58	876	12,80	116	32,7
1959—61	1,284	14,60	201	35,0

Mit bizonyít ez az összeállítás? Azt, hogy azokban az ügyekben, ahol két férfi (vélelmezett apa és tanú) szerepel — *vagyis egy eleve*

[4] Herbich, J.: Deutsche Zeitschr. für die ges. gerichtliche Medizin, *53* (1961) 506. o.

[5] A felsorolt vércsoportrendszerek, de egyebek vonatkozásában is a részletekre nézve utalunk Rex—Kiss Bélának ugyancsak a Jogtudományi Közlöny hasábjain (1959. évi 4. sz.) megjelent cikkére.

nem lehet apa — az elért kizárási % az egy férfis ügyeknek mintegy *két és félszerese,* azaz a vércsoportvizsgálat eredményessége ugrásszerűen megnőtt.

A másik bizonyítékot az *embertani (anthropologiai)-örökléstani vizsgálatok* szolgáltatják. Helyes vizsgálati technikával ezekkel a vizsgálatokkal nemcsak az apaság kizárása, hanem apaság *megállapítása* is lehetséges, így a vizsgálatok eredménye számszerű adatokat szolgáltat *mindkét* irányban. *Dr. Fehér Miklós* tanár, az Igazságügyi Orvostani Intézetben apasági embertani-örökléstani vizsgálatokat végző anthropologus, összeállította az 1960. évben végzettek közül 100 olyan anthropologiai vizsgálat statisztikáját, amelyben vércsoportvizsgálat is történt. A 100 ügyben szereplő 131 férfiból 44% volt kizárható, 56% bizonyult határozottan apának.

Ez most számszerű bizonyíték amellett, hogy az apasági keresetekben szereplő férfiak *mintegy fele* eleve azért nem zárható ki, mert apja a kiskorúnak.

Most pedig nézzük eredeti feltevésünk matematikai igazolását, amit az elméleti és gyakorlati kizárásgyakoriság összehasonlítása tesz lehetővé. Mégpedig:

Az ABO vércsoportrendszerben az elméleti kizárásgyakoriság 17,729%, a gyakorlati 7,61%, azaz az előbbi 43%-a.

Az MN vércsoportrendszerben az elméleti kizárásgyakoriság 18,718%, a gyakorlati 9,07%, ami az előbbinek 48%-a,

A haptoglobinrendszerben az elméleti kizárás gyakoriság 17,508%, a gyakorlati 8,29% vagy is az elméletinek 47%-a.

A 43, 48, ill. 47%, középértékben = 46% azt jelenti, hogy a különböző vércsoportrendszerek egybehangzóan *46* — körüli „nem-apa" százalékot jeleznek, amiből az is következik, hogy 54% körül van az apaként szóbajöhető férfiak aránya. Ekként *az elméleti kizárásgyakoriság [talált (gyakorlati) kizárásgyakoriság arányából mindenkor lehet következtetni az apák] nem-apák százalékos arányára.* Most pedig hasonlítsuk össze a két, egymástól függetlenül végzett, teljesen eltérő methodikájú örökletes jellegvizsgálat, az anthropologiai és a vércsoportvizsgálat útján nyert adatokat.

vércsoportvizsgálat
számított „nem-apa" % = 46
számított apa % = 54

embertani-örökléstani vizsgálat
talált „nem-apa" % = 44
talált apa % = 56

A meglepő egyezés nem véletlen műve! Ezért joggal általánosíthatjuk és mondhatjuk ki azt az igazságszolgáltatási szempontból is fontos következtetést, hogy *az anyagunkban előforduló apasági, gyermektartási stb. keresetek valamivel kevesebb mint fele indokolatlan, a vélelmezett apa nem apja a kiskorú gyermeknek!*

A leírt módszer egyébként alkalmas arra, hogy összehasonlítás útján *megbízhatósági kritériumául* szolgáljon egyéb származási-örökléstani vizsgálatoknak is. Ilyen párhuzamosan végzett — persze nagyobb anyagú — vércsoportvizsgálat és egyéb örökletes jellegvizsgálat esetén a vércsoportok vizsgálatával, majd az elméleti és gyakorlati kizárási százalék aránybaállításával meg lehet határozni a „nem-apák" körülbelüli arányát. Ha *ugyanezen anyagon* végzett másjellegű vizsgálatok ehhez hasonló vagy ettől elütő eredményt adnak, következtetéseket vonhatunk le ebből az illető örökletes jellegvizsgálat *megbízhatósága* iránt. Ilyen alapon lehetne eldönteni pl. az ún. *daktiloszkópiai minuciavizsgálatokkal* végzett apaságmeghatározások megbízhatóságának vitatott kérdését is![6]

Az eredmények kontrollálása, a vércsoportvizsgálat és a biztos tudományos alapokon nyugvó embertani-örökléstani vizsgálat párhuzamos kiértékelése különösen fontos akkor, amikor újabb örökletes tulajdonságoknak a származási vizsgálatokba való bekapcsolását kezdeményezzük, mint pl. a már említett haptoglobinok esetében. Jelenleg az *Rh-vércsoportrendszernek* a rutinvizsgálati módszerek közé való bevonásán dolgozunk és ezzel kapcsolatban folytatunk összehasonlító értékeléseket. Az Rh-rendszer vizsgálatának a rutin vércsoportvizsgálati módszerek közé való bevonását az indokolná, hogy a 6 Rh-gén 36 genotípusának kombinációja nagynagyfokban növelné a kizárások eredményességét. Az Rh-rendszerrel elérhető elméleti maximális kizárásgyakoriság 30—32%-ra tehető (Dürwald),[7] a gyakorlati pedig 12—13% körül mozog (Herbich, 3.). Az Rh-vércsoportrendszer magyarországi rutinszerű alkalmazásának egyelőre a megfelelő Rh-tesztsavók hiánya állja útját. *O. Prokop,* berlini professzor által rendelkezésünkre bocsátott savómintákkal eddig kísérletképpen 14 ügyben végeztünk Rh-vércsoportvizsgálatot is. Az ügyekben szereplő 18 férfi közül 5 *férfit* zártunk ki és ezek közül csak egy volt más vércsoportrendszerrel is kizárható. Ez tehát „tisztán" 25%-os kizárásnövekedést jelentett, ami igen biztató kezdet.

IV

Mivel mindvégig a *reális lehetőségeket* tartottuk szem előtt, végezetül nem kívánunk belemenni olyan vércsoporttulajdonságok felhasználhatóságának elméleti taglalásába, amelyek tipizáló savói ritkaságuk vagy drágaságuk miatt

[6] Az összehasonlító ujjlécrajzolatvizsgálatok vagy másnéven: *daktiloszkopiai minuciavizsgálatok* az utóbbi időben váltak közismertté. A módszer kidolgozója, dr. Ökrös Sándor professzor szerint az utódban megjelenő anyai és apai *minuciák* (egyénileg jellemző fodorszálbélyegek) pozitív és negatív irányú apaságmegállapítást egyaránt lehetővé tesznek és a többi hasonló irányú vizsgáló módszereket feleslegessé teszik.

[7] W. Dürwald: Előadás az 1960. évi budapesti igazságügyi orvostani Nagygyűlésen.

számunkra elérhetetlenek (ilyen pl. az anti-Cellano savó), így rutinvizsgálatra fel sem használhatók. A fentiekben kifejtetteknek a gyakorlat szempontjából hasznos lényegét az alábbiakban foglaljuk össze:

1. A vércsoportvizsgálatok eredményeinek megbízhatóságát matematikai-statisztikai analízisünkkel igazoltuk. Ennek lényege, hogy a *ténylegesen talált és a számított (várt) vércsoportjelleg-előfordulási gyakoriság között nincs számbavehető eltérés.* Ezt a gyakorlatban leginkább felhasznált ABO és MN vércsoportrendszerekre vonatkozó számszerű adatokkal bizonyítottuk.

2. A vércsoportvizsgálati módszer *eredményesebbé* tevésének, új vércsoportrendszerek bekapcsolásának bizonyos fokig határt szabnak az ún. *„fedések"*, amin azt értjük, hogy *ugyanazon férfit* — lényegében feleslegesen — *egyszerre több vércsoportrendszerrel is ki lehet zárni.* Ezért a rutinvizsgálatok bekapcsolásába a továbbiakban csak olyan vércsoporttulajdonságoknak van értelme, ahol a „fedés" ellenére *nagy a kizárási eredményesség.* Ilyennek ígérkezik az Rh-vércsoportrendszer vizsgálata, ennek bevezetésén dolgozunk most.

3. A maximális elméleti kizárásgyakoriság és a gyakorlati (talált) kizárásgyakoriság arányából következtetést lehet vonni a „nem-apák" arányszámát illetően. Erre alapított számításaink szerint anyagunkban az apasági keresetekben szereplő férfiak *közel fele nem apja* a kk. gyermeknek. Ebből következik, hogy 20% körüli tényleges kizárási arányunk a „nem-apák" csaknem felének kizárását biztosítja.

4. Az újonnan felfedezett haptoglobin-rendszer részletes matematikai analízisén keresztül bemutattuk, milyen ellenőrző vizsgálatok előzik meg egy-egy öröklődő jelleg vizsgálatának a származási perekbe való bevonását. Ezenkívül a kizárásgyakoriság analízisével kapcsolatban rámutattunk, hogy ez — összehasonlítási alapon — lehetővé teszi másfajta örökletes sajátságokon alapuló *apaságvizsgálati módszerek megbízhatóságának ellenőrzését.* Ajánlatosnak tartjuk az ún. daktiloszkopiai minuciavizsgálatok módszerének hasonló elveken alapuló ellenőrzését.

5. Matematikai analíziseinkből levonható végkövetkeztetésünk az, hogy *az ABO — MN — Hp és az Rh-vércsoportrendszerek együttes alkalmazása gyakorlatilag máris lehetővé teszi az apaként szóba nem jöhető férfiak jelentős részének teljes biztonsággal való kizárását („negatív apaságmegállapítás")* és ezzel a vércsoportvizsgálatok felhasználása az igazságszolgáltatás, pontosabban a származási perek területén erősen megközelítette végcélját. — A *„pozitív apaságmegállapítás"* céljaira — egyelőre — a szakszerű és tudományos alapokon nyugvó *embertani-örökléstani* vizsgálat szolgál és fog szolgálni a jövőben is. Mivel azonban ez a módszer bonyolultabb, szubjektívebb és nagyobb tapasztalatot, gyakorlatot igényel (mondhatnánk úgy is: „személyhez kötöttebb"), a vércsoportok vizsgálatának ismertetett *kontroll-szerepe* ezekkel kapcsolatban továbbra is fennáll.

Budvári Róbert

A tervszerződés problematikája a csehszlovák jogban*

I. Az eddigi fejlődés és a további fejlődés perspektívája

A szocialista gazdaságnak a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban az 1945. évi májusi forradalmat, és különösen a korábbi állapotok visszaállítására irányuló 1948. májusi ellenforradalmi összeesküvés leverését követően beállott fejlődése gyorsan megmutatta, — ugyanúgy ahogyan a szocializmus útjára tért többi államban is, hogy a szerződéseknek eleinte a burzsoá jogból átvett rendszere a szocialista szervezetek kölcsönös gazdasági kapcsolatainak rendezésére egyáltalában nem illik. Ezért Csehszlovákiában még az 1811. évi régi polgári törvénykönyv hatályosságának idején a szovjet tapasztalatok példája nyomán bevezették a gazdasági szerződéseket, éspedig az Állami Tervhivatal 1052/1949. U. 1. sz. hirdetményével, egyidejűleg pedig megkezdődött törvényi szabályozásuk fokozott előkészítése, amire az elkövetkező évben a gazdasági szerződésekről és az állami döntőbíráskodásról szóló 99/1950. Sb. sz. törvénnyel valóban sor került. A röviddel ezt követően kibocsátott csehszlovák polgári törvénykönyv (141/1950. Sb. sz. törvény) azonban a gazdasági szerződések részletesebb szabályozását már nem tartalmazta, hanem 212. §-ában csak olyan általános rendelkezést rögzített, amely szerint az állami terv végrehajtásából származó kötelmek tekintetében a polgári törvénykönyv rendelkezései csak kisegítően érvényesek, azaz amennyiben külön szabályok eltérően nem rendelkeznek (ilyen külön szabály volt tehát éppen az említett 99/1950. Sb. sz. törvény).

A további gazdasági fejlődés Csehszlovákiában azután odavezetett, hogy a 99/1950. Sb. sz.

* Ezt a tanulmányt a szerző a Jogtudományi Közlöny számára írta. Fordította: *dr. Trócsányi László.* A tanulmányban használt „gazdasági szerződés" kifejezés a mi „tervszerződés" kategóriánknak felel meg. *(Szerk.)*

törvény viszonylag gyorsan meghaladottá vált, úgyhogy fokozatosan novellizálni kellett és számos további jogszabállyal kellett kiegészíteni, ami által egyfelől a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok jogi szabályozása egyre tökéletesedett, másfelől ugyanakkor, ami igen fontos a mai fejlődés szempontjából — egyre távolodott is a polgári törvénykönyvtől, amelynek kisegítő alkalmazása ezekre a viszonyokra a gyakorlatban mind ritkábban fordult elő.

Igen lényeges lépés történt e fejlődés terén 1959-ben, amikor a CSKP országos konferenciájának határozata alapján és a CSKP XI. kongresszusával összefüggésben Csehszlovákiában az ipar nagymértékű átszervezésére és ezzel összefüggésben új tervezési módszer bevezetésére került sor. Ezek a jelentős intézkedések, amelyeknek jellegzetes vonása volt egyebek között a vállalatok, illetve az újonnan létesített termelő gazdasági egységek jogkörének és felelősségének kiterjesztése (ún. decentralizáció), a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok eddigi jogi szabályozása terén is igen mélyreható változásokat igényeltek. E változásokat a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokról szóló 69/1958. Sb. sz. új törvény tartalmazza, amely mindezideig az e viszonyokat szabályozó alapvető norma.

Ez a törvény, amely a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokat az új gazdasági körülményekkel összhangban szabályozta, e viszonyoknak a sok novellizálás következtében már igen szétforgácsolt és áttekinthetetlen jogi szabályozását igen széles körben (ha nem is teljesen) egységesíti. Egyidejűleg a 69/1958. Sb. sz. új törvény folytán a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok jogi szabályozása a polgári törvénykönyvtől tovább távolodott, és bár a 195. §-a a polgári törvénykönyv alkalmazásának igen korlátozott lehetőségét fenntartotta, erre gyakorlatilag csak igen szórványosan került sor.

A fejlődés azonban tovább halad. A szocializmus győzelme a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban szükségessé tette a csehszlovák jogrendszer további tökéletesítését és egyebek között új polgári törvénykönyv kibocsátását, úgyszintén a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok új jogi szabályozását is. A CSKP Központi Bizottságának 1960. december 7. és 8. napján tartott plenáris ülése, amely a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban érvényesülő szocialista törvényesség kérdéseivel foglalkozott, elvi iránymutatást adott a csehszlovák szocialista jogrendszer továbbfejlesztéséhez és ezzel összefüggésben az új polgári törvénykönyv kibocsátásánál és a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok új jogi szabályozásánál irányadó alapelveket is megállapította.

A CSKP Központi Bizottságának 1960. december 8. napján kelt határozata, amely abból indul ki, hogy a „az 1950-ben kiadott csehszlovák polgári törvénykönyv pozitív szerepet töltött be az új társadalmi rendszer építésénél", egyben megállapítja, hogy ez a polgári törvénykönyv már elavult és az új polgári törvénykönyv kidolgozásához a következő irányelveket állapítja meg:

„Az új polgári törvénykönyvnek a társadalmi tulajdon és a minden egyes polgár munkáján alapuló személyi tulajdon elválaszthatatlan kapcsolatából kell kiindulnia. A polgár, mint személyi tulajdonos és mint a munkahely gazdája érdekeinek elvi egységéből induljon ki. Egyik fő célja a polgárok vagyoni jogainak világos és áttekinthető megállapítása lesz; különösen szabályozni kell a polgárok és a szocialista gazdasági szervezetek közötti viszonyokat, valamint a polgárok egymás közötti viszonyait. Különösen a lakosság ellátásánál, szolgáltatások nyújtásánál, lakások használatánál, stb. keletkező viszonyokra gondolunk. A jogi szabályozásnak e téren biztosítania kell a személyi tulajdonnak és a polgárok egyéb vagyoni jogainak sérthetetlenségét, és ezek érvényesülését, és a párt gondoskodásával összhangban ily módon segítséget kell adnia népünk életszínvonalának emeléséhez."

A CSKP Központi Bizottságának határozata egyszersmind megállapítja, hogy a szocialista szervezetek közötti szerződési viszonyok 1958. évi szabályozása teljességgel bevált, és további tökéletesítésének következő irányvonalát szabja meg: „Népgazdaságunk további sikeres fejlődésének és a dolgozók részéről a népgazdaság irányításában való részvétel fokozásának érdekében áll, hogy e jogi szabályozás kiterjedjen egyes olyan viszonyokra is, amelyek eddig nem tartoztak e szabályozás körébe. A szocialista gazdasági szervezetek helyzetének és viszonyainak áttekinthető és egységes szabályozása országunk gazdasági irányításánál aktív szerepét majd jobban láthatja el."

A polgári törvénykönyv és a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok új jogi szabályozásának előkészítéséhez olyan helyzetben látunk hozzá, amikor a fentvázolt fejlődés folytán — amint említettük — a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok eddigi szabályozása a polgári törvénykönyvtől ténylegesen teljességgel elvált, kisegítő alkalmazása (mégha korlátozott mértékben lehetséges is), a gyakorlatban annyira ritka, hogy a további szabályozás szempontjából elhanyagolható.

Minthogy ez a szabályozás teljességgel bevált, nem lett volna célszerű a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban az új kodifikáció alkalmából a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok jogi szabályozásának elveit, hogy úgy mondjam, a polgári törvénykönyvbe újból bevonni. Ezért abban a dilemmában, hogy a CSKP Központi Bizottsága határozatának úgy tegyünk-e eleget, hogy az új polgári törvénykönyv a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok jogi szabályozásának fő elveit is

felölelje, és a részleteket külön törvény szabályozza (tehát hasonlóan az 1959. évi új magyar polgári törvénykönyv, a lengyel polgári törvénykönyv közzétett tervezetének, és lényegében véve a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása alapelvei közzétett tervezetének szabályozásához), vagy pedig akként, a polgári törvénykönyvtől egészen függetlenül külön gazdasági kódex kerüljön kibocsátásra, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a választás a második megoldásra esett. Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi kodifikációs előkészületek a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban egyfelől a polgári törvénykönyv előkészítésének útján haladnak, amely részletesen fogja szabályozni a személyi tulajdont, továbbá a polgárok és szervezetek közötti, úgyszintén a polgárok egymás közötti viszonyait a személyi szükségletek kielégítésénél (valamint az öröklést, és egyes további kérdéseket), másfelől a gazdasági kódex előkészítésének útján, amely azonban nem szorítkozik következetesen a szocialista szervezetek közötti *kötelmi* viszonyok eddigi jogi szabályozásának csupán kiterjesztésére és egységesítésére, hanem a gazdasági viszonyokat igen széles körben szabályozza. Ez azt jelenti, hogy az új gazdasági kódex tartalmazni fogja a népgazdasági tervezés és irányítás alapvető szabályozását, fel fogja ölelni a társadalmi tulajdon és különösen a nemzeti vagyon kezelésére vonatkozó rendelkezéseket, tartalmazni fogja a szocialista szervezetekről, a szocialista szervezetek hitelezési, fizetési és elszámolási kapcsolatairól szóló rendelkezéseket. Ami azután a tuladonképpeni kötelmi (különösen szerződési) viszonyokat illeti, az új gazdasági kódex nyilvánvalóan lényegében véve át fogja venni a fentemlített 69/1958. Sb. sz. törvény eddigi bevált szabályozását, amelynek főbb elveit e cikkben kívánjuk ismertetni, éspedig (fontosabb kérdésekben) arra utalással, milyen változások várhatók a jövő gazdasági törvénykönyvében a vita és a jogszabályalkotási előkészítő munkálatok jelenlegi állása szerint.

II. A 69/1958. Sb. sz. törvény jellemzése és hatályossági köre

1. A 69/58. Sb. sz. törvény jellegzetes vonása a vállalatok jogkörének és felelősségének a demokratikus centralizmus elve alapján történő kiterjesztése, és a szocialista szervezetek közötti kölcsönös gazdasági viszonyok szabályozása súlypontjának ezzel összefüggő jelentős mértékű áthelyezése a vállalatok közötti kooperáció szerződési szabályozásának síkjára, és — ami ezzel szintén szorosan összefügg — a gazdasági ösztönző tényezők hatékonyabb kihasználásának lehetővé tétele a vállalatok irányításánál. A gazdasági szerződések a vállalatok kooperációját ugyan fejlődésük kezdeti szakaszában is biztosították és a vállalatokra a szerződési kötelezettségek megszegésének esetére vagyoni felelősség hárult, a szerződési forma azonban inkább másodlagos módszere volt a vállalati feladatok teljesítése biztosításának. A vállalatokra ugyanis többnyire már a tervlebontásból, illetve a mérlegszerkesztő szervek, pl. minisztériumi főigazgatóságok által alkalmazott mérlegekből az a kötelezettség hárult, hogy a nagymértékben konkretizált feladatokat a konkrét felekkel szemben teljesítsék. A szerződések megkötése tehát tulajdonképpen e már létező konkrét kötelezettségek biztosítására szolgált még párhuzamosan a polgári jogi módszer segítségével is. Ez a módszer elvette a vállalatok kedvét attól, hogy gazdasági szerződéseket kössenek, és jelentős mértékben kötötte meg a vállalatok operatív és kezdeményező munkáját. Ezért a fejlődés nálunk rendszeresen abba az irányba haladt, hogy a népgazdaságnak az állam által kiadott központi direktívákra támaszkodó irányítását és a vállalatok, illetve gazdasági egységek jogkörének és felelősségének kiterjesztését (természetesen a demokratikus centralizmus keretében) összekapcsolja. Ebben a szellemben szabta meg a CSKP XI. kongresszusa a tervezési módszer megjavításának útját olyan irányban, hogy a pontos mutatószámok központi tervezését a legfontosabb feladatokra kell korlátozni, míg egyebekben az állami terv állapítja meg az egyes ágazatok fejlődésének kötelező arányait és a távlati feladatokat, amelyeknek a vállalat köteles eleget tenni, de a kitűzött cél eléréséhez szükséges legcélszerűbb és leggazdaságosabb eszközöket elvileg maga választja meg. (Lásd Alkotmány 12. cikkének 2. bekezdése). A tervezés módszerének ez a tökéletesítése természetesen új jogi szabályozást is igényelt, és ezért a CSKP XI. kongresszusa az illetékes szerveknek meghagyta, hogy a jogi szabályozás e változásokhoz igazodjék. Az új jogi szabályozás tehát, amelyben a szerződési módszernek fokozott jelentősége van, a gazdasági törvények központi kihasználásán kívül lehetővé teszi a gazdasági ösztönző tényezők jobb és célirányosabb (de nem ösztönös) kihasználását is az egyes részletkérdésekben vállalati szinten. A gazdasági szerződések az új szabályozás szerint tehát fokozott jelentőségre tettek szert a vállalati kooperációnak az állami terv teljesítése során történő megszervezése szempontjából, és már nem tekinthetők az igazgatási intézkedések másodpéldányainak ott sem, ahol mindezideig a szerződéskötési kötelezettség megmaradt, amint ezt a további fejtegetésekből látni fogjuk.

A 69/1958. Sb. sz. törvény 200 szakaszt tartalmaz és három részből áll. Az első rész 87 szakaszban általános rendelkezéseket tartalmaz, tehát a törvény általános része, a második rész (88—189. §§-ok) a gazdasági szerződések egyes típusairól szóló rendelkezéseket öleli fel; míg a harmadik rész (190—200 §§-ok) közös, átmeneti és záró rendelkezéseket foglal magában.

2. A törvény hatályossági körét lényegében véve a 2. § határozza meg, amelynek első bekez-

dése úgy rendelkezik, hogy a törvény a szocialista szervezetek közötti azokat a kötelmi viszonyokat szabályozza, amelyek gazdasági szerződésekből, hivatalos intézkedésekből, döntőbírósági határozatokról, jogalap nélküli gazdagodásból, a teljesítés hibáiért való felelősségből, vagy az e törvényben, vagy a végrehajtási utasításokban megállapított egyéb tényekből erednek.

A 69/58 Sb. sz. törvény azonban nem vonatkozik a szocialista szevezetek közötti összes kötelmi viszonyokra. Egyes jogviszonyokra a 2. § (1) bekezdésének felsorolása nem terjed ki, vagy azok tekintetében külön szabályozás folytán más jogszabályok irányadók. Így pl. a szocialista szervezetek közötti bérleti és kölcsönszerződést, illetve az olyan szerződésekből származó jogviszonyokat, amelyeket a nemzeti vagyon kezeléséről szóló 81/1958. Sb. sz. kormányrendelet, illetve 205/58. Ul. sz. hirdetmény kifejezetten lehetővé tesz, mindezideig a polgári törvénykönyv szabályozza; hasonlóképpen kiesnek a különösen veszélyes üzem okozta károkból keletkező jogviszonyok a Ptk. 351. §-a értelmében, avagy a közlekedési eszközök által okozott károkból származó jogviszonyok, amelyek tekintetében a 63/51. Sb. sz. törvény irányadó stb.

A 69/58. Sb. sz. törvény [2. § (2) bek.] kizárja továbbá hatályossági köréből a teherfuvarozás lebonyolításánál keletkező azokat a viszonyokat, amelyeket a fuvarozási szabályzatok, illetve feltételek szabályoznak, tehát gyakorlatilag szintén az olyan viszonyokat, amelyek tekintetében különleges szabályozás irányadó.

Ezzel szemben a 69/1958. Sb. sz. törvénynek a jogok megszűnéséről szóló rendelkezései (82—87. §§) általános érvényűek, úgyhogy hatályossági körük szélesebb, mint a törvény általános érvénye. E rendelkezések értelme az elévülésnek a szocialista szervezetek közötti teljes kirekesztése és e viszonyok tekintetében egységesen a preklúzió bevezetése.

A törvény személyi hatályát szintén a 2. § szabályozza olyan értelemben, hogy kizárja hatályossági köréből azokat a kötelmi viszonyokat, amelyeknél legalább az egyik fél mezőgazdasági termelőszövetkezet. A törvény tehát az olyan kötelmi viszonyokra vonatkozik, amelyekben mindkét fél szocialista szervezet, éspedig tekintet nélkül arra, hogy gazdasági, vagy költségvetési szervezetről, a dolgozók társadalmi szervezeteiről stb. van-e szó (vonatkozik tehát olyan gazdasági viszonyokra is, amelynek résztvevői állami gazdaságok). Ezzel szemben a törvény, amint említettük, nem vonatkozik a gazdasági viszonyokra abban az esetben, ha a felek közül legalább az egyik mezőgazdasági termelőszövetkezet. Nem vonatkozik továbbá a törvény az olyan viszonyokra, amelyeknél legalább az egyik fél természetes személy (nem szocialista jogi személy) vagy külföldi jogi személy (mégha szocialista személy is).

Különösen ez a legutóbbi kérdés érdemel figyelmet: Az eddigi elméleti kutatások és gyakorlat ugyanis egyértelműen arra az eredményre jutottak, hogy a csehszlovák szervezetek (különösen külkereskedelmi vállalatok) és külföldi ügyfeleik (mégha szocialista jogi személyek is) kereskedelmi viszonyaira azzal a feltétellel, hogy ezeket szállítási feltételek (pl. KGST szállítási feltételek) nem szabályozzák, és reájuk a csehszlovák jog érvényes — a csehszlovák polgári törvénykönyvet kell alkalmazni, nem pedig a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokról szóló 69/1958. Sb. sz. törvényt. De lege ferenda az új gazdasági kódex sem lesz alkalmazható. A probléma azonban abból ered, hogy a jövőben e viszonyokra nem lehet majd alkalmazni az új polgári törvénykönyvet sem, amely koncepciójánál fogva (minthogy a törvénykönyv a polgárok és a szervezetek közötti, illetve a polgárok egymás közötti viszonyait szabályozza) az ilyen alkalmazás szempontjából nem jön figyelembe. E probléma megoldása tehát, amint erről az eddigi viták és a törvényelőkészítő munkálatok tanúskodnak, a külkereskedelmi vagyoni kapcsolatokról szóló külön jogszabály kibocsátása lesz, amely a polgári törvénykönyvön és a gazdasági kódexen egyaránt kívül fekszik.

Az előkészítés alatt álló új rendezés továbbá számol a gazdasági törvénykönyv hatályossági körének kiterjesztésével a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági viszonyaira (különösen például a mezőgazdasági termelő szövetkezetek és építőipari vállalatok között a szövetkezeti beruházásoknál létrejövő gazdasági viszonyokra, de másokra is). E viszonyok vonatkozásában ugyanis a gazdasági szerződésekhez hasonló szerződések a gyakorlatban már léteztek, és mindkét fél szempontjából jobban beváltak, mint pl. a vállalkozási szerződés, továbbá a gazdasági viszonyok tekintetében irányadó jogi szabályozásnak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában való bevezetése a szerződési fegyelemnek is javára szolgálna.

Ez egyébként következetes lenne abból a szempontból is, hogy az új gazdasági törvénykönyvnek *mindennemű* társadalmi tulajdon alapvető jogi szabályozásának kell lennie, ki kell tehát terjeszkednie a szövetkezeti szocialista tulajdon, ideértve a mezőgazdasági termelőszövetkezeti szocialista tulajdon alapelveire is (mindamellett hangsúlyozni kell, hogy ami a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket illeti — a gazdasági törvénykönyv csak az alapelveket fogja rögzíteni, anélkül, hogy ez a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó külön törvényhozást érintené, amelyre a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sajátosságaira figyelemmel mindezideig feltétlenül szükség van).

Az új gazdasági kódex továbbá fel fogja ölelni a teherfuvarozás során keletkező gazdasági viszonyok jogi szabályozását is, ami eddig e szabályozás körébe nem tartozott (lásd fentebb), emellett azonban itt is meg kell maradnia néhány különleges szabálynak (pl. vasúti fuvarozási szabályzatnak). Az új gazdasági törvénykönyv továbbá szabályoz egyes olyan viszonyokat is, amelyeket eddig a polgári törvény-

könyv szabályozott, pl. a szocialista szervezetek közötti bérletet stb., úgyhogy maguknak a kötelmi gazdasági viszonyoknak a tekintetében is az új jogi szabályozás arra törekszik, hogy minél teljesebb és komplexebb legyen (ami elkerülhetetlenül szükséges arra való tekintettel is, mert az új polgári törvénykönyv kisegítő alkalmazása a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokra, amint mondottuk, nem lesz lehetséges).

III. A szerződéskötési kötelezettség és a gazdasági szerződések keletkezése

Még mielőtt a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokat a 69/58. Sb. sz. törvény szabályozta volna, a gazdasági szerződések megkötése tekintetében általános kötelezettség, a szerződéskötési kötelezettség állott fenn, úgyhogy a felek azzal, hogy a gazdasági szerződéseket megkötötték, nemcsak megalapították a kötelmet, hanem egyben szerződéskötési kötelezettségüket is teljesítették. Szerződéskötési kötelezettségük a felettes szervek igazgatási aktusai (pl. tervlebontás) következtében keletkezett, pl. keretszerződések alapján. A népgazdasági irányításban és tervezésben a CSKP XI. kongresszusa után bekövetkezett változások és a tervezési módszer ezzel összefüggő tökéletesítései azonban szükségessé tették, hogy a 69/1958 Sb. sz. törvény ebben a tekintetben fontos változást vezessen be: Nincs általános szerződéskötési kötelezettség és a gazdasági szerződés megkötésének kötelezettsége a szervezetekre csak a törvényben meghatározott esetekben hárul, azaz az olyan esetekben, amikor az állami terv által megállapított legszükségesebb és legfontosabb feladatok szerződési biztosításáról van szó. A 23. § 2. bekezdése szerint a *szállító* köteles a megrendelő *kérelmére* gazdasági szerződést kötni, *a)* ha a kapacitási szerződések vagy a vonatkozó tervbizonylatok alapján idejében megrendelt termékekről, munkákról vagy szolgáltatásokról van szó; *b)* ha idejében megrendelt olyan termékekről, munkákról vagy szolgáltatásokról van szó, amelyek központosított beruházási építkezések, a kormány által névszerint megjelölt valamely feladat, vagy az állam védelmi képességének biztosítására szolgálnak; *c)* ha export célú termékekről, munkákról vagy szolgáltatásokról van szó; *d)* ha a *b)* vagy *c)* pontokban említett termékekhez, munkákhoz vagy szolgáltatásokhoz szükséges idejében megrendelt alszállításokról van szó.

A gazdasági szerződés megkötésének kötelezettsége az említett esetekben — amint ez az idézett szövegből következik — csak a szállító, nem pedig a megrendelő tekintetében áll fenn (a végrehajtási utasítások természetesen megállapíthatnak és meg is állapítottak már egyes eltéréseket). A megrendelő tekintetében szerződéskötési kötelezettség megállapítására nem volt szükség, mert a megrendelő a gazdasági szerződés megkötésére tervfeladatai folytán egyébként is kényszerül, amelyeknek úgyis csak a gazdasági szerződések útján megteremtett kooperációval tud eleget tenni; viszont célszerű volt az említett fontos esetekben, amikor fokozott társadalmi érdek forog fenn, hatékonyabban biztosítani a megrendelő számára a szükséges szállításokat, illetve alszállításokat, éspedig éppen a szállító szerződéskötési kötelezettségének megállapításával.

A szerződéskötési kötelezettség korlátozása azonban egyáltalán nem jelenti a szocialista állam részéről központi direktívák útján történő népgazdasági irányítás gyengülését, sem pedig az ösztönösség szabaddá tételét a szocialista szervezetek közötti viszonyok vonatkozásában.

A gazdasági szerződések megkötését végeredményképpen továbbra is az állami népgazdaságfejlesztési terv szabályozza és megmarad természetesen a vállalatoknak az állami szervek részéről történő céltudatos direktíva jellegű irányítása is (bár a vállalatok jogkörét és felelősségét kiterjesztették, úgyhogy a direktíva jellegű irányítás nem olyan részletekbe menő, mint korábban volt). Tehát arról van szó, hogy a központi direktíva jellegű irányítást a vállalatok és a termelő gazdasági egységek hatáskörének és felelősségének bővítésével célirányosan összekapcsolták és anyagi érdekeltségüket fokozták.

A gazdasági szerződések megkötésére vonatkozó kötelezettség korlátozása a központi direktíva jellegű irányítás megtartása mellett tehát egyebek között a gazdasági ösztönző tényezők hatékonyabb (ha nem is ösztönös) érvényesítését és kihasználását, tehát a szerződési módszer jelentőségének nagymértékű fokozását is jelenti a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyok megszervezésénél. A szervezeteknek a terv által megállapított legfontosabb arányok és távlati feladatok keretében a konkrét utak, a konkrét felek megválasztásában nagyobb szabadságuk van (számolnak azonban a megrendelői-szállítói viszonyoknak a kapacitási szerződések segítségével történő stabilizálódásával), úgyszintén a termelési feladatok leggazdaságosabb elosztásában és megszervezésében is. Ezzel meg lehet előzni az olyan jelenségeket, mint a normán felüli készletek felhalmozódását, pl. abból az okból, mert a szervezet köteles volt konkrét mennyiségű anyagra szerződést kötni, még akkor is, ha a termelési költségek csökkentése céljából gazdaságosabb termelési módot vezettek be és a termékek tervezett mennyiségének gyártásához most már elegendő kevesebb anyag is.

A megrendelők és szállítók (éspedig akkor is, ha törvényi kötelezettségük gazdasági szerződések kötésére nem áll fenn), annak ellenére tehát, hogy a 69/58. Sb. sz. törvény általános szerződéskötési kötelezettséget nem állapít meg, szükségképpen gazdasági szerződéseket fognak kötni, minthogy a gazdasági szerződések az egyedüli eszközök a megrendelő tervfeladatainak teljesítéséhez szükséges szállítások és munkálatok biztosítására. A szerződésen kívüli viszonyoknak továbbra sincs helyük. A lényeges

különbség azonban abban áll, hogy a megrendelő számára nem írják elő előre a szerződés tartalmát és nem határozzák meg a szerződő fél személyét, hanem csak a megvalósítandó célt állapítják meg. Saját maguk azonban eloszthatják és időzíthetik a közbenső feladatokat és megválaszthatják az e cél eléréséhez szükséges eszközöket és feleket. Ezáltal tehát a gazdasági szerződések jelentősége, miközben ellenőrző funkciójuk megmaradt, lényegesen fokozódott és most a vállalatok közötti kooperáció megszervezésének igen hatékony eszközei a termékcsere, valamint a munkák és szolgáltatások biztosításánál. A szerződések jelentősége azonban annak következtében is fokozódott, hogy a termelés megszervezésének és megtervezésének jelentős eszközei is lesznek különösen a kapacitási szerződések formájában.

A gyakorlatban vitás volt, hogy a gazdasági szerződések megkötésének kötelezettsége a 23. § szerint vonatkozik-e a kapacitási szerződésekre is. Az állami döntőbíróság egyes határozataiban annak a véleményének adott kifejezést, hogy a 23. § 2. bek. *b)* és *c)* pontjában meghatározott esetekben a szállító köteles kapacitási szerződést is kötni, és őt ilyen irányban kötelezte.

A 69/1958. Sb. sz. törvény 25. §-a tartalmazza azt a szelepet, amely akkor lép működésbe, ha a tervfeladatok biztosításánál vita támadna a szerződő felek között, vagy egyébként ha a szervezetek olyan viszonyaiba kell direktíva hatályával beleavatkozni, amelyeket máskülönben saját maguk szerződési úton szabályoznak. E rendelkezés szerint a központi hivatalok és szervek, vagy az általuk meghatalmazott szervek az alárendelt szerveknek meghagyhatják, hogy egymás között szerződést kössenek, vagy reájuk kötelezettségeket háríthatnak, ha ezt a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének, az állami fegyelemnek követelményei megkívánják, vagy más fontos okok forognak fenn. Ugyanilyen okokból a döntőbíróság is kötelezettségeket háríthat a döntőbírósági eljárásban résztvevő felekre. A 25. § alapján a szervezetek viszonyaiba történő beavatkozások azonban inkább kivételek, már csak arra való tekintettel is, mert be nem tervezett kötelezettségek megállapítása a szervezettel szemben más (szerződési) kötelezettségeknek sérelmével járhat. A gyakorlat (különösképpen pedig az Állami Döntőbíróság gyakorlata) ezért arra törekszik, hogy a 25. §-on alapuló intézkedések komplexek legyenek, ezért adott esetben nemcsak az új kötelezettség keletkezése tárgyában hoztak határozatot, hanem egyidejűleg a lehetőség szerint az olyan kötelezettségek fennállását, illetve megszüntetését, vagy megváltoztatását érintő kérdésekben is, amelyeknek teljesítése a 25. § alapján hozott határozat által megalapított új kötelezettség keletkezése folytán egészben vagy részben lehetetlenné vált. Az ilyen komplex megoldás elejét veszi pl. a fölösleges kötbérezési vitáknak, ahol is a döntőbíróság a kötbért éppen azért kénytelen a minimumra leszállítani, mert a kötelezettség teljesítése éppen a 25. § alapján tett intézkedés következtében vált lehetetlenné.

A szerződéskötési kötelezettség tekintetében a 69/58. Sb. sz. törvénnyel eszközölt módosításoknak kihatásuk volt továbbá a döntőbíróságoknak a jogviszonyok megalapításánál történő közreműködésére. Tulajdonképpeni szerződési vitákra itt csak az olyan esetekben kerül sor, amikor a szervezet köteles gazdasági szerződést kötni, tehát különösen a törvény 23. §-aiban említett esetekben. Ezekben az esetekben az a szervezet, amely a gazdasági szerződés megkötését kérheti, indítványozhatja, hogy a szerződés, illetve jövőbeli jogviszony tartalmát (egészben vagy részben) döntőbírósági határozat állapítsa meg. Ha a feleket szerződéskötési kötelezettség nem terheli, a döntőbíróság közreműködésére csak akkor kerül sor, ha a felek a szerződésnek legalább lényeges kellékeiben már megállapodtak, amikor tehát a szerződés már meg van kötve, de egyéb (nem lényeges) kellékben nem jött létre egyetértés. Itt az a szervezet, amelynek indítványát legalább a lényeges kellékek vonatkozásában elfogadták, kérheti a döntőbíróságtól, hogy a még nyitott kérdésekről döntsön. Ebben az esetben tehát a döntőbíróság határozatával nem a szerződés (kötelem) egész tartalmát állapítja meg, hanem a már létrejött szerződést kiegészíti.

IV. A szerződési viszonyok struktúrája (gazdasági szerződések fajai)

A 69/58. Sb. sz. törvény egyfelől a termékek szállítására, másfelől a munkák végzésére és szolgáltatások teljesítésére kötött gazdasági szerződéseket szabályozza. A munkák végzésére és szolgáltatások teljesítésére kötött gazdasági szerződések a következők: *a)* kutatói vagy tervezési munkákra kötött szerződések; *b)* adatszolgáltatási szerződések; *c)* építkezési munkára kötött szerződések; *d)* szerelési munkára kötött szerződések; *e)* beruházási egységek céljára szolgáló szállításokra kötött szerződések; *f)* a munkákra és szolgáltatásokra kötött külön szerződések, amelyeket akkor kötnek, ha a szállítás a fenti típushoz tartozó szerződések egyike alá sem esik.

Az említett tipikus gazdasági szerződéseken kívül a szervezetek a törvény 15. §-a szerint gazdasági szerződéseket köthetnek az együttműködés olyan módozataira vonatkozóan is, amelyek az állami népgazdasági terv teljesítéséhez szükségesek.

Ami a szerződési viszonyok struktúráját illeti, a 69/58. Sb. sz. törvény jelentős változást eredményezett. A korábbi szabályozás (33/55. Sb. sz. törvény) szerint keret és rész-szerződések formájában (szállítási szerződéseknél), továbbá általános és éves szerződések formájában (építési szerződéseknél) a szerződési struktúra nálunk csaknem kivétel nélkül kétfokú volt. A keretszerződések ugyanolyan célra szolgáltak, mint a felettes szervek részéről történő tervlebontás,

azaz a feladatoknak a vállalatokra való lebontására, és a szerződő felek meghatározására. A feladatoknak igazgatási jogi és szerződési vonalon történő ilyen kettős meghatározása fölöslegesnek mutatkozott; továbbá a tervezés új módszere szerint és az általános szerződéskötési kötelezettség megszüntetése után elesett annak szükségessége, hogy a felettes szervek és szervezetek a gazdasági szerződések tartalmát és a szerződő feleket konkrétebben határozzák meg, ebből az okból elesett a szállítási szerződéseknél a kétfokú szerződési rendszer szükségessége is. Ugyanígy fölöslegesnek mutatkozott a kétfokúság fenntartása az építési szerződéseknél. A munka egész volumenére kötött általános szerződések gyakorlati szempontból nem voltak kielégítőek, mert a tapasztalatok szerint ezek éves szerződések útján a munka előrehaladási fokának megfelelően módosításra szorultak.

A 69/1958. Sb. sz. törvény ezért a közvetlen megrendelők és szállítók közötti szerződéseknek teljesen egyfokú struktúráját vezette be. Ezen kívül a 69/1958. Sb. sz. törvény a gazdasági szerződések új fajtáját, a kapacitási szerződéseket honosítja meg. A kapacitási szerződéseket a termékek szállítására, továbbá munkák és szolgáltatások teljesítésére kötik.

A kapacitási szerződések egyedülálló szerződési típusok; csak a csehszlovák szocialista jogban léteznek. Értelmük a szállító részére annak lehetővé tétele, hogy a megrendelővel együttműködésben előre meghatározhassa termelésének a jövőben szükséges kapacitását, és eszerint tervezhesse és végezhesse vállalatának fejlesztését. Ezáltal a kapacitási szerződések a vállalati felelősség fokozását és tevékenységük operatív jellegének előmozdítását szolgálják és így a CSKP. XI. kongresszusának intencióival összhangban állnak.

A kapacitási szerződés a szállító és a megrendelő hosszúlejáratú kapcsolatáról és annak feltételeiről szóló megállapodás. A szállító a kapacitási szerződésben arra vállal kötelezettséget, hogy a megrendelővel a szállítások szerződésileg megállapított volumenére, és a kikötött feltételek szerint szállítási szerződéseket köt; ebből a célból köteles biztosítani a szerződési kapacitásokat, a nyersanyagokat, illetve a jövőben szállítandó termékek megállapított volumene, összetétele és fejlődési iránya szempontjából szükséges egyéb előfeltételeket. A megrendelő kötelezi magát arra, hogy a szükséges előfeltételek biztosításánál a kikötött feltételeknek megfelelően közre fog működni (törvény 90. §). A kapacitási szerződéseket szállítási szerződéseknél legalább egy évre, rendszerint azonban néhány évre kötik az ötéves terv által megállapított feladatok alapján. A munkákra és szolgáltatásokra kötött gazdasági szerződéseknél a kapacitási szerződések egy évnél rövidebb időre is megköthetők, aminek akkor lesz gyakorlati jelentősége, ha a munka egész volumenét valamely objektumon egy évnél rövidebb idő tartama alatt végzik el. A kapacitási szerződéseknek tehát részben a jövőbeli szerződés kötésére vonatkozó megállapodás jellegük van, legfontosabb jelentőségük azonban a jövőbeli szállítási szerződések (illetve munkák végzésére és szolgáltatások teljesítésére kötött szerződések) teljesítéséhez szükséges előfeltételek biztosítására irányuló szállítói kötelezettségeknek és a megrendelő ezzel kapcsolatos együttműködési kötelezettségének megalapítása. A kapacitási szerződésnek az a sajátossága, hogy kötelezi a szállítót, de nem feltétlenül a megrendelőt is.

Ez azt jelenti, hogy a szállító a kapacitási szerződés alapján maga köteles az egyes szállítási szerződéseket, illetve munkák végzésére és szolgáltatások teljesítésére vonatkozó szerződéseket megkötni, de magát a megrendelőt e szerződések megkötésére nem kényszerítheti. Ami ennek a szabályozásnak az indokát illeti, figyelembe kell venni, hogy itt két szempont áll egymás mellett: egyfelől a szerződési fegyelem szigorú megtartásának szempontja, másfelől a gazdasági szükségszerűség szempontja. Ha ebben a kérdésben szigorúan a szerződési fegyelem elvén állnánk, ez népgazdasági szempontból jelentős hátrányokkal járhat, amelyek abban jelentkeznek, hogy a szerződések merev megtartása következtében felesleges termékeket állítanak elő. Ez a veszély vitathatatlanul nagyobb, mint az a veszély, amely a népgazdaságot akkor fenyegeti, ha a törvény lehetőséget ad arra, hogy a megrendelő egyes indokolt esetekben ne legyen a megkötött kapacitási szerződéshez kötve. Ezért a törvény ezt az utóbbi megoldást választja és így a szocialista törvényesség követelményét népgazdasági szükségleteinkkel összhangba hozza. A kapacitási szerződések említett szabályozása mellett szóló okok tehát hasonlóak azokhoz, amelyek az általános szerződéskötési kötelezettség megszüntetéséhez vezettek: ne kényszerítsék a megrendelőt az olyan termékek átvételére, amelyekre az adott helyzetben szüksége nincsen (pl. a termelés technológiájának megváltoztatása folytán), és különben se kössék meg túlságosan a megrendelő kezét hosszú időre igen részletes és változtathatatlan átvételi kötelezettség megállapításával.

Magától értetődik azonban, hogy a kapacitási szerződés által előírt szállítási szerződés meg nem kötésének a megrendelő részéről fennálló lehetőségével a vállalatok nem élhetnek tetszés szerint, hanem csak gazdaságilag indokolt esetekben. Ezen felül a szállító védelemben részesül az annak következtében fenyegető hátránnyal szemben, hogy a kapacitási szerződés értelmében a termelést megkezdte, éspedig azáltal, hogy az a megrendelő, aki a kapacitási szerződés alapján a szállítási szerződést nem kötötte meg, köteles a szállítónak megtéríteni az ennek folytán keletkezett vagyoni hátrányt, éspedig esetleges vétkességére tekintet nélkül (95. § 1. bek.).

A kapacitási szerződések funkciója többféle. Ezek a szerződések egyidejűleg szolgálnak a terv konkretizálásának és végrehajtásának eszközeként; a népgazdasági fejlődés távlati

szükségleteinek megállapításával az állami tervfeladatok megállapításához szükséges előfeltételek megteremtésének, a szállítói és megrendelői kapcsolatok állandósításának, valamint a termelés és termékforgalom gazdaságossá tételének eszközéül szolgálnak (vö. törvény 89. §).

A kapacitási szerződések tehát semmiben sem hasonlítanak sem a korábbi keretszerződésekhez, sem az előszerződésekhez; a vállalati kooperáció szerződési úton történő megtervezésének és megszervezésének eszközei. A kapacitási szerződések azonban — bármennyire kívánatosak is — nem szükségképpeni feltételei a szállítási szerződések vagy a munkákra és szolgáltatásokra vonatkozó szerződések megkötésének. Kapacitási szerződések nélkül is lehet gazdasági szerződéseket kötni, a megrendelő azonban az olyan esetben, amikor a szállítónak a kapacitási szerződéstől függetlenül szerződéskötési kötelezettsége a törvény 23. §-a szerint nem áll fenn, kiteszi magát annak, hogy a szállítónak a jövőben annyira le lesz terhelve termelési kapacitása más megrendelőkkel kötött kapacitási szerződések alapján, hogy az ő igényének nem fog már tudni eleget tenni.

A kapacitási szerződések megkötését segíti elő a törvény 95. § 2. bekezdésének ez a rendelkezése is, amely szerint az a megrendelő, amely a felettes szervek tervbizonylatai alapján, vagy a központi beruházási építkezések vagy a kormány által névszerint megjelölt feladatok teljesítéséhez szükséges elsőbbséget élvező megrendelésekkel a szállítót szállítási szerződés megkötésére késztette, köteles megtéríteni azt a vagyoni hátrányt, amely a szállítót annak folytán érte, hogy kellő időben nem indítványozta a kapacitási szerződés megkötését, jóllehet ezt megtehette volna.

A kapacitási szerződések megkötésével kapcsolatos tapasztalatok a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban mindezideig egészben véve kedvezőek, és a kapacitási szerződés intézménye azt mutatja, hogy a vállalati kooperáció megtervezésének igen hatékony eszközei lehetnek. Természetes azonban, hogy a kapacitási szerződés, mint új intézmény meghonosodásához bizonyos idő szükséges és így eddig néhány esetben megkötésük elé bizonyos akadályok gördültek. Ezek az akadályok azután a kapacitási szerződéseknek nem a jellegéből, hanem egyes gazdasági tényezőkből folynak. Így pl. nehézséget okoz a kapacitási szerződések megkötése egyes olyan vállalatoknak, amelyeknél mindezideig a gyakorlatban a hosszabb időre szóló tervezés nem honosodott meg kellőképpen, ami múlhatatlanul szükséges a kapacitási szerződések hatékonyságához. Nehézségeket okozott továbbá a kapacitási szerződések megkötése az olyan vállalatoknak (szállítóknak), amelyeknek kapacitása belátható időre teljességgel vagy csaknem teljesen olyan szállításokkal, illetve munkákkal és szolgáltatásokkal van leterhelve, amelyek szerződési biztosítására a törvény 23. §-a értelmében akkor is kötelezve vannak, ha nem is kötnek kapacitási szerződést (pl. központi beruházásokra történő szállításoknál, lásd fentebb). Ebben az esetben ugyanis még a betervezett jövőbeli kapacitás sem teszi a szállítónak lehetővé, hogy a kapacitási szerződéssel olyan további szerződés megkötésére vállaljon kötelezettséget, amelynek teljesítéséhez betervezett kapacitása nem lenne elegendő. E néhány nehézség ellenére azonban — amint mondottuk, a kapacitási szerződések teljességgel beváltak, és jelentőségük a csehszlovák népgazdaságban bizonyára továbbra is fokozódni fog.

V. Szerződési felelősség

A) Az okozott kárért való felelősség

1. A károkozásból származó kötelmek funkciója

A gazdasági szerződés nem teljesítéséből, illetve nem megfelelő teljesítéséből eredő károk megtérítésének funkciója különbözik a polgárok közötti kártérítés funkciójától.

A kártérítésnek a polgári törvénykönyv által történő szabályozásánál a fő motívum nem a károkozónak szankcióval való sújtása, hanem a vagyoni viszonyoknak az értékegyenlőség elve alapján történő rendezése.

Nem egészen ez a helyzet azonban a gazdasági szerződések teljesítéséből, illetve nem megfelelő teljesítéséből származó károknál.

1. Egyes esetekben — ha a kérdést egyelőre csak a gazdasági szerződés alanyai kölcsönös viszonyának szempontjából vizsgáljuk — a gazdasági szerződés nem teljesítéséből származó károk megtérítésénél is ténylegesen pénzbeli egyenérték nyújtásáról van szó a káros következmény megszüntetése céljából. Elvileg azonban erre csak akkor kerülhet sor, ha maga a kár is abban áll, hogy a károsultnak bizonyos költségei merültek fel és a kártérítés a károsult forgó számláján levő pénzeszközökben bekövetkezett csökkenés kiegyenlítését szolgálja. Így van ez különösen olyankor, amikor a vállalat-szállító egy másik vállalattal — alszállítóval — szemben kötbérfizetés címén kártérítést azért érvényesít, mert az alszállító a nyersanyag szállításával vétkesen késedelmeskedett és így ő sem tudott idejében a megrendelőnek szállítani.

Hasonlóképpen, ha olyan kár megtérítésére vonatkozó igényről van szó, amely a megrendelőt azáltal érte, hogy költségei merültek fel, pl. valamely gép megjavításával kapcsolatban, amely rossz nyersanyag feldolgozása vagy szállított rossz alkatrészek felhasználása következtében rongálódott meg.

Mindezekben az esetekben kárról van szó, amely abban áll, hogy a károsultnak a szállító kötelezettségszegése folytán költségei merültek fel, amelyek forgóeszközeinek csökkenésében jelentkeznek. Ezekben az esetekben tehát — a gazdasági szerződések alanyainak szempontjából nézve — valóban egyenérték szolgáltatásáról

van szó, amely a káros következményt megszünteti.

2. Ha azonban a kár nem pénzbeli hátrányban jelentkezik. pénzbeni egyenérték nem nyújtható, és a gazdasági szerződések alanyainak vonatkozásában a káros eredmény nem is szüntethető meg közvetlenül, hanem csak akkor, ha a károsultnak az elmaradt hasznot is megtérítik. Ha ugyanis a megrendelőt annak folytán éri kár, hogy a szállító nem szállította le a szerződésekben megállapított termékeket (nyersanyagokat, alkatrészeket stb.), a pénzbeli egyenérték-nyújtásával nem teszi számára lehetővé a káros eredmény megszüntetését akként, hogy ezért az egyenértékért az illető termékeket máshonnan szerezhetné be. Ez a kapitalizmusban lehetséges, amikor a magánvállalatok közötti viszonyok vonatkozásában a termelés konkurrenciájának és anarchiájának törvénye érvényesül, ahol is a megrendelőnek teljesen közömbös, hogy a szükséges használati értéket szerződési partnerétől, vagy valaki mástól kapja-e meg. Tervgazdaságunkban azonban, ahol a szállítás és megrendelés is pontosan koordinált és anyagilag biztosított, a megrendelő pl. semmi pénzért sem szerezheti be a központi gazdálkodás alá vont termékeket máshonnan, hanem csakis attól a szállítótól, amely erre ki volt jelölve.

Annál kevésbé nyílik erre mód a gazdasági építési szerződéseknél.

A pénzbeli egyenérték szolgáltatásának azonban itt sem szűnik meg a jelentősége. Célja ugyan nem lehet a közvetlen káros eredmény kiküszöbölése, hanem szükségképpeni követelménye az önálló elszámolás szerinti gazdálkodásnak, amely a vállalati gazdálkodás minőségének számszerű mutatója. A vállalati gazdálkodás pénzügyi eredményeiben ugyanis a dolgozói kollektíva saját termelési eredményének kell tükröződnie, ha azonban a károkozó egyes termelési eredmények elérését a károsultnál meghiúsította, helyes, hogy a kár a gazdálkodás pénzügyi eredményeiben annál jelentkezzék, aki azt vétkesen okozta, és nem annál, akit a kár vétlenül sújtott.

3. Végül, ha a kártérítés funkcióját nem a gazdasági szerződések alanyainak szempontjából, hanem a népgazdaság, mint egész szempontjából vizsgáljuk, a kártérítésnek még további általános funkciója van: A gazdasági szerződések az állami népgazdaságfejlesztési terv teljesítését biztosítják.

A gazdasági szerződésből származó kötelezettség nem teljesítésével, illetve megszegésével keletkezett kár tehát egyidejűleg mindig az egész népgazdaságnak okozott kárt is jelent, tehát rendszerint azt jelenti, hogy az állami tervet nem teljesítik, illetve nem megfelelően teljesítik. E károk megfelelő nyilvántartása a sikeres orvoslás feltétele. Annak a vállalatnak a forgószámláján, amely a kárért felelősséggel tartozik, be nem tervezett veszteség mutatkozik, ami jelzés az Állami Bank, illetve a vállalat felettes szerve részére, hogy a vállalat tevékenysége nem biztosítja a terv sikeres teljesítését. Ilyen módon a kártérítés felfelé riasztó jelzés, amely az ellenőrzés és az esetleges beavatkozás szükségességét jelenti be.

Az okozott kárért való felelősségnek és a kötelezettség megszegője részére pénzbeli egyenérték nyújtásának tehát az egész népgazdaság szempontjából nyilvántartási, ellenőrzési és szignalizációs jelentősége, maguknak a szervezeteknek (vállalatoknak) szempontjából pedig jóvátételi (reparációs) és megelőző (preventív) jelentősége van.

2. *Általános megállapítások*

A szocialista szervezetnek okozott kár tehát — amint említettük — mindig az egész társadalomnak okozott kár. Minthogy azonban a szocialista gazdasági szervezetek önálló jogi személyek, és az önálló elszámolás szerint gazdálkodnak, a szervezeteknek okozott kár jogi és gazdasági szempontból saját káruk is, megrövidíti a reájuk bízott alapokat, csökkenti akkumulációjukat, belenyúl dolgozói anyagi érdekeltségének szférájába stb. Mindezeknél az okoknál fogva a jog a szocialista szervezetek közötti viszonylatban elismeri az okozott kár megtérítésének kötelezettségét és ezt a 69/1958. sz. törvény 27—35. §§-aiban szabályozza.

A törvény idevonatkozó szabályozása nemcsak a gazdasági szervezetekre terjed ki, ahol az okozott kárból származó kötelmeknek legnagyobb gazdasági jelentőségük van, hanem e kötelezettségeket mindazon szervezetek vonatkozásában szabályozza, amelyek hatályossági köre alá tartoznak (lásd fentebb). Ez azt jelenti, hogy a törvény 27. és köv. §§-ainak rendelkezései az okozott kárból származó kötelezettségeket valamennyi szocialista szervezet (gazdasági, költségvetési, állami, nem állami szervezet) vonatkozásában szabályozzák, kivéve azokat az eseteket, amikor e kötelezettségeknek akárcsak egyik alanya is (tekintet nélkül arra, hogy a károsult vagy a kártevő) mezőgazdasági termelőszövetkezet volt.

3. *A kár fogalma*

Kár alatt érteni kell *a)* a károsult szervezet vagyonának a károkozó esemény folytán bekövetkezett csökkenését (ún. tényleges kárt), pl. a szervezet vagyonának csökkenését annak következtében, hogy megrendelője javára kötbért kellett fizetnie annak a késedelemnek a folytán, amelybe szállítójának vétkessége folytán esett; olyan géprongálódás miatt beállott vagyoncsökkenést, amely más szervezet vétkességére vezethető vissza; *b)* azt, amitől a károsult szervezet a károkozó esemény következtében elesett, azaz azt, amivel a károsult szervezet a dolgok rendes menete során gyarapodott volna, ha a károkozó

esemény nem következik be. Eléggé vitatott kérdés volt, hogy az elmaradt haszon kiszámításánál abból kell-e kiindulni, hogyan teljesítette a szervezet a tervet a kár bekövetkezése előtt a valóságban, vagy annak a feltételezéséből, hogy tervét 100%-ra teljesítette. A 33. § szövegezéséből most kétségen kívül megállapítható, hogy a tényleges tervteljesítésből kell kiindulni.[1]

A bizonyítási teher a kár keletkezését és összegét illetően a károsult szervezetre nehezedik. Ha azonban nem lehet a kár összegét pontosan megállapítani, vagy ha ez aránytalan nehézségekbe ütköznék, azt (pontosabban szólva: a kártérítés mértékét) a döntőbíróság (éspedig akár a vagyoncsökkenés, akár az elmaradt haszon vonatkozásában) szabad mérlegelése alapján állapítja meg, figyelembe véve természetesen az eset összes körülményeit és az eljárás eredményét (lásd 34. §).

3. *Vétkesség*

a) A szervezet vétkességének fogalma

A törvény 28. §-a az abban a tekintetben fennálló tudományos vitát, mit kell a szervezet vétkessége alatt tekinteni, abban az értelemben döntötte el, hogy (elenyésző kivételtől eltekintve) a szervezet vétkességének kell tekinteni nem csupán szerveinek, hanem alkalmazottainak (tagjainak) a szervezet feladataiból származó kötelezettségek teljesítésénél tanúsított vétkességét is.

A szervezet szerveinek, illetve alkalmazottainak (tagjainak) a szervezet feladataiból folyó kötelezettségek teljesítésénél tanúsított magatartása alatt olyan magatartást kell érteni, amely útján — amennyiben megfelelően tanúsítják —, a szervre (alkalmazottra, tagra) a szervezet feladataiból háruló kötelezettségnek eleget tettek volna.[2]

Így pl. ha a szerelő idegen vállalatnál valamely gép szerelését neki felróható okokból hibásan végzi el, és ezáltal a vállalatnak kára keletkezik, annak a vállalatnak vétkességéről (és így felelősségéről) beszélünk, amelynél a szerelő alkalmazásban áll. A szerelési munka elvégzése ugyanis a vállalat feladataihoz tartozott; ha tehát a szerelést megfelelő módon végezték volna el, ezáltal a szerelőre azon szervezet feladataiból háruló kötelezettségnek tettek volna eleget, amelynek alkalmazásában áll. Ha azonban a szerelő az idegen vállalatnál, ahol szerelési munkát végez, a nemzeti vagyont fosztogatja, ez már nem lenne felróható annak a vállalatnak, amelynek alkalmazásában áll, hanem magának a szerelőnek és a vállalat, amelynek alkalmazottjáról szó van, a szerelő által a másik vállalatnak okozott kárért a 69/1958. Sb. sz. törvény 27. és köv. §-ai értelmében nem tartoznék felelősséggel, hanem csak a polgári törvénykönyv 345. §-ának feltétele mellett, *amely ebben az esetben* nézetünk szerint (a 69/1958. v. sz. törvény 195. §-ának nem egészen szerencsés szövege ellenére) érvényes.

Ha a szerv, szervezet vagy tag vétkessége a 69/1958. Sb. sz. törvény 28. §-ának 1. bekezdése szerint a szervezet vétkességének tekintendő, a károsult kizárólag a kárért felelős szervezettől követelhet sikerrel kártérítést. Sohasem követelheti a kártérítést (még egyetemlegesen sem) attól a természetes személytől, aki a kárt magatartásával okozta (28. § 2. bek.). Az ilyen személy ellen a Ptk. 337. §-a alapján indított kereset tehát sikertelen lenne.

Azok a személyek, akiknek vétkessége a 69/1958. Sb. sz. törvény 28. § (1) bekezdése értelmében az illető szervezetnek felróható, saját maguk csak ennek a szervezetnek (saját szervezetük) irányában tartoznak felelősséggel, éspedig különleges szabályok, így amennyiben alkalmazottról van szó — a 71/1958. Sb. sz. törvény értelmében.

b) A vétkesség foka

A törvény, amint ez a 33. §-ból kétségtelenül kitűnik, a polgári törvénykönyvtől eltérően a vétkesség három fokát különbözteti meg: éspedig: *aa)* a szándékot; *bb)* súlyos gondatlanságot; *cc)* enyhe gondatlanságot.

A gondatlanság fokának megkülönböztetése a döntőbíróság mérlegelésére tartozik, amely tekintettel van az eset összes körülményeire és a kár népgazdasági jelentőségére. Emellett rendszerint súlyos gondatlanságnak fogják tekinteni az ún. tudatos gondatlanságot és enyhe gondatlanságnak az ún. nem tudatos gondatlanságot.

4. *A kártérítés tartalma és köre*

A kárt a törvény 32. §-a szerint, ugyanúgy mint a polgári törvénykönyv 354. §-a értelmében, elsősorban a megelőző állapotba való visszaállítással, és amennyiben ez nem lehetséges, pénzben kell megtéríteni.

Ha a kárt szándékosan vagy súlyos gondatlanságból okozták, mind az ún. tényleges kárt, mind az elmaradt hasznot (lásd fentebb) is meg kell téríteni. Egyébként (vagyis ha a kárt enyhe gondatlanságból vagy vétlenül okozták), csak a tényleges kár térítendő meg (33. §).

Ha a kár összege pontosan vagy aránytalan nehézségek nélkül nem állapítható meg, a kártérítés mértékét, amint már fentebb említettük, a döntőbíróság szabad mérlegelésével állapítja meg.

[1] Ezt a nézetet képviselte a szerző már a 69/1958. Sb. sz. törvény kibocsátása előtt is. Lásd: Az állami népgazdaságfejlesztési terv teljesítéséből származó kötelmek. 318., 319. old. Egyébként ugyanis a kártérítéssel annak a vállalatnak kedveznek, aki a tervet nem teljesítette megfelelően (a kártérítés kiszámítása ugyanis annak feltételezéséből indulna ki, hogy a tervet 100%-ra teljesítette.)

[2] Lásd *Knapp:* Kártérítés a szocialista szervezetek egymás közötti viszonyaiban. Právnik, 1959. 7. szám, 652. old.

A kártérítésbe be kell számítani azokat a vagyoni szankciókat, késedelmi kamatokat, illetve késedelmi illetékeket, amelyekre a károsult szervezetnek joga keletkezett azon kötelezettség nem teljesítése folytán, amelynek megszegésével kárt okoznak (34. § 2. bek.).

Végül a törvény a 34. § (3) bekezdésében (a polgári törvénykönyv 358. §-ához hasonlóan) a döntőbíróságok rendkívüli mérséklési jogáról rendelkezik, amikor kimondja, hogy a döntőbíróság a kártérítést megfelelően csökkentheti, ha ezt a vétkesség jellege vagy mértéke, a kárnak vagy megtérítésének jelentősége, vagy más különös méltánylást érdemlő körülmények indokolttá teszik.

B) Felelősség a hibákért

1. A hibákért való felelősség fogalma és a hibák fajtái

1. A termékek kifogástalan minősége és ennek szüntelen javítása népgazdaságunk fejlődésének és polgárai életszínvonala állandó emelkedésének szükségképpeni feltétele. Ezzel szemben a szállított termékek minőségi hibája mindig komoly hiányosság, amely megmutatkozhatik mind a további termelés menetében (amennyiben termelési eszköz hibás), mind abban, hogy a polgár minőségileg alkalmatlan terméket kap kézhez (amennyiben a polgárok fogyasztására szánt cikkről van szó) és ezáltal személyi szükségletei kielégítésének színvonala csökken.

Ugyanígy nem kívánatos gazdasági következményekkel jár a szocialista szervezetek vonatkozásában munkák és szolgáltatások hibás teljesítése (pl. műhelycsarnok hibás építése) és az ilyen hibák is közvetlenül kihatnak a polgárok életszínvonalára (pl. kisipari munkák selejtes végzése lakóépületen).

Ezért a csehszlovák jog szigorúan ügyel arra, hogy a szocialista szervezetek kifogástalan árukat szállítsanak; ezt a célt szolgálják a 69/1958. Sb. sz. törvénynek a hibákért való felelősségről szóló rendelkezései is.

Az a szervezet, amely más szervezetnek teljesített (tekintet nélkül arra, hogy áruszállításról vagy szolgáltatások vagy munkálatok teljesítéséről van-e szó), a törvény 40. §-a szerint felel azért, hogy a termékek, munkák vagy szolgáltatások a megadott mennyiségben kerültek átadásra, továbbá, hogy a teljesítés időpontjában a jogszabályok, szerződés, döntőbírósági határozat, hivatalos intézkedés által megállapított tulajdonságokkal, illetve azokkal a tulajdonságokkal rendelkeztek, amelyekkel szokás szerint bírnak, és jogi hiányosságok sem forognak fenn.

A hibákért való felelősségből származó kötelem keletkezésének előfeltétele az a tény, hogy a hiba már a teljesítés időpontjában fennforgott.

A hibákért való felelősségből származó igény keletkezésének azonban sohasem feltétele a szállító vétkessége. Ez merőben tárgyi felelősség. A szállító tehát sohasem védekezhetik ezzel az igénnyel szemben vétlenségének bizonyításával és nem forognak fenn egyéb kimentő okok sem (a döntőbíróság ilyen jellegű bizonyítást meg sem engedhetne).

A hibák kellő időben történő megállapítása céljából a törvény a megrendelőre azt a kötelezettséget hárítja, hogy a teljesítést ellenőrizze és amennyiben hibát állapít meg, az erre vonatkozó bizonyítékokat, azaz a termékeknek, munkáknak vagy szolgáltatásoknak a teljesítés idejében meglevő állapotára vonatkozó bizonyítékokat beszerezze; a törvény különös része azután részletesen is szabályozza, hogy az egyes esetekben ezt az ellenőrzést hogyan kell végezni, és melyek annak következményei, ha erre egyáltalában, vagy nem megfelelő módon kerül sor.

2. A hibákért való felelősségből származó kötelem tartalma

A törvény a hibákért fennálló felelősségből származó kötelezettség tartalmát (tehát a hibás teljesítés következményeit) csak a tényleges hibák vonatkozásában állapítja meg, éspedig különbözőképpen aszerint, hogy a minőség, vagy a mennyiség tekintetében forog-e fenn hiányosság. Nem tesz különbséget aszerint, hogy rejtett vagy látható hibákról van-e szó (ez a különbség a hibákért való felelősségből származó igény érvényesítése iránti eljárásban jelentkezik).

A törvény nem szabályozza a jogi hibák következményeit. Amennyiben ilyenek előfordulnának, ezt a kérdést a 69/1958. Sb. sz. törvény 195. §-a értelmében a Ptk. 230. §-a, illetve a különleges rendelkezések szerint kellene elbírálni.

a) *Minőségi hibák* (43. § 1. bek.).

A hibás minőségű szállítás a szállítónak mindig azt a kötelezettségét állapítja meg, hogy a megrendelőnek a jogszabály vagy a szerződés által megállapított *vagyoni szankciót* fizessen.

Ezen kívül a megrendelőnek joga van (ha a törvény eltérően nem rendelkezik)

A) ha a *hiba nem küszöbölhető ki*, hogy *a)* megfelelő *árleszállítást* kérjen, vagy *b)* a *teljesítést* utólag *visszautasítsa* és *aa)* vagy új hibátlan teljesítést kérjen, vagy *bb)* a visszautasított teljesítés körén belül a szerződéstől elálljon, ami által igénye keletkezik a megfizetett vételár megfelelő részének visszatérítésére (35. § 2. bek.).

B) Ha a hiba kiküszöbölhető, a megrendelő *a)* a hiba ingyenes kijavítását kérheti, vagy *b)* a hibát maga kijavíthatja (vagy kijavíttathatja) és a szállítótól a hiba kijavításához szükséges költségek megtérítését követelheti, vagy *c)* megfelelő árleszállítást kérhet.

Mindez érvényes megfelelő módon a szállító által végzett javítások hibái tekintetében is.

A hibákért való felelősségből származó igény nyilvánvalóan a hibás teljesítésnek magá-

val a tényével létrejön. Ahhoz azonban, hogy érvényesíthető legyen, a törvény szerint még néhány további tényre van szükség (pl. reklamációra a törvény 134. §-a szerint, a hibákról kellő időben feljegyzés készítésére a törvény 172. §-a szerint stb.).

A hibás teljesítés következtében — amint ez a fenti fejtegetésekből következik, vagylagos igény keletkezik. Koncentrálódása a megrendelőnek a szállítóhoz intézett egyoldalú jogi nyilatkozatával történik (rendszerint természetesen ezt a jogi cselekményt a reklamáció, vö. törvény 132. §-ával, a munkák átvételéről szóló feljegyzés, vö. törvény 167. §-ával stb. magában foglalja). Ha a vagylagos igény egyszer már koncentrálódott, egyoldalúan többé nem módosítható. Így pl., ha a megrendelő a szállítóval a 43. § 1. bek. b) pontja szerint a hiba kijavításához szükséges költségek megtérítését kéri, nem követelhet már sikerrel (döntőbírósági eljárásban sem) árleszállítást. A törvény többnyire a koncentrálódott igény kétoldali megváltoztatását, azaz a feleknek az igény módosítására vonatkozó megállapodását is kizárja (kétséges, hogy megengedett-e itt a kötelemnek a szervezetek részéről új kötelemmel pótlása a törvény 77. §-a szerint).

Nincs azonban kizárva az olyan megállapodás, amellyel a koncentrálást a törvény 43. § 1. bek.-nek keretében eszközlik (kizárt nyilvánvalóan csak az olyan megállapodás lesz, amellyel az egyszer megtörtént koncentrálódást *megváltoztatják*). Így pl. természetesen nincs akadálya a felek olyan megállapodásának, hogy a szállító a megrendelőnek megfelelő árleszállítást biztosít stb.

Ha ilyen megállapodás nem jön létre, az igény koncentrálása mindig a megrendelő *egyoldalú* cselekménye, amely a szállítót köti, éspedig nézetünk szerint a teljesítésnek a 43. § 1. bek. a) pontja szerint történő visszautasítása és a szerződéstől való elállás esetében is (a gyakorlatban ez vitatott volt).

b) *Mennyiségi hiányok* (43. § 3. bek.).

Ha a teljesítő szervezet a megadott mennyiségnél kevesebbet adott át annak a szervezetnek, amelynek részére a teljesítés történt, ennek a jogszabályok vagy a szerződés által megállapított vagyoni szankcióra van joga; ami az egyéb következményeket illeti, a mennyiségi különbözet a szerződés részleges nem teljesítésének tekintendő, azaz a termékek le nem szállított részével való késedelemnek. A mennyiségi hiányoknál tehát kumulálódnak *a teljesítés hibája* címén fizetendő vagyoni szankciók a *késedelem* miatti szankciókkal (beleértve a vagyoni szankciókat).

3. *Jótállás (Garancia)*

A hibákért való törvényi felelősséggel szemben, amelyekről eddig szó volt, a jótállás a hibákért való *szerződési* felelősség. A hibákért való törvényi felelősségtől elvileg abban különbözik, hogy a szállító jótállással vállalja magára a felelősséget a *teljesítés* után keletkezett hibákért, éspedig a jótállási idő tartamára (míg a hibákért való törvényi felelősségnél a szállító *csak* az olyan hibákért felel, amelyek a *teljesítés idejében* léteztek).

4. *A hibákért való felelősségből származó kötelem és a károkozásból eredő kötelem viszonya*

A gyakorlatban sűrűn előfordult, hogy a megrendelők sikertelenül hagyták lejárni a hibákért való felelősségből származó igények érvényesítésének határidejét (illetve nem végezték el az ezen igény fenntartásához szükséges egyéb feladatokat) és azután ezt az igényt beállott kár címén érvényesítették. Abból a célból, hogy elejét vegyék a törvény ilyen nyilvánvaló kijátszásának, a 69/1958. Sb. sz. törvény 45. §-a olyan rendelkezést tartalmaz, amely az ilyen eljárást kizárja.

Ez a rendelkezés ugyan fenntartja a hibás teljesítésből származott kár megtérítésére irányuló igény érvényesítésének lehetőségét, tekintet nélkül a hibákért való felelősségből származó igény érvényesítésére, de elhárítja azt, hogy ez által közvetve maga a hibáért való felelősségből származó igény kerüljön érvényesítésre.

A törvény 45. §-ának szabályozása a következő: Annak a szervezetnek, amelynek részére teljesítés történt, azzal a szervezettel szemben, amely teljesített, a hibás teljesítésből származott kárának megtérítésére irányuló joga akkor is fenn fog állni, ha a hibáért való felelősségből származó joga megszűnt. Nem lehet azonban sem kártérítésként, sem más jogcímen követelni azt a teljesítést, amelyre a szervezetnek joga a hibákért való felelősség címén áll fenn.

Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a kártérítésen keresztül nem lehet a 43. § szerinti igényeket érvényesíteni. Így pl. hibás nyersanyagot szállítanak, amely a megrendelő gépét megkárosítja. Ha a megrendelő nem érvényesítette idejében a szállítóval szemben a törvény 43. §-a szerinti igényeket, azt már nem érvényesítheti kártérítés útján (így pl. nem kérheti közvetve kártérítés címén a termékek árának leszállítását), de követelheti a szállítótól a gép megkárosítása folytán keletkezett kárának (teljes vagy részleges) megtérítését.

C) *Felelősség a késedelemért*

A 69/1958. Sb. sz. törvény ismeri a jogosított szervezet és a kötelezett szervezet késedelmét. A kötelezett szervezet (adós, szállító) késedelembe esik, ha az esedékesség napján nem teljesít (törvény 59. §-a).

A jogosult szervezet (hitelező, megrendelő) késedelembe esik, ha ez a szervezet a *megfele-*

lően felajánlott teljesítést nem fogadta el, vagy a teljesítés időpontjában a kötelezettség teljesítéséhez szükséges *közreműködést elmulasztotta.*

A kötelezett és a jogosult szervezet késedelmének általános, kötelező szankciója a jogszabály vagy a gazdasági szerződés által megállapított vagyoni szankció. A további szankciók tekintetében a késedelem jellege irányadó, és ezek a kötelezett és a jogosult szervezet késedelmének esetében különbözőek lesznek.

Végkövetkeztetés

Ez a cikk csak rövid tájékoztatást kíván adni a fennálló jogi helyzetről (természetesen nem meríti ki azokat a kérdéseket sem, amelyekről benne szó van), és legalább fő vonásokban igyekszik az olvasónak képet adni a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a CSKP Központi Bizottságának 1960. december 8. napján kelt határozata által megszabott irányelvek alapján folyamatban levő új szabályozás elveiről.

Végül azonban legalábbis röviden említést kell tenni arról, hogy az új jogi szabályozás a csehszlovák szocialista jog rendszerének elméleti kérdésére is bizonyosan ki fog hatni. Még ha nem is vitás, hogy a jog rendszere nem függ közvetlenül a kodifikáció rendszerétől, ugyanakkor azonban másfelől nem lehet a kodifikációs munkálatok jelentőségét a jog rendszere szempontjából alábecsülni. Ebből a szempontból azután alig-ha lehet kétséges, hogy a polgári törvénykönyv új koncepciója és a gazdasági törvénykönyv teljes elválasztása a polgári törvénykönyvtől fel fogja vetni a gazdasági jog, mint önálló jogág létének kérdését a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. Ugyanúgy azonban az sem kétséges, hogy a gazdasági jog kérdése a szocialista jog rendszerének problémáját távolról sem meríti ki és hogy a gazdasági jog, mint a csehszlovák szocialista jog önálló ága létének kérdése nem csak a polgári joghoz való viszonyának megoldását igényli (ami feltehetően nem lenne olyan nehéz), hanem szükségessé teszi az igazgatási, pénzügyi, mezőgazdasági- termelőszövetkezeti joghoz (és bizonyos mértékben a munkajoghoz) való viszonyának megoldását is, ami sokkal nehezebb kérdés, és feltehetően maga után fogja vonni az említett jogágak egészen új koncepciójára vonatkozó megfontolások szükségességét (első tekintetre világos, hogy a polgári joghoz hasonlóan az igazgatási jog sem maradhat meg a gazdasági jog mellett hagyományos formájában és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog eddigi extenzív koncepciója sem maradhat meg stb.).

Ezek azonban olyan kérdések, amelyek széleskörű és alapos tudományos vitát igényelnek és így róluk itt legfeljebb csak rövid említést lehetett tenni a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban folyó kodifikációs munkálatokkal összefüggésben.

Knappová, Marta

SZEMLE

A változó társadalom és a változó jog

(Kritikai megjegyzések Friedmann: Law in a Changing Society* c. munkájáról)

Thomas Mann írja Nietzschéről, hogy az erkölcsöt a polgári morállal cserélte össze.[1] Ez a szellemi magatartás azonban nemcsak Nietzschére, hanem szinte az egész polgári ideológiára, s különösen a polgári *jogi* ideológiára jellemző. Messzire vezetne most e jelenség társadalmi okainak elemzése — másutt egy-két szóval már meg is kíséreltük felvázolását[2] —, itt elegendő talán annyit megállapítani, hogy a feltörekvő polgárság jogi elvei, amelyek híven tükrözték akkori érdekéből fakadó értékszemléletét, és amelyek szükségképpen általánossággal és örökérvényűséggel jelentkeztek, bizonyos fokig a mai tőkés jogfejlődés számára is ideológiai kötöttséget jelentenek. Sőt — több polgári jogfilozófus és szociológus munkásságának tanúsága szerint — ezek az elvek adják meg a szocialista jogfejlődés megítélésének kiindulópontját is.

E jellegzetes polgári szellemi magatartás ilyen kettős irányú vonása tűnik szembe a német származású, de évtizedek óta az angolszász jog területén működő W. Friedmann új könyvének olvasásakor is. Közbevetőleg talán annyit jegyeznénk meg a szerzőről és a műről, hogy Friedmann maga igen előkelő helyet foglal el — s tegyük hozzá, megérdemelten — a mai polgári jogi irodalomban, hiszen szerencsésen tudja ötvözni a német jogtudományra jellemző, habár helyenkint túlzott elméleti érdeklődést és jogi kultúrát az angolszász jogtudomány gyakorlati szemléletével és empirizmusával. A két jogi kultúra alapos ismerete képessé teszi arra, hogy a két jellegzetes polgári jogrendszer — az angolszász és a kontinentális — sok másodlagos különbsége ellenére is felfigyeljen a lényegi azonosságra. Ha ezeket a megfigyeléseit természetszerűen csak a polgári társadalmi és eszmei korlátok között bontja is ki. Legutóbbi műve általánossággal teszi fel a kérdést, *hogyan tükrözi a jog a társadalmi fejlődés következtében előállott változásokat.*[3] Ebből az általános kérdésfeltevésből származik az az igény, hogy megkísérelje a túlle-

* *Friedmann,* W.: Law in a Changing Society. London, Stevens and Sons Ltd. 1959. XXVI, 522. old.

[1] *Mann,* Thomas: Nietzsches Philosophie im Lichte unserer Erfahrung. Gesammelte Werke. Zehnter Band. Berlin, 1956. 633. old.

[2] *Kulcsár* Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. 1960. 10—11. old.

[3] Friedmann e legújabb könyve lényegében a Law and Social Change in Contemporary Britain (London, 1951) c. könyvére épül. Anyaga és feldolgozásmódja is jórészt azonos. Új a feldolgozásban érvényre juttatott szemlélet, amelyet jelen cikkünkben próbálunk megragadni, és az angolszász jogi anyagon túlmenő általánosítás.

pést (s tegyük hozzá: sikertelenül) mind az angolszász, mind pedig a kontinentális jogterületen, és választ próbáljon keresni a szocialista jogfejlődés, pontosabban a szovjet jogfejlődés egyes kérdéseit illetően is. A munka értéke abban van, hogy éles szemmel körvonalazza és általánosítja a tőkés társadalom jogi jelenségeiben észlelhető tendenciákat, ha ezek társadalmi tartalmát nem is tudja a valóságnak megfelelően elemezni és értékelni.

A könyv témájával kapcsolatosan az alapvető követelmény természetesen a *társadalmi változások lényegének,* adott esetben eltérő vonásainak feltárása és meghatározása lenne. E követelménynek való megfelelés azonban már túlmutat a polgári tudomány osztálykorlátain, és aligha várhatnánk Friedmanntól, hogy a társadalmi változások lényegét és természetét valóban megértse. Friedmann egyébként maga is utal arra, hogy csupán személyes benyomásaira támaszkodva próbálta meghatározni a mai társadalomban bekövetkezett főbb változásokat. És bár tiltakozik egyik kritikusa ellen, aki előző könyvét tendenciózusnak nevezte „anélkül, hogy őszintén lenne az", most mégis meg kell állapítanunk ezt a tendenciózus vonást, amely valóban nem tudatos, de amely szükségszerűen következik az alapvető társadalmi-ideológiai meghatározottságából. A társadalmi változások tényleges meg nem értéséből fakad azután Friedmannak az a két megjegyzése, amely szinte szószerint kifejezi a polgári jogi ideológia kettős álláspontját, egyben szellemi magatartásának kettős, de egy lényegű korlátját is. Az egyik: „Fő feltételezéseim, először, hogy a jog... a társadalmi rend hajlékony eszköze, amely annak a társadalomnak politikai értékeitől függ, amelynek szabályozására irányul, és másodszor, a nyugati társadalom legfőbb értéke a szabad és felelős egyén marad."[4] A másik: „Igen jelentős az a tény, hogy a szovjet jog negyven éves fejlődése után — a szovjet és más jogrendszerek közti lényegi különbségek ellenére sem — fejlődtek ki alapvetően új fogalmak és jogviszonyok"[5]

Azt hisszük, Friedmann könyvének tanulmányozása cáfolja meg leginkább az első, illuzórikus megjegyzését, a másodikat pedig — amely kisse „bizonyítványmagyarázasnak" tunik, kulonos tekintettel a konyv meglenetosen sovany szocialista joganyagara — a munkában alig tukrozodo szocialista jogfejlodes.

Friedmann szubjektív szemléletének világos megnyilatkozása, hogy a társadalmi viszonyok változását nem saját tartalmukban és jogi tükröződésukben vizsgalja, hanem *kizarolag* a jogi formaban. Természetes, hogy a társadalmi viszonyok változását a jogi kutató számára a jogi jelenségek közvetítik, a kutató azonban nem szorítkozhat kizárólag csak a forma vizsgalatára (márpedig a társadalom változása és a jog viszonyában a jog formaként jelentkezik), s különösen nem, ha olyan igénnyel lép fel — mint pl. Friedmann is —, hogy felismerje a jognak mint eszköznek a helyét a társadalomban, és a jogot ne csupán mint normát, hanem mint társadalmilag meghatározott normát szemlélje. Sok tekintetben félrevezető azonban a társadalmi változásoknak csak a jog változásában való megfigyelése. Friedmann előtt pl., midőn ezzel a hibás módszerrel dolgozik, rejtve marad a társadalom mozgásának igazi jellege, általában csak a jogszabályok köntösében jelentkező eszmei koncepciók valóságát fogadja el a társadalmi tartalom vizsgálata nélkül, és így juthat el a már említett kettős alapvető „feltételezésig", amely összefogja a jog társadalmi eszközjellegét a hagyományos polgári individuális szemlélettel.

Fejtegetéseinek kiindulási pontja sem a valóság, hanem a politikai eszmék vizsgálata, amelyeket Dicey felfogásához hasonlóan azonosít a közvéleménnyel. Hangsúlyozza, hogy mélyreható változás állott be a közvéleményben, a fő politikai pártok és a jelenkori kormányok jogalkotó politikájában. „Konzervatívok és liberálisok, demokraták és republikánusok, szocialisták és individualisták valamennyien azt tartják, hogy az állam felelős az állandó és teljes foglalkoztatottság feltételeinek biztosításáért közmunkák, segélyezési tervek, adópolitika és az állami politika más eszközeinek segítségével; elvárják, hogy a közösség biztosítsa a minimális életszínvonalat, lakás- és munkafeltételeket és a társadalombiztosítást."[6] Ennek érdekében — folytatja — a vezető pártok általában elismerik az ipar és a kereskedelem bizonyos állami ellenőrzését, sőt az ipar bizonyos fokú szocializálásának szükségességét is. S hozzáteszi, hogy Angliában, Ausztráliában, Franciaországban vagy Svédországban, éppen úgy, mint Indiában, nem is beszélve a Szovjetunióról, a közérdekű vállalatok egész sora állami kezelésben vagy ellenőrzés alatt áll.

Csak a jogi jelenségeket vizsgálva Friedmann itt sem veszi észre a szocialista és a nyugati tőkés államosítások közti tartalmi különbséget. A tartalmi különbségek fel nem ismerése, az a tény, hogy Friedmann saját társadalmát sem érti meg, és mint arra már rámutattunk, csak a jogban tükröződő jelenségek alapján ítéli meg a tőkés társadalom monopolizálódási folyamatát, azt eredményezi, hogy a jóléti állam polgári illúzióját jogi, és szemléletéből következően: nyilvánvalóan társadalmi valóságnak is tartja.

Ez tükröződik a jognak „politikai" és „jogászi" jogra való felosztásában is, amely lehetővé teszi számára, hogy a jóléti, a tervállam gondolatát, az ilyen jellegűnek felfogott jogszabályokat a hagyományos polgári individuális szemlélettel összeegyeztesse. Figyeljük csak a gondolatmenetét: A társadalmi változásokra, valamint a közvélemény változó irányaira adott jogalkotói vagy bírói válaszokat igen nagymértékben ösztönzik a háborúk és más nagy nemzeti válságok. Különösen így van ez a tulajdonjog és más, gazdasági érdekekkel kapcsolatos jogágak területein. Bizonyító példái: a harmincas évek nagy gazdasági válságával kapcsolatos TVA[7], a háború alatti

[4] *Friedmann:* Law in a Changing Society. XIII. old.
[5] Uo. 9. old.
[6] Uo. 5. old.
[7] A TVA (Tennessee Valley Authority) a Roosevelt-féle New Dealen alapuló állami tervezési és közmunkának egyik alapvető kísérlete. A Tennessee völgyében a hatalmas völgyzáró gát és erőműépítés kapcsán bizonyos társadalmi tervezést és alakítást kísérelt meg az építkezéssel érintett területeken.

angol intézkedések, a háborút követő biztosítási törekvések, a Beveridge-terv stb. Megállapítja azt is, hogy a hasonló válságos események negatívan hatnak az egyén személyes jogaira is. Midőn azonban a demokratikus szemlélet a válságot átélve ismét felülkerekedik, azonnal jelentkeznek jogi következmények is. Például Angliában — mondja — a háború után a végrehajtóhatalom különös jogait eltörülték, a habeas corpus kiváltságait helyreállították. Az Egyesült Államokban a „valódi vagy képzelt" kommunista veszély elmúltával, 1955 óta a Legfelsőbb Bíróság egész sor ítéletével állította vissza az egyének jogait, nyírbálta meg a végrehajtóhatalom és a félig bírói funkciókat teljesítő kongresszusi vizsgálóbizottságok hatáskörét. „Az a tény azonban, — folytatja Friedmann —, hogy a nyugati világ demokratikus országaiban a személyes szabadságok helyreállítása jóval tovább jutott, mint a gazdasági privilégiumok helyreállítása, önmagában jelzi, hogy a modern ipari társadalomban mélyebb változás ment végbe, amely a többé-kevésbé korlátlan gazdasági szabadság korának visszatértét társadalmilag elfogadhatatlanná teszi."[8] A gazdasági élettel, az egyén politikai, vallási, faji stb. állapotával kapcsolatos problémák előbb-utóbb törvényhozási, adminisztratív, vagy néhány esetben bírói szabályozásra kerülnek, hiszen ezek oly terjedelemben érintik a közösséget, hogy az az állami politikától függő szabályozást igényli. Ezt tekinti Friedmann a politikai jog szférájának, amelyet az a tény alakít, hogy az állam mennyire képes felismerni a társadalomban lezajló folyamatokat (a közvélemény közbenjöttével), illetőleg különböző válságos helyzetek milyen intézkedésekre késztetik. Ezzel szemben a „jogászi jog" már alárendeltebb jelentőségű. A polgári jog szokásos területeit, a szerződést, tulajdonjogot, házassági jogot stb. fogja át, amelynek alakulása noha társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt gyakran igen fontos, mégis elsősorban technikai jellegű fejlődéssel jellemezhető, s változása a jogászok képzettségétől, a szűk szakmai vélemény alakulásától stb. függ.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy Friedmann különbségtevése meglehetősen önkényes, hiszen a „politikai" jog körébe sorolta pl. az üzleti élettel, a munka szabályozásával, a monopolizálással stb. kapcsolatos jogszabályokat, ugyanakkor a szerződés és a tulajdon intézményeiben bekövetkezett változásokat — noha a fentiek szemmel láthatóan e területeken fejeződnek ki — már a „jogászi jog" területére tartozónak tekinti. Ezek így a jogászok technikai munkája folytán változnak, holott a tőkés országok és éppen a két nagy angolszász állam példája mutatja, hogy nem így van. A „politikai" és a „jogászi" jog megkülönböztetése azonban eleve hibás szemléletre utal, és arra, hogy Friedmannt sok tekintetben messzemenően kötik a polgári demokrácia bizonyos illúziói. Elfogadja a valóságnak azt a rendkívül felszínes értékű látszatot, hogy egyes jogterületeket szemmel láthatóan politikai szempontok alapján alakítanak, mások viszont a maguk „természetes fejlődését" követve alakulnak vagy a bírói értelmezés során, vagy pedig a jogalkotásban, megfelelve a változó társadalmi viszonyok követelményeinek, de az állami politika közbenjötte nélkül. E mögött az a ki nem mondott feltételezés húzódik — amely egyébként lehetővé teszi Friedmann bevezetőben említett kettős kiindulási pontját is —, hogy a jog eszköz ugyan az állam kezében, és tükrözi is a társadalmi változásokat, sokszor a rövidebb lejáratú politikai helyzetek igényeit is, de a bírósági tevékenység, illetőleg a jogalkotásnak az állami politikától be nem folyásolt része (!) alkalmas arra, hogy a természetes fejlődést — akár az állami politikától függetlenül, vagy azzal szemben is — érvényre juttassa, és a társadalmi viszonyok alakulásának megfelelően a polgári demokrácia hagyományos ideológiai követelményeit, mint az egyéni szabadság stb. megőrizze. Különösen világossá válik ez a következő mondatból: „A modern demokratikus társadalomban a bírónak a kormányalárendeltség Scyllája és az állandóan változó társadalmi nyomás, valamint a gazdasági szükségletek Charybdise között kell hajóznia." És hozzáteszi: az ún. totális államokra vonatkoztatva: „Ezekben a rendszerekben a jog alkalmazása a kormánypolitika eszköze, és így elsődlegesen politikai funkcióvá vált."[9] Friedmann becsületes problémamegközelítésére jellemző azonban, hogy saját elméletének logikáját is csorbítva illúziónak nevezi azt az eléggé elterjedt nézetet, hogy a bíró a társadalmi és politikai követelményektől függetlenül ítélkezhet. Ez az illúzió szerinte a hatalmak elválasztásának abszolút felfogásából ered, holott nem annyira a törvényhozás, a végrehajtó s a bírói hatalom elválasztásáról van szó, hanem összműködésükről, annál is inkább, mert a határok már meglehetősen elmosódtak. Végül mégis arra a következtetésre jut, hogy a mai bíró feladata rendkívül összetett, saját felelősségére kell vállalnia a döntést az adódó, sokszor konfliktusban levő érdekeket tükröző problémában, s nem lehet az állami politika egyszerű végrehajtója.[10]

Ez a megoldás azonban nem ad választ a feltett kérdésre, és különösen nem alapozza meg a politikai és a jogászi jog elválasztását. A *jog és a politika összefüggése ugyanis sokkal egyszerűbb, de ugyanakkor sokkal bonyolultabb is,* mint ahogyan Friedmann jellemzi. Alapvető meghatározottságát illetően a jog és a politika viszonya egyszerű és egyértelmű, hiszen a jog alapvetően az osztályérdekeket kifejezésre juttató állami politika által kötött (és ebben az államban a bíróság is bennvan, nem lehet mesterségesen szembeállítani az állami apparátust és a bíróságot, mint valamilyen pártatlan és független szervezet.)[11] Ami azonban a jog és a politika összefüggésének bonyolultságát idézi, az a kérdés másik oldala, az alapvető osztály-

[8] *Friedmann* i. m. 13–14. old.
[9] Uo. 61–62. old.
[10] Uo. 61–62. old.
[11] Ezzel kapcsolatban idézi egy magasrangú angol bíró véleményét, aki szerint a bírák nem szabadulhatnak osztályelőítéleteiktől. I. m. 59. old.

érdekeken belüli érdekek kifejeződése a jogalkotási politikában,[12] a bírói gyakorlatban, vagy éppen a végrehajtó apparátus tevékenységében. Nem vitás ugyan, hogy ebben a körben a bíróságoknak alkalmuk van — a bevallott és elismert jogalkotási vagy a hallgatólagosan a jogalkotást takaró értelmezési tevékenységük körében — arra, hogy a jogszabályok gyakorlati érvényesülését saját eszközeikkel befolyásolják. Ez a tény kelti a bírói függetlenség illúzióját, különösen azokban a jogrendszerekben, ahol az alkotmánybíráskodás vagy a bírói felülvizsgálat valamilyen formában intézményesített. Ezzel szemben viszont további, kétségtelen tény, hogy a végrehajtó hatalomnak valamilyen formában általában lehetősége van — ha nem is jogszabályi úton és mederben — a bíróság gyakorlatának befolyásolására. Ez a probléma a szocialista jogelméletben nem azért nem probléma, mintha — ahogyan Friedmann feltételezi — a szocialista államban a bíró közvetlenül a kormány utasítását hajtaná végre, és szinte önálló vélemény és felelősségnélküli automataként működne, hanem azért, mert a szocialista jogelmélet az államapparátust — a valóságnak megfelelően — egységes, meghatározott célra irányuló szervezetnek fogja fel, amely egészében azonos politikai célokat követ, éspedig olyan célokat, amelyeket alapjaiban objektív tényezők határoznak meg. Ezek az objektív tényezők éppúgy tükröződnek a bíróság munkájában, mint más állami szervek tevékenységében, és ha időlegesen nem jutnak kifejezésre az állami politika vagy annak egy része szubjektív torzulása miatt, éppen az állami szervek munkájában következő problémák jelzik a hibát. Ebből a szempontból a bíróságnak igen nagy jelentősége van, hiszen az objektív viszonyok fejlődése és követelményei éppen a bírói munkában észlelhetők a legközvetlenebb módon.[13]

A burzsoá bíróság függetlenségének illúziójellegét egyébként egy példa segítségével is igazolhatjuk. F. D. Roosevelt, kormányzása idején — mint ismeretes — erős politikai tevékenységet fejtett ki a szabadversenyen alapuló kapitalizmus még meglevő hagyományaival szemben, és számos intézkedésével, törvényjavaslataival az új monopolviszonyoknak megfelelő jogi szabályozás rendszerét igyekezett megalkotni. Az is ismeretes, hogy az USA Legfelsőbb Bírósága igen sok esetben nyilvánította alkotmányellenesnek a Roosevelt-féle törvényeket az amerikai alkotmány konzervatív értelmezésével. Ezért nyújtotta be Roosevelt 1937. február 5-én az igazságügyi törvényjavaslatát, amellyel a Legfelsőbb Bíróság tagjainak számát kilencről tizenötre kívánta növelni, ily módon akarva biztosítani a számára kedvező többséget a jórészt régen működő, konzervatív felfogású bírák között. A javaslat és vitája hatása alatt azután a Legfelsőbb Bíróság alkotmányosnak minősítette a minimális munkabérrel foglalkozó jogszabályt, és így megtörte a New Deal-ellenes döntések sorozatát. Az igazságügyi törvényjavaslat azután le is került a napirendről.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár az ilyen ügyek egy részében és egy ideig az amerikai bíróságok konzervatív álláspontot foglaltak el, nem jelenti azt, hogy a bíróság a mai tőkés társadalomban általában az új monopolviszonyoknak megfelelő jogszabályok kialakulásának kerékkötője lenne. Sőt, sok tekintetben éppen a bíróságok — a maguk hajlékonyabb eszközeinek segítségével — haladták meg különösen a monopolizálódás kezdeti szakaszán a régi jogszabályokat és jogi elveket. Bizonyos értelemben joggal vonhatta le tehát Friedmann azt a következtetését, hogy a bíróságoknak nagy szerepük van a jog fejlesztésében. Az angolszász jogrendszer sajátosságai amúgy is központba állítják a bíró jogalkotó tevékenységét, és a tőkés társadalom átalakulási folyamata, pozitív vagy negatív viszonyban az átalakulás folyamatával szemben, de különösen kifejezésre juttatta az ilyen jellegű bírói tevékenységet. (Nem bocsátkozhatunk azonban itt a bírói jogalkotás problémájának elemzésébe, még csak nem is érinthetjük az ezzel kapcsolatos „jogászemlékezet" óta tartó vitát, csak arra mutathatunk rá, hogy a tőkés társadalomban, amelyet e ponttal kapcsolatban Friedmann kizárólag vizsgál, a bírói jogalkotás szinte általános gyakorlat.)

Ahogyan a tőkés társadalom átalakulása megbontott jónéhány régi jogszabályt és jogelvet, ugyanúgy olyan területekre is behatolt jogszabályaival, amelyeket eddig a „szabad" megegyezés jogszabálynélkülisége jellemzett. Ezek, a magánjog klasszikus területei, mint a tulajdon és a szerződés jogintézményei legközvetlenebbül juttatták kifejezésre a burzsoá individuális ideológiát. Friedmann, aki a jogot már hajlandó eszköznek tekinteni, ezen a területen is össze akarja békíteni a szemmel látható megszorításokat az individuális hagyományokkal. Hosszas fejtegetéseinek konklúziója végül is az, hogy bár a nagy földbirtokosok és az ipari vállalkozók kétségtelenül jobban meg vannak szorítva tulajdonjogukban, mint régebben, az egyszerű, a munkájából élő ember számára a minimális bértörvényekről szóló rendelkezések, vagy a „fair" kereskedelmet biztosító jogszabályok, amelyek a nagy tulajdonosok felé megszorító módon jelentkeznek, az egyéniség teljesebb kibontakozását teszik lehetővé, és így még jobban aláhúzzák, hogy a magántulajdon az emberi szabadság lényeges feltétele. Éppen ezért ennek az eszmének ma nagyobb valósága van és nagyobb politikai hatást fejt ki, mint régebben.[14] Friedmann lényegében ilyen hatást tulajdonít a kollektív szerződéseknek, míg a szerződések más jellegű megkötéséről szólva kije-

[12] A jogalkotásban kifejeződő csoportérdekek jelentőségére, az ún. „lobby" gyakorlatára igen érdekes elemzéseket találhatunk az amerikai szakirodalomban is. L. pl. *Truman*, D. B.: The Governmental Process. Political interests and public opinion. New York, 1951. 321 és köv. old. Truman egy másik munkájában rámutat arra is, hogy az egyszerű polgár és a kormány között a legkülönbözőbb hatalmi csoportosulások vannak, s csak ezek gyakorolnak befolyást a kormány politikájára. (The American System in Crisis. — Political Science Quarterly, Vol. LXXIV. 1959. 488—489. old.) Ezt a kérdést vizsgálja a The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Unofficial Government. Pressure Groups and Lobbies c. kötete is.

[13] A bíróságoknak az állami politikát megvalósító és segítő tevékenységére ld. *Kulcsár* Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1961. 295—296. old. és az ezzel kapcsolatban az NDK-ban kialakult vitára vonatkozó értékelést is. Uo. 318—319. old.

[14] *Friedmann* i. m. 89. old.

lenti, hogy a „nem totalitáriánus" államokban ezek csak a nemzeti válságok idején kerülnek előtérbe, és a normális gazdasági viszonyok visszatérése után egyre csökkennek, míg a totalitáriánus államokban a szerződés az állam gazdasági politikájának állandóan meglevő formába öntött kifejezése.[15]

Igen érdekes ez az állásfoglalás. Friedmann, aki mindenképpen ragaszkodik a burzsoá jogi ideológia alapvető, de ma már idejétmúlt alapelveihez, megpróbálja a nyilvánvalóan ellentétes fejlődési tendenciákat is ebbe az ideológiai burokba ágyazni, s ha ez végképp nem sikerül, akkor ráüti az ideiglenesség bélyegét. Mindezt megkönnyíti számára az az említett tény, hogy a jogi változásokat annak ellenére sem köti a társadalmi változásokhoz, hogy könyve mégis csak ezt a címet viseli, és időnként hivatkozik is a társadalmi változások puszta tényére. Így azután a társadalom változása mint valami absztrakt jelenség lebeg a jog alakulása mögött vagy fölött, amelyről hallunk, amellyel a szerző indokol is, de csak elvontan, minden konkrét tartalom nélkül.

S az individuum központi helye a jogrendszerben a könyv immanens logikája folytán is egyre kevésbé tartható. A büntetőjogban bekövetkezett változásokkal foglalkozva Friedmann még megállapíthatja, hogy „a bűncselekmény társadalmi és pszichológiai okainak fokozódó megértése sokkal inkább a javítás hangsúlyozására vezetett, mint a régi értelemben vett elrettentésre... gyakorlatilag ez a javító és nevelő eszközök növekedését eredményezte, egyrészt a büntetést kiegészítve, másrészt helyettesítve",[16] de ennek a szempontnak gyakorlati megjelenését már veszélyesnek kell tartania, éspedig éppen az egyénre nézve. Kénytelen veszélyes és kritikus ténynek nevezni a büntető és az adminisztratív eljárás fokozódó összekeveredését a modern büntetőjogi tudományban és gyakorlatban, mert a maga diszkrecionális jellegével veszélyezteti az egyént, aki pedig Friedmannál a nyugati társadalom alapvető értéke. Ilyen veszélyt kell felismernie a néhány országban már bevezetett, a szokásos bűnözőkkel szemben alkalmazott ún. preventív büntető őrizetbevételekkel kapcsolatban, hiszen azok az intézetek, ahol az őrizetbevételt foganatosítják, ha nevükben esetleg nem is, de tartalmukban ténylegesen azonosak a börtönnel, ahogyan a bevett nevelőintézetek is általában azonosak a bűncselekmény következményében a másik alternatívát jelentő börtönnel.[17] De méginkább kétségessé teszi az egyén központi helyzetét az a három tendencia, amelyet Friedmann a büntetőjog fejlődésében felismerni vélt. Jellemző és kifejező tartalma folytán elegendő kommentár nélkül idéznünk:

„Először: a közös gazdasági érdekek és eszközök védelmezésének szükségessége az egyéni (fizikai vagy testületi) elherdálás ellen.

Másodszor: a testületek növekedése általában az egyénnek mint a jogok és kötelességek alanyának helyettesítésére a modern társadalomban.

Harmadszor: a modern állam jóléti funkcióinak állandó növekedése, amely magában foglalja a társadalmi szabályok védelmét adminisztratív és büntető szankciók kombinálása által."[18]

Nem látunk más képet a jog egyéb területein sem. Friedmann maga állapítja meg, hogy az egyén gazdasági szabadságát a gazdasági élet minden területén a legkülönbözőbb gazdasági érdekeknek megfelelő csoport-szervezetek váltják fel, amelyeknek jellemvonása a kollektív, az egyénre is kötelező állásfoglalás. És a bíróságok egyre inkább respektálják ezeket a szervezeteket és kollektív állásfoglalásaikat, mint pl. a kollektív szerződéseket, kereskedelmi egyesüléseket stb.[19] A szerző a jog minden területén, minden jogágban kimutatja az ilyen és hasonló tendenciákat, és az a benyomásunk, hogy ezekben a csoportokban látja az egyén teljes kibontakozásának lehetőségét szemben az állami mindenhatósággal. Világosan kitűnik ez a családjog elemzése kapcsán, amidőn egyenesen abból indul ki, hogy a platóni államberendezkedésig visszamenően valamennyi totalitáriánus állam és állameszme szemben állott a családdal, és a családi kötelék feloldására törekedett. Ezzel szemben a modern demokratikus állam, bár nem a régi módon, minden belső ügyét szabályozatlanul hagyva értékeli a családot, hanem az állami tevékenység a családot pozitív módon érintve is megnyilvánul, mégis, sőt éppen ezzel biztosítja, hogy a család valóban lényeges egysége lehessen a társadalomnak. „Itt is, mint más területeken — vonja le a következtetést — a csak a köz- és magánfelelősség kombinációja teremthet olyan feltételeket, amelyek összhangban vannak a jelenkori társadalmi szükségletekkel."[20]

Az individuális szemlélet tehát Friedmannál a legkülönbözőbb csoportok igenléséig vezetett, amelyek felfogása szerint saját érdekük szolgálatával, új módon és teljesebben bontakoztatnák ki egyúttal az egyéni érdekeket és lehetőségeket. Ez okoskodás kapcsán csak egyik neves amerikai jogász szavaira utalunk, aki szerint az USA-ban a nagy monopolszervezetek kialakulása a szabadverseny hivatalos ideológiájának árnyékában ment végbe,[21] s valóban annyiban igaz ez a szemlélet, hogy a szabadverseny, az egyén korlátlan kifejlesztésének ideológiája szükségképpen szüli saját ellentétét az egyén és az egyéni vállalkozás minden irányú megkötését, éspedig jórészt az individuális ideológia leple alatt. Friedmann, igen érdekes módon megfordítva Maine ismert elméletét a jogfejlődés irányáról, azt fejtegeti, hogy ma nem a státustól a szerződésig halad a jog fejlődése, hanem a szerződéstől a státus felé. Ez a státus azonban már más, mint a régi tradíción alapuló státus volt, mert igaz ugyan, ha az ember bizonyos csoportok tagja lesz, akár mint munkás, akár mint fogyasztó, de ezt a státusát maga választotta meg, így saját elhatározásából vállalja a státussal járó bizonyos megkötéseket, amelyek tulajdonképpen saját egyéniségének fokozott védelmét jelentik. Hiszen nem kerül pl. a feudális jobbágy helyzetébe, de még a szabadversenyen alapuló kapitalizmus szabadon kizsákmányolható munkása helyzeté-

[15] Uo. 125. old.
[16] Uo. 18. old.
[17] Uo. 180–183. old.
[18] Uo. 186–187. old.
[19] Uo. 286. old.
[20] Uo. 260. old.
[21] *Arnold*, Thurman: The Folklore of Capitalism. 9. ed. New Haven, 1940. 207. és 211. old.

be sem, mert az állam minimális munkabért biztosít számára, lakásról és családi pótlékról gondoskodik stb.[22]

Ennek az álláspontnak azonban két alapvető hibája van. Egyrészt Friedmann azáltal, hogy elutasította magától a társadalmi viszonyok vizsgálatát, nem látja, hogy a választás egyáltalán nem szabad, hanem a jogi megkötöttségnél is erősebb gazdasági-társadalmi tényezők általánosan meghatározzák az ember leglényegesebb „státus"-viszonyait, másrészt a csoportérdekeket őrző szervezetek gazdasági és adminisztratív hatalma az állami intézkedéseket is semmivé teheti. Hiszen maga utal arra, hogy bár a munkához való jog, a minimális gazdasági biztonsághoz való jog a kapitalista államokban is elfogadott „filozófia", mégis az alkalmazott a megfelelő jogi eljárás nélkül is elveszítheti munkáját, hiába vannak a diszkrimináció elleni jogszabályok, a munkanélküli segély stb. Nincs másképpen az egyén többi jogaival sem. Csak egy mondatot idézünk: „...a biztonsági szabályok növekvő mennyisége, a különböző törvényhozó vagy adminisztratív hatóságok, sőt a magán munkaadók kezébe olyan hatalmat ad, amely nemcsak a munkából való elbocsátást teszi lehetővé, hanem valamilyen gyanú vagy megbélyegzés miatt lehetetlenné teszi az egyén elhelyezkedését foglalkozásában... s ez... jóval komolyabb sérelem az egyén számára, mint egy pénzbüntetés vagy akár egy kisebb tartamú szabadságvesztés..."[23] S hozzáteszi, ilyen körülmények közt a büntetőjog elveszti erejét és értékét.

Mit jelent tehát valójában a Friedmann által többször jellemzett fejlődés? Egyrészt bizonyos gazdasági csoportok erejének és hatalmának hallatlan növekedését az egyének többségével szemben, másrészt — de ezzel összefüggésben — az államhatalom, a jog behatolását az élet minden területére. Ez utóbbi jelenséget Friedmann a közjog és az államigazgatási jog növekedésével fejezi ki, és olyan folyamatnak tartja, amely a legteljesebb összhangban van a joguralom, a Rule of Law modern eszméjével.

Dicey az angol alkotmányjogról írott könyvében még azt fejtegette, hogy az angol jog speciálisan magánjogi jellegű, s minden államigazgatási jog szemben áll a common law szellemével és hagyományaival. Ezen túl, a Diceynál vezérszerepet játszó Rule of Law eszméje is az igazgatási joggal és aktusokkal szembeni hangsúllyal került megfogalmazásra. A diceyi értelmében ugyanis a Rule of Law a következőket jelenti: 1. Senki sem büntethető, csak a rendes jogi úton megállapított jogszabályok megsértése miatt, és csak az ország rendes bíróságai előtt. Ezért a Rule of Law eszméje szemben áll a kormányzat önkényével vagy akár diszkrecionális hatalmával is. — 2. A Rule of Law mindenki számára a rendes bíróságok előtti egyenlőséget jelenti, elveti tehát a kontinentális mintájú ún. közigazgatási bíráskodást, amelyet speciális bíróságok végeznek. — 3. Végül a Rule of Law bizonyos történeti általánosítást is tartalmaz, éspedig azt, hogy az angol jogban az egyéni jogok bírósági precedensekből származnak és nem alkotmánykódexekből.[24]

Friedmann, Dicey véleményét értékelve, megállapítja, hogy kétségtelen, működése és elmélete nagy szerepet játszott abban, hogy Angliában nem ugyan az államigazgatás, de az igazgatási jog fejlődése néhány évtizedes késedelmet szenvedett, holott az alkotmányról írt munkája első kiadása (1885) idején nagy kortársa, Maitland már világosan látta az államigazgatási jog szükségszerű fejlődését Angliában is. S a későbbi fejlődés Matilandot igazolta. Hogyan állunk azonban a Rule of Law eszméjével? Ismert, hogy Dicey óta ennek a gondolatnak egyebek közt éppen Friedmann tulajdonít nagy jelentőséget, márpedig a Rule of Law diceyi értelme kétségtelenül államigazgatásellenes. Friedmann azonban a mai valóságnak megfelelően fejleszti tovább a Rule of Law eszméjét, amelynek megfogalmazásában és értelmezésében munkája kezdetén hangsúlyozott alapeszméjét, a jog eszköz voltának és az individuumnak mint értéknek egyesítését kívánja érvényre juttatni. A jog eszközjellegének felismerése, de a mai jogi valóság kétségtelen nyomása is egyaránt az államigazgatási jog szerepének hangsúlyozását eredményezik Friedmannál (aki számára ezt a felismerést német jogi iskolázottsága is megkönnyítette). Ennek megfelelően Dicey legnagyobb tévedésének minősíti azt a tételét, amely szerint a Rule of Law eszméje teljes egyenlőséget követel az állampolgár és az állam között. Pedig — folytatja Friedmann — világos, hogy a kormányzó és a kormányzottak között nincs egyenlőség, éspedig magának a kormányzás tényének következtében. Számtalan úton módon, minden jogi szankció nélkül beavatkozhat az állam az egyén életébe. Pl. egyetlen országban sem lehet jogilag vagy akár bíróság útján elbírálni a kormány ténykedését pl. a hadüzenet vonatkozásában, a diplomáciai kapcsolatok fenntartása vagy megszakítása, vagy éppen más országok és kormányok elismerése tekintetében, márpedig mindennek rendkívül nagy hatása van az egyének érdekére, életére, tulajdonára stb. Nem kell azonban szükségszerűen a nemzetközi élet területén maradni. Minden bíróság visszautasítja pl. az állam terv- és politikai tevékenységének felülvizsgálatát. Az alapvető probléma tehát nem a fiktív egyenlőség fenntartásában, hanem abban rejlik, hogy hol lehet meghúzni a választóvonalat az állam szabadsága és jogi felelőssége között.[25] Friedmann ezt a határvonalat a már elmondottakra visszautalva húzta meg, amennyiben a következő irányú állami tevékenységet mentesíti a bírói felülvizsgálat alól és ismeri el diszkrecionális jellegűnek. 1. A főbb politikai funkciók, különösen a nemzetközi élet területén. — 2. A kormány és más hatóságok tervező és politikaalkotó tevékenysége. „Jogalkotó és tervező tevékenységében, valamint politikai döntéseiben nem lehet az államot szerződéses vagy szerződésen kívüli (kár-) felelősséggel megkötni."[26]

Mikor felelős — szerinte — az állam? Akkor, ha a hatóságok szerződési viszonyba kerülnek az egyénnel, vagy ha érdekeiket

[22] *Friedmann* i. m. 488—489. old.
[23] Uo. 203—204. old.
[24] *Dicey*, A. V.: Bevezetés az angol alkotmányjogba. Bp. 1902. 177—194. old.
[25] *Friedmann* i. m. 350—352. old.
[26] Uo. 362—363. old.

olyan kárt eredményező magatartással érintik, amelyért „a felsőbbség elvének érvényesülése korlátain belül" még felelősek. Friedmann e következtetéseit a jelenlegi (elsősorban angolszász) joggyakorlatból vonta le, és ez az államigazgatási jog teljes elfogadása ellenére, még mindig jelent bizonyos magánjogias szemléletet. Világos ugyanis, hogy az államigazgatási jog alapvető problémái az egyén és a kormányzat, vagy hatóságok viszonyában sem elsősorban a szerződési vagy kárfelelősség vonalán vetődnek fel. De a tőkés jogi valóság és a Rule of Law — bár átértelmezett — eszméjét összebékítő törekvéseiből is az következik, hogy fejtegetéseit ezen a vonalon folytassa, így a továbbiakban is ennek az ún. „igazgatási" szerződésnek és az állam ilyen jellegű felelősségének problémája marad középpontban, kiegészülve a már inkább a lényeget érintő, sajátos közigazgatási „bíráskodás" (nem a mi volt Közigazgatási Bíróságunk értelmében) problémájával. Friedmann szerint a közigazgatási jog léte és sajátos problémái, az állami közhasznú intézmények, mint kórházak, sőt ipari vállalatok stb. jogi helyzete sajátos, a rendes bíráskodás melletti igazgatási bíráskodást is eredményezett, és tudomásul kell venni, hogy lényegében két jogrendszer él egymás mellett még a common law országaiban is. A jogrendszer ilyen kettőssége a modern államfejlődésnek kikerülhetetlen következménye, és ennek el nem ismerése (különösen a common law országokban) azt eredményezheti, hogy nem alakul ki a kellő egyensúly a modern jóléti állam követelményei és a polgár alapvető jogai között.[27]

A modern állam öt funkcióját különbözteti meg Friedmann, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni a Rule of Law jelenkori elemzésénél. Az öt funkció: a védelmező, a társadalmi szolgáltatások intézője, ipari „menedzser", a gazdaság ellenőrzője és a különböző csoportok, társaságok stb. közötti döntőbíró. Ezek új jogalkotó és igazgatási tevékenységben jutnak kifejezésre, és mindenképpen érintik az egyén helyzetét. Ha tehát — vonja le végső következtetését — nem akarunk álomvilágot kovácsolni a Rule of Law eszméjéből, a modern társadalom e realitásait figyelembe kell venni. Ez még mindig teret enged a legkülönbözőbb eszmék sokasága közötti választásra, sőt a munka kezdetén hangsúlyozott alapeszme, amely a XIX. század liberális filozófiájában gyökerezik, is változatlan maradhat. Friedmann megfogalmazásában azonban ez az alapeszme már a következőképpen hangzik: a közösségnek kötelessége olyan körülmények teremtése, amelyek alkalmasak arra, hogy az egyén erkölcsileg és intellektuálisan felelős személlyé fejlődjön. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ez nem a liberális filozófia hangja, amely a közösségtől, az államtól éppen nem ilyen beavatkozást jelentő aktivitást igényel, hanem inkább csak az alapvető társadalmi rend védelmére szorítkozó passzív magatartást.) Az eszközöket azonban — folytatja Friedmann —, amelyekkel ezt az eszmét valósággá kell váltani, azok a körülmények szabják meg, amelyek között élünk.

Friedmann további fejtegetéseiből kitűnik, hogy a Rule of Law megvalósítása azonban minimálisan megköveteli az egyén elemi jogainak biztosítását is a kormányzat folyamatában való részvételre. Így biztosítható, hogy sem a köz, sem az egyén ne éljen vissza hatalmával. A további követelmény abból a valóságból következik, hogy már az élet elemi színvonalát jogszabályok biztosítják (itt is világosan kiugrik, mennyire nem tekint Friedmann a jogszabályok mögé), tehát szükséges a biztosítási törvények, a kollektív szerződések elismerése a jogi viszonyok szabályozásának legfőbb eszközeként. Nem kevésbé fontos azonban a valódi (s nem a névleges) véleményszabadság és a közügyekben való polgári részvétel biztosítása, illetőleg visszaállítása. Ez a Rule of Law mai tartalma. S végül hozzáteszi: tragikus volna, ha a jog olyan tehetetlenné vált volna, hogy nem tudna megfelelni a társadalom fejlődéséből vagy forradalmi változásaiból adódó kihívásoknak.[28]

S itt zárul be a kör. Mert a társadalom fejlődéséből, s különösen forradalmi változásaiból adódó követelményeknek a jog — a Friedmann által felfogott szűk ideológiai értelmében — még a tőkés társadalomban sem képes megfelelni. Ezt mutatja könyve is, amelyben a társadalmi valóságot a sokszor használt, a valóság és az ideológiai kiindulópont összebékítésére törekvő eszmei konstrukciók sem tudják eltakarni. A mai burzsoá jog alapvonásai és ideológiai tartalma már nem felel meg a szabadverseny korában kialakult alapeszméknek. Ami pedig a szocialista jogot illeti, nem lehet elintézni a bevezetőben említett Friedmann-féle alapvető feltételezéssel, mely szerint nem produkált új fogalmakat és viszonyokat. Az a tény, hogy Friedmann munkájában vajmi keveset foglalkozik a szocialista joggal, csak aláhúzza ennek a kiinduló pontnak „védekező" és „önmagyarázó" jellegét. Pedig éppen a szocialista jog alapos vizsgálata és megértése világíthatta volna meg, hogy a jog nemcsak „a változó társadalomban" él, hanem maga is változik.[29]

Kulcsár Kálmán

[27] Uo. 412. old.

[28] Uo. 502—503. old.

Az Antarktisz nemzetközi jogi helyzetének szabályozása

I.

A társadalom és a tudomány fejlődésének következtében az emberiség egyre gyorsabban halad előre a sarki térségek megismerésének és felhasználásának útján. A sokáig megközelíthetetlennek és értéktelennek tartott poláris térségek ma már politikai, gazdasági, tudományos és stratégiai szempontból egyaránt nagy jelentőséggel bírnak. Az utóbbi évek eseményei a nemzetközi közvélemény érdeklődésének homlokterébe állították az antarktiszi térségek jogi helyzetének sokrétű kérdését. A következőkben áttekintjük a jogintézmény történeti fejlődését, majd megvizsgáljuk szabályozásának rendszerét.

A poláris térségek felosztására

[29] Friedmann könyvéből csak az alapvető tendenciát és logikai fonalat igyekeztünk megragadni. Így a munka egy része szükségképpen perifériku helyzetbe került.

történő utalás található már VI. Sándor pápa 1493 május 4-i Inter cetera kezdetű bullájában is, amely végrehajtotta Amerika felosztását, beleértve „omnes insulas et terras firmas inventas et inveniendas a Polo Arctico ad Polum Antarcticum". Uratlan területek feletti szuverénitás megszerzéséhez a XV—XIX. században elegendő jogcímül szolgált a felfedezés és annak notifikálása. Az 1885 február 26-i berlini Kongó-akta is csak a publicitást állította fel követelményként az Afrika egyes részeire területi igényt tartó államokkal szemben. A XX. században kezdett elterjedni az a felfogás, amely szerint a felfedezés csak előjogot biztosít a szuverénitás megszerzéséhez, amennyiben azonban a felfedezést rövid időn belül nem követi effektív okkupáció, úgy a terület ismét uratlanná válik, és azt a későbbiekben bármely állam tényleges uralmon alapuló szuverénitásának vetheti alá.[1]

Az Antarktisz okkupálására irányuló kísérletek már a század elején is történtek. Anglia 1917-ben, Ausztrália és Új-Zéland pedig 1923-ban jelentettek be területi igényt az Antarktisz egyes szektoraira vonatkozólag. Ezt követte 1938-ban a francia, majd 1939-ben a norvég, végül 1940-ben a közös chilei—argentin igénybejelentés. A fenti hét állam véleménye szerint az Antarktisz szuverénitás tárgyát képezheti, ezért bármely állam jogosult ezen kontinens valamely részét okkupálni.

A történelmi események azonban ennek a tételnek éppen az ellenkezőjét bizonyították. A területi joghatóság gyakorlásából kifolyólag számos viszály támadt az érdekelt államok között. Így Anglia és Franciaország hosszú ideig ugyanazon antarktiszi területet igényelték, s a jogvita csak 1938-ban zárult le, amikor Anglia elismerte francia területként az Adélie-földet, Franciaország pedig biztosította Anglia számára a szabad repülés jogát e térségben. Élénk tiltakozást váltott ki diplomáciai síkon a norvég okkupáció 1939-es notifikálása is. Mind a Szovjetunió, mind az Egyesült Államok leszögezték azon álláspontjukat, melynek értelmében az Antarktisz egész területe minden nemzet kutatói számára szabadon használható, tehát nem képezheti állami főhatalom tárgyát. A legsúlyosabb konfliktus azonban egyrészről Anglia, másrészről Chile és Argentína között támadt. Chile és Argentína ugyanis 1940-ben bejelentették az angol szektor egy-egy részének okkupálását. Számos fegyveres incidens után 1948-ban megállapodás jött létre a három állam között, melynek értelmében egyikük sem küld hadihajókat a 60° alá. Anglia 1955-ben keresetet indított Argentína és Chile ellen a Nemzetközi Bíróságnál, az antarktiszi jogvita eldöntése céljából. Mivel azonban a két állam nem ismerte el a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát, az eljárás önkéntes hatásköri alávetés hiányában megszűnt. A japán igények vonatkozásában az 1951-es japán békeszerződés rendelkezik, melynek 2. cikke szerint „Japán lemond az Antarktisz bármelyik részére vonatkozó bármilyen igényéről, jogcíméről vagy érdekéről".

A területi felosztást célzó törekvések sikertelensége megerősítette azt a nemzetközi jogtudományban már régóta vallott nézetet, hogy az Antarktisz felett — effektív okkupáció hiányában — nem gyakorolható területi joghatóság. A II. világháború befejezése után kezdetét vette az Antarktisz internacionalizálásának korszaka. 1947-ben Rio de Janeiroban aláírták az amerikai kontinens védelméről szóló egyezményt, mely — argentin és chilei értelmezés szerint — kiterjed az Antarktisz amerikai szektorára.

Ezt a partikuláris egyezményt a későbbiekben univerzális rendezésre irányuló javaslatok követték. 1948-ban az Egyesült Államok a hét szektorigénylő államnak sikertelenül javasolta egy internacionalizálási konferencia összehívását. Válaszul e kísérletre, a Szovjetunió 1950. június 7-i jegyzékében kijelentette: „A Szovjetunió nem ismerhet el törvényesnek semmi olyan döntést az Antarktisz helyzetéről, amelyet részvétele nélkül hoztak." A Szovjetunió történelmi jogcímként hivatkozott Bellingshausen és Lazarev 1819—1821-es felfedező útjára. Az ENSZ is foglalkozott az antarktiszi kérdéssel. A Gyámsági Tanács visszautasította azt a tervet, hogy az Antarktiszt helyezzék a nemzetközi gyámsági rendszer hatálya alá. India 1956-ban és 1958-ban eredménytelenül javasolta, hogy az ENSZ-Közgyűlés vitassa meg az antarktiszi problémát. Így az ENSZ sem tudta végrehajtani az internacionalizálás feladatát.

Az 1958—1959-es Nemzetközi Geofizikai Év antarktiszi kutatásai során megnyilvánult nemzetközi együttműködés ismételten rámutatott a kodifikáció szükségességére. 1958 május 3-án az amerikai kormány nemzetközi konferenciát hívott össze Washingtonba, az Antarktisz-egyezmény megkötése céljából. A konferenciára a következő államok nyertek meghívást: Anglia, Ausztrália, Új-Zéland, Franciaország, Norvégia, Chile, Argentina, a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Belgium, a Dél-Afrikai Unió és Japán. Ez a tizenkét állam tartott fenn ugyanis egészéves kutatóállomást az Antarktiszon. Az Antarktisz-értekezlet 1959. október 15-én nyílt meg Washingtonban, és 1959. december 1-én zárult, a 14 cikkből álló Antarktisz-egyezmény egyöntetű aláírásával. A továbbiakban rátérünk a kodifikáció elemzésére.

II.

Az Antarktisz-egyezmény preambuluma lényegileg két alapelvet határoz meg, az Antarktisz örökös pacifikálását és a tudományos kutatás szabadságát. Ez a két alapelv vörös fonálként vonul végig az egész szerződésen. A militarizálási tilalom és a kutatási jog együttesen alkotják az antarktiszi rezsimet, egymást tartalmilag kiegészítik, és bármelyikük hiánya esetén a másik alapelv sem lenne megvalósítható. Eredetük a nyílt tenger két hasonló

[1] Az Antarktiszra vonatkozó nemzetközi jogi irodalom:
Kosztricin: K voproszu o rezsime Antárktiki (Szovjetszkoje goszudárszvto i právo, 1951. (3. sz. 38—43. o.)
Molodcov: Szovremennoje mezsdunárodno-právovoje polozsenye Antárktiki (Goszjurizdát, 1953, 47. o.)
Molodcov: Dogovor ob Antárktike (Szovjetszkoje goszudárszvto i právo, 1960. (5. sz. 64—72. o.)
Tunkin: K itogám konferenczii po Antárktike (Mezsdunárodnájá zsizny, 1960. (2. sz. 55—60. o.)
Fauchille: Traité de droit international public (Paris, 1925, 16—17., 651—663., 581—592. o.)
Toma: Soviet attitude towards the acquisition of territorial sovereignty in the Antarctic (American Journal of International Law, 1956, 611—626. o.)
Hayton: The „American" Antarctic (American Journal of International Law, 1956, 583—610. o.)
Hayton: The Antarctic settlement of 1959. (American Journal of International Law, 1960, 349—371. o.)

jellegű intézményében, a szuverénitási tilalomban és a szabad hajózás jogában keresendő.

„Az Antarktisz csak békés célokra használható. Többek között tilos bármilyen katonai jellegű intézkedés, így katonai támaszpontok és erődítmények létesítése, katonai gyakorlatok végrehajtása, valamint bármilyen fegyverfajtával végzett kísérlet. A jelen szerződés nem akadályozza katonai személyzetnek vagy felszerelésnek tudományos kutatásra vagy bármilyen más békés célra történő felhasználását."[2] Az I. cikk 1. szakasza meghatározza a generális pacifikálási szabályt, valamint a militarizálási tilalom taxatív felsorolását tartalmazza. A 2. szakasz kivételt állít fel a főszabály alól, amikor a két alapelv összeütközésének esetére elsőbbséget biztosít a kutatás szabadságának a pacifikálással szemben. Ugyanezt teszi az V. cikk 2. szakasza is. Egyéb vonatkozásban azonban a két alapelv koordinálása és kölcsönhatása észlelhető az egész egyezményben. E cikk teremti meg először a történelemben egy kontinens pacifikálását.

„A tudományos kutatás szabadsága az Antarktiszon és az e célt szolgáló együttműködés, amint azt a Nemzetközi Geofizikai Év folyamán gyakorolták, továbbra is fenn fog állani, a jelen szerződés rendelkezéseinek megfelelően."[3] A II. cikk meghatározza a szabad kutatás generális szabályát. Figyelemreméltó, hogy e cikkben szokásjogi jogforrásra is történik utalás, amikor a cikk hivatkozik a Nemzetközi Geofizikai Év folyamán gyakorolt nemzetközi együttműködésre. E cikk értelmében a mindenek felett elsőbbséget élvező kutatási szabadságot csak maga az egyemény korlátozhatja. Mivel pedig az egyezményben sehol sincs ilyen tartalmú pozitív norma, ez a rendelkezés csak úgy értelmezhető, hogy a kutatási szabadság gyakorlásának jogcímén egy állam sem követhet el a joggal való visszaélést.

A III. cikk — a II. cikk kiegészítéseként — a tudományos együttműködés módozatairól rendelkezik. Az 1. szakasz felállítja a tudományos felfedezések tekintetében a publicitás követelményét, a tudományos személyzet cseréjéből kifolyólag pedig új problémákat vet fel a személyi joghatósággal kapcsolatban, amelyeknek megoldását a VIII. cikk adja. A 2. szakasz az egyezmény résztvevői és a nemzetközi szervezetek közötti együttműködést irányozza elő, anélkül, hogy az utóbbiaknak részvételi jogot biztosítana az egyezményben.

„A jelen szerződésben egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, mint: bármelyik szerződő fél lemondása korábban bejelentett jogairól vagy igényeiről a területi szuverénitásra az Antarktiszon; bármelyik szerződő fél lemondása az Antarktisz feletti területi szuverénitásra vonatkozó igényének bármilyen jogalapjáról, vagy ezen jogalap csökkentése, mely jogalappal a szerződő fél saját vagy állampolgárai antarktiszi tevékenységének vagy bármi másnak alapján bír; bármelyik szerződő fél helyzetének érintése bármely más állam Antarktisz feletti területi szuverénitásra vonatkozó jogának vagy igényének vagy igénye jogalapjának általa történő elismerése vagy el nem ismerése tekintetében. Semmilyen cselekmény vagy tevékenység, amely a jelen szerződés hatálybanléte alatt megy végbe, nem szolgálhat alapul az Antarktisz feletti területi szuverénitásra vonatkozó igény bejelentésére, támogatására vagy megtagadására, és nem létesíthet semmilyen szuverénitási jogot az Antarktiszon. Az Antarktisz feletti területi szuverénitásra vonatkozó semmilyen új igény vagy egy létező igény semmilyen kiterjesztése nem jelenthető be, míg a jelen szerződés hatályban van."[4] A IV. cikk az antarktiszi probléma legvitatottabb részét, a területi joghatóság kérdését rendezi. Az 1. szakasz kirekeszti a területi joghatóság kérdését a szabályozás köréből. A 2. szakasz a szerződés hatályának időtartamára megmereviti a jogi status quot. E cikk még negatívumában is a területi igények végét jelenti az Antarktiszon, mivel effektív okkupáció hiányában a joghatóság pozitív elismerése konstitutív hatályú, tehát a szuverénitási jogok gyakorlásának szükséges feltételét képezi. A korlátozott effektivitás követelményét tette magáévá az Állandó Nemzetközi Bíróság 1933. április 5-i ítélete is a Kelet-Grönland-i jogvitában: „Egy szuverénitási igény két elemet foglal magába: szuverénként történő ténykedés szándéka és akarata, valamint a hatalom bizonyos tényleges gyakorlása vagy megnyilvánulása. Sok esetben a bíróságok a szuverén jogok tényleges gyakorlásának nagyon csekély mértékével is megelégedtek. Ez különösen helytálló a gyéren lakott vagy lakatlan országokban lévő területek feletti szuverénitásra vonatkozó igények esetében."[5] Egyébként az ellenőrzött pacifikálás és a kutatás szabadsága is összeegyeztethetetlenek bármilyen területi igénnyel.

„Bármilyen nukleáris robbantás vagy rádióaktív hulladékanyag elhelyezése tilos az Antarktiszon. Abban az esetben, ha a nukleáris energia felhasználásáról, beleértve a nukleáris robbantásokat és a rádióaktív hulladékanyag elhelyezését, nemzetközi egyezményeket kötnek mindazon szerződő felek részvételével, melyeknek képviselői jogosultak résztvenni a IX. cikkben meghatározott értekezleteken, az ezen egyezmények által létrehozott szabályokat alkalmazni kell az Antarktiszon."[6] Az V. cikk 1. szakasza teljessé teszi a demilitarizálást kimondó I. cikket, az atomtilalom elrendelésével. A 2. szakasz érdekessége, hogy egy feltételes jogszabályt határoz meg a főszabály kivételeként. Ez az atomegyezmény tulajdonképpen az Antarktisz-szerződés burkolt formájú módosításával lenne egyértelmű. Erre mutat az eredeti és aktív tagok vétójoga is, amely megegyezik a revíziót szabályozó XII. cikk megfelelő rendelkezésével.

„A jelen szerződés rendelkezéseit alkalmazni kell a déli szélesség 60°-ától délre lévő területre, beleértve minden jégtalapzatot, azonban a jelen szerződés egyetlen rendelkezése sem korlátozza és semmilyen módon nem érinti bármely államnak a nemzetközi jog szerint a nyílt tengerekre vonatkozó jogait vagy jogainak gyakorlását ezen térségen belül."[7] A VI. cikk kiegészíti a IV. cikk területi rendelkezéseit az egyezmény területi hatályának

[2] Antarctic treaty: Article I.
[3] Antarctic treaty: Article II.
[4] Antarctic treaty: Article IV.
[5] Permanent Court of International Justice: A/B No. 53. p. 45.
[6] Antarctic treaty: Article V.
[7] Antarctic treaty: Article VI.

meghatározásával. Így — az ENSZ-Alapokmány VIII. fejezete 52. cikkének 1. szakasza értelmében — az Antarktisz-egyezmény regionális megállapodásnak tekintendő.[8] A VI. cikk az antarktiszi és a nyílt tengeri rezsim összeütközése esetére az utóbbinak biztosít elsőbbséget. Megjegyzendő, hogy a terra firma fogalma alatt csak az antarktiszi szárazföld és a jégtalapzatok értendők, az úszó jégtáblák természetszerűleg nem. A Nemzetközi Bíróság 1953. november 17-i ítélete a Minquiers—Ecrehos-jogvitában szintén a terra firmára korlátozta az effektív okkupációt: „Ezen okokból a Bíróság egyhangúlag úgy találja, hogy ezen szigetek és sziklák felett a szuverénitás az Egyesült Királyságot illeti meg, amennyiben ezek a szigetek és sziklák egyáltalán uralomnak vethetők alá."[9] A parti tenger és a légitér viszont nyilvánvalóan az Antarktisz jogi sorsát osztja. A Nemzetközi Bíróságnak az angol—norvég halászati vitában hozott 1951. december 18-i ítélete is hangsúlyozta: „Egyéb megfontolások mellett hivatkozni kell a parti tengernek a szárazföldtől való szoros függésére. A szárazföld ad jogot a parti államnak parti vizeire."[10] Az antarktiszi vizek jogi helyzetére egyebekben az 1958. évi genfi tengerjogi egyezmények megfelelő rendelkezései irányadók.

„Ezen cikk 1. szakasza rendelkezéseinek megfelelően kijelölt mindegyik megfigyelő bármely időben az Antarktisz bármely vagy egész területére való belépés teljes szabadságát élvezi. Beleértve minden állomást, berendezést és felszerelést ezen területen belül, valamint minden hajót és repülőgépet, amely rakományt vagy személyzetet tesz ki vagy vesz fel az Antarktisz bármely pontján, az Antarktisz egész területe minden időpontban nyitva fog állni ezen cikk. 1. szakaszának megfelelően kijelölt bármely megfigyelő által végrehajtandó vizsgálat számára. A megfigyelő kijelölésére jogosult bármely szerződő fél bármely időpontban légi megfigyelést hajthat végre az Antarktisz bármely vagy egész területe felett."[11] A VII. cikk az ellenőrzési rendszert szabályozza. Az 1. szakasz utal a IX. cikkre az ellenőrzési jogosultsággal bíró államokat illetően. A 2. szakasz az egyedi ellenőrzés különleges rendszerét hozza létre. A 3. szakasz — a nyílt tengeri rezsimmel ellentétben — nem tekinti úszó, illetve repülő államterületnek az Antarktiszon állami lobogó alatt haladó hajókat, illetve repülőgépeket, hanem azokat is aláveti az ellenőrzési rendszernek. A 4. szakasz — először a történelemben — megvalósítja a Föld egy részén a légi ellenőrzést. Az 5. szakasz expedícióinak publikálási kötelezettségét rója az illető államokra.

„A jelen szerződés meghatározott funkcióik gyakorlásának megkönnyítése végett, a szerződő feleknek az Antarktiszon tartózkodó minden egyéb személy feletti joghatóságára vonatkozó megfelelő helyzetének sérelme nélkül, a jelen szerződés VII. cikkének 1. szakasza értelmében kijelölt megfigyelők, valamint a jelen szerződés III. cikke 1. szakaszának *b)* pontja értelmében kicserélt tudományos személyzet, továbbá a személyzetnek bármelyik ilyen személyt kísérő tagjai minden olyan cselekmény vagy mulasztás tekintetében, mely aközben történik, míg funkcióik gyakorlása céljából az Antarktiszon tartózkodnak, kizárólag azon szerződő fél joghatóságának vethetők alá, amelynek állampolgárai."[12] A VIII. cikk a személyi joghatóság kérdését rendezi. Az 1. szakasz az ellenőrzést végző megfigyelőkre és a kicserélt tudományos személyzetre az állampolgársági elvet alkalmazza, míg minden más személy jogállását kirekeszti a szabályozás köréből. A szektorigények figyelmen kívül hagyásával az a megoldás fogadható el, melynek értelmében az Antarktiszon minden egyéb személy annak az államnak a joghatósága alá tartozik, amelynek expedíciójában részt vesz, vagy amelynek kutatóállomásán tartózkodik. A 2. szakasz a személyi joghatóság gyakorlásából származó jogviták esetére közvetlen tárgyalásokat rendel el.

„Mindegyik szerződő fél, amelyik a XIII. cikkben meghatározott csatlakozás által a jelen szerződés résztvevőjévé válik, jogosult kijelölni képviselőit a jelen cikk 1. szakaszában hivatkozott értekezleteken való részvételre, azon időtartamra, melynek folyamán ezen szerződő fél tényleges tudományos kutató tevékenység kifejtésével, úgy mint tudományos állomás létesítésével vagy tudományos expedíció kiküldésével bizonyítja érdekeltségét az Antarktiszon."[13] A IX. cikk 1. szakasza szervezeti funkciókat ellátó időszakos konferenciák megtartását rendeli el, az előzetes napirend taxatív felsorolásával. A 2. szakasz a konferenciákon való részvételi jog és a szerződésben számos más helyen biztosított különjogok alanyaiként az eredeti és az aktív tagokat határozza meg. Eredeti tagnak minősül a 12 aláíró állam, mely örökös különjogokkal rendelkezik, míg az aktív tag ezen különjogait csak addig élvezi, amíg egészéves kutatóállomást tart fenn az Antarktiszon. A 3. szakasz a megfigyelők jelentéseinek adja meg a publicitást. A 4. szakasz az intézkedések terén vétójogot nyújt minden eredeti és aktív tagnak. Az 5. szakasz kimondja, hogy a konferenciák határozatai és az azok nyomán foganatosítandó intézkedések csak jogalkalmazási és nem jogalkotási aktusoknak minősülnek.

„Mindegyik szerződő fél kötelezi magát, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmányával összhangban lévő megfelelő erőfeszítéseket tesz abból a célból, hogy az Antarktiszon senki ne fejtsen ki a jelen szerződés alapelveivel vagy céljaival ellentétes bármilyen tevékenységet."[14] A X. cikk az univerzalitás jellegével ruházza fel az egyezményt. Így a kívülálló államok sem hivatkozhatnak arra, hogy az egyezmény számukra inter alios acta. Az ilyen típusú rendelkezések eredete az ENSZ-Alapokmány I. fejezete 2. cikkének hasonló tartalmú 6. szakaszában keresendő.[15] A X. cikk értelmében tehát minden állam köteles tartózkodni az Antarktisz militarizálásától és a tudományos kutatás bárminemű akadályozásától. A cikk negatívuma, hogy nem tartalmazza a foganatosítandó szankciók konkrét definícióját.

„Ha a jelen szerződés értelmezé-

[8] Charter of the United Nations: Article 52 (1).
[9] International Court of Justice: A/B No. 110. p. 52.
[10] International Court of Justice: A/B No. 74. p. 130.
[11] Antarctic treaty: Article VII. (2—4)
[12] Antarctic treaty: Article VIII. (1)
[13] Antarctic treaty: Article IX. (2)
[14] Antarctic treaty: Article X.
[15] Charter of the United Nations: Article 2 (6)

sére vagy alkalmazására vonatkozó bármilyen jogvita keletkezik két vagy több szerződő fél között, ezen szerződő feleknek tanácskozniuk kell egymással abból a célból, hogy megoldják a jogvitát tárgyalás, vizsgálat, közvetítés, egyeztetés, választott bírói eljárás, bírói egyesség útján, vagy saját választásuk szerinti egyéb békés módokon. Bármely ilyen természetű, így meg nem oldott jogvitát a jogvitában érdekelt összes felek beleegyezésével minden esetben a Nemzetközi Bíróság elé kell terjeszteni elintézés végett; azonban a Nemzetközi Bíróság elé történő terjesztésre vonatkozó megegyezés elérésének sikertelensége nem mentesítheti a jogvitában érdekelt feleket azon felelősség alól, hogy tovább keressék a jogvita megoldását ezen cikk 1. szakaszában hivatkozott különböző békés eszközök bármelyike által."[16] A XI. cikk 1. szakasza a jogviták elintézési módozatainak taxatív felsorolását tartalmazza. A 2. szakasz nem ismeri el a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát, így csak a felek önkéntes alávetése esetén kerülhet sor bármilyen nemzetközi bírói eljárásra. Hasonló rendelkezést tartalmaz az 1958. évi genfi tengerjogi egyezményekhez fűzött opciós aláírású jegyzőkönyv a jogviták elintézéséről.[17] Természetszerűleg ez a cikk nem érinti a Nemzetközi Bíróság Statutumának fakultatív klauzulája alapján tett vagy teendő nyilatkozatok hatályát, és így nem jelenti a Nemzetközi Bíróság joghatóságának korlátozását.[18]

A XII. cikk meglehetősen merev korlátok közé szorítja az egyezmény módosításának lehetőségeit. Az 1. szakasz vétójogot biztosít az eredeti és az aktív tagoknak a revízió kérdésében. A 2. szakasz a kilépési jogot gyakorlatilag minimálisra redukálja a bontó feltételek fogalmi körének szűkítésével.

A XIII. cikk 1. szakasza a ratifikálási kötelezettség kimondása mellett az ENSZ-tagok részére feltétlenül nyílttá teszi az egyezményt, míg más államok felvétele tekintetében vétójogot biztosít az eredeti és az aktív tagoknak. A 2. szakasz a belső jogra utal a ratifikációs eljárást illetően. A 3. szakasz az USA kormányát jelöli ki letéteményesként. A 4. szakasz taxatíve felsorolja a letéteményes kormány közlési kötelezettségének körébe tartozó jogi tényeket. Az 5. szakasz az eredeti és az aktív tagok által eszközlendő ratifikáció felfüggesztő feltételéhez köti az egyezmény hatálybalépését, tehát lényegileg si omnes clausulának tekintendő. A 6. szakasz az egyezmény beiktatásával kapcsolatban utal az ENSZ-Alapokmány 102. cikkének 2. szakaszára, melynek értelmében az ENSZ szervei előtt — beleértve a Nemzetközi Bíróságot — csak az ENSZ-Titkárságnál szabályszerűen beiktatott nemzetközi szerződésekre lehet jogérvényesen hivatkozni.[19]

A XIV. cikk, mely az egyezmény zárócikkét képezi, az angol, a francia, az orosz és a spanyol nyelvet határozza meg az egyezmény hivatalos nyelvéül. Az 1958. évi genfi tengerjogi egyezményektől eltérően a zárócikk nem az ENSZ Főtitkárát, hanem az Egyesült Államok kormányában az egyezmény egyik résztvevőjét bízza meg a letéteményesi feladatok ellátásával.[20]

Kiss János

[16] Antarctic treaty: Article XI.
[17] Optional protocol of signature: Article 1.
[18] Statute of the International Court of Justice 36 (2)
[19] Charter of the United Nations: Article 102(2).
[20] Convention on the High Seas: Article 37

Ankét a csehszlovák és a magyar jogtörténet-tudomány néhány közös kérdéséről

Másfél évvel ezelőtt, 1959 december havában a MJSZ Jogtörténeti Szakosztálya a Magyar Töténelmi Társulattal karöltve, csehszlovákiai jogtörténészek részvételével az ELTE Bölcsészettudományi Karán előadóülést szervezett. Ezen az ülésen előadást tartott a többi között a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Kabinetjének munkatársa a magyar és csehszlovák jogtörténettudományt közösen érintő kérdésekről (ezt részletesen méltatta a Magyar Tudomány, a Jogtudományi Közlöny s arról más sajtóban, köztük e lap hasábjain szintén jelentek meg közlemények). Később, 1960 május havában a szakosztálynak ugyancsak rokon-szervekkel együtt a pécsi történész napok alkalmával rendezett vitaülésén voltunk tanúi csehszlovákiai jogtörténész közreműködésének. Ekkor a Baranya megyei nemzeti bizottságok (1944—45) szerepét taglaló előadáshoz, a szlovenszkói egykorú nemzeti bizottságokról elhangzott hozzászólás jelképezte, hogy az általános elvi síkon mozgó egyetértés konkretizálható a két ország állam- és jogtörténet tudományait érdeklő témában. A megkezdett úton haladtak tovább a tudományág szakemberei, akkor is, amikor egymás irodalmi termékeiről párhuzamosan, de túlnyomólag csehszlovák részről ismertetéseket tettek közzé a folyóiratokban stb.

Az említett budapesti ülés alkalmával megállapodás jött létre az állam- és jogtörténet-tudomány körébe vágó tanácskozások folytatásáról és a következő ankétnak Csehszlovákiában történő megrendezéséről. Azután a MJSz kezdeményezte a pozsonyi és a budapesti jogászság városközi együttműködésének egyéb szakterületekre való kiszélesítését. Ezekkel a célkitűzésekkel összhangban látogatott el dr. Gulácsi József, a MJSZ főtitkárhelyettese, valamint dr. Sarlós Márton egyetemi tanár és dr. Pecze Ferenc kandidátus, a Jogtörténeti Szakosztály elnöke, illetőleg titkára a baráti szomszédos országba.

A mostani igen sokoldalú szakmai-tudományos eszmecserét eredményező program központjában a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Kabinetje és a Szlovák Történelmi Társulat közös rendezésében 1961. szeptember 21-én tartott bratislavai ankét állott. Az ankét jelentőségét kiemelő Julius Mésáros kandidátus, a Történelmi Társulat főtitkárának megnyitó beszéde után két előadás és számos hozzászólás hangzott el. Az egyik Sarlós Márton professzor előadása volt az „Államfelfogás és birtoktan a magyar szentkorona-elméletben", míg a másikat Karol Rebro professzor tartotta „Az állam- és jogtörténet néhány kérdése Szlovenszkóban" címmel.

Az első előadás a magyar szentkorona-elmélettel kapcsolatban az államtan és a birtoktan különválasztásának szükségességét emelte ki. Részletezte, hogy a korona-birtoktant már a Hármaskönyv rögzíti, az államtan viszont a burzsoá fejlődés szülötte (Hajnik 1874. évi

műve, amit Timon továbbfejlesztett). Ez az utólag megszerkesztett koncepció — mutatott rá az előadó — alapvetően ellentétes a Werbőczi-féle szerződéses államfelfogással. A továbbiakban Sarlós professzor a szellemtörténeti irány szentkorona államtanának ismérveit (teokratikus-abszolutisztikus és az egyéb vonásait) ecsetelte. Befejezésül aláhúzta a Hármaskönyvben a tomista szemlélettel, a pápával szembeállított tételek fontosságát.

A következő előadás a szlovenszkói terület állam- és jogtörténete tárgyának meghatározására vonatkozóan vázolta annak történelmileg magyarországi relációban meglevő összefüggéseiből, a saját államiság létezésének hiányából fakadó jellegzetességeit. Hivatkozott az előadó a szovjet jogirodalom megállapításaira a szövetséges köztársaságok állam- és jogtörténetének kidolgozásával kapcsolatban. Végül más népek (román, lengyel, bolgár, horvát) jogtörténetírása nyomán rámutatott Rebro professzor a tárgykör megjelölésénél tapasztalható nehézségekre, terminológiai bizonytalanságokra (állam- és jogtörténet, államjog-történet stb. elnevezések).

Az előadások komoly visszhangot és elismerést váltottak ki a megjelentek körében, akik közül a történet-jogtörténet több nálunk is ismert művelője szerepelt a gyümölcsöző, szorosnak bizonyult időtartamra kontemplált vitában. A magyar szentkorona-tan kérdését érintő Štefan Luby professzor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, korábbi idevágó kutatásaira támaszkodva, aláhúzta az analízis fontosságát, osztotta az előadó nézeteit. Utalt arra, hogy a cseh (Rauscher), lengyel és más történész-jogtörténészek kimutatták a felújított eszme első világháború utáni aktualizálásának erőltetett voltát. Martin Vietor tanszékvezető egyetemi docens hasonlóképpen egyetértett az előadás fő téziseivel. Kidomborította Hajnik elméletének értelmét a burzsoázia szolgálatában és elemezte a Hármaskönyv osztályérdekhez fűződő hátterét. Peter Ratkoš kandidátus a tárgyalt elméletek alkotóinak felfogását befolyásolyó társadalmi erők mozgására, a szentkorona-tan történelmi megalapozásának hézagosságaira mutatott rá. Továbbá a pápai hatalomnak a török háborúk idején tanúsított ingadozó, kétértelmű magatartásáról, csalóka ígéreteiről beszélt. Jaroslav Dubnicky professzor hangsúlyozta a Hármaskönyv gondolatmenete eddig elhanyagolt oldalai megvilágításának jelentőségét. Lehetőséget látott azonban az érveléseknek szépirodalmi vagy egyéb művelődési megnyilvánulások adataival további meggyőző alátámasztására. Pecze Ferenc kandidátus a szomszédos népek (szláv, magyar stb.) jogintézményei feltáratlan történeti kölcsönhatásait, a városjog, megyeszervezet stb. etnikai-földrajzi sajátosságairól a burzsoá jogtörténetírás (Hajnik, Wenzel) vallotta nézeteket érintette. A periodizációhoz a Mohács utáni Habsburg-impérium államrendjét a dualizmustól megkülönböztető ismérveket fejtette ki. Julius Mésaros kandidátus az előadásból és a vitából a Hármaskönyvnek az állam elsőbbségét az egyházzal szemben védeni hivatott momentumait emelte ki. Nagy jelentőséget tulajdonítva a szentkorona-tan keletkezése elvi indokai kimunkálásának, egyben az egész ankét munkáját hasznosnak értékelte.

A vitaülés megbecsülendő jelentőségre tett szert már azért, mert az eddigi tanácskozásokhoz képest napirendjére mindkét ország állam- és jogtörténettudományát érdeklő konkrét anyagokat tűzött és széleskörű vitára bocsátotta. A közös tevékenység ez újszerű módozatának feltételei között kimunkált érdemi eredmények bemutatása külön feladatot képez.

A küldöttség tagjainak a röviden vázolt ankéton való cselekvő közreműködéséhez csatlakoztak megbeszéléseik a tudományos, valamint gyakorlati jogászokat képviselő szervekkel, az elkövetkező időben együttesen rendezendő előadások, vitaülések tárgyában. Alkalmuk volt részint a Csehszlovák Tudományos Akadémia, részint más állami szervek meghívására meglátogatni egyéb (bratislavai, prágai) intézményeket, a több régi megye (egykori Árva, Túróc, Trencsén) egyesített biccsei levéltárát. A tárgyalások arra az eredményre vezettek, hogy a kölcsönös tanulmányutak, előadások gyakoribbá tehetők. Elismerést érdemel az értékes tapasztalatokat szolgáltató gazdag program valamennyi mozzanatának példás gördülékenységgel való lebonyolítása.

Pecze Ferenc

JOGIRODALOM

*Bokorné dr. Szegő Hanna: „A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások".**

A Habsburg-monarchia bukásáig Magyarországon a nemzetközi jog tudománya nem tudott kifejlődni. Magyarországnak ebben az időben nem volt aktív része a külpolitika irányításában. Ha volt is Magyarországnak bizonyos erősen korlátozott nemzetközi jogi alanyisága, ez inkább csak a közjogászok tudományos konstrukciójában, mint a valóságban élt. A monarchia uralkodó körei tudatosan igyekeztek megakadályozni minden érdeklődést Magyarországon a nemzetközi politika kérdései iránt. Ezzel volt összefüggésben, hogy a jogi oktatásban erősen háttérbe szorították a nemzetközi jogot. A nemzetközi jog nem volt önálló szigorlati tárgy s a nemzetközi jognak az egyetemeken nem volt önálló tanszéke, közös tanszéke volt a jogbölcselettel. A budapesti egyetemen két jogbölcészet-nemzetközi jogi tanszék működött s ezek professzorainak egyike nemzetközi jogász (Csarada János) volt. A másik tanszék jogbölcsészbetöltőjének (Pikler Gyulának) nagyobb volt a hatása és vonzó ereje, ennek következtében a nemzetközi jog iránti érdeklődést a budapesti egyetem állam- és jogtudományi kara sem tudta felébreszteni.

Az I. világháború után a helyzet némileg megváltozott. Magyarország önálló nemzetközi jogi alanyiságot nyert. Megalakult a Nemzetek Szövetsége s ez az érdeklődést bizonyos fokig Magyarországon is felébresztette a nemzetközi

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1961. 311 p.

jog iránt. Az egyetemek nemzetközi jogi professzorai igyekeztek a nemzetközi jog jelentőségének kidomborítására. Az Ausztriától való különválás következtében Magyarország külön államiságának és szuverenitásának jogi biztosítékait a nemzetközi jog lett volna hivatva megadni. A nemzetközi jog tudományos művelését azonban megnehezítette az, hogy az akkori magyar kormány állásfoglalása a nemzetközi joggal szemben távolról sem volt egyértelmű. Egyes részletkérdésekben, ahol az uralkodó osztály gazdasági érdekei forogtak kockán, szinte makacsul ragaszkodott bizonyos nemzetközi jogszabályok érvényesüléséhez (magyar—román optáns per). Ha ezen a téren ért el némi eredményeket, azt külpolitikai siker gyanánt könyvelte el s annak a bizonyítéka gyanánt igyekezett beállítani, hogy a „magyar igazság", ti. a trianoni békeszerződés revíziója útban van. Viszont fasiszta beállítottságának megfelelően (a fasizmus új nemzetközi jogrend kialakítására törekedett) igyekezett a Nemzetek Szövetségének különben indokoltan is alacsony tekintélyét még jobban leszállítani. A Nemzetek Szövetségét tette felelőssé azért, hogy a trianoni békeszerződés revíziója nem kerül napirendre, s hogy a kisebbségi jogok tekintetében sem történt meg mindaz, ami a magyar kormány elképzeléseinek megfelelt volna. Úgy állította be a dolgot, hogy a nemzetközi jog eszközei útján „az igazságot" nem lehet elérni. (A valóságban persze nem is voltak a nemzetközi jog által biztosított eszközök a magyar kormány elgondolásainak realizálására.) Mindezért a Nemzetek Szövetségét, illetőleg a nemzetközi jogot igyekezett felelőssé tenni, hogy előmozdítsa olyan közvélemény kialakítását, hogy a „magyar kérdés" megoldása csak erőszak alkalmazásával lehetséges. Ilyen körülmények között a nemzetközi jogászok, elsősorban a nemzetközi jog professzorai a tankönyv-íráshoz menekültek, ahol a „magyar kérdés" nemzetközi jogi értékelésének nem kellett súlyponti helyet biztosítani s a közérdeklődésre tekintettel kisebbségi kérdéseket tettek vizsgálat tárgyává. Ezek a vizsgálatok persze nem mindig a nemzetközi jog idevonatkozó rendelkezéseinek világos kifejtését s azoknak a konkrét kérdésre való szabatos alkalmazását jelentették.

A II. világháború után teljesen megváltozott a helyzet a nemzetközi jog tudományos művelése számára. Az ENSZ Alapokmányában foglalt alapelvek bő anyagot szolgáltatnak a nemzetközi jog tudományos kifejtésére. Magyarországnak, s általában a szocialista államoknak, élükön a Szovjetunióval, a külpolitikája ezeknek a nemzetközi jogi alapelveknek maradék nélkül való megvalósítására irányul s így a nemzetközi jogászok előtt álló tudományos feladat összeesik azokkal a politikai célkitűzésekkel, amelyeket nemcsak a magyar kormány, hanem az egész magyar társadalom maga elé tűzött. A nemzetközi jog művelése erősen fellendült. A dolgozatok között nagy számmal vannak olyanok, amelyek konkrét s Magyarországot közvetlenül érintő külpolitikai kérdéseket világítanak meg a nemzetközi jog szempontjából. Vannak azonban olyan tanulmányok is, amelyek a nemzetközi jog általános érvényű problémáit vizsgálják.

Utóbbiak között foglal helyet Bokorné dr. Szegő Hanna tanulmánya, amely a nemzetközi jognak egy nagyon aktuális kérdéséről szól.

A nemzetközi szerződésekhez fűződő fenntartásoknak is megvan a maga mélyreható politikai jelentősége. Ez a tanulmányból világosan kifejezésre jut. De a könyv nem egy konkrét esettel kapcsolatosan teszi az elvi jelentőségű kérdést vizsgálat tárgyává, azt a nemzetközi jog fejlődésének iránya szempontjából vizsgálja.

A könyv az orosz és a francia nyelvű rezümével együtt 311 lapra terjed. A nagyon értékes bevezetés után, mely a kérdés lényegét és jelentőségét domborítja ki, az I. rész a fenntartások történetével, a II. rész a fenntartás intézményével kapcsolatos elméleti kérdésekkel s a III. rész a fenntartás intézményével kapcsolatos legújabb fejleményekkel foglalkozik.

A bevezetés (11—22. lap) helyesen állapítja meg, hogy a nemzetközi jog művelői számára a legújabb kor egyik legfontosabb tényezője, mely e jogág művelését és feladatait meghatározza, az államközi kapcsolatok intenzitásának emelkedése. Ez a követelmény még nagyobb súllyal jelentkezik napjainkban, amikor az államközi kapcsolatok szabályozása különböző gazdasági és társadalmi rendszerhez tartozó államok — szocialista és kapitalista államok — kapcsolatainak szabályozását is jelenti.

Az államközi kapcsolatok szabályozásában különleges szerep jut a nemzetközi szerződéseknek, a nemzetközi szabályozás leghatározottabb formájának. A nemzetközi szerződéses jog fejlődése azonban nem jár minden nehézség nélkül. Azzal ugyanis, hogy a nemzetközi szerződésekben résztvevő államok száma megsokszorozódott, gyakran nehéz a szerződéses rendelkezéseket oly módon megállapítani, hogy azok valamennyi szerződő államnak egyaránt megfeleljenek. A többoldalú szerződések megkötése során felmerült nehézségek két új lényeges — egymással az ok és okozat kapcsolatában álló — jelenséget: a többségi elv bevezetését és a fenntartások intézményét hívták életre. A két világháború közötti periódusban a többségi elv fokozatosan kiszorította a nemzetközi konferenciákról az egyhangúság elvét, ti. azt az elvet, hogy a nemzetközi szerződés létrejöttéhez a konferencia valamennyi résztvevőjének hozzájárulása szükséges. A többségi elv térhódítása olyan lényegbe vágó változás a szerződéskötés technikájában, amely felveti a következő kérdést: vajon a többségben levő államok akarata kötelezheti-e a kisebbségben levő államokat? Ez a probléma hozta létre a fenntartás intézményét, mely mint okozat kapcsolódik a többségi elvhez, mint okhoz. A kisebbséghez tartozó államok olyan módon válnak a szerződés részeseivé, hogy egyes részletkérdésekben fenntartják a többségtől eltérő álláspontjukat, azaz a szerződés meghatározott rendelkezéseihez fenntartást fűznek. Ez a megoldási mód ugyanakkor, amikor kedvez a nemzetközi jog univerzalitása eszméjének, nem kényszeríti a kisebbségben levő államokra a többség akaratát. A fenntartás intézménye a többoldalú szerződések megkötése során bekövetkezett újítások között forradalmi jellegű. Szembe kell nézni azzal, hogy a

különböző társadalmi és gazdasági rendszerhez tartozó államok együttélésének periódusában a különböző államok egyes kérdésekben eltérő álláspontot képviselhetnek. Ugyanakkor éppen a békés együttélés érdekében szükséges, hogy közös nevezőre jussanak. A két világrendszer fennállása idején ezért a fenntartás, mint a nemzetközi jog új intézménye különös jelentőségű.

A fenntartásokkal kapcsolatos alapvető probléma a gyakorlatban akkor jelentkezik, amikor valamely fenntartással szemben a szerződő államok egyike kifogást emel. Ilyen kifogás esetén felmerül a kérdés, hogy mi az előfeltétele valamely többoldalú nemzetközi szerződéshez fűzött fenntartás érvényének? Két álláspont áll egymással szemben. Az egyik az állami szuverenitás elvéből és a nemzetközi jog univerzalitásának eszméjéből kiindulva az államok számára feltétlenül biztosítani kívánja azt a jogot, hogy a szerződéshez fenntartásokat fűzhessenek. A másik viszont az abszolút integritás elvéből indul ki és azt vallja, hogy a szerződést teljes egészében kell elfogadni s eż alól csak abban az esetben tehető kivétel, ha ahhoz valamennyi szerződő fél hozzájárul.

A fenntartás intézményének története során válik világossá, hogy a fenntartások érvényének és joghatályának tekintetében a szerződések abszolút integritásának elvén alapuló egyhangúság hívei szakadatlan harcban állnak az állami szuverenitás elvén és nemzetközi jog univerzalitásának eszméjén alapuló annak a felfogásnak a követőivel, akik a fenntartások megtételének szabadságát hirdetik. A könyv ebben a küzdelemben foglal állást az állami szuverenitás elve és a nemzetközi jog univerzalitásának eszméje mellett és kimutatja, hogy a nemzetközi jog fejlődése ebben az irányban halad.

„A fenntartások története" című I. rész (25—102. old.), mely a fenntartás intézményének kialakulását s a kérdésben foglalt gyakorlatot ismerteti, nagyon alapos és pontos képet ad a kérdésről.

A nemzetközi jogász számára különösen érdekes a II. rész (105—230. old.), mely a fenntartás intézményével kapcsolatos elméleti kérdésekkel foglalkozik. A fenntartások érvényének és joghatályának kérdésével foglalkozó VI. fejezet részletesen tárgyalja *1.* az egyhangú hozzájárulás szabályát, *2.* a pánamerikai szisztémát, és *3.* a fenntartások megtételének teljes szabadságát valló felfogást. Az egyhangú hozzájárulás szabálya a szerződő felek egyhangú hozzájárulásától teszi függővé a bejelentett fenntartások érvényét. Ez a szabály a szerződések abszolút integritásának eszméjéből táplálkozik s a fenntartásokat igyekszik gyakorlatilag megakadályozni vagy legalábbis igen szűk korlátok közé szorítani. A pánamerikai szisztéma lényege az, hogy a fenntartást tevő államot nem zárja ki a szerződésből; ha fenntartásával szemben egy vagy több más állam kifogást emel, a szerződés hatálybalép a fenntartást tevő állam és azok között, amelyek a fenntartást elfogadták, nem lép hatályba a fenntartást tevő állam és azok között az államok között, amelyek a fenntartással szemben kifogást emeltek. A szerződésben részes felek hozzájárulása tehát itt is a fenntartás érvényének előfeltétele. Nem szükséges azonban, hogy ez a hozzájárulás egyhangú legyen. Ha a szerződő felek közül egyesek elfogadják a fenntartást, az érvényes.

A fenntartások megtételének teljes szabadságát valló felfogás szerint a fenntartás, mint a szuverén állam kinyilvánított akarata az elfogadás tényétől függetlenül érvényes. Joghatálya abban áll, hogy valamennyi szerződő fél között hatályba lép a szerződés, kivéve a szerződésnek azt a részét, amelyre a fenntartás vonatkozik.

A szerző nagyon meggyőzően mutatja ki, hogy a fenntartások megtételének joga az állami szuverenitásból következik. Az állami szuverenitás elvének megfelelően egy államnak sem lehet joga egy másik szuverén államot megakadályozni abban, hogy a nemzetközi szerződésben részt vegyen. A fenntartással, mint az állam szuverén akaratával szembenáll a másik államnak az a szuverén aktusa, amellyel a fenntartást a maga részéről elfogadja vagy elutasítja. Ahogy a fenntartást tevő állam vonatkozásában az állami szuverenitásból következik a fenntartás szabad megtételének joga, úgy a többi szerződő állam viszonylatában az állami szuverenitásból következik az, hogy nem kötelesek a fenntartást elfogadni.

A nemzetközi jogi szabályozásba a nemzetközi béke és biztonság érdekében az államok minél szélesebb körét kell bevonni. A fenntartás, amely lehetővé teszi a nemzetközi szerződésben való részvételt azoknak az államoknak is, melyek annak egyik vagy másik rendelkezését nem fogadták el, a nemzetközi jog „univerzalitásának" megvalósítását szolgálja.

Nagyon érdekesek a szerzőnek a nemzetközi jog univerzalitására vonatkozó fejtegetései. Megállapítja, hogy a fenntartások érvényének és joghatályának tekintetében nincs sem nemzetközi szerződésen alapuló jogszabály, sem speciális szokásjogi norma. Ilyen körülmények között az egyes államok állásfoglalásának kialakításánál a nemzetközi jog általános elveiből, mindenekelőtt az állam szuverenitásának elvéből és a nemzetközi jog univerzalitásának eszméjéből kell kiindulni. Felveti a kérdést, hogy mi a viszony a nemzetközi jog általános alapelvei és a nemzetközi jog univerzalitásának eszméje között? (132. old.)

Megállapítja, hogy az univerzalitás eszméje nem jelent mást, mint azt a kívánságot, hogy az államok egymás közötti kapcsolatukat minél nagyobb terjedelemben rendezzék nemzetközi szerződés útján. A nemzetközi jog, illetőleg a nemzetközi szerződések univerzalitásának eszméje szerző szerint is csak kívánalom, ezért — nézetem szerint — nem sorolható a nemzetközi jog általános alapelvei közé. Ez a kívánalom — szerinte — közvetlenül a nemzetközi jognak a békés kapcsolatok létesítésére vonatkozó alapelvében gyökerezik, amely alapelv napjainkban vitathatatlanul a nemzetközi jog általános alapelvévé vált (133. old.). Nézetem szerint az is vitatható, hogy a békés kapcsolatok létesítése a nemzetközi jog általánosan elfogadott alapelve-e? Az ENSZ Alapokmánya az Egyesült Nemzetek *céljaként* állapítja meg az 1. cikk 2. pontjában, hogy a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság... tiszteletben tartásán alapuló baráti kapcsolatokat

fejlessze. Az egyes tagállamokra nézve jogi kötelezettség statuálva nincs. Ennek következtében a baráti kapcsolatokat nem tekinthetjük olyan alapelvnek, amelyből az egyes tagállamokat terhelő kötelezettség folyik. Az alapelvek a tételes nemzetközi jogszabályokban jutnak kifejezésre s így az államok jogait és kötelezettségeit megállapító nemzetközi jogszabályokon kívülálló nemzetközi jogi alapelvek nincsenek. Úgy gondolom, hogy a baráti kapcsolatok létesítése is olyan norma, amelyet más helyen program-jellegű nemzetközi jogi normának neveztem; az ilyen norma még nem jegecesedett ki az egyes államokat kötelező nemzetközi jogszabállyá.

Kétségtelen, hogy az, amit a könyv az univerzalitás eszméjeként kijelent, ti. az, hogy az államok egymás között kapcsolatukat minél nagyobb terjedelemben rendezzék nemzetközi szerződés útján, a nemzetközi jogban határozottan jelentkező kívánalom. De az univerzalitás eszméje alatt semmiképpen nem volna helyes ennél többet érteni. Semmi esetre sincs olyan törekvés, hogy a nemzetközi jog összes kérdései univerzális, vagyis valamennyi államot kötelező jogszabályok által rendeztessenek. Az univerzális nemzetközi jogszabályok mellett nagyjelentőségű szerepet játszanak a partikuláris (regionális) nemzetközi jogszabályok és azok is, amelyek kétoldalú szerződésbe foglalva csak két állam egymás közötti kapcsolataira vonatkoznak. Ma, amikor a nemzetközi jog különböző gazdasági és társadalmi rendszerű államok érintkezését szabályozza, különös szerepük van a partikuláris nemzetközi jogszabályoknak. Az államokon belüli jogban is vannak különböző területi hatályú jogszabályok: az országos jellegű jogszabályok mellett, amelyek az állam egész területén érvényesek, vannak olyanok is, amelyek az állam területének csak egy meghatározott részén vannak hatályba s a kérdést a helyi adottságoknak megfelelően rendezik. Alig képzelhető el, hogy a nemzetközi jog terén csak univerzális érvényű jogszabályok lesznek. Ez a törekvés a világállam megalakulását készítené elő.

A II. rész kimerítően tárgyalja a fenntartás intézményével kapcsolatos összes elméleti kérdéseket s azokat a vonatkozó irodalom teljes felhasználásával teszi vizsgálat tárgyává, úgy hogy idevonatkozó fejtegetései nagymértékben előreviszik nemzetközi síkon is a teljes tájékoztatást és a kérdés helyes megoldását.

„A fenntartás tartalma" cím alatt szerző felállítja azt a tételt, hogy annak a szerződés céljával és tárgyával összeegyeztethetőnek kell lenni. A konklúzióban (270. old.) megállapítja, hogy a fenntartást tevő állam csak olyan fenntartást tehet, amely *megítélése szerint* (aláhúzás tőlem) összeegyeztethető a szerződés tárgyával és céljával. A többi szerződő fél csak abban az esetben emelhet a fenntartásokkal szemben kifogást, ha megítélése szerint a fenntartás ennek a követelménynek nem felel meg. Nézetem szerint ez, amit a szerző mond, csak politikai követelmény és nem tételes nemzetközi jogszabály. Az állam szuverenitása alapján a fenntartások megtételében és azokkal szemben való állásfoglalásában korlátozva nincs. A fentartást azon az alapon, hogy nem egyeztethető össze a szerződés tárgyával és céljával, hatálytalanítani nem lehet. Persze — mint a szerző helyesen megállapítja — az államoknak ezen a téren is bona fide kell eljárniok.

Foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mely szerződések jellege zárja ki a fenntartások lehetőségét (155—156. old.). Erre vonatkozó fejtegetései általában helyesek. Nem tudom azonban magamévá tenni azt az álláspontját, hogy szükségtelen az általános jellegű absztrakt normát felállító és az egyes felmerült konkrét eseteket rendező nemzetközi szerződések („traité-loi"—„traité-contrat") megkülönböztetése. Abban igaza van, hogy a fenntartások intézménye a szerződések mind a két kategóriájánál alkalmazható, de nézetem szerint más vonatkozásban az általános jellegű és a konkrét eseteket rendező nemzetközi szerződések megkülönböztetése nem felesleges. A megkülönböztetés alapja az a szerző által is hangsúlyozott megállapítás, hogy a szerződések között vannak olyanok, amelyek a szerződő felek külön érdekeit igyekeznek kielégíteni s vannak, amelyek magasabb, általánosabb jellegű érdekek kielégítését szolgálják. A nemzetközi jogban ez utóbbiak a nemzetközi jogalkotás szempontjából különös jelentőségűek, ami ezekre a szerződésekre vonatkozólag sok vonatkozásban külön elbírálást tesz szükségessé.

A fenntartások fajairól szólva (158—160. old.) megállapítja: a fenntartások legfőbb jellegzetessége az, hogy a fenntartást tevő állam számára az általánostól eltérő szabályozást biztosít. Ez az eltérő szabályozás a következőkben állhat: *a)* részben vagy egészben kizárhatja a szerződés egy vagy több cikkének alkalmazását, *b)* módosíthatja a szerződés egy vagy több rendelkezését, azaz megszoríthatja a szerződéses kötelezettségek terjedelmét és *c)* végül vannak esetek, amikor valamely szerződő állam olyan nyilatkozatot tesz, amely saját vonatkozásában a szerződés egy vagy több rendelkezését kiterjeszti.

Helyesen állapítja meg, hogy az a fenntartás, amely a szerződés egy vagy több rendelkezésének módosítását célozza, nem zárja ki az illető rendelkezés alkalmazását, csak megszorítja bizonyos mértékig a kötelezettségeket; így határozott és minőségi különbség áll fenn az ilyen módosító jellegű fenntartás és az olyan fenntartás között, amely a szerződés egy vagy több cikkét egyszerűen kizárja. A szerző megállapítja, hogy igen ritkák azok az esetek, amelyekben valamely szerződő állam saját vonatkozásában a szerződés egy vagy több rendelkezését kiterjeszti. Helyesen állapítja meg azt is, hogy a kiterjesztő jellegű fenntartások nem merítik ki a fenntartás intézményének fogalmát, s így nem tekinthetők valóságos fenntartásoknak. Csak arról van szó, hogy a szerződő állam a szerződésben foglaltakon felül olyan kötelezettségeket vállal, amellyel belső törvényhozása már összhangban van.

A X. fejezet (189—195. old.) a fenntartások reciprocitásának elvével és a fenntartások visszavonásának kérdésével foglalkozik. A fenntartás reciprocitásának elve azt jelenti, hogy a nemzetközi szerződés azokra az államokra vonatkozólag is, amelyek tudomásul vették a fenntartást, a fenntartást tevő államhoz való viszonyukat illetően, a fenntartással módosított tartalom-

mal, illetőleg terjedelemben lesz hatályos. A nemzetközi jogi irodalom egységes a fenntartások reciprocitása elvének elismerésében s ez az elv a gyakorlatban is egyöntetű alkalmazásra talált.

Ebből következik, hogy nem lehet szó fenntartásról ott, ahol a reciprocitás elve a dolog természeténél fogva nem érvényesülhet. Nem tudom elfogadni a Harvard-tervezetnek szerző által is magáévá tett azt az álláspontját, hogy a fenntartások reciprocitásának elve alól vannak bizonyos kivételek (191—192. old.). Szerző példa gyanánt idézi, hogy Törökország az afrikai rabszolgakereskedés elnyomása tárgyában Brüsszelben 1890. július 2-án elfogadott egyezmény aláírása alkalmával az egyezmény 34. cikkével kapcsolatban fenntartotta magának a jogot, hogy hajóin török betűkkel és számokkal ellátott feliratokat alkalmazzon. Nézetem szerint ez nem „fenntartás", csak egyoldalú nyilatkozaton alapuló kikötés, mely Törökország számára jogot biztosított, de amelynek megtartására Törökország nemzetközi jogilag kötelezve nincs, ezt a maga számára kikötött gyakorlatot bármikor egyoldalúan megszüntetheti.

Ugyanez a helyzet a szerző által idézett másik esetben, melyben Perzsia tett 1903-ban hasonló természetű nyilatkozatot. Nézetem szerint itt olyan nyilatkozatról van szó, aminőket a könyv XI. fejezete „A fenntartás elhatárolása más fogalmaktól" cím alatt tárgyal (204—206. old.).

Nagyon szabatosak a XI. fejezetben foglalt fejtegetések, amelyek a fenntartásnak más fogalmaktól való elhatárolására vonatkoznak (196—207. old.). Megállapítja a szerző, hogy a szerződéskötési technikában a fenntartáson kívül is vannak olyan módozatok, amelyek azáltal, hogy kevésbé jelentős kérdésekben figyelembe veszik az egyes szerződő felek különleges helyzetét, megkönnyítik a lényeges kérdésekben a többoldalú szerződésben résztvevő államok megegyezését. Ezek lehetnek: *A)* egyes szerződéses rendelkezések és lehetnek *B)* szerződésen kívüli nyilatkozatok. Az előbbi kategóriába tartoznak *a)* az en faveur klauzulák, *b)* az alternatív klauzulák, *c)* a kivételek és *d)* a gyarmati klauzulák. A szerződésen kívüli nyilatkozatok közé — amelyek bizonyos rokonvonásokat mutatnak a fenntartásokkal — sorolja *a)* a feltételes ratifikálást és *b)* egyéb nyilatkozatokat. Szerző megállapítja, hogy mindig az dönti el, hogy ezek a nyilatkozatok fenntartások-e vagy sem, hogy eredményezik-e az egyes szerződéses kötelezettségek kizárását vagy módosítását (megszorítását). Idézi a Magyar Népköztársaságnak azt a nyilatkozatát, amelyet az ENSZ cukor-konferenciája (Genf, 1958. szeptember 22—24) által elfogadott cukor-egyezményhez való csatlakozás alkalmával tett. E szerint az egyezményhez való csatlakozás semmiképpen sem jelenti a Kuomintang-hatóságok Taivan területe feletti hatalmának, vagy pedig az ún. „kínai nemzeti kormánynak" Kína törvényes és hatáskörrel rendelkező kormányaként való elismerését. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy ez a nyilatkozat fenntartás, amely az egyezményből a Magyar Népköztársaságra háruló szerződéses kötelezettségek végrehajtását korlátozza. Nem tekinthetők fenntartásoknak ezzel szemben az államoknak olyan nyilatkozatai, amelyekkel — a szerződéses rendelkezések egészének elfogadása mellett — az elfogadott szerződést saját álláspontjuknak megfelelően bírálják, illetőleg kiegészítik.

A munka III. része, a fenntartás intézményével kapcsolatos legújabb fejleményeket ismerteti. Megállapítja „az elmúlt években kötött nemzetközi szerződések, valamint a Közgyűlés XIV. ülésszakának eseményei azt mutatják, hogy a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások intézményére vonatkozó legdöntőbb kérdésben — a fenntartás érvényének előfeltétele kérdésében — a nemzetközi jog gyakorlati művelői lényegében véve magukévá tették a Nemzetközi Bíróságnak a genocid-egyezménnyel kapcsolatos tanácsadó véleményén alapuló 598/VI. számú közgyűlési határozatban foglalt elveket. A legtöbb nemzetközi szerződés rendelkezik a fenntartások megtételének módozatairól, s a fenntartások érvényét a szerződések többsége nem köti a szerződő felek egyhangú hozzájárulásához. Az ENSZ Közgyűlése XVI. ülésszaka folyamán pedig világosan megnyilatkozott, hogy azoknak a szerződéseknek tekintetében, amelyek nem rendelkeznek a fenntartásokról, az ENSZ egy tagállama sem hivatkozik az egyhangúság szabályára, mint a nemzetközi jog létező szabályára.

„Annak a fejlődésnek a hatása alatt, mely a nemzetközi szerződések abszolút integritásának elvétől a nemzetközi szerződések univerzitásának eszméje felé vezet, még az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága sem tudta magát kivonni" (266—267. old.).

Bokorné dr. Szegő Hanna könyve bizonyítéka annak a minőségi változásnak, amely a nemzetközi jog tudományos művelése során bekövetkezett, s egyszersmind nagyon világosan mutatja, hogy a szuverenitás elve a fenntartásokkal kapcsolatosan fokozódó mértékben nyer elismerést a nemzetközi jogi irodalomban, talál érvényesülésre a nemzetközi gyakorlatban; egyre nagyobb mértékben kiszorítja azt a nemzetközi jogi felfogást, amely jogilag alá akarja támasztani és meg akarja könnyíteni az imperialista államoknak azt a törekvését, hogy a nemzetközi jogalkotás terén a többi államokkal szemben a maguk elgondolásait érvényesíthessék.

Buza László

Törvényességi felügyelet a polgári eljárásban

A polgári ügyek bírósági elbírálásának törvényessége feletti ügyészi felügyelet azoknak a sajátos jogintézményeknek egyike, amelyek elvileg különböztetik meg a szocialista jogot a tőkés államok jogától. Igaz ugyan, hogy a polgári perbeli ügyészi részvétel ismeretes egyes tőkés országok jogrendszerében is; ennek az ügyészi munkának azonban mások az elvi alapjai, eltérőek a formái és más a terjedelme, mint a szocialista ügyész közreműködésének a polgári eljárásban. A burzsoá államok ügyészsége a monopoltőkének és az ő politikai végrehajtó apparátusának a szerve, amelynek nem a törvényesség biztosítása, hanem a nagytőke érdekvédelme a feladata. A kapitalista rendszer lényegéből folyik az a körülmény is, hogy a polgári perbeli ügyészi részvétel —, ha egyáltalán

meg van honosítva —, rendszerint csupán eseti jellegű, az ügyek meghatározott szűk körét érinti. A tőkés állam csak olyan polgári ügyekben küldi csatasorba ügyészét, amelyekben fokozott mértékben akarja biztosítani azt, hogy a bíróság a burzsoáziának egyetemes társadalmi érdekként beállított osztályérdekei szempontjából megfelelő ítéletet hozzon. Más polgári ügyekben a tőkés jogrendszer az ügyésznek általában nem juttat szerepet, hanem a döntést az erők szabad játékára bízza, mivel a gazdaságilag erősebb fél győzelmét amúgy is biztosítottnak látja.

A szocialista ügyészség ezzel szemben a kormánytól, az államigazgatási apparátustól és a helyi államhatalmi szervektől független állami szerv, amely egyedül a népszuverenitást legmagasabb fokon megtestesítő államhatalmi szervnek (nálunk az Országgyűlésnek) van alárendelve, és kizárólagos feladata: őrködés a törvényesség megtartása felett.

A polgári eljárás igen fontos területe a szocialista jogalkalmazásnak. Igen nagy jelentősége van annak, hogy az állampolgárok személyi, munkaügyi, lakásügyi, vagyoni és politikai jogait, valamint a szocialista szervezetek jogait érintő jogviták eldöntésekor maradéktalanul érvényesüljön a törvényesség. Éppen ennek biztosítására hivatott a szocialista ügyész polgári eljárásbeli részvételének jogintézménye. A burzsoá jogrendszerben teljesen ismeretlen ügyészi általános törvényességi felügyelet mellett elsősorban éppen a bíróságok polgári eljárása feletti ügyészi felügyelet bevezetése, illetve széleskörű rendszeresítése jelzi az ügyészség elvi jellegű átalakulását a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában.

Megváltozott feladatával, szervezeti formáival és munkamódszereivel a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel viszonylag rövid múltra tekinthet vissza a népi demokratikus magyar jogrendszerben is. Ügyészségünk ezt a tevékenységet tulajdonképpen csupán 1953 óta fejti ki, s az azóta eltelt időnek is nem csekély részére a kísérletezés nyomta rá bélyegét. Ma már azonban túljutott ezen a szakaszon az ügyészi polgári felügyelet, és eljött az ideje az eddigi munka kritikai értékelésének, a felgyülemlett hasznos tapasztalatok elméleti általánosításának és a jövőre nézve iránymutató következtetések levonásának.

Ennek a feladatnak a betöltésére vállalkozik *dr. Szilbereky Jenő* monografikus munkája: *Az ügyész a polgári eljárásban* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961, 224 old.)

A mű, amely a szerző hasonló tárgyú kandidátusi disszertációja alapján készült, szerkezetileg három részre oszlik. Az első fejezet a Szovjetuniónak és a népi demokratikus államoknak a polgári eljárásbeli ügyészi részvételre vonatkozó jogi szabályozását ismerteti. A munka második fejezete tárgyalja az ügyészi részvétel kérdéseit a magyar polgári eljárásjog alapján. Ez a mű gerince. E fejezet három fő részre és azokon belül 16 részre tagozódik. Az „Általános kérdések" elnevezésű főrész az ügyész polgári eljárásbeli részvételének elvi alapjaival, törvénykezési szervezeti jogi kérdéseivel és a polgári eljárás ún. statikus részét érintő problémákkal foglalkozik 10 részben. Az ehhez kapcsolódó második főrész „Az ügyész polgári perbeli részvételének egyes eseteivel kapcsolatos kérdések" cím alatt a polgári eljárás ún. dinamikájának rendjében tárgyalja az ügyészi perindítás, az ügyészi fellépés, a fellebbezési óvás, a törvényességi óvás, valamint a perújítás és az ügyészi indítványtétel kérdéseit. Az ezt követő harmadik főrész a nemperes eljárással kapcsolatos ügyészi tevékenység problémáival foglalkozik. A munka harmadik fejezete „Az ügyész a tőkés államok polgári eljárásában" címet viseli, és általános jellemzését adja néhány burzsoá jogrendszer idevágó jogintézményeinek, majd külön is megvizsgálja az ügyészi eljárás-kezdeményezés és perbeli beavatkozás, az ügyészi perorvoslatok stb. kérdéseit a burzsoá polgári perjogok rendszerében. A munka „Függelék"-e felsorolja a témakörbe vágó legfőbb ügyészi utasításokat, körleveleket és tájékoztatókat, valamint — a Pp. §-ainak sorrendjében — közli a Legfelsőbb Bíróság idevágó fontosabb állásfoglalásait. A szakirodalom jegyzéke, tárgymutató és idegen (orosz és német) nyelvű tartalmi mutató zárja a munkát.

Az egész munka értékét elsősorban *gyakorlatiassága* adja meg. Ez a legfőbb érdeme a könyvnek. Az elméleti kidolgozottság mélysége és színvonala olykor mögötte marad a gyakorlati jellegű és tételes jogi fejtegetések értékének. Az ügyészi szervek gyakorlatának a kérdéseit azonban a mű igen mélyrehatóan tárja fel. Az olvasó sokoldalú képet nyer azokról a gyakorlati problémákról, amelyekkel az ügyész a polgári eljárásbeli részvétel során találkozik. A tanulmány szemléletesen rendszerezi a polgári felügyelet körébe eső és rendszeresen figyelt ügycsoportokat, és kiemel egyes jelentősebb vagy érdekesebb ügykategóriákat. Nagyon tanulságosak pl. azok a fejtegetések, amelyek az állami tulajdonban álló és értékükön aluli áron eladásra került ingatlanokkal kapcsolatos ügyészi tevékenységről szólnak. A szerző gyakran rámutat a gyakorlatban megmutatkozó hibákra is. Ebben a körben közelebbi megvizsgálást érdemelne az a tény, hogy az ügyészek — a szerző közlése szerint — a bíróság elé is vihető államigazgatási határozatokat szívesebben támadják meg óvással, mint keresettel (123—124. old.). Ez azért is figyelemreméltó, mivel az ilyen gyakorlat ellentétes a 42/1957. Legf. Ü. sz. utasítás intenciójával és — a bíróság előtt is megtámadható termelőszövetkezeti közgyűlési határozatok vonatkozásában — az 1960. évi 8. sz. tvr. 6. §-ának rendelkezésével.

Van emellett az ügyészi gyakorlatnak néhány vitatott problémája, amelyekkel érdemes lett volna a szerzőnek bővebben foglalkoznia. Ilyen pl. mindenekelőtt az a kérdés, hogy a polgári eljárásban az ügyész hivatalból vegyen-e részt, avagy ezt csupán az érdekelt felek kérelmére tegye meg. Ebben az alapvető kérdésben különféle állásfoglalásokkal találkozunk. A szerző is utal rá, hogy Csehszlovákiában pl. csak bejelentés alapján vesz részt az ügyész a polgári eljárásban, míg nálunk ún. vegyes rendszer van (109. old.). — Ilyen továbbá a tárgyalás berekesztése előtt előterjesztendő ügyészi végindítvány problémája is, amelyről a Pp hallgat és kifejezetten csupán a 14/1958. sz. alaputasítás 18. pontja tesz említést. Ez azonban nem közkötelező jellegű jogszabály. A szerző által javasolt elnevezés („ügyészi kötelező végindítvány" — 131.

old.) egyébként nem szerencsés, mert félreértések forrásává válhat. A „kötelező" jelleg csak az ügyészségre nézve áll fenn abban az értelemben, hogy az ügyész tartozik ilyen indítványt előterjeszteni a perben.

A szerző vitathatónak tartja (144. old.) a Legfelsőbb Bíróságnak azt az álláspontját, amely szerint az ügyész benyújthat fellebbezési óvást a keresetnek teljesen helytadó, tartásdíjat megállapító ítélet ellen is a tartásdíj mértékének magasabb összegben való megállapítása iránt. Szilbereky elvtárs a rendelkezési elvvel és a bíróságnak a felperesi kérelemhez kötöttségével érvel, de itt figyelmen kívül hagyja, hogy ezeknek tartalmába a polgári perbeli ügyészi részvétel szocialista intézménye fontos új elemeket visz be. Részünkről egyetértünk a Pp 2/A. §-ára alapított 573. sz. polgári kollégiumi állásfoglalással. — Vita tárgyát az olyan csatlakozó fellebbezési óvással kapcsolatban is, amelyben az ügyész támogatta a fellebbező felet. A Legfelsőbb Bíróság tanácsvezetői értekezlete is helyeselte azt a nézetet, amely szerint a csatlakozó fellebbezésnek a fellebbező fél terhére szóló ítéletmegváltoztatást kell kérnie. A szerző ezzel egyetért (145. old.). A konkrét esetben elfoglalt álláspont helyes, de a kérdés elvi oldala másféle megfontolást igényel. Nézetünk szerint általában véve nincs értelme ügyészi csatlakozó fellebbezési óvásnak, hiszen az tárgytalanná válhat a fellebbezés visszavonásával, s ilymódon — felebbezési óvás elmulasztása esetén — a másodfokú elbírálást az ügyész úgy sem tudja biztosítani. Az ügyész ne tegye függővé közbelépését a helytelenített álláspontú fél aktivitásától, s ne annak fellebbezése provokálja csupán az ő csatlakozását, hanem a törvényesség érdeke irányítsa tevékenységét. Ha pedig csak a felek fellebbezése folytán kerül sor másodfokú eljárásra, akkor az ügyész az ott történő fellépés útján törekedjék a törvényességnek megfelelő döntés kieszközlésére.

Egyetért Szilbereky elvtárs a Legfelsőbb Bíróságnak azzal az álláspontjával is, hogy az ügyész nem élhet fellebbezési óvással, ha nem vett részt az eljárásban s részére a határozatot egyébként sem kellett kézbesíteni, s emiatt a felek lemondottak fellebbezési jogukról, a 15 nap pedig egyikükre sem, vagy csak az egyikre nézve járt le (lásd a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 154. sz. állásfoglalását — B. H. 1955. évi 10. szám, 319. old. —, amely még sommásabb fogalmazást ad: „Ha a peres felek a fellebbezésről lemondottak, fellebbezési óvással az eljárásban részt nem vevő ügyész sem élhet"). A gyakorlatban néhányszor előfordult ilyen perbeli tényállás esetén az ügyészség számára csak a törvényességi óvás lehetősége marad nyitva — szerző szerint. Nem helyeseljük ezt a nézetet és a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásával sem értünk egyet. A Pp 228. §-ának (2) bekezdésében és a 234. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezések helyes értelmezése nem zárja el az ügyészt fellebbezési óvás benyújtásától a feleknek a fellebbezésről való lemondása esetén sem. A Pp 234. §-a (1) bekezdésének tétele („Ha az ügyész az eljárásban nem vett részt, a határozat ellen az alatt az időtartam alatt élhet fellebbezési óvással, amely a felek részére fellebbezés céljára rendelkezésre áll") relatív, de absztrakt fellebbezési óvási határidőt állapít meg az ügyész részére. Ez a határidő — az ügyész szempontjából — független attól, hogy a felek esetleg lemondottak a fellebbezésről, ill. ez csak az ő terhükre hat ki, de nem fosztja meg az ügyészt a fellebbviteli jogától a felek számára eredetileg nyitva állott határidőn belül. A jogerő és a szocialista törvényesség e párharcában nem húzhatja a törvényesség a rövidebbet. A probléma mindenesetre világos rendezést igényelne, mert — a korábbi állapottal ellentétben — az utóbbi időben megnövekedett a gyakorlati jelentősége is. A Ptk és a Ptké hatályban léte óta egyáltalán nem csekély jelentőségű az az eshetőség, hogy olyan vagyonjogi perben, ahol helye lenne *az állam javára való marasztalásnak*, de a bíróság az ügyész ilyen értelmű értesítését (Ptké 32. § (1) bek.) elmulasztja, a felek a fellebbezésről való lemondással kész helyzetet teremthetnek és meghiúsíthatják a fellebbezési óvás útján való ügyészi fellépést. A Ptk 202. §-a (3), a 237. § (1—3) és a 361. § (3) bekezdésének körébe eső ügyeket mindenképpen ki kellene venni a P. K. 154. sz. állásfoglalás hatálya alól.

A munka legértékesebb része a második fejezet, amely a magyar tételes jogi szabályozás alapján vizsgálja a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel kérdéseit. Az idevágó fejtegetések teszik ki az egész könyv jó kétharmadát, és mintegy vezérfonalát nyújtják az ügyészi eljárásnak. A szerző maga kialakította, jól áttekinthető rendszerbe foglalja megállapításait. Számos kérdést újszerűen vet fel és old meg. Helyesen fejtegeti pl. a bíróság és az ügyészség viszonyának kérdéseit, és szembeszáll azokkal, akik az ügyész tevékenységében a bírói függetlenség sérelmét látják. Helyesek az ügyész kizárásával kapcsolatos fejtegetései is. A tanulmány több helyen érinti az állam javára való marasztalással kapcsolatos ügyészi indítványozási jogot és helytálló megállapításokat tartalmaz e vonatkozásban.

A jogszabályi helyzet jó összefoglalását és színvonalas elemzését tartalmazzák azok a részek, amelyek az ügyész polgári perbeli jogairól és kötelességeiről, joghatóságáról, hatásköréről és illetékességéről, az ügyészi részvétellel kapcsolatos perköltségről, az ügyész kizárásáról, az ügyészi perindítás és fellépés sajátságairól, valamint a fellebbezési óvásról és az ügyészi perbeli részvétel egyéb jogi eszközeiről szólnak. Az egész mű legalaposabban és legmagasabb színvonalon kidolgozott fejezete a törvényességi óvás kérdéseit vizsgálja. Meggyőző álláspontot fejt ki a szerző a törvényességi óvás jogi természetéről, feltárja benyújtásának előfeltételeit és ismerteti a törvényességi óvás kezdeményezésének módszerbeli kérdéseit is.

Ennek a második fejezetnek két részéről külön is kell néhány szót szólnunk. Az ügyész polgári perbeli jogi helyzetéről szóló IV. rész és „az ügyész polgári perbeli tevékenységének indító okai" címet viselő X. rész késztet bennünket néhány megjegyzésre.

Arra a kérdésre, hogy *mi az ügyész jogi helyzete a polgári perben*, a szerző két részre bontott választ ad. Ha az ügyész indította a pert, vagy ellene indították a pert, akkor szerinte az ügyész eljárásjogi értelemben vett fél a perben, aki „bizonyos vonatkozásokban

sajátos helyzetet nyer" (57. old.). A mások által indított perben fellépő ügyész „sajátos helyzetű személy a perben" — a szerző szerint (58. old.). A most ismertetett felfogás lényegében azonos Abramov szovjet processzualista nézetével és sokban hasonlít Beck Salamon professzornak a magyar polgári eljárásjog egyetemi tankönyvében kifejtett álláspontjához. Ez utóbbitól csupán annyiban tér el, hogy Beck Salamon a más által indított perben fellépő ügyészt „harmadik személynek", „önszemléletű félnek" tekinti.

Ez a felfogás nézetünk szerint részben helytálló, de részben téves. Helytálló annyiban, amennyiben észreveszi az ügyész polgári eljárásbeli részvételének azokat a vonásait, amelyek következtében sajátos jogi helyzetű vagy ún. önszemléletű személlyé válik a perben, de helytelen annyiban, amennyiben ezt a felismerést kizárólag a más által indított perben történő ügyészi fellépés esetére korlátozza, míg a maga indította, vagy az ellene indított perben szereplő ügyészt processzuális félnek tekinti.

A tévedés alapja abban rejlik, hogy ezek a nézetek az ügyész polgári eljárásbeli *jogi helyzetének*, perbeli szereplése *lényegének* a kérdését összekeverik az ügyészi szereplés *formáinak* a kérdésével. Az ti., hogy az ügyész a polgári eljárásban felperesként vagy alperesként szerepel, illetőleg, hogy fellép felperesi vagy alperesi minőség nélkül a perben, csupán esetleges processzuális formája a polgári eljárásbeli ügyészi tevékenységnek. Ennek a lényegét azonban és ezen keresztül az ügyészi szerep jogi minősítését alapvetően az a körülmény szabja meg, hogy bármely formában és bármely processzuális pozícióból lép is fel az ügyész, mindenkor és mindenképpen a szocialista törvényesség őre és mint ilyen, az egész társadalom, illetőleg a társadalmat megtestesítő állam képviselője, akinek a perbeli pozíciójára tulajdonképpen új fogalmat kellene alkotni: ha úgy tetszik, a „törvényességi felügyelő" („a törvényesség őre") fogalmát. Ha ezzel ellentétben a polgári perbeli ügyészi fellépés *formájából* akarjuk levezetni ennek az ügyészi funkciónak a *lényegét*, és jogi minősítését a korábbi polgári perjog fogalomrendszerébe próbáljuk belegyömöszölni, akkor ilyen „bifurkációs" megoldásokhoz jutunk, amelyek a lényeg és a társadalmi valóság terhére kénytelenek engedményt tenni a jogi formának. Ennek a fonákságát érzik nyilvánvalóan a vitatott felfogás hívei, midőn a kettéválasztást utóbb a „sajátos helyzet", illetőleg „önszemléletű" jelleg hangoztatásával valamiképpen felszámolják és ilymódon megkísérlik a redintegrálást.

Álláspontunkkal a szerző csupán részben ért egyet, amennyiben elismeri, hogy az ügyész perbeli részvételének formái nem lehetnek meghatározóak a lényeg, a tartalom rovására az ügyész jogi helyzetének megítélésénél. Mindamellett rámutat, hogy a forma sem hanyagolható el. Ez helyes. A vita azonban éppen a forma minősítése körül forog. Mindenesetre a tartalomra, a lényegre is kiható eltérés az, hogy azonosítjuk-e az ügyész perbeli jogi helyzetét a felekével, vagy csupán adott eljárási formák adaptálásaként fogjuk fel alperesi vagy felperesi pozícióban történő jelentkezését.

„Az ügyész polgári perbeli tevékenységének indító okai" című X. rész azért késztet bennünket néhány megjegyzésre, mert — III. résszel egybevetve — leszűrhető belőle a szerző teljes koncepciója a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel egyes problémáinak jogi minősítésével kapcsolatban.

Az ügyész polgári perbeli szerepe lényegének, az ügyész jogi helyzetének az elvi tisztázása után természetszerűleg felvetődik a jogi formáknak, a jogi eszközöknek és a módszereknek a kérdése. A szerző látja, hogy különbséget kell tenni a polgári perbeli ügyészi tevékenység egyes jelenségcsoportjai között és ki kell alakítani azt a rendszert, amely — a helyes jogi minősítés alapján — megkönnyíti mind a jogalkalmazást, mind a további jogalkotást.

A szerző a szóbanforgó jelenségeket két csoportra osztja: az egyik csoportba az ügyészi részvétel formáit helyezi míg a másikba — kettős elnevezéssel — a felügyelet eszközeit és módszereit sorolja be.

Úgy tűnik, hogy az osztályozásnak ez a rendszere még mindig nem eléggé tiszta, bár jobb, mint a szerző korábbi felfogása szerinti rendszerezés, amely az eljárási formákat egyben „mód"-oknak is tekintette és elmosta az eljárási eszközök és módszerek közti megkülönböztetést.

A szerző a *„formák"* csoportjába a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel következő eseteit foglalja: az ügyész *a)* eljárást indít és abban részt vesz; *b)* részt vesz a jogszabály alapján ellene indítható eljárásban; *c)* fellép első- és másodfokon a mások által indított eljárásban; *d)* fellebbezési óvással él; *e)* perújítást kezdeményez; *f)* törvényességi óvás iránti előterjesztést tesz a legfőbb ügyészhez, illetve a legfőbb ügyész törvényességi óvással él (48. old.).

Már első pillantásra szembeötlő, hogy az említett ún. „formák" felsorolása a helyesen értelmezett eljárásjogi formákon kívül az ügyészi polgári felügyelet egynémely jogi eszközét is tartalmazza (a *d)* és *e)* alattiak, valamint az *f)* alatti második fordulata), sőt megemlíti annak egy módszerét is (az *f)* alatti keretén belül).

A második kategóriába, a felügyelet *„eszközeinek és módszereinek"* a csoportjába, a szerző a következőket sorolja:

A felügyelet *eszközei: a)* az ügyész polgári eljárásbeli részvétele és *b)* ügyészi indítvány (javaslat) legfelsőbb bírósági hatáskörbe vonása.

A felügyelet *módszerei: a)* törvényességi vizsgálat; *b)* az ügyészséghez érkező polgári jogi vonatkozású panaszok, bejelentések, hatósági megkeresések intézése; *c)* részvétel és közreműködés a bíróságok polgári kollégiumán (49. old.).

Ebben a konstrukcióban a jogi eszközök és módszerek köréből kimaradnak a legfontosabb jogi eszközök (a kereset, a fellebbezési óvás, a törvényességi óvás, stb.), illetve beleolvadnak a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel fogalmába és mint ennek „formái" illeszkednek bele az ügyészi felügyelet „eszközei és módszerei" elnevezéssel illetett fogalomkörbe.

Végül „az ügyész polgári perbeli tevékenységének *indító okai"* megjelöléssel a szerző a következő jelenségeket sorolja fel:

1. mások kezdeményezése. Ide tartoznak közelebbről: *a)* a dolgozók bejelentései, kérelmei, panaszai; *b)* állami, társadalmi szervek

közlése; *c)* sajtóhíradás; *d)* a bíróság értesítése (102. old.);

2. az ügyész saját kezdeményezése. Ide tartoznak: *a)* a rendszeres vizsgálatok; *b)* az eseti vizsgálatok (106. old).

Ennek a csoportnak az áttekintése arról győz meg bennünket, hogy a felsorolt jelenségek javarésze, illetve az azok alapján tett ügyészi intézkedések az ügyészi polgári felügyelet *módszerei* körébe tartoznak.

Az elmondottak — úgy véljük — eléggé alátámasztják azt a felfogást, hogy célszerű lenne rendet teremteni az említett jogi fogalmak körében és világosan el kellene különíteni a polgári perbeli ügyészi felügyelet *eljárási formáit* a polgári eljárásbeli ügyészi tevékenység jogi *eszközeitől* és *módszereitől.* Amikor a fogalmak tisztázása és a jogi gyakorlati munka megkönnyítése érdekében ezt az elhatárolást elvégezzük, tisztában kell lennünk azzal is, hogy egymással szoros összefüggésben levő, de más-más oldalról szemlélt jelenségekről van itt szó, amelyek együttesen és egységükben teszik éppen azt a jogintézményt, amit ügyészi polgári felügyeletnek nevezünk.

Vegyük először is a polgári perbeli ügyészi részvétel *eljárási formáit.* Az ügyész polgári perbeli szereplésének háromféle eljárási alapformája lehet: Az ügyész *a)* vagy a magaindította perben felperesként, *b)* vagy az ellene indított perben alperesként vesz részt, *c)* vagy a mások között folyó perben vesz részt (ez az ún. fellépés).

A polgári eljárásbeli ügyészségi tevékenység *jogi eszközei* a törvénysértés kiküszöbölését célzó, kötött, jogilag szabályozott formájú ügyészi aktusok, amelyek a felekre, illetve a bíróságra nézve joghatást vonnak maguk után. Ilyenek: az ügyészi kereset, fellebbezési óvás, a törvényességi óvás, az elvi döntési indítvány, a végrehajtási lap kérése, a nemperes eljárás indítását célzó ügyészi beadvány, a közvetlen bírósági vagy közjegyzői letiltás indítványozása, a végrehajtás megszüntetésének, korlátozásának, felfüggesztésének, illetőleg a szünetelő végrehajtás továbbfolytatásának indítványozása stb. Mindezek olyan meghatározott ügyészi egyedi vagy általános jellegű jogcselekmények, amelyek következtében a bíróság (az annak felügyelete alatt működő szerv) megfelelő intézkedéseket köteles tenni és amelyek ehhez képest konkrét jogkövetkezményekkel járnak a felekre nézve. (Az egy éven túl előterjesztett törvényességi óvás és az elvi döntés esete a szabályt erősítő kivétel.)

A polgári eljárásbeli ügyészi tevékenység *módszereinek* fogalma azokat a módozatokat öleli fel, amelyek révén az ügyész tudomást szerez a törvénysértésekről. Ilyen módszerek: a bírósági iratok tanulmányozása, rendszeres és eseti törvényességi vizsgálatok, a dolgozók bejelentéseinek és panaszainak intézése, a bírósági kollégiumi üléseken való részvétel, az állami és társadalmi szervek bejelentéseinek tanulmányozása, a sajtóközlemények figyelemmel kísérése, a törvényességi óvás emelésére irányuló előterjesztés, az ügy legfelsőbb bírósági hatáskörbe vonására irányuló előterjesztés a legfőbb ügyészhez stb. Mindezen módszerek alkalmazása következményeként az ügyész a szükséghez képest kezdeményező lépéseket tesz a polgári eljárásban és megfelelő eljárásjogi formák keretében felhasználja a szükségesnek mutatkozó jogi eszközöket.

Az ügyészi felügyelet eljárási formáinak, jogi eszközeinek és módszereinek a most említett módon történő elhatárolása és egységbefoglalása alapul szolgálhatna a többi felügyeleti ág keretében felvetődő hasonnemű kérdések megoldásához is — természetesen az egyes ügyészi felügyeleti ágak sajátosságaiból adódó eltérések figyelembevételével.

A szerző ezt a rendszerezési felfogást részben magáévá teszi, részben vitába száll vele. Elismeri, hogy a helyes rendszer elősegíti az elvi tisztánlátást és hozzájárul a jobb gyakorlati megoldáshoz is, elfogadja az ügyészi felügyelet eszközei és módszerei megkülönböztetésének szükségességét (ami egyébként teljesen kézenfekvő, ha a joghatásra és az intézkedési kötelezettségre gondolunk), de a helyesen kijelölt csoportokba már nem helyezi el következetesen az ügyészi polgári felügyelet körébe tartozó jogi jelenségeket.

Az ismertetett mű széleskörű magyar és külföldi jogszabályanyagra, s e mellett a szocialista és burzsoá jogi irodalom feldolgozására támaszkodik. Állásfoglalásai marxista szelleműek, pártosak.

Szilbereky Jenő munkája elsősorban az ügyészi gyakorlat követelményeit tartja szem előtt. A szerző úttörő munkása Magyarországon az ügyészi polgári felügyelet problémái irodalmi feldolgozásának.

A könyv nagy segítséget nyújt az ügyészeknek, de hasznos ismereteket meríthetnek belőle más jogász-dolgozók is.

Névai László

K. Telbizov: Szállítási szerződés

Szerző, a várnai egyetem tanára, 170 oldalas könyvét arra szánta, hogy a vállalati dolgozók, döntőbírák, jogtanácsosok, jogi és közgazdasági egyetemi és főiskolai hallgatók ebből átfogó képet kaphassanak a szállítási szerződésekről. Kifejti a szerződések alapelveit, tartalmát, gyakorlati jelentőségét, a szerződésszegés esetén alkalmazható szankciókat, ismerteti a döntőbizottsági és bírósági gyakorlatot és a vonatkozó jogi szabályozást.

Szerző nagyon jól ismeri a bolgáron kívül a szovjet és népi demokratikus szállítási szerződési elméleteket és gyakorlatot, így a magyar jogirodalmat is — széles látóköre, a joganyag és a gyakorlat alapos ismerete segítségével sikerült valóban átfogó, plasztikus képet adni a szállítási szerződések rendszerének bolgár fejlődéséről.

Önálló elméleti fejtegetések helyett — a könyv céljának megfelelően —, inkább csak ismerteti, regisztrálja a fejlődés eredményeit. Műve mégis érdekes számunkra, mert egyrészt felhívja figyelmünket ehhez hasonló tendenciájú magyar könyv hiányára, amire szükségük volna a szerződésekkel operatívan foglalkozó gyakorlati szakembereinknek, másrészt alkalmat ad arra, hogy néhány jellemző vonással összehasonlítsuk, mennyiben tér el a mi szerződéses rendszerünk a bolgártól. Mindkét szerződéses rendszer forrása a Szovjetunió joga, ahol a tervgazdálkodás-

sal együtt először alakult ki a tervkapcsolatok polgári jogi formája, a szállítási szerződés. Nem tartjuk szükségesnek azoknak a bolgár jogszabályoknak és gyakorlatnak ismertetését, melyek lényegében azonos, vagy hasonló képet nyújtanak, mint a mi szerződéses rendszerünk, inkább, néhány jellegzetes vonással az eltérésekre kívánunk az alábbiakban rámutatni.

*

A bolgár szállítási szerződések rendszere zárt egység, melynek segítségével az állami vállalatok és szocialista szervezetek népgazdaságon belül jóformán teljes áruforgalmukat lebonyolítják. Ismeretlen tehát náluk a zárt rendszertől eltérő, külön a belkereskedelmen belüli forgalom bonyolításánál irányadó áruszállítási szabályzat, vagy a mezőgazdasági termékek, zöldség- gyümölcsfélék elosztásának külön rendszere.

A bolgár szállítási szerződések két alapvető fajtája: *1.* tervszerződések és *2.* a terv által szabályozott szerződések.

Tervszerződéseket kell kötni azoknak a tervfeladatoknak végrehajtására, melyek megjelölik az együttműködésre hivatott feleket. Ezek kötelesek egymással pontosan az előírásoknak megfelelő módon szerződéseket kötni. A szállítási szerződés tartalmának — különbeni érvénytelenség mellett —, pontosan a vonatkozó tervfeladatokra kell épülni. Tervmódosítással és változtatással együtt módosul és változik a szerződés tartalma is. A szállítási szerződéseket (tervszerződéseket) a tervidőszakon belül kell teljesíteni. Ezen szerződések megkötésénél felmerült vitás kérdéseket az állami döntőbizottság döntheti csak el.

Terv által szabályozott szerződéseket akkor kötnek, amikor a tervfeladatnak csak egy közvetlen címzettje van, az egyik fél részére megadott tervfeladat végrehajtása kapcsolódik másik vállalat, vagy szerv tervéhez. Ezeknél a szerződéseknél a felek maguk választhatják meg a szerződő partnert, a szerződéseik tartalmát szabadon állapítják meg a törvény és a termelési (áruforgalmi) valamint a pénzügyi terv keretei között. Ha a terv által szabályozott szerződés tartalma nem is felel meg az egyik fél tervfeladatának, ezáltal a szerződés még nem válik érvénytelenné. Ugyanúgy, ha az egyik fél tervfeladatát módosítják, vagy változtatják, ettől a szállítási szerződés még változatlan tartalommal érvényben maradhat. Ilyen szerződést tervidőszakon túl is lehet teljesíteni, ha a termelés jellege ezt megkívánja és a felek ebben megegyeztek. Egyébként ezt a szerződésfajtát is a terv-éven belül kell teljesíteni. Szerződéskötési viták eldöntése nem az állami döntőbizottság elé tartozik.

A szállítási szerződések mindkét alap-típusának célja a népgazdasági terv teljesítésében való együttműködés megszervezése. Míg a tervszerződés egy konkrét tervfeladat végrehajtására irányul, addig a terv által szabályozott szerződés célja az általánosságban kiadott terv teljesítése. Az ismert román szerzők, Maurer és Baras szerint a terv által szabályozott szállítási szerződésekben a szerződő felek saját maguk számára konkretizálják a tervfeladataikat.

A tervszerződéseket széles körben alkalmazzák a központi árualapok elosztásánál, míg a terv által szabályozott szerződéseket a decentralizált és helyi árualapok és a be nem tervezett termékek elosztásánál. Az import és hiánycikkek elosztását, valamely az exportáló vállalatok ellátását tervszerződésekkel, a lakosság ellátására szolgáló cikkek elosztását terv által szabályozott szerződésekben biztosítják.

A terv és a szerződés közötti eltérő összefüggés miatt a tervszerződést nem helyettesítheti a terv által szabályozott szerződés.

Bár a szerző nem számol be részletesen a bolgár tervezési módszerekről, megállapítható, hogy a külkereskedelmi forgalomban szereplő legfontosabb áruk és a belföldi hiánycikkek elosztását olyan részletességgel (minőség, választék stb.) tervezik, hogy az elosztás részletkérdéseit már a tervfeladatok meghatározásánál eldöntik. Ezekután a szerződő feleknek csak az a dolguk, hogy az államigazgatási jellegű tervkötelezettségeiknek megfelelően egymással polgári jogi szállítási szerződéseket kössenek.

Ha sikerült bürokráciamentesen megoldaniuk ezt a részletes, aprólékos tervezést, ez annyit is jelent, hogy biztosították a hiányanyagok elosztásának tervszerűségét, mégpedig az anyaggazdálkodás külön való szabályozása nélkül.

1953 előtt mi is részletesen és aprólékosan terveztünk, de nemcsak a hiánycikkeket, a legfontosabb anyaggazdálkodás alá vont termékeket, hanem a kevésbé fontos cikkeket is, mint pl. játékvonatok és bizsuk termelését is. Ez a tervezési módszer szükségszerűen bürokratikussá vált és ezért kellett a részletes, aprólékos tervezés helyett áttérni a nagyvonalú tervezésre, a részletkérdések megoldását pedig a szállítási szerződéseket megkötő felekre bízni. Döntő változást jelentett nálunk, amikor a szállítási szerződéseket a tervezés kiegészítésére kezdtük felhasználni és ebben határoztuk meg a nagyvonalú tervfeladatok részletkérdéseit. A bürokrácia kiküszöbölésében általában jól bevált a szerződési szabadság kiterjesztése, bár vitatható, hogy a legfontosabb hiányanyagok és cikkek elosztását nem kellene-e külön anyaggazdálkodási utasítások helyett is már a tervfeladatok részletes meghatározásában intézni.

Mindenesetre érdekes lenne ilyen irányú bolgár tapasztalatcsere a tervezés és a szállítási szerződések közötti összefüggések elemzésére.

Amikor a szerző megemlíti a tervszerződéseknek különböző fajtáit, az általános (generális) szerződést, melyet az irányító szervek kötnek egymással, a helyi szerződést, melyet az általános szerződésben feltüntetett szervezetek kötnek akkor, amikor egy helyben megtalálható a termelő és fogyasztó szervezet, rámutat ennek a rendszernek előnyeire és hibáira. Ez a rendszer a legalkalmasabb ahhoz, hogy biztosítsa a terv betartása mellett az alsóbb szervek önálló kezdeményezését. A szállítók és vevők felsőbb szervei a tervek szerinti részesedésnek megfelelő felosztást leadják az irányításuk alá tartozó vállalatoknak, melyek a felbontott tervfeladataikat koordinálják. Az általános és helyi szerződések rendszerének azonban vannak gyenge pontjai is. Fő hiba, hogy az irányító szervek néha túlságosan gyámkodnak és erőteljesen beavatkoznak az irányításuk alá tartozó

vállalatok koordinációs tevékenységébe, a vállalatok irányításába a szerződéses kapcsolatok megteremtésénél, ilyenkor a vállalati önállóság helyett az adminisztratív intézkedések dominálnak. Ezért — írja a szerző —, egyes népi demokratikus államok, mint a Magyar, Csehszlovák és Román Népköztársaság ezt a szerződési rendszert nem alkalmazzák. Amikor a tervfeladat végrehajtása két szerv feladatát képezi (két címre irányul) és a végrehajtásra hivatott vállalatok nem tartoznak valamely igazgatóság, vagy központ irányítása alá, vagy az irányító szerv egyes cikkekre nem kötött általános szerződést, a vállalatok a részükre megadott tervfeladat alapján közvetlen szállítási szerződést kötnek. Ez a szerződéstípus teremti meg a legközvetlenebb kapcsolatot a szállító és vevő között.

A szállítási szerződéseknek sokféle fajtájával találkozunk még. Vannak tranzit és raktári szállításra vonatkozó szerződések. Előbbinél központi diszpozícióra a termelő üzemből folyik a közvetlen szállítás, utóbbinál a termelőüzem, vagy felvásárló központ raktárából.

Központi szervek centralizált közvetlen szerződéseket kötnek egymással. Ezek a szerződések, vagy ún. közönséges szerződések, vagy kvótális, részesi szerződések. Közönséges szerződéseket központi szervek kötnek egymással az irányításuk alá tartozó vállalatok, alsóbb szervek részére, melyek a szerződéskötésben nem vesznek részt. Ezt a szerződési formát a nagykereskedelmi vállalatok olyan módon alkalmazzák, hogy a szerződés keretein belül az országos elosztásból a körzeti kereskedelmi szervezetek részére közvetlenül a termelő üzemekből diszponálnak a boltegységekbe. A körzeti kereskedelmi szerv, vállalat ezeknek az áruknak útját, forgalmát csak a statisztikájában regisztrálja.

A kvótális, részesi szerződések megkötésében viszont a központnak alárendelt szervek a központjukkal együtt résztvesznek, ők is szerződő felek. Mindegyik szerződő fél jogot szerez ahhoz, hogy a központja részére lekötött árumennyiség bizonyos kvóta szerint megállapított rész-mennyiségét megkaphassa és eladhassa. 1959-ig ezt a szerződési formát alkalmazták a szövetkezeti kereskedelemben, az 1960. máj. 31.-i 136. sz. minisztertanácsi határozat bevezette a nagykereskedelmi és körzeti kereskedelmi szervezeteknek az ipari vállalatokkal kötött szerződéseinél is. Nem lehet ilyen szerződést kötni a helyi iparral, mely csak egy körzet részére termel, ezekkel az illető területen levő körzeti kereskedelmi vállalatok közvetlenül szerződnek.

A szerződések tartalmát a felek tervfeladataik alapján szabadon állapítják meg, de ha bizonyos cikkcsoportra van jóváhagyott szállítási alapfeltétel, vagy típus-szerződés — ezeknek rendelkezéseihez igazodniuk kell.

Szerző ismerteti a szerződések megkötésére és tartalmára vonatkozó szabályokat, a szerződések és a terv kapcsolatát, a szerződéskötési terv-kötelezettségeket a tervszerződéseknél és az általános szerződések alapján kötendő helyi szerződéseknél, a szerződéskötési viták döntőbizottsági gyakorlatának lényegét stb.

Ha a tervszerződés alapját képező és a két szerződő fél részére kiadott tervfedaldat nem egyezik, vagy valami hiányossága van és e miatt a szerződést nem lehet megkötni, ilyenkor a szerződéskötés akadályát a döntőbizottság egyeztetés útján igyekszik elhárítani a tervfeladatok változtatása nélkül. Ha ez az eljárás nem jár eredménnyel, a tervfeladatot bizonyos határidőre visszaadja a tervező szervek részére. Amennyiben a tervező szervek a hibát a megadott határidőn belül nem küszöbölik ki, határozatot hoz a rendelkezésére álló terv-jegyzőkönyv alapján, egyben jelentést tesz az ügyről az Állami Tervbizottságnak és az Állami Ellenőrző Bizottságnak.

A szerződések megkötésére vonatkozó szabályok betartását különös szigorral vizsgálják a tervszerződések megkötésénél. A szállító köteles a szerződéstervezetet elküldeni, amit a vevő köteles meghatározott időn belül igazolni. Véleményeltérést a felek kötelesek a döntőbizottsági eljárás megindítása előtt közvetlen tárgyalás útján egyeztetni. Ha a tervszerződések tartalma egyező a kiadott tervfeladattal, de a szerződések megkötésére vonatkozó előírásokat nem tartották be, a szerződés érvényes marad ugyan, de a döntőbizottság ilyen esetben a vétkes féllel szemben szigorú bírságot alkalmaz.

Nem tagadhatják meg a felek a szerződés megkötését, ha annak teljesítését lehetetlennek tartják, ilyenkor a vonatkozó tervfeladat módosítását kell kérniök.

Ha a vevő a szállító szerződéstervezetével szemben véleményeltéréssel él, köteles egyben ellenajánlatot tenni. Amennyiben a szállító az ellenajánlat vételétől számított 3 nap alatt nem viszi a vitát döntőbizottság elé, vélelem, hogy az ellenajánlatot elfogadta. Egyedi és tömegcikkeken kívül külön szerződéseket kell kötni a hulladékra és eredeti rendeltetése szerint fel nem használható selejtre is.

A kettős címre kiadott tervfeladatok pontosan meghatározzák a mennyiséget, minőséget és választékot, sőt a határidőket is. A szerződésekben ezektől a feltételektől csak a tervező szervek hozzájárulásával lehet eltérni. Ebből arra kell következtetni, hogy a bolgár tervező szervek gyakran operatív intézkedéseket is tesznek. A tervező szervek, döntőbizottságok és szerződő felek közötti szoros kapcsolat biztosíthatja csak ezt a szükségszerű operatív együttműködést.

Szerző a szállítási szerződések gyakorlati kérdéseit alaposan tárgyalja. Az átadás-átvételről, fuvarozásról, fizetési módozatokról, szankciókról, a szerződés teljesítése miatti vitákról stb. szóló fejezetek komoly segítséget nyújthatnak a gyakorlati szakembereknek.

A bolgár jogi szabályozás és gyakorlat — a miénktől és a legtöbb népi demokratikus államétól eltérően —, a minőségi kifogásolásra és általában a nem a szerződés szerinti feltételek mellett történő szállítások kifogásolására nem állapít meg általánosan kötelező záros határidőt. Ha egyes cikkek szabványai, szállítási alapfeltételei, vagy egyéb kötelező előírások záros kifogásolási határidőt megállapítanak, ennek betartása kötelező és ettől a szerződésben sem lehet eltérni.

Egyébként a felek a szállítási szerződésben kötik ki, hogy milyen határidőn belül lehet a szállítást megkifogásolni. Ennek meghatározásnál irányadó, hogy az egyes, szerződés tárgyát képező cikkek

minőségi megvizsgálásához mennyi időre van feltétlenül szükség. Rövid ez a kifogásolási határidő, ha a minőség külső szemle alapján ellenőrizhető, hosszabb, ha a minőségi vizsgálathoz vegyi elemzés, az áru kipróbálása, kísérletezése szükséges. Mindenesetre. a hiányosságok felfedezése után a kifogást nem lehet hosszas késedelem után bejelenteni és érvényesíteni. Minőségi kifogásolásnál bizonyítani kell, hogy az áru romlása, vagy sérülése nem a vasúti szállítás közben, vagy meg nem felelő kezelés és tárolás miatt keletkezett.

A szerződő feleknek a szerződésben kell megállapítani a kifogásolási határidőn kívül azt is, hogy kinek kell részt venni a minőségi jegyzőkönyv felvételében, ezt hány példányban kell leírni és kinek kell átadni, kinek kell aláírni stb. Ha a jegyzőkönyv felvételét a felek egy bizottságra bízzák, ennek összetételét is meg kell határozni, sőt arra is ki kell térni a szerződésben, hogy a minőségi hiányjegyzőkönyvhöz milyen bizonylatokat (vegyi elemzés stb.) kell mellékelni.

Ha a felek állandó szállítási kapcsolatban vannak, az áruátvételre vonatkozó könyv vezetését is előírják a szerződésben és szankciókat kötnek ki arra az esetre, ha az áruátvételi könyvbe helytelen bejegyzéseket tesznek.

Vevő a szerződésben biztosíthatja azt a jogot, hogy a termelési folyamat közben végezzen minőségi ellenőrzést, sőt ezt a jogát külön kikötött **kötbérrel is biztosíthatja.** Az Állami Döntőbizottságnak egy 1959. évben kelt határozata szerint nem ütközik törvénybe olyan szerződési feltétel, ha állami vállalatok megállapodnak abban, hogy a kereskedelmi szervezetnél visszamaradó, eladatlan áru ellenértéke a szállító számláját terhelje. A szerződésben azt is ki lehet kötni, hogy a szállítandó áru választékában utólag fognak megállapodni. Éves szerződésekben rendszerint csak az első háromhavi specifikációt szögezik le, a további szállítmányok választékát utólag, háromhavonként, havonként stb. tisztázzák. A választék meghatározása ilyen esetekben rendszerint a szerződés mellékletét képezi.

Szerző ismerteti a szerződés változtatásának, módosításának lehetőségeit, a követendő eljárást, a szerződés érvénytelenségének, hatálytalanításának szabályait, a szerződő felek kötelezettségeit stb. de ezek a szabályok és elvek általában nem különböznek a mi szerződési rendszerünktől, ezért ezekkel nem foglalkozunk bővebben.

Azonosak azok a szabályok is, melyek szerint a szerződés nem teljesítése miatti felelősség alól csak akkor mentesül a fél, ha ennek objektív okai voltak. A döntőbizottsági gyakorlat objektív akadálynak tekinti pl. az aszálykárt, állatok járványos megbetegedését, hal-szállítási szerződéseknél a tengeri áradást, amennyiben ez a szállítást lehetetlenné tette, a tervek olyan késői kiadását és jóváhagyását, hogy a gyártásra már nem maradt idő. Nem fogadja el objektív szállítási akadályként az elektromos energia hiányát, ha ez más energiával pótolható volt (villamos meghajtású gépeket kézi meghajtású gépekkel lehetett pótolni!), ha a szállító részére más vállalat nem teljesített, ha a szállítónak termelési és áruforgalmi terve nem egyezett, ha nem állottak rendelkezésére forgó eszközök, ha a szerződést későn kötötték meg —, ha szakmunkások nem állottak rendelkezésére, ha a gépi berendezés rossz állapotban volt stb. Nem tekintik a döntőbizottságok objektív akadálynak a bolgár eredetű nyersanyagok hiányát, még akkor sem, ha ismert hiánycikkekről van szó, melyeknek beszerzése sok formalitáshoz van kötve. Tervszerződések nemteljesítése miatti felelősség alól a döntőbizottság nem mentesíthet, csak a Minisztertanács. A döntőbizottság legfeljebb a kötbér kiszabásától tekinthet el, ha igazolva látja, hogy a mulasztó fél minden rendelkezésére álló eszközt felhasznált a teljesítés érdekében. A Minisztertanács mellett működő Állami Döntőbizottság elnökének 1954. ápr. 24.-i utasítása megtiltja a liberális gyakorlatot a szankciók és kötbérek alól való mentesítés terén, mert ez „árt a szerződéses fegyelemnek és nem mozdítja elő a népgazdasági terv teljesítését."

Ha a szállító a szerződést vétkesen, vagy mulasztása folytán nem teljesíti, a vevő (bolgár szóhasználat megrendelő helyett vevőt említ) teljes kárának megtérítését követelheti, a terv által szabályozott szerződéseknél annak felbontását is.

Vevő a szállító késedelme esetén megtagadhatja az elkésett szállítmány átvételét, feltéve, hogy erre vonatkozólag nincs közöttük egyéb megállapodás és hogy a szállítmány átvételének megtagadásáról a szállítót előzetesen értesítette. Az átvétel megtagadása csak arra a tételre vonatkozik, melyre vonatkozólag a késedelem már beállott, de nincs joga a vevőnek arra, hogy a későbbi időpontokra ütemezett szállítmányok átvételét is megtagadja és a szerződést felbontsa.

A szerződés teljesítése érdekében a vevőt együttműködési kötelezettség terheli. A döntőbizottsági gyakorlat az együttműködési kötelezettség megsértésének tekinti, ha a vevő nem —, vagy késedelmesen adja meg a megrendelést és specifikációt. Adott esetben a termék legyártásának lehetetlenülését is megállapította e miatt. A specifikáció megadásának hiányában a szállító mentesül azon kötelezettsége alól, hogy a vevő ilyen irányú, későn benyújtott kívánságait figyelembe vegye. Vevőt adatszolgáltatási kötelezettség (rajzok stb.) is terheli és indokolatlanul nem odázhatja el a szállítmány átvételét a szerződés végső határidejéig.

A vevő együttműködési kötelezettségéhez tartozik az is, hogy a szállítmány ellenértékét időben megfizesse. Fizetési késedelem esetén a szállítónak jogában áll a ki nem fizetett termékmennyiséget felelősség melletti megőrzésre átadni a vevő részére. Az inkasszó elfogadásának alaptalan megtagadása és különösen a fizetés rendszeres elodázása miatt élhet a szállító ezen jogával, amíg a terméket fel nem szabadítja, a vevő azzal nem rendelkezhetik. Súlyosabb esetekben követelheti a szállító a meghitelezéses, akkreditív rendszer bevezetését és a fizetési kötelezettség legsúlyosabb megsértése esetén megtagadhatja a következő szállítmány kiadását mindaddig, amíg az előző szállítmány ki nincs fizetve. Ezt a rendszabályt csak a legvégső esetben lehet alkalmazni, amikor a már említett „felelős őrzésre való átadás" és „akkreditív rendszer bevezetése" sem használt. Fizetési késedelem miatt a szerződést nem lehet felbontani.

Köteles végül a vevő a leltárban

szereplő göngyöleget a szerződésben megállapított határidőn belül visszaküldeni.

A bolgár szállítási szerződési rendszer a szerződésszegést súlyos szankciókkal sújtja. Legjelentősebb szankció a szerződéses kötbér, mely késedelem, minőségi hiba, nem szerződés szerinti teljesítés esetén alkalmazható és rendszerint a számla értékének meghatározott százalékában van meghatározva a szerződésben. A szerződés vétkes meghiúsulása esetén a vétlen fél kártérítést követelhet.

A kötbérnek — a mi felfogásunkkal egyezően — kettős jellege van, részben kártérítés, részben bírság jellege. A kötbér alkalmazása is teljesen hasonló a mi rendszerünkhöz. A kötbér mértékét a szerződésben határozzák meg. Ha ez a mérték túlságosan magas a szerződésszegés által okozott kárhoz képest, a vétkes fél kérheti a mérséklését. Kötbér mérséklésére általában csak szűk keretek között van lehetőség, a felek csak utólag állapodhatnak meg kötbér mérséklésében. Nem zárhatják ki a szerződésben a kötbérnek bíróság, vagy döntőbizottság által alkalmazandó mérséklését. A kötbér mérséklésének általában akkor van helye, ha a szerződésszegésben mindkét fél vétkes, ha a szerződés túlnyomó részében teljesítve lett, vagy ha a kikötött kötbér túlzott és — mint az egyik döntőbizottsági határozat mondja — „alkalmat ad arra, hogy a szerződés nemteljesítésére spekuláljanak".

A kötbér mértékét általában a szerződésekben határozzák meg és a szerződések fontosságához és a szerződésszegések súlyosságához arányosítják. Egyes jogszabályok különleges, törvényi szankciókat állapítanak meg. Pl. minőségi hibás szállítás miatt a vevő ármérséklést követelhet, ezenfelül a hiba kijavítását, valamint az ármérséklés és a javítási költség 100%-ának megfelelő kötbért — még abban az esetben is, ha a realizálás során nem érte károsodás.

A leltárban szereplő göngyöleg visszaszállítására vonatkozó kötelezettség megsértése miatt a kártérítésen felül kötbér is jár, éspedig a vissza nem küldött fa-göngyöleg értékének ötszöröse, a sörös és boroshordók értékének tízszerese, egyéb leltári göngyöleg értékének háromszorosa. A törvényes kötbér nem mérsékelhető sem a felek, sem a bíróságok és döntőbizottságok részéről.

A kártérítés kötbér mellett csak akkor érvényesíthető, ha a kár összegét a kötbér nem fedezi. A kártérítés mértéke a tényleges kárt és az elmaradt hasznot is magában foglalja, feltéve, ha az okozti összefüggés kimutatható és a szerződésszegés kárt okozó következményeit előre lehetett látni. A vétkes fél rosszhiszeműsége esetén felel minden közvetlen és közvetett kárért.

A bolgár szerződési rendszer is az állam iránti kötelezettségnek tekinti a szerződéses szankciók, a kötbér érvényesítését, az erről való lemondást a szocialista tulajdon elleni vétségnek minősíti.

A szállítási szerződésből eredő igények elévülési ideje azoknak jellege és a szerződő felek szerint változik. Pl. minőségi hibák miatti igények általában a jegyzőkönyv felvételétől — ha nem vettek fel jegyzőkönyvet, attól az időponttól, amikor az előírások szerint fel kellett volna venni — 6 hónap alatt évülnek el.

Hiányok és meg nem felelő választék miatti igények elévülési ideje

2 év, ha a szerződő felek mindegyike állami vállalat —

3 év, ha a vevő állami intézmény és a szállító állami vállalat —

5 év, ha a vevő állami intézmény, vagy vállalat, a szállító szövetkezet —

3 év, ha a vevő szövetkezet, a szállító állami intézmény, vagy vállalat —

5 év, ha a szerződő felek szövetkezeti szervek.

*

Talán ebből a vázlatos ismertetésből is kitűnik, hogy K. Telbizov: „Szállítási szerződés" c. könyve minden lényeges elméleti és gyakorlati kérdést felölel, amire a bolgár jogászoknak és gyakorlati szakembereknek, kik a szerződésekkel foglalkoznak, szükségük lehet. Tömören, mégis könnyen érthetően, világosan ír a szerző, könyve kiváló gyakorlati szakkönyv. Talán arra jó a fenti ismertetés, hogy a magyar és népi demokratikus államok szállítási szerződési rendszereinek összehasonlító elemzésére felhívja a figyelmet.

Krémer Miklós

*Tomko, Jan: Az államok belső joghatósága és az ENSZ**

Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya 2. cikkének 7. bekezdése, mely eltiltja a Szervezetet az államok belügyeibe való beavatkozástól, a mai nemzetközi jog egyik legfontosabb rendelkezését tartalmazza. Jelentőségét az Egyesült Nemzetek Szervezetének másfél évtizedes működése mindenki számára meggyőzően bebizonyította. A szerző tárgyválasztása tehát feltétlenül helyes, mint ahogyan elismerést érdemel az a törekvése is, hogy a felvetett problémát ne leszűkítve, hanem összefüggéseivel együtt, a maga történeti fejlődésében részletesen tárja fel.

A könyv három részre tagolódik. Az első elméleti és egyúttal történeti bevezetés a tulajdonképpeni problémához, amennyiben — az I. fejezet során — az állami szuverénitás és a belső joghatóság viszonyát tárgyalja, majd — a II.-ban — az ENSZ megalakulását megelőző időszak nemzetközi jogának, az Egyezségokmánynak a belső joghatóság kérdésében elfoglalt álláspontját ismerteti. A könyv második része elemzi az Alapokmány idevágó rendelkezéseit, a megszövegezésükkel kapcsolatos vitákat, kísérletet tesz az államok belső joghatóságába tartozó és az oda nem sorolható ügyek elméleti elhatárolására, majd az ügyek hovatartozásának eldöntése feletti hatáskör kérdését dolgozza fel, végül pedig még egy önálló fejezetet szentel az ENSZ részéről való beavatkozás problémáinak. A műnek ez a második része tartalmazza a legtöbb új megállapítást és mind témája, mind pedig a szerző okfejtései következtében a legtöbb érdeklődésre tarthat számot. A harmadik rész az ENSZ gyakorlatában a belső joghatóság kérdésével kapcsolatban felmerült hét jogesetet ismerteti, és elsősorban az előző fejtegetések illusztrálására szolgál, amennyiben rajtuk keresztül az olvasó könnyen áttekintheti a belső joghatóságról folytatott vitákat és egyben ellenőrizheti a szerző következtetéseinek megalapozottságát. Ugyancsak az olvasó tájékoz-

* (Vnutorná právomoc štátov a OSN.) Bratislava, Vydatel'stvo Slovenskej Akadémie Vied, 1960. 283. old.

tatását szolgálja az Alapokmánynak és a Nemzetközi Bíróság Szabályzatának a könyvhöz csatolt szövege, míg a nyelvi nehézségek leküzdését orosz, német és angol tartalmi kivonat teszi lehetővé.

Tomko a „lényegileg az állam belső joghatóságába tartozó ügyek" fogalmának meghatározása érdekében azoknak az ügyeknek a vizsgálatából indult ki, amelyek nyilvánvalóan nem tartozhatnak ebbe a körbe, majd azokat elemezte, amelyek nem vitásan csak belügynek tekintendők, végül pedig a vitatható ügyeket boncolta. Ezzel a módszerrel elért eredményeit a következőkben összegezte:

Csupán azok az ügyek kerülnek ki az államok belső joghatóságának köréből, amelyeket a nemzetközi jog egyetemes szerződéses és szokásjogi szabályai rendeznek, mint pl. a katonai agresszió, a genocidium, a tengerek szabadsága, a diplomáciai jogok stb. Ezekben az ügyekben az államok csak az egyetemes nemzetközi jog szabályainak megfelelően járhatnak el, megsértésük esetén nemzetközi jogi felelősséggel tartoznak. Ebbe a szférába sorolja a szerző azokat a kérdéseket is, amelyeket az egyetemes nemzetközi jog nem szabályoz ugyan — mint pl. a nukleáris fegyverek problémáját — de amelyeket a nemzetközi jog képes és köteles is rendezni.

Minden más ügyben minden egyes államnak annyi szabadsága van, mint amennyit saját maga számára megállapított. Amennyiben az államok ezt a szabad tevékenységű körüket saját elhatározásukból korlátozták, tartoznak ebből folyó kötelezettségeiket azokkal az államokkal és szervezetekkel szemben teljesíteni, amelyekkel szerződéses viszonyban vannak, — a pacta sunt servanda elvének megfelelően.

Végül a harmadik csoportba tartoznak azok az ügyek, amelyek mindenkor és kizárólagosan csak belügynek tekintendők és amelyeket a nemzetközi jog nem szabályozhat. Ilyenek Tomko szerint az állami és társadalmi rendszer, a kormányforma, az alkotmány, a választójog stb. Amennyiben ezek nemzetközi szabályozására kerülne sor, a szóbanforgó állam elvesztené szuverenitását, a nemzetközi jog pedig államközi jellegét és állami joggá alakulna át.

Mindazok az ügyek tehát, amelyeknek rendezését az állam nem adta át az egyetemes nemzetközi jognak és amelyeket nem tekint kizárólagos belügyeinek, olyan ügyek, amelyek természetüket tekintve az állam belső joghatóságába tartoznak, éspedig azokkal a korlátozásokkal, amelyeket az illető állam maga állapított meg.

Az egész kérdéskör legnehezebb problémája azonban ez után merül fel. Vitás esetben ki döntse el azt, hogy vajon egy ügy az állam belső joghatóságának körébe tartozik-e vagy sem? Tomko az ENSZ gyakorlatát vizsgálva megállapítja, hogy a Szervezet különböző orgánumai mindenkor illetékesnek tartották magukat az állásfoglalásra, az esetek többségében azonban tartózkodtak attól, hogy eldöntsék, vajon a szóban forgó ügy az államok belső joghatóságának körébe tartozik-e. Az a felfogás, amely az állam kizárólagos illetékességét vallja, lehetőséget ad az államoknak — különösen pedig a kolonialista hatalmaknak — arra, hogy nemzetközi kötelezettségeiket semmibe vegyék.

Ami az Alapokmány 2. cikke 7. bekezdésének értelmében vett be nem avatkozás problémáját illeti, a szerző a beavatkozás fogalmának meghatározása után különbséget tesz az ENSZ-nek az egyetemes nemzetközi jog normái által szabályozott tevékenysége, és azok között az aktusai között, amelyek két vagy több oldalú szerződések által rendezett helyzetekkel, illetve viszályokkal kapcsolatosak. Megállapítja, hogy ez utóbbiak vonatkozásában sor kerülhet — sőt ténylegesen került is sor — az ENSZ részéről illetéktelen beavatkozásra.

Tomko érdeme, hogy bátran felveti az államok belső joghatóságának kérdésével kapcsolatos elméleti problémákat, és ugyanolyan határozott bátorsággal kísérli meg megoldásukat. Nyíltan szembeszáll a nemzetközi jog primátusának a nyugati jogászok körében oly népszerű, de a nemzetközi jog igazi szerkezetét meghamisító tanával, és az állami szuverenitás elavultságát hirdető nézetekkel. Az államok belső joghatóságának körébe tartozó, illetve az oda nem sorolható ügyek elhatárolására kidolgozott elmélete azonban két különböző nézőpont alkalmazásán épül fel. Egyrészt a nemzetközi jog tételes rendelkezéseiből indul ki, másrészt viszont a vizsgálat alá vont ügyek „természetéből". Az ügyek „természetének" megítélése azonban a mindenkori gazdaságitársadalmi helyzet, illetve a gazdasági viszonyok által meghatározott politikai és jogi felépítmény függvénye, nem pedig tértől és időtől független kategória, épp úgy, mint az állami szuverenitás elve, melynek történeti jellegét a szerző helyesen és nyomatékosan aláhúzza. Az ügyek természete ezért nem adhat megfelelő alapot az elhatárolás számára. Ennek ellenére a szerző következtetései általában helyesek, megállapításaival egyet kell érteni, csupán a szövegezés terén lehetne bizonyos változtatásokat ajánlani. A legteljesebb mértékben egyet kell érteni a szerzőnek azzal a tételével is, mely szerint a gyarmati kérdések nem tartoznak többé az egyes kolonialista hatalmak belső joghatóságának körébe, s hogy a gyarmati ügyek megítélése tekintetében bekövetkezett változás a nemzetközi jog fejlődésének fontos állomását jelenti.

Ami az ügyek hovatartozásának eldöntésére illetékes fél problémáját illeti, ehhez a kérdéshez a nemzetközi jogi szakirodalom csak szempontokat adhat, megnyugtató megoldást azonban kizárólag a nemzetközi jog további fejlődésétől remélhetünk. Tomko műve a kérdésnek ebben a vonatkozásában is igen gazdag anyagot, érdekes megállapításokat tartalmaz, amelyeket a könyv egészével együtt a magyar jogászok figyelmébe ajánlunk.

Herczegh Géza

E lapszám (XVII. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Cséka Ervin* az Országos Kriminalisztikai Intézet csoportvezetője. — *Sztalev, Zsivko* egyetemi tanár (Szófia). — *Dr. Budvári Róbert* az Igazságügyi Orvostani Intézet adjunktusa. — *Knappová, Marta* egyetemi docens (Prága). — Dr. Kulcsár *Kálmán* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Kiss János* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Pecze Ferenc* kandidátus. — *Dr. Buza László* egyetemi tanár, akadémikus (Szeged). — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Krémer Miklós* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Herczegh Géza* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.6436 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

XVII. új évfolyam

2—3. szám

Budapest, 1962. február—március

(34) BUDAPEST

1962 ÁPR 3

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZÉNÁSI GÉZA:
Jogpolitikánk időszerű kérdései 61

KAREV, D. Sz.:
Az új szovjet büntetőtörvények 67

VISKI LÁSZLÓ:
Minősítési kérdések a Btk. 258. §-ának alkalmazásánál 72

TÖRÖK LAJOS:
Államigazgatási ellenőrzés — államigazgatási felügyelet 82

BOYTHA GYÖRGY:
A teljesítési hely fogalma a nemzetközi vétel szemszögéből 91

TAKÁCS JÓZSEF:
A magyar kapitalista családjog történetéhez 102

Szemle:

HALÁSZ JÓZSEF:
Az együttműködés fejlesztéséről a szocialista állam- és jogtudományi kutatás területén ... 113

ZSELEV, G.:
A Bolgár Népköztársaság alkotmányának módosításai 118

BESNYŐ KÁROLY:
Jogi és szervezési feladatok a megyei tanácsok tevékenységében 120

Jogirodalom:

FÖLDVÁRI JÓZSEF:
Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog 126

— —:
Új könyvek 130

Mellékelve a Jogtudományi Közlöny 1961. évi tartalommutatója

СОДЕРЖАНИЕ: *Геза Сенаши:* Актуальные вопросы нашей правовой политики. — *Д. С. Карев:* Новое советское уголовное законодательство. — *Ласло Вишки:* Вопросы квалификации при применении § 258 УК. — *Лайош Терек:* Административный контроль — административный надзор. — *Дердь Бойта:* Понятие места исполнения с точки зрения международной купли-продажи. — *Йожеф Такач:* К истории венгерского капиталистического семейного права. *Обзор: Йожеф Халас:* О дальнейшем углублении сотрудничества в области исследования вопросов социалистического государства и права. — *Г. Желев:* Изменение Конституции Народной Республики Болгарии. — *Карой Бешше:* Правовые и организационные задачи в деятельности комитатских советов. — *Правовая литература: Йожеф Фелдвари:* Андраш Сабо: Несовершеннолетние и уголовное право. — — —: Новые книги.

INHALT: *Géza Szénási:* Zeitgemässe Fragen unserer Rechtspolitik. — *D. S. Karew:* Die neuen sowjetischen Strafgesetze. — *László Viski:* Qualifikationsfragen bei der Anwendung des § 258 des StrGB-s. — *Lajos Török:* Kontrolle der Staatsverwaltung — Aufsicht der Staatsverwaltung. — *György Boytha:* Der Begriff des Erfüllungsortes aus dem Gesichtspunkte des internationalen Kaufs. — *József Takács:* Zur Geschichte des ungarischen kapitalistischen Familienrechts. — *Rundschau: József Halász:* Über die Entwicklung der Zusammenarbeit auf dem Forschungsgebiet der sozialistischen Staats- und Rechtswissenschaften. — *G. Dselew:* Änderungen in der Verfassung der Bulgarischen Volksrepublik. — *Károly Besnyő:* Juristische und organisatorische Aufgaben in der Tätigkeit der Räte der Komitate. — *Rechtsliteratur: József Földvári:* András Szabó: Die Jugendlichen und das Strafrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Géza Szénási:* Questions actuelles de notre politique juridique. — *D. S. Karev:* Les nouveaux codes pénaux soviétiques. — *László Viski:* Questions de qualification dans l'application du § 258 du Code pénal hongrois. — *Lajos Török:* Contrôle d'administration publique — surveillance d'administration publique. — *György Boytha:* La notion du lieu de l'exécution du point de vue de la vente internationale. — *József Takács:* Contribution à l'histoire du droit de famille du capitalisme hongrois. — *Revue: József Halász:* Du développement de la coopération sur le terrain des recherches des sciences politiques et juridiques socialistes. — *Gh. Dselev:* Les modifications de la Constitution de la République Populaire Bulgare. — *Károly Besnyő:* Devoirs juridiques et d'organisation dans l'activité des Conseils des comitats. — *Littérature: József Földvári:* András Szabó: Les mineurs et le droit pénal. — — —: Livres nouveaux.

XVII. új évfolyam 2—3. szám Budapest, 1962. február—március

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Jogpolitikánk időszerű kérdései*

I. 1961. ősze óta változatlanul a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa áll az egész világ érdeklődésének középpontjában. A XXII. kongresszus világjelentősége, elsősorban az általa elfogadott programban talál magyarázatot, amelyet azóta korunk Kommunista Kiáltványának is neveznek.

A program jelentősége kettős: először mert korunk alapvető társadalmi és politikai kérdéseit elemzi, másodszor, mert nem csak a Szovjetunió, hanem az egész emberiség fejlődésének világos perpsktíváját adja. Ezért, amikor e politika megvalósításának eszközei közül a jogról és ezen belül a jogszolgáltatásról és törvényességről beszélünk lehetetlen a programot, mint kiinduló alapot nem a dolgok elején vázolni.

Már a 81 kommunista és munkáspárt 1960. novemberi értekezletén kiadott nyilatkozat is megállapította, hogy „a győztes szocializmus országai, főleg a gazdasági építéssel gyakorolnak befolyást a világforradalom fejlődésére". A szocialista világrendszer országainak már eddigi fejlődése is mély hatást gyakorolt a világ népeinek, elsősorban a felszabaduló gyarmati népeknek tudatára és törekvéseire. Ennek a tézisnek a rögzítése azért nem volt hiábavaló már abban az időpontban sem, mert azóta újból és újból bebizonyosodott, hogy a nép által végbevitt társadalmi forradalmat, mégha az polgárháború útján is zajlik le, nem lehet szembeállítani az államok közötti békés egymás mellett élés eszméjével. A szocialista forradalom társadalmi forradalom, amely nem háborúban születik, hanem az osztályellentétek alapján, annak alapján, hogy a tőkés társadalmat ellentmondások szaggatják szét. Az imperialista háborúk ezeket az ellentmondásokat kiélezik, amikor fokozzák a tömegek elégedetlenségét és a tömegek életkörülményeit olyanná teszik, amelyben a nép tömegei számára a társadalmi forradalom élet vagy halál kérdésévé válik. A háborúk, mint az imperializmus tipikus jellemvonásai meggyorsítják a szocialista forradalmat, de annak nem feltételei. A szocializmus az államok békés versengése útján háborúk nélkül képes legyőzni a kapitalizmust. Nem ez az egyetlen ok azonban, amely miatt a nemzetközi kommunista mozgalom minden erejével ellenzi a háborút. A háború az atomfegyverek és rakétafegyverek korában már elvesztette régi értelmét. A modern atomháborúból hiányzik az az elem, amelyet győzelemnek nevezhetünk és egyedül a másik, vagyis az egész emberiséget sújtó katasztrófa marad meg, bár egy III. világháborúból abszolút veszteségként a kapitalizmus kerülne ki. A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának programja szerint a két világrendszer békés egymásmellett élésének és a szocialista világrendszer országai együttműködésének lenini politikája alapján haladva elérhető, hogy a szocialista tábor 20 éves perspektívában az egész kapitalista világ ipari termelését többszörösen felülmúlja. A Szovjetunió Kommunista Pártjának új programja tehát a béke védelmének és a kommunizmus építésének közös vezérfonala. A két rendszer békés egymás mellett éléséért a békés verseny megnyeréséért, a tőkés rendszer legyőzéséért folyó küzdelem harci kiáltványa. A program megvalósítása keretében már az első évtizedben általánossá válik a 6 órás munkanap, a második évtizedben pedig az ipari termelés tovább növekszik és eléri az 1960. évi ipari termelés színvonalának hatszorosát.

Ezen célkitűzésekből látható, hogy a kommunizmus anyagi, műszaki alapjainak megteremtését olyan fejlődési szakasz követi, amelynek kezdetén a fogyasztási javak elosztásában fordulat áll be, a szükségletek szerinti elosztás mint kommunista elv elsődlegessé válik és bár a munka szerinti elosztás szocialista elve még megmarad, de gyakorlati alkalmazása háttérbe szorul. Majd pedig, ha a szocialista munka szerinti elosztás elve teljesen elveszti érvényét és kizárólagos lesz a szükségletek szerinti elosztás, továbbá, ha az anyagi ösztönzést a társadalmi élet minden területén felváltja a mo-

* A Bács-Kiskun megyei jogásznapok alkalmából elmondott előadás rövidített szövege. *(— Szerk.)*

rális ösztönzés, akkor beszélhetünk a kommunizmus teljes megvalósításáról.

Következmény: hogy a kommunizmus építésének folyamán nemcsak az eszmei politikai nevelés, hanem a morális nevelés feladatai is egyre nagyobb jelentőséget kapnak. A szocialista társadalmi erkölcs is a szocialista társadalom érdekeit szolgálja azzal, hogy elismeri és védelmezi az anyagi érdekeltség elvének elsődlegességét a több és jobb munkára való ösztönzésben. Az anyagi érdekeltség elvének elsődlegessége mellett azonban mind kevésbé lesz nélkülözhető a társadalom javára végzett munka erkölcsi ösztönzője, erkölcsi elismerése.

*

Az SZKP új programja a marxi—lenini államelméletet is új tételekkel gazdagítja.

Az államelmélet szoros kapcsolatban van az osztályharcelmélettel. Már több ízben taglalták Sztálin súlyos elméleti hibáit, többek között az osztályharc kérdésében. Sztálin tétele volt, hogy az osztályharc a kizsákmányoló osztályok felszámolása után is állandóan élesedik, Ő állapította meg, hogy a szovjet állam erejének növekedése a haldokló osztályok utolsó maradékainak ellenállását erősíteni fogja. Ehhez képest feladattá tűzte, hogy ezeket az embereket a szovjet üzemekből és intézményekből ki kell dobni és végleg ártalmatlanná kell tenni. Mivel Sztálin nem látott különbséget az ellenállást folytató és az új életbe beilleszkedő lojális, volt kizsákmányolók között, elutasította a szocialista társadalomnak azt a képességét, hogy a munka erejével becsületes állampolgárokká tudja változtatni a volt nem dolgozók túlnyomó részét. Mivel az osztályharc állandó élesedésével és a végleges ártalmatlanná tétel elméletével csak egy kiút volt elvileg lehetséges, kézenfekvő volt ezen osztályharc elmélet folytatása, mely szerint az ellenség csak úgy képes fennmaradni és hatékony aknamunkát folytatni, ha párttagsági könyvet szerez, következésképpen a még megbúvó ellenséget elsősorban a Párt soraiban kell keresni. E torz elmélet volt az alapja az elkövetett súlyos törvénysértések tömegének. Az egyébként szükséges politikai éberség általános gyanakvássá torzult és annak ártatlan emberek, pártonkívüliek és a Párt harcosai egyaránt tömegesen estek áldozatul.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. Kongresszusának megállapításai és programja számunkra sok tekintetben ma még elvontnak tűnik, de ha figyelembe veszük, hogy a népi demokratikus országok többsége máris készíti 20 éves fejlesztési terveit és ezek az országok is a következő 20 évben a kommunizmus építésének szakaszába lépnek, az összefüggés érthetővé és gyakorlativá válik. Az MSZMP Központi Bizottságának határozata is leszögezi, hogy a szocialista országok a szovjet népet követve viszonylag rövid idő múlva ugyancsak áttérhetnek a kommunizmus építésére.

A szovjet állam fejlődése azt is mutatja, hogy a proletárdiktatúra állama az államformának nem utolsó megjelenési lehetősége, mert hiszen a proletárdiktatúra előbb szűnik meg, mielőtt még az állam elhal. A proletárdiktatúra a Szovjetunióban az össznépi állammá válással megszűnt, tehát megszűnik a kommunizmus építésének általános kibontakozása kezdetén. Az állam elhalása viszont csak a kommunizmus anyagi-műszaki alapjainak megteremtése után következhet be.

A Magyar Népköztársaság is a proletárdiktatúra állama és másokkal együtt nagy utat tett meg az össz népi állammá alakulás útján. Népünk a mezőgazdaság szocialista átszervezésében döntő győzelmet aratott, az MSZMP Központi Bizottságának politikája eredményeként a munkás-paraszt és értelmiség politikai szövetség erős. E politika gyorsította meg a Magyar Népköztársaság össznépi állammá válásának a folyamatát, amely végül is a szocializmus felépítésével egyidőben valósul meg. A sztálini osztályharc elmélet elvetésével országunkban is a volt kizsákmányolókkal szemben és eme osztályokból származókkal szemben a politikai éberség fenntartása mellett a szocialista humanizmus elveit gyakoroljuk. Az osztályidegen származású állampolgároknak biztosítva van a lehetőség, hogy ha becsületesen élnek, nem kell remegniök és becsületes munkájukkal és magatartásukkal egyenjogú állampolgárai lehetnek a szocialista hazának. Viszonylag nincs messze az idő, amikor a szociális származás jelentősége is felülvizsgálásra szorul.

II. Mindezek az elvek és perspektívák arra késztetnek, hogy a megvalósításukért vívott munkának a feltételein, részfeladatain késedelem nélkül elgondolkozzunk, mert bár látszólag a problémák felvetésének egyike-másika elvontnak és elméletinek tűnik, a politikai, gazdasági és ezen belül jogi élet területén számos kérdés követel máris választ.

Vegyük sorjába a feladatokat és gondolatokat anélkül, hogy ezeknek felvetésénél akárcsak megközelítően is teljességre lehetne törekedni.

Mindenekelőtt beszélnünk kell újólag *a vezetés színvonalának emeléséről*. Nyilvánvaló, hogy a vezetés színvonalának emelése nélkül nem realizálhatók a célkitűzések. A program szerint az elkövetkező 10—15 évben a szovjet munkások tömegméretekben technikusi képesítéssel fognak rendelkezni és ezen belül igen sokan mérnöki képesítéssel. Felmerül a kérdés, hogy milyen képesítés fog jelentkezni az állami ügyintézőknél? Milyen képesítése lesz a bírónak, ügyésznek, rendőri, tanácsi, állami tisztviselőnek? Nyilvánvaló, hogy ezeknek az állami ügyintézőknek hasonló képzettséggel kell rendelkezniök, ha nem is technikusi, vagy mérnöki képzettséggel, de az egyetem elvégzése

ekkorra csak minimum lesz, az egyetemi végzettségen felül csak úgy lesz majd képes munkáját és hivatását jól elvégezni, ha még valami plusz képzettséggel, vagy szak-specialitással rendelkezik. Erre egyre inkább a vezetésből, az alsóbb, az operatív vezetésből következtetünk. Nem teljes igényű definícióként úgy képzelem, hogy az operatív vezetés jellemzői: a különféle normákkal szabályozott, rendszeres, színvonalas munka szervezése és megkövetelése; rögtönzési készség a felmerülő speciális problémákkal szemben; szakértelem a részletkérdésekben is; gyorsaság az állampolgárok körében felmerülő jelzésekkel, jelenségekkel szemben és megfelelő képesség mindezeknek a tevékenységeknek ellenőrzése és irányítása kérdésében; képesség a részleteknek az egészbe való illesztéséhez.

Felmerül következésképpen az a gondolat is, hogy az *operatív vezetés* mellett *általános vezetésnek* kell-e lennie? Meggyőződésem, hogy van olyan vezetés is magasabb szinten, amelyet általános vezetésnek lehet nevezni. Az általános vezetés az operatív vezetéstől abban különbözik, hogy magasabb szintű irányító készsége van, nagyobb áttekintése a bel- és külpolitikai kérdések viszonylatában, hatásában és kölcsönhatásában és képes arra, hogy az operatív vezetés visszahatásait felfogja és értékelje. Mert az operatív vezetés itt csak akkor végez teljes munkát, ha akár jelzések, akár ötletek, akár tapasztalatok felvetésével erősíteni tudja az általános vezetést. Tehát az általános vezetés tulajdonképpen akkor jó, ha magasfokú operatív vezetés. Ha ilyen követelményt támasztunk pld. az ügyészi állománnyal szemben — ami nem azonnali követelmény — akkor nyilvánvaló, hogy gondosabban kell a káderállomány neveléséről és elsősorban arról a morális nevelésről gondoskodni, amelyet a program az anyagi érdekeltség mellett a kommunizmus építése során számunkra beiktat.

*

III. A jogi szakemberek előtt értékelésem szerint *három csoportba foglalható feladat* áll: *A)* A bűnüldözés további kulturálása és technikai fejlesztése. *B)* Az államigazgatási, általános felügyeleti és polgári jogi munka közérdekűséget támogató tevékenységének további fejlesztése. *C)* Az előző két főfeladatnak a társadalomra való fokozatos átruházása, e tevékenység demokratizálása.

A) A *bűnüldözés* további feladatai között első helyen áll a Kormány büntetőpolitikai irányelveinek újabb alapos átgondolása.

Pl. Megfontolást igényel a bűnt elkövető osztályhelyzetének csakis az esetben motiváló tényezőként való értékelése, ha a bűnös magatartás a restaurációt célozza, elősegíti, vagy a szocialista fejlődést tudatosan késlelteti. Álláspontom szerint ugyanakkor a személyi társadalmi veszélyesség megállapítása továbbra is nélkülözhetetlen. Mindez azért, mert pl. az állam elleni bűncselekményeknél, a tervekkel kapcsolatos bűnös magatartásoknál, a hatóság és közege elleni szembeszegüléseknél fontos a személy társadalmi körülményeinek (veszélyességének) a megállapítása. Következésképpen az osztályhelyzet feltárása változatlanul indokolt. Ebben a csoportban további gondolat az, hogy az élet elleni bűncselekmény üldözéseinek rangját vissza kell adni, illetve tovább kell szilárdítani.

Volt olyan idő, amikor egy szénakazal felgyújtásáért nagyobb büntetést szabtak ki, mint emberölésért. A társadalmi tulajdont továbbra is védjük, az semmit sem degradálódik, csupán az élet védelmére kell fokozottabb figyelmet fordítani. Harcolni kell változatlanul a bűnüldözési torzulások ellen beleértve azokat is, amelyek még csak ezután fognak jelentkezni. A régiek közül változatlanul küzdeni kell pl. a felfüggesztett börtönbüntetések túlsúlya ellen. Észleljük ugyanis, hogy egyes bíróságok, ha az elítéltet ebben a törvényi kedvezményben részesítik, a büntetés mértékét aránytalanul magasan állapítják meg. Miután a terheltnek a büntetést „amúgy sem kell letöltenie". Pl. a törökszentmiklósi járásbíróság férj és feleség terhelteket társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett sikkasztás miatt vonta felelősségre, mert a süldőkoca kihelyezési akció során a sertést levágták és elfogyasztották. A járásbíróság 7, illetve 10 hónapi börtönbüntetést szabott ki feltételesen, felfüggesztve a végrehajtást. A büntetésvégrehajtás felfüggesztése körül egyéb hibás gyakorlat is folyik. Bár a Legfelsőbb Bíróság iránymutató XX. számú büntető elvi döntése kizárja a kedvezmény alkalmazását a nagyobb súlyú sérelemmel járó társadalmi tulajdon elleni cselekmények elkövetése esetében, az ítélkezési gyakorlat az ilyen bűntetteseket is kedvezményben részesíti.

A Központi Kerületi Bíróság egy áruforgalmi előadót, aki munkahelyén rendszeresen lopott kávét és azt eladta, a 15 000 Ft-ot meghaladó kár ellenére csupán felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte. A kecskeméti járásbíróság egy terményfelvásárlási adminisztrátort, aki 55 fiktív vételi jegy kiállítása útján 11 000 Ft-tal károsította meg a társadalmi tulajdont, ugyancsak felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte. A tamási-i járásbíróság egy gépkocsivezetőt, aki sorozatosan társadalmi tulajdont képező sódert lopott, cselekményei leplezése érdekében fuvarleveleket hamisított, a helybeli raktárosnak pénzt ajánlott fel hamis igazolások ellenében — 4 hónapi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte és már a bírói ítéletben mentesítette a hátrányos következmények alól.

A felsorolt hibákban szerepet játszik az ügyészség nem megfelelő nyomozás-felügyelete és vádképviselete is.

Továbbra is szorgalmazni kell, hogy az illetékes szerv, amely állásfoglalásra jogosult, az

ítélkezésben mutatkozó kisebb zavarokat is — pl. ami a különösen nagy kár meghatározásában fennáll — szüntesse meg.

A *büntetőpolitikának* mind jobb, mind baloldali torzulásai csírákban mutatkoztak eddig is, de bizonyos nézetek a XXII. Kongresszus után hirtelen növekedésnek indultak.

A nézeteket két csoportra lehet osztani: a még mindig élő baloldali és fel-fel bátorodó jobboldali nézetekre.

A baloldali nézetek közül nem a teljes felsorolás igényével megemlíteném a következőket·

Még mindig tapasztalható a büntető eljárás nevelő szerepének lebecsülése, amely nézet egyedül a szigort tartja célravezetőnek. Baloldali nézet a védelem szerepének lebecsülése és az ehhez kapcsolódó ügyvédellenesség, pedig ha a bűnüldözés társadalmi síkra való tereléséről beszélünk, akkor az ügyvéd szerepét nem lehet elhanyagolni.

Baloldali torzulás az osztályhelyzet túlértékelése (még az indokolt kategóriákban is) akár pozitív, akár negatív irányban. Még mindig előfordul, hogy a kedvezőtlen osztályhelyzetű egyén családtagjával szemben elkövetett bűncselekmény esetében az osztályhelyzetet megkísérlik motívumként érvényesíteni, vagy amikor az államellenes bűncselekményt elkövető személynél enyhítő motívumként hivatkoznak a dolgozó osztályhelyzetre. E körbe tartozó téves nézet a társadalmi bíráskodás lekezelése, amely pedig a bűnüldözés demokratizálódásának folyamatában fontos eszköz lesz különösen, ha az erre vonatkozó újabb jogszabály megjelenik. A veszélyes és még élő szektáns nézetek között rá kell mutatni a törvényesség formáinak, az eljárásjogi szabályoknak helyenként szükséges rosszként való kezelésére, vagyis az ún. célszerűségi elméletre. A bűnüldöző szervek alsóbb fokozatain megtalálható még az a nézet, mely szerint a rendőrség feladata csupán a terhelő és súlyosbító körülmények felderítése, a mentő és enyhítő körülménynek kiemelése a védelem feladata.

Ennek a hosszú múltra visszatekintő elhajlásnak még a nyomait is fel kell számolni.

Az ügyész fegyverbarátsága a rendőrséggel örvendetesen jó, de ez semmi körülmények között sem mehet odáig, hogy az ügyész tüzetes ellenőrzés nélkül továbbítson nyomozati iratokat a bírósághoz. A bűnüldözés szakmai színvonalát, a nyomozásra való ráhatást akkor lehet legjobban érvényre juttatni, ha az ügyész a jelentősebb ügyekben már a nyomozás kezdetekor bekapcsolódik. Lehetővé válik számára, hogy az ügyet időben körülhatárolja, elkerülje azok felesleges szétfolyását, melynek majdnem mindig következménye az ellaposodás. Ezzel a módszerrel lehetővé válik, hogy már a rendőri nyomozás során fordítsanak gondot az elkövetést lehetővé tévő okokra is.

A meglevő és még várható jobboldali nézetek ugyancsak nem lebecsülhetők. Itt található az állami erőszak jelentkezésének lebecsülése, nemkülönben a Szovjetunió jogpolitikai példájára való csalárd hivatkozás, melynek keretében csak azokat a tételeket emlegetik, melyek ott enyhébbek és elhallgatják azokat a tételeket, melyek a mi joggyakorlatunknál szigorúbbak. A Szovjetunió jogpolitikáját nem másolhatjuk és nem is másoljuk. Elvi kérdésekben azonban a hivatkozás minimális igénye a korrektség.

A káros nézetek közé tartozik még a személyi társadalomveszélyesség jelentőségének tagadása és még jó néhány olyan körülmény, amely az ítélkezés nevelő hatását lerontja. Ilyen pl. az ítélkezés késedelmessége, az ügyintézési hátralék. Nem egyedülálló példa az, hogy a kecskeméti megyei bíróság néhány foglyos ügyben benyújtott vádirat alapján az előkészítő ülést megtartotta ugyan törvényes határidőben, de utána a tárgyalást több hónappal későbbi időpontra tűzte ki. Ugyanitt találtunk olyan ügyet, amelyben a tárgyalást követő napon már ítéletet is hirdettek, de az ítélet írásbafoglalása 6 hónap múlva történt meg.

A *bűnüldözés kulturáltságának emelése* körében törekedni kell a szakértők felelősségének növelésére is. A szakértők működésének jelenlegi rendszere elavult és azt minél előbb újjá kell szervezni. Gyakori jelenség a szakértői munkában a felelőtlenség mikoris csak a bíróság előtt derül ki, hogy a szakértői tévedések miatt a vád semmivé zsugorodik. Nem nyugodhatunk bele az effajta szakértők mentegetődzéseibe, mert az ilyen álspecialisták mind az állampolgároknak, mind az államnak sok kárt okoznak.

Az ítélkezés nevelő hatása nagyban függ a büntetés végrehajtásától és a büntetésvégrehajtó közegek kulturáltságának fokától.

Nem tipikus eset, de előfordult a következő: Az egyik büntetésvégrehajtási munkahelyen a parancsnokság javasolta S. Ferenc feltételes szabadlábra helyezését, aki besurranásos lopás miatt töltötte büntetését. A nevelői vélemény többek között kiemelte, hogy „nevezett a bűncselekmény elkövetését elismeri, ő csupán szórakozásnak vette az egész ügyet, mert náluk más szórakozás nincs."

Szót érdemel, hogy az ítélkezés liberalizmusa egyes bíróságoknál még tart. Ez a magatartás túllépve a büntető jogpolitika humanizmusát, kispolgári módon ismét csak túllicitál, — most ilyen formában: pl. a pestmegyei bíróság szándékos emberölés bűntettének kísérlete, hatósági közeg elleni erőszak és közlekedés veszélyeztetésének bűntette miatt egy év két hónapi börtönbüntetésre ítélte azt a vádlottat, aki az intézkedő rendőrre disznóölő késsel támadt. A vádlott már büntetve volt hatósági közeg elleni erőszak miatt. A másodfokú bíróság a büntetés mértékét 8 hónapra leszállította.

A XXII. Kongresszus anyagában található

utalások megerősítik azt az eddigi gyakorlatunkat, hogy a népgazdaság fejlesztését akadályozó helytelen magatartásokkal szemben esetenként büntetőjogi eszközzel is védekezni kell. A megállapítások különösen a megalapozatlan, szakszerűtlen beruházásokért való felelősségről és a pazarló gazdálkodást folytató személyek felelősségéről szólnak. A szovjet népgazdaságra tett megállapítások szerintünk hazai viszonylatban is érvényesek. Gyakran találkozunk olyan károkkal, amelyek szakszerűtlenség, hanyagság folytán állnak elő a társadalmi vagyonban. A felelősségrevonás sokszor azért marad el, mert a károk feltárása és az okok megállapítása csak évek múltán történik. Emellett a felelősségrevonás sem mindig következetes, mivel a káros magatartást tanúsító személyek felelőssége és magasabb beosztásban levők felelőssége gyakran összefonódik. Ezen összefüggés miatt a felettes szervek nem szívesen tárják fel a mulasztásokat, ha pedig a mulasztást a nyomozó hatóságok, vagy népi ellenőrzés fedi fel, a felsőbb szerv akadályozva avatkozik be az eljárásba. Nyilvánvaló, hogy a bűnüldöző szervek nem lehetnek érzéketlenek a gazdasági vezetők nézeteivel szemben, de a gazdasági vezetők is elsősorban kötelesek a mulasztások, károk, visszaélések okait feltárni és kivizsgálni. A bűnüldözés és a gazdasági vezetés kapcsolatainak egészséges összehangolása érdekében kormányhatározatra lesz szükség. Emellett azonban tudatosítani kell azt a büntetőpolitikai szemléletet, mely szerint a vezetők fokozottabban terhelhetők felelősséggel, mint az egyszerű dolgozók. Elsősorban azokat a személyeket kell fokozottabb mértékben a társadalmi tulajdon hanyag kezeléséért felelősségre vonni, akiknél a magasabb beosztás és nagyobb képzettség jogossá teszi a körültekintő munka elvégzését. Eme felismerés érvényét ki kell terjeszteni a polgári jogi és ezen belül a munkajogi gyakorlatra is.

B) A másik fő csoport amiről beszélni kell *az általános és polgári felügyeleti munka közérdekűséget támogató tevékenységének további fejlesztése.* A közérdek fejlesztésén nem a magánérdek felrúgását kell érteni, mert a közérdekűséget erősíti pl. egy munkajogi perben a munkás jogainak megvédése is. A XXII. Kongresszus arra is figyelmeztet bennünket, hogy ne tegyünk különbséget az emberek kis és nagy gondjai között, legyünk az állampolgárokhoz megértőek bármilyen ügyben. Ezért tehát a panaszügyek intézését továbbra is figyelmesen kell kezelni, de a figyelmes kezelés után az állami szervek zaklatását jogtalan panaszokkal, továbbra is el kell hárítani.

Nem szabad összetéveszteni az elnevezés azonossága miatt a panaszokkal azokat a kérelmeket, melyekben az állampolgárok a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez, vagy a legfőbb ügyészhez törvényességi óvás emelése iránt folyamodnak.

Máris felmerült a kérdés, hogy a törvényességi óvási gyakorlat megmarad-e az eddigi keretek között, vagy kibővül?

Van ugyanis olyan nézet, hogy akár büntető, akár polgári perben, akár kis, akár nagy érdeket sért a helytelen ítélet, az óvás indokolt. Nem akarom itt eldönteni a vitát, de észrevételt teszek. A törvényességi óvás felügyeleti eszköz. A törvény a legfelsőbb bíróság elnöke, vagy a legfőbb ügyész diszkrecionális jogává teszi, hogy mikor emel óvást. De mivel az alsófokú ítélkezésben a kisjelentőségű, az ügy szempontjából gyakran lényegtelen eljárásjogi törvénysértések száma viszonylag gyakori, alapos válogatásnak kell alávetni azokat az ügyeket, amelyek ilyen tekintetben a Legfelsőbb Bíróság elé kívánkoznak. Büntető vonatkozásban vitathatatlan, hogy az esetleges ártatlanul történt elítélés, vagy a törvényi büntetési kereteket túllépő büntetés kiszabás, mivel lényeges sérelmet jelent, méltó az óvásra. A példálózó felsorolásban említhetném az olyan eljárási szabálysértést, mely a védelem alapvető érdekeit sértette, továbbá a megalapozatlan tényállás miatti óvásokat, de már erősebben szűrni kell pl. azokat az ügyeket, amikor az elsőfokú bírósági határozat perorvoslat hiányában jogerőre emelkedett. A büntető ügyekben tüzetesebb megvizsgálás indokolt, mivel itt az officialitás szigorúbban érvényesül. A polgári jogi eljárás keretében elsődleges szűrő az állam és a dolgozók alapvető jogainak védelme. Az ügyészi óvási gyakorlat akkor tekinthető helyesnek, ha jogpolitikai célok megvalósításának lényeges elősegítése, az egységes bírói gyakorlat kialakítására való törekvés járul még a fentiekhez és a jellegtelen, súlytalan ügyeket mellőzi. Az emberek gondjaival való aprólékos foglalkozást a polgári gyakorlat akkor teszi inkább magáévá, ha az óvásnál átfogóbb eszközökkel segíti elő az egységes és törvényes bírói gyakorlat kialakulását. Különösen mellőzni kell a törvényességi óvást, ha a sérelem más módon is orvosolható. Mind a büntető, mind a polgári szakágban mellőzhetetlen az az elv, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem harmadfokú jogorvoslati fórum, továbbá az az elv, hogy a törvényesség biztosításához fűződő érdeket és a jogerő tiszteletben tartását összhangban kell tartani. A Magyar Népköztársaság bíróságai a proletár diktatúra államának osztálybíróságai, tehát a megsértett jogrend helyreállítására alkalmazott eszközeit mindig jogpolitikai értékelés alá kell vonnia.

A gazdasági vezetés és általában a gazdasági szervek felelősségének növelése a Párt- és Kormány határozatainak végrehajtásában, a Párt- és állami fegyelem fokozása az apparátus minden láncszemében, — ez a felismerés a XXII. Kongresszus anyagának ismeretében is irányításul szolgál az ügyészség általános felügyeleti tevékenysége számára. Az általános felügyelet fontos feladatát képezik azok a vizs-

gálatok, amelyek a törvényesség vonalán annak megállapítására irányulnak, hogy a Kormány fontos határozatait az arra illetékes állami és gazdasági szervek maradéktalanul végrehajtsák. A határozatok végrehajtása az állami ellenőrzés feladatainak pontos teljesítését kívánja meg. Az ügyészi általános felügyeletnek fokozottabban és főként azt kell a továbbiakban ellenőriznie, hogy az állami felügyelet gyakorlására kötelezett szervek eleget tesznek-e ennek a feladatnak?

Meg kell követelni, hogy minden illetékes nagyobb figyelmet fordítson azokra az ügyekre, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szerződéses kötelezettségeinek teljesítésére vonatkoznak. A termelőszövetkezetek még fiatal önkéntes tömörülések, ezért maximalista követelmény lenne olyan igénnyel fellépni szervezettségük-, terv-, hitel- és pénzügyi fegyelmükkel szemben, mint egy állami vállalatnál. Mivel a mezőgazdaságban minden a vezetésen múlik, itt még sokáig a vezetők kiválasztása és a tennivalók türelmes megmagyarázása a feladat. De bár a termelőszövetkezet nem állami vállalat, az ott folyó termelés tervszerűségéért harcolni kell. Ehhez képest fel kell lépni az olyan vállalati, államigazgatási, vagy bírói gyakorlat ellen, amely a szövetkezetnél elnézi a nem menthető szerződésszegést. A gondatlan károkozás, a hanyagság, a pazarlás, a harácsolás leküzdése során az állami és társadalmi fegyelem további szilárdítását úgy is lehet fejleszteni, hogy az egyes gazdasági szerveket ért kötbért, vagy bírságot a mulasztó munkavállalóra át kell hárítani. Meg kell követelni, hogy a vállalat, intézmény az őt ért károsodás felelősségét állapítsa meg és a kárt hárítsa vissza. Az ilyen gyakorlat kiszélesítése nemcsak a társadalmi tulajdon védelmét és a vállalati önálló gazdasági elszámolás eredményességét, hanem a nevelés, a megelőzés szempontjait is megfelelően szolgálja.

Szólni kell e csoportban végül az ügyészség általános- és polgári felügyeleti perspektívájáról is. Vannak, akiknek nem tetszik az az újtípusú ügyészi tevékenység, amely 1953 óta az államigazgatási, gazdasági, vállalati, szövetkezeti szervek munkájának törvényességét felügyeli. Ezen szektor, tevékenységének újdonsága és tapasztalathiánya ellenére igen sok eredményt mutat fel. A leghasznosabb ezek közül, hogy az állami, gazdasági stb. szervek munkáját ellenőrzi a törvényes működésben és rászorítja őket, hogy az állam érdekeit hatékonyan érvényesítsék. E területen domborodik ki szervezetileg a szocialista típusú ügyészi munka leginkább, hiszen azelőtt a burzsoá típusú ügyészség kizárólag vádképviselettel foglalkozott.

Érthető is ezután, hogy 1956 őszén miért vált ellenforradalmi jelszóvá „a sokat kellemetlenkedő" ügyészi általános felügyelet megszüntetése. És bár ma is jelentkezik helyenként az általános- és polgári felügyeleti ügyészi tevékenység kicsinyítése — mint elhajlás — a tanácsi-, mezőgazdasági-, ipari-, vállalati-, munkajogi-, lakásügyi törvényesség megszilárdulásában és fejlesztésében jelentős részük van az itt dolgozó jogászoknak.

C) A témakör harmadik főcsoportja *a morális nevelés jogi részének demokratizmusa, a törvényesség végrehajtásának és ellenőrzésének fokozott átruházása a társadalomra.* Mindenki ismeri az önkéntes tűzoltóságot és bár ez nagyon régi intézmény, úgy vélem kezdete volt egy állami feladat társadalmasításának. A népi demokratikus fejlődésnek meg volt a bátorsága, hogy ezt az első bátortalan lépést tovább fejlessze és ma már van önkéntes rendőri intézmény, társadalmi határőrizet és van munkásőrség, amelyek szintén mind, mind állami feladatok társadalmi áttételei.

Vannak, akik a termelőszövetkezeti fejlődést túlbecsülik és úgy képzelik, hogy a társadalmi feladatok átvételére a termelőszövetkezet lesz képes. Az irány azonban természetesen a tanácsok vonala. A jövő az egyre erősödő alsófokú tanácsokat fogja főként elsősorban hordozóként megterhelni az állami feladatokkal és a tanács lesz a közvetítő, hogy az állami feladatok a tömegekhez kerüljenek át és minden állampolgárnak legyen valamilyen feladata az állami feladatok összességéből. Az állampolgároknak erre való előkészítése igen eredményesen folyhat magukban a tanácsokban. Természetesen ehhez első feltétel a tanácsdemokrácia, a választott szervek törvényes működése és a választók meghallgatása. Párhuzamos előiskola lehet a termelőszövetkezeti demokrácia is, ha betartják és betartatják a törvényességet a termelőszövetkezetben is és egyéni, vagy klikk vezetés helyett a jól megválasztott kollektíva irányít. A hivatalos szervek és a tömegek közötti élő kapcsolat építésére azonban nemcsak a tanácsi, és termelőszövetkezeti demokrácia alkalmas, a hivatali embereknek is van e téren leróni valójuk. Egy jó ügyészi határozat, egy jó bírói ítélet nevelőhatása nagyobb lehet, mint 10 jogpropaganda előadásé.

A demokratizálási átmenethez tartozik az üzemi társadalmi bíráskodás szektora is. Az üzemi társadalmi bíráskodás, melynek már vannak jó tapasztalatai, további kiterjesztésre kerül és perspektivikusan bevezethető lesz a területi társadalmi bíráskodás is. Ez egyúttal vissza fog hatni az állami bíróságok ügyintézésének gyorsaságára, mert tehermentesíti azokat, eleinte főleg magánvádas ügyekkel, későbbiekben pedig más ügyekkel is.

A továbbfejlődésnek állandóvá vált és még jelentősen fokozható eszköze a jogi nevelés, a jogpropaganda. Ez nemcsak jogi felvilágosító előadásokban merül ki, hanem mint mindenütt, itt is elsődleges a példamutatás. A vállalati államigazgatási jogász, az ügyész, a bíró példamutatása, hősies helytállása az igazság érdeké-

ben. Vértezettsége: a tudás és az engesztelhetetlen, megalkuvás nélküli fellépés. Célja: a szocialista igazság érvényrejuttatása, harc a vállalati, hivatali, területi lokálpatriotizmus, lokálbeavatkozások, az ún. kalugai törvényesség ellen. A gyakorlati jogászok egy része még ma is úgy érzi, hogy két malomkő között van. A helyi szervek, a helyi felettesek azért neheztelnek rájuk, mert vonakodnak a helyi és tegyük hozzá: gyakran kifacsart elképzeléseket végrehajtani, az országos szervek neheztelésétől pedig azért tartanak, mert a beavatkozásokat nem jelzik azonnal és határozottan.

A SZKP XXII. Kongresszusa tanulságának kibontásában a jogalkotóknak is van feladata. Az ő felelősségük is igen nagy, mert az általuk alkotott jogszabályokat kell a gyakorlati életben végrehajtani. E tekintetben két észrevételt tennék. Az egyik az ellen a tendencia ellen szól, amely az élet minden területének minden kicsiny részletét is jogszabállyal kívánja rendezni. A másik az a jelenség, hogy nem kevés jogalkotó és a jogalkotásra befolyást gyakorló jogtudós — Mikszáth kovácsának asszociációjára — az élet és a gyakorlat ismerete nélkül elég bátor ahhoz, hogy jogot alkosson.

IV. Ebbe a rövid előadásba nehéz volt belesűríteni még a legfontosabb gondolatokat is, mégkevésbé nehéz lett volna azokat részletesen kifejteni. Feladatomnak csak azt tekintettem, hogy gondolatokat ébresszek.

A szocialista államok fejlődése az egységes szocialista világrendszer keretében, e rendszer törvényszerűségeinek és előnyeinek kihasználása lehetővé teszi, hogy a szocialista államok csökkentsék a szocializmus felépítésének idejét és, hogy többé-kevésbé egyidejűleg egyazon történelmi korszakban, együttesen térjenek át a kommunizmusra. A SZKP XXII. Kongresszusa által tárgyalt kérdések további elmélyült tanulmányozásánál ezért abból kell kiindulni, hogy a jelenlegi szakasz a szocializmus építésének milyen fejlettségi fokát érte el; másrészt figyelemmel kell lenni arra, hogy a szocializmus építési ütemének — a kedvező feltételekre tekintettel — nálunk gyorsabbá kell válnia, mint a Szovjetunióban volt. Nem szabad figyelem elől téveszteni azonban a magyar sajátosságokat. Nagy jelentősége van a jogászok számára is annak, hogy a kommunizmusba való átmenethez meg kell teremteni az anyagi, műszaki bázisokat, biztosítani kell a megfelelő szervező, irányító, ellenőrző munkát és ehhez a hatékony jogi normákat. Nagy figyelmet kell fordítani a szocializmus felépítéséhez vezető úton az emberi tudat átalakítására, a szocialista személyiség kialakítását szolgáló tényezők folytonos erősítésére. Az államélet egész területén, így az igazságügyi és államigazgatási szervek munkájából is ki kell küszöbölni a formalizmust és a bürokráciát, hogy a helyére előrehajtó tartalmat tegyünk. Még behatóbban kell foglalkozni a jog fogalmáról és társadalmi szerepéről kialakult felfogásokkal, azok elemzésével és továbbfejlesztő bírálatával.

Egyik beszédében Hruscsov elvtárs mondotta: „a szocializmus és kommunizmus a tömeg szemében forma, amelyen belül azt nézik, hogy az élet jobb legyen. Ha az élet nem jobb, — a forma kompromittálódik."

Nos, az élet évről évre szebb lett, a formának a becsülete és hitele az egész világon terjed és ezért bizonyos, hogy nemcsak fiaink és unokáink élete, de a miénk is egyre gazdagabbá és tartalmasabbá szépül.

Szénási Géza

Az új szovjet büntetőtörvények

A legutóbbi négy év folyamán a Szovjetunióban egy sor új büntetőtörvényt hoztak. Humanizmus, büntetés helyett széles körben nevelő jellegű intézkedések alkalmazása, a társadalmi erők bevonása a bűnözés elleni harcba, de ugyanakkor a különösen veszélyes bűncselekmények büntetésének súlyosbítása — ezek az új törvények általános jellemző sajátosságai. Ilyen új büntetőtörvények: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek alapelvei, az államellenes és a katonai bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről 1958. december 25-én hozott törvények, a szövetséges köztársaságok 1959 és 1961 között elfogadott új büntető törvénykönyvei, továbbá a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének „A különösen veszélyes bűncselekmények elleni harc fokozásáról" 1961. évi május 5-én kibocsátott törvényerejű rendelete.

Több szövetséges köztársaságban (az OSZFSZK-ban 1961. május 4-én) törvényt hoztak a munkakerülők elleni harcról.

Az új szovjet büntetőtörvények meghozatala a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének időszakára esik. A kommunista társadalom építése — amelyben mindenki teljes alkotóerejével és minden tudásával dolgozik a közjóért és ezért a társadalomtól anyagi és kulturális szükségleteinek teljes kielégítését kapja cserébe — magasfokú öntudatot, szervezettséget, fegyelmezettséget kíván, megköveteli a társadalmi rend és az erkölcsi szabályok legszigorúbb tiszteletben tartását.

Az emberiség történelme folyamán először dolgoznak az emberek közös érdekeik jegyében úgy, hogy munkájuk eredményeit nem egyes személyek, nem a gyártulajdonosok, bankárok

és földbirtokosok sajátítják el. Mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint — a kommunista társadalomnak ez a jelszava csak olyan társadalomban valósítható meg, amelyben minden egyes embert áthat annak a tudata, hogy pontosan teljesítenie kell kötelességeit, tiszteletben kell tartania a társadalmi együttélés szabályait, polgártársai jogait és érdekeit.

A szocialista társadalomban a munka már nem magánmunka többé, és ennek megfelelően nem egyszerűen az egyes dolgozók magánügye, hanem közügy.

A Szovjetunióban és a többi szocialista államokban a gyárakban és üzemekben, az egész nép közös tulajdonát alkotó földeken végzett munka pusztán létfenntartási eszközből egyre inkább az emberek fizikai és szellemi szükségletévé válik.

A másoknak végzett munkát, a kizsákmányolók részére végzett kényszermunkát ma már a korszerű technika és kultúra összes vívmányain alapuló, az egész társadalom és a társadalom minden egyes tagjának érdekében végzett munka váltotta fel.

A szovjet társadalom kiadta és megvalósítja az „Aki nem dolgozik, ne is egyék" jelszót.

V. I. Lenin ezt az elvet a szocializmus legfőbb elvének tartotta (vö. Művei, 27. köt., Szikra, 1952, 394. old.).

A szovjet nép többsége minden kényszer nélkül betartja a szovjet állam törvényeit, becsületesen dolgozik a közösség érdekeinek megfelelően, és tiszteletben tartja a megállapított jogrendet.

Ez tette lehetővé, hogy az új büntető törvénykönyvek sok bűncselekmény büntetését enyhítsék, sőt egy sor cselekmény miatt egyáltalán mellőzzék a büntetőjogi felelősségre vonást, és helyette főleg a társadalmi ráhatás eszközeinek alkalmazását tegyék lehetővé. Az új büntető törvénykönyvek számos cikke úgy rendelkezik, hogy a bennük körülírt törvénysértés első ízben történt megvalósítása nem von maga után büntetőjogi felelősségre vonást. A büntető törvénykönyvek ilyen cikkei kimondják, hogy az illető cselekmény miatt csak abban az esetben van helye büntetőjogi felelősségre vonásnak, ha elkövetőjével szemben korábban ugyanilyen cselekmény miatt a társadalmi ráhatás valamely eszközét már alkalmazták. Így például az OSZFSZK büntető törvénykönyve értelmében az állami vagy társadalmi tulajdon kisebb súlyú fosztogatása, a kisebb súlyú üzérkedés, a jogtalan fakivágás — feltéve, hogy az nagy kárt nem okozott —, a kisebb súlyú garázdaság elkövetője csak abban az esetben vonható bírói úton büntetőjogi felelősségre, ha ugyanolyan cselekmény miatt vele szemben valamilyen társadalmi intézkedést már alkalmaztak. A szovjet büntetőtörvények egyes esetekben azt is lehetővé teszik, hogy a büntetőjogi felelősségre vonást valamely bűncselekmény elkövetőjével szemben mellőzni lehessen. Ezekben az esetekben az elkövető büntetőjogi felelősségre vonása helyett ügyét a társadalmi bírósághoz lehet áttenni, vagy pedig őt valamely társadalmi szervre, mint kezesre lehet bízni.

Lehetővé teszik az új büntető törvénykönyvek a kisebb jelentőségű bűncselekmények első ízben való elkövetése miatt indított büntetőügyeknek a társadalmi bírósághoz való áttételét abban az esetben is, ha az elkövető — egyéniségére és a cselekmény jellegére tekintettel — büntetés nélkül is megjavítható.

Külföldön a társadalmi bíróságokról helytelen elképzelések élnek. Egyes külföldi újságírók a társadalmi bíróságokkal kapcsolatosan arról írtak, hogy a Szovjetunióban megnövekedett a bíróságok száma. Mások viszont azt állították, hogy a társadalmi bíróságok előtt nincsenek biztosítva a szokásos perjogi garanciák. Azt valamennyien elhallgatják, hogy a társadalmi bíróságok az elébük vitt bűncselekmények ügyében *nem tartanak büntetőtárgyalást,* és hogy *nem áll jogukban büntetést kiszabni.*

A társadalmi bíróságok választott társadalmi szervek, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy aktívan közreműködjenek az állampolgároknak a munkához és a szocialista tulajdonhoz való kommunista viszonya, valamint a szocialista együttélés szabályainak betartása szellemében való nevelésében, a szovjet emberekben a kollektív szellem és a kölcsönös elvtársi segítség érzésének, valamint a polgárok becsülete és méltósága iránti megbecsülés kifejlesztésében. A társadalmi bíróságok munkájának alapvető feladata a társadalomra káros jogsértések és szabálysértések megelőzése, az embereknek a meggyőzés és a társadalmi ráhatás útján való nevelése, és olyan közszellem kialakítása, amely nem tűr el semmiféle társadalomellenes magatartást. A társadalmi bíróságokat a kollektíva bizalma veszi körül, mert a kollektíva akaratát fejezik ki, és a kollektívának felelősek. A társadalmi bíróságokat az üzemekben, a vállalatoknál, a felső- és középfokú szakiskolákban a munkások és alkalmazottak, illetőleg a tanulók gyűléseinek határozata hozza létre.

A társadalmi bíróságokat a dolgozók kollektíváinak gyűlése nyílt szavazással választja meg egy évre. A társadalmi bíróságokat megválasztó gyűléseket a szakszervezetek gyári, üzemi vagy helyi bizottságai, a kolhozok vezetősége, illetőleg a dolgozók küldöttei szovjetjeinek végrehajtó bizottságai hívják össze.

A társadalmi bíróság összetételét és tagjainak számát a választógyűlés állapítja meg. A bíróság tagjai saját kebelükből választják meg nyílt szavazással a társadalmi bíróság elnökét, elnökhelyettesét és a társadalmi bíróság jegyzőjét.

A társadalmi bíróságok által tárgyalható ügyek a következők: *1.* a munkafegyelem megsértésével kapcsolatos ügyek; *2.* nyilvános helye-

ken vagy a munkahelyen ittas állapotban való megjelenéssel vagy egyébként tanúsított méltatlan magatartással kapcsolatos ügyek; *3.* a nőkkel szemben tanúsított méltatlan magatartással, a gyermeknevelléssel kapcsolatos kötelességek nem teljesítésével, a szülőkkel szemben tanúsított méltatlan magatartással kapcsolatos ügyek; *4.* a becsületsértési ügyek, a kollektíva tagjai jóhírének csorbítására alkalmas koholmányok terjesztésével kapcsolatos ügyek, a rágalmazási ügyek; *5.* a fák és növények rongálása; *6.* a lakóházak és nem lakóépületek, valamint a közművek és berendezéseik rongálása, amennyiben az jelentősebb károkat nem okozott; *7.* a lakóépületek, lakások, a diák- és munkásszállások házirendjének megsértésével kapcsolatos ügyek, a lakók között a közös helyiségek használatát és a közszolgáltatási díjakat illetően, valamint a kertek és más közös területek használatát illetően kialakult viták; *8.* ugyanazon kollektíva tagjai közötti 50 rubelt meg nem haladó értékű vagyoni természetű vitás ügyek, amennyiben a felek vitájukat közös megegyezéssel a társadalmi bíróság elé viszik; *9.* más olyan társadalomellenes magatartások, amelyek büntetőjogi felelősséget nem vonnak maguk után; *10.* államigazgatási és egyéb természetű olyan kisebb jelentőségű szabálysértési ügyek, amelyeknek elbírálását a milícia szervei, az ügyészségek vagy a bíróságok szükségesnek tartják a társadalmi bíróságnak átadni.

A társadalmi bíróság megvizsgálja a rendelkezésére álló anyagokat, meghallgatja a felelősségre vont személyt, a sértettet és a tanúkat. A tárgyaláson jelenlevők a társadalmi bíróság engedélyével kérdéseket tehetnek fel és a vizsgált ügy érdemét illetően felszólalhatnak.

A társadalmi bíróság tárgyalásáról jegyzőkönyvet kell vezetni.

A társadalmi bíróság a bűnösnek talált személlyel szemben az alábbi intézkedéseket alkalmazhatja: *1.* kötelezheti, hogy a sértettől vagy a kollektívától nyilvánosan bocsánatot kérjen; *2.* elvtársi figyelmeztetésben részesítheti; *3.* társadalmi megrovásban részesítheti; *4.* szigorú társadalmi megrovásban részesítheti, annak sajtó útján való közzétételével vagy anélkül; *5.* tíz rubelig terjedhető pénzbírságot szabhat ki, feltéve, hogy a tárgyaláson vizsgált magatartás nem a munkafegyelem megsértésével kapcsolatos; *6.* javaslatot tehet az üzem, vállalat, intézmény vagy más szerv vezetőségének, hogy az illetőt a hatályos munkaügyi jogszabályoknak megfelelően kisebb jövedelemmel járó munkára vagy egyébként alacsonyabb beosztásba helyezze át; *7.* abban az esetben, ha a vele való békés együttélés lehetetlen, vagy a lakást és tartozékait rongálja vagy fosztogatja, vagy a lakbért rosszhiszeműen nem fizeti, eljárást indíthat kilakoltatására; *8.* a társadalmi bíróság az eddig felsorolt intézkedéseken felül a bűnösnek talált személyt arra is kötelezheti, hogy a jogtalan cselekményével okozott károkat térítse meg; a kártérítés összege azonban nem haladhatja meg az 50 rubelt.

A társadalmi bíróság az ügy nyilvános tárgyalását mindenféle további társadalmi intézkedés mellőzésével is befejezheti abban az esetben, ha az elkövető vétkét őszintén megbánta, a kollektívától vagy a sértettől nyilvánosan bocsánatot kér, az okozott kárt pedig önként megtéríti.

Amennyiben elítélésére nincsen alap, a társadalmi bíróság a felelősségre vont személyt felmenti.

A társadalmi bíróságok csak nevükben bíróságok. Tevékenységük lényege abban áll, hogy a társadalmi rend és az erkölcsi szabályok megsértőivel szemben magatartásuk és cselekményeik megtárgyalása és elítélése, valamint az elkövetők figyelmeztetésben vagy megrovásban részesítése útján a társadalmi ráhatás eszközeit alkalmazzák. A társadalmi bíróság kivételes esetben, ha úgy látja, hogy a szabálysértővel szemben a társadalmi ráhatás eszközeinek alkalmazása nem elegendő, úgy is határozhat, hogy az ügyet a népbíróságnak adja át. A társadalmi bíróságok megelőzik a társadalomnak kárt okozó jogsértéseket és szabálysértéseket, és nevelik az embereket; ebben a feladatukban fő eszközük elsősorban a meggyőzés.

A szovjet törvények számos esetre nézve úgy rendelkeznek, hogy a bűncselekményt elkövetett személyek átnevelését kezesség vállalása mellett valamely társadalmi szervre vagy kollektívára kell bízni. Erre az intézkedésre abban az esetben kerülhet csak sor, ha mind az elkövetett bűncselekménynek, mind az elkövető személyének társadalomra veszélyessége kisebb fokú volt, és a cselekmény nem járt súlyos következményekkel, maga az elkövető pedig tettét őszintén megbánta. Az elkövető kezesekre bízására csak a társadalmi szervek vagy a dolgozók kollektívájának kérelmére kerülhet sor. Ez az intézkedés bizonyos mértékig feltételes jellegű; ha ugyanis az a személy, akit kezesség vállalása mellett kezesekre bíztak, nem tanúsít megfelelő magatartást, a büntetőeljárás vele szemben továbbfolytatható. A fiatalkorúak szabálysértései csak a legritkább esetben kerülnek bíróság elé; az ilyen ügyeket rendszerint a társadalom képviselőinek részvételével működő ifjúságvédelmi bizottságok tárgyalják.

A szovjet büntetőtörvények védik a fiatalkorúak jogait, és büntetőjogi felelősségre vonásukat csak olyan esetekben teszik lehetővé, amikor a nevelő jellegű intézkedések nem elegendőek.

Azok a fiatalkorúak, akik 16. életévük betöltése előtt követtek el bűncselekményt, nem vonhatók büntetőjogi felelősségre, velük szemben csak nevelő jellegű intézkedések alkalmazhatók. A tizennégy-tizenhat éves fiatalkorúakat csak akkor lehet büntetőjogi felelősségre vonni, ha emberölést, egészségrontást előidéző szándékos testi sértést, erőszakos nemi közösülést, rablást,

lopást, nyílt lopást, súlyos garázdaságot, állami, illetőleg társadalmi tulajdon vagy az állampolgárok személyi tulajdona súlyos következményekkel járó szándékos megsértésének vagy megrongálásának bűntettét követték el, vagy szándékosan olyan cselekményt követtek el, amely vasúti szerencsétlenséget okozhat. De még ilyen esetben is, ha a bíróság megítélése szerint a társadalomra kisebb fokban veszélyes bűncselekmény tizennyolc éven aluli elkövetője büntetés kiszabása nélkül is megjavítható, vele szemben büntetésnek nem minősülő, nevelő jellegű kényszerintézkedéseket alkalmazhat. A bíróság ilyen esetben mellőzheti a fiatalkorúval szemben a büntetőjogi felelősségre vonást és a büntetést, és ügyét nevelő jellegű kényszerintézkedések alkalmazásának elbírálása céljából az ifjúságvédelmi bizottsághoz teheti át.

A szovjet törvényeket igazi humanizmus hatja át. Napirendre került az a feladat, hogy a büntetőjogi büntetéseket fokról fokra a társadalmi bíróságok útján alkalmazott társadalmi intézkedésekkel, valamint a közrendet háborító és a szocialista együttélés szabályait megsértő személyek magatartásának a munkások, alkalmazottak és kolhozparasztok gyűlésén történő megtárgyalásával helyettesítsük.

A munkakerülőkkel, a szélhámosokkal, a garázda elemekkel, a tolvajokkal, a népvagyon fosztogatóival szembeni közhangulat kialakítása és a társadalmi ráhatás eszközeinek alkalmazása nem zárja ki, hanem éppen ellenkezőleg feltételezi a szovjet törvények megrögzött megsértőivel szemben a szigorú büntetések alkalmazását. A szovjet állam megalapítója, V. I. Lenin, még a szovjethatalom fennállásának legelső éveiben élethalálharcot hirdetett a munkakerülők, a szélhámosok és a garázda elemek ellen (Művei 26. köt, Szikra, 1952, 426., 429—430. old.).

A szovjet társadalom nem légüres térben keletkezett; olyan emberek építették fel, akik a reakciós cári rendszerben nőttek fel, amelyben az emberek tudatát évszázadokon át megmérgezte a létért vívott harc, amelyben a magántulajdonosi gondolkodás, az anyagi érdekek, a faji és nemzetiségi gyűlölködés és az alantas ösztönök szítása, az alkoholizmus mély nyomokat hagyott a társadalom tagjainak tudatában. Azok a nehéz gazdasági viszonyok és a gazdasági összeomlás, amelyek között a szovjet állam felépítését célul kitűző alkotómunka elkezdődött, továbbá az első és második világháború, a polgárháború és a külföldi intervenció következményei ugyancsak nem múltak el nyomtalanul, hanem elkerülhetetlenül éreztették hatásukat a szovjet társadalom egyes, nem eléggé szilárd tagjainak tudatán. Ezért a 220 millió szovjet állampolgár között akadnak egyesek, akik a szovjet társadalomnak nem eléggé szilárd tagjai, akik kibújnak a munka alól, megsértik az együttélés szabályait és a közrendet, akiknek egyetlen céljuk a maguk haszna, akik ki akarnak bújni a hasznos munka alól, semmibe veszik és megvetik polgártársaik érdekeit.

A részegeskedők, a huligánok, a szélhámosok, az üzérkedők és a mindenfajta munkakerülők nehéz múltunk elkerülhetetlen örökségét képviselik. A megrögzöttekkel szemben a meggyőzés és a nevelő jellegű intézkedések mellett súlyos büntetőjogi büntetések alkalmazására is szükség van.

Persze az egész emberiség történelmében megvalósuló legnagyszerűbb változás, amikor a kényszermunkát felváltja a sajátmagunk javára végzett munka — írta V. I. Lenin — nem mehet végbe nehézségek, összeütközések nélkül, anélkül, hogy erőszakot ne alkalmaznánk a megrögzött naplopókkal és szekértolóikkal szemben (Művei, 26. köt. 421. old.).

Naplopó, munkakerülő az, aki nem dolgozik, aki tisztességtelen úton szerzett pénzből él, a tolvaj, az üzér, a szélhámos, a részegeskedő, a lusta semmittevő. Vannak ezek között olyanok, akik jómódú szülőkkel rendelkezve semmit sem dolgoznak, hanem ehelyett csak a szórakozásnak élnek, lassanként elzüllenek és a bűnözés útjára lépnek.

Az OSZFSZK Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének „A közhasznú munka alól kibújó és társadalomellenes, élősdi életmódot folytató személyek elleni harc fokozásáról" 1961. május 4-én közzétett törvényerejű rendelete az ehhez a kategóriához tartozó személyek két csoportja ellen irányul. Az első csoportba tartoznak azok a munkaképes szovjet állampolgárok, akik kivonják magukat a közhasznú munka alól és munka nélküli jövedelmekből élnek. A második csoportba olyan személyek tartoznak, akik formálisan dolgoznak ugyan hosszabb-rövidebb ideig vagy esetleg állandóan is gyárakban, üzemekben vagy intézményeknél, vagy kolhoztagok, de ezt csak a látszat kedvéért teszik, valójában fő jövedelmi forrásukat olyan pénzek alkotják, amelyeket az esetek többségében csalás útján (például üzérkedésből) szereznek.

A törvényerejű rendelet a munkakerülők mindkét csoportját illetően elsősorban társadalmi intézkedések alkalmazását írja elő. A munkakerülők helytelen, közösségellenes magatartásának a dolgozók tömeggyűlésein való megtárgyalása, cikkek, karikatúrák, glosszák megjelentetése a sajtóban, beidézésük a társadalmi szervekhez, lelkükre beszélés stb. — ezek a dolgozni nem akaró és élősdi életet élő személyekkel szemben alkalmazandó eszközök. Ha a társadalmi ráhatásnak ezek az eszközei elégteleneknek bizonyulnak, arra az esetre, a törvényerejű rendelet lehetővé teszi, hogy az ilyen munkakerülőket az illetékes társadalmi vagy állami szerv figyelmeztesse. A figyelmeztetésben határidőt kell kitűzni, amely alatt az illetőnek reális lehetőségei felhasználásával fel kell hagynia közösségellenes tevékenységével és munkába kell állnia. Arra az esetre, ha ez a figyelmeztetés sem használ, a szovjet törvény a közösség-

ellenes, élősdi életmódot folytató személyekkel szemben a következő intézkedések alkalmazását teszi lehetővé: két évtől öt évig terjedhető időre szóló kényszerletelepítés az erre a célra kijelölt helységekben, a munka nélkül szerzett vagyon elkobzásával és a kijelölt lakóhelyen munkára kötelezéssel. Ezt a büntetést azonban a sehol sem dolgozó személyekkel szemben csak a népbíróság szabhatja ki a társadalmi szerveknek a járási (városi) szovjet végrehajtó bizottsága jóváhagyásával előterjesztett kérelmére. A törvényerejű rendelet lehetővé teszi, hogy amennyiben a kényszerlakóhelyen letelepített személy példás magaviseletével és becsületes munkájával bebizonyította megjavulását, abban az esetben a népbíróság a társadalmi szervek kérelmére mentesítse büntetése egyrészének letöltése alól és engedélyt adjon neki a korábbi lakóhelyére való visszatérésre. Ügyelni kell arra, hogy csak a törvénytelen, a munka nélkül szerzett vagyon elkobzásának lehet helye. Azt a vagyont, amelyet a munkakerülő örökölt, vagy egyébként törvényes úton szerzett, elkobozni nem lehet. A formálisan munkaviszonyban álló munkakerülőkkel szemben a kiutasítást, valamint a munka nélkül, törvénybe ütköző módon szerzett vagyon elkobzását az illető munkahelyéül szolgáló vállalat, intézmény vagy kolhoz kollektívája által hozott és a járási, illetőleg városi szovjet végrehajtó bizottságának jóváhagyásával megerősített határozat, vagy a járási (városi) népbíróság végzése rendelheti el. Az élősdi elemek a kényszerletelepedés helyén munkabérük tíz százalékának levonásával javító munkát kötelesek végezni; ha pedig a javító munka alól kivonják magukat, a népbíróság a javító munkát szabadságvesztésre változtathatja át.

Több más szovjet köztársaságban is hoztak a most ismertetett törvényerejű rendelethez hasonló törvényeket azokkal szemben, akik a közhasznú munka alól kibújnak és közösségellenes, élősdi életmódot folytatnak. E törvények tartalma egyes részletekben eltér egymástól.

A szovjet államban — N. Sz. Hruscsov szavaival élve — „az új és a régi között folyó nagy csata most nem elvont, négy fal között zajló vitákban dől el, hanem az üzemekben és a mezőkön, a tudósok és a kultúra egyéb területein dolgozók alkotásaiban, a legtökéletesebb társadalmat, a kommunizmust megteremtő emberek millióinak munkájában". Ezért a szovjet emberek nem békülhetnek meg azokkal, akik az ő rovásukra élnek és közösségellenes cselekményeket követnek el. Ezzel összefüggésben különösen érdekes több szovjet büntető törvénykönyv két új rendelkezése, nevezetesen az a rendelkezés, amely a bíróságoknak jogot biztosít arra, hogy a kiszabott büntetésen kívül kényszergyógykezelésre is utalhassák azokat, akik bűncselekményüket mint alkoholisták vagy kóros kábítószerélvezők követték el, valamint az a rendelkezés, amely a bíróságokat arra hatalmazza fel, hogy a társadalmi szervek kérelmére gondnokság alá helyezzék azokat, akik szeszesitalok mértéktelen fogyasztásával családjukat súlyos anyagi helyzetbe döntik.

Az új büntető törvénykönyvek a szabadságvesztés-büntetés 25 éves maximumát 15 évre szállították le (valamennyi többi bűncselekmény miatt maximálisan 10 évi szabadságvesztés szabható ki).

Az új büntető törvénykönyvek jelentős számú cikkében (azokban, amelyek a társadalomra csak kisebb fokban veszélyes cselekmények miatti büntetőjogi felelősségről rendelkeznek) alacsonyabb a kiszabható szabadságvesztés-büntetés felső határa, mint azelőtt volt; olyan bűncselekményi tényállásokat pedig, mint például a vetések megkárosítása, hatósági személy megsértése, hivatalos személy címének bitorlása, az anyakönyvi hatósággal hamis adatok közlése és sok más, egyáltalán nem fenyeget büntetésként szabadságvesztés.

Ugyanakkor viszont a szocialista társadalmi viszonyok, valamint a szovjet polgárok személyének és jogainak hathatós védelme céljából az új büntetőtörvények megszigorítják a súlyos bűncselekmények elkövetése miatt, valamint a különösen veszélyes visszaesőkkel szemben kiszabható büntetéseket.

1961. május 5-én a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének Elnöksége törvényerejű rendeletet bocsátott ki „A különösen veszélyes bűncselekmények elleni harc fokozásáról".

A különösen veszélyes bűncselekmények elleni harc fokozásának céljából a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének Elnöksége elrendelte, hogy halálbüntetés — agyonlövetés — is alkalmazható: az állami vagy társadalmi tulajdon különösen nagymérvű fosztogatása, forgalombahozatal céljából üzletszerűen elkövetett pénz- és értékpapírhamisítás, illetőleg ilyen pénz vagy értékpapír forgalombahozása miatt, valamint a különösen veszélyes visszaesőkkel és azokkal a személyekkel szemben, akiket súlyos bűncselekmények miatt ítéltek el, és a büntetésvégrehajtási intézményekben terrorizálják a javulás útjára lépett elítélteket, vagy megtámadják az őrséget, illetőleg ilyen céllal bűnszövetkezetet szerveznek, vagy abban aktívan részt vesznek.

Ily módon a Szovjetunióban jelenleg kivételes büntetésként — teljes eltörléséig — a halálbüntetés is alkalmazható agyonlövetés formájában a hazaárulás, kémkedés, diverzió, terrorcselekmények, banditizmus, forgalombahozatal céljából üzletszerűen elkövetett pénz- és értékpapírhamisítás, illetőleg ilyen pénz vagy értékpapír forgalombahozatala, üzletszerűen elkövetett vagy különösen nagymérvű valuta- és értékpapírüzérkedés miatt, továbbá azokkal a személyekkel szemben is, akiket a valutaszabályok súlyos megsértése miatt ítélnek el, feltéve, hogy korábban valuta- vagy értékpapírüzérkedésért vagy a valutaszabályok megsértéséért már el voltak ítélve, végül a súlyosbító körülmények

fennforgása mellett elkövetett szándékos emberölés, az állami vagy társadalmi tulajdon különösen nagymérvű fosztogatása miatt.

Halálbüntetés — agyonlövetés — alkalmazható továbbá a különösen veszélyes visszaesőkkel és azokkal a személyekkel szemben is, akiket súlyos bűncselekmények miatt ítéltek el, és terrorizálják a büntetésvégrehajtási intézményekben a javulás útjára lépett elítélteket, vagy megtámadják az őrséget, illetve ilyen céllal bűnszövetkezetet szerveznek, vagy abban aktívan részt vesznek.

Nem lehet halálra ítélni azokat, akik a bűncselekmény elkövetésekor 18. életévüket még nem töltötték be, és azokat a nőket sem, akik a bűncselekmény elkövetésekor vagy az ítélet meghozatala idején terhes állapotban vannak. Nem hajtható végre halálbüntetés olyan nőn sem, aki a végrehajtásra megállapított időben terhes állapotban van.

A burzsoá államokban lényegesen több esetben alkalmazható büntetésül halálbüntetés.

A párt feladatul jelöli ki — olvashatjuk a Szovjetunió Kommunista Pártjának programjában — a szocialista törvényesség szigorú megtartásának biztosítását, a jogrend mindennemű megszegésének kiirtását, a bűnözés megszüntetését, a bűnözés összes okainak kiküszöbölését. Minden lépéssel, amelyet a kommunista társadalom felépítésében megteszünk, egyre javul a szovjet emberek anyagi ellátottsága, emelkedik kulturális színvonaluk és öntudatuk. Ezzel együtt létrejön minden feltétel ahhoz, hogy gyökerében kiirtsuk a bűnözést, és elérjük, hogy minden egyes szovjet ember szigorúan betartsa a kommunizmus építőire kötelező erkölcsi alapelveket.

Amíg azonban a bűnözés előfordul, a szovjet állam szigorú büntető rendszabályokat fog foganatosítani azokkal szemben, akik a társadalomra veszélyes bűncselekményeket követnek el, megszegik a szocialista együttélés szabályait, nem akarnak beilleszkedni a becsületes munkás életbe.

Az új szovjet büntetőtörvények, amikor egyrészről jelentéktelen botlások és szabálysértések miatt mellőzik a büntetőjogi büntetés alkalmazását, a korábban hatályos büntető törvénykönyvekhez képest számos bűncselekmény büntetését enyhítik, és a bíróságoknak jogot biztosítanak arra, hogy az olyan személyekkel szemben, akik első ízben követtek el kisebb jelentőségű bűncselekményt, büntetés kiszabása helyett a társadalmi ráhatás eszközeit alkalmazzák, továbbá hogy a megjavult büntettesek irányában széles körben éljenek a büntetés egy részének kitöltése alól való feltételes mentesítéssel, — ugyanakkor másrészről szigorúan ítélik meg a munkakerülőket és a különösen veszélyes bűncselekmények (az emberölés, a banditizmus, a pénzhamisítás stb.) elkövetőit és a különösen veszélyes visszaesőket, s az ilyen személyekkel szemben szükség esetén a halálbüntetést is megengedik.

Mindezen rendszabályoknak egy a céljuk: a bűnözés végleges kiirtása a Szovjetunióban. A bírósági statisztika adatai azt mutatják, hogy a bűnözés a Szovjetunióban a legutóbbi évek folyamán igen jelentősen csökkent. Az új büntetőtörvények lehetőséget biztosítanak arra, hogy a társadalom erőinek segítségével még sikeresebben folytassuk a harcot a Szovjetunióban a törvénysértések ellen.

*Karev, D. Sz.**

* A tanulmányt a szerző a Jogtudományi Közlöny számára készítette. Ford.: *Dr. Décsi Gyula.* (Szerk.)

Minősítési kérdések a Btk. 258. §-ának alkalmazásánál

Az új büntető törvénykönyv előkészítése során a széleskörű nyilvános megvitatás számos szemponttal gazdagította és egészítette ki a Tervezetben foglalt tényállásokat. A vitákban jelentőségéhez mért helyet foglalt el a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntette, amelynek hatályos tényállásán az 1948. évi XLVIII. törvény életbelépése óta eltelt idő tapasztalataira, bírói gyakorlatára figyelemmel nem egy módosítást kellett végrehajtani. A szóbanforgó tényállás vonatkozásában különös érdeklődés nyilvánult meg a közlekedési szakemberek részéről, akik a széles nyilvánosságú ankétok sorozatán túl nem egy külön megbeszélésen is megtárgyalták a felmerülő törvényalkotási és majdan abból folyó minősítési problémákat.[1] Ez a nagy érdeklődés könnyen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a közlekedési büntető ítélkezésnek mondhatni alaptényállása a veszélyeztetési bűntett diszpozíciója, amely talán a leggyakrabban, a legtöbb vitás kérdést felvető módon éppen a közlekedés körében elkövetett veszélyeztetési cselekmények tekintetében került alkalmazásra.

A Btk. 258. §-a a vitákban felmerült szempontokat messzemenően hasznosítva új szövegezésben, érdemi változtatásokkal foglalja magában az élet, testi épség vagy egészség veszélyeztetésének a tényállását. A bűncselekménykategória fenntartása megfelelt a III. Bn. alkalmazása során szerzett előnyös tapasztalatoknak és így a várakozásnak is. A közlekedés szakemberei, jogászok és nem-jogászok természetszerűleg — az új tényállás ismeretében — nagy várakozással fordulnak a törvény alkalmazása, kialakuló bírói gyakorlata felé is, hiszen a törvényi rendelkezéseknek az életbe átültetése

[1] Ld. pl. Magyar Jog 1961. évi 2. sz. 93. old.

fogja csak a maga teljességében megmutatni: hogyan, milyen irányban fejlődik tovább a közlekedés rendjének, fegyelmének, biztonságának büntetőjogi védelme. E jogos várakozás adja az indítékát egy olyan kísérletnek, hogy néhány, az eddigi gyakorlat ismeretében és elméletileg adódó minősítési kérdést felvessünk, a közúti közlekedés területén történő alkalmazást szem előtt tartva.

A Btk. indokolása nyomán az 1948:XLVIII. tv. óta hatályos törvényszövegen eszközölt legjelentősebb módosítást abban látjuk, hogy a Btk. 258. §-a szakít a tudatos és gondatlan veszélyeztetés megkülönböztetésével és ehelyett a szándékos és gondatlan veszélyeztetési bűncselekmény konstrukcióját alkalmazza. A szándékos és gondatlan alakzat elhatárolásának alapját pedig a közvetlen veszélynek való kitételre, mint eredményre kiterjedő bűnösség formája adja.

Mi az oka e kétségtelenül jelentős, érdemi módosításnak? Az egyik ok nem vitásan a „tudatos" szabályszegés, illetőleg veszélyeztetés kategóriájának sok vitára alkalmat adó jellege. A „tudatosan" jelzőnek a tényállás szövegében való használata ugyanis felvetette a kérdést: vajon a szabályszegés vonatkozásában jelent-e ez mást, mint a szabályok szándékos megszegését és ha igen, miben van a különbség. De felvetette továbbá azt a problémát is, hogy vajon a „tudatos" szabályszegés folytán „tudatossá váló" veszélyeztetés, mint bűncselekmény szándékos vagy gondatlan bűntett-e vagy netán egy harmadik bűnösségi formával állunk itt szemben. És végül, de nem utolsósorban nehezen volt indokolható, hogy miért kizárólag a szabályszegés „tudatos" vagy gondatlan jellege határolja el egymástól az enyhébb és a súlyosabb változatot, amikor a gondatlanság is lehet „tudatos", viszont a szabályszegés „tudatos" volta esetén is még nagyban különbözhetik a büntetést érdemlőség foka aszerint, hogy a szabályszegés következményét miben, hogyan látta vagy nem látta előre az elkövető.

A Btk. megjelenése után talán felesleges volna annak az elemzésével foglalkozni, hogyan és milyen indokok alapján választotta meg a „tudatosság" kategóriájának alkalmazása kapcsán felmerült problémákat a bírói gyakorlat. Elegendő itt arra utalni, hogy praktikus minősítési — és nem utolsósorban a polgári jogi következmények oldaláról felmerülő — okok folytán a gyakorlat a III. Bn. indokolásából kitűnő törvényhozói elgondolás ellenére kényszerítve volt arra, hogy a „tudatos veszélyeztetés" bűntettét — gondatlan bűncselekményként értékelje. Még így sem lehetett azonban — a „tudatos" és gondatlan cselekmény rendkívül bizonytalan, sőt a luxuria ma már törvényi fogalmának ismeretében nem is létező határvonala folytán — mindenkor egyértelműen meghatározni: egy adott cselekmény mikor tartozik a súlyosabb és mikor az enyhébb minősítés hatálya alá. A gyakorlat elemzése helyett fontosabbnak tartjuk annak hangsúlyozását, hogy az új törvényi konstrukció megalkotásánál egy további, a „tudatosság" kategóriája bizonytalanságánál lényegesebb szempont is kétségtelenül szerepet játszott. Ez a szempont pedig az volt, hogy új, szocialista büntető törvénykönyvünknek ki kellett küszöbölnie az objektív felelősség minden, még létező maradványát. A III. Bn. veszélyeztetési tényállása pedig — a halált okozó súlyos testi sértés példájára — az eredmény vonatkozásában a bűnösséget ellenbizonyítást kizáró módon vélelmezni rendelte és ez — függetlenül attól, hogy a vélelem általánosságban mennyire volt indokolt — kétségkívül túlhaladott felelősségi elméletek maradványa.[2] Így tehát éppen úgy, mint ahogyan a Btk. 18. §-a ezt megteszi általánosságban, az eredmény szerint minősülő bűntettek vonatkozásában, a veszélyeztetési tényállásnál is szükségszerű volt a bűnösségnek a káros következménnyel való összefüggésbe hozása. A tényállásszerű eredmény itt annál is kevésbé maradhatott volna objektív büntethetőségi feltétel, mert a veszélyeztetési bűntettek nem kis százalékánál eddig is lényegében csak az eredmény vonatkozásában fennállott gondatlanság alapján lehetett a bűnösséget, sőt: a foglalkozási szabályszegést egyáltalán megállapítani. Gondolunk itt elsősorban a KRESz 24. § (3), vagy a 27. § (4) bekezdés alapján megállapított szabályszegésekre, vagyis a konkrét, tételes foglalkozási szabályt meg nem szegő, csak éppen — a veszélyhelyzet előidézése vonatkozásában gondatlan magatartásokra. Azt a „foglalkozási szabályt" ugyanis, hogy mindenki legyen a foglalkozása gyakorlása során gondos és figyelmes, aligha lehet másképp megszegni, mint hogy megállapításra került: ha gondos lett volna, nem állott volna be a közvetlen veszély, vagyis — gondatlan volt az elkövető az eredmény előidézését illetően.

Minderre figyelemmel tehát a bírói gyakorlat a Btk. alkalmazása során új elhatárolási problémával találja magát szemben: szándékos és gondatlan veszélyeztetési bűncselekmény között kell különböztessen. A két kategória törvényi sorrendje az egyébként megszokottól eltérő, hiszen a gondatlan alakzat képezi az alaptényállást és a szándékos változat csak minősített esetként szerepel. Ennek okára a törvény miniszteri indokolása meggyőzően rámutat.[3] De — bár csak közvetve — félreérthetetlenül megold az indokolás egy rögtön szembetűnő minősítési problémát is: „Minthogy ilyen konstrukcióban a veszélyeztetés alapesete gondatlan bűntett, a szabályszegés vonatkozásában is *elegendő* a gondatlanság fennforgása."[4] Ebből

[2] Ld. erről részletesebben szerző „Bűnösségi problémák a közlekedési büntetőjogban" címmel megjelenő tanulmányát.

[3] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. (Btk.) 435. old.

[4] Uo.

következik ugyanis, hogy ha az elkövetőt a közvetlen veszély, mint eredmény előidézése tekintetében gondatlanság terheli, cselekménye a gondatlan alapeset szerint kell minősüljön, akár szándékos, akár gondatlan volt foglalkozási szabályszegése. Az „elegendő" szócska ugyanis csupán arra utalhat, hogy nem *kell* szándékosnak lennie a szabályszegésnek, e lehetőséget azonban nem alkalmas — és nyilván nem is óhajtotta — kizárni. Vizsgáljuk meg ilyen kiindulás mellett közelebbről is a foglalkozási szabályszegés bűnösségének a kérdéskörét

A Btk. 258. §-ának (4) bekezdése szerint a közlekedésnek a járművezetésre vonatkozó szabályai — foglalkozási szabályok. A közúti közlekedésben e szabályok a KRESz joganyagának részét képezik és azokat — az idézett rendelkezésből folyóan — mindenki megszegheti, aki járművet vezet, függetlenül e tevékenység jogosságától, hivatásszerűségétől vagy a jármű fajtájától. A KRESz szabályai tételes, írott szabályok, amelyek egyfelől határozottan előírnak vagy tiltanak bizonyos magatartásokat, másfelől általános rendelkezéseket adnak, az előírások és tilalmak hézagait pótlandó. A nem pusztán rendészeti szabályok között talán csak egy van, amelyik önmagában sohasem lehet a veszélyeztetési bűntett tényállási elemeként szolgáló szabályszegés: ti. az a szabály, hogy mindenki köteles a KRESz rendelkezéseihez alkalmazkodni. E rendelkezés be nem tartása ugyanis sohasem önmagában, hanem mindig csak a be nem tartott szabályon keresztül lehet a bűntetti minősítés egyik eleme s ezért a jogszabályba felvétele inkább csak instruktív jellegű. A határozott magatartást előíró vagy tilalmazó szabályok viszont önmagukban nem sok problémát vetnek fel. Ténykérdés az, hogy az adott ügyben fennforgó körülmények mellett megállapítható-e a szabály megszegése vagy sem. Ha igen, úgy minden további nélkül vizsgálható a szabályszegés vonatkozásában fennforgó bűnösség kérdése. Az általános bűnösségi és tévedési szabályok itt kellő eligazítást nyújtanak. A szabály nem- vagy félreismerése, helytelen alkalmazása az adott helyzetre, hibás mérlegelés és hasonlók a gondatlan szabályszegés megállapítására nyújtanak alapot, az ismert szabály tudott megszegése pedig — szándékos szabályszegés.

A szabályszegés bűnösségének megállapítása tekintetében tehát az új törvény alapján is az eddigi bírói gyakorlatban kialakult elvek szerint történhetik az ítélkezés. Különbség — mégpedig nem lényegtelen különbség — azonban mégis van. Addig, ameddig a súlyosabban és enyhébben büntetendő alakzatok között (tudatos és gondatlan veszélyeztetés) kizárólag a *szabályszegés* bűnösségi formája alapján dőlt el a minősítés kérdése, természetszerű volt, hogy a „tudatos" szabályszegések köre a gondatlanokéhoz képest tágult. Nehezen is lehetett volna indokolni pl. azt, hogy pusztán a szabály nem-ismerése miatt — vagy csupán ilyen védekezés következtében — már eleve a gondatlan bűntett kerüljön megállapításra. Szükségképpen ki kellett alakuljon tehát az a gyakorlat, amelyik a szabály nemismerése folytán vagy a „mérlegelést nem tűrő" szabály megszegésével elkövetett cselekményeket a súlyosabban büntetendő alakzat alá vonta. Az új törvény alapján a gondatlan szabályszegés minden további nélkül megállapítható lesz az említett esetekben is. A bűnösségi alakzat tényleges tartalma szempontjából ez szükségszerű is, hiszen a nem-ismert szabályt — az általános tévedési rendelkezések szerint — nem lehet szándékosan megszegni. De a mérlegelést nem tűrő magatartási szabályok megszegése is sok esetben a dolog természete szerint gondatlan csupán, mert a ténybeli alapokban való vagy az ún. szubszumpciós tévedés[5] ezeket a szabályszegéseket is gondatlanná teszi. Példaként elegendő két igen határozott, látszólag semmiféle mérlegelést sem tűrő szabály megszegésének ilyen esetére hivatkozni. A rendőr „Megállj!" jelzésére meg kell állni — aki azonban a jelzést nem veszi észre vagy nem észleli, hogy azt rendőr adja, a szabályt csupán gondatlanul szegi meg. Tilos előzni, ha ez a szembejövő forgalmat zavarja — ezt a szabályt mégis gondatlanul szegi meg az, aki helytelen mérlegelés folytán későn veszi észre, hogy szembejövő forgalom van vagy hogy azt az előzési manőver zavarhatja.

A tétel nyilvánvalóan megfordítva is áll: a mérlegelést engedő szabályokat is meg lehet szándékosan szegni, ha az adott esetben az elkövető helyes mérlegeléssel felismerte, hogy az adott helyzetben meghatározott magatartásra volna kötelezett és azt mégsem tanúsítja.

Mindezek a bűnösségi tan alapelveivel összhangban álló, a bírói gyakorlatban érvényesülő tételek. Mit jelent most már a következetes alkalmazásuk a veszélyeztetési bűncselekmények minősítése terén? Miután a szabályszegés szándékos vagy gondatlan volta az új törvény szerint önmagában nem dönti el a súlyosabb vagy enyhébb minősítés kérdését, hanem csupán büntetéskiszabási kérdéssé válik, nincs akadálya annak, hogy az eddiginél szélesebb körben kerüljön — „tudatosság" helyett — a szabályszegés gondatlansága megállapításra. A gondatlanság okát és fokát pedig kellően lehet értékelni az alapeset körében, a büntetéskiszabás rendjén, ha — és ez a lényeg — a veszélyhelyzet előidézése tekintetében az elkövetőt csak gondatlanság terheli.

A mondottak természetesen további kérdéseket is felvetnek. Az egyik kézenfekvő kérdés az, hogy mennyire gyakorlatias eset a szándékos szabályszegéssel megvalósított gondatlan veszélyeztetés? Hogy e minősítésnek törvényi akadálya nincsen, arra fentebb már rámutat-

[5] Vö. szerző, „Szándékosság és társadalomra veszélyesség". Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959. 122. és köv. old.

tunk. Megítélésünk szerint azonban ennek nemcsak hogy akadálya nincs, hanem ez az új törvény alkalmazásában gyakran előforduló eset lesz. A szabály szándékos megszegésének megállapítása ugyanis még nem enged egyenes következtetést a közvetlen veszélyhelyzet előidézése tekintetében fennforgó bűnösség formájára. Az elkövető pl. tudja, hogy magatartása tételes szabályba ütközik, az adott esetben és helyzetben azonban mégsem ismeri fel, hogy e magatartása közvetlen veszélyhelyzetet is teremt vagy legalábbis — e lehetőség felismerésénél — bízik a bekövetkezés elmaradásában. Minél inkább felróható a bűnös fel nem ismerés vagy a könnyelmű bizakodás, annál súlyosabb büntetés indokolt — de még mindig a gondatlan alapeset keretében. Itt sincs tehát másról szó, mint az általános minősítési elvek következetes alkalmazásáról.

A másik felmerülő kérdés arra keres választ, vajon a — gondatlan vagy akár szándékos — szabályszegés tényéből minden további nélkül lehet-e következtetést vonni a közvetlen veszélyhelyzet tekintetében fennforgó bűnösségre magára, a bűnösségi formától függetlenül. Másszóval: akiről megállapítást nyer, hogy a közlekedési szabályt gondatlanul vagy szándékosan megszegte, egyúttal megállapítást nyer-e az is, hogy a közvetlen veszélyhelyzetet bűnösen idézte elő? Ha e kérdésre igenlő választ adunk, úgy a bírói vizsgálódás rendje a következő lenne: vizsgálni kell először, hogy a magatartás szabályszegő volt-e és ha ez megállapításra kerül, már csupán azt kell vizsgálni, hogy a ténylegesen fennforgott közvetlen veszélyhelyzet tekintetében a bűnösségnek milyen *formája* terheli az elkövetőt, mert hogy abban bűnös, az már a bűnös szabályszegés tényéből következnék.

Megítélésünk szerint a vizsgálódás helyes sorrendje nem ez. Elsőként — a közvetlen veszélyhelyzet objektív fennforgásának rögzítése után — azt kell vizsgálni, hogy e közvetlen veszélyhelyzetet az adott esetben és az adott körülmények között az elkövetőnek előre lehetett-e, kellett-e látnia. E kérdés eldöntésében nagy segítséget nyújt annak vizsgálata, hogy milyen szabályt, hogyan szegett meg az elkövető. A szabályszegés tényéből, sőt bűnös voltából az előrelátás lehetősége és kötelezettsége tekintetében közvetlen következtetést nem lehet — legalábbis nem mindig lehet — levonni. Ez nem volna más, mint a tilalmazott előcselekmény minden következményének automatikus felróvása, vagyis — a versari in re illicita elvének „megújítása".[6]

Állásfoglalásunknak van egy másik, kézenfekvő indoka is. A közlekedési szabályok sajátossága, hogy általában tilalmazzák a mást veszélyeztető közlekedést. Aki tehát mást közvetlen veszélybe juttató magatartást tanúsít, pusztán ezáltal megszegi foglalkozásának egyik alapvető szabályát, attól teljesen függetlenül, hogy ezen belül még más, tételezett magatartási szabályt is megszegett-e vagy sem. Logikai abszurdum volna tehát azt mondani, hogy a bűnösség megállapítása szempontjából a szabályszegés bűnössége a döntő, amikor a helyzet éppen fordított: az elkövető gyakran azáltal és csak azáltal szegi meg foglalkozásának egyik alapvető szabályát, hogy veszélyeztet. Másszóval: *a közvetlen veszélyhelyzetet előidéző magatartás mindig szabályszegő is és emiatt a bűnösség megállapításánál elsődlegesen a közvetlen veszélyhelyzet vonatkozásában fennforgó bűnösséget kell vizsgálni.*

A vizsgálódás sorrendje tehát nézetünk szerint a következő: *a)* forgott-e fenn közvetlen veszély; *b)* az elkövető magatartása és a közvetlen veszély beállta között megállapítható-e az okozati összefüggés; *c)* terheli-e bűnösség az elkövetőt a közvetlen veszély előidézése vonatkozásában és miért; *d)* milyen bűnösségi forma terheli a közvetlen veszélyhelyzet előidézése és milyen a fennforgó szabályszegések tekintetében.

A *c)* és *d)* pontban adott szempontok természetesen a gyakorlatban elválaszthatatlanok és szorosan összefüggnek. A közvetlen veszély lehetőségének a felismerésére vonatkozó kötelezettség nagymértékben függ a tanúsított magatartás milyenségétől, attól, hogy az mennyiben volt szabályszegő és milyen szabályokat hogyan szegett meg, vajon csupán a veszély létrehozása folytán válik-e szabályszegővé („figyelmetlenül vezetett") vagy tételezett magatartási szabályt is szegett meg. A lehetséges kombinációk itt is az általános büntetőjogi elvekhez idomulnak:

a) lehetséges, hogy a közvetlen veszély előidézése nem bűnösen történt, bár a magatartás szabályszegő volt (gyorshajtás néptelen úton és a fa mögül előugró személy elütése; egyirányú utcában tilos irányban hajtás és a haladás irányától függetlenül bekövetkező gázolás stb.), az ilyen esetekben általában az okozati összefüggés hiányát szokták megállapítani, bár az objektív kapcsolat ilyenkor is megvan és csupán a felróhatóság hiányzik,[7]

b) lehetséges, hogy a közvetlen veszély előidézése gondatlanul történt, bár a szabályszegés szándékos volt (szabálytalan előzés, a belőle származó veszély közvetlenségének félre- vagy fel nem ismerésével, illetőleg elmaradásában bízással),

c) lehetséges, hogy a közvetlen veszély előidézése is és a szabályszegés is gondatlan (helytelen mérlegelés, hibás szubszumpció, „figyelmetlenség").

Van természetesen még egy eset, ezt azonban külön óhajtjuk megvizsgálni: amidőn a

[6] Mindezzel részleteiben a 2. sz. jegyzetben hivatkozott tanulmány foglalkozik.

[7] Vö. *Eörsi Gyula:* A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 145., 342. és köv. old.

közvetlen veszélyeztetés vonatkozásában az elkövetőt szándékos bűnösség terheli.

Egy kombináció mindenképpen kizárt: nem létezik szabályt nem szegő, de a közvetlen veszélyhelyzet vonatkozásában bűnös magatartás. Aki ugyanis bűnösen veszélyeztet, az bűnösen megszegett legalább egy foglalkozási szabályt is, a „ne veszélyeztess" szabályát.

Nem vitatjuk, hogy a gyakorlatban a tételezett foglalkozási szabály megszegéséből és az ehhez járuló konkrét szituáció elemzéséből a legtöbb esetben megállapítható a közvetlen veszély előre láthatósága, illetőleg az ilyen előrelátás kötelezettsége. Ez azonban nem ad alapot arra, hogy ezt a tételt megdönthetetlen vélelem formájában állítsuk fel, mert ez a bűnösségi elvnek mondana ellent. Emellett az előrelátás lehetősége, illetőleg kötelessége még mindig nem ad választ a bűnösség formáját illetően. A káros eredmény előrelátása ugyanis — a Btk. 16. és 17. §-aira figyelemmel — csupán egyik eleme a bűnösségnek és annak szándékos vagy gondatlan jellegét egy további mozzanat, az akarati mozzanat (az eredmény kívánása, az abba belenyugvás vagy az elmaradásban bízás) dönti el véglegesen. Ezt az elvet érvényesíti következetesen a Btk., amikor a veszélyeztetés körében is különböztet gondatlan és szándékos büntetti alakzat között.

A Btk. akkor, amikor a veszélyeztetési bűntettnek szándékos alakzatát is felvette a tényállások közé, állást foglalt abban a vitakérdésben is, vajon az élet és testi épség, mint tárgy vonatkozásában létezhetik-e szándékos veszélyeztetés vagy az mindenkor az életet vagy testi épséget sértő (ölési, testi sértési) cselekmény kísérlete is egyúttal. Az állásfoglalás nem csupán a tárgyalt, hanem más szakaszokból is kitűnik, így pl. a 196., 197. és 201. §-ból is. Eszerint az életet vagy testi épséget közvetlenül veszélyeztető cselekmény csak akkor lesz az ölési (testi sértési) cselekmény kísérlete, ha az elkövető szándéka a közvetlen veszélyen túl, a halál (sérülés) tényleges bekövetkezésére is kiterjed, enélkül viszont adott esetben a szándékos veszélyeztetés állapítható meg.[8] Ezen túlmenően azonban a törvény indokolása csak két útbaigazítást ad a minősítés kérdéseit illetően: az egyik abban áll, hogy szándékos veszélyeztetésnél a szabályszegés is csak szándékos lehet, a másik pedig a szándékos veszélyeztetés kivételes jellegére történő utalás. Tekintsük át az előreláthatóan felmerülő további kérdéseket is.

Mint mondottuk, a Btk. indokolása — összhangban az általános büntetőjogi alapelvekkel — külön is kiemeli, hogy a szándékos alakzat csak akkor állapítható meg, ha a cselekmény a szabályszegés vonatkozásában is szándékos volt. Azt jelenti-e mármost ez az állásfoglalás, hogy csak valamely konkrét, tételezett foglalkozási szabály szándékos megszegése esetén jöhet szóba a szándékos változat szerinti minősítés? Ha ezt jelentené, akkor a foglalkozási szabályban való tévedés, sőt a foglalkozási szabály nem-ismerése is — a tévedést szabályozó 24. § rendelkezéseire figyelemmel — eleve csupán a gondatlan alapeset szerinti minősítést tenné lehetővé. Lényegében tehát éppen úgy a szándékos és gondatlan szabályszegés elhatárolásának kérdésével kerülnénk szembe, mint ahogyan — a helyes minősítés érdekében — az eddigi bírói gyakorlatnak ez volt az egyik fő problémája. A KRESz rendelkezéseinek az ismeretében azonban egy másik értelmezési lehetőség adódik. Hivatkoztunk már arra, hogy a mások veszélyeztetésének tilalma — általános érvényű foglalkozási szabály a közlekedésben. Aki viszont szándékosan veszélyeztet, szükségképpen megszegi ezt az általános foglalkozási szabályt, mégpedig ugyancsak szükségképpen mindig szándékosan is szegi meg, hiszen a magatartás veszélyeztető jellegének felismerése és annak kívánása, illetőleg az abba való belenyugvás éppen ezt jelenti. Megítélésünk szerint tehát a szándékos alakzat valamely konkrét foglalkozási szabály szándékos megszegése nélkül is megvalósul, ha — és ez a lényeg — a közvetlen veszélyhelyzet előidézése vonatkozásában az elkövetőt szándékos bűnösség terheli, mert ez egyúttal egy — bár általános jellegű — foglalkozási szabály szándékos megszegését is jelenti. Példaképpen elegendő talán arra hivatkozni, hogy az egyébként szabályszerűen közlekedő járművezető részére semmilyen konkrét szabály sem írja elő, hogy az úttesten szabálytalanul haladó vagy tartózkodó gyalogjáróval szemben milyen magatartást kell tanúsítania. Ennek ellenére, ha az ilyen gyalogjáró közvetlen veszélybe hozása elkerülhető és a közvetlen veszélyhelyzetet a járművezető szándékosan idézi elő („Majd megtanul szabályosan közlekedni, ha jól megijesztem!"), a veszélyeztető bűntett szándékos alakzata megállapítható, nem is szólva arról, hogy halál vagy sérülés bekövetkezése esetén a szándékos alakzathoz fűződő további minősítő körülmény forog fenn. Ugyanez a helyzet a szabály nem- vagy félreismerésére, téves alkalmazására való hivatkozásnál, ha ennek ellenére a közvetlen veszélyhelyzet szándékos előidézése az elkövető terhére megállapítható. A „Ne veszélyeztess!" általános parancsa ugyanis minden konkrét részletjogszabályt, más magatartási normát háttérbe szorít, ahhoz képest minden más szabály másodlagos jelentőségű. Minden járművezető tudja is, hogy „szabályszerű magatartással" sem szabad veszélyeztetni, illetőleg hogy a mást veszélyeztető magatartás sohasem szabályszerű.

A mondottakból tehát az következik, hogy *a veszélyeztetés bűntettének elkövetése akkor szándékos, a cselekmény a szándékos eset szerint akkor minősíthető, ha a közvetlen veszély létrehozásának a vonatkozásában az elkövetőt*

[8] Részletes kifejtését ld. a 2. sz. jegyzetben hivatkozott tanulmányban.

szándékos bűnösség terheli. Ilyen esetben ugyanis egy foglalkozási szabályt is eleve szándékosan szegett meg. Az pedig, hogy ezen felül milyen más, konkrét foglalkozási szabályt és a bűnösség melyik formájával szegett meg, a büntetéskiszabás rendjén értékelhető, de természetesen nem elhanyagolható fontosságú kérdés.

Kíséreljük meg most a válaszadást arra az önként felmerülő további kérdésre, hogy a közvetlen veszély létrehozásában viszont mikor, mely esetben terheli az elkövetőt szándékos bűnösség? A Btk. 16. §-a szerint a magatartás — előre látott — következményeinek a kívánása, illetőleg az e következményekbe való belenyugvás alapozza meg a szándékos bűnösséget. Aki tehát azt, hogy magatartása közvetlen veszély előidézésére alkalmas, tudja, és a veszély előidézését kívánja vagy abba belenyugszik, a veszélyeztetés bűntettét elvben szándékosan elkövette. Az „elvben" szócska nem véletlenül szerepel e tételben. A Btk. 17. §-a szerint ugyanis aki előre látja magatartásának a következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában, már emiatt csupán gondatlanul bűnös. Ha tehát valaki egy adott közlekedési szituációban a közvetlen veszély bekövetkezésének csupán lehetőségét — vagy akár bizonyos mértékig a valószínűségét — látja előre, a tényleges bekövetkezés elmaradásában még mindig bízhatik, „könnyelműen" meg még inkább bízhatik. A 17. § rendelkezésének alkalmazása szempontjából teljesen közömbös, hogy ez a könnyelmű bizakodás többé-kevésbé megalapozott óhaj volt-e vagy a „cselekvésre indító motívum". A közlekedés körében pedig a legtöbb esetben minden további nélkül védekezhetik azzal az elkövető, hogy — a saját ügyességében vagy a körülmények kedvező alakulásában bízva — meg volt győződve arról, hogy a lehetőségből nem lesz ténylegesség: a közvetlen veszély — annak lehetséges vagy valószínű volta ellenére — mégsem fog beállni. Ebből folyóan az eventuális szándékkal történő közvetlen veszélyeztetés megállapítása — bár elvben nem zárható ki — kevéssé praktikus eset.

Van azonban két olyan eset, amikor a szándékos veszélyeztetés vitathatatlanul megállapítható, illetőleg csakis az állapítható meg. Az egyik eset a célzatosan, illetőleg egyenes szándékkal elkövetett veszélyeztetés. Aki a közvetlen veszélyhelyzet létrehozását kívánja, tehát éppen azért cselekszik, hogy ilyen helyzet létrejöjjön, nem vitásan szándékosan veszélyeztet. Ilyen eset — bármennyire is valószínűtlennek hangzik — nem egyszer adódik és a legtipikusabb, elméletinek tűnő példát rá a magyar bírói gyakorlat is észlelte.[9] A másik eset az irodalomban dolus principalisnak nevezett szándékfajta. Ez annyit jelent, hogy a közvetlen veszélyhelyzet tényleges bekövetkezését az elkövető biztosan tudja, azt elkerülhetetlennek tartja, mégis cselekszik. Magatartása ilyenkor sem vitásan szándékos. Előfordulásának lehetőségét illetően megint csak elegendő a magyar bírói gyakorlatra hivatkozni.[10] Az egyenes és a „principális" szándékkal megvalósított veszélyeztetési cselekmények tehát azok, ahol a szándékos minősített eset alkalmazása gyakorlati jelentőséghez jut és vezet egyedül helyes eredményre.

A mondottakból és a törvény indokolásából egyaránt következik, hogy a szándékos veszélyeztetés a közlekedés körében atipikus, súlyosan kriminális magatartás, amelyet a minősítés rendjén is teljes határozottsággal el kell választani a tipikus gondatlan változattól. A gondatlanság bármilyen fokú, felelőtlenségre mutató és felháborító esete sem lehet alap — a súlyosabb büntetés alkalmazási lehetősége érdekében — a határok elmosására, mert ez a szándékosság és a gondatlanság különtartásának jól megfontolt kriminálpolitikai elvét tenné semmivé. Az a körülmény tehát, hogy a Btk-ban szándékos és gondatlan változat egyaránt szerepel, nem az eddigi tudatos — gondatlan esetpár mechanikus átvétele vagy valamiféle átalakítása. Ellenkezőleg, minőségileg uj megoldást jelent. Abból a felismerésből indul ki, hogy a közvetlen veszélyhelyzet, mint káros eredmény előidézése tekintetében a bíróság elé kerülő esetek majdnem mindegyikében gondatlan bűnösség terheli az elkövetőt, a gondatlan veszélyeztetés a tipikus, a gyakorlati, az átlagos eset. Az természetesen lehetséges, hogy ezen belül a szándékos szabályszegéssel megvalósított gondatlan veszélyeztetés lesz ezután is többségben megállapítható, mint ahogy a bírói gyakorlatban eddig is a szabályszegés bűnösségi alakzata szerint elhatárolt „tudatos veszélyeztetési" esetek voltak túlsúlyban. Ez azonban az új Btk-ban csak büntetéskiszabási és nem minősítési kérdés, a szándékos alakzat pedig csupán azért került kodifikálásra, hogy a rendkívüli, az atipikus, de mégis előfordulható eseteket is értékelni lehessen. A helyes alkalmazás mellett ezért meggyőződésünk szerint az eddig „tudatos veszélyeztetésnek" tekintett bűntettek túlnyomó többsége a 258. § (1) és (2) bekezdése szerint fog minősülni és a (3) bekezdés szerinti minősítés éppoly ritka lehet csupán, mint amilyen ritka — szerencsére — a szándékosan közvetlen veszélyhelyzetet előidéző közlekedési huligán.

A 258. § (2) bekezdés, illetőleg a (3) bekezdés megfelelő fordulatai az eddig tárgyalt rendelkezésekkel szemben aligha fognak változást eredményezni a bírói gyakorlatban. A minősítés alapelvei már a III. Bn. alkalmazása során teljes határozottsággal kikristályosodtak. Nyilvánvalóan az új törvény alkalmazása során sem

[9] Ld. pl.: BH. 559. sz.

[10] A Legfelsőbb Bíróság B. törv. V. 157/1959. sz. ítéletében megállapított és számos más, hasonlóan értelmezhető tényállás.

kerülhet sor a tényleges sérelem bekövetkezése által minősített esetek megállapítására, ha bizonyított, hogy az elkövető szándéka ezekre is kiterjedt, mert ekkor a sértési (ölési, testi sértési stb.) cselekmény kísérlete vagy befejezett alakzata volt eddig is a helyes minősítés. Minden más esetben a gondatlan emberölésnek, illetőleg testi sértésnek egy, a foglalkozás körében tanúsított és ezért fokozottan büntetést érdemlő gondatlanság által minősített esetéről van szó, aminek következményeit a Btk. a büntetési tételek meghatározásánál levonja. A veszélyeztetés és az abból fakadó sértés vonatkozásában a bűnösségi formák természetesen különbözhetnek, sőt — gondatlan veszélyeztetés kapcsán — az is lehetséges, hogy a bekövetkező sérelem tekintetében a bűnösség nem állapítható meg, mert annak beállása a veszélyt előidéző magatartásnak nem volt előreláthatóan adekvát következménye. Mindez azonban a bírói gyakorlatban alapos kimunkálást nyert, ezért ezúttal bővebb taglalását nem látjuk indokoltnak.[11]

A továbbiakban indokolt néhány olyan minősítési problémával is foglalkozni, amelyeket a 258. §-nak más bűncselekményekkel való találkozásai, tehát a halmazati esetek vetnek fel.

A közúti közlekedés körében legelsősorban is kézenfekvő a Btk. 192. §-ának (közlekedés biztonsága elleni bűntett) és a tárgyalt életet, testi épséget veszélyeztető bűntetti tényállásnak a találkozása. Az olyan magatartások elbírálásával kapcsolatosan, amelyek látszólag mindkét tényállást kimerítik, a Btk. indokolása csupán a 192. §-nál tesz utalást. Az indokolás szerint a 192. § alá vonható cselekmény elkövetési tevékenysége rendszerint olyan, mely az élet és testi épség veszélyeztetésével együttjár, majd kifejti, hogy a kétféle minősítési lehetőség konkurrenciája esetén az lép előtérbe, amelyik súlyosabb büntetés lehetőségével jár. Az utóbbi nézetre felhozott példa azonban arról győzi meg az olvasót, hogy ezt a kérdést indokolt behatóbban is megvizsgálni. Az indokolás ugyanis arra hivatkozik, hogy pl. halálos eredmény bekövetkezése esetén nem a 192. § és a gondatlan emberölés halmazatát, hanem a 258. § (2) bekezdés b) pontját kell alkalmazni. Felmerül tehát a gondolat: *más* esetben miért kellene a 192. §-t alkalmazni, miért abból indul ki az indokolás, hogy a 192. § volna az elsődleges? Annál kevésbé lehet ez a kiindulás, mert a 192. § büntetési tételei — egy kivétellel — legalább is egyenlőek a 258. §-ban foglaltakkal, sőt, miután a 258. § mellett a társadalmi tulajdon gondatlan rongálását is meg lehet adott esetben halmazatban állapítani, a 192. § pedig ezt kizárja: annál esetenként enyhébbek is. Mindez azt a benyomást kelti, hogy az indokolás itt sommásan intéz el egy olyan minősítési problémát, amelyik a törvény egész rendszeri felépítéséből, az összefoglalt tényállások széleskörű alkalmazásából és a specialitás eseteinek gondos leméréséből adódóan más gyakorlat kialakítását igényelné. A sommás elintézés helyett tehát kíséreljük meg módszeresen szemügyre venni az előfordulható változatokat.

Az első változatba azok az esetek vonhatók, amidőn a bűncselekmény elkövetője foglalkozást gyakorló személy, aki a foglalkozása szabályainak a megszegésével idézi elő a káros eredményt. A közúti közlekedésben ilyen személy lehet — a 258. § (4) bekezdésére figyelemmel — a járművezető, nevezzük ezért az első változat alanyát a rövidség kedvéért csak így. A járművezető először is mindig megsérti a foglalkozása szabályát, ha a közúti közlekedés biztonságát bármi módon veszélyezteti. Ez kitűnt a fentebb mondottakból. Nála tehát a foglalkozási szabályszegés fenn- vagy fenn nem forgása nem elválasztó kritérium mindaddig, amíg a cselekményt *mint* járművezető valósítja meg. Ha foglalkozási szabályszegése — akár az általános tilalom megszegése, akár konkrét magatartási, pl. forgalmi, manőverezési szabály megszegése is ez — az életre, testi épségre közvetlen veszélyt idéz elő, magatartása tehát mindig a 258. § szerint minősül, mert — ez a tényállás éppen erre az esetre készült és így szükségképpen a specialitás viszonyában van a 192. §-sal. A halmazat is kizárt ennek folytán.

A második változatnál a járművezető megszegi ugyan a foglalkozása szabályát, de ebből az életre, testi épségre közvetlen veszély nem származik. Lehetséges-e, hogy ebben az esetben magatartása a 258. § szerint nem, de a 192. § szerint minősülhet? Az indokolás — más vonatkozásban — arra hivatkozik, hogy a súlyos baleset veszélye már a 192. § alapesetének a tényállásában is benne rejlik; „másként a közlekedés biztonságának a veszélyeztetése nem értelmezhető". Ha ez így van, akkor az élet, testi épség veszélybe kerülése nélkül a közlekedés biztonságának a veszélyeztetése sem állapítható meg, illetőleg a kétfajta veszélyhelyzet között csupán az életet, testi épséget fenyegető veszély közvetlensége marad a választóvonal. A 258. § megvalósulásához ugyanis közvetlen veszély kell, míg a 192. §-ban a „közlekedés biztonságának veszélyeztetése" értelmezhető volna úgy is, hogy a súlyos baleset veszélye csupán veszély, de nem közvetlen veszély az élet vagy testi épség vonatkozásában. A veszély közvetlensége azonban egy egészen más vonatkozásban képez határvonalat. Állandó és megváltoztatást aligha igénylő bírói gyakorlat az, amelyik a veszély közvetlenségének a hiányában a foglalkozási szabályát megszegő járművezetőt csupán szabálysértés címén látja felelősségre vonhatónak. Eleve lehetetlen volna tehát egy olyan álláspont, amelyik a közvetlen veszélyt elő nem idéző foglalkozási szabályszegést a jövőben nem szabálysértésnek, hanem a 192. § szerinti bűntettnek tekintené. A foglalkozási szabályszegés általában — több-keve-

[11] A mondottak részletesebb kifejtését ld. a 2. sz. jegyzetben hivatkozott tanulmányban.

sebb mértékben, közelebbről vagy távolabbról — veszélyezteti a közlekedés biztonságát. Így azután a KRESz-ben tételezett szabálysértéseknek aligha maradna „élettere".

A harmadik változatként az az eset adódik, amidőn foglalkozás gyakorlójának nem tekinthető személy — a 258. § (4) bekezdésére tekintettel nevezzük egyszerűen gyalogjárónak — a közlekedés szabályait megszegve veszélyezteti a közlekedés biztonságát. A gyalogjáró a 258. §-ban foglalt bűntettnek nem lehet alanya. Az indokolás kifejezetten hivatkozik erre és kifejti, hogy magatartása adott esetben gondatlan emberölésnek, testi sértésnek lesz tekinthető. Miért nem hivatkozik az indokolás a 192. § szerinti minősítés lehetőségére is? Azt hisszük, ennek oka kézenfekvő: mert ezt a lehetőséget a törvény ki óhajtja zárni.

A negyedik változatban ahhoz, hogy az első három változatból levonható tanulságok hasznosításával a 192. § alkalmazásának esetét végre előállíthassuk, egy lényeges elemet kell — az eddig megvizsgált esetek mindegyikében szerepelt elemek közül — kihagyni. Ez az elem pedig — a közúti közlekedésben résztvevőkre e minőségükben vonatkozó közlekedési szabályok megszegése. Ha ugyanis ezeket járművezető szegi meg, ez a foglalkozási szabályok megszegése és közvetlen veszély esetén a 258. § szerint, egyébként pedig szabálysértésként minősül. Ha viszont e szabályoknak gyalogjáró nem tesz eleget, a 258. § indokolásából kitűnően csak szabálysértést követ el és csak a tényleges károsító eredményért — ölés, testi sértés — felel erre is kiterjedő gondatlansága esetén. Aki tehát rongál, akadályt helyez el, megtévesztő jelzést ad és ezáltal a közlekedés biztonságát veszélyezteti, a 192. §-ba ütköző cselekményt hajt végre, *ha* a rongálás, akadály-elhelyezés stb. nem valamely konkrét közlekedési szabály megszegésének, nem a közlekedési tevékenységnek a következménye.

Az előző három változatnál alapul vett kizárásos módszer mellett pozitív irányú okfejtéssel is el lehet jutni a negyedik változatnál leszögezett állásponthoz. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy a 192. § tényállása az elkövetési magatartások felsorakoztatásánál egyértelműen kerüli a közlekedési szabály megsértésének említését és elejét veszi a tényállás közvetett kiterjesztésének is. A „más *hasonló* módon" történő elkövetésre utalás nemcsak a példálózóan felsoroltakhoz hasonlóan veszélyes, hanem jellegükben is hasonló más elkövetési magatartást igényel. A „hasonló mód" pedig itt nem lehet egyéb, mint a biztonságnak kívülről jövő, a forgalmi rend szabályain, a közlekedési magatartáson (járművezetés, gyalogközlekedés) kívül eső erőszakos beavatkozással való veszélyeztetése, lényegében a szabotázs-szerű (rongáló, útcsapdát állító, országúton kötelet kifeszítő, hamis jelzéssel a lezárt, veszélyes útszakaszra csalogató és más, számtalan változatban előfordulható, de jellegben mindig azonos) magatartások tanúsítása.

És itt hadd mutassunk rá még egy alapvető különbségre a jelenlegi és a jövőbeni joghelyzet között. Amikor az indokolás helyeslően idézi a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát, amelyik nem engedett halmazatot megállapítani a közlekedés veszélyeztetése és az életet vagy testi épséget veszélyeztető bűntett között, nem tér ki erre a különbségre. A BHÖ. 172. és 174. pontjába felvett bűntett ugyanis az elkövetési magatartást illető minden megszorítás *nélkül* fenyegeti büntetéssel a közlekedés veszélyeztetését. A BHÖ. 374. pontjába felvett bűntettel tehát gyakorlatilag mindig halmazatba kerülhetett volna. A Btk. 192. §-a azonban nem a BHÖ. 172. pontjának az átvétele, hanem teljesen új és *más* tényállás. Nem általában a közlekedés biztonságának a veszélyeztetését pönalizálja, hanem bizonyos, jól körülírt és példálózással is érthetővé tett, speciális magatartásfajtákat tilalmaz. Ebből folyóan a két tényállás konkurrenciájának esetőségei is egészen mások. Miután pedig e találkozás lehetőségére csak a 192. §-nál, de nem a 258. §-nál utal az indokolás, megítélésünk szerint a jelenlegi joghelyzethez képest eltérő elbírálás szükségessége adódik és meg kell állapítani, hogy a 258. § és a 192. § a minősítés tekintetében ugyanazon cselekményre nézve egymást kizárják.

A kifejtetteket összefoglalva úgy látjuk, hogy *a közlekedés rendjét, a forgalmat és a közlekedők magatartását szabályozó, a KRESz-ben tételezett normák megszegésével a közúti közlekedés biztonságát veszélyeztető magatartás nem minősíthető sohasem a Btk. 192. §-a szerint.* Ha e normákat járművezető szegi meg, magatartása — az életet, testi épséget közvetlenül veszélyeztető helyzet előidézése esetén — a 258. § szerint minősül. A közlekedés körében alkalmazva a 258. § nem kétségesen — az életen és testi épségen felül — a közlekedés biztonságát, mint jogilag védendő érdeket is oltalmazza. A közvetlen veszély hiányában a járművezető cselekménye szabálysértés. Ha a közlekedés normáit gyalogjáró szegi meg, magatartása mindig szabálysértés, a tényleges sérelmek okozásáért pedig (halál, testi sértés) az általános büntetőjogi szabályok szerint felelhet. *A 192. § szerint annak a cselekménye minősül, aki nem a közlekedésben való részvétellel jellemzett minőségében, nem a közlekedési szabályok megszegéséből fakadóan, hanem mint „extráneus", a tényállásban meghatározott jellegű cselekmények valamelyikével veszélyezteti a közlekedés biztonságát.*

Sorakoztassunk fel erre egy-két példát:

A gépkocsiban egyedül ülő járművezető gyorshajtás következtében járművével felborul és az összetört gépkocsi forgalmi akadályt idéz elő. Ha más élete vagy testi épsége közvetlen veszélybe nem került és a járművezető ittas sem volt, magatartása szabálysértés és beáll az anyagi kárért való felelőssége.

A gyalogjáró szabálytalanul rohan át az úttesten és fellöki az arra haladó motorkerékpárost. Cselekménye sérülés vagy halál bekövetkezésének elmaradása esetén szabálysértés és a gyalogjáró felel az anyagi kárért, adott esetben pedig a gondatlan emberölés vagy testi sértés elkövetője lehet.

A kocsiját őrizetlenül hagyó fuvaros megvadult lovai a kocsival nekirohannak a végállomáson üresen álló trolibusznak és azt megrongálják. Szabálysértés és kártérítés.

A figyelmetlen gépkocsivezető az irányjelző kintfelejtésével veszélyezteti a közlekedés biztonságát, de életet vagy testi épséget közvetlenül veszélyeztető helyzet nem állott elő. Szabálysértés.

A járművezető járművéről szögeket szór az úttestre, hogy a mögöttes forgalmat megakadályozza. A 192. § szerinti bűntett.

A gyalogjáró eloltja az úttesten keletkezett nyílást határoló piros lámpákat. A 192. § szerinti bűntett.

Az autóbuszvezető hibás fékkel indul ki a forgalomba és a lejtőn lévő végállomásról az üres autóbusz senkit sem veszélyeztetve legurul és összetörik. Szabálysértés és kártérítés. De: az autóbuszvezető váltótársa bosszantására megrongálja a fékberendezést és a fenti eset így áll elő. Cselekménye a 192. § szerinti bűntett.

És így tovább. A példák számát bővíteni lehetne és ki lehetne térni a járművekkel kapcsolatban nem vezetői, hanem más (szerelői, javítói stb.) tevékenységet foglalkozásszerűen gyakorló személyek cselekményeinek az elbírálására is. A lényeg azonban, amit a példák felsorakoztatásával is alá kívántunk húzni, az, hogy megítélésünk szerint a minősítés rendjén a specialitás elvének kellene — szemben az eddigi, de hangsúlyozzuk: alapjában eltérő jogszabályi helyzeten alapuló gyakorlattal — következetesen érvényesülnie.

Nem tartozik témánk keretébe a Btk. 193. §-a szerinti minősítésnek a kérdése. Annyit azonban meg kell mondanunk, hogy a fentiekben végigvezetett okfejtést a 193. és a 258. § találkozásának az eseteire is alkalmazhatónak véljük. Ezt a meggondolást látszik alátámasztani az indokolásnak az a mondata is, amelyik a 193. §-nál arra utal, hogy a tényállásban a BHÖ. 175. pontjából „az, ami nem tartozik a javaslat 258. §-ába", benne van.[12] A 175. pontban pedig csak egy olyan fordulat van, amelyik nem esik — ezek szerint — a 258. § alá: az árukat a megrongálás veszélyének kitevő alkalmazott cselekménye. Ha pedig az indokolás a 175. pont helyett egyáltalán lehetségesnek tartja a 258. § alkalmazását — amelyre az idézett mondat világosan utal —, aligha volna tartható egy olyan álláspont, amelyik az *enyhébb* esetet (ti. csak dolgok veszélyeztetését) vonná a 193. § *súlyosabb* rendelkezései alá, a súlyosabb esetet (ti. az élet, testi épség veszélyeztetését, tehát a személyekét) pedig a 258. § enyhébb szankciói alapján minősítené. Itt is tehát az extráneus erőszakos cselekményei kívánkoznak egyértelműen a 193. § alá, míg a foglalkozási szabályok által kötött alkalmazott nem szabotázs-jellegű, a 193. § elkövetési magatartásainak a körébe sem tartozó, tipikusan gondatlan cselekményeinél a 258. § enyhébb szankciói talán — a fegyelmi elbánásra, foglalkozástól eltiltás lehetőségére stb. tekintettel — nem is indokolatlanok.

Térjünk át ezek után egy további halmazati problémára. Sajnálatos, hogy az életet vagy testi épséget veszélyeztető bűntett még mindig gyakran jár együtt a baleset áldozatának cserbenhagyásával. A Btk. a 259. §-ban új tényállást ad ez utóbbi bűntett vonatkozásában is. Nem érinti ugyan szorosan a témánkat, mégis kiemeljük: a 259. § tényállása alapján — figyelemmel az indokolásra is — új állásfoglalásokra lesz szükség abban a vonatkozásban, hogy lehet-e a jövőben a baleset színhelyéről történő eltávozást cserbenhagyásként vagy kísérleteként minősíteni, ha a balesetet szenvedett személy nem szorult segítségre. Igaz ugyan, hogy az indokolás utal a jelenlegi bírói gyakorlatra, amely a segítségnyújtás tekintetében meggyőződést, illetőleg segítség-felajánlási kötelezettséget ró a balesetet előidézőre. Ez és a tényállásba a „balesetet szenvedett személy" kitételnek a felvétele azonban csak azt oldja meg, hogy ne lehessen azzal védekezni: az elkövető azt hitte, hogy nem történt sérülés. Az ilyen védekezés természetesen a jövőben még kevésbé mentesít, mint eddig, ahol a tényállás — a sérültre, illetőleg áldozatra utalással — nem teremtett teljesen világos helyzetet. Az indokolás azonban a továbbiakban azt is kiemeli, hogy jogtárgyveszélyeztetés hiányában nem állapítható meg a bűntett, ha a balesetet szenvedett személy — sérülésének jelentéktelensége vagy a rögtön beállott halál stb. folytán — nem szorult segítségre. Az állásfoglalások érdemi alapját megítélésünk szerint a jogtárgyveszélyeztetés fogalma nyújthatja majd. A probléma részleteire azonban ez alkalommal nem kívánunk kitérni, csak jelezni óhajtottuk azt.

Ami most már a 258. és a 259. §-ok találkozásának az eseteit illeti, a halmazat természetesen minden további nélkül megállapítható. A minősítés tekintetében csak azt lehetne kiemelni, hogy miután a 259. § (3) bekezdése a súlyosabb büntetést első fordulata szerint csak a gondatlan, vagy vétlen magatartást tanúsítóra rendeli alkalmazni, a közlekedési balesetet okozó személyek cselekményét mindig az utolsó fordulat szerint kell minősíteni. A közlekedésben résztvevők ugyanis vagy foglalkozásuknál fogva — mint járművezetők —, vagy „egyébként" — a KRESz általános rendelkezése folytán — mindenkor kötelesek a segítségnyújtásra. Ezért feleslegesnek tűnik azzal foglalkozni, hogy az adott esetben a balesetet előidéző magatartás — a szabályszegő magatartás — gon-

[12] Vö. Btk. 328. old.

datlan, vétlen vagy szándékos volt-e, hanem célszerűbbnek látszik minden esetben a (3) bekezdés utolsó fordulatára hivatkozó, egységesen alkalmazott súlyosabb minősítés a közlekedési balesetet okozó személyek vonatkozásában.

Egy további minősítési probléma merül fel a 258. § szerint minősülő bűntett és a társadalmi tulajdont sértő bűntett, a társadalmi tulajdon gondatlan megrongálásának a konkurrenciája esetén. A Btk. 302. §-ának (4) bekezdése a társadalmi tulajdon gondatlan megrongálását változatlanul pönalizálja és így e találkozásra — figyelemmel a közúti közlekedésben nagy számban résztvevő olyan járművekre, amelyek társadalmi tulajdonban vannak — igen gyakran sor kerül. A halmazati szabályok a minősítés kérdését problémamentesen megoldják akkor, amikor a 258. § szerinti bűntett megállapítására kerül és ahhoz járul halmazatban a 302. § (4) bekezdése szerinti bűntett. Annál inkább jelent gyakorlati problémát a 302. § (4) bekezdésének a léte azokban az esetekben, amidőn a foglalkozási szabályok megszegéséből nem származik az életre vagy testi épségre közvetlen veszély, a társadalmi tulajdonban azonban kár keletkezik. Máshelyütt[13] már utaltunk arra, hogy ez az eset nem valamiféle elméleti kategória, hanem igan gyakran előfordul. A közvetlen veszély fogalmának egyedül helyes szűk értelmezése esetén ugyanis — aminek a kérdésére alább még röviden külön is kitérünk — nem tartozik a ritkaságok sorába az olyan baleset, amelyik anyagi kárral jár anélkül, hogy akár sérülés, akár pedig annak a közvetlen veszélye beállana. A parkírozóhelyre történő helytelen beállás vagy az onnan óvatlanul való kihaladás, a követési távolság be nem tartásának enyhe esetéből származó jelentéktelen mértékű járműösszecsúszás, a lassan haladó járművek ütközése vagy akár az olyan jármű megrongálódása, amelyben a vezetőn kívül senki más sem ül és a rongálódás körülményei sem veszélyeztettek mást: mind olyan esetek, amelyekben anyagi kár keletkezik, életre vagy testi épségre azonban közvetlen veszély nem származik. A foglalkozási szabályszegés értékelése terén a felelősség fokozódása megoldott kérdés és az egyes értékelési formák határvonala is világosan meg van húzva: a szabályszegés önmagában — súlyosabb vagy enyhébb — szabálysértés, amelyért bírság jár, ha pedig a szabálysértés közvetlen veszélyt idézett elő, ehelyett a büntetőjogi felelősség, a 258. § szerinti minősítés lép előtérbe. Ezt a fokozatosságot, amelyik a büntetőpolitikai elvekkel összhangban tesz különbséget az eltérő veszélyességű magatartásformák között, lényegében kiküszöbölné a példaszerűen említett magatartásoknak a 302. § (4) bekezdése szerinti értékelése. A felelősségi fokozatok ebben az esetben egy közbeeső lépcsőfokkal bővülnének s a szabálysértés és a veszélyeztető bűntett közé beékelődnék az életet, testi épséget közvetlenül nem veszélyeztető, de anyagi kárt okozó magatartás. Megítélésünk szerint erre a közbeeső felelősségi formára a közúti közlekedés terén szükség nincsen. A jelentéktelen, közvetlen veszélyt elő nem idéző esetekben a büntetőjog eszközeivel való fellépés eltúlzott és a szabálysértési értékelés — megfelelően egyéniesítve — elegendőnek látszik. Az ilyen esetekben döntő — és a reparáción kívül kellő visszatartó hatást is kifejtő — intézkedés a polgári jogi kártérítés. A kártérítési szabályok lényegében amúgy sem különböznek akkor, ha a kárt szabálysértés, vagy ha gondatlan bűntett is okozta, a kár egészének vagy meghatározott mértékének a megtéríttetése tehát egyaránt biztosítva van.[14]

A mai joghelyzetben a most kifejtettekkel ellentétes állapot — hogy ti. a szabálysértési értékhatárt meghaladó anyagi kár esetén akkor is a társadalmi tulajdon gondatlan megrongálásának a bűntettéért felel az elkövető, ha magatartása közvetlen veszélyt nem okozott — számos visszás következménnyel jár. Minden ilyen esetben először is el kell rendelni a nyomozást, függetlenül attól, hogy már a helyszín adatai alapján megállapítható egyébként, hogy a magatartás büntető úton történő elbírálására szükség nincsen. Utána következik a Btá. 56. §-a szerinti megszüntetés, ahol az utak újra különválnak és a közlekedési szabályszegés elindul a szabálysértési elbírálás útjára, a társadalmi tulajdon gondatlan rongálása pedig lényegében a megszüntetésben megnyilvánuló rosszallással elintézést nyer. Mindez tulajdonképpen — a büntető eljárás vonatkozásában — puszta adminisztráció, amelyből az érintett delinquensnek nem is sok jut a tudomására, de ha jut is, annak érdemét aligha érti meg. A további változatokra azután — kisebb súlyú bűntettként történő értékelés, elbírálás a társadalmi bíráskodás útján stb. — nem is óhajtunk kitérni, mert ennyiből is könnyen elképzelhető a kialakítható variációk száma és bonyolultsága.

A kérdés érdeme mellett tehát praktikusan is helyesebbnek látszanék egy olyan megoldás, amelyik a társadalmi tulajdon gondatlan megrongálását a foglalkozási szabályok megszegésével előidézett közlekedési balesetek ügyében csak abban az esetben tekintené bűntettnek, ha a cselekmény egyébként is bűntetti elbírálásra kerül, vagyis gyakorlatilag a 258. § vagy a 194. § szerint is minősül. Minden más esetben — amikor tehát a foglalkozási szabályszegés csupán szabálysértésnek tekinthető — elegendő volna a gondatlan rongálást is az egységes szabálysértési elbírálás körébe bevonni és a kár-

[13] Vö. szerző előadását az I. Országos Közúti Közlekedési Jogi Konferencián: „A közúti közlekedéssel kapcsolatos bűncselekmények egyes jogi problémái". Kiadja a MJSz Somogy megyei Szervezete, Kaposvár, 1961. 109. és köv. old.

[14] Ld. a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának a BH. 1961. évi 5. számában 147. sz. alatt közölt állásfoglalását.

térítési útra bízni minden egyebet. Kívánatos volna, ha sor kerülne e kérdés jogszabályi rendezésére, enélkül ugyanis a vázolt iránynak megfelelő, az eljárást gyorsító és érdemben is kielégítő megoldást nyújtó gyakorlat aligha alakulhat ki.

Befejezésül még két kérdést kívánunk érinteni, anélkül természetesen, hogy ezzel a 258. § szerinti minősítések valamennyi felvetődhető problémáját kimerítettük volna vagy akár csak meg is kíséreltük volna a teljességre törekvést.

Elsőként csupán röviden kívánunk utalni arra, hogy a Btk. 258. § (3) bekezdése szerinti minősítés (szándékos veszélyeztetés) azokban a ritka esetekben, amikor azt a kifejtettek értelmében alkalmazhatónak látjuk, nem okoz érdemi eltérést a kártérítési felelősség kérdésének az elbírálásában sem. Igaz ugyan, hogy az e bekezdés szerinti minősítés — szándékos bűntett létrejöttét deklarálja. Azonban a Ptk. 348. § (1) bekezdésének az alkalmazása szempontjából a kárt az elkövető ebben az esetben sem szükségképpen szándékosan okozta, mert a bekövetkező tényleges sérelem vonatkozásában a bűnösség megállapítására azonosak a szabályok, akár az élet vagy testi épség, akár a társadalmi tulajdon tényleges sérelme — vagy mindkettő — következzék is be. Nézetünk szerint tehát aki a foglalkozási szabályainak a megszegésével szándékosan veszélyeztet és ebből a magatartásából anyagi kár származik, pusztán emiatt éppoly kevéssé okozott „szándékos bűncselekménnyel" kárt, mint ahogy nem követ el szándékos emberölést szükségképpen, ha cselekményének az eredménye emberhalál volt. A minősítő eredményre — a halálra, testi sértésre, illetőleg a dologi kárra — kiterjedő bűnösséget minden esetben külön kell vizsgálni, formáját külön kell megállapítani. Ha a szándékosan veszélyeztetőnek a szándéka a dologi kár előidézésére is kiterjedt, a 258. § (3) bekezdése szerinti bűntett a szándékos rongálással, egyébként azonban változatlanul csupán a 302. § szerinti gondatlan rongálással kerülhet majd halmazatba.

A másik kérdés magjára fentebb már utaltunk, a közvetlen veszély fogalmának értelmezéséről szólva. Elengedhetetlenül fontosnak tartanánk ugyanis, hogy a bírói gyakorlat a 258. § alkalmazásában is az eddig követett tendenciának megfelelően alakuljon a közvetlen veszély fogalmát illetően. Ez a tendencia pedig — egyértelműen felismerhető módon — a szűkítés irányában haladt. A közvetlen veszély valóban csak akkor állapítható meg, ha a szabályszegés eredményeképpen a sérelem bekövetkezésének konkrét, reális valószínűsége állott elő, vagyis — másszóval — az élet vagy testi épség sérelmének az adott helyzetre és személyre konkretizált lehetősége valósult meg. Az általános, absztrakt veszély fokozásától, amit a szabályszegés idéz elő, a szabálysértési elbírálás van hivatva visszatartani. A büntetti elbírálás ennél minőségileg is több, a meghatározott személynek adott helyzetben történő tényleges, vagyis — közvetlen veszélybe hozását kell csak magához vonja.[15] Ha a Btk. kialakuló bírói gyakorlata letérne a közvetlen veszély fogalmának ilyen, szűkítő tendenciájú értelmezésének útjáról, ez annyit jelentene, hogy nem kívánatos és nem indokolt számban kerülne a Btk. 60. §-a alkalmazásra az olyan ügyekben is, amelyek a büntető út elkerülésével gyorsabban, közvetlenebbül és — a bírságolásra tekintettel — sok esetben hatékonyabban intézhetők el. A közvetlen veszély fogalmát szűken értelmező bírói gyakorlatot alapul véve — és pusztán a gondatlan rongálás miatt a büntető eljárás megindítására nem kényszerülve — a rendőri és ügyészi hatóságok megítélésünk szerint eredményesebben, fokozottabb visszatartó hatással tudnának a „bagatell-ügyekben" is a közúti közlekedés rendjének megszilárdításáért küzdeni.

Viski László

[15] Vö. szerző idézett előadását és „A közúti közlekedés rendjének büntetőjogi védelme a büntető törvénykönyv tervezetében" c. cikkét a Magyar Jog 1960. évi 11. számában.

Államigazgatási ellenőrzés — államigazgatási felügyelet

I.

A szocialista jogirodalom a legutóbbi évekig elsősorban nem az ellenőrzés és felügyelet általános elhatárolásával, hanem főleg az ügyészi törvényességi felügyelet (ügyészi általános felügyelet) és az ellenőrzés közötti különbségek meghatározásával foglalkozott.[1] Ez azzal magyarázható, hogy az állam- és jogtudományok képviselőinek többsége szerint a felügyeleti tevé-

[1] A vonatkozó irodalom igen széleskörű. Itt csak a jelentősebbekre utalunk: Lunyev, A. E.—Sztudenyikin, Sz. Sz.—Jampolszkaja, C. A.: Szocialista törvényesség a szovjet államigazgatásban. Moszkva, 1948. 134. old.; Popova, I. V.: Szocialista törvényesség a helyi szovjetek törvényességében. Moszkva, 1954. 206 old.; Vlaszov, V. A.: Szovjet államapparátus. Moszkva, 1959. 374 old.; Petrov, G. I.: Szovjet államigazgatási jog. Általános rész. Leningrád, 1960. 343 old.; Szovjet államigazgatási jog. Szerk. Lunyev, A. E. Moszkva, 1960. 478 old.; Kerimov, D. A.: A törvényesség biztosítása a Szovjetunióban. Moszkva, 1956. 167 old.; Albickij, P. D.: Az általános felügyelet kérdései a szovjet ügyészség gyakorlatában. Moszkva, 1956. 139 old.; Lebedinszkij, V. G.—Kalenov, Jua A.: Ügyészi felügyelet a Szovjetunióban. Moszkva, 1957. 330 old.; Berezovszkaja, Sz. G. Ügyészi felügyelet a szovjet államigazgatásban. Moszkva, 1954. 105 old., stb., stb.

kenység az ellenőrzéshez hasonló vonásokkal rendelkezik, következésképpen a két terminológiát gyakran szinonim értelemben is használják, ezért az általános elhatárolást mellőzhetőnek tartják.[2] Az utóbbi években azonban több oldalról is felmerült az egyes állami és jogintézmények helyének, szerepének differenciált és pontos meghatározása, ezen belül az ellenőrzés és a felügyelet elhatárolásának szükségessége is.[3] A probléma megoldását lényegében három oldalról: az ellenőrző és ellenőrzött, illetőleg a felügyeleti tevékenységet megvalósító és a felügyelt szervek egymáshoz való viszonyának; az ellenőrzés és felügyelet tárgya szerint, illetőleg tárgyi terjedelmének; s végül jogosítványaik jellegének különbözőségéből kiindulva közelítik meg.

Az a vélemény látszik általánosabbnak, amely a felügyelet és ellenőrzés közötti különbség lényegét az ellenőrzött, illetve felügyelt szervekhez való viszony különbözőségében látja. E szerint felügyeletről csak ott lehet szó, ahol ezt a tevékenységet nem alárendelt szervekkel szemben gyakorolják.[4] Ide lehet sorolni azokat is, akik nem általában, hanem csak a különböző állami felügyeleti formák elemzésével kapcsolatosan jutnak erre a következtetésre.[5] Emellett lényeges megkülönböztető vonásnak tartják az ellenőrzés és a felügyelet tárgya, illetve tárgyi terjedelme közötti különbséget is. E szerint a felügyelet tárgyát csak az ellenőrzött szervek jogi aktussal szabályozott magatartása képezi és így szükségképpen csak törvényességi felügyeletként jelentkezik, szemben az ellenőrzéssel, amely nemcsak törvényességi, hanem célszerűségi is.[6] A két tevékenységi formához kapcsolódó jogosítvány jellegének különbözőségére azt hozzák fel érvként, hogy az ellenőrzési jogosítványok hatósági jellegűek, ellenőrzéssel ugyanis a hibákat egyoldalú utasítással ki lehet küszöbölni. A felügyelethez azonban nem tartozik rendelkező és határozathozó jogkör.[7] A fenti érvek ellen Nikodym D. csehszlovák jogász egész sor ellenvetést hozva fel,[8] arra a végső konklúzióra jut, hogy nem lehet elvileg a két tevékenységi formát elhatárolni, mert azok szinonim fogalmak.[9]

A szovjet irodalomban külön kell említeni Zgyir, Ja. A. álláspontját, aki „Állami felügyeletek a Szovjetunióban" című[10] monográfiájában részletesen és az eddigiektől eltérő módon foglalkozik a felügyelet és ellenőrzés fogalmának meghatározásával, valamint a két tevékenységi forma elhatárolásával. A probléma megoldását Zgyir is a törvényesség biztosításának oldaláról közelíti meg, és kimutatja, hogy a felügyelet is végső soron a törvénysértés feltárására, azok megszüntetésére és a bűnösök felelősségrevonására irányul. (12. old.) A felügyelet fogalmi meghatározását etimológiai vizsgálattal kezdi, s megállapítja, hogy a szovjet értelmező szótár „felügyelet alatt valamely cselekmény helyességének ellenőrzését érti a felügyelet (nadzor) és felülvizsgálat (insztruktyirványija) rendjében". (12. old.) A továbbiakban a terminológiának a jogirodalomban jelentkező tartalmát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy helytelen a két terminológiát azonos értelemben szemlélni, mert azok tartalma különböző. Megkülönbözteti az „inszpekcija"-t, a „nadzor"-t és az „inszpektyirovánija"-t és a „kontroll"-t. Az „inszpekcija" kifejezést csak az államigazgatás meghatározott ágazati szerveinek, a különböző állami „felügyelőségek" jelölésére használja, mint terminus technikust. Tehát meghatározott szerveket és nem tevékenységet ért alatta.[11] Bár szerző gondolatmenetét a „nadzor", az „inszpektyirovánija" és a „kontroll" meghatározása, illetőleg elhatárolása során nehéz követni,[12] e vonatkozásban kialakult elgondolásai a következőkben foglalhatók össze:

1. A „nadzor"-t egyrészt a „felügyelet" legáltalánosabb fogalmának jelölésére használja,

[2] Vö. Berezovszkaja, id. m. 50. old.; Nikodym, D.: Az ellenőrzés mint a szocialista törvényesség jogi biztosítéka az állami és gazdasági igazgatásban. Právnické Studié, 1961. 1. sz. 117. old., stb.

[3] Ld. Boguszak, I.: A szocialista törvényesség jogi biztosítékai a Csehszlovák Köztársaságban. Právnyik, 1959. 2. sz., Zgyir, Ja. A.: Állami felügyeletek a Szovjetunióban. Moszkva, 1960. 134 old.; Nikodym, D.: id. m. stb.

[4] Vö. Boguszak, I.: id. m. 127. old.

[5] Vlaszov, V. A.—Sztudenyikin, Sz. Sz.: Szovjet államigazgatási jog. Moszkva, 1959. 186—187. old., stb.

[6] Boguszak, I.: id. m. 127. old.

[7] Uo. 126—127. old.

[8] Nikodym szerint az ÁÉM tevékenysége pl. nem alárendelt szervekre is kiterjed. A szakszervezet mint felügyeleti szerv, a munkavédelmi szabályok megsértése esetén azok megszüntetésére határozatot is hozhat, ugyanakkor nem lehet azt állítani, hogy az ellenőrzésnél minden esetben van határozathozatal stb.

[9] Vö. Nikodym, D.: id. m. 147—148. old.

[10] Zgyir, Ja. A.: Állami felügyeletek a Szovjetunióban, 134. old. (A továbbiakban szerző hivatkozott munkájára történő utalásnál a szövegben zárójelben jelöljük a lapszámot.)

[11] A szovjet jogi szótár is „inszpekcija" alatt az államigazgatási szervek sajátos faját érti, amelyek „arra hivatottak, hogy az igazgatás meghatározott ágaiban megállapított szabályokat ellenőrizzék és amelyekben az ellenőrzési funkció néhány államigazgatási jogosultsággal (bírság kiszabása, fegyelmi büntetés alkalmazása) kapcsolódik egybe". Az „inszpekcija"-t megvalósító szervek közé sorolja a speciális felügyelőségeket: az autófelügyelőséget, az állatorvosi, az egészségügyi, a bányaműszaki, a kereskedelmi stb. felügyelőségeket. (Moszkva, 1956. 392. old.)

[12] Egyrészt, mert e vonatkozásban az orosz nyelvben és ennek következtében a szovjet jogirodalomban a különböző vagy hasonló tevékenységi formák megjelölésére használt terminus technikusok gazdagabbak (pl. a magyar nyelvben az „inszpekcija" és a „nadzor" egyformán felügyeletet, felügyelőséget jelent, az „inszpektyirovanija" kifejezés a magyar nyelvben használatos „felügyeleti tevékenység"-gel is csupán megközelítőleg és nem pontosan fejezhető ki), másrészt szerző a hasonló kifejezések differenciált tartalmi megkülönböztetésére törekedve a lényeges és lényegtelen különbségek között nem eléggé mérlegel, ami az egyes terminológiák fogalmi tisztázását nagyon megnehezíti.

mely ilyen értelemben nemcsak államigazgatási, hanem az ügyészi, az államhatalmi, a bírói szervek által végzett felügyeleti, ellenőrzési tevékenységet is jelölhet, (12. old.), másrészt az államigazgatáson belül, az államigazgatási szervek által végzett tevékenység egyik sajátos formájának tartja, mely azonban csak „ritkán és szigorúan törvény által meghatározott keretek között" érvényesülhet.[13] Az „inszpektyirovánija"-t (felügyeleti tevékenységet) ugyancsak tágabb és szűkebb értelemben használja. Tágabb értelemben, mint gyűjtőfogalom alatt az államigazgatási hierarchián belül, a központi és a helyi államigazgatási szerveknek alárendelt szervezetek, intézmények és személyek irányában megnyilvánuló szervező tevékenység olyan bonyolult formáját érti, amely magában foglalja a „nadzor" (szűkebb értelemben), a „kontroll", a „proverka iszpolnyinyenyija" (végrehajtási ellenőrzés), az „inszpektyirovanija" (felülvizsgálat) stb. elemeit. Szerző, vizsgálva az „inszpektyirovanija" (tágabb értelemben) fogalmát, annak jellemző vonásait is meghatározza, éspedig: *a)* operativitás, azaz a felettes szervek utasításainak helyszíni ellenőrzése és közvetlen segítségnyújtás, *b)* a szervezeti kérdéseknek a helyszínen minden késedelem és bürokrácia mentesen történő megoldása érdekében megfelelő jogosítványokkal való rendelkezés, *c)* a feltárt hibák gyors és hatékony megszüntetése és konkrét eredmények elérése (az ellenőrzött objektum által kibocsátott termékek minőségének megjavítása, a munka termelékenységének növelése stb.), *d)* a társadalom bevonása a felügyeleti tevékenység megvalósulása során feltárt hibák megszüntetésébe. (15—16. old.) Szűkebb értelemben az „inszpektyirovanija" a társadalmi élet valamely területén a törvényesség megtartása feletti felügyelet (nadzor) és „kontroll" törvényben meghatározott intézményét jelenti. E szűkebb felügyeleti tevékenység ellátására szervezett alapvető igazgatási szervezeti formának az állami felügyelőségeket (inszpekcija-kat) tekinti. (16. old.) A „kontroll"-t mint az irányító tevékenység egyik alapvető összetevőjét, az államhatalmi és államigazgatási szervek által közvetlenül vagy speciális ellenőrzési szerveiken keresztül gyakorolt olyan kivizsgáló, felülvizsgáló, ellenőrző tevékenységként fogja fel, mely az alárendeltségtől (szervezeti és hatásköri) függetlenül érvényesül, és amelyet az ellenőrzött objektumok operatív tevékenységébe való beavatkozás és a törvénysértés, a hibák feltárásán túl azok megszüntetésére és megakadályozására, az ellenőrzött szervek egész munkájának megjavítására vonatkozó rendszabályok hozatala jellemez. (14. old.)

2. Szerzőnél a „nadzor" és a „kontroll" tehát *egyfelől meghatározott tevékenységi formát jelöl, másfelől meghatározott tevékenységi forma, illetve formák megvalósulásának módszerét jelenti.* Az „inszpektyirovánija" pedig csupán többé-kevésbé meghatározott tevékenységi kört jelöl, amely tágabb értelemben az államigazgatási hierarchiában az irányítás, a vezetés szinonimájaként is felfogható. Ebben az összefüggésben az „inszpektyirovanija" annyiban tekinthető *szélesebbnek,* a „nadzor"-nál, illetőleg „kontroll"-nál, hogy az „inszpektyirovánija" a „nadzor" és a „kontroll", valamint a végrehajtás ellenőrzése és a felülvizsgálat stb. módszereivel valósul meg. *Szűkebb* azáltal, hogy a „nadzor" és a „kontroll" mint meghatározott tevékenységi formák: *a)* nemcsak az államigazgatási szervek, hanem az államhatalmi, a bírósági, az ügyészi szervek által végzett tevékenység részei is; *b)* nem csupán szervezeti alá- és fölérendeltségi viszonylatban érvényesülnek, mint az államigazgatási szervek rendszerében a tágabb értelemben felfogott „inszpektyirovánija", hanem az alárendeltségtől függetlenül is; *c)* a szűkebb és tágabb értelemben vett, inszpektyirovánija" a „kontroll"-tól a részükre biztosított jogosítványok jellege és terjedelme alapján is különbözik. A „kontroll"-hoz ugyanis általában közvetlen intézkedési, hatósági jogosultság is tapad. Bár a különböző állami felügyelőségek is rendelkeznek közvetlen intézkedési-hatósági jogosítványokkal, ezek terjedelme azonban törvényben szigorúan meghatározott keretek közé van szorítva; *d)* ezen túl az „inszpektyirovánija" szűkebb értelemben azáltal is különbözik a „kontroll"-tól, hogy — mint a törvényesség megtartásának jogilag meghatározott intézménye — szükségképpen törvényességi felügyeletet jelent. (16. old.)

3. Szerző a szűkebb értelmű „inszpektyirovánija"-t, az ún. állami felügyeletet az állami ellenőrzéstől[14] is elhatárolja. Az alapvető különbséget a két tevékenység között abban látja, hogy *a)* az állami felügyelet speciálisabb és az államigazgatás megfelelő ágaihoz való szervezeti-strukturális viszonya lazább; *b)* az állami ellenőrzés a szovjet állam tevékenységének egész széles területét átfogja, szemben az állami felügyelettel, mely csak viszonylag szűk és meghatározott területre terjed ki; *c)* az állami ellenőrzés szervezetileg mindig önálló helyet foglalt és foglal el az államigazgatási szervek rendszerében és közvetlenül a kormánynak van alárendelve, s végül *d)* jogosítványaik jellege és terjedelme is eltérő. (21—22. old.)

[13] Példának hozza fel, hogy a területi szovjet v. b. köteles figyelemmel kísérni, vagyis felügyeletet (nadzor) gyakorolni a járási szovjetek végrehajtó bizottságai által kiadott aktusok törvényessége felett. (Id. m. 14. old.)

[14] Szerző állami ellenőrzés alatt a központi állami ellenőrzést megvalósító, a kormánynak közvetlenül alárendelt szerv, a szovjet ellenőrzési bizottság, illetőleg az állami ellenőrzési bizottság tevékenységét érti. (Id. m. 20. old.)

II.

A felügyelet fogalmának és megjelenési formáinak meghatározása és ezzel kapcsolatban a felügyelet és ellenőrzés elhatárolása a magyar jogirodalomban is elevenen élő probléma, amelyet az utóbbi években különösen a tsz-ek állami irányítása vetett föl. A vita egyrészt a körül zajlott és zajlik jelenleg is, hogy a tsz-ek állami irányítása és állami felügyelete azonos fogalmak-e, vagyis az állami irányítás és állami felügyelet e vonatkozásában tartalmilag fedi-e egymást, másrészt hogy ezen belül mi tartozik az állami felügyelet fogalma alá. Ezzel összefüggésben különböző nézetek kifejtése során megkísérlik a felügyelet fogalmának meghatározását és egyfelől az állami irányítástól, másfelől pedig az állami ellenőrzéstől való elhatárolását. Nem lehet feladatunk a vita részletes elemzése. A vita ugyanis egy meghatározott és speciális területen folyik, s így szükségképpen nem lehet a vitában elhangzott véleményeket úgy tekinteni, mint amelyek a felügyelet általános fogalma meghatározásának igényével lépnének fel. A vitában elhangzott nézeteket azonban mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, mert ha speciális területen is, de olyan megállapításokat tartalmaznak, amelyek alkalmasak lehetnek általános következtetések levonására.

A tsz-ek állami irányításával kapcsolatban az irodalomban kezdetben két vélemény alakult ki. Az egyik szerint a tsz-ek állami irányítása és felügyelete szinonim fogalmak. A tsz-ek állami felügyelete általában azt jelenti, hogy „a tsz-ek közös használatában levő földön társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel, a szövetkezeti demokrácia alapján működnek s a tevékenységük felett az erre felhatalmazott szervek jogszabályokban meghatározott körben irányítást és ellenőrzést gyakorolnak".[15] A másik vélemény a tsz-ek állami irányítását és felügyeletét nem tekinti szinonim fogalomnak. E nézet szerint az állami irányítás a szélesebb; magában foglalja az állami felügyeletet is.[16] Később — éppen a vitában elhangzott érvek hatására — a nézetek annyiban egységessé váltak, hogy jelenleg a szakirodalomban a tsz-ek állami irányítását és állami felügyeletét már nem szinonim fogalmaknak tekintik, hanem a tsz-ek állami felügyeletét mint jogi kategóriát egységesen az állami irátás részeként fogják fel.[17] Az állami irányítás és az állami felügyelet fogalmának tartalmi meghatározását illetően azonban a vitapartnerek között a vélemények továbbra is eltérőek. Egyesek nemcsak az állami felügyeletet, hanem az állami irányítást is komplex jogi fogalomnak tekintik, amelyhez többek között a tsz-eknek az állam részéről történő operatív gazdasági irányítását is sorolják; az állami felügyelet alatt pedig kizárólag az állam hatósági jellegű tevékenységét értik, azaz az állami szervek hatósági jogkörben megvalósuló felügyeleti tevékenységét a szövetkezet működésének törvényessége felett.[18] Mások az *állami irányításban politikai fogalmat látnak,* és ezen belül az *állami felügyeletet* olyan jogi kategóriának tekintik, amely a tsz-ek törvényes működésének biztosítására irányuló *elsődlegesen hatósági jellegű tevékenység.*[19] E nézet képviselői abból indulnak ki, hogy a tsz-ek állami felügyelete lényegében két formában: közvetett és közvetlen formában valósul meg. A felügyelet közvetett formái alatt a nem közvetlenül hatósági úton érvényesülő tevékenységet értik, mint pl. a tsz-ek gazdasági ellenőrzését, a tsz-ek irányában érvényesülő gazdasági intézkedéseket stb. A felügyelet közvetlen formájának pedig az államapparátuson keresztül közvetlenül érvényesülő, sokoldalú hatósági tevékenységet tekintik, éspedig: *a)* a mezőgazdasági szakigazgatási szervek tevékenységét; *b)* a tagsági és egyéb, kifejezetten szövetkezeti jogviszonyokból eredő viták hatósági eldöntését és *c)* a más hatóságok (pl. tanácsok általános igazgatási tevékenysége, az ügyészség törvényességi felügyeleti jogköre, a népi ellenőrzési szervek tevékenysége, a tűzrendészeti szervek hatásköre stb.).[20] tevékenységét. A fentiek közül a szorosabban vett állami felügyeletnek csak a mezőgazdasági szakigazgatási szervek tevékenységét tekintik, szemben a tsz-ek feletti állami felügyelet tágabb fogalmával: a szocialista állam összes hatóságainak a tsz-ek irányában törvényes hatáskörükben kifejtett hatósági tevékenységével. A tagsági és egyéb kifejezetten szövetkezeti jogviszonyokból eredő viták hatósági eldöntését pedig a tsz-ek működése feletti állami felügyelet sajátos formájaként fogják fel.[21]

Végül vannak, akik a tsz-ek állami felügyeletét a tsz-ek állami irányítása egyik olyan jelentős részének tartják, amely „az állami irányítás többi, különösen jogi eszközeihez, ágazataihoz és formáihoz szorosan kapcsolódva, az állami irányítás egész területét átfogja" és amelyet „csak hatóság és csak a jogszabályok által reá ruházott hatáskörben gyakorolhat".[22] Bár e

[15] Dr. Földes Iván: A termelőszövetkezetekről szóló törvényerejű rendelet és az államigazgatási szervek néhány feladata. Állam és Igazgatás, 1959. 4. sz. 61. old.

[16] Dr. Nagy László: A tsz-ek állami irányításának néhány jogi problémája. Állam és Igazgatás, 1960. szept. 658. old.; Bak József: A tsz-ek állami irányításának jogi kérdései. Uo. 1961. 1. sz. 36. old.

[17] Vö. Dr. Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása. Kandidátusi értekezés. Bp. 1961. 256—257. és 282. old.

[18] Vö. Dr. Nagy László: id. m. 658. old.

[19] Vö. Bak József: id. m. 36. old.

[20] Nem értünk egyet még tágabb értelemben sem az ügyészi törvényességi felügyeleti és a népi ellenőrzési jogkör hatósági tevékenységként való felfogásával. Ebben az értelemben ugyanis ezek egyike sem hatósági tevékenység. Ugyancsak nem értünk egyet a népi ellenőrzési szervet felügyeleti szervként való felfogásával. A népi ellenőrzés ugyanis még a tsz-ek irányában sem felügyeletet gyakorol, hanem ellenőriz.

[21] Vö. Bak József: id. m. 120—126. old.

[22] Dr. Földes Iván: A tsz-ek állami irányítása. 282. old. Következőkben szerző e munkájára történő utalásnál a szövegben zárójelben jelöljük a lapszámot.

megállapításból úgy tűnik, hogy szerző minden hatósági intézkedést a felügyelet körébe von, valójában azonban a felügyelet köréből kizárja a jogszabályban konkrétan előírt olyan államigazgatási aktusokat, amelyek a tsz-ek határozatainak érvényességéhez és hatályosulásához a jogszabály ilyen rendelkezése alapján ex tunc kötelezően szükségesek (pl. az alapszabály felülvizsgálása, jóváhagyása és működési engedély kiadása, továbbá a termelési tervnek a bevételkiadási költségvetésnek, valamint a zárszámadásnak megerősítése) és azokat az általa kreált ún. szövetkezeti hatósági igazgatás körébe utalja. A felügyelet körébe pedig többek között a föld és egyéb vagyontárgyak bevitelére, a háztáji gazdaság kereteire, a földjáradék fizetésére, továbbá a föld rendeltetés- és tervszerű használatára, megművelésére és a talajerők fenntartására vonatkozó szabályok megtartását, valamint a tsz-tag jogorvoslata folytán hozott megsemmisítő határozat hozatalát eredményező aktusokat sorolja. Ez utóbbit szerző nem tekinti a szó szorosabb értelmében felügyeletnek, mivel az általános szakigazgatáshoz és az ún. szövetkezeti hatósági igazgatáshoz nem tudja kapcsolni, a felügyelethez veszi. (273—274. old.)

A tsz-ek feletti állami felügyelet fogalmának meghatározásával kapcsolatban szerző kísérletet tesz általában az ellenőrzés és felügyelet, valamint a felügyelet és az ügyészi törvényességi (általános) felügyelet elhatárolására is. Az ellenőrzés és a felügyelet közötti alapvető különbséget abban látja, hogy a felügyelethez a felügyeletet gyakorló szerv részéről felügyeleti-intézkedési jogosultság (aktus megsemmisítése, felfüggesztése, gazdasági szankciók alkalmazása, működési engedély megvonása stb.) és kötelezettség is járul, szemben az ellenőrzéssel, mely általában csak regisztrál és az illetékes szervekhez javaslatot tesz a szükséges intézkedések megtételére. Következésképpen „felügyeletet csak olyan szerv és csak abban a körben és terjedelemben gyakorolhat, amely körre és terjedelemre jogszabály ezt a hatáskört kifejezetten ráruházta, azaz felügyeletet csak jogszabály által meghatározott hatáskörben lehet gyakorolni". (275. old.) További különbségként hozza fel, hogy a felügyelet szélesebb terjedelmű. Az ellenőrzés ugyanis „a felügyeletnek csak — és nem is szükségszerűen minden esetben — része, eleme lehet". (276. old.)

A felügyeletet az ügyészi törvényességi felügyelettől ugyancsak a tevékenység tárgyi terjedelme és a jogosítványok közötti különbség alapján határolja el. Az ügyészi felügyelet ugyanis csak a jogszabályokban meghatározott kötelezettségek teljesítésére és e jogok jogszabály szerinti gyakorlására korlátozódik. A felügyelet pedig kiterjed — a törvényesség mellett — „a tsz-ek egész működésére, beleértve az alapszabályszerű gazdálkodást, az operatív gazdasági intézkedéseket, azok helyességének kérdését is". (278. old.) A két tevékenységi formához kapcsolódó jogosítványokat illetően a különbséget abban látja, hogy az ügyész csak óvhat, előterjesztést tehet, közvetlenül ún. felügyeleti intézkedési joga azonban nincs. (279. old.)

III.

A tsz-ek állami irányításával és felügyeletével kapcsolatos elméleti problémák tisztázása mellett elindult egy másik folyamat is, amely nem a felügyelet egyik speciális formájának, hanem általában a felügyelet és megjelenési formái fogalmának meghatározására irányul. A probléma általánosságban azért vetődött fel, mert egyrészt a jogirodalomban, különösen pedig a jogszabályokban a felügyelet és különböző formáinak (főfelügyelet, szakfelügyelet) terminológiáját a legkülönfélébb tartalommal és összefüggésekben használják, ami nemcsak a gyakorlatban okozhat problémát, de a jogalkalmazásban és a jogirodalomban is helytelen következtetésekre vezethet. Az ezzel kapcsolatos vita ugyanis csak látszatra tisztán terminológiai, a terminológiai probléma mögött azonban gyakran elvi kérdések húzódnak meg.

A felügyelet és különböző megjelenési formái fogalmának meghatározására, illetve tisztázására irányuló folyamat alapvetően két irányú. Foglalkozik vele egyfelől a gyakorlat, másfelől pedig az elmélet. A gyakorlat síkján elsősorban azokra a törekvésekre kell felfigyelnünk, amelyek a felügyelettel kapcsolatos terminológiai problémát általánosan kötelező jogszabályi rendelkezéssel kívánták megoldani, vagyis jogszabályban kívánták meghatározni a felügyelet és különböző megjelenési formáinak definícióját. Az elmélet ezzel szemben tagadja a jogszabályi rendezés lehetőségét. Egyrészt a problémakört olyan elvi kérdésnek tekinti, amely nem is kíván jogi szabályozást,[23] másrészt pedig a „felügyelet", „főfelügyelet", „szakfelügyelet" stb. terminus technikusokat egészében olyan általános fogalmaknak fogja fel, amelyek a legkülönbözőbb területeken használatosak, függetlenül attól, hogy az adott tevékenységi terület jog által szabályozott-e, vagy sem. Ebben az értelemben tehát nem kifejezetten jogi kategóriák. Éppen ezért „a szükségképpen szűkszavú általános definíció nem fejezheti ki az adott terminus technikus használatának a gyakorlatban jelentkező összes oldalait, de az összes oldalakat tükröző általános definíció esetében sem alkalmazható direkt módon az összes konkrét területekre". Az elmélet szerint a feladat tehát nem abban áll, hogy jogszabályban meghatározzuk a felügyelet és különböző formáinak definícióját, hanem abban, hogy a jogszabályokban használt különböző terminológiák egységesítése érdeké-

[23] Vö. Dr. Berényi Sándor: A „felügyelet" terminológia alkalmazásával kapcsolatos kérdések. Közalk. Szakszerv.. Közgazd. Osztálya részére készített sokszorosított anyag. Bp. 1961.

ben olyan egységes terminus technikusokat alakítsunk ki, amelyeken általában mindenki azonos tartalmat ért.[24]

A jogszabályokban használatos felügyelet, főfelügyelet, szakfelügyelet és irányítás kifejezések használatára vonatkozó javaslat, amelyet általában a gyakorlatban kialakult nézetnek is lehet tekinteni, felügyelet alatt a közvetlenül fölérendelt szervnek az alárendelt szervvel szemben érvényesülő operatív irányító, ellenőrző, felelősségrevonó és segítő tevékenységet érti. A közvetlenül fölérendelt szerv lehet minisztérium, a kormánynak közvetlenül alárendelt egyéb országos szerv, vagy középfokú szerv. Főfelügyelet alatt a miniszter vagy a kormánynak közvetlenül alárendelt egyéb országos hatáskörű szervnek a nem közvetlenül alárendelt szervvel szembeni, a felügyelet fenti elemeit is magában foglaló tevékenységet tekinti. Ezeket a jogokat azonban a főfelügyeleti szerv nem közvetlenül, hanem közbeiktatott középfokú szerv által gyakorolja. Szakfelügyelet alatt pedig a saját ágazaton kívül végzett elvi, szakszerűségi, magasabb, nem operatív irányító, ellenőrző és a felügyelt szerv működéséért való közvetlen felelősséget magában nem foglaló tevékenységet érti.

Vannak, akik a felügyelet alatt — összhangban annak nyelvileg és történelmileg kialakult tartalmával — egybevetve annak a szovjet jogban kialakult értelmezésével, ellenőrzést értenek, hozzákapcsolva ahhoz bizonyos plusz jogosítványokat. Így az alárendelt szervek vonatkozásában ellenőrzés plusz a jogszerűtlen vagy célszerűtlen aktusok megsemmisítését vagy megváltoztatását, a nem alárendelt szerv esetében gyakorolt felügyeletnél pedig ellenőrzés plusz *a)* az aktusok megtámadása (ügyészi felügyelet), *b)* intézkedés a jogsérelem megszüntetésére, valamint kényszerintézkedés a jogsértővel szemben (kereskedelmi, egészségügyi, bányaműszaki felügyelet stb.).[25]

A felügyelet fogalmával a fentieken túl egyéb jogi művekben is foglalkoznak. Az államigazgatási jogi egyetemi jegyzetben a felügyelet kettős értelemben szerepel. Egyrészt mint a fölé- és alárendeltségi viszonyban érvényesülő felügyeleti tevékenység, amely az irányításból és ellenőrzésből tevődik össze; másrészt pedig mint az ún. szakfelügyeleti tevékenység.[26] Az Új Magyar Lexikon-ban a felügyelet (állami) szintén kettős értelmű. Tágabb értelemben magában foglalja az irányítást is, valamint „a felügyeletet gyakorlónak azt a jogát és kötelességét, hogy a szükséghez képest és a jogszabályok korlátai között közvetlenül konkrét intézkedéseket tehessen". Szűkebb értelemben a felügyelethez ilyen közvetlen intézkedési jog nem kapcsolódik (pl. bírói szervek feletti felügyelet, az ügyészség törvényességi felügyelete, a különböző szakfelügyeletek stb.). A felügyelet e szerint tartalmilag azt jelenti, hogy az államapparátuson belül a felsőbb szerv biztosítja, hogy az alárendelt alsóbb szervek feladatukat megoldják, működésük az előírásoknak mindenben megfeleljen, az ügyintézésben szabálytalanság ne történjen stb. Ide tartozik továbbá a felügyelt szerv ellen benyújtott panasz megvizsgálása és elintézése is.[27]

A magyar szocialista jogirodalomban a felügyelettel nemcsak általában, hanem speciálisan egyes megjelenési formáinak meghatározásával és elemzésével is foglalkoznak. A „Magyar államjog" egyetemi tankönyv[28] például részletesen vizsgálja az Elnöki Tanácsnak egyrészt az egész tanácsi szervezet felett érvényesülő általános irányító és legfelsőbb felügyeleti jogkörét, másrészt pedig a minisztertanács és az egész államigazgatási apparátus feletti felügyeleti jogkörét.[29] Az Elnöki Tanács az egész tanácsi szervezet felett érvényesülő legfelsőbb felügyeleti jogkörében: *a)* bármely tanács határozatát (rendeletét) megsemmisítheti vagy megváltoztathatja, ha az alkotmányba ütközik, vagy sérti a dolgozó nép érdekeit; *b)* feloszlathatja azt a tanácsot, melynek működése a dolgozó nép érdekeit súlyosan veszélyezteti vagy az alkotmányba ütközik. Az Elnöki Tanácsnak a minisztertanács és az egész államigazgatási apparátus felett érvényesülő felügyeleti jogkörében „az azok által hozott minden olyan jogszabályt, határozatot vagy intézkedést megsemmisíthet, illetőleg megváltoztathat, amely az alkotmányba ütközik, vagy sérti a dolgozó nép érdekeit". (312. old.) Mindkét felügyeleti jogkörében irányító tevékenységet is végez. A különbség a kettő között csak mennyiségi, ugyanis az államigazgatás felett gyakorolt felügyeleti joga során megnyilvánuló irányító tevékenysége nem olyan széles terjedelmű, mint az államhatalom helyi szervei vonatkozásában. (312. old.)

A felügyelet egyik speciális formáját határozzák meg „Az államigazgatási eljárás általános szabályai" című kommentár szerzői is. Az 1957. évi IV. tv. 63. §-ához írt jegyzetükben szerzők felügyelet alatt az államigazgatás rendszerében a felettes államigazgatási szerveknek (közvetlenül vagy közvetett felettes szerv) a nekik alárendelt szerv működése és ennek során a jogszabályok rendelkezéseinek megtartása feletti tevékenységet értik. A felügyeletet gyakorló

[24] Vö. Az Állam- és Jogtudományi Intézetben készített „Megjegyzés a jogszabályokban használatos „felügyelet", „főfelügyelet", „szakfelügyelet" és „irányítás" kifejezések használatára vonatkozó javaslatra. Bp. 1961.

[25] Vö. Berényi id. m.

[26] Vö. Beér—Mártonffy: Magyar államigazgatási jog. Egyetemi jegyzet. Bp. 1959. 59. old.

[27] Új Magyar Lexikon. Bp. 1960. II. köt. 315. old.

[28] Beér—Kovács—Szamel: Magyar államjog. Bp. 1960. E munkára való utalásnál a szövegben zárójelben jelöljük a lapszámot.

[29] Az Elnöki Tanács általános irányító és legfelsőbb felügyeleti jogkörével legrészletesebben a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa c. monográfia foglalkozik. (Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Bp. 1960.)

szerv e szerint tehát egyrészt csak jogszabálysértés esetén intézkedhet és az intézkedés csak a jogszabálysértés orvoslására irányulhat, másrészt pedig az intézkedésre csak akkor kerülhet sor (a határozat megsemmisítése vagy módosítása), ha az ügyben *a)* bírói út nincs megengedve, *b)* a fellebbezés kizárt, vagy a fellebbezési jogot kimerítették, és végül *c)* az ügyben panaszt sem terjesztettek elő.[30]

A felügyelet egy másik, ugyancsak speciális területével foglalkozik „Az Állami Kereskedelmi Felügyelet (ÁKF) helye és szerepe az államigazgatásban" c. tanulmány.[31] A tanulmány az állami felügyelet alatt általában a fölé- és alárendeltségi viszonylatban az irányítást és ellenőrzést magában foglaló felügyeleti jogkört érti, egyben megkísérli az ún. szakfelügyeleti és az ÁKF által végzett tevékenység egymástól való elhatárolását, valamint a felügyeleti tevékenység további differenciálását. Szerző kimutatja, hogy az ÁKF részére biztosított hatáskör nem azonos a szakfelügyeleti jogkörrel. Annál részben kevesebb, amennyiben nem terjed ki általánosan kötelező jellegű rendelkezések kiadására és részben több, mivel szabálytalanság esetén közvetlenül rendelkezhet annak megszüntetéséről, sőt jogszabályban pontosan meghatározott intézkedéseket is foganatosíthat a szabálytalanságot elkövetővel szemben (pl. bírságot szabhat ki).

IV.

A külföldi és a hazai szocialista jogirodalomnak az ellenőrzés és a felügyelet fentiek során vázolt meghatározásával és ezzel együtt a két tevékenységi forma elhatárolásával kapcsolatban kialakult nézetekkel több oldalról is lehet vitatkozni.

Először: a) Egyetértünk azokkal a nézetekkel, amelyek a felügyelet és különböző megjelenési formái fogalmának jogszabályban történő meghatározásával szemben azt javasolják, hogy az irodalom olyan egységes terminus technikust dolgozzon ki, amely alkalmas arra, hogy mind a jogszabályok, mind a jogalkalmazók, mind pedig az elméleti jogászok ugyanazt értsék alatta. Ehhez még hozzátesszük, hogy ez nemcsak a felügyeletre, hanem az ellenőrzésre is vonatkozik. A felügyelet és az ellenőrzés kifejezések ugyanis nemcsak jogi kategóriák, nemcsak jogi, hanem általános, az állami és társadalmi élet legkülönfélébb területein, a legkülönfélébb összefüggésekben használt fogalmak. E kifejezések különösen a jog szféráján kívül nem is válnak szét, közöttük etimológiailag is nehéz lenne különbséget tenni,[32] hiszen lényegében és általában hasonló tevékenységi formákról van szó. Ebből azonban nem következik, hogy a jog szféráján belül ne lehetne és ne kellene a látszólag azonos tevékenységi formákat, jelen esetben a felügyeletet és ellenőrzést megkülönböztetni, az állami és jogintézmények között helyüket és szerepüket meghatározni. A jogon belül ugyanis a két intézmény helye és szerepe más. Éppen ezért nem tudunk egyetérteni azokkal, akik e két tevékenységi formát szinonim értelemben használják a jog által szabályozott területen belül is, és tagadják elméleti meghatározásuk lehetőségét.

b) Az ellenőrzés és felügyelet tartalma azonban a jogilag szabályozott társadalmi viszonyok területén sem jellemezhető általános érvénnyel. Egyrészt helyük és szerepük a társadalmi, állami, gazdasági formációknak megfelelően alakul, másrészt ezen belül (az állami, társadalmi, gazdasági élet különböző területein érvényesülve) más-más tartalommal jelennek meg. Következésképpen a jog szférájában sem általában a felügyelet vagy az ellenőrzés, hanem konkrét megjelenési formáik meghatározására kell törekedni. A magunk részéről éppen ezért nem általában az állami ellenőrzés (szélesebb értelemben értve alatta az állami szervek által végzett összes ellenőrzési tevékenységet) és az állami felügyelet (az összes állami szervek által végzet felügyeletet), hanem az államigazgatási ellenőrzés és az államigazgatási felügyelet meghatározását, illetve egymástól való elhatárolását kíséreljük meg.[33] Annál is inkább, mert meggyőződésünk szerint a szocialista államokban az állami tevékenység különböző területeinek elhatárolódásával (államhatalmi, államigazgatási, bírósági, ügyészségi tevékenység) az ellenőrzés és felügyelet mint speciális tevékenységi formák megkülönböztetésének kizárólag az államigazgatáson belül van létjogosultsága. Az állami tevékenység egyéb területén az ellenőrzés és a felügyelet jogi értelemben államhatalmi, bírói, ügyészi tevékenységnek minősül.[34]

Másodszor: Az ellenőrzés és a felügyelet elhatárolására irányuló, elsősorban a külföldi szocialista jogirodalomban érvényesülő megkülön-

[30] Toldi—Pákay: Az államigazgatási eljárás általános szabályai. Bp. 1959. 276—278. old.

[31] Dr. Pikler Kornél: Az Állami Kereskedelmi Felügyelet helye és szerepe az államigazgatásban. Jogtudományi Közlöny, 1960. július—augusztusi szám.

[32] A magyar nyelv értelmező szótárában — felügyelet az a gondoskodás, törődés, ellenőrzés, őrködés, amellyel valaki valamit felügyel valakire, valamire — a két kifejezés szinonim értelemben szerepel. (II. köt. 745. old.)

[33] A szovjet jogi szótár sem általában a „nadzor", hanem egyik formájának, az ún. „adminisztratyivnüj nadzor"-nak (államigazgatási felügyelet) fogalmát határozza meg. Az „adminisztratyivnüj nadzor" alatt „a szovjet államigazgatási szerveknek az általuk ellenőrzött szervek és személyek tevékenysége feletti felügyeletet" érti. E tevékenységet megvalósító szervek közé sorolja többek között a speciális állami felügyelőségeket is.

[34] Az államigazgatási ellenőrzés vonatkozásában már e nézetünket egy külön tanulmányban részletesen kifejtettük. Az ott elmondottak vonatkoznak az államigazgatási felügyeletre is. (A tanulmány az ÁJI Értesítője 1962. évi I. kötet 1. számában jelenik meg.)

böztetési szempontokkal alapvetően egyetértünk. Az ellenőrzési, illetőleg felügyeleti tevékenységet megvalósító alanyok és az ellenőrzött, illetve felügyelt szervek közötti viszony és a két tevékenység tárgya, illetve tárgyi terjedelme, valamint az egyes tevékenységi formákhoz kapcsolódó jogosítványok különbözősége alapján az államigazgatási felügyeletet az államigazgatási ellenőrzéstől el lehet határolni. A fenti szempontok szerinti elhatárolást célzó indokokkal szemben azonban már több ellenvetés is felhozható.

a) Nem elég az államigazgatási felügyelet és államigazgatási ellenőrzés meghatározásához, illetve elhatárolásához az egyik, vagy másik szempontból kiindulni. Az elhatárolást csupán a fenti szempontok egésze alkalmazásával lehet megoldani.[35]

b) Alapvetően hibásnak tartjuk mi is a jogosítványok alapján történő megkülönböztetésnél az olyan nézetet, amely az ellenőrzéshez közvetlenül intézkedési jogosultságot tételez fel. Szerintünk ugyanis az államigazgatási ellenőrzéshez szabályként hatósági jellegű jogosítvány, illetve hatósági jellegű intézkedés nem kapcsolódik. Külön téma az ellenőrzés jogosítványainak elemzése. Már itt is rámutatunk azonban arra, hogy az ellenőrzés mint az igazgatási tevékenység része, nem valamely feladat, cél stb. közvetlen megoldására hivatott, hanem elsődlegesen azt vizsgálja, hogy a kitűzött célt, feladatot megoldották-e és hogyan? A kitűzött cél, feladat megvizsgálásával az ellenőrzés mint speciális funkció megvalósulása általában befejeződött. Azt, hogy az ellenőrzés eredményei alapján milyen további konkrét intézkedésre van szükség, az ellenőrzésre jogosított szervek javasolhatják ugyan, azonban ilyen intézkedések elrendelése, végrehajtásuk kötelezővé tétele, az ilyen intézkedések kiadásához szükséges jogosítványok nem az ellenőrzési tevékenység részei. Az ellenőrzési tevékenység megvalósulásához csak olyan jogosítványok szükségesek, amelyek egyrészt magát az ellenőrzést teszik lehetővé (ideértve a valóságos helyzet és összefüggés felderítéséhez szükséges összes feltételeket, másrészt olyanok, amelyek az ellenőrzés eredményeként kialakult javaslatok realizálását, ezen keresztül az ellenőrzés eredményességét és hatékonyságát biztosítják. Ez utóbbi sem jelenti közvetlen intézkedési, illetőleg rendelkezési jogosítványok szükségességét. Elegendőek e vonatkozásban olyan közvetett eszközök, amelyek a javaslatok, ajánlások előterjesztése és értékelése során biztosítják azt, hogy megfelelő szintű, a feladat ellátásának szervezésére, irányítására jogosított magasabbfokú szerv dönthessen a szükséges intézkedések kiadása tárgyában. Bár a felügyelet sem valamely közvetlen feladat megoldását célozza, azonban a felügyeletet gyakorló szervek feladatát képezi, hogy a részükre biztosított hatáskör keretein belül a felügyelt tevékenység megvalósulását biztosítsák. Ez pedig meghatározott hatósági intézkedési jogosultságot (aktus megsemmisítése, megváltoztatása, illetve felfüggesztése, alapszabály, működési engedély kiadása, jóváhagyása, bírság kiszabása stb.) tételez fel. Következésképpen a nem alárendelt szervek vonatkozásában államigazgatási felügyeletről csak akkor van szó, ha a felügyeletet megvalósító szerv tevékenységéhez közvetlen hatósági intézkedés is tapad. Ahol ez hiányzik, ott szerintünk külső államigazgatási ellenőrzés van.

c) Bár a tevékenység tárgyi terjedelme alapján az államigazgatási felügyelet jogszabályban pontosan meghatározott tevékenységre irányul, és általában törvényességi, azonban lehet nemcsak törvényességi. Például az „Egyesületekről" szóló 1955. évi 18. sz. tvr. szerint az államigazgatási szervek felügyelet gyakorlása során az egyesületnek nemcsak törvényellenes, hanem a dolgozó nép érdekeit sértő határozatait is megsemmisíthetik, vagy az egyesület önkormányzatát felfüggeszthetik, ha az egyesület vezetése az egyesület működését veszélyezteti. Ha pedig az egyesület működése sérti vagy veszélyezteti a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, illetve a tagok érdekét, az egyesületet fel is oszlathatják.[36] Ezzel kapcsolatban éppen ezért az ellenőrzéssel szemben szerintünk nem azt kell hangsúlyozni, hogy a felügyeleti tevékenység törvényességi, hanem azt, hogy minden setben jogilag pontosan szabályozott tevékenységi körre terjed ki. A külső államigazgatási ellenőrzési szervek hatásköre is jogilag szabályozott ugyan (pl. a népi ellenőrzés), viszont ezeknél a szerveknél hiányzik a hatósági intézkedési jogosultság.

d) Az államigazgatási felügyeletet eddig általában az államigazgatási ellenőrzéstől határoltuk el. Az államigazgatási felügyeletet azonban a továbbiakban nem az államigazgatási ellenőrzéstől, hanem az államigazgatási ellenőrzés egyik megvalósulási formájától: a külső államigazgatási ellenőrzéstől kell ténylegesen elhatárolnunk. Ezt egyébként a fentiek során már jeleztük is. Ha ugyanis az államigazgatási szervek hierarchiáján belül a fölé- és alárendeltségi vi-

[35] A szervek közötti szervezeti alárendeltség hiánya nem jelenti, hogy ilyen esetekben mindig felügyeleti tevékenységről van szó, alárendeltségben pedig ellenőrzési tevékenységről. A külső ellenőrzésnél szervezeti alárendeltség nincs, mégsem lehet felügyeletnek tekinteni a külső ellenőrzési szervek tevékenységét. Ugyancsak nem lehet kizárólag a jogosítványok alapján elhatárolni a felügyeletet és az ellenőrzést. Ha az ellenőrzéshez szabályként nem is kapcsolódik intézkedési jogosultság, bizonyos esetekben jogszabály ilyenekre is feljogosíthatja a külső ellenőrzési szervet. Példa erre a külföldi szocialista országokban a központi állami ellenőrzést megvalósító szervek, az Állami Ellenőrzési Bizottságok (Szovjetunió, Bulgária, Románia); az Állami Ellenőrzési és Statisztikai Hivatal (Csehszlovákia) jogszabályban pontosan meghatározott körben és feltételek között közvetlen intézkedési jogosítvánnyal is rendelkeznek.

[36] Tvr. 13. § (2) bek.

szonylatból kiiktatjuk a felügyeletet és az eddigi területen jelentkező felügyeletként felfogott tevékenység alatt minden esetben ellenőrzést értünk, akkor nem lehet egyetérteni azokkal, akik az államigazgatási felügyelet és ellenőrzés meghatározásánál, illetve elhatárolásánál azt tekintik a közöttük levő alapvető különbségnek, hogy az ellenőrzés hatósági intézkedési jogosultság nélküli, a felügyelet pedig hatósági jogosítvánnyal rendelkező tevékenység.

Harmadszor: A termelőszövetkezetek állami irányítása és állami felügyelete fogalmának meghatározásával és a két tevékenységi forma elhatárolásával kapcsolatosan kialakult eddigi vitához — annak hangsúlyozása mellett, hogy az ilyen irányú vizsgálódás nem képezi feladatunkat —, néhány megjegyzést mi is szükségesnek tartunk megtenni.

a) A jogalkotó a *„termelőszövetkezetek állami felügyelete"* terminológiával nem a tsz-ek állami irányításának vagy állami felügyeletének jogi, illetőleg politikai fogalmát határozta meg az 1959. évi 7. sz. tvr. 58. §-ában, hanem csupán azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy *a tsz-ek mint gazdasági és egyben társadalmi szervezetek állami irányítása az állami-gazdasági intézmények, szervezetek irányításától eltérő módon, a felügyelet módszerével történik.* Erre egyébként a vita egyik résztvevője is helyesen utal s ezt támasztja alá egyébként a szovjet és a csehszlovák szabályozás is.[37] Éppen ezért helytelennek tartjuk azokat a nézeteket, amelyek az adott jogi szabályozásban olyan tételeket is igyekeznek belemagyarázni, amelyek abból nem következnek.

b) „A tsz-ek állami irányítása" nem csupán jogi, nem is csak politikai, hanem általános, az állami irányítás különböző formáinak, módszereinek, eszközeinek komplex kategóriája. Következésképpen az állami irányítás és annak egyes formái, módszerei az egész és a rész dialektikus összefüggésében állanak. Ezért ezek nem szembenálló kategóriák, nem lehet azokat azonosítani, sem egymástól elszakítani és önmagukban szemlélni. Az állami irányításon belül az irányítás egyes formái, módszerei különkülön vizsgálhatók ugyan, de minden esetben az előbbi összefüggések szem előtt tartásával. Csakis ilyen módszerrel lehet a tsz-ek állami irányításán belül az irányítás egyes formáit, módszereit és azok helyét, szerepét pontosan kimunkálni.

c) A tsz-ek állami felügyeletének a törvényerejű rendeletben használt terminológiája sem tekinthető jogi fogalomnak. Általános fogalom, amely az állami irányító tevékenység módszerét jelöli, ahogyan erre már utaltunk. A tsz-ek állami irányításán mint komplex fogalmon belül, annak egyik részeként megkülönböztethető azonban az állami felügyelet mint jogi fogalom, jogi kategória. Ez alatt kifejezetten az állami szerveknek mint hatóságoknak (ahol a tsz-ek és az állami szervek közötti jogviszony egyoldalú, hatósági jellegű), a tsz-ek irányában jogszabályban pontosan meghatározott tevékenységet értjük. A tsz-ek gazdasági eszközökkel — ideértve az ilyen tartalmú polgári jogi ügyleteket is — történő befolyásolását nem felügyeletnek, hanem az állami irányítás más módjának tekintjük, amelyben a jogviszonyok alanyai az előbbitől eltérő helyzetben vannak. A tsz-ek jogi eszközökkel történő irányításának tehát szerintünk csupán egyik részét képezi az állami felügyelet.

Végül foglalkoznunk kell az irodalomban és a jogszabályokban használatos „főfelügyelet", „szakfelügyelet", „speciális állami felügyelet" terminológiai problémájával is. A „főfelügyelet"-et mint terminológiát különböző értelemben használják. Éspedig: *a)* az államigazgatási hierarchia legfelső csúcsán álló szerveknek a nekik szervezetileg alárendelt szervek felé érvényesülő *irányító-ellenőrző* tevékenységet; *b)* a szervezetileg alá nem rendelt szervek felé irányuló *felügyeleti* tevékenységet, vagy pedig mindkettőt értik alatta, s ez a leggyakoribb. Elvileg az ilyen szóhasználat vitatható. Nem mutatja a szerveknek egymáshoz való viszonyát, sem a jogosítványokkal rendelkező államigazgatási szerv rendelkezésének jellegét. Ezek a „főfelügyeleti" szervek jogosítványokkal rendelkeznek egyrészt a szervezetileg nekik alárendelt szervezetek felé, másrészt a szervezetileg nem alárendelt egységek felé is. Az előbbi szervek vonatkozásában a fennálló hierarchikus kapcsolat és a szerv jogosítványai jellege alapján *irányító-ellenőrző* tevékenységről, a nem alárendelt egységek vonatkozásában pedig *felügyeleti tevékenységről* van szó. Célszerűnek tartanánk az egymástól eltérő tevékenységet a kodifikációban is kifejezésre juttatni. Ezzel az alkotmányban és a tanácstörvényben használt terminológiát is megközelítenénk, amely szerint a szervezetileg fölérendelt szervek az alájuk rendelt egységeket *irányítják* és nem felügyelik.[38]

A „szakfelügyelet" alatt az irodalomban és a jogalkotásban azt értik, hogy az államigazgatási szervek rendszerében az egyes szakigazgatási szervek más szakigazgatási szervek rendszeréhez tartozó egységek működését figyelemmel kísérhetik, vizsgálhatják, e körben tevékenységük megvalósítására meghatározott jogosítványokkal rendelkeznek. Ezek a jogosítványok gyakran módot adnak normatív rendelkezések kiadására és közvetlenül kötelező egyedi aktusok kibocsátására is. Egyes esetekben a „szakfelügyelet"-et megvalósító szervek a nem alárendelt szervek irányában nem rendelkeznek hatósági intézkedési jogosultsággal. E szóhasználatnak a fenti tartalommal bíró fogalma megalapozott, elvileg nem vitatható.

[37] Vö. Dr. Földes Iván: A tsz-ek állami irányítása, 256. és 263. old.

[38] Alkotmány 25. § (1) bek.; tanácstörvény 31. § (1) bek., 56. § (3) bek.

A „speciális állami felügyeleti" szervek tevékenysége rendszerint hármas arculatú. Egyrészt az adott szakigazgatási ágazaton belül a szervezetileg alárendelt szervek (egysége) felé érvényesülő irányító-ellenőrző tevékenység, másrészt az adott szakigazgatási szervezeten belül a szervezetileg alá nem rendelt egységek, szervek felé (pl. az egészségügyi felügyeletnek a magánorvosi gyakorlat feletti tevékenysége), s végül a más szakágazatok hasonló tevékenységet végző szervei (egységei) felé irányuló tevékenység, amely szerintünk „szakfelügyeleti" tevékenység, illetőleg annak része, ha nem párosul közvetlen érdemi intézkedési jogosultsággal. Mivel olyan terminológia nehezen alakítható ki, amely mindhárom elemet jelöli és helyesen tükrözi, a jelenlegi szóhasználatot elfogadhatónak tartjuk. Az elmondottakból következik, hogy a „szakfelügyeleti" és a „speciális állami felügyeleti" szerveknek egyrészt az alárendelt szervek felé irányuló, másrészt a nem alárendelt szervek felé hatósági jogosítványok nélküli tevékenysége belső, illetve külső államigazgatási ellenőrzésként is felfogható.

Török Lajos

A teljesítési hely fogalma a nemzetközi vétel szemszögéből

I.

A különböző államok törvényhozása és jogtudománya mintegy másfélszáz év óta szabályozza, elemzi és gazdagítja a teljesítési hely[1] jogi koncepcióját. E hosszú idő alatt azonban korántsem tudott a teljesítési hely intézményének lényegét illetően egységes felfogás kialakulni, sőt, a különféle szerződési típusok fejlődése és elsősorban a helykülönbségi vétel klasszikus keretei közül kinőtt és államközi vonatkozásainál fogva sajátos elbírálást igénylő nemzetközi adásvétel modern formáinak kialakulása egyre bonyolultabbá tették a teljesítési hely tanát. Napjainkban a teljesítési hely intézménye a legkülönfélébb értelmezésekre ad lehetőséget, az egyes jogrendszerek a legkülönfélébb módokon fűznek hozzá joghatásokat.

Különös paradoxon, hogy a nemzetközi vételi szerződések és vállalati szállítási feltételek az esetek nagy részében ennek ellenére minden bővebb magyarázat nélkül teljesítési helynek minősítenek az adott nemzetközi vétellel valamiő kapcsolatban álló helyet, abban bízva, hogy a jólcsengő, megszokott szóhasználat joghatások egész sorát automatikusan elrendezi. A teljesítési hely a jogászi köztudat standard fogalmává vált, amelynek értékét illetően közismert voltán túlmenően egyéb bizonyítékot nem igen keresnek a szerződő felek.

Joggal merül hát fel a kérdés: Milyen határok között lehet szó a teljesítési hely egységes koncepciójáról, milyen jelentősége lehet ennek a nemzetközi adásvétel szokványos formái szempontjából és milyen irányú fejlődés igénye hámozható ki a nemzetközi kereskedelem gyakorlatából az eddigi kodifikációkkal és belső polgári jogi felfogásokkal szemben?

A teljesítési hely kérdését elsősorban a teljesítés térbeli kiterjedésének megnövekedése és ezzel kapcsolatos jogi differenciálódása komplikálja. Helykülönbségi vételnél a teljesítés során az áru szükségképpen egynél több helyet érint, nemzetközi vételnél ezenfelül szabályként egynél több államot is; a teljesítési hely koncepciója viszont a teljesítés egy bizonyos ponton való koncentrálódását feltételezi. Emellett a teljesítés során érintett különböző helyeknek a teljesítéssel kapcsolatos legkülönbözőbb aktusok szempontjából különféle sajátos jogi jelentőségük is van, míg a teljesítési hely tana a teljesítés lehetőleg valamennyi joghatását egyetlen helyre vonatkoztatva kívánja rendezni.

A teljesítés térbeli koncentrálása a teljesítési hely jogi fogalma révén, mint köztudomású, elsősorban Savigny nevéhez fűződik. Savigny a kérdést a következőképpen vetette fel: Melyik az a hely, ahol hitelező az adóst teljesítésre perelheti, a kötelemre vonatkozó különös illetékesség alapján? Szerinte ez a kötelem térbeli székhelyén — Sitz der Obligation — történhet, amely véleménye szerint nem lehet más, mint a teljesítés helye, vagyis az a hely, ahol adós a kötelemből való szabadulás hatályával teljesíthet s ahol ennek folytán a követelés peresíthető is. Savigny „System des heutigen Römischen Rechts" című művének 1849-ben kiadott 8. kötetében arra a meggyőződésre jut, hogy a kötelem lényege a szerződés megkötésével szemben abban áll, hogy valami eredetileg bizonytalan és az egyik fél akaratától függő történés szükségszerűvé és bizonyossá váljék, ez a szükségszerű és bizonyos dolog pedig éppen a megtörtént teljesítés. Erre irányul tehát a felek egész várakozása és ezért a kötelem lényegéből következik, hogy a teljesítési helyet gondolták a kötelem székhelyének, ahol egyben szabad alávetés alapján a szerződésre különösen illetékes bíróság is keresendő.[2]

[1] Locus solutionis, Erfüllungsort, place of performance, lieu d'execution.

[2] System des heutigen Römischen Rechts, Band 8. 1849. 370. §. 208. old.: „Auf diese also ist die ganze Erwartung der Parteien gerichtet und es liegt daher im Wesen der Obligation, dass der Ort der Erfüllung als Sitz der Obligation gedacht, dass an diesen Ort der besondere Gerichtsstand der Obligation durch freie Unterwerfung verlegt wurde."

Savigny ezzel az alkalmazandó jog kérdését is eldöntöttnek tekintette. Már ő is szembentalálta azonban magát az ismert problémával: Gondolatmenetének sikere attól függ, mi módon határozzuk meg a teljesítési helyet.[3]

Savigny is szem előtt tartotta, hogy a teljesítés összetett, időben realizálódó ügylet; az árut előbb eladó elküldi, bizonyos ideig úton van, majd végül vevő birtokába jut. A kötelem valódi tartalmaként elvileg egyaránt elgondolható akár az elküldés, amikor a birtokbavétel csupán a befejezettnek tekintett teljesítés későbbi következménye lenne, akár a tényleges átvétel, amikor az elküldés csupán a teljesítést előkészítő cselekménynek minősülne. Abból az egyáltalán nem szükségszerű meggondolásból következően, hogy a teljesítésnek egyetlen helyre kell koncentrálódnia, Savigny ily módon tette fel a kérdést: Eladó, vagy vevő lakhelyén van-e a teljesítési hely? Válaszában az előbbi mellett tett hitet, a teljesítés lényegét az elküldésben jelölve meg. Álláspontját azonban nem a kereskedelmi gyakorlat, a korabeli életviszonyok követelményei alapján indokolta, hanem azt a római jog két elvével kívánta alátámasztani: A római jogban egyrészt a kárveszély már a szerződéskötéskor átszállt vevőre; másrészt ingó dolog átadását csak aktuális fekvési helyén lehetett követelni. Nem beszélve arról, hogy az első érv nem egészen adekvát, — hiszen Savigny a teljesítés lényegét az elküldésben látta, míg a római jogi kárveszély-átszállás már ezt megelőzően, a szerződéskötéssel bekövetkezett, — a gyakorlati követelményeknek a római perjogi indokolás sem felelhetett meg maradéktalanul, hiszen abból nem eladó lakhelyére, hanem csupán egyedi dolgok fekvési helyére lehet teljesítési helyként következtetni.

Érthető, hogy a Savigny-féle koncepciónak a teljesítés tényleges mozzanataival való összhangbahozatala sok munkát ad a jogászoknak, annál is inkább, mert az államok túlnyomó többségének tételes joga e tanításnak megfelelő módon rendezte a teljesítési hely kérdését.

A német irodalom, Savigny elmélete körül forogva, szabatosan különböztet a feladás és az átvétel helyei között. Leonhard előbbit Schuldort-nak, utóbbit Vollzugsort-nak nevezi.[4] Oertmann a Leistungsort-Bestimmungsort fogalompárt használja.[5] Az adósi teljesítési hellyel szemben az átvétel helyét Titze az áru, eladó vagy a vevő szempontjából Bestimmungsort-nak, Ablieferungsort-nak vagy Annahmeort-nak nevezi.[6] Kialakult a helykülönbségi vételek osztályozása aszerint, hogy vevőnek eladó székhelyén kell-e átvennie az árut (Holschuld, átadás és átvétel eladó lakhelye szerinti teljesítési helyen egybeesnek) vagy pedig eladónak hitelező székhelyén, ill. lakóhelyén kell-e az átadást eszközölnie (Bringschuld, átadás és átvétel vevő lakhelyén levő teljesítési helyen ugyancsak egybeesnek.)[7] E két ügyleti típus között foglal helyet a Schickschuld kategóriája, ahová a legtöbb nemzetközi vétel is sorolható s ahol az eladói átadás és a vevő részéről történő átvétel helyei különválnak, a teljesítési cselekmény és a teljesítési eredmény egymástól elválasztódnak.[8] Szokásossá vált a Versendungskauf és a Distanzkauf közti különbségtétel, előbbinél a Schickschuld esete forog fenn, utóbbinál a Bringschuld egy válfajával van dolgunk.[9] A magyar irodalomban jogi értelemben vett teljesítési hely és tényleges szolgáltatási hely közötti különböztetéssel találkozunk.[10]

Mindezen fogalomelemző különbségtételek a Savigny-féle teljesítési hely koncepció kifejtését, a gyakorlattal valaminő összhangba hozatalát szolgálták és végeredményben a teljesítés valami olyasféle értelmezésében csendültek ki, hogy szorosan vett teljesítés alatt korántsem a kötelem maradéktalan teljesülését kell értenünk, hanem csupán azon cselekmények végrehajtását, melyek eladó részéről a kötelem teljesülése érdekében szükségesek. Azonban az „elküldés" tényével még eladó részéről sem zárult le végérvényesen a teljesítés! Hiszen vannak egyrészt járulékos kötelezettségek is, mint pl. vevő értesítése, árupapírok elküldése, illetve fizetés ellenében való felajánlása. Másrészt az elküldéssel adós részéről még korántsincs visszavonhatatlanul biztosítva a főkötelezettség teljesítése sem: a birtokbaadás és a számos jog szerint — így Ptk-nk szerint is — tradícióval történő tulajdonátruházás sem. Az áruokmányok kézbesítéséig ugyanis eladó még rendelkezhet a szállítmánnyal, azt máshová terelheti stb. Még az angol jog szerint is rendelkezhet eladó az úton levő áruról, noha ott a szerződéskötéskori tulajdonátszállás mellett szól a vélelem: A „stoppage in transitu" intézménye lehetővé teszi a csődbejutott vevő címére feladott áru visszatartását.

A különféle elméletek tehát a teljesítési hely fogalma és a tényleges teljesítés folyamata közötti feszültséget nem oldják fel kielégítően s vitán felül kirajzolódik a konklúzió: A telje-

[3] Uo.: „Der richtige Erfolg dieses Verfahrens hängt aber ab von der Art, wie der Erfüllungsort festgestellt werden soll."

[4] Leonhard, Franz: Erfüllungsort und Schuldort, Berlin, 1907.

[5] Oertmann, Paul: Recht der Schuldverhältnisse, Berlin, 1928/29 (Bürgerliches Recht, II. 87. old.)

[6] Titze, Heinrich: Bürgerliches Recht. Recht der Schuldverhältnisse. Berlin, 1932. 39. old.

[7] Heck, Philipp: Grundrisse des Schuldrechts, Tübingen 1929.

[8] Siber, Heinrich: Grundriss des deutschen bürgerlichen Rechts. 2. Schuldrecht. Leipzig, 1931.

[9] Handelsgesetzbuch 1897, 345 szakasz 1. és 2. bek.

[10] Dezső Gyula: A teljesítés módja, helye és ideje. (Szladits szerk. Magyar Magánjog, Kötelmi jog. 1941. 28. §.)

sítési hely közismert tételesjogi intézményének teljesítés-fogalma alatt semmiképpen sem szabad effektív teljesítést keresnünk. A teljesítési hely tanának egyik következményeként a teljesítés fogalma mesterségesen beszűkült és a teljesítési hely meghatározása ténykérdésből jogkérdéssé vált.[11]

Ezzel kapcsolatban a teljesítési hely jogtörténetében egyértelműen megfigyelhető a teljesítési hely fogalmának absztrahálódása, jogi fikcióvá válása. A tényleges teljesítés térbeli körülírása egyrészt fizikai szükségszerűség, hiszen teljesíteni csak a tér valamely meghatározott részében lehet, másrészt jogilag is szükségszerűnek tekintendő, hiszen *érvényesen* nem lehet akárhol teljesíteni, már a római jog is előírt legalább annyit, hogy alkalmatlan helyen adós érvényesen nem teljesíthet. A teljesítés *szükségszerű* térbeli vonatkozásaiból azonban a jog *célszerűnek vélt* teljesítési hely koncepciót fejlesztett, az előbb említett magától értetődő szempontokon túlmenően egyéb joghatásokat is a teljesítési helyhez kapcsolván. Ezzel a teljesítés lokalizálása különféle elméleti meggondolásoktól vált függővé. A mai, egyetlen térbeli pontban összpontosított teljesítési hely fogalomnak a tényleges teljesítés folyamatával csak laza kapcsolata van, inkább a teljesítés célszerű *beszámítási* pontjának tekinthető.[12] Az absztrakció folyamata abban a lehetőségben kulminál, hogy a felek által a teljesítési helyhez kapcsolódó különféle joghatások kedvező rendezése érdekében választott teljesítési helynek a tényleges teljesítéshez már egyáltalán semmi térbeli köze sincs: Anyavállalatok igen sokszor saját székhelyüket jelölik meg teljesítési helyként leányvállalataik szállításainál is. Vagy másik példa: Holland eladó és holland vevő vételi szerződést kötnek Indonéziából hamburgi rendeltetéssel elhajózandó árura és teljesítési helyként Amszterdamot jelölik meg. Ilyen és hasonló esetek alapján úgy tűnik, hogy a teljesítési hely eredeti, szükségszerűen adódó feladatát, a szerződésszerű teljesítés térbeli lokalizálását egyre inkább a szerződésbe foglalt egyéb, az áruszállítás folyamatával ténylegesen összefüggő, par excellence szállítástechnikai jelentőségű helyek — mint pl. feladási vagy átrakási állomás, elhajózási kikötő, úszó árunál a szállító hajó stb. — megjelölése tölti be.

II.

A teljesítési helyet meghatározó jelenlegi tételesjogi szabályok nagyban-egészben az eddigiekben vázolt elméleti alapokra épültek.

Egységeseknek mondhatók abban, hogy dispositív jellegűek, valamennyi lehetővé teszi a szerződő feleknek a teljesítési hely szabad megválasztását. A felek ezirányú akaratmegegyezése valamennyi törvény szerint hallgatólagos is lehet, ezért a teljesítési hely szempontjából kifejezett akaratnyilvánítás hiányában is gondosan elemzendő a feleknek a szerződésből következtethető szándéka. Ilyen elemzésekhez támpontként a francia jog a kereskedelmi szokások, a német jog az ügylet természetének figyelembevételét is előírják. A magyar Ptk. a szolgáltatás tárgyából vagy rendeltetéséből való következtetést kívánja meg. (278. §. 1. bek. *b)* pont.) A szovjetjog és a magyar Ptk. kiemelik, hogy jogszabály is kijelölhet az általánostól eltérő teljesítési helyet.

Kifejezetten megjelölt vagy a szerződésből kihámozható teljesítési hely hiányában az egyes tételesjogi rendszerek subsidiárius jelleggel az alábbi módokon lokalizálják a teljesítési helyet:

Legnagyobb részük a teljesítés helyét *adós lakóhelyében,* illetve a jogok egy része, mint a magyar Ptk, a német Handelsgesetzbuch (HGB), az angol Sale of Goods Act és az amerikai Uniform Sales Act adós lakóhelyében, illetve *kereskedelmi székhelyében* jelöli meg.[13] (Jogi személyeknél természetesen ott is székhelyet kell érteni, ahol a törvény csak lakóhelyet említ.)

Adós *teljesítéskori* lakhelyét írják elő a francia, olasz, spanyol, portugál, lengyel, mexikói és uruguayi jogok. Értelemszerűen adós teljesítéskori lakóhelyét tartja szem előtt a magyar Ptk. is: Ha a 278. §. 1. bek. kifejezetten csak annyit mond is, hogy a teljesítés helye a kötelezett lakóhelye, ill. székhelye, teljesítéskori lakóhely következik a 4. bek. szövegéből, mely szerint, ha valamelyik fél lakóhelyét a teljesítést megelőzően megváltoztatja, viseli a teljesítés során ebből eredő költségtöbbletet.

Hasonló módon meg kell téríteni a szerződéskötés utáni helyváltoztatásból eredő költségtöbbletet a mexikói és portugál jogok szerint. A portugál jog szerint azonban, ha adós portugál területen kívül költözik, a hitelező lakhelye lesz a teljesítési hely. A francia jog-

[11] Réczei László: Nemzetközi Magánjog, Budapest, 1959.

[12] Különösen szembetűnik ez olyan ügyleteknél, ahol ilyen egyetlen teljesítési hely fogalmilag nem is képzelhető el és azt az ügyletbe semmiképpen sem lehet beleértelmezni: így pl. fuvarozási szerződéseknél, ahol rendszerint a fuvar elvállalásának helye minősül teljesítési helynek; vagy hajón úszó áru vétele és továbbeladása esetén, amikor az áru szolgáltatásának térbeli rögzítése ugyancsak nehezen képzelhető el és teljesítési hely legfeljebb az áruokmányok vonatkozásában lehet gyakorlati értékű.

Érthető, hogy az ilyen mértékben absztrahálódott teljesítési hely fogalmat egyesek már nem is kötelmi jogi, hanem jogszociológiai stb. terminológiával igyekeztek meghatározni. Így pl. Strisower: „... place, where according to the nature of the obligation the social sphere is centered, in which the obligation is to be discharged." (Annuaire de l'Institut de Droit International, 1925/32/507. Rabel nyomán idézett fordítás.)

[13] E szóhasználat korlátozott volta jellemző tünete annak az általános helyzetnek, hogy a kialakult tételes magánjogi rendszerek sokszor igen távol állnak szemléletükben a modern kereskedelmi élet követelményeitől.

ban a helyváltoztatásból eredő költségtöbblet megtérítésének kérdése vitás.

Mindeme jogokkal kapcsolatban figyelemreméltó, hogy a teljesítési hely utólagos megváltoztatását csupán a teljesítési költségek megváltozása szempontjából értékelik s nincsenek tekintettel arra, hogy esetleg a teljesítési helyhez kapcsolt más következmények is módosulhatnak, mint pl. a kárveszélyátszállás, különös illetékesség, vagy éppen az alkalmazandó jog, noha mindezek megváltozása ugyancsak komoly érdekekbe ütközhet.

Az adós *szerződéskötéskori* lakhelyét írják elő teljesítési helyként a Szovjetorosz Ptk. 113. szakasza, a csehszlovák jog, a német BGB és HGB, az osztrák jog, a svájci Obligationenrecht 74. szakasza, a skandináv vételi jogok, a svájci mintára készült török jog, valamint Chile, Columbia, Ecuador, Costa-Rica, Nicaragua és Salvador törvénykönyvei.

Az argentin jog szerint *hitelező választhat* eladó szerződéskötéskori és teljesítéskori lakóhelye között, ha ez időközben megváltozott.

Az érvényben levő jogok tehát túlnyomó többségükben Savigny tanának megfelelően, adós lakóhelyében látják a subsidiárius teljesítési helyet. Azonban mégsem valamennyien: A holland törvény[14] főszabályként *hitelező lakóhelyét* írja elő s csak hitelező elköltözése esetén lesz adós lakhelye mérvadó. Figyelemreméltó és a gyakorlati követelményekkel számotvető a magyar Ptk. 278. §. 3. bekezdése, mely szerint, ha a kötelezett a dolgot saját szállítóeszközével, vagy megbízottja útján küldi a jogosultnak, a teljesítés helye az utóbbi lakhelye, ill. székhelye lesz. (Bringschuld.)

A hitelező teljesítéskori lakhelye lesz továbbá a teljesítési hely *pénztartozások* s így vételár fizetés esetében a magyar, svájci, olasz, holland, görög és japán jogok szerint. Az angol és amerikai jogban szintén szabály: „The debtor must seek the creditor." A skandináv vételi jogban a kérdés vitás.

Ha már egy helyre kell a teljesítést koncentrálni, adásvétel esetén célszerűnek tűnik az áruszolgáltatás és vételárfizetés synallagmatikus kötelezettségeit egyazon teljesítési helyhez kötni, vagyis, ha az áruszolgáltatás adósa saját lakóhelyén teljesít, a vételár szolgáltatására nézve is ezt a helyet célszerű teljesítési helyként előírányozni, noha az a pénztartozás szempontjából hitelezői lakóhelynek minősül. Ennek ellenére a jogok nagy része, főleg régebbi törvénykönyvek, pénztartozások esetére is adós lakóhelyét tekintik teljesítési helynek, így különösen a német, osztrák, valamint a francia és — az új olasz Codice kivételével — a francia jogot követő tételes rendszerek.[15]

Valamennyi jog különleges szabályt állít fel *egyedi dolog* vételére. Ilyenkor kétség esetén a dolog *szerződéskötéskori fekvési helye* tekintendő teljesítési helynek. Éspedig a felek erről való szerződéskötéskori tudomásától függetlenül a román, francia, olasz, spanyol, portugál (ideértve a latinamerikai spanyol-portugál jogokat is) valamint a holland, svájci, török, lengyel és indiai[16] jog szerint; a feleknek a fekvési helyet illető tudomásától függően a magyar, német, osztrák, angol, amerikai és skandináv vételi jogok szerint.

Vegyük ezután röviden szemügyre, hogy az elmondottak szerint lokalizált teljesítési helyhez a különféle jogok általában minő joghatások bekövetkeztét kívánják kapcsolni, melyek azok a problémák, melyek megoldását a gyakorlatban több-kevesebb joggal a teljesítési hellyel kapcsolatba szoktak hozni. A római jogból a teljesítés helye kapcsán kihámozható legfontosabb jogkövetkezmény abban állt, hogy eladónak a teljesítéssel kapcsolatos *költségeket* addig a földrajzi pontig kellett viselnie, „ubi dari oportet". Ezzel szemben ma már egyöntetűen megállapítható, hogy a teljesítési költségek megosztása egyáltalán *nem következik szükségszerűen* a teljesítési hely kikötéséből, és viszont: a költségek megosztásának szabályozásából sem lehet valamely szerződés kapcsán a teljesítési helyre következtetni. A német BGB 269. szakasza szerint egyedül abból, hogy eladó a szállítás költségeit magára vállalta, nem következik, hogy a rendeltetési hely egyben teljesítési helynek is minősül. A magyar Ptk. ezt a szabályt kifejezetten nem tartalmazza ugyan, de indokolásában megemlíti, hogy a régi magyar kereskedelmi törvényben szereplő hasonló szabály alkalmazása összhangban áll a Ptk. rendelkezéseivel, csupán nem szorul külön kimondásra, mivel a Ptk. 278. §. 2. bekezdése egyértelműen leszögezi, hogy helykülönbségi vételnél a teljesítés az elküldésben áll. A német BGB pénztartozások vonatkozásában egyébként kifejezetten is előírja, hogy noha a pénzt adósnak saját költségére kell vevő címére feladnia, a teljesítési hely adós lakóhelye marad.

A költségviselés kalkulációs jellegű problémáit és a teljesítési hely kötelmi jogi kérdéseit adott esetekben a nemzetközi kereskedelem is mindig magától értetődő módon különválasztotta. Így pl. sohasem volt vitás, hogy CIF vagy C&F ügyletnél a költségek a rendeltetési kikötőig terhelik eladót, ugyanakkor azonban a teljesítési hely nem helyeződik át oda.

A költségviselés megosztása tehát a teljesítési helyekkel nincs szükségképpeni összefüggésben.

Hasonlóképpen irreleváns kérdés a teljesítési hely kapcsán az áru *konkretizálódásának* problémája. Annál is inkább, mert a közfelfo-

[14] Burgerlijk Wetboek 1838. 1429. §.

[15] Hivatkozott külföldi jogokra a felhívott törvényeken kívül lásd különösen: Rabel, Ernst: Das Recht des Warenkaufs, Berlin, I(1957) és II(1958).

[16] Wolff, Martin: Private International Law, 1950.

gásban elterjedt nézettel szemben még a kárveszélyátszállással sem hozható fogalompárba: A fajlagos áru megfelelő módon való konkretizálása egybeeshet, de meg is előzheti mind a kárveszélyátszállást, mind a teljesítést, végbemehet a teljesítési helytől különböző helyen is, és csupán az áru pótlásának kérdése szempontjából van jelentősége.

A jogi tudatban a teljesítési hellyel kötelmi jogi síkon leginkább összenőtt kérdés a *kárveszélyátszállás* rendezése. Jogunk szerint, — ha a törvény kivételt nem tesz — a kárveszély a teljesítéssel száll át a másik szerződő félre. (Ptk. 279. §.) Ha a szolgáltatás tárgyát a kötelezett lakóhelyétől, illetve székhelyétől különböző helyre kell küldeni, s azt vagy valamely közbeeső helyet nem kötötték ki teljesítési helyként, a teljesítés azzal történik meg, hogy a szolgáltatás tárgyát a kötelezett továbbítás végett átadja a jogosultnak, a szállítmányozónak vagy a fuvarosnak. (Ptk. 278. §. 2. bek.) A Ptk. nem említi azt az esetet, mikor az árut szerződéskötéskori ismert fekvési helyétől különböző helyre kell küldeni; nyilvánvaló azonban, hogy a helykülönbségi vételre vonatkozó teljesítési szabályt erre az esetre is vonatkoztatni kell, akkor is, ha az árut történetesen a 278. §. 2. bek.-nek szóhangzatával ellentétben éppen a kötelezett lakóhelyére és nem attól különböző helyre kell szállítani.

Ha tehát nincs a *rendeltetési* hely vagy valamely *közbülső* állomás teljesítési helyként kikötve, a kárveszély már a továbbítás végett való átadással átszáll. Felmerülhet azonban a kérdés: Ilyen esetekben akkor is átszáll-e a kárveszély a feladással, ha egyszersmind a *feladás* helye is különbözik a törvényből illetőleg a szerződésből következő teljesítési helytől? Minthogy a Ptk. a kárveszélyátszállást nem közvetlenül kapcsolja az átadáshoz, hanem a teljesítés fogalmán keresztül, a kérdést így is felvethetjük: A Ptk. értelmében vett teljesítésnek minősül-e a Ptk. szerinti teljesítési helytől különböző hely*re* történő feladás akkor is, ha egyben a teljesítési helytől különböző hely*ről* történik?

Ha pl. Budapesten székelő külkereskedelmi vállalat a Győri Vagongyár termékeit exportálja és teljesítési helyként Budapest jön figyelembe, azt hiszem, nyilvánvaló, hogy győri feladással is át fog szállni vevőre a kárveszély és a feladás teljesítésnek fog minősülni, annak ellenére, hogy ilyen esetben sem a kárveszélyátszállásnak, sem a teljesítésnek a teljesítési helyhez sok köze nincs. Minthogy a Ptk. szövegéből nem következik, hogy a továbbítás végetti átadás egyéb teljesítési hely hiányában csak a törvényes subsidiárius teljesítési helyeken minősülhet teljesítésnek, a vázolt megoldásnak tételesjogi akadálya nincs. De még tovább kell mennünk: Érvényes teljesítésnek kell tekintenünk a felhozott példa szerinti győri feladást abban az esetben is, ha Budapest nemcsak subsidiárius módon, hanem különböző meggondolások folytán kifejezett szerződéses kikötés alapján minősülne teljesítési helynek. Legfeljebb a gyakorlat szabhat bizonyos határokat, vevő érdekében, akit a szem előtt tartott teljesítési helytől különböző helyről történő feladás esetén esetleg hosszabb útvonalon terhelne a kárveszély, mintha a teljesítési helyről történne a feladás. Érdekes a most tárgyalt kérdés szempontjából az indiai jog megoldása, mely szerint szerződéskötés után gyártandó árura nézve a gyártás helye minősül subsidiárius teljesítési helynek.

A Ptk.-ból levezetett megoldáshoz hasonló eredmény következik a német BGB 447. szakaszából is, amely azonban a mi jogunkkal ellentétben nem a teljesítés tényéhez, hanem közvetlenül az átadáshoz kapcsolja a kárveszélyátszállást. E szabályból még egyszerűbben következik, hogy a kárveszélyátszállás nem szükségképpen a jogi értelemben vett teljesítési helyhez kapcsolódik. Ez a körülmény egyébként a BGB 270. szakaszából domborodik ki legszemléletesebben: Eszerint pénztartozások kieegyenlítésére adós a pénzt saját veszélyére tartozik hitelezője részére elküldeni, a teljesítés helye azonban ez esetben is adós lakóhelye marad. (Amiből következően viszont adós csak a pénz elkallódásáért, de nem késedelmes kézbesítéséért felel.)

Sajátos módon alakul a kérdés azokban a jogokban, ahol a kárveszélyátszállás a szerződéskötéssel megy végbe, római jogi módra. (Periculum est emptoris.)[17] Ahhoz, hogy ilyenkor a kárveszélyátszállás egyben a teljesítési helyhez is kapcsolódjék, szükséges, hogy a szerződéskötés pillanatában az áru a teljesítési helyen legyen. Ez szabályként így van egyedi áru vételénél. Fajlagos vételnél a veszélyátszállás ezekben a jogokban kitolódik a konkretizálás időpontjáig, viszont a konkretizálás nem szükségképpen a teljesítési helyen történik. Legélesebben a kérdés a holland jogban vetődik fel, ahol a teljesítési hely vevő lakhelye, ezért az áru konkretizálása, illetve a szóbanforgó jogokban azzal párhuzamos veszélyátszállás természetszerűen már a teljesítés előtt bekövetkezik.

A kárveszélyátszállás szabatos rendezéséhez egyébként a teljesítési hely kijelölése önmagában akkor sem elégséges, ha a veszélyátszállás csakugyan ott megy végbe. A veszélyátszállást nemcsak térben, hanem időben is rögzíteni kell, vagy az árura vonatkozó jogcselekménytől függővé téve azt (pl. szerződéskötés), vagy pedig — gyakrabban — az árumozgás valamely konkrét fázisának megjelölése révén.

[17] Svájci, török, japán, holland, spanyol jog, számos latin-amerikai jog (Chile, Cuba, Columbia stb.) Ugyancsak szerződéskötéssel, de egyben a tulajdonnal együtt száll át kétség esetén a kárveszély az angol, észak-amerikai, francia, belga, olasz, portugál jogok és a francia rendszert követő latin-amerikai jogok szerint, elsősorban Bolíviában és Mexikóban.

Nem elég azt mondani: Teljesítési hely Hamburg. Ki kell fejteni, hogy Hamburgban a hajóstársaságnak való átadással, berakodáskor a hajókorláton való áthaladással (Incoterms) vagy a hajófedélzetre való lerakással stb. száll-e át a kárveszély. Az ismertetett tételesjogok ilyenféle rendezéssel egytől-egyig adósak, csupán szárazföldi szállítások vonatkozásában precizírozzák a továbbítónak való átadás mozzanatát.

A kárveszélyátszállás vonatkozásában is legfeljebb annyit mondhatunk tehát, hogy bár kétségtelenül fennáll a törekvés, hogy a kárveszélyátszállás a teljesítési helyhez kapcsolódjék, és ez az esetek nagy részében csakugyan a teljesítési helyen száll át vevőre, ez nem szükségképpen történik így. Sőt: sokszor fogalmilag is kizárt a veszélyátszállásnak a teljesítési helyhez kapcsolása. Ezen túlmenően pedig megjegyzendő, hogy a teljesítési hely kijelölése önmagában olyan esetekben sem elegendő a veszélyátszállás praktikus rendezéséhez, amikor annak a teljesítési helyhez kötése egyébként lehetséges.[18]

A tulajdonátszállás kérdésével rövidebben végezhetünk: a teljesítési hely jellegzetesen kötelmi jogi konstrukció, így a dologi jogi tulajdonátszállás szempontjából már eleve nem igényel különösebb értékelést. Itt legfeljebb azok a jogok jöhetnek szóba, amelyek a tulajdonátszállást kétség esetén a kárveszélyátszállással együtt kívánják a szerződéskötés, illetve konkretizálás tényéhez kapcsolni.[19] Ebben a vonatkozásban a tulajdonátszállásra is állnak a kárveszélyátszállás kapcsán mondottak. Megjegyzendő azonban, hogy a tulajdonátszállás említett subsidiárius szabálya nem igen érvényesül, hiszen a nemzetközi vétel gyakorlatában — a francia és angolszász gyakorlatban is — a kárveszélyátszállás szabályként különválik a tulajdonátszállástól, rendszerint megelőzi azt, míg a tulajdonátszállás általában az árupapírok átadásához kapcsolódik.

A teljesítési hely egyik legkézenfekvőbb jelentősége elvileg abban állna, hogy a szerződési *határidő betartásának* elbírálásánál a teljesítés elhúzódó folyamatában a teljesítési helyre eső fázis időpontja lenne a mérvadó. Azonban a teljesítési hely, mint láttuk, nem mindig esik egybe a tényleges árumozgás valamely térbeli pontjával s ezért a teljesítési hely ezt a funkciót nem mindig töltheti be. Ott sem oldódik meg azonban a probléma minden további nélkül, ahol a teljesítési hely az árumozgással tényleges kapcsolatban van. Nem elég ugyanis a határidőt egy földrajzi helyre vonatkoztatni. Akárcsak a kárveszélyátszállást, ezt is az árumozgás valamely fázisával kell még kapcsolatba hozni. Szárazföldi szállításoknál ilyen fázis a továbbítás végetti átadás. Tengeri szállításoknál, mint említettük, általában az elhajózással kapcsolatos valamely mozzanat, amire a tételes jogok nem térnek ki. Az a körülmény, hogy a teljesítési határidő napján az áru a teljesítési helyen van, még akkor sem bír önmagában feltétlen jelentőséggel, ha a teljesítési hely egyben rendeltetési hely is: hiszen korántsem biztos, hogy eladó az árupapirok időben való továbbítása révén egyben az áruhoz való hozzájutást is biztosította vevőjének.

A különféle államok polgári perjogai jelentőséget tulajdonítanak a teljesítési helynek *a joghatóság és különös illetékesség* szempontjából. Savignynál, mint említettük, a kötelem székhelye, ill. a teljesítési hely utáni kérdés éppen a bírói illetékesség kapcsán vetődött fel. Savigny a római jogi tételt, mely szerint ott kell teljesíteni, ahol hitelező perel, vagyis amely szerint a bírói illetékesség alapítja meg a teljesítési helyet, megfordította: a felek kifejezett vagy feltehető akarata határozza meg a teljesítési helyet, amely egyben a joghatóságra és különös illetékességre is irányadó. Ez a tétel nagyban előmozdította a teljesítési hely fogalmának absztrahálódását, hiszen a felek sok esetben éppen a bírói illetékességre tekintettel kötik ki ezt vagy azt a teljesítési helyet, függetlenül attól, hogy annak az áru szolgáltatása szempontjából van-e egyáltalán jelentősége. Az illetékesség tekintetében azonban a felek teljesítési helyre irányuló akaratnyilvánítása általában szigorúbb szempontok szerint kerül elbírálásra, mint egyéb vonatkozásban. Bírói gyakorlatunk pl. e téren nem elégedett meg az ügylet természetéből kielemezhető hellyel, hanem megkívánta a felek kifejezett, okiratból megállapítható akaratának fennforgását.

Másrészt viszont itt is meg kell állapítanunk, hogy nem minden, egyértelműen lokalizált teljesítési hely jelenti szükségképpen a joghatóság vagy különös illetékesség megállapítását. Igen sokszor fogalmilag is alkalmatlan erre a kijelölt teljesítési hely. Ez az eset forog fenn a szárazföldi nemzetközi vétel gyakorlatában gyakran kikötésre kerülő „határ"-teljesítési helyeknél. A gyakorlatban sokszor egyébként sem bizonyul elegendő illetékességi szabálynak a teljesítési hely kikötése, hiszen az önmagában csak rendes bíróságokra és csupán különös, de nem kizárólagos illetékesség formájában vonatkozhat. A felek viszont sokszor választottbíráskodásban kívánnak megállapodni, vagy a rendes bíróságot kizárólagossággal kívánják kikötni. Félreértések elkerülése érdekében ezért ajánlatos az illetékesség kérdését a teljesítési hely szerződésbefoglalása esetén is külön rendezni.[20] (Sokszor a teljesítési hely kikötése mellett, vagy anélkül, relatív illetékességi szabály sze-

[18] Vö.: Szerző: A kárveszélyviselés néhány kérdése a nemzetközi adásvétel szállítási klauzuláinak tükrében. (Jogtudományi Közlöny, 1961. május.)

[19] Vö.: 17. sz. lábjegyzet.

[20] Szokásos formulák pl. „Erfüllungsort und Gerichtsstand" vagy „Erfüllungsort und alleiniger Gerichtsstand X."

repel a szerződésben. Így pl. a szovjet Avtoexport vállalat szerződésformulája előírja, hogy minden vitát alperes országának döntőbizottsága előtt kell eldönteni.)

III.

Savigny teljesítési helyről szóló tana azonban kétségtelenül a nemzetközi magánjog tudományában keltette a legnagyobb visszhangot. A kötelemre irányadó jog, a szerződés jogának[21] meghatározása szempontjából végső fokon két klasszikus kapcsolóelv jöhet szóba: A lex loci contractus és a lex loci solutionis elvei. (A sűrűn előforduló lex domicilii debitoris az egyes tételesjogok teljesítési helyre vonatkozó szabályai tükrében lényegében utóbbi elv konkretizálásának tekinthető.) A kötelmi jogi kapcsolóelvek története a lex loci contractus elvének uralmával kezdődik s a teljesítési hely jogának komoly harcot kellett vívnia az érvényesülésért. A küzdelem máig sem dőlt el a két elv között és úgy tűnik, hogy a nemzetközi magánjog tudománya „inter duos litigantes" harmadikféle, újszerű megoldást érez szükségesnek s egyre inkább ilyen után kutat.

A helykülönbségi vételek kialakulása bizonyos értelemben már a római jogban szükségessé tette a tényleges teljesítési hely jogának elismerését. Római jogi felfogás szerint azonban a szerződéskötés annyira súlyponti jellegű aktus volt, hogy a teljesítési helyet is csak mint fiktív szerződéskötési helyet voltak hajlandók az alkalmazandó jogot meghatározó tényezőként elismerni. A Digestákban olvashatjuk: „Contraxisse unusquisque in eo loco intelligitur, in quo ut solveret, se obligavit."[22]

A teljesítési hely önjogú kapcsolóelvként lényegében Savigny óta nyert elismerést, aki szerint a kötelemre irányadó jogot (örtliches Recht) éppen úgy a teljesítés helye határozza meg, mint a különös illetékességet. Savignynál tehát szabályként a lex loci solutionis és a különös illetékesség fórumának joga egybeestek. Az idők folyamán aztán, mint láttuk, a teljesítési hely kapcsolóelve odafejlődött, hogy most már sokszor a tényleges teljesítéstől is függetlenedve, önmaga fikciójaként, a felek által szabadon választott hely formájában, vagy éppen törvényi értelmezésre szorulva utal az alkalmazandó jogra.

A lex loci solutionis elvének védelmezői a lex loci contractus-szal szemben főleg a következő, Savigongra visszanyúló érveket hoznak fel: Az, hogy a szerződést hol kötöm meg, merőben esetleges lehet, a lényeg a teljesítésben van. Ezen túlmenően pedig: Távollevők között kötött szerződéseknél vég nélküli viták és előkérdések forrása lehet az a probléma, hogy a szerződést hol kötötték.[23]

Elsősorban ezek a meggondolások vezethették a lex loci solutionis elfogadására pl. a görög, mexikói és chilei kodifikátorokat. Az 1926. évi lengyel nemzetközi magánjogi törvény érdekes módon alternatív kapcsolóelvként tartalmazza a lex loci solutionis normáját, a felek választási jogát a lakóhely, a teljesítési hely és a dolog fekvési helyének jogára korlátozva. Elfogadta továbbá a lex loci solutionis kapcsolóelvét a német, a szerződés joghatásai tekintetében a legutóbbi időkig a svájci[24] és ha nem is kizárólagos kolliziós normaként, de számos esetben a szovjet, a francia és az angolszász gyakorlat is.

A szovjet Külkereskedelmi Döntőbizottság gyakorlatából Lunc hivatkozik a következő esetre: 1940-ben a „Szkembir" török gőzhajózási társaság a Szovjetunió állami gőzhajózási társasága ellen pert indított, számláinak rendezése körüli késedelmek miatt, késedelmi kamatok iránt. E kamatokat a Döntőbizottság meg is ítélte, a kamatok összegszerűségének megállapításánál a szovjetorosz Ptk. 121. szakaszát alkalmazva, kifejezetten mint a teljesítés helyének törvényét.[25]

A legújabb francia gyakorlattal kapcsolatban Batiffol jegyzi meg, hogy noha a francia jogtudomány állandóan hangoztatja, hogy a kötelem jogát a szerződéskötés helye szerint kell meghatározni, adott esetekben a francia semmítőszék nem habozik alkalmazni a teljesítési hely jogát sem, mint amely a szerződő felek akaratának jobban megfelel, esetleg annak ellenére is, hogy a felek a szerződéskötés helyének jogára hivatkoztak. A teljesítési hely kikötését viszont Batiffol szerint minden esetben úgy kell értékelni, mint a feleknek ténykedésük lokalizálására irányuló kifejezett akaratát.[26]

Az angol bíróságok leginkább a teljesítési hely jogát alkalmazzák minden olyan kötelezettség vonatkozásában, melyet a szerződés helyén kívül kell teljesíteni.[27] Az angol jog azonban nem subsidiárius jogelvként ismeri el ilyen esetekben a lex loci solutionist, hanem azt mindig a konkrét ügy alapján, a felek aka-

[21] Lex obligationis, proper law of the contract, loi principale du contrat.

[22] Dig. 44,7. 1,21. A locus contractus fikciója ma is fellelhető még a hajófuvarozási szerződések subsidiárius teljesítési helyénél, melyet a különféle jogok általában az elhajózás helyében látnak, részben éppen római jogi reminiszcenciák alapján, ahol ui. a fuvarozás reálügylet volt, létrejöttéhez az árunak a fuvarozó kezeihez történő kiszolgáltatása kellett. (Receptum nautarum!)

[23] Lásd különösen: Niederer: Einführung in die allgemeinen Lehren des internationalen Privatrechts, Zürich, 1956.

[24] A Svájci Szövetségi Bíróság 1952 évi R 1953390 sz. ítéletében nem volt tekintettel a szerződés érvényét és joghatásait illetően addig fennállt kettősségre és a kötelemre egységesen a szerződéskötés helyének jogát alkalmazta. Ilyen értelmű egységes gyakorlatról azonban még korai lenne beszélni.

[25] Lunc, L. A.: Nemzetközi Magánjog, magyarul 1951. 140—141. o.

[26] Batiffol, Henry: Traité élémentaire de Droit International Privé. Paris, 1955. 588. §.

[27] Wolff, Martin: im.

rataként konstatálja. Állandóan visszatérő szóhasználat az angol ítélkezésben: Azt a jogot kell keresni, amit a felek mint igazságos és józan belátású személyek — „just and reasonable persons" — választottak volna, ha gondoltak volna rá. A felek akaratát azonban az angol bíróságok objektíven vizsgálják, vagyis ha a ténylegesen szerződött felek más jogot kötöttek ki, mint ami a bíróságok megítélése szerint just and reasonable emberektől elvárható, akkor a bíróság ezt mellőzheti és az alkalmazandó jogot a felek kifejezett választása ellenére is a körülményekből, rendszerint a szorosabb területi kapcsolódás alapján keresheti meg.[28]

Az Egyesült Államok gyakorlatában — a nemhivatalos Restatement of the Law of Conflict of Laws (1934) szabályával szemben — ugyancsak a lex loci solutionis érvényesül, ha a teljesítési hely más, mint a szerződéskötés helye, vagy ha már élt a szerződéskötéskor a felek elképzeléseiben.[29]

A gyakorlatban korán kitűnt, hogy a lex loci solutionis alkalmazása bizonyos nehézségekkel jár, éspedig elsősorban a teljesítési hely fogalmának határozatlan volta miatt. Mint köztudomású, az egyes államok jogai különféleképpen értelmezhetik a teljesítési helyet és ez a körülmény burkolt renvoi-hoz vezethet. Vételártartozással kapcsolatos vitában pl. német eladó és magyar vevő ügyében a lex loci solutionis után kutató német bíróság primér értelmezése szerint a teljesítési hely adós lakóhelyén van, vagyis a magyar jog kerülne alkalmazásra. A magyar Ptk. szerint viszont pénztartozások teljesítési helye hitelező lakóhelyén van, tehát a szekundér értelmezés eredményeképpen a lex loci solutionis a német jog lesz.

A lex fori primér értelmezése végeredményben a végleges értelmezésre irányadó jogot jelöli ki, amely aztán a szekundér értelmezés révén vezet el a szerződésre alkalmazandó joghoz. *Ugyanaz a kolliziós szabály tehát különböző tartalmú lehet aszerint, hogy primér, vagy szekundér módon kerül-e alkalmazásra:* Előbbi esetben a norma értelmezésére, utóbbi esetben a kötelemre nézve irányadó jogra utal.

Az értelemzéseknek ez a logikai egymásutánja egyébként minden értelmezésre szoruló klasszikus kapcsolóelvnél, így a lex loci contractus esetében is felmerül. Sőt: Szükségessé válhat másodfokú jelleggel is, amikor pl. a lex loci solutionist értelmező lex domicilii debitoris elv szorul további értelmezésre atekintetben, hogy adós szerződéskötéskori, vagy teljesítéskori lakóhelye jön-e számításba.

A lex loci solutionis elve tehát közelebbi értelmezés nélkül csupán keretjellegű kapcsolóelv. Minthogy a tételes jogok többségében lex domicilii debitorist jelent, a most vázolt gondolatsor alapján nyilvánvaló, hogy a lex domicilii debitoris kapcsolóelvét valló jogok is a lex loci solutionis normáját valló jogokhoz rokonulnak. (Így a kör kiterjed többek közt a cseh jogra s lényegében a magyar nemzetközi magánjogra is.)[30]

A teljesítési hely kapcsolóelve vonatkozásában másik probléma a kötelemre alkalmazandó jog egységének kívánalmával merül fel. Az esetek nagy többségében ugyanis az egyes tételesjogi szabályokból más teljesítési hely adódik eladó és más a fizető vevő kötelezettségeire, ami különböző jogok alkalmazását vonja maga után egyazon kötelemre nézve. A német bírói gyakorlat nem idegenkedik a kötelem kötelezettségekre való szétbontásától, Savigny tanításának megfelelően. Számos jogban azonban praktikus és elméleti megfontolásokból egyaránt erős a törekvés egységes lex obligationis megtalálására. Különféle jogok alkalmazása ugyanis ellentétben áll az adásvétel synallagmatikus egységével és azzal a követelménnyel, hogy a jogok és kötelezettségek egy szerződésen belül arányosan egyenlítsék ki egymást. Irodalmunkban Szászy István részletesen kimutatta, hogy különböző jogok alkalmazása mellett ez az egyensúly könnyen felborulhat.[31] Ilyen és hasonló meggondolások vezettek a kötelemre jellemző főszolgáltatás fogalmához, és az ezzel kapcsolatos teljesítési hely jogának alkalmazásához az egész kötelemre nézve. A magyar terminológia is ezért használja legtöbbször az „eladó joga" kifejezést az „adós joga" klasszikus elve helyett.

Egységes jog alkalmazása azonban így sem érhető el maradéktalanul. Mint arra Szászy is rámutatott, szorosan véve a jogügyletnek, mint olyannak, nincs teljesítési helye, csupán az egyes jogi cselekményeknek.[32] Ilyen értelemben beszél a teljesítésről a Bustamante kódex is: „The acts of performance of the contract shall be effectuated in conformity with the law of the place where they should be performed."[33]

Ezekkel az aktusokkal kapcsolatban szükségképpen csak tényleges teljesítési helyekre gondolhatunk, a teljesítési hely előbbiekben vázolt jogi absztrakciója nem vonatkoztatható rájuk, s itt van a teljesítési hely nemzetközi magánjogi és polgári jogi felfogása között a fő eltérés. Minden állam nemzetközi magánjoga, függetlenül attól, hogy a kötelem jogát milyen kapcsolóelv alapján kívánja megtalálni, egyetért abban, hogy a teljesítés és átvétel *modalitásait* (az áru megvizsgálásának, reklamációk közlésének módja, a lerovó valuta értelmezése,

[28] Morris, J. H. C: Cases on Private Int. Law. Oxford, 1960.

[29] Rabel, Ernst: The Conflict of Laws, Vol. II. 1948. Chicago.

[30] Szászy István: Magyar nemzetközi magánjog, törvénytervezet, Budapest, 1948.
KGST államok Általános Szállítási Feltételei. (ÁSZF) 1958. 74. §.

[31] Szászy István: Az alkalmazandó jog meghatározása a nemzetközi vételi szerződéseknél. 1930.

[32] Szászy I: i.m.

[33] Angol szöveg Rabel E: The Conflict of Laws Vol. III. (1950) nyomán.

mértékek, súlyok értelmezése, üzleti órák meghatározása stb.) a *tényleges teljesítési hely szerint* kell elbírálni.

Hol van azonban a határ a teljesítés *módozatai* és *tartalmi* kérdései között? A csehszlovák Ptk. 362. §.-a szerint „ha az adásvételi szerződésben szokásos árat állapítottak meg, ezen a teljesítés idejének és helyének árát kell érteni." Réczei László rámutat, hogy ez a rendelkezés már nem csupán a teljesítés módját, hanem terjedelmét is érinti.[34]

Az elmondottak összefoglalásaként megállapítható tehát, hogy a teljesítési hely többféleképpen értelmezhető fogalma nemzetközi magánjogi téren sem bizonyul panaceának.

IV.

A nemzetközi vétel gyakorlata tehát a teljesítési hely kérdésében szemben találja magát egy olyan fogalommal, amelynek polgári jogi koncepciója lényegileg független a tényleges teljesítés menetétől, az egész teljesítés komplexumot egy pontban, s ráadásul sokszor a szerződéskötést követően egyoldalúan megváltoztatható földrajzi pontban kívánja lokalizálni, anélkül, hogy ezzel a különféle rendezni kívánt joghatások egyértelmű szabályozását tudná nyújtani. Hátra van még annak rövid elemzése, hogy a gyakorlat miként kíván ezen a helyzeten segíteni, és a különféle kereskedelmi szokások és szokványrendszerek virulens talaján merre keresi a testére szabott megoldást.

1. Nyilvánvaló mindenek előtt, hogy a nemzetközi vétel súlypontját nem igen lehet egyetlen földrajzi pontban koncentrálni. Ez, mint láttuk, már a belföldi tényállású helykülönbségi vételeknél is csak erőszakoltan lehetséges, mennyivel inkább ésszerűtlen nemzetközi teljesítéseknél, ahol egyrészt általában lényegesen megnőtt a szállítási útvonal, másrészt természetszerűen több szakaszra is oszlik, országhatárok, különböző fuvarnemek, elhajózás és kirakodás, valamint más hasonló tényezők szerint. E ténykedéseknek megfelelően komplikálódnak a vonatkozó jogkérdések is, több jogrendszert érint az áru, export és import engedélyek, vámeljárások kérdése merülhet fel, fokozódik a kárveszélyviselés és biztosítás jelentősége, az árupapírok szolgáltatása döntő fontosságú kötelezettséggé különül, s így sorolhatnánk tovább. A nemzetközi teljesítés szempontjából nem bizonyul elégségesnek a feladás helye mellett a kiszolgáltatás helyének értékelése sem: A teljesítés menetében közbülső állomások is sajátos jelentőséghez juthatnak.[35] A nemzetközi vétel súlypontja tehát nem valamely meghatározott földrajzi helyen van, hanem az áru szállításában, mint térben és időben elhúzódó komplex *teljesítési folyamatban* rejlik.[36] A nemzetközi teljesítés akkor válik befejezetté, amikor vevő megvalósíthatja a birtoklás, használat és rendelkezés jogosultságait. Ennek érdekében a fuvarozás végetti átadás után eladónak még tennivalói vannak. Nemcsak tartózkodnia kell a teljesítési eredmény meghiúsításától, (mint pl. az áru máshová diszponálása), ahogy Rabel írja,[37] hanem, mint Grossman Doerth helyesen leszögezi,[38] az árut alkalmas módon fel is kell ajánlania átvételre. (Rendszerint az árupapírok megfelelő rendelkezésre bocsátásán át.) De még ezen felül is lehet tennivalója: CIF vagy C&F ügyleteknél vasúti feladást követően gondoskodnia kell hajótérről, bizonyos esetekben kirakodással, tárolással kacsolatos intézkedéseket kell tennie stb. Sőt: Az „Incoterms" szabályai szerint eladónak vevő részére még ahhoz is minden segítséget meg kell adnia, hogy az áru importjához a származási, illetve elhajózási országból szükséges okmányok rendelkezésre álljanak.

A teljesítés szakaszonként megvalósuló jellege különösen az akkreditives szállítások feltételeiben domborodik ki szemléletesen: Nincs szó teljesítési határidőről, hanem külön elhajózási és külön okmánybenyújtási határidőről, melyeknek természetesen külön-külön teljesítési helyek felelnek meg, egybeesésük határesetnek tekintendő.

Kézenfekvő a jogirodalom törekvése, hogy a komplex teljesítés jelölésére, szemben a továbbítás végetti átadás szűkebb fogalmával, megfelelő terminus technicust találjon. A terminológia természetesen, az elméleti alapok tisztázatlanságából következően, még nincs egyértelműen kikristályosodva. A francia jogtudományban a most vázolt tágabb értelmű teljesítésre, mint az „obligation de donner"[39] különös esetére a „délivrance" szó található, szemben a „livraison"-nal, ami inkább jogtechnikai teljesítést, fuvarozónak való átadást jelent. Az angol jogban a jogtechnikai, szűkebb értelemben vett teljesítést „performance"-nek, az ezzel sokszor azonos tartalmú fuvarozás végetti átadást „delivery"-nek nevezik. „Delivery" alatt azonban sokszor a tágabb értelmű teljesítést is értik, ezért Rabel félreértések elkerülése érdekében utóbbira a „surrender" szót ajánlja.[40] A német irodalom nehezen tud kitörni klasszikus fogalomköréből. Leistritz a „Lieferung" szót használja a teljesítés komplex folyamatára

[34] Réczei L. i.m.

[35] Pl. az áru előállításának, tárolásának, fajlagos áru konkretizálásának, átrakásnak, közbülső tárolásnak, kirakodásnak, birtokbavételnek helyei.

[36] Leistritz, Hans Karl: Die definierten Lieferklauseln des internationalen Warenhandels, Köln, 1954.

[37] Rabel, Ernst: Das Recht des Warenkaufs, idézett kiadás I. kötet.

[38] Grossmann Doerth: Das Recht des Überseekaufs. Stuttgart, 1930.

[39] Code Civil 1136—1141.

[40] Rabel, E: The Conflict of Laws, idézett kiadás.

is,[41] noha ez a szó egyben a Savigny-féle szűkebb teljesítést is takarja.[42] Az olasz jog „consegna" és „tradizione" között különböztet, előbbi alatt eladó elküldési tevékenységét, utóbbi alatt a befejezett, teljesítést értve, vagyis consegna-t és ricevimento-t együtt.[43] Itt is vannak azonban még szerzők, akik a „consegna" fogalmát a „tradizione" értelmében is használják.[44] Terminológiai szempontból is figyelemre méltó a KGST államok között kötelező 1958. évi ÁSZF, mely magyar szövegében teljesítés vagy szolgáltatás helyett a „szállítás" megjelölést használja.

2. Nyilvánvaló továbbá, hogy a nemzetközi vétel folyamatos teljesítéséhez fűződő joghatások rendezését nem lehet a problematikus tartalmú teljesítési hely koncepcióból levezetni. A kereskedelmi gyakorlat hosszú idő óta különféle szokványokban kísérli meg a szállítás leglényegesebb problémáit rendezni s ezen a téren a XX. század második harmadában nemzetközi szokványrendszerek kidolgozásáig jutott el, melyek szerződéses kikötés esetén a szerződés tartalmává válnak.[45] Ezek a szokványrendszerek valamennyien tartózkodnak a teljesítési hely fogalmának felhasználásától, mint ami a nemzetközi vétel teljesítése szempontjából eredményre nem igen vezethet. Ehelyett kifejezetten és az egyes szállítási típusok (franco, FOB, CIF, C&F stb.) testére szabottan rendezik a teljesítéshez fűződő joghatások egész sorát, eladót és vevőt a teljesítés folyamatában terhelő kötelezettségek összefonódó hálózatát. Így kitérnek elsősorban a költségviselés és a kárveszély gyakorlati szempontoknak megfelelő megosztására,[46] rendezik az export-import engedélyek megszerzésével, az áruokmányok és egyéb, a nemzetközi vétel szempontjából szóbajöhető papírok (származási bizonyítvány, konzuli számla stb.) megszerzésével és elküldésével, az értesítési kötelezettséggel, az áru be- és kirakásával kapcsolatos kötelezettségeket. Különös részletességgel tárgyalják a tengeri szállításoknál döntő fontosságú hajóraklevéllel kapcsolatos teljesítési kérdések egész sorát. E szokványrendszerekből szépen kirajzolódik, hogy adott esetekben különböző időpontokban és különböző helyekhez kapcsolódóan mehet végbe az áru konkretizálása, az árura vonatkozó veszély átszállása, az árupapírokra vonatkozó kárveszélyátszállás, a költségek megosztása, eladó és vevő szállítással kapcsolatos különféle ténykedése. S ha bizonyos körülmények között lehetséges is különféle jogkövetkezményeknek egyazon helyhez kapcsolása, ez akkor is a teljesítés menete szempontjából legcélszerűbb helyen történik, függetlenül a tételes jogi szabályozástól. Az adekvát rendezésekkel a szokványrendszerek megkísérlik a nemzetközi vételek teljesítését a különféle államok összeegyeztethetetlen és belföldi tényállásokra szabott, bizonytalan talajáról praktikusabb alapokra helyezni.

A kidolgozott szokványok szabályainak egy része természetesen a belső jogok által egyáltalán nem érintett tényekre vonatkozik. Más részük viszont élesen eltér a tételes jogok fennálló diszpozitív szabályaitól. Különösen szembeötlik ez az áruval kapcsolatos kárveszély átszállásának konkrét szabályaiban. Tengeri szállításoknál a kereskedelmi gyakorlat a kárveszélyt az elhajózással kapcsolatos valamely konkrét aktushoz (áru áthaladása a hajókorlát felett, fedélzetre lerakás pillanata stb.) kapcsolja.[47] Minthogy az elhajózást az esetek többségében szárazföldi szállítás előzi meg, ez a felfogás szembenáll az ismert tétellel, hogy a veszély az első fuvarozónak való átadással átszáll. A német bíróságok gyakorlatában az új, szokásjogi felfogás csak az 1920-as években kezdett utat törni. Az olasz bíróságok még ma sem ismerik el, Olaszország az Incoterms-höz is csak ezirányú fenntartással csatlakozott.

Szárazföldi szállítások kapcsán viszont az a belső jogszabály válik sokszor problémák forrásává, mely szerint a fuvarköltségek elvállalása valamely pontig még nem jelenti annak teljesítési hellyé avatását, illetve egyúttal a kárveszélyviselés elvállalását is. A kereskedelmi gyakorlat szárazföldi szállításoknál is sokszor megosztja a veszélyviselés terhét, illetve azt részben vagy egészben leveszi vevő válláról. Az ismert nemzetközi szokványrendszerek a szárazföldi „franco" záradékok tartalmát azonban nem dolgozták ki hasonló mélységben, mint a tengeri szállítási klauzulákét, ezért sokszor vitás, hogy a szokásos „franco" jelölés a megnevezett földrajzi hely vonatkozásában csupán a költségek, vagy egy-

[41] „... an Stelle des »Erfüllungsortes« wird der Begriff der Lieferung als natürlicher Vertragsschwerpunkt und zugleich als elastischeres Ordnungselement angesehen, das den verschiedenen Liefertypen mehr gerecht wird." (i.m.)

[42] Rabel, Ernst: Das Recht des Warenkaufs. Idézett kiadás I. köt.

[43] Ramella, Agostino: La vendita nel moderno diritto, Milano, 1920.

[44] Vivante, Cesare: Trattato di diritto commerciale, Vol. 1—4. Milano, 1922—26.

[45] Varsó—Oxford szabályok, 1932. Incoterms 1936 és 1953. Revised American Foreign Trade Definitions 1944.

A KGST államok között kötelező Általános Szállítási Feltételek, (ÁSZF), 1958.

[46] Szerző: Hozzászólás Bárdos Kálmán „Fuvarparitás és veszélyátszállás" c. cikkéhez. Külkereskedelem, 1959. 3. sz.

[47] A konkrét megoldás kikötői usance-ok és nagyobb szokványrendszerek szerint változó. Függ az egyes kikötők technikai lehetőségeitől is. (Rakodás part mentén, úszó dokknál, szabad vízen rakodó gőzösökre stb.) A veszélyátszállás időpontjára a következő helyzetek lehetnek mérvadók: Áru hajó mellé kerül (free alongside ship, FAS) áru a hajókorlát fölött (Incoterms és ÁSZF, FOB, CIF és C&F megoldása), a fedélzetre rakás pillanata (amerikai szokványok), a hajótérben való elhelyezés aktusa. Antwerpeni usance: Veszély átszáll, mihelyst hajódaru az árut egy méterre a kikötőkövezet fölé emelte. Bréma: Mihelyst az áru a hajódaru hurkában fekszik.

ben a kárveszély viselését is eladóra hárítja-e. Egyre inkább az a nézet kezd kikristályosodni, hogy az egyszerű „franco" megjelölés a veszély átszállatását is célozza, míg a „franco fuvar" („franco Fracht) klauzula csupán a költségekre vonatkozik.

3. A kereskedelmi szokványok a teljesítéssel kapcsolatos kérdéseket konkrét formában, vitatható tartalmú keretfogalmak mellőzésével kívánják megoldani. Elhibázott dolog ezért a jogtudomány részéről minden olyan törekvés, mely a szokványok szabályaiban a problematikus teljesítési hely gondolat valaminő új lokalizálását kívánja csupán megtalálni. Ilyen jellegű elemzések adódnak az irodalomban.[48] A klasszikus felfogás szerinti teljesítési helyet látják sokan az elhajózási kikötőben s ennek megfelelően a szokványokból a kikötő bíróságának különös illetékességét is le kívánják vezetni.[49] A szokványok azonban az illetékesség perjogi kérdésére semmiképpen sem kívánnak kiterjeszkedni. Helyesen jegyzi meg Grossmann Doerth, hogy a veszélyátszállás rendezése kapcsán a kereskedőknek eszük ágában sincs egyben automatikusan bírói illetékességet is kikötni.[50] Rabel közvetítő értelmezést ad, mely szerint az elhajózási kikötő bírói illetékesség szempontjából akkor irányadó, ha az elhajózás helye egyben eladó országában van.[51] Nem nehéz rájönni, hogy ez tipikusan a tengeri kikötővel rendelkező exportországok érvelése, jogilag semmiképpen sem következik a nemzetközi vétel gyakorlatából vagy szokványaiból. Ha az illetékességről vagy joghatóságról külön intézkedés nem történt, ilyet az egyes szállítási klauzulákból deriválni nem lehet.

Ugyanígy nem lehet a kárveszélyátszállás helyét automatikusan nemzetközi magánjogi kapcsolóelvként sem értelmezni. Ilyen irányú vélemények ugyancsak abból a szemléletből adódnak, amely a klasszikus teljesítési hely esetét látja az elhajózási kikötőben fennforogni. Elsősorban az angol és amerikai bíróságok s néhány évtizede a német bíróságok tekintik a lex loci solutionis szempontjából irányadónak.[52] az angolszász gyakorlat mindenesetre csak olyankor, amikor az elhajózási kikötő valamelyik szerződő fél államának területén van. Rabel helyesen ismeri fel, hogy ennek következtében a „shipping place" kapcsolóelve gyakorlatilag eladó jogát eredményezi, amelytől Rabel szerint csak akkor kell eltérni, ha a teljesítés vevő államának területén vagy vevő kérésére máshol, de eladó érdekszféráján kívül történik s természetesen, ha a felek másban állapodtak meg.[53] (E szabályok értelemszerűen az árunak vevő rendelkezésrebocsátásában látják a teljesítés lényegét). Brändle helyesen utal rá, hogy az elhajózási kikötő megválasztásában nem az alkalmazandó jog kérdése, hanem legtöbbször technikai körülmények, költségtényezők, hajójárati szempontok, összeköttetések játsszák a döntő szerepet. Már ezért is elhibázott lenne a kötelem egészére nézve alkalmazandó jogra irányadónak tekinteni.[54]

A kereskedelmi szoványok nem új kapcsolóelv kidolgozásával akarnak a fennálló nemzetközi magánjogi nehézségeken segíteni, hanem a vitássá válható kérdések lehetőleg egyöntetű, konkrét rendezésével. Arra az esetre pedig, ha valamelyik kérdésben mégsem nyújtanának eligazítást, az alkalmazandó jog megtalálását átengedik a nemzetközi magánjognak. (Így pl. az ÁSZF az általa nem rendezett kérdésekre az eladó jogának klasszikus elvét írja elő.) A kereskedelmi szokványok jellegéből következik azonban, hogy faktikus kapcsolóelvek a kereskedelmi gyakorlatban jobban megfelelnek, mint különféle értelmezéstől függő normák alkalmazása. S ha fájdalmas lehet is adott esetben a gazdaságilag egységes, de különböző államok joghatóságai alatt bonyolódó vétel különféle kérdéseire más és más jogot alkalmazni, mégis arra kell törekedni, hogy *a teljesítés különféle problémáira esetenként a tényszerűen legerősebben kapcsolódó jog kerüljön alkalmazásra,* így pl. a vasúti feladás kérdéseire a feladó állomás joga, az elhajózás részleteire, az elhajózási határidő értelmezésére az elhajózási kikötő joga, illetve usanceai, az áruokmányok elküldésére, majd prezentálására nézve kiállításuk, illetve elküldésük, majd benyújtásuk helyének joga stb. *Csupán a vételi szerződés legszorosabban vett tartalmi kérdéseire lehet az általános lex causae az irányadó.*

4. A nemzetközi vétel teljesítésére vonatkozó szokványok szabályai lassan, de biztosan utat törnek a tételesjogi gondolkodás területén is. Szép példa erre az 1956. évi egységes hágai nemzetközi adásvételi tervezet, melyben a klasszikus teljesítési hely koncepció rovására a főbb ügyleti típusok szokványjogi rendezése már igen tekintélyes elismerést nyer. A tervezet idevonatkozó része azonban jellegzetesen kétarcú: A teljesítési hely fogalmát el nem ejtve, de azt a gyakorlati élet követelményeihez mérten differenciálva mutat a tervezet a kereskedelmi szokványok jól bevált rendezési elvei felé. A szolgáltatás helyéről beszél: „lieu de la délivrance". Miután meghatározza, hogy a szolgáltatás lényege valamely dolog szerződésszerű átadásában áll, a teljesítést az ismertetett tételes jogokhoz hasonlóan leszűkíti valamely közbülső átadásra. A fejlődés mégis

[48] Többek közt: Haage, Hans: Das Abladegeschäft, Hamburg, 1951. Franco klauzulák vonatkozásában régi terminológiát használ Leistritz is (i.m.)

[49] Heuer, Düringer Hachenburg.

[50] Grossmann Doerth, i.m.

[51] Rabel, E: The Conflict of Laws, idézett kiadás, III. köt.

[52] Pl. Shakfi v. Rice, 1922. Bővebben Rabel, E: The Conflict of Laws.

[53] Rabel, E: The Conflict of Laws.

[54] Brändle, Joseph: Die Überseekaufklauseln CIF und FOB, Bern. 1936.

abban áll, hogy ez az átadás nemcsak az első fuvarozónak, illetve szállítmányozónak való átadás lehetne, hanem olyan későbbi fuvarozónak való átadással is végbemehetne, amely elsőnek fuvaroz már a vevő számlájára. (A tervezet itt érdekes módon a költségek megosztásával párhuzamosan szabályozza a teljesítést.) Ha vízi fuvarozónak kell a dolgot átadni, úgy a tervezet szerint a szerződés módozataihoz képest akár a hajó fedélzetén, akár a hajó mentében, akár a hajóstársaságnak történő átadással mehet végbe a szolgáltatás. Lehetetlen észre nem vennünk az Incoterms hatását, FAS, FOB, C&F, illetve CIF ügyletek vonatkozásában. Anélkül, hogy ez ügyleti típusokat említené, a tervezet belőlük meríti differenciált szövegezésének tárgyát.

A szolgáltatás helyét a tervezet az imént ek szerint értelmezett szolgáltatás végbemenetelének helyében látja. Amíg tehát a szokványok reálisan csak a komplex teljesítés valamely jogkövetkezményét, pl. a költségek megosztását vagy a kárveszély átszállását lokalizálják a tervezet szerinti helyeken, addig a tervezet még Savigny hatása alatt az egész teljesítést kívánja odakoncentrálni, magával hozva ezzel a teljesítési hellyel kapcsolatba hozható joghatások egész problematikáját. Annál kevésbé látszik indokoltnak a teljesítési hely koncepciónak ez a továbbélése, mert a tervezet a szolgáltatással kapcsolatban ugyancsak differenciált módon, külön-külön szabályozza a kárveszély-átszállást, az áru konkretizálását, a költségek megosztását. Megemlíti, hogy a költségekre vonatkozó kikötés a kárveszélyátszállást nem érinti, ugyanakkor viszont, mint láttuk, a szolgáltatási hely lokalizálásával kívánja a költségek megosztását összhangbahozni, külön is kiemelve, hogy a szolgáltatást követően felmerült költségek vevőt terhelik. Az a benyomásunk, hogy a teljesítési hely intézményének átmentésére irányuló törekvés és ugyanakkor a kereskedelmi szokványok praktikus szabályainak részbeni átvétele együtt megnehezítették a teljesítés kérdéseinek egyszerű és szabatos rendezését. A KGST államok egymásközti külkereskedelmében kötelező ÁSZF jó példa arra, hogy a teljesítési hely fogalmának elejtésével jogszabályi formában is mennyivel áttekinthetőbben lehet a nemzetközi vétel teljesítését rendezni.

A nemzetközi vétel egységes kodifikációja azonban még a távoli jövő kérdése. Külkereskedelmünkben addig is arra kell törekednünk, hogy szerződéseink sorsát ne bizonytalan tartalmú fogalmakra bízzuk, hanem a nemzetközi teljesítés kérdéseit minél egyértelműbben szabályozzuk. Különösen kapitalista relációkban fontos ez, ahol az ÁSZF-hez hasonló, egységesen kötelező szabályrendszerről nem lehet szó. Pereterszkij azt ajánlja, hogy ne bízzuk az alkalmazandó jog meghatározását kollíziós normákra, hanem jelöljük meg azt magunk.[55] Azt hiszem, az elmondottak alapján még tovább is mehetünk: Ne bízzuk a teljesítés jogi sorsát egyetlen belföldi tényállásokra szabott tételes jogra sem, hanem az alkalmazandó jog kikötése mellett lehetőleg rendezzük konkréten a teljesítés egyes kérdéseit és teljesítési hely helyett inkább valamely tartalmában jól ismert szokványrendszert kössünk ki szerződéseinkben.

Boytha György

[55] Pereterszkij: Nemzetközi magánjogi tankönyv 1947. (Lunc nyomán idézve.)

A magyar kapitalista családjog történetéhez

A kapitalizmus hatása a magyar családjogra viszonylag lassúbb ütemű volt, mert nem volt győztes polgári forradalom, amely egyszerre, a maga igényeinek megfelelően alakította volna át a feudális családot. Családjogunkat a lassú fejlődés jellemezte s a viszonylagos polgári eredményeket is hosszú politikai csatáknak kellett megelőzniök.

A házasság és a család polgári szempontoknak megfelelő rendezésére irányuló törekvések a múlt század hetvenes éveiben indultak el. Két alapvető jogszabály: az 1877 : XX. tv., a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről és az 1894 : XXXI. tv., a házassági jogról, mint a polgári törekvéseket kifejező kódexek foglalták össze a magyar családjogot.

Az 1867-es kiegyezéssel teremtett helyzet egy fél évszázadon keresztül meghatározta Magyarország helyzetét mind gazdasági, mind pedig politikai szempontból.[1]

Egyrészt az iparilag fejlettebb Ausztriától való függés, másrészt a kiegyezéssel hatalmukban megszilárdult nagy- és középbirtokosok, gátolták a gyáripar fejlődését és lassították a kapitalizálódás folyamatát. A burzsoázia csak a századforduló körül kezdett nagyobb pozíciókat elfoglalni. A munkásmozgalmak is csak a századforduló felé kezdtek erőteljesebben kibontakozni, s az agrárszocialista megnyilvánulások is csak később jelentkeztek. A 67-esek és 48-asok között sokkal több volt a közös érdek, mint ami elválasztotta őket egymástól. Ennek következtében a parlamenti viták is csak ilyen keretek

[1] A magyar nép története. Bp. 1953. 379. old.

között mozogtak, s legfeljebb az azonos lényeg különböző jelenségei voltak.

A gyámsági törvényt tárgyaló képviselőházban a képviselők 73%-a a nagy- és középbirtokosok sorából került ki, és 27%-a olyan ügyvédekből állt, akiknek nagy része a bankok érdekeit képviselte.

A törvény javaslatát Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter nyújtotta be a képviselőházban. Önmagában az a körülmény, hogy a javaslatot a belügyminiszter, és nem az igazságügyminiszter terjesztette be, bizonyos fokú állásfoglalást jelentett, mert a kérdésnek közigazgatási oldalról való szemléletét mutatta s viharos ellenzést váltott ki mindazokból, akik az autonómiákkal szemben a központosítás hívei voltak, s a bírói hatáskör megállapítását kívánták volna.

A pártok a javaslatban az egymás közötti harc politikai fegyverét látták s nem sajnálták a személyeskedést sem, de messzire elmaradtak szemléletükben a fejlettebb nyugati jogi szabályozástól, s a lényegben egyetértettek. A gyámsági törvényt illetően is az volt ugyanis a lényeges, hogy a vagyoni érdekvédelem minél szélesebb körben jusson érvényre, s még e tekintetben is nem a kiskorúak érdekvédelme volt az elsőrendű szempont, hanem a vagyonkezelő törvényes képviselők jogainak fenntartását, a patriarkális ügyintézést, legjobb esetben a gyámhatósági felügyelet alatt állók vagyonkezelésének központi, bírói intézését kívánták.

Az előadó hangsúlyozta, hogy a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezését már az egész országban, régóta sürgetik. A törvényjavaslat benyújtásának második indokaként azt jegyezte meg, hogy az ország egyik részében a magyar törvények, másik részében pedig az osztrák polgári törvénykönyv rendelkezései vannak érvényben, s így szükség van az egységes rendezésre.

Ellenzéki oldalról, nyugati példákra való hivatkozással, a római jogra való utalással, a gyámhatósági jogkört a bíróságokra kívánták ruházni. Indokolásukból már kitűnik a régi családjogban érvényesülő szentségi elv helyébe lépő szerződési elv. Egyes hozzászólók már „a szerződési jogból származó viszonyokat" látnak a családban.

A gyámsági és gondnoksági ügyek jogszabályi rendezésére irányuló törekvésekkel egyidejűen a házassági jog polgári rendezését is napirendre kellett tűzni. Az 1868-as törvényhozás még csak a felekezeti jogokra utalt a házasság körében való eljárás vonatkozásaiban, 1870-ben azonban már a polgári házasság elvét akarta törvénybe iktatni a kormány. Az udvari körök azonban húzódoztak a kényes egyházpolitikai kérdések felvetésétől. A monarchia egyre súlyosabb belső helyzete: a munkásmozgalmak, az agrárproletariátus mozgolódása, a nemzetiségek nyugtalansága a kormányt arra kényszerítették, hogy a burzsoázia szélesebb rétegeire támaszkodjék. Ilyen körülmények között viszont nem lehetett fenntartani az ahány vallás, annyiféle egyházjogi házassági jog elvét, s be kellett vezetni a polgári házasságot.

Sok előzetes tanácskozás után a polgári házasságra vonatkozó javaslatot az igazságügyminiszter 1893 decemberében terjesztette a képviselőház elé. A képviselőház a javaslatot el is fogadta, a főrendiház azonban elvetette. A javaslatot végül is csak úgy lehetett megszavaztatni, hogy öt új főrendiházi tagot nevezett ki a király. Ilyen előzmények után a főrendiház is megszavazta a javaslatot, négy szótöbbséggel, de beiktattatott egy új szakaszt, amely továbbra is biztosította az egyház befolyását azáltal, hogy a törvény kimondotta, miszerint hatályba lépésével az egyházi kötelezettségek érintetlenül maradnak.[2]

Amint arra már a bevezetőben is utaltunk, a magyar kapitalista családjog tételesjogi rendezésében a *jogszabályi stabilitás* jutott kifejezésre. A tényleges helyzet vizsgálata szempontjából azonban ez a szemlélet hamis eredményekhez vezetne.

A család a polgárosodás idejéig a termelés szempontjából közvetlen jelentőséggel bírt, erre azonban *a kapitalizmusban* már nem volt szükség. Ez a körülmény alapvető jelentőségű a családi viszonyok jogi szabályozásának vonatkozásában is, s ennek a konstans tényezőnek hatásaként bizonyos, *általánosságban jellemző szabályok*at találunk a magyar polgári családjogban is. A család kapitalista társadalmi renden nyugvó szemlélete és az ennek megfelelően érvényesülő jogi intézmények lényege a következő volt: A házasság szerződés. Ez a szerződés, éppen úgy, mint a többiek, kényszer, tévedés és megtévesztés miatt megtámadható. Szerződéssel minden vagyonjog szabályozható. A családon belül érvényesül a férj, illetőleg apa családfői helyzete, a nő továbbra is másodrendű szerepet kap, s ebből csak annyiban emelkedik ki, amennyiben vagyona folytán a kereskedelmi érdekek megkívánják. A házastársaknak egymáshoz való személyes viszonyát illetően a polgári jogrend a teljes egyenlőség elvét hangsúlyozta, de ez az egyenlőség csak annyira állt meg, amennyire a kapitalizmus egyáltalán egyenlőséget nyújthatott.

A *szerződési elv*vel a burzsoázia, világszerte letépte az addig feudális családról a szentség leplét, és kifejezte azt a szemléletét, hogy a házasság eredete, célja és értelme: a szerződés.[3] Hiába mondja Herczegh Mihály, hogy „ha egyszer a szívek találkoztak ... s ha végre a szóbeli megegyezés is bekövetkezett, ily esetekben még házassági szerződéseket is kötni, a magyar nemzeti jellem, az egymás iránti hű szerelem és hő ragaszkodás nyílt sérelmének, egyenes feldúlójának s oly cselekvénynek, illetőleg bűnnek tartotta, mely egyrészről a tiszta ártatlanságon és

[2] Igazságügyminiszteri jelentés 1892—95.

[3] L.: Marx—Engels: Kommunista Kiáltvány. Vö.: Blazske Jaromir: Az új családi jog eszmei alapjai. Právnyik. 1950. 1. sz.

erkölcsiségen alapuló női méltóságot, másrészről a komoly férfias büszkeséget a legérzékenyebb oldalon támadta volna meg." Vagy: „a házassági szerződések túlnyomósággal nálunk sohasem bírván, mindig csak mellékintézvények maradtak".[4] Ez az elképzelés megbukott a kapitalizmus kérlelhetetlen törvényszerűsége folytán, mely a szerződések jelentőségét egyre csak fokozta, míg végül uralkodó helyzetét is biztosította. A házasság, a polgári szemléletnek megfelelően, nálunk is szerződéssé vált, s nemcsak tételes jogunk, hanem a fejlődő bírói gyakorlat is egyre jobban érvényesítette a szerződési elvet. A polgári társadalom a házasság intézményét úgy kezelte, mint a magánjog egyik ügyletét, és csak szükségszerűen alkalmazott rá módosításokat.[5]

A szerződési elv érvényesülésére számtalan példát lehetne felhozni. Érzékeltetésül csak megjegyezzük, hogy például a tartási jogban, a tételes rendelkezések mellett is diadalmaskodik. A nőtartási igény csak a vétlen nőt illette, de a tartásról a felek szabadon egyezkedhettek, a nő le is mondhatott arról. Az ideiglenes nőtartás alól mentesült a férj, ha vétkes cselekményét a nő megbocsátotta, vagy az együttélést visszaállította.[6] Ezzel szemben, szerződéses nőtartást akkor is ki lehetett kötni, ha a bontóperben a nő volt a vétkes.[7] Gyakran a formalitások mögött is a szerződési elv csillan fel. Így jellemző, s egyben a jogban járatlanabb, tehát elsősorban a kizsákmányolt osztályhoz tartozó nőket sújtó rendelkezés volt az, amely szerint nőtartás nem volt többé követelhető, ha a feleség a bontóperben erre igényt nem tartott, és jogfenntartással sem élt, illetőleg, ha lemondott a tartási igényről. Ugyanígy járt a névviselés jogával is.[8] Hasonlóan jól mutatja a szerződési elv érvényesülését az örökbefogadás intézményének alakulása, melyet egyébként a polgári jogrend igyekezett nemes mázzal bevonni. A lényeg az volt, hogy az örökbefogadás olyan szerződés, amelynél fogva az örökbefogadó gyermekéül fogad valakit, aki nem gyermeke. Szerződés volt ez, s ennél fogva hatálya nem terjedt ki az örökbefogadó rokonaira, hanem csak a szerződő felekre, mint a szerződések általában. Az örökbefogadott törvényes örökösödési jogot sem nyert az örökbefogadó rokonai után.[9] Az örökbefogadással még a családi név sem szállt át szükségképpen az örökbefogadottra, hanem alku tárgya volt. Hogy ez bekövetkezzék-e, a felek rendelkezésétől függött. Az örökbefogadás tehát nem a családi kapcsolat kifejezése volt, hanem jogügylet. Az örökbefogadási szerződést, egyébként, fel is lehetett bontani, ahogyan ez a szerződésekhez illett. A nagykorú felek újabb szerződéssel bármikor felbonthatták, a kiskorúakat érintő szerződéseknél pedig a gyámhatóságnak kellett megvizsgálnia, hogy nem sérti-e a kiskorú érdekeit, mint ahogyan minden szerződésnél ezt a szempontot kellett érvényesítenie.

A polgári házasságnak jellemző tulajdonsága: *a férfi uralma*, a magyar polgári társadalom családi jogában is érvényesült, mégpedig mind a házastárssal, mind a házasságból származó gyermekekkel szemben. Ezt is néhány példával illusztrálhatjuk.

A női szabadvagyon, elvben, a nő szabad rendelkezése alatt állt, ahogyan neve is mutatta. Ez azonban rendszerint hozományul volt lekötve, és ha nem, gyakorlatilag akkor is a férj rendelkezési joga érvényesült afelett, aki még a különvagyon gyarapodásából is részesült.[10] Így, abban az esetben, ha a feleség különvagyonát a férj kezelte, ellenkező kikötés hiányában az időközi jövedelmekről nem tartozott számot adni, sem a tiszta jövedelmet kiadni.[11] A férj jogát tehát csak a szerződési elv érvényesülése korlátozta. Egyébként a szerződést nem lehetett felbontani a házasság tartama alatt, s a szerződés felbontása útján sem lehetett a férj kezére adott javak visszaadását követelni.[12] A szerződés értelmezése körében azonban szabad volt a perindítás a házasság tartama alatt is.[13] A közös vagyon kezelése a férjet illette meg. A Kúria kimondotta, hogy a családfőt, már ebből a minőségéből folyóan, de a házasság fennállása alatt folytatott gazdálkodás alapján is megilleti az a jog, hogy a felesége kizárólagos tulajdonához nem tartozó, és ilyenként nem igazolt ingókkal, a házassági kötelék megszűntéig, a különélés tényétől függetlenül, szabadon rendelkezzék. Ezek az ingóságok a férj beleegyezése nélkül, hatalmi köréből nem voltak elvonhatók.[14]

A férj kivételes helyzete a negatív előjelű bírói gyakorlatból is látható. Ez tükröződik abban a felfogásban is, amellyel a férjtartás kérdését kezelték. A családtagok eltartásának kötelezettsége a családfőt terhelte, s ha maga a család feje jutott olyan helyzetbe, hogy eltartásra szorult, igényeit le kellett szállítania. Férjtartásra csak a vagyontalan és keresőképtelen, illetőleg önmagát eltartani nem képes férjnek volt igénye,[15] s meg kellett elégednie az „illő" tartással szemben a „szűkös" tartással.[16] Az eltartást csak a „közös háztartásban" igényelhette,[17] és társadalmi állása sem jött tekintetbe.[18]

Furcsa vetülete a „házastársi hűség" különböző tartalmi elbírálásának, de kétségtelenül arra vezethető vissza az a bírói gyakorlat, hogy a

[4] Herczegh Mihály: Magyar családi és öröklési jog. Bp. 1874. 58. old.
[5] Szladits Károly: Az új családjogi törvény bemutatása és méltatása. Bp. 1953. Klny.
[6] K. 46/1913; 89/1913.
[7] K. 4109/1922.
[8] K. 411. E. H.
[9] K. 809. E. H.
[10] K. 1664/1926.
[11] K. 412. E. H.
[12] K. 3071/1912.
[13] K. 1932/1917.
[14] K. 5275/1902.
[15] K. 196. E. H.
[16] K. 2460/1932.
[17] K. 2994/1935.
[18] K. 1323/1894; 5311/1906.

házassági életközösség fennállása alatt a nőn mutatkozó nemi betegség a férjtől elkapottnak vélelmezendő.[19] Nyílt bevallása ez annak a tételnek, hogy a kapitalista rend monogámiájával együtt jár a férfi házasságon kívüli szabadsága és a nyilvános prostitúció. A férfinak több lehetősége volt arra, hogy hűtlenséget kövessen el, ezt a társadalom tudta és elfogadta, s ilyen módon tükröződött a joggyakorlatban.

A polgári társadalom jellemzője: a férfi felsőbbrendűségének hangsúlyozása az apa családfői helyzetében, szülő—gyermek vonatkozásban még fokozottabban jut kifejezésre. A kapitalista jogrend a családhoz tartozó gyermekek helyzetét úgy határozta meg, hogy az apa döntő szerepe, az atyai hatalomban közvetlenül érvényesüljön, s a nő e tekintetben is másodrendű tényezővé váljon.

A gyámhatóságok beiktatása általában a vagyonjogi érdekvédelmet célozta, de kevés oltalmat nyújtott az apai önkényeskedésekkel szemben. Etekintetben nem jelentett különbséget, hogy a gyámhatóságokat hogyan szervezték meg, s hogy a latin jogvidékeken az állami befolyás a családtanácson keresztül történt, a germán jogterületen a bíróságok jártak el, vagy nálunk a közigazgatási hatóságok. A szülői hatalom helyett nálunk még terminológiájában is „atyai hatalom"-ról beszéltünk, s ez személyi és vagyonjogi vonatkozásokban egyaránt érvényesült. Az apa a gyermek vagyonát „számadás terhe nélkül" kezelte, ami lényegében a teljes haszonélvezetet jelentette. Ezt a jogot nem korlátozta az apa újabb házasságkötése. Ezzel szemben az anya keze több tekintetben meg volt kötve. Sok esetben, amikor az apa önállóan intézkedhetett, az anyának a gyámhatóság jóváhagyását kellett kikérnie, ha pedig az anya kötött újabb házasságot, a gyermek vagyonáról számolnia kellett. Ebben a különbségtételben világosan érvényesült az a szemlélet, hogy a nő nem önálló, a férfi befolyása alatt áll mind első, mind esetleges későbbi házasságában.

A gyámsági törvény rendelkezései szerint valóban az apa gyakorolta a gyermek felett az „atyai hatalmat". Ennél fogva az apa volt a kiskorú gyermek törvényes képviselője és vagyonának kezelője. Megillette a gyámnevezés és gyámkizárás joga is, tehát halála esetére is ő rendelkezett gyermekei törvényes képviselete felől. A gyámságból bárkit kizárhatott, tehát az anyát is. A polgári szemlélet az anya szerepét abban látta, hogy az apa mellett a gyermek gondozását látja el. A házassági törvény, amely a szülők beleszólási jogát kívánta szabályozni a kiskorúak házasságkötésénél, „beleegyezésre jogosult szülő"-nek az apát tekintette.[20]

A gyámság tekintetében is azonos volt a helyzet, s nemcsak az apa, hanem általában a férfi jutott többletjogokhoz. A gyámsági törvény értelmében a nők a gyámság és gondnokság viseléséből ki voltak zárva.[21] Még a rokonsági ágak vonatkozásában is jelentkezett a férfi többre értékelésének vetülete. A törvényes gyámság, az anya halála után, elsősorban illette meg az apai nagyapát, s csak azután kerülhetett sorra az anyai nagyapa.[22] Ezután következtek a finembeli oldalrokonok.

A polgári házasságot két eszme szőtte át: a szerződéskötés szabadságának elve és az a gondolat, hogy a bontóper befejezésével megszűnt a házasság. Az előbbi kiölt minden nemes érzelmi kapcsolatot a házasfelek személyi viszonyát illetően, az utóbbi pedig félredobta a házasságból származott gyermekek érdekeit is.

A kapitalista szemléletnek megfelelően az eljegyzésnek nem volt semmiféle személyjogi hatása sem, bizonyos vagyonjogi következményekkel azonban mégis számolni kellett. A jegyesség felbontásában vétkes fél köteles volt visszaadni az ajándékokat, vagy, ha a természetben való visszaadásnak akadályai voltak, értékét visszatéríteni. Ugyancsak meg kellett térítenie azokat a kiadásokat is, amelyeket a vétlen jegyes, vagy annak rokonai a házasságra tekintettel költöttek kelengyére, lakásra stb. A vétlen jegyes azonban megtarthatta a kapott ajándékokat. E tekintetben tehát egyszerűen a kártérítési elv érvényesült.

A magyar kapitalista családjog kodifikált rendelkezései nagy körvonalakban magukon viselik azokat az általában jellemző tulajdonságokat, amelyeket a polgári jogokban látunk. A francia polgári forradalom alkotmánya szögezte le legpregnánsabban azt a tételt, amely a polgári házasságokat jellemzi: „A törvény a házasságot nem tekinti másnak, mint polgári szerződésnek."[23] Családjogunk általános jellemzése során tehát magunknak is meg kell állapítanunk, hogy a feudális, államot—egyházat összefoglaló rendezéshez *viszonyítva*, természetszerűen *haladást jelentettek* mind a gyámsági, mind, még pedig fokozottabban, a házassági törvény. Ez utóbbi az állam és az egyház függetlenségének elvén épült fel. Alapelvei az egységes állami jog, a kötelező polgári házasság és az állami bíráskodás kétségtelenül haladást jelentettek. Megszűnt az a helyzet, hogy a házassági köteléki jogot aszerint magyarázzák, hogy a házasfelek milyen vallásfelekezethez tartoznak. A házassági vagyonjog területén is jelentkezik a modern felfogás, így magában a vagyon elkülönözési rendszerre való törekvésben. Jellemző a polgári fejlődésre a hitbér intézményének alakulása is. A törvényes hitbér jelentősége ugyanis egyre inkább csökkent és a szerződési elv hatása alatt átadta helyét a szerződéses hitbérnek. A kapitalista rend nem is elégedhetett meg azzal a törvényes hitbérrel, amely eredetileg csak a nemes nőt illette meg, s amelynek értékét a bíróság

[19] K. 354/1935.
[20] 1894 : XXXI. tv. 9. §.
[21] 1877 : XX. tv. 43. §.
[22] 1877/XX. tv. 39. §.
[23] 1791. Alkotmány. II. cím. 7. cikkely.

csak igen alacsonyra mérte.[24] A hitbér hosszú pályát futott meg a nő vételárától a szentségi elvnek megfelelő „hűség-jutalmon" keresztül a házassági szerződésig.

Nem tételesjogi szabály, hanem a joggyakorlat alakította ki a polgári szemléletnek megfelelően a házasságon kívül született gyermek jogi helyzetét. Az azelőtt „törvénytelen"-nek nevezett gyermek nemcsak az apa, hanem az anya családjának sem volt tagja. A Kúria 1906-ban mondotta ki, hogy a végrendelet nélkül elhalt anya hagyatékára nézve a „törvénytelen" gyermeknek törvényes leszármazó esetén is van örökösödési joga.[25] 1913-ban kimondotta a Kúria, hogy, ha az anya előbb halt el, házasságon kívül született gyermekét képviseleti alapon kell részesíteni a hagyatékban.[26]

A haladó elemek jelentkezése mellett azonban döntő súllyal érvényesültek feudális, kompromisszumos, ellentmondásos és az osztályszempontok szolgálatában álló jogszabályok.

Az egész magyar kapitalista rendszert jellemezte a *hűbéri elemek* erős harc árán való fenntartása, s ez különösen jól figyelhető meg a családjogban, amelyet keresztül-kasul szőttek a hűbéri maradványok. Jól jut kifejezésre ez Tisza István szavaiban, aki a konzervatív „patriarkális jóviszonyt" kívánta biztosítani földesúr és cseléd között, éppen úgy, mint kapitalista vállalkozó és gyári munkás között, Ezt tekintették olyan ideálnak, amelyre törekedni kell.[27] Így történt a földbirtok kérdésében a kapitalista követelményeknek a hűbéri érdekekkel való összeegyeztetése is. Az Országbírói Értekezlet forgalomképessé tette az ingatlant a kapitalista fejlődés számára és ebből a célból bevezette a telekkönyvet, a családi és öröklési joggal azonban gondoskodott az ingatlanok megőrzéséről a földbirtokos családok érdekében.[28]

A feudális maradványok a családon belül érvényesültek a legjobban. A családjog a nemesi és polgári jog dualizmusán épült fel.

A férfi uralkodó helyzetéről már beszéltünk, mint olyanról, amely a kapitalista társadalmi rendet és annak jogszabályalkotását általában is jellemzi. Fokozottan érvényesült azonban ez a magyar polgári társadalom családjogában, amely a kapitalista családjogokhoz viszonyítva is megőrizte feudális jelegét. A bírói gyakorlatban tükröződik ez a felfogás, annak kimondásával, hogy a férj a család feje, az övé a döntő szó, s legfeljebb felesége ellenvetéseit köteles, a „méltányosság szerint", figyelembe venni. A feleség általában osztozik férje sorsában, férje nevét viseli, nemességének és társadalmi rangjának részese. A feleség a közös háztartásban köteles házi munkát végezni.

A házastársi hűség elvben mindkét felet egyformán kötelezte, de olyan gyakorlat fejlődött ki, amely a férfiaknak sokkal nagyobb szabadságot engedélyezett. Ennek indokolására azt hozták fel, hogy a férfi fokozott közéleti s társadalmi szerepet visz, s hogy hűtlensége nem okozhatja a leszármazók családi helyzetének meghamisítását. A tényleges ok azonban a férfi uralmi helyzetében keresendő, amelyet a termelésben elfoglalt helye biztosított. Ami pedig a leszármazók családi helyzetének meghamisítását illeti, a férj hűtlensége ugyanúgy azt eredményezte. Legfeljebb a fiktív jogi szemlélet szempontjából volt más a helyzet.

Azok a szabályok, amelyek a férfira nézve fokozott kötelezettségeket jelentettek, a másik oldalról mutatják be többre való értékelésüket. Ilyen a tartás kötelezettsége, amely ugyan terhet jelentett a férfi számára, de biztosította is egyben „felsőbbrendűségét". A bírói gyakorlat még azt is kimondotta, hogy „nemi érintkezés céljából a férj tartozik feleségéhez közeledni".[29]

Az a tény, hogy a győztes polgári forradalom hiányában fejlődésünk lassúbb ütemű volt, s hogy a nagy feudumok 1848 után is fennmaradtak, (sőt a hitbizományokkal gyarapodtak) és mind gazdasági, mind ennek megfelelő, politikai hatalmat jelentettek, a családjog alakulására is hatással volt. A burzsoázia ugyan arra törekedett, hogy megszüntessen minden feudális kiváltságot, de ezt egyszerre nem érhette el, és azért sokszor *kompromisszumok*ra került a sor. Ilyen volt például a közszerzemény tekintetében kialakult helyzet. A nemesség megtartotta azt a kiváltságát, hogy a nemes férj főszerzőnek volt tekintendő, de kialakult az új polgári vezető réteg, s ennek egyenlősítési törekvése azzal a kompromisszummal végződött, hogy a honorácior férjet is főszerzőnek kellett tekinteni. Ezen is csak a szerződési elv ülhetett valamelyes diadalt, mert megállapodást lehetett kötni a tekintetben, hogy nemes, illetőleg honorácior házasfelek között is közössé váljék a házasság tartama alatt szerzett vagyonszaporulat.

A házassági törvény a vagyonjogi kérdéseket mellőzte, mert célszerűbbnek tartotta, hogy „a jelenleg hatályban levő jogszabályok mindaddig érvényben maradjanak, míg a polgári törvénykönyvnek a házassági vagyonjogra vonatkozó része egységes elvek alapján kimerítő szabályozást fog nyerni."[30] A valódi ok azonban az volt, hogy a házassági törvény e tekintetben is kénytelen volt engedményeket tenni a még igen nagy erővel bíró hűbéri alakulatokkal szemben. A modern vagyonelkülönöző rendszer bevezetésére haladó törekvés érvényesült ugyan, de sikerrel csak a „közrendűek"-nél járt. Ez is a kompromisszumok egyike volt. Az uralkodó osztálynak berendezkedése szempontjából jelentősége volt a különvagyonnak és a hozománynak, állását tehát nem adta fel.

[24] K. 7415/1929.
[25] K. 79. T. Ü. H.
[26] K. 2553/1913.
[27] Lederer Emma: A magyar társadalom kialakulása. Bp. 1947. 177. old.
[28] Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. Bp. 1951. 281. old.
[29] K. 55/1904; 5273/1927; 5220/1928.
[30] 1894 : XXX. tv. indokolása. Különös rész. 111. §-hoz.

A kompromisszum a legkülönbözőbb rendelkezésekben megtalálható. Elismerte például a házassági törvény azt az egyházi szabályt, amely szerint nem minden vallásfelekezet papja köthet házasságot, és ezért kimondotta, hogy tilos az egyházi felsőbbség engedélye nélkül házasságot kötnie annak, aki egyházának szabályai szerint egyházi rend, vagy fogadalom következtében házasságot nem köthet.[31] Az „ágytól és asztaltól való elválasztás" intézményét a házassági törvény azokra való tekintettel tartotta fenn, akiknek egyházi szabályai tiltották a házasság felbontását. Gondoskodás történt arról, hogy minden állampolgár vallási nevelésben részesüljön, s az egyházak kedvéért azt az engedményt tette a törvényhozás, hogy a „lelencek" a lelencházat fenntartó felekezetet kövessék.

A szerződési és szentségi elv összeolvadására jellemző, hogy még vallási vonatkozásban sem maradt hatástalanul. Így a különböző vallásfelekezetekhez tartozó házasulók a házasság megkötése előtt közokiratban megegyezhettek arra nézve, hogy a házasságból származó gyermekek melyik szülő vallását kövessék. Csak ilyen megegyezés hiányában követték a gyermekek, nemük szerint, szüleik vallását.

Az egyház részére tett engedménynek kell tekinteni a gyámsági törvénynek azt a rendelkezését is, hogy a gyám, gyámoltját vallás-erkölcsi nevelésben köteles részesíteni.[32]

A kapitalista társadalmi rendszer termelési viszonyainak alapvető ellentmondása törvényszerűen tükröződik eszméiben és intézményeiben is. Természetes tehát, hogy a polgári társadalom családjoga *számos ellentmondást* tartalmaz. A magyar polgári családjog azonban még fokozottabban zárja magába ezeket az ellentmondásokat, éppen a már fentiekben többször is jelzett kétlakisága miatt, hiszen saját kapitalista ellentmondásain túlmenően a feudális terheltséggel való harca is ellentmondásokat eredményezett.

A nemi kapcsolatok szabályozásának erkölcsi tartalmát hangsúlyozva megtalálta a polgári társadalom annak a módját, hogy a jó kereskedői erkölcs mintájára bevezesse az „erkölcsi kártérítés" intézményét. Az erkölcsnek pénzben kifejezett értékelése jól illett a kapitalista szemlélethez. A bíróságokra várt az a feladat, hogy a sértett erkölcsi érzést pénzre értékeljék át. A bírói gyakorlatból azután az erkölcs különös értékelését látjuk. Az általános gyakorlat az volt, hogy erkölcsi kártérítés csak „tisztességes" leánynak jár. A bíróság viszont nem tartotta tisztességesnek azt a leányt, aki az első érintkezés után a viszonyt folytatta.[33] De az sem volt tisztességes, aki „bár érintetlen, de erkölcsi tisztaságát éveken át dobta oda a férfiak érzékiségének áldozatául".[34] A „férjhezmenési esély" szintén bírói mérlegelés tárgya volt és pénzben volt kifejezhető, mert ezt tekintették az erkölcsi kártérítés alapjának.[35] A szüzesség elvesztéséért kártérítés járt, de nem járt a kártérítés, ha a nő később ágyassági viszonyra lépett a férfival.[36] A többekkel való érintkezés kifogásolása, az exceptio plurium concubentium, nem volt érvényesíthető csak akkor, ha a gyermek fogantatása idején a nő „feslett életmódot" folytatott.

Az erkölcsi szempontok hangsúlyozása nem volt akadálya az erkölcsi elvek megszegésének. A „kölcsönös hűség", „kölcsönös kötelesség", mint keretek megfeleltek a polgári rend „egyenlősítési" törekvéseinek, de ezeket a kereteket egészen más tartalommal töltötték ki, más volt a férfi és a nő megítélése. A bírói gyakorlat sok példát mutat erre. Így pl. szembeállíthatók az olyan ítéletek, amelyek egyike a nőnél azt kifogásolja, hogy „magatartása férjes nőéhez nem méltó", azzal a másikkal, amelyik a férfiénál csak „a nő iránti megbecsülés teljes hiányát" nehezményezi.[37]

A polgári házasságot kitűnően jellemezte Marx és Engels a Kommunista kiáltványban. Állításaikat számtalan példával lehetne igazolni hazai viszonylatban is. Hogy a polgári házasságok mennyire alapultak valóságos és bensőséges érzelmi alapokon, a Kúria számos ítélete mutatja. Így pl. azok, amelyek a bontóper során a házasságon belüli „erőszak" kérdésével foglalkoznak. Ezt a Kúria nem tekintette bontóoknak, de bontóokot jelentett, ha a nő a hozzá érintkezés céljából közeledő férjet összekarmolta.[38] Tehát nem az erőszak, hanem az ellene irányuló védekezés volt a bontóok. Egyébként az 1878-ban alkotott büntetőtörvénykönyv is csak a házasságon kívüli erőszakot, illetőleg fenyegetést büntette.

Míg, a fentiekből kitűnően, a polgári erkölcs az „ágyassági viszonyt" annyira elítélte, hogy az erre lépő nőt nem tekintette „tisztességes"-nek, a szerződések tiszteletbentartása érdekében és okából kimondotta, hogy „az ágyassági viszony nem teszi erkölcstelenné és így jogilag érvénytelenné az ily viszonyban létrejött, halálesetre szóló szerződést".[39] A szerződési, megegyezéses gondolat érvényesült a bontóokok megállapodásszerű megjátszásában s így a szándékos és jogos ok nélkül történt elhagyásnak valóságos megegyezéses bontóokká való átalakításában.[40]

A családjoggal kapcsolatban kifejlődött joggyakorlat telve volt ellentmondásokkal. Annak az alapelvnek hangoztatása mellett, hogy a házasságot a felek maguk kötik, a szülők számára törvény biztosította a beavatkozás jogát, gyakor-

[31] 1894 : XXXI. tv. 25. §.
[32] 1877 : XX. tv. 90. §.
[33] K. 7174/1929; 6994/1930.
[34] K. 764/1929.
[35] K. 757/1912; 1102/1932.
[36] K. 180/1918; 3257/1921.
[37] Takács József: Alkotmányunk hatása a családjogra. Jogtudományi Közlöny. 1950. 1—2., 5—6. sz.
[38] K. 4483/1927.
[39] K. 290. E. H.
[40] Prámer József: Családellenes elemek a házassági jogban. Magyar Jogi Szemle. 1944. 9. sz.

lati szempontok pedig egyenesen arra késztették a szülőket, hogy bizonyos esetekben ne is járuljanak hozzá a házassághoz. Így pl. míg a háztartásban dolgozó fiúgyermek feleségének eltartásáért végső fokon a szülők is felelősek voltak, a Kúria kimondotta, hogy nem felelős a szülő a nőtartásért akkor, ha a házasságot ellenezte.[41]

A házassági törvény értelmében a házasságtörés okából vétkesnek nyilvánított házastársat a bíró a felbontó ítéletben köteles volt eltiltani az azzal való házasságkötéstől, akivel a házasságtörést elkövette.[42] Ezzel a nagyképű polgári erkölcs nevében kizárta annak lehetőségét, hogy egy valódi érzelmeken alapuló házasság létrejöhessen akkor, amikor az előbbi házasság már amúgy is megszűnt.

A szerződési gondolat diadalra juttatása érdekében keletkezett az az ellentmondás, hogy ha a vétkes cselekményt nem követte a sérelmet szenvedett részéről az azonnali elhagyás, akkor megállapodásnak, megbocsátásnak tekintették, holott nyilvánvaló volt, hogy az elhagyást egyszerű fizikai tényezők: a lakásnyomor és az anyagi okok miatti lehetetlenség akadályozták meg, különösen a proletár osztályban. Viszont az uralkodó osztály tagjainál a feleség függő helyzetét az okozta, hogy a házasság tartama alatt rendszerint nem volt önálló keresettel rendelkező.

Ami a házassági vagyonjogot illeti, nem kevesebb ellentmondással találkozhatunk. Önmagában az, hogy az egyébként modern vagyonelkülönözési rendszerre törekedett, de ugyanakkor a család gazdasági egységét hangsúlyozta. Vagyonjogi szempontok késztették igen gyakran a házasfeleket arra, hogy a házasságot, amelynek fenntartása még esetleg az életközösség helyreállításához is vezethetett volna, saját vagyoni érdekükben bontassák fel. Így pl. míg egyrészt a bírói gyakorlat elismerte, hogy a házasfelek vagyoni követeléseiket a házasság tartama alatt is érvényesíthetik egymással szemben,[43] másrészt a házasság alatti vagyonjogi egység hangoztatásával elzárta a nő számára annak a lehetőségét, hogy a közös használatra szánt ingóságokat és különvagyonát a különélés alatt kiigényelhesse.[44] A megoldás egyetlen módja a házasság felbontása volt. Ugyanakkor a férj javára vélelmezett s a nő különvagyonának kezelésére vonatkozó megbízást a nő bármikor visszavonhatta.

Míg házassági vagyonjogunk általában a házasság tartama alatti vagyoni egység alapján állott, a közszerzemény tekintetében az volt a helyzet, hogy az csak az együttélés tartamára terjedt ki. Ezért nem kapott részt a „közrendűek" házasságában sem a nő a különélés alatt szerzett vagyonból, jóllehet a vétkes férj volt az elhagyó.

Egyébként a vétkesség elvének sok rendelkezés mondott ellent. Így pl. az, hogy a jogosan elhagyó fél kénytelen volt a közös háztartásban hagyni minden ingóságot. A vétkességi elv félredobását jelentette az is, hogy a bíró, a házassági törvény értelmében[45] az „ágytól és asztaltól való különválást" kénytelen volt elrendelni és, ha a nő kérelmet terjesztett elő ideiglenes nőtartás iránt, vétkessége nem volt vizsgálható, mert bírói felhívásra élt külön.

A kapitalista rendet jellemző ellentmondások nagy része családellenes és a házasság felbontására késztető volt. Ugyanakkor tiltakoztak a „család válsága" ellen és minden igyekezettel hangsúlyozták a család állandóságát, fenntartásának szükségességét s formális vonatkozásban, a bírói gyakorlat szigorításával igyekeztek megakadályozni olyan bontásokat, amelyeket az anyagi jog megengedett.

A magyar kapitalista családjogot általánosságában és egészében jellemző tulajdonságok között kell végül megemlítenünk az *osztályszempontok* érvényesülését. Ezek az osztályszempontok részben a nemesi rend mellé feltörő polgári osztály jogait kívánták biztosítani, mint a férjnek már említett főszerzősége s így harc eredményeként és kompromisszumszerűen születtek, másrészt az uralkodó osztályok együttes javát szolgálták eleve is.

A házassági törvény már az eljárás keretében is biztosította a kiváltságos osztály tagjai számára a megfelelő „előkelő" kereteket. A kötelezően bevezetett polgári házasságkötés körül „polgári tisztviselőként" az anyakönyvvezető járt el, de eljárhatott az alispán, a polgármester és a főszolgabíró is.

A katonatisztek, mint a rendszer fenntartásának különleges biztosítói, külön jogintézményekben is élvezték az uralkodó osztály bizalmát és elismerését. Szükségképpen előkelő házasságot kellett kötniök és ezért nősülésük külön katonai engedélyhez volt kötve, melynek megadása nélkül az anyakönyvvezetőnek tilos volt eljárnia a házasságkötés körül.[46] A katonatisztek házassága csak kellő anyagi megalapozás mellett volt lehetséges. Így alakult ki a hozományhoz hasonló intézmény, a katonai házassági biztosíték, az úgynevezett kaució. A kaució lényegében járadékhozomány volt, megfelelő kamatokat kellett biztosítania.

A kiházasítás a hűbéri rendet jellemző szokás és kötelezettség volt. Ez az intézmény a kapitalista rend keretei között nem tartotta meg eredeti jelentőségét, de a polgári rend mégis megformálta magának, a saját szájaíze szerint. Kiházasítás iránti igényt érvényesítő perekben a bíróság kimondotta, hogy a kiházasítás mértéke — megegyezés hiányában — a leendő férj rangjához és az adományozó vagyonához mérten illő tárgyakból, vagy pénzből áll.

[41] K. 7054/1924.
[42] 1894 : XXXI. tv. 85. §.
[43] K. 6967/1905; Bp. T. 428/1906.
[44] 649/1903; 9124/1927.
[45] 1894 : XXXI. tv. 98. §.
[46] 1894 : XXXI. tv. 26. §.

A bontóperi bírói gyakorlat is híven tükrözi az osztályszempontokat. A „művelt lelkű" nő megsértése[47] fokozottabban adott alkalmat a bontásra, viszont a nőtől meg lehetett kívánni, hogy férje „társadalmi állásának megfelelő magatartást tanúsítson."[48] Házassági bontóok volt az is, ha az anya a gyermeket nem a férj társadalmi és vagyoni viszonyainak megfelelően látta el.[49] Kimondotta a Kúria, hogy földműves osztálybelieknél a házasságot nem dúlja fel a házastárs bántalmazása,[50] viszont házassági bontóoknak tekintette, hogy a különélő nő ügyvéd férjét hivatása gyakorlásában azáltal akadályozta, hogy irodaberendezését nem adta ki.[51] A megyei hajdú elválhatott a feleségétől azért, mert az „szolgálatadóját meglopta".[52] Burkoltan ugyan, de tipikusan osztályérdeket szolgált az a rendelkezés, amely szerint elmebetegtől nem lehetett elválni, de „az elmebeteg érdekében", a gyámhatóság hozzájárulásával meg lehetett indítani a bontópert. Nyilvánvaló, hogy az ilyen „fogásokkal" élésre csak az uralkodó osztály tagjainak volt módjuk. Ezt a gyakorlatban ki is használták.

A gyámsági törvény ugyancsak figyelembe vette az osztályérdekeket. A gyermek életpályaválasztásánál meglevő és várható vagyonát kellett figyelembe venni. A házasságon kívül született gyermek meglehetősen kitaszított helyzetben volt, de a házasságon kívül szülő nő helyzetének elbírálásánál mégis szerepet játszott társadalmi állása. A gyermek tartásdíjának megállapításánál az anya társadalmi állását és a természetes atya vagyoni helyzetét vették figyelembe.[53] Ha a házasságon kívül született gyermeket az anya „saját társadalmi helyzetét meghaladóan" taníttatta, az ebből eredő többletkiadásokat nem követelhette.[54] Amikor az anya szüléssel kapcsolatos költségeinek megtérítéséről volt szó, azt kellett irányadónak tekinteni, hogy mibe került az anyának „társadalmi állásához mért illő tartása".[55]

A házastársi tartás jogának alapja az volt, hogy a férj köteles feleségét „társadalmi állásához, vagyonához és keresőképességéhez mérten" eltartani. A házasságból származott gyermekek a szülők vagyoni és társadalmi helyzetéhez képest igényelhették taníttatásuk és neveltetésük költségeit.

Az eddig elmondottak azok az *általánosságban megállapítható kritikai elemek*, amelyekkel a magyar kapitalista családjogot jogszabályi egységében jellemezhetjük s amelyek egyúttal azt is mutatják, hogy a magyar családjog elmaradott, időszerűtlen volt a polgári jogrendszerek viszonylatában is. Polgári családjogunk elemzése azonban hamis eredményekhez vezetne, ha nem látnánk világosan, hogy *a jogszabályi egység ellenére sem beszélhetünk egységes magyar kapitalista családjogról.* Az a keret, amit elsősorban a családjogot átfogó két kódex: a gyámsági és házassági törvény jelentettek csak a haladás szempontjából voltak fékező hatásúak, de a bírói gyakorlat s a gyérszámú rendeleti jogalkotás még fokozottan jobbfelé fordították családjogunkat. Ha a polgári jogrendszerekhez viszonyítva eleve maradinak mondottuk a XIX. század második felének családjogi jogszabályait, mégis el kellett ismernünk a liberális kornak az előzményekhez viszonyított haladó rendelkezéseit. A későbbiek során nemcsak, hogy további haladást nem látunk, hanem fokozott visszafordulást, hanyatlást. Eörsi Gyula a félfeudális magánjogot korszakokra bontja s azt az időszakot, amely a gyámsági és házassági törvényeket hozta létre liberális kapitalista kornak, az első világháború végétől a felszabadulásig terjedt időt pedig reakciós fasiszta korszaknak nevezi.[56]

A magyar kapitalista családjog valóban a liberálisnak nevezhető jogi rendezéstől a fasizálódásig esik vissza.

Rá kell tehát mutatnunk, a jogszabályok megvilágításával, hogy ezeknek a koroknak, melyek voltak legjellemzőbb alakulási jegyeik.

Anyagunk felosztása szempontjából liberális kornak tekintjük az 1877-től (a gyámsági törvény meghozatalától) 1918-ig (az első világháború végéig) terjedő időt. Bevezetőben részleteztük a családjogot kodifikáló két alaptörvény tárgyalásának politikai hátterét s összefüggésüket a polgári jognak világszerte való fejlődésével. Utaltunk arra, hogy győztes polgári forradalom hiányában nem lehetett maradéktalanul biztosítani azokat az eredményeket, amelyeket a haladó polgári jogrendszerek elértek. Kétségtelen azonban, hogy számos haladó elemet rögzítettek az említett törvények s hogy a kényszerű kompromisszumok ellenére ebben az időszakban elmaradt jogrendszerünk sajátmagához viszonyítva haladó jellegű volt. Önmagában az a körülmény, hogy az állam és egyház függetlenségének elvén épült fel s hogy megszüntette a különböző egyházak törvényeinek összekuszált uralmát és helyébe az egységes állami jogot, a kötelező polgári házasságot és az állami bíráskodást léptette, — mutatja haladó voltát és ebből folyó rendező erejét. Ami pedig a házassági törvény előtt közel két évtizeddel alkotott gyámsági törvényt illeti, feudális terheltségei ellenére is haladó volt azáltal, hogy országszerte a kettős jogrendszer érvényesülése helyébe az egységes anyagi jogot és az egységes gyámhatósági szervezetet állította. Létrejöttére szintén hatással voltak az Európában már polgárosult családi jogok, így különösen a francia és német jogintézmények. Természetesen nem mentesült az osztrák jogi hatástól sem. Ez utóbbi jelentette

[47] K. 2836/1898.
[48] K. 5763/1917.
[49] K. 4668/1910.
[50] K. 3918/1934.
[51] K. 685/1927.
[52] K. 125/1905.
[53] K. 2406/1929.
[54] K. 2108/1931.
[55] 3982/1916. M. E. sz. r.

[56] Eörsi Gyula: i. m. 282. old.

kötöttségét a hazai feudális visszahúzó erőkön kívül.

Míg a liberális kor viszonylagos eredményeit el lehet, sőt el kell ismerni, a jogszabályalkotási törekvések és a bírói gyakorlat nem hogy haladást nem mutat, de egyenes visszaesést jelent az említett második korszakban, tehát az első világháború végétől a felszabadulásig terjedő Horthy-rendszer korában.

Bár a családjoggal kapcsolatban az egész magyar kapitalista társadalmat illetően jogszabályi egységről beszéltünk s ez a tételesjogot tekintve így is van, külön kell foglalkoznunk a Magánjogi törvénykönyvnek 1928-ban, tehát a Horthy-rendszer uralmának teljes megszilárdítása után, előterjesztett tervezetével, annál is inkább, mert bár törvénnyé nem vált, mégsem tekinthető egyszerű törekvésnek, mivel rendelkezéseinek nagy része a bírói gyakorlat útján élő jogunkba is beszivárgott.

A Polgári törvénykönyv tervezetétől joggal lehetett volna azt várni, hogy modern polgári jogi kódex lesz, amely nemcsak, hogy kiküszöböli családjogunkból is a régi, feudális maradványokat, hanem, már előre is mutat. Ezzel szemben sok vonatkozásban éppen *a feudális intézmények visszaállítási törekvéseit mutatja.*

Jól világítja meg az elmondottakat a férfinő helyzetének tervezett szabályozása. Így pl. a Kúria 1907-ben olyan döntést hozott, amely szerint a háztartás körében a feleség jogosítva van a férjet képviselni és a feleség által ebben a körben kötött ügyleteket, kétség esetében, a férj nevében és az ő részére kötötteknek kell tekinteni,[57] a tervezet azonban szükségesnek tartotta hozzáfűzni, hogy „visszaélések meggátlása végett és a férj gazdasági helyzetének méltányos megóvása céljából" ezt a képviseleti jogot korlátok közé kell szorítani. A tervezet az egyik korlátot a férj vagyoni helyzetének határaiban, a másikat pedig abban jelöli meg, hogy a férj a képviseleti jogot feleségétől meg is vonhatja.[58] Plasztikusan mutatja a tervezet a férfi felsőbbrendűségének elismerését pl. a névviselés kérdésében, amelynél hangsúlyozza, hogy a feleségnek nemcsak joga, hanem kötelessége is férje nevét a házassági viszonyra utaló toldással viselni.[59]

A Kúria 1914-ben, a közös lakás megválasztásával kapcsolatban, hozott egy olyan elvi határozatot,[60] amelyben kimondotta, hogy a lakás helyének megválasztása a férjet illeti s hogy e tekintetben feleségének ellenvetései csak bizonyos esetekben veendők figyelembe. A Polgári törvénykönyv tervezetének, másfél évtizeddel később nyilván az lett volna a feladata, hogy a férfi-nő egyenjogúsítását mozdítsa elő. Ehelyett azonban jelentkezik a férfi többletjogainak biztosítására irányuló törekvés és a tervezet már általános elvet szögez le a következőkben: „Az életközösség és a hűség kölcsönös kötelezettségek. Ebben kifejezésre jut a házastársak egyenjogúsága, ami régi elve magánjogunknak . . ." Mire következtet tehát tovább a tervezet? „De a természet törvényei, a családi élet belső rendje és külső befolyások elleni oltalma, megkívánják, hogy a férjet, mint családfőt, döntő szó illesse a házasélet ügyeiben. Viszont a házasélet erkölcsi tartalmából s a feleség egyenjogúságából következik, hogy a férj elhatározásaiban, felesége megokolt tanácsait és ellenvetéseit méltányosság szerint köteles legyen figyelembe venni, különösen akkor, ha a házassági terheket egészben, vagy részben a feleség viseli".[61] Ez bizony különös logika; az egyenjogúság elvének kimondása után az ellenvetések „méltányos" figyelembe vétele.

A haladónak látszó rendelkezésekben is látható az „egyenjogúsággal" kapcsolatos állásfoglalás. Így pl. a női szabadvagyonnal kapcsolatban mondottaknál annak megjegyzése, hogy „természetes, hogy a férjnek is lehet szabadvagyona, erről azonban a Mt. nem szól, mert önként érthető."[62] Jellemző a feleség vagyonának jövedelmével kapcsolatos rendelkezés, illetőleg vélelem, amely szerint a férj az ilyen jövedelmet, mint a házassági terhek viseléséhez való önkéntes hozzájárulást egészen felhasználhatja.[63] Egyébként a női szabadvagyon tekintetében a fennálló jogi helyzethez viszonyítva két irányú korlátozást is tartalmaz, amelyek visszaesést jelentenek. Az egyik a praesumptio Muciana, amely szerint a házastársak közös birtoklásában levő ingókat harmadik személyekkel szemben a férj tulajdonában kell vélelmezni, a másik, hogy minden szerzésről, amellyel a feleség vagyona az együttélés alatt növekedett az a vélelem, hogy a férj vagyona árán történt.[64]

Jellemző a tervezetre az a rendelkezés, amit a szülői hatalommal kapcsolatban kíván törvénybe iktatni s amelyben a férj döntő szavának hamis indokolását terjeszti ki az atyai hatalomra is ugyanakkor, amikor hangzatosan hirdeti a szülők közötti egyenlőséget is. „Ha a szülői hatalom, a kiskorú törvényes gyermek felett, elvben mindkét szülőt illeti is, azt egyidőben, rendszerint csak egyikük gyakorolhatja. Sem a gyermek képviselete, sem vagyonának kezelése, sem a gyámvezetés nem lenne célszerűen szabályozható úgy, hogy azt a szülők együttesen, közösen, kollektíve teljesítsék. Egyiküknek a hatalom gyakorlás sorrendjében elsőbbséget kell adni. Az elsőbbségnek az atyát kell illetnie, ez már az ő családfői állásából következik."[65] Ezek után az indokolás maga sem mondhat mást, mint a következőket: „Azt a szülői hatalmat, amely az anyát elvben az atyával egyenlően illeti, az anya egész terjedelmében valósággal csak az

[57] K. 1931/1907.
[58] Mtj. indokolás 54. old. Tervezet: 115. §.
[59] Mtj. indokolás 54. old. Tervezet: 114. §.
[60] K. 409. E. H.
[61] Mtj. indokolás 54. old.; Tervezet: 112. §.
[62] Mtj. indokolás 58. old.
[63] Mtj. indokolás 59. old.
[64] Mtj. indokolás 59. old.; Tervezet: 129. §.
[65] Mtj. indokolás 112. old.

atya után, másodsorban, subsidiariusan gyakorolja, nevezetesen akkor, ha az atya szülői hatalma megszűnt, vagy annak működését fizikai, vagy jogi okok gátolják."[66] Mindezekből világos az az értékelés, amit a tervezet a nővel szemben nyilvánít, amikor megállapítja: nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy a nőnek, különösen a vagyonkezelés és a jogi forgalom tekintetében kevesebb a tájékozottsága és élettapasztalata, mint a férfinak s „hogy a nő lelki világának sajátos természeténél fogva rendszerint sokkal kevesebb ellenálló képességet tanúsít közvetlen környezetének befolyásával szemben, mint a férfi."[67]

Egyébként jogterületünkön is érzékelhető a királyi hatalom visszaállítására irányuló törekvés, pl. a királyi kegyelem helyébe lépő „kormányzói kegyelemmel való törvényesítés"-nél.

A bírói gyakorlat, részben a tervezet rendelkezéseinek átvételével, részben a kormányzat és az általános jogi berendezés reakciós jellegének befolyására, *szintén a feudális, majd fasiszta jellegű intézmények bevezetésére irányult.*

A férj nevének védelme pl. a bírói gyakorlatban igen hathatósan érvényesült. A bontóper befejezése után is kérhette a férj, hogy volt feleségét nevének viselésétől tiltsa el a bíróság, ha a névviselés a férj „jogi érdekeit sértette."[68] A házastársi kötelességek megsértésének tekintette a Kúria, hogy a feleség a házasságban leánykori nevét viselte.[69] A névviselésre utóbb „méltatlanná vált nőt" nemcsak a férj, hanem ennek halála után a személyiségi jogok védelmére jogosult hozzátartozók kérelmére is el lehetett tiltani.[70] Jellemző a férfi egyre fokozott értékelésére a Kúriának az az ítélete, amely szerint: „Kéjnő foglalkozást férje beleegyezésével űző nő nincs feljogosítva arra, hogy igazolványi lapját férje nevére állítsa ki."[71] A polgári erkölcs tehát el tudta viselni, hogy a feleség a férj beleegyezésével kéjnői foglalkozást űzzön, de azt már mégsem tűrhette, hogy a férj nevét ezzel kompromittálja.

Az egyenlőségi elvnek a nő számára egyre hátrányosabb eltolódását mutatja Budapest székesfőváros lakásbérleti szabályrendeletének az a rendelkezése is, amely szerint a közös lakás bérlőjének általában a férjet kellett tekinteni.[72]

Az erkölcsi értékelésbe is egyre inkább bevonult a „szent" szerződési elv. Amiben a megállapodás tényezői fellelhetők, az elfogadható a polgári rend szempontjából. Így kimondotta a Kúria, hogy a házasság nem tekinthető feldúltnak, ha mindkét fél erkölcstelen életmódot folytat,[73] mert feltételezték a közös szabadságra vonatkozó megállapodást. Ugyancsak ennek az elvnek az érvényesülését láthatjuk abban a bírói döntésben, hogy a házasságtörés csak akkor bontóok, ha az együttélés tartama alatt követték el és az együttélés ez okból szűnt meg.[74] Emögött az az elgondolás állt, hogy az együttélés fenntartása megbocsátásnak tekinthető, tehát a felek akarata érvényesül a házasság fenntartásában. Az ellenkezőjéből is erre a megállapításra kell jutnunk: a házastársi tartozásnak erőszakkal történt kikényszerítése nem tekinthető megbocsátásnak.[75]

A házasság felbontásának bírói gyakorlata világosan mutatta a férfi és nő magatartásának különböző értékelését ugyanakkor, amikor elvileg egyenlően kötötte volna a törvény a házasfeleket. Házassági bontóoknak tekintette a Kúria a különélő nő „gyanútkeltő magaviseletét"[76] és a kereső nőnek idegen férfiakkal szembeni olyan magatartását, amely „a férj iránti megbecsülést sértette".[77] Kimondotta a Kúria azt is, hogy a különélő nőt még a férj által folytatott ágyassági viszony sem jogosítja fel a kötelés hűség megsértésére s hogy a nő a házasság jogi fennállásának és a különélésnek egész tartama alatt a hitvestársi hűséget olyan módon tartozik megőrizni, hogy a megszakított házassági együttélésnek bármikor való helyreállítása elé „a nő részéről" akadály ne gördüljön. A férfinak még durváskodnia is szabad volt, „ha arra a feleség gyanútkeltő magatartása adott okot".[78] A feleség adott okot a házasság felbontására akkor, ha gyermeküket az apától „elidegenítette" azért, mert az idegen nővel szerelmi viszonyt folytatott.[79]

A közszerzeménnyel kapcsolatos bírói gyakorlat is egyre jobban a férfi jogainak fokozott biztosítására irányult az első világháború utáni időszakban. A nő részére adott az a „kedvezmény", hogy a nemeseknél és honoráciroknál is lehetett közszerzemény, amennyiben a szerzés alapja kizárólag a nő vagyona volt, világosan mutatja a férfi olyértelmű többreértékelését, hogy a vagyonszaporulat az ő tevékenységének tudható be.[80] A közszerzeményi vagyon feletti rendelkezési jog azonban a házasság tartama alatt kizárólag a férjet illette meg.[81] A közszerzeményi vagyon jellegének bizonyítása is a feleséget terhelte.[82] Közszerzemény létesült még akkor is, ha a férj fogyatékos elmebeli képessége és pazarlása miatt a szerzésben nem vett részt.[83]

A tartásjog területén is világosan látható a visszafejlődés. A férfinak szinte hűbéri uralmát jelzi pl. az a kúriai ítélet, amely

66 Mtj. indokolás 112. old.; Tervezet: 269. §.
67 Mtj. indoklás 139. old.; Tervezet: 318. §.
68 K. 729. E. H.; 6417/1924; 301/1934.
69 K. 2517/1931.
70 K. 729. E. H.
71 K. 1381/1928.
72 265/1936. Kgy. szabályrendelet.
73 K. 5394/1928.
74 K. 1220/1935.
75 K. 7139/1928.
76 K. 597/1928.
77 K. 4588/1934.
78 K. 4706/1928.
79 K. 8585/1927.
80 K. 2666/1921; 4459/1923; 2450/1926; 7563/1929.
81 K. 513/1926; 2449/1926; 1894/1927; 4761/1934.
82 K. 7316/1923.
83 K. 5873/1926.

kimondotta, hogy ideiglenes nőtartás nem jár annak a nőnek, aki férjét, magaviseletével, a különélés okául szolgáló tettlegességre ingerelte.[84] Akkor sem követelhetett ideiglenes nőtartást a feleség, ha férje „kevésbé súlyos cselekményét megbocsátani nem volt hajlandó."[85] A házassági kapcsolat feudális szemlélete látszik a kérdés másik oldalának vizsgálatánál. Így pl. kimondotta a Kúria, hogy az elvált nő nem szorítható önálló keresetmódra, ha a házasság fennállása alatt nem volt rászorulva arra.[86]

Ugyanilyen módon bírálta el ennek a korszaknak bírói gyakorlata a szülőknek gyermekeikkel való kapcsolatait. Így pl. a gyermeknek és családjának a szülők gazdaságában kifejtett közreműködését ingyenesnek vélelmezték,[87] az idegennél folytatott munkájáért kapott keresete pedig a szülők javára szolgált.[88] Annak ellenére, hogy — amint többször említettük — a tartás alapja a társadalmi állás volt, a Kúria kimondotta, hogy a házasságon kívül született gyermek tartásdíja szempontjából a természetes atya társadalmi állása nem irányadó s ezzel megkönnyítette a csábítók sorsát.[89] Az örökbefogadási szerződések bírói felbontásánál tapasztalható bírói gyakorlat szintén jellemző a visszahajlásra. Így pl. az a bontás, amely azzal az indokolással történt, hogy az örökbefogadott „méltatlan házasságot kötött",[90] vagy, hogy házasságkötéséről az örekbefogadó nem tudott.[91]

Rövid seregszemlénk is bizonyítja, hogy családjogunk kezdeti és viszonylagos haladó korszaka után fokozott visszaesés következett s a családjog is tükrözte a fasizmusba való hanyatlást. Ezt mutatta a „konzervatív" Kúria gyakorlata is. Egyenesen feltűnő, hogy a „férfi becsület", a férfi „jó híre", nevének védelme mennyire korszerűtlen ítéletekben fejeződött ki s hogy a férfi és nő különböző elbírálásában is milyen haladásellenes irányzat érvényesült. Még plasztikusabban látjuk azonban ezt a családi jog mellékintézményeiben, különösen a földbirtokpolitikai rendelkezésekben. Ez a forgalmi kötöttség és a személyi függőség elemeit vitte bele az egész jogszabályalkotásba. Még a konzervatív jogászok is kénytelenek voltak megállapítani, hogy a haditelek, családi birtok, osztatlan családi birtok, hitbizományi kisbirtok, vitézi telek stb. erős visszahajlást mutattak, amint Eörsi Gyula helyesen jegyzi meg.[92] A vonatkozó jogszabályok indokolásai tanulságos ideológiai alapvetést adnak ehhez a reakciós, majd fasiszta politikához, illetve hűségesen fejezik ki azt.

Az 1940-es éveket már a nyílt fasizmusba való átmenet jellemezte családjogi vonatkozásban is. A fasiszta orientáció következményei voltak a német jogsegélyegyezmények: a tartási ügyekben keletkezett bírósági és gyámhatósági határozatok végrehajtása,[93] valamint a személyállapotra vonatkozó megkeresések közlése tárgyában.[94] Az 1941-ben bevezetett házasodási kölcsön igazi céljaira jellemző az indokolása: „Német- és Olaszországban jelentékeny részben a házasodási kölcsönök nyújtásának tulajdonítják azt, hogy a népszaporodás a súlyos gazdasági és háborús körülmények ellenére is kellő szinten maradhatott."[95] Az igazi ok a hatalmi politikában rejlett s az imperialista politikát szolgálta ez a kedvezmény.

Demagóg indokolással vezették be az úgynevezett fajvédelmi rendelkezéseket. Az erről szólt törvény általános indokolása azt mondotta, hogy a törvény Magyarország népesedésének mennyiségi és minőségi javítását kívánja előmozdítani. Nyíltan bevallja, hogy a „zsidó" fogalom meghatározásával, „tiszta faji megoldásra törekszik."[96] Megtiltották ezért az üldözöttekkel való házasságkötést.[97]

Jellemezte a fasiszta törvényhozást a kényszerelemek alkalmazása, így pl. a házasság előtti kötelező vizsgálatok bevezetése, az osztálykedvezmények egyidejű megadásával. A jogszabály a „háziorvos" igazolását is elfogadta és mellőzhette a tisztiorvos a vizsgálatot akkor is, ha a „házasuló nő erkölcsi élete és körülményei alapján nem volt kétség támasztható a nemi érintetlenség tekintetében."[98]

A frontszolgálatot teljesítők részére nyújtott kedvezmények, mint a távházasság intézménye, vagy a családbafogadással kapcsolatos gondoskodás, a háború elleni közhangulat levezetésének szolgálatában állottak.

A magyar kapitalista családjog történetéhez írt adalékaink mutatják, hogy a családjogot inkorporáló tételesjogi rendelkezések egysége ellenére milyen hanyatló ívelést mutat a családjog fejlődése s hogyan érvényesülnek benne a reakciós irányzatok. A teljesség kedvéért kell megemlékeznünk családjogunknak az 1919-től 1944-ig terjedő gyorsuló esése utáni fejlődésről, amely a felszabadulás után indult meg. A „teljesség kedvéért" azért, mert ennek az időnek jogfejlődése még mindig a polgári talajon állt, amit a felszabadulás utáni általános politikai helyzet magyaráz meg. Ez az időszak általában azt a fejlődést tükrözi, amit egy haladott polgári jogrendszernek amúgy is nyújtania kellett. Tulajdonképpen csak ebben az időben válik családjogunk modern értelemben vett polgári családjoggá. A fordulat évéig hozott jogszabályok[99]

[84] K. 5021/1934.
[85] K. 8170/1930.
[86] K. 5256/1927.
[87] K. 724. E. H.
[88] K. 2119/1923.
[89] K. 851/1926.
[90] K. 1801/1928.
[91] K. 8296/1930.
[92] Eörsi Gyula: i. m. II. kötet 362. old.
[93] 1942 : XVIII. tv.
[94] 1942 : XIX. tv.
[95] 1941 : XV. tv. Indokolás az 5. §-hoz.
[96] 1941 : XV. tv. Indokolás a 9. §-hoz.
[97] 1941 : XV. tv. 9. §.
[98] 1941 : XV. tv. Indokolás az 1. §-hoz.
[99] 10.470/1945 (XI. 6.) M. E.; 6800/1945 (VIII. 22.) M. E.; 1946 : XII. tv.
[100] 1946 : XXIX. tv.

csak átmenetieknek tekinthetők s a haladás ellenére számos polgári maradványt tartalmaznak. Ezek közül csak a házasságon kívül született gyermek jogi helyzetét rendező törvény[100] emelkedik ki s mutat irányt a szocialista rendezésre.

Társadalmi átalakulásunk jogszabályi rögzítése: Alkotmányunk, már lényegében magában foglalja a szocialista családjog alapvetését is, amit azután új családjogi kódexünk foglalt összesze részleteiben is. Ebben érvényesül a felek teljes egyenjogúsága, a nemek közötti jogi különbségek, valamint a bontás körüli formalista szempontok feloldása, az örökbefogadásnak szocialista tartalommal való telítése s a szülői felügyelet szocialista rendezése.

Mindezek családjogunk új fejezetét jelentik.

Takács József

SZEMLE

Az együttműködés fejlesztéséről a szocialista állam- és jogtudományi kutatás területén

(Az európai szocialista országok jogtudományi intézeteinek tanácskozásáról. Budapest, 1961. november 15—18.)

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete az európai szocialista országok akadémiái keretében működő társintézeteinek vezetői és képviselői részvételével 1961. november 15—18. között munkaértekezletet rendezett Budapesten. A munkaértekezelt arra irányult, hogy a résztvevők tájékoztassák egymást: milyen feladatok állanak a szocialista állam- és jogtudományok fejlesztésében az egyes intézetek előtt a szocialista állam- és jogtudományok művelésében; véleményt cseréljenek: hogyan lehet az egyes országokban folyó tudományos kutatómunka eredményeit jobban megismerni, egymás tájékoztatását fejleszteni; s végül, hogy megbeszéljék az állam- és jogtudományi intézetek együttműködése fejlesztésének kérdéseit.

A munkaértekezleten három előadás hangzott el. Az első előadást *P. Sz. Romaskin*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a moszkvai Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója tartotta „A szocialista államiság és a kommunista társadalmi önigazgatás" címmel. A második előadást — amely az egyes szocialista országokban folyó tudományos kutatómunka eredményeinek, a tudományos irodalomnak, a jogszabályalkotás fejlődésének egymás közti jobb megismerése elősegítését vizsgálta — *V. Knapp*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a prágai Állam- és Jogtudományi Intézetek igazgatója, a harmadikat *Szabó Imre* akadémikus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója tartotta „A szocialista országok jogtudományi intézeteinek kooperációja, különös tekintettel a baráti akadémiák közötti együttműködési egyezményekre" címmel. Az egyes bevezető előadásokat az előadók a társintézetek által előzetesen megküldött tájékoztató anyagot felhasználva állították össze. Az előadások — bár a jogtudományi intézetek tevékenységéből, feladataiból indultak ki —, a témák természetéből következően az állam- és jogtudományok előtt álló feladatokat szélesebben, az állam- és jogtudomány egészére kiterjedően vetették fel.

A bevezető előadásokat és a hozzájuk kapcsolódó vitát az alábbiakban érdemi összefoglalásban közöljük.

I.

P. Sz. Romaskin előadását, amely az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott új pártprogram alapján elemezte a szocialista államiság fejlődésének kérdéseit, valamint a szocialista állam- és jogtudomány feladatait, — az MTA rendezésében széles hallgatóság előtt tartotta meg. (Az előadás anyagának nagy részét a Jogtudományi Közlöny 1961. évi 11—12. száma közölte, ezért részletes ismertetésétől itt eltekintünk.)

A szocialista állam- és jogtudomány feladata az — hangsúlyozta *P. Sz. Romaskin* előadásában —, hogy elemezze a szocialista építés eddigi tapasztalatait, segítse kimunkálni a fejlődés új elemeit, törekedjék olyan elemek általánosítására, amelyek a fejlődés irányába esnek. A XXII. kongresszuson számos kritikai észrevétel hangzott el a szovjet jogtudomány társadalmi gyakorlattal való kapcsolatát illetően. Az észrevételek másik része bírálta Visinszkij szerepét a szovjet jogtudományban. (Az állam és a jog meghatározásában a kényszer elemét túlzottan előtérbe állította, nem volt tekintettel arra, hogy az állampolgárok többsége a szocialista jog normáit önként megtartja, hogy az állam tevékenységének nagy része a gazdaságiszervező és kulturális-nevelő tevékenység ellátására irányul; a perbeli bizonyításra vonatkozó elméletében a terhelt vallomását állította előtérbe stb.)

A jogtudománynak közelebb kell kerülnie az élethez, a társadalmi valósághoz. Fontos és időszerű feladata behatóan vizsgálni a társadalom politikai szervezetét és kimunkálni azokat az elemeket, amelyek a kommunista önigazgatásba való átmenetet, a szocialista demokrácia további kibontakozását elősegítik; a népgazdaság irányításával összefüggő eszközök és módszerek tanulmányozása; az új törvények megalkotásába való tudományos közreműködés; a bűnözés okainak feltárása a bűnözés megszüntetéséért folytatott harc sikere érdekében; a békés egymásmellettéles nemzetközi jogi problémáinak kidolgozása; a szocialista államok közötti újszerű nemzetközi kapcsolatok számos fontos kérdésének feldolgozása; a burzsoá jog osztályjellegének feltárása és leleplezése stb. Számos kérdés azonos, vagy hasonló formában jelentkezik a népi demokratikus országokban is. Nem lehetséges mindezeket a feladatokat a szocialista államok jogtudósainak kooperációja nélkül sikeresen megoldani.

M. Lachs akadémiai levelező tag (Lengyel Népköztársaság) a vitában elhangzott felszólalásában arra

mutatott rá, hogy a tudomány feladatai a társadalmi fejlődés egyes szakaszaiban komplexül jelentkeznek, s a tudomány fejlődése annál sikeresebb, minél tudatosabban képes feladatainak komplex jellegét megragadni és valamennyi tudományág együttműködésével megoldani. A feladatok sokoldalúak és komplexek mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban. Ez vonatkozik a társadalomtudományokra, ezen belül az állam- és jogtudomány sajátos feladatainak meghatározására is. Ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy a komplexitás és a sokoldalúság követelményeinek vannak bizonyos veszélyei is. Ilyen mindenekelőtt az egyes tudományágak határainak feloldása, a konkrét feladatoktól való eltávolodás, az általánosságokban való mozgás. Az ellenkező veszély a komplex szemlélet feladása, a bezárkózás, a társadalmi és technikai fejlődéstől való lemaradás. Ezért különösen fontos a határok és módszerek helyes meghatározása, amely részben elméleti, részben gyakorlati feladat. A szükséges kooperáció elvi és biztos bázisra helyezése nemzetközi szinten különösen fontos, a szocialista állam- és jogtudomány előtt álló nagy feladatok kidolgozása így lehet igazán eredményes. A hazai feladatok komplex jellegét szem előtt tartva járulhatunk hozzá a jogtudomány eredményeivel a szocialista építés sikeréhez. A jogtudományi kutatóintézetek együttműködésének fejlesztése ezért sürgetően időszerű.

K. H. Schöneburg, (a Német Demokratikus Köztársaság Állam- és Jogtudományi Akadémiájának képviselője), hozzászólása P. Sz. Romaskin előadásának az össznépi állammal, a proletárdiktatúra kérdéseivel foglalkozó részéhez kapcsolódott. Rámutatott az NDK sajátos helyzetére, a fejlődés különböző szakaszaiból következő sajátos feladatokra. A jogtudománynak mindenkor a társadalmi és gazdasági fejlődés tényleges valóságából kell kiindulnia; ez a jogtudomány elé az NDK-ban azt a feladatot állítja — mondotta —, hogy közreműködjék a proletárdiktatúra sokoldalú feladatainak megoldásában. Különösen a népgazdaság tervezése és vezetése területén állanak jelentős feladatok a jogtudomány előtt: kimunkálni azokat a formákat, amelyek keretében a népképviselet maximális érvényesülése mellett a legoptimálisabb eredmények érhetők el mind a termelésben, mind a társadalmi tudat fejlesztésében. E feladatok sikeres megoldásának segítése szükségessé teszi a szocialista államok vezetési módszereinek, tudományos eredményeinek állandó figyelemmel kísérését.

Kovács István, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, hozzászólásában a magyar intézet kutatási tevékenységéről, valamint további terveiről adott tájékoztatást. P. Sz. Romaskin referátumához kapcsolódva hangsúlyozta, hogy az állam- és jogtudományi kutatások, ezen belül a jogtudományi intézetek kutatómunkája nem függetleníthető az eddigi kutatási eredményektől. Aláhúzta a jogtudományi kutatások nagy szerepét a XXII. kongresszus által kitűzött feladatok kimunkálásában. Majd rámutatott arra, hogy a magyar tudományos kutatásban rátértünk a távlati tudományos tervezésre, ezen belül az állam- és jogtudományi kutatások távlati tervezésére is. A jogi kutatásoknak a tervben meghatározott főfeladatait a Jogtudományi Intézet az egyetemekkel karöltve kívánja megoldani. Ebben a tevékenységben az Intézetnek központi helye van, minthogy a kutatások egészének kb. 50%-a előreláthatóan az Intézetnél összpontosul. Hozzászólásának további részében Kovács István néhány módszertani kérdéssel foglalkozott. Az egyik: a jogi kutatásoknak a gyakorlat igényeit szem előtt tartva túl kell jutniok az állami szervek jogalkalmazó gyakorlatának elemzésén; közvetlenül is kell vizsgálniok magukat a társadalmi jelenségeket, a jog megvalósulásának közvetlen feltételeit és elemeit. A másik, módszertani kérdés keretében az egyéni kutatás és a kollektív munka egybehangolásának, a komplexitás követelményeinek problémájával foglalkozott.

V. Knapp felszólalásában hangsúlyozta, hogy Csehszlovákiában — abból kiindulva, hogy győzött a szocializmus —, az állam- és jogtudományi kutatásnak az új feltételeknek megfelelően kell foglalkoznia a proletárdiktatúra kérdéseivel. Csehszlovákiában az állami tudományos terv négy főkérdést jelölt meg, amelynek tanulmányozását az állam- és jogtudományi kutatásnak központba kell állítania. Ezek: a szocialista államiság fejlődése; a népgazdaság vezetésének jogi kérdései; a szocialista országok együttműködésének jogi kérdései, valamint a békés egymásmellettélés jogi kérdései. Knapp professzor felhívta a figyelmet az újonnan felszabadult országok állami és jogi kérdései tanulmányozásának fontosságára, valamint a társadalomtudományok különböző területein folyó kutatások szorosabb összekapcsolásának jelentőségére.

L. Vasziljev akadémikus, a Bolgár Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója felszólalásában a szocialista államiság fejlődésének kérdéseit elemezte. Rámutatott, hogy a szocialista országokban az állam a legerősebb társadalmilag szervezett erő, s a népi jellegéből következően az önigazgatás egyik formája. A szocialista államiság további fejlődése az önigazgatás népi állammal történő megvalósításából az állam nélküli önigazgatásra való átmenetet jelenti. Aláhúzta a szocialista állam fontos szerepét a szocializmus győzelme után is, az elért eredmények megszilárdításában, különösen a szocialista társadalmi tudat formálásának nehéz munkájában.

Szabó Imre akadémikus a vitában elhangzott felszólalásában hangsúlyozta, hogy mint a baráti országok jogtudományi intézeteinek munkatervei és a lefolytatott megbeszélés is mutatja, a szocialista állam- és jogtudományi kutatásokban elsőrendű szerepet foglalnak el azok a jelenségek, amelyek a szocialista államra közösek. Ugyanakkor az általános törvényszerűségek az egyes szocialista országok államában és jogában egyediként jelennek meg, az adott szocialista államban és jogban vagy jogágaiban fejeződnek ki. Az általános és az egyes ilyen összefüggése mellett az egyes szocialista államokra és jogrendszereikre nézve feltárhatók olyan vonások is, amelyek a szocialista fejlődés különböző szakaszában levő szocialista államok és jogrendszerek csoportjaira, így pl. a népi demokratikus államokra jellemzőek. A baráti állam- és jogtudományi intézetek együttműkö-

désében ezt is figyelembe kell venni és az együttműködési terveket ennek megfelelően lehet legeredményesebben összeállítani. Szabó akadémikus felszólalásában kitért az elmélet és gyakorlat kapcsolatának problémáira, s mint rámutatott: a jogtudományi kutatómunkában is meg kell különböztetni az elméleti alapkutatást — amely az állam- és jogfejlődés nagyobb elvi-elméleti problémáinak tanulmányozására irányul-, és az alkalmazott kutatást — amelynek elsősorban az a feladata, hogy a fejlődés, a gyakorlat által közvetlenül felvetett kérdésekre adjon tudományosan megalapozott választ. A kétirányú kutatás között megfelelő arányok kialakítása fontos feltétele az állam- és jogtudományi kutatás fejlődésének, az állampítés és jogalkotás valójában hatékony segítésének. Az állam- és jogtudományi kutatásban különösen fontos az induktív módszer alkalmazása, a társadalmi jelenségek konkrét tanulmányozása, a tények sokoldalú vizsgálata és általánosítása. Ugyanakkor ez nem vezethet a leegyszerűsített pozitivizmushoz; ellenkezőleg: magas elméleti felkészültséggel és elemző készséggel kell párosulnia.

II.

A munkaértekezlet második előadását *V. Knapp*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja tartotta. Előadásában a szocialista jogtudományi kutatás eredményeinek, a jogszabályalkotás fejlődésének a szocialista országok közötti kölcsönös jobb megismerése segítésének formáival és módszereivel foglalkozott, valamint kikitért a szocialista állam- és jogtudomány eredményei nyugati országokkal történő megismertetésének problémáira is.

A jogtudomány eredményeivel és a törvényhozás fejlődésével kapcsolatos kölcsönös tájékoztatásnak nagy jelentősége van a szocialista államok jogrendszerének megismerése és kölcsönös közeledése számára. A jogi információ, a jog területén való együttműködés általában nem lényegtelen része a szocialista országok közötti sokoldalú baráti együttműködésnek. A szovjet szocialista jog megismerése pl. rendkívül jelentős volt a népi demokratikus országok számára, amikor fejlődésük során ezekben az országokban megkezdődött a jog első szocialista kodifikálása. A szovjet szocialista jog és a többi baráti szocialista ország jogfejlődésének, valamint a jogtudomány eredményei kölcsönös megismerésének jelentősége a fejlődés során csak növekedett.

A szocialista országok tudományos akadémiái állam- és jogtudományi intézetei közötti kölcsönös tájékoztatás a jog területén általában igen fejlett. Az előadó részletesen ismertette az eddig kialakult együttműködési formákat, amelyek a kölcsönös tájékoztatás területén kialakultak (rendszeres folyóirat- és könyvcsere, egyes műveknek a külföldi jogászok számára jobban megközelíthető nyelven történő kiadása, különböző időszaki kiadványok megjelentetése orosz, angol, francia, német nyelven; az egyes monográfiákhoz, cikkekhez fűzött többnyelvű rezümék csatolása; nemzetközi kongresszusok, kollokviumok, munkaértekezletek tartása, bibliográfiák megjelentetése a hazai állam- és jogtudományi munkákról stb.). Jelentős számú könyvet fordítanak le az egyes szocialista országokban, elsősorban szovjet jogtudósok műveit, hasonlóan nagyszámú szovjet tanulmányt, cikket közölnek a népi demokratikus folyóiratok. Ugyanakkor több népi demokratikus munkát lefordítottak és kiadtak a Szovjetunióban, ami különösen azért jelentős, mert ez lehetővé teszi a könyvek szélesebb megismerését a szocialista országok jogászi köreiben, de a nyugati országokban is, ahol az érdeklődés a szocialista jogtudományi munkák iránt az utóbbi években észrevehetően növekedett.

A kölcsönös tájékoztatás terén jelentős sikereink vannak — mondotta Knapp —, de ezideig még nem koordinált és nem egységes ez a tájékoztatás. Gondolkozni kell olyan intézkedésekről, amelyek bizonyos rendszert vinnének a kölcsönös tájékoztatásba és meggyorsítanák azt. Például ajánlatos lenne a jogi irodalom teljes bibliográfiáját valamennyi baráti szocialista országban orosz nyelven, évenként egységes szerkezetben kiadni; a társintézetek egymásközti bibliográfia-cseréjével biztosítani lehetne, hogy az egyes szocialista országok tudományos kutatói viszonylag gyors, pontos és teljes tájékoztatást szerezhessenek a szocialista jogirodalomról. Szélesíteni kellene a törvények hivatalos szövegének cseréjét, biztosítani kellene ezek rendszeres egymásközti kicserélését. Az adott ország területén kívül kevéssé elterjedt nyelven megjelent kiemelkedő tudományos munkák szélesebb megismertetése érdekében ajánlatos lenne azokat a munkákat a lehetőséghez képest egyidejűleg orosz nyelven is kiadni. Fejleszteni kellene az együttműködést a kollektív és gyűjteményes munkák előkészítése területén is stb.

A hozzászólások keretében *T. Jonascu*, a Román Tudományos Akadémia levelező tagja, a bukaresti Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója tájékoztatta a munkaértekezlet résztvevőit azokról a formákról, amelyekkel más országok jogtudósai számára elősegítik a román jogtudomány eredményeinek megismerését (könyvekhez fűzött idegennyelvű rezümék, a Román Jogtudományi Intézet folyóiratában közzétett időszakos bibliográfiák stb.), illetőleg arról, hogyan tájékoztatják a román jogtudomány művelőit a többi szocialista állam- és jogtudománynak az eredményeiről. Javasolta, hogy általánosítani kellene a könyvekhez fűzött idegennyelvű rezümék gyakorlatát.

P. Sz. Romaskin akadémiai levelező tag felszólalásában a szocialista jog nyugati országokban történő jobb megismertetésének fontosságával foglalkozott. Rámutatott, hogy a kapitalista országokban sok rágalmazó anyagot adnak ki a szocialista jogról. Ugyanakkor nagyon kevés jogi munka jelenik meg nyugati nyelveken, amely elősegíthetné a mai szocialista jog és jogtudomány eredményeinek helyes megismertetését. A szocialista jog és jogtudomány iránti érdeklődés különböző jogászi körökben nyugaton is jelentősen növekedett. P. Sz. Romaskin felszólalásában foglalkozott a burzsoá ún. összehasonlító jog kérdéseivel. Hangsúlyozta, hogy elméletileg foglalkoznunk kell ezzel a problémával is, mert a különböző nyugati összehasonlító jogi intézmények lényegében arra törekednek, hogy a burzsoá összehasonlító jog segítségével a burzsoá jog felsőbbrendűségét bizonygassák.

C. Berezovszkij professzor, a Len-

gyel Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének nemzetközi jogi osztálya vezetője felszólalásában javasolta, hogy a szocialista országok jogtudományi intézetei egymás informálását a törvények és más jogszabályok cseréje mellett terjesszék ki a bírósági döntések cseréjére is. *L. Vasziljev* akadémikus felszólalásában azt húzta alá, hogy a jogszabályok egymásközti cseréjét rendszeressé kell tenni és nem szabad az esetlegességre bízni. Hangsúlyozta, hogy egyetért a nyugaton megjelenő jogi folyóiratok munkájában való aktívabb részvétellel, ugyanakkor azok szerkesztőségei vállaljanak olyan kötelezettséget, hogy a szocialista országok jogászai által írt tanulmányokat változtatás és rövidítés nélkül teszik közzé.

Horváth Tibor kandidátus, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetek büntetőjogi osztályának vezetője, hozzászólásában a kollektív jogtudományi munkák és a szocialista jogirodalom bibliográfiájának kérdésével foglalkozott. Mivel jelenleg nem áll rendelkezésre egy közös referatív folyóirat, amely a szocialista állam- és jogtudományi kutatás eredményeinek viszonylag gyorsabb megismerését segíthetné, különösen fontos kollektív és gyűjteményes jogi munkák kiadása. Ennek különböző formái alakíthatók ki, pl. meghatározott témák feldolgozása a baráti országok jogtudósai részvételével, közös tanulmánykötetek megjelentetése különböző témákról stb. Ez utóbbit illetően elképzelhető a szocialista országok jogtudományi intézetei olyan évkönyvének, tanulmánygyűjteményének kiadása, amely különböző tárgyú kutató jellegű tanulmányok megjelentetésével mutatná be a társintézetek főbb kutatási területeit és eredményeit. De megvalósítható ez egy adott jogágazat tárgyköréből is. A szocialista állam- és jogtudomány eredményeinek megismerését, a tudományos kutatást jelentősen segítené a jogirodalmat átfogó, rendszeres bibliográfia megjelenése. Éppen ezért nagyon helyesek és megvalósítandók — mondotta — az előadásban ezzel kapcsolatban elhangzott javaslatok.

R. Arlt, az NDK Állam- és Jogtudományi Akadémiájának vezetője az intézetek közötti könyvcsere szervezettebbé tételének és az egyes országokban készült monográfiák idegennyelvű kiadásának problémáit vizsgálta felszólalásában. Mint mondotta, egy sajtókész kézirat hazai megjelentetése is általában közel egy évet vesz igénybe; lefordítása és idegen nyelvű kiadása még egy további évet igényel. Az így eltelt kb. két év alatt viszont egy munka több vonatkozásban is veszíthet időszerűségéből. Ezen a nehézségen úgy lehetne segíteni, ha az intézetek időről időre tájékoztatnák egymást az intézetek keretében elkészült nyomdakész kéziratokról a munka rövid tematikájának vázolásával. Fontos és ugyanakkor eredményes lehet az intézetek folyóiratai szerkesztőségeinek szorosabb együttműködése is.

III.

Szabó Imre akadémikus „A szocialista országok jogtudományi intézeteinek kooperációja, különös tekintettel a baráti akadémiák közötti együttműködési egyezményekre" című referátumának bevezető részében utalt azokra az elvi jellegű megállapításokra, amelyek P. Sz. Romaskin előadásához kapcsolódva hangzottak el. Azokból, továbbá a szocialista állam- és jogtudományok előtt álló tudományos feladatokból közvetlenül folyik a baráti államok közötti szorosabb együttműködés szükségessége. Ezt követően vázolta az eddigi együttműködés főbb formáit. Ezek az együttműködési formák tulajdonképpen két nagy csoportba oszthatók: *a)* bizonyos kölcsönös tájékoztatás szervezetünkről, a jogirodalomról, a könyv- és folyóiratcsere, — vagyis lényegében az együttműködés bizonyos értelemben vett technikai oldala és *b)* a tulajdonképpeni együttműködés, vagyis egyrészről egymás kutatómunkájának érdemi — közvetlen segítése, másrészről pedig a közös kutatások.

Kiemelve a kooperáció fejlesztésének egyik jelentős eszközét, az igazgatói megbeszélések évenkénti megrendezését hangsúlyozta. E mellett az együttműködés érdekében növelni kellene a tudományos összejövetelek és rendezvények számát is. Az ilyen jellegű rendezvények kétirányúak lehetnek. Bizonyos átfogóbb jellegű kongresszusok vagy konferenciák rendezése a szocialista állam- és jogtudományok általános vagy legfontosabb kérdéseinek megtárgyalására, valamint egyes szaktudományok problémáinak megvitatására kisebb konferenciák, munkaértekezletek rendezése.

Fontos és fejlődő eleme együttműködésünknek az ún. közös kutatási témák, azaz több intézet számára fontos kérdések közös kidolgozása. A közös kutatások elvi kereteit abban lehet meghatározni, hogy egyes szocialista államokra és jogrendszerükre nézve feltárhatók bizonyos általános vonások, amelyek több szocialista állam jogrendszerére, pl. a népi demokratikus államok jogrendszerére jellemzőek. Általános jelentőségűeknek tekinthetők az állam- és jogelméleti témák, mert ezek a szocialista állam és jog egészét, vagy több szocialista állam- és jogrendszer problematikáját érintik. Bizonyos fokig általános jellegűeknek tekinthetők továbbá a nemzetközi jog problémái. Ezekhez képest viszont nagyrészt egyedinek tekinthetők, rendszerint egy országra szűkítve vizsgálhatók a többi jogtudományi ágban jelentkező problémák, minthogy azok közvetlenül a pozitív jogból adódnak. Nem arról van szó, hogy az állam- és jogelméleti kérdések azonosan merülnek fel, hogy azoknak ne lennének az egyes szocialista országok fejlődéséből és helyzetéből adódó sajátos vonatkozásai, hogy továbbá a tételes jogokkal foglalkozó jogágazatoknak is ne lennének általános problémái, amelyek minden szocialista országra nézve kötelezőek. A közös kutatások lehetőségei azonban nagyobbak az általánosabb jellegű témáknál.

Referátumában a továbbiakban utalt azokra a közös témákra, amelyek az eddigi akadémiai egyezményekben szerepeltek (a szocialista országok új nemzetközi jogi kapcsolatai és a békés egymásmellett élés jogi kérdései; a gazdasági igazgatás jogi kérdései). Meg kellene találni az ilyen és más — több intézet számára fontos — témák (pl. a termelőszövetkezeti tulajdon és a tsz-ek megszilárdításának jogi kérdései, a társadalom részvételének kérdései a bűnözés megelőzésében stb.) közös kutatásának járható formáit.

Az a tény, hogy intézeteink kutatási tervében számos hasonló téma szerepel, természetes, sőt szükségszerű és bizonyítja államaink egységét, fejlődésünk egységes irányát, továbbá azt is, hogy problémáinkat lényegében helyesen és azonos módon ismerjük fel. Ha azonban ez így van, felmerül a kérdés, hogy segíthetjük egymást ezekben? Előadásának további részében konkrét javaslatokat tett az állam- és jogtudományi intézetek együttműködésének, egymás kölcsönös segítésének fejlesztésére. Befejezésül hangoztatta, hogy a referátumában elmondottak lényegileg csak javaslatok, a lehetőségek felvetése az együttműködéses különböző módozataira nézve.

*

Az intézetek közötti együttműködés szervezeti formáinak kialakításában és fejlesztésében figyelembe kell venni a társintézetek felépítésének és tevékenységének sajátosságait — hangsúlyozta hozzászólása keretében *S. Szer* professzor, a Lengyel Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete polgári jogi osztályának vezetője. A Lengyel Jogtudományi Intézetben pl. egyes problémák komplex kidolgozására alakulnak csoportok (pl. a mezőgazdaság szocialista átszervezésének jogi kérdései; a nemzetközi együttműködés jogi kérdései stb.). A szocialista építés feladatai jogi vonatkozásainak megfelelő színvonalú feldolgozása megköveteli az együttműködési formák és módszerek fejlesztését egy országon belül, valamint a baráti szocialista országok jogtudománya között is.

P. Sz. Romaskin akadémiai levelező tag felszólalásában az intézetek közötti tudományos együttműködés eredményeit és problémáit elemezte. Rámutatott, hogy ilyen együttműködés eredménye pl. „A népi demokratikus állam és jog" című, közelmúltban megjelent tanulmánykötet; lényegében elkészült a szocialista képviseleti szervekről szóló monográfia; szovjet és csehszlovák jogászok együttműködésének eredménye egy közös kötet kiadása a kolhozjog, illetve a termelőszövetkezeti jog köréből. Arra kellene törekedni, hogy az együttműködésnek rugalmasabb formáit alakítsuk ki: egy-egy problémakör kidolgozásában pl. helyes lenne a legjobban érdekelt két-három ország jogászainak együttműködése. Nem szükséges, hogy minden egyes baráti intézet feltétlenül ugyanazon feladat kidolgozásába kapcsolódjék be. Helyes, ha két-három évenként szélesebb konferenciákat tartunk s ugyanakkor fejleszteni kell az egyes jogágak közötti együttműködést is, munkaértekezletek, kollokviumok rendszeresebb megtartásával. Egy-egy jelentősebb monográfia közös megvitatása szintén elősegítheti a jogtudományi kutatások fejlődését. Az együttműködés fejlesztését segítenék elő a társintézetek igazgatóinak a jövőben rendszeresen megtartott értekezletei is, amelyeknek fejlesztésével elérhető, hogy a szervezeti kérdések mellett a tudományos kutatómunka tartalmi problémáit is megvitassuk. Nagyon fontos feladat a tudományos kutatómunka tervezésének koordinálása. A rendelkezésre álló kapacitás eredményesebb hasznosítása érdekében nem kell minden problémát mindegyik országban kidolgozni; helyesebb, ha az egyes kérdéseket — különösen az egyes szocialista országok jogának, államszervezetének feldolgozását illetően a megfelelő országban kutatják, ott ismerik legjobban, ott áll rendelkezésre megfelelő forrásanyag stb., s a többi országban az így elkészült munkát lefordítják.

W. Weihelt, az NDK Állam- és Jogtudományi Akadémiájának képviselője az igazgatói értekezletek és a különböző jogágazatok keretében rendezett munkaértekezletek gondolatát helyeselve, különösen az egyes témákban kiadandó közös kötetek jelentőségét húzta alá. A közös kötetek előkészítése, a témák megvitatása közvetlen és hasznos formája lehet az együttműködésnek. Az egyes köteteknek egy-egy témát kellene tárgyalniok. Jelentős és ilyen célra alkalmas témának tekinthető pl. a német békeszerződés, általában a német kérdés nemzetközi jogi problémái, a mezőgazdasági és ipari, általában a gazdasági igazgatás kérdései, továbbá a polgári állam- és jogelmélet egyes mai irányzatainak kritikája. *T. Jonascu* akadémiai levelező tag felhívta a figyelmet arra, hogy az intézeti igazgatók értekezleteit a társintézetek éves munkaterveinek elkészítése előtt kellene összehívni, így mód lenne a kutatások terveinek koordinálására az együttműködés konkrét formáinak és módszereinek megállapítására. A tudományos témák közös feldolgozásának legcélravezetőbb formái — véleménye szerint — az ágazati, illetve az egyes konkrét kérdésekben megrendezett munkaértekezletek. *L. Vaszijev* akadémikus javasolta két-három speciális munkaértekezlet megtartását, ahol meg kellene vitatni olyan kérdéseket, mint pl. a dialektikus materialista módszer alkalmazását a jogértelmezésben és a jogalkalmazásban, a munkamegosztás nemzetközi jogi kérdéseit, a német békeszerződés jogi kérdéseit. *M. Lachs* akadémiai levelező tag kiemelte, hogy az együttműködés bázisa a szocialista jogszemlélet, általában a szocialista kutatási módszer. Mint már az első napirenddel kapcsolatban megállapította a konferencia, a szocialista jogtudomány bizonyos kérdések kidolgozását illetően elmaradt a fejlődés ütemétől; miért is a legsürgősebben és a kooperáció eszközét is felhasználva jelentős lépéseket kell tennünk a szocialista gyakorlat (kodifikációk, jogszolgáltatás stb.) hatható-sabb segítésében, a fontosabb elméleti kérdések kidolgozásában. Hozzászólásában foglalkozott az együttműködés fejlesztését segítő különböző szervezeti lehetőségekkel, kiadványokkal, munkaértekezletekkel stb.

A referátumokban és a vita során számos észrevétel, javaslat hangzott el, amelyek igen hasznosan segítik az egyes intézetek kutatómunkájának fejlődését, az intézetek közötti tudományos együttműködés hatékonyabbá tételét. Az intézetek között több konkrét megállapodás alakult ki a tudományos együttműködés fejlesztésére, amelyek mindegyike természetesen ajánlásjellegű.

A budapesti munkaértekezlet valamennyi résztvevőjének véleménye szerint nagyon hasznos és szükséges volt, hozzájárul a szocialista állam- és jogtudományi kutatóintézetek tudományos együttműködésének fejlesztéséhez.

Halász József

A Bolgár Népköztársaság alkotmányának módosítása*

A Bolgár Népköztársaság 1947. december 4-én elfogadott alkotmánya rögzítette a monarcho-fasizmus felett 1944. szeptember 9-én aratott győzelem vívmányait, a népi demokratikus hatalom uralomra jutását és azokat a vívmányokat, amelyeket a társadalmi és állami élet területén az elfogadásáig elértek. Ez az alkotmány országunk által 1947. végéig elért társadalmi-politikai és gazdasági fejlődési fokot tükrözi. Az 1947. évi alkotmány a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenet alkotmánya és e vonatkozásban a rendelkezései e feladat megoldásának elősegítésére irányulnak. Ennek az alkotmánynak az alapján államosították 1947 végén az ipari vállalatokat és a bankokat, hajtották végre a mezőgazdaság szövetkezetesítését, a tervgazdálkodás alapelveire építették fel az egész népgazdaságot.

A Kommunista Párt vezetése alatt a Bolgár Népköztársaságban győzelmet aratott a szocializmus mind az iparban, mindpedig a mezőgazdaságban is. A Bolgár Kommunista Párt VII. kongresszusa, amelyet 1958 júniusában tartottak, megállapította, hogy „a szocializmus a teljes uralommal bíró és egyedüli uralkodó erő az egész népgazdaságban".[1]

A Bolgár Népköztársaság alkotmánya, mint a jogi felépítmény része, betöltötte a maga progresszív és aktív alkotó szerepét az egész társadalmi-gazdasági fejlődésben. A társadalmi-gazdasági fejlődés azonban most már számos rendelkezését meghaladta. Így pl. az alkotmányban szó van az egyes vállalatok vagy egész iparágak, a kereskedelem, a közlekedés és a hitel államosításáról (10. cikk), a „hozzáférhető orvosi segítségről" (75. cikk), ugyanakkor, amikor országunkban már régen nincsen olyan magánipar, amelyet államosítani kellene, a kereskedelem pedig majdnem százszázalékosan az állam és a szövetkezetek kezében van, 1951-től kezdve a Bolgár Népköztársaság állampolgárai teljesen ingyenes orvosi segítségben részesülnek. Mint a fentiekből látható, az alkotmány számos szakasza elavult. Minderre tekintettel szükségessé vált a szövegének lényeges módosítása.

Az e téren felmerült követelmények kielégítése céljából a Népgyűlés az 1959. március 14-i ülésén határozatot hozott egy olyan képviselői bizottság megválasztásáról, amelynek az volt a feladata, hogy alapvetően felülvizsgálja az alkotmányt és javaslatot dolgozzon ki a módosítására[2].

A Népgyűlés fenti alkotmányi bizottsága a szakértők — a tudományos és gyakorlati dolgozók — segítségével elkészítette és előterjesztette az alkotmány módosítására irányuló tervezetet. Az alkotmánymódosításra irányuló törvénytervezet országos megvitatását és a törvénytervezet elfogadását azonban elhalasztották tekintettel arra, hogy meg kellett várni a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának és a Bolgár Kommunista Párt VIII. kongresszusának a megtartását. Figyelemmel arra a körülményre, hogy a Népgyűlés megbízatási ideje 1961. december 22-én lejár, és új választásokat kell tartani, úgy határoztak, hogy csak egyes halasztást nem tűrő módosításokat fognak végrehajtani az alkotmányban és az alkotmány teljesmérvű felülvizsgálását a Bolgár Kommunista Párt VIII. kongresszusa megtartása utáni időre hagyják. A Bolgár Kommunista Párt VIII. kongresszusán kétségtelenül számos programpontot is kijelölnek és meghatározzák azokat a konkrét rendszabályokat, amelyekre a kommunizmusba való fokozatos átmenet előfeltételeinek megteremtése végett van szükség és amelyeket ugyancsak figyelembe kell venni az alkotmánymódosítás szövegének megállapításánál.

Kétségtelen, hogy az alkotmány nem program és hogy az mindenekelőtt a már végbement változásokat tükrözi. Ugyanakkor azonban az alkotmánynak alapként kell szolgálnia a további fejlődéshez, amelynek segítségével maximálisan meg lehet gyorsítani a kommunizmusba való fokozatos átmenet előfeltételei megteremtésének ütemét. Az alkotmánynak a jellegéből kifolyólag olyan szabályokat kell tartalmaznia, amelyek egy egész fejlődési szakaszt kiszolgálhatnak anélkül, hogy gyakori módosításokhoz kellene folyamodni."[3]

Az alkotmánynak 1961 novemberében elfogadott részleges módosítása csak 3 cikket érint: a 18., a 19. és a 47. cikket.

1. A 18.. cikk módosítása megfelel az SZKP XX. és XXII. kongresszusán elfogadott határozatok szellemének és a demokratizmus kiszélesítésére, valamint a képviseleti szervek szerepének növelésére irányul. Amíg a módosítás előtt minden 30 000 lakosra esett egy népképviselő, mostantól kezdve minden 25 000 lakos választ egy népképviselőt. Ez növeli a Népgyűlésben a népképviselők számát, erősíti a képviselők kapcsolatát a néppel, elősegíti a nép nagyobbmérvű bevonását az ország igazgatásába. Visszatükröződik ez a Népgyűlés szociális összetételében is. Több olyan munkás és paraszt válik megválaszthatóvá a Népgyűlésbe, akik közvetlenül az anyagi termelésben vannak foglalkoztatva. Nemcsak a népképviselők számának növelését irányozták elő, hanem a tanácstagok számának a növelését is. A Népgyűlés ugyanazon az ülésszakán, amelyen módosította az alkotmányt, módosította a népi tanácsok választásáról szóló törvényt is. Csökkentették a tanácstagok megválasztására vonatkozó képviseleti normákat. Így pl. amíg korábban egy kerületi népi tanácstagot 2000 lakosra választottak és a kerületi népi tanács tagjainak összlétszáma nem haladhatta meg a 150 főt, úgy jelenleg minden 1500 lakosra választanak egy kerületi tanácstagot és a kerületi népi tanács tagjainak a száma elérheti a 180 főt. Ez lehetővé teszi azt, hogy igen nagyszámú dolgozót vonjanak be közvetlenül tanácstagként a tanácsi munkába és mindennek eredménye lesz „a szocialista demokrácia általános kibontakoztatása és tökéletesítése, valamennyi állampolgár tevékeny részvétele az ál-

* Szerző dolgozatát a Jogtudományi Közlöny számára készítette. Ford: *Dr. Márkus Ferenc (Szerk.)*

[1] Zsivkov Todor: A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának beszámolója a párt VII. kongresszusán. Szófia, 1958. 38. old.

[2] Lásd: Izvesztija 1959. március 17-i 22. sz.

[3] A Népgyűlés prezidiumának elnöke és az alkotmánymódosító bizottság elnöke, Ganev Dimitör által a Népgyűlés 8. rendes ülésszakán 1961. novemberében tartott beszédből (lásd, Rabotnicseszko Delo, 1961. november 5-i 309. száma.)

lamigazgatásban, s a gazdasági és kulturális építés vezetésében, az államapparátus munkájának javítása és a fokozott népi ellenőrzés az államapparátus munkája fölött...”[4]

2. A 19. cikk módosítása a Népgyűlés ülésszakaira vonatkozik. Eddig az alkotmány úgy rendelkezett, hogy a Népgyűlést a prezidium törvényerejű rendeletével évenként kétszer kell rendes ülésszakra összehívni — február 1-re és november 1-re. Ezenfelül a népképviselők egyharmadának a kérésére a Népgyűlést rendkívüli ülésszakra lehet összehívni.

A mi alkotmányi tapasztalataink azt mutatják, hogy az ülésszakoknak rendes és rendkívüli ülésszakokra való felosztása teljesen szükségtelen. Azt, hogy valamely ülésszak rendes vagy rendkívüli, az határozza meg, hogy az adott ülésszakot pontosan az alkotmányban meghatározott időben hívják-e össze vagy sem, és ezen kívül semmilyen más kritérium nem jön itt számításba. Az elbírálás alá kerülő kérdések jelentősége szerint semmiféle különbséget nem lehet megvonni. Gyakran előfordul, hogy a rendkívüli ülésszakokon fontosabb kérdéseket döntenek el, mint a rendes ülésszakokon. Így pl. ha figyelmen kívül hagyjuk az 1961-es évet, az utóbbi néhány év folyamán a népgazdasági tervekről és költségvetésekről szóló törvnyeket nem a rendes novemberi ülésszakokon fogadták el, hanem rendkívüli ülésszakokon, amelyeket rendszerint az adott év végén vagy a következő év elején hívtak össze.

Az a követelmény, hogy a Népgyűlést pontosan meghatározott időben hívják össze rendes ülésszakokra, bizonyos hátrányokkal jár. Ahhoz, hogy teljesítsék az alkotmányban foglalt rendelkezést, akkor is össze kell hívni az ülésszakot, ha nincs elegendő elbírálandó kérdés, avagy siettetni kell az egyes törvénytervezetek elkészítését, hogy azokat az ülésszakon a Népgyűlés elé lehessen vinni.

A mi alkotmányi gyakorlatunk a két legutolsó választási időszak folyamán azt mutatja, hogy majdnem annyi rendkívüli ülésszakot hívtak össze, mint ahány rendes ülésszakot tartottak. Így pl. a második Népgyűlést 8 rendes és 8 rendkívüli ülésszakra hívták össze, a harmadikat 8 rendesre és 7 rendkívülire. Az ülésszakoknak rendes és rendkívüli ülésszakokra való felosztása a következők szempontjából is hátránnyal jár: az ülésszakok számozása külön történik a rendes ülésszakok és külön a rendkívüli ülésszakok tekintetében, külön vezetik a gyorsírói naplót is és mindez nagymértékben megnehezíti az áttekinthetőségüket stb.

Mindezekre a hátrányokra tekintettel az alkotmány módosításával foglalkozó bizottság azt a javaslatot tette, hogy meg kell szüntetni az ülésszakoknak rendes és rendkívüli ülésszakok szerinti megkülönböztetését. A Minisztertanács elfogadta ezt a javaslatot és felvette az alkotmány módosításáról szóló törvény tervezetébe.

A 19. cikk módosított szövege szerint a prezidium a Népgyűlést évenként legalább kétszer hívja össze ülésszakra. A prezidium az alkotmányban kötelezve van arra, hogy legalább két ülésszakra hívja össze évenként a Népgyűlést és ugyanakkor fel van jogosítva arra is, hogy több ülésszakot hívjon össze, ha ezt szükségesnek tartja. Ezenfelül a 19. cikk második bekezdése lehetővé teszi azt is, hogy a Népgyűlést a népképviselők egyötödének a kérelmére ülésszakra hívják össze. Szemben az alkotmány régi szövegével, amely szerint a Népgyűlést a népképviselők egyharmadának a kérelmére lehetett rendkívüli ülésszakra összehívni, jelenleg ehhez elegendő a népképviselők egyötöde. Ez a rendelkezés szintén a demokratizmust erősíti országunk legfelsőbb képviseleti szervének a munkájában.

Mivel most már nincsen megállapítva pontosan meghatározott időpont arranézve, hogy mikor kell Népgyűlést ülésszakokra összehívni, a 19. cikk harmadik bekezdése kimondja, hogy az újonnan megválasztott Népgyűlést a megválasztásától számítva két hónapon belül össze kell hívni.

3. Az alkotmány harmadik módosítása, a 47. cikk módosítása az ország államigazgatási területi beosztását érinti. Amint ismeretes, az 1947. évi alkotmány elfogadásáig országunkban megtartották az 1944. szeptember 9-ig kialakult államigazgatási területi beosztást: terület, járás és község. Az 1947. évi alkotmány két fokozatú beosztást vezetett be, azaz a járásokat és községeket. Az alkotmány 47. cikkének második bekezdése azonban rendelkezést tartalmazott arra nézve, hogy nagyobb területi egységeket is lehet alakítani, és ezeket valóban létrehozták az 1949. szeptember 22-i törvénnyel. Ez a háromfokozatú beosztás fennmaradt 1959. év elejéig, amikor országunkat községekre és kerületekre osztották. A községek növelése, a járások megszüntetése és a régi kerületek területének és lakosságának csökkentése az új kerületek létrehozása során az országunkban végbement gazdasági átalakulások követelményeinek megfelelően történt. A munkán alapuló mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdaságainak növelése és ennek megfelelően a községek növelése szükségtelenné teszi a közbeneső államigazgatási területi egység — a járás — fennállását. A Népgyűlés prezidiuma által 1959. január 23-án az ország új államigazgatási felosztásáról és az ideiglenes kerületi végrehajtóbizottságok létrehozásáról hozott törvényerejű rendelet újtípusú közösségeket és kerületeket hozott létre. A népgazdaság fejlesztésének gyorsításáról, a nép anyagi- és kulturális helyzetének a javításáról és az állami- és gazdasági vezetés átszervezéséről 1959. március 17-én hozott törvény[5] rögzítette a végrehajtott változtatásokat.

Az alkotmány módosításáról szóló törvény szerint az új 47. cikk első bekezdése a már létrehozott helyzetből indul ki és azt alkotmányi szinten szabályozza. Módosított formában tartották meg e cikk második bekezdését is. Az alkotmány 47. cikke második bekezdésének régi szövege csak arra adott lehetőséget, hogy a járásoknál nagyobb államigazgatási területi egységeket létesítsenek. Az új szövegezés rugalmasabb ennél; kimondja, hogy törvény útján más államigazgatási egységeket is lehet létesíteni, mind nagyobbakat, mindpedig kisebbeket is.

Az alkotmány az adott ország alaptörvénye. Azért alkotják meg, hogy huzamosabb időre szabályozza

[5] Lásd: Izvesztija 1959. március 17-i 22. számát.

az alapvető társadalmi viszonyokat. Az alkotmány rendelkezéseit aként kell megszövegezni, hogy azok lehetővé tegyék a törvényhozó számára a társadalmi és állami életben bekövetkezett változások figyelembe vételét anélkül, hogy szükségessé válna az alkotmány megváltoztatása.

Az alkotmányban végrehajtott módosítások összhangba hozták az alkotmány szövegét az életben bekövetkezett változásokkal. Mivel azonban e módosítások nem érintik az összes cikkeket, az alkotmány teljes felülvizsgálásának és megváltoztatásának a szükségessége továbbra is fennmarad és ezt a jövőben fogják végrehajtani.

Zselev, Goszpodin

Jogi és szervezési feladatok a megyei tanácsok tevékenységében

Az államhatalom helyi szerveinek tevékenységét szervezési és jogi elemek alkotják. A tanácsok szervező munkájának tartalmát, formáit és módszereit népi demokratikus államunk jellege, illetőleg a szocialista állam funkciói határozzák meg. Az államhatalom helyi szerveinek szervező munkája olyan politikai és igazgatási tevékenység, amely a szocializmus építését szolgálja a Párt irányításával.

A tanács szervező tevékenysége a gazdasági és kulturális, valamint egyéb igazgatási területeken kívül kiterjed a tömegeknek az állami munkába való bevonására. Ez utóbbi határozza meg a tanácsok tömegszervezeti jellegét. A szervező tevékenység túlterjed a jogi szabályozáson s bár támaszkodik a jogi elemekre, mégis annál szélesebb körű. A tanács önálló tevékenysége határozza meg, hogy milyen mértékben veszi igénybe a jogi és milyen arányban a szervezési elemeket feladatainak megoldásában. A tanácsok változatos munkamódszerek segítségével valósítják meg a szervezés előtt álló konkrét feladatokat.

A tanácsok megalakulása után bizonyos időre volt szükség, hogy a helyes munkamódszereiket kialakíthassák. A megalakulást követő kezdeti nehézségek után pedig az adminisztratív módszerek éveken át megnehezítették, hogy a tanácsoknál a dolgozó tömegekre épülő munka kibontakozhassék. Ezidőben tehát még a jogi és szervezési elemek viszonyának kialakulásáról nem beszélhetünk. Az első tanácstörvény egyes rendelkezései is akadályozták a tanácsok helyes munkamódszereinek kialakulását.[1] Nagy változást hozott viszont e téren az 1954. évi X. törvény: lényegében olyan jogi rendezést hajtott végre, amely hosszú időre a tanácsok szervező tevékenységének alapjául szolgál.

A tanácsok munkamódszerében jelentős változásról leginkább a harmadik tanácsválasztás óta (1958. nov. 16.) lehet beszélni. Az elért eredmények elsősorban arra vezethetők vissza, hogy a tanácsi munkával foglalkozók egyre szélesebb körben megértették és a gyakorlatban alkalmazzák azokat a fejlettebb módszereket, amelyekkel a következőkben foglalkozni kívánok. A jogi és szervezési elemek helyes aránya új tartalmat ad a tanácsok demokratizmusának, csökkenti a tanács hivatali szervezetének „felsőbbrendűségét", növeli a választott szervek munkájának jelentőségét, hatáskörét és tekintélyét.

A jelen időszakban tanácsainkra már találóan vonatkozik az a megállapítás, amit Lenin 1922-ben a szakszervezetek munkájára mondott: „... nem elegendő feladataik helyes megértése, nem elegendő helyes felépítésük; szükség van még ezenkívül egy külön érzékre, hogy minden egyes konkrét esetben megfelelő módon tudjanak közeledni a tömegekhez és a lehető legkevesebb súrlódással elérjék azt, hogy ezek a tömegek kulturális, gazdasági és politikai tekintetben egy fokkal magasabbra emelkedjenek."[1a] Nagy és nehéz feladat ez, amelynek megvalósításához ugyanakkor Lenin megadta az elvi segítséget is:

„... fő munkamódszerük a meggyőzés, a nevelés, másfelől, mint az államhatalom részesei, arról sem mondhatnak le, hogy részt vegyenek a kényszer alkalmazásában."[2]

Tömören és időállóan foglalják össze Lenin idézett szavai mindazt, amit a szocializmus építésének időszakában az állami és a társadalmi szervektől munkamódszereik helyes kialakítása során ma is elvár, sőt megkövetel a Kommunista Párt.

Az állami szervek munkamódszereinek fejlesztésére a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága is nagy súlyt helyez.

Ehhez a munkához a párt VII. kongresszusa is utat mutatott és jelentős segítséget adott azzal a célkitűzéssel, hogy a szocializmust építő államunk legfelsőbb vezető szerveitől a legalsóbbig törekedni kell a feladatok megoldását eredményező fejlettebb módszerek minél szélesebb elterjesztésére.

Ez alkalommal a tanácsok tevékenységében különösen a megyei tanácsok munkamódszereinek vonatkozásában foglalkozom a jogi és a szervezési elemek egyes kérdéseivel.[3] A megyei tanács irányító tevékenységének módszereit részben a jogszabályi rendelkezések, másrészt országosan kialakult gyakorlat alapján az alábbi csoportosítás szerint tárgyalom: *A) A megyei tanács üléseinek szerepe általában a jogi és szervezési munkában.* A fentieken belül külön: *B) a megyei tanács végrehajtó bi-*

---

[1] Pl. *a)* A helyi tanács két ülése között feladatkörét a végrehajtó bizottság látta el. (30. §.) *b)* Az 1950. évi I. tv. az állandó bizottságokat helytelenül az osztályok mellé rendelte azok munkájának támogatása és ellenőrzése céljából. Az állandó bizottságok beszámolási kötelezettségét pedig úgy szabályozta, hogy általában a vb.-nak, szükség esetén közvetlenül a tanácsnak is tehet jelentést. *c)* A szabályrendelet alkotási jogot korlátozta és kimondta: „Szabályrendelet alkotásának különösen a törvények és a felsőbb rendeletek végrehajtása körében van helye." (28. §.). *d)* A tanács nevében a vb. szabályrendeletet is alkothatott. (31. §. (2).

[1a] Lenin Művei: 33. kötet 183. oldal, Szikra kiadás 1953-ban.

[2] Lenin Művei: 33. kötet 182. old. Szikra kiadás 1953-ban.

[3] A szervező tevékenység túlterjed a jogi elemek területén, a jogszabályban részletesen nem rögzíthető. Hasonló álláspontot van Szamel Lajos az államigazgatás munkamódszereire vonatkozóan: „Az államigazgatás munkamódszereinek csupán jogi szempontú feldolgozása már csak azért sem lehetséges, mert a velük kapcsolatos kérdések jogilag csak részben szabályozhatók." Az államigazgatás-tudomány irányai című tanulmány Állam és Igazgatás c. folyóirat 1961. 2. sz. (107. old.)

[3a] Beér János: A tanács és a vb. egymáshoz való viszonya című tanulmányban. Megjelent az Állam és Igazgatás 1959. évi 1. sz. 49. oldal. „Nagyon célszerűnek tartanám, ha a tanácsok évenként (esetleg az első ülésen) megvitatnák, hogy *az év során milyen kérdésekkel kívánnak feltétlenül foglalkozni* és az így elfogadott tervnek megfelelően utasítanák a végrehajtó bizottságot, hogy a szükségszerűen felmerülő egyéb témák mellett a meghatározott időpontokban ezeket is terjesszék a tanácsülés elé. Ez a módszer az eddiginél jóval tervszerűbbé tenné a tanács munkáját és hozzájárulhatna ahhoz is, hogy a tanács az eddiginél szélesebb körben fogja át a tanácsi feladatok teljes területét."

zottságának tanácsi irányítása, mint szervezési és jogi feladat.

Ez alkalommal a téma nagy terjedelmére való tekintettel különösen az újabb módszerekkel foglalkozom, anélkül, hogy a kérdést minden vonatkozásában feldolgoznám.

A) A megyei tanács szerepe általában a jogi és szervezési munkában

A megyei tanácsok mint a legmagasabb fokozatú területi államhatalmi szervek munkájában fontos kérdés, hogy miképpen irányítják az alsóbb tanácsok munkáját, és hogyan látják el a hatáskörükbe tartozó szerteágazó és bővülő feladatokat. A tanácsok rendelkezésére álló eszközök és módszerek széles skálája ismeretes, azonban ezen belül a jogi és a szervezési elemek helyes aránya nagy jelentőségű a munkájuk eredményessége szempontjából. Az eddigi gyakorlat általában helyes irányban fejlesztette a megyei tanácsok munkamódszereit, s ennek következtében egyre inkább kirajzolódnak az igazgatás társadalmasításának körvonalai is.

a) A megyei tanács, mint az egységes államhatalom helyi szerve előtt sokoldalú határidőhöz kötött gazdasági szervező, kulturális nevelő feladatok állnak. Ezeket csak akkor képes megoldani, ha tervszerűen végzi mind a jogi, mind a szervező tevékenységét. Sajnálatos tény azonban, hogy a tanácstörvény, s egyéb jogszabályaink a tanácsok számára nem[4] írnak elő munkaterv készítési kötelezettséget. Egyes rendelkezések[5] szerint „a tanácsülés elé kerülő ügyeket", valamint „tömegszervezéssel járó feladatokat" a végrehajtó bizottság munkatervébe kell felvenni.

Ilyen körülmények között tulajdonképpen a végrehajtó bizottság (mint általános igazgatási szerv) határozza meg az őt „irányító" tanács egész évre szóló munkaprogramját.[6] Egyre több megyei tanács[7] ismerte fel e visszás helyzetet. Az elmúlt évben, de különösen ez évben már számos megyei tanács jogi szabályozás nélkül helyes módszerként önálló, egy évre szóló munkatervet állított össze. Ezt napirendre tűzte, megvitatta az év első tanácsülésén és határozattá emelte.[8] A megyei tanácsok ezzel nemcsak saját tevékenységüket tudják tervszerűsíteni, pontos ütemezés alapján végezni, hanem az alárendelt tanácsok, végrehajtó bizottságok, állandó bizottságok és szakigazgatási szervek irányában is tervszerűbb irányító tevékenységet folytathatnak.[9]

b) A megyei tanácsok és az alsóbb tanácsok feladataiban levő eltérések is hatással vannak a megyei tanács munkamódszereinek és eszközeinek alkalmazására. A megyei tanács munkájában az irányító, a rendelkező és a szervező tevékenység túlsúlyban van, s ennek megfelelően a jogi és a szervezési elemek váltakozva kerülnek előtérbe. A szervezőmunka leggyakoribb területe a tanácsi és a társadalmi bizottságok és aktíváik tevékenységének fejlesztése, az alsóbb tanácsok ellenőrzése s beszámoltatása, míg a jogi elemek a tanácsrendeletek és határozatok előkészítésekor kerülnek leggyakrabban az előtérbe.

A megyei tanács abban megegyezik a többi tanáccsal, hogy mint kollektív államhatalmi szerv tevékenységét elsősorban tanácsülésen fejti ki. A tanácsülések tartalmi és formai elemeinek megnyilatkozásaiban is vannak azonban eltérések. Így a megyében, ahol évente általában csak négy tanácsülést tartanak, szükséges, hogy ezek szervezettebbek legyenek, hogy határozataikat alaposabb előkészítő munka előzze meg. Döntéseik ugyanis hosszabb időre határozzák meg a feladatokat.

A megyei tanácsok változatos munkamódszerei és tömegkapcsolatainak formái biztosíthatják a ritkábban tartott tanácsülések rendelkezéseinek végrehajtását. A tanácstagok választókerületi munkája, a megyei tanácstagok járási csoportjai, továbbá a tanácsi bizottságok hivatottak az ülések közötti időközökben az államhatalom helyi szerveinek tevékenységét aktivitással megtölteni, a szervező munkában a végrehajtó bizottságot támogatni.

c) A tanács akkor dolgozik eredményes módszerekkel, ha tagjain keresztül szoros és állandó kapcsolatot tart fenn a dolgozó néppel: ezen az úton megismeri problémáikat, foglalkozik a lakosság ügyes-bajos dolgaival és közreműködik a legfontosabb országos kérdések megoldásában. E célok megvalósítása érdekében szervezi és irányítja az alárendelt tanácsokat és szerveket is. A szóbanforgó feladatkört azonban csak a tagjaiból választott állandó- és ideiglenes bizottságokra, valamint a társadalmi bizottságokra támaszkodva tudja sikeresen megoldani.[10]

[4] „Mivel a tanácsnak saját munkaterve nem készül (bár ez elvileg nem kizárt, sőt kívánatosnak véljük), a vb. munkaterve a tanácsi tevékenység zömét is felöleli." (Bihari—Szamel: Tanácstörvény 1961.)

[5] 1099/1954. és 1100/1954. évi M. T. határozat V. része.

[6] Ez a módszer is hozzájárult ahhoz, hogy egyes helyeken nem a tanács irányította a vb.-t, hanem a vb. a tanácsot.

[7] E téren különösen említésre méltó Veszprém és Szolnok megyei tanács, ahol összeállították és tanácsülésen érdemben megvitatták a tanács munkatervét.

[8] E munkatervek az alábbi három főrészt tartalmazzák: I. A tanács, mint testületi szerv munkaprogramját, üléseinek időpontját, napirendjének tervezetét, tanácsrendeletek tárgyát stb. II. Tanácstagok munkaprogramját (áb.-ok teendőit, tanácstagok választókerületeiben tervezett feladatait, beszámolóit, fogadóórát stb.). III. A tanács társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb területen elvégzendő feladatait.

[9] A Veszprém megyei Tanács 66/1960. (XII. 20.) sz. határozatában előírta, hogy 1961. január 1-től a megye minden fokozatú tanácsa dolgozza ki munkatervét.

[10] Itt említem meg, hogy különösen az elmúlt három évben a megyei tanács és végrehajtó bizottsága, valamint osztályai mellett jelentős számú szakbizottságok alakultak. Egyes bizottságok munkájában résztvesznek a Pártbizottságok munkatársai, a tanácsapparátus, tudományos szervek és intézmények dolgozói. A szakbizottságok egy része a tanács, vagy a vb.; többsége azonban az osztályok elhatározása, illetőleg felsőbb utasításra jöttek létre. Az újonnan szervezett bizottságok munkájának a tulajdonképpeni célja a tanács előtt álló feladatok minél eredményesebb megoldásának elősegítése. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa Titkárságának országos felmérése szerint a legtöbb bizottság Hajdú megyében (28); Békés megyében (6) a legkevesebb működik. A bizottságok többsége rendszeresen dolgozik, üléseket, helyszíni vizsgálatokat tart. A bizottságok egy részének vezetői a végrehajtó bizottság elnökhelyettese vagy osztályvezetője, s rajtuk keresztül valósul meg a kapcsolat. Bár a tanácsnak a kapcsolata ezekkel a bizottságokkal még nincs mindenütt rendezve. Van ahol az állandó bizottságokkal tartanak fenn rendszeres viszonyt. A bizottságoknak működési szabályzatuk nincs. munkájukat legtöbbször a szakigazgatási szervek igényeinek megfelelően látják el. Különösen a mezőgazdasági, ipari, kulturális bizottságok olyan körben tevékenykednek, amelyek a szakigazgatási szervek munkaterületével szoros kapcsolatban állnak. A különböző bizottságoknak a tanácsokhoz való szervezettebb kapcsolata mielőbbi kidolgozásra, rendezésre szorul. A bizottságokba bevont szakemberek és dolgozók nagy száma, az elvállalt feladatok jelentősége többet jelent mint a tanácsok előtt álló feladatok végrehajtásában való közreműködés. Bátran nevezhetjük e bizottságokat a társadalmi igazgatás csíráinak. Tapasztalatukat és széles tömegekre épülő bázisukat tanácsrendszerünk továbbfejlesztésénél a jövőben nem lehet számításon kívül hagyni.

d) A tanácsülés az a forma, ahol a tanács mint testületi szerv fő tevékenységét kifejti. A megyei tanácsoknál egy-egy ülésre nagyszámú napirendi anyag gyűlik össze. A napirendi anyagok alapos megvitatása érdekében az a módszer alakult ki, hogy a tanácsülések időtartamát 1—2 napos tanácsülésszakra bővítették. Ugyanezt mozdítja elő, hogy a napirendi pontok teljes anyagát az ülés előtt írásban szétküldik, s ezáltal jelentős időt takarítanak meg a tanácsülésen a felszólalások számára, az érdemi munkára.

A megyei tanácsülések az alapos előkészítő munka következtében egyre többhelyütt váltak olyan munkaszervvé, amelyeken a megye lakosságát érdeklő kérdéseket nemcsak megtárgyalják, hanem azok megoldására, rendezésére kötelező határozatokat, rendeleteket is alkotnak. De ez még nem általános. A tanácsülésekre vonatkozóan Kállai Gyula, a Minisztertanács elnökhelyettese a Győr megyei Tanács 1961. III. 10-i ülésén találóan állapította meg, hogy sokszor csak számszerűen nézik a tanácsüléseket. Tapasztalata szerint: „Sok értekezlet üres járat. Az értekezlet aszerint jó vagy rossz, hogy ad-e a jelenlevőknek támogatást munkájukhoz." Valóban a tanácsülések tartalmi munkájától függ, hogy a tanács hogyan tudja ellátni a megoldásra váró feladatokat, hogyan irányítja saját és alárendelt szerveinek munkáját.

E kérdés értékelése kapcsán sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tanácsülésekre jelentős szerep hárul a tanács saját munkájával és az alsóbb tanácsok munkájával kapcsolatban is. A tanácsnak saját tevékenységével kapcsolatban legfőbb feladata, hogy az Alkotmányban, illetőleg a Tanácstörvényben meghatározott feladatok ellátására szervezze és irányítsa tagjainak, valamint az állandó- és ideiglenes bizottságoknak a munkáját. Erre eddig kétféle módszert alakítottak ki. Az egyik szerint a tanács tagjaiból ideiglenes bizottságot küldött ki az államhatalmi munka megvizsgálására, a másik módszer szerint tanácsülésen beszámoltatta az állandó bizottságokat tevékenységükről. Mindkét módszer helyes alkalmazásával jelentős módon emelkedik a tanácsülések iránti érdeklődés és a tanácstagok aktivitása. A tanács saját munkájának megtárgyalása ugyancsak igen hasznosnak bizonyult, mert a hiányosságok feltárása mellett legtöbb esetben az egész testületi szerv munkáját felélénkítő határozatokat hoznak.[11] E munkában a szervezési és a jogi elemek kölcsönösen kiegészítik, elősegítik egymást.

Kisebb változattal ugyanezt a munkamódszert alkalmazzák az alsóbb államhatalmi szervek irányításában is. A megyei tanács megvizsgálja egy vagy több, kivételes esetben valamennyi járási és városi tanács munkáját, illetőleg napirendre tűzi az alsóbb tanácsok által adott jelentést.[12] A gyakorlatban még ritkán fordul elő, hogy valamely megyei tanács közvetlenül a községi tanácsok tevékenységét tárgyalná meg, s így adna segítséget a járási tanácsoknak is.[13]

e) A tanács és tanácstagok működésének alapformáit a tanácstörvény és végrehajtási utasításai határozták meg. E jogszabályok azonban nem zárják ki, hogy újabb, célravezetőbb módszereket vezessenek be a megyei tanácstagok területi munkájának elősegítésére. Elsőízben 1960. évben történtek olyan kísérletek, hogy a megyei tanácstagok választókerületeiknek megfelelően járásonként, városonként munkájuk megbeszélésére időnként összejöjjenek. Ez a módszer tulajdonképpen az országgyűlési képviselők eddig jól bevált megyei csoportjához hasonlóan alakult ki.[14] A megyei tanácstagok járási csoportjainak létrehozását többek közt az a követelmény is indokolja, hogy a ritkán (3 havonként) tartott megyei tanácsülések között a tanácstagok munkája folyamatossá, a választókkal való kapcsolata szorosabbá váljon.

A megyei tanácstagok járási csoportja a megyei tanács tagjainak társadalmilag szervezett öntevékeny szervezete, egymás kölcsönös segítésére. Véleményező, javaslattevő szerv, amely résztvesz a tanács előtt álló feladatok megoldásának megszervezésében, határozatainak ellenőrzésében és az alsóbb tanácsok működésének előmozdításában. A csoport munkájának fontos területe a megyei tanácstagok választói között végzett munkájának előkészítése, tevékenységük összehangolása.

A csoport egyébként határozatokat, döntéseket csak a csoport és tagjainak munkájával kapcsolatban hozhat.

A járási tanács, vagy a járási területen működő községi tanácsok, vagy egyéb szervek működésének megyei tanácsülésen való megtárgyalásakor a járási csoport összeegyezteti véleményét, s azt viszi a tanács elé.[15] Nagyon célravezetőnek bizonyult, hogy a tanácsülésre való felkészülést és a fontosabb hozzászólásokat a csoportok ülésén rendszerint szintén megtárgyalják. A tanácsülés után a határozatok végrehajtására, lakossághoz való levitelének elősegítésére a csoportok igen jelentős tevékenységet végezhetnek.

A megyei tanácstagok járási csoportjai általában figyelemmel kísérik a járási, a városi és a községi tanácsok és az állandó bizottságok működését is. A járási csoport ülésén megállapodnak, hogy ki melyik községi-, városi-, vagy járási tanácsülésen és állandó bizottsági ülésen vesz részt, utána tapasztalataikat kicserélik. Véleményüket pedig a megyei tanácshoz továbbítják. Így a megyei tanács államhatalmi irányító munkájához is rendkívül jelentős mértékben hozzájárulhatnak. Természetesen fontos itt is a megfelelő mértéktartás,

[11] E kérdés részletes kidolgozását ld. a szerző: „A megyei tanácsok határozatai" című tanulmányában. Megjelent az Állam és Igazgatás 1960. évi 6. számában.

[12] Pl. a Győr megyei Tanács 1961. III. 10-én összefoglaló módon, de igen alaposan tárgyalta meg „A tanácsok 1960. évi munkájának értékelését, a tanácstagok választókerületi munkáját s az állandó bizottságok munkáját".

[13] Néhány megyei tanács vb.-a (Bács megye stb.) évente egyszer a megye székhelyén összehívja a községi tanácsok vezetőit és értékeli munkájukat, meghatározza a soronlevő feladataikat.

[14] Szamszonov a legfelsőbb szovjet képviselője: „Képviselői tevékenység a választókerületben" címmel megjelent értekezésében találóan állapítja meg a csoportok munkájának jelentőségéről szólva: „Természetesen amikor a képviselői csoportról, mint a Tanács helyi támaszpontjáról beszélünk, ez alatt a Tanácsnak nem valamilyen különleges, kiegészítő, a bizottságokkal egyforma szervét kell érteni, hanem úgy kell tekinteni, mint a képviselők erői, lehetőségei és erőfeszítései egyesítésének az eszközét, azaz a képviselők munkájának sajátos és hathatós formáját." Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo 1961. 6. szám, 95. old.

[15] Pl. a Szabolcs megyei Tanács VB. 1961. évi II. negyedévi munkatervének *f)* pontja kimondja: „A megyei tanácstagok kisvárdai járási csoportja vizsgálja meg a járási tanács munkáját és ennek alapján készítsen kiegészítő jelentést a kisvárdai járási tanács beszámolójához."

a hatáskörök gondos tiszteletben tartása. E csoportok ugyanis semmilyen vonatkozásban nem vehetik át a tanács jogkörét. Nem lehet egyetérteni pl. olyan javaslattal, amelyet a Fejér megyei Tanács 1961. április 26-i tanácsülésén egyik felszólaló mondott a megyei tanácstagok járási csoportjáról: „Helyes lenne, ha esetenként beszámoltatná a járási tanács elnökét, vagy titkárát a megyei vagy járási tanács határozatainak végrehajtásáról."

A megyei tanács tagjainak választókerületük dolgozóival való kapcsolatuk kibővítésében ugyancsak jelentős szerep hárul a csoportokra. Az 1.522 megyei tanácstag törvényes jogainak és kötelezettségeinek betartása, a tanácstagi beszámolók és fogadóórák összehangolásában, megszervezésében a járási csoportok igen hasznos közreműködést fejthetnek ki.

A megyei tanácsok 124 járási és 58 járási jogú városi csoportjának munkája új színt, új lendületet ad a megyei tanácsüléseknek is.[16] Míg az állandó az átfogó szakigazgatási kérdések napirendi tárgyalása alkalmával, mint pl. a megye áruellátása vagy egészségügyi helyzetének megvitatása esetén.

bizottságokban az egyes szakterületeknek megfelelően foglalkoznak a tanács egyes megoldásra váró kérdéseivel, addig a tanácstagok területi csoportjai a helyi sajátosságok megvilágításával tudják a megyei tanács munkáját elősegíteni. Szinte, mint „területi állandó bizottság" működnek. Különösen hasznos ez a forma a megyei tervek és a költségvetés,[17] valamint

A megyei tanácstagok járási csoportjainak munkamódszereit a helyi sajátosságoknak megfelelően maguk a megyei tanácsok igyekeznek határozataik útján fejleszteni, kialakítani. A Bács megyei Tanács pl. 1961. III. 30—31.-i ülésszakán II. 3/d.-e. számú határozatában többek közt kimondta: „A tanács megállapítja, hogy igen hasznosak voltak tanácsülések előtt a megyei tanácstagok járási csoportjainak megbeszélései. A tanács helyesnek tartja a járási csoportok rendszeres működését. A tanács a járási csoportok tevékenységét az áb.-ok munkájának szerves kiegészítőjének tekinti."

f) Fontos kiemelni, hogy a megyei tanácstagok járási csoportjai csak szervezik, összehangolják, de nem helyettesítik a tanácstagok választóik közötti munkáját. A megyei tanácstagok nagy kiterjedésű választókerületek küldöttei, ebből következik, hogy munkamódszereik ezen a téren is eltérőek a községi tanácstagokétól. A megyei tanácstagok fogadóórái és beszámolói, jelentősebb megnyilvánulásoknak bizonyulnak mind a községi tanácsok tagjaié. Éppen ezért messzemenően gondolni kell arra, hogy bár általában pontosabban tesznek eleget kötelezettségeiknek, egy-egy terület választói mégis ritkán találkoznak megyei tanácstagjukal. Ennek figyelembevételével kell a munkamódszereket fejleszteni.

g) Egyre inkább elterjed az a módszer, hogy a felsőbb tanácsok tagjai a választókerületük egyes tanácsülésein megjelennek, azon tevékenyen résztvesznek, felszólalásaikkal segítik az államhatalom helyi szerveinek munkáját. Nem lehet egyetérteni azonban a Győr megyei Tanács VB. elnökének azon megállapításával, amely szerint helyes módszernek nevezte, hogy Kovács Imre megyei tanácstag beszámolóját a községi tanácsülésen tartotta.[18] Nem helyes ez elsősorban azért, mert a tanácstagnak — a tanácstörvény szerint — beszámolnia közvetlenül a választók előtt kell. Nem helyes továbbá azért sem, mert megterheli a napirendek tárgyalását, eltorzíta a tanácsülés jellegét.

h) A tanács szervező munkáját segíti elő, hogy a megyei tanácstagok széles körben ismertetik a lakosság előtt a felsőbb jogszabályokat, valamint a tanácshatározatokat és rendeleteket.[19] A tanácstagoknak ilyen irányú megbízása már eddig is igen célszerű volt, különösen akkor, ha párosult bizonyos ellenőrző tevékenységgel is. A megyei tanácsülés fontosabb határozatainak végrehajtását az alsóbb tanácsoknál a megyei tanácstagok állandóan figyelemmel kísérhetik. Ez az alsóbb tanácsok gyakorlati munkájához nagy segítséget nyújt. Az elért eredményt jóval fokozni lehetne, ha különösen a vb. függetlenített funkcionáriusai nagyobb mértékben vennék ki részüket az alsóbb tanácsülések rendszeres látogatásában.

i) Eredményesnek bizonyult a megyei tanácstagoknak a járási tanácstagokkal való szorosabb együttműködése is. Pl. az a módszer, amely szerint azonos választókerületben egyszerre tartják meg beszámolóikat, vagy fogadóóráikat, vagy együttesen keresik fel a végrehajtó bizottság vezetőit. Ez az együttműködés a szervező munkában bevált módszer. A gyakorlatban, sajnos, eddig e téren csak igen kezdetleges előrehaladással találkoztunk.

j) Az elmúlt évek tapasztalatai azt igazolták, hogy a tanácsok tömegkapcsolatának szélesítésében, a lakosság jelentős részének mozgósításában a községfejlesztési tevékenység nagyon hatásos eszköznek bizonyult. A falu, a város lakói nap, mint nap bebizonyítják, hogy lakóhelyük fejlesztésében, szépítésében szívesen vesznek részt. Mégpedig nemcsak javaslatok, hanem társadalmi munka formájában is. A lakosság öntevékeny munkáját — ahol ilyen volt — rendszerint a tanács, az egyes tanácstagok szervezték és irányították. Bár e munka zöme a községi tanácsoknál zajlik, mégis azok irányításában, összefogásában és értékelésében a megyei tanácsokra és a tanácstagokra is jelentős feladatok hárulnak.[20]

[16] Ezt egyébként mind több megyei tanács maga is megállapította és különbözőképpen igyekeznek azok munkáját rendszeressé tenni. Pl. a veszprém megyei Tanács 1961. február 28-i ülésén határozatot fogadott el arról, hogy „a megyei tanácstagok járási csoportjai legalább félévenként ülésezzenek".

[17] A járási csoportok működése következtében pl. a Békés megyei Tanács 1960. évi nov. 23-i ülésén a költségvetés tárgyalásakor — az előző évi egy-két hozzászólás helyett — 19 tanácstag igen jó hozzászólása emelte a tanácsülés érdemi munkáját. „A javaslatokból kicsendült, hogy az aktivitást a csoportok munkája is segítette azzal, hogy összehangolt munkájuk révén jobban megismerték területüket; nem egy hozzászólás úgy kezdődött, hogy a csoport legutóbbi ülésén elhangzottakra az ott kialakított állásfoglalásra hivatkoztak. Dr. Kertész Márton: A tanácstagok tevékenysége Békés megyében. Állam és Igazgatás 1961. 4. sz.

[18] Győr megyei Tanács 1961. III. 10-i tanácsülésének jegyzőkönyvéből.

[19] Hajdú megyei Tanács 1/1961. sz. határozatában megbízta „a tanács tagjait, hogy a mezőgazdasági termelés és felvásárlás helyzetét és a feladatokat az alsóbb szintű tanácsülésen ismertessék". (1961. február 15-i tanácsülési jegyzőkönyvből.)

[20] Pl. Pest megyei Tanács 1/1961. sz. rendelete „a községfejlesztés érdekében végzendő társadalmi munka szervezéséről, méréséről és nyilvántartásáról, valamint a községfejlesztésért kitüntető jelvény adományozásáról" címmel jelent meg.

A jogi elemek felhasználását illetően is új módszerekkel találkozunk. Ilyenek a különböző mozgalmak beindításakor alkotott megyei tanácsi határozatok és rendeletek. Pl.: „Tiszta faluért"-, „Virágos udvar"-, „Fásított falu"-mozgalmak beindítása esetében. Kialakult a szocialista társadalmi szerződéskötések új formája is.[21]

k) A megyei tanácsok tömegszervező munkájában a Hazafias Népfront bizottságon kívül rendkívül jelentős feladat hárul a Szakszervezetek Megyei Tanácsára. Egyébként ez az a munkaterület, amelyen még nem alakultak ki mindenütt a helyes tartalmi elemek. E kérdéssel való alaposabb foglalkozást aktuálissá teszi az igazgatás társadalmasításának előtérbe kerülése, illetőleg a szakszervezetekre háruló állami feladatok ellátásának problémája is.

A társadalombiztosítás, a munkavédelem, a munkásellátás, az üdülés, az oktatás, egészségügyi és szociális ellátás, a kulturális nevelés és sport azok a legfontosabb munkaterületek, amelyeknek irányában a tanácstagoknak és a szakszervezeteknek megfelelő együttműködési munkamódszereket kell kialakítaniok. „A tanácsoknak szükségük van a szakszervezetekkel való kapcsolatra, hogy azok szervezeteik útján elősegítsék, hogy minél több szervezett dolgozó kapcsolódjék be az állami életbe, a közügyek intézésébe".[22] Csak egy példát említek itt meg az elmúlt évek gyakorlatából: a munkásosztály helyzetével foglalkozó párthatározat végrehajtása terén egyes megyékben a szakszervezetek jelentős segítséget nyújtottak az államhatalom helyi szerveinek, különösen a dolgozók egészségügyi, közélelmezési, továbbá a munkába való szállítása, a sport és egyéb területeken.

A megyei tanács és a Szakszervezetek Megyei Tanácsa kapcsolata rendezésének szükségessége általában közismert. Az együttműködés egyik módszere, hogy a megyei tanácsülés munkájában fokozotabban részt vesz a Szakszervezetek Megyei Tanácsa. Fontos ezért is, hogy a megyei tanácsülésre rendszeresen meghívják a Szakszervezetek Megyei Tanácsának vezetőit, egyes napirendi pontok tárgyalására pedig az illetékes szakmához tartozó szakszervezet vezetőségét. Vas megyei Tanács 1961. április 14-i tanácsülésén az általános iskolák helyzetéről szóló napirend tárgyalásakor a Pedagógus Szakszervezet vezetője nemcsak igen értékes hozzászólással segítette a tanács munkáját, hanem felajánlotta, hogy a szakszervezet a tanács határozatainak végrehajtásában is kiveszi részét. Ez az a helyes módszer, amely mind a tanács, mind a helyi tömegszervezetek munkájának eredményességét elősegíti.

Egyes ipari megyékben az élet egyenesen szükségessé tette azt, hogy a megyei tanács és a Szakszervezetek Megyei Tanácsa összehangolja munkáját. Veszprémben például kidolgozták, elfogadták és kiadták szerveiknek a tanácsok és a szakszervezetek együttműködésének 1961. évi irányelvét. Ebben közös értekezleteket és vizsgálatokat, terveik összeegyeztetéseit, valamint az állandó bizottságokkal való szorosabb együttműködést is tervbe vették. Általában a munka koordinálását tették munkaprogramjuk középpontjába.

B) A megyei tanács végrehajtó bizottságának tanácsi irányítása mint szervezési és jogi feladat

A megyei tanácsok irányító feladatai között különös helyet foglal el a végrehajtó bizottsággal való szoros és hatékony munkakapcsolat kialakításának problémája. A jogszabályok általánosan meghatározzák a két szerv viszonyát, mégis a helyes módszerek kialakítása nem könnyű feladat, mivel azt nem lehet bármely más állami szerv alá és fölé rendeltségi viszonyával azonosítani. E viszony speciális helyzetét az adja meg, hogy a vb. ugyan a tanács alá van rendelve, mégis „ellátja *a tanács működésével* kapcsolatban a tanácstörvény, valamint más jogszabályok alapján reá háruló feladatokat."[23]

a) Az államhatalom helyi szervei és a végrehajtó bizottságok közötti új stílusú munkamódszer kialakulásában a szervező munka hasznos módon párosul a tanács elhatározó és irányító jogi tevékenységével. Éppen annak következtében, hogy a két szervnek, mint két fogaskeréknek kell összeegyeztetni érintkezési felületeiket, sok hibalehetőség is adódhat. Általában a tanácsok megalakulásának első időszakában a végrehajtó bizottságok elsőbbségi helyzete nyomta rá bélyegét tanácsaink fejlődésére. (Ld. a hatáskörre, munkatervre vonatkozó megállapításokat.) A végrehajtó bizottságok kettős irányításának helyes értelmezéséről tulajdonképpen az 1954. évi X. törvény hatálybalépése óta beszélhetünk.[24]

b) Az elmúlt évtized tapasztalatai gazdagon bebizonyították, hogy nem lehet a tanács és a végrehajtó bizottság viszonyát egymástól elszakítva vizsgálni. Hibát követ el az, aki akár az egyik szervet, akár a másikat úgy tünteti fel, hogy azok munkája szétválasztható lenne.

A megyei tanács jogi és szervezési módszereinek kialakítása során alapvetően fontos, hogy az államhatalom helyi szerve megmaradjon a normaalkotás, továbbá a felügyeleti jogkör, a beszámoltatás, valamint az irányítás síkján és ne bocsátkozzék a végrehajtó igazgatási szervek hatáskörébe tartozó jelentéktelen részletkérdésekbe. Találóan foglalta össze Beér professzor e problémát a végrehajtó bizottság oldaláról: „A vb. a tanács irányító és ellenőrző tevékenysége nélkül nem kapcsolódhat be a szocialista államnak az országgyűlés által legfelsőbb fokon vezetett egységes mechanizmusába és viszont a tanács sem oldhatná meg a reábízott feladatokat, ha irányító és alkotó munkáját nem továbbítaná és nem realizálná az igazgatási apparátust helyileg döntő mértékben mozgató végrehajtó bizottság.[25]

c) A tanács és a vb. munkakap-

[21] Pécs megyei jogú Város 1961. II. 23-i ülésén határozatot fogadott el társadalmi munka szervezéséről „Az egy napot Pécsért mozgalom" keretében a tanácsülésen a Városi Kommunista Ifjúsági Szövetség vállalását szocialista szerződésben rögzítették.

[22] Huber Lajos: A szakszervezetek és tanácsok kapcsolata. Állam és Igazgatás 1960. 5. szám 341. oldal.

[23] Idézet az 1954. évi X. törvény 36. §. 1. pontjából.

[24] Különálló kérdés az, hogy az 1950. évi I. tv.-nek a vb-ok államhatalmi szerveket helyettesítő szerepe mennyiben volt szükséges, vagy lehetett volna azonnal a jelenlegi megoldást választani.

[25] Beér János: „A tanács és vb egymáshoz való viszonya" c. tanulmány az Állam és Igazgatás 1959. évi 1. szám 40. old.

csolata a tanácstörvény 31. § (1) bekezdésének meghatározása alapján alakult ki. E szerint „A végrehajtó bizottság a tanács általános hatáskörű végrehajtó és rendelkező szerve." Ez azt jelenti, hogy a tanács meghatározza a megoldásra váró feladatok kereteit, a végrehajtó bizottság pedig biztosítja azok végrehajtását. Ebből következik, hogy feladataik lényegesen nem térnek el, viszont munkamódszereikben jelentős eltérés van. Míg pl. a tanács államhatalmi feladatokban kizárólag ülésein hozhat döntést, addig a vb. pl. két ülése között a vb. elnöke is utólagos bejelentési kötelezettséggel eljárhat. A tanács elé kerülő napirendeket a végrehajtó bizottság s egyre gyakrabban a tanács bizottságai készítik el és terjesztik elő, a végrehajtó bizottságnál általában a vb. vezetői vagy a szakigazgatási szervek vezetői az előterjesztők.

d) A tanács irányító tevékenységét hivatott elősegíteni az a végrehajtó bizottságra háruló kötelezettség, amely szerint „a tanácsülés napirendi tervezetének összeállítása során a végrehajtó bizottságnak gondoskodnia kell arról, hogy a tanács elé kerüljenek a társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenység irányításával, a tanács működésével, a tanácsnak alárendelt szervek létrehozásával, irányításával és ellenőrzésével kapcsolatban felmerülő legfontosabb kérdések."[26]

A megyei tanács irányító tevékenységét szemléltetően mutatja a határozatok számának tartalom szerinti megoszlása. Pl. 1959-ben a megyei tanácsok határozatai közül 65 a tanács saját munkájára, 198 alsóbb tanácsokéra, 253 a végrehajtó bizottságéra, míg 95 a szakigazgatási szervekre jutott. E számok szemléltetően tükrözik egy év általános helyzetét. Különösen azt, hogy a megyei tanácsok mennyire a végrehajtó bizottságra támaszkodva végzik irányító munkájukat. A tanácsrendeletek tartalma a határozatokétól annyiban tér el, hogy azok a saját munkára és az alsóbb tanácsokra csak egészen kivételes esetben vonatkoznak. Pl. interpelláció gyakorlásának szabályozása, panaszügyek intézése esetén.

e) A végrehajtó bizottságra általános és konkrét beszámolási kötelezettség is hárul. Ez egyrészt a tanács határozatainak végrehajtásáról, másrészt a saját munkájára vonatkozik. Ezenkívül beszámolni tartozik a végrehajtó bizottság bármely hatáskörébe tartozó kérdésről, amikor a tanács erre felhívja. A tanács a beszámolók megbírálásával, észrevételeivel, vagy egyéb módon is irányítja a végrehajtó bizottságot. E feladatok eredményes végrehajtása a tanácstól és a végrehajtó bizottságtól állandó és szoros együttműködést, jó munkakapcsolatot igényel. A tanács egyébként kötelezheti a végrehajtó bizottságot bizonyos kérdések megvizsgálására, napirendre tűzésére is.

Összefoglalva a legfontosabb következtetéseket:

1. A tanács munkája a demokratikus centralizmusból folyóan szélesebb tömegkapcsolatokra épül — a végrehajtó bizottság tevékenységét konkrétabb szervezési feladatok jellemzik. Ez azonban nem teszi nélkülözhetővé, hogy a végrehajtó bizottság feladatainak ellátására ugyancsak szélesebb aktívahálózatot hozzon létre, s ne csak a hivatali apparátussal dolgozzék. A megyei tanács végrehajtó bizottságának irányítását, mint az elmondottakból megállapíthatjuk, a tanács főképpen rendeletek és határozatok útján végzi.

2. A megyei tanácsok irányító munkájának elősegítésében egyre inkább jelentős szerepet töltenek be az állandó és ideiglenes bizottságok. A tanácsok jogalkotó tevékenységében (határozathozatal, rendeletalkotás), valamint a végrehajtás ellenőrzésében is fokozódott a tanácsi bizottságok tevékenysége, munkamódszereik jelentős mértékben fejlődtek e téren is. A megyei tanácsok bizottságait egyre gyakrabban jellemzi az önállóság, a szakszerűség és a növekvő aktívahálózatra épülő munka. Ma már nem ritka eset, hogy a megyei tanácsülés teljes napirendjét az állandó bizottságok készítik elő, az előadók is tagjai közül kerülnek ki. Munkájukat azonban még mindig nem jellemzi megfelelő módon a tervszerűség. A megyei tanács sokkal több feladattal is megbízhatná bizottságait, s így munkájához tőlük jelentősebb segítséget kaphatna. A bizottságok a területi munkájukban szerzett tapasztalataikkal, a jól bevált munkamódszereknek a megyében való általánosításával azonban még nem nyújtanak megfelelő segítséget az alsóbb tanácsok irányításához. Az állandó és ideiglenes bizottságok szervezési és ellenőrzési tevékenységükkel jelentős módon javíthatnák az egész tanács munkáját. Jelenleg ellenőrzésük szórványos és egyes tanács- és végrehajtó bizottsági határozatok végrehajtására korlátozódik. Az ideiglenes bizottságok tevékenységének felélénkülése ugyancsak nagyobb ütemű és igen hasznosnak bizonyul a tanácsi munkában.[27]

*

Befejezésként még néhány megjegyzés a tanács és az alá nem rendelt szervek viszonyáról:

Különböző jogszabályok[28] elég részletességgel szabályozzák azokat a formákat és módszereket, amelyek a tanácsok rendelkezésére állnak a tanács és az alá nem rendelt szervek kapcsolatának rendezésére.[29] Legfontosabb formája a kapcsolatoknak az ellenőrzés, a beszámoltatás, a közös értekezletek tartása, a munkatervük jóváhagyása és a tagjainak megválasztása stb.

A kapcsolatok kialakításának módszerei a tanács alá nem rendelt szervek különböző csoportjainak megfelelően igen változatos. Vannak a megyei tanács munkáját közvetlenül *kiegészítő* szervek (pl. a népi ellenőrzési bizottság), munkáját *elősegítő* szervek (pl. megyei statisztikai felügyelőség), munkájával több felületen *együttműködő* szervek (pl. megyei főügyész).

A szervek egyrésze irányában kifejezetten ellenőrző szerep hárul a megyei tanácsra, egyeseket konkrét kérdésben beszámoltathat (pl. a rendőrséget a közbiztonság helyze-

[26] A NET. 1954. évi 16. sz. határozata 14. pontjából.

[27] A tanácsi bizottságok szerepe a tanácsok irányító munkájában külön értekezés anyagát képezi s ezúttal csak egyes kérdések felvetésére szorítkozom.

[28] 1954. X. tv. IV. rész 60—64. §-ig. A NET. 1955. évi 11. sz. határozata. 1960. évi 6. sz. tvr. 1960. évi 9. sz. tvr.

[29] E jogi szabályozások hatesztendős mérlegét dr. Szamel Lajos „A tanácsi és a tanács alá nem rendelt szervek kapcsolata" című tanulmányában fejtette ki részletesen. Megjelent: Az Állam és Igazgatás 1961. évi 9. számában.

téről), van, amelyiknek munkatervét a tanács hagyja jóvá (népi ellenőrzési bizottság) és annak végrehajtásáról beszámoltatja.

A megyei tanácsot megilleti az a jogkör is, hogy bármely kívülálló szerv munkájával kapcsolatos észrevételeit határozatában rögzítse, s a határozatot a szerv vezetőjéhez, vagy felettes szervéhez továbbítsa.[30] A megyei tanácsok számos esetben tanújelét is adják annak, hogy a hatáskörükön kívüleső kérdéseket is figyelemmel kísérik és valóban gazdái a megye egész területének.

A kívülálló szervek vezetői a tanácsok ilyen irányú tevékenységét legtöbb esetben megértő módon fogadják s általában a viszony — néhány kivételtől eltekintve —, igen gyümölcsöző. Egyetlen hiányosságként arra kell azonban rámutatni, hogy a kapcsolatok inkább konkrét ügyekre vonatkoznak, sem minthogy állandó rendszeres munkakapcsolatokká váltak volna.

Besnyő Károly

[30] A gyakorlatban számos példa van arra, hogy a megyei tanács működése területén sok hasznos észrevételt, javaslatot tett, amit a kívülálló szervek meg is valósítottak. Pl. autóbusz megálló létesítése, posta nyitvatartásának megváltoztatása, bíróságok késedelmes ügyintézése, vasúti várók tisztasága, ügyvédi munkaközösség működésével kapcsolatosan stb.

JOGIRODALOM

Szabó András:

*A fiatalkorúak és a büntetőjog**

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó a közelmúltban jelentette meg dr. Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog című munkáját. E könyv nemcsak a szocialista büntetőjogtudomány irodalmát gazdagítja, hanem számot tarthat egyéb foglalkozási ágban dolgozók, különösképpen a pedagógusok érdeklődésére is.

Szabó András munkája ugyanis tartalmában túlmegy a büntetőjog körén. Ezt egyébként már maga a cím is elárulja. A szerző könyvében nem a „fiatalkorúak büntetőjogával" foglalkozik, hanem a „fiatalkor és a büntetőjog" egyes vonatkozásait tárgyalja.

A kérdés büntetőjogi vonatkozásai mellett a pedagógiai jellegű fejtegetések foglalnak el tág teret. Ez nyilvánvalóan összefügg a szerzőnek azzal a több helyen is hangoztatott és lényegében helyeselhető felfogásával, mely szerint a fiatalkorúak bűnözése ellen folytatott küzdelem lényegében pedagógiai kérdés. A büntetőjogon kívüli vonatkozások felismerése és tárgyalása, az asszociációk gazdagsága nagy mértékben növeli a szerző munkájának értékét és az így alkalmassá válik annak a rendkívüli érdeklődésnek nagyfokú kielégítésére is, melyet társadalmunk széles rétegei mutatnak az ifjúság magatartásának és nevelésének kérdései iránt.

Kiemelendőnek tartjuk még előljáróban azt is, hogy a szerző nemcsak sok büntetőjogon kívül eső kérdést tárgyal könyvében, hanem foglalkozik a büntetőjognak úgyszólván valamennyi fontos problémájával. Az egyes kérdések között fennálló szoros logikai kapcsolat, valamint a megoldani kívánt problémák teljes felderítése ezt szükségessé is teszi.

A könyv tartalmilag három részre tagolódik: az első részben a fiatalkorúak büntetőjogának hazai történetét, a másodikban a fiatalkorúak bűnözésének kérdéseit, a harmadik részben pedig a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének kérdéseit tárgyalja a szerző.

1. A történeti fejlődés bemutatása során az olvasó határozott képet kap nemcsak a fiatalkorú bűntettesekkel szemben alkalmazott büntetőjogi kezelés alakulásáról, hanem a büntetőjogtudománynak a XIX. század óta végbement fejlődésének főbb állomásairól és az egyes büntetőjogi irányzatok közötti elméleti harcról is.

A szerző helyesen indul ki abból a tételből, hogy „a büntetőjogi rendezés elvei mindenkor meghatározott kriminálpolitikai szükségleteket tükröznek, illetve elégítenek ki". (14. old.) Mivel a XIX. században a fiatalkorúak bűnözése még nem volt társadalmi probléma, a Csemegi-kódex megalkotása idején még nem merült fel annak szükségessége, hogy a fiatalkorban levő bűntettesekkel szemben különleges elbírálást tegyenek lehetővé. Nem vitás ugyan, hogy a kódex rendelkezései mind pedagógiai, mind kriminálpolitikai szempontból kifogásolhatók, e rendelkezések ellen mégis csak akkor indul meg a küzdelem, amikor a kódex, a maga egészében már kezd alkalmatlanná válni az imperializmus korának egyre növekvő kriminalitása elleni küzdelemre. A szerző helyesen mutat rá, hogy a büntetőjogi új irányzatok, a reformmozgalmak, a „klasszikus büntetőjognak éppen azok ellen az alapelvei ellen indítanak elméleti harcot, amelyek a burzsoa legalitás legszilárdabb pillérei": az akaratszabadság eszméjén nyugvó bűnösségi elv és az objektivista felelősségi rendszer ellen, vagyis ama elv ellen, mely szerint a büntetőjogi felelősségre-vonás alapja csak külső tevékenység, magatartás lehet. E két elv, kiegészülve a határozott tartamú megtorló büntetési rendszerrel, garanciát jelentett a burzsoá jogrend által biztosított egyéni szabadság számára.

A szerző mélyreható fejtegetésekkel bizonyítja, hogy a fiatalkorú büntettesek különleges elbírálására vonatkozó elméleti állásfoglalás annak a küzdelemnek a „melléktermékeként" jött létre, melyet a reformmozgalmak folytattak a klasszikus büntetőjognak elsősorban e garanciális jellegű intézményei ellen.

A reformmozgalmak a klasszikus büntetőjog indeterminizmusával a determinizmust, az objektivizmussal pedig a szubjektív jellegű egyéniesítést állítják szembe.

A büntetőjogi irányzatok közötti harc jellemzéseként elfogadhatjuk Szabó András végkövetkeztetését, mely szerint: „A reformmozgalmak követelményei elméletileg megalapozottnak, tudományos pozíciójuk magasabbrendűnek, programjuk gyakorlatilag célszerűbb-

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 348. old.

nek tűnik a klasszikus büntetőjog tudományos pozíciójához, intézményeinek elméleti és gyakorlati értékeléséhez képest... A reformmozgalmak elméleti hadállásainak ez az ellentmondásos jellege nem homályosíthatja azonban el az alapvető tendenciát, azt, hogy a különböző iskolák és irányzatok a burzsoá törvényesség felszámolásának elméleti igazolását adják, az imperializmus, mint az általános politikai reakció büntetőpolitikai programját dolgozzák ki és azt elméletileg megalapozzák". (16—17. old.)

A szerző részletesen tárgyalja azokat az eltéréseket is, melyek a reformmozgalmak harcai következtében jönnek létre a fiatalkorú bűntettesek kezelése tekintetében. Ezek az eltérések részint a büntetőjogi felelősség feltételei, részint pedig a büntetési rendszer vonatkozásában állanak fenn.

A felelősségi feltételek változása tekintetében hazánkban az első lépést az I. Büntetőnovellának az a rendelkezése jelentette, amely a beszámítási képesség klasszikus intézménye helyett az értelmi és az erkölcsi fejlettség feltételét kívánta meg. E rendelkezés következtében a büntethetőség attól vált függővé, hogy a fiatalkorú értelmileg és erkölcsileg fejlett-e annyira, hogy a büntetés alkalmazásával helyes irányban befolyásolható, az értelmi és erkölcsi fejlettsége alapot nyújt-e a jövő magatartása determinálására. Így vált a beszámítási képesség korábbi büntethetőségi feltétele a büntetés hatásától függővé tett feltétellé.

A felelősségi rendszer tekintetében súlyosabb elfogás alá esik az a másik változás, amely abban nyilvánult meg, hogy büntetőjogi kényszereszközök alkalmazása lehetséges volt bűncselekmény elkövetése nélkül, az erkölcsi züllés és a környezeti veszélyeztetettség eseteiben is. Helyesen állapítja meg ezzel kapcsolatban a szerző: „A büntetőjog általános szubjektivizálódásával összefüggő kezdeti jelenséggel állunk itt szemben". (51—52. old.)

A büntetési rendszer tekintetében bekövetkezett változások lényegét a szerző egyrészről a bűnösség-büntetés korrelációjának a megszüntetésében, másrészről pedig abban látja, hogy az elkövető bűnösségi fokának nem tulajdonítanak a Bn. alkotói jelentőséget a büntetés mértékének a megállapításánál.

Igen érdekesek és értékesek a szerzőnek azok a fejtegetései, melyek a reformmozgalmak eredményeinek értékelésére, azok többszörös ellentmondásos jellegére vonatkoznak.

Az egyik ilyen ellentmondást fentebb már említettük: az elméletileg megalapozottabb és a tudományos fejlődés eredményeinek jobban megfelelő felfogások értékesítése a törvényesség biztosítékainak a lerombolását vonta maga után.

A másik ellentmondás a fiatalkorúak kezelése tekintetében állt fenn: a látszólagos enyhébb elbírálás mögött a büntetőjogi kényszer intenzitásának a növekedése, alkalmazási területének a kiterjedése ment végbe.

Enyhébbnek tűnik a fiatalkorúak kezelése, mivel az ujonnan bevezetett intézkedésekben a közvetlen kényszer eleme gyengül. A javítóintézeti nevelés, a próbárabocsátás stb. önmagában nézve jóval szelídebb beavatkozást jelentenek az egyén életébe, mint a szabadságvesztésbüntetés különböző fajai.

Ugyanakkor azonban súlyosbítják a fiatalkorúak kezelését az olyan új szabályok, melyek például lehetővé tették a büntetőjogi felelősségre vonást bűncselekmény elkövetése nélkül is, továbbá korábban nem ismert jogkorlátozások bevezetése (mozgásszabadság korlátozása, az életvitel és a foglalkozás rendőri ellenőrzése stb.), a politikai-ideológiai és erkölcsi befolyásolás növekedése.

A fiatalkorúak büntetőjogi kezelése történeti fejlődésnek bemutatása során a szerző külön fejezetet szentel a Tanácsköztársaság fennállása idején hozott intézkedések elemzésének.

A szerző itt is, mint az előző fejezetben, a gazdasági, a társadalmi helyzetből és a korszak uralkodó ideológiai, filozófiai nézeteiből indul ki fejtegetései során. Ismerteti a Tanácsköztársaság által megvalósított aktív gyermekvédelmi rendszert, amelynek kiegészítésére a Forradalmi Kormányzótanács létrehozta és szabályozta az igazságügyi gyermekvédelem szerveit. A Forradalmi Kormányzótanács által alkotott vonatkozó rendelet szerint az igazságügyi gyermekvédelem feladata az erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy társadalomellenes magatartást tanusító gyermekek „kisegítő szociális nevelése". „A kisegítő szociális nevelés célja az, — mondja a rendelet — hogy a gyermekeknek és fiataloknak a tőkés társadalmi rend által előidézett válságos helyzetét megszüntesse és odahasson, hogy a gyermekek és fiatalok a szükséges átmeneti intézkedések után az általános egészségügyi és oktatási gyermekvédelem intézményeinek kezelésében részesüljenek".

A rendelet tehát „gyermekvédelemről" beszél. És méltán, mert a fiatalkorú bűntettesekkel szemben alkalmazott eszközök nagymértékben elszakadtak a büntetőjog szabályaitól és elveitől. A Tanácsköztársaságban követett kezelés alapvető sajátossága a pedagógiai gondolat központúsága. Helyesen mutat rá a szerző, hogy a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemnek szinte kizárólagos módszere a pedagógiai eszközök alkalmazása volt. Kétségtelenül helyes az az alapgondolat, melyből ilyen következtetést vontak le: a züllött, erkölcstelen és bűncselekményt elkövetett gyermekeket is csak azokkal a módszerekkel lehet nevelni, amelyekkel a többi gyermekek is nevelhetők.

Helyesen látja azonban a szerző azt is, hogy eme vitathatatlanul elméleti alapgondolatok merev keresztülvitele már kifogásolható, hiszen ez nagymértékben gyengítette az adott történelmi helyzetben a szocialista állam védelmi készségét.

2. Szabó András könyvének II. részében tárgyalja a fiatalkorúak bűnözésének egyes kérdéseit.

E részben tág teret szentel a büntetőjogtudomány és a kriminológia és az egyes kriminológiai irányzatok kialakulásának ismertetésére és bírálatára.

Egyetértünk azzal, hogy a szerző aránylag sokat foglalkozik kriminológia-történeti kérdésekkel. Ahogy a szerző írja: „A burzsoá büntetőjog fejlődésében különben

az a tendencia figyelhető meg, hogy a büntetőjogi intézményeket kriminológiailag akarják egyre inkább megalapozni". (90. old.) Ezen belül pedig különösen a fiatalkorúak büntetőjoga az a részterület, ahol a kriminológiai hatások szembetűnőek, olyannyira, hogy „a fiatalkorúakra vonatkozó modern burzsoá büntetőjogi elméletekhez nem is lehet ma már más úton hozzáférkőzni, mint a kriminológia oldaláról". (90. old.)

A szerző a kriminológia kialakulását „a burzsoá rend közvetett igazolása" szükségességével magyarázza. (92. old.) A közvetlen igazolás módszere, a társadalmi rend ellentmondásainak, egyes negatív társadalmi jelenségeknek az el nem ismerése az imperializmus kialakulásának időszakában már nem érte volna el célját. Szükség volt olyan büntetőjogi diszciplina kialakulására, amely nem tagadta a negatív társadalmi jelenségeket, hanem éppen ezekből kiindulva igyekezett igazolni a kapitalista társadalmi rendszert. Ezt a feladatot töltötte be a burzsoá kriminológia.

Természetesen a kriminológia jelentős változásokon ment át fejlődése során. A kezdeti kriminológia elméleti alapjai a pozitivista szociológiában gyökereznek. Később azonban a szociológiai gondolat egyre jobban háttérbe szorul és szubjektivista tendenciák érvényesülnek. Kialakul a kriminálbiológia, a kriminálpszichiátria és a kriminálendokrinológia. A bűnözést ekkor már nem társadalmi jelenségnek tekintik, hanem biológiai-konstitucionális vagy pszichiátriai jelenségnek.

Eme utóbbi irányzatokban rejlő veszély felismerése mellett a szerző rámutat érdemükre is: bebizonyították a szociológiai szemlélet mechanikus determinizmusának elégtelenségét. A kriminogén társadalmi tényezők és a bűnözővé válás között ugyanis nincs közvetlen okozati kapcsolat, mint ahogy azt korábban feltételezték. „Ezek a külső körülmények a valóságban az egyének meghatározott individuális sajátosságain keresztül hatnak, hatásuk nem közvetlenül és azonnal váltja ki a bűnöző magatartást, hanem az emberek tudatára és akaratára gyakorolt bonyolult behatások útján". (108. old.)

Hozzájárult a kriminológiai irányzatok kialakulásához és elterjedéséhez a bűnözés és ezen belül a fiatalkorúak bűnözésének a növekedése a kapitalista országokban. E vonatkozásban helyesen állapítja meg a szerző, hogy „nem egyszerűen arról van szó, hogy a bűnözés mértékeinek változatlan mutatószámain belül a fiatalkorúak részvételi aránya megnőtt", hanem hogy „a fiatalkorúak bűnözése a bűnözés általános méretű növekedésén belül tömegjelenséggé vált". (114. old.)

A fiatalkori bűnözés tömegessé válásának, agresszivitása növekedésének, a szervezettség kifejlődésének, általában a bűnelkövetés kollektivizálódásának okát a szerző a kapitalizmus általános válságának demoralizáló hatásában jelöli meg. Idézi Baron amerikai kriminálszociológus véleményét, mely szerint „Ma inkább arról van szó, hogy a fiatalkori bűnözéssel azért nem tudunk megbirkózni, a fiatalkori bűnözés azért nő, mert az amerikai társadalom alapjai kriminálisak". (117. old.)

A szerző gazdag statisztikai anyag illusztrálásával igazolja, hogy a szocialista társadalmi rendben megszűnt a társadalom struktúrája és a bűnözés között a törvényszerű és szükségszerű kapcsolat. A közölt statisztikai adatok alapján megállapíthatjuk, hogy jelentősen csökkent hazánkban az utóbbi években a fiatalkorúak bűnözése. E tény igazolja a bűnözés okaival kapcsolatos marxista-leninista felfogás helyességét.

Egyébként is a szerző igen részletesen vizsgálja a fiatalkorúak bűnözésének okait.

Vizsgálódásnak menete a következő: a bűncselekmény lényegének a felvázolása során megállapítja, hogy a bűncselekmény ugyanolyan struktúrájú cselekvés, mint minden más cselekvés. A cselekvés kialakulásában jelentős szerepük van a pszichés jelenségeknek, a tudatnak, melyet a szerző társadalmilag determinált tartalmúnak tekint. E felfogás szerint azonban a társadalmi környezet hatása nemcsak attól függ, ahonnét a determinálás kiindult, hanem attól is, ami a hatást felfogta. Ahogy Rubinstein írja: „Mennél magasabbrendűen szervezett anyaggal van dolgunk, annál bonyolultabbá válik a jelenségek belső természete és annál jelentősebb szerepet játszik a külső okok közvetítésében a belső tulajdonság". (166. old.)

Ez a determinista felfogás elkerüli a mechanikus materializmus determinizmusának a hibáját és megóv attól, hogy a magatartást az adott helyzet által közvetlenül determináltnak tekintsük.

A fiatalkorúak magatartása épúgy determinált a fent vázolt értelemben, mint a felnőtteké. A szerző azonban helyesen emel ki két körülményt, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az egyik körülmény az, hogy a fiatalkorúak fejlődésben levő személyek. A fejlődés pedig nem egyszerűen biológiai érési folyamat és nem is bizonyos emberi tulajdonságok kiterjedésének mennyiségi változása. A fejlődésen belül minőségileg különböző szakaszokat különböztethetünk meg, mely szakaszoknak egyformán megvan a jelentőségük a felnőtté válás folyamatában.

A másik körülmény, melyre a szező felhívja a figyelmet az, hogy a fiatalkorúak életmódját, életkörülményeit a felnőttek szervezik és határozzák meg. Ezt a feladatot a felnőtt társadalom természetesen történelmileg meghatározott szükséglete szerint végzi el. A szerző e munkát a fiatalok „szociális betagolásának" nevezi.

A fiatalkorúak magatartását determináló körülmények vonatkozásában a szerző felfogása szerint döntő helyet foglal el a nevelési helyzet. Ebből a tételből viszont következik, hogy a nevelésben elkövetett hibák szükségképpen maguk után vonják a gyermek magatartáshibáit is. E tételeket a magatartás determináltságára vonatkozó nézettel összevetve jut el a szerző végkövetkeztetéséhez: „a fiatalkorúak bűnözése mindenekelőtt a nevelési helyzet kedvezőtlen alakulása által determinált jelenség". (185. old.)

Ezt követően a szerző igen részletesen és nagy körültekintéssel vizsgál néhány nevelési hibát, melyek bűnözéshez vezethetnek és foglalkozik a serdülőkor magatartási nehézségeivel is.

3. A könyv harmadik része a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének kérdéseit taglalja.

A szerző előrebocsátja, hogy a magatartás determináltságát való felfogása miatt más felelősségfogalommal kell dolgoznia, mintha a magatartást indeterminálnak tekintené. Álláspontjával azt tartja összeegyeztethetőnek, ha a felelősség intézményét „a magatartás jövőbeli determinációjának eszközeként" fogja fel. (240. old.) Ennek megfelelően az a kérdés vár megválaszolásra, hogy a magatartás determináltsága esetén mi a felelősség alapja. Így jut el a szerző a prevenció gondolatához és szögezi le a tételt: „A prevenció és a büntetőjogi felelősség intézménye egymástól elválaszthatatlan". (243. old.)

A szerző részletesen foglalkozik a bűnösség problémájával és azt igyekszik összeegyeztetni a magatartás determináltságával kapcsolatos felfogásával. Fent vázolt nézetéből következik, hogy a felelősséget nem alapozhatja meg az elvárás vonalán. Hiszen a bűncselekmények elkövetői, az objektív és szubjektív adottságok alapján, nem cselekedhettek másként. Ahogy a szerző írja: „a bűntett elkövetését a pszichés előzményekből és az objektív feltételekből szükségszerűen bekövetkező jelenségnek tartjuk". (254. old.)

Fentiekre tekintettel a szerző azon az álláspontón van, hogy a felelősségre vonás alapja az elkövető jövő magatartása determinálásának a szükségessége. „A büntetőjogi felelősség akkor lép sorompóba, amikor a magatartást a társadalmi követelményeknek megfelelő irányban kell befolyásolni". (254. old.)

Helyesen látja a szerző azt is, hogy bár pusztán a kényszernek is van hatása a magatartás pozitív irányú determinálása tekintetében, ezt a hatást szilárddá és véglegessé csak a meggyőződés, az elítélt részéről a korábbi cselekvésének helytelenítése teheti.

Tisztázza szerző a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezéseknek a büntetőjogrendszeren belül elfoglalt helyzetét is, majd részletesen ismerteti a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható intézkedések tartalmát és alkalmazásuk szabályait, végül pedig a gyermek- és ifjúságvédelem rendszerét.

4. Szabó András munkájának lebecsülését jelentené annak elhallgatása, hogy egyes tételei, érdemüket tekintve, vitathatóak, mások megfogalmazása nem a legszerencsésebb.

Vitathatónak tartjuk a szerzőnek az 53. oldalon említett és a 271. oldalon részletesen is kifejtett nézetét, mely szerint a fiatalkorúakkal szemben alkalmazásra kerülő nevelő intézkedések büntetések. Ez a nézete összefüggésben van azzal a felfogásával, mely szerint a büntetésnek nem kell szükségszerűen malumot tartalmaznia az elítélt számára.

Abban az esetben azonban, ha mi a büntetés lényegét, fogalmának genus proximumát annak kényszerjellegében látjuk, aligha tudjuk elhatárolni egyes államigazgatási vagy polgári jogi intézkedésektől.

Ezért a szerző felfogása ellen, mely a nevelő intézkedéseket büntetésnek tekinti, ellenvetés tehető mindenekelőtt elméleti szempontból. Mai, uralkodónak tekinthető büntetés-fogalmunk genus proximuma a hátrányokozás és egyik differentia specifikája a kikényszeríthetőség.

De ellentmond a szerző felfogásának hatályos jogunk vonatkozó rendelkezése is, amely kifejezetten „intézkedéseknek" nevezi a bírói megrovást, a próbárabocsátást és a javító-nevelést, illetőleg a gyógypedagógiai nevelést. E három intézkedés elrendelését kimondó ítéletben mellőzni kell a „bűnösség kimondását" is. [Ftvr. 26. § (1) bek.]

Vitathatónak tartjuk a szerzőnek azt az állítását is, mely szerint „a rövid tartamú szabadságvesztésbüntetések nem képesek nevelő hatást gyakorolni büntettesekre". (297. old.)

Eltekintve attól, hogy a népi demokratikus újabb irodalomban ez a tétel már vitatott, egyes újabb jogszabályaink mögött is ellentétes álláspont húzódik meg. Nyilvánvaló például, hogy egyes szabálysértések esetén szabadságelvonás lehetővé tétele abból a meggyőződésből fakad, hogy a néhány napos elzárás, szabadságtól való megfosztás is alkalmas arra, hogy az elítéltet és másokat is visszatartson a tilalmazott magatartás tanúsításától.

A szerzőnek itt vitatott álláspontja egyébként ellentétben áll például a magatartás determinációjával kapcsolatos felfogásával. Ugyanis, ha a kényszer már önmagában is képes a magatartás determinálására, (261. old.) akkor nyilvánvalóan a rövidtartamú szabadságvesztésnek is van motiváló hatása az elítélt jövő magatartását illetően. Legfeljebb a motiváció erőssége enyhébb, de nem biztos, hogy hatástalan.

Vitatja a szerző a Legfelsőbb Bíróság ama álláspontjának helyességét, mely szerint „a javító-nevelő munkát a fiatalkorúaknál a próbárabocsátás pótolja". (L. B. XI. sz. büntető elvi döntés).

Szabó András felfogása szerint a próbárabocsátás nem annyira a javító-nevelő munkát, inkább a büntetés-végrehajtás feltételes felfüggesztését helyettesíti. (297. old.) A szerző ezt az álláspontját részletesen és meggyőzően fejti ki, ami állásfoglalásának elfogadására késztet.

*

Összefoglalva: Dr. Szabó András könyve nemcsak jogi, de pedadógiai irodalmunknak is nyeresége. Az egyes kérdéseket magas elméleti szinten, a marxizmus—leninizmus talaján tárgyalja. Áttanulmányozása igen nagy hasznára lehet mindazoknak, akik az ifjúság nevelésével, a fiatalok magatartásának irányításával és értékelésével hivatásuknál fogva foglalkoznak.

Földvári József

Új könyvek:

Csanádi György: Munkajog. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatói számára. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 117 p.

Novák István: A részleges jogerő a polgári peres eljárásban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 154 p.

Buza László: Az ENSZ főtitkárának nemzetközi jogi helyzete. Szeged, Hungária ny. 1961. 32 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 8. Fasc. 1./

Kemenes Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a polgári törvénykönyvben. Szeged, Hungária ny. 1961. 72 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica ez politica. Tom. 8. Fasc. 2./

Balázs József: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemrészesedése. Szeged, Hungária ny. 1961. 20 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 8. Fasc. 3./

Pólay Elemér: A római birodalmi jog és a peregrin jog kölcsönhatásának jelei az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában. Szeged, Hungária ny. 1961. 27 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 8. Fasc. 4./

Horváth Róbert: Megemlékezés az első népességtudományi mű megjelenésének 200 éves évfordulójáról: Süssmilch „Isteni Rend"-jéről. Szeged, Hungária ny. 1961. 28 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Tom. 8. Fasc. 5./

Maday Pál: A gyulai uradalom polgári perrendtartása 1792-ből: Szeged, Hungária ny. 1961. 20 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Tom. 8. Fasc. 6./

Az élelmiszeriparra vonatkozó jogszabályok gyűjteménye. Közzéteszi az: Élelmezésügyi Minisztérium. Lezárva: 1961. ápr. 15-én. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 1038 p.

A marxista filozófia alapjai. (Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Filozofii. Osznovü marksziszkoj filozofii. Moszkva, Goszjurizdat, 1959.) Bp. Kossuth Kiadó, 1961. 856 p.

A magyar nyelv értelmező szótára. Szerk. Az MTA Nyelvtudományi Intézete. 5. köt. Mo—S. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 1315 p. 1 mell.

Alkotmányjog

Filimonov, V. G.: Pervaja Szovetszkaja Konsztitucija. [Az első szovjet alkotmány.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 76 p. ÁJI. 18.807

Összefoglaló ismertetés az első szovjet alkotmány létrejöttének körülményeiről.

Korsunova, E. — *Rumjanceva,* M.: Prava szovetszkih zsenscsin. [A szovjet nők jogai.] Moszkva, Profizdat, 1960. 93 p. ÁJI. 18.613

Népszerűsítő jellegű munka a vonatkozó tételesjogi anyag ismertetésével.

Sovetské státni právo. [Szovjet államjog.] Praha, Orbis, 1960. 451 p. Bibliogr. 431—442. p. ÁJI. 18.679.

A csehszlovák egyetemek állam- és jogtudományi karainak számára írt tankönyv. A munkát Maly K, Průša O. és Zdobinszký Hlava írták.

Szjezdü Szojuza SzSzR, szojuznüh i avtonomnüh szovetszkih szocialiszticseszkih reszpublik. Szbornik dokumentov. 1917—1936. g. g. [A Szovjetunió, a szövetséges és autonóm szocialista köztársaságok szovjetjeinek ülései. Anyaggyűjtemény. 1917—1936.] Tom. 1. 1917—1922. g. g. Tom 2. 1917—1922. g. g. Tom. 3. 1933—1936. g. g. Moszkva, Goszjurizdat, 1959—1960. XXXI, 836; 615; 399 p. ÁJI. 18.618:1—3

A gyűjtemény első kötete az Orosz Föderatív Köztársaság, a 2. és 3. kötet pedig a szövetséges köztársaságok szovjetjeinek anyagát tartalmazza. A gyűjtemény külön értéke a rendkívül bő tárgymutató. /3. köt. 279—395./, amely egyben a Szovjetunió jogfejlődésének első időszakáról a legbővebb tájékoztatást adja.

Tihomirov, Ju. A. — *Sztepanov,* I. M.: Rukovodsztvo vüszsih organov vlaszti szojuznüh reszpubliki mesztnümi szovetami deputatov trudjascsihszja. [A dolgozók küldöttei helyi szovjetjeinek vezetése a szövetséges köztársaságok legfelsőbb államhatalmi szervei által.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 158 p. ÁJI. 18.706

A bevezető részben az államhatalom helyi szerveinek tevékenységében érvényrejutó demokratikus elveket tárgyalja, ezt követőleg pedig a helyi szervek vezetésének formáit és módszereit vizsgálja.

Izbiratel'nüe szisztemü sztran mira. [A világ országainak választási rendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 335 p. ÁJI 18.783

Az ismeretterjesztő jellegű munka a földkerekség országai szerint foglalja össze a választójogi rendszerre vonatkozó ismereteket.

Vüszsie organü goszudarsztvennoj vlaszti sztran narodnoj demokratii. Szbornik normativnüh aktov. Vüpuszk 2. Sztranü Azii. Red. Gudosnikova, L. M. [A népi demokratikus országok legfelsőbb államhatalmi szervei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 136 p. ÁJI. 18.877

Az ismert sorozat 2. füzete az ázsiai országokra vonatkozó anyagot közli.

Verfassung der Ungarischen Volksrepublik. Stand vom 31. März 1960. [A Magyar Népköztársaság alkotmánya.] Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1960. 44 p. /Die Verfassungen der Europäischen Länder der Volksdemokratie. Heft 6./ ÁJI 18.879

Az európai népi demokratikus országok alkotmányainak szövegkiadását tartalmazó sorozat legújabb füzete a Magyar Népköztársaság alkotmányának szövegét tartalmazza.

Rost, Rudi: Der demokratische Zentralismus unseres Staates. [Államunk demokratikus centralizmusa.] Berlin, Deutscher Zentralverl. 1959. Bibliogr. passim. OK. 356.039

A demokratikus centralizmus kibontakozásának, az állam fejlődése érdekében történt alkalmazásának főbb állomásaiként az 1945, 1948, 1949, 1952, 1957 és 1958. évi intézkedéseket jelöli meg. A mű végén a demokratikus centralizmus érvényesítését tárgyalja az igazságügyi szervezetben.

Mozohina, A. G.: Organü goszudarsztvennoj vlaszti i goszudarsztvennogo upravlenija Narodnoj Reszpubliki Bolgarii. [A

Bolgár Népköztársaság államhatalmi és államigazgatási szervei.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SzSzSzR 1960. 167 p. ÁJI 18.609

Az államhatalom és az államigazgatás szerveinek és tevékenységének alapvető elveiről írott bevezetés után külön-külön fejezetekben vizsgálja az államhatalom legfelsőbb szerveivel, a miniszertanáccsal és az államigazgatás helyi szerveivel kapcsolatos elméleti és tételesjogi kérdéseket.

Tanin, Sz.: Goszudarsztvennüj sztroj Gvinejszkoj Reszpubliki. [A Guineai Köztársaság államrendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 49 p. 2 sztl. ÁJI. 18.704

Az ismert sorozat legújabb füzete a Guinea-i Köztársaság államrendjét mutatja be.

Constitution de la République Populaire de Mongolie. [A Mongol Népköztársaság alkotmánya.] Oulan-Bator, ny. é. n. 79 p. ÁJI. 18.840

Francia nyelvű szövegkiadás.

Hejfec, F. A.: Parizsszkie kommunarü. [A párizsi communardok.] Moszkva, Goszpolizdat, 1961. 86 p. ÁJI. 18.837

Ismeretterjesztő jellegű munka az 1861. évi párizsi kommünről.

Duverger, Maurice: Institutions politiques et droit constitutionnel. [Politikai intézmények és alkotmányjog.] 5. éd., /entiérement refondue/. Paris, Press. Univ. de France, 1960. VIII, 818 p. PEK B9635

A könyv első része a politikai rendszerek általános történetét tárgyalja. A hatalom személyi és jogi vonatkozásainak keretén belül a felségjog, az állami kényszer és a választás kérdéseit tárgyalja részletesen. Mint „nem demokratikus" választási módot vizsgálja az egyeduralmi-rendszerek államfőinek „megválasztását" (öröklés, kooptálás, hódítás). Egy-egy fejezetben foglalkozik az államszervezet kérdéseivel és az államfői hatalom korlátozásainak problémájával. A politikai rendszerek típusait két nagy csoportra osztva tárgyalja: „Klasszikus demokráciák" és „Jelenkori diktatúrák" címen. Különösen nyilvánvaló a szerző burzsoá felfogása e kérdéscsoportnál. Jellemző a jelenkori diktatúrák megkülönböztetésére használt csoportosítása, amikor is két típusról: „A marxista diktatúrák" és „Fasiszta diktatúrák" — beszél. A könyv második része teljes egészében a francia politikai rendszerek történetével foglalkozik az „Ancien Régime"-től napjainkig.

Partsch, Karl Josef: Verfassungsprinzipien und Verwaltungsinstitutionen. [Alkotmányi elvek és igazgatási intézmények.] Tübingen, Mohr J. C. B. 1958. 32 p. /Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart 221./ ÁJI 18.678

Székfoglaló előadás a kieli egyetemen.

Szolncev, N. N.: Goszudarsztvennüj sztroj Niderlandov. [Hollandia, államrendje.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 74 p. ÁJI. 18.613

Ismertetőjellegű munka a már ismert sorozat keretében.

Wade, E. C. S. — Godfrey Phillips, G.: Constitutional law. [Alkotmányjog.] 6. edit. London, Longmans, 1960. XXXI, 725. p. ÁJI. 18.780

A Brit Nemzetközösség alkotmányjogi viszonyairól készített rendszeres kézikönyv, amelynek első része az alkotmányjog alapelveit foglalja össze a szokásos felosztásban (bevezetés, általános elvek, parlament, végrehajtó hatalom, igazságszolgáltatás, helyi igazgatás, haderő, a nemzetközösség szervezete, vallás és állam). A második részben az állampolgár, és az állam viszonyát, a harmadik részben pedig az államigazgatási jog általános elveit közli.

Bedjaoui, Mohammed: La révolution Algérienne et le droit. Publ. l'Association Internationale des Juristes Démocrates. Bruxelles, D Van Keerberghen' Fils, 1961. 262 p. ÁJI. 18.673

Az algériai függetlenségi mozgalom történetéről írt bevezető részek után ismerteti az algériai ideiglenes kormány keletkezésének és működésének történetét és részletesen kifejti az algériai háború okait és célkitűzéseit. A befejező fejezetben az algériai népek önrendelkezési jogának nemzetközi jogi vonatkozású kérdéseit tárgyalja.

Perin, François: Les institutions politiques du Congo indépendent au 30 juin 1960. [A független Kongó politikai intézményei.] Préf. Henri Rolin. Léopoldville, Impr. Van Keerberghen, Bruxelles, 1960. 151 p. /Institut Politique Congolais, Léopoldville./ OK. 364.811

Az imperialista beállítottságú munka Kongó „függetlenségének" és „nemzeti szuverenitásának" történelmi körülményeit és a kongói állam területi beosztását, valamint politikai rendszerét ismerteti. Külön-külön fejezetekben foglalkozik az állam választási rendszerével, az államhatalmi, államigazgatási és az igazságügyi szervezet felépítésével, valamint a szabadságjogokkal. A függelék a Kerekasztal Konferencia egyes határozatait, az 1960. évi választási törvényt és az alkotmánytörvény-javaslatot tartalmazza.

Polgári jog

Gordon, M. V.: Lekcii po szovetszkomu granzsdanszkomu pravu. Csaszt 2. [Szovjet polgári jogi előadások.] Harkov, Izd. Har'kovszkogo Universziteta. 1960. 346. p. ÁJI. 18.847

A szovjet jogi főiskolák és az egyetemek jogi karainak hallgatói számára kiadott tankönyv most megjelent második része a kötelmi jogot, a szerzői és újítói jog alapvető kérdéseit, végül az öröklési jogot tárgyalja.

Szerebrovszkij, V. I.: Pravovaja ohrana naucsnüh otkrütij v SzSzSzR. [A tudományos felfedezések jogi védelme a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1960. 71 p. /Akademija Nauk SzSzSzR Insztitut Prava im. A. Ja. Vüsinszkogo./ ÁJI. 18.838

Az általános bevezető után a tudományos felfedezésnek, mint jogi tárgynak fogalmát elemzi. Ezt követőleg külön-külön fejezetben foglalkozik a tudományos felfedezés jogának alanyával és tartalmával.

Knap, Karel: Autorské právo. [A szerzői jog.] Praha, Orbis, 1960. 303, [1] p. OK. 359.247

A mű a Csehszlovák Szocialista Köztársaság szerzői jogát foglalja össze. Az első rész a szerzői jog általános kérdéseivel, a szerzői jog fejlődésével, és az erre vonatkozó irodalommal foglalkozik. A máso-

dik rész tartalmazza a tételes anyagot: az 1953. évi 115. törvény teljes szövegét magyarázatokkal, a harmadik rész a szerzői jog nemzetközi és külföldi vonatkozásait tárgyalja.

Munkajog

Karavaev, V. V. — *Kaftanoszkaja,* A. M. — *Livsic,* R. E.: Razresenie trudovüh szporov. Kommentarij. [A munkaügyi viták elintézése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 222 p. ÁJI. 18.846

A gyakorlati jellegű munka a munkaügyi viták eldöntésére vonatkozó jogszabályokat közli, részletes magyarázatokkal. Használhatóságát számos mutató könnyíti meg.

Michel, Ernst: Sozialgeschichte der industriellen Arbeitswelt. [Az ipari munkásság társadalomtörténete.] Frankfurt a/M. Verl. Josef Knecht, 1960. 357 p. ÁJI. 18.971

Összefoglaló áttekintés az európai munkásmozgalmak történetéből.

Arbeitsschutzgesetze. Arbeitszeit, Ladenschluss, Jugendschutz. Mutterschutz. [Munkavédelmi törvények.] 3. neubearb. Aufl. München-Berlin, Beck, 1961. 146. [1] p. /Beck'sche Textausgaben./ OK. 359.204

Az NSZK. 1961. január 1-én hatályban levő munkavédelmi jogszabályaink szöveggyűjteménye.

Családjog

Szverdlov, G. M.: Szemejnoe pravo evropejszkih sztran narodnoj demokratii. [Az európai népi demokratikus országok családjoga.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 223 p. /Akademija Nauk SzSzSzR Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 18.773

Az európai népi demokratikus országok családjogáról készült összefoglaló ismertetés, segédkönyv a jogi főiskolák hallgatói számára.

Grave, K. A.: Imuscsesztvennüe otnosenija szuprugov. [Házastársak vagyoni viszonyai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 116 p. ÁJI. 18.601

Gyakorlati jellegű rövid összefoglalás.

Borricand, Jaques: Les effets du mariage après sa dissolution. [A házasság hatásai a felbontás után.] Paris, Libr. Générale de Droit et de Jurisprudence, 1960. XI, 179 p. /Bibliothèque de Droit Privé Tome XVIII./

[Bibliogr. 161—169.] ÁJI. 18.593

A házassági kapcsolatok tartósságáról írt munka az irodalom és a bírói gyakorlat bő feldolgozásával mutatja be a kérdés jelenlegi állását a tételesjog alapján.

Büntetőjog és segédtudományai

Narodnaja Reszpublika Bolgarija. Red. Gel'fer, M. A. [A Bolgár Népköztársaság büntető törvénykönyve.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 19 p. /Ugolovnoe zakonodatel'sztvo zarabezsnüh szocialisztyicseszkih goszudarsztv./ ÁJI. 18.810

„A szocialista országok büntetőjogi törvényhozása" c. most indult sorozat első füzete a Bolgár Népköztársaság hatályos büntető törvénykönyvét, valamint a kiegészítő büntetőjogi szabályok szövegét tartalmazza.

Baljaev, N. A.: Predmet szovetszkogo iszpravitel'no-trudovogo prava. [A szovjet javító-nevelő munka tárgya.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1960. 61 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./ ÁJI. 18.866

A javító-nevelő munka elméleti részletkérdéseivel foglalkozó tanulmány.

Mannheim, Hermann: Pioneers in Criminology. [A kriminológia úttörői.] London, Stevens & Sons Limited, 1960. XI, 402 p. /The Library of Criminolgy No. 1.) ÁJI. 18.826

„A kriminológia könyvtára" c. sorozat első kötete a kriminológia 16 nagy úttörőjének életéről és munkásságáról szóló tanulmányt közöl. A kötet befejező tanulmánya a kriminológia történeti fejlődését foglalja össze.

Büntető eljárási jog

Jakub, M. L.: Demokraticseszkie osznovü szovetszkogo ugolovno-proceszszual'nogo prava. [A szovjet büntető eljárási jog demokratikus alapjai.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta. 1960. 170. p. ÁJI. 18.705

A szovjet büntető eljárás feladatairól szóló bevezetés után a második fejezetben a Szovjetunió büntető eljárásának alapvető elveit (alkotmányjogi és eljárásjogi elvek), a harmadik fejezetben a bizonyítás általános feladatait és alapvető elveit tárgyalja. A befejező fejezetben a bírósági tárgyalás elvi kérdéseit vizsgálja.

Novoe szovetszkoe ugolovno-processzual'noe zakonodatel'sztvo i advokatura. [Új szovjet büntetőeljárási törvényhozás és az ügyvédség.] Red. Vorozsejkin, E. M. Moszkva, Izd. IMO. 1960. 165 p. /Prezidium Leningradszkoj Gorodszkoj Kollegii Advokatov./ OK. 359.545

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1958-ban új törvényt fogadott el a bíróság felépítéséről, a bírósági eljárásról és a Szovjetunió büntető törvénykezésének alapjairól. A műben hét elméleti tanulmány foglalkozik az új törvénynek az ügyvédséget közvetlenül érintő kérdéseivel (az új törvények nemzetközi jelentősége, az ügyvédség szerepe a szovjet büntető eljárás demokratizálásával és az előzetes eljárásban való részvételével kapcsolatban, a személyi jogok biztosítékai, a vádbeszédek társadalmi jelentősége stb.).

Zakonik a krivičnom postupku (Precisceni tekst). [Büntető eljárásjog.] Beograd, Izd. Sluzbenog Lista FNRJ., 1960. 248 p. /Zbirka Saveznij Propisa BR. 184./ ÁJI. 18.777

A büntetőeljárási törvénykönyv hatályos szövege.

E lapszám (XVII. új évfolyam 2—3.) szerzői: *Dr. Szénási Géza* a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze. — *Karev, D. Sz.* egyetemi tanár (Moszkva). — *Dr. Viski László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tud. munkatársa. — *Dr. Török Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tud. munkatársa. — *Dr. Boytha György* a Szerzői Jogvédő Hivatal csoportvezetője. — *Dr. Takács József* az Országgyűlési Könyvtár tud. csoportvezetője. — *Dr. Halász József* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Zselev, G.* egyetemi docens (Szófia). — *Dr. Besnyő Károly* a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa titkárságának munkatársa. — *Dr. Földvári József* egyetemi adjunktus (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.0192 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 12,— Ft

P. 901/24
EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1962 MÁJ - 8.

XVII. új évfolyam 4. szám Budapest, 1962. április

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HALÁSZ PÁL:
A politikai és jogi tanok történetének tárgya, módszere, rendszere 133

HORVÁTH ANNA:
A kisebb súlyú bűntettek fogalma és elbírálásuk a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében 143

CSUGUNOV, V. E.:
A társadalmi vád a szovjet büntető eljárásban 152

USTOR ENDRE:
A VI. (jogi) bizottság munkája az ENSZ Közgyűlése XVI. ülésszakán 158

NÉMETI LÁSZLÓ:
A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony 166

NÉVAI LÁSZLÓ:
Problémák az ügyészi felügyelet normatív alapjai köréből 174

KÁDÁR IVÁN—NÉMETH LORÁNT:
Matematikai módszerek az államigazgatásban 187

Szemle:

BECK SALAMON:
A Legfelsőbb Bíróság eseti ítélő jogköre és az újítási perek hatásköri hovatartozandósága 192

M. F.—A. G.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 195

Jogirodalom:

— —: Új könyvek 199

Pályázati felhívás

СОДЕРЖАНИЕ: *Пал Халас:* Предмет, метод и система истории политических и правовых учений. — *Анна Хорват.* Понятие и рассмотрение менее значительных преступлений в области посягательств на общественную собственность. — *В. Е. Чугунов:* Общественное обвинение в советском уголовном процессе. — *Эндре Уштор:* Работа комиссии № VI (правовой) на XVI сессии Генеральной Ассамблеи ООН. — *Ласло Немети:* Членское отношение в сельскохозяйственной кооперативной организации. — *Ласло Неваи:* Проблемы о нормативных основах прокурорского надзора. — *Иван Кадар — Лорант Немет:* Математические методы в государственном управлении. — *Обзор: Шаламон Бек:* Случайное судебное правомочие Верховного Суда и подсудность дел по искам о рационализаторских предложениях. — *Ф. М. — Г. А.:* Законодательство европейских социалистических стран. — —: Новые книги — Конкурсное обращение

INHALT: *Pál Halász:* Der Gegenstand, die Methode und das System in der Geschichte der politischen und rechtlichen Lehren. — *Anna Horváth:* Der Begriff von Verbrechen von minderer Schwäre und ihre Beurteilung bei Verbrechen gegen das gesellschaftliche Eigentum. — *Tschugonov, V. E.:* Die gesellschaftliche Anklage im sowjetischen Strafverfahren. — *Endre Ustor:* Die Arbeit der VI. Kommission (für Recht) auf der XVI. Tagung der UNO-Generalversammlung. — *László Németi:* Das Rechtsverhältnis der Mitglieder in den Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *László Névai:* Probleme im Kreise der normativen Grundlagen der durch die Staatsanwaltschaft ausgeübten Aufsicht. — *Iván Kádár—Lóránt Németh:* Methoden der Mathematik in der Staatsverwaltung. — *Rundschau: Salamon Beck:* Die Kompetenz des Obersten Gerichtshofes bei Beurteilung gewisser Einzelfälle und die Zugehörigkeitsfrage bei Neuerungsprozessen. — *F. M.—G. A.:* Die Rechtsetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — — —: Neue Bücher. — Preisausschreibung.

SOMMAIRE: *Pál Halász:* Le sujet, le méthode et le système de l'histoire des doctrines politiques et juridiques. — *Anna Horváth:* La notion des infractions de moindre gravité et leur appréciation dans le domaine des infractions commises contre la propriété sociale. — *Tchougnov, V. E.:* L'accusation sociale dans le procédure pénale soviétique. — *Endre Ustor:* Les travaux de la VIe Commission (juridique) à XVIe session de l'Assemblée Générale de l'O. N. U. — *László Németi:* Les rapports juridiques des membres des coopératives de production agricole. — *László Névai:* Quelques problèmes concernant les bases normatives de la surveillance exercée par le parquet. — *Iván Kádár—Lóránt Németh:* Méthodes mathématiques dans l'administration publique. — *Revue: Salamon Beck:* La compétence de la Cour Suprême de juger des cas d'espèce et la compétence concernant les procès relatifs aux innovations. — *F. M.—G. A.:* La législation des Etats socialistes européens. — — —: Nouveaux livres. — Ouverture de concours.

XVII. új évfolyam 4. szám Budapest, 1962. április

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A politikai és jogi tanok történetének tárgya, módszere, rendszere

1. Az SZKP XX. Kongresszusa óta eltelt évek a szovjet társadalomtudományi kutatásban jelentős eredményekhez vezettek. A személyi kultuszhoz fűződő dogmatizmus leküzdése közben számos új tudományos eredmény jött létre, új tudományágak keletkeztek vagy vannak keletkezőben, új tudományos technikák honosodtak meg. A társadalomtudományok és azon belül az állam- és jogtudományok művelői bátrabban nyúltak hozzá az emberi társadalom és ezen belül a szocialista, a kommunista társadalom fejlődése jelenlegi szakaszának új elemzéséhez és az elemzésből fakadó általánosításokhoz. A társadalomtudomány fejlődésének lendületes kibontakozása, amely a XX. Kongresszus útmutatása nyomán, egyre általánosabbá vált a szocialista tudományban minden bizonnyal hatást gyakorolt azoknak a tételeknek kialakítására, amelyek az SZKP XXII. programadó kongresszusán a szovjet és általában a szocialista társadalomtudomány előtt széles, új távlatokat nyitottak meg.

A XXII. Kongresszus — következetesen továbbhaladva a XX. Kongresszuson megkezdett úton — a marxizmus—leninizmus tudományának mind a három fő területére — a dialektikus és történelmi materializmusra, a politikai gazdaságtanra és a tudományos szocializmusra vonatkozó új elméleti tételeket alkotott, amelyeknek feldolgozása a szovjet és általában a szocialista tudományban máris megindult, jeléül annak, hogy a szocialista társadalomtudomány éppen mert a marxizmus—leninizmus alapján áll sohasem reked meg, s fejlődési távlatai belátha-tatlanok.

Az állam- és jogtudományok számára is nagyértékű útmutatásokat tartalmaz a kongresszus, mind a tárgyalási anyagot, mind pedig a határozatot illetően. Ennek az állam- és jogtudományokra gyakorolt hatása részben úgy érvényesül, hogy a tudomány művelői közvetlenül foglalkoznak a kommunizmus építői kongresszusának elméleti eredményeivel, részben úgy, hogy a filozófia, a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus komplex kutatásaiba kapcsolódnak illetve kapcsolódhatnak be.

Haza feltételeink között e tanulmány feladatán és az egyéni lehetőségeken túlmegy a kongresszus tárgyalásaiból adódó feladatok felmérése. A tanulmány célja az, hogy a kongresszus tárgyalásainak anyagából néhány kiemelkedő tételt felhasználjon a mi társadalomtudományunkban rendszeres feldolgozásra most kerülő tudományág: a politikai és jogi tanok története további megalapozásában és kidolgozásában. Ezek a tételek ugyanis nyilván hosszú időre megszabják az állam- és jogtudományok és azon belül az elméleti állam- és jogtudományok kutatási irányát úgy is, hogy az alapkutatások módszerének megalkotásában nyújtanak segítséget, úgy is, hogy közvetlen kutatási feladatokat tárnak fel.

A SZKP XX. kongresszusa óta eltelt időszak hazánkban is új tudományágak létrehozásának lehetőségét nyitotta meg. A politikai és jogi tanok története a szocialista Magyarországon új tudományág és hozzáfűzhetjük a politikai tantörténetben vagy az elméleti jogtudomány történetének vonatkozásában a burzsoá magyar irodalom sem volt túlságosan gazdag. A szocialista Magyarországon a politikai és jogi tanok történetének rendszeres kifejtésére most kerülhet sor, amikor elhárultak e tanok rendszeres kifejtésének elsősorban dogmatikus akadályai. Már itt megjegyezzük, hogy ha a rendszeres kifejtés irodalmunkban nem is történt meg, a tárgyat érintő szocialista politikai, jogi, filozófia irodalmunk meglehetősen gazdag, még monografikus anyagában is. Nem egyszerű adminisztratív jellegű intézkedés volt tehát az, amely már néhány évvel ezelőtt előírta, hogy az egyetemi oktatásban a folyó tanévtől kezdve a politikai és jogi tanok történetét is elő kell adni. A szocialista társadalomtudomány fejlődése hazánkban bizonyos értelemben szerves előfeltétele volt ennek az intézkedésnek és a monografikus irodalom, amely a társadalomtudomány különböző ágaiban a politikai tanítás

történetét érintette, lehetővé teszi, hogy megállapítsuk ennek az új szocialista tudományágnak tárgyát, módszerét és rendszerét is.

2. Platon Protagoras c. dialógusában örökíti meg Szokratész álláspontját az államra vonatkozó mesterség, művészet tekintetében. Eredetileg ilyen összetételben szerepelt: *politika techné.*[1] Egyesek e kifejezésnek mai értelmet adva ezt a politika technét a társadalomtudománnyal azonosítják. Tényleg van valami igazság abban, hogy a fenti kifejezés a korabeli társadalomtudomány színvonalán a társadalmi összefüggések megfelelő megismerésére irányuló gyakorlati-tudományos törekvést jelentette. Erre utal az is, hogy Arisztotelész a korabeli társadalmi élet törvényszerűségét éppen a „Politika"-ban foglalta össze, s fejlesztette tovább, amikor az embert is úgy jellemezte, mint politikon zoont, azaz társadalmi-állami-politikai lényt.[2] Hiba lenne azonban, ha ma is azonosítanánk az Arisztotelész-i értelemben vett politikát a mai értelemben vett társadalomtudomány fogalmával. Az analógiát ez esetben csak az egyszerűsítő magyarázat kedvéért lehet használni.

Tény az, hogy a politika techné már eredeti jelentése szerint is nemcsak a jó állampolgárrá nevelés tudománya volt, hanem az állam vezetésére vonatkozó elsajátítható tapasztalatot, ismeretet, tudást jelentette — az államot pedig azonosították a társadalommal.

Ma a politika szónak többféle jelentése van.

Ha a politika szó fogalmi jelentését kívánjuk meghatározni, beszélünk erről úgy is, mint a társadalmi gyakorlat egy sajátos fajtájáról, úgyis mint nézetről és úgyis mint elméletről (azaz a tapasztalat általánosításából fakadó nézetrendszerről). Ezeknek a nézetrendszereknek összességét, amennyiben azok tudományosan is ki vannak fejtve, politikai tannak is nevezzük.

A politika fogalmát illetően a polgári társadalomtudomány és a marxizmus—leninizmus között lényeges különbségek vannak.

a) Polgári értelemben a politika meghatározott, célszerű, szabályokat követő állami vagy az államra vonatkozó cselekvés. Az első esetben az állam a politikai cselekvés (gyakorlat) alanya. A másodikban annak tárgya, alanyai pedig a politikai jellegű társadalmi csoportosulások, pártok, szervezetek, esetleg az állampolgárok. Vannak vegyes elméletek is, amelyek az államot egyszerre tekintik a politikai gyakorlat tárgyának és alanyának is.

A politika szabályai alatt azokat a célszerű normákat értik, amelyek az államra vonatkozó különböző elvekhez, értékekhez, eszmékhez igazodnak.

Az államot a politikai gyakorlat alanyának tekintő elméletek a politikát állampolitikaként jellemzik. Az állampolitika az államérdek, államcél (államraison) elérésére irányuló törekvés. Államraison, államcél, államérdek annak a legfőbb elvnek megvalósítása, amely az állam vagy az állami tevékenység irányát megalapozza, vagy más módon kifejezve: leginkább szolgálja az állam javát, biztosítja az adott állam létfeltételeit és államiságának megőrzését, vagy hatalmának kiterjesztését. Az állampolitika legfőbb elve tehát vagy a hatalomra, annak megtartására és kiterjesztésére, a biztonságra vonatkozik, vagy olyan morális elvekre, mint a béke, az igazságosság, a jólét elvei, amelyek önkényesen megválasztott volutarista magyarázatát adják az állam és államszervek funkcionálásának, dinamikájának. Éppen ezért egyes elméletek a politikát úgy magyarázzák, mint olyan fogalmat, amely az állami élet dinamikáját fejezi ki, szemben az állami élet statikájával, amely az államjog tárgya.[3]

Az önkényesen kiválasztott államcélnak megfelelően az elméletek az állam konkrét igazgatási tevékenységének különböző területeit — a külső-, belső-, kultúr-, pénzügyi stb. politikának nevezik. Meg kell jegyezni, hogy a kül- és belpolitika, a kultúrpolitika, a pénzügyi politika, a jogpolitika kifejezést nemcsak a köznapi nyelvben használjuk, hanem a szocialista állam- és jogtudományokban is, de nem teleologikus, szubjektív, voluntarisztikus értelemben, hanem a társadalmi mozgás objektív törvényeivel való összefüggésében, a társadalmi-állami élet egyes területeire, mozgásformáira vonatkozó politikai gyakorlatként. A polgári tudomány a politikai gyakorlatot gyakran tisztán empirikus, eventualis értelemben fogja fel. Ennél általánosabb azonban az a felfogás, mely a politikai gyakorlatot valamely elv, principium, s a legújabban „érték" alá rendelteti.

A politikai gyakorlat zsinórmértéke ezek szerint valamilyen elv, principium. A burzsoá politikatudománynak a további kérdésfelvetése az, hogy a politika-gyakorlat elvei alá vannak-e vetve valamilyen más, normatív tartalomnak pl. a vallási, természetjogi, társadalomfilozófiai stb., s főleg a jogi elveknek, vagy van sajátos, normatív tartalma a politikai szabályoknak is, amely független más normatartalmaktól. Ebben a vonatkozásban számos eltérő álláspont ütközik össze a polgári tudományban. Macchavelli, akit joggal tekintünk az elméletileg megalapozott politika előfutárának, már arra mutat rá, hogy a politika saját, belső törvényszerűsége a hatalom, a hatalom principiuma, amely nála materiálisan megalapozott emberi szenvedélyekkel függ össze. Macchiavelli szerint a politika, a politikai gyakorlat, a hatalom-

[1] Platon: Protagorasz IX/319. Szokratész... „azt hiszem ugyanis, hogy a politika művészetéről beszélsz és azt ígéred, hogy tanítványaidat jó állampolgárrá teszed." [Platon Művei; Budapest, 1943.]

[2] Arisztotelész: Politika I/2.

[3] Grabovszky Adolf: Die Politik. Zürich, 1948.; Kelsen, Hans: Allg. Staatslehre. Berlin, 1925.

ért való harc sajátos törvényszerűségeinek van alávetve.[4]

A természetjogászok szerint a politika attól a természetjogi principiumtól függ, amelyet változatos rendszereik legfőbb tartalmaként elfogadnak. Ez általában az emberi természet valamely tulajdonságából indul ki, pl. Grotius, az „appetitus societatis"-ból vagy Hobbes a „bellum omnium contra omnes"-ből, a katolikus egyház a szabadakaratból, a lehetőségek közötti választás principiumából, a protestantizmus az eleve elrendelésből, a predestinációból indul ki.

A XX. század elejének liberális politikai elméletei a formalis jogszerű cselekvést tekintik a politika zsinórmértékének. R. Stammler a politikát olyan tevékenységnek nevezi, amelynek célja a jó társadalmi feltételek létrehozása. A politikának szilárd zsinórértékkel kell rendelkeznie, úgymond, tudományos alapra kell épülnie, ez pedig akkor lehetséges, ha a politikai gyakorlat zsinórmértéke a jog és az igazságosság.[5] Ezek az elméletek tehát azt vallják, hogy a politikai gyakorlat felett más principiumok, így vallási, erkölcsi, jogi principiumok uralkodnak, s összefüggésbe hozzák a politikát a világnézettel. A politikai gyakorlatnak valóban megvannak a világnézeti alapjai. Amilyen az emberek helyzete a világban, amilyen anyagi létük, *végsősorban* olyanná formálódik világnézetük és politikai gyakorlatuk. Ezek az elméletek azonban idealista elméletek, és nem az ember anyagi létéből indulnak ki, hanem a világnézetet szubjektív, a társadalmi valóságtól független értékrendszernek tekintik, amely voltaképpen valamelyik kizsákmányoló osztály érdekeinek elvont kifejezése. Ezért beszélnek egyes polgári elméletek arról, hogy a politikai feltételeknek megfelelően befelé minden állam „jogállam" (a jogállam formális jogászi felfogása szerint), kifelé pedig „hatalmi" állam. Ezek az elméletek a politikai gyakorlatban tagadják az osztályharc jogosultságát, vagy fellépnek az osztályharc „túlzásai" ellen, *(értsd: forradalmi* osztályharc) és ezzel valójában a kapitalizmust, a nagy monopóliumok és az agresszív politikai körök érdekeit szolgálják.[6]

Azok az elméletek, amelyek az államot a politika tárgyának tekintik, a politikai gyakorlat célját az államnak hatalmi csoportok által való igazgatásában látják. Ilyen elméletek a szociológiai elméletek, amelyek rendszerint valamely szubjektív társadalmi principium alá vonják a politika szabályait pl. az együttműködési, szolidaritási principium alá.

Egyes mind filozófiai, mind szociológiai elméletek az államjogi formákat „dinamizálják", az államot, az államjogi intézményeket integráló szervnek tekintik.[7]

A vegyes elméletek a politikai gyakorlat alanyának és tárgyának is tekintik az államot. Ezek közül egyesek az államot a társadalmi tényezők (ilyen társadalmi tényezők: a faj, a nemzet, egyes érdekcsoportok stb.) függvényének látják, míg maga az állam apparátusa útján válik a politikai cselekvés alanyává, ami a társadalom és az állam között antagonizmushoz vezet. Ezek az elméletek már nem tekintik az államot a társadalom együttműködése harmonikus keretének, s a társadalmat nem tekintik az állam fölött álló magasabbrendű jelenségnek, hanem érdekellentéten alapuló egyensúlyi helyzetet tételeznek fel a közösségi élet két tényezője: az állam és a társadalom között.[8]

b) A marxizmus—leninizmus felfogása alapvetően különbözik a politikai gyakorlat elvont burzsoá fogalmától, amely arra szolgál, hogy elkendőzze a burzsoá állam osztályjellegét. A marxizmus—leninizmus a politikai gyakorlatot a maga konkrétságában határozza meg. A konkrét jellemzést az teszi lehetővé, hogy a politikai gyakorlat principiumait, egyrészt a dialektikus történelmi materializmus társadalomfelfogásából, másrészt a társadalmi mozgás tényleges változásai során szerzett tapasztalatból általánosítja. A marxizmus—leninizmus felfogása szerint a politikai gyakorlat, azaz a politika gyakorlati értelemben az állam ügyeiben való részvétel, az állam irányítása, formáinak, működése tartalmának meghatározása. Ebben az értelemben a marxizmus—leninizmus a politikai gyakorlat tekintetében különböztet a kizsákmányoló államok és különösen a burzsoá állam politikai gyakorlata és a szocialista államban érvényesülő politikai gyakorlat között. A burzsoá államban a politikai gyakorlat alapjelentésében állampolitikát jelent, míg a szocialista államban annak fejlődési szakaszaitól függően, az első fejlődési szakaszban az állampolitikai elem van túlsúlyban, majd a második fejlődési szakaszban kifejlődik a társadalmi-politikai elem, amely a kommunizmus építése során egyre inkább társadalmi önigazgatássá alakul át.[9] Ennek a folyamatnak egyik állomása az egyetemes népi szocialista állam kialakulása — elsőként a szovjet fejlődés feltételei között.

N. SZ. Hruscsov a XXII. kongresszuson tar-

[4] Vö. Machiavelli: A fejedelem Kap. 18.

[5] Stammler R.: Die Lehre von dem richtigen Rechte. Halle, 1926. 39, 74, 299, 616. „Danach ist die Gesellschaftliche Entwicklungslehre der sozialen Geschichte als Fortschreiten der Menschheit zum Bessern, zum *Richtigen*." 617.

[6] Halász Pál: Az államfogalom meghatározásának néhány kérdése. Bp. Tankönyvkiadó, 1958. 24. old.

[7] Smend, Rudolf: Verfassung und Verfassungsrecht. München—Leipzig, 1928. Fenomenológiai intergrációs elmélete szerint az állam materiálisan meghatározatlan, nem statikus szubsztancia, hanem mint szellemi realitás, a szellemi élet egysége által meghatározott aktusok összessége, szellemi értelemben funkcionalis időszerűvé válás és újraképződés.

[8] Vö. Friedrich, C. J.: Der Verfassungsstaat der Neuzeit. Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1953. 40, 64, old. („Das Kernstück des modernen Staates, die Bürokratie".)

[9] A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Bp. Kossuth Kiadó, 1959. 899. old.

tott előadói beszédében rámutatott arra, hogy a szocialista egyetemes népi állam formájában alakult ki először olyan állam, amely nem valamely egyetlen osztály diktatúrája, hanem az egész társadalom, az egész nép eszköze. Közelebbről vizsgálva e kérdést a politikai tanok szempontjából, az előadói beszéd tételei közül e vonatkozásban ki kell emelni, hogy a kommunizmus építésének állami formája az egyetemes népi állam s továbbá azt, hogy ennek kialakulását a proletárdiktatúra ama sajátos vonása tette lehetővé, hogy az kezdettől fogva magán hordozza az „általános szocialista demokrácia vonásait." Fejlődésében a proletárdiktatúra állama az osztályuralom eszközéből az egyetemes népakarat kifejezésének szervévé válik. Ilyen értelemben állapíthattuk meg tehát azt, hogy miként függ össze az állampolitika és a társadalompolitika egymással a szocializmus-kommunizmus fejlődése időszakában. Hazánkban népi demokratikus államunk jelenlegi fejlődési szakaszában is számos jele mutatkozik a társadalmi-politikai elem kibontakozásának. E fejlődés éppen egyik bizonyítéka annak az elvi tételnek, hogy a proletárdiktatúra és az egyetemes népi szocialista állam között nincs valamilyen merev választóvonal, hogy a proletárdiktatúrát jellemző szocialista demokrácia vonásainak teljessé tétele okszerűen vezet el az össznépi államhoz: a politikai tan fogalmi körében kifejezve, az állampolitikai elem mellett állandóan növekszik és szélesedik a társadalmi-politikai elem jelentősége.

Mindaddig, amíg antagonisztikus osztályok léteznek, a politikai gyakorlat főkérdése a hatalom kérdése, amely a kizsákmányoló osztályok vonatkozásában annak megtartására, a munkásosztály és a kizsákmányolt elnyomott dolgozó osztályok szempontjából pedig arra irányul, hogy miként lehet a kizsákmányoló osztályok hatalmát megdönteni, és az uralkodó osztályok hatalmának megdöntésével a hatalmat megragadni, majd annak megragadása után megtartani és megszilárdítani. Ebben az értelemben az antagonisztikus osztálytársadalomban a politikai gyakorlat lényege az osztályharc és az osztálydiktatúra. Lenin nyomán a politika lényegét itt úgy határozhatjuk meg, hogy az az antagonisztikus osztályok harca, a baráti viszonyban levők együttműködése és ugyanazon osztály részeinek egymáshoz való kölcsönös viszonya.

Ehhez képest a politikai gyakorlatot sem lehet a társadalmi gyakorlat más területeitől elszigetelten tekinteni. A gazdasággal való kapcsolatában például a marxizmus—leninizmus felfogása az, hogy a politika a gazdasági legkoncentráltabb kifejezése, általánosítása és betetőzése. A politikai gyakorlatban is kifejezésre jut a társadalom gazdasági struktúrája, hiszen a politika elsőrendűen az állam politikai tevékenysége, amely mozgásában fejezi ki azt a viszonyt, ami a gazdaság és az állami szervezet között van. Ez nemcsak a szűkebb értelemben vett gazdaságpolitikára, hanem az egész politikai gyakorlatra értendő kapcsolat, amelynek a gazdaságpolitika egy része, függvénye.[10]

Miként a gazdaság és a politika viszonyában, úgy a politika és jog közötti viszonyban is, elsősorban a kettő közötti összefüggést kell vizsgálat tárgyává tenni. A politika, mint gyakorlat a marxizmus—leninizmus felfogása szerint elválaszthatatlan a politika elméletétől: mind a politikai gyakorlat, mind a politikai elmélet legszorosabb kapcsolatban áll az állam által kibocsátott vagy védett magatartási szabályokkal. A jog azokhoz az eszközökhöz tartozik, amelyek az uralkodó osztály politikájának végrehajtását szolgálják, s mindkettőt a társadalom gazdasági rendje határozza meg. E kölcsönös összefüggés mellett a marxizmus—leninizmus különbséget tesz a jog és a politika között. A politika nemcsak a jogban jut kifejezésre, hanem a felépítmény minden más részében is. A joggal való kapcsolat sajátossága abban áll, hogy a jog adja meg az uralkodó osztály politikájából folyó követeléseknek az általános kötelező erejét. A marxizmus—leninizmus felfogása szerint a munkásosztály harcát a hatalomért az objektív törvényszerűségek határozzák meg a társadalmi élet egész területén és így a politikai gyakorlatban is, nem pedig előre feltett principiumok. E felfogás szerint a politikai gyakorlat a felismert objektív társadalmi törvényszerűségeknek alárendelten válik elméletté. Ez pedig kötelezővé teszi a társadalom eleven életének állandó vizsgálatát, a társadalmi törvényszerűségekből levont következtetések politikai és jogi értelemben vett általánosítását.[11]

3. a) A politika elmélete polgári értelemben az állami vagy az államra vonatkozó politikai cselekvésről szóló tudomány, amely a politikai cselekvés szabályszerűségeit és alapfogalmait tárgyalja. Tárgya az államra vonatkozó nézetek rendszeres (szisztematikus) kifejtése is.

Az antik politikai tudomány (Platon, Arisztotelész) átfogta az egész államéletet és az államélet minden általuk ismert vonatkozását.

Macchievelli nevéhez fűződik az állam hatalmi elméletének kidolgozása és ő volt az, aki a hatalmi érdeket (az államraisont) tette politikai elméletének központi gondolatává.

---

[10] Arzsanov, M. A. és többen: Állam- és jogelmélet. Bp. Tankönyvkiadó, 1951. 100. old. Hozzá kell fűznünk, hogy a politika, mint hatalmi probléma külső értelemben, mind addig megőrzi ezt a tartalmát, amíg a szocializmus a kommunizmus világméretekben nem válik egyedül uralkodó rendszerré. Az SZKP XXII. kongresszusa viszont a szovjet szocialista társadalom kommunista társadalommá alakulása idejére már az államot mint össznépi államot jellemzi. A politika fő vonala tehát már a fejlődésnek ezen a szakaszán befelé nem osztályhatalmi, hanem az össztársadalmi érdeknek megfelelően a társadalom kommunizmust építő tevékenységének irányítása.

[11] A kommunizmust építő szovjet társadalomban az össznépi érdek — a kommunizmus felépítése — a szovjet jog kötelező erejének erkölcsi alapja is. Az állami akaratkijelentés formájában jelentkező jogi szabályozás a társadalom erkölcsi- jogi egységét tükrözi.

A XIX—XX. században a politikai elmélet kidolgozásában történészek, közgazdászok és jogászok újabb burzsoá politikai elméletek „rendszeres" kifejtésére törekedtek. Ezek a pozitivista kutatók a társadalmi élet egyes területeit egymástól elszigetelve, az állampolitikára, a gazdaságpolitikára, a jogpolitikára sajátságos elveket állítottak fel. Más teoretikusok szerint a politikai elmélet azonos a társadalomtudománnyal, amely felfogásban a XVII—XVIII. század politikai elméletének nagy megalapozóit igyekeznek követni.

A burzsoá tudománytörténetben az egyes burzsoá nemzetek szerint is különböztetni szoktak az ún. politikai tudományok között.

Az amerikaiak a politikai tudomány (political science) alatt szociológiai és gazdasági tudományokat értenek. E felfogásban a politikai valóság empirikus tényeinek megismerésére törekszik, elsősorban bizonyos gyakorlati részkutatásokat ölel fel, de közelről foglalkozik az állami és a kommunális politikát érintő általánosabb gazdasági és társadalmi tudományokkal is.

A németeknél a politikai elmélet az államtan, az alkotmánytan és a közigazgatástan elnevezése alatt került kidolgozásra.

Az államtan alatt azt a tudományágat értik, amelynek feladata az állam lényegének, azaz az államfogalom tartalmi meghatározójának kutatása. Ebbeli törekvésében az államtan valamely filozófiai vagy szociológiai irányzatban keresi elméleti kiindulópontját.

A filozófiai jellegű államtan tárgya az állam fogalma, az állam eszméje, az állam lényege, joghatósága, a jogi és az erkölcsi törvények közötti viszony kérdése.

A szociológiai kutatásokhoz kapcsolódó államtan, az állam történelmi megjelenési formáival, az állam keletkezésével, a hatalom gyakorlásának típusaival, „államalkotó társadalmi tényezőkkel," így a pártokkal, az osztályokkal és a szövetségesekkel foglalkozik, tárgyalja az állami feladatok, az állami szervek és az állami aktusok problémáját, foglalkozik az államhatalom határainak kérdésével. Az államtan gyakran érintkezik az alkotmányjog tárgykörével, vagy más tekintetben pl., amikor az államkapcsolatokról ír az alkotmányjogon túl még, a nemzetközi joggal is.

A közigazgatástan tárgya azoknak a módszereknek a megállapítása, amelyek alkalmasak arra, hogy a szubjektíven megválasztott és az államraisonra jellemző principiumokat a legcélszerűbben, legeredményesebben lehet az igazgatási szervezet munkája nyomán megvalósítani. A közigazgatástan alapfeltétele az állami szervek öncélúsága, és öncélú tevékenységében a vezető elvek kiválasztása. A közigazgatástan egy a politikai gyakorlat felett álló, ettől elkülönült öncélú „pártatlan" közigazgatás politikát tételez fel, és elvi megalapozásában követi a kapitalizmus fejlődésének különböző szakaszait. A közigazgatástan jelzi azt a fordulatot, amely a burzsoá állam politikai tevékenységében a liberális kapitalizmustól az államnak a monopóliumok érdekében történő beavatkozásáig vezet. Ezt bizonyítja az, hogy a közigazgatástan a kapitalizmusnak nem monopolista korszakában kezdetben azt a nézetet képviselte, hogy a közigazgatás feladata a politikai hatalmat kézbentartó feudális rétegek érdekeinek megvédése a haladó polgársággal és a kialakulóban levő munkásosztállyal szemben; később liberális principiumokra épült, majd az imperializmus szakaszán az állami „beavatkozás" elmélete (a célszerű közigazgatás) jellemzi. A fasiszta állam megerősítésében, a totális állameszme principiuma alapján e tudományág egyes művelői jelentékeny tevékenységet fejtettek ki és erős befolyást gyakoroltak.[12]

b) A marxizmus—leninizmus, mint politikai elmélet a munkásosztály világméretekben szerzett politikai tapasztalatainak általánosítása. Nem kendőzi el azt, hogy feladata a munkásosztály gyakorlati harcának alátámasztása, sőt hirdeti azt, hogy olyan élenjáró elmélet, amely tudatossá teszi a munkásosztály forradalmi mozgalmait, megszünteti a munkásosztály mozgalmaiban meglevő, a spontaneitásból eredő bizonytalanságot és az elmélet vezérfonalul szolgál a forradalmi cselekvéshez.

A marxizmus—leninizmus politikai elmélete különösen nagy figyelmet szentel a forradalmakból levonható politikai tapasztalatok általánosításának, ezért konkrét történelmi tapasztalatokra épít. Így épített a marxizmus—leninizmus széles körben felhasználva a forradalmak tapasztalataira, a politikai gyakorlatra a párisi kommün és különösen a nagy októberi szocialista forradalom tapasztalataira. A marxizmus—leninizmus, mint politikai elmélet is, folytonosan gyarapodó elmélet, amely új tapasztalatokat gyűjtött és új elméleti tételeket állított fel a második világháború után kialakult történelmi helyzetben, a népi demokratikus forradalom lefolyásának és tényei elemzésének következtében. Új tapasztalatokkal gazdagította a marxizmus elméletét a szovjet építés sikere; a szocializmus és a kommunizmus építésének konkrét tapasztalataival.

A marxizmus politikai elmélete egzakt tudományossággal megalapozott elmélet. A történelmi materializmus tudományos tételeinek, azaz a felismert társadalmi törvényszerűségeknek a gyakorlatra való alkalmazása a tudatosság fokára emeli a munkásosztály politikai gyakorlatát, míg a politikai gyakorlat új törvényszerűségek feltárásához vezet. A marxizmusnak, mint politikai elméletnek, mint a munkásosztály tudományosan megalapozott ideológiája részének ereje a gyakorlattal való egységben van.

[12] Antalffy György—Halász Pál: A politikai és jogi tanok története a marxizmus megjelenéséig. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. (Egyetemi jegyzet 3—210. old.)

A marxizmus politikai elmélete nyíltan pártos elmélet s azt vallja, hogy minden politikai elmélet valamely osztály szükségszerűen létrejött történelmi érdekét fejezi ki, és hogy az uralkodó osztályok elméletei egy adott történelmi korszak vonatkozásában felépítmény a gazdasági alapon. Ezért a marxizmus—leninizmus álláspontja szerint valamelyik korszak uralkodó politikai elmélete uralkodó osztályának politikai elmélete. Ebből következik, hogy az antagonisztikus osztálytársadalmakban az uralkodó osztály uralkodó elméleteivel együtt kifejlődnek az elnyomott, kizsákmányolt osztályok politikai nézetei is; ezeket a politikai nézeteket a tudományos szocializmus emelte a tudományos színvonalra. A tudományos szocializmus forradalmi elmélet, központi kérdése a proletárdiktatúra megteremtésének a kérdése, a proletárdiktatúra felhasználása az osztálynélküli kommunista társadalom megteremtése. A proletárdiktatúra, mint az osztálynélküli társadalom előkészítésének eszköze, nem öncél és az SZKP XXII. kongresszusa történelmi jelentőségű megállapítása szerint a proletárdiktatúra az össznépi szocialista államba átmenve előkészíti a társadalom önigazgatását. A jelenlegi szakaszban (ti. a szovjet társadalom fejlődése jelenlegi szakaszán) azonban az össznépi államot alkotó társadalmon belül még huzamos ideig fennmarad a munkásosztály társadalmi vezető szerepe — mint döntő *társadalmi-politikai* tényező.

A munkásosztály forradalmi elmélete internacionalista elmélet, azaz olyan elmélet, amely a munkásosztályok forradalmi harcában egységes elméletként, de az egyes időbeli (fejlődési) és térbeli (állami és nemzeti) feltételeknek megfelelő módon került alkalmazásra.

A munkásosztály elmélete, mint pártos és konkrét elmélet, a forradalmi tapasztalatok általánosítása során kidolgozza a forradalmi stratégia és taktika elveit is, megfogalmazza az államhatalom megragadása után az államvezetés munkamódszerére vonatkozó elvi tételeket. A marxizmus—leninizmus politikai elmélete elemzi a társadalmi élet fejlődését, változását, különösen a társadalmi élet új tényeit és jelenségeit. Gazdagodó tételei nemcsak nyomon követik ezt a változást, hanem elő is segítik a szocializmus, a kommunizmus építését, aktív tényezők a régi és az új harcában.

Az itt adott összefoglalás elsősorban arra szolgál, hogy rávilágítson a különbségre, amely az idealista filozófián, vagy a szubjektív szociológián nyugvó és szerteágazó burzsoá politikai elméletek és a munkásosztály forradalmi elmélete között van, s korántsem tart számot a teljességre.

4. A marxizmus—leninizmus politikai elmélete szoros kapcsolatban áll a társadalomtudományok minden ágával.

A politikai tanítások, a politikai elmélet és gyakorlat kérdését, a politikai pártok gakorlatának és elméletének ismerete nélkül nem lehet megérteni. Az osztályharc okszerűen a politikai pártok kialakulásához vezet. Az antagonisztikus osztálytársadalomban a politikai párt a társadalom életének törvényszerű jelensége, történelmi kategória, amely végig kíséri az állam létét. Politikai párt azóta van, amióta állam van. A politikai párt az osztályharc vezetője, az osztályok irányítója a hatalom megtartásáért vagy a hatalom megdöntéséért folyó küzdelemben. A politikai párt történelmi képződmény, az államtípusnak megfelelően, tehát közvetlenül a termelési és társadalmi viszonyoknak megfelelően történelmileg változik. Más jellemzője, tartalma, formája és funkciója volt a politikai pártnak az antik, a rabszolgatartó társadalomban, más a feudális társadalomban és más a modern kapitalista társadalomban. Ismét más a jelentése a politikai pártnak a proletariátus osztályharcában a hatalomért és új funkciókat és feladatokat old meg a párt a hatalom megdöntése után a szocializmus, kommunizmus építéséért vívott küzdelemben.

A politikai pártok fejlettsége, határozott körvonala, határozott célkitűzései, szervezeti formái összefüggnek a társadalmi élet általános fejlődésével, a gazdasági élet fejlettségi fokával, az állami élet szintjével és ezért különböztethetünk az antik és a feudális időszak fejletlen társadalmi viszonyai és a modern kapitalizmus politikai viszonyai között a pártok vonatkozásában is, attól az időszaktól kezdve, amikor a különböző rendek, társadalmi rétegek és szervezetek osztályokká, határozott arcvonalú, a termelés által szervezett egyesüléssé váltak.

Az osztálypárt azokban a társadalmakban is fellelhető, amikor még ilyen határozott éllel, arcvonallal nem alakult ki a társadalmi osztályok karaktere. Tehát pl. a rendi feudalizmusra is jellemző politikai pártok létezése, amelyek osztálycélok megvalósításáért küzdöttek.

Az antagonisztikus osztálytársadalmak uralkodó osztályának a modern történelem során rendszerint nem egy, hanem több pártja van, mert az antagonisztikus osztálytársadalmak uralkodó osztályai több, érdekeikben is különböző rétegekből állnak.

Az antagonisztikus osztálytársadalmakra jellemző az, hogy az uralkodó osztály pártja, vagy pártjai mellett az elnyomott, kizsákmányolt osztályoknak is van pártja, vagy vannak pártjaik.

A politikai pártalakulás jellegzetessége az antik és a feudális társadalommal szemben a felfelé ívelő kapitalizmusban az, hogy a politikai pártok célja a parlamenti többség megszerzése és azoknak a rétegeknek a kezébe való juttatása, amelyeket az uralkodó osztályon belül különlegesen képviselnek. Alapvető osztálykérdésben ezek között a politikai pártok között nincsen különbség, akármilyen jelszóval lépjenek is a politikai porondra. Különbség elsősorban azok között a rétegek között van, amelyeknek érdekeit, érdekellentéteit a kizsákmányoló osztály-

társadalom rétegei között képviselik. A modern burzsoázia történetében a politikai pártok elsősorban választási pártok voltak, amelyek az állandónak, örökre ítélt társadalmi forma keretén belül arra törekedtek, hogy a parlamenti többség meghódításával sajátos rétegérdekeit képviseljék az uralkodó osztály „általános" érdekein belül. A politikai pártok a modern parlamentarizmus fellépése idején persze nem reakciós, hanem haladó szerepet játszottak, hiszen ezeknek a feladata az volt, hogy a feudalizmus államrendszerének lebontását segítsék elő. Ezért különlegesen érdekes és figyelemre méltó a politikai pártok szerepe akkor, amikor történelmi forradalmi fordulópontokhoz jut el. A polgári parlamentarizmus és *benne* a polgári politikai párt azonban csakhamar a burzsoázia hatalmi apparátusát, annak magvát képezte és ezért ezek a pártok reakcióssá váltak.

A politikai pártok történelmi szerepét nem lehet sem programjukból, sem jelszavaikból, sem elnevezésükből megítélni, azt kell mindig megvizsgálni, hogy milyen tényleges társadalmi erők állanak mögöttük, kiknek az érdekét képviselik, és ezeknek az érdekeknek a megvalósításáért milyen eszközökkel harcolnak, milyen osztálycélok megvalósítása lebeg előttük. Ezért a modern kapitalizmusban annyiban, amennyiben a kapitalizmus megtartása, illetve megszilárdítása a politikai párt célja, a politikai harc egyik fő területe azok körének kijelölése, akik a parlamenti választásokon egyáltalán résztvehetnek, akik az állami élet aktív részeseivé válhatnak. Ez a társadalmi realitás vezette sok burzsoá szerző gondolkodását olyan irányba, hogy a politikai pártok egyszerűen annak a történelmi ténynek a következményei, hogy a politikai életben az egész nép a közvetlen demokrácia keretében nem vehet részt. Ennek a felfogásnak a történelem egész menete ellentmond. A politikai pártok társadalmi gyökerüket tekintve nem a reprezentáció, hanem az osztályharc következményei és a parlamentáris képviseleti forma csak egyik történelmi kerete ennek a tartalomnak. Politikai pártok ugyanis az osztályuralom antik formái között is voltak. Továbbá nem minden, a modern korban fellépő politikai párt parlamenti párt, ellenkezőleg: a burzsoázia modern pártjai a parlamentárizmus válságáról beszélnek, reakciós antiparlamentáris pártok, amelyek a parlamenti formák megsemmisítésére törekedtek, mint a német és olasz fasiszta pártok, és törekszenek ma is.

Ezeknek a pártoknak a léte bizonyítja éppen, hogy a modern imperialista kapitalizmusnek már nem jellegzetessége — az általános válság talaján — a parlamentarizmus. A modern kapitalizmus parlamentarizmus nélkül is ismeri azonban a politikai pártot, az egypárt rendszert, tehát nem áll fenn az a tétel, hogy a kapitalista, a burzsoá társadalomban a többpártrendszer létezése törvényszerű. Bizonyos történelmi helyzetekben a többpárt rendszer jelzi azt, hogy a burzsoázia a társadalom belső ellentmondásainak megoldására még választhatja ezt a formát is.

Minden politikai párt célja a hatalom meghódítása. Mégis ebben a vonatkozásban is erőteljesen különböztetni kell az uralkodóosztály különböző rétegeinek pártjai és az elnyomott, kizsákmányolt osztályok pártjai között. A modern kapitalizmus történetében a kizsákmányoló osztályok pártjai megegyeznek ugyan abban, hogy a burzsoázia és esetleges szövetségesei, pl. a feudális nagybirtokos osztály kezében kell megtartani a hatalmat — eltérnek azonban számos világnézeti, politikai, gazdaságpolitikai kérdésben, amelyek ideológiai burkát adják a különböző osztályrétegek valóságos érdekeinek.

A kizsákmányolt, elnyomott osztályok pártjai a modern történelemben a munkás és paraszt pártok. A munkáspártok megegyeznek tömegeiket illetően. Sok vonatkozásban megegyeznek a szocializmus megvalósulására, történelmi szükségszerűségére vonatkozóan is. Eltérnek azonban abban a vonatkozásban, hogy a hatalom meghódításának forradalmi útját, vagy a burzsoáziával való egyezkedés útját választják. A második internacionálé pártjai tudvalevőleg ilyen reformista-opportunista pártok, míg a kommunista, marxista—leninista pártok újtípusú pártok, újtípusúk politikai programjukat, célkitűzéseiket, taktikájukat, stratégiájukat és szervezeti formáikat tekintve is.

Mi az összefüggés a politikai tanok és a politikai pártok között?

A politikai tan politikai elméleteknek általános filozófiai, szociológiai vagy történelemszemléleti rendszerbe illetsztését jelenti és tudományos színvonalon foglalja össze egy adott történelmi korszak politikai elméleteit.

A politikai tanok részben kifejezik a politikai pártok gyakorlatát, részben pedig a politikai tanok nézetrendszereként alapozzák meg ezt a gyakorlatot. Logikailag ez az utóbbi szerep az elsődleges. Mint nézetrendszer megalapozója a politikai pártok harcának és a politikai pártok programjának kialakulására jelentős befolyást gyakorol. Másfelől azonban a politikai pártok a gyakorlati tapasztalatok során a politikai tanokba foglalt nézetrendszert módosították, változtatták. Így a politikai párt az egyik olyan társadalmi tényező, amelynek a konkrét történelmi körülmények között való hatását kell elemezni, annak vizsgálata mellett, hogy milyen történelmi pártról, milyen osztálypártról, az osztályokon belül milyen társadalmi réteg pártjáról van szó.

5. A politikai tanítás valamelyik történelmi korszakban létrejött politikai elmélet összefüggő, rendszerezett világnézetbe vagy filozófiai rendszerbe, vagy társadalomfelfogásba beillesztett tudományos eszközökkel történő kifejtése. A politikai tanok története azt mutatja, hogy a rendszeres kifejtés úgy történt, hogy filozófusok, szociológusok, társadalomtudósok tudományos rendszerük részeként fejtették ki politikai jelle-

gű tételeiket. A politikai tanok tehát a politikai elméletnek azt a sajátos formáit jelentik, amikor egy-egy tudós egész munkásságának keretében a rendszeresen kifejtett összefüggő, a politikai gyakorlatra vonatkozó, a politika mibenlétéről elfoglalt álláspontját fejti ki. Ilyen értelemben beszélünk pl. Macchaiavelli politikai nézeteiről, Hobbes politikai nézeteiről, Hegel politikai nézeteiről, amely nézetek Macchiavellinél a történelemszemléletből, Hobbesnál a materialista jellegű empirizmusból és Hegelnél az objektív és dialektikus idealizmusból következnek. Ilyen értelemben beszélünk Marx, Engels és Lenin politikai tanairól, amelyet a dialektikus és történelmi materializmus világnézetében és filozófiai rendszerében, a munkásosztály ideológiája részeként fejtettek ki. A politikai tanokra vonatkozóan is áll az, hogy azok visszatükrözik és szolgálják alapjukat a gazdasági-termelési viszonyokat. Szolgálati sajátosságuk abban áll, hogy egyrészt valamennyi társadalmi nézetrendszerre befolyást gyakorolnak, másrészt elősegítik az uralkodó osztály céljainak megfelelő intézmények létrejöttét. Hozzá kell fűznünk, hogy ezek az intézmények nem azért jönnek létre, mert filozófusok, vagy más társadalomtudósok, vagy nézeteiket tudományos rendszerben kifejtő politikusok ilyen, vagy olyan javaslatokat tesznek műveikben, hanem azért, mert a történelem az ilyen intézmények létrehozatalát közvetve az adott termelési viszonyokkal összefüggésben már napirendre tűzte. Ebben a vonatkozásban a politikai tanoktól el kell különíteni az ún. utópiákat.

A politikai tanok, bár rendszeres kifejtésben tudományos megalapozással kerülnek előadásra, nem lehetnek fejlettebbek, mint a társadalom gazdasági, politikai, ideológiai, együttvéve kulturális színvonala, mert a politikai tanok tartalmára is az áll, hogy a valósággal való megegyezésük műveiőinek osztálykorlátaitól és a megismerés történelmileg kialakult színvonalától függ.

A politikai tanok tudományos tekintélyre csak akkor tarthatnak igényt, ha egzakt társadalomszemléleten alapulnak.

A politikai tanok használhatóságán, azaz a bennük foglalt principiumok alkalmazhatóságán azonban nem változtat az sem, hogy nem egzakt társadalomszemléleten alapulnak. Még a természettudományos tévedésen alapuló világkép sem zárta ki annak használhatóságát: az emberek a ptolemaioszi világképben sok századon keresztül eligazodtak, s csak amikor a gyakorlat bizonyította annak használhatatlanságát, tértek át a Kopernikusz által alkotott világkép elfogadására. A marxizmust megelőző politikai tanok, megfelelően a társadalmi viszonyok fejlettségének, illetőleg fejletlenségének és más objektív körülményeknek, például az uralkodó osztály igényének az apologetikára, nem tekinthetők olyan politikai tanoknak, amelyek egzakt társadalomszemléleten nyugszanak, mégis nagy hatást gyakoroltak azáltal, hogy koruk politikai gyakorlatát és az osztályuk politikai ideológiáját, elméleteit a korabeli ismeretek szintjére emelték, filozófiailag vagy szociológiailag általánosították, s ezzel a marxizmus megjelenése, elterjedése előtt — a valóság politikai oldalának megismerését is elősegítették.

A marxizmus megjelenése után a burzsoázia különféle rétegeinek politikai elméletét, és különösen a modern kapitalizmusban, ez az utóbbi már nem jellemzi: fő céljuk az apologetika. Tartalmukat a marxizmus ellen intézett tudományosan is tarthatatlan álláspont jellemzi.[13]

A marxizmus—leninizmus politikai tanai történetének immár 3 fő korszaka van.

Az első történelmi korszak a nem monopolista kapitalizmus időszakában alakul ki E korszakban Marx és Engels teremtik meg a tudományos szocializmust, fektetik a munkásmozgalmat a tudomány alapjaira és politikai tanításuk elsősorban kritikai tartalmú, a polgári társadalom bírálatát adják. Ebben a történelmi korszakban is jelentkezik már nemcsak a proletárdiktatúra gondolata, mint a marxizmus politikai tanainak központi témája, hanem a proletárdiktatúra egyes részleteire való utalás is.

A második fő történeti korszak a modern kapitalizmus, az imperializmus kialakulásával veszi kezdetét. Lenin feltárja a kapitalizmus imperialista korszakára vonatkozó társadalmi törvényeket, és egyúttal kidolgozza a proletárforradalom és a proletárdiktatúra stratégiáját és taktikáját, a szocialista állam berendezésére, a szocialista társadalom állami vezetésére vonatkozó alapvető elveket. Ez a második korszak sem szűnik meg kritikai jellegűnek lenni amellett, hogy fő, alapvető oldala egyre inkább a szocializmus és a kommunizmus felépítésének elvi kidolgozására irányul oly mértékben, amilyen mértékben a történelmi kor fő tartalmát éppen ez adja meg. Ez a szakasz a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a szovjet szocialista forradalom időszakától a szocializmus világrendszerré válásának idejéig tart.

A harmadik fő történelmi korszak a szocializmus világrendszerré válásával veszi kezdetét. Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott pártprogram az új történelmi korszakot a következőben jellemzi: „Korunk, melynek fő tartalma a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet — a két ellentétes társadalmi rendszer harcának korszaka, a szocialista és a nemzeti felszabadító forradalmak korszaka, az imperializmus összeomlásának és a gyarmati rendszer felszámolásának egyre több nép szocialista útra térésének, a szocializmus világméretű diadalának korszaka. Korunk középpontjában a nemzetközi munkásosztály és édes gyermeke, a szocialista világrendszer áll."

Az új helyzetelemzés következtében az előző szakaszra vonatkozó tétel, hogy a leninizmus az imperializmus korának marxizmusa, már nem

[13] Halász Pál: Az államfogalom meghatározásának néhány elméleti kérdése. Im. 3—4. old.

bizonyult kielégítőnek, mert a mai szakaszban már a szocializmus erői határozzák meg korszakunk fő tartalmát. Új tételek, új politikai feladatok — új irányt szabnak a marxizmus politikai, és hozzáfűzhetjük jogi tanainak is.

6. A politikai és jogi tanok története a politikai és jogi nézetek és elméletek egyetemes fejlődéstörténetével, kialakulásával, változásukkal foglalkozik a politikai és és jogi tanok kiemelkedő képviselői munkássága tükrében. Feladata kimutatni, hogy a társadalom termelési viszonyainak változásai az osztályharc közvetítésével milyen nézeteket, elméleteket termeltek ki az államra és a jogra vonatkozóan, közelebbről az államra és jogra vonatkozó eszmék harcában hogyan tükröződnek az egymással harcoló társadalmi osztályok ellentétei, a társadalom ellentmondásos fejlődése. A vulgáris materializmus az eszmék, elméletek szerepének lebecsüléséből, az idealizmus az eszmék, elméletek szerepének elsődlegességéből indul ki. A marxizmus a vulgáris materializmussal szemben mindig hangsúlyozta az elmélet, az eszmék jelentőségét, viszonylagos önállóságát. Az idealista történelemfelfogással ellentétben pedig a marxizmus—leninizmus az eszméknek csak viszonylagos szerepét húzta alá, s ezért a politikai eszmék vizsgálatát összekapcsolja az adott osztályviszonyok és az ennek alapját képező termelési viszonyok beható elemzésével. A politikai eszméknek az osztályok harcában betöltött szerepéből indul ki. A módszere tehát a dialektikus és történelmi materializmus, amelynek segítségével e politikai tanok úgy jelentkeznek, mint az adott, meghatározott történelmi korszak politikai és jogi nézeteinek a korabeli társadalomtudomány szintjére emelt egésze, szoros kapcsolatban a gazdasági alappal és azokkal a felépítményi elemekkel, amelyek a politikai és jogi tanok alakulására hatást gyakorolnak, illetve amelyekre a politikai és jogi tanoknak van befolyása.

Rendszertanilag a politikai tanok, mint tudományág elhatárolandó az állam- és jogelmélet történetétől. Az elhatárolás nem könnyű feladat, mert az állam és jogelmélet elmélettörténetében az államra, az államvezetésre vonatkozó államfilozófiai, szociológiai stb. és jogi nézetekkel kell foglalkoznunk. Az elhatárolásnak mégis van egy objektív alapja. Az állam- és a jogelmélet a politikai és jogi nézetek történeti összefoglalása során azt keresi, hogy miképp tükröződnek egy történelmi korszakban az adott társadalmi alakulatra jellemző állam vonásai az államra és jogra vonatkozó nézetekben, különösen magának az állam és a jog fogalmának, lényegének tekintetében, míg a politikai tanok elsősorban azt vizsgálják, hogy a politikai tanoknak egy-egy képviselője milyen cselekvési irányt akar a politikai gyakorlatnak szabni, milyen politikai-társadalmi eszközöket akar ehhez felhasználni, milyen politikai, jogpolitikai, célokat tűz ki.

A politikai és jogi tan így tehát bizonyos értelemben normatív jellegű, a tantörténet pedig a cselekvési normák létrejötte okainak megállapítására, a történelmi körülmények feltárására, az adott történelmi osztályok cselekvési irányának vizsgálatára, a gyakorlati politika és a politikai elmélet összefüggésének feltárására és a cselekvési normák tartalmának kifejtésére irányul.

A politikai tan jelentése a burzsoá tudományban összefügg a politika „tudományának" fogalmával és aszerint alakul, hogy a filozófiai, etikai, jogi vagy más, főleg axiológiai elveknek alárendelt elméletekről van-e szó. A kifejtés módszere pedig vagy leíró jellegű pozitivista, vagy immanens, vagy vegyesen pozitivista és immanens. Ahhoz képest, hogy a tantörténetek szerzői a modern politikai tantörténetben a pozitivista kivonatolás módszerét követik-e, vagy ezt összekapcsolják egy rendszerint etikai principiummal, vagy történetfilozófiai rendszerbe illesztik ezt be műveik leíró vagy axiológiai jelleget kapnak. Hozzáfűzhetjük, hogy a politikai tanok jelentése a burzsoá tudományban teleologikus jellegű, s ez áll még a kivonatoló, pozitivista írásművekre is. A modern burzsoá politikai irodalom előre felvett, apriori principiumai közt olyan fogalmak szerepelnek, mint kollektivizmus-individualizmus, konzervativizmus-liberalizmus, univerzalizmus-partikularizmus, demokrácia-diktatúra, anarchizmus-etatizmus, amely fogalmakat elvontan kezelik s az immanens kifejtésben e fogalmak szerint csoportosítják a politikai tanokat is. Ezzel egy-egy eszmének a társadalmi-termelési viszonyoktól elszakított, immanens történetét akarják adni, történetfilozófiai, állam- és jogfilozófiai felfogásban, vagy a burzsoá szociológia eszközeivel.

A modern irányzatok között különös figyelmet érdemel az immanens kifejtés területén a szellemtörténeti irány.

A szellemtörténeti, kultúrtörténeti irány az emberi szellem általános fejlődéséből, vagy az általános kultúrfejlődésből vezeti le a politika elveit. Az emberi történetet eszmetörténetnek fogja fel és politikai elvekben az örök eszmék, ideák vándorlását tételezi fel. Ennyiben történeti s egyszersmind axiológiai; a politika célja annak az isteni, vagy emberi értéknek tudása, amelynek vándorútját figyelemmel kíséri, ill. amelyet a szerző önkényesen az emberi szellem történetének központjába állít. A politikai ideák és értékek hordozója, ezért a politikai tanokban az ideáknak avagy értékeknek megvalósítására szolgáló eszközöket jelölik ki, ill. a célokat körvonalazzák-voluntarista módon. A politikusok rendeltetése az, hogy ezeket az eszméket, főleg a múlt ujjászületésével együtt újra átéljék, ill. átélésüket lehetővé tegyék. A szellemtörténeti irány reakciós jellege tehát sokoldalúan bontakozik ki: mindenekelőtt abban, hogy ez az eszmei, politikai történet egy folyamat, amelyben az emberiség a maga felfogását és életigényeit, tudományos ítéleteit politikai fogalmakban fekteti le, az emberiség alatt pedig az európai em-

bert, a „kultúrembert" érti. Ezzel lehatárolja a világ kultúrtörténetét és ezen belül a politikai történet eszmei oldalát az európai népekre, vagy legalább az ún. kultúrnépekre korlátozza. Reakciós filozófiai oldalát tekintve: a szellemet — rendszerint valamely nemzet vagy a kereszténység „szellemét" — tekinti a történelem belső tartalmának. Reakciós olyan értelemben is, hogy az eszméknek öröklétet tulajdonít, vagyis hirdeti, hogy nincsenek új eszmék, a megváltozott körülmények legfeljebb a régi eszmék újjáéledéséhez vezetnek — az emberiség életét örök ideák irányítják. Csak a nagy egyéniségeket tekintik a politikai értékek hordozójának és mélységes gyűlölettel és megvetéssel tekintenek le a tömegekre. Társadalomelméletük ugyanis egy olyan elitet tételez fel, amely egyedül képes az örök ideák megértetésére és megvalósítására. Végül, de nem utolsó sorban a politikai eszmék, mint örök értékek feltüntetése alapjábanvéve tagadása a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek egy olyan reakciós értékelmélet becsempészése a politikai gondolkodásba, amely a monopóliumok urainak érdekében az érték fogalmába behelyettesíthet bármilyen történelmi jelenséget, tényt, mozgalmat, elvet és ehhez — mint ahogy ezt a fasizmus példája bizonyítja — demagóg módon politikai és tömegalátámasztást keres.

7. A politikai tantörténetet el kell határolni a politikai eszmék általános történetétől, a politikai gondolkodás történetétől is. A politikai tantörténetnek a burzsoá irodalomban szokásos ilyen természetű elhatárolása a polgári szerzők jelentős részénél azt a célt szolgálja, hogy a politikai tan történetének katedratudomány jellegét adják, vagyis kizárják a progresszív nem apologetikus, vagy nem kiemelkedően apologetikus műveket „a politikai tudomány" alkotásai köréből. Ebben az esetben a politikai tudomány fogalmát a politikai gyakorlattól elvonatkoztatott osztály és pártok feletti katedratudománynak kívánják feltüntetni.

A leszűkítés azonban más célt is szolgál: a burzsoá tudományban arra hivatkozással, hogy a politikai tudomány az európai és legfeljebb az amerikai politikai gondolkodás körében alakult ki, a politikai tantörténetet az európai és az amerikai politikai tanok történetére korlátozzák és így a politikai tantörténet egyetemes történet helyett a fehérember politikai gondolkodásának „egzakt alkotásait" foglalja össze. Ez a törekvés nem egyedül a szellemtörténeti irányt jellemzi[14]

A marxizmus—leninizmus tudományelmélete alapján az elhatárolásnak ezt a két módját el kell vetni annak előrebocsátása mellett, hogy a politikai tantörténet marxista értelemben sem azonos a politikai eszmék általános történetével vagy a politikai gondolkodás történetével. Az objektív kritérium felfogásunk szerint az, hogy az egyes szerzők alkotásaiból kibontakozik-e egy összefüggő politikai-eszmei tartalom, nem pedig az, hogy annak kifejtése a polgári értelemben lehatárolt politikai tudomány műfaji keretei között kerül-e kifejtésre. A magyarországi politikai tanok történetét például aligha lehet a reformkori mozgalmak politikus előkészítőinek vagy publicistáinak munkássága nélkül megérteni, de a magyar plebejus radikalizmus is érthetetlen Petőfi forradalmi gondolkodásának elemzése nélkül, a szovjet politikai tantörténet pedig behatóan tárgyalja a forradalmi demokraták politikai tanait, holott ők sem „a politika tudományának" műfaji keretei között fejtették ki nézeteiket.

Végezetül szólanunk kell a politikai tantörténetírás sajátos technikájáról is. A polgári tudomány ebben a vonatkozásban vagy az immanens kifejtés útját választja, ami ott nemcsak feldolgozástechnikai, hanem elsősorban ismeretelméleti és módszertani okokból is magyarázható, mint pl. azt Kelsen teszi,[15] vagy a történeti feldolgozás sorrendjében, kronológiájában dolgozza fel a politikai elméletek egyes képviselői munkásságát. Ezt a (mindkét értelemben) metafizikus feldolgozási módot el kell utasítanunk.

Hogyan történhet meg a politikai tanítások feldolgozásában a logikainak és a történetinek az egyesítése?

Meg kell jegyeznünk, hogy a marxista tudományban a szorosabb értelemben vett történeti feldolgozásról van szó. Ezért a kronológiának, a periodizációnak a történelmi jellegű dokumentációnak az elméleti jellegű állam- és jogtudományokban szokásos mértékén túl is helye van, nem nélkülözhető egy bizonyos descriptív jelleg sem, amit pedig az elméleti állam- és jogtudományunkban igyekszünk ma már elkerülni. Csak így oldható meg az a feladat, hogy ne immanens politikai eszmék osztályok- és időfeletti kifejtéséről legyen szó.

Az egyes periódusokon belül azonban meg kell ragadni azokat a vezető gondolatokat, amelyek tipizálják, típusában jelölik meg egy-egy történelmi periódus gondolatvilágát, és ezeket a gondolatokat logikailag is ki kell fejteni. Pl. a középkorra jellemző keresztény természetjogi felfogást nemcsak Ágostonnal, Aquinoi Tamással vagy Marsziliusszal kell példáznunk, hanem ennek a keresztény természetjognak az általános-tipikus tartalmát is ki kell fejteni.

A feldolgozásnak ez a sajátságos technikája pl. az állam- és jogelmélet feldolgozási technikájához viszonyítva igen világosan magyarázható meg a következőkben: az állam- és jogelmélet a történelmi, a descriptívjellegű eseménysorozatot legfeljebb illusztratív anyagnak használhatja fel a történelmi kutatás eredményeképpen már logikailag általánosítva adja elő tételeit. A politikai tantörténetben a történetírói tevékenység az első és a logikai kifejtés az illusztratív, a megvilágító jellegű, a szorosabb értelemben vett

[14] Glabentz, O. H.—Fraenkel, Ernst: Wissenschaft von der Politik c. cikke a „Staat u. Politik c. kötetből, Fischer Frankfurt a. Main, 1959. 346. old.

[15] Kelsen, Hans: Im. 27—45. old.

történeti kifejtés itt elengedhetetlen az általánosító tételek eléréséhez.

Ami a politikai tanok történetének belső rendszerét illeti azt elsősorban tehát az egyetemes történelmi jellege szabja meg. Mégis az egyetemes történelmi jellegű tudományok periodizációjához képest bizonyos értelemben újszerű periodizációra van szükség. El kell határolni a marxizmus megjelenése előtti elmélettörténetet, politikai tantörténetet a marxizmus megjelenése utáni politikai tantörténettől.

A marxizmus, mint a német filozófia, az angol politikai gazdaságtan és a francia szocialista tanok örököse és új magasabb fokra való emelője, amely megszüntette e tanok egyoldalúságát, a társadalomtudományt egzakt tudománnyá tette, a politikai tanok történetében fordulópontot jelent.

Az imperializmus, a mai kapitalizmus politikai elméletei pedig mint a burzsoá tanok egyoldalúságának fenntartói és az egyoldalúság kiélezői ismét egy más csoportba kell, hogy kerüljenek. Ezért a történelmi periodizációt, a belső rendszer szerinti tagozódás alapjait a marxizmus előtti, a marxista és az imperialista burzsoá tantörténet elhatárolásával kell megalapozni. Ennek a marxizmus történelmi jelentősége hangsúlyozásán túl az adja meg az értelmét, hogy szakít minden olyan trogloditizmussal, amely nem veszi figyelembe a politikai tanok történetének a marxizmusban hagyatékként való felhasználását (vagy az egyoldalúság megszüntetése és magasabb fokra emelése értelmében vagy pedig az eszmei megsemmisítés értelmében) és a csoportosításban is érzékelteti a politikai gondolkodás történetében bekövetkezett forradalmi fejlődést, illetve ellenforradalmi visszaesést.[16]

Halász Pál

[16] Vö. Antalffy György—Halász Pál: Felsőokt. Szle. 1961. 10. sz. 613—619. old.

A kisebb súlyú bűntettek fogalma és elbírálásuk a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében

A magyar szocialista büntetőjog fejlődésének jelentős állomásához érkezett, mikor az Országgyűlés a múlt év december 15.-i ülésén elfogadta az 1961. évi V. törvényt, az új magyar büntető törvénykönyvet. A több éves kodifikációs munka eredménye a maga sajátos módszereivel hűen tükrözi korunkat és társadalmi rendünket, azok minden eredményével és problémájával együtt. Jelen cikk nem vállalkozhat e jelentős jogalkotás átfogó méltatására, hanem csupán annak egy szakaszával, a kisebb súlyú bűntetteket tárgyaló 303. §-sal kíván foglalkozni.

A megjelölt téma felvetésének célja a törvény vonatkozó rendelkezéseinek ismertetése, s az ezzel kapcsolatos problémáknak a jogintézmény előtörténetén keresztül történő bemutatása.

I. Az új Btk. 303. §-a — mint a társadalmi és személyi tulajdon elleni bűncselekmények fejezetének egyik szakasza — egy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával rendeli büntetni a fenti jogtárgyakat sértő lopás, sikkasztás, csalás, hűtlen kezelés, orgazdaság vagy rongálás elkövetőjét, illetőleg hat hónapig terjedő javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel fenyegeti a jogtalan elsajátítás, hanyag kezelés vagy gondatlan rongálás azon eseteit, amikor „az eset körülményeire (különösen a kár nagyságára, az elkövető személyi körülményeire, a bűntett indítékára és az elkövetés módjára) tekintettel a bűntett kisebb súlyú".

A törvényszakasz (3) bekezdése azonban kizárja a fenti rendelkezések alkalmazását mindazon esetekben, amikor az (1) és (2) bekezdésben felsorolt cselekményeket — a Btk. 295., 296., 301. vagy 302. §-ában foglalt — súlyosabban minősítő körülmények bármelyike fennforog az adott esetben.

II. Hogy a fenti rendelkezések szerepét, jelentőségét és problémáit felmérhessük, vissza kell tekintenünk magának a kisebb súlyú bűntett fogalmának kialakulására, érvényesülésére általában a szocialista, s különösen a magyar büntetőjogban.

A szocialista országok büntető törvényhozásában sajátságos intézmény az ún. kisebb súlyú bűncselekmény fogalma. Megjelenése a szocialista büntetőjog fejlődésének utóbbi éveire tehető, s e fejlődés szükségszerű következményének tekinthető. A burzsoá büntetőkódexek ezt a fogalmat nem ismerték, mivel azok jelentős része a bűncselekmények hármas felosztását követte, s így a bűntett — vétség — kihágás rendszere lehetővé tette a különböző súlyú bűncselekmények megfelelő csoportosítását.[1]

A szocialista büntető törvényhozás azonban sajátságos fejlődést mutat, mely nem tekinthető az egyes országok korábbi jogrendszere folytatásának. A Szovjetunió nem fogadva el a bűntett-vétség felosztást, büntető törvényhozását a bűncselekmény egységes fogalmára alapozta.

[1] Hármas felosztású volt a különböző módosításokkal még ma is hatályban levő Csemegi kódex is, amely kora kiváló külföldi kódexeinek, — a francia, a belga, a német, az osztrák stb. büntető törvénykönyvek mintájára elvetette a kettős felosztásról szóló javaslatokat. Ld. az 1878. évi V. tc. miniszteri indokolását. Anyaggyűjtemény 493. old.

A második világháború után kialakult népi demokráciák egy része továbbra is fenntartotta a büntetőkódex hármas felosztását, — így pl. a Lengyel Népköztársaság, ahol jelenleg is az 1932. évi büntető törvénykönyv van hatályban, valamint a Román Népköztársaság 1948-ban elfogadott új büntető kódexe, — más része pedig saját hagyományait vagy a szovjet büntetőjog elvi álláspontját elfogadva, az egységes bűncselekmény-fogalom mellett foglalt állást. Így nem található a bűntett és vétség közötti megkülönböztetés sem az 1951-es bolgár, sem az 1950-es cseh, sem pedig a magyar büntető törvénykönyv 1950. évi általános részében. Elvileg tehát csak ott maradt fenn a hármas felosztás, ahol formailag a régi jog él tovább.

A Btá. letért a hármas felosztás rendszeréről, megszüntette a bűntett és vétség közötti megkülönböztetést. A törvény miniszteri indokolása, s az ezt követő jogirodalmunk azonban adós maradt a kettős felosztásra való áttérés elvi, avagy gyakorlati indítékainak elemzésével. Nem terjed ki erre a kérdésre a Btá-t életbe léptető 1950 : 39. sz. tvr. sem, amely csak azt a rendelkezést tartalmazza, mely szerint „a Btá alkalmazásában bűntett az a cselekmény is, amelyet korábbi jogszabály vétséggé nyilvánít".[2]

Az egyetlen kommentár[3] szerint a vétségkategória megszüntetésének oka az új általános rész 11. §-ába foglalt rendelkezés, amely a gondatlan bűncselekmény általános büntetendőségét mondja ki. Tekintve, hogy a bűntett az előző rendszerben csak szándékos lehetett, s a büntetendő cselekmények gondatlan elkövetése esetén vétséget valósítottak meg, eszerint megszűnt a bűntett és vétség megkülönböztetésének ez az alapja. További szempontként a hármas felosztás bizonyos nehézkessége játszott szerepet a vétség elejtésében, mivel éles határ a két bűncselekmény-kategória között sohasem volt húzható, ennek megfelelően a különbség nem is volt elvi jellegű.[4]

Tehát a magyar büntetőjog az 1950. évi II. tv. hatályba lépése után a bűncselekményeket bűntettekre és kihágásokra osztotta s elbírálásukat a bíróságokra, illetőleg a tanácsok végrehajtó bizottságaira bízta. Továbbra is fennmaradt az a helyzet, hogy bűncselekmények ügyében államigazgatási szervek jártak el.

Ennek felszámolására és büntetőjogunk szocialista jellegű továbbfejlesztése érdekében jött létre az 1955 : 17. sz. tvr., amely megszüntette a kihágás intézményét s megalkotta a szabálysértés fogalmát. A kihágás intézményétől eltérően a szabálysértés — nem bűncselekmény, s ilyen alapon jogunk a bűncselekményeknek egyetlen — büntetti — kategóriáját ismeri. A büntetteken kívül eső jogsértések — a szabálysértések — államigazgatási hatáskörben kerülnek elbírálásra. Ez az intézmény azonban a cselekményeknek jóval szűkebb körét öleli fel, mint volt a kihágások köre. Ennek megfelelően bizonyos mértékben megnövekedett a bíróságok hatáskörébe, és azonos eljárási szabályok alá tartozó bűntettek száma.

Ugyanakkor a vétség-kategória megszüntetése óta eltelt évek bírói gyakorlata megmutatta ennek a rendszernek egyes hiányosságait is. Akárcsak az azonos jogfejlődést mutató szocialista országokban, s így elsősorban a Szovjetunióban, ugyanúgy Magyarországon is felmerült annak szükségessége, hogy a társadalomra aránylag kisebb fokban veszélyes bűncselekmények bírói elbírálását törvényi rendezéssel megkönnyítsék, s így elkerülhetővé tegyék az enyhítő rendelkezések túl gyakori alkalmazását ezekben az esetekben. Ez a probléma különösen a vagyon elleni bűncselekmények, s ezen belül is a társadalmi tulajdon elleni deliktumok esetében jelentkezett. E probléma megoldására a Szovjetunióban megalkották az 1955. évi jan. 10-i törvényerejű rendeletet „Az állami és társadalmi vagyon kisebb súlyú fosztogatásáért való büntetőjogi felelősségről". A lengyel és bolgár büntető törvénykönyvek pedig a tulajdon elleni bűncselekményekről szóló rendelkezéseik közé iktattak egy-egy szakaszt, amely a kisebb jelentőségű lopás esetén enyhébb büntetést helyez kilátásba.[5]

Lényegében azonos megfontolásból született meg nálunk az 1956. évi 11. sz. tvr., amelynek elsőrendű célja a társadalmi tulajdon elleni kisebb súlyú bűntetteknek önálló tényállásba való elkülönítése és enyhébb büntetési tétellel való fenyegetése volt.

Az új bűncselekmény — a társadalmi tulajdon ellen elkövetett kisebb súlyú bűntett — sem elnevezésében, sem tényállásának megfogalmazásában nem konkrét. Ilyen formában a bírói gyakorlat egységességének tekintetében is sok problémát vetett fel. Érezhetően problematikus megoldás törvényhozásunkban, amely további kidolgozásra szorul. Megalkotására szükség volt elsősorban annak a törésnek áthidalásához, amely a hosszú ideig uralmon levő burzsoá magyar büntetőjog és a fejlődésben levő

[2] 4. § (2) bek.

[3] *Dr. Kádár Miklós* magyarázatai „A büntető törvénykönyv általános része", 1951.

[4] Lényegében hasonló megokolását adja a hármas felosztás feladásának a jelenleg folyó lengyel kodifikációt ismertető cikkében Igor Andrejew professzor is, aki a lengyel büntetőjogászok álláspontját fejti ki. Eszerint a szocialista államban megszűnt e felosztás minden előfeltétele és alapja. Ennek következtében a bűntett-vétség megkülönböztetésében oly gyakori következetlenség elkerülése végett a vétség-kategóriát az új lengyel büntető kódex elejti. Ugyanakkor Andrejew professzor nem minden következetlenség nélkül megjegyzi, hogy a bűntett fogalma lényegében a súlyos bűncselekményt megbélyegző elnevezés, amelynek a vétségtől megkülönböztetett használata bizonyos egyszerűsítéseket tesz lehetővé a kódex szerkezetében és fogalmazásában. I. Andrejew: A büntetőjog kodifikációjának kérdései a Lengyel Népköztársaságban. Jogtudományi Közlöny, 1961. 9. sz. 448. old.

[5] A lengyel Btk. 122. §-a, a bolgár Btk. 104. §-a.

szocialista jogunk jelenlegi állapota között van, másodsorban pedig éppen jogunk jelenlegi fejlődésében mutatkozó igények miatt.

Az 1956. évi 11. sz. törvényerejű rendelet a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 24. sz. törvényerejű rendeletet módosította és egészítette ki. A leglényegesebb kiegészítést a tvr. 4. §-a tartalmazza, amely a következő rendelkezéssel váltja fel a módosított jogszabály 9. §-át: „(1) Ha a 3. § és a 8. § (1) bekezdésében meghatározott bűntett az eset összes körülményeire figyelemmel kisebb súlyú, a büntetés egy évig terjedhető börtön. Ha a bíróság azért nem tartja alkalmazhatónak a jelen bekezdés rendelkezéseit, mert a tettes korábban már társadalmi tulajdon elleni bűntettet követett el, az 5. § (2) bekezdése alkalmazásának nincs helye és a 3., illetőleg a 8. § rendelkezéseit kell alkalmazni. (2) A jelen törvényerejű rendeletben említett társadalmi tulajdon elleni cselekményeket szabálysértésként kell elbírálni, ha annak feltételei fennállanak és az okozott kár kettőszáz forintot nem halad meg."

Ez a rendelkezés egy új tényállást hozott létre, anélkül, hogy a benne foglalt bűncselekmény fogalmát meghatározta volna.[6] A diszpozíció megfogalmazása hivatkozó jellegű, s csupán egy újabb ismérvvel egészíti ki a hivatkozott diszpozíciók tényálláselemeit. Lényegében tehát a módosított tvr. 9. §-a nem más, mint a felhívott alapbűncselekmények privilegizált esete. Azonban ez az egy ismérv — „az eset összes körülményei" mint tényálláselem, — nem konkréten meghatározott, fennforgásának megállapítása bonyolult ténymegállapítási és értékelési folyamat eredménye. Ez lehetővé teszi az élet által produkált nagy változatosságot mutató kisebb esetek rugalmas elbírálását, ugyanakkor megnöveli a bírák felelősségét és problémákat jelent az ítélkezés egységességének kialakításában.

A kisebb súlyú bűntett tárgya a hatályos jog szerint kizárólag a társadalmi tulajdon. A jogszabály rendelkezése szerint a társadalmi tulajdonban kárt okozó — a törvény más helyén meghatározott — különböző elkövetési magatartások kevésbé veszélyes esetei vonhatók az adott tényállás alá.

A cselekmény társadalomra való veszélyességének foka az, ami az eset összes körülményeire figyelemmel a kisebb súlyú bűntetteknek a társadalmi tulajdont sértő többi cselekménytől való elhatárolására alapul szolgál. Tehát a hatályos magyar jogban a társadalmi tulajdont védő normákba ütköző magatartások közül azokat, amelyek korábban a büntetőjog területére tartoztak, a fenti ismérv alapján három kategóriára osztjuk: bűntett, kisebb súlyú bűntett és szabálysértés. Természetesen az egyes kategóriákon belül is változó a konkrét cselekmények súlya, aminek következtében változó a kiszabható büntetés mértéke is. A tulajdon elleni támadásoknál maradva mind a társadalmi, mind a személyi tulajdon elleni bűncselekmények között megtaláljuk a különböző veszélyességű fokozatokat.

Szabálysértés elkövethető mind a társadalmi, mind a személyi tulajdon ellen. A szabálysértési értékhatáron felüli (30 Ft, ill. 200 Ft) kárt okozó támadások bűntettet képeznek. Ezek a bűntettek azonban más más fokban jelentenek veszélyt a társadalomra, s ezért bizonyos feltételektől függően — más-más a miattuk kiszabható büntetések mértéke is. Az egyik legjelentősebb feltétel az értékhatár formájában jelentkezik. A szabálysértésektől eltérően azonban ezek az értékhatárok nem azonosak a társadalmi és személyi vagyon tekintetében. A lopást, mint a legszemléltetőbb példát véve alapul az 1878 : V. tv. a személyi tulajdon tekintetében különbséget tesz a 600 Ft-on aluli, a 600 forinton felüli és a 12 ezer forinton felüli érték tekintetében elkövetett lopások között, sőt az egyes csoportokon belül a különböző fokú minősítő körülmények újabb tagolást okoznak. Ennek megfelelően a büntetés mértéke az alapesetben 1 évig terjedhető börtön, a következő csoportban 6 hónaptól 5 évig, vagy 1 évtől 5 évig, a legsúlyosabb csoport esetében pedig (12 ezer forinton felüli kár) 1 évtől 10 évig terjedhető börtön.

Az 1950 : 24. sz. tvr. elkülönítette a társadalmi tulajdont sértő bűncselekményeket a személyi tulajdon elleni cselekményektől, hogy azokat külön, a jogi tárgy jelentőségének megfelelően, fokozottabb védelmét biztosítva szabályozza. Eszerint a 200 forintos szabálysértési értékhatárt meghaladó cselekmény, mint alapeset büntetése 6 hónaptól 5 évig terjedhető börtön. A következő — súlyosabban minősülő — csoport már 6 hónaptól 10 évig terjedhető börtönnel fenyeget. Ez a büntetési tétel a különösen nagy kárt okozó lopást, valamint az ismételten vagy bűnszövetkezetben való elkövetést fenyegeti. S végül az 1950 : 24. sz. tvr. 5. §-a a halálbüntetés kiszabását is lehetővé tette társadalmi tulajdont sértő cselekmény miatt.

E szabályozás eredményeként a következő helyzet alakult ki: míg a személyek tulajdonát sértő bűncselekmények büntetési tételei 4 csoportot képeznek, addig ugyanezek a cselekmények a társadalmi tulajdont támadva csupán három csoport alapján büntethetők, s ebből is az egyik büntetési tételt a halálbüntetés képezi, amely jelenlegi törvényeink alapján is igen ritkán kerül alkalmazásra. Tehát társadalmi tulajdon ellopása miatt kiszabható legkisebb büntetési tétel a 6 hónaptól 5 évig terjedhető

[6] Ugyancsak nem található a kisebb súlyú bűncselekmény fogalmának meghatározása a többi szocialista ország büntetőjogában sem. Nem tartalmaz fogalommeghatározást a Szovjetuniónak az állami és társadalmi tulajdon védelméről hozott 1947. június 4-i tvr.-e, sem az azt kiegészítő 1955. január 10-i tvr., sem az azóta hatályba lépett 1960. évi új szovjet büntető törvénykönyv idevágó rendelkezése.

börtön, ugyanakkor az esetek többségében ez a legmagasabb is, minthogy a következő büntetési tétel csak különösen nagy kár, vagy más minősítő körülmények fennforgása esetén alkalmazható. Ilyenformán a 12 ezer forinton felüli, de a különösen nagy kárt el nem érő összeg tekintetében az 1950 : 24-es tvr. nem hozott súlyosabb rendelkezéseket, ugyanakkor az alapeset lényegében a 30 Ft és a különösen nagy kár határa között egyetlen bűntett-csoportot képezett, s így a kisebb kárértékű cselekmények tekintetében rendkívül merev volt. *Végeredményben tehát súlyosítást éppen a kisebb cselekmények vonatkozásában jelentett,* minthogy a 30 forintnál kisebb kárérték esetén a cselekmény kihágást valósított meg, a 30 Ft-nál nagyobb kárt okozó cselekmények pedig 6 hónaptól 5 évig terjedhető börtönnel fenyegetett bűntettként kerültek elbírálásra.

A társadalmi tulajdon fokozottabb védelmét megvalósítani hivatott 1950 : 24. sz. tvr. tehát nyilvánvaló hiányosságokban szenvedett. Szükségessé vált a hézagok pótlása és a cél elérésének jobb megszervezése. Ezt a feladatot kívánta megoldani az 1956. évi 11. sz. tvr., amely módosította és kiegészítette az 1950-es jogszabályt. Így a most már módosított tvr-ben *megalkotásra került a kisebb súlyú bűntettek kategóriája,* amely bizonyos esetekben 1 évig terjedhető börtön kiszabását tette lehetővé, s ezzel nagyban megkönnyítette a bírói gyakorlat munkáját a büntetés-kiszabás tekintetében, éppen azokban az ügyekben, amelyek különösen a társadalmi tulajdon ellen igen gyakori kisebb, — de már a szabálysértést meghaladó támadásokkal kapcsolatosak. Ugyancsak számottevő kiegészítést jelent a tvr. 10. §-a, amely a korábbi jogszabály másik hiányosságát kívánja pótolni, nevezetesen a 12 ezer forintnál nagyobb, de a különösen nagy kárt el nem érő összeg tekintetében megvalósított bűncselekmény megfelelő büntetését, amennyiben a 10. § értelmében lehetőség nyílik a büntetés más törvényhely alapján való kiszabására, ha az a tvr.-ben foglalt szankciónál szigorúbb büntetést rendel az adott bűncselekményre.

Ez tehát a jelenlegi helyzet. Az 1950. évi 24. sz. tvr. által szabályozatlanul hagyott hézagok eltűntek, de megoldásra váró probléma maradt elég. A vagyon — társadalmi és személyi — elleni bűncselekmények szabályozásának általános kérdéseit most nem érintve, maradjunk a tvr. 9. §-ba foglalt kisebb súlyú bűntetteknél.[7]

III. A fenti büntetendő cselekmények — más törvényhelyek szerint meghatározott — elkövetése bizonyos körülmények fennforgása esetén a tvr. 9. §-a szerint minősül. Melyek azok a körülmények, amelyeket a jogszabály „az eset összes körülményeinek" nevez? Magából a megfogalmazásból következik, hogy azok kimerítően és előre meghatározhatóan nem sorolhatók fel. Nem állandó jellegűek és nem kizárólagosak. Minden konkrét esetben változóak lehetnek, s az is elképzelhető, hogy egy-egy körülmény az adott esetben lehet a minősítés mellett vagy ellen szóló. Éppen az a legnagyobb pozitívuma ennek a normának, hogy lehetővé teszi az életben előforduló különféle esetek konkrét, egyedi elbírálását és szankcionálását. Az „eset összes körülményeit" vizsgálva minden ügyben, változó értékelést kaphat a körülmények bármelyike az összes többivel való kölcsönhatásától függően. Ezek a különböző körülmények alkotják lényegében a törvényi tényállás négy elemét, a bűncselekmény tárgyára, tárgyi oldalára, alanyára és alanyi oldalára vonatkozó ismérveket. A helyes bírói értékelésben ezért valamennyi körülmény vizsgálata összefonódik és kiterjed azok kölcsönhatására is. E vizsgálat során a gyakorlat több problémára bukkan.

1. Vagyon elleni cselekményekről lévén szó, kézenfekvő gondolat, hogy a tárgy sérelmének, azaz a cselekmény társadalomra veszélyességének fokát a megtámadott érték nagyságával mérjük. Azonban a kérdés nem ilyen egyszerű, hiszen a törvényi tényállás nem az értéket teszi meg a „kisebb súlyú" minősítés alapjául, hanem ennél többet kíván meg. Az értéknek itt nem jut döntő szerep, csupán a figyelembe veendő ismérvek egyikét jelenti. Ezért nem tartalmaz a jogszabály értékmegjelölést. Ebből azonban nem következik, hogy a kisebb súlyú bűntett bármilyen összeg tekintetében megvalósítható. A bírói gyakorlat a 600 forintot tekinti a felső határnak (csalás esetén 300 Ft). Milyen szempontok alapján alakult ki a 600 Ft-os értékhatár?

Maga a tvr. még tájékoztató jelleggel sem közöl összegszerűséget, amit a tvr. indokolása igyekszik pótolni az 500 Ft példálódzó megjelölésével, megjegyezvén, hogy a kisebb súlyú bűntetti minősítésben ez az összeg ne jelentsen szigorú határt, mert a tvr. célját csak úgy éri el, ha minden merevséget elkerülhetővé tesz az értékhatár tekintetében.

Azonban a tvr. 10. §-a — áthidalni kívánván a vagyon elleni bűntettek minősítésében és szankcionálásában megmutatkozó ellentétet a tvr. és az 1878. évi V. tv. rendelkezései között — megengedi ez utóbbiak alkalmazását a társadalmi tulajdon elleni cselekmények eseteiben is, amennyiben azok az adott bűncselekményre szigorúbb büntetést rendelnek. Ilyen rendelkezés mellett a törvények következetes alkalmazása elkerülhetetlenül arra vezetett, hogy a bíróságok a 600 Ft-nál nagyobb érték tekintetében elkövetett lopás, sikkasztás és a 300 forintnál nagyobb értékű csalás eseteiben a tvr. 9.

[7] Kisebb súlyú bűntettet csak a társadalmi vagyonban kárt okozó lopás, sikkasztás, jogtalan elsajátítás, szándékos és gondatlan rongálás, csalás és hanyag kezelés valósíthat meg. Nincs kisebb súlyú esete a hűtlen kezelés bűntettének, amely megint csak a törvényi szabályozás hiányosságára mutat.

§-a szerinti minősítésnek törvényi akadályát látják. A bíróságoknak ezt a gyakorlatát támasztják alá a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiumának idevágó állásfoglalásai is.[8] Hasonló természetű a szándékos rongálás 200 forinton felüli esetének minősítési problémája is.[9]

A kisebb súlyú bűntettek ítélkezési gyakorlatának részletesebb vizsgálatakor azonban az egységesen alkalmazott 600, illetőleg 300 forintos értékhatár tekintetében is számtalan problémára bukkanunk.

Egyik problémát a 600, illetőleg 300 forintos értékhatár jelenti, amennyiben az ítélkezési gyakorlatot annyira merevvé teszi, hogy a tvr. e vonatkozású célkitűzései aligha valósulhatnak meg. Mert ha az 500, vagy 600 forinton felüli összeg a törvényhozó szerint is szükségszerűen kizárttá teszi a kisebb súly megállapítását, akkor semmi akadálya nem lett volna, hogy ezt a törvényben világosan és félreérthetetlenül kifejezze. Minthogy azonban a tvr. megalkotásával más célja volt a törvényhozónak, elkerülhetetlen annak megállapítása, hogy a 600, illetőleg 300 forintos értékhatárnak a tvr. 10. §-ból következő alkalmazása komoly akadálya a tvr.-ben kitűzött cél megvalósulásának. Találunk ugyan ítéleteket, amelyek a tvr. helyesen felfogott szellemében a kisebb súlyú bűntett fennforgását állapítják meg pl. 629 forint esetében[10] azzal az indokolással, hogy a kár összege alig haladja meg a 600 forintot, s az eset többi körülménye, az elkövetés alkalomszerűsége stb. is a kisebb súlyú minősítés mellett szól. Ugyanakkor ez az ítélet már törvénysértő, mivel a 600, illetőleg 300 forintos értékhatárt megszegte.

2. Másik felvetődő probléma az értékegybefoglalás kérdése. Az értékegybefoglalást kötelezően írja elő a törvény a vagyon elleni cselekmények tekintetében mind a szabálysértések, mind a bűntettek vonatkozásában.[11] A BHÖ. 424. pontja úgy rendelkezik, hogy a 600 forintnál kisebb összegű lopások együttes elbírálásakor az egy éves büntetési tétel alkalmazása végett mindazon dolgok értéke egybefoglalandó, amelyeket ugyanazon tettes egy vagy több alkalommal ellopott, ellopni megkísérelt, vagy amelyeknek ellopásában részes volt. A tvr. 10. §-a értelmében tehát megvan a lehetőség arra, hogy e törvényhely alapján súlyosabb büntetést szabjon ki a bíróság társadalmi tulajdont sértő bűntett esetén is. Ennek ellenére a gyakorlat egységes abban, hogy a tvr. 9. §-a esetén az értékegybefoglalást nem alkalmazza. Helyesen állapítja meg a Legfelső Bíróság Büntető és Katonai Kollégiumának 292-es állásfoglalása, hogy azonos büntetési tételek esetén a társadalmi tulajdont védő jogszabályokat kell alkalmazni elsősorban. Ez erre az esetre is vonatkozik, tekintve, hogy mind a BHÖ. 423. pontja (1) bek. második fordulata, mind a BHÖ. 230. pontja 6 hónaptól 5 évig terjedhető börtönről szól. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy helyes a fenti állásfoglalásnak — s az ezzel összhangban levő kiterjedt ítélkezési gyakorlatnak[12] az a következtetése is, hogy a tvr. 9. §-a esetében a különböző cselekményekkel okozott károk értékének egybefoglalása mellőzendő vagy mellőzhető. Mert igaz ugyan, hogy a BHÖ. 424. pontja szerinti értékegybefoglalás alapján alkalmazható büntetés is 6 hónaptól 5 évig terjedhető börtön, s így az nem súlyosabb, mint a BHÖ. 236. pont (1) bek. második mondatához képest a BHÖ. 230. pont alapján kiszabható büntetés, de csupán ezzel a célszerűségi szemponttal nem intézhető el a törvényes minősítés kérdése.

Hogy ez a helyzet tarthatatlan és a probléma törvényi rendezést igényel, azt a következő gyakorlati példák is igazolják.[13] Az értékegybefoglalás mellőzésével kisebb súlyú bűntettnek minősített cselekményekkel okozott kár 1244 Ft, 6000 Ft, 938 Ft, 843 Ft, 900 Ft, 1254 Ft, 700 Ft, 820 Ft, 750 Ft. Az értük kiszabott büntetések: 6 hónapi javító-nevelő munka, 1 év felfüggesztett börtön, 4 hó javító-nevelő munka, 1000 forint pénzbüntetés, 500 Ft pénzbüntetés, 6 hó javító-nevelő munka, 4 hó felfüggesztett börtön, 6 hó felfüggesztett börtön, 6 hó javító-nevelő munka.[14] Ugyanakkor az egy cselekménnyel okozott károk tekintetében a következő büntetéseket szabták ki: 300 Ft-os kár esetén 3 hó végrehajtandó börtön plusz 500 Ft pénzbüntetés, 350 Ft-os kár esetén 4 hó végrehajtandó börtön, 241 Ft-os kár esetén 2.000 Ft pénzbüntetés, 406 Ft-os munkaruha sikkasztásért 10 hó végrehajtandó börtön és 100 Ft-os csalásért 3 hó végrehajtandó börtön.[15] Félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy a kiszabott büntetések aránytalanságát az ítéletek indokolásában a többi körülmény mérlegelése sem támasztja alá.

A gyakorlat tanulmányozása során azt tapasztaltuk, hogy a jelenlegi törvényi rendezésből következően bíróságainkat szigorú értékhatárok kötik, ami által az a helyzet alakult ki, hogy a kisebb súlyú bűntettek kategóriáját létrehozó jogszabály célját nem minden vonatko-

[8] Legf. Bír. Bünt. koll. 173., B. H. IV.—10; B. H. 2157. VII.—1.

[9] *Szirányi Ferenc:* Magyar Jog 1957. 1—2. sz. 16. old. Ugyanis társadalmi tulajdon szándékos rongálása ingó tárgy tekintetében a BHÖ. 474. pont (1) bek. értelmében súlyosabb elbírálás alá esik mint a lopás, sikkasztás.

[10] A Pesti Közp. Ker. Bíróság B. 736 1960/6. sz. ítélete.

[11] 1956 : 16. tvr. 8. §, valamint a BHÖ. 424. pontja.

[12] B. H. 2294. VII.—6.

[13] A példaként felhozott ítéletek mind a Pesti Központi Kerületi Bíróság gyakorlatából valók.

[14] B. 1061 1960/4. sz. ítélet, B. 1175/1959/4. sz. ítélet, B. 423/1960/4. sz. ítélet, B. 681/1960 3. sz. ítélet, B. 925/1960/2 sz. ítélet, B. 532.1960/2 sz. ítélet, B. 815/1960/2 sz. ítélet.

[15] B. 1161/1960/4 sz. ítélet, B. 862/1960 3 sz. ítélet, B. 1001/1960/4 sz. ítélet, B. 1006.1960/4. sz. ítélet, B. 1174/1960/2 sz. ítélet.

zásban éri el, hiszen nem eredményezett mást, mint ami a BHÖ. 423. pontjának a társadalmi tulajdon elleni támadásokra való alkalmazásával is elérhető lett volna. Másik oldaláról viszont a jelenlegi helyzet azért sem tekinthető kielégítőnek, mert bíráink gyakran sablonosan alkalmazzák a tvr. 9. §-a szerinti minősítést, amennyiben a kár összege a 600, illetve 300 forintot nem éri el.[16] Véleményünk szerint a példákkal is hangsúlyozott ítélkezési aránytalanságok elkerülése érdekében elvileg ki kellene mondani az értékegybefoglalás kötelező alkalmazását a kisebb súlyú bűntettek esetén.

3. A továbbiakban az eset összes körülményei közül az elkövető egyéniségére, személyi körülményeire vonatkozó problémákra térünk ki. Ez a körülmény-csoport a kár értékével kapcsolatos problémák után a másik legjelentősebb kérdéskör. Ma már vitán felül álló kérdésnek tekinthetjük a bűnelkövetők személyisége, egyénisége vizsgálatának jelentőségét. Megváltozott társadalmi rendszerünk lényegéből, humanizmusából fakadóan egyre szűkebb területre szorulnak vissza azok az objektív körülmények, amelyek a bűnözés, a törvénysértések táptalaját képezték a múltban. A még fennmaradt, valamint a szocialista társadalom körülményei között fellépő és a bűnözés irányába ható objektív tényezőkön kívül azonban számolni kell az emberek személyi körülményeiből következő okokkal is, s a konkrét ügyek igazságos, a szocialista igazságszolgáltatás céljainak megfelelő elbírálása érdekében a büntetőjog tudományának is vizsgálnia kell ezeket az okokat, hogy a megfelelő következtetéseket levonhassa.

a) A személyi körülmények vizsgálata a bírói egyéniesítésben konkretizálódik, melyet maga a jogszabály biztosít „az eset összes körülményei" figyelembe vételének előírásával. A tvr. miniszteri indokolása szerint a körülmények közül az elkövetés motívumaira, körülményeire és az elkövető egyéniségére mutatóakat is figyelembe kell venni a minősítésnél és a büntetés kiszabásánál. A személyi körülmények vizsgálatának jelentőségét talán legjobban úgy határozhatnánk meg, hogy „az eset összes körülményei" közül idősorrendben nem elsősorban, de fontosság szempontjából egyenlő súllyal kell elbírálni az elkövető egyéniségére, személyi körülményeire vonatkozó adatokat is. Nem lehet megnyugtató módon kisebb súlyúnak minősíteni azt a bűncselekményt, amely elkövetőjének személyi körülményei felderítetlenül vagy értékelésen kívül maradtak.

Az elkövető személyének vizsgálata nagy feladatot ró a bíróságra, hiszen a tvr. 9. §-ának célja csak a helyesen felfogott és helyesen alkalmazott bírói értékelésen keresztül valósulhat meg Amikor a bíróság kisebb súlyú bűntettként minősíti az elkövető cselekményét, ezzel lényegében az elkövető számára a kedvezőbb megoldást választja. Természetes tehát, hogy ezt a „kedvezményt" nem kaphatja meg minden elkövető válogatás nélkül, hanem csak az arra „érdemesek", vagyis azok, akiknek vonatkozásában az eset összes körülményei ezt indokolják. Ezért bizonyos feltételek fennforgása szükséges az alkalmazásához. E feltételek egyike és legfontosabbja — az okozott kár csekély értéke, amely az elkövető részére megnyitja a „kedvezmény" alkalmazásának lehetőségét. Mivel azonban maga az érték nem dönti el teljesen a minősítés kérdését, hanem ehhez egyéb feltételek fennforgása is megkívántatik, a bírói vizsgálatnak ezekre a további feltételként szereplő körülményekre is ki kell terjednie. A feltételek — az elkövető „érdemességének" többirányú kifejezését jelentik, s vizsgálatuk előírásában a törvényhozónak az a célja fejeződik ki, hogy a büntetés céljai e privilegizált eset alapján kiszabható büntetéssel is elérhetők legyenek. Tehát az elkövetőnek ez az „érdemessége" a fentemlített cél elérésének mintegy ígéreteként jelentkezik. A bíróság felelőssége abban áll, hogy helyesen lássa és ismerje fel ez „ígéretek" meglétét, s ennek megfelelően minősítse az adott cselekményt. Szocialista büntetőjogunk szerint a büntetőjogi felelősségre vonás és a büntetés célja elsősorban az elkövető és a társadalom megjavítása, s a bűnözéstől való visszatartása. Jogunk a tvr. 9. §-ban foglalt bűntett tekintetében a megjelölt enyhébb büntetéssel kívánja a fenti célt szolgálni. Ez azonban csak úgy érhető el, ha a norma által biztosított tág értékelési lehetőségeket bíróságaink hozzáértéssel, a cél helyes értelmezésével használják ki.

b) Jogalkalmazóink munkáját igyekszenek megkönnyíteni a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései, amelyek a bűnelkövetőnek fentemlített „érdemességével" kapcsolatban is megpróbálták körülhatárolni a figyelembe veendő körülményeket. Ezzel kapcsolatban kell kitérnünk arra a problémára, amely a büntetőjog területén kialakult ún. „megtévedt dolgozó" fogalmával kapcsolatos. E probléma keletkezése az 1954. évi X. sz. büntető elvi döntés, valamint az ezt hatályon kívül helyező 1959. évi XX. sz. büntető elvi döntésre vezethető vissza. Ez a két elvi döntés nem a kisebb súlyú bűntettek fogalmával kapcsolatban született, csupán a maguk más-más tárgyával összefüggésben tárgyalják az elkövetők „érdemességének" körülményeit, ismérveit. S az ennek során meghatározott tulajdonságokkal rendelkező „megtévedt dolgozó" kategóriája azután a büntetőjog területén más vonatkozásban is alkalmazásra került.

Nézetünk szerint azonban a tvr. 9. §-a tekintetében csupán részleges jelentősége van a

[16] Ennek a helytelen minősítési szemléletnek erőteljes kifejezője az az ítélet, amelyben a kisebb súlyú bűntettként való minősítés negatív indokolásával találkozunk: „... miután az érték 600 forinton alul van, és egyéb olyan körülmény sem merült fel, amely a súlyosabb minősítést indokolttá tette volna, ezért a vádlott cselekményét kisebb súlyúnak tekintette". Pesti Közp. Ker. Bíróság B. 1172/1960/2 sz.

„megtévedt dolgozó" fogalma meghatározásának. Míg ugyanis más vonatkozásban, pl. a büntetés felfüggesztése terén, az „érdemesség" átfogó kifejezése — a „megtévedtség" döntő feltétel lehet, addig a tvr. 9. §-a vonatkozásában az összes körülmények alakulása folytán esetleg a megtévedtség hiánya ellenére is megállapítható a kisebb súlyú bűntett. S amennyiben a körülmények mérlegelése során a bíróság a megtévedtséget is észlelné — ez csupán megerősíti a bíróságot abban a meggyőződésében, hogy a cselekmény helyes minősítése — kisebb súlyú bűntett. S abból a tényből, hogy a XX. büntető elvi döntés a megtévedtséget oly mértékben tekinti enyhítő körülménynek, hogy fennforgása esetén a végrehajtandó börtönbüntetést nem tekinti általánosan alkalmazandó büntetési eszköznek, szükségesnek tartja az elkövető törvényi rehabilitációját, s kisebb súlyú cselekmény esetén a megtévedt dolgozó büntetését minden egyéb érdemesség vizsgálata nélkül felfüggesztendőnek tekinti, — az a következtetés vonható le, hogy a tvr. 9. §-a tekintetében a megtévedtségnek a XX. elvi döntésben foglalt — sem kisebb, sem nagyobb — jelentőséget kell tulajdonítani. Ez egyben alátámasztja azt a fenti megállapításunkat is, hogy a megtévedtség fennforgása nem kötelező eleme a kisebb súlyú bűntettként való minősítésnek, tehát annak vizsgálata csak megfelelő keretek között szükséges. Ugyanakkor a fennforgó megtévedtséggel járó valamennyi következtetést le kell vonni a konkrét esetben. A XX. büntető elvi döntésből is következően nem mulasztható el egyetlen esetben sem az elkövető személyi és egyéb körülményeinek széleskörű vizsgálata.

4. Talán a vagyon elleni — s különösen a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények szerteágazó jogi szabályozásának következménye az is, hogy a kisebb súlyú bűntettek törvényi minősítésében a bírósági gyakorlat eléggé megoszlik. Az ítéletek megszövegezéseiben előforduló eltérések lényegében a tvr. 9. § (1) bek. második fordulatában gyökereznek. Ez a törvényhely kimondja, hogy „ha a bíróság azért nem tartja alkalmazhatónak a jelen bekezdés rendelkezéseit, mert a tettes korábban már társadalmi tulajdon elleni bűntettet követett el, az 5. § (2) bek. alkalmazásának nincs helye és a 3. §., illetőleg a 8. § rendelkezéseit kell alkalmazni".

A tvr. 9. § (1) bek. első tételének szövege lehetővé teszi a kisebb súlyú bűntett megállapítását minden olyan esetben, amikor ezt az eset összes körülményei indokolják. Sem az ismételtség, sem a bűnszövetkezet, sem egyéb minősítő körülmények fennforgása nem zárja ki elvileg a fenti minősítést, s az ezzel járó egy éves büntetési tétel alkalmazását. Ha pedig a bíróság úgy látja, hogy az ismételt elkövetés miatt („... korábban már társadalmi tulajdon elleni bűntettet követett el ...") *a törvényadta lehetőség ellenére* sem célszerű az 1 éves büntetési tétel alkalmazása („... nem tartja alkalmazhatónak a jelen bekezdés rendelkezéseit ..."), azaz az ennek alapján kiszabható börtönbüntetést kevésnek látja, úgy — az ismételtség megállapításával egyébként kötelező módon együttjáró — 6 hónaptól 10 évig terjedhető börtönbüntetés alkalmazásának az (1) bek. második tétele szerint nem lehet helye, s ezért a büntetést az alapesetekre megállapított (6 hó—5 év, 6 hó—2 év) büntetési tételek alapján kell kiszabni. A tvr. 9. §-ának ilyen értelmezését támasztja alá maga a tvr. miniszteri indokolása, s az ezzel foglalkozó legfelsőbb bírósági állásfoglalások is.[17]

Ugyanakkor az egyes ítéletekből az látszik, hogy bíráink nem látják világosan, mely törvényszakaszokra kell hivatkozniok a jogi minősítésnél. Ez tűnik ki a Pesti Központi Kerületi Bíróság által kisebb súlyú bűntettekben hozott ítéletekből vett idézetekből is:

a) „... megvalósította a BHÖ. 230. pontjába felvett, mivel azonban társadalmi tulajdon cselekményért már büntetve volt a BHÖ. 236. pont (1) bekezdés 2. tételében foglaltakra figyelemmel a BHÖ. 230. pontja szerint büntetendő társadalmi tulajdon sérelmére ismételten elkövetett kisebb súlyú lopás bűntettét."[18] — a kiszabott büntetés — 2000 Ft pénzbüntetés;

b) „... megvalósította a BHÖ. 230., 236. pontban foglalt társadalmi tulajdon sérelmére sikkasztással ismételten elkövetett kisebb súlyú bűntettet."[19] a kiszabott bűntetés 4 hó javító-nevelő munka.

c) „... megvalósította a 236. pont (1) bek. 2. tételében foglalt és a 230. pont szerint minősülő társadalmi tulajdon sérelmére ismételten lopással elkövetett kisebb súlyú bűntettet."[20] — a kiszabott büntetés 3 hó javító-nevelő munka.

d) „... megvalósították a BHÖ. 230. pontjába felvett, de a BHÖ. 236. pont (1) bekezdésére figyelemmel a társadalmi tulajdon sérelmére bűnszövetkezetben lopással elkövetett kisebb súlyú bűntettet."[21] — A kiszabott büntetés mindkét vádlottra 800—800 Ft pénzbüntetés.

e) „... megvalósította a BHÖ. 230. pontjában meghatározott és a 236. pont (1) bek. 2. tétele szerint minősülő társadalmi tulajdon sérelmére ismételten elkövetett kisebb súlyú lopás bűntettét."[22] — A kiszabott büntetés 1000 Ft pénzbüntetés.

f) „... megvalósította a BHÖ. 230. pontjában meghatározott és a 236. pont szerint minősülő, de a 230. pont szerint büntetendő társadalmi tulajdon sérelmére ismételten lopással elkövetett kisebb súlyú bűntettet."[23] — a kiszabott büntetés 3 hó felfüggesztett börtön.

---

[17] XVIII. sz. b. e. d.
[18] B. 1001/1960/4 sz. ítélet.
[19] B. 423/1960/4 sz. ítélet.
[20] B. 542/1960/9 sz. ítélet.
[21] B. 785/1960/3 sz. ítélet.
[22] B. 1107/1960/2 sz. ítélet.
[23] B. 7/1961/2 sz. ítélet.

Az idézett ítéletekből több probléma is kibukkan. Ezeknek egyike az *a)* alatti ítélet szövegezéséből is kitűnik, hogy *bíráink talán nem tulajdonítják a kellő jelentőséget a tvr. 9. § (1) bek. első tételének.* Ezért azután ahelyett, hogy maguk mérlegelnék a körülményeket és ennek alapján végeznék el a jogi minősítést, gyakran sablonosan alkalmazzák az (1) bek. 2. tételét csupán azért, mert a vádlott ismételten követett el társadalmi tulajdont sértő bűncselekményt.

Ugyanennek a problámának másik oldala, s ez az összes idézett ítéletrészletekből is látható, hogy bíróságaink általában nem azért alkalmazzák a 9. § (1) bek. 2. fordulatát, amiért tulajdonképpen megalkotásra került. S az itt levonandó következtetésünk egybeesik előző megállapításunkkal vagyis: a 9. § (1) bek. 2. tétele nem amiatt kerül alkalmazásra, mert az első tételben foglalt büntetési tétel alkalmazása túl enyhe büntetések kiszabását eredményezné. Más szóval *nem a szigorúbb rendelkezés alkalmazhatása a célja a törvényhely igénybevételének.* Hiszen a kiszabott büntetés egyetlen ítélet esetében sem éri el a tulajdonképpeni privilegizált eset büntetési tételének felső határát, az egy évig terjedő börtönt. Sőt, a legtöbb esetben az enyhítő szakasz alkalmazására kerül sor. Tehát a 9. § (1) bek. 2 tételének olyan sablonos alkalmazásáról van szó, amely elkerülhetetlenül formalizmusra vezet a jogalkalmazásban.[24]

Lehetséges, hogy mindezen problémák megoldódnának a törvényszöveg bizonyos módosításával. Mert hiszen a tvr. 9. § (1) bek. 2. tétele arra az esetre vonatkozik, mikor a törvényben (1. tételben) biztosított lehetőséget mellőzve, a bíróság arra az álláspontra helyezkedik, hogy az elkövető az ismételt elkövetés miatt nem érdemes a privilegizált eset alapján kiszabható büntetés alkalmazására. S ha ez így van, — márpedig a törvény szövegéből ez következik —, akkor a bíróság azt is megteheti, hogy az adott cselekményt ne a privilegizált törvényszakasz szerint, hanem alapesetnek minősítse. Annál is inkább, mert ez nem jelent súlyosítást egyetlen vonatkozásban sem, mivel a büntetési tétel ugyanaz marad, s törvényeink más vonatkozásban amúgy sem biztosítottak egyéb kedvezményeket a tvr. 9. § (1) bek. alapján elítélt személyeknek. Ilyen módon a 2. tétel beiktatása gyakorlatilag felesleges volt, sőt az említett problémák keletkeztetése miatt egyenesen zavaró.

S hogy miért került bele ez a mondat mégis a tvr. 9. §-ba, az a társadalmi tulajdon elleni bűntettek területén élő második problémával, *az ismételtség* kérdésével függ össze. Az ismételt bűnelkövetés eseteire a társadalmi tulajdon védelmére megalkotott módosított tvr. 5. § (2) bekezdése súlyosabb büntetést rendel. Most attól eltekintve, hogy ez a változtatás az ismételtség meghatározásán — indokolt-e vagy sem, emellett sok kérdést hagyott nyitva a kisebb súlyú bűntett vonatkozásában. Ilyen — még ma is megoldatlan kérdés, hogy a kisebb súlyú bűntett ismételtség ellenére is megállapítható-e, az ismételtségbe beleszámít-e a kisebb súlyú bűntett mellett a szabálysértés és a nem kisebb súlyú bűntett is, van-e az ismételtségnek kisebb súlyú változata, elválasztható-e egymástól az ismételtség és a vele járó büntetési tétel, azaz megoldható-e a törvényes minősítés kérdése célszerűségi alapon.

Ezek a kérdések joggal és alappal merültek fel jogalkalmazóink között és a rájuk adott, egymásnak ellentmondó válaszok azt mutatják, hogy megoldásuk csak új törvényi rendezéssel érhető el.

IV. Mindezek a problémák megoldásra váró feladatként jelentkeztek a nemrégen befejezett kodifikációs munkák során. Új büntető törvénykönyvünk a feladat megoldása érdekében több változást is tartalmaz. Először is egységes fejezetben szabályozza mind a társadalmi, mind a személyi tulajdonban álló vagyon elleni bűncselekményeket. Másodszor, a kisebb súlyú bűntettek kategóriája valamennyi vagyon elleni cselekményre kiterjed, eltérően a jelenlegi szabályozástól, mely szerint pl. a hűtlen kezelés tekintetében nem állapítható meg kisebb súlyú bűntett. Harmadszor — a vagyon elleni bűncselekmények fejezete egyáltalán nem alkalmaz értékhatárokat, s az egyes büntetési tételek között csupán a felsorolt minősítő körülmények vonnak határvonalat.

A bírói gyakorlat számára minden valószínűség szerint sok, eddig létező problémát megold új büntető törvénykönyvünk. Ugyanakkor az új törvény gyakorlati alkalmazása során el-

[24] Bár nem lényeget érintő probléma, hiszen a büntetés kiszabásához képest másodlagos jelentőségű a törvényi minősítés technikája, vagyis a törvényszakaszok felhívása, mégis szólnunk kell az e téren észlelhető egyenetlenségről. Egyes bírák szerint a kisebb súlyú bűntett a BHÖ. 230. (tvr. 3. §) pontjában került meghatározásra, azaz ezzel ütközik, s a BHÖ. 236. pont (1) bek. szerint minősül, s ugyancsak a 230. pont szerint büntetendő (ld.: a., d., e. és f. pont alatt idézett ítéleteket). Más bírák szerint a bűncselekményt a BHÖ-nek mind a 230., mind a 236. pontja meghatározza (ld.: b. pont). S megint mások szerint éppen fordítva: a bűncselekményt a BHÖ. 236. pont (1) bek. 2. tétele határozza meg, s az a BHÖ. 230. pontja szerint minősül (ld.: c. pont). Hangsúlyozzuk, hogy nem azért vetjük fel ezt a problémát, mert aránytalanul nagy jelentőséget tulajdonítunk neki. Már csak azért is szóvá kell tennünk, mert a minősítés — lényegében a bűnösség megállapításának a visszatükröződése, ezért a törvényes következmények szempontjából is fontos a pontosság. A jogban a kisebb pontatlanságnak is komoly következményei lehetnek, ezért igyekeznünk kell minden vonalon a lehetőséghez képest precízzé tenni törvényeinket és jogalkalmazásunk szövegezését. Nézetünk szerint a helyes jogszabály-felhívás a következő: a cselekmény megvalósította a BHÖ. 230. pontjába felvett és a BHÖ. 236. pontja (1) bek. 1. tétele szerint minősülő és büntetendő..., vagy: a BHÖ. 230. pontjába felvett és a BHÖ. 236. pontja (1) bek. 2. tétele szerint minősülő, de a BHÖ. 230. pontja szerint büntetendő... (társadalmi tulajdon sérelmére lopással ismételten elkövetett kisebb súlyú bűntettet).

kerülhetetlennek mutatkozik egyes problémák felmerülése. Az új Btk. — a többi külföldi kódexek példáján — az értékhatár éles megvonása helyett a bírói gyakorlatra bízza annak kialakítását és esetleges módosítását. S tekintettel arra, hogy a kár nagysága mindamellett egyik legfontosabb tényezőként szerepel majd a cselekmény társadalomra veszélyessége kisebb fokának megállapításában, a bíróságoknak felelősségteljes szerep jut majd e megbízatás teljesítésében. Bár a törvény indoklása felveti az 1000 forintos értékhatár lehetőségét, de valószínűen szükségessé válik egy legfelsőbb bírósági állásfoglalás a gyakorlat egységesítésének elősegítésére.

Mindezekre tekintettel biztosra vehetjük az értékegybefoglalás kérdésének felvetődését is. Helyes lenne, ha e téren is egységes nézetek alakulnának ki, melyet akár a végrehajtási jogszabályban, akár elvi döntés útján befolyásolni lehetne.

Újabb problémák forrásának látszik az új törvényi szabályozásnak az a már említett sajátossága, hogy a vonatkozó vagyon elleni cselekményeket súlyosabban minősítő körülmények bármelyike kizáró okként hat a kisebb súly megállapítására. Ez a helyzet kétségtelenül erősen leszűkíti e törvényszakasz alkalmazási lehetőségeit. Ezért fontos lenne, ha a megmaradt lehetőségeket bíróságaink maximálisan kihasználnák, s ha a bírói értékelés szerint az ügy körülményei megfelelnek a Btk. 303. §-a követelményeinek, úgy a cselekményt minden esetben ennek megfelelően minősítenék.

Ugyanez a rendelkezés egy másik problémát is felvet, mégpedig a büntetéskiszabás vonatkozásában. Ugyanis a hatályos törvényi szabályozás alapján kialakult ítélkezési gyakorlat vizsgálata azt mutatja, hogy bíróságaink eddig nem éltek elég bátran az enyhébb büntetés kiszabására nyitvaálló lehetőségekkel. Ennek oka nagyrészt az ismételtség fogalmának indokolatlan fetisizálásában keresendő. Márpedig ez a szintén súlyos megszorítás, amit a 303. § (3) bek.-e jelent — ugyancsak abba az irányba fog hatni, hogy bíróságaink esetleg nem a kellő jelentőséget tulajdonítják majd a kisebb súlyú bűntett kategóriáját megteremtő jogalkotói szándék e konkretizálásának.

Minthogy a Btk. 303. §-a (3) bekezdése a súlyosabb eseteket amúgy is kiveszi a kisebb súlyú minősítés alól, így csupán az igazán csekély társadalmi veszélyességű esetekre vonatkozik az (1) bekezdésben foglalt büntetés.[25] Ezért e probléma megoldását abban látnánk, hogy bíróságaink az új törvény szellemét követve, a kisebb jelentőségű ügyekben az elkövetők megjavítását leginkább elősegítő büntető jellegű intézkedést, a javító-nevelő munkát tekintenék a legalkalmasabb eszköznek a cél elérésére.

Végül mégegyszer hangsúlyozni szeretnénk, hogy a 303. § szerint megkívánt körülmények közül az elkövető személyére vonatkozóakat is gondos vizsgálat alá kell venni. Ennek alátámasztására hivatkozunk a Legfőbb Ügyész és a Belügyminiszter 8/1961. sz. közös utasítására, mely rámutat e kérdés hiányos kezelésére, s valamennyi nyomozó szervnek feladatául tűzi ki az elkövetők társadalomra veszélyessége fokának felderítését, és bizonyítását. Ennek az utasításnak célja, hogy igazságszolgáltatásunk helyesen alkalmazza a büntetéspolitikai elveket, helyesen bírálja el az egyes bűncselekményeket, s megfelelően történjék az elítéltek nevelését szolgáló intézkedések és módszerek kiválasztása.

A kisebb súlyú bűntetteknek az új Btk-ban történő szabályozása lehetővé teszi a korábbi problémák felszámolását, s a még ezután is ható vagy esetleg felmerülő nehézségek könnyen leküzdhetőeknek látszanak gazdag tapasztalatokkal s egy új, áttekinthető, jól rendszerezett büntető törvénykönyvvel rendelkező bíróságaink számára.

Horváth Anna

[25] Megjegyzendő, hogy a Szovjetunióban a kisebb súlyú fosztogatás büntetése az 1955. évi jan. 10-i tvr. szerint — 6 hónaptól 1 évig terjedhető javító-nevelő munka vagy 3 hónapig terjedhető szabadságvesztés. Csupán az ismételt elkövetésért kiszabható büntetés magasabb — 1 évtől 2 évig terjedhető szabadságvesztés. Az új orosz büntető törvénykönyv 96. §-a szerint pedig kisebb súlyú fosztogatás csak állami vagy társadalmi tulajdon ellen követhető el, s büntetőjogi felelősséget csupán ismételtség esetén, vagy pedig akkor von maga után, ha társadalmi intézkedés alkalmazását az ügy körülményei nem teszik lehetővé. Tehát az első ízben elkövetett kisebb súlyú fosztogatás csupán társadalmi intézkedést von maga után, míg az ismételt elkövetés büntetése egy évig terjedő szabadságvesztés vagy ugyanilyen tartamú javító-nevelő munka. (Az OSzSzSzK Büntető Törvénykönyve, 1961. Bpest, 59. old.)

A társadalmi vád a szovjet büntető eljárásban*

I. *Bevezetés*

N. Sz. Hruscsov, az SZKP XXII. kongresszusán tartott beszámolójában rámutatott, hogy a Kommunista Párt köré tömörült szovjet nép olyan magaslatokat ért el, olyan hatalmas átalakulást valósított meg, amely lehetővé teszi, hogy hazánk most fejlődésének új szakaszába, a kommunista társadalom kibontakozó építésének szakaszába lépjen.

A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet feltételezi a szocialista demokrácia további fejlődését, a dolgozó tömegek mind szélesebb rétegeinek az államirányításba történő bevonását.

Az élet azt mutatja, hogy a szovjet törvényesség és a szocialista együttélés szabályai megsértése ellen folytatott harc, egyre inkább a szovjet társadalom ügyévé válik.

A Szovjetunió igazságszolgáltatása — mondja az SZKP programja — valóban demokratikus alapokon épül fel: „a bírákat és a népi ülnököket választják, kötelesek beszámolni, megbízatásuk határideje előtt visszahívhatók, a bírósági tárgyalások nyilvánosak, a bírósági eljárásban társadalmi vádlók és védők is résztvesznek, a vizsgálati és nyomozó szervek a legszigorúbban megtartják és érvényesítik a törvényességet és a perrendtartási előírásokat".[1] (Az SZKP programtervezete, III. rész.)

A bűncselekmények számának csökkentése, majd a bűnözés teljes felszámolása csak úgy lehetséges, ha az ellenük vívott harcba a társadalom széles rétegeit is bevonják. Ez teljesen reális, teljesíthető feladat. A lényeg az, hogy maga a társadalom kapcsolódjék bele a szovjet törvényesség és a szocialista együttélés szabályainak megsértői ellen vívott harcba.

A bűncselekmények ellen vívott harcban nagy szerepet játszik a bírósági eljárások nyilvánossága. V. I. Lenin nagy jelentőséget tulajdonít a nyilvános eljárásban történő vádemelésnek. A tárgyaláson a vádló elé azt a feladatot tűzte, hogy tárja fel a tömegek előtt a bűncselekmény minden förtelmét, mutassa be a bűncselekmény és az elkövető társadalomellenes jellegét. A bűnözők, társadalomellenes és élősdi elemek nyilt tárgyaláson történő széleskörű leleplezésének komoly jelentősége van a bűncselekmény megelőzésében. A szovjet állam fejlődésének jelenlegi szakaszában a szocialista jogrend és törvényesség megerősítésében nagy jelentősége van annak az 1958-ban kezdett széleskörű gyakorlatnak, mely a társadalmi vádlókat bevonja a bírósági eljárásokba. A társadalmi vádlóknak a bírósági eljárásban való részvétele napjainkban általános jelenséggé vált. Amint az SZKP programtervezete is rámutat, az igazságszolgáltatás demokratikus alapjai tovább fejlődnek s tökéletesednek.

A társadalomnak a bűnözés ellen és a bűnözés megelőzéséért vívott harcban való széleskörű részvételének feladatát Lenin a szovjet állam megteremtésének első éveiben határozta meg.

Még a bíróságról szóló I. sz. dekrétum megjelenése előtt megengedték a bírósági tárgyaláson a társadalmi vádképviseletet, a közönség soraiból kikerült vádló felszólalásával.

1917. november 24-én a bíróságról kiadott dekrétumban a már kialakult gyakorlatot iktatták törvénybe. A dekrétum a többi között kimondja: „Vádló-, és védőként a nyomozási szakaszban is, a polgári ügyekben pedig megbízottként felléphet minden feddhetetlen polgári jogokat élvező — mindkét nembeli — állampolgár".

A 2. sz. bírósági dekrétum 26. cikke a bíróságnak jogot adott ahhoz, hogy a kollégiumában minden ügyben társadalmi vádlót idézzen meg. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy bár az említett dekrétum a védők kollégiumából meghívott vádlót társadalminak nevezi, lényegében ezek az állami vádlók szerepét töltötték be.

„A forradalmi bíróságokról" 1918. május 18-án kiadott határozat minden forradalmi bíróság mellett legalább három tagú vádlókollégiumot alakított. Ez a rendkívüli bíróságokat megalkotó határozat nyíltan kiemeli az állami vádképviselet létrehozásának szükségességét.

A perrendtartásról 1918. november 30-án kiadott rendelet 40. cikke leszögezi, hogy a bírósággal — az ügy körülményeinek lehető legteljesebb feltárásában történő közreműködés érdekében. — védő, vádló és képviseleti kollégiumot kell létrehozni, a polgári pereknél. A rendelet csak olyan vádlók fellépését engedte meg, akiket a bíróság személyesen jelölt ki a bíróságnak ajánlott kollégiumi tagok közül.

Az 1918—1920-as években ideiglenesen mellőzték a társadalmi vádat és erősítették az állami vád elvét, amit az országra támadó polgárháború és külföldi katonai intervenció okozta rendkívüli helyzet magyaráz meg.

A polgárháború befejezése után az OSZSZK népbíróságáról 1920. október 21-én kiadott rendelet biztosította annak lehetőségét, hogy a szakszervezetek képviselői a népbíróságokon mint vádlók eljárhattak. A szakszervezetek és egyéb társadalmi szervezetek ilymódon jogot kaptak arra, hogy a bíróságon a különösen nagy társadalmi és politikai jelentőségű perekben a vádat képviseljék s a szakszervezetek érdekeit érintő perekben is eljárjanak.

A szovjet hatalom első éveinek bírói gyakorlata azt mutatja, hogy a társadalmi vád jelen-

---

* A Jogtudományi Közlöny számára írott cikket *Farkas Attila* fordította. *(A szerk.)*

[1] A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja. L.: „A kommunizmus építőinek kongresszusa". Budapest, Kossuth Kiadó, 1961. 449. old.

tős helyet foglalt el a bírósági szervek tevékenységében. 1917-ben hazánk olyan kiemelkedő politikai és társadalmi személyiségei működtek társadalmi vádlókként, mint D. Z. Manuilszkij és M. M. Volodarszkij elvtársak.

Az OSZSZK és a USZSZK 1922. évi büntetőperrendtartásai a szakszervezetek megbízottait feljogosították arra, hogy az ügyészség meghatalmazása nélkül is felléphessenek társadalmi vádlókként.

A társadalmi vád az 1924—1932-es években volt a legszélesebb körű. A Szovjetunió és a szöveséges köztársaságok 1924. október 31-én kelt Büntetőeljárási Alapelvei a szövetséges köztársaságok hatáskörébe utalta a vád — s ezen belül a társadalmi vádemelés szabályozását.

Az USZSZK 1927-ben kiadott büntető perrendtartásának 48. cikke kimondotta, hogy vádlóként az ügyészi felügyeleten és a sértetten kívül az ügyben a szakszervezetek megbízottai, a munkafelügyeleti, a munkás-paraszt felügyeleti, valamint az illetékességük körébe tartozó ügyekben a műszaki, adó-, egészségügyi és egyéb felügyeleti szervek s más szervek képviselői is részt vehetnek, akiknek eme jogát külön törvény biztosítja.

Az 1924—1933-as években a dolgozó tömegeknek a bűnözés ellen vívott harcban való részvétele kérdésével egy sor kormányrendelet foglalkozott, amelyek utaltak arra, hogy a munkásokat és parasztokat fokozottabban be kell vonni a szocialista törvényesség és jogrend megsértői ellen folytatott mindennapos harcba.

Az ezt követő években azonban a társadalmi vádképviselet jelentőségének alábecsülése folytán, valamint a személyi kultusszal kapcsolatos szocialista törvényesség megsértésének nyomán a társadalmi vádlók intézménye 1937-re gyakorlatilag megszűnt működni.

Az SZKP XX. és XXI. kongresszusának történelmi jelentőségű határozatai a szovjet demokrácia további kiszélesítését eredményezték s újra feléledt a társadalmi vádlók intézménye.

Az ismét életrekelt és a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok „Büntetőeljárási Alapelvei" 15. cikke által megerősített társadalmi vádló intézménye: a társadalomnak a szocialista jogrend megerősítéséért vívott harcra történő széleskörű mozgósítása lenini eszméjének fejlesztése és gyakorlati valóra váltása.

Az Alapelvek 15. cikke, amely 1958. december 25-én emelkedett törvényerőre, kimondja, hogy a társadalmi vádat és védelmet a bíróságon a társadalmi szervek képviselői látják el.

Ez a törvény az igazságszolgáltatásban való aktív tevékenységre ösztönzi a társadalmat.

A társadalmi vádlók nem helyettesítik, nem váltják le, hanem kiegészítik az ügyészt.

A bírósági szervek gyakorlati tevékenysége az elmúlt években bebizonyította, hogy helyesek voltak az SZKP XX. és XXI. kongresszusának a szovjet állami apparátus további demokratizálásával kapcsolatos határozatai. Az SZKP programja mutatja, hogy a Kommunista Párt a továbbiakban is határozottan követi a dolgozó tömegeknek az államapparátus igazgatásába történő legszélesebb bevonásának irányvonalát, s részletében eme feladat megvalósítására irányítja a társadalmi vádló eljárását a bíróság előtt.

II. *Az állami és társadalmi vádló egymáshoz való viszonya*

Az állami vádló funkciója abban áll, hogy a bíróság előtt képviselje a vádlott ellen emelt vádat, részt vegyen a bizonyítási eljárásban, kifejtse véleményét a bírósági tárgyalás során érintett kérdésekről, a vádlott által elkövetett bűncselekmény társadalmi veszélyességéről tegyen nyilatkozatot.

Az ügyész kötelessége, hogy az eljárás minden szakaszában időben tegye meg a törvény által előírt intézkedéseket bármely törvénysértés kiküszöbölésére, bárkitől is eredne az, jogait minden szervtől és felelős személytől függetlenül gyakorolja, s csak is a törvényeknek alávetve, a Szovjetunió legfőbb ügyészi utasításai szerint járjon el.

Az állami és társadalmi vádlók között azonos vonás, hogy segítenek a bíróságnak gyorsabban leleplezni a bűncselekmény tényleges elkövetőjét; elősegítik a szocialista törvényesség megerősítését, a bűncselekmények megelőzését és a bűnözés megszüntetését, az állampolgároknak a szovjet törvények pontos betartására és a szocialista együttélési szabályok tiszteletben tartására történő nevelését.

A szovjet hatalom évei alatt a szovjet polgárok öntudata annyira megnőtt, hogy szükségtelenné vált az olyan intézkedés, mint a feljelentő szervezett bevonása a megsértett törvény védelmébe olymódon, hogy az illetőt a vádló szerepére kötelezték ahogy erről az OSZSZK Jogügyi Népbiztosságának 1923-ban kiadott I. sz. körlevele intézkedett.

Jelenleg sok olyan eset fordul elő, amikor az ügyész beavatkozása nélkül jelölik ki a társadalmi szervek a társadalmi vádlókat. A szovjet dolgozók öntudata olyan magas, hogy nemcsak nincs szükség arra, hogy kötelezzék őket a törvénysértőkkel szembeni védekezésre, ellenkezőleg egyes esetekben a dolgozók saját kezdeményezésükből az államhatalmi szervek által elkövetett hibákat kijavítják.

Ilyen eset fordult elő pl. Harkov kievi kerületében. A rendőrség tudomást szerzett N. A. Kupin garázda cselekményeiről, a tett színhelyén felületes ellenőrzés után adminisztratív jellegű büntetést rótt ki Kupinra és gyűlést hívott össze abból a célból, hogy a társadalom vállaljon kezességet a törvénysértőért.

A gyűlésen felszólaló dolgozók élesen elítélték Kupin bűncselekményét, aki korábban

súlyos garázdaságért három év szabadságvesztésre volt ítélve és a börtönből a társadalom átnevelésre vette át.

A munkásgyűlés olyan határozatot hozott, melyben kéri az ügyészséget, vonja Kupint büntetőjogi felelősségre súlyos garázdaság miatt és társadalmi vádlót jelölt ki.

Kupint a népbíróság ítélte el, a bírósági tárgyaláson a társadalmi vádló is résztvett.

A társadalmi szervezetek ama joga, hogy társadalmi vádlót küldhetnek ki a bűnügy bírósági tárgyalására, a bíróság további demokratizálódását eredményezi. Az ország szocialista jogrendjének erősítésébe, a bűncselekmények elleni harcba az egész társadalmat bevonják.

A társadalmi vádló részvétele jelentős mértékben növeli a bírósági eljárás nevelő hatását. A nevelés szempontjából nagyon fontos, hogy a társadalmi vádló hogyan értékeli a bűncselekményt.

A társadalmi vádló segít a bíróságnak a bírói tárgyalás folyamán abban, hogy az üggyel kapcsolatos bizonyítékokat pontosan és kimerítően megtárgyalják. Kötelessége az is, hogy a vádlottak, a tanúk, a szakértők és a perrend vonatkozásában előforduló minden törvénysértésre észrevételt tegyen.

A társadalmi vádló segít a bíróságnak a vádlott személyének helyes értékelésében, s abban, hogy helyes következtetést vonjon le a vádlott cselekményének a társadalomhoz való viszonyáról; ezzel elősegíti a büntetés nemének és mértékének helyes megállapítását. A társadalmi vádló nem köteles a per résztvevői által elkövetett mulasztásokra reagálni.

A gyakorlatban felmerültek olyan kérdések, amelyek az állami és a társadalmi vádló és a bírósági eljárás többi résztvevőinek viszonyát érinti.

Így különböző álláspontot foglalt el a „Szocialista törvényesség" c. folyóirat hasábjain Baszkov elvtárs, a moszkvai Proletárkerület ügyésze és Zlatkovics elvtárs, a moszkvai ügyészség osztály ügyésze a társadalmi vádlónak a bírósági perben való részvételének kérdéséről abban az esetben, ha az ügyben nincs védő.

Baszkov elvtárs úgy véli, azt a tételt, mely szerint a vádló jelenléte esetén védőnek a perben való részvétele kötelező, alkalmazni kell és ki kell terjeszteni azokra az esetekre is, amikor az ügyben csak társadalmi vádló vesz részt. Baszkov elvtárs szerint, hogy ha a perben társadalmi vádló vesz részt, a népbíróság köteles védőt kirendelni, az ellenkező esetben — véleménye szerint — a társadalmi vádló jelenléte súlyosítja a vádlott helyzetét.

Zlatkovics elvtárs más álláspontot képvisel. Szerinte amennyiben a társadalmi vádló nem rendelkezik a fél jogaival, hanem csak a társadalom érdekeit képviseli, a védelem hiánya nem zárja ki a bírói eljárásban való részvételét.

Helyesebb, ha a társadalmi vádlót félnek tekintjük az eljárásban. De ennek a félnek különleges jogköre van: a társadalom nevében képviseli a vádat. A vádlott helyzete a társadalmi vádló részvétele esetében valóban nehezebb, mint ahogy könnyebb is, ha a társadalmi védő is résztvesz az eljárásban.

Az USZSZK Büntetőeljárási Törvénykönyve 45. cikkének 6. pontja szerint a védő jelenléte a tárgyaláson kötelező, ha azon az ügyész is részt vesz, valamint a társadalmi vádló eljárása esetén, amennyiben társadalmi védő az eljárásban nem vesz részt.

A gyakorlati munkában az ügyvédek felvetették a társadalmi védő részvételének szükségességét abban az esetben, ha a perben társadalmi vádló vesz részt. Ezzel szemben a sajtóban olyan ellenvélemények jelentek meg, amelyeknek az az alapgondolata, hogy a társadalom nem lehet egyszerre vádló is, meg védő is. Véleményünk szerint a társadalmi vádlónak a bírósági perben való részvétele kizárja annak lehetőségét, hogy ugyanattól a szervtől, ugyanattól a vállalattól stb. társadalmi védőt is kirendeljenek.

A társadalom vagy vádolhat vagy védhet, vádolni és védeni egyidőben, ugyancsak a perben, ugyanannak a szervezetnek a megbízásából — ez nem lehetséges. Ha külön szerv képviseli is a társadalmi vádat és védelmet, annak sincs kellő nevelő hatása. Ezzel foglalkozik többek között I. Szapozsnyikov „A társadalmi vádlók részvétele a bírósági perekben" című cikke[2].

Abban a vonatkozásban, hogy részt vehet-e társadalmi vádló olyan ügyben, ahol állami vádló nem jár el, az irodalomban különféleképpen foglalnak állást.

V. Szokolenko, az USZSZK ügyészségi osztályának ügyésze „A társadalom részvételének formái a bűnözés elleni harcban" című cikkében igenlően felel erre a kérdésre,[3] de azzal a fenntartással, hogy a társadalmi vádlók önálló fellépését széleskörben kell megvalósítani a kevésbé bonyolult ügyekben. Vannak azonban ellenkező vélemények is.

A gyakorlat azt mutatja, hogy az állami vádló majdnem minden olyan esetben jelen van, ahol társadalmi vádló lép fel.

A törvény azonban nem teszi függővé a társadalmi vádló perben való szereplését az ügyésznek a perben való részvételétől, ezért helyesnek kell tartani azt a véleményt, hogy a társadalmi vádlók önálló fellépésének széleskörű gyakorlati alkalmazására a kevésbé bonyolult perekben szükség van. Teljesen érthető, hogy a hasonló esetekben, ha az ügyész nem vesz részt a perben, külön figyelmet kell fordítani a társadalmi vádló perbeli részvételének az előkészítésére.

Az ügyész és a társadalmi vádló perrendtartási helyzetében a lényeges különbség abban van, hogy az USZSZK Büntetőeljárási Törvénykönyve 283. cikkének megfelelően, amennyiben

[2] Szocialisztyícseszkaja zakonnoszty 1959. évi 12. szám, 30. old.

[3] Radjanszke pravo 1959. évi 6. szám, 50—54. old.

a bírósági tárgyaláson nem jelenik meg ügyész, és ha nem lehet őt a hatóság más tagjával helyettesíteni, az ügy tárgyalását el kell napolni és a perben újonnan eljáró állami vádlónak megfelelő időt kell biztosítani arra, hogy az ügy anyagát tanulmányozza és felkészüljön a bírósági tárgyalásra. Viszont, ha a társadalmi vádló nem jelenik meg a bírósági tárgyaláson, ez nem akdálya az ügy tárgyalásának.

III. *A társadalmi vádló eljárásjogi helyzete, jogai és kötelessége*

A törvény kimondja, hogy a bíróságon a társadalmi vádat a társadalmi szervezetek képviselői láthatják el a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok törvényhozása által megállapított rendelkezések szerint.[4]

A társadalmi vádló perrendtartási helyzetét, jogait és kötelességeit az Ukrán SZSZK Büntetőeljárási törvénykönyvének 59, 253, 255, 265, 282, 289, 318. cikkei szabályozzák.

Minthogy a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei 41. cikkének és az USZSZK Büntetőeljárási Törvénykönyve 265. cikkének megfelelően a dolgozók társadalmi szervezeteinek képviselői a bíróság döntése alapján a tárgyaláson résztvehetnek, s ezért a társadalmi vádló a büntető eljárásban az USZSZK Büntetőeljárási Törvénykönyve 32. cikke értelmében félnek tekintendő.

Következésképpen a társadalmi vádlók a bírósági ülésen mindazon jogokkal élhetnek, amelyek a feleket a bírósági tárgyalásokon megilletik.

M. Sz. Sztrogovics, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja „A bírósági szervezet és a büntető perrendtartás néhány kérdése a szövetséges köztársaságok törvényhozásának új kodifikációjával kapcsolatban" című cikkében[5] elvetette Golunszkijnak azt az álláspontját, mintha az új Alapelvek megszüntette volna a felek fogalmát a szovjet büntetőeljárásban. Az Alapelvek 38. cikke,[6] amely meghatározza a bírósági tárgyalás résztvevőinek a vádló, vádlott, védő, sértett magánfél és ezek eljárási jogainak egyenlőségét, valóban nem használja a „fél" kifejezést, de nem a kifejezés, hanem a lényeg a döntő: a per ama résztvevői, akik egyenlő joggal bizonyíthatják vagy fenntarthatják állításaikat a bíróság előtt s vitathatják a per többi résztvevőinek állításait, *feleknek* tekintendők.

M. Sz. Sztrogovics kiemeli, hogy az új Alapelvek pontosan tartalmazzák az ügyfél-egyenlőség elvét, s nincs szükség arra, hogy a fél fogalmáról lemondjunk.

Ennek alátámasztására M. Sz. Sztrogovics M. I. Kalinyin azon kijelentésére hivatkozik, amely szerint a bíróság egy harmadik a két fél között, és hogy a külső perrendtartási formákat úgy kell szabályozni, hogy a felek lehetőséget kapjanak érdekeik megvédésére. Ugyancsak idézi A. F. Gorkin következő megállapítását is:

„A bírósági eljárásban nagy jelentősége van az ügyész és a társadalmi vádló fellépésének, a védelem részvételének. A feleknek a perben való vitája segíti a bíróságot abban, hogy helyesen bírálja el az ügy anyagát, törvényes és indokolt ítéletet hozzon".[7]

Helyes tehát az a következtetés, hogy a társadalmi vádló félnek tekintendő az eljárásban és a bíróságon mindazokkal a jogokkal rendelkeznie kell, amelyek a felet megilletik, így joga van bizonyítékokat előterjeszteni, a tárgyaláson résztvenni, indítványokat előterjeszteni, vádbeszédet tartani, stb.

Az 1958-as Alapelvek 41. cikke és az USZSZK büntetőeljárási törvénykönyve 265. cikke kimondja, hogy a dolgozók társadalmi szervezeteinek képviselői a bíróság döntése alapján társadalmi vádlókként részt vehetnek a bűnügyek bírósági tárgyalásán. Ezért a bíróság saját kezdeményezésére nem nevezhet ki kötelező érvénnyel társadalmi vádlót. A bíróság csak engedélyezheti, hogy a társadalmi szervek megnevezett képviselője társadalmi vádlóként részt vehessen a tárgyaláson ha a társadalmi szervek ilyen képviselőt kijelölnek. A bíró, ügyész, sértett, vádlott stb. azonban azzal a kéréssel fordulhatnak a megfelelő társadalmi szervhez, hogy jelöljön ki tagjai közül társadalmi vádlót, illetőleg védőt a bűnügyben, de ez csak kérés és nem kötelező felhívás a társadalmi szervekhez.

Az USZSZK Büntetőeljárási törvénykönyv 59. cikke szerint „társadalmi vádló nem lehet az, aki a sértett, a magánfél, a polgári jogilag felelős, vagy ezek valamelyikének rokona, vagy, ha tanúként, szakértőként, tolmácsként, nyomozóként, vizsgálóként vesz részt az eljárásban vagy ha személyében vagy rokonai érdekeltek az ügy kimenetelében".

Ilyen esetben a kijelölt személy le kell mondjon az ügyben a társadalmi vádló feladatairól. Ugyanilyen alapon a bíróság kizárhatja az eljárásból akár saját kezdeményezésére, akár a bírósági tárgyalás résztvevőinek indítványára.

A bíróság nem tagadhatja meg valamely társadalmi szervezet kiküldött képviselőjétől a bírósági perben társadalmi vádlóként való eljárást azon a címen, hogy nem készült eléggé fel a jelzett tevékenység ellátására, vagy más hasonló ok miatt.

Az USZSZK büntetőeljárási törvénykönyve 284. cikkének megfelelően csak egyetlen körülményt köteles ellenőrizni — valóban felhatal-

[4] A Szovjetunió és a szövetséges és autonóm köztársaságok bírósági szervezeti törvényeinek Alapelvei: Budapest, 1959. 76. old.

[5] Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo, 1959. évi 7. szám, 72—83. old.

[6] Im. 60. old.

[7] A. F. Gorkin: „A szovjet bíróság és a szocialista törvényesség további megerősítése". Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo, 1959. évi 2. szám, 30. old.

mazták-e az illető személyt arra, hogy társadalmi vádlóként a bíróság előtt eljárjon a bűnügyben. Ezután a bíróságnak meg kell engednie, hogy a személy a bírósági tárgyaláson, mint társadalmi vádló résztvehessen.

Az 1958-as Büntetőeljárásjogi Alapelvek 41. cikke kimondja, hogy a társadalmi vádló a bíróság előkészítő ülésen hozott határozat alapján, vagy a bíró egyszemélyi határozata alapján jár el a büntető ügyben, miután a vádlott vád alá helyezésének kérdésében már döntöttek.

Ilymódon, amikor a vádlott ügyében a tárgyalást kitűzik, a bíró vagy a bíróság köteles a társadalmi vádlónak a bírósági tárgyaláson való részvétele kérdésében dönteni, ha eddig az időpontig társadalmi szerv ilyen igényét bejelentette.

Azt, hogy megengedhető-e a vádlott bíróság elé állítása után, de a bírósági tárgyalás megkezdése előtt a társadalmi vádlónak a bírósági tárgyaláson való részvétele, a bíró egyszemélyben dönti el. Ha a társadalmi szervezet azt az igényét jelenti be, hogy a bírósági tárgyalásra küldi ki a társadalmi vádlót, az ügyben a bíróság tanácsa dönt, s a döntést az ülés jegyzőkönyvébe foglalják.

A társadalom képviselőjének az ügyben való részvétele feltételeként a kellő formában megfogalmazott megbízatást, vagy a megfelelő társadami szerv közgyűlésének jegyzőkönyvét (vagy jegyzőkönyvkivonatát) lehet elfogadni. Ezeket az okmányokat az ügy irataihoz csatolják.

Az USZSZK Büntetőeljárási törvénykönyve 255. cikkének értelmében, miután a vádlott ügyében tárgyalást tűztek ki, a bíró köteles a társadalmi vádlónak megengedni, ha ez kéri, hogy az ügy anyagát tanulmányozhassa. A társadalmi vádlónak jogában áll az anyagból feljegyzéseket is készíteni.

A társadalmi vádló részvétele nem tehető függővé attól, hogy részt vesz-e az adott ügyben állami vádló vagy sem, mert ez korlátozná a társadalmi szervezetek önállóságát és mesterséges akadályt képezne a társadalomnak a büntető perrendtartásban való ténylegesen széleskörű részvételében.

A törvény (USZSZK Bp. 265. cikke) jogot ad a társadalmi vádlónak ahhoz, hogy résztvegyen a bizonyítási eljárásban, beadványokat nyújtson be, indítványokat tegyen, perbeszédet mondjon, kifejtse véleményét a vád bizonyítottságáról, a vádlott társadalmi veszélyességéről, s az általa elkövetett cselekményről, kifejtse nézeteit a büntetőtörvény és a vádlottal szemben alkalmazandó büntetés mértékéről, valamint az ügy egyéb kérdéseiről. A társadalmi vádlónak jogában áll a vádat elejteni, ha a bírósági tárgyalás anyaga erre alapot ad, vagy kérni, hogy a bíróság ne foganatosítson a vádlottal szemben büntetőintézkedéseket (kérheti többek között, hogy a bíróság a vádlottat adja át a képviselt társadalmi szerv kezességére).

Ilymódon a társadalmi vádló cselekvőleg vesz részt az ügy bírósági tárgyalásának minden szakaszában.

A bírósági tárgyalás előkészítése során a társadalmi vádlók részt vesznek a vádlott foglalkozásának, korábbi büntetéseinek és más a személyére vonatkozó kérdések megállapításában.

A bírósági tárgyaláson a társadalmi vádló részt vesz a vádlott és a tanú kihallgatásában, a tárgyi bizonyítékok megvizsgálásában, okiratok ismertetését, nyilvánosságrahozatalát, kérheti más személyek ellen is az eljárás megindítását.

A társadalmi vádlónak joga van a tárgyalás előtt az ügy anyagával megismerkedni, hogy részt vehessen a tárgyalás munkájában. Ebben rendszerint az ügyész nyújt a társadalmi vádlónak segítséget. Az ügyész ismerteti vele a törvényeket, a bíróság figyelmezteti a büntetőeljárási jogaira és kötelességeire.

A bírósági tárgyaláson a társadalmi vádló az ügyész után kérdéseket tehet fel a vádlotthoz és a tanúkhoz.

Ez a mód azért célszerű, mert az állami és társadalmi vádló leleplezik a vádlottat, s a kikérdezést a vád alátámasztására használják fel.

A társadalmi vádló közreműködése a tárgyi bizonyítékok megvizsgálásában is célszerű, amit a következő példa is mutat:

M. A. Kolesznyicsenko bűnügyének tárgyalása során harkovi népbíróság Kiev-kerületi bírósága, akit tiltott pálinkafőzéssel és eladással vádoltak, a vádlott tagadta a pálinka eladásának vádját, és azt állította a bíróság előtt, hogy a szeszt gyógyászati célokra, nevezetesen reuma elleni bedörzsölésre gyártotta.

Sapar elvtárs, társadalmi vádló indítványozta a házkutatás során lefoglalt tárgyi bizonyíték, egy háromliteres üveg megvizsgálását.

Amikor a bíróság előtt bemutatták az üveget, abban a cseresznye kifőzésre utaló élénk piros színeződést állapítottak meg, ami a tárgyalóteremben valamennyi hallgatót meggyőzte a vádlott előadásainak tarthatatlanságáról.

Sapar elvtárs az ügyben tartott vádbeszédében helyesen jellemezte a vádlott veszélyességét, aki rendszeresen űzte a pálinkafőzést, s azt abban a lakásban árulta, ahol részegeskedett; a jellemzés kimutatta, hogy a vádlott erkölcstelen életmódot folytat.

A vádlott az utolsó szó jogán elmondottakban megbánta bűncselekményét, beismerte, hogy a társadalom helyesen ítéli el tevékenységét.

A társadalmi vádlót kiküldő kollektíva megelégedéssel fogadta a bűnösséget kimondó ítéletet.

A harkovi területi bíróságok gyakorlatában az a sorrend alakult ki, hogy először a társadalmi vádló szólal fel, s utána az ügyész.

Ez a sorrend azért tekinthető helyesnek, mert az állami vádló mindig a társadalom véleményére hivatkozik a vádbeszédében az elkövetett bűncselekmény és a bűnöző személyének értékelésében.

Az ügyész és a társadalmi vádló felszólalásának sorrendjét azonban nem lehet minden ügyre kötelező, állandó jelleggel meghatározni. Ez az adott ügy jellegétől és sajátosságaitól függ.

A társadalmi vádló részletesen jellemzi a vádlott személyét, azoknál az ügyeknél pedig, ahol a társadalmi vádlót a sértett munkahelyének kollektívája küldte ki, ezenkívül megfelelően jellemzi a sértettet és szembeállítja a vádlott magatartásával.

A társadalmi vádló a továbbiakban feltárja a bűncselekményt előidéző okokat és körülményeket, azután a társadalom nevében kifejti véleményét a vádlott megbüntetéséről.

A társadalmi vádló kifejti a társadalom véleményét a bizonyítékokról is, s ezzel nemcsak segíti a bíróságot az ügy lényegének felismerésében, de lehetővé teszi azt is, hogy a tárgyalóteremben ülők jobban megértsék a bíróság által kiszabott ítélet igazságosságát.

Malcev és Kvasa a prikolotnyanszki gabonabegyűjtő állomásról történt gabonalopásért kerültek a bíróság elé a burluki kerületi bíróság helyszíni tárgyalásán. Az ügy tárgyalásán Buszurmanov elvtárs társadalmi vádló Kvasa vádlott bűnösségét bizonyító bizonyítékok meggyőzőségét részletezte, mert a vádlott kategorikusan tagadta a bűnét.

Buszurmanov pozitívan jellemezte a tanúkat, akik a vádlottat leleplezték és kijelentette a bíróság előtt, hogy a gabonabegyűjtő állomás munkáskollektívája hisz a tanúknak és meg van győződve a vádlott bűnösségéről.

Függetlenül attól, hogy Kvasa vádlott tagadta bűnét és igyekezett megrágalmazni az őt leleplező tanúkat, a bíróság helyesen értékelte a bizonyítékokat és elítélte a vádlottat. Társadalmi vádló nélkül a bíróság nehezen értékelhette volna helyesen a bizonyítékokat, mivel a tanúk jellemzésével az ügyben nem foglalkoznak.

A törvénytelen vagy megalapozatlan bírósági ítéletek ellen az ügyész köteles óvással élni.

Ha a társadalmi vádló nem ért egyet a kiszabott büntetéssel, beadvánnyal fordulhat az ügyészhez, aki köteles a beadványt megvizsgálni és a fellebbezési határidőn belül értesíteni kell a bejelentőt a döntésről.

Ugyanabban a bírósági eljárásban egyszerre szerepelhet társadalmi vádló és társadalmi védő is, de csak azzal a feltétellel, hogy a különböző társadalmi szervezetek képviselői.

Az állami és társadalmi vádló bíróságon való együttes fellépésének nagy társadalmi nevelő hatása van. Ezért célszerű, ha társadalmi vádló részvételével tartott bírósági tárgyalásokat a vádlott munkahelyén tartják meg, az őt ismerő dolgozók jelenlétében, mivel a „A polgári nézetek, erkölcsök és szokások kiirtásának fő eszköze fokozatosan a társadalomellenes tettek elvtársi elítélése lesz", mint azt az SZKP programja hangsúlyozza.[8]

IV. *A társadalmi vádló kiválasztásának, kiküldésének és előkészítésének rendje*

A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága plénumának 1959. december 19-én „A bírósági szervek tevékenysége a társadalom szerepének fokozásával kapcsolatban a bűnözés elleni harcban" c. 5. sz. alatt meghozott határozatának 3. cikke javasolja a bíróságoknak, hogy széles körben ismertessék a társadalmi szervezeteknek jogait és a társadalmi vádlók és védők bűnügyi tárgyalásra való kiküldésének rendjét.

Az ügyészségek és a rendőrség dolgozóinak szintén az a kötelességük, hogy ismertessék a társadalmi vádló kiküldésének módját. A társadalomnak a bírósági ügyek tárgyalásában való részvétele elősegíti a bírósági perek nevelő hatását és megelőző szerepét. Ilyen eredményt azonban csak abban az esetben lehet elérni, ha a társadalmi vádló megfelelt az eléje állított követelményeknek, teljességében felismeri a kapott megbízatás fontosságát és helyesen méri fel kötelességeit.

Ezzél kapcsolatban nagy jelentősége van a társadalmi vádló kiválasztásának és felkészítésének.

Társadalmi vádló kiküldése a társadalmi szervezetek kizárólagos joga, ebbe minden adminisztratív beavatkozás tilos.

A dolgozó kollektívák általában saját kezdeményezésükre küldenek ki társadalmi vádlót, ami világosan mutatja a bűnözés elleni harcban a lakosság növekvő aktivitását. „A szovjet emberek kötelessége, hogy őrködjenek a törvényességen és a jogrenden, legyenek kérlelhetetlenek a visszaélésekkel szemben és harcoljanak ellenük".[9]

Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ügyészség és a rendőrség érdektelenül tekint a társadalmi vádlók bírósági tárgyalásokra való kiküldésének kérdésére. Segíteniök kell a társadalmi szervezeteknek abban, hogy minden esetben helyes határozatot hozzanak. Az ügyészség és a rendőrség dolgozóinak közvetlenül részt kell venniök azokon a nyilvános gyűléseken, ahol a társadalmi vádló kiküldésének kérdésében döntenek. Az ügyészek részletesen tájékoztatják a jelenlevőket az ügy körülményeiről, segítenek abban, hogy a bűncselekménnyel és a bűnössel szemben helyes álláspontot alakítsanak ki, közreműködnek abban, hogy a bírósági tárgyalásra kiküldött vádló kiválasztása a legmegfelelőbb legyen. Természetesen nem szabad arra törekedniök, hogy saját véleményüket kényszerítsék az értekezletre.

Ki lehet társadalmi vádló?

Nyilvánvaló, hogy ebben a vonatkozásban korlátokat szabni nem lehet. Ez a bűncselekmény elkövetésének körülményeitől, az elkövető személyétől és ennek a kollektívához való viszonyától függ.

[8] L. im. 463. old

[9] Uo. 448. old.

De — amint a gyakorlat mutatja, — a társadalom befolyásának ereje akkor válik különösen hatékonnyá, ha a társadalmi vád képviseletét munkásra, tisztviselőre, kolhoztagra, a kollektíva olyan tagjára bízzák, akik együtt dolgoztak a vádlottal.

A jogsértő gyorsabban és mélyebben felismeri magatartásának helytelenségét, ha vádlóként saját munkatársai járnak el vele szemben.

Egyes esetekben helyénvaló a társadalmi vádlók más elv szerint történő kiválasztása is.

Egy sor ügyben, ahol a bűncselekményt alkohol vagy vallásos előítéletek befolyása alatt követték el, a társadalmi vádat Harkovban a szovjet értelmiség képviselői (orvosok, tanítók) képviselték, akiknek nem mindig volt közvetlen kapcsolatuk a vádlottal. Fellépésük hatásos, tudományosan megalapozott antialkoholista agitációvá, a bűncselekmény okait képező régmúlt előítéletek és csökevények elleni agitációvá vált.

Ilymódon a társadalmi vádló megfelelő és helyes megválasztása — a bírósági perek nevelő szerepét nagy mértékben emeli.

A másik szükséges feltétel a társadalmi vádló időben történő, jó felkészítése és a kellő szakmai segítség megadása. A társadalmi vádlóknak nyújtott segítségnél néha jelentkező kapkodás és formalizmus sokszor eltorzítja a társadalomnak a büntetőeljárásokba való bevonását.

Helytelen, ha a társadalmi szervezetek állandó képviselőt jelölnek ki munkatársaik közül a bírósági tárgyalásokon való részvételre. Ez nem segíti elő a társadalom széleskörű bevonását a törvényesség és a jogrend erősítéséért vívott harcba.

A harkovi területen előfordultak olyan esetek is, amikor egy társadalmi szervezet egy bírósági ügyhöz egyidejűleg küldött ki társadalmi vádlót és társadalmi védőt, ami meggátolta a bíróságot abban, hogy megtudja a társadalomnak az ügyben elfoglalt tényleges álláspontját. Egy kollektíva csak egy képviselőt küldhet ki egy bírósági ügyhöz. A kapott felhatalmazástól függően ez a képviselő lehet társadalmi vádló, vagy társadalmi védő, de minden esetben köteles a társadalom határozott véleményét közölni.

A társadalom képviselőjének csak azt a személyt lehet tekinteni, akit a kollektíva, a dolgozók gyűlése jelölt és küldött ki, s nem a vállalatnak, a helyi bizottságnak vagy kolhozvezetőségnek valamelyik tagja bízott meg.

Utalni kell arra, hogy a bírósági gyakorlatban előfordul, hogy a dolgozók társadalmi szervezetei többször büntetett visszaeső bűnöző súlyos bűncselekményei miatt indult eljárásban terjesztenek elő kérelmeket. Ez az ügyészség és a rendőrség munkatársainak munkájára vet rossz fényt abban a vonatkozásban, hogy rosszul magyarázzák meg a dolgozók széles rétegeinek a szovjet törvényeket, a társadalom szerepét a törvénysértők átnevelésében és megjavításában.

A gyilkossági, rablási, társadalmi tulajdon ellen elkövetett lopási, tiltott pálinkafőzési, spekulációs stb. ügyekben a társadalom rendszerint társadalmi vádlót küld a bírósági tárgyalásra. Ezt a jogukat az ügyészség, a rendőrség és a bíróság munkatársai ismertetik a dolgozókkal a lefolytatott beszélgetésekben, előadásokban, a népbírák választóik előtt tartott beszámolóiban. De konkrét bűnügyben nem helyes a bíróknak a társadalmi vádlót kijelölő gyűléseken résztvenniök, mert azt a bírót, aki a bírósági tárgyalás előtt véleményt mond a vádlott bűnösségéről, az eljárásból kizárják.

A társadalmi vádlók intézményének jelentősége nemcsak abban van, hogy a társadalmi vádló eljár a bíróság előtt, de abban is, hogy a dolgozó kollektívák által történő kiküldés során a társadalom elítéli a jogsértő büntettét, megmutatja, hogy a társadalom nem tűri el tovább a kapitalista múlt csökevényeit az emberek tudatában és határozottan leszámol ezekkel.

Csugunov V. E.

A VI. (jogi) bizottság munkája az ENSZ Közgyűlése XVI. ülésszakán*

I. E sorok írója az ENSZ közgyűlése XVI. ülésszakán a VI. (jogi) bizottság előadója volt. A közgyűlés ügyrendi szabályai szerint (105. szabály) minden bizottság elnököt, alelnököt és előadót (angolul és franciául: rapporteur, oroszul: докладчик) választ. Ezeket a tisztviselőket — a bizottság tisztikarát — a méltányos földrajzi elosztás, valamint tapasztalatuk és személyes alkalmasságuk figyelembe vételével kell megválasztani. A választás titkos. A gyakorlatban azonban — amelyet a bizottság ezúttal is követett — ha valamely állásra csak egy jelölt van és nincsen ellenvetés, a választás „közfelkiáltással" történik. Az előadó feladata az, hogy a bizottság munkájáról minden egyes napirendi pont vonatkozásában elkészítse a jelentést és azt a közgyűlésnek előterjessze. Ezek a jelentések beszámolnak a bizottságban lefolyt vitáról, a benyújtott indítványokról, a szavazás eredményéről és a bizottság által elfogadott határozati javaslatokról. A közgyűlés plénuma a jelentés alapján dönt a bizottság határozati javaslatai tárgyában. A jelentések rendszerint szűkszavú

* A Magyar Jogász Szövetség Nemzetközi Jogi Szakosztályában 1961. február 2-án tartott előadás rövidített szövege. — *Szerk.*

dokumentumok. Céljuk voltaképpen az, hogy a közgyűlés, a plénum tagjait egy-egy napirendi tárgyra vonatkozóan tájékoztassák a bizottságban történtekről és előadják, hogy a bizottság a lefolyt viták, a beterjesztett szövegszerű javaslatok és a szavazás alapján milyen ajánlást tesz a plénumnak a hozandó határozatot illetően.

A következőkben nem az általam készített jelentéseket reprodukálom, hanem azoknál teljesebb — és pártosabb — képet szeretnék nyújtani a VI. bizottságban és a bizottság munkája alapján a közgyűlésen történtekről.

II. A közgyűlés egyes ülésszakai napirendjére felvett tárgyakat túlnyomórészt bizottsági tárgyalásra utalják. A közgyűlésnek ugyanis hét főbizottsága van, amelyekben minden tagállam egy-egy személlyel képviseltetheti magát. (A képviselőnek egy vagy több helyettese, tanácsadója, szakértője stb. lehet.) A jogi kérdések elvileg a VI. (jogi) bizottság elé kerülnek, ez azonban bizonytalan meghatározás, mivel alig kerül a Közgyűlés elé olyan tárgy, amelynek jogi vonatkozása ne lenne. (Közöttük vannak például olyanok, mint az emberi jogokra vonatkozó szerződéstervezetek megszövegezése, ami tipikusan jogi munka és mégis évek óta a szociális, humanitárius és kulturális ügyekkel foglalkozó III. bizottság napirendjén szerepel.)

A VI. bizottság az utóbbi években túlnyomólag a nemzetközi jog kodifikálásával, illetve fokozatos fejlesztésével összefüggő kérdésekkel foglalkozott. Az ENSZ alapokmányának egyik jellemzője, hogy alkotói felismerték a nemzetközi jog kodifikálásának és fokozatos fejlesztésének jelentőségét és szoros kapcsolatát a béke és biztonság fenntartásával. Az alapokmány 13. cikke a közgyűlésre bízza, hogy „tanulmányokat kezdeményezzen és ajánlásokat tegyen ... a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és kodifikációja előmozdítására". A közgyűlés 1961. évi tizenhatodik ülésszakán a VI. bizottság napirendjére tűzött valamennyi kérdés a közgyűlés e feladatának körébe tartozott. A tárgyalt kérdésekkel az alábbiakban a tárgyalás sorrendjében foglalkozom.

A Nemzetközi Jogi Bizottság kibővítése

A Nemzetközi Jogi Bizottság megalakítását a közgyűlés 1947-ben hozott 174. (II.) számú határozata rendelte el. A Bizottság célja, szabályzatának 1. cikke szerint a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésének és kodifikációjának az előmozdítása. Eredetileg 15 tagból állt, a taglétszámot az 1103. (XI.) sz. közgyűlési határozat 21-re emelte. A tagokat, akiknek a nemzetközi jogban elismert jártassággal kell rendelkezniök (szabályzat 2. cikk), a közgyűlés választja titkos szavazással a tagállamok kormányainak jelöltjei közül. A választás öt évre szól. A választásnál figyelemmel kell lenni arra, hogy a választott személyek egyénileg rendelkezzenek a megkívánt kellékkel és hogy a bizottság egészében biztosítva legyen a civilizáció fő formáinak és a világ fő jogrendszereinek a képviselete. A bizottság 1949-ben tartotta első ülésszakát. Azóta évenként ül össze, rendszerint Genfben, a tavaszi hónapokban kb. 10 hétre. Az eddigi 13 ülésszak alatt a bizottság 17 tervezetet készített és terjesztett a közgyűlés elé.[1]

A bizottság tagjainak mandátuma 1961-ben lejárván, az új választás a közgyűlés XVI. ülésszakának napirendjére került. A választás, mint olyan napirendi pont, amely bizottsági előkészítést nem igényel, természetesen közvetlenül a plénum feladata. A VI. (jogi) bizottság elé az a napirendi pont került, amelyet az Egyesült Államok javasolt a következő címmel: „A Nemzetközi Jogi Bizottság kibővítése".

A napirendre tűzésre irányuló javaslat arra utalt, hogy a bizottság taglétszámának legutóbbi megállapítása óta az ENSZ taglétszáma 19-el, köztük 17 afrikai állammal emelkedett. (Azóta további emelkedés történt Sierra Leone, a Mongol Népköztársaság, Mauritánia és Tanganyika felvételével és Szíria tagsági jogainak visszaállításával.) A bizottság taglétszámának felemelésére az új afrikai államok képviseletének biztosítása végett van szükség — így szólt a javaslat.

A napirendre tűzésnek nem volt ellenzője s a közgyűlés a kérdést a VI. bizottság elé utalta. Itt az Egyesült Államok hét állam támogatásával formális javaslatot tett arra, hogy a bizottság létszámát kettővel 23-ra emeljék. A javaslat indokolása szerint az újabb két helyet az ún. Szaharán aluli afrikai államok képviselőinek kellene juttatni.

A szocialista országok képviselői a létszám felemelését nem ellenezték (bár azt is kifejezésre juttatták, hogy a bizottság munkáját a nagyobb létszám nem feltétlenül mozdítja elő), de hangsúlyozták, hogy a fő probléma nem a létszám, hanem a helyek igazságos elosztása. Rámutattak arra, hogy a helyek elosztására nézve 1956-ban, az akkori 21 helyre nézve nem hivatalosan létrejött „úriemberi megállapodás" az 1961. évi körülmények között túlhaladott és nem lehet irányadó a mostani választásokra. Arra is rámutattak, hogy a javaslat előterjesztői nem csak a szocialista államok jogos igényét

[1] A bizottság által készített tervezetek a következők: *1.* Nyilatkozat-tervezet az államok jogairól és kötelességeiről. *2.* Utak és módok a nemzetközi szokásjog megállapításának megkönnyítésére. *3.* A nürnbergi elvek megszövegezése. *4.* A nemzetközi büntető joghatóság kérdése. *5.* Kódex-tervezet az emberiség békéje és biztonsága ellen elkövetett bűncselekményekről. *6.* Az agresszió meghatározásának kérdése. *7.* Fenntartások többoldalú szerződésekhez. *8.* A választottbírósági eljárásról. *9.* A jövőbeli hontalanság kiküszöböléséről. *10.* A jövőbeli hontalanság csökkentéséről. *11—14.* Tervezetek a tengeri jog köréből: a parti vizekről, a nyílt tengerről, a tengeri halászatról és a tenger élővilágának megóvásáról, a szárazföldi talpazatról. *15.* A diplomáciai kapcsolatokról és mentességekről. *16.* A különleges missziókról. *17.* A konzuli kapcsolatokról.

nem akarják kielégíteni, hanem az ázsiai és afrikai államoknak sem kívánnak annyi helyet juttatni, mint amennyi őket a bizottság szabályzata és a méltányosság szerint megilletné.

A VI. bizottságban lefolyt vita végeredményben annak az álláspontnak az egyhangú elfogadására vezetett, hogy a NJB létszámát 25-re kell emelni. A 25 tagsági hely földrajzi elosztására nem jött létre megállapodás.

A közgyűlés plénuma elfogadta a VI. bizottságnak a létszám felemelésére vonatkozó határozati javaslatát. A NJB tagjainak választására — az ügyrendnek megfelelő titkos szavazással — november 28-án került sor. A választás során sajnálatosan eredményre vezettek az Egyesült Államok és szövetségesei hidegháborús erőfeszítései annyiban, hogy sikerült a szocialista tagok számának növelését megakadályozniok. Még azt is keresztülvitték, hogy Csang-Kajsek klikkjének jelöltje ismét elegendő szavazatot kapott ahhoz, hogy helyet foglaljon a bizottságban. Az imperialista-ellenes erőknek meg kellett elégedniök ezúttal azzal az eredménnyel, hogy az afrikai földrész államainak négy jelöltjét beválasztotta a közgyűlés. A szocialista tábor országaiból ezúttal Tunkin (Szovjetunió) és Lachs (Lengyelország) váltak a bizottság tagjaivá. Az afrikai földrészt képviselik: El-Erian (Egyesült Arab Köztársaság), Elias (Nigéria), Kanga (Kamerun) és Pessou (Dahomey). A többi megválasztott tagok: Ago (Olaszország), Amado (Brazília), Bartos (Jugoszlávia), Briggs (USA), Cadieux (Canada), Castrén (Finnország), Gros (Franciaország), Jimenez de Arechaga (Uruguay), Liu (Taiwan), Luna Garcia (Spanyolország), Padilla Nervo (Mexikó), Pal (India), Paredes (Ecuador), Rosenne (Izrael), Tabibi (Afganisztán), Tsuruoka (Japán), Verdross (Ausztria), Waldock (Egyesült Királyság), Yasseen (Irak).

A Nemzetközi Jogi Bizottság jelentése a tizenharmadik ülésszakán végzett munkájáról

A Nemzetközi Jogi Bizottság évi ülésszakairól készített jelentések az ENSZ őszi rendes közgyűlésének napirendjére kerülnek. Ezekkel a jelentésekkel rendszeresen a VI. bizottság foglalkozik.

A NJB 1961. évi tizenharmadik ülésszakán a bizottság megfogalmazta a konzuli kapcsolatokra és mentességekre vonatkozó tervezet végleges szövegét. Jelentése túlnyomó részét ez a tervezet foglalja el.

A konzuli kapcsolatok kérdésének kodifikálását a NJB már 1949-ben felvette a programjába. 1955-ben bízta meg a bizottság a csehszlovák Jaroslav Zoureket, hogy előadóként foglalkozzék a tárggyal. A bizottság Zourek jelentései és tervezetei alapján 1959-ben és 1960-ban is foglalkozott a kérdéssel és a kormányok észrevételeit is figyelembe véve készült el 1961-ben a végleges tervezet.[2] A tervezetet a jelentés azzal az ajánlással terjesztette az ENSZ közgyűlése elé, hogy a közgyűlés hívjon össze nemzetközi értekezletet, amely a tervezet alapján alkosson többoldalú nemzetközi szerződést.

A NJB jelentését a közgyűlés VI(jogi) bizottságában a NJB elnöke szokta előterjeszteni. Ezúttal G. I. Tunkin elvtársra, a Szovjetunió kiváló nemzetközi jogászára hárult ez a kötelesség, mivel a NJB az 1961. évi tizenharmadik ülésszakának tartamára őt választotta elnökké.

A tervezet a tárgyra vonatkozóan általánosan elismert nemzetközi jogi elveken, valamint a számos kétoldalú konzuli szerződésből kielemezhető azonos tartalmú rendelkezéseken alapul, de figyelembe vette az egyes államok belső rendelkezéseiben tükröződő principiumokat is. Ennek megfelelően a tervezet egyes elemei a nemzetközi szokásjog szorosan vett kodifikációja, mások pedig a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése gyanánt foghatók fel. Ez utóbbiakat a NJB a diplomáciai és konzuli gyakorlatban mutatkozó jelenkori — jórészt haladó — irányzatoknak megfelelően hozta javaslatba.

A 71 cikkből álló tervezet több vonatkozásban, pl. sok hasonló természetű rendelkezés szóhasználatában, igazodik a diplomáciai kapcsolatok tárgyában alkotott 1961. évi bécsi szerződéshez. Összhangban van a tervezet a bécsi szerződésnek azzal a rendelkezésével is, hogy a diplomáciai képviseleteket általában jogosultaknak kell tekinteni a konzuli funkciók ellátására. A diplomáciai kapcsolat felvétele ugyanis — ellenkező kikötés híján — magában foglalja a konzuli kapcsolat létesítését is.

A szerződés négy fejezetből áll. Az első az általános rendelkezéseket tartalmazza, és egyebek között a konzuli kapcsolatok létesítéséről, a konzul feladatairól, e feladatok gyakorlásáról, a rangsorkérdésekről és a konzuli funkciók megszűnéséről szól. A második a hivatásos konzulok kiváltságairól és mentességeiről rendelkezik és a bécsi szerződés rendszerének megfelelően külön tárgyalja a konzulátus, mint állami szerv és külön a konzuli tisztviselők és alkalmazottak kedvezményeit. A harmadik fejezet a tiszteletbeli konzulok jogviszonyairól, a negyedik a konzuli funkcióknak a diplomáciai képviseletek részéről való ellátásáról, továbbá a fogadó állam állampolgárságával rendelkező konzuli tisztviselők helyzetéről rendelkezik. Kimondja a szerződés, hogy alkalmazásának körében tilos a diszkrimináció, vagyis az egyes államok vonatkozásában hátrányos megkülönböztetés tétele és azt, hogy a szerződés nem érinti a korábban kötött kétoldalú szerződések hatályát.

A konzulok mentességét illetően a tervezet

[2] Zourek kiváló munkát végzett a konzuli kapcsolatok jogának kodifikációja során. Ezt minden szónok megállapította és — amint erről a VI. bizottság jelentése is beszámol — a bizottságban kifejezésre jutott az a kívánság, hogy az ENSZ szakértőként hívja meg az összehívandó konferenciára.

fenntartja azt az általánosnak mondható gyakorlatot, hogy a konzulok csupán a hivatali működésük körébe eső tevékenységük tekintetében vannak kivéve a fogadó állam joghatósága alól. Egyébként a konzulok, mind büntető, mind polgári, mind közigazgatási ügyekben a fogadó állam joghatósága alá tartoznak, és kedvezményük e vonatkozásban annyi, hogy őrizetbe vagy előzetes letartóztatásba csak „súlyos bűncselekmény" esetében vehetők, és csak bírói hatóság rendelkezésére. A NJB. az államok büntetőrendelkezéseinek különbözősége folytán ezt a meghatározást alkalmasabbnak találta, mint azt a megoldást, amely a bűncselekményhez fűződő szabadságvesztés *tartama* alapján határolja el az előzetes letartóztatás lehetőségének eseteit.

A NJB. jelentése alapján kialakult vita során a VI. bizottság tagjainak csak kisebb része tett észrevételeket a konzuli tervezet egyes rendelkezéseire. E sorok írója például arra a következetlenségre mutatott rá, hogy a konzulok feladatai között nem kapott helyet az államok közötti baráti kapcsolatok ápolása, holott a bécsi szerződés ezt a diplomaták funkciói között felsorolja. Nyilvánvaló, hogy a konzuloknak e vonatkozásban — ha más szinten és más eszközökkel is — a diplomatákkal azonos a feladatuk.

A VI. bizottság tagjai egységes álláspontot foglaltak el a jelentés ama ajánlása tekintetében, hogy a konzuli kapcsolatokra vonatkozó tervezetet terjesszék nemzetközi konferencia elé többoldalú szerződés alkotása végett. Ennek a gondolatnak ezúttal nem volt ellenzője. Nem mutatott ellenállást az USA sem, holott annakidején 1958-ban és 1959-ben a diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó szerződés előkészítése során szóban és írásban is kifejezte aggályait. Ellenzését akkor lényegileg arra az elméletre alapította, hogy a nemzetközi szokásjognak többoldalú szerződés útján való kodifikálása, vagyis szokásjogi tételeknek szerződésbe foglalása esetében kétségessé válhatik a tétel kötelező volta a szerződésen kívülálló felekre nézve. Igaz, hogy ezt az álláspontot az Egyesült Államok a diplomáciai kapcsolatok kodifikálásával kapcsolatban az 1961-i bécsi konferencián feladta.

Megismétlődött azonban ezúttal is az éles vita akörül, hogy az ENSZ titkársága mely államokat hívja meg a jövőbeli konferenciára. Az imperialista államok és támogatóik ragaszkodnak ahhoz a gyakorlathoz, hogy a meghívás csupán az ENSZ tagállamokra és azokra az államokra terjedjen ki, amelyek tagjai az ENSZ valamelyik szakosított szervezetének, vagy részesei a Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának. A haladó erők azt a jogi szempontból is egyedül helyes álláspontot képviselik, hogy *minden állam* meghívást kapjon hasonló értekezletekre. Nyilvánvaló, hogy a konzuli kapcsolatok rendezésében minden állam egyenlően érdekelt — akár tagja az ENSZ-nek vagy valamely szervezetének, akár nem. És viszont: minden államnak — tehát a tagállamoknak is — elsőrendű érdeke, hogy az ilyen általános jellegű szerződés létrehozásában minél több állam, sőt lehetőleg valamennyi állam részt vegyen — ami több kilátást nyújt arra, hogy szélesebb lesz az a kör, amely részesévé válik a szerződésnek és vállalja az abból eredő kötelezettségeket.

A jogi érvek ezen a téren nem győzték meg a NATO-ba és egyéb agresszív jellegű szövetségekbe tömörült államokat. Még mindig megtesznek minden erőfeszítést arra nézve, hogy ki lehessen rekeszteni a konferenciáról néhány szocialista államot, a Német Demokratikus Köztársaságot, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot és a Vietnami Demokratikus Köztársaságot és hogy fenn lehessen tartani azt az állapotot — ha ugyan 1963-ig fenn lehet —, hogy a Kínai Népköztársaság helyett a Kuomintang klikk képviselője vegyen részt a konferencián.

A célt még ezúttal is sikerült elérni. Egyre nehezebb azonban evégre a szavazógép mozgósítása, a méltatlan cél érdekében összeszedhető szavazatok száma egyre csökken. (A szavazatok aránya a bizottságban 1961. november 13-án lefolyt szavazás során 26 volt 45 ellenében, 13 tartózkodással, a plénumban december 18-án 28 : 50 : 15.).

A konferencia helyét illetően a bizottság és javaslatára a közgyűlés ezúttal is elfogadta Ausztria meghívását, így ismét Bécs lesz az 1963 tavaszára tervezett konferencia színhelye.

Előzetesen Spanyolország képviselője is jelentkezett hasonló meghívással Barcelónába, de utóbb — látván, hogy a delegációk nagy száma, főleg a szocialista küldöttségek és számos afrikai és ázsiai állam képviselői nem hajlandók a Franco rendszert a meghívás elfogadásával megtisztelni — a meghívást visszavonta.

A jövőbeni munka a nemzetközi jog kodifikációja és fokozatos fejlesztése terén

Ezt a kétségtelenül kiemelkedő jelentőségű tárgysorozati pontot az 1505(XV) számú közgyűlési határozat tűzte napirendre. Ez a határozat — többek között — felhívja a figyelmet arra, hogy „... a világ jelenlegi helyzetében fokozott jelentősége van a nemzetközi jognak — és annak, hogy rendelkezéseit minden kormány szorosan és elhajlás nélkül kövesse — a nemzetközi béke erősítésében, a nemzetek közötti baráti és együttműködő kapcsolatok fejlesztésében, a viták békés eszközökkel való rendezésében és a gazdasági és társadalmi haladás előmozdításában az egész világon ..." A határozat ebből az alaptételből kiindulva utal az ENSZ alapokmánya 13. cikkének 1. bekezdésére, amely az ENSZ közgyűlés gondjaira bízza a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésének s kodifikációjának ügyét. Megállapítja az e téren bekövetkezett jelentékeny előrehaladást és ezért elismerését nyilvánítja a Nemzetközi Jogi Bizottságnak, amely az 1949-ben kitűzött programját jelentős részben telje-

sítette. Azóta azonban — mondja a határozat — „a nemzetközi kapcsolatok terén mutatkozó új fejlemények hatást gyakorolnak a nemzetközi jog fejlődésére. Ezért kívánatos a nemzetközi jog jelenlegi helyzetének felmérése és annak megállapítása, hogy felmerültek-e olyan új tárgyak, amelyeknek kodifikációja vagy fokozatos fejlesztése kívánatos, hogy elsőbbséget kell-e adni a Nemzetközi Jogi Bizottság jegyzékébe már felvett tárgyaknak, és hogy nem kellene-e egyes tárgyak vizsgálatánál a megközelítésnek az eddiginél szélesebb módszerét alkalmazni."

Nyilvánvaló, hogy a kérdés feltevése — amit egyébként a XV. ülésszakon a Szovjetunió kezdeményezésére indult élénk vita eredményezett — rendkívül időszerű volt.

A Nemzetközi Jogi Bizottság 1949-ben állította össze a kodifikációra és fokozatos fejlesztésre szánt tárgyak jegyzékét.[3] Tizenkét esztendő hosszú idő. Mindenképpen hasznos és kívánatos, hogy ennyi idő elteltével mérleget készítsünk a végzett munkáról, és megállapítsuk, hogy jó irányban haladunk-e. Különösen indokolttá teszi azonban ezt az értékelő munkát, hogy az elmúlt időszak alatt olyan fejlemények történtek a nemzetközi kapcsolatokban, amelyek nem maradhattak hatástalanul a nemzetközi jogra. A Szovjetunió és általában az egész szocialista tábor gazdasági és szellemi erejének és politikai szerepének hatalmas megnövekedése, a gyarmati rendszer teljes felbomlásának kibontakozása, a nemzeti függetlenségüket és állami létüket kivívó afrikai és ázsiai népek jelentős számának megjelenése a nemzetközi életben — mindezek csak alapvonásai a bekövetkezett hatalmas változásoknak.

Az 1505(XV) számú határozatban felvetett kérdés különböző vonatkozásai tekintetében egyes államok írásban is nyilatkoztak és a közgyűlés VI(jogi) bizottságában e tárgyban részletes vita alakult ki.

A vita során senki sem támadta az 1505(XV) számú közgyűlési határozatban is megnyilvánuló alapvető állásfoglalást, azt tudniillik, hogy a nemzetközi jog kodifikációja és fokozatos fejlesztése hasznos és kívánatos. Ezt ma már nyíltan senki sem vonja kétségbe. Mintha egy világ múlt volna el 1920. december 18. óta, amikor a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésén Lord Robert Cecil úgy nyilatkozott, hogy „még nem jutottunk el arra a fokra, hogy kívánatos lenne foglalkoznunk a nemzetközi jog kodifikálásával". Ugyanakkor az előterjesztett határozati javaslatot, amely valójában az első bizonytalan lépés lett volna e téren „igen veszedelmes terv"-nek minősítette.[4] A nemzetközi jog kodifikálása és fejlesztése nemcsak és nem is elsősorban tudományos szempontból hasznos és kívánatos. A kodifikáció és a fejlesztés a jog formai és tartalmi tökéletesedését jelenti. A szokásjog jelentőségének tagadása nélkül is világos, hogy az írott, kodifikált jog amannak felette áll, és hogy alkalmasabb eszköz a cél eléréséhez: a jog érvényesüléséhez. Az írott jog megszegése nyilvánvalóbb, s így nehezebb, mint a sokszor kétséges, bizonytalan szokásjogé.

A nemzetközi jog kodifikálásának és fejlesztésének különös aktualitást és fontosságot ad az a körülmény, hogy a nemzetek családja a közelmúltban az új államok egész sorával bővült, és hogy a gyarmati rendszer teljes szétesése következtében — az egész közeli jövőben — a világnak gyakorlatilag minden népe részt vehet ebben a munkában. A nemzetközi jog ma már nem „európai nemzetközi jog", a „keresztény népek nemzetközi joga", sőt nem is „a civilizált nemzetek joga",[5] hanem az egész emberiség joga.

Az ENSZ égisze alatt végzett kodifikációs munkának azonban ma még komoly hiányossága, hogy abban nem vehet részt a 650 milliós kínai nép törvényes képviselője. A még gyarmati uralom alatt álló népek teljes felszabadítása, a német békeszerződés megkötése, valamint a koreai és a vietnami helyzet rendezése is szükséges még ahhoz, hogy teljessé váljék az univerzális nemzetközi jog megteremtésében résztvevők képviselete.

Eldöntöttnek látszik az az évtizedek óta húzódó vita is, amely a nemzetközi jog kodifikációjának legalkalmasabb módja, formája tárgyában folyt. A nemzetközi jogi bizottság 1961. évi tizenharmadik ülésszakán a szerződések jogának kodifikációja tárgyában jelentékeny többséggel szakított korábbi állásfoglalásával, és úgy döntött, hogy nemzetközi szerződés tervezetet fog e tárgyban kidolgozni és az ENSZ közgyűlése elé terjeszteni. Nyilvánvaló, hogy a kodifikációnak azt az alakot kell felvennie, amely maga is a leghatékonyabban mozdíthatja elő a jog

[3] A bizottság által kiválasztott 14 tárgy a következő: *1.* Az államok és kormányok elismerése. *2.* Az államok és kormányok utódlása. *3.* Az államok és vagyonuk joghatóság alóli mentessége. *4.* Joghatóság a nemzeti területen kívül elkövetett bűncselekmények felett. *5.* A nyílt tenger jogi helyzete. *6.* A parti vizek jogi helyzete. *7.* Az állampolgárság és hontalanság. *8.* Az idegenekkel való bánásmód. *9.* A menedékjog. *10.* A szerződések joga. *11.* Diplomáciai kapcsolatok és mentességek. *12.* Konzuli kapcsolatok és mentességek. *13.* Az állam felelőssége. *14.* Választott bírósági eljárás. A közgyűlés ezenfelül a következő tárgyak kidolgozását bízta a NJB-ra: *1.* A nürnbergi elvek megfogalmazása és az emberiség békéje és biztonsága ellen elkövetett bűncselekmények kódexének összeállítása [177 (II) határozat]. *2.* Az államok jogaira és kötelességeire vonatkozó nyilatkozattervezet [178 (II) sz. határozat]. *3.* A nemzetközi büntetőbiráskodás kérdése [260 (b) (III) sz. határozat.] *4.* Az agresszió meghatározása [378 (b) (V) sz. határozat.] *5.* Fenntartások többoldalú szerződésekhez [478 (V) sz. határozat]. *6.* Az államok és a nemzetközi szervezetek közötti kapcsolatok [1289 (XII) sz. határozat]. *7.* A történelmi vizek (a történelmi öblöket is beleértve) jogi helyzetének tanulmányozása [1453 (XIV) sz. határozat].

[4] Az első közgyűlés irományai. Harmadik bizottság 326—9 lapok. Plenum 743—7., 763. old.

[5] Ezt az elavult kifejezést használja még a Nemzetközi Bíróság Szabályzatának 38. cikke, amely átvette az Állandó Nemzetközi Bíróság Szabályzata 38. cikkének szóhasználatát, L: 1926. évi I. tv.

érvényesülését. A tagok többsége azt a helyes nézetet hangoztatta, hogy „amikor csak lehetséges" szerződéskötés útján kell a nemzetközi jogot kodifikálni.[6]

Ezt a nézetet a VI. bizottság tagjai sem kifogásolták.[7]

A VI. bizottság vitájának középpontjában az a kérdés állott, hogy milyen tárgyakat kell kodifikálásra, illetve fejlesztésre kiválasztani, illetve, hogy a tárgyak kiválasztása milyen szempontok szerint történjék.

Voltak — még mindig vannak — olyan nézetek, hogy a kodifikációs munka jogi természetű, amiből legjobb kikapcsolni a politikát. Lehetőleg ne foglalkozzunk olyan kérdésekkel, amelyek tárgyában jelentős nézeteltérések vannak, hanem olyanokkal, ahol egységes, kialakult gyakorlat és nagyjában egyező elméleti meggondolások szolgálhatnak a munka alapjául. Ezeken a területeken könnyebb lesz a megegyezés, kevesebb politikai vita fogja gátolni a haladást, és több eredményt lehet majd felmutatni. Az erőfeszítéseket tehát a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése helyett inkább a kodifikációra kell koncentrálni, és azt is azokra a jogterületekre, amelyeken általánosan elfogadott gyakorlat mutatkozik.[8]

Ez a felfogás lényegileg a kodifikáció és a nemzetközi jog fejlesztése háttérbe szorítására irányul. Ha ezek a nézetek érvényre jutnának, úgy a nemzetközi jog kodifikációja és fejlesztése kizárólag határterületekre és azokon is másod-, vagy harmadrendű technikai kérdésekre szorítkoznék. Ki lenne zárva annak a lehetősége, hogy a nemzetközi jog kodifikációja és fejlesztése komoly szerepet játsszék a nemzetközi béke és biztonság erősítésében, a nemzetek közötti baráti kapcsolatok fejlesztésében és a gazdasági és társadalmi haladás előmozdításában. Az a vonakodás a nemzetközi jog kodifikációjától és fokozatos fejlesztésétől, amely a Népszövetség első éveiben még határozott ellenzésben nyert kifejezést, ma már finomabb formákat ölt. Kifejezett ellenzés helyett a kodifikáció ügyének háttérbe szorítása, mellékvágányra irányítása a mostanában alkalmazott taktika. A figyelmes szemlélő azonban aligha juthat más következtetésre, mint hogy a kétféle magatartás belső indító okai lényegükben nem különböznek: a kodifikálás és a fejlesztés teljes mellőzése vagy mellékkérdésekre irányítása egyaránt a mozgási szabadság fenntartását célozzák a fontos politikai jellegű kérdésekben. Minél kevesebb írott, szerződésbe foglalt szabálya van a nemzetközi jognak, annál gátlástalanabb az ún. erőpolitikára támaszkodó hatalmak helyzete. A nemzetközi szokásjog zavarosabb vizeiben a ragadozók halászata könnyebb.

Ma azonban a nemzetközi erőviszonyok aligha engedik meg az ilyen álláspont érvényrejuttatását.

Az antiimperialista erők felismerték azt, hogy a kodifikációs munka fő irányának a nemzetközi élet fontos kérdéseitől való elterelése a kodifikáció céljának meghiúsításával egyértelmű. Az a körülmény, hogy valamely jogterületen komoly nézeteltérések állnak fenn az államok között, nem szolgálhat okul arra, hogy a nemzetközi jogászok alábbhagyjanak a nemzetközi jog fejlesztésére irányuló erőfeszítésükkel. Plasztikus példák vannak jelentős eredményekre az olyan területeken, amelyeken éles nemzetközi viták és kontroverziák ellenére sikerült a kodifikáció során elfogadható kompromisszumot létrehozni. Ilyen a szárazföldi talapzatra vonatkozó szerződés.[9]

A jogászok ne legyenek a múlt rabszolgái, hanem lélegezzék a saját koruk levegőjét.[10]

A Nemzetközi Jogi Bizottság munkájának módszere tárgyában a VI. bizottság tagjai túlnyomólag magukévá tették a Nemzetközi Jogi Bizottságnak egy korábbi jelentésében kifejtett azt a véleményét, hogy a kodifikációs munkának nem a gyorsaság a legfontosabb eleme. Az az idő, amelyet a Bizottság az ellentétes vélemények, álláspontok és eszmék egyeztetésére fordít, nem elpazarolt idő. Az évek távlatában nem a kodifikáció gyorsasága, hanem a munka minősége számít csak igazán.[11]

Arra nézve, hogy a NJB az 1949-ben összeállított programtervezetét milyen tárgyakkal egészítse ki, illetve, hogy ezek között melyeknek adjon elsőbbséget, igen sok javaslatot tartalmaztak az egyes államoknak az 1505(XV) számú határozatra adott írásbeli megjegyzései. 35 olyan tárgynak a programba való felvételére történt javaslat, amely az eredetileg összeállított jegyzékben nem szerepel. Például: a nemzetközi jog forrásai (Mexikó), a kiadatás (Ceylon, Colombia, Ghana), a háború és a semlegesség joga (Ausztria), a kozmikus tér joga (Afganisztán, Mexikó, Burma, Ghana), a nemzetközi szervezetek helyzete, viszonya az államokhoz, felelőssége, szerződései (Ausztria), az emberi jogok védelme egy felállítandó külön nemzetközi bíróság útján (Colombia), a nemzetközi bíróságok és szervezetek joghatósága, különös tekintettel az emberi jogokat érintő kérdésekben a belső joghatóságra utaló pergátló kifogásokra (Ceylon).

A VI. bizottságban lefolyt vita során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az adott helyzetben nincsen meg a lehetősége a kodifikációs munka ily széleskörű kiterjesztésének. A Nemzetközi Jogi Bizottság — létszámának felemelése után is

[6] Vö.: Ustor, 718. ülés.

[7] Helyeselték: Thierry, Franciaország 719. ülés és Nisot, Belgium 721. ülés. Egyetlen fenntartás hangzott el ellene a bizottság 726. ülésén Rosenne, Izrael részéről.

[8] Evans, az Egyesült Királyság képviselője, a 717., Sperduti, Olaszország és Plimpton, az Egyesült Államok képviselője a 722. ülésen.

[9] Castaneda, Mexico 722. ülés.

[10] Amado, Brazília 696. ülés, idézi Juszuf, Indonézia 726. ülés.

[11] Evans, Egyesült Királyság és Tunkin, Szovjetunió a 717. ülésen és később is sokan mások.

— csak 25 tagból áll. A Bizottság évenként mindössze egy alkalommal, mintegy 10 héten át ülésezik. A Bizottság tagjai saját hazájukban egyéb funkciókat is ellátnak, és így bizottsági tagságukból eredő elfoglaltságuk mellékfoglalkozás jellegű.

A NJB két igen fontos és hatalmas anyagot felölelő kérdésben már jelentős előmunkálatokat végzett. Mind a nemzetközi szerződések jogáról, mind az államok felelősségének kérdéséről terjedelmes tanulmányok állnak a Bizottság rendelkezésére. Ennek a két tárgynak a kodifikálásához, illetve a kodifikációs tervezetek elkészítéséhez is évekre van a Bizottságnak szüksége. Ilyen körülmények között egyhangú támogatásra talált a VI. bizottságban az a javaslat, hogy a Közgyűlés e két tárgy munkálatainak befejezését ajánlja a Bizottságnak és azt, hogy ezen kívül csupán egy rendkívül aktuális tárgy kidolgozásának adjon elsőbbséget. Ez a tárgy az államok és kormányok jogutódlásának kérdése, ami különösen a gyarmati birodalmakból kivált új, független országok szempontjából időszerű. Ebből a szempontból egyébként — amint erre többen[12] rámutattak — a szerződések jogának az egyenlőtlen, kizsákmányoló jellegű szerződésekre vonatkozó része is különös érdeklődésre tarthat számot.

A VI. bizottság által elfogadott határozati javaslat arra is felhívja a NJB-ot, hogy a legközelebbi ülésszakán — a VI. bizottságban lefolyt vitát is figyelembe véve — tegye megfontolás tárgyává a jövőbeli munkájának kérdését és jelentse a közgyűlésnek megfontolása eredményeit.

A nemzetközi jognak a békés egymás mellett élésre vonatkozó alapelvei

Az 1505 (XV) sz. határozat alapján adott írásbeli észrevételekben több ország: Afganisztán, Csehszlovákia, Indonézia és Jugoszlávia is javasolta, hogy az NJB programjába a békés egymás mellett élés elveinek kodifikációját is illesszék be. Bár ez csupán egy tárgy volt a harmincöt javasolt programpont közül, a javaslat egyszeriben a kodifikáció és fokozatos fejlesztés jövője feletti vita középpontjába került.

A nyugati hatalmak képviselői részéről előbb teljes negatív állásfoglalás hangzott el e javaslattal szemben arra hivatkozással, hogy ez a tárgy a kodifikációra teljesen alkalmatlan, mert nem jogi kérdésről, hanem csupán politikai szólamról van szó.[13]

Tunkin professzor, a Szovjetunió képviselője fejtette ki világosan, hogy a békés együttélés elveinek kodifikálása voltaképpen a mai kor nemzetközi jog alapelveinek a megállapítását és összefoglalását jelenti. Ő azt a gondolatot vetette fel, hogy a kérdést maga a VI. bizottság vizsgálja és vitassa meg. Ezt a javaslatot lelkesen támogatták nemcsak a szocialista országok küldöttségei, hanem számos afrikai és ázsiai ország delegációja is.

Miért van szükség a békés egymás mellett élés alapelveinek vagy más szóval a modern nemzetközi jog alapelveinek megvitatására és kodifikálására?

A VI. bizottságban lefolyt vita tükrében e vonatkozásban a helyzet a következőkben foglalható össze:

Korunk a különböző gazdasági és társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének kora. Ebben a korban a béke, a békés versengés fenntartása immár nem csak egy kisebb vagy nagyobb háborús csapás elkerülését jelenti. A termonukleáris világháború példátlan pusztulást okozhat, egész népeket, százmilliókat semmisíthet meg.

A világ gazdasági és politikai viszonyaiban bekövetkezett gyökeres változások, mint a szocializmusnak mint világrendszernek a megjelenése, a gyarmati uralom teljes felbomlása és az új független államok nagy számának fellépése is nyilvánvalóvá teszik, hogy a nemzetközi jog sem maradhatott változatlan. Meg kell tehát állapítani, meg kell fogalmazni a nemzetközi jogban bekövetkezett változásokat és ebben a kodifikációs eljárásban a fokozatos, haladó jellegű fejlesztésnek is természetszerűen helye van. Az ENSZ eddigi fennállása alatt — a korábbi állapothoz képest — igen jelentős eredményeket ért el a nemzetközi jog kodifikálása és fokozatos fejlesztése terén. A nürnbergi bíróság elveinek meghatározása, a genocid egyezmény, a négy tengerjogi szerződés, a diplomáciai kapcsolatok kodifikálása mind fontos állomásai ennek a munkának. Ha nagyra is értékeljük ezeket az eredményeket, alig tagadhatjuk, hogy mindezek csak töredékes darabjai a jelenkori nemzetközi jog nagy épületének. Az épület oszlopait illetőleg csak az ENSZ alapokmányának néhány fenköltmondatára utalhatunk.

Nincsen szó arról, hogy a békés egymás mellett élés elveinek kodifikálása során bárki is elvetni szándékoznék a régi nemzetközi jognak demokratikus, haladást szolgáló elveit — amint azt egyes nyugati szónokok állították. A világban végbement változások azonban olyan jelentősek, hogy azok igen lényeges módosulást okoztak a nemzetközi jog anyagában, és ma már új nemzetközi jogról lehet beszélni.

Ez az új nemzetközi jog nem tartalmazza többé a háborúhoz való jogot (ius ad bellum), a gyarmatosításhoz való jogot, más népeknek bármily módon (pl. egyenlőtlen szerződésekkel) való kizsákmányolása jogát. A nemzetközi jog ma már nem csak a „civilizált nemzetek", hanem minden nép joga. Az új nemzetközi jogban nincsen helye bármilyen megkülönböztetésnek a népek között fajuk, hitük vagy nyelvük alapján. Nem lehet szó az államok felelőssége terén sem

[12] Pl. Tunkin, Szovjetunió 718. ülés, Pechota, Csehszlovákia 723. ülés.

[13] Evans, Egyesült Királyság 717. ülés.

azoknak a praktikáknak az alkalmazásáról, amelyek — a formai egyenlőség köntösében — az erősebb jogát alkalmazták a gyögébbekkel szemben. Az új nemzetközi jognak meg kell oldania a széleskörű együttműködést a kölcsönös előnyök alapján, de emellett az elmaradott országok felemelését. Felmerül a gyarmatosítók felelősségének kérdése is, az évszázados kizsákmányolás jóvátételének kötelezettsége.

Ezekkel a nemcsak számos szocialista, ázsiai és afrikai állam képviselője, hanem több latinamerikai bizottsági tag részéről is kifejezett gondolatokkal szemben egyes nyugati szónokok azt fejtegették, hogy a nemzetközi jogban bekövetkezett változások nem lényegbevágóak, és hogy az csak egyes vonatkozásaiban szorul — nem jelentős — változtatásra.

Az elkerülhetetlennek látszó leszavaztatás veszélyének megelőzése végett azonban nem tettek kifogást a probléma megtárgyalására vonatkozó javaslat ellen és kifogásukat nem a javaslat lényege, hanem csak elnevezése ellen tartották fenn. A békés egymás mellett élés „kommunista jelszava" helyett a baráti kapcsolatok és együttműködés kifejezés használatát javasolták. Ilyen alapon már nem volt nehéz a megegyezés. Az imperialista-ellenes erők nem — a jelen esetben ugyan széles körben elfogadott és kifejező — kifejezés használatához, hanem a lényeghez ragaszkodtak. Ez utóbbiban pedig győzött a haladó álláspont. A VI. bizottság — s javaslatára a közgyűlés plénuma — egyhangúlag határozta el, hogy a közgyűlés következő, tizenhetedik ülésszakának ideiglenes napirendjére tűzi a következő tárgysorozati pontot: Az államok közötti baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó, az ENSZ Alapokmányával összhangban levő nemzetközi jogelvek megtárgyalása.

A különleges missziók kérdése

A Nemzetközi Jogi Bizottság az 1958. évi tizedik ülésszakáról szóló jelentésében[14] terjesztette az ENSZ közgyűlése elé a diplomáciai kapcsolatok és mentességek kodifikálására készített végleges szerződéstervezetet. A bizottság jelentésében hangsúlyozta, hogy a tervezet csak az állandó diplomáciai képviseletekre vonatkozik, és rámutatott arra, hogy szükség lenne az ún. különleges missziók kérdésének a tanulmányozására is. Ez magában foglalná az alkalomszerűen egyes tárgyalásokra, vagy ünnepélyes alkalmakra kiküldött személyek jogi helyzetének tanulmányozását, és szükségszerűen kiterjedne nemcsak azokra a küldetésekre, amelyeket az államok egymáshoz, hanem azokra is, amelyeket nemzetközi szervezetekhez vagy értekezletekre irányítanak. A kérdés tehát eléggé bonyolult, de tekintettel az ilyenfajta küldetések nagy számára, nagyon időszerű is. A nemzetközi szervezetekhez küldött megbízottak jogi helyzetét ugyan egyes szerződések szabályozzák, de az ún. utazó nagykövetek jogviszonyaira csak eléggé hézagos szokásjogi és udvariassági szabályok állnak rendelkezésre.

E meggondolások alapján a NJB az egész ún. ad hoc diplomácia kérdésének tanulmányozására kiküldte Sandström bizottsági tagot, aki a tárgyban igen vázlatos, mindössze három cikkből álló tervezetet készített. A NJB ezt a tervezetet a tizenkettedik ülésszakáról készített jelentésében[15] a közgyűlés elé terjesztette. A jelentés közli, hogy a tervezet tanulmányozására nem jutott elég idő, de javasolja, hogy azt az 1961-re összehívott bécsi konferencia elé terjesszék; a tervezet ugyanis szorosan összefügg az állandó missziókra vonatkozó szerződéstervezettel s lényegileg annak kiszélesítését célozza. A közgyűlés az 1504(XV) számú határozatával e javaslat szerint járt el.

A bécsi konferencia a kérdés tanulmányozására albizottságot küldött ki, amely rövid tárgyalás után megállapította a Sandström-féle tervezet elégtelen voltát. Az albizottság javaslatára a konferencia a különleges missziók kérdésével érdemben nem foglalkozott, hanem határozatilag azt ajánlotta az ENSZ közgyűlésnek, hogy a kérdés további tanulmányozását bízza a NJB-ra. A konferenciának ez az ajánlása került a közgyűlés, illetve a VI. bizottság elé. A bizottságnak nem jutott ideje arra, hogy a kérdés érdemével foglalkozzék és ezért — követve a bécsi konferencia ajánlását — felhívta a NJB-ot, hogy „amint lehetségesnek tartja" folytassa a kérdés tanulmányozását és tegyen majd jelentést a közgyűlésnek. Ezt a közgyűlés határozatba foglalta.

A VI. (jogi) bizottság végzett munkájának jelentősége

A megtárgyalt négy napirendi pont közül háromnak a jelentősége nem haladta meg a szokásos kereteket.

A Nemzetközi Jogi Bizottság kibővítésével kapcsolatban örvendetes, hogy a hozott határozat lehetővé tette az új afrikai államok jelöltjeinek részvételét a bizottság kodifikációs munkájában. Nem szolgál viszont a VI. bizottság dicsőségére, hogy nem tudott olyan hallgatólagos megállapodást létrehozni a tagsági helyek elosztására nézve, amely a szocialista tábornak az eddiginél több helyet biztosított volna a NJB-ban.

A NJB jelentésére vonatkozó napirendi ponttal kapcsolatban pozitív lépés volt a konzuli kapcsolatok tárgyában nemzetközi konferencia összehívása és Franco Spanyolországának eltanácsolása a konferencia meghívásától, de negatív vonatkozás a Kínai Népköztársaság képvise-

[14] A közgyűlés hivatalos iratai, tizenharmadik ülésszak, 9. sz. melléklet (A/3359) III. fejezet.

[15] A közgyűlés hivatalos iratai, tizenötödik ülésszak, 9. sz. melléklet (A/4425) II. fejezet.

lőinek és az ENSZ tagjai közé nem tartozó szocialista államok képviselőinek kirekesztése a konferenciára meghívottak közül.

A különleges missziók kérdésének a NJB-ra bízása tisztán rutin jellegű határozat.

Külön figyelmet érdemel azonban a nemzetközi jog kodifikációja és fokozatos fejlesztése körében végzendő jövőbeli munka tárgyában lefolyt vita és a hozott határozat. Ennek értékelését csak a korábbi évek munkájának összefüggésében lehet helyesen elvégezni.

Az 1960. évi tizenötödik ülésszaknak a VI. bizottságban folytatott munkájára a Szovjetunió delegációjának az a rendkívül erélyes és időszerű kezdeményezése volt a jellemző, amely arra irányult, hogy feleleventse az Egyesült Nemzetek munkáját a nemzetközi jog művelésének területén. Ez az akció szerves része volt annak a Hruscsov elvtárs nevéhez fűződő emlékezetes fellépésnek, amely számos állam- és kormányfő jelentésében alapjaiban mozgatta meg az egész Szervezetet és új élettel, az emberiség egészére nézve döntő fontosságú javaslatokkal valósággal felvillanyozta az ENSZ köreit. A XV. közgyűlés ismét megélénkítette azokat a — néha lankadó — reményeket, hogy az ENSZ hatékony szerepet tölthet be az általános és teljes leszerelés megvalósításában, a gyarmati rendszer teljes felszámolásában, illetve a nemzetközi béke és biztonság megőrzésében. A XV. ülésszakon a VI. bizottság munkájának legfontosabb gyümölcse az 1505(XV) számú határozat volt. Ez a határozat rámutatott azokra az összefüggésekre, amelyek a nemzetközi jog kodifikációja és fejlesztése és az emberiség nagy problémáinak megoldása között fennállanak. A határozat ezért a jogi téren végzett munka felmérését, a korábbi tervek felülvizsgálását és az ezekből eredő következtetések levonását tűzte ki feladatul a tizenhatodik ülésszak elé. Ezt a munkát a VI. bizottság tárgyalásai során jórészt elvégezte. Az eredmény nem okoz lényeges változást a kodifikáció és a fejlesztés munkájának a Nemzetközi Jogi Bizottságban folyó része tekintetében. A NJB értékes munkájának lényegileg az eddigi mederben való folytatása hosszú évekre biztosítva van, ha sikerül a szerződések jogának hatalmas anyagát és az állam felelősségének kérdését (és nem csupán annak az idegenek jogállásával kapcsolatos vetületét) kidolgoznia. Emellett az államok és kormányok utódlása és egyes kisebb horderejű tárgyak, mint pl. a különleges missziók kérdése még további évekre adhat munkát a Bizottságnak. Egyes tagállamoknak a NJB jelenlegi szervezetét, munkabeosztását és a rendelkezésére álló erőket figyelembevéve — egyelőre utópisztikusnak tűnő — javaslatait, ma még félre kell tenni.

A VI. bizottság munkájának azonban fontos eredménye az a határozat, amely az 1505(XV) sz. határozat szellemében, bonyolult fogalmazásban ugyan, a következő ülésszak napirendjére tűzi a békés együttélés elveinek, tehát a mai ko nemzetközi joga alapelveinek megtárgyalását.

A feladat nem könnyű és nem egyszerű. A kitűzése sem történt nehézségek és akadályok nélkül. De a feladat jó megoldása maga is visszahat azokra az életviszonyokra, amelyeknek jogi tükréül kell szolgálnia, hozzájárulhat a népek békéjének fenntartásához.

A békés egymás mellett élés nemzetközi jogi alapelveinek jövőbeli kodifikátorai hasznos útmutatást találhatnak majd a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának anyagában. Az új pártprogram meghatározása szerint: „A békés egymás mellett élés feltételezi a háborúról, mint az államok közötti vitás kérdések megoldásának eszközéről való lemondást, a vitás kérdéseknek tárgyalások útján való rendezését; az államok egyenjogúságát, az államok közötti kölcsönös megértést és bizalmat, egymás érdekeinek figyelembevételét; a belügyekbe való be nem avatkozást, minden nép ama jogának elismerését, hogy önállóan oldja meg országának minden kérdését; minden ország szuverenitásának és területi sérthetetlenségének szigorú tiszteletben tartását; a gazdasági és kulturális együttműködés fejlesztését a teljes egyenlőség és a kölcsönös előnyök alapján."

Ustor Endre

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony

I.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony fogalma, jogi természete

A termelőszövetkezeti jogviszony a termelőszövetkezeti csoporttulajdon alapján, a termelőeszközök társadalmasítása és a földek használatba vétele útján keletkezik. A termelőszövetkezeti jogviszony több komponensből tevődik össze. Bár homogén társadalmi viszonyokat szabályoz, ennek ellenére bizonyos komplexitás található benne. Komplexitását bizonyítja, hogy a vagyoni viszonyok széles körét fogja át. Ezenkívül a személyi igazgatási jellegű jogosítványok is a részét alkotják. A vagyoni jellegű viszonyban találkozunk a felelősségi, munka, elosztási, használati stb. viszonyokkal is.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszonynak, amely *komplex jogviszony, van egy külső és egy belső oldala. Külső jogviszonynak az tekintendő, ha a jogi kapcsolat a termelőszövetkezet és a külső személy között jön létre, és a viszonyok szervesen kapcsolódnak a termelő-*

szövetkezeten belüli viszonyokhoz, elsősorban a tagság tényéhez. (Így pl. a termelőszövetkezetből kilépett tag igénye, a termelőszövetkezeti használatban levő föld öröklése is jogi kapcsolatokat eredményez.)

Létre jöhet külső termelőszövetkezeti jogviszony a termelőszövetkezet és más jogi személy között, ha ez *sajátosan a termelőszövetkezeti gazdaságszervezeti formához kapcsolódik.* (Pl. két termelőszövetkezet termelési kapcsolata.)

A külső jogviszonynál tehát először is *speciális termelőszövetkezeti jogszabály*nak kell lenni, amely a külső szerv, illetőleg személy magatartását figyelemmel a sajátos gazdaságszervezeti formák szempontjaira, szabályozza. Másodszor a külső szervnek, illetőleg személynek sajátosan kell kapcsolódnia a termelőszövetkezethez. Ezt azért szükséges megjegyezni, mert az esetek nagy részében a termelőszövetkezet és a külső szerv kapcsolata a jog más szféráiba tartozik. Pl. polgári jogba, munkajogba, államigazgatási jogba. Az így keletkezett viszonyok pedig polgári jogi, munkajogi, államigazgatási jogi stb. viszonyok lesznek.

A termelőszövetkezeti jogviszony fogalmáról, jogi természetéről és sajátosságairól a Szovjetunióban, a népi demokratikus államokban élénk viták folynak. E viták anyagát akárcsak vázlatosan is ismertetni és az egyes kérdésekben álláspontot foglalni nem feladatom. (Persze a korlátozott terjedelem is akadályoz ebben.) A tagsági viszony jobb megértéséhez azonban feltétlenül szükséges a szélesebb kategóriának, a termelőszövetkezeti jogviszony fogalmának a meghatározása. A termelőszövetkezeti jogviszony fogalmát a következőkben gondoljuk rögzíteni.

A termelőszövetkezeti jogviszony[1] *a termelőszövetkezet és a tagja, valamint a termelőszövetkezet és más szocialista szervezet olyan jogi kapcsolata, amelyben a termelőszövetkezet mint sajátos gazdaságszervezeti forma (sui generis jogi személy) vesz részt, és amely relációt a termelőszövetkezeti törvényhozás (a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog) szabályozza, illetőleg amelynek jogi rendezését — megfelelő keretek között — a termelőszövetkezetekre bízza.*

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony klasszikus típusa a termelőszövetkezet és a tag között létrejött jogi kapcsolat. (Belső jogviszony.) A termelőszövetkezet és tagja között *számtalan jogviszony* jöhet létre. Nagy László ezeket a kapcsolatokat a következő főbb csoportokba sorolja „a) tulajdonviszonyok, b) földhasználati viszonyok, c) tagsági viszonyok, d) munkaviszonyok, e) felelősségi viszonyok, f) elosztási viszonyok, g) igazgatási viszonyok, és végül h) a háztáji gazdálkodás viszonyai".[2]

Csoportosítással kapcsolatban felvetődik, hogy a különböző belső jogviszonytípusok között a tagsági viszonynak milyen szerepe, jelentősége van. A tagsági jogviszony a többi belső viszonyhoz képest más síkban helyezkedik el. Álláspontom szerint bármilyen jogi kapcsolat előtt (felelősségi, tulajdoni, használati stb.) feltétlenül vizsgálandó a tagsági jogviszony létrejöttének a ténye. Ha ugyanis a termelőszövetkezet és a tag között tagsági viszony nem jött létre, akkor általában természetesen nem lehet beszélni más belső viszonyról sem, sőt tagsági viszony hiányában nem is jön létre termelőszövetkezeti felelősségi viszony. A többi belső jogviszonyok a tagsági jogviszonyt feltétlenül feltételezik, és ezek a jogviszonyok csak ezeken keresztül realizálódhatnak. E vonatkozásban tehát *a tagsági viszonynak primátusa van a többi belső jogviszonyhoz képest.* A tagsági viszony pl. nem keletkeztet feltétlenül munkaviszonyt, hiszen vannak idős termelőszövetkezeti tagok, akik nem dolgoznak a termelőszövetkezetben. A belső jogviszonyokban játszott központi helyzet szükségessé teszi az alapul fekvő tagsági jogviszony mélyebb elemzését.

---

[1] A. A. Ruszkol: „A kolhozjogviszony".

N. D. Kazancev: „Kolhoztulajdonjog".

A. V. Szmirnov: „A kolhoz-jogviszony" c. tanulmányát Medve Zsigmond jelzi a Jogtudományi Közlöny, 1958. nov.—dec. számában.

L. I. Gyembo: A kolhozjog a szovjet szocialista jog mai rendszerében. Cikkgyűjtemény, 1955. 30. old.

Dr. Nagy László: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, kézirat, 1960. 10—14. old.

Dr. Serès Imre: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog egyes kérdései. Sokszorosított anyag, 1960. 10. old.

Dr. Rainer Arlt—Dr. Klaus Heuer: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog kodifikációs alapkérdései, Staat und Recht, 11. sz. 1958. év.

Dr. Rainer Arlt: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog időszerű kérdései az NDK-ban, Jogtudományi Közlöny, 1956. 201. old.

Dr. Valer Fabry: A csehszlovák mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog néhány kérdése. Magyar Jog, 1958. 233—236. old.

E. V. Tadzser: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi új törvényalkotás néhány kérdése a Bulgár Népköztársaságban, Staat und Recht, 1958. év 7. szám.

Fabry Valér: A csehszlovák mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog (oroszul) Moszkva, 1960. 22—29. old.

A mezőgazdaság szocialista átalakulásának és fejlődésének jogi kérdései a Szovjetunióban 1961. c. szovjet jogi kiskönyvtárban.

A. M. Kalandadze: A kolhozjogi intézmények a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában 112—113. old.

Sz. Beljajeva: A kolhozközi szervezetek jogi helyzete Moszkva, 1958.

N. T. Oszipov: „Az anyagi érdekeltség lenini elve és a kolhozbeli munka díjazásának néhány kérdése." Szovjetjogi kiskönyvtár 89—108. old.

A kolhoz tagsági viszony történeti alakulására lásd uo. 5—46. old.

I. V. Pavlov: „A kolhozok működésére vonatkozó jogi szabályozás fejlődése a „Szovjetunióban" c. tanulmányát.

[2] Dr. Nagy László: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. (Egyetemi jegyzet) kézirat 13—14. old.

II.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony jelentősége, keletkezése, fogalma

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony fennállásához a jogszabályok *lényeges jogkövetkezményeket* fűznek. A termelőszövetkezeti tagsági viszony alapján meghatározott feltételek fennforgása esetén a tag nyugdíjra, családi pótlékra, anyasági segélyre, öregségi és munkaképtelenségi járadékra, orvosi gyógykezelésre, gyógyszerre és kórházi ápolásra jogosult. Ezen kívül a tag az 1960. évi 8. és 18. számú törvényerejű rendelettel módosított és kiegészített 1959. évi 7. számú tvr. (a továbbiakban Tvr.) és az 1/1960. (V. 29.) F. M.—I. M. számú együttes rendelettel módosított és kiegészített 19/1959. (VII. 12.) F. M. számú rendelet (a továbbiakban Vhr.) alapján mely utóbbi tartalmazza az alapszabálymintát is, számtalan vagyoni és személyi jogosítványokat gyakorolhat (pl. a közgyűlésen való részvétel, felszólalás és szavazás, a közös munkában való részvétel joga, a tag tagsági viszonya alapján igénybeveheti a termelőszövetkezet gazdasági műhelyeit, gazdasági és szállítóeszközeit stb.). A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonynak ezen kívül a Tvr. 52. § (3) bekezdése és a 70. § (1) és (2) bekezdése alapján a jogviták eldöntésénél hatáskört megállapító (rögzítő) szerepe is van. A Tvr. rendelkezéseiben megállapított szervek, vezetőség, közgyűlés, tanácsi végrehajtó bizottság és a bíróság ugyanis csak akkor járhatnak el a termelőszövetkezet és tagja közötti vitás ügyek eldöntésében, ha a jogvita tagsági viszonyból keletkezett. Ha a termelőszövetkezet és tagja között nem tagsági viszonyból származik a jogvita, akkor a vitás vagyoni ügyek elbírálása bírósági útra tartozik. Ezt a felfogást erősíti a Legfelsőbb Bíróság elvi állásfoglalása is, mely szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja a termelőszövetkezetnek okozott kárt a polgári jog általános szabályai szerint köteles megtéríteni akkor, ha a károkozás a tagsági viszonnyal egyáltalán nincs összefüggésben.[3] A fenti körülmények tehát indokolttá teszik, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk a tagsági viszony keletkezésével.

A termelőszövetkezet tagja lehet minden 18. életévét betöltő magyar vagy állandó jelleggel az ország területén lakó külföldi állampolgár, aki a termelőszövetkezet alapszabályát magára nézve kötelezőnek ismeri el. Természetesen, tekintve, hogy a termelőszövetkezet *elsősorban* és döntően mezőgazdasági jellegű tevékenységgel foglalkozik, a termelőszövetkezet tagjai főleg *azok lehetnek, akik a mezőgazdasági termelőmunkával élethivatásszerűen foglalkoznak.* Felvehetők ezenfelül mezőgazdasági szakemberek, kisiparosok és más dolgozók is (mezőgazdász, könyvelő, állatorvos, állattenyésztő, tej és vajmester stb.). A termelőszövetkezetbe új tagokat az egész gazdasági év folyamán fel lehet venni. A termelőszövetkezetbe belépni szándékozó személy sajátkezűleg és két tanú által aláírt belépési nyilatkozatot tölt ki. A belépési nyilatkozatnak a belépés tényén kívül tartalmaznia kell a saját, valamint a belépővel közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen más törvényes jogcímen használatában levő mindazon földek művelési ág szerinti megoszlásának és térmértékének megjelölését, amelyeket a tag a termelőszövetkezeti jogszabályok rendelkezései szerint a termelőszövetkezet közös használatába köteles bocsátani. Ha a felvételt kérő személlyel együtt egy vagy több családtagja is tagként kíván a termelőszövetkezetbe belépni, felvételi kérelmét a családfő belépési nyilatkozatának aláírásával vagy önálló belépési nyilatkozat kitöltésével juttatja kifejezésre. A 16. életévet betöltött kiskorú felvételéhez szükséges beleegyezési nyilatkozatot a törvényes képviselő a tagfelvételt kérő kiskorú belépési nyilatkozatára is rávezetheti. Ha azonban a törvényes képviseletet a gyám látja el, szükséges ezenfelül a gyámhatóság hozzájárulása is. A tagsági jogviszony keletkezéséhez két fontos feltétel szükséges. Az egyik feltétel az, hogy *a belépő személy a sajátkezűleg és két tanú által aláírt belépési nyilatkozatot kitöltse és aláírja,* tehát az erre irányuló akaratát nyilvánítsa. *A másik feltétel, hogy a közgyűlés őt fel is vegye a tagok sorába. A közgyűlésnek is nyilvánítania kell akarati aktusát.* Bármelyik feltétel hiánya lehetetlenné teszi a tagsági jogviszony létrejöttét. A termelőszövetkezet vezetősége a tagokról a könyvelési rendszerben előírt módon nyilvántartást vezet, amely az ellenkező bizonyításig hiteltérdemlően tanúsítja a tagsági viszony fennállását, keletkezését, szünetelését és megszűnését. Persze ez csak általában mondható el, mivel *téves tagbejegyzés* is előfordulhat. A gyakorlatban a belépési nyilatkozat kitöltése és aláírása nem esik mindig egybe a közgyűlési felvételi határozatával. Jelentős időbeni eltolódások lehetnek. Az azonban kétségtelen, hogy ha a belépési nyilatkozatot aláírt személy a termelőszövetkezetben munkát végez, a munkájáért ellenszolgáltatást kap. A termelőszövetkezetek a gyakorlatban a vélelmezett tagság elve alapján általában nem munkabért fizetnek ellenszolgáltatásként, a közös munkában való részvételt munkaegységgel és termelőszövetkezetenként változó prémiummal értékelik, sőt felfogásom szerint ezen túlmenően a társadalombiztosítási szolgáltatás is jár a tag részére, ha a termelőszövetkezeten keresztül a díjat az SZTK-val történő megállapodás alapján befizette.

A belépési nyilatkozat kitöltése és aláírása véleményem szerint egy *függő jogi helyzetet* hoz létre, *amely bizonyos kötelezettséget mind*

[3] Bírósági Határozatok 1961. 8—9. szám, 230—231. old. A Polgári Kollégium 800/4. sz. állásfoglalása.

a termelőszövetkezet, mind pedig a belépő személy irányában teremt. Ti. a termelőszövetkezeti jogviszony az aláírás tényével ugyan nem jön létre, de *egy nem teljes, azonban kiegészítésre alkalmas szukcesszív tényállás igen.* Ez a függő jogi helyzet addig áll fenn, amíg bizonytalan, hogy a megkezdett tényállás kiegészítő eleme bekövetkezik-e avagy pedig sem. A tényállást kiegészítő elem a joghatást gátló körülmény eltűnésével a közgyűlés tagfelvételt kimondó határozatával következik be.

A kérdés megoldását jelentősen elősegíti a Legfelsőbb Bíróság 800/1. számú Polgári Kollégiumi állásfoglalása, mely szerint „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony a közgyűlésnek a belépni szándékozó személy önkéntes elhatározásából kiállított belépési nyilatkozata alapján hozott felvételt kimondó határozatával jön létre. A közgyűlési határozat általában visszahat a belépési nyilatkozat kiállításának időpontjára".

Ha pusztán az állásfoglalásból indulunk ki, akkor a belépési nyilatkozat kitöltésétől *a közgyűlés felvételi határozatáig a belépő személy nem munkaegységet* (és más kiegészítő juttatást) *igényelhetne munkája ellenértékeként, hanem munkabért.* Ez viszont a gyengébben működő termelőszövetkezeteknél nem kívánatos eredménnyel járhatna. Egyes termelőszövetkezeteknél ugyanis főleg a megindulásnál az egy munkaegység értéke kevesebb, mint az egy napra eső munkabér. A munkabér kifizetése tehát azt eredményezné, hogy a közgyűlés által fel nem vett személyek és a közgyűlés által felvett tagok között feszültség, ellentét keletkezne, ami mindenképpen elkerülendő.

Álláspontom szerint tehát azt a következtetést kell levonni, hogy *a függő jogi helyzet ideje alatt már termelőszövetkezeti munkajogviszonnyal állunk szembe.* A belépési nyilatkozat aláírásával a munkakötelezettség a termelőszövetkezetek irányában ugyanis létrejön. (Ellenkező kikötés hiányában.) A termelőszövetkezet köteles a munkaegységre vagy más munkán alapuló jövedelemrészesedésre, munkadíjazásra figyelemmel az ellenszolgáltatást a belépő személynek biztosítani, függetlenül attól, hogy a közgyűlés az illető személyt felveszi-e a tagok sorába, avagy pedig sem. Különben a munkavégzési kötelezettség nem esszenciális feltétele a tagsági viszonynak. Idős, beteg termelőszövetkezeti tag például munkavégzés nélkül is teljes jogú tagnak minősül.

Az állásfoglalásból kiderül, hogy a közgyűlési határozatnak *általában visszaható hatálya van. A visszaható hatályt erősíti, hogy már a belépési nyilatkozat kitöltésének tényéhez is komoly jogi hatások fűződnek.* A Vhr. 6. §-a elrendeli, hogy mindaddig, amíg a termelőszövetkezet közgyűlése a tag felvétele, valamint a bevitelre kötelezett vagyontárgyak elfogadása felől nem határozott, a felvételt kérő személy a szóbanlevő vagyontárgyakat nem idegenítheti el, nem terhelheti meg.

Vannak olyan gyakorlati esetek, hogy a belépési nyilatkozat aláírása és kitöltése, valamint a tényleges munkakezdés után feledésbe merül a tag felvétele és nincs közgyűlési határozathozatal. *Ezekben az esetekben is szükséges az utólagos közgyűlési döntés,* mégpedig szintén visszaható hatállyal.

Ha a termelőszövetkezetbe belépni kívánó személy akaratát nyilvánítva a belépési nyilatkozatot kitölti és aláírja, a termelőszövetkezetben huzamos ideig dolgozik, őt a kollektíva befogadja, a termelőszövetkezet a tag számára a vezetőségen keresztül munkát biztosít, akkor tulajdonképpen *tényleges tagsági viszonnyal* állunk szemben. Ez a tényleges tagsági viszony nem azonos teljesen a Tvr. 9. §-a alapján létrejött tagsági viszonnyal. A gyakorlati tapasztalatok azonban arra mutatnak, hogy a belépni kívánó személynek azonnal kiadják már a közgyűlés felvételi határozata előtt a háztáji földet, vagy pedig háztáji földként a saját bevitt földterületéből visszatarthatja a háztáji földet. Tehát e vonatkozásban feltétlenül tényleges tagság tényére utaló jogi helyzet keletkezik a termelőszövetkezet és tagja között. A tényleges tagsági viszony kétség kívül védelmi lehetőséget biztosít például annak a tagnak a részére, aki a belépési nyilatkozat kitöltése után hal meg anélkül, hogy őt a termelőszövetkezet közgyűlése tagként felvehette volna. A tényleges tagság elve alapján az ilyen termelőszövetkezeti tagot ugyanolyan kedvezmények, juttatások illetnék meg, mintha őt már a közgyűlés felvette volna a tagok sorába.

A tagsági viszony létrejöttével kapcsolatban említendő meg, hogy egyes termelőszövetkezetekben, főleg az elmúlt esztendő folyamán sok helyen, főleg ahol a munkaegység értéke magas, a kereseti lehetőségek jók, a termelőszövetkezetbe belépni kívánó személyeket *tagjelöltnek próbaidőre vettek fel.* A termelőszövetkezetek ez irányú tevékenységüket a következőkben indokolják: *a)* a termelőszövetkezet *tagsága nem ismeri* eléggé a felvételre jelentkezőket. A fővárosban, vagy nagyobb vidéki városokban valóban elképzelhető, hogy a termelőszövetkezet tagjai egyáltalában nem ismerik a belépni kívánó személyeket. *b)* A *speciálozódó jól jövedelmet biztosító termelőszövetkezetbe* a magas jövedelem reményében *túl sokan* jelentkeznének, valamennyi jelentkező felvételére viszont korlátozott földterület miatt szükség nincs. *c)* A *jogszabályok* a termelőszövetkezeti tagjelölti intézményt *nem tiltják,* tehát joguk van arra, hogy a belépni kívánó személyekből csak a legmegfelelőbbeket vegyék fel tagjaik sorába. *d)* A *munkajog ismeri a próbaidő intézményét.* Az analógia legis alkalmazása feltétlenül indokolt a termelőszövetkezetek vonatkozásában is.

A tagjelölti intézménnyel és annak szélesköru elterjesztésével szemben azonban súlyos ellenszempontok merülhetnek fel.

A Vhr. 16. §-a szerint a termelőszövetkezetben minden munkát a tagok és családtagjaik végeznek el. Munkaviszony vagy megbízatás, ideértve a vállalkozási, építési vagy egyéb szolgáltató jellegű szerződéseket is, keretében csak kivételesen olyan munkákat lehet elvégezni, amelyekhez szükséges szakmai ismerettel vagy előírt szakképzettséggel, illetőleg a jogszabályban megkívánt feltételekkel a termelőszövetkezet tagjai nem rendelkeznek. Ez a szabály tehát általában nem teszi lehetővé azt, hogy a termelőszövetkezetben elvégzendő munkálatokat a külső személyek végezzék el. A jogszabály ha nem is tiltja kifejezetten a tagjelölti intézményt, azzal, hogy a termelőszövetkezetben adódó munkafeladatok elvégzését a tagok és a családtagok kötelességévé teszi, nyilván amellett tör lándzsát, hogy a tagjelölti intézmény nem kívánatos jelenség.

A tagjelöltség az illető személyre nézve mindenképpen hátrányos, hiszen azokban a kedvezményekben nem részesül, amely tagsági viszonya alapján a tagot megilleti.

Ebben a fejlődési fázisban a dolgozó parasztok millióit kell megnyerni a szövetkezet gondolatának. *Semmiképpen sem lehet helyeselni tehát egy olyan intézményt, amely nem kívánatos feltételhez, tagjelöltséghez köti a termelőszövetkezeti tagságot.*

A jogirodalomban is eléggé elfogadott az a nézet, hogy a termelőszövetkezet közgyűlése nem teheti külön feltételektől függővé, hogy valakit tagként felvegyen a termelőszövetkezetbe. Az pedig nem vitás, hogy a tagjelöltség intézménye feltételt jelentene a taggáválás folyamatában. Az kétségtelen, hogy feltételekhez fűzni a tagsági jogviszony tényét elvileg nem lenne helyes, viszont a gyakorlatban számtalan példa van feltételtűzésre. Sok esetben kikötik például a belépni kívánó személyek, hogy a tagsági viszony — sokszor az általános szabálytól eltérően — mikor vegye kezdetét. Gyakori az is, hogy a belépni kívánó személy a termelőszövetkezetbe csak akkor lép be, ha szakmunkát is végezhet. A probléma akkor jelentkezik élesen, ha a szakember a későbbiek folyamán nem kap szakmájának megfelelően munkát. Talán úgy fogalmazható meg az ezzel kapcsolatos felfogás, hogy *sem a termelőszövetkezet, sem a termelőszövetkezet tagja nem teheti különleges feltételektől* függővé a tagsági viszony létesítését. Persze olyan feltételek nyilvánvalóan nem kizártak, amelyeket a termelőszövetkezeti jogszabályok nem tiltanak. Ez a felfogás természetesen vitatható.

A tagsági viszony létesítésénél felvetődhet problémaként, hogy *munkaviszonyban álló dolgozó lehet-e termelőszövetkezeti tag.* A jogszabályok erről sem tartalmaznak rendelkezéseket. Tehát nem kizárt ilyen kapcsolat létesítése sem. Persze célszerű, ha a termelőszövetkezet az ilyen dolgozót munkaviszonyban alkalmazza. Pártoló tagsági viszony létesítése munkaviszonyban álló dolgozóval általában helyes és célszerű. Viszont a pártoló tag csak a fizikai munkavégzés esetén részesülhet a többi tagéhoz hasonló díjazásban.

A továbbiakban az a kérdés is felmerülhet, hogy vajon létesülhet-e *kettős tagsági jogviszony,* lehet-e valaki két vagy több termelőszövetkezetnek tagja. A munkajog ismeri a kettős munkajogviszony létesítését (másodállás, mellékfoglalkozás). Ennek analógiájára vajon nem lenne-e helyes a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban is bevezetni a kettős tagság elvét? A gyakorlatban ma is találkozunk hasonló jelenségekkel. *A legjobb megoldás az lenne, ha csak egy tsz-nek lenne tagja az illető személy, a második termelőszövetkezettel pedig csak termelőszövetkezeti munkaviszony állna fenn, amelynek alapján a termelőszövetkezetben végzett munka díjazása a termelőszövetkezetben szokásos módon történne.* Egyéb vonatkozásban pedig nem lenne a termelőszövetkezet tagja a másik termelőszövetkezettel semmilyen kapcsolatban sem.

A tagsági viszony keletkezésével kapcsolatban itt kell foglalkozni azzal a *felfogással* is, hogy a közgyűlés a belépési nyilatkozat elfogadása alkalmával határozza meg, hogy a tagot mely időponttal veszi fel a tagok sorába. *Ha a közgyűlés a tagsági viszony kezdő időpontjának meghatározását elmulasztja, akkor a tagsági viszony kezdő időpontja a tagfelvételi határozat meghozatalának napja, illetőleg ha a tag a termelőszövetkezetben a munkát már korábban megkezdte, a tagsági idő kezdetét a munka felvételének időpontjától kell számítani.* Ennek az álláspontnak talán azért van létjogosultsága, mert megszünteti azt a visszás helyzetet, hogy társadalombiztosítási járulék már a belépési nyilatkozat aláírásától legyen esedékes. Ti. sokan a termelőszövetkezetbe belépve a munkát nem veszik fel. A társadalombiztosítási járulékot nem fizetik és ezzel súlyos terheket rónak a rendszeres munkát végző tagokra, ugyanis nekik kell viselni a tagra kirótt járulékterhet. Ezt az álláspontot azonban minden praktikus érve ellenére sem tehetjük magunkévá. Ui. *rendkívüli módon labilissá teszi a tagsági viszony kezdő időpontját.* Az álláspont elfogadása esetén ui. légüres tér teremtődne a belépési nyilatkozat kitöltése és a közgyűlés akarati aktusa között. A hanyag, munkát nem végző tag problémája a közgyűlés határozata után sem tűnik el. Hiszen a járulékot ekkor is fizetni kell a termelőszövetkezeti kollektívának. A járulékot különben is követelheti a termelőszövetkezet a tagjától. A bírósági végrehajtási szabályok pedig a követelést a végrehajthatóság stádiumába helyezik.

Ezekután a termelőszövetkezeti tagsági[4] jogviszony fogalmát — termelőszövetkezeti jogviszony definíciójára és a keletkezés körülményeire figyelemmel — a következőkben foglalhatjuk össze:

A termelőszövetkezeti tagsági viszony a termelőszövetkezet és tagjának (családtag, pártolótag) olyan, elsősorban személyes jellegű, de vagyoni következményekkel is járó jogi kapcsolata, amely a jogviszonyok — döntően a termelőszövetkezeti belső jogviszonyok (használati, elosztási, munka stb.) széles skáláját vonja, illetőleg vonhatja maga után, amely relációt a termelőszövetkezeti törvényhozás szabályozza vagy amelynek jogi rendezését meghatározott keretek között a termelőszövetkezetekre bízza.

III.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony szünetelése és megszűnése

A termelőszövetkezeti tagsági viszonyban gyakran előfordul, hogy a termelőszövetkezeti tag meghatározott körülmények között nem tud élni azokkal a jogosítványokkal, amely őt tagsági viszonya alapján megilletné. Nem vehet részt a termelőszövetkezet munkájában, nem vehet részt a közgyűlés tevékenységében stb. Kiinduló pontként különböztetni kell *a tagsági viszony szünetelése és a munkavégzési kötelezettség szünetelése között.* Előfordulhat ugyanis, hogy a munkavégzési kötelezettség szünetelése a tagsági viszonyt egyáltalán nem érinti. Idős és beteg termelőszövetkezeti tag például munkát ugyan nem végez, de ennek ellenére termelőszövetkezeti tagnak minősül.

A tagsági viszony szünetelését két fő ok eredményezheti. Az egyik ok szerint a termelőszövetkezeti tag maga idézi elő azt a helyzetet, amely a tagsági viszony szünetelését eredményezi. Ez esetben is két helyzettel állunk szemben:

amidőn a termelőszövetkezeti tag vétkesen olyan magatartást tanúsít, amely bűncselekménynek minősül és emiatt ellene büntető eljárást indítottak és őt javítónevelő munkára, illetőleg szabadságvesztésbüntetésre ítélte.

Találkozunk olyan esettel is, amidőn huzamosabb állami vagy társadalmi megbízatás, külföldi kiküldetés miatt szünetel a tagsági viszony.

A tagsági viszony végül szünetelhet objektíve is a termelőszövetkezeti tag akaratától függetlenül (pl. katonai szolgálat esetében).

A tagsági viszony szünetelése nem érinti az eddig lejárt, illetőleg esedékessé vált kötelezettségek teljesítését, ideértve a tag által megszerzett munkaegységek alapján a zárszámadás szerint járó jövedelemrészesedés kiadását is.

A tagsági viszony szünetelésével összefüggően bizonyos gyakorlati és elméleti problémák vetődnek fel.

A tagsági viszony szünetelésének legfontosabb joghatása az, hogy ez idő alatt a tagsági jogok gyakorlása szünetel és a tag mentesül a tagsági viszonyból folyó kötelezettségek teljesítése alól. Ennek megfelelően őt az alapszabályban meghatározott legkisebb számú évi munkaegység teljesítésének kötelezettsége sem terheli. (Természetesen a tagokat megillető kedvezmények sem illetik meg őt.)

A tagsági viszony szünetelésével kapcsolatosan vetődik fel az a kérdés, hogy a szünetelés időpontja a munkajogviszony időtartamába beszámít-e. Álláspontom szerint *ha a termelőszövetkezeti tag vétkes magatartása idézte elő a tagsági viszony szünetelését, akkor a tagsági viszony nem tekinthető folyamatosnak és a tagsági viszony kezdő időpontja a termelőszövetkezeti tagsági viszony szünetelésének a megszűnésétől számít.* Ellenkező esetben a tagsági viszony szünetelése alatti idő a tagsági viszony folyamatosságát nem érinti.

A tag a szünetelés alapjául szolgáló ok megszűnésétől számított 15 napon belül köteles az alapszabályszerű jogainak gyakorlását és kötelezettségeinek a teljesítését újból megkezdeni és évégből a termelőszövetkezet vezetőségénél jelentkezni. Ennek elmulasztása esetén vele szemben ugyanúgy kell eljárni, mintha a vezetőség előzetes engedélye nélkül munkaviszonyt létesített volna. Persze a *termelőszövetkezet is köteles a tagsági viszony szünetelése után a termelőszövetkezeti tagot lehetőleg ugyanabban a munkakörben foglalkoztatni,* tekintet nélkül arra, hogy milyen ok következtében állott elő a tagsági viszony szünetelése. Tehát pl. a szabadságvesztésbüntetés után is általában nyomban foglalkoztatni kell a visszatért dolgozót.

A tagsági viszony szünetelése önmagában nem ok arra, hogy a tagsági viszonyt akár a tag, akár pedig a termelőszövetkezet ez idő alatt egyoldalúan megszüntesse. A tagsági viszony megszüntetése csak a jogszabály által meghatározott körben történhet a tagsági viszony szünetelésének ideje alatt is.

Végül felmerülhet az is, hogy a tagsági viszony csak a termelőszövetkezeti tag ez irányú

---

[4] E. V. Tadzser: A háztáji gazdaság tagjainak jogi helyzete Bulgáriában. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény Bp. 1961. 35—50. old.

A. A Ruszkol: A kolhoporta jogi személyiségéről és személyi összetételéről. Szovjet jogi cikkgyűjtemény 1955. 6. szám.

Ján Spisiák: A termelőszövetkezeti család Právnicke Studie, 1954. év 4. szám.

G. N. Poljanszkaja: A kolhozudvar vagyoni viszonyai, Szovjet állam és jog 1947. év 7. szám.

A Filipescu: A kollektivista házastársak vagyoni viszonyainak egyes kérdéseiről. Justitia Nova 1955. év 5. szám.

Németi László: Polgári jogi (tulajdonjog, földjog) jegyzetvita tanulságai. Jogtudományi Közlöny, 1956. 10. szám.

Nagy László. A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága a népi demokráciában 1959. 40—69. old.

kérésére szüneteltethető-e avagy pedig kérésétől függetlenül előállhat-e a szünetelési helyzet. Véleményem szerint nem feltétlenül szükséges a tag ezirányú kérése, a szünetelési helyzet ettől függetlenül objektíve is előállhat.[5] (Pl. katonai szolgálatra behívják.)

A tagsági viszony szüneteléséről van-e szó abban az esetben, ha a termelőszövetkezet nem tud munkát adni pl. télidényben és meghatározott időre megengedi, hogy a termelőszövetkezeti tag munkaviszonyt létesíthessen? Felfogásom szerint feltétlenül a munkaviszony szünetelésén kívül tagsági viszony szüneteléséről is van szó, hiszen a tag családtagjai a termelőszövetkezetben dolgozhatnak, a háztáji földterületet nem vonják vissza tőle, nem törlik a tagnévsorból, munkavégzést tőle nem kívánnak stb.

A tagsági viszony szünetelésének a jogi szabályozása hiányos. Nincs tisztázva, hogyha a tagnak felróhatóan szünetel a tagsági viszonya, akkor a tagsági viszony folyamatosságával mi a helyzet. Rendezni kellene a családtagok jogi státuszát is, ha a tagsági viszony szünetel. Ezenkívül a tagsági viszony szünetelése alatt a társadalombiztosítási járulék fizetési kötelezettségét is rendezni kellene, mégpedig szintén jogszabályi úton.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony a következő esetekben szűnhet meg: kilépés, kizárás és a tag halála esetében. Ezenkívül *az egyedi mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony megszűnhet más termelőszövetkezetbe történő átlépéssel is.* Itt ki kell emelni azt, hogy csak az egyedi, a konkrét termelőszövetkezettel szűnik meg átlépés esetén a tagsági viszonya a termelőszövetkezeti tagnak. Ez esetben a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony folyamatosnak tekintendő. A tagsági viszony folyamatosságának ugyanis pl. a nyugdíj, öregségi és munkaképtelenségi járadék stb. megállapításánál nagy jelentősége van.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony megszűnésének egyik esete a kilépés. A kilépésnek bizonyos feltételei vannak.

A termelőszövetkezetből a belépéstől számított 3 évig nem lehet kilépni.

A kilépési szándékot legalább 6 hónappal a gazdasági év vége előtt a vezetőségnél írásban be kell jelenteni. A vezetőség a bejelentést köteles a legközelebbi közgyűlés elé terjeszteni. A kilépő a gazdasági év végéig köteles a termelőszövetkezetben munkát végezni és ez alól azonban őt a közgyűlés fel is mentheti. Persze nem *feltétlenül eredményezi a tagsági viszony megszűnését a feltételek együttes megléte sem.* Ehhez ugyanis szükséges a Tvr. 48. § (3) bekezdés b) pontja alapján a közgyűlés pedig, ha a közösség érdeke úgy kívánja, a feltételek fennforgása ellenére úgy is határozhat, hogy a tag kilépési kérelmének nem tesz eleget.

A termelőszövetkezetből kilépni kívánó igen sokszor hivatkozik arra, hogy a termelőszövetkezetből azért szeretne kilépni, mert őt nem szakképzettségének, tapasztaltságának és képességének megfelelően osztották be munkába. Ezért inkább más termelőszövetkezetbe szeretne lépni, vagy munkaviszonyt szeretne létesíteni.

Célszerű-e szakembert (kertészt, bognárt, gépészt stb.) szakképzettség nélküli mezőgazdasági munkára kötelezni? Felfogásom szerint nem helyes a szakembert a termelőszövetkezetben visszatartani, noha ez önmagában még nem jelenthet kilépési okot sem. Előfordulhat, hogy a termelőszövetkezet hasonló szakmai munkát tud biztosítani tagjának.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog ismeri az ún. rendkívüli kilépést is. A Tvr. 17. § (2) bekezdése kimondja, hogy rendkívüli ok miatt a tag a közgyűlés hozzájárulásával a 3 év letelte előtt, de a gazdasági év vége előtt is kiléphet a termelőszövetkezetből. Ugyancsak rendkívüli kilépési oknak minősül az is, ha a tag más termelőszövetkezetbe kíván lépni. A rendkívüli kilépés esetében sincs azonban a jogszabályban kimerítő felsorolás. A rendkívüli kilépési okokat maga a közgyűlés állapítja meg.

A termelőszövetkezeti tagsági viszony megszűnhet kizárással is. A közgyűlés kizárhatja a tagot, ha a Népköztársaság, a népgazdaság rendje vagy a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűntett miatt jogerősen 3 évet meghaladó börtönbüntetésre ítélik; a munkafegyelmet ismételten és súlyosan megsérti; a termelőszövetkezetnek szándékosan vagy súlyos gondatlanságból számottevő anyagi kárt okoz, termelőszövetkezeti taghoz méltatlan életmódot folytat, ismételt figyelmeztetés ellenére is a törvényes kereteket meghaladó háztáji gazdálkodást folytat, a vezetőség engedélye nélkül munkaviszonyt létesít, és azt a vezetőség ismételt felhívására sem szünteti meg. (Tvr. 18. §.) A *jogszabály* tehát *tételesen is felsorolja a kizárási okokat.* Tehát, ha a tag a Tvr. 18. §-ában foglaltaknak megfelelő vétséget nem követi el, akkor őt kizárni a termelőszövetkezetből nem lehet. A termelőszövetkezeti fegyelmi szabályzat 19/a pontja szerint a termelőszövetkezetből való kizárást fegyelmi büntetésként csak akkor lehet kimondani, ha a fegyelmi vétség különösen súlyos és enyhébb fegyelmi büntetés vagy társadalmi rendszabály alkalmazásától eredmény nem várható. A kizárásnak ezek alapján két fő esete található:

amikor a kizárás nem fegyelmi büntetésként jelentkezik,

amidőn a kizárás fegyelmi büntetésnek is tekintendő.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony végül megszűnhet a tag halálával is. Ez esetben vetődhet fel az a kérdés, hogy vajon

[5] Weltner Andor: A magyar munkajog (Egyetemi tankönyv) 165—166 oldal. Értékes szempontok jó részét, amelyet a munkaviszony szünetelésével kapcsolatban a szerző tett, értelemszerűen, korrekcióval hasznosítottuk a tagsági jogviszony szünetelése vonatkozásában is.

Nagy László: uo. 94—95. oldal.

hogyan alakul a termelőszövetkezeti tag családtagjainak a jogi helyzete. Részt vehetnek-e továbbra is a közös munkában. Célszerű, ha a családtagok közül legalább egy személy termelőszövetkezeti tagsági viszonyt létesít, és ekkor az elhunyt tag családtagjainak a helyzete változatlannak minősül. Problémaként merül fel, hogy a családtagok vajon társadalombiztosítási szolgáltatásokat követelhetnek-e az említett időszakban. Álláspontom szerint csak abban az esetben, ha a családtagok közül valaki belépési nyilatkozatot tölt ki, és azt alá is írja. Ekkor ugyanis egy függő jogi helyzet teremtődik, amelynek alapján visszaható hatállyal a fenti szolgáltatások úgy őt, mint a családtagokat is megilletik.

A jogirodalomban és a bírói gyakorlatban[6] a termelőszövetkezetbe bevitt, a közös használatban levő föld öröklésével kapcsolatban érdekes problémák vetődtek fel. Kétség merült fel a gyakorlatban arra nézve, vajon alkalmazni lehet-e az ági öröklés szabályait akkor is, ha *az ági vagyontárgy a termelőszövetkezet közös használatában levő föld.* Tételes jogilag a megoldás egyszerű, hiszen a termelőszövetkezeti tvr. 39. §-a alapján a termelőszövetkezeti közös használatban levő földtulajdon öröklésére az általános szabályokat, tehát a Ptk. rendelkezéseit kell alkalmazni. A jogpolitikai aggályok jó része is elesik. A termelőszövetkezeti közös használatban levő föld öröklésével összefüggésben ritkán adódik jogvita. Hiszen a föld gyakorlatilag csak akkor kerülhet ki a termelőszövetkezetből, ha a termelőszövetkezeten kívülálló örökös mezőgazdasági termeléssel élethivatásszerűen foglalkozik, és nincs túlélő házastárs. Ennek gyakorlati előfordulási lehetősége az átszervezés befejeztével nagyon csekély.

Az ági öröklés szabályainak alkalmazása is segítheti a közös gazdaság megszilárdulását. (Ági örökös tsz tag, a túlélő házastárs nem.) Feltétlenül helyes a tanulmány summázata, hogy nemcsak a tételes törvénynek, hanem a mögötte rejlő elvi megfontolásoknak is csak az az álláspont felel meg, hogy a föld termelőszövetkezeti közös használatba adása a bevitt föl ági jellegét nem érinti. Ugyancsak itt említendő meg, hogy a termelőszövetkezeti tag halála után az örökös a hagyatékot *visszautasíthatja.* A Ptk. szabálya átmeneti viszonyokra szól. A 674. § (2) bekezdése szerint az örökös, ha nem foglalkozik hivatásszerűen mezőgazdasági termeléssel, a mezőgazdasági termelés célját szolgáló föld, a hozzátartozó berendezés, a felszerelési tárgyak, az állatállomány és a munkaeszközök öröklését külön is visszautasíthatja. A termelőszövetkezeti tag hagyatéka esetében csak a termelőszövetkezetbe bevitt föld öröklését lehet külön visszautasítani. A belsőség, az ebbe tartozó kert, berendezés stb. csak egységesen fogadható el, vagy utasítható vissza, a belsőségbe tartozó vagyontárgyak közötti válogatásnak nincsen helye.[7]

A tag halála után előfordulhat, hogy a köteles résznek pénzben való kiadása a kötelezettre a földnek mezőgazdasági termelőszövetkezetbe történt bevitele következtében sérelmes, a bíróság az összes körülmények mérlegelése alapján elrendelheti a *köteles résznek*[8] egészben vagy részben természetben való kiadását.

A tagsági viszony megszűnése esetén a tagot, illetőleg a tag halála esetén az örököst, bármilyen ok miatt is szűnt meg a tagsági viszony a következő jogosítványok illethetik meg: *a)* megilleti a zárszámadás szerint járó munkaegység; *b)* a bevitt vagyontárgyak megállapított, de ki nem fizetett ellenértéke; *c)* a közös használatba adott föld kivitele; *d)* a földjáradék után fizetendő összeg, ezenkívül *e)* a volt tagot bizonyos segélyek és juttatások (prémium) is megillethetik, amelyek a tagsági viszony megszűnésekor esedékesek voltak, de amelyeket a volt tag még nem kapott meg.

A *c)* pont esetében a kilépésnél a bevitt földdel azonos értékű, lehetőleg azonos nagyságú és művelési ágú földet a kilépés gazdasági évének végén kell kiadni.

Rendkívüli kilépés esetén, ha kilépő kéri a földet, már a folyó gazdasági év végén ki kell adni. Ilyen kérelem hiányában a föld mindaddig a termelőszövetkezet használatában marad, amíg a volt tag annak kiadását nem kéri, vagy a közgyűlés el nem rendeli.

Ha a tag másik termelőszövetkezetbe lép át, az általa eredetileg bevitt földet, amennyiben lehetőség van rá, annak a termelőszövetkezetnek kell átadni, amelybe az átlépés megtörtént. Ha két érintett termelőszövetkezet egymástól olyan távolságban van, hogy a föld átadására nincs lehetőség vagy azt a másik termelőszövetkezet nem fogadja el, a föld továbbra is annak a termelőszövetkezetnek a használatában marad, amelyben bevitték, és az átlépő tagnak azért földjáradékot kell fizetni.

Kizárás esetén a föld-kiadás időpontját közgyűlésnek a közös gazdálkodás érdekeinek mérlegelésével úgy kell megállapítani, hogy a kizárt tag ne kapja a földet előbb vissza, mintha tagsága kilépés folytán szűnt volna meg. Földkiadás elhalasztása esetén a kizárt tag részére is haszonbért kell fizetni.

Található olyan irodalmi álláspont[9] is, hogy noha a jogszabály szerint a kizárt taggal évvégén el kell számolni, de a szövetkezet kizárhatja őt a jutalomban való részesedésből. Ez az álláspont vitatható. Tudniillik a termelőszövetkeze-

[6] Benedek Károly—Világhy Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Magyar Jog, 1962. február.

[7] Uo. 75. oldal.

[8] Bírósági Határozatok. Uo. 240. old.

[9] Veres József: A tag kizárása a mezőgazdasági termelőszövetkezetből. Jogtudományi Közlöny, 1959. 6. sz.

Nagy László: Uo. 94. old.

Seres Imre: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlesztéséről szóló párthatározat főbb jogi vonatkozásai. Bp. 1959.

teink igen sok helyen a természetbeni és pénzbeli prémiumot, jutalmat olyan juttatásnak fogják fel, mint amely a munkaegység mellett feltétlenül jár, és ahhoz igazodik. Véleményem szerint méltánytalan dolog lenne és önkényesnek minősülne, ha ezt a juttatást a termelőszövetkezet közgyűlése elvonhatná a kizárt tagtól. A munkateljesítményekhez igazodó juttatásnál más a helyzet mint az ezekhez nem feltétlenül igazodó jutalmaknál. A jutalmaknál a közgyűlés diszkrecionális joga a döntő.

A kizárás kapcsán vetődik fel az a kérdés is, hogy a termelőszövetkezeti tag kizárás után jelentkezhet-e más termelőszövetkezetbe felvételre, és vajon az a másik termelőszövetkezet közgyűlése jogosult-e a felvételre. Álláspontom szerint a jogszabályok erre lehetőséget adnak, vagyis nincs kizárva a felvétel. A dolgozó nép állama mindenkinek lehetővé teszi, hogy dolgozzon, tehát nincs arra szükség, hogy egy adott tsz-ből történő kizárás az ország összes termelőszövetkezetéből történő kizárást vonjon maga után. Felvetődhet az a probléma is, hogy a kizárt tag ugyanabban a termelőszövetkezetben jelentkezhet-e ismét tagfelvételre. Véleményem szerint bizonyos idő eltelte után jelentkezhet és a közgyűlés, ha a tagfelvételi követelményeknek megfelel, célszerű ha felveszi a tagok sorába. A közgyűlés különben a különböző alternatívák között szabadon választhat.

a) A kizárt tag újrafelvételének kérelmét elutasíthatja, *b)* a kizárt tagot visszaveheti a tagok sorába; *c)* a kizárt tagot *meghatározott idő* után veszi fel a tagok sorába, miután munkájával, viselkedésével arra méltónak mutatkozik.

A tagsági viszony megszűnésével kapcsolatos jogviták hatásköri szabályai a következőkben foglalhatók össze: A tagsági viszony megszűnésével és a tagsági viszony szüneteltetésével kapcsolatban a termelőszövetkezet és tagja közötti vitás ügyekben a termelőszövetkezet közgyűlése jár el. A termelőszövetkezet közgyűlésének határozatával szemben kétféle jogorvoslati lehetőség adódik: *a)* A tag átlépésének elfogadása, illetőleg a tagsági viszony szüneteltetése tárgyában hozott közgyűlési határozat ellen (nem vagyonjogi igény elbírálása esetében) a járási végrehajtóbizottsághoz lehet fordulni. Szintén ehhez a fórumhoz lehet fordulni, ha az válik vitássá, hogy a kiadni rendelt földet hol kell kijelölni. *b)* A kilépéssel, átlépéssel, a tagsági viszony szüneteltetésével vagy a kizárással kapcsolatos vagyonjogi igényről döntő határozat ellen a bíróság előtt lehet keresetet indítani.

A bíróság hatásköre a termelőszövetkezet közgyűlésének a kilépéssel, átlépéssel a tagsági viszony szüneteltetésével vagy kizárással kapcsolatos vagyonjogi igényről döntő határozata ellen indított perben olyan vagyonjogi igény elbírálására is kiterjed, amelynek elbírálása a tagsági viszony fennállása alatt egyébként nem tartozna a bíróság hatáskörébe.[10]

Ez a Legfelsőbb Bírósági álláspont legfeljebb ott támadható,[11] hogy a földjáradékkal kapcsolatos szintén vagyonjogi igénynek minősülő jogvitát helytelenül nem zárja ki még az indokolásban sem a bíróság hatásköréből.

A tanulmány sok a tagsági viszonyt érintő kérdéssel szinte *egyáltalán nem* (pl. a tagsági viszony alanya, tárgya, tartalma, a tagsági jogviták hatásköri, eljárási problémái) vagy csak *érintőleg* (pl. a tagsági viszony kapcsolata a termelőszövetkezeti jogviszony fajtákkal) egészében pedig *vázlatosan* foglalkozik. Ez abban leli magyarázatát, hogy még sok, kellően ki nem dolgozott, alapvető kérdés vár elméleti kimunkálásra. Tanulmányunkban is nagy anyagot öleltünk fel, de a szerteágazó, szinte az egész termelőszövetkezeti joganyagot érintő tagsági viszony minden részletére ezúttal nem térhettünk ki. Reméljük a közeljövőben erre is sor kerül.

Németi László

[10] Bírósági Határozatok uo. 243. old. A megállapítás indoka részletesen kifejtve.

[11] Németi László: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták. Jogtudományi Közlöny, 1961. május.
Bacsó Jenő: A termelőszövetkezetek jogvitáinak eldöntése. 129—130. old.
Seres—Nagy: A termelőszövetkezeti törvény Bp. 373—375. old.

Problémák az ügyészi felügyelet normatív alapjai köréből

1. Témánk megjelölése első pillantásra szokatlannak tűnhetik az olvasó előtt. „Az ügyészi felügyelet normatív alapjai" elnevezéssel valóban új fogalom meghonosítására teszünk kísérletet. Az újszerűség természetesen nem a kifejtendő jogi jelenségek eddigi ismeretlenségéből adódik és nem „felfedezésükben" mutatkozik meg, hanem a szocialista jogalkotás bizonyos ismert tényeinek egy meghatározott szempontból való vizsgálatában, kikülönítésében és minősítésében.

Az ügyészi felügyelet *normatív alapjainak* problémáján azt a kérdést értjük, hogy mely szabályokhoz viszonyítva állapítja meg az ügyész a felügyelet körébe eső jogi tények törvényességét vagy törvénytelenségét. Más szavakkal: *melyek azok a szabályok, amelyek megsértése esetén az ügyészt intézkedési kötelesség terheli?* A problémára ezúttal az ügyészi felügyelet egészére érvényes választ keresünk. Az egyes felügyeleti ágak keretében kifejtett ügyészi tevékenység konkrét normatív alapjainak

kérdésére az ügyészi funkciók tételes szabályai adnak feleletet.

Alábbi fejtegetéseink nem merítik ki az ügyészi felügyelet normatív alapjainak teljes problémakörét. Ezúttal csupán néhány — fontosságánál és időszerűségénél fogva kiemelkedőnek látszó — kérdést vizsgálunk meg. Ezek a következők:

a) milyen viszony áll fenn a szocialista törvényesség és az ügyészi felügyelet normatív alapjai között?;

b) milyen szerepet töltenek be az ügyészi felügyelet normatív alapjai körében a törvény, a törvény alatt álló jogszabályok és a szokásjog?;

c) van-e normatív jellegük a törvényességi felügyelet szemszögéből maguknak az ügyészségi rendelkezéseknek?

Az említett kérdések kapcsán megvilágítást igényel a legfőbb ügyészi utasítások néhány érintkező problémája is.

A téma jelentőségét talán nem szükséges a szokásos módon részletesen megindokolni. Elég, ha röviden utalunk arra, hogy a szocialista rendszer államainak jelenlegi fejlődési szakaszán, midőn egyes országokban befejezéshez közeledik a szocializmus alapjainak lerakása, másutt már a fejlett szocialista társadalmat építik, a Szovjetunióban pedig hozzáfogtak a kommunizmusba való átmenet feladatainak megoldásához, igen nagy érdekek fűződnek a szocialista törvényesség szilárdságához és további izmosodásához. Kiemelt módon irányította rá a figyelmet erre a körülményre a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. Kongresszusa, amely egyben teljesen és véglegesen leszámolt a személyi kultusz rendszeréből fakadt törvénysértésekkel. A szocialista ügyészségnek a törvényesség biztosítása terén betöltött szerepe teszi szükségessé az ügyészi felügyelet normatív alapjainak tanulmányozását. A probléma nyilvánvaló összefüggésben áll magának *a törvényességi felügyeleti munkának a törvényességével.*

Előre kell bocsátani: nem *belső jogforrástani* vizsgálódásokról van itt szó annak kiderítése érdekében, hogy milyen kútfők tartalmazzák az ügyészi felügyeletre vonatkozó normákat, milyen jogszabályok rendezik az ügyészség szervezetét és működését, hanem annak tisztázásáról, hogy felügyeleti tevékenysége során milyen szabályokhoz méri megállapításait az ügyész, mik a *zsinórmértékei* a törvényességi felügyeletnek.

Nyilvánvaló, hogy a kérdésre adandó válasz elsődlegesen attól függ, *miképpen határozzuk meg magának a szocialista törvényességnek a normatív magját.* Ebben a tekintetben azonban nincs teljes egyöntetűség a szocialista jogtudományban.

Vannak olyan nézetek, amelyek a törvényesség lényegét kizárólag a *törvények* megtartására és végrehajtására korlátozzák, s kirekesztik belőle az alacsonyabbrendű (rendeletjellegű s egyéb) jogszabályokat.

Ezt a szemléletet szűknek tartjuk. A törvény valóban alapja, normatív előfeltétele a törvényesség rendszerének, s egyben mércéje is a nála alsóbbrendű jogszabályok törvényességének, de a törvényesség rendszere átfogja ezeket az alsóbbrendű jogszabályokat is; ezek megtartásának és végrehajtásának követelménye szintén benne van a szocialista törvényesség fogalmában.[1]

Elfogadhatónak tartjuk az olyan megfogalmazást, amely arra utal, hogy a törvényesség rendszerében a szoros értelemben vett törvényt elsőbbség, uralmi jelleg illeti meg,[2] de mind elméleti, mind gyakorlati szempontból s nem utolsó sorban a tételes jog alapján helytelenítjük a törvényesség lényegét a törvényekre redukáló nézetet.

Kifogásaink — mindhárom nézőpontból — úgy foglalhatók össze, hogy a helytelenített felfogás összekeveri a jogszabályhierarchia problémáját a jogérvényesülés problémájával, illetve az utóbbit azonosítja az előbbivel.

Az ilyen behelyettesítés *elméleti* szempontból való tarthatatlansága — a szemléleti mód lényegének a mondottak szerinti jellemzése mellett — talán nem is igényel bővebb bizonyítást. Elég még arra rámutatni, hogy a kifogásolt nézet gyakran hangoztatott demokratizmusa csak látszólagos, mivel éppen a helyi szervek normaalkotási jogának elismerése teszi teljessé a jogalkotás szocialista rendszerének demokratizmusát, s ez egyben — más síkon — lényeges, demokratikus eleme a szocialista törvényességnek is.

A *gyakorlati jogalkalmazás* oldaláról nézve nyilvánvaló, hogy a vitatott felfogás gyengíti a szocialista törvényesség jelentőségét az állami szervek munkájában, és hátrányosan diszkriminálja a törvénynél alacsonyabbrendű jogszabályokat. A törvénynek a jogszabályalkotás rendjében elfoglalt magasabb helyéből egyáltalán nem következik az, hogy a jogalkotás folyamatában alatta elhelyezkedő normák megtartása kevésbé fontos lenne. Nem lehet — a megfelelő személyi, területi és időbeli hatály-korlátokon kívül — kisebb, a törvényekhez képest mérsékeltebb hatályosulási követelményeket támasztani a szocialista állam törvényalatti normáival

[1] Helyesen mondja *V. M. Cshikvadze:* „A szocialista törvényesség lényegét nem lehet csak a törvények megtartására és végrehajtására korlátozni. A törvényesség ilyen felfogása nem felel meg a lenini útmutatásoknak, a gyakorlatban pedig a törvényalatti aktusok megtartása és végrehajtása jelentőségének lebecsülését eredményezheti" (A szovjet szocialista törvényesség elméleti kérdései, Moszkva, 1958. 10. old.). Vö.: „A szovjet jog rendszere és a szocialista törvényesség kérdéseinek megvitatása" c. cikkel (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1958. évi 11. szám 118. old.) és *Szabó Imre* beszámolójával „A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének állam- és jogtudományi konferenciájáról" (Magyar Tudomány 1958. évi 8—9. szám 377. old.).

[2] Ilyen értelemben egyet értünk *Szamel Lajos* álláspontjával (Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai, Budapest, 1957. 23. old.).

szemben. Ez annál kevésbé is lehetséges, mert ezek a normák rendszerint éppen a törvények gyakorlati végrehajtásának részletes szabályait tartalmazzák, vagyis maguknak a törvényeknek a hatályosulását mozdítják elő.

Ami végül a *tételes magyar jog* szempontjait illeti, Alkotmányunk félreérthetetlen és másképp nehezen értelmezhető rendelkezése (71. § (2) bek.) a szocialista törvényesség alapjai közé sorolja az alkotmány mellett az „alkotmányos jogszabályok"-at is, értvén ezeken nyilvánvalóan a törvényeket és az alkotmány rendelkezéseinek megfelelő módon alkotott egyéb jogszabályokat.[3]

2. A szocialista törvényesség normatív alapjainak tisztázása után megadhatjuk a választ *az ügyészi felügyelet normatív alapjainak* a kérdésére is; ezeknek az előbbieket feltétlenül fel kell ölelniük, mivel az ügyészi felügyelet a szocialista törvényesség megtartása feletti őrködésben áll. Az elvi szabály tehát így hangzik: az ügyészi felügyelet normatív alapjait a hatályos jogszabályok alkotják. Ehhez képest, amikor a mi jogszabályaink az ügyészi felügyelet kapcsán a „törvények" megtartásáról szólnak [pl. az Alkotmány 42. §-ának (2) bek.-e, az *Üsz* 4. §-ának (1) bek.-e stb.], a „törvény" szót tág értelemben kell felfognunk, beleértvén az alacsonyabb rendű jogszabályokat is.

Álláspontunk szerint ilyenformán az ügyészi felügyelet normatív alapjai a Magyar Népköztársaságban a következők: az Alkotmány, a törvény, az országgyűlési határozat, a törvényerejű rendelet, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának normatív határozata, a minisztertanács rendelete és normatív határozata, a minisztertanács elnökének rendelete, a miniszteri rendelet és az Országos Tervhivatal elnökének rendelete, a legfőbb ügyész, a miniszterek és az országos hatáskörű hivatalok vezetőinek utasítása, a Szakszervezetek Országos Tanácsának és Elnökségének normatív rendelkezése („Szabályzata"), a helyi tanács rendelete és normatív határozata, a helyi tanács végrehajtó bizottságának normatív határozata és normatív utasítása, a tanácsi végrehajtó bizottság szakigazgatási szervei vezetőinek normatív utasítása, a rendészeti szervek normatív rendelkezése („rendelete", „előírása").

A fenti felsorolás néhány magyarázó megjegyzést igényel:

a) Az országgyűlési határozat szerepel benne annak ellenére, hogy rendszerint nem normatív tartalmú, a normatív elemeket felmutató országgyűlési határozat pedig elsősorban magának az Országgyűlésnek a szervezetére és működésére nézve tartalmaz irányelveket, az Országgyűlés felett azonban az ügyészség nem gyakorol törvényességi felügyeletet; mindazonáltal vannak és a jövőben is keletkezhetnek az országgyűlésen kívüli címzettekhez intézett országgyűlési határozatok, az ezekben foglalt normatív rendelkezések megtartása és végrehajtása feletti felügyelet gyakorlása — a címzettek körétől függően — lehet ügyészségi feladat.[4]

b) Az egyéb „határozat"-ok, valamint az „utasítás"-ok közül természetesen csak a normatív tartalmúak tartoznak az ügyészi felügyelet normatív alapjai közé.

c) A SZOT-nak, illetve elnökségének a törvényes felhatalmazás (1955. évi 39. tvr) alapján a társadalombiztosítás körében kibocsátott normatív rendelkezései tartoznak ide.

d) A rendészeti szervek közül a rendőrhatóságok és tűzrendészeti hatóságok rendelkeznek jogszabályalkotási jogkörrel; előbbiek a közlekedési korlátozások elrendelése és megszüntetése (1955. évi 22. tvr 8. §), utóbbiak pedig a tűzmegelőzés (1956. évi 13. tvr 15. §) terén.

3. Külön kell kitérni a *legfőbb ügyészi utasítások* problémájára. Ezzel annál is inkább szükséges foglalkozni, mert a hazai szakirodalom termékei (főleg az állam- és jogelméleti, valamint az államjogi munkák, különösen pedig a jogforrástani speciális tanulmányok) nagy figyelmet fordítanak a normatív utasítások kérdéskörére, de a legfőbb ügyészi utasításoknak ebből a nézőpontból való vizsgálatát érthetetlenül mellőzik. A tudomány állásfoglalása azonban ezen a területen sem nélkülözhető, mivel számos kérdés vár megoldásra.

A legfőbb ügyészi utasítások jogforrási jellegének vizsgálatát valószínűleg azért hanyagolja el a szakirodalom, mert a közkeletű felfogás szerint ezek az utasítások csupán belső hatályúak, csak az ügyészség szervezetén belül ér-

[3] Vö. *Beér János—Kovács István—Szamel Lajos:* Magyar államjog, Budapest, 1960. 481. old.

[4] A Népköztársasági Alkotmány életbelépése óta 1961. december 31-ig az Országgyűlés tizenhat határozatot hozott; ezek közül négy *deklaratív és elvi iránymutató jellegű* (pl. az 1957. évi 3. sz. országgyűlési határozat a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának a világ dolgozóihoz, politikusaihoz és közéleti személyiségeihez, a tudomány és kultúra képviselőihez, valamennyi ország parlamentjéhez intézett felhívásával kapcsolatban); kettő kifejezetten *absztrakt normatív* jellegű (az 1956. évi 1. és 2. sz. határozatok az országgyűlés és az országgyűlési képviselők munkájáról, illetve az országgyűlés ügyrendjéről), amely elsődlegesen magának az országgyűlésnek a szervezetét és működését szabályozza de tartalmaz más természetű rendelkezéseket is (egyebek között pl. — sem az Alkotmányban, sem az Üsz-ben nem szereplő szabály! — a legfőbb ügyészt *évenkénti* beszámolóra kötelezi); van hét *egyedi* rendelkezés (ezek eseti jellegű szervezeti és működési tárgyú stb. intézkedéseket tartalmaznak, pl. az országgyűlés feloszlásáról, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának, az Országgyűlés tisztségviselőinek, a Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeinek a megválasztásáról stb. szóló határozatok); van végül három olyan *vegyes* jellegű országgyűlési határozat, amely a deklaratív és elvi iránymutató elemek mellett normatív rendelkezéseket is tartalmaz [a 4/1958—1962. és a 19/1958—1962. sz. határozatok a Németországgal kötendő békeszerződés ügyében, illetve a 8/1958—1962. sz. határozat a mezőgazdaság helyzetéről és az előttünk álló feladatokról].

vényesülnek, kizárólag az ügyészség dolgozóira nézve kötelezők. Ez a felfogás azonban csak részben helytálló.

Tény, hogy a legfőbb ügyészi utasítások túlnyomó részének személyi hatálya csupán az ügyészség dolgozóira terjed ki. Ezt a körülményt, mely egyébként az ügyészség centralizmusából, egyszemélyi vezetéséből és a szocialista ügyészi munka természetéből folyik, a 27/1958. (Ü. K. 1959. 1.) Legf. ü. sz. utasítás — kizáró jellegű értelmezést engedő szövegezéssel — úgy fogalmazza meg, hogy a legfőbb ügyész általános érvényű utasításai, mint a legfőbb ügyész normatív rendelkezései, minden ügyészségi dolgozóra kötelezőek.

Mindamellett hiba lenne feltételezni, hogy a legfőbb ügyészi utasítások személyi hatálya mindig korlátozódik az ügyészségi dolgozókra. A valóság az, hogy ezek az utasítások számos esetben normatív szabályként érvényesülnek az ügyészségen kívüli szervek és személyek vonatkozásában is.

A legfőbb ügyészi utasítások kifelé ható normatív jellege részben közvetett, részben közvetlen módon mutatkozik meg. A felügyelet normatív alapjai közé csak a kifelé közvetlen joghatású legfőbb ügyészi utasításokat soroljuk.

Közvetett módon akként érvényesül kifelé is a legfőbb ügyészi utasítások normatív szerepe, hogy — megszabván az ügyészség magatartását a törvényességi felügyelet gyakorlása során — kisugárzik hatásuk az állampolgárokra és a felügyelet körébe vont szervekre, amelyekre nézve — őket érintő rendelkezéseivel — bizonyos értelemben szintén irányadóvá válik ezeknek az utasításoknak a normatív tartalma. A normatív hatást ezekben az esetekben elsődlegesen az ügyészség szervei közvetítik, de — különösen az állampolgárok vonatkozásában — előfordulhat többszörös áttétel is: az állampolgárokkal érintkező azon szervek révén, amelyek törvényességi felügyeleti szempontból maguk is az ügyészség személyi hatáskörébe tartoznak.

Vannak emellett a legfőbb ügyésznek olyan utasításai is, amelyeknek a normatív tartalma *közvetlenül* érvényesül az ügyészi szervezeten kívüli szervekre és személyekre nézve. Ebben a körben kétféle jogi jelenséggel találkozunk:

a) A legfőbb ügyésznek törvényes felhatalmazása van a *nyomozással* kapcsolatos utasítások, általános irányelvek és tájékoztatások kiadására; ezek valamennyi nyomozó szervre kötelezőek; a legfőbb ügyész — az illetékes miniszterrel egyetértésben — meg is jelölheti azokat a bűncselekmény-kategóriákat, amelyeknek nyomozása az ügyészség kizárólagos hatáskörébe tartozik [*Üsz* 3. § *d)* pont].

A bűnügyi nyomozás törvényessége feletti felügyelet ellátásáról szóló 8/1958. Legf. ü. sz. utasítás pl. tartalmazza — egyebek között — a bűnügyi nyomozás közös szabályait (a büntető eljárás megindításának rendje, a nyomozás időtartama, a nyomozás teljesítése, a terhelttel szemben alkalmazható biztonsági intézkedések, a távollevő terhelt elleni eljárás, egyes nyomozási cselekmények teljesítése stb.), amelyek jelentős része új norma.

A nyomozással kapcsolatban tehát a legfőbb ügyész törvényes felhatalmazáson alapuló, saját jogszabályalkotási joggal rendelkezik.

b) Szert tesz emellett a gyakorlati tapasztalat szerint a legfőbb ügyész bizonyos *asszociált* (kapcsolódó, társulásos) jogszabályalkotási jogkörre is. Ez abból adódik, hogy egyes miniszterek az ügyészi törvényességi felügyelet területét érintő saját normaalkotási jogkörüket esetenként úgy gyakorolják, hogy a legfőbb ügyésszel közös utasítást adnak ki. Vannak ilyen közös utasítások a nyomozási felügyelet terén is [pl. a belügyminiszterrel közösen kiadott 10/1958. B. M. — Legf. ü. sz. ut. a munkásőrség tagjai elleni büntetőeljárás módjáról, vagy a belügyminiszterrel és az igazságügyminiszterrel közösen kiadott 4/1961. (Ü. K. 4.) Legf. ü. — B. M. — I. M. sz. ut. a Népi ellenőrzési bizottságok által tett büntető feljelentések alapján indított bűnügyek soronkívüli intézéséről[5]], de ezeket nem tekintjük ebbe a körbe tartozóknak mert a nyomozással kapcsolatban — a fentebb kifejtettek szerint — a legfőbb ügyész saját jogán ad ki általános érvényű normatív utasításokat. Kapcsolódó és eseti természetű viszont a legfőbb ügyész kifelé ható jogszabályalkotási jogköre a másik három felügyeleti ág terén: ezek közül kettőben (az általános felügyelet és a bírósági felügyelet területén) az ügyészség egyáltalán nem rendelkezik utasítási jogkörrel, a harmadik (a büntetésvégrehajtási felügyelet) terén pedig az utasítási jogkör megvan ugyan [*Üsz* 16. § (3) bek.], *de nem* normatív természetű. A büntetésvégrehajtási felügyelet során kiadott ügyészi utasítás a felügyelet egyik jogi eszköze, amely egyedi (nem normatív) jellegű.

Az említett három felügyeleti ágat érintő miniszteri és legfőbb ügyészi közös utasításokban ilyenformán a legfőbb ügyésznek asszociált természetű, külső hatású jogalkotási jogköre nyilvánul meg. Ezzel lehet jellemezni számos olyan utasítást, amelyet a legfőbb ügyész az igazságügyminiszterrel, a honvédelmi miniszterrel és a belügyminiszterrel közösen adott ki.

Gyakorlati jelentősége ennek a rendszernek főként a büntetésvégrehajtási felügyelet terén van. Az általános felügyeletet és a bírósági felügyeletet mindössze egy-egy ilyen nyilvános és hatályos közös utasítás érinti [a belügyminiszterrel együttesen kiadott 2/1955. (Ü. K. 2.) Legf. ü. — B. M. sz. ut. a rendőrség, valamint az országos tűzrendészeti parancsnokság szerveinek tevékenysége feletti ügyészi általános felügyelet gyakorlásáról, továbbá az igazságügyminiszter-

[5] Ez utóbbi utasítás néhány rendelkezése érinti a bírósági felügyeletet. A végrehajtása során felmerült kérdések rendezéséről lásd az 1961. évi 126. sz. legfobb ügyészi állásfoglalást (Ügyészségi Közlöny, 1961. évi 10. szám 313. old.).

rel együttesen kiadott 88/1954. (Ü. K. 1955. 1.) I. M. — Legf. ü. sz. ut. az ügyész polgári eljárásbeli részvételével kapcsolatos költségek viseléséről].

Felvethető a törvényesség és a szükségesség kérdése ezekkel a — fentiekben a *b)* csoportba sorolt — külső hatású közös utasításokkal kapcsolatban.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen közös utasítás a legfőbb ügyész és a miniszterek *együttműködésének* egyik formája. Emellett az is leszögezhető, hogy általában véve nincs törvényi akadálya efféle közös utasítások kiadásának, már mint olyanokénak, amelyekben a legfőbb ügyész saját, törvényes normaalkotó jogkörében mozog. Ha mindezek ellenére mégsem helyeseljük ezt a gyakorlatot — kivéve természetesen az *Ösz* 3. §-ának *d)* pontján alapuló közös utasításokat —, akkor a következő meggondolásokból indulunk ki:

a) elvi okokból általában nem célszerű, hogy a felügyeletet gyakorló és a felügyelet alá tartozó (egyébként nem alárendelt) állami szerv (hivatalos személy) a felügyelet tárgyát tevő kérdésben együttes rendelkezést bocsásson ki. Márpedig ilyen helyzetek állnak elő a legfőbb ügyészi és miniszteri közös utasítások esetében;

b) a miniszter normaalkotási jogkörén belül maradó szabályozás törvényessége nem fokozódik, hanem éppen csorbát szenved a közös utasítás esetén, ha ugyanaz a szabályozás a legfőbb ügyésznek nem tartozik normaalkotási jogkörébe (pl. a belügyminiszter, a honvédelmi miniszter, az igazságügyminiszter és a legfőbb ügyész 20/1954. sz. együttes utasításának — „a büntetésvégrehajtás során a bíróságokra háruló feladatokról" — számos rendelkezése; igazolja nézetünket az a tény is, hogy pl. ezt az utasítást mind az igazságügyminiszter, mind a legfőbb ügyész későbbi külön-külön kiadott utasításaikkal is kiegészítették és módosították);

c) együttes utasítás esetén a legfőbb ügyész szerepe a társszerv szempontjából biztosítékszerűvé, felelősségmegosztást eredményezővé válik; ennél már helyesebb az, ha normatív aktus esetén a Legfőbb Ügyészség — az előkészítés során — véleményezéssel mozdítja elő a törvénysértés megelőzését és a kiadásra kerülő rendelkezéseknek a magasabbrendű jogszabályokkal való összhangját.

A legfőbb ügyészi utasításoknak az ügyészi felügyelet normatív alapjai szemszögéből való vizsgálatával foglalkozó fejtegetéseink összegezéseként leszögezhetjük, hogy ezek az utasítások, amennyiben törvényes hatáskörben, az ügyészi felügyelet körébe eső szervekre és az állampolgárokra nézve kötelező absztrakt normákat állapítanak meg, az ügyészi felügyeletnek is normatív alapjai.

4. Ami ezek után a szocialista törvényesség és az ügyészi felügyelet normatív alapjainak egymáshoz való viszonyát illeti, ezt — a tényleges állapotnak megfelelően — a mondottak ellenére sem lehet *azonosságként* jellemezni. A szocialista országok ügyészségi jogszabályainak és a jogirodalom egyes megnyilatkozásainak a fényénél közelebbi — az elvi szabályon túlmenő — vizsgálatot igényelnek az ügyészi felügyelet normatív alapjai, mivel a tapasztalat szerint e szabály nem tekinthető általános érvényűnek. A szocialista ügyészség valóságos gyakorlata számára a jelzett keret, mely kétségkívül az eszményi állapotnak felelne meg, de éppen ezért bizonyos fokig absztrakt is, olykor szűknek, olykor pedig tágnak bizonyul, s ehhez képest tágul, ill. szűkebbre vonódik a felügyelet normatív alapjainak köre: az első esetben túlterjeszkedik a hatályos jogszabályokon és felölel egyéb normákat is, a második esetben pedig nem fogadja magába valamennyi jogszabályt, hanem közülük csupán meghatározottakat.

Maga ez az eltérés — mint látni fogjuk — rendszerint kifejezett jogszabályi rendelkezéseken nyugszik, vagy — ilyennek hiányában — kiterjesztő jogértelmezésre támaszkodik.

Az eltérés *okai* nyilvánvalóan történelmiek és társadalmiak: az egyes szocialista országok fejlődésének körülményei, jogrendszerük kiépítettségének foka, a szocialista építés időszerű feladatai és a törvényesség megszilárdításában elért eredmények adják a magyarázatát annak, hogy az ügyészi felügyelet normatív alapjai az adott esetben túlfeszítik a „jog" (ius) körét és felvesznek magukba — a hagyományos megjelöléssel — „metajurisztikus" elemeket is, avagy ki sem töltik ezt a kört és megmaradnak a „törvény" (lex) keretében.

Mielőtt a szocialista törvényesség és az ügyészi felügyelet normatív alapjai inkongruenciájának ezt a két esetét közelebbről megvizsgálnók, még egy megjegyzést kell tennünk. A szocialista jogfejlődésnek és az ügyészi felügyelet alakulásának egyik leglényegesebb perspektivikus kérdése rejlik a jelzett probléma mögött. Arról van t. i. szó, hogy már a szocializmus építése során is, de különösképpen a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének viszonyai között a jogszabályok és a jogon kívüli társadalmi magatartási szabályok egyre fokozódó mértékű kölcsönhatásba jutnak egymással, áthatják egymást és kölcsönösen segítik egymás érvényesülését, míg végül is valamennyien átalakulnak a kommunista társadalmi együttélés magasabbfokú magatartási szabályaivá. Ez a szocialista államiságnak kommunista társadalmi önigazgatássá való fejlődésével párhuzamos dialektikus folyamat, melynek során a jogszabályoknak és egyéb társadalmi normáknak ezt az egymásra tekintettel végbemenő jellegváltozását a szocialista törvényesség folyamatos erősödése és magasabb fokra való fejlődése fogja kísérni. A társadalmi fejlődésnek ezek a részjelenségei az ügyészség számára is újszerűen fognak felvetni számos alapkérdést. Az ügyészi munka lényege azonban nem fog változni, mivel a

szocialista törvényesség a kommunizmus építésének is vezető, sőt növekvő jelentőségű irányelve, — miként erre az SZKP-nak a XXII. Kongresszuson elfogadott programja is rámutat.[6]

5. Rátérve most már az ügyészi felügyelet normatív alapjai körének és a jogszabályok körének egymáshoz való viszonyában mutatkozó eltolódások elemzésére, célszerűnek látszik a kisebb körből kiindulni.

Van olyan felfogás a szocialista jogtudományban, amely szerint *az ügyészi felügyelet a törvények és csak a törvények megtartására terjed ki.* Ez a nézet — jellemző módon — az általános felügyelet kapcsán nyer hangot, mint ahogy — itt csak előre vetítve jelezzük — a másik irányú, a jogszabálykörön túllépő nézetek is rendszerint (bár nem kizárólag) az általános felügyelethez fűződnek. Ez természetesen nem véletlen: a normatív alapok kérdése ezen a területen van a legfolyékonyabb állapotban. A bírósági felügyelet ilyen problémákkal kevésbé találja magát szemben, mivel a jogalkotás általában szabatos választ ad arra a kérdésre, hogy milyen jogszabály állapíthat meg bűntetti tényállást, mely jogszabályok rendezik a polgári eljárás során elbírálásra kerülő jogviszonyokat, a bíróság szervezetét és eljárásának rendjét. Jogforrás-viták természetesen ezen a területen sem kizártak, különösen a „polgári ügyek"-kel összefüggésben, de mindenesetre kevésbé gyakoriak, mint az ügyészi általános felügyelet kapcsán.[7]

G. Toropov például — a szovjet ügyészség általános felügyeleti tevékenysége „határai"-nak vizsgálata során — arra a megállapításra jut, hogy az 1955. évi szovjet ügyészi felügyeleti szabályzat „a törvényesség szigorú keretei közé helyezi" az általános felügyeletet. Toropov a szabályzat szóhasználatából („törvény") azt a következtetést vonja le, hogy a szabályzatban „mindenütt a törvények és csupán a törvények végrehajtása feletti ügyészi felügyeletről van szó".[8] Ez a gondolatsor nagyon szemléletesen bizonyítja, hogy a törvényesség szűk (a törvényre szorítkozó) felfogásából okszerűen következik az ügyészi felügyelet szűk értelmezése. Amikor Toropov — nagyon helyesen — küzd a felügyelet körébe vont szervek gazdasági, igazgatási stb. munkájába való operatív ügyészi beavatkozás ellen, egyben — felesleges módon — korlátozza a felügyelet normatív alapjainak körét a törvényre, és még a törvényerejű rendeletnek sem kegyelmez.

Lényegileg ugyanilyen nézeten van *V. G. Lebegyinszkij* és *J. A. Kaljonov* is, akik szerint az ügyészség csak a törvények pontos végrehajtása felett gyakorol felügyeletet, de nem jogosult és nem is köteles felügyelni az alacsonyabbrendű jogszabályok végrehajtására.[9]

Valamennyi itt hivatkozott szerző megállapítja, hogy a szovjet ügyészség gyakorlatának tapasztalatai szerint egyes ügyészek végeznek felügyeletet a törvényalatti jogszabályok végrehajtása fölött is. Ezt helytelenítő felfogásuk lényegileg a hatályos szovjet ügyészségi szabályzatban előforduló „törvény" szó szoros értelmezésén és emellett — feltehetően — bizonyos jogpolitikai elgondolásokon nyugszik. Ez utóbbi körülményre tekintettel talán nem is lenne helyes — vagy legalább is ildomos — bíráló észrevételt fűzni álláspontjukhoz, ha nem találkoznánk magában a szovjet jogirodalomban is az övékével ellentétes felfogással. Így pl. *V. Sz. Tadevoszjan* — nézetünk szerint helyesen — mutat rá arra, hogy a hatályos szovjet ügyészségi szabályzat szerint a törvények pontos végrehajtása során az ügyész felügyel arra, hogy a minisztériumok, hivatalok, egyéb intézmények és szervezetek aktusai összhangban vannak-e — egyebek között — a Szovjetunió Minisztertanácsának és a szövetségi, valamint autonom köztársaságok minisztertanácsainak rendelkezéseivel [10. § (1) bek.]. Ez utóbbiak pedig nemvitásan a törvénynél alacsonyabb jogszabályok.[10]

A vita további menete arra enged következtetni, hogy a helyes felfogás — legalább részben — utat tör magának, és a nézetek eltérése redukálódik arra a kérdésre, vajon gyakoroljon-e felügyeletet az ügyészség a helyi tanácsok és végrehajtó bizottságaik által kibocsátott jogszabályok végrehajtása felett.[11] Ez azonban már csupán kisebb — bár nem jelentéktelen — részlete a problémának, mindenesetre olyan részlete, amelynek tekintetében az állásfoglalást az adott

---

[6] Lásd: A kommunizmus építőinek kongresszusa, Budapest, 1961. 449. old.

[7] Hogy mi tekintendő jogszabálynak, hiteles értelmezést igénylő kérdésként jelentkezett a polgári jogi kodifikáció során is. A *Ptk*-ban biztosított jogok állami úton történő érvényesítése pl. — „ha a jogszabály másképpen nem rendelkezik" — a bíróság előtt történik (7. §). De milyen jogszabály rendelkezhetik másképpen? A *Ptké* (1960. évi 11. tvr.) kimondja, hogy a *Ptk* 7. §-ának alkalmazásában jogszabály csak törvény, törvényerejű rendelet, vagy kormányrendelet lehet (6. §). A *Ptk* 349. §-ának (4) bekezdésével (bírósági és ügyészségi jogkörben okozott kárért való felelősség) kapcsolatos értelmezési szabály (*Ptké* 57. §) szűkebbre vonja a *Ptk*-tól elterhető jogszabályok körét; itt már csak törvény vagy törvényerejű rendelet jöhet számba. Jelentősen tágítja viszont a *Ptké* (21. §) a szomszédjogra vonatkozó törvényi rendelkezésektől eltérhető jogszabályok körét, amidőn a *Ptk* 106. §-ának értelmezése kapcsán felveszi közéjük a tanácsrendeleteket is.

[8] *G. Toropov:* A szovjet ügyészség általános felügyeletének határairól (Szocialisztyicseszkaja Zakonnoszty 1958. évi 4. szám 22. old.).

[9] *V. G. Lebegyinszkij* és *J. A. Kaljonov:* Az ügyészi felügyelet a Szovjetunióban, Moszkva, 1957. 75. old.

[10] *V. Sz. Tadevoszjan:* Az ügyészi felügyelet a Szovjetunióban, Moszkva, 1956. 121. old.

[11] Lásd: *J. A. Kaljonov, G. P. Toropov* és *J. G. Szapozsnyikov* bírálatát a Tadevoszjan említett munkájáról: Könyv az ügyészi felügyeletről a Szovjetunióban. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1958. évi 2. szám, 130. old., továbbá *D. A. Kerimov* könyvét: A törvényesség biztosítása a Szovjetunióban, Moszkva, 1956. 122. old., valamint *V. Krilov* cikkét: Még egyszer az ügyészség általános felügyeletének határairól, Szocialisztyicseszkaja Zakonnoszty 1959. évi 3. szám, 61. old.

viszonyok között fokozottan befolyásolhatják célszerűségi, létszám- stb. elgondolások.

Véleményünk szerint a mi jelenlegi viszonyaink között — figyelemmel a törvényesség helyzetére és jelentőségére a tanácsi munkában — erre a kérdésre is igenlő választ kell adni, legfeljebb a gyakorlati követelményekhez és adottságokhoz képest némi differenciálást lehet végrehajtani a tanácsok alárendeltségi viszonyában (pl. mellőzni a községi tanácsok és végrehajtó bizottságok jogszabályainak végrehajtása feletti ügyészi felügyeletet).[12]

Másként nehezen is képzelhető el a törvények végrehajtása feletti ügyészi felügyelet. Hiszen a törvény végrehajtása felett az ügyészség képtelen lenne tényleges felügyeletet gyakorolni, ha nem fejtene ki felügyeletet a törvény végrehajtását szolgáló alacsonyabbfokú jogszabályok gyakran fogaskerékszerűen egymásbailleszkedő egész rendszere felett, ideértve szükségképpen az utóbbiak végrehajtását is. Az ügyészség ezirányú munkáját egyáltalán nem teszi fölöslegessé — mint ezt olykor hallani — a felsőbb tanácsok által az alájuk tartozó tanácsok tevékenysége felett gyakorolt ellenőrzés [Alkotmány 31. § (4) bek.]; ez nem törvényességi felügyelet, hanem operatív ellenőrzés, amelyhez hasonló létezik az állami és társadalmi élet számos más területén is — anélkül, hogy azok ügyészi törvényességi felügyelete fölöslegessé válnék.

A mi ügyészségünk tényleges gyakorlata e vonatkozásban valóban célszerűségi megfontolásokon nyugszik. Az általános felügyeleti munkát ügyészségünk általában és rendszeresen csupán az országgyűlési és minisztertanácsi jogszabályok, valamint a miniszteri és Országos Tervhivatali elnöki rendeletek végrehajtására terjeszti ki, s ezek közül is csupán a törvényesség szempontjából legjelentősebb jogszabályok végrehajtása felett gyakorol felügyeletet. Mindamellett előfordul az alacsonyabb jogszabályok *végrehajtása* feletti felügyelet is.[13] Ami a törvények szűkebb értelemben vett *megtartása* feletti felügyeletet illeti, ott már egészen más a helyzet: szó sincs ilyen korlátozásról, vagy akár gradációról!

6. Az ügyészi felügyelet normatív alapjaira vonatkozó nézetek másik csoportja — miként erre utaltunk — kilép a jogszabályok köréből és a társadalmi normák egyes egyéb területeit is bevonja a normatív alapok közé.

A „jogszabály" és a „nem-jogszabály" szocialista kategóriái kapcsán vetődik fel a *szokásjog* kérdése. A szokásjog jelenségének alapvető jellegű problémáiba ehelyütt nem szükséges elmerülnünk: egyrészt azért, mert a szocialista jogtudomány már sokoldalúan megvilágította ezeket a kérdéseket és kialakította a szocialista törvényesség mai követelményeinek megfelelő álláspontot,[14] másrészt pedig azért, mert magunk is azon a nézeten vagyunk, hogy a szokásjog gyakorlati jelentősége a Magyar Népköztársaságban — különösen a Polgári Törvénykönyv megalkotása, ill. életbelépése után — nagymértékben csökkent. Elégséges tehát, ha csupán az ügyészi felügyelet normatív alapjai között betöltött szerepét vizsgáljuk meg közelebbről.

Röviden azért mégis utalnunk kell arra, hogy a szokásjog kérdéskomplexusa is történeti szempontú megítélést igényel a szocialista jogtudományban. Nyilvánvaló, hogy a szokásjog a szocialista fejlődés során mozgó szerepet tölt be a jog és a nemjog szférái között. A szocialista építés kezdeti időszakában, midőn az új szocialista jogrendszer még nem alakult ki teljesen s még nem készült el valamennyi, új alapvető kódex, a szocialista szokásjognak, különösképpen pedig az új bírósági gyakorlatnak igen nagy jelentősége van a proletárforradalom vívmányainak védelmében és magának az új szocialista jognak a fejlődésében is. Ez volt a helyzet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom utáni időben a szovjet államban és ez volt a helyzet a szocialista építés első időszakában a népi demokratikus országokban — közöttük hazánkban is. Az eltérés mindössze az, hogy a népi demokratikus országokban végbement forradalmi átalakulás — az 1917. évi Októberi Forradalomtól eltérően — nem helyezte hatályon kívül oly gyors ütemben a régi rendszer valamennyi jogszabályát, hanem — huzamos ideig tartó fejlődés során — fokozatosan váltotta fel azokat a néphatalom rendszerének új jogszabályaival. Ez a körülmény azonban egyáltalán nem csökkentette az átmeneti időszakban a szokásjog, különösen a bírói szokásjog jelentőségét.

A szovjet igazságügyi dolgozók IV. Összoroszországi Kongresszusán (1922) *D. I. Kurszkij,* az OSZFSZK akkori igazságügyi népbiztosa, leszögezte: „A bíróság forradalmi időkben feltétlenül forrása a jogalkotásnak".[15] A mi felszabadulás utáni igazságszolgáltatásunk fejlődése, főként Legfelsőbb Bíróságunk ítélkezésének és elvi irányító munkájának az elmúlt években normatív elemekre gyakran utaló tapasztalatai, egyebek között a legfelsőbb bírósági kollégiumi állásfoglalások sokat kifogásolt gyakorlata, bizonyítják Kurszkij tételének igazságát a népi demokrácia viszonyai között is.

A szokásjognak ez a dialektikus mozgása a jog szférájából a nemjog szférájába: olyan folyamat, amelynek során a szokásjog a szocialista építés idején fokozatosan átalakul és elve-

[12] Vö. *Katona Zoltán:* Az állami fegyelem helyzete a tanácsoknál és szerveiknél. Állam és Igazgatás 1961. évi 10. szám, 735. old.

[13] Vö. *Csaba Károly, Rába László* és *Ekler Dezső:* Az általános törvényességi felügyelet. Ügyészi Kiskönyvtár 7. szám, Budapest, 1961. 38. s köv. old.

[14] Közelebbről lásd *Szamel Lajos:* A jogforrások, Budapest, 1958. 83. s köv. old.

[15] *D. I. Kurszkij:* Válogatott cikkek és beszédek. Második, bővített kiadás. Moszkva, 1958. 115. old.

szíti részben a jogi, részben a szokásbeli jellegére utaló vonásokat. Ez közelebbről akként megy végbe, hogy a szocialista kodifikáció előrehaladásával a szokásjog egyes elemei — azok, amelyek az új jogszabályokkal ellentétesek — tárgytalanokká, az új törvények következtében meghaladottakká válnak; az új jogszabályok megfosztják őket *jogi* jellegüktől; a korábbi szokásjognak ezek az elemei ennek folytán hatályukat veszik; jogi létük megszűnik. A szokásjog elemeinek egy másik csoportja viszont a *szokásbeli* jellegre utaló vonásokat veszti el és írott jogszabállyá válik annak következtében, hogy az új törvények felveszik magukba a bennük foglalt tételeket; a korábbi szokásjogi szabályok egy része ilymódon inkorporálódik az új jogszabályokban. A jelzett folyamat mindkét iránya a szokásjognak mint ilyennek a megszűnését eredményezi.

Szemléletesen mutatkozott meg ez a folyamat nálunk a polgári jogi kodifikáció során. A Polgári Törvénykönyv megalkotása a legszorosabb összefüggésben állott a szokásjog kérdésével. Ennek léte egyik fontos indítéka volt a kodifikációnak, amely nyíltan szembenézett a problémával és a lehető legradikálisabb módon meg is oldotta.

A *Ptké* Indokolása a *Ptk* megalkotását — nem alaptalanul — szoros kapcsolatba hozza a szocialista törvényesség követelményeivel és a szokásjog terén kialakult helyzettel.[16] A törvényalkotónak az volt a célja, hogy „a jövőben — a szocialista törvényesség követelményeinek megfelelően — a polgári jogi viszonyok lebonyolítása, az azokból eredő jogviták eldöntése a szocialista alapelveken felépülő törvénykönyv szabályainak alkalmazásával történjék" és megszűnjék az a korábbi helyzet, amelyet „a bírói gyakorlat által kialakított szokásjogi szabályok bizonytalansága" jellemzett. Bíróságaink a múltban a polgári ügyek elbírálásánál „szükségképpen hozzászoktak ahhoz, amire az írott jog hiánya kényszerítette őket: a szokásjogi alapon történő ítélkezéshez. E szokásjogi anyagnak fő forrását éppen a bírói gyakorlat által kitermelt — rendkívüli nagyszámú — kötelező, valamint a formailag az alsóbíróságokra ugyan nem kötelező, de közvetve kétségtelenül ható döntések képezték" — mondja a *Ptké* Indoklása.

A *Ptk* hatálybalépésével alapvető változás állott be: megszűnt a szokásjogi alapon történő ítélkezés szükségessége és lehetősége. A *Ptké* félreérthetetlen helyzetet kívánt teremteni e téren: kimondotta, hogy a *Ptk* rendelkezéseit nem lehet a korábbi bírói gyakorlatban kialakult jogelvek szerint értelmezni, és a *Ptk* hatálybalépésével hatályát veszti valamennyi polgári jogi tartalmú legfelsőbb bírósági (hatályban tartott kúriai) kötelező erejű iránymutató döntés (elvi döntés, elvi megállapítás, teljes ülési határozat, jogegységi döntvény, elvi határozat) és valamennyi polgári jogi tartalmú kollégiumi állásfoglalás, azoknak a kivételével, amelyek a *Ptk* által nem szabályozott, ill. külön szabályozásra fenntartott intézményhez, vagy a *Ptké* által hatályában nem érintett jogszabályhoz kapcsolódnak [5. § (1—3) bek.].

Az Indokolás rámutat, hogy erre a rendelkezésre azért volt szükség, mert a korábbi döntésekben kifejeződő jogtételek, ill. a bírói gyakorlatban megnyilvánuló jogelvek némelyike közvetlenül vagy közvetve ütközik a *Ptk* szabályaival, másik csoportjuk pedig — azok, amelyek jelentősek, a bírói gyakorlatban következetesen érvényesültek és összhangban állnak a népi demokratikus társadalmi rend célkitűzéseivel — tartalmilag belekerült a kódexbe, ill. a *Ptké*-be. Vannak végül a korábbi iránymutató döntések között olyanok is, ill. érvényesültek a korábbi bírósági gyakorlatban olyan jogelvek is, amelyekről nem állítható, hogy ellentétesek a *Ptk* szabályaival, de — mivel kisebb jelentőségűek — mégsem kerültek bele a kódexbe. Mint szokásjogi szabályok ezek is hatályukat vesztik, de nincs akadálya újjászületésüknek — most már azonban a *Ptk* szabályain alapuló bírósági jogmagyarázati tételek formájában.

A *Ptk* életbeléptetésénél a korábbi szokásjoggal szemben alkalmazott módszer ilyenformán lényegileg ugyanazon az elven nyugodott, mint a hagyomány szerint annak idején az alexandriai könyvtár felégetése: ami a korábbi szokásjogból azonos a *Ptk* szabályaival, az felesleges, ami pedig ellentétes velük, az veszedelmes; tehát az egész megsemmisítendő. A célzat: a progresszív új (de éppen ezért még zsenge) írott jog védelme az egyes bírák jogtudatában begyökerezett, létéhez szívósan ragaszkodó régebbi szokásjoggal szemben.

Erre a gyökeres megoldásra feltétlenül szükség volt: a *Ptk* szabályozási körébe eső területen *tabula rasát* kellett teremteni. Meg kellett akadályozni a szokásjog továbbélését, mert „ez végső fokon épp a törvény megalkotásával megvalósítani kívánt célt semmisítené meg, s a törvényesség fellazításához vezetne". A szokásjog ilymódon — funkcionális szempontból — önmaga ellentétébe csapna át: a kódex életbelépéséig — törvénypótló normaösszességként — a szocialista törvényességet erősítette, de a kódex életbelépése után — részben felszívódván benne, részben szembekerülvén vele — önálló létezésével már veszélyeztetné a törvényességet. Egyes elemei a szokásjognak [a *Ptké* 5. § (3) bek.-ében jelzett körben] egyelőre még hatályban maradtak — átmenetileg arra az időre, amíg az adott területeken az írott jogszabály hiánya ezt szükségessé teszi.

A többi népi demokratikus országban — a szocialista átalakulás számos közös vonása következtében, egyebek között egyes régebbi jogszabályok huzamosabb ideig való hatályban maradása folytán — nagyban-egészben hasonló

[16] Lásd az 1960. évi 11. sz. tvr. Részletes indokolásának II. fejezetét.

helyzet alakult ki a szokásjogot illetően a szocialista törvényesség szempontjából.

A két német állam egyidejű létezésére tekintettel sajátos — de ebből a nézőpontból mégis általánosítható tapasztalatokat nyújtó — helyzetben van a Német Demokratikus Köztársaság. Az NDK jogrendszere még ma is jelentős részben a császári német birodalom — sok vonatkozásban módosított — jogszabályain nyugszik (*Ptk, Pp, Btk* stb.). Az új kódexek munkálatai folyamatban vannak. A régi törvények természetesen alapvetően megváltozott funkciót töltenek be: a szocialista rendet védik, erősítik. Az új szocialista jog ilyenformán az NDK-ban részben a jogalkotás, részben a jogalkalmazási gyakorlat kohójában formálódik. Az NDK bíráinak és ügyészeinek a demokratikus törvényesség kérdéseiről 1956-ban tartott berlini értekezletén *Otto Grotewohl* miniszterelnök rámutatott a joggyakorlat szerepére a szocialista jog és a törvényesség fejlődésében. „A demokratikus törvényesség — mondotta — nemcsak a meglevő írott törvények megtartását jelenti, hanem azt is, hogy már most vigyük át az életbe mindazt, amiből a mi szocialista jogunk áll és ami egyre fokozottabban fog kifejezést nyerni törvényeinkben."[17]

A szokásjognak a mondottak szerint jellemzett, a szocialista jogfejlődés során végbemenő transzformációjából levonható néhány következtetés:

a) A szocialista átalakulás során, az írott jogszabályokból álló új jog fokozatos kiépítéséig a törvénypótló szocialista szokásjog meghatározott, de mindjobban csökkenő jelentőségű, átmeneti jellegű szerepet tölt be a jogrendszerben. Ebben az időszakban a mindenkor még hatályban levő szokásjog jogszabályként érvényesül, a szocialista törvényesség elemei közé tartozik s — mint ilyen — egyben egyik normatív alapja is az ügyészi felügyeletnek.

b) Az alapvető új szocialista törvények megalkotása után a szokásjognak ez a szubszidiárius szerepe is feleslegessé válik; a jogalkotás fejlődésének *tényei* lehetővé teszik az írott jog osztatlan uralmára vonatkozó szocialista jogpolitikai *követelmény* érvényesülését. Ezzel párhuzamosan elveszti a szokásjog a jelentőségét a szocialista törvényesség nézőpontjából is, ill. tulajdonképpen már annak csupán tagadásaként szerepelhetne, s így elutasítandó. Nem tartozik ettől fogva az ügyészi felügyelet normatív alapjai közé sem.

c) A szokásjog jogszabályi (jogforrási) jellegének megszűnése a szocialista jogfejlődés során folyamatosan és az egyes jogterületeken nem azonos ütemben megy végbe. A kodifikációnak a lehetőségekhez képest siettetnie kell ezt a folyamatot. Az írott jogszabályok *mellett* (a társadalmi viszonyoknak ugyanazon körére) semmiféle szokásjog nem tűrhető meg a szocialista államban, mivel az szükségképpen törvényrontó szokásjog lenne. (Az írott jogszabályt *értelmező* bírósági gyakorlat nem szokásjog; nem *magatartási szabályt,* hanem csupán jogmagyarázati elveket tartalmaz.)

7. A szokásjognak az ügyészi felügyelet normatív alapjai körében betöltött szerepe felveti magának az *ügyészségi eredetű szokásjognak* a problémáját. Itt ismét nem arról a szokásjogról van szó, amelyet az ügyészi szervezeten belül érvényesülő gyakorlat alakított ki maguknak az ügyészségi szerveknek a működésére, magatartására nézve, hanem az ügyészségnek azokról az aktusairól, amelyek az ügyészi szervezeten kívül, az állampolgárok és a szocialista szervezetek körében érvényesülő szokásjogot eredményeznek.

Ezirányú vizsgálódásainkat korlátozzuk az általános érvényű ügyészi aktusokra; nem foglalkozunk tehát ezúttal a törvényességi felügyelet során konkrét ügyekben alkalmazott ügyészi egyedi jogcselekményekkel (ügyészi intézkedések, módszerek, jogi eszközök), mivel az ezek nyomán fakadó gyakorlat — ha egyáltalán szokásjogi jellegű — rendszerint a felügyelt szerv aktusaiban ölt testet. Ilyenformán csupán az *ügyészségi rendelkezéseket* vesszük szemügyre a szokásjogkeletkeztetés nézőpontjából.

Az „ügyészségi rendelkezés" elnevezést a Legfőbb Ügyészség belső, ill. külső szempontból normatív aktusaira alkalmazzuk; ezek: a legfőbb ügyészi utasítások, a legfőbb ügyészi körlevelek, a Legfőbb ügyészségi felügyeleti tájékoztatók és a Legfőbb ügyészségi iránymutatások-állásfoglalások. Az említett aktusok egymástól való elhatárolására kísérletet tesz a 27/1958. (Ü.K. 1959. 1.) Legf. ü. sz. utasítás.

Jelen vizsgálódásaink tárgyát az ügyészségi rendelkezések közül is csupán az iránymutatások-állásfoglalások alkotják. A legfőbb ügyészi *utasításokkal* a szokásjog szemszögéből nem kell foglalkoznunk, mivel a legfőbb ügyésznek — a fentebb kifejtettek szerint és az ott jelzett körben — legitim utasításos normaalkotási joga van; az ilymódon keletkezett jogszabályok nem szokásjogi jellegűek.

Kikapcsoljuk ezúttal a legfőbb ügyészi *körleveleket* is, mivel ezek csupán belső hatályúak, normatív rendelkezést nem tartalmazhatnak, hanem rendszerint éppen korábbi normatív szabályok, hatályos legfőbb ügyészi utasítások végrehajtását szorgalmazzák.[18]

Kirekesztjük végül a *felügyeleti tájékoztatókat* is, mivel személyi hatályuk az ügyészség körére korlátozódik, és normatív rendelkezése-

[17] Vö.: Neues Deutschland, 1956. május 20-i szám.

[18] Így jellemzi a legfőbb ügyészi körleveleket a 27/1958. (Ü. K. 1959. 1.) Legf. ü. sz. ut. 2. pontja. Mindenesetre — helytelenül — előfordul ennek az ellenkezője is. A 103/1961. (Ü. K. 6.) Legf. ü. sz. körlevél 5. pontja pl. hatálytalanítja a 12/1953. Legf. ü sz .utasítás több rendelkezését.

ket általában nem tartalmazhatnak. A felügyeleti tájékoztatókban előforduló „kis-számú normatív rendelkezések" — mondja a 27/1958. (Ü.K. 1959. 1.) Legf. ü. sz. utasítás — „a gyakorlati életben bevált jó ügyészi munkamódszerek országosan történő bevezetésére, és a jogszabályok ügyészi apparátuson belül történő egységes alkalmazásához szükségesek. Ezek a normatív rendelkezések jogszabályokkal vagy legfőbb ügyészi utasításban foglalt rendelkezésekkel ellentétben nem állhatnak." A felügyeleti tájékoztatókban foglalt magatartási szabályok ilyenformán csupán az ügyészségi dolgozókra nézve irányadóak.

Behatóbb elemzésre szorulnak ezzel szemben az ún. *iránymutatások-állásfoglalások*, amelyeknek határozott és nagyjelentőségű szerepük van az ügyészségi eredetű szokásjog létrehozása terén.

Az iránymutatások-állásfoglalások egészen sajátos és — rögtön előrebocsáthatjuk — nem a legmegnyugtatóbb módon rendezett általános érvényű aktusai az ügyészségnek.

Szokatlan mindjárt a kettős és együttesen használt elnevezés is. A már említett 27/1958. (Ü. K. 1959. 1.) Legf. ü. sz. utasítás külön-külön határozza meg ugyan mindkettőt, de mégis elválaszthatatlanul együvétartozókként kezeli őket.

Mi a lényege ennek az ikerintézménynek? A hivatkozott legfőbb ügyészi utasítás szerint az iránymutatások-állásfoglalások közös jellemzője az, hogy eligazítást adnak a jogszabállyal, ill. legfőbb ügyészi utasítással szabályozott egyes részletkérdésekben tanúsítandó eljárás tekintetében. Nyilvánvaló tehát, hogy az iránymutatások-állásfoglalások magatartási szabályokat tartalmaznak.

Mikor van szükség iránymutatásra? Erre a kérdésre a 27/1958. (Ü. K. 1959. 1.) Legf. ü. sz. utasítás azt a választ adja, hogy a rendelkezés akkor ölti iránymutatás formáját, ha egy jogilag szabályozott életviszony vagy legfőbb ügyészi utasítással szabályozott ügyészségi belső eljárás tekintetében — a szabályozás teljességének hiánya miatt — egyes előreláthatóan felmerülő kérdésekben való eljárásra nézve kell intézkedni. Az iránymutatás ilyenformán jövőbeli problémákat old meg. Állásfoglalás kiadására viszont akkor kerül sor, ha az intézkedésre a gyakorlat során felmerült szükség szolgáltat okot. „Az iránymutatás az előrelátásnak, a gyakorlati követelmények ismeretének az eredménye — előre történő rendelkezés — az állásfoglalás a gyakorlati élet szükségletének a kielégítése — utólag történő rendelkezés" — mondja a legfőbb ügyészi utasítás, majd ezután sajátos dialektikával megállapítja: *„Minden iránymutatás egyben állásfoglalás is,* mert ha a gyakorlat az előre látott formában veti fel a kérdést, akkor a megoldást az iránymutatás már tartalmazza is. *Minden állásfoglalás egyben iránymutatás is,* mert a gyakorlat által felvetett konkrét jogesetben vagy ügyészségi működési kérdésben az adott megoldás a jövő tekintetében — hasonló kérdések felmerülése esetén — iránymutatás formájában előre is mutat."

Nyilván ennek a felfogásnak a következménye az, hogy az iránymutatások és állásfoglalások közzététele is közös rovatban történik az Ügyészségi Közlönyben, s rendszerint még az sincs feltüntetve, hogy az illető rendelkezés iránymutatás-e vagy állásfoglalás.

Iránymutatás-állásfoglalás kibocsátásának joga — a legfőbb ügyészen és helyettesein kívül — megilleti valamennyi Legfőbb ügyészségi szakfőosztályt (önálló osztályt), ügyviteli és statisztikai kérdések tekintetében pedig a titkárságot, ill. gazdasági kérdésekre nézve a főkönyvelőséget is. A közzétett iránymutatásokban és állásfoglalásokban rendszerint nincs megjelölve, hogy a Legfőbb Ügyészség mely szerve (ill. a legfőbb ügyész, vagy helyettese) bocsátotta ki. Ez a gyakorlat annál is inkább helytelen, mivel a szakfőosztályok és a Legfőbb Ügyészség említett egyéb osztályai — az utasítás szerint — minden év végén revízió alá veszik az év során kiadott, a szakterületükre vonatkozó valamennyi iránymutatást-állásfoglalást, s ennek kapcsán jogosultak — egyebek között — az elavultakat hatályon kívül helyezni. Az ilyen kifejezett hatálytalanítás mellett, amely történhetik természetesen jogszabályi formában, valamint később kiadott iránymutatás-állásfoglalás útján is, hatályon kívül helyezhetik az iránymutatást-állásfoglalást „a megváltozott élet gyakorlati követelményei" (!) is.

Ami végül az iránymutatások-állásfoglalások tartalmát illeti, az lehet normatív jellegű is. A legfőbb ügyészi utasítás az iránymutatások-állásfoglalások normatív tartalmának körét első pillantásra korlátozónak tűnő módon, valójában azonban nagyon is tág keretek között határozza meg: „Az iránymutatások-állásfoglalások az adott részletkérdésben csak olyan normatív rendelkezéseket tartalmazhatnak, amelyek jogszabályi vagy legfőbb ügyészi utasításban foglalt rendelkezésekkel nem ellentétesek." Ez a „korlátozás" tehát nem tartalmaz többet, mint ami minden jogszabály tekintetében is érvényes: nem állhat ellentétben felsőbb jogszabállyal.

Már az eddig mondottakból is látható, mennyire problematikus intézménnyel állunk szemben az iránymutatások-állásfoglalások esetében. Kiemelünk néhány kérdést.

a) Az iránymutatások-állásfoglalások *tárgya* tulajdonképpen magának az ügyésznek a magatartása („eljárása") lenne valamely olyan részletkérdésben, amely jogszabály vagy legfőbb ügyészi utasítás rendezési körébe esik. Ennek így kellene lennie nemcsak a 27/1958. Legf. ü. sz. utasítás helyes értelme szerint, hanem azért is, mert az ügyészség (legfőbb ügyész) — az őt törvényesen (*Usz* 3. § d) pont) megillető normaalkotási körön kívül — az állampolgárokra és a szocialista szervezetekre közvetlenül hatályos jogszabályokat nem alkothat.

A tényleges helyzet ezzel szemben az, hogy az iránymutatások-állásfoglalások tárgyaként az esetek nagy számában az ügyészségen kívüli szervek és az állampolgárok magatartása szerepel. Az állásfoglalások-iránymutatások gyakran nem az ügyészi eljárásra nézve tartalmaznak irányelveket, nem is azt mondják meg, hogy az állampolgárok és a szocialista szervezetek meghatározott törvénysértése esetén az ügyészség milyen magatartást fog tanúsítani, hanem egyenesen kifelé, más állami szervekre, társadalmi szervezetekre és az állampolgárokra nézve állapítanak meg magatartási szabályokat.

Az ilyen esetek nem ritkák. Csak az 1960—61 években közzétett iránymutatások-állásfoglalások között tallózva is többet találunk ilyen tartalommal. Az 1961. évi 31. sz. állásfoglalás pl. — az államigazgatási jog köréből — kimondja, hogy egyedülálló személy által történő örökbefogadás esetén az örökbefogadó vérszerinti szülőként bejegyezhető az anyakönyvbe.[19] Ez a rendelkezés eldönti az anyakönyvi gyakorlatnak egy évek óta vitatott, a jogirodalomban napirenden tartott kérdését és megszabja az anyakönyvi hatóságok jövőbeli magatartását. Az 1960. évi 68. sz. állásfoglalás eldönti azt a jogszabályilag kifejezetten nem rendezett kérdést, hogy újításnak más személy javaslatára más vállalatnál is történő megvalósítása esetén a 20%-os tapasztalatcsere és újítási díjakat az átadó vagy az átvevő vállalatnál elért népgazdasági eredmény alapján kell-e kiszámítani.[20] Az állásfoglalás ilymódon magatartási szabályt ír elő a vállalatok (állami szervek) számára. Az 1960. évi 165. sz. állásfoglalás szerint ha a vállalat megszűnt és jogutóda nincs, a vállalat megszüntetését elrendelő szerv köteles az egyeztető bizottság jogerős határozatát végrehajtani.[21] Ez a rendelkezés olyan kérdést dönt el az állami, ill. szövetkezeti szervekre kötelező módon, amelyre nézve sem a *Ptk*, sem a *Ptké* nem tartalmaz kifejezett rendelkezést. Az 1960. évi 116. sz. állásfoglalás a földrendezéssel érintett állampolgárok jogi helyzetére vonatkozik, midőn — az 1959. évi 24. tvr. kifejezett rendelkezésének hiányában — megállapítja, hogy a földrendezési eljárás során a fellebbezési határidő az I. fokú határozatnak az érdekelt személy részére történt kézbesítésekor kezdődik.[22]

Sokáig lehetne folytatni az ügyészségen kívüli szervek és személyek magatartását megszabó iránymutatásokkal-állásfoglalásokkal való példálódzást. Csak a napi sajtóban is rendszeresen ismertetett lakásügyi állásfoglalásokra kívánunk még utalni, melyek az állampolgárok széles körét és a tanácsi szerveket érintik közvetlenül.

Ilyen természetű legfőbb ügyészi iránymutatásokkal-állásfoglalásokkal leginkább az *államigazgatási jog* és a *munkajog* területén találkozunk, de előfordulnak más jogágak területén is. Az Ügyészségi Közlönyben megjelenő iránymutatások-állásfoglalások *polgári jogi* rovata legtöbbször Legfelsőbb bírósági (esetleg egyéb bírósági) határozatokat tesz közzé, amelyek — rendszerint ugyan törvényességi (fellebbezési) óvás kapcsán — a bírósági álláspontokat tükrözik, és az ügyészségre nézve csupán tanulságosak, de — a konkrét eseten túlmenően — nem kötelezőek; a *büntetőjogi* rovat a bírósági határozatok mellett főként ügyészségi instrukciós anyagokat és — kifelé is hatályos — nyomozási rendelkezéseket tartalmaz.

b) Az iránymutatások-állásfoglalások *személyi hatálya* — tárgyuk fent jellemzett alakulásához képest — gyakran túlterjed az ügyészség dolgozóinak körén. Ez a túlterjeszkedés többször meghaladja még azt a mértéket is, amellyel a magasabb (sőt legmagasabb) ügyészségi rendelkezés, a legfőbb ügyészi utasítás lép túl — jogszerűen — az ügyészség személyi körén (ti. a nyomozással kapcsolatosan). Nem véletlen ilyenformán a napi sajtónak a legfőbb ügyészségi iránymutatások-állásfoglalások iránti fokozott érdeklődése, valamint az sem, hogy számos Legfőbb ügyészségi iránymutatást-állásfoglalást közzétesznek szakközlönyökben (Tanácsok Közlönye, Munkaügyi Közlöny stb.) is. A sajtó nem kíván egyebet, mint megismertetni egyes ilyen rendelkezéseket a tulajdonképpeni címzettekkel, az állami, társadalmi, gazdasági szervekkel és a lakossággal. Ugyanezt a célt egyedül az Ügyészségi Közlöny nyilvánvalóan nem tudná betölteni. Más kérdés, van-e egyáltalán szükség arra, hogy az ügyészség tegyen közzé külső szervezeteknek és a lakosságnak szánt ilyen határozatokat.

c) Távolról sem kifogástalan az iránymutatások-állásfoglalások *időbeli hatálya* kérdésének rendezése. Nem fokozza a jogbiztonságot az a szabály, amely deklarálja, hogy nincs feltétlenül szükség formális hatálytalanításukra, mivel hatályon kívül helyezhetik őket — miként már idéztük — „a megváltozott élet gyakorlati követelményei" is. A normatív rendelkezés elavulásának ez a hallgatólagos, előre bejelentett elismerése, a hatályon kívül helyezés egyéb módjainak szabályozásával egyetemben, arra látszik utalni, mintha maga az ügyészség nem tulajdonítana nagy jelentőséget az iránymutatásoknak-állásfoglalásoknak. A valóságban azonban ez egyáltalán nincs így: az ügyészség — a gyakorlat tapasztalatai szerint — igen jelentősnek tekinti az iránymutatások-állásfoglalások rendszerét, és — szemmelláthatóan — a törvényességi felügyeleti munka egyik fő irányító eszközeként kezeli. Határozottan alátámasztja ezt az iránymutatások-állásfoglalások tematikája is.

[19] Ügyészségi Közlöny 1961. évi 4. szám 38—39. old. — V. ö. *Szegő György:* Lehet-e az anyakönyvbe vérszerinti szülőként bejegyezni az örökbefogadót, ha az egyedülálló személy? (Magyar Jog 1961. évi 11. szám 504. old.) és *Bacsó Jenő:* Az örökbefogadó vérszerinti szülőként bejegyzése az anyakönyvbe (uo. 12. szám 551. old.).

[20] Ügyészségi Közlöny 1961. évi 7. szám 275. old.

[21] Ügyészségi Közlöny 1960. évi 11. szám 147. old.

[22] Ügyészségi Közlöny 1960. évi 8. szám 112. old.

Elég egy pillantást vetni az ügyészségi rendelkezésekre, és rögtön meg lehet állapítani, hogy a hierarchikus sorrendben utolsó helyen álló iránymutatások-állásfoglalások gyakorlati jelentősége — a bennük foglalt problémák időszerűségénél, a szocialista szervezetek és az állampolgárok jogviszonyaival való szoros összefüggésüknél fogva — gyakran messze meghaladja a rendszerint csupán belső ügyészségi szervezeti és működési kérdéseket szabályozó utasítások, körlevelek és felügyeleti tájékoztatók jelentőségét. Az iránymutatásokban-állásfoglalásokban ott lüktet a mindennapi élet, tükröződnek bennük a népgazdaság, az államigazgatás, a bíráskodás jogi természetű gondjai. Ez a megállapítás már átvezet bennünket

d) az iránymutatások-állásfoglalások *jogi jellegének* kérdéséhez. Ezeknek a Legfőbb ügyészségi rendelkezéseknek a tartalma — mint látható volt — igen gazdag és széleskörű: kiterjed úgyszólván minden jogágra és átfogja a legkülönfélébb életviszonyokat. Jogi természetüknek — fejtegetéseink szempontjából — két fő vonása emelendő ki.

Először is: gyakori bennük a *normatív tartalom*,[23] és ezáltal az ilyen tartalmú iránymutatások-állásfoglalások egyben — a tények és a gyakorlat erejénél fogva — az ügyészi felügyelet normatív alapjainak körét szélesítik.

Másodszor: a bennük foglalt normatív szabályok jellegzetesen *szokásjogi* természetűek, amelyek nyomán további szokásjog képződése indul meg.[24]

e) Ami végül az iránymutatások-állásfoglalások *formáját* illeti, ez túlontúl változatos. Van köztük olyan, amelynek kibocsátója egyedül az ügyészség; ezek némelyikének tartalma legfőbb ügyészi utasításba kívánkozik,[25] mások pedig kifejezetten jogmagyarázati jellegűek, valamely hatályos jogszabályt értelmeznek,[26] vannak olyanok, amelyek tájékoztató (oktató) jelleggel összefoglalják valamely problémakör szabályait.[27] Nagyszámban fordulnak elő külső szervekkel közösen kiadott iránymutatások-állásfoglalások.[28] A polgári jogi tárgyúak — miként erre már utaltunk — csekély kivétellel reprodukálnak, ill. ügyészségi állásfoglalás köntösébe öltöztetnek ügyészi óvások nyomán született bírósági határozatokat. Gyakran ugyanez az eset a büntetőjogi tárgyú állásfoglalásoknál is.

Mindezekből látható, hogy valóban igen sok vitatható megoldás jut érvényre a Legfőbb ügyészségi iránymutatások-állásfoglalások rendszerében. Úgy tűnik, hogy a problémák mennyisége 1957 decembere óta, amikor első ízben tettünk szóvá egyes kérdéseket velük kapcsolatban,[29] nem csökkent, hanem inkább növekedett, bár időközben bocsátotta ki a legfőbb ügyész a 27/1958. (Ü. K. 1959. 1.) sz. utasítást.

Jelen témánk nézőpontjából következtetéseink az alábbiakban foglalhatók össze:

Mindenekelőtt tárgyilagosan el kell ismerni, hogy az elmúlt évek során kibocsátott legfőbb ügyészségi iránymutatások-állásfoglalások javarésze hézagpótló szerepet játszott: olyan kérdésekre adott választ, amelyek tételes jogi szabályozása hiányzott vagy hézagos volt, s az élet, a jogalkalmazási gyakorlat sürgette eldöntésüket. Az ügyészség nem egyszer úgyszólván tűzoltó munkára kényszerült; halaszthatatlan problémák gyors, operatív megoldására vagy a benne való részvételre vállalkozott, gyakran olyanokéra, amelyek rendezése nem is tartozott az ügyészég feladatkörébe, hanem más állami szervek kötelessége lett volna. Tagadhatatlan tehát, hogy a hatékonyság szemszögéből a mérleg serpenyője az iránymutatások-állásfoglalások javára billen.

Az iránymutatások-állásfoglalások mai rendszerének kialakítására feltehetően befolyással volt a Legfelsőbb bírósági elvi döntések és ál-

[23] A legfőbb ügyészségi iránymutatásokban-állásfoglalásokban jelentkező *munkajogi* normatív anyagra hívja fel a figyelmet *Csalótzky György:* A közszolgálati munkaviszony megszüntetése a hivatal részéről. Jogtudományi Közlöny 1961. évi 6. szám 363. s köv. old.

[24] V. ö. Az *államigazgatás* vonatkozásában *Pikler Kornél* megállapításával: „Az államigazgatási szervek gyakorlatának vizsgálata azt mutatja, hogy fontos, kodifikált és nem kodifikált területen egyaránt jelentkezik a szokásjog. Ezen a területen a szokásjog kialakulásának jelentős elindítója a legfőbb ügyészi iránymutatás és állásfoglalás." [„A szokásjog, különös tekintettel a törvényességre" című kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, é. n. (1960), 11. old.]

[25] Pl. az 1961. évi 48. sz. iránymutatás a törvénysértő nyomozáselrendelések észlelése esetén követendő eljárásról (Ügyészségi Közlöny 1961. évi 5. szám 53. old.), vagy az 1960. évi 173. sz. iránymutatás a gyorsaság követelményéről a törvényességi óvások iránti előterjesztéseknél (Ügyészségi Közlöny 1960. évi 11. szám 150. old.) stb.

[26] Pl. az 1961. évi 64. sz. állásfoglalás az előzetes letartóztatás kezdő időpontjának meghatározásáról (Ügyészségi Közlöny 1961. évi 6. szám 267. old.), vagy az 1961. évi 26. sz. állásfoglalás a feloszlott termelőszövetkezet vagyontárgyainak vételára, ill. használati díja iránti perekben a bírósági hatáskör kérdéséről (Ügyészségi Közlöny 1961. évi 3. szám 23. old.) stb.

[27] Ilyen pl. az 1961. évi 30. sz. iránymutatás az idézés és kézbesítés szabályairól (Ügyészségi Közlöny 1961. évi 3. szám 25. old.), az 1961. évi 47. sz. iránymutatás a terheltek és tanúk kihallgatásának vitás kérdéseiről (Ügyészségi Közlöny 1961. évi 5. szám 51. old.) stb.

[28] Így pl. az egyes bűncselekmények kisebb jelentőségű eseteinek szabálysértéssé nyilvánításáról szóló 1961. évi 14. sz. tvr. alkalmazása során felmerült kérdések tárgyában a BM ORFK Igazgatásrendészeti Osztályával egyetértésben kibocsátott 1961. évi 11. sz. állásfoglalás (Ügyészségi Közlöny 1961. évi 2. szám 9. old.), a községfejlesztési hozzájárulással kapcsolatos kérdésekről a Pénzügyminisztérium Adófőosztályával egyetértésben kialakított 1961. évi 23. sz. állásfoglalás (Ügyészségi Közlöny 1961. évi 3. szám 20. old.), a panaszos és a vállalati igazgató egyeztető bizottsági ülésen való jelenlétének és a bizonyítási eljárásban gyakorolható észrevételezési jogának kérdéseiről a Munkaügyi Minisztériummal és a SZOT-tal egyetértésben kialakított 1960. évi 163. sz. állásfoglalás (Ügyészségi Közlöny 1960. évi 11. sz. 146. old.) stb.

[29] Vö. *Névai László:* Az államigazgatási per néhány alapkérdése. Jogtudományi Közlöny 1958. évi 1—2. szám 43. old.

lásfoglalások, valamint egyes minisztériumoknál és más országos hatóságoknál alkalmazott „állásfoglalások", „közlemények", „válaszok" gyakorlata. Nyilvánvalóan felmerült olyan jogi forma megteremtésének szükséglete, amelynek felhasználásával a Legfőbb Ügyészség kifejezésre juttathatja egyes vitás jogi kérdések tekintetében elfoglalt álláspontját, s ezzel előmozdíthatja a törvényesség megszilárdulását. Így azután a korábbi „szemelvények az ügyészségi szervek gyakorlatából", amelyek egyébként — bár nagyban-egészben a felügyeleti ágak szerint tagolódtak — csak korlátozottan voltak alkalmasak az ügyészi gyakorlat ismertetésére és a hasznosítható tapasztalatok elterjesztésére, átalakultak — de most már jogági csoportosításban — iránymutatásokká-állásfoglalásokká.

Annak az eredménynek elérésében, hogy a szocialista törvényesség nálunk az utóbbi években teljes mértékben helyreállt, pozitív szerepet játszottak ezek a Legfőbb ügyészségi rendelkezések is. Ennek ellenére az a véleményünk, hogy más állami szervek elvi irányítási és normaalkotási gyakorlatának a példáját az adott esetben az ügyészségnek nem kellene követnie.

Az ügyészség nem bíróság; nem dönt vitás polgári és büntető ügyekben, nem értelmezi az állami, társadalmi szervekre és az állampolgárokra közvetlenül kötelező hatállyal a jogszabályokat, hanem más módon — a törvényességi felügyelet útján — mozdítja elő a szocialista törvényesség érvényesülését. Ugyanakkor az ügyészség nem is államigazgatási szerv; nem „igazgat" és — a nyomozás és a büntetésvégrehajtás kivételével — nincs adminisztratív jogköre, nem adhat utasításokat külső személyeknek és szerveknek. Az ügyészség — saját szervezetét és működését, valamint a nyomozást kivéve — nem is jogalkotó szerv: nem bocsáthat ki egyéb szerveket és a dolgozókat kötelező normákat.

Ezekből a sarkalatos tételekből és megelőző részletesebb okfejtésünkből folyik, hogy a Legfőbb ügyészségi iránymutatások-állásfoglalások mai rendszere több vonatkozásban módosításra szorul:

a) tárgykörüket az ügyészség működésére, az ügyészi magatartás szabályozására kellene korlátozni; ehhez képest

b) személyi hatályuk se terjedjen túl az ügyészség dolgozóinak körén;

c) megnyugtatóbban kell rendezni időbeli hatályosságuk kérdését;

d) teljesen ki kell küszöbölni belőlük a normatív és szokásjogképző tartalmat. A belső hatályú normatív anyagnak, valamint a kivételesen (a nyomozó szervek vonatkozásában) külső hatályú normatív szabályoknak a magasabbfokú ügyészségi rendelkezésekben (legcélszerűbben a legfőbb ügyészi utasításokban) kellene helyet foglalniuk;

e) meg kellene szüntetni az indokolatlan iker-elnevezést. Elégséges lenne egyedül az (egyéniesítésre amúgy is alkalmasabb) „iránymutatás" kifejezés;

f) a más szervekkel egyetértésben kibocsátott iránymutatások-állásfoglalások tekintetében lényegileg ugyanaz az álláspontunk, amelyet a más szervekkel közösen kiadott legfőbb ügyészi utasításokkal kapcsolatban fejtettünk ki;

g) felesleges a Legfelsőbb bírósági és egyéb bírósági határozatok Legfőbb ügyészségi iránymutatások-állásfoglalások formájában történő közzététele, sajátos inkorporálása;

h) gondoskodni kellene az ügyészségi gyakorlat olyan tapasztalatainak (konkrét jogeseteinek) a közzétételéről, amelyek nem foglalhatnak helyet valamely ügyészségi rendelkezés keretében. Az ügyészségi gyakorlat rendszeres ismertetését felügyeleti ágak szerint kellene csoportosítani. Itt lehetne elhelyezni a Bírósági Határozatokban meg nem jelent, de ügyészi szempontból jelentős bírósági döntéseket, valamint egyéb szervek ügyészi intézkedés kapcsán hozott elvi érdekességű határozatait is, de valamennyit a tényállás rövid közlésével és az ügyészi munka szempontjainak a kidomborításával.

Fenti javaslataink elfogadása esetén tiszta arcélt nyernének a Legfőbb Ügyészség iránymutatásai és tulajdonképpen megvalósulna a 27/1958. (Ü. K. 1959. 1.) Leg. ü. sz. utasításban foglalt ésszerű alapirányzat. Az iránymutatás megtisztulna minden normatív anyagtól és — mint ügyészségi belső jogértelmezési aktus — világosan elhatárolódnék mind a normatív rendelkezésektől, mind az egyedi ügyeket ismertető joggyakorlati matériától. Az iránymutatások száma nyilvánvalóan csökkenne, mivel tárgykörük és hatályuk teljesen a törvényesség követelményének megfelelően alakulna, de ezzel együtt — mindenesetre kisebb mértékben — növekednék a többi ügyészségi rendelkezés száma, illetve terjedelme, és — a konkrét ügyek elvi jellegű tapasztalatainak közzététele révén — országosan erősödnék az ügyészségi gyakorlat egysége, fokozódnék a törvényességi felügyelet hatékonysága. A nem ügyészi jogkörbe tartozó, eddig közösen kiadott normatív és egyéb aktusok kibocsátásánál — amennyiben az ügyészi felügyelet körébe vont szervről van szó — az ügyészség a szükséghez képest a törvényesség érdekében továbbra is közreműködhetnék, de csupán véleményezéssel.[30] Végül (de nem utolsó sorban!): a javasolt rendszerben az ügyészség többé nem hozna létre szokásjogot iránymutatásaival és állásfoglalásaival.

Az a véleményünk, hogy ügyészségünknek és más állami szerveinknek az utóbbi években bekövetkezett fejlődése most már megoldhatóvá teszi ezeket a kérdéseket.

Névai László

[30] Semmiesetre sem azonban ún. „előzetes láttamozás"-sal!

Matematikai módszerek az államigazgatásban

I.

A szocialista állam feladatainak ellátására, a társadalmi célkitűzések megvalósítására nagyfokú tudatosság és tervszerűség jellemző, amely a társadalmi élet törvényszerűségeinek tudományos feltárásán alapul. A társadalmi jelenségek összefüggései lehetnek minőségiek és mennyiségiek; utóbbiak kifejezésére sok esetben a matematika egzakt módszert nyújt. Ámbár a jelenségek mennyiségi összefüggéseinek vizsgálatát mindenkor csak minőségi sajátosságaik figyelembevételével párhuzamosan szabad lefolytatni, a mennyiségi összefüggések törvényszerűségeinek matematikai kifejezése útján különféle számítások végezhetők, miáltal új ismeretek nyerhetők.

A társadalomtudományok körén belül az utóbbi évtizedekben elsősorban a gazdaságtudományok területén vett nagy lendületet a matematikai módszerek alkalmazása. Miként a természettudományok minőségileg különböző folyamatokban közös mennyiségi viszonyokat ismertek fel és fejlesztettek ki azonos matematikai apparátussal (például a rezgéselmélet matematikai formulái egyaránt érvényesek elektromágneses, mechanikai és hőrezgésekre), úgy a gazdasági élet számos, minőségileg eltérő összefüggése is matematikailag kifejezhető, közös mennyiségi jellegű törvényszerűségeket mutat.

A matematikai módszerek térhódítása a gazdasági problémák megoldásában és a gazdálkodó szervezetek irányításában már eddig is jelentős eredményeket hozott olyannyira, hogy a tudományos gazdaságirányítás számára nélkülözhetetlen módszerré vált. A gazdasági problémák matematizálása a számítások hatalmas tömege és bonyolult volta miatt nem következhetett volna be, ha nem kíséri azt a nagy hatásfokú elektronikus számítógépek fejlődése. Ez egyúttal oda vezetett, hogy lehetővé vált a termelőfolyamatok önvezérlésű teljes automatizálása is.

A jelenségek mennyiségi jellemzői és azok mérhetősége természetesen sokkal kisebb súlyú a gazdasági életben, mint a természeti jelenségeknél. Még fokozottabban áll ez az államigazgatás területére. Nem véletlen, hogy a matematikai módszerek alkalmazási lehetőségeinek felismerése itt időbelileg is később következett be. Ennek ellenére az államigazgatásban is egyre szélesebb azoknak az összefüggéseknek a köre, melyeknek kvantitatív elemzése a tudományos gazdasági irányításhoz hasonló eredményeket ígér.

Ami a módszereket illeti, a problémák logikai szerkezetében mutatkozó hasonlóság számos esetben lehetőséget nyújt a gazdasági problémák matematikai apparátusának értelemszerű felhasználására. Természetesen mindenkor tudatában kell lennünk, hogy az igazgatás problémáiban nagyobb jelentősége van a minőségi tényezőknek. Ezek mértéke az egyes problémákban különböző lehet; a matematikai megfogalmazást mindig meg kell előznie olyan elemzésnek, amely felméri a probléma mennyiségi és minőségi ismérveinek fontosságát. Ennek hangsúlyozása mellett azonban ezúttal inkább a hasonlóságokra kell felhívni a figyelmet. Az egyik lényeges hasonlóság bizonyos *ügyviteli munkák* hasonlóságában jelölhető meg. Ennek következtében a gazdasági szervezetek *ügyvitelgépesítésének* módszerei az államigazgatás hasonló ügyviteli munkáira (pl. a bérszámfejtés) minden további nélkül alkalmazhatók. Egy másik lényeges hasonlóság abban áll, hogy mind az államigazgatási, mind pedig a gazdasági munkában felmerül az egyes intézkedések, munkafolyamatok és a szervezetek *hatékonyságának* kérdése.

A hatékonyságvizsgálat mindig összehasonlító értékítélet kialakítását célozza. Az összehasonlítandó változatok közös alapját a vizsgált tevékenységek (szervezetek) lényegében azonos célja, feladata adja meg. Ha ui. azonos feladatot többféle módon, eljárással vagy tevékenységek sorozatával oldhatunk meg, lehetővé és egyben szükségessé válik annak eldöntése, hogy melyik megoldást válasszuk. Ehhez azonban tisztáznunk kell, hogy milyen ismérvek szerint tekinthetjük jobbnak egyik megoldást a másiknál, vagyis meg kell határoznunk az optimalizálás ismérveit.

A gazdasági hatékonysági problémák esetében rendszerint arról van szó, hogy a tevékenység eredményeit a gazdasági ráfordításokhoz viszonyítjuk, noha „eredmény" és „ráfordítás" esetenként igen tágan értelmezett kategória lehet. Ha az eredmények és ráfordítások számszerűen jól jellemezhetők, alkalmasan kialakított modell segítségével, matematikai számítások útján határozhatjuk meg a legkedvezőbb megoldást.

Az igazgatás területén is számos olyan feladat van, amelynél felmerül a kérdés, hogyan, vagy milyen szervezettel lehet a legkisebb ráfordítással a legjobban ellátni a feladatot. Ebben az esetben a megoldás módja hasonlít a gazdasági feladatoknál alkalmazott optimumszámításokhoz. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a feladatok jelentős része a gazdaságirányítás körébe esik, hiszen a helyi államigazgatási szervek funkciói között a gazdasági tervező, szervező és irányító munka fontos szerepet tölt be. Ha azonban a szorosabb értelemben vett államigazgatást szemléljük, akkor is találunk hasonló hatékonysági feladatokat. Így pl. összehasonlíthatók a pénzügyi igazgatásban az adókivetés-nyilvántartás centralizált és decentralizált, kézi erővel vagy gépi úton történő megoldásának változatai. Ebben az esetben a munkák gyorsaságát, pontosságát vetjük egybe a költségkihatásokkal.

A komplex szervezetek kutatása új ismeretkört alakított ki, az ún. *kibernetikát*. Ez lényegében nagy stabilitású rendszerek működésével

kapcsolatos információk észlelésével, felhasználásával, valamint az egész rendszer központi vezérlésével foglalkozik. (A rendszer stabilitása alatt azt értjük, hogy valamelyik belső rész működésének kiesése vagy hibája nem bénítja meg az egész rendszer működését). Az információk alatt konkréten mérhető adatokat kell érteni. A vezérlést általában elektronikus számítógépek, vagy azok rendszere látja el. A kibernetika körébe tartozónak tekintik ennek folytán az elektronikus számítógépek működésének és fejlesztésének elméleti kérdéseit is. Ehhez kapcsolódóan, az elektronikus számítógépek segítségével gépesíthető munkafolyamatokat is itt tárgyaljuk.

Kétségtelen, hogy az igazgatási apparátus és annak különböző szintű szervezeti egységei kisebb-nagyobb fokban önálló, nagy stabilitást feltételező, komplex rendszereknek tekinthetők, amelyek igen nagy számú információ alapján működnek. Bár a kibernetika elsősorban olyan rendszerekkel foglalkozik, amelyek gépekből (automatákból) és emberekből álló vegyes szervezetek, az államigazgatási munka és belső adminisztráció fokozódó gépesítése következtében, a kibernetikai módszerek — bizonyos határok között — az államigazgatási szervekre is alkalmazhatók.

II.

Nézzük meg ezekután közelebbről, melyek az államigazgatásnak azok a területei, ahol matematikai módszerek felhasználására és ezen belül munkaműveletek gépesítésére sor kerülhet. Nem kívánunk foglalkozni a gazdasági minisztériumok irányítási feladatainak, valamint a felügyeletük alá tartozó minisztériumi ipar (kereskedelem, közlekedés) szervezeteinek problémáival. A minisztériumi ipar irányítási kérdései elsősorban a gazdasági problémák körébe tartoznak; több minisztérium már rátért a gazdasági matematikai módszerek és a gépesítés alkalmazásának útjára, mind az ipargazdasági kutatásban, mind pedig az irányítási feladatok ellátásában.

Ha azonban egy helyi államigazgatási szerv feladatait tekintjük végig, azt találjuk, hogy ezek heterogén természetűek és igen széles körre terjednek ki. Az államigazgatási szerv önmaga költségvetés rendszerű belső gazdálkodást folytat, melyhez megfelelő adminisztrációs munkák fűződnek; központi, illetve felsőbb szervek számára adatokat gyűjt be, dolgoz fel és továbbít; irányító, felügyeleti és ellenőrző feladatokat lát el a helyi gazdasági szervezetekkel kapcsolatban; jogszabályokat hoz és hajt végre; hatósági feladatai körében államigazgatási aktusokat készít elő és hoz létre; egészségügyi, szociális, kulturális, oktatási intézmények felett irányító és ellenőrző hatáskörrel rendelkezik stb.

A feladatok között sok *tömegszerű ügyviteli munka* is található, melyek — mint munkafolyamatok — semmiben sem különböznek a gazdasági életben már magas hatásfokkal gépesített ügyviteli stb. munkáktól.

A lyukkártya rendszerű gépek és az elektronikus számítógépek rohamos fejlődése napjainkban a szemünk előtt játszódik le. A gépek teljesítőképessége évről évre növekszik. Az elektronikus számítógépek sebességét a másodpercenként elvégezhető elemi műveletek (összeadás, kivonás, szorzás, osztás) számában szokás kifejezni. Míg néhány évvel ezelőtt a leggyorsabb elektronikus számítógépek sebességét tízezres nagyságrendben határozhatjuk meg, ma már olyan gépek vannak, amelyek egy másodperc alatt többmillió számítási műveletet képesek elvégezni.

Az IBM STRETCH típusú gépek — példának okáért — másodpercenként 1 millió számítást hajtanak végre. Összehasonlításképpen említjük meg, hogy egy embernek asztali számítógépen 1 millió számítási művelet elvégzéséhez 3 évre van szüksége. Ezenkívül a gép működéséből eredő hibás számítások gyakorisága is elenyészően kisebb. Statisztikai vizsgálatok szerint az asztali számológép 2000 műveletenként, míg az elektronikus számítógép átlagosan 100 millió műveletenként ejt egy hibát. Ez a különbség még nagyobb lesz, ha figyelembe vesszük az asztali számológép kezelője által elkövetett hibákat is, minthogy az elektronikus számítógép működését megszabó gépi program arról is gondoskodik, hogy a számítógép önmagát automatikusan ellenőrizze.

Az elektronikus számítógép ügyviteli alkalmazására már nagyon sok példa van. Így például elektronikus számítógép látja el a londoni posta 112 000 alkalmazottjának teljes bérszámfejtését. Nagy ipari, kereskedelmi, közlekedési vállalatoknál sok esetben az ügyviteli munka túlnyomó részét elektronikus számítógép végzi el, amely amellett — korábban nagy munkaigényességük miatt megvalósíthatatlan — számszerű elemzéseket is nyújt.

Az ügyviteli munkák gépesítése önmagában is hatékonysági — legtöbbször gazdasági hatékonysági — problémát vet fel. Öncélúan nem gépesítik az irodai adminisztrációs munkákat, hanem csak akkor, ha ezáltal a munka színvonalasabb, hatékonyabb elvégzése biztosítható. Az ilyen irányú vizsgálatokat önmagukban is sokszor matematikai módszerekkel célszerű lefolytatni, amellett még egyszerű ügyviteli munkák számítási programjának elkészítése is magasabb fokú matematikai ismereteket igényel.

Az ügyviteli munkák gépesítése visszahat magára a szervezetre is. Az egyes — részben gépesített, részben emberek által végzett — munkamozzanatok egységes rendszerének elméletét a kibernetika nyújta.

Ami az ügyviteli munkák különböző fokú gépesítését illeti, a termelőfolyamatok analógiá-

jára hivatkozhatunk, amelyben már korábban kialakultak a gépesítés fejlődésének minőségileg elkülönült szakaszai.

A termelésben a következő folyamatoknak lehetünk tanúi:

A *gépesítés* szoros értelemben véve azt jelenti, hogy a korábban emberek által végzett munkamozzanatok, vagy rövid munkafolyamatok ellátásának feladatát a gép veszi át, rendszerint továbbra is emberi közreműködéssel.

Az *automatizálás* a fejlődésnek már magasabb foka, amely hosszabb technológiai folyamatok, többszakos, bonyolult processzusok végbevitelét oldja meg automatikusan működő gépek (gépsorok) segítségével, amelyek emberi felügyelet alatt dolgoznak.

Újabban az automatizálás legfelső fokát minőségileg elkülönülő fejlődési formának tekintik: az úgynevezett *automáció* esetében már — túlnyomóan vagy teljesen — háttérbe szorul az ember menetközbeni ellenőrző tevékenysége, legsajátosabb vonása azonban abban jelölhető meg, hogy az egész teljesen önvezérlésű, vagyis egy előzetesen kidolgozott program alapján a rendszerbe beépített elektronikus számítóberendezés veszi át sok esetben a logikai döntések feladatát is. Nemcsak arról van tehát szó, hogy hosszabb munkafolyamatokat gépsorok automatikusan ellátnak, hanem gépi úton kerül sor sokszor bonyolult döntések meghozatalára is, ezáltal a gép maga határozza meg, hogy munkáját az adott lehetőségek közül melyik irányban folytassa, valamint tevékenységét önmaga ellenőrzi. Ez a fejlődési fok mutatkozik meg a példaként említett esetekben is, amidőn bonyolult ügyviteli tevékenységrendszer egészét önvezérlésű gépekkel oldják meg.

Ezeket a bonyolult rendszereket azonban csak számos feltétel egyidejű jelenléte mellett lehet és célszerű kiépíteni. Elszakadnánk a valóság talajától, ha az államigazgatási munka gépesítése és matematizálása kérdésében a fejlődés csak kivételesen elért színvonalát tűznénk célként magunk elé.

Annyit azonban megállapíthatunk, hogy az állami munkában is feltalálhatók azok a számítási feladatok (pl. alkalmazottak bérszámfejtése, statisztikai adatok összesítése, csoportosítása, feldolgozása stb.), melyek számító és adatfeldolgozó gépekkel végezhetők el. Itt még az is szóba jöhet, hogy nagyszámú és területileg különálló, alsóbbfokú igazgatási egység azonos természetű számítási feladatait néhány számítóközpont lássa el. E módon biztosítani lehet a gépek gazdaságos kihasználását is. A számítóközpont megbízás alapján dolgozhat, így e tisztán számítási műveletek összpontosítása a decentralizáció elvét sem sérti. A megfelelő gépkihasználás mellett nemcsak a munkák gazdaságosságát lehet biztosítani, hanem a feldolgozás pontossága, sokrétűsége és gyorsasága másként el sem végezhető részletes számszerű elemzésekre is lehetőséget ad, melyek értékes segítséget nyújthatnak a megbízó államigazgatási szervek munkájához.

Igen jelentős azoknak a munkáknak a mennyisége, amely tulajdonképpen különböző fokú, illetve szakigazgatásilag egymás alá rendelt szerveknél folyik, azonban célját tekintve egységes munkafolyamatot képez. (Pénzügyi gazdálkodás, statisztika, tervezés stb.) E munkák részben alulról felfelé, részben felülről lefelé kapcsolódnak egymáshoz és a gépesítésre nagymértékben alkalmasak.

Ismét ipari párhuzamra hivatkozunk. Vannak olyan hatalmas, több tízezer alkalmazottat foglalkoztató szervezetek, amelyek egy-kétszáz különböző és egymástól gyakran távoleső helységben működő üzemeket foglalnak össze. Decentralizált adatfeldolgozó, hírközlő és központi elektronikus számítógépből álló rendszert építettek ki, amely sokezer kilométeres hírközlő hálózattal egybekapcsolva ellátja az összes telep bérszámfejtését, könyvelési munkáját, telepenként részletezve, valamint az egész szervezetre vonatkozó elemzéseket, piackutatási számításokat stb. végez. Természetesen ez is kiugró eset és az államigazgatás területén sokkal szerényebb igényeket lehet csak támasztani. Ami azonban a több szervezeti szinten áthúzódó munkák központi gépesítését illeti, erre az állami munka egyes típusaiban szintén lehetőség nyílik. A központosított számítások kielégíthetik mind az alsófokú, mind pedig a felsőfokú (országos) szervek igényeit.

A gazdasági irányítás területén továbbá számos olyan elhatározásra kerül sor, melyekben döntő szempontként lép előtérbe a gazdaságosság kérdése. Többféle típusú modell ismeretes, amely e feladatok kvantitatív elemzésére alkalmas.

A modell tulajdonképpen a valóság könnyen kezelhető mása. Modell és valóság közötti hasonlóság azonban sosem lehet teljes; a modell számos egyszerűsítő feltételezést, absztrakciót tartalmaz, kiemeli a lényegest, a lényegtelent pedig elhanyagolja. Ez az egyszerűsítés egyben biztosítja a matematikai kezelhetőséget. A vizsgált probléma minőségi elemzése útján kell meghatároznunk azokat a tényezőket, amelyeket lényegesnek és amelyeket elhanyagolhatóknak tartunk. (Természetesen nem minden jelenség fejezhető ki modell formájában.)

Ezekután meg kell határozni, hogy a megoldások kedvező voltát milyen ismérvek szerint ítéljük meg. Ha pl. a város- és községfejlesztési terv készítése során a legkedvezőbb lakóterület-felhasználási változatot keressük, tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen szociális, kulturális, egészségügyi stb. követelményeket kell mindenképpen kielégítenünk. (Így zöldterületekkel, közlekedési utakkal, üzlethálózattal, közművekkel stb. való ellátottság.) Ez esetben legkedvezőbb megoldásnak tekinthetjük azt a változatot, amelynek beruházási és fenntartási költsége a legalacsonyabb. A probléma — itt nem részle-

tezett további összefüggések bevitelével — lineáris programozási modellre vezethető vissza, amely a számítások mennyiségétől függően, kézi vagy gépi feldolgozással megadja a matematikailag egzakt optimális megoldást.

A modellszerkesztés első lépéseként meg kell állapítani, hogy a feladat megoldható-e valamely már ismert modell segítségével, vagy pedig speciális modellt kell-e készíteni. A gazdasági problémákra már számos ilyen modell alakult ki. (lineáris programozás, konvex programozás, sorbanállási modellek, játékelméleti modellek stb.)

Ezekkel a modellekkel sok államigazgatási probléma is megoldható. Így:

— valamely terület közigazgatási ellátottságának tervezése, figyelembe véve, hogy az ügyeket a központ milyen hatósugárra kiterjedően tudja optimálisan ellátni és ehhez mekkora államigazgatási apparátus szükséges.

— Az általános területi tervezési, illetve fejlesztési problémák megoldásában messzemenően felhasználható a regionális szinten elkészített ágazati kapcsolatok mérlege, melynek segítségével — a népgazdasági fejlesztés megadott arányainak esetén — számszerű következtetések vonhatók le a munkaerőszükségletre, a kapcsolódó beruházásokra, településeknek az iparfejlődés által előidézett alakulására vonatkozóan.

— Az ügyfélforgalommal, közlekedésrendészettel stb. kapcsolatban rendkívül jól alkalmazható az ún. sorbanállási elmélet, amely statisztikai valószínűséggel bekövetkező, véletlenszerű eseményeket tartalmazó várakozási problémák megoldását nyújtja. Így pl. bizonyos panaszok elintézését meghatározott számú tisztviselő végzi. Az egyes bejelentések közti időtartam éppen úgy nem azonos, mint a bejelentések elintézéséhez szükséges idő is igen különböző lehet. Az államigazgatás azonban nem állíthat be annyi alkalmazottat, hogy minden panaszt beérkezése után azonnal kézbe vegyenek. Egyes ügyek tehát várakozni fognak. A sorbanállási elmélet lehetőséget nyújt arra, hogy különféle szempontok szerint kiszámíthassuk a legkedvezőbb tisztviselő-létszámot. Általában az ügyiratok elintézési idejére vonatkozóan is fennáll ez a probléma. Ugyanúgy megoldható pl. az állami ingatlankezelőségek javítószolgálatának legkedvezőbb kiépítési módja, valamint e szolgálathoz tartozó készletgazdálkodás problémája.

— Széles területe lehet a közigazgatási döntések hozatalánál a játékelméletnek. Számos államigazgatási intézkedés során felmerül az a probléma, hogy a közérdekű intézkedés az esetleg eltérő egyes magánérdekekbe ütközik. A játékelmélet segítségével ki lehet alakítani az intézkedéseknek azt a „stratégiáját", amely a közérdekű célkitűzés maximális érvényesülését biztosítja.

— Talán legkidolgozottabbak azok a programozási modellek, amelyek a tanácsok gazdasági munkájában használhatók fel. A lineáris programozás segítségével megoldhatók az ún. szállítási feladatok, amelyek a legkisebb szállítási költséggel járó megoldást keresik; az allokációs feladatok az optimális termelési programok kialakítását keresik; a keverési feladatoknál azonos cél elérésére alkalmas erőforrások, ill. eszközök legkedvezőbb kombinációjának meghatározásáról van szó.

— Lényegében a lineáris programozásra vezethetők vissza azok a modellek, amelyek segítségével ipari üzemek, kereskedelmi elosztó helyek, raktárak legkedvezőbb telephelyét megválaszthatjuk.

— Végül megemlítjük azokat a kibernetikai modelleket, amelyek magának a közigazgatási apparátusnak működését írják le és belső szervezetének, működésmódjának legcélszerűbb kialakítását segíthetik elő. (A közigazgatási apparátus ésszerűsítése.)

A modellek segítségével lehetőség nyílik folyamatosan visszatérő döntési, vezérlési feladatok gépesítésére is. Ebből következik, hogy a gépesítés területe kiterjedhet a jogi relevanciájú államigazgatási aktusokban foglalt döntésekre is, feltéve, hogy azokat túlnyomóan vagy teljesen számszerűsíthető tényezők alapján lehet meghozni. Így például vannak olyan forgalomirányító berendezések, amelyek a forgalmat (jelzőlámpákat) nem előre beprogramozott időközben váltják át, hanem képesek a különböző irányból érkező járművekre vonatkozó információk felvételére (pl. fotocellás „szemük" van), majd megfelelő modell alapján az információk számszerű adatainak értékelése után maguk döntenek a forgalomváltás irányáról és időpontjáról.

Az igazgatási problémák modellszerű vizsgálata azonban nem merülhet ki a gazdasági elemzéseknél használatos modellek egyszerű átvételében. A fejlődés során sajátos igazgatási modellek alakulhatnak ki.

Egyes országokban már bizonyos eredmények születtek. Kétségtelen, hogy mindkét irányban — a gazdasági modellek átültetése és sajátos igazgatási modellek felállítása vonalán — növekedni fog a matematikai módszerek alkalmazása és az igazgatási munka gépesítése. Az ezirányú fejlődésnek azonban bizonyos korlátai vannak.

Amint már cikkünk elején rámutattunk, az állami munkában lényegesen nagyobb szerepe van a nem-számszerűsíthető tényezőknek, a minőségi jellegű szempontoknak. Különösen az államigazgatási aktusok meghozatalában a matematikai módszereknek csak olyan egyszerűbb esetekben van terük, mint a példaként felhozott forgalomirányítási problémában, ahol a döntést lényegében egyszerű mennyiségek (az útkereszteződésben különböző irányból beérkező járművek száma) alapján lehet meghozni. Ilyen típusú és amellett gyakran ismétlődő probléma azonban kevés van. Az irányítási feladatok túlnyomó részére éppen az a jellemző, hogy minden eset

különbözik a másiktól és a helyes elhatározást körültekintő, sokrétű megfontolásnak kell megelőznie.

Sokkal inkább felhasználhatók a matematikai modellek az igazgatási módszerekre, intézményekre vonatkozó tudományos kutatás terén. Így például a területi tervezés területén a régiók, alrégiók, stb. határainak kialakításához, a vonzási centrumok megválasztásához a jövőben gazdasági matematikai modelleket is fel fognak használni: szükség van arra, hogy ezeknek az elhatározásoknak államigazgatási vonatkozásait ugyancsak egzakt módszerekkel tisztázzák.

A gépesítés lehetőségét az ügyviteli, statisztikai munkák sokfélesége és területi felaprózódása korlátozza, bár az utóbbi esetben — mint rámutattunk — lehetőség van az egyszerű munkák részbeni összpontosítására néhány számítóközpontban.

A korlátozások másik csoportja csak időlegesen érvényesül: a matematikai módszerek alkalmazásához és a gépesítéshez ugyanis számítógépekre (lyukkártyarendszerű gépekre) és sajátos szakismeretre van szükség. A problémák megoldása távoleső szakmai és tudományos ismeretek együttműködését igényli; az államigazgatási elvek és gyakorlat alapos ismeretének közgazdasági, kibernetikai, szervezéselméleti felkészültséggel kell párosulnia. Ezek a tudományok külön-külön is sokrétű ismeretanyagot foglalnak össze. A kibernetikusnak például matematikai, logikai, műszaki (elektronikai) stb. problémákkal kell megbirkóznia, de az állami munka sokrétűségét sem kell külön hangsúlyoznunk.

A különféle szakismeretek biztosítása végett általában munkacsoportokat szoktak összeállítani. Az adott probléma megoldására szervezett munkacsoportban vannak a kérdés gyakorlati és elméleti ismerői — példának okáért jogászok, lakáspolitikai, egészségügyi stb. szakemberek, — amellett résztvesz benne közgazdász is, ha gazdasági hatékonysági összefüggések elemzéséről is szó van, matematikus, aki a számítási programot összeállítja, gépi programozó, aki a gép kódrendszere segítségével a gép „nyelvére" fordítja le a feladatot stb. A különféle szakterületeket képviselő személyek azonban csak akkor képesek jól együttműködni, ha kölcsönösen megismerkednek egymás munkaterületével és közvetlen kapcsolatban, brigádszerűen működnek.

Efféle munkakollektívák kialakítása időt vesz igénybe, nemcsak azért, mert újszerű munkastílusról van szó, hanem azért is, mert egyikmásik ismeretág művelői még nincsenek elegendő számban.

Ami a gépparkot illeti, meg kell gondolnunk, hogy a lyukkártyagépek és az elektronikus számítógépek beruházása igen költséges. Ha egyszerűbb szerkesztésű (olcsóbb) gépről van szó, kevesebbet „tud" a gép, körülményesebb a gépi program összeállítása és jobban igénybe veszi a ma még kislétszámú programkészítő szakembereknek idejét. Ez megnehezíti a gépek folyamatos leterhelését, ami nélkül nem tudjuk gazdaságosan kiaknázni a gépek rendkívüli gyorsaságát.

A beruházásigényesség (devizaigényesség) önmagában is avval jár, hogy a gépparkot fokozatosan, sőt eleinte csak lassan lehet kiépíteni.

Mindez nem érinti azt a tényt, hogy a matematikai módszerek alkalmazásában és az igazgatási munka részbeni gépesítésében a fejlődés egyik fontos útja nyílik meg előttünk. A fejlődés korlátainak tisztánlátása nem jelent többet, mint azt, hogy az egyébként helyes úton, közvetlen célkitűzéseinket a reális adottságokhoz szabjuk.

III.

A matematikai módszerek államigazgatásban történő alkalmazása terén az első, kezdeményező lépésre 1961. decemberében került sor. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem állam- és jogtudományi kara államjogi tanszékének kezdeményezésére, megbeszélés folyt le, melyen az államigazgatás tudományának szakemberei, többek között a budapesti és vidéki egyetemek érdekelt tanszékvezetői megvitatták a megvalósítás módszereit.

A résztvevők egyhangú álláspontja szerint a helyzet megérett arra, hogy behatóbban, módszeresen feltárjuk a lehetőségeinket és feladatainkat. Évégett ki kell szélesíteni a probléma iránt érdeklődők körét; kívánatos, hogy élénk eszmecsere induljon, publikációk lássanak napvilágot, amelyek egyrészt tájékoztatást nyújtanak a külföldi elméleti és gyakorlati eredményekről, másrészt hazai feladatainkat és lehetőségeinket elemzik.

A problémák feltárása nem mehet végbe valamiféle „elefántcsonttoronyban", hanem a szaksajtó nyilvánossága előtt, a gyakorlattal szoros kapcsolatban kell lefolynia.

Az államigazgatási szakemberek, illetve a szélesebb szakmai közvélemény érdeklődése és aktív közreműködése ugyan nélkülözhetetlen, de nem elégséges. Szükség van arra is, hogy e kérdéskomplexum túlemelkedjék a szakemberek magánérdeklődésének körén és a vele való foglalkozás szervezett kereteket nyerjen.

Első feladatunk a módszeres kutatómunka megindítása. Komplex kutatószempontokat kell létrehozni, amelyek mindenekelőtt feldolgozzák a kérdés bibliográfiáját, majd a szakirodalom tanulmányozása alapján kialakítják a kutatás irányát.

Nem szabad elhamarkodott várakozásokat fűzni a lehetőségekhez. Még a közvetlen jövő feladatainak meghatározása is elmélyült előtanulmányokat igényel.

A kutatás közvetlen feladatai közé tartozik az, hogy megkeressük a matematikai módszerek, illetve az ügyvitelgépesítés legtöbbet ígérő te-

rületeit az államigazgatási munkában. A feladatok kiválasztását kísérleti jellegű próbák követhetik, hogy kellő tapasztalat álljon rendelkezésére a módszerek szélesebb körű bevezetéséhez. E tapasztalatok majd bizonyára visszahatnak a kutatási módszerekre is, melyek tehát az alkalmazással párhuzamosan fognak fejlődni.

Eközben természetesen mindig szem előtt kell tartani tényleges adottságainkat. És itt most nem is elsősorban a szakkáderigényre és a gépparkra gondolunk. A matematikai módszerek és a gépesítés „nyersanyagát" adatok, statisztikai észlelések képezik. Ismeretes például, hogy ez idő szerint mennyire nem kielégítő a helyzet egyes államigazgatási egységre vonatkozóan megbízható statisztikai adatok összeállítása terén.

A matematikai statisztika módszereinek széleskörű elsajátítása az államigazgatási apparátus dolgozói részéről önmagában is jelentős előnyökkel járhat. Hogy csak egyet is említsünk: a reprezentatív statisztikai módszerek alkalmazása — példának okáért a közvéleménykutatásban — értékes eszköze lehet számos államigazgatási elhatározás előkészítésének és nem állíthatjuk, hogy kellő mértékben élnének a lehetőségekkel. Mindezek azonban olyan követelmények, amelyek majd fokozatosan valósíthatók meg.

Végül még egy megjegyzést kívánunk tenni: Lehetséges, hogy az itt képviselt gondolatok egy része az államigazgatás elméleti és gyakorlati szakemberei számára távolesőnek tűnik és idegenül hat. Azt hisszük azonban, ez nem jelent mást, mint hogy valóban távoleső ismeret területek gyümölcsöző együttműködéséről van szó, melyet cikkünk elsősorban a matematikai módszerek és a gépesítés oldaláról közelített meg. E módszerek értékes hozzájárulást nyújthatnak az államigazgatási munkához, hatásfokának és színvonalának emeléséhez, valamint gazdaságosabbá tételéhez.

Nemcsak e cikk szerzőinek, hanem az említett megbeszélés résztvevőinek várakozásával találkozna, hogyha mielőbb egészséges, széleskörű vita bontakozik ki, vélemények és ellenvélemények hangzanának el, elsősorban a kutatás és a gyakorlati megvalósítás közvetlen feladatairól.

Kádár Iván — Németh Lóránt

SZEMLE

A Legfelsőbb Bíróság eseti ítélő jogköre és az újítási perek hatásköri hovatartozandósága

A „Magyar Jog" 1961. évi 2. és 7. számában két cikk is foglalkozott a címben másodiknak szereplő kérdéssel (Szitás István és Révai Tibor cikkei).

Azaz, hogy korrigálnom kell, amit írtam. A két cikk az újítási perek hovatartozása kérdését tárgyalta, ami nem ugyanaz, mint a hová tartozandóság. A hovatartozás a lex lata problémája — a hová tartozandóság a lex ferendáé, a jó megoldás kereséséé — függetlenül attól, hogy az adott jogszabályok mint rendelkeznek.

Az újítási perekre nincs különleges — rájuk vonatkozó — hatásköri szabály. Ennek híján érvényesül a járásbíróság alaphatásköre: amit a törvény nem utal a megyei bíróság (vagy egyéb fórum) hatáskörébe, az a járásbíróság hatáskörébe esik. (Esik, nem tartozik — írtam; a szócsere oka majd kiviláglik a továbbiakból.) Pillanatra, átmenetileg fölvetődhetik a Pp. 23. § d) pontja, amely az iparjogvédelmi pereket megyei bírósági hatáskörbe utalja. Maga a szakasz az „iparjogvédelmi ügyek"-hez zárójelben még hozzá teszi „szabadalmi stb.", de a stb. közelebbi tartalmát a szakasz nem fejti fel. A „stb." még nyitva hagyná a kérdést, hogy az újítási per is ide volna vonható. De a „stb." által támasztott rést betömi az 1949. évi 8. tvr., amely taxatíve kimerítően felsorolja, hogy mi tekintendő „iparvédelmi ügy"-nek.

Újítási per nem szerepel a felsorolásban; tételesjogilag tehát vita nélkül megáll a járásbíróság (Szitás István és Révai Tibor) hatásköri vitája is csak egy kis részletkérdésre zsugorodik és nyilván Révainak van igaza, aki a Szitás cikkében tárgyalt „kivételt" sem tűri, és így az ő álláspontja a töretlen járásbírósági hatáskör.

De hát ez legyen-e az utolsó szó? Nem volna-e kívánatos, hogy az újítási pereket is — az idézett tvr. rendelkezését meghaladóan — besoroljuk az iparjogvédelmi perek közé, és ezzel az újítási perek átkerülnének a megyei bíróság hatáskörébe.

*

Mai jogalkotásunk nyilvánvaló tendenciája a megyei bírósági hatáskör szűkítése. Elég utalni a II. Ppn-re (a Pp. egységes szövegének 22. § 9. bek.), amely a személyállapotot tárgyaló pereket járásbírósági hatáskörbe vitte át, és legújabban az 1961. évi 14. sz. tvr. 2. §-ára, amely a Pp. 23. § b) pontjában szabályozott megyei bírósági 20 000 forintos értékhatárt 300 000 forintra emelte fel és ezáltal az idetartozó perek túlnyomó része elvonódott a megyei bírósági hatáskörtől. A megyei bírósági hatáskör folytonos apasztása mögött ott sötétlik az az elgondolás, hogy Legfelső Bíróságunk „mentesíttessék" minden konkrét ítélkezési „teher"-től, hogy így jobban tudjon megfelelni egyedül megmaradó munkakörének: az alsó bíróságok irányításának.

Szép elgondolás —, de valójában helyes-e? Úgy érzem, lelkiismereti kötelesség, hogy az ilyen, kellően túl nem is értékelhető nagy kérdésben az is hallassa szavát, aki ellenkező álláspontot vall.

*

Az „elvi" irányítás (a konkrét ügyben való ítélkezéssel szembenállónak értve) — akarva-nem akarva sok vonatkozásban hasonló a jogszabályalkotáshoz. Nem kívánok belebocsátkozni a bíró jogalkalma-

zó-jogalkotó munkája körüli elméleti vitába és átmenetileg alapul veszem azt a kompromisszumos megoldást (ne vegye senki zokon a „kompromisszum" említését, amit nem szántam megbélyegző jelzőnek), hogy a bíróság tiszte a jogalkalmazás, de egyúttal a jog „fejlesztése" is. „A bíróságok, ha nem is a jogalkotásnak, de jogunk fejlesztésének, finomításának, gazdagításának, kulturáltabbá tételének fontos tényezői." (PTK. javaslat Indokolás 20. b.) Ez a rokonság maga után vonja, hogy az elvi irányítás éppen elvisége alapján elszakítja magát az élet sokágú eseti különösségétől, a sűrítés útján a közöst, az általánost, a tipikust foglalja össze — az abstractió módszereivel dolgozik, típust képez ki és annak elintézésére ad útmutatást, irányítást. Az „eseti" változatoktól való eltekintés révén az elvi irányítás irrelevansnak, a megítélés szempontjából elhanyagolandónak mutatja az életbeli tényállásokban adódó „eseti" jellegű vonásokat, és így a bíróságot tanácstalanul hagyja általánosító charaktere alapján, amikor a bíróság a konkréte eléje kerülő ügyben szemben találja magát éppen egy olyan „eseti" jellegzetesség elemeitől nem tudja megtagadni az ügybeli relevantiát, ugyanakkor az irányelv (stb.) hallgat erről az eseti vonásról. Az ilyenfajta összeütközések lehetőségével számolt a volt Kúria sok elvi állásfoglalása (jogegységi döntvénye), amikor ugyan megfogalmazott valamilyen elvet, de ugyanakkor az elv hatályterületét — bár fix mérték nélkül —, megszűkítette a „rendszerint" „általában" hozzáfűzésével —, amely stilizálás ellen felvonultatható a falusi boltos árut rendelő levele, amelyet elküldés előtt azzal az utóirattal zárt le, hogy a fenti megrendelést ne tessék leszállítani — ahelyett, hogy a levelet ne küldötte volna el.

Grosschmid a kártérítéssel kapcsolatban mondja azt, hogy a „kártérítésnek sok a billentője", ami alatt azt érti, hogy a tényállás variáló apróbb adottságai befolyásolják a konkrét eseti döntést. A jogszabály merev alkalmazásának enyhítésére törvényeinkben sűrűn fellelhető kifejezés, hogy a bíróság „az eset összes körülményeinek mérlegelése" alapján döntsön. Amikor ezzel vagy hasonló kifejezéssel a jogszabály a bíróságnak nagyobb mozgási szabadságot enged, ennek a szabadságnak bírói felhasználása a típus-szabály szigorúságát feloldja és jogi jelentőséghez juttat olyan tényállási részleteket (tényállásdarabokat), amik a jogszabály tényállásának megszövegezésében említetlenül maradtak (éppen a casuistikus jelleg kerülése érdekében). Ilyeténképp némiképpen „supra legem" jogi méltánylást, jogi reagálást kapnak olyan életbeli tényállásvariansok, tényállásdarabok, amiket a tipikusra irányuló jogszabályszöveg mintha jelentőségétől megfosztana. A típus szabályszövegezés megalkotása a törvényesség helyes fogalmának félreismerésével — „iuri ad *verba* legis" kényelmes (a bíró felfogásának mellőzésével egyértékű) módszerére, a jogalkalmazás már említett merevségére, megcsontosodására vezet. A „törvény halkabb szava", a „jogi sugalom" Grosschmid kedvenc kifejezései már e merev jogalkalmazás elleni vétőként jelentkeztek. A merev jogalkalmazásra a törvény iránti „Blinde Gehorsam"-ra utal a casuistikát tudatosan mellőző Ptk. és Indokolása is, amikor a bíróság „jogfejlesztő" tevékenységét említi, amiről fentebb már beszéltünk.

A grosschmidi „billentő" erő (túlmenve a kártérítés körén) eleven hatására elég hivatkozni Benedek Károly—Világhy Miklós cikksorozatára, amelyben széles terjedelemben tárulnak fel az egyre eseti tényállások konkrét megnyilvánulásai — és bizony úgy a döntések, mint a szerzők megbeszélései nagyban igazolják a „billentő erő" gyakorlati megnyilvánulásait, amennyire a törvény rendelkezései, keretei rendszerint az értelmezés útján — ezt lehetővé teszik és ezzel gazdag illusztrációját nyújtják — sokszor az ítéletek, még többször a szerzőknek az esethez fűződő megbecsülései és az Indokolásban a bíróság jogfejlesztő, finomító feladata teljesítésének hangsúlyozása.

De talán a billentő erő gondolati tartalmára és egyben az ítélkezésre (nem csupán a jogélet terén!) kiható súlyára többet árul el egy kis iskolai történet, mint egy hosszú fejtegetés. A tanfelügyelő iskolalátogatása során a tanító dicsekedni akart egy jól számoló gyerekkel, akinek azt a kérdést adja fel: Jóska, az apádnak termett 30 liter bora és mindennap elad 5 litert, hány nap alatt fogy el a bora? A gyerek rávágja: 5 nap alatt. A tanító úgy érzi, hogy felsült a diákjával és mégegyszer kezdte feladni a kérdést, mire a Jóska gyerek még a kérdés megismétlésének befejezése előtt közbeszól: igaz, tanító úr kérem, de az apám meg is iszik egy liter bort naponta. Így bizony a kérdés feltevésben elhanyagolt egy napi saját borfogyasztást is számításba véve a Jóska gyerek mondta helyesen a feleletet, a számtani „ítéletet".

A „billentő"-nek szánt hosszabb fejtegetés excursiónak hat, de ezúttal nem a „billentő" jelentőségének túlbecsülése, sőt ezt meghaladóan éppen a cikk főtémája — a Legfelsőbb Bíróság ítélő jogköre kérdésében alapvető jelentőségű. Sokszor történik említés a „tapasztalt" bíróról (legutóbb Bacsó Jenő cikke a Magyar Jog 1961. évi 9. számában fűz ahhoz következtetéseket). Mit jelent a „tapasztaltság"? Hitem szerint éppen a perbeli tényállások konkrét változatának fölmerülése a tapasztalat visszatérő esete. Ezek a konkrét tényállási adottságok — amelyek a jogszabályban nem foglaltatnak (de sokszor mégis kiolvashatók) okozzák a jogalkalmazás gyakorlati tevékenységében a legtöbb nehézséget. Simán megy a jogszabály alkalmazás, ha a konkrét eset tapad a jogszabályban adott tipikus tényálláshoz és nem színeződik a törvény szövegébe nem foglalt, de relevantia-igénnyel fellépő eseti vonással. Az eseti jogalkalmazás kitarthat a jogszabály tipikus tényállására adott szabály mellett, — irrelevansnak tartva az eseti vonást, de az eseti vonás hathat úgy is, hogy a bíróság valamely vonatkozásban relevanciát juttat neki. Ez a juttatás megmutatkozik úgy, hogy a bizonyítékok értékelése során a ténymegállapításnál jut szerep az eseti vonásnak, vagy úgy, hogy a jogszabály értelmezésnél foglal állást a bíróság akár igenlő, akár tagadó irányban az eseti vonatkozás súlyára.

A bíróság itt vázolt munkájában a legnagyobb segítséget maga a mesterség, a gyakorlat nyújtja. Az igaz, hogy sokszor hangzott el panasz a bírák túlterhelése miatt — ami az egyes ügyek alaposabb tanulmányozását gátolja. Viszont a másik oldalon a bíró nevelés kitű-

nő eszköze, ha a bíró elé minél több és így minél változatosabb eset kerül. Egymagában a jogi tanultság, a jogszabályok ismerete nem elég ahhoz, hogy valaki jó bíró legyen. Már a stílusa eleganciájáról ismert Celsus egy sokat idézett mondása: Scire leges non hoc est verba earum tenere sed vim ac potestatem sejtet valamit. A törvény „vis ac potestas"-ának megtalálása — bizonyos határon túl már a gyakorlat kérdése, de ez már jóval több, mint pusztán gyakorlat — ez az a terület, amelyről már a jogalkalmazás művészete címén szoktunk beszélni. A jogalkalmazás művészete, az eseti különlegességek jogi értékeléséhez való juttatása kapcsolta hozzá a Legfelsőbb Bíróság itt tárgyalt problémáját — aligha zárkózhatunk el annak a következtetésnek levonásától, hogy helytelen az az irányzat, amely a Legfelsőbb Bíróság eseti ítélkezésének csökkenését, sőt teljes megszüntetését propagálja, ezzel elveszítjük a konkrét ítélkezésből megszerzett készséget. Ezzel szemben arra történik utalás, hogy hiszen a Legfelsőbb Bírósághoz való feljutást az esetek többségében a konkrét ítélkezéssel eltöltött több évtizedes bírói munka előzi meg. Goethe Faustjának híres mondása jut eszünkbe: Was du ererbtest von deinen Vatern erwirb es, um es zu besitzen. Nem elég az öröklés útján megszerzés, és tegyük hozzá nem elég a múltban saját tevékenységünkkel megszerzett „készség" (jobb híján, éljünk ezzel az alkalmi kifejezéssel) megtartására. Itt is áll a goethei mondás mély értelme. Újból kell megszerezni azt, amit már magunkénak tudunk.

Ehhez még tegyük hozzá, hogy a Legfelsőbb Bíróság „irányító" tevékenysége szükségszerűen egy absztrakt — a konkrét eseti körülményektől elszakadó — tényállásra keresi a megfelelő álláspontot. Ez az absztrakt tényállás a törvényszövegnél talán bővebb, de mégis csak kisebb keretben ad lehetőséget a konkrét variánsok figyelembe vételére. Az absztrakt tényállás megfogalmazása szinte utal ennek a már a római jogban is élt „bölcsességre": ubi lex non distinguit, nec nobis est distinguere. Ez az értelmezési szabály — amelyben a törvénytisztelet nyilvánul meg, ebbeli érdeme mellett azzal a hátránnyal jár, hogy elfojtja a bírói művészetnek konkrét ítélkezésben megszerzett segítő erejét. Az újabb megszerzés („erwirb es") lehetőségét a pusztán irányításból álló Legfelsőbb Bíróság-i munkakör elvonja. Nem állítjuk, hogy az eseti ítélkezésben eltöltött bírói munka közben megszerzett „készség" elvesztené ható erejét, de az is biztos, hogy a ható erő — az életben ugyancsak felmerülő (a törvényben nyílt kifejezésre nem jutott) esetek terelő ereje meggyengül.

Újabb visszakanyarodás — ezúttal a cikk altémájához: az újítási perek hatásköri kérdéséhez.

Fentebb már jeleztem, hogy az újítási perek mely hatáskörbe való tartozása a maga részterületén ugyancsak fölveti a járásbíróság — megyei bírósághoz való besorolás révén a Legfelsőbb Bíróság tevékenységi körének a kérdését. A járásbírósági hatáskör megszabásával elesik a Legfelsőbb Bíróság másodfokon való ítélkezése — és ezzel az eseti különlegességekkel a folyó munka során való találkozás, szinte szeretném azt mondani az eseti különlegességeknek való „kitettség". Aki az újítás ügyével némi rendszerességgel foglalkozik, annak nem kell bővebben magyarázni, hogy az „eseti különösség" ezen a területen milyen sűrűn üti fel a fejét. A sablonszerű, az eseti különösséget elmellőző elbírálás csak kerékkötője a fejlődést megkívánó jogfejlesztésnek, amit éppen a téma gazdasági és jogi újszerűsége nyomatékosabban sürget.

De ettől a nézőponttól eltekintve — az újítási ügyeknek is megvan a jogi intézmények családfáján belül az az „eseti" különössége, ami a megyei bíróság hatáskörét kívánja meg. Amikor fentebb a hatáskör alá eső — tartozandóság szembeállításával operáltam — az újítási pereknek a most tárgyalandó eseti különösségére gondoltam, arra, hogy a mindenkori tételes hatásköri szabályozást megelőzően in idea a megyei bíróság hatáskörét kívánja, vagy hogy az „esés-tartozik" szembeállásánál maradjak, az újítási pernek „fogalmilag" (ezt a szót nem szeretem), de ezúttal mégis kénytelen vagyok vele élni, mert így lehet jelezni, hogy a jogalkotással szemben már előzetes igényként jelentkezik valami — a jogalkotó választását befolyásoló — kívánalom, desideratum. Ez a megyei bírósági hatáskört kívánó állásfoglalás nem egyedül a Legfelsőbb Bíróság másodfokon való ítélkezésének biztosításából táplálkozik, hanem ezen belül az újítási ügyek egy másik, a megyei bírósági hatáskör megszabásán túl, egy más irányú részletszabályozás miatt is.

Arra gondolok, hogy az újítási perek megyei bírósági hatáskörbe való vonására — codificationális szempontból az az út kívánkozik, hogy az 1949. évi 8. tvr. felsorolásában kiegészítőleg az „iparjogvédelmi ügyek" közé beiktatandó volna az újítási per — és ennek egyenes következése volna, hogy a Pp. 23. §. d) pontja alapján a megyei bíróság hatásköre adva volna. De nem egyszerűen csak a megyei bíróság hatásköre, hanem ezenfelül a bíróság összetételének éppen az iparjogvédelmi ügyekre kiadott (1/1958. II. 16.) sz. rendeletben előírt az a speciális — az idevágó perek „eseti különlegességeit" honoráló szabálya, amely az ülnök rendszerre azt írja elő, hogy a tanács ülnök tagját az Orsz. Találmányi Hivatal küldi ki.

Érdemes ideiktatni a II. Ppn. Indokolásának idevonatkozó kifejtését: „Az iparjog-védelmi ügyekben a szakkérdés a jogkérdés annyira összefonódik, hogy egyik a másik nélkül nem bírálható el. A felek, képviselőik, valamint a szakértők teljesen jártasak a szakkérdés eldöntésében, de a bíróság, amelynek el kell döntenie, hogy az ellentétes állásfoglalások közül melyik a helytálló, nem rendelkezik megfelelő szakismeretekkel. Mivel a Pp. értelmében a felek a szakértők véleményére észrevételeket tehetnek, a perbeli vita végeredményben a szakértő és a felek közötti vitává alakul és ennek a vitának az alapján kell az — iparjogvédelmi ügyek szempontjából laikus — bíróságnak döntenie. Ez a helyzet nem hasonlítható a bíróság előtti eljárásban felmerülő más (pl. orvosi) szakkérdésekhez, mert azokban a perekben, ahol ezek a kérdések felmerülnek, a jogkérdés távolról sincs annyira összefonódva a szakkérdéssel, mint az iparjogvédelmi perekben.

Amit az idézett Indokolás az iparjogvédelmi ügyekről mond, nagyon is helyt álló az újítási perekre, sőt nagyobb mértékben igaz a

jog és szakkérdés erős kapcsolata az újítási perekben, mint az iparjogvédelmi ügyekre általában és az 1949. évi 8. tvr.-ben is „iparjogvédelmi ügynek" elismert védjegyperekben. (Gondolom, hogy senki nem fog engem emiatt védjegy-jogellenségességgel vádolni.)

Az „iparjogvédelmi ügy"-gyé való nyilvánítás még egy — ugyancsak hasznos következéssel fog járni. Az 1954. évi 18. tvr. 4. §-a értelmében az iparjogvédelmi ügyek centralizálva vannak a Fővárosi Bíróságnál. Ez a centralizálás a bíróság specializálódását előmozdítja, és elhárítja, hogy olyan bírák ítélkezzenek, akikhez csak szórványosan jut néha egy-egy iparjogvédelmi ügy. A centralizálás a bíráskodás egyöntetűségének és szakképzettségének előnyével is jár.

Ezek a szempontok a Legfelsőbb Bíróság ítélőjogkörére tett megjegyzéseken felül is az újítási perek megyei bírósági hatáskörbe utalását sürgetik.

Beck Salamon

Az európai szocialista államok jogalkotása

A „Jogtudományi Közlöny" új rovatot nyit „A szocialista államok jogalkotása" címmel. E rovatban folyamatosan tájékoztatást adunk a szocialista államok legújabb jogalkotásáról. E számban a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság legújabb jogalkotását vázoljuk.

SZOVJETUNIÓ

Az *államjog* körében mindenekelőtt megemlítendő „A Szovjetunió Legfelső Szovjetjébe való választások megtartásáról" szóló tvr. (V. V. Sz.[1] 1962. 1. sz. 6. tétel), amely a Legfelső Szovjet választását 1962. március 18-ára tűzi ki. Itt kell megemlíteni továbbá „A Szovjetunió Legfelső Szovjetje választási Szabályzatának kiegészítéséről és módosításáról szóló tvr.-t (V. V. Sz. 1962 1. sz. 2. tétel), amely kisebb módosításokat eszközöl a választási Szabályzaton és lehetővé teszi a távolsági vonatokon szavazókörzetek létesítését. Ide tartozik végül a Szovjetunió elnöksége által „A Tuvin autonóm területnek Tuvin Autonóm Szovjet Köztársasággá való átalakításáról" kiadott törvényerejű rendelet jóváhagyásáról és a Szovjetunió alkotmánya (alaptörvénye) 22. cikkének módosításáról szóló törvény (V. V. Sz. 1961. 50. sz. 506. tétel), amely megalakítja a Tuvin Autonóm Szovjet Köztársaságot és ennek megfelelően módosítja az alkotmányt.

Ugyancsak az államjog körébe tartozik továbbá „A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett levő szovjet ellenőrzési bizottságnak átalakítása a Szovjetunió szövetségesköztársasági szervévé a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett levő állami ellenőrzési bizottság elnevezés alatt" című tvr. (V. V. Sz. 1961. 30. sz. 321. tétel), amely tekintettel a megnövekedett népgazdasági feladatokra és a kormányhatározatok végrehajtása fokozottabb ellenőrzésének szükségességére átszervezi a szovjet ellenőrzési bizottságot; feladatául tűzi, hogy a népgazdaság legfontosabb kérdéseiben a kormány nevében ellenőrizze a határozatai végrehajtását, az állami fegyelem megtartását, a pénzeszközök s anyagi értékek felhasználását, a kormány által megállapított áruszállítási tervek teljesítését, a számvitel állapotát, az állami apparátus tökéletesítésére irányuló intézkedéseket stb. E tvr.-t a Szovjetunió Legfelső Szovjetje „A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett levő «Szojuzszelhoztechnika» Össz-szövetségi Egyesülés megalakításáról, a szovjet ellenőrzési bizottság átalakításáról, valamint a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett levő állami bizottságok megalakításáról és átalakításáról szóló törvényerejű rendeletek jóváhagyásáról és a Szovjetunió Alkotmánya 70. cikkének módosításáról és kiegészítéséről" szóló törvénnyel (V. V. Sz. 1961. 50. sz. 507. tétel) hagyta jóvá. E törvény az új helyzetnek megfelelően állapítja meg a Szovjetunió Minisztertanácsa összetételét.

Az *államigazgatási jog* körében fontos jogszabály az államigazgatási eljárásban kiszabandó bírságok alkalmazásának további korlátozásáról szóló tvr. (V. V. Sz. 1961. 35. sz. 368. tétel). A jogszabály a bevezetőben megállapítja, hogy a szovjet demokrácia következetes továbbfejlesztése megteremtette a feltételeket a bírságnak mint államigazgatási büntetésnek további korlátozására, s hogy jelenleg, mikor az államigazgatási kényszer területe mindinkább csökken, az olyan rendszabályt, mint a bírságot, csak azokban az esetekben kell alkalmazni, amikor a társadalmi vagy fegyelmi intézkedések elégtelenek. A bírságok alkalmazásának további korlátozása érdekében a jogszabály csökkenti azoknak az állami szerveknek a körét, amelyek jogosultak a bírságok kiszabására, korlátozza továbbá azoknak a szabálysértéseknek a körét is, amelyekért bírságokat lehet kiszabni, korlátozza a szabálysértések egyes fajtáit és erősíti a testületiség elvét az államigazgatási bírságot jogosult szervek tevékenységében.

Ide tartozik végül a Szovjetunió népgazdasága fejlesztésének állami tervéről szóló törvény (V. V. Sz. 1961. dec. 15-i 50. sz. 503. tétel), a Szovjetunió 1962. évi állami költségvetéséről szóló törvény (V. V. Sz. 1961. dec. 15-i 50. sz. 504. tétel), a Szovjetunió 1960. évi állami költségvetése végrehajtásáról szóló beszámolókat jóváhagyó elnökségi határozat (V. V. Sz. 1961. dec. 15-i 50. sz. 505. tétel).

Itt említendő meg az általános hadkötelezettségi törvény 26. cikkének módosításáról szóló tvr. (V. V. Sz. 1961. 21. sz. 221. tétel). Ez kedvezményeket hoz az olyan személyek számára, akik a családban az egyedüli dolgozók és munkaképtelen anyjukat vagy apjukat stb. tartják el. Idetartozik végül az a tvr., amelyet a Szovjetunió Minisztertanácsa melletti össz-szövetségi egyesülés létesítéséről adtak ki a mezőgazdasági gépek, tartalékalkatrészek, műtrágya és más anyagi és technikai eszközök eladása, a kolhozok és szovhozok gépei javításának és felhasználásának megszervezése céljából (Szojuzszelhoztechnika) (V. V. Sz. 1961. 9. sz. 88. tétel).

Az elmúlt időszak legfontosabb jogszabályai a *polgári jog* és *polgári eljárási jog* körébe tartoznak. Így meghozták a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényei Alapelveinek jóváhagyásáról szóló törvényt (V. V. Sz. 1961. 50. szám 525. tétel), valamint a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári eljárása Alapel-

[1] Vedomosztyi Verhovnogo Szoveta SZSZSZR (A Szovjetunió Legfelső Szovjetje Közleményei) c. hivatalos lap rövidítése.

veinek jóváhagyásáról szóló törvényt (V. V. Sz. 191. 50. sz. 526. tétel). A polgári törvények Alapelvei olyan fontos jogszabályok, amelyekkel a lapunkban más helyen fogunk foglalkozni, ezért itt e jogszabályok részleteire nem térünk ki.

A polgári jog körébe tartozik még a Szovjetunió légi törvénykönyvének jóváhagyásáról szóló törvény (V. V. Sz. 1961. 52. sz. 538. tétel). A következőkben röviden vázoljuk a törvénykönyv tartalmát. Az első fejezet az általános rendelkezéseket foglalja magában. A második fejezet a légi közlekedési eszközökkel foglalkozik, a harmadik fejezet pedig a légi közlekedési eszközök személyzetével, a negyedik repülőterekkel és légi kikötőkkel. Az ötödik fejezet a Szovjetunió légiterében történő repülésekre vonatkozó rendelkezéseket foglalja magában, a hatodik fejezet viszont a nemzetközi repüléseket szabályozza. A hetedik fejezet a személyek légi fuvarozásával, továbbá a poggyász, a teheráru és postai küldemények légi fuvarozásával foglalkozik. A nyolcadik fejezet az utasok, a poggyász és a teheráru nemzetközi légi fuvarozása kérdéseit szabályozza. A kilencedik fejezet azokat a kérdéseket érinti, hogy a légi fuvarozás az egyes népgazdasági ágakon belül hogyan nyer alkalmazást. A tizedik fejezet meghatározza, hogy a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett levő polgári légiflotta főigazgatóság államigazgatási úton mely bíróságokat jogosult kiszabni. A légi törvénykönyv melléklete a Szovjetunió polgári légiflottája zászlajának és emblémájának a leírását tartalmazza.

A *büntetőjog* és *büntető eljárási jog* területére tartozik az államellenes bűncselekményekkel kapcsolatos (V V. Sz. 1961. 9. sz. 91. tétel) büntetőjogi felelősségéről szóló törvény kiegészítéséről kiadott tvr. A tvr. módosítja a valuta-műveletek megsértésével kapcsolatos büntetőszabályokat és e bűncselekményekre vagyonelkobzás alkalmazását is előírja. Módosítja továbbá az államellenes bűncselekmények előre meg nem ígért bűnpártolásával kapcsolatos felelősséget és e cselekményért 1 évtől 5 évig terjedő szabadságvesztést vagy 5 évi száműzetést ír elő. Itt kell megemlíteni továbbá az államellenes bűncselekményekkel kapcsolatos büntetőjogi felelősségről szóló törvény és a büntetőtörvényhozás Alapjai kiegészítéséről és módosításáról kiadott tvr.-t. (V. V. Sz. 1961. 21. sz. 222. tétel.) A tvr. kiegészíti az államellenes bűncselekményekről szóló törvényt és új bűncselekményt vesz fel: a javítómunka-intézmények munkáját dezorganizáló cselekmények elnevezés alatt. Módosítja továbbá a büntetőtörvények Alapelveinek 38. cikkét akként, hogy a bíróság jogosult a feltételesen elítélt személyt átnevelés és megjavítás céljából átadni a kollektívának. Ugyancsak idetartozik az államellenes bűncselekményekről szóló büntetőjogi felelősségről kiadott törvény 25. cikkének kiegészítéséről szóló tvr. (V. V. Sz. 1961. 13. sz. 137. tétel). E jogszabály a valutaértékekkel és értékpapírokkal foglalkozásszerű vagy nagy összegben folytatott üzérkedést, továbbá e cselekményt ismételtség esetén, 5 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztéssel és vagyonelkobzással bünteti. Végül idetartozik a valutaműveletek szabályainak megsértésével kapcsolatos büntetőjogi felelősség fokozásáról kiadott tvr. (V. V. Sz. 1961. 27. sz. 291. tétel.) E tvr. halálbüntetést tesz lehetővé a valutaértékekkel vagy értékpapírokkal való foglalkozásszerű vagy nagymértékben való üzérkedésért és ennek megfelelően módosítja az Alapelvek 22 cikkét. Módosítja továbbá az államellenes bűncselekményekről szóló 25. cikkének 2. részét.

A különösen veszélyes bűncselekmények elleni harc fokozásáról kiadott tvr. (V. V. Sz. 1961. 19. sz. 207. tétel) lehetővé teszi a halálbüntetés (főbelövetés) alkalmazását az állami vagy társadalmi vagyon nagymérvű eltulajdonításáért, a foglalkozásszerűen űzött pénzhamisításért, továbbá a különösen veszélyes visszaesők esetében. Ezzel kapcsolatban módosítja a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei Alapelveinek 22. cikkét akként, hogy bizonyos esetekben lehetővé teszi a halálbüntetést. Kiegészíti továbbá az államellenes bűncselekményekkel kapcsolatos büntetőjogi felelősségről szóló törvény 24. cikkét, és a foglalkozásszerűen űzött cselekmények vonatkozásában emeli a büntetést. Módosítja az Alapelvek 44. cikkét akként, hogy a feltételes szabadságrabocsátást és a le nem töltött büntetésnek enyhébb büntetési nemmel való helyettesítését nem lehet alkalmazni a veszélyes visszaesőkkel szemben s az olyan személyekkel szemben, akikkel szemben ilyen intézkedést már alkalmaztak és annak folyamán új bűncselekményt követtek el, és végül a különösen veszélyes államellenes bűncselekmények elkövetőivel szemben.

A tervteljesítésről szóló beszámolókban nagyobb számok feltüntetésével és e beszámolók torzításával kapcsolatos felelősség fokozásáról kiadott tvr. (V. V. Sz. 1961. 22. sz. 225. tétel) a fenti cselekményeket államellenes cselekményeknek nyilvánítja és az ilyen cselekményekben bűnös személyekre 3 évig terjedhető szabadságvesztésbüntetés kiszabását írja elő.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőeljárási Alapelvei 28. cikkének kiegészítéséről szóló tvr. (V. V. Sz. 1961. 26. sz. 270. tétel) megadja az Alapelvek 28. cikkének új szövegét és ebben pontosan meghatározza mikor jogosultak az előzetes vizsgálat lefolytatására az állambiztonsági szervek vizsgálói.

A legújabb büntető jogszabályként meg kell emlékezni a mezőgazdasági gépek bűnös és gondatlan használatával és tárolásával kapcsolatos büntetőjogi felelősségről kiadott tvr.-ről (V. V. Sz. 1962. 1. sz. 5. tétel).

Az elmúlt év folyamán léptették hatályba az egyes szövetséges köztársaságok büntető és büntetőeljárási törvénykönyveit. Ezzel kapcsolatban szükségessé vált a Szovjetunió egyes jogszabályai hatályának megszüntetése az egyes szövetséges köztársaságok vonatkozásában. Erre irányultak a Szovjetunió Legfelső Szovjetje által a Szovjetunió egyes jogszabályai hatályának megszüntetéséről kiadott tvr.-ek az Azerbajdzsán SZSZK (V. V. Sz. 1961. 4. sz. 37. tétel), a Belorussz SZSZK (V. V. Sz. 1961. 4. sz. 40. tétel), a Grúz SZSZK (V. V. Sz. 1961. V. Sz. 1961. 12. sz. 123. tétel), az Észt SZSZK (V. V. Sz. 1961. 12. sz. 125. tétel), az Ukrán SZSZK (V. V. Sz. 1961. 13. sz. 135. tétel), a Kirgiz SZSZK (V. V. Sz. 1961. 15. sz. 162. tétel), a Moldvai SZSZK (V. V. Sz. 1961. 23. sz. 235. tétel), az Örmény SZSZK (V. V. Sz. 1961. 23. sz. 237.

tétel), a Tadzsik SZSZK (V. V. Sz. 1961. 48. sz. 486. tétel) büntető és büntetőeljárási törvénykönyveinek elfogadásával kapcsolatban.

Ugyancsak az egyes szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyvei és büntetőeljárási törvénykönyvei elfogadásával függnek össze a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnöksége által az Azerbajdzsán SZSZK (V. V. Sz. 1961. 4. sz. 38. tétel), a Belorussz SZSZK (V. V. Sz. 1961. 4. sz. 41. tétel), a Gruz SZSZK (V. V. Sz. 1961. 10. sz. 104. tétel), az Észt SZSZK (V. V. Sz. 1961. 12. sz. 126. tétel), a Lett SZSZK (V. V. Sz. 1961. 12. sz. 124. tétel), az Ukrán SZSZK (V. V. Sz. 1961. 13. sz. 136. tétel), a Kirgiz SZSZK (V. V. Sz. 1961. 15. sz. 163. tétel), az Örmény SZSZK (V. V. Sz. 1961. 23. sz. 238. tétel), a Moldvai SZSZK (V. V. Sz. 1961. 23. sz. 236. tétel), a Litván SZSZK (V. V. Sz. 1961. 34. sz. 358. tétel), a Tadzsik SZSZK (V. V. Sz. 1961. 43. sz. 485. tétel) büntető és büntetőeljárási törvénykönyvei hatálybaléptetésével kapcsolatos intézkedésekről elfogadott határozatai. Végül ugyanilyen természetűek a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének azok a tvr-ei, amelyek az Azerbajdzsáni SZSZK (V. V. Sz. 1961. 4. sz. 39. tétel), a Tadzsik SZSZK (V. V. Sz. 1961. 14. sz. 146. tétel) bírósági szervezeti törvényeinek elfogadásával kapcsolatban rendelkeznek a Szovjetunió egyes jogszabályai hatályon kívül helyezéséről, továbbá a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének határozata az OSZFSZK büntetőtörvénykönyve hatályba léptetésével kapcsolatban a büntetések enyhítésének mellőzéséről a különösen veszélyes visszaeső bűnözők esetében (V. V. Sz. 1961. 9. sz. 36. tétel), valamint a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének azok a határozatai, amelyek a letartóztatási intézetek szabályainak rosszindulatú megsértői irányában a büntetőintézkedések enyhítésének mellőzéséről szólnak az OSZFSZK (V. V. Sz. 1961. 26. sz. 269. tétel), a Grúz SZSZK (V. V. Sz. 1961. 43. sz. 437. tétel), az Azerbajdzsán SZSZK (V. V. Sz. 1961. 43. sz. 437. tétel), az Ukrán SZSZK (V. V. Sz. 1961. 48. sz. 484. tétel) új büntetőtörvénykönyvei hatálybalépésével kapcsolatban. Végül ugyanilyen természetű a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének határozata a szövetséges köztársaságok büntető és büntetőeljárási törvénykönyveinek hatályba léptetése rendjéről a katonai bíróságok által elítélt személyek vonatkozásában (V. V. Sz. 1961. 20. sz. 216. tétel).

A kodifikációs technika szempontjából érdeklődésre tart számot a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének törvényerejű rendelete egyes jogszabályok módosításáról és hatályon kívül helyezéséről a szövetséges köztársaságok bírósági szervezetére vonatkozó törvényhozásnak, a polgári, a büntető és eljárási törvénykönyvek elfogadásának a szövetséges köztársaságok hatáskörébe átadásáról szóló 1957. febr. 11-i törvényre, a büntetőtörvények Alapelveinek, a bírósági szervezeti törvények Alapelveinek, a büntető eljárás Alapelveinek, valamint a katonai bíróságokról szóló Szabályzatnak jóváhagyásáról szóló 1958. szept. 25-i törvényekre, és végül az államellenes és katonai bűncselekményekkel kapcsolatos büntetőfelelősségről szóló 1958. dec. 25-i törvényekre tekintettel (V. V. Sz. 1961. 4. sz. 35. tétel).

A *munkajog* körében kell megemlíteni a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének törvényerejű rendeletét a hypophizalis nanizmusban szenvedő személyek (liliputok) anyagi ellátásának megjavításáról (V. V. Sz. 1961. 39. sz. 403. tétel), amely kedvezményeket állapít meg az ilyen személyek számára a nyugdíjkorhatár és az adókötelezettség terén.

A munkajog körébe tartozik a munkásoknak és alkalmazottaknak rokkantság vagy a munkájukkal kapcsolatos más egészségrongálás útján okozott kár megtérítése iránt a vállalatok, intézmények és szervezetek ellen indított eljárások elintézésének rendjéről szóló tvr. (V. V. Sz. 1961. 41. sz. 420. tétel). A tvr. kimondja, hogy kártérítést a vállalat, intézmény, szervezet vezetősége határozatával állapítják meg. Amennyiben az érdekelt személy nem ért egyet, a vitát a szakszervezeti bizottság vizsgálja meg. Ha nem értenek egyet a szakszervezeti bizottság határozatával, vagy ha ilyen bizottság nincsen, a vitát a népbíróság bírálja el.

M. F.

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

A Német Demokratikus Köztársaságban 1961-ben igen élénk volt a jogalkotási tevékenység; az alábbiakban vessünk egy rövid pillantást — ezúttal nem időrendi sorrendben, hanem szakok szerinti csoportosításban — a második félesztendő anyagára, fontosabb jogszabályaira.

Az emberiség legfontosabb kérdésével, a béke problémájával kapcsolatban a Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája két határozatot hozott. Az első határozatában, amely „A német béketervről" és „Felhívás a keleten és nyugaton élő németekhez" címet viseli, a Német Demokratikus Köztársaság legfelső államhatalmi szerve kifejti a békeszerződés megkötéséről szóló követeléseit. Megállapítja egy békeszerződést előkészítő bizottság felállításának szükségességét, valamint ennek összetételét és feladatait. Ez a bizottság lenne hivatott a kölcsönös jóakaratot kinyilvánító egyezményt összeállítani és azt mindkét német állam kormányának és parlamentjének elfogadásra ajánlani. Ezen egyezmény tartalmának lerögzítése után elvi javaslatokat tesz a német békeszerződés tartalmára nézve, amely egyúttal megoldaná Nyugat-Berlin problémáját is, amely a békeszerződés megkötéséig semleges szabad város státusát élvezné. Leszögezi végül, hogy két német állam létezése folytán Németország újraegyesítése csak konföderáció útján valósítható meg, amelynek szervei ajánlásokat tárgyalnának meg és fogadnának el, mindkét német kormány számára és 9 pontban mindjárt fel is sorolja azokat a kérdéseket, amelyekben e szervek intézkedést javasolni hivatottak lennének. A határozat befejezése kiemeli azt, hogy az újraegyesítés útja csak a Nyugat-Németországban újból feltámadt revansizmus és militarizmus felszámolásán keresztül vezet. A „Felhívás" minden keleten és nyugaton élő némethez szól, és ebben a Német Demokratikus Köztársaság Államtanácsa a bonni szövetségi gyűléshez és a szövetségi kormányhoz fordul a német újraegyesítés és a békeszerződés megkötése érdekében és felhívja a németséget arra, hogy a maga részéről is tegyen

meg minden erőfeszítést a békeszerződés megkötésére, a militarizmus megfékezésére, a semleges és békeszerető demokratikus Németország megteremtésének, a nemzet boldog jövőjének biztosítására. (GDDR[1] I. 1961. 12. sz.)

A második határozatában a Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája egyetértését fejezte ki a varsói szerződésben résztvevő kommunista és munkáspártok központi bizottságainak első titkárai részvételével tartott tanácskozások megállapításaival, amelyek szerint a német békeszerződés megkötésének további halogatása tovább fokozza az új háború veszélyét és ezért elhatározták, hogy minden olyan külpolitikai és gazdasági intézkedést meg kell tenni, amelyek biztosítják a békeszerződés megkötését és Nyugat-Berlin, mint szabadváros helyzetének megoldását. Jóváhagyja továbbá az embercsempészés elleni intézkedéseket és felhatalmazza a minisztertanácsot mindazoknak az intézkedéseknek megtételére, amelyek a varsói tanácskozások és e határozat szerint szükségesek (GDDR. I. 1961. 15. sz.)

A Népi Kamarának e határozatán alapszik a Német Demokratikus Köztársaság Minisztertanácsának 1961. augusztus 12-én kelt határozata, amely intézkedéseket hozott a nyugat-német revansisták és militaristák tevékenységének megakadályozására és a két berlini területrész közötti forgalom ellenőrzés alá vételére (GDDR. II. 51. sz.). Ugyanennek a célnak a szolgálatában állt a Minisztertanács rendelete, amely a személyi igazolványokkal való visszaélésről intézkedett (GDDR. II. 52. sz.).

Ugyancsak a béke ügyét és az állam biztonságát kívánta szolgálni a szeptember 20-án kelt, öt fejezetből álló honvédelmi törvény is, amelyet preambuluma a következő szavakkal indokol: „a nyugatnémet militaristák megerősödött ütemű háborús készülődései folytán a Német Demokratikus Köztársaság polgárainak eltökélt szándéka az, hogy a szocialista internacionalizmus elvének megfelelően, a szocialista világrendszer népeivel és minden békeszerető emberrel együttesen megvédjék a békét Európában és hogy biztosítsák a szocialista építés vívmányait a Német Demokratikus Köztársaságban." E törvény első fejezete a védelemre vonatkozó alapvető rendelkezéseket tartalmazza, tehát a védelem megszervezését, a védelmi szolgálatban való részvételt a védelmi állapot kihirdetését. A lakosság védelmével foglalkozik a második fejezet, itt ezen belül az állami szervek feladatairól és a légoltalomról van szó. A harmadik fejezet a népgazdaság feladatait és a különböző anyagi kötelezettségeket szabályozza, így: a védelem anyagi előfeltételeit, az anyagi és személyi szolgáltatásokat, telkek igénybevételét, elhelyezési kötelezettséget, bizonyos területekre való belépési tilalmat stb. A törvény negyedik fejezete a bérezési és kártalanítási rendelkezéseket, ötödik fejezete pedig a büntető és zárórendelkezéseket tartalmazza (GDDR. I. 18. sz.).

Az államjog és államigazgatási jog tárgykörébe tartozó jogszabályok közül meg kell itt említeni a július 6-án kelt törvényt, amely módosítja a Német Demokratikus Köztársaság Minisztertanácsáról szóló 1958-ban hozott törvényt. Ez az azonnali hatállyal életbelépő jogszabály konkrétan felsorolja a Minisztertanács tagjait, amit az időközben szükségessé vált tárcaátalakítások tettek indokolttá (GDDR. I. 11. sz.). Ugyanezen a napon módosította a Népi Kamara a helyi népképviseleti választásokról szóló törvény egyes szakaszait is. E módosítást főképpen az Államtanács megalakulása tette szükségessé, amelynek fontos szerep jutott a választásokkal kapcsolatban is (GDDR. I. 11. sz.). Az Államtanács e törvény alapjan bocsátotta ki azt a törvényerejű rendeletét, amely 1961. szeptember 17-ére tűzte ki azt a helyi népképviseleti választásokat (GDDR. I. 13. sz.); a szeptember 18-án kelt határozatában pedig lefektette a különböző szintű népképviseleti gyűlések alakuló üléseinek irányelveit (GDDR. I. 17. sz.).

A népképviseleti szervekre vonatkozó új jogszabályok kibocsátása ebben a félévben is folytatódott. Az első félév végén az Államtanács törvényerejű rendelete jóváhagyta a kerületi, járási, városi (nagyközségek) és községi népképviseleti gyűlések feladatairól és munkamódjáról szóló szabályzatokat (GDDR. I. 6—10. sz.), egyben utasította Berlin magisztrátusát és a hat nagy város, Magdeburg, Lipcse, Drezda, Karl-Marx-Stadt, Halle és Erfurt városi népképviseleteit, hogy helyi sajátosságaik figyelembevételével dolgozzák ki saját szabályzataikat; ezeket a szabályzatokat az Államtanács 1961. szeptember 7-én kelt törvényerejű rendelete hagyta jóvá (GDDR. I. 16. sz.).

A helyi népképviseletek irányításában beállott változást regisztrálja a szeptember 20-án kelt törvény, amely szerint — miután a Népi Kamara a helyi népképviseletekkel foglalkozó állandó bizottságának feladatait az Államtanácsra ruházta át — e bizottság beszüntette tevékenységét (GDDR. I. 18. sz.).

Itt kell megemítenünk a Minisztertanács elnökségének szeptember 11-én kelt határozatát, amely megállapította a helyi tanácsok végrehajtó bizottságainak új összetételére vonatkozó irányelveket (GDDR. II. 68. sz.), valamint a Minisztertanácsnak az állami szervek hivatalos pecsét használatáról szóló október 26-án kelt rendeletét (GDDR. II. 74. sz.).

A Minisztertanács augusztus 21-én kelt határozata, ugyanakkor amikor a régi 1956-ban kelt alapszabályt hatályon kívül helyezi, új statutumot adott a Minisztertanács mellett működő Mezőgazdasági Termelőszövekezeti Tanácsnak (GDDR. II. 62. sz.).

A fennálló területi beosztás megszilárdítását és az esetleg szükségessé váló változtatások alapelveit rögzítette le az Államtanács 1961. június 28-án kibocsátott törvényerejű rendelete. E jogszabály kimondta, hogy a jelenlegi területi tagozódás bárminemű megváltoztatásának csak haladó jellegű politikai, gazdasági és kulturális szempontokból van helye, ha ez a változtatás az ipar és mezőgazdaság állami irányításának javítását szolgálja és a dolgozóknak az állami vezetésben való fokozottabb részvételének biztosítása érdekében történik. Külön kiemeli a törvényerejű rendelet, hogy községegyesítések csak abban az esetben lehetségesek, ha e községek parasztsága egy termelőszövetkezetbe tartozik, a köz-

[1] Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik.

ségek egyike termelőszövetkezeti központtá fejlődött és a szövetkezeti parasztság, valamint az egyéb dolgozók ezt kifejezetten kívánják. A területi változtatások tárgyában az Államtanács dönt, e változtatásokat azonban nyilvános vitákon kell megtárgyalni a lakossággal. Községegyesítéseket, községrészek átcsatolását és új községek alakítását, továbbá ilyen esetekben a népképviseleti szervek működését, valamint a kerületi és járási gyűlések idevágó feladatait is szabályozta a jogszabály. Az azonnal hatálybalépő törvényerejű rendelet végrehajtási utasításait a Minisztertanács bocsátja ki. (GDDR. I. 13. sz.). E jogszabály gyakorlati megvalósulása jelentkezik a szeptember 7-én kelt törvényerejű rendeletben, amelyben az Államtanács Schwed várost járási jogállású várossá alakítja át, Karl-Marx-Stadtban pedig az eddig hét városi kerületet háromba foglalja össze (GDDR. I. 16. sz.).

Az egyes szakigazgatási ágak területén is számos jogszabály látott napvilágot, ezek közül itt csak a gasabb színten kiadottakat említjük meg. A Minisztertanács elnöksége direktívákat adott ki a kerületek, járások, városok és nagyközségek komplex közellátási terveinek kidolgozásával kapcsolatban (GDDR. II. 74. sz.) és határozatot hozott a központi vezetés alatt álló iparban a beszámolók tartására nézve (GDDR. II. 83. sz.). A Minisztertanács szeptember 20-án kelt rendeletével szabályozta a két német állam, valamint Berlin két része között a pénzforgalmat (GDDR. II. 69. sz.). Több fontos jogszabály jelent meg az egészségügy területén is, ezek közül meg kell említenünk a gyógyszertárvezetésről (GDDR. II. 40. sz.) és a tuberkulózis megelőzéséről és leküzdéséről szóló (GDDR. II. 80. sz.) minisztertanácsi rendeleteket. Az oktatás vonalán minisztertanácsi határozat jelent meg a középfokú egészségügyi káderképzés újbóli rendezéséről és a középfokú orvosi iskolák felállításáról (GDDR. II. 49. sz.); a szakiskolákon tanulók ösztöndíjproblémáit pedig minisztertanácsi rendelet szabályozta (GDDR. II. 49. sz.).

Az első félévben megjelent munka-törvénykönyve megélénkítette a második félévben a munkajogi vonatkozású jogalkotást. Így minisztertanácsi rendelet módosította a népművelési intézményekben az oktatók és nevelők alkalmazását és elbocsátását (GDDR. II. 41. sz.), egy másik pedig a társadalombiztosítási kötelezettséget állapított meg a dolgozó halászok termelőszövetkezetei tagjai számára (GDDR. II. 50. sz). Ugyanide tartoznak még a következő, a Német Posta dolgozóinak jogai és kötelezettségeiről (GDDR. II. 46. sz.), a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség panaszbizottságainak működésére vonatkozó irányelvekről (GDDR. II. 47. sz.), az állami részesedésű vállalatoknál és a magánvállalatoknál a munkaviszonyok szabályozásáról, (GDDR. II. 57. sz.), az állami és fogyasztási szövetkezeti üzemekben a béralap ellenőrzéséről (GDDR. II. 67. sz.), a munkások és alkalmazottak társadalombiztosításáról (GDDR. II. 83. sz.), valamint az átlagkereset kiszámításáról és a bérfizetésről (GDDR. II. 83. sz.) szóló minisztertanácsi rendeletek.

Az igazságügyi szervekre és működésükre vonatkozóan két fontos minisztertanácsi rendeletre kell felhívni a figyelmet. Az első a kerületi és járási munkaügyi bíróságok működését szabályozza. Ez a jogszabály lerögzíti e bíróságok feladatait, felállítását, összetételét és irányítását, foglalkozik a munkaügyi bírákkal és ülnökökkel, majd meghatározza a munkaügyi bíróságok előtti eljárás alapelveit. Külön-külön részt szentel a járási munkaügyi bíróságok, illetve a kerületi munkaügyi bíróságok előtti eljárásnak, végül utolsó részében, az általános szabályok között, az anyagi természetű rendelkezéseket tartalmazza, mint amilyen a munkaügyi bíróságok költségvetési összegeinek igazgatása, a népi ülnökök, tanúk és szakértők kártalanítása, a ráfordítások és költségek megtérítése (GDDR. II. 42. sz.). A második minisztertanácsi rendelet az augusztus 11-én kelt Népi Kamarai határozat alapján tartózkodási korlátozások bevezetését, és meghatározott személyek esetében a munkára való kötelezést állapítja meg bírósági ítélet alapján (GDDR. II. 55. sz.).

Kulturális vonatkozásban utalnunk kell a műemlékek gondozásáról és védelméről szóló minisztertanácsi rendeletre (GDDR. II. 72. sz.) és az Államtanács törvényerejű rendeletére, amellyel az Államtanács elnöke kitüntető okiratot alapított a sportversenyekben legjobban szereplő középiskolai és ipari tanulók részére (GDDR. I. 16. sz.).

A nemzetközi jog területét két szociálpolitikai egyezmény képviseli, amelyek közül az egyik az Albániával megkötött új egyezmény (GDDR. I. 14. sz.), a másik meghosszabbítja további három évre a Lengyelországgal 1957. július 13-án kötött szerződést (GDDR. I. 19. sz.).

A. G.

Új könyvek

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Ruszkol: Kolhoznüe pravootnosenija v SzSzSzR. [A kolhozjogviszonyok a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 245 p. ÁJI. 18.805.

Az 1. fejezet a kolhozjogi viszony fogalmát és lényegét, a 2. fejezet a kolhozjogi viszony alanyait, a 3. fejezet a kolhozjogi viszony létrejöttét és megszűntét, a 4. fejezet pedig a kolhozjogi viszony tartalmát tárgyalja.

Kazancev, N. D.: Predmet i szisztema kolhoznogo prava. [A kolhozjog tárgya és rendszere.] Moszkva, Izd. Moszkovszk. Universziteta, 1961. 51 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova./ ÁJI. 16.989

A tanulmány a kolhozjog két alapvető kérdését dolgozza ki tudományos szinten.

Volosin, N. P. Pravo licsnoj szobsztvennoszti kolhoznogo dvora. [A kolhozudvar személyi tulajdonjoga.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 165 p. ÁJI. 19.027

A szovjet szocialista kolhoztulajdon fogalmának elemzése után a kolhoztulajdon alanyaival, tartalmával és formáival foglalkozó fejezetekben dolgozza fel a kérdést. *Kazancev,* N. D.—*Pavlov,* I. V.—

Kozür' A. I.—*Volkov,* A. I.—*Ivanov,* G. V.: Pravo kolhoznoj szobsztvennoszti. [Kolhoztulajdonjog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 358 p. ÁJI 18.785

Tanulmánygyűjtemény a szocialista kolhoztulajdonjog elméletének és gyakorlatának időszerű kérdéseiről.

Nemzetközi jog

Lukin, P. L.: Isztocsniki mezsdunarodnogo prava. [A nemzetközi jog forrásai.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1960. 142 p. 2. sztl. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztvi Prava./ ÁJI. 18.970

A nemzetközi jogforrásfogalom részletes elemzése után külön fejezetben bírálja a nemzetközi jogi forrásokról szóló burzsoá felfogást. Ezt követőleg a nemzetközi szerződést és a nemzetközi szokást mint a nemzetközi jog forrásait vizsgálja, majd külön fejezetben foglalkozik a nemzetközi szervezetek döntéseivel mint a nemzetközi jog forrásaival. A befejező fejezetben a belső törvényhozás és a nemzetközi jog viszonyát tárgyalja.

Mezsdunarodnüe ékonomicseszkoe organizacii. Szpravocsnik. Red. Szolodovnikov, M. M. [Nemzetközi gazdasági szervezetek.] Moszkva, Izd, Akademii Nauk SzSzSzR. 1960. 980 p .2. t. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Mirovoj Ékonomiki i Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 19.954

A lexikon rendszeres összefoglalása a gazdasági feladatokat ellátó nemzetközi szerveknek. Használatát a különböző mutatók könnyítik meg.

Gorelik, Sz. B.: Politika SZSA v Man'cszurii v 1898—1903 gg. i doktrina „otkrütüh dverej". [Az Egyesült Államok politikája Mandzsúriában 1898—1903 és a „nyitott kapuk" doktrinája.] Moszkva, Izd. Vosztocsnoj Literatürü, 1960. 195 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Kitaevedenija/ ÁJI. 18—968

Az USA imperialista mandzsúriai politikájának történetét mutatja be.

Orlova, N. V.: Voproszü braka i razvoda v mezsdunarodnom csasztnom prave. [A házasság és a válás kérdései a nemzetközi magánjogban.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1960. 225 p. 2 sztl. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava/ ÁJI. 19.016

A bevezető fejezetben külön-külön tárgyalja a tőkés és a szocialista országok házasságjogi törvényhozását, a második részben pedig vázolja a szovjet és a népi demokratikus fejlődést, valamint az ezzel kapcsolatos kolliziós normákat.

Njürbergszkij proceszsz. Tom 6. Presztupnüe organizacii. Red. Rudenko, R. A. [A nürnbergi per. 6. köt.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 748 p. ÁJI. 18.820

A már ismert anyaggyűjtemény 6. kötete a vádolt náci szervezetekre vonatkozó anyagot közli.

Lexikonok, összefoglaló művek

Ezsegodnik Bol'soj szovetszkoj énciklopedii. 1961. [A Nagy szovjet enciklopédia évkönyve 1961.] Red. Arzumanjan, A. A. Moszkva, Izd. „Szovetszkaja Énciklopedia", 1961. 579 p. ÁJI: 19.021

A Nagy szovjet enciklopédia 1961. évi kiegészítő kötete.

Hronologicseszkoe szobranie zakonov, ukazov prezidiuma Verhovnogo Szoveta i posztanovlenij pravitel'sztva RSZFSZR. Tom. 7. 1958. g. [RSZFSZR törvényeinek, a Legfelső Szovjet Elnöksége törvényerejű rendeleteinek és a kormányhatározatoknak időrendi gyűjteménye. 1958.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 671 p. /Miniszterstvo Jusztici RSZFSZR./ ÁJI 18.824

A már ismert jogszabálygyűjtemény legújabb kötete az 1958. évi anyagot közli.

Annuaire de législation étrangère. Publié par le Centre Français de Droit Comparé. [A külföldi törvényhozás évkönyve.] 1952—58. 3—7. köt. Com de Réd. Ancel, Marc etc. Paris, Édit. Centre National de la Recherche Scientifique, 1956—1959. X, 490; X, 274; VI, 269; VII, 590; VIII, 461 p. ÁJI. 18.702: 1—5.

A Centre Français de Droit Comparé gondozásában megjelenő Évkönyv egyes kötetei évenként mutatják be a földkerekség államainak legújabb jogalkotását.

Állam- és jogtörténet

Lurol, I. M.: Ocserki drevneegipetszkogo prava XVI—X. vekov [Fejezetek a középkori Egyiptom jogából.] Leningrad, Izd. Goszudarsztvennogo Ermitazsa, 1960. 355 p. ÁJI. 18.804

A két részből álló munka első része a történelmi bevezetés, második része pedig a legfontosabb dokumentumok szövegének orosznyelvű fordítását közli.

Studies in the roman law of sale. Ded. of the memory of Francis de Zulueta. Ed. David Daube. Oxford, Clarendon Press, 1959. XI, 195 p. [Francis de Zuleta bibliogr. IX—XI.] PEK római jogi tanszék J9237/14

A kötet Francis de Zulueta, a néhai oxfordi romanista emlékére írott tanulmányokat tartalmazza. A tanulmányok többsége a római adás-vétellel foglalkozik.

Gagnér, Stem: Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung. [Tanulmányok a törvényalkotás eszmei történetéhez.] Stockholm—Uppsala—Göteborg, Almovst et Wiksell, 1960. 404 p. /Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iuridica Upsaliensia 1./ [Bibl. 367 396.] ÁJI. 18.827

Az első fejezetben a XIX. századi fejlődés főbb tényezőit elemzi. Ezt követőleg külön-külön fejezetekben foglalkozik az egyházjogi törvényhozás tényezőivel és a középkor utolsó időszakában végbement kodifikációs törekvések körülményeivel és tendenciáival.

Pályázati felhívás

A Magyar Jogász Szövetség, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Közalkalmazottak Szakszervezete, a Szövetkezetek Országos Szövetsége és a KISZ KB az alábbi témák kidolgozására hirdet pályázatot:

A) *Az államjog és az államigazgatási jog köréből:*

1. A társadalmi szervek részvételi formái és módszerei az állami feladatok megvalósításában. A jog és a társadalmi szervek által kiadott normák viszonya. [A téma kidolgozható egy-egy társadalmi szervre (Népfront, KISZ, szakszervezet), továbbá egy államigazgatási területi egység vonatkozásában is.]
2. A tanácsok szerepe és szerepük növelésének lehetőségei a népgazdaság tervezésében.
3. A szakszervezetek szerepe az iparigazgatásban, ideértve a vállalaton belüli irányítást is.
4. A tanácsok végrehajtóbizottságai igazgatási osztályának hatásköre, alárendeltsége és felügyelete, figyelemmel hatáskörük ágazati osztottságára. (Tényfelmérés, elemzés és javaslat.)
5. A tanács és a Hazafias Népfront, valamint egyéb társadalmi szervek feladata és együttműködésük fejlesztése a termelőszövetkezetek politikai és gazdasági megszilárdításában.
6. A KISZ szervezetek kapcsolatai az ifjúságvédelmi szervekkel, feladataik és tevékenységük az ifjúság védelme területén.

B) *A büntetőjog köréből:*

1. A népgazdaság védelmét szolgáló új bűntetti tényállások a Büntetőtörvénykönyvben.
2. A fiatalkorú bűnözés társadalmi vonatkozásai, különös tekintettel a KISZ és más társadalmi szervek megelőző és utógondozó tevékenységére.

C) *A mezőgazdasági jog köréből:*

1. Szabadon választható téma a termelőszövetkezetek állami irányítása köréből.
2. A termelőszövetkezeti közös üzemek szervezetének, irányításának és működésének jogi kérdései.

D) *A munkajog köréből:*

1. Az üzemi munkásvédelem rendszere és a szakszervezetek feladatai.
2. Hatásköri kérdések a munkaviták elintézésében.

E) *A polgári jog és a polgári eljárásjog köréből:*

1. Veszélyviselés a polgári jogban.
2. Az érvénytelen szerződés megkötése előtt fennállott helyzet visszaállítása.
3. A polgári peres eljárás hatásköri szabályai és a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe.

Pályázati feltételek:

1. Valamennyi kiírt témára nézve összesen a következő pályadíjakat tűzik ki a kiíró szervek:

3 db 3000,— Ft-os	I. díj
5 db 2000,— Ft-os	II. díj
6 db 1000,— Ft-os	III. díj

Ezenkívül pályadíjat nem nyert, de arra érdemes pályázók 2 hetes jutalomüdülésben részesülnek.

2. A pályázat kiírói fenntartják a jogot, hogy nem megfelelő pályázat esetén a díjakat ne, vagy csak csökkentett összegben, egyenlő értékű pályázatok esetén pedig megosztva adják ki.
3. A pályamunkák minimális terjedelme 30—32 sor osra gépelt 44 oldal. A pályamunkában felhasznált irodalmat fel kell tüntetni.
4. A pályadíjak odaítélésénél máshol már benyújtott dolgozatot a pályázat kiírói nem vesznek figyelembe.
5. Egyetemi tanárokon, docenseken, valamint tudományos fokozattal rendelkezőkön kívül a pályázaton mindenki résztvehet.
6. A pályamunkát jeligével ellátva 2 példányban a Magyar Jogász Szövetség (Budapest, V., Szemere utca 10.) címre kell beküldeni. A pályázathoz mellékelni kell a jeligével ellátott lezárt borítékokat is, amely tartalmazza a szerző nevét, lakcímét, foglalkozását. A borítékot a bírálóbizottság a díjak odaítélése után és csak a nyertes pályázatok esetében bontja fel.
7. A pályázat benyújtásának határideje: 1962. október 1. Eredményhirdetés: 1962. december hó.

Ára: 6.— Ft

E lapszám (XVII. új évfolyam 4.) szerzői: *Dr. Halász Pál* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Horváth Anna* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. — *Csugunov, V. E.* egyetemi docens (Voronyezs). — *Dr. Ustor Endre* főkonzul. — *Dr. Németi László* a Földművelésügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Kádár Iván* az Építésgazdasági és Szervezési Intézet tudományos csoportvezetője. — *Dr. Németh Lóránt* az Építésgazdasági és Szervezési Intézet tudományos osztályvezetője. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.0192 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

BUDAPEST
1962 MÁJ 29.

XVII. új évfolyam 5. szám Budapest, 1962. május

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KATONÁNÉ SOLTÉSZ MÁRTA:
Népi demokratikus államunk néhány elméleti kérdése az SZKP XXII. Kongresszusa után 201

SZABÓ ANDRÁS:
A fiatalkorúak felelősségre nevelése és különleges büntetőjogi elbírálása az új Btk.-ban 216

PINTÉR JENŐ:
A kísérlet, mint a veszélyeztető bűntettek sajátos típusa 221

GÖRGEY MIHÁLY:
A kellékhiba és a veszélyátszállás összefüggése, különös tekintettel a szállítási szerződésre 231

PÄTZOLD, ERHARD:
A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyve 239

Szemle:

CZILI GYULA:
Az állam központi és helyi szerveinek kapcsolata a KISZ szerveivel 248

HERCZEGH GÉZA:
Goa felszabadításának kérdése 254

T. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 257

Jogirodalom:

PÁLL JÓZSEF:
Dr. Csiki Ottó—Dr. Simor Antal: Az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek 259

NAGY TIBOR:
M. Weralski: A lengyel adórendszer reformjának irányai 262

VIDA SÁNDOR:
Boguszlavszkij, M. M.: A feltalálói jog alapvető kérdései a nemzetközi magánjogban ... 264

— —:
Új könyvek 258

СОДЕРЖАНИЕ: *Марта Шолтес:* Некоторые теоретические вопросы нашего народно-демократического государства в свете решений XXII Съезда КПСС. — *Андраш Сабо:* Воспитание несовершеннолетних в духе чувства ответственности и специальная уголовно-правовая оценка их действий по новому УК. — *Ене Пинтер:* Покушение как особый тип общественно-опасных деяний с усеченным составом. — *Михай Гергеи:* Взаимосвязь между качественными недостатками вещи и переходом риска с особым учетом договора постави. — *Эрхард Петцолд:* Кодекс законов о труде ГДР. — *Обзор: Дюла Цили:* Связи центральных и местных органов государства с органами Союза Коммунистической Молодежи. — *Геза Херцег:* Вопрос об освобождении Гои. — *Т. Л.:* Законодательство европейских социалистических стран. — *Юридическая литература: Йожеф Пал:* Отто Чики — Антал Шимор: Споры об установленнии отцовста и другие споры, связанные с происхождением. — *Тибор Надь:* М. Веральски: Направления реформы польской налоговой системы. — *Шандор Вида:* М. М. Богуславский: Основные вопросы изобретательсткого права в международном частном праве. — — —: Новые книги.

INHALT: *Frau Márta Katona—Soltész:* Einige theoretische Fragen unseres volksdemokratischen Staates nach der XXII. Tagung der KPdSU. — *András Szabó:* Die Erziehung Jugendlicher auf Verantwortlichkeit und ihre besondere strafrechtliche Beurteilung nach dem neuen StGB. — *Jenő Pintér:* Der Versuch als eigenartiger Typ der gefährdenden Handlungen. — *Mihály Görgey:* Der Zusammenhang zwischen Sachmängel und Gefahrenübertragung mit besonderer Rücksicht auf den Liefervertrag. — *Pätzold, Erhard:* Das Gesetzbuch der Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik. — *Rundschau: Gyula Czili:* Die Verbindung der zentralen und örtlichen Organe des Staates mit den Organen des Kommunistischen Jugendverbandes. — *Géza Herczegh:* Die Frage der Befreiung von Goa. — *L. T.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: József Páll:* Ottó Csiki—Antal Simor: Der Vaterschaftsprozess und die sonstigen Prozesse zur Feststellung der Abstammung. — *Tibor Nagy:* M. Weralski: Die Richtungen der Steuersystemreform in Polen. — *Sándor Vida:* M. M. Boguslawskij: Die Grundlegenden Fragen des Erfinderrechts im internationalen Privatrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Mme Márta Katona—Soltész:* Quelques problèmes théoriques de notre Etat de démocratie populaire après le XXIIe Congrès du Parti Communiste de l'U. R. S. S. — *András Szabó:* L'éducation des mineurs à la responsabilité et l'appréciation spéciale de leurs actes selon le nouveau Code pénal. — *Jenő Pintér:* La tentative comme type particulier des infractions consistant dans la création d'un danger pour autrui. — *Mihály Görgey:* La connexité entre les vices de la marchandise et la dévolution du risque, en particulier en matière de contrats de livraison. — *Erhard Pätzold:* Le Code du travail de la République Démocratique Allemande. — *Revue: Gyula Czili:* Les rapports entre les organes centraux et locaux de l'Etat et les organismes de l'Association de la Jeunesse Communiste. — *Géza Herczegh:* Le problème de la libération de Goa. — *L. T.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature juridique: József Páll:* Ottó Csiki—Antal Simor: Les actions en reconnaissance de la paternité et les autres actions en établissement de la filiation. — *Tibor Nagy:* M. Weralski: Les tendances de la réforme fiscale polonaise. — *Sándor Vida:* M. M. Bogouslavsky: Les problèmes fondamentaux du droit des inventions dans le droit international privé. — — —: Nouveaux livres.

XVII. új évfolyam 5. szám Budapest, 1962. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Népi demokratikus államunk néhány elméleti kérdése az SZKP XXII. Kongresszusa után

I.

A kommunizmus építésének programja felvázolja azokat a *konkrét feladatokat*, amelyeket a szovjet társadalom az elkövetkező húsz esztendőben meg fog oldani a kommunizmus alapjainak lerakása érdekében. Ennek során a jogászokat elsősorban érdeklő, az államra és jogra vonatkozó új és fontos elméleti kérdéseket vet fel és old meg, nevezetesen, hogy *miképpen* fejlődött a munkásosztály diktatúrájának állama egyetemes népi állammá, mi a jellege, melyek a feladatai és mi a jövője ennek az új államnak. A szocialista államiság fejlődésének ezek a rendkívül jelentős elméleti problémái az állam elhalására vonatkozó tételeket is tartalmazzák, konkretizálva és a közeli jövő gyakorlatára alkalmazva a marxizmus klasszikusainak erre vonatkozó tanításait.

Az első kérdés, amely bennünket, magyar jogászokat különösen élénken foglalkoztat, hiszen napjaink valóságát, *gyakorlatunkat már jelenleg is* közvetlenül érinti, a proletárdiktatúrának egyetemes népi állammá fejlődése. A Szovjetunióban megértek, bekövetkeztek a proletárdiktatúra egyetemes népi állammá fejlődésének feltételei s a szovjet szocialista állam *már nem* a munkásosztály diktatúrájának állama, hanem össznépi állam. Ezt a tényt a Kongresszus leszögezte. „Amikor megszűnnek azok a feltételek ... amikor nincsenek meg azok a feladatok, amelyeket a társadalom csupán a diktatúra segítségével old meg — az állam a munkásosztály vezetésével a szocialista társadalom egyetemes népi szervezetévé fejlődik."[1]

Hogy áll azonban nálunk ez a kérdés, *hol tart jelenleg népi demokráciánk állama* s mikor következhet be, milyen feltételek mellett egyetemes népi állammá fejlődése?

Hogy erre a kérdésre *elméletileg* válaszolhassunk, azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy *melyek azok a feltételek*, amelyek szükségessé teszik a proletariátus diktatúráját. Nyilvánvaló ugyanis, hogy e feltételek megszűnésével válik szükségtelenné a proletariátus diktatúrája is.

Már eleve le kell szögeznünk, hogy azok a korántsem jóindulatú hangok, amelyek a programtervezet megjelenése óta — nyilván azért, hogy hirdetőik proletárdiktatúra-ellenes nézeteit igazolják — azt vetik fel, hogy a proletárdiktatúra megszűnése azért következett be a Szovjetunióban, mert arra nem is volt szükség, hazug hangok. A program megállapítja, hogy proletárdiktatúra nélkül nem sikerült volna felépíteni és győzelemre vinni a szocializmust. A népi demokráciák tapasztalatai is igazolják a proletárdiktatúra történelmi szükségszerűségét a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában. Bár a munkásosztály hatalmának államára a különböző szocialista országokban mind létrejöttében, mind szervezetileg a politikai formák változatossága jellemző, a lényeg azonban minden formájában közös: a munkásosztály diktatúráját valósítja meg a társadalom forradalmi átalakítása érdekében; e nélkül lehetetlen győzelemre vinni a kizsákmányolás egyszer s mindenkorra történő felszámolásának az ügyét.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy *milyen körülmények teszik szükségessé a proletariátus diktatúráját?*

A marxizmus klasszikusainak, Marxnak, Engelsnek, Leninnek a művei megvilágítják ezeket a feltételeket.

A munkásosztály nagy tanítói a kapitalista társadalom mozgástörvényeit tanulmányozva kimutatták, hogy az emberiség fejlődésének egész történelmi folyamata szükségszerűen következett be, szükségszerűen jött létre a kapitalizmus is, a megelőző fejlődés eredményeképp, s megszűnése ugyancsak elkerülhetetlen a történelmi fejlődés szükségszerű menetében. Ugyancsak objektív törvényként ismerték fel a proletariátusnak, a történelem utolsó kizsákmányolt osztályának történelmi hivatását, ami abban áll,

[1] A kommunizmus építőinek kongresszusa. Bp. Kossuth, 1961. 229. o.

hogy saját osztályérdekének megfelelően megdönti a tőkés kizsákmányolást, egyben azonban szükségszerűen végetvet mindennemű kizsákmányolásnak, elnyomásnak, s átviszi az egész emberiséget az osztálytársadalmak korából, a szükségszerűség birodalmából az osztálynélküli, szabad társadalomba, a szabadság birodalmába.

Felismerték tehát, hogy a munkásosztály érdeke egyetemes emberi érdek is, felismerték, hogy a *munkásosztály objektíve forradalmi osztály,* az emberi haladás harcosa, mintahogy a nagyipar, a magasan fejlett technika is — amely nem létezhet munkásosztály nélkül, — hihetetlenül felemeli az emberi civilizációt, forradalmasítja az életmódot. Koruk forradalmi mozgalmait tanulmányozva alapozták meg a társadalom forradalmi átalakításának a tanát, a *tudományos kommunizmust.* Ennek egyik alapvető tétele, amelyet először Marx és Engels fogalmazott meg, a proletárdiktatúráról szóló tanítás. A Kommunista Kiáltványban ezt írták: „... a munkásforradalom első lépése az, hogy a proletariátust uralkodó osztállyá emeli, hogy a demokráciát kivívja. A proletariátus arra használja fel politikai uralmát, hogy a burzsoáziát fokról-fokra megfossza összes tőkéitől, hogy minden termelési eszközt az állam kezében, azaz az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében összpontosítson és a termelőerők tömegét a lehető leggyorsabban szaporítsa.[2]

Az imperializmus korszakában, amikor a proletárforradalom kérdését, a kapitalizmus megdöntésének és az új, szabad társadalom kivívásának kérdését a történelem napirendre tűzte, Leninnek meg kellett védenie Marx tanításának forradalmi lényegét a munkásosztály harcának opportunista árulóival szemben. A revizionisták, akik szóban elismerték, hogy a munkásosztálynak ki kell vívnia az osztálynélküli társadalmat, s ehhez el kell hódítania a burzsoáziától az államhatalmat, abból indultak ki, hogy a proletariátus békés, „alkotmányos" harcban, az általános választójog segítségével többségre juthat a parlamentben s pártja kormányzása útján, reformok segítségével átalakíthatja a társadalmat.

E parlamentáris illúziókkal harcolva Lenin megvilágította a *kapitalista társadalomban folyó osztályharc tényleges viszonyait,* megvédte Marx tanainak forradalmi lényegét. Kimutatta, hogy a kapitalizmusban folyó osztályharc konkrét feltételei elkerülhetetlenné teszik, hogy a munkásosztály *forradalom* útján jusson hatalomra, s hogy a társadalom gyökeres átalakítása érdekében létrehozza a *saját államhatalmát,* a proletariátus diktatúráját.

A proletariátus diktatúrájának államát lényegében *két alapvető körülmény* teszi elkerülhetetlenné. Ezekről Lenin a következőket írja az „Állam és Forradalom"-ban:

„A proletariátusnak szüksége van az államhatalomra, az erő központosított szervezetére, — *azért is,* hogy a kizsákmányolók ellenállását elnyomja és *azért is, hogy a lakosság hatalmas* tömegeit, a parasztságot, kispolgárságot és félproletárokat vezethesse a szocialista gazdaság „berendezésében."[3]

Nézzük meg e két körülményt külön-külön.

1. A burzsoázia önként nem adja át a hatalmat. A burzsoáziát meg kell a proletariátusnak döntenie. (A proletár forradalom, a hatalom meghódításának formái, mint ismeretes — a konkrét feltételektől függően — változatosak lehetnek; „békés" forradalom is lehetséges.) A burzsoázia ellenállása a proletariátussal szemben még a *burzsoá diktatúra viszonyai közt* kezdődik, s ha a proletariátus győzött, a megvert burzsoázia nem nyugszik bele hatalma elvesztésébe, visszaszerzésére törekszik. Hogy a proletariátus véget vethessen a kizsákmányolásnak, megvédje a forradalom vívmányait az ellenforradalmi támadásokkal szemben, — akár belülről, akár kívülről jöjjenek is azok, — diktatúrát kell gyakorolnia. Ez hosszú ideig az „erősebb ellenség" feletti hatalom. Minden győztes forradalmi hatalom csak diktatúra lehet, erre tanít a történelem.

A diktatúra *formái* azonban a legyőzött uralkodó osztályok ellenállásától függenek. *Katonai elnyomás,* ha a hatalmukból kivetettek fegyverhez nyúlnak; a *jogrend útján gyakorolt hatalom,* bíróság útján történő felelősségrevonás, ha az ellenállás nem általános jellegű s a legyőzött osztálynak nem egésze, csak elszigetelt elemei gyakorolják.

A proletariátus nem alkalmaz öncélúan erőszakot; a forradalmi erőszaknak egyetlen indoka, alapja van: a társadalom felszabadítása a tőkés kizsákmányolás és elnyomás alól. Teljesen helytelen tehát a proletariátus diktatúráját a munkásosztály valamiféle „terror iránti előszeretetével" magyarázni. A proletárdiktatúra tudományos fogalma egy történelmi korszak politikai szervezetének osztálytartalmát és állami jellegét jelenti s annyi köze van az erőszakhoz, amennyiben *minden állam egy osztály diktatúrája, erőszakszervezete;* ez közös jegye az összes történelmi államtípusokkal. Specifikus fogalmi jegye azokkal szemben, hogy itt a proletariátus államáról s nem *egyéb* osztályállamról van szó.

A proletariátus arra használja fel hatalmát, hogy megszünteti a termelési eszközök kizsákmányoló, tőkés tulajdonát, ezzel felszámolja a kizsákmányoló osztályokat. Ennek módja, formái különbözők lehetnek és a konkrét viszonyoktól függenek. Lehetséges például a termelési eszközök megváltás ellenében történő kisajátítása is, ha ez kedvezőbbé teszi a győztes osztály számára a harc feltételeit. Ha a volt kizsákmányoló osztályok ellenállása is megszűnik, nincs többé osztály, amelyet el kell nyomni. A

[2] A kommunista kiáltvány, Bp. Szikra, 1949. 45. o.

[3] Lenin. Állam és Forradalom, Bp. Szikra, 1949. 27. o.

proletárdiktatúra szükségessége e *vonatkozásban* megszűnik, a munkásosztály államának *elnyomó* funkciója fokozatosan elhal.

2. A proletariátus diktatúrájának lényegét azonban — mint ez a fentebb idézett lenini meghatározásból is következik, — nem meríti ki az, hogy a munkásosztálynak a megdöntött burzsoázia feletti osztályuralmát jelenti. A proletariátus diktatúrája — először a történelemben — az összes *dolgozók* hatalmát testesíti meg, a legszélesebb demokráciát jelenti, amelyet eddig a történelem ismert: a burzsoá demokráciával, a kevésszámú gazdag demokráciájával szemben a társadalom *túlnyomó többségének* a demokráciáját, a dolgozók demokráciáját.

A proletariátus diktatúrájának *lényegéhez* tartozik, hogy a *proletariátusnak a nem-proletár dolgozó rétegekkel — mindenekelőtt a dolgozó parasztsággal — való szövetségét jelenti.*

A kapitalizmus viszonyai közt folyó osztályharcban jön létre e szövetség. A proletariátus és burzsoázia harcában nagy szerepük van a középrétegeknek. Ezek a proletariátushoz húznak, támogatják harcát, mert az ide tartozó *kisemberek: dolgozók,* akiket tönkretesz, elnyom, nyomorba süllyedéssel fenyeget a tőke. Másrészt azonban mint kistulajdonosok, árutermelők, *nem következetesek* a tőke elleni harcban. A proletariátus igazságos forradalmi harca magával ragadja e dolgozó tömegeket, *velük szövetségben vívja ki hatalmát.* Ebbe a hatalomba is bevonja őket, és államát arra használja fel, hogy *létfeltételeiket szüntelenül javítsa.*

A proletárdiktatúra lényegét jelentő szövetség a munkásosztály és a többi dolgozók között azonban nem merülhet ki abban, hogy a munkáshatalom jobb, a kapitalizmus viszonyainál lényegesen jobb életkörülményekhez juttatja e nem-proletár dolgozókat. A munkáshatalom azért jött létre, hogy a társadalom forradalmi átalakításának eszköze legyen, hogy *megszervezze a szocialista termelési viszonyokat* a tőkés termelési viszonyok helyén. Mindenekelőtt ebben áll a szocialista gazdaságnak az a „berendezése", amelyről Lenin a proletár államhatalom szükségességét indokolva beszélt. Következésképpen a munkásosztály és a többi dolgozó szövetségének *a célját is csak a szocializmus felépítése jelentheti.*

A proletariátus tehát szövetségeseit a szocializmus felé vezető úton vezeti. A proletárdiktatúra, amely fennmaradásának egész korszaka alatt nem lehet más, mint *egy osztálynak, a munkásosztálynak* a hatalma, e vonatkozásban *már nem állam* a szó történelmi jelentésének értelmében. A munkásosztály ugyanis *bevonja* hatalmába szövetségeseit, *vezeti* őket a szocializmus felé vezető úton, — azaz segíti őket abban, hogy kisárutermelő tulajdonukat önkéntesen, társulás, szövetkezés útján szocialista tulajdonná alakítsák át, — de nem alkalmaz velük szemben sem elnyomást, sem kényszert.

Hruscsov elvtárs a következőket mondta ezzel kapcsolatban kongresszusi előadói beszédében: „A munkásosztály vezeti a parasztságot és a társadalom más dolgozó rétegeit, szövetségeseit és testvéreit a harcban, elősegíti, hogy önként rátérhessenek a szocializmus útjára. Ez a vezetés, mint a proletárhatalom jellemző vonása, gyökeresen megkülönbözteti a proletárhatalmat a burzsoá államtól, mely csupán az uralmi és alárendelési viszonyt ismeri."[4]

Ha a szocializmus felépült, azaz a munkásosztálynak a többi dolgozóval, mindenekelőtt a legszámosabb tömeget jelentő dolgozó parasztsággal kötött szövetsége *elérte célját, ebben a vonatkozásban* sincs többé szükség a proletariátus diktatúrájára, amely *a munkásosztály osztatlan hatalmát jelenti.*

Erre az *osztatlan* hatalomra, — amelyet az előbb kifejtettek értelmében tudományosan *proletárdiktatúrának* kell neveznünk állami jellege és osztálytartalma meghatározásaként, — *mint a parasztság és a többi dolgozók állami vezetésére* azért van szükség, — a kapitalizmusból a szocializmusba való *átmenet időszakában* — mert:

a) a proletariátus az egyetlen objektíve *következetesen forradalmi, szocialista* osztály, s mint ilyen *élcsupata* a többi dolgozóknak. Ezt az élcsapat szerepét pártja segítségével — mely felismeri a társadalmi fejlődés objektív törvényeit, — be is tudja tölteni.

b) A kisárutermelők, mivel létük a munkán alapuló *magántulajdonban* gyökerezik, a magántulajdonosi, áruértékesítői *érdekek, életérzések, évszázados szokások hatása alatt állnak;* ebből következik, hogy tudatuk nem tükrözi híven, egycsapásra, hogy igazi felemelkedésüket a kollektív nagyüzemi gazdaság útja, a fejlett technika és agrotechnika alkalmazása jelenti. Ezért hajlamosak arra, hogy közvetlen, mindennapi, kicsinyes érdekeiknek rendeljék alá *valódi érdekeiket.*

c) Csak a munkásosztálynak, mint magántulajdonnal nem rendelkező osztálynak az államhatalma útján nyújtott *önzetlen, testvéri segítsége* biztosíthatja a paraszti gazdálkodás anyagi — technikai színvonalának emelését. A munkásosztály nemcsak *eszmei* segítséget nyújt a parasztságnak, nemcsak neveli, emeli kulturális szintjét, — nemcsak a közös gazdálkodás megszervezéséhez ad segítséget, hanem *nagyon jelentős anyagi áldozatot* is hoz a parasztság érdekében.

Mikor szűnik meg annak szükségessége, hogy a munkásosztály osztatlan hatalmával vezesse a parasztságot, azaz mikor épül fel a szocializmus, mikor szűnnek meg a proletárdiktatúra feltételei *e vonatkozásban is?*

Lenin egy helyütt azt írja, hogy a *szocializmus az osztályok megszüntetése.*[5] Nem vitás, hogy az osztálykülönbségek végleges megszű-

[4] A kommunizmus építőinek kongresszusa. Bp. Kossuth, 1961. 228. old.

[5] Lenin Művei. 30. kötet. 98. old.

nését a kommunizmus hozza meg. Lenin e megállapítással azt akarja hangsúlyozni, hogy *az utolsó osztálytársadalom, a kapitalizmus osztályait a szocializmus szünteti meg.* A proletárdiktatúra, mely a kapitalista viszonyok szocialista viszonyokká átalakításának forradalmi eszköze, a gazdasági alap megváltoztatásával egyben a kapitalizmus osztályait is megszünteti. A hatalom megragadásával a proletariátus megszüntette önmagát, mint kizsákmányolt és elnyomott osztályt; uralkodó osztállyá, újtípusú, szocialista osztállyá szervezte magát. A nagybirtok és a tőkés tulajdon kisajátításával megszűnik a földesurak és kapitalisták osztálya. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével, — melynek melléktermékeképpen megszűnik az utolsó kizsákmányoló osztály, a kulákság is, — megszűnik a kisárutermelő, kistulajdonos parasztság is. A parasztságot azonban a proletárhatalom *nem dönti meg, nem sajátítja ki,* hanem vele szövetségben, egyetértésben, a következetesség és a türelem, a segítés és a meggyőzés eszközeit alkalmazva, *újtípusú parasztsággá, szocialista osztállyá szervezi át.*

A szocializmus az osztályviszonyokat tekintve — és az állam kérdései mindenekelőtt az osztályviszonyokkal függnek össze, abból következnek, — két baráti szocialista osztály létezését jelenti. A kizárólagossá vált és megszilárdult szocialista termelési viszonyok a kollektív tulajdon két formáján nyugszanak, s ez *két szocialista osztály* létét, szövetségét, barátságát eredményezi. Azonban a felépült szocializmus viszonyai között e két szocialista osztály szövetsége és barátsága az *osztályszövetség új minősége, új típusa,* amely az érdekek objektív azonosságán nyugvó megbonthatatlan egységet jelent, amit e baráti, testvéri osztályok *eszmei — politikai egysége is tükröz, kifejez.*

A munkás-paraszt szövetségnek ez az új minősége, típusa a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korábbi osztályszövetségének *dialektikus fejlődése* eredményeként jött létre. E korábbi, a proletárdiktatúra lényegéhez, osztálytartalmához tartozó osztályszövetség immanensen tartalmaz bizonyos ellentmondást, amit a szocialista tulajdon és a kisárutermelő tulajdon *típusbeli, objektív ellentmondása* határoz meg. Az ellentmondást, egyik oldalának, a kisárutermelő magántulajdonnak megszüntetésével, átszervezésével *a proletárdiktatúra, azaz a munkásosztály a parasztsággal szövetségben* oldotta fel. Ezzel azonban maga ez az osztályszövetség, *a szövetség e minősége* is megszűnt. Helyén az osztályszövetség új típusa, magasabbrendű típusa keletkezett, olyan osztályszövetség, amely már nem tartalmazza az *alapját jelentő tulajdontípusok ellentétességéből származó ellentét és harc mozzanatait.* A szocialista munkásosztály és a szocialista parasztság szövetségéből az érdekellentét és a harc mozzanata hiányzik. (Ami ebben az egységben mint ellentmondás immanens, az az *azonos típusú* tulajdonformák érettségi fokából, szintkülönbségéből származik. Ez az ellentmondás azonban nem *lényeges,* mert nem a tulajdon típusával, hanem formájával van összefüggésben; feloldása a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése során, a két tulajdonforma közelítése útján fog megtörténni.) Az újtípusú, új minőséget jelentő osztályszövetség kialakulása a szocializmus győzelme, annak a *sajátos osztályharcnak* az eredménye, melyet a munkásosztály a kisárutermelő tulajdon szocialista átszervezéséért, a kisárutermelők szokásai, életérzése, gondolkodásmódja s a rájuk ható *burzsoá ideológia* ellen folytatott, azonban *a kisárutermelőkkel szövetségben, vezetve, segítve őket.*

Az osztályszövetség régi minőségének új minőségbe átcsapása objektív és *szubjektív feltételek egységének létrejötte alapján* következik be. Az *objektív feltétel* a kisárutermelő tulajdonnak az egész társadalom méreteiben megvalósított átszervezése szocialista szövetkezeti tulajdonná. A *szubjektív feltétel* pedig az, hogy a parasztság tudata tükrözze léte új feltételeit, hogy szocialista módon dolgozzon, gondolkozzon, *érezzen.* A felépült, megszilárdult szocializmus viszonyai közt nemcsak az teszi a parasztságot szocialista osztállyá, hogy léte a szövetkezeti szocialista tulajdonon alapul, hanem az is, hogy *következetes, megingathatatlan híve a szocializmusnak;* a szocialista viszonyok továbbfejlesztése, átalakításuk kommunista viszonyokká felismert alapvető érdeke, ugyanúgy, mint a munkásosztálynak. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a parasztot ezzel szemben még ezer szál, a szokások, gondolkodásmód, illúziók, érzelmek egész hálózata fűzi a parcellához, az individulista életmódhoz, a régihez. Lenin éppen ezért ez időszak osztályszövetségét úgy jellemzi, mint a szocializmus tántoríthatatlan híveinek és következetlen, ingadozó, néha „semleges" híveinek szövetségét.

A szubjektív feltétel elemzésének igen fontos jelentősége van annak megállapításánál, hogy felépült, megszilárdult-e a szocializmus, vagy pedig még megvalósítandó, elérendő cél. Arról van szó, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időpontjában, — amikor tehát össztársadalmi méretekben létrejöttek a szocialista termelési viszonyok a mezőgazdaságban is — létrejött a szocializmus győzelmének objektív feltétele. Nem mondható azonban az, hogy már megvan ennek szubjektív feltétele is, hogy a szövetkezéssel már az egész parasztság tántoríthatatlan híve lett a szocializmusnak; már nem köti semmi vágy, törekvés a magántulajdonhoz, megszűnt a régi ingadozás, semlegesség. Kétségtelen, hogy a megelőző fejlődés hosszú évei alatt a parasztság egyre szaporodó, jelentős tömegei váltak a szocializmus tántoríthatatlan híveivé. Az 1956-os ellenforradalom idején bebizonyosodott, hogy milyen jelentős azoknak a szövetkezeti parasztoknak a száma, akiket nem lehetett fegyveres uszítással se eltántorítani a szocialista

gazdálkodástól, az új élettől. De ez még nem jelenti, hogy a szövetkezett egész *parasztság* szocialista parasztsággá lett. A magántulajdonhoz fűződő illúziók, érzelmek, éppen az átszervezést követően lépnek fel — most már *utoljára* — fájdalmasan, sokakban hevesen, hiszen az átmenet, az átszervezés szükségképpen nehézségeket, problémákat okoz, az új feltételekhez alkalmazkodás nem könnyű. Meg kell teremteni a közös munka új szervezetét, új munkaütemhez, új fegyelemhez kell szokni, meg kell tanulni a „mienk" méreteiben gazdálkodni, tervezni az „enyém" helyett. Ezeket a nehézségeket kell leküzdeni ahhoz, hogy a parasztság egész tömegében élvezhesse azokat az *óriási előnyöket, amelyeket a kisgazdasággal szemben a nagyüzem, a fejlett technika, a közös munka nyújt.*

Nyilvánvaló, hogy a szocializmus építése és megszilárdítása terén ez az *utolsó* nagy feladat hárul a munkásosztály diktatúrájának — mint *a munkásosztálynak, a szocializmus tántoríthatatlan hívének osztatlanul gyakorolt — hatalmára.* Segíteni az új élet útjára lépett parasztságot nehézségei leküzdésében, kollektív gazdaságai megerősítésében, életszínvonalának emelésében és tudata átformálásában. Az anyagi és eszmei segítés sokoldalú eszközeit kell a munkásosztálynak állama útján nyújtania szövetségesének ahhoz, hogy a parasztság egységes szocialista osztállyá fejlődjék, s szövetségük új minőségbe csapjon át. Ezzel fejeződik be a szocializmus felépítése, megszilárdulása és győzelme. (Természetesen a munkásosztály vezette osztályszövetség szélesebb, mint a munkás-paraszt szövetség: felöleli a városi kispolgárságot, értelmiséget, alkalmazotti réteget. Azonban a szövetség lelke — a proletárdiktatúra politikai alapja — a munkás-paraszt szövetség, amelynek dialektikus fejlődésével párhuzamosan, ezzel kölcsönhatásban alakulnak a többi szövetséges dolgozó rétegekhez tartozók is szocialista emberekké.

A munkás-paraszt szövetség fejlődése határozza meg tehát az egész széles osztályszövetségnek a fejlődését, ezért az egyszerűbb tárgyalási mód kedvéért ezt az egysíkubb problémát elemeztük, pars pro toto.)

A proletárdiktatúra történelmi korszaka azzal fejeződik be, hogy végleg megszűnnek a kapitalista társadalomból átöröklődött osztályok. Nincs többé osztály, amely ellenállást tanúsítana a szocializmussal szemben s amelyet ezért el kellene nyomni.

Marx, Engels, Lenin arra tanítanak, hogy az *állam elhal,* amennyiben nincsenek osztályok, amelyeket el kell nyomni. A proletárdiktatúra ebben az összefüggésben tehát szükségtelenné válik, elhal.

Nincsenek többé azonban olyan dolgozó rétegek sem, amelyeknek léte a kisárutermelői magántulajdonhoz fűződik, s amelyek *vezetéséhez* — éppen azért, mert objektív helyzetük szükségszerűen ingadozásra késztette őket szocializmus és a kisárutermelés fenntartása között — a társadalom egyetlen következetesen szocialista osztályának, a munkásosztálynak államhatalma volt szükséges.

Azzal tehát, hogy nemcsak a munkásosztály, hanem a társadalom *egésze* objektív helyzeténél fogva a szocializmus hívévé vált, hogy ez az érdekek azonosságán alapuló *objektív egység* szubjektív formában, mint *eszmei-politikai egység is* kifejeződik, megszűnik annak szükségessége, hogy a munkásosztály osztatlanul gyakorolja az államhatalmat. A proletárdiktatúra tehát, melynek elve az, hogy a munkásosztály nem oszthatja meg a hatalmat más osztályokkal — ebben az összefüggésben is szükségtelenné válik.

Mint látható, a proletárdiktatúrának össznépi állammá átalakítása a marxizmus—leninizmus idevonatkozó tételeinek következetes alkalmazása. Nincs igazuk tehát azoknak a dogmatikusan gondolkodó aggályoskodóknak, akik a proletárdiktatúra megszüntetésében, össznépi állammá átalakításában a marxizmus—leninizmustól való eltérést vélik felfedezni. Egyébként már Marx is különbséget tett a proletárdiktatúra és a *kommunizmus jövendő államisága között!*

*

A fentiek alapján — a proletárdiktatúrát történelmi szükségszerűséggé tevő feltételek ismeretében s e feltételek dialektikájának végigkövetésével, amelyek megszűnésükhöz, s ezzel a proletárdiktatúra világtörténelmi jelentőségű szerepének betöltéséhez, szükségtelenné válásához vezetnek, — elméletileg eldönthetjük a „hol tartunk" kérdését.

Meg kell vizsgálnunk ehhez a volt kizsákmányolt osztályok helyzetét és a munkás-paraszt szövetség (valamint a munkásosztály többi szövetségeseinek) fejlődését. Hangsúlyoznunk kell, hogy az osztályok, rétegek helyzetét az *objektív és szubjektív tényezők egységében* kell vizsgálnunk, erre tanít Leninnek a proletárdiktatúráról szóló tanítása, erről szóló elemzései.

1. Népi demokráciánk felszámolta a volt kizsákmányoló osztályokat. Megszűnt a földbirtokosok osztálya, a városi burzsoázia, s a mezőgazdaság szocialista átszervezésével a kulákság is megszűnt létezni, mint osztály.

Ami a volt kizsákmányoló osztályokhoz tartozók magatartását illeti, elsősorban figyelemreméltó, hogy a politikai bűnözés jelentősen lecsökkent. Ez azt jelenti, hogy a magyar proletárdiktatúra fokozatosan leküzdi a volt kizsákmányolók ellenállását, *elnyomó funkciója fokozatosan veszít jelentőségéből.*

Másik figyelemreméltó körülmény, hogy a volt kizsákmányolók jelentős része beilleszkedett a szocializmus építésének új rendjébe, lojális magatartást tanúsít, tisztességesen dolgozik. Az objektív, anyagi viszonyok nevelő hatása nagyjelentőségű. A szocialista rend sikerei, eredmé-

nyei, az az emberséges politika, amelyet a munkásosztály élcsapata, kormányzópártja a volt kizsákmányoló osztályok tagjaival szemben folytat, meghozta a gyümölcsét.

A párt politikája abból a marxista—leninista tanításból indul ki, hogy a proletárdiktatúra feladata a társadalom minden tagjának *dolgozóvá változtatása.* Ismert tény, hogy az osztályharc sztálini elmélete és az arra épülő gyakorlat szakított ezzel az elvvel. Sztálin azt a helytelen tételt állította fel, hogy a szocialista állam erejének növekedése erősíti a haldokló osztályok utolsó maradékainak ellenállását. E tétel gyakorlati alkalmazása pedig azt jelentette, hogy a volt kizsákmányoló osztályokból származókat kidobták a munkahelyeikről, nehogy kárt okozzanak a rendszernek. Ez hibás tétel és gyakorlat: a szocializmus erőinek növekedésével az osztályharc nem fokozódik szükségszerűen; ellenkezőleg, a fejlődés tendenciája az, hogy az ellenállást tanúsítók elszigetelődnek.

Az SZKP XX. Kongresszusa éles bírálat alá vette többek közt ezt a káros elméletet és gyakorlatot is. A magyar proletárdiktatúra az emberek átnevelésének, fejlődésének elvéből indul ki. Ezt írja erről a kérdésről Nemes Dezső:[6]

„... a szocialista társadalom a munka erejével képes becsületes dolgozókká változtatni a volt nemdolgozók nagy részét, s biztosítja számukra, hogy az új társadalomba rendesen beleilleszkedjenek, mint a szocialista állam teljesjogú polgárai."

A lojális, becsületesen dolgozó, állampolgári kötelességeiket teljesítő emberekkel szemben a proletárdiktatúra nem gyakorol elnyomást, mégha a volt kizsákmányoló osztályokhoz tartoztak is.

Vannak azonban még — bár szórványosan és elszigetelten — olyanok is, akik *aktív ellenállást tanúsítanak a népi demokrácia állami* és társadalmi rendjével szemben.

Ezek *törvénysértő magatartásuk következtében,* az igazságszolgáltatás rendjén találják magukat szemben az államhatalom szigorával, mintahogy *az állam teljes szigorral* lépett fel az ellenforradalmi cselekmények elkövetőivel is az osztályharc egy rendkívül kiéleződött szakaszában. Mert bár az osztályharc éleződése nem szükségszerű, a magyar ellenforradalom példája azt tanúsítja, hogy bizonyos külső és belső feltételek talaján kiéleződhet s fegyveres ellenforradalmi lázadásig fajulhat.

Összegezve: bár társadalmunkban nincsenek már kizsákmányoló osztályok, ezeknek az osztályoknak volt tagjai többségükben dolgozókká lettek és lojális magatartást tanúsítanak s ehhez képest a többi dolgozóval egyenlő jogokat élveznek, — *vannak még aktív ellenállást tanúsítók, ha elszigetelten és szórványosan is.* S bár a politikai bűncselekmények száma jelentősen csökkent, következésképpen csökkent az elnyomó funkció jelentősége is, teljesen nem szűnt meg a szükségessége. Ebben az összefüggésben tehát *még nem* teremtődött meg hazánkban a proletárdiktatúra megszűnésének feltétele.

2. A közelmúltban befejeződött hazánkban a mezőgazdaság szocialista átszervezése, létrejöttek tehát a népgazdaság minden ágában a szocialista termelési viszonyok. Azok a szükséges változások azonban, melyek a termelőszövetkezeti gazdálkodás útjára lépett parasztságot egységes, szocialista osztállyá alakítják, még nem következtek be.

Szükség van még arra, hogy termelőszövetkezeteink szervezetileg, gazdaságilag megerősödjenek, leküzdjék a kispolgári spontaneitás és anarchia maradványait gazdálkodásukban, megszűnjenek a falu korábbi rétegeződéséből származó, s egycsapásra meg nem szűnő ellentétek. Szükség van arra is, hogy általánossá váljék a közös munka nélkülözhetetlen új fegyelme, s a szocialista viszonyok objektív alapján megszűnjön a kispolgári szokásoknak, illúzióknak, szemléleti maradványoknak az a bonyolult szövevénye, amely a parasztságot a régi életmódhoz kötötte, abból fakadt. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az egymást erősítő, egymásra ható objektív és szubjektív feltételeknek a megteremtése, a *szocialista* parasztság kialakulása és egységbeforrása nem következhet be a proletárdiktatúra állama segítsége, a munkásosztály állami vezetése nélkül. *Az említett feltételek megteremtéséhez szükség van még a proletárdiktatúra államának anyagi, szervezeti és az eszmei-politikai, valamint szakmai nevelésben megnyilvánuló segítségére.*

A munkásosztálynak a többi dolgozó rétegekkel kötött széleskörű lenini szövetsége szervezeti keretet a Hazafias Népfrontban kapott. A Népfront a hatalmon levő szocialista munkásosztálynak és azoknak a rétegeknek politikai szövetségét is kifejezi — a szocializmus *következetes* híveivel kötött, egyre szélesedő szövetségen kívül — amelyek a *szocializmus gyakorlatával* — a nép jólétét és a haza felemelkedését szolgáló építőmunkával, a béke megvédéséért folyó harccal — már egyetértenek, de a szocializmus *eszméit* még nem értik, azokat még nem osztják. A munkásosztály pártjának álláspontja e szövetségeket illetően a következő:

„Aki nincs ellenünk, velünk van."

Ez azt jelenti, hogy mindazok, akik becsületes munkával résztvesznek a társadalom előtt álló feladatok megoldásában, azok a szocializmus javát szolgálják még akkor is, ha fenntartásaik vannak. Ez a szemlélet a jelenleg még habozókban, ingadozókban *a holnapi tudatos szocialistákat, barátokat látja* s a türelmes meggyőzés eszközét használja fel a még ellenséges ideológiai befolyás, kispolgári eszmék hatása alatt álló szövetségesek ingadozásának, habozásának, kétkedésének leküzdése érdekében. A dogmatikus, szektás álláspont, mint tudjuk, a

[6] Nemes Dezső: A kommunizmus építésének elvi kérdései. Bp. Kossuth, 1962. 27. old.

lenini osztályszövetség helytelen értelmezéséből kiindulva azokat, akik nem értettek egyet a szocializmus eszméivel, akik kételkedtek, ingadoztak, a szocializmus ellenségeinek tekintette. Ez a szemlélet akadályozta, hátráltatta annak az átmeneti viszonyok közt ható objektív törvénynek az érvényesülését, hogy *a szocializmus* sikereivel, gazdasági és nevelő funkcióinak eredményes ellátásával híveinek tábora szüntelenül gyarapodik.

A szocializmus építése során az *értelmiség*, a szocialista társadalomnak ez a fontos rétege is jelentős fejlődésen megy keresztül. A régi és az új értelmiség egyre inkább egységessé válik, összeforr. A proletárdiktatúra állama anyagilag, erkölcsileg támogatja, ösztönzi az alkotó szellemi munkát s megteremti fejlődése kedvező feltételeit. Az értelmiségnek van egy jelentős része, amely a munkásosztályhoz tartozik, tagja és harcosa a munkásosztály élcsapatának. A pártonkívüli értelmiség többsége is vagy aktív harcosa a haladásnak, vagy legalábbis lojális a szocializmus ügye iránt. Vannak azonban ma még közömbös, vagy ingadozó értelmiségiek is, akik polgári-kispolgári nézetek hatása alatt állnak. Ahhoz, hogy az értelmiség következetesen szocialista réteggé váljon, eszmei-politikai harcot kell vívni az ellenséges ideológia ellen, mely még bizonyos köreit hatása alatt tartja.

A munkásosztály szövetségese a városi kispolgárság is, mely jelentős részben ma már a szövetkezés útját járja, vagy a szocialista építés különböző területein találta meg boldogulását. Akik ma még magántevékenységet folytatnak, — amennyiben ez szükséges és hasznos a társadalom szempontjából — a proletárdiktatúra államától támogatást kapnak. Ugyanakkor az állam korlátozza kapitalista tendenciáikat, szembenáll a spekulációval, a jogtalan jövedelemszerzéssel. A proletárdiktatúra államának célja, hogy a kispolgárságot is átnevelje és a számára elfogadható módon a szocializmus útjára vezesse.

Elemzésünket összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy népi demokráciánk dolgozó parasztsága rálépett a szocializmus útjára és ezzel *kifejlődőben van* az új, egységes szocialista parasztosztály; a munkásosztállyal szövetséges többi dolgozó réteg is jelentős utat tett már meg afelé, hogy a szocialista eszmék uralma általánossá váljék. Azonban *ez a folyamat még nem fejeződött be.* A fejlődés jelenlegi szakaszán még nem állítható az, hogy a munkásosztály szövetségesei között már nincsenek ingadozók, közömbösek, kételkedők, hogy kialakult az eszmeileg, politikailag egységes szocialista társadalom.

„A proletárdiktatúra sajátos fajtájú osztályszövetség, — írta Lenin — a szocializmus tántoríthatatlan híveinek szövetsége ez a szocializmus ingadozó, néha „semleges" szövetségeseivel . . ."[7]

[7] Lenin Művei 29. köt. 387. o.

Ez a lenini megállapítás népi demokráciánk viszonyai közt *még* nem veszítette el érvényességét. Következésképpen nálunk ma még nem merültek ki a proletárdiktatúra feladatai; még nem következtek be *ebben az összefüggésben sem* egyetemes népi állammá fejlesztésének feltételei.

II.

A program a munkásosztály nagy tanítóinak zseniális tudományos következtetései és a szocialista építésnek modern korunkban szerzett felbecsülhetetlen értékű tapasztalatai alapján definiálja a kommunista társadalmi rendszert.

1. E társadalmi rendszer a *termelési eszközök egységes köztulajdonán alapul;* az emberek közt *teljes társadalmi egyenlőség* van. Nincsenek osztályok; megszűnt a fizikai és szellemi munka közötti, valamint a város és falu közötti többévezredes különbség.

2. A kommunizmusban szüntelenül fejlődnek — az egyre fejlődő tudomány és technika alapján — a *termelőerők,* az emberek sokoldalú fejlődésével együtt.

3. A „társadalmi gazdagság minden forrása bőségesen buzog": megvalósul a *kommunizmus nagyszerű elosztási elve,* a szükségletek szerinti elosztás.

4. A kommunizmus *magas szervezettségű társadalom:* a szabad és öntudatos dolgozók számára elsődleges életszükségletté válik a nép javára végzett munka. *A társadalmi önigazgatásban* mindenki képességei szerint résztvesz.

Az egyetemes népi állam, a szocialista államnak ez az új formája a társadalom legfőbb eszköze a kommunizmus e feltételeinek megteremtésében.

Az össznépi állam a kommunizmus termelőerőinek — anyagi-műszaki bázisának —, tulajdon és elosztási viszonyainak kifejlesztője, az ember új típusának nevelője és formálója, egyben az új, kommunista társadalmi-önigazgatási szervezet fokozatos felépítője is.

A kommunista társadalom fejlődésének dialektikája az, hogy a szocialista viszonyok teljesen kibontakoznak, megérnek; ezzel párhuzamosan, fokozatosan felhalmozódnak — a szocialista viszonyok fejlődése, átalakulása eredményeképp — a kommunista viszonyok elemei is. A fejlődés első szakaszában a szocialista elemek vannak túlsúlyban; a kommunizmus felé való haladás folyamatában azonban a kommunista viszonyok válnak fokozatosan dominánssá.

A szocialista államiság fejlődésének dialektikája ugyanez. Megerősödik, kiteljesedik a szocialista demokrácia; a demokráciának, *mint állami jelenségnek* a legnagyobbmérvű kifejlődése, kibontakozása azonban együttjár azzal, hogy az állami formák keretei közt és azok mellett kifejlődik a társadalom önigazgatása. Ez pedig a jövő, a *kommunizmus eleme.* A szocialista állam

a maga demokratikus szervezeti formáival, az összes dolgozók *tényleges* bevonását célzó sokoldalú aktivitásával és a dolgozók tényleges részvételének *megvalósításával* a társadalmi önigazgatásnak *állami formáját* jelenti. Kényszerfunkciói fokozatosan elhalnak, miután betöltésük szükségtelenné válik. Másrészt növekszik a társadalmi — tömegszervezetek szerepe a társadalmi funkciók ellátásában. Bizonyos, korábban állami feladatként jelentkező funkciókat is fokozatosan a társadalmi szervezetek látnak el a szervezés, nevelés és ráhatás társadalmi módszerei alkalmazásával. Ez a társadalmi önigazgatás kifejlődésének másik, *nem állami* formája.

A folyamat egészen a kommunizmus teljes felépítéséig, az állam elhalásának belső és külső feltételei megteremtéséig tart. A kommunizmus építése során az önigazgatás állami és társadalmi formái párhuzamosan, egymás mellett, sőt összefonódva bontakoznak ki és léteznek. Eleinte az állami elem van túlsúlyban. Az állami funkciók azonban fokozatosan elvesztik adminisztratív — igazgatási jellegüket, fokozatosan átalakulnak „az emberek igazgatásából a dolgok igazgatásává" —, azaz elvesztik politikai jellegüket s az önigazgatásnak társadalmi, kommunista jellege lép egyre inkább előtérbe.

Ez a folyamat *az állam fokozatos elhalásának, a kommunista önigazgatás fokozatos kifejlődésének dialektikája.* A felépült kommunizmusban a volt állami és társadalmi szervek a társadalmi önigazgatás egységes mechanizmusában egyesülnek.

Az egyetemes népi állam a közvetlenül elhaló állam.

Hruscsov elvtárs már az SZKP XXI. Kongresszusán rámutatott arra, hogy „országunkban, ahol már rég nincsenek kizsákmányoló osztályok, az állam adminisztratív igazgatási szerveinek fokozatos elhalása megy végbe, elsősorban azoké, melyek a kényszer funkcióit teljesítik".

Romaskin, a Jogtudományi Közlöny 1961. évi 11—12. számában megjelent cikkében hangsúlyozza, hogy meg kell különböztetni az elhalást, mint fokozatos folyamatot és az elhalást, mint ennek a folyamatnak végső eredményét.

„Mint folyamat, az állam elhalása már most is végbemegy. Mint végső eredmény, csak a teljes kommunizmusban valósul meg" ... — írja említett értékes tanulmányában.[8]

*

Az állam elhalásának felvázolt dialektikája bennünket, a népi demokrácia jogászait rendkívül közelről érdeklő problémát vet fel. Nyilvánvaló, hogy a kommunista önigazgatás elemei az össznépi szocialista állam fejlődésének folyamatában alakulnak ki, szilárdulnak meg. Lényegében ebben áll az állam elhalásának a dialektikus folyamata.

Lenin azonban megállapította, hogy: „Marx szerint a proletariátusnak csak elhaló államra van szüksége, azaz olyan államra, *amely úgy van berendezve,* hogy azonnal elkezd elhalni és amelynek okvetlenül el kell halnia.[9] *A proletárdiktatúra állama is már elhaló állam* tehát. Az a folyamat, amely az államiság fejlődésében a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában végbemegy, a marxi—lenini tanítások értelmében már a proletárdiktatúra létrejöttével megkezdődik. Következésképpen, miután a szocializmust építő társadalom sincs kínai fallal elzárva a kommunizmust építő társadalomtól, a *proletariátus diktatúrájában is fokozatosan fel kell, hogy halmozódjanak az össznépi, egyetemes államot jellemző sajátosságok,* miközben a proletárdiktatúrára jellemző vonások elhalnak, átváltoznak.

A probléma, mely bennünket közelről érdekel, abban áll tehát, hogy mennyiben és miért *elhaló állam* a proletariátus diktatúrája, és mennyiben *vannak meg és halmozódnak fel benne* az egyetemes népi állam vonásai.

A két kérdés szorosan összefügg: mint láttuk, a kommunizmus önigazgatásának kifejlődése és a szocialista államiság elhalása *egységes folyamat,* melynek lényege a szocialista demokratizmus mindenoldalú, teljes kibontakoztatása. Ha ezt a képletet tovább egyszerűsítjük, *az állam elhalása általában a demokrácia fejlődése, megszilárdulása, sokoldalú kibontakozása útján megy végbe.* Az állam elhalásának mozzanatait a proletárdiktatúrában tehát a demokrácia fejlődésében kell keresnünk.

Az előbb idézett marxi—lenini álláspont is ugyanezt a gondolatot tartalmazza: *az állam elhalása az állam berendezésével, az államszervezet és az államélet demokratizmusával van összefüggésben.*

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről a demokrácia kérdéseit a proletárdiktatúra viszonyai közt.

Lenin a „tiszta demokrácia" bajnokaival vitázva kifejtette, hogy a proletariátus diktatúrája a demokráciának a történelemben eddig ismert legmagasabbrendű típusa: ez az állam a társadalom túlnyomó többsége számára demokratikus — a dolgozók számára —, s csak a volt kizsákmányolók, az új hatalom ellen támadók számára — egy elenyésző kisebbség számára — diktatúra. Új módon diktatórikus és új módon demokratikus állam ez. Ebben jelent a proletárdiktatúra az állam történetében *ugrást:* ez már *nem állam,* a szó történelmi jelentésében. Mert minden korábbi állam lényege a gazdaságilag uralkodó kisebbség diktatúrája volt a gazdaságilag elnyomottak, a társadalom túlnyomó többsége felett; minden korábbi állam a kizsákmányolás adott feltételeit biztosította, célja annak fenntartása volt. A *többség* állama, a kizsákmányolás felszámolását, megszüntetését cél-

[8] J. K. 1961. 11—12. sz. 574. o.

[9] Lenin. Állam és forradalom. Bp. Szikra, 1949. 25—26. o.

zó állam tehát már *nem állam,* illetőleg *elhaló állam,* amennyiben a történelemben eddig megvalósíthatatlan mértékben biztosítja a demokráciát. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban Marxnak és Engelsnek az a fentebb idézett megjegyzése, hogy a proletariátus önmaga uralkodó osztállyá szervezésével együtt *kivívja a demokráciát.*

A proletárdemokrácia, amely a proletárdiktatúra formája, szükségszerűen születik meg a proletariátust hatalomra juttató forradalomban, mintahogy a munkásosztálynak a tömegek vezetése terén vitt s a proletárdiktatúra alapvető elvét jelentő vezetőszerepe, hegemóniája is *a proletárdiktatúra létrejöttét megelőzően,* a forradalmi harcok során alakul ki s marad érvényben mindaddig, míg végleg meg nem szűnnek az osztályok, el nem hal a demokrácia.

A proletárdemokrácia — „a demokrácia kivívása" — azt jelenti, hogy a burzsoá uralom és az általa okozott számtalan szenvedés, nyomorúság, megaláztatás és elnyomás ellen küzdő dolgozó tömegek élcsapatuk, a proletariátus vezetésével *megdöntik ezt az uralmat;* s hogy végleg megszüntessék a kapitalista rendet, végleg elseperjék a régi viszonyok minden maradékát a társadalmi élet összes területeiről, *a munkásosztály vezetésével kezükbe veszik az államhatalmat is,* és megvalósítják a nép tényleges kormányzatát.

Ennek a dolgozó nép érdekeit kifejező, mélységesen demokratikus tartalomnak kell megfelelniük az államszervezet, államélet formáinak is.

A demokrácia formái mindig *meghatározott gazdasági tartalom hordozói.* A polgári demokratikus forradalomban is *az elnyomott, forradalmi nép* — élén a hegemón burzsoáziával —, söpörte el a feudális uralkodó osztályt. A polgári demokrácia azonban annál a gazdasági tartalomnál fogva, amelyet az alapját képező kapitalista termelési viszonyok — a tőkés tulajdon uralma — jelentenek, nem hozhatta meg a nép tényleges hatalomrajutását, tényleges bevonását a hatalom gyakorlásába, tényleges politikai és szociális jogait; ellenkezőleg: ez a hatalom a tőke kizárólagos uralmát testesítette meg a proletariátus és a társadalom többi dolgozói felett. Következésképpen a polgári demokrácia — mely a *feudális viszonyokhoz képest a forradalmi nép hatalmas vívmánya volt,* korlátolt, felemás demokrácia, mert az a gazdasági tartalom, amelyet hordoz, a tőkések uralmát jelenti a kizsákmányoltak felett. A burzsoá demokrácia keretei közt biztosított szabadság gazdasági tartalma a szabad vállalkozás, *a tőke szabad mozgása;* a munkás „szabadsága", lényegében abban áll, hogy munkaszerződést köthet. (Ez a szerződés annyiban „szabad", amennyiben a gazdaságilag erős és a gazdaságilag kiszolgáltatott viszonyában az utóbbi „szabadakarattal" rendelkezhetik.) A burzsoá demokrácia alapját jelentő egyenlőség gazdasági tartalma *az árutulajdonosok egyenlősége* — hozzátéve, hogy a munkásnak a kapitalizmus viszonyai közt egyetlen áruja van: a munkaereje. A burzsoá demokrácia, mint az államélet formája és módszere is csak a kapitalista viszonyok, a burzsoá osztályuralom fenntartásának és megszilárdításának a célját szolgálhatja, mert az adott gazdasági tartalomnak a kapitalista termelési viszonyok — az alap — szükségleteinek *ez* felel meg. Ezért a burzsoá demokrácia állami intézményei a dolgozók megtévesztésének az eszközei, mert illúziót keltenek atekintetben, hogy az állampolgárok egyenjogúak és egyenlően vesznek részt az államéletben. Az a jogi egyenlőség, amely mögött a tőkések és bérrabszolgák, gazdagok és nincstelenek tényleges egyenlőtlensége húzódik meg, hatásos eszköznek bizonyul arra, hogy a kapitalisták egyik vagy másik érdekcsoportosulásukat, pártjukat juttassák kormányzáshoz az elnyomott tömegek megtévesztése, befolyásolása, szavazatai segítségével.

Az államélet demokratizmusa tőkés viszonyok közt nem jelent mást, mint a burzsoázia döntési jogát a közügyekben s a tömegek távoltartását az állami szervek tényleges tevékenységétől. *A demokratikus jogok* is csak az uralkodó osztályokat illetik meg, részint azért, mert gyakorlásuk anyagi feltételeivel csak ezek az osztályok rendelkeznek részint azért, mert e jogokat az állam — az uralkodó osztály — az osztályharc kiéleződésének időszakában a kizsákmányolt osztálytól egyszerűen megvonja, illetőleg érvényesülésüket kényszergépezetének minden erejével megakadályozza. Mindezek mellett ez a felemás, hazug demokrácia is a dolgozó tömegek történelmi jelentőségű vívmánya volt és az igazi demokráciáért — az osztályok megszüntetéséért — folytatott harcuknak legkedvezőbb kerete burzsoá viszonyok között.

A proletárdemokrácia magasabbrendűsége *abban a gazdasági tartalomban gyökerezik,* amelynek hordozója; ez határozza meg terjedelmét, formáit, módszereit. Lenin erre vonatkozón ezeket írta:

„A demokrácia kifejlesztése *végig* e kifejlesztés formáinak megkeresése, kipróbálása a gyakorlatban stb., mindez a társadalmi forradalomért folytatott harc egyik alapvető feladata. Önmagában semmiféle demokratizmus sem hoz szocializmust, az életben azonban a demokratizmus sohasem »önmagában véve« jelenik meg; hanem más jelenségekkel »együttvéve«, befolyást gyakorol a gazdaságra is, előbbre viszi annak átalakítását és maga is változik a gazdasági fejlődés hatása alatt stb. Ez az élő történelem dialektikája." (Állam és forradalom. Szikra 1949. 78. o.)

Melyek azok a jelenségek, amelyekkel „együttvéve" jelenik meg a proletárdemokrácia, hogy visszahasson a gazdasági fejlődésre?

A proletárdemokrácia gazdasági tartalma — lényege — abban áll, hogy a proletárdiktatúra a termelési eszközök tőkés tulajdonának meg-

szüntetésével felszabadította a dolgozókat, a társadalom túlnyomó többségét a tőkés elnyomás, rabszolgaság alól. Azokat a politikai és szociális jogokat, melyeket a burzsoá demokrácia hirdetett, lényegében azonban csak a gazdagok élveztek, az összes dolgozóknak biztosítja, katalógusukat pedig lényegesen kibővíti. Megvalósítja az állampolgárok egyenjogúságát, fajra, nemzetiségre és nemre tekintet nélkül. A proletárdiktatúra, *mint a társadalom képviselője közös javainak kezelésében, fejlesztésében, igazgatásában* biztosítja az anyagi feltételeket is ahhoz, hogy a dolgozók e demokratikus és szociális — kulturális — jogai tényleges érvényesüléshez jussanak. Az állampolgárok egyenjogúsága mögött a tőkés kizsákmányolás és maradványai felszámolásával párhuzamosan, fokozatosan megvalósul *a dolgozók tényleges társadalmi egyenlősége.* A dolgozók garantált jogainak, szabadságának és tényleges társadalmi egyenlőségének azonban az a feltétele, hogy a proletárdemokrácia *szüntesse meg a burzsoá demokrácia lényegét jelentő „szabadságot":* a tőkés kizsákmányolás szabadságát és a tőkések hatalmának visszaállítására irányuló tevékenység szabadságát.

A proletárdemokrácia így a tagadás tagadása: tagadja a burzsoá demokráciát, illetőleg annak gazdasági lényegét: a tőkés kizsákmányolás szabadságát. A burzsoá demokrácia viszont a hűbéri rend nyílt és tényleges egyenlőtlenségét, a dolgozó tömegek nyílt és brutális elnyomását, jogfosztottságát tagadta. A tagadás tagadása azonban *dialektikus* tagadás: a proletárdemokrácia *nem semmisíti meg* a burzsoá demokráciát, hanem átveszi, *magasabb szintre emeli és továbbfejleszti mindazokat az elemeit,* intézményeit, amelyek a dolgozók érdekeit fejezik ki s amelyek így *az emberiség egyetemes kultúrörökségéhez* tartoznak. Mindaz, amivel a burzsoá demokrácia a személyiség, emberi méltóság magasabbra emeléséhez hozzájárult, magasabb szinten, egyetemesen valósul meg és teljesedik ki a proletárdemokráciában. Hogy egyetlen, igen jellemző példát emeljünk ki: a proletárdemokrácia nem tagadja a népképviseletet, a parlamentarizmust, hanem megtisztítja felemásságától, a tőke uralma következtében hozzátapadó szemfényvesztéstől, csalástól, fecsegéstől. A szocialista népképviselet, önkormányzat a nép, a dolgozók igazi képviselete, nem felelőtlenül fecsegők testülete, hanem dolgozó testület, amelyben egyesül a törvényhozás a törvények végrehajtásáról való gondoskodással. Lenin Engelsre hivatkozva a proletárdemokráciát *következetes demokráciának* tartja. A demokrácia dialektikája abban áll, hogy:

„... a következetes demokrácia egyrészt szocializmussá *változik,* másrészt *megköveteli* a szocializmust."[10]

*

Lenin, mint az előzőkben idézettek tanúsítják, nagy jelentőséget tulajdonított a demokrácia *végleges* kifejlesztésének s a megfelelő formák megkeresésének, kikísérletezésének. E formák jelentősége abban áll, hogy befolyást gyakorolnak a gazdaságra, előbbreviszik annak átalakítását. A proletárdiktatúra a szocializmus felépítésének, az osztályellentmondások megszüntetésének az eszköze. Következésképpen mint a dolgozó tömegeknek a proletariátus vezetése alatt működő hatalma, *olyan államszervezeti formák közt valósul meg,* amelyek alkalmasak a gazdaság most említett gyökeres átalakítására, amelyek mozgósítják a tömegeket a szocialista építésben való részvételre, *lehetőséget* nyújtanak az *összes dolgozóknak* az állami ügyek intézésében, a gazdasági és kulturális építés ügyeinek vitelében való aktív, tényleges részvételre.

Azzal, hogy a proletariátus „uralkodó osztállyá szervezte önmagát", hogy megdöntötte a tőke hatalmát és megvetette a szocialista termelési viszonyok alapját a döntőfontosságú termelési eszközök köztulajdonbavételével, alapvetően megváltoztatta a társadalmi viszonyoknak azt a rendjét, amelyet „polgári társadalomnak" neveznek. Marx a polgári társadalom közéletét jellemezve rávilágított arra, hogy az individualizmus alapján szerveződött társadalomban — és a kapitalizmus szükségképpen az individualizmus viszonyait teremti meg — a magánélet szféráját és a közélet szféráját merev fal választja el egymástól. Még a burzsoá is, jóllehet osztálya számára a közélet a magánélet közös feltételeinek politikai biztosítékait szolgáltatja, tevékenységének igazi terét a magánélet szférájában találja meg s nem szívesen lép ki önző gazdasági érdekeinek e köréből a társadalmi-politikai élet porondjára, csak akkor, ha ezt *magánérdekének* szolgálata elkerülhetetlenné teszi. A proletariátus és a többi dolgozók elől a közéletben való részvétel lehetősége mesterségesen el van zárva s csak a proletárosztályharc kibontakozása, fejlődése vonja be a tömegeket a társadalmi-politikai életbe; nem azért természetesen, hogy a burzsoá „közügyek" részesei legyenek, hanem azért, hogy e „közügyeket", a burzsoá társadalmi-politikai rendet megdöntsék és új renddel cseréljék fel. (Természetesen a politikai erőként fellépő munkásosztály a burzsoá rend *megdöntése előtt* is befolyást gyakorol a burzsoá „közéletre", ha annak részesévé nem is válik.)

A proletárdiktatúra, a születő szocializmus feltételei közt megváltozik a „közélet" és a „magánélet" viszonya. A kettő között a választófal ledőlt. A gazdaság, a hajdani „magánszféra", az egyes, elkülönült individuumok tevékenységének alapvető területe felemelkedett a „közös ügyek" rangjára: a termelési eszközök állami — népi tulajdona az egyesek termelő tevékenységét közérdekűvé teszi, bekapcsolja a társadalmi termelés most már felismerhetően egységes folyamatába. A munkásosztály által vezetett

[10] Lenin: Állam és forraddalom. Szikra, 1949. 77. o.

dolgozók egyéni létfeltételeik — „magánérdekük" —, biztosítását és kielégítését a *közös feltételek* biztosítása útján érhetik el. A „magánérdek" és „közérdek" ellentmondása, amely a burzsoá gazdasági rend szükségszerű velejárója, a proletárdiktatúra létrejöttével a dolgozó tömegek számára megszűnt, harmóniájuk a szocializmus építésével együtt egyre fokozódik. *Az egyén érdekének szolgálata az összesség érdekének szolgálatától elválaszthatatlan.* Ennek felismerése kapcsolja be a hajdan elnyomott, kizsákmányolt, megvetett százezreket, majd milliókat a társadalmi ügyek közös intézésébe, a társadalom forradalmi átalakításának — amely az egyén boldogulásának, emelkedő jólétének feltétele — történelmi művébe. A demokratikus centralizmus alapján szervezett államélet egészségesen kapcsolja össze a tömegek öntevékenységét, helyi kezdeményezését a központi irányítással; helyes arányt teremt a helyi érdekek és az össz-társadalmi érdekek között.

A társadalom szervezetének politikai formái, a proletárdemokrácia intézményei, elvei, módszerei — a proletárdemokráciának *újtípusú mechanizmusa,* mely a pártból, mint vezetőerőből, a tanácsokból, mint állami szervekből s a dolgozók egyéb társadalmi szerveiből: a szakszervezetekből, ifjúsági szervezetből, szövetkezetekből stb. áll—, biztosítják a dolgozók egyre növekvő tömegei számára a *tényleges részvételt* a társadalom közös ügyeinek meghatározásában, eldöntésében.

Gyökeres fordulat következett be tehát az államiság eddigi történelmi fejlődésében. Az állam, mint az osztályellentétek kibékíthetetlenségének a terméke, minden korábbi típusában a *„társadalom fölé emelkedő és attól elidegenedő"* képződmény volt. Most először jött létre olyan állam — a proletariátus diktatúrája —, mely nem a társadalom *fölé* emelkedő, a társadalomtól *idegen* apparátus többé, hanem a társadalom tagjainak túlnyomó többségét felölelő, a társadalomba visszatért, attól többé *el nem idegenedett* apparátus. Az osztálytársadalmakban végbement elidegenedés, amelynek az állam csak egyik megnyilvánulása, a proletariátus diktatúrájával szűnik meg, mely a szocializmus felépítésével, az osztályellentétek felszámolásával megszünteti az elidegenedés alapját képező osztályviszonyok *maradványait is.*

E kérdés közül bontakoznak ki legélesebben a *jelenkori revizionistákkal* folytatott vitáink. Az ő véleményük szerint a proletariátus államát is az elidegenedés jellemzi. Ennek megszüntetése érdekében azt javasolják, hogy hozzá kell fogni az állam megszüntetéséhez, elő kell segíteni az állam elhalását. *Szerintük az állam ellentéte a demokráciának* —, ezzel a burzsoá „tiszta" demokrácia ideológusainak álláspontjára helyezkednek; — s *az utóbbi csak akkor bontakozhat ki, ha az állam meggyengül.* Lukics professzor a szocialista államiság intézményeiben a szocialista viszonyok „bürokratikus deformálódását" véli felismerni. Szerinte az államnak és jognak a szocialista forradalom után *azonnal meg kell kezdenie az elhalást,* s ez a folyamat az állam *meggyengülésében,* és még a szocializmusban bekövetkező *megszűnésében* megy végbe.

A revizionista álláspont nyílt szakítást jelent a marxizmus—leninizmussal. Azok a feladatok, amelyeket a társadalom gyökeres átalakítása érdekében a munkásosztálynak hatalomrajutásától a kommunizmus teljes felépítéséig végre kell hajtania —, ha nem is vennénk figyelembe az imperialista környezet által diktált kényszerű szükségét a szocialista államiság megerősítésének —, történelmi szükségszerűséggé teszik a szocialista államot, ennek *fejlesztését, erősítését annak érdekében,* hogy megfelelő eszköze legyen a szocializmus, majd a kommunizmus felépítésének és *annak arányában,* ahogy e feladatok megoldása a szocialista államiság fejlesztését, erősítését szükségessé teszi. A marxizmus klasszikusai e történelmi korszak egészére szükségesnek tartották az államot! Mint láttuk azonban, a szocialista államiság fejlesztésének az útja a demokratizmus szélesítése, fokozása, egyre tökéletesebb formáinak kimunkálása és gyakorlati kipróbálása. Csak az, aki nem érti a marxizmus államelméletének *lényegét,* csak az nem érti, hogy *a demokratizmus fejlesztése az államiság fejlesztése,* hogy állam és demokrácia nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező fogalmak. Ugyanakkor a szocialista demokratizmus fejlesztése a *dolgozók társadalmi önigazgatásának fejlesztése is:* az állam elhalásának a folyamata *is.*

A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet egész hosszú történelmi periódusában a demokratizmus szüntelen fejlődése, a társadalmi önigazgatás elemeinek kibontakozása, kiteljesedése megy végbe. Az állam elidegenedésének megszűnésével, a proletariátus hatalomrajutásával államiság és önigazgatás nem ellentmondó, egymást kizáró fogalmak többé.

A proletárdiktatúra viszonyai közt a demokratizmus lényegében a társadalmi önigazgatás *állami-társadalmi formáinak* megteremtését, kibontakoztatását, kifejlesztését jelenti. A felépült szocializmus viszonyai közt *az egyetemes népi állammá* fejlődött szocialista állam kereteiben ezeket az állami-társadalmi önigazgatási formákat *továbbfejlesztik,* tökéletesítik és párhuzamosan e folyamattal kifejlődnek, az állami formákkal összefonódva léteznek *az önigazgatás társadalmi formái is,* hogy a kommunizmusban az előzőek fokozatosan elveszítve politikai jellegüket, a túlsúlyba jutott utóbbiakkal a kommunista önigazgatás egységes mechanizmusában egyesüljenek.

A dogmatizmus az államiság fejlesztésének, erősítésének ezt az útját ugyancsak nem érti. Nem érti a marxizmus—leninizmus államelméletének lényegét, mely a szocialista államiság demokratikus vonásainak fejlesztését száz és

százezreknek a bevonását tartja alapvető feladatnak. Nem érti, hogy a következetesen kifejlesztett demokratizmus az önigazgatás kifejlődését, megvalósulását jelenti s hogy a proletariátusnak éppen *ez a célja!*

*

Mint a fentiekben kimutattuk, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet államára, a proletariátus diktatúrájára mindenekelőtt a kapitalizmus osztályviszonyainak végleges felszámolása érdekében van szükség s ezek közt az átmeneti viszonyok közt *a proletárdiktatúra az osztályharc eszköze.* Feladatai, funkciói *még* osztályfunkciók, egy osztály, a munkásosztály hatalmához fűződnek és a társadalomban még meglevő ellentmondások feloldására irányulnak. A proletárdemokrácia ennek megfelelően *még nem lehet teljes,* az egész társadalomra kiterjedő általános szocialista demokrácia, hanem csak a *többség* demokráciája.

A proletárdiktatúra azonban *már elhaló állam,* mint a marxizmus klasszikusai tanítják. Csakhogy az elhalást nem az államszervezet meggyöngítésével, lebontásával kell „előidézni", ahogy ezt a revizionisták követelik. (Bár semmi jele nincs annak, hogy a jugoszláv állam elnyomó apparátusa valamilyen formában „gyöngülne".) Az állam elhalásának a mozzanatai ugyanis *benne vannak* a proletárdiktatúrában; a proletárdiktatúra immanens tartalma az állam elhalása, amely a demokratizmus fejlődésének törvényszerű folyamatában megy végbe. A szocialista állam *fejlődésének belső törvénye* a demokratizmus szüntelen növekedése.

A proletárdiktatúra szakaszában a demokratizmus *egyrészt* az állampolgári jogok széleskörű biztosításában, garantálásában, e jogok tartalmának és terjedelmének a szocialista építés eredményeitől függő fejlődésében, *másrészt* a politikai rendszer demokratikus formáiban fejeződik ki. Témánk, az állam elhalásának elemzése szempontjából elsősorban e demokratikus *formák* vizsgálatára kell kitérnünk. E demokratikus formák *lehetőséget* biztosítanak arra, hogy *az összes dolgozók* aktívan részt vehessenek az állam előtt álló feladatok megoldásában, ténylegesen részeseivé legyenek a hatalomnak.

Már utaltunk arra, hogy a proletárdiktatúra funkciói megvalósítására egy sajátos mechanizmus szolgál, amely a munkásosztály forradalmi vezérkarából, pártjából — mint vezetőerőből —, és az állami szervek rendszeréből, valamint ezeken kívül a dolgozók különböző társadalmi tömegszervezeteiből áll. E szervek, mint hajtószíjak, összekötik a pártot, a proletárdiktatúra vezetőerejét a munkásosztály, a parasztság és a többi dolgozók tömegeivel és bevonják e tömegeket a szocialista építés munkájába. E mechanizmus alkatrészei között a legszorosabb, dialektikus kölcsönhatás van. Ez a mechanizmus jelenti a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet társadalmának *politikai szervezetét.* E szervezetből, mely a munkásosztály hatalomrajutásával egyidejűleg jön létre, fejlődik ki majd a kommunizmus építésének menetében a *társadalom kommunista önigazgatási szervezete,* amely már nem lesz politikai jellegű szervezet s amelyben az államiság elemei elhaltak, megszűntek. A fejlődés azt eredményezi, hogy a szocializmus, majd a kommunizmus építése során a gazdasági viszonyokban, az osztályszerkezetben végbement változásokkal dialektikus összefüggésben nő e mechanizmus szerveinek tömegalapja, változnak szervezeti formáik, feladataik, egymáshoz való viszonyuk. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején a proletárdiktatúra mechanizmusát jelentik, történelmi feladatai ellátását valósítják meg. A szocializmus teljes győzelmével a szocialista demokrácia mechanizmusává fejlődnek, hogy megtestesítsék az *egész társadalom* politikai szervezetét és megteremtsék politikai jellegük megszűnésének feltételeit, a kommunizmust.

E fejlődőben levő mechanizmus legfontosabb részét az államhatalmi szerveknek — a községi helyi tanácsoktól a hatalom legfelső, szuverén szervéig — egymáshoz kapcsolódó, egységes rendszere képezi. Ezek irányítása és ellenőrzése alatt működik a tulajdonképpeni államigazgatási apparátus. A szocialista állam hatalmi szerveinek jellege kettős; *egyrészt* a dolgozók legátfogóbb *tömegszervezetei,* melyek a tömegeket — választóikat — aktivizálják, bevonják az előttük álló feladatok megoldásába, *másrészt* illetékességi területükön *hatalmi képviseleti szervekként működnek,* vezetik, irányítják e területen a társadalmi, gazdasági, kulturális építést. A tanácsok, az államhatalom szervei *népképviseleti* szervek és e minőségükben *önkormányzati* szervek is. Kezdettől fogva megjelenik bennük tehát az önigazgatás eleme: *az önigazgatás állami formái.* A népképviseletnek ez az új történelmi típusa, mely szervezeti feltételeinél fogva *képes* arra, hogy az összes dolgozókat bevonja a társadalmi feladatok megoldásába, a közös ügyek intézésébe, *az államszervezetnek ez az új típusa,* amely felszabadítja, ösztönzi és a társadalom szolgálatába állítja a dolgozó tömegek történelemformáló aktivitását, alkotóképességét, amely lehetőséget nyújt arra, hogy — miként Marx ezt több, mint száz évvel ezelőtt zseniálisan megsejtette — az ember a maga „force propre"-jait társadalmi erőkként ismerje fel és szervezze meg — ez az államszervezet —, amely a dolgozók társadalmi-tömegszervezeteinek együttműködésével, támogatásával, bevonásával végzi munkáját a párt vezetése alatt —, jelenti azt, hogy a proletariátus állama *elhaló állam.* Ez az államszervezet ugyanis *a demokratizmus legnagyobb mértékét fejezi ki s korlátlan fejlődésének lehetőségét tartalmazza.* A proletárdiktatúra *annál inkább* válik elhaló állammá, minél jobban megerősödik, *fejlődik az államszervezet,* minél inkább tökéletesednek

azok a formák, amelyek társadalmi bázisának kiszélesítését, államhatalmi tevékenységének effektualitását növelik. A proletárdiktatúra államszervezetének, a tanácsi szervezetnek demokratizmusa, tömegalapja — *a tömegek tényleges, valóságos részvétele az állami feladatok megoldásában* — objektív és szubjektív feltételek fokozatos felhalmozódásától függően fokozatosan nő. *Az objektív feltételek* a társadalomban meglevő ellentmondások feloldása terén és a szocializmus anyagi — műszaki alapja kifejlesztése terén elért eredmények. A *szubjektív feltételek,* melyek az előzőekkel együttesen, dialektikus kölcsönhatásban hatnak, a dolgozók fokozódó, növekedő szocialista eszmeisége, öntudatosodása, *felelősségérzete* a társadalmi fejlődés elősegítéséért. A szubjektív feltételek közé tartozik azoknak a helyes, célszerű formáknak a megtalálása, kikísérletezése is, amelyeknek bevezetésével nő a tanácsi szervezetek és a tömegek kapcsolata, amelyek segítségével valóban sikerül mozgósítani milliók történelmi alkotóerejét a proletárállam előtt álló feladatok megoldásához, amelyek bővítik e tömegszervek, hatalmi — önkormányzati szervek, tehát: *állami önigazgatási szervek* hatáskörét, tekintélyét, egyszóval *súlyát és hatalmát.*

*

A demokrácia, mint az államügyekben való részvétel általános *lehetősége* kezdettől fogva megvan a proletárdiktatúrában. Ez a legszélesebb dolgozó tömegek számára nyújtott lehetőség a szocialista úton való előrehaladás, a szocialista építés sikereinek növekedése arányában válik *valósággá.* Egyrészt feloldódnak azok az objektív ellentmondások, amelyek ezt a folyamatot kezdetben nehezítik; másrészt létrejönnek azok a szubjektív előfeltételek, amelyek a lehetőséget valósággá formálják. Ehhez szükséges az államszervezet formái demokratizmusának fejlesztése is, jobb és célszerűbb formák bevezetése, alkalmazása annak érdekében, hogy *a dolgozók egyre szélesebb tömegei éljenek az állami munkában, a hatalom gyakorlásában való részvétel lehetőségével.* Párhuzamosan ezzel a társadalmi-tömegszervezetek munkájának, demokratizmusának is fokozódnia kell, mert ezek révén meghatványozódik a szocialista államiság tömegalapja, fokozódik a szocialista demokratizmus.

Különleges szerepet játszik a szocialista államszervezetnek ez a proletárdiktatúra létrejöttétől kezdve meglevő *sajátsága,* hogy az összes állampolgároknak lehetőséget nyújt a közügyekben való részvételre. Bár, mint hangsúlyozzuk, ez a lehetőség valósággá csak a szocializmus építésének folyamatában, fokozatosan, az objektív változások és ezeknek a szocialista eszmeiség fejlődésében való tükröződése eredményeképp válik —, kezdettől fogva megtestesíti az általános szocialista demokrácia vonásait. Hruscsov elvtárs a XXII. Kongresszuson elmondott előadói beszédében, összegezve a szovjet állam tapasztalatait, hangsúlyozta:

„A proletárdiktatúra születésének pillanatától fogva magán hordozza az általános szocialista demokrácia vonásait. Ezek a vonások a szocializmus fejlődése arányában erősödnek, s a szocializmus teljes győzelmének eredményeként meghatározóvá válnak."[11]

A proletárdemokrácia kezdettől általános szocialista demokrácia gazdasági *tartalmánál* fogva, *objektíve annyiban,* amennyiben a munkásosztály következetes szocialista törekvései *a társadalom összes dolgozói érdekét is kifejezik.* A társadalomban kezdetben még meglevő ellentmondások, amelyeknek feloldása érdekében a proletárdiktatúra érvényesítése szükséges, csak fokozatosan teszik azonban lehetővé azt, hogy e következetes szocialista törekvésekben a társadalom legszélesebb tömegei felismerjék saját érdeküket, s ezáltal ez a demokrácia *a társadalom egészét felölelje.*

Hangsúlyozni kell azt, hogy a proletárdemokráciának szocialista demokráciává fejlődésében — az objektív viszonyokban, a termelési viszonyokban végbement változásokon túl és azoktól függően — a szubjektív tényező, *a szocialista eszmeiség* általánossá válása a döntő fontosságú. A társadalom politikai szervezetének formái, a demokratikus állami és társadalmi formák *ösztönzik* a gazdasági folyamatokat és a szükséges tudati változást is, de csak *formákat jelentenek,* amelyeket a szocialista építés eredményei töltenek meg megfelelő *szocialista tartalommal.* A proletárdiktatúra mechanizmusának formái az osztályharc feltételeitől függően már kezdettől az általános szocialista demokrácia több-kevesebb vonását fejezik ki s elősegítik, ösztönzik ennek tényleges megvalósulását, tehát *előremutatnak.* De a szocialista demokratizmus általánossá és meghatározóvá csak a szocializmus felépítésével, a diktatúra szükségességének megszűnésével válhat.

Népi demokráciánk például az osztályharc viszonylag békés feltételei közt lett a proletariátus diktatúrája, azaz a *nép demokratikus tömegeinek a munkásosztály által a szocializmus építésére vezetett hatalma.* A hatalom kivívásának viszonylag békés feltételei következtében kezdettől kidomborodtak és előtérbe kerültek a proletárdiktatúra demokratikus vonásai. Az állami élet formáiban az általános szocialista demokrácia sok jegye kezdettől fogva megvolt. Nem volt szükség arra például — mint ahogy ezt a polgárháború viszonyai a Szovjetunióban elkerülhetetlenné tették —, hogy a volt kizsákmányoló osztályok tagjai választójogát megvonjuk, vagy a helyi hatalmi szervekben a munkásosztály vezetőszerepét a többi dolgozó rétegekkel szemben a képviseleti jog megfelelő szabályozásával biztosítsuk. Alkotmányunk e vonatkozásban általános szocialista demokratizmus je-

[11] A kommunizmus építőinek kongresszusa. 229—230. o.

gyeit viseli, a megkülönböztetés nélküli állampolgári jogegyenlőség jogelvén nyugszik. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a népi demokrácia kezdettől fogva az általános szocialista demokráciát valósította meg. Népi demokráciánk állama a proletárdiktatúra funkcióit tölti be, a szocializmus építésének eszköze s specifikus viszonyaink közepette ellátja a szocialista forradalom minden országra kötelező általános feladatait. Következésképpen Alkotmányunk lényegében a *dolgozók* demokráciáját biztosította, amelynek nem mondott ellent az államélet terén az állampolgári jogegyenlőség biztosítása és *tényleges* érvényesülése.

Az államélet, a politikai szervezet formáinak és az erre vonatkozó jogi szabályozásnak nagy szerepe van a demokrácia biztosításában és fejlesztésében. Azonban nem szabad abba a hibába esnünk, hogy a formát azonosítsuk a tartalommal. *A demokrácia mindenekelőtt szociológiai tény,* a dolgozók tömegeinek tényleges, alkotó részvétele az államügyek vitelében. A demokrácia így nemcsak azon múlik, hogy az államrendszer jogi formái megadják-e a lehetőséget e történelmi aktivitás számára, hanem mindenekelőtt azon, hogy a tömegek szocialista tudatossága, készsége, történelmi felelősségérzete milyen szintet ért el, mennyire érzik szükségét annak, hogy részt vegyenek a társadalom előtt álló közös feladatok megoldásában. A proletárdiktatúra viszonyai közt a tudatosság és felelősségérzet oly magas szintje, amelyen a társadalom túlnyomó része él is a jogi formák biztosította lehetőségekkel és valóban aktívan munkálkodik a közös érdekek szolgálatán, csak fokozatosan, az osztályellentmondások felszámolásának és a szocialista gazdaság építésének folyamatában, a régi rend gazdasági és tudati maradványai ellen folytatott következetes harc sikerei eredményeképp alakulhat ki.

Mint említettük, miután Népköztársaságunk, a proletariátus diktatúrája viszonylag békés forradalom eredményeképp jött létre, az osztályharc e kedvező feltételei lehetővé tették, hogy az államszervezet formái már az általános szocialista demokrácia vonásait is viseljék. Az osztályviszonyok adott komplexuma mellett azonban államunk, társadalmunk általános szocialista formái mögött még nem állhatott adekvát tartalom. Az általános szocialista demokratizmust kifejező államszervezeti formák azonban ösztönzően hatottak a gazdasági élet és a tömegek tudatának fejlődésére, *előremutattak,* kétségtelenül húzó hatást gyakoroltak. A személyi kultusz dogmatikus torzításai, a gazdaságpolitikában és a párt — államélet —, és a társadalmi szervezetek vezetése lenini vonalának mellőzésében elkövetett *hibák természetesen jelentősen akadályozták ezt a fejlődést,* sőt, ellenkező irányban hatottak — a gazdasági fejlődés és a tömegek szocialista tudatosodása lassabb ütemben ment végbe —, azonban megállítani azt nem tudták. A történelmi események rávilágítanak arra, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában milyen *szociológiai tartalmak* állhatnak a szervezeti formák mögött. Az objektív osztályviszonyok talaján — bizonyos ismert, külső és belső feltételek együttes hatása eredményeként —, robbant ki az 1956-os ellenforradalmi lázadás, amelynek célja lényegében a régi rend visszaállítása, a forradalom vívmányainak megsemmisítése volt. Bebizonyosodott, hogy egyrészt a kizsákmányoló osztályok még meg nem szűnt ellenállása, másrészt a szocialista tudatosság terén az objektív gazdasági viszonyok talaján még szükségszerűen meglevő hiányosságok, a burzsoá ideológia hatása következtében — a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet *egész időszakában* elkerülhetetlen, történelmi szükségszerűség a proletariátus diktatúrája. A megdöntött kizsákmányoló osztályok *még hosszú idő múltán is,* kedvező külső és belső feltételek fennforgása esetén, gyorsan összeszedik magukat, újjászervezik erőiket, hogy régi hatalmukat visszanyerjék. Ugyanekkor az ellenforradalom leverését követő *hihetetlenül gyors konszolidáció* azt is bizonyítja, hogy a tömegek szocialista tudatossága a népi demokrácia évei alatt mégis jelentősen fejlődött a társadalom átalakítása objektív eredményeinek, a szocialista építés sikereinek megfelelően. A szocialista tudatosság további fejlődése, párhuzamosan *és dialektikus kölcsönhatásban* a gazdasági építés és az osztályszerkezet átalakítása terén elért eredmények növekedésével, azaz hozzájárulva ezekhez az eredményekhez, meggyorsult.

Az MSZMP helyes, lenini politikája, a személyi kultusz által elkövetett hibák kiküszöbölése, helyrehozása, a kétfrontos harc a szocializmus eszméi revizionista és szektás-dogmatikus eltorzításával szemben gyorsították meg a szocialista társadalom építésének ütemét. Jelenleg, mint már kifejtettük, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével a legjelentősebb lépést megtette társadalmunk a szocializmus építésének befejezése irányába. Mivel a szocializmus teljes megvalósításának, megszilárdításának közelébe jutottunk, jelentősen felhalmozódtak államunkban is az *össznépi államiság elemei.* A parasztság egész tömegében rálépett a szocialista gazdálkodás útjára s nincs messze attól, hogy egységes szocialista osztállyá szerveződjék. Az értelmiség jelentős része is híve a szocializmusnak. A rendszerrel aktívan szembefordulók száma egyre csökken; a volt kizsákmányolók jelentős része is beilleszkedik rendünkbe, lojális. A proletárdiktatúra elnyomó funkciójának jelentősége egyre inkább háttérbe szorul. Bár még az eszmei-politikai nevelés terén sok a megoldandó feladat, a *szocializmus építésébe tudatosan és egyértőleg* kapcsolódnak be olyan rétegek is, amelyek a szocializmus eszmei alapjával, a marxizmus—leninizmussal nem értenek még egyet. Az MSZMP-nek az a megállapítása, hogy *mindazok, kik nincsenek ellenünk, velünk vannak* —,

tehát, hogy a szocializmus tudatos ellenségeit kivéve, *társadalmunk közel egésze együttműködik a párt vezetésével a szocializmus megvalósításán,* —, a társadalom szerkezetében végbement objektív és szubjektív folyamatok jelenlegi fejlődési stádiumát tükrözi.

Társadalmunknak ez a jelenlegi fejlettségi foka kifejeződik a *tömegek fokozódó érdeklődésében, aktivitásában is a társadalmi problémák, a közös feladatok megoldása iránt.* Mind az állami szerveket illetően, mindenekelőtt a tanácsi munkában, mind a társadalmi szervezetek tevékenységében megnyilvánul ez az érdeklődés, aktivitás. Ma már igen nagy azoknak a száma, akik társadalmi munkában — *kommunista módon, erkölcsi kötelességérzetből* —, készséggel és önként vállalnak társadalmi feladatokat, bocsátják a társadalom rendelkezésére legjobb képességüket, tudásukat munkakörükből rájuk háruló feladataik ellátásán kívül. Ez a mind szélesebb körre kiterjedő készség, a *történelmi 'alkotómunkának ez a forradalmi lendülete* a legbiztosabb és legfontosabb jele, vonása a szocialista demokrácia általánossá válásának, az össznépi állam elemei felhalmozódásának.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka *még* az osztályharc korszaka. Ezért van szükség egy osztálynak, a társadalom egyetlen következetesen szocialista és forradalmi osztályának, a munkásosztálynak a diktatúrájára. E diktatúra, amely a dolgozók legszélesebb demokráciája, teremti meg a feltételeket ahhoz, hogy a proletárdemokrácia, a többség demokráciája egyre inkább az egész társadalom érdekét kifejező szocialista demokráciává érjen.

Mint láttuk, a proletárdiktatúra társadalomformáló szerepének betöltése során ugyanis megszünteti a régi rend osztályait, a társadalom összes tagjait *dolgozóvá teszi* s gazdasági és politikai sikereinek eredményeképp, az *összes dolgozók* anyagi és kulturális létfeltételeit szüntelenül javítva és felemelve *szocialistává* is teszi a társadalom tagjait. Az állampolgári jogegyenlőség, amelyet népi demokráciánk állama kezdettől fogva megkülönböztetés nélkül biztosított az államélet szférájában, fokozatosan *tényleges társadalmi egyenlőséggé válik* gazdasági, szociális, kulturális téren is; ezzel párhuzamosan az állammal és a társadalommal szemben fennálló kötelességek megtartása is fokozatosan önkéntes és *általános lesz,* a kikényszerítés szükségessége egyre szűkebb körre korlátozódik. A szocializmus rendje ellen politikai tendenciával történő támadások elenyésznek, az állampolgári kötelességek pedig jogi kötelességből egyre szélesedő körben erkölcsi kötelességgé, önként, a közösségi felelősségérzet alapján vállalt *aktív magatartássá fejlődnek.* A proletárdemokráciát kezdetben a tőke elnyomása alól felszabadult forradalmi tömegek aktivitása jellemzi. Ez *minőségi ugrást* jelentett a burzsoá demokrácia keretei közt lehetséges társadalmi aktivitáshoz képest. Ez az aktivitás a fejlődés során nőttön nő. A szocialista demokráciát a proletárdemokráciától a közös érdekek szolgálatában való *általános aktív részvétel* különbözteti meg. A mennyiségi növekedés itt minőségbe csap ismét át, mert mögötte az egész társadalom szocialista eszmeisége áll, ami csak a korábban meglevő érdekellentétek megszűnésének, a társadalmi érdekek objektív összhangjának szubjektív kifejeződése. Az egyetemes népi államiság elemeinek felhalmozódása lényegében az aktivitás növekedésében, különböző formái általánossá válásában mutatható ki.

Nincs messze az az idő, amikor a szocialista viszonyok fejlesztésének szükségszerűségében egyetért majd egész dolgozó társadalmunk. Ez az eszmei — politikai egység fogja kifejezni nálunk is az objektív, anyagi viszonyokban végbement alapvető változásokat, a társadalom osztályszerkezetének és gazdaságának gyökeres átalakítását, a szocializmus végleges győzelmét. Ezzel következik majd be az általános szocialista demokrácia uralkodóvá válásának, a proletárdiktatúra össznépi, egyetemes állammá válásának időszaka.

Bár még e feltételek megteremtése további erőfeszítéseket igényel, állami és társadalmi szervezetünk demokratikus formái fejlesztésének itt van az ideje. Az SZKP új programjában elfogadott elvek a mi viszonyainkra is alkalmazhatók két okból is.

a) Az első ok az, hogy a társadalom politikai szervezetének formái — mint a fejlődést ösztönző, előremutató formák — fejlettebbek lehetnek, mint az a társadalmi valóság, amelyet szabályoznak. E formák éppen az általuk ösztönzött fejlődés menetében telítődnek meg élő és valóságos tartalommal. Ez a szociológiai tartalom és szervezeti forma dialektikája szocialista viszonyok között.

b) A második ok az, hogy — miként a szovjet filozófia és jogtudomány erre rámutat — a Szovjetunióban a személyi kultusz káros következményeinek egyike a szocialista állami és társadalmi élet szervezésére vonatkozó lenini útmutatások mellőzésében jelentkezett. A szocialista demokratizmus fejlesztésének igen sok elvét, amelyeket Lenin a proletárdiktatúra viszonyai közepette szögezett le, csak most, a fejlődés magasabb szakaszán ültetik át a gyakorlatba. Világos, hogy ezeknek a lenini elveknek alkalmazása a mi fejlettlenebb viszonyaink közt nemcsak lehetséges, hanem szükséges is.

Természetesen az említett formákat, módszereket konkrét viszonyainkból, e viszonyok sajátosságaiból kiindulva, alapos és mély elemzés alapján alkalmazhatjuk csak, úgy, hogy azok a társadalmunk előtt álló feladatok megoldásához segítséget nyújtsanak, meggyorsítsák előrehaladásunk, dolgozó népünk tudatosodásának, aktivizálódásának, történelmi alkotóereje teljes kibontakozásának ütemét.

Az állami és társadalmi élet demokratikus szervezeti formáit tovább kell tehát fejleszte-

nünk. Fejlesztenünk kell államhatalmi szerveink demokratizmusát, mégpedig három főirányban:

a) Fokozni kell tömegszervezeti jellegüket, a tömegek aktivizálására alkalmas formáikat tökéletesíteni kell, részint a választási rendszer és a képviseleti elv tökéletesítése, részint a közvetlen demokrácia formáinak szélesebbkörű alkalmazása útján. Ebben az összefüggésben *a lényeg az, hogy a dolgozó tömegek és választott szerveik kapcsolata még szorosabbá és mélyebbé váljék.*

b) Fokozni kell a népképviseleti szervek önkormányzati-önigazgatási — tehát hatalmi — jellegét. *Ezt hatáskörük további bővítése, tekintélyük növelése* útján kell elérnünk a helyi érdekek és az össztársadalmi érdekek harmonikus összeegyeztetése követelményének figyelembevételével.

c) Fokozni kell a népképviseleti szervek, általában a választott szervek súlyát és jelentőségét az államapparátusban. Az államhatalmi szervek ellenőrző-irányító szerepét — éppen tömegalapjaik növekedése *érdekében* és annak *következtében* — növelni kell a végrehajtó-intézkedő szervek munkája felett. Érvényt kell szerezni annak a lenini elvnek, mely a tömegeknek az ellenőrzés munkájába való bevonását tartotta annak a csodaszernek, mely megtízszerezi az apparátus munkáját és megtanítja a dolgozók tíz- és százezreit az igazgatásra. Az összes állami munkát végző szervek — a bíróságok, rendfenntartás és a szorosan vett igazgatás — tevékenységébe be kell vonni a dolgozókat.

Az állami szervek demokratizmusának sokoldalú kibontakoztatása mellett a *társadalmi szervek tömegalapjainak fejlesztése, demokratikus szervezeti formáik tökéletesítése is alapvető fontosságú.* Érvényt kell szerezni annak a lenini elvnek, amelynek értelmében a szakszervezetek, a szövetkezetek a dolgozóknak a termelés igazgatásába és ellenőrzésébe való bevonása szervei, a *kommunizmus iskolái.* Tovább kell fejleszteni azt a már megkezdett gyakorlatot, hogy korábban az állami szervek által ellátott feladatokat fokozatosan társadalmi szervek oldjanak meg.

Katonáné Soltész Márta

A fiatalkorúak felelősségre nevelése és különleges büntetőjogi elbírálása az új Btk.-ban

A büntető törvénykönyvben a szakemberek mindenekelőtt a régi joganyagtól való eltérést keresik és a már ismert joganyaggal való összehasonlítás az új elvek, új intézmények elsajátításának alapja. A Btk. alapjaiban nem változtatott a szocialista bünetőjog alapvető elvein és intézményein. Inkább azt mondhatnók, hogy a meglevő alapok finomítása és bizonyos jogelvek következményeinek logikusabb, következetesebb végiggondolása jellemzi. Ez természetes is, hiszen nem kellett alapjaiban újat hoznia, nem kellett szocialista jogelveket intézményesítenie, nem az úttörés, hanem sokkal inkább a betetőzés és összefoglalás volt a feladata. Nem feladatunk a Btk. egészének értékelése. Rá kell azonban mutatnunk arra az új vonására, hogy a törvény a büntetőpolitikai igények *kriminológiai* megalapozásának nagyobb teret szentel, mint az előző büntető jogalkotások. Hogy csak néhány példát említsünk: az alkoholista bűnözők kényszerelvonó kezelése, az állam elleni bűntettek tényállásainak a valóságos bűnözési folyamatra és elkövetési módozatokra való ráépítése, bizonyos bűntettes kategóriák különleges elbírálásának bevezetése, az életkori sajátosságok fokozott figyelembevétele stb.

A fiatalkorúak büntetőjogi helyzetét rendező szabályokra korlátozva figyelmünket, különösen szembetűnő annak a megállapításnak a helyessége, hogy az új Btk. betetőzött egy jogfejlődést és a jogintézményeket általában kriminológiai megfontolások alapján finomította tovább. Nézzük meg részletesebben ezt a kérdést.

Szocialista büntetőjogunk a fiatalkorú bűnözőkkel szemben kezdettől fogva két egymástól elválaszthatatlan elvet követett: az egyik elv a bűntettért való *büntetőjogi* felelősségre vonás, tehát a felelősség érvényesítésének elve, a másik pedig a *különleges* büntetőjogi elbírálás elve volt. A két elv egymásra utalása kézenfekvő; különleges elbírálás a büntetőjogi felelősség érvényesítése nélkül (például) tárgytalanná válik.

A két elv kölcsönhatását harmonikusan kibontakoztatni nem könnyű feladat. A fiatalkorúak bűntetteiért büntetőjogi felelősségre vonást kívánó elv ugyanis könnyen válhatik a *sajátos* adottságokon túlnéző és csak az *általános* felelősségi követelményeket érvényesíteni akaró gyakorlattá: ebben a jogászi nézőpont túltengése küzd a pedagógiai és pszichológiai szempontokkal, amelyek helyesen hangsúlyozzák a fiatal kor sajátosságait. A különleges büntetőjogi elbírálás elve viszont ugyancsak könnyen válik egyoldalú gyakorlattá és ugyancsak könnyen divergálni hajlamos, amennyiben csak a fiatalkor sajátosságait, a sajátos kezelés pedagógiai és lélektani követelményeit tekinti döntő tényezőnek: ez a szemlélet elhanyagolhatónak tartja a felelősségre vonás *jogi elemét a pedagógiai kezelés* érdekében. Jogfejlődésünk egésze és az ezt betetőző Btk. véleményem szerint a két elv harmonikus kibontakozását és kölcsön-

hatását azzal biztosította, hogy nem engedett tért sem a formalista jogászi, sem az egyoldalú pedagógiai-lélektani nézőpontnak, hanem a fiatalkorúak bűnözésének kérdését — helyesen — szociológiai (társadalmi-jogi) nézőpontból kiindulva közelítette meg. Ezzel kiküszöbölte egyrészt a formális jogi szemléletnek és másrészt a bűnöző fiatalkorú személyiségét mitizáló pedagógiai-lélektani szemléletnek egyoldalú túlzásait.

Ha jogfejlődésünk említett irányát röviden vázolni akarjuk, akkor a következő képet kapjuk. Az 1951. évi 34. sz. tvr. hatályon kívül helyezte a BN. és a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. VII. tv. szabályait. Ez tartalmilag azt jelentette, hogy a szocialista büntetőjog szembefordult azzal a kriminálpolitikával, amelyik a bíróságot tette meg a fiatalkori bűnözés elleni küzdelem vezető szervévé és amelyik a bíróságot pedagógiai fórummá, szociálpolitikai-állami gyermekvédelmi szervvé változtatta. Ez a szembefordulás ugyanakkor nem jelentette azt, hogy a szocialista állam lemondott volna a gyermek védelem aktív megelőző programjáról: az állami gyermekvédelem aktív programjának letéteményese és végrehajtója a tanácsapparátus lett és ezen belül is a pedagógiai szempontok uralma alakult ki a szociálpolitikai szempontok rovására. A bíróságok így mentesültek a gyermekvédelem szerteágazó funkcióitól és a büntetőjogi felelősségre vonás, a felelősségre nevelés szerveivé váltak. Ítélkező funkciójuk révén lettek részesei a gyermek- és ifjúságvédelemnek.

Ebben az utóbbi körülményben jutott kifejezésre az a kriminológiailag megalapozott — a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit helyesen felismerő — kriminálpolitika, hogy a fiatalkori bűnözés elleni harc súlypontja a *megelőzés,* melyet *pedagógiai* megalapozással a gyermek- és ifjúságvédelem szervei folytatnak, a már bekövetkezett bűnöző magatartás esetében pedig a *felelősségre vonás,* amelyet büntetőjogi szervek hajtanak végre. A bűnözés megelőzésében a gyermek- és ifjúságvédelem szerveivé a döntő szó, a bekövetkezett kriminalitás elleni harcban pedig a bíróság a felelősségre vonás fóruma. Az 1951. évi 34. sz. tvr. azonban nem állt meg az aktív, megelőző gyermek- és ifjúságvédelem, valamint a büntetőjogi felelősségre vonást végző bírósági funkciók szétválasztásánál, hanem a dualista jogkövetkezményi rendszerrel (nevelő intézkedések és büntetések) a fiatalkorúak különleges büntetőjogi elbírálásának intézményeit is megteremtette.

A későbbi jogfejlődés a különleges büntetőjogi elbírálás intézményeit finomította. Így az 1954. évi 23. sz. tvr. növelte a nevelő intézkedések súlyát és alkalmazási körét (12—14 évesek), bár még nem jutott el a nevelő intézkedések elsődleges alkalmazása elvének kimondásáig. A felelősség érvényesítés jogi szempontja a 23. sz. tvr.-ben még bizonyos értelemben korlátozta a különleges büntetőjogi kezelés elvének teljes kibontakozását, amennyiben elsődleges jogkövetkezménynek a hagyományos büntetéseket tekintette és csak ezeknek alkalmatlansága, célszerűtlensége esetén írta elő nevelő intézkedések alkalmazását.

Az új Btk. betetőzését jelenti az előbb említett irányú jogfejlődésnek. Maradéktalanul fenntartja a felelősség érvényesítés elvét, s ugyanakkor minden korlátot ledönt, ami gátolhatná a különleges büntetőjogi elbírálás pedagógiai programjának megvalósulását. Ami az előbbi elvet illeti, a Btk. indokolásában ezt olvashatjuk: „A fiatalkorú bűntettesek ügyeinek elbírálásánál tehát az *általános büntetőjogi elvek* érvényesülnek... A szabályozásban kifejezésre jutó elvi állásfoglalás elejét veszi olyan törekvéseknek, melyek a *fiatalkorúak bíróságát* kizárólag pedagógiai fórummá változtatnák, és a büntető eljárás elé olyan *általános gyermek-* és *ifjúságvédelmi feladatokat* állítanának, amelyeknek ellátása igazgatási szervek hatáskörébe tartozik."[1]

Ami a különleges büntetőjogi elbírálás elvének érvényesülését illeti, a Btk. 87. §-a már egyértelműen szögezi le: „A fiatalkorúval szemben rendszerint nevelő intézkedést kell alkalmazni". Ennek a büntetési rendszert alapjaiban meghatározó szabálynak — tehát a különleges büntetőjogi elbírálás elvének — egyértelmű leszögezése lehetővé tette az elv maradéktalan érvényesülését gátló régebbi rendelkezések feloldását (pl. a korhatár kötöttségek megszüntetése a próbára bocsátás, javítóintézeti nevelés alkalmazásánál). A két kardinális elv harmonikus érvényesítéséről a Miniszteri Indokolás összefoglalóan helyesen mondja: „a Büntető Törvénykönyvben történő szabályozás nem szünteti meg a fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelését. A külön szabályok felállítása (pedig) *nem érinti a büntetőjogi felelősség kérdését* és nem változtatja meg a bűntettek jogkövetkezményeinek általános céljait és feladatait."[2]

Örömmel kell megállapítanunk, hogy a dogmatikus korlátoktól megszabadult és társadalmi valóságunk jelenségei felé forduló, szociológiai nézőpontot érvényesítő büntetőjogtudományunk erőfeszítései meghozták a maguk gyümölcsét és úgyszólván maradéktalanul tükröződnek új büntető törvénykönyvünk rendelkezéseiben. Nem volt tehát meddő a Btk. tervezetének vitája és ennek során a nézetek összecsapása: a Btk. fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezései kriminológiailag megalapozott büntetőpolitikai álláspontot tükröznek.

Ismert tény, hogy a Tervezet vitái során a fiatalkori bűnözés és az ellene folyó harc kérdéseiben a jogászi álláspont, valamint a gyermek- és ifjúságvédelmi szervek vezérkarának álláspontja nem volt egységes. Gyermek- és ifjú-

[1] A Btk. 85. § (2) bek. miniszteri indokolása (A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Bpest, 1962. 169. old.).

[2] Uo.

ságvédelmünk intézményei kiszélesedtek, a szervek és intézmények munkája, de főleg azok irányítása pedagógiailag megalapozott és magas tudományos igényű. Ezért a fiatalkori bűnözés csökkenő tendenciájának kialakításában az oroszlánrészt gyermek- és ifjúságvédelmi szerveink mondhatják magukénak. A fiatalkorú bűnözésnek ezt a csökkenő tendenciáját 10 000 főnyi azonos korú népességre számítva érzékelhetjük leginkább. Míg például 1930—1939-ig ez a szám 66,2%-ról 73,3%-ra emelkedett, addig nálunk például 1954-től — 1958-ig 65,0%-ról 44.8%-ra csökkent. A bűnözés dinamikájának csökkenését pedig az mutatja, hogy míg a felnőttek vagyon elleni bűnözése az utóbbi négy évben 28,1%-kal csökkent, addig a fiatalkorúaké 36,3%-os csökkenést mutat. Nálunk ezek szerint a fiatalkorú bűnözés nem tömeges, hanem elszigetelt jelenség és jelentősége, súlya is csökken az összbűnözésen belül. Ilyen körülmények között érthető, hogy a gyermekvédelmi szervek vezérkara a pedagógiai módszerek hatékonyságát magasra értékeli és a jogi eszközök jelentőségét bizonyos fokig lebecsüli. A bűnözés kérdésének eltérő tudományos alapokon való megközelítésére és ennek következményeire most nem térünk ki részletesebben.

Itt csak annyit kell elmondanunk, hogy a bűnözés jelenségének pedagógiai és lélektani megközelítése egyoldalú: a bűnözést nem társadalmi jelenségként kezeli és ebből kifolyólag az ellene való harc fegyvertárából is kikapcsolni hajlamos a társadalmi eszközök legfontosabbikát, a büntetőjogot. A büntetőjog nem tagadja a megelőzés tekintetében a pedagógiai eszközök jelentőségét, minthogy azonban a bűnözésben elsődlegesen társadalmi jelenséget lát, leküzdésének eszközeit is ennek megfelelően választja meg. A fiatalkorú bűnözés kialakulásának előstádiumában — az erkölcsi züllés, a magatartáshibák, a nevelési helyzet kedvezőtlen alakulása stb. — a pedagógia és a lélektan módszereié és eszközeié a döntő szó. A már bekövetkezett bűnözés eseteiben azonban a társadalom védelmének, a társadalmi követelményeket kifejezésre juttató szabályok védelmének elengedhetetlen eszköze a *felelősség* érvényesülése. A pedagógiai és lélektani eszközök mindenhatósága ezen a területen azért nem érvényesülhet, mert — bár a bűnözés előstádiuma és a bűnözés között szoros az összefüggés — a már bekövetkezett kriminalitás esetében a jelenségkör egy lényeges elemmel bővül: a *jogi normában* kifejezésre jutó társadalmi követelmény tudatos vagy gondatlan megsértésével állunk szemben és nem egyszerűen *erkölcsi-pedagógiai* követelmények megsértésével. A következménynek ennek megfelelően más síkon: nem pedagógiai, hanem jogi síkon kell jelentkeznie.

A társadalmi együttélést biztosító és a társadalmi rendet védő jogi normák megsértése esetén a jogi eszközök igénybe vételének megkerülése és e helyett pedagógiai eszközök alkalmazása ellentmondana a pedagógiai eljárások lényegének is: nem a társadalmi adaptációt segítené elő. A bűnözés *szociológiai* jelenség jellege a *felelősség* társadalmi intézményének felhasználását kívánja: a szociológiai tények figyelmen kívül hagyása pedagógiai voluntarizmusra vezet és ezzel magának a pedagógiának hatékonyságát gyengíti. A felelősségre nevelés büntetőjogi eszközei ugyanakkor nem nélkülözhetik a pedagógiai tartalmat. Ezt önmagában az a tény is bizonyítja, hogy a nevelő intézkedések végrehajtásában büntetőjogunk úgyszólván semmi korlátot nem állít a pedagógiai eljárások érvényesülése elé. A helyes álláspont tehát a fiatalkori bűnözés szociológiai természetének megfelelően a felelősség jogi eszközeinek felhasználása, majd ezek végrehajtásánál a pedagógiai elvek és módszerek szerinti szervezés.

A pedagógiai és lélektani eszközök mindenhatóságának tudatát nemcsak a fiatalkori bűnözés nem-szociológiai nézőpontú megközelítése segített kialakítani, hanem jelentős mértékben a szocialista büntetőjog jellegének félreismerése és így a jognak, a felelősségre vonásnak a megtorlással való azonosítása is (ami egyébként ugyancsak a szociológiai nézőpont hiányának következménye).

A fent említett és általunk bírált álláspont jut kifejezésre a Művelődésügyi Minisztérium „Gyermek- és ifjúságvédelmi ismeretek II. Veszélyeztetett gyermek" című kiadványában.[3] A kiadvány nem szociológiai szemlélete nem a fiatalkori bűnözés okainak kimutatásánál, hanem magának a jelenségnek lényegi megmaradásában jut kifejezésre: a fiatalkori bűnözés előstádiumát jelentő magatartás-hibák és magatartás zavarok azonos *lelki hátterének* megrajzolása helyes, azonban ez még nem jelenti a valóságos cselekvés, a valóságos magatartás, tehát a fiatalkori bűnözés jelenségének *azonosságát* annak előstádiumával, a veszélyeztetett állapottal. Két különböző szociológiai jelenség (veszélyeztetettség és bűnözés) *pszichológiai* hátterének *azonosságából* levont lélektani azonosítás *szociológiai* (és így jogi) síkon helytelen.

A két jelenségcsoport számos vonásának azonossága, vagy hasonlósága, továbbá az a körülmény, hogy a veszélyeztettség állapotából általában és törvényszerűen a kriminalitás állapota következik be, könnyen alapjává válik a két jelenségcsoport helytelen elméleti azonosításának. Az elméleti azonosítás, avagy a szoros összefüggés hangsúlyozása a lényegi különbségek elhanyagolásával, bizonyos gyakorlati, jogpolitikai következményekkel jár együtt. A pedagógia mindenhatóságát valló felfogás még a bűnözést is pedagógiai eszközökkel kívánja kezelni, a felelősségre vonás mindenhatóságát valló jogászi álláspont pedig még az erkölcsi züllés

[3] György Júlia: Veszélyeztetett gyermek. Gyermek- és ifjúságvédelmi ismeretek II. Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium Gyermek- és ifjúságvédelmi osztálya, Bpest, Tankönyvkiadó 1962.

esetét is bírói megítélés alá akarja vonni.[4] A veszélyeztetettség és a kriminalitás jelensége közötti szociológiai különbség azonban nem tűri meg sem a kriminalitásra alkalmazott pedagógiai kényszerzubbonyt, sem az erkölcsi züllésre alkalmazni kívánt jogi felelősségre vonás kényszerzubbonyát.

Mint már mondottuk, a veszélyeztettség állapotának cselekvései és a kriminális magatartás lelki hátterének azonossága — ha csak lélektani nézőpontból közelítjük meg a jelenséget — alapot szolgáltat a kétféle magatartás helytelen azonosítására. Ez rendszerint abban jut kifejezésre, hogy a kriminalitást egyszerűen disszociális vagy asszociális magatartásnak deklarálják. Ha a szociológiai elemektől eltekintünk, ha a kriminalitás *társadalmi* tartalmát kilúgozzuk és ezzel a jelenséget a maga lényegi elemétől fosztjuk meg, akkor a kriminális magatartás és az erkölcsi züllöttség valóban azonos jelenségnek tekinthető. A *jogi* normák és az erkölcsi vagy a pedagógiai normák megsértése közötti különbség figyelmen kívül hagyása azonban elméleti hiba. *Szociológiai* jelenséget meg lehet közelíteni *lélektani* eszközökkel, de ez nem jelenti a társadalmi jelenség adekvát, teljességre törekvő tudományos tükrözését: elsikkad a jelenség lényege, megkülönböztető jegye. A jogi normasértés jelentőségének lebecsülésére és csak a veszélyeztetettség, valamint a kriminalitás lelki háttere azonosságának túlértékelésére vezethető vissza a már említett gyermekvédelmi kiadványnak a bűnözés leküzdésére vonatkozó programja. E szerint a bűnöző gyermekkel és fiatalkorúakkal kapcsolatos intézkedések jövő fejlődése abba az irányba kell hogy haladjon és állítólag halad is, hogy a gyermekek és fiatalkorúak „disszociális" tetteivel elsősorban a gyermekvédelmi és pedagógiai szervek foglalkozzanak".[5] Amint az új Btk. rendelkezéseiből látható, a fejlődés nem a kiadvány által feltételezett és kívánt irányba halad. A Btk. rendelkezései a fiatalkori bűnözés eseteit továbbra is elsősorban jogi megítélés alá vonják, a felelősségre vonás érvényesítését írják elő és a bűnüldöző szervek hatáskörét nem korlátozzák a „tényállás körülményeinek tisztázására, s a gazdasági jóvátételek problémáinak" megoldására.[6] A Btk. a fiatalkorúak bűnözésével a felelősségre vonást és a felelősségre nevelést, a büntetéssel való nevelés jogi eszközeit szegezi szembe. Ami a felelősségre vonást követően a jogi eszközök nevelő, resszocializáló tartalmának kialakítását illeti, itt együtt halad a Btk. a pedagógiai kívánalmakkal. A resszocializálás jogi és pedagógiai programja azonban nem a jogi kényszereszközök megkerülésével, hanem csakis a felelősségre nevelés eszközével valósítható meg.

A Btk. fiatalkorú bűnözőkkel szemben alkalmazott valamennyi eszközének központi magja *a felelősség.*

A fiatalkorúak büntetőjogának büntetési rendszerében a nevelő intézkedések kialakítása *nem a büntetőjogi felelősség mellőzésére irányult,* hanem a büntetések olyan átalakítására, illetőleg a büntetések fegyvertárának olyan kiegészítésére, amely megfelel a fiatalkorú bűntettesek életkori sajátosságainak és éppen emiatt reálissá, megalapozottá teszi a büntetőjogi felelősség társadalmi rendeltetésének (a prevenciónak) a megvalósítását. A nevelőintézkedések tehát nem a büntetésen kívül álló, a büntetések természetének ellentmondó „tiszta nevelés", „kényszermentes nevelés" eszközei, hanem a *büntetésen keresztül, a büntetés által való nevelés eszközei.* A nevelőintézkedéseket, mint átalakított, a büntetésen keresztül történő nevelés feladatára alkalmassá tett büntetéseket *pedagógiai büntetéseknek* is nevezhetjük. *Speciális sajátosságuk az, hogy bennük a pedagógiai kényszer büntetőjogi szintre emelkedik azáltal, hogy állami kényszer áll mögöttük.* A büntetőjogi eszközökről való lemondás, a nevelés *kényszerjellegének* feladása a bűntettes fiatalkorúakkal szemben, védtelenül hagyná társadalmunkat, mivel a bűnözés elleni harc nem az állami kényszerrendszabályok megkerülésével, hanem éppen ezek alkalmazásával folyik. Az általános gyermek- és ifjúságnevelés pozitív programja nem helyettesítheti a bűnözés elleni küzdelemben azokat a kényszerintézkedéseket, amelyek mögött ott áll az állami kényszer. A *fiatalkorúak büntetőjogának alapvető feladata tehát a társadalom védelme.*

A szocialista büntetőjog elutasítja ezek szerint a fiatalkorúak büntetőjogának ‚nevelési jogként" való felfogását. A büntetőjogi jelleg, a kényszer-jelleg fenntartása mellett foglal állást és alapvető feladatává a társadalom védelmét teszi. Kényszereszközeit viszont úgy alakítja ki, hogy azok alkalmasak legyenek a bűntettes fiatalkorúak nevelésére is.

Már említettük, hogy a nevelő intézkedések a fiatalkorúak büntetési rendszerében lényegében átalakított, a nevelés feladatára különösen alkalmassá tett büntetőjogi büntetések. Ezt az alkalmasságot az biztosítja, hogy különös figyelemmel vannak a fiatalkorúak társadalmi helyzetére és életkori-pszichikai sajátosságaikra. Ezeknek a sajátosságoknak a figyelembevétele a büntetési rendszer kialakításában lényegében a következőket jelenti. A fiatalkorúak bűnözésében az jut kifejezésre, hogy a társadalmi alkalmazkodás kialakítására hivatott nevelési helyzet abnormálisan alakult, vagy pedig bizonyos ponton felbomlott, ami a magatartáshibákon keresztül megteremtette a bűnözővé válás szubjektív feltételeit. A büntetőjogi kényszereszközök különleges vonása ezek szerint nem egyszerűen a nevelés gondolatának központisága kell hogy legyen a fiatalkorúak vonatkozásában, hanem az, *hogy a felbomlott vagy abnormálisan alakult*

[4] Vö. Gárgyán Tibor előadása a Magyar Jogász Szövetségben 1958. okt. 14-én.
[5] I. M. 119. old.
[6] I. m. 119. old.

nevelési helyzetet pótolják, kiegészítsék vagy korrigálják. A nevelő intézkedések tehát, mint büntetőjogi büntetések: pedagógiai büntetések, melyeknek funkciója a *társadalmi alkalmazkodás kialakításához, vagy a helytelen társadalmi alkalmazkodás korrigálásához szükséges körülmények megteremtése* (nevelési helyzet megteremtése). Ebben a vonatkozásban minőségi eltérést mutatnak ugyan a felnőttekre irányadó büntetőjogi büntetésekhez képest, ez azonban nem érinti *kényszerjellegüket,* az alkalmazás *feltételeinek* (objektív és szubjektív feltételek) azonosságát, nem érinti a preventív magatartásdetermináció kényszerrel való megalapozásának funkcióját és azt sem, hogy alkalmazásuk erkölcsi-politikai értékítéletet fejez ki, ugyanúgy mint a büntetések.

A nevelési helyzet megteremtése, pótlása, korrigálása vagy erősítése azért specifikuma a nevelő intézkedéseknek, mint büntetőjogi büntetéseknek, mert a fiatalkorúak társadalmi adaptációja a magatartás jövőbeli preventív irányú befolyásolása felnőtté érő voltuk miatt csak *a nevelési helyzet keretei között képzelhető el.* A fiatalkorúak kényszernevelése tehát nem végezhető el másként, csak úgy, hogy a nevelés folyamatának megszervezésében a *pedagógiai általános érvényű szabályait érvényesítjük:* a társadalmi alkalmazkodás képességének kialakítása érdekében megteremtjük a szükséges nevelési helyzetet (pozitív értelmű függő helyzetet). A kötelességszerű cselekvés inditékainak kialakítása, elmélyítése, mint a büntetőjogi prevenció funkciója, a fiatalkorúak vonatkozásában csak olyan körülmények megteremtésével érhető el, amelyek megfelelnek a fiatalkorúak nevelése *általános pedagógiai szabályainak.* Az állami kényszer ezek szerint a nevelő intézkedések elrendelésében jut kifejezésre. A nevelési helyzet megteremtése után *az állami kényszer a pedagógiai kényszer formáját ölti magára* (nevelési helyzet, mint pozitív értelmű függő helyzet), amelyben a pedagógia általános elvei és módszerei dominálnak. Az *állami kényszer* már csak annyiban játszik ezek után szerepet, hogy nem engedi meg a nevelési helyzet *önkényes* felbontását.

Az új Btk. a pedagógiai büntetések mellett kiszabható hagyományos büntetések alkalmazásánál a felelősségérvényesítést, mint a resszocializáció kiindulási pontját, az előző jogállapottal szemben két vonalon erősíti: egyrészt az alkalmazható büntetések szélesebb körével (pl. javító-nevelő munka), másrészt a büntetési rendszer általános elveinek fokozottabb érvényesítésével (halmazati és összbüntetési szabályok érvényesülése az egységes büntetés régi intézményével szemben).

Ami a javító-nevelő munka büntetésének alkalmazását illeti, a Btk. az előző jogállapot bizonytalanságát teljes mértékben felszámolta és egyértelmű helyzetet teremtett. A Btá-ban a javító-nevelő munka lényegében szabadságvesztést helyettesítő, kisegítő intézkedésként volt szabályozva. A Btk. önálló büntetési nemként szabályozza, ami természetesen nem zárja ki a büntetési rendszeren belüli sajátos helyét: a rövid tartamú szabadságvesztések lehető elkerülésének és helyettesítésének funkcióját. Ebben a funkciójában kétségtelenül közel áll a próbára bocsátáshoz, de éppen e miatt a rokonság miatt ad több egyéniesítési lehetőséget is. Mind a próbára bocsátás, mind a javító-nevelő munka *környezeterősítő* intézkedés. A javító-nevelő munka környezeterősítő funkciója abban az esetben hatályosulhat, ha a fiatalkorú munkaviszonyban áll és a munkahely környezeti hatásának nevelő erőit a jövőbeli magatartás determinálására felhasználhatják. Ezért feltétele a javító-nevelő munka alkalmazásának a 16. életév betöltése. A próbára bocsátás és a javító-nevelő munka funkcióazonossága (környezeterősítő intézkedés) mellett az individualizáció területén a két intézmény különbségei is hozzájárulnak a teljesebb egyéniesítéshez: a próbárabocsátás a büntetés *alól való mentesítés* eszköze, míg a javító-nevelő munka főbüntetés.

A halmazati büntetések bevezetésével a régi egységes büntetés elvi alapja érintetlen maradt: több bűncselekmény elkövetése esetén is a büntetés összhatásából kell kiindulni a tartam meghatározásában, vagyis abból, hogy a társadalom védelme és az elkövető megjavítása a büntetés tartama alatt egységesen, egy időben és nem elkülönülten (külön az egyik, külön a másik bűntettért) folyik. Összbüntetés esetében lényegében utólagos halmazati büntetésről van szó. Itt már nemcsak a mérsékelt asperáció nyújt segítséget az ítéleti tartam nevelő hatásának fokozására, hanem — figyelemmel a már kiszabott büntetésekre — egy sajátos abszorbció érvényesül: a súlyosabb büntetés abszorbeálja az enyhébb büntetést, vagy az intézkedést. Ami itt problematikus, az a nevelő intézkedések találkozása, mert ezt a törvény nem szabályozza, hanem csak a büntetések és a javítóintézeti nevelés találkozására tér ki. Véleményem szerint a nevelő intézkedések találkozása esetén ugyanazok a szempontok érvényesülnek, mint az egységes intézkedés alkalmazásának esetében, vagyis a javítóintézeti nevelés alkalmazása egy már jogerős ítéletben kizárja a próbárabocsátó határozat végrehajtását, a bírói megrovás pedig természeténél fogva nem foglalható egységes intézkedésbe.

Már említettük és általános vonásaiban, elvi alapjaiban bemutattuk, hogy a Btk. a felelősségérvényesítés elve mellett a fiatalkorú bűnözők különleges büntetőjogi elbírálásának elvét milyen módon érvényesíti. A különleges büntetőjogi elbírálás mindenekelőtt a nevelő intézkedések elsődleges és rendszerinti alkalmazásának szabályában jut kifejezésre. A különleges büntetőjogi elbírálást emellett még a következő rendelkezések segítik elő: *a)* bírói megrovás, próbára bocsátás és javító intézeti nevelés *idő-*

beli korlát nélkül, a fiatalkorúság bármely stádiumában alkalmazható; *b)* a próbára bocsátás a próba sikertelensége esetén megismételhető (ismételt vagy meghosszabbított próbára bocsátás); *c)* a próba sikerét a magatartás jövőbeli determinálása érdekében ugyanúgy bírói határozattal kell megállapítani, mint sikertelenségét *(a próba sikerének bírói deklarálása); d)* a próbára bocsátással egyidejűleg megállapított magatartási szabályok érvényesülését és ezzel a próba sikerét a *pártfogó felügyelet* elrendelése biztosítja; *e)* javító intézetből történő ideiglenes elbocsátás pártfogó felügyelettel van egybekötve és sikertelensége esetén büntetés alkalmazása helyett a javító intézeti nevelés folytatását bíróság rendeli el *(javító intézeti nevelés folytatásának bírói elrendelése); f)* a javító intézeti nevelés határozatlan időtartamú kényszernevelése nem változtatható át határozott időtartamú szabadságvesztésre, ha az intézetből történő szökés motívuma határozott időtartamú börtön elrendelésének provokálása volt; *g)* a szabadságvesztést fiatalkorúak börtönében kell végrehajtani és ott különös gondot kell fordítani a fiatalkorú erkölcsi nevelésére és oktatására; *h)* a szabadságvesztésnek a fiatalkorúak börtönében való végrehajtását nem szakítja félbe a felnőttkorúvá válás (az ifjú kor bevezetése a szabadságvesztés végrehajtása során).

A Btk.-nak a különleges büntetőjogi elbírálást előíró rendelkezései akkor válnak igen hatékonnyá, ha az alapul szolgáló intézmények teljes mértékben kiépülnek (pl. pártfogó felügyelői hálózat) és ha a meglevő intézmények munkájának pedagógiai kultúráltsága megfelelően alakul. Ezen a területen a bátor pedagógiai kezdeményezést a jogi szabályok nem gátolják. A javító intézetek jelentős része ma már ipari szakoktatási intézményként működik és ebben a gyermek- és ifjúságvédelmi szervek pedagógiai igényességének döntő szerepe van. Semmilyen jogi rendezés nem gátolja az intézetek további specializálását és ezen belül a pszichoterápiai módszerek meghonosítását sem. Az adott intézmények hatékony működését a büntetőjogi rendezés kényszerrendszabályai nem gátolják, hanem ellenkezőleg: a működés reszocializáló tartalmának érvényesülését biztosítani hivatottak. A szocialista büntetőjognak a fiatalkorú bűnözőkkel szemben felhasználható eszközei, mint jogi kényszereszközök pedagógiai célt szolgálnak, a pedagógiai módszerek kibontakozásának önkényesen fel nem borítható kereteit szolgáltatják. A Btk. a felelősségre nevelés és a különleges büntetőjogi kezelés elvének következetes érvényesítésével lényegében pontot tett a fiatalkorú bűnözés megítélésének kérdésében kialakult vitára és a pedagógusok, pszichológusok és jogászok termékeny alkotó együttműködése előtt nyitotta meg az utat. Az aktív és pedagógiai elveken nyugvó gyermek- és ifjúságvédelem, valamint a felelősségre vonást végző bíróságok együttműködése — ez a fiatalkori bűnözés leküzdésének hatékony módszere, melyet a Btk. az előző tapasztalatok alapján megerősített. Ha hívek akarunk maradni a Btk. fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseinek kriminológiai- szociológia szemléletéhez, akkor a tudományos és gyakorlati erőfeszítéseknek a központjába a felelősségre nevelő kriminálpedagógia elvi és gyakorlati kérdéseinek kell kerülniök.

Szabó András

A kísérlet, mint a veszélyeztető bűntettek sajátos típusa

A kísérlet régi intézmény a büntetőjogban, nem a legújabb kor terméke. A ránk maradt korabeli kódexek már esetenként büntetni rendelik a kísérletet, de sem a rabszolgatartó, sem a hűbéri államok jogalkotása nem törekedett arra, hogy kidolgozza a kísérlet általános fogalmát. Bár több jelentős jogalkotást (Btk-t) ismerünk, úgy a rabszolga, mind a feudális korból, de egyikben sem találjuk a kísérlet fogalmát. „Vagy hiányzott még az irányba vett jogsértés szabatos körülírása, vagy ahol az meg is volt, csak egyes különösen veszélyes cselekmények lettek megbüntetve, nem pedig a kísérlet egyáltalán"[1] — írja Baumgarten. Nagy érdeme van azon a téren az olasz doktrinának, hogy a kísérlet rendszeres tanulmányozásának kezdetén már annak lényegét és objektív oldalát a veszélyben, abban a társadalmi nyugtalanságban látta, amelyet a merénylet előidéz.

A XVIII. század végén indult el a kísérlet fogalmának, lényegének kialakítására vonatkozó törekvés és a XIX. század elején — bár egyoldalú szemlélet alapján — a kísérlet kidolgozott fogalma már átment a köztudatba és a judikatúrába.

Kezdettől fogva foglalkoztatta a jogalkotót, a jogtudóst az a kérdés, hol vonja meg a kísérlet kezdő határát, mikortól számít valamely bűntett elkövetésére irányuló cselekvés kísérletnek. A büntetőjogtudomány a közönséges életből vett kísérleti fogalmat a maga egészében nem használhatta és nem is használhatja. Mind a kezdetre, mind a végpontra nézve különbözik a büntetőjogi felfogás a közönséges, a mindennapi élet felfogásától. A mindennapi élet a szándéknak majdnem minden külső megnyilvánulásában — amelyet egy meghatározott céllal kap-

[1] Baumgarten Izidor: A kísérlet tana. Budapest, 1885. 93. old.

csolatba tud hozni — kísérletet lát. A büntetőjog szempontjából a kísérlet megállapításához nem elégséges minden külső tény, amelyben a szándék kifejezésre jut, hanem olyan tény szükséges, amelyet valamely büntetendő cselekmény végrehajtása megkezdésének nevezhetünk. A közfelfogás a cselekvő célját, szándékát veszi kiindulási pontul egy cselekvés jellegének megítélésénél és ehhez képest nevezi a cselekményt kísérletnek vagy bevégzésnek. A régi gyakorlat nem vette a kísérletet olyan korlátozott értelemben mint később a jogtudomány.

A büntetőjog fejlődésének egyes szakaszaiban a kísérletet megkezdettnek tekintették mihelyt a tettes valamely előkészületet, valamely lépést, cselekményt eszközölt kitűzött céljának elérésére. Mai szemmel ezek csupán előkészületnek tekinthetők (pl.: eszközök beszerzése, leselkedés és it.). Az ilyen szemlélet eredménye az lett, hogy a kísérleti kategóriákban fejezték ki az előkészület és a tényleges kezdés közötti differenciát. A büntetőjogtudományban ismeretes volt a távoli kísérlet (conatus remotus), amely fogalmilag előkészületet jelentett, továbbá a közeli kísérlet (conatos proximus), amely viszont már a bűntett tényleges megkezdését jelenti. A XIX. század büntetőjogtudományában uralkodóvá vált az a nézet, hogy a kísérlet a bűntett *megkezdését* jelenti. A kezdés, illetőleg nemkezdés azonban nem általában dönthető el, hanem csak meghatározott bűntett vonatkozásában.

Helyesen mutat rá Wlassics arra, hogy a kísérlet fogalma elválaszthatatlan a bűntett fogalmától és ennélfogva a kísérlet relatív fogalom. „A büntetőjognak a bűntett fogalmából kell kiindulnia, ha a kísérlet helyes fogalmához akar jutni.

A kísérlet csak vonatkozással a bevégzett bűncselekményre lehet szilárd fogalommá. A kísérletnél mindig hiányozni fog valami, ami a bevégzéshez megkívántatik, több vagy kevesebb. Tévedés azonban azt hinni, hogy mindig kísérlet forog fenn, ha a bűntett bizonyos eleme hiányzik (pl.: a testi sértés önálló bűntett, de lehet ölés kísérlete is).”[2]

Ebből a tételből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le: Első, amit a kísérletről megállapíthatunk, hogy relatív fogalom. A második ismérve, hogy egy bűntett végrehajtásának megkezdését jelenti, anélkül, hogy eljutna a befejezésig. A büntetőjog elméleti művelői — bármilyen iskola követői voltak is — megegyeztek abban, hogy a bűntett kísérlete csak konkrét bűntett vonatkozásában nyer értelmet. Annak eldöntése, hogy valamely magatartás kísérlet-e vagy sem, csak a célbavett bűntettre vetítve állapítható meg, mégpedig mindig szem előtt tartva a kérdéses bűntett törvényi fogalmát. Természetesen ezzel nem kívánjuk tagadni azt, hogy a kísérlet általános fogalma ne lenne kialakítható, meghatározható. Lehetségesnek, sőt szükségesnek tartjuk a fogalom kialakítását tekintetbe véve a büntetőtörvénykönyvek különös részében szereplő nagyszámú bűntettet, azok eltérő sajátosságait, különbözőségét, a kísérletfogalom csak túl általánosságban alakítható ki. Következésképpen a kísérlet általános fogalma csupán eligazodás céljaira jó, de már annak eldöntése, hogy mit értünk az emberölés megkezdésén, megnyugtató módon csak az emberölés bűntetti tényállása és az eszközölt cselekmény összehasonlítása alapján végezhető el. Az egyes bűntettek sajátos jegyei, a megfogalmazásból adódó eltérések nem teszik lehetővé egy olyan kísérletfogalom kialakítását, amely minden esetben biztos iránytűként eligazítaná az elmélet és a gyakorlat embereit. Éppen ezért mondhatjuk, hogy a kísérlet relatív fogalom.

A kísérlet másik sajátossága a bűntett megkezdésében, illetve a befejezés elmaradásában van. Már az első törvénybe foglalt kísérlet-fogalom is kifejezte egyrészt az előkészület és a kísérlet, másrészről a kísérlet és a befejezett bűntett közötti különbséget éppen azzal, hogy kiemelte a kísérlet eleméül a megkezdést és utalt arra, hogy nem fejeződhet be. *Pozitív eleme a kísérletnek a végrehajtás megkezdése, negatív a befejezés elmaradása.*

A végrehajtás megkezdésére vonatkozó irodalomban többféle magyarázatot, álláspontot találunk a *kezdésre vonatkozólag.* Így a magyar szerzők közül Baumgarten és Schnierer kezdés alatt a jogtárgy megtámadását és az arra irányuló jogellenes behatást értik. Liszt, Wlassics, Prins a bűntett tényállásban leírt elkövetési magatartás valóságos megkezdését tekinti kísérletnek. Helyesen utal Wlassics a kísérlet kezdőpontjára, illetőleg a kísérlet lényegére. „Ha a cselekmény (kísérlet) minőségéből felismerhető a cselekménnyel elérni kívánt bűntett és felismerhető tárgyias ismérvekből: akkor kísérleti cselekmény forog fenn.”[3]

Amint már erre utaltunk, a megkezdés tényét csak a kérdéses bűntett alkotóelemeinek a cselekménnyel történő összehasonlítása alapján konstatálhatjuk. Számos bűntett esetében nem okoz különös nehézséget az előkészületnek a kísérlettől való elhatárolása, azaz könnyen felismerhető az a körülmény, hogy mikor lépi át az előkészület határát a cselekmény. Így van ez pl. az összetett bűntettek esetében. A lopásnak betörés, bemászás útján való elkövetése megkezdettnek tekintendő a zár felnyitásával, lakásba bekerített helyre történő behatolással. Az erőszakos nemi közösülés, a rablás bűntette megkezdettnek tekintendő, ha a tettes erőszakot, vagy jelzett bűntetteknél releváns fenyegetést alkalmaz. Egy sor más bűntettnél már nehezebb megvonni azt a konkrét határt, amelynek átlépésével a végrehajtás kezdetét veszi.

Mi dönti el tehát azt a kérdést, hogy mikor-

[2] Wlassics Gyula: A bűnkísérlet és a bevégzett bűncselekmény. Bp. 1887. 3. old.

[3] Wlassics Gyula: i. m. 93. old.

tól nevezek valamely cselekményt kísérletnek. Milyen változás áll be a kísérleti cselekmény jellegében, lényegében az előkészülethez képest?

Ahhoz, hogy a kísérlet lényegét megértsük, megvizsgálandó a cselkmény jellege. Az előkészületről szóló, de az azt megelőző fejezetben is kitérünk arra, hogy a cselekmények részben a sértés bekövetkezésével válnak büntethetővé, a másik kategóriába tartozók pedig már akkor is, ha a sérelmet nem idéznek elő, hanem csak fenyegetik a védett tárgyat, közelebbről, ha veszélyeztetik a bűntett tárgyát. A veszélyeztető bűntettek két kategóriáját különböztetjük meg. Egyrészről a távoli veszélyt jelentő, másrészről a közvetlen veszélyt jelentő bűntetteket. Az előkészület tárgyi sajátosságaként annak veszélyeztető voltát emeltük ki. Rámutattunk arra is, hogy az előkészítő cselekmények távolról veszélyeztetik a védett tárgyat. Ebből viszont az a következtetés vonható le — egybevetve a használatos kísérletfogalommal — hogy a kísérlet is veszélyeztető bűntett. Kétségtelen az is, hogy a kísérlet és az előkészület közötti differencia a veszély minőségéből adódik.

A jogtudósok hamar felismerték a kísérlet tárgyveszélyeztető voltát és többé-kevésbé a cselekmény veszélyeztető jellegében jelölték meg a büntetendő kísérlet egyik alapját.

Az objektivista irányzat egyik vezéralakja Feuerbach a kísérletre vonatkozó nézetét a következőkben foglalta össze: „A kísérlet csak akkor büntethető, ha a cselekmény külső jellege szerint is (közvetve vagy közvetlenül, többé vagy kevésbé) a szándékos bűntettel okozati összefüggésben állva — *tárgyilag is veszélyes,* mert a külső jogrendet sértő cselekvény nélkül a polgári társadalomban büntethetőségnek nincs helye, külsőleg pedig valamely cselekvény csak akkor jogellenes, ha a jogot sérti vagy veszélyezteti."[4]

Feuerbach a kísérlet lényeges elemét annak veszélyeztető voltában látja. Emellett — amint azt az idézetből olvashatjuk — nem mellőzi kiemelni a cselekmény szubjektív elemét, a szándékot sem. (Többen azzal vádolták Feuerbachot, hogy nem tulajdonít semmi jelentőséget a kísérleti cselekmény szubjektív oldalának, holott a fenti idézetből éppen az ellenkező tűnik ki.)

Egy másik szerző, Carrara, a kísérleti cselekmény objektivitását még inkább kihangsúlyozta. Többek között ezeket írta: „A kísérlet fogalmilag nem képzelhető el ott, ahol veszély nem forog fenn."[5]

A magyar szerzők közül érdemes Finkeyt is idézni. A büntetőjogi tankönyvben így ír: „A kísérleti cselekmény már nem egyszerű veszélyeztetése a jogtárgynak, hanem annak valóságos megtámadása, mely vagy maga is jogsértést hoz létre, ami azonban a befejezett jogsértésnél kevesebb, csekélyebb vagy *oly közvetlen veszélyt tartalmaz* a jogtárgyra, amelyből a valóságos sérelem csak valamely cselekvő akaratán kívül közbejött gátló ok miatt nem következett be" — írja többek között Finkey Ferenc."[6]

A szerző itt helyesen emeli ki a kísérlet veszélyeztető tulajdonságát, azonban figyelmen kívül hagyja a befejezetlen kísérlet létezését. Feuerbach óta uralkodónak mondható az a nézet, hogy a kísérletet azért kell büntetni, mert valamely jogilag védett jószágot veszélybe hoz. Kisebbségben vannak azok a szerzők, akik a jogrendszer absztrakt (nálunk távoli) veszélyeztetését, illetőleg a jogrend megzavarását tartják a kísérlet büntetendősége alapjának.

Ismét más nézetek szerint nem elegendő az ex ante megállapítható objektív veszély, hanem szükséges hozzá a tevékenység hatása alatt az átlagember lelkében ez post jelentkező szubjektív veszély is. Végül van olyan nézet is, amely nem a cselekmény, hanem a tettes veszélyességében keresi és jelöli meg a büntetendőség alapját.

Heller szerint „nem lépi át az objektivizmus által szabott határokat az a felfogás sem, amely az lelkekben ex post jelentkező szubjektív konkrét veszélynek is jelentőséget tulajdonít. Mert valamely cselekménynek a cselekvőtől különálló lelkében előidézett hatás is a külvilágba tartozik, tehát objektív mozzanat."[7]

Véleményünk szerint a kísérletért való felelősség nem függ össze azzal a körülménnyel, hogy valakinek a lelkében a cselekmény hatására veszélyérzet keletkezett. Nem függhet valamely tevékenység veszélyeztető mivolta egyéni benyomásoktól, megítéléstől. Akkor is létezhet, sőt létezik veszély, ha azt a tettesen kívül más nem tapasztalta. Nem értünk tehát egyet Heller által ismertetett és elfogadott nézettel. Heller azt hirdette magáról, hogy objektivista — ezt több kérdésben kialakított nézete is tükrözte — nem volt következetes. Több esetben megalkuvó módon elfogadta a szubjektivisták álláspontját. A kísérletről szóló további fejtegetésében már nem tér ki az előbbi problémára. A kísérlet büntetendőségére vonatkozóan így írt: „Helyes megoldáshoz csak úgy jutunk el, ha visszamegyünk a kísérlet büntetendőségének alapjára. Minthogy pedig ez abban áll, hogy a kísérlet olyan cselekmény, amely valamely jogi védelemben részesített jószágot (a bűncselekmény jogi tárgyát) objektív veszélynek teszi ki, a véghezvitel megkezdése, de be nem fejezése semmi egyéb, mint annak az álláspontnak az előidézése, amelyben a bűncselekmény jogi tárgya a cselekmény folytán objektív veszélyben van. Ezért a véghezvitel megkezdésének fogalmi körét is csak úgy állapíthatjuk meg, ha tisztába hozzuk, melyek azok az esetek, amelyekben a bűncselekmény jogi tárgya (nem pedig az elkövetési tárgya) objektív veszélybe kerül. Ilyen eset mindenek előtt az, amidőn a cselek-

[4] Feuerbach: Lehrbruch, Leipzig, 1808. 127. old.

[5] Carrara: Giornale delle Leggi. 1881. XII. évf. 3. sz. 242—243.

[6] Finkey Ferenc: i. m. 270. old.

[7] Heller Erik: i. m. 177. old.

mény megindítja azt az okozatossági folyamatot, amely — amennnyiben ez a folyamat a maga egészében lefolyik — a jogi tárgy megsértését, mint okozatot előidézi. Ilyenkor a véghezvitel megkezdődik akkor is, ha a sértés — akár az eszköz relatív alkalmatossága miatt, akár más okból — nem következett be. Pl.: valóságos méreg beadása, ami azonban a méregadag elégtelen volta miatt a halált nem idézte elő, sőt esetleg még az egészségnek sem ártott. Ilyen esetben a véghezvitel megkezdése mindig együttjár a bűncselekmény véghezviteli tárgyának veszélyeztetésével és a cselekmény a fent körülírt objektív értelemben is a véghezvitel megkezdése, mert ilyenkor a véghezvitel megkezdése kauzalitásban áll.

A jogi tárgy objektív veszélye azonban bekövetkezhet úgy is, hogy a megsértéshez vezető okozatossági folyamat meg sem indul, bekövetkezhet a cselekmény puszta finalitása folytán, akként, hogy a cselekmény célrairányzottsága a jogi tárgyat a sértés lehetőségének kiszolgáltatja, mert csak a véletlen, egy a cselekvő hatalmi körébe nem eső tényező közbeiktatódása akadályozza meg a sértést előidéző okozatossági folyamat megindulását. P. o.: a tettes véletlenül nem a méregpoharat, hanem a tiszta vízzel telt poharat nyújtja kiszemelt áldozatának."[8]

A kísérleti cselekmény objektív hatására vonatkozó állásfoglalását Wlassics így foglalta össze: „Én a jog veszélyeztetését csak azon pillanatban látom, ha a külső tettből tárgyias ismérvekkel bontakozik ki a bűntett elkövetésére irányzott szándék. Nem a képzet és felfogás egyéni változataira helyezem a súlypontot, nem abban keresem a büntethetőség alapját, hanem azt keresem, van-e a tettben a büntetőjog által védett jog (érdek) veszélyeztetve, s ha igen: büntetendő kísérletet látok fennforogni."[9]

Hasonló módon nyilatkozott Baumgarten is: „A kísérlet objektív tényálladékának egyik constitutív elemét a megtámadott jav veszélyeztetése képezi. Ha a tettes ténykedése oly minőségű, hogy bizonyos tárgyon vagy személyen ama hatást előidézheti, melynek bekövetkezésével a deliktum befejeztetik; ha a jogsértés létesülésének második tényezője — a konkrét tárgy vagy személy — ily irányú emberi ténykedésre — büntetőjogi értelemben — egyáltalán reagál; akkor a veszély fogalma, s vele az alkalmatos kísérlet előáll."[10]

Másutt így írt: „Kísérlet alatt minden dolusos cselekményt értünk, amelyben valamely büntetőjogilag oltalmazott jav megsértésére irányuló szándék csak annak megtámadásában és veszélyeztetésében testesül meg."[11]

A büntetőjogi kísérlet tehát minden esetben akkor jön létre, ha a tettes a bűntett végrehajtását megkezdte, de be nem fejezte. A bűncselekménnyé való minősítés alapja a cselekmény veszélyeztető volta. A kísérleti cselekmény természetét tekintve két osztályba sorolható. Egyrészt az első kategóriába azok a kísérleti cselekmények sorolhatók, amelyek a védett tárgy részleges sérelmét sem idézik elő, tehát semmiféle sérelmet nem eredményeznek. (Ilyenek azok a cselekmények, amelyek a kísérlet kapcsán csupán formai jellegű tényállási elemeket valósítanak meg, p. o.: a testi sértés kísérleténél a mellé ütés, vagy céltévesztés. Vagy a rongálási cselekménynél a rosszul időzített bomba, valamely használati eszközbe elektromos áram vezetése, amelyet a sértett azonban nem érint. A kísérleti cselekmény ezen típusát az jellemzi, hogy bár a végrehajtási tevékenység megkezdődött, azonban a támadott tárgy sérelmet, kárt nem szenvedett.

A kísérleti cselekmények másik csoportjába tartozóknak tekinthetők azok a tevékenységek, amelyek a védett tárgy részleges sérelmét, vagy más szemszögből egy minőségileg alacsonyabb fokú befejezett bűntettet valósítanak meg. P. o.: ölési szándékkal elkövetett lövés, amely csupán testi sértést okoz, az élet megtámadását jelenti ugyan, de nem jut el a befejezésig, ugyanakkor más szemszögből vizsgálva befejezett testi sértést jelent. A részleges sérelem okozása kísérleti cselekményként értékelhető, de ugyanakkor kimeríti a befejezett testi sértés bűntetti tényállását is. Tekintettel a célbavett magasabbfokú eredményre, a cselekmény nem befejezett a testi sértés büntette tényállását meríti ki, illetőleg nem eszerint lesz büntethető, hanem a szándékos emberölés bűntette kísérleteként. Bármelyik típusú értékelést tesszük is magunkévá, a cselekmény objektíve az élet veszélyeztetését jelenti.

A kísérleti cselekmény sokféle változatát vizsgálva, csak egy következtetésre jutunk; a cselekmény valamely tárgy megtámadását, de nem megsemmisítését vonja maga után. Ez a támadás pedig nem más, mint a büntetőjog által védett tárgy veszélyeztetése.

A veszély típusát tekintve, egyértelmű választ adhatunk; nevezetesen a kísérleti cselekménnyel a tárgy *közvetlen veszélynek* van kitéve. Akármilyen oldalról is vetjük vizsgálat alá a kísérleti cselekményt, egyértelmű megállapításra jutunk; a tárgy a végrehajtás megkezdésével veszélybe kerül, történetesen közvetlen veszélybe. A kísérleti cselekmény — mint már erre utaltunk — valamely bűntett végrehajtásának a megkezdése. A megkezdéssel pedig elindul egy olyan okfolyamat, amely már túllépi a távoli fenyegetés határát, azaz már több lesz, mint távoli veszély. Annak a kérdésnek a felvetése, hogy ez mivel igazolható, kézenfekvő. Az előkészületi tevékenység, amint ezt leszögeztük, csupán távoli veszélyt teremt. *Az előkészülettel csupán a végrehajtást könnyítő előfeltételek teremtődnek meg és a sérelembe való átforduláshoz vagy a tettes vagy más személyek további*

[8] Heller Erik: i. m. 184. old.
[9] Wlassics: i. m. 193—194. old.
[10] Baumgarten: i. m. 472. old.
[11] Baumgarten: i. m. 484. old.

tevékenységére, illetőleg objektív véletlen közrehatására van szükség. Az előkészület viszonyítva a kísérlethez, még nem teremti meg a káros eredmény létrejöttének valamennyi objektív feltételét, ezzel szemben a kísérlet már olyan állapot megteremtését jelenti, amelyben szereplő objektív tényezők minden további beavatkozás nélkül képesek létrehozni a tárgy sérelmét és csak külső objektív véletlen közbejötte, vagy a tettes belső elhatározása folytán marad el az eredmény. A veszélyeztető bűntettek eme típusát többek között az is jellemzi, hogy a közvetlen veszély állapotának a célbavett eredményig (a veszélybe hozott tárgy sérelméig) való eljuttatása, illetőleg a fenyegető helyzetnek sérelembe való átfordítása sokszor azon múlik, vajon a tettes kívánja-e a befejezést vagy sem. Következésképpen a tettesen múlik, hogy végigviszi-e a cselekményt, avagy nem. Természetesen ez a megállapításunk nem minden kísérleti cselekményre jellemző, hanem csupán az ún. befejezetlen kísérlet esetére. Azonban akár befejezett, akár befejezetlen kísérletről van szó, a megkülönböztetés, illetőleg a kísérlet ezen két típusa nem változtat a kísérlet közvetlen veszélyt jelentő tulajdonságán. A tudományban kialakult és a gyakorlat által is elfogadott és alkalmazott befejezetlen kísérletről akkor van szó, ha a tettes — aki bár a végrehajtást megkezdte — még nem követett el mindent annak érdekében, hogy a káros eredményt létrehozza, még a befejezésig további cselekményre van szükség és rajta áll, hogy ezt vagy ezeket a cselekményeket eszközli-e avagy nem. Sem külső tárgyi tényezők (p. o. a használt eszköz meghibásodása), sem más személyeknek a befejezést gátló tevékenysége nem akadályozza a tettest abban, hogy befejezze a bűntettet. Ilyen esetben befejezetlen vagy nem teljes kísérlettel van dolgunk. A kísérleti cselekmény ezen formája is közvetlenül veszélyezteti a védett tárgyat, habár nem juthat, illetőleg — a tettes szándékváltozása következtében — nem jut el a sérelemig. P. o.: az erőszakos nemi közösülés bűntette kísérletének tekintendő, ha a tettes a nő ellenállását leküzdötte, azonban a tényleges közösülést nem eszközli, abbahagyja a végrehajtást, holott nincs akadályozva senki által. A nemi erőszak bűntette tényállásának egyik döntő elemét, az erőszakot vagy a fenyegetést már megvalósította a tettes, tehát az okfolyamatot elindította és ezzel — bár a befejezéstől önként elállt — létrehozta a nő nemi szabadságának közvetlen veszélyét. Az önkéntes elállás kétségkívül az okfolyamat megszakításával elvágta a befejezés útját és ezzel a cselekmény megrekedt a veszélyeztető szakban. Vagy vegyünk egy másik bűntettet. P. o.: a tettes behatol a sértett lakásába abból a célból, hogy onnan lopjon, de megrettenve a várható felfedezéstől és a bűntetthez fűződő büntetőjogi hátránytól anélkül távozott, hogy elvitt volna valamit. A cselekmény a lopás egyik minősített esetének a kísérletét képezi (BHÖ 427. pont c) alpontja). Mindkét esetben megkezdődött a bűntett végrehajtása. A tettesi cselekmény tényállásszerű, s éppen ebben a tényállásszerűségben található a közvetlen veszély. Több esetben rámutattunk, hogy a cselekmény jellege, lehetséges hatásfoka, a hatás beállásának többé kevésbé valószínű volta alapján dönthető el, hogy a cselekmény távoli vagy közvetlen veszélyt idézett-e fel. *Ha a tettes cselekménye már túlment a bűntett végrehajtását könnyítő előfeltételek biztosításán, megteremtésén, akkor már a bűntett megkezdéséről beszélünk és a távoli veszély, a cselekmény minőségében beálló változásnak megfelelően, közvetlen veszéllyé alakul.* A cselekmény jellegének minőségi változása magával hozza a veszélyállapot minőségi változását is, következésképpen a távoli veszélyt felváltja a közvetlen veszély. Amíg a cselekmény mennyiségi tényezői ugrásszerűen nem változnak át minőségi tényezőkké, addig előkészületről (esetleg alkalmatlan kísérletről), s távoli veszélyt jelentő cselekményről beszélünk, a fordulópont után a cselekmény minősége, éppen az azt kitevő hatótényezők mennyiségi változása folytán, megváltozik és a fenyegető helyzet, amelynek összetevőit a cselekmény adja, ugyancsak minőségi változáson megy át. A cselekmény és a veszélyállapot dialektikáján, azok kölcsönhatásán, összefüggésén alapul korábbi tételünk.

A büntetőtörvénykönyv különös részében található veszélyeztető bűntettektől sok tekintetben különbözik a kísérlet. A legtöbb tárgyra nézve közvetlen veszélyt jelentő bűntett nem jár semmiféle konkrét sérelemmel. Így pl.: a BHÖ 374. pontjában felvett, újabban a Btk. 258. §-ában szereplő „élet vagy testi épség veszélyeztetésének" bűntette alapesetében a nevezett tárgyak sérelmét nem foglalja magában (kivéve a talán a könnyű testi sértést), hanem már a közvetlen veszély létrejöttével befejeződik. Az eredmény — súlyos testi sérülés vagy halál — minősíti a bűntettet. Nem így áll ez a kísérletnél. Elképzelhető kísérleti cselekmény anélkül, hogy a védett tárgy vagy cselekvés útjába eső alacsonyabb rendű tárgy a kísérlettel nem szenved sérelmet. Pl.: a zárba beletörött a kulcs, vagy a tettes lövése nem találta el a sértettet, vagy a meggyújtott gyújtózsinórt valaki eloltotta és i. t. Ez a kísérleti típus leginkább hasonlít az ún. tiszta veszélyeztető bűntettre. Minden sérelem nélkül teremti meg a tettesi cselekmény a tárgy közvetlen veszélyét. A kísérleti cselekmény azonban nem mindig nélkülözi az eredményt. Egyes bűntett-típusok pl. csak akkor nevezhetők megkezdettnek, ha a cselekmény bizonyos részeredményt létrehoz, így a BHÖ 427. pont c) alpontjában felvett [Btk. 296. § (2) bek. 1. pont] bekerített helyen bemászás útján elkövetett lopás kísérlete a bekerített helyre történő behatolással valósul meg. Amíg egyrészről ez a bekerített helyre történő behatolás a jelzett pontban felvett lopás bűntettének csak a kísérlete, addig önmagában már egy befejezett bűntett, mégpedig magánlaksértés (BHÖ 384. pont

Btk. 263. §). Vagy pl.: ölési szándékkal valakinek testi sértés okozása is kétféleképpen minősülhet, egyrészről mint ölés kísérlete, másrészről viszont mint befejezett testi sértés. Itt is a szándék dönti el a cselekmény mikénti kezelését. Az ún. sérelmet okozó kísérleti cselekmények legszélesebb skálája képzelhető el. Pl.: az emberölésre irányuló kísérlet a könnyű testi sértéstől egészen a minősített súlyos testi sértésig terjedhet. Érdekessége a Btá-beli megoldásnak, hogy ezt a körülményt nem veszi tudomásul, illetőleg nem értékeli. Természetesen a közvetlen veszély intenzitása, a részleges eredmény, amely fokozza a tárgy veszélyeztetettségét, nem marad értékelés nélkül. A törvény, bár a részeredményt előidéző kísérleti cselekményt csupán az önkéntes elállásnál, eredményelhárításnál értékeli. Egyéb esetekben a relatív büntetési rendszer módot ad annak megfelelő értékelésére. De egyáltalán a parifikációs megoldás eleve figyelembe vette a kísérlet intenzitásának változásait. A tárgyilag nagyobb veszélyt jelentő „eredményes" kísérlet vitán felül közelebb áll a befejezéshez, mint a sérelmet nem okozó kísérleti cselekmény. A korábbi jogirodalomban az egyes szerzők a részleges sérelmet előidéző kísérletet közeli kísérletnek nevezték, sőt Carraránál találjuk a „nem sikerült bűntett" fogalmát, amely valójában nem más, mint kísérlet. Sem az egyik, sem a másik kategorizálás nem vált uralkodóvá, mivel semmi gyakorlati jelentőséggel nem bírt.

Visszatérve a kísérlet veszélyeztető jellegére, közelebbi vizsgálat alá kell vennünk azt a kérdést, vajon mindenfajta kísérlet, mindig közvetlen fenyegetést jelent-e a védett, illetőleg a megtámadott tárgyra? Korábban azt állítottuk, hogy a kísérleti cselekmények a közvetlen veszélyt jelentő bűntettek kategóriájába tartoznak. Ezt a megállapításunkat továbbra is fenntartjuk s az alábbiakban ennek helyességét megkíséreljük igazolni. Tételünk helyességének igazolására az általunk adott veszélyfogalomból indulunk ki.

Közvetlen veszély valamely emberi magatartás eredményeként keletkezett olyan állapot, amelyben a védett tárgy sérelmet előidézni alkalmas mozgásban levő objektív tényezők jelen vannak, s csak objektív véletlen a tettes vagy más által eszközölt cselekmény közbejötte akadályozhatja meg a sérelem beálltát. Eldöntendő, ráillik-e ez a meghatározás a kísérleti cselekmény által létrehozott veszélyre is.

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést a tételes jog tükrében. A kísérleti cselekmény valamely bűntett végrehajtásának a megkezdését jelenti. A Btá. ezt így fogalmazza meg: „Kísérlet az a cselekmény, amellyel a tettes a szándékos bűntett végrehajtását megkezdte, de azt be nem fejezte" (Btá. 17. §). Nem érdektelen az új szovjet büntetőtörvénykönyv rendelkezését is idézni: „Kísérlet alatt olyan szándékos cselekményt kell érteni, amely közvetlenül bűncselekmény elkövetésére irányul, amennyiben a bűncselekmény befejezése az elkövető akaratától független okok miatt maradt el." (OSZSZSZK Btk. 15. cikk. 2. bekezdés.) A Btk. a Btá-nak a kísérletre vonatkozó fogalommeghatározását változtatás nélkül vette át. A bolgár és a csehszlovák Btk-ek a Btához hasonló módon határozzák meg a kísérlet fogalmát. A mi álláspontunkat a szovjet jog idézett rendelkezése támasztja legjobban alá (erről később részletesen szólunk). A magyar büntetőjog megoldásához hasonlóan intézkedik a német, a francia Btk. is. A dán Btk. 21. §-a az eddig hivatkozott rendelkezésektől annyiban tér el, hogy bizonyos mértékig összeolvasztja az előkészületet és a kísérletet. „Az a cselekmény, amely arra irányul, hogy valamely bűntett véghezvitelét előmozdítsa vagy előidézze, amennyiben annak véghezvitele be nem fejeztetett, mint kísérlet büntetendő." [Dán Btk. 21. § (1) bek.]

Majdnem valamennyi modern Btk a kísérletben a bűntett megkezdését látja, illetőleg jelöli meg, anélkül természetesen, hogy befejeződne. A megkezdő vagy más kifejezéssel a kivitelező tevékenység természetesen bűntett típusonként változik, szinte annyiféle, ahány bűntett van, sőt mondhatjuk, annak sokszorosa, mivel egy és ugyanazon bűntett megkezdése is sokféle módon mehet végbe. A véghezvitel megkezdését jelentő cselekménynek tulajdonítjuk a veszélyhelyzet megteremtését. A továbbiakban a gyakorlat tükrében vizsgáljuk azt, hogy minden kísérleti cselekmény közvetlen fenyegetést jelent-e a védett tárgy vonatkozásában. „... A vádlott 9 éves mostohafiát egy 9 méter mély kútba lökte, amelyben 4 méter magasan víz volt. A gyermeket a víz felvetette, megkapaszkodott a kút oldalában és igyekezett onnan kimászni. A vádlott ezt látta, téglákat dobált a gyermek fejére, aki a téglától eltalálva visszaesett a vízbe, de újból megkapaszkodott, ismét felfelé mászott. A vádlott ismét köveket dobált rá, úgyhogy újból visszazuhant a vízbe. De ekkor is sikerült megkapaszkodnia" (B. H. 1633. sz. jogeset). A vádlott ezután eltávozott. A cselekmény kétségtelen — figyelemmel a tettes szándékára is — emberölés kísérletét valósította meg. Mégpedig ez esetben befejezett kísérletről van szó. A tettes cselekményével elindított okfolyamat, illetőleg létrehozott helyzet kétséget kizáróan veszélyeztette a sértett életét, mégpedig közvetlenül veszélyeztette. A tettesi cselekménnyel létrehozott helyzet alkalmas volt arra, hogy további beavatkozás nélkül a sértett halálát eredményezze. Csupán a véletlenen múlt, hogy nem halt meg a sértett.

„A vádlott egy táncmulatságon verekedés közben egy félliteres söröspohárral fejbesújtotta a sértettet, aki a homlokcsontnál 5 cm hosszú, csontig terjedő repesztett sérülést szenvedett, amely 8 napon túl, de 20 napon belül gyógyult..." (Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 1532/1956. sz. határozatából.) Vagy nézzünk egy harmadik példát is.

„A vádlott és felesége rossz házaséletet éltek. A vádlott 1956. január 18. napján kb. 20

deka levelesdohányt egy tálba beáztatt. Két nap múlva, amikor reggelizés közben egyedül maradt, gyorsan elővette a beáztatott dohányt és azt saját, teával félig telt csészéje felett kicsavarta. Kb. egy evőkanálnyi tömény dohánylé csurgott a teába. A mérgezett tehát az asztalon hagyta és munkahelyére ment. A vádlott feleségének az volt a szokása, hogy a család tagjai által otthagyott ételmaradékot elfogyasztotta, így az otthagyott teát is meg szokta inni. Ezúttal is ez történt.

Vádlott távozása után a feleségének eszébe jutott, hogy a vádlott otthagyta a teája felét. A tea színét kissé szokatlannak találta, ennek ellenére meg akarta inni. Egy-két kortynyit a szájába is vett, de nyomban rosszullét fogta el és hányni kezdett, elerőtlenedett, nagy nehezen kitámolygott a folyosóra, ahol összeesett és újból hányt... A vegyészeti intézet szakvéleménye szerint a megvizsgált tea a halálos adagnak kb. kétszázszorosát kitevő mennyiségű nikotint tartalmazott." (Legf. Bir. Bf. I. 837/1956. sz. ítéletéből.)

A BHÖ 427. pont c) alpontjában felvett lopás kísérletéről beszélünk, ha a tettes a lakásba vagy a bekerített helyre behatolt, vagy a zárat felnyitotta. Pénzhamisítás mellett csalás bűntettének a kísérlete forog fenn, ha a tettes a meghamisított — nyeremény felvételére is jogosító — kötvényt a postai alkalmazottnak átadja.

A lakóhelynek a határ meg nem engedett módon történő átlépése céljából történő elhagyása kísérlet. Valamely személynek leütése, annak kifosztása céljából, rablás kísérletét képezi. Számos más, a felhozott példákhoz hasonló kísérleti cselekményt mutathatnánk be, de tételünk igazolásához a felhozottakat is elégségesnek tartjuk.

Az összes ismertetett kísérleti tevékenységben megtalálhatók a közvetlen veszély jegyei. Valamennyi példabeli kísérleti folyamat olyan mozgó hatótényezőket tartalmaz, amelyek már képesek sérelembe fordulni, kárt előidézni. Valamennyi példa esetében egy megindult okfolyamatról van szó, s ebben az okfolyamatban mozgásban levő hatótényezők vannak. Felmerül a kérdés, így van-e ez minden kísérleti cselekménynél? Elvileg igennel válaszolhatunk, gyakorlatilag azonban elképzelhető olyan kísérletnek tekinthető cselekmény, amely ahhoz, hogy befejezetté váljon, hogy sérelmet okozzon, feltételezi a tettes további ténykedését. Így pl.: a lakásba való behatolás lopási célból, erőszakos nemi közösülés céljából a nő ellenállásának leküzdése, nem elégséges az erőszakos nemi közösülés bevégzéséhez. Az eredmény (sérelem) — csak akkor jön, illetőleg jöhet létre, ha a tettes további tevékenységet fejt ki. Nevezetesen, ha a kiszemelt tárgyat elveszi, vagy a már tehetetlen nővel közösül. Ez a helyzet az ún. több mozzanatú bűntetteknél. Az egyik mozzanatot jelentő cselekmény már kísérlet, de ugyanakkor ezt a cselekményt még kell kövesse további tevékenység, mert anélkül a megtámadott tárgy sérelme nem következhet be. Mégsem mondhatjuk azt, hogy az ilyen jellegű bűntettek kísérlete csak távolról veszélyezteti a tárgyat. Nem mondhatjuk azért, miután az ilyen több összetevőből álló bűntett első mozzanatával a befejezés útjából a fő nehézség elhárul, s szinte akadálytalanul vitelezhető ki a bűntett.

A magyar tételes büntetőjog és az elmélet szerint is az a körülmény nem változtat a cselekmény kísérleti jellegén, ha esetleg a tettes önként eláll a befejezéstől. A tettesnek eme belső hatásra abbamaradó tevékenysége félbeszakít egy folyamatot, megszünteti a támadott tárgy veszélyét. Ha tehát egyetértünk a Btá. és a Btkban is hasonló módon rendezett kérdéssel, mármint azzal, hogy az önkéntes elállás nem befolyásolja a cselekmény kísérleti jellegét, látszólag elfogadhatatlanná válik a közvetlen veszélyről kialakított nézetünk, sutba dobhatjuk az általunk kialakított közvetlen veszélyfogalmat. Mi ugyanis azt állítottuk, hogy akkor közvetlen a veszély, ha tettesi cselekmény tényezői olyan tulajdonsággal rendelkeznek, bennük olyan erőpotenciál van felhalmozva, amely már nem igényel további tevékenységet, hanem önmaga képes a támadott tárgy sérelmét — szinte automatikusan — előidézni. Az több mozzanatú bűntettek első mozzanatainak megvalósításával, továbbá az olyan kísérletnél, amely a tettes önkéntes visszalépésével zárul, a közvetlen veszélyről kialakított nézetünk látszólag nem fogadható el maradéktalanul. Mi tehát a megoldás? A kérdést ketté kell választani. Külön vizsgálódást érdemel az önkéntes elállás folytán abbamaradt kísérlet és külön kell foglalkozni a bűncselekmény részmozzanatát megvalósító, kísérletnek minősülő cselekménnyel.

Az első kérdés megoldásához vissza kell nyúlnunk a szovjet büntetőjognak a kísérletről nyújtott fogalmához. „Kísérlet alatt olyan szándékos cselekményt kell érteni, amely közvetlenül bűncselekmény elkövetésére irányul, amennyiben a bűncselekmény befejezése az elkövető akaratától független okok miatt marad el" (OSZSZSZK Btk. 15. cikk). Ez a meghatározás a befejezett kísérletre vonatkozik. Ebből viszont az következik, hogy nem beszélhetünk kísérletről akkor, ha a befejezés elmaradásának oka a tettes önkéntes elállása. Ezen megállapításunkat egyrészről a szovjet Btk. idézett rendelkezésére alapítjuk, másrészről pedig a szovjet Btk. 16. cikkelyében foglaltakra: „Aki a bűncselekmény teljes befejezésétől önként eláll, csak abban az esetben büntetendő, ha az általa ténylegesen megvalósított cselekmény más bűncselekmény törvényi tényállását kimeríti" (OSZSZSZK Btk. 16. cikk). Ha összevetjük a 15. és 16. cikkelyek rendelkezéseit, arra a következtetésre jutunk, hogy az önkéntes elállás — megszünteti a büntethetőséget —, illetve minőségileg más megítélést tesz lehetővé. Az önkéntes elálló nem kísérlet miatt (a célbavett bűntett megkísérlése miatt) lesz büntethető, hanem csak az addig megvalósított eredményért. Követke-

zésképpen egy magasabbrendű tárgy *veszélyeztetése helyett* befejezett bűntett miatt lesz felelősségre vonandó. Pl.: ha A. többszöri méreg adagolásával akarja B. életét kioltani, azonban az első adag alkalmazását követően valamilyen belső indíték hatására nem folytatja cselekményét — önként eláll a befejezéstől — úgy A nem B. életét közvetlenül veszélyeztető emberölés, esetleg gyilkosság bűntette kísérletében lesz bűnös, hanem egészségrontásért, amely minősülhet testi sértésnek, vagy mérgezésnek. A Btá. megoldása eltér a szovjet büntetőjog megoldásától, de a Btk-ban már hasonló módon nyer rendezést ez a kérdés. A Btk. a kísérlet fogalmára vonatkozó rendelkezés ugyan megegyezik a Btá. jelenleg is hatályos szabályozásával, azonban az önkéntes elállás a szovjet büntetőjoghoz hasonlóan nyert rendezést. A szovjet és a magyar Btk-ek hivatkozott rendelkezései folytán — mint általános szabály folytán — megszűnik az olyan cselekménynek kísérletként történő kezelése, amely önkéntes elállás folytán szakad félbe — ezzel együtt már nem mint az eredetileg támadott tárgy veszélyeztető cselekményként — hanem egy minőségileg más, befejezett bűntettként kell elbírálni a cselekményt. Az értékelés többé nem a kísérletre, hanem a megvalósított bűntettre vonatkozik, s ezzel megszűnik, illetőleg megváltozik a cselekmény kísérleti jellege. A befejezetlen kísérlet lényegében megszűnik, gyakorlatilag többé nem létezik.

A kérdés másik része a több mozzanattal megvalósítható cselekményre vonatkozik. Jelesül, közvetlen veszélybe kerül pl. a nő nemi szabadsága azzal, ha a tettes által kifejtett erőszak megsemmisítette a sértett ellenállását? Ezeket a törvényi egységbe foglalt bűntetteket az is jellemzi, hogy az összetevők, amelyek egyébként önállóan is elbírálható bűntettek, gyakran nem azonos, sőt még csak nem is hasonló tárgyakat támadnak. Nem mondhatjuk tehát, hogy a részcselekmény vagy eszközcselekmény a célcselekmény útjába eső azonos profilú. Nem könnyű ennélfogva eldönteni, hogy egy eszközcselekményül szolgáló bűntett, magatartás milyen veszélyt jelent, illetőleg teremt a célcselekmény tárgyára nézve. Nézzük meg ezt a kérdést közelebbről egy ismert bűntett tükrében. Pl.: a BHÖ 427. pont c) alpontjában felvett betöréses lopás a következő bűntettekre bontható. Először is magánlaksértésre, továbbá esetleg vagyonrongálásra (ha a zár feltörése is szükséges) és minden esetben lopás bűntettére. A lopás és a vagyonrongálás egyaránt tulajdon elleni bűntett, ezzel szemben a magánlaksértés már más tárgyat sért. Mármost a kísérlet fogalmát figyelembe vevő állandó bírói gyakorlat a lakásba, bekerített helyre történő behatolást kísérletnek tekinti, holott a tulajdon közvetlen megtámadása még nem történt meg, csupán folyamatban van. Elméletileg és gyakorlatilag egy a támadás tárgyától eltérő bűntett megvalósítása kísérlete a végső soron célbavett bűntettnek. Érdekes megjegyezni, ha pl. valaki ölési szándékkal hatol be más lakásába, cselekménye nem kísérlet, hanem előkészület lesz. Vagy vegyük pl.: a rablás bűntettét. Ha a tettes a sértettet leütötte, hogy kirabolja, vagy megkötözte, hogy a rablás végbevitelében ne akadályozza, cselekménye a rablás bűntettének kísérlete [BHÖ 433. pont, Btk. 299. § (1) bek.] lesz, bár a leütés esetleg testi sértésként, a megkötözés pedig a személyes szabadság megsértése bűntetteként értékelhető. Egyik példaként felhozott esetben sem irányult a támadás közvetlenül a tulajdon ellen.

Ezen kitérő után visszakanyarodva eredeti problémánkhoz, felvetődik a kérdés, vajon mivel tudjuk alátámasztani — figyelemmel előző fejtegetésünkre — azt a tételünket, hogy a kísérlet mindig közvetlenül fenyegeti a tárgyat oly módon, hogy a közvetlen veszélyről kialakított meghatározásunk, nézetünk revidiálására lennénk kénytelenek?

Az olyan kísérleti cselekmény esetében, amely önkéntes elállás folytán szakad félbe, akad el, elindult egy mozgó folyamat, amely habár feltételezi a tettes további ténykedését, mégis közvetlen veszélyként értékelhető. A kísérletnek minősülő első aktus már az addig stagnáló hatóerők mozgásba hozását jelenti. A cselekmény objektív hatóényezői éppen azzal, hogy a viszonylagos nyugalmi állapotból a mozgás állapotába mentek át (az előkészülettel megteremtett, vagy az egyébként meglevő potencia a kísérleti cselekménnyel megkezdte hatását egy bizonyos irányba sugározni) az eddig felhasználatlan erőket a kísérleti cselekmény mint egy fókusz, összegyűjtve célirányos mozgásba hozza. A kísérleti cselekmény első mozzanatai már a közvetlen veszély tartalmát kitevő tényezők közé tartoznak. A veszély közvetlenségén nem változtat az a körülmény, hogy az adott cselekmény objektív hatást sugárzó tényezői számbeli eltérést mutatnak egy másik hasonló cselekmény tényezőivel szemben. A mennyiségi eltérés csupán azt képes kifejezni, hogy közelebb vagy távolabb van-e attól a ponttól, amelyet a veszélyből a sérelembe való átmenet fordulópontjának nevezünk, de nem érinti a veszély minőségét. Ha pedig ez így van, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy a kísérleti cselekmény közvetlenül veszélyezteti a célbavett tárgyat, s mint ezt már több ízben leszögeztük, az eredmény elmaradása vagy valamely emberi tevékenységre (ez eredhet a tettestől is) vagy objektív véletlenre vezethető vissza.

A tettes önkéntes elhatározása folytán félbeszakadt folyamat akaratváltozás eredménye, nevezetesen a szándék olyan irányú változásának következménye, amely már nem a célzott sérelem létrehozására, ellenkezőleg, annak elmaradására irányul. A tettes szubjektumában végbemenő változás a cselekmény félbeszakítását, a további tevékenység elmaradását vonja maga után. Az önkéntes elállással a veszélyeztető helyzet megszűnik. Ez úgy értendő, hogy az a tárgy, amelyet a tettes eredetileg sérteni

kívánt, az elállás folytán nem lesz tovább a megsérülés, megsemmisülés veszélyének kitéve, jóllehet a kísérleti cselekménnyel bizonyos sérelem már bekövetkezett. Az önkéntes elállás következtében megszűnik a veszély, a tettes korábbi fenyegető magatartása (erejét) hatását veszti. Emiatt intézkedik a szovjet Btk. akként, hogy a semmiféle sérelmet elő nem idéző kísérlet, ha az a tettes elhatározásából szakadt félbe, nem von maga után büntetőjogi felelősséget. A jogalkotó büntetőpolitikai megfontolásból foglalt állást olyképpen, hogy a kísérlettől való önkéntes elállás esetén a büntetést mellőzi, illetve csak akkor írja elő, ha van olyan maradékcselekmény, amely egy más bűntett törvényi tényállását kimeríti.

Amíg az önkéntes elálláshoz, mint a veszélyt megszüntető ténykedéshez itt a jogalkotó kedvező hatást fűz, gyakorlatilag büntetlenséget vagy csupán csökkentett felelősséget biztosít, addig más jellegű veszélyeztető bűntettek esetében ezt a kedvezményt nem biztosítja. Igaz ugyan, hogy ez a megállapításunk nem a Btá-ra, hanem a Btk-ra, illetőleg a szovjet Btk-ra hivatkozással történt, de mindenesetre ez a jövő irányvonala. Így pl.: a BHÖ 374. pontjába felvett, továbbá a Btk. 258. §-ában is szereplő bűntett megvalósítása — a közvetlen veszély létrehozásával — befejeződik, azonban az esetleges folyamatban levő érzékelt veszélyállapot megszüntetése vagy a cselekmény révén felidézett, de időközben megszűnt veszélyállapot, sem kedvezőbb elbírálást, sem büntetlenséget nem eredményez. Ez a megállapítás nemcsak a hatályos büntetőjog, de az új Btk. vonatkozásában is érvényes.

Az eddigiek során az ún. nem teljes kísérlet problémájával foglalkoztunk, mellőzve a teljes vagy más néven befejezett kísérlet vizsgálatát.

Teljes vagy befejezett a kísérlet akkor, ha a tettes mindent elkövetett annak érdekében, hogy a bűntettet befejezze, a káros eredményt létrehozza, azonban rajta kívül álló véletlen körülménynél (körülményeknél) fogva az eredmény nem következik be. Több szerző helyesen mutat rá arra, hogy nem azzal válik valamely kísérleti cselekmény befejezetté, ha a tettes annyit tesz, amennyit ő a bevégzéshez szükségesnek tartott, hanem azzal, ha sérelem létrehozásához objektíve elégséges magatartást tanúsított. A szubjektív tényezőknek ugyancsak megvan a maguk jelentősége, s ez nemcsak a kísérleti cselekményre, hanem minden bűntettre vonatkozik, azonban az eredmény létrehozása objektív feltételekhez van kötve. A befejezett kísérlet a megvalósítás olyan folyamatát, szakát jelenti, amikor a tettes további tevékenységének szüksége megszűnik, amikor az elindított folyamat a dolgok belső törvényszerűségei folytán megteremti a sérelmet, hacsak valamely objektív akadály, valakinek a közbelépése, véletlen ezt meg nem gátolja. Pl. A. vízbe dobta az úszni nem tudó B-t, aki csak azért nem veszítette életét, mert egy halász a tett színhelyétől távolabb kifogja őt, mielőtt belefulladt volna a vízbe. Példánkban A. ténylegesen elkövetett mindent ahhoz, hogy B. halálát okozza, nem rajta, s nem is az általa eszközölt cselekmény elégtelenségén múlt, hogy B. mégsem halt meg. Ugyancsak befejezett kísérlettel állunk szemben, ha a tettes rálő a sértettre, de az csak súlyos testi sértést szenved; ha a beadott méreg hatását orvosi közreműködés csökkenti, illetőleg elhárítja és így tovább. A befejezett kísérlet esetében a közvetlen veszély kétséget kizáróan kimutatható. Úgy is jellemezhetnénk a veszély oldaláról, hogy *a befejezett kísérlet a közvetlen veszély tipikus megjelenési formája, a legszembeötlőbb módon mutatja a közvetlen veszély jegyeit.* A „befejezetlen" és a „befejezett" kísérlet veszélyösszetevői lehetnek azonosak és eltérőek. Ténylegesen a befejezetlen kísérlettel keletkeztetett közvetlen veszély tartalmát kitevő tényezők mennyiségileg alatt maradnak a befejezett kísérlet mennyiségi tényezőivel szemben. Mint már kifejtettük, a mennyiségi ismérv a veszély minőségén nem változtat, csupán intenzívebbé, reálisabbá válhat azáltal, ha a mennyiség növekvő képet, tendenciát mutat. Részben az előző fejtegetésünk, részben az irodalomban uralkodó nézetek alapján a kísérlet ismérveit az alábbiakban jelölhetjük meg.

1. A kísérlet első kritériuma a szándékosság. A tételes jog azt megelőzően az elmélet, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a szándékos bűnösség a kísérlet egyik alapvető követelményeként állítják fel. Ebben a kérdésben ma már minden szerző egyező nézetet vall. Schultheisz a kísérlet szubjektív ismérvéül „*a)* a befejezésre irányuló akaratot; *b)* a szándékosságot"[12] jelöli meg. A szándékos bűnösség ilyen irányú bontása semmi jelentőséggel nem bír, csupán arra vezethet, hogy az elméleti tisztánlátást zavarja. (Mi — tekintettel arra, hogy a veszélyeztető bűntettek szubjektív oldalával nem foglalkozunk — a kísérlet elsőként megjelölt feltételének boncolásába nem bocsátkozunk. Mellőzzük a vonatkozó nézetek ismertetését és kritikáját is.)

2. A kísérlet második ismérve „a bűntett véghezvitelének a megkezdése. A kísérlet relatív fogalom. Az általános szabály érvényesülése, azaz a meg vagy meg nem kezdés csak in concreto dönthető el. „. . . minden olyan cselekvőség, amelyet a köznapi felfogás a véghezviteli magatartást, illetőleg az e fogalom alá eső konkrét cselekmény alkotórészének tekint, olyan mozzanat, amelynek létrehozásával a tettes a kísérlet területére lépett."[13]

„A véghezvitel megkezdése alatt annak a cselekménynek a megkezdését kell érteni,

[12] Schultheisz Emil: A bűncselekmény tana. 1947. Bp. 92. old.

[13] Btk. Indokolás 120. old.

amely az illető deliktum elkövetési cselekménye."[14]

„A véghezvitelt akkor kezdte meg az elkövető, ha a bűncselekmény véghezviteli magatartásának legalább egy mozzanatát létrehozta. Ami ezen innen van, amit tehát a tettes ezt megelőzően cselekszik, puszta előkészületi cselekmény."[15]

A hivatkozott szerzők — kivétel nélkül — a megkezdést az adott bűntett tényelemeit (egyet vagy többet) megvalósító cselekményben jelölik meg. Nehézség merül fel azonban akkor, amikor az előkészület és a kísérlet hatására elmosódnak. Ez az eset áll elő gyakorta, midőn a jogalkotó egyszerű tényállást használt a bűncselekmény meghatározásánál. Pl. ilyennek mondható az emberölés, a testi sértés és i. t. Természetesen elképzelhető, sőt többször előfordul, hogy a végrehajtás módja, amely ugyan nem tartozik a bűntett tényállásához, vagy a használt eszköz alapján a megkezdés érzékelhetővé válik. A vitatható esetekben — véleményünk szerint — azt kell vizsgálni, hogy a tettes cselekménye milyen mértékben fenyegeti, veszélyezteti a tárgyat. Amennyiben megállapítható, hogy a vizsgált magatartás már túlment a távoli fenyegetésen, a mozgásba hozott fizikai, természeti stb. folyamatok már a tényleges támadást jelentik, ha a cselekmény közvetlenül veszélyezteti a támadás tárgyát, akkor a látszólagos tényállásszerűség hiánya ellenére kísérletet kell megállapítani. *Tanulmányunk eddigi részében foglaltak alapján mi az előkészület és a kísérlet közötti különbséget a magatartás eredményezte veszély minőségében látjuk.* Alig tehető vitássá az az álláspontunk, hogy az előkészületi cselekmény távoli fenyegetése a megtámadott tárgynak. A kísérlettel viszont — még közelebbről a kísérletnek minősülő cselekménnyel — közvetlen támadás kezdődik, s a cselekmény magán viseli mindazon jegyeket, amelyek a közvetlen veszélyt jellemzik. Általunk adott elhatárolási alap annál is kézenfekvőbb, mivel a büntetőjog elméleti művelőinek zöme (kivéve a szubjektivistákat) tárgyas tényezőkben keresi és jelöli meg az előkészület és a kísérlet közötti differenciát, illetőleg tárgyias tényezőkre való hivatkozással tartják valamely cselekményről megállapíthatónak azt, hogy az már kísérlet. Nem mondunk újat azzal, ha azt állítjuk, hogy a veszély objektív jelenség, ennélfogva leginkább alkalmas arra, hogy a két büntetőjogi intézmény közötti határ megvonásával mércéül szolgáljon. A két veszélytípus tárgyi összetevői mutatják meg valójában a helyes irányt, adják a helyes alapot a „végrehajtás megkezdésének" megállapításához vagy mellőzéséhez.

3. A kísérlet harmadik ismertetője „a bevégzés elmaradása". A bevégzés elmaradás teszi azzá a cselekményt ami, kísérletté. A bevégzés elmaradásának tényét mindig annak a bűntettnek a vonatkozásában kell megállapítani, amelyet a tettes megkezdett. Előfordul számos esetben, hogy a kísérleti cselekmény már önmagában bevégzése valamely bűntettnek. Pl.: az emberölés kísérlete képezhet befejezett testi sértést, vagy a lopás kísérlete magánlaksértést, és i. t. A megvalósítás útjába eső, tényállásszerű eredmény külön önállóan nem vehető figyelembe, csak mint kísérlet jöhet figyelembe, kivéve akkor, amikor a tettes önkéntes elállása folytán maradt el a befejezés, feltéve, hogy az alkalmazásra kerülő Btk. csak az addig megvalósított magatartásért írja elő a felelősséget (szovjet Btk. az új magyar Tervezet). Az említett esetet kivéve, a tettes nem a kísérlet során, de a befejezés előtt megvalósított eredményért, sérelemért felel, hanem a célbavett bűntett kísérletéért. A bevégzés hiánya, elmaradása általában könnyen konstatálható. A materiális bűntetteknél a törvényi tényállásban előírt eredmény elmaradása, vagy a több mozzanatból álló bűntetteknél egy vagy több mozzanat megvalósításának elmaradása jelzik a bűntett befejezetlen voltát.

Részünkről a kísérlet negyedik ismérvét, veszélyeztető voltában jelölnénk meg. A kísérletre vonatkozó tanok alapján leszűrhetjük azt a megállapítást, hogy a kísérleti cselekmény a megtámadott tárgy sérelmét nem vonja, de nem is vonhatja maga után, hanem csak veszélyezteti azt, mégpedig közvetlenül. Igaz ugyan, hogy a kísérleti cselekmény veszélyeztető tulajdonsága nem egy különálló ismérv, hanem szorosan a véghezviteli cselekményhez igazodik, annak mintegy „eredménye". Ha a tényállásszerű cselekmény nem veszélyeztet, nincs kísérlet, nem valósul meg bűntett.

Eddigi fejtegetéseinket az alábbiakban foglaljuk össze. A kísérlet általános formában megfogalmazott veszélyeztető bűntett. A kísérleti cselekményben megnyilvánuló veszély közvetlenül fenyegeti a megtámadott tárgyat. Ez a tétel alapul szolgál az előkészület és a kísérlet elhatárolásánál. A kísérleti cselekmény mindig közvetlen veszélyt, az előkészület viszont csak távoli veszélyt jelent a védett tárgy vonatkozásában.

A kísérlet törvényes fogalma csupán általánosságban nyújt támpontot arra nézve, hogy mely magatartás minősíthető kísérletnek. Valójában csak az adott bűntett különös részi törvényi tényállása alapján dönthető el a kezdés vagy nem kezdés kérdése. A kísérlet tehát relatív fogalom.

Részünkről elvetünk és hibásnak tartunk minden olyan nézetet, amely akár a szubjektív, akár az objektív oldalnak tulajdonít döntő jelentőséget. Ahhoz, hogy helyesen döntsünk a kezdés vagy nemkezdés kérdésében, a szubjektív oldal (szándékosság) mellett kellő figyelmet kell szentelni a magatartás objektív hatásának. Ha egy cselekmény

[14] Kádár Miklós: Büntetőjog. Általános Rész. Egyetemi tankönyv. Bp. 1955. 207. old.
[15] Schultheisz Emil: i. m. 93. old.

nem veszélyezteti közvetlenül a védett tárgyat — jól lehet felszínre hozza a tettes szándékát — nem szólhatunk kísérletről. Valamely cselekmény megítélésénél kisebb a tévedés lehetősége, ha a vizsgálódás során kellő jelentőséget tulajdonítunk a bűntett objektív és szubjektív oldalainak és nem tévesztjük szem elől azt, hogy a kísérlet megállapításához a szándékosság mellett szükséges, hogy a cselekmény objektíve veszélyeztesse a megtámadott tárgyat, mégpedig közvetlenül veszélyeztesse azt.

Reméljük, hogy dolgozatunkban kifejtettek az elmélet és a gyakorlat számára tartalmaznak használható megállapításokat.

Pintér Jenő

A kellékhiba és a veszélyátszállás összefüggése, különös tekintettel a szállítási szerződésre

1. Jogrendszerünkben szabály az, hogy a jogosult, ha a szolgáltatás tárgyának az átadáskor nincsenek meg a törvényes, vagy a szerződésben meghatározott tulajdonságai, a kötelezettel szemben kellékszavatossági igénnyel léphet fel. (L. a Ptk. 305. §-át és a szállítási szerződésekről szóló 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet — a továbbiakban: R. — 23. §-át.)

Ilyen tárgyi rendezés mellett önként érthetően annak megválaszolásához, hogy a veszélyátszállásnak a szerződésszerűség, illetőleg a kellékek megítélésében milyen szerepe van, vagyis, hogy a kellékhibás teljesítés és ebből következőleg a kellékszavatosság, valamint a veszélyátszállás között milyen elvi összefüggés létezik, nélkülözhetetlen, hogy elöljáróban az átadást és a veszélyátszállást megfelelő viszonyba állítsuk. Ilyesmire van szükség egyébként annak közelítése végett is, hogy az az átadás, amihez tárgyilag — az említettek szerint — a kellékhibás teljesítés, illetőleg a kellékszavatosság igazodik, tartalmilag hogyan alakul.

a) A kellékhibás teljesítés szempontjából nézve, az átadás, mint kötelmi jelenség, némi különbséget mutat ahhoz az átadáshoz képest, amelynek mint származékos tulajdonszerzési módnak, a tradicionális rendszerben tulajdonjogi jelentősége van. *Kötelmileg az átadás* ugyanis tudvalevően *a kötelezettnek az a reálaktusa, amellyel a szolgáltatást* a maga részéről *véghezviszi.* A tradicionális rendszerben pedig, mivel a tulajdonátszállást az ügyleti akarattal minősített átadás ténye idézi elő, (Ptk. 117. §-ának (2) bekezdése) az egyes helyzetekben különben keletkező ellentmondások kiküszöbölése végett az átadás képletesen is történhet, sőt brevi manu traditio, constitutum possessorium és cessio vindicationis esetében egyenesen elmarad, illetőleg pactum reservati dominii esetében az átadás ellenére a tulajdonszerzés nem következik be.

A tulajdonátszállás valamiféle formális kifejezésre juttatásával szemben *a kötelmi jogi értelemben vett átadásnak reálisnak, megfelelőnek és — a szállítási szerződések körében — szervezettnek kell lennie ahhoz, hogy a szükséglet kielégítését, a tervszerű, arányos fejlődést szolgálja és ezzel összhangban a szocialista tulajdon épségét védelmezze, továbbá a kötelem alapjául szolgáló tervfeladat, illetőleg szerződés valóságos, reális teljesítését megvalósítsa.* A tárgyi jog a feleknek az átadás-átvétel körüli kölcsönös kötelezettségét ezekből kiindulva rendezi.

b) A kötelezett részéről véghezvitt átadás a jogviszonyban fontos változást idéz elő és mélyreható vagyoni következményekkel jár. Az átadás egyik legfontosabb joghatásáról, az R. 13. §-ának (2) bekezdése — a Ptk. 279. §-ával egyezően — úgy rendelkezik, hogy: „Az átadással a kárveszély és a hasznok a megrendelőre szállnak át."

E szabályozásból folyóan számos összefüggésben hatása van annak, hogy hol van az átadás helye és ehhez kapcsolódva a kötelezett részéről a kötelem teljesítése mikor következik be. Ugyanakkor viszont abban is, ahogyan a kötelmi jog az átadás helyéről rendelkezik, kifejezésre jut, hogy *az átadás a kötelemnek olyan fordulópontja, amelynek helye és ideje a kötelemszerűség megítélése, valamint ennek negatív alakzataira rendelt jogkövetkezmények tekintetében elhatároló jelentősége van.*

Így hozza a jogszabály — az elöljáróban említett rendelkezésben — a szolgáltatás tárgyának állapotát az átadással megfelelő összefüggésbe. Ez azt jelenti, hogy a kellékek, vagyis a szolgáltatás tárgyának „lerovása" iránti követelmények, valamint az átadás helye és ideje tárgyilag a már érintett meghatározott viszonyban állnak, ami látnivalóan kihat a kellékszavatosság terjedelmére, vagyis megfelelő esetekben a kellékhibás teljesítés létét az átadás meghatározottsága szabja meg.

2. Az átadással előidézett veszélyátszállás, tudvalevően veszélyviselésszerű helyzetet teremt, ami lényegében a dolgok véletlen megrongálásából vagy megsemmisüléséből eredő hátrányok viselését jelenti. Tulajdonjogilag ezt már a római magánjog casus nocet domino jogtétele kifejezte, aminek alapján a vagyoni hátrány a tulajdonost terheli. A veszélyviselés tehát azokat a hátrányokat foglalja magában, amelyek véletlenül, illetőleg úgy állnak elő, hogy ezért

a tulajdonos, vagy akit a tárgyi jog ezzel terhel, mást felelőssé nem tehet. Ez a szabály szinte kivétel nélkül valamennyi jogrendszer polgári jogi ágazatában érvényesül (l. a Ptk. 99. §-át).

a) A tételnek a tulajdonost, a kezelőt érintő része kötelmileg annyiban jelentős, hogy a tulajdonjog körüli mozgás a veszélyviselésben is változást idéz elő, amit a jogi műnyelv a veszélyátszállás fogalmával jelez. A tulajdonátruházás és a veszélyátszállás viszonyát azonban nem lehet úgy felfogni, hogy ezek szorosan egymáshoz volnának kötve abban az értelemben, mintha a veszélyátszállást mindig a tulajdonátruházás vonná maga után. Hiszen már a casus nocet domino elvével — máig is megfejthetetlenül ugyan — a periculum est emptoris jogtétel szembekerült.[1]

Az utóbbi tétel zavartkeltésétől[2] eltekintve is megállapítható, hogy a törvénykönyvek a veszélyátszállást nem teszik függővé attól, hogy a kötelmi értelemben vett jogosult már az elküldés által a dolog birtokát, illetőleg tulajdonát megszerezte-e. Ennyi is meggyőzőnek tűnik abból a szempontból, hogy *a veszélyátszállás modern rendezésének igazolására a casus nocet domino elvét nem lehet úgy megfordítani, hogy cui casus nocet, dominus est.* Helytálló tehát — meghatározott körben még az állami tulajdon egységének (Ptk. 170. és 171. §) figyelmen kívül hagyása esetén is — az a tétel, hogy *nem minden veszélyátszállást* tulajdonváltozás, vagyis *a tulajdonátruházás befejezett ténye idéz elő.*

Áll ez még akkor is, ha Schröder, Gareis és mások részéről kétségbeesett kísérletek történtek arra, hogy a veszélyátszállást mindenképpen a tulajdonátruházással indokolják, magyarázzák, illetőleg erre alapítsák azt állítván például, hogy lényegében a vasút a vevő tulajdonszerző helyettese, illetőleg „a tulajdonszerzés visszaható erővel bír, az elküldés végetti feladás, sőt az eladó általi kiválasztás időpontjáig."[3]

b) Az átadás és a veszélyátszállás viszonyát sem lehet úgy szemlélni, hogy mindenféle átadás egyben a veszélyátszállást, illetőleg annak teljes vagyoni súlyát maga után vonja. Szem előtt kell tartani mindenekelőtt, hogy az átadás kötelmi jogi jelentősége elsősorban a szerződéssel elérni kívánt gazdasági eredmény létrehozásával, illetőleg a kötelem megszüntetési célzatával áll összefüggésben. Önként érthető tehát, hogy az átadásnak a teljes joghatáshoz, amint jeleztük, megfelelőnek kell lennie.

Vannak olyan szolgáltatási zavarok, amelyek az átadás megtörténtét bizonyos értelemben kérdésessé teszik. *A teljesítési hiba súlyának gyakorlati következményei egyes esetekben az átadást szinte a nemteljesítéssel egy szintre hozzák,* azt mintegy „visszakeltezik".

A veszélyátszállás vagyoni következményeit azonban nemcsak az ilyen visszakeltező hatás háríthatja el, hanem vannak olyan esetek, amikor a formai értelemben vett átadás a veszélyátszállást elvileg sem vonja maga után. *Kötelmileg* tehát *veszélyátszállás nélküli átadás is létezik.*

Ez gyakorlatilag leginkább a vállalkozás körében fordul elő, ha a jogosult megmunkálás (át- vagy feldolgozás) végett a kötelezettnek bizonyos anyagot ad át. Ilyesmi a szállítási szerződések körében sem kizárt. Például, ha a jogosult a szerződés értelmében a szolgáltatás tárgyának elkészítéséhez valamilyen munkaeszközt (pl. öntőmintát) ad át, sőt a kötelezett is a szolgáltatás tárgyával együtt ellenszolgáltatás nélkül átadhat bizonyos dolgot azzal a célzattal, hogy visszakapja (göngyöleg).

Nyilvánavalóan az ilyen „átadások" veszélyátszállással nem járhatnak, mert a szóban levő dolgok az átadással nem lépnek ki a jogosult, illetőleg a kötelezett érdekköréből és azokra őket bizonyos tulajdonjogi, kezelői jogosítványok változatlanul megilletik.[4] Ebből következik az a tétel, hogy *csak az olyan átadás vonja maga után a veszély átszállását, amely tulajdonjogi, kezelői jogosítványok átruházásának célzatával történt.*[5] Az átadás és a veszélyátszállás egyidejűségével szemben még ilyen esetben is késleltető hatások érvényesülhetnek, mint például előszállítás esetén. [L. a Ptk. 282. §-ának (2) bekezdését és az általános szerződési feltételekről szóló 155/1955. (VIII. 19.) K. D. B. számú utasítás — a továbbiakban: U. — 30. pontját.]

Az előbbiekben vizsgált, veszélyviselésileg közömbös esetektől eltekintve is az átadással kiváltott veszélyátszállás fogalmilag azt jelenti, hogy az a veszély, amit meghatározott ideig a kötelezett viselt, ettől kezdve a jogosultra száll át. Tartalmilag tehát *a jogosultat a veszélyátszállás* nem mint beállott eredmény, hanem *mint fenyegető helyzet terheli.* Ez a fenyegető helyzet *teoretikus jelentőségű mindaddig, amíg valamilyen károsodás úgy be nem következik, hogy ezért mást felelőssé tenni nem lehet.* Tehát ennyiben szakasztott olyan, mint a veszélyviselés. Így a veszélyviselésnek a Ptk. 99 §-ában meghatározott tartalma a veszélyátszállásban

[1] I. B. Novickij—J. Sz. Peretyerszkij szerk.: Római magánjog, magyarul, Budapest, 1951. 304 old.

[2] Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez, IV. k. Budapest, 1902. 54. old.

[3] Baumgarten: Vétel és átvétel („Emlékkönyv Nagy Ferenc 25 éves egyetemi tanárságának megünneplésére" című tanulmánykötetben). Budapest, 1906. 84. és 85. old.

[4] A Központi Döntőbizottság — a továbbiakban: K. D. B. — 294. sorsz. elvi határozatában — a továbbiakban: E. H. — is ilyen értelmű állásfoglalás található.

[5] Ezt tévesztette szem elől a Borsod—Abaúj—Zemplén megyei Döntőbizottság 177—3398/1957. sz. határozata, amelyben az autójavító vállalat alperest egyik autóközlekedési vállalat felperes javára marasztalta azon tényállás alapján, hogy a felújításra átadott autóbuszban az alperes üzemében véletlenül keletkezett tűz kárt okozott.

kötelmi jelentőséget nyer, ezért a Ptk. 279. §-ában a veszélyátszállás tartalmi kibontása különösebb hézag keletkezése nélkül elmaradhatott.

Az eddigi úton haladva a veszélyátszállás terjedelmét tovább tüzetesíti az a következtetés, amire az eddigi összefüggések az elégségesnél is több alapot adnak, hogy ti. a *veszélyátszállásnak csakis az olyan káreşetnél van jogi jelentősége, amely a jogosultat nem általában vagyona egészét tekintve éri, hanem a szolgáltatás tárgyában* (ami nemrég még az volt) *következik be.*

Ha tehát az átszállott veszélyviseléssel összefüggő felelősségről beszélünk, mindenkor a szolgáltatás tárgyát ért káresetre gondolunk. Ez pedig egyben arra is utal, hogy *a károsító esemény nem akárhol és akármikor, hanem a veszélyátszállást követően történt.*

Az a „kár" ugyanis, *ami a szolgáltatás tárgyában az átadáskor, vagyis a veszélyátszálláskor jelen volt, nem eshet a veszélyátszállás körébe,* mert ez azt jelentené, hogy a jogosultat terheli az is, ami a kötelezett veszélyviselése alatt fordult elő. A veszélyátszállás tehát nem fogható fel olyan lepelként, ami alatt a kötelezett saját veszélyviselésének következményeit átcsempészheti. Az életben ilyen esetek gyakran adódnak, hiszen bizonyos értelemben az egész kellékszavatossági gyakorlat ezt tanúsítja.

3. A szolgáltatás tárgyának állapotáért való felelősség, vagyis a jogosult oldaláról nézve a veszélyátszállás azonban átadás nélkül is beállhat. Ilyen helyzet keletkezhet például a jogosult késedelme esetén. (L. a Ptk. 302. §-át, az R. 20. §-ának (1) bekezdését, valamint az U. 42. pontját.)

A jogosult késedelmének esetére rendelt veszélyátszállás bekövetkezését a Ptk. 304. §-a mintha korlátozná azzal, hogy fajlagos kötelem esetén ez csak akkor történik meg, ha a teljesítésre szánt dolgokat megjelölték, vagy a többi hasonló dologtól a jogosult részére elkülönítették. Ezzel nyilván elejét kívánja venni annak, hogy a veszélyátszállás olyan felajánlással is bekövetkezzék, amely nem reális, vagyis itt sajátosan feltételül tűzi, hogy a felajánlás valóságos (real-oblatio) legyen.

Ez önmagában véve helyes — és alighanem külön szabályozás nélkül is így lenne (Ptk. 277. § (1) bek.) — a rendelkezés azonban mintha ezen túlterjedne, és erősen emlékeztet a pandektisták koncentrációs, illetőleg kiválasztási elméletére, amit ilyen szigorúsággal már annak idején a B. G. B. sem tett magáévá. Így a 243. § (2) bekezdése értelmében az egyedre szorítkozás akkor áll be, ha a kötelezett a szolgáltatáshoz a részéről szükséges tennivalókat véghez vitte. Nyilvánvalóan ehhez nem kell feltétlenül sem megjelölés, sem elkülönítés.

A szocialista szervezetek egymásközti viszonyában a kérdésnek a minőségvédelem szempontjából is azért van jelentősége, mert előfordul, hogy a felajánlott termék ciszternában, szabadkikötőben, illetőleg olyan telepen tárol, ahol a megjelöléssel, az elkülönítéssel járó belső anyagmozgatás olykor lehetetlen, illetőleg gazdaságilag káros. Ilyen esetekben tehát a kötelezett a real-oblatio ellenére, a megjelölésben, elkülönítésben akadályozva van. Ebből pedig a jogosult előnyt nem húzhat.

Az ellenkező felfogásban a jogtétel merev túlélezése nyilvánulna meg, ami több összefüggésben nem kívánatos hatásokra vezetne. A meghatározott feltételek mellett, az említett rendelkezés céljának megfelelően ilyen esetekben a döntőbizottsági gyakorlatban alighanem be kell majd érni azzal, hogy a veszélyátszállás csak akkor nem következik be, ha a felajánlás nem volt reális.

A kötelmi jogban nemcsak a jogosult késedelme esetén fordul elő, hogy a veszélyátszállás bekövetkezik anélkül, hogy fizikai, valóságos átadás történt volna, hanem ilyen jelenséggel van dolgunk mindig, amikor constitutum possessorium-szerű helyzetről, ún. „jogi átvétel"-ről beszélünk. Ez a fogalom maga is arra utal, hogy tartalmilag valamilyen rendkívüli, a megszokottól eltérő jelenséget takar.

Ilyen helyzet áll elő rendszerint akkor, ha a fizetés megtörtént, vagy útjából a felek a jogi akadályt elhárították anélkül, hogy a jogosult a szolgáltatást ténylegesen átvette volna. Tudvalevően a jogszabály az előlegnyújtást tiltja (Ptk. 200. §-ának (3) bekezdése és az R. 17. §-a), így a gyakorlat keresett a maga számára olyan fogalmat, amely jelzi, hogy hitelezés, előlegnyújtás nem történt, bár még az átvétel sem következett be.

A gyakorlat jelen állapota szerint a „jogi átvétel" mögött csak kivételesen húzódik meg a törvény kijátszásának célzata, amikor is a jogosult anélkül fizet, hogy a szolgáltatás tárgya meglenne. Az esetek döntő többségében jogi átvétel akkor történik, ha a jogszabály, vagy a szerződés megengedi, hogy a jogosult a szolgáltatás tárgyát a teljesítés idejében ne vegye át.

Így pl. a 2145/47/1954. M. th. 2. pontjában foglalt rendelkezés szerint amíg a megrendelő külkereskedelmi vállalat az „általa kifizetett terméket el nem fuvaroztatja, azt a szállító vállalat köteles a raktárán tárolni." Vannak még olyan gazdasági ágazatok, illetőleg iparágak, ahol a raktározási kapacitással, vagy a felesleges anyagmozgatás elkerülésével összefüggően az ilyen helyzet nemcsak megengedett, hanem egyenesen kívánatos. Így aligha állhat helyt a Ptk. 200. §-ának (3) bekezdéséhez az indokolásban fűzött az a megállapítás, hogy: „Ezen a címen lesz érvénytelen pl. . . . a kifizetett termékeknek a szállítónál hagyásra irányuló rendelkezés . . ." (155. old.). Gazdasági életünkben tehát számolni kell azzal, hogy a valóságos átvétel, bár kellő felajánlás történt — a jogosultnál fekvő okokból — anélkül, hogy ez késedelemre vezetne, nem mindig következhetik be.[6]

[6] A 277. és 278. sorsz. K. D. B. E. H., továbbá a 67.532/1957. sz. jogeset (Magyar Jog, Budapest, 1958. május havi sz. 158. old.) is erről tanúskodik.

Elméletileg lehetne úgy okoskodni, hogy olyan esetben, ha jogszabály vagy a szerződés a jogosultat felhatalmazza arra, hogy a kellően felajánlott szolgáltatás tárgyát ne vegye át és azt a kötelezett tárolni köteles, akkor valójában a szolgáltatási kötelezettséget magában foglaló szerződés, letéti szerződéssel egészül ki. E koncepció ellen azonban azt az ellenérvet kellene felhozni, hogy bár a konszenzuális elv következetes alkalmazása esetén az ilyen szerződés létrejöttéhez nem szükséges az átadás, ahhoz viszont már, hogy foganatba menjen, ez nélkülözhetetlen.

A letéti szerződés teljesítése tehát feltételezné ama másik szerződés teljesítését, vagyis a valóságos átadást és átvételt, éppen azt, ami hiányzik. Így felmerül ugyanaz a probléma, mint a jogosult késedelménél, hogy a vizsgált helyzetben a felajánlás — mondjuk meg magyarul — átadásnak tekinthető-e?

A döntőbizottsági gyakorlat arra hajlik, hogy az ilyen felajánlást átadásnak tekintse.[7] Ez azonban olyan bonyodalmakra és visszásságokra vezet, amiket aligha lehet elvszerűen áthidalni.

Így például a 277. sorsz. K. D. B. E. H. szerint exportrendeltetésű ügylet esetén „az áru átadása azzal történik meg, hogy azt a szállító készrejelenti, a megrendelő pedig az áru ellenértékét megfizeti". Nyomban hozzáteszi a döntőbizottság, hogy a jogosult külkereskedelmi vállalat azonban az átadás után is igényelheti, hogy a kötelezett az árut becsomagolja, továbbá, hogy rendelkezéséhez képest járműhöz fuvarozza és abba berakja.

Látnivaló tehát, hogy a legjobb indulat mellett is a felajánlásnál több nem történt, az átadás mozzanatai hátravannak, amelyeket a kötelezett még nem teljesített, annak ellenére, hogy a határozat felfogása szerint az átadás megtörtént. Ezt még csak valahogyan meg lehetne magyarázni, de azt már kevésbé, hogy az elvi határozat értelmében a kötelezettnek az „átadást" követő kötelezettségeit késedelmi kötbér biztosítja. Azzal egyetértünk, hogy az ilyen cselekményeket ex lege kötbér biztosítja, de miféle átadás az, ami ugyan megtörtént, mégis vele kapcsolatban a kötelezett késedelembe eshet?

Bármi legyen is a helyes álláspont, annyi bizonyos, hogy a „jogi" átadás vagy átvétel olyan helyzetet teremt, mintha „immunizált" jogosulti késedelem lenne. (Nem felelős ugyanis a jogosult, mert a jogszabály, vagy a szerződés késedelmét kizárja, ugyanakkor viseli a kárveszélyt és megilleti a dolog haszna.) Így megalapozottnak találjuk annak megállapítását, hogy *a veszélyátszállás bekövetkezik, ha a szolgáltatás tárgyát a kötelezett telepén kell átadni, és a felajánlás ellenére a jogosult — akár késedelmének előidézésével, akár enélkül — az arra rendelt időben az átvételt nem kezdi meg, a kötelezett pedig a szolgáltatás tárgyát jogszerűen az ő veszélyére tárolja.* Könnyű felismerni, hogy ezzel közelebb jutottunk a minőségvédelemnek ahhoz az alapkérdéséhez is, hogy a kötelezett mennyiben tehető felelőssé azokért az esetleges romlásokért, amelyek az átadást követően vagy e nélkül a szolgáltatás tárgyában a veszélyátszállás után következnek be.

a) Ha egyszer számolni kell az átadás nélküli veszélyátszállással, akkor nyilvánvalóan a felelőssététel módja és mértéke szempontjából sem közömbös annak érintése, hogy a veszélyátszállás eme sajátos alakzata az ellenszolgáltatáshoz hogyan viszonyul.

Az ellenszolgáltatásnak a „jogi" átadáshoz vagy átvételhez kapcsolt esedékessége különösebb indokolást nem igényel, mivel az ilyen helyzetek általában éppen az ellenszolgáltatásra kihegyezve, célzatosan jönnek létre. Ezért helyesebbnek látszik, ha a kérdést a szocialista gazdálkodás szempontjából, a jogosult késedelmével összefüggően érintjük.

A veszélyátszállás és az ellenszolgáltatás viszonyát annak idején Grosschmid a következőképpen példázta: „... fölszedem az árut, viszem a vevőhöz s kellőképpen megkínálom vele. Igaz ok nélkül visszautasítja. Viszem haza s elteszem jóhelyre. Jön a ménkű (tűz, víz, rablók stb.), s a dolog elpusztul. A következések szembeszökők: Felszabadulok (I.), mert nem tehetek róla. Vevőm tartozik a vételárral (II.), mert a hitelező — késedelem következtében a veszély átháramlott reá".[8] A veszélyátszállás és az ellenszolgáltatás adott összefüggése viszonyaink között csupán azért vitatható, mert látszólag a „termékmozgás-pénzmozgás" formulába ütközik.

A jogszabály tudvalevően felhatalmazza a kötelezettet arra, hogy késedelem esetén a feladás vagy az elfuvarozás helyett tároljon. Ha a kötelezett az utóbbit választja, vajon ezáltal saját terhére előnytelenebb helyzetet teremt? Aligha, hiszen a jogszabály maga mondja, hogy ez a jogosult terhére és veszélyére történik.

Miféle teher és veszélyviselés volna az, ha a tárolt dolog után még az ellenszolgáltatást sem lehetne követelni? Ez minden kötelezettet arra ösztökélne, hogy ezt a lehetőséget ne válassza, hanem tekintet nélkül az eset körülményeire, a szolgáltatás tárgyát adja fel vagy fuvarozza el.

Ez volna a népgazdaság érdeke? Korántsem, mert akkor a jogszabály a tárolás jogát nem adta volna meg. Gazdasági érdek lehet ugyanis, hogy nemcsak az átadás, hanem az átvétel meghatározott része is a kötelezett telepén történjék, mert ott állnak rendelkezésre a műszerek vagy azok az eszközök, amelyeknek segítségével a minőség megvizsgálható, a kötelezett a használatra gyakorlati útmutatásokat adhat stb.

Ha tehát egyszer a népgazdaság érdeke a kötelezett tárolását igényli és ezt a jogszabály is

[7] L. a 202. és 278. sorsz. K. D. B. E. H.-ot.

[8] Grosschmid: Fejezetek kötelmi jogunk köréből, II. k. második rész, Budapest, 1933. 1020. old.

engedi, ennek hátrányos következménye a kötelezettre nem lehet. Ha az elmondottakhoz még azt vesszük hozzá, hogy az önálló elszámolással is ez áll összhangban, akkor nemigen lehet érvet találni arra, amivel a veszélyátszállás és az ellenszolgáltatás fenti összefüggését cáfolni lehetne.

Tételezzük fel azt a kedvezőtlen esetet, hogy a jogszabályt nem lehet így értelmezni, vagy egyenesen megtiltaná, hogy a veszélyátszállás ellenére a kötelezett az ellenszolgáltatásra igényt tartson. Az ellenszolgáltatásra akkor nyilván függő helyzet állna elő, amely a tényleges átadással és átvétellel, vagy pedig azzal szűnne meg, hogy a dolog elpusztul.

A kötelem visszterhessége, illetőleg az egyenértékűség alapján ugyanis azt már semmiképpen nem lehetne tagadni, hogy ha a dolog elpusztul, akkor a kötelezettet az ellenszolgáltatás megilleti. Ha pedig még ezt is tagadásba vennék, akkor a kötelezett javára a veszélyátszállás nemcsak, hogy előnnyel nem járna, hanem egyenesen csapás volna, mert a dolog elpusztulása esetén „sem pénz, sem posztó" helyzetében találná magát.

Ha viszont afelett nem vitatkozunk, hogy megsemmisülés esetén a kötelezett az ellenszolgáltatásra igényt tarthat, akkor a feltételezett egyébként nehezen elképzelhető jogi rendezés mellett, akarva akaratlanul a jog a kötelezettet a dolog elpusztulásában tenné érdekeltté, mert ez volna az az egyik eset, amikor az ellenszolgáltatáshoz hozzájuthat. Nem lehet kétség aziránt, hogy az ilyen érdekelttétel a szocialista polgári jogtól teljességgel idegen, nem is szólva arról, hogy a szolgáltatás tárgyát, mint szocialista tulajdont is védeni kell, nem pedig olyan veszélyes helyzetbe hozni, amire az ilyen fonák érdekeltség vezetne.

A fentiekből következőleg elégséges alap van annak megállapítására, hogy *a szállítási szerződések körében a veszélyátszállás ténye tekintet nélkül arra, hogy ez átadás folytán állt elő, az ellenszolgáltatást esedékessé teszi.*

b) Ha az átadás nélküli veszélyátszállás a kötelezett alapvető jogát, az ellenszolgáltatás iránti követelését nem is érinti, kötelezettségei tekintetében azonban némi eltolódásokat idéz elő. Ez egyenesen következik abból, hogy a kötelezett a tárolást választja, illetőleg a szerződés értelmében a jogosult átvételi késedelmének bekövetkezése nélkül erre kényszerül. Megállapítható, hogy *a kötelezett az átadás nélküli veszélyátszállás megtörténte után őrzővé válik, lényegül.*

Ez azt jelenti, hogy *szolgáltatási kötelezettségét* meghatározott értelemben, *az őrző kötelezettsége váltja fel.* Természetesen ez nem értelmezhető úgy, mintha a kötelezett azokkal az átadási cselekményekkel, intézkedésekkel, sőt költségekkel, amelyekre a különös tényállás miatt még nem került sor, most már többé nem tartozna.[9] *A kötelezett őrzői mivolta* ugyanis feltételezi *az átadás körüli kötelmi maradékokra vonatkozó kötelezettséget,* illetőleg ezek utólagos teljesítését.

Az elmaradt átadási cselekmények (intézkedések, költségek) a szolgáltatás tárgyához, illetőleg a szerződés tartalmához képest sokfélék lehetnek. Ilyenek például a csomagolás, a jogosult jelenlétében történő műszeres ellenőrzés, továbbá a fuvareszköz kiállítása, kezelése, az erre történő rakodás.

Az kétségtelen, hogy a veszélyátszállással olyan helyzet áll elő, mintha az átadás megtörtént volna. Az őrző oldaláról nézve mégis helyesebbnek látszik, ha ilyen szempontból is csak egyszerűen veszélyátszállásról beszélünk, mert különben ellentmondásokba keveredünk. Milyen kötelmi „átadás" az — legyen bár jogi —, ha a továbbiakban a kötelezett mégis ugyanolyan átadási cselekményekkel tartozik, mintha „átadás" nem lett volna?

Nem lehet ugyanis az általános értelemben vett őrzőnek mint ilyennek kötelezettségeként felfogni azokat az elmaradt átadási cselekményeket, amelyeket nem vitásan mégiscsak el kell végezni. Az ilyen maradék kötelezettség nem az egyoldalú „kötelmet" szülő felelős őrzésen, hanem a szolgáltatást magában foglaló eredeti szerződésen nyugszik. Ez utóbbi ugyan — bizonyos értelemben, tessék-lássék módra — teljesedésbe ment, de mint láttuk, nem valóságosan, vagy legalábbis még nem egészen. Éppen ezért ilyen szempontból is elegendő alapot látunk arra, hogy — mint eddig tettük — a szóban forgó helyzeteket átadás nélkül veszélyátszállásnak minősítsük.

c) A kötelezettnek, amennyiben az átadás nélküli veszélyátszállás helyzetében találja magát, nemcsak a maradék kötelezettségekkel kell számolnia, hanem átminősülése folytán újabb feladatokkal kerül szembe, amiért természetesen felelősségre vonható. Ennek jellegzetességeit keresve könnyűszerrel megállapítható, hogy *a kötelezett őrzői felelőssége azon magatartása ellen irányul, amely a veszélyátszállás után nyilvánul meg, és a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett kárral causalis nexusban áll.*

Az a romlás, ami a szolgáltatás tárgyában a veszélyátszállásig történt, a kötelezett felelős-

[9] Éppen a szóban forgó kötelmi „maradékokra" figyelemmel nem lehet a Ptk.-nak a tulajdonjog keretében, a 196. és 197. §-ban szabályozott felelős őrzői intézményét a kötelezett jogállására egyszerűen ráhúzni. Az idevágó indokolás mintha nem így gondolná (l. az 5. pont első bekezdését, a 148. old.-on), ennek azonban a tételes rendelkezés, szorosan értelmezve, kissé ellentmond és emellett az ilyen őrző többel tartozik, mint az, aki valóban csak felelős őrző.

A kétféle őrző jogállása egymáshoz igen közel áll és így a tételes rendelkezés bizonyos határig a kötelmi kötelezettre is áll, mégis a feltárt, nem lényegtelen különbözőségre figyelemmel — ennek a fenti összefüggésben való hangsúlyozása végett — a kötelezettet fogalmilag csak őrzőnek jelöljük. Megemlítjük még, hogy az ilyen különbözőségekre a Ptk. indokolása is — más helyen — a 230. oldalon felhívja a figyelmet.

ségrevonása szempontjából, különbözik attól, amely ezután áll elő. Ezek ugyanis különféle szabályoknak alá vetett felelősség tárgyai lehetnek. A hibáért a kötelezett kellékszavatossági alapon felel. Azért a romlásért viszont, amely a veszélyátszállás után keletkezett — ha egyébként a szolgáltatás tárgya a veszélyátszállásnak idején kifogástalan volt — a kötelezett, mint őrző kárfelelősséggel tartozhat.

A kétféle felelősség viszonyba állítása azért is célszerűnek mutatkozott, mert ilyen esetekben a két helytállás között a távolság sokkal nagyobb, mint egyébként általában kimutatható. Tudvalevően a szállítási szerződés megszegésének esetére a jogszabály objektív kárfelelősséget rendel (R. 32. §). Ha azonban a kötelezett az őrzés miatt felel, feltételezhető, hogy a jogellenesség nem a szerződésszegésben, hanem az őrzés körüli magatartásban nyilvánul meg. Nyilvánvaló tehát, hogy a sajátos objektív kárfelelősség egyik tényálladéki eleme a szerződésszegés, hiányzik. Következésképpen *a kötelezett őrzésével összefüggően objektív kárfelelősségre nem kerülhet sor. Ilyen helyzetben, ha a tárgyi jog másképpen nem rendelkezik, az általános felelősségi szabályokat kell alkalmazni.*

Ismeretes, hogy régi magánjogunk — számos jogrendszer polgári jogához hasonlóan — a jogosult késedelme alatt, az őrzés idején előállott kár miatt, a kötelezettet felelősséggel csak culpa lata esetén rótta meg. A dogmatika ezt úgy értékelte, mintha az őrzés alatt a kötelezett felelőssége alábbszállna.

Minthogy e kérdésben a szállítási szerződésekről szóló jogszabályok rendelkezést nem tartalmaztak, a Ptk. hatályba lépéséig olyan jogi helyzet volt, hogy tulajdonképpen a döntőbizottságnak az őrzéssel összefüggően az alábbszállott felelősséget kellett volna alkalmaznia. Az ilyen felelőssététel azonban az Alkotmánynak a társadalmi tulajdon védelméről szóló rendelkezésébe ütközött volna, éppen ezért érthető, hogy *a döntőbizottság a kötelezettet, mint őrzőt, mindenkor az omnis culpáért tette felelőssé.*

Ezt annak idején azzal indokolta, hogy a szállítási szerződések körében objektív kárfelelősség érvényesül, ha tehát a döntőbizottság csak a culpa lata-ért tenne felelőssé, akkor voltaképpen a felelősség kétszeresen alábbszállna. Ilyesmit pedig még a kapitalista polgári jog sem kívánt meg. Az argumentáció hibája nyilvánvaló, éppen ezért inkább csak formálisnak tekinthető.

A valóságban azonban nem a felelősség alábbszállásáról volt szó, hanem csupán annak felismeréséről, hogy bár a különös rendelkezés a szállítási szerződés megszegésének esetére a kötelezettet tárgyi felelősséggel terhelte, az őrzéssel összefüggően viszont, mivel a felelősség nem szerződésszegésen alapul, a szubjektív kárfelelősségnek kell érvényesülnie. Az objektív kárfelelősség tehát adott esetben nem ment át semmilyen metamorfózison, hanem ez a megfelelő tényálladéki elem hiányában nem érvényesülhet, mivel olyan jogesettel állunk szemben, amelyre nem ez, hanem az általános kárfelelősség irányadó.

Ilyen értelemben alábbszállásról voltaképpen csak akkor beszélhetnénk, ha a tárgyi jog, vagy a joggyakorlat a jogsértőt az általánoshoz képest enyhébb felelősséggel terhelné. Törvényességi alapon sem férhet kétség ahhoz, hogy a döntőbizottság helyes úton járt, amikor a szóban levő alábbszállást mellőzte.[10]

4. Végeredményben az a körülmény is, hogy a kötelezett helyzetében, felelősségében az átadás nélküli veszélyátszállást követően miféle változások állnak elő, éppúgy, mint az átadás és a veszélyátszállás sokoldalú viszonya, továbbá a veszélyátszállás tartalma, terjedelme és felelősségi összefüggései egytől egyig közelítési vonalak annak felvázolásában, hogy a veszélyátszállásnak a hibás teljesítés megítélésében milyen szerepe van? Más szavakkal, a több vonatkozásban megszakított fonalak összegeződéseként kérdés az, hogy a szolgáltatás tárgyának milyen időbelileg meghatározott állapota döntő abban, hogy a kötelezett kellékszavatosság címén feleljen? A veszélyátszállás, mint vízválasztó, bizonyságot adott arra, hogy eddig terjedően minden véletlen rosszabbodás — az átadásra tekintet nélkül — a kötelezettet sújtja, ettől kezdve viszont az olyan károsodásért, amely a szolgáltatás tárgyát éri, a kötelezett az általános szabályoknak megfelelően éppúgy felel, mint bármely harmadik személy, aki a szolgáltatás tárgyában magatartásával kárt okoz.

A kötelezettnek a veszélyátszállásig terjedő veszélyviseléséből és ezt követő esetleges felelősségből következik, hogy *a szolgáltatás tárgyának a törvényes és a szerződéses kellékekkel a veszélyátszállás idején kell rendelkeznie.* Vagyis annak megítélésében, hogy a szolgáltatás tárgya kötelemszerű-e, a veszélyátszállás időpontja az irányadó.

Bármi történt ugyanis addig, a jogosult számára közömbös, mert *a kötelezettnek azzal, hogy a szerződés alapján mit tett, mit végzett, a veszélyátszállás idején, vagy erre vetítve kell elszámolnia.* Ha a szolgáltatás tárgya ekkor nem kötelemszerű, lehet, hogy a kötelezett ezért mást felelőssé tehet, de neki mindenesetre az említett időpontban úgy kell teljesítenie, hogy az a szerződésnek megfeleljen.

A szerződésszerűség megítélését a modern polgári jogok általában határozottan a veszélyátszállás idejéhez kapcsolják.[11]

A kellékszavatosságot korábbi időpontra

[10] A Ptk. a 303. §-ának (2) bekezdéséből, valamint az indokolásból (229. old.) kitűnik, hogy a szocialista polgári jog a felelősség említett alábbszállását még olyan esetben is mellőzi, ha a szolgáltatás tárgya nem áll szocialista tulajdonban.

[11] Az Mtj. 1382. §-a annak idején úgy rendelkezett, hogy: „Az eladó szavatol a vevőnek azért, hogy az eladott dolog a kárveszély átszállásának idejében hiánymentes." Ehhez hozzáfűzték, hogy: „...a szavatosság természetszerűen kapcsolódik a veszély átszál-

vetíteni céltalan volna, mert a jogosult csak a veszély átszállása után lehet abban a helyzetben, hogy a dolgot használni tudja, akkor nyílik meg számára azon kérdés elbírálásának lehetősége is, hogy a szolgáltatás tárgya a szerződésnek megfelel-e. Nem volna tehát semmi értelme, hogy a jog felelőssé tegye a kötelezettet olyan hibáért, amely a veszélyátszállás idején már nincs meg. Ennek jogi akadálya is volna, mert ha a veszélyátszállás előtt a szolgáltatás tárgyában volt is valamilyen hiba és azt a kötelezett kiküszöbölte, nem volna semmi alap arra, hogy a jog felelőssé tegye, hiszen a hibát ugyan nem mint felelősség, hanem mint teljesítési kötelezettség helyreállította, megszüntette.

a) Az eddigiekben mind az általános jogelvek, mind a különböző törvényalkotások, mindpedig a gazdasági célszerűség szempontjából alátámasztottuk, hogy a kellékhibás teljesítés megítélésére a veszélyátszállás ideje az irányadó. Ezzel bizony az R. 23. §-ának elöljáróban említett rendelkezése ellentétben áll.[12]

A szállítási szerződésekről szóló *jogszabály* tehát — polgári jogágazatunkkal összhangban — *nem a veszélyátszállás, hanem az átadás időpontját tekinti döntőnek abban a kérdésben, hogy kellékhibás-e a szolgáltatás,* illetőleg hogy ezzel összefüggően a jogosultat a kellékszavatossági jogok megilletik-e. Az ellentmondás nyilvánvaló és így talán méginkább érthetővé vált, hogy miért foglalkoztunk oly részletességgel az átadás és a veszélyátszállás viszonyával.

Visszatérve a tárgyi alapra, a szóban forgó rendelkezést alighanem a tulajdonjogi tradíciós elv kötelmi jogi túlburjánzásának kell tekinteni. Mindenesetre ennek következtében megállapítható, hogy *polgári jogunkban az átadás háromféleképpen létezik: tulajdonjogilag, kötelmileg és ezen belül „kellékszavatosság*ilag".

Előállt az a helyzet, hogy *az átadás egységes fogalma hármas tartalmat takar.* Az átadás kötelmi differenciáltságára a tételes jog közelebbi felvilágosítást nem ad. Ezt a megfelelő összefüggések alapján lehet kihámozni. Természetesen bizonyítandó, hogy ilyen differenciáltság létezik. Ezen már túljutottunk, amikor a kötelmi átadást a veszélyátszállással összevetettük. Az eredmény a kellékszavatosság szempontjából ellentmondásra vezetett annak következtében, hogy nem minden veszélyátszállás jelent egyben átadást is.

A kötelmi átadás és a veszélyátszállás általában együtt jár. Ilyen esetben nincs probléma, hiszen a tárgyi rendelkezés erre a normál típusra van szabva. Bizonyítottuk azonban, hogy vannak olyan helyzetek, amikor a veszélyátszállás a kötelmi átadás nélkül bekövetkezik.

Ha a különös tényállás miatt a kötelmi átadás és a veszélyátszállás széjjelválik, válaszút elé kerülünk, hogy a szolgáltatás tárgyának a kellékek szempontjából melyik időpontban kell megfelelőnek lennie. Nyoma sincs annak, hogy a jogszabály alkotók ilyen meghasonlott tényállásra is figyelemmel döntöttek úgy, hogy mindenképpen az átadás ideje legyen az irányadó.

Minden okunk megvan az előbbiek feltételezésére, mert különben ha az ilyen rendhagyó jogesetben is a kötelmi, vagyis a fizikai, a valóságos átadás ideje döntő, akkor előállhatna olyan helyzet, hogy a kötelezett, mivel a veszély átszállott, ennek terhét nem viseli, ellenben a szolgáltatás tárgya kellékhibásnak minősülhet, mivel ugyan a veszélyátszállást követően, de még az átadás előtt casu megrongálódott.

Az önellentmondás súlyos és ebből nem könnyű kikeveredni, bár aligha lehet kétséges, hogy a kötelezett kellékszavatossági alapon nem felelhet olyan hibáért, amely a dologban az átadás előtt ugyan, de a veszélyátszállás után következett be. Feltételeznünk kell, hogy a tárgyi jog nem kívánta a vázolt méltánytalan és igazságtalan helyzetet előidézni, ezért a továbbiakban a kibontakozás útját keressük.

b) Az ellentmondás a következők szerint éleződik ki. A kötelmi jogban vagy nem létezik átadás nélküli veszélyátszállás (ez pedig létezik), vagy nem áll a maga merevségében az, hogy a kellékhiba fennforgására minden esetben a kötelmi átadás ideje az irányadó. Ezt az ellentmondást leginkább úgy lehet áthidalni, ha a kellékszavatosság szempontjából az átadásnak más tartalmat adunk olyképpen, hogy az általános tartalomból a lényeget, tehát a veszélyátszállást kiragadjuk.

Mindenesetre *de lege ferenda helyesnek látszana az átadást a veszélyátszállással helyettesíteni. Ennek megtörténtéig* a döntőbizottság számára aligha marad más kiút, mint az, hogy az átadást lazán értelmezze. *Az átadás nélküli veszélyátszállás a szerződésszerűség megítélése, illetőleg a kellékszavatosság szempontjából quasi átadásnak tekinthető.* Ilyen módon a visszásságokat el lehet kerülni, illetőleg át lehet hidalni az átadás és a veszélyátszállás között kétségtelenül fennálló különbözőségek, ellentétek gondolati, logikai ütközésének hatását.[13]

Mód van tehát arra, hogy a döntőbizottság a jogszabály megfelelő értelmezésével olyan

lásának időpontjához; minthogy ugyanis az eladó a szerződés megkötésétől a dolog átadásáig, vagy elküldéséig még általában viselni köteles a veszélyt, az a kár is, hogy a dologban időközben hiba támadt vagy a szerződés megkötésekor megvolt kikötött tulajdonság időközben megszűnt, csak őt érheti." (A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag, VII. k. Budapest, 1905. 77. old.)

[12] A Ptk. 305. §-a, illetőleg a külföldi jogalkotások közül a Csehszlovák Köztársaság 1958. évi 69. sz. törvénye 127. §-ának (1) bekezdése is ezt tükrözi.

[13] A szóban forgó rendelkezéssel összhangban a döntőbizottság a kellékhiba megítélésénél, illetőleg az ebből eredő igények keletkezésével összefüggően következetesen az átadásra hivatkozik, még akkor is, ha ez a kritikát nem állja, mint ahogy ez a körülmény a már megjelölt határozatokon kívül a 142. és 164. sorsz. K. D. B. E. H.-okból is kitűnik.

esetekben, ha a veszély átszállott, de az átadás még nem történt meg, a kellékhiba megítélésére a veszélyátszállás időpontját tekintse irányadónak. Mivel a szállítási szerződések gyakorlatában az átadás és a veszélyátszállás az esetek nagy többségében egybe esik, az említett értelmezésre, megoldásra csak kivételesen mutatkozik szükség.

Úgy tűnik, mintha a tárgyalt áthidalásra a döntőbizottság a 364. sorsz. K. D. B. E. H.-ban már kísérletet is tett volna. A határozat tényállása szerint a kellően felajánlott szolgáltatást a jogosult nem vette át kellő időben, majd amikor ezért késedelmesen jelentkezett, kitűnt, hogy a szolgáltatás tárgya hibás. Az eljárásban a jogosult késedelméről volt szó és ezzel kapcsolatban a döntőbizottság megállapította, hogy az ő késedelmének bekövetkezéséhez az szükséges, hogy a kötelezett „a szolgáltatást valósággal, tehát a kitűzött időre történő teljesítés lehetőségével ajánlja fel, továbbá, hogy a felajánlott szolgáltatás kötelemszerű legyen. A szolgáltatás felajánlása akkor valóságos (reális), ha abból a komoly teljesítési készség kétségtelenül megállapítható. A kötelemnek tárgyát kell tehát felajánlani, a kötelemnek megfelelő mennyiségben, minőségben és állapotban. A megrendelő, ha igazolja, hogy az átadásra kitűzött időben a szállító képtelen volt a teljesítésre, ezzel késedelmének bekövetkezését elháríthatja. Ez nem szorosabb értelemben vett kimentés, mert ilyenkor a megrendelő nem a maga vétlenségét bizonyítja, hanem azt, hogy a megrendelői késedelem tényállásának egyik tárgyi feltétele, a szolgáltatás kellő felajánlása hiányzik."

Annak megítélésében tehát, hogy a szolgáltatás kötelemszerű volt, az elvi határozatból kitűnően a döntőbizottság akarva-akaratlanul nem az átadás, hanem a veszélyátszállás időpontját tekintette irányadónak. Ebből arra kell következtetni, hogy a gyakorlat a helyes irányba próbálkozik olyan esetekben, ha az átadás és a veszélyátszállás időbelileg elkülönül egymástól.

c) A veszélyátszállás és a kellékhibás teljesítés szóban levő viszonyának mintha ellentmondana az, hogy *a jog* különösen a vállakozás körében még *a veszélyátszállás előtt lehetőséget ad a jogosultnak arra, hogy kellékszavatossági jogait gyakorolja,* olyan esetben, *ha nyilvánvaló, hogy a szolgáltatás tárgya a veszélyátszállás idejében is kellékhibás lesz.*[14] Ez a jogtétel (különösen Oertmann és Staub munkássága nyomán) meglehetősen elterjedt.

Helytelen volna a tételben, illetőleg most már a rendelkezésben a kellékhibás teljesítés és a veszélyátszállás viszonyának valamilyen kivételét látni. Ez ugyanis *nem egyéb, mint a korábbi igényérvényesítés megengedése azzal a feltétellel, hogy a szolgáltatás tárgyának állapotát,* a minőség megítélése szempontjából, *a veszélyátszállás idejére,* vagyis arra az időpontra, ami még ugyan nem következett be, *kell vetíteni.*

Elméletileg ennek a lehetőségét nem lehet tagadni. Egyébként mind a jogosult, mind a kötelezett szempontjából *előnyös az, ha a kellékszavatosság függő helyzetében vagy akárcsak városányi formájában a bizonytalanság mielőbb megszűnik.*[15]

Minthogy a tárgyalt esetben már a veszélyátszállás előtt megállapítható az a hiba, amin éppen a kötelezett elutasító magatartása miatt változás már nem történhet, nem lehet akadálya annak, hogy a jogosult a veszélyátszállás bevárása nélkül a megfelelő következtetéseket levonja, illetőleg jogait érvényesítse. Valójában tehát *itt is elkülönül az az időpont, amely döntő abban, hogy a szolgáltatás tárgya hibás-e,* attól a másiktól, amikor a jogosult követelését érvényesítheti.

Lényegében az ilyen érvényesítés esedékessé tehet olyan követelést, ami még valójában nem nyílt meg, de csak olyat, amely nyilvánvalóan meghatározott időben fennállna. Így a jog csupán azt a követelést engedi útjára, amelynek esedékessége feltétlenül bekövetkezne. Mindez tehát semmit nem változtat azon, hogy a kellékhibás teljesítés megítélésére a veszélyátszállás ideje az irányadó.

Görgey Mihály

[14] A Ptk. 393. § (2) bek.-e, korábban pedig az Mtj. 1584. §-a.

[15] A 142. sorsz. K. D. B. E. H. a kifejtettekkel nem áll ellentétben, bár ebben az esetben a döntőbizottság leszögezte, hogy: „... a szolgáltatás szerződésszerű minőségét az átadás időpontjában kell elbírálni." A tárgyalt tényállás szerint a villanyszerelő vállalat ideiglenes jelleggel a kikötéstől eltérő minőségű anyagot használt, amelyet később még a veszélyátszállás előtt kicserélt.

Az ilyen tényállás alapján semmi ok nincs annak feltételezésére, hogy a szolgáltatás tárgya a veszélyátszállás idején is hibás lesz. Következésképpen a jogosultnak még kellékszavatossági „városánya" sem keletkezett.

A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyve*

I.

A Német Demokratikus Köztársaságban 1961. július 1-ével hatálybalépett a Munka Törvénykönyve,[1] miután azt a Népi Kamara 1961. április 12-én egyhangúlag elfogadta.[2] Ez az első Munka Törvénykönyv Németországban. A törvénykönyvet az elmúlt két esztendő során dolgozták ki és 1960. november 15-én terjesztették megvitatás céljából az összlakosság elé.[3] A vita öt hónapon keresztül tartott. A szakszervezetek szervezték meg és a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség elnökségének 6. ülésszaka alkalmából 1960. nov. 16-án nyitották meg.[4] 1960 novemberétől 1961 márciusáig a tervezettel kapcsolatban számtalan megbeszélést folytattak üzemi gyűléseken, az üzemi szakszervezeti csoportok gyűlésein, a brigádok és munkaközösségek körében, valamint az értelmiségiek, a nők és a fiatalkorúak összejövetelein. A mintegy 325 ezer megbeszélésen több mint 7 millió dolgozó vett részt.[5] A megbeszélés során a dolgozók először is megismerték a Munka Törvénykönyve jelentőségét, valamint az előterjesztett tervezet tartalmát. A viták során a törvénykönyvben foglalt alapelveket kivétel nélkül helyesnek fogadták el. Ugyanakkor számos értékes javaslatot tettek az egyes rendelkezések kiegészítése és javítása érdekében. A javaslatok száma elérte a 23 ezret.[6] A vita egyúttal előmozdította a dolgozók aktivitását is, miután azt szorosan egybekapcsolták az üzemek feladatainak megtárgyalásával. Így a viták során számos javaslatot tettek a termeléssel és a munkafeltételek megjavításával kapcsolatban is, amelyeket a vállalatok meg is valósítottak. A törvénykönyv alapelvei így már a tervezet megvitatása során alkalmazásra kerültek.[7] Ez megmutatkozott például abban, hogy a szocialista munkaversenyt tartalmilag helyesebben alakították ki, és abba több dolgozót vontak be. Megmutatkozott továbbá abban is, hogy az állandó termelési értekezletek munkája megjavult és az egyeztető bizottságok jobban teljesítették nevelési feladataikat. A tervezet vitája továbbfejlesztette a dolgozók szocialista öntudatát is.

A Munka Törvénykönyvét a munkásosztály pártjának, Németország Szocialista Egységpártjának kezdeményezése alapján dolgozták ki. Miután a dolgozók magasfokú teljesítménye létrehozta a szocializmus alapjait, a Párt az 1958. évi V. pártkongresszuson a német nép elé terjesztette a szocialista építés befejezésének nagy távlatait a Német Demokratikus Köztársaságban és meghatározta azokat a feladatokat, amelyeket e nagy célkitűzés elérése érdekében teljesíteni kell. Ennek során kihangsúlyozták a szocialista jog nagy jelentőségét a szocializmus győzelme szempontjából. Walter Ulbricht elvtárs, a Párt Központi Bizottságának első titkára beszámolójában utalt arra, hogy a szocialista jog, mint a dolgozó parasztokkal és a lakosság egyéb dolgozó rétegeivel szövetségben hatalmat gyakorló munkásosztálynak törvényerőre emelt akarata, nagy jelentőséggel bír az új termelési viszonyok megvalósításáért és ezáltal az új szocialista társadalom kialakításáért vívott harcban. A szocialista jog az állampolgárok szocialista öntudatának fejlesztésére és megszilárdítására szolgáló fontos eszköz, és fő célja abban rejlik, hogy biztosítsa a munkás-paraszt hatalmat és a szocialista vívmányokat.[8]

Ennek megfelelően a Németország Szocialista Egységpártja V. pártkongresszusa által hozott határozat a következőket mondja ki: „A munkások és parasztok szocialista jogának további fejlesztése megszilárdítja, védelmezi és fejleszti az új társadalmi viszonyokat, az emberek közötti szocialista viszonyokat; szolgálja a dolgozóknak a munka- és állami fegyelemre való nevelését, hogy tudatosan vegyenek részt a szocializmus építésében és hogy védelmezzék a szocialista hazát, az ellenség minden támadásával szemben."[9] A jog nagy jelentőségére tekintettel az V. pártkongresszus határozatot hozott arra, hogy szocialista törvénykönyveket kell létrehozni,[10] köztük egy szocialista Munka Törvénykönyvet, amely szükséges a szocialista munkaviszonyok továbbfejlesztéséhez.[11] E törvénykönyvet ennek alapján a nagy szocialista törvények közül elsőként készítették el és adták ki.

---

* A cikket a szerző a Jogtudományi Közlöny számára írta. (Fordította: *dr. Pliskó József.* — Szerk.)

[1] Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, Teil I., 27. oldal. A törvénykönyv tervezetét ismertette a Jogtudományi Közlöny 1961. évi 4. száma. Magyar fordításban megjelent a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1961. évi 2. számában.

[2] Lásd ezzel kapcsolatban a Neues Deutschland 1961. április 13-i számának 3. oldalán megjelent közleményt.

[3] Az összes napilapok hoztak ezzel kapcsolatban közleményeket, lásd például a Neues Deutschland 1960. november 15-i számának 3—6. oldalát.

[4] Ld. a Tribüne 1960. november 10-i számát.

[5—6] Lásd Herbert Warnke, a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség szövetségi elnöksége elnökének beszédét a Munka Törvénykönyve megalapozásával kapcsolatban a Népi Kamara előtt. Megjelent a Neues Deutschland 1961. április 13-i számának 5. oldalán.

[7] Lásd e tárgyban a Politikai Iroda jelentését a Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának 12. plénuma elé. Megjelent a Neues Deutschland 1961. március 28-i számának 3. oldalán.

[8] Walter Ulbricht: A békéért, a szocializmus győzelméért és Németország, mint békeszerető, demokratikus állam nemzeti újjászületéséért vívott harc. Dietz Verlag Berlin, 1958., 29. és 31. old.

[9] Ld. Németország Szocialista Egységpártja V. pártkongresszusa által hozott határozatot a békéért, a szocializmus győzelméért, Németország, mint békeszerető demokratikus állam nemzeti újjászületéséért vívott harcról, Dietz Verlag Berlin, 1958., 27. oldal.

[10] Lásd 9. alatti 30. oldal.

[11] Ld. Walter Ulbricht: A békéért vívott harc, 33. old.

A törvénykönyv tervezetének kidolgozása és annak végleges szövegezése a munkásosztály pártjának közvetlen irányításával történt. A Párt gondoskodott az előkészítést végző különféle bizottságok létrehozásáról, és maga Walter Ulbricht elvtárs, a központi bizottság első titkára, irányította személyesen a döntő jelentőséggel bíró kérdésekkel foglalkozó bizottságot. Mindebből kitűnik, hogy a munkásosztály pártja milyen nagy jelentőséget tulajdonít a munkajognak. Különös gondoskodást tanúsított a szocialista munkaviszonyok, tehát azon viszonyok megszilárdítása és továbbfejlesztése iránt, amelyek a legintenzívebben kötik a munkásosztály tagjait, és amelyek döntő jelentőséggel bírnak a szocializmus győzelme szempontjából. A Párt a legfontosabb feladatok egyikének tekinti a dolgozóknak az új szocialista társadalomban elfoglalt helyzete, valamint a munkások és alkalmazottak jogainak meghatározását és biztosítását.

A törvénykönyv kidolgozása a szocialista demokrácia elveinek teljes érvényrejuttatásával történt. A tervezet kidolgozásával foglalkozó különféle bizottságokban a munkajogi gyakorlat és a munkajogtudomány művelői mellett képviselve voltak mindenekelőtt a szakszervezetek és más tömegszervezetek (Németország Demokratikus Nőszövetsége, a Szabad Német Ifjúság) funkcionáriusai, akik figyelembe vehették és figyelembe is vették az e szervezetekben tömörült dolgozók érdekeit. Számos üzemi dolgozó is tagja volt azonban a bizottságnak, és nem egy rendelkezést a tervezetbe való felvétel előtt előbb megtárgyaltak az üzemekben a dolgozókkal. A Munka Törvénykönyve tervezetének kidolgozásába tehát számos dolgozót vontak be. Már ebben is világosan kifejezésre jut a szocialista demokrácia széleskörű érvényesítése. A szocialista demokrácia a nyilvános vita során még fokozottabb mértékben megvalósult. Ebben kifejezésre jutnak azon nagy változások, amelyek az első német munkás-paraszt országban, szemben a kapitalista Németországgal, végbementek. Hogy ma egyáltalában lehetséges a dolgozóknak egy Munka Törvénykönyvet adni, és hogy ez a dolgozók legszélesebbkörű részvétele mellett jött létre, mutatja, hogy a munkásosztály a termelőeszközök szocialista tulajdona; valamint az államban elfoglalt uralkodó helyzete alapján sajátmaga vette kezébe és pártjának vezetésével sajátmaga irányítja is sorsát.

II.

Németország Szocialista Egységpártjának a Munka Törvénykönyvének kidolgozásával és bevezetésével kapcsolatos kezdeményezése azon a felismerésen alapul, amely szerint megérett az idő arra, hogy az új szocialista munkaviszonyok szabályozását és a munkásosztálynak a Német Demokratikus Köztársaságban elért vívmányait egy egységes törvénykönyvben foglaljuk össze. A Párt abból indult ki, hogy a szocialista munkaviszonyok jelenleg annyira fejlettek, hogy lehetséges egy szocialista Munka Törvénykönyv létrehozása, és hogy ugyanakkor a szocialista munkaviszonyok megszilárdítása és továbbfejlesztése szükségessé tesz egy ilyen törvénykönyvet.

A Munka Törvénykönyve megalkotása azért vált lehetővé, mert a dolgozók a munkás-paraszt hatalom alatt a termelésben kifejtett nagy eredményeik révén óriási vívmányokat értek el; amelyeket törvényesen rögzíteni és ennek folytán biztosítani és védelmezni kell. Szükséges volt a Munka Törvénykönyve megalkotása a jelenlegi időpontban azért, mert a munkajogot teljes mértékben fel kell használni a termelőerők fejlesztése és a szocialista termelési viszonyok tökéletesebbé tétele, továbbá a szocialista munkaerkölcs fejlesztése és a szocialista munkafegyelem betartása érdekében, azaz a dolgozóknak új emberekké, a szocialista korszak emberévé történő nevelésénél és önnevelésénél. A törvénykönyv bevezető része erre különösképpen utal.

A törvénykönyv kiadásának lehetőségében és szükségességében rejlik annak alapvető jelentősége. Kitűnik abból a politikai és gazdasági viszonyoknak a Német Demokratikus Köztársaságban végbement változása. Mutatja, hogy a munkásosztály megszerezte a hatalmat, és azt a dolgozó parasztokkal, valamint a lakosság egyéb rétegeivel szövetségben eredményesen gyakorolja. Kiderül belőle, hogy a dolgozók a termelőeszközök szocialista tulajdona alapján mentesek a kizsákmányolástól és az elnyomástól, sajátmaguk részére dolgoznak és összes képességeiket, valamint tehetségüket maradéktalanul fejleszthetik és felhasználhatják. Demonstrálja, hogy a munkás-paraszt államban a dolgozó lakosság igazi szabadságra és demokráciára tett szert. Éppen ezért Herbert Warnke elvtárs, a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség szövetségi elnökségének elnöke e törvénykönyvet a munkáshatalom tankönyveként jelölte meg.[12] A törvénykönyv mutatja azonban egyidejűleg azt is, és ez döntő szempont a jövőt illetően, hogy a dolgozóknak jelenleg és a jövőben hogyan kell dolgozniok ahhoz, hogy az eddigi eredmények alapján a szocializmust győzelemre vigyék. Ezért, mint valóságos tankönyv, útmutatásul is szolgál a cselekvéshez. Az összes dolgozókkal folytatott vita során a törvénykönyv alapelvi jelentőségének ezt az oldalát kellett elsősorban tisztázni. Ezért a vita arra irányult, hogy valóban megismertesse a Munka Törvénykönyvet, hogy annak hatálybalépésével az mindenütt maradéktalanul alkalmazható is legyen. Ugyanis csak az összes dolgozók által való tudatos felhasználása mellett képes eleget tenni a szocialista építés során betöltendő aktív szerepének.

[12] Herbert Warnke: A munkáshatalom tankönyve. A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezetéhez. Neues Deutschland, 1960. nov. 15. 1—2. oldal.

A Németországban uralkodó jelenlegi viszonyok mellett igen fontos felismerni a Munka Törvénykönyve fent említett alapelvi jelentőségét. Németországban ezidő szerint két állam létezik. Az egyik a Német Demokratikus Köztársaság, mint az első német munkás-paraszt állam. Mint ahogy azt Walter Ulbricht elvtárs, a Német Demokratikus Köztársaság államtanácsának elnöke a Népi Kamara előtt 1960. október 4-én elhangzott nyilatkozatában megállapította, ebben az államban levonták a tanulságokat a német történelemből, a német imperializmus által indított két világháborúból. Itt végbement a német történelem legnagyobb átalakulása. Felszámolták a német militarizmus gyökereit és az embernek ember által történő kizsákmányolását. Olyan társadalmi változások mentek végbe, amelyek elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy a termelőerők fejlesztését mentesítsék a tőkés társadalmi rend összes bilincseitől, és hogy teljesen kifejlődhessen az emberek alkotó képessége.[13] A másik oldalon létezik a nyugatnémet állam, a Német Szövetségi Köztársaság, amelyben — akárcsak korábban — a német militarizmus és az agresszív imperializmus van uralmon. Ott a békéért dolgozni és élni kívánó dolgozó nép érdekeivel ellentétben az államhatalmat egy új háború előkészítésére használják fel. A dolgozókat a monopoltőke mértéktelenül kizsákmányolja az automatizálás és a racionalizálás révén és a dolgozókat szükségállapotra hozott törvényekkel és egyéb intézkedésekkel nyomják el. A tudomány és technika nem az emberi előrehaladást szolgálja, hanem egyedül az új háborúra való felkészülést.

Ebből a helyzetből látható, hogy „Németországban a fő ellentmondás a Német Demokratikus Köztársaságban élő nép, valamint a Nyugat-Németországban élő összes békeszerető emberek érdekei és a militarizmus, valamint a revansizmus nyugatnémet erőinek érdekei között áll fenn".[14] Ezt az ellentmondást fel kell oldani a békének Németországban és ezáltal az egész világon való megőrzése, valamint az emberek boldog és jólétet biztosító életének biztosítása érdekében. E feloldás csak úgy válik lehetővé, ha leküzdjük a nyugatnémet militarizmust. Ez a német munkásosztály történelmi feladata, mivel a német munkásosztály az egyedüli olyan osztály, amelynek érdeke a társadalmi előrehaladás, és amely képes azt meg is valósítani. E feladat teljesítésével megteremti egyúttal a lényeges előfeltételeket nemzetünk kettéosztottságának leküzdéséhez, Németország, mint egységes, békeszerető és demokratikus állam nemzeti újjászületéséhez. E feladat fő része a Német Demokratikus Köztársaságban levő munkásosztályra jut, mivel itt gyakorolja az államhatalmat és rendelkezik az uralomhoz szükséges gazdasági alapokkal. Ez annyit jelent, hogy a munkások és parasztok államát széleskörűen meg kell erősíteni, mindenekelőtt maximálisan növelni kell a munkatermelékenységet, be kell venni a tudomány és technika fellegvárát, és a tudományt és a technikát a termelésben kell felhasználni annak érdekében, hogy a lakosság életszínvonalát olyannyira emeljük, hogy bebizonyítsuk az országunkban levő szocialista társadalmi rend minden oldalú fölényét a Nyugat-Németországban uralkodó tőkés viszonyokkal szemben.

A munkásosztálynak történelmi feladatát mindenekelőtt az anyagi termelés szférájában kell megoldania. Ez az a szféra, amelyre a Munka Törvénykönyvének hatást kell gyakorolnia. Ennek folytán a Munka Törvénykönyve közvetlenül a németországi nemzeti kérdés megoldását szolgálja. Ebben rejlik nagyfokú nemzeti jelentősége. Az egész német munkásosztálynak mutatja az utat a nemzeti kérdés megoldása és a béke megőrzése, valamint a dolgozók ilyenirányú harcra való mozgósítása érdekében. Ezért kifejezésre juttatja azt, amit az államtanács elnöke a Népi Kamara előtt elhangzott — már említett — nyilatkozatában mondott: a Német Demokratikus Köztársaság az első békeállam és az egyedüli jogszerű német állam.[15]

Annak érdekében, hogy széleskörűen szemléltessük a Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének nemzeti jelentőségét, utalni kell még arra, hogy e törvénykönyv közvetlenül támogatja a nyugat-németországi munkásokat a demokratikus és szociális jogfosztás elleni harcukban. A fegyverkezés és az egész élet militarizálása folyamán rendszeresen felszámolják azon demokratikus jogokat, amelyeket Nyugat-Németország munkásai a hitlerfasizmus után a burzsoáziától kiharcoltak, így a sztrájkjogot, a szabad véleménynyilvánítás jogát. Azon szociális engedményeket, amelyeket a vállalkozók kénytelenek voltak a munkásoknak az 1945 utáni években biztosítani, most — miután újból helyreállították a monopóliumok uralmát és a munkásosztály harci erejét a szociáldemokrácia és a szakszervezetek jobboldali vezetőinek árulása folytán megbénították — fokozatosan felszámolják. Ez a munkásságot sokrétű harci akcióra készteti. Ennek során a munkás-paraszt állam Munka Törvénykönyve segítséget nyújt részükre, mert hivatkozhatnak a Német Demokratikus Köztársaságban élő dolgozóknak a Munka Törvénykönyvében foglalt vívmányaira. Míg az elmúlt években a szocialista munkajognak csupán egyes rendelkezései szolgáltathattak okot arra, hogy Nyugat-Németországban is kiharcolják a munkások az azonosan előnyös munka és bérezési feltételeket — így a bérkiegyenlítést betegség esetében stb. —, addig jelenleg a nyugatnémet munkások előtt

[13] A Német Demokratikus Köztársaság államtanácsa elnökének nyilatkozata a Népi Kamara előtt 1960. október 4-én, Die Verlag Berlin, 1960. 7. old.

[14] Lásd a 13. alatti 14. oldal.

[15] Ld. a 14. alatti 11. old.

összefoglalhatóan mutathatók be osztálytestvéreiknek a szocialista országban elért összes vívmányai. Ezáltal az atomfegyverkezés, a demokrácia megszüntetése és a szociális biztonság felszámolása elleni harcukban a Munka Törvénykönyve számos új lehetőséget nyújthat számukra. Ilyen irányú hatások már tapasztalhatók. Így például a Német Szakszervezeti Szövetség müncheni körzeti elnöksége egy munkabizottságot alakított, amelynek feladata megvizsgálni azt, hogy hogyan használható fel a Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyve a nyugatnémet munkások harca érdekében.[16]

III.

A Német Demokratikus Köztársaságban uralkodó politikai és gazdasági viszonyok óriási megváltozása, szemben a tőkés Németországgal és a munkásosztály nagy vívmányai az első német munkás-paraszt államban visszatükröződnek a Munka Törvénykönyvének teljes tartalmában. Világosan kivehetők az első fejezetben megszövegezett „szocialista munkajog alapelveiből", nevezetesen a dolgozók szocialista személyiségi jogaiból [a munkához való jog, a szakmai képzésre, a pihenésre, az egészség- és munkavédelemre való jog, továbbá a jog az anyagi ellátásra betegség, üzemi baleset, anyaság, rokkantság és öregség esetében, jog a kulturális és sporttevékenységre, valamint a szociális ellátásra (2. §)], valamint a szakszervezetek jogaiból (4. és 5. §-ok). Kifejezésre jutnak azonban a részletes szabályokban is. Így például az üzemi szakszervezeti vezetőségek jogainál (11. és 12. §-ok), a dolgozóknak az üzem irányításában való részvételével kapcsolatos különféle jogi formáknál (13—19. §-ok), a munkaszerződéstől eltérő munkákkal való megbízás korlátozásánál (24—29. §-ok), a felmondási jog korlátozásánál (31. §), a munkateljesítménynek megfelelő munkabér biztosításánál (35. §), magasabbfokú képzettség elnyerésére a képzési intézkedések révén nyújtott segítségnél (61—65. §-ok), a munkaidő további fokozatos csökkentésének garantálásánál (67. §), valamint a munkától való felmentésnél az állami és társadalmi funkció teljesítése, a továbbképzés és a személyi érdekek kielégítése érdekében (77—78. §), a szabadságidő alatti üdülés biztosításánál (79. és köv. §-ok), az élet és egészség munkaközbeni védelménél (87. §), és a dolgozó nők, valamint fiatalkorúak különös jogainál (123—141. §-ok).

A vívmányok közül különös jelentőséggel bírnak: a munkához való jog és a szakszervezetek jogai. Mutatják, hogy a munkás-paraszt hatalom hogyan biztosítja a dolgozók érdekeit, azzal szemben, hogy a kapitalizmusban nem biztosították a munkásoknak és szakszervezeteiknek e létfontosságú jogokat. Annak érdekében, hogy szemléltetően bizonyíthassuk a Német Demokratikus Köztársaságban élő munkásosztály vívmányait, szemben a Nyugat-Németországban élő munkások helyzetével és ezáltal bizonyíthassuk a szocialista társadalmi rend fölényét a tőkés viszonyok felett, a Munka Törvénykönyvében foglalt rendelkezések e két területével még részletesebben kívánunk foglalkozni.

1. A munkához való jog a Német Demokratikus Köztársaságban elsőízben vált reális joggá. Mint ahogy azt az államtanács elnöke a népi kamara előtt elhangzott nyilatkozatában kifejtette, „az a német történelemben első ízben változott papíron levő deklarációból biztosított, szociális valósággá".[17]

Realitását elnyerte a termelőeszközök szocialista tulajdona és a munkásosztály uralma, valamint ezen alapokon a gazdasági élet megtervezése és a munkanélküliséggel, gazdasági válságokkal együttjáró tőkés gazdálkodási mód felszámolása által. A munkához való jog, mint minden állampolgár megvalósítandó és már megvalósított joga, rögzítést nyert a Munka Törvénykönyve 2. §-ának első bekezdésében. Ezáltal valósággá vált a német munkásosztálynak a régi követelése, amelynek teljesítéséért évtizedekig harcolt, hogy biztosítva legyen léte. A munkához való reális jog biztosítja a dolgozók döntő szabadságjogait: a mentességet az anyagi ínségtől és a létbizonytalanságtól, a mentességet a tőkés kizsákmányolástól és önkénytől, a szabadságot, hogy dolgozhassanak a békéért, a lehetőséget a személyiség teljes mérvű kifejlesztésére, valamint az összes képzési lehetőségek igénybevételére, valamint a jogot a nép növekvő jólétében való részesedésre. Az ember valóságos szabadságra csak a szocialista társadalmi rendben végzett munka révén tehet szert.

Nyugat-Németországban a munkások részére nem biztosították a munkához való jogot. Az 1949. május 23-i bonni alaptörvény nem tartalmaz ilyet. Ha bele is foglalták egyes nyugatnémet tartományi alapokmányokba,[18] ez csupán formális deklaráció. A polgári államjogászok felfogása szerint ezek az alkotmányi rendelkezések csupán programtételek. Ezekből nem vezethető le a munkához való jog, azaz az állammal szemben támasztható igény egy munkahely kijelölésére, mint ahogyan azt annakidején a weimari alkotmány kommentátora kifejezte.[19] Ez nem is lehet másképpen, mert a kapitalizmus és a munkához való jog kizárják egymást. Találóan juttatta ezt kifejezésre Marx Károly a következő szavakkal: „A munkához való jog polgári értelemben véve egy nyomorúságos, buzgó óhaj."[20] E helyzetben a nyugatnémet

[16] Ld. ezzel kapcsolatban a Neues Deutschland közleményét, 1961. május 10., 1. számú old.

[17] Lásd 13. alatti, 40. oldal.

[18] Ez a helyzet például Brémában, Bajorországban, Hessenben, Rheinland-Pfalzban, Badenben.

[19] Lásd Anschütz: a Német Birodalom 1919. aug. 11-i alkotmánya, 12. kiadás. Berlin, 1930. 601. oldal.

[20] Ld. Marx Károly: Az osztályharc Franciaországban, Berlin, 1961. 68. old..

munkások nem mentesek a létbizonytalanságtól; nincs meg a szabadságuk személyiségük kifejlesztésére és az összes képzési lehetőségek igénybevételére. A gazdasági élet jelenlegi látszólagos virágzása folytán létük nincs ugyan közvetlenül veszélyeztetve, azonban „Nyugat-Németországban a kapitalizmusnak kedvező körülmények lassan eltűnnek"[21] és a szénválság alatti 6,5 millió ünnepi műszak a bányászatban — amely a bányászoknak 150 millió német márka bérveszteséget idézett elő[22] — kellőképpen bizonyítja, hogy a munkások részére nincs biztosítva a munkához való jog.

A Munka Törvénykönyve a Német Demokratikus Köztársaság állampolgárai részére nem csupán a munkához való jogot biztosítja. Ezáltal háromszoros jogot garantál számára, mégpedig: a jogot a munkahelyre, jogot a végzett munka mennyisége és minősége szerinti munkabérre, valamint jogot az alkotó együttműködésre a tervek kidolgozásában és teljesítésében, továbbá az üzemek és a gazdasági élet irányításában [2. § (1) bekezdés]. A munkához való jog ilyen módon való kialakításának alapja az a felismerés, hogy e jog a munka jellegének a szocializmus építése során történt változásával továbbfejlődött. A munka közvetlen társadalmi jellege folytán a munkateljesítmény és a munkabér elválaszthatatlan egységet alkotnak. Egyúttal ez arra is vezet, hogy a dolgozók munka közben részt vesznek az üzemek és a gazdasági élet irányításában. A szocialista munka e három oldalát kell tükröznie a munkához való jognak. E tartalommal megfelel a szocialista munkaszervezés jelenlegi fejlődésének.[23] A munkához való ezen átfogó jog egy magasabb síkon valósítja meg a német munkásosztály követeléseit. Nemcsak abszolút módon biztosítja a dolgozók létét, hanem lehetővé teszi számukra az állandóan növekedő szükségleteik kielégítését, valamint a közreműködést saját életük kialakításában. Az emberi tevékenységnek a szocializmus győzelme szempontjából döntő szférájában — az anyagi termelés szférájában — történő további fejlesztése tudatos kialakítóivá emeli őket.

A munkához való jog első oldalával, a munkahely biztosításával, a dolgozók részére biztosítva van — a társadalmi feladatok figyelembevétele mellett — a képességeiknek és ismereteiknek megfelelő tevékenység. A szocialista építés ugyanis megköveteli a dolgozók minden alkotó erejének latbavetését, ugyanakkor lehetővé teszi számukra képességeik teljes kifejlesztését. A megfelelő munkahelyek biztosítása a munkaszerződés megkötése révén történik. Ez a munkához való jog megvalósításának jogi formája (20. §). A megfelelő munkahelyek megszerzésénél külön támogatásban részesülnek a náci rezsim elismert üldözöttei, a nők, a fiatalkorúak, a csökkent munkaképességű személyek [3. § (2) bekezdés].

A munkaszerződésben kikötött területen a megfelelő tényleges munka biztosítása érdekében az üzemvezetők és az üzemek egyéb vezető munkatársai kötelesek a munkát oly módon megszervezni, hogy a dolgozók állandóan munkakörükhöz tartozó munkafeladatokat végezhessenek (24. §). A dolgozók lényegében csak átmenetileg és kivételes esetekben bízhatók meg más munkák végzésével.

A munkaviszonyok fennállásának biztosítása — amely a munkahelyhez való jog egyik biztosítéka — adva van mindenekelőtt azáltal, hogy az üzem csak a termelés, az üzem struktúrájának vagy létszámának, illetve munkaerőtervének megváltozása, valamint a dolgozó alkalmatlansága esetén mondhat fel [31. § (2) bekezdés], azonnali hatályú elbocsátásra pedig lényegében csak az állampolgári kötelezettségek és a szocialista munkafegyelem súlyos megsértése esetén kerülhet sor utolsó nevelési eszközként (32. §).

A munkához való jog második oldalának — a végzett munka mennyisége és minősége szerinti bérhez és ezáltal az azonos teljesítményért való azonos bérhez való jognak — megvalósítása érdekében a Munka Törvénykönyve negyedik fejezete részletes előírásokat tartalmaz a munkabér kiszámításáról, valamint a munkabér helyett fizetendő térítésekről. A dolgozók részére biztosítja a munkateljesítmény szerinti elosztás gazdasági törvénye szerint a munkabér megállapítását és a munkatermelékenység növelése és a nemzeti jövedelem növekedése alapján a munkabérek további emelését (39. §). A bérezés területén a kor, nem, nemzetiség vagy faj szerint különbséget nem engedő azonos munkáért azonos bér elve kizár bármilyen diszkriminációt (40. §). Azon dolgozók részére, akik munkájukat nem végezhetik darab- vagy prémiumos bérben, az átlagon felüli teljesítményekért teljesítményi pótlék fizethető (47. §). A nehéz munkákat végzők ezért külön pótlékot kapnak (54. §).

A munkához való jog harmadik oldala — az alkotó együttműködés a tervek kidolgozásában és végrehajtásában, valamint az üzemek és a gazdasági élet vezetésében —, a Munka Törvénykönyvében azáltal valósul meg, hogy az üzemek vezetése tekintetében a második fejezet fő elvként a demokratikus centralizmus elvét határozza meg. Az üzemvezető és az üzemek más vezető munkatársai egyszemélyes vezetésének és a feladatok teljesítéséért való személyes felelősségük elvének megállapításával (8. §) dialektikus módon egybe van kapcsolva, mint a szocialista demokrácia jellemvonása — a dolgozók alkotó együttműködése a feladatok teljesítésében, valamint az üzemvezetésben (9. §). A törvénykönyv a dolgozók vezetésben való rész-

[21] Lásd Walter Ulbricht: A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 11. ülésén tartott beszámoló. (A kommunista és munkáspártok képviselői tanácskozásának magyarázata, Berlin, 1961. 126. oldol.)

[22] Ld. Neues Deutschland, 1960. 2. old.

[23] Ld. Walter Ulbricht elvtárs beszámolóját a Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusán, 30. old.

vételének legfőbb jogi formáiként a tervvitát (10. §), az üzemi kollektív szerződést (13. §), a szocialista munkaversenyt (15. §), a szocialista közösségi munkát (16. §), az állandó termelési értekezleteket (17. §), a gazdasági konferenciákat (18. §) és az újítómozgalmat (19. §) határozza meg. Ehhez kapcsolódik még a dolgozóknak az üzem és a gazdasági élet irányításában való részvétele a szakszervezeti vezetőségben való közreműködés révén (4., 5., 11. és 12. §-ok), valamint számos speciális üzemi szerződés, így különösen a bérezés, a munkaidő, a szabadság és a munkavédelem területén.

A munkához való jog három oldalának megvalósítására kiadott számos előírás bizonyítja annak reális tartalmát.

A nyugat-németországi munkások nem rendelkeznek azokkal a jogokkal, amelyeket a Német Demokratikus Köztársaság dolgozóinak a munkához való jog biztosít. Nem rendelkeznek a munkahelyhez való alanyi joggal. A munka magánjellegének megfelelően a munkahelykeresés magánügyet képez. Ennek során azonban alá vannak vetve a gazdaságilag erősebb vállalkozó diktátumának. Nincs részükre biztosítva a munkahely; ugyanis a vállalkozó elismert objektív okok fennforgása nélkül is felmondhat. A munkás lényegében csupán azt kísérelheti meg, hogy hatálytalaníttassa a felmondást „szociállellenesség" címén.[24] Még az azonnali hatályú elbocsátásnak sem szabtak valódi határokat. Sor kerülhet arra mindennemű „nyomós ok"-ra való hivatkozással. Miután pedig a hírhedt üzemi alkotmány törvény szerint[25] a munkások érdekei melletti síkraszállás, mint „az üzemben kifejtett politikai tevékenység", vagy „az üzemi béke veszélyeztetése" okot szolgáltat az azonnali hatályú elbocsátásra, e rendelkezés a munkások politikai megbénítását és jogfosztását szolgálja a vállalkozók érdekeinek érvényesítése mellett.

A nyugatnémet munkások nem jogosultak a teljesítményüknek megfelelő munkabérre. A termelőeszközök magántulajdona folytán munkaerejük árut képez. A munkabér ezen áru értékének és árának megváltozott formája. Újratermelésének költségeihez igazodik; ugyanis „a munkaerő értéke a tulajdonosának fenntartásához szükséges élelmiszerek értéke".[26] A munkás munkateljesítményének egy részét a tőkés értéktöbbletként sajátítja ki, a munkást tehát kizsákmányolják. Ehhez hozzá jön még az is, hogy Nyugat-Németországban a munkások nem biztosak abban, hogy béreiket a tőkés a racionalizálási intézkedések révén fokozottan emelkedő munkatermelékenységgel együtt szintén felemeli. Sőt ellenkezőleg, sztrájkok és egyéb intézkedések révén kénytelenek állandóan azért harcolni, hogy a bérszínvonal ne maradjon le a fegyverkezés folytán állandóan emelkedő árak mögött. Végül pedig a nyugatnémet munkásokat nem illeti meg az azonos munkateljesítményért járó azonos munkabérhez való jog sem. Az azonos munkateljesítmény ellenére Nyugat-Németországban a nők még ma is kevesebb bért kapnak, mint a férfiak. Így például a bajor tartományban az élelmiszeripari és vendéglátóipari szakszervezetek területén a nők bérei mintegy 20 százalékkal alacsonyabbak a férfiak béreinél,[27] és a vegyipari konszerneknél a nők bére átlagosan 15 százalékkal alacsonyabb a férfiak bérénél.[28] A fiatalkorúak sem kapnak ugyanolyan bért, mint a felnőttek. Ezért a fiatal szakszervezeti tagok az elmúlt esztendőben a „szövetségi köztársaságban élő ifjú nemzedék jogai és szabadságjogai" keretein belül többek között követelték: az „azonos bért azonos munkáért, függetlenül a kortól és a nemtől".[29] Végül pedig Nyugat-Németországban a más nemzetiségűeket is alacsonyabb bérekkel fizetik, mint a nyugatnémet munkásokat. Így például az Olaszországból származó munkások és más, úgynevezett idegen munkások mintegy 20 százalékkal kevesebbet kapnak, mint a német munkások.[30]

De hasonlóképpen összehasonlíthatatlan a Német Demokratikus Köztársaság dolgozóinak az üzem irányításában való részvételre vonatkozó jogával a nyugatnémet munkások helyzete az úgynevezett „üzemi együtthatározási jog" tekintetében is. Miután a munkások közvetlenül a fasizmus összeomlása után viszonylag nagy lehetőségeket harcoltak ki e területen, e jogot a már említett üzemi alkotmány törvény maradéktalanul felszámolta.

A vállalkozók újból egyedül „urak a házban". A munkások nem gyakorolhatnak befolyást a munkafeltételek kialakítására és nem érvényesíthetik érdekeiket. Az üzemekben ugyan léteznek az üzemi dolgozók által választott üzemi tanácsok, ezek azonban nem a dolgozók együtthatározásának szervei, hanem kötelesek a törvény 49. §-a értelmében a vállalkozók és a munkások közötti „szociális együttműködés"-ről szóló elmélethez híven a vállalkozóval szorosan együttműködni és kötelesek mellőzni mindazt, ami alkalmas arra, hogy veszélyeztesse a munkát és az üzem békéjét. Így nem foganatosíthatnak a munkaharc vonalán intézkedéseket a vállalkozóval szemben. E helyzetben az üzemi tanácsok természetesen nem rendelkezhetnek olyan jogokkal, amelyek lehetővé teszik a munkások részére a tényleges „együtthatározást". Ennek megfelelően az üzemi alkot-

[24] Ld. a Német Szövetségi Köztársaság felmondásvédelmi törvényét, 1951. augusztus 10., — Bundesgesetzblatt, 499. old.

[25] Ld. a Német Szövetségi Köztársaság üzemi alkotmány törvényét, 1952. október 11., — Bundesgesetzblatt I. rész 681. old.

[26] Ld. Marx Károly: A tőke I. kötet, Berlin, 1956. 175. old.

[27] LD. Neues Deutschland, 1960. május 4., 5. old.

[28] Ld. Neues Deutschland, 1961. június 15., 2. old.

[29] Ld. Neues Deutschland, 1960. április 20., 2. old.

[30] Ld. Neues Deutschland, 1960. november 18., 2. old.

mány törvény kimondja, hogy az üzemi tanács az úgynevezett gazdasági ügyek tekintetében egyáltalán nem illetékes. Az olyan kérdések megtárgyalására, mint a termelés módja, a munkamódszerek, az üzem volumenének megváltozása, az értékesítés, az árak kialakítása stb., egy paritásos testületet, egy „gazdasági bizottságot" hoztak létre, amely azonban nem hivatott semmiféle határozathozatalra, hanem lényegében csak felvilágosítások kérésére jogosult (a törvény 67. §-a). Az úgynevezett személyi ügyekben az üzemi tanács szintén nem élhet az „együtthatározási" joggal. A felvételeknél lényegében véleménynyilvánítási jog illeti meg (61. §), az elbocsátásoknál pedig az üzemi tanácsot csak meg kell hallgatni (66. §). Amellett a munkások az üzemi megállapodások megkötése révén sem gyakorolhatnak befolyást az üzem vezetésére. Ugyanis e megállapodások megkötése a törvény 59. §-a értelmében nem engedélyezett, amennyiben olyan munka- és bérezési feltételekre vonatkoznak, amelyeket szokásosan a tarifális szerződések szabályoznak.

Ezen összehasonlításból kitűnően a munkához való joggal összefüggő összes kérdésekben a Munka Törvénykönyve a Német Demokratikus Köztársaság abszolút fölényét demonstrálja a Nyugat-Németországban uralkodó viszonyok felett.

2. A Német Demokratikus Köztársaságban a proletariátus diktatúrájának mechanizmusában a szakszervezeteknek — a munkásosztály legátfogóbb szervezeteinek — megvan a lehetőségük arra, hogy feladataikat a szocializmus iskoláiként és a munkások, alkalmazottak és értelmiségiek érdekeinek sokoldalú képviselőiként teljesíthessék. A munkás- és parasztthatalom esetén az államnak és a szakszervezeteknek egy és ugyanaz a céljuk. Ezért a szocialista állam felruházza a dolgozókat a korlátlan egyesülési joggal és előmozdítja, valamint védelmezi a szakszervezetek tevékenységét. Ez a Munka Törvénykönyvében kifejezést nyert az állami szervek azon kötelezettségében, hogy a szakszervezetekkel szorosan együtt kell működniök [4. § (1) bekezdése]. A szakszervezeti tevékenység védelme többek között megmutatkozik a szakszervezeti funkcionáriusok felmondásának korlátozásában is. Ez abban áll, hogy a felmondás hatálya a felettes szakszervezeti vezetőség beleegyezésétől függ [11. § (3) bekezdés].

Feladataik megvalósítása érdekében és a dolgozóknak az állam és a gazdasági élet vezetésében való részvétele kifejezéseként a Munka Törvénykönyve számos speciális joggal ruházza fel a szakszervezeteket. A szakszervezetek részt vesznek a távlati és az éves népgazdasági tervek kidolgozásában, valamint a dolgozók munka- és életkörülményeiről szóló törvényes rendelkezések kidolgozásában, továbbá képviselőik révén közreműködnek az összes tervkészítéssel foglalkozó szerveknél [4. § (3) bekezdése]. Jogosultak arra, hogy a dolgozók ellátásának állandó javítása érdekében külön munkásellenőrzést szervezzenek (például a kereskedelemben és az építőiparban) [4. § (4) bekezdése]. Bizonyos területeken — a szocialista demokrácia fejlesztésével kapcsolatos alapelveknek megfelelően — az eddig az állami szervek által gyakorolt funkciókat látnak el, mint közvetlen társadalmi feladatokat. Ilyen például a társadalombiztosítás irányítása és a munkavédelem ellenőrzése az üzemekben [4. § (5) bekezdés].

A munkajogi kérdésekben a szakszervezetek részére biztosítva van a dolgozók érdekeinek teljes képviselete. Az államhatalmi szervek részére javaslatokat tehetnek a törvényes rendelkezések kiadásával kapcsolatban. Ezen felül jogosultak arra, hogy közreműködjenek a szocialista munkajogi szabályok végrehajtásánál és jogosultak arra, hogy ellenőrizzék azok betartását (5. §). Ennek érdekében mindenekelőtt a munkaügyi bíróságok előtt folyó eljárásokban működhetnek közre, kifejthetik álláspontjukat és képviselhetik a dolgozókat (153. §).

A szakszervezetek az üzemekben is szabadon és akadálytalanul tevékenykedhetnek. Képviselik az összes dolgozók érdekeit és megszervezik a dolgozók alkotó együttműködését a tervek kidolgozásában és teljesítésében, valamint az üzem vezetésében (11. és 12. §). Ezzel kapcsolatban a Munka Törvénykönyvének 11. § (2) bekezdése tartalmazza az üzemi szakszervezeti vezetőségek jogainak egész sorát, közöttük a szocialista munkaverseny megszervezését és az állandó termelési értekezletek szervezését, a dolgozók újítómódszereinek és újítójavaslatainak végrehajtását, az üzemi kollektív szerződések megkötését, a közreműködést a szocialista teljesítményi elv érvényesítésénél, az egészségügyi védelem és a munkavédelem ellenőrzését és a társadalombiztosítási feladatok végrehajtását. Ezenkívül még más előírások is tartalmaznak a szakszervezeti vezetőségek részére jogokat. Így például a munkaidő szabályozásával, a szabadságok megtervezésével és a szociális intézmények igazgatásával kapcsolatban. A szakszervezetek által az üzemben kifejtett tevékenység biztosításához az üzem vezetője köteles megteremteni a szükséges tárgyi előfeltételeket [11. § (4) bekezdése]. Végül pedig a dolgozók érdekeinek a szakszervezetek által való képviselete biztosítást nyer azáltal is, hogy a szakszervezetek követelhetik az állami szervektől, hogy vonják felelősségre az olyan üzemvezetőket és üzemi vezető munkatársakat, akik nem teljesítik kötelességeiket vagy figyelmen kívül hagyják a szakszervezetek jogait [12. § (3) bekezdés].

Nyugat-Németországban a munkásosztálynak nincs arra lehetősége, hogy érdekeit a szakszervezetek által képviseltesse. A burzsoázia és a proletariátus közötti antagonisztikus osztályellentétek és a burzsoázia uralma arra vezetnek, hogy a szakszervezetek nem vehetnek részt az

állam vezetésében. A szakszervezetek nem gyakorolnak befolyást a törvények tartalmára, még a munkajogi rendelkezések tartalmára sem. A munkások érdekeinek a szakszervezetek által való képviselete olyan megszorítást szenved, hogy a bonni Bundestag jogi bizottsága elutasította azt is, hogy egyáltalában még csak meg is hallgassa a szakszervezeteket a Munka Törvénykönyv előkészítésben levő tervezetével kapcsolatban.[31]

A bonni állam üldöz minden valódi szakszervezeti tevékenységet. Bírósági eljárást indítanak azon szakszervezeti tagok ellen, akik kapcsolatot létesítenek a Német Demokratikus Köztársaságban élő osztálytestvéreikkel. Messzemenően korlátozzák a szakszervezetek sztrájkjogát. Így például 1958-ban a szövetségi munkaügyi bíróság 100 millió német márka kártérítésre ítélte a fémipari szakszervezetet, mégpedig egy állítólagos olyan jogellenes sztrájk miatt, amelyet a betegség esetén nyújtandó szolgáltatásokért vívtak.[32]

A szakszervezeti tevékenység ily módon történő befolyásolásához hozzájárul még az is, hogy a jobboldali szakszervezeti vezetők hátbatámadják a munkásokat. Az agresszív imperialisták és militaristák államát saját államukként emlegetik, és elárulják a munkásosztályt a „szociális partnerség"-ről szóló, valamint a munkásosztály és a burzsoázia közötti osztályellentétek megszüntetéséről szóló elméleteikkel, valamint azáltal, hogy nyíltan támogatják az imperialista fegyverkezési és elnyomási politikát.

Helyzetükre tekintettel Nyugat-Németország szakszervezeteinek nincs arra lehetőségük, hogy az üzemekben képviseljék a munkások érdekeit. Az üzemi tanácsok létezése révén ebből effektív módon ki vannak zárva. Ezáltal az üzemi dolgozókat akadályozzák abban, hogy érdekeiket szervezetük teljes erejével érvényesítsék. Az üzemi alkotmány törvény értelmében (31. §) a szakszervezetek képviselői csak akkor vehetnek részt az üzemi tanács ülésein, ha azt az üzemi tanács tagságának legalább egy negyede indítványozza. Ilyenkor is azonban mindenkor csak tanácsadó joggal bírnak. A szakszervezeti képviselők az üzemi gyűléseken is csupán tanácsadói minőségben vehetnek részt (45. §). Az üzemben képviselt szakszervezetek együttvéve kötelesek a vállalkozóval szorosan az üzem érdekében együttműködni (49. §).

A két német államban létező szakszervezetek helyzetének és jogainak ezen összehasonlítása szemlélteti a Német Demokratikus Köztársaságban élő dolgozók vívmányait, amelyeket a Munka Törvénykönyve rögzít. E területen is megmutatja, hogy csak egy szocialista állam képes megvalósítani a munkásosztály érdekeit és követeléseit.

IV.

A Munka Törvénykönyvében foglalt rendelkezések egyrészt visszatükrözik a Német Demokratikus Köztársaságban élő munkásosztály által elért nagy vívmányokat, másrészt kiderül belőlük, hogy az üzemekben milyen módon kell továbbvinni a forradalmi átalakulást egészen a szocializmus győzelméig. A rendelkezések oktatják a dolgozókat arra, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel érnek majd el további eredményeket a szocialista építés során, és arra, hogy hogyan küzdhetők le a termelésben felmerülő nehézségek. Ebben rejlik a törvénykönyv, mint a cselekvés útmutatójának jelentősége.

A Munka Törvénykönyve teljesíti aktív szerepét a termelőerők fejlesztésénél és a szocialista termelési viszonyok tökéletesítésénél, továbbá a dolgozók új, szocialista emberekké történő nevelésénél és önnevelésénél, mégpedig már azáltal is, hogy a dolgozók alapvető jogaival való közvetlen összefüggésben kihangsúlyozza: minden egyes munkaképes állampolgár erkölcsi kötelessége a munka, a képességek fejlesztése és az alkotó közreműködés a tervek kidolgozásában és teljesítésében, valamint az üzemek és a gazdasági élet vezetésében [2. § (2) bekezdése]. Kimondja egyúttal a jogi kötelezettséget a szocialista munkafegyelem betartására, különösképpen a kötelességet a szocialista tulajdon védelmére [2. § (4) bekezdése]. A meglevő munkaerőtartalékok feltárása érdekében az üzemvezető kötelessége, hogy részbeni foglalkoztatással az olyan nők részére is biztosítsák a munkához való jogot, akik családi kötelezettségeik miatt nem képesek teljes mértékben munkát végezni [3. § (4) bekezdés].

A szakszervezetek jogai tartalmazzák a szakszervezeti tagok és szakszervezeti vezetőségek felé irányuló azon felhívást, hogy e jogokkal éljenek is, azaz, hogy mozgósítsák a munkásosztályt és az értelmiséget a gazdasági tervek széleskörű teljesítése érdekében, a lakosság anyagi és kulturális színvonalának állandó megjavítása céljából, hogy előmozdítsák a tudományos és műszaki maximális színvonalért folytatott harcot és támogassák a dolgozók azon igyekezetét, hogy elsajátítsák az átfogó ismereteket, és hogy neveljék a dolgozókat a magasfokú szocialista munkaerkölcsre és munkafegyelemre (4. §). Ugyancsak az üzemek vezetésében való részvétel jogi formái révén a dolgozók felismerhetik, hogy a tömegkezdeményezés milyen formáival teljesíthetik legjobban feladataikat, illetve teljesíthetik túl azokat. Ezzel kapcsolatban az üzemi kollektív szerződésről szóló rész meghatározza, hogy mire vonatkozzanak a kölcsönös kötelezettségvállalások [13. § (2) bekezdése]). A szocialista munkaversenyt a munkatermelé-

[31] Ld. Otto Lehmann: a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség szövetségi elnöksége tagjának a szövetségi elnökség 6. ülésén tartott beszámolóját, a Tribüne melléklete, 1960. nov. 17., 4. old.

[32] Ld. az 1958. október 31-i ítéletet, ügyiratszám: Azr. 623/57. Nyomtatásban megjelent: „Munkajogi gyakorlat" 1959. 1. sz füzet.

kenység növelésére irányuló tömegkezdeményezés legátfogóbb formájaként jellemzi a Munka Törvénykönyve és utal arra, hogy a szocialista munkaversenyben való részvétel minden egyes dolgozó becsületbeli ügye (15. §). Az állandó termelési értekezletekről szóló rész felhívja a dolgozók figyelmét arra, hogy a dolgozók ezek segítségével hozzájárulhatnak a munkaszervezés, az üzem technológiája és technikája megjavításához, valamint az üzemben fellépő fogyatékosságok felszámolásához (17. §). A Munka Törvénykönyve ugyanakkor az újítómozgalmat a munkatermelékenység növelésére irányuló tudományos-műszaki előrehaladás műszaki fejlesztésének minősíti (19. §). E tartalmi szabályozás révén a dolgozók felismerik a részvételi formák szükségességét és kihasználásának módját, és így a munkajog hatást gyakorol az emberek tudatára, a termelőerők fejlesztésére, valamint a szocialista termelési viszonyok tökéletesítésére.

A szocializmus győzelmének időszakában a munkaviszonyok kialakításának megfelelő objektív törvényszerűségek szempontjából különös jelentőséggel bírnak a bérezésről szóló rendelkezések. A végzett munka szerinti elosztás — kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszakban is ható — gazdasági törvényének maradéktalan kihasználása jelenleg a Német Demokratikus Köztársaságban különösen szükséges annak érdekében, hogy érvényre juttassuk a dolgozók anyagi érdekeltségét a termelés növelésében, mindenekelőtt a munkatermelékenység növelésében és a gyártmányok minőségének megjavításában. A munkásosztály pártja a Központi Bizottság 12. teljes ülésén rámutatott a szocialista teljesítményi elv pontos megvalósításának fontosságára, minthogy a szocialista elosztási törvénynek az elmúlt esztendőkben történő megsértése révén a gazdasági életben aránytalanságok keletkeztek, miközben az átlagbérek gyorsabb ütemben növekedtek, mint a munkatermelékenység.[33] Ezért a Munka Törvénykönyve követeli a végzett munka mennyisége és minősége szerinti bérezés megvalósítását [39. § (1) bekezdése] és kötelezi az üzemvezetőket a végzett munka szerinti elosztás gazdasági törvényének érvényrejuttatására, valamint a bérfegyelem és a béralap betartására (41. §).

A munka módja szerinti bérezés (minőségi munkaértékelés) tekintetében elő van írva, hogy a dolgozók a bér és fizetési csoportokba történő besorolását munkaterületük szerint kell elvégezni, szakképzettségük figyelembevétele mellett, nem pedig úgy, mint eddig, egyrészt az egyes munkák szerint és másrészt — ettől elkülönítve — csupán a dolgozók szakképzettsége szerint (42. §). Ez az új szabályozás hozzáigazítja a bérezést a munka szocialista megszervezéséhez, figyelemmel van az egyénnek a kollektívában betöltött helyzetére és érvényesíti az anyagi ösztönzést a dolgozók képességeinek latbavetése, a munkaszervezés megjavítása és a szakképzettség emelése irányában.

A Munka Törvénykönyve új rendelkezéseket tartalmaz a bérformák alkalmazásával és a munkanormák, valamint a prémiumos mutatószámok kidolgozásával kapcsolatban is. Mindenkor olyan bérformát kell alkalmazni, amely a legjobban megfelel a munka módjának, a munkaszervezésnek és a technológiának és a legnagyobb gazdasági hasznot biztosítja (43. §). A munkanormák és a mutatószámok kidolgozásánál alapul kell venni a dolgozók legjobb tapasztalatait, a legélenjáróbb munkamódszereket, és a termelés, valamint a munka legésszerűbb megszervezését [44. § (3) bekezdése].

A bérnek a munkaeredmény minősége szerinti differenciálása tekintetében a törvénykönyv új rendelkezéseket tartalmaz. A minőségi munka végzését a pozitív anyagi ösztönzés célozza, azaz a magasabb bér a bérformák vagy prémiumok keretein belül (43. és 48. §-ok). A Munka Törvénykönyve azonban egyúttal elrendeli, hogy a dolgozó hibájából előálló selejtért nem jár bér, ill. a vétkesen előidézett minőségcsökkentésnél a munkabért a termék felhasználhatóságának foka, illetve a minőségi fokozatok szerint kell kiszámítani (49. §). Ha lehetőség van a selejt kijavítására a munkabért csak a javítások elvégzése után, az ennek során elért minőség figyelembevételével kell kiszámítani (51. §).

Az anyagi érdekeltség elvének további alkalmazása érdekében a Munka Törvénykönyve üzemi prémiumalapok létrehozását irányozza elő. A prémiumalapok összegszerűsége függ a dolgozói kollektíva által a tervteljesítésnél elért eredményektől. A prémiumok a szocialista munkaversenyben elért jó teljesítményekért, valamint az újítási javaslatokért kerülnek kifizetésre (53. §).

Ha a Munka Törvénykönyvét a szocialista építés során elérendő további eredmények emelőjeként tekintjük, úgy meg kell említenünk a munkaidőről szóló rendelkezéseket is. E kérdésben a Munka Törvénykönyve kimondja, hogy a törvényes munkaidő beosztását az üzemi munkaidőtervekben úgy kell eszközölni, hogy az az üzemi terv teljesítését szolgálja, eleget tegyen az egészségvédelem és a munkavédelem követelményeinek és előnyös feltételeket teremtsen a dolgozók pihenésére, továbbképzésére, valamint a társadalmi és kulturális életben való részvételére (68. §). A vasár- és ünnepnapon végzett munka csak akkor végezhető, ha azt a lakosság ellátása vagy a magasteljesítményű berendezések teljes kihasználása vagy pedig a népgazdaságilag különösen fontos feladatok teljesítése megköveteli. A túlmunka csupán kivételes esetekben és csak szűk határok között en-

[33] Ld. a Német Demokratikus Köztársaság további gazdasági megerősítésével és a szocialista demokrácia megszilárdításával kapcsolatos feladatot. A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 12. ülése, 1961. március 16., 19., Berlin, 1961., 109., 145. és 182. oldalak.

gedélyezett, minthogy ellentmond a gazdasági élet helyes megszervezésének, drágítja a termelést és hátrányosan befolyásolja a dolgozók pihenését, valamint továbbképzését (73. §).

Az itt ismertetett szempontoknál fogva nagy jelentőséggel bírnak a szocialista munkafegyelemről szóló rendelkezések is. A Munka Törvénykönyve rendelkezései alapján a dolgozók felismerik, hogy a munkafegyelem betartása az összes dolgozók közösségi érdekeinek érvényrejuttatását szolgálja, az a társadalom és az egyének érdekeinek összeegyeztetésén alapszik és szükséges az üzemi feladatok teljesítése érdekében [106. § (1) bekezdése]. Amíg az üzemvezetők és az üzemek egyéb vezető munkatársai kötelesek biztosítani az üzemben a szocialista munkafegyelem betartását, és együttesen felelősek a dolgozók politikai, ideológiai neveléséért [8. § (3) bekezdése és 9. § (2) bekezdése], addig a dolgozók fő feladatai mindenekelőtt a munkafeladatok rendes és határidőre történő teljesítésében, a szocialista tulajdon védelmében, a munkaidő, az egészségvédelem és a munkavédelem betartásában, a pénz- és az anyag takarékos felhasználásában, valamint feletteseik utasításának követésében rejlenek [106. § (2) bekezdése]. A Munka Törvénykönyve a munkafegyelem területén eszközölt vezetés jogi formáiként és egyúttal az üzemben végzett munka szocialista megszervezésének eszközeként munkarendek megalkotását írja elő, amelyeket az üzemek vezetőinek kell kiadniok (107. §). A szocialista munkafegyelem ellen vétő dolgozók nevelése érdekében érvényesíteni kell a fegyelmi és anyagi felelősséget. Ezek keretében az üzemvezető a következő fegyelmi büntetéseket szabhatja ki: figyelmeztetés, szigorú figyelmeztetés és azonnali hatályú elbocsátás (109. §).

Az anyagi felelősség előfeltétele a munkával kapcsolatos kötelességek megsértése, valamint a szocialista tulajdonban ennek folytán keletkezett kár. A gondatlan károkozásnál az anyagi felelősség az egyhavi alapbér összegére korlátozódik (113. §).

A dolgozók szocialista öntudatának kialakításával, azaz a dolgozóknak a szocialista munkaerkölcsre és munkafegyelemre történő nevelésével kapcsolatban végül meg kell említeni az egyeztető bizottságokat. A Munka Törvénykönyve rendelkezései szerint az egyeztető bizottságok olyan társadalmi szervek, amelyek hivatottak a dolgozókat a szocialista erkölcsnek megfelelően nevelni (143. §). Ezért elsősorban a dolgozóknak a szocialista munkaerkölcs elleni vétségeit vizsgálják meg és tárgyalják, és az ilyen dolgozókat a meggyőzés és a kritika társadalmi eszközeivel nevelik. Ezenkívül eldöntik a munkajogi vitákat, köztük a dolgozók kifogásait is az üzemvezetők által foganatosított fegyelmi intézkedésekkel szemben. Az egyeztető bizottságok nevelőeszközöket foganatosítanak az olyan dolgozókkal szemben is, akik csekély mértékben vétettek a büntetőtörvények ellen, amennyiben nincs szükség bírósági eljárásra (144. §).

Ezen példák alapján, amelyek a Munka Törvénykönyve lényeges előírásait a szocialista építésnél betöltött mozgósító szerepük oldaláról világítják meg, felismerhető, hogy a munkásosztály a Munka Törvénykönyvével milyen hatásos eszközt vett kezébe a szocialista átalakulásnak a Német Demokratikus Köztársaságban való befejezése érdekében. Most a gyakorlati szakemberek és a tudósok feladata abban rejlik, hogy képessé tegyék a dolgozókat arra, hogy a Munka Törvénykönyvét céljának megfelelően használják fel.

Pätzold, Erhard

SZEMLE

Az állam központi és helyi szerveinek kapcsolata a KISZ szerveivel

Az SZKP XXII. kongresszusa a szovjet társadalom össznépi állami szervezettségét kimondva nyomatékosan leszögezte több oldalról a társadalom politikai szervezetének rendszerébe tartozó társadalmi tömegszervezetek egyre növekvő szerepét fejlődésük perspektíváját, valamint azt, hogy a jelenlegi időszakban az állami és társadalmi szervek együttműködése a szovjet társadalmi élet egyik jellegzetessége. A XXII. kongresszus beszámolója, valamint az elfogadott pártprogram is egyaránt kiemelt helyen említette a lenini Komszomol szerepét. A szovjet társadalom ifjúsági rétegeinek egységes kommunista társadalmi tömegszervezetét úgy értékeli az SZKP, amely igen nagy segítséget jelentett a pártnak és az államnak a szocializmus teljes és végleges győzelmének kivívásában a Szovjetunióban. Ezekre az eredményekre alapozva az SZKP a kommunizmus építésében is kiemelkedő szerepet nyújt az ifjúságnak és tömegszervezetének.

Az SZKP XXII. kongresszusának jelentőségét méltatta az MSZMP központi bizottságának határozata. A határozatot követően a pártsajtóban és máshol elemző cikkek jelentek meg a magyar dolgozók társadalmának, a proletárdiktatúrának jelenlegi fejlődési szakaszáról. Ezek az elemzések egyöntetűek voltak abban, hogy bár feltételeink nem érettek még olyan fejlődési színvonal elérésére, mint a Szovjetunióban történt, mégis sok vonatkozásban proletár államunk is egyre több olyan jegyet visel magán, amely az össznépi államra jellemző. Nálunk is egyre nagyobb szerepet kapnak a dolgozók társadalmi szervezetei. Kiemelkedő szerepe van a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek is, amely a magyar ifjúság hatalmas tömegeit tömöríti soraiban.

I.

A KISZ a proletárdiktatúra rendszerében

A Magyar Szocialista Munkáspárt a proletárdiktatúra rendszerében, a proletárdiktatúra feladatait különböző szervezeti formák segítségével oldja meg, illetve irányítja megoldásukat. A szervezeti formák társadalmi és állami, vagy vegyesen társadalmi és állami szervezetekként léteznek. Ezek a szervezetek a párt eszmei irányításával és tevékeny vezetésével hivatottak arra, hogy megszervezzék a társadalom életét.

A KISZ is a proletárdiktatúra mechanizmusán belüli társadalmi szervezeti formák közé tartozik. A Magyar Szocialista Munkáspárt ifjúsági tömegszervezete. Ez határozza meg a KISZ jellegét a társadalom egésze és ezen belül az ifjúság viszonylatában.

A KISZ a társadalmi szervek azon típusába tartozik, melyek tömegszervezetek. A transmisszió szerepét töltik be a párt és a tömegek egy rétege, az ifjúság között. Ezt fogalmazza meg a KISZ szervezeti szabályának az a kitétele, hogy: „...a KISZ fő célkitűzése: segíteni a pártnak a szocialista Magyarország megteremtésében, hazánk felvirágoztatásában végzett munkájában." Mint a párt saját ifjúsági szövetsége, amely a legközvetlenebb politikai célkitűzésekben is segíti a pártot, politikai jellegű társadalmi tömegszervezet.

1957-ben a Párt kezdeményezésére jött létre a kommunista ifjúsági szövetség. Később a Párt saját szervezeti szabályzatában megkülönböztető módon foglalt állást a Párt és a KISZ viszonyáról. A XIII. fejezet kimondja, hogy a KISZ öntevékeny, szervezetileg önálló szervezete a pártnak. Ami megkülönbözteti a pártvezetést a KISZ felé minden más állami és társadalmi szerv vezetésétől, az hogy az idézett XIII. fejezet megjelöli a KISZ-szervezetek kötelességeit, jogait, másrészt a pártszervezetek és párttagok jogait és kötelességeit a KISZ-el kapcsolatban. A XIII. fejezet többek között kimondja: „A KISZ támogatja a Pártot az ifjúság szocialista szellemű nevelésében, neveli az ifjúság soraiból a párt számára az utánpótlást. A KISZ-szervezetek kötelesek hathatósan támogatni a Pártot, a munka termelékenységéért, az önköltség csökkentéséért, a munkafegyelem javításáért, a takarékosságért vívott harcában. A Párt határozatai kötelezik a KISZ szervezeteit." A fejezet a Párt minden szervét és alapszervezetét, minden tagját kötelessé teszi a KISZ támogatásában. A KISZ szervei és alapszervezetei sajátos kettős alárendeltségben vannak, kivéve a Központi Bizottságot, melyet a Párt Központi Bizottsága egyedül irányít. Ezt mutatja az a meghatározás, hogy a KISZ a Párt irányításával végzi munkáját minden szinten és a „helyi pártszervezetek az ifjúságra, a KISZ-re vonatkozó határozataik esetén mérlegeljék és támogassák a KISZ felsőbb szerveinek határozatait."

A Párt szervezeti szabályzata ilyen, vagy ehhez hasonló meghatározásokat semmilyen állami vagy társadalmi szervre nem tartalmaz, hanem csak a XIV. fejezetében tárgyalja a „kommunista csoportok" alakítását, működését az állami és társadalmi szervekben. Ezen keresztül valósul meg e szervezetekben a pártvezetés.

Így tehát a KISZ a proletárdiktatúrában a szervezettség legmagasabb fokát megvalósító társadalmi szervezetnek, a Pártnak van alárendelve. Ez a KISZ egyetlen alárendeltsége.

II.

A KISZ jogi helyzete

A Magyar Népköztársaság alkotmánya lerögzíti a társadalom politikai alapját. Politikai alapon értendő az uralmi viszonyok állami és társadalmi szervezeti formái, továbbá a Párt vezető szerepe. Ennek alkotmányos (államjogi) kifejeződése a társadalmi szerveket illetően az alkotmány 56. paragrafusának (2) bekezdésében található: ahol az ifjúsági tömegszervezet a szakszervezetek után külön ki van emelve.

A lenini értelemben vett politika, mely az állam ügyiben való részvételt jelöli meg, magában foglalja azokat a társadalmi szervezeti formákat, amelyeknek elsődleges rendeltetése az uralkodó osztály államhatalmának alátámasztása, az államhatalom gyakorlásában való segítés. Kiemelkedő jelentőségük van azoknak a társadalmi és tömegszervezeteknek, amelyeknek az államhatalomhoz is kapcsolódó politikai jellegű funkcióik is vannak. Ezek közé tartozik a KISZ, mint a társadalom ifjúsági rétegét összefogó politikai tömegszervezet. Ez jut kifejezésre az alkotmányos megkülönböztetésben. Ezt mutatja az egyesülési jogot részletesen szabályozó 1955. évi 18. tvr. is, mely a társadalmi tömegszervezeteket (az ifjúsági szövetséget is) kiveszi hatálya alól.

Az alkotmányi szövegezés és az 1955. évi 18. tvr. vizsgálata kétségtelenné teszi, hogy a politikai jellegű társadalmi tömegszervezetek az állami feladatok megoldását elősegítő munkájukat az állami szervekkel együttműködve végzik. Az együttműködésben egymásmellettiség valósul meg. Így a KISZ bármilyen szintű szervei és alapszervezetei nincsenek alárendelve bármiféle állami szervnek. A szervezeti függetlenségen túlmenően azonban magában hordja az alkotmányi és tvr-s rendezés azt, hogy egyetlen állami szerv sem hozhat olyan egyedi döntést, állásfoglalást, amely a KISZ bármilyen szervének, szervezetének munkájára, felépítésére utasítást ad, vagy kötelezettségeket állapít meg külön a KISZ tagjaira nézve. Ez az egyedi ügyeken túl általánosítható a jogszabályalkotással felruházott állami szervek vonatkozásában úgyis, hogy jogi normát sem hozhatnak az előbb elmondott viszonylatban.

A Magyar Forradalmi Munkás—Paraszt kormány 1087/1957 (XI. 21) számú határozatában útmutatást adott az állami szervek részére az ifjúság körében végzendő munkához. A határozat már bevezetőjében leszögezi, hogy „az állami szervek kötelesek támogatni az ifjúságot törekvéseinek megvalósításában." Azután pedig alapelveket állapít meg az állami szervek vezetői részére. A határozat a legelső alapelvben leszögezi, hogy „a kormány a KISZ-t az egész magyar ifjúság képviselőjének tekinti, és ezért felhívja a minisztere-

ket, a minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt országos hatáskörű szervek vezetőit, a tanácsok végrehajtóbizottságait, a vállalatok, intézmények és egyéb állami szervek vezetőit, valamint felkéri a szakszervezeteket és szövetkezeteket, hogy a döntésük alá tartozó és az ifjúságot érintő minden ügyet a KISZ-szervezetekkel tárgyaljanak meg." A továbbiakban az alapelvek előírják az állami szervek vezetői részére, hogy segítsék a KISZ kezdeményezéseit a munkaverseny széleskörű kifejlesztésére, ifjúsági brigádok, munkacsapatok létrehozására, egy-egy fontos, nehéz feladat megoldására. A proletárinternacionalizmus szellemében való nevelés érdekében elő kell segíteni, hogy a magyar ifjúság megismerje hazáját, a szocializmust építő baráti országokat és szoros kapcsolatba kerüljön ezen országok ifjúságával. A magas színvonalú tudás megszerzése érdekében a KISZ elsősorban a Művelődésügyi Minisztériummal és a szakoktatás irányításában résztvevő többi minisztériummal együtt biztosítsa, hogy az ifjúság kihasználja az adott tanulási lehetőségeket. Az ifjúság kulturális- és sportlehetőségeinek városban és falun való szakadatlan bővítésére az állami szerveknek a KISZ bevonásával terveket kell készíteni és a végrehajtást is együtt kell megoldani. Végül a kormány utasítja az állami szervek vezetőit, hogy a határozat végrehajtását az alájuk rendelt szerveknél széles körben ellenőrizzék és felkéri a KISZ KB-t, hogy e határozat végrehajtásának ellenőrzésében vegyen részt.

III.

A KISZ és az állam központi szerveinek együttműködése

A KISZ mint politikai, társadalmi tömegszervezet egyre nagyobb részt vállal az egyes állami szervek funkcióinak ellátásában. Vannak olyan részfeladatok, melyek megoldásában az állami szerveknek csak egészen kevés, vagy jóformán semmi tennivalójuk nincs. E körben az állami szervek valamilyen aktussal — sokszor jogszabállyal — engedik át a tevékenységi területet a KISZ számára. Tehát az egyes állami szervek funkcióinak ellátásából való részvállalás a 1. jogszabályokkal való irányító, 2. végrehajtó, 3. ellenőrzési munkában való részvétel, esetenként részfeladatok önálló megoldásával is. E három területen segíti a KISZ az állam központi szerveit.

A Magyar Népköztársaságban az államhatalom legfelsőbb szerve az országgyűlés. Az alkotmány az országgyűlés feladatai között elsőnek említi meg a törvények alkotását. Ebben a munkában tudja a KISZ elsősorban segíteni az országgyűlést. Az ifjúságot érintő törvények előkészítésében, széleskörű társadalmi megvitatásában jelentős részt vállalhat az ifjúsági szövetség. Így történt ez legutóbb az oktatási reform ügyében. A középiskolai és egyetemi KISZ-szervezetek, a városi és megyei KISZ-bizottságok, a diákok, tanárok, szülők, külső szakemberek részvételével a reform irányelveket ismertető és megvitató gyűlések, konferenciák százait rendezték, ahol rengeteg javaslat, észrevétel született, amelyek részben a helyi állami szervek, részben a KISZ KB útján kerültek a törvényt előkészítők tudomására. Természetesen a reform-törvény megszületésével nem szünt meg a KISZ-szervezetek feladata, hiszen a törvénytervezet beterjesztése alkalmával maga Kállai Gyula miniszterelnökhelyettes elvtárs hívta fel a KISZ-szervezetek figyelmét arra, hogy minden erővel támogatniok kell az iskolai tanulmányi munkát, aminek most kiemelkedő próbaköve a reformtörvény szellemében való munkálkodás. A KISZ-szervezetek elsődleges feladata az, hogy ismertessék azt a fiatalokkal, segítsék elő, hogy minden fiatal magáévá tegye a törvény célkitűzéseit. Más, az ifjúságot széles körben érintő törvények esetében szintén szükséges, hogy a KISZ-szervezetek jó propagandamunkát végezzenek, — elsősorban az ifjúság, de néha a társadalom más köreiben is — a törvény maradéktalan érvényesülése érdekében. Ilyen konkrét feladatnak látszik jelen időszakban az új magyar BTK-nak minél jobb megismertetése.

Konkrét jogi utalás az országgyűlést alkotó képviselők és a társadalmi szervek kapcsolatára van. Az országgyűlés 1956. évi 1. számú határozata kimondja: „A képviselők kötelesek folyamatosan együttműködni a dolgozók állami és társadalmi szervezeteivel." (IV. 2. bek.) „Az összes állami és társadalmi szervezetek kötelesek az országgyűlési képviselőket a dolgozó nép érdekében végzett munkájukban a legnagyobb felelősségérzettel támogatni és őket választóik megbízásának teljesítéséhez hozzásegíteni." (IV. 3. bek.) A IV. (4) szól arról, hogy a képviselő csoportok támaszkodjanak megyéikben a Hazafias Népfrontra. A V. (4) pedig felkérte a Hazafias Népfrontot a képviselői beszámolók megszervezésére. Az általánosan megfogalmazott tételekbe mindenütt beleértendők az ifjúsági szövetség, különösen a Hazafias Népfrontra való hivatkozásoknál, hiszen az Alkotmány is utal a Hazafias Népfront bizonyos fajtájú összefogó szerepére, a tömegszervezetek és tömegmozgalmak viszonylatában. A továbbfejlődés egyik hasznos formája lenne, ha speciális ifjúsági kérdésekben, vagy az ifjúságot egyébként érdeklő kérdésekben (oktatás, lakásépítés stb.) a Hazafias Népfront a KISZ illetékes szerveivel közösen az ifjúságnak szóló beszámolókat szervezne, mint ahogy hasonlók már történnek tanácstagi beszámolók esetében.

A legkonkrétabb munkakapcsolata a KISZ KB-nak az egyes miniszterekkel, (minisztériumokkal) és más a MT alá tartozó országos hatáskörű szervek vezetőivel van. Ennek tételes jogi alapja az 1087/1957 (XI. 21) Sz. Korm. határozat. Az együttműködés három nagyobb területre oszlik.

1. Az ifjúságot érintő kérdésekben jogi normák alkotása. Az idézett kormányhatározat kimondja, hogy az állami szervek vezetői a döntésük alá tartozó és az ifjúságot érintő minden ügyet a KISZ-szervezetekkel tárgyaljanak meg. A minisztériumok és a KISZ KB, (valamint a szakszervezetek) viszonylatában ez úgy alakult ki, mint amikor az egyes minisztériumok együtt adnak ki jogszabályt, vagyis együttes utasítások születtek, amelyeknek aláírói között a KISZ KB is szerepelt, illetve szerepel. Rendelet kiadásánál pedig hivatkozás történt, illetve

történik a KISZ KB egyetértésére. A KISZ és a szakszervezetek mint társadalmi tömegszervezetek, valamint az állami szervek együttműködése e területen is változást igényelt. Azok az együttesen kialakított normák, melyek egyaránt jogokat és kötelezettségeket írnak elő a központi és helyi állami (gazdasági) és társadalmi szervezetek részére, valamint kijelölik az együttműködés területét és módozatait, túlnőnek a miniszteri rendeletek és utasítások szűk keretén. Az egyes szakminisztériumokkal — az illetékes szakszervezetek rendszerinti részvételével — közös bizottságok alakulnak, amelyek előkészítik a közösen megoldandó feladatokra a tervezeteket, javaslatokat. Ezeket a minisztériumok kollégiumai, a KISZ és a szakszervezetek illetékes szervei megtárgyalják és a maguk részéről jóváhagyják. Ezután közös dokumentumként nyilvánosságra hozzák. Az így születő normatívák három fő csoportba sorolhatók: 1. jogszabályok, 2. irányelvek, 3. szocialista szerződések. A legszembetűnőbb, hogy a jogi és egyéb normatívák között nincs éles határ. A jogiak is tele vannak politikai, nevelési, szervezési programjelleggel, ami a magasfokú társadalmi aktivitást nem nélkülözheti. Így pl. a miniszteri utasításként megjelenő jogszabályok egy része egyetértésben kerül kiadásra az illetékes szakszervezetekkel és a KISZ-el (néha csak az egyikkel). Már az utasítás címében is benne van ez. Rendszerint az utasítás mellékletet tartalmaz, ami a konkrét tennivalókat jelöli meg. Van olyan miniszteri utasítás, ami hatályon kívül helyez előző jogszabályt, de helyette nem alkot újat, hanem közös irányelvek jelennek meg a további munkára vonatkozóan, amit együtt ír alá a miniszter, a KISZ KB és a szakszervezet KV első titkára. Ilyen irányelvek voltak a középfokú és felsőfokú iskolák mellett működő diákotthonok kollégiummá alakítására, az egyetemi főiskolai tudományos diákkörök működésére és felépítésére, az egyes ifjúsági munkaversenymozgalmak indítására vonatkozóan. Véleményem szerint az irányelveknek kell általánossá válniok.

A szocialista szerződések tulajdonképpen gazdasági jellegűek. Pl. a KISZ KB, a Nehézipari Minisztérium, a Kohó- és Gépipari Minisztérium, az Építésügyi Minisztérium, valamint az Országos Tervhivatal között szocialista szerződés született a vegyipar fejlesztésének elősegítése érdekében. Általában a KISZ védnökségeivel kapcsolatban születnek. Ezek szocialista „együttműködési kötelezettséget, erkölcsi normákat tartalmaznak, mert a végrehajtáshoz, a megvalósításhoz elsősorban elvtársi együttműködés kell. Viszont a szerződés teljesítéséhez a félként szereplő állami, gazdasági szerveknek sok jogi természetű határozatot, valamint igazgatási, egyedi döntést kell hozniok.

2. Az operatív, szervező, a végrehajtó munkában való részvétel. Az operatív szervező munkában való együttműködés a Korm. határozaton és a közös normákon alapul. Az együttműködés leglényegesebb területei szintén a KISZ védnökségvállalásaival kapcsolatosak. Az 1. alatt említett szocialista szerződésben a vegyipari védnökségvállalás keretében a KISZ KB fiatal szakemberekből és mozgalmi funkcionáriusokból operatív bizottságot hozott létre az OT, a NIM, a KGM, az ÉM és a vegyipari szakszervezet képviselőinek részvételével, mely a vegyipari üzemek felépítésének, a korszerűsítések gyors megvalósításának, a szállítási határidők csökkentésének érdekében mozgósítja a kooperáló vállalatok KISZ-szervezeteit, a szállítási határidők betartására, ill. rövidítésére, előkészíti a fiatalok társadalmi munkáját, nyári építőtáborozását, segíti a szakember-nevelést stb. E körből nem a legjelentősebbet, de a legismertebb segítőmunkát szeretném kiemelni. 1961 nyarán országos mozgósítás eredményeként két hatalmas vegyipari építkezésen (Vác és Berente) kb. 5000 egyetemi és középiskolai hallgató végzett kéthetes társadalmi munkát. Az operatív bizottságban működő egyes minisztériumok a maguk hatáskörében segítik a KISZ munkáját, pl. határidőelőnyök szerzése esetén gyorsítják, illetve biztosítják a beruratív együttműködés valósul meg házási keretet. Ilyen konkrét operországos jellegű ifjúsági munkaversenymozgalmak beindítása, értékelése körül, a Művelődésügyi Minisztériummal az egyetemi, középiskolai kollégiumok megszervezése, jutalmazása esetén, tudományos diákkörök országos konferenciáinak meghirdetésénél és megszervezésénél.

A KISZ-nek a pedagógusképzés feletti védnökségével kapcsolatban a jövendő pedagógusok jobb felkészítése érdekében a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB új — elméleti és gyakorlati részből álló — diszciplinát vezetett be a tanárképző intézetek oktatási tervébe. Ez a hallgatók féléves elméleti képzése „Az ifjúsági mozgalom nevelő munkájáról" című kollégium által és egyéves gyakorlati mozgalmi munka középiskolai KISZ-szervezetekben, általános iskolai úttörői szervezetekben.

Csak a legjelentősebb munkák egyikére-másikára villantottam rá.

3. Az ellenőrzésben való részvétel. A kormányhatározat a KISZ KB-t felkéri — és ezzel felhatalmazza — arra, hogy az állami szervek vezetőinek ellenőrző munkájában — melyek a határozatban foglaltakra vonatkoznak — vegyen részt. Ennek gyakorlati vonatkozásai elsősorban a helyi szervek viszonylatában merülnek fel. (Gyakoriságuk miatt.) Előfordul azonban egy-egy kérdés országos vizsgálata, vagy tanulmányozása, amiket általában brigádmunkában valósítanak meg. A brigádok tagjai között a KISZ KB megbízottjai is résztvesznek. Meg kell mondani, hogy az állami szervek ritkán élnek e lehetőséggel. Többnyire megvárják a KISZ KB kezdeményezését és képviselőt küldenek a KISZ által alakított brigádba. A kormányhatározat szellemével összefügg mind a két forma. Az állami szervek által alkotta brigádok vizsgálódó, tanulmányozó munkáját mégis gyakoribbá kellene tenni. Egyrészt azért, mert ez a módszer közvetlen betekintést ad a társadalmi szervezetek számára, míg az állami szervekhez befutó jelentés, szóbeli beszámoló nem, másrészt a helyi állami, gazdasági vezetők előtt azonnal világossá válna a brigádmunka elősegítésére vonatkozó kötelezettségük.

A kormányhatározat vonatkozik a Központi Népi Ellenőrző Bizottság munkájára is. A KISZ KB-nak aktívák rendelkezésre bocsá-

tása mellett pedig egyenesen kötelezettsége felhívni a KNEB figyelmét az egyes hiányosságokra, szabálytalanságokra, visszaélésekre, az ifjúság körében végzett munka területén.

IV.

A KISZ és a tanácsok közötti együttműködés

Az állami munka társadalmasításának mint tendenciának két fő oldala van kialakulóban: az egyik a társadalmi erők fokozottabb bevonása az állami szervek munkájába, a másik az állami szervek feladatainak átadása a társadalmi szervek kezébe. A KISZ és a tanácsi szervek viszonylatában az ifjúsági szervezetek tagjainak mint társadalmi erőnek nagyfokú bevonása a jellemző. Ez természetesen vonatkozik mind a központi feladatok helyi végrehajtásában, mind a helyi gazdasági, szociális, kulturális feladatok megoldásában. Adódik a tanácsoknak abból a jellegéből, hogy a dolgozók társadalmának legszélesebb tömegszervezetei. Munkájához, módszereihez közel állnak a társadalmi szervezetek módszerei.

A tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti funkcióik betöltésére egyaránt csak akkor képesek, ha biztosítani tudják az állami munka tömegméretűvé tételét. A tömegméretűvé tételhez nagyban hozzájárulnak a tömegszervezetek, ha ezek mint szervezett társadalmi tevékenységi formák összekapcsolódnak a tanácsok bizottságai vagy más szervezeti formájának munkájával. Ez igen jelentős mozgósító útja a dolgozók legszélesebb tömegeinek az állami munkában való részvételre, az állami feladatok megoldásában való közvetlen közreműködésére.

A KISZ és az állam helyi szerveinek kapcsolatát tartalmilag az határozza meg, hogy a KISZ a szocializmus építését, a szocialista társadalmi viszonyok kialakítását segíti elő az ifjúság aktivizálásával: az anyagi javak előállítása és megvédése területén, az ifjúság érdekvédelme és kommunista nevelése útján. A tanács pedig vezeti a helyi társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységet, valamint közreműködik az országos jelentőségű társadalmi, gazdasági és kulturális jellegű állami feladatok helyi megvalósításában. Ez a tartalom szabja meg a tanácsokkal való kapcsolat irányát és kereteit is.

A KISZ, mint tömegszervezet a Hazafias Népfront keretén belül közreműködik a tanácstagok jelölésében és ezzel résztvesz a tanácsok létrehozásában. A községektől kezdve a megyékig az illetékes KISZ-bizottságok és szervezetek vezetői, tagjai, aktivistái szerepelnek a Hazafias Népfront jelöltjei között. Ezek a jelöltek a megválasztásuk után, mint Tanács- (sok esetben VB) tagok fejtik ki tevékenységüket. Véleményem szerint figyelemreméltó az ilyen tanácstagok esetében az, hogy a szocialista demokratizmus fokozottabb megnyilvánulásáról és érvényesüléséről van szó, mivel a tanácstagot nemcsak választókerületének polgárai ellenőrzik, hanem az ő jelölését előmozdító KISZ-bizottság, alapszervezet tagsága is.

A társadalmi tömegszervezetek helyi szerveinek és a tanácsok együttműködésének átfogó jogi rendezése nincs. A tanácstörvény 7. § (2) kimondja, hogy „a tanács munkájába bevonja a dolgozók társadalmi, gazdasági és kulturális tömegszervezeteit és ezáltal is biztosítja a lakosság széles tömegeinek részvételét az állami feladatok végrehajtásában."

Az Elnöki Tanács 1954. évi 18. sz. határozatában rendelkezik az állandó bizottságok aktívahálózatáról. Előírja, hogy a bizottság tagjai a tömegszervezetek támogatásával maguk szervezik aktívahálózatukat.

Az Elnöki Tanács 1955. évi 11. sz. határozata kifejti a tanácstörvény 61. § (1)-t, ami szerint „a tanács és a VB ellenőrzi és beszámoltatja azokat a szerveket, amelyek a tanács működési területén közreműködnek a lakosság gazdasági, szociális és kulturális szükségleteinek kielégítésében". A határozat viszont csak a Tanács területén működő állami szervekről szól. Valószínűleg azért, mert a tanácstörvény sem gondol a 61. § (1)-ben a társadalmi tömegszervezetekre. Abból az elvből kiindulva, hogy a társadalmi tömegszervezetek nem állami szervek és a politikaiak nem is tartoznak állami szerv felügyelete alá, mégis a nagyfokú, kiterjedt társadalmi aktivitás — mely igen széles gazdasági, szociális, de főleg kulturális szükségleteket elégít ki — figyelmet érdemelne a tanácstörvényben és az 1955. évi 11. sz. határozathoz hasonlóan elsősorban az együttműködés szempontjából. Ezt az elvi, de tételes jogi alapot a KISZ vonatkozásában csak részben (elsősorban szakigazgatási szervek irányában) pótolja az 1087/1957. Korm. határozat.

A fentieknek megfelelően két vonatkozásban szeretném a KISZ helyi szerveinek és alapszervezeteinek munkáját vizsgálni.

1. A KISZ gazdasági, szociális és kulturális tevékenységéről néhány szó. A KISZ mindezt a tevékenységét zömmel az ifjúság százezreinek az Ifjúság a Szocializmusért Mozgalomba való tömörítésével valósítja meg. A mozgalom négy követelménye: munka, tanulás, kulturálódás, sportolás. A KISZ-munkában ehhez jön még sok egyéb tevékenység, mint a szociális munka stb.

A gazdasági tevékenység köréből csak egy-két példát említek amikor a KISZ-szervezetek társadalmi munkaakcióiról és az ifjúsági munkaversenyekről szólok. A KISZ-szervezetek a tanácsokkal egyeztetett programok és munkatervek alapján részt vesznek társadalmi munkaakciók szervezésével, lakásépítésben, más kommunális feladatok megoldásában, útépítéssel, villany, víz, gáz bevezetésének elősegítésével. Utak és terek fásításában, játszóterek kiépítésében, tanterem, kultúrház és sportpálya építésében stb. mindenütt résztvesznek a KISZ-szervezetek társadalmi munkájukkal. Az egyes szakminisztériumokkal együtt kiadott normák alapján szervezik az iparban, mezőgazdaságban és kereskedelemben az ifjúsági munkaversenyakciókat, brigádversenyeket, a Szakma Ifjú Mestere, a Szakma Kiváló Ifjú Technikusa vagy Mérnöke cím elnyerésére szolgáló munkaversenyeket. A Győr-Sopron, Borsod és Csongrád-megyei fiatalok társadalmi munkája a belvizek levezetéséért, új termőföldek kialakításáért már országos hírű, olyannyira, hogy nyaranta az ország más vidékeiről is tömegével ér-

keznek a KISZ szervezésére társadalmi munkában fiatalok. Konkrét gazdasági szervező és termelő tevékenységet folytatnak az üzemi, állami gazdasági, termelőszövetkezeti KISZ-szervezetek, amikor társadalmi munkájukkal segítik a KISZ különböző védnökségeiből származó, szocialista szerződésekben lefektetett kötelezettségek teljesítését.

A szociális munka köréből is csak néhányat említek. Kiemelkednek a nyári üdülő és mozgalmi táborok, melyek a fiatalok százezreit juttatják el szinte ingyen az ország legszebb vidékeire, üdülőhelyeire. (A tanácsok és a KISZ közös pénzén rendszerint). Nagyon szép munkát végeznek a KISZ-szervezetek, bizottságok mellett működő érdekvédelmi bizottságok, irodák. Ezek többnyire továbbtanulási, elhelyezési tanácsadással foglalkoznak. Kiterjedt kapcsolatuk van az üzemekkel, vállalatokkal, szövetkezetekkel, stb. és a fiatalokat szinte személyes ajánlással küldik dolgozni. Kiemelkedik a KISZ Budapesti Bizottsága mellett működő Érdekvédelmi Bizottság, mely az említett munkán túl fiatalkorú bűnelkövetők utógondozását és munkába állítását is segítik a tanácsi, bírói és rendőri szerveknek.

A KISZ kulturális tevékenységét e csoportosításban nagyon tágan kell értelmezni. Idetartozik a fiatalok óriási tömegeire kiterjedő rendszeres politikai-ideológiai oktatás. („A világ térképe előtt"-körök, politikai olvasókörök, filozófiai és politikai gazdaságtan-szemináriumok, középiskolások és ipari tanulók próbarendszerei stb.) Ugyancsak idetartoznak az évenként megrendezett járási, megyei (budapesti) kulturális seregszemlék, a szellemi vetélkedők, öntevékeny irodalmi színpadok bemutatói, a József Attila olvasómozgalom évenkénti beszámolói, a rendszeres járási, megyei diák és mezőgazdaságban dolgozó fiatalok sporttalálkozói, szpartákiádjai. A kultúra területén végzett kiterjedt, színvonalas munka további fellendülése érdekében 1961 nyarán például a Fővárosi Tanács VB-je a KISZ budapesti bizottságának kezelésében adta Budapest egyik építészeti műremekét, a közismert „Ybl bazárt". A háborús nyomokat magán viselő épületet társadalmi munkával a fiatalok rendbehozták és így megszületett Budapest legnagyobb zenés, táncos nyári szórakozóhelye.

A tanácstörvény és az 1955. évi 11. sz. Elnöki tanácsi határozat gondol minden olyan állami szervre, amely a gazdasági, szociális, vagy kulturális tevékenység közül akár csak eggyel is foglalkozik. A KISZ és a szakszervezetek mind a három területen tevékenykednek. Tevékenységük köre és minősége egyre növekszik. Véleményem szerint elkerülhetetlen a továbbfejlődés érdekében a tételes jogi rendezés. Ki kell fejteni a tanácstörvény 7. § (2)-t.

2. Hogyan segíti a KISZ a tanácsok és szerveik tömegkapcsolati, tömegszervezeti munkáinak formáját. A tanácsok bizottságainak egyik feladatuk szélesíteni a tanácsok tömegbázisát. Ezt valósítják meg az állandó bizottságok azzal is, hogy a dolgozók különböző rétegeiből aktívákat vonnak be munkájukba. Így végez értékes társadalmi munkát sok KISZ-megbízott állandó bizottságok aktívájaként. E körben azonban helytelen tendenciákkal is találkozhatunk. Gyakran előfordul, hogy a tanácsok a KISZ-től amikor aktivistát kérnek, kikötik, hogy lehetőleg az apparátus osztályvezetője vagy legalább is tagja vegyen részt a munkában. Ugyanez gyakori probléma az eseti bizottságok munkájába való bevonásnál is. Ha a tanácsi bizottságok a KISZ-től kapnak aktivistákat, akkor célszerű, ha azokat az ifjúságot érintő területeken foglalkoztatják elsősorban és semmiesetre sem helyes, hogy megbízzák alsóbbfokú tanács hasonló bizottságának instruálásával. (Állandó bizottságok esetében megtörtént.)

A lakosságnak a munkába való közvetlen **bekapcsolására** szolgáló tömegszervezeti formák egyikének a tanácstagok beszámolójának hatékonyságát nagyban növelhetik a társadalmi szervezetek. A beszámolók célja az, hogy a tanács működéséről, saját tanácstagi munkájáról és a választók közérdekű megbízatásainak teljesítéséről számoljon be a tanácstag. A beszámolókat a tanácsok együtt szervezik általában a népfront-bizottságokkal. A tanács és a KISZ együttműködési formái és módozatai közül kiemelkedő sikereket hozott a KISZ budapesti bizottsága, valamint a Fővárosi Tanács közös szervezése fővárosi tanácstagok beszámolóira. Az ifjúságot érdeklő témákról — harc a huliganizmus ellen, Budapest perspektivikus fejlesztési tervei, stb. — szóló beszámolókon a fiatalok rendkívül nagy számban (egy-egy beszámolón 3—400 fő) és még nagyobb aktivitással vesznek részt. A beszámolókon olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek mutatják, hogy az ifjúság törődik városa, kerülete sorsával, a közrend védelmével. Olyan javaslatokat, észrevételeket tesznek, melyeket a főváros vezetői munkájukban hasznosíthatnak. Ezek a példák azt mutatják, hogy e formák sem nélkülözhetik a társadalmi tömegszervezetek segítő munkáját.

Felvetődhet a gondolata annak, hogy mint új forma létrehozandó lehet a tanácson belüli „KISZ-csoportok" megalakítására, a KISZ-tag tanácstagokból. Ez a forma alkalmas lenne speciális ifjúsági kérdések vizsgálatára, kidolgozására, életkori és munkamódszerbeli sajátosságok miatt a KISZ-szervezetekkel való fokozott együttműködésre.

A tanács és VB-je, valamint az illetékes KISZ bizottságok személyi kapcsolatai szinte mindenütt kialakulnak a választások alkalmával. Ahol ez nem történik meg, ott állandó meghívással vesznek részt a vezető testületek ülésein, a másik szerv vezetői, képviselői. Ez biztosítja a programok és munkatervek kölcsönös megismerését, egymás munkájára az észrevételek megtételét, a javaslattétel lehetőségét — sőt választottság esetén — jogát. Ez természetesen még nem általános, de egyre több helyen valósul meg.

A helyi KISZ-szervek tevékenységi területei, valamint az elmondott tanácsi kapcsolati formák képezik a helyi szakigazgatási szervekkel való munkakapcsolatok alapját. Már sok helyen a megfelelő alapokra támaszkodva a szakigazgatási szervek igénylik a KISZ-szervek és aktivisták segítségét. Egyeztetik például az illetékes osztályok a KISZ-el a társadalmi munkák szervezésére vonatkozó konkrét feladat- és ütemter-

veket. KISZ-aktívák és az Érdekvédelmi bizottságok segítségével kutatják fel az elhagyott, itt-ott még csavargó fiatalokat. A KISZ-tagok segítenek nekik behozni tanulmányi elmaradásukat, vagy segítenek megfelelő munkában elhelyezni őt. Az igazgatási dolgozók és aktívák mellett Ifjú Gárdisták résztvesznek a szórakozóhelyek ellenőrzésében, ahol ellenőrzik az ifjúságvédelmi rendszabályok betartását és a nemkívánatos helyen és időben megtalált fiatalkorúakat szüleikhez kísérik. Ott sikerülnek a legjobban a járási, megyei ifjúsági kulturális találkozók, ahol a művelődésügyi szervek beillesztik terveikbe a KISZ kulturális seregszemlélének terveit és lebonyolításában is együtt végzik a munkát. Az oktatási szervek időnként eredményes értekezletre hívják össze a KISZ szerveivel az iskolák igazgatóit, KISZ tanácsadó tanárait, ahol kialakítják az alkalmas módszereket arra, hogy a tanárok eredményesen segítsék az iskolai KISZ-szervezetek munkáját, azok pedig hatékonyabban segíthessék az iskolai oktató-nevelő munkát.

A KISZ-nek (és nemcsak a KISZ-nek) mint politikai társadalmi tömegszervezetnek a tanácsokkal és szakigazgatási szerveikkel a munkakapcsolata rendkívül változatos, eseti és sok helyen nagyon hiányos vagy egyáltalán nincs. A gyakorlati élet által felvetett szükségesség, a párt politikai útmutatásai, a tudományos elmélet hatására e téren is állandó fejlődés tapasztalható. Éppen e fejlődés meggyorsítása és töretlen vonalának elősegítése érdekében szükség van rá, hogy törvény vagy törvényerejű rendelet rendezze e kérdést. A jogszabály természetesen nem lehet a társadalmi munka fokozásának módja, de éppen a már meglevő és fokozódó társadalmi aktivitást kell hatékonyabban besegíteni az állami munkába, a tanácsok és szerveik felelősségének fokozásával. Nem végezheti ugyanis jól az a szerv feladatát, mely nem ismeri, nem segíti, vagy nem használja fel a területén működő társadalmi szervek munkáját. A megismerés, a segítés és a felhasználás módozatait kell véleményem szerint jogilag rendezni.

Czili Gyula

Goa felszabadításának kérdése

Az indiai félsziget nyugati partvidékén elterülő Goa Portugália legjelentősebb ázsiai birtoka volt. Területe a két másik kis gyarmattal, Damaoval és Diuval együtt 4194 négyzetkilométerre terjedt, kb. 650 000 főnyi lakossággal pedig néhány ezer portugál gyarmati tisztviselő és katona kivételével az indiai népek családjába tartozott. 1961. december 18-án az Indiai Köztársaság csapatai benyomultak Goa, Damao és Diu területére és néhány órai harc után felszabadították népét a 450 esztendős gyarmati rabságból. Ezzel megszűnt a portugál uralom Indiában és a kolonializmus, a gyarmati rendszer újabb súlyos vereséget szenvedett.

Portugália nem nyugodott bele birtokainak elvesztésébe, és még aznap, vagyis december 18-án az ENSZ Biztonsági Tanácsához fordult, kérve, hogy tegyen intézkedéseket az India által elkövetett támadó cselekmény — agresszió — megtorlására. A Biztonsági Tanács nyomban össze is ült és megvitatta a kérdést, határozatot azonban nem hozott. Néhány napig még egymást követték a hivatalos és félhivatalos nyilatkozatok Goa ügyében, amelyek részint India, részint Portugália álláspontját támogatták, de komoly akcióra nem került sor, és az egész kérdés rövidesen lekerült a nemzetközi fórumok napirendjéről.

Nem árt azonban nemzetközi jogi szempontból közelebbről is megvizsgálni a kérdést. A nyugati államok sajtója ugyanis nyílt agresszióval vádolta Indiát, az Alapokmány alapvető rendelkezéseinek megsértésével, és akkor, amikor a Biztonsági Tanács határozathozatal nélkül oszlott szét, nem hiányzottak azok a hangok sem, amelyek az ENSZ nyilvánvaló csődjéről és tehetetlenségéről szóltak.

Mi az igazság ezekben az állításokban?

Az Alapokmány 1. cikke kimondja, miszerint „Az Egyesült Nemzetek célja, hogy fenntartsa a nemzetközi békét és biztonságot és evégből hathatós együttes intézkedéseket tegyen a békét fenyegető cselekmények megelőzésére és megszüntetésére, a támadó cselekményeknek vagy a béke más módon történő megbontásának elnyomására...” Az Alapokmány 2. cikkének 3. pontja pedig leszögezi, hogy „A Szervezet összes tagjai kötelesek nemzetközi viszályaikat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe.” Ugyan-e cikk 4. bekezdése úgy szól, hogy „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy az erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell.”

Goa, Damao és Diu — mondják a portugál kolonialisták ügyének védelmezői — mint portugál gyarmatok nem vitásan Portugáliához tartoztak, a portugál állam területének részei voltak, amelyeknek megtámadásától az Alapokmány fent idézett rendelkezései értelmében az Indiai Köztársaságnak mindenképpen tartózkodnia kellett volna. Ha volt India és Portugália között függőben levő vitás kérdés, akkor ezt békés úton kellett volna rendezni, tartózkodva az erőszakkal való fenyegetéstől és még sokkal inkább a fegyveres erőszak alkalmazásától.

Ez az érvelés azonban nem veszi figyelembe az Alapokmány egyéb rendelkezéseit, amelyek a gyarmati rendszerre, elsősorban annak átalakítására, felszámolására vonatkoznak, egyben pedig figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy India függetlenné válása óta hasztalanul kísérelte meg számtalan alkalommal a goai kérdés békés rendezését.

Nézzük meg mindenekelőtt az Alapokmánynak a gyarmatokra vonatkozó rendelkezéseit. A már fentebb idézett 1. cikk 2. bekezdése az Egyesült Nemzetek céljai között megnevezi „a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló baráti kapcsolatok” fejlesztését. A népek önrendelkezési joga — mint ismeretes — azt jelenti, hogy minden népnek joga van arra, hogy saját maga válassza meg azt az államot és a kormányformát, gazdasági rendszert stb., amelyben élni kíván. Mindez természetesen nem-

csak az önálló államot alkotó népekre, hanem a gyarmati területek népeire is vonatkozik. A gyarmati területek legfőbb ismérve éppen az, hogy önálló állami szervezettel, politikai önállósággal nem rendelkeznek, hanem az ún. anyaország, helyesebben a gyarmatot elfoglaló kolonialista, imperialista állam uralma alatt állanak, mely nemzetközi síkon egyedül jogosult a képviseletükre.

Ennek az általános elvnek a leszögezése mellett az Alapokmány több, közvetlenül a gyarmati rendszerre vonatkozó szabályt tartalmaz. A 73. cikk szerint „Az Egyesült Nemzeteknek azok a tagjai, amelyek olyan területek igazgatásáért vállalták el vagy készek elvállalni a felelősséget, amely területek népei az önkormányzat teljes mértékét még nem érték el, elismerik a területek lakossága érdekei elsőbbségének elvét. Magasztos megbízatásnak tekintik azt a kötelességüket, hogy a nemzetközi békének és biztonságnak a jelen Alapokmánnyal létesített rendje keretében e területek lakosságának jólétét tőlük telhetően előmozdítsák és ebből a célból" többek között „az egyes területek és népeik különleges viszonyainak és előrehaladottságuk különböző fokának megfelelően kifejlesszék az önkormányzati képességet, vegyék tekintetbe a szóban levő népek politikai törekvéseit és támogassák őket szabad politikai intézményeik fokozatos kifejlesztésében".

Az „önkormányzattal nem rendelkező területek" kifejezés a gyarmatokat jelöli, az e területek igazgatásáért felelős tagállamok pedig a kolonialista hatalmakat. Ez utóbbiak *kötelessége* tehát, hogy a gyarmatok népeit — politikai törekvéseik figyelembevételével — az önkormányzat felé vezessék. Sajnos az Alapokmány XI. fejezete, mely a 73. és a 74. cikkekből áll, nemcsak címében viseli a „nyilatkozat" szót, hanem egészében is deklaratív jellegű. A kolonialista hatalmak a san-franciscoi konferencián mindent elkövettek annak érdekében, hogy e cikkek ne állapítsanak meg számukra olyan konkrét kötelezettségeket, amelyek a kitűzött cél megvalósítását megfelelően biztosíthatták volna. Ne felejtsük el, 1945 tavaszán a gyarmati népek felszabadulási mozgalma még nem rendelkezett olyan átütő erővel, mint ma, és a nemzetközi erőviszonyok is sokkal kedvezőbbek voltak a kolonialista hatalmak számára, mint néhány évvel később. Mindez persze nem jelenti azt, mintha a 73. cikk rendelkezései ne állapítanának meg a tagállamokat terhelő jogi kötelezettségeket, csupán arról van szó, hogy a cikk egyes pontjainak megfogalmazása rendkívül rugalmasan történt, tartalmuk általánosságokban mozog, és ezért igen nehéz megtartásukat kellőképpen ellenőrizni. Az egyetlen kivétel az e) pont, amelynek értelmében a gyarmatokat igazgató államok az ENSZ főtitkárának tájékoztatás céljából — a biztonság és az alkotmányjogi meggondolások által megkívánt határon belül — rendszeres „statisztikai és más technikai természetű tájékoztatást" kell hogy nyújtsanak „azoknak a területeknek gazdasági, szociális és nevelésügyi helyzetére vonatkozóan, amelyekért külön-külön felelősek".

Milyen területekre vonatkoznak a nyilatkozat rendelkezései? Nyilvánvalóan a gyarmatokra. A kolonialista hatalmak gyarmatbirodalmai azonban különböző jogállású területekből tevődtek össze, amelyeknek egységes és precíz jogi meghatározása rendkívül nehéz lett volna. Az ENSZ főtitkára ezért 1946. június 29-i levelében felszólította a Szervezet tagállamait, hogy állítsák össze a joghatóságuk alá tartozó és önkormányzattal nem rendelkező területek jegyzékét. Az ENSZ tagjai ennek a felszólításnak eleget is tettek. A bejelentéseik alapján összeállított jegyzék 74 önkormányzattal nem rendelkező területet sorolt fel. Az összeállítást a Közgyűlés 66 (I) sz. határozatával tudomásul vette és megerősítette.

Spanyolország és Portugália ekkor még nem volt tagja az Egyesült Nemzetek Szervezetének, ezért az említett jegyzék nem tartalmazta a spanyol és a portugál gyarmatok felsorolását, jóllehet az utóbbiak kiterjedése és lélekszáma igen jelentős. A két államot csak 1955-ben — a bandungi konferencia évében — vették fel a Szervezet tagjai közé, tehát akkor, amikor a gyarmati rendszer felbomlása már nagy arányokat öltött és amikor az ENSZ keretén belül is megerősödött az antiimperialista, antikolonialista tábor, mely az Alapokmány deklaratív jellegű rendelkezéseinek tényleges alkalmazását és megfelelő végrehajtását szorgalmazta — egyre erélyesebben és egyre határozottabban. Felvétele időpontjában Portugália tudta már, hogy a gyarmatok komoly politikai tehertételt fognak jelenteni számára a Szervezetben, és ezért úgy próbálta kijátszani az Alapokmány rendelkezéseit, hogy a tények nyilvánvaló semmibevételével kijelentette, miszerint nincsenek gyarmatai. Goa, Angola, Mozambique és a többi tengerentúli terület — mondotta hivatalos delegátusa a Közgyűlés előtt — a portugál anyaország szerves része, és jogilag attól elválaszthatatlan.

Az Alapokmány rendelkezései előírják, hogy a tagállamok nemzetközi kötelezettségeiket kötelelesek jóhiszeműen teljesíteni. Jóhiszeműen azonban senki sem állíthatja azt, hogy Portugáliának nincsenek gyarmatai, ha egyszer Afrikában és Ázsiában jelentős területek állanak uralma alatt, amelyeket gyarmati módszerekkel igazgatnak, és ahol a jól ismert gyarmati állapotok uralkodnak. A kötelezettségek jóhiszemű teljesítésének szabályán tehát Portugália éppúgy túltette magát, mint ahogyan megszegte az Alapokmány 73. cikkében foglalt rendelkezéseket. Ez a tény annyira nyilvánvaló, annyira szembeszökő volt, hogy a portugál érvelés nem sok hitelre talált a Szervezet tagjai előtt, és a Közgyűlés különböző ülésszakain ismételten felszólította Portugáliát arra, hogy tegyen eleget a 73. cikk e) pontjából folyó kötelezettségeinek. Jelentse be gyarmati területeit és tájékoztassa a főtitkárt ezek gazdasági, szociális és kulturális helyzetéről. A portugál kormányzat hajthatatlan maradt, de álláspontjának nyilvánvaló tarthatatlansága miatt még a rugalmasabb és ésszerűbb politikát folytató kolonialista hatalmak — egyébként Portugáliának NATO-beli szövetségesei — sem merték azt nyíltan támogatni. Ennek következtében Portugália az Egyesült Nemzetek Szervezetében szinte teljesen elszigetelődött, és amikor Angolában kirobbant a bennszülött lakosság szabadságharca, az Amerikai Egyesült Államok is az angolai kérdés

napirendre tűzése mellett szavazott.

A portugál kormányzat makacs hallgatása ellenére a gyarmatain uralkodó állapotok egyre szélesebb körben váltak ismertté. Gazdasági fejlődésük messze elmaradt az angol, francia stb. birtokok előrehaladása mögött, a lakosság társadalmi szempontból a legkezdetlegesebb viszonyok között, a kényszermunka és a burkolt rabszolgaság béklyóiban sínylődött. Kulturális vonalon teljes elmaradottság, szinte száz százalékos analfabetizmus jellemezte a helyzetet. Az angolai szabadságharc fellobbanása leleplezte a kizsákmányolt bennszülött lakosság és a kolonialista körök közötti éles ellentéteket, a portugál katonaság megtorló hadjáratai pedig az egész világ közvéleményét egységesen felháborították. Általánossá vált az a meggyőződés, hogy az ENSZ-nek hatékony lépéseket kell tennie annak érdekében, hogy a portugál gyarmatokon is érvényesüljenek az Alapokmány rendelkezései és hogy ott is megindulhon a Nyilatkozatban körvonalazott fejlődés. 1960. december 15-én hozott 1542 (XV). sz. határozatában a Közgyűlés felsorolta azokat a portugál gyarmatokat, amelyek az Alapokmány 73. cikkének rendelkezései értelmében vett „önkormányzattal nem rendelkező területek", és amelyeknek helyzetére vonatkozólag a portugál kormánytól tájékoztató adatokat kért a fejlődés ellenőrzése érdekében.[1]

Ezek közé tartozott Goa is, a goai kérdés azonban sokkal régibb keletű. Amikor 1947-ben India elnyerte teljes függetlenségét és a Commonwealth of Nations szuverén tagjává vált, lépéseket tett az iránt, hogy a területén levő francia és portugál gyarmatokat felszámolja és békés úton egyesítse őket az Indiai Köztársasággal. A francia kormánnyal folytatott tárgyalások eredményre is vezettek, Portugália azonban a legmerevebben elzárkózott a tárgyalásoknak még a gondolatától is. Békés megegyezés helyett növelte a birtokain állomásozó csapatainak létszámát és börtönbe vetette mindazokat, akik az Indiával való egyesülés mellett emeltek szót. Hogy a további tárgyalásoknak a lehetőségét is kizárja, 1951-ben Goát a portugál anyaország tartományának nyilvánította. 1954—55 folyamán indiai hazafiak több békés tüntető menetet indítottak Goa felszabadításáért. A portugál katonaság fegyverhez nyúlt és a békés felvonulók közül többen holtan maradtak a helyszínen. A helyzet elmérgesedésének jeleként India és Portugália között megszünt a diplomáciai viszony és több határincidensre került sor. 1961. november 24-én portugál katonák tüzet nyitottak indiai hajókra és halászbárkákra. December 7-én Nehru a parlamentben mondott beszédében kijelentette, hogy India nem tűrheti tovább a goai kérdés megoldatlanságát. Ugyanaznap újabb határincidensről számoltak be a jelentések. Az indiai kormány számára, mely 15 év alatt a békés megegyezés minden lehetőségét kimerítette, végül egyetlen megoldás maradt. Kénytelen volt fegyverhez fordulni és december 18-án néhány óra alatt felszámolta Goa, valamint Diu és Damao területén a portugál katonaság ellenállását.

Ilyen előzmények után vádolta Portugália agresszióval Indiát. Az Egyesült Nemzetek Alapokmányára hivatkozott, olyan nemzetközi szerződésre, amelynek rendelkezéseit — mint látjuk — ismételten és következetesen megszegte, sőt semmibe vette. Az Alapokmánynak az a szabálya, hogy a tagállamok kötelesek nemzetközi viszályaikat békés eszközökkel és olyan módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe (2. cikk 3. pont), nemcsak Indiára, hanem Portugáliára is vonatkozik. Portugália az Alapokmánnyal ellentétes gyarmati politikájával saját maga veszélyeztette a nemzetközi békét és biztonságot és ezzel elvesztette azt a jogát, hogy az Alapokmány rendelkezéseire hivatkozzék. Nem lehet ugyanazt a nemzetközi egyezményt állandóan megszegni és ugyanakkor rendelkezései alapján jogcímet támasztani.

De vajon valóban agressziót követett-e el India akkor, amidőn Goa felszabadítása érdekében erőszakhoz folyamodott? Goa, Damao és Diu India területén fekszik, lakosságuk az indiai népek családjába tartozik, azokhoz ezernyi gazdasági, kulturális és egyéb szál fűzi. Megszállásukkal először is Portugália követett el agressziót India ellen, amelyet nem tehet semmivé az a körülmény, hogy ez a megszállás 450 éven át tartott. Ex injuria jus non oritur, a jogtalanságból nem eredhet jog, és hogy a gyarmatosításra ma már nem lehet jogcímet építeni, azt éppen az Egyesült Nemzetek Közgyűlése állapította meg ritka egyöntetűséggel. Az 1960. december 14-én 89 igenlő szavazattal 9 állam tartózkodása mellett elfogadott 1514 (XV). sz. közgyűlési határozat leszögezte, hogy „1. A népeknek idegen elnyomás, uralom és kizsákmányolás alá vetése az alapvető emberi jogok tagadását jelenti, ellentétben áll az Egyesült Nemzetek Alapokmányával és a világbéke, valamint a nemzetközi együttműködésnek egyik akadálya." Ugyane határozat 5. pontja kimondotta, miszerint „Azonnali lépéseket kell tenni, hogy a gyámsági és az önkormányzattal nem rendelkező területeken és minden más területen, amely még nem érte el a függetlenséget, minden hatalmat e területek népeinek adjanak át minden feltétel vagy fenntartás nélkül, szabadon kinyilvánított akaratukkal és óhajtásukkal összhangban, minden fajra, vallásra vagy színre való megkülönböztetés nélkül, hogy lehetővé tegyék számukra a teljes függetlenség és szabadság élvezetét." India lépése Goa felszabadítására ilyen azonnali, bár nem a Szervezet által kezdeményezett, hanem egyénileg foganatosított intézkedés volt, amely azonban joggal támaszkodhatott az ENSZ Alapokmányára és az említett határozatra is.

Az egész kérdés megítélése szempontjából azonban figyelembe kell vennünk e határozat 6. pontját is, mely a következőket mondja: „Bármely kísérlet, mely egy ország nemzeti egységének és területi integritásának részleges vagy teljes feldarabolására törekszik, nem egyeztethető össze az Egyesült Nemzetek Alapokmányának céljaival és elveivel." Bármit mondjanak a portugál alkotmányjogászok, Goa, Damao és Diu nyilvánvalóan nem lehet a tőle több

[1] Ezek a következők voltak: Zöldfoki szigetcsoport, Portugál Guinea, Sao Tomé és tartozékai, Sao Joao Batista de Ajuda, Angola, Mozambique, Goa és tartozékai, Macao és Timor.

ezer kilométer távolságban levő Portugália integráns része, hanem a vele közvetlenül összefüggő Indiáé, és lakói nem portugálok, hanem indiaiak. Goának portugál uralom alatt való megtartását nem a portugál integritás megőrzésének kell tekintenünk, hanem az — éppen ellenkezőleg — India területének csorbítását és nemzeti egységének megosztását jelentené.

Mindezeket tekintetbe véve nem meglepő, hogy Portugália az Egyesült Nemzetek támogatásának megszerzésére irányuló kísérletével csúfos kudarcot vallott. Igaz ugyan, hogy a Biztonsági Tanács összeült a kérdés megvitatására, és igaz az is, hogy a Tanácsban helyet foglaló NATO hatalmak delegátusainak felszólalásai — így Stevenson amerikai kiküldött beszéde is — általában a portugál kolonialisták érdekeit szolgálták. A Tanács elé két javaslatot terjesztettek. Az egyik — az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és Törökország határozati javaslata — felszólította az érdekelt feleket az ellenségeskedések azonnali megszüntetésére, felkérte az Indiai Köztársaság kormányát, hogy csapatait vonja ki Goa területéről, és békés tárgyalások megkezdését sürgette. A másik határozat-tervezet, amelyet Ceylon, Libéria és Egyiptom dolgozott ki, a portugál panasz visszautasítását és a kolonialista politika elítélését tartalmazta. A szavazás alkalmával az első javaslatra 7 szavazat esett, de miután a Szovjetunió, mint az öt nagyhatalomnak — a Biztonsági Tanács állandó tagjainak — egyike, ellene foglalt állást, a javaslatot elvetettnek kellett tekinteni. A második tervezet, amelyet a Szovjetunió támogatott, 4 szavazatot kapott, ezt tehát szintén elvetették. Így azután a Biztonsági Tanács ülése határozathozatal nélkül oszlott szét. A Tanács nem foglalt állást a goai kérdésben, Portugália pedig nem is próbálkozott azzal, hogy ügyét a Közgyűlés elé vigye, mert tudta, hogy a Közgyűlésben a NATO-hatalmak ellenére is minden bizonnyal törpe kisebbségben maradt volna álláspontjával.

Ha tehát Goa felszabadításának körülményeit megfelelő megvilágításba helyezzük és ha az Alapokmány szellemét, és a rendelkezései közti összefüggéseket kellő figyelemben részesítjük, nyilvánvalóvá válik, hogy a goai kérdés megoldása nem a nemzetközi jog szabályainak megsértését, az Egyesült Nemzetek Szervezetének csődjét jelenti, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzetközi jog érvényesülését. Ez a jog természetesen nem azonos azzal, amelynek védelme alatt a kolonialista hatalmak az elmúlt évszázad folyamán tetszésük szerint osztották fel egymás között Afrika és Ázsia térségeit, hanem az utóbbi évek nagy társadalmi-gazdasági változásainak megfelelően átalakult és megújhodott jogrendszer, amelynek a békés egymás mellett élés biztosításán túl egyik fő feladata a gyarmati rendszer teljes felszámolásának előmozdítása. Az Alapokmány 73. és 74. cikkében foglalt deklaráció — az önkormányzattal nem rendelkező területekre vonatkozó nyilatkozat — 1945 óta reális tartalmat, konkrét értelmet kapott, és ezt — a függetlenné vált gyarmati területek hosszú sora mellett — éppen a goai kérdés megoldása bizonyítja.

Herczegh Géza

Az európai szocialista államok jogalkotása

Csehszlovákia

Csehszlovákia jogszabályalkotási tevékenységében az 1961. év II. felében messzemenően az *igazságügyi vonatkozású törvények* állnak előtérben. Ezek közül sorrendben elsőként *a bírósági szervezeti törvényt* (62/1961) bocsátották ki. A törvény első fejezete a bíróságok rendszerével és fő szervezeti és működési elveivel foglalkozik, majd a második fejezet részletesen szabályozza az egyes bíróságok felépítését. Eszerint vannak *helyi népbíróságok*, amelyek hatáskörét külön törvény állapítja meg, *járásbíróságok*, amelyek elsőfokú bíróságként járnak el mindazokban az ügyekben, amelyekre vonatkozóan a törvény nem állapítja meg más bíróság hatáskörét, *kerületi bíróságok*, amelyek szintén eljárhatnak elsőfokú bíróságként külön a törvény által megállapított esetekben, valamint a Legfelső Bíróság által elébe utalt ügyekben, *katonai bíróságok* a fegyveres testületek tagjaira kiterjedő jogkörrel, mint a *körzeti katonai bíróságok* és mint a *katonai felső bíróságok* és a *Legfelső Bíróság*. A törvény harmadik fejezete a bírák választását, a negyedik a bírák jogállását, az ötödik az igazságügyminisztérium bírósági felügyeleti jogkörét szabályozza. Ezzel a törvénnyel egyidőben jelent meg külön jogszabályként a *járásbíróságok bíráinak választási szabályzata.* (63/1961. sz. korm. rend.); és a *bírói funkciót foglalkozásuk mellett ellátó személyek illetményeiről* szóló hirdetmény (64/1961. sz. igazságügyminisztériumi hird.).

A törvénykezési szervezetet érintő jogszabály a *hivatásos bírák fegyelmi felelősségéről* szóló törvény (142/1961), amely a bírákat illetően a fegyelmi jog anyagi és eljárási kérdéseit egyaránt felöleli.

Szervezeti kérdések rendezését tartalmazza a 86/1961. sz. tvr. a *Csehszlovák Szocialista Köztársaság Állami Döntőbíróságának a kormányelnöki hivatalhoz csatolásáról,* amely megállapítja az egyes döntőbírósági szerveket.

Az igazságügyi törvények sorában nagy jelentőségű az új *büntető törvénykönyv* (140/1961) és *bünbüntető perrendtartás* (141/1961) kibocsátása.

Az új büntető törvénykönyv mindenekelőtt szűkíti a büntetőjogi felelősséget az olyan cselekményeknél, amelyek a társadalom és az állam szempontjából nem túl veszélyesek és amelyekkel szemben hatékonyan lehet fellépni a társadalmi ráhatás, a fegyelmi és igazgatási jog eszközeivel. A büntető igazságszolgáltatás egyre inkább előtérbe lépő nevelő funkciója különösen a büntetésekről és büntető szankciókról szóló rendelkezésekben jut kifejezésre. A szocialista társadalmi viszonyok védelmét és megszilárdítását pedig az által segíti elő, hogy erősíti és differenciálja a bűnözés új formával szembeni védelmet.

A büntetőtörvénykönyv két fő részre oszlik. Az *általános rész* szabályozza a büntetőjogi felelősség alapkérdéseit (bűncselekmény, bűnösség, előkészületi cselekmény, kísérlet, társtettesség, felbújtás, bűnsegély, beszámíthatóság, jogos

védelem, végszükség stb.), rendelkezéseket tartalmaz a büntetésekről, a védő intézkedésekről és külön a fiatalkorúakról. A *különös rész* felépítése a következő: köztársaság elleni, gazdasági, közrend elleni, közveszélyű, a polgári együttélést durván sértő, család és ifjúság elleni, élet és egészség elleni, szabadság és emberi méltóság elleni, vagyon elleni, emberiesség elleni, honvédelmi és katonai büncselekményekre vonatkozó rendelkezések.

Az új *büntető perrendtartás* fontos szempontja a nyilvánosság minél szélesebb bekapcsolása a büntető ítélkezésbe, és ezen az alapon a társadalmi szervezetekkel való egyre szorosabb együttműködés kiépítése (pl. társadalmi vádló, társadalmi védő, stb. útján). Kiszélesíti a terhelt és sértett jogait a büntető eljárásban, és több — a szocialista törvényesség megszilárdítását célzó — rendelkezést tartalmaz.

A büntető perrendtartás öt részre tagozódik. Az *első* a közös rendelkezéseket tartalmazza és 8 fejezetre oszlik (általános rendelkezések, a bíróság és a felek, a büntető eljárási cselekmények általános szabályai, letartóztatás és lefoglalás, bizonyítás, határozatok, panasz és panaszeljárás, a büntető eljárás költségei), a *második rész* az előkészítő eljárást szabályozza két fejezetben (nyomozás, az ügyész határozata az előkészítő eljárásban), a *harmadik rész* a bíróság előtti eljárás szabályait tartalmazza 11 fejezetben (általános rendelkezések, a kereset előzetes tárgyalása, főtárgyalás, nyilvános ülés, zárt ülés, fellebbezés és fellebbezési eljárás, törvény megsértése miatti panasz és az ennek tárgyában történő eljárás, perújítás, az eljárás különleges fajai, büntetés végrehajtása, elítélés törlése); a *negyedik rész* a büntető eljárással kapcsolatban álló kérdésekkel foglalkozik 3 fejezetben (egyéni és közkegyelem, a letartóztatás és elítélés által kárt szenvedett személy kártalanítása, kiadatási kérdések). Végül az *ötödik* rész átmeneti és záró rendelkezéseket tartalmaz.

Az új büntető perrendtartás alapján bocsátotta ki az igazságügyminiszter és a legfőbb ügyész az 51/1961. sz. hirdetményt a *büntetések nyilvántartásáról,* amely szerint a bűnügyi nyilvántartás vezetése a Legfőbb Ügyészség feladata.

A szoros értelemben vett büntető igazságszolgáltatás keretein kívül helyezkedik el, de tartalmilag azzal szorosan összefügg két további jogszabály az államjog, illetve államigazgatási jog területéről, éspedig a *nemzeti bizottságok feladatairól a szocialista rend biztosításánál* (60/1961. sz. törvény), és *a helyszíni bírságolási eljárás szabályozása* (61. sz. belügyminisztériumi hird.). Az előbbi a kisebb súlyú cselekmények tényállásait, és az ezek elleni eljárás szabályait állapítja meg, amíg az utóbbi a helyszíni bírságolási jogkörrel rendelkező szerveket határozza meg.

Az államjog, illetve államigazgatási jog területén ebben az időszakban egyébként figyelmet érdemel a *nemzeti bizottságok központi hivatalának felállításáról* szóló 85/1961. sz. tvr., amely központi szervként a kormány mellett létesül. E hivatal főfeladata a kormány részére javaslatok előterjesztése a nemzeti bizottságok tevékenységére vonatkozóan, a nemzeti bizottságok továbbépítése kérdéseinek kidolgozása. Ezen kívül a kormány útmutatásai szerint e hivatal támogatást nyújt a nemzeti bizottságoknak feladataik teljesítéséhez, és a felmerülő hiányosságok kiküszöböléséhez. Megszervezi a nemzeti bizottságok tapasztalatcseréjét szervezési és nevelési kérdésekben, e munka tapasztalatait általánosítja; koordinálja a minisztériumoknak a nemzeti bizottságok irányában kifejtett munkáját, különösen a jogszabályok és irányelvek kibocsátása terén. E feladatok ellátása közben jogosult a nemzeti bizottságok munkáját ellenőrizni.

A tanácsi apparátus munkájának kiszélesítése és megjavítása érdekében fontos kormányrendelet jelent meg a tárgyalt időszakban a *fogyasztói tanácsokról* (93/1961. sz. korm. rend.). Abból kiindulva, hogy a nemzeti bizottságok a lakosság ellátása terén felmerülő feladatokat csak a dolgozók legszélesebb körű bekapcsolásával oldhatják meg, a nemzeti bizottságok megalakítják a fogyasztói tanácsokat a boltok, áruházak és közétkeztetési üzemek mellett. A fogyasztói tanács a nemzeti bizottság aktívájaként a helyi körülményekhez képest egy vagy több, legfeljebb azonban egyidejűleg 5 bolt mellett alakul. A fogyasztói tanácsok tagjait a községi, városi, városi kerületi nemzeti bizottságok nevezik ki és hívják vissza a bolt vevőinek soraiból. A fogyasztói tanácsok javaslataikkal, tanácsukkal ösztönzésükkel segítik elő a bolt szolgáltatási színvonalának megjavítását.

Fontos államigazgatási jogszabály az *állami ellenőrzésről, statisztikáról és a népgazdasági nyilvántartás egyéb ágairól* szóló törvény (99/1961. sz. tv.). Megállapítja az ellenőrzési és statisztikai szolgálat szerveit, hatáskörét, feladatait, e szervek tevékenységének fő elveit.

A *kulturális igazgatás* köréből ki kell emelni a *múzeumokról és galeriákról* szóló Szlovák Nemzeti Tanács-i törvényt, (109/1961), amely szlovákiai közgyűjtemények igazgatásának kérdését szabályozza.

Az *egészségügyi igazgatás* területéről a *testnevelési egészségügyi ellátás* szabályozása érdemel említést (89/1961. sz. hird.), amely úgy rendelkezik, hogy ezt a feladatot az egészségügyi minisztérium és a nemzeti bizottságok látják el és megállapítja közelebbi feladataikat.

A *közlekedésügyi* igazgatás területén az *útügyi* törvényről kell megemlékezni (135/1961), amely a biztonságos, gyors, folyamatos és gazdaságos közlekedés előfeltételeit biztosítja.

A *pénzügyi jog* területéről mindenekelőtt két törvényt kell kiemelni. Az első a *házadóról* szóló törvény (143/1961), amely bevezetésében megállapítja, hogy a nemzeti bizottságok egyik fő feladata a lakáskérdés megoldása, és ebből a célból a lakásépítkezések meggyorsítása, a lakásvagyon karbantartása. E cél szem előtt tartásával kellett a házadót újból szabályozni és a szocialista termelési viszonyok elért fokával összhangba hozni.

Hasonló célt kíván megvalósítani a *kereseti adóról* szóló törvény (145/1961), amely a magánkereseti tevékenység megadóztatását szabályozza, figyelembe véve a szocialista termelési viszonyok elért fejlődését.

Ugyancsak pénzügyi vonatkozású a *dolgozók ösztönzésére szolgáló alapok rendszeresítése* tárgyában a

pénzügyminisztérium és a Szakszervezetek Központi Tanácsa által kibocsátott hirdetmény (114/1961). Ez a jogszabály a költségvetési intézményeknél létesít a dolgozók ösztönzésére alapokat, abból kiindulva, hogy nemcsak a vállalatoknál fontos a dolgozók munkája ösztönzésének eszközeit biztosítani.

A *munkajog területén* alapvető jelentőségű a *munkabiztonságról és munkaegészségügyről* szóló törvény (65/1961), amely mindenekelőtt a munkavédelem feladatait állapítja meg, szintén figyelembe veszi az anyagi ösztönzés szempontjait a munkavédelem fokozásánál, amennyiben megállapítja, hogy prémiumok és egyéb jutalmak adásánál figyelembe kell venni, hogy a dolgozók mennyiben tartották meg a munkavédelmi rendelkezéseket, gondoskodik a dolgozók legszélesebb körű részvételéről a munkavédelem biztosításában és szabályozza a nemzeti bizottságok ezzel kapcsolatos feladatait; külön érdekessége a törvénynek, hogy munkavédelmi szempontból hatályossági körébe vonja a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket is. E törvény alapján bocsátotta ki a Szakszervezetek Központi Tanácsa a 118/1961. sz. hirdetményt a *munkabalesetek nyilvántartásáról.*

E jogszabályalkotás szerves részét képezi a *balesetek és foglalkozási betegségek* esetén járó térítésekről szóló 150/1961. sz. törvény, amely részletesen szabályozza a keletkezett kárért való felelősségnek, a kártérítés módjának és körének, az igények érvényesítésének és a gyógykezeltetési költségek, betegbiztosítási járadékok és a járadékbiztosítási szolgáltatások megtérítésének kérdését.

A dolgozók szakmai képzését szolgálja a *közép- és felsőfokú képzettséget biztosító egyes iskolák különböző oktatási formáiban résztvevő dolgozók munkakedvezményeiről szóló kormányrendelet* (107/1961), amely a különböző kedvezmények mellett a továbbképzésben résztvevő dolgozók számára a fizetés nélküli szabadság idején családi helyzetüktől függően megélhetésük érdekében különböző pénzbeli szolgáltatásokat biztosít.

T. L.

JOGIRODALOM

Dr. Csiki Ottó—Dr. Simor Antal: Az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek.

1. A szerzők mint azt a mű bevezetőjében lerögzítették, célul tűzték ki, hogy az apasági és származás-megállapítása iránti egyéb perekben nem egyszer nehézséget jelentő bonyolult vélelmi rendszer és a különös eljárási szabályok megfelelő alkalmazása tekintetében a tökéletesebb eligazodáshoz segítséget nyújtsanak.

Úgy vélem, hogy a szerzők által kitűzött cél megvalósításához a kérdéssel kapcsolatos jogszabályi rendelkezések és a bírói gyakorlat egybedolgozása hasznos segítséget nyújt. Emellett a mű alkalmas arra is, hogy kimutassa a szocialista jognak a burzsoá joggal szembeni magasabbrendűségét e vonatkozásban is.

2. A mű két fő részre oszlik. Az első rész, amelynek szerzője Dr. Csiki Ottó az anyagi jogi kérdésekkel, a második rész — szerzője Dr. Simor Antal — az eljárási rendelkezésekkel foglalkozik. Az első rész öt fejezetet, a második rész nyolc fejezetet foglal magában.

3. Az első rész első fejezete a bírói ítélet nélküli apasági vélelmeket tárgyalja. Mint a szerző rámutat az apaság bírói megállapítására irányuló perben előkérdésként vizsgálni kell, hogy a gyermek apasága nem állapítható-e meg a Csjt. 35., 37. vagy 39. §-a alapján. Ha a hivatkozott szakaszok valamelyike alapján már apasági vélelem áll fenn, úgy a felperes keresetét el kell utasítani.

Az anya házassági köteléke alapján fennálló apasági vélelem szabályait vizsgálva, a szerző problémaként veti fel, hogy megáll-e a férj apaságának vélelme a 35. § (1) bekezdés alapján, ha a házasság megszűnése és a gyermek megszületése között 300 napnál több telt el, de bizonyítható, hogy a gyermek fogantatása a vélelmezett fogantatási idő előtti időpontra esett, pl. 315 napra. A felvetett kérdésre azt a választ adja, hogy „... a gyermeket a házasságból születettként csak abban az esetben lehet anyakönyvezni, ha a férj az anyával egyezően elismeri az anyakönyvvezető előtt a 300 napon túli fogantatást" (16. old.). Ha ilyen egyező elismerő nyilatkozat nincs, akkor az apaság megállapítása iránti pert kell indítani, mely perben a felperesnek csak azt kell bizonyítania, hogy a gyermek a fogantatástól számított 300 napon túl született, tehát házasságból születettnek kell vélelmezni.

Nézetünk szerint ez az álláspont nem mondható egészen helytállónak. Nevezetesen: a Csjt. 35. § (1) bekezdése azt a rendelkezést tartalmazza, hogy „a gyermek apjának azt kell tekinteni, akivel az anya a fogantatási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő vagy annak legalább egy része alatt házassági kötelékben állott". E § (2) bekezdésének rendelkezése értelmében mint azt a mű 14. oldalán a szerző is megállapítja, e § alkalmazása szempontjából a vélelmezett és nem a tényleges fogantatási időt kell figyelembe venni. Ha a vélelmezett fogantatási és a gyermek születése közötti idő legalább egy része a házasság idejére esett, akkor a gyermek házasságból születettnek tekintendő, különben nem. A vélelmezett fogantatási időtől csak a (2) bekezdés második fordulatában megjelölt feltétel megléte esetén van helye eltérésnek. E feltétel a törvényben megjelölt vélelmezett fogantatási időtől eltérő fogantatási idő *bizonyítottsága.* Jelen esetben ha a vélelmezett fogantatási időtől eltérő, bizonyított fogantatási idő a házasság idejére esik, akkor a gyermek házasságból születettnek tekintendő annak ellenére, hogy a gyermek a törvényben megjelölt 300 napon túl született.

Úgy vélem, hogy az anya és a volt férjnek az anyakönyvvezető előtt a 300 napon túli fogantatás-

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1961, 201 old. A műről recenziót írt Dr. Bacsó Jenő a Magyar Jog 1961. évi 7. számában.

nak pusztán egyező elismerése alapján, annak bizonyítottsága nélkül, hogy a 300 napon túli fogantatási idő még a házasság idejére esett-e, aligha lehet a gyermeket házasságból születettnek vélelmezni. Emellett azt, hogy a 300 napon túli fogantatásnak a házasság idejére való esése bizonyítható, nem teszi egyszersmind bizonyítottá is az anya és a volt férjnek az anyakönyvvezető előtt tett egyező elismerése.

A szerző rámutat, hogyha egyező elismerő nyilatkozat nincs, vagy ha perre kerül az ügy és a felperes a perben bizonyítani nem tudja a fogantatástól számított 300 napon túli születést, akkor a Csjt. 38. § (2) bekezdés a—c) pontjaiban írt tényállások valamelyikét kell bizonyítani (16. oldal). Az (1) bekezdés nyilvánvalóan sajtóhiba eredménye, így helyette a (2) bekezdés a—c) pontjait értjük. Ha a 38. § (2) bekezdés a—c) pontjaiban írt tényállások valamelyike a volt férjjel szemben bizonyítható és nincs kizáró körülmény, akkor a volt férj apasága bírói úton megállapítható. Ilyenkor természetesen az apaság bírói ítélet alapján fog fennállni és a 35. § (1) bekezdése szóba sem jöhet.

Bár különösebb gyakorlati jelentősége nincsen, de jogszabályi rendezetlenségénél fogva érdekes lett volna azzal a kérdéssel való foglalkozás is, hogy mi legyen a teendő akkor, ha az anya bigámikus házasságban él. A két férj közül ki legyen apaként bejegyezve. A házasság érvénytelenné nyilvánítása vagy felbontása esetén ki viselje a tartási kötelezettséget stb.

A II. fejezet az apaság bírói megállapításával foglalkozik. A szerző e fejezeten belül a Csjt. rendelkezésének sorrendjében először tárgyalja az apaságnak a 38. § (2) bekezdése a) pontja alapján történő megállapítását, majd a b) ponttal foglalkozik. Ezek után az apaság megállapítását kizáró okokat ismerteti, végül pedig az apaság c) pont alapján történő megállapításának elemzése következik.

Az apaságnak az a) pont alapján történő bírói megállapítása vizsgálatánál rámutat, hogy a 38. § (2) bekezdése a) pontjában szabályozott együttélés tényállása tartalmilag a házassági együttéléshez hasonló, vagyis az anya és a férfi között fennálló életközösség nem jelent mást, mint férj és feleség módjára való huzamos együttélést, házasságkötés nélkül. Ebből következik tehát az, hogy a per felperesének nem a nemi viszonyt, hanem csupán az életközösségre utaló módon történő együttélést kell külön bizonyítania.

A 38. § (2) bekezdésének b) pontjával kapcsolatban a „huzamosabb idő" tartamának meghatározására több bírói ítéletből vett igen helyes idézettel és a hozzáfűzött fejtegetéssel ad segítséget.

A III. fejezet a pozitív és a negatív megállapítási perekkel, valamint az anyaság bírói megállapításával kapcsolatos kérdéseket tartalmazza.

A gyermek születése utáni házasságkötéssel létesült apasági vélelem vitájánál a szerző szerint a férfi érvényesítheti azt a védekezést, hogy tudott ugyan a gyermekről, de az anyakönyvvezető a házasságkötés előtt nem figyelmeztette őt a Csjt. 39. §-ának rendelkezéseire. Ugyanis ez a figyelmeztetés az anyakönyvvezetőnek kötelessége, mert a törvény rendelkezésének az a tartalma, hogy a leendő férj akarata érvényesüljön az apasága mellett szóló vélelem létesítésénél. Mivel az anyakönyvvezető mulasztása miatt nem volt abban a helyzetben, hogy a kizáró nyilatkozatot megtegye, vagyis kijelentse, hogy a gyermek nem tőle származik, ezért nem lehet szó arról, hogy nyilatkozati akarata érvényesült.

Ilyen tényállás mellett valóban nem lehet szó arról, hogy a férj akarata érvényesült. Ennek ellenére nézetünk szerint, ha a Csjt. 39. §-ában meghatározott *egyéb feltételek* fennállanak, az utólagos házasságkötéssel az apasági vélelem hatálya beáll, függetlenül attól, hogy az anyakönyvvezető a leendő férjet nem figyelmeztette a kizáró nyilatkozat meg nem tételének jogi következményeire.

A Csjt. 39. §-ának c) pontja két feltételt jelöl meg, éspedig *egy pozitív* és *egy negatív* feltételt. Pozitív feltétel, hogy a leendő férj a házasság megkötését megelőzően a gyermek létezéséről tudjon. Az utólagos házasságkötéssel beálló apasági vélelem negatív feltétele pedig az, hogy a pozitív feltétel megléte esetén a leendő férj ne tegyen kizáró nyilatkozatot, vagyis ne jelentse ki, hogy a gyermek nem tőle származik. A kizáró nyilatkozat elmaradásának oka már nem feltétele az apasági vélelem hatályának még akkor sem, ha az az anyakönyvvezető mulasztására vezethető vissza[1]

Ehhez hasonló esettel állunk szemben akkor is, ha pl. a tiltó rendelkezések ellenére cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló személy köt házasságot, aki az anyakönyvvezető figyelmeztetése ellenére az ügyei viteléhez szükséges belátási képességének hiánya miatt aligha tudja felmérni a kizáró nyilatkozat elmaradásának jogi konzekvenciáit. Bár házassága érvénytelenségi okkal terhelten jön létre, de ez a 35. § (1) bekezdésének a rendelkezése értelmében az apaság vélelmét nem érinti. Tehát az, hogy az ügyei vitelhez szükséges belátási képességének hiánya miatt a kizáró nyilatkozat elmaradásának következményeit felmérni nem tudta, nincs befolyással az apasági vélelem hatályára.

A IV. fejezet az apaság vélelmének megdöntésével kapcsolatos jogszabályi rendelkezésekről és a bíró gyakorlatról ad érdekes és tanulságos ismertetést. Az V. fejezet a Csjt. hatályával és a nemzetközi vonatkozású szabályokkal foglalkozik.

Már a bevezető rész rámutat, de a IV. fejezetben részleteiben kimutatásra kerül, hogy a Csjt. a szocialista családi jogot alapelveinek szellemében szabályozván létrehozta az egységes apasági vélelmet.

Ennek az egységes apasági vélelemnek, mint alapelvnek, nagy jelentősége az apasági vélelem megdöntését rendező jogszabályi rendelkezések értelmezésénél jelentkezik. Az egységes apasági vélelemnek a bírói gyakorlatban való következetes alkalmazását igen találó bírói ítéleti indokolásból vett idézeteken keresztül mutatja be.

Az apasági vélelem megtámadásának határidejét vizsgálva a Csjt. 43. § (5) bekezdésében szabályozott határidő számításával kapcsolatosan felveti annak a vitának a lehetőségét, hogy az anya volt férje vonatkozásában mikor ér véget a megtámadási határidő. Nevezetesen

[1] Hasonlóképpen foglalt állást Bacsó Jenő is. Magyar Jog 1961. 7. szám 329. old.

megtámadhatja-e a volt férj az apaság vélelmét még akkor is, amikor az újabb férjre vonatkozó apasági vélelem már megdőlt, holott a volt férj a tőle való származás lehetetlenségére vonatkozó tényeket a vélelem megdöntésétől számított egy évnél korábban is tudta, vagyis a 43. § (4) bekezdésének abból a szóhasználatából, hogy „az anya volt férje akkor is jogosult a megtámadásra" lehet-e a megtámadás határidejének kezdő időpontjául elfogadni azt a napot, amelyen az újabb férj házasságkötésével beállt vélelem megdőlt, illetve amikor a volt férj erről tudomást szerzett.

A feltett kérdésre azt a helyes választ adja, hogy a 43. § (4) bekezdésének a hivatkozott szóhasználatát nem lehet időbeli meghatározásként értelmezni. A volt férjre vonatkozóan a megtámadási határidőt egyáltalán nem érinti az, hogy az újabb férj apasága mikor dőlt meg, vagy egyáltalán megdől-e. Ez egymagában a határidő számítása szempontjából teljesen közömbös. (73—74. old.)

A szerző a kérdés vizsgálatánál azt az esetet veszi figyelembe, amikor az anya újabb férje apasági vélelmének megdőlte esetén a volt férj a tőle származás lehetetlenségére vonatkozó tények birtokában a vele szemben keletkező vélelemtől akar szabadulni.

Emellett azonban elképzelhető az is, hogy az anya volt férje éppen azt akarja, hogy a vélelem az ő apasága mellett szóljon. Véleményünk szerint a Csjt. 43. § (4) bekezdésének a rendelkezése nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a volt férj megfelelő bizonyítékok alapján az (5) bekezdésben megállapított határidőn belül az újabb férj apasága mellett szóló vélelem megdöntésére irányuló keresettel éljen.

Érdekes és igen tanulságos a szerzőnek az a fejtegetése, hogy a kizáró eredményű vércsoportvizsgálat mennyiben lehet az értesülésszerzés időpontjának megállapításával kapcsolatosan a 43. § (5) bekezdés második fordulatában szabályozott határidő kezdő időpontja.

4. A második rész az eljárási rendelkezéseket tartalmazza. Az I. fejezet a hatáskör és illetékesség kérdésével, a II. fejezet a felek és más perbeli személyekkel foglalkozik.

A műben a hatáskör kérdéséről elmondottakkal kapcsolatosan megjegyezzük, hogy a mű megjelenése után a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1961. évi 14. számú törvényerejű rendelete értelmében a Pp. 22. §-ának (2) bekezdése hatályát vesztette. A hivatkozott tvr. 1. §-ának (2) bekezdése értelmében tehát a személyállapotokra vonatkozó perek — ideértve az örökbefogadás felbontására vonatkozó pereket is —, a járásbíróság hatáskörébe tartoznak.

A II. fejezetben a szerző rámutat arra, hogy míg a Csjt. anyagi jogi vonatkozásban szabja meg azt, hogy a származás megállapítása iránti pert ki indíthat bíróság előtt, addig a Pp. azt határozza meg, hogy ilyen igényt ki ellen kell érvényesíteni, vagyis ki legyen az ilyen per alperese. Ezek a szabályok igen szigorúan értelmezendők. E szabályoknak a nem pontos betartása — mint a szerző rámutat —, igen sok törvénysértést eredményez a gyakorlatban.

Az apasági vélelem megdöntésének szabályait vizsgálva, a Csjt. 43. § (4) bekezdésének rendelkezésével kapcsolatosan, Csiki Ottóval egyezően az anya volt férjének felperességi joga szempontjából csak azt az esetet veszi figyelembe, amikor az anya volt férje az újabb férj apasági vélelmének megdőlte esetére — a gyermeknek a tőle való származás lehetetlenségére vonatkozó tényekkel rendelkezvén — elejét akarja venni annak, hogy reá nézve az apasági vélelem beálljon.

Mint Simor Antal megállapítja „... ez a per voltaképpen nem apasági vélelem megdöntésére irányul, mert ez még a volt férj vonatkozásában be sem állt, ez inkább negatív megállapítási per lesz, és a keresetnek helytadó ítélet azzal a joghatással jár, hogy amennyiben az újabb férj apasági vélelme utóbb megdől, a volt férj apasági vélelme a törvény rendelkezése ellenére a perben hozott ítélet konstitutív hatálya folytán nem áll be". (98. old.)

Ez a tárgyalt esetet véve figyelembe helytálló, hiszen ha az újabb férj apasági vélelme még fennáll, akkor a volt férj a vele szemben fenn nem álló, nemlétező apasági vélelem megdöntésére nem indíthat keresetet. Ha viszont az újabb férj apasági vélelmének megdőlte után a volt férj apasági vélelme beáll, akkor már a 43. § (3) bekezdése alapján jogosult keresetet indítani. Emellett — mint azt a mű első részével kapcsolatosan elmondottuk — elképzelhető az is, hogy a volt férj kellő bizonyítékok mellett éppen azt akarja, hogy az újabb férj apasága mellett szóló vélelem megdőljön és ő tekintessék apának. Ennek lehetőségét mint megjegyeztük a Csjt. nem zárja ki.

A III. fejezet a perbeli képviselet kérdésével, a IV. fejezet a per és a tárgyalás előkészítésénél irányadó szabályokkal, az V. fejezet a perek egyesítésének szabályaival foglalkozik. Mindhárom fejezetben világos útmutatást ad a szerző, hogy az említett kérdésekben úgy a feleknek, mint a bíróságnak mi a teendője, illetve a gyámhatóságnak e perekkel kapcsolatosan milyen szerepe van.

A VI. fejezetben a tárgyalással foglalkozva a szerző rámutat, hogy a pervezetés szilárdságának biztosítása céljából mit kell mindig szem előtt tartani. Így igen lényeges a gyermek születési ideje, a vélelmezett fogantatási idő és különösen ennek az időnek az a szaka, amelyben legvalószínűbb a fogamzás, ugyanis a kereseti igény elbírálásánál döntően ezekben a hetekben történt események számítanak (127. old.).

E fejezetben lényeges az a fejtegetés, hogy a tárgyalás megnyitása után mit kell megállapítani és mi a teendő, ha a megidézettek közül valaki nem jelenik meg.

A bizonyítási teherrel kapcsolatosan elmondottak közül jelentős, hogy valamelyik fél elismerése, ténybeli beismerése, vagy a felek egyező előadása alapján a perben jelentős tényeket valónak elfogadni nem lehet, hanem minden esetben bizonyítani kell a jelentős tényeket. (141. old.) Ennek indoka, mint a szerző rámutat — az ilyen perek természete, a bennük szereplő közérdek és a gyermek családi jogállásának fontos kérdését egy életre eldöntő jelentősége. Az azonban, hogy a Pp. a fél elismerését, a felek egyezően tett előadását megfosztja bizonyító erejétől, nem jelenti azt, hogy a Pp. 5. §-ában foglalt törvényi figyelmez-

tetés után tett ilyen nyilatkozat teljesen közömbös. Ugyanis, ha azt egyéb bizonyítékok alátámasztják és megerősítik, úgy az ilyen nyilatkozatok is a mérlegelés körébe vonandók.

E fejezetben részletesen foglalkozik a bizonyítás eszközeivel és a bizonyítékok mérlegelésének szabályaival, majd tárgyalja a per felfüggesztését, a keresettől való elállást és a perköltség megállapításának szabályait.

A VII. fejezet az ítélet szerkesztésével, közlésével és a fellebbezési szabályokkal, a VIII. fejezet a perújítással és a törvényességi óvás kérdésével foglalkozik.

5. A művet ítéletmintákat és fogontatási (kritikus) időnaptárt tartalmazó függelék egészíti ki, amely a jogalkalmazó számára igen hasznos segítséget nyújt.

6. Igen nagy értéke a műnek, hogy a szerzők a bírói gyakorlat összefoglaló ismertetése mellett a legújabb jogszabályi rendelkezéseket is feldolgozták. A szerzők — mint a mű bevezetőjében kifejezésre is juttatják — az anyag rendezésében elsősorban a gyakorlat követelményeit tartották szem előtt. A mű azontúl, hogy e célt kitűnően szolgálja, világos előadásmódjánál, közérthetőségénél fogva hasznos olvasmányt jelent nemcsak a jogászok, hanem azoknak a számára is, akik problémáikra megoldást keresnek. Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy a mű értékes nyeresége szocialista jogi irodalmunknak.

Páll József

---

*M. Weralski: A lengyel adórendszer reformjának irányai**

A közbevételi rendszer továbbfejlesztését a közgazdaság állapota és az államháztartás érdekei egyaránt sürgetően igényelik Lengyelországban, de ezt a nagyszabású reformot csak alapos elméleti előkészítés után kívánják megvalósítani. A pénzügyi jogtudomány tevékeny részt vállalt ebből a munkából — egyik eredménye éppen ez a monográfia, amelyet a varsói pénzügyi jogi tanszék docense készített. Weralski nemcsak a fennálló adójogrend átalakításának legcélravezetőbb módozatait világítja meg, hanem a szocialista adórendszer valamennyi elvi kérdését is vizsgálat alá vette. Éppen ezért értékelhetjük úgy művét, hogy az a politikai gazdaságtan és a pénzügyi tudományok irodalmát jelentősen gazdagította. A kötet első részében (1—5. §) a szocialista adótan egységes elméletét adja, második része (6—9. §) pedig ezen elméleti alapon állva konkrétan, kritikai szemszögből tárgyalja a lengyel adójog kérdéseit — s így az összehasonlító adójogtudomány szempontjából tartalmaz értékes anyagokat. Munkájának a lengyel határokon túl is visszhangja támadt (lásd a „Staat und Recht" 1961. 12. számában megjelent recenziót) és az bizonyára foglalkoztatni fogja a nyugati adótan művelőit is, akik az utóbbi időben feltűnően nagy érdeklődést tanúsítanak a szocialista adótudomány irodalma iránt (l. „Finanzarchiw" 1961. 1. sz.)

1. A könyv elméleti alapvetést tartalmazó részében az irodalomban eddig nem jelentkezett egységben tárgyalja a szocialista adórendszer közgazdasági, pénzügytani és jogi problémáit. Az alapfogalmakat elemző részben az adó közgazdasági és jogi fogalmáról értekezik, meghatározza az adók funkcióit és vázolja az adórendszer felépítésének alapelveit. Mindenekelőtt az adórendszer szerepét vizsgálja a szocializmusban, majd a szocializmust építő államok jelenlegi adórendszerét alapul véve csoportosítja az adó közgazdasági funkcióit — elsősorban a nemzeti jövedelem elosztásában betöltött szerepét a magánszektor, az állami vállalatok és a szövetkezetek körében. Szerinte a magánszektort az adóztatás elsősorban a fogyasztás korlátozása és a tőkésedés megakadályozása szempontjából érinti, az adóknak kevés szerepet tulajdonít a munkabérek alakulásánál. Az állami vállalatoknál az adóztatás befolyásolja a jövedelem alakulását, az önfinanszírozás lehetőségeit és a dolgozók részesedését a vállalat nyereségéből. A 2. § 9. pontja alatti eszmefuttatás az adók és bérek, továbbá az adók és árak összefüggéseiről szól, s elemzi az ún. fogyasztási adók problémáját; ezek jelenlétét a szocializmusban sem tartja kizártnak.

Figyelemre méltó Weralski megállapítása, amely szerint az állami vállalatok és a költségvetési szervek között széleskörű pénzügyi jogviszonyok jönnek létre, az adóztatás alkalmával pedig sajátos adójogviszonyok jelentkeznek. Az állami vállalatok befizetéseit tehát szerző — ellentétben a szocialista pénzügyi tudomány általában elfogadott megállapításával — adónak minősíti, mert e jogviszonyban az állam mint közhatalom áll szemben vállalataival s közcélra vonja el jövedelmük rögzített hányadát. Egyetértünk azzal, hogy ezek a szolgáltatások a legszorosabban kapcsolódnak olyan közgazdasági kategóriákhoz, mint az árak, bérek, nyereség, költségek, stb., s nem az a lényeges, hogy ezek elnevezésén és minősítésén vitatkozzunk, hanem közgazdasági és jogi tartalmukat kell behatóan elemezni; fontos tehát ezeknek a szolgáltatásoknak gazdasági szerepét és perspektíváját tanulmányozni a szocializmusban és a kapitalizmusban.

Szerző helyesen állítja, hogy a kapitalizmusban az adók az állami tevékenység gazdasági alapját adják, tehát elsősorban fiskális funkciót töltenek be. A szocializmusban ezzel szemben a társadalmi tulajdon formája és kiszélesedése alapot ad az állam gazdasági tevékenységéhez. Ebben a körben az adókat és az adójellegű szolgáltatásokat kell felhasználni a nemzeti jövedelem népgazdasági tervnek megfelelő elosztásához. A kapitalizmusban is van ilyen funkció, de annak másjellegű hatása van, ott a tőketulajdonos osztályok érdekei állanak az előtérben az adópolitika kialakításánál. A szocializmusban az adóztatás hatásának vizsgálatánál az egész társadalom érdekeit veszik figyelembe.

Weralski szerint a szocializmusban az adó nem szükséges eszköz a lakosság jövedelmeinek szabályozásánál, mert ezt a szerepet eredményesebben töltheti be az ár- és bérrendszer. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a szocializmusban kereseti adóra nincsen szükség. (Ez a megállapítás nem feltétlenül állja meg a helyét

* Kierunki reformy polskiego systemu podatkowego. Warszava, 1960. 300 p.

a szocialista építés minden fázisában egyes államokban.) Az adók a szocializmusban az állami vállalatok és szövetkezetek jövedelmének elosztását végzik, az átmeneti korszakban azonban még jelentősége van a magánszektor jövedelmeit szabályozó adófunkciónak. Helyes annak hangsúlyozása, hogy az állami vállalatoknál a fent említett funkciók mellett az adók „befolyásoló szerepe" egyre inkább előtérbe kerül. Az adóztatást szorosan össze kell kapcsolni az árak, költségek, nyereségek, stb. tervezésével; az adórendszernek is a termelés fejlesztését, a munkatermelékenység emelését kell ösztönöznie.

Az elméleti rész végén elemzi a különféle közgazdasági és társadalmi hatásokat az adóztatásnál, és megállapítja az adóztatás szocialista alapelveit, mint pl. az igazságosság, a gazdaságosság, állampénzügyi szempontok érvényesítése, technikai alapelvek, stb. Szerinte ezekre kell támaszkodni a szocialista állam adópolitikájának (157—170. old.). Különösen élesen hangsúlyozza az igazságosság alapelvét, amely egészen mást jelent, mint ahogy azt a burzsoá adótan értelmezte. Tehát nem az „általános és egyenlő adóztatásról" van szó, hanem a marxista alapelvek szerinti részesedés biztosításáról a nemzeti jövedelemből, illetőleg a munkanélküli jövedelmek erősebb adóztatásáról a munkából eredő jövedelmeknél.

2. A monográfia második része az elméleti következtetések alapján vázolja az élő lengyel adórendszert és jelöli meg a reformjának irányait. A 6. §-ban elemzést ad az adórendszer történeti fejlődéséről, különösen az 1948—1951. évek közötti reformokról — amelyek megteremtették a szocialista adórendszer alapjait, — majd a jelenkorig terjedő ideig elemzi a fejlődést (185—190. old.). A 7. §-ban a szocialista szektor, majd a lakosság (8. §) adóztatását, illetőleg a központi és helyi adók egymáshoz val viszonyát (összefüggő közgazdasági hatását) és egyes helyi adók megtartásának szükségességét fejtegeti. A szocialista adótudomány a monográfiának ebből a részéből átfogó képet nyer a jelenlegi lengyel rendszerről, amelyik lényegében a miénkhez hasonló körülmények között formálódott ki.

Ez idő szerint a vállalatok áruforgalmi adót, szolgáltatások forgalmi adóját és „költségvetési kiegyenlítést" (a forgalmi adó egyik speciális formája) fizetnek, emellett nyereséget utalnak át a költségvetés javára. A szövetkezeteket a progresszív jövedelemadó terheli; a társadalombiztosítási járulék valamennyi szektorban egységesen 15,5%. Weralski is felveti azt a szocialista irodalomban mind többet előforduló gondolatot, hogy az állami vállalatok gazdasági tevékenységének befolyásolására az ügyletek adóztatásán felül a forgóeszközök és a beruházott eszközök után is fizethetnének adót (az utóbbira példa már található Jugoszláviában). Szerinte adóztatni kellene a túlórákat is, hogy a túlóráztatást visszaszorítsák, a nyereséget is tételes vagy %-os kulccsal kellene elvonni a vállalatoktól és előtérbe kellene helyezni az üzemek önfinanszírozását. Lengyelországban a forgalmi adó szorul a leglényegesebb átalakításra; Weralski a nálunk bevált gyakorlatot javasolja alkalmazni: állandó adótételt kellene rögzíteni minden ügyletre, nyilvánosságra kell hozni az adókulcsokat, s azokat a szempontokat, amelyek a tételek differenciáltságát indikálták.

A lengyel mezőgazdaság helyzetét az adópolitikán keresztül is értékelni lehet. A monográfia szerint a mezőgazdaságban nincs szükség jelentősebb adóreformra. A szövetkezetek kataszter után megállapított földadója megfelel az igényeknek: az egyéni gazdaság földadója progresszív és 40%-ig terjed, a szövetkezeteknél pedig tételes: 3,5%, illetőleg 4,5%. A szocialista szektorban itt alkalmazott alacsonyabb adókulcs a szövetkezeti mozgalom továbbfejlődését ösztönzi. (A többi szocialista államban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemadója 12—15%!).

A lakosság adórendszerében is szükség van változtatásokra. A lengyel adórendszer ebben a vonatkozásban rendkívül komplikált. A 198. oldalon szereplő táblázatból kitűnik, hogy az adóztatás többszörösen rétegesen progresszív, a különféle adók az adóztatás magasabb lépcsőin összekapcsolódnak és ezáltal jelentékeny terhet jelentenek a lakosságnak. Az első lépcsőben pl. alkalmazzák a forgalmi adót, a házadót és földadót, a második lépcsőben a kereseti adót és ajándékozási adót, de ugyanakkor egyes jövedelmeket már összevonva adóztatnak. A harmadik lépcsőben az általános jövedelemadó címén pótadószerűen az előző adók alapjait újra megadóztatják, majd bizonyos jövedelmi határon felül a negyedik lépcsőben újabb kiegyenlítő adót alkalmaznak (amely lényegében a jövedelemadó egy másik formája). Ez azt jelenti tehát, hogy egyes forrásokat egyszeres, másokat pedig két, három, illetőleg négyszeres adóteher sújt. A lengyel adótudomány használja még a „kiadási adó" fogalmát is, értve ez alatt például az éjszakai lokálok fogyasztási adóját és bizonyos szeszárpótlékolást. A javaslatok szerint ezt a komplikált adórendszert kellene egyszerűsíteni; két fokozatúvá leépíteni a progressziót, az állami alkalmazottaktól eddig levont kereseti adót meg kell szüntetni, s a különböző adóforrások szerint kellene differenciálni az adórendszert. Weralski szerint nem helyesen van a mai lengyel adórendszer összehangolva az állami és szövetkezeti gazdasággal. Az adóztatás egész területén hiányzik a társadalmi ellenőrzés lehetősége, amelynek érvényesítését szerző indokoltan javasolja.

A tanulmány rendkívül gazdag összehasonlító anyagra támaszkodik, a legújabb nyugati és szocialista irodalomból meríti az alapot a kritikai megállapításokhoz és érveinek alátámasztásához (l. a bibliográfiát: 285—296. old.). Azáltal, hogy behatóan ismerteti a jelenlegi polgári adóelméleteket is és éppen ezek bírálatán keresztül mutatja be a kapitalista és szocialista adórendszer politikai és közgazdasági funkciói között fennálló alapvető eltéréseket, a szocialista adótan egyik aktuális és fontos feladatát oldotta meg. A reformjavaslatok megtételénél támaszkodott a népi demokratikus államok hatályos adórendszerének tapasztalataira is, pl. a kereseti adó megszüntetésének helyességét a magyar példa alapján fejtegeti (255—256. old.).

Weralski logikusan építette fel azokat a kérdéscsoportokat, amelyek az adótan részét alkothatják, s bár több megállapítása vitatható,

műve hozzájárul a szocialista adóelmélet továbbfejlesztéséhez. Egyben példát mutatott ahhoz is, hogyan támogathatja a jogtudomány a tervgazdálkodó állam pénzügyi politikáját normatív alakban megjelentető jogalkotást. Az elmélet és gyakorlat egységének ez a hasznos felismerése és az adózás komplikált terepére való alkalmazása teremtette meg a munka nemzetközi értékét.

Nagy Tibor

Boguszlavszkij M. M.:
A feltalálói jog
alapvető kérdései
*a nemzetközi magánjogban.**

Az 1959-es év a nemzetközi magánjog reneszánszának éve a Szovjetunióban. Három évtized után, ebben az évben jelenik meg *Peretyerszkij* és *Krülov* nemzetközi magánjogának átdolgozott kiadása, s ugyanebben az évben jelenik meg *Lunc* nemzetközi magánjoga általános részének bővített új kiadása is. E két könyv, mely a nemzetközi magánjog valamennyi alapvető kérdését felöleli, indítja meg azt a folyamatot, amely mérföldkőként jelzi, a szovjet jogtudományban a nemzetközi magánjog értékelésével kapcsolatosan az utóbbi években bekövetkezett fordulatot. E két könyv mellett számos egyéb, a nemzetközi magánjog részletkérdéseit tárgyaló tanulmány megjelenése mutatja a szovjet jogtudománynak az utóbbi években megindult virágzását.

A szovjet nemzetközi magánjog reneszánsza nem véletlen jelenség. Az a körülmény, hogy a jogtudománynak ez az ága a legutóbbi években, a Szovjetunióban eddig soha nem látott virágzásnak indult, egyenes következménye a Szovjetunió békepolitikájának. A békés együttélés elvének érvényesítése szükségképpen vonja maga után a különböző politikai és társadalmi berendezkedésű országok közötti gazdasági kapcsolatok élénkülését, aminek logikus következménye, hogy a szovjet gazdasági életnek, így elsősorban a szovjet külkereskedelemnek megnőtt az igénye a nemzetközi magánjogi kérdésekben tájékozott gyakorlati jogászok iránt. A szovjet gazdasági életben jelentkező ez az igény pedig azt a kötelezettséget rója a nemzetközi magánjog tudományos művelőire, hogy a gyakorlat embereinek kezébe korszerű kézikönyveket adjanak. Ilymódon válik azután a nemzetközi magánjog a szovjet tudománynak a szocialista békepolitikát elősegítő egyik fontos eszközévé.

A feltalálói jog alapvető kérdései a nemzetközi magánjogban c. mű a nemzetközi magánjog egy viszonylag szűkebb területét tárgyalja, ami azonban a mű tudományos jelentőségét egyáltalában nem csökkenti, sőt ellenkezőleg, rendkívül növeli azt. A találmányokkal kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdések monografikus feldolgozására ugyanis a svájci *Troller* könyvét[1] kivéve a kapitalista világban sincs több példa. Így tehát Boguszlavszkij könyve már témaválasztása folytán is, világviszonylatban úttörő jellegű tudományos mű.

Boguszlavszkij, akinek nevével a hazai közönség első ízben az 1949-ben megjelent Lunc féle nemzetközi magánjog[2] iparjogvédelmi fejezeténél találkozott (e fejezetnek Boguszlavszkij társszerzője volt) azóta számos nemzetközi magánjogi tárgyú tanulmányt tett közzé. Az elmúlt évtizedben kifejtett tudományos munkásságával, melynek a jelen mű legfrissebb terméke, a szerző töretlen, egyenes vonalú fejlődésről tett tanúságot. — Boguszlavszkij a fiatalabb szovjet tudományos kutatók közé tartozik, egyike azoknak a fiataloknak, akik a szovjet nemzetközi magánjog tudományának ma élő legnagyobb személyisége, Lunc professzor tanítványai köréből kerültek ki. Ezért azután Boguszlavszkij is magáévá teszi Luncnak a nemzetközi magánjog koncepciójáról vallott nézetét. Ennek folytán a klasszikus értelemben vett nemzetközi magánjogi kérdéseken felüli (kolliziós normák tana), nemzetközi magánjogként fogja fel az államközi egyezményekben foglalt, törvénybe iktatott polgári jogi normákat,[3] a külföldiek jogállását rendező jogi normákat, valamint minden olyan polgári jogviszonyt, amelyben külföldi elem szerepel.

A nemzetközi magánjognak ez a tágabb koncepciója realizálódik az ismertetett műben. Ez a tágabb koncepció már a könyv egyes fejezeteinek elnevezésében is kifejezésre jut. A mű a következő hat fejezetre oszlik: a találmányok szabadalmaztatása és hasznosítása az állam határain kívül, a találmány származási országa; a találmányok jogi oltalmáról szóló nemzetközi szerződések; külföldiek jogállása a Szovjetunióban találmányi ügyekben; a találmányok külföldi szabadalmaztatásának és hasznosításának kérdései a szovjet jog szerint; a külföldiek jogállása és a találmányok külföldi szabadalmaztatása a népi demokráciák törvényhozásában; a szocialista országok együttműködése és a találmányi jog kérdései.

A szerző abból a valamennyi országban elfogadott nemzetközi magánjogi elvből indul ki, miszerint a találmányokkal kapcsolatos jogi kérdések territoriális jellegűek, vagyis általában azon ország joga szerint bírálandók el, amely a találmányt jogi oltalomban részesíti. (A szabadalmat engedélyező, a szerzői tanúsítványt kiadó ország.) Ezt a nézetét a szovjet nemzetközi magánjogi irodalomból és a szovjet jogszabályalkotásból vett példákkal támasztja alá. Fontos kivételt lát azonban a szerző a nemzetközi licencia szerződésekben, amelyek nem territoriális jellegűek, hanem azon ország joga szerint bírálandók el, amellyel a szerződés a legszorosabb kapcsolatban van, feltéve, hogy a külföldi jog alkalmazása a szabadalmat engedélyező ország törvényei szerint megengedett.

A szerző ezután a külföldi szabadalmaztatás kérdésének gazdasági vonatkozásaival foglalkozik: egyrészt a kapitalista vállalatok szabadalompolitikájának kritikáját nyújtja, másrészt a szocialista országok, így elsősorban a Szovjetunió szabadalompolitikájának irányát ismerteti. A monopóliumok szabadalompolitikájáról megállapítja, hogy az a gazdaságilag elma-

---

* Osznovüe voproszü izobretatelsztva v mezsdunarodnom csasztnom prave. Moszkva, 1960. 283 old. Akad. Nauk SZSZSZR kiadás.

[1] Dr. Alois Troller: Das internationale Privat- und Zivilprozessrecht im gewerblichen Rechtschutz und Urheberrecht. Basel. 1952.

[2] A magyar fordítás 1951-ben jelent meg.

[3] Dr. Karlócai János: A nemzetközi magánjog egyes kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1959. 492. old.

radott és a függő országok gazdasági leigázásának egyik fontos eszköze. Szembeállítja ezzel a Szovjetunió által a különböző ázsiai és afrikai országoknak nyújtott műszaki segítséget. A szovjet segítségnek éppen ellenkező a célja, nevezetesen az ázsiai és afrikai országok gazdasági fejlődésének elősegítése és meggyorsítása. Különösen meggyőző, hogy a szerző fejtegetéseit az indiai sajtó képviselőinek idevágó nyilatkozatával támasztja alá. Az indiai sajtó képviselői ui. egy amerikai vállalattal kötött indiai licenciaszerződés alapján indult per kapcsán mutattak rá a szovjet és az amerikai műszaki segélynyújtás között fennálló ezekre az alapvető elvi különbségekre.

A szabadalmi oltalomnak, a gazdasági és műszaki segélynyújtás keretében átadásra kerülő, szovjet találmányokra vonatkozó biztosításával kapcsolatosan a szerző azt mondja, hogy a külföldi oltalom megszerzése egyrészt a szovjet export, másrészt a gazdaságilag elmaradott ázsiai és afrikai országoknak nyújtott segítség eredményessége érdekében elengedhetetlen. A zavartalan exportszállítások érdekében, a szovjet külkereskedelemnek előzetesen meg kell győződnie továbbá arról is, hogy a gazdasági és műszaki segítségnyújtás keretében történő export során, az általa szállítandó gépek, berendezések konstrukciós megoldásai nem ütköznek-e harmadik személyek korábban szerzett jogaiba (pl. korábbi szabadalmaztatás). A szerző e kérdés kapcsán utal arra a gyakorlatban bevált módszerre, miszerint új gyártmányok exportja esetén a szabadalomkutatási kötelezettséget az exportszállítási szerződésben a külföldi megrendelőre hárítják át, aki saját országának határain belül ezt a feladatot rendszerint eredményesen tudja megoldani.

A külföldi szabadalmaztatás jelentőségével kapcsolatban a szerző utal arra, hogy a háborút követő években a legtöbb szocialista országban ezt a kérdést lebecsülték. Ez a szemlélet azonban ma már gyökeresen megváltozott. Ennek oka pedig az a felismerés, hogy a szocialista országok számára a szabadalmi oltalom alá helyezett találmányok felhasználásával előállított áruk exportja egyrészt előnyökkel jár, másrészt, hogy maguk a szabadalmak mint jogok, a szocialista országok külkereskedelmi forgalmában önmagukban is bevételi forrásokként szerepelhetnek.

Rendkívül érdekes része a műnek a találmányok jogi oltalmáról szóló nemzetközi szerződéseket tárgyaló fejezet. E rész az irodalomban egyedülálló kritikáját adja az ipari tulajdon védelméről szóló 1884. évi párizsi egyezménynek. A szerző a marxizmus—leninizmus alapjairól kiindulva, dialektikus-materialista módszerrel analizálja és bírálja az Uniós Egyezményt. E bírálat során a szerző elmélyülten kutatja az egyes kérdéseknek a nemzetközi egyezményben kifejezésre jutó jogi megoldásai mögött rejlő gazdasági hátteret, ezzel egyidejűleg pedig az egyezmény felülvizsgálata céljából időről időre rendezett revíziós konferenciákon elhatározott váltakozó jogi megoldásokat fejlődésükben is bemutatja.

A Szovjetunió nem tagja a Nemzetközi Iparjogvédelmi Uniónak. A népi demokráciák ezzel szemben a második világháborút megelőző időből származó tagságukat a mai napig is megőrizték. Ezzel kapcsolatban a szerző úgy nyilatkozik, hogy a „szocialista országok az Uniós Egyezmény elfogadásával a külpolitikájukban érvényesülő békés együttélés elvéből, nevezetesen a két különböző rendszer: a szocialista és a kapitalista rendszer békés együttélésének elvéből indulnak ki. A szocialista országok arra törekszenek, hogy a technika területén a kapitalista országokkal való békés együttélést továbbfejlesszék, tekintet nélkül az eltérő társadalmi-gazdasági rendszerre, tekintet nélkül a burzsoá szabadalmi jog és a szocialista találmányi jog közötti ellentétekre". (59. old.)

A Nemzetközi Iparjogvédelmi Unio nemzetközi jogállásával foglalkozva a szerző rámutat arra, hogy eltérően az egyéb nemzetközi igazgatási unióktól, ez a nemzetközi szervezet semmiféle kapcsolatban nem áll az ENSZ-szel. A Nemzetközi Iparjogvédelmi Unio utolsó két diplomáciai konferenciája között 24 év telt el, maga az Unio pedig nem is fejt ki semmiféle tevékenységet tagjai ipari tulajdonjogainak védelme érdekében. E körülmények folytán a szerző úgy vélekedik, hogy a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unió szervezeti formája nem felel meg napjaink nemzetközi gyakorlata követelményeinek.

Az Uniós Egyezmény egyes jogintézményeinek analízise során szerző többek között foglalkozik az elsőbbségi joggal, amellyel kapcsolatban megállapítja, hogy az az Uniós Egyezmény egyik legfontosabb intézménye, mert a szabadalom rendszerint a szabadalmi bejelentés első benyújtójáé lesz. Jellemző ezért, hogy az idők folyamán ez a jog tartalmában állandóan bővült. Ez a folyamat az 1958. évi lisszaboni diplomáciai konferencián tetőzött, amikor is az uniós elsőbbség jogának tartalma a többes elsőbbség, a részleges elsőbbség és más hasonló intézmények felvételével bővült.

Ezzel ellentétes irányzatról, vagyis a jogi tartalom szűküléséről számol be a szerző az előhasználat jogával kapcsolatosan. Az előhasználati jog ugyanis az 1934. évi londoni diplomáciai konferencián, az előző állapothoz viszonyítva jelentős korlátozást szenvedett, amire az iparilag fejlett államok érdekében került sor. Az előhasználati jogot a gyakorlatban ui. rendszerint a pénztelen feltalálók, a tőkeszegény kis vállalatok, valamint az iparilag elmaradott országok gyakorolják, miértis e jog korlátozása ezeket sújtotta.

A kényszerlicencia intézményéről a szerző azt mondja, hogy „ez az imperializmus korszaka szabadalmi jogának egyik legélesebb kérdése". Élesen bírálja ezzel kapcsolatosan az 1958. évi lisszaboni diplomáciai konferenciának az amúgy is ritkán alkalmazható kényszerlicencia gyakorlásának további megnehezítéséről szóló határozatát. E határozat ugyancsak a gazdaságilag elmaradott államokat sújtja és a kapitalista világ vezető ipari nagyhatalmai számára még az eddigieknél is nagyobb mértékben teszi lehetővé, hogy a fejletlen iparú országokban történő szabadalmi bejelentésekkel blokírozzák ezen országok gazdasági életét és elzárják előlük a felemelkedés útját.

Az Uniós Egyezményben felállított egységes anyagi jogi normákkal kapcsolatosan a szerző megemlékezik az 1934. évi londoni diplomáciai konferencián elfogadott

4ter cikk azon rendelkezéséről, amely a feltalálói minőségnek a szabadalmi okiratban történő feltüntetését lehetővé teszi (de nem ír elő ilyen kötelezettséget). Ezzel kapcsolatosan azt mondja, hogy ez a rendelkezés korántsem biztosítja a feltalálók személyiségi jogainak érvényesülését, és azt igazolja, hogy az Uniós Egyezmény megalkotásakor a kapitalista országok nem törekedtek a feltalálók jogainak, különösen pedig azok személyiségi jogainak biztosítására. A magunk részéről ezt a megállapítást annyival egészíthetjük ki, hogy e rendelkezés kétségtelen elégtelensége mellett is azonban bizonyos fejlődés jelét mutatja.

Az Uniós Egyezmény egyes jogintézményeinek kritikája és azok analízise Boguszlavszkijnál segítő szándékú, s az olvasó arra következtethet, hogy a szerző az Uniós Egyezményt minden fogyatékossága ellenére is hasznos intézménynek tartja, mert mint mondja, „az lényeges könnyítést jelent a találmányok szabadalmaztatása számára". Sőt a mű egy későbbi fejezetében Boguszlavszkij a szovjet szerzői tanúsítványokkal kapcsolatosan arra utal, hogy azok elsőbbségi joga külföldön csak nemzetközi szerződések útján, vagy a Szovjetuniónak a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióhoz történő csatlakozása esetén volna biztosítható. (169. old.)

A harmadik fejezetben a szerző a külföldiek jogállásával kapcsolatos kérdéseket (ún. Fremdenrecht) tárgyalja, minek során a viszonosság vélelméből indul ki és azt mondja, hogy a külföldi polgár általában egyenlő elbírálásban részesül a szovjet polgárral. Ez az elv érvényesül a szovjet jogszabályalkotásban is. Elméleti szempontból említésreméltó, és a szocialista nemzetközi magánjog törekvéseit szemlélteti a közrendi záradék alkalmazási területének korlátozásáról szóló állásfoglalás, melyre a szolgálati találmányokra vonatkozó külföldi munkaszerződésekkel kapcsolatosan kerül sor.

A negyedik fejezet a külföldi szabadalmaztatás és a találmányok külföldi hasznosítása kérdésével foglalkozik. A szovjet jogszabályalkotást a vonatkozó rendelkezések meghozatalakor kettős célkitűzés vezette: egyrészt az állam segítsége a találmányok külföldi szabadalmaztatásával és hasznosításával kapcsolatosan, másrészt az állam részére biztosítandó ellenőrzés ugyanezen jogcselekmények felett. Egyetértünk a szerzővel, amikor e kérdéskörben olyan tételes jogi rendelkezés hiányára mutat rá, amely a külföldi szabadalmak megszüntetésével kapcsolatosan állítana fel jogi normákat, másszóval államigazgatási szabályokkal határozná meg, hogy milyen feltételek fennforgása esetén lehet a külföldön megadott szabadalmakat megszüntetni (beleértve a szabadalmi jognak díjnemfizetéssel történő megszüntetését is). E kérdés jogi szabályozásának nálunk is komoly gyakorlati jelentősége volna, hiszen a külföldi szabadalmak, legalábbis a szolgálati találmányok esetében ugyanúgy társadalmi vagyont képeznek, mint az egyéb termelési eszközök, és ahogy az egyéb termelési eszközök kiselejtezhetőségének feltételeit államigazgatási szabályok rendezik, ugyanúgy kellene a devizáért megszerzett és sokszor jelentős eszmei értéket képviselő külföldi szabadalmak megszüntethetőségének feltételeit is jogilag szabályozni. A már megszerzett külföldi szabadalmi jogokról történő lemondás ui. a népgazdaság szempontjából nem kevésbé jelentős, mint az esetleges jogok megszerzésére irányuló külföldi eljárás megindítása, amely utóbbinak feltételeit viszont valamennyi szocialista ország részletesen szabályozta.

Érdekes és meggyőző a továbbiakban a szerzőnek a külföldi szabadalmaztatásra vonatkozó jog jogi természetéről vallott és *Rajgorodszkij*tól eltérő nézete. Rajgorodszkij szerint ugyanis szovjet szerzői tanúsítvánnyal rendelkező feltalálónak ugyanazon találmány külföldi szabadalmaztatására vonatkozó joga a feltalálót megillető vagyoni jogok körébe tartozik. Boguszlavszkij ezzel szemben ezt a jogot a feltaláló önálló alanyi (személyiségi) jogának tekinti, függetlenül attól, hogy ezen alanyi jog gyakorlása folytán vagyoni jogok is keletkeznek-e vagy sem.

Az ötödik fejezet a népi demokráciák törvényhozását ismerteti. E fejezet módszertani szempontból figyelemreméltó, mert a különböző (európai és ázsiai) népi demokráciák nemzetközi magánjogát összehasonlító jogi módszerrel tárgyalja, ami nemcsak eltérő jogi normák egymásmellé állítását, hanem az egyes fejezetek végén a közös és eltérő rendelkezések szintetikus összefoglalását is jelenti. Számunkra ez a fejezet még azért is jelentőséggel bír, mivel itt a szerző szinte szószerinti fordításban ismerteti a magyar külkereskedelmi miniszternek a találmányok külföldi hasznosítása tárgyában kibocsátott 38/1958. Kk. M. sz. utasítását. E jogszabályunk kapcsán azután, éppen a többi országok hasonló rendelkezéseivel való egybevetés alapján, némi büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy ezt a kérdést az összes baráti országok közül egyedül Csehszlovákiában szabályozták ugyanilyen alaposan, ill. ott még valamivel részletesebben

A könyv utolsó fejezete, mely a szocialista országok együttműködése és a találmányi jog kérdései címet viseli, a könyv kétségtelenül legérdekesebb és világviszonylatban is egyedülálló része. A szocialista országok közötti ez az újtípusú együttműködés a proletárinternacionalizmus eszméje jegyében valósítja meg a nemzetközi munkamegosztást.[4] Ez a két gondolat vonul végig az egész fejezeten és ezt veszi alapul a szerző az általa javasolt valamennyi jogi megoldás során.

A feltalálói joggal kapcsolatos kérdések vizsgálatát a szerző a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa II. (szófiai) ülésszakán, 1949-ben hozott határozat tárgyalásával kezdi. E határozat szerint a KGST-országok egymással ingyenesen (csak a ténylegesen felmerült költségek térítése ellenében) cserélik ki műszaki-tudományos eredményeikről szóló műszaki dokumentációkat. A műszaki dokumentációknak, ahová a találmányok is tartoznak, a KGST keretén belül történő cseréjével kapcsolatosan a szerző több problémát vet fel. Nevezetesen a szerzőség megállapításával kapcsolatosan Boguszlavszkij azt mondja, hogy a jelenlegi gyakorlat szerint a találmánynak más országok részére történő átadása általában anélkül történik, hogy megvizsgálnák, vajon az átadott találmány a Szovjetunió-

[4] Bővebben lásd Dr. Farkas Károly: A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának Alapokmánya. Döntőbíráskodás. 1960. 169–175. old.

ban jogi oltalom alatt áll-e vagy sem. Ezt a gyakorlatot helyteleníti, mert az veszélyezteti a feltalálók és újítók jogait. — Foglalkozik ezután a KGST keretében átadott találmányok hasznosításának jogi feltételeivel. E kérdés kapcsán a KGST vegyesbizottságainak több döntésére hivatkozik, melyek szerint a felhasználás joga területileg korlátozott. Ez a jog ugyanis az átvevő ország területére korlátozódik, és az átadó ország hozzájárulása nélkül az átadott műszaki dokumentáció (találmány) nem hozható nyilvánosságra és harmadik országból származó természetes vagy jogi személyeknek sem adható át.

A legtöbb problémát azonban a feltalálók díjazásával kapcsolatos kérdések vetik fel. Itt a szerző mélyen átgondolt analízis után arra a következtetésre jut, hogy e kérdés kétfajta jogviszonyra bontandó fel: nevezetesen a KGST tagállamai közötti jogviszonyokra, melyek nemzetközi közjogi vonatkozásúak, másrészt a feltalálóknak a KGST-n belül átadott találmányaival kapcsolatos jogviszonyokra. Ez utóbbi esetben a feltalálók kizárólag saját, a találmányt a többi KGST ország számára átadó hazai országukkal állnak szemben. Ezért a feltalálóknak csak hazai országukkal szemben nyílik igényük feltalálói díjazásra. Az ezzel ellenkező megoldás sértené a műszaki-tudományos együttműködés ingyenességének elvét. Ezután a szerző megállapítja, hogy valamennyi szocialista ország irodalma teljesen egyöntetű abban a kérdésben, hogy a feltaláló által alkotott találmánynak a KGST, vagyis államközi szerződés alapján történő ingyenes átadása semmiképpen sem érintheti a feltalálóknak díjazásra vonatkozó jogait. Ez a felfogás érvényesül a különböző szocialista országok (Csehszlovákia, Románia, Magyarország stb.) jogalkotásában, aholis mindenütt a hazai ország folyósítja a találmány KGST keretén belül külföldre történő átadása folytán járó feltalálói díjat. További kérdés ezzel kapcsolatosan a díjazás mértékének megállapítása, aholis eldöntendő, hogy a díj kiszámítása a hasznosítás országának joga szerint (külföldi jog) történjék-e, vagypedig az átadó ország joga szerint (belföldi jog). A szerző a külföldi jog alkalmazásának mellőzése céljából az átalány összegben történő díjazást javasolja.

Érdekes nemzetközi magánjogi kérdéseket vetnek fel a nemzetközi társszerzőségi esetek, amelyek a szocialista országokban meglehetősen gyakran adódnak. A Szovjetunió tudományos kutatóintézeteiben, főiskoláin, stb számos külföldi tudományos kutató, aspiráns, gyakornok dolgozik, akik gyakran szovjet kollégáikkal együtt hoznak létre találmányokat, újításokat. Boguszlavszkij felveti a kérdést, hogy e találmányoknál a társszerzőség kérdése melyik ország joga szerint döntendő el. Szerinte a találmány származási országának joga alkalmazandó, rámutat azonban arra is, hogy szükséges volna, hogy a nemzetközi társszerzőséggel kapcsolatos kérdéseket, s ezek közül különösen az ugyanazon találmányra vonatkozóan a különböző országokban biztosítandó jogi oltalom kérdéseit, a szocialista országok nemzetközi szerződés keretében rendezzék.

Ezután röviden megemlékezik még a KGST Általános Szállítási Feltételeinek a műszaki dokumentációk szolgáltatásáról szóló szakaszáról. Ehelyütt ugyanis részben egységes anyagi jog, részben egységes kollíziós normák megteremtésével sikerült az alkalmazandó jog meghatározásával kapcsolatos nemzetközi magánjogi problémák körét leszűkíteni. — Befejezésül a szerző a jogegységesítés kérdésével foglalkozik. A szocialista országok egységes találmányi jogának megteremtése esetén a szerző szerint az alkalmazandó jog kérdésével kapcsolatos nemzetközi magánjogi viták köre a lehető legszűkebbre szorulna. Boguszlavszkij azt mondja, hogy a különböző szocialista országok találmányi joga sokkal inkább volna alkalmas az egységesítésre, mint például a polgári-, családi-, vagy örökjog, melyeknél a történelmi, társadalmi és egyéb viszonyok miatt az anyagi jog egységesítése helyett inkább az egységes kollíziós normák felállítására kellene törekedni. Boguszlavszkijnak a találmányi jog egységesítésének perspektíváiról vallott nézetét látszik alátámasztani, hogy a jogegységesítési munka elvi alapjait a szocialista országok találmányi hivatalai által 1959 novemberében Berlinben rendezett konferencia lerakta.

Boguszlavszkij hatalmas anyagot dolgoz fel, aminek során imponáló tájékozottságról tesz tanúságot és méltán lép fel azzal az igénnyel, hogy a szocialista országok nemzetközi magánjogának e kérdésben kifejezésre jutó felfogását tükrözze. A könyvet egyszerű, világos stílusa, az elméletieskedés mellőzése és a gyakorlat igényeinek kielégítésére való törekvése különösen élvezetessé teszi.

A legszigorúbb kritikus is egyetlen bíráló észrevételt tehet csupán, nevezetesen a klasszikus értelemben vett nemzetközi magánjog (kollíziós normák tana) kérdéseinek háttérbeszorulását kifogásolhatja. Talán nem ártott volna ezeket a kérdéseket egy külön fejezetbe csoportosítani. Véleményem szerint azonban ezeket a kérdéseket mindenesetre valamivel részletesebben lehetett volna tárgyalni, így pl. különösen szűkszavú a nemzetközi licencia szerződések esetében alkalmazandó kollíziiós normák, a KGST általános szállítási feltételei alapján alkalmazandó kollíziós normák, stb. kérdésének tárgyalása. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a szerző által kissé szűkszavúan tárgyalt ezen nemzetközi magánjogi kérdések megoldásai helytelenek volnának, ehelyütt csupán az arányokat kifogásolom.

Különösen szembetűnő a klaszszikus értelemben vett nemzetközi magánjogi kérdések háttérbeszorulása az irodalomban fellelhető egyetlen hasonló művel, a svájci Troller könyvével történő szembeállítás esetében. Boguszlavszkij ezzel szemben két olyan eredeti fejezetet nyújt, mint az Uniós Egyezmény analízise és kritikája, valamint a szocialista országok közötti együttműködéssel kapcsolatos feltalálói jogi kérdések, amelyekkel az említett hiányosságot kiegyenlíti. Éppen ezért örvendetes az a körülmény, hogy a VEB Deutscher Zentralverlag a mű német nyelvű kiadását rövidesen sajtó alá rendezi, ami által ez az igazán értékes könyv az oroszul nem tudó szakemberek számára is hozzáférhetővé válik majd.

Vida Sándor

Új könyvek

A Magyar Népköztársaság büntetőtörvénykönyve. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 632 p.

Buza László — *Hajdú* Gyula: Nemzetközi jog. Szerk. Hajdú Gyula. 3. átd. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 470 p.

Réczei László: Nemzetközi magánjog. 3. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 391 p. /Egyetemi tankönyv./

Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 318 p.

Király Tibor: A védelem és a védő a büntető ügyekben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 296 p.

Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1686—1708. Függelék: Pest város jogkönyvtervezete. Közli Tóth András. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 374 p.

Traytler Endre: Bűnös? Bp. Minerva, 1961. 238 p.

Német Géza: A tanácsok szerepe a szocialista mezőgazdaságban. Bp. Kossuth Kiadó, 1961. 95 p.

Költségvetési jogszabályok gyűjteménye. Szerk. Faluvégi Lajos. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 784 p.

Régi magyar filozófusok. XV—XVI. század. Válogatta, bev. és jegyz. ellátta: Mátrai László. Bp. Gondolat Kiadó, 1961. XII. 340 p. /Nemzeti Könyvtár. Filozófiatörténet./

Descartes: Válogatott filozófiai művek. Ford. Szemere Samu. Bev. Rozsnyai Ervin. Sajtó alá rend. Nádor György. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 382 p. /MTA Filozófiai írók tára. U. F. 20. köt./

A kommunizmus építőinek kongresszusa. 1961. okt. 7—31. Bp. Kossuth Kiadó, 1961. 502 p.

Marx, Karl: Értéktöbblet-elméletek. (A „Tőke" 4. könyve.) 2. rész. Bp. Franklin ny. 1961. 581 p.

Niederhauser Emil: A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 353 p.

Állam- és jogelmélet

Sebanov, A. F.: Szisztema szovetszkogo szocialiszticseszkogo prava. [A szovjet szocialista jogrendszer.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 40 p. 2 sztl. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet. Juridicseszkij Fakultet./ ÁJI. 18.959

A szocialista jogrendszer fogalmáról adott áttekintés után vizsgálja a szovjet szocialista jog egyes ágait, majd külön-külön fejezetekben foglalkozik a szovjet szocialista jogrendszer és a nemzetközi jog összefüggéseivel, valamint a szovjet szocialista jog és a jogtudomány rendszerének viszonyával.

Malüsev, I. V.: O roli narodnüh maszsz v szovetszkom szocialiszticseszkom obscsesztve. [A néptömegek szerepéről a szovjet szocialista társadalomban.] Moszkva, Izd. Akadémii Nauk SzSzSzR. 1961. 156 p. 3 sztl. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Filozofii./ ÁJI 19.027

A munka azt a folyamatot vázolja, amelynek során a népi tömegek, a szocialista termelés fejlesztésének mozgató erői, a szovjet társadalom politikai életében is jelentős szerepet játszanak. Ezt követően a tömegeknek a szovjet kultúra fejlesztésében vitt szerepét, majd a párt szerepét elemzi a szovjet szocialista társadalom fejlődésében.

Popov, Sz. I.: Kant [Immanuel] i kantiansztvo. [Kant és a kantianizmus.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Univ. 1961. 294 [5] p. ÁJI. 19.074

„A kanti ismeretelmélet és logika marxista kritikája" alcímet viselő munka a kanti ismeretelmélet és logikai tanítások ismertetése után a marxizmusnak a neokantianizmus ellen folytatott küzdelmét vázolja.

Naschitz, A. M. — *Fodor,* I.: Rolul practicii judiciare în formarea şi perfecţionarea normelor dreptului socialist. [A bírói gyakorlat szerepe a szocialista jog szabályainak kialakításában és tökéletesítésében.] Bucureşti, Ed. Academiei Rep. Populare Romîne, 1961. 299 p. 2 sztl. /Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 19.013/1—2

A burzsoá bíróságok jogértelmezési tevékenységének vázolása után vizsgálja a szocialista bírói gyakorlatnak mint a jogalkotásban részt vevő ún. „társadalmi tényezők" egyikének szerepét a jogi normák kialakításában és tökéletesítésében. A mű legfontosabb része azoknak a konkrét formáknak és módszereknek elemzése, amelyeken keresztül a bírói gyakorlat hozzájárul a szocialista jogi formák kialakításához és tökéletesítéséhez.

Philosophie und Recht. Festschrift zum 70. Geburtstag von Carl August Emge. [Filozófia és a jog.] Wiesbaden, Franz, Steiner Verl. G, bH. 1960. 119 p. ÁJI. 18.664

A K. A. Emge professzor 70. születésnapja alkalmából kiadott gyűjteményes munkát az ünnepelt kartársai és barátai (Helmut Coing, Del Vecchio, Gustav Radbruch és Vilhelm Szilasi stb.) írták és Ulrich Klug szerkesztette.

Államjog

Lepëskin, A. I.: Kursz szovetszkogo goszudarsztvennogo prava. [A szovjet államjog tankönyve.] Tom. 1. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 558 p. PEK Államjogi tanszék J9643/3.

A munka első része az államjog tárgyának, forrásainak és rendszerének meghatározását adja. A második rész a szovjet alkotmánnyal, annak alapelveivel és a kommunizmus építésében betöltött szerepével foglalkozik. A harmadik részben azt vizsgálja a szerző, hogy hogyan nyilvánul meg a népszuverénitás a szovjet államhatalom szerveinek felépítésében és tevékenységében. A negyedik rész a Szovjetunió állampolgárainak alapvető jogaival és kötelességeivel foglalkozik. A mű második kötete előreláthatólag a jövő év elején jelenik meg.

Goszudarsztvennoe pravo sztran narodnoj demokratii. [A népi demokratikus országok államjoga.] Red. V. F. Kotok. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 571 p. PEK Államjogi tanszék 19.655/3

A jogi felsőoktatás számára készült tankönyv első részében szerzők a népi demokratikus országok államjogának közös vonásait vizsgálják, tekintetbe véve azokat a sajátos történelmi körülményeket, amelyek ezen államok fejlődését, — benne államjogának fejlődését is — meghatározzák. A második rész külön-külön fejezetekben tárgyalja az európai és ázsiai népi demokratikus országok államjogát.

E lapszám (XVII. új évfolyam 5.) szerzői: *Katonáné dr. Soltész Márta* SZOT Főiskola jogi tanszékének tanára. — *Dr. Szabó András* az MTA Állam és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Pintér Jenő* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Görgey Mihály* a Központi Döntőbizottság vezető döntőbírája. — *Dr. Pötzold, Erhard* egyetemi tanár (Lipcse). — *Dr. Czili Gyula* a Magyar Jogász Szövetség főelőadója. — *Dr. Herczegh Géza* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Páll József* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Nagy Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Vida Sándor* vállalati jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.1959. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

1962 JUL 6.

XVII. új évfolyam 6. szám Budapest, 1962. június

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

AZ ELTE BÜNTETŐJOGI TANSZÉKÉNEK MUNKAKÖZÖSSÉGE:
A Btk-ban meghatározott bűnösségről 269

ÁDÁM ANTAL:
Az egyesületek és az állami szervek kapcsolatának főbb vonásai és problémái hazánkban 277

FARAGÓ LÁSZLÓ:
Tapasztalatok az Általános Szállítási Feltételek alkalmazása körül 289

BACSÓ JENŐ:
Az örökbefogadás jellege és a társadalomban betöltött szerepe 299

Szemle:

NAGY ÁRPÁD—TAMÁS LAJOS:
Az V. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi szekciójának előadásai 308

M. F.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 314

Jogirodalom:

CSIZMADIA ANDOR:
Antalffy György: Állam és alkotmány az athéni demokráciában 317

HORVÁTH TIBOR—VERMES MIKLÓS:
Szacharov, A. B.: A bűnöző személye és a bűnözés okai a Szovjetunióban 320

BÉKÉS IMRE:
Barna Péter: A szocialista állam büntetőjogi védelme 326

NAGY LAJOS:
Gorphe, François: Az alkalmazott lélektan az igazságszolgáltatásban 329

Új könyvek 332

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Рабочая коллектива кафедры уголовного права Будапештского Университета:* О вине по определению нового венгерского УК. — *Антал Адам:* Основные черты и проблемы отношений между обществами и юридическими органами в нашей стране. — *Ласло Фараго:* Опыты по применению Общих Условий Поставки. — *Ене Бачо:* Характер и общественная роль института усыновления. — *Обзор: Арпад Надь — Лайош Тамаш:* Лекции в секции государства и права У. Научной Студенческой Конференции. — *Ф. М.:* Законодательство европейских социалистических стран. — *Юридическая литература: Андор Чизмадия:* Дьёрдь Антальфи: Государство и право в Афинской демократии. — *Тибор Хорват — Миклош Вермеш:* Сахаров, А. Б.: О личности преступника и причинах преступности в СССР. — *Имре Бекеш:* Петер Барна: Уголовно- правовая защита социалистического государства. — *Лайош Надь:* Горфе, Франсуа: Прикладная психология в правосудии. — — —: Новые книги.

INHALT: *Arbeitsgemeinschaft des Lehrstuhls für Strafrecht an der Universität Loránd Eötvös:* Über die im StrGB definierte Schuldigkeit. — *Antal Ádám:* Die Hauptzüge und Probleme der Beziehungen zwischen den Vereinen und Rechtsorganen in Ungarn. — *László Faragó:* Erfahrungen bei der Anwendung der Allgemeinen Lieferbedingungen. — *Jenő Bacsó:* Der Charakter der Annahme an Kindes Statt und ihre Rolle in der Gesellschaft. — *Rundschau: Árpád Nagy—Lajos Tamás:* Über die Vorträge der Sektion für Staats- und Rechtswissenschaft der V. Konferenz der Wissenschaftlichen Studentenkreise. — *F. M.:* Die Gesetzgebung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: Andor Csizmadia:* György Antalffy: Staat und Verfassung in der Demokratie von Athen. — *Tibor Horváth—Miklós Vermes:* Saharow, A. B.: Die Person des Verbrechers und die Ursachen der Kriminalität in der Sowjetunion. — *Imre Békés:* Péter Barna: Der Strafrechtliche Schutz des sozialistischen Staates. — *Lajos Nagy:* Gorphe, François: Die angewandte Psychologie in der Rechtspflege. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Communauté de travail de la Chair du droit pénal de l'Université Loránd Eötvös:* La culpabilité selon le Code pénal. — *Antal Ádám:* Les traits et problèmes essentiels des relations entre les associations et les organes juridiques en Hongrie. — *László Faragó:* Expériences concernant l'application des Conditions Générales de Livraison. — *Jenő Bacsó:* Le caractère de l'adoption et son rôle dans la société. — *Revue: Árpád Nagy—Lajos Tamás:* Les conférences de la section des sciences politiques et juridiques de la Ve réunion scientifique du Cercle d'Etudiants. — *F. M.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature juridique: Andor Csizmadia:* György Antalffy: Etat et constitution dans la démocratie athénienne. *Tibor Horváth—Miklós Vermes:* La personnalité du criminel et les causes de la criminalité en Union Soviétique. — *Imre Békés:* Péter Barna: La protection pénale de l'Etat socialiste. — *Lajos Nagy:* Gorphe, François: La psychologie judiciaire. — — —: Livres nouveaux.

XVII. új évfolyam 6. szám Budapest, 1962. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Btk-ban meghatározott bűnösségről

1. Az alkoholfogyasztás hatása a modern törvényhozást két vonatkozásban érdekli. Egyfelől a gazdasági- és egyéb igazgatási szabályok tekintetében, amelyek az alkoholtartalmú italok előállítására, eladására, az ifjúság és a család védelmére vonatkozóan tartalmaznak rendelkezést, másfelől pedig a törvényhozásnak — reánk elsősorban tartozó — vonatkozásában, abban, ami a büntetőjog hatályterületére tartozik. A büntetőtörvénykönyv az ittas állapotban elkövetett cselekményért való büntetőjogi felelősségre vonatkozóan tartalmaz új rendelkezéseket. A büntetőbíróság döntése alapján történő gyógyító intézkedések alkalmazása olyan elkövetővel szemben, aki alkoholfogyasztással *összefüggésben* bűntettet követett el, ugyancsak új intézmény.

A büntetőjog évszázados fejlődésére visszatekintve, megállapítható, hogy a büntetőjogi törvényhozásnak nem sikerült eddig olyan megoldást találnia, ami ezen a téren minden kétséget kizárna.

Az ittas állapotban elkövetett büntetendő cselekményért való büntetőjogi felelősség szabályozása annak megfelelően alakult, hogy az alkoholfogyasztás milyen következményeket idéz elő az ember pszichikumában. Mint ismeretes, az alkoholfogyasztás a korlátozott beszámíthatóság, valamint az öntudatlanság, azaz: a beszámítási képességet kizáró ittasság állapotát idézheti elő. Az ittasság hatásaként létrejött *korlátozott beszámíthatóság* állapotát a büntetőjog különféleképpen értékelte. Egyes kódexek az ilyen ittas állapotot enyhítő, mások súlyosító körülménynek tekintik. Egyes büntetőtörvények felfogása szerint ennek az állapotnak semmilyen jelentősége nincsen a beszámítási képesség és a bűnösség megállapíthatósága szempontjából. Megállapítható azonban, hogy egyik megoldás sem érinti a büntetőjog alapelveit, az ismertetett egyik megoldás sincsen ellentétben a bűnösség alapján történő büntetőjogi felelősség elvével.

A beszámítási képességet kizáró ittas állapotban elkövetett bűncselekményért való büntetőjogi felelősség mikénti szabályozásának a kérdése azonban a büntetőtörvényhozást dilemma elé állítja. Összeütközésbe kerül ugyanis két alapvető büntetőjogi és büntetőpolitikai elv és az ezekhez fűződő társadalmi érdek. Egyfelől a nulla poena sine culpa elve, amely minden humanista büntetőjog elvi alapja, másfelől pedig az a követelmény, amely azt igényli, hogy a büntetőjog ne legyen tétlen a beszámítási képességet kizáró ittas állapotban elkövetett cselekmény elkövetőjével szemben sem, mert ez ellentétes a társadalom érdekeivel, s a közvélemény követelésével is. Már a múlt század utolsó felében is felmerült, hogy az e vonatkozású megoldás nemigen tűri a bűnösség elvének — a klasszikus irányzatnak megfelelő szigorú megtartását — és nem látszik kielégíteni a társadalom érdekeit. Az a veszély, illetőleg kár, amit az alkoholfogyasztás előidéz, nincsen egyenes arányban az alkoholfogyasztás mérvének a növekedésével. A technika rohamos fejlődése, a közlekedési és szállítási eszközök számának és gyorsaságának a növekedése, az ipar és a mezőgazdaság gépesítése és az erős urbanizáció folytán az alkoholfogyasztás által előidézett kár sokkal nagyobb mértékben növekszik mint az alkoholfogyasztás mennyisége. Ezek a tények tették szükségessé e téren a társadalom védelmének a fokozott biztosítását s azt a feladatot tűzték ki a büntetőjog elé, hogy hatékonyabban működjék közre az alkoholizmus elleni küzdelemben és ennek megfelelően alakítson ki büntetőjogi intézményeket.

Bebizonyosodott az, hogy az actio libera in causa intézménye, amely elsősorban a beszámítási képességet kizáró ittas állapotban elkövetett cselekményekre nyert alkalmazást és amely a legtöbb európai büntetőtörvénykönyvben helyet kapott, még akkor sem nyújt kielégítő megoldást, ha nemcsak egyenes, hanem eshetőleges szándék esetére is alkalmazzák. Ezért már a múlt század közepén az akkor még klasszikus elveket valló német büntetőjogtudományban kialakult az a nézet, hogy az actio libera in

causa ráillik a gondatlan elkövetőre is, ha az italfogyasztás során az elkövető előre láthatta, hogy magát alkoholos állapotba helyezve büntetendő cselekményt követhet el. Ez a megoldás azonban még nem jelentette annak a tételnek a határozott állítását, hogy az elkövetőnek az italfogyasztás során minden esetben előre kellett vagy lehetett látnia, vajon a jogi tárgyak valamely csoportja (élet, testi épség, vagyon, közbiztonság stb.) ellen bűncselekményt fog elkövetni.

A pozitivista irányzat képviselői közül sokan ennél radikálisabb megoldást követeltek. Aschaffenburg volt például az, aki az ittas állapotban elkövetett cselekmények esetén a beszámítási képesség és a bűnösség vizsgálatát szükségtelennek, sőt a társadalom védelmével összeegyeztethetetlennek tartotta. Helyesebb — mondotta — megsérteni a bűnösségen alapuló felelősség elvét, semmint felhatalmazni az embereket arra, hogy akár öntudatlanságig ittas állapotban is súlyos és büntetendő cselekményeket kövessenek el.

A német büntetőtörvényhozás azonban kompromisszumos megoldást tartalmazott, amikor is létrehozta a Rauschdelikt fogalmát és kialakította az ennek megfelelő büntetőtörvényi intézményt. Eszerint az elkövetőt, beszámítási képességet kizáró ittas állapotban elkövetett cselekményért nem lehet felelősségre vonni, de felel azért, mert magát ilyen ittas állapotba helyezve büntetendő cselekményt követett el, tehát lényegében a leittasodásért felel. (Megjegyzendő, hogy az uralkodó álláspont szerint a gondatlan bűnösségnek az elkövetett cselekmény vonatkozásában is fenn kellett forognia, tehát az elkövetőnek a leittasodás kapcsán a büntetendő cselekmény elkövetésének a lehetőségét előre kellett volna látnia. Ismeretes, hogy a magyar bírói gyakorlat *nem* kívánta meg a bűnösséget az elkövetett büntetendő cselekmény vonatkozásában.) Ezt a megoldást fogadja el a legtöbb európai büntetőtörvénykönyv, köztük a csehszlovák büntetőtörvénykönyv, valamint a lengyel büntetőtörvénykönyv tervezete is. Kiegészítésképpen a legtöbb büntetőtörvénykönyv tételezi az actio libera in causa intézményét is. E megoldás — bár amint említettük — kompromisszumot tartalmaz, azonban ez a kompromisszum olyan, amelyben a fiktív elem minimális.

A XX. században kialakult olyan felfogás, amely szerint az ittas állapot fokának a büntetőjogi felelősségrevonás során nem tulajdonít jelentőséget. E felfogás szerint tekintet nélkül az ittasság fokára, a beszámítási képesség hiánya esetén is, az elkövetett cselekményért, mint bűncselekményért kell felelősségre vonni az elkövetőt. Ezt a megoldást fogadta el az OSZFSZK már hatályon kívül helyezett — 1926. évi — büntetőtörvénykönyve is, amelynek a 11., a beszámítást kizáró rendelkezéseket tartalmazó, §-ához fűzött hivatalos megjegyzés kimondotta, hogy „e szakasz hatálya nem terjed ki arra, aki ittas állapotban követett el bűncselekményt". Ezt a rendelkezést az 1958. évi Büntetőjogi Alapelvek is átvették és — többek között — az OSZFSZK új Büntetőtörvénykönyve is tartalmazza. Ilyen megoldást fogadnak el az ausztráliai államszövetség tagállamai közül Új-Délwales, Viktória. Dél-Ausztrália és Nyugat-Ausztrália törvényei. E felfogás szerint tehát az öntudatlanságot eredményező ittasság nem zárja ki a büntethetőséget, bár az akár alkoholfogyasztás következtében fellépő pszichopathologikus állapotnak vagy elmezavarnak megmarad a beszámítást kizáró jelentősége.

2. Új Büntetőtörvénykönyvünk hasonlóan a Btá. rendelkezéséhez negatív módon határozza meg a büntetőjogi beszámítási képesség fogalmát. A kizáró biológiai tényezők felsorolásában csupán szóhasználatbeli eltérést jelent a „tudatzavar" felvétele, míg a gyengeelméjűség törvényi kiemelése az elmekórtan által kialakított distinkciók büntetőjogi felhasználását, a fogalmak pontosabbá tételét célozza. A törvény továbbra is az orvos és a jogász közös feladatának tekinti a beszámítási képesség eldöntését azáltal, hogy a biológiai és pszichológiai ismérvek együttes fennforgását követeli meg e képesség hiányának a megállapításához. (Orvosi és jogi kritériumok.) A beszámítási képesség hiányát konstituáló, említett ismérvek megfogalmazásában — felhasználva az emberi magatartás pszichés szerkezetének az ismeretét, nevezetesen azt, hogy beszámítási képességgel nem rendelkező személyek is akaratlagos magatartást fejtenek ki — a Btá. által használt „akaratának megfelelő magatartás" kitétel helyett a „felismerésnek megfelelő cselekvés" hiányát teszi meg a beszámítást kizáró pszichológiai ismérvek egyik feltételének.

A kör tehát, amely az általánosan fennállónak vélelmezett beszámítási képesség alóli kivételeket jelzi, e biológiai ismérvek felsorolásával (a beszámítási képességet kizáró külső tényezőkkel ehelyütt nem foglalkozunk) teljes, sőt a Btá. rendelkezéseihez képest is teljesebbé lett. Az új törvény indoklása azonban mégsem elégszik meg e törvényben foglalt deduktív módszerrel kialakított meghatározással, hanem gondolatokat tartalmaz a beszámítási képesség pozitív tartalmát illetően is. A 20. §-hoz fűzött miniszteri indoklás a beszámítási képességről a következőket mondja: a beszámítási képesség „nem más, mint a magatartás irányítására és értékelésére való általános képesség, amely az értelmi és erkölcsi fejlettségben jut kifejeződésre". Anélkül, hogy az idézett szöveg helytállóságát vagy teljességét vizsgálat tárgyává tennénk, el kell ismerni, hogy mind a törvény szabatosabb rendelkezése, mind a már említett indoklásbeli fejtegetések a büntetőjogi felelősségrevonás körének világosabb és határozottabb tartalmát szolgálják. Biztosítani kívánják, hogy a bűncselekményért felelősségre vonható személyek csak a normális értelmi és érzelmi — indulatú emberek

közül kerülhessenek ki, akik képesek cselekményeiknek megítélésére, illetőleg azok következményeinek az előrelátására. Csak ilyen képességű személyek vonatkozásában lehet hasznos eszköz a büntetőjog arra, hogy a közösséggel szembeni kötelességek felismerésére és e kötelességeknek megfelelő emberi magatartásra sarkallja a törvény címzettjeit a maga különleges nevelő eszközeinek a célirányos felhasználásával.

A beszámítási képesség létezése a büntetőjogi bűnösség megalapozását jelenti, ami az ellenkező oldalt tekintve egyben azt is kifejezi, hogy a beszámítási képességgel nem bíró személy cselekményeit a büntetőjog figyelmen kívül hagyja, mert azokat pusztán szubjektív véletlennek tekinti.[1] A büntetőjogi felelősség feltételét kifejező e sarkalatos elvi tétel problematikussá válik az új törvény 22. §-a vonatkozásában, amely az önhibájú leittasodásból eredő tudatzavarhoz nem fűz felelősséget kizáró vagy korlátozó hatást. Ez azt jelenti, hogy az öntudatlanságig leittasodott személyt a törvény olyan felelősségi tulajdonságokkal ruházza fel, amely csak a józanul, tehát alkoholtól sem befolyásolt állapotban cselekvő személynek lehet a sajátja. E jogszabályi rendelkezés számos értelmezési feladatot ró a tudományra és a gyakorlatra egyaránt.

A Btk. indoklásából kitűnik, hogy a törvényalkotás szigorúbb álláspontja az ittasság büntetőjogi megítélésében részben az alkoholizmus és a bűnözés szoros összefüggésére, részben a Btá. által alkalmazott megoldási módok nem kellő eredményességére támaszkodik. Érthető különbséget tulajdonít a törvény azonban az önhibából és önhibán kívül történt leittasodásnak, amely különbség egyben a büntetőjogi felelősségrevonás lehetősége vagy kizárása közötti határvonal megjelölését is jelenti. Természetes ezért, hogy óriási jelentőségre tett szert az önhibából történő magatartás pontos meghatározása. Az indoklás e vonatkozásban is segítséget kíván nyújtani amikor arra utal, hogy csak ritka és kivételes esetekben fordulhat elő valamely személynél a vétlen leittasodás. Anélkül, hogy a konkrét esetek elemező értékelésének bármikori szükségességétől is eltekintenénk, megjegyezni kívánjuk, hogy e szigorú törvényi megoldást tovább szigorító értelmezés bizonyára nem támaszkodik az alkoholos személyiségi károsulásokat feldolgozó pszichológiai és pszichiátriai ismeretanyagra. Az a felfogás, amely szerint mindenki ismeri képességét alkoholfogyasztás esetében és ezért felelősséggel is tartozik az ezt meghaladó fogyasztásért, csak — esetleg és legfeljebb — akkor bizonyulna helytállónak, ha az ittasság foka és az elfogyasztott alkohol mennyisége közötti arány meghatározható és állandó lenne. Ez azonban megközelítően sincs így. Az ún. „tűrőképesség" egyénileg más, sőt ugyanannál a személynél is kiszámíthatatlanul változik. „Fáradtság, üres gyomor, testi kimerültség, hőség, kiállott, a szervezetet kimerítő betegségek, indulatok stb. aktuálisan is megváltoztatják a tűrőképességet s ilyenkor egész kevés alkoholélvezet is súlyosabb következményekkel járhat."[2] Az elvégzett véralkohol vizsgálatok eredményeinek a mérlegelése ilyenkor könnyen megtévesztő lehet. Ami pedig a számunkra lényeges „önhiba" vizsgálatát illeti, kevésbé várható el az egyes személyektől e zömmel biológiai eredetű tolarenciák minden esetben történő megvizsgálása, pláne felismerése.

Tény, hogy a most említett atípusos vagy másként: pathológiás részegség a normális lefolyású tipikus részegség mellett kisebb százalékban fordul elő, mégis öröklött hajlamú személyeknél, epilepsziás személyek utódainál, idült alkoholistáknál, sőt bizonyos szerzett betegségekben szenvedőknél is, a pathológiás részegség számos változata nemcsak előfordulhat, hanem bizonyos szituációk megismétlődése esetén ismételten is előfordulhat. Megemlítést érdemel ezek közül a dipsománia (egyes pszichiáterek mániás depressziós elmezavarnak, mások kényszerbetegségnek tekintik), amely esetekben a szorongásos, insufficientia-érzésű, különben alkoholt nem élvező személyt e beszűkült tudatállapota szinte készteti ivásra. Ez italozást megelőző állapot általában nem jelent beszámításra képtelen állapotot; az alkoholfogyasztás viszonylatában azonban szemrehányhatóságról ez esetben aligha beszélhetünk.

Érthetően eltérő megoldásra jut a Btk. indokolása az alkoholos eredetű elmebetegségek (delirium tremens, acut alkoholos hallucinosist) vonatkozásában. Ez esetekben az elmebetegségnek akkor is felelősséget kizáró vagy csökkentő jelentőséget tulajdonít, ha az a mértéktelen alkoholfogyasztás következtében önhibából is következett be. Ez az állásfoglalás azonban arra mutat, hogy a büntetőjogi felelősségre vonhatóság határvonalának a pontos kijelölésére nem könnyen felhasználható iránytű az önhiba meghatározása sem.

A szóbanforgó törvényi rendelkezés (Btk. 22. §) nincs ellentétben a kriminálpszichiátria általános tételeivel, ellenkezőleg, arra a kriminálpszichiátriai felismerésre támaszkodik, amely a részegséget az egyén tudatos tevékenysége folytán bekövetkezett pszichés zavarnak tekinti. Természetes, hogy a büntetőjogi felelősségre vonhatóság feltételét is csak úgy találjuk meg, ha nem a bekövetkezett pszichés állapotot, hanem az azt eredményező cselekvéssor pszichikus sajátosságait tesszük vizsgálat tárgyává. A most említett folyamat első szakaszában létezik tehát a beszámítási képesség, amely a magatartás feletti uralmat jelenti, sőt apróbb gátlások feloldásával éppen az addig fékentartott eredeti személyiség kifejlődését segíti elő. A büntetőjogi

[1] Dr. Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség, 72. lap.

[2] Dr. Nyirő Gyula: Pszichiátria 424. lap.

felelősség megállapításának az *elvi* lehetősége ez esetben tehát kézenfekvő. A beszámításra képtelen állapotban elkövetett cselekmény alanyi oldalának, a bűnösség fajtájának (szándékosság — gondatlanság) konkrét megállapítása azonban számos, nagyon nehezen megoldható problémát vet fel.

3. A Btk. 22. §-ában foglalt rendelkezés mindenekelőtt felveti a kérdést: mi az ittas állapotban elkövetett bűntettért való felelősség alapja?

A kérdés értelmét és a válasz kereteit le kell szűkítenünk arra a körre, amelyben a Btk. 22. §-a és a ma még hatályos büntetőtörvény felfogása eltérő. Ez a kör az önhibából eredő beszámításra képtelen ittas állapotban elkövetett büntetendő cselekményeket foglalja magában. Vizsgálódási körünkből e vonatkozásban kirekesztjük az actio libera in causát; már csak azért is, mert ennek a megítélését illetően a Btk. — nézetünk szerint — nem hozott változást.

Mint ismeretes, az önhibából eredő beszámításra képtelen ittas állapotban elkövetett cselekmények jogi megítélése — de lege lata — attól függően differenciálódik, hogy az ilyen állapotban objektíve megvalósított törvényi tényállás szankciója az egy évig terjedhető börtönt meghaladja-e vagy sem. Az előbbi esetben a BHÖ. 189. pontjában foglalt bűntett jön létre, az utóbbiban pedig a Btá. 10. §-ának az öntudatzavarra vonatkozó általános szabályai hatályosulnak — kizárván a büntethetőséget.

A Btk-ban — a 22. §-ból folyóan —a BHÖ 189. pontjában foglathoz hasonló rendelkezést nem találunk. Továbbá: a 22. § kizárja a 21. §-ban említett tudatzavarra való hivatkozást, ha azt „önhibából" előidézett ittasság keletkeztette. Mindezt egybevetve, hatályos jogunkkal szemben a Btk. az önhibából eredő beszámításra képtelen ittas állapotban elkövetett cselekményért való felelősséget a ténylegesen — az objektív oldalt illetően — megvalósított törvényi tényállásból deriválja; e törvényi tényállás szankciójának pedig nem tulajdonít felelősséget megalapozó vagy kizáró jelentőséget.

Az előbbiekben meghatározott körben vizsgálnunk kell: *a)* van-e összhang a 22. § vázolt felelősségi felfogása és a Btk. általános felelősségi koncepciója között, illetőleg, *b)* egyáltalán milyen felelősségi felfogást fejez ki a 22. §-ban foglalt rendelkezés.

Ami a Btk. általános felelősségi felfogását illeti, úgy véljük, hogy az mindenekelőtt a 2. § (1) bekezdésében ölt jogszabályi alakot. Eszerint a bűntett társadalomra veszélyes és a törvényben büntetni rendelt olyan cselekmény, amelyet bűnösen (szándékosan vagy — ha a törvény a gondatlan elkövetést is bünteti — gondatlanul) követnek el. A Btk. a büntetőjogi felelősséget a bűntett fogalomból következően három pillérre építi: a cselekmény büntetéssel fenyegetettségének és ezzel összefüggésben bűntetté nyilvánítottságának, vagyis jogellenességének a formai ismérvére; — a társadalomra veszélyességnek a törvényhozó által in abstracto s a jogalkalmazó által in concreto értékelt tartalmi ismérvére; — végül a bűnösségre (a szándékosságra, illetőleg a törvényben külön meghatározott esetekben a gondatlanságra), mint a bűncselekmény szubjektív oldalát jellemző pszichikus folyamatra. A felelősség említett három pillére egymásközött egyenértékű, mindazonáltal — *további vizsgálódásunk* szempontjából — a bűnösség jelentősége kiemelkedő.

A Btk. 2. § (1) bekezdése tehát a bűntett esentialis ismérvének s ezzel összefüggésben a büntetőjogi felelősség egyik alapjának tekinti a bűnösséget. Ebből pedig — a contrario — következik, hogy bűnösség hiányában — a történeti tényállásnak a törvényi tényállásban foglalttal való látszólagos egyezése ellenére — nem valósul meg bűncselekmény s hogy az inkriminált magatartás tanúsítóját büntetőjogi felelősség nem terheli. A korábbiakban láttuk, hogy a bűnösség (a szándékosság és a gondatlanság) feltételezi a beszámítási képességet; büntetőjogi értelemben bűnösen (szándékosan vagy gondatlanul) csak beszámítási képességgel rendelkező személy viselkedhetik. Annál a szoros összefüggésnél fogva, ami a beszámítási képesség és a bűnösség között fennáll, a bűnösségre épített felelősségi felfogás egyszersmind azt is kifejezi, hogy büntetőjogi felelősséggel csak beszámítási képesség birtokában ténykedő személy tartozik. A büntetőjog említett tételei vizsgálódási területünkön akként vetik fel a kérdést, vajon az önhibából eredő beszámításra képtelen ittas állapotban történt törvényi tényállásmegvalósítás viszonylatában mégis kimutatható-e az elkövető bűnössége; — illetőleg, vajon a 22. § rendelkezései kivételt jelentenek-e a 2. § (1) bekezdésének a bűnösségen alapuló felelősséget megfogalmazó általános szabálya alól?

Ha az önhibából eredő beszámításra képtelen ittas állapotban történt tényállás-megvalósításért való felelősséget a bűnösség talajáról kívánjuk származtatni, nem feltétlenül találunk áthidalhatatlan akadályt. Elvileg ugyanis — a 2. alatt tárgyalt korlátok között — sikerrel védhető az a koncepció, amely a beszámításra képtelen ittas állapotban elkövetett büntetendő cselekményben gondatlan bűncselekményt lát. E felfogás szerint — ahogy arra már utaltunk — mindenki ismeri az alkoholnak az emberi szervezetre gyakorolt hatását általában és ismeri különösen a saját szervezete alkoholelviselő képességét. Amikor valaki szeszt iszik, az élettapasztalat alapján *általában* előre láthatja annak a konkrét lehetőségét, hogy lerészegedik és elveszti beszámítási képességét; ezzel összefüggésben pedig előre kellene látnia annak az absztrakt lehetőségét is, hogy beszámításra képtelen állapotban olyan magatartást tanúsít majd, ami magára ölti valamely bűntett törvényi tényállási ismérveit. A gondatlanság negligens változata — amelyet nem jellemez a bűncselek-

mény elkövetésének a lehetőségére való rágondolás, de e lehetőség figyelmen kívül hagyása épp az élettapasztalat alapján felróható — így megelőzheti a poenalizált cselekmény elkövetését és pótolhatja a tényállásmegvalósítás pillanatában hiányzó szubjektív elemeket. Az ilyen értelemben felfogott gondatlanságot — amely a következményképpen jelentkező konkrét kriminális magatartásra nem, hanem csak a jogsértés absztrakt lehetőségére terjed ki — nevezhetnők *„határozatlan"* gondatlanságnak. A határozatlan gondatlanság e felfogásban az actio libera in causa gondatlan változataként mutatkozik. (Természetesen e felfogás uralkodóvá válása esetén sem lenne helyeselhető a gondatlanság fennforgásának *általános* értékelési elemek alapján történő megállapítása, hanem az egyedi elvárhatóság vizsgálata kell, hogy „döntő" legyen.)[3]

A vázolt koncepciót látszólag mi sem határolja el egy olyan értelmű — lehetséges — állásponttól, amely hajlandó az ittas állapotban történt tényállásmegvalósításban szándékos bűncselekményt látni. Ehhez elegendő az előbbi gondolatsort egy lépéssel tovább vinni és ugyanarra a kiindulópontra — az élettapasztalatra — hivatkozva azt állítani, hogy az italozó tudatában megjelenik a beszámítási képességet kizáró részegség előállásának s ezzel összefüggésben egyszersmind annak a lehetősége is, hogy ilyen állapotban büntetőjogilag jogellenes magatartást fog tanúsítani. Amennyiben pedig ez — absztrakt — lehetőségek előre látása ellenére szeszesitalt fogyaszt, vagy a megkezdett italozást a részegség első tünetei jelentkezése után is folytatja, úgy eleve belenyugszik (dolus eventualis) valamely jogellenes cselekmény elkövetésének a lehetőségébe, valamint mindazokba az eredmény-tényálláselemként megfogalmazott lehetséges következményekbe, amelyeket a különböző diszpozíciók objektív ismérvként magukban foglalnak (emberhalál, sérülés, vagyoni kár stb.).

Ez a konstrukció azonban nagyon is mesterkélt. Az actio libera in causa vizsgálódási területünkön kívül rekedő esetét kivéve ugyanis a szeszesitalt fogyasztó nemcsak bűncselekmény elkövetését, de többnyire még a beszámításképtelenséget eredményező részegség bekövetkezését sem kívánja; sőt ez utóbbi lehetőségbe való belenyugvása is vitássá tehető. A szeszesitalt fogyasztó viszonylatában a részeg állapot általában nem szándékolt (nem kívánt és nem közömbösen fogadott) következménye az italozásnak és — az actio libera in causa esetét ezúttal sem ideértve — kifejezetten tagadnunk kell, hogy az italozó az eventualiter bekövetkező beszámításképtelen állapotban való esetleges jogsértést — mint ez állapot lehetséges következményét — emocionálisan előre elfogadná. Az ellenkező feltételezése éppen a kiinduló pontul felhasznált élettapasztalattal fordulna szembe s olyan kapcsolatot keresne *általában* az alkoholfogyasztás és a bűnözés, különösen pedig az italozó egyén tudattartalma és a különféle törvényi tényállásokban megfogalmazott különböző eredménytényelemek között, amely valójában nem létezik. Ha pedig ilyen pszichikus kapcsolat egyeseknél esetileg léteznék is, az sem szolgálhat az individualizáció álláspontjára helyezkedő büntetőjogban alapul arra, hogy általánosítva az olyan személyeknek is terhére rovassék, akiknek a tudatát éppen nem jellemzi. A szándékos bűnösségnek megdönthetetlen vélelem alapján való megállapítása kétségkívül idegen a bűnösségen alapuló felelősség doktrinájától.

Az előbbiekben azt igyekeztünk kimutatni, hogy az önhibából eredő beszámításképtelen ittas állapotban történő tényállásmegvalósítások *elvileg felfoghatók gondatlan bűntettekként, de nem tekinthetők szándékos delictumoknak.* A mondottakból okszerűen következik: vajon a Btk. 22. §-a — burkoltan — éppen arra utal-e, hogy az ilyen állapotban elkövetett büntetőjogilag jogellenes cselekmények gondatlan (negligens) bűntettként értékelendők?

A miniszteri indokolás adós marad a válasszal. Hallgatásából arra kell következtetnünk, hogy a jogalkotó a megoldást a bírói gyakorlatra kívánja bízni. Vajon a bírói gyakorlat — amelyet a törvény az értékelés körében nem kívánt korlátozni — járhat-e a *„határozatlan"* gondatlanság elméletileg ki nem taposott ösvényén és vajon gondatlanságból elkövetett bűntettnek tekintheti-e az — előbbi értelemben vett — ittas állapotban tanúsított jogellenes magatartást. Válaszunk kétségkívül igenlő lenne, ha a Btk. szabályként a gondatlanságból történt tényállásmegvalósítások általános büntetendősége mellett foglalna állást úgy, ahogy azt a Btá. tette. Ez esetben ugyanis nem rekednének a büntetőjogi rosszallás területén kívül objektíve tényállásszerű cselekmények. A gondatlan tényállásmegvalósítások kivételes büntetendőségét valló Btk. alapján kialakuló ilyen bírói gyakorlat azonban számos területen megvonná a büntetőjogi védelmet olyan jogtárgyaktól, amelyek védelmével — a beszámításképtelen ittas állapotban való tényállásmegvalósításokkal szemben — az 1961 : V. tv. aligha akar felhagyni. A törvény tendenciája e körben ugyanis (az indoklásból is kitűnően) a szigorítás; a beszámításképtelen ittas állapotban tanúsított jogellenes magatartásoknak gondatlan bűntettekként való felfogása pedig a felelősség horizontális összeszűkítését jelentené.

Anélkül, hogy a bűncselekményi kör ilyen összeszűkülésének minden — különös részbeli — következményét fel kívánnánk mérni, úgy véljük, hogy a gondatlan bűntett miatt való felelősségrevonás koncepciója gyakorlatilag keresztülvihetetlen. Elegendőnek látszik, ha arra utalunk, hogy a hivatalos személy elleni erőszaknak, a garázdaságnak, az államrend elleni

[3] Dr. Kádár Miklós: A gondatlan bűncselekményért való felelősség. (J. K. 1961. évi 6. szám.)

izgatásnak, a törvény vagy hatósági rendelkezés elleni izgatásnak, a közösség megsértésének, a könnyű testi sértésnek, a szeméremsértő bűntettnek, a becsületsértésnek és a személyek javaiban kárt okozó rongálásnak a Btk-ban nincs gondatlan alakzata. Az említettek olyan jellegű cselekmények, amelyek megvalósítására — a törvényben gondatlan elkövetés esetére is büntetni rendelt emberöléssel, súlyos testi sértéssel valamint a társadalmi tulajdonban kárt okozó rongálással egyetemben — elvileg sor kerülhet beszámításképtelen ittas állapotban is.

Az előbbi gondolatsorokat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az önhibából eredő beszámításképtelen ittas állapotban tanúsított jogellenes magatartások gondatlan bűntettekként való értékelése ha elvileg lehetséges is, gyakorlatilag nem felel meg a jogalkotói intenciónak; — szándékos delictumoknak való tekintése pedig nem felel meg a szándékosságról vallott tételesjogi és tudományos felfogásnak. Az említett ellentmondásból következik: a kérdés nem oldható meg úgy, hogy a konklúzió mind a Btk-ban és indoklásában kifejezésre jutó jogpolitikai követelményeknek, mind pedig a bűnösségi felelősség következetes érvényesítése szempontjainak egyaránt megfeleljen. Véleményünk szerint a 22. § kivételt jelent a 2. § (1) bekezdésében foglalt az alól a szabály alól, amely a felelősséget a bűnösség talajára építi. A 22. § a felelősség alapjának a szubjektív oldalon az „önhibát", az objektív oldalon pedig a törvényi tényállás megvalósítását tekinti. Ez önhiba ugyan a negligentia formulájával mint „határozatlan" gondatlanság jellemezhető, valójában azonban mégsem a gondatlanságért való kivételes felelősséget, hanem — a Btk. intenciójából következően — a szándékos tényállás megvalósításért való felelősséget alapozza meg. (Legalábbis azokban az esetekben, amelyek vonatkozásában a gondatlan tényállásmegvalósítás nem poenalizált.) Ez a felelősség — ti. a szándékos tényállásmegvalósításért való felelősség — nem bűnösségi, hanem értelemszerűen *objektív felelősség*. Az objektív felelősség a bűnösség tanának tételeivel nem, hanem kizárólag jogpolitikai követelményekkel magyarázható. (A törvény új volta gyakorlatiatlanná teszi a fejtegetést abban a tekintetben, vajon a felelősség konstrukció csökkentően hathat-e az alkoholfogyasztásra és azáltal az alkoholos állapotban megvalósításra kerülő büntetendő, illetőleg bűncselekményekre.)

E jogpolitikai követelmények kétségkívül a társadalomvédelem szempontjainak — vizsgálódási területünkön — nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a bűnösségen alapuló felelősség doktrinájának. Mindenesetre világos, hogy mindezek ellenére a Btk-ban — amennyiben a 22. § kivétel — mégis alapelvként a bűnösségi felelősség érvényesül.

4. Előző fejtegetéseink alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a 22. §-ban foglalt rendelkezés gondatlan bűnösségi koncepció mellett a gyakorlatba át nem vihető, mert ezzel nem érnénk el azt a célt, amelyet a jogalkotó e szakasz létrehozásánál maga elé tűzött, minthogy ilyen felfogás kizárná az elkövető felelősségét sok olyan bűntett tekintetében, amelyeket éppen tipikusan ittas állapotban követnek el és amelyeknek nincsen gondatlan alakzatuk.

A másik megoldás szerint a Btk. 22. §-ában stricte objektív felelősség kimondásáról van szó. Mit eredményez a 22. §-ban foglalt — ilyen értelemben felfogott — rendelkezés töretlen érvényesülése?

Úgy véljük, hogy az objektív felelősség következetes érvényesítése nem lehetséges. Számos olyan bűntettet fogalmaz meg a Btk. különös része, amely szerkezeti konstrukciójánál fogva kizárja a 22. §-ra figyelemmel történő felelősségrevonást. Az első és egyben a legnagyobb nehézség azokkal a bűntettekkel kapcsolatban merül fel, amelyeknél a jogalkotó a bűnösség alakzatai alapján (szándék, gondatlanság) differenciál. Objektíve a szándékos cselekvőséggel történő halálokozás nem különbözik a gondatlan emberöléstől. Eredményében a két bűntett azonos, csupán a szubjektív oldal adja a különtartás, az elhatárolás alapját. Vajon, aki beszámítást kizáró ittas állapotban embert öl, szándékos vagy gondatlan emberölés miatt büntetendő-e? Ha a Btk. 253. § (1) bekezdését alkalmazzuk, felvetődik a kérdés, hogy mely indokok alapján döntöttünk így és miért nem a (4) bekezdés rendelkezése mellett foglaltunk állást. Túlságosan szigorúan járnánk el, ha az emberölésre vonatkozó tényállások közül mindig a súlyosabbat alkalmaznánk, nemigen lenne alátámasztható az ilyenfajta döntés. Megfordítva: olyan személyt is az enyhébb rendelkezés alapján marasztalnánk el, aki pedig azért ittasodott le, helyezte magát beszámítást kizáró állapotba („bátorságot ivott"), hogy öljön. Ugyanez érvényes például a hűtlen- és a hanyag kezelésre is.

Összeütközés keletkezik a 22. § és a különös részben foglalt ama diszpozíciók között is, amelyeknél a jogalkotó a szándékon túl még egy szubjektív elemet is tényállási ismérvvé tett. Ilyenek a célzatos bűntettek. Az olyan bűncselekményeknél, ahol a célzat fennforgása nélkül nincs bűntett, a felelősséget megállapítani hiba lenne. Vegyük szemügyre a lopás tényállását (Btk. 291. §). A lopás bűntette csak akkor állapítható meg, ha *azért vesz el* valaki mástól idegen ingó dolgot, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa. Ha a részeg társaság egyik tagja a másik tárcáját a távozáskor zsebrevágja és csak napok múlva veszi észre, hogy más tárcája nála van és visszaadja, nem állapítható meg a lopás, holott az elvétel megtörtént. Az sem lenne helyeselhető, hogy ha a sértett feljelentésére a nyomozó hatóság nála az elvett tárgyat megtalálná mielőtt arról tudott volna, lopásban bűnösnek kellene kimondani. Bár a jogtalan elsajátítás bűntette megállapítást nyerhet, ha az ittassan „elkövető" már józanul rájön, hogy idegen dolog

„véletlenül" hozzájutott, és a dolgot nem szolgáltatja vissza a tulajdonosnak, mégis az ilyen megoldás nem kielégítő, mert nem a 22. § rendelkezéséből következik.

A praeter intentionális bűntettek tekintetében is azonos a helyzet. Például: amennyiben a súlyos testi sértés következtében a sértett meghal, vajon: emberölés, testi sértés, vagy halált okozó testi sértést kell-e megállapítani? Minthogy egyes bűntettek megítélésénél és a következmények megállapításánál döntően a szubjektív oldal szolgáltat alapot, az objektív beszámítás célirányossága, tehát használhatósága kétséges.

További meggondolásra késztető példa: büntethető-e a beszámítást kizáró ittas állapotban levő személy, ha olyan kötelezettségének nem tett eleget, amelyet a törvény mindenki számára előír és amelynek az elmulasztása büntetőjogilag értékelt? Ilyen kötelességet tartalmaz a Btk. 259. §-a, amely a segítségnyújtás elmulasztását nyilvánítja bűntetté. Felelősségre vonható-e olyan személy, aki állapotánál fogva képtelen annak a megítélésére, vajon balesetet szenvedett-e a történetesen földön fekvő személy, segítségre szorul-e egyáltalában és így tovább. Bonyolítja a megoldást, ha az ilyen kötelezettség mulasztással megvalósítható bűntettet súlyosabban minősítő *tárgyi* elemei is felismerhetők.

5. Az 1961. évi V. tv. a kényszerelvonó-kezelésnek, mint büntetőjogi jogkövetkezménynek a bevezetése révén is fokozni kívánja a büntetőjog szerepét az alkoholizmus elleni küzdelemben. A kódex III., A büntetések és az intézkedések című fejezetének II. címébe felvett 62. § (1) bekezdése kimondja:

„Ha a bűntett elkövetése mértéktelen alkoholfogyasztással függ össze, a bíróság az elkövetőt arra kötelezheti, hogy kényszerelvonókezelésnek vesse magát alá."

Az új Btk.-nak ez a rendelkezése a 22. §-ban foglaltakkal együtt a következő jogalkotói álláspontot juttatja kifejezésre: az önhibából ittas elkövetőkkel szemben a büntetőjog hagyományos eszközeit általában az eddiginél nagyobb szigor jegyében szükséges ugyan alkalmazni, de önmagukban ezek hatékonysága — legalábbis az ilyen esetek jelentős részében — nem fokozható a kívánt mértékig, illetőleg módon. Az ún. szokásos alkoholistáknak a bűncselekmény elkövetése miatt történő megbüntetése ugyanis aligha nyújt kielégítő biztosítékot a mértéktelen szeszfogyasztástól való jövőbeni tartózkodás tekintetében. E körben a hathatós gyógykezelés speciálpreventív ereje — az e kategóriába sorolható elkövetők számára is figyelemmel — a bűnözés csökkentését jelentős mértékben előmozdító tényezővé válhat.

A kényszerelvonó-kezelésnek, mint büntetőjogi intézkedésnek a csak általános elméleti elemzése mellett az intézkedés gyakorlati alkalmazásával összefüggő néhány problémára keressük a helyesnek tűnő feleletet. Ki kell emelni, hogy a rendelkezés tartalma szerint kikényszeríthető gyógykezelésről van szó (vö.: Min. Ind.). E sajátosságánál fogva büntetőjogunknak ez a modern intézménye harmonikusan egyesíti magában a társadalom védelméhez fűződő, valamint az ilyen kezelésre szoruló elkövető egyéni érdekét. Ebből következik, hogy a kényszerelvonókezelés alkalmazásának a törvényszabta feltételét indokolt tágan értelmezni.

A 62. § (1) bek.-ben foglalt, már idézett rendelkezés a bírói gyakorlatra bízza annak az eldöntését, hogy mikor kell a bűncselekmény elkövetését mértéktelen alkoholfogyasztással összefüggésben levőnek tekintetni, vagyis az intézkedés alkalmazási körének a megvonását. Az e §-hoz fűzött miniszteri indokolás szerint a kényszerelvonó-kezelés elrendeléséhez „csak az szükséges, hogy a bűntett elkövetésének az oka, legalábbis az egyik oka, a mértéktelen alkoholfogyasztás legyen". A törvénynek ez az értelmezése szűkítő a törvény szóhangzatához képest, minthogy két jelenség közötti összefüggés nemcsak ok-okozat kapcsolata lehet. Az indokolás feltehetően nem is azzal az igénnyel használja az „elkövetés oka" kifejezést, hogy a bírónak az okozati összefüggés olyan vizsgálatát tegye feladatává e körben, mint amilyen kötelezettség a materiális bűncselekmény eredményének az okozatosságát illetően fennáll. Ezt a feltevést erősíti már az is, hogy az indokolás a mértéktelen alkoholfogyasztást mint az elkövetés egyik okát is elegendőnek tartja a kényszer-elvonókezelés elrendeléséhez, de különösen az indokolásnak az intézkedés céljával kapcsolatos állásfoglalása. Nyilvánvalóan ellentétes lenne a törvényhozó intenciójával, ha kizárnánk a kényszerelvonó-kezelés alkalmazásának a lehetőségét az okozati összefüggés hiánya címén akkor p. o., amikor az egyébként szokásos alkoholista a bűncselekmény elkövetése alkalmából célzatosan ittasodott le, csupán „bátorságot ivott". Tehát a vizsgált rendelkezés tartalmának nemhogy szűkítő nagyarázata kívánatos, hanem éppen ellenkezőleg.

Közismert, hogy az alkoholizmus és a bűnözés mint társadalmi jelenségek között kettős az összefüggés: egyfelől gyakran követnek el bűncselekményt alkoholos befolyásoltság állapotában, másfelől nemegyszer a mértéktelen alkoholfogyasztás iránti vágy kielégítése érdekében kerül sor (főleg vagyon elleni, esetleg hivatali) bűncselekmény elkövetésére.

Mindehhez még hozzátehetjük, hogy az új Btk. a hatályos joghoz hasonlóan tipikusnak tekinti az alkoholizmus és a tartási kötelezettség elmulasztásának az összefüggését, amit azáltal fejez ki, hogy e bűntett minősített eseteként poenalizálja — egyebek között — azt, ha valaki tartási kötelezettségét iszákos életmódja miatt nem teljesítette.

A Btk. azzal, hogy a kényszerelvonó-kezelés alkalmazásának a feltételéül csupán általános összefüggést kíván meg a bűncselekmény elkövetése és a mértéktelen alkoholfogyasztás kö-

zött, túlmutat a 22. §-ban érintett esetek körén. Eszerint az intézkedés elrendelésére nemcsak akkor kerülhet sor, ha az elkövetés önhibából eredő ittas állapotban történt, hanem — felfogásunk szerint — akkor is, ha a bűntett motívuma az ivási szenvedély, valamint akkor is, ha a tartási kötelezettség elmulasztásának az említett minősített esete forog fenn. A törvény betűjének és szellemének egyaránt megfelel a 62. § rendelkezésének ez az értelmezése.

A törvényszöveg egy vonatkozásban mégis szűkítő értelmezést igényel, ti. az eseti lerészegedés során bűncselekményt elkövető tekintetében. A kényszerelvonó-kezelés tartalmából értelemszerűen következik, hogy elrendelésének ilyen esetben nincs helye, hiszen amint a miniszteri indokolás is rámutat, „akik nem szokásos alkoholisták, azok nem szorulnak gyógyításra". Maga a törvény erre nem utal, viszont nem teszi kötelezővé az intézkedés alkalmazását akkor sem, ha annak az eddigiekben említett feltétele (ti. az elkövetés és a mértéktelen alkoholfogyasztás összefüggése) fennforog. Lényeges tehát a különbségtétel a szokásos alkoholista elkövető, illetőleg az eseti részeg elkövető között. Nem kétséges, hogy ez csupán az orvostudomány idevágó megállapításainak a figyelembevételével végezhető el és az esetek túlnyomó részében, ha ugyan nem valamennyiben, nélkülözhetetlenné teszi majd orvosszakértő közreműködését. Előfordulhat ugyanis, hogy a kényszerelvonó-kezelés mellőzése mellett kell dönteni szokásos alkoholista elkövetővel szemben, ha egészségi állapotára figyelemmel az intézkedés alkalmazása már értelmetlennek mutatkoznék. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a most említett körülménytől eltekintve aligha lehet olyan okot elképzelni, ami a jogalkalmazót arra indíthatná, hogy a törvényes feltétel fennforgásának a megállapításával egyidejűleg ne alkalmazza az elkövetett bűncselekmény következményeként a kényszerelvonó-kezelés is.

Az ittasságnak a bűntetés kiszabása körében szükséges értékelését illető gyakorlat eddig lényegében a Legfelsőbb Bíróság 1951. VI. hó 28-án közzétett 276. számú elvi határozatán alapult. Az új Btk. megjelenése folytán azonban a hatályos büntetőrendelkezések alapján kialakított elvi állásfoglalások revíziót igényelnek. A 276. sz. elvi határozat kapcsán is eldöntésre vár, hogy a benne foglaltak mennyiben lesznek alkalmasak a bíróságok tevékenységének az elvi irányítására az új Btk.-nak az ittas állapot büntetőjogi értékelésével összefüggő, s a hatályos jogot e vonatkozásban nagyrészt módosító szabályaira tekintettel.

A választ erre a kérdésre célszerűnek látszik az elvi határozat három része tekintetében egyenként megadni.

a) A 276. sz. állásfoglalás I. része szerint: „Az ittasságot rendszerint nem lehet enyhítő körülményként figyelembe venni."

A Legfelsőbb Bíróságot e vonatkozásban ugyanaz a megfontolás vezette, mint a törvényhozót a 22. § megalkotása során, ti., hogy az emberek általában tisztában vannak a mértéktelen alkoholfogyasztás következményeivel, s ha önhibából leittasodnak, az ily módon előállott tudatzavart általában nem lehet az ilyen állapotban elkövetett bűncselekmény miatt történő büntetés kiszabása során a javukra írni. Csakhogy az új Btk. ezt a körülményt, mint láttuk, már a felelősség körében értékeli s kérdés, vajon nem ugyanannak a körülménynek a kétszeres értékelését jelentené-e az ittasságnak, mint enyhítő körülménynek a rendszerinti kizárása? Ellenkező szabály felállítása viszont azt jelentené, hogy a jogalkalmazó a jogalkotónak az ittasságra vonatkozó felfogását korrigálná a büntetés kiszabása körében. Mégis ilyen korrekció elképzelhető abban a körben, ahol az új Btk. objektív felelősséget állapít meg, vagyis a beszámítást teljesen kizáró ittas állapotban elkövetett bűncselekmény miatt történő büntetés kiszabása során. Minthogy az objektív felelősség a büntetőjogi felelősség szocialista felfogásától általában idegen, ott, ahol a törvény célszerűségi megfontolásból engedményt tesz, nem zárhatja ki annak a lehetőségét, hogy a büntetés céljaira figyelemmel a beszámítási képesség teljes hiánya általában enyhítő körülményként értékeltessék.

Egyébként a büntetés kiszabása során a gyakorlat nem vitásan nagy jelentőséget fog tulajdonítani a leittasodásban való vétkességnek, vagyis az önhiba fokának. Olyankor, amikor az ittas állapot létrejöttében méltányolható körülmények hatottak közre.

b) Az új Btk. 22. §-a tárgytalanná teszi a 276. sz. elvi határozat II. részét, amely a Btá. 10. § (3) bek.-ében foglalt rendelkezés megszorító értelmezésével azt mondta ki, hogy „Ha az elkövetőt cselekménye társadalmi veszélyességének a felismerésében vagy akaratának megfelelő magatartásában az ittasság folytán keletkezett öntudatzavar korlátozta, ez a körülmény nem szolgálhat alapul a büntetés korlátlan enyhítésére."

c) Változatlanul helyesnek tűnik viszont a tárgyalt elvi határozat III. része, amely szerint: „Az ittasságot súlyosbító körülményként kell figyelembe venni, azokban az esetekben, amikor a fegyelem és éberség az elkövetőnek hivatásánál vagy foglalkozásánál fogva fokozott kötelessége." A fokozott éberség tanúsítására irányuló kötelesség megszegése ugyanis olyan többlet, ami a 22. §-nak a hatályos jogot szigorító rendelkezése által átfogottnak nem tekinthető.

*

Úgy gondoljuk, hogy megoldásnál kevesebbet, kérdésfelvetésnél többet mondottunk.

Az új rendelkezések jó, tehát helyes alkalmazásának az érdekében feladat a Különös Rész igen sok dispozíciója tekintetében külön-külön elemzéssel segíteni a gyakorlatot.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Büntetőjogi Tanszékének Munkaközössége

Az egyesületek és az állami szervek kapcsolatának főbb vonásai és problémái hazánkban

A társadalmi szervek szerepe a szocialista államiság erősödésében és a kommunista társadalmi önigazgatás kialakulásában széleskörben foglalkoztatja a marxista társadalomtudományok, különösen a jogtudományok művelőit. Az utóbbi években hazánkban is nagyszámban születtek tanulmányok, melyeknek szerzői elmélyülten elemezték a társadalmi szervek jelenlegi helyzetének, az állami szervekhez fűződő viszonyának és továbbfejlődésük tendenciáinak alapvető problémáit. A fontosabb általános elvi és gyakorlati kérdések feltárása és tisztázása után az elmélet és gyakorlat dolgozói számára önként jelentkezik az a feladat, hogy részletesebben tanulmányozzák a társadalmi szervek egy-egy csoportjának, illetőleg egy-egy alakzatának helyzetét, szerepét és fejlődésének távlatait. Nyilvánvaló az is, hogy az ilyen részletvizsgálatok eredményeit majd újabb általánosító tanulmányoknak kell értékesíteniök.

E feladatok közül tanulmányomban — amely az egyesülési joggal és az egyesületekkel foglalkozó terjedelmesebb munkának része — megkísérlem körülhatárolni az egyesületek helyét a magyar társadalmi szervek rendszerében, továbbá rendeltetésük és működési formáik közös és eltérő ismérvei alapján bemutatni az egyesületek főbb csoportjait. Ez utóbbi vizsgálatok alapján kívánom felmérni és elemezni az egyesületekről szóló 1955. évi 18. sz. tvr. és a Ptk. vonatkozó rendelkezései (71—80. §) végrehajtásának fontosabb tapasztalatait, valamint az egyesületek és az állami szervek kapcsolatának főbb formáit.

I.

1. Az egyesületek (szövetségek, társulatok, társaságok, körök stb.) alapvető ismérveiket tetekintve társadalmi szervek, meghatározott célok elérésére törekvő, állandó jellegű szervezettel és nyilvántartott tagokkal bíró, önkéntes társas alakulatok. Rendelkeznek azokkal az általános vonásokkal, amelyek alapján a társadalmi szervek elkülöníthetők az állami szervektől.[1] Az egyesületek a társadalmi szerveknek csupán egyik csoportját alkotják. Anélkül, hogy vállalkoznának a társadalmi szervek *valamennyi* alakzatának, illetőleg csoportjának akárcsak vázlatos jellemzésére is — az egyesületek jellegének érzékelhetőbbé tétele érdekében — utalunk azokra az egyesületekre nem jellemző, vagy elsődlegesen nem jellemző ismérvekre, amelyekkel bíró társadalmi szerveket, mint nem egyesületeket vizsgálódásaink határain kívül hagyunk.

a) Szocialista társadalmi szerveink rendszeréből *rendeltetését tekintve kiemelkedik társadalmi és állami életünk vezetője, valamennyi társadalmi és állami szerv irányító ereje, a Magyar Szocialista Munkáspárt.* A párt léte és vezető szerepének megvalósulása a szocialista társadalmi és állami fejlődés nélkülözhetetlen követelménye.

b) Megkülönböztetett helyet foglalnak el hazánkban is a társadalmi szervek között azok a tömegszervezeti jellegű organizációk (KISZ, szakszervezetek), amelyek *közvetlen összekötő szerepet* töltenek be a párt és a társadalom megmeghatározott rétegei között és ennek következtében működésük ugyancsak mellőzhetetlen a szocialista, illetőleg a kommunista társadalom építésében. Ezeknek a szerveknek szerepét az alkotmány is rögzíti [56. § (2) bek.]. *Szervezeti felépítésüket és belső működésüket azonban nem rendezi jogszabály.* Szervezeti szabályzatszerű, illetőleg alapszabályszerű működésük felett *állami szervek nem gyakorolnak felügyeletet.* Ezzel a szervezeti függetlenséggel korántsem áll ellentétben azonban az, hogy a szocialista társadalmi fejlődéssel párhuzamosan a jogszabályok ezekre a szervekre is mind több állami feladatot ruházzanak és ennek kapcsán részletesen meghatározzák az állami szervekkel való együttműködésük formáit.

c) A pártnak, illetőleg a szocialista államnak objektív társadalmi törvényeken nyugvó szocialista szövetkezeti politikájával összhangban fejlődnek ki és működnek *a mezőgazdasági és ipari termelés, az áruforgalom, valamint a dolgozók szükségletei kielégítésének előmozdítását szolgáló, kizsákmányoló tevékenységet kizáró szövetkezetek.* Létrejöttük módját, szervezeti felépítésüket és működésük rendjét a rájuk vonatkozó jogszabályok eléggé részletesen meghatározzák.

d) A jogszabályok által meghatározott módon alakulnak meg és működnek *egyes foglalkozások, hivatások közösségi keretben való gyakorlását előmozdító* munkaközösségek (ügyvédi munkaközösség, alkotó közösség stb.).[2]

2. A szocialista, illetőleg kommunista társadalmi fejlődés elválaszthatatlan a dolgozók egyre szélesebb tömegei társadalmi aktivitásának fokozódásától. Ezzel függ össze, hogy hazánkban is mindinkább gyarapszanak és egyre sokszínűbbé válnak azok az *egyéb* szervezeti formációk, amelyek révén, illetőleg amelyeknek keretében a dolgozók közvetve vagy közvetlenül ugyancsak bekapcsolódhatnak a társadalmi és állami feladatok megvalósításában. *Ezeknek* (a 2. és 3. pontban összefoglalt formációknak) *közös jel-*

[1] Vö. C. A. Jampolszkaja: A társadalmi szervezetek alapvető vonásai a Szovjetunió fejlődésének jelenlegi szakaszában SZGP. 1961. 9. sz. 40—41. old.

[2] Az ügyvédségnek állami felügyelet alatt működő önkormányzati alapon megszervezett társadalmi szervei az ügyvédi kamarák.

lemző vonása, hogy nincsen nyilvántartott tagságuk.

a) Méreteiket, hatókörüket tekintve elsőként említjük közülük *a politikai tömegmozgalmakat.* A legátfogóbb politikai tömegmozgalom Magyarországon a Hazafias Népfront. Benne testesül meg az a széles társadalmi összefogás, amely a munkásosztály és annak forradalmi pártja, az MSZMP vezetésével a munkás-paraszt szövetségre támaszkodva nagy történelmi feladataink megvalósítására hívja hazánk dolgozó népét. A Hazafias Népfront tevékenységében a tömegszervezetekre támaszkodik. A korábbi szervezeti megoldástól eltérően a jelenlegi (1960. május 28-án elfogadott) működési szabályzat szerint a tömegszervezetek nem tagjai a Hazafias Népfrontnak. A Hazafias Népfront-mozgalom helyi, területi és országos szervekkel rendelkezik. Ezek a szervek a népfront-mozgalom folyamatos és eredményes funkcionálását szolgáló *képviseleti jellegű* társadalmi szervek. Politikai tömegmozgalomként szerepel a magyar demokratikus nőmozgalom, valamint a magyar—szovjet baráti mozgalom. Mindkét mozgalom központi és helyi szervekre támaszkodik. A magyar békemozgalom képviseleti jellegű szerve az Országos Béketanács, amely állandó jellegű helyi szervek nélkül fogja át és képviseli a magyar békemozgalmat.

b) Külön kell megemlékeznünk a hazánkban élő nemzetiségek szövetségeiről.[3] *A nemzetiségi szövetségek alapvető rendeltetése, hogy a különböző társadalmi szervekkel együttműködve elősegítsék a nemzetiségek politikai nevelését, anyanyelvű művelését, kultúrájuk szocialista tartalmú gazdagodását.* A nemzetiségi szövetségek anyagi ellátottságáról kormányunk gondoskodik. A szövetségeknek nyilvántartott tagságuk nincs, helyi szervekkel nem rendelkeznek.

3. A társadalmi organizációknak további, bővülő csoportját alkotják azok a szervek, amelyekről — a szovjet tudományos irodalomból átvett terminológiával igen találóan — mint *a dolgozók, illetőleg az állampolgárok szocialista társadalmi öntevékenységének szerveiről* beszélhetünk. A dolgozók, illetőleg az állampolgárok a jogszabályok által meghatározott módon és keretekben különböző fajta — *képviseleti jellegű* — társadalmi szerveket hoznak létre, amelyek ugyancsak általában a jogszabályok által meghatározott keretek között bizonyos állami és társadalmi feladatokat látnak el (társadalmi bíróságok, lakó- és utcabizottságok stb.). Ezek a szervek a dolgozók kisebb-nagyobb kollektíváinak, többnyire választás útján létrejött társadalmi bizottságai. Alakíthatnak ilyen jellegű szerveket az állampolgárok természetesen jogszabályi rendezés nélkül is. Létrejöhetnek társadalmi bizottságok előzetes jogszabályi rendezés alapján vagy anélkül társadalmi szervek, vagy állami szervek határozata révén, esetleg társadalmi és állami szervek együttes elhatározása alapján. Egyre nagyobb számban találkozunk hasonló szervekkel az általános hatáskörű államigazgatási szervek, a szakigazgatási szervek, sőt a különböző intézmények mellett is.[4]

4. Az egyesületektől való nyilvánvaló elkülönülésük következtében még átfogóan sem kell szólnunk azokról a szervekről, amelyek (tanácsok, testnevelési és sporttanácsok, népi ellenőrzési bizottságok stb.) *részben állami, részben társadalmi* jellegű szervek.[5]

5. Rátérve immár az egyesületek főbb jellemző ismérveinek összefoglalására, mintegy negatív jellegű elhatárolásul az egyéb társadalmi szervektől, az eddig említett társadalmi szervek alapvető jellegzetességeinek, illetőleg specifikus vonásainak *hiányát* jelöljük meg az egyesületek egyik jellemzőjeként. Az egyesületek főbb pozitív ismérveinek pedig az alábbiak tekinthetők. Az egyesületekbe a dolgozók általában *sajátos egyéni* hajlamaik, képességeik és törekvéseik alapján tömörülnek azzal a céllal, hogy egyéni képességeiket, képzettségüket kollektív összefogással eredményesebben gyümölcsöztethessék, törekvéseiket a szervezett keretek előnyeit felhasználva biztosabban válthassák valóra. Az egyesületek létrejöttének módját, szervezeti felépítésének és működésének alapelveit, valamint az állami szervekhez fűződő kapcsolatuk alapvető tartalmát *az egyesületekre vonatkozó jogszabályok* határozzák meg. Az egyesületek felett az alapszabályuk célja szerint illetékes állami szervek *felügyeletet gyakorolnak.* A felügyelet az egyesületnek a felügyeleti szerv által eszközölt, s az egyesület megalakulása szempontjából konstitutív jellegű nyilvántartásbavételével kezdődik.

Az egyesületek létrehozásának jogi alapja az alkotmányban biztosított egyesülési jog. Az alkotmány 56. § (1) bekezdésében rögzített egyesülési jog azonban nemcsak az egyesületek létrehozására teremt alkotmányos alapot. Az egyesülési jog az egyik alkotmányos forrása a tagsággal bíró egyéb önálló társadalmi szervezetek életrehívásának is.[6] Azt, hogy az egyesülési jog

[3] Vö. Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége, Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, Magyarországi Szlovákok Demokratikus Sövetsége.

[4] Vö. Dr. Beér János: A közvetlen demokrácia érvényesülése tanácsaink szakigazgatási szerveinek működésében Állam és Igazgatás 1960. 10. sz.; dr. Pozsonyi István: A tanácsbizottságok aktuális kérdései Állam és Igazgatás 1961. 10. sz.

[5] Mint a proletárdiktatúra mechanizmusába nem tartozó organizációkról nem kell megemlékeznünk a lelkiismereti és vallásszabadság jogával összefüggésben fennálló egyházakról.

[6] Kitűnik ez egyrészt az egyesülési jog általános alkotmányi megfogalmazásából. („A Magyar Népköztársaság a dolgozók társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységének fejlesztése érdekében alkotmányosan biztosítja az egyesülési jogot"), másrészt abból a szerkesztési és szövegezési módozatból, amely szerint az alkotmánynak az egyesülési jogot első bekezdésében megfogalmazott szakaszának második bekezdése szól a dolgozók egyesülési joga megvalósításának eredményeként létrehozott főbb társadalmi szervek szerepéről a Magyar Népköztársaságban.

nem csupán az egyesületek — sőt talán azt is mondhatjuk, hogy nem is elsődlegesen az egyesületek —, hanem az egyéb, tagsággal bíró társadalmi szervezetek alakításának jogát is tartalmazza, még félreérthetetlenebbül fejezi ki a szovjet és a legtöbb népi demokratikus alkotmány.[7] Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a szocialista államban az egyesülési jog — mint ahogy a legtöbb állampolgári alapjog — nem egyszerűen az állam által alkotmányosan biztosított jogosultság. *Az egyesülési jog ugyanis a szocialista, illetőleg a kommunista társadalom építésének egyik olyan eszköze, amely nélkülözhetetlen a proletárdiktatúra mechanizmusának, illetőleg a társadalom politikai szervezetei rendszerének kiépítéséhez.*

Az egyesületekről szóló tvr. részben konkréten felsorolja, részben általános körülírással meghatározza azokat a társadalmi szerveket, amelyekre a tvr. hatálya nem terjed ki. A jogszabály vonatkozó rendelkezéseinek figyelembevétele után könnyű megállapítani, hogy az egyesületnek nem tekinthető társadalmi szervekre vonatkozó eddigi és ezt követő következtetéseink lényegében egybeesnek azzal az alapszemlélettel, melyből kiindulva a jogalkotó elkülönítette az egyesületeket a tvr. hatálya alá nem tartozó, nem egyesületi jellegű társadalmi organizációktól.[8] Az egyesületi tvr. hatályáról szóló további általános rendelkezések értelmében [15. § (2) bek.] a tvr. hatálya a törvényerejű rendeletben konkréten megjelölt társadalmi szerveken kívül nem terjed ki azokra a szervezetekre sem, amelyeknek megalakulásáról és működéséről *külön jogszabály rendelkezik,* illetőleg, amelyeket *külön jogszabály a tvr. hatálya alól kivon.* A külön jogszabállyal rendezett, illetőleg a tvr. hatálya alól külön jogszabállyal kiemelt szervek egy része egyesületi jellegű. Ezeknek külön jogszabályi rendezését *különleges rendeltetésükből* fakadó sajátosságaik teszik indokolttá.[9] A nem egyesületi jellegű, külön jogszabállyal rendezett társadalmi szervezeteknek az egyesületi tvr. alá nem tartozása nem szorul bővebb indokolásra.[10]

Részben egyesületi jellegű szerv a Kisiparosok Országos Szervezete (KIOSZ), amennyiben a Könnyűipari Minisztérium felügyelete alatt működik. A KIOSZ ugyanakkor a magánkisiparosok érdekképviseleti szerve, olyan tömegszervezet, amely a jogszabályok értelmében *kötelezően* tömöríti magába az ország kisiparosait.[11]

Bár szervezeti felépítésüket és gyakran működésüket is tekintve közel állanak az egyesületekhez, *mégsem minősülnek egyesületeknek azok a klubok,* amelyek különböző társadalmi vagy állami szervek keretében, mint e szervek klubjai alakulnak, azzal a céllal, hogy elősegítsék e szervek tagjainak, illetőleg dolgozóinak kulturális fejlődését és szórakozását. A klubok belső szervezetét és működését rendszerint működési szabályzat határozza meg és nyilvántartott tagsággal rendelkeznek. Előfordul az is, hogy a működési szabályzat a lakosságnak vagy a dolgozóknak nagyobb csoportjára vagy rétegére terjeszti ki a klub hatókörét. Példaként hozhatjuk fel erre a párt tömegkapcsolatainak bővítésében, és különösen a falun élő munkásság politikai és kulturális nevelésében jelentős szerepre hivatott pártklubok, munkásklubok működési szabályzatát. Mezőgazdaságunk szocialista átalakulásával széles tere nyílott a tsz klubok terjedésének és fejlődésének. Fontos szerepet töltenek be a művelődési házakon belül szervezett ifjúsági klubok, valamint a KISZ-szervek által létrehozott és patronált KISZ szakklubok.[12]

II.

1. A kommunizmus felé haladó szocialista társadalmi fejlődés egyre szélesíti az egyéni képességek és törekvések kibontakozásának és kiaknázásának lehetőségét. A különböző — gazdasági, politikai, szociális, kulturális — tényezők között, amelyek a szellemileg gazdag, erkölcsileg tiszta, fizikailag edzett kommunista ember kialakításában formáló szerepet töltenek be, ott találjuk az egyesületeket is, amelyek szocialista viszonyok között *csakis* a társadalmi haladást szolgálhatják azáltal, hogy előmozdítják a kereteikbe tömörült személyek olyan sajátos törekvéseit, amelyeknek megvalósítása kielégíti a tagok speciális egyéni érdeklődését és érdekét is, és részben ezen keresztül közvetve, de igen gyakran közvetlenül is állami célkitűzéseiket, össz-társadalmi érdekeket szolgál.

Egyesületeinknek mint a proletárdiktatúra mechanizmusába tartozó bármelyik társadalmi organizációnak *a társadalmi és egyéni érdekek összhangján kell nyugodniok.* Ez a követelmény nemcsupán azt jelenti, hogy az egyesületek működése nem állhat szemben a Magyar Népköztársaság társadalmi és állami rendjével, hogy az egyesületek megalakulása és tevékenysége nem ellenkezhet az alkotmánnyal és egyéb jogsza-

[7] Vö. pl. szovjet alk. 126. c., mongol alk., 82. c., lengyel alk. 72. c., román alk. 86. c.

[8] Ugyanezen az elvi alapon választja el a Ptk. „A jogi személyek egyes fajtáira vonatkozó külön rendelkezések" c. VI. fejezetén belül az 5. pontban szabályozott „társadalmi szervezetek"-től a 6. pont alatt rendezett egyesületeket.

[9] Ilyen szervezetnek tekinthetjük pl. a Magyar Vöröskeresztet, amely az 1955. évi 25. tvr.-tel történt külön szabályozása előtt az egyesületi tvr. hatálya alá tartozott.

[10] Idevágó példaként a dolgozóknak az 1957. évi 13. sz. tvr.-tel létrehozott önkéntes fegyveres szervezetét, a munkásőrséget említhetjük.

[11] L. 1958. évi 9. sz. tvr. 3. § (5) bek., 2/1958. (V. 1.) Kip. M. sz. r. 8. § (1) bek.

[12] A szakszervezeti klubok közül országos ismertségük alapján kiemeljük a Művészeti Szakszervezetek Szövetségének közvetlen felügyelete alatt működő Fészek Művészklubot, a Rátkai Márton Színészklubot, a Filmművészek Klubját és a Fiatal Művészek Klubját.

bállyal, hanem ezenkívül azt is tartalmazza, hogy működésükkel az egyesületeknek is szocializmust építő országunk társadalmi, gazdasági és kulturális célkitűzéseit kell szolgálniok. Az egyesületekkel szemben támasztott, ezzel az utóbb megfogalmazott és törvényerővel is rögzített [1955. évi 18. tvr. 1. § (1) bek.] követelménnyel függ össze egyébként az a felismerhető *fejlődési tendencia, hogy a legtöbb egyesület emelni törekszik tagjainak létszámát és szélesíteni igyekszik hatókörét, tevékenységével egyre nagyobb eredménnyel kívánja előmozdítani a szocialista állam fontos* (tudományos, kulturális, szociális, egészségügyi, védelmi, sport stb.) *feladatainak megvalósulását.* Ezek a vonások pedig valamely társadalmi szerv életében nem kétségesen *a szerv tömegszervezeti jellegéről, illetőleg a tömegszervezeti jelleg kibontakozásáról tanúskodnak.*

Egyesületeink helyzetének, szerepének és tevékenységének közvetlenebb áttekintését az egyesületeknek célkitűzéseik és szervezeti felépítésük közös, illetőleg eltérő vonásai alapján elvégzendő csoportosítása révén kíséreljük meg.[13] A hazánkban működő egyesületek pontos számbavételét azonban különösen két körülmény nehezíti. Ezek közül az egyik az egyesületek feletti felügyelet jelenlegi rendjével áll összefüggésben. A korábbi jogszabályoktól eltérően az egyesületi tvr. (illetőleg már annak megjelenését megelőzően a 73/1954. (XII. 4.) M. T. sz. r.) az egyesületek állami felügyeletét nem egyetlen állami szervre (Belügyminisztériumra), hanem az adott egyesület alapszabályszerű célja szerint illetékes államigazgatási szervre (minisztériumra, országos hatáskörű szervre, illetőleg a járási, városi, vagy megyei tanács végrehajtó bizottságának illetékes szakigazgatási szervére) bízza. Az egyesületek feletti felügyeleti rendszer jelenlegi szabályozásának hátterében nyilvánvalón az állami szervek és a rokontermészetű tevékenységet kifejtő egyesületek közötti újszerű, egymás működését kölcsönösen támogató kapcsolatok állanak.[14]

Az egyesületek feletti állami felügyelet ágazatszerű széttagoltsága ugyanakkor megnehezíti a hazánkban működő egyesületek áttekintését. Nincsen ma a Magyar Népköztársaságban olyan szerv, amely valamennyi egyesületre kiterjedő nyilvántartást vezetne és annak alapján pontos felvilágosítást adhatna egyesületeinkről.

Ennek a hiánynak a megszüntetése természetesen *semmiképpen* sem történhet úgy, hogy felszámoljuk az egyesületek feletti mai felügyeleti rendszer célszerű, de — későbbi fejtegetéseinkből is kitűnően — gyakorlatilag még feltétlenül tökéletesítendő rendszerét. Megfontolást érdemel ezért — véleményünk szerint — az a megoldás, amely szerint *a jelenlegi felügyeleti rendszer érintetlenül hagyása mellett* valamelyik központi állami szerv (pl. a Minisztertanács Titkársága), vagy központi társadalmi szerv (pl. a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Elnökségének Titkársága) valamennyi egyesületre kiterjedő nyilvántartást vezetne. De talán ez a javasolt megoldás is mellőzhető lenne, ha az egyesületek fajtáinak és számának, taglétszámuk alakulásának, anyagi eszközeik forrásának és volumenének stb. országos méretű pontos áttekintését szinte lehetetlenné tevő akadályt, az egyesületekre kiterjedő statisztikai felmérés hiányát megszüntetnék.[15]

Az egyesületek különböző életmegnyilvánulásaira vonatkozó rendszeres statisztikai adatgyűjtés és az így nyert *adatok elemző feldolgozása* nem csupán a valóságos helyzetről tárna elénk hű képet, hanem *messzemenő társadalomszervezési, egyesületpolitikai következtetések levonására, a szükséges jogszabályok megalkotására, az indokolt gyakorlati intézkedések megtételére is reális támpontot nyújtana.*

2. Célkitűzéseik sajátossága és egyéb jellemző ismérvek alapján egyesületeinknek — áttekintésük megkönnyítése céljából — az alábbi főbb csoportjait különböztethetjük meg.

a) Az első csoportba az ún. *tudományos egyesületeket* soroljuk. Valamely tudományág művelésének, a tudományos eredmények ismertté tételének és gyakorlati alkalmazásának előmozdítását célzó egyesületek működésük szervezeti keretei szempontjából *két csoportra* oszthatók. A tudományos egyesületek egyik csoportja (jelenleg 25 tudományos egyesület)[16] az 1948-ban alakult Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségébe (MTESZ) tömörül. A

[13] Az említett kritériumokon kívül az egyesületek számos egyéb ismérv szerint is (pl. működésük területi kiterjedtsége, felügyeleti hatóságuk jellege, működésük anyagi forrásai stb.) csoportosíthatók. Működésük anyagi forrásai szempontjából nagy jelentősége van pl. annak, hogy az egyesület állami költségvetési rendszerben működik-e, vagy sem. Az állami támogatásban részesülő és állami költségvetési rendszerben működő egyesületek ugyanis alkalmazottaik után 13%, az állami támogatásban nem részesülők pedig 20% SZTK járulékot kötelesek fizetni.

[14] Vö. Nagy Lajos: Az egyesületi jog szabályozása. Állam és Igazgatás 1955. 12. sz.

[15] Jelenleg csak a sportegyesületekre terjed ki a hivatalos statisztikai felmérés. A felszabadulás előtt először 1878-ban, majd 1932-től folyamatosan végeztek az egyesületekre vonatkozóan adatgyűjtést. Vö. dr. Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei Statisztikai Közlemények, 74. köt. 3. sz.

[16] L. Bólyai János Matematikai Társulat, Bőripari Tudományos Egyesület, Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület, Eötvös Lóránd Fizikai Társulat, Szilikátipari Tudományos Egyesület, Építőipari Tudományos Egyesület, Faipari Tudományos Egyesület, Geodéziai és Kartográfiai Egyesület, Gépipari Tudományos Egyesület, Híradástechnikai Tudományos Egyesület, Közlekedéstudományi Egyesület, Magyar Agrártudományi Egyesület, Magyar Elektrotechnikai Egyesület, Magyarhoni Földtani Társulat, Magyar Geofizikusok Egyesülete, Magyar Hidrológiai Társaság, Magyar Kémikusok Egyesülete, Magyar Meteorológiai Társaság, Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Tudományos Egyesület, Méréstechnikai és Automatizálási Tudományos Egyesület, Optikai, Akusztikai és Filmtechnikai Egyesület, Országos Erdészeti Egyesület, Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület, Textilipari Műszaki és Tudományos Egyesület.

szövetségbe tömörült — összegezve mintegy 65 000 tagot számláló — egyesületek célkitűzéseik megvalósítása során — amint ez az MTESZ alapszabályából kitűnik — bevonják társadalmi munkájukba az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, illetve a műszaki-, agrár-, valamint természettudományok különböző területein dolgozó mérnököket, technikusokat, agronómusokat, pedagógusokat, közgazdasági szakembereket és egyéb olyan szakembereket — ideértve a kiváló fizikai dolgozókat is —, akik felkészültségüknél fogva az egyesületek célkitűzéseit elő tudják mozdítani. Az egyesületek sokoldalúan szervezik és támogatják tagjaik szakmai fejlődését, az adott tudományág művelését. Javaslatokkal, bírálatokkal, szakvélemények nyújtásával segítik az állami és társadalmi szervek munkáját.

A szövetség vezető szervei útján irányítást ad az egyesületek társadalmi munkájához és közvetlenül is előmozdítja az egyes egyesületek keretein túlmenő feladatok megoldását. A tagegyesületek között közvetíti az egyesületi munka tapasztalatait. Az egyesületi célok megvalósítása érdekében több egyesületet érintő, vagy országos fontosságú kérdésekben képviselheti az egyesületeket különböző országos szerveknél. A műszaki tudományos élet területén kiváló eredményeket elért személyeket kitüntetésre javasolja. Maga is adományozhat emlékérmeket és díjakat, továbbá jóváhagyja az egyesületek emlékérem- és díjalapításra vonatkozó tervezeteit. Biztosítja a szövetség központi lapjainak, az egyesületi szaklapoknak és más kiadványoknak megjelentetéséhez szükséges feltételeket. Megvitatja és jóváhagyja az egyesületek tervét és költségvetését. Kapcsolatokat létesít és együttműködik a hasonló célkitűzésű külföldi műszaki, agrár és tudományos társadalmi szervekkel. Támogatja és összehangolja az egyesületeknek a nemzetközi kapcsolatok terén kifejtett munkáját.

A szövetség működésének hatékonysága az utóbbi években fokozatosan emelkedik. Az MTESZ és a szövetségbe tömörült egyesületek jelentős anyagi bázissal rendelkeznek. Az anyagi feltételek kiépítésében komoly részt vállal államunk is az évenként nyújtott állami támogatás által. Emellett a különböző vállalatok, mint az *egyesületek jogi tagjai* komoly összegekkel járulnak hozzá az egyesületek és a szövetség működési költségeihez. A szövetség 1957 elején megkapta a volt Tőzsde Palota épületének nagy részét azzal a céllal, hogy az a Technika Háza létrehozásának alapjául is szolgáljon. Az MTESZ-be tömörült egyesületek felett a felügyeletet a Magyar Tudományos Akadémia gyakorolja a szövetség útján. A szövetség felett pedig a Magyar Tudományos Akadémia az Országos Tervhivatallal együtt gyakorolja a felügyeletet. A felügyeleti feladatoknak az MTA-hoz és az OT-hez csatolása korántsem jelentheti természetesen azt, hogy ne épüljön ki a legközvetlenebb és kölcsönös támogatást nyújtó kapcsolat az itt tárgyalt egyesületek és a nekik megfelelő minisztériumok és országos főhatóságok között. Az MTESZ-be tömörült egyesületek nagy többségének esetében ennek az igénynek messzemenő megvalósulásával találkozunk.

Az MTESZ keretébe *nem tartozó* 13 tudományos egyesület[17] szövetségi keret nélkül, egymástól elkülönülten a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete mellett fejti ki tevékenységét. A tudományos egyesületeknek ebben a csoportjában az egyesületek szervezeti kiépítettsége és belső szervezeti élete általában nem éri el azt a fejlettségi fokot, mint az MTESZ-be tömörült egyesületeké. Úgy véljük, megértek a feltételei annak, hogy ez utóbbi megállapítás alá eső tudományos egyesületek megszilárdítsák belső szervezeti életüket, esetleg új alapszabály elfogadásával, megfelelő vezetőszervek létrehozásával és a tagsági viszonyok rendezésével megteremtsék az alapját egyesületi munkájuk eredményes továbbfejlesztésének.

b) Rendszerezésünk alapján az egyesületek második csoportját *a művészeti egyesületek* alkotják. Ide tartozik a Magyar Írók Szövetsége, a Magyar Képzőművészek Szövetsége, a Magyar Fotóművészek Szövetsége és a Magyar Zeneművészek Szövetsége. Mindegyik szövetség alapszabályban rögzített célkitűzései és feladatai között szerepel az MSZMP művelődéspolitikai irányelvének érvényesítése az adott művészeti ág területén, a szövetségbe tömörült és azon kívüli írók, művészek ideológiai-politikai és művészi fejlődésének előmozdítása, a fiatal művészek, írók eszmei és művészi nevelése, a vidéki művészi és irodalmi élet szervezése, a művészek, írók alkotómunkájának támogatása, a művészi alkotások értékelésének, előadásának, terjesztésének és népszerűsítésének előmozdítása, a külföldi, különösen a baráti országok hasonló szervezeteivel való kapcsolatok ápolása stb. Alapszabályi erővel fogalmazzák meg a művészeti szövetségek azt a törekvésüket is, hogy javaslataikkal, észrevételeikkel, szakmai tanácsaikkal segítik az illetékes állami szerveket, a megfelelő intézményeket művészeti águk elvi, gyakorlati, személyi és egyéb jelentős kérdéseinek megoldásában.

Külön figyelmet érdemel a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapja, a Magyar Képzőművészek Szövetsége, a Magyar Fotóművészek Szövetsége és a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja, valamint a Magyar Zeneművészek Szövetsége és a Magyar Népköztársaság Zenei Alapja közötti kapcsolat. A Magyar Népköztársaság ezeket az alapokat az írók és a művészek anyagi támogatása céljából hozta létre. Az alapok létrehozásáról és működéséről rendelkező jogszabá-

[17] L.Korányi Sándor Társaság, Magyar Biológiai Társaság, Magyar Élettani Társaság, Magyar Földrajzi Társaság, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Magyar Közgazdasági Társaság, Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat, Magyar Rovartani Társaság, Magyar Történelmi Társulat, Mikrobiológiai Társaság, Ókortudományi Társaság.

lyok,[18] nemkülönben az érdekelt szövetségek alapszabályai meghatározzák a szövetségek és a nekik megfelelő alapok kapcsolatának és együttműködésének legfontosabb szervezeti biztosítékait és működésrendi irányelveit. A vonatkozó jogszabályok az alapokat általában mint *a megfelelő szövetség mellett* és a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt működő intézményeket jelölik meg.[19] Ezen túlmenően az Irodalmi Alap létesítéséről szóló minisztertanácsi rendelet lerögzíti, hogy az Irodalmi Alap munkájának elvi irányvonalát a Magyar Írók Szövetségének vezetősége szabja meg és ugyanígy ellenőrzi az Irodalmi Alap működését is. Hasonló rendelkezések vonatkoznak a Magyar Zeneművészek Szövetsége és a Zenei Alap viszonyára. A Magyar Képzőművészek Szövetségének alapszabálya pedig a szövetség egyik feladataként szabja meg, hogy „segítse és társadalmilag ellenőrizze a Képzőművészeti Alapot". A szövetségek közreműködnek az alapok élén álló vezetőségek létrehozásában. Mindegyik alap jogviszonyaira a jogszabályi rendezést túllépő keretekben az illető alap alapszabálya az irányadó. Az alapszabályt a megfelelő szövetség vezetősége alkotja meg és a művelődésügyi miniszter hagyja jóvá.

Az egyesületek most vizsgált csoportjának közös jellemző vonása, hogy az idetartozó szövetségek élesebben fogalmazzák meg a szövetségi tagság, a szövetségbe való felvétel feltételeit, mint általában más egyesületek. Bizonyos általános feltételek mellett mindegyik szövetségi alapszabály a szövetségi taggá váláshoz *kiemelkedő* irodalmi, szakmai, művészi eredmények elérését kívánja meg. A művészeti szövetségek *exkluzív* jellegével függ össze a tagjelöltség intézménye az írószövetségben és a fotóművészek szövetségében azoknak az íróknak és művészeknek számára, akik a tagsági követelményeknek még nem felelnek meg, de akiket eddigi írói, művészi munkásságuk alapján a döntésre jogosult vezetőszervek a tagjelöltségre méltónak tartanak.

A viszonylag zárt jelleg *csak a szövetségek tagsági körét* jellemzi. A szövetségek működésük során igyekeznek túllépni szervezeti határaikat és befolyásukat, hatásukat kiterjeszteni a művészeti ágazat egészére. A szövetségeknek most bemutatott exkluzív vonása jelenti az egyik legfontosabb elkülönítő ismérvet, a szövetség és a megfelelő szakszervezet (képzőművészek és iparművészek szakszervezete, zeneművész-szakszervezet), valamint a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége között. A művészeti szövetség valamely művészeti ág legjobbjaiból alakult társadalmi szervezet, a szakszervezet a szövetségnél sokkal szélesebb társadalmi organizáció. Valamely művészeti szakszervezethez mindazok csatlakozhatnak, akik a megfelelő művészeti területen bármilyen beosztásban dolgoznak és ellenük politikai vagy erkölcsi kifogás nem merült fel. Természetesen alapvető különbözőségeik mellett e két társadalmi szervezet munkája sok ponton — nemcsak az elvekben, hanem a gyakorlatban is — találkozik. A szövetség segíti a megfelelő szakszervezet széleskörű nevelőtevékenységét, a szakszervezet szélesebb bázison nyugvó tevékenysége pedig előmozdíthatja a szövetség célkitűzéseinek megvalósítását.

A művészeti szövetségek rövid vizsgálata során meg kell emlékeznünk két sajátos szervezetről a volt Színház- és Filmművészet Szövetség helyébe lépő és jelenleg a Művészeti Szakszervezetek Szövetségének keretében működő Színházművészeti Szakosztályról és a Filmművészeti Szakosztályról. Mindegyik szakosztály célkitűzéseit, szervezeti felépítését, működési rendjét, a megfelelő (Színházi Dolgozók Szakszervezete, Filmművészek és Filmalkalmazottak Szakszervezete) szakszervezethez, valamint a Művészeti Szakszervezetek Szövetségéhez fűződő viszonyát saját alapszabálya határozza meg. A szakosztályok a maguk területén a művészeti szövetségekhez hasonló feladatokat látnak el. Tagsági körük is *ugyanolyan zárt jellegű*, mint a szövetségeké. Elkülöníti ugyanakkor a szakosztályokat a szövetségektől az a vonásuk, hogy *nem önálló egyesületek*, hanem a Művészeti Szakszervezetek Szövetségének keretén belül fejtik ki működésüket.

c) Az eddig bemutatott egyesületektől ugyan nem túlságosan távoleső, mégis különálló csoportként kezelhetjük *az ismeretterjesztő és a kulturális* egyesületeket. Ismeretterjesztő tevékenységet fejt ki a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, kulturális jellegű egyesületnek tekinthető a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége (MABEOSZ), a Magyar Eszperantó Szövetség, a Magyar Pen Club és a különböző helyi kulturális egyesületek.

A szocializmus építésében, népünk kulturális nevelésében nagy jelentősége van a tudományos ismeretek terjesztésének. Ezt a célt szolgálja a tudományos ismeretterjesztést társadalmi hivatásként vállaló értelmiségiek szervezete, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. A Társulat szorosan együttműködik a tanácsokkal, a szakszervezetekkel, a Hazafias Népfronttal és a dolgozók más szervezeteivel. E szervekkel vagy önállóan tudományos ismeretterjesztő előadásokat, munkásakadémiákat, tsz akadémiákat, szabadegyetemeket stb. szervez, kiállításokat rendez, népszerű tudományos kiadványokat, folyóiratokat ad ki, segíti a népszerű tudományos filmek készítését, nyelvtanfolyamokat szervez stb. A tudományos ismeretterjesztés céljából együttműködik a Magyar Tudományos Akadémiával,

[18] L. 260/1950. (X. 29.) M. T. sz. r., 24/1952. (III. 27.) M. T. sz. r., 106/1952. (XII. 31.) M. T. sz. r., 107/1952. (XII. 31.) M. T. sz. r., 6/1954. (I. 24.) M. T. sz. r., 56/1954. (VIII. 27.) M. T. sz. r., 2/1955. (I. 5.) M. T. sz. r., 25/1955. (IV. 10.) M. T. sz. r. 71/1955. (XII. 31.) M. T. sz. r.

[19] Csupán a 6/1954. (I. 24.) M. T. sz. r. jelöli meg a Képzőművészeti Alapot úgy, mint a Magyar Képzőművészek Szövetségének felügyelete és irányítása alatt működő társadalmi szervet.

a tudományos intézetekkel, az egyetemekkel, főiskolákkal és a tudományos ismeretterjesztésben érdekelt egyesületekkel.[20] Államunk az ismeretterjesztő munkát jelentős anyagi támogatásban részesíti.

A Társulat alulról felfelé kiépített, az egész országra kiterjedő (járási-városi, megyei, fővárosi és országos) szervezettel rendelkezik. A Társulat egyes szervezeteinek külön alapszabálya nincs, tevékenységüket a Társulat alapszabálya és a központi szervek határozatai alapján fejtik ki. Az Országos Elnökség, valamint a megyei (budapesti) elnökségek sajátos feladatokra megfelelő intézményeket és klubokat hozhatnak létre. Az intézmények és klubok szervezeti felépítését és működési szabályzatát az azokat létrehozó elnökség állapítja meg. A társulat felügyeleti szerve a Művelődésügyi Minisztérium.

A Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége szervezi és egyesíti a felnőtt és ifjúsági bélyeggyűjtőket, képviseli és védi a köreibe szervezett tagok filatéliai érdekeit. Hazánkban a bélyeggyűjtés is, amely a kulturális élet egyik sajátos — az általános műveltség fejlesztésében és az ifjúság nevelésében igen gazdag lehetőséget nyújtó — területe, a dolgozók és az ifjúság kulturális nevelésének egyik eszközévé vált. A filatéliai feladatok ellátása érdekében a szövetség felnőtt és ifjúsági bélyeggyűjtő köröket szervez és támogatja azok működését. Körök alakulhatnak a fővárosi kerületekben, városokban, községekben és üzemekben. Ifjúsági bélyeggyűjtő szakkör alakítható minden tanintézetben, művelődési otthonban, kulturális szervezetben, valamint vidéki bélyeggyűjtő körök mellett. Az ifjúsági bélyeggyűjtő szakkör vezetője az intézmény (kör) vezetője által kijelölt nagykorú személy lehet. A MABEOSZ felett a felügyeletet a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium gyakorolja.

Részben művészeti, részben kulturális jellegű egyesületnek minősíthető a Magyar Pen Club. A Club a népek kölcsönös megbecsülése és a békés együttműködés szellemében ápolja a magyar irodalom és a magyar írók kapcsolatát más országok irodalmával és íróival, elősegíti a magyar íróknak és műveiknek külföldi, illetőleg a külföldi íróknak és műveiknek hazai megismerését. A Magyar Pen Club tagegyesületként (nemzeti központként) részt vesz a Nemzetközi Pen munkájában és együttműködik az egyes országok Pen clubjaival.

A helyi kulturális egyesületek (pl. a Szarvasi Öregdiákok Baráti Köre) közül kiemeljük a népfront olvasóköröket. Az olvasókörök az illetékes megyei végrehajtó bizottság és a Hazafias Népfront megyei elnöksége által láttamozott működési szabályzat szerint, a megyei végrehajtó bizottság által eszközölt nyilvántartásbavétel után, mint egyesületek fejtik ki működésüket. Az olvasókörök jogi helyzetének és tevékenységének behatóbb elemzése és ezt követő szabályozása indokolt lenne.

d) Az egyesületek negyedik csoportjában *a szociális jellegű egyesületeket* foglaljuk össze. Elsődlegesen szociális jellegű tevékenységet fejt ki a Siketek és Nagyothallók Szövetsége (a továbbiakban S. szövetsége), a Vakok és Csökkentlátók Szövetsége (a továbbiakban V. Szövetsége), valamint az Újságírók Szanatóriumi Egyesülete (USZE). Az egyéb egyesületekhez viszonyítva több vonatkozásban sajátos, a két egyesületet tekintve pedig számos kérdésben közös vonást visel a S. Szövetsége, valamint a V. Szövetsége. Mindként egyesületnek lényegében az az alapvető rendeltetése, hogy keretei közé tömörítse a szövetség jellegének megfelelő szervi fogyatékosságban élőket és elősegítse ezeknek politikai, kulturális fejlődését és szakképzését: Szervezett sportolási és szórakozási lehetőséget teremtsen számukra, a lehetőséghez mérten előmozdítsa tagjai munkábahelyezését. E célok megvalósítása érdekében mindkét egyesület rendkívül sokrétű tevékenységet fejt ki. A V. Szövetsége tanműhelyeket és üzemeket szervez. Pontíró nyomdát és hangoskönyv-stúdiót, Braille- és hangoskönyvtárat tart fenn. A V. Szövetsége kiadja a „Vakok Világa" című folyóiratot, a S. Szövetsége pedig a „Siketek és Nagyothallók" c. lapot. Mindkét egyesület ápolja a kapcsolatokat más országok hasonló egyesületeivel. A V. Szövetsége — a szövetség alapszabálya értelmében — közvetlen *felügyeletet gyakorol* a vakok állami intézetei és a felügyelete alá utalt egyéb intézmények felett. Közös vonása mindkét szövetségnek, hogy tagjaik között rendes, pártoló és tiszteletbeli tagokkal találkozunk.

Államunk a szociális támogatásra szoruló vakoknak nyújtott eddigi támogatáson túl rendszeres segély formájában további segítséget ad. A rendszeres támogatásra szoruló vakok szociális segélyéről rendelkező jogszabály [3/1961. (VII. 5.) Eü. M. sz. r.] értelmében a segély iránti kérelmet — többek között — a szövetség vagy ennek területileg illetékes helyi csoportja is előterjesztheti. A segélyezés ügyében döntésre hivatott szerv pedig döntés előtt kötelese meghallgatni a szövetség helyi szervének véleményét.

A két szövetségnek az egyesületek közötti helyzetére és az állami szervekhez, elsősorban felügyeleti hatóságukhoz fűződő speciális viszonyára utal az alábbi két körülmény. Ismeretes, hogy a Ptk. 179. § (2) bekezdése szerint, ha a törvény kivételt nem tesz, a szövetkezeti tulajdonjog szabályait kell megfelelően alkalmazni a társadalmi szervezetek és az egyesületek tulajdonviszonyaira is, mert — mint a törvény indokolása megállapítja — ezek is a szocialista csoporttulajdon körébe tartoznak és nem alkotnak önálló tulajdoni formát. Törvényi kiemelésről ugyan nincs tudomásunk, de figyelemre méltó, hogy mindkét szövetség alapszabálya azonos fogalmazásban rögzíti le, hogy a szövetség összes

[20] Vö. Nagy László: A III. országos küldöttgyűlés után. Valóság 1961. 3. sz.

vagyontárgyai (ingó és ingatlan) állami vagyont, bevételei pedig állami bevételt alkotnak.

A szövetségeknek főhatóságaikhoz fűződő közvetlenebb kapcsolatát fejezi ki az, hogy a szövetség élén álló főtitkár megválasztásához és elbocsátásához a felügyeleti főhatóság (Egészségügyi Minisztérium) jóváhagyása szükséges. A főtitkárok fizetési besorolását az alapszabályok értelmében ugyancsak az Egészségügyi Minisztérium végzi.

Különleges rendeltetését tekintve egyedülálló az egyesületek között az Újságírók Szanatóriumi Egyesülete. Az 1958-ban elfogadott alapszabály szerint az egyesület célja, hogy tagjait és azok igényjogosult hozzátartozóit betegség esetén az alapszabályban megállapított társadalombiztosítási szolgáltatásban részesítse és üdültetésüket biztosítsa. Az egyesületnek rendes és önkéntes tagjai vannak. A rendes tag tagsága az alapszabályban meghatározott munkaviszonyon nyugszik. Az önkéntes tagság feltételeit az alapszabály kimerítően meghatározza.

Az egyesület jövedelmét a rendes tagok munkaadói által jogszabályszerűen fizetett járulékok, az önkéntes tagok által fizetett tagdíjak, valamint a nyugdíjasok és kegydíjasok után az SZTK és az ONYI által átutalt járulékok alkotják. Már az eddig elmondottakból is megállapítható, hogy az USZE bizonyos személyek irányában meghatározott SZTK jellegű szolgáltatások nyújtását szervezi. Az alapszabály kimerítően felsorolja a rendes és önkéntes tagokat megillető szolgáltatásokat és megállapítja azt is, hogy azok az alapszabályban megszabott eltérésekkel a mindenkori SZTK szabályok szerint vehetők igénybe. Az egyesületnek a közgyűlés által választott igazgató-főorvosa irányítja az orvosi szolgáltatást, felülvizsgálja és jóváhagyja a kórházi, szanatóriumi beutalásokat, egyes gyógyszereket főorvosilag engedélyez.

e) Külön csoportba sorolhatjuk azokat az egyesületeket, amelyek *meghatározott szakmát, foglalkozást, hivatást űző személyeket igyekeznek soraikba tömöríteni.* Ilyen egyesület a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MUOSZ), a Magyar Jogász Szövetség, a Magyar Gyorsírók és Gépírók Országos Szövetsége, a Magyar Fodrászklub. Részben a művészeti szövetségek, részben a most vizsgált egyesületek vonásait viseli magán a Magyar Építőművészek Szövetsége. A szakmai jellegű egyesületek fontos szerepet töltenek be tagjaik eszmei-politikai fejlődésének előmozdításán túl az egyesület jellegét meghatározó szakma, foglalkozás, hivatás elméletének és gyakorlatának fejlesztésében, a tagok továbbképzésében, a nemzetközi kapcsolatok és együttműködés ápolásában.[21] Megtaláljuk a szakmai egyesületek alapszabályaiban azt a célkitűzést is, hogy szakmai kérdésekben véleményt, javaslatot terjesszenek az érdekelt állami szervekhez. Többnyire utalnak az alapszabályok a szakmai egyesületek érdekvédelmi feladataira is. Legrészletesebben a MUOSZ alapszabálya jelöli meg a szövetség érdekvédelmi feladatait.

f) Az egyesületek legnagyobb csoportját *a védelmi- és sportegyesületek* alkotják. A jellegzetes sportegyesületek mellett itt szólunk a Magyar Partizánszövetségről, a Magyar Honvédelmi Sportszövetségről és az önkéntes községi tűzoltótestületekről.

Sportegyesületi rendszerünket ez alkalommal részletesen nem mutatjuk be, mert amint ez a vonatkozó értékelésekből kitűnik,[22] a magyar testnevelési és sportmozgalom az 1958 óta kiépült szervezeti keretekben[23] ugyan jelentős előrehaladást ért el, de az általános társadalmi fejlődés eredményeképpen és a sportszervező munka 4 éves tapasztalatai alapján már megértek a feltételei annak, hogy testnevelési és sportrendszerünk mind tartalmi, mind szervezeti tekintetben továbbfejlődjék. Nem kétséges, hogy a további fejlődésnek a szakmai színvonal fokozása mellett elsődlegesen azt kell előmozdítania, hogy minél szélesebb tömegek sportoljanak rendszeresen és minél többen kapcsolódjanak be a testnevelési és sportfeladatok társadalmi megvalósításába.[24]

Eddigi sportegyesületi rendszerünk munkahelyi, testületi, iskolai és területi sportegyesületekből áll.[25] A sportegyesületek felett a MTST és a helyi TST-k mellett a SZOT, a szakszervezetek, a KISZ, a fegyveres testületek, az OKISZ, valamint a sportegyesületek, illetőleg azok szakosztályai által választással létrehozott szakszövetségek végeznek irányító tevékenységet és nyújtanak működésükhöz támogatást.

Mint védelmi jellegű szervezetről ehelyütt emlékezünk meg a Magyar Partizánszövetségről, amelynek egyesületi jellege *nem* egészen *egyértelmű.* A hazai és nemzetközi munkásmozgalom forradalmi harcaiban és a fasizmus elleni

[21] A Magyar Jogász Szövetség alapszabálya lehetővé teszi, hogy a tudományos bizottság, illetőleg a Szövetség szakosztályai az elnökség határozata alapján tagként beléphessenek általános jellegű, illetőleg szakjellegű nemzetközi jogtudományi vagy jogi egyesületekbe. A belépés jóváhagyásával a Szövetség említett szervei nemzetközi vonatkozásban a Szövetség keretében működő önálló tagegyesületként (Magyar Büntetőjogi Társaság, Magyar Nemzetközijogi Egyesület) lépnek fel.

[22] Vö. Hegyi Gyula: A testnevelési és sporttanácsok működésének tapasztalatai Állam és Igazgatás 1961. 11. sz.

[23] Lásd különösen a MTST létesítéséről szóló 1958. évi 4. sz. tvr-t, valamint az ennek végrehajtásáról szóló 4/1958. (I. 12.) Korm. sz. r-et, a 11/1960. (III. 13.) Korm. sz. r-et, a 4/1962. (III. 1.) Korm. sz. r-et, továbbá a sportegyesületi rendszerről, a sportegyesületi mintaalapszabályról és a sportegyesületek nyilvántartásbavételének rendjéről szóló 4—2/1958. (II. 20.) MTST. sz. elnökségi határozatot.

[24] Ismeretes, hogy a Szovjetunióban már 1959-ben lehetővé vált, hogy a testnevelés és sport állami irányító szerve megszűnjön és az irányítás funkcióját társadalmi szervezetnek, a Sportegyesületek és Szervezetek Szövetségének adják át.

[25] Az 1960. dec. 31-i adatok szerint 3578 volt a sportegyesületek, 3498 az úttörő sportszervezetek, 714 a természetbarát egyesületek száma.

harcban fegyverrel küzdő, vagy az illegális forradalmi munkásmozgalomban aktívan részt vevő személyeket összefogó szervezet — amint az alapszabály megállapítja — az MSZMP Központi Bizottsága *közvetlen* irányítása alatt működik. A szövetség irányába gyakorolható állami felügyeletről az alapszabály részletesen nem szól, erre csupán annyiban utal, hogy a szövetség megszűnési esetei között *a minisztertanács* jogszabályon nyugvó *döntését is rögzíti.* A szövetség saját tagjainak nevelése és támogatása, valamint meghatározott állami és társadalmi szervek munkájának elősegítése mellett, mint a Nemzetközi Antifasiszta Ellenállási Szövetség tagszervezete részt vesz a nemzetközi antifasiszta mozgalom közös akcióiban. A Partizánszövetség irányítja továbbá a Magyar Deportáltak Antifasiszta Bizottságának tevékenységét.

Mind a védelmi, mind a sport jelleg fellelhető a Magyar Honvédelmi Sportszövetség működésében. Helyzete az egyesületek körében már ebből eredően is különleges. Az MHS a magyar dolgozó nép önkéntes alapon létrehozott *honvédelmi tömegszervezete.* Munkáját az MSZMP irányításával, a KISZ-szel, a Partizánszövetséggel, a Munkásőrséggel, a tanácsokkal és más tömegszervezetekkel, továbbá a fegyveres erőkkel, valamint a sport és művelési szervekkel együttműködve végzi. Szakfelügyeleti hatósága a Honvédelmi Minisztérium. A szövetség a demokratikus centralizmus elve alapján kiépített helyi és országos szervezettel rendelkezik. Legkisebb egysége az alapszervezet. A szövetség célja, hogy közreműködjön a Magyar Népköztársaság fegyveres erőinek megszerettetésében, erősítésében és felkészítse a dolgozók széles tömegeit a szocialista haza védelmére. A szövetség a helyi adottságoknak megfelelően (motoros, lövész, rádiós stb.) klubokat alakít. A klub tagjai egyben MHS tagok is. A szövetség azokban a technikai és honvédelmi jellegű sportágakban, amelyeknek fejlesztéséért országos szinten felelős, a sportág fejlesztése és a munka szélesebb társadalmi alapokon való végzése érdekében társadalmi sportszövetségeket szervez. A társadalmi sportszövetségek az MHS országos, budapesti és megyei elnökségében képviseltetik magukat. A társadalmi sportszövetségek egyesületeinek tagjai részére az MHS tagság nem kötelező.

Az önkéntes községi tűzoltó testület rendeltetése, hogy a különböző szervekkel együttműködve biztosítsa *a község tűzrendészeti és tűzvédelmi szolgálatát.* A testület felett a felügyeletet az állami tűzoltóság szervei, valamint a területileg illetékes járási (városi) tanács végrehajtóbizottsága igazgatási osztálya gyakorolja. A községi tűzoltótestületek a minisztertanács által jóváhagyott alapszabályminta szerint folytatják működésüket.[26]

g) Az egyesületek rendszerezésünk szerinti hetedik csoportjába a meghatározott keretekben *gazdasági jellegű vagy gazdasági vonatkozású tevékenység* kifejtését előmozdító egyesületek tartoznak. Az idesorolt egyesületek többségének közös jellemző vonása, hogy a tagoknak az egyesület jellegét meghatározó tevékenysége *nem főfoglalkozásuk,* hanem pihenésüket, kikapcsolódásukat, kedvtelésüket, kényelmüket szolgálja. Ilyen egyesületnek tekinthetők a Magyar Vadászok Országos Szövetsége (MAVOSZ) és a keretébe tartozó vadásztársaságok, a Magyar Országos Horgász Szövetség (MOHOSZ) és a keretébe tartozó horgászegyesületek, a Magyar Ebtenyésztők Országos Egyesülete, az Első Magyar Nemeskanári Tenyésztők Országos Egyesülete, a Magyar Galambtenyésztők Szövetsége és a hozzátartozó tagegyesületek, a Magyar Díszmadár Tenyésztők és Madárbarátok Országos Egyesülete. Az MTST felügyelete alól, illetőleg az MHS keretéből történt kiválása és a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alá kerülése óta (1960) ebbe a csoportba sorolhatjuk továbbá a Magyar Postagalamb Sportszövetséget és tagegyesületeit. Bizonyos gazdasági vonatkozások alapján itt emlékezünk meg a Magyar Autóklubról (MAK) is.

A felsorolt egyesületek közül ezúttal csupán a MAVOSZ-szal és a MOHOSZ-szal, valamint a hozzájuk tartozó tagegyesületekkel foglalkozunk és csupán néhány megjegyzést teszünk a MAK-ra vonatkozóan. A MAVOSZ és a MOHOSZ közelebbi megvizsgálásának e két szövetség széleskörű szervezeti kiépítettsége és a társadalmi-gazdasági életben betöltött nem jelentéktelen szerepe mellett az ad különös aktualitást, hogy az erdőkről és a vadgazdálkodásról (1961. VII. tv.), valamint a vadgazdálkodásról és a vadászatról [1/1962. (II. 9.) Korm. sz. r.], továbbá a halászatról [1961. 15. sz. tvr. és az 1/1962. (I. 24.) F. M. sz. r. szóló jogszabályok több olyan jelentős rendelkezést tartalmaznak, amelyek ezeknek az egyesületeknek helyzetét és tevékenységét közvetlenül érintik. A MAVOSZ és a vadásztársaságok megítélésénél abból az alapvető törvényi rendelkezésből indulunk ki, hogy hazánkban a vadászati jog az ország egész területén az államot illeti. Az állam a vadászati jogot többek között vadásztársaságok részére történő haszonbérbeadás útján is hasznosítja. A vonatkozó jogszabályok a MAVOSZ-ra vonatkozóan több, *az egyesületi tvr-től eltérő* rendelkezést tartalmaznak. A jogszabály lerögzíti például, hogy vadászati jogot haszonbérbe adni csak *jóváhagyott alapszabállyal* működő vadásztársaságok részére lehet. A vadásztársaságok számára a MAVOSZ mintaalapszabályt ad ki. A mintaalapszabályt a belügyminiszterrel egyetértésben az országos erdészeti hatóság (Országos Erdészeti Főigazgatóság) vezetője hagyja jóvá. Az alapszabályt a mintaalapszabály szerint kell elkészíteni és azt a MAVOSZ javaslata alapján *a Belügyminiszté-*

[26] L. az 1001/1956. (I. 4.) M. T. sz. hat-ot és ennek mellékletét, valamint az 1061/1957. (VI. 26.) Korm. hat-ot és mellékletét.

rium hagyja jóvá. A vadásztársaságok felett a felügyeletet a megyei mezőgazdasági szakigazgatási szerv látja el. A vadásztársaságok és azok tagjainak társadalmi összefogását, érdekeik képviseletét a MAVOSZ végzi. Feladata ezenkívül a MAVOSZ-nak a vadászok továbbképzésének előmozdítása, a vadászati és ezzel kapcsolatos természetvédelmi kultúra fejlesztése.

A MAVOSZ-nak a jogszabály értelmében tagja minden vadásztársaság és minden vadásztársasági tag. A vadásztársaságok taglétszámának negyedrészét a MAVOSZ javaslata alapján kell felvenni. A vadásztársasági tagság megítélésénél figyelembeveendő, hogy a jogszabály *a vadászat gyakorlásának személyi feltételei között* — bizonyos kivételektől eltekintve — *megkívánja a vadásztársasági tagság fennállását.* A vadásztársaság tagjai állami vadászvizsgát kötelesek tenni. A jogszabályok több vonatkozásban rögzítik a MAVOSZ-nak a vadászati ügyekben betöltendő szerepét és az állami szervekkel való együttműködésének formáit.[27] A MAVOSZ felett a felügyeletet a Belügyminisztérium és az országos erdészeti hatóság egyetértésben gyakorolja.

A MOHOSZ és a horgászegyesületek rövid áttekintését is annak kiemelésével kezdjük, hogy a halászat joga a Magyar Népköztársaságban — a jogszabályban foglalt kivételektől eltekintve — valamennyi vízen az államot illeti meg. Az állam halászati jogának hasznosítási formái között a MOHOSZ részére meghatározott időre való átengedés is szerepel. A MOHOSZ és a tagegyesületek, valamint az egyesületi tagság szerepének értékeléséhez annak a rendelkezésnek ismeretére is szükség van, amely szerint olyan vízen, amelyre az állam halászati joga kiterjed — a jogszabályban megszabott kivételektől eltekintve — csak az halászhat, aki arra a vízre területi engedélyt kapott és névreszóló állami halász-, vagy horgászjegyet váltott. Állami horgászjegyet az válthat, aki igazolja, hogy *horgászegyesület tagja* és megélhetést biztosító foglalkozása vagy jövedelme van, illetőleg eltartott. Az állami horgászjegyet az illetékes megyei (fővárosi) tanács végrehajtási bizottságának mezőgazdasági osztálya a MOHOSZ útján adja ki. A kiállított horgászjegyeknek a kérelmező részére való átadásáról a MOHOSZ a horgászegyesületek útján gondoskodik.[28]

A MOHOSZ a horgászegyesületi tagok tagsági viszonyaiban bekövetkezett változásokat köteles a megyei mezőgazdasági osztálynak havonként bejelenteni. A horgászegyesületek tagjai egyesületükön keresztül tagjai a szövetségnek is. A MOHOSZ célkitűzéseinek előmozdítása érdekében minden tagjára egyaránt kötelező Országos Horgászrendet dolgozott ki, amely részletesen szabályozza a horgászokkal és a horgászati tevékenységgel szemben támasztott legfontosabb követelményeket.

A halászat tervszerű fejlesztésének előmozdítása céljából a jogszabályban meghatározott (halászattal foglalkozó) szervek, valamint a horgászok halászatfejlesztési hozzájárulást kötelesek fizetni a halászati tvr. által létesített Halászati Alap javára. A halászatfejlesztési hozzájárulást a MOHOSZ a használatába adott vízterületek halászati értékétől függően, a horgászok a horgászjegy után kötelesek fizetni. A horgászok által fizetendő halászatfejlesztési hozzájárulást a horgászoktól a MOHOSZ szedi be és a horgászjegy kiadása előtt az Alap bevételi számlájára köteles befizetni.

A vadászattal és a halászattal kapcsolatos jogszabályok több olyan újszerű rendelkezést tartalmaznak, amelyeknek a MAVOSZ és a MOHOSZ, valamint a tagegyesületek korábbi alapszabályai már nem mindenben felelnek meg. Ebből az eltérésből nyilvánvalóan következik az a feladat, hogy a most vizsgált egyesületeknek a közeljövőben meg kell alkotniok a jogszabályokkal összhangban álló alapszabályaikat.

A Magyar Autóklub célja a gépjárművel rendelkező, valamint a gépjárműközlekedés különböző területein működő dolgozók társadalmi összefogása, a magyar gépjárműközlekedés és gépjárműipar támogatása. A MAK tagjai az F. I. A. és A. I. T. nemzetközi autószövetségeknek. E szövetségekben képviseli Magyarország és a magyar autósok érdekeit. A nemzetközi szövetségtől kapott javaslatok alapján hazai viszonylatban kezdeményezően lép fel az illetékes állami szervek és hatóságok irányában. A MAK javaslatára az Állami Biztosító csatlakozott a Carte-Verte egyezményhez és ma már erre az Európára szóló biztosítással külön biztosítás nélkül jöhetnek hozzánk a külföldi autósok és mehetnek külföldre a magyar autósok. A MAK célkitűzésének tekinti az autós idegenforgalom támogatását. A klubtagok és családtagjaik részére gépjárművezető tanfolyamokat rendez. 1959-től az Autóklub az Autófenntartó Ipari Trösszttel karöltve megszervezte a balatoni műúton a gépjármű segélyszolgálatot. Az Autóklub elsőrendű kötelességének tekinti tagjai között a balesetelhárítási propaganda folytatását. A közlekedés- és postaügyi miniszter felhatalmazása alapján 1960-tól kezdve évente kiosztja a magángépkocsivezetők részére alapított „Balesetmentes Közlekedésért" emlékérmet. A második 5 éves terv számaiból ismeretes, hogy ez alatt az idő alatt a magánautótulajdonosok száma kb. 55 000 főre emelkedik. Erre tekintettel az Autó-

[27] A MAVOSZ meghallgatását kívánja meg a jogszabály a vadásztársaságok taglétszámának maximálásához, a vadászati jog hasznosítására kötött haszonbérleti szerződések általános feltételeinek megállapításához, az átengedett vadászati jog megvonásához stb. A vadászat rendjét pedig a vadásztársaságok által haszonbérelt és a termelőszövetkezeti vadásztársaságoknak átengedett vadászterületeken a MAVOSZ vadászati szabályzata határozza meg. Vö. 1/1962. (II. 9.) Korm. sz. r. 19. és 37. §.

[28] Az állami horgászjegy iránti kérelem benyújtásának és elbírálásának rendjét a jogszabály részletesen megszabja. Vö. 1/1962. (I. 24.) F. M. sz. r. 15—17. §.

klub az 1961. évi küldöttközgyűlésen elfogadott „Minden magyar autós legyen a Klub tagja" jelszóból kiindulva megyei és városi szerveinek kiépítésével tovább kívánja erősíteni hatókörét.

III.

a) Az egyesületek célkitűzéseinek és főbb tevékenységi formáinak rövid összegezése is meggyőzhetett bennünket arról, hogy hazánkban az egyesületek *jelentős része* sok olyan (tudományos-, kulturális-, szociális-, sport-, gazdasági szervező) feladatot lát el, amelyek tartalmilag közelállanak bizonyos állami szervek egyes teendőihez. Már ebből a körülményből is levonhatjuk azt a következtetést, hogy szocialista fejlődésünk jelenlegi szakaszában az egyesületek és a célkitűzéseik jellegének megfelelő állami szervek közötti kapcsolat egyik *elsődleges tartalmi elemeként és követelményeként a kölcsönös együttműködésnek és támogatásnak kell szerepelnie.* Ennek figyelembevételével az is megállapítható, hogy az állami szervek tömegkapcsolati formái és eszközei között a megfelelő egyesületekre is számítani kell. Állami szerveinknek éppen ezért a jövőben még fokozottabban kell támogatniok és egyben hasznosítaniok a működési területükhöz közelálló egyesületek alapszabályszerű tevékenységét. Már jelenleg is előfordul — és ennek lehetősége fokozatosan bővül —, hogy bizonyos egyesületek jogszabályi felhatalmazás alapján meghatározott állami feladatokat látnak el. Állami szervek egyes feladatainak átadása egyesületek számára minden bizonnyal új színekkel gyarapítja az állami szervek és az érintett egyesületek közötti viszonyt.

A magyar államjogtudomány népi demokratikus államunkhoz fűződő közvetlenebb kapcsolatukra tekintettel tartja az alkotmány 56. § (2) bekezdésében említett politikai jellegű társadalmi szerveket és tömegmozgalmakat az uralmi viszonyok társadalmi-szervezeti formáinak, vagyis a politikai alap részének és rekeszti ki az egyesületeket a politikai alap fogalmi köréből. A társadalmi szervek fenti csoportja és az egyesületek közötti különbségek, valamint a politikai alap összetételére ezekből a különbségekből levont következtetések figyelembevétele és elismerése mellett *sem téveszthetjük szem elől, hogy szocialista fejlődésünkkel párhuzamosan az egyesületek egyre inkább közelebb kerülnek ezekhez a társadalmi szervekhez, mindjobban előtérbe kerülnek és erősödnek a társadalmi szervek e két csoportjának közös szocialista vonásai.* Amikor az SZKP új programja általánosságban megállapítja, hogy a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában fokozódik a társadalmi szervezetek szerepe, lerögzíti azt is, hogy „tovább fejlődnek az egyéb társadalmi egyesületek is: a tudományos és tudományos-műszaki társaságok, az észszerűsítők és feltalálók szervezetei, az irodalmi, a művészeti dolgozók és az újságírók szövetségei, a kulturális és a sportegyesületek". A pártprogram szerint a dolgozók tömegszervezetei mellett az egyesületek részvétele is fokozódik a szovjet állam képviseleti szerveinek törvényhozó munkájában.

b) Figyelmet kell fordítanunk az egyesületek és az állami szervek kapcsolatának arra a területére is, amelynek jellegét *az egyesületek feletti felügyelet és ellenőrzés* határozza meg. Az egyesületek feletti felügyelet az egyesületek létrejöttét eredményező ténykedéssel kezdődik. Hazánkban a jogszabályok az egyesületek alakulását nem kötik előzetes hatósági engedélyhez. Egyesület akkor jön létre, ha legalább tíz alapító tag az alakuló közgyűlésen az egyesület megalakítását elhatározza, alapszabályát megállapítja, ügyintéző és képviselő szerveit megválasztja és az egyesületet a tevékenységi köre szerint illetékes állami felügyelő szerv nyilvántartásba veszi. Nyilvántartásbavételnek akkor van helye, ha az alapítók a törvényes feltételeknek eleget tettek és az egyesület működésre képes.

A nyilvántartásbavételre hivatott szervnek a nyilvántartásbavételt megelőző felügyeleti feladatai között kiemelkednek az alakuló egyesület *alapszabályával* kapcsolatos teendői. Az alapszabály az egyesületi tagság feltételeire, az egyesület célkitűzéseire, feladataira, szervezeti felépítésére, működési rendjére, vagyoni viszonyaira, felügyeletére, megszűnési módozatára stb. vonatkozó szabályokat foglalja magában. Jellegét tekintve az egyesületi alapszabály a társadalmi normák egyik csoportjába, *a társadalmi szervek által alkotott társadalmi normák közé sorolható.* Az egyesületi alapszabály tehát nem jogszabály. Az egyesületi alapszabályok közelebbi vizsgálata azonban ezeknek az általános jellemző vonásoknak megállapításán kívül még néhány sajátos ismérvet is elénk tár. Legkevésbé hagyható ezek közül figyelmen kívül az, hogy — eltérően az állami felügyelet alatt nem álló tömegszervezetek (KISZ, szakszervezetek) szervezeti szabályától, illetőleg alapszabályától — a jogszabályok az egyesületi alapszabályok tartalmát többféle módon befolyásolják. Több vonatkozásban meghatározzák a jogszabályok azt, hogy miről kell az alapszabályoknak rendelkezniök. Tartalmaznak a jogszabályok olyan rendelkezéseket is, amelyeket tartalmi változtatás nélkül az alapszabályba fel kell venni.[29] Ezek a jogszabályi rendelkezések általánosak, valamennyi egyesületre vonatkoznak. Meghatározott egyesület alapszabályába való átvételük az adott egyesületre vonatkozó alapszabályi konkretizálást jelenti. Az ilyen normák kétségtelenül kettős arculatúak. Ezeknek *elsődleges jogszabályi jellege* különö-

[29] Emellett a Ptk. 72. § (4) bekezdése előírja, hogy ha a jogszabály egyesületi mintaalapszabályt állapít meg, az alapszabályba a mintának a jogszabály által kötelezővé tett tartalmát fel kell venni.

sen érzékelhető azoknál az alapszabályba foglalt rendelkezéseknél, amelyek megjelölik az egyesület felügyeleti szervét, meghatározzák a felügyeleti szervnek az egyesület irányában gyakorolható jogait és feladatait. Nyilvánvaló, hogy az egyesület nem jogosult arra, hogy ezekben a kérdésekben rendelkezzék. Ez utóbbi rendelkezéseknek az állami szerveket kötelező ereje a jogszabályból ered, alapszabályba foglalásuknak *inkább instruktív* szerepe van. Az átvételre szoruló jogszabályi rendelkezések másik részétől az egyesületi tvr. és a Ptk. meghatározott irányú eltérést enged az alapszabályban.

Ha egyesületeink jelenlegi alapszabályait áttekintjük, számos olyannal találkozunk, amely több-kevesebb vonatkozásban figyelmen kívül hagyja a jogszabályokból eredő követelményeket. Az ilyen eltérések különböző tényezőkből fakadnak. Találunk még néhány egyesületet, amely az egyesületi tvr., illetőleg a Ptk. hatálybalépését megelőzően alkotott alapszabállyal rendelkezik. Nem kétséges, hogy ezeket az elavult alapszabályokat a legrövidebb időn belül a jelenlegi jogszabályoknak és az egyesületek mai helyzetének megfelelő alapszabályokkal kell felváltani. Nem kevésbé kifogásolható, sőt megítélésünk szerint problematikusabb az az állapot, hogy több, az említett jogszabályok életbelépése után született egyesületi alapszabályban is található még tartalmi és formai fogyatékosság. Ezekből a jelenségekből sajnos csak arra következtethetünk, hogy a felügyeleti szervek nem fordítanak kellő figyelmet az alapszabályok minőségére, pedig ez jogszabályban rögzített fontos kötelességük. Egyértelműen nem tisztázottak és jogszabályilag sem meghatározottak még a felügyeleti szerv teendői akkor, ha a felügyelete alá tartozó egyesület módosítja alapszabályát vagy új alapszabályt fogad el. A felügyelet rendeltetéséből következik, hogy a felügyeleti szervnek ilyenkor is vizsgálnia kell, hogy az alapszabály megfelel-e a jogszabályi követelményeknek. Ha a megváltozott alapszabályban a felügyeleti szerv fogyatékosságot állapít meg, közre kell működnie e hiányok megszüntetésében.

A mai eléggé elterjedt gyakorlat szerint a felügyeleti szervek jóváhagyó záradékkal látják el a benyújtott alapszabályt, holott az egyesületi tvr. és a Ptk. sem a nyilvántartásbavételkor, sem azt követően nem kívánják meg az alapszabály jóváhagyását.[30] Ez természetesen korántsem mentesíti a felügyeleti szervet az alól, hogy megvizsgálja a megváltozott alapszabály törvényességét és szükség esetén eljárjon a korrigálás érdekében. Ennek a felügyeleti feladatnak elismerése egyben az egyesület felterjesztési kötelezettségét is magábanfoglalja alapszabályváltozás esetén. A változtatott alapszabály felterjesztése azonban — nézetünk szerint — nem jóváhagyásra irányul, hanem a felülvizsgálat, illetőleg a tudomásulvétel lehetőségét célozza. Felvetődik a kérdés, hogy jóváhagyási záradék követelménye nélkül mi lehet a biztosítéka annak, hogy az alapszabályok megfeleljenek a törvényi követelményeknek. Úgy véljük, hogy erre a felügyeleti szerv felelőssége, valamint az egyesület *irányában gyakorlható jogai* (az egyesület határozatainak megsemmisítésétől egészen az egyesület felfüggesztéséig, illetőleg a felosztatásáig) elégséges garanciát nyújtanak.

A felügyeleti feladatok maradéktalan ellátását ebben és egyéb vonatkozásban is, nem kis mértékben hátráltatja az a körülmény, hogy sem az egyesületi tvr., sem a Ptk. vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtására nem születtek végrehajtási rendelkezések. Valamennyi egyesületre vonatkozó egységes végrehajtási rendelet kibocsátása az egyesületek *sokfélesége* miatt nem is lenne célszerű és könnyen keresztülvihető. Az egyesületi tvr. kibocsátásakor a jogszabályalkotó akként, hogy a törvényerejű rendelet végrehajtására vonatkozó szabályokat *az illetékes miniszter* (országos hatáskörű szerv vezetője) állapítja meg [16. § (2) bek.]. A Ptk. miniszteri indokolása az egyesület nyilvántartásbavétele vonatkozásában jegyezte meg, hogy azt nem a törvénykönyv, hanem a végrehajtásról rendelkező jogszabály rendezi. Ennek ellenére az 1960. évi 11. tvr. a nyilvántartásbavétellel kapcsolatos teendőket — ezeknek elsődlegesen államigazgatási jellegére tekintettel szerintünk nagyon helyeselhetően — egyáltalán nem rendezi.

Az egyesületek egy-egy csoportját érintő — immár hét éve kilátásba helyezett — végrehajtási rendeletek előmozdítanák a felügyeleti tevékenység rendszeresebbé és tartalmasabbá tételét és bizonyos teendők elvégzésének *módozatait* részletesebben meghatározva jelentős segítséget adnának az egyesületeknek is.[31]

c) A felügyeleti szerv feladata továbbá *az alapszabály megtartásának, valamint az egyesület vagyonkezelésének ellenőrzése.* [Tvr. 13. § (1) bek.] A felügyeleti gyakorlat reprezentatív vizsgálata során e feladatok szakszerű ellátása mellett két egymással ellentétes, de mindkét esetben javításra szoruló megnyilvánulással találkoztunk. Az egyik a felügyeleti feladatok nagymérvű, néha teljes elhanyagolása. Főleg a helyi felügyeleti szervek körében találkozunk ezzel a jelenséggel, de elvétve előfordul a központi szervek munkájában is. Ritkább az az ugyancsak kifogásolható eljárási mód, amellyel egyes felügyeleti szervek a jogszabályok által megkívánt, illetőleg megengedett mértéket *túllépve* igyekeznek beavatkozni az egyesületek belső működésébe. Az egyesületi tvr. *végrehajtási rendelkezései* igen valószínűen a felügyeleti tevékenységnek *erre a területére is hasznos útmutatást nyújtanának.*

[30] Ebben a vonatkozásban mint láttuk a MAVOSZ-ra vonatkozó jogszabályok eltérést tartalmaznak.

[31] A végrehajtási rendeletek és az esetleg kibocsátásra kerülő mintaalapszabályok megszületése után hasznos lenne az egyesületekre vonatkozó egész jóganyagot összegyűjtve kiadni.

Jogszabályaink értelmében az egyesületek felett a felügyeleti hatóságon kívül — a szocialista ügyészi felügyelet jellegzetességét magánviselő — felügyeletet gyakorol az ügyészség is. Az ügyészségnek ez a jogosultsága a társadalmi szervek tevékenységére kiterjedő általános felügyeleti jogkörből ered. Az általános felügyeletről szóló legfőbb ügyészi alaputasítás az ügyészi felügyeletet nemcsupán a jogszabályok, hanem az egyesület alapszabályának megtartására is kiterjesztette. Ebben az értelemben rendelkezik a Ptk. is, amikor kinyilvánítja, hogy ha az egyesület határozata jogszabályba, vagy alapszabályba ütközik, az ügyész az állami felügyelő szervnek indítványozhatja a határozat megsemmisítését. [Ptk. 73. § (2) bek.] A magyar jogirodalomban Névai László elvtárs felhívta a figyelmet arra, hogy a jogszabályszerűség (jogszabályi jelleg) körének ilyen széles kiterjesztése elvileg nem problémamentes, gyakorlatilag pedig több vonatkozásban nehézségek forrásává válhat.[32] A problémafelvetéssel és az azt követő elemző következtetésekkel egyetértünk, hangsúlyozva azonban a jelenlegi jogi szabályozása fenntartásának indokoltságát és kiemelve azt, hogy a gyakorlati szükségleteknek, az észszerű munkaszervezésnek kell megszabniok az ügyészi felügyelet intenzitását az egyesületek irányában. Elsődleges ügyészi feladatnak mégis azt tekintjük, hogy az ügyész az egyesület aktusainak — közöttük az egyesületi alapszabálynak — *törvényességére* ügyeljen fel.

Tanulmányom korlátozott keretei miatt nem térhettem ki számos egyéb fontos elméleti és gyakorlati kérdésre. E rövid áttekintés alapján is megállapítható, hogy az egyesületek működése az állampolgárok társadalmi tevékenységének fontos területe, amelyre az elmélet és gyakorlat dolgozóinak további, az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítaniok.

Ádám Antal

[32] Vö. Névai László: Az ügyészi általános felügyelet rendszere. Jogtudományi Közlöny 1961. 1—2. sz.

Tapasztalatok az Általános Szállítási Feltételek alkalmazása körül

Az 1961. év végén volt négy esztendeje annak, hogy Moszkvában megalkották a KGST államok közötti, áruk szállítására vonatkozó Általános Szállítási Feltételeket (következőkben: ÁSZF).

Mind a Szovjetunió, mind a többi ország számára nagyjelentőségű ez a szabályozás, amely a Nyugaton évtizedek óta tárgyalt, de még mai napig sem megalkotott *nemzetközi adásvételi törvény kelet-európai* pendantja, persze nemcsak jellegbeli, tartalmi, de azzal a terjedelmi eltéréssel is, hogy az ÁSZF, emennél részben szűkebb, részben tágabb részét szabályozza az államközi áruszállítás szabályainak.

Az elmúlt több mint négy esztendő immár elegendő arra, hogy megállapítsuk, milyen problémák keletkeztek az ÁSZF gyakorlati alkalmazása vagy elméleti elemzése körül és ebből folyóan azt is, mennyiben szorul ez a multilaterális megállapodás — amelynek jogszabályi rangsorával érdemes volna külön is foglalkozni —, módosításra, illetve kiegészítésre.

Az az anyag, amelyből az erről szóló megállapításokat meríteni lehet, a dolog természeténél fogva nem teljes. Mindenekelőtt nem állanak rendelkezésre sem Magyarországról, sem a baráti államokból *a vállalatok tapasztalatai.* Éppen ezért csak azokból a lecsapódásokból lehet kiindulni, amelyek az egyes kamarák mellett szervezett választottbíróságok joggyakorlatában jelentkeznek.

Sajnálatos módon itt sem teljesek az értesülések. Ismert természetesen mindenekelőtt a magyar választottbíróság joganyaga, eléggé részletes ismereteink vannak a „Recht im Aussenhandel" révén az NDK joganyagáról és az ebben a lapban közöltek alapján van némi — bár korántsem teljes — képünk a csehszlovák ítélkezésről (holott ez, legalább mennyiségileg, eléggé terjedelmes) és van két — rendkívül figyelemreméltó — tanulmány ugyanebben a lapban a bulgár kamarai választottbíróság egynémely állásfoglalásáról. Ezen felül lengyel részről készült egy kommentár az ÁSZF-hez, amely inkább *elvi,* mint kazuista jellegű. Merőben ismeretlen (egyetlen, most az idézett német folyóiratban megjelent jogeset kivételével) számunkra a Szovjetunió Össz-szövetségi Kamarája mellett működő választottbíróság népi demokratikus viszonylatú judikatúrája, és végül mit sem tudunk a román választottbíráskodásról. A kép tehát csonka, de csonkaságában is igen érdekes. Persze kívánatos volna valamilyen *központi dokumentáció,* az érdekes ítéletek *nemzetközi* közzététele, nem rapszodikusan, nem az egyes választottbíróságok funkcionáriusaink íráskészségétől függően. Hogy ezenfelül még szükség volna bizonyos kérdésekben *elvi egység* teremtésére is, az az alább közlendőkből ki fog tűnni.

A fenti tájékoztatás után voltaképpen pontról pontra kellene mennünk és az ÁSZF minden egyes szakszához elmondani, milyen problémák adódtak az illető jogszabályhely kapcsán. Ezt azonban a jelen cikk terjedelme nem teszi lehetővé és így észleleteinket és megfigyeléseinket csak a *néhány legfontosabb* szakasz kapcsán adhatjuk itt elő.

PRAEAMBULUM[1]

Ezek közé a fontos jogszabályhelyek közé tartozik mindjárt az ÁSZF praeambuluma, amely kimondja, hogy az ÁSZF-től egyedi szerződésben eltérni csak akkor lehet, amikor ezt „az áru sajátossága, vagy a szállítások különlegessége" teszi szükségessé.

Magától értődőleg ez *csak a kógens szabályokra* vonatkozik. Az ÁSZF ui. tele van diszpozitív szabályokkal. E szabályok külső megjelenési formája, illetve a diszpozitív jelleg a következő — vagy a következőkhöz hasonló — fordulattal kerül kifejezésre . . . „amennyiben a felek másként nem állapodnak meg". A diszpozitív szabályok közül csak példaképpen idézzük az ÁSZF 14., 16., 17., 18. és 19. §§-aiban foglaltakat.

Ezek szerint az ÁSZF-nek a kógencia szempontjából háromféle jellegű szabálya van: *1.* feltétlenül kógens; *2.* feltételesen kógens, ha a szövegben említett két felbontó feltétel egyike nem érvényesül; *3.* diszpozitív.

Első feladatunk annak a kérdésnek tisztázása, mi történik akkor, ha felek a felsorolt két ok valamelyikének fennforgása *nélkül* változtatnak egyedi szerződésükben a kógens szabályokon, illetve a felek kizárólagos és szubjektív joga-e az, hogy megállapítsák, fennforog-e olyan körülmény (áru sajátossága, vagy szállítás különlegessége), amely az eltérésre jogot ad?

A választottbíróságok egyértelmű álláspontja szerint a felek joga ilyen tekintetben *egyáltalán nem abszolút* és a választottbíróságok *hivatalból* vizsgálják meg, vajon a vitatott eltérési jog valóban fennállott-e?

Ebből folyik a következő kérdés: mit tesz a választottbíróság akkor, ha az ÁSZF kógens szabályaitól való jogosulatlan eltérést észlel? *Megsemmisíti-e* az ügyletet és in integrum restitutiót rendel, vagy *hatályon kívül helyezi* a kógenciát sértő megállapodásrészt, azt helyettesíti az ÁSZF megfelelő rendelkezésével és magát az ügyletet hatályában fenntartja? Azaz: kasszál-e, vagy reformál? Az NDK választottbíróságának joggyakorlatában előfordult ilyen esetben, amikor ui. a szerződő felek az eladó joga helyett az ügyletre érvényes jog gyanánt a vevő jogát fogadták el egymás közt, (nyilván a mindkét félre kellemesebb elévülési szabály miatt) a választottbíróság *ezt a rendelkezést* (de nem az ügyletet) hatálytalanította és az ÁSZF kógens szabályának alapulvétele mellett jogi állásfoglalását az eladó országának jogrendszerére alapozta. Azaz: *nem kasszált, hanem reformált.* Az ítélet elvi tendenciája nyilvánvaló és az ÁSZF egész területén követendő. Ha valahol, akkor *tervgazdálkodó országok* egymás közötti viszonylatában mennél tökéletesebben kell érvényesülnie a „pacta sunt servanda" elvnek. Nem lehet cél tehát, hogy egy hibás — bármely okból jogszabályellenes — szerződést a bíróság hatályon kívül helyezzen, hanem az, hogy hibáját kijavítsa, *féllábáról két lábára állítsa* és a *teljesítést* lehetővé tegye. Nem tudunk ui. olyan — bár elméletileg elképzelhető — szerződéslehetőségről, amely — noha sem az áru, sem a szállítás sajátossága nem áll fenn — az ÁSZF olyan kógens kikötéseit hágná túl, amelyek túllépése *az ügyleti akarat lényeges része* volt és amely *nélkül* a szerződő felek az ügyletet nem kötötték volna meg. Ez annál kevésbé valószínű, mert hisz az egyedi ügyletek megkötésére a nemzetközileg egybehangolt export-, illetve importtervek kötelezik a vállalatokat. Hogy ez a szerződéskötési kényszer azután még a *formalizmusba* is átcsap, arra alább fogunk példát mondani. Ha pedig ilyen — a fentiekben vázolt — eset nemigen következhetik be, *kettősen jogosult* az a törekvés, hogy a választottbíróság a *szabálytalan elemet* irtsa ki az egyedi szerződésből, de menjen el a *szélső lehetséges határig* a jogszabályértelmezésben, annak érdekében, hogy a szerződésben vállalt áruszállítás teljesedésbe mehessen.

Az ÁSZF általában kógens jellegéből folyik továbbá az is, hogy az ÁSZF alapján létrejövő bilaterális egyezmények, de méginkább az egyoldalú ÁSZF magyarázatok az ÁSZF-t csak *kiegészíthetik,* finomíthatják, de *vele ellentétbe nem kerülhetnek.* Hogy ennek a követelménynek melyek a határai, arra a közelmúlt érdekes példát szolgáltatott. Az ÁSZF — egyébként rendkívül hibás fogalmazású — 64. §-a szerint a kötbérre való igényt a kötbérigény nagyságának végleges megállapíthatóságától (a szöveg nem így, hanem homályosan, alig érthetően mondja ki ugyanezt) számított 90 napon belül kell a kötbérkötelezett ellenérdekű féllel közölni. Az 1958. évre vonatkozólag lengyel—magyar bilaterális megállapodás jött létre, amely szerint az igény elévülésének ideje egybeesik a kötbér felszámíthatóságának végső idejével.

E sorok írója szerint nyilvánvaló, hogy ez a megállapodás kettőt jelenthet: *a)* a felszámítási idő megrövidítését; *b)* a felszámítási étappe mellőzését.

Véleményem szerint egyikhez sem volt joguk a szerződő feleknek. Mert igaz ugyan, hogy a kérdéses 90 nap végső határidő, de e végső határidő megrövidítése egyértelmű egy olyan határidő-rövidítéssel, amelyre az ÁSZF nem ad jogot. Meg kell különböztetni ui. ettől a jogtól a kötbérre jogosultnak azt az *egyoldalú jogát,* hogy igényét hamarabb közölje. Ez *jog,* de ezt kétoldalú megállapodással *kötelezővé* tenni a fentiekben elmondottak szerint nem lehet. Ha pedig így van, ez annyit jelent, hogy magára a felszámításra sem szükség, sem mód nincs, mert akkor, amikor a felszámítás végső határideje le-

[1] „Oly esetekben, mikor felek a szerződés megkötésekor arra a következtetésre jutnak, hogy áru sajátossága és/vagy a szállítások különlegessége miatt el kell térni a jelen Általános Szállítási Feltételek egyes rendelkezéseitől, ezeket a szerződésben szabályozhatják."

jár, lejárt már a perlés ideje is, ami *önmagában lehetetlen* és csak úgy értelmezhető, hogy a felek a felszámítási szakaszt egyszerűen ki akarták zárni.

Hogy ennek az ÁSZF-el ellenkező voltára maguk a felek is rájöttek, bizonyítja, hogy ez a megállapodás egyetlen évig — 1958-ban — volt hatályban.

A *kiegészítésre* viszont jó példa az ÁSZF 46. §-ának 2. pontjában foglalt az a lehetőség (tehát kifejezetten az ÁSZF diszpozitív szabálya), hogy a felek a vis-major-adta kötbér alóli mentesség indokait bilaterális egyezményben kiterjeszthetik és az ÁSZF 59. §-ának második bekezdése, amely lehetővé teszi a kötbérkötelezettség kezdő időpontjának bilaterális megállapítását. (Lengyel kommentár.) Mellesleg: alább kimutatjuk majd, milyen veszedelmes jogi szakadékba ránthat — a hiányos fogalmazás miatt — a 46. § 2. pontjában foglalt fenti lehetőség.

Az ÁSZF egyoldalú magyarázatai közül e sorok írója csak a magyart és a lengyelt ismeri. A magyar, amely a „végrehajtási utasítás" nem egészen exakt nevét viseli, ebben a tekintetben valóban mintaszerű, mert csak magyaráz, vagy csak a magyar vállalatok részéről követendő magatartásra ad utasítást, de sehol sem lép fel azzal az igénnyel, hogy az ÁSZF-t mintegy korrigálja. A lengyel — már idézett — magyarázat ezt némely helyen megteszi, sőt, meg kell mondani, hogy az ÁSZF-fel itt-ott való szembehelyezkedése néhol logikus is. — Más kérdés, hogy jogos-e?

1. és 3. §§[2]

Alapvetően fontos rendelkezése az ÁSZF-nek az, hogy miként, mely időpontban, mily feltételek mellett tekintendő a szerződés megkötöttnek és hogy a megrendelés és megrendelésigazolás, valamint az ajánlat és az ajánlat-elfogadás írásban kell, hogy történjék. Ezt az elvet fejleszti tovább az ÁSZF 3. §-a, amikor kimondja, hogy a szerződés aláírását megelőző minden levelezés és szóbeli megállapodás hatályát veszti.

Az ÁSZF igen pontosan írja elő az írásbeliség kellékeit és formáit inter praesentes és inter absentes. A tapasztalat azonban jóformán nemzetközileg az, hogy ezeket a feltételeket *a felek szinte rendszeresen nem tartják meg.* A legkülönfélébb szabálytalan formákkal találkozunk. Ilyen pl. szóbeli megállapodás, amelyet írásbeli rendelés-igazolás követ és amire a megrendelő fél semmiféle választ nem ad. Ilyen a megrendelés, amelyre azután a szállítás minden igazolás nélkül megkezdődik. Ilyen az ajánlat, amelyre nem azonos tartalmú megrendelés érkezik, a szállítás az ajánlat alapján folyik és a megrendelő érvényesíteni próbálja a megrendelésen alapuló jogait. Ilyen: amikor a pro forma-számla pótolja a meg nem küldött megrendelés el nem küldött igazolását. Ilyen, amikor *semmiféle* írásbeli megállapodás, még a fentebb idézett szabálytalan formák egyikében sincs, hanem az ügylet kivitelezése folyamán keletkezett *levelezésből* lehet magára az ügyletre következtetni.

Egy másik — jelentős — önkényes eltérés az idézett jogszabályhelytől az, hogy a rendelést *szinte sohasem* igazolják a — más megállapodás hiányában előírt — 30 napon belül, hanem *később* és ilyenkor a megrendelő egyszerűen elmulasztja, hogy közölje, *vajon állja-e* megrendelését és erre vonatkozó állásfoglalását mellőzve vagy arra jogosítja fel az eladót, hogy *ne szállítson,* vagy ellenkezőleg, arra, hogy *szállítson akkor is, ha a vevőnek a határidő letelte miatt nincs már az árura szüksége* (p. o. más országban rendelte meg stb.).

Végül: számtalanszor előfordul, hogy a szerződést követően (sőt néha, amire még kitérünk, vele egyidejűleg) a szerződéssel ellentétes írásbeli, sőt szóbeli közlés születik, amelynek hatályosságát az egyik, hatálytalanságát természetesen a másik fél vitatja.

Ami az írásbeliség körüli szabálytalanságokat illeti, a választottbíróságok *kivétel nélkül* arra az álláspontra helyezkednek, hogy a szerződést az írásbeliség formáinak megszegése esetén is *létrejöttnek* kell tekinteni, főleg, ha a teljesítés megkezdődött. Ha pl. valaki a megrendelés harmadát teljesítette és a további részekkel adós marad, nem hivatkozhatik sikerrel arra, hogy joghatályos szerződés nem jött létre, mert pl. vevője rendelésigazolást nem küldött, vagy csak késve küldött. A választottbíróságok unisono kimondották, hogy a facto concludente létrejött szerződés joghatályos és terheli mind az eladót, mind a vevőt. A végeredmény tehát mindenütt *a teljesítés elvén* épül fel. A különféle választottbíróságok azonban különféle utakon jutnak erre az eredményre. A „Recht im Aussenhandel" egyik cikkírója a saját országának választottbíróságát szocialista jogalkalmazókhoz nem illő formalizmussal vádolja, amiért a szerződés fennállását annak alapján állapították meg, hogy az ügylet teljesítése folyamán levelezés folyt a felek között és ez a levelezés az ügylet megkötésének (valójában lebonyolításának) akaratát fejezi ki. A rosszalláson és az ezirányú hosszú fejtegetésen kívül azonban a szerző nem

[2] „A szerződést abban az időpontban kell megkötöttnek tekinteni, amikor azt mindkét fél aláírta, ha pedig a szerződést távollevők kötik, abban az időpontban, amikor a megrendelő, illetve az ajánlattevő a megrendelésben, illetve az ajánlatban megjelölt határidőn belül, — ha pedig a megrendelésben, illetve az ajánlatban ilyen határidő nincs meghatározva, az ezek elküldése napjától számított 30 napon belül — kézhezkapja a megrendelést változtatás nélkül igazoló, illetve az ajánlatot változtatás nélkül elfogadó értesítést.

A megrendelés és az ajánlat, nemkülönben a megrendelés-igazolás és az ajánlat-elfogadás akkor joghatályosak, ha közlésük írásbeli formában történt: írásbeli formájának kell tekinteni a távirat és géptávíró útján tett közlést is."

„A szerződés megkötése után a szerződéssel kapcsolatos valamennyi megelőző levelezés és szóbeli megállapodás érvényét veszti."

tudott más — jogilag kielégítő — megoldást javasolni. A bulgár választottbíróság, éppen a teljesítés érdekében, szabályos írásbeliség helyett elegendőnek fogadta el a megrendelő által aláírt pro forma számlát.

Mindaddig, amíg a teljesítés rendben folyik, szemet lehetne hunyni e szabálytalanságok felett. Éppen a teljesítés terén beálló zavarok azonban azok, amelyek ezekre a szabálytalanságokra a figyelmet felhívják.

A késedelmes, vagy nem, vagy nem kellő minőségben szállító, vagy az átvételt bármi okból megtagadni kívánó fél ugyanis rendszerint ilyenkor üt rá az ÁSZF 1. §-ára és kijelenti, hogy szerződés létre sem jött, mert az e szakaszban írt alakszerűségek nem mentek teljesedésbe. Sőt: olyan védekezés is elhangzott bulgár választottbíróság előtt, hogy mivel a megrendelést nem az arra jogosultak írták alá, megrendelés tulajdonképpen nem is történt. A bulgár kommentátor (Vassiliev professzor) megint csak formalisztikus megoldást keres és talál — nem is tehet egyebet —, amikor kimondja, hogy ha a teljesítés megkezdődött, a szabálytalan aláírást ezzel utólag orvosolták és ilyen módon akar egyfelől a formákhoz, másfelől a lényeghez egyidejűleg hű maradni.

A magyar választottbíróság adott esetben a szabálytalanságot esetleg szignalizációs kötelezettségének körébe tartozónak tekinti, de a szerződés létrejöttét, ha csak valamelyes — de kétségkívüli — bizonyítéka van, elismeri és megvédelmezi. Van ennek persze számos egyedi változata. Ilyen volt p. o. amikor a magyar fél egy bizonyos nyersanyagból 1800 tonna iránt érdeklődött, amire az eladó azt válaszolta, hogy csak 1400 tonnát tud szállítani, a 400 tonnára majd visszatér; ezt követően (rendelés nélkül) rendelésigazolást küldött 1400 tonnára vonatkozólag. A magyar fél azt vitatta, hogy a megállapodás 1800 tonnára jött létre. A választottbíróság a szerződés volumenét 1400 tonnában határozta meg.

Könnyen érthető, hogy a szerződést megelőző akár írásbeli, akár szóbeli megállapodások érvényüket vesztik. Mi a helyzet azonban: *a)* a szerződéssel egyidejű szóbeli, vagy *b)* írásbeli egy- vagy kétoldalú nyilatkozat; *c)* a szerződést követő szóbeli egy- vagy kétoldalú nyilatkozat; *d)* a szerződést követő írásbeli egy- vagy kétoldalú nyilatkozat tekintetében?

A magyar választottbíróság előtt folyt le egy olyan ügy, amelyben, a magyar fél az államközi szerződésből folyólag, *annak tudatában, hogy szállításra képes nem lesz,* mégis szerződést kötött, de mind a szerződést megelőzően írásban, mind a szerződés megkötésekor szóban, eleve kijelentette, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségének eleget tenni nem fog tudni. A magyar választottbíróság ezen az alapon — a diffikultált, de mellőzhetetlen formalizmus elvén — kötelezte volna szállításra, illetve a nemszállítás miatti kötbérre a magyar felet —, ha nincs a szerződést követő időben tett nyilatkozata, amelyet aztán a bíróság — megfelelő bizonyítás után — vis major-esetnek ítélt.

Általában a helyes elv az, hogy a szerződéssel egyidejű, vagy azt követő jognyilatkozatok — egy- vagy kétoldalúak — csak akkor hatályosak (ami egyoldalú nyilatkozat esetén persze nem jelenti azt, hogy a másik felet is kötelezik), ha írásbeliek, mégpedig azért, mert a szerződés megkötésére (következőleg módosítására, ami új szerződéssel egyenlő) vonatkozó és elfogadásra váró ajánlatnak az előbbiek szerint írás a kötelező alakja, márpedig minden jognyilatkozat az eredeti szerződésnek vagy módosítása, vagy kiegészítése. Ennek az állandóan követett gyakorlatnak az ÁSZF rendelkezéseinek megtartásán felül nevelő hatása is van, mert lassan rászorítja az ügyintézőket arra, hogy ismerjék meg az ÁSZF-t (sokuk még a létezéséről sem tud), hogy ügyleti tevékenységüket *ennek szellemében* végezzék, és végül — ami a legnehezebb és belátható időn belül aligha érhető el — hogy ahol valamiféle olyan probléma merül fel, amely felismerhetően eltér a mindennapi sablontól, *vegyék a vállalati jogászt igénybe!*

Súlyos fogyatékossága az ÁSZF-nek, hogy mit sem szól a szerződés *tartalma* felől. Rábízza ezt az általános polgári jogi elvekre és ezzel tág teret enged hanyagságnak, hozzá nem értésnek stb. A magyar ún. végrehajtási utasítás azonban igen helyesen *megadja* a szerződés tartalmát, amit persze minimális, kötelező tartalomnak kell tekinteni. Nem vagyunk bizonyosak afelől, hogy a magyar külkereskedelmi vállalatok ezt a minimális tartalmat mindenütt megtartják-e. Itt mutatunk rá arra, hogy az egyes külkereskedelmi vállalatok ún. „Általános feltételei" (nem tévesztendők össze az ÁSZF-fel) sokszor elegendő, sokszor túlsok kikötést tartalmaznak, de néha nem tartalmazzák az egybefüggő második vagy negyedik lapon a konkrét rendelést (rendeléselfogadást), ennélfogva elküldésük akár az expediáló elnézése következtében el is marad és a vevő joggal (ha nem is mindig jóhiszeműen) hivatkozik arra, hogy ezeket az általános feltételeket nem is ismerte, vele ezeket nem közölték.

A magyar választottbíróság előtt ennek a védekezésnek két példája is volt. A vevő mindkettőben azt állította, hogy ezek a feltételek soha a kezéhez nem jutottak. Az egyik esetben ez könnyen cáfolható volt, mert magában a szerződésben e feltételekre hivatkoztak, a másik esetben azonban az derült ki, hogy a szerződés visszautal egy ajánlatkiegészítésre, ez megint egy ajánlatra, ez egy megelőző tárgyalásra, amikor is a vállalat általános feltételeit a leendő vevőnek megküldötték. Ezt a láncolatos visszautalást a választottbíróság nem fogadta el!

Nem lehet tehát eléggé hangsúlyozni, hogy az ÁSZF egyik lényeges fogyatékossága, hogy a szerződés *kötelező minimális tartalmát* nem írja elő. Ezzel a szakasszal kapcsolatban említjük meg az ÁSZF egyik *logikai törését.* Az ajánlatot (vagy a megrendelést) akkor kell elfoga-

dottnak tekinteni, ha — más megállapodás hiányában — az elfogadást (vagy a megrendelést) a címzett 30 napon belül *kézhezkapja,* míg a reklamációkról szóló 70. § szerint a reklamáció elküldése napjának a *feladás napja* számít. Ugyanide tartozik az is, hogy a reklamációra — de *csak* a reklamációra — vonatkozólag *ajánlott levelet* ír elő az ÁSZF, míg más írásbeliségnél ezt nem teszi kötelezővé. Ebből a hiányból ered, hogy a bíróságok előtt a felek gyakran azzal védekeznek, hogy ezt vagy azt a levelet nem kapták meg. Ilyenkor azután a bíróság dolga annak megítélése, hogy kinek higyjen. Annak-e, aki az elküldést állítja, vagy annak, aki azt tagadja.

Az ÁSZF legközelebbi módosításának és kiegészítésének tehát egyfelől általában kötelezővé kell tennie a jognyilatkozatot tartalmazó levelek ajánlottan való elküldését, másfelől megszabni azt, hogy ott, ahol határidők jogkövetkezményekkel (akár elévüléssel, akár jogvesztéssel, akár részigényszüntetéssel) járnak, mi számítson e határidő utolsó napjának. A feladás-e vagy a megérkezés? E sorok írója a magyar Pp-nek megfelelően a *feladást* tartaná helyesnek, hozzátéve, hogy ez valamelyes bizonytalanságot teremt a *címzett* oldalán, míg ellenkező esetben ez a bizonytalanság a feladót sújtja.

9. §[3]

A szállítási határidőkről szóló szakasz kimondja, hogy amennyiben a vevő a szerződésben kikötött határidőben teljesítendő valamely kötelezettségét késve teljesíti, vagy a szerződés kivitelezéséhez szükséges adatokat késve közli, ez az eladónak ugyanolyan mérvű késedelemre ad jogot, de az eladó tartozik vevőt erről a késedelemről „idejekorán" értesíteni.

A szakasz első fordulatának ez a merev fogalmazása nem felel meg a gyártási és külkereskedelmi gyakorlatnak. A helyes gyártási ütemterv — főleg, ha sorozatgyártásról van szó —, nem teszi lehetővé a mulasztás-okozta késedelem és a szállítási késedelem időtartamának pontos azonosítását. Egy gyakorlati példa mutatta az alábbiakat: a vevő bizonyos műszaki hiányosságok közlésére a mintapéldányok megküldése után bizonyos idővel volt köteles. Ettől függően vállalt az eladó meghatározott időre szóló szállítási kötelezettséget. A vevő hosszabb ideig késett kifogásai közlésével. Az eladó nem ennek megfelelő idő múlva, hanem ennél jóval később szállított. A választottbíróság elfogadta azt az eladói védekezést, hogy a gyártó mű termelési programjának ütemezésében elég zavart okozott az, hogy a vevő késedelme miatt a készentartott kapacitást kihasználni nem tudták, de nem lehetett a gyártási programot újból felborítani azzal, hogy az eladó részére szállító gyártómű a megkésett műszaki közlés beérkeztekor azonnal felszabadítsa a megfelelő kapacitást és annyi idő alatt, amennyi eredetileg kontemplálva volt, szállítási kötelezettségének az exportáló külkereskedelmi vállalat irányában eleget tegyen. Nem szólva arról, hogy magánál a külkereskedelmi vállalatnál is kisebb — bár nem áthidalhatatlan — nehézségei volnának az ÁSZF 9. § első fordulata merev alkalmazásának. A magyar választottbíróság tehát *jogszabályrontó* gyakorlattal arra kényszerült, hogy a szakasz merev alkalmazása helyett megvizsgálja a *termelés összes körülményeit* és ezek figyelembevételével döntsön a későbbi szállítás megengedhetőségéről, illetve arról, hogy ez a tényleges szállítási határidő — kötbér-értelemben — késedelemnek tekintendő-e, vagy sem. Az ÁSZF legközelebbi kiegészítése vagy módosítása ezt a körülményt is kell, hogy figyelembe vegye.

Ha egyfelől túl szigorú e szakasznak a szállítási határidő meghosszabbodására, illetve ennek mérvére vonatkozó szabályozása, túl enyhe és bizonytalan az a második fordulatban foglalt kitétel, hogy a vevő késedelme, ill. mulasztása miatt keletkezett határidőmeghosszabbításról az eladó a vevőt „idejekorán" értesíteni tartozik.

Ennek a meghatározásnak többrendbeli fogyatéka van. Az első az, hogy nem tartalmaz szankciót. *Belemagyarázással* és nem *magyarázattal* lehet csak képviselni azt az álláspontot, hogy ennek az értesítésnek csak formális a jellege, hiszen a vevőnek tudnia kell, hogy (elkésett) intézkedése nélkül az eladó nem tud szállítani. A második, hogy nyilván nem a késedelemről, hanem a *késedelmes szállítás időpontjáról* kell az eladónak a vevőt értesítenie és végül nem *idejekorán* kellene, hanem — mondjuk — (és itt a rigornak sok értelme volna) a késedelmes vevői intézkedés, adatszolgáltatás stb. kézhezvételétől számított *8—15 napon belül.* Ennyi idő *bőven* elég arra, hogy a külkereskedelmi vállalat a maga szállítójával az új szállítási határidőben megállapodjék.

11. §[4]

Az ÁSZF 11. §-ának a minőségre vonatkozó kikötése éppen magyar részről már több jogos

[3] „Ha a vevő a szerződésben kikötött határidőben nem teljesíti a szerződésben meghatározott valamely olyan kötelezettségét, amely a terméknek eladó által történő elszállításához szükséges, vagy ha utólagosan módosítja az általa közölt adatokat és eladónak ezekkel kapcsolatban lényeges nehézségei támadnak a termelés vonalán, vagy eladó jogosult a szállítási határidőt megfelelően meghosszabbítani — ez a meghosszabbítás azonban nem lehet több, mint az az idő, amellyel vevő fentebb említett kötelezettségei teljesítésével késedelembe esett — és/vagy az ezzel kapcsolatban felmerült tényleges kiadások megtérítését követelni. Eladó tartozik a szállítási határidő meghosszabbításáról vevőt idejekorán értesíteni."

[4] „Ha a szerződés nem tartalmaz olyan kikötést, hogy az áru minőségének meg kell felelnie valamely meghatározott minőségi jellemzésnek, műszaki feltételnek, illetve szabványnak (a szám és kelet feltüntetésével) vagy a felek által megállapított mintának, akkor eladó az országában az adott fajtájú áru szállításánál szokásos átlagos minőségi árut köteles szállítani."

aggodalomra adott okot. A szakasz szerint ui. ha a minőségre vonatkozó kikötés a szerződésben nem foglaltatik, az eladó a saját országában az adott fajtájú áru szállításánál szokásos átlagos minőségű árut köteles szállítani.

Ezzel szemben a PTK 288. §-a arra az esetre, ha az áru minőségére vonatkozólag a felek nem állapodnak meg, az eladó „a forgalomban szokásos jóminőségű" (helyes értelmezés mellett, olyan minőség, amelyet a közforgalomban „jó"-nak mondanak) árut köteles szállítani. A két minőségi meghatározás tehát — a magyar eladó hátrányára — megkülönböztetést tartalmaz, és ha a szerződésben minőségi kikötés (szabványra hivatkozás, kontraminta stb.) nincs, a magyar meghatározás kötelezi a magyar szállítót. Sőt: itt a magyar végrehajtási utasítás erős logikai hibába téved, amikor átlagos minőség gyanánt nem a magyar (jó) minőséget, hanem a vevő országába azelőtt szállított áruk átlagminőségének megfelelő minőséget ír elő. Ez azt jelentené, hogy más az *átlagos* minőség p. o. Nigéria, mint Olaszország számára, ami nem lehet célja a külkereskedelem szükségszerű terjeszkedési politikájának, ezenfelül pedig a szakasz helyes értelme az eladó országára vonatkozik.

12. §[5]

Az ÁSZF fenntartja a felek részére azt a kölcsönös jogot, hogy a szerződés megkötése utáni konstrukciós változások csak a felek megállapodása alapján válnak joghatályosakká. Nem tartalmaz azonban intézkedést ez a szakasz arra az esetre, ha a felek az ilyen utólagos konstrukciós változtatásokban megállapodni *nem tudnak*. Az alapmegállapodás létrejött. Utólag a vevő konstrukciós változtatás iránti kívánságot terjeszt elő. Az eladó ezeket — akármilyen okból — *nem vállalja*. Vajon *fennmarad-e* a szerződés az eredeti tartalommal vagy *megszűntnek* tekintendő és az eladó ezzel kapcsolatban támaszthat-e kártérítési igényt, vagy végül — más áron és más szállítási határidővel — *kötelezhető-e* az eladó arra, hogy a változott konstrukció alapján szerződjék? Kérdések, amelyekre az ÁSZF nem felel és amelyek a gyakorlatban minden választott bíróságnak sok fejtörést okoznak, annál is inkább, mert az új tartalmú szerződés *kikényszerítése* nemzetközi viszonylatban *olyan terület* felé viszi a választottbíróságokat, amelyre hatáskörük szabályzataik értelmében *nem terjed ki* és amely terület *belső* vonatkozásban megfelel a döntőbíróságok (Vertragsgericht) hatásköre egyik jelentős szektorának. A választottbíróságok (két külföldi példa) ezt a dilemmát úgy *kerülték meg* (elkerülni nem tudták), hogy a régi szerződést fennállónak tekintették és az eladó részére kártérítést állapítottak meg, azzal az indokolással, hogy a vevő a szerződés teljesítését meghiúsítván, ezzel az eladónak kárt okozott.

13. §[6]

Az ÁSZF 13. §-a az áru mennyiségének meghatározásáról szól és rendelkezése hiányos. Nem mondja meg ui. azt, hogy átrakás esetén melyik az a súly, amely az áru mennyisége szempontjából irányadó lesz. A bulgár választottbíróság kimondotta, hogy amikor a feladáskor hivatalos mérlegelés nem volt, az átrakási állomás hivatalos mérlegelését tekinti irányadónak. Hiányzik azonban ebből a szakaszból az a rendelkezés, hogy a feladó tartozik mindenkor hivatalos mérlegelést, illetve darabszámlálást kérni és amennyiben a vasút ezt megtagadja, vagy bármely okból nem teljesíti, köteles ezt a körülményt a fuvarlevélen feljegyeztetni. Ez az egyetlen mód (l. CIM és SZMGSZ), hogy a súly-, illetve darabhiányért a vasút legyen felelőssé tehető.

20. és 21. §§[7]

Mit sem szól az ÁSZF arról, hogy a minőségi vizsgálatnak milyen szabályok szerint kell lefolynia és vajon az eladó vagy a vevő minőségi vizsgálata-e az irányadó. Ez utóbbira vonat-

[5] „Olyan tökéletesítéseket, amelyek konstrukciós változtatásokat vonnak maguk után — amennyiben ezeket a szerződés megkötése után terjesztik elő —, csak a felek megállapodása alapján lehet eszközölni."

[6] „Az áru mennyiségének és/vagy a szállított áru súlyának meghatározása az alábbiak szerint történik: *1.* Vasúti fuvarozás esetén *a)* ha az áru súlyát az eladó országának feladási vasútállomása megállapította — a közvetlen nemzetközi vasúti fuvarlevél alapján; *b)* ha az áru mennyiségét és/vagy az áru súlyát az eladó országa feladási vasútállomásán a feladó határozta meg és a vasút azt nem ellenőrizte, akkor átrakás nélküli fuvarozás esetén — egyéb szerződéses kikötés hiányában — a közvetlen nemzetközi vasúti fuvarlevél alapján; azokban az esetekben pedig, amikor az áru súlyának és/vagy az áru mennyiségének ellenőrzését a vasút útközben, illetve a rendeltetési állomáson végrehajtotta, úgy feltéve, hogy mind az áru, mind a vagon olyan állapotban érkezik meg az ellenőrzés helyére, hogy a vasút felelőssége ki van zárva — a SZMGSZ-nek megfelelően készített olyan okirat alapján, amely feltünteti a vasút által végrehajtott ilyen mérlegelés és/vagy az áru mennyiségi ellenőrzésének eredményét. *2.* Autófuvarozás esetén — a fuvarozási okirat alapján; *3.* vízi fuvarozás esetén — a hajóraklevél, illetve a vízi fuvarlevél alapján; *4.* légi fuvarozás esetén — a légi közlekedés teherfuvarlevele alapján; *5.* postai küldemények esetén — a posta elismervény alapján; *6.* abban az esetben, ha az árut a 29. és 30. §-ainak megfelelően raktárba helyezik — a raktári bizonylat vagy megőrzési elismervény alapján.

A leszállított áru mennyiségi ellenőrzését a részletezett mértékegységekben (pl. méterhossz, darabszám, pár, nettósúly stb. szerint) az eladó részletezése alapján kell elvégezni."

[7] „Az eladó köteles az áru minőségét elküldés előtt saját költségén vizsgálatnak (az áru fajtájától függően kipróbálásnak, vagy elemzésnek, vagy megszemlélésnek stb.) alávetni, a vevővel létrejött, megegyezés szerinti feltételeknek, ha pedig ilyen megegyezéses feltételek nincsenek, úgy az adott árura vonat-

kozólag csak negatív utalást tartalmaz, amennyiben kimondja, hogy a vevőnek az eladó által végrehajtott minőségi vizsgálatban való részvétele nem mentesíti eladót az áru minőségével kapcsolatos felelősség alól. Ebben *implicite* az foglaltatik, hogy a vevőnek joga van a *maga* országában a *maga* szervezete által a *maga* szabályai szerint minőségi vizsgálatot végezni, illetve végeztetni. De ha a két (az eladói és a vevői) minőségi vizsgálat megállapításai ellenkeznek egymással? A magyar választottbíróság — amely előtt az ÁSZF rendelkezései alapján rendszerint az eladó ellen indított perek folynak — a *baráti államok között kötelező együttműködés alapján* állandóan elfogadta a vevő országa hivatalos — állami tulajdonban álló — minőségvizsgáló szervének véleményét, érdemben abból indulva ki, hogy a minőség vizsgálatához a vevőnek *jóval nagyobb és komolyabb* érdeke fűződik, mint az eladónak. Persze: tisztázatlan az a kérdés, hogyan kell a vevő országában végbemenő minőségvizsgálatra az eladót meghívni, mi a következménye meg nem jelenésének, vagy a meghívás elmaradásának. Olyan kérdések ezek, amelyeket az ÁSZF az *eladónál* végrehajtandó minőségi vizsgálat vonatkozásában kielégítően rendez!

kozóan az eladó országában fennálló szokásos vizsgálati feltételeknek megfelelően.

Tömeggyártású ipari cikkek, vagy mezőgazdasági áruk szállítása esetén, ideszámítva a közszükségleti cikkeket és élelmiszereket is, a minőségi vizsgálatok egyéb szerződési kikötés hiányában csak a kémpróbaszerűen vett áruegységekre vonatkozóan kell végrehajtani az eladó országában általánosan elfogadott szabályoknak megfelelően. A szállítandó árukról olyan gépekre és berendezésekre vonatkozóan, melyek kipróbálás alá esnek, az eladó megbízásából és ennek költségére a vizsgálat lényeges részleteit és eredményeit feltüntető vizsgálati jegyzőkönyvet, más árukra vonatkozóan pedig minőségi bizonylatot vagy az áru szerződésszerű minőségét igazoló egyéb okiratot kell elküldés előtt kiállítani.

Ellenkező szerződéses kikötés hiányában eladó köteles az áru minőségét igazoló megfelelő okiratot vevő rendelkezésére bocsátani. A vizsgálati jegyzőkönyvet eladó vevő kérésére átadja vevőnek. Ha a gép, vagy berendezés sajátosságai, vagy más körülmények következtében a szerződésben kikötött teljesítőképességet a gép vagy berendezés felszerelése helyén kell ellenőrizni, akkor ezt az ellenőrzést a szerződésben megállapított módon és határidőben, teljesen vagy részben a gépnek vagy berendezésnek a vevő országában történő felszerelése helyén kell végrehajtani."

„Ha a szerződés olyan kikötést tartalmaz, hogy vevő képviselője jogosult résztvenni az áru minőségének eladó országában történő megvizsgálásában, az eladó olyan határidőn belül köteles vevőt értesíteni arról, hogy az áru vizsgálatrakész állapotban van, amely lehetővé teszi, hogy a vevő részt vehessen a vizsgálaton.

Az eladó a szerződésben foglalt feltételeknek és az adott iparágban alkalmazott szokásoknak megfelelően köteles a vizsgálatban való részvétel lehetőségét vevő számára biztosítani; ennek kapcsán eladó fizeti a vizsgálat végrehajtásával kapcsolatos összes költségeket (a személyi költségeket, a műszaki berendezés használatával kapcsolatos költségeket, az energia, a segédanyagok költségeit) vevő képviselője költségeinek kivételével. Az a körülmény, hogy vevő képviselője nincs jelen az áru vizsgálatánál, nem gátolja az áru elszállítását, ha van olyan okirat, ami igazolja, hogy az áru megfelel a szerződés feltételeinek.

A vevő képviselőjének az áru eladó által végrehajtott vizsgálatban való részvétele nem mentesíti eladót az áru minőségével kapcsolatos felelősség alól."

22. és 24. §§[8]

Az ÁSZF mit sem szól a szavatosságról, hanem pusztán „Jótállás" cím alatt foglalkozik az eladónak a szállítás utáni felelősségével.

A jótállás körébe tartozó hiányoknál és hibáknál a vevőnek nincs elállási, vagy vételárleszállítási joga, hanem csak a hibák megszüntetését követelheti és kötbért igényelhet.

Mind csehszlovák, mind német oldalról felvetik e fejezet hiányosságait több vonatkozásban. Csehszlovák álláspont szerint ez a fejezet, illetve a szavatosságnak és jótállásnak külön nem választása lehetővé teszi, hogy olyan esetben, amikor a szavatossági idő már letelt és a vevő ennek alapján igényeket nem támaszthat, ugyanezeket az igényeket jótállás címén érvényesítse.

De módot ad a jótállás és a szavatosság különnem tartása az ÁSZF 48. § első bekezdése alapján („A reklamációt a következő határidőkön belül lehet bejelenteni: a) az áru minőségével kapcsolatban — a szállítás napjától számított 6 hónapon belül) arra is, hogy a vevő ne legyen azonnal köteles a nyílt hibákat megállapítani, illetve a rejtett hibákat egy meghatározott időn belül feltárni és erről az eladót értesíteni, hanem *ráér erre a jótállási időn belül bármikor*, ami — a szerző véleménye szerint is — veszélyezteti a forgalom biztonságát. Az ÁSZF módosításának tehát külön kellene tárgyalnia a szavatossági és jótállási kötelezettséget és különválasztani a szankciókat is!

29. §[9]

Érdekes és kevesek által felfedezett ellentmondást tartalmaz az ÁSZF 29. §-ának második bekezdése. Arra az esetre ui., ha a vevő nem

[8] „Az eladó a jótállási időn belül felel az áru minőségéért, különösen a gyártáshoz használt anyagok minőségéért, a gépek és berendezés konstrukciójáért (ha a berendezést, gépeket stb. nem a vevő rajza alapján készítik), valamint az árunak a szerződésben meghatározott tulajdonságaiért."

„Ha a jótállási idő tartama alatt az áru hibásnak bizonyul, vagy kitűnik, hogy nem felel meg a szerződés feltételeinek, akkor, tekintet nélkül arra, hogy az eladó üzemében történt vizsgálatnál a hibát meg lehetett állapítani, vagy sem, eladó köteles vevő kívánságára a felfedezett hibákat saját költségén késedelem nélkül kijavítani, vagy a hibás árukat, illetve alkatrészeket újakkal kicserélni. Ilyen esetben vevő jogosult eladótól az 51. §-ban (4. bek.) megszabott kötbért követelni.

A kicserélt hibás árukat, illetve alkatrészeket eladó kívánságára és költségére legkésőbb azok kicserélésétől számított 6 hónapon belül vissza kell küldeni eladónak."

[9] Eladó mindazokat a költségeket, amelyek a feladási rendelkezés meg nem tartásából keletkeztek, ve-

ad feladási diszpozíciót, a vevő jogosult az eladó költségére és kockázatára az árut beraktározni. *Természetes,* hogy a vevőnek kell viselnie azokat a költségeket, amelyek az árunak a raktárba és a raktárból a vasúthoz való szállításával járnak. De *érthetetlen,* hogy a *vasúti kocsiba való berakás költségeit* is a vevőre hárítja az ÁSZF, holott ezek a költségek csak egyszer merülnek fel, ezeket nem a vevő diszpozíciós késedelme okozta és mivel a vasúti szállítás paritása mindig franco eladó országhatár (ÁSZF 4. § első bekezdés a) pont), ennek a berakási költségnek a vevőre való hárítása nyilván vagy az intenciók elnézése, vagy a (egyébként több helyen hibás) fordítás tévedése. Adott esetben a magyar választottbíróság szükségszerűen jogszabályrontó módon a vasúti kocsikba való berakás költségében a vevőt nem marasztalta!

46. §[10]

Az ÁSZF-nek a választottbíróságok által egyik legsűrűbben alkalmazott, vagy inkább védekezésül felhozott rendelkezése a *vis major-szakasz.* A vis major meghatározása megfelel a különféle polgári törvények fogalommeghatározásának. Az ÁSZF azonban három irányban tágítja ki a vis major körét. Vis major fogalma alá tartoznak más, *nem vis major jellegű jelenségek* is — és mentesítik a feleket a felelősség alól — *1.* ha ez kétoldalú egyezményből, *2.* egyedi szerződésből, vagy *3.* az eladó országának az adott szerződésre irányadó jogából következik.

E meghatározások, illetve kivételek mindegyike súlyos problémákat okoz minden választottbíróságnak. Nyilvánvaló, — bár az ÁSZF-ben nem foglaltatik, — hogy az „egyéb körülmények" mentesítő hatása csak akkor áll be, ha azok *vis major-szerűek,* mert hiszen ha nem így volna, a felek az egyedi szerződésben in extremis azt is kiköthetnék, hogy e szakaszra való hivatkozással *bármelyik* fél *bármikor* elállhat a szerződés teljesítésétől — *minden jogkövetkezmény nélkül.* Nyilván csak fogalmazási hiánnyal van dolgunk és az „egyéb körülmények"-hez odaérintendő *„vis major-szerű egyéb körülmények".* De ha így van, hol vonjuk meg a határt vis major és vis major-szerű körülmények közt? E sorok írója szerint ennek az elhatárolásnak *gyakorlati jelentősége nincs* is. Ahol a vis major végződik — ott nincsenek már vis major-szerű jelenségek sem.

Érdekes azonban, hogy különösen bolgár részről mi mindent akarnak a vis major fogalma alá vonni.

Figyelemre, de nem követésre méltó okfejtéssel abból indul ki Vassiliev professzor, hogy amikor a külkereskedelmi vállalat áru vagy gyártmány szállítására kötelezi magát, akkor — tervgazdálkodást folytató országról lévén szó, — kötve van a maga eredetileg tervezett beszerzési országához, sőt az egyes gyártó vállalathoz is. Ha ez az ország akármilyen okból nem szállít, ha ez a gyártó vállalat akármilyen okból nem képes gyártani, az exportvállalat mentesül felelőssége alól, mert a kötelem — éppen a fentebb jelzett tervgazdálkodásnál fogva — *zártfajú kötelemnek* tekintendő.

Egyetlen más választottbíróság sem osztja ezt a nézetet. Elismeri, hogy tervgazdálkodó országokban *nehéz* az egyik beszerzési (gyártási) forrást egy másikkal felcserélni, de egyfelől fajlagos áruknál a szállítónak ezt a kockázatot viselnie kell, másfelől a szállító előzetes kötelezettsége, hogy a gyártó művel, illetve nyersanyagszállítóval magát fedezze, s ha ezt elmulasztja, nem hivatkozhatik vis majorra.

Ugyancsak azt is fejtegetik bulgár részről, hogy az eladó — vagy vásárló — ország *terv-*

---

vőnek megtéríteni tartozik. Ha eladó nem kapja meg kellő időben a vevőtől a vasúton szállítandó áru feladására vonatkozó rendelkezést, jogosult az árut a felek által megállapított szállítási határidő letelte után vevő költségére és kockázatára leraktározni. Ebben az esetben vevő viseli azokat a további költségeket is, melyek az árunak raktárbaszállításával és a raktárból a vasúti kocsiba való berakásával kapcsolatban felmerülnek.

A raktári bizonyítvány keltét, vagy az árunak megőrzésre való átvételéről szóló megőrzési elismervény keltét az áruszállítás napjának kell tekinteni. Az eladó nem mentesül azonban a kötelezettségtől, hogy az árut a vevő címére feladja és megfizesse az árunak a határig való fuvarozásával kapcsolatos költségeket."

[10] „1. A felek mentesülnek a szerződéses kötelezettségek teljes, vagy részleges nemteljesítésével kapcsolatos felelősség alól, ha az ellenállhatatlan erő által okozott körülményeknek a következménye.

Ellenállhatatlan erő által okozott körülmények alatt olyan körülményeket kell érteni, amelyek a szerződés megkötése után rendkívüli jellegű, előre nem látott és a felek által elháríthatatlan események következtében álltak be.

2. Egyéb körulmények bekövetkezte esetén a felek akkor mentesülnek a felelősség alól, ha ez kétoldalú egyezményből, vagy a szerződésből, vagy az eladó országának az adott szerződésre alkalmazott jogából következik.

3. A jelen szakasz 1. és 2. pontjában meghatározott esetekben a kötelezettségeknek a felek részéről való teljesítésére megszabott határidő oly időtartammal eltolódik, mint amennyi időn keresztül az ilyen körülmények és azok következményei hatnak.

Ha ezek a körülmények oly áruk tekintetében, amelyek szállítási határideje a szerződés megkötésétől számított egy évnél kevesebb, 5 hónapnál — oly áruk tekintetében pedig, amelyek szállítási határidejét a szerződés megkötésétől számított 12 hónapnál hosszabb időben állapították meg, 8 hónapnál tovább tartanak, mindkét fél jogosult a szerződés további teljesítésétől elállni és ily esetben egyik fél sem követelheti a másik féltől az esetleges veszteségek megtérítését.

Jelen szakasznak a szerződések teljesítési határidői meghosszabbodásával kapcsolatos rendelkezései nem terjednek ki a fixhatáridős szerződésekre, azaz az olyan szerződésekre, amelyekből a bennükfoglalt kifejezett rendelkezés, vagy tartalmuk alapján világosan következik, hogy a szállítási határidők megsértése esetén azok automatikusan hatályukat vesztik. A fél, amelyik részére a kötelezettségek szerződésszerű teljesítése lehetetlenné vált, köteles a fentemlített körülmények bekövetkezéséről és megszűnéséről a másik felet írásbeli formában azonnal értesíteni."

módosítása felmenti a külkereskedelmi vállalatot szállítási, vagy vételi kötelezettsége alól. Ha ebből a másik ország vállalatának kára, igénye támad, ezért az az *ország* felelős, amely tervét módosította, de nem az illető ország egyedi külkereskedelmi vállalata. Ez a felfogás szerintünk *merőben* téves. Szerintünk nem egyeztethető össze az *államok immunitásával* az, hogy e felfogás a vállalat helyett az államot (a rész helyett az egészet) akarja kötelezettségbe vonni. Ugyan mi volna és mi lehetne egy ilyen igény érvényesítésének lehetősége?

Kétségkívül azonban *nehéz probléma* a tervmódosítás következtében előálló helyzet. A magyar választottbíróság előtt így, ebben a formában még nem védekeztek. Hivatkoztak azonban az illetékes minisztérium által bizonyított rossz termésre, stb. A választottbíróság az ilyen nyilatkozattól függetlenül vizsgálta, vajon a vis major tényleg fennforgott-e és ilyen módon ellenőrizte a hivatalos véleményt.

Ugyancsak eme szakasszal (utolsó bekezdés) kapcsolatosan a bulgárok úgy vélik, hogy a vis major bekövetkeztét — az ilyen értelmű szabályozás ellenére — nem kell azonnal közölni az ellenérdekű féllel. Ráér ez akármikor és a későbbi közlésnek az a következménye, hogy a késedelem következtében felmerülő kárt — ha ezt az ellenérdekű fél bizonyítani tudja — a késedelmes bejelentőnek viselnie kell. Ezt az álláspontot is elfogadhatatlannak tartjuk. Beleütközik elsősorban az ÁSZF kógens jellegébe. De ezen felül: az ÁSZF 59. §-a a késedelem esetére kötbért ír elő. A kötbér — szívesen húzzuk alá ezt a meghatározást — *bizonyításra nem szoruló* minimalizált kár. Ha a bulgár magyarázat ennek helyébe *bizonyítandó* kárt iktat, összegszerűen *esetleg*, a bizonyítási teher tekintetében *feltétlenül* kedvezőtlenebb helyzetbe hozza az ellenérdekű felet, holott az értesítési kötelezettségnek azonnali teljesítése érthető kikötés, amely lehetővé teszi a másik félnek, hogy a vis major következményeire saját vevőivel szemben felkészüljön.

Egy további igen kényes kérdés az, vajon — amikor mögöttes jog gyanánt a magyar jogot kell alkalmazni, mentesül-e a szállító a felelősség alól akkor, ha a szállítás teljesíthetése érdekében úgy járt el, ahogy ez általában az adott helyzetben elvárható (PTK 339. §). A magyar választottbíróság arra az álláspontra helyezkedik, hogy nem! Ez az álláspont a kötbérintézmény fenntartását, az ellenkező ennek lerombolását jelentené, mert nyilvánvaló, hogy az esetek többségében a késedelemért, a szállítás elmaradásáért, a meg nem felelő minőségért lényegében a külkereskedelmi vállalat mögötti (egy vagy több, horizontálisan vagy vertikálisan kapcsolt) mű áll és a külkereskedelmi vállalat nyilván helyesen és jól rendelt!

A tanácsülés által elfogadott megoldás a következő: a teljesítési segéd fogalmát és felelősségét (Ptk 315. §) per analógiam ki kell terjeszteni a szállító műre is és ezzel minden kerülő út nélkül megolgdódik, hogy amennyiben a külkeresekedelmi vállalat mindent megtett ugyan az idején való szállításért, de a mögötte álló első, második, X-edik tag követ el mulasztást, a külkereskedelmi vállalat nem mentesül késedelme (nemszállítása) következményei alól és ha mentesülni akar, a láncolatos bizonyítás kötelezettsége (szinte probatio diabolica) őt terheli.

48., 50. és 51. §§[11]

A reklamációra vonatkozó szakasz értelmezése körül is eltérések vannak az egyes országok választottbíróságai között. A bulgár álláspont szerint elegendő az elvi reklamáció, ha az a szabályszerű időn belül megy végbe. A reklamáló azután ráér perben is közelebbről meghatározni reklamációját és ez csak azzal a következménnyel jár, hogy a vevő állásfoglalására megszabott 45 napos határidő csak a reklamáció konkretizálásával kezdődik. Ugyancsak jogos — a bulgár álláspont szerint — az is, hogy egyes minőségi és mennyiségi hiányokra rámutasson a reklamáció és ezt a határidő letelte után esetleg a perben másirányú mennyiségi vagy minőségi kifogással egészítse ki a reklamáló.

A magyar és a csehszlovák álláspont ezzel szemben az, hogy az 50. § szorosan alkalmazandó, tehát a reklamációnak „a reklamáció tartalmát" úgy, ahogyan azt az 50. § kimondja és az 51. § konkretizálja, tartalmaznia kell. De lengyel oldalról is felvetik a kérdést, mi a „vevő

[11] „A reklamációt a következő határidőkön belül lehet bejelenteni: *a)* Az áru minőségével kapcsolatban — a szállítás napjától számított 6 hónapon belül; *b)* az áru mennyiségével kapcsolatban — a szállítás napjától számított 3 hónapon belül; *c)* olyan árukkal kapcsolatban, melyekre nézve jótállást vállaltak, legkésőbb a jótállási idő letelte után 30 nappal, feltéve azonban, hogy a hiányosságot a jótállási időn belül állapították meg. A reklamációnak az említett határidőn belül történt bejelentésének elmulasztása megfosztja a vevőt attól a jogától, hogy választottbírósághoz forduljon."

„A reklamációban fel kell tüntetni a reklamált áru mennyiségét és nemét, a reklamáció tartalmát, valamint a vevő konkrét követeléseit is." „Mennyiségi reklamáció esetén vevő vagy a le nem szállított mennyiség leszállítását, vagy az általa kifizetett összegnek a le nem szállított mennyiségre eső része visszafizetését jogosult követelni. Minőségi reklamáció esetén vevő vagy a feltárt hibák kiküszöbölését, vagy árcsökkentést jogosult követelni.

Ha vevő a hibák kiküszöbölését követeli, eladó köteles a hibát saját költségére kijavítani, vagy a hibás árut kicserélni.

Az előző bekezdésben feltüntetett esetekben vevő eladótól az 59. §-ban meghatározott késedelmi kötbérnek megfelelő összegű kötbért követelhet, a reklamáció bejelentésének napjától a hiba kijavításának napjáig, illetve a hibás áru helyett szállított új áru szállításának napjáig terjedő időre. Az áru egy tételére, vagy egységére eső kötbér összege nem haladhatja meg a kijavítandó vagy kicserélendő hibás árú vagy az árú hibás része értékének 8%-át, beleszámítva a szállítási késedelemmel kapcsolatos kötbért is, ha ilyen késedelem volt és azért a kötbért már felszámították."

konkrét követelése". A választ rá így adják: *a)* árleszállítás, *b)* kijavítás és kötbér, *c)* határidő eltelte miatt visszautasítás és kötbér. De azt, hogy a „konkrét követelésnek" a pénzbeli igény számszerűségét is tartalmaznia kell, sem a csehszlovákok, sem a lengyelek, sem mi nem mondjuk.

Az 51. §-al kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogy amikor a vevő a minőségileg hibás árut kijavításra az eladónak visszaszállítja, mikortól meddig tart az eladó kötbérfizetési kötelezettsége? A jóhiszeműség azt kívánja, hogy amennyiben a vevő a visszaszállítással késik, a késedelem ideje ne essék az eladó terhére. Viszont a vissza-odaszállítás ideje feltétlenül kötbérköteles idő. Itt merül fel első ízben az a kérdés, hogy amennyiben az eladó a kijavítással olyan mértékben késik, hogy túllépi a maximális kötbérre megállapított 95 napot, joga van-e a vevőnek ahhoz, *a)* a kötbéren felül kártérítést követeljen, *b)* hogy 4, illetve 6 hónap után (ÁSZF 61. §) az ügylettől elálljon, *c)* hogy ez a 4 vagy 6 hónap az eredeti (hibás) szállítástól, vagy a kijavításra való visszajuttatástól számolandó-e? A kötbéren felüli, vagy a kötbér helyetti kártérítés kérdése egy későbbi helyen teljes súlyával jelentkezik majd. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy helyeseljük azt az álláspontot, amely a kijavítási (kicserélési) idő elhúzódása esetén az *a)* vagy *b)* pontban írt lehetőséget, persze kötbérigénye fenntartása mellett, a vevő számára biztosítja.

Egy konkrét ügyben az eladó azzal védekezett a magyar választottbíróság előtt, hogy — igaz ugyan, hogy az eladó hozzájárulásával, de a hibát a vevő javította ki, tehát — az 51. §-ban foglalt kötbérigény a szakasz szövegét alapul véve a vevőt nem illeti meg. A választottbíróság ezt a védekezést elutasította és az eladót marasztalta. Kimondotta, hogy a *joggal való visszaélés* volna elütni a felet valamely jogától azért, mert többet teljesített (maga javított), mint amire az ÁSZF szerint kötelezve volt, nem szólva arról, hogy ezzel a magatartásával az ÁSZF-en túlmenően tett eleget kárenyhítési kötelezettségének, amennyiben megtakarította az áru oda- és visszaszállítási költségét.

59. §[12]

Az 59. § előírja, hogy késedelem esetén milyen kötbért kell az eladónak fizetnie. Nem szól azonban arról, mi történik, ha az eladó egyáltalán nem szállít? Mind a magyar, mind az NDK-beli választottbíróság előtt megpróbált egy-egy eladó azzal védekezni, hogy erre az esetre kötbér az ÁSZF-ben megállapítva nincs! Ez a hiányosság valóban fennáll. Mindkét választottbíróság azonban — egymástól teljesen függetlenül — kimondotta, hogy a nemszállítás véget nem érő késedelem, amelyre a késedelem esetére megállapított maximális kötbértételt kell alkalmazni. *A joggal való visszaélés* volna, ha a kötelezett ilyen — formális és a jogszabályalkotó intencióival ellentétes — alapon menekednék. De ha az ÁSZF egyéb szakaszait is megvizsgáljuk, erre az analógiás értelmezésre sincs szükség. Az 51. § ui. kimondja a nemszállítás esetére a vevő elállási és *ezenfelül* kötbérre való jogát is. Nyilvánvaló, hogy ez még jobban alátámasztja az előbbiekben foglalt álláspontot.

64. §[13]

A 64. § — teljesen érthetetlen szövegezésben — arról intézkedik, hogy mikortól kezdve meddig kell a kötbérigényt „előterjeszteni". Először is ennél a szónál kell megállnunk. Az előterjesztésen a magyar gyakorlat azt a tényt érti, hogy a vevő közli az eladóval kötbérigényét, ennek fenntartását stb. A német választottbíróság e helyett egyes esetekben a kötbér *összegszerű felszámításához* (Debetnote) ragaszkodott. Szerintünk ez az álláspont téves. A kötbérkulcsok adottak, a késedelem mérve, vagy a nemszállítás kötbérkihatása tekintetében a felek között véleményeltérés nem lehetséges. Itt csak a jogi álláspontok ütközhetnek (vélt vagy valódi kimentő ok az eladó részéről, amelyet a vevő nem fogad el). *Nincs szükség* tehát számszerűségre, ezt elegendő a perben előterjeszteni.

Nagyobb probléma az, hogy mikor *kezdődik* a kötbérfelszámítás lehetősége? Szerintünk (de nem az érthetetlen szöveg szerint) akkor, amikor *a)* a késedelmes áru (árurész) teljesítésre került, *b)* amikor a késedelem meghaladja a 95 napot (azaz a felszámítható kötbér eléri a maximális 8%-ot), akár szállít e 95 nap után az eladó, akár nem, *c)* amikor az eladó még a szállítási határidő letelte *előtt* kijelenti, hogy — akármilyen okból — nem fog szállítani. Meg kell jegyezni, hogy ebben az utóbbi kérdésben a magyar választottbíróság tanácsülése az alulírottnak fentiekben kifejtett álláspontjával ellenkező álláspontot foglalt el, mondván, hogy a felszámítási lehetőség kezdőidőpontja a szállítási határidőt követő nap. Indok: az eladó megtagadó nyilatkozata ellenére meggondolhatja magát!

---

[12] „Ha az áruszállítás a szerződésben megállapított határidőkkel szemben késedelmesen történik, eladó a kellő határidőben le nem szállított áru értéke után számított kötbért fizet a vevőnek.

A kötbért kétoldalú egyezményben vagy a szerződésben megállapított időponttól kezdődően a következő összegben kell fizetni: az első 30 nap folyamán — napi 0,05%, a következő 30 nap folyamán — napi 0,08%, azt követőleg napi 0,12%.

A késedelmi kötbér teljes összege nem haladhatja meg a késedelmesen szállított áru értékének 8%-át."

[13] „A kötbér iránti igényeket legkésőbb a kötbér felszámítása idejének megszűnésétől számított 3 hónapon belül kell előterjeszteni. Az igény fenti határidőn belül történő bejelentésének elmulasztása megfosztja a vevőt attól a jogától, hogy választottbírósághoz fordulhasson."

A következő kérdés vár még a kötbérrel kapcsolatban tisztázásra: megáll-e a kötbér mellett (helyett) kártérítés? A válaszok erre igen különbözőek. Az NDK-beli választottbíróság szerint kártérítés csak olyan kötelemszegés esetén jár a kárt szenvedettnek, amelyre az ÁSZF nem stipulál kötbért. Kötbér és kártérítés ugyanazon tényállás alapján *nem állhat meg egymás mellett.* Az NDK választottbíróságának álláspontja tehát azt jelenti, hogy a kötbér nemcsak *minimalizált és* bizonyításra nem szoruló kártérítés, hanem *maximalizált* kártérítés is, amelyen felüli kár *bizonyításának nincs helye.*

A magyar választottbíróság elutasított egy olyan kártérítési igényt, amelynek nyilvánvalóan nem volt más célja, mint az, hogy az elévült kötbérigényt ilyen módon keltse életre. Ezt az eljárást a joggal való visszaélésnek minősítette. Ezzel szemben a bulgár választottbíróság *önkényesen* megváltoztatott egy kötbér iránti petitumot és a *felperes kérése és keresetváltoztatása nélkül* marasztalta az alperest — kártérítésben —, amelynek összegét a kötbérénél alacsonyabban szabta meg. Így kerülte meg a kötbérleszállítás odiozitását, de túllépte, mégpedig *megengedhetetlenül* azt az elvet, amely szerint a bíróság a felperes keresetéhez kötve van. De itt nemcsak ez történt, hanem az is, hogy ezzel a bulgár bíróság azt az elvi álláspontot foglalta el, hogy kötbér *helyett* lehet (kisebb, *ennélfogva nagyobb* összegben is) kártérítést követelni, vagyis ledöntötte azt a sorompót, amely az NDK választottbírósága szerint az igények maximálása érdekében keletkezett.

[14] „Azokban a kérdésekben, amelyeket a szerződések vagy a jelen Általános Szállítási Feltételek nem szabályoznak, vagy nem szabályoznak kimerítő módon, eladó országának anyagi jogát kell alkalmazni."

74. §[14]

Szólni kell végül az ÁSZF 74. §-áról, amely mögöttes jogként az eladó országának jogát határozza meg mindazokban az esetekben, amikor az ÁSZF nem szabályozza, vagy nem kimerítő módon szabályozza a kérdést. Élénk vita van, illetve volt a tekintetben, hogy *a)* melyik jogszabály vagy jogszabálykomplexus kerüljön ilyen esetben alkalmazásra, *b)* hogy ezt a rendelkezést megszorítóan vagy kiterjesztően kell-e értelmezni. Az NDK évekig kísérletezett az ún. „Vertragsrecht", a belső szállítási jog alkalmazásával. Ezt az összes többi országok számos megfontolás alapján visszautasították (Szuverenitás, diszkrimináció éppen a KGST államok vállalatainak irányában, lévén a Vertragsrecht általában szigorúbb, mint az általános polgári jog stb.).[15]

A megszorító értelmezés *mellett* foglalnak állást a *csehszlovákok,* a *kiterjesztő* mellett a *németek.* Mi az *előbbi* felé hajlunk, azzal azonban, hogy éppen a jelen cikk folyamán kellett ismételten rámutatnunk arra, hogy egyes vállalkozásokban a jogszabály *analogikus alkalmazása elmellőzhetetlen.* De határozottan állást foglalunk az *aequitas ellen* és véleményünk, hogy a szerződési fegyelem és a tervegybehangolás érdekében még akkor is a *ius strictumot* kell alkalmazni, amikor a nemzeti jog a ius aequum alkalmazására ad lehetőséget.

Faragó László

[15] A jelen cikk korrektúrája során érkezett hír egy olyan román választottbírósági ítéletről, amely a magyar felet kötbérigényével elutasította, mert — *belső* jogvitáját szabályozó jogszabály szerint — a kötbérigény *elévült,* holott a román polgári jog szerint a keresetet az elévülési időn *belül* nyújtották be!

Az örökbefogadás jellege és a társadalomban betöltött szerepe*

I. Az örökbefogadás jellegére és a társadalomban betöltött szerepére vonatkozó általánosnak mondható meghatározás szerint az örökbefogadás a magántulajdonon alapuló társadalmi rendben vagyoni — öröklési — célokat szolgál, a szocialista társadalmi rendben pedig annak célja az örökbefogadott részére családi környezet, családi nevelés biztosítása.

Ez a meghatározás azonban az örökbefogadásnak a magántulajdoni renden felépült társadalomban betöltött szerepét illetően nem pontos és nem teljes a meghatározás a szocialista társadalmi viszonyokat illetően sem. A burzsoá jogtudomány is arra hivatkozik, hogy szemben a korábban hatályban volt rendelkezésekkel, az újabb — burzsoá — jogszabályok kiküszöbölik a vagyoni-öröklési érdekeket és az örökbefogadás valóságos célja már burzsoá viszonyok között is családi kapcsolatok létrehozása.[1] Alátámasztani látszik ezt az érvelést az, hogy éppen egyes burzsoá jogok tartalmaznak olyan rendelkezést, amely szerint az örökbefogadásnak a fen-

* Ez a cikk a szerző „Az örökbefogadás joghatásai" című értekezésének az örökbefogadás jellegére és társadalmi szerepére vonatkozó megállapításainak lényegét tartalmazza.

[1] Dr. Heinrich *Lehmann:* Deutsches Familienrecht, Berlin, 1948. 206., 209. old.; dr. Manfred *Schnitzerling:* Die Adoption, Berlin, 1960. 2. old.; L'adoption dans les législations modernes, 2e édition revue et completée, Paris, 1958., Marc *Ancel:* Essai de synthese comparative, 9. old. (a továbbiakban erre a tanulmányra Ancel i. m.-ként hivatkozunk); P. M. *Bromley:* Family law, London, 1957. 365. old.; dr. Herbert *Ent:* Eine rechtsvergleichende Betrachtung des Adoptionsrechtes, Österreichische Juristen-Zeitung, Wien, 1960. 1—3. sz.

tiek szerint lényegesnek tekinthető eleme — az öröklési jog — szerződéssel kizárható, sőt ilyen kizárás hiányában is csak az örökbefogadott örököl az örökbefogadó után, öröklés vonatkozásában azonban közöttük nincs viszonosság.[2] Ha viszont az örökbefogadásnál az öröklési jog biztosítása nem feltétel, akkor vajon igaz-e az az állítás, hogy az örökbefogadás már a burzsoá jogban is mentes a vagyoni érdekektől és célja valóban családi kapcsolatok létrehozása.

A kérdésre adandó válasz feltétele, hogy az örökbefogadás lényegét, rendeltetését és társadalomban betöltött szerepét mélyebben vizsgáljuk meg. Az örökbefogadás lényege, társadalmi funkciója sokkal bonyolultabb, sokrétűbb jelenség, semhogy megelégedhetnénk a fenti általános és így csak általában helyesnek mondható megállapítással.

Az örökbefogadás kialakulása történelmi fejlődés eredménye. Az örökbefogadás jogi intézmény és mint ilyen, a felépítmény része. Ebből következik, hogy az örökbefogadás is végső fokon a társadalom anyagi életviszonyaiban gyökerezik és az intézmény jogi szabályozása ennek az alapnak a tükörképét adja. Minthogy a felépítmény osztálytársadalmakban osztályjellegű, az örökbefogadásra vonatkozó jogszabályok — mindenekelőtt az örökbefogadás létrejöttének és joghatásainak szabályozása — az uralkodó osztály akaratának kifejezéseként jelentkezik és mint ilyen, híven mutatja az örökbefogadásnak az adott társadalomban betöltött szerepét.

Az osztálytársadalom azonban feltételezi az uralkodó osztály mellett az elnyomott osztályt is, amelynek nézetei és intézményei szembenállanak a fennálló alappal. Az örökbefogadás vonatkozásában ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az osztálytársadalomban kétféleképpen szabályozott örökbefogadási intézmény lenne, de jelenti azt, hogy az azonos formában, azonos jogi szabályozással megjelenő örökbefogadásnak osztálytársadalomban eltérő erkölcsi tartalma van, attól függően, hogy kik között jött létre. Ez elsősorban abban mutatkozik meg, hogy az örökbefogadás által létesített családi kapcsolat célja-e az örökbefogadásnak, vagy pedig az csak eszköze az örökbefogadás útján biztosítani kívánt vagyoni-öröklési célok elérésének.

Feladatunk tehát, hogy megvizsgáljuk az örökbefogadás jogi szabályozásának módját, ezen belül az örökbefogadás létrejöttének és joghatásainak szabályait, mert ebből pontosan lemérhetjük, milyen szerepet töltött be az örökbefogadás az adott társadalmi rendben.

Ahhoz azonban, hogy az örökbefogadás társadalmi szerepéről szólhassunk, meg kell határoznunk, mit értünk örökbefogadáson, más szóval mi az *örökbefogadás fogalma.* Az intézmény lényegének és szerepének megértéséhez nem közömbös annak megvizsgálása sem, hogyan alakult ki az örökbefogadás. Számolnunk kell ugyanis olyan intézményekkel, amelyek a kialakulóban levő örökbefogadás csíráinak tekinthetők, és vannak olyan jogi intézmények, amelyek úgy jöttek létre, hogy az örökbefogadás intézményét az uralkodó osztály egyes joghatások elvonása folytán elsorvasztotta, hogy az számára inkább megfeleljen.

Nem az a célunk, hogy az örökbefogadás kialakulásának folyamatát leírjuk, hanem az, hogy az intézmény különböző fejlődési fokára jellemző ismérveket az adott társadalom anyagi életviszonyainak tükrében megvizsgáljuk.

II. Az örökbefogadás fogalmának meghatározásánál a magyar elnevezésből nem volna helyes kiindulni, mert ez szószerinti értelemben „örökségbe" fogadást jelent, ami megfelel az intézmény hűbéri magyar jogban betöltött szerepének, de egyáltalán nem felel meg a szocialista magyar örökbefogadás lényegének. Az örökbefogadás fogalmát tehát helyesebb általános meghatározásban keresni és ebből a szempontból közelebb áll az örökbefogadás általános tartalmához az „adoptio" — befogadás — kifejezés. Az adoptio ugyanis jelent befogadást valamilyen közösségbe, egy közösségnek a tagjává tételét bizonyos jogokkal és kötelezettségekkel. Bennünket azonban nem általában minden befogadás érdekel, hanem az, amely a *közösséggel szorosabb, a származáson alapuló kapcsolatokhoz hasonló, vagy azokat megközelítő kötelék létrehozását célozza.*

A fentiekben szándékosan használtuk a „közösség" kifejezést — értve ezen természetesen a családot is, mint a társadalom egyik közösségét —, mert az örökbefogadás gyökerei messzebbre nyúlnak, minthogy a monogám család, a civilizáció családi formája kialakult volna. Örökbefogadásra ugyanis — a fent általunk körvonalazott értelemben — találunk példát már a magántulajdoni rend kialakulását megelőzően az ősközösségi társadalomban is.

Ezzel szemben az örökbefogadást tárgyaló jogi munkák rendszerint csak a hűbéri jogokat és ezt megelőzően a római jogot tárgyalják, holott a római jog egyáltalán nem az egyetlen és nem az egyedülálló jog, amely a magántulajdoni rend kialakulásával az örökbefogadást szabályozta.[3]

[2] Az *örökbefogadott* öröklési joga kizárható pl. a svájci ZGB és a német BGB szerint. Más jogok szerint csak akkor illeti meg az örökbefogadottat az öröklési jog, ha őt ezzel a szerződésben az örökbefogadó kifejezetten felruházta. (Így rendelkezik a spanyol jog és egyes délamerikai államok joga.) Az *örökbefogadót* csak kivételesen illeti meg öröklési jog. Az ún. „droit de retour" csak az ajándékozott vagyontárgyak visszakövetelését jelenti, de nem az öröklési jogot. Ilyen szabály van a francia jogban és az ennek alapján álló spanyol és olasz jogban (vö. *Ancel* i. m. 41—42. old.).

[3] *Diósdi György:* „A római jog tudományának mai helyzetéről" című cikkében (Jogtudományi Közlöny, 1961. évi 10. sz. 531. old.) utal arra, hogy egyre többen foglalkoznak az ókori keleti (ékírásos) jogokkal is és egyes kutatók szemében a római jog elvesztette primátusát és az ókori jogrendszerek egyikévé süllyedt.

A burzsoá történettudósok utalnak arra, hogy az örökbefogadás — legalábbis annak egyik típusa — már a magántulajdoni rendet megelőző társadalmakban kialakult. A burzsoá történészek az örökbefogadás kialakulását a vallással, pontosabban a halottkultusznak, az ősök tiszteletének kialakulásával hozzák összefüggésbe. Eszerint az ősök tisztelete megkövetelte, hogy a család életben maradt tagja elvégezze a halottnak kijáró szertartásokat, mert különben a halottnak a túlvilágon nincs nyugalma és ezért a család élő tagjait is zaklatja. Az apajog kialakulásával a férfiak vezető szerepe folytán a vallási szertartásokat csak férfi végezhet. Ha tehát nem volt férfi utód, a család nem tudott a vallás parancsának eleget tenni és így a család életben maradt tagjai hátrányos helyzetbe jutottak, „zaklatásnak" voltak kitéve. Éppen ezért a vallás úgy „segített" a problémát megoldani, hogy lehetővé tette, sőt megparancsolta a családfőnek a férfiutód befogadását. A befogadott személy a család tagjává vált.[4]

Az örökbefogadás eredetének ez a megjelölése azonban nem fedi a valóságot, mert a vallás nem lehetett oka az örökbefogadás kialakulásának. A vallás a valóság fantasztikus visszatükröződése.[5] Az örökbefogadás kialakulásának okát nem a vallás parancsában, hanem a társadalom anyagi életviszonyaiban kell keresni. Az örökbefogadás kialakulásának az ősök kultuszával, a halottkultusz kialakulásának időpontjával való egybevetése egyébként nem is pontos. Az ősök kultuszának olyan értelmű kialakulása, hogy az a családfőt kötelezte volna utódjának kijelölésére, csak akkor történhetett meg, amikor a patriarchális család kialakulásával az ősök kultusza a család őseinek kultuszává fejlődött.

Az örökbefogadás nyomait azonban már ezt megelőzően is megtaláljuk. Az ősközösség emberének a megélhetésért kemény harcot kellett vívnia a természettel. Kezdetleges eszközeivel ezt a harcot nem bírta volna egyedül folytatni, ezért csoportokba, hordákba verődve, majd törzsekbe tömörülve szerezte meg a megélhetéséhez szükséges eszközöket. Az egész törzs alkot lényegében egy családot, illetőleg a mai értelemben vett családnál nagyobb közösségek (nagycsaládi házközösségek)[6] képezik a törzs alapegységeit. A megélhetésért vívott harc nemcsak a természettel, hanem az ellenséges törzsekkel, hordákkal is folyt. Érdekükben állott a közösség tagjainak, hogy minél többen tartozzanak hozzájuk, hogy így legyen elég munkaerő a megélhetéshez szükséges eszközök megszerzésére és legyen elég erejük ahhoz, hogy más közösségek támadásait visszaverjék. Éppen ezért a közösség munkaerejének növelésére alkalmazták azt az eszközt, hogy idegen személyt magukhoz befogadtak. A befogadás adott esetben egyéb — házassági-rokoni — kapcsolatok létrehozásával is járt, amelynek révén a befogadott jogállása megerősödött. A befogadottat testvérré (fivérré, nővérré) vagy gyermekké fogadták. Van adat arra, hogy a hadifoglyok egy részét ilyen módon fogadták be a törzsbe, és a törzsben a hadifoglyok az elesettek helyét foglalták el. Ha pedig egy nemzetség tagjai számának fogyatkozása folytán gyengülőben volt, befogadás útján növelte tagjainak számát.[7]

Idegen személyeknek a közösségbe való befogadása és a közösség tagjává, a közösség tagjainak rokonává tétele magában rejti az örökbefogadás alapgondolatát: a közösség *megerősítését a befogadott személy munkaerejével,* esetleg hatalmával, tekintélyével. Az örökbefogadás ezekben az esetekben a befogadó közösség érdeke volt, ez döntötte el a befogadás létrejöttét, függetlenül attól, hogy a befogadott idegen személynek ahhoz milyen érdeke fűződött.

Mivel a táplálék és a megszerzéséhez szükséges munkaeszközök előteremtése a férfiak feladata volt[8], a férfiak szerepe növekedett. Ezzel együtt járt az a szemlélet, hogy ha nincs férfi családtag, aki a megélhetéshez szükséges eszközökről gondoskodik, akkor a család bajnak, hátránynak, nélkülözésnek lesz kitéve.

A vallásos ideológia kialakulásával a férfiak vezető szerepének és a férfi családtag hiányából származható hátránynak is kialakult a vallásos visszatükröződése. Aminthogy a családban a férfiaké a vezető szerep, akként a vallásos szertartások teljesítésére is csak a férfiak jogosultak. Ha nincs férfi, nincs aki gondoskodjék a család megélhetéséről, de nem lehet a vallásos szertartásokat sem elvégezni. A család nélkülözésnek lesz kitéve, ugyanakkor pedig a vallásos szertartások hiánya is bajt hoz a családra. A valóságos életviszonyok és a vallás parancsai közötti ez a párhuzam nem más, mint a valóságos életviszonyok torz visszatükrözése a vallás által. Ha nincs férfiutód, a család valóban bajnak, nélkülözésnek van kitéve, de nem amiatt, hogy nem teljesítik a vallásos szertartásokat, hanem azért, mert nincs olyan családtag, aki a megélhetéshez szükséges eszközöket megszerezze a család számára. Nem azért kell idegent befogadni, hogy a vallás szertartásait elvégezze, hanem azért, hogy a családról gondoskodjék. Erre is áll Marx

[4] *Tagányi Károly:* A hazai élő jogszokások gyűjtéséről, I. rész. A családjog és az öröklési jog köréből. Budapest, 1919., 60. old.; *Ancel* i. m. 4. old.; Adolf F. *Schnitzler:* Vergleichende Rechtslehre, Basel, 1961. II. köt. 538. old.; dr. A. *Egger:* Das Familienrecht, 2. Aufl. zweite Abteilung die Verwandschaft, Zürich, 1943., 32. old.; *ifj. Kovalik János:* Az adoptio és emancipatio a rómaiaknál, Budapest, 1885., 78. old.

[5] *Engels:* Anti-Dühring, Budapest, 1950., 326. old.

[6] *Engels:* A család, a magántulajdon és az állam eredete (Marx—Engels: Válogatott művek, Budapest, 1949. II. köt.), 204. old.; *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig, II. kiadás, Budapest, 1949., 22. old.

[7] *Engels* i. m. 240. old.; *Molnár* i. m. 19. old.; *Schnitzerling* i. m. 1. old.; L. H. *Morgan:* Az ősi társadalom, Budapest, 1961., 180., 181., 231. old.

[8] *Engels* i. m. 211. old.

megállapítása: „A vallási nyomorúság a valóságos nyomorúság kifejezése."[9]

Az örökbefogadás, mint vallási parancs, illetőleg a vallással szorosan összefüggő intézmény, még a római jog által szabályozott örökbefogadás egyik típusánál, az arrogatiónál is erősen mutatkozik. Az arrogatio ugyanis nyilvánosan, a pontifexek jelenlétében, a legfőbb papi méltóság képviselőinek engedélyével ment végbe. A pontifexek közreműködésére annak megvizsgálása céljából volt szükség, hogy az örökbefogadás nem akadályozza-e a vallásos szertartások elvégzését az örökbeadó családjában.[10]

Az örökbefogadás alapvető célja azonban nem a vallás parancsának a teljesítése volt. Kitűnik ez már az örkbefogadás másik fajtájából, az adoptióból, amely idegen személyeknek a családfő patria potestas-a alá vonását jelentette gazdasági célból. A család — nemcsak a római társadalomban, de mindenütt, ahol patriarchális családról lehet szó — végeredményben az apai hatalom alatt álló személyek egyesítését jelentette a földek megmunkálása, továbbá nyájak és csordák őrzése céljából.[11] Hogy mennyire ez volt az örökbefogadás célja és nem a családi otthon nyújtása, nem a nevelést célzó családi kapcsolat létesítése, arra mutat az is, hogy kezdetben mind az arrogatio, mind pedig az adoptio esetében közömbös volt az örökbefogadott életkora. Így az sem volt kizárva, hogy az örökbefogadott idősebb személy lehetett, mint az örökbefogadó.[12] Mindazonáltal a magántulajdoni rend megszilárdulásával, a nagy vagyonok felhalmozódásával, a rabszolgamunka fokozott igénybevételével, az örökbefogadásnak ez az elsődleges célja — munkaerőnek a családba bevonása — fokozatosan elhalványult és alapvetővé vált az a rendeltetése, hogy a családfő úgy jelöljön ki örököst vagyonában, hogy az illető személyt egyúttal a családjába befogadja. Erre utal az, hogy pl. a vallás befolyását legjobban tükröző arrogatio esetében is nemcsak a pontifexek közreműködésére volt szükség, hanem a comitia curiata beleegyezésére is, mert a befogadott személy a gens nevének átvétele mellett örökölte az örökbefogadó vagyonát is.[13]

A magántulajdoni renden alapuló római társadalomban az örökbefogadásnak ez a kétségtelenül vagyoni célja még alapvetőbben kifejezésre jutott abban, hogy lehetővé vált az adoptio minus plena, a patria potestas nélküli örökbefogadás, ami gyakorlatilag örökösnevezést jelentett. Lehetőség volt emellett az ún. végrendeleti örökbefogadásra, aminek öröklésjogi jellege szintén vitán felül áll.[14]

Az örökbefogadás azonban nem a római rabszolgatársadalom sajátos jogintézménye volt. Ismerték az örökbefogadást más ókori népek és egyes germán törzsek is.[15]

III. A római birodalom bukásával együttjáró általános anyagi és kulturális hanyatlás magával vonta az örökbefogadás intézményének fokozatos hanyatlását is. A meghódított római lakosság körében ugyan élt a római jog, de a gazdasági viszonyok hanyatlásának megfelelően lényegesen korlátozottabb mértékben. Az örökbefogadás formai szabályai ugyan megvoltak, de nem voltak meg azok a vagyoni viszonyok, amelyek az örökbefogadást indokolták volna. Éppen ezért a hűbéri jog kialakulása idején örökbefogadásra utaló adatot alig találunk. A hódító barbár népek közül egyesek ugyan — mint említettük — ismerték az örökbefogadás intézményét, de az új gazdasági viszonyok között az örökbefogadásnak korábban alkalmazott formája nem vált élő joggá. Sor került viszont az örökbefogadás alkalmazására akkor, amikor létrejöttek a hűbéri viszonyok és felmerült a szükségessége a nagy vagyonok sorsáról való rendelkezésnek. Nem mindenütt történt ez örökbefogadás útján, de viszont vannak adatok arra, hogy a XV—XVI. században pl. Magyarországon és a német jogterületen felhasználták az örökbefogadást örökösnevezésre.[16]

Az örökbefogadás a magyar jogban is a hűbéri tulajdoni viszonyokkal szoros összefüggésben állott és alapvető célja az öröklés, az örökösnevezés volt. Ezt a burzsoá jogtudomány nem is vitatja. Abban a kérdésben azonban, hogy az örökösnevezés miért örökbefogadás útján történt, és miért nem végrendelettel, csak kellő fenntartással lehet véleményt nyilvánítanunk. Nem volna pontos ugyanis az a megállapítás, hogy az örökbefogadásra azért volt szükség, mert a magyar hűbéri birtokrendszer kötött szabályai nem adtak lehetőséget a vagyonnal való rendelkezésre, és éppen ezért a rendelkezésnek

[9] *Marx:* A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. Marx—Engels Művei I. köt., Budapest, 1957., 378. old.

[10] *Morgan* i. m. 231. old.

[11] *Engels* i. m. 213. old.; *Morgan* i. m. 257. old.

[12] Gaiusnál még ez vitás. (Gaius római jogi institutióinak négy könyve fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Bozóky Alajos, Budapest, 1886., 118—119. old.)

[13] *Morgan* i. m. 231. old.

[14] *Marton Géza:* A római magánjog elemeinek tankönyve. Institutiók. 3. kiadás, Budapest, 1960., 253. old. — A nők által történt örökbefogadás patria potestast nem eredményezhetett. Az örökbefogadás indoka ilyen esetben az elveszett gyermekek pótlása volt, azonban a vagyoni-öröklési célok az ilyen örökbefogadást is áthatották.

[15] *Schnitzerling* i. m. 1. old.; *Schnitzler* i. m. 538—539. old. utal arra, hogy a kínai, annamita és a japán jog is ismerte az ősök kultuszát; Jakob *Grimm:* Deutsche Rechtsalterthümer, 4. kiadás, Leipzig, 1899., I. köt., 638—640. old.; *Mahler Ede:* Babilónia és Assyria, Budapest, 1906., c. művében közli Hammurabi törvénygyűjteményét, amelynek 185—193. szakaszai tartalmaznak rendelkezést az örökbefogadásra. — Az ékiratos családi jog örökbefogadási rendelkezéseit ismerteti dr. *Aistleitner József* műve. (Az ékiratos családi jog főbb vonásai, Budapest, 1941., 28. old.)

[16] A Hármaskönyv az örökbefogadást már mint fennálló intézményt szabályozza. A német jogra vonatkozóan lásd: Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. 2. Aufl. Berlin, 1896. Band IV. 955. old.

a formája idegen személynek — a kijelölt örökösnek — a családba való befogadásával történt. Ez a megállapítás ugyanis nem pontos, mert a vagyonnal való rendelkezést korlátozó szabályok vonatkoztak az örökbefogadásra — mint lényegében örököst nevező intézményre — is. Frank Ignác szerint örökbefogadni csak olyan vagyonra lehetett, amelyről az örökbefogadó szabadon rendelkezhetett.[17] Ez azt jelentette, hogy csak a szerzeményi — egyébként is szabadrendelkezésű — vagyonra nézve jöhetett létre örökbefogadás.

Az örökösnevezés céljára az örökbefogadás formájának a választása valószínűleg több tényező együttes hatásának az eredménye volt. Közrejátszhatott ebben az a jogszokás, hogy örökösök csak vérszerinti rokonok lehettek, tehát az örökös kijelölése rokonná fogadás útján történhetett, közrejátszhatott az is, hogy a végrendelkezés formáit egységesen csak az 1715 : XXVII. tv. állapította meg, addig a római jog, illetőleg a kánonjog szabályait alkalmazták. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az örökbefogadásnak nem pusztán az örökös formai kijelölése volt a célja, hanem annak feltételezése is, hogy az így örökösként kijelölt személy az örökhagyót támogatni fogja, megvédi a hatalmasabb hűbérurak támadásaival szemben.

Ezek a tények az örökbefogadás vagyoni jellegén kívül arra is mutatnak, hogy az örökbefogadás ezekben az esetekben is az örökbefogadó kezdeményezésére, az ő érdekében jött létre.

IV. A kapitalizmus általában felszámolta a hűbéri tulajdoni viszonyokat és a szerződéses szabadság megvalósításával együtt létrehozta a végrendelkezés szabadságát is. Ez elvileg mellőzhetővé tette volna az örökbefogadás alkalmazását örökös kijelölésére, mégis ennek ellenére azt látjuk, hogy a kapitalista viszonyok kialakulásával az örökbefogadásnak bizonyos újjászületése kezdődött. Azok az államok is szabályozták az örökbefogadást, ahol az korábban nem volt élő jogintézmény, sőt a két világháborút követően az örökbefogadás szabályozása új lendületet vett és olyan irányzat mutatkozott, hogy az örökbefogadás által létrehozott kapcsolatot minél szorosabbra fűzzék.[18] Ezzel együtt kezdik fokozottabb mértékben hangsúlyozni az örökbefogadás családjogi jellegét, hogy ti. az valódi szülői-gyermeki viszonyt létesít, szemben a hűbéri jogok örököst kijelölő intézményével.

Az örökbefogadás kapitalista viszonyok között történő szabályozásával kapcsolatban két kérdés merül fel: egyrészt mi volt az oka az örökbefogadás ilyen hatalmas arányú fellendülésének, másrészt pedig igaz-e az az állítás, hogy kapitalista viszonyok között az örökbefogadás valóban családi kapcsolatot hoz létre.

1. Az örökbefogadásnak a kapitalista társadalomban betöltött szerepe több tényező együtthatásának eredménye és ezek a tényezők indokolják az örökbefogadás elterjedését is. Ezeket az alábbiakban kívánjuk röviden összefoglalni:

a) Minthogy az örökbefogadás rendeltetését és szerepét végső fokon a társadalom anyagi életviszonyai határozzák meg, az örökbefogadás széleskörű alkalmazásának okát is elsősorban a kapitalista társadalomra jellemző *magántulajdoni viszonyokban* találjuk meg. A kapitalista tulajdonos a vagyonban összpontosuló hatalmat, a kizsákmányolás hatalmát, fenn kívánja tartani, ezért az a célja, hogy a vagyona halála után is egy kézben maradjon és a vagyon új tulajdonosa ne csak egyszerűen az ő vagyoni jogutódja legyen, hanem nevének viselője és családjának a fenntartója is. Ennek a célnak az elérésére a kapitalizmus által létrehozott végrendelkezési szabadság nem volt elegendő, mert az csak örököst jelölt ki, de nem volt alkalmas a név és így a család fenntartására. A kettős célt — a vagyonban rejlő hatalom átruházását és a család, a családi név fenntartását — az örökbefogadás a legtökéletesebben kielégítette, emellett pedig a vagyoni célt a „családi" kapcsolat létesítésével a legjobban leplezte.

b) Az örökbefogadásnak azonban a kapitalista társadalomban más célja is van. A kapitalizmusban minden áruvá válik, így áru a munkaerő is. A *munkaerő kizsákmányolásának* a kapitalizmusban alkalmazott — többé-kevésbé leplezett, áruviszonyok formájában megjelenő — módszerei között az örökbefogadás is jelentős helyet foglal el. Az örökbefogadásnak a falusi burzsoá elemek körében való alkalmazása ugyanis rendszerint azzal a céllal történik, hogy a család, mint gazdasági egység, munkaerejét növelje a „családtagként" bevont idegen személy munkaerejével. Az örökbefogadás tehát a kapitalista társadalomban olyan szerződést is jelent, amellyel az örökbefogadó megvásárolja az örökbefogadott munkaerejét. A szerződés megfelel a kapitalista jognak, hiszen „szabad" megállapodás alapján jön létre. A kizsákmányolás viszont abban mutatkozik, hogy a befogadott idegen személynek „családtagként" kellett munkát végeznie, vagyis ingyenesen, és munkája fejében nem jutott máshoz, mint tartáshoz, illetőleg az öröklési jog kilátásba helyezéséhez, amely öröklési jog mind tartalmi, mind formai vonatkozásban bizonytalan „ellenértéket" jelen-

[17] „Az örökbefogadás feltétele, hogy a fogadónak hatalma legyen a szabad intézkedésre, mint 1. önnön vére, mint 2. a királyi kincs ellenében" (*Frank Ignác:* A közigazság törvénye Magyarhonban, Budapest, 1845., I. köt., 465. old.). — Ebből a korból a jobbágyok és a városi polgárság soraiban létrejött örökbefogadásra adatot nem találunk. *Tárkány Szücs Ernő:* Vásárhelyi testamentumok, Budapest, 1961. c. művében utal egy olyan végrendeletre, amelyben a végrendelkező „örökbe tartott" leányának juttat bizonyos hozományt, 271—272. old. Feltehetően itt sem örökbefogadottról, hanem pl. a családban nevelt mostoha gyermekről lehetett szó.

[18] Az európai államok közül csak Portugáliában nincs örökbefogadás, bár ott is tervezet van előkészületben (*Ent* i. m.). A kapitalista társadalmi viszonyok kialakulása idején szabályozta, illetőleg újraszabályozta az örökbefogadást Franciaország, Anglia, Hollandia, Olaszország, Dánia stb.

tett. Tartalmilag az öröklési jog kilátásba helyezése azért nem minősülhet — még burzsoá mértékkel sem — ellenértéknek, mivel az öröklési jog egyes burzsoá jogok szerint kizárható, illetőleg annak biztosítását az örökbefogadó attól teheti függővé, hogy az örökbefogadott milyen magatartást tanúsít.

Élesen megmutatkozik ez pl. a magyar burzsoá jogban, ahol pedig az örökbefogadásnak mellőzhetetlen feltétele volt az öröklési jog biztosítása. Hogy ezt megkerüljék, a falusi burzsoázia körében elterjedté vált a tartási szerződés, vagyis a gyermek tartásának elvállalása a gyermek munkaerejének megvásárlása fejében. Ez még fokozottabb kizsákmányolásra utal, mert itt öröklési jog kilátásba helyezésére sincs remény. A szokásjogban kialakult ezt a szabályt az 1944 : V. tv. szentesítette a családbafogadás intézményével, amely lényegében nem más, mint az örökbefogadás elsorvasztott formája, a befogadott öröklési jogának intézményes kizárásával.[19]

c) A fenti tipikusan vagyoni érdekből létrejövő örökbefogadáson kívül azonban találunk a kapitalista társadalomban olyan örökbefogadást is, amelyben az indok nem elsősorban és nem közvetlenül vagyoni érdek, hanem családi kapcsolat létesítése, az örökbefogadott családi jogállásának rendezése vagy az eltartásáról való gondoskodás érdekében. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az így létesített kapcsolat kapitalista viszonyok között jön létre és annak korlátokat szabnak a magántulajdoni viszonyok, amelyek a kapitalizmus minden intézményét átszövik. Ilyen célokból jön létre — természetesen vagyoni érdekekkel átszőve — az örökbefogadás az alábbi esetekben:

aa) Kapitalista viszonyok között a *házasságon kívül született gyermek* helyzetének a rendezése körülményes, mert azt megnehezíti a család és házasság álszent „védelme". A társadalmi felfogás, amely a férfi részére poligámiát enged, de a nő részére monogámiát parancsol, szükségképpen elítéli a házasságon kívül született gyermeket. A gyermek családjogi helyzetének a rendezésére legegyszerűbb megoldás éppen ezért az, hogy a férfi örökbefogadja saját házasságon kívül született gyermekét. Hosszú fejlődésnek kellett eltelnie addig azonban, amíg ez lehetővé vált. A magyar bírósági gyakorlat szerint pl. a feleség jó erkölcsökbe ütközés címén megtámadhatta azt az örökbefogadó szerződést, amellyel férje a házasságon kívül született gyermekét örökbefogadta.[20] Később ez a gyakorlat annyiban enyhült, hogy az örökbefogadás ilyen esetekben is megerősíthető volt, de a megerősítés kérelmezésénél ezt a tényt el kellett hallgatni.

bb) Az örökbefogadás útján lehetőség volt arra is, hogy az *árva és elhagyott gyermekek* — közöttük azok a házasságon kívül született gyermekek is, akiket apjuk nem kívánt örökbefogadni — családi környezetbe kerüljenek és tartást, elhelyezést, illetőleg nevelést kapjanak. A kapitalista állam, amely ezt saját intézménye útján nem biztosítja, de amely ennek a kérdésnek a megoldását is magánügynek tekinti, az intézményes elhelyezést és tartást az örökbefogadás fejlesztése és propagálása útján kívánja megoldani. Nem hagyható az sem figyelmen kívül, hogy a burzsoá államok az utóbbi időben egyre jelentősebb tényezőként értékelik a családi nevelést.[21]

cc) Még burzsoá viszonyok között sem szabad figyelmen kívül hagyni az örökbefogadásnak azt a jelentős indító okát, hogy *gyermektelen személyek gyermek utáni vágyát* az örökbefogadás elégíti ki a legegyszerűbben és a leggyorsabban. Az ilyen örökbefogadás vezethet esetleg őszinte családi kapcsolatokra is, de természetesen csak a már említett — a kapitalista társadalom lényegéből folyó — korlátok között.

2. Itt kell válaszolnunk arra a másik kérdésre, hogy keletkezhet-e valódi családi kapcsolat, ahogy azt a burzsoá jogtudomány állítja, sőt továbbmenően biztosítanak-e a burzsoá jogszabályok családi kapcsolatot ott, ahol a felek akarata erre is irányul (pl. házasságon kívül született gyermek örökbefogadása vérszerinti apja által, gyermektelen szülők által történő örökbefogadás).

Elöljáróban le kell azonban szögeznünk, hogy családi kapcsolat létesítése *csak kiskorúak örökbefogadása esetében* vethető fel. Nagykorúak örökbefogadása esetében családi kapcsolat létesítéséről nem lehet szó, hiszen a lényeg itt az, hogy az örökbefogadott örököljön az örökbefogadó után, vagy elnyerje az örökbefogadó nevét, társadalmi rangját stb. Fel lehet vetni, hogy nagykorúak örökbefogadására akkor is sor kerül, amikor a gyermek kiskorúsága alatt már létrejött tényleges kapcsolatot kívánnak örökbefogadás révén jogilag is családi kapcsolattá emelni. Ez azonban a tipikus esete annak, amire fentebb utaltunk: nem adni öröklési jogot addig, amíg a befogadott személyt meg nem ismerik. Ilyen körülmények között pedig vajmi kétséges, hogy az így létesült kapcsolat családi jellegű-e.

A családi kapcsolat hiányára, illetőleg korlátozására azonban egyéb rendelkezések is utalnak.

[19] A törvény indokolása szerint: „a család feje sajátos körülményeinél fogva nem egyszer azért vonakodik a gyermek örökbefogadásától, mert gyermekeit nem kívánja törvényes örökrészükben megrövidíteni ... vagy pedig azért nem fogadják a ... gyermeket örökbe, mert bizonytalan, hogy a kiskorú szellemi és erkölcsi fejlődése a jövőben olyan irányt vesz-e, hogy az örökbefogadás útján létrejövő szoros családi kapcsolat létesítésére érdemessé válik". (1943—1945. évi törvények, Budapest, 1947., 52. old.)

[20] *Dr. Nizsalovszky Endre:* Magyar családi jog, Budapest, 1949., 246. old.; *dr. Szladits Károly:* A magyar magánjog vázlata, 5. kiadás, Budapest, 1937. II. rész, 386. old.

[21] *Ent* i. m. 11. old.

a) Vannak burzsoá jogok, amelyek szerint — kivételes felmentéstől eltekintve — az örökbefogadáshoz az örökbefogadó részéről bizonyos *életkor* (40—50 év) betöltése szükséges.[22] A nagyobb életkor burzsoá indoka az, hogy ezáltal elkerülhető a nőtlenség és a születések számának ezzel együttjáró csökkenése. Ez a formális megoldás természetesen nem vezethet eredményre, mert az alapvető okot, a társadalom anyagi életviszonyait kell megváltoztatni ahhoz, hogy a születések száma emelkedjék. Viszont a szabály határozottan hátrányos az örökbefogadásra, mert csak olyan személyeknek ad módot a gyermek „nevelésére", akik — különösen, ha az örökbefogadott fiatalabb korú — erre már legtöbb esetben nem alkalmasak.

b) Egyes burzsoá jogok tiltják az örökbefogadást, ha az örökbefogadónak van *vérszerinti gyermeke.*[23] Igazi családi kapcsolat létesítése esetében ez a tilalom nem állhatna meg, hiszen köztudomású, hogy a gyermek nevelése mindig könnyebb, ha ugyanabban a családban több gyermek nő fel együtt. A tilalom mögött a vérszerinti gyermek vagyoni érdekeinek védelme húzódik, mert az örökbefogadott öröklése folytán a vérszerinti gyermekre háruló vagyoni hányad kétségtelenül csökkenne.

c) A burzsoá jogok az örökbefogadást *szerződéses viszonynak tekintik,* amely rokoni kapcsolatokat csak a szerződő felek között hoz létre.[24] A rendelkezés indoka nyilvánvalóan vagyoni érdekek védelmét jelenti: kizárják azt, hogy az örökbefogadott az örökbefogadót kiesése esetében mint leszármazó örökös helyettesítse. Ezzel párhuzamosan viszont a burzsoá jogok az örökbefogadott és saját vérszerinti szülei közötti kapcsolatot rendszerint fenntartják, holott ennek csak ott van jelentősége, ahol a vérszerinti származás egyébként is jelentős (pl. vérszerinti rokonok közötti házasságkötés, egyes bűncselekmények elkövetése vérszerinti rokonok között stb.), nevelés szempontjából azonban az ilyen kapcsolat fenntartása vitatható.

d) Mivel az örökbefogadás a burzsoá jog szerint szerződéssel jön létre, irányadók rá a szerződésre vonatkozó általános szabályok. Ez azt jelenti, hogy a kiskorúak örökbefogadása esetében — mint általában a kiskorúak szerződéseihez — szükséges ehhez is bizonyos *hatósági jóváhagyás.* A burzsoá jogok szerint a jóváhagyás során azt kell megvizsgálni, hogy az örökbefogadásnak nincsenek-e törvényes akadályai, illetőleg, hogy az valóban családi kapcsolat létesítésére irányult-e.[25] Azt, hogy a szerződés a kiskorú érdekében áll-e, formálisan vizsgálják, megelégszenek annak megállapításával, hogy a kiskorú tartása, ellátása az örökbefogadónál biztosítva van, de az érzelmi, a pszichológiai, pedagógiai tényezőket nem vizsgálják. Egyáltalán nem közömbös pedig az, hogy az örkbefogadott mennyiben tud beilleszkedni az új környezetbe, képes-e örökbefogadóit vérszerinti szüleinek tekinteni. Ha ugyanis az örökbefogadó és az örökbefogadott között a valódi szülő-gyermeki kapcsolathoz hasonló érzelmi kapcsolat nem tud kialakulni, ez az örökbefogadott nevelésére, nevelhetőségére is káros befolyással lesz. Mindezekkel a burzsoá jogok nem foglalkoznak, ezért egyes burzsoá szerzők már kénytelenek ráirányítani a figyelmet erre a problémára is.[26]

e) A burzsoá jog az örökbefogadó és az örökbefogadott között létrehozható *„családi" kapcsolat elsorvasztását* engedi meg azáltal, hogy lehetővé teszi az örökbefogadás egyes joghatásainak kizárását, illetőleg korlátozását.

aa) A családi kapcsolatot teljesen kizárja annak lehetővé tétele, hogy a szülői hatalom nem száll át az örökbefogadókra *(adoptio minus plena).* Az ilyen örökbefogadás lényegében öröklési szerződés, névviselés kötelezettségével.[27]

bb) Kizárható szerződéssel az *örökbefogadott öröklési joga* is,[28] ami akkor játszik szerepet, amikor az örökbefogadás célja a munkaerő megvásárlása. (Erről fentebb már szóltunk.)

cc) Az *örökbefogadó öröklési jogának* kizárása[29] a burzsoá jogban vagyonjogi vonatkozású. A rendelkezés indoka ugyanis az, hogy az örökbefogadót ne vezethesse anyagi érdek az örökbefogadásnál. Ez a rendelkezés két szempontból érdemel figyelmet. Először is nem a vagyonos gyermeknek, hanem az elhagyott árva, illetőleg a vagyontalan szülők gyermekeinek örökbefogadása a gyakori, ahol vagyonról legfeljebb csak akkor lehet szó, ha a gyermek valamely vérszerinti rokona után örököl, illetőleg — ami valószínűbb — a gyermek utóbb maga szerez vagyont. Másrészt az is jellemző, hogy a burzsoá jog ebből a vagyonból kizárja az örökbefogadót, holott a burzsoá jog által állított „családi" kapcsolat méltányosabbá tenné az örökbefogadó — az örökbefogadottal szorosabb kapcsolatban álló személy —, mint a vérszerinti szülő öröklését, akitől az örökbefogadott rendszerint érzelmileg is elszakad. Ezt a burzsoá jog azonban nem mondhatta ki, mert annyira erősnek tekinti a vérrokonságon alapuló kapcsolatokat.

dd) Az örökbefogadás útján létrehozott kapcsolat gyengítését jelenti az a szabály is, hogy az örökbefogadó *nevének* viselése általá-

[22] Pl. német BGB, svájci ZGB, olasz jog.

[23] Pl. német BGB, francia jog.

[24] Pl. német BGB, valamint a francia jog a légitimation adoptive kivételével. Az örökbefogadásra, mint szerződéses viszonyra utal *dr. Takács József:* A magyar kapitalista családjog történetéhez c. cikkében (Jogtudományi Közlöny, 1962. év 2—3. sz., 104. old.).

[25] Pl. német BGB, osztrák, svájci, francia, angol jog.

[26] *Vouin-Robino:* Droit privé civil et commercial. Tome permièr. La famille-les personnes. Paris, 1958., 251. old.

[27] Német BGB, svájci és francia jog (a légitimation adoptive kivételével).

[28] Pl. német BGB, svájci ZGB.

[29] Kölcsönös öröklési jog általában nincs. — A droit de retour intézményére lásd a 3. jegyzetet.

ban nem kötelező.[30] Bár a névviselés külsőleg utal a kapcsolatra, és nem bizonyít feltétlenül érzelmi kapcsolatot is, mégsem elhanyagolható tényező, mert éppen ott, ahol a gyermek nevelése szempontjából ez fontos lenne — kiskorúak örökbefogadása esetében — a név átruházása az örökbefogadóhoz való tartozás érzését szorosabbra fűzi.

f) A valódi családi kapcsolat létesítésének teljes megtagadását jelentik a fasizmus megnyilvánulását mutató azok a rendelkezések, amelyek szerint egyes államok az örökbefogadás elé származási korlátokat is állítanak.[31]

3. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a kapitalista társadalom osztálytársadalom, a vagyoni érdekű örökbefogadás tehát arra az osztályra jellemző, amelynek a termelő eszközök a tulajdonában állanak. Annál az osztálynál azonban, amelynek nincsenek termelő eszközök a tulajdonában, vagyoni érdekű örökbefogadás nem lehetséges, hiszen hiányzik az ilyen örökbefogadás alapvető indító oka, az átruházható vagyon, illetőleg az örökbefogadó vagyonában rejlő hatalom felhasználása kizsákmányolásra. Van tehát a kapitalista társadalmi viszonyok között is olyan örökbefogadás, amely nem vagyoni érdekből jön létre, illetőleg ahol a valóságosan létrejött szülői-gyermeki kapcsolatot nem befolyásolják vagyoni érdekek. Ilyen örökbefogadás természetesen csak az elnyomott osztály tagjai között jöhet létre.[32]

V. A kapitalista viszonyok megdöntésével az újonnan létrejött szocialista államoknak fel kellett számolniuk a burzsoá maradványokat a családjog és ezen belül az örökbefogadás terén is. Meg kellett hogy változzék tehát az örökbefogadás jellege és társadalomban betöltött szerepe is. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet problémáit növelte az, hogy az örökbefogadást, mint formát alkalmazták olyan célokra is, amelyeket még a burzsoá jogszabályok is tiltottak (adóügyi szabályok kijátszása, név átruházása stb.).

Az átmenet problémáit tükrözi a Szovjetunió örökbefogadási szabályainak kialakulása. Az 1918. évi családjogi kódex ugyanis az örökbefogadást megtiltotta. A rendelkezés indokait az akkori társadalmi-gazdasági viszonyokban találjuk meg. Az országban többségben voltak a kisburzsoá elemek és az általuk történő örökbefogadás az örökbefogadottak kizsákmányolását eredményezte volna. Az örökbefogadás ellenőrzés nélküli lehetővé tétele emellett alkalmat adott volna egyes öröklési jogi korlátozások kijátszására is. Figyelembe kell venni azt is, hogy ebben az időben még nem jöttek létre a szovjet gyámhatóságok, amelyek az örökbefogadást minden egyes esetben ebből a szempontból is vizsgálat alá vonták volna. Az örökbefogadás eltiltása ezért összefüggött az osztályharc akkori szakaszával.[33] Amikor azonban megváltoztak azok a társadalmi-gazdasági viszonyok, amelyek az örökbefogadás eltiltását szükségessé tették, és létrejöttek a szovjet gyámhatóságok, az OSZSZSZK 1926. évi törvénykönyve a házasságról, a családról és a gyámságról az örökbefogadást, mint valódi családi kapcsolatot létrehozó intézményt szabályozhatta.

Említést kell tennünk a Magyar Tanácsköztársaságról is, amely az örökbefogadásra vonatkozóan ugyan jogszabályt nem alkotott, de amelynek jogalkotásából — bár messzemenő következtetésekről itt nem lehet szó — le lehet mérni, hogy a Tanácsköztársaság az örökbefogadás vonatkozásában milyen álláspontot képviselt.[34]

A Tanácsköztársaság elsőrendű feladatának tekintette a gyermek érdekeiről való gondoskodást, amelyről olyan konkrét intézkedések tanúskodnak, mint a házasságon kívül született gyermek joghelyzetének rendezése, a gyermekvédelmi hálózat kialakítása, a 18 éven aluli árva gyermekek összeírása stb.[35] Azok a társadalmi-gazdasági viszonyok, amelyek között a Tanácsköztársaságnak az új államot fel kellett építenie, nagymértékben hasonlóak voltak ahhoz, amelyet a Szovjetállam a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után talált. A Tanácsköztársaság intézkedéséből következtetni lehet arra, hogy a régi jogot illetően negatív álláspontot volt.[36] Így pl. korlátozni kívánta a magántulajdonnal, mint a kizsákmányolás eszközével való rendelkezést az öröklési jog terén is, és míg ez a Szovjetunióban az öröklési jog konkrét korlátozásáig is eljutott, a Tanácsköztársaság idejében ez a hagyatéki eljárás felfüggesztésében jelentkezett. Nyilvánvaló ebből, hogy a Tanácsköztársaság az örökbefogadást korlátozta volna, mint az öröklési szabályok kijátszására felhasználható jogintézményt. Emellett viszont a gyermekvédelem vonatkozásában tett intézkedései kijelölik az útját annak a nagyszabású programnak, amellyel a Tanácsköztársaság a gyermekek fejlődését és nevelését kívánta előmozdítani. Ebbe a programba nem illett volna bele az örökbefogadásnak minden ellenőrzés nélkül való engedélyezése. Mindezek az intézkedések arra mutatnak, hogy a Tanácsköztársaság feltehetően korlátozta volna az örökbefogadást addig, amíg létrejönnek azok az anyagi életviszonyok, amelyek lehetővé tették

[30] Pl. német BGB, skandináv, spanyol jog, egyes dél-amerikai államok joga.

[31] USA egyes államai (Texas, Montana stb.).

[32] *G. M. Szverdlov:* Uszinovlenyije po szovjetszkomu pravu, Moszkva, 1951., 9. old. és Szovjetszkoje szemejnoje pravo, Moszkva, 1958., 256—257. old.

[33] G. M. *Szverdlov:* Razvityije szovjetszkogo szemejnogo prava. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1947., 10. szám, 107. old. — *Pergament* szerint 1926-ig voltak tényleges örökbefogadások is, amelyeket a bíróság elismert. Vö. A. I. *Pergament:* Szugyebnaja praktika po voproszam szemejnogo prava. Usztanovlenyije fakta uszinovlenyija. Moszkva, 1959., 69—70. old.

[34] A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása, Budapest, 1959. *Szabó Imre:* Bevezető tanulmány, 20. old.

[35] A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása, Budapest, 1959. *Pap Tibor:* Családjog, 296—297. old.

[36] *Szabó Imre* i. m. 23. old.

volna az örökbefogadásnak, mint valóban vagyoni viszonyoktól mentes családi kapcsolatok létrejöttére szolgáló jogi eszköznek a szabályozását.

Az örökbefogadás kialakulása a népi demokráciákban is hosszú fejlődés eredménye. A különbség azonban az volt, hogy itt a szocialista viszonyok viszonylag békés kialakulása nem tette szükségessé az örökbefogadás eltörlését, hanem a magántulajdoni rend felszámolásával és a kizsákmányolás megszüntetésével mód volt arra, hogy az örökbefogadásból fokozatosan kiküszöböljék a vagyoni érdekeket és az örökbefogadást valódi családi kapcsolat létrehozására irányuló intézménnyé fejlesszék.

A Szovjetunió és a népi demokráciák törvényhozása az örökbefogadást egyöntetűen, mint a gyermek családi nevelését célzó intézményt szabályozza. Az örökbefogadás rendeltetését és társadalmi szerepét tömören és világosan fogalmazza meg Szverdlov, amikor rámutat arra, hogy az örökbefogadás célja: a szülőt vagy a szülői környezetet nélkülöző gyermeknek mindazt megadni, amit a szocializmusban a család az ember egyéniségének kibontakozásához mind erkölcsi, mind nevelési, mind az egészséges testi fejlődés vonatkozásában megadhat és ténylegesen meg is ad.[37]

A szocialista családjogok nem ismernek olyan feltételt, hogy a vérszerinti gyermek léte akadálya volna az örökbefogadásnak, nem kötik az örökbefogadást az örökbefogadó meghatározott életkorához (nagykorúságot kivéve), nem engedik meg az örökbefogadott öröklési jogának kizárását, biztosítják az örökbefogadó öröklési jogát örökbefogadott gyermeke után, szabállyá teszik, hogy az örökbefogadott viseli az örökbefogadó családi nevét, tehát felszámolják azokat a korlátozó rendelkezéseket, amelyeket a burzsoá jog a vagyoni érdekek védelme folytán az örökbefogadás tekintetében létrehozott. Szorosan összefügg ezzel, hogy a szocialista családjogok csak kiskorú személyek örökbefogadását engedik meg.

A szocialista jogfejlődésen belül az örökbefogadás kialakulásának is több szakaszát különböztethetjük meg. Az első szakasz feladata a burzsoá jog felszámolása és az örökbefogadás intézményének új szocialista tartalommal való kitöltése volt. Ezt a szakaszt a családjogi kódexek zárták le. A családjogi kódexeket követő fejlődést az jellemzi, hogy a szocialista jogok az örökbefogadó és az örökbefogadott közötti kapcsolatokat még szorosabbra kívánják fűzni úgy, hogy a közöttük levő kapcsolat teljesen megegyezzék a családhoz tartozó vérszerinti gyermek és szülője közötti kapcsolattal. Az újabb szakaszt azok a jogszabályok zárják le, amelyek az örökbefogadott gyermeknek az örökbefogadó családjába való beillesztését a rokoni kapcsolatok kiszélesítésével szabályozzák.

A Szovjetunió jogalkotása ezen a téren akként tette meg az első lépést, hogy megengedte az örökbefogadóknak az örökbefogadott gyermek születési anyakönyvébe vérszerinti szülőkként való bejegyzését (1943. szeptember 8-i törvényerejű rendelet). Ezáltal az anyakönyv, mint közhitelű okirat tanúsította, hogy a gyermek joghelyzete azonos a vérszerinti gyermek joghelyzetével. Mivel azonban a családjogi és az öröklési jogi szabályok ugyanakkor nem vonták le ennek valamennyi jogi következményét, a kapcsolat lényege és tartalma a Szovjetunióban is vitás volt. Szverdlov és a családjogászok többsége álláspontja szerint az örökbefogadott jogi helyzete ilyen esetben semmiben sem különbözik a vérszerinti gyermek jogi helyzetétől.[38]

Hasonló rendelkezéseket találunk az egyes népi demokráciák családjogi, illetőleg anyakönyvi jogi szabályaiban is. A magyar anyakönyvi törvény (1952 : 19. tvr.) hatálybalépése után lényegében ugyanaz a helyzet állott elő, mint a Szovjetunió 1943. évi törvényerejű rendelete folytán, ti. az anyakönyvi jogszabály rokoni kapcsolatra is utaló anyakönyvi kivonat kiállítását tette lehetővé anélkül, hogy a családjogi törvény és az öröklési jogi szabályok ennek a jogkövetkezményeit levonták volna. A hiányt az 1960 : 12. tvr. pótolta, amely kimondta, hogy az örökbefogadott nemcsak az örökbefogadó, hanem az örökbefogadó rokonainak is rokonává válik.

Hasonló szabályokat találunk a csehszlovák családjogi törvény 1958. évi módosításában, a román családjogi törvény 1956. évi módosításában és a Német Demokratikus Köztársaság 1956. évi örökbefogadást szabályozó kormányrendeletében.

Ez a jogfejlődés világosan tükrözi az örökbefogadás alapvető jellegét és célját: valóságos családi kapcsolat létesítését, amely az örökbefogadott gyermek hátrányára semmiféle korlátozást nem tűr és őt a családon belül a vérszerinti gyermekkel teljesen egyenrangúnak tekinti.

További kérdés, hogy ez a jogilag biztosított kapcsolat hogyan válik a valóságban érzelmileg is teljes kapcsolattá. Ennek a megválaszolása viszont már nagyrészt a gyámhatóságra háruló feladatra utal. A gyámhatóságoknak a szocialista társadalomban elsőrendű feladatuk a gyermek érdekeinek védelme. Ennek során pedig az örökbefogadás alkalmával azt is vizsgálják, hogy érdekében áll-e az örökbefogadás a gyermeknek. A gyermek érdekeinek vizsgálata eszerint nem áll meg a vagyoni és tartási érdekeknél, hanem kiterjed az örökbefogadással kapcsolatban számbajöhető összes körülmény vizsgálatára, tehát azoknak a bizonyos pszichológiai és pedagógiai szempontoknak az értékelésére is, amelyek a gyermek sorsát az örökbefogadás folytán esetleg egész életére befolyásolják. Nagy és nemes hivatás ez, hiszen olyan gyermekről való gon-

[37] *Szverdlov:* Szovjetszkoje szemejnoje pravo. Moszkva, 1958., 239. old.

[38] *Szverdlov* i. m. 252. old.

doskodást jelent, aki a jövő, a kommunizmus építője lesz.

Szükségesnek tartjuk ezért, hogy röviden foglalkozzunk azzal a kérdéssel is, mi lesz az örökbefogadás szerepe a kommunizmusban. A kérdéssel való foglalkozásra már alapot ad számunkra a Szovjetunió Kommunista Pártjának, a kommunizmus építőinek programja.

Az örökbefogadás intézménye szoros kapcsolatban áll a család intézményével. Az örökbefogadás célja ugyanis a családi környezet, a családi nevelés biztosítása azoknak a gyermekeknek a részére, akik valamilyen oknál fogva ehhez nem juthatnak hozzá. Örökbefogadásra tehát — mint a családi környezetet pótló intézményre — szükség van addig, amíg családi környezetre, családi nevelésre is szükség van. A családi környezetet és az ezzel összefüggő családi nevelést pedig a kommunizmus sem nélkülözheti. Az SZKP Programja szerint minden gazdasági, szociális, politikai és jogi eszközt fel kell használni az emberek kommunista tudatosságának fejlesztésére. Ez az emberek nevelését, a társadalmi tudat fejlesztését, az új ember kialakítását jelenti. A nevelés a társadalomnak és a családnak egyaránt feladata. „A családnak a gyermekekre gyakorolt nevelő hatását mind szervesebben kell összekapcsolni a gyermekek társadalmi nevelésével."[39] ezzel kapcsolatban emelte ki *Hruscsov* a kongresszuson mondott beszámolójában, hogy „a társadalmi és a családi nevelés nem ellenkezik egymással; a család nevelő hatásának a gyermekek társadalmi nevelésével kell párosulnia." Majd rámutatott arra, hogy „teljesen helytelen az az állítás, hogy a család jelentősége csökken a kommunizmusba való átmenet időszakában és idők folyamán teljesen megszűnik. A valóságban a család a kommunizmusban megszilárdul; a családi kapcsolatok végérvényesen megtisztulnak az anyagi érdektől, rendkívül tisztává és erőssé válnak.[40]

A család feladata a gyermek nevelése, amelyet az állam nem nélkülözhet akkor sem, amikor az állam szerepe a nevelés terén egyre fokozódik. A szülői nevelésnek, a szülői ráhatásnak, a családi környezetnek van ugyanis olyan sajátos jellege, amely — különösen a kiskorú gyermeknél — mással nem pótolható.[41] A gyermekre nézve a legelőnyösebb az, ha a nevelésnek ezt a sajátos részét családi környezetben kapja meg, mert így sajátítja el legjobban azokat az ismereteket, amelyekre szüksége lesz ahhoz, hogy az életben helytálljon, hogy hasznos, a szocializmust, majd a kommunizmust építő állampolgárrá váljék.

Az örökbefogadást nem teszi mellőzhetővé, illetőleg szükségtelenné az, hogy pl. egyes szocialista jogok szerint mód van a házasságon kívül született gyermek apai elismerésére, illetőleg az apaság ítéleti megállapítására. Ez ugyanis a gyermek helyzetét csak jogilag rendezi, de nem nyújt neki családi otthont. Ahhoz, hogy a gyermek családi környezetbe kerüljön, ennél többre van szükség, ezt a különbözetet, ezt a *többet* tudja nyújtani az örökbefogadás útján létesített családi kapcsolat. A családbafogadás (a patronátus) szocialista intézménye[42] — szemben a burzsoá jogok hasonló intézményeivel — biztosítja a gyermek részére a családi otthont és a családi környezetet, de viszont nem ad neki a családban olyan jogállást, mint amilyen a vérszerinti gyermeket megilleti. Ezt az örökbefogadás pótolja és ezért gyakran megtörténik, hogy a családbafogadást a befogadó szülők örökbefogadásra módosítják.

Véleményünk szerint ezért az örökbefogadás továbbra is a legalkalmasabb eszköz marad arra, hogy mind jogilag, mind pedig tartalmilag megadja a gyermeknek mindazt, amit a családi környezet tud a gyermek számára biztosítani

Bacsó Jenő

[39] A kommunizmus építőinek kongresszusa. Budapest, 1961., 466. old.

[40] A kommunizmus építőinek kongresszusa. Budapest, 1961., 242. old.

[41] A. *Harcsev:* Szemja i kommunyizm. Kommunyiszt, 1960., 7. szám, 61. old.

[42] A szovjet polgári jog, II. k. Budapest, 1953. szerkesztette Sz. N. *Bratusz*, 351. old.

SZEMLE

Az V. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi szekciójának előadásai

I.

1. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága és a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának rendezésében zajlott le 1962. május 3—5-én az V. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi szekciójának ülése.

9 esztendeje immár, hogy egyetemeinken megalakultak a tudományos diákkörök. A kezdeti nehézségek után mindjobban beváltották a hozzájuk fűzött reményeket és ma már, a diákköri konferenciákon felmutatott eredményekre támaszkodva jóleső érzéssel mondhatjuk el: a diákkörök általában jól működnek.

A tudományos diákkörök célja, hogy az egy-egy tudományág iránt érdeklődést mutató hallgatókat a tárgykörrel kapcsolatos önálló búvárkodásra neveljék. Ezen keresztül a hallgatók elsajátítják az anyaggyűjtés, a rendszerezés és feldolgozás legjobb módszereit, fejlesztik gondolkodásukat, szemléletüket és nem utolsó sorban megismerkednek az alkotó munka örömeivel. Valójában az egyetemi ok-

tatásnak sem csupán az a feladata, hogy egy lezárt tudománymennyiséget közvetítsen, hanem az, hogy a hallgatók előtt szélesre tárja a tudományos megismerés kapuit, a kötelezően és általánosságban elsajátítandó ismeretek nyújtásán túlmenően inspirálja őket érdeklődési körüknek megfelelő egyéni munkálkodásra. Mindezt fokozott mértékben alkalmas előmozdítani az egyetemi oktatásnak ma már szerves részét képező diákköri munka.

2. A diákkörök jelentőségét növeli, hogy hozzájárulnak kiváló szakmai tudással rendelkező káderek neveléséhez. Ez érthető, hiszen a hallgatók szakterületükkel már egyetemi hallgató korukban részletesen megismerkednek, a diákköri viták során pedig mélyebb betekintést nyernek az egyes szakterületek szűkebb problémáiba is. Jelentős a diákkör abból a szempontból is, hogy mint azonos érdeklődésű tagokból álló közösség az oktatók számára lehetővé teszi a hallgatóság jobb megismerését, magasabb színvonalú oktató-nevelő tevékenység kifejtését.

3. A diákkörök életében nagyjelentőségű esemény a már hagyományossá vált Országos Tudományos Diákköri Konferencia. Elsősorban azért, mert a konferencián valamennyi diákkör a legjobb dolgozatával lép a három jogi kar hallgatóságának bíráló szeme elé. A bemutatott dolgozatok megvitatása és értékelése képet ad egy-egy diákkör működéséről is, így a konferencia ezen keresztül is eszközévé válhat a karok hallgatósága közötti, a kommunista szakemberképzés szempontjából ösztönző hatásában nem lebecsülendő nemes versengés kialakításához és intenzívebbé tételéhez.

II.

1. A Pécsett elsőízben megrendezésre került konferenciát Dr. Bihari Ottó professzor, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja nyitotta meg, aki bevezetőjében többek között kiemelte, hogy csak helyeselhetőek azok a legutóbbi év folyamán tett intézkedések, amelyek a KISZ irányító tevékenységét nagymértékben megerősítették a diákkörök vonatkozásában. Mint említette, bebizonyosodott, miszerint a KISZ szervezetek alkalmas társadalmi szervek arra, hogy vállukra vegyék a diákköri munka felelősségét és nemcsak szervezési, hanem tartalmi kérdésekben is jelentős befolyásra tegyenek szert a diákköri munkában. A megnyitón résztvett a művelődésügyi minisztérium és a KISZ Központi Bizottságának kiküldötte, valamint Jan Pjescsák, a Prágai Károly Egyetem Büntetőjogi Tanszékének tanársegéde, aki 4 csehszlovák joghallgatóval érkezett a konferenciára azzal a céllal, hogy az előadások alapján képet kapjanak a magyar joghallgatók tudományos felkészültségéről.

2. Az állam- és jogtudományi szekció I. és II. tagozatában 26 dolgozat került megvitatásra. A konferencián szerepelt dolgozatok közül 3 az állam- és jogelmélet; 4 az államjog és az államigazgatási jog; 5 a polgári jog, 2—2 a büntetőjog, a munkajog, a nemzetközi jog, az eljárási jog és a jogtörténet; míg 1—1 dolgozat a termelőszövetkezeti jog, a kriminalisztika, a statisztika és a római jog problémakörébe tartozó kérdésekkel foglalkozott.

A továbbiakban a fenti tagolásnak megfelelően ismertetjük az egyes dolgozatok főbb gondolatmenetét.

Szakáts Kálmán IV. évf. joghallgató: (Szeged): *„Az egyéni, a népi és az állami akarat."* (Vitavezető: Dr. Antalffy György tanszékvezető egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem rektora.) A szerző a bevezető részben foglalkozott az akarat meghatározásával filozófiai oldalról. Felvetette a determinizmus—indeterminizmus kérdését és az előbbi javára döntötte el azt. Foglalkozott az állami akarat kialakulásával, ezen belül az osztályakarat kérdésével. Ez utóbbit kapitalista és szocialista államok vonatkozásában vizsgálta. Végül elemezte a népi, azaz társadalmi akarat kérdéseit és ennek jogi vetületeit, hangsúlyozván, hogy a társadalmi akarat kérdése a szocialista társadalomban igen jelentős, mert csak ebben a társadalomban jöhet létre először valódi értelemben vett társadalmi akarat az osztályellentétek kiküszöbölésével. Ez fog majd elvezetni a politikai közhatalom megszűnéséhez és a társadalom önigazgatásához.

Kóbor László V. évf. joghallgató (Pécs): *„A joghézag és analógia néhány elméleti és gyakorlati kérdése a szocialista jogalkalmazásban, különös tekintettel a magyar jogalkalmazás jelenlegi viszonyaira."* (Vitavezető: Dr. Halász Pál tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs.) A dolgozat a törvényesség szempontjait előtérbe helyezve, az elméletet és a gyakorlatot egybekapcsolva, komplex módon dolgozta fel a témát. Áttekintést adott a különböző joghézag- és analógia elméletek történeti fejlődéséről — figyelemmel a burzsoá bíróságok gyakorlatára — és kimutatta az egyes elméletek társadalmi-gazdasági gyökereit. Foglalkozott a joghézagról és az analógiáról vallott szocialista nézetekkel, állást foglalt egyes vitatott kérdésekben. A dolgozat utolsó fejezete elemezte a magyar jogalkalmazás jelenlegi joghézag- és analógia problémáit, néhány jellemző példán, jogeseten keresztül állást foglalt a szocialista törvényesség érvényesítése mellett a polgári jog és a családi jog, a munkajog, a büntetőjog, az államjog és az államigazgatási jog tételes szabályainak alkalmazásával kapcsolatosan.

Bíró Sándor V. évf. joghallgató (Budapest): *„A jogrendszer tagozódásának kérdései. A gazdasági jog problémája."* (Vitavezető: Dr. Vas Tibor tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest). A szerző a dolgozat első részében a jogrendszer tagozódásának elvi kérdéseivel foglalkozott. Ennek során elemezte a jogrendszer tagozódása szempontjából számbajöhető elhatároló ismérveket: a szabályozás tárgyát, módszerét és az alapelveknek a tagozódás szempontjából betöltött jelentőségét. Bemutatta a kérdéssel kapcsolatos legfontosabb álláspontokat is. Második részben a szerző a gazdasági jog koncepcióját tette vizsgálódása tárgyává, végigvezetve vizsgálódásait annak kialakulási folyamatán. A tanulmány harmadik részében a Német Demokratikus Köztársaságban kialakult gazdasági jog elméletét ismertette, összekapcsolva azt az állami vállalatok igazgatási problémáival. Befejezésképpen a jelenlegi szovjet állásfoglalásokat tárgyalta, következtetéseket levonva azokból a mai magyar viszonyokra.

Sári János V. évf. joghallgató

(Budapest): *„Az országgyűlés állandó bizottságai."* (Vitavezető: Dr. Beér János tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest.) A szerző történeti áttekintést adott az 1848-as forradalomtól kezdődően a burzsoá országgyűléseink hasonló intézményeinek fejlődéséről, érzékeltetve azokat a nyugati eszmeáramlatokat, amelyek elsősorban befolyásolták ezt a fejlődést és a feudális tradíciókat is, amelyek igyekeztek meggátolni azt. A dolgozat további részében a jelenlegi helyzetet ismertette és a törvényi szabályozás minden részletkérdésére kitért. Rendszerbe foglaltan tárgyalta ezt követően a bizottságok szervezetét és működését, majd a bizottságok viszonyát más szervekhez. E részek kidolgozása során a törvényi szabályozás rendszeres tárgyalását összekapcsolta a népi demokratikus országok hasonló jogintézményeinek bemutatásával és a továbbiakban szabályozandó kérdések tekintetében javaslatokat tett. A dolgozat befejező részében a további fejlődés irányvonalainak vázlatát adta a szerző.

Markos György IV. évf. joghallgató (Pécs): *„Az egyéni szabadságjogok biztosítékai."* (Vitavezető: Dr. Bihari Ottó tanszékvezető egyetemi tanár, a Pécsi Jogi Kar dékánja.) A gazdasági és társadalmi berendezkedés által igényelt szükségszerű rend, az állam által meghúzott optimális határok a célok és feladatok megvalósítása az egyén számára igényelt és biztosított cselekvések között, a szocialista ember egyéni szabadságjogainak helye, jellege, érvényesülése és a jogok biztostékainak bemutatása jelentette a szerző fő célját. Indokoltnak tartja, hogy az alkotmányos gyökerű jogokat csak törvénnyel vagy törvényerejű rendelettel lehessen szabályozni. Az e jogokat szűkítő korlátozásokat, mérlegelési szabadságot és klauzulákat rendkívül óvatosan kezelendő területként csak az elkerülhetetlen szükségesség esetében tartotta alkalmazandónak. A népi demokratikus államok alkotmányainak megfelelő rendelkezéseit is idézte összehasonlításképpen. Végül a fejlődés feltehető irányaival foglalkozott az SZKP. XXII. kongresszusa tételeinek figyelembevételével.

Rácz Attila V. évf. joghallgató (Szeged): *„A megyei jogú városi tanácsok és kerületi tanácsaik viszonya."* (Vitavezető: Dr. Kovács István tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged.) A szerző abból indult ki, hogy a jelenlegi kerületi rendszer alapjában véve jó, csupán a megyei jogú városok és kerületeik hatáskörét kell rendezni az utóbbiak javára. Álláspontját azzal indokolta, hogy ez egyrészt szükséges a fórumrendszer biztosítása szempontjából, másrészt — és ez a döntő —, így valósulhat meg a dolgozók egyre nagyobb mérvű bevonása az állami munkába. A dolgozat második részében a megyei jogú városi tanács szemszögéből a kerületeket, mint az irányítás tárgyait szemlélte és kísérletet tett az irányítás fogalmának meghatározására. A harmadik és a dolgozat fő része azután sorra vette a különböző irányítási formákat és az egyes hatásköröket, először a tanácsok, azután a végrehajtó bizottságok, végül a szakigazgatási szervek vonatkozásában.

Szőcs Klára—Gunde Ákos IV. évf. joghallgatók (Budapest): *„Az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásának kérdései."* (Vitavezető: Dr. Berényi Sándor tanszékvezető egyetemi docens, Budapest.) A dolgozat lényegében az 1957. évi IV. törvénynek az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásáról szóló rendelkezéseinek értelmezését nyújtotta, és olyan témakör tisztázását segítette elő, amely napjaink élő problémáját képezi. A szerzők sok statisztikai adatot feldolgozva budapesti vonatkozásban kimutatták az utóbbi évben keresettel megtámadott államigazgatási határozatok százalékos megoszlását. Részletesen kidolgozták a házastársak és az élettárs, az egyenesági rokon, a testvér, a nevelt és mostoha gyermek javára történő bérleti jogviszonyról való lemondás, valamint az adó-, vagy illetékkötelezettséget megállapító államigazgatási határozatok bíróság előtt keresettel való megtámadásának kérdéseit.

Kancsal László IV. évf. joghallgató (Pécs): *„Az önálló gazdaságos elszámolás rendjének kialakulása hazánkban."* (Vitavezető: Dr. Rudolf Lóránd tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs.) A szocialista állam gazdasági szervező funkciójának és az önálló elszámolás elvének kapcsolatával összefüggésben rámutatott a szerző arra, hogy az önálló gazdaságos elszámolás rendje a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának a megnyilvánulása és ennek megvalósulására szolgáló gazdasági és jogi intézmény. Rámutatott a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának legfőbb jellegzetességére, nevezetesen arra, hogy e funkció közvetlenül a társadalmi-gazdasági viszonyok szocialista átalakítására irányul. Ezt követően az önálló gazdaságos elszámolás rendjének lényegét fejtette ki, megállapítva, hogy ez olyan módszer, amely a szocialista állami vállalatok operatív gazdasági önállósága mellett a felsőbb szervek irányítását is lehetővé teszi. Foglalkozott az alapfokú gazdasági szervezetekkel, a nemzeti vállalatokkal, a községi vállalatokkal, az állami teleppel, a gazdasági irodával, valamint az ipari igazgatósággal és a kereskedelmi központtal.

Vékás Lajos IV. évf. joghallgató (Budapest): *„Több személy által közösen okozott kárért való felelősség a polgári törvénykönyv alapján."* (Vitavezető: Dr. Eőrsi Gyula egyetemi tanár, Budapest.) A dolgozat szerzője munkájának bevezetőjében a kárfelelősség általános jellemzőivel foglalkozott. Ezt követően rámutatott arra, hogy mi indokolja a több személy által közösen okozott kár esetén az egyetemleges marasztalást előtérbe helyezve a prevenciós és reparatív célok maradéktalan érvényesülésének fontosságát. Rámutatott ebben az összefüggésben arra az elvi vitára, mely a jogtudomány művelői között folyt le a Ptk. előkészítése során. A szerző részletesen elemezte, hogy mely esetekben lehet megállapítani több személy károkozása esetén a közös kártérítést, rámutatott a közös károkozás objektív alapjaira és azokra az esetekre ahol több személy mulasztása megalapozza a közös felelősséget. Részletesen szólt a belső felelősségi viszonyokról. Végül elemezte azon viszonyokat, ahol közös károkozás esetén lehetőség van az egyetemleges marasztalástól való eltekintésre.

Sárközi Tamás V. évf. joghallgató (Budapest): *„Az építési szerződések alapvető kérdései."* (Vitavezető: Dr. Eőrsi Gyula egyetemi tanár, Budapest). A szerző az épí-

tési szerződések sajátosságaival foglalkozott, összehasonlítva a szovjet és a magyar fejlődést. Foglalkozott a 45/1961 Mt. rendelet (beruházási kódex) építési szerződésekre vonatkozó rendelkezéseivel, valamint a törvény kritikájával és az ebből adódó következtetésekkel. A szerző meghatározta az építési szerződések helyét a tervszerződések keretében. Ezen belül háromféle tervszerződési típust különböztet meg: *1.* A termékforgalom lebonyolítására irányuló szállítási szerződéseket; *2.* A vállalkozási szerződések csoportját és *3.* Az ún. egyéb tervszerződési típusokat. Lándzsát tört a szerző — szemben a jog dogmatikai alapon történő osztályozással — a gazdasági funkció szerinti osztályozás mellett. Befejezésképpen az építési szerződések prespektíváit tárgyalta.

Virágh Pál V. évf. joghallgató (Szeged): *„A filmmel és rádió, televízió adásokkal kapcsolatos egyes szerzői jogi kérdések.* (Vitavezető: Dr. Kemenes Béla tanszékvezető egyetemi docens, Szeged). A dolgozat írója foglalkozott a régi szerzői jogi törvény hiányosságaival, vázolta az új szerzői jogi törvény tervezetének megoldásait. Ezzel kapcsolatosan a szocialista és egyes figyelemreméltó nyugati szabályozásokat is ismertette. Beszélt a filmesítési szerződésről, a filmesítés időtartamával, a filmalkotás szerzőségével kapcsolatos kérdésekről. Részletesen tárgyalta a védelmi idő szabályozásával kapcsolatosan előforduló nézeteket és megállapította, hogy a védelmi idők csökkentése, melyről az új szocialista szerzői jogi törvénytervezetünk is beszél, nem a szellemi alkotások csökkentettebb védelmét, hanem a szocialista alapelvnek megfelelően a munkanélküli jövedelemszerzés lehetőségének ezen a téren való megszüntetését jelenti.

Tamás Lajos IV. évf. joghallgató (Pécs): *„A hibás teljesítés a szállítási szerződések körében."* (Vitavezető: Dr. Pap Tibor tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs). A szerző dolgozatában azzal foglalkozott, hogy miként igyekszik a törvényhozó a népgazdasági terv teljesítését biztosítani. Különösen arra tekintettel, hogy a szállítási szerződések teljesítése, ami fontos láncszemét képezi a népgazdasági terv teljesítésének, gyakran hibás. A dolgozat középpontjában a szerződéstől való elállás jogának gyakorlása és feltételeinek elemzése áll. E fejtegetések során a szerző arra a megállapításra jutott, hogy az elállás általános feltételének az alkalmatlanság tekintendő. Foglalkozott a jótállás és szavatosság, valamint a minőségvizsgálat néhány vitatott kérdésével. A prototípusra vonatkozóan megállapítja, hogy a legyártó vállalat felelőssége az abban levő hibákért általában nem áll fenn, mert ezek „természetszerűek", a felelősség szakértői bizonyítás kérdése. Ha a teljesítés hibás, a megrendelőnek igénye keletkezik a szállítóval szemben. A szerző a továbbiakban ennek az igénynek az érvényesítési idejével, majd azzal foglalkozott, hogy ezen igény érvényesítése a gazdasági szerveknek nemcsak joga, hanem állammal szembeni kötelessége is.

Valki László—Györgyi Kálmán III. évf. joghallgatók (Budapest): *„A büntetőjogi felelősség egyes kérdései".* (Vitavezető: Dr. Fonyó Antal tanszékvezető egyetemi docens, a Szegedi Állam- és Jogtudományi Kar dékánja.). A szerzők dolgozatában a büntetőjogi felelősség olyan problémája került taglalásra, amely hosszú időn át és jelenleg is szocialista jogirodalmunkban is vitatott kérdéskör: ez pedig az akarat determináltságának problémája és ennek büntetőjogi vetülete. A szerzők foglalkoztak azokkal az elméletekkel, amelyek jelentős állomások a büntetőjogi felelősség kialakulásában, különös tekintettel a szubjektív oldalra. Ezt követően pszichológiai—filozófiai oldalról közelítve meg a kérdést, keresték a választ és igyekeztek kellő megalapozottságot adni az akarat teljes determináltságát elfogadó álláspontjuknak. Felhasználva Földesi Tamás ilyen tárgyú könyvét és polemizálva Katonáné dr. Soltész Márta cikkével, fejtegetéseik végkövetkeztetéseként állást foglaltak az akarat teljes determináltságán alapuló felfogás mellett, amelyben az ún. választási lehetőséget legfeljebb mint a determinált akarat megjelenési formáját ismerik el.

Molnár István V. évf. joghallgató (Pécs): *„Az élet vagy testi épség veszélyeztetése".* (Vitavezető: Dr. Losonczy István tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs). A szerző a dolgozat bevezető és első részében a veszélyeztetési bűncselekmények néhány általános jellegű kérdésével; a veszélyeztető jellegű cselekmények büntetőjogi értékelésének fejlődésével, a veszélyokozás, veszélyeztetés fogalmával, a veszélyeztetési bűncselekmények osztályozásával, rendszerével foglalkozott. A dolgozat második részében a BHÖ. 374—376. pontjába felvett élet vagy testi épség veszélyeztetését, valamint a Btk. 258. §-ban meghatározott foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést tárgyalta.

A szerző a BHÖ. rendelkezéseinek elemzése során kitért arra is, hogy a Btk. 258. §-a a hatályos jogon milyen változtatást eszközöl és ezzel kapcsolatban milyen kérdések merülhetnek fel. A veszélyeztetés alapesetének tárgyalása után a veszélyeztetés minősített eseteivel, az egységhalmazat kérdésével, és az élet vagy testi épség veszélyeztetésének más bűncselekményektől való elhatárolásával foglalkozott.

Rutai István V. évf. joghallg. (Pécs): *„A találmány és az újítás, mint a termelés emelésének rendkívüli munkajogi alapjai."* (Vitavezető: Dr. Rudolf Lóránd tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs). A dolgozat öt részben foglalkozott e témával, melynek első részében a találmányok jelentőségéről beszélt a politikai gazdaságtan szemszögéből. Tárgyalta továbbá a találmányok burzsoá szabályozásának kialakulását, az erre vonatkozó különböző elméleteket és ezek cáfolatát. A harmadik rész foglalkozott a találmányról szóló szocialista elméletekkel kiemelve a Tanácsköztársaság és a Szovjetunió jelenlegi szabályozását. A negyedik részben a szocialista magyar szabályozást ismertette, különös tekintettel a 29/1959. Korm. sz. rendeletre. Ez képezte a dolgozat jogi fejtegetésének központját. Statisztikai adatokkal bizonyította, hogy a szolgálati találmányok számának növekedése arányában hogyan tolódik el a szabályozás a munkajog felé. Az utolsó részben az újítás szovjet és magyar szabályozását tárgyalta.

Leleszi Imre V. éves joghallgató (Budapest): *„Megtérítési és kártérítési kötelezettség leltárhiány esetén".* (Vitavezető: dr. Weltner Andor tanszékvezető egyetemi tanár,

Budapest). A bevezetőben foglalkozott a leltárhiányért való anyagi felelősség intézményének jelentőségével, mely a munkajogi felelősség egyik speciális, bonyolult és nagyon fontos intézménye. Az alapfogalmak tárgyalása után a hiány és a kár közötti különbségeket tárgyalta. Leszögezte, hogy a hiány a kár egy sajátos formája. A hiányt okozó magatartásnak nem szükségszerű feltétele a vétkesség, sőt az ismeretlen okú leltárhiány esetén a magatartás is ismeretlen. Elemezte a dolgozat, hogy milyen okok idézhetik elő a leltárhiányt, majd háromféle felelősségről beszélt (egyéni, kollektív, és vezetői), amely leltárhiányért előállhat aszerint, hogy milyen egységről van szó. A dolgozat nagyobb részben a felelősségi rendszer alapját tárgyalta. Végeredményben megállapította, hogy a leltárhiányért való felelősség objektív felelősség.

Pártli Imre V. évf. joghallgató (Budapest): *„Az Egyesült Nemzetek Szervezete és a leszerelés".* (Vitatervező: Dr. Haraszti György tanszékvezető egyetemi docens, Budapest). A szerző dolgozatában a leszerelési törekvések átfogó történelmi ismertetését nyújtotta, kezdve a hágai konferenciáktól, (1899—1907) napjainkig. Dolgozatában ismertette a legkülönbözőbb leszerelési egyezménytervezeteket, tárgyalási jegyzőkönyveket. Az egyes szovjet, illetve nyugati javaslatokat párhuzamba állította, és ennek során bebizonyította a szovjet tervezetek realitását. A dolgozatnak „A fegyverkezés és a nemzetközi jog" című fejezete az imperialista államok fegyverkezését az ENSZ alapokmány céljai és elvei alapján nemzetközi jogsértésként tárgyalta.

Selyem Tóth Jolán V. évf. joghallgató (Pécs): *„A kémkedés és a nemzetközi jog."* (Vitavezető: Dr. Haraszti György tanszékvezető egyetemi docens, Pécs). A szerző a dolgozat bevezető részében a békés egymásmellett élés elve és a kémkedés összeférhetetlenségét mutatta ki. Az említett elv kiemelését főkép az indokolta, hogy tárgyalási részében a dolgozat döntő súlyt helyez a békében elkövetett kémkedésre, bár ezt megelőzően a kémkedés általános fogalmát is megalkotta. A békében elkövetett kémkedés keretén belül az U/2 és RB 47 típusú amerikai repülőgépek berepülései kapcsán bővebben foglalkozott a légi kémkedéssel, melynek jogi vonatkozásait vizsgálta. Jelentős figyelmet fordított a kozmikus kémkedésre is. Végül tárgyalta a háború idején elkövetett kémkedést és speciális esetként a diplomáciai feladatokat ellátó személyek kémkedését. A szerző mindvégig arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kémkedés — s ez főképpen a békében való kémkedésre vonatkozik — ellentétes az ENSZ alapokmányával, ennek folytán a nemzetközi joggal.

Pető Borbála III. évf. joghallgató (Budapest): *„A magyarországi társadalmi bíráskodás továbbfejlesztésének szervezeti és hatásköri kérdései."* (Vitavezető: Dr. Névai László tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest). A dolgozat bevezető része frappánsan és helyes gondolatvezetéssel tisztázta azt a kérdést, hogy a társadalmi bíráskodás része-e a szocialista igazságszolgáltatásnak, vagy nem. A tagadó válasz helyességét több szempontot érintő meggyőző érveléssel támasztotta alá. A továbbiakban a szerző helyesen mutatott rá a társadalmi bíráskodás területén fellelhető hiányosságokra, ezen hiányosságok okaira, és helyesen jelölte meg a feladatot: a társadalmi bíráskodás területén meglevő fogyatékosságokat mind a jogi szabályozásban, mind a gyakorlatban lehetőleg küszöböljük ki. E feladat elvégzésének sikere érdekében emelte ki a szerző a társadalmi bíráskodás célját és mutatott rá a társadalmi bíráskodás hatásköre és szervezete továbbfejlesztésének szükségességére.

Fazekas László V. évf. joghallgató (Szeged): *„A társadalmi bíróságok szerepe a munkafegyelem megszilárdításában."* (Vitavezető: Dr. Weltner Andor tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest.) A tanulmány kimerítően tárgyalta az állami és a társadalmi szervek kapcsolatát, majd sorra vette a szocialista államok társadalmi bíráskodásról szóló törvényeit, részletesen ismertette a különböző szocialista államok társadalmi bíróságainak működését. Ezután a mi társadalmi bíróságaink megszervezéséről, irányításáról, ellenőrzéséről, hatásköréről, eljárási kérdéseiről ír, és csak ezt követően érintette a társadalmi bíráskodás céljai és feladatai között a társadalmi bíráskodásnak azt a célját, hogy a munkafegyelem megszilárdítását elősegítse.

Kállai István II. évf. joghallgató (Budapest): *„Az Árpád-kori tized."* (Vitavezető: Dr. Kovács Kálmán tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest). Tanulmányában a szerző a tizedkérdést mint a feudális állam ideológiai támaszául szolgáló egyház fő gazdasági tevékenységét jelölte meg a középkorban. A tizedbeszedés mechanizmusán, a tizedjog egyházi megoszlásán kívül a királyi egyházi adományozásnak a világi donátio rendszerrel szembeni általános jogalap-jellegét emelte ki és erre építette a tizedkizsákmányolás fokozásán kívül az egyházi tizedjog növekvő kiterjedését a középkor elején. Az „ecclesia vivit lege romana" elv alapján kimutatta a római jogi és kánonjogi szabályok érvényesülését és betörését az államéletbe is, egyben utalt a bérbeadás által a tizedhierarchia meginduló aláaknázására.

Ruszoly József V. évf. joghallg. (Szeged): *„Az Országos Nemzeti Bizottság két tervezetéről."* (Vitavezető: Dr. Maday Pál tanszékvezető egyetemi docens, Szeged).

A szerző kifejtette, hogy hazánkban a felszabadulással egyidőben meginduló permanens forradalom forradalmi szervei a Nemzeti Bizottságok voltak. Ezután a Nemzeti Bizottságok kialakulását tárgyalta, figyelmet szentelve azok 1945 előtti csíráira is. Foglalkozott a 14/1945 M. E. sz. rendelet előzményeivel és hatásával, a Nemzeti Bizottságok léte és hatáskörük jogi szabályozásának problémáival, az Országos Nemzeti Bizottság, valamint ennek főtitkársága kialakulásával és működésével. A szerző a befejező részben felvetette, azt a még ma is vitás kérdést, hogy mi az oka annak, hogy a Nemzeti Bizottságok hazánkban nem váltak a proletárdiktatúra szerveivé, amely kérdés tisztázása a jövendő kutatások feladata.

Molnár István: V. évf. joghallgató (Pécs): *„A termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági igazgatása."* (Vitavezető: Dr. Földes Iván tanszékvezető egyetemi docens, Pécs). A szerző a tanulmány bevezető ré-

szében rámutatott, hogy a termelőszövetkezetek állami irányítása minden szocializmust építő országban már a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kezdetétől igen fontos probléma. Kifejtette, hogy a termelőszövetkezetek és az ipari termelőüzemek állami irányítása közötti legalapvetőbb különbsége az, hogy az előbbieknél hiányzik az igazgatás egyik igen lényeges eleme, a tulajdonosi elem. Ennek ellenére azonban a termelő szövetkezetekkel kapcsolatos állami irányító tevékenység mégsem csupán közhatalmi elemekből áll. A tulajdonosi igazgatás helyére itt részelemek és különösen az üzemigazdasági igazgatás lép. A dolgozat az üzemi-gazdasági igazgatási tevékenységet két csoportba fogta össze és azok közül kettőt részletesebben tárgyal: mégpedig egyrészt az egyes termelőszövetkezetek termelési tervéinek a területi igazgatási egység tervébe való beillesztésére irányuló szervező munkát, másrészt pedig a termelőszövetkezetekhez kapcsolódó különböző állami, vállalati — különösen szerződéses tevékenységet.

Kiss Elek III. évf. joghallgató (Pécs): *„A gépírásvizsgálat."* (Vitavezető: Dr. Vargha László egyetemi docens, Pécs). A gépírásvizsgálat c. tanulmányában a szerző igyekezett mindazokat a problémákat tárgyalni, amelyek a gépírásvizsgálat során felmerülhetnek. Bevezetőben foglalkozott a gépírásvizsgálat jelentőségével, majd rendszerbeli helyével. Az összehasonlítási anyagról, mint az összehasonlító vizsgálatok elengedhetetlen feltételéről röviden tett említést. A dolgozat tárgyává tette az írógépek típusának, az írógépek és a gépelő személyek azonosításának problémáját amit összehasonlító vizsgálatok néven foglalt egybe, továbbá a gépírás korának, a másod- harmad példányoknak, az utólagos betoldások problémáját. Ez utóbbit technikai vizsgálatoknak nevezte.

Ács Nándor III. évf. joghallgató (Budapest): *Hacker Ervin kriminálstatisztikai munkássága."* (Vitavezető: Dr. Kovacsics József tanszékvezető egyetemi docens, Budapest). A dolgozat ismertette a két világháború közötti időszak kiváló büntető jogászának és kriminálstatisztikusának tevékenységét, az általa kidolgozott módszereket és azok alkalmazását. Bevezetőül meghatározta a kriminálstatisztika helyét és szerepét a büntető jogtudomány szempontjából. Ezután méltatta a Hacker által elért eredményeket, majd rátért egyik tanulmánya alapján a kutatónak a magyar viszonyokat vizsgáló módszereinek ismertetésére. A tanulmány nagy teret szánt a nemzetközi összehasonlító módszerek ismertetésére is. A dolgozat befejező részében a szerző közölte kritikai észrevételeit a tényezőelméletet illetően Hackernek, mint az elmélet fő magyar képviselőjének munkásságán keresztül. Rámutatott a bűnözést befolyásoló tényezők helyes értékelésére és ugyanakkor élesen kiemelte a bűnözés alapvető okait.

Könczöl László IV. évf. joghallgató (Szeged): *„Római jogi elemek a Tripartitumban."* (Vitavezető: Dr. Maday Pál tanszékvezető egyetemi docens, Szeged). A szerző célja kettős: egyrészt a magyar recepció kérdését illető néhány szempont felvetésével kutató munka kezdeményezése a dolgozat tárgykörében, másrészt a Tripartitum és a római jog kapcsolatáról burzsoá magánjogászaink szélsőséges koncepciói nyomán kialakult téves nézetek bírálata, ill. politikai hátterük feltárása. A szerző bevezetésként a Tripartitumot és annak szerepét értékelte a magánjogi kodifikációk vonatkozásában. A Tripartitumból, ill. a Digestákból és Institutiókból vett idézetek egymásmellé állításával bizonyítja és illusztrálja a római jog (kétségtelen, bár így formális) hatását a Hármaskönyvre. A mű összefoglalásában a szerző megállapította, hogy a római jog hatása a Tripartitumban nyilvánvaló. Ennek alapján azonban a magyar recepció kérdésében állást foglalni nem lehet, hanem ahhoz még számos középkori jogforrásunk áttanulmányozása szükséges.

III.

1. A konferencián elhangzott előadások, bemutatott dolgozatok rövid ismertetése után próbáljunk levonni néhány tanulságot a dolgozatok tartalmi és a konferencia szervezési kérdéseit illetően.

Örömmel kell megállapítanunk, hogy mind a három jogi kar olyan témákat hozott a diákköri konferenciára, amelyek állami-jogi életünk fontos és gyakorlati életünk aktuális problémáit dolgozták fel. A hallgatók érdeklődésének a gyakorlat felé fordulása a témaválasztás mellett abban is megnyilvánult, hogy több dolgozat szerzője elvi megállapításainak megalapozásánál a központi és helyi bíróságok, tanácsok és döntőbizottságok joggyakorlatára támaszkodott. Ez az út a jövőben is követendő, abban az irányban kell haladni, hogy az elmélet és gyakorlat kapcsolata mind szorosabb legyen, annál is inkább, mivel a felsőoktatási intézmények és ezen belül a jogi oktatás reformjának egyik fontos alapelve éppen a kettő teljes összhangba hozására irányul. A diákköri konferenciák programjának megszervezése így politikai feladat is, egyben pedig előremutató hatást alkalmas gyakorolni a diákkörök mindennapi munkájának kialakítására is.

Rendkívül jelentős pozitívum az, hogy a dolgozatok kivétel nélkül a marxizmus—leninizmus ideológiai talaján állva nyúltak a felvetett kérdésekhez, továbbá az, hogy több dolgozat foglalkozott jogösszehasonlítással is és megállapította, hogy az adott területen milyen eltérő és hasonló szabályozást tartalmaz a többi szocialista ország vonatkozó törvényhozása és ebből törekedett megfelelő konzekvenciák levonására is.

Örvendetes tény volt a hallgatóknak a vitában való nagyfokú aktivítása. A „hivatalos" korreferenseken kívül számos spontán hozzászólás volt. Ez a tény azt mutatja, hogy a felvetett problémák a hallgatóságot érdeklik és foglalkoztatják. A korreferensek fő feladatuknak megfelelően részben bírálták, másrészt pedig jól egészítették ki a dolgozatokat, egyéni álláspontjaikat logikusan, gyakorlati példákra hivatkozva támasztották alá. Általában jellemző volt a vitára az elvtársi bírálat, a közvetlen baráti hangnem, egymás álláspontjának tiszteletbentartása, ill. a szembenálló álláspontok megértésére irányuló törekvés. Az oktatók vitazáró felszólalásaiból kitűnt az, hogy jól ismerték a bemutatott dolgozatokat és a tudományos diákkörben folyó munkát

fontos feladatuknak tekintik. Növelte volna a konferencia eredményességét, ha nagyobb számban vettek volna részt azon gyakorlati szakemberek, akiknek véleménye nagyban hozzájárult volna adott kérdéseknek a gyakorlat szempontjából is helyes eldöntéséhez.

2. Vizsgálva a konferencián megvitatott dolgozatok jogági hovatartozását, egyrészt nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy a hazánkban végbemenő társadalmi átalakulás: a termelőszövetkezeti mozgalom jelentőségéhez mérten nem szerepelt a konferencián kellő számú termelőszövetkezeti jogi problémát tárgyaló dolgozat, másrészt pedig olyan gondolatok felvetéséhez jutunk el, amelyek, bár tartalmi kérdések, de szervezeti problémaként is jelentkeznek.

A 3 kar diákkörei között talán kialakítható lenne olyan állandó kapcsolat amely szervesebb, mint aminőt a csak két évenként megrendezésre kerülő Országos Tudományos Diákköri Konferencia biztosít — ami lehetőséget adna a témák egybehangolására. Ez a jövőben fokozottabban biztosíthatná, hogy mindazon területek szerepeljenek a konferenciákon témaként, amelyek politikai, gazdasági és társadalmi rendünk szempontjából legjelentősebbek, de biztosítékot jelenthetne ez arra nézve is, hogy az egyes területeken belül is a legégetőbb problémákat tárgyalják. Ennek a módszernek a segítségével kiküszöbölhető lenne pl. az a nézetünk szerint hibás jelenség, hogy sem az 1960. évi szegedi, sem pedig a mostani konferencián sem öröklési jogi, sem családi jogi témát feldolgozó tanulmány nem szerepelt. Mint fentebb említettük a dolgozatok ismertetését követő vitát a hallgatók nagyfokú aktivitása jellemezte. Ez tette szükségessé, hogy az eredeti programtól eltérően III. tagozatot hozzunk létre, mert a programhoz való merev ragaszkodás esetén nem lett volna biztosított minden tanulmány kellő alapossággal történő megvitatása. A tagozatok számának növelése nem jelentett nehézséget, mert minden előadáson kellő létszámban vettek részt a hallgatók. Ez tulajdonítható az érdeklődésnek és annak, hogy a Pécsi Kar a konferencia idejére tanulmányi szünetet biztosított. Ez hasznos volt egyrészt, mert a bemutatott dolgozatok mind kapcsolódtak az egyetemi előadások anyagához, de természetesen bővebben, részletesebben tárgyaltak egyes, a rendes studium keretein belül csupán érintett kérdéseket, másrészt, mert ez hozzájárult a tudományos diákköri munka népszerűsítéséhez, az érdeklődés elmélyítéséhez és kiszélesítéséhez. A konferencia alkalmat adott a három jogi kar diákköri munkájának összehasonlítására és ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a fővárosi és vidéki egyetemek részéről bemutatott dolgozatok lényegében azonos szinten mozogtak.

Nagyon érdekes képet mutat a diákköri konferencia programja abban a tekintetben is, hogy a konferencián dolgozattal résztvevő hallgatóknak csaknem fele (12 fő) nem V. évfolyamú hallgató volt, de akadt másodéves hallgató is előadóként. Ez a tendencia bizonyítéka annak, hogy már az alsóbb évfolyamokon is lehetséges és szükséges a diákkörben jelentősebb munkát elvégeztetni a hallgatókkal.

A legtöbb, 11 dolgozattal a Budapesti Kar lépett a nyilvánosság elé. Míg a Pécsi Kar 9, a Szegedi pedig 6 tudományos diákköri dolgozattal képviseltette magát.

A 26 dolgozatból kettő kollektív munka eredménye. Ez feltétlenül helyes és hasznos, de a jövőben arra kell törekedni, hogy az ilyen jellegű dolgozatok részei szerves egységet képezzenek.

Mivel a jogi karra az elmúlt évek során egyre több nőhallgató nyert felvételt, feltétlenül gondoskodni kellene arról, hogy jobban felkeltsük érdeklődésüket a tudományos diákkörök munkája iránt. Ez biztosíthatja, hogy az elkövetkezendő konferenciákon kollegináink közül ne csupán hárman — hanem lényegesen nagyobb számban vegyenek részt tanulmányokkal.

Végezetül helyes lenne a jövőre nézve, ha a különböző karok diákköreinek KISZ felelősei megbeszéléseket folytatnának munkájuk tapasztalatairól és azokról a módszerekről, ahogyan a diákköri munka terén elért eredményeiket egymás számára hozzáférhetővé tehetik.

*

A konferencia záró ülésén a KISZ Központi Bizottsága, a Művelődésügyi Minisztérium és az egyetemek jelentős pénzbeli elismeréssel jutalmazták a jó munkát végzett hallgatókat. Eltérően az eddigi gyakorlattól valamennyi dolgozat díjat kapott, kiindulva abból, hogy közöttük szintkülönbség tárgyilagos megítélés alapján alig fedezhető fel. Ez a tény is híven tükrözi, hogy Pártunk és Kormányunk milyen nagyra értékeli a szellemi tevékenységet és milyen nagy jelentőséget tulajdonít a tudományos diákkörben folyó munkának.

A konferencia sikeres megrendezéséért köszönetet kell mondanunk a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara vezetőinek, a párt- és KISZ-szervezetnek, valamint a pécsi hallgatóknak is.

Nagy Árpád—Tamás Lajos

Az európai szocialista államok jogalkotása

LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az államjog köréből mindenekelőtt az Államtanács tagjai számának megváltoztatásáról szóló 1961. május 15-i törvényt kell megemlíteni (DzU. 1961. 25. szám, 20. tétel), amely akként módosítja az LNK alkotmánya 24. cikkének 1. bekezdését, hogy a Szejm az első ülésen a következő összetételű Államtanácsot választja meg: az Államtanács elnöke, 4 elnökhelyettese, az Államtanács titkára és az Államtanács 11 tagja. Nagyjelentőségű továbbá a lengyel állampolgárságról szóló 1962. február 15-i törvény (DZU. 1962. 10. szám, 49. tétel). E törvény értelmében a lengyel állampolgár a lengyel jog értelmében egyidejűleg nem lehet más állam állampolgára. A lengyel állampolgár és a külföldi állampolgár között kötött házasság nem von maga után változásokat a házastársak állampolgárságában. A gyermek a születésével akkor nyeri el a lengyel állampolgárságot, ha mindkét szülő lengyel állampolgár, vagy ha a szülők egyike lengyel ál-

lampolgár, a másik pedig ismeretlen vagy állampolgárságnélküli személy. Lengyelország területén született vagy talált gyermek akkor nyeri el a lengyel állampolgárságot, ha mindkét szülő ismeretlen, vagy állampolgárságnélküli. Az olyan szülők gyermeke, akik közül az egyik lengyel állampolgár, a másik pedig idegen állampolgár, a születésével elnyeri a lengyel állampolgárságot. Ugyanakkor azonban a szülők az illetékes szervnél a születéstől számított 3 hónapon belül tett nyilatkozatukkal a gyermek számára a másik szülő állampolgárságát választhatják, amennyiben a gyermek ennek az államnak a joga szerint elnyeri ezt az állampolgárságot. Amennyiben a szülők között nincs egyetértés, jogosultak bírósághoz fordulni. Külföldi kérelme alapján akkor kaphat lengyel állampolgárságot, ha legalább 5 év folyamán Lengyelország területén lakik. A lengyel állampolgárság megadása mindkét szülő számára kiterjed kiskorú gyermekeikre is. Az a külföldi nő, aki lengyel állampolgárral házasságot kötött, elnyeri a lengyel állampolgárságot, amennyiben a házasság megkötésétől számított 3 hónapon belül az illetékes szervnél megfelelő nyilatkozatot tesz és ez a szerv elfogadja e nyilatkozatot. A Lengyelországba visszatelepülő személyek a törvény alapján megkapják a lengyel állampolgárságot. A törvény értelmében visszatelepülőnek azt a lengyel nemzetiségű vagy lengyel származású külföldit kell tekinteni, aki azzal a szándékkal jön Lengyelországba, hogy ott véglegesen letelepedjen. A lengyel állampolgár idegen állampolgárságot csak az illetékes lengyel hatóság hozzájárulásával szerezhet. Az idegen állampolgárság elnyerése maga után vonja a lengyel állampolgárság elvesztését. A lengyel állampolgárság megadása, az állampolgárság megváltoztatása és a lengyel állampolgárság elvesztése tárgyában az Államtanács határoz.

Ugyancsak az államjog körébe tartozik a gyűlésekről szóló 1962. március 29-i törvény. E törvény értelmében gyűlésnek kell tekinteni minden olyan összejövetelt, amelyet közös tanácskozás vagy közös álláspont kifejezésrejuttatása céljából hívtak össze. A gyűlések összehívására a szakszervezetek, önkormányzati szervek, szövetkezeti és más társadalmi szervek jogosultak, valamint bármely lengyel állampolgár is, amennyiben nincs megfosztva a politikai jogai gyakorlásától. Az államhatalmi és államigazgatási szervek, valamint a politikai szervezetek és szakszervezeti szövetségek által szervezett gyűlésekre nem terjednek ki a törvény rendelkezései. A törvény hatálya alá eső és a szakszervezeti szervek, valamint az olyan társadalmi szervek által összehívott gyűlések megtartásához, amelyek a törvény alapján az államigazgatás körébe tartozó ügyek intézésére hivatottak, szükség van a járási (városi, kerületi) népi tanács belügyi szerveinek küldött értesítésre, amelyet a gyűlés megtartása előtt legalább 3 nappal megelőzően kell elküldeni. Más gyűlések összehívásához és megtartásához szükség van a járási (városi, kerületi) népi tanács belügyi szervének előzetes hozzájárulására. A törvény olyan büntetőrendelkezést tartalmaz, amelynek értelmében a rendelkezéseit megsértő személyt államigazgatási szabálysértési eljárásban 4500 zloty-ig terjedhető pénzbírsággal lehet sújtani.

Az *államigazgatás körébe* tartozik a községek területéhez tartozó beépítendő telkekről szóló 1961. január 31-i törvény (DzU. 1961. 5. szám, 30. tétel). A törvény részletesen tárgyalja a beépítés alá eső telek meghatározását, valamint az ilyen telkek kijelölésének módját. Érdeklődésre tart számot a törvénynek az a rendelkezése, amelynek értelmében az erre jogosított személyek meghatározott feltételek fennforgása esetén a részükre szükséges telket kényszer útján is megkaphatják. A fenti törvénnyel azonos hivatalos lapban jelent meg a műszaki felügyeletről szóló 1961. január 31-i törvény (31. tétel), valamint a vizeknek a szennyeződéssel szembeni védelméről szóló 1961. január 31-i (33. tétel) törvény is. Ez utóbbi törvény részletesen szabályozza a vizeket szennyező lefolyásokkal együttjáró üzemek építéséhez vagy átépítéséhez szükséges feltételeket és az idevonatkozó engedélyek megadását. Ezzel kapcsolatban felügyeleti jogokat biztosít a vízgazdálkodási szerveknek. A vizek szennyezéséért, valamint a vonatkozó berendezések rongálásáért két évig terjedhető szabadságvesztés büntetés, vagy egészen 100 ezer zloty-ig terjedhető pénzbüntetés kiszabását teszi lehetővé.

Fontos államigazgatási kérdéseket szabályoz a fegyveres erők beszállásolásáról szóló 1961. január 31-i törvény, a sorállományúak és altisztek katonai szolgálatáról szóló törvény, valamint a hadirokkantak és családtagjaik ellátásáról szóló dekrétum módosításáról 1961. január 31-én hozott törvény, az ipari őrségről szóló 1961. január 31-i törvény és fegyverekről, lőszerekről és robbanóanyagokról szóló 1961. január 31-i törvény (DzU. 1961. 6. sz. 38., 39., 42., 43. tétel).

Ugyancsak 1961. január 31-én hozták az építési jogról szóló törvényt (DzU. 1961. 7. sz. 46. tétel). A törvény szabályozza az építkezések tervezésének, az építmények építésének, bontásának és fenntartásának elveit, valamint az állami építési felügyelet szerveinek szervezetét, jogait és kötelezettségeit. Külön fejezetben foglalkozik a beruházóval és megállapítja, hogy a törvény értelmében beruházónak azt a jogi személyt vagy más szervezeti egységet kell tekinteni, amely az építkezésekre előirányzott pénzeszközök felett rendelkezési joggal bír. Külön foglalkozik az építkezéseknél technikai funkciókat ellátó személyek szakképzettségével és kötelezettségeivel, valamint az építkezések terveinek elkészítésvel s jóváhagyásával. Részletesen foglalkozik az építési engedélyek kiadásának és az építési munkálatok megkezdésének a feltételeivel, az épületek építése, bontása és fenntartása feletti felügyelettel. Külön büntető rendelkezéseket tartalmaz a törvénybe foglalt rendelkezések megsértésének esetére, valamint külön rendelkezéseket az építőipari dolgozók szakmai felügyeletéről.

Itt kell megemlékezni a területi tervezésről szóló törvényről is (DzU. 1961. 7. sz. 47. tétel). A törvény megállapítja, hogy a területi tervezésnek az a célja, hogy biztosítsa az ország egyes területeinek megfelelő fejlődését, e területek kölcsönös kapcsolatainak és az országos érdekeknek a figyelembe vétele mellett, megteremtse a szükséges feltételeket a termelés fejlesztéséhez és a lakosság szükségleteinek mindenirányú kielégítéséhez, biztosítsa az ország természeti kincseinek és értékeinek a védelmét. A te-

rületi tervezést: 1. az egész ország területe számára a népgazdaság fejlesztésének távlati tervei keretein belül végzik, 2. az egyes vajdaságok vagy azok egy részei számára a vajdaságok távlati tervei, az ún. regionális tervek keretein belül, 3. az egyes települések részére pedig a helyi tervek keretein belül. Külön foglalkozik a törvény a regionális és a helyi tervekkel, valamint a területi tervező szervek hatáskörével és a végrehajtási tervekkel.

Igen fontos törvény a postáról szóló törvény (DzU. 1961. 8. sz. 48. tétel). A törvény kimondja, hogy a levelek továbbítása és kézbesítése belföldi és külföldi forgalomban az állam kizárólagos joga; ugyancsak kizárólagos joga az államnak a hazai és külföldi napilapok és folyóiratok terjesztése, valamint a távközlési vonalak és berendezések létesítése és használata. Részletesen foglalkozik a törvény távközlési hálózat fejlesztésének és kihasználásának koordinálásával. Külön fejezet határozza meg a „Lengyel Posta, Táviró és Telefon" állami vállalat jogosítványait és kötelezettségeit. Végül külön fejezet foglalkozik a posta felelősségével a posta ügykörébe tartozó alapvető szolgáltatások teljesítésének elmulasztásáért vagy nem megfelelő teljesítéséért.

1961. február 16-án a kulturális és művészeti ügyek miniszterének ügyköréről hoztak törvényt (DzU. 1961. 10. sz. 53. tétel). Ugyanezen a napon hozták meg a növénytermesztésről és vetőmag-termesztésről szóló törvényt (DzU. 1961. 10. sz. 54. tétel). Végül itt kell megemlíteni a kultúrnövényeknek a kártevőkkel, betegségekkel és gyomokkal szembeni védelméről szóló törvényt (DzU. 1961. 10 sz. 55. tétel).

Nagyjelentőségű törvény a tudományos kutató intézetekről szóló 1961. febr. 17-i törvény (DzU. 1961. 12. sz. 60. tétel). A törvény részletesen szabályozza a kutatóintézetek létesítésének módját, szervezeti felépítését, az intézetekben foglalkoztatott személyek jogait és kötelezettségeit.

A technika fejlődésével állandóan növekszik a közutak forgalma. Erre tekintettel az LNK-ban külön törvényben szabályozták a közutak biztonságának és rendjének a kérdését (DzU. 1961. 53. sz. 295. tétel). Ugyancsak a technika fejlődésével és a termelés jobb megszervezésével függ össze a szabványosításról szóló 1961. november 27-i törvény (DzU. 1961. 53. sz. 298. tétel). Ugyanezen a napon törvényt fogadtak el az országos vásárokról és kiállításokról (DzU. 1961. 53. sz. 299. tétel).

Meg kell még emlékezni a népmozgalom nyilvántartásáról és ellenőrzéséről szóló 1961. július 14-i törvényről (DzU. 1961. 33. sz. 164. tétel), a személyazonossági igazolványokról szóló dekrétumot módosító törvényről (DzU. 1961. 33. sz. 165. tétel), a vámügyi törvényről (DzU. 1961. 33. sz. 166. tétel), a városi és települési állami földekkel való gazdálkodásról szóló törvényről (DzU. 1961. 32. sz. 159. tétel), a népművelési és oktatási rendszer fejlesztéséről szóló törvényről (DzU. 1961. 32. sz. 160. tétel), az állami statisztika szervezetét szabályozó törvényről (DzU. 1962. 10. sz. 47. tétel), a kulturális javak védelméről és a múzeumokról szóló törvényről (DzU. 1962. 10. sz. 48. tétel), a művészeti főiskolákról szóló törvényről (DzU. 1962. 20. sz. 88. tétel), továbbá a közutakról szóló 1962. március 29-i törvényről (DzU. 1962. 20. sz. 90. tétel). Ez utóbbi törvény többek között rendelkezik a közutakhoz csatlakozó telkek tulajdonosainak kötelezettségeiről, a közutak fenntartásával kapcsolatos szolgáltatásokról.

A *polgári jog* köréből mindenekelőtt a tengerhajózási törvénykönyvről szóló 1961. december 1-i törvényt kell megemlíteni (DzU. 1961. 58. sz. 318. tétel). A törvénykönyv 301 paragrafust tartalmaz és a tengerhajózással kapcsolatos jogviszonyokat szabályozza. Az első részében a tengeri hajókkal foglalkozik és ezen belül szabályozza a hajó hovátartozásának, a hajólajstromnak a kérdését, továbbá a hajózás biztonságát, a hajó-okiratokat. A második rész a hajóval kapcsolatos dologi jogokat, így a hajó tulajdonjogát, a hajójelzálogot szabályozza, majd a hitelezőket a hajón megillető előjogok kérdését. Foglalkozik a hajó üzemeltetőivel és a hajó kapitányával. Ezt követően a hajófuvarozás kérdéseit szabályozza, éspedig külön részben a teherárufuvarozást és külön részben a személyfuvarozást. Ezután a tengerhajózással kapcsolatos szolgáltatásokról, majd a hajótörésről és végül a tengeri biztosításról tartalmaz rendelkezéseket. Itt említendő meg a tengerhajózási törvénykönyv hatálybaléptetéséről szóló törvény, (DzU. 1961. 58. sz. 319. tétel), valamint a tengeri választott bíróságokról szóló törvény (DzU. 1961. 58. sz. 320. tétel).

A polgári jog körébe tartozó további jogszabályok közül megemlítendő az ingatlankisajátítás elveiről és módjairól szóló törvény módosítását tartalmazó 1961. január 31-i törvény (DzU. 1961. 5. sz. 32. tétel), valamint a belügyminiszter 1961. március 20-i hirdetménye az ingatlanok kisajátítása elveiről és módjáról szóló törvény egységes szövegének kihirdetése tárgyában (DzU. 1961. 18. sz. 94. tétel), s végül a közúti fuvarozásról és az országon belüli szállítmányozásról szóló törvény (DzU. 1961. 53. sz. 297. tétel), valamint az igazságügyminiszter 1961. május 9-i rendelete a telekkönyvek létesítéséről és vezetéséről szóló szabályok módosítása tárgyában (DzU. 1961. 26. sz. 126. tétel). Ugyancsak a polgári jog körébe tartozik a szövetkezetekről és azok szövetségéről szóló törvény (DzU. 1961. 12. sz. 61. tétel).

1962. február 15-én törvényt hoztak a *polgári eljárás* rendelkezéseinek módosításáról (DzU. 1962. 10. sz. 46. tétel). Az új rendelkezések többek között kimondják, hogy a polgári állapot kérdéseiben a lengyel állampolgárok jogosultak pert indítani a külföldön élő külföldi állampolgárok ellen is. A törvény teljesen újonnan szabályozza a külföldi bíróságok határozatainak elismerése kérdését.

A büntetőjog köréből megemlítendő az 1961. január 31-i törvény, a lengyel katonai büntetőtörvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról, valamint az ugyanezen a napon kelt törvény a lengyel katonai *büntetőeljárási* törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról (DzU. 1961. 6. sz. 40. és 41. tétel). A büntetőeljárás körében meg kell említeni még az 1961. november 27-i törvényt a büntetőeljárás rendelkezéseinek módosításáról (DzU. 1961. 53. sz. 296. tétel). E törvény új módon szabályozza a vajdasági bíróságoknak mint elsőfokú bíróságoknak a hatáskörét. Ezenfelül különböző olyan módosításokat

tartalmaz, amelyek a társadalmi tulajdon nagyobbfokú védelmére irányulnak.

Nagy fontosságú az 1962. február 15-i törvény a Legfelsőbb Bíróságról. A törvény értelmében a Legfelsőbb Bíróság olyan legmagasabb bírósági szerv, amely az általános és külön bíróságok tevékenysége fölött az ítélkezés területén gyakorol felügyeletet. Rendelkezéseket tartalmaz a törvény a Legfelsőbb Bíróság szervezeti felépítéséről, a Legfelsőbb Bíróság bíráinak megválasztásáról és visszahívásáról, a felügyelet gyakorlásának módjáról a Legfelsőbb Bíróság részéről és végül a Legfelsőbb Bíróság tagjai fegyelmi ügyeiben eljáró fegyelmi bíróságokról. (DzU. 1962. 11. sz. 54. tétel). *M. F.*

JOGIRODALOM

*Antalffy György: „Állam és alkotmány az athéni demokráciában."**

I. Mindig érdekelte az emberiséget az a kérdés, melyik a legjobb államforma, mi hát a legmegfelelőbb módja a kormányzásnak, melyik politikai rendszer nyújtja az ember számára a legfőbb gazdasági, politikai és kulturális biztosítékot... Így veti fel a problémát munkája bevezetésében a szerző, hogy egyúttal megindokolja azt is, miért éppen az athéni államhoz és alkotmányhoz fordul monográfiájában. Mi jelentősége és tanulsága lehet a mai ember számára egy rabszolgatartó államnak és jognak a szocialista építés korában, mikor elérkezünk a kizsákmányolás teljes felszámolásához s egyébként is mit nyújthat számunkra az antik polisz aránylag egyszerű és kisterjedelmű szerkezete a társadalom fejlődésével, a technika és a gazdaság fejlettségével együttjáró mai komplikált állami szervezet építéséhez?

A szerző e kérdésre határozott feleletet ad. Rámutat arra, hogy a tanácsi formájú szocialista államszervezet egyesíti magában a képviseleti rendszer és a közvetlen demokrácia előnyeit. A rendkívül fejlett államformájú demokratikus athéni köztársaságban jól tanulmányozhatók a közvetlen demokrácia intézményei, az államelmélet és a jogtörténet egyaránt az athéni köztársaságot tekinti a közvetlen demokrácia klasszikus formájának. Éppen ezért adhat az athéni állam elemzése számos — elsősorban módszerbeli szempontot — a tanácsi formájú intézmények felépítéséhez.

De más vonatkozásban is sok tanulsággal szolgálhat az athéni állam és társadalom vizsgálata. A közvetlen demokrácia intézményei ugyanis a társadalom fokozott bekapcsolódását biztosították az állami életbe. Ma, amikor mindjobban előtérbe kerül az állami és társadalmi funkciók egymáshoz közelítése, az athéni polisz szervezetének vizsgálatát sok vonatkozásban értékesíteni lehet. Mindezek eléggé indokolják, hogy jogtudományunk ma is foglalkozzék az athéni demokráciával, Solon, Periklész, Kléon államával s az államelmélet olyan klasszikusaival, mint Platon és Arisztotelész, kik nem véletlenül ebben az államban fejtették ki munkásságuk túlnyomó részét és alkották meg a századok tűnő korszakaiban bár változó értékű, de a humanitás és a csiszolt értelem fényében változatlanul csillogó nézeteiket. A szocializmust, kommunizmust építő kor politikai és jogtudománya vitába száll tételeikkel s tanításaikban foglalt, kezdettől fogva hibás, vagy régen meghaladott nézetekkel, e nézetekben azonban megtaláljuk a társadalmi fejlődés nagy értékeit, melyek klaszszikus kincsei maradnak az egyetemes emberiségnek.

A görög ókort, s az athéni és spártai államot, Platon és Arisztotelész nézeteit a tudomány, a kutatás évszázadok óta reflektorfénybe állította. Tanulságaikat a marxizmus—leninizmus klasszikusai is hasznosították. Különösen Engels, *A család, a magántulajdon és az állam eredete* c. munkájában foglalkozik az athéni állam keletkezésével; egyrészt megállapította, hogy a rendkívül fejlett athéni államforma (a demokratikus köztársaság) közvetlenül a nemzetségi társadalomból fejlődött, ugyanakkor Athén későbbi sorsára is útmutató megállapításokat tett, mondván, hogy „nem a demokrácia buktatta meg Athént, ... hanem a rabszolgaság, amely a szabad polgárok termelő munkáját lehetetlenné tette".[1]

Ez útmutatások felhasználásával az állam- és jogelmélet, valamint a jogtörténet művelőire számos feladat hárult a görög demokrácia részletkérdéseinek feltárására, az athéni állam és jog sokoldalú tudományos elemzésére. Antalffy professzor ezt a feladatot vállalta, melyet igen jelentős irodalmi apparátus alapján végzett el. Az athéni állam és alkotmány tárgyalásánál a tárgyat szükségszerűen le kellett szűkítenie, az athéni demokrácia bemutatását „in medias res" kezdeni, s az athéni demokrácia előzményeire, kifejlődésére pedig csak utalni.

Úgyszintén le kellett zárni a fejtegetéseket az athéni demokrácia hanyatlásával s megelégedni azzal, hogy Platon és Arisztotelész nézeteit elemezze az államról és jogról. Monográfiájában a szerző e cezúrákon belül felöleli az antik demokrácia valóban legjellegzetesebb korszakát. Ha lehetne is arról vitatkozni, hogy a tárgyalt korszak elégséges-e az athéni demokrácia bemutatására s nem kellett volna-e részletesebben tárgyalni Platon, majd Arisztotelész korának államát is, annyit megállapíthatunk, hogy a szerző korszakhatárai az athéni demokrácia legjellemzőbb időszakát felölelik.

II. A munka három részre tagozódik. Az első rész, mely *A rabszolgatartó demokrácia megerősödése és virágzása Athénben* címet viseli, az V. századi fellendülés idején mutatja be az athéni államot. A görög—perzsa háborúk emelték fel Athént, mely hajóhadával előretört a görög városállamok közül és Spárta mellett, — majd a tengeren fölötte is — a vezetést

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1962.

[1] Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra, Bp., 1949. 122. old.

megszerezte. E vezető szerepét nem utolsósorban az athéni demokrácia államrendszerének köszönhette, mely széles tömegeket tudott mozgósítani az állami és társadalmi életben egyaránt. Az athéni állam azonban rabszolgatartó állam volt, a demokrácia tehát csak viszonylagos lehetett, csupán az uralkodó osztályon belül érvényesült, a rabszolgák nagy tömegei az állam lakosságának túlnyomó többsége[2] kívül rekedtek a demokrácia keretein. Mégis ez a viszonylagos demokrácia is elősegítette Athénben a kultúra, a tudomány, a művészetek soha nem látott virágzását — s széles tömegek emberibb életét. E kor történetírója, Thukydidész, ránk maradt nagy történeti munkájában[3] részletesen bemutatja nemcsak az athéni alkotmányt, hanem a nép mindennapi életét is. Találóan állapítja meg a szerző, hogy Athén mint a tudományok és művészetek központja, demokratikus alkotmányával joggal mondhatta magát Hellász mintaiskolájának. (19. old.)

Szabad polgárai maguk felett senkinek uralmát el nem ismerték és csak a törvényeknek engedelmeskedtek. Semmilyen más akkori államszervezet sem tette ennyire lehetségessé az egyes polgárok számára egyéniségük kibontakozását. Hogy a szegényebb polgárok is résztvehessenek a közügyek intézésében, az államtól napidíjat élvezték.

Ez a demokrácia azonban mégis csak a kizsákmányoló osztály államának demokráciája, melynek nagyon sok a negatívuma. Nemcsak a rabszolgák elnyomott helyzetére, s nemcsak a polgárjogból kirekesztett nagy tömegekre gondolunk: Athénnak, a tengeri nagyhatalomnak szövetségeseihez való viszonyában is sok a kívánni való. Athén a szövetségesek hadainak nemcsak fővezére lett, hanem velük adót fizettetett s előbb külügyeiket irányította, majd belügyeikbe is mindjobban beleszólt. Athén ezzel — bár uralma szövetségesei felett sohasem vált olyan terhessé, mint a spártai államé — sokat vesztett népszerűségéből. Mégis Antalffy professzor marxista módszerrel értékelve az arisztokrata Thukydidész megállapításait s az osztályszempontok figyelembevételével rámutat arra, hogy Athén a szövetséges államok belügyeibe a nép érdekében avatkozott s a szövetséges államok népe ezt a segítséget nem nézte olyan ellenségesen, mint az arisztokrata történeti irodalom látni vélte. (64—67. old.)

Az athéni demokrácia Periklész alatt érte el állami fejlődésének zenitjét. Marx is megállapította, hogy „Görögország belső virágzásának csúcspontja Periklész idejére ... esik"[4] Periklésznek tulajdonítható, hogy a közügyekben résztvevő szegényebb polgárok napidíjat kaptak, ő biztosított részükre színi előadásokat (75. old.) ezzel együtt járt az irodalom és művészet hatalmas fellendülése. Bevezette háború idején a rászorulók segélyezését (78. old.), s közmunkákat szervezett (79. old.). Állami szempontból egyik legnagyobb ténykedése az alkotmány demokratizálása. A tanács mind jelentősebb súlyra tett szert a közigazgatás intézésében s nagy szerepet kaptak a népbíróságok. Ezzel Periklész állama az állami szervezetet tekintve is a görög városállamok élére került.

III. Antalffy professzor munkájának második része bemutatja az *állam szervezetét a rabszolgatartó athéni demokráciában.* Szerző elemzi a demokrácia kettős fogalmát, mely egyrészt minden szabad ember hatalmát jelenti, másrészt az alsóbb, szélesebb néprétegek hatalmát a jómódú kisebbséggel szemben. Mindkét értelmezés kizárja a rabszolgákat minden jogból.

Az államszervezet az athéni demokráciában mindenekelőtt a népgyűlésen, valamint a tanácson, továbbá a graphé paranomón intézményén nyugodott. *A népgyűlésen* a 20 évnél idősebb athéni férfiak gyakorolhatták politikai jogaikat. A népgyűlés volt az athéni demokrácia tengelye, legfőbb hatalmi szerve, ahol nyilvánosan zajlott le minden — az államot és az egyes polgárokat érintő — ügy tárgyalása. A népgyűlésen folyt a jogszabályalkotás, ez döntött a tisztviselők választása ügyében, a tanács itt tett jelentést a közélelmezés, az állambiztonság, az elkobzott vagyonok tárgyában. Egyes esetekben a népgyűlés bírói funkciót is gyakorolt.

Az athéni állam legfontosabb végrehajtó-rendelkező szerve a *tanács* volt. Ennek 500 teljes jogú, 30. életévét betöltött tagja volt. A tanács egyrészt előkészíti a népgyűlést, másrészt végrehajtja döntéseit. Az állami pénzügyekért — beleértve az adókat, vámokat, az állami „szent kincseket" is — a tanács volt felelős. Az állam védelméről, a középítkezésekről való gondoskodás a tanácsot illette. E szerv közvetítette a külügyeket a népgyűlés és idegen államok között. Szakbizottságokban működött s jó tagoltsága tette biztosítottá az ügyek gyors intézését.

A graphé paranomón a demokrácia védelmét szolgáló intézmény volt. Ha törvényjavaslatok, néphatározatok vagy más aktusok törvénybe ütköztek, ezt bárki megtámadhatta a népgyűlésen s ilyenkor valóságos bírói eljárás biztosította az alkotmány védelmét. Ez a széleskörű óvatosság az alkotmány védelmében érvényesül a törvényhozásban is. Ha az ítélet úgy hangzott, hogy a megtámadott indítvány, javaslat csakugyan beleütközik valamely érvényes törvénybe, akkor azt megsemmisítették, a javaslattevőt kisebb-nagyobb pénzbüntetésre, sőt súlyos esetben halálra ítélték.

Athénben a bírói eljárás vezetése és az ítélethozatal el volt választva. A legdemokratikusabb és legfelsőbb bírói testület Athén virágkorában a 6000 tagú *heliaia* volt, melynek tagjai sorshúzás útján kerültek ki a 30. életévüket betöltött teljes jogú polgárok közül.

Szerző az állam bemutatása során részletesen foglalkozik a pénzügyekkel, az állam külügyeivel és a nemzetközi kapcsolatok intézésével, valamint az athéni véderővel. Csak ez állami feladatkörök tisztázása mellett ismerhetjük meg világosan az V. századi Athént.

Az athéni rabszolgatartó demokráciában az uralkodó osztály a maga hatalmát az állam útján *közvetlenül* gyakorolta. A tisztviselőknek, a tanácsnak, a bíróságnak,

[2] Athén virágkorában a szabad polgárok száma nőkkel és gyermekekkel együtt 90 000 körül volt, a mindkét nembeli rabszolgáké 365 000. Végül 45 000 befogadott (megtűrt idegen, felszabadult rabszolga) egészítette ki Athén lakosságát. Lényegében minden felnőtt szabad férfipolgárra legalább 18 rabszolga jutott. (Engels i. m. 122. old.)

[3] A peloponnézoszi háború története. (Magyarul Zsoldos Benő ford. 1882—1877. Akadémia.)

[4] Marx—Engels művei, Bp., 1957. I. 91. old.

sőt minden egyes polgárnak kötelessége volt ügyelni arra, hogy a törvényeket betartsák, csak a demos (a nép) volt mint valódi szuverén, felelőtlen. Itt is azonban, ha a „nép" törvényellenes, vagy a közre káros határozatokat hozott, akkor az erkölcsi és jogi felelősség tanácsosait, a rhétorokat terhelte, akik félrevezették, vagy a végrehajtó hatalmat gyakorló prytannisokat, akik a törvényellenes szavazást megengedték. Úgy tűnik, hogy az állam összes szerveit a nép mandatariusaként tekintették, akik a szuverén népgyűlések parancsait hajtották végre.

Az athéni állam *rabszolgatartó állam.* A hatalom birtokosai a rabszolgatartók különböző rétegeiből kerültek ki. Athénben mint magas fejlettségi fokon álló államban nem lehetett talaja despotikus uralomnak. A nagy rabszolgatartók osztálya azonban a rabszolgák feletti uralom megtartása érdekében rászorult arra, hogy semlegesítse a vagyontalan lakosság tömegeit, sőt időnként szövetséget is kössön velük. Így kapott részt a demos a hatalomból s így mondhatták, hogy a rabszolgaság a hellén szabadság alapja. A rabszolgatartók azonban ebben az államban is kölcsönösen garantálták egymás számára a rabszolgák kizsákmányolásának gyakorlását s ezt a tulajdonjog s a rabszolgák feletti hatalom biztosította. Antalffy professzor sokoldalúan vizsgálja nemcsak struktúrájában, hanem működésében is a látszólag egyszerű, valójában eléggé bonyolult állami szervezetet.

IV. A monográfia harmadik része a görög felvilágosodást és az antik demokráciáról, valamint „a tökéletes államról" szóló elméleteket mutatja be. A Kleiszténész alkotmányreformjától (507) Athén bukásáig (405) terjedő aranykorban „Hellász legistenfélőbb városá"-ban, a világról és a társadalomról vallott nézetek is átalakulnak. A csodák és természetfeletti okok helyett keresik a racionális okokat. Az új drámák és a képzőművészeti alkotások a mitikus héroszok hőstetteiben is az emberi problémákat látják meg. A perzsa háborút követően Athén gazdasági és társadalmi életének sokoldalú aktivításában, a szabad alkotmányban, a progresszív és konzervatív érdekellentétek harcában fellendül, fejlődik a szellemi élet, a tudomány, a filozófia. A fejlődést Platon és Arisztotelész zárják le, akik már a görög *polisz-társadalom* és az állam bomlása idején fejtik ki közírói tevékenységüket.

A burzsoá államtudomány teoretikusai, amikor saját államuk és társadalmuk képét megrajzolják, gyakran hivatkoznak Platonra és Arisztotelészre, s egyes mondataikat az összefüggésekből kiragadva gyakran használják fel népellenes elméleteik alátámasztására. Antalffy professzor gondos elemzésével, a marxista tudós sokoldalú felkészültségével mutatja be, hogy Platonnak, illetőleg Arisztotelésznek az államról szóló fejtegetéseiben mi a haladó, mit értékesíthet mindebből a mai tudomány.

Platon Politeiáját majd Arisztotelész Politikáját az athéni társadalom dekadenciája idején írták, mikor már a polgároknak „a demokratikus alkotmányba vetett reménye" magában nem oldhatta meg a bajokat. S a szegény sorsú polgárok hiába várták az államtól gazdasági helyzetük jobbrafordulását. Az uralkodó osztályon belül a felső és alsó rétegek között is élesedő harcban a gazdag polgárok arra törekedtek, hogy az alkotmány biztosítsa vagyoni viszonyaikat és a gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségen alapuló kiváltságos helyzetüket. E körülmények között a politikai irodalomnak s a filozófiának fontos kérdésévé vált: hogyan lehetne megszüntetni a plutokrácia és a demokrácia közti antagonisztikus ellentétet, hogyan lehetne egy ideális állam alkotmányát létrehozni. Platon és Arisztotelész ezt az igényt akarták kielégíteni, de elméleteikben elhanyagolták az athéni állam alapvető ellentmondásának, a rabszolgatartók és rabszolgák között fennálló ellentmondásnak figyelembevételét s így ha el is értek részeredményeket, szükségszerűen zsákutcába jutottak. Célkitűzésük már eleve illuzórius volt, mert — a társadalom fejlődését figyelmen kívül hagyva — örök érvényű, „ideális" alkotmányt akartak konstruálni.

Platon Politeia-jában azt állítja, hogy csak az érdekek nélküli állam nevezhető tökéletesnek és megfelelőnek és csak egy ilyen állam testesítheti meg az igazságot. Ő maga már érzékeli a társadalom osztályokra bomlását, de nem látja a társadalom tagozódása és a gazdasági fejlődés közötti összefüggéseket. Fel sem merül tehát benne egy olyan társadalmi rend szüksége, mely teljesen megszüntetné a szabadok és rabszolgák közötti különbséget.

Platon államelmélete a korábban uralkodó individualisztikus és plutokratikus felfogással szemben a közérdek és az etikai értékek számára követeli a domináló szerepet. Maga nem szereti a demokráciát, nem tekinti tökéletes államformának, sőt attól tart, hogy a szabadság fogja az államot felforgatni.

Tanítványa Arisztotelesz egyik főművében Politikájában továbbfejleszti Platon államelméletét, sőt sokban el is tér tőle. Elismeri Platon megállapítását, hogy a görög városállam organikus jellegű, de kifogásolja, hogy Platon nem viszi végig következetesen az organikus elmélet konzekvenciáit politikai rendszerének felvázolásánál. Arisztotelész igyekszik e hibákat korrigálni s a differenciálódást a tökéletes államban tovább fokozni. Mégis — mint megállapítja — minden differenciáltság ellenére is az *egész az,* amely a részeket determinálja és felettük uralkodik.

A *Politika*-t a maga korában az alkotmányok enciklopédiájának tekinthetjük, mert a szerző végigtanulmányozta az akkor létező 158 görög városállam alkotmányát. Ez alkotmányok elemzéséből azt a következtetést vonja le, hogy „az államban a legfőbb jó az igazságosság, vagyis az, ami az összességre előnyös. Elég nehéz annak megállapítása is, hogy mi hát az igazságos, „de ennél még sokkal nehezebb dolog — mondja Arisztotelész — azokat, akiknek a hatalom a kezükben van, arra bírni, hogy az igazság szavára hallgassanak. Mert az egyenlőség és igazságosság után mindig csak a gyengék áhítoznak, az erősek azonban nem törődnek vele." A megvizsgált alkotmányok közül Arisztotelész azokat tartja normálisnak, amelyeknek célja az általános jó megvalósítása, ahol tehát az igazságosság érvényesül, míg azokról, melyek csak az az államhatalom birtokában lévők javát szolgálják, megállapítja, hogy elfajultak és deszpotikusak. A „normális" alkotmányok: a királyság, az arisztokrácia és alkotmá-

nyos köztársaság, míg a tyranniszt, az oligarchiát és a demokráciát eltorzulásnak tekinti; ezek között a demokráciát tartja mégis a legmérsékeltebbnek.

Arisztotelész nagy figyelmet szentel az egyes államformáknak s köztük a politeiát, az alkotmányos köztársaságot ítéli legjobbnak, mert abban a társadalom középső rétege van uralmon s ez a szegények és gazdagok állandó viszályában bizonyos egyensúlyt teremt. A nagy gondolkodó „tökéletes államába" beilleszti a szabadság intézményét is, megállapítja, hogy a köztársaságban is a társadalom egy részének, a teljes jogú állampolgároknak, kell felváltva uralkodniok, a felváltva uralkodás viszont csak akkor lehetséges, ha e teljes jogú állampolgárok száma az egész lakossághoz viszonyítva csekély. A szabadságot tehát a tökéletes államban is szükségszerűnek tartja, de csak kevesek számára. Arisztotelész tökéletes államában azonban sok figyelemreméltó intézmény is van. Ilyen a nevelés, Arisztotelész szerint ugyanis csak megfelelő nevelés tudja biztosítani a szóbanforgó alkotmány fenntartását.

Arisztotelésznek, mint gondolkodónak ereje és jelentősége a ma embere számára nem politikai nézeteiben, hanem történeti és dialektikus módszereiben van. Lenin két dolgot ismert el Arisztotelész fő érdemének: *1.* azt, hogy tudott dialektikusan gondolkodni, és *2.* azt, hogy oly határtalanul bízott az értelem és gondolat erejében.[5]

V. Antalffy professzor az *„Állam és alkotmány az athéni demokráciában"* c. munkájával államelméleti s jogtörténeti irodalmunkat hasznos és tanulságos monográfiával gazdagította. Athén államtörténetének vizsgálata a ma embere számára is tanulságokkal szolgál s ezeket a szerző sokoldalúan levonja. Ha egyes részletkérdésekben még nem is mondotta ki az utolsó szót, ha Platon és Arisztotelész államelmélete még további diszkussziók tárgyát alkothatják, finom elemzései, reális értéktartása és a kérdések alapos megvilágítása értékessé teszik ezt az igényes monográfiát, melyet a *Közgazdasági és jogi könyvkiadó* a tartalomhoz méltó kiállításban jelentett meg.

Csizmadia Andor

[5] Filozófiai füzetek, Budapest, 1954. 314. old.

*Szacharov, A. B.: A bűnöző személye és a bűnözés okai a Szovjetunióban**

A szocializmus felépítése, illetve a kommunizmus építésének kibontakozó korszaka természetszerűleg maga után vonta a társadalom-tudományok nagymértékű fejlődését és annak az igényét, hogy a társadalomtudományok a társadalom fejlődéséből adódó valóságos jelenségeket a további fejlődés előmozdítása érdekében tárják fel.

A büntetőjogtudományban ez az igény oly módon jelentkezett, hogy az elmélet és a gyakorlat oldaláról egyaránt felmerült a bűncselekmények okai és körülményei vizsgálatának szükségessége. Ennek a feladatnak a teljesítése alapvetően előmozdítja a büntetőjogi intézmények továbbfejlesztését, a gyakorlati bűnüldöző munka, illetve a jogalkalmazás sikerét, valamint alapját képezi a nem-büntetőjogi értelemben vett megelőzésnek. A bűnözés okainak és körülményeinek ismerete általában alapját képezi a bűnözés elleni tervszerű harcnak.

Ez a felismerés az alapja annak, hogy a Szovjetunióban és a szocialista fejlődés útján járó államokban megindult a bűnözés okait és körülményeit kutató vizsgálati munka. Ez a kutatómunka természetszerűleg magán viseli a kezdeti nehézségek összes ismérvét, mert híjával van a kialakult elméleti megalapozásnak és a kutatási módszerek tekintetében is az útkeresés problémái merülnek fel. A közel száz esztendeje folyó burzsoá kutatások ebben a vonatkozásban kevés segítséget nyújtanak, mert a burzsoá világnézet alapján állva objektív tudományos megismerésre képtelenek, feladatuk a kapitalista rendszer büntető politikájának apologetikája.

A szocialista irodalomban az eddigiekben a bűnözés okaival és körülményeivel kapcsolatban csupán rövidebb-hosszabb tanulmányok jelentek, amelyek néhány elméleti, rendszertani és módszertani kifejtést tartalmaztak. A jelen ismertetés tárgyát képező mű az első monográfia, amely átfogó formában igyekszik a felvetődő problémákat összefoglalni és a bűncselekmény kialakulásának a folyamatára magyarázatot adni. Feltétlen érdeméül szolgál a szerzőnek, hogy a marxista filozófia, pszichológia és szociológia tételei alapján a szovjet bírósági gyakorlat anyagát felhasználva, igyekszik bemutatni a szocialista fejlődés során még felmerülő és bűnözést kiváltó alapvető okokat és körülményeket.

Minthogy a mű tárgyát képező problematika hazai vonatkozásban is igen nagy figyelemre tart számot, fontosnak és szükségesnek tartjuk reá ismertetés formájában felhívni a figyelmet abból a célból, hogy hazai kriminalistáink számára segítségül szolgáljon az idevonatkozó kutató munkálatok során. Ennek érdekében — néhány kritikai megjegyzésünkkel kiegészítve — a következőkben ismertetjük a könyv legfontosabb megállapításait.

*

Bevezetőben a szerző *a bűncselekmény alanyának és a bűnöző személyének a szovjet büntetőjogban felmerülő problémájával* foglalkozik. (I. fejezet). Ennek kapcsán az adott kérdésben bemutatja a büntetőjogi szemlélet fejlődését a polgári forradalmak időszakától kezdve. Rámutat a burzsoázia uralomra jutása idején kialakult ún. klasszikus büntetőjogi irányzatra, amely előtérbe helyezte ugyan a bűncselekmény tényálladéki elemeinek a vizsgálatát, de teljesen háttérbe szorította az elkövető személyével kapcsolatos problematika tanulmányozását. A kapitalizmus imperializmussá alakuló korszakában a bűnözés egyre növekvő tendenciája következtében a burzsoá társadalmi rend védelmében új igények lépnek fel a büntetőpolitikát illetően. A büntetőjog elméleti művelői igyekeznek elterelni a figyelmet arról a tényről, hogy a bűnözés, illetve annak növekvő tendenciája a kapitalista társadalmi rendszer kizsákmányo-

* A. B. Szacharov: O licsnosztyi presztupnyika i pricsinach presztupnosztyi v SzSzSzR. Goszjurizdat, 1961. Moszkva.

ló struktúrájában gyökeredzik és ennek megfelelően az elkövető személyét helyezik a vizsgálat előterébe. Így alakulnak ki az antropológiai, valamint a szociológiai irányzatok. Az antropológiai iskola a „született bűnöző", míg a szociológiai iskola a „krónikus bűnöző" fogalmát hozza létre. Az előbbi örökölt tulajdonságok, epilepszia stb. alapján, az utóbbi pedig olyan másodlagos tényezők, mint a nyomor, munkanélküliség, alkoholizmus, csavargás stb. hatásával magyarázza a bűnöző embertípus kialakulását. Mindkét irányzat azonos következtetésre jut, amennyiben a cselekménytől elszakítva, az elkövető személyét helyezi a vizsgálat középpontjába. Ezzel alapot nyújt az elkövető szubjektív megítélésének, gyakorlatilag a bírói önkény érvényesülésének. A büntetéskiszabás során feloldja a burzsoá törvényesség eddigi garanciáit és bevezeti a határozatlan tartamú szabadságvesztést biztonsági intézkedések formájában. Napjainkban, minthogy hasonló büntetőpolitikai szempontok érvényesülnek a kapitalista államokban, lényegében az előbb említett irányzatok különböző variációi szerepelnek uralkodó álláspontként.

Ezzel ellentétben hangsúlyozza a szerző, hogy a szovjet büntetőjogi elmélet a bűncselekményt a marxizmus—leninizmus elvi alapján társadalmi jelenségként megnyilvánuló emberi magatartásnak fogja fel. Ennek következtében a cselekmény és az elkövető egymástól el nem választható fogalmak és a bűncselekmény vizsgálatánál egységes értékelésük valósul meg. „A szovjet büntetőjog metodológiai alapja nem ezeknek a fogalmaknak egymástól való elszakítása, hanem azok megbonthatatlan egysége, az emberi *magatartás* társadalmi jelentőségének együttes értékelése a cselekvő *személyiségével* — a büntetőjogi felelősség alanyával."[1] A büntetőjog nyelvén kifejezve ez azt jelenti, hogy a cselekmény és az elkövető társadalmi veszélyessége egyaránt, illetve egymástól elválaszthatatlanul figyelembe veendő a jogalkalmazás során. „... A szovjet büntetőjogban minden büntetőjogi fogalmat, minden törvényi tényállást egyidejűleg a szocialista állam érdekeinek megfelelő objektív jelentőségük szempontjából és az adott magatartással kapcsolatos személyiség társadalmi értékelése szempontjából kell szemlélni."[2]

Ezzel kapcsolatban szerző rámutat arra, hogy az elmúlt 30 év során az előbb kifejtett elvi álláspont kevésbé érvényesült, miután a bűncselekmény alanyának a problematikája a büntethetőség körülményeinek a vizsgálatára szűkült le (beszámíthatóság, életkor stb.), és elmaradt az elkövetővel kapcsolatos körülmények megállapítása, illetve értékelése. Az ilyen módon megnyilvánuló egyoldalúság a jogalkalmazásban gátolta a megfelelő egyéniesítés érvényesülését, illetve az elkövetők átnevelését és megjavítását célzó hatékony intézkedések megfelelő kiválasztását. A további fejlődés szempontjából alapvető követelményként szögezi le a szerző, hogy „... a büntetőjogi felelősség kérdésének konkrét eldöntését, azaz annak eldöntését, hogy az adott személy tartozik-e büntetőjogi felelősséggel és milyen mértékben, a szovjet törvény és a bírói gyakorlat nemcsak az elkövetett cselekmény társadalmi lényegével kapcsolja össze, hanem magának az elkövető személyiségének társadalmi lényegével, amely nem mindig tükröződik az elkövetett bűncselekményben és sohasem *csak* abban tükröződik."[3] „Ilyenképpen a törvényi tényállás elismerését a büntetőjogi felelősség egyedüli alapjául, szervesen össze kell kapcsolni a bűnöző személyisége mélyreható tanulmányozásának követelményével ... A törvényi tényállás kérdése és a bűnöző személyiségének kérdése a szovjet büntető jogtudomány és a gyakorlat számára két, egyenlően fontos kölcsönösen kapcsolatos kérdést képez."[4]

Ezek a megállapítások azzal a feladattal járnak, hogy tisztázni kell a bűncselekmény objektív és szubjektív okait egyaránt, mert ezek ismerete adja meg egyfelől a jogalkalmazásban a helyes individualizáció alapját, másfelől ez az egyik feltétele a bűncselekmények megelőzésére irányuló munkának.

A bűncselekmény alanyával kapcsolatban felmerül a pszichológiai vizsgálatok igénye, amelynek során abból a tételből helyes kiindulni, hogy a bűncselekmény társadalmi jelenség, tehát társadalmilag meghatározott, és így az erre vonatkozó pszichológiai vizsgálatok szociológiai aspektussal vezethetnek a valóság feltárásához.

A szerző a kifejtettek alapján a következő három kérdéscsoportban jelöli meg a bűnözés okaira vonatkozó vizsgálati feladatokat: *1.* Mi eredményezi, hogy a szocializmusban is megmarad a társadalomellenes magatartás alapja, amely az individualista nézetek fennmaradásának objektív lehetőségében rejlik? *2.* Milyen körülmények folytán válik ez a lehetőség egyeseknél valósággá, milyen okok, milyen fejlődés vezet az individualista tudathoz? *3.* Mitől függ az individualista nézetek, hajlamok konkrét bűncselekményben való jelentkezése, melyek azok a szubjektív, pszichológiai sajátosságai a személyiségnek és melyek azok a külső, objektív körülmények, amelyek a bűncselekmény elkövetését előmozdítják, vagy akadályozzák?

A bűncselekmény alanya és a bűnözés okainak a problémáját tárgyalja szerző a következő fejezetben. (II. fejezet). Elöljáróban kifejti, hogy a bűncselekmény is emberi tevékenység, amely szükségletek, kívánságok és törekvések megvalósítására irányul, összefonódott anyagi és szellemi érdekek irányítják.

Az emberi igények kielégítése tudatosan — az objektív körülmények számbavételével — történik, és mint társadalmi lény, a társadalmi élet keretén belül végzi az ember tevékenységét. Az egyes ember számára a társadalomban elfoglalt helyzete határozza meg osztályhelyzetét és a társadalom osztályjellegének megfelelően adja meg a lehetőséget az egyes embereknek az igények kielégítésére, de ugyanakkor követelményeket is támaszt.

Az egyéni szükségletek kielégítésére irányuló érdek összeütközése a társadalom érdekével — valósítja meg azt a konfliktust, amely bűncselekményben realizálódhat. Az egyéni és társadalmi érdekek összhangja csak a szocialista társadalmi fejlődés során jön létre az-

[1] I. m. 12-13. old.
[2] I. m. 13. old.
[3] I. m. 16. old.
[4] I. m. 24. old.

által, hogy a társadalom tagjainak anyagi és kulturális igényeit a legteljesebb mértékű kielégítés irányában bontakoztatja ki. Az egyéni érdek alárendelése a társadalmi érdeknek csak akkor képzelhető el, ha a társadalmi érdek olyan, amely a társadalom minden tagjának az érdekeit fejezi ki. Ez mutatja a szoros összefüggést az emberi magatartás és a társadalom megfelelő társadalmi-gazdasági rendszere között.

Az osztálytársadalomban, ahol a termelő eszközök egy szűk kizsákmányoló osztály kezében vannak, s ezáltal birtokolja a politikai hatalmat is, a társadalmi érdeket azonosítják saját osztályérdekükkel, ilyen társadalomban nyilvánvaló az összeütközés az anyagi és szellemi igények kielégítése során a kizsákmányolt többség és a kizsákmányoló kisebbség között.

Szerző ezek után taglalja a burzsoá társadalomban felmerülő bűncselekmény kategóriákat, amelyekről kimutatja, hogy elsődlegesen vagy másodlagosan, közvetlenül vagy közvetve a társadalom osztályjellegéből és kizsákmányoló rendszeréből keletkeznek. A büntetőjog alkalmazása lényegében a kizsákmányoltak felé érvényesül, mert a kizsákmányolók — annak ellenére, hogy a legsúlyosabb bűncselekményeket követik el — egyfelől kijátszák a törvényeket, másfelől megtalálják a módját annak, hogy kivonják magukat a büntetőjogi felelősségre vonás alól.

A szocialista társadalomban az egyén és a társadalom ellentéteinek alapvető megszüntetése valósul meg azáltal, hogy megszűnik a termelő eszközök magántulajdona, a társadalmi termékek egyéni kisajátítása, az embernek ember által történő kizsákmányolása és mindezekkel elenyésznek a bűnözés alapvető okai.

Felvetődik ezek után a mégis fennálló bűnözés problémája, amelyre vonatkozólag szerző a kapitalista csökevényekre utaló magyarázatot túlságosan általánosnak és nem mindenben kielégítőnek tartja. Éppen ezért úgy teszi fel a kérdést, hogy mi az alapja annak, hogy a kapitalista csökevények megmaradnak, léteznek és realizálódnak, valamint melyek azok az objektív és szubjektív körülmények, amelyek közvetlenül vagy közvetve kiváltják a bűncselekményt. Véleményünk szerint ez az utóbbi kérdésfeltevés lényegében magában foglalja az előzőt is.

A továbbiakban rámutat szerző arra a tényre, hogy a szovjet büntetőjogtudományban az 1930-as évektől kezdve lényegében nem foglalkoztak a bűnözés okainak a kutatásával, az egész kérdést megoldottnak vették azzal, hogy a kapitalizmus maradványaival állnak itt szemben és ezeknek megszűnése a fejlődés során, megoldja ezt a problémát. A SZKP XX. kongresszusa a dogmatizmus hibáinak a feltárásával ismét a társadalmi valóság kutatása felé fordította a figyelmet, kihangsúlyozván a megelőzés és a nevelés alapvető szerepét a bűnözés elleni harcban. Továbbá a kommunizmus építésének kibontakozó perspektívájában a bűnözés felszámolásának a reális lehetősége az előbbiekkel együtt felvetette a bűnözés elengedhetetlen feltárását.

Szerző utal arra a továbbiakban, hogy a szovjet jogtudósok napjainkban általában a bűnözés okainak elmélyült tanulmányozása mellett állnak ki, de a kérdés felvetésén túl nem igen mennek. Nem alakult ki a vizsgálandó jelenségek tekintetében a megfelelő terminológia sem, így az „ok", „feltétel", „tényező", „körülmények" megkülönböztető meghatározása, e fogalmakat elvi megfontolás nélkül azonos értelemben használják különféle jelzők kíséretében, mint „alapvető", „általános", „fő", stb.

Szerző a bűnözés okaival foglalkozó kutatásokat a következő keretben jelöli meg: „A szovjet büntetőjogtudomány feladata, s különösen annak az a része, amely az utóbbi időben mind nagyobb elismerésre tett szert, amelyet feltételesen bűnügyi szociológiának vagy szovjet kriminológiának neveznek, abban áll, hogy kidolgozza a bűnözés okainak általános sémáját, megállapítsa azokat a tényezőket, feltételeket és körülményeket, amelyekkel kapcsolatos ez a társadalmi jelenség, meghatározza azok szerepét a bűnözés genezisében..."[5] Közbevetőleg már itt meg kell jegyeznünk, hogy e rendszertani kérdésben látnivalóan szerző állásfoglalása nem határozott és indokolást nem tartalmaz. Az így körülírt tudományág feladatait a következőkben jelöli meg: *1.* Azoknak az okoknak a vizsgálata, amelyek lehetővé teszik a szocializmusban az individualista nézetek fennmaradását és a bűncselekmények okaiként jelentkeznek. Ilyenek: a tudat elmaradása a lét mögött; a kapitalista világ szerepe, az individualista nézetek belső gazdasági okai. *2.* A személyek erkölcsi formálódásának feltételei; a családi nevelés, az iskola szerepe, a társadalom munkájában való részvétel és a termelő kollektíva hatása, a közvetlen életkörülmények: a lakás, udvar, utca szerepe; a kulturális képzettség színvonala, az esztétikai nevelés, a felvilágosító munka, a mozi stb. befolyása. *3.* A bűncselekményben jelentkező társadalomellenes beállítottság szubjektív (belső, pszichikus) és objektív (külső) okai: *a)* az egyén társadalomellenes beállítottságának mélysége és állandósága, valamint a bűnözők kategóriáinak (típusainak) kérdése, az egyén pszichikus sajátosságai és ezek szerepe magatartásában; *b)* a gazdasági szervező munka fogyatékosságai és hibái, a mindennapi élet és szabad idő szervezésének hiányosságai, az emberek szükségleteihez való formális-bürokratikus viszony, a kedvezőtlen körülmények és az emberekhez való figyelmesség hiánya, más személyek helytelen magatartása, az alkoholizmus, a megfelelő törvényalkotás, ennek nevelő-megelőző szerepe, a milícia, az ügyészség, a bíróság munkájának színvonala, a társadalom szerepe a bűnözés megelőzésében.

Szerző végül utal arra, hogy a fenti körülményeknek a vizsgálata meghaladja a büntetőjog kereteit és filozófiai, pszichológiai, valamint pedagógiai vonatkozásai folytán más szakemberek közreműködését is igényli.

A következőkben *a most vázolt ok-kategóriák részletesebb kifejtését tárgyalja.* (III. fejezet.) Ezzel kapcsolatban meg kell állapítani, hogy részletes és pontos felmérésekre nem hivatkozik a szerző, aminek nyilvánvaló oka az, hogy ilyen felmérések eredményei jelenleg még nem állnak rendelkezésre. Éppen az a feladat, hogy

[5] I. m. 58. old.

ilyen részletes gyakorlati kutatások folyjanak és azoknak értékelése megtörténjék. Ehhez kíván a jelen monográfia segítséget nyújtani azzal is, hogy egyelőre csak eklektikus tapasztalatok alapján és részben spekulatív következtetésekkel állapít meg olyan általánosnak feltételezhető kategóriákat, amelyek a bűnözés okaiként értékelhetők. E mellett nagy érdeme a szerzőnek, hogy ezzel a kifejtéssel irányt mutat a gyakorlati kutatások számára, megadja a magyarázó elvet, amely alapvető szükségesség a társadalmi jelenségek elemzésénél. A felvázolt ok-kategóriák, ha bizonyos hipotetikus jelleget viselnek is magukon, mégis alkalmasak arra, hogy bázisát képezzék a gyakorlati kutatómunkának, amelynek a feladata a tudományos kutatómunka általános módszertana szerint — a hipotézisek feloldása, azok helytálló, vagy helyt nem álló voltának megállapításával.

A kapitalista tudati maradványok vonatkozásában arra az általános tapasztalatra mutat rá a szerző, hogy *a tudati fejlődés elmarad a társadalmi lét* fejlődése mögött. A szocialista fejlődés során még hosszú ideig érvényesülnek a kapitalista társadalom szokásai, erkölcse, éspedig nemcsak azokban, akik az elmúlt rendszerben nevelkedtek és éltek, hanem áttételeken keresztül megtalálhatók azokban is, akik az új generációhoz tartoznak, illetve soha nem éltek a kapitalizmus viszonyai között.

Ezekre a *tudati maradványokra* konzerválólag, illetve élénkítőleg *hat a kapitalista környezet* (a kapitalista államok) befolyása, amely nemcsak átdobott, vagy beszervezett kémek és felforgató elemek államellenes tevékenységében nyilvánul meg, hanem különböző csatornákon keresztül — propaganda, a burzsoá ideológia és dekadens művészetek hatása, idegen állampolgárok bűnöző tevékenysége stb. igyekszik gátolni az új társadalom szempontjainak megfelelő tudati fejlődést, illetve általában a szocializmus kibontakozását.

Mindezek mellett azonban olyan objektív körülmények is közrehatnak, amelyek a szocialista fejlődés nem antagonisztikus ellentmondásaiból adódnak, szerző ezeket „gazdasági okok"-ként jelöli meg. „A szocializmus anyagi-technikai bázisának korlátozottsága és a társadalom valamennyi tagja által felmerülő igények kielégítésének a lehetetlensége; egyenlőtlenség a jövedelemben, a társadalmi termelés elosztásában; a fennmaradó különbség a szellemi és fizikai munka között...; áru- és pénzforgalmi viszonyok létezése stb. — mindez még alapját képezi egyes személyek vonatkozásában az individualista tendenciák és beállítottság fennmaradásának".[6]

Megállapítja ezekkel kapcsolatban, hogy ha a szocialista termelés mindenkinek minden szükségletét egyenlőre még nem is elégítheti ki, a termelés elsősorban a termelők és a dolgozók szükségleteinek a kielégítésére fordítódik. A termelékenység növelése, az állam gazdasági potenciáljának állandó emelkedése egyre inkább feloldja ezeket az ellentmondásokat. A munka egyre inkább a kommunista átnevelés legfontosabb eszközévé válik, mert a társadalom tagjaiban a fejlődés folyamán mindinkább tudatosodik az a tény, hogy a munka olyan szükséglet, amely alapja annak, hogy a társadalom tagjainak anyagi és szellemi szükségletei minél teljesebb mértékben kielégítést nyerjenek.

„Ilyen a gazdasági feltételek jelentősége a szocializmusban a bűnözés okai kérdésének megoldása tekintetében. A felsorolt feltételek nem zárják még ki teljesen az individualista nézetek és hajlamok fennmaradásának és megnyilvánulásának *lehetőségét*. Az egyes személyeknél azonban az individualista tudat kialakulása és még inkább általuk bűncselekmény elkövetése társadalmi rendszerünk viszonylatában véletlen, mert nincs kapcsolatban annak természetével, hanem ellenkezőleg más, annak ellentmondó körülmények által meghatározott."[7] Szerző ezzel hangsúlyozza, hogy a szocialista társadalomban a bűnözés és a társadalom szerkezete között nincsen szükségszerű kapcsolat, illetve a szocialista társadalom jellegéből folyóan nincsen létjogosultsága a bűnözésnek.

[6] I. m. 80. old.
[7] I. m. 82. old.

A továbbiakban szerző a *személyiség erkölcsi formálódásának a feltételeit* teszi vizsgálat tárgyává. (IV. fejezet) Oly módon teszi fel a kérdést, hogy melyek azok a csatornák, amelyeken keresztül kialakulnak egyes emberekben olyan személyi tulajdonságok, mint a kapzsiság, aljasság, kegyetlenség, karrierizmus stb., amelyek a bűnözés gazdasági alapjainak megszűnése után is léteznek és hatnak.

Első helyen említi a *családi körülményeket*, amelyek között az egyén első társadalmi tapasztalatait szerzi. Itt alakul ki a tudat első formája, tehát a családnak alapvető befolyása van a személyiség kifejlődésére. Ezzel kapcsolatban számos objektív körülményre mutat rá. Így a rossz lakásviszonyokra, mindkét szülő munkában való elfoglaltsága folytán a gyermek feletti esetleges hiányos felügyeletre. Utal arra a tényre, hogy a Szovjetunióban a pusztító háború folytán nagyszámú gyermek maradt szülő nélkül, akikről való gondoskodás alapvető problémát jelentett a szovjet állam és társadalom számára, hogy ezek részére a családi nevelés alapvető követelményét biztosítsák.

Az objektív körülmények mellett azonban fennáll az a probléma is, amikor a gyermekek rendelkeznek ugyan természetes szülőkkel, ennek ellenére helytelen nevelésben részesülnek. A szülők helytelen nézetei érvényesülnek a gyermeknevelés során és ezáltal a gyermekek olyan kapitalista csökevényekkel fertőződnek meg, amelyeknek a társadalmi viszonyok folytán alapjuk nincsen. Így magyarázható, hogy olyanoknál is találkozunk kapitalista tudati maradványokkal, akik nem is éltek a kapitalizmus viszonyai között. A gyermek helytelen nevelésének eredményei elsődlegesen hanyagságban, tiszteletlenségben, mohóságban, durvaságban nyilvánulnak meg, amely tulajdonságok a későbbiekben társadalomellenes magatartásokban bontakozhatnak ki.

Külön problémaként veti fel azt a körülményt, amikor a szülők túlzott anyagi lehetőséget nyújtanak a gyermekek számára, elkényeztetik, igényessé, egocentrikussá teszik és akaratlanul is hozzászoktatják a munkanélküli élethez.

Konkrét adatok alapján mutatja ki továbbá szerző, hogy az egyik szülő hiánya, a válások, a feldúlt családi otthon milyen komoly szerepet játszik a fiatalkorúak bűnözővé válásának folyamatában. Végül a gyermeknevelés során az intencionális módszerek mellett a szülői példamutatás igényét hangsúlyozza, amely döntő mértékben játszik szerepet a személyi tulajdonságok kifejlődésében.

A család után következő szélesebb kollektíva, amely a gyermek fejlődését hivatott előmozdítani: *az iskola.* Az iskola szerepe nem merülhet ki a különböző ismeretek megtanításában, hanem igen komoly nevelő funkciót is el kell látnia és az ismeretek mellett a jellem és a világnézet kialakításában is alapvető feladatot kell megvalósítania. Az iskolai nevelés hiányosságai ugyancsak alkalmasak arra, hogy társadalomellenes magatartásokban realizálódjanak.

Ezek után *a munkakollektívák nevelő szerepével* foglalkozik. Utal arra a tényre, hogy a bűnelkövetők között sok a 25—30 év közötti, aminek magyarázatát abban látja, hogy a társadalmi munkában való részvételük még rövid időre tekinthet vissza, még nem töltöttek el kellő időt abban, hogy megszerezzék a megfelelő élettapasztalokat, s vagy hiányzott, vagy még nem érvényesült náluk a munkakollektíva általános magatartás — és jellemformáló ereje. Van persze olyan kollektíva is, amelynek nevelő szerepe negatív hatású, ilyen esetben más kollektívára vár az a szerep, hogy a megfelelő nevelési helyzetet megteremtse.

A továbbiakban a neveléssel kapcsolatban ismételten rámutat a rossz *lakásviszonyok* hatására, felhozza a bérházak esetleges káros körülményeit, és általában a szabad idő helyes eltöltési lehetőségeinek a megszervezését állítja fel követelményként. *Az utca,* a *játszótér* szintén olyan terrénumok, ahol káros befolyások érvényesülhetnek.

A fenti körülményekkel kapcsolatban különösen kiemeli azt a káros hatást, amelyet a visszaeső bűnözők fejtenek ki. A visszaeső bűnözők aránya ugyan az 1926. évi adatokhoz képest jelenleg a felére csökkent, mégis számszerűleg kimutatható befolyásuk a bűnözés alakulásában. Egyes részleges vizsgálatok alapján kimutatja, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények kétharmadát csoportban követték el, a csoportok 30%-a visszaeső volt. A fiatalkorú tolvajok 87%-a csoportban követte el a bűncselekményt, tagjai 60%-ban visszaesők voltak. A visszaesők fertőzési módszere, hogy igyekeznek hamis romantikát felkelteni, a bűnöző alvilág idealizálása alapján súlyosan káros befolyást tudnak gyakorolni különösen a társadalom fiatalkorú tagjaira. Helyesen állapítja meg a szerző ezzel kapcsolatban, hogy ahol nincs, vagy gyengül az erkölcsileg pozitív befolyás, ott helyére ellenkező hatások lépnek.

A szabadidő megszervezésével kapcsolatban kiemeli a személyiség kialakulása során azt az időszakot, amikor az ipari tanulóidő után megnövekedett anyagi lehetőségek állnak a fiatalkorú rendelkezésére. Ezekben az esetekben a szabad idő megszervezésének, illetve helyes eltöltési lehetőségeinek a hiánya alkalmat ad arra, hogy a társadalom felügyeletének elmaradása folytán olyan magánélet alakuljon ki, amely ugyancsak társadalomellenes magatartások táptalaja lehet. Végezetül *a kulturális képzettség* színvonalának az emelkedését olyan tényezőként említi meg, amely a bűnözés csökkenésének az irányában hat. Ezt a következtetést egyebek mellett abból a tényből is levonja, hogy a súlyos bűncselekmények elkövetői között igen magas azoknak a száma, akiknek kulturális színvonala alacsony.

E fejezet befejező részében arra mutat rá a szerző, hogy a felsorolt tényezők csupán lehetőségek, amelyek konkrét esetben valósággá válhatnak, illetve társadalomellenes magatartásban, bűncselekményben realizálódhatnak. A bűncselekmény ugyanis nem egyetlen ok hatására történik, a felvázolt feltételek összessége és a konkrét körülmények határozzák meg az emberi magatartást. Egyes kedvezőtlen körülményeket pozitív ráhatások semlegesíthetnek, viszont pozitív körülményeket negatív hatások leronthatnak. Ebben a vonatkozásban érdemes szószerint idézni a szerzői megállapítást:

„Éppen ezeknek az elsődlegesen szubjektív jellegű feltételeknek hatására a hasonló nézetek és beállítottság létezésének a *lehetősége* a szocializmusban meghatározott személy viszonylatában *valósággá* alakul át.

... nem fölösleges mégegyszer aláhúzni, hogy az antiszociális nézetek és beállítottság (különösen az olyan mélységűek, amelyek bűncselekmény elkövetésére vezetnek) nem a megvizsgált feltételek közül az egyik eredménye csupán, hanem az adott személy vonatkozásában azok összetalálkozásának, egyesülésének, halmazának eredménye.

A jelen fejezetben megtárgyalt körülmények mindegyike: az abnormális viszonyok a családban, kedvezőtlen helyzet a termelői kollektívában, a közvetlen életkörülmények kedvezőtlen hatása, az alacsony kulturális színvonal stb. — önmagában, általában elégtelen ahhoz, hogy kiváltsa az alany antiszociális beállítottságát és még kevésbé ahhoz, hogy megmagyarázza társadalomellenes magatartását..."[8]

A következőkben azokkal a körülményekkel foglalkozik, amelyek *befolyással vannak a bűncselekményekben kifejeződő társadalomellenes nézetek és beállítottságok* kifejlődésére, e körülményeket *szubjektívnak (pszichológiainak)* jelöli meg. (V. fejezet). Azt a kérdést taglalja ezzel kapcsolatban, hogy az egyén jelleme, temperamentuma, akaratereje stb., fizikai és fiziológiai felépítése mennyiben játszik szerepet abban, hogy társadalomellenes nézete és beállítottsága kifejlődik. Helyesen állapítja meg, hogy a társadalomellenes nézet és beállítottság nem mindig manifesztálódik bűncselekményben, csak bizonyos körülmények között, illetve objektív feltételek közreműködése esetén. A szubjektív és objektív feltételek együttesen hatnak és így csak feltételesen lehet ezeket egymástól elkülönítve vizsgálni.

Elsősorban vizsgálat tárgyává teszi *a társadalomellenes beállítottság mélységét és állandóságát,* amelynek alapul vételével véli kialakíthatónak *a bűnözők kategóriáit (típusait).* E részben elhatárolja magát az ún. „született bűn-

[8] I. m. 158—159. old.

tettes" reakciós kategóriájától, ugyanakkor szükségesnek tartja a bűnözők között személyi tulajdonságaik szerinti kategorizálást, aminek alapján a fenyítő és nevelő intézkedések differenciált alkalmazását lehet megvalósítani.

Példákat hoz fel arra, hogy milyenek a különbségek a már többször büntetett személy és az alkalmi bűnöző társadalomra veszélyessége tekintetében. Utal arra is, hogy úgy a múltban, mint a jelenben is, a jogszabályok kifejeznek ilyen különbségeket. Megemlíti ezzel kapcsolatban az Össz-szövetségi Végrehajtó Bizottság 1928. évi határozatát, amely osztályellenségről, deklasszált elemekről, hivatásos bűnözőkről és visszaesőkről (banditák, gyújtogatók, lótolvajok, sikkasztók, vesztegetők és tolvajok) beszél egyfelől, míg másfelől „a szociálisan ingatag, bűncselekményt alkalomszerűen elkövető" személyeket jelöl meg. Az 1958. évi büntetőjogi Alapelvek is a súlyosító és enyhítő körülmények vonatkozásában ilyen megkülönböztetésekre utalnak. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a szovjet büntetőjog szembeállítja egymással az elkövetett cselekményt és az elkövetőt. „Nem a személy kiszakított veszélyessége és az általa elkövetett cselekmény súlya, sem azok szembeállítása egymással nem foghat helyt; a szovjet büntetőtörvény és a szocialista igazságszolgáltatás gyakorlata a jelenségeket nem azonosítja, hanem elismeri azok bizonyos önállóságát és függetlenségét. A bűncselekmény objektív súlya viszonylagosan lehet magas, azonban a bűnöző személyiségéről szóló adatok és azok a körülmények, amelyeknek hatásaként cselekedett az alany meghatározott módon, jelentősen csökkentheti magának az alanynak a társadalomra veszélyességét... és ellenkezőleg erős antiszociális beállítottság, amely megmutatkozott a konok társadalomellenes magatartásban, meghatározza az alany fokozott veszélyességét és szigorú büntetés kiszabását követeli meg."[9] Így fejezi ki a szerző a cselekmény és az elkövető dialektikus egységét, együttes értékelésének a követelményét a szocialista jogalkalmazásban.

[9] I. m. 169. old.

Az egyén pszichológiai sajátosságai vonatkozásában foglalkozik *a temperamentum, a jellem, az akarati és emocionális tulajdonságokkal, ezek kialakulásának feltételeivel és büntetőjogi jelentőségükkel.* Hiányolja ezzel kapcsolatban, hogy több mint 30 éven keresztül ezek a tulajdonságok nem képezték vizsgálódás tárgyát olyan felfogás alapján, hogy ez a bűnözés biológiai, pszichikai vagy pszichofizikai magyarázatára vezethet. Helyesen szögezi le a szerző, hogy szembe kell szállni minden olyan felfogással, amely a bűncselekményt el akarja szakítani társadalmi feltételeitől és mint valamiféle természeti tünemény és az egyén fiziológiai, biológiai tulajdonságai által meghatározott jelenség magyarázatát adja a bűncselekménynek. Ez azonban nem zárja ki annak a szükségességét, hogy a cselekményre valóban ható pszichológiai tulajdonságokat is tanulmányozni kell, de olyan felfogással, hogy ezek a tulajdonságok is társadalmilag feltételezettek, nem változtathatatlanok, hanem az egyén nevelésének, életkörülményeinek és tevékenységének az eredményei.

E kérdés vizsgálatánál utal a Pavlov-i tanításokra és azt a helyes következtetést vonja le, hogy a temperamentum a pszichikai reakció gyorsaságát és mozgékonyságát befolyásolja, a jellem pedig magának a reakciónak a tartalmát határozza meg. S ugyancsak helyesen szögezi le szerző, hogy minden embertípusban ki lehet alakítani az egyén társadalmilag megkívánt tulajdonságait és ki lehet fejleszteni a nem kívánatos tulajdonságokat is. Ebben a folyamatban az egyén nem passzív szereplő, mert maga is részt vesz jellemének kialakításában és ez teremti meg felelősségének az alapját. Ahhoz, hogy kellően értékelni tudjuk a bűncselekményt és a büntetéskiszabás során az egyéniesítés szempontjait érvényesíthessük, illetve a javítás és a nevelés megfelelő eszközeit alkalmazhassuk, elengedhetetlenül szükséges a pszichológiai sajátosságok feltárása, illetve azok szerepének a megállapítása a bűncselekmény elkövetése alkalmával.

A bűncselekményben megmutatkozó társadalomellenes nézeteket és hajlamokat befolyásoló objektív (külső) körülményekkel kapcsolatban (VI. fejezet) szerző rámutat a gazdasági-igazgatási tevékenység egyes területein mutatkozó hiányosságokra és tévedésekre, mint a rendszertelen nyilvántartás, ellenőrzés, hanyag könyvelés stb., amelyek a társadalmi tulajdon fosztogatásának a lehetőségét teremtik meg. Hasonló jelenségek állapíthatók meg a felvásárlók tevékenységénél, akik nagy pénzekkel rendelkeznek és ellenőrzésük fogyatékos. A szállítási szabályzat hiányosságai a fuvarozás közbeni fosztogatásokat mozdítja elő, míg a leltározási hiányosságok a raktári fosztogatások lehetőségeit teremtik meg. Bizonyos áruk hiánya pedig az üzérkedés jelenségét vonja maga után.

Ismételten utal szerző a szabad idő megszervezésének a szükségességére, mert a tapasztalatok szerint igen gyakoriak a bűncselekmények olyan helyen, ahol az emberek megfelelő módon vesznek ugyan részt a társadalmi termelő munkában, mégis kedvezőtlen körülmények között — mintegy magukra hagyatva — kell gondoskodniok szabad idejük eltöltéséről, illetve nem tudják azt értékes és tartalmas módon felhasználni. (Munkásszállás hiánya, rossz körülményei, fiatalok felügyeletnélkülisége stb.)

Felveti még más személyek helytelen magatartásának a szerepét a bűncselekmények létrejötténél. Bizonyos áruk beszerzésénél igénybe veszik üzérek közreműködését, kapzsiságból eredő passzív részvétel különböző csalási ügyekben, pénzkölcsönt vesznek fel uzsorakamatra stb.

Külön cím alatt foglalkozik szerző *az alkoholizmus súlyos szerepével a bűnözésben,* számszerű adatokat közöl arról, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények vonatkozásában milyen döntő szerepet játszik az alkohol. Taglalja ezzel kapcsolatban a jogszabályi rendelkezéseket és végül rámutat arra, hogy az alkoholizmus elleni harc nem szorítkozhat csak jogi eszközökre, hanem megfelelő nevelő munkára és differenciált igazgatási, egészségügyi intézkedésekre van szükség (szeszesitalok árusításának bizonyos fokú korlátozása, a titkos szeszfőzés szigorú üldözése, alkoholelvonó egészségügyi intézkedések stb.).

A törvényalkotás hatékonyságának, illetve megelőző szerepének a bűnözés elleni harcban igen komoly jelentőséget tulajdonít, mert a pontos és megfelelő jogi eszközöket meghatározó büntetőjogi, eljárásjogi és büntetés végrehajtási szabályozás, valamint ezeknek következetes végrehajtása igen komoly visszatartó erőt jelent a társadalom ingatag elemeivel szemben. Hasonló fontosságát húzza alá annak, hogy *a milícia, az ügyészség gyakorlati tevékenysége* olyan színvonalon kell hogy mozogjon, amely azt a tényt demonstrálja, hogy egyetlen bűncselekmény elkövetése sem marad büntetlenül. Ez a körülmény igen fontos megelőző hatást gyakorol. A bírói ítéletek helyessége és megfelelő arányossága a speciális megelőzés mellett alkalmas arra is, hogy a generális megelőzés szempontjainak is megfeleljen. A büntetés-végrehajtás javító-nevelő jellegének minél hatékonyabb érvényesülési igényét emeli ki, valamint a büntetését kitöltött személy reszocializálásával kapcsolatban az utógondozás megfelelő megszervezésének a követelményére mutat rá.

Befejezésül foglalkozik a bűnüldöző szerveknek azzal a feladatával, hogy az eljárás során megállapított és a bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő vagy megkönnyítő körülményeket az illetékes szerveknek a tudomására kell hozniok. Ez a szignalizációs tevékenység módot ad arra, hogy ezek a szervek megszüntessenek olyan körülményeket a jövőre nézve, amelyek további bűncselekmények elkövetésére nyújtanak lehetőséget. A bűnüldöző szerveknek ez a tevékenysége hatékony szerepet játszik a bűncselekmények megelőzésének a feladatában.

*

A mű értékelésénél abból a tényből kell kiindulnunk, hogy szerző úttörő feladatra vállalkozott, amikor a bűnözés okait és körülményeit érintő problematikát monográfia formájában összefoglalta. Maga is hivatkozik arra a tényre, hogy a megfelelő elméleti alapok még kidolgozatlanok, s nagy részben ez okból is a gyakorlati kutatómunka kezdetén vagyunk. Ez utóbbi körülményből következik, hogy megfelelő ténybeli adatok nem állnak még rendelkezésre, így csupán egyedi tapasztalatokra vagyunk utalva. Ezekből vonunk le olyan általános következtetéseket, amelyeknek helytálló voltát későbbi alapos és az általánosság igényeit kielégítő vizsgálatoknak kell majd bebizonyítaniok.

Ezek a kezdettel járó nehézségek mutatják meg, hogy milyen nehéz feladatot jelentett a szerző számára a fentiekben ismertetett mű megalkotása és ebből a szempontból a szerző munkája joggal igényel elismerést a büntetőjogtudomány elméleti és gyakorlati művelői részéről.

A kriminológiai munkálatok továbbvitele érdekében szükségesnek tartjuk néhány kritikai megjegyzés megtételét — anélkül, hogy ezzel a mű értékét csökkentenénk.

Szerző helyesen büntetőjogi alapokból indul ki a bűnözés okainak a vizsgálatával kapcsolatban és bár határozottan hangsúlyozza a szociológiai szemlélet igényét, nem megy végig következtetésében addig, hogy állást foglaljon abban a kérdésben, miszerint külön diszciplinaként kell-e felfogni a bűnözés okainak kutatásával foglalkozó problematikát, vagy csupán a büntetőjogtudomány szociológiai nézőpontú művelésére van-e szükség.

Kérdésfeltevése — nézetünk szerint — a bűncselekményre, mint egyedi jelenségre van leszűkítve, holott nem kevésbé, sőt elsősorban tarthat érdeklődésre, illetve vizsgálatra számot a bűnözés, mint tömegjelenség. Ez utóbbi vizsgálata mutatja meg a bűnözés dinamikáját, a büntetőjogi eszközök hatásosságát stb. és a tömegjelenség vizsgálatából adódó eredmények alkalmasak általános törvényszerűségek megállapítására, illetve általános következtetések levonására. Igaz ugyan, hogy az egyedi bűncselekmények vizsgálata a kiindulási alapja a tömegvizsgálatoknak és az egyedi sajátosságok gyakorisága adja meg a lehetőséget az általánosság igényére számot tartható vizsgálati mutatók meghatározásának a tömegvizsgálatok során, de az általános törvényszerűségek megállapítása a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek a vizsgálatával történhet meg. Az egyedi vizsgálatoknál csupán egyedi sajátosságokat tudunk megállapítani, amelyek általánosítása helytelen és téves eredményekre vezethet. Az egyedi- és tömegvizsgálat egymást kiegészítő jellege arra utal, hogy csak ezeknek együttes alkalmazása képes a társadalmi valóságnak megfelelő eredmények elérésére.

Módszertani kérdésekkel szerző nem foglalkozik művében, ami pedig a tárgy és a módszer kölcsönös összefüggéséből folyóan szükségesnek mutatkozna. A módszertani problémák felvetése elvezetett volna a tárgymeghatározás szélesebb körű igényéhez, illetve a kriminológiával kapcsolatos feladatok tágabb megállapításához. Ez a gondolatmenet — véleményünk szerint — a rendszertani kérdésben is határozottabb állásfoglalásra késztette volna a szerzőt.

Végső általános megjegyzésként megemlítjük, hogy a bűnözés genezisének alapvető felvetése során a szerző túlságosan súlyozza az elkövető személyiségének jelentőségét. Ebben a körben helyesnek látszik — a továbbiakban szerző által is kifejtett álláspontnak megfelelően — az objektív és szubjektív oldal egyensúlyba hozása. Kétségtelen, hogy az ember és a társadalmi körülmények a kölcsönhatás viszonyában vannak, de az elsőbbség a társadalmi körülményekben keresendő, s így logikailag is indokolt az objektív körülmények súlyának megfelelő értékelés, sőt azoknak előtérbe helyezése.

Horváth Tibor—Vermes Miklós

---

*Barna Péter: A szocialista állam büntetőjogi védelme**

A Közgazdasági és Jogi könyvkiadó az elmúlt esztendő végén hozta forgalomba Barna Péter: „A szocialista állam büntetőjogi védelme" című monográfiáját. A könyv a szerző „Elméleti problémák az állam elleni bűntettek körében" című 1960 nyarán megvédett doktori disszertációja alapján készült.

Barna Péter figyelme évek óta elsősorban az állam elleni bűntet-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. 501 old.

tek problematikájára irányul; tollából három éven belül két ilyen tárgyú monográfia íródott. A vizsgált tárgykör azonossága ellenére a két könyv szemléleti módja, elemzési módszere lényeges eltérést mutat. Az 1958-ban publikált — „Az állam belső biztonsága elleni bűntettek" címet viselő — monográfia a gyakorlati kézikönyv igényével lépett fel, s egy történelmi-politikai szempontból kiemelkedő jelentőségű ítélkezési gyakorlatnak volt összefoglaló kommentárja az elemzett téma terrénumán. E vonatkozásban a szerző elsősorban arra törekedett, hogy regisztrálja az 1956-ban elkövetett ellenforradalmi bűntettek jogi elbírálása során felvetődött praktikus kérdéseket, s bemutassa a kialakult bírói gyakorlatot. Elvi megállapításai a büntető ítélkezés helyeslését vagy kritikáját fejezték ki; célja a jövőbeni bírói gyakorlat egységének a biztosítása volt. E könyv a további elemzésünk tárgyát alkotó másik monográfiának előmunkálataként mutatkozik.

„A szocialista állam büntetőjogi védelme" a mondottakkal szemben messze túlnő a kommentár igényén és színvonalán; mélyre hatoló elméleti mű. A szerző nem a tételes törvényszöveg dogmatikai magyarázatát nyújtja, hanem politikai és jogi elemzés útján felfedi az állam elleni bűntettek alapvető vonásait, más bűntettektől megkülönböztető jegyeit, megjelenési területeit, elkövetésének társadalmi rugóit s pszichikus indítékait; mindezekből pedig következtetésként felépíti az állam büntetőjogi védelmének a konstrukcióját. Ez utóbbi tekintetében a szerző megállapításai a gyakorlat számára is értékesíthetők. Igénye azonban elsősorban nem a bírói gyakorlat, hanem a törvényhozás befolyásolása.

Barna Péter a kitűzött célt már könyve forgalomba hozatala előtt elérte; nem kétséges, hogy disszertációs munkálatainak eredményei a Btk kodifikációjának előkészítése során figyelembevétettek. Szerző álláspontja a Btk nyomtatásban is megjelent Tervezetében talált komoly visszhangra. Mivel a Tervezet publikációjára hamarabb sor került, mint a monográfia kiadására, az olvasó előtt a kapcsolat ellenkező előjellel mutatkozik; úgy vélheti, hogy a szerző a mű IV. fejezetében nem tud szabadulni a Tervezet vonatkozó rendelkezéseinek bűvköréből. Valójában a Tervezet indokolásából merített egyes gondolatok a szerző korábbi tudományos munkásságának visszacsendülései. Megjegyzendő, hogy abban a körben, amelyben a Btk nem jelent változást a Tervezethez képest, a könyv említett fejezete betölti a kommentár szerepét is; míg azon a területen, ahol a Btk novumot tartalmaz, látszólag elvesztette aktualitását. Azért látszólag, mert — mint már említettük — szerző voltaképpen nem a Tervezetről ír, hanem a maga elméleti konstrukcióját mutatja be.

Nehéz volna ma még azt eldönteni, hogy ez a konstrukció gyakorlatilag mennyire értékesíthető. A szerző elméletének próbaköve e tekintetben a Btk alapján kialakuló ítélkezési gyakorlat lesz; legalább is abban a körben, amelyben az 1961 : V. tv. fenntartotta a Tervezet megoldását. Ebből folyóan a szerző megállapításainak praktikus oldaláról megnyugtató véleményt csak néhány esztendő múlva lehet majd formálni. Ami azonban szerző felfogásának elméleti értékét illeti; — e munkájával, mint doktori disszertációval, nyerte el a „jogi tudományok doktora" tudományos fokozatot.

Általánosságban még annyit: a könyv elsősorban a büntetőjog elméleti művelői számára íródott, olvasmányos stílusa és világos gondolatmenete azonban hozzáférhetővé teszi a jogász olvasóközönség szélesebb köreiben is. Ez utóbbi szempont napjainkban azért jelentős, mert a közeljövőben bűnüldöző és igazságszolgáltató hatóságaink áttérnek az új Btk-ra épülő jogalkalmazásra; a monográfia pedig megismerteti az olvasóval — az állam elleni bűntettek területén — az új fogalmak tartalmát, s az új konstrukció felvetette minősítésbeli problémák megoldásának módozatait.

A csaknem fél ezer oldalas könyv négy fejezetre tagozódik.

Az *első fejezet* (13—85. old.) címe: „A politikai bűntett fogalmának tudománytörténeti kialakulása".

E körben a szerző bemutatja azokat — az elsősorban múlt századbeli — törekvéseket, amelyek annak tisztázására irányultak: miképpen lehet megkülönböztetni tudományos alapon, egységes elméleti érvényességgel, minden esetre megnyugtatóan a politikai bűntettet a közönséges bűntettől. Megállapítja, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom időszakáig a burzsoá büntetőjogtudomány és a tételes törvényhozás a politikai deliktumban csak bocsánatos bűnt, elkövetőjében pedig veszélytelen álmodozót látott. Az első világháború befejezése után a szocialista forradalomtól való félelem átalakította a korábbi liberális felfogást. Ennek példázására a könyv összehasonlító jogi módszerrel számos európai büntetőtörvényt és szakirodalmi megállapítást mutat be. Következtetésül megállapítja, hogy kapitalista viszonyok között a politikai deliktum két formája ismeretes: a más formájú tőkés berendezkedés érdekében és a szocialista átalakulás érdekében elkövetett cselekmény.

A *második fejezet* (85—167. old.) az állam elleni (ellenforradalmi) bűntett fogalmáról és a rendszerezés kérdéseiről szól.

A fejezet alapgondolata: a politikai deliktumfogalom a burzsoá büntetőjogtudományban nem egységes, s a tételes törvényhozásban sem értékesített konstrukció. Függvénye a nemzetközi szerződésekben kifejeződő kiadatási jognak, s az állam konkrét politikai törekvéseinek. Jellemzője, hogy leplezi az osztályharcot; a színtelen jogi absztrakció kétes értékű terméke. A szocialista büntetőjogtudomány mindezekre tekintettel nem támaszkodhat a burzsoá jogtudósok kísérleteire, hanem szükséges, hogy önállóan, a szocialista forradalom és átalakulás nemzetközi tapasztalatai alapján építse ki az állam elleni bűntett általános fogalmát. Az új fogalom megjelölésére a burzsoá politikai bűntett elnevezés ellenpárjaként célszerű az „ellenforradalmi bűncselekmény" terminológia használata.

Az ellenforradalmi bűntett elemeit Barna Péter a következőkben véli felismerni: A védett tárgy politikai jelentősége; — a cselekmény speciális osztályjellege; — objektív veszélyessége; — az elkövetők sajátos differenciálódása; — az elkövetésre ösztönző politikai természetű motívumok; — az elköve-

tő szándékának (célzatának) politikai színezettsége. Mindezek alapján az ellenforradalmi bűntett általános fogalmát az alábbiak szerint tartja meghatározhatónak:

„Az osztályellenség, annak szövetségese, avagy az általuk felbérelt vagy másként szövetségbe vont személyeknek a nép elleni gyűlöletből elkövetett olyan magatartása, amely a dolgozók bármely állama szocialista (népi demokratikus) állami vagy társadalmi rendjének megdöntését, aláásását vagy meggyengítését, illetve azt célozza, hogy az állam területi épségét, függetlenségét sértse, az állami alkotmányos tevékenységet megzavarja, az államhatalmi vagy irányító államigazgatási szervek tekintélyét lejárassa, a népi demokratikus forradalmi vívmányok megbecsülését csorbítsa, a népi hatalomhoz hű állampolgárok nemzeti egységét megbontsa. E meghatározásból következik, hogy állam elleni bűntett valósul meg, ha a cselekmény tettese vagy részese a büntetőjog által tilalmazott valamely magatartást a fent említett célok valamelyikének teljes vagy részleges ismeretében követi el." (142. old.)

A *harmadik fejezet* címe: „Az állam elleni (ellenforradalmi) bűntett törvényi tényállása." (167—361. old.)

A harmadik fejezet mind tartalmában, mind pedig terjedelmében a mű gerincét alkotja. A szerző ide tömöríti azokat a megállapításait, amelyeket a Tudományos Minősítő Bizottság a büntetőjogtudomány továbbfejlesztéseként értékelt; s amelyekre tekintettel Barna Péter a magas tudományos fokozatot elnyerte.

A szerző fejtegetéseiben az ellenforradalmi bűntett általános fogalma alapján felépíti az ellenforradalmi bűntett általános törvényi tényállását. Az állam elleni bűntett törvényi tényállásának általánosított fogalma útján pedig következtet a bűncselekmény törvényi tényállásának általános fogalmára. Teszi pedig ezt olyan igénnyel, hogy az állam elleni bűntett általános törvényi tényállásáról vallott felfogása a bűncselekmény általános törvényi tényállására is vonatkoztatható legyen. Az általános törvényi tényállás fogalom és a bűncselekmény általános fogalma egymásba fonódásának következményeként szerzőnek a törvényi tényállást illető igénye óhatatlanul kiterjed a bűncselekményfogalomra is. Törekvése ehhez képest így jellemezhető: A büntetőjog egy speciális részterületéről a büntetőjog egész területére kiható következtetések levonása.

A könyv alapjául szolgáló doktori disszertációval szemben a szerző tudományos megállapításainak újszerűsége — követelmény volt. Barna Péter következtetése a törvényi tényállás és a bűncselekményfogalmat illetően — ahogyan azt a disszertáció megvédése és elfogadása mutatja — bizonyos részterületen új. Ez a részterület a bűnösség terrénuma. Közelebbről: a célzat helye és jelentősége az általános törvényi tényállásban.

Mint ismeretes, a bűnösség hagyományos fogalma az anyagi büntetőjogban a szándékosságot és a gondatlanságot foglalja magában — mintegy gyűjtőfogalomként. (E megállapításunk csak megközelítő pontosságú, hisz egyes bűnösségi elméletek a bűnösségnek önálló — a szándékosság és a gondatlanság fogalmán kívül rekedő — szubjektív, illetve normatív vonásokat is tulajdonítanak.) A bűnösség ilyen jelentésének a jog egyes más ágazataiban lényegében a vétkesség megjelölés felel meg.

Az általános felfogás szerint a szándékos bűncselekmények alanyi oldalát — a szándékosságon mint bűnösségi ismérven felül — a bűnösség területén kívül eső szubjektív mozzanatok: a motívum és a célzat is jellemzik. E pszichikus tényezők azonban nemcsak a bűnösség határain, hanem rendszerint az egyes különös törvényi tényállások keretein is túlrekednek. Mint törvényi tényállási elemként általában nem definiált vonások, nem a minősítésre, hanem csak a büntetés kiszabására vannak befolyással. Kivételképpen ugyan a törvény a motívumot vagy a célzatot tényállási ismérvként fogalmazza meg; e kivételtevés indokolja az általános törvényi tényállás viszonylatában, a motívumnak és a célzatnak esetleges tényállási elemekként való tekintését.

A vázolt, uralkodó koncepciót Barna Péter nem teszi magáévá. Új felfogásának gyökereit a magunk részéről a következőkben látjuk.

A szerző a második fejezetben arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ellenforradalmi bűntett legfontosabb jellemzője az ellenforradalmi célzat. A harmadik fejezetben azt ismeri fel, hogy az állam elleni bűntett általánosított tényállásának tárgya kiemelkedő jelentőségű; általános értelemben ugyanis minden olyan bűncselekményi tárggyal azonos amely a „népi demokratikus rendszertől feltételezett". E gondolatmenet nyomán az állam elleni bűntett általános törvényi tényállásában szükségesnek tekintett elemeket szükséges ismérvként átépíthetőnek találja a bűncselekmény általános törvényi tényállásába. Ha a célzat jellemzője a legveszélyesebb bűncselekményi kategóriának; aligha hanyagolható el a jogtudomány kiépítette általános tényállásfogalomban. Az említettek következményeként a szerző figyelme a célzatra összpontosul.

Vizsgálódásának kiindulópontja a tudatos emberi cselekvésről szóló pszichológiai tanítás. Nézőpontjából az a pszichológiai tétel a legjelentősebb, amely különbséget tesz közelebbi és távolabbi motivációjú cselekmények között. Eszerint, ha az embert csak közeli feladatok késztetik cselekvésre, — olyanok, amelyek nem foglalnak magukban nagy áttekintést igénylő, elvi feladatokat — a motiváció közeli. Távoli ellenben a motiváció, ha a cselekvő egy távolabbi feladat teljesítésére, mint olyan célnak az elérésére törekszik, amelyhez való eljutás feladatok összefüggő rendszere teljesítésétől feltételezett. Távolabbi motiváció esetén a közeli feladatok elvégzése mint közelebbi cél jelentkezik; e közelebbi cél a távoli célnak alárendelt. A szerző e pszichológiai tételt a büntetőjog területére vonatkoztatva arra a következtetésre jut, hogy célzatos az a cselekmény, amelynek szubjektív oldalán az akaratot a távoli motivációs folyamatban a társadalomra veszélyes cél képzete vezérli. Idevonatkozó megállapítása:

„1. A távoli motivációjú cselekményeknek a büntetőjogban olyan magatartások felelnek meg, amelyek szubjektíve és objektíve célzatosak. Keletkezésük pszichikai

folyamatában olyan végső cél képzete váltotta ki — a különböző motívumok által befolyásoltan — az akaratelhatározást, amely csak többfázisú cselekvés végrehajtása útján érhető el.

2. Célzatosak az olyan magatartások is, amelyek kialakulásának folyamatában a távoli motivációs folyamaton belül a közeli motivációs folyamat is lejátszódott." (359. old.)

E megállapításokból levont konklúzió pedig így hangzik: „célzatosan cselekszik, aki az általa előre kitűzött, társadalomra veszélyes cél elérése végett, olyan szándékos magatartást tanúsít, amelynek közvetlen káros következményei a távolabbi célnak alárendeltek." (U. o.)

A fenti fejtegetés a — büntetőjogi értelemben vett célzat tartalmának a feltárására irányul; a célzatnak az általános törvényi tényállás alanyi oldalán elfoglalt helyét illető uralkodó koncepciót nem feltétlenül érinti. Barna Péter azonban tovább megy és a célzatot önálló bűnösségi alakzatnak tekinti. Eszerint a bűnösség alakzatai: a célzatosság, a szándékosság és a gondatlanság.

Felfogása szerint — amely e vonatkozásban hibáztathatóan nem a „következtetések"-ből tűnik ki, hanem a sorok közül olvasható csak ki — a célzatosság és a szándékosság határvonala a motiváció távoli vagy közeli jellege. Amíg tehát a távoli motivációjú cselekményeknek a célzatosság, a közeli motivációjú magatartásoknak a szándékosság felel meg a büntetőjogban.

A célzatnak önálló bűnösségi alakzatként való felfogása kétségkívül újszerű és érdekes. A szerző ide vonatkozó kutatásait feltétlenül értékeljük; következtetését azonban nem osztjuk. A vele való polemizálást ennek ellenére mellőzni akarjuk, mert egész bűnösségi felfogásunk eltér az övétől; úgyszintén az uralkodónak mondható — pszichológizáló — koncepciótól is. E helyütt ezért csak azt jegyezzük meg: álláspontunk szerint a bűnösség, a szándékosság és a gondatlanság nem pszichológiai, hanem hipotetikus jogi fogalmak. E fogalmakban kétségkívül jelentőséghez jutnak pszichológiai elemek és tételek; a bűnösség tanának a pszichológia képére való átformálása azonban nem sok eredménnyel kecsegtet. Minden szaktudomány kialakítja a maga alapfogalmait, e fogalmak (pl. szándékosság, gondatlanság, felelősség) viszonylagos önállósághoz jutnak, s jelentésüknek olyan tartalom felel meg, amely a kérdéses jogág, illetőleg tudományág rendeltetéséhez igazodik.

Ha Barna Péter elméletével a közös nevező hiányában nem is szállunk vitába, mégis meg kell állapítanunk, hogy adós maradt néhány ide vonatkozó fontos kérdés megválaszolásával.

Mindenek előtt felvetődik a kérdés: vajon távoli motiváció jellemez-e de lege lata (vagy az új Btk szerint) minden olyan bűntettet, amelynek törvényi tényállásában célzat szerepel? Távoli motivációjúnak mondhatjuk-e pl. a kínálkozó alkalom kihasználásával elkövetett alkalmi jellegű lopást? Egyáltalán: a szerző a tételesjog vizsgálatából következtetett-e a célzat távoli motivációs jellegére, — vagy a célzatosságra vonatkozó új elméletét de lege ferenda tartja értékesíthetőnek? Ha igen, mennyiben hat ki felfogása az egyes bűntettek megfogalmazására?

A másik probléma: Barna Péter a célzatosság — idézett — megfogalmazásában „társadalomra veszélyes cél elérése végett" való cselekvésről szól. Azt fejezi-e ki ez a konstrukció, hogy a célzatosság szükségképpen magában foglalja a társadalomra veszélyesség tényleges tudatát, — vagy a szerző csak a szándékos és a gondatlan elkövetés Tervezetbeli meghatározásához kívánt igazodni és elvileg lehetségesnek tartja a társadalomra veszélyesség felismerésének a lehetősége esetén is a célzatosság megállapítását? Továbbá, a cél társadalomra veszélyes jellegét az elkövető szubjektív értékítélete, vagy a társadalom objektív értékítéletét kifejező bírói ítélet határozza-e meg?

Mindent egybevetve: ez idő szerint még nehéz volna megnyugtatóan megállapítani, hol húzódik — az állam elleni bűntettek vonatkozásában levont — szerzői következtetések érvényességi körének határvonala. Erre tekintettel érdeklődéssel várjuk a szerzőnek a célzatosság problémakörébe illő további publikációit.

A *negyedik fejezet* címe: „Az állam elleni bűntettek tényállásainak felépítése". (361—447. old.)

A fejezetet a mű korábbi részeinek alapgondolata, vagyis az ellenforradalmi bűntettek célzatosnak tekintése hatja át. E vonatkozásban a könyv dogmatizál — a Btk Tervezet alapján. Mint már említettük, megőrzi aktualitását abban a körben, amelyben a Btk nem mutat eltérést a Tervezethez képest.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy jogirodalmunk érdekes elméleti művel gazdagodott; olyannal, amely mélyrehatoló viták felidézésére és a büntetőjogtudomány továbbfejlesztésére alkalmas.

Békés Imre

Gorphe, François:

*Az alkalmazott lélektan az igazságszolgáltatásban**

1. Abban a gyűjteményes munkákból álló sorozatban[1], amely — elsősorban a francia, de általában az egész nyugati ún. természettudományos lélektan szemszögéből — a társadalmi gyakorlat egy-egy sajátos területén vizsgálja a lélektan alkalmazási lehetőségeit, s ezekből a tapasztalatokból a további általánosításokra keres anyagot, az igazságügyi alkalmazott lélektanról szóló részt François *Gorphe* írta.

A nemrég elhúnyt Gorphe[2] nem tartozott sem az igazságügyi lélektan nagy úttörőinek — Hans Grossnak, G. Ferrinek, Éd. Claparèdenek csoportjába, s még kutatásainak — a tanúvallomások lélektanának — szűkebb területén sem alkotott rendszeres szintézis, mint W. Stern, Ad. Stöhr, P. Plaut vagy J.

---

* *La psychologie appliquée en justice.* Traité de psychologie appliquée. Livre 7. Paris, Presses Universitaires de France, 1959. 1575—1698. p.

[1] A sorozat előző köteteiről Kiss Árpád (az 1. kötetről: Magyar Pszichológiai Szemle 17. köt. 1960. 355—358. old., a 2. kötetről uo. 1960. 458—461. old., a 4. kötetről uo. 18. köt. 1961. 104—107. old. és az 5. kötetről uo. 1961. 232—236. old.) és Réti László (a 3. kötetről uo. 1960. 358—362. old.) írt recenziót.

[2] Vö. Marc ANCEL nekrológját (Revue de Science Criminelle 1960. 134—135. old.).

Varendonck. Írásai azonban így is kivételes helyet biztosítanak számára a nyugati igazságügyi lélektan irodalmában. Inkább analitikus volt, keveset és gondosan írt. Élete végéig gyakorlati ember: ügyész majd bíró volt, aki nagy lelkiismeretességgel és részletekbe menően végzett elméleti lélektani kutatásai körében állandóan gondosan gyűjtötte a mindennapi életből a lélektan gyakorlati alkalmazásának problémáival kapcsolatos adatokat, s az ezekből leszűrt tapasztalatokat időnként egy-egy nagyobb analízisben írta meg. Az alkalmazott lélektan gyűjteményes munkájába az igazságügyi lélektanról közzétett tanulmányában viszont nemcsak a saját részletkutatásainak eredményeit foglalja össze, hanem szinte teljes áttekintést ad az egész nyugati igazságügyi lélektani irodalom jelenlegi állásáról. Ez volt egyébként utolsó műve, s talán az egyetlen olyan munkája, amelyben összefoglalóan mutatja be az igazságügyi lélektan időszerű kérdéseit.

2. A munka — már szerkezetében is — nemcsak azt mutatja, hogy szerzőnek önálló, praktikus irányú szemlélete van az igazságügyi lélektan gyakorlati oldalról felmerült problémáinak megoldásában, hanem már első látásra is megállapítható a műből, hogy a szerző — felismerhető szándékkal — az igazságügyi lélektannak a legkevésbé kidolgozott területeit vizsgálja. A tanulmány szerkezete eltér az igazságügyi lélektani kézikönyvek általában elfogadott és így a legutóbbi nyugati művekben is — így pl. Enrico Altavilla, Ed. Mira y Lopez, Roland Grassberger stb. kézikönyveiben — követett rendszertől. Az igazságügyi pszichológiáról adott bevezető rész után a munka a tanúvallomás lélektanáról, a vádlottak és a kihallgatás lélektanáról, a bűnözők és a bűnöző típusok lélektanáról, végül az ítélőbírák lélektanáról és az ítélkezési módszerekről szóló részekben tárgyalja az igazságügyi lélektan problémáit. Ebben a szerkezetben az elsődlegesen vizsgált probléma tehát nem a tettes, az elkövető lélektana, hanem a bizonyítási problémák — elsősorban a tanúzás pszichológiája. A vádlott lélektanával foglalkozó részben is a vallomás értékével kapcsolatos — tehát szintén bizonyítási — problémák kerülnek előtérbe. Itt nemcsak arról van szó, hogy Gorphe, akinek szűkebb kutatási témája a tanúzás lélektana volt, ennek a problémakörnek szubjektív meggyőződése folytán tulajdonított nagyobb jelentőséget. A tanulmány — miként a szerző egész életműve —, Gorphe perjogias szemléletét tükrözi. A büntető eljárás menetében az elsődleges probléma a büntetőjogi megítélés szempontjából releváns objektív történés — a történeti tényállás — rekonstruálása. Itt pedig még a mai tényfelderítési és bizonyítási lehetőségek között is rendkívül fontos szerepe van a tanúvallomásnak. Gorphe egész életművében ennek a felfogásnak volt híve s ennek a szemléletének következménye, hogy monografikus munkái is ezeket a területeket érintik. Viszonylag röviden foglalkozik a vizsgált tanulmány az elkövető, a tettes lélektanával — ezt nevezi Gorphe a tulajdonképpeni kriminálpszichológiának, hogy az erről szóló, — arányaiban — rövid összefoglalás után a szerző másik központi kutatási témájával, az ítélkezés lélektanával foglalkozó részben megint az igazságügyi lélektan irodalmában eddig csak viszonylag kevéssé kimunkált kérdéseket dolgozzon fel.

A tanulmánynak ez az álláspontja az „igazságügyi lélektan" megjelöléséről, valamint annak legfontosabb részletterületeiről végeredményben nem újkeletű szemléletet tükröz, hiszen irodalmi előzményei már korábban is voltak[3] Álláspontja abban a vonatkozásban helyeselhető, hogy az igazságszolgáltatásban a pszichológia alkalmazásának módozatait és eredményességét kutató disciplina fogalommegjelölésének egyrészt fel kell ölelnie minden, a vádlott személyiségével kapcsolatos alkalmazott lélektani problémakört, tehát az elkövetőnek az igazságszolgáltatási folyamattal (elkövetéstől a végrehajtásig) kapcsolatos lélektani vizsgálatát — a szűkebb értelemben vett kriminálpszichológiát —, másrészt pedig az ehhez szorosan kapcsolódó és az elkövető magatartásának felderítésével, illetőleg az igazságszolgáltatási eljárás során való bizonyításával kapcsolatos alkalmazott lélektani problémaköröket, mint amilyen pl. a bizonyítás, a tanúvallomások stb. lélektana. Itt meg kell közbevetőleg jegyezni, hogy az igazságügyi pszichológia alkalmazását nézetünk szerint egyébként sem lehet kizárólag a büntetőügyekre korlátozni, s az igazságszolgáltatásban alkalmazott lélektant csak crimen-tudománynak tekinteni. Csak példaképpen említem meg pl., hogy semmi okunk nincs arra, hogy családjogi (apaság megállapítási, házasságfelbontási stb.) ítélkezésben teljesen kizárjuk a sokszor kizárólagos és emiatt döntő fontosságú tanúvallomások lélektani vizsgálatával kapcsolatos kutatásokat és ne hasznosítsuk ezek eredményét a bírói ítélkezésben. Itt részletesebben nem vizsgálhatjuk az ítélkezés lélektanának, mint az igazságügyi lélektan egyik részterületének problematikáját, nézetem szerint azonban — részletesebb kutatás alapján eldöntendő kérdések eredményeként — az ítélkezésnek alkalmazott lélektani problémái bizonyos vonatkozásokban — pl. a felderítés, kihallgatás, döntés lélektana stb. — szintén helyt kaphatnak az igazságügyi lélektan megjelölésű disciplina körében.

Más kérdés annak a szempontnak a helyessége, hogy lehet-e és szükséges-e a perjogi szemléletet az *egész* igazságügyi lélektan vonatkozásában olyan mértékben érvényesíteni, hogy az igazságszolgáltatásban elsősorban döntő problémának: az elkövetőben végbement lélektani folyamatra vonatkozó ismeretekkel kapcsolatos (tehát a szűkebb értelemben felfogott kriminálpszichológia tárgyát képező) problémakörnek sorrendben *elébe* kell helyezni azokat a kérdéseket, amelyek az elkövetőben végbement folyamat igazságügyi felderítésével és bizonyításával kapcsolatosak. Más szavakkal: célszerű-e magának az elkövetőben végbement lélektani folyamatnak megismerése *előtt* vizsgálni azokat a

[3] Az igazságügyi lélektan megjelölést már *Claparède* használta (La psychologie judiciaire. Annales Psychologiques XII–1906), s ez a mai francia (*Mira* y Lopez. Emilio; Manuel de psychologie juridique. Paris, Presses Universitaires de France, 1959. 311. old.) olasz (korábban *De Sanctis:* La psichologia giudiziaria. Scuola positiva 1913, újabban *Altavilla,* Enrico: Psichologia giudiziaria. 4. ed. 1955), angol (*Burt H. E.:* Legal Psychology. New-York. 1931), valamint német (*Altavilla* munkájának 1958. évi kiadása: Graz–Wien–Köln, Verl. Styria: Forensische Psychologie) nyelvű irodalomban általában elfogadott megjelölés.

kérdéseket, amelyek erről a folyamatról való ismeretszerzéssel és az igazságszolgáltatási eljárásban történt közlésével (tanúvallomás stb.) kapcsolatosak. Az irodalom eddig — amint láttuk — általában az elkövető lélektanának vizsgálatával kapcsolatos kérdéseket vizsgálta meg elsősorban az igazságszolgáltatási eljárás egész menetében — ideértve esetleg a végrehajtás lélektanát is — és ehhez kapcsolta az igazságszolgáltatási ténymegállapítással — a felderítéssel és bizonyítással — összefüggő problémákat. Gorphe tanulmánya — az igazságszolgáltatásban alkalmazott lélektan általános elvi és módszertani problémáinak megvizsgálása után — az eljárásjogi problémák előrevetésével részleteiben sok helyes szempontot érvényesít, végeredményben azonban nem győz meg teljesen az általa követett szempont célszerűségéről és helyességéről.

Az egész tanulmány egyébként csak egészen nagy vonásokban tudja a felvetett kérdéseket érinteni. Az átfogó jellegű, általánosító s főleg a kategórikus megállapításoktól általában tartózkodik. Inkább — rendkívül gondos bibliográfiai apparátusra támaszkodva — jelzi az egyes részletkérdések körül kialakult álláspontokat. Meglepő ellentétben azzal, hogy ő maga gyakorlati ember volt, adatait a gyakorlatból vette s a kérdéseket elsősorban így nézte, ebben a munkájában még a gyakorlatot egészen közvetlenül érintő részekben, — pl. a kihallgatások taktikájával kapcsolatban — sem tud eléggé a gyakorlathoz szólni, a gyakorlat munkáját megkönnyítő következtetéseket levonni.

3. A bevezető részben szerző mindenekelőtt az igazságszolgáltatásban alkalmazott lélektan fogalmi körét tisztázza és ezzel kapcsolatban állást foglal „az igazságügyi lélektan" (psychologie judiciaire) megjelölés mellett. A bűnöző lélektana (psychologie criminelle) — szerinte — az egyik legfontosabb részterülete az igazságügyi lélektannak, azonban az igazságügyi lélektan problémaköre ennél sokkal szélesebb: felöleli a tanúzás, az ítélkezés, ítéletvégrehajtás stb. lélektanát, tehát átfogja az igazságszolgáltatásban résztvevő minden személlyel kapcsolatos alkalmazott pszichológiai problémákat. Ebben a részben ezután az igazságügyi lélektan gyakorlati jellegéről, a kutatási módszerekről (morphopsychika, grafológia, psychotechnika, tesztek, mélypsychológia), a lélektani vizsgálat tárgyairól és az alkalmazási lehetőségekről (egyrészt az igazságszolgáltatással megbízott személyek: bíró, ügyész stb. másrészt pedig az eljárásban szereplő személyek: vádlott, tanú stb. vallomásáról) írt fejezetek következnek.

Az általános jellegű bevezetőt követő második rész a tanúzás és a tanúk lélektanával foglalkozik. Ez a tárgykör egyébként szerző szűkebb kutatási területe s éppen a tanúzás lélektanáról szóló monográfiái — amelyek végkövetkeztetéseire itt csupán röviden hivatkozik —, tartalmazzák Gorphe legjelentősebb kutatási eredményeit. A rész bevezető fejezetében a pszichológia szerepét vizsgálja a tanúbizonyítással kapcsolatban, majd a tanúvallomás pszichikai folyamatát tárgyalja. Ezeknél a részeknél hiányolható leginkább, hogy Gorphe érdeklődése csupán a tiszta „lelki" folyamatra koncentrálódik. Ezért a tanú tudatában a tanúzással kapcsolatban végbement folyamatot nem tudja azzal a részletességgel vizsgálni, amelyet a valóban természettudományos szemlélet — az észlelési, megőrzési, emlékbeidézési és reprodukálási folyamattal közvetlenül kapcsolatos pszichés sajátosságok vizsgálata — biztosított volna számára. A tanú hiteltérdemlőségéről szóló részben a vallomás őszinteségére és pontosságára utaló adatok kritikájának kérdései mellett a tanú egész egyéniségének vizsgálatával is foglalkozik, a záró fejezetben pedig a tanúk tipizálásával kapcsolatos kérdéseket foglalja össze.

A vádlott és a kihallgatás lélektanával foglalkozó harmadik részben a vádlott személyiségével kapcsolatos, általános jellegű megállapítások után a bűnösségre vonatkozó adatoknak (a bűnösség, a hazúgság, az igazmondás szimptomáinak, a kikérdezés módszere és legújabb segédeszközei) felderítésével és a vádlott személyiségére jellemző körülményeknek (az egyén jelleme, a bűnös elhatározás genézise, a bűncselekmény motívuma, a bűnözési hajlam) vizsgálatával foglalkozik. A felsorolt problémakörökből megállapíthatóan itt is a felderítés, a bizonyítás kérdései az elsődlegesek, azonban már a munka érdeklődési köre annyiban tágult, hogy a büntetéskiszabás hatékonyságához kapcsolódó kérdéseket is vizsgálja.

A bűnözők és a bűnöző típusok lélektanával (ezt a kutatási területet nevezi Gorphe kriminálpszichológiának) foglalkozó negyedik részben a szerző előrebocsátja, hogy a kriminálpszichológia feladata felderíteni és megmagyarázni a bűnözők magatartását és tanulmányozni a bűnözőket saját személyükben, az őket meghatározó tényezőkkel (életkor, nem, családi állapot, foglalkozás) összefüggésben, valamint megvizsgálni azokat a lehetőségeket, amelyek a bűnözők osztályozását, tipizálását lehetővé teszik. Ezzel kapcsolatban is kiemeli ezeknek a feladatoknak egybefonódását és kölcsönös összefüggéseit. Ezt követően a bűnöző cselekményeinek és magatartásának magyarázatával (motívum, körülmények, a magatartási folyamat) és a bűnöző személyiségének ismeretével (alkat, vérmérséklet, hajlam) majd — a tanulmány egyik legjellegezetesebb részében — a bűnöző típusok kérdésével foglalkozik. A gyakorlati alkalmazás szempontjából kritikailag értékeli a legismertebb osztályozásokat (Exner, Szondi, Walder, Seelig, Altavilla, Gemelli stb.) s a bűnözők pszichikai állapota alapján maga is felállít egy osztályozást (normális, fogyatékos, idegbeteg, jellemgyönge, stricto sensu elmebeteg, ezen belül: cycloid, epileptoid, paranoid, schizoid). A tipizálás gyakorlati alkalmazhatóságának feltételeivel kapcsolatban egyébként rendkívül óvatos, szinte kétkedő álláspontot foglal el.

A befejező ötödik részben a bírák és az ítélkezés lélektanát tárgyalja. A bevezető rész fejezetében a bíró személyének jelentőségét vizsgálja az ítélkezéssel kapcsolatban, külön kiemelve ebben a vonatkozásban is az eddig teljesen elhanyagolt pszichológiai szempontot. A bírák típusairól szóló fejezet után — a rész legfontosabb fejezeteként — részletesen elemzi a bírói funkció betöltéséhez szükséges képességeket (erkölcsi, értelmi képességek, a lelki egyensúly). A befejező fejezetben az igazságszol-

gáltatásban résztvevő többi személy (bírósági jegyző, tisztviselők, ügyvédek, szakértők) szerepének jelentőségét vizsgálja ugyancsak az alkalmazott lélektan szempontjából.

Ki kell emelni a tanulmány minden egyes részéhez külön-külön fűzött és a nyugati igazságügyi lélektan irodalmát úgyszólván teljesen felölelő bibliográfiai részeket. Ezek az összeállítások nemcsak jelzik azt a hatalmas anyagot, amelyek eredményeit a tanulmány jól áttekinthetően összefoglalja, hanem nagy értékű útmutatást is adnak a további részletek kutatóinak.

4. Még ebben a rövid és csupán a feldolgozott problémakörök megjelölésére szorított ismertetésben sem lehet mellőzni néhány, az egész tanulmány módszerével és felfogásával kapcsolatos megállapítást. Gorphe most megvizsgált tanulmánya figyelmen kívül hagyja a lélektani folyamat élettani alapjaival, valamint magasabbrendű idegtevékenységgel kapcsolatos élettani kutatások eredményeit, amelyek az igazságügyi lélektanban sem elhanyagolhatók. A magasabb idegtevékenységről szóló pavlovi kutatások eredményei — más alkalmazott területekhez hasonlóan — az igazságügyi pszichológiában is hasznosíthatók s ennek kizárásával a „természettudományos"-nak mondott nyugati lélektani irányzatok is megfosztják önmagukat a jelenségeknek, az objektív valóságnak sokkal szélesebb síkon való megismerésétől, olyan összefüggések feltárásától, amelyek a bűnöző magatartásának megismerésében — ideértve a bizonyítási problémákat is — gyakorlatilag felhasználhatók. Csak példaképpen mutattunk rá ezzel kapcsolatban a tanúvallomás esetében a tudomásszerzés és kijelentés egyes fázisai szerinti további elemzési lehetőségekre, de hasonló megoldások az igazságügyi lélektan további gyakorlati problémáival kapcsolatban is eredményre vezethetnek.

5. Bármennyire is elismerésre méltó a hatalmas irodalmi anyag feldolgozása, az ismeretek áttekinthető rendszere és az álláspont világos kifejtése, a gyakorlati eseteknek éles szemre való kiválogatása és rendkívüli szorgalommal való összegyűjtése, ami a most vizsgált művet jellemzi, a munkát mégis hiányérzettel tesszük le. A tanulmány gondosan megkerüli a legnehezebben megoldható — de éppen az igazságügyi lélektanban gyakorlatilag kulcskérdéseknek számító — alkalmazott lélektani kérdéseknek, így pl. a gondolkodás elméletének, a determinizmussal kapcsolatos állásfoglalásnak, az akaratelhatározás problémáinak stb. tárgyalását. Pedig ezeknek az alapvető kérdéseknek vizsgálata, az ezekben való állásfoglalás és annak következetes érvényesítése, az elvi állásfoglalásnak a gyakorlati alkalmazás során történt ellenőrzése nélkül az igazságügyi lélektan az elméleti emberek elvont spekulációjának tárgya marad. A fejlődés mai fokán az igazságügyi lélektannak feladata, hogy széleskörű gyakorlati tapasztalati anyag felhasználásával több vonatkozásban — a bizonyítás problémáin túlmenően a büntetéskiszabás egyéniesítésével és a büntetés célszerű végrehajtásával kapcsolatban, hogy csupán a legközvetlenebb gyakorlati vonatkozásukat emeljük ki — segítse az igazságszolgáltatás mindennapi munkáját. De ez csupán az egyik oldalt jelenti. Az igazságügyi lélektan feladata az is, hogy az eseti megfigyelésekkel, az elméleti megállapítások gyakorlati ellenőrzésével további általánosításokhoz gyűjtsön anyagot. Minderre ugyanis az egész igazságszolgáltatási folyamat során, kezdve a bűncselekmények felderítésével kapcsolatos eljárási cselekmények sorozatával: a nyomozással és végigmenve a büntető eljárás különböző fázisain: a tárgyaláson és az ítélethozatalon, végül mindezek betetőzésével az ítélet végrehajtásával kapcsolatban rendkívül sok alkalom nyílik. Ezeknek a szempontoknak és módszereknek az alkalmazásával bizonyára sokoldalúbb, részletesebb és biztosabb elvi alapokon álló összefoglalást kaphattunk volna az alkalmazott lélektannak olyannyira fontos, de jelentőségéhez mérten rendkívül elhanyagolt területéről: az igazságügyi lélektan elméletéről és gyakorlatáról.

Nagy Lajos

Új könyvek:

Réczei László: Nemzetközi magánjog. 3. kiad. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 392 p.

Weltner Andor: A magyar munkajog. 2. átdolg. kiad. 2. köt. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 307 p.

Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960). Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 646 p.

Antalffy György: Állam és alkotmány az athéni demokráciában. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 297 p.

Rudolf Lóránt: Az elévülés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 253 p.

Herczegh Géza: A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 229 p. /ÁJI. tud. ktára 20./

Sárándi Imre — *Veress* József — *Molnár* Imre: A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései. Szerk. Seres Imre. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 473 p.

A szovjet államjog kérdései. (Voproszü szovetszkogo goszudarsztvennogo prava). Ford. Décsi Gyula. Szerk. Halász József. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 288 p.

Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése 1945—1961. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 515 p.

Dobronyi [László] — *Letovai* [Sándor] — *Márton* [Géza]: Bányászati munkaügyi kézikönyv. 1962. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 890 p.

[Szovjetunió Kommunista Pártja] Az SZKP XXII. kongresszusa 1961. okt. 17—31. Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 878 p.

Dunai Ferencné — *Fodor* Ferenc — *Vágó* László: Tanácsi szervek ellenőrzése. 1. köt. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 274 p. /Gazdasági ellenőrzés ktára./

Lenin V. I. Művei 38. köt. Filozófiai füzetek. Bp. Fr. ny. 1961. XV, 648 p.

E lapszám (XVII. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Ádám Antal* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Faragó László*, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara választottbíróságának titkára. — *Dr. Bacsó Jenő*, az Igazságügyminisztérium h. osztályvezetője. — *Nagy Árpád* IV. évf. joghallgató (Pécs). — *Tamás Lajos* IV. évf. joghallgató (Pécs). — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Horváth Tibor*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője. — *Dr. Vermes Miklós*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének főmunkatársa. — *Dr. Békés Imre* egyetemi adjunktus. — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.2523 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

XVII. új évfolyam 7. szám Budapest, 1962. július

BUDAPEST KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HORVÁTH TIBOR:
Az emberi életet sértő bűntettek minősítési problémái az új Büntető Törvénykönyvben 333

SZALÓKY LÁSZLÓ:
A földművesszövetkezetek új minta-alapszabálya 342

ASZTALOS LÁSZLÓ:
Az érvénytelenség mint polgári jogi szankció 349

SOMOGYI ENDRE—SZUCHOVSZKY GYULA:
A hatósági boncolások elrendeléséről 356

Szemle:

KOVÁCS KÁROLY:
A laoszi helyzet 364

TÓTH IMRE:
Vitaülés Weltner A.: Az „érvénytelenség és orvoslása a munkajogban" c. monográfiájáról 367

M. F.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 373

Jogirodalom:

MÁRKUS FERENC:
Szer, Seweryn: Szövetkezeti tulajdon 374

TAKÁCS IMRE:
A mezőgazdaság szocialista átalakulásának és fejlődésének jogi kérdései a Szovjetunióban 378

IVANCSICS IMRE:
Bihari Ottó—Szamel Lajos: A tanácstörvény c. könyvének vitája 379

SÍK FERENC:
Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686—1708 381

Új könyvek 382

СОДЕРЖАНИЕ: *Тибор Хорват:* Квалификационные проблемы преступлений против жизни человека согласно новому УК. — *Ласло Салоки:* Новый примерный устав земледельческих кооперацій. — *Ласло Асталош:* Недействительность как санкция по гражданскому праву. — *Эндре Шомоди—Суховски Дюла:* О вынесении постановления об обязательном вскрытии трупа. — *Обзор: Карой Ковач:* Положение в Лаосе. — *Имре Тот:* Обсуждение монографии А. Велтнера „Недействительность и исправление пороков, влекущих за собой недействительность согласно трудовому праву." — Ф. М.: Законодательство европейских социалистических государств. — *Правовая литература: Ференц Маркуш:* „Северин Шер: Кооперативная собственность." — *Имре Такач:* Правовые вопросы социалистического преобразования и развития сельского хозяйства в СССР. — *Имре Иванчич:* Обсуждение книги „Бихари-Самел: Закон о советах." — *Ференц Шик:* „Дердь Бониш: Судебная практика в городах Буда и Пешт после изгнания турков в 1687—1708 г. — Новые книги.

INHALT: *Tibor Horváth:* Die Probleme der Verbrechen gegen das menschliche Leben in dem neuen Strafgesetzbuch. — *László Szalóky:* Die neuen Muster-Statuten der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *László Asztalos:* Die Ungültigkeit als zivilrechtliche Sanktion. — *Endre Somogyi—Gyula Szuhovszky:* Über die Anordnung von behördlichen Obduktionen. — *Rundschau. Károly Kovács:* Die Lage im Laos. — *Imre Tóth:* Die Disskussion der Monographie von Andor Weltner über „Die Ungültigkeit und deren Abhilfe im Arbeitsrecht." — *F. M.:* Die Gesetzgebung der socialistischen Staaten. — *Juristische Literatur. — Ferenc Márkus:* Szer, Seweryn: Genossenschaftliches Eigentum. — *Imre Takács:* Die rechtlichen Probleme der sozialistischen Umwandlung und Entwicklung der Landwirtschaft in der Sowjetunion. — *Imre Ivancsics:* Die Diskussion des Buches von Ottó Bihari und Lajos Szamel über die Volksvertretungen. — *Ferenc Sik:* György Bónis: Die Rechtssprechung der Gerichte von Buda und Pest nach der Vertreibung der Türken 1686—1708. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Tibor Horváth:* Les problèmes de qualification des délits contre la vie humaine dans le nouveau Code pénal. — *László Szalóky:* Le nouveau statut-modèle des coopératives agricoles. — *László Asztalos:* La nullité comme sanction en droit civil. — *Endre Somogyi—Gyula Szuchovszky:* Le décret ordonnant l'autopsie à exécuter par les autorités. — *Revue: Károly Kovács:* La situation au Laos. — *Imre Tóth:* Discussion de la monographie d'Andor Weltner sur „La nullité ét sa réparation en droit du travail". — *F. M.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Ferenc Márkus:* Szer, Severyn: Propriété coopérative. — *Imre Takács:* Les problèmes juridiques de la transformation et de l'évolution socialistes de l'agriculture en Union Soviétique. — *Imre Ivancsics:* Discussion du livre d'Ottó Bihari et de Lajos Szamel sur „La loi sur les Conseils". — *Ferenc Sik:* György Bónis: La juridiction à Buda et à Pest après l'expulsion des turcs, 1686—1708. — — —: Nouveaux livres.

XVII. új évfolyam 7. szám Budapest, 1962. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az emberi életet sértő bűntettek minősítési problémái az új Büntető Törvénykönyvben

1. Az új Büntető Törvénykönyv az emberi élet sokoldalú, fokozott büntetőjogi védelmének kiemelkedő jelentőséget tulajdonít. Azt a szilárd és következetes büntetőpolitikai elvet érvényesíti, amely abból indul ki, hogy az ember személyiségének kiteljesedését, „... az élethez, a testi épséghez és az egészséghez fűződő kiemelkedően fontos személyiségi jogok teljes érvényesülését... elsősorban a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok biztosítják."[1] Ez a megfontolás természetesen nem zárja ki, ellenkezőleg fokozottan igényli a személyiség kiteljesedése feltételeinek s ezen belül elsősorban az emberi életnek büntetőjogi védelmét.

Az emberi életet sértő cselekmények büntetőjogi szabályozása a népi demokratikus jogfejlődés során — az élet és testi épség veszélyeztetésének büntetendővé nyilvánításával — már az új Büntető Törvénykönyv elfogadása előtt is lényegében teljes körűvé vált és felölelte az emberi élet elleni bűnös támadások valamennyi lehetséges formáját. Mégis azt látjuk, hogy az új Btk. számos jelentős változást hozott az emberi életet sértő cselekmények büntetőjogi szabályozása tekintetében. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a változások a változatlan és egyre következetesebben érvényesülő büntetőpolitikai célkitűzések alapján elsődlegesen a kodifikációs-technika módjában jelentkeznek. A büntetőpolitika alapjait viszont annyiban érintik, hogy az emberi élet fokozott büntetőjogi védelme érdekében egyes esetekben fokozzák a büntetőjogi felelősséget, illetve annak mértékét.

Az új büntetőjogi szabályozás bizonyos mértékben megváltoztatja az egyes élet elleni bűncselekmények tényállásainak törvényi konstrukcióit. E vonatkozásban a legjelentősebb a szándékos emberölés minősített eseteinek új szabályozása. Egyes élet elleni bűncselekmények (gyermekölés, kívánatra ölés, amerikai párbaj) tényállásainak felvételét viszont az új Btk. mellőzi. Már elöljáróban hangsúlyozni kell, hogy e tényállások mellőzésével a törvényalkotó nem e cselekmények büntetlenségét kívánja biztosítani, csupán azt, hogy azok a büntetőjogi felelősségre vonatkozó általános szabályok, illetve az emberölésre irányadó törvényi tényállások alapján nyerjenek elbírálást. Végül rá kell mutatni arra is, hogy az új szabályozásnál a törvényalkotó hangsúlyozottan bizonyos kriminológiai tapasztalatokból és etikai megfontolásokból indult ki, amelyek helyet kaptak majdnem valamennyi, az emberi életet sértő cselekmény törvényi tényállásának konstrukciójában.

A fent vázolt elvi jelentőségű változtatásokra tekintettel indokolt azoknak a minősítési problémáknak az áttekintése, amelyek az emberi életet sértő cselekményekkel kapcsolatban az új Btk. hatálybalépésével a gyakorlatban felmerülhetnek. A cikk keretei nem adnak módot arra, hogy vizsgálódásainkat kiterjesszük az élet elleni bűncselekmények egészére. Vizsgálódásainkat e bűncselekménycsoporton belül a veszélyeztető jellegű bűncselekmények kizárásával az emberi életet sértő cselekményekre, nevezetesen a szándékos és gondatlan emberölési alakzatokra, továbbá az öngyilkosságban közreműködés törvényi tényállásaira korlátozzuk.

2. A klasszikus büntetőjogi irányzat elvein alapuló 1878-as büntető törvénykönyvet az emberi életet sértő cselekmények szabályozása tekintetében elsősorban az jellemezte, hogy a szándékos emberölés alakzatait a szándék intenzitásának foka alapján alakította ki. Ez az álláspont jogtörténeti hagyományokra, s látszólag a pszichológia korabeli eredményeire támaszkodott, azonban mélyebb eredője meghatározott büntetőpolitikai igény volt. A klasszikus büntetőjogi irányzat elveit magáévá tevő burzsoá törvényhozás — a liberálkapitalizmus büntetőpolitikai igényeit tükrözve — az élet elleni bűncselekmények szabályozásánál arra töreke-

[1] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Bp. 1962. 419. old. (A törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indokolás szövege.)

dett, hogy szűkítse az emberölés miatt kiszabható halálbüntetés alkalmazásának lehetőségét. Ennek a büntetőpolitikai törekvésnek és büntetőjogi szabályozásnak a XIX. században megvolt a maga haladó társadalmi-politikai jelentősége. A kérdés ilyen megoldása ugyanis tudatos reakció volt a feudális törvényhozásra, amely általában a szándékos emberölés valamennyi formáját — figyelmen kívül hagyva a büntetőjogi felelősséget jelentősen befolyásoló pszichikai tényezőket —, halálbüntetéssel sújtotta. Ennek a törekvésnek szolgált alapul az 1878-as Btk.-ban a szándékos emberölési cselekmények alakzatainak a szándék intenzitási fokára tekintettel történt szabályozása is, amikor csupán a legsúlyosabb élet elleni bűncselekményt — a gyilkosságot — rendelte halálbüntetéssel sújtani, s ilyen módon a magyar feudális igazságszolgáltatáshoz képest jelentősen szűkítette a halálbüntetés alkalmazását.[2]

E politikai-társadalmi jelentőségének elismerése mellett is rá kell mutatni arra, hogy kezdettől fogva nem lehetett elméletileg megalapozottnak tekinteni azt a módot és indokolást, ahogyan a klasszikus felfogás ezt a törekvést a szándékos emberölési alakzatok konstrukcióinak kialakításánál keresztülvitte. A klasszikus felfogás abból indult ki, hogy az emberölés a szándék legintenzívebb formájával, az előre megfontolt szándékkal képezi a társadalom számára a legnagyobb veszélyt s ez indokolja a legsúlyosabb büntetés alkalmazásának szükségességét. Mind az elmélet, mind a gyakorlat azonban éppen abból a szempontból bírálta a klasszikus felfogást, hogy az ölési szándék előre megfontoltságán kívül egyéb körülmények is hasonló súllyal jelentkezhetnek a büntetést érdemlőség tekintetében. Nemcsak a magyar bírói gyakorlat, hanem a hasonló törvényi rendezésen alapuló más országok bírói gyakorlata is azt mutatta, hogy az előre megfontoltság sok esetben nem mutatója sem a cselekmény társadalomra veszélyessége, sem az elkövető bűnössége legnagyobb fokának. Emberölés előre megfontolt szándékkal létrejöhet olyan erkölcsileg menthető indítóokok alapján is, amelyek az elkövető bűnösségét lényegesen enyhítik, és más oldalról a nem előre megfontolt, hanem egyszerű ölési szándékkal elkövetett ölési cselekmény is elkövetésének motívumai, módja és eszközei következtében mutathatja a szándéknak és az elkövető társadalomra veszélyességének olyan jelentős fokát, amely kétségkívül a legsúlyosabb büntetés kiszabását indokolja. A XX. század elején éppen ezért az elméletben és a törvényhozásban az a vélemény alakult ki, hogy nem szabad a halálbüntetés alkalmazását az élet elleni bűncselekmények vonatkozásában ilyen szorosan összekapcsolni az előre megfontolt ölési szándék kritériumával, és következésképpen nem lehet az előre megfontoltsággal történt ölést, a szándékos emberölés legsúlyosabban büntetendő alakzatának kizárólagos alapjává tenni.[3] Az ebben az időszakban létrejött burzsoá büntető törvénykönyvek — így például az 1937-es svájci, az 1930-as olasz kódexek, — a klasszikus felfogással szakítva, a szándékos emberölés legsúlyosabban büntetendő eseteit az elkövetés módjára, motívumára, a sértett és az elkövető személyes sajátosságaira tekintettel alakították ki, s az előre megfontoltsággal történő ölést legfeljebb a fentiekhez kapcsolódó egyik minősítő körülményként ismerték el.

A magyar bírói gyakorlat is érezte, hogy a szándék intenzitását alapulvevő törvényi szabályozás nem mindenben felel meg az élet követelményeinek s éppen ezért már a század elejétől megfigyelhetők voltak a bírói gyakorlatban olyan tendenciák, amelyek az előre megfontoltság fogalmának kiterjesztő értelmezésével lényegében ezeket a szempontokat kívánták nagyobb szerephez juttatni.[4] Hozzá kell még tenni azt is, hogy a gyilkosság és a szándékos emberölés, azaz az ölési szándék intenzitásának fokai között levő határok a bírói gyakorlatban bizonyos fokig mindig úszó határok voltak. Az új Büntető Törvénykönyv miniszteri indokolása maga is utal erre a körülményre, amikor megállapítja, hogy: „... a bizonyítási nehézségek folytán a gyilkosság és a szándékos emberölés között teljesen szilárd határvonal máig sem tudott kialakulni.[5]

Az új Büntető Törvénykönyv megalkotása során kezdettől fogva az az álláspont érvényesült, hogy a szándékos ölési cselekmények szabályozása tekintetében gyökeresen szakítani kell az 1878-as Btk. szemléleti módjával, és kodifi-

[2] V. ö. Löw Tóbiás: A magyar Büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről (1878 : 5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye, Bp. 1880. II. k. 473—75, 488. old.

[3] A klasszikus irányzattal szemben ezt a felfogást elsősorban a pozitivista tanokat valló büntetőjogászok képviselték. Ezek a nézetek nem voltak idegenek a századeleji magyar szakirodalomban sem. Ennek adott erőteljesen hangot — többek között — Finkey Ferenc a „Motívumok tana a büntetőjogban" (Bp. 1903. 91—97. old.) című tanulmányában. Továbbá az Angyal Pál által 1904-ben készített büntető törvénykönyv javaslata is ezt a felfogást tükrözte (ld. Angyal Pál: „Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal". Bp. 1928. 7. old.)

[4] Már az 1878-as Btk. szerkesztői is számoltak azzal, hogy a pszichológiai ismérv kizárólagos és merev alkalmazása méltánytalan ítélkezésre vezethet, ezért hangsúlyozták, hogy e mellett nélkülözhetetlen a motívumnak, célnak erkölcsi alapú értékelése is, amely a büntetéskiszabás menetében, a Btk. 89. és 90. §§-ai tekintetében valósulhat meg. (Ld.: idézett Anyaggyűjtemény 475. oldal). Ezen túlmenően pedig Finkey rámutat arra, hogy a Curiának az a gyakorlata, amely a lelki izgalomban keletkezett s napokon át megfontolt, valamint a tett elkövetése után röglön öngyilkossági kísérlettel párosult ölési esetekben, továbbá más altruisztikus érzelemből elkövetett ölés eseteiben a gyilkosságot nem állapítja meg, a motívumok értékelése tekintetében tiszteletreméltó, de a törvénynek nem felel meg, mert az nem tesz különbséget az előre megfontolás különböző esetei között. (Ld.: Finkey Ferenc: i. m. 93. old.)

[5] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Bp. 1962. 423. old.

kációs-technikai megoldásaival. Ebben a vonatkozásban a törvényalkotó — bár nem hagyta figyelmen kívül a burzsoá törvényalkotás fent említett fejlődési tendenciáit sem — elsősorban saját és a szocialista országok törvényhozásainak tapasztalataiból indult ki. A probléma megoldására pedig jellemző az a tény, hogy a szocialista országok által megalkotott büntető kódexekben az emberölés előre megfontoltságának semmi jelentősége nincs, s a szándékos emberölés törvényi tényállásainak kialakítása a klaszszikus felfogástól teljesen eltérő módon történik meg. E kódexek általában ismerik a szándékos emberölés alapesetét, annak súlyosabban büntetendő minősített eseteit, az erős felindulásban elkövetett emberölést, mint az emberölés általános alakzatának enyhébben minősülő esetét, továbbá az ölési cselekmények egy-két enyhébben minősülő speciális alakzatát (gyermekölés, a jogos védelem határainak túllépésével elkövetett szándékos emberölés.).[6] E tapasztalatok figyelembevételével alakította ki a törvényalkotó e bűntettek új szabályozását.

3. A Btk. 253. §-a a következőképpen határozza meg az emberölés bűntettét, és annak minősített eseteit:

(1) Aki mást megöl, öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, (2) A büntetés tíz évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés vagy halál, ha a bűntettet *a)* különösen kegyetlen, előre kitervelt, vagy sok ember életét veszélyeztető módon, *b)* nyereségvágyból, avagy más aljas indokból vagy célból, *c)* hivatalos személy ellen, hivatalos eljárása alatt, illetőleg amiatt, *d)* több emberen vagy visszaesőként követték el.

Ez a törvényi szabályozás elsősorban a szándékos ölési cselekmények tényállásainak rendszerében jelent változást. A törvényi rendezés első helyére a szándékos emberölés alapesete került és ebből vannak származtatva a többi minősített alakzatok. Ennek a megoldásnak az elméleti jelentőségén túlmenően, a jogértelmezés vonatkozásában van lényeges kihatása.

A legjelentősebb változás azonban a szándékos emberölés minősített alakzatai szabályozásának elvi alapjaiban van. Az ölési szándék előre megfontolt jellegét az új törvényi szabályozás mellőzte, s az 1878-as Btk-ban az ahhoz fűződő jogkövetkezményeket az új törvény egyéb körülményekhez, nevezetesen a cselekmény elkövetésének módjához, indítóokaihoz, illetve céljához, a jogtárgy sérelmének súlyához, továbbá a sértett és az elkövető személyi sajátosságaihoz fűzi. Az új Btk. kifejezetten azt a büntetőpolitikai irányelvet érvényesíti, hogy halálbüntetést az ölési cselekmények vonatkozásában csak a kiemelkedő jelentőségű társadalomra veszélyesség eseteiben indokolt alkalmazni. Éppen ezért a halálbüntetés alkalmazásának lehetőségét csak a fentiekben körvonalazott minősítő körülmények vonatkozásában helyezi kilátásba. Ez szigorítást jelent a korábbi joghelyzethez képest, egyrészt azzal, hogy a korábban a tételes szabályozásban nem ismert körülményeknek (aljas indok, cél, előre kiterveltség stb.) tulajdonít minősítő hatást, másrészt azzal, hogy a korábban is szabályozott minősítő körülményeket is (több ember tekintetében való elkövetést) súlyosabb büntetés alá vonja. Akkor azonban, amikor az új Btk. általában megszűkíti a halálbüntetés alkalmazásának lehetőségét, az élet elleni cselekményekkel kapcsolatban a halálbüntetés alkalmazása lehetőségének kibővítése megfelel az élet fokozott védelméhez fűződő követelményeknek, megegyezik a társadalom közfelfogásával és igazságérzetével.

A minősítő körülmények sorában az első helyen a szándékos emberölésnek *meghatározott módon* való elkövetése áll. Ezek a különösen társadalomra veszélyes elkövetési módok: a különös kegyetlen mód, az előre kiterveltség és a sok ember életét veszélyeztető elkövetési mód.

4. Az emberölés általában kegyetlen jellegű bűncselekmény, elkövetési módjából az esetek zömében sohasem hiányzik a durvaság, brutalitás, kegyetlenség. A törvény szövegéből következően azonban a kegyetlen elkövetésnek nem bármely foka alapozza meg e minősítő körülmény alkalmazását, hanem csupán az elkövetésnek *különösen kegyetlen módja.* A miniszteri indokolás is utal arra, hogy „csupán az átlagost lényegesen meghaladó kegyetlenség vonhatja maga után a súlyosabb minősítést"[7]. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a különösen kegyetlen mód nem jelentheti egyszerűen azt, hogy az elkövetés az adott esetben a sértettnek átlagon felüli szenvedést okoz. Az elkövetés módjának kell különösen kegyetlennek, azaz átlagon felüli mértékű szenvedés okozására tipikusan alkalmasnak lenni.[8]

[6] V. ö. az OSZSZSZK 1922-es Btk.-jának 142, 143, 144. cikkei, az OSZSZSZK 1926-os Btk.-jának 136, 137, 138, 139. cikkei, az OSZSZSZK 1960-as Btk.-jának 102, 103, 104, 105. cikkei, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1950-es Btk.-jának 216, 217. cikkei és az 1961. Btk.-jának 219, 220. cikkei, az Albán Népköztársaság 1952-es Btk.-jának 138, 139, 140, 141, 142. cikkei, a Bulgár Népköztársaság 1951-es Btk.-jának 126, 127, 128, 129. cikkei, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Btk.-jának 135, 136. §§-ai. Nemcsak jogtörténeti jelentőségű, de elvileg is figyelemreméltó az 1843-as Btk. javaslat, amely ebben a vonatkozásban is fölötte állott az 1878-as Btk-nak. A javaslat megkülönböztet az általa szándékos emberölésnek nevezett indulatos ölés, a gyilkosság alapesete és minősített esetei között. A gyilkosság fogalmi eleméül az előre megfontoltságot tekinti, de a legsúlyosabb büntetést — az életfogytiglani rabságot — csak arra az esetre rendeli, amikor a gyilkosság szülő, testvér, hitves, több ember tekintetében valósult meg, rablási célból vagy bérért, továbbá méreg alkalmazásával történt, illetve visszaeső követte el (108, 110, 111. §§). Ld. Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye, Bp. 1896. I. k. 2. rész, 35. old.

[7] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Bp. 1962. 423. old.

[8] V. ö. Viski László: A személy elleni bűntettek az új Btk-ban. Rendőrségi Szemle, 1962. 5. sz. 421. old.

A korábbi joghelyzet alapján kialakult ítélkezési gyakorlat is az elkövetés módjának kegyetlenségét a büntetés kiszabás során, mint jelentős súlyosbító körülményt értékelte. Ezt a tényezőt azonban mindig az elkövető személyi társadalomra veszélyessége vonatkozásában vizsgálta. Így pl. akkor, amikor a vádlott az általa megölt sértett holttestét elégette, feldarabolta, a felismerhetetlenségig szétroncsolta stb.

Az új Btk. azonban nem ebben az alanyi értelemben emeli a minősített eset rangjára a kegyetlenséget. Nem a kegyetlenségnek, mint az elkövető társadalomellenes érzületeinek, jellemének van ilyen hatása, hanem az emberölés kegyetlen módjának. A kegyetlen mód kitétel azt jelzi, hogy nem az emberölés utáni cselekményeknek, nem a sértett halála után a holttesttel kapcsolatos magatartásnak van ilyen jelentősége, hanem kifejezetten annak a magatartásnak, amely a sértett halálának okozására irányult. Következésképpen magának a szándékos emberölés elkövetésének kell objektív értelemben különösen kegyetlennek lennie. Megállapítható ez a minősítő körülmény pl. a halálnak kínzással való okozásánál, az élve elégetésnél, a nagyfokú szenvedéssel járó mérgezésnél, a hosszú szenvedést eredményező sérülés okozásánál stb. Abból pedig, hogy az elkövetési módnak különös fokban kell kegyetlennek lenni, következik, hogy ez a minősítő körülmény a lövéssel, szúrással, megfojtással stb. történő elkövetés tipikus eseteiben nem jöhet szóba.

5. A cselekmény tárgyi oldalán helyetfoglaló másik minősítő körülmény az elkövetés *előre kiterveltsége*. Hangsúlyozni kell, hogy e minősítő körülmény felvétele nem az előre megfontolt ölési szándék alapján történő minősítés burkolt átvételét és továbbélését jelenti. Bár a gyilkosság tényállásának vonatkozásában a cselekmény végrehajtásának előre megfontoltsága nagyon sok esetben együtt járt a tervszerű végrehajtással, s a bírói gyakorlat az előre megfontoltsághoz bizonyos fokig megkívánta a cselekmény végrehajtásának tervszerű jellegét is, mégis az előre kiterveltség, mint elkövetési mód nem azonos az ölési szándék előre megfontoltságával. Az elkövetési mód előre kiterveltsége bizonyos értelemben kevesebb és bizonyos értelemben több mint az ölési szándék előre megfontoltsága. Kevesebb abban az értelemben, hogy nem igényli a szándék meghatározott körülmények között történő kialakítását s ugyanakkor több abban az értelemben, hogy megköveteli a végrehajtás módjának tervszerű kialakítását s a cselekménynek a terv alapján történő végrehajtását. Nem elegendő, hogy az elkövető a cselekmény végrehajtását előre kitervezze, hanem az is szükséges, hogy a végrehajtás módját ténylegesen az előre kitervezés jellemezze. Ez a fogalmi elem azonban nem fogható fel abszolút értelemben. A törvény szövegének rendkívül szűkkeblű értelmezése lenne az olyan felfogás, amely csak abban az esetben vélné alkalmazhatónak e minősítő körülményt, amikor az elkövető cselekménye pontosan az általa kialakított terv szerint folyt le. Az életben az ilyen esetek valószínűleg rendkívül ritkán adódnak elő. A legalaposabban kitervelt bűncselekmények is az elkövetés során bizonyos módosulást szenvednek, s ez a módosulás fakadhat az ölési cselekménynél a tettesnek az ilyen cselekmény elkövetését természetszerűleg kísérő zaklatott lelkiállapotából. Mint ahogy a bírói gyakorlat a múltban a gyilkosság tényállásának vonatkozásában sem kívánta meg az elkövetés idején fennálló abszolút nyugodt lelkiállapotot, úgy e minősítés vonatkozásában sem lehet megkívánni azt, hogy az elkövetés módja a legkisebb részletekben is megfeleljen az előre kialakított tervnek. A hangsúly mindenképpen azon van, hogy egyrészt a cselekmény elkövetését meg kell előznie az elkövetésre irányuló terv kialakításának, s másrészt, hogy a végrehajtás módját ténylegesen az előzetesen kialakult tervnek kell jellemeznie.

6. A szándékos emberölés különösen társadalomra veszélyes elkövetési módját jellemzi az a körülmény is, ha a konkrét ölési cselekmény *sok ember életét veszélyezteti.* Ez a minősítő körülmény lényegében a közveszélyű elkövetési módot emeli a minősített eset rangjára. Ezért a sok ember életét veszélyeztető módon való elkövetés általában akkor állapítható meg, ha egyébként a közveszély fennállása is megállapítható lenne. A közveszély fogalma tekintetében a Btk. 190. §-ához fűzött miniszteri indokolás szolgál kiindulópontul. E szerint „a veszély akkor válik közveszéllyé, ha nem csupán egy vagy több — de minden esetre kisszámú — előre meghatározott személyt, hanem egy vagy több meg nem határozott vagy nagyobb számú meghatározott személyt fenyeget".[9] Ezt az utalást természetesen értelemszerűen kell alkalmazni a fenti minősítő körülményre.

A sok ember életét veszélyeztető vagy másképpen szólva, közveszélyű emberölési mód fogalmilag már utal az elkövetésnél alkalmazható eszközcselekmények jellegére. Ezt összevetve a Btk. 190. §-ával, az eszközcselekmények a következők lehetnek: gyújtogatással, árvízokozással, robbanó, sugárzó, avagy más anyag vagy energia pusztító hatásának kiváltásával elkövetett emberölés. Hangsúlyozni kell, hogy az ilyen módon elkövetett emberölés csak abban az esetben minősülhet e törvényhely szerint, ha az elkövetés módja mindenben kimeríti a közveszélyű cselekmény fogalmát. Olyan gyújtogatással elkövetett szándékos emberölés esetén, amikor például a sértett házának leégése után, amelyben a sértett egyedül élt, a tűz továbbterjedésének lehetősége kizárt, e minősítő körülmény alkalmazására lehetőség nincs.

A bírói gyakorlatra hárul annak a kérdésnek a megoldása, hogy a bűntett tulajdonképpe-

[9] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Bp. 1962. 322. old.

ni sértettjének személyén kívül hány ember életének veszélyeztetése esetén állapítható meg e minősítő körülmény. Azt mindenképpen kizártnak kell tartanunk, hogy a közveszélyről adott fenti meghatározásban szereplő egy személy életének veszélyeztetése esetén is a közveszély, illetve a sok ember életét veszélyeztető mód megállapítható lenne, miután egy ember semmiképpen sem azonosítható a törvény által használt „sok ember" fogalmával. A sértett személyén felüli két ember életének veszélyeztetése sem vonhatja maga után e minősítő körülmény alkalmazását, mert arra a 253. § (2) bek. *d)* pontjában említett több emberen való elkövetés minősítése az irányadó. Ugyanis e minősítő körülmény vonatkozásában fennálló szabály szerint e körülmény fennforgását az elkövető szándékának át kell fognia. Ha pedig azt átfogta, akkor a több emberen való elkövetésért felel, illetve legalábbis annak kísérletéért. A „több emberen való elkövetés" tehát bizonyos fokig konkurrál e minősített esettel. Az elválasztó határvonalat mindenképpen ott kell keresni, hogy az elkövetésnek közveszélyű jellegűnek kell lenni, s az emberek nagyobb, esetleg meghatározatlan számát kell veszélyeztetnie. Ezen túlmenően azonban a minősítő körülmény vonatkozásában a sok ember fogalmának pontos, az alsó és felső határokat is magában foglaló számszerű meghatározása a bírói gyakorlatra hárul.

7. Az elkövetés különösen kegyetlen módja, az előre kiterveltség és a sok ember életét veszélyeztető mód, mint minősítő körülmények vonatkozásában az alanyi oldal szempontjából hangsúlyozni kell, hogy azokat az elkövető tudatának át kell fognia, ellenkező esetben ezen a címen minősített bűntettért nem felelhet. A szándék tartalmára vonatkozó általános tanítások értelmében valamely bűncselekmény elkövetésénél a szándéknak tartalmaznia kell a cselekmény, illetve a törvényi tényállás valamennyi, a tárgyi oldalon helyet kapó elemét. Következésképpen az adott esetben az elkövető tudatának át kell fognia azt, hogy ölési cselekményének elkövetési módja különösen kegyetlen, illetve előre kitervelt, vagy sok ember életét veszélyezteti. Idevonatkozóan tehát nem érvényesülhet a Btk. 18. §-ának az a rendelkezése, amely az eredmény, mint a bűntett minősítő körülménye vonatkozásában megelégszik a gondatlan bűnösséggel. Ez következik abból is, hogy e törvényhely az eredmény vonatkozásában rendelkezik, míg a tárgyalt minősítő körülmények semmiképpen nem sorozhatók az eredmény fogalmához, hanem a cselekmény tárgyi oldalát alkotják.

Rá kell mutatni arra is, hogy a különösen kegyetlen elkövetési mód vonatkozásában ennek a feltételnek a törvénybe való felvétele nem teszi az ölési cselekményt célzatos jellegűvé. Egyes esetekben ugyan valószínűleg megállapítható lesz az elkövetőnek a különös szenvedés okozására irányuló célzata, ez azonban nem törvényi feltétel, s e minősítő körülmény alkalmazásához elegendő, ha az elkövető tudata az elkövetés módjának különös kegyetlenségét átfogja.

Ezeket a minősítő körülményeket a törvényalkotó a cselekmény tárgyi oldala vonatkozásában fogalmazta meg. Kétségtelen viszont, hogy ezek a tényezők alanyi oldalon, az elkövető bűnössége, illetve társadalomra veszélyessége tekintetében is jelentkezhetnek, mint a cselekmény aljas indokai, illetve célja. Az előre kiterveltség vonatkozásában maga a miniszteri indokolás utal arra, hogy „... az ölés végrehajtásának előre kitervelése mutat rá leginkább az elkövető társadalomra veszélyességének nagyobb fokára; arra, hogy az ölést az átlagosnál gátlástalanabbul, az erkölcsi megfontolások teljes félretételével valósította meg ..."[10] Egyedül azonban az a körülmény, miszerint az elkövető a szándékos emberölést különösen kegyetlen módon, előre kitervelt módon vagy sok ember életét veszélyeztető módon követte el, a cselekmény minősítését önmagában nem viheti át az aljas indok szerint történő minősítésre. Ha viszont e tárgyi oldalon jelentkező minősítő körülményektől függetlenül az aljas indok és a cél is megállapítható, akkor további minősítési probléma merül fel, hogy vajon az ilyen cselekményeket szükséges-e a 253. § (2) bek. *a)* pontján kívül a *b)* pont szerint is minősíteni, avagy sem. Nézetünk szerint a kettős minősítés ilyenkor elkerülhetetlen, annak ellenére, hogy ebben az esetben bűnhalmazat nem jöhet létre. Ugyanis függetlenül attól, hogy a bírói gyakorlat az egész Btk. vonatkozásában a bűnhalmazat megállapíthatóságára milyen elveket alakit ki, a jelen eset semmilyen elv alapján sem tekinthető bűnhalmazatnak, miután egy jogvédte érdeket támadó egy cselekményről van szó, amelynek különböző mozzanatai — az elkövetés módja és motívumai — csak a minősítés tekintetében esnek különböző értékelés alá. Ebből következik, hogy a büntetéskiszabás sem a bűnhalmazatra vonatkozó szabályok alapján történik, s annak során a kettős minősítés csak mint súlyosító körülmény játszhat szerepet.

8. Minősített esetté teszi a szándékos emberölést a *nyereségvágyból,* avagy *más aljas indokból vagy célból történő elkövetés.* E minősítő körülmények felvételével az emberölés elbírálásánál egyes pszichikai jelenségek és azok szociológiai és etikai értékelése jut jelentőségre. Ebből következően a büntetőjogban ezeket a fogalmakat nem lehet a pszichológiától eltérően értelmezni, miután az indítóok és a cél az akaratelhatározással összefüggő olyan jelenségek, amelyeket a pszichológia az emberi akaratelhatározás kialakulásával kapcsolatban vizsgál.

A pszichológia tanítása szerint az akarati cselekvés első főszakasza az ún. előkészítő szakasz, s ennek eredménye a cselekvésre irányuló elhatározás, azaz a pszichológiai értelemben vett

[10] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Bp., 1962. 423. old.

szándék kialakulása, amely nem más, mint belső készség a jövőbeni meghatározott irányú és módú cselekvésre. Az elhatározást mindig az indítóok és a cél tudata vagy képzete hozzák létre; indítóok és cél — minden akarati folyamat kiinduló pontjai. Az indítóok az a mozzanat, amely cselekvésre késztet, a cél pedig a cselekvés végső eredménye, illetőleg annak képzete, amit az ember elérni törekszik. Az emberi cselekvésre irányuló akaratelhatározás kialakulásának folyamán az egyén a motívumok harcában győzi le az akaratelhatározás belső akadályait, az egymásnak ellentmondó késztetéseket. A motívumok harca a valódi akarati cselekvésben mindig harc a kötelességfelismerés, a kötelességérzet (közösségi motívumok) és valamilyen, a kötelességnek ellentmondó késztetés között. Valamely célkitűzésre tehát mindig meghatározott indítékok késztetik az embert. Az emberi tevékenység folyamán azonban az indítóokok és a célok kölcsönös viszonya megváltozhat. Maga a feladat teljesítése mint cél a tevékenység indítóokává válhat. S a továbbiakban a feladat teljesítésére való törekvés lesz maga az ösztönző erő, a tevékenység indítóoka.[11]

Ezeket a pszichikai mozzanatokat a büntetőjog azáltal ragadja meg, hogy azok köréből a szociológiailag és etikailag elvetendő, társadalomellenes motívumokat emeli ki. Ezt teszi az idézett törvényi rendelkezés akkor, amikor az aljas indítóokból, illetve célból való elkövetésről beszél. Kétségkívül, hogy — emberi magatartás értékeléséről lévén szó — a motívumok és célok vizsgálata jelentős valamennyi bűncselekmény elbírálása szempontjából. Kiemelkedő jelentőségű azonban az élet elleni bűntettek körében, ahol a modern jogfelfogás a döntő hangsúlyt a szubjektív mozzanatokra helyezi, miután a jogtárgysértés adott keretein belül ilyenmódon lehet az elkövető személyéből a társadalomra háramló veszélyt a legmegnyugtatóbban lemérni, s ennek alapján a büntetés nemét és mértékét kielégítően meghatározni.

Rá kell mutatni arra, hogy ugyan a törvény az aljas indítóok vagy cél tekintetében a különös jelzőt nem emeli ki, mégis e törvényhelyet szükségképpen szűken kell értelmezni. A féltékenységből, szóváltásból, haragból elkövetett emberölések motívuma a társadalomra káros, és etikai szempontból mindenképpen elvetendő. Mégis, az ilyen motívumokból fakadó emberölések tekintetében e minősítő körülmény alkalmazása mind dogmatikai, mind büntetőpolitikai szempontból indokolatlan lenne. Ha a bírói gyakorlat az aljas indoknak és célnak e minősítő körülmény alkalmazásában a szélesebb értelmezését fogadná el, akkor ez azzal a veszéllyel járna, hogy a büntetőpolitikai szempont elsikkad, és emellett értelmét veszti a szándékos emberölés alapesete. E minősítő körülmény értelmezésénél alapvetően abból a büntetőpolitikai szempontból kell kiindulni, hogy a törvényhozó csak a kiemelkedően súlyos társadalomra veszélyességgel bíró emberölési cselekményeket kívánja halálbüntetéssel sújtani.

E minősítő körülmény értelmezésénél figyelembe kell venni azt a miniszteri indokolásban is kiemelt szempontot, hogy az indok, illetve a cél aljasságát mindig az uralkodó erkölcsi felfogással összhangban kell értékelni. „A motívum, illetőleg a cél aljasságának a megítélésénél a bíróságnak a konkrét eset körülményeit kell szem előtt tartania s döntéseit az uralkodó erkölcsi felfogással összhangban, a cselekménnyel kapcsolatos legkülönbözőbb körülményeket is mérlegelve kell meghoznia" — hangsúlyozza a miniszteri indokolás.[12] Ez arra utal, hogy az erkölcsi nézetek fejlődését, változását nem lehet mellőzni e fogalmak értelmezésénél. Hazánk szocialista társadalmi-gazdasági átalakulása folyamán az erkölcsi nézetek is mélyreható változásokon mentek, illetve mennek keresztül. A szocializmus gazdasági alapjainak lerakásával, majd pedig a szocializmus felépítésével az emberek tudatában egyre inkább uralkodó helyet foglalnak el a kommunista erkölcs normái. Ezeknek a normáknak a kiteljesedését elősegíti a büntetőjog is a maga norma és szankció rendszerével. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a kommunista erkölcsi normák még nem az egész társadalom valamennyi tagjának erkölcsi felfogását képezik s negatív társadalmi visszahatást keltene, ha a bírói gyakorlat a kommunista erkölcs normáiból kiindulva értelmezne egyes olyan tényálláselemeket s ilyen módon alkalmazná az irányadó tényállásokat olyan esetekben, amikor az még nem találkozik a társadalom többségének helyeslésével.

Ebből a szempontból például nem tartjuk lehetségesnek, hogy a féltékenységből elkövetett szándékos emberölést önmagában e motívumra tekintettel a bírói gyakorlat e minősítő körülmény hatálya alá vonja. A kommunista erkölcs szempontjából a féltékenység olyan, a szocialista társadalmat megelőző társadalmi rendszerekből fennmaradó tudati maradvány, amely a nő teljes kiszolgáltatottságán és a férfi magántulajdonosi jellegén alapul. Ebből a szempontból tehát a féltékenységből elkövetett emberölést a szocialista erkölcsi szemlélettel szembenállónak, társadalmilag károsnak, tehát aljas indítóokúnak kell tekinteni. Az ilyen ítélkezés azonban ma még nem egyezne meg a társadalom többségének erkölcsi felfogásával. Lényegében az eddigi bírói gyakorlat is ezt az álláspontot fogadta el akkor, amikor az erős felindulásban elkövetett emberölés körében a féltékenységet mint erkölcsileg menthető indítóokot értékelte. Nézetünk szerint ebben a kérdésben a bírói gyakorlatnak eddig folytatott álláspontját kell tovább követni s csak az erkölcsi nézetek teljes átalakulása hozhatja meg azt

[11] V. ö.: B. M. Tyeplov: Pszichológia. Bp. 1953. 124—136. old. Kardos Lajos: Lélektan. Bp. é. n. 137—138. old.

[12] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Bp. 1962. 424. old.

az eredményt, hogy az ilyen indokból elkövetett emberölés, mint aljas indítóokból elkövetett cselekmény nyerjen elbírálást.[13] Nem lehet azonban a súlyosabb elbírálásnak akadálya, ha a féltékenység motívuma mellett egyéb minősítő körülmények fennforgása — például előre kiterveltség, különösen kegyetlen módon elkövetés stb. — ezt megalapozza.

9. A törvény az aljas indítóokok sorából gyakorisága miatt kiemeli a *nyereségvágyat.* A nyereségvágy fogalmán bármely jellegű anyagi haszonra való törekvést kell érteni. Ebben a vonatkozásban az anyagi haszon lehet pénz, dolog, vagyoni jog. Nyereségvágyból történik a cselekmény nemcsak akkor, amikor ezzel az elkövető valamely pénzt, dolgot, vagy vagyoni jellegű jogosítványt kíván megszerezni, hanem akkor is, ha cselekményét valamely anyagi jellegű kötelezettségének elhárítása végett követi el. Így pl. nyereségvágyból követi el a szándékos emberölést az, aki a reménybeli örökség megszerzése végett öli meg az örökhagyót, de az is, aki például gyermek- vagy nőtartási kötelezettségének megszüntetése végett tör a gyermek vagy nő életére. A gyakorlatban előreláthatóan a nyereségvágyból elkövetett szándékos emberölés legtipikusabb esete a rablási céllal elkövetett emberölés lesz, miután a törvény — helyes rendszerezési és minősítési megfontolásokból kiindulva — ezt a cselekményt a vagyon elleni bűntettek sorában nem szabályozza. Ebben a vonatkozásban csupán az érdemel kiemelést, hogy a jogtalan eltulajdonítási célzatnak mint nyereségvágynak a szándékos emberölés elkövetése előtt kell fennforognia, míg szándékos emberölés esetén a sértett utólagos kifosztása — amennyiben annak gondolata az ölési cselekmény elkövetése után merül fel — továbbra is lopásnak, azaz a szándékos emberöléssel halmazatban álló önálló bűntettnek minősül.

Tipikusan aljas indokú, illetve célú szándékos emberölést képez a *más bűncselekmény elkövetése, illetve annak felfedezésének meghiúsítása, végett elkövetett szándékos emberölés.* Kérdéses, hogy vajon bármely más bűncselekmény elkövetésének, illetve felderítésének meghiúsítása végett elkövetett emberölés maga után vonja-e e minősítő körülmény alkalmazását vagy csupán az az eset, amikor a „más bűncselekmény" egyben súlyos bűncselekményt is képez. Nézetünk szerint a megszűkítő értelmezésére alap nincs, már csak azért sem, mert erkölcsileg feltétlenül elvetendőbbnek kell tartanunk annak cselekményét, aki egy kisebb büntetőjogi következményekkel járó bűntett elkövetése vagy felderítésének meghiúsítása végett is hajlandó emberi életet kioltani.

Az indítóokok és a célok aljasságát jellemezheti az *elkövető és a sértett között fennálló személyes viszony jellege* is. Ha ez a személyes viszony a házastársi, rokoni kapcsolatok formájában jelentkezik, a sértett megölése abban az esetben minősíthető aljas indokúnak vagy célúnak, ha a cselekmény egyben sértette a közöttük fennálló és társadalmilag elismert erkölcsi normákat is. E minősítés alkalmazását tehát nem a rokoni vagy házastársi kapcsolatoknak önmagában való fennállása alapozza meg — amelyet a törvényhozó kizárt azzal, hogy nem vette át az 1878-as Btk. ismeretes szabályozását — hanem az elkövető és a sértett között ténylegesen fennálló erkölcsi viszony, amelynél fogva az elkövetőnek jogi és erkölcsi kötelessége volt a sértett életének és érdekeinek fokozott tisztelete. Ilyenmódon aljas indokú vagy célú emberölésnek minősülhetnek az egyik házastárs által a másiknak megölése, a felmenő vagy lemenő ágbeli rokonok megölése stb. Ha viszont az elkövetés indoka az adott helyzetben erkölcsileg menthető volt, e minősítő körülmény semmiképpen sem alkalmazható.

Éppen azért, miután szociológiai és etikai kategória, az aljas indok, illetve cél valamennyi változata a törvényben nem sorolható fel. A bírói gyakorlatnak kell kimunkálni azokat az eseteket, amelyek az aljas indok vagy cél fogalma alá vonhatók. A teljesség igénye nélkül is rá kell mutatnunk azonban arra, hogy megítélésünk szerint garázda motívumból, bosszúból, hosszantartó haragból, gyűlölködésből, gyilkolási vágyból fakadó elkövetés feltétlenül e minősítő körülmény alkalmazását kívánja meg. Ugyanide kell venni a normális, illetve az abnormális nemi vágy kielégítése végett elkövetett szándékos emberölés eseteit is. Az ellenforradalmi indítóokból vagy célzattal elkövetett emberölés azonban már nem e törvényhely keretében nyer elbírálást, hanem az összeesküvéssel kapcsolatban elkövetett cselekmény a Btk. 116. § (3) bek. *a)* pont keretében, más esetben pedig a Btk. 126. §-ában szabályozott merénylet fogalmi körében, amennyiben annak feltételei egyébként fennállanak.

10. A sértett meghatározott személyes minőségére tekintettel emelte ki a törvény a szándékos emberölés alapesetéből azt az esetet, amikor a tettes cselekményét *hivatalos személy ellen hivatalos eljárása alatt, illetőleg amiatt* követte el. E minősítő körülmény szempontjából felmerülő értelmezési problémákat részben a Btk. más rendelkezései, részben az eddig kialakult bírói gyakorlat alapján lehet megoldani.

A minősítő körülmény hatálya alá eső szándékos emberölés sértettje a hivatalos személy. A Btk. 114. §-ának autentikus értelmezése szerint hivatalos személy: az államhatalmi szerv tagja, a bíró, az ügyész, a társadalmi bíróság tagja; az

[13] Ebből a szempontból figyelemreméltó a szovjet, illetve többi népi demokratikus állam büntető törvénykönyvének az a rendelkezése, mely szerint ugyan a féltékenység a szándékos emberölés vonatkozásában a törvény kifejezett rendelkezése szerint aljas indokúnak tekintendő és a szándékos emberölés minősített esetét képezi, de amennyiben az emberölés erős felindulásban történt, s a féltékenység volt az erős felindulást kiváltó lelkiállapot alapja, a cselekmény nem az előbbi minősített eset, hanem az erős felindulásban elkövetett szándékos emberölésre vonatkozó rendelkezések alapján nyer elbírálást.

államhatalmi vagy államigazgatási szervnél, bíróságnál, ügyészségnél szolgálatot teljesítő az a személy, akinek tevékenysége az alkalmazó szerv rendeltetésszerű működéséhez tartozik; a fegyveres erőknél, a társadalmi szervezetnél, gazdasági vagy más szerveknél államigazgatási feladatot ellátó személy, továbbá a munkásőr és az önkéntes rendőr. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a Btk. 156. §-ában adott értelmezési szabály, amely a hivatalos személy fogalmát a hivatalos személy elleni erőszak bűntette szempontjából a fentiektől eltérően, pontosabban tágabban értelmezi, a szándékos emberölés vonatkozásában már nem alkalmazható, miután annak hatálya kifejezetten csak a Btk. 155. §-ára terjed ki. E minősítő körülménynek azok az elemei, amelyek arra utalnak, hogy a szándékos elkövetés a hivatalos személy tekintetében annak hivatalos eljárása alatt, illetve amiatt történik, újabb értelmezési problémákat nem vetnek fel. E tényállási elemek vonatkozásában a hivatalos személy elleni erőszakkal kapcsolatosan a bírói gyakorlatban eddig kialakult álláspontok, illetve az új törvény idevágó rendelkezései alkalmazhatók a jövőben is.

11. A korábbi joghelyzettől egyezően az új törvénykönyv is minősítő hatályt tulajdonít annak, ha *a szándékos emberölést több személy vonatkozásában* követték el. E vonatkozásban a több ember fogalmával, a több emberen elkövetett befejezett, illetőleg a kísérleti szakban maradt szándékos emberölés fogalmával, továbbá azzal kapcsolatban, hogy a minősítő körülmény nem vonatkozik a több emberen erős felindultságban elkövetett emberölésre, a bírói gyakorlatnak eddig kialakult tételei továbbra is irányadóak.

12. Minősítő hatályt tulajdonít a törvény annak a körülménynek, hogy az elkövető szándékos emberölési cselekményét *visszaesőként követte el.* A Btk. 115. §-ának rendelkezése szerint visszaeső az, akit a bűntett elkövetését megelőzőleg szándékosan elkövetett ugyanolyan bűntettért már szabadságvesztésre ítéltek, és a büntetés kiállásától vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűntett elkövetéséig öt év még nem telt el. Miután a Btk-nak az élet elleni bűntetteket tartalmazó XIV. fejezete a visszaesőre vonatkozó más értelmező rendelkezést nem tartalmaz, e rendelkezést kell az emberölésre is alkalmazni.

Az egyedüli probléma csak az, hogy a szándékos emberölés bűntettének vonatkozásában az „ugyanolyan bűntett" kifejezés alatt vajon csak a szándékos emberölésnek a 253. §-ban meghatározott, vagy egyéb eseteit is érteni kell. Miután az idézett értelmező rendelkezés a fajlagos visszaeső fogalmát határozza meg, álláspontunk az, hogy a rendelkezés irányadó az előzőleg bármely szándékosan elkövetett emberölés bűntettére, így tehát nemcsak a 253. § (2) bekezdésében felsorolt esetekre, hanem a 253. § (1) bekezdésében meghatározott szándékos emberölés alapesetére, illetve a 254. §-ban meghatározott erős felindulásban elkövetett emberölés esetére.

Általános tétel, hogy a Btk. Általános Részének rendelkezései együtt alkalmazandók a Különös Rész rendelkezéseivel. Ebből következően a visszaesésre vonatkozó minősítő hatály fennáll akkor is, ha az elkövetőt előzőleg nem befejezett szándékos emberölés, hanem kísérlet miatt, illetve nem szándékos emberölés tettesekéntként, hanem annak részeseként ítélték el.

13. Az új Btk. jelentős változást hozott *a szándékos emberölés előkészületére irányuló cselekmények* büntetendősége tekintetében is. A 253. § (3) bekezdésének rendelkezése szerint aki emberölésre irányuló előkészületi cselekményt hajt végre, 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A törvényből kitűnően a változtatás kétirányú. Először, amíg az 1878-as Btk. az előkészületi cselekmény büntetendőségét csupán a gyilkosság tekintetében állapította meg, addig az új Btk. nemcsak a szándékos emberölés minősített eseteire, hanem annak alapesetére irányuló előkészületi cselekményt is büntetni rendeli. Másodszor, amíg az 1878-as Btk. a gyilkosság tekintetében is csak akkor rendelte büntetni az előkészületi cselekmény bármely alakzatát, ha az egy meghatározott előkészületi magatartáshoz, éspedig a gyilkosság elkövetésére irányuló szövetséghez kapcsolódott, addig az új Btk. ilyen feltételt nem ismer, és bármely, akár önmagában is álló előkészületi magatartást a tényállás körébe von.

Hogy melyek lehetnek ezek a büntetendő előkészületi magatartások, arra nézve az előkészületre vonatkozó általános rendelkezés az irányadó. A korábbi joghelyzettől eltérően a Btk. 11. §-a kimerítően meghatározza a büntetendő előkészületi cselekmények alakzatait. Ehhez képest emberölésre irányuló előkészületi cselekmény miatt felel az, aki a 253. § (1) és (2) bekezdésében meghatározott szándékos emberölés elkövetése céljából az ahhoz szükséges vagy azt könnyítő feltételeket biztosítja, a szükséges eszközöket vagy kellékeket megszerzi, illetőleg a bűntett véghezvitelére alkalmassá teszi, az elkövetésre felhív, ajánlkozik, vállalkozik vagy a közös elkövetésben megállapodik. Abból következően, hogy az előkészületi cselekmény önmagában véve célzatos magatartás, fogalmilag kizárt a gondatlan emberölés vonatkozásában az előkészületi magatartásról beszélni. Az emberölésre irányuló előkészületi cselekmény büntetendővé nyilvánításának törvényi elhelyezéséből pedig következik, hogy kizárt az erős felindulásban elkövetett emberölés viszonylatában az előkészületi cselekménynek a büntetendő előkészületi magatartások körébe vonása.

Nem kétséges, hogy az emberölésre irányuló előkészületi cselekmények büntetendővé nyilvánítása megfelel az élet büntetőjogi védelméből fakadó követelményeknek s erőteljesen hangsúlyozza e bűncselekmény-kategória vonatkozásában is a megelőzés szükségességét.

14. Az erős felindulásban elkövetett emberölés tekintetében az új Btk. egyrészt jelentősen egyszerűsíti az eddig fennállott jogi szabályozást, másrészt bizonyos szociológiai és etikai elemeket helyez előtérbe. Az egyszerűsítési törekvésből fakad, hogy az új Btk. nem ismeri az erős felindulásban elkövetett emberölésnek enyhébben és súlyosabban minősülő eseteit, s azok kazuisztikus szabályozásának mellőzésével a büntetési kereteket olymódon állapítja meg, hogy mindezen körülmények figyelembevételére a büntetés-kiszabás során kerülhet sor. A tényállás vonatkozásában változatlanok azok a bírói gyakorlatban eddig is töretlenül érvényesülő követelmények, mely szerint mind az ölési szándéknak, mindpedig a cselekmény végrehajtásának rögtönösnek kell lenni.

Az 1878-as Btk. alapján kialakult ítélkezési gyakorlat — különösen a szocialista igazságszolgáltatás időszakában — jelentősen megszűkítette a tényállás alkalmazását, s annak előfeltételeként megkövetelte, hogy a felindulás legalább bizonyos mértékig erkölcsileg menthető legyen. Ezt az álláspontot a törvényalkotó helyesnek ismerte el és a tényállás elemévé tette, hogy az erős felindulásnak „méltányolható okból" kell származnia. Ez a kitétel lényegében ugyanazt a fogalmat határozottabb formában fejezi ki, mint a „legalább bizonyos fokban erkölcsileg menthető" kifejezés. Ebben a vonatkozásban tehát a törvényalkotó ismét az emberölés motívumának és etikai színezetének tulajdonít jelentőséget.

15. Fent már említettük, hogy az új Büntető Törvénykönyv a szándékos emberölés privilégizált változatainak sorából kiiktatta a gyermekölés és a kívánatra való ölés tényállásait, s ezek a cselekmények a jövőben az emberölésre vonatkozó általános szabályok alapján kerülnek elbírálásra.

A *gyermekölés* vonatkozásában a következőkre kell rámutatni:

Az Általános Rész rendelkezése alapján nem lehet felelősségre vonni a gyermekölést elkövető anyát, ha cselekményét a szüléssel együttjáró olyan kivételes testi és lelki állapotban követte el, amely tudatzavart idézett elő és amely őt képtelenné tette cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék (21. § 1. bek.). Ha viszont tudatzavara csupán korlátozta a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek felismerésében, vagy abban, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék, büntetését korlátlanul enyhíteni lehet (21. § (2) bek.). Amennyiben viszont a gyermekölést a szülőnő nem ebben a tudatzavart előidéző sajátos testi-lelki állapotban követte el, abban az esetben cselekménye a 253. § szerint minősül. A gyakorlatban előadódhatnak olyan esetek, amikor a gyermekölést előre kitervelt módon követik el, vagy egyébként az elkövetés különösen aljas indokból vagy célból történt, amikoris semmi akadálya sem lehet e körülményekre tekintettel a szándékos emberölés minősített esete megállapításának. Hangsúlyozni kell azt azonban, hogy az a magatartás önmagában, mely szerint a szülő nő gyermekölést követ el, nem teheti a szándékos emberölést aljas indokból elkövetett emberöléssé, mivel az szembenállana a szándékos emberölésre vonatkozó büntetőpolitikai célkitűzésekkel. Ebben a körben tehát feltétlenül az elkövető indítóokainak rendkívül alapos feltárása s azok megfelelő etikai értékelése szükséges. Ennek keretében feltétlenül számolni kell — ha egyre korlátozottabb mértékben is — a házasságon kívül szülő nő vonatkozásában megnyilvánuló olyan tényezőkkel (társadalmi megvetés, a családot ért szégyen miatti kétségbeesés stb.), amelyek az anyát menthető módon a gyermekölés elkövetésére késztetik.

16. A *megölt kívánságára való emberölés* privilégizált tényállásának kiiktatása teljes mértékben megfelel a bírói gyakorlat tapasztalatainak. Amennyiben az új Btk. alapján ilyen cselekmény elbírálásának szükségessége merül fel, úgy szintén a cselekmény indokainak rendkívül gondos és beható vizsgálatára van szükség. E cselekmény körében elképzelhető a nem aljas indokból, sőt tévesen értelmezett együttérzésből, barátságból, szerelemből stb. fakadó elkövetés is. Ebben az esetben természetesen kizárt a cselekménynek minősített emberölésként való elbírálása s arra a szándékos emberölés alapesetének keretében kerül sor. A szándékos emberölés bűntettére megállapított büntetési keret lehetővé teszi, hogy mindezek a rendkívül ritkán előforduló cselekmények megfelelő elbírálásban részesüljenek.

17. A *gondatlan emberölés* bűntettének törvényi tényállásában az új Btk. csupán szövegezési változtatásokat eszközöl, ezért e tényállással kapcsolatos gyakorlati problémák az elmélet és a gyakorlat eddig kialakult álláspontjai alapján nyernek továbbra is elbírálást.

18. A szocialista büntetőtörvényhozás számára is jelentős probléma az öngyilkosság és az *öngyilkosságban való közreműködés* büntetőjogi értékelése. Az öngyilkosság szocialista erkölcscsel ellentétes magatartás, amellyel szemben azonban a büntetőjogi eszközök alkalmazása célszerűtlen. A szocialista büntetőtörvényhozás ebben a kérdésben is a prevencióra helyezi a fősúlyt, és ebből kiindulva sui generis deliktumként az öngyilkosságban való közreműködés különböző formáit kívánja az eddig hatályos jogtól eltérően fokozottabban büntetés alá vonni.

A Btk. 255. §-ának (1) bekezdése szerint öngyilkosságban való közreműködés miatt büntetendő, aki mást öngyilkosság elkövetésére rábír, vagy másnak öngyilkosság elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot elkövették, vagy megkísérelték. A tényállás alkalmazásának objektív feltétele, hogy öngyilkosság vagy legalábbis annak kísérlete történt. Ez a feltétel — a korabeli kódexektől eltérően — hiányzott az 1878-as Btk.-ból s miután annak mellőzése mind dogmatikai, mind büntetőpolitikai szempontból

indokolatlan, a tételt kifejezett rendelkezésként az új Btk. felvette.

A cselekmény elkövetési magatartásai az öngyilkosságra való rábírás, illetve másnak öngyilkosság elkövetésében való segélynyújtás. A rábírással kapcsolatban tehát az új Btk. az eredményre vezető felbujtást kívánja pönalizálni, amelyre vonatkozóan fenn kell állnia a felbujtás összes fogalmi kritériumának. A másik elkövetési magatartás vonatkozásában az új Btk. jelentősen eltér az 1878-as Btk. rendelkezésétől, amely csupán meghatározott egyes bűnsegédi magatartásokat vont e tényállás körébe. Az új Btk. szerint azonban nem csupán az öngyilkosság elkövetéséhez tudatosan eszközök vagy szerek szolgáltatása, hanem bármely, az öngyilkosságot elősegítő bűnsegédi magatartás büntetendő cselekményt képez. Ilyen szabályozás mellett nem csupán a fizikai bűnsegély esetei, hanem a pszichikai segítségnyújtás is büntethetővé válik. Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy az öngyilkosságba kergetés, azaz olyan magatartás, amelynek következménye más személy öngyilkossága, e bűntettet nem valósítja meg. Az ilyen magatartás elbírálására csak az emberölésre irányadó rendelkezések alapján kerülhet sor, amennyiben annak szubjektív feltételei fennforognak.

A tényállás (2) bekezdése súlyosabb büntetés alá vonja az elkövetőt, ha az öngyilkos fiatalkorú vagy olyan személy volt, akit elmebetegsége, gyengeelméjűsége, vagy tudatzavara a cselekmény megítélésében korlátozott. Az (1) bekezdés tehát csak a 18. éven felüli életkort elért és beszámítható személy öngyilkossága vonatkozásában alkalmazható. Amennyiben az öngyilkosságban való közreműködés 14 éven aluli gyermek, illetve beszámíthatatlan személy cselekménye vonatkozásában valósult meg, a cselekményt, mint a közvetett tettesség esetét, a szándékos emberölésre irányadó szabályok szerint kell elbírálni.

Horváth Tibor

A földművesszövetkezetek új minta-alapszabálya

Március hó utolsó napjaiban tartotta V. Kongresszusát a Szövetkezetek Országos Szövetsége. A Kongresszuson 1 millió 821 ezer tagot képviselő 462 küldött megvitatta a IV. Kongresszus óta eltelt időszak alatt végzett földművesszövetkezeti munkásságot, ugyanakkor meghatározta e jelentős gazdasági és tömegszervezeti mozgalom további feladatait. A Kongresszus szép eredményeket vehetett számba és joggal állapíthatta meg, hogy a földművesszövetkezetek az elmúlt négy év alatt is jó munkát végeztek és jelentékeny módon résztvettek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének segítésében, a mezőgazdasági termelés fellendítésében. Ugyanakkor növekedett a súlya és szerepe földművesszövetkezeteinknek a mezőgazdasági termékek felvásárlása és értékesítése terén, sikeresen elégítette ki a falusi lakosság egyre növekvő szükségleteit széleskörű üzlethálózatával, ipari és kisegítő üzemeinek működtetésével. Jelentékenyen kivették részüket a falu kulturális életében is földművesszövetkezeteink.

Az V. Kongresszus az elmúlt négy év jelentős gazdasági és politikai változásait figyelembe véve határozta meg a földművesszövetkezeti szervek alapvető feladataként, hogy gazdasági és társadalmi tevékenységük fejlesztésével minél tevékenyebben működjenek közre az egységes szocialista parasztság és az épülő szocialista falu kialakításában. Szélesítsék a város és falu közötti árukapcsolataikat, erősítsék a munkásparaszt szövetséget és továbbra is segítsék elő a termelőszövetkezetek, valamint az egyszerűbb szövetkezetek fejlődését. A Kongresszus a mezőgazdaság szocialista átszervezésében elért történelmi jelentőségű változások és ennek megfelelően a falusi lakosság életkörülményeiben bekövetkezett változások alapján határozta meg további munkásságának irányát és módszereit is. Ugyanakkor szükségessé vált a földművesszövetkezeti minta-alapszabály bizonyos fokú módosítása, kiegészítése is.

Az új földművesszövetkezeti minta-alapszabályban hangsúlyozottabban domborodnak ki a földművesszövetkezeti mozgalom előtt álló célok és feladatok, a széleskörű demokratizmus biztosítása mellett fokozottabb biztosítékot nyújt a törvényesség és a szükséges mértékű centralizmus érvényesüléséhez. (3—4. §-ok)

Új Büntető Törvénykönyvünk rendelkezéseinek megfelelően változott a tagságot kizáró feltételek köre, míg a 17—19. §-ok meghatározzák a földművesszövetkezetek elvi és gyakorlati kapcsolatainak módját, rendjét a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel és egyéb szövetkezetekkel. A 38. és 46. §-ok a társadalmi tulajdont megillető fokozottabb gondosságot biztosítják az igazgatósági és a felügyelőbizottsági tagok felelősségének, anyagi kártérítési kötelezettségének meghatározásával.

Az V. Kongresszus az egyre nagyobb számban kialakuló körzeti földművesszövetkezetekre való tekintettel részletesen kidolgozott „körzeti földművesszövetkezeti minta-alapszabályt" is alkotott.

A földművesszövetkezeti minta-alapszabály megváltoztatása, új körzeti földművesszövetkezeti minta-alapszabály alkotása, valamint a SZÖVOSZ alapszabályának módosítása jelentős állomása a földművesszövetkezeti mozgalom

gazdasági, politikai és társadalmi fejlődésének; működésének jogi szabályozása útján, és elősegíti a további fejlődést. A változtatások annak a küzdelmekben és eredményekben gazdag tizenhét évi munkának a gyümölcsei, melyre ez alkalommal érdemes röviden visszatekinteni.

II.

Lenin a kisárutermelők tömegeinek a szocialista termelési viszonyokra való áttérésében hangsúlyozza a fokozatosság elvének szigorú megtartását, nevezetesen, hogy a kisárutermelők tömegeit, így a parasztságot is először a beszerző és értékesítő szövetkezetekbe kell tömöríteni és előkészíteni a termelésre irányuló szövetkezésre.

E lenini útmutatás megvalósításaként került alkalmazásra hazánkban is a *földművesszövetkezeti mozgalom* kifejlesztése.

A földművesszövetkezeti mozgalom az elmúlt 17 esztendő alatt jelentős szerepet töltött be a város és a falu közötti áruforgalom lebonyolításában.

Elsősorban a parasztságnak iparcikkekkel való ellátásában, a mezőgazdasági termények felvásárlása, értékesítése, sőt a szövetkezeti módon való mezőgazdasági termelés, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom előkészítése, kiépítése és megszilárdítása terén is.

A földművesszövetkezeti mozgalomban sikeresen párosult a parasztság egyéni érdeke a társadalmi érdekkel és ezáltal hatalmas tömegeket sikerült mozgósítani a szövetkezésre, az első időszakban a beszerzés és értékesítés terén.

A 600/1945. M. E. számú rendelet tesz először említést a földművesszövetkezetekről. Ugyanis e rendelet 30. §-a előírja, hogy az igénybevett birtokokhoz tartozó kisajátított gazdasági felszerelést, gépeket és gazdasági épületeket, amennyiben azok szétosztása nem felel meg a termelés érdekének, a földhözjuttatottakból alakítandó *földművesszövetkezet tulajdonába kell adni.* Noha a földművesszövetkezet működési szabályzata nem is volt meg, a rendelet engedélyezi megalakulásukat. Ritka, de szükséges volt az ilyen megoldás, mert helytelen lett volna az egyre-másra megalakuló földművesszövetkezeteknek gátat vetni azért, mert nincs még precízen kidolgozott rendelet működésük szabályozására.

A 131.000/1945. F. M. számú rendelet határozta és körvonalazta meg tulajdonképpen a földművesszövetkezetek megalakulásának és működésének szabályait. Ugyancsak ennek nyomán kerültek kiadásra a szövetkezeti társasgazdálkodást szabályozó alapszabály, illetve működési szabályzat-minták. E rendelet a földművesszövetkezetek célját még elsősorban az egyénileg gazdálkodó földművesszövetkezeti tagok termelő tevékenységének elősegítésében, megszilárdításában, a termelést szervező feladatok mellett a szövetkezeti beszerzés és értékesítés lebonyolításában jelölte meg.

A földművesszövetkezetek kebelében alakultak meg az első őstermelő-csoportok is. Ezek azonban ebben az időszakban, a fordulat éve előtt, még nem tudták termelő tevékenységüket megfelelően kibontakoztatni. Széles körben még nem tudott ekkor a termelőszövetkezeti mozgalom elterjedni, mert akkor még hiányoztak a szocialista kollektív mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakításának előfeltételei elsősorban a proletárdiktatúra kialakítása még csak folyamatban volt.

A földművesszövetkezetek a felszabadulás első időszakától kezdve állandóan szaporodtak és fejlődtek. 1946 januárjában már 310 földművesszövetkezet volt és a földművesszövetkezetek országos szervezetüket is megalakították: a *Földművesszövetkezetek Országos Központját.*

Működése során a Földművesszövetkezetek Országos Központja jelentős szerepet játszott abban a harcban, amely a földművesszövetkezetek és általában a szövetkezeti mozgalom irányításáért folyt.

A Magyar Kommunista Párt 1947 júniusában összehívott Országos Szövetkezeti Konferencián már határozottan követelte a szövetkezetek demokratizálását és célul tűzte ki a szövetkezeti mozgalom széles, demokratikus tömegmozgalommá való fejlesztését. Időközben 1946 decemberében már 1800 és 1947 végén már 2500 földművesszövetkezet volt az országban.

A koalíciós harcok idején született, az *1947. évi XI. törvény,* melyet külön is szükséges megvizsgálni, mert nemegyszer már szinte legendás érdemeket fűznek hozzá.[2]

Az 1947. évi XI. törvénynek azt hiszem egyedül csak deklaratív jelentőséget lehet tulajdonítani. Ugyanis a szövetkezeteket már társadalmi és gazdasági mozgalomnak is tekinti. Bevezetése még arra utal, hogy célja a kisgazdasági egyedek részére biztosítani a nagyobb szervezettség gazdasági és társadalmi előnyeit. Csak az indokolásból derül aztán ki, hogy akár a földbirtokost is „kisgazdasági egyednek" tekinti.

A törvény fogalom-meghatározása szerint a szövetkezet előre meg nem határozott számú kis gazdasági egyedek társasága, tagjai egyéni és közös gazdasági érdekét, társadalmi felemelkedését a kölcsönösség alapján hivatott előmozdítani. Jelentősnek mondható azonban az a rendelkezés, hogy a szövetkezet tagjai személyes közreműködésükkel, vagy a szövetkezet igénybevételével, valamint vagyoni szolgáltatással vesznek részt.

A szövetkezet céljául elsősorban a gazdasági célt határozza meg, azonban kihangsúlyozza azt is, hogy gondoskodni kell a tagok közösségi szellemben való neveléséről, hogy gazdasági szaktudást, a szövetkezeti önkormányzati ügyek-

[2] Nyers Rezső: Szövetkezetek a magyar népi demokráciában. Bp. 1959.

ben és üzletvitelben való jártasságot, közgazdasági, illetőleg társadalomtudományi tájékozottságot szerezhessenek.

E szövetkezeti törvény rendelte el a mezőgazdasági és ipari termelés, valamint értékesítés zavartalansága, továbbá az ország dolgozó népének fogyasztási javakkal való ellátása érdekében a *Magyar Országos Szövetkezeti Központ* felállítását is.

A törvény általános rendelkezése szerint közfeladat a szövetkezeti eszme terjesztése, a szövetkezeti mozgalom védelme, a szövetkezeti szakoktatás, a szövetkezetek eredményes működésének előmozdítása, az ország szövetkezeti hálózata kiépítésének elősegítése és általában a szövetkezeti intézmények fejlesztése.

E törvény hatálya sohasem terjedt ki sem a földművesszövetkezetekre, sem a kisipari szövetkezetekre. Különösen a földművesszövetkezetek ekkor már sokkal fejlettebb, tartalmasabb működési szabályzattal rendelkeztek.

Az 1947. évi XI. törvény érdeméül lehet mégis betudni, hogy a számtalan különféle kapitalista jellegű szövetkezeti központ helyébe egységes szervet hozott létre, a *Magyar Országos Szövetkezeti Központot.*

Alapvető változás a szövetkezeti mozgalomban is a fordulat évével következett be. A Magyar Dolgozók Pártja program-nyilatkozat, majd 1948 júliusában megtartott első szövetkezeti konferencia határozza meg és dolgozza ki a szövetkezeti mozgalom fejlődésének további útját. Az országos konferencia már hangsúlyozza, hogy a szövetkezeti mozgalom szempontjából a falu megnyerése a legfontosabb feladat. Erősen fejleszteni kell a szövetkezetek áruforgalmi tevékenységét, s össze kell kapcsolni a mezőgazdasági termelés szervezésével.

Az értékesítési és elosztási tevékenység mellett elő kell mozdítani a termelés szövetkezeti megszervezését, mégpedig először az alacsonyabb, egyszerűbb szövetkezeteken keresztül.

Egymásután jelennek meg a földművesszövetkezeti mozgalmat szabályozó és egyben elősegítő rendelkezések is, amelyek célja a szövetkezeti mozgalom végleges megalapozása és most már a szocialista úton való fejlesztése. Így az egységes földművesszövetkezet kialakulását segítette elő a 8.000/1948. Korm. számú rendelet, mely a szövetkezeti törvényben foglalt általános célon felül célul tűzte ki, hogy tagjainak tulajdonában levő, vagy általuk bérelt ingatlanokon a tervszerű mezőgazdasági termelést elősegítse és irányítsa. Ennek megvalósítása érdekében a gépi művelés megszervezésében, valamint termelési szerződések létesítésében közreműködjék, vagy ezek létrejövetelét közvetlen kötelezettség vállalásával előmozdítsa.

1948 őszétől 1949 tavaszáig zajlik le a Hangya szövetkezet beolvasztása a földművesszövetkezetekbe. 2583 földművesszövetkezet és 1380 Hangya szövetkezet egyesüléséből 2900 földművesszövetkezet jött létre. Újjáválasztották az igazgatóságokat, felügyelőbizottságokat, elsősorban a dolgozó parasztokból.

A 14 000/1948. Korm. számú rendelet pedig már a termelőszövetkezeti csoport működését határozta meg.

A termelőszövetkezeti csoport művelésébe vont ingatlanok nyilvántartását szolgáló földkönyvet a MOSZK-al kell hitelesíttetni és a szövetkezet szerveinek mindazok a határozatai, amelyek a szövetkezet tagjait általánosan érintik, a termelőszövetkezeti csoport tagjaira is vonatkoznak, ugyancsak megilletik őket mindazok a jogok, amelyek a szövetkezet tagjait tagsági minőségükből folyóan illetik. A termelőszövetkezeti csoport működésével kapcsolatos közös ügyletek lebonyolítása a földművesszövetkezet útján történik, amely ezeket rendes ügyvitele keretében intézi. A termelőszövetkezeti csoport ügyviteleivel kapcsolatos könyvelést, levelezést, ügykezelést ugyancsak a földművesszövetkezet végzi, amely a csoport könyvelését a szövetkezet egyéb számláitól elkülönítve tartozik vezetni, s a csoport vagyonát mérlegében külön kimutatni.

Láthatjuk tehát: a termelőszövetkezeti mozgalom kezdetén jelentős szerepet töltöttek be a *földművesszövetkezetek és a termelőszövetkezeti mozgalom előkészítői, bölcsői voltak.*

A földművesszövetkezeti mozgalom lendületes fejlődését mutatja az is, hogy 1948 decemberében 2757 földművesszövetkezet volt. A földművesszövetkezeti rendszer szervezeti szilárdítását jelentette, amikor a 4050/1949. Korm. számú rendelet 1. §-a engedélyezte a MOSZK helyett a SZÖVOSZ megalakulását.

Joggal állapíthatta meg a *SZÖVOSZ Első Országos Küldöttközgyűlése* (1949. aug. 7—8), hogy hazánkban a demokratikus szövetkezeti mozgalom elsősorban falun meggyökeresedett, gazdaságilag megerősödött és sikeresen járult hozzá a termelőszövetkezeti csoportok létrehozásához, gazdasági, ügyviteli és politikai segítségével a párt iránymutatása alapján. E küldöttközgyűlés a feladatok meghatározásában a földművesszövetkezetek tömegszervezeti jellegét hangsúlyozza, központi feladatává teszi a termelőszövetkezeti csoportok támogatását, új termelőszövetkezeti csoportok kialakulásának elősegítését.

Eben az időszakban a párt és állami irányítás a termelőszövetkezetek felügyeletét, vezetését és támogatását a Földművelésügyi Minisztériumra és a kiépülő gépállomási hálózatra ruházta át a termelőszövetkezeti mozgalom hatalmas jelentősége miatt. Így a következő évek során a földművesszövetkezeteknél a mezőgazdasági termelés szervezői feladatok megszűntek; a felvásárlás, értékesítés is a kötelező beszolgáltatási rendszer bevezetésével jelentéktelenre zsugorodott össze.

Noha ebben az időszakban (1950—1956-ig) a földművesszövetkezetek bolthálózata, iparcikk értékesítése hatalmas mértékben növekszik, taglétszáma több, mint másfélmillióra emelke-

dik, a szövetkezeti öntevékenység, a szövetkezeti demokrácia érvényesülése korlátozódik és a mozgalom működésében elsősorban a kereskedelmi tevékenység dominál.

Ezt tükrözi az 1951. január első felében megtartott SZÖVOSZ II. Országos Küldöttközgyűlése is.

1953-ig a földművesszövetkezetek gazdasági munkájában a fő feladatot a begyűjtés jelentette és a földművesszövetkezetek és a dolgozó parasztság közötti termelési kapcsolatok mind kisebb térre szűkültek. Ugyanakkor a földművesszövetkezeti mozgalmon belül a tömegszervezeti munka sem fejlődött megfelelően.

1954 áprilisában tartotta a SZÖVOSZ a III. Országos Küldöttközgyűlését. Az itt elhangzott beszédek erőteljesen hangsúlyozzák a Nagy Imre féle „új kormányprogram" hangzatos, de semmiféle konkrét módon alá nem támasztott ígérgetéseit.

A Küldöttgyűlés igyekszik a földművesszövetkezeti hálózat feladatainak profilját mindinkább kialakítani — a begyűjtés feladatait átadva az állami szerveknek — erejét mindinkább a szabadfelvásárlásra irányítja, különösen a gyümölcs és zöldségfélék területén. E küldöttgyűlés hozza létre a *Földművesszövetkezetek Országos Tanácsát,* amely a küldöttgyűlések közötti időben még ma is a küldöttgyűlés jogait gyakorolja.

A Küldöttgyűlés határozata hangsúlyozza: hogy a földművesszövetkezeteknek hozzá kell járulniok a dolgozó parasztság gazdasági és kultúrális felemelkedésének útja: a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok fejlődésének elősegítésében. Elő kell mozdítaniok a termelőszövetkezeti parasztság és az egyénileg dolgozó parasztok közötti együttműködés elmélyítését, tapasztalataik kicserélését. Támogatni és fejleszteni kell a földművesszövetkezeteken belül alakuló különböző szakcsoportokat, mint a dolgozó parasztság társulásának előiskoláit.

A következő években is jelentős fejlődés tapasztalható a földművesszövetkezetek szervezeti életének megszilárdulása, gazdasági, politikai tevékenységének terén is.

A földművesszövetkezeti mozgalom életében jelentős változás következett be a felső politikai és gazdasági vezetési módszerek megváltoztatása után.

A mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom fejlesztéséről szóló 1091/1956 (IX. 11.) M. T. számú határozat már külön fejezetben (II) foglalkozik a földművesszövetkezeti mozgalom kiszélesítéséről, a termelői társulások fejlesztéséről. Hangsúlyozza, hogy a földművesszövetkezeti mozgalmat és a földművesszövetkezetek tevékenységét az áruellátás mellett mind az értékesítés, mind a termelés terén erőteljesen fejleszteni kell.

Hogy a földművesszövetkezet milyen mélyen meggyökeresedett, hogy mennyire a tömegek mozgalma is lett, fényesen igazolta az a tény is, hogy az ellenforradalom nem tudott különösebb kárt tenni benne.

1956-ban a földműves- és fogyasztási szövetkezet 1332 volt, 1957-ben pedig ez a szám 1415-re emelkedett. A tagok száma pedig 1 millió 523 ezerről 1 millió 673 ezerre nőtt.

A Magyar Szocialista Munkáspárt ingadozásmentes, egyenes és következetes politikai és gazdasági irányítása mint minden téren, a földművesszövetkezeti mozgalom életében is kedvezően érezteti hatását.

Jelentős szerepet töltöttek be a földművesszövetkezetek abban az időszakban is, amikor a mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma az ellenforradalom pusztításai nyomán lényegesen lecsökkent.

(119 315 fő, 797 200 kat. hold 8,5% részesedés az ország szántóterületéből.)

A földművesszövetkezetek kebelében jelentős számú egyszerűbb, alacsonyabb fokú termelőszövetkezet, termelői szakcsoport és mezőgazdasági társulás alakult. 1958 decemberében 3407 egyszerű termelési szövetkezés 94 762 taggal működött. Természetesen e társulások jelentősebb része azóta magasabb típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetté alakult át, tehát a termelés-szervezői funkció ismét előtérbe került.

A SZÖVOSZ IV. Kongresszusa 1957 decemberében ült össze, amikor tagjainak létszáma 1 millió 627 ezer. A Kongresszus nagy érdeme, hogy következetesen a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány célkitűzéseit teszi magáévá, így elsősorban a nagyüzemű szocialista mezőgazdaság kiépítésének elősegítését.

A Kongresszus a mezőgazdasági termelés közvetlen segítségére elrendeli, hogy a földművesszövetkezeteknél mezőgazdasági üzemágat kell létrehozni, amelyeknek feladata, hogy foglalkozzanak a földművesszövetkezetek által termeltetett és felvásárolt cikkek termelésének szervezésével, segítsék a szakcsoportokat és társulásokat gazdálkodási módszereik fejlesztésében, mozdítsák elő a szerződéses termelést és végül foglalkozzanak a gépállomási gépek munkájának hasznosításával.

III.

A IV. SZÖVOSZ Kongresszus új földművesszövetkezeti minta-alapszabályt is alkotott. Az időközben hatályba lépett Polgári Törvénykönyv rendelkezéseinek megfelelően az Országos Földművesszövetkezeti Tanács 1/1961. O. F. T. számú határozata módosította és egyben felhívta a földművesszövetkezeteket, hogy a soronkövetkező közgyűléseken, vagy küldöttközgyűléseiken alapszabályaikat ennek megfelelően módosítsák. A minta-alapszabályt az egyes földművesszövetkezetek módosíthatják, kiegészíthetik. Módosítás, vagy kiegészítés csak olyan mértékben történhet, amelyek nem ellenkeznek a minta-alapszabállyal. Itt kívánom meg-

jegyezni, hogy megítélésem szerint a földművesszövetkezeti minta-alapszabály olyan jellegű szabálynak tekinthető, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabálymintája. Teljes mértékben vonatkoztatható a földművesszövetkezeti minta-alapszabályra is Nagy László és Seres Imrének a mezőgazdasági termelőszövetkezeti alapszabály-mintára vonatkozó meghatározása, mely alapján azt mondhatjuk, hogy a földművesszövetkezeti minta-alapszabály is a társadalmi szabályok egyik sajátos csoportja, a szövetkezeti jog sajátos új intézménye, mely alkalmas az állami irányítás és a földművesszövetkezet belső demokráciájának kitűnő összehangolására, fejlesztésére.[3]

A minta-alapszabály természetesen törvényen alapul, a Polgári Törvénykönyv idevonatkozó szabályai (Ptk 43—68. §-ig) kogens módon jelentkeznek a minta-alapszabályban, azonban csak a legalapvetőbb kérdésekben szabályozva azok működését. Ugyanakkor a szövetkezet belső demokráciáját biztosítja azzal, hogy a szövetkezetek, így a földművesszövetkezetek a saját minta-alapszabályuk elkészítésével részletekbe menően szabályozzák szervezeti felépítésüket, működési mechanizmusukat. Sőt a tapasztalatok alapján azt lehet megállapítani, hogy éppen a Polgári Törvénykönyv készítői messzemenően figyelembe vették a szövetkezetek és így a földművesszövetkezetek mintaalapszabályát is, amikor megalkották a Polgári Törvénykönyvet.

Mintegy kiemelték és beépítették az évtizedes tapasztalatok alapján kialakult minta-alapszabályokban (mezőgazdasági termelőszövetkezeti, földművesszövetkezeti, kisipari stb. szövetkezeti mintaalapszabályok) azonosan jelentkező alapvető rendelkezéseket, a Polgári Törvénykönyvbe.

A IV. SZÖVOSZ Kongresszus által elfogadott minta-alapszabály szerint *a földművesszövetkezet alapvetően a dolgozó parasztság fogyasztási, beszerző és értékesítő szövetkezete.* Röviden és tömören határozta meg a földművesszövetkezet mibenlétét. A kategorikusnak tűnő definíció, nevezetesen, hogy „alapvetően a dolgozó parasztság ... szövetkezete" abból adódik, hogy a tapasztalat szerint a földművesszövetkezeti tagok 60%-a a parasztság, míg 40%-a a munkások, értelmiségiek és alkalmazottak kategóriájából kerül ki. Adódik ez abból is, hogy az ország 150 városában és nagyobb helyiségében kizárólag az állami kereskedelem bonyolítja le a kereskedelmi forgalmat, ami azt is jelenti, hogy a tagszervezés nem fejlődhetett ki olyan mértékben a városokban, mint falun. Ezen felül még 46 helyiségben működik párhuzamosan állami kereskedelem a földművesszövetkezetekkel. Mindenesetre a meghatározás grammatikai értelmezéséből is kitűnik, hogy a földművesszövetkezetekben más foglalkozásúak: munkások, értelmiségiek, alkalmazottak is résztvehetnek. Hogy ez így is van bizonyítja a több, mint másfélmilliós taglétszám is, pontosabban: 1 millió 821 ezer fő. Eppen ezért szükségtelenné is vált ez a meghatározás. A 7. § szerint is a szövetkezet tagja lehet — nemre, fajra, és nemzetiségre való tekintet nélkül — minden 16. életévét betöltött személy, aki a szövetkezete működési területén lakik, vagy ott van állandó munkahelye és aki a szövetkezet alapszabályát magára nézve kötelezőnek elismeri, az abban foglalt gazdasági és mozgalmi célkitűzésekkel egyetért, azt magáévá teszi, s azok megvalósításában személyesen közreműködik, feltéve, hogy nem esik a tagságra nézve előírt kizáró okok egyikének hatálya alá sem. A lakóhely, illetőleg az állandó munkahely tekintetében megkívánt feltétel alól az igazgatóság felmentést adhat. Ennek megfelelően módosította most az V. Kongresszus úgy a minta-alapszabályt, hogy a földművesszövetkezet működési területe lakosságának fogyasztási, beszerző és értékesítő szövetkezete. A szövetkezet tagja lehet működési területén levő más szövetkezet (mezőgazdasági termelőszövetkezet, termelőszövetkezeti csoport, szakszövetkezet) és hegyközség is. E szervezetek a tagságból folyó jogaikat kijelölt képviselőjük útján gyakorolják.

Az új minta-alapszabály már nem tekinti kizáró feltételnek a közügyektől eltiltásra szóló ítélet hatálya alatt állást, mivel az új Büntető Törvénykönyvünk idevonatkozó rendelkezése sem (48. §) tartalmaz olyan rendelkezést, ami kizárná az ilyen személy szövetkezeti tagságát. Ellenben a minta-alapszabály 15. § b. pontjában már érvényesül a Büntető Törvénykönyv 48. § (1) bek. c.) pontjában foglalt kritérium, nevezetesen, hogy a közügyektől való eltiltás hatálya alatt álló személy szövetkezeti tisztséget, vagy megbízatást nem viselhet.

Részletesen és pontosan, a megváltozott viszonyoknak megfelelően határozza meg a minta-alapszabály 2. §-a a szövetkezet célját és feladatát: „Célja, hogy a tagság tevékeny közreműködése alapján korszerű bolti kiskereskedelmi és vendéglátóipari, szolgáltató és feldolgozó tevékenységével, a hozzátartozó egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetek munkájának támogatásával, valamint a mezőgazdasági árutermelés növelésének elősegítésével, a mezőgazdasági termékek és termények felvásárlásával és értékesítésével, a falu és a város közötti kölcsönös árukapcsolatok kiszélesítésével kielégítse működési területén a lakosság növekvő szükségleteit és ezzel is hozzájáruljon a munkás-paraszt szövetség erősítéséhez, a termelőszövetkezetek megszilárdításához, valamint az egységes szocialista parasztság és az épülő szocialista falu kialakításához.

Célja továbbá, hogy gazdasági és társadalmi munkájával hozzájáruljon a szövetkezeti mozgalom népszerűsítéséhez és további fejlesztéséhez, valamint tagjai gazdasági, szociális és kulturális felemelkedéséhez."

Amint látható a cél meghatározása tükrözi

[3] Dr. Nagy László—dr. Seres Imre: A termelőszövetkezeti törvény. 1961.

a bizonyos fokú irányváltozást, amit a falun, a mezőgazdaság szocialista átszervezése folytán bekövetkezett új helyzet tett szükségessé, ugyanakkor kitűnik belőle az is, hogy a földművesszövetkezeti mozgalom jelentősége ezzel nemhogy csökken, hanem inkább növekszik.

Mutatják ezt a célok megvalósítása érdekében meghatározott feladatok is. A szövetkezet feladata, hogy a szövetkezet tagjai és a lakosság sokoldalú szükségletének minél jobb kielégítésére egyre színvonalasabb kulturáltabb nyílt-árusítási üzleteket létesítsen és tartson fenn. E feladat megvalósításának kielégítően igyekeznek eleget tenni földművesszövetkezeteink: 5421 élelmiszerbolt, 1019 ruházati bolt, 604 vas-műszaki bolt 1096 egyéb iparcikk bolt, 278 egyéb (dohány, virág) bolt, 5382 vegyesbolt, és 524 tüzelő és építőanyagbolt, tehát összesen 14 324 elárusító bolt működik az országban, s igyekszik kielégíteni az egyre növekvő igényeket.

Jelentős a földművesszövetkezeti hálózatban a vendéglátó kereskedelem is: 436 vendéglő és étterem, 594 cukrászda és eszpresszó, 4618 italbolt és egyéb bolt és 53 szálloda. A vendéglátó kereskedelem összesen 6134 üzemegységgel rendelkezik. Szolgáltató jellegű üzem 2444 van, amelyből 1178 szikvízüzem, 487 szeszfőzde, 278 daráló. Az új igényeknek megfelelően rendelkezik a minta-alapszabály 2. § c) pontja úgy, hogy a földművesszövetkezet a helyi szükségletek közvetlen ellátásra különféle szolgáltató, javító, karbantartó, kölcsönző stb. tevékenységet végezzen, illetve szervezzen.

A földművesszövetkezet kiemelkedő jelentőségű feladata, hogy a mezőgazdasági terményeket és termékeket szövetkezetektől, a háztáji kisegítő és egyéni gazdaságoktól (eredeti állapotban, vagy feldolgozva) a termelési és értékesítési szerződéseknek rendszerében, illetve azonkívül is — esetleg ez irányú megbízatása keretében — felvásároljon és értékesítsen, s mindezen munkájával is elősegítse a mezőgazdasági árutermelés mennyiségi és minőségi növelését. (d. pont) A földművesszövetkezeti hálózat széleskörű tevékenységet fejt ki országos viszonylatban a szerződéses termeltetés területén. A termelőszövetkezeti rendszer kiépülése után különösen a burgonya, a friss fogyasztású gyümölcsök, zöldségfélék termeltetése és felvásárlása lett a földművesszövetkezetek feladata.

1961-ben a földművesszövetkezetek 141 233 vagon burgonya, zöldség és gyümölcsféléket vásároltak fel, 15 926 vagonnal többet, mint 1957-ben.

Külön ki kell hangsúlyozni a felvásárlás jelentőségét a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságában termelt áruk irányában is. Bár tudjuk, hogy a háztáji gazdaság elsősorban, mint kisegítő gazdaság a termelőszövetkezeti tag, vagy család személyes szükségleteit hivatott teljesíteni, mégis országos viszonylatban nagyon is jelentősnek mondható az az árumennyiség, ami a háztáji gazdaságokból felvásárolható. Így különösen a gyümölcs, zöldség, baromfi, tojás stb. Éppen a háztáji gazdaságok árufeleslegeinek felkutatása és felvásárlása terén mutatkozott hiányosság a SZÖVOSZ munkájában az elmúlt évek során.

Az új minta-alapszabály szerint feladata a szövetkezetnek, hogy gazdasági és politikai munkájával járuljon hozzá a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszilárdításához, ennek keretében fordítson fokozott figyelmet a termelési rendeltetésű eszközökkel, anyagokkal és árukkal való ellátásukra, a helyi adottságokhoz mérten résztvegyenek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolatok (egyszerűbb gazdasági együttműködés, vagy önálló közös vállalkozás) létrehozásában és üzemelésében. (e. pont)

Ha a d) és e) pontban foglaltakat összehasonlítjuk az előző mintaalapszabály idevonatkozó részével megállapítható, hogy néhány vonatkozásban módosultak a feladatok. Összefügg ez a termelőszövetkezetek általánossá válásával. A termelőszövetkezetek rendelkeznek már gépekkel, szakemberekkel stb. így a gépi művelés megszervezése, a fejlettebb agrotechnikai módszerek alkalmazásának elterjesztése, egyes oltványok, vetőmagvak stb. közvetlen termelése nem képezi továbbiakban a földművesszövetkezetek feladatát. A földművesszövetkezeti hálózatból a termelőszövetkezetek megszilárdítására 1851 szakember, mezőgazdász, könyvelő ment át véglegesen a termelőszövetkezetekbe, ahol már mint a termelőszövetkezeti tagok vesznek részt közvetlenül a termelőszövetkezetek megszilárdításában. Ugyanakkor a földművesszövetkezetek több üzemet, 500 darálót, 30 szeszfőzdét, 25 sertéshizlaldát adtak át a termelőszövetkezeteknek. Széleskörű lehetőségek vannak a termelőszövetkezetekkel közös üzemek létrehozásában is. (baromfikeltető, tartósító üzem, sertéshizlalda stb.) Az új viszonyok közepette nincs szükség a földművesszövetkezetek termelési üzemágainak fenntartására sem. Természetesen számtalan módon nyújthatnak földművesszövetkezeteink gazdasági és politikai munkájukkal segítséget termelőszövetkezeteink részére. Most is mintegy ezer földművesszövetkezeti dolgozó patronál mezőgazdasági termelőszövetkezetet.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy kevésbé megoldható feladatot tartalmaz az új mintaalapszabály, amikor előírja azt is, hogy a földművesszövetkezet fordítson fokozott figyelmet a termelőszövetkezetek termelési rendeltetésű eszközökkel, anyagokkal és árukkal való ellátására. Ugyanis a legjelentősebb termelési rendeltetési eszközök, anyagok és áruk forgalombahozatalát már nem szövetkezeti vállalatok végzik. A Műtrágya és Növényvédőszer Értékesítő Szövetkezeti Vállalatot és a Mezőgazdasági Eszközöket Értékesítő Országos Szövetkezeti Központot is megszüntették és a mezőgazdasági gépeket, a műtrágya és növényvédő-szereket is az F. M. alá tartozó vállalatok hozzák forgalomba. Holott a termelőszövetkezetek számára éppen ezek a

dolgok a legfontosabb termelési rendeltetésű eszközök.

Földművesszövetkezeteink széleskörű munkát fejtettek ki az alacsonyabb termelési társulások, termelőszövetkezeti csoportok, szakcsoportok, hegyközségek szervezésében és működésének támogatásában. Ezek a társulások eredményesen töltötték be hivatásukat és hozzájárultak a mezőgazdasági termelés fellendítéséhez. Ugyanakkor nevelőiskolái voltak a kollektív termelésnek. 1958 és 1961 között a földművesszövetkezetek keretében 1214 szakcsoport alakult át termelőszövetkezetté 26 700 taggal, 53 450 kh földterülettel és 18 millió 602 ezer forint közös vagyonnal.

Jelenleg még mindig 134 egyszerű szövetkezet működik 37 000 taggal, 28 570 kh szőlő-, gyümölcs- és 47 200 kh táblásan művelt szántóterülettel. Emellett 814 másjellegű szakcsoport és társulás működik, amelyek elsősorban a kis árutételek értékesítésében nyújtanak segítséget. (Méhészet, nyúltenyésztés, baromfitenyésztés stb.)

Éppen ezért szükséges volt még az új alapszabályban is feladatként megjelölni a szakszövetkezetek, valamint a keretén belül működő egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetek (különösen szőlő- gyümölcs- és zöldségtermelő szakcsoportok, hegyközségi társulások) működésének elősegítését.

A földművesszövetkezeti minta-alapszabály külön is szabályozza (17—19. §-ok) a szövetkezet keretén belül alakult szakcsoportok és termelői társulások működését és a szövetkezet külön önelszámoló és önálló egység a földművesszövetkezeten belül. A szövetkezet köteles a szakcsoport alapszabályszerű működését, a közös termelés, a közös beszerzés és értékesítés állandó erősítését, a munka szerinti elosztás, a közös alapok képzésének és növelésének érvényesülését, valamint a szakcsoport ügyvitelét elősegíteni. A szövetkezet vezetőségének megválasztásánál arra is törekedni kell, hogy a keretében működő csoportok és társulások azokban megfelelően képviselve legyenek.

A 2/1961. számú SZÖVOSZ Elnöki utasítás a szőlő és gyümölcstermelő szakszövetkezetek alapszabály-mintáját, a 6/1961. számú pedig a hegyközségek alapszabály-mintáját bocsátotta ki.

Végül a földművesszövetkezetek feladataként jelöli meg a minta-alapszabály, hogy a helyi társadalmi és művelődési szervekkel együttműködve sokoldalú kulturális tevékenységgel (ismeretterjesztő munka, olvasómozgalom szervezése, művészeti együttesek fenntartása stb.) járuljon hozzá a tagok kulturális igényeinek kielégítéséhez és a szocialista kultúra széleskörű terjesztéséhez.

Földművesszövetkezeteink kulturális tevékenységéért meghatott hangon mondott köszönetet Darvas József az Írószövetség elnöke, „hősi és nagyon szép" munkának nevezve a szövetkezeti könyvterjesztést. A földművesszövetkezeti könyvforgalom az 1957 évi 28 millióról 1961-re 89 millió forintra emelkedett, tehát több mint háromszorosára. Emellett 518 az öntevékeny művészeti csoportok száma a földművesszövetkezetek keretében.

IV.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a földművesszövetkezet célját és a célok megvalósítása érdekében a feladatokat helyesen tartalmazza az új minta-alapszabály és ösztönzően hat újabb eredmények elérésére. Ugyanakkor a földművesszövetkezet 17 éves fejlődésére visszapillantva az is látható, hogy ez a szinte alulról elindult mozgalom gyorsan és lendületesen fejlődött, széles paraszti tömegeket vont be. Beszerző és értékesítő tevékenységén kívül mezőgazdasági termékek felvásárlásával és értékesítésével, ezen túlmenően pedig termelési szerződések kötésével, az alacsonyabb fokú termelőszövetkezetek létrehozásával és támogatásával jelentős politikai, tömegszervezeti és kulturális feladatokat is eredményesen ellátott. Fejlődése, működése elsősorban azért volt sikeres, mert kezdettől fogva érvényesült a párt irányító tevékenysége és népi demokratikus államunk rendszeres és hathatós gazdasági és szervezeti támogatása. A földművesszövetkezeti mozgalom jelentős szerepet tölt be, mint gazdálkodó szektor a tervgazdálkodásban is, a tervek sikeres végrehajtásához jelentős mértékben járul hozzá. A különböző téves nézetek kiküszöbölése után ma már tisztán bontakozik ki a földművesszövetkezeti mozgalom jelentősége és súlya a szocializmust építő hazánk gazdasági és társadalmi életében.

Ebből következik az az irányvonal is, mely a földművesszövetkezeti mozgalom további szerepét és működésének határait és jellegzetességeit meghatározza, s amely most kifejező módon testesül meg az új minta-alapszabályban.

Azt is meg lehet állapítani, hogy a földművesszövetkezeti mozgalmunk, mintegy előiskolája volt az egyénileg gazdálkodó parasztságunknak, melyben sikeresen tanulmányozhatta a szövetkezésben rejlő előnyöket.

A fejlődés során a gazdasági és társadalmi viszonyoknak megfelelően változott és a jövőben is alakulni fog a földművesszövetkezetek tevékenységének és munkamódszereinek iránya, mindenesetre éppen a már kommunizmust építő Szovjetunió fogyasztási szövetkezeti hálózatának rendkívüli fejlettsége igazolja a mi földművesszövetkezeteink további létjogosultságát, sőt nagyarányú fejlesztésének szükségességét is.

Befejezésül azt kívánom megemlíteni, hogy az egész világon, mind a szocialista, mind a kapitalista országokban igen nagy irodalma, folyóiratai, lapjai vannak a szövetkezeti mozgalmaknak. A szövetkezeti szervek munkájában jelentkező jogi problémák megoldásában aktívan részt vesznek szakcikkeikkel a jogászok is. Ép-

pen ezért sajnálatosan kell azt tapasztalni, hogy hazánkban e rendkívül jelentős gazdasági és társadalmi szervnek a jogi problémáival jogirodalmunk az elmúlt évtizedben úgyszólván egyáltalán nem foglalkozott. Sürgős feladatnak látszik jogtudományunk, jogirodalmunk figyelmének felhívása e mulasztás pótlására. Ezt kívánta szolgálni és elősegíteni e rövid ismertetés is.

Szalóky László

Az érvénytelenség mint polgári jogi szankció*

1. A Polgári Törvénykönyv indokolása a semmisséget, mint az egyik legsúlyosabb polgári jogi szankciót,[1] egy más helyen pedig mint adott vonatkozásban a polgári jog általános szankciói között is elsősorban számbajöhető jogi hátrányt említi.[2] Szocialista polgári jogunk az érvénytelenséget polgári jogi szankcióként tartja nyilván,[3] amelynek lényege az, „hogy a jogszabállyal ellentétes magatartás nem von maga után jogi hatásokat".[4]

Az érvénytelenségnek, mint szankciónak a jogi természetére vonatkozó részletesebb vizsgálódást azonban — tudomásom szerint — a szocialista polgári jog irodalma mindeddig nem folytatott. Eddig ez a kérdés általában mindig más polgári jogi szankciók vonatkozásában, így elsősorban a felelősséggel kapcsolatban,[5] vagy a vagyoni szankciókkal egybevetve merült fel.[6] Tehát mindig másodlagosan, a polgári jogban előtérben álló felelősségi szankcióhoz vagy a polgári jogi szankció módszeréhez való viszonylatában. Ha pedig helytálló a Ptk. indokolása, amely szerint — ugyan csak a semmisség — az egyik legsúlyosabb és ugyanakkor általános polgári jogi szankció — aminthogy nézetem szerint helyes ez a megállapítás —, akkor vizsgálandó az, hogy mennyiben szankció az érvénytelenség, mi a sajátos jellemző vonása és mint polgári jogi szankciónak mi a sajátos funkciója?

2. Az érvénytelenségre a szocialista polgári jog irodalma általánosságban a jogi hatás nélküliséget állapítja meg. Emellett természetesen másodlagosan egyéb jogkövetkezmények is fűződhetnek az érvénytelenséghez.[7] Másrészt az érvénytelenség szinte kizárólag a szerződési jogviszonyok keletkezéséhez, illetve általánosítva a jognyilatkozathoz fűződik, tárgyalása a jogügyletek sorába tartozik.[8] Más vonatkozásban viszont az érvénytelen jogviszony keletkezését követő és éppen a jogi hatásnélküliség következtében el nem ismert mozgás visszahatásaképpen beálló eredeti állapot helyreállítási kötelezettség jelentkezik, mint az érvénytelenséghez fűződő jogkövetkezmény, tehát úgy tűnik, hogy valójában ez a polgári jogi szankció.[9] Ha ezeket a rövidre fogott tételeket összevetjük, már bizonyos elvi tisztázatlansággal állunk szemben. Mi a szankció: az érvénytelenség vagy az eredeti állapot helyreállítási kötelezettsége? az érvénytelenség csak szerződési, jogügyleti, jognyilatkozati kérdés, vagy a polgári jog általánosabb kategóriája? az érvénytelenségnek, mint szankciónak, feltételeiben melyek a jellemző vonások, mennyiben objektív, illetve szubjektív feltételű szankció? s végül, ha az érvénytelenség polgári jogi szankció, a szankció mennyiben eleme a polgári jogi jogviszonynak?

3. Jóllehet az érvénytelenséget, a szocialista polgári jog tudománya mint szankciót fogadja el, s a szankciót, mint a jogszabály elemét tartja nyilván, az érvénytelenségnek a jogügyletekhez kapcsolódó tárgyalása veti fel azt az első kérdést, hogy az érvénytelenség vajon csak a szerződési, illetve egészen általánosítva a jognyilatkozatok keletkezésénél felmerülő szankció vagy ennél általánosabb kategória-e?

Nézetem szerint az érvénytelenség kialakulása az árucsere jogi tükröződéséhez fűződik. Mint polgári jogi kategória akkor merül fel, amikor az árucsere jogi tükröződése az áruviszonyok uralkodó osztályi elismeréséhez meghatározott feltételek meglétét kívánja meg, s e feltételek valamelyikének hiánya esetén az árucseréhez a felek által kívánt jogi hatást megtagadja. Tudatos jogi fogalomként csak az árucsere magasabb fejlettségi fokán alakul ki. Így pl. a római jogban a kezdettől fogva ismert semmisség mellett a megtámadhatóság csupán a prétori jogban alakult ki, amikor az áruviszonyokban az akarati elemek előtérbe kerültek. Itt is elsősorban kifogásként, s csak később keresetként. Valójában csak a burzsoá jogban teljessé váló, kiképzett két fő formának, a semmisségnek és a megtámadhatóságnak a kialakulásával jön létre az

* Előpublikáció kandidátusi disszertáció céljára.

[1] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. (Bpest, 1959.) 130. old.

[2] I. m. 45. old.

[3] Eörsi Gyula: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti tudományok osztályának Közleményei, IX. köt. (Bpest, 1959.) 2. sz. 125—126. old.

[4] Világhy Miklós: Polgári jog és családi jog. I. (Általános rész.) Kézirat. (Bpest, 1959.) 116. old.

[5] Eörsi i. m.

[6] Világhy u. o.

[7] Világhy 335. sköv. old.

[8] Világhy i. m. 325—337. old. — D. M. Genkin a Genkin szerk: A szovjet polgári jog. I. (Bpest, 1952.) 187—198. old.

[9] Ptk. 237. § — Világhy u. o. — Genkin u. o.

ezeket magában foglaló magasabb, absztraktabb fogalom a jogi tudatban is: az érvénytelenség.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a fejlett árutermelő társadalomban az érvénytelenség, mint jogi hatás nélküliség, csupán a szerződési, illetve a jognyilatkozati területre szűkülne le. A kapitalista jogban itt jelentkezik, mert maga a burzsoá magánjog árucsere-szemlélete következtében ez az oldal kerül kidolgozásra. Nézetem szerint azonban az érvénytelenség, mint a célzott jogi hatások elmaradása, sokkal szélesebb és sokrétűbb fogalom ennél.

Az érvénytelenség a célzott polgári jogi jogviszony, illetve a polgári jog által szabályozott anyagi társadalmi viszonyok (ellentmondások) és azokra vonatkozó, azokhoz kapcsolódó jogi védelem elérését célzó emberi magatartásoknak a célzott jogi védelemtől és elismeréstől való megfosztása, a jogi védelem és elismerés megtagadása. A tulajdonjog keletkezésével kapcsolatban — amennyiben az nem szerződés (vagy egyoldalú akaratnyilatkozat) alapján jön létre — nem szoktunk érvénytelenségről beszélni. A tulajdonjognál — a causális rendszerben — a tulajdoni jogviszony keletkezésénél csak a különváló jogcím és szerzésmód esetében merül fel a jogcím (pl. a szerződés) érvénytelensége. De ehhez fűződően már a tulajdonátszállás érvénytelensége is jelentkezik. Ezzel szemben — ha az érvénytelenség a célzott jogi hatás megtagadása —, akkor más tulajdonjogi jogviszony keletkezésénél, így pl. elbirtoklásnál, találásnál, feldolgozásnál stb. is fel kell hogy merüljön a jogi el nem ismertség, a célzott jogi védelem és eredmény megtagadása.

Az érvénytelenség tehát általában a célzott jogviszony keletkezésének ilyenkénti el nem ismerése, a célzott jogi hatások megtagadása. Éppen mert a jogviszonykeletkezéshez fűződik az érvénytelenség, ezért súlyos, s meghatározott szakaszban a legáltalánosabb polgári jogi szankció — mint az a Ptk. indokolása igen helyesen állapítja meg. Ezen túlmenően az alapvető anyagi társadalmi viszonyok, amelyek a polgári jogi jogviszonyokban, mint ideológiai társadalmi viszonyokban a jogszabályon keresztül realizálódnak, a módosulásuknál és megszűnésüknél jelentkező s akár csak egyoldalúan kifejezésre juttatott magatartások útjáni célzott jogi hatásai is érvénytelenné válnak, amennyiben a jogszabály megkívánta feltételek egyike hiányzik (pl. meghatározott joglemondás stb.). Az érvénytelenség első vonása tehát, hogy nem szűkül le a jognyilatkozatra a célzott jogi hatás megtagadása, hanem *általában a jogviszonykeletkezéséhez fűződik,* jóllehet elsőrendű jelentkezési formája a jogügyletekhez kapcsolódik.

De kevésnek bizonyul az érvénytelenséget egyszerűen a jogi hatásnélküliséggel azonosítani, mert a jogi hatásnélküliség csupán a célzott hatás szempontjából jelentkezik, de egyéb hatások, így magának az érvényességnek a megtagadása, maga is jogi hatás, jogi következmény.

4. A keletkező polgári jogi jogviszonyok, a létrejövő jogviszony konkrét természetétől függően, más és más objektív és szubjektív feltételek létezését kívánják meg. A polgári jog irodalmában — a burzsoá civilisztika kellően fel nem tárt hagyományaként — az érvényesség feltételeivel még ma is a jogügyletek, illetve a szerződések kapcsán találkozunk. Az itt megkülönböztetett általános érvényességi kellékek, mint a cselekvőképesség, a komoly és valódi ügyleti akarat, az akarat valaminő kifejezése, amelyhez hozzátartozik a törvény által esetleg megkívánt valamely alakszerűség, s a jogügylet által elérni kívánt cél lehetséges és megengedett volta, csupán a jogügyleti, helyesebben a szerződési jogviszonykeletkezés általános érvényességi feltételeit foglalja magában. Ez — jóllehet a szerződési jogviszonyokban általában helyálló — mégis szűk csoportosítás. Egyrészt szükségessé teszi az általános érvényességi kellékek mellett a különös érvényességi kellékek meglétét, amelyek az egyes intézményesedett jogügyleti típushoz többletkellékként járulnak hozzá, ami mind elméletileg, mind gyakorlatilag helyes csoportosítás. Nem helytálló ellenben az általános érvényességi kellékeknek a szerződési jogviszonyokra történő leszűkítése. Ha pedig az érvényesség, illetve az érvénytelenség, ez az uralkodó osztályi értékelés nemcsak a szerződési jogviszonyok keletkezéséhez kapcsolódik, hanem ennél sokkal általánosabb formában a polgári jogi jogviszonyok keletkezéséhez, akkor a polgári jogi jogviszony elemeinek érvényességéről vagy érvénytelenségéről kell beszélni.

Az egybevetés eredménye az lesz, hogy a szerződési jogviszonyok általános érvényességi kellékei a polgári jogviszonykeletkezés általános érvényességi feltételeinek csupán egyes, jóllehet az adott területen, a szerződési jogviszonyban jelentkező leglényegesebb kellékeit ragadják ki, de még a szerződési jogviszonyok területén is differenciáltabb vizsgálódásra késztetnek.

A polgári jogi jogviszonyok elemei között elismert alany, tárgy és tartalom, amelyet — nézetem szerint — ki kell egészíteni a polgári jogi jogviszony kénytetőségével, szélesebb kört ölel fel. A polgári jogviszony keletkezésekor a polgári jogviszony alanyainak nemcsak cselekvőképessége, amely az alanyoknak csak egyik, s csak az emberre megkívánt jogi tulajdonsága, hanem az alanyoknak az adott jogviszonyhoz megkívánt összes jogilag releváns tulajdonságának megléte szükséges. Így pl. a Ptk 28. §-a alapján a jogi személy jogképessége, vagy az 1957. évi 9. és 10. tvr. alapján megkívánt mezőgazdasági ingatlanszerzési képesség, amelyek persze a polgári jogban mint különös érvényességi kellékek jelentkeznek.

A polgári jogi jogviszony eleme a jogviszony tárgya, a ma uralkodó nézet szerint az emberi magatartás — nézetem szerint pedig —, a társadalmi viszony és az a célzott eredmény, amely a jogviszonykeletkezéskor mint lehetőség áll fenn az alapul szolgáló adott anyagi vagy

ideológiai társadalmi viszonyban. A magatartás célzott eredménye nagy általánosságban a szerződési jogviszonyoknál megkívánt cél lehetséges és megengedett voltával vethető egybe. A szerződések lehetséges és megengedett volta megjelölés is szűk és túlságosan általánosítható. Így nem fejezi ki a szocialista polgári jogban irányadó visszteher-egyenértékűség tartalmi kellékét [Ptk. 201. § (1) bek.]. De vérszegény a megjelölés abból a szempontból is, hogy a társadalmi, uralkodó osztályi elbírálás elsősorban ezt az elemet érinti. Míg a szerződési jogviszonyoknál, éppen azok szubjektív, akarati feltétele következtében a cél és képzete magával az akarati tevékenységgel a legszorosabb kapcsolatban áll, addig ez a polgári jogviszonyok keletkezésének egészét tekintve, elsősorban nem mint a résztvevő alanyok akarata és a célzott eredmény közötti kapcsolat, hanem mint a lehetségessé váló magatartások társadalmi értékelése jut jelentőséghez. Ebből viszont következik, hogy a cél megengedett és lehetséges voltának értékelésénél is mindig az uralkodó osztályi elbírálás lép előtérbe.

A polgári jogi jogviszony harmadik eleme a résztvevő alanyok magatartása, a magatartások objektív és szubjektív tulajdonságaival együtt, amely lehetséges állapotában mint alanyi jog és jogi kötelezettség formája jelentkezik. A magatartás objektív tulajdonsága (jogos, jogellenes stb.) az adott jogviszony jellege szerint a legváltozatosabb lehet. [Pl. tulajdonszerzésnél a Ptk. 117. § (2) bek. szerinti átadás, találásnál a 129. § (1) bek. *b)* pontja szerinti találói magatartás stb.] A szerződési jogviszonykeletkezésnél megkívánt magatartás [Ptk. 207. § (1) és (2) bek.] különbözik attól a magatartástól, amely a már létrejött jogviszony alapján a feleket illető alanyi jogok, illetve terhelő jogi kötelezettségek formájában jelenik meg. Így a jogviszony elemeként jelentkező magatartás érvényességéhez a jogszabály keletkezéskor — éppen a szerződési jogviszonyoknál — egyes esetekben sajátos alakszerűségek megkívánását is elrendelheti (Ptk. 216—218. §§ stb.), s lehetőséget ad a képviselet útján történő jogviszonykeletkeztető magatartás tanúsítására is. (Ptk. XIX. fejezet.) A magatartásnak azonban az esetek legnagyobb részében szükséges kelléke — a szerződéses jogviszonyokban mindig — már a jogviszonyt keletkeztető magatartás szubjektív minősége, tehát tudati, akarati jellege is. A szerződések területén a Ptk. 207. § (1) bekezdésének akaratra utaló kifejezése mellett ezek a szubjektív minőségek inkább a maguk hibás, hiányos, negatív megjelenésükben (pl. Ptk. 209—211. §§) kerülnek szabályozásra.

A polgári jogi jogviszony eleme — nézetem szerint — a jogi kénytetőség is, azaz, hogy már maga a jogviszony keletkezésétől kezdve tartalmazza a kikényszerítés, a hátrányban, szankcióban részesítés, esetleg csupán a jogi hatály megtagadásának lehetőségét. Így pl. a Ptk. 204. §-ban szabályozott bírósági úton nem érvényesíthető követelések megemlítése egyúttal ezeknek a követeléseknek a csökkent jogi védelmét, a kikényszerítés hiányát fejezi ki, ugyanakkor azonban a 204. § (2) bek. a reflective érvényesülő jogi hatást megadja.

Az érvénytelenség — egyelőre megmaradva amellett, hogy ez a célzott jogi hatások megtagadását jelenti — a megkívánt objektív vagy szubjektív feltételek *bármelyikének* hiánya esetében jelentkezhet. Ez tehát az érvénytelenségre, mint polgári jogi szankcióra jellemző második tulajdonság.

Ennek pedig további elméleti és gyakorlati következményei vannak. Míg a polgári jogi szankcióként érvényesülő polgári jogi felelősség (kártérítés) szankciókénti beállásához a feltételek meghatározott konjunktivitása szükséges (jogellenes magatartás, a kár, a kettő közötti okozati kapcsolat, s a károkozó ki nem mentett felróhatósága), addig az érvénytelenséghez, mint a célzott jogi hatások elmaradásához a feltételek egyikének hiánya vagy hibás volta, tehát disjunktive egyetlen feltétel hibás volta is elegendő. Ez a *disjunktivitás* csak formája annak, hogy az érvénytelenség objektív feltételű szankció. Az érvényes jogi hatások beállásának rendszerint több feltétele van, s ezek között objektív és szubjektív feltételek egyaránt szerepelnek. A jogi hatások negatív oldalaként jelentkező polgári jogi szankciónál, ha az adott polgári jogi szankció beállásához szubjektív feltétel létezése is szükséges, akkor maga a polgári jogi szankció is mint szubjektív szankció jelentkezik — így a polgári jogi felelősségnél. Ha azonban az objektív és szubjektív feltételek közül bármelyik egymagában elegendő a szankció kiváltásához, tehát egyetlen objektív feltétel hiánya, amely egyúttal a szankció beállásának is feltétele, akkor az adott szankció objektív, tehát nem feltétlenül az alanyok egyikének szubjektív, felróható és éppen ezért jogilag is befolyásolható emberi magatartásához fűződik — így az érvénytelenségnél. Az érvénytelenség tehát *objektív* szankció.[10] Ezért elegendő a jogviszony fejlődésének adott szakaszára is tekintettel egyetlen feltétel megléte. Az objektív szankció formai oldala ebben a viszonylatban a disjunktivitás.

Mivel a célzott jogi hatások elmaradásáról van szó, a célzott (tehát tudatos és akaratlagos) társadalmi viszonyok célzatos jellege pedig éppen az árucsereviszonyok jogi tükröződéseképpen jelentkező szerződési viszonyokban lép előtérbe,[11] ezért jelentkezik az érvénytelenség elsősorban mint jogügyleti kategória. S ezért válik jelentőssé az érvényesség, tehát jogi elismerés, jogi védelem szempontjából a célzott jogviszony keletkezéséhez (módosulásához, megszűnéséhez) az alanyoktól megkívánt tudati és akarati minőség. Figyelemmel azonban arra, hogy az érvény-

[10] Försi i. m. 126. old.

[11] Marx: A tőke. I. (3. kiad. Bpest, 1955.) 88. old. — Eörsi Gyula: A tervszerződések. (Bpest, 1957.) 19—39. old.

telenség, mint a célzott jogi hatások elmaradása nem konjunktív, hanem disjunktív feltételek mellett is beáll (pl. a szerződésnél cselekvőképesség hiánya vagy korlátozott volta, alakszerűség hiánya, a szerződés tilos vagy lehetetlen jellege, az akaratnyilatkozat hiánya vagy hibás volta, mint általános érvényességi feltételek), ezért *az érvénytelenség objektív feltételű szankció,* azaz beállásához elegendő valamely a feleknek fel sem róható hiányosság, a felek tudatán és akaratán kívüli tényező hibás vagy hiányos volta is. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy egyes vonatkozásokban — az érvénytelenségen túlmenően — a szubjektív minőségeknek jogi jelentőségük ne lenne.

5. További kérdésként jelentkezik, hogy az érvénytelenség vagy csupán annak esetleges következménye, az eredeti állapot helyreállításának kötelezettsége a szankció? E vonatkozásban a szocialista polgári jog az eredeti állapot helyreállítását, mint a jogügyleti érvénytelenség következményét említi, s így az a képzet alakulhat ki, hogy maga az érvénytelenség nem is szankció. A probléma gyökerei még a burzsoá civilisztikára nyúlnak vissza.

Mindenekelőtt hiányzik a burzsoá civilisztikában a szankció, mint jogszabályelem és a szankció, mint jogviszonyban érvényesülő negatív, a célzott-tól eltérő következmény közötti kapcsolat. A szankció, mint jogszabályelem kérdésénél a leges perfectae stb. kategóriái mindig jelentkeznek, s a lex perfecta éppen a jogi hatásnélküliség szankciójaként jelentkezik. Ezzel szemben a jogviszonyok, s elsősorban a jogügyletek vonatkozásában az érvénytelenség szankciójellege már nem áll előtérben, mert itt már a polgári jogi szankciónak egy más értelme, a kötelezettség megszegéséhez fűződés természete szerepel.

Így Thon, a burzsoá pozitivizmus jelentős képviselője szerint az ügylet semmissége sohasem a jogellenesség következménye, s ennek következtében a semmisség megállapításához nem szükséges a vétkesség vagy a beszámíthatóság sem.[12] Szászy-Schwarz szerint pedig: „az úgynevezett »semmis« jogügylet nem jogügylet."[13] Az egész burzsoá civilisztikában a polgári jogi szankció körébe annál a felfogásnál fogva, hogy a szankció kívülről járul a jogviszonyhoz, továbbá, hogy valójában a kötelezettség megsértéséhez fűződik,[14] nem tartozik az érvénytelenség, hanem ennek szankciójellege csak a szankció jogszabályelemi tárgyalásánál kerül előtérbe.

Az érvénytelenség szankció-jellegének kérdése az eredeti állapot helyreállításával, mint e szankció sajátos *formájával* való összefüggése következtében sikkad el. E vonatkozásban három kérdést kell érinteni: 1. eleme-e a jogviszonynak a polgári jogi szankció, s különösen eleme-e a jogviszonynak az érvénytelenség, mint lehetőség? 2. szankció-e a jogi hatás nélküliség — az érvénytelenség — vagy egyszerűen a jogi szabályozás és védelem hiányaképpen az érvénytelenné váló jogviszony metajurisztikussá válik? 3. ha az érvénytelenség szankció, hogyan viszonyul ehhez az eredeti állapot helyreállítása, s mi a viszonya a polgári jogban szakciónak elismert egyéb jogi hátrányokhoz (kártérítés stb.)?

6. A burzsoá civilisztikában a polgári jogi szankció, mint a jogszabály eleme jelenik meg, sőt Szladits szerint „a magánjog fogalma szerint kizárólag szankciós szabályokból áll.[15] Ennek ellenére — ugyancsak Szladits szerint: „sem szűkebb, sem tágabb értelemben nem tartozik a jogügylet érvényes létrejöttének feltételeihez a jogrend úgynevezett szankciója, minthogy a jogügylet tényéhez joghatásokat fűző jogszabályt nem tényével, hanem normatív tartalmával ható logikai tényezőnek kell tekintenünk."[16]

A marxista jogtudományban többé nem kétséges, hogy a szankció eleme a jogszabálynak,[17] jóllehet legújabban már merült fel olyan nézet is, hogy: „A kényszerítő szankció lényegében csak ama normák tartalmának alkotja külön elemét, amelyekben a betartásukhoz fűződő kényszer módjai és mértéke konkretizálva vannak."[18] Ez a szemlélet — nézetem szerint — téves, mert a differenciált különbségben nézi a kérdést, s az összefüggéseket mellőzi. A jogszabálynak — s ez nem tévesztendő össze a törvényszakasszal — szükségszerűen eleme a szankció, de nem szükségszerűen megvalósuló eleme. — A jogi kényszer kilátásbahelyezésének lehetősége jelentkezik a szankcióban, mint a jogszabály elemében. Amíg azonban a szankció beállásának feltételei nem valósulnak meg, *a szankció csupán mint lehetőség* jelentkezik. Ellenkező felfogás mellett úgy nézne ki a szankció jogszabály-elemi megjelenése, mintha a feltételek beálltával, valahonnan a semmiből bukkanna elő a szankció.

De nemcsak a jogszabálynak, hanem a jogviszonynak is eleme a polgári jogi szankció. Beállása előtt, a lehetőségi állapotban, talán mint kénytetőség jelölhető legjobban. *A jogviszony-*

---

[12] A. Thon: Rechtsnorm und subjectives Recht. Untersuchungen zur Allgemeinen Rechtslehre. (Weimar, 1878.) 85. old.

[13] Schwarz Gusztáv: Új irányok a magánjogban. (Bpest, 1911.) 225. old.

[14] Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből: Jubileumi kiadás. I. (Bpest, 1932.) 602. old. II/2. (Bpest, 1933.) 838. sköv. old. — Szladits Károly a Szladits szerk. Magyar Magánjog. I. (Bpest, 1941.) 238. sköv. old. — Ugyanakkor a magyar burzsoá civilisztika is átveszi a lex perfecta megkülönböztetését, amelyben a semmisséget mint szankciót fogadja el. Így pl. Szászy—Schwarz Gusztáv: A jogszabály tana. (Parerga. Bpest, 1912.) 16. old. — Szladits: i. m. 138. old. stb.

[15] Szladits i. m. 138. old.

[16] Szladits i. m. 265. old.

[17] M. A. Arzsanov—Sz. F. Kecsekjan—B. Sz. Manykovszkij—M. Sz. Sztrogovics: Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv. (Bpest. 1951.) 96—97. old. — Péteri Zoltán a Vas Tibor szerk.: Állam- és jogelmélet. Kézirat. (Bpest, 1959.) 166. old.

[18] B. V. Sejndlin: A szovjet jog lényege. (Leningrad, 1959.) 94. old. Id: Peschka Vilmos ismertetésében. Jogtudományi Közlöny, 1960. 12. sz. 683. old.

nak — nézetem szerint — *szükségszerű eleme* ez a *jogi kénytetőség*, de ahogyan a jogszabálynál úgy a jogviszonynál is *nem szükségszerűen megvalósuló eleme*. A szabályszerűen létrejött jogviszonyban, már kezdettől fogva, mint lehetőség létezik a jogi kénytetőség, azaz meghatározott feltételek beállásához fűződően a negatív jogi következményben, esetleg hátrányban részesítés lehetősége. A jogi kénytetőség — pars pro toto —, a jogi hátrányban részesítés azonban már a jogviszony keletkezési időszakában is, mint lehetőség megjelenik. A jogviszony keletkezése egy előző ellentmondás megoldódásaképpen, egy új ellentmondás ellentéteinek egybeesése. Ha a keletkezés jogszabály meghatározta kellékei, feltételei közül akár csak egy lényeges feltétel is hiányzik vagy nem megfelelő, a célzott jogviszony keletkezésének jogi védelme, elismerése, kikényszerítése stb. — tehát pl. harmadikkal szemben esetleg további szankciókkal való védelme is —, elmarad.

A burzsoá civilisztikában a magánjogi jogviszonyok mindig csak a felek közötti viszonyként, általában minden más összefüggéstől elszakítva jelentkeznek, s ezt az atomizált individualista magántulajdoni talajból fakadó bezártságot szinte felbontja az érvénytelenség legjelentősebb formája, a semmisség, mely társadalmi, uralkodó osztályi értékelés alá veti a jogviszonyt. Olyan értékelés alá (— persze a mi szempontunkból nem a Stammler-i helyes jog szerint—), amely végeredményben a magánautonómia, a szerződési szabadság korlátozása.[19] A jogviszony azonban nem a semmiből jön létre. Még a burzsoá jog is — nem egy vonatkozásban — szabályozza a jogviszony keletkezési szakaszát (pl. ajánlat, elfogadás stb.). A szocialista jog pedig már egyes területeken — jóllehet nem polgári jogi szabályozással — a jogviszonykeletkezés kötelezettségét is előírja, éppen a népgazdasági terv átfogó és alapvető rendszerének egyik oldalról történő realizálásaképpen (pl. a tervszerződéseknél).

7. A burzsoá civilisztikának volt uralkodó szemlélete, hogy az érvénytelenség maga nem is szankció. Alapja talán az a normativista szemlélet, amely Thorn-ra vezethető vissza, s amely szerint a szankció valamely kötelezettség megszegéséhez fűződik, a célzott jogi hatás elmaradása tehát — amely nem is valamely kötelezettség megszegéséhez járul — nem szankció. Ez tükröződött a magyar burzsoá magánjogban is, Grosschmidtől Szladitson keresztül Villányiig. S ez vezetett arra, hogy minden kötelezettségszegés felelősséget von maga után, s „hogy mindenfajta szankció az azt elszenvedő felelősségének realizálódása."[20]

Ez a szemlélet gyökerében téves. „A társadalom történetében emberek cselekszenek, csupa tudattal rendelkező, megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő, határozott célokat követő ember: semmi sem történik tudatos szándék, kitűzött cél nélkül." — írja Engels.[21] Persze ezeket a célokat az objektív világ szüli, de az embernek mégis úgy tűnik, mintha céljai e világtól függetlenek lennének.[22] A polgári jogi jogviszonyok, mint sajátos ideológiai társadalmi viszonyok, éppen ideológiai viszony jellegüknél fogva, kialakulásuk előtt az emberek tudatán mennek keresztül —, ha itt persze csak társadalmi tudatról van is szó.[23] A polgári jogban szabályozott társadalmi viszonyok közül azonban éppen a szerződési viszonyok létesítése, mint forma, a konkrét esetekben is megkívánja az akarati viszony jellegét.[24] A célzott és a felek által jogi védelemre igényt tartó társadalmi ellentmondás jogi védelmének és elismerésének elmaradása, az érvénytelenség mint a célzott ideológiai viszonykénti elismerés megtagadása, éppen ezért az eltérő jogi következménnyel esetleg hátrányképpen jelentkezik. Ez a hátrány azonban sajátos.

Sajátos abban az értelemben, hogy a létesítendő, célzott jogviszony ilyenkénti elismerésének és védelmének megtagadása nem egyformán és nem is azonos jelleggel jelent hátrányt. Ahol szubjektív rendellenes minőség okozta az érvénytelenséget (mint pl. megtévesztés, fenyegetés esetében), ott a hátrány a szubjektíve rendellenes magatartás tanúsítójának jogilag befolyásolható magatartásához fűződik. Ahol azonban a jogi befolyásolhatóság, a felróhatóság, a felróhatóság hiánya miatt esetleg még csak fel sem merülhet (mint pl. alakszerűség hiánya, általában a cselekvőképesség hiánya vagy korlátozott volta), ott a burzsoá értelemben vett szankció, a kötelezettség-megszegéséhez fűződő, s a mi fogalmaink szerint jogilag befolyásolható emberi magatartás hátrányban részesítése, szóba sem jöhet.[25] Az a hátrány, amely itt beáll, esetleg nem is a magatartás tanúsítójára hat vissza. (Pl. alakilag érvénytelen végrendelet. — Eörsi példája.)

Az érvénytelenség szankciós jellege az uralkodó osztály által a meghatározott feltételek egyikének hiánya vagy hibás volta következtében beálló *célzott jogi hatás elmaradásában úgy jelentkezik*, hogy az ilyen jogviszonyok keletkezése a *társadalmi berendezkedés szempontjából védelmet nem élvezhet*. A célzott ideológiai társadalmi viszony nem ilyenként jön létre. (Az persze már más kérdés, hogy melyek és milyen jellegűek ezek a feltételek, s hogy mennyiben

[19] Trócsányi József: Erkölcstelen ügyletek. (Turpis causa.) Magánjogi tanulmány. (Bpest, 1909.) 45. old.

[20] Eörsi: Kísérlet, 125. old.

[21] Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx—Engels: Válogatott művek. II. (Bpest, 1949.) 386—387. old.

[22] Lenin: Filozófiai füzetek. (Bpest, 1954.) 165. old.

[23] Lenin: Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? Lenin Művei: 1. köt. (Bpest, 1951.) 136—137. old.

[24] Marx: A tőke. I. 88. old.

[25] Eörsi éppen a repressziv elem meglétére alapozza az objektív és szubjektív (jogilag befolyásolható) polgári jogi szankció különbségét, s nézete szerint az érvénytelenségnél „hiányzik a repressziós elem." Eörsi: Kísérlet. 125—126. old.

semmisség illetve megtámadhatóság az érvénytelenség formája.) Az érvénytelenségnél, mint szankciónál tehát elsősorban az ilyen hátrányos vagy hibás jogviszonykeletkezések társadalmi értékelése, uralkodó osztályi értékelése következtében marad el a jogi védelem.

Lényegében azonban a polgári jogi érvénytelenség több az egyszerű jogi védelem elmaradásánál. Ha az érvénytelenség csak a jogi, állami védelem elmaradását jelentené, akkor mindössze annyiban különböznék a Ptk. 204. §-ban szabályozott államilag nem érvényesíthető kötelezettségektől, hogy itt reflektíve sem jöhetne létre a jogi elismertség. Az érvénytelenség, mint uralkodó osztályi negatív, védelemre érdemtelenség érték-ítélete nemcsak a védelmet vonja el, tagadja meg, hanem megfojtja a célzott jogviszony-keletkezést. Az érvénytelenség mint a viszonynak célzott jogviszonykénti megsemmisítése határozottan jelentkezik akkor, ha az érvénytelen jogviszonykeletkezést követően, erre alapítottan mozgás is megy végbe. Ilyenkor a célzott jogviszony helyébe egy nem célzott, de a társadalmi, uralkodó osztályi rendelkezéssel fellépő jogviszony lép, amely az adott körülményektől és feltételektől függően az eredeti állapot helyreállításában, vagy egyéb másodlagos következményekben jelentkezhet. Az érvénytelenség tehát *nem egyszerűen a jogi védelem megtagadása*, hanem *az adott társadalmi viszony jogviszonykénti megfojtása, megsemmisítése, kifejlődésének, megoldásának meggátlása.* Ezzel a beavatkozással, amelyet általában az állami (bírósági, ügyészségi, államigazgatási) szervek realizálnak, maga az állammá szervezett uralkodó osztály nyúl bele az egyes konkrét társadalmi ellentmondásokba, s semmisíti meg, illetve fojtja meg a célzott jogviszonykeletkezést.

8. A polgári jogi szankció — egyebek között — általában a bekövetkezett eredményhez fűződik, amely pl. a kártérítési felelősségnél, mint egyik feltétel, a kár tényében kell, hogy jelentkezzék. Míg a kártérítési felelősségnél, mint polgári jogi szankciónál a reparatív-represszív jelleg a preventív céllal úgy kapcsolódik össze, hogy a generális és speciális prevenciót szolgálja a reparatív-represszív módszer, addig az érvénytelenségnél mind a prevenció, mind a reparáció, mind a represszió más jellegű, sajátos megjelenésű.

A prevenció a konkrét alanyok szempontjából a kártérítésnél csak jövőre ható speciális és generális hatású, de meg nem történtté a beállott kárt nem teszi. Ezzel szemben az érvénytelenségnél, mint szankciónál — most egyelőre még nem érintve az eredeti állapot helyreállítását — ez a prevenció nem kívánja meg a jogilag befolyásolható magatartás meglétét, mert objektív feltételek esetében is beáll, de lényegében nem a már megtörtént események, az eredmény után, hanem elvileg a még csak keletkezőben levő új jogviszony jogviszonykénti létének megtagadásával hat. Itt tehát a konkrét jogviszony elismerésének megtagadása, megfojtása az adott konkrét viszonylatban már preventív jellegű. Ez a prevenció éppen mert még — jogilag feltételezve először az egyszerűbb esetet, amikor — tényleges mozgás nem volt, a célzott jogi hatások megtagadásával, a célzott mozgások megtiltásával, az adott konkrét, egyedi jogviszonyban már megelőző hatást gyakorol. Ez a hatás azonban elsőrendűen a társadalmi viszonyok uralkodó osztályi megítélésétől függően a forgalmi biztonságot, az egyenérték érvényesülését, a vagyoni viszonyok rendjét védi,[26] tehát általánosítva, az uralkodó osztály szempontjából jogi elismertségre, szabályszerű jogviszonykeletkezésre s ebből folyó szabályszerű kifejlődésre és megoldásra való alkalmatlanságot jelenti. A jövőre ható társadalmi méretű generális és speciális prevenció természetesen itt is jelentkezik, amennyiben jogilag befolyásolható emberi magatartáshoz fűződik a szankció.

Nézetem szerint tehát az érvénytelenségnek mint polgári jogi szankciónak a szankció jellege elsősorban a *konkrét megelőzésben* jelentkezik. Ez a megelőzés általában nem a jogi befolyásolhatósághoz fűződik, s elsősorban a társadalom egészét, a gazdasági-társadalmi berendezkedés adott területű egészét védi.

Az érvénytelenként fellépő célzott jogviszonykeletkezések azonban rendszerint nem állanak meg az ideológiai viszony létesítése kísérleténél, hanem tényleges társadalmi mozgás is megy végbe. Nos ilyen esetekben jelentkezik, mint az érvénytelenség következménye, többek között az eredeti állapot helyreállítása. A reparáció — egészen széles értelemben — a tiltott eredményben és folyamatban jelentkező emberi magatartások helyreállítására törekszik. Ha ez — a szükséges feltételek konjunktív megléte esetén — mint kártérítés jelentkezik, szintén elsődleges az eredeti állapot helyreállítása. Míg azonban a kártérítési felelősségnél elsősorban a jogilag befolyásolható, tehát a felróható emberi magatartások jogi hátrányban részesítéseképpen jelentkezik a szankció, addig az érvénytelenség esetében az eredeti állapot helyreállítása, mint a szankció módszere, nem kívánja meg a felróhatóság meglétét, mint ahogy az érvénytelenség sem kívánja azt meg. A reparáció minden esetben, értelemszerűen utólagos, a beállott rendellenes eredményhez, rendellenes mozgáshoz fűződik.

9. Az érvénytelenségnek, mint polgári jogi szankciónak elsőrendű sajátos következménye az eredeti állapot helyreállítása. Itt a jogszabály egy olyan mozgásra reagál, amelyet jogi védelemben nem részesít, amelyhez nem a célzott jogi következményeket fűzi, hanem amelynek alapját tiltotta, tehát a következményeket felszámolja. Ebből pedig következik, hogy téves az a burzsoá szemlélet, amely szerint az érvénytelenség, különösen a semmisség a jogi hatás nélküli-

[26] Eörsi i. m. 125. old.

séget jelentené. Hiszen éppen, hogy van jogi hatás, csakhogy nem a célzott jogi hatás, hanem ellenkezőleg, szankciós jogi következmény.

Az érvénytelen jogviszonykeletkezést követő mozgásra való jogi reagálásnak azonban nem egyetlen formája az eredeti állapot helyreállítása, s e vonatkozásokban már szerephez jut az érvénytelenségre közreható vagy az azt követő mozgásban jelentkező szubjektív rendellenesség megléte vagy hiánya is. Ha érvénytelen jogviszonykeletkezés mellett eredeti állapot helyreállítására is sor kerül, éppen mert eltiltott mozgás is történt, akkor ezzel kapcsolatban a felróhatóság esetleg még külön is számításba jön. Ha a mozgás dolog átadást is jelentett, s ez a dolog meg is van, az eredeti állapot helyreállítása mellett, a jó-, illetve rosszhiszemű birtoklás szabályai szerinti elszámolásra kerül sor. (Ptk 194—195. §§.) Itt a hasznok vonatkozásában a jogi befolyásolhatóság lehetőségére figyelemmel már külön szankcióként, az érvénytelen mozgás szankciójaként jelentkezik, hogy a rosszhiszemű birtokos csupán a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint követelheti költségei megtérítését, tehát csak a használati értéket követelheti. Egyébként pedig az elszámolás már teljesen a felróhatóság, illetve a tudatállapot milyensége szerint alakul. (195. §.)

Általában az eredeti állapot helyreállítása az elsőrendű szempont. [Ptk. 237. § (1) bek.] Ha azonban erre nincs mód, akkor a hatályban fenntartás és az ellenszolgáltatás rendezése az érvénytelenné vált mozgás következménye. [237. § (2) bek.] A hatályban fenntartás mellett — az aránytalan előny kiküszöbölésével — [Ptk. 201. § (2) bek., 202. § (2) bek. *b)* pont] a visszajáró szolgáltatás egészben vagy részben való elengedésére csak az uzsorás szerződés esetében van mód. [202. § (3) bek.] Itt is a befolyásolhatóságra figyelemmel jelentkezik ez a külön szakció, figyelemmel a 201. és 202. § közötti, éppen a szubjektív rendellenességben megnyilvánuló alapvető különbségre.

A hatályban való fenntartásnak egy másik jelentkezése, amikor egyenesen a rendellenes szubjektív feltétel (megtévesztés) megléte mellett a szerződés teljesítésére kötelezés lehetősége jelentkezhet, az eredeti állapot helyreállítása helyett, a Ptk. 21. § (2) bek. szerint. (A kapitalista jogban ugyancsak így szabályozott és az álképviselő terhére megállapíthatónak rendelt szerződési helytállást a Ptk. nem ismeri.)

De kiszélesedik a mozgásra reagálás a szocialista jogban az állam javára való marasztalás szankciójával. Ez — az érvénytelenség szempontjából — tetéző szankció is, a jogilag befolyásolható, a felróható emberi magatartáshoz, méghozzá sajátos formában, sajátos, meghatározott jogviszonyokkal kapcsolatban felmerülő felróhatósághoz fűződik. Ez az érvénytelenségen túlterjedő szankció is mindig a mozgást feltételezi, s annak hiányában nem is alkalmazható.

A mozgáshoz fűződő harmadik másodlagos szankció a kártérítési felelősség. Az ún. pozitív interessze esetében, ennek a felróhatósághoz fűződő jellegénél fogva, a feltételek tekintetében nincs elvi eltérés a személyt vagy tulajdonjogot védő, illetve a szerződésszegést követő kártérítéstől. Az ún. biztatási kár esetében azonban már a jogi befolyásolhatóság, mint a felelősségi szankció alapvető feltétele, hiányzik. A biztatási kár megtérítése felróhatóság nélkül is felléphet. [Ptk. 237. § (4) bek.] A negatív interessze tehát nem valódi felelősségi szankció, s „kártérítési" természete, a puszta objektív érvénytelenséghez fűződése ugyancsak összefügg azzal, hogy az érvénytelenségnek, mint szankciónak a beállásához nem feltétel a felróhatóság. Ha viszont ilyen szubjektív rendellenesség jelentkezik, akkor a rosszhiszemű fél még akkor is teljes, a pozitív interessze erejéig terjedő kártérítéssel tartozik, ha az érvénytelenség nem az ő magatartására vezethető vissza. [237. § (4) bek.]

Az érvénytelenségnek, mint szankciónak tehát önmagában nincs represszív jellege, abban az értelemben, hogy az a jogilag befolyásolható emberi magatartáshoz fűződő megtorló szankció. De van abban az értelemben, hogy a célzott jogviszony ilyenkénti elismerésének megtagadása, megfojtása, jövőre nézve megtiltása szankcióként hat. A jogilag befolyásolható emberi magatartásoknál fellépő represszió attól függ, hogy a puszta érvénytelenségen túlmenően volt-e akár teljes, akár részbeni tényleges megvalósulás, továbbá, hogy mind a jogviszony keletkezése, mind az azt követő mozgás tekintetében mennyiben jelentkezik felróható magatartás. Ilyen meglétében — az egyéb feltételek mellett — a puszta eredeti állapot helyreállításán túlmenő további polgári jogi szankciók állhatnak be.

10. Az érvénytelenséget, mint polgári jogi szankciót szembe szokták állítani a vagyoni szankciókkal.[27] Ez a szembeállítás — nézetem szerint — nem helytálló. A célzott jogviszonynak jogviszonykénti el nem ismerése, megsemmisítése önmagában vagyoni hátrányképpen hathat, jóllehet nem szükségszerűen az. A vagyoni hátrányt nemcsak a rendellenes olyan eredmény visszahatásaképpen kell érteni, mint pl. a kártérítés vagy a jogalap nélküli gazdagodás. Társadalmi méretekben — jóllehet nem szükségszerűen — maga az érvénytelenség mint szankció vagyoni hátrányt jelenthet. A puszta érvénytelenség, mint a célzott eredmény bekövetkezésének meggátlása maga vagyoni hátrányképpen jelentkezik, hiszen az alapját képező anyagi társadalmi ellentmondás — amelynek jogszabályon keresztül jelentkező sajátos formája az adott polgári jogi jogviszony, mint sajátos ideológiai társadalmi viszony —, maga anyagi jellegű. Ilyen célzott viszony célzott jogi hatásának megtagadása, sőt más jogi következmények, hátrányok esetleges beállása —, ez vagyoni hátrány, vagyoni szankció. Ha az érvénytelen jogviszony

[27] Világhy i. m. 116. old.

esetében még további mozgás is történt, s az eredeti állapot helyreállítására kerül a sor, ez már kifejezetten negatív vagyoni következményként jelentkezik. Itt persze esetleg nem olyan számszerűen pontosan meghatározható módon, mint a szubjektív rendellenes tulajdonsággal is rendelkező érvénytelenséget követő mozgás visszahatásaképpen fellépő állam javára való marasztalás vagy kártérítés esetében.

11. Összefoglalva: nézetem szerint az érvénytelenség önmagában, mint a célzott jogi hatások megtagadása és a célzott jogviszony megsemmisítése, polgári jogi szankció, amely az uralkodó osztály szempontjából rendellenes keletkezésű és ennek következtében többnyire rendellenes kifejlődésű és megoldású célzott polgári jogi jogviszonyokat ilyenként el nem ismeri s az uralkodó osztály szempontjából rendellenes jogviszonykeletkezést megakadályozza. Így konkréten is megelőző jellege lép előtérbe. A jogviszonykeletkezéshez fűződő természete miatt (— mert az egyes jognyilatkozatok érvénytelensége csupán másodlagos, s saját vonatkozásukban is a keletkezés érvénytelensége lép fel—), ha a szabályszerű jogviszonykeletkezés feltételeinek bármelyike hiányzik vagy hibás, disjunktíve is beáll az érvénytelenség. Az már csak az érvénytelenséget követő mozgáshoz fűződő esetleges további szankciók (eredeti állapot helyreállítása, állam javára való marasztalás, kártérítés) szempontjából jelentős, hogy mennyiben minősítette az érvénytelenség alapjául szolgáló tényezők között fellépő jogellenes magatartást szubjektív felróhatóság, s mennyiben vannak meg ezeknek a további polgári jogi szankcióknak a konjunktív feltételei.

Nem érintettem az érvénytelenség egyes feltételeinek milyenségét, az érvénytelenség formáit, mint a semmisséget és a megtámadhatóságot, ezek viszonyát a hatálytalansághoz, jóllehet az érvénytelenségnek, mint polgári jogi szankciónak a megjelenése szempontjából ezeket sem lehet mellékesnek tekinteni.

Asztalos László

A hatósági boncolások elrendeléséről*

Az igazságügyi orvostan, másnéven törvényszéki orvostan (medicina forensis) vagy orvosi jogtudomány (jurisprudentia medicalis), az orvostudománynak olyan önállósult és alkalmazott ágazata, amely „az igazságszolgáltatásban a tárgyi bizonyítás céljaira és érdekében használja fel mindazt, amit az orvostudomány — többek között — a vizsgálómódszerek, a kórbonctan, a kórtan és a laboratóriumi technika területén alkotott és felfedezett".[1] Az igazságügyi orvostannak ezt a jelentőségét az elméleti és gyakorlati jogászok egyaránt elismerik, az igazságügyi orvostant általában a vele kapcsolatban álló jogágazatok, elsősorban az eljárási jogok kisegítő tudományának tekintik és az orvosszakértői vélemények széleskörű felhasználása révén igényt is tartanak az igazságügyi orvostannak erre, a tényállások felderítését előmozdító segítségére. A jogi irodalom is egységes ebben a kérdésben. A közelmúltban megjelent büntető eljárási tankönyv pl. kategorikusan le is szögezi: „a büntető eljárási jog kisegítő tudományainak az a feladata, hogy a büntető eljárás számára, a büntető eljárásban közreműködő hatósági szervek részére különböző, túlnyomóan nem jogi szakismereteket nyújtsanak" és az igazságügyi orvostan „különleges eszközök, módszerek segítségével a gyakorlatban értékesíthető tanulságokat, tapasztalati tényeket vizsgál, amelyeknek megállapítása az igazságszolgáltatás szempontjából lényeges".[2] A kisegítő tudományok közül egyedül az igazságügyi orvostan az, amely évszázados hagyományokkal rendelkezik, kialakult vizsgálómódszerekkel dolgozik, egyetemi disciplinaként módot ad a joghallgatók és orvostanhallgatók, mint leendő orvosszakértők, nem különben a már működő orvosszakértők oktatására, szervezett továbbképzésére és az orvostudományi kutatások mindazon eredményeinek felhasználására, melyek az igazságszolgáltatás munkáját segíthetik.

E helyen az igazságügyi orvostan csupán egy, bár jelentőségében egyik legfontosabb feladatával, a hatósági boncolásokkal kapcsolatos egyes kérdésekkel kívánunk foglalkozni. Közismert, hogy az élet elleni bűncselekmények megfelelő bizonyítása boncolás nélkül nem lehetséges, a boncolás ilyen ügyekben gyakran perdöntő bizonyítékokat szolgáltat nemcsak a halál oka, hanem sokszor az elkövetés ideje, eszköze, módja, az okozati összefüggés, sőt a tettes személye stb. tekintetében is. Megfordítva: a boncolás zárhatja ki bűncselekmény gyanúja esetén megnyugtató módon a gyanút, vagyis a hatósági boncolás akár a bizonyítás, akár a kizárás útján mindenképpen az igazságszolgáltatás, a törvényesség érdekében történik. Erre való tekintettel a Bp. 60. § (1) bekezdésében foglalt felhatalmazás alapján kiadott 8/1954. I. M. sz. rendelet, mely az igazságügyi szakértőkről szóló 44/1954. M. T. sz. rendelet végrehajtásáról intéz-

* Vitacikk — *szerk.*

[1] Somogyi E.—Budvári R.: Igazságügyi Orvostan az orvosi gyakorlatban. (Medicina, Budapest, 1960, 7. old.)

[2] Móra M.—Kocsis M.: A magyar büntető eljárási jog. (Tankönyvkiadó, Budapest, 1961, 59—60. old.)

kedik és főként a szakértők működését szabályozza, minden más szakértői eljárással szemben a halál és testi sértés esetén követendő szakértői eljárást rendezi a legnagyobb terjedelemben és részletességgel. E rendelet elavultságára, számos hiányosságára, az orvosszakértői gyakorlatban beigazolódott nem egy fogyatékosságára itt nem térünk ki, feladatunknak csupán a hatósági boncolások elrendelésével összefüggő kérdések elemzését tekintjük, mivel — véleményünk szerint — az erre vonatkozó rendelkezések és ezek gyakorlati alkalmazása nem biztosítja eléggé, sőt nemegyszer akadályozza az igazságügyi orvostan előbbiekben említett szempontjai alapján az igazságszolgáltatás érdekeit.

A szocialista társadalomban az igazságügyi orvostan szerepe, jellege alapvetően megváltozott és a társadalom fejlődésével együtt fokozatosan előtérbe lép — mint az egészségügy vagy bűnüldözés más ágazatainál is — az igazságügyi orvostan prevenciós tartalma kidolgozásának feladata.[3] Ez természetszerűleg — egyebek mellett — magával vonja azt a követelményt is, hogy az egyik legfontosabb igazságügyi orvosi tevékenységből, a hatósági boncolások anyagából nyert tudományos eredmények és tapasztalatok minél nagyobb mértékben, minél szélesebb körben — igazságügyi és egészségügyi területeken — kifejthessék preventív társadalmi hatásukat. Erre annál inkább szükség van, mivel az igazságügyi orvosi boncolások anyaga „sajátos céljukon és feladatukon túlmenően rendkívül értékes az általános orvostudomány és az egész egészségügy szempontjából is".[4] Ez könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a hatósági boncolások „profilja ma már egészen más — legalábbis a szocialista államokban — mint néhány évtizeddel ezelőtt volt. A bűnözés állandó csökkenése oda vezetett, hogy az igazságügyi orvostani hullaanyagban a bűncselekményekkel kapcsolatos boncolások száma lényegesen lecsökkent, az igazságügyi orvosi boncanyag jelentős részét, több mint felét képezik a nem erőszakos halállal, hanem különféle betegségekben elhunyt személyek holttestei. Ez az igen jelentős boncolási anyag ... az orvostudomány számára lényegében felhasználhatatlanul tűnik el."[5]

Avgyejev professzor idézett mondatai hazai viszonylatban is érvényesek. Hazánk összehasonlíthatatlanul legnagyobb igazságügyi orvosi boncolási anyagában, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének 1960. évi adatai alapján a hatósági boncolásra került egyének halálnemek szerinti megoszlása a következőképpen alakult:[6]

Természetes betegség	1388 eset,	53,0%
Baleset	616 eset,	23,5%
Öngyilkosság	532 eset,	20,3%
Magzati halálozás	52 eset,	2,1%
Idegenkezű cselekmény	28 eset,	1,1%
Összesen:	2616 eset,	100,0%.

Az orvostudomány és az egészségügy szempontjából igen értékes boncolási anyag az orvostudomány és az egészségügy számára való felhasználhatóságának megfelelő biztosítása, illetve a preventív társadalmi tendenciák kellő kiépítése — véleményünk szerint — ugyancsak a hatósági boncolások elrendelésének kérdéseivel áll összefüggésben.

Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a természettudományok — ezen belül az orvostudomány — korszakunkban hatalmas mértékben, a jogfejlődésnél fokozottabb ütemben fejlődnek. Az igazságügyi orvostan vonatkozásában ez annyit jelent, hogy az új eredmények és vizsgálómódszerek (pl. histochemia, elektronmikroszkóp stb.) által biztosított lehetőségeket a hatósági boncolások kapcsán az igazságszolgáltatás céljai és a preventív tendenciák kidolgozása érdekében is megfelelően ki kell alakítani és fel kell használni. Későbbiekben részletezett okok miatt a hatósági boncolások elrendelésének jelenlegi szabályozása ebben a vonatkozásban a fejlődést egyenesen akadályozza.

Amikor tehát a hatósági boncolások elrendelésének kérdéseit vizsgáljuk, e három tényezőt — az igazságszolgáltatás érdekeit, az igazságügyi orvostan preventív tendenciáinak kiépítésére irányuló törekvést és az orvostudomány újabb eredményei felhasználásának előbbi kettő számára való biztosítását — semmiképpen sem szabad szem elől téveszteni. Magunk is a téma felvetésétől kezdődően a kérdések elemzésének befejezéséig ezekre vagyunk tekintettel, célunk pedig kizárólag az, hogy a jelenlegi szabályozás hiányosságainak, fogyatékosságainak feltárásán keresztül a jogalkotás számára megkönnyítsük a hatósági boncolások elrendelésének újbóli és igen sürgős rendezését. Az említett három tényező egymást nem zárja ki, sőt harmonikus egységben végső soron a törvényesség fokozottabb biztosításán keresztül a társadalom javára szolgál, a hatósági boncolások elrendelésének előbbiek szerinti rendezése tehát a szocialista társadalom érdekében áll.

Mielőtt a hatósági boncolások elrendelésének hatályos szabályozását, annak kritikai elemzését és ezekből eredő — mintegy de lege ferenda — következtetéseinket ismertetnénk, azt kell tisztázni, hogy milyen esetekben szükséges a hatósági boncolás elrendelése és foganatosítá-

[3] Somogyi E.: Az igazságügyi orvostan jelenlegi helyzete és feladatai. (Orvosképzés, XXXV, 1960, 235. old.)

[4] M. I. Avgyejev: Az igazságügyi orvostani boncolási anyag felhasználásának lehetőségei és jelentősége az egészségvédelem és az orvostudomány szempontjából. (Morphológiai és Igazságügyi Orvosi Szemle, I, 1961, 241. old.)

[5] M. I. Avgyejev: i. m.

[6] Szuchovszky Gy.—Kenyeres I.: Rendkívüli halálesetek Budapesten, 1960-ban. (Demográfia, IV, 1961, 241. old.)

sa. Fejtegetéseinkben az alábbi beosztást követjük: *I. Az ún. rendkívüli halálesetek fogalmi köre. II. A hatósági boncolások elrendelésére vonatkozó jogszabályok és azok végrehajtása. III. Az elrendelés hatályos szabályozásának elemzése.*

*

I. A „rendkívüli haláleset" fogalma lényegében nem jogi, hanem igazságügyi orvosi kategória és azokat az eseteket foglalja egybe, melyekben egy holttest eltemetésének engedélyezését — éppen a bűncselekmények és a bűncselekményre gyanús esetek megfelelő tisztázása érdekében — a halottkémnek meg kell tagadnia, mert arra csak a hatósági boncolás után kerülhet sor.[7] Sajnálatos, hogy ezeket egyetlen jogszabály sem írja körül vagy sorolja fel taxative, ez — itt részletezni nem kívánt — nagyfokú jogbizonytalanságot eredményez.

Az 1876 : XIV. tv. (ún. közegészségügyi törvény) 111. §-a szerint: *„Orvosrendőri boncolások eszközlendők a) talált hullákon; b) járványos vagy ragályos betegségek megállapítása céljából; c) midőn azt a hatóság köztekintetből szükségesnek tartja . . ."* E törvény végrehajtása tárgyában kiadott 31.025/1876. B. M. körrendelet (a tulajdonképpeni halottkémlési rendelet) 11. §-a utóbbi c) pont vonatkozásában úgy intézkedik, hogy *„ha a halottkém a hulla külső megvizsgálásánál erőszakos halál jeleit találná, vagy ha az erőszakos halál iránt gyanúja támadna . . ."*, nem különben, *„ha az elhalt rögtöni* (mai szóhasználatban hirtelen) *halállal múlt ki . . ."* az esetet a hatóságnak jelenteni kell. Ugyancsak jelentenie kellett a halottkémnek hatósága felé azokat az eseteket, melyekben *„. . . orvosi gyógykezelés hiányában 7 éven aluli életkorban elhalt gyermekről . . ."* (1876 : XIV. tv. 23. §), illetve a halottkémlési rendelet pótlása tárgyában kiadott 19.172/1889. B. M. sz. körrendelet szerint *halvaszülöttekről* szerzett tudomást. A felsorolt esetekben hatósági boncolásra került sor és a temetési engedélyt a boncolás után adták ki.

Az idézett rendelkezések az évek során több ízben — és nem mindig kielégítően — módosultak. Az 1940 : VI. tv. 42. §-a értelmében az 1876 : XIV. tv. idézett 23. §-ának szövegébe a 7 éves korhatár helyett a 18 éves korhatár került, ami mindenképpen helyeselhető. Ezzel szemben a 8200—5/1954. Eü. M. sz. utasítás 57. §-a hatályon kívül helyezte mind a 31.025/1876, mind a 19.172/1889. B. M. sz. rendeleteket anélkül, hogy a rendkívüli halál eseteinek körét világosan meghatározta volna. Az említett utasítás 27. §-a szerint ugyanis akkor kell a hatóságnak bejelenteni a halálesetet, ha a halottkém a holttest vizsgálatánál az erőszakos halál jeleit észleli, vagy erőszakos halál gyanúja merül fel, illetve tiltott művi vetélés vagy annak gyanúja, ismeretlen (talált) holttest és magzathulla, a 29. § szerint pedig fertőző betegségben való elhalálozás esete áll fenn. Az utasítás különböző szakaszaiból értelemszerűen következik ugyan, hogy az ún. tisztázatlan halálesetekben, vagyis azokban, melyekben a halottkém a halál okát megállapítani nem tudja, szintén hatósági boncolás után temethető el csupán a holttest, de ez tételesen lerögzítve nincsen. A hatályon kívül helyezett 31.025/1876. B. M. sz. körrendelet 11. §-ának előbbiekben idézett az a rendelkezése, mely szerint a hirtelen halál következtében elhaltakat is csupán hatósági boncolás után szabad eltemetni, ezen új halottkémi utasításból feltehetően véletlenül kimaradt.[8] Márpedig a bűncselekmények által okozott halál nemegyszer a hirtelen halál formájában következik be (pl. megmérgezett egyén látszólagos jó egészség közepette percek alatt hirtelenül meghal, a halottkém nem észlelheti az erőszakos halál semmiféle jelét stb.), a bűncselekményt bizonyítani vagy kizárni egyedül boncolás útján lehetséges, tehát ezekben az esetekben a hatósági boncolás feltétlenül szükséges. Intézetünkben 1960. évben 982 hirtelen halál folytán elhalt egyén került boncolásra (ez összes boncolásunk 37,5%-át, illetve a természetes betegség miatt elhaltak 70,8%-át jelenti), vagyis a kialakult gyakorlat itt szembenáll a jogi szabályozással, hiszen ha a hirtelen halál következtében elhaltak boncolása a jogszabályok szerint nem foganatosítandó, akkor a boncolás jelenleg mintegy jogellenesen történik. Természetes, hogy ebben a kérdésben a gyakorlat pártján állunk és fel szeretnénk hívni a figyelmet — egyebek mellett — ennek a hiányosságnak a kodifikációs felszámolására is.

A 8/1954. I. M. sz. rendelet sem határozza meg a rendkívüli halál fogalmát és a szakértői eljárás tekintetében csupán a *„bűncselekménnyel kapcsolatosan vagy rendkívüli módon"* [12. § (1)] bekövetkezett halálesetek között tesz különbséget. Attól eltekintve, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatosan bekövetkezett halál is rendkívüli halál, tehát az idézett alternatíva enyhén szólva felesleges, az a véleményünk, hogy éppen a halál és testi sértés esetén követendő szakértői eljárást szabályozó rendeletben kellene a rendkívüli halál eseteit szakszerűen és részletesen kodifikálni, annyival is inkább, mivel egyedül ez a jogszabály az, melynek alapján a hatósági boncolások foganatosítása történik.

A kórházi boncolások tárgyában kiadott 8300—7/1952. Eü. M. sz. utasítás 3. § (5) bekezdése előírja, hogy ha a kórházban elhaltak kórboncolása közben az derül ki, *„. . . hogy a halált öngyilkosság vagy baleset okozta, vagy gyanú merül fel arra, hogy a halált bűntett idézte elő (pl. külső erőszak, mérgezés, orvosi műhiba vagy*

[7] Somogyi E.—Budvári R.: i. m. 64. old.

[8] Budvári R.: Az ún. rendkívüli halálesetekről. (Közlés alatt.)

egyéb gondatlanság)...”[9], a boncolást félbe kell szakítani és az esetet — hatósági boncolás elrendelése céljából — a hatóságnak jelenteni kell.

A hatályos jogszabályok alapján tehát a rendkívüli halál eseteinek tekinthetők: *1. az erőszakos halál esetei vagy erőszakos halál gyanúja (bűntett, baleset, öngyilkosság), 2. ismeretlen (talált) holttest vagy magzathulla, 3. halvaszületés, elvetélés és tiltott művi vetélés vagy ezek gyanúja, 4. járványos (ragályos) betegségek okozta halál, 5. 18 éven aluli életkorban orvosi gyógykezelés nélkül elhaltak és 6. a tisztázatlan halálesetek.* A kórboncnokok által bejelentendő és előbbiekben részletezett esetek ezen felsorolásba beleillenek, viszont hiányzik ebből — mint már említettük — a hirtelen halál rendkívüli halálesetként való elismerése. A rendkívüli halál esetei meghatározásának szükségességét az jelenti, hogy ezekben az esetekben kell a holttestet hatóságilag boncoltatni.

II. A hatósági boncolások elrendelésével kapcsolatos hatályos jogi szabályozás ugyancsak igen szűkszavú, hiányos és a gyakorlat inkább szokásjogi, mint tételesjogi alapokon nyugszik. Az elrendeléssel összefüggő kérdéseket három csoportban tárgyaljuk, ezek: *1.* hogyan szereznek tudomást a hatáskörrel rendelkező szervek a rendkívüli haláleset bekövetkezéséről, illetve — ami ezzel egyértelmű — a hatósági boncolás elrendelésének szükségességéről, *2.* a hatósági boncolások milyen formái ismeretesek és *3.* mely hatóságok rendelik el a hatósági boncolást.

1. A rendkívüli halálesetek különböző helyeken (lakásokon, utcán, munkahelyen, közterületen, kórházban stb.) következhetnek be. Lényegében a halál helyétől függ, hogy ki szerez arról tudomást és hogy a halálesetről mely hatóságot értesítenek először. A 8/1954. I. M. sz. rendelet 12. § (1) bekezdése ugyan kategorikusan leszögezi, hogy ha a halál bűncselekménnyel kapcsolatosan, vagy rendkívüli módon következett be, *„a nyomozó hatóságnak azonnal halottszemlét kell tartani”*, de ez csupán azokban az esetekben történik meg, amikor vagy nyilvánvalóan bűncselekmény volt a rendkívüli halál oka, — ilyenkor a rendőri hatóságok értesítésének kötelezettsége még a laikus felfedező tanúk, hozzátartozók, kihívott orvos stb. által is közismert —, vagy akkor, ha a halál utcán, közterületen állott be. Általában nem kerül sor azonban rendőrségi halottszemlére azokban az esetekben, amikor először orvost vagy orvoshalottkémet hívnak a lakáson — esetleg egyéb helyen — történt halálesethez és ezek a rendkívüli halál tényét megállapítva, de bűncselekmény gyanúját nem észlelve a rendőrség értesítését szükségtelennek tartják.[12] Amikor pedig a rendkívüli halál kórházban, gyógyintézetben következik be, vagy ha a már idézett 8300—7/1952. Eü. M. sz. utasítás szerint a kórboncolás közben derül ki, hogy a halált erőszakos behatás, esetleg bűncselekmény okozta, szinte kivételes esetektől eltekintve, rendőrségi halottszemlét sohasem foganatosítanak, annak ellenére, hogy az ilyen esetek nem kis része éppen különböző bűncselekmények — pl. balesetekből, hibás orvosi tevékenységből vagy mulasztásból eredő veszélyeztetés stb. — következménye. Fentiek szerint a rendőrségi halottszemle eseteire vonatkozó, előbbiekben idézett rendelkezés a gyakorlatban csupán korlátozott körben érvényesül, amit jogszerűnek és helyesnek semmiképpen sem tekinthetünk.

A hatósági boncolás elrendelését megelőző eljárás eltérően alakul attól függően, hogy történt-e rendőrségi halottszemle vagy sem. Ha igen, a további eljárás alapját a helyszíni szemle jegyzőkönyve és a szemlén minden esetben részt vevő rendőrorvos által elkészített hullaszemlejegyzőkönyv képezi. Ha halottkém észleli a rendkívüli halálesetet — és rendőrségi halottszemle nem történik —, erről a 8200—5/1954. Eü. M. sz. utasítás 27. § (2) és (3) bekezdése szerint jelentést köteles tenni a községi (városi, városi kerületi) tanács végrehajtóbizottságának a halottvizsgálati bizonyítvány egy példánya megküldése útján a további intézkedések megtétele céljából. Ez a rendelkezés érvényesül azokban az esetekben is, amikor a rendkívüli haláleset kórházban következik be és a halottkémlelést kórházi orvos végzi — feltéve, hogy rendőrségi halottszemlét nem foganatosítanak —, viszont az illetékes ügyésznek kell jelenteni [8300—7/1952. Eü. M. sz. utasítás 3. § (5)] azokat az eseteket, melyek a kórházi boncolások ún. visszajelentése körébe tartoznak.[13]

2. A hatósági boncolás két formája ismeretes: a bírói és az orvosrendőri boncolás.[14] A ket-

[9] A fogalmazás szakszerűtlen, hiszen pl. az öngyilkosság és baleset is külső erőszak, a mérgezés az esetek nagy részében nem bűntett, az orvosi műhiba kifejezés helytelen[10] és ez különben sem csupán gondatlanságból követhető el[11] stb. Ennek eredménye, hogy a kórházi boncolások ún. visszajelentése terén is meglehetősen nagy a jogbizonytalanság.

[10] Földes V.: A felelősség megítélése az orvosi tevékenység vitás eseteiben. (Rendőrségi Szemle, IX, 1961, 65—74. old.)

[11] Szuchovszky Gy.: Az orvos büntetőjogi felelősségének egyes kérdéseiről. (Orvosi Hetilap, CII, 1961, 16—33. old.)

[12] A 8200—5/1954. Eü. M. sz. utasítás 27. § (1) bekezdése erőszakos halál vagy annak gyanúja esetén előírja a halottkém részére a helyszín biztosítását, amiből következik, hogy ilyenkor rendőrségi halottszemlét is tartani kell. A fennálló jogbizonytalanságra utal, hogy erőszakos halál (pl. öngyilkosság) eseteiben is nem egyszer a halottkém saját hatáskörében intézkedik és rendőrségi halottszemlére nem kerül sor.

[13] A kórházban bekövetkezett rendkívüli haláleseteknek bejelentésének formaságairól hatályos jogszabály nem intézkedik, ennek az a következménye, hogy egyes intézmények halottkémi jelentés, mások kórtörténet vagy kórlap, esetleg semmitmondó párszavas feljegyzés beküldésével tesznek eleget ezen kötelezettségüknek.

[14] Az „orvosrendőri boncolás” elnevezés félreértésekre adhat alkalmat, ezeket az esetek legnagyobb részében — legalábbis Budapesten — ti. nem rendőrorvosok végzik, bár az elnevezés erre enged következtetni. Vidéken egyre inkább rendőrorvosok foganatosítják ugyan ezeket a boncolásokat és ez megfelelő ká-

tő között a különbség abban van, hogy az orvosrendőri boncolásnál egy, a bírósági boncolásnál két orvost kell alkalmazni [8/1954. I. M. sz. rendelet 13. § (1) bekezdés], bírósági boncolás foganatosítására csak a 8/1954. I. M. sz. rendelet 13. § (2) bekezdésében meghatározott orvosokat szabad kirendelni és — amint arra vissza fogunk térni — azokat különböző szervek rendelik el. A boncolás végrehajtásának módja, technikája, szemlélete és célja egyébként a bírói és az orvosrendőri boncolásoknál teljesen azonos.

A 8/1954. I. M. sz. rendelet 12. § (2) bekezdése szerint: *„Bűncselekmény gyanúja esetén a holttest bírósági boncolását kell elrendelni . . .”*, az (5) bekezdés szerint: *„Rendkívüli halál esetén, ha bűncselekményre gyanú nincs, a holttest orvosrendőri boncolását kell elrendelni.”* (Itt nem kívánunk azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy egyrészt még a biztosan bűncselekmény következtében történt halál is rendkívüli halál, másrészt, hogy minden rendkívüli halálesetben többé-kevésbé megáll a bűncselekmény gyanúja és hatósági boncolásra éppen emiatt kerül sor, vagyis az idézett fogalmazás szakszerűsége és érthetősége erősen kifogásolható.) Amennyiben az orvosrendőri boncolás során merül fel bűncselekmény gyanúja, a boncolást *„. . . azonnal abba kell hagyni és bírósági boncolást kell elrendelni”* [id. § (5) bekezdés]. Ezek szerint tehát bűncselekmény gyanúja esetén minden esetben bírósági boncolást kell foganatosítani akár eredeti, akár az orvosrendőri boncolás visszajelentése utáni másodlagos elrendelés alapján.[15]

3. A 8/1954. I. M. sz. rendelet még csak utalóan sem szabályozza azt a kérdést, hogy mely hatóság feladatát képezi a hatósági boncolás de facto elrendelése. A bírói és rendőri hullavizsgálat körül követendő eljárást meghatározó 78.879/II/1887. B. M. sz. rendelet erre vonatkozó rendelkezései ugyan nem ellentétesek a 8/1954. I. M. sz. rendelet rendelkezéseivel és így utóbbi 21. §-a értelmében továbbra is érvényben levőnek tekinthetők, mégis indokolt lett volna a hatósági boncolást elrendelő szervek konkrét megjelölése ezen újabb vagy más jogszabályban, hiszen a 78.879/II/1887. B. M. sz. rendelet vonatkozó szakaszai sok szempontból elavultak, korszerűtlenek, számos kiegészítő jogszabály miatt szinte áttekinthetetlenek.

A 78.879/II/ 1887. B. M. sz. rendelet első részének pontjaiból értelemszerűen következik, hogy a bírósági boncolások elrendelése az ügyészség hatáskörébe tartozott, az e rendelet végrehajtása tárgyában kiadott 8782/1889. I. M. sz. rendelet 7. §-a szerint az orvosrendőri boncolások elrendelésére pedig az elsőfokú közegészségügyi hatóságnak volt hatásköre. A későbbiek folyamán az orvosrendőri boncolások elrendelése előbb Budapesten a kerületi, majd vidéken a megyei rendőrkapitányságok feladata lett, sőt az 1229/1953. ORK. rendelet 1. pontja a bírósági boncolás elrendelését is a rendőrség hatáskörébe utalta. E rendelet fogyatékosságainak alapján alakult ki az a bizonytalanságot jelentő gyakorlat, hogy jelenleg egyes megyékben a bírósági boncolásokat is a rendőrhatóság rendeli el határozattal, — az orvosrendőri boncolásokat határozat nélkül —, más megyékben továbbra is az ügyészség eszközli a bírósági boncolások elrendelését.

Budapesten jelenleg a Főváros Főügyésze által kiadott 1956. Ig. XX. 5/33—1. sz. utasítás értelmében mind a bírósági, mind az orvosrendőri boncolásokat a Fővárosi Főügyészség rendeli el. A gyakorlat az, hogy a rendőrhatóságok a rendőrségi helyszíni szemle és halottszemle jegyzőkönyveit, az orvoshalottkémek a kerületi Tanács VB egészségügyi osztályán keresztül a rendkívüli halálesetről szóló különböző jelentéseket, — néhány szavas vagy bővebb feljegyzéseket, esetleg halottvizsgálati bizonyítványokat —, az egyes kórházak, egészségügyi intézmények az ilyen jellegű iratokat vagy közvetlenül, vagy — és általánosabban — az egészségügyi osztály, más esetekben a kerületi rendőrkapitányságok közvetítésével a Fővárosi Főügyészséghez továbbítják, ahol az ezzel a feladattal megbízott soros ügyész az iratok alapján dönt abban a kérdésben, hogy orvosrendőri vagy bírósági boncolás foganatosítására van-e szükség. Mindkétfajta hatósági boncolást a soros ügyész rendeli el határozattal.

III. A hatósági boncolások bevezetőben tárgyalt céljainak maradéktalan megvalósulásához nemcsak az szükséges, hogy a rendkívüli halál következtében elhaltak holttestei minden esetben hatósági boncolásra kerüljenek, hanem az is, hogy a hatósági boncolás a halált követően minél hamarább megtörténjen. A hatósági boncolások elrendelésével kapcsolatos szabályozás legfőbb hibája — véleményünk szerint — az, hogy a hatósági boncolás foganatosítására rendszerint hosszú idővel a halál bekövetkezése után kerül sor. Elégséges talán arra utalnunk, hogy Budapesten, ahol az adott feltételek nyilvánvalóan a legjobbak és ahol a Főváros Főügyésze már említett utasításának bevezetésében külön kihangsúlyozta, hogy „a boncolások foganatosításának és a temetési engedélyek kiadásának meggyorsítása érdekében” szabályozza az ország egyéb területétől eltérően a hatósági boncolások elrendelését, általában több nap is eltelik a halál beállta és a boncolás foganatosítása között. Intézetünk ennek demonstrálására válogatás nélkül kiemelt 1 hónapi boncolási anyagában (1961. november hó) pl. a 224 rendkívüli halál folytán elhalt egyén átlagosan 2,9 nappal a halál bekövetkezése után került boncolásra, de egy esetben 10 nap, 3 esetben 7 nap, 10 esetben 6 nap, és 15 esetben 5 nap telt el a halál bekövet-

derek alkalmazása mellett minden szempontból helyes, mégis miután az „orvosrendőri boncolás” kritériuma nem a boncolást végző orvos hivatali státusza, az elnevezés megváltoztatása indokolt volna.

[15] Nem szól a rendelet azokról az esetekről, melyeknél nyilvánvaló — nemcsak gyanú — a bűncselekmény, ezeknél természetszerűleg ugyancsak bírósági boncolást kell elrendelni.

kezése és a boncolás foganatosítása között, és mindössze 18 esetben történt a boncolás a halált követő napon. Vidéken — ha más okok, pl. szakember és felszerelés hiánya stb. miatt is — a helyzet még rosszabb.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a hatósági boncolás mielőbbi foganatosítása mind a bűnüldözés és igazságszolgáltatás, mind az egyetemes orvostudomány érdeke. Közismert, hogy a holttest bomlása, rothadása a halál bekövetkezése után órákkal megindul és egyre fokozódó ütemben folytatódik, vagyis a több nappal a halál után elvégzett hatósági boncolás sok esetben már nemcsak a finomabb szöveti elváltozások megfelelő felismerését és ezzel akár a haláloki bizonyítást teszi lehetetlenné, hanem egyenesen semmitmondó formasággá változhat. Ha ezen túlmenően azt is tekintetbe vesszük, hogy a modern orvosi vizsgáló módszerek bevezetése, illetve alkalmazása egyedül friss, néhány órás, bomlásnak még nem indult vagy annak kezdeti fokán álló holttestek esetében lehetséges, nem különben azt is, hogy az igazságügyi orvosi hullaanyagnak az orvostudomány számára való biztosítása (pl. szövetbankok, vérbankok stb. létesítése) ugyancsak azt követeli meg, hogy a rendkívüli halál beállta és a boncolás foganatosítása között minél rövidebb idő teljen el, a jelenlegi helyzetet elégtelennek, a fejlődést akadályozónak kell tartanunk.[16]

Véleményünk szerint a hatósági boncolások elrendelésére vonatkozó jogszabályok végrehajtása a gyakorlatban szükségszerűen lassú, bürokratikus eljárást eredményez, amit csak fokoz az, hogy az eljárásban különböző egészségügyi, belügyi és igazságügyi szervek egymástól részben független, de mégis egymást kiegészítő összehangolt munkájára van szükség. Ezért, amikor a hatósági boncolások elrendelésével kapcsolatos eljárás egyszerűsítése, gyorsítása érdekében a hatályos szabályozást kritikai elemzés tárgyává tesszük és — a megoldás igénye nélkül, de mindenképpen az adott helyzet javítását szem előtt tartó — néhány mintegy de lege ferenda megjegyzésünket következőkben egymással összekapcsolva megemlítjük, arra is rá szeretnénk mutatni, hogy az igazságügyi orvostan státuszának rendezése, az orvosszakértői szervezet megteremtése hazánkban mindeddig nem történt meg[17] annak ellenére, hogy erre több kezdeményezés történt és a Szovjetunió orvosszakértői szervezetének[18] mintájára ezt több népi demokratikus állam (Csehszlovákia, Románia, Bulgária) már végre is hajtotta.

Fentiek előrebocsátása mellett és elsősorban a budapesti viszonyokat szem előtt tartva, — ahol az e téren való hibátlan munka minden feltétele adva lenne —, a hatósági boncolások elrendelésével kapcsolatos szabályozás hiányosságait és a foganatosítás idejét általában késleltető eljárás legfőbb hibáit a következőkben látjuk:

1. A rendkívüli halál esetei jogszabályban nincsenek egyértelműen, tételesen meghatározva, az ebből eredő bizonytalanságra előbbiekben több vonatkozásban utaltunk. Már a boncolás elrendelését megelőző eljárás elindulása is problematikus. Az orvoshalottkémek nagy része — itt az egészségügyi intézmények, kórházak halottkémeire is gondolunk — a vonatkozó rendelkezéseket, feltehetően azok áttekinthetetlen volta miatt nem ismeri megfelelően, ennek folytán adott esetben már az is hosszasabb mérlegelést igényelhet, hogy rendkívüli halál esete áll-e fenn. Ha pedig a rendkívüli halál bejelentési kötelezettségének teljesítését, annak sürgős végrehajtását vagy egyébként nem lényegtelen formaságait vizsgáljuk, — kis túlzással mondva —, annyi variációval találkozunk, ahány halottkém van. E hiányosságok következménye pl. az, hogy nem egy esetben feleslegesen jelentenek be haláleseteket; másokban — és ez az igazságszolgáltatás szempontjából hátrányos — nem jelentenek be olyan elhalálozást, mely pedig a rendkívüli halál körébe tartozik; a bejelentést forgalomban levő különböző űrlapok egyikének kitöltésével mechanikusan eszközlik, melyből gyakran legfeljebb az elhalt neve tudható meg, de a halál helye, ideje, módja, körülményei, az orvosi gyógykezelés, az esetleges műtét ideje, módja, körülményei stb. már nem; egyes egészségügyi osztályok vagy kórházak valószínűleg hanyagságból, szerintük semmit sem jelentő néhány napos késedelemmel továbbítják a rendkívüli halál bejelentésére vonatkozó hozzájuk beérkezett vagy általuk készített iratokat; más egészségügyi intézményekben a gazdasági hivatal (!) jelenti az esetet a rendőrhatóság felé stb.[19] A rendőrségi szervek gyakorlata sem egységes ezen a téren, hiszen pl. egyes kerületi kapitányságok a rendkívüli halál következtében elhalt egyén hozzátartozóit minden esetben berendelik a kapitányságra, ott tanúkihallgatási, másutt panaszfelvételi jegyzőkönyvet (!) vesznek fel és csak ennek 1—2 napot igénybevevő megtörténte után küldik tovább az iratokat stb. A csupán példaszerűen említett, de mindennaposan tapasztalt ilyen esetek jogosan keltik azt a látszatot, hogy ezen a téren még napjainkban is olyan jogbizonytalanság uralkodik, amely akár a bűnös cselekvések vagy mulasztások által okozott halálesetek kellő felderítését nem egy esetben megnehezíti vagy lehetetlenné is teheti.

[16] Megemlítjük, hogy a temetési engedélyek kiadásának elhúzódása a holttest eltemetését is késlelteti, ami kegyeleti szempontok mellett a közegészségügy számára sem kívánatos.

[17] Somogyi E.: i. m.

[18] V. I. Prozorovszkij: Az igazságügyi orvostan fejlődése a Szovjetunióban (Szudjebno Medicinszkaja Ekszpertiza, I. 1958. 4. old.)

[19] A halottkémléssel kapcsolatos hiányosságokra az Egészségügyi Minisztérium 32.523/1961. sz. hivatalos közleménye is felhívja a figyelmet, de a bűncselekmények leleplezése érdekében csupán azt az egyetlen — egyébként fontos — feladatot teszi a halottkém kötelességévé, hogy a halottat minden esetben egész testre kiterjedően a legalaposabban vizsgálja meg.

A hatósági boncolás elrendelését megelőző eljárás egységesítése, gyorsítása és megfelelő végrehajtása — véleményünk szerint — biztosítható lenne a 8/1954. I. M. sz. rendelet 12. § (1) bekezdésében meghatározott rendőrségi halottszemle széleskörű foganatosításával. Ha ui. a már idézett rendelkezés mindenkor végrehajtásra kerülne, a rendkívüli halál minden esetét szakértelemmel és gyakorlattal rendelkező olyan bizottság vizsgálná meg a halál helyszínén, mely egyrészt hivatalosan dönteni tud abban a kérdésben, hogy egyáltalában rendkívüli halál esetéről van-e szó, másrészt az általa a helyszínen készített helyszíniszemle- és rendőrorvosi halottszemle-jegyzőkönyv a további eljárás kellő alapját is képezhetné anélkül, hogy ezeknek illetékes helyekre való továbbítása különösebb időt venne igénybe vagy egyéb bizonytalanságot jelentene. A vonatkozó rendelkezéseket tehát olyan értelemben kellene módosítani, illetve a hatályban levő jogszabály olyan végrehajtásáról kellene gondoskodni, hogy minden halottkém — kórházi halottkémeket és a kórházi boncolásokat eszközlő orvosokat is beleértve — az általa észlelt rendkívüli vagy arra csupán gyanút keltő halálesetet azonnal és kizárólag a B. M. Budapesti Rendőrfőkapitányság Életbiztonsági Osztályának jelentsen be, amely a helyszíni szemle megtartásáról haladéktalanul gondoskodik.

2. A hatályos jogszabályon alapuló gyakorlat szerint — mint már említettük — Budapesten a Fővárosi Főügyészség soros ügyésze rendeli el határozattal mind a bírósági, mind az orvosrendőri boncolások foganatosítását. A hatósági boncolás szerintünk semmiképpen sem nyomozási cselekmény, illetve legfeljebb bűncselekmény alapos gyanúja esetén minősíthető a bírósági boncolás halaszthatatlan nyomozási cselekménynek, ennek tekinti egyébként Molnár László is — bár csak a rögtönítélő eljárással kapcsolatosan említi — a hatósági boncolást.[20] Az esetek túlnyomó többségében a hatósági boncolás olyan orvosi közreműködés, amely miután éppen a nyomozás elrendelése szükségességének vagy szükségtelenségének kérdéseire ad előzetes választ, mindenképpen halaszthatatlan, de csak fenntartásokkal meríti ki a perrendi értelemben vett szemle vogy szakértői vizsgálat kritériumait.[21] Ebből kifolyóan semmi formai vagy tartalmi jelentőségét nem látjuk annak, hogy a hatósági boncolás elrendelése határozattal vagy határozat nélkül történik, annyival inkább sem, mivel egyrészt még a bírósági boncolásokat elrendelő és egy nyomtatvány formális kitöltéséből álló határozat sem közölhet semmit az ügy érdemére vonatkozóan a boncolás foganatosítására névszerint kijelölt szakértő nevén kívül, — az orvosrendőri boncolásokat elrendelő határozat még ennyit sem —, másrészt a határozathozatal kényszeréhez, kötöttségéhez való merev ragaszkodás feltétlenül késedelmes ügyintézéshez vezet.[22]

Egyes kivételes, többnyire nyilvánvalóan élet elleni bűncselekményekkel kapcsolatos esetektől eltekintve, — amikor is a hatósági boncolás elrendelése és foganatosítása valóban gyors —, a boncolás elrendelése az iratoknak a Fővárosi Főügyészséghez való beérkezése napján történik meg, magára a boncolásra pedig legjobb esetben az elrendelés másnapján kerülhet sor. Ez a gyakorlat tehát az iratok ügyészséghez való kézbesítésével, az ottani elemzéssel, majd határozathozatallal, végül pedig azok továbbításával a boncolás foganatosítását illetően általában egy napos késedelmet jelent.

Még nagyobb az időveszteség az orvosrendőri boncolások ún. visszajelentése utáni másodlagos elrendelésnél. A visszajelentés az orvosrendőri boncolási jegyzőkönyvnek, egy a visszajelentés okát indokoló átiratnak és az egyéb iratoknak a Főügyészséghez való visszaküldéséből áll, ezek átvizsgálása után határoz a soros ügyész a bírósági, vagy ismételt orvosrendőri boncolás elrendeléséről. Az intézetünkben 1961. évben foganatosított orvosrendőri boncolások közül 27 olyan eset került visszajelentésre, melynél a boncolás kapcsán merült fel a bűncselekmény alapos gyanúja, ezekből 25 eset került másodlagos elrendelés alapján bírósági — 2 eset ismételt orvosrendőri — boncolásra, átlagosan 2,1 nappal az első orvosrendőri boncolás foganatosítása után. Ha tekintetbe vesszük, hogy egyrészt már maga az orvosrendőri boncolás is több nappal a halál bekövetkezése után történt, másrészt, hogy éppen olyan esetek kerülnek visszajelentésre, melyeknél bűncselekmény alapos gyanújáról van szó és az újabb késedelem az eset megfelelő tisztázását még inkább megnehezíti, nem különben azt, hogy az orvosrendőri boncolások egyik legfontosabb célja éppen a bűncselekmények kiszűrése, ez pedig bonctermi és nem íróasztal melletti feladat, a másodlagos elrendelésekkel kapcsolatos szabályozást és gyakorlatot egyenesen az élettől elszakadottnak, formalista, bürokratikus akadálynak kell tartanunk.

Nem vitatjuk az ügyészségnek azt a jogát, hogy a nyomozás törvényessége feletti felügyelete során egyes nyomozási — vagy akár nyomozást megelőző — cselekmények tekintetében intézkedéseket közvetlenül foganatosítson vagy elrendeljen. Mégis úgy véljük, hogy miután a

[20] Molnár L.: A büntető perrendtartás kommentárja. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1957, 244—245. old.)

[21] A hatósági boncolás helye a büntető eljárásban — tudomásunk szerint — nem került vizsgálatra, erre vonatkozó adatokat sem a hazai, sem a külföldi irodalomban nem sikerült találnunk. E kérdés elemzésére külön tanulmány keretében szeretnénk visszatérni.

[22] Vidéken a bírósági boncolást elrendelő határozat a kirendelt szakértő nevén kívül egyéb adatokat — pl. az üggyel kapcsolatosan a szakértőhöz intézett kérdéseket — is tartalmaz. Előfordulnak viszont esetek, amikor a szakértő ezt a határozatot csupán napokkal a boncolás után kapja kézhez, magánál a boncolásnál legfeljebb szóbeli közlésekre támaszkodhat.

hatósági boncolások elrendelése, ezzel azok foganatosításának ideje — többek között — az ügyészség adott formájú részvétele miatt is késedelmet szenved, indokolt volna éppen a törvényesség fokozottabb biztosítása érdekében az ügyészség hatósági boncolásokkal kapcsolatos törvényességi felügyeletének más, rugalmasabb és gyorsabb foganatosítást biztosító formáit kialakítani.

Véleményünk szerint mind az ügyészség törvényességi felügyeletének biztosítása, mind a hatósági boncolás gyors elrendelése megoldható volna azzal, ha a hatósági boncolások elrendelése a B. M. Budapesti Rendőrfőkapitányság Életbiztonsági Osztálya mellé beosztott ügyész hatáskörébe tartozna. Ebben az esetben ui. kiküszöbölhető volna az iratok továbbításából származó időveszteség, az ügyeket olyan ügyész bírálná el, aki közvetlen összeköttetésben áll a helyszíni halottszemlét, vagy egyéb operatív cselekményeket végrehajtó rendőri bizottsággal és így működése a való élethez mindenképpen közelebb álló volna, így pedig az elrendelés nemcsak gyorsabb, hanem megalapozottabb is lenne. A hatósági boncolás elrendelésének ez a módja — egybekapcsolva a rendőrségi halottszemle előbbiekben kifejtett széleskörű alkalmazásával — lehetőséget adna arra, hogy a boncolás elrendelése és foganatosítása órákkal, legfeljebb 1 nappal a rendkívüli halál bekövetkezése után minden esetben megtörténjen. (Így pl. a hajnali órákban elhalt egyén teteme már ugyanaznap délelőttjén boncolásra kerülhetne stb.). A megalapozottabb elrendelés további előnye volna az is, hogy a visszajelentésre kerülő esetek száma — az eddigiekben feleslegesen bírósági boncolásra elrendelt esetek számához hasonlóan — feltétlenül csökkenne, ami ugyancsak a törvényesség fokozottabb biztosítása irányába hatna.

3. A hatósági boncolások elrendelésével közvetve összefüggő kérdések közül csupán kettőt kívánunk — szintén a megoldás igénye nélkül — röviden megemlíteni.

a) Elismerjük azokat a fenntartásokat, melyeket a jogi irodalom — például Székely János[23] — az ún. szakértő-testületekkel szemben felhoz. Mégis miután egyrészt egyes jogszabályok különböző intézmények (pl. Országos Bírósági Vegyészeti Intézet, Országos Közegészségügyi Intézet, Magyar Nemzeti Bank, vagy akár a MÁV. Óra- és Ékszerkereskedelmi Vállalat stb.) szakértői igénybevételére is módot adnak, sőt egyes esetekben azt kötelezővé is teszik, másrészt a 4/1955. I. M. sz. rendelet értelmében vércsoportvizsgálat elrendelése esetén a budapesti, illetőleg pécsi Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetét kell megkeresni a vérvétel és a vizsgálat foganatosítása iránt, felmerül a kérdés, hogy nem volna-e célszerű egy olyan rendelkezés, mely a négy egyetemi városban és szűkebb körzetükben az Igazságügyi Orvostani Intézetek, mintegy szakértő-testületek feladatává tenné a hatósági boncolások foganatosítását. Ezzel kapcsolatosan csupán megemlítjük, hogy a Pestmegyei Rendőrfőkapitányság vagy a B. M. Vasúti Főosztály körzetük hatósági boncolásainak foganatosítására minden esetben az Intézetet — és nem névszerint az itt alkalmazásban levő szakértők egyikét vagy másikát — rendeli ki, ugyanúgy, amint az a vércsoportvizsgálatoknál vagy az egyéb más intézményeknél való megkeresések esetén szokásos. Ebből soha semmiféle zavar nem támadt, annyival inkább sem, mivel mindig volt olyan szakértő, aki az adott időben az Intézet vezetőjének kijelölése alapján a boncolást el tudta látni, míg névszerinti kirendelés esetén előfordulhat — és elő is fordult — olyan eset, hogy a boncolás foganatosítására névszerint kirendelt szakértő egyéb elfoglaltsága miatt ennek a feladatnak csak késedelmesen tudott eleget tenni.

b) Az Oszrák—Magyar Monarchia jogalkotása vezette be a hozzátartozó jogterületen a hatósági boncolások orvosrendőri és bírósági boncolásokra történő megosztását. Miután a hatósági boncolás másutt mindenütt egységes kategóriát jelentett és jelent ma is, felmerül a kérdés, szükséges-e ez a kettősség akkor, amikor — mint említettük — az orvosrendőri és bírósági boncolás között lényegbevágó tartalmi különbség nincsen. Ezzel kapcsolatosan csupán megemlítjük, hogy Intézetünkben az orvosrendőri boncolásokat is vagy ugyanazok a szakképesítéssel rendelkező és a bíróságokhoz kinevezett orvosszakértők végzik el, akik a bírósági boncolásokat is foganatosítják, vagy olyan fiatal orvosok, akik előbbiek irányítása mellett ugyancsak a legmagasabb tudományos színvonalon képesek ennek a feladatnak az elvégzésére.

*

A hatósági boncolások elrendelésével kapcsolatos egyes kérdések felvetésével, elemzésével, a vonatkozó rendelkezések és azok végrehajtása hiányosságainak feltárásával arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy az e téren meglevő hibák veszélyeztetik az igazságszolgáltatás érdekeit. A kérdések rendezése éppen ezért igen sürgős feladat, ehhez kívántunk — az igazságügyi orvostannak, mint a jogtudományok kisegítő tudományának szempontjai alapján és a fejlődés útjára is tekintettel — a magunk munkaterületéről származó tapasztalatok és gondolatok felvetésével segítséget nyújtani. Véleményünk szerint a hatósági boncolások elrendelése kérdéseinek megoldásában a legkülönbözőbb szervek szoros együttműködésére van szükség, közleményünk az együttműködésre való készségünket is tanúsítani kívánja.

Somogyi Endre—Szuchovszky Gyula

[23] Székely J.: A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959, 58. old.)

SZEMLE

A laoszi helyzet

A már hét éve tartó laoszi válság azért vált a nemzetközi élet egyik legégetőbb kérdésévé, mert a polgárháború külső beavatkozások következtében magában hordja egy széleskörű háború kirobbanásának veszélyét. Ezért indokolt a laoszi események rövid áttekintése, hogy a súlyos helyzet kialakulását, a szembenálló felek és a mögöttük álló erők törekvéseit megismerjük.

A mai Laosz területén Fa Ngun herceg alapított egységes államot a XIV. században. Hazánk területénél kétszerte nagyobb területen, több mint harminc különböző nemzetiségű, kb. két és fél millió lakos él.

A laoszi nép függetlenségi harca 1893-ban kezdődött, amikor gyarmati uralmukat a franciák Laoszra is kiterjesztették. A lakosság szétszórtsága miatt azonban szervezett ellenállásról szó sem lehetett, csak egyes törzsek fejtettek ki ellenállást a kíméletlen gyarmati elnyomással szemben.[1]

Indokína Japán megszállását a franciák meg sem kísérelték feltartóztatni. Ellenállás nékül átadták a hatalmat. A japánok uralma semmiben sem különbözött a franciákétól. Ugyanúgy a legdurvább erőszak és kizsákmányolás jellemezte.

1945 augusztusában a japán imperializmus összeomlásának hatására, a Vietnamban és Kambodzsában végbemenő hasonló megmozdulásokkal párhuzamosan a laoszi nép is magához ragadta a hatalmat. Október 12-én ideiglenes kormányt alakítottak és kikiáltották az ország függetlenségét. A francia gyarmattartók azonban nem nyugodtak bele indokínai birtokaik elvesztésébe. A világ közvéleménye által „szennyes háborúnak" bélyegzett kegyetlen harc árán visszaszafoglalták gyarmataikat — köztük Laoszt is.

1946-tól 1950-ig alig folyt fegyveres harc Laoszban. A franciák „pacifikálásra" az ellenálló pedig szervezkedésre összpontosították erőiket.

Az ellenállási harc fellángolásának hatására 1949-ben a francia—laoszi szerződéssel a franciák látszatfüggetlenséget engedélyeztek Laosznak, miközben a legfontosabb hatáskört fenntartották maguknak.[2] Szuvanna Fuma — aki már az 1945-ös ideiglenes kormánynak is tagja volt és a franciák elől külföldre menekült — visszatért és másokkal együtt állást vállalt a franciák által kinevezett kormányban, mert azt hitte, hogy ez alapul szolgálhat a valódi függetlenség elnyeréséhez. Csakhamar kiderült azonban, hogy a franciák hallani sem akarnak Laosz tényleges függetlenségéről. Ezért a Patet Lao ellenállási mozgalom felhívására a nemzetiségek és a kisebbségek képviselői 1950 augusztusában országos értekezletre gyűltek össze, ahol létrehozták a Nemzeti Egységfrontot, ellenállási kormányt alakítottak és megkezdték a partizán egységek szervezését. A nemzeti függetlenségi harc végső győzelmét Laosz, Vietnam és Kambodzsa népeinek testvéri összefogása meghozta, amely végül is véres harcok árán a franciákat indokínai uralmuk feladására kényszerítette.

A harctereken elszenvedett súlyos vereségek hatására a franciák beleegyeztek, hogy az indokínai kérdést nemzetközi értekezlet tárgyalja meg. Így Laosz függetlenségének nemzetközi elismerése az indokínai béke helyreállításáról 1954 júliusában Genfben aláírt egyezményekben történt meg.[3]

1954. április 26-tól július 21-ig ülésező genfi értekezleten az indokínai háború kérdésének megtárgyalásában Szovjetunió, Kínai Népköztársaság,[4] Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Vietnami Demokratikus Köztársaság, Laosz, Kambodzsa és a dél-vietnami hatóságok képviselői vettek részt. Az értekezleten elfogadott egyezmények végetvetettek az évek óta tartó indokínai háborúnak és elismerték a francia uralom alatt volt három indokínai állam: Laosz, Kambodzsa és Vietnam függetlenségét.

Az egyezmények aláírói mindhárom indokínai állam vonatkozásában kijelentették, hogy „tudomásul veszik ezen országok kormányainak nyilatkozatát, amely szerint magukévá kívánja tenni azokat az intézkedéseket, amelyek elősegítik, hogy minden állampolgár elfoglalja helyét a nemzeti közösségben azáltal, hogy részt vesz a küszöbön álló általános választásokon..."[5] Az egyezményeknek a Laoszra vonatkozó része elismerte a Patet Lao szerveinek és fegyveres erőinek szerepét az ország függetlenségének kivívásában. Tagjainak ugyanazokat a jogokat biztosították mint a többi állampolgárnak. Így megkapták azt a jogot is, hogy részt vehetnek az 1955-re tervezett választásokon.

Az egyezmények aláírói vállalták, hogy tiszteletben tartják ezen államok szuverenitását, függetlenségét, egységét és területi integritását és tartózkodnak a belügyekbe való minden beavatkozástól.[6]

Az egyezmények kimondták, hogy a három ország területén katonai támaszpontok nem létesíthetők és ezen országok katonai szövetségekbe nem léphetnek be.[7]

A vállalt kötelezettségek teljesítésének megkönnyítésére és ellenőrzésére vegyes bizottságokat, valamint nemzetközi ellenőrző bizottságot (India, Lengyelország és Kanada képviselőiből) létesítettek.

A genfi egyezmények biztosították tehát az érintett államok alapvető jogainak tiszteletben tartását, különösen aláhúzták függetlenségüket, semlegességüket és békés továbbfejlődésük lehetőségét.

Az Egyesült Államok mindent elkövetett, hogy a genfi egyezmények létrejöttét megakadályozza. Laosz semlegesítése sértette érdekeit. A népi Kínával és a demokratikus Vietnammal több mint ezer kilométeren határos ország élén amerika-barát kormányt szerettek volna látni. Agressziós terveikben ugyanis Laoszt katonai hídfőállásnak szánták a Kínai Népköztársaság és az ázsiai népi demokratikus országok ellen. Az Egyesült Államok kormánya távol-keleti tervei végrehajtá-

[1] Egyik legjelentősebb felkelés 1910-től 1937-ig tartott.

[2] Laosz független társállam a Francia Unió keretei között.

[3] A koreai kérdés rendezését és az indokínai háború megszüntetését tárgyaló genfi értekezlet összehívását az 1954. február 18-án zárult berlini négyhatalmi külügyminiszteri értekezleten határozták el.

[4] Kínai Népköztársaság nemzetközi tekintélyének elismerését jelenti, hogy ekkor első ízben ilyen nagyfontosságú nemzetközi értekezletre meghívják.

[5] Genfi értekezlet zárónyilatkozat, 3. pont.

[6] Genfi értekezlet zárónyilatkozat, 12. pont.

[7] Genfi értekezlet zárónyilatkozat, 5. pont.

sa céljából a saját külpolitikájának leplezésére létrehozta az ún. Délkelet-Ázsiai Szövetséget (SEATO), amely alapokmánya értelmében arra lett volna hivatva, hogy a távolkeleti tagállamokat minden támadás ellen biztosítsa. A számottevő távol-keleti államok közül azonban egyik sem lépett be ebbe a szövetségbe, mert veszedelmesnek tartották az amerikaiak „védelmét". Sem India, sem Burma, sem Indonézia nem lettek tagjai a Szövetségnek, ellenben tagok: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, amelyek természetesen semmiképpen sem tartoznak a távolkeleti régióba. A SEATO-ban azután az Egyesült Államok olyan határozatot hozatott, hogy ők megvédik minden támadás ellen Laoszt, Kambodzsát és Vietnamot[8] is, bár a genfi egyezmények ezeknek az országoknak minden katonai csoportosulásban való részvételét kizárta. Ez a „védelem" természetesen azt jelentette, hogy az Egyesült Államok minden nemzetközi megállapodás ellenére nyitva akarja tartani maga részére az utat abból a célból, hogy ezeknek az országoknak a külügyeibe beavatkozzék, ha kormányaik neki nem megfelelő külpolitikát kívánnának folytatni.

Ezen túl is az Egyesült Államok igen gyakran közvetlenül avatkozik be Laosz belügyeibe. Az elmúlt években az USA 300 millió dollár segéllyel támogatta az amerika-barát elemeket. Amerikai „szakértők" által irányított, amerikai fegyverekkel felszerelt zsoldosok harcolnak az ország függetlenségének megőrzéséért síkraszálló nemzeti erők ellen.

A laoszi válság oka tehát nyilvánvalóan a genfi egyezményeknek az Egyesült Államok és délkelet-ázsiai szövetségesei részéről történt megsértése.

A laoszi hazafias erők kezdettől fogva a genfi egyezmények maradéktalan megvalósítására törekedtek. Az ideiglenes kormány és a Patet Lao vezetői között 1955 elején eredményes tárgyalások folytak, amikor reakciós elemek meggyilkolták a hazafias érzésű Kuvoravong honvédelmi minisztert. A gyilkosságot követő válságban Szuvanna Fuma miniszterelnök lemondásra kényszerült. Helyét Kataj Szaszorit foglalta el, egy olyan politikus, aki „Laosz a délkelet-ázsiai antikommunizmus sarkköve" c. könyvével nagy érdemeket szerzett az USA uralkodó köreinél.

Kataj-kormány azt követelte, hogy a Patet Lao fegyveres erői tegyék le a fegyvert, tagjait „átnevelő" táborokba helyezzék el, és a Patet Lao oszlassa fel minden szervezetét. Természetesen a Patet Lao vezetői nem teljesíthették ezeket a követeléseket, ami végső soron a teljes kapitulációval lett volna egyenértékű. Ezt követően Dulles, az Egyesült Államok külügyminisztere, személyesen látogatott Vientianeba és az 1950-es koreai eseményeihez hasonlóan, látogatása után megindult a királyi csapatok nagyarányú támadása a Patet Lao egységek ellen. Az amerikai fegyverszállítmányok ellenére sem sikerült azonban a királyi csapatoknak semmiféle jelentős eredményt elérni. Ennek ellenére Kataj bejelentette, hogy megnyerte a háborút és a Patet Lao részvétele nélkül megtartotta a választásokat.

Kataj kormányalakítási kísérletei kudarcot vallottak, miután saját pártjának tagjai is megszakították vele kapcsolatukat. A hazafias erők újra Szuvanna Fumát, a koalíciós nemzeti egységkormány hívét bízták meg a miniszterelnökséggel (1956. III.).

Szuvanna Fuma és Szufanuvong herceg, a Patet Lao vezetője 1956 nyarán tárgyalásokat folytattak Vientianeban. A tárgyalások során megállapodtak a polgárháború beszüntetésében, valamint abban, hogy a Patet Lao tagjai és támogatói részére teljes politikai jogokat biztosítanak, a két északi tartomány (ahol a Patet Lao eddig kizárólagos ellenőrzést gyakorolt) a központi kormány fennhatósága alá kerül. Laosz szigorú semleges politikát követ és nem csatlakozik semmiféle katonai tömbhöz. Elhatározták, hogy új egységes, nemzeti kormányt alakítanak.

A vientianei megállapodások dühödt támadást váltottak ki a nyugati hatalmak részéről. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai jegyzékben követelték a tárgyalások megszakítását. Az USA a segélyek beszüntetésével fenyegetőzött. Sietve hazaküldték Katajt (aki ebben az időben Laosz ENSZ képviselője), hogy „megmentse" a helyzetet. Gáncsoskodása ellenére a nemzetgyűlés jóváhagyta a Patet Laoval kötött megállapodásokat. Létrejött a nemzeti egység koalíciós kormánya Szuvanna Fumával az élen. Szufanuvong a Patet Lao vezetője tervezési és építési miniszter lett (1957. XI.).

A nyugati hatalmak befolyása alatt álló király néhány hónap után az egységkormányt feloszlatta. Szuvanna Fumát úgy távolították el az útból, hogy Párizsba küldték követnek, a Patet Lao képviselőit pedig kizárták az új kormányból. Fui Szananikone új miniszterelnök felfüggesztette az alkotmányt, hajszát indított a Patet Lao ellen és végül az Egyesült Államok legnagyobb kívánságát teljesítve kijelentette, hogy felmondja a genfi egyezményeket (1959. II.).

Szananikone intézkedései (Patet Lao vezetőinek letartóztatása, fegyveres akciók) következtében a polgárháború lángjai újra magasra csaptak Laoszban. A polgárháborúban elszenvedett súlyos vereségektől megrémült reakciós kormány azzal érvelve, hogy a Vietnami Demokratikus Köztársaság részéről történt beavatkozást kell megakadályozni az ENSZ Biztonsági Tanácsához fordult és csapatok küldését kérte.

A Biztonsági Tanács albizottság létrehozását határozta el a laoszi kérdés tanulmányozására. (Japán, Olaszország, Tunézia és Argentína képviselőiből.) A Szovjetunió ellenezte az albizottság alakítását és azt hangoztatta, hogy a genfi egyezmények értelmében India, Lengyelország és Kanada képviselőiből álló nemzetközi ellenőrző bizottságnak kell eljárni. A kérdés vitája során a Szovjetunió a Biztonsági Tanácsban vétót emelt a határozat ellen. A nyugati hatalmak azonban mindenáron rá akarták erőszakolni akaratukat a Biztonsági Tanácsra: kijelentették, hogy az albizottság kiküldése ügyrendi kérdés, tehát az állandó tagok nem élhetnek vétóval. Ez az állásfoglalás világos ellentétben áll a nagyhatalmak között az 1946-ban létrejött különmegegyezéssel, amely szerint a Biztonsági Tanácsban annak az eldöntésénél, hogy a napirenden szereplő kérdés ügyrendi-e

[8] A manillai szerződés záradéka szerint Laosz, Kambodzsa és Vietnam a SEATO „védelmi övezetéhez" tartozik.

vagy érdemi, az állandó tagoknak vétójoga van. Nyilvánvaló tehát, hogy az albizottság ilyen módon történt létrehozása a nyugati hatalmak részéről a nagyhatalmak közötti megállapodások egyik legsúlyosabb, nyílt megsértése volt.

A kiküldött albizottság azonban semmi bizonyítékot nem talált a „külső beavatkozásra". A királyi kormány „cáfolhatatlan" bizonyítékai a vizsgálat során semmivé foszlottak.

Az albizottság eredménytelen vizsgálata után, ahelyett, hogy az ügyet levették volna a Biztonsági Tanács napirendjéről Hammarskjöld személyes vizsgálat ürügyén Laoszba utazott. A laoszi kérdés során hozott ENSZ határozatok is bizonyítják, hogy gyakran az ENSZ milyen alkalmas eszközül szolgál az imperialista törekvések leplezésére.

Az ENSZ vizsgálat csúfos kudarca miatt Fui Szannanikone tekintélye annyira megrendült, hogy 1959 végén lemondásra kényszerült. Ezt követően rövidéletű ideiglenes kormány alakult, majd 1960 áprilisában Somsanith herceg vezetésével — aki mögött az „erős ember" Nosavan tábornok állt — nyugatbarát kormány vette át a hatalmat.

Az Egyesült Államokból szakadatlanul érkezett a gazdasági segély — elsősorban katonai felszerelés formájában. Azonban a dollármilliókon csak a laoszi nemzet árulóinak korrupt elemeit vásárolhatták meg. Az imperialisták bábjai nemcsak hogy a hazafias erőket nem tudták megsemmisíteni, de saját hadseregük is bomlásnak indult a népellenes háborúban.

Kong Le kapitány 1960. augusztus 9-én államcsínyt hajtott végre. A kormány megdöntését közleményükben azzal indokolták, hogy a kormányban és a haderegben levő korrupt, hazaáruló elemek ellen, a testvérgyilkos polgárháború beszüntetése érdekében cselekedtek. A katonai államcsíny újra Szuvanna Fumát juttatta hatalomra. Programja — belső béke helyreállítása, pozitív semlegesség, a genfi egyezmények betartása — nem felelt meg az USA uralkodó köreinek, akiket ez a fordulat igen váratlanul ért. SEATO partnereikkel együtt sietve kijelentették, hogy nem ismerik el az új kormányt.

Szuvanna Fuma miniszterelnöknek azok a kísérletei, hogy koalíciós kormányt alakítson a Patet Lao és a megdöntött kormány képviselőinek (Nosavan volt hadügyminiszter) részvételével, nem jártak sikerrel. Az amerikaiak ösztönzésére az ország déli részén Boun Oum herceggel az élén nyugatbarát ellenkormány alakult (1960. XII.). Nosavan tábornok amerikai pénzen felszerelt hadserege thaiföldi, dél-vietnami és Csang-Kaj-sekista csapatok támogatásával támadást indított a hazafias erők ellen. Súlyos harcok árán elfoglalta Vietianet az ország fővárosát és a hadműveleteket kiterjesztette Kong Le és a Patet Lao által ellenőrzött vidékekre is. Az Egyesült Államok és laoszi bábjaik arra számítottak, hogy az amerikai „szakértők" által irányított korszerűen felszerelt hadsereg, SEATO partnereik támogatásával rövid időn belül az egész országban megszerzi a hatalmat. A hosszúra nyúlt polgárháborúban Nosavan hadseregét ért súlyos vereségek lelohasztották a gyors győzelembe vetett reményeket. Nem maradt más választás számukra, minthogy elfogadják Szuvanna Fuma kezdeményezését a tűzszünetre és a tizennégyhatalmi genfi értekezlet újbóli összehívására.

A laoszi kérdéssel foglalkozó tizennégyhatalmi genfi értekezlet összehívását Kambodzsa államfője Norodom Szihanuk kezdeményezte. Szovjetunió és Anglia az Indokínára vonatkozó 1954. évi genfi tanácskozások társelnökei 1961. május 12-re összehívták a tizennégy államot.[9]

Az értekezlet megnyitását késleltette az a vita, amely Laosz képviseletének kérdésében kialakult. Végül a Szovjetunió és Anglia közös javaslatának megfelelően megállapodtak, hogy mindhárom laoszi irányzat képviselői részt vehetnek az értekezleten (Szuvanna Fuma, Patet Lao, Boun Oum).

Az értekezlet munkáját zavarta az a körülmény, hogy Laoszból a tűzszünet gyakori megsértéséről érkeztek hírek. Ezeket az összeütközéseket Nosavanék provokálták, hogy az értekezlet munkáját megzavarják. Genfben pedig az ülések bojkottálásával akarták a megállapodásokat lehetetlenné tenni. Természetesen Boun Oumék nem saját elhatározásuk szerint cselekedtek így, hanem híven követték az Egyesült Államok utasításait. Jelen voltak ugyan az értekezleten, azonban minden módon akadályozták a tárgyalások sikerét és a háború folytatására készültek.

A tárgyalások középpontjába Laosz függetlenségét, egységét és semlegességét biztosító nemzetközi egyezmények kidolgozása áll. Az értekezleten résztvevő államok éles ellentétei különösen Laosz semlegességének értelmezése és garanciáinak megvitatása során kerültek felszínre.

Ezek közül az ellentétek közül elsősorban nem a szocialista és a kapitalista államok ellentétei általában a figyelemreméltóak. (A szovjet és angol társelnökök közös erőfeszítéseket tettek az értekezlet sikeres előrehaladása érdekében.) Annál jellegzetesebb az Egyesült Államok (az őket mindenben kiszolgáló Thaiföld és Dél-Vietnam) valamint az értekezlet többi kapitalista állama közötti éles ellentmondás.

Az Egyesült Államok már az 1954-es genfi értekezleten is mindent elkövetett, hogy a megállapodásokat megakadályozza. Amikor ennek ellenére mégis létrejött a megegyezés, annak a gyakorlatban történő megvalósulását igyekezett lehetetlenné tenni. Míg végül a genfi egyezményeket a Szananikone kormány 1959-ben felmondta.

A második genfi értekezleten is rövidesen kiderült, hogy az Egyesült Államok valójában nem akarja a laoszi polgárháború befejezését. Ennek magyarázata az amerikai uralkodó köröknek az a felismerése, hogy a jelenlegi laoszi belső erőviszonyok mellett és a laoszi nép hangulatát figyelembevéve nem lehet elképzelni olyan békés rendezést, amely az amerikai érdekeknek megfelelne. Az ország igazi semlegesítése szerintük a kommunisták előretörését tenné lehetővé. Ezért tér ki a tárgyalások elől az amerikaiak utasítására a Boun Oum-klikk és ezért igyekeznek az amerikaiak újra és újra katonailag „rendezni" a kérdést.

Franciaország a dél-vietnami példán okulva — ahol az USA hallatlan gyorsasággal foglalta el helyüket — fenntartással szemléli az

[9] Szovjetunió, Egyesült Államok, Franciaország, Anglia, Kínai Népköztársaság, Vietnami Demokratikus Köztársaság, Kambodzsa, Laosz, Thaiföld, Dél-Vietnam, Burma, India, Lengyelország, Kanada.

amerikaiak laoszi politikáját. Boun Oum kormányával szemben — amely felszólította a franciákat a Seno-i katonai támaszpontuk[10] kiürítésére — ma is Szuvanna Fuma kormányát ismerik el törvényesnek.

Anglia semmiféle beavatkozás bizonyítékát nem látja Laoszba, amelyre az Egyesült Államok kormánya saját agresszív magatartásának indokolásául hivatkozik.

Az angolok és a franciák nagy tartózkodással ítélik meg a Boun Oum kormány azon képességét, hogy helyre tudja állítani a rendet Laoszban. Felismerték, hogy nem alakulhat olyan szilárd laoszi kormány, amely nem foglalja magában a semleges és a Patet Laohoz tartozó személyeket.

Az amerikaiak laoszi politikáját bíráló őszinte hangot szólaltat meg a Daily Express cikkírója: „Az amerikai diplomáciai élet egyik szomorú igazsága — akárcsak Kubában, Koreában és Dominikában — mint kiderült Laoszban is félfasiszta, korrupt kormányokat támogattak, hogy távoltartsák a kommunistákat a hatalomtól."[11]

A genfi értekezlettel egyidőben Na Monban is tárgyalások folytak a három fél részvételével a helyzet rendezéséről. E megbeszélések eredménye volt a három herceg zürichi találkozója (1961. VI.). Ekkor és az ezt követő Hin Hop-i találkozón megállapodtak a politikai programban és a nemzeti egységkormány létrehozásában (miniszterelnök Szuvanna Fuma). Alapelvként fogadták el, az 1954-es genfi határozatok tiszteletben tartását.

Ez év januárjában még újra találkozott Genfben a három vezető laoszi politikus. Ismét megállapodtak: sürgősen nemzeti egységkormányt alakítanak és egységes delegációt küldenek a genfi értekezletre.

A megállapodások ellenére a Boun Oum-klikk amerikai utasítást követő, halogató politikája miatt a laoszi probléma nem halad a megoldás felé. Bár a genfi értekezlet kidolgozta a Laosz semlegességéről szóló nemzetközi egyezmény tervezetét, az egységes laoszi delegáció hiánya akadályozza azok megkötését.

A tárgyalások elhúzódása magával hozta az ellenségeskedések kiújulását. A legutóbbi idők eseményei — a katonai tevékenység fokozódása — azt bizonyítják, hogy a reakciós erők újra megkísérlik, hogy erőszak eszközével kiterjesszék hatalmukat az egész országra.

Jogi szempontból nem lehet vitás, hogy Laosz helyzetét a genfi konferencián létrejött nemzetközi egyezmény határozza meg. Ez az egyezmény Laosz semlegességét írja elő és a Patet Lao valamint a Szuvanna Fuma vezette párt ennek a semlegességnek a fenntartását, tehát a törvényesség tiszteletben tartását követeli.[12]

Kovács Károly

---

[10] Az 1954-es genfi megállapodások lehetővé tették, hogy Franciaország a laoszi Senóban katonai támaszpontot tartson fenn.

[11] Daily Express, 1961. I. 3.

[12] A kézirat lezárása óta eltelt néhány hét alatt a laoszi helyzetben lényeges változás történt.

A haladó erők sikerei Nosavan csapatainak támadásaival szemben újra tárgyalóasztalhoz kényszerítették a Boun Oum klikket.

A három herceg Khang Khay-i tárgyalásain június 12-én egyezményt írtak alá az ideiglenes koalíciós kormány megalakításáról. A megállapodás értelmében az új kormány tevékenységét a zürichi egyezményben lerögzített elvek határozzák meg. Megállapodás történt a genfi értekezletre küldendő egységes laoszi küldöttség kérdésében is. Ezzel lehetővé vált, hogy a genfi értekezleten Laosz nemzeti függetlenségét és semlegességét biztosító nemzetközi egyezményt késedelem nélkül megalkossák.

Vitaülés Weltner A.: „Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban" c. monográfiájáról

Egyetemünk tudományos életében immár hagyománnyá kezd válni az a kétségtelenül helyes kezdeményezés, amely szerint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója által írt és publikált nagyobb munkát (monográfiát, kommentárt stb.) a szakterület elméleti művelőinek, neves gyakorlati szakembereknek a részvételével megvitatják. A viták megszervezése, illetve megrendezése a Kar Világnézeti és Tudományos Bizottságának a feladata. A Világnézeti és Tudományos Bizottság rendezésében 1962. március hó 31-én Weltner A.: „Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban" című, 1960-ban megjelent monográfiája került megvitatásra. A vitán és a vitában résztvevő elméleti és gyakorlati jogászok magas száma, a vitában felmerülő — elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt érdeklődésre számottartó — kérdések, valamint a vita színvonala arról tanúskodik, hogy a Világnézeti és Tudományos Bizottság helyesen ismerte fel és reálisan mérte fel a jogász — közvélemény részéről megnyilvánuló érdeklődést, amikor a vitát megrendezte.

A vita alapjául szolgáló mű a munkaszerződés, a munkajogviszonnyal kapcsolatos egyes egyoldalú jognyilatkozatok, továbbá a munkajog sajátos szabályozási formáinak az érvénytelenségével, az érvénytelenség megállapításával és az érvénytelenség jogkövetkezményeivel foglalkozik.

A munkaszerződés érvényessége — amint arra a szerző rámutat — a polgári irodalomban elsősorban mint dogmatikai probléma merül fel azzal kapcsolatban, hogy a kötelmi jognak a szerződésekre vonatkozó általános rendelkezései alkalmazhatók-e a munkaszerződésre. Kezdetben a polgári munkajog arra az álláspontra helyezkedett, hogy szabálytalan munkaszerződés esetében a polgári jognak a semmisségre és megtámadásra vonatkozó szabályait kell alkalmazni. Később viszont egyre inkább az a nézet alakult ki, hogy a kötelmi jognak az ex tunc hatályú semmisségre és megtámadásra vonatkozó szabályai a munkaszerződésre teljes mértékben nem alkalmazhatók, ha a dolgozó a munkát már megkezdte.

A polgári munkajog — miként a szerző kifejti — bár korlátozhatja a kötelmi jog áruviszonyokat szem előtt tartó szabályainak a hatókörét, de a munkaviszony árujellege következtében azoktól megszabadulni nem tud. Ennek következtében a munkajogviszony minden esetben azonnali hatállyal szűnik meg, tehát a dolgozó elveszti a felmondási időre és a felmondási illetményekre vonatkozó jogát. Ezen felül a munkában eltöltött idő — az esetek többségében — nem minősül munkajogviszonyban eltöltött időnek. Ezek a megoldások tehát a dolgozó számára megfelelő érdekvédelmet nem biztosítanak.

A polgári irodalommal szemben, a munkaszerződés érvényessége a szocialista munkajogban nemcsak dogmatikai problémaként, hanem a jogi szabályozás és a joggyakorlat szempontjából egyaránt rendkívül fontos kérdésként merül fel.

Mind az elmélet, mind a gyakorlat vonatkozásában igen nagy jelentőségű annak tisztázása is, hogy a polgári jogi szerződések érvénytelenségét és a munkaszerződés érvénytelenségét, az érvénytelenítés jogi formáit és az érvénytelenséghez fűződő jogkövetkezményeket illetően mi a különbség a szocialista polgári jog és a szocialista munkajog között.

A szocialista munkajog a polgári joghoz hasonlóan, nem fogadhatja el érvényesnek azt a munkaszerződést, amely jogszabályba ütközik, vagy amelyet a jogszabály megkerülésével kötöttek, kivéve, ha ahhoz a jogszabály más jogkövetkezményt fűz. Nem tekinthető érvényesnek a szerződés akkor sem, ha nyilvánvalóan a dolgozó nép érdekeibe, vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütközik. Módot kell adni arra is, hogy aki a munkaszerződést lényeges tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés vagy kényszer hatására kötötte meg, a szerződést érvényteleníthesse. Ezek az elvek lényegében megfelelnek azoknak a szabályoknak, amelyeket a Polgári Törvénykönyv tartalmaz a szerződés érvénytelenségére, vagyis semmisségére és megtámadására vonatkozóan. Azok a jogi megoldások viszont, amelyek segítségével a jogrendszer ezeket az elveket érvényesíti, azok a jogi formák, amelyeknek a keretei között az érvénytelenítés történik, és azok a jogkövetkezmények, amelyek az érvénytelenséghez fűződnek, nem azonosak a szocialista munkajogban, illetőleg a szocialista polgári jogban. A szocialista munkajog a munkaszerződés érvényességével, az érvénytelenség orvoslásával, valamint az érvénytelenség jogkövetkezményeivel kapcsolatban olyan megoldásokat alakít ki, amelyek figyelemmel vannak a szocialista munkaviszony társadalmi szerepére, ezzel összefüggésben arra, hogy a munkavégzés egyfelől a tervek teljesítését, másfelől a munkához való jog gyakorlását szolgálja. Ennek megfelelően az egyéni érdek összhangban van a társadalmi érdekkel a tekintetben, hogy a munkaszerződések ha lehet, utólag is érvényesekké váljanak, vagyis elháruljanak a munkajogviszony keletkezésének és fennmaradásának a törvényes akadályai. Éppen ezért a vállalat és a dolgozó köteles kölcsönösen együttműködve, minden elvárható magatartást kifejteni a munkaszerződés érvénytelenségének az orvoslása érdekében. Ha orvoslási kötelezettség nem áll fenn, vagy az orvoslás eredményre nem vezetett, illetőleg egyik vagy a másik fél nem tett eleget az orvoslási kötelezettségnek, létrejön a munkajogviszony megszüntetésének a joga, illetőleg a kötelezettsége. A munkajogviszonyt azonban csak konstitutív hatályú jognyilatkozattal lehet jogszerűen megszüntetni. Mind a semmisség, mind a megtámadás megállapításához, tehát — szemben a polgári joggal — konstitutív hatályú jognyilatkozatra van szükség és a semmisség vagy a megtámadás következményeinek a levonása érdekében meg kell szüntetni a munkajogviszonyt. A megszüntetés jogi formája, attól függően, hogy arra a munkajogviszony első vagy második szakaszában kerül sor, lehet elállás, azonnali hatályú felbontás és felmondás. Míg a munkajogviszony első szakaszában felmondás helyett elállásnak is helye lehet, a munkajogviszony második szakaszában főszabály a felmondás, vagyis a felmondási idő lejártát követő hatályú megszüntetés, és kivétel az ex nunc hatályú azonnali megszüntetés. A munkaviszony megszüntetésének különböző formáinál a dolgozó jóhiszeműsége esetén a megszüntetésnek előnytartó hatálya (felmondási idő és illetmény, a munkajogviszony folyamatossága) van, rosszhiszeműség, illetőleg vétkesség esetén pedig a megszüntetésnek előnyvesztő hatálya van és kártérítési kötelezettség is fennáll.

A vizsgált kérdésben a polgári jogi és a munkajogi sajátosságok egybevetésével a szerző arra a következtetésre jut, hogy „... a munkaszerződés érvénytelenségének a kategóriája a munkajogban nem szankció, hanem csak mint egyes sajátos megszüntetési okoknak a gyűjtő fogalma kerülhet alkalmazásra, mert a szankció mindezekben az esetekben elsősorban abban nyilvánul meg, hogy megszüntetési jog, illetőleg a vállalat oldalán megszüntetési kötelezettség is keletkezik. Másodsorban az érvénytelenség bizonyos előnyök elvesztésével (3. § III. pont), harmadsorban pedig kártérítési felelősség keletkezésével (10. §) járhat (166. old.)".

A munkaszerződés után a munkajogviszonnyal kapcsolatos egyes egyoldalú jognyilatkozatok érvényességénél az utasítás érvényességének a problémáját és a munkajogviszony megszüntetésére irányuló egyoldalú jognyilatkozatok érvényességét vizsgálja a szerző. A munkajog sajátos szabályozási formáinak érvényességénél pedig a vállalati munkarendnek, a kollektív szerződésnek és az üzemi tanács döntéseinek alaki és tartalmi okokból előálló érvénytelenségét, az érvénytelenség megállapításának módját és az érvénytelenség jogkövetkezményeit veszi vizsgálat alá.

A vita alapjául szolgáló mű vázlatos ismertetésére, a műben tárgyalt elméleti tételek felelevenítése, a vitában felmerülő, a műhöz szorosan kapcsolódó kérdések megvilágítása végett tértünk ki. A mű részletes ismertetésétől eltekintünk egyrészt a terjedelem szabta korlátok miatt, másrészt pedig azért, mert a műről a Jogtudományi Közlöny 1961. évi 4. számában Kertész István tollából részletes ismertetés jelent meg.

A vitaindító referátumok, melyeket Rudolf Lóránd egyetemi tanár és Kertész István megbízott adjunktus tartottak — megállapításai, valamint a hozzászólások a következő kérdések köré csoportosultak: *1.* az érvénytelenség, mint jogi jelenség helye a jogrendszerben; *2.* helyes-e az „érvénytelenség" fogalmának használata a munkaszerződés fogyatékos voltának a megjelölésére? *3.* az analógia kérdése a munkajogban; *4.* az érvénytelenség kapcsolata a munkajog tárgyával; *5.* a munkaszerződés érvénytelenségének orvoslása; *6.* a megtámadási jog érvényesítésének határideje; *7.* az érvénytelenség és a kollektív szerződés kapcsolata.

1. Élénk vitát váltott ki az a kérdés, hogy az érvénytelenség jogágazati, pontosabban polgári jogi probléma-e vagy attól magasabb szintű kategória. Eörsi Gy. utalt arra, hogy az érvénytelenség intézménye az árucsere-szerződésekkel kapcsolatosan alakult ki, és ennek folytán dogmatikailag először a magánjogban jött létre. Miután azonban funkciója az, hogy az

uralkodó osztály érdekeivel ellentétes szerződést ne engedje eredeti formában érvényesülni, ilyen értelemben az áruviszonyoktól mentes munkaviszonyok területén is alkalmazható, és csupán a két jogágazat érvénytelenségi fogalmának a tartalmát kell egymástól jól elhatárolni. Nagy L. szerint, miként a felelősség, úgy az érvénytelenség is az egyes jogágak területén másmás tartalommal jelentkezik. Referátumában, a mű alapján Rudolf L. a következő kérdéseket veti fel: *a)* Az érvénytelenség alapvetően és elsősorban polgári jogi problematika-e? Vajon nem azért gondolunk elsősorban a polgári jogra, mert az érvénytelenség kérdése a gyakorlatban és az elméleti vizsgálat során általában a szerződési rendszerrel kapcsolatos és a szerződéseket alapvetően és elsősorban a polgári jogban tárgyaljuk. *b)* Vajon a szerződések és a szerződésen kívüli jognyilatkozatok érvénytelensége között van-e fogalmi különbség, vagy csak az érvényes jognyilatkozatok érvényességi kellékei tekintetében van mennyiségileg eltérés. *c)* Vajon a vagyonjogi érvénytelenség és az egyéb nyilatkozatok érvénytelensége fogalmilag különbözik-e, illetve közelebbről megjelölve: vajon a különböző jogági érvénytelenség egymástól teljesen elszigetelt jelenség-e és nincs-e bennük valami közös?

A vizsgálat azt mutatja, hogy az érvénytelenség nemcsak a polgári jogban és a munkajogban, hanem az egyéb jogágakban is fontos szerepet játszik. Az államigazgatási jogban pl. csak az érvényes államigazgatási aktusoknak van kötelező erejük. Ezért, ha az utasítástadónak nincs jogosultsága az utasításra, vagy azt nem megfelelő alakban teszi, az utasításhoz a célzott joghatás nem fűződik.

Az érvénytelenség szabályozása az egyes jogágakban különböző érdekek védelmét szolgálja. Más érdek védelmét szolgálja az érvényességi kellékek megkövetelése az államigazgatási jogban, a polgári jogban, a családjogban, a munkajogban, a földjogban, a termelőszövetkezeti jogban, a pénzügyi jogban. De nemcsak a jogágazatok között, hanem jogágazaton belül is lehetnek eltérések, az érvényességi kellékek szabályozása vonatkozásában. Mások az érvényességi kellékei a polgári jogi szerződéseknek általában, sőt ezen belül mások az ingatlan adás-vételnek, az ingó adásvételnek, a szállítási szerződésnek, a korlátozott cselekvőképesek különböző jognyilatkozatainak, mint az egyoldalú jogügyleteknek. Hasonlóképp a munkajogban speciális elbírálást igényel a munkaszerződés, a munkajogi egyoldalú egyéni és kollektív nyilatkozatok érvénytelenségének a szabályozása is.

Az eltérések mellett a különböző jogági érvénytelenségben vannak közös vonások is. Az egyik közös, lényeges vonást Rudolf L. abban látja, hogy az érvénytelen jognyilatkozathoz nem a célzott joghatás fűződik. A közös vonások — amelyeknek vizsgálata külön tanulmányt igényel — viszont azt jelentik, hogy az érvénytelenség alapjában véve általános jogelméleti kategória és az egyes jogágakban csupán ezeknek az általános tételeknek a konkretizálódásával találkozunk. Az egyes konkretizálódás azonban tükrözi az illető jogágban uralkodó alapelvek hatását.

Azt, hogy az érvénytelenség általános kategória, válaszában Weltner A. is elismerte, azonban utalt a munkajog sajátos megoldásaira (orvoslási kötelezettség, nevelés a felelősség útján, garanciák, előnytartó felmondási idő, felmondási illetmény, a munkajogviszony folyamatosságának elismerése formájában stb.). A munkajog sajátos megoldásai a munkajog önálló jellegéből következnek. A munkajog önállósága viszont — amint arra Nagy L. rámutatott — nem másodlagos jegyek következménye, hanem a társadalmi viszonyok önállóságából fakad. Ehhez kapcsolódik Rudolf L. megállapítása, aki szerint: a szerződések érvényességére és az érvénytelenség következményeire vonatkozó polgári jogi szabályok el kell, hogy térjenek a munkajogi szabályozástól, hisz a szerződés a munkajogban már nem áruviszonyokat fejez ki.

2. Referátumában Kertész I. a monográfiának abból a következtetéséből kiindulva, hogy munkajogviszony az érvénytelen munkaszerződés alapján is létrejön, és érvénytelen munkaszerződés esetén a főszabály nem a szerződéskötés előtti állapot helyreállítása, hanem az érvénytelenség orvoslásának a kötelezettsége, továbbá a munkajogviszony megszüntetésének — a jövőre vonatkozólag is — csak akkor van helye, ha az érvénytelenség orvoslására nincs meg a lehetőség, azonban a megszüntetés ilyenkor sem azonnali hatályú, mint a polgári jogban, hanem mintha nem is érvénytelenséggel állnánk szemben — felveti, hogy elméletileg helyes-e ilyen körülmények között az „érvénytelenség" fogalmának használata a munkaszerződés fogyatékos voltának a megjelölésére. Eredményét tekintve látszólag hasonló gondolat nyivánul meg Eörsi Gy.-nek abban az aggályában, hogy az érvénytelenség kategóriája a munkajog számára gyümölcsöző-e, nem-e történeti szempontból hurcolja azt a munkajog magával; az érvénytelenség helyett nem kellene azt mondani, hogy a munkajogban ilyen esetben szerződés-módosítási kötelezettség és a munkaviszony megszüntetésének a kötelezettsége áll fenn. Példaként említette meg, hogy a családi jogban az akarati hibák az alapos ok megállapításánál szolgálnak alapul; vagy pl. a döntőbizottság szerződés-módosítással érvénytelen szerződést is fenntarthat. Felvetődik tehát a kérdés: nem kell-e valamilyen formát kitalálni, ha a munkajogban az érvénytelenséget elvetjük; — úgy véli, hogy a kötelező felmondás, kötelező szerződés-módosítás stb. szankcióinak megállapítása esetleg pótolhatná az érvénytelenség fogalmát, de ez mégsem volna kielégítő. A jognak vannak jogágazatokat meghaladó körű fogalmai, amilyen pl. felróható jogsértés esetén a felelősség, felróhatóságtól független jogsértés esetén az érvénytelenség, amelyek minden jogágazatban ugyanazt a funkciót töltik be, de eltérő módon, eltérő eszközökkel. Ezért tehát helyesebb a munkajogban is érvénytelenségről, mégpedig speciálisan munkajogi érvénytelenségről beszélni.

Válaszában Weltner A. hangsúlyozta, hogy az érvénytelenség általános kategória, amelynek jellemző vonása az, hogy az érvénytelen szerződések nem vezethetnek a célzott joghatásra, ami természetesen nem jelenti azt, hogy egyes joghatásokra nem vezethetnek. A munkajogvi-

szony érvénytelen munkaszerződés esetén végig benne van a tilosság, illetőleg a szabálytalanság állapotában és megszüntetésének oka az, hogy a munkaszerződés nem volt érvényes. Ugyanakkor a joghatások tekintetében bizonyos jogkövetkezmények nem következnek be; nem áll be pl. a felmondásnak az a kötöttsége, mint érvényes munkajogviszony esetén; továbbá van bizonyos különbség az ilyen felmondási esetek és a Munka Törvénykönyvében szabályozott felmondási esetek között.

3. Visszatérő probléma a munkajogban az analógia kérdése, ami elsősorban abból fakad, hogy számos munkajogi kérdésben a közvetlen jogi szabályozás hiányzik. A közvetlen jogi szabályozás hiányában szerepet játszik, hogy eddig nem tudtuk eléggé függetleníteni munkajogi szabályozásunkat a szocialista polgári jogi szabályozástól. Még kísért a történelmi múlt: — az, hogy a munkajog a magánjogból szakadt ki. Rudolf L. szerint néha úgy fest, mintha nem hinnénk eléggé szocialista munkajogunk önálló jogági jellegében. Kényelmi szempontból polgári jogi megoldásokat annak mérlegelése nélkül veszünk át, hogy alkalmas-e mindenben a munkajog alapelveinek a megvalósítására; megfelel-e a szocialista munkajogviszony jellegének. Addig a polgári jogi szabályok igénybevételére szükség van, amíg a munkajog nem épült ki — hangoztatta Erdős B. A Munka Törvénykönyve ugyanis — véleménye szerint — az alapvető problémákat nem oldja meg. A munkaszerződés érvénytelenségét illetően a Mt. 16. § és a Mt. 19. § csak részletkérdéseket szabályoz. A szabályozás során azt kell alapul venni, hogy az érvénytelen szerződés alapján ténylegesen fennálló munkajogviszonyhoz is fűződnek jogkövetkezmények. Nyitvahagyott kérdés továbbá, hogy a jövőre nézve érvényessé lehet-e nyilvánítani az érvénytelen munkaszerződés alapján keletkezett munkaviszonyt; ha pedig nem, akkor kell-e külön aktus a munkaszerződés érvénytelenítésére. Az utóbbi kérdésben Erdős B. nem ért egyet Nagy L.-val, és úgy véli, hogy kell valamilyen intézkedés, pl. munkakönyv kiadása, millap átadása, stb.

A polgári jog kategóriáinak ideiglenes alkalmazását Nagy L. is szükségesnek tartja, amíg a munkajognak nincsenek kidolgozott kategóriái. Az alkalmazás alapja az, hogy bizonyos polgári jogi és munkajogi megoldásokban van hasonlóság. A hasonlóság okát Beck S. abban látja, hogy az önálló jogággá való alakulással nem szakad meg az összeköttetés a két jogág között. A munkajogi dogmatikai fogalomtár kidolgozásánál is felvetődik, hogy honnan induljunk el, amelyet kazuisztikusan kell eldönteni és azt kell vizsgálni, hogy szükség van-e eltérő megoldásra. Eörsi Gy. szerint a polgári jog csak történetileg anyajoga a munkajognak, de a munkajog a szocializmusban annyira önállósult, hogy dogmatikailag teljesen függetlenné vált a polgári jogtól. Ezért, ha a munkajog nem tartalmaz rendelkezést, nem kötelező a megfelelő polgári jogi szabály alkalmazása, hanem a tényállás elemzése és a jogpolitikai célkitűzések szerint kell eldönteni: a munkajog elveiből vezetik-e le a megoldást, vagy a polgári jogi szabályt analógiaképpen alkalmazzák. A történeti anyajogiságnak mégis megvan az a hatása, hogy a munkajog kodifikálása idején a szabályozás — különösen egyes alapvető elveket illetően — eléggé hézagos lett és ezért ez idő szerint viszonylag gyakran kell polgári jogi analógiához visszanyúlni.

Az analógia kérdésében Weltner A. már korábban (Hozzászólás Szabó I.: A jogszabályok értelmezése című könyvéhez) kifejtette, hogy az érvénytelenség és annak orvoslása körében számos olyan probléma van, amidőn a munkaszerződés, illetőleg a munkajogviszony sajátosságaira tekintettel a polgári jog köréből analógiára nem kerülhet sor. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az analógia csatornáján keresztül egyik jogágazat területéről ne lehetne átvinni tételeket a másik jogágazat területére, azonban először a munkajog általános tételeihez, alapelveihez kell nyúlni és ha ez nem vezet eredményre, fordulhatunk más jogágazat szabályaihoz, feltéve, hogy ezek nem állanak ellentétben a munkajog sajátosságaival.

4. A munkajog tárgyát érintő vita az érvénytelenségre vonatkozó speciális munkajogi szabályok alkalmazási körének a terjedelmével kapcsolatos. A munkajog tárgyát — mint ismeretes — a társadalmi munkaviszonyok és a társadalmi munkaviszonyok megszervezését szolgáló egyéb társadalmi viszonyok alkotják. A munkajog tárgyát alkotó társadalmi munkaviszony tekintetében Rudolf L. egyrészt azt kifogásolja, hogy Weltner A. tankönyvében különbséget tesz társadalmi jellegű munkaviszony és társadalmi munkaviszony között. Előbbinél a munkát végző alany egyben a termelőeszközök tulajdonának alanya is, és így az előállított termék az ő tulajdonában marad. Ezzel szemben a társadalmi munkaviszonynál a munkát nem a tulajdonában álló termelési eszközökkel, illetve munkaeszközökkel végzi, így a termékkel közvetlenül nem is rendelkezhet a munkát végző személy. Úgy véli, helyesebb mindkét munkaviszonyt társadalmi munkaviszonynak nevezni és azt megállapítani, hogy egymástól eltérő, két társadalmi jelenséget hozhat létre a munka. Ez pedig annyit jelent, hogy kétféle értelmet kell tulajdonítanunk a társadalmi munkaviszonynak és hangsúlyozottan ki kell emelni, hogy az idegen termelő — és munkaeszközökkel végzett munka a jelentősebb mind a társadalmi fejlődés menetében, mind pedig az adott történelmi helyzet termelési és társadalmi viszonyai terén. Abban az esetben viszont, ha elfogadjuk, hogy a munkajog tárgya felölel valamennyi idegen termelőeszközzel és munkaeszközzel végrehajtott munkát, akkor az érvénytelenség speciális munkajogi szabályai alá kell vonnunk a megbízási jogviszonyt és a vállalkozási szerződést is. Másrészt a társadalmi munkaviszony és a társadalmi munkaviszonyok megszervezését szolgáló társadalmi viszonyok közötti kapcsolatot vizsgálva, Rudolf L. felveti a kérdést: vajon nem szűkítjük-e le túlságosan a társadalmi munkaviszony fogalmának a terjedelmét, és a tankönyvi felfogás mellett jó helyen húzzuk-e meg a határvonalat egyrészt a munkajog, másrészt a polgári jog, illetve az államigazgatási jog között, figyelemmel arra, hogy ez utóbbi jogágak foglalkoznak elsősorban az állam gazdasági funkcióját megvalósító szervezetek tevékenységének

a megszervezésével? A tankönyvvel szemben a szétválasztás helyett Rudolf L. az egységes társadalmi munkaviszony fogalmát javasolja, amelynek három jellegzetes csoportját különbözteti meg: *a)* a szorosan vett munkavégzést felölelő; *b)* a munkavégzést eredményesebbé tevő; *c)* a dolgozó védelmét szolgáló viszonyokat. A tankönyv felosztásával szemben Hágelmayer I-né is Rudolf L. felosztását tartja jónak.

Válaszában Weltner A. nem értett egyet azzal, hogy a társadalmi munkaviszonynak kétféle értelmet kell tulajdonítani. Szerinte abból kell kiindulni, hogy a munka társadalmi jellegű, amely tágabb kategória, és a munkával kapcsolatos társadalmi viszonyokon belül foglalnak helyet a társadalmi munkaviszonyok, mint szűkebb kategória. Külön társadalmi jellegű munkaviszonyról nem beszélhetünk.

Nem vonható a társadalmi munkaviszony fogalmi körébe a megbízási és a vállalkozási viszony, amelyeknek tárgya áruformában jelentkező szolgáltatás; az viszont más kérdés, hogy nem kell-e a megbízásra és a vállalkozásra sajátos megoldásokat alkalmazni.

Ami pedig a termelési eszközökön fennálló tulajdoni viszonyokat illeti, szükséges megjegyezni, hogy a szocializmus viszonyai között a dolgozók munkaerejüket nem idegen termelési eszközökkel kapcsolják össze. Az egységes társadalmi munkaviszony megkülönböztetés ellen viszont az szól, hogy a kollektív jogviszonyok tartalmát nem lehet a munkajogviszony tartalmába belevinni. A társadalmi munkaviszonnyal kapcsolatos egyéb társadalmi viszonyok körében Rudolf L. csoportosítása jobb, mert szélesebb.

5. A szerző által megkülönböztetett tilos (amikor a munka végzése ütközik törvényes tilalomba és a semmisség feltétlen) és szabálytalan (amikor csak a munkaszerződés megkötésének módja ütközik jogszabályba és a semmisség feltételes) munkaszerződésekkel kapcsolatban Kertész I. megjegyezte, hogy a munkajogban a tilalmak túlnyomó része éppen a különböző munkák végzését köti bizonyos feltételekhez és sokkal kevesebb azoknak a szabályoknak a száma, csekélyebb a jelentősége is, amelyek a munkaszerződés megkötésének módjához fűznek meghatározott követelményeket. A feltétlenül semmisnek nevezett munkaszerződés azonban saját magától konvalidálódhat, noha belőle orvoslási jog, illetve kötelezettség nem keletkezik. Nem fedi tehát a tartalmat ezekben az esetekben a „feltétlen" semmisség kifejezés, mert ez az utólagos konvalidáció teljes kizártságára utal. A továbbiak során az orvoslásra vonatkozó érdemtelenséggel összefüggésben Kertész I. felvetette, vajon helyeselhető-e a munkajogban a fegyelmi eljáráson kívüli azonnali hatályú elbocsátás bevezetése, és amellett foglalt állást, hogy a főszabály a fegyelmi elbocsátás lehet. A kimerítően felsorolt esetekben azonban, amelyekben a ténybeli és jogi megítélés egyszerű és a súlyos felróhatóság nyilvánvaló, a fegyelmi eljárás nélküli azonnali hatályú elbocsátás lehetőségét elvileg nem lehet kifogásolni, sőt számos gyakorlati szempont is szól mellette. A legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabásának lehetővé tétele de lege ferenda nem helyeselhető gondatlan vétség esetén.

Az érvénytelenség miatt történő megszüntetésnél a főszabályt Kertész I. szerint annak figyelembevételével kell kialakítani, amikor mind a dolgozó, mind pedig a vállalat jóhiszemű volt és érvénytelenség esetén a megszüntetés fő formájává a felmondást kell megtenni. A felmondási idő elvesztése csak mint súlyos szankció jöhet figyelembe. A jóhiszeműség ugyanakkor megköveteli a megszüntetés előnytartó hatását is, és a jóhiszemű érvénytelenség, mint felmondási ok nem kívánja meg a dolgozót oltalmazó felmondási korlátozások eltávolítását.

Az orvoslási kötelezettséggel kapcsolatban Nagy L. arra mutatott rá, hogy az orvoslási kötelezettség nem kifejezetten munkajogi sajátosság, hanem annak az általános elvnek a megnyilvánulása, hogy munka nélküli jövedelemből senki nem élhet. Szerinte az orvoslási kötelezettség nem feltétlen elválasztó vonal a munkajog és a polgári jog között. Érvénytelenség miatti megszüntetés esetén a felmondási konstrukció sem minden esetben alkalmazható, pl. ha felmondást kizáró ok forog fenn. Éppen ezért a felmondással szemben az azonnali hatályú megszüntetés mellett foglalt állást, amikor az érvénytelenséget orvosolni nem lehet. Azonnali hatályú megszüntetés esetén viszont a felróhatóságtól függően határozni kell a kártérítés és egyéb jogkövetkezmények tekintetében. Az azonnali hatályú megszüntetés helyett a felmondási forma alkalmazását tartja indokoltnak Beck S. azért, hogy bizonyos kíméleti idő álljon a dolgozó rendelkezésére az új jogi helyzet létrehozása érdekében. A felmondás konstrukciójának alkalmazása ellen Szögyéni Z. gyakorlati eseteket vetett fel. Például termelőszövetkezeti tag tagsági viszonyát megszünteti és ugyanazzal a termelőszövetkezettel munkaszerződést köt azért, hogy a nyugdíj szempontjából előnyösebb helyzetbe kerüljön. Vagy pl. egyetemi hallgatók a kötelező előfeltételek (engedély megszerzése) nélkül vállalnak munkát. Ezekben az esetekben a munkaviszony fenntartásának az elve nem alkalmazható és a felmondás konstrukciója nem indokolt.

A „feltétlen semmisség" kifejezést — válaszából kitűnően — Weltner A. sem tartja egészen pontosnak. Helyette talán helyesebb lenne alkalmazási tilalomba ütköző munkaszerződésről beszélni, különbséget téve orvosolható és nem orvosolható alkalmazási tilalom között. A munkaszerződés érvénytelenségével összefüggésben az azonnali hatályú megszüntetésnek, mint általános lehetőségnek a bevezetését nem tartaná helyesnek; emellett szól még az, hogy az elbocsátás a felmondás, valamint a fegyelmi elbocsátás mellett, mint harmadik megszüntetési forma komplikálná a megszüntetés módját. A felmondás mellett egyes esetekben elképzelhetőnek tartja az azonnali hatályú megszüntetést, amidőn a felmondásnak, az előnytartásnak gyakorlati jelentősége nincs. A megszüntetési rendszer kialakításánál mérlegelendő szempontok: a) a felmondás túl enyhe, az elbocsátás viszont túl súlyos; b) a jogorvoslatot garantálni kell, c) túl bonyolult lesz a megszüntetési rendszer, — ezért a probléma megoldása nem könnyű.

A megszüntetésnél szabálynak a felmondási formát tekinti, tehát a

megszüntetés egységesítése mellett foglal állást, azonban az egységes megszüntetési rendszeren belül különbséget tesz az érvénytelenségi okok alapján és egyéb címen történő megszüntetés között, ezáltal is elismerve, hogy van bizonyos különbség az érvénytelenséggel összefüggő felmondási esetek és a Munka Törvénykönyvében szabályozott egyéb felmondási esetek között.

6. A megtámadási jog érvényesítésével foglalkozott hozzászólásában Trócsányi L., aki felvetette: vajon a megtámadási jog érvényesítésére a munkajogban ugyanazok a szabályok irányadók-e, mint a polgári jogban? Egyetért a szerző felfogásával abban, hogy a munkajogviszony jellege a Ptk-ban szabályozott határidőhöz hasonló hosszú megtámadási határidőt nem tűr és a megtámadás érvényesítésére ugyanolyan határidőt indokolt biztosítani, mint általában a munkaügyi viták előterjesztésére. Ez a megoldás azonban nyitva hagyja a megtámadási határidő jogi természetének a kérdését. Álláspontja szerint a megtámadási határidő a munkajogban sui generis határidő, mely a jelenlegi szabályozás értelmében sem a preklúzió, sem az elévülés alá nem vonható. Preklúzió esetén ugyanis a nyugvási és félbeszakadási tényállások csak akkor jöhetnek szóba, ha ezt a jogszabály kifejezetten lehetővé teszi, a Mt. azonban erről nem rendelkezik. Elévülésnek pedig azért nem tekinthető, mert az elévült jog érvényesítésére a megtámadási határidő lejárta után lehetőség nincs. Nem látja viszont akadályát annak, hogy a megtámadási határidő eltelte után a megtámadáshoz való jog kifogásként érvényesíthető legyen. Javaslata de lege ferenda: *a)* a megtámadás érvényesítésének határideje azonos a munkajogi igények érvényesítésének általános határidejével; *b)* a megtámadási határidőre az elévülés nyugvásának és megszakadásának szabályai megfelelően irányadók; *c)* a megtámadási jog kifogásként mindaddig érvényesíthető, amíg a szerződésen alapuló követelés el nem évült.

Válaszában Weltner A. kiemelte, hogy a megtámadási jog érvényesítésének kérdésében elfoglalt álláspont is amellett szól, hogy a munkajogban más megoldásra van szükség, mint a polgári jogban. Úgy véli, a megtámadás érvényesítésének határideje azonos lehet a munkaügyi viták előterjesztésére megállapított általános panaszhatáridővel.

7. A kollektív szerződés érvényességével kapcsolatban, a művel összhangban Rudolf L. kiemelte, hogy a kollektív szerződés jellege a történeti fejlődés folyamatában lényeges változásokon ment át annak következtében, hogy tartalmának normatív jellegű rendelkezéseit túlnyomó részben kötelmi jellegű tartalom váltotta fel. A felszabadulás után a kollektív szerződés hazánkban valóságos jogszabály volt, amelyet az 1951. évi szabályozás átfejlődő típussá változtatott át, mert az osztályakaratot kifejező normatív részek mellett a kollektív szerződés alanyainak egyéni akarata is szerepet játszik létrehozásában. A jogi szabályozásban — véleménye szerint — olyan korszaknak kell jönnie, amely a tiszta szerződési jelleget domborítja ki.

A kollektív szerződés alanyai vonatkozásában Rudolf L. felveti: abban az esetben, ha a vállalati kollektívát ismerjük el jogalanynak, pontosan meg kell határozni azt is, hogy ennek az újonnan elismert jogi személynek milyen szervezete van, milyenek a vagyoni jogai és kötelességei, milyen a felelőssége és mindenekelőtt annak biztosítását, hogy a kollektíva tagjai, a képviselő szervük által vállalt kötelezettségnek miként tegyenek eleget. Részletesen kell szabályozni azt is, hogy a kollektíva tagjai ebben a minőségükben milyen részjogokat gyakorolhatnak általában és miként gyakorolhatják a kollektív szerződés által biztosított részjogosultságokat. A szerzőnek ama álláspontjával szemben, hogy az újtípusú kollektív szerződés alanya a vállalati kollektíva legyen, célszerűbb megoldásnak véli, ha magát a dolgozót ismerjük el alanyként. Ebből a felfogásból következik az is, hogy az érvénytelenség kérdését a szerződés érvénytelenségi koncepciója szerint kellene elbírálnunk. Egyetért a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a kollektív szerződés tévedés címén nem támadható meg, hanem meghatározott esetekben és formában a szerződés módosítandó lesz. E tétel alkalmazására főkép az esetben kerülhet sor, ha az igazgató oly kötelezettséget vállal, amelynek pénzügyi fedezetét előteremteni nem tudja, mert felügyeleti szervei a megfelelő fedezetet rendelkezésére nem bocsátják.

Az egyoldalú módosítással szemben két megoldás is kínálkozik, amelyek véleménye szerint jobban kidomborítanák a kollektív szerződés szolgálati szerepét, annak szerződési jellegét: a) adott esetben ne alkalmazzuk-e per analógiám azokat a szabályokat, amelyeket követ a polgári jog, ha a szolgáltatás tárgya eredetileg lehetetlen, illetve ha később lehetetlenült? ugyanis, ha az igazgató nem kapja meg a fedezetet, tulajdonképp számára a teljesítés lehetetlen vagy lehetetlenült; b) a kollektív szerződésnek azok a kikötései, amelyek anyagi fedezetet kívánnak, az illetékes pénzügyi szervekkel előzetesen külön jóváhagyandók, illetve a kikötéseket az utólagos külön pénzügyi jóváhagyástól függően kell megkötni; végeredményben tehát a felfüggesztő feltétel konstrukcióját alkalmazzuk; természetesen a felfüggesztő feltétel vonatkoznék arra a kikötésre is, amely a pénzügyi fedezetet kívánó vállalati kötelezettségnek „ellenértéke" gyanánt szerepel a szerződésben. Az érvénytelenség problematikájával mindez annyiban áll kapcsolatban, hogy a szerződésekre vonatkozó speciális munkajogi tételek megfelelő alkalmazását sürgeti.

A kollektív szerződés jogi természete kérdésében elfoglalt állásponttal válaszában Weltner A. egyetértett, a kollektív szerződés alanyaival kapcsolatban azonban rámutatott, hogy a vállalati kollektíva nem jogi személy, éppen ezért nincs is szükség a jogi személyre jellemző, Rudolf L. által említett tulajdonságokra. Nem osztotta azt a véleményt sem, hogy a vállalati kollektíva helyett magát a dolgozót ismerjük el alanyként. A kollektív jogviszonyok tárgyát ugyanis olyan kollektív jellegű szolgáltatások alkotják, amelyeknek teljesítésére a vállalat nem az egyes dolgozók, hanem az egész kollektíva irányában vállal kötelezettséget. A kollektív szerződés módosításával kapcsolatban Welt-

ner A. fenntartotta korábbi, a szóbanforgó műben kifejtett álláspontját.

*

A vita a mű alapján rávilágított az érvénytelenségre, mint általános jogelméleti kategóriára, amelynek a munkajog területén való alkalmazása sajátos megoldásokat igényel. Ezeknek a sajátos megoldásoknak a kidolgozásával a szerző munkája — mind elméleti, mind gyakorlati szempontból — jelentős mértékben elősegítette a munkajog fejlődését. Nem csak a későbbi jogszabály-előkészítő munka számára ad hasznos anyagot, hanem számos vonatkozásban értékes eligazítást nyújt a gyakorlati jogalkalmazás részére is. A monográfia megjelenése tehát a szocialista munkajog tudományának fejlődésében jelentős esemény. A vita ugyanakkor hasznos segítséget nyújt a szerzőnek a további vizsgálódáshoz, tételeinek a vitában elhangzott észrevételek figyelembevételével történő korrigálásához.

Tóth Imre

Bolgár Népköztársaság

Az európai szocialista államok jogalkotása

Az *államjog* köréből mindenekelőtt a Bolgár Népköztársaság alkotmányának módosításáról szóló törvényt kell megemlíteni (Izv.* 1961. XI. 7-i 89. sz.). E törvényről részletes ismertetést közöltünk folyóiratunk 1962. évi 2—3. számában Zselev G. bolgár szerző tollából, ezért itt mellőzzük a bővebb ismertetést.

Az *államigazgatási* jog köréből az 1962. évi népgazdasági tervről szóló törvényt (Izv. 1961. XI. 7-i 89. sz.), valamint az 1962. évi költségvetési törvényt (Izv. 1961. XI. 7-i 89. sz.) kell megemlíteni. Fontos államigazgatási jogszabály a vadgazdálkodás állapotának megjavításáról és fejlesztéséről szóló minisztertanácsi határozat. (Izv. 1961. XI. 24-i 94. sz.). Itt kell megemlíteni az erdészeti főigazgatóság rendeletét a vadgazdálkodásról és a vadállomány felhasználásáról (Izv. 1962. V. 22-i 41. sz.). Ugyancsak idetartozik továbbá az erdészeti főigazgatóság utasítása a természetvédelem, erdő-, hal- és vadvédelem terén működő önkéntes őrökről (Izv. 1962. V. 29-i 43. sz.).

Igen fontos jogszabály a Mezőgazdasági Tudományos Akadémia alapszabályának jóváhagyásáról szóló tvr. (Izv. 1962. I. 19-i 6. szám). A szabályzat az általános rendelkezések keretein belül megállapítja az akadémia feladatait és e feladatok teljesítésére szolgáló módokat. Ezt követően rendelkezik az akadémia összetételéről, majd az akadémikusok, levelező tagok megválasztásának módjáról, s azok jogairól. Részletesen szabályozza az akadémia központi irányító szerveinek felépítését, befejezésül pedig az akadémia költségvetéséről tartalmaz rendelkezéseket.

Községrendezési kérdéseket érint a lakott helyek községrendezési tervezésének megjavításáról és a megművelés elé kerülő földalap növeléséről szóló minisztertanácsi határozat (Izv. 1961. XI. 28-i 95. sz.).

Érdeklődésre tarthat számot a városok városrendezési tervezéséről szóló szabályok és normatívák című jogszabály, amelyet az építészeti és városrendezési bizottság hagyott jóvá (Izv. 1962. I. 23-i 7. sz.). Ez a jogszabály csoportokba osztja a városokat és minden csoportra nézve megállapítja a városrendezési szempontból mérvadó normatívákat. Ugyanilyen természetű jogszabály a községrendezés tervezését meghatározó szabályokat és normatívákat megállapító határozat (Izv. 1962. II. 9-i 20. sz.). Itt említendő meg továbbá az építészeti és városrendezési bizottság utasítása (Izv. 1962. III. 16-i 22. sz.) a szabályozási és beépítési tervek tartalmáról és az azokhoz mellékelt tervrajzokról és vázlatokról, amely részletes rendelkezéseket tartalmaz a városszabályozási tervek előkészítéséről.

A technika terén elért eredményekkel függ össze az igazgatási tevékenység megszervezéséről, gépesítéséről és automatizálásáról szóló minisztertanácsi határozat (Izv. 1962. II. 23-i 16. sz.). A jelen időszakban rendkívül fontos technikai fejlesztés kérdéseit érinti és szolgálja a minisztertanács 1962. IIc. 27-i határozata (Izv. 1962. III. 16-i 22. sz.), amely jóváhagyja a tudományos-kutatóintézetek, műszaki főiskolák, valamint a berendezéseket és készülékeket gyártó vállalatok között a berendezések és készülékek gyártása során fennálló kölcsönös viszonyokat rendező szabályzatot. E szabályzat érdekessége az, hogy úgy rendelkezik, hogy a berendezéseket és készülékeket gyártó vállalatok és a tudományos-kutatóintézetek a berendezések, készülékek, automatizálási elemek kidolgozása érdekében szerződéseket kötnek egymással.

Az oktatásügy igazgatását érinti a főiskolai hallgatók felvételéről szóló népművelési és kulturálisügyi minisztériumi rendelet (Izv. 1962. IV. 3-i 27. sz.), amely részletes szabályokat tartalmaz a hallgatók egyetemi felvételéről az 1962—1963. tanévre.

Az egészségügyi igazgatás területét érinti a minisztertanács 1962. IV. 24-i határozata (Izv. 1962. V. 4-i 36. sz.), amely a gyógyszertárak helyzetének és a gyógyszerellátásnak további megjavítása iránt rendelkezik.

Főleg szervezeti rendelkezéseket tartalmaz a minisztertanács 1961. XII. 30-i határozata (Izv. 1962. V. 8-i 37. sz.), amely a külkereskedelmi minisztérium és a külkereskedelmi vállalatok struktúrájának és munkaszervezésének javításáról rendelkezik.

A törvénybe foglalt rendelkezések tartalmát tekintve a *polgári jog* körében említjük meg a halászati törvényt (Izv. 1961. XI. 7-i 89. sz.), amely megállapítja, hogy az állami tulajdonban levő vizekben levő halak állami tulajdonban vannak, a szövetkezeti víztárolókban levők pedig szövetkezeti tulajdonban. A halgazdasági vizeket ipari s egyéb vizekre, valamint mesterséges tárolókra osztja fel. Az ipari vizek halgazdaságát és a halászatot e vizekben a belkereskedelmi miniszter irányítja. Az állami gazdaságok és mezőgazdasági szövetkezetek halgazdaságai a földművelésügyi minisztérium vezetése alatt állnak. Részletes rendelkezéseket tartalmaz a törvény a sporthorgászatról is. A törvény második része büntetőrendelkezéseket tartalmaz. E törvény alkalmazásával kapcsolatban a minisztertanács külön határozatában

* Izvesztija na Prezidiuma na Narodnoto Szobranie.

(1962. IV. 13-i 30. sz.) részletes szabályzatokat hagyott jóvá.

A bérleti törvény módosításáról szóló törvény (Izv. 1961. XI. 7-i 89. sz.) kisebb változtatásokat hajt végre a lakásbérletről szóló rendelkezésekben.

A gazdasági fejlődés szempontjából rendkívül fontos kérdést érint a Minisztertanács és a Szakszervezetek Központi Tanácsa által a találmányi és ésszerűsítési mozgalom további javításáról és fejlesztéséről hozott közös határozat (Izv. 1962. I. 2-i 1. sz.). E határozat melléklete módosítja a felfedezésekről, találmányokról és ésszerűsítési javaslatokról szóló törvény végrehajtási szabályzatát.

Meg kell itt említeni az anyakönyvi bejegyzésekről szóló igazságügyminiszteri rendeletet, amely módosítja az anyakönyvi szabályzat egyes rendelkezéseit.

A kisajátítási jog területén külön minisztertanácsi határozatban módosították az állami és társadalmi szükségletek céljaira kisajátított avagy a községrendezési törvény alapján tett intézkedéseknek megfelelően igénybe vett ingatlanok árának tarifáit (Izv. 1962. I. 26-i 8. szám).

A minisztertanács az 1962. III. 24-i rendeletével (Izv. 1962. IV. 3-i 27. sz.) akként módosította a szerzői tiszteletdíjakról szóló rendelkezéseket, hogy a kandidátusi és doktori értekezésekért szerzői díjat fizetni nem kell.

A *polgári eljárási* törvénykönyv módosításáról szóló törvény (Izv. 1961. XI. 10-i 90. sz.) a polgári eljárás számos rendelkezését megváltoztatja, illetőleg kiegészíti. E rendelkezések közül a legfontosabbak: az eljárásba félként kell megidézni minden olyan személyt, akinek a jogáról döntenek; az államot a pénzügyminiszter képviseli; azt a felet, aki előidézte a tárgyalás elhalasztását, kötelezni kell a költségek megtérítésére, a felettes bíróság hatáskörébe vonhatja és eldöntheti a kerületében levő bíróságok előtt folyamatba tett ügyeket; részletesen rendelkezik arról, mikor nincsen helye tanúbizonyításnak; módosítja a másodfokú bíróság jogosítványait stb.

A *büntetőeljárási* törvénykönyv módosításáról szóló törvény (Izv. 1961. XI. 10-i 90. sz.) lehetővé teszi a társadalmi szervezetek számára, hogy társadalmi vádlóként és védőként résztvehessenek a bűnügyek tárgyalásában. Kimondja továbbá, hogy a bíróság akkor is hozhat határozatot a magánjogi igény tárgyában, ha a terheltet felmenti. Ezen felül rendelkezéseket tartalmaz egyes illetékességi kérdésekről, az ügyvéd kizárásáról, a kényszergyógykezelés elrendeléséről, a bizonyítási eljárásról, a másodfokú bíróság jogosítványairól, a büntetés végrehajtásáról stb.

Fontos *munkajogi* kérdést érint a szolgálati időnek bírósági úton való megállapításáról szóló törvényerejű rendelet (Izv. 1961. XII. 29-i 104. sz.). A szolgálati idő bírósági úton való megállapításának abban az esetben van helye, ha az adott vállalat vagy intézmény iratai elvesztek, s nincs más mód a szolgálati idő megállapítására.

A munkajog keretébe tartozik a nyugdíjtörvény végrehajtására kiadott szabályzat módosításáról szóló minisztertanácsi határozat (Izv. 1962. I. 12-i 4. szám).

Itt említendő meg a tudományos dolgozók fokozatokba sorolásáról szóló minisztertanácsi határozat (Izv. 1962. II. 2-i 10. szám), amelynek értelmében a tudományos dolgozók szolgálati idejüktől függően három fokozatba sorolandók.

Az 1962. IV. 17-i minisztertanácsi határozat (Izv. 1962. V. 11-i 38. szám) a szakképzettséggel bíró személyek jobb felhasználásáról rendelkezik a minisztériumok, központi hatóságok és kerületi tanácsok vonatkozásában.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket érinti a földművelési miniszter, a szakszervezetek központi tanácsa és a pénzügyminiszter közös határozata, amely a Munka Törvénykönyvének megfelelően rendezi a mezőgazdasági termelőszövetkezetek adminisztratív, mérnöki és technikusi, valamint gépészeti dolgozóinak a jogait (Izv. 1962. III. 13-i 21. sz.).

(Lezárva az Izvesztija 1962. V. 29-i számával.)

M. F.

JOGIRODALOM

*Szer, Seweryn: Szövetkezeti tulajdon**

Nincs szükség arra, hogy külön kihangsúlyozzuk, milyen nagy jelentősége van a szövetkezeti mozgalomnak a szocialista építés során. Köztudomású, hogy a szocialista forradalomban uralomra jutó munkásosztály a nagytőkések kisajátításával a szocialista tulajdonnak csak egyik formáját — az állami szocialista tulajdont hozza létre, viszont a szocialista tulajdon másik formája — a szövetkezeti szocialista tulajdon a szövetkezeti mozgalom útján jön létre. Mindebből azt gondolhatnánk, hogy a szocialista országok társadalomtudománya általában, és az állam- és jogtudományok különösen sokat foglalkoznak a szövetkezetek összes fajaival. Sajnos a valóságban az állam- és jogtudományok művelői, a mezőgazdasági termelőszövetkezetektől eltekintve, mindeddig nem fordítottak kellő figyelmet a szövetkezeti mozgalom általános jogi problematikájára. Mindeddig nincs tisztázva még az olyan alapvető kérdés sem, mint a termelőszövetkezetek számos típusának jogági hovatartozása. Ilyen körülmények között szinte lehetetlen kellő mértékben kihangsúlyozni az olyan alapvető mű jelentőségét a szocialista állam- és jogtudományok szempontjából általában, mint amilyen Szer professzor könyve a szövetkezeti tulajdonról. Egy könyvismertetés kertein belül nincs lehetőség arra, hogy a mű által tárgyalt valamennyi kérdést megvilágítsuk, szeretném azonban megragadni azokat az alapvető és a magyar jogi irodalomban tisztázatlan problémákat, amelyekben Szer professzor monográfiája a mi szempontunkból is hozzájárulhat az álláspontok tisztázásához.

A mű nem terjed ki a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre, ez azonban nem jelenti azt, hogy mechanikus módon elszakad a mező-

* (Wlasnosc spóldzielcza) Panstwowe-Wydawmictwo Naukowe, Warszawa, 1960, 218. p.

gazdasági termelőszövetkezetek problematikájától, mivel a marxista tudomány megállapításai a szövetkezeti mozgalom alapelveiről vonatkoznak valamennyi szövetkezeti szervezetre.

*

A mű öt fejezetre oszlik. Az *első fejezet* bevezetésként megvilágítja a szövetkezetek szerepét a tőkés rendszerben és feltárja tőkés szövetkezeti tulajdon kizsákmányoló lényegét. Ezzel kapcsolatban kritikának veti alá azokat a nézeteket, amelyek a szövetkezeti tulajdonban a tőkés rendszerben a kapitalista rendszer békés átalakításához vezető utat látták. Áttekintést ad a szövetkezeti mozgalom fejlődéséről a népi Lengyelországban, s különösen az újabb fejlődésről, amikor a személyi kultuszból adódó hibák kiküszöbölésével lehetővé vált a szövetkezeti demokrácia teljes kibontakoztatása.

A *második fejezetben* szerző a szövetkezeti tulajdon lényegének kérdését elemzi. Megadja a tulajdoni viszonyok gazdasági meghatározását, amely szerint a tulajdoni viszonyok alatt azokat a társadalmi viszonyokat kell érteni, amelyek az emberek között az anyagi javak termelése, a természeti tárgyak elsajátítása folyamatában állnak fenn. Ezzel szemben a tulajdonjog azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek alakítják, rögzítik és védelmezik a termelési viszonyok és a társadalom egész gazdasági struktúrája alapját alkotó tulajdoni viszonyokat. Szerző hangsúlyozza, hogy a szövetkezeti szocialista tulajdon azonos típusú tulajdon, mint az állami szocialista tulajdon és e két tulajdonforma között nincs ellentmondás: ezek együttesen szolgálják a szocializmus építését. Ugyanakkor rámutat arra, hogy e két tulajdonforma közötti különbségeket nem lehet figyelmen kívül hagyni és átvinni az állami tulajdonra jellemző elveket a szövetkezeti tulajdonra, mivel éppen e különbségek elhanyagolása vezetett a múltban bizonyos torzításokhoz a szövetkezeti mozgalom területén.

Szerző részletesen foglalkozik a szövetkezeti munkaviszony kérdésével. Mivel e kérdésben a magyar jogi irodalomban merőben ellentétes nézetek vannak, az alábbiakban részletesebben kifejtem szerző álláspontját.

Eszerint az állami szocialista tulajdonban és a szövetkezeti szocialista tulajdonban mutatkozó különbségek maguk után vonják azt, hogy a szövetkezeti tagok és a szövetkezet között létrejövő viszonyok eltérnek azoktól a viszonyoktól, amelyek a munkásokat és alkalmazottakat fűzik az állami vállalatokhoz és más állami szervezetekhez. Ez a körülmény azonban semmit sem változtat azon az elven, hogy mindkét esetben a munkaviszonyok szocialista típusáról van szó. A munkaviszonyok szocialista tulajdon két formájához hasonlóan munkajogi munkaviszony és szövetkezeti munkaviszony formájában jelentkeznek. A szövetkezeti munkaviszony a szövetkezeti tagsági viszony következménye, amely ezen felül más — tulajdoni és szervezeti — jogviszonyokat is maga után von. Különbség áll fenn a munka díjazásának eltérő módjában is.

A szövetkezeti munkaviszony keletkezése és fennállása kérdésében a szövetkezeti tagsági viszony keletkezésének és fennállásának meghatározó jelentősége van. A szövetkezeti tagsági viszony létrejöttével keletkezik a tagok munkához való joga és munkakötelezettsége a szövetkezetben. Tulajdonképpen ekkor jönnek létre közöttük mint a szövetkezet tagjai között a kölcsönös munkaviszonyok. Ilyen körülmények között nem lehet munkaadókról és munkásokról beszélni (70—71. old.).

Ahogyan a szövetkezeti munkaviszony keletkezése a tagsági viszony keletkezése pillanatától és eredményeképpen jön létre, ugyanúgy e viszony megszűnése is a tagsági viszony megszűnésével következik be. Helytelen lenne az az álláspont, amely szerint lehetséges a szövetkezeti munkaviszony felbontása a tagsági viszony felbontása nélkül (74. old.).

Az ezzel ellentétes nézettel polemizálva, amely szerint a szövetkezeti munkaviszony, bár a legszorosabban kapcsolódik a szövetkezeti tagsági viszonyhoz, a tagsági viszonytól különálló, önálló jogviszony és a szövetkezet csupán e jogviszony fennállásához szükséges anyagi feltételeket teremti meg, szerző megállapítja, hogy ennek az álláspontnak a hívei azáltal, hogy a munkajogi jogviszonyra sajátos elveket átviszik a szövetkezeti viszonyokra, mesterségesen kettéválasztják az alapvető viszonyként jelentkező tagsági viszonyt, s ugyanakkor megfeledkeznek arról, hogy a szövetkezet munkakooperációt jelent, hogy anélkül nincsen termelőszövetkezet és hogy ezért nem lehet beszélni a tagságtól független munkaviszonyról, továbbá, hogy a szövetkezeti munkaviszony tartalma szempontjából meghatározó jelentősége van annak, amit a szövetkezeti tagok a szövetkezet célja és tevékenységi tárgyaként megállapítanak. Ezen felül az ilyen ellentétes álláspont magában foglalja annak feltételezését is, hogy a szövetkezeti munkaviszonyban, miként a munkajogi jogviszonyban is, a munkaadó személye is jelen van (68—69. old.).

Szerző szerint azt az ellenérvet sem lehet elfogadni, amely arra hivatkozik, hogy a szövetkezeti munkaviszonynak a szövetkezeti tagsági viszony függvényeként való elfogadása egyértelmű lenne a szövetkezeti munkaviszony tagadásával. Az ilyen állítás helytelen, mivel egy adott jogviszonynak bonyolult jellege lehet olyan értelemben véve, hogy különböző más jogviszonyok elemeit is magában foglalja. Azonban a másodlagos jogviszonyok a felek között csak azért jelentkeznek, mert összekapcsolja őket az az alapvető jogviszony, amely a többi jogviszony fennállásának előfeltétele (70. old.).

A magyar jogi irodalomban a szerzővel ellentétes álláspontot foglal el Weltner A., aki „A magyar munkajog" c. tankönyvében a következőket állapítja meg: „... a kisipari termelőszövetkezeti munkaviszony jellege és jogi szabályozása sokkal közelebb áll a vállalati munkaviszonyhoz, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti munkaviszonyhoz. Ezért a tankönyv az utóbbival nem foglalkozik, viszont a kisipari termelőszövetkezeti munkaviszonyt a munkajogi diszciplina körébe vonja, mint a szocialista munkajogi szabályozás tárgyát".[1] Továbbá: „... vé-

[1] Weltner Andor: A Magyar Munkajog I. köt. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. 16. old.

leményünk szerint a kisipari termelszövetkezeti jogviszonyok tárgyalása a munkajogi diszciplina körébe tartozik".[2]

Szer professzor itt ismertetett könyvében foglaltak alapján e kérdésben Weltner A. álláspontjával szemben Nagy L. álláspontját kell helyesnek elfogadni, aki szerint a kisipari termelőszövetkezeti jogviszonyt a polgári jog részeként kell kezelni.[3]

A továbbiak során szerző vizsgálja a szövetkezetet, mint a tulajdon alanyát megillető jogosítványokat. Az idevonatkozó tételesjogi szabályok alapján megállapítja, hogy a termelőszövetkezet vagyona felett a rendelkezési jog kizárólag a szövetkezeti alapszabály szerinti szerveit illeti meg. Mivel a szövetkezeti tulajdon kizárólagos alanya a szövetkezet, a szövetkezeti tervező szervek, tehát a szövetkezeti központok nem rendelkezhetnek az egyes szövetkezetek vagyontárgyai felett azok hozzájárulása nélkül. Ezek a szervek csupán felügyeleti funkciókat látnak el. A szövetkezetet, mint a tulajdonjog alanyát megillető tulajdonosi jogosítványok azonban más népgazdasági alanyokhoz hasonlóan a szövetkezet speciális jogképességéhez mérten korlátozásnak vannak alávetve. Így tehát megállapítható az a tétel, hogy a szövetkezet jogképességének határait az adott szövetkezeti forma gazdasági-társadalmi feladatai szabják meg. Erre tekintettel helyes az a megállapítás, amely szerint a szövetkezetek nem rendelkezhetnek a tulajdonukban levő állóeszközökkel, mivel ezek a tervfeladataik teljesítésére vannak rendeltetve (79. old.).

Szerző megállapítja, hogy az állóeszközöknek az állami gazdasági szervezetek közötti átadása más jogkövetkezményekkel jár, mint az említett eszközöknek szövetkezetekre történő átruházása. Az egyik esetben nincs szó tulajdonjog átruházásáról, viszont a másik esetben nemcsak tulajdonjog átszállásról van szó, hanem a tulajdonforma megváltozásáról is. Ugyanez a helyzet az állóeszközöknek a szövetkezetek tulajdonából az állami gazdálkodási egységek tulajdonába való átszállása esetén is. Szerző a lengyel tételesjogi szabályok alapján részletesen elemzi az ilyen tulajdonátszállás kérdéseit és arra a megállapításra jut, hogy az állóeszközök átruházásáról szóló államigazgatási aktus egymagában is létrehozza az átruházás polgári-jogi következményeit.[4] Az államigazgatási szervek az ilyen határozat meghozatala előtt kötelesek kikérni az illetékes szövetkezeti központ véleményét.

A második fejezet utolsó paragrafusában szerző a gazdaságos elszámolás kérdéseivel foglalkozik. Véleménye szerint nincs szükség arra, hogy a gazdaságos elszámolás fogalmát, amely az állami vállalatok gazdálkodása keretein belül alkalmazott speciális gazdasági és jogi intézmény, átvigyük a szövetkezeti gazdálkodás területére (88. old.).

A *harmadik fejezet* a szövetkezeti tulajdon forrásaival és tárgyával foglalkozik. A szövetkezeti vagyon elsődleges forrása a tagok vagyoni hozzájárulása. A szóban levő vagyoni jogok átszállása a szövetkezetre három egymást követő jogcselekmény folytán következik be. Az első a szövetkezetet alapító vagy a szövetkezetbe belépő tag hozzájárulása ahhoz, hogy az alapszabálynak megfelelően a vagyoni jogait át fogja ruházni a szövetkezetre. A második a szövetkezet akaratnyilvánítása, amelyben felkéri az adott személyt, hogy vagyoni jogait ruházza át a szövetkezetre. S végül, a harmadik az említett vagyoni jogok átruházása a szövetkezetre a vagyoni jogok átruházásáról szóló hatályos jogszabályok megtartása mellett.

A termelési eszközök társadalmasításának nem kell feltétlenül együtt járnia azok tulajdonjogának átruházásával, hanem az a termelési eszközökre vonatkozó más vagyoni jogok átszállásában is kifejezésre juthat; ezenfelül a szövetkezeti tag a termelési eszközökön őt megillető vagyoni jogokat nem köteles feltétlenül teljes egészében átruházni, hanem részben is átruházhatja; s végül, a szövetkezetnek az átruházás eredményeként meg kell szereznie a rendelkezési jogot a termelési eszközök felett, tekintet nélkül a szövetkezetre átruházott vagyoni jogok fajtájára és körére.

A szövetkezeti tulajdon további és jelenleg a gyakorlatban legfontosabb forrása az újratermelés. A szövetkezeti vagyon forrása továbbá az állami tulajdonnak a szövetkezet javára történő átruházása, amiben az állam segélynyújtása jut kifejezésre. Végül szerző a szövetkezeti tulajdon forrásaként a polgári jog által szabályozott általános tulajdonszerzési módokat említi.

Szemben az állami szocialista tulajdonnal, amelynek a tárgyát korlátozás nélkül, bármilyen dolgok alkothatják, a szövetkezeti tulajdonjog tárgya már korlátozásnak van alávetve. Szerző elvként megállapítja, hogy a szövetkezeti tulajdon tárgyát a szövetkezeti szervek törvényes és alapszabály szerinti feladatainak ellátására rendeltetett termelési eszközök és a termelésük termékei alkothatják. Ez összefügg a szövetkezet jogképességének a körével.

Szerző részletesen tárgyalja a szövetkezeti szervezet vagyonába tartozó vagyontárgyak csoportosításának kérdését. Meg kell itt említeni, hogy az ingó és ingatlan vagyontárgyakra való felosztást elavultnak és célszerűtlennek tekinti, olyannak, amely nem felel meg a szocialista vállalatok gazdálkodása elveinek. Leglényegesebbnek az állóeszközökre és forgóeszközökre való felosztást tekinti. Ezt követően a lengyel tételes jogszabályokra támaszkodva, részletekbe menően foglalkozik a szövetkezeti szervezetek alapjaival és azok osztályozásával. A szövetkezeti alapok elemzé-

[2] Weltner Andor: A Magyar Munkajog II. köt. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 266. old.

[3] Nagy László: „A munka törvénykönyve rendszerének meghatározása". MTA Társadalomtudományi-történeti tudományok osztályának Közleményei, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960. X. köt. 3–4. sz. 296. old.

[4] Némileg eltérő megállapítást tesz e kérdésben a szovjet jog vonatkozásában D. M. Genkin, aki „Tulajdonjog a Szovjetunióban" (Pravo szobsztvennosztyi v SZSZSZR, Goszjurizdat, Moszkva, 1961) c. könyvében a 120. oldalon a következőket írja: „Minden egyes szövetkezeti szervezet, mint különálló tulajdonos, saját maga valósítja meg a rendelkezési jogot... A rendelkezési jog kiterjed a tulajdon tárgyainak valamennyi fajtájára: a termékekre, forgóeszközökre és állóeszközökre. A vagyon feletti rendelkezést a szövetkezeti szervezetek különböző polgári jogi ügyletek megkötésével valósítják meg. Így az állóeszközöknek a szövetkezeti szervezetről más szövetkezeti szervezetre vagy állami szervezetre való átszállása általános szabályként visszterhessen megy végbe... Államigazgatási úton szövetkezeti szervezetek vagyonával való rendelkezésnek csak kivételesen van helye, éspedig kormányhatározatok útján".

se során azt a tételt állítja fel, hogy a központosított alapok a központ tulajdonában vannak. Meggyőzően kritizálja az ezzel ellentétes nézeteket (133. old.).

A *negyedik fejezet* a tulajdonjog tartalmával és gyakorlásával összefüggő kérdéseket tárgyalja. Összehasonlítja ebből a szempontból a szövetkezeti szocialista tulajdont az állami tulajdonnal. Megállapítja, hogy a szövetkezeti tulajdon gyakorlása bizonyos közös vonásokat mutat az állami tulajdon gyakorlásával és ez utóbbihoz hasonlóan elvi módon különbözik a személyi tulajdon gyakorlásától. Így hasonló vonásként megemlíti a szövetkezeti gazdálkodás tervszerű jellegét és azt, hogy a szövetkezeti tulajdon gyakorlásának módját különböző jogszabályok és a szövetkezeti szervek által megállapított rendelkezések szabják meg. A hasonlóságok ellenére azonban lényeges különbségek is vannak az össznépi vagyon igazgatása és a szövetkezeti tulajdon gyakorlása között. E különbségek egyrészről abból adódnak, hogy az állam nem csak az állami tulajdon hordozója, hanem a politikai hatalom alanya is; másrészről a tervezés központosítása és az állami gazdálkodás általános irányítása az állami szocialista tulajdon egységének a kifejeződése. Az állami vállalatokat államigazgatási szervek hozzák létre és a tevékenységüket rendszerint államigazgatási jellegű aktusokkal szabják meg. Ezzel szemben a szövetkezeti tulajdon esetében feltétlenül kihat a tulajdon gyakorlásának módjára az a körülmény, hogy e tulajdonnak több alanya van, valamint a szövetkezeti önkormányzat elvének az érvényesülése.

Annak a kérdésnek a vizsgálata során, hogy mily mértékben határozhatja meg a népgazdasági terv a szövetkezeti szervezet vagyoni jogainak a rendeltetését, szerző mindenekelőtt abból indul ki, hogy a szocialista rendszerben az egész népgazdaság tervszerű fejlesztésének a szükségessége és lehetősége a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapul. Vonatkozik ez a szövetkezeti szektorra is. Az államot a szövetkezetek irányában megilleti a szabályozó szerep, s ezáltal az bevonja a szövetkezeteket az országos tervbe, ezek is a terv végrehajtóivá válnak. A tervezési kérdések megtárgyalása során szerző hangsúlyozza a szövetkezetek és az állami szervek közötti együttműködés, valamint a szövetkezeti demokrácia elvét. Külön vizsgálja a használat és a rendelkezés jogának mint tulajdonosi jogosítványoknak érvényesülése kérdését. Azt az álláspontot foglalja el, hogy az állóeszközök tulajdonának átszállása a szövetkezeti szervezetek között polgári jogi ügyletek útján megy végbe (177. old.).

A magyar állam- és jogtudományokat foglalkoztató kérdések szempontjából érdekes szerzőnek e fejezethez fűzött az a megállapítása, hogy a szövetkezeti tagsági viszony, amely a szövetkezeti szervezetet alapító vagy az abba belépő személyek akaratnyilvánításából keletkezik, polgári-jogi viszony és ez adja meg a jellegét valamennyi abból származékos viszonynak is (147. old.). A szövetkezetek központi szervei is az azokban egyesült szövetkezetekből állnak, s így az általuk a törvényben biztosított jogkörön belül kiadott szabályok is polgári jogi jelleggel bírnak (149. old.). A lengyel irodalomban ezzel ellentétes álláspontot foglal el J. Wasilkowski, aki szerint a szövetkezeti tulajdon igazgatásával kapcsolatos komplex kérdéseknél a polgári jogi problematikának nincs nagy jelentősége.[5]

Anélkül, hogy e kérdésben állást kívánnék foglalni, megjegyzem, hogy a magam részéről is elgondolkoztatónak tartom azt a tényt, hogy a központi szövetkezeti szervezetek számos esetben államigazgatási funkciókkal vannak felruházva és a népgazdaság igazgatása területén gyakran helyettesítik az államigazgatási szerveket.

Az *ötödik fejezet* a szövetkezeti tulajdon védelmével foglalkozik. A társadalmi tulajdon védelmének a problematikája azért jár nehézségekkel, mert teljesen új intézményről van szó, amely a szocializmust építő államokban végbemenő társadalmi gazdasági változások talaján alakult ki.

Elöljáróban szerző felveti a szövetkezeti tulajdon „megszilárdítása" és „védelme" közötti különbség kérdését. Arra a megállapításra jut, hogy védelem alatt azoknak a jogintézményeknek az összességét kell érteni, ameyekkel az egyes jogágak védelmezik a társadalmi tulajdont az eltulajdonítással, megrongálással vagy megsemmisítéssel, továbbá a tulajdonosi jogosítványok más módon történő csorbításával szemben. Azokról a jogi eszközökről van itt szó, amelyek a társadalmi tulajdonnak, mint alanyi jognak a védelmét szolgálják. A szocialista tulajdon megszilárdításának kötelezettsége alatt viszont a tulajdon tervszerű felhasználásának a kötelezettségét kell érteni (183—184. old.).

Bár az LNK alkotmánya a védelem és megszilárdítás kötelezettsége tekintetében nem tesz különbséget a szocialista tulajdon két formája között, szerző mégis arra a következtetésre jut, hogy az az elv, amelynek értelmében nem kell jogi szempontból különbséget tenni a társadalmi tulajdon két formájának védelme között, ellentétben állna azzal, hogy az össznépi tulajdon a társadalmi tulajdon magasabb formája. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az állami tulajdon védelmét szolgáló bizonyos jogintézményeket ne lehessen alkalmazni a szövetkezeti szervezetek tulajdonára is.

Szerző a továbbiak során a dologi jog talaján vizsgálja a társadalmi tulajdon jogi védelmére szolgáló eszközöket. Érdeklődésre tart számot szerzőnek az a megállapítása, amelyet a társadalmi tulajdont illetően az alkotmányban rögzített általános védelmezési kötelezettségből von le. Eszerint megszűnik a társadalmi tulajdonon alapuló abszolút és relatív vagyoni jogok közötti különbség, mert egyrészről az abszolút jogok esetében a védelmet a többi alanynak nem csak az a passzív kötelezettsége biztosítja, hogy tartózkodni kötelesek e jogok megsértésétől, hanem kötelezve vannak arra is, hogy aktívan közreműködjenek e védelemben, viszont a relatív vagyoni jogok tekintetében ebből az általános védelmezési kötelezettségből az a következtetés folyik, hogy ezek is már nem csak egy meghatározott kötelezett személy irányában részesülnek védelemben, hanem az abszolút jogokhoz hasonlóan *erga omnes* (195. old.).

A társadalmi tulajdonjogon alapuló igények elévülhetetlensége kérdésében azon az álláspontón van, hogy ez csak az állami tulajdon

[5] J. Wasilkowski: A dologi jog vázlata (Prawo rzeczowe w zarysie), Warszawa, 1957. 95. old.

vonatkozásában áll fenn, viszont az egyes szövetkezeti szervek csoportos tulajdonát illetően éppen ellenkezőleg a szövetkezet tagjait terhelő az a kötelezettség, hogy védelmezzék e tulajdont, amellett szól, hogy az elévülhetetlenség ne legyen kiterjesztve a szövetkezeti tulajdonon alapuló igényekre, mert ez gyengítheti a szövetkezeti tagok említett kötelezettségét (203. old.). Ugyanakkor szerző véleménye szerint az az álláspont a helyes, hogy mind az állami tulajdonban levő vagyontárgyak, mindpedig a szövetkezeti tulajdon vagyontárgyai vonatkozásában is érvényesülnie kell a vindikáció korlátlansága elvének (205. old.). Ha az adott dolog társadalmi tulajdonban van, elvileg nincs helye elbirtoklásnak (207. old.).

*

Az itt tárgyalt monográfia polgári jogi kutatómunka. A szövetkezeti mozgalommal kapcsolatos kérdések komplex kutatást igényelnek, s ebből adódik, hogy a mű nem csak a polgári jogászok érdeklődésére tarthat számot, hanem jelentős hozzájárulást ad más jogágak, különösen a mezőgazdasági-termelőszövetkezeti jog, a munkajog és az államigazgatási jog művelői számára is.

Márkus Ferenc

---

*A mezőgazdaság szocialista átalakulásának és fejlődésének jogi kérdései a Szovjetunióban**

A „Szovjetjogi Kiskönyvtár" harmadik köteteként kiadott fenti című tanulmánykötet méltán tarthat számot az elméleti és gyakorlati szakemberek érdeklődésére. A kötetbe foglalt tanulmányok gazdag áttekintést nyújtanak a szovjet szocialista mezőgazdaság létrehozásában és fejlődésében fontos szerepet játszó irányítási-szervezeti formák és jogi eszközök alkalmazásáról és tökéletesítéséről. A kiválasztott tanulmányok alapján az olvasó összefüggő képet kap a kolhozjog alapintézményeinek és a kolhozok állami irányításának fejlődéséről. A válogatásban sikerült érvényesíteni azt a törekvést, amelyet a szerkesztő az előszóban megjelölt, nevezetesen a tanulmányok közlésével elősegíteni a hazai aktuális feladatok megoldásának kimunkálását; a leszűrhető tanulságok révén a termelőszövetkezeti jog, különösen pedig a termelőszövetkezetek állami irányítása módszereinek a fejlesztését. A tanulmányok a XXI. és XXII. kongresszus között íródtak, így a legújabb jogalkotás a szervezeti változtatások folytán meghaladta ugyan a kötet anyagát, egyes kolhozjogi intézmények perspektivikus szemléletű tárgyalása azonban a kommunizmus építése időszakában várható fejlődést is érzékelteti.

Az alábbiakban megkíséreljük a kötet tanulságainak összegezését az egyébként önmagukban is jelentős tanulmányok egy-egy főbb tételének kiemelésével.

1. A szocialista népgazdaság szervezésében és vezetésében a szervezeti, jogi elemek jelentős szerepet játszanak. A különböző irányítási formák a gazdaságban végbemenő objektív folyamatok eredményeként, azokra felépítve alakíthatók ki. A mezőgazdasági termelési viszonyok sajátosságai, a két szocialista tulajdoni forma a mezőgazdasági termelés állami irányításának szervezeti, módszerbeli megoldását is meghatározza. A termelő erők és termelési viszonyok fejlődése azonban megkívánja az irányítási formák állandó fejlesztését, mert az élettől elszakadt, megmerevedett formák a további fejlődés fékezőjévé válhatnak.

A tanulmányok nagy figyelmet szentelnek a kollektív gazdaságok kialakulásának és részletesen foglalkoznak a szovjet állam szervező szerepének fejlődésével. *I. V. Pavlov* tanulmánya a földről szóló dekrétum megjelenésétől kezdve áttekintést nyújt a kolhozgazdálkodás jogi szabályozásáról. *Kalandadze* professzor tanulmányában a kolhozok állami irányításának módszereivel foglalkozik. Tulajdonképpen ebben a körben mozog *Kiszlicin* tanulmánya is, aki tüzetesen tárgyalja a mezőgazdasági termelés operatív irányításában fontos szerepet játszó járási szintű szervek munkáját. Megállapítja, hogy a kolhozok irányítása terén a járási szervek kiemelkedő szerepe a konkrét és differenciált vezetésben, a gazdálkodás beható elemzésén, a termelési és üzemszervezeti adottságok közvetlen ismeretén nyugvó, a termelés specializálását elősegítő vezetés megvalósításában rejlik.

A járási végrehajtó bizottságok gazdasági szervező feladatait elemezve bemutatja az operatív gazdasági vezetés és az állami felügyelet gyakorlása, valamint a mezőgazdasági szakigazgatás körében megvalósított feladatok ellátásának differenciált módszereit. Kiszlicin foglalkozik a járási szovjet ülései elé kerülő, valamint a mezőgazdasági állandó bizottságok feladatkörébe tartozó kérdésekkel is, illetőleg ismerteti a járásokban akkor még fennállott mezőgazdasági felügyelet munkáját. Ez utóbbival kapcsolatban helyénvaló lett volna, hogy a szerkesztőség jelezze ezeknek a felügyelőségeknek az 1961. évi januári központi bizottsági plénum után kiadott jogszabállyal történt megszüntetését és a járási bemutató gazdaságok felállítását.[1] E kérdéssel kapcsolatban figyelembe kell vennünk azt is, hogy az SZKP Központi Bizottsága ezévi márciusi plénuma határozata nyomán március 22-én kiadott, az SZKP Központi Bizottsága és a SzU Minisztertanácsa együttes határozata *járásközi* (vagy járási) *mezőgazdasági kolhoz-szovhoz* (illetőleg szovhoz-kolhoz) *igazgatóságok felállításáról* rendelkezik, amelyek a tervezéssel és felvásárlással kapcsolatos korábbi járási feladatokat is ellátják.[2] Az igazgatóságokat territoriális alapon szervezik, általában a hasonló termelési adottságokkal rendelkező 3—4 járás kolhozait és szovhozait fogják össze. Az igazgatóságok felállításával a szovhozok és kolhozok üzemgazdasági irányítását lényegében tröszösítették, de a szervezeti megoldásban figyelembe vették a kolhoztulajdon jellegéből következő sajátos formák alkalmazásának szükségességét is. Az igazgatóságok tanácsában tagként résztvesznek a kolhozok elnökei, a szovhozok igazgatói, a járási szovjetek végrehajtó bizottsági elnökei és a járási pártbizottságok titkárai.

Az üzemgazdasági irányítás Szovjetunióban alkalmazott formájához, a szovhozok és kolhozok tröszösí-

---

* A Magyar–Szovjet Baráti Társaság Jogtudományi Szakosztálya kiadása, Bp. 1961. 127 old. Szerk.: Névai László.

[1] Az SzKP Központi Bizottsága és a SZU Minisztertanácsa 1961. február 20-i határozata.

[2] Izvesztyija, 1962. március 25-i sz.

téséhez hasonló megoldás bevezetése a mi feltételeink között nem időszerű. A termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlesztése azonban a járási szinten jelentkező szakmai irányítási feladatok ellátásának megjavítását kívánja.[2] Az erre irányuló intézkedések megvalósítása a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1962 márciusi határozatának végrehajtása jegyében megkezdődött: sor került a járási mezőgazdasági osztályok megerősítésére. Az irányítás fejlesztése érdekében azonban az irányítási módszerek további tökéletesítésére, a hatósági funkciók, a termelőszövetkezetek feletti felügyelet és az üzemgazdasági irányítás differenciált módszereinek helyes alkalmazására van szükség. Az üzemgazdasági irányítás igényeinek megfelelően kellene felülvizsgálni a hatáskörök további decentralizálásának, elsősorban megyei szintről járási szintre történő leadásának lehetőségeit is.

2. A szovjet mezőgazdaság előtt a termelés 1960. évi színvonalának közel kétszeresére való felemelése áll. A termelés fellendítésében — az 1953 szeptemberi plénum óta kibocsátott intézkedések gyakorlati tapasztalatai szerint — nem kevés szerepük van azoknak a jogi eszközöknek, amelyek alkalmazásával a kolhozok munkájának fellendítése, a kolhoztagok fokozott aktivítása, a munka termelékenységének növelése, a kolhozok tervezésének és a népgazdasági igényeknek az összehangolása elérhető. *Az adminisztratív irányítási módszerek helyett egyre szélesebb körben alkalmazzák a polgári jogi módszereket,* a kereskedelmi formákat, amelyek jobban megfelelnek a népgazdasági érdekek és a kolhozok érdekei összeegyeztetése elvének.[4]

A szerződéses formák alkalmazására hazai viszonylatban is széles körben kerül sor. A gyakorlatban felmerülő problémák túlnyomórészt a kellőképpen meg nem alapozott szerződéskötésekből fakadnak. A szerződéses rendszert a továbbiakban a gazdálkodás tervszerűsége és a reális tervezésen nyugvó szerződéskötések biztosításával lehet megerősíteni.

3. A kolhoztulajdon és a kolhoz egyéb viszonyainak az utóbbi években bekövetkezett nagyarányú fejlődése a kolhozjogi jogviszonyok átalakulását hozta magával. A gépállomási gépeknek a kolhozok részére történt eladása, a kolhozdemokrácia kiterjesztése, a kolhoztagok anyagi érdekeltségének növelése a kolhozjogi intézmények fejlődését is megalapozta.

N. T. Oszipov tanulmányában a kolhoztagok díjazásának elméleti és gyakorlati problémáit vizsgálja. A munkadíjazás új formái, a havonkénti előlegfolyósítás és a kiegészítő jellegű munkabér bevezetése a kolhoztagok közvetlen anyagi ösztönzése révén a kolhoztermelés fejlesztését szolgálják. Oszipov tüzetesen tanulmányozza a pénzben folyósított munkadíj bevezetésének tapasztalatait. Egységes minta-díjszabás kidolgozására tesz javaslatot, amelyet a gazdasági-termelési övezetek szerint differenciáltan lehetne összeállítani. Végső következtetését — a kolhoztagok díjazása formáinak „radikálisabb" szabályozására vonatkozó igényét — fenntartással lehet ugyan fogadni, hiszen tanulmánya más helyén ő maga is hangsúlyozza a gazdasági feltételek elsődlegességét a jogi szabályozással szemben, fejtegetései a kolhoztagok és az állami vállalatok dolgozói munkája díjazási formáinak közeledése szempontjából mégis nagyon figyelemreméltók. E folyamat egyre határozottabb jelentkezésének tanulmányozásával a két tulajdoni forma közti különbségek megszűnésének egyik fontos mozzanatát mutatja be.

A felvetett kérdésekkel csak jelezni tudtuk a kötetben szereplő tanulmányoknak a megírásuktól eltelt két-három év után is fennálló időszerűségét. A tanulmányok fordítása kiválóan sikerült, a kötet a szovjet jog hazai népszerűsítésének nagyon hasznos segédeszköze.

Takács Imre

[3] Erdei Ferenc: A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. Közgazdasági Szemle, 1962. évi 4. sz. 440. l.

[4] A gépállomások átszervezése és a gépeknek a kolhozok részére történt eladása, valamint a felvásárlás bevezetése után további ilyen irányú intézkedés volt a mezőgazdaság műszaki-anyagi ellátásának átalakítása. A múlt évben létrehozott „Mezőgazdasági Technika" elnevezésű egyesülés bonyolítja le az anyagellátást. Az államigazgatási szervek tehát kereskedelmi szervnek adták át a gépek, az alkatrészek, műtrágya, üzemanyag stb. elosztását, és így ezek a feladatok jogi természetüknek megfelelően polgári jogi szerződéses formákon keresztül realizálódnak.

Bihari Ottó—Szamel Lajos: A tanácstörvény c. könyvének vitája

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága és a Magyar Jogász Szövetség Pécsi Szervezete által a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó közreműködésével rendezett ankéton szép számban megjelent gyakorlati és elméleti szakemberek részvételével vitatták meg *dr. Bihari Ottó* és *dr. Szamel Lajos* egyetemi tanárok „A tanácstörvény" (Budapest, 1961.) című könyvét.

Az ankét *dr. Pap Tibor* egyetemi tanár — a Tudományos Bizottság elnöke — megnyitójával kezdődött, majd *dr. Antalffy György* egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem rektora tartott bevezető előadást. Elöljáróban rámutatott, hogy a gazdasági alap változása a végrehajtás síkján is biztosítja szocialista államigazgatásunk működésének alapfeltételeit. Majd a jogalkotás és jogalkalmazás kapcsolatáról beszélt. Utalt annak szükségességére, hogy a jogalkalmazás területén dolgozók, ugyanazzal a szocialista tartalommal realizálják a jogszabályokat, mint amilyen céllal azokat a jogalkotó szervek hozták. E célt szolgálták a különböző szempontok szerint csoportosított jogszabálygyűjtemények, amelyek megkönnyítették a joganyag megismerését, és alkalmazását. Ezek a gyűjtemények azonban nem tartalmaztak elvi kifejtéseket a jogszabályok alkalmazására vonatkozóan.

A jogszabályok szocialista tartalommal történő realizálását nagyban elősegíti a szerzők munkája, amely mind elvi, mind gyakorlati szempontból értékes útmutatásokkal szolgál, és nem pusztán jogszabályismertetésre szorítkozik. Rámutatott a feldolgozás új és követendő módszerére, amely a gyakorlat és elmélet egységén alapul. Ezen belül helyeselendő az is, hogy a szerzők a jogtudományban meglévő egyes nézetek, állásfoglalások bírálatával is foglalkoznak. Nagy segítséget jelent a könyv minden szintű tanácsapparátusnak, de különösen a járási és községi apparátus továbbképzéséhez ad sokat. A bevezető előadás a könyv számos érdeme között rámutatott a szerzőknek arra a helyes módszerére —

amit sikerrel alkalmaztak —, hogy kifejtéseiket a szocialista törvényesség atmoszférájában végzik. A munka nagy érdeme, hogy a szerzők következetesen dolgozzák fel a tanácstörvény és a végrehajtási utasítások egyes rendelkezéseit. A feladatok elemzésénél konkrétan rámutatnak az egyes társadalmi szervek bevonásának a lehetőségére is. Itt főleg a pártirányítással és a Hazafias Népfronttal kapcsolatos fejtegetéseket emelte ki az előadó. A szerzőknek további érdeme, hogy munkájukkal a bürokrácia elleni harchoz nagy segítséget adnak. (Pl. az előterjesztések alaki és anyagi követelményeinek a vizsgálatakor.) A szerzők helyesen foglalkoztak olyan problémák felvetésével is, amelyek jelenleg a gyakorlat és elmélet centrumában állnak. (Pl. hatásköri kérdések.) Itt utalt a szerzőknek arra a megállapítására, hogy a tanácsok — főleg az alsóbb szintű tanácsok — hatáskörébe kell utalni azokat a funkciókat, amelyek „a helyi lakosság gazdasági, kulturális ellátását szolgálják, és amelyeket ugyan egészükben a központi szervek valósítanak meg, azonban a helyi lakosok nagy érdeklődését váltják ki és ezért ezek véleményét és segítségét ki kell kérni".

A tanács bizottságaival foglalkozó, valamint a tanácsnak az alá nem rendelt szervekkel való kapcsolatát taglaló részt az előadó külön is kiemelte. Majd a végrehajtó bizottsági kirendeltségről szólt, és helyesnek tartotta a szerzőknek a mezőgazdaság szocialista átalakulásával kapcsolatos fejtegetéseit. Befejezésül a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó jó munkájáért fejezte ki elismerését, amely hozzájárult a munka sikeréhez.

A bevezető előadás után *dr. Kovács Tibor*, a Kormánytitkárság Igazgatási Osztályának vezetője tartotta meg korreferátumát. Előadása első részében a szakigazgatási szervek helyével foglalkozott. A hatályos rendelkezésekre történő rövid utalás után a szakigazgatási szerveknek a tanács szervei közötti elhelyezkedését analizálta. A szocialista államban a szervek egymásközötti viszonyát a demokratikus centralizmus jellemzi, ami nem vezethet a helyi érdekek túlzott érvényesítésére. Rámutatott a végrehajtás területén a tömegek részvételének fokozottabb biztosítására és a szocialista törvényesség betartására. Majd a miniszteri felelősség lényegét vizsgálta és ezt szakirányításban, az ellenőrzésben és a szakfeladatok országos összehangolásában jelölte meg. A miniszter felelős azért — együttműködve a végrehajtó bizottsággal —, hogy megfelelő politikai és szakmai képzettséggel rendelkezzenek a szakágak vezetői, továbbá azért is felel, hogy az ellenőrzés során észlelt hiányokat kijavítsák. A szakigazgatási szervek kettős irányításából következően a végrehajtó bizottság felelős a helyi szempontokat érvényesítő irányításért, ellenőrzésért és a szakigazgatási szervek munkájának összehangolásáért. A második tanácstörvény kibocsátása után kialakult új helyzet számos problémát vetett fel a szakigazgatási szervek vonatkozásában is. Ezek jelentős részét sikerült már megoldanunk, de még mindig vannak hibák e téren (pl. az első tanácstörvény idején megjelent jogszabályok egy része — melyek tudvalevően nem biztosítottak hatáskört a szakigazgatási szerveknek — jelenleg is hatályban vannak).

A továbbiakban az előadó a tanácstörvény 54. § (3) bekezdésével foglalkozott, mely szerint „a végrehajtó bizottság szakigazgatási szerveinek rendelkezéseit a végrehajtó bizottság és a felettes szakigazgatási szervek megsemmisíthetik, vagy megváltoztathatják". A végrehajtó bizottság, illetve a felettes szakigazgatási szervek jogát e szakasz nem köti törvénysértéshez. Ehelyütt a törvényhozó célja nem kétségesen az volt, hogy az említett szerveknek rendkívüli beavatkozási jogot biztosítson.

Az előadás második része a tanács és szakigazgatási szervek kapcsolatával foglalkozott, ahol is az előadó megállapította, hogy a szakigazgatási szerv saját hatáskörében látja el feladatát. Rámutatott a hatáskör rendezettségének szükségességére, ami azt is jelenti, hogy a felettes szervek sem vonhatják el az alsóbbak hatásköreit, következésképpen az sem kívánatos, hogy a tanács vonja el a szakigazgatási szervek hatáskörét. Helyes lenne, ha a megyei és járási tanácsok, mikor egy-egy járási, illetőleg községi tanács munkáját tárgyalják, a szakigazgatási szervekre is nagyobb súlyt helyeznének. E vonatkozásban tért ki a korreferens a tanács bizottságainak ellenőrző tevékenységére és megállapította, hogy az állandó bizottságok feladatát képezi az is, hogy a tanács megbízásából, a végrehajtó bizottság felkérésére, vagy saját elhatározásukból a szakigazgatási szerveknél is végezzenek ellenőrzéseket. Az előadó korreferátumát az állandó bizottsági munka módszerbeli megjavításának szükségességével fejezte be.

Dr. Nagy Gyula, a Baranya megyei tanács végrehajtó bizottságának elnökhelyettese tartotta a második korreferátumot. Bevezetőjében a kézikönyv jelentőségéről beszélt és kiemelte, hogy a szerzők „az államigazgatás új rendszerének értékelő magyarázatával adtak nagy segítséget az állami gépezet munkásainak a kezébe." Kiemelte a mű gördülékeny, az egyszerű ember számára is közérthető stílusát. Helyeselte a szerzőknek azt az álláspontját, hogy az államigazgatás végrehajtó, rendelkező tevékenysége mellett a szervező funkcióit is kidomborították. Megállapította, hogy a végrehajtó bizottság hatáskörébe tartozó ügyek jelentős részében szükséges, hogy az államigazgatási szerv szervező tevékenységet is kifejtsen. Részletesen foglalkozott a megüresedett tanácstagi helyek betöltésének problémájával. A jogszabályi rendelkezés szerint községeknél a megüresedéstől számított harminc napon belül (járásnál, városnál hatvan, megyei szinten kilencven nap) kell gondoskodni a tanácstagi körzet betöltéséről. Ennek megszervezése egyfelől sok többletmunkát igényel, másrészt a megoldásnak ez a formája a választások komolyságát is kedvezőtlen irányban befolyásolhatja. Ezért helyeselné a póttanácstagság intézményének a bevezetését. A könyvnek a végrehajtó bizottsággal foglalkozó részét méltatva rámutatott a végrehajtó bizottsági munkatervek jelentőségére és megemlítette, hogy a negyedéves munkatervek helyett mindinkább féléveseket készítenek a végrehajtó bizottságok.

A végrehajtó bizottsági kirendeltséggel foglalkozó fejtegetéseknek különösen azt a részét tartja nagyon értékesnek, amely a kirendeltség kapcsolatát az államhatalmi szervekkel is fokozottabban biztosítani kívánja. Éppen ezért a kirendeltségi állandó bizottságnak is na-

gyobb hatáskört kellene biztosítani. Az állandó bizottságok hatáskörét illetően a korreferens helyesnek tartaná, ha ezek hatósági jogkört is kapnának. Megfontolandónak tartja, hogy nem volna-e helyes megoldás, ha az igazgatási osztályok mellett igazgatási állandó bizottságokat szerveznének.

A tanács és a tanács alá nem rendelt szervek kapcsolatának vizsgálatakor rámutatott, hogy főleg alsóbb szinten nem kielégítő a kapcsolat jelenlegi tartalma és formája. Korreferátumát a könyv jelentőségének méltatásával fejezte be.

Dr. Polgár Ferenc, a Tolna megyei tanács végrehajtó bizottságának titkára hozzászólásában rámutatott a könyv ama nagy érdemére, hogy azokkal a törvényhelyekkel foglalkozik gyakorlati és tudományos szempontból, amelyek az érdekeltek egy része előtt eddig csak részben voltak ismertek. Hasznosnak tartja a bevezető részben a tanácsok kialakulásának történeti elemzését, amely a teljes kép kibontakozását hivatott elősegíteni. A hatáskörök kérdését, — ami jelenleg egyike azoknak a feladatoknak, amelyek sürgős megoldást igényelnek — mély elméleti alapozottsággal tárgyalják a szerzők. Rámutatott a rendezés szintenkénti differenciálásának szükségességére, ugyanis ebben látja a megnyugtató rendezés kulcsát. Jogalkotásunkban van példa ilyen rendezésre, de ez a hatáskörök tekintetében még elmaradt. A legkisebb számú tanácstaggal (11 fő) működő községekről szólva megemlítette, hogy ezt a létszámot kicsinek tartja; ugyanis, ha az öt végrehajtó bizottsági tag mellett ott van egy állandó bizottsági elnök a végrehajtó bizottsági ülésen, akkor az ülés, mint tanácsülés is határozatképes. Másrészt e kollektívát létszámánál fogva kicsinek tartja arra, hogy az államhatalom helyi szerveként működjön, főleg, ha tekintettel vagyunk a gyakorlatra, ami azt mutatja, hogy ezekben a községekben hétnyolc tanácstag szokott megjelenni az üléseken. E téren az a javaslata, hogy ne működjön 20—22 tagon aluli tanács a közös községi tanácsok alakításáig sem.

Dr. Tóth Zoltán, a Baranya megyei főügyészség általános felügyeleti csoportvezetője, hozzászólásában kiemelte a könyv gyakorlati erényeit. Rámutatott, hogy a munkában újszerűen jelentkezik az elmélet és gyakorlat kapcsolata. A könyvnek ezen túlmenően nagy érdeme, hogy az egységes joggyakorlatnak is nagy segítséget ad. A tanács és tanács alá nem rendelt szervek kapcsolatával foglalkozó részből kiemelte az ügyészségről szóló fejtegetéseket, hangsúlyozva, hogy az ügyészség tájékoztatja az illető tanácsokat a területük törvényességi helyzetéről, de ez sem jelent beszámolási kötelezettséget. Befejezésül kiemelte, hogy jelenleg a munkák összehangolása terén még komoly hiányosságok tapasztalhatók.

Szarka György községi végrehajtó bizottsági titkár felvetette: helyesebb lenne, ha a községi tanácsüléseket nem havonta, hanem kéthavonta tartanák. A tsz. vezetőségi- és közgyűlések a végrehajtó bizottsági vezetőket is lekötik, ezért meglehetősen sok időt vesz igénybe az ülések előkészítése és az azokon való részvétel. A községi tanácsok munkája segítésének elemzésénél rámutatott, hogy legtöbb esetben a Hazafias Népfront szervei nem adnak kellő támogatást. Befejezésül arra kérte az elmélet művelőit, hogy több ilyen munkával segítsék a helyi szervek dolgozóit.

Dr. Rózsa József hozzászólásában felvetette, hogy a könyv egyes részeit helyes lenne hiteles magyarázattá minősíteni, majd a végrehajtó bizottság elnökének jogkörével foglalkozott.

A szerzők részéről *dr. Bihari Ottó* egyetemi tanár mondott köszönetet a korreferenseknek és hozzászólóknak, majd az ankét *dr. Pap Tibor* egyetemi tanár zárszavával ért véget.

Iváncsics Imre

Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686—1708

1. Bónis György „Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686—1708" című 374 oldalas munkája a „Budapest várostörténeti monográfiái" kiadványsorozatában, az Akadémiai Kiadó kiadásában jelent meg 1962-ben. A mű függelékében Tóth András Pest város 1697-ből származó jogkönyvtervezetét adja közre.

A bevezető fejezetekben a szerző aránylag röviden ismerteti Buda és Pest joghatóságának fejlődését 1686—1708 között, (I. fejezet.) valamint a bírósági szervezet és személyzet helyzetét. (II. fejezet.) A VI-ik (záró) fejezetben az idegen jog uralmát vizsgálja.

2. A mű III. fejezete a büntető és polgári peres eljárással foglalkozik. A büntető eljárás vizsgálatánál a Praxis Criminalis rendszerét követi. A városokban folyt büntető perek eljárási szabályai vizsgálatánál elemzi azt, hogyan keveredtek egymással az akkuzatórius és az inkvizíciós eljárási elemek, milyen területeken, melyik jellegzetesség domborodott ki. A végső következtetést a szerző azzal foglalja össze, hogy a fejlődés tendenciája szerint az akkuzatórius jelleg visszafejlődött, az inkvizíciós elemek jutottak túlsúlyra, minthogy a büntetőjog a nyomozó eljárás segítségével tölthette be funkcióját a legalkalmasabban.

Figyelmet érdemel a „joghatóság" egykorú meghatározása. A szerző idézi a fehérvári takácsok kifejezését 1697-ből, amikor azokról beszél, akik a polgármester (bíró) „botja alatt" éltek.

A feudális anarchia a peres eljárás tükrében változatos formákban jelenik meg, egészében is rányomja arra bélyegét. A feudális anarchiának tényleges megnyivánulásai a büntető perek területén a késői feudális városi jogban alkalmasak arra, hogy az olvasó előtt helyes megvilágításba helyezzék és plasztikussá tegyék annak lényegét. Itt kell említeni a jogágak és jogintézmények összefonódását: elmosódott a határ a magánjogi kezesség és büntetőjogi cautió, az akkuzatórius és inkvizíciós jelleg, sőt a magánjogi és a büntetőper között is. Az egyház asylumjoga korafeudális intézmény, de a tárgyalt időszakban is szerepel. A bizonyító eszközök sorában előkelő helyet kapott az eskü, előnyben részesítették az okiratokkal és más bizonyítékokkal szemben, alkalmasnak tartották más bizonyítékok kiegészítésére.

A két város jogában meghonosodott a germán törzsek jogára visszavezethető „békeeskü" (Urfehde) intézménye. A Praxis Criminalis szerint egyes esetekben az elítélttől

biztosítékot vettek arra nézve, hogy „a terület ura, tisztviselői, lakosai, vagy földje ellen az őt ért hátrányokért soha sem áll boszszút...” Az ígéret megszegését esküszegésnek tekintették. Előfordult a polgári peres eljárásban a represszália alkalmazása, elszenvedése esetén pedig az ellene való felháborodott tiltakozás. A joggal való visszaélés e különleges megnyilvánulása a gazdasági és jogi konszolidációra egyaránt bénítólag hatott.

A városok bírósági gyakorlatában a törvény előtti egyenlőség hiánya más formában és esetleg kevésbé élesen jelentkezett, mint a kor más bírói fórumai előtt, kivételről azonban nem beszélhetünk, mert sajátos formában feltétlenül létezett. Szlemenics már egy jóval későbbi korban beszél „a felelni nem akaró, dühödést színlelő, feleleteivel csintalankodó, vagy ellentmondásait megegyeztetni nem akaró” rabról, akivel szemben megengedettnek és indokoltnak tartja azt, hogy a bíró „sanyarúbb tömlöccel vagy mértékletes veretéssel” zabolázza meg. Keveset értünk meg e nemes jogelvből, ha nem vizsgáljuk azt, hogy kik estek általában az említett kategóriákba és kik kerülték azt rendszeresen el, hogyan igazodott a veretés és mértékletességének foka a rab társadalmi helyzetéhez.

A kérdéses fejezet a peres eljárás vizsgálatánál a társadalmi és gazdasági eredők bővebb és elemzőbb bemutatásával további értékes ismeretek forrása lehetett volna.

3. A IV. fejezetben a szerző a budai és pesti bírósági gyakorlatban előfordult bűncselekményeket tárgyalja a Praxis Criminalis rendszerében, majd elemzi a kiszabott büntetéseket.

A bűncselekmények tárgyalása során feltárul a feudális koncepció: a közvetlenül, vagy közvetve az egyház ellen irányuló „bűncselekményeket” drákói szigorral, a tulajdon ellen irányuló cselekményeket pedig általában súlyosabban büntették, mint az élet elleni támadást.

Több eljárást indítottak „varázslat” miatt. A Praxis Criminalis 60. cikke a jogszabály fegyverét adta a „mágia” elleni küzdelemhez.

Megismerjük az erkölcsök nemesítésére irányuló helyi törekvéseket: az urától megszökött tolvaj asszonyt „a következő vasárnapra mise és prédikáció idejére, kezében pálcával és gyertyával a templomkapu elé rendelték”. A parázna nőket „hegedű”-vel büntették. Ez „három kör alakú nyílással ellátott fenyítő eszköz volt, amely az elítélt nyakát és két csuklóját úgy fogta össze, mintha hegedülne”. Az elítéltet „a tisztes életű polgárok, asszonyok és utcagyerekek” csúfolták, szidalmazták és megdobálták.

A szerző a fejezet további részében az elkövetőkről, a büntetések fajairól és mértékéről, valamint a büntethetőségről beszél.

4. Az V. fejezet a magánjoggal foglalkozik. Itt tárgyal egyes olyan kategóriákat is, melyek a büntetőjog körébe tartoznak: a kötelmi jog tiltott cselekmények csoportjában az iniuria eseteit, melyek a mai becsületsértés és testi sértés ősei.

A családjog egyik alappillére a férj fenyítő hatalma felesége felett. E jogosítvány szerint a férj feleségét „megverheti, ha rászolgál”, a feleség pedig „kövesse meg férjét ennek lábainál, fogadjon neki illő tiszteletet”.

A feudális családra, a kor emberére anyagi és erkölcsi téren egyaránt az egyház keze nehezedett. E negatívum bővebb kifejtése indokolt lett volna.

5. A mű feltárja a korabeli bírósági gyakorlat bőséges anyagát. Érdeklődési körébe vonja a kultúrtörténet egyes elemeit is, a jogi intézményeket plasztikusan mutatja be. Az utolsó útjára induló elítélt körül zajló „népünnepély” elevenen jelenik meg az olvasó előtt: „az ítélet közlése után harmadnapon a városházán, a szabad ég alatt, délelőtt 9 és 10 óra között még egyszer kihirdették azt, majd Bödört átadták a hóhérnak és a polgárság kikísérte a bitófához”.

Az anyag szemléltető mozaikokat nyújt a késői feudális gazdasági és társadalmi helyzetről. Az összefoglaló értékelésben ismét az analízis kérdésére kell utalni: a jelenségek és azok összefüggéseinek, objektív gyökereinek feltárásánál, a társadalmi szükségszerűség kutatásánál és az ideológiai kiértékelés terén nem használja ki teljesen a feltárt anyag adta lehetőségeket és ennek a feladatnak elvégzését részben az olvasóra bízza.

Sik Ferenc

Új könyvek:
Államjog

Barabasev, G. V.: Goszudarsztvennüj sztroj Vengerszkoj Narodnaj Reszpubliki. [A Magyar Népköztársaság államrendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 92 p 2 sztl. ÁJI. 18.973

Ismeretterjesztő munka a Magyar Népköztársaság államépítéséről.

Lesznoj, V. M.: Rukovodjascsaja rol' KPSZSZ v szovetszkom goszudarsztve. [A Kommunista Párt vezető szerepe a szovjet államban.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 55 p. ÁJI. 19.009

Az SZKP vezető szerepéről és történelmi eredményeiről szóló bevezető rész után az állami- és a pártfunkciók feladatának elhatárolását tárgyalja, majd egyenként vizsgálja a pártnak az állami vezetésben való részvételével kapcsolatos egyes formákat. A második részben a XXII. kongresszussal, valamint a revizionizmus elleni harc alapkérdéseivel foglalkozik.

Levin, I. D.: Szovremennaja burzsuaznaja nauka goszudarsztvennogo prava. Kritika osznovnüh napravlenij. [Az államjog modern burzsoá tudománya.] Moszkva, Izd. Akadémii Nauk SzSzSzR 1960. 397 p. 2 sztl. /Akadémija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava/ ÁJI. 18.986

Az államjog mint jogi tudomány fogalmának elemzése után az államjog burzsoá elméletének fejlődését vizsgálja a második világháborút követő időszakban. Általános jellemzés után az egyes fejezetek a főbb irányzatokat (institucionalizmus, az „új” demokrácia, a nemzeti szuverenitás elmélete, a hatalom megosztásának elve és a parlamentarizmus, az államformákról szóló tanítás, a feudalizmus elmélete stb.) vizsgálják.

Misin, A. A.: Goszdarsztvennoe pravo burzsuaznüh sztran. (Obscsaja cs.) [A burzsoá országok államjoga.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 46 p. 2 sztl.

/Moszkovszkij Goszudarsztven-

nüj Universzitet. Juridicseszkij Fakul'tet./ ÁJI. 18.957

A munka a burzsoá államjog tárgyáról, rendszeréről, módszeréről és forrásairól adott áttekintés után a burzsoá államok alkotmányait és a burzsoá társadalom felépítésének alapvető formáit vizsgálja. A befejezésben rövid áttekintést ad a burzsoá államok pártjairól.

Nemcev, V. A.: Szovetszkij deputat. (Na materialah Irkutszkoj oblaszti). [Szovjet küldött.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 61 p. 2 sztl. ÁJI. 18.978

Népszerűsítő munka a szovjet küldött tevékenységének formáiról.

Osznovü szovetszkogo goszudarsztvennogo sztroitel'sztva i prava. Ucsebnoe poszobie. Red. Kalinücsevüj, F. I. [A szovjet államépítés és jog alapjai.] Moszkva, Izd. VPS. pri CK KPSzSz. 1961. 451 p. /Vüszsaja Partíjnaja Skola a pri CK KPSzSz./ ÁJI. 18.994

A Pártfőiskola hallgatói részére készített tankönyv 3 nagy fejezetben tárgyalja a szovjet államépítés és jog kérdéseit. Az első fejezetben az állam- és jogelmélet marxista—leninista alapját, a második fejezetben a szovjet államjog- és államépítés alapjait, a harmadik fejezetben egyes jogágak (polgári jog, családjog, munkajog, földjog, kolhozjog) alapvető kérdéseit tárgyalja.

Petrov, G. I.: Osznovü szovetszkogo goszudarsztvennogo prava i szovetszkoe sztroitel'sztvo. [A szovjet államjog alapjai és a szovjet építés.] Leningrad, Lenizdat, 1961. 273 p.
/Leningradszkaja Vüszaja Partijnaja Skola./ ÁJI. 18.985

A leningrádi pártiskola hallgatói számára készített tankönyv a szovjett alkotmány rendszerében foglalja össze az alapvető kérdéseket.

Ucsebnüe zapiszki. Szerija juridicseszkaja. Voproszü goszudarsztva i prava zarubezsnüh sztran. [Tudományos füzetek. Külföldi országok állam- és jogi kérdései.] Red. Szidorov, N. A. Vüp. 3. Moszkva, Izd. IMO 1961. 245 p. 2 sztl.
/Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 19.057

A gyűjteményes munka 15 tanulmányt tartalmaz a külállamok államának és jogának kérdéséről. Számunkra különösen jelentős Névai László professzornak a Magyar Népköztársaság ügyészi szervezetéről megjelent tanulmánya.

Castberg, Frede: Freedom of speech in the West. A comparative study of public law in France, the United Staates and Germany. [A szólásszabadság nyugaton. Összehasonlító tanulmány Franciaország, az Egyesült Államok és Németország közjogáról.] Oslo-London (1960), Univ. Press — Allen — Unwin, XIII, 475 p. PEK Államjogi tanszék J9659/3

A könyv Franciaország, az Egyesült Államok, Németország társadalmi rendszerét, államszervezetét, az állami szervek gakorlatát vizsgálja a szólásszabadság érvényesülésének nézőpontjából. Ezekben a fejezetekben a szerző történeti áttekintést ad a szólásszabadság „állampolgári jogának kialakulásáról" az államok fejlődésének különböző szakaszaiban. A történeti áttekintés napjainkig terjed, Németország esetében a bonni állam tevékenységét vizsgálja. Természetesen erősen polgári nézőpontból vizsgálja a szerző a legfelső törvényhozást, a közigazgatási szervek gyakorlatát, ezek adminisztratív intézkedéseit, a bíróságok — főként a felsőbíróságok — gyakorlatát a szólásszabadság érvényesülésének szempontjából, foglalkozik a Kommunista Pártok „alkotmányos helyzetével. A demokratikus mozgalmak és a Kommunista Pártok tevékenysége ellen irányuló intézkedéseket természetesen — főleg a bonni államról szóló fejezetben — mint az állam „önvédelmének" eszközeit kezeli. Az alcímben jelzett összehasonlítást az utolsó fejezet tartalmazza. A kötetet mutató, esetgyűjtemény és bőséges bibliográfiai anyag egészíti ki.

Geiger, Willi: Grundrechte und Rechtssprechung. [Alapjogok és jogszolgáltatás.] München, Pustet (1959). 103 p. PEK Államjogi tanszék J9657/3

A mű első részében a szerző az alapjogok bírói védelmére vonatkozó jogszabályanyagot mutatja be és vázolja a bírói gyakorlat néhány vonását is. A második rész a természetjog és a tételes jog közötti viszonyra vonatkozó elemzést tartalmazza, itt a természetjognak a tételes joggal szembeni primátusára alapozva fejti ki a szerző a bírói jogalkotással szembeni követelményeket a természetjog és a tételes jog összeütközése esetén. A kötet végén az NSZK alkotmányának az alapjogokra vonatkozó rendelkezései találhatók.

The Government of the Australian States. [Az ausztráliai államok kormányzata.] Ed. S[olomon R[ufus]. London, Longmahs [1960]. XI, 742 p.
Bibliogr. 737—742. p. PEK államjogi tanszék J9355/3

A tanulmánygyűjtemény az ausztráliai államközösség hat államának kormányzati és politikai szervezetével foglalkozik. Az első fejezet, amely mintegy bevezetőül szolgál az egyes államokkal foglalkozó fejezetekhez, az államok politikai, állami felépítésének közös elemeit tárgyalja. Ezt követi az egyes államokról szóló hat fejezet (a politikai irányzatok, politikai pártok, a választási rendszer, a közigazgatási szervek felépítésének, működésének legfontosabb vonásai). Külön foglalkozik az államok parlamentjének, kabinetjének legfelsőbb kormányzati szerveinek kérdéseivel. Végül az utolsó fejezet külön tanulmányban kritikai összehasonlítást ad az egyes államok sajátosságairól.

Heller, Francis, H.: The presidency. A modern perspective. [Az elnök.] New York, Random, 1960. [6] 114 p. PEK Államjogi tanszék J9660/3

A munka célja, hogy a jelenlegi állapotokból kiindulva lerögzítse: mit kíván az amerikai nép a mindenkori elnöktől. Különösen fontosnak tartja ennek megvizsgálását, mivel a modern követelmények, „a jelenkor dinamikus légköre" igényli az elnöki tisztséggel járó feladatok elvégzésének modernizálását, a kor követelményeihez való alkalmazkodást.

Norman, Gerberg: Vozniknovenie szovremennogo goszudarsztva v Japonii. Szoldat is kreszt'janin v Japonii. [Modern állam keletkezése Japánban.] Moszkva, Izd. Vosztocsnoj Literaturü, 1961. 296 p. ÁJI. 19.039

A munka a szerző 1940-ben illetőleg 43-ban megjelent nagyobb tanulmányának fordítását közli.

Parliamentary reform. 1933—1960. A survery of suggested reforms. [Parlamenti reform.] Publ. The

Hansard Society (for Parlamentary Government.) London, Cassel, 1961. IX. 193 p.

Bibliogr. fejezetenként. PEK Államjogi tanszék J9690/3

Az anyag az alsóházzal kapcsolatos javaslatokat tartalmaz, a Lordok Házával foglalkozó reformjavaslatok egy részét csupán a kötet függelékében közli. A könyv az alábbi tárgykörök szerint csoportosítja az anyagot: 1. Választások és képviselet; 2. A parlament hatáskörével kapcsolatos kérdések; 3. Eljárási kérdések. Általános eljárási reform; 4. Pártrendszer a parlamentben; 5. A parlament és a végrehajtó hatalom; 6. A parlament és a közvélemény (a nyilvánosság problémája, parlamenti privilégiumok, stb.); 7. Parlamenti élet (A tisztviselők fizetése, az alsóház könyvtára stb.).

Államigazgatási jog

R[oszszinszkoj] Sz[ovetszkoj] F[ederativnoj] Sz[ocialiszticseszkoj] [Reszpublik]. Administrativno-territoral'noe delenie. [Az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság államigazgatási-területi beosztása.] Na 1. julja 1960. goda. (Otv. red. N. G. Sztarovojtov.) Moszkva, Izd. „Izvesztija Szovetov Dep. Trudjascs." 1960. 502, [2] p. PEK Államigazgatási tanszék J9456/4

A gyűjtemény a legteljesebb részletezéssel közli az Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság államigazgatási- területi beosztását az 1960. július 1-i állapotoknak megfelelően.

Ob ogranicsenii szovmesztitel'sztva po szluzsbe. [A hivatali álláshalmozás korlátozásáról.] Moszkva, Goszjurizdat 1961. 46 p. /Juridicseszkie konszul'tacii dlja naszzelenija v voproszah i otvetah./ ÁJI. 19.056

A népszerűsítő munka kérdés és feleletek alakjában mutatja be az álláshalmozással kapcsolatban a lakosságot érintő kérdéseket.

Florescu, D[umitru] — *Popescu,* D[umitru]: Arbitrajul de stat si procesul arbitral în R. P. R. [Az állami döntőbíráskodás és a döntőbizottsági eljárás a Román Népköztársaságban]. Bucureşti, Edit. Academiei R. P. R. 1960. 455 p. ÁJI. 19.003

A munka a döntőbíráskodás alapvető szervezeti és hatásköri feladatait (a döntőbíráskodás feladata, szervezete, jogi természete, hatásköri kérdések), majd a döntőbíráskodási eljárás lefolytatását, a döntőbíráskodási határozatok végrehajtását, ellenőrzését és a jogorvoslati kérdéseket tárgyalja. Az irodalom és gyakorlat részletes, kritikai elemzésével állást foglal az elvi kérdésekben s számos problémakör gyakorlati megoldását is elősegíti. A munkát a bélyegilletékekre vonatkozó tisztán gyakorlati vonatkozású rész zárja be.

Zapisz' aktov grazsdanszkogo szosztojanija. (Szbornik oficial'nüh materialov.) Red. Rühlov, J. A. [Anyakönyvi bejegyzések. Hivatalos összeállítás.] ÁJI. 18.971

Jogszabály-gyűjtemény az anyakönyv vezetésére vonatkozó legfontosabb tételesjogi normákról.

Baratin, Henry-Louis: Organisation et méthodes dans l'administration publique. [Szervezés és módszerek a közigazgatásban.] Paris, Édit. Berger—Levrault, 1961. 203 p. [Bibliogr. 91. p. ÁJI. 19.010

A munka első részében az államigazgatási szervezés problémakörét (a reform szükségessége, a magánszektorból átvett módszerek, az államigazgatási szervezés jelenlegi állapota és jövője c. fejezetekben) tárgyalja, a második rész a szervezés elemzését és kritikáját adja, a befejező harmadik részben az újjászervezés elveit és megoldási módszereit, valamint az újjászervezés tervezetét dolgozza ki.

Pénzügyi jog

Beszcserrevnüh, V. V.: Razvitije szovetszkogo bjudzsetnogo prava. [A szovjet költségvetési jog költségvetési jog fejlődése.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1960. 79. [1] p. ÁJI. 18.960

A költségvetési jog fogalmának bemutatása után az egyes alkotmányokkal kapcsolatban vizsgálja a költségvetési jog kérdéseit.

Kogan, M. L.: Bjudzsetnüe prava szojuznüh reszpublik. [A szövetséges köztársaságok pénzügyi joga.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 132 p. ÁJI. 18.614

A bevezetésben a szövetséges köztársaság költségvetésének mint a Szovjetunió költségvetése egyik részletének elméleti kérdéseit tárgyalja. Ezt követőleg bemutatja az egyes szövetséges köztársaságok költségvetési jogának fejlődését. A befejező fejezetben a szövetséges köztársaságok legfelsőbb szovjetjeinek és az államigazgatás legfelsőbb szerveinek a költségvetés végrehajtásával és ellenőrzésével kapcsolatos tevékenységét mutatja be.

Investitionen. Planung, Durchführung und Finanzierung der Investitionen. [Beruházások tervezése, kivitelezése és pénzzel való ellátása.] Textausgabe mit Anmerkungen und Sachregister. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1961. 880 p. OK. 367.618

A jogszabálygyűjtemény a Német Demokratikus Köztársaság 1959—1965-ös hétéves tervében megvalósítandó kiegészítő-, helyreállító és új beruházások tervezésére, kivitelezésére és pénzzel való ellátására, valamint az ellenőrzésre vonatkozó jogszabályokat foglalja össze. Külön fejezetben szerepelnek a lakásépítési beruházásokat és a nyilvántartásokat szabályozó rendelkezések.

Polgári jog

Szovetszkoe grazsdanszkoe pravo. Red. Genkin, D. M. [Szovjet polgári jog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 451 p. ÁJI. 19.006

A kereskedelmi gazdasági főiskolák számára írt tankönyv a szovjet polgári jog alapvető fogalmait foglalja össze.

Rabinovics, N. V.: Nedejszvitel'noszt' szdelok i ee poszledsztvija. [Az ügyletek érvénytelensége és annak következményei.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Univ. 1960. 151 p. /Leningradszkij Universzitet./ ÁJI. 19.066

Az ügyletek érvénytelenségével kapcsolatos legfontosabb problémákat a kapcsolatos tételesjogi rendelkezések, a szovjet irodalom és bírói gyakorlat alapján mutatja be.

Beszpalova, A. I. — *Vakszberg,* M. A.: Pravovaja ohrana licsnoj szobsztvennoszti v SzSzSzR. [A személyi tulajdon jogi védelme a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 73 [2] p. ÁJI. 18.969

A személyi tulajdon fogalmáról adott összefoglaló ismertetése után a személyi tulajdon használatával kapcsolatos kérdéseket, végül a személyi tulajdon védelmének eszközeit mutatja be.

E lapszám (XVII. új évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Horváth Tibor* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője. — *Dr. Szalóky László* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Asztalos László* megyei bírósági bíró. — *Dr. Somogyi Endre* egyetemi docens (orvostudományi egyetem). — *Dr. Szuchovszky Gyula* az Igazságügyi Orvostani Intézet tud. munkatársa. — *Dr. Kovács Károly* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Tóth Imre* egyetemi docens. — *Dr. Márkus Ferenc* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete dokumentációs osztályának vezetője. — *Dr. Takács Imre* egyetemi adjunktus. — *Dr. Ivancsics Imre* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Sík Ferenc* egyetemi tanársegéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.3231 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

XVII. új évfolyam 8. szám Budapest, 1962. augusztus

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST 1962 SZEP 10.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZALAY JÓZSEF:
A Btk. egyes kérdéseiről 385

BOKORNÉ SZEGŐ HANNA:
A francia gyarmatbirodalom bomlása az alkotmányjogi változások tükrében 391

MAJOROS RICHÁRD:
A vállalkozási (építési) szerződés 401

FARKAS JÓZSEF:
A nemperes eljárások néhány elméleti kérdése 407

Szemle:

MÓRA MIHÁLY:
Megjegyzések a római jog oktatásának néhány kérdéséhez 419

RÉVAI TIBOR:
A Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény eddigi munkájáról 425

N. L.
Az európai szocialista államok jogalkotása 428

Jogirodalom:

TAKÁCS JÓZSEF:
Állam- és jogtudományi bibliográfia 1958—1959. 430

— —:
Igor Daxner: a Szlovák Néppárt tevékenysége a népbíróság határozatainak tükrében 431

— —os:
Új kubai folyóirat: Revista Cubana de Jurisprudencia 432

— —:
Új könyvek 432

СОДЕРЖАНИЕ: *Йожеф Салаи:* О некоторые вопросах нового УК. — *Ханна Бокор Сеге:* Разложение французской колониальной державы в свете конституционных изменений. — *Рихард Майорош:* Договор строительного подряда. — *Йожеф Фаркаш:* Некоторые теоретические вопросы неискового производства. — *Обзор: Михай Мора:* К некоторым вопросам об обучении римского права. — *Тибор Реваи:* О работе журнала „Кюлфелди Йоги Цикклюй темень" (Сборник зарубежных статей из области права). — *Н. Л.:* Законодательство европейских социалистических стран. Румынская Народная Республика. — *Юридическая литература: Йожеф Такач:* Библиография по вопросам науки о государстве и праве. 1958—1959 гг. — — —: Игор Дакснер: Деятельность партии словацких народников в свете приговоров народного суда — *ош:* Новый юридический журнал Кубы: Revista Cubana de Jurisprudencia — — —: Новые книги.

INHALT: *József Szalay:* Über einige Fragen des Strafgesetzbuches. — Frau *Hanna Bokor-Szegő:* Der Zerfall des französischen Kolonialreichs im Spiegel der staatsrechtlichen Umwandlungen. — *Richárd Majoros:* Unternehmungs-(Bau) Verträge. — *József Farkas:* Einige theoretischen Fragen der ausserprozessualen Verfahren. — *Rundschau: Mihály Móra:* Bemerkungen zu einigen Fragen des Unterrichtes im römischen Recht. — *Tibor Révai:* Über die bisherige Arbeit der Zeitschrift für Ausländische Recht. — *N. L.:* Die Rechtsetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: József Takács:* Bibliographie der Staats- und Rechtswissenschaften 1958—1959 — — —: Igor Daxner: Die Tätigkeit der Slovakischen Volkspartei im Spiegel der Entsheidungen des Volksgerichtes. — — —*os:* Neue juristische Zeitschrift in Kuba: „Revista Cubana de Jurisprudencia". — — — Neue Bücher.

SOMMAIRE: *József Szalay:* Quelques problèmes relatifs au nouveau Code Pénal. — *Hanna Bokor-Szegő:* La désagrégation de l'empire colonial français à la lumière des changements constitutionnels. — *Richárd Majoros:* Le contrat d'entreprise (de construction). — *József Farkas:* Certains problèmes des procédures non contentieuses. — *Revue: Mihály Móra:* Quelques remarques relatives à l'enseignement du Droit romain. — *Tibor Révai:* Le travail jusqu'ici accompli par le Recueil d'Articles étrangers. — *N. L.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Publications juridiques: József Takács:* La bibliographie des publications dans le domaine des sciences de l'État et du droit en 1958—1959. — — —: Igor Daxner: L'activité du Partie populiste slovaque telle qu'elle résulte des décisions du Tribunal du peuple. — —*os:* Une nouvelle revue juridique cubaine, la Revista Cubana de Jurisprudencia. — — —: Nouveaux livres.

XVII. új évfolyam 8. szám Budapest. 1962. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Btk. egyes kérdéseiről*

Már az új Btk. megalkotása idején megegyezett a jogászok véleménye abban, hogy a törvény életbeléptetése feltétlenül nehézségekkel fog járni. Sőt egységes volt az álláspont abban a kérdésben is, hogy szükségszerű az ilyen nehézségek jelentkezése.

A jogszabály ugyanis, amely az életviszonyokat *általánosítva* szabályozza, feltétlenül értelmezésre szorul akkor, amikor az életviszonyok *egyes* megnyilvánulásainak elbírálására, az egyes eseteknek az általánosító jogszabály alá vonására kerül a sor. Ez az értelmezés pedig, amely a dolog természeténél fogva *nélkülözi* még a bírói gyakorlatot — nehezebb feladat elé kell hogy állítsa a jogalkalmazót, mint egy kialakult bírói ítélkezésre támaszkodó jogalkalmazás.

De abból a tényből, hogy az életviszonyokat általánosítva szabályozó jogszabály az egyes esetekre konkretizáló jogalkalmazás során nyer értelmezést, következik, hogy a problémák majd az alkalmazást *követően* jelentkeznek nagyobb számban. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a jogszabály életbelépte előtt éppen a hatályos és az új törvény szabályozása közötti különbözőség alapján ne jelentkeznének már *eleve* értelmezést igénylő törvényhelyek.

Az új törvény ily magyarázata folyik mindenütt, ahol a törvényt alkalmazó szervek rendezésében az új törvény oktatása folyik. De aminthogy annak idején, a törvény alkotása során, a tervezett szabályozás megvitatása révén az egész magyar jogásztársadalom közreműködött a törvény létrehozásában, így helyesnek vélem és örömmel üdvözlöm a Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete büntetőjogi szakosztályának hasonló intenciójú, vitafórum létesítésére irányuló kezdeményezését.

A fentebb kifejtettek folytán úgy vélem felesleges is hangsúlyozni, hogy a felvetett gondolatok és a megoldások egyéni nézetemet fejezik ki, nem tarthatnak és nem is tartanak igényt a hivatalos értelmezés rangjára. A problémák felvetése és megoldása azt a célt szolgálja csupán, hogy a megoldást illetően gondolatokat ébresszen, és ha meggyőzőek, talán hozzásegítenek olyan álláspont kialakulásához, amely a bírói gyakorlatban meghonosodhat.

Még egy szót kell szólnom arról, hogy milyen alapon válogattam ki a felvetett problémákat.

Az előzőekben már utaltam arra, hogy valamennyi szerv a maga vonalán megszervezte a Btk. oktatását. Tanulókörökön, tanfolyamokon a magyar jogászok ezrei foglalkoznak az új törvénnyel. Az egyes kollektívákban felmerülő vitás kérdések és azok megválaszolása rendkívül értékes anyagot szolgáltatnak a törvény magyarázata, a törvényi szabályozáson kialakuló bírói gyakorlat számára. Ez az anyag feldolgozást igényel és érdemel. Ez azonban hosszú időt kíván, és sok tudományos és gyakorlati vonalon dolgozó jogász közös feladata lesz. Ami számomra mint lehetőség most adódott, az annyi, hogy az oktatás során felmerült problémák közül válogattam ki a kérdéseket.

A kérdések megválaszolása során azt a módszert követem, hogy azokban a kérdésekben, amelyek részben a hatályos jogi szabályozást veszik át, vagy éppen arra épültek, megkísérlem figyelembe venni és megállapítani, hogy milyen mértékben segít az új törvény alkalmazásánál a hatályos jogon alapuló bírói gyakorlat. — Ott pedig, ahol nincs ilyen gyakorlat — mert a szabályozásnak nincs meg a hatályos jogi megfelelője —: visszanyúlok a szabályozás *elvi* és gyakorlati alapjaira.

Ilyen megfontolások alapján három kérdéssel kívánok foglalkozni: *a)* az ítélet felfüggesztésének, valamint *b)* a tiltott határátlépés büntettének minősítési és büntetéskiszabási problémáival —, végül *c)* a tevékeny megbánás intézményének alkalmazásával felmerülő egyes kérdésekkel.

* A Magyar Jogász Szövetség Budapesti Szervezetének május 18-án tartott ülésén elhangzott előadás. — *(Szerk.)*

1. A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztését szabályozó Btk. 70. és 71. §-ának, illetőleg a Btá. 55. §-ának rendelkezéseit összevetve, a két szabályozás közötti különbség az alábbiakban foglalható össze:

a) A Btk. lehetővé teszi a 2 évig terjedő szabadságvesztés büntetés felfüggesztését is és itt feltételként a hatályos jogi szabályozáshoz hasonlóan a „különleges méltánylást érdemlő körülmények" fennforgását írja elő;

b) a Btk. szabályozásából egyébként elmaradt a felfüggesztés feltételei közül az elkövető érdemességére való utalás; végül

c) különbözőek a felfüggesztett büntetés végrehajtását kizáró, illetve a felfüggesztett büntetés utólagos végrehajtásának elrendelését eredményező körülmények is.

Ezeket a különbözőségeket figyelembe véve kell a Btá. alapján kialakult bírói gyakorlatot kritika alá vonni, hogy megállapíthassuk: menynyiben segít a jelenlegi bírói gyakorlat a felhívott törvényhely értelmezésénél?

A jelenlegi bírói gyakorlat a Legfelsőbb Bíróság XX. számú elvi döntésében nyilatkozik meg, s ez az elvi döntés az elénk tűzött feladat szempontjából annál inkább figyelemre méltó, mert kifejezésre juttatja azt a változást is, amely a bírói gyakorlatban a kiszabott büntetés felfüggesztését illetően bekövetkezett.

A XX. számú elvi döntés, amely az előző gyakorlatot megtestesítő X. számú elvi döntést hatályon kívül helyezi, azon a felismerésen alapszik, hogy nem felelt meg büntetőpolitikai irányelveinknek az a bírói gyakorlat, amely a felfüggesztés kedvezményét „egészen kivételes jellegű" intézménynek tekintette, bizonyos esetekben pedig a kedvezményre érdemességet egyenesen csak „fokozott kivételességű" esetekben vélte megállapíthatónak.

A XX. számú elvi döntés meghozatalának elvi alapja e határozat indokolásából kitűnően az, hogy „ a párt által meghatározott szocialista büntetőpolitikánkban fokozódó mértékben kerül előtérbe a nevelés és a megelőzés érdeke. A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése ennek gyakorlatilag jól bevált eredményes eszköze, ezért ez az intézmény éppen a szocialista büntetőjogban kerülhet céltudatosabb és szélesebbkörű alkalmazásra".

Az elvi döntés a továbbiakban arra az álláspontra helyezkedik, hogy a „megtévedt" dolgozókkal szemben szocialista büntetőpolitikánk, rendszerünk olyan büntetés kiszabását, illetve intézkedés alkalmazását tartja indokoltnak és célravezetőnek, amely az elítéltet nem fosztja meg személyes szabadságától, időlegesen sem emeli ki termelő munkájából. A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése tehát — emeli ki az indokolás — büntetőpolitikai szemléletünk szerint nem kivételes intézkedés.

A Legfelsőbb Bíróság akkori elvi állásfoglalása negatív oldalról is iránymutatást ad és a nagyobb súlyú, fokozottabb társadalmi veszélyességű, a szocialista erkölcs szerint különösen elvetendő bűntettek elkövetőivel szemben általában kizártnak tartja a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztését.

A Btk. indokaiból kitűnően, a büntetés végrehajtása felfüggesztésének megítélésében azonos elvi alapon áll.

„A feltételes elítélés alkalmazásának körét tovább kell szélesíteni, minthogy a szocialista jogfejlődés eredményét is figyelembe véve ez az intézmény a gyakorlatban bevált és a mi viszonyaink között további eredményekre vezethet" —, mondja a törvény indokolása.[1] A törvény tehát a büntetés végrehajtásának felfüggesztését nem tekinti — a 70. § (1) bek. alkalmazási körén belül — kivételes intézkedésnek.

De ha az intézkedés nem kivételes, és ha annak alkalmazásához az elkövető „érdemességét" sem kívánja meg a törvény, akkor felmerül a kérdés: mihez viszonyítson a bíró, amikor a konkrét ügyben a büntetés végrehajtásának felfüggesztését illetően dönt?

A törvény idevonatkozóan határozott útmutatást ad: alanyi és tárgyi oldalon egyaránt vizsgálandó az ügy és *mindkét* oldal egységes szemlélete kell hogy a bíróban arra a meggyőződésre vezessen, hogy a büntetés célja a büntetés végrehajtása nélkül is elérhető.

A büntetés célját a törvény 34. §-a fogalmazza meg. E szerint: a büntetés célja a társadalom védelme érdekében a bűntett miatt a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazása, az elkövető megjavítása, továbbá a társadalom tagjainak visszatartása a bűnözéstől.

A törvény tehát a büntetést a társadalom védelme érdekében a bűntett miatt alkalmazott joghátránynak tekinti, valami rossznak, amelyet az elkövetőnek az általa véghez vitt bűntett következményeképpen azért kell elviselnie, hogy megjavítását (speciális prevenció) és egyúttal a társadalom tagjainak a bűn elkövetésétől visszatartását eredményezze (generális prevenció).

A törvény szabályozása értelmében tehát amikor a büntetés végrehajtásának felfüggesztése kérdésében kell dönteni, *azonos* körülményeket kell figyelembe venni, mint az alkalmazott büntetés nemének, tartamának a megválogatásánál. Éppen ezért a bíróságok, amikor a jövőben a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését kimondják, azonos mérlegelő tevékenységet kell végezzenek, mint a büntetés kiszabásával kapcsolatban felmerülő bármely egyéb kérdésben.

A büntetés kiszabásának a hatályos jogban megadott irányelveit a Btk. új szabályozása semmiben sem érinti. Ezért mindazok a döntések, amelyek a Btá. 50. §-ával kapcsolatosak, az új törvény alkalmazása során is helytállóak és a bíróságok által megítélésem szerint követendők.

[1] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Miniszteri indokolás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 139. old.

De az intézménynek a büntetés végrehajtása felfüggesztésének *jellegéből* folyik, hogy a büntetésk szabásra vonatkozó elvek közül nem mindegyiknek egyaránt, hanem elsősorban azoknak van jelentősége, amelyek az intézmény különleges adottságaihoz tapadnak. És minthogy a felfüggesztés kedvezménye felőli döntés csak akkor születhetik meg, ha a bíróság a büntetés neme és tartama — pénzfőbüntetésnél összege — felől már döntött, itt elsősorban a speciális és a generális prevenció összehangolásának követelménye lép előtérbe.

Erre a Btk. indokolása is utal. „A bíróságnak — mondja az indokolás —, amikor a büntetés végrehajtása felfüggesztésének kérdésében dönt, messzemenően figyelemmel kell lennie az általános megelőzéshez fűződő rendkívül jelentős büntetőpolitikai érdekekre is. A végrehajtás túl nagy számban történő felfüggesztése ugyanis károsan hathat a bűnözés általános alakulására, még akkor is, ha a felfüggesztett büntetések végrehajtására nagyobb számban nem is kerül sor."[2]

A speciális és a generális prevenció ellentétes irányú követelmény. Ezért a bíróságok büntetéskiszabási gyakorlatának egyik legnehezebb kérdése. A Legfelsőbb Bíróság idevonatkozó állásfoglalásai közül hadd idézzem a következőt:

„A büntetés célja a dolgozó nép védelme. E cél akkor valósul meg, ha a büntetés az elkövető nevelését, megjavítását eredményezi, tehát megfelel az egyéniesítés követelményének, de ugyanakkor alkalmas arra is, hogy másokat is visszatartson a bűnözéstől. Az általános megelőzés érdekében mellőzhetetlen, hogy a bíróság ne csak elszigetelten a konkrét ügyet, annak eseti körülményeit vizsgálja, hanem figyelembe vegye annak társadalmi hátterét és mindazokat az általános jellegű körülményeket is, amelyek ugyancsak döntő jelentőségű támpontot adnak annak megítélésére, hogy az általános megelőzés érdekében szigorúbb vagy enyhébb intézkedésre van-e szükség."[3]

Ez a döntés megítélésem szerint kielégítő irányelveket határoz meg általában az általános megelőzés érdekeinek érvényesüléséhez. A Btk. 70. § (1) bek. szempontjából azonban bizonyos kiegészítésre szorul.

A büntetés nevelési célja ugyanis elsősorban az elkövető személyére irányul. *Elsősorban* az elkövetőt kell megnevelni ahhoz, hogy a társadalom védelme megfelelően érvényesüljön. A társadalomnak azokkal szemben kell védekeznie, akik bűncselekményeket követnek el, és ezzel együtt azokkal szemben is, akik tudati elmaradottságuk miatt hajlamosak még a bűncselekmény elkövetésére, vagy azokkal szemben, akik személyi adottságaiknál fogva könnyebben szabadulnak bizonyos gátlások alól, ha a bűncselekménytől visszatartó állandóan ható körülmények az adott esetben fellazulnak. Ilyen eset pl. az alkalom könnyűsége.

Ezek a meggondolások a Btk. 70. § (1) bek. alkalmazásánál úgy érvényesülnek, hogy a kétféle érdek: a speciális és generális prevenció követelményének dialektikus egysége az elkövető nevelése irányában színeződik.

A Btk. 70. § (1) bekezdése nem utal az elkövető érdemességére, a (2) bekezdés azonban csak különös méltánylást érdemlő körülmények fennforgása esetében és további szűkítésként: kivételesen teszi lehetővé a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését akkor, amikor a kiszabott szabadságvesztés „egy évnél hosszabb, de a két évet nem haladja meg".

E törvényhely értelmezésénél is elsősorban a hatályos jogtól való eltérésre kell utalnom. Természetesen úgy, hogy a hatályos jog *megfelelő* szabályozását kell az összehasonlítás alapjául vennünk. Adott esetben tehát azokat a feltételeket, amelyeket a felfüggesztés alkalmazhatósága tekintetében az egyik, illetve a másik törvényhely meghatároz.

A Btá. 55. § (1) bekezdése — amint arra többször utaltam —, az érdemességet, ezzel szemben a Btk. 70. § (2) bekezdése a „különös méltánylást érdemlő körülményeket" határozza meg a büntetés végrehajtása felfüggesztésének feltételeként. A két törvényhely közötti különbség tehát abban nyilvánul meg, hogy a Btá. szabályozása a személyi körülményeknek tulajdonít elsősorban jelentőséget, a Btk. azonban a személyi és tárgyi körülményeknek egyaránt. A Legfelsőbb Bírósági gyakorlat tendenciája azonban kétségtelenül a tárgyi oldalra is irányította a figyelmet. Szolgáljon erre példaként a következő ítélet: „Az érdemesség szempontjából vizsgálni kell: a bűncselekmény jellegét, annak az általános és a fennálló viszonyok mellett mutatkozó társadalmi veszélyességét, az indító okok természetét, a bűncselekmény menthetőségét, az anyagiasságot, ridegséget, felelőtlenséget, erkölcstelenséget, aljas indokot, alkalomszerűséget, tervszerűséget, amelyek között a bűncselekmény megvalósult, személyi körülményeket, életkort, egészségi állapotot, családi viszonyokat, korábbi magatartást és a munkához való viszonyt."[4] Ez a felsorolás megítélésem szerint maradéktalanul kitölti a „különösen méltánylást érdemlő körülmények" körülírást, s minthogy a Btk. a szabályozásnál több helyen a hatályos bírói gyakorlatból indult ki, kétségtelen, hogy a törvény szövege itt is megfelel a bírói gyakorlatnak. Ebből folyik, hogy megítélésem szerint a Legfelsőbb Bíróságnak azok az iránymutatásai, amelyek a büntetés feltételes felfüggesztésének alkalmazására adtak útmutatást, *ennél a törvényhelynél általában* annál inkább alkalmazhatók, minthogy a X. sz. elvi döntésben jogmagyarázat útján, az intézkedés *kivételes* jellegére

[2] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Miniszteri indokolás, 110. old.

[3] B. H. 656/III.—1.

[4] B. H. 392/II.—7.

utaló megállapítás a Btk. 70. § (2) bekezdésének szövege szerint a felfüggesztés kedvezményének *törvényben megállapított feltételévé vált.* A Btk. 55. §-a alapján kialakult bírói gyakorlatot, az egyes határozatokban megnyilvánuló merevséget leszámítva tehát általában irányadónak lehet tekinteni.

Ami a végrehajtás felfüggesztését kizáró körülményeket illeti, itt azt a jelentős változást találjuk, hogy az 5 éven belüli elítélés csak akkor vezet a kedvezményből való kizárásra, ha az szándékos bűntett miatt történt és a büntetés végrehajtását a bíróság nem függesztette fel. Ebben a szabályozásban is az jut kifejezésre, hogy a bíróságnak mindig a büntetés célját kell tekintenie, amikor dönt: alkalmazza-e, vagy mellőzze-e a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését. Ha a felfüggesztés kedvezménye a büntetés célját kívánja szolgálni, ha az nem kivételes intézkedés, akkor logikus, hogy a törvény kizárólag ebből az okból nem zárhatja ki a kedvezmény alkalmazásából azt az elkövetőt, aki 5 éven belül már részesült e kedvezményben.

Vita volt abban a tekintetben is, hogy a felfüggesztett büntetés végrehajtását a bíróságnak mikor kell utólagosan elrendelni. A vita legnagyobbrészt a 71. § *b)* pontja körül forgott. Kérdéses volt, hogy a próbaidő alatt elkövetett bűntettnek az idézett törvényhely alkalmazhatósága szempontjából szándékosan elkövetett bűntettnek kell-e lennie?

A próbaidő alatt elkövetett cselekmény csak akkor vezet a büntetés végrehajtására, ha az elkövetőt szabadságvesztésre ítélik, vagy az ilyen bűntett miatt kiszabott javító-nevelő munkát szabadságvesztésre változtatják át —, és ebből a szempontból közömbös, hogy az újonnan elkövetett cselekmény szándékos volt-e vagy gondatlan. Ennek a szabályozásnak ugyanis kizárólag az a gyakorlati meggondolás képezi az alapját, hogy fogalmilag is kizárt, hogy valaki a próbarabocsátás tartama alatt akárcsak rövid időt is börtönben töltsön és börtönbüntetésének a végrehajtása alatt adjon bizonyságot arról, hogy a szocialista együttélés követelményeinek maradéktalanul megfelel.

Ez átváltoztatással kapcsolatban vita merült fel a tekintetben is, hogy mikor kell az átváltoztatásra okot adó körülménynek *megvalósulnia.* Álláspontom szerint: ha az a körülmény, amelynek folytán a javító-nevelő munkát át kell változtatni, a próba idő tartama alatt következett be —, az átváltoztatás a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtását eredményezi, mert a Btá. 44. § (1) bekezdése értelmében a javító-nevelő munkát az átváltoztatás időpontjában még hátralevő részében kell szabadságvesztésre átváltoztatni, és a büntetésnek ez a része feltétlenül a próbaidő tartama alá esik.

De ha az átváltoztatásra okot adó körülmény a próbaidő letelte *utáni* időpontra esik —, az átváltoztatás ellenére a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtására nem kerülhet sor, mert a felfüggesztett szabadságvesztésbüntetés a próbaidő *sikeres* leteltével törvényi rehabilitáció alá esik.

2. A hatályos jogtól eltérő szabályozást tartalmaz a Btk. 203. §-a is. Ez a szabály több vitás kérdést vet fel. Ezek közül elsősorban a befejezett bűncselekmény, a kísérlet és az előkészületi cselekmény elhatárolása érdemel figyelmet.

A Legfelsőbb Bíróság iránymutatása alapján a bíróságok általános gyakorlata a kísérlet megállapítását e bűncselekménykategóriánál kiterjesztő módon értelmezte. Tudott, hogy a bíróságok kísérletet állapítanak meg már akkor is, amikor az ország végleges elhagyása szándékával az elkövető lakását elhagyja, vonatra ül, vagy egyébként megközelíti a határt. Ehelyütt is csak ezt a gyakorlatot maradéktalanul kifejező legfelsőbb bírósági döntésre hivatkozom: „Ha valaki azzal a szándékkal, hogy külföldre szökjék, állandó lakhelyét végleges jelleggel elhagyja, s határátlépésre jogosító engedély nélkül a határsáv felé közeledik, vagy a határvonal felé induló járművön elhelyezkedik: a tiltott határátlépésnek kísérletét (és nem előkészületi cselekményét) követi el."[5] Ez a gyakorlat dogmatikai szempontból kifogásolható. Kétségtelen ugyan, hogy a tiltott határátlépés elkövetési magatartása a cselekmény *természetéből* folyóan eltér más bűntettek elkövetési magatartásától. A tiltott határátlépés, a határ átlépése, a szó általános, mindennapi használata szerint Magyarország határának tényleges *átlépését* jelentené. Az elkövetési cselekménynek a szó ilyen mindennapi használatában elterjedt fogalma azonban *ellentétes* a tényleges elkövetési *lehetőségekkel. Maga* a határ olyan módon nyer ugyanis megállapítást, olyan távolságot ölel fel, amelynek „átlépése" az ember fizikai adottságaival ellentétes. Még ott is, ahol a ránkkényszerített körülmények folytán különleges intézmények nem hivatottak a határ biztonságát védeni, többféle, mégpedig olyan földrajzi távolságban elhelyezett akadály leküzdésével hajtható csak végre a határ tényleges „átlépése", amit a „lép" ige a mindennapi szóhasználat értelme szerint nem fejez ki. A gyakorlati elkövetést megfelelő kifejezés: a határon való *átjutás* lenne, ez az elnevezés azonban amellett, hogy indokolatlanul szakítana a „tiltott határátlépés" mint bűntett ma már közkeletűvé vált fogalmával, a *legális* átlépés fogalmát is diszkreditálná.

Ilyen körülmények között tehát nyilvánvaló, hogy e cselekménykategóriánál a kísérlet fogalma *más* elkövetési magatartást takar, mint az egyéb cselekményeknél. A kísérlet fogalommeghatározásából folyik, hogy ilyennek minősül minden olyan magatartás, amely valamely bűntetti tényállás valamely elemének a megvalósulását eredményezi. Minthogy pedig a tiltott határátlépésnél az elkövetési magatartás mint

[5] Igazságügyi Közlöny, 1949. 12. sz. 40.

cselekvőség nem a határ átlépése, hanem a határon való *átjutás* —, határon a földnek azt az elhatárolt egész területét értve, amely az országhatár megengedett forgalmát kívánja biztosítani —; nyilvánvaló, hogy e bűncselekménynél kísérletnek az ily területre való önkényes, engedély nélküli *behatolást* kell érteni. A határsávnak engedély nélkül abból a célból való átlépése, hogy az elkövető az országot engedély nélkül elhagyja, megítélésem szerint a tiltott határátlépés kísérletének minősül.

Mindaz a cselekvőség, amely e magatartást megelőzi, a Btk. 11. § fogalommeghatározásának megfelelően: előkészületi cselekmény. A vonaton történő igazoltatással leleplezett cselekmények a szerintem helyes jogértelmezéssel a jövőben nem kísérletként, hanem előkészületi cselekményként minősülnek.

A vita során e bűncselekménykategóriával kapcsolatban még egy jelentősebb kérdés merült fel.

A törvény szabályozása értelmében ugyanis a 203. § (4) bekezdése a tiltott határátlépés előkészületi cselekményét, az (5) bekezdés pedig a tiltott határátlépés kisebb súlyú bűntetti alakzatát határozza meg.

A törvény nem tesz említést arról, hogy van-e a kisebb súlyú cselekménynek is előkészületi cselekménye vagy sem, s e kérdés felvetése annál inkább indokolt, mert a Btk. 11. § szabályozása értelmében az előkészületi cselekmény csak akkor büntethető, ha a törvény azt külön büntetni rendeli.

Megítélésem szerint a tiltott határátlépés kisebb súlyú esetének nincs előkészületi cselekménye.

Nincs mégpedig azért, mert a törvény csak akkor minősít valamely cselekményt sui generis bűntetté azzal, hogy az előkészületi magatartást is pönalizálja, ahol a cselekmény társadalmi veszélyessége ezt indokolttá teszi. Ha pedig a tiltott határátlépésnek van egy privilegizált alakja, amely a cselekmény konkrét társadalomra veszélyességét véve figyelembe *kisebb* büntetési tételt állapít meg —, akkor nincs semmi indoka annak, hogy a tiltott határátlépés *egyéb*, tehát súlyosabb eseteire meghatározott előkészületi cselekmény ily elkövetésnél is büntetendőséget vonjon maga után.

De rá kell mutatnom arra is, hogy erre a következtetésre vezet a törvény rendszerezése is —, hiszen a privilegizált eset, az (5) bekezdésben meghatározott tényállás az előkészületet pönalizáló (4) bekezdés *után* nyert elhelyezést, s végül, hogy ennek az előkészületi magatartásnak a törvény szabályozásában nem is lenne meg a megfelelő büntetési tétele. Az előkészületi cselekmény büntetési tétele ugyanis mindig enyhébb, mint a befejezett cselekményé, s így elképzelhetetlen, hogy a törvényalkotó — különösen ilyen aránylag kisebb súlyú cselekménynél — *azonos* büntetéssel fenyegesse az előkészületet a befejezett bűntettel.

3. Új intézményt vezet be büntető jogrendszerünkbe a Btk. 309. §-a: a tevékeny megbánás intézményét.

Ismeretes, hogy e rendelkezés folytán a bíróság a lopás, sikkasztás, csalás, hűtlen kezelés, rongálás, orgazdaság, jogtalan elsajátítás vagy hanyag kezelés elkövetőjével szemben, aki a kárt mielőtt a cselekményt felfedezték volna, megtéríti és a cselekményt a hatóságnak bejelenti —, a büntetést korlátlanul enyhítheti, sőt különös méltánylást érdemlő esetben annak kiszabását is mellőzheti.

E szakasszal kapcsolatban az a kérdés vetődött fel, hogy *a)* a különös méltánylást érdemlő eset azonos megítélés eredménye lehet-e, mint a Btk. 70. § (2) bekezdésében írt feltétel, a különös méltánylást érdemlő körülmény, *b)* mikor alkalmazza a bíróság a korlátlan enyhítést és mikor mellőzze a büntetés kiszabását? — végül *c)* milyen súlyú esetekben lehet e szakaszt alkalmazni —, vagyis: nem korlátozódik-e e szakasz alkalmazhatósága az ún. kisebb súlyú bűntettekre?

Ami az első kérdést illeti, arra kell utalnom, hogy a törvényalkotás egyik alapvető szabálya, hogy ugyanaz a törvény, sőt a lehetőség határán belül az egész jogrendszer, azonos elnevezés, azonos szóhasználat mellett, ugyanazt a fogalmat értse —, azonos szóhasználattal ugyanazt fejezze ki.

A kodifikáció során érvényesülő ez a szabály igen jelentős gyakorlati értékkel bír és a törvényességet komoly mértékben szolgálja.

Könnyű belátni ugyanis, hogy a törvényt alkalmazók, akik nem egyszer rá vannak utalva a nyelvtani magyarázat eszközére is — nem azonos szóhasználat esetén —, vagy általában eltérő fogalmazás mellett, mindig magyarázatot keresnének arra, mindig kutatnák annak okát, hogy a törvényhozó miért él az egyik esetben az egyik, a másik esetben a másik szóhasználattal, kifejezéssel. E törekvésük abból a logikus álláspontból indul ki, hogy a törvény nem szépirodalmi mű és nem szabad a kifejezések, az azonos értelmet kifejező szavak váltogatásával a törvény szövegét (a stílust) változatosabbá tenni. És mivel *keresik* a magyarázatot, félő, hogy azt meg is *találják*. És ez — adott esetben — helytelen gyakorlat kiindulása, oka is lehet.

A törvény tehát az idézett szakaszban azonos kitételek alatt ugyanazt érti, mint amit a 70. §-ban értett.

A különös méltánylást érdemlő eset itt is a tárgyi és alanyi oldal együttes figyelembe vételét, a cselekmény társadalmi veszélyességének a *cselekményből* fakadó és a személyi körülmények folytán is meghatározott fokát fejezi ki.

De természetesen itt is, mint mindenütt a törvény alkalmazása során, helytelen következtetésre vezetne és így helytelen gyakorlatot eredményezne az olyan törvénymagyarázat, amely egy-egy kitétel, kifejezés értelmét elvo-

natkoztatná az alkalmazásra kerülő *egész* szakasztól, kiragadná ebből az összefüggésből és úgy keresné értelmét. A helyes törvénymagyarázat — talán felesleges ennek hangsúlyozása — ezzel szemben éppen azt keresi, kutatja, hogy az egyes intézményeknek, megoldásoknak, szabályozásoknak mi a törvény *egyéb* szabályozásával, megoldásával, intézményével az összefüggése.

A jelen esetben is „a különös méltánylást érdemlő eset" kitételt összefüggésbe kell hozni a szakaszt jellemző egyéb szabályozással, nevezetesen: azokkal az egyéb feltételekkel, amelyek a különös méltánylást érdemlő esettel kapcsolatban vannak: a kár megtérítésével és a cselekménynek a hatóságnak való bejelentésével.

Az értelmezés során itt is helyes abból kiindulni, hogy mi volt a szabályozásnak az indoka.

Ez az indok egyrészt jogpolitikai, de a szabályozás mikéntje a büntetés céljával is összefügg.

A jogpolitikai célkitűzés a kódex több bűncselekménykategóriájánál is érvényesülő az a megfontolás, hogy a társadalomnak fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a kárt, ami a társadalmat érte, megtérítsék, hogy a kár megtérüljön. *Ezért* kínálkozik alkalom a vagyon elleni bűntetteknél — ahol a károsodás a többi bűncselekménykategóriához viszonyítottan, éppen azért, mert a vagyonban keletkezett, aránylag a legkönnyebben téríthető meg —, a társadalmat érő eme károsodás elhárítására, a kár megtérítésének a biztosítására.

A szabályozás másik oka a büntetés céljával függ össze.

Figyeljük csak meg azokat az egyéb feltételeket, amelyeket a törvény ez intézmény alkalmazhatósága feltételéül előír: *a)* az elkövető cselekményét még *nem* fedezték fel, *b)* az elkövető a cselekményt a hatóságnak bejelenti.

Az első feltétel annak bizonyságául szolgál, hogy az elkövetőben, az elkövető bensejében olyan folyamat zajlott le, amely a büntetőjogi értékelés: a társadalom védelme szempontjából jelentőséggel bír. Ha ugyanis a cselekményt még nem fedezték fel, akkor az elkövető csak *benső* indítékok alapján cselekszik akkor, amikor tettét a hatóságnak bejelenti. Ez a bejelentés pedig azonos a büntetőjogi gyakorlatban már évszázadok óta enyhítő körülményként ismert és mérlegelt „felfedező jellegű beismeréssel".

Íme egy példa a mi gyakorlatunkból is: „A vádlott önként jelentette a saját maga és a másik két vádlott által elkövetett visszaéléseket. Így ő volt az, aki elejét vette annak, hogy e visszaélések folytatódjanak. Ezt olyan időben tette meg, amikor sem őt, sem vádlott-társait a felfedeztetés veszélye *nem* fenyegette, s ez nem is látszott valószínűnek. E magatartásával a megbánásnak és a jóvátételre irányuló szándéknak olyan határozott tanújelét adta, amely rendkívül méltánylást érdemel." Büntető törvényünk tehát ezzel az új szabályozással is bizonyos mértékig az eddigi bírói gyakorlatra támaszkodhatott.

A törvény körültekintő szabályozása *még* egy feltételt szab: hogy az elkövető cselekményét a hatóságnak be is *jelentse.*

Ez a bejelentés az elkövető elhatározásának komolyságát, eltökéltségét bizonyítja. Azt bizonyítja, hogy az elkövető *tényleg* benső kényszertől hajtva cselekedett. Ez pedig, ahogyan ezt a Legfelsőbb Bíróság határozata is tartalmazza: a cselekmény elkövetésének a megbánását, az elkövetett cselekmény miatt érzett lelkiismeret-furdalás őszinteségét bizonyítja. — Attól az elkövetőtől ugyanis, aki nem ilyen célból, hanem azért tesz elkövetett cselekményét illetően bejelentést, mert gyanút fogott, valamiből arra következtet, hogy nyomában vannak a bűntettnek: az emberi természet ismeretében nyugodtan állítható: *nem* várható cselekményének felfedése. Az ilyen elkövető nem fogja cselekményét felfedni nem kis mértékben azért, mert hiszen a törvény *nem* biztosít számára feltétlenül büntetlenséget és ezért a felfedezés esetlegességével, a gyanú reá irányulásának ugyancsak esetlegességével szemben bejelentése cselekménye felfedeztetésének *bizonyosságát* eredményezi. A két feltétel együttes hatása biztosítja ezért azt, hogy az elképzelhető esetekben olyankor kerülhet majd e szakasz alkalmazására sor, amikor az elkövető bensejében lezajlott és megérlelődött komoly elhatározás eredményezte fellépését.

De ha ily előzmények után határozta el magát az elkövető a cselekmény felfedésére stb., akkor nyilvánvalóan olyan, az erkölcsi megítélés szempontjából *kedvező* folyamat játszódott le az elkövető bensejében, amely azonos azzal a hatással, amelyet a büntetés alkalmazásával, a büntetés céljaként a törvény megjelöl. Szükségképpen merül tehát fel az ilyen esetekben a kérdés: milyen nevelő hatásnak kell még az elkövetőt alávetni, milyen nevelő hatást kell vele szemben még alkalmazni, hogy a társadalom védelme a speciális prevenció oldalán biztosíttassék? *Ezt* a kérdést kell az eset körülményei alapján a bíróságnak eldönteni és annak eredményeképpen ítélkezni.

Arra a kérdésre most már, hogy a bíróság mikor, melyik intézményt, megoldást válassza, és hogy a törvényi szabályozás kizárja-e *elvileg* a súlyosabb, tehát pl. minősített esetben a tevékeny megbánás intézményének az alkalmazását, azt kell válaszolnom, hogy elvileg nem zárja ki. A gyakorlatban azonban nyilván másként alakul majd a helyzet.

Az ilyen előfordulási esetekre ugyanis aligha lehet számítani.

Emberismeretünk alapján úgy kell feltennünk a kérdést, feltehető-e, hogy abban az elkövetőben, aki azért esik minősített eset alá, mert pl. személyi körülményeiben vannak meg en-

nek a feltételei: visszaeső, olyan benső folyamat játszódjék le, amelynek során arra az elhatározásra jut, hogy önmagát feljelenti és a kárt megtéríti? Aligha elképzelhető eset. — De ugyanígy: aki különösen nagy kárt okozott, sikkasztott stb., abban sem igen tehető fel ilyen elhatározás megszületése. Ilyen elhatározás nyilvánvalóan csak az olyan elkövetőben fogamzik meg, aki a cselekmény elkövetése után is vajúdik önmagával, elsősorban tehát a megtévedt, az alkalom könnyűszerűsége, súlyos anyagi körülmények stb. folytán bűnt elkövető személynél, aki *menekülni* akar tette miatt keletkezett benső vívódásaitól, és aki nem *elhárítani* igyekszik tettének a büntetés formájában jelentkező következményeit.

A tevékeny megbánás indítékainak a felkutatása fogja tehát megadni a választ arra a kérdésre: adott esetben melyik következményt alkalmazza a bíró? Ha a büntetés célja a büntetés kiszabása nélkül is megvalósítható: a büntethetőséget megszüntető okot, ha nem: az enyhítést. Abban az esetben pedig, ha meggyőződése szerint a fentebb vázolt folyamat az elkövetőben *nem* zajlott le, ha a 309. §-ban írt feltételeket csak azért valósította meg, mert „gyanút fogott" — nyilván *nem* fog élni azzal a lehetőséggel, hogy a büntetést korlátlanul enyhítse.

Ugyanígy: aligha képzelhető el, hogy a bíróság ugyanazzal az elkövetővel szemben többször alkalmazza a Btk. 309. §-át, hiszen az újabb elkövetés épen azt a feltételezést rontotta le, hogy a törvényben írt körülmények megvalósítása az elkövető személyében bekövetkezett olyan kedvező változás eredménye, hogy a büntetés kiszabásának mellőzése, illetve annak korlátlan enyhítése az indokolt.

A gyakorlati alkalmazás során nyilván sok kérdés fog e törvényhellyel kapcsolatban is felmerülni. Két kérdésre röviden még utalok.

Ha a 309. §-t felhívó ítélet jogerőre emelkedése után kitűnik, hogy az elkövető a kárt más bűntett megvalósítása révén térítette meg, pl. a kár megtérítésére adott összeget sikkasztotta, milyen lehetőség áll a 309. § alapján hozott ítélet megváltoztatására?

Megítélésem szerint — minthogy e körülményről az ítélkező bíróságnak nem lehetett tudomása —, a Be. 270. § (1) bek. 4. pontja alapján a perújítás lehetőségét kell megvizsgálni.

A másik kérdés, hogy a Btk. 60. §-ának alkalmazása a 309. §-ra alapított megszüntetés (Be. 221. § *d)* pont) esetén lehetséges-e, megítélésem szerint igenlően döntendő el.

Szalay József

A francia gyarmatbirodalom bomlása az alkotmányjogi változások tükrében

Korunk egyik legdöntőbb jelensége, hogy az önrendelkezési jog érvényesüléseként a gyarmati és félgyarmati sorban élő népek kivívják függetlenségüket, kialakul önálló állami létük. Ezzel az egyre fokozódó ütemű folyamattal szemben a gyarmattartó hatalmak természetszerűen nem maradtak közömbösek. Minthogy kísérleteik a felszabadító küzdelmek letörésére, a gyarmati elnyomás fenntartására, kudarcot vallottak — új módszerekhez folyamodnak. Egyik legjellemzőbb módszere az újtípusú gyarmatosításnak — *a neokolonializmusnak* — az, hogy elébe megy a gyarmati területek felszabadítására irányuló folyamatnak: a gyarmattartó hatalmak inkább maguk biztosítanak bizonyos látszat-függetlenséget, szűkkörű autonómiát volt gyarmataiknak, semhogy a felszabadító mozgalmak átütő ereje teljes mértékben elsöpörje minden befolyásukat. *Az elmúlt évek tapasztalatai azonban azt bizonyítják, hogy a felszabadulásukért küzdő népek nem elégszenek meg látszat-engedményekkel: vagyis, hogy nincs megállás a gyarmattartó hatalmak által a látszatengedményekkel megnyitott úton.* A gyarmattartó hatalmak nem tudnak többé elzárkózni azelől, hogy elismerjék az igazgatásuk alatt volt területek önálló állami létét. Az új államok megalakulása után sem mondanak azonban le neokolonialista törekvéseikről: most arra törekednek, hogy az újonnan alakult államokat szerződéses kötelékekkel kössék magukhoz, az imperialista érdekeknek előnyös nemzetközi szerződések útján biztosítsák volt gyarmataik további függőségét, illetve saját gazdasági, katonai, politikai érdekeiket e területeken.

Ha ezt a folyamatot most jogi terminológiára fordítjuk le, a következőket állapíthatjuk meg: *e folyamatnak a során az anyaország és gyarmatai között fennállott belső államjogi kapcsolatok átalakulnak az egykori anyaország és a volt gyarmatokból alakult új államok között létrejövő nemzetközi jogi kapcsolatokká.*

Az átalakulásnak ez a folyamata a legpregnánsabban a Franciaországnak volt gyarmataival való kapcsolatában, a Francia Közösség megalakulásában és változásában ment végbe.

A volt francia gyarmatok státusa fejlődésének folyamata sok fokozaton ment keresztül, azonban lényegileg ez a folyamat két nagy szakaszra bontható:

a) a volt gyarmatok egyre tágabb körű autonómiát nyernek — ez a folyamatnak még a belső államjogban végbemenő szakasza;

b) a volt gyarmatok elnyerik önálló állami létüket, a nemzetközi jog alanyaivá válnak és volt anyaországukkal szerződéses kapcsolatokat

létesítenek — ez a folyamatnak az a szakasza, amikor a belső államjogi kapcsolatokból ténylegesen nemzetközi jogi kapcsolatok alakulnak.

A) A belső autonómia kivívásának folyamata

A brazzavillei értekezlet. Még be sem fejeződött a második világháború, Franciaország még teljes megszállás alatt volt és a francia imperializmus már az imperialista gyarmatosítás folytatására, a követendő gyarmati stratégia kidolgozására készült. Ebben az időszakban egyedül a gyarmatok képezték De Gaulle hatalmának anyagi alapját: érthető, hogy már ebben az időszakban biztosítani kívánta az eljövendő békeviszonyokra is gyarmati pozícióit.

A gyarmati politikának ezt a újjárendezését szolgálta az 1944. január 30—február 8. között tartott brazzavillei értekezlet. Az értekezleten a gyarmati igazgatás vezető funkcionáriusai tanácskoztak, ők rendelkeztek kizárólag szavazati joggal: a gyarmati népek tényleges érdekei a konferencián így nem érvényesülhettek.

Az értekezleten elfogadott nyilatkozat egyértelműen leszögezte Franciaország gyarmatok irányában követendő politikájának alapelvét:

„A Franciaország által teljesített civilizációs tevékenység céljai kizárják az autonómiának még a gondolatát, a francia birodalom blokkján kívüli fejlődés mindenfajta lehetőségét is; ugyancsak elvetendő bárminő önkormányzat („self-government") eszméje is a gyarmatokon a távoli jövőt illetően is."[1]

A fenti elv leszögezésének ellenére a brazzavillei értekezlet már ebben az időben sem zárkózhatott el azelől, hogy kidolgozza a gyarmati igazgatás reformjának szerény programját.

Így a központi kormány szervezésére vonatkozó ajánlás kimondta, hogy a gyarmati területek képviselői vegyenek részt az új alkotmányt kidolgozó alkotmányozó gyűlésen; a gyarmati területek nagyobb és erőteljesebb mértékben jussanak képviselethez a központi kormányban. Létre kell hozni továbbá egy új testületet, egy gyarmati parlamentet vagy inkább egy federális országgyűlést (assemblée fédérale), de határozottan meg kell állapítani a központi szervnek fenntartott, valamint a gyarmati helyi hatóságoknak átengedett jogkört.[2]

A helyi hatóságok szervezésére vonatkozó ajánlás továbbá kimondta, hogy európaiakból és bennszülöttekből lehetőleg választás útján helyi testületeket kell létrehozni, ha pedig a választás nem vihető keresztül, a képviselőket kooptáció útján, vagy azokból az európaiakból és bennszülöttekből kell kijelölni „akiknek rátermettsége és eddig tett szolgálatai ismeretesek". A képviseleti rendszer az ajánlás szerint „európai és bennszülött részről tökéletesen kiegyensúlyozott reprezentatív rendszer" legyen.[3] Az ajánlásnak ez a megfogalmazása előrevetítette a tényleges szándékot: az európai és bennszülött lakosság legjobb esetben egyenlő arányú részvételét a helyi képviseleti szervekben, ami a gyarmati lakosság kisemmizésével egyértelmű.

A szociális reformokra vonatkozóan a konferencián elfogadott ajánlás az „indigénát"[4] eltörlése, a „szabad munkának" a kötelező (kényszer) munkával szembeni elsőbbsége, a bennszülöttek politikai és adminisztrációs felelősségének megnövelése mellett szállt síkra, „amennyiben műveltségük megfelelőnek bizonyul."[5]

Annak ellenére, hogy a konferencia főcélkitűzése az volt, hogy a gyarmatok mindenfajta önkormányzatát eleve lehetetlenné tegye, az értekezlet által javasolt reformok már egyben bizonyos engedményeket is jelentettek éppen abból a célból, hogy megelőzzék a gyarmati területek népeinek mindenfajta követelését.

A brazzavillei konferencia tehát már feltétlenül a francia imperializmusnak a későbbiek folyamán kiterebélyesedő neokolonialista törekvései első jelentkezésének tekinthető.

Thevenin a brazzavillei konferenciát a következőképpen értékeli: „A brazzavillei konferencia az elterjedő hatalmas tűzzel szemben oltási műveletet jelent. Ebben az értelemben a mai gaullista politika bizonyos mértékben a brazzavillei politika folytatásának tekinthető."[6]

Lisette, a Csád Köztársaság volt miniszterelnökhelyettese, pedig így ír a brazzavillei értekezletről: „Ekkor indult egy kezdeti dekolonizációs folyamat, amelynek célja a gyarmatok és a gyarmattartók közötti brutális szakítás végzetszerűségének semlegesítése volt."[7]

A Francia Unióról szóló 1946-os alkotmány. Ilyen előzmények után került sor Franciaország felszabadulása után, 1946. október 27-én, új alkotmány elfogadására.[8] Az alkotmány kompromisszumnak volt az eredménye: az ország felszabadulása utáni politikai életében jelentős szerepet játszó baloldali és haladó demokratikus erők valamint a brazzavillei szélsőséges kolonizátori elveket valló reakciós erők harcából született meg.[9]

Az alkotmány preambuluma szerint: „A Francia Uniót nemzetek és népek alkotják, amelyek összefognak és összehangolják erőforrásaikat és erőfeszítéseiket, hogy kifejlesszék egy-

[1] Thevenin, George: La bourgeoisie française face au problème colonial. Cahiers du communisme. 1960. 4. sz. 529. old.

[2] Boisdon, Daniel: Les institutions de l'Union française. 15. old.

[3] L'Année politique. 1947. 264. old.

[4] „Indigénat": a bennszülött lakosság jogi helyzete, amely kedvezőtlen irányba eltért a gyarmatokon élő európaiak helyzetétől.

[5] L'Année politique. 1947. 264. old.

[6] Thevenin i. m. 529. old.

[7] Lisette, M. G.: L'évolution politique et l'avenir des pays d'Afrique noire d'expression française. Les cahiers français. 1960. 46. sz. 2. old.

[8] Duverger, Maurice: Constitutions et documents politiques. 130—145. old.

[9] Az első alkotmányozó gyűlés által 1946. április 19-én elfogadott alkotmánytervezet lényegesen haladóbb jellegű elveket tartalmazott. Duverger i. m. 116—129. old.

más civilizációját, növeljék jólétüket és biztosítsák biztonságukat.

Franciaország, híven hagyományos küldetéséhez, azokat a népeket, amelyek sorsát magára vállalta, el akarja vezetni az önigazgatás szabadságához, saját ügyeik demokratikus intézéséhez; elvetve minden olyan gyarmatosító rendszert, amely erőszakon alapszik, mindenkinek biztosítja a közfunkciók elérésének egyenlő lehetőségét és az alábbiakban meghatározott szabadságjogok egyéni vagy kollektív gyakorlatát."[10]

Az 1946-os alkotmány preambuluma tehát teljesen mellőzte az „önkormányzat" elvét és csupán a nehezen meghatározható „önigazgatás" fogalmáról beszélt.

Az alkotmány a gyarmatokat és függő helyzetben levő területeket két fő csoportba osztotta. Az alkotmány 60. §-a szerint „a Francia Unió egyrészt a Francia Köztársaságból áll, mely magában fog'alja a francia anyaországot, valamint a tengerentúli megyéket és területeket, másrészt pedig a Társult Területekből[11] és Államokból.[12]

a) A tengerentúli területek, azaz a tulajdonképpeni gyarmatok, tehát továbbra is a Francia Köztársaság részének voltak tekintendők, helyzetük csupán annyiban változott, hogy ezentúl képviselőket küldhettek a francia Nemzetgyűlésbe és a Köztársasági Tanácsba, (79. §) és lakosaik — bizonyos korlátozásokkal ugyan — de megkapták azokat az állampolgári jogokat, mint az anyaország lakói. (80. §) Ugyanakkor a tengerentúli területek igazgatása továbbra is szilárdan a francia gyarmati igazgatás kezében maradt. Élükön a francia kormány által kinevezett kormányzó állt. (76. §) A törvényhozói hatalmat e területek vonatkozásában lényegében továbbra is a francia Nemzetgyűlés gyakorolta. (72. §) E területek „helyi parlamentjei", a választott területi gyűlések (assemblées territoriales) csak tanácsadó jogkörrel rendelkeztek. (77. §) A gyarmati igazgatás középfokú szerveinek szerepét töltötték be a nyugatafrikai és egyenlítőafrikai területekből alkotott „területcsoportok" gyűlései, az ún. nagy-tanácsok (grands conseils), amelyek bizonyos koordinációs tevékenységet fejtettek ki.

Tekintettel a választójog gyakorlása köré vont antidemokratikus korlátokra,[13] a tengerentúli területek népeinek a Francia Köztársaság ügyeinek intézésében való tényleges részvétele, de még a helyi parlamentekben kifejtendő tevékenysége is, nagyon korlátozott volt. A kétkollégiumos választási rendszer a gyarmatokra települt kisszámú kolonialistának ugyanannyi helyet biztosított a „helyi parlament"-ekben, mint az őslakosság millióinak. Ami pedig a francia Nemzetgyűlést illeti, a tengerentúli területek ott teljesen jelentéktelen képviselethez jutottak.

b) A Francia Unióba tartozó területek másik fő csoportját a függő helyzetben levő és némi belső autonómiával rendelkező *„társállamok"* alkották, amelyek mindegyikének Franciaországhoz való viszonyát — az alkotmány 61. §-a értelmében — külön okmány határozta meg. Ezek tehát hivatalosan nem voltak a Francia Köztársaság részei és így nem is képviseltették magukat a francia Nemzetgyűlésben, csupán a Francia Unió szerveiben: a Francia Unió Gyűlésén és Főtanácsában.[14] *A Főtanács* (Haut Conseil) zömében a francia kormány minisztereiből állt, e szervbe csak a társállamok delegálhattak képviselőket.

A Francia Unió Gyűlése (Assemblée de l'Union Française) felerészben a francia anyaország képviselőiből, felerészben a társállamok és a tengerentúli területek küldötteiből állt. (66. §) A francia központi kormány centralizált hatáskörét bizonyítja, hogy e szervnek csak tanácsadó jogköre volt. (71. §)

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy az alkotmány elvileg lehetőséget adott valamely tengerentúli területnek társországgá való „előléptetésére". Ennyiben haladást jelent a brazzavillei értekezlet szelleméhez képest, amely visszariadt az önkormányzatnak még a gondolatától is. Az alkotmány 75. §-a (1) bekezdése ugyanis a következőképpen rendelkezik: „A Köztársaság és a Francia Unió minden egyes tagjának státusa fejlődésen mehet keresztül."

Az alkotmány egyúttal keretet is szabott azonban ennek a fejlődésnek. *Ez a fejlődés csak a Francia Unió keretében történhetett, tehát nem léphette túl a belső államjogi kereteket.* Az alkotmány 75. §-a (2) bekezdése ugyanis a következőképpen rendelkezett: „A státus változásai és az egyik kategóriából a másikba való átmenet, a 60. cikk[15] által meghatározott keretekben, csak a Parlament által megszavazott törvénnyel, a területi gyűlések és az Unió gyűlései véleményének kikérése után történhet."

Az 1946-os alkotmánynak a gyarmati igazgatásra vonatkozó minden reakciós jellegű rendelkezésének ellenére is megállapítható tehát, hogy ez az alkotmány, ha nem is biztosította a népek önrendelkezési jogának érvényesülését, már bizonyos engedményeket tartalmazott és így további lépést jelentett a gyarmatok és függő helyzetben levő területek autonómiája majd függetlensége megvalósításának útján. Az ál-

[10] Az alkotmány elvetett eredeti tervezete szerint Franciaország a tengerentúli területekkel „szabad egyetértésen alapuló Uniót alkot".

[11] Togo és Kamerun francia gyámság alatt állt területek.

[12] Vietnam, Laos, Kambodzsa, Tunisz és Marokkó.

[13] La Documentation Française. 1957. november 15. No. 2347. 3. old.

[14] Tekintettel a társállamoknak a tengerentúli területektől eltérő jogi helyzetére, az ő statusuk fejlődésében bekövetkezett változásoknak, valamint függetlenné válásuk körülményeinek vizsgálata túlhaladja a jelen tanulmány kereteit.

[15] Az alkotmánynak az előzőkben már idézett 60. cikke határozta meg a Francia Unió összetételét.

lampolgári jogok általános deklarálása, az „önigazgatás" felé való vezetés szándékának kinyilvánítása, egyes választott helyi szervek létrehozása ugyanis mind olyan eszközt jelentett a függetlenségre törő, antiimperialista erők kezében, amelyekkel tovább harcolhattak újabb engedményekért.

Az 1956-os keret-törvény. Az 1946-os alkotmány elfogadása után bekövetkezett események, a vietnami nép szabadságharcának győzelme, a hátsó-indiai „társállamoknak" a Francia Unióból való kiválása, a marokkói és tunéziai nép nemzeti követelései, párosulva az algériai nép fegyveres harcával, mind olyan tényezők voltak, amelyek arra kényszerítették a francia imperializmust, hogy tovább haladjon a függő helyzetben levő területeknek nyújtott engedmények útján.

Franciaország ázsiai társállamain kívül Afrikában Marokkó és Tunisz is elnyerték függetlenségüket. A francia gyarmatbirodalmon kívül is egyre nagyobb mértéket öltött a népek önrendelkezési jogának kivívására irányuló mozgalom: a gyarmatbirodalmak világszerte forrongásban voltak. Az ázsiai—afrikai államok *bandungi értekezlete* fenyegető figyelmeztetést, jelentős antiimperialista fellépést jelentett, egyben az első komoly antiimperialista egységmegmozdulás volt.

A nemzeti függetlenségért harcoló haladó afrikai erőknek a gyarmati struktúra megváltoztatásáért, a helyi szervek önkormányzatának kivívásáért, a legkirívóbb egyenlőtlenségek megszüntetéséért indított újabb offenzíváját igyekezett lecsillapítani a francia Nemzetgyűlés által 1956. június 23-án elfogadott kerettörvény.[16] A kerettörvény hivatalos indokolása is így szólt: „Nem hagyhatjuk magunkat az eseményektől sem megelőzni, sem befolyásolni, hogy akkor engedjünk a követeléseknek, amikor azok már erőszakos formában jelentkeznek. Fontos, hogy kellő időben tegyük meg azokat az intézkedéseket, amelyek lehetővé teszik a súlyos konfliktusok elkerülését."[17]

A törvény maga már jelezte, hogy csak bevezetője a további elkerülhetetlen engedményeknek. A törvény 1. §-a is már ezzel a mondattal kezdődik: „Nem érintve az alkotmány VIII. fejezetének[18] várt reformját." A törvény felhatalmazta a kormányt arra, hogy rendeleti úton különböző decentralizációs intézkedéseket hajtson végre „abból a célból, hogy a tengerentúli lakosság saját ügyeinek igazgatásába szorosabban bekapcsolódhassék.[19] A keret-törvény alapján az alábbi lényeges változtatásokra került sor:

a) A helyi végrehajtóhatalom feje többé nem a kormányzó, hanem a kormánytanács (conseil du gouvernement), amelynek tagjait a területi gyűlések választják. A tanács elnöke azonban továbbra is a francia kormány által kinevezett funkcionárius (chef de territoire) maradt és csak az alelnök volt afrikai. A kormánytanács illetékessége kiterjedt az adott terület egészére, hatásköre azonban korlátozott volt. A kormánytanácsok minisztériumok módjára voltak megszervezve, a szakigazgatási szervek élén álló kormánytanács-tagot a „miniszter" elnevezés illette meg.

b) A területi gyűlések hatásköre kiterjesztést nyert: elsősorban gazdasági természetű helyi jellegű ügyekben törvényhozó jogkört is gyakorolhattak és ilyen módon bizonyos mértékig „másodlagos törvényhozó hatalom"-má váltak.

c) A keret-törvény bevezette az egységes választó-kollégiumot, tehát eltörölte a bennszülött lakosság és az európai lakosság választójogában fennállott különbségeket és általánossá tette a választójogot: választójogot adva mindkét nemhez tartozó 21. életévét betöltött minden állampolgárnak.[20]

A keret-törvény által létrehozott rendszer még messze volt a valódi önkormányzattól, de a közigazgatás bizonyos részének a helyi választott szervekre való bízásával meghúzta az első körvonalait e területek belső autonómiájának.

A keret-törvény megalkotása során a francia kormány ugyanakkor ügyelt arra, hogy akadályozza a gyarmati területek egységtörekvéseinek érvényesülését. A keret-törvénynek ugyanis komoly negatívuma volt, hogy a terület-csoportok (Nyugat-Afrika és Egyenlítői Afrika) élére már nem állított föderatív kormánytanácsokat, holott ezek lehettek volna előkészítői az afrikai területek egysége kialakításának. Az egyes területek egymástól független területi kormánytanácsai a továbbra is államigazgatási egységet képező területcsoportokon belül a helyi érdekek kiéleződésére, ellentétek keletkezésére vezetett, amelyek elhárítására a területcsoportok gyűlései, a területcsoportok közös érdekeinek igazgatására létrehívott ún. nagytanácsok sem bizonyultak megfelelő eszközöknek. A területcsoportok élén pedig a francia gyarmati közigazgatás feje, a Francia Köztársaság elnöke által kinevezett fő-kormánybiztos (haut-commisaire) állt. A francia kormánykörök tehát amikor kénytelenek voltak engedményeket adni, ugyanakkor igyekeztek az afrikai területek nemzeti mozgalmait megosztani, egymástól elszigetelni.

A keret-törvény alapján 1957. március 31-én megtartott választások során a függetlenség programjával fellépő pártok vezetői bekerültek a kormánytanácsokba. Már ekkor kezdett erőteljesebbé válni az afrikai politikusok körében a magasabb állami egységekbe szerveződés köve-

[16] Loi No 56—619 du 23 juin 1956. (Journal Officiel 1956. június 24.)

[17] L'Année politique. 1956. 210. old.

[18] Az alkotmány VIII. fejezete a Francia Unióról szól.

[19] A kerettörvény alapján hozott rendeletekre vonatkozóan lásd La Documentation française. 1957. november 16. No. 2347.

[20] A kerettörvény III. fejezete.

telése, kezdett egyúttal kialakulni az afrikai föderáció híveinek és ellenzőinek tábora. A francia gyarmatosítók fő erőfeszítéseiket ekkor ennek az ellentétnek elmélyítésére összpontosították. Ez azonban nem tudta megakadályozni a függetlenségi mozgalmaknak a keret-törvény hatálybalépését követő hatalmas fellendülését.

A Francia-Közösségről szóló 1958-as alkotmány. Ghana függetlenné válásával[21] átköltözött az afrikai kontinensre a gyarmati rendszer nyílt felbomlásának folyamata. A keret-törvény hatálybalépését követő időszak rendkívüli politikai aktivitást hozott a volt francia gyarmatokon. Az afrikai pártok kongresszusai egymásután a függetlenség követelésének jegyében zajlottak le. 1958 júliusában, Cotonou-ban, az Afrikai Újracsoportosulás Pártja (Parti du regroupement africain) teljes mértékben magáévá tette Nkrumah ghanai elnök állásfoglalását: „Előbb keressük a függetlenséget, a többit megkapjuk ráadásnak."[22] Ugyanakkor egyre inkább kiéleződött az algériai válság. Ebben a helyzetben, az időközben újra hatalomra került De Gaulle, Afrika népeinek erélyes követeléseit nem hagyhatta figyelmen kívül. A függetlenségi mozgalmak vezetőinek megnyerése céljából már hatalomrajutásának első hónapjaiban rendeletet adatott ki,[23] amely a kormánytanácsok elnöki funkcióit a francia kormány által kinevezett funkcionárius helyett a helybeli lakosság közül kikerült elnökhelyettesekre ruházta át. Az új afrikai „miniszterelnököket" bevonta a készülő új alkotmány Afrikát érintő részeinek megvitatásába is. A vita során Franciaország és az afrikai országok új kapcsolatainak kialakítása kérdésében a leghaladóbb álláspontot Sekou Touré, a guineai kormánytanács elnöke fogadta el. Javasolta, hogy az új alkotmány mondja ki a függetlenség azonnali megadását az afrikai gyarmatoknak, amelyek azután a teljes egyenlőség alapján lépnének szövetségre Franciaországgal. Javasolta továbbá, hogy az alkotmány helyezze kilátásba, hogy a jövőben a régi Nyugat-Afrika és Egyenlítői Afrika keretei között szövetségi államok alakulhatnak. De Gaulle nem tette magáévá ezeket az elképzeléseket, mivel jelentősen túlmentek azon a határon, amelyet a neokolonialista koncepció a gyarmati követelések teljesítésének szabni kívánt. De Gaulle az új alkotmány által létrehozandó „Francia Közösség"-en belül csupán belső autonómiát kívánt adni az afrikai államoknak, kijelentve, hogy akinek ez nem elég, választhatja ugyan a függetlenséget, ebben az esetben azonban nem csatlakozhat a Közösséghez és Franciaország mindennemű támogatását megvonja a kérdéses országtól. Afrikai körútja során, Guineában a következőket jelentette ki: „Franciaország javasolja a Közösséget, senki sem köteles csatlakozni hozzá. Függetlenségről beszéltek, s itt hangosabban mondom, mint másutt, hogy a függetlenség Guinea rendelkezésére áll... az anyaország nem gördít elébe akadályt. De természetesen tisztázni fogja ennek következményeit."[24]

Az új alkotmánnyal De Gaulle kettős célkitűzést kívánt megvalósítani: a francia anyaországban és Algériában, amelyet az anyaország részének tekintettek, törvényesíteni, sőt erősíteni akarta személyi-diktatórikus, állammonopolista rendszerét, a francia gyarmati területeken ezzel szemben meg akarta találni a neokolonializmusnak az adott helyzetben legjobban alkalmazható eszközeit.

Az új alkotmány[25] elvben lehetőséget adott a tengerentúli területek státusa megváltoztatására és a függetlenné válásra, de ezt különböző feltételekhez kötötte.

Az alkotmány 86. §-a ugyanis a következőket mondta ki: „A Közösség bármely tagállama státusának átalakítását kérheti egyrészt a Köztársaság, másrészt az érdekelt állam törvényhozó gyűlésének határozatával, melyet a Közösség szervei által megszervezett és ellenőrzött népszavazásnak kell megerősíteni. Az átalakulás módozatait a Köztársaság parlamentje és az érdekelt állam törvényhozó gyűlése által jóváhagyott megállapodás szabja meg. Ugyanilyen feltételek mellett válhat függetlenné is a Közösség egy tagállama. Ezzel a ténnyel megszűnik a Közösségbe tartozni." *Az alkotmány tehát határozottan leszögezte, hogy a Közösségbe való tartozás összeférhetetlen a függetlenséggel.*

Az alkotmány 1. cikke értelmében „A Köztársaság és a tengerentúli területek népei, amelyek a szabad rendelkezés egy aktusával elfogadták a jelen alkotmányt, ezennel létrehozzák a Közösséget... A Közösség a benne résztvevő népek egyenlőségén és szolidaritásán alapul."

Az alkotmány-tervezetre „nem"-mel szavazó valamely terület tehát nem vált a Francia Közösség tagjává, az „igen"-nel szavazó tengerentúli területekből alakult meg a Francia Közösség.

Az új alkotmány-tervezet elfogadásáról valamennyi francia fennhatóság alatt álló területen 1958. szeptember 28-án népszavazást tartottak. Egyedül a guineai függetlenségi mozgalom vezetői használták fel az új francia alkotmánytervezetre vonatkozó népszavazást a függetlenség kivívására és így 1958. október 2-án Guinea népe egy emberként (a szavazatok 95%-val)

[21] 1957. március 6. A gyarmat-rendszer felbomlásával kapcsolatos jogi kérdésekre vonatkozóan lásd bővebben: Herczegh Géza: A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1961.

[22] Decraene, Philippe: L'évolution générale du continent africaine entraîne la transformation de la Communauté en groupement d'Etats indépendants. Monde Diplomatique. 1960. január 8. old.

[23] Ordonnance No 58—637 du 26 juillet 1958. J. O. 1958. július 27.

[24] Sekou Touré: Expérience guinéenne et unité africaine. 88. old.

[25] Prelot Marcel: Pour comprendre la nouvelle constitution. 77—189. old.

„nem"-mel szavazott az alkotmánytervezetre és ezzel kívül maradt a Francia Közösségen.

Az a körülmény, hogy a többi ország függetlenségi harcainak vezetői nem éltek azzal az alkalommal, hogy kiszakadjanak a Francia Közösségből, nem a gyarmatok népeinek De Gaulle iránti lelkesedését tanúsítja. A francia hivatalos körök, ahogy arra már utalás történt, különböző gazdasági szankciókat helyeztek kilátásba azokkal a területekkel szemben, amelyek „nem"-mel szavaznak az alkotmánytervezetre. Gonidec is így ír erről a kérdésről: „Ha a tengeren-túli területek jogi szempontból szabadon is választhattak a Közösség és a függetlenség között ... ténylegesen az a körülmény, hogy ezek gyengén-fejlett országok, a választást megnehezítette."[26]

Az „igen"-nel szavazó tengerentúli területek az alkotmány 76. cikke értelmében a Francia Közösségen belül három lehetőség között választhattak: *a)* megtartják előző jogállásukat, mint tengerentúli területek; *b)* tengerentúli megyévé válnak, ami az eddiginél szorosabb kapcsolatot jelent a francia anyaországgal; *c)* autonóm államiságot szereznek a Francia Közösségen belül.

A jelentősebb tengerentúli területek a harmadik lehetőséget választották. Így alakult meg a Francia Közösségen belül, mint a Közösség tagállama, a Malgas Köztársaság, a Szudáni Köztársaság, a Szenegáli Köztársaság, a Mauritániai Izlám Köztársaság, a Csád Köztársaság, a Gaboni Köztársaság, a Kongói Köztársaság (Brazzaville székhellyel), a Középafrikai Köztársaság, Dahomey Köztársaság, Elefántcsontpart Köztársaság, Felső Volta Köztársaság és Niger Köztársaság.[27]

Az új államok, mint a Közösség tagjai, az alkotmány 77. §-a szerint „autonómiát élveznek: önmagukat igazgatják, ügyeiket demokratikusan és szabadon saját maguk intézik."

Lényegileg azonban a harmadik lehetőség is csak igen szűkkörű autonómiát biztosított a kérdéses területeknek. Az alkotmány 78. cikke értelmében a Közösség hatáskörébe tartozott a külügy, a hadügy, a pénzügy, a közös gazdasági ügyek és a stratégiai nyersanyagokkal való rendelkezés. Külön megegyezés hiányában a Közösség hatáskörébe tartozott még az igazságszolgáltatás ellenőrzése, a felsőoktatás, a közös exportszállítások általános szervezése és a távközlés.

Meg kell azonban jegyezni, hogy maga az alkotmány már kilátásba helyezte a további engedményeket. Az alkotmány 78. §-ának utolsó bekezdése ugyanis a következő rendelkezést tartalmazta: „Különálló megállapodások egyéb ügyeket is közös hatáskörbe utalhatnak vagy átruházhatják a Közösség hatáskörét tagjainak egyikére."

Mint a későbbiekben látni fogjuk, az alkotmánynak éppen ez a rendelkezése adott lehetőséget az egyes tagállamoknak arra, hogy elnyerjék függetlenségüket.

A Francia Köztársaság elnöke lett a Francia Közösség elnöke. Az elnököt a Közösség afrikai tagállamaiban a főbiztosok képviselték.

A Közösség szervei voltak: *a) A Végrehajtó Tanács* (Conseil Executif), amelyet a Köztársaság miniszterelnöke, a tagállamok kormányelnökei és a közös ügyek vitelével megbízott miniszterek alkottak. A Végrehajtó Tanács elnöke a Köztársasági elnök volt, aki egyben a Közösségnek is elnöke vo't. Ez a Tanács szervezte a Közösség tagjainak kormányzati és közigazgatási együttműködését. (82. §.) *b) A Közösség Szenátusa* (Sénat de la Communauté), amelynek küldötteit a Köztársaság parlamentje, valamint a tagállamok törvényhozó testületei választották saját soraikból. Az egyes tagállamok küldötteinek száma a tagállamok népességének számától és a tagállamok Közösségben elfoglalt súlyától függött. Ez a szerv nem gyakorolt ténylegesen törvényhozó hatalmat. Szerepe inkább a közös gazdasági és pénzügyi politikával kapcsolatos tanácsadásra, valamint a Közösséget kötelező nemzetközi okmányok vizsgálatára korlátozódott. (83. §.) *c) A Döntőbíróság* (Cour arbitrale de la Communauté), amelynek összetételét és hatáskörét külön szervezeti törvény szabályozta. Ez a döntőbíróság határozott a Közösség tagjai között felmerülő vitás kérdésekben. (84. §.)

A Francia Közösséggel foglalkozó burzsoá jogtudósok sokat vitatták, hogy a Közösség föderációnak vagy konföderációnak volt-e tekintendő, minthogy tartalmazott föderatív elemeket (közös ügyek kiemelése a tagállamok hatásköréből, a tagállamok belső autonómiája mellett), valamint konföderatív elemeket (kormányfők időszakos értekezlete).

Luchaire szerint a francia Közösség „kompromisszum egy alkotmányjogi elképzelés között, amely föderatív akart lenni, és egy egyezményes koncepció között, amely konföderációt akart. A kompromisszum tehát nem elégíthetett ki senkit, mert mind a föderációs, mind a konföderációs megoldást mellőzte azáltal, hogy ténylegesen a Francia Köztársaság számára tartotta fenn a Közösség vezetését."[28]

Ténylegesen a Közösség nem más, mint függő területek anyaországhoz való viszonyának szabályozására vonatkozó speciális belső államjogi konstrukció. A Francia Közösségről szóló alkotmány elfogadásával tehát a francia anyaország és gyarmatai között fennállott belső államjogi kapcsolatok még nem alakultak át

[26] Gonidec, P. F.: Droit d'outre-mer II. kötet 140. old.

[27] Az első lehetőség mellett a kisebb és csekélyebb számú lakossággal rendelkező területek foglaltak állást. (Francia-Szomália, a Comorro-szigetek, Saint Pierre és Miquelon, Francia Polinézia és Új Kaledónia.)

[28] Luchaire, F.: La République Française et la Communauté. La Revue Administrative. 1959. szept. —okt. 459. old.

nemzetközi jogi kapcsolatokká. Az alkotmány ugyanis — akárcsak a Francia Unióról szóló alkotmány — az afrikai országokat továbbra is Franciaország részeiként kezelte. A közös ügyek, amelyek felölelték az állami élet legdöntőbb területeit, csak névlegesen kerültek egy tagállamok feletti szerv hatáskörébe, lényegében megmaradtak a Francia Köztársaság kezében. Kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a Francia Közösségen belül, annak létrehozója és legerősebb tagja, a Francia Köztársaság kezében van a tényleges hatalom. A Közösség hatáskörébe tartozó ügyekben ténylegesen Franciaország szabta meg a követendő politikát. A tagállamok alá voltak rendelve a francia államigazgatásnak.

Luchaire az 1958-as alkotmány rendelkezéseiből kiindulva jut arra a konklúzióra, hogy „a Francia Köztársaságnak a Közösségen belül más a jogi helyzete, mint a tengerentúli államoknak, ő látja el ténylegesen a Közösség vezetését".[29] Ennek az érvelésnek az alátámasztására többek között azt bizonyítja be, hogy a Francia Köztársaság státusa nem egyezik a Közösség tagállamának státusával: a Közösségről szóló alkotmány a tengerentúli területek számára lehetővé tette a függetlenség választását, de a függetlenség állapotát összeegyeztethetetlennek nyilvánította a Francia Közösségben való részvétellel. Ezzel szemben a Francia Köztársaság az 1958-as alkotmány elfogadása előtt is független volt és az is maradt.[30] Minden olyan beállítás hamis tehát, amely szerint a Francia Közösségen belül a Francia Köztársaság és a tengerentúli tagállamok egyenlőek lettek volna.

Kétségtelen azonban, hogy *a Francia Közösségről szóló alkotmány létrehozása — ha az a francia belpolitikai helyzetet tekintve az 1946-os alkotmányhoz képest visszalépést is jelentett*[31]*, a francia gyarmatok függetlensége kivívásának útján bizonyos további haladás volt.* Az alkotmány — ha evvel a lehetőséggel abban az időben csak Guinea élt is — lehetővé tette az azonnali függetlenné-válást. Elismerte a Közösségen belül a tagállamok autonómiáját, ha ez az autonómia korlátozott is volt. Ez lehetővé tette a tagállamokban kormányok alakítását, de már nem kinevezett, francia közigazgatási tisztviselő vezetésével.

A Francia Közösségről szóló alkotmány a francia imperializmus neokolonialista politikájának iskola példája volt: további engedményeket adott a gyarmatoknak, de görcsösen ragaszkodott ahhoz, hogy azok megmaradjanak a Francia Közösségen belül. A továbbiakban látni fogjuk, hogy ez a konstrukció a gyakorlatban eleve halálra volt ítélve és a francia imperializmus annak érdekében, hogy elkerülje a volt gyarmataival való kapcsolat brutális megszakításának a veszélyét, egyre további engedményekre kényszerült.

B) Az önálló államiság kialakulásának folyamata

Az elkövetkező évek eseményei azt igazolták, hogy a francia neokolonializmus által, a Francia Közösség keretein belül a volt gyarmati területeknek adott engedmények nem alkalmasak arra, hogy leszereljék e területek függetlenségi követeléseit, kielégítsék önrendelkezési joguk érvényesítésére vonatkozó igényüket. Ez a folyamat vezetett oda, hogy a volt francia gyarmatok és a francia anyaország között fennálló kapcsolatok jellege alapvetően megváltozzék, hogy a közöttük fennállott belső államjogi kapcsolatok nemzetközi jogi kapcsolatokká váljanak.

Az afrikai függetlenségi mozgalom vezetői az önálló államiság elnyerése érdekében nagyobb egységekben, föderációkban egyesülve próbáltak nagyobb súlyt adni követeléseiknek.

Ennek következtében a Francia Közösség bomlási folyamata első jelentősebb állomását éppen a *Mali Föderáció* megalakulásának terve jelentette. A szudáni antiimperialista erők kezdeményezésére ugyanis 1959. január 17-én Szudán, Szenegál, Felső-Volta és Dahomey képviselői föderáció létrehozásában állapodtak meg, amely alapköve lehetett volna az afrikai francia területek egységes, nagy szövetségi államban való egyesülésének. A föderáció életrehívása — amely a középkori nagy afrikai birodalom neve után a Mali Szövetség elnevezést kapta — teljes mértékben megfelelt az 1958-as alkotmány 76. §-ában foglalt rendelkezésnek, amely előirányozta, hogy a tengerentúli területek akár egymással csoportot képezve, akár anélkül válnak a Közösség tagállamaivá.

A Mali Szövetség létrehozása ennek ellenére a francia neokolonialista körök részéről — amelyek minden törekvése az afrikai egység létrejöttének megakadályozására irányult — heves ellenkezést váltott ki. Ennek következtében újabb államok nem csatlakoztak a föderációhoz, Felső-Volta és Dahomey pedig visszalépett abból. A Föderáció tehát csak Szudánból és Szenegálból jött létre.

A Föderáció megalakulása után a haladó szudáni és szenegáli erők rövidesen frontális támadást intéztek a függetlenség elnyerése érdekében: azzal a követeléssel léptek fel, hogy a Francia Közösség keretében nyerjék el függetlenségüket.

1960 elején Afrika térségében az egykor gyámság alatt állott, illetve gyarmati területek közül négy újabb állam nyerte el függetlenségét: Togo, Kamerun, Szomália és Nigéria. A független Guinea fejlődésének ténye is ösztönző módon hatott az afrikai függetlenségi mozgalmakra.

A Mali Föderáció vezetői függetlenségi követeléseinek teljesítése elől a francia neokolo-

[29] Luchaire i. m. 459. old.

[30] Luchaire i. m. 460—462. old.

[31] Az 1958-as alkotmány jellegéről lásd bővebben Halász József: A fontosabb államjogi intézmények az új francia alkotmányban. MTA ÁJI Értesítője. 1960. III. kötet. 2—3. sz. 236—237. old.

nialisták most már nem zárkózhattak el. Ezt a felismerést meggyőzően fejezik ki a francia miniszterelnök szavai: „Ha meg akarjuk őrizni a lényeget, ha meg akarjuk menteni egy mű alapelveit és lényeges eredményeit, nemcsak fejlődni kell tudni... hanem előbb és mindenekelőtt vezetni kell tudni ezt a fejlődést. Ami a mi országunkat illeti, mi mindenekelőtt meg akarjuk menteni politikai, stratégiai érdekeit, valamint szellemi befolyását és gazdasági lehetőségeit."[32]

A függetlenség követelésének teljesítésére a Francia Közösség keretein belül azonban csak az 1958-as alkotmány jelentékeny módosításával kerülhetett sor, hiszen az alkotmány 86. §-a a függetlenséget a Francia Közösségben való részvétellel összeférhetetlennek nyilvánította. Az alkotmány módosítása annál is inkább kényszerítő szükségességgé vált, mivel a Mali Szövetség nyomában — bár a két ország fejlődése korántsem volt egyértelmű — most már a *Malgas Köztársaság* is fellépett a függetlenség követelésével.

Az alkotmánymódosító törvény[33] rendelkezéseinek lényege a következő: az alkotmánynak a Közösségről szóló XII. fejezete a Közösség szerveiről is rendelkezett és a 85. §-a szerint e szervek működése törvényi úton volt megváltoztatható. Az alkotmánymódosító törvény szerint e 85. §-hoz (2) bekezdésként hozzáfűzendő: „Jelen fejezet rendelkezéseit a Közösség összes tagjai között kötött megállapodással is meg lehet változtatni; az új rendelkezések az egyes tagállamok alkotmányaiban előírt feltételek szerint válnak hatályossá."

Az alkotmánymódosítás továbbá alapvetően megváltoztatta az 1958-as alkotmány 86. §-ának azt a kategorikus rendelkezését, amely szerint valamely állam a függetlenség elnyerésével megszűnik a Közösség tagjának lenni, kimondva a következőket: »Az alkotmány 6. §-ához 3., 4. és 5. bekezdésként hozzáfűzendő: „A Közösség bármely tagállama megállapodás útján is függetlenné válhat, anélkül, hogy ezzel a ténnyel megszűnnék a Közösséghez tartozni." „Bármely a Közösséghez nem tartozó független állam csatlakozhat megállapodás útján a Közösséghez anélkül, hogy függetlensége megszűnnék." „Az említett ál'amok helyzetét a Közösség kebelében az e célból kötött megállapodások szabják meg, nevezetesen a megelőző bekezdésben szereplő, illetve adott esetben a 85.§ 2. bekezdésében szereplő megállapodások."«

Az alkotmánynak ezzel a módosításával lehetőség nyílt arra, hogy a Francia Közösség, amely — mint ahogy az előzőkben részletes kifejtést nyert — ténylegesen föderatív jellegű sem volt, *konföderációvá változzék és az alkotmánymódosítás alapján függetlenné váló államok Franciaországgal való kapcsolata kilépjen a belső államjogi keretekből és nemzetközi jogi kapcsolatokká alakuljon.*

Ennek a változásnak a során mutatkozott meg nagyon pregnáns formában a francia neokolonializmus új arculata és ennek új jogi vonatkozása. A francia neokolonializmus megtalálta ugyanis a módszereket arra, hogy a belső államjogi keretekből kilépő államokkal való nemzetközi jogi kapcsolatait oly módon szabályozza, hogy — a francia miniszterelnök szavaival élve — továbbra is érvényesíthesse „politikai, stratégiai érdekeit, valamint szellemi befolyását és gazdasági lehetőségeit". A helyzet annyiban változott, hogy ezeknek az érdekeknek a védelmére többé már nem állott rendelkezésére a belső államjogi szabályozás, hanem az új államokkal a neokolonialista célok szolgálatára alkalmas nemzetközi szerződéseket kellett kötnie. A francia neokolonializmus azonban gondoskodott arról, hogy e szerződések megkötésére feltétlenül sor is kerüljön.

A Mali Szövetség és a Malgas Köztársaság függetlenné válásának körülményei meggyőzően bizonyítják e módszereket. E két állam képviselőivel már az alkotmánymódosító törvény meghozatalát megelőzően megindultak a tárgyalások, amelyek során *egyidejűleg* vitatták meg, az alkotmány 78. §-a alapján, a Francia Közösség szuverén jogainak a fenti két ál'am részére történő átadásának körülményeit és a függetlenné váló államokkal kötendő együttműködési megállapodásokat.

Nehogy az a látszat keletkezzék a nemzetközi közvélemény előtt, hogy a Mali Szövetség és a Malgas Köztársaság alku árán nyeri el függetlenségét, a tárgyalások végén a szuverén jogoknak az alkotmány 78. §-a alapján ezekre az államokra való átszállásáról szóló megállapodást írták csak alá[34], az együttműködési megállapodásokat[35] csak parafálták.

A függetlenség megadásáról szóló egyezmények aláírása és ratifikálása, majd a függetlenség kikiáltása után került csak sor az előző megállapodásokkal egyidejűleg megtárgyalt és parafált együttműködési megállapodások aláírására.

Így a Mali Szövetség vonatkozásában a függetlenség megadásáról szóló megállapodás aláírására *1960. április 4-én,* a függetlenség kikiáltására, a ratifikálási eljárások után, *1960. június 20-án,* az együttműködési megállapodások aláírására (amelyeket 1960. április 4-én már parafáltak) *1960. június 22-én* került sor.

A Malgas Köztársaság esetében a függetlenség megadásáról szóló megállapodást a felek képviselői *1960. április 2-án* írták alá, *1960. június 26-án* deklarálták a függetlenséget és az 1960. április 2-án parafált együttműködési megállapodásokat *1960. június 27-én* írták alá.

Bourjol a következőképpen jellemzi a megállapodások megkötésének módját: „... itt lé-

[32] Bourjol, Maurice: Neo-colonialisme et communauté „renovée". Cahiers du communisme. 1960. 7—8. sz. 1275. old.

[33] Loi constitutionnelle No 60—525 du 4 juin 1960. J. O. 1960. június 8.

[34] J. O. 1960. július 2.

[35] J. O. 1960. július 20.

nyegileg egy feltételhez kötött függetlenségről (indépendance conditionnée) van szó. Nem lehet szabad választásról, egyenlő szerződő felek szabad vitájáról beszélni, amikor az egyik közülük a másik szuverenitásának birtokában van és csak azzal a feltétellel járul hozzá ennek a szuverenitásnak az átszállásához, ha olyan megállapodások aláírására kerül sor, amelyek korlátozzák ennek az átszállásnak a hatályát."[36]

A továbbiakban *a Kongói, a Csád, a Közép-afrikai és a Gaboni Köztársaságok* a Mali Föderációhoz és a Malgas Köztársasághoz hasonló körülmények között nyerték el függetlenségüket. Függetlenségük deklarálásának napján aláírták az együttműködési megállapodásokat Franciaországgal.[37]

A megállapodások megkötésének körülményei is nyilvánvalóvá teszik, hogy a Francia Közösség keretében maradt államok a francia neokolonializmussal kötött alku árán nyerték el függetlenségüket, de mit árul el a megállapodások tartalma a francia neokolonializmus érdekeinek biztosításáról?

A megállapodások (accords de coopération) száma az egyes afrikai országok esetében eltér egymástól és a megállapodások egyike-másika tartalmában is különbözik, azonban a megállapodásokban szabályozott kérdésekről mégis a következő összefoglaló kép adható: a megállapodásokkal az új államok lényegileg visszautalták Franciaországnak a megkapott hatáskörök jelentős részét; felölelik ugyanis az állami élet csaknem valamennyi döntő fontosságú területét: a külpolitikát, a hadügyeket, a gazdasági, pénz- és valutaügyeket, a nyersanyagok és stratégiai fontosságú anyagok termelését és forgalmát, az igazságszolgáltatást, a felsőoktatást, a kereskedelmi hajózást és a polgári légiforgalmat, a postai és távközlési ügyeket, valamint az ezekbe az országokba települt francia állampolgárok jogi helyzetének szabályozását.

Külpolitikai téren elismerést nyert az új afrikai államok aktív és passzív követküldési joga. Lehetőséget kaptak arra, hogy nemzetközi fórumokon a nemzetközi jog alanyaiként lépjenek fel, nemzetközi szervezeteknek, elsősorban az ENSZ-nek, tagjává váljanak. A megállapodások azonban ezen a téren is biztosítják Franciaország befolyását: a szerződő felek külpolitikai kérdésekben kölcsönösen tájékoztatják egymást és összehangolják külpolitikai szempontjaikat.

Katonai téren a megállapodások elismerik az afrikai államok jogát önálló hadsereg létrehozására, de az a tény, hogy Franciaország ezeknek az államoknak a területén továbbra is rendelkezik katonai támaszpontokkal, hogy elismerést nyert a francia hadsereg alakulatainak mozgási szabadsága, hogy Franciaország tevékenyen résztvesz a hadseregek felszerelésében és tisztikaruk kiképzésében, bizonyítja, hogy Franciaország e téren is megőrizte pozícióit.

A stratégiai nyersanyagokról szóló megállapodások értelmében az új államok vállalták, hogy saját szükségleteik kielégítése után elsőbbséget biztosítanak e téren Franciaországnak.

Gazdasági és pénzügyi téren a megállapodások fenntartották a gyarmati statusquot: elismerést nyert a kolonialista vállalatok érdekeltsége.

A felsőoktatás terén Franciaország megtartotta annak teljes ellenőrzését: az egyetemek igazgatását ezekben az államokban és új felsőoktatási intézmények létesítésének jogát.

A letelepedési egyezmények a francia kereskedők, ipari vállalkozók számára biztosítottak kiváltságokat.

A francia neokolonializmus megtalálta tehát annak a módját, hogy a belső államjogi kötelékből kilépő, és a Francia Közösség keretében maradt új afrikai államokkal olyan nemzetközi kapcsolatokat létesítsen, amelyek alkalmasak érdekeinek további biztosítására.

Ami a Közösség szervezetének átalakulását illeti, erről a fenti államokkal kötött megállapodások alapján a következő állapítható meg:

A Közösségben való részvétel módozatairól szóló megállapodásokban (accords particuliers sur les conditions de participation à la Communauté) az új afrikai államok elismerték a Francia Köztársaság elnökét a Közösség jogszerinti elnökéül, kötelezték magukat, hogy részt vesznek a Közösség elnökének vezetésével időszakonként összeülő *államfői értekezleten* (amely eszerint a Közösség Végrehajtó Tanácsának szerepét veszi át). Az új államoknak jogukban áll képviseltetni magukat továbbá az *„interparlamentáris konzultatív szenátus"-ban,* amely a Közösség Szenátusának örökébe lép. A Közösség Döntőbíróságát az új államokkal kötött külön megállapodások értelmében *választott bíróság* váltja fel.

A „megújított" és konföderációs jelleget öltött Francia Közösség további működése ezek szerint tehát már nem az 1958-as alkotmány rendelkezésein — azaz a belső államjogi szabályozáson — hanem Franciaország és a volt gyarmataiból alakult új államok közötti megállapodásokon — azaz a nemzetközi jog síkján létrejött okmányokon alapszik. *A további események azonban azt igazolták, hogy a volt francia gyarmatokból alakult új államok még a Francia Közösség laza, konföderációs keretéből is kitörnek.*

A Francia Közösség bomlási folyamatának új, jelentős állomását jelentette az ún. *Entente-Államok*[38] állásfoglalása: elvetették a „feltételhez kötött függetlenséget" kijelentve, hogy a szuverén jogoknak részükre történő feltétel nél-

[36] Bourjol i. m. 1277 old.

[37] J. O. 1960. július 30. és 1960. november 24.

[38] 1959. június 2-án „Conseil de l'Entente" néven a Francia Közösség négy tagállamából, Dahomey, Niger, Felső-Volta és Elefántcsontpart Köztársaságokból alakult szervezet, amelynek bevallott célja a tagok közötti gazdasági, kulturális és egyéb kapcsolatok erősítése volt, ténylegesen francia-barát politikát folytató vezetőivel a Mali Föderáció politikai ellensúlyozását célozta.

küli átadása után hajlandók csak Franciaországgal a további együttműködés formáiról tárgyalni.

A francia kormánykörök, minthogy nem akartak nyílt szakítást az Entente-államok addig francia-barát politikát folytató vezetőivel, kénytelenek voltak tovább haladni az engedményekkel megnyitott úton és elfogadni ezt az álláspontot. Ennek következtében a *négy Entente-állam,* majd a későbbiek folyamán *Mauritánia,* a szuverén jogok átszállása tárgyában Franciaországgal kötött megállapodás hatálybalépése után[39] elnyerte függetlenségét, anélkül, hogy a Francia Közösségben való részvételük szabályozást nyert volna.

A későbbiek folyamán Franciaország ezekkel az államokkal együttműködési szerződést (traité de coopération), valamint katonai, gazdasági, pénzügyi, felsőoktatási, kulturális, postai és távközlési, polgári légiforgalmi, kereskedelmi-hajózási, igazságszolgáltatási kérdésekben számos megállapodást[40] kötött, amelyek, ha terjedelmükben bizonyos mértékig különböznek is a Francia Közösség keretében maradt államokkal kötött szerződésektől, ténylegesen ezek a megállapodások is érintik az állami élet döntő területeit.

Ennek ellenére az említett államoknak a Közösségből való távolmaradása feltétlenül elősegítette a Francia Közösség bomlásának folyamatát. Minél lazább jogi kötelék köti ugyanis az új államokat volt gyarmattartó hatalmukhoz, annál nagyobb az eshetőség ezeknek a kötelékeknek a teljes elszakítására.

A Francia Közösség bomlási folyamatának következő állomását *a Mali Szövetség kettészakadása,* illetve a Mali Köztársaságnak a Francia Közösségből való kiválása jelentette. Amikor ugyanis kiderült, hogy a Mali Föderáció elnöke és vezetőinek egy része komolyabban veszi a Francia Közösség keretében megmaradt Föderáció függetlenségét, mint azt a francia kormány gondolta, az államszövetséget francia tisztek által szervezett puccsal[41] kettéválasztották és Franciaország 1960. szeptember 11-én Szenegált önálló államnak ismerte el. Amíg Szenegál tagja maradt a Francia Közösségnek kijelentve, hogy magára nézve kötelezőnek tekinti a Mali Szövetségnek Franciaországgal kötött együttműködési megállapodásait[42], a Szudáni Köztársaság, felvéve a *Mali Köztársaság* nevet, kilépett a Francia Közösségből és a következő nyilatkozatot tette: „A Mali Köztársaságot, akárcsak Felső Voltát, az Elefántcsontpartot, Nigert és Dahomeyt, Franciaországgal szemben nem terhelik semmiféle kötelezettségek és nincsenek köztük politikai kötelékek. A francia—mali megállapodások, amelyeket Franciaország a Szenegáli Köztársaság elismerésével önkényesen megsértett, hatályukat vesztették."[43] A későbbiek során a Mali Köztársaság Franciaországgal több megállapodást kötött. Így 1962. február 2-án írták alá a kulturális és a technikai segélyről szóló megállapodást és parafálták a gazdasági és pénzügyi együttműködésről, az igazságszolgáltatás szervezéséről és a konzuli szolgálatról szóló megállapodásokat.[44]

A Francia Közösségnek ma csupán Malgas, a Kongói Köztársaság, a Közép-afrikai Köztársaság, Csád, Gabon és Szenegál maradt a tagja. A közöttük és Franciaország között fennálló kapcsolat konföderációs jellegű, amelyen belül azonban Franciaország, a megkötött nemzetközi megállapodások útján, továbbra is biztosítani tudja vezető szerepét, hatalmi pozícióit.

A Francia Közösségből kilépett államokat azonban szintén olyan szerződéses kapcsolatok fűzik Franciaországhoz, amelyek ha lazább jogi formák között is, de ténylegesen ezekben az államokban is a francia érdekeket juttatják érvényre.

A tizenkét afrikai állam részvételével 1962. március 25—27. között megtartott *bangui konferencián* Senghor, Szenegál elnöke, megnyitóbeszédében a Francia Közösség keretében és azon kívül maradt államoknak Franciaországhoz fűződő kapcsolatairól a következőket mondta: „Valójában egyesek elvben tagjai a Közösségnek, mások nem. Ugyanakkor ténylegesen azok a kétoldalú kapcsolatok, amelyeket minden állam Franciaországgal létesített, kis eltérésekkel teljes mértékben megegyeznek egymással, éppen ezért feltétlenül szükséges, hogy a Franciaországhoz fűződő kapcsolatainkat kiegyensúlyozzuk."[45] Az értekezleten és azt követően elhangzott állásfoglalásokból pedig az tűnik ki, hogy ez a kiegyensúlyozás a konföderációs megoldás elvetése, azaz a Francia Közösség felbomlása felé vezet.

Azoknak a változásoknak az áttekintése után, amelyek Franciaországnak volt gyarmataihoz fűződő kapcsolatában végbementek, a következő *konklúziókra* lehet jutni:

1. A neokolonializmusnak az a módszere, amely látszatengedményekkel akarja semlegesíteni a népek önrendelkezési jogának kivívásáért folytatott küzdelmet, csak ideig-óráig alkalmas a függetlenségi követelések leszerelésére: a gyarmattartó hatalmak tartósan nem zárkózhatnak el a volt gyarmatok függetlenségének elismerése elől. Ennek a folyamatnak az a jogi vetülete, hogy a gyarmati területek egyre tágabb körű autonómiát vívnak ki, majd kapcsolatuk a volt gyarmattartó hatalommal átalakul nemzetközi jogi kapcsolattá: elnyerik önálló állami létüket.

2. A népek önrendelkezési jogának biztosításáért folytatott küzdelem az önálló államiság kialakulásával azonban nem érhet véget. Fran-

[39] J. O. 1960. július 30. és november 24.
[40] J. O. 1962. február 6.
[41] 1960. augusztus 19—20.
[42] J. O. 1961. június 2.
[43] L'Année politique 1960. 383. old.
[44] Archiv der Gegenwart 1962. 9. 655/C.
[45] „Combat" 1962. március 26.

ciaországnak az új államokkal kötött szerződései ugyanis azt bizonyítják, hogy a neokolonializmus saját hatalmi pozícióit a függetlenség elismerése után nemzetközi szerződések útján igyekszik fenntartani. Ezeknek a nemzetközi szerződéseknek a megkötése azonban — tekintettel azok egyenlőtlen jellegére —, semmiesetre sem áll összhangban a ma nemzetközi jogának általánosan elismert alapelveivel. A nemzetközi jogalanyiság elnyerését nem lehet tehát az önrendelkezési jog maradéktalan érvényesülése ismérvének tekinteni: minden olyan nemzetközi szerződés, amely az új államokkal nem a kölcsönös előnyök és az egyenlőség elvének tiszteletbentartása alapján kerül megkötésre, ténylegesen az önrendelkezési jog korlátozását jelenti, a függetlenség kivívása után is. Az új államoknak ez az egyenlőtlen jellegű nemzetközi szerződések útján még korlátozott függetlensége azonban korábbi állapotukhoz képest haladást jelent: előrevetíti annak az időszaknak a képét, amikor az új afrikai államok lerázzák a most már nemzetközi jogi síkon jelentkező, számukra terhessé váló, kötelékeket.

Bokorné Szegő Hanna

A vállalkozási (építési) szerződés

A Polgári Törvénykönyv a XXXIV. fejezetben szabályozott vállalkozási szerződések köréből kivette és a tervszerződésekről szóló XXXV. fejezet szabályai alá helyezte a szocialista szervezetek vállalkozási jogviszonyait. A XXXIV. fejezethez fűzött indokolás szerint ez utóbbi vállalkozási szerződések egyrészt szorosan kapcsolódnak a tervfeladatokhoz, a tervek megvalósításának jogi eszközei, másrészt a rájuk vonatkozó szabályozás „annyira eltér a közönséges vállalkozási szerződésektől, hogy célszerűbb volt a tervszerződésekről szóló XXXV. fejezetben tárgyalni".

A Törvénykönyvnek a tervszerződések fogalmát körülíró 397. §-a pedig a termékszállításokra vonatkozó szerződések mellett külön kiemeli „az építés és vállalkozás körébe tartozó egyéb szolgáltatásokra vonatkozó szerződéseket" és az indokolásban rámutat, hogy „az utóbbi években a szállítási szerződések köréből a tipikusan vállalkozási jellegű szolgáltatásokra kötött szerződésfajták kiváltak és ez az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendeletben kifejezetten is megállapítást nyert". Ugyancsak a Ptk. 397. §-ához fűzött indokolás szerint az építési szerződés jogdogmatikailag vállalkozás típusú szerződés. Ugyanakkor a szovjet és a népi demokratikus jogtudomány szerint az építési szerződésnek olyan sajátosságai vannak, amelyek szükségessé és indokolttá teszik, hogy a vállalkozási szerződés külön fajtájának tekintsük.[1]

A szocialista szervezetek közötti vállalkozási jellegű szerződések legjelentősebb típusai: az építési, a tervezési, továbbá a nagyüzemi berendezések létesítésére irányuló, valamint a technológiai szerelésre vonatkozó szerződés.

Ha meggondoljuk, hogy nemzeti jövedelmünkből a felszabadulás óta hány milliárd forintot költöttünk a népgazdaság állóalapjainak bővítésére, továbbá, hogy a műszaki tervezés, épületek létesítése és technológiai szerelés úgyszólván kivétel nélkül valamennyi beruházás szükségképpeni velejárója, ez már magában véve indokolttá tenné, hogy a szóban levő szerződéstípusokat — népgazdasági jelentőségükre tekintettel — részletesebben megvizsgáljuk.

Ezenkívül van azonban egy további szempont is, amely a vizsgálódást különösen időszerűvé teszi.

Ez pedig az, hogy az építési és tervezési szerződés szabályozása tekintetében a Beruházási Kódex a korabbihoz képest változást hozott. A nagyüzemi berendezések és technológiai szerelés szabályozása pedig ez idő szerint már teljesen elavultnak tekinthető és az új szabályozás éppen most van folyamatban.

Az építési és tervezési szerződés szabályozása tekintetében az előbb említett — nem csekély — változás abban áll, hogy amíg az 50/1955. M. T. számú rendelet 35. §-ának (3) bekezdése és a 10/1954. OÉH—ÉM. számú együttes utasítás 1. §-ának (4) bekezdése értelmében, valamint a 6/1954. OÉH. számú utasítás 1. § (2) bekezdése értelmében az építési, illetőleg a tervezési szerződésre vonatkozó speciális jogszabályok által nem szabályozott kérdésekben mögöttes területként a szállítási szerződésekről rendelkező 50/1955. M. T. számú rendeletet kellett alkalmazni, addig a 45/1961. (XII. 9.) Korm. számú rendelet 47. §-ának (5) bekezdése a szállítási szerződésekre vonatkozó jogszabályok mögöttes alkalmazását kizárta és kimondta, hogy építési szerződések tekintetében a Kódexben nem szabályozott kérdésekben közvetlenül a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit kell mögöttesen alkalmazni.

Tervezési szerződések tekintetében pedig az említett kormányrendelet úgy rendelkezik (26. §), hogy mögöttes területként a Kódexnek az építési szerződésre vonatkozó szabályai kerülnek alkalmazásra.

A Beruházási Kódex a nagyüzemi berendezésekre, illetőleg a technológiai szerelésre vo-

[1] Genkin: „A szovjet polgári jog" II. kötet 107. old. Sesenyin: A beruházási építkezésekkel kapcsolatos szerződéses viszonyok alapvető kérdései" (nyersfordítás) 6. old.

natkozó jogviszonyt nem szabályozta. Így ez utóbbi jogviszonyok tekintetében a helyzet az, hogy ezekre elsősorban a vonatkozó — nagyrészt már elavult — szállítási alapfeltételeket, ezeknek hiányában pedig a nem szabályozott kérdésekben továbbra is a szállítási szerződésre vonatkozó jogszabályokat kell alkalmazni.

A mögöttes jogterület ilyen eltérő szabályozása, de ezenkívül számos egyéb ok is indokolttá teszi a már említett szerződéstípusokkal való behatóbb foglalkozást. (Talán elegendő itt annyit megemlíteni, hogy bár a Ptk. XXXIV. fejezete — a 397. §-ra utalással — a vállalkozási szerződésekre vonatkozó rendelkezések alkalmazási körét kifejezetten az állampolgárok egymás közötti, továbbá a szocialista szervezetek és az állampolgárok között létesült vállalkozási szerződésekre korlátozta, a döntőbizottsági gyakorlat a szocialista szervezetek jogviszonyai tekintetében is „átvette" és alkalmazza a Ptk. 393. §-ának (2) bekezdésében foglalt azt az elvet, amely szerint az építtető a műszaki átadás-átvétel előtt is gyakorolhatja kellékszavatossági jogait; pl. kijavítást követelhet a kivitelezőtől. Ez a példa azt mutatja, hogy a „csak állampolgárokra vonatkozó" szabályok alkalmazása a szocialista szervezetek egymás közötti viszonyában nemcsak hogy nem kizárt, hanem egyes kérdésekben a népgazdasági érdek szempontjából egyenesen kívánatos.)

E cikk keretében azt a kérdést kívánom megvizsgálni, hogy *a)* melyek a vállalkozási, illetőleg az építési, tervezési és nagyüzemi berendezési, technológiai-szerelési szerződések jellemző sajátosságai; *b)* hogy ezek a sajátosságok ellentétes vonásokat jelentenek-e, vagy ugyanazon elvi alapon nyugszanak és egymást ki nem zárják; végül *c)* hogy a küszöbön álló új szabályozásnál milyen általános és speciális elveket lenne célszerű szem előtt tartani.

A) A vállalkozási szerződés ismertető jegyei az alábbiakban foglalhatók össze.

1. E szerződés alapján a vállalkozó valamely *eredmény* létrehozására, a megrendelő pedig *díj* fizetésére vállal kötelezettséget.

2. A vállalkozó *alvállalkozó* igénybevételére is jogosult, de a jogosan igénybevett alvállalkozóért úgy felel, mintha a munkát maga végezte volna.

3. A vállalkozó a *megrendelő utasítása szerint* köteles eljárni és azt minden olyan körülményről haladéktalanul értesíteni tartozik, amely a vállalkozás eredményességét vagy kellő időre való elvégzését veszélyezteti vagy gátolja.

4. Ha a megrendelő *alkalmatlan anyagot* vagy *célszerűtlen,* szakszerűtlen utasítást ad, a vállalkozó köteles őt figyelmeztetni, ha azonban a megrendelő figyelmeztetés ellenére is fenntartja utasítását vagy nem ad megfelelő anyagot, utasítást, a vállalkozó a szerződéstől elállhat; ha pedig nem áll el, a kapott anyaggal, illetőleg a megrendelő utasítása szerint köteles a munkát elvégezni. Ebben az esetben azonban a *kockázat* a megrendelőt terheli.

5. A vállalkozó a munka megkezdését mindaddig *megtagadhatja,* amíg a megrendelő nem ad a munka elvégzéséhez alkalmas munkaterületet.

6. A *megrendelő* — kártérítési kötelezettség mellett — a szerződéstől *bármikor elállhat.*

7. Ha a *munka* végzése *során* a körülmények arra engednek következtetést, hogy a teljesítés hibás lesz, a megrendelő a fogyatékosság kiküszöbölésére határidőt tűzhet, annak eredménytelen eltelte után *a hibás teljesítésből eredő jogokat gyakorolhatja.*

8. A *díj* a vállalkozás *teljesítésekor esedékes.* A vállalkozót a díj biztosítására zálogjog illeti.

9. Ha a teljesítés olyan okból válik lehetetlenné, amelyért egyik fél sem felelős és a lehetetlenné válás oka mindkét fél érdekkörében vagy érdekkörén kívül merül fel, a vállalkozót a díj arányos része megilleti. Ha a lehetetlenné válás oka a vállalkozó érdekkörében merült fel, díjazásra nem tarthat igényt. Ha az ok a megrendelő érdekkörében merült fel, a vállalkozót a díj megilleti. A megkezdett, valamint a befejezett, de át nem adott mű tekintetében a *kárveszély* a teljesítés lehetetlenné válására vonatkozó szabályok szerint oszlik meg. A vállalkozó a senkinek fel nem róható ok következtében elpusztult mű újbóli előállítására, a megrendelő pedig annak átvételére nem köteles. Az anyagokban és eszközökben esett kár viselésére az általános szabályok érvényesülnek

B) Azok a sajátosságok, amelyek az *építési szerződést jellemzik,* a következők:

a) Az építési szerződés a szocialista népgazdaság állóalapjainak bővítését szolgálja és külön e célra szolgáló *pénzforrásokból* (beruházási, felújítási hitel, községfejlesztési alap stb.) kerül megvalósításra. A gazdasági szervek forgóeszközeit beruházási építkezés költségeire fordítani tilos.

b) Az építési szerződés szorosan kapcsolódik a tervhez. Csak a *beruházás (felújítás stb.) engedélyezése és a kijelölés* megtörténte után kerülhet megkötésre.

c) A vállalkozó szolgáltatásának tárgya a legpontosabban körül van írva. Ennek megfelelően a szerződés megkötésének előfeltétele az is, hogy a jóváhagyott *kivitelezési tervdokumentáció* (és ennek részét képező költségvetés) rendelkezésre álljon.

d) Az építési szerződés csakis *kifejezett jognyilatkozatok* formájában jöhet létre. A szállítási szerződésekre vonatkozó az a rendelkezés, amely szerint bizonyos jognyilatkozatok elmulasztása a másik fél jognyilatkozatának elfogadását jelenti, az építési szerződés területén — egyetlen kivételtől eltekintve: amikor ugyanis a kivitelező az építtető véleményeltérési nyilatkozata alapján nem kezdeményez szerződési vitát és ezért az építtető álláspontját kell elfogadottnak tekinteni — nem érvényesül. Ennek népgazdasági indoka az, hogy a szolgáltatás tár-

gya tekintetében bárminő félreértés a beruházási stb. hitel lényeges csorbulásához vezethet.

e) A szovjet jogban és a népi demokráciák túlnyomó többségének tételes jogi rendelkezései szerint az összes építési munkákra általános, azoknak egy tervévre eső részére pedig éves építési szerződést kell kötni.[2] Nálunk a korábbi jogszabály: a 10/1954. OÉH—ÉM. számú együttes utasítás több éven át tartó építkezésekre keretszerződés kötését, az egy naptári éven belül megvalósítandó építési munkákra pedig éves szerződés kötését írta elő. A Beruházási Kódex ezt a megkülönböztetést megszüntette és a 45/1961. (XII. 9.) számú kormányrendelet (Br.) 29. §-ának (5) bekezdése értelmében a *teljes építőipari munkára egy* szerződést kell kötni abban az esetben is, ha annak megvalósítása több évig tart.

f) Az építési szerződést *egy kivitelezővel* kell megkötni abban az esetben is, ha annak teljesítéséhez több kivitelező közreműködése szükséges (generálkivitelezés elve). A közreműködőért a fővállalkozó teljes felelősséggel tartozik.

g) Az építtető a kivitelező munkáját *folyamatosan ellenőrzi* és számára *utasításokat* is adhat. Ez azonban a kivitelező operatív önállóságát nem érinti. A felek között szoros kooperációnak kell megvalósulnia, ennek keretében a kivitelezőnek az építtetőt a szerződés teljesítését gátló körülményről értesítenie kell.

h) A kivitelező felett nemcsak az építtető gyakorol ellenőrzést, hanem műszaki és pénzügyi szempontból a finanszírozó *Bank* is.

i) Vitatott kérdés, hogy a kivitelezőnek miképpen kell eljárnia, ha a megrendelő *alkalmatlan anyagot* vagy célszerűtlen *utasítást* ad. Az egyik álláspont szerint ilyen esetben — a vállalatok jogi személyiségéből fakadó önállóságát és felelősségét szem előtt tartva — a Ptk. 390. §-ának (2) bekezdésében foglalt elveket kell alkalmazni, vagyis a kivitelezőnek az építtetőt figyelmeztetnie kell, és ha az építtető az utasítást fenntartja vagy nem ad megfelelő anyagot, a kivitelezőt elállási jog illeti. Ha azonban nem áll el, a kapott anyaggal, illetőleg a megrendelő utasítása szerint kell a munkát elvégeznie, de a megrendelő kockázatára. A másik álláspont szerint szocialista szervezetek jogviszonyában — a népgazdaság érdekeit szem előtt tartva — a Ptk. 390. §-ának (2) bekezdésében rögzített elv nem alkalmazható. Ha az építtető a szakszerűtlen utasítást fenntartja, vagy nem szolgáltat megfelelő anyagot, a kivitelezőnek a további munkavégzést meg kell tagadnia, vagyis el kell állnia.

j) A tervszerződések körében *nem* érvényesül az *egyidejűség és a szolgáltatások feltételezettségének* elve, a kivitelező az építtetőnek valamely mulasztása miatt a szerződés teljesítését nem tagadhatja meg. (Más kérdés, hogy az építtető késedelme alatt a kivitelező késedelme nem következhetik be.)

k) Az építési szerződés körében a *megrendelőnek nem áll jogában* a szerződés teljesítésétől bármikor elállnia.

l) Az építési szerződések körében is érvényesül a Ptk. 393. §-ának (2) bekezdésében foglalt elv. A kivitelező *a munka folyamata* alatt észlelt hiba esetében is gyakorolhatja a *hibás teljesítésből eredő szavatossági igényeket.* Kötbér érvényesítésének azonban helye nincs, mert ez az igény csak a teljesítés időpontjában nyílik meg.

m) Az építési munka *ellenértéke* (a díj) csak *a teljesítéskor esedékes* és teljesítés alatt a szerződésben vállalt mű (épület, építmény) szerződésszerű átadását kell érteni. A kivitelező vállalatok forgóalap-ellátására tekintettel azonban — a szocialista szervezetek közötti hitelezés, illetőleg előlegnyújtás tilalma alóli kivételként — az építtető a kivitelező részére rendszeresen előlegeket nyújt és negyedévi számlázás, felmérés, valamint elszámolás van, ami azonban nem érinti azt az elvet, hogy az ellenérték a teljesítéskor, vagyis a munka befejezése utáni utolsó számlával válik esedékessé.

n) Az építési szerződések körében jelentkező specialitás az, hogy ha a kivitelező *részhatáridőt mulaszt,* de a befejezési határidőt betartja, a részhatáridő elmulasztása címén fizetett *kötbér* részére *visszajár.* Ez a rendelkezés a szovjet jogban, valamint a népi demokráciák jogszabályaiban is feltalálható.

o) Az elkezdett, de be nem fejezett építési munkával kapcsolatos kárveszélyviselés kérdésében a külföldi jogok álláspontja egységes abban a tekintetben,[3] hogy a kárveszélyviselés általános szabályai ebben a körben bizonyos módosulást szenvednek. Közelebbről az az elv, hogy a „véletlen kockázata" a vállalkozót terheli, az építési munkák körében olyan értelemben módosul, hogy a vállalkozás tárgyának senkinek se felróható megsemmisülése esetében azt forgóeszközből (akár az építtető, akár a kivitelező forgóeszközeiből) helyreállítani nem szabad, hanem a helyreállításnak a külön pénzforrásból kell megtörténnie. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozás tárgyának ilyen megsemmisülése esetén *a kárveszélyt gyakorlatilag a külön pénzforrás* (az esetek túlnyomórészében a beruházási hitel) *viseli.*

[2] „Az építkezési kivitelezési szerződésekről szóló szabályzat" 3. sz. melléklet a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsa 1958. febr. 26-i határozatához I/2. és 4. pont. Genkin: i. m. 113. old. Kozsuharov: „Szerződés a kapitális építkezés elvégzésére" Szocialiszticseszko pravo, Szofia, 1953. (nyersfordítás) 34. old. Gyikovszkij: „A vállalkozási szerződések jogi szabályozásának egyes kérdései a beruházási építkezés területén" (nyersfordítás) 3. old. Mihajlov: „Beruházási szerződések és elszámolások" (nyersfordítás) 13. old.

[3] Genkin: „A szovjet polgári jog" II. kötet 97. old. V. Korec: „Az épületekben (építményekben) műszaki átadás-átvétel előtt véletlen vagy egyéb el nem hárítható események által okozott károkról. Cikk a „Socialistická zakonnost" c. folyóirat 4/1958. számának 268—270. old. (nyersfordítás 3. old.) Kozsuharov: i. m. 14. old.

A magyar jogban az 1/1961. (XII. 9.) OT—PM—ÉM. számú együttes utasítás 138. §-a „a szerződés teljesítésének lehetetlenné válása" cím alatt olyképpen rendelkezik, hogy „ha a szerződés teljesítése olyan okból *válik lehetetlenné,* amelyért egyik fél sem felelős, a Ptk. 395. és 396. §-ait kell alkalmazni". Nincs azonban szabályozás arra az esetre, ha az ilyen okból megsemmisült munka újbóli elvégzése nem válik lehetetlenné.

Tekintettel arra, hogy — az egységes állami tulajdonon belül — az építkezések megvalósítása kü'önleges, erre a célra fenntartott pénzforrásokból (beruházási hitel stb.) történik és az ezekre vonatkozó szabályok a határozott célú pénzforrásoknak eltérő célra való felhasználását kizárják, nálunk sem oldható meg a kérdés másképpen, minthogy a senkinek se felróható okból megsemmisült, de helyreállítható épületek tekintetében a kárveszélyt gyakorlatilag a különleges pénzforrásnak kell viselnie.

p) Az építési szerződés sajátossága, hogy — bár a kivitelező a termékszállítási szerződéshez hasonlatosan, azt a szerződést is az *átadással* teljesíti — az építtető részéről a *szolgáltatás megvizsgálása* — a szerződésszerűség megállapítása — *külön* szabályozott *komplex eljárás keretében* (műszaki átadás-átvétel) történik, amelyben a kivitelező és az építtető te'jesítési cselekményei egymással összekapcsolódnak.

Szovjet szerzők[4] az építési szerződés további sajátosságaként külön emelik ki, hogy ahhoz egyrészt — az adott építkezés sajátosságai szerint alakuló — *külön feltételeket* kell csatolni, másrészt, hogy az építési szerződésnél *típusszerződést* (előre megszövegezett űrlapot) kell használni.

C) A tervezési szerződés sajátosságai — az építési szerződés sajátosságainak felsorolásánál alkalmazott sorrendet szem előtt tartva — a következők:

a/1. A tervezési szerződés ellenértéke ugyanazokból a *külön célra szolgáló pénzforrásokból* kerül kifizetésre, mint az építési munkáké.

b/1. A tervezési szerződés is *szorosan kapcsolódik a népgazdasági tervhez.* Az itt megkívánt előfeltételek azonban mások (nem a beruházás engedélyezése és a kijelölés, hanem az, hogy a tervezési munka a műszaki tervezési munkák tervében a tervező feladataként tételesen szerepeljen, vagy arra a tervezőt kijelöljék).

c/1. A tervező szolgáltatásának tárgya is *pontosan körül van írva,* de a do'og természeténél fogva nem előfeltétele a kivitelezési tervdokumentáció (hiszen azt maga a tervező készíti el).

d/1. Az az elv, hogy a tervezési szerződés csakis *kifejezett jognyilatkozatok* formájában jöhet létre, és hogy a hallgatólagosság csak minimális területen jöhet szóba, a tervezési szerződésnek tekintetében is érvényesül.

e/1. Egy tervezési munkára *egy szerződést kell kötni.*

f/1. A tervezési szerződés területén teljes mértékben érvényesül a *generáltervezés és a generáltervezőnek az altervezőkért való felelőssége* elve.

g/1. A jogszabály nem mondja ki külön, hogy a megrendelő a tervező munkáját folyamatosan ellenőrzi és számára utasításokat adhat, de a Beruházási Kódex szerint [45/1961. (XII. 9.) Korm. számú rendelet 24. § (2) bek.] a megrendelő a tervezési munkának a szerződésben meghatározott részeit köteles *felülvizsgálni* és azokkal kapcsolatban — különösen a további tervezők szempontjából — kötelezően *állást foglalni.*

h/1. A *bankellenőrzés* elvileg érvényesül a tervező vállalatok tekintetében is.

i/1. Az alka'matlan adat vagy célszerűtlen utasítás tekintetében a jogszabály külön tételes rendelkezést nem tartalmaz. Tekintettel arra, hogy az építési szerződésre vonatkozó jogszabályok a tervezési szerződés tekintetében mögöttes jogterületként érvényesülnek, ebben a vonatkozásban a helyzet ugyanaz mint az építési szerződésnél.

j/1. A tervezési szerződések körében *sem érvényesül a szolgáltatások feltételezettsége, egyidejűsége* és a tervezőnek nem áll jogában a megrendelő mulasztása miatt a teljesítést megtagadni.

k/1. A tervezési szerződés körében sem illeti a megrendelőt az a jog, hogy bármikor *elálljon.*

l/1. A munka folyamata alatt észlelt hibák tekintetében a szavatossági jog gyakorlására vonatkozóan tételes szabályozás nincs, az építési szerződésre vonatkozó szabályok tehát mögöttes területként érvényesülnek, és ennek keretében alkalmazásra kerülhet a Ptk. 393. §-a (2) bekezdésében rögzített szabály is.

m/1. A tervezési munka *ellenértéke csak a teljesítéskor* esedékes.

n/1. Külön tételes rendelkezés nem mondja ugyan ki, hogy részhatáridő elmulasztása miatt fizetett kötbér a befejezési határidő betartása esetén visszajár, de az építési szerződésre vonatkozó rendelkezések mögöttesen érvényesülnek.

o/1. A kárveszélyviselés kérdésében az 1/1961. (XII. 9.) OT—PM—ÉM. számú együttes utasítás 138. §-át mögöttes rendelkezésként alkalmazni kell, tehát ebben a vonatkozásban ugyanaz a probléma merül fel, mint ami az építési szerződéssel kapcsolatban o) pont alatt kifejtésre került. Meg kell azonban jegyezni, hogy a tervezési munkáknál nincs negyedéves elszámolás és felmérés, tehát ebben a vonatkozásban a kárveszélyviselés kérdése kevésbé gyakorlati jelentőségű, mint az építési munkáknál.

p/1. A tervező a szerződést az adott célkitűzésnek megfelelő tervek és okmányok határidőben előírt tartalommal és példányszámban való *átadásával teljesíti.* A szolgáltatás termé-

[4] Genkin: i. m. II. kötet 114. old. Mihajlov: i. m. 27. old.

szetére való tekintettel itt nincs műszaki átadás-átvétel, tehát hiányzik a komplex cselekménysorozat, amely az építési munka teljesítésére jellemző.

D) A nagyüzemi berendezések létesítésére vonatkozó, illetőleg a technológiai szerelésről szóló szerződés szabályozása — amint említettem — elavult, az új alapfeltétel kidolgozása most van folyamatban.

A Beruházási Kódex ezt a jogterületet nem szabályozza és így a tételes szabályozás szempontjából csakis a 340 1951. K. G. M. számú „Nagyüzemi berendezési feltételek"-re lehet utalni.

Ebből a következő elveket lehet leszűrni:

a/2. A nagyüzemi berendezések a népgazdaság állóalapjaihoz tartoznak, létesítésük ezeknek bővítését jelenti és a technológiai szerelés is túlnyomórészt beruházási létesítményekhez kapcsolódik. Ezért az ellenérték megfizetése *külön e célra szolgáló pénzforrásokból* történik.

b/2. A nagyüzemi berendezési feltételek ugyan nem írják elő, de természetszerűen előfeltétel a *beruházás engedélyezése.*

c/2. Az említett munkálatok körében — sajnálatosan — még nem érvényesül általánosságban az a rendelkezés, hogy nagyüzemi berendezések létesítését, illetőleg technológiai szerelést csak kivitelezési (szerelési) tervdokumentáció és költségvetés alapján lehet elkezdeni. A tervdokumentáció és költségvetés alapján való kivitelezés csak egyik, de nem általánosan előírt módja az idevonatkozó szolgáltatásoknak. Ez komoly hiányosság, amelynek hátrányai leginkább e munkák költségességében, a beruházási hitel nagyarányú veszteségeiben jelentkeznek.

d/2. Tételes jogszabály nem írja elő, hogy az ide vonatkozó szerződések — az építési és tervezési szerződésekhez hasonlóan — csakis kifejezett jognyilatkozatok formájában keletkezhetnek.

e/2. Rendezetlen kérdés, hogy a nagyüzemi berendezések, illetőleg a technológiai szerelés tekintetében csak egy szerződést kell kötni. Itt előfordulnak párhuzamos generálkivitelezések, amelyek a népgazdasági érdekkel nem állanak összhangban.

f/2. Amint már e/2. alatt említésre került, a generálszerelés, illetőleg generálkivitelezés elve a tételes szabályozás szerint nem érvényesül, és ez hiányosság.

g/2. A felek kooperációja és a megrendelő részéről való folyamatos ellenőrzés — a másik két szerződéstípushoz hasonlóan — szabályozva van. A megrendelő ellenőrzése a kivitelező (szerelő) operatív önállóságát nem érintheti.

h/2. Bankellenőrzés e munkák tekintetében is érvényesül.

i/2. Az alkalmatlan anyag, illetőleg cél szerűtlen utasítás tekintetében tételes rendelkezés nincs. A Beruházási Kódex ezeket a jogviszonyokat nem szabályozza, mögöttes jogterületként sem érvényesül.

j/2. A szolgáltatások egyidejűségének és feltételezettségének elve nem érvényesül.

k/2. Bár tételes jogszabály nem tiltja, de a már kifejtetteknél fogva a megrendelőnek e jogviszony keretében sem lehet megadni a szerződéstől való bármikori elállás jogát.

l/2. A munka folyamata alatt észlelt hibák tekintetében a szavatossági igények érvényesítése tételesen kimondva nincs. Nyilvánvaló népgazdasági érdek fűződik hozzá, hogy ez az elv — amely a Ptk. 393. §-ának (2) bekezdésében van lefektetve — itt is érvényesüljön.

m/2. A vállalkozó szolgáltatásának ellenértéke teljesítéskor esedékes, de a Beruházási Kódex — amely e jogviszony tekintetében sajátságosan csak az elszámolás kérdéseit szabályozza, e munkákra is lehetővé teszi a havi felmérést és elszámolást abban az esetben, ha az elszámolás egységáras költségvetés alapján történik.

n/2. A tételes jogszabály nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely szerint a részhatáridő elmulasztása miatt fizetett kötbér a befejezési határidő betartása esetén visszajár.

o/2. A megkezdett, de be nem fejezett munka tekintetében a kárveszélyviselés kérdése szabályozva nincs.

p/2. Általános elvként érvényesül, hogy a vállalkozó e jogviszonyt is a nagy berendezés, illetőleg a szerelési munka szerződésszerű (rite) átadásával teljesíti. A szolgáltatás természete azonban itt különleges komplex eljárás bevezetését tette szükségessé, amely némileg hasonló ugyan a műszaki átadás-átvételhez, de attól mégis eltér. Az eltérés abban jelentkezik, hogy a vállalkozó szolgáltatását együttesen ki kell próbálni. A kipróbálás pedig folyamatosan, több lépcsőzetben, a vállalkozó és a megrendelő szoros kooperációjával megy végbe: a próbaüzemeltetés formájában. Szerződésszerű átadásról — teljesítésről — csak akkor lehet szó, ha az üzem a próbaüzemeltetés során az előírt feltételeknek megfelelt.

*

Ha a kifejtettek után egybevetjük a Ptk. XXXIV. fejezetében tárgyalt vállalkozási szerződésre vonatkozó elveket és tételes szabályokat a szocialista szervezetek között a népgazdasági terv teljesítése érdekében kötött vállalkozási szerződésekkel, úgy egyrészt hasonlóságot, másrészt eltéréseket láthatunk.

Melyek az egyező vonások?

Mindkét fajta vállalkozási szerződés eredmény létrehozására keletkezik, a megrendelő pedig a szerződésszerű művet átvenni és az ellenértéket (díjat) megfizetni köteles; a vállalkozó nem köteles a művet a saját munkájával létrehozni, közreműködőket, alvállalkozókat vehet igénybe, akikért azonban teljes felelősséggel tartozik; a vállalkozó a megrendelő utasítása szerint köteles eljárni, a megrendelőt ellenőrzési jog illeti, a vállalkozót értesítési kötelezettség terheli; ha a munkák során észlelt körülmények hibás

teljesítésre engednek következtetni, a megrendelő már a teljesítés előtt gyakorolhatja a szavatossági igényeit; a díj a vállalkozás szerződésszerű teljesítésekor esedékes.

Melyek az eltérő vonások?

A tervszerződések körébe tartozó vállalkozási szerződések ellenértékét csak külön e célra szolgáló pénzforrásokból lehet folyósítani; az ide vonatkozó szerződések a népgazdasági tervekkel szoros kapcsolatban vannak és csak különleges feltételek esetében (beruházás engedélyezése, kijelölés, műszaki tervezési munkák tervébe való felvétel stb.) kerülhetnek megkötésre; e szerződések körében — a szolgáltatás tárgyának minél szabatosabb meghatározása érdekében — kifejezett jognyilatkozatok vannak előírva és a hallgatólagos szerződéskötés csak minimális területen érvényesül; a szolgáltatások egyidejűsége és kölcsönös feltételezettsége nem érvényesül; a megrendelőnek nem áll jogában bármikor elállni; a kárveszély a külön pénzforrást terheli; a tervszerződések keretébe tartozó vállalkozási szerződések egy részénél előlegfolyósítás, negyedéves tételes elszámolás és végelszámolás van; a részhatáridő elmulasztása miatt kifizetett kötbér a befejezési határidő betartása esetén a vállalkozónak visszajár; s végül: hogy egyes szolgáltatások (építési munka, nagyüzemi berendezések, technológiai szerelés) átvétele különleges — komplex eljárások keretében megy végbe.

Mi indokolja ezeket az eltéréseket?

Az a sajátosság, hogy a tervszerződések körébe tartozó vállalkozási szerződések megkötésére csak a népgazdasági terv erre vonatkozó részének jóváhagyása után kerülhet sor, abban leli indokát, hogy e szerződések a népgazdasági terv megvalósulása érdekében kerülnek megkötésre, és céljuk a társadalmi tulajdon, elsősorban a népgazdaság állóalapjainak bővítése. Ugyanezzel függ össze az a második eltérés, hogy ti. e szerződésekben foglalt vállalkozói szolgáltatás ellenértéke külön célra fenntartott pénzforrásokból kerül kielégítésre. A szerződéskötésnél a kifejezett jognyilatkozatok előírása a szolgáltatás tárgyának félreérthetetlen meghatározását célozza, és végső fokon a társadalmi tulajdon fokozott védelmét szolgálja ugyanúgy, mint a műszaki átadás-átvétel, vagy a próbaüzem formájában előírt különleges komplex eljárás. A szolgáltatások egyidejűsége és kölcsönös feltételezettsége e szerződések körében azért nem érvényesülhet, mert a szocialista szervezetek tevékenységét a népgazdasági terv szabja meg, amely államigazgatási parancs és amelynek teljesítése nem tehető függővé attól, hogy egy másik tervkötelezett szervezet teljesíti-e a tervben előírt kötelezettségét. A megrendelőnek azért nem áll jogában a szerződéstől bármikor elállnia, mert a szerződés tervfeladat megvalósítására irányul, annak teljesítése pedig nem a megrendelőtől függ. Az előlegfolyósítás, ezzel kapcsolatosan a negyedéves tételes elszámolás és felmérés nem érinti azt az alapvető elvet, hogy a vállalkozói szolgáltatás ellenértéke a szerződésszerű teljesítés időpontjában válik esedékessé és különleges oka a kivitelező vállalatok forgóalap-ellátásában rejlik. S ugyanide vezet vissza a kárveszélyviseléssel kapcsolatos az a tétel is, amely szerint különleges célra fenntartott pénzeszközökből megvalósítandó objektumot forgóeszközből létesíteni (teljes vagy részleges vétlen megsemmisülés esetén helyreállítani) nem szabad. Ami végül azt a rendelkezést illeti, hogy a kivitelező a részhatáridő be nem tartása miatt fizetett kötbért a végső teljesítési határidő betartása esetén visszakapja, ez olyan speciális jogpolitikai eszköz, amely arra szolgál, hogy a kivitelezőt a teljesítési véghatáridő betartására sarkallja. Ez a rendelkezés önmagáért beszél és nem szorul bővebb megvilágításra, hogy végeredményben szintén a beruházások kellő határidőben való megvalósulásához, a társadalmi tulajdon védelméhez, gyarapodásához fűződő népgazdasági érdeket szolgálja.

A felsorolt eltérések tehát végső soron mind a társadalmi tulajdon, a népgazdasági terv védelme, illetőleg megvalósulása érdekében vannak és nem jelentenek elvi eltérést, ellentétet a vállalkozási szerződés alaptípusától. Ezzel szemben a felsorolt hasonlóságok magából a jogviszony lényegéből fakadnak és annak teljes elvi egységét tükrözik.

Ami végül azt a vitatott kérdést illeti, hogy alkalmatlan anyag vagy célszerűtlen utasítás esetében miképpen kell eljárni, itt — véleményem szerint — kétféle érdek között kell racionális rangsort teremteni. Az egyik érdek a gazdálkodó szocialista szervezetek önállósága, fokozottabb felelősség-viselése mellett szól és azok számára nagyobb fokú önálló kezdeményezést kíván biztosítani. A másik viszont egyszerűen a társadalmi tulajdon fokozott védelmével kapcsolatos. Ha a megrendelő kezdeményezését tág körben hagyjuk érvényesülni és a kivitelezőt az alkalmatlan anyag felhasználására, vagy célszerűtlen utasítás megvalósítására kötelezzük, ez azzal a következménnyel jár, hogy a kivitelező — a jogszabály szerint — „a megrendelő kockázatára" végzi el a hibás munkát. A hibás kivitelezés azonban végeredményben nem a megrendelőnek, hanem a népgazdaságnak okoz kárt, tehát a kockázatot nem a megrendelő, hanem a népgazdaság viseli. Ha figyelembe vesszük, hogy ily módon a népgazdaság állóeszközei (vagy legalább is azoknak egy része) tudva, szándékosan, hibásan valósulnak meg — úgy vélem — nem lehet más álláspontra helyezkedni, mint arra, hogy itt a kétféle érdek közül a társadalmi tulajdon védelméhez fűződő érdeket kell előtérbe helyezni és a kivitelezőt arra kell kötelezni, hogy a nyilván hibás, káros kivitelezést (anyagfelhasználást, utasítás teljesítését) tagadja meg.

Ez az álláspont látszólag ellentétes a Ptk. 390. §-ában tételesen kifejezett elvvel, de a népgazdasági érdek, a társadalmi tulajdon védelme szempontjából indokolható és nem érinti a vállalkozási szerződés elvi, strukturális lényegét, csupán bizonyos speciális korrekciót jelent. Az

említett ellentétet egyébként némileg enyhíti a Ptk. 3. §-ának (2) bekezdése, amely a társadalmi tulajdont a törvény fokozott oltalma alá helyezi, és megkárosítása esetére fokozott felelősséget helyez kilátásba.

Végső következtetésként tehát megállapítható az a tétel, hogy a tervszerződések formájában jelentkező vállalkozási szerződések az alapvető jogintézmény speciális, de lényegében alapelveiben azzal egyező formái.

S ha legvégül arra a kérdésre kívánunk megfelelni, hogy a nagyüzemi berendezések és technológiai szerelés küszöbön álló szabályozásánál milyen általános és speciális eleveket célszerű szem előtt tartani, úgy a kifejtettekből önként adódik az a válasz, hogy a kidolgozásra kerülő jogszabálynak a vállalkozási szerződésre vonatkozó (1—9. alatt kifejtett) alapelveket kell szem előtt tartani, a tervszerződések formájában jelentkező speciális eltérések mellett és félreérthetetlenül rendeznie kell — tételes szabályozás vagy legalábbis világos utalás formájában — az alkalmatlan anyag, célszerűtlen utasítás, a kárveszélyviselés és a mögöttes jogterület kérdését.

Majoros Richárd

A nemperes eljárások néhány elméleti kérdése

1. Polgári eljárásjogi irodalmunk előtt az utóbbi 10 évben nem kisebb feladat állt, mint az új, szocialista eljárásjogi alapelveken felépült polgári perrendtartás és egyéb eljárási jogszabályok megalkotásával megteremtett új polgári eljárásjog egészének tudományos feldolgozása. Más szóval: meg kellett teremteni az új, szocialista polgári eljárásjog tudományát.

Ezt a hatalmas feladatot tudományágunk aránylag kisszámú művelője erejéhez képest csak úgy tudta megoldani, hogy a legfontosabb, alapvető kérdések kidolgozását tűzte napirendre.

Ez a magyarázata annak, hogy a polgári eljárásjog egyes részterületeinek, nem központi elméleti kérdéseinek feldolgozásával adós még jogirodalmunk. Ezek a közé sorolhatjuk a polgári nemperes eljárások elméleti kérdéseit, amelyek még szintén megvitatásra várnak.

A nemperes eljárások, illetve — akkori szóhasználat szerint — a perenkívüli eljárások felszabadulás előtti eljárásjogtudományunknak elhanyagolt területét alkották. A polgári eljárás elméleti kérdéseit általában a perre leszűkítve vizsgálták és a perjog aránylag magas színvonalú művelése mellett az eljárásjog többi része — az elméleti feldolgozás terén — elhanyagoltnak volt mondható.

A nemperes eljárásoknak ez a mostohán kezelése polgári eljárásjogtudományunkban megszűnt. Legjobb példa erre a jogi oktatás és ezen belül a még többször idézendő polgári eljárásjogi tankönyv[1] ez már annak a szemléletnek az eredményeit mutatja, amely szakított a fentebb említett módszerrel. Az elvi kérdéseket nem a perre leszűkítve, hanem a polgári eljárásjog egészét szemlélve tárgyalja, természetesen annak legfontosabb részeként kezelve a polgári peres eljárást. Ez a megváltozott szemlélet jellemző nagyban-egészben egész polgári eljárásjogi irodalmunkra.

A nemperes eljárások elméletével való foglalkozás azonban ezen a fokon véget is ért. A részletes feldolgozás mélységéig e területen még nem jutottunk el.

Ez vezetett arra a gondolatra, hogy megkíséreljem a polgári nemperes eljárás néhány elméleti kérdésének felvetését és álláspontom rövid kifejtését, remélve, hogy tudományágunk ezen elhanyagolt részterületén az építéshez szükséges hasznos vita kialakításához e cikk is hozzájárulhat.

A cikk keretei által lehetővé tett mértékben a nemperes eljárások legfontosabb elméleti kérdéseivel tudok csak foglalkozni. Elsősorban a nemperes eljárások fogalmával és jogi természetével, miután ezek az alapvető kérdések ezen a területen. Ez után két további fontos kérdést érintek: a bizonyítást, valamint a határozatok és azok jogerejének problémáját a nemperes eljárások területén.

I. A nemperes eljárás fogalma és fajai

2. A nemperes eljárás fogalmához a genus proximum, a polgári eljárás fogalmából kiindulva juthatunk el. A polgári eljárást legrövidebben úgy szokták meghatározni, hogy „a polgári eljárás az *igazságszolgáltatás* megvalósítása polgári ügyekben".[2] (Kiemelés tőlem — F.)

Vizsgálódásunkban tehát tovább kell mennünk a következő genus proximumig, az igazságszolgáltatás fogalmáig.

Jogtudományi irodalmunkban általánosan elfogadottnak lehet nevezni azt a felfogást, amely az igazságszolgáltatásban *a bíróság tevékenységét* látja.[3] Eszerint tehát az igazságszolgáltatás a bíróság jogailag szabályozott tevékenysége, amely megvalósulásának két útja van: a büntető és a polgári eljárás.

Ez a felfogás az Alkotmány 36. §-a (1) bekezdésének szövegében találja legfőbb indokát, amely szerint: „A Magyar Népköztársaságban az

[1] *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* „Magyar polgári eljárásjog." Bp. 1959.

[2] Id. polgári eljárásjogi tankönyv 12. old.

[3] Vö.: dr. *Névai* László: „Magyar törvénykezési szervezeti jog." Bp. 1961. 14—16. old.; id. polgári eljárásjogi tankönyv 11—12. old.

igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és a járásbíróságok gyakorolják." [Ezt egészíti a § (2) bekezdése, amely megengedi különbíróságok létesítését is.] Ezen alapul az igazságszolgáltatás szervezeti alapelveinek egyike: igazságszolgáltatás kizárólag bíróságok útján.

Jogrendszerünkben található *nagyszámú kivétel* azonban — amikor is, nézetem szerint, az államigazgatási szervek igazságszolgáltatási tevékenységet[4], a bírósági szervek pedig államigazgatási tevékenységet is ellátnak[5] — már önmagában arra kell késztessen bennünket, hogy ezt az alapelvet megfelelő felülvizsgálat alá vegyük. A szocialista jognak az a legújabb irányú fejlődése pedig, amely az állami feladatok egy részét a társadalmi önigazgatás kifejlődése során a társadalmi szervek feladatává teszi, a mi tárgykörünkben: kifejleszti a *társadalmi bíráskodást,* most már múlhatatlanul szükségessé is teszi ennek az alapelvnek a felülvizsgálatát.

A. F. *Klejnman:* „Az európai népi demokratikus országok polgári eljárása" c. legújabb művében[6] mellőzi is a kizárólag bíróságok útján történő igazságszolgáltatás elvét. Ezt a tényt *Névai* is úgy ítéli meg, hogy a fentebb előadott legújabb fejlődési irány folytán „vitássá vált maga az alapelv, az ti., hogy helyes-e ilyen igazságszolgáltatási alapelvet levezetni a szocialista országok alkotmányainak és bírósági szervezeti törvényeinek az igazságszolgáltatást gyakorló bíróságokat felsoroló tételes rendelkezéseiből."[7]

Az igazságszolgáltatási és az államigazgatási tevékenység elhatárolásánál azok *jogi természetének* vizsgálatából kell kiindulnunk, függetlenül attól, hogy ezt a tevékenységet bíróságok vagy államigazgatási hatóságok gyakorolják-e.

Az igazságszolgáltatás és az államigazgatás elhatárolásánál a szocialista jogszemlélet előtti irodalmi nézetek részletes tárgyalását mellőzhetjük. Az uralkodónak tekinthető felfogás ugyanis az államhatalmi ágak Montesqueu-i hármas felosztásából indul ki, amely szerint három államhatalmi ág van: a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom. Ilyen kiindulási pont mellett az igazságszolgáltatást a bírói hatalom gyakorlásának tekintik és ezért a *bíráskodást* állítják szembe a közigazgatással.

Szocialista jogirodalmunkban sem találjuk meg az államigazgatás és az igazságszolgáltatás olyan értelmű elhatárolását, amilyen értelemben arról e tanulmányban beszélek. Általában itt is a *bíráskodást,* a bírói tevékenységet határolják el az államigazgatási tevékenységtől, talán ezen a téren is a már hivatkozott alkotmányi rendelkezés hat. Ennek betudhatóan — ha nem is expressis verbis — az igazságszolgáltatáson a bírói tevékenységet értik.

Az államigazgatás és az államigazgatási tevékenység fogalmára és jogi természetére azonban több munkát találunk. E témát állam- és államigazgatási jogászaink részletesen feldolgozták.[8]

Általánosnak tekinthető felfogás szerint *az államigazgatás két főtevékenységre oszlik: a végrehajtó és a rendelkező tevékenységre.* A végrehajtó tevékenység az államhatalmi szervek rendelkezéseinek egyedi ügyekben történő alkalmazásában, a rendelkező tevékenység pedig az államhatalmi szervek által kijelölt feladatok végrehajtásában áll, amely utóbbi során az államigazgatási hatóság maga is megállapíthat általános magatartási normákat. Az államigazgatási tevékenység mindkét faját az önálló kezdeményezés jellemzi a feladatok ellátása érdekében.[9]

Amíg tehát az államigazgatási tevékenységben kettős jogkör van (végrehajtó és rendelkező), addig az igazságszolgáltatás működése során ez a kettős jogkör hiányzik[10] Az igazságszolgáltatás során az eljáró szerv nem folytat szervező tevékenységet, önálló kezdeményezés rendszerint nem jellemzője annak.

Az igazságszolgáltatási tevékenység tehát az államigazgatási végrehajtó tevékenységhez áll közelebb, de attól — megkülönböztető sajátságaink kielemzése után — eltérő jegyei alapján kell elhatárolnunk.

A legszembetűnőbb eltérés az, hogy az igazságszolgáltatási tevékenység jogunkban csak *kérelemre* indul meg.

Ez egyenes következménye a két eljárás *célja* között fennálló különbségnek. Az államigazgatási végrehajtó tevékenység célja a végrehajtandó államhatalmi rendelkezés (jogszabály) *megvalósítása,* átültetése az életbe, rendszerint függetlenül attól, hogy az érdekeltek kívánják-e ezt vagy sem. Ennek az eljárásnak nem előfeltétele a jogrend sérelme sem.

---

[4] Idesorolhatók pl. a szabálysértési eljárás, a birtokháborítás megszüntetése iránti eljárás, az egyeztető bizottsági eljárás stb. (A döntőbizottsági eljárás hová sorolása közismerten vitatott az eljárásjogászok körében.)

A nemperes eljárások közül pedig a telekkönyvi eljárásban, a cégeljárásban, az elmegyógyintézetbe való felvétel ellenőrzésénél és — vitathatóan — a holtnak és eltűntnek nyilvánításnál, a halál tényének megállapításánál, végül az okirat megsemmisítési eljárásban a bíróság (közjegyző) államigazgatási és nem igazságszolgáltatási tevékenységet végez.

[5] A bíróság az államigazgatási határozatok megtámadása iránti perben, és a fegyelmi határozat hatályon kívül helyezése iránti perben, nem igazságszolgáltatási, hanem államigazgatási tevékenységet végez. Az igazságszolgáltatás körébe tartozó perek során is hozhat a bíróság államigazgatási határozatokat. (Pl. a költségmentességre, az eljáró bíróság kijelölésére, a bíró kizárására vonatkozóan stb.)

[6] Moszkva, 1960.

[7] Dr. *Névai* László: „Polgári eljárásjogi problémák a népi demokratikus országokban." K. J. C. 1961. évi 3. szám.

[8] Ld. különösen *Kovács* István: „Az államigazgatás meghatározása" c. cikkét a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője 1957. évi 1. számában.

[9] Vö.: dr. *Beér* János—dr. *Kovács* István—dr. *Szamel* Lajos: „Magyar államjog." Bp. 1960., különösen 210. és 213. s. köv. old.

[10] Vö.: „Államigazgatási jog." Egyetemi jegyzet. I. Általános rész. Bp. 1959. 35—38. old.

Az igazságszolgáltatás célja reparatív jellegű, az államhatalmi rendelkezés (jogszabály) olyan értelmű végrehajtása, hogy tevékenységével a *megsértett jogrendet állítsa helyre,* a másodlagos jogszabályi parancs, a szankció alkalmazásával, vagy legalábbis a szankció alkalmazásának lehetővé tételével.

A cél különbözőségéből adódik, hogy az igazságszolgáltatás tárgya mindig *konkrét jogsérelemből* adódik, ennek megfelelően annak alanya konkrét személy, *a. fél,* aki az ügyben szabály szerint érdekelt.

Az igazságszolgáltatás e jellemzői *függetlenek attól, hogy az igazságszolgáltató fórum bíróság-e vagy más hatóság,* független szerv-e vagy sem, milyen alárendeltségben működik és eljárásában utasítható-e vagy sem. Ugyanezek jellemzik a polgári pert ugyanúgy, mint pl. az államigazgatási hatóság előtt folyó birtokháborítás megszüntetése iránti eljárást.

Szembe kell azonban néznem azzal az ellenérvvel az igazságszolgáltatásnak fentebbi felfogásánál, hogy az Alkotmány idézett rendelkezése az igazságszolgáltatás gyakorlásával a bíróságokat bízza meg. Az Alkotmány azonban nem tartalmazhat részletszabályokat, csak *alapvető* — de nem kivétel nélküli — *elvi szabályozást* ad. Az idézett rendelkezés helyes értelme tehát csak az lehet, hogy az Alkotmány szabály szerint bírói útra rendeli terelni az igazságszolgáltatási teendők ellátását, ezt tekinti tipikusnak.

3. Az igazságszolgáltatás ilyen felfogása kizárja a polgári eljárás lényegének olyan felfogását, amely szerint az az igazságszolgáltatás polgári ügyekben való megvalósítása lenne. A polgári eljárás fogalmánál tehát nem indulhatunk ki az igazságszolgáltatás fogalmából, mert az nem genus proximuma a polgári eljárásnak. A polgári eljárás egyrészt szűkebb, másrészt viszont tágabb kört ölel fel, mint a polgári igazságszolgáltatás.

A polgári eljárás a *bírósági eljárás* egyik faja, szemben a másik fajta bírósági eljárással, a büntető eljárással. A bírósági eljárás pedig a hatósági eljárás nagyobb fogalmi köréből *kizárólag az eljáró fórum,* az ügyben eljáró bíróság — értve azon a közjegyzőt, a bíróság vagy a közjegyző helyett eljáró bírósági titkárt, a telekkönyvi előadót és a bírósági végrehajtót is —, mint differencia specifica választja ki külön alcsoporttá, nem az eljárás tárgyának tartalmi ismérve. Ez utóbbi a gyakran változó tételes jogi szabályozástól függ, amely a bírói hatáskört — nem mindig elvi, sokkal inkább gyakorlati szempontok szerint — rendezi.

Polgári eljárás tehát minden bírósági eljárás polgári ügyben. Itt az elhatároló ismérv a bíróság — amelyről fentebb szóltam — és az ún. polgári ügy.

A hagyományos „polgári" szó alkalmazása véleményem szerint nem jelent itt mást, mint azt, hogy nem büntető eljárásról van szó. Másszóval: polgári eljárás az a bírósági eljárás, amely nem minősül büntető eljárásnak. A büntető eljáráson kívül minden ügyben a polgári eljárás szabályai szerint jár el a bíróság, legyen az polgári jogi, családjogi, munkajogi, termelőszövetkezeti jogi, államjogi, államigazgatási vagy pénzügyi jogi.[11]

A polgári eljárás fogalmánál tehát a polgári szó a büntetővel szembeni megkülönböztetésre utal csupán és polgári eljárásnak minősül mindaz a bírói eljárás, ami nem büntető eljárás.

4. A polgári eljárásnak két fajját különböztetjük meg: a peres és a nemperes eljárást.

A nemperes eljárás körét negatív irányban lehet meghatározni: *nemperes mindaz a polgári eljárás, amely nem a polgári per szorosan szabályozott formájában bonyolódik le.* Másszóval: a polgári eljárás körében, ami nem per, az nemperes eljárás.

E negatív — kirekesztő — meghatározás teljességéhez szükséges a peres eljárás fogalmi meghatározása. Nézetem szerint per az a polgári eljárás, amelynek során a bíróság kérelemre, a felek kétoldalú meghallgatása alapján valamely jog vagy jogviszony (kivételesen tény)fenn- vagy fenn nem állásának megállapításával, s bizonyos esetekben ezen túlmenően a megsértett jog vagy jogviszony helyreállításának meghagyásával vagy pedig a jogállapot megváltoztatásával jogvédelmet nyújt az arra jogosult félnek, illetőleg annak jogát érvényre juttatja.

Pernek tehát csak azt a polgári eljárást nevezzük, amelynek fogalmi ismérveként *a)* alanyai a bíróság és két objektíve ellenérdekű fél, ezek rendszerint ellentétes irányú kérelemmel (kereset, ellenkérelem) fordulnak a bírósághoz; *b)* eljárási módja a kétoldalú meghallgatás,

---

[11] A polgári szó eredetileg a magánjogra utalt. A polgári eljárás a magánjogi jogrend védelmét szolgálta. A polgári eljárás magánjogi jogosítvány érvényesítését, védelmét vagy magánjogi érdeket szolgált. A közjog-magánjog dualisztikus rendszerének megfelelően a bíróságok hatáskörébe — legalábbis az ún. rendesbíróságokéba — polgári eljárás során közjogi igény nem tartozhatott. Részletes tételes jogi rendezés híján éppen ez volt a zsinórmérték, amelyen a Hatásköri Bíróság nagyszámú döntése alapult. Ezt az elméleti konstrukciót az ún. vegyes szakjogok kialakulása és az ún. válságjogi intézmények zavarták ugyan, de a „polgári" szó tágabb — és egyre tágulóbb — értelmezésével még menthető volt az elméleti felfogás.

A szocialista jogrend kialakulásával, a jogrendszer tagozódásának ma már relatíve véglegesnek tekinthető rendszerével problémaként jelentkezett a polgári eljárás tárgyául felvett „polgári ügy" fogalma. Egyelőre e fogalom további tágításával azt vallottuk, hogy ebből a szempontból polgárin kell érteni a polgári jogot, a családjogot, a munkajogot és a termelőszövetkezeti jogot is. Ezek a polgári eljárásjog anyagi jogterületei. A jogfejlődésben azonban ezt is túlhaladta. Az 1957. évi IV. tv. folytán polgári eljárásra tartoznak államigazgatási és pénzügyi jogi kérdések, az 1957. évi V. tv. pedig még egy államjogi kérdést utalt polgári eljárásra, az addig is odatartozott választójogi eljárás mellé. Ezek után a „polgári" szót már úgy értelmezték, hogy „tehát a »polgári ügy« megjelölés utal mindazokra az ügyekre, amelyek bírósági elbírálása a polgári eljárás során megy végbe". (ld. polgári eljárásjogi tankönyv 13. old.)

amely rendszerint tárgyaláson valósul meg; *c)* megindulásának előfeltétele a kereseti kérelem; *d)* célja végérvényes határozat útján jogvédelem nyújtása a sértett vagy veszélyeztetett jog tekintetében, illetőleg a jog érvényre juttatása; *e)* a jogvédelem nyújtásának előfeltétele, hogy a bíróság a bizonyítás eredményeként valamely jog, jogviszony fenn- vagy fenn nem állásáról, kivételesen valamely tényről meggyőződést szerezzen.

A per a keresetlevélnek az alperessel történt közlésével veszi kezdetét és a befejező határozat jogerőre emelkedésével ér véget. Újra feléled azonban rendkívüli perorvoslati eljárás kezdetével és annak jogerős befejezéséig tart.

Mégis a peres eljárás részének tekintem mindazt az eljárást, amely a per keletkezését megelőzi, de azután abba olvad bele, továbbá ami a per megszűnése után a már befejezett per tárgyában folyik. Ugyanígy a perbe olvadnak a más bíróságok előtt lefolyt, de a per anyagához tartozó perbeli cselekmények is.[12] Nézetem szerint tehát a peres eljáráshoz tartozik a per előtt az eljáró bíróság kijelölése, a keresetlevél alapján történő intézkedés az idézés kibocsátása előtt (pl. hiánypótlás stb.), ugyanígy a jogerőre emelkedés után benyújtott elkésett fellebbezés elutasítása, részletfizetési kérelem elbírálása stb. is, végül a perbíróság megkeresésére más bíróság által lefolytatott bizonyítási eljárás is. Sem elméleti, sem gyakorlati hasznos eredményre nem vezet az ellentétes szélső álláspont.[13]

Kétségtelen, hogy az így általam a peres eljárás részeként felfogott eljárások *önmagukban* szemlélve nem tartalmazzák a peres eljárás fogalmi ismérveit. Hiányozhat a kétoldalú meghallgatás, vagy a két, objektíve ellenérdekű fél stb. Csakhogy ezeket nem szabad önmagukban szemlélni, mert beleolvadnak a perbe. Az pedig, hogy a per bizonyos cselekményei ilyen jellegűek, nem változtat a peres eljárás egészének jogi természetén. Ellenkező álláspont mellett a Pp. 124. §-ára, illetve az abban lehetővé tett előkészítő cselekményekre tekintettel, a per fogalmából az annak lényegét tevő fentebb tárgyalt ismérveket mind törölhetnénk.

Mindaz a polgári eljárás, amely nem esik az így felfogott peres eljárás fogalma alá, nemperes eljárásnak minősül.

Azzal, hogy a polgári eljáráson bírói eljárást értek, már elhatároltam magamat attól — a felszabadulás előtti perjogi irodalomban uralkodónak mondható felfogástól, amely a nemperes eljárások körébe utal nem bírósági eljárást is.

5. A szocialista eljárásjogi irodalomban a nemperes eljárások fogalmával csak az oktatási célú munkák foglalkoznak. A részletes elemzést azonban itt is hiányolhatjuk. A már idézett polgári eljárásjogi tankönyv egyenként tárgyalja az egyes nemperes eljárásokat és így adja meg végeredményben a nemperes eljárások körét. Ez a kör nem vág egybe az előző pontban adott fogalmi meghatározásom szerint vonható körrel. Ezért és mert tételes jogi tárgyak körében fontos, hogy pontosan meghatározzuk azokat a jogintézményeket, amelyeknek elméleti kérdéseit tárgyaljuk, az alábbiakban felsorolom azokat az eljárásokat, amelyeket nemperes eljárásoknak tekintek és amelyeket szem előtt tartva kísérelem meg néhány elméleti kérdésük kifejtését.

Nemperes eljárások tehát az eddig kifejtettek szerinti felfogásban: a választójogi eljárás [51/1958. (IX. 14.) Korm. sz. r. 7—9. §], az elmegyógyintézetbe történt felvétel ellenőrzése [105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 16—19. §, 1/1958. (II. 16.) I. M. sz. r. 7. §], a lakbérmegállapítási eljárás [8.000/1946. (VII. 19.) M. E. sz. r. 22. §], az iparjogvédelmi eljárás (1949 : 8. tvr., 1895 : XXXVII. tv. 38. §), az egyezségi kísérlet [Pp. 127. § (2)—(4) bekezdés], a per előtti előzetes bizonyítás (Pp. 207—211. §), a per előtti ideiglenes intézkedés [105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 1—6. §], a végrehajtási eljárás (Vht. és Lt.), a fizetési meghagyásos eljárás (Pp. 313—322. §), a lakbérletfelmondás közjegyzői közlése [1/1958. (II. 16.) I. M. sz. r. 8—11. §], az okirat és értékpapír megsemmisítése [105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 40—45. §, 4090/1945. (VII. 1.) M. E. sz. r.], a holtnak nyilvánítás [1/1960. (IV. 13.) I. M. sz. r.], a halál tényének bírói megállapítása [1/1960. (IV. 13.) I. M. sz. r. 20. §], az eltűntnek nyilvánítás [105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 11. §], a házassági vagyonközösség megszüntetése [105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 7—9. §], a telekkönyvi eljárás [54/1960. (XI. 27.) Korm. sz. r., 2/1960. (XII. 25.) I. M. sz. r., 118/1960. (I. K. 23—24.) I. M. utasítás], a cégeljárás (Kt. 7. §, 26.922/1875. FIK. M. sz. r., 68.300/1914. I. M. sz. r. és a kieg. és mód. jogsz.), a hagyatéki eljárás [105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 47—56. §, 6/1958. (VII. 6.) I. M. sz. r.], a felek részére végzett közjegyzői tevékenység [105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 31—32. §, 50/1954. (I. K. 20.) I. M. sz. Utasítás 18—58. §], végül a bírói letéti eljárás.

A nemperes eljárások körét tehát tágabban vonom meg, mint az idézett tankönyv. Ilyennek tekintem a közjegyzőnek a felek részére végzett tevékenységét (okirat, tanúsítvány, váltóóvás kiállítását, letét elfogadását) és a bírói letéti eljárást is. Szerintem ezek is nemperes eljárások. Ez talán a bírói letétnél nem is szorul bővebb magyarázatra, csak a közjegyzői tevékenységnél. Ez utóbbinál kétségtelen, hogy az eljárás

[12] Nem válik a per anyagává, hanem csak a per bizonyítási anyagává annak a pert megelőző eljárásnak az anyaga, amely nem olvad azután be a perbe. (Pl. sikertelen egyezségi k sérlet.)

[13] *Habermann* Gusztáv: „Jogerő a perenkívüli eljárásban." Szeged, 1935. c. munkájában — más szerzők álláspontjával egyezően — perenkívüli eljárásnak tekint minden az alperes perbebocsátkozása előtti és a per jogerős befejezése utáni eljárást. Így pl. a keresetlevél visszautasítását, az ítélet kijavítására, kiigazítására és kiegészítésére irányuló eljárást, felebbezés, felülvizsgálat, felfolyamodás visszautasítását stb. Ezeket nevezi ő perrokon eljárásoknak.

nem határozatot eredményez, de ez nem is fogalmi ismérve a nemperes eljárásnak. (Az említett tankönyv és a fentebb adott felsorolás közötti többi eltérés csak látszólagos).[14]

Mielőtt befejezném a nemperes eljárások fogalmának tárgyalását, szükségesnek látszik még két kérdés rövid érintése.

Az első kérdés egyes perek *tárgyaláson kívüli* elintézésének lehetőségével merül fel. Az államigazgatási határozat megtámadása iránti pereket — az SZTK- és nyugdíjperek kivételével — a bíróság az 1957. évi 58. sz. tvr. 12. §-a alapján tárgyaláson kívül is elbírálhatja, ha annak ténybeli és jogi megítélése egyszerű. Ugyanez a szabály áll a szocialista szervezetek egymás közötti pereiben is.

Vitás tehát, hogy az olyan polgári eljárás, amelyben a bíróság tárgyaláson kívül, a felek kétoldalú meghallgatásának mellőzésével jár el, peres vagy nemperes eljárásnak minősül-e. A kétoldalú meghallgatás elve ugyanis egyik legfontosabb fogalmi ismérve a peres eljárásnak.

A hivatkozott tvr. 3. §-a ebből az okból eredően szükségesnek is tartotta kimondani, hogy a bíróság a Pp. 11. §-a szerinti összetételben jár el akkor is, ha a pert tárgyaláson kívül bírálja el. Az e §-hoz fűzött miniszteri indokolás meg is mondja, hogy — „vitássá válhatott, hogy az így folyó eljárást peres vagy nemperes eljárásnak kell-e tekinteni . . .” A továbbiakban azonban — különösen a 12. és 17. §-hoz fűzött részében — az indokolás is álláspontomat látszik alátámasztani.

Véleményem szerint *a per tárgyaláson kívül való elintézése nem változtat a peres jellegen.* A kétoldalú meghallgatás elve ugyanis a felek kétoldalú meghallgatásának lehetővé tételét jelenti. Ez pedig megtörténik a most tárgyalt perekben akkor is, ha a bíróság tárgyaláson kívül jár el. A felperes keresetét ugyanis a félként eljáró államigazgatási szervvel közölni kell, az arra adott írásbeli nyilatkozatot pedig a felperessel. Ha pedig a bíróság az ügyet tárgyaláson kívül akarja elbírálni és az államigazgatási szerv nyilatkozata alapján a kereset elutasítása látszik valószínűnek, a felperest fel is kell hívni, hogy a közölt nyilatkozatra 8 nap alatt tegyen észrevételt és e határidő letelte előtt nem szabad az ügyet elbírálni [11/1957. (IX. 29.) I. M. sz. r. 5. §]. Ugyanez a helyzet a szocialista szervezetek egymás közötti pereiben is. A kétoldalú meghallgatás elve itt is érvényesül. A keresetre az alperesnek nyilatkoznia kell és ellenkérelmét közölnie kell közvetlenül felperessel.

A fenti perekben tehát akkor is érvényesül a kétoldalú meghallgatás elve, ha a bíróság tárgyaláson kívül dönt, ezért a tárgyaláson kívül való elintézés az eljárás peres jellegét nem változtatja meg.

A másik kérdést a *végrehajtási eljárás* veti fel. Az eljárásjogászok között közismert az a nézet, amely szerint a végrehajtás, a perrel egységet alkot, az az eljárásnak további szakasza. Ez a felfogás — bár egészen más fogalmi konstrukció mellett — lényegében uralkodónak mondható a szovjet jogtudományban, de megtalálható más szocialista jogtudósoknál is. Nálunk e felfogás nem uralkodó. Ezt az elméletet vallja *Névai.* A per és a végrehajtás egységének elmélete szerint a végrehajtási eljárás rendszerbeli elhelyezésénél nem az eljárás jellege a döntő, hanem a per és a végrehajtás közös célja. Közöttük csak fázisbeli különbség van, a két eljárás egységet alkot, így külön-külön megítélésük és rendszerbeli elhelyezésük nem lehetséges.

Álláspontom szerint[15] ez az érvelés nem helytálló. A pernek a végrehajtás nem szükségképpeni velejárója, mert az csak a marasztalás iránti perben helytadó ítélet esetén követheti a pert, de azt sem szükségszerűen. A megállapítási és jogállapotváltoztató pereket ugyanis nem követi végrehajtás, sem a marasztalás iránti pereket elutasító ítélet esetén. (Természetesen a per főtárgyát illetően.) A végrehajtási eljárásnak pedig nem előfeltétele az előzetesen lefolytatott per. A négy végrehajtható okirat közül háromnál sohasem találunk megelőző pert, de még a végrehajtási lapot sem mindig polgári per után állítják ki. Ugyanúgy van tehát per végrehajtás nélkül, mint végrehajtási eljárás per nélkül.

Ha pedig a per és a végrehajtási eljárás nem alkot egységet, nyilvánvaló, hogy a végrehajtási eljárást önmagában kell értékelni abból a szempontból, hogy jellege alapján hová soroljuk.

A végrehajtási eljárásban egyoldalú meghallgatás alapján történik a kényszer alkalmazása és ezen keresztül a jogérvényesítés. *A végrehajtási eljárás tehát nemperes eljárás,* kétségtelenül igen fontos és kiemelkedő jelentőségű, ez azonban nem változtat nemperes jellegén.

II. A nemperes eljárások jogi természete

6. A nemperes eljárások jogi természetének vizsgálatánál az eljárás jellegére vonatkozó általános és az egyes eljárásokra vagy azok csoportjaira vonatkozó különös ismérvek meghatározására kell törekednünk.

[14] Ez egyrészt abból adódik, hogy az időközben megszűnt nemperes eljárásokat mellőztem a felsorolásból (a cselekvőképességet nem érintő gondnokság alá helyezést, amelyet az 1960. évi 12. sz. tvr. 16. §-a, a csőd- és a kényszeregyezségi eljárást, amelyet az 1961. évi 9. sz. tvr. 60. §-a szüntetett meg); másrészt abból, hogy én a központi telekkönyvi eljárást is telekkönyvi eljárásnak tekintem és nem veszem fel külön önálló eljárásként. További látszólagos eltérés mutatkozik az idézett tankönyv pontatlanságából is, mert nem veszi fel a nemperes eljárások közé az egyezségi kísérletet, bár a 224. oldalon tárgyalja; ugyanígy mellőzi a felsorolásból az iparjogvédelmi nemperes eljárást, holott a 432. oldalon, a hatáskör tárgyalásánál megemlíti azt is.

[15] Vö. a szerző „A bíróság végrehajtás elvi kérdései” c. vitaindító előadását a M. T. A. törvénykezési jogi szakbizottságának és a Pécsi Tudományegyetem jogi karának 1956. június 8- és 9-i közös ankétján. (AJI sokszorosított kiadványa.)

Felszabadulás előtti polgári eljárásjogi irodalmunkban uralkodónak mondható az a nézet, amely szerint a nemperes — akkori szóhasználat szerint perenkívüli — eljárások igen különfélék, azokról egységes áttekintést nem is lehet nyújtani, „Minthogy a perenkívüli eljárások egymástól is fogalmilag különböznek, valamennyire nézve egységes jogszabályokat, egységes perenkívüli eljárási jogot megállapítani nem lehet."[16]

Mégis a perenkívüli eljárások általános jellemzőjeként az uralkodónak mondható felfogás azt vallotta, hogy ezekben az eljárásokban a perjogi alapelvek maradéktalan érvényesülése egyenesen ki van zárva. Különösen a kétoldalú meghallgatás elve, amely ezekben — szemben a perrel — nem érvényesül és ennek folytán nincs a perjogi értelemben vett tárgyalás.[17]

Szocialista polgári eljárásjogi irodalmunk *adós még a kérdés részletes megvitatásával.* A nemperes eljárások jellegéből következő általános vonásokat tárgyalja azonban a már többször idézett tankönyv, mint olyanokat, amelyek a perrel szemben leginkább jelentkeznek elkülönítő vonásként. Négy ilyen vonást tárgyal: *a)* a nemperes eljárások nem keresetre, hanem kérelemre indulnak; *b)* nem érvényesül a felek kétoldalú meghallgatásának elve; *c)* nincs tárgyalás; *d)* a nemperes eljárásban hozott érdemi határozat nem ítélet, hanem végzés.

Mielőtt a nemperes eljárásokra vonatkozó általános és különös ismérveknél elfoglalt álláspontomat kifejteném, már itt le kell szögeznem, hogy a fenti felsorolás *nem adja meg a lényeges jellegbeli elhatárolást.* A kereset és az ítélet hiánya pusztán formális jellegű, önmagában — a kereset és a nemperes eljárást megindító kérelem, valamint az ítélet és a nemperes eljárásban hozott végzés lényegbeli eltéréseinek vizsgálata nélkül — semmitmondó, a kétoldalú meghallgatás elvének hiánya pedig általános ismérvként nem fogható fel, ugyanígy a tárgyalás hiánya sem.[18]

7. Nézetem szerint — bár a fenti általános ismérveket nem tartom megfelelőeknek — meghatározhatók a nemperes eljárások sok- és különféleségének dacára is olyan általános jellegzetességek, amelyek valamennyi nemperes eljárásra vonatkoznak és a peres eljárástól elhatároló jellegűek.

Az ilyen ismérvek azonban csak egészen *általánosak* lehetnek, ami természetszerűen adódik a nemperes eljárás fogalma alá tartozó polgári eljárások sok- és különféleségéből.

A nemperes eljárások általános — valamennyire egyaránt vonatkozó — jellemzője, hogy azokban *a per fogalmi elemének valamelyike szükségképpen hiányzik.* Ebből adódik az a szocialista polgári eljárásjogban is elfogadható tétel, hogy valamennyi perjogi alapelv érvényesülése a nemperes eljárásokban ki van zárva.

A nemperes eljárásokban tehát az alábbi körülmények *valamelyike* forog fenn: *a)* alanyai között a bíróság helyett más, de a bírósági szervezethez tartozó szerv szerepel, vagy hiányoznak az objektive ellentétes érdekű felek; *b)* nincs kétoldalú meghallgatás; *c)* arra irányuló kérelem nélkül is megindul; *d)* az eljárás céljaként nem nyújt jogvédelmet az eljárást befejező érdemi határozat; *e)* a határozat nem bizonyítás alapján megállapított tényálláson nyugszik.

ad a) A nemperes eljárások egy részében nem a bíróság, hanem a közjegyző, a telekkönyvi előadó, illetve a bírósági végrehajtó jár el. (Bíróság jár el akkor is, ha ülnökök közreműködése nélkül egyesbíró, vagy bírósági titkár dönt az ügyben.)

ad b) A kétoldalú meghallgatás elve nem érvényesül a nemperes eljárások egyik nagy csoportjánál, amelyeknek közös ismérvük éppen az, hogy egyoldalú kérelemre ad jogvédelmet, illetve érvényesít jogot állami kényszerrel. Ugyanígy nem érvényesülhet ez az elv azokban az eljárásokban sem, ahol fogalmilag kizárt a két fél megléte. (Pl. holtnak nyilvánítás, halál tényének megállapítása, eltűntnek nyilvánítás, okirat és értékpapír megsemmisítése.)

ad c) Polgári per jogunkban sohasem indul meg hivatalból, csak annak a keresetére, aki magát jogosítottnak állítja, vagy akit a jogszabály mást illető jog érvényesítésére felhatalmaz (pl. ügyész stb.). Ezzel szemben a nemperes eljárások közül az elmegyógyintézetbe történt felvétel ellenőrzése, ha a felvételtől 6 hét eltelt és előbb az eljárás megindítását nem kérték, hivatalból megindul. Ugyanígy hivatalból indul kérelem hiányában is a hagyatéki eljárás és bizonyos esetekben a cégeljárás.

ad d) A nemperes eljárások egy részénél nincsen érdemi határozat az eljárás főtárgya tekintetében. (Ilyenkor is lehet azonban pl. a költség tárgyában.) Más esetekben van ugyan döntést tartalmazó érdemi határozat, de annak nincs anyagi jogereje, új eljárásban, perben vagy egyszerűen valamilyen tény fennforgása esetén a határozat megdönthető, illetőleg megdől.

ad e) Egyes eljárásokban nincs bizonyítás, vagy csak korlátok között, kötött bizonyítás folyhat, végül több esetben a bizonyítás helyett *a* döntés megelégszik a valószínűsítéssel.

---

[16] *Magyary* Géza: „Magyar polgári perjog." 3. kiad. Átdolg.: *Nizsalovszky.* Bp. 1939., 22. old.

[17] Egyedül áll *Bacsó* Jenő azzal az egyébként részletes gonddal kidolgozott és jelentős érvekkel alátámasztott álláspontjával, amely szerint a pernek nem fogalmi ismérve a kétoldalú meghallgatás. („Az ügyvédi díj megállapítása iránti eljárás jogi természete." Miskolc. 1933., 11. old.)

[18] Van kétoldalú meghallgatás a lakbérmegállapítási eljárásban, az elmegyógyintézetbe való felvétel ellenőrzésénél, az előzetes bizonyításnál, az egyezségi kísérletnél, az ideiglenes intézkedéseknél, a házassági vagyonközösség megszüntetésénél és a hagyatéki eljárásban. Lényegileg tárgyalás van a választójogi eljárásban, a lakbérmegállapítási eljárásban, az iparjogvédelmi eljárásban, az elmegyógyintézetbe való felvétel ellenőrzésénél, az előzetes bizonyításnál, az egyezségi kísérletnél, az ideiglenes intézkedésnél, a holtnak nyilvánításnál, a halál tényének megállapításánál, az eltűntnek nyilvánításnál, a házassági vagyonközösség megszüntetésénél és a hagyatéki eljárásban.

8. Az előző pontban tárgyalt, valamennyi nemperes eljárásra vonatkoztatható ismérv természetesen nagyon általános, csak igen nagy vonalakban adja meg a nemperes eljárások jellemzőit. Nem visz tehát messze bennünket a nemperes eljárások jogi természetének vizsgálatában.

Az ezen túlmenő különös ismérvek elemzésénél közelebb kell mennünk az egyes nemperes eljárásokhoz. Nem osztom azt a nézetet, amely szerint az általános ismérveken felül különös ismérvekhez csak úgy juthatunk, ha mindenegyes eljárást külön vizsgálunk. Vannak ugyanis közös jellemzői az egyes nemperes eljárásoknak, amelyek felismerésével *csoportosíthatjuk* ezeket az eljárásokat és az egyes csoportokra nézve megállapíthatunk jellemző ismérveket.

Szükségesnek tartom leszögezni, hogy a nemperes eljárások csoportosítására felszabadulás előtti eljárásjogi irodalmunkban találhatunk már kísérleteket.[19] Ezeket azonban — eltérő felfogásuk következtében — a fenti célra nem tudom felhasználni.

A nemperes eljárások jogi természetük szerint az alábbi csoportokba sorolhatók.

A) Pert pótló perrokon eljárások. E csoportba sorolhatók azok a nemperes eljárások, amelyekben a bíróság a peres eljáráshoz hasonlóan jár el, és amely eljárásokban tárgyalt kérdésekben pernek nincs helye. A pert pótló nemperes eljárás tehát itt a „törvény rendes útja", az egyetlen jogérvényesítési lehetőség. Ide tartoznak: a választójogi eljárás, az elmegyógyintézetbe történt felvétel ellenőrzése, a lakbérmegállapítási eljárás és iparjogvédelmi eljárás.

A választói névjegyzékből történt jogellenes kihagyás vagy a választói névjegyzékbe történő felvétel ellen felszólalással lehet élni az illetékes államigazgatási szervnél. Az olyan felszólalást, amelyet kihagyás miatt adtak be és az államigazgatási szerv nem kíván annak eleget tenni, továbbá a törvényellenes felvétel miatt történt felszólalást az államigazgatási szerv a járásbírósághoz teszi át. A járásbíróság megidézi az érdekelteket és azokat — megjelenés esetén — meghallgatva végérvényesen határoz. Ez a kérdés per tárgyává nem tehető. Az eljárás hasonlóságot mutat az államigazgatási határozat megtagadása iránti perhez, lényegében itt is államigazgatási határozat megtámadásáról van szó. Még sem tekinthető ez az eljárás pernek, mert hiányoznak a felek és ennek folytán a kétoldalú moghallgatás. Az érdekelt államigazgatási szerv ugyanis — a tételesjogi szabályozás folytán — nem vesz részt félként az eljárásban.

Az elmegyógyintézetbe történő felvétel bírói ellenőrzése iránti eljárás is hasonlóságot mutat a perhez és pert pótol. Itt adva vannak a felek, az eljárás a kétoldalú meghallgatás elvén alapszik, a bíróság szakértői bizonyítást folytat le. Az eljárás azonban még sem minősülhet pernek, mert — azonfelül, hogy hivatalból is megindulhat — hiányzik a végérvényes, anyagi jogerőre képes döntés. A betegnek elmegyógyintézetben való elhelyezése az eljárás után is vitatható. Az eljárás folytán hozott határozat, amely az intézetből való elbocsátást rendeli el, nem akadálya annak, hogy a beteget újra felvegyék. Az elutasító határozat pedig nem akadályozza meg a beteg törvényes képviselőjét és hozzátartozóit abban, hogy újra kérjék az intézetből való elbocsátást, amelynek eredménytelensége esetén újabb eljárás indul meg.

A lakbérmegállapítási eljárás hasonlóságot mutat a megállapítás iránti perhez annál is inkább, mert a bíróság jogerős végzése után a bérleti viszony tartama alatt az alapbér mértékét a felek nem tehetik vitássá. Ebben az eljárásban hozott döntés a későbbi per bíróságát is köti, pl. a lakbér megfizetése iránt indított perben. Ez is perpótló eljárás. Nem minősülhet azonban pernek, mert ha az alapbér a kérelmező által becsatolt okiratok alapján megállapítható, a bíróság tárgyalás nélkül, a felek meghallgatása nélkül határoz. Hiányozhat tehát a kétoldalú meghallgatás.

A negyedik pert pótló eljárás *az iparjogvédelmi nemperes eljárás.* Az Országos Találmányi Hivatalnak a szabadalmi bejelentéssel kapcsolatos határozata támadható meg ebben az eljárásban, amelyben a bíróság tárgyalás és a felek meghallgatása után végérvényesen határoz. Ugyanazok az okok miatt nem tekinthető az eljárás pernek, mint az elsőként tárgyalt választójogi eljárás. Az Országos Találmányi Hivatal ilyen határozata — peres út kizárásával — csak ebben az eljárásban támadható meg.

B) Pert pótló nem perrokon eljárások. Ide sorolom azokat a nemperes eljárásokat, amelyek ugyancsak pert pótolnak, mert egyrészüknél ugyanúgy, mint az *A)* alatt tárgyaltaknál, az eljárás tárgyában per nem indítható, más részük pedig éppen *perré alakítható*, de ha ilyen eljárás folyik, úgy abban az ügyben per nem folyhat. Ezek az eljárások nem perrokon eljárások, mert ezekben nem a perhez hasonlóan jár el a bíróság. *Egyoldalú meghallgatás* útján ad jogvédelmet, illetve érvényesít jogot. Az eljárások egy részénél a másik — ellenérdekű — fél megléte fogalmilag kizárt, másik részénél pedig, ha sor kerül

[19] *Magyary* id. munkájában nyolc csoportra osztja a perenkívüli eljárásokat. E felosztás teljesen eltér az enyémtől, egyrészt, mert a perenkívüli eljárás fogalmát másképpen vonja meg, másrészt, mert más jelenlegi tételes jogunk szerint a nemperes eljárások köre. *Habermann* id. munkájában perrokon, perkiegészítő és egyéb nemperes eljárásokat különböztet meg. Perrokon eljárásnak nevezi azokat, amelyek a perrel azonos vagy legalább is hasonló cél érdekében létesültek (pl. az alperes perbe bocsátkozása előtt és az eljárás jogerős befejezése után hozott végzések stb.); perkiegészítő eljárásoknak azokat, amelyek a peres eljárás céljának hatályosabb elérését célozzák (pl. a végrehajtás). Ezt a felosztást sem használhattam fel. Az általa perrokonnak nevezett eljárásokat ugyanis nem tekintem nempereseknek, azok beleolvadnak a perbe. (A perrokon kifejezést viszont átvettem tőle, de egészen más értelemben használom.)

a kétoldalú meghallgatásra, az eljárás perré alakul át.

Ide tartoznak: a fizetési meghagyásos eljárás, a lakásbérleti felmondás közjegyzői közlése, az értékpapír és okirat megsemmisítése, a holtnak nyilvánítás, a halál tényének bírói megállapítása és az eltűntnek nyilvánítás.

Ezek közül az eljárások közül többnél a peres eljárás egyéb ismérvei is hiányoznak, amint azt már fentebb tárgyaltuk.

C) Pert vagy annak elhárítását szolgáló eljárások. Ide sorolom az egyezségi kísérletet, a nem a per során végzett előzetes bizonyítást és a nem perben hozott ideiglenes intézkedés iránti eljárást.

Ezek egyrészt *a per elhárítását* szolgálják, mint az az egyezségi kísérletnél nyilvánvaló. Ezt szolgálja azonban az előzetes bizonyítás is, amelynek nemcsak az a célja, hogy a bizonyítékokat megmentse, hanem az is, hogy a vitás tények kiderítésével a per elkerülhetővé váljék. Az ideiglenes intézkedés is gyakran szükségtelenné teszi a pert.

Ezek az eljárások azonban másrészt *a később meginduló per célját* szolgálják azzal, hogy az eljárás anyaga a per bizonyítási anyagává válik. Nyilvánvaló ez az előzetes bizonyításnál, de kisebb mértékben ugyanez a helyzet az ideiglenes intézkedéseknél és részben az egyezségi kísérletnél is, vagy ezek az eljárások legalábbis a per előkészítését szolgálják.

D) Jogot kényszer útján érvényesítő eljárás. Ebbe a csoportba egyedül a végrehajtási eljárás tartozik.[20] Az eljárás jellegét és jogi természetét e tanulmány 5. pontjában elemeztem, ezért — az ismétlés elkerülése végett — a részletes kifejtést itt mellőzöm.

E) Jogállapotváltoztató eljárások. A jogrend bizonyos jogok keletkezését, megváltoztatását vagy megszűnését — ún. konstitutív — bírósági határozathoz köti. Tételesjogi kérdés, hogy melyek ezek. Ilyen határozatok létrejöhetnek egyes nemperes eljárásokban is. Jogunkban ilyen nemperes eljárások: a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti eljárás, a telekkönyvi eljárás és a cégeljárás.

Ezekben az eljárásokban *ellenérdekű fél nem szerepel.* Ha ellenérdekű fél is van, a jogrend a jogállapot változtatást peres eljárásban hozott határozattal engedi meg. Nincs ellenérdekű fél a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti eljárásban sem, hiszen a házasfelek közös kérelmezők.

Nem változtat az eljárás egészének jellegén az, hogy az ilyen eljárásokban hozott határozat sem mind konstitutív jellegű. Így pl. a telekkönyvi eljárás egészének jogi természetén nem változtat az a tény, hogy vannak olyan bejegyzések, amelyeknek nincsen jogkeletkeztető hatályuk és hogy vannak olyan ingatlanra vonatkozó jogok, amelyek bejegyzés nélkül is érvényesen létrejöhetnek. Ezek kivételes jelenségek. Egy eljárás jellegének megállapításánál az általános jelenségek az irányadók.

F) Jogok érvényesítését segítő és biztosító eljárások. Ide tartoznak azok az eljárások, amelyek jogilag fontos tényeket vagy jogügyleteket hitelesen tanúsítanak, kötelezettségek teljesítését vagy a bizonytalan joghelyzet tisztázását segítik elő.

Ide sorolom a hagyatéki eljárást, a felek részére történő közjegyzői tevékenységet és a bírói letéti eljárást.

A hagyatéki eljárás nem tartozik a jogi tények létrejötténél történő közreműködés körébe, nem konstitutív eljárás. Az öröklés az örökhagyó halálával ipso iure áll be, minden hatósági beavatkozás nélkül létrejönnek az örökhagyó halálához fűződő joghatások. A hagyatéki eljárásban már megtörtént jogi tényeket állapít meg a közjegyző és az azokhoz fűződő jogkövetkezményeket. Az eljárás célja a hagyaték és az örökösök (egyéb érdekeltek) megállapítása, az öröklés tényének esetleges egyezséggel történő megerősítése, vagy egyezségi továbbfejlesztése és a hagyaték átadása.

A másik két eljárás címbeli jellege nem szorul bővebb fejtegetésre.

9. Összefoglalva: a nemperes eljárások jogi természetére vonatkozóan *egységes jellemzőket csak általánosságban* tudunk megállapítani. Konkrétabb jellemzők az eljárások egyes *csoportjaira* nézve állapíthatók meg és ezek folytán a nemperes eljárások — egymáshoz való rokonságuk szerint — csoportosíthatók.

Kérdés, hogy általános érvényű, valamennyi nemperes eljárásra vonatkozó *egységes eljárási szabályok* — a nemperes eljárások kódexében — megalkothatók-e.

Ez a kérdés mindkét oldalról vitatható, még pedig jelentős érvekkel és ellenérvekkel.

Kétségtelen, hogy a nemperes eljárások sok- és különfélék. Nehéz ezért olyan általános szabályokat találni, amelyek ne lennének egészen tágak, mintegy semmitmondók.

A másik oldalról viszont az is megállapítható, hogy az egységes szabályozás jelenlegi mértéke rendkívül szűkkörű, sok nyitott kérdést hagy maga után — pl. a jogorvoslatok, különö-

[20] A végrehajtási eljárás kapcsán röviden meg kell említenem két — tárgykörömmel kapcsolatban — felmerülő kérdést. Az egyik, hogy nem kell-e külön eljárásként felvenni a tulajdonközösség megszüntetését célzó árverést. Lényegében itt is kényszer alkalmazása történik egyoldalú kérelemre. Ezért a magam részéről nem tartom szükségesnek ezt az árverést külön nemperes eljárásként felvenni. A másik kérdés: nem kell-e külön nemperes eljárásnak minősíteni a kereskedelmi és váltótörvényben szabályozott árveréseket. Az 1960. évi 11. sz. tvr. hatályban tartotta a Vt. (1876. évi XXVII. tv.) 106. §-ának 1. pontját és a Kt. (1875. évi XXXVII. tv.) 447. és 449. §-át. Ezek az anyagi jogi szabályok kétségtelenül hatályosak. A kereskedelmi nemperes eljárásokról szóló 68.300/1914. (XI. 25.) I. M. sz. r. azonban hatályát vesztette. Ezért a fenti esetekben nincs különleges nemperes eljárás. Véleményem szerint az ilyen árverés is csak a Vht. szerint bonyolódhat le. E kérdésnek ma már egyébként sincs sok gyakorlati jelentősége.

sen a perújításhoz hasonló jogorvoslat kérdését stb.

Szerintem tehát olyan egységes nemperes eljárásjogi kódex nem alkotható meg, amely valamennyi eljárásra alkalmazható *részletes* szabályokat tartalmaz, de a *jelenlegi általános szabályokon túlmenő kérdések rendezhetők lennének egységes jogszabályban.*

III. Bizonyítás a nemperes eljárásokban

10. Bizonyításnak nevezzük a feleknek, az eljárás egyéb résztvevőinek és a bíróságnak azt a tevékenységét, amellyel valamely tény fennállásáról vagy fenn nem állásáról a határozatot hozó bíróság meggyőződését kialakítani törekszenek.[21] A bizonyítás *célja,* hogy az annak alapján megállapított ítéleti tényállás megfeleljen a valóságban lefolyt tényállásnak, másszóval: a bíróság a bizonyítás alapján *megállapítsa az igazságot.*[22]

A bíróság döntésének alapjául szolgáló tényállást *a perben* rendszerint *bizonyítás útján* állapítja meg. Kivételesen azonban ténymegállapítás történhet *bizonyítás nélkül* is, még pedig beismerés, a felek egyező vagy az egyik fél kétségbe nem vont előadása, köztudomás és a bíróság hivatalos tudomása alapján.[23]

A bizonyítás alapján történő ténymegállapításnál a bíróságnak a tény fennállásáról vagy fenn nem állásáról a *bizonyosság fokáig* meg kell győződnie. Bizonyos kérdések eldöntésénél a jogszabály ennél kevesebbet kíván meg. Elegendő, ha a fél állítását *valószínűsíti.*

A valószínűsítés nem a bizonyítás egyik faja, hanem a bizonyításhoz hasonló intézmény, amely azonban nem a bíróság meggyőzésére, hanem csak annak igazolására irányul, hogy a bizonyítandó, illetve valószínűsítendő tény fennállása inkább lehetséges, mint fenn nem állása. A valószínűsítés tehát a bíróság előtt *hihetővé* tesz valamilyen tényt, *de nem bizonyossá.*

A polgári perben a ténymegállapítás rendszerint bizonyítás alapján, kivételesen bizonyítás nélkül, nem vitás tény megállapításával történik. Valószínűsítés alapján a perben nem annak eldöntésére jelentős tény megállapítása, hanem egyrészt valamely perjogi kérdés eldöntése (pl. beavatkozás előfeltételének, a jogi érdek fennállásának megállapítása) történik, vagy kivételesen ideiglenes határozat alapjául szolgáló valószínű tényállás megállapítása.

A kérdés már most az, hogy *milyen szerepe van a bizonyításnak és a valószínűsítésnek a nemperes eljárásokban.* Ezt a kérdést az alábbiakban természetesen csak abban a részben vizsgálom, hogy az eljárás *főtárgyára* vonatkozóan van-e helye bizonyításnak vagy valószínűsítésnek.

11. A nemperes eljárásokban lefolyó bizonyításra vonatkozóan nem helytálló az a régebbi közismert álláspont, amely szerint ezekben az eljárásokban, ha bizonyításnak egyáltalán helye is van, csak okirattal, vagyis csak kész (liquid) bizonyítékkal van annak helye.

Az a felfogás is téves, amely a valószínűsítésnek túlzottan nagy szerepet tulajdonít a nemperes eljárások terén.

A tanulmányban tárgyalt nemperes eljárásokon végigmenve azt kell megállapítanunk, hogy ebből a szempontból a nemperes eljárások igen különbözőek. A bizonyítás kérdését vizsgálva az eljárásokat az alábbi négy csoportra oszthatjuk: *a)* az eljárások jelentős részében bizonyítást folytat le a bíróság, lényegében ugyanolyan módon, mint a peres eljárásban; *b)* vannak olyan eljárások, amelyekben lényegileg kötött bizonyítás folyik, liquid bizonyíték (okirat) alapján; *c)* az eljárások egy részénél az eljárás főtárgya tekintetében nem folyik bizonyítás; *d)* végül vannak olyan eljárások, amelyeknél bizonyítás helyett valószínűsítés folyik.

ad a) Rendes bizonyítást folytat le a bíróság a választójogi eljárásban, a lakbérmegállapítási eljárásban, az iparjogvédelmi eljárásban, az előzetes bizonyítás során, a holtnak nyilvánítási eljárásban, a halál tényének bírói megállapításánál, az eltűntnek nyilvánítási eljárásban és az elmegyógyintézetbe történt felvétel ellenőrzésénél, végül bizonyos esetben, illetve bizonyos kérdésekben a hagyatéki eljárás során is (pl. az állam öröklése esetén, szóbeli végrendeletnél stb.).

A pert pótló eljárásokban természetszerű, hogy van bizonyítási eljárás és a tényállást a bíróság bizonyítás alapján vagy a perre irányadó szabályok szerint bizonyítás nélkül állapítja meg.

Az előzetes bizonyítás során természetesen bizonyítási tevékenységet folytat a közjegyző, hiszen az egész eljárás erre irányul. Az ebben az eljárásban folyó bizonyítás azonban jellegbelileg mégis különbözik a perben folyó bizonyítástól, mert itt a bizonyítás mérlegelése elmarad, illetőleg az a perbíróság által abban a perben történik meg, amelynek bizonyítási anyagául az eljárást később felhasználják.

---

[21] E fogalommeghatározás részletes kifejtését ld. szerző „Bizonyítás a polgári perben." Bp. 1956. c. munkája 29. s. köv. old.

[22] Az igazság fogalmának ilyen értelmű használata első látszatra filozófiailag kifogásolható. Két ségtelen, hogy a veritas est adaequatio rei et intellectus értelmében az igazság a filozófiai értelemben vett ítéletnek az a tulajdonsága, hogy az megfelel a valóságnak. A szó szoros értelmében véve tehát a bíróság az igazságot nem tudja kideríteni, hanem csak a valóságot és ha ez sikerül, akkor ténybeli íté.ete igaz.

[23] *Móra* Mihály ellentétes álláspontja szerint ténymegállapítás csak bizonyítás alapján lehetséges, de van ún. egyszerűbb bizonyítás is. Ez viszont oda vezetne, hogy a bíróság bizonyosság fokáig terjedő meggyőződése nem lenne a bizonyítás céljának tekinthető. (Álláspontját ld. főleg id. tankönyv 262. s. köv. old. és legújabban „La Preuve Plus Simple De Certains Faits Dans La Procédure Civile" különlenyomat az Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis II. kötetéből, 89—108. old.)

A holtnak nyilvánítási és az eltűntnek nyilvánítási eljárásban szintén rendes bizonytás folyik. Ez a bizonyítás azonban nem az elhalálozásra vonatkozik, hanem az eljárás céljának megfelelően a holtnak, illetőleg eltűntnek nyilvánítás jogszabályi feltételeire.

ad b) Kész bizonyításnak vagy más néven liquid bizonyításnak nevezzük, szemben a nem kész vagy más néven illiquid bizonyítással az olyat, amelynél a felhasznált bizonyító eszközben benne rejlik a kész bizonyíték, más szóval a bizonyító eszköz önmagában hordja a bizonyítékot. Ez az okirat. Kész bizonyítás esetén nincs tehát további bizonyítási eljárás.

Kész bizonyítás és lényegében véve kötött bizonyítás folyik egyes nemperes eljárásokban. Kötött bizonyításnak nevezem ezt azért, mert a felhasználható bizonyító eszközök köre korlátolt.

Ide tartoznak a végrehajtási eljárás, amelyben csak végrehajtható okiratok szolgálhatnak annak bizonyítására, hogy a kényszer alkalmazására sor kerülhet; a telekkönyvi eljárás, amelyben bizonyítékul csak bejegyzésre alkalmas okiratok szolgálhatnak; a cégeljárás ugyanebből az okból; végül bizonyos szempontból a hagyatéki eljárás. A hagyatéki eljárást azért sorolom ide, mert a jogszabály általában tiltja az eljárásban a bizonyítás foganatosítását (a kivételes eseteket fentebb említettem), de megengedi az okirati bizonyítást.

ad c) A fizetési meghagyásos eljárásban, a lakbérlet felmondás közjegyzői közlésénél, az egyezségi kísérletnél, a bírói letétnél, végül a felek részére végzett közjegyzői tevékenységnél a bizonyítás kérdése az eljárások természetéből adódóan szóba sem jöhet.

Az utóbbi három eljárásban ez nyilvánvaló. Az első kettő viszont perré alakítható és az esetben természetesen bizonyítás folyik. Ha az adós, illetőleg a bérlő ellentmondása, illetőleg kifogása hiányában az eljárás perré nem alakul át, a bizonyítás kérdése ezekben az eljárásokban sem merül fel.

Ezen az álláspontom nem változtat az, hogy egyes eljárásokban a bizonyítékok megjelölése kötelező (pl. a fizetési meghagyásnál), mert ez csak állítás és nem bizonyítás.

ad d) A jogszabály valószínűsítést követel az ideiglenes intézkedésnél és az értékpapír és okirat megsemmisítése iránti eljárásnál.

A magam részéről ide sorolom a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti eljárást is, mert a jogszabály azt követeli, hogy a házastársaknak meghallgatásuk során a kérvényben előadott adatok közül bizonyítaniuk kell azokat, amelyek valósága felől a bíróságnak kételye van. Ez a rendelkezés véleményem szerint nem a meggyőződés fokáig terjedő bizonyítást, hanem valószínűsítést követel, ami abból is kitűnik, hogy ilyen eljárást csak azokra az adatokra vonatkozóan kell lefolytatni, amelyek valósága felől a bíróságnak kételye van.

IV. Határozat és jogerő a nemperes eljárásokban

12. A peres és a nemperes eljárás elhatárolásánál tárgyaltam azt az egyik szokásos megkülönböztetést, amely szerint a két eljárás közti egyik elhatároló ismérv az lenne, hogy a nemperes eljárásokban hozott érdemi határozat nem ítélet, hanem végzés. Leszögeztem azt a nézetemet is, hogy az ítélet hiánya pusztán formális jellegű és az ítélet és a nemperes eljárásban hozott érdemi határozat lényegbeli vizsgálata nélkül ez a megkülönböztetés semmitmondó. Szükséges tehát a nemperes eljárásokban hozott határozatok jogi természetének vizsgálata.

A felszabadulás előtti jogirodalomban pedig az a nézet volt uralkodónak nevezhető, amely szerint a perenkívüli eljárásokban hozott bármely jogerős határozatot per tárgyává lehet tenni és azt hatályon kívül lehet helyezni, szemben a jogerős ítélettel. Ennek folytán perenkívüli eljárásban nem beszélhetünk ún. anyagi jogerőről.

Ezt a nézetet sem osztom.

A nemperes eljárások egy részében nincs az ügy főtárgya tekintetében érdemi határozat, ahol van, ott is e határozatok egy része valóban megdönthető perrel vagy per nélkül is. Van olyan perrel meg nem dönthető határozat is, amelynek nincs anyagi jogereje, de *vannak olyan határozatok is, amelyeknek jogi természete azonos a jogerős érdemi ítéletével.*

A nemperes eljárásokban hozott határozatnak és a határozat jogerejének kérdése tehát nem oldható meg ilyen egyszerűen, e kérdés *részletes elemzést* kíván.

Ezt a részletes elemzést e tanulmány természetesen nem végezheti el, de e fejezetben igyekszem felvázolni a témával felmerülő kérdéseket és röviden összefoglalni álláspontomat.

13. A nemperes eljárásokban hozott határozatok jogi természetének vizsgálatánál nézzük meg először, hogy milyen határozatok is vannak ezekben az eljárásokban.

A nemperes eljárások során hozott határozatokat *formai* szempontból három csoportba oszthatjuk: végzésekre, meghagyásokra és egyéb, határozatnak nem nevezett döntésekre.

a) Végzéssel határoz a bíróság (most és a továbbiakban ezen értve a közjegyzőt és az egyéb nemperes eljárásokban eljáró bírósági szerveket is) a nemperes eljárások döntő többségében mégpedig mind az ügy érdemében, mind az eljárás során felmerülő egyéb kérdésekben.

b) Meghagyást bocsát ki a bíróság a fizetési meghagyásos eljárásban.

c) Formailag nem minősül határozatnak, több döntés és intézkedés, amely azonban *lényegileg,* jogi természetére nézve határozat. Ilyen a végrehajtási lap kiállítása, az okirat végrehajtási záradékkal való ellátása, a végrehajtó több intézkedése stb.

Ha a határozatokat *tartalmi szempontból*

vizsgáljuk, akkor meg kell különböztetnünk az *ügy érdemében* hozott határozatot az *eljárás során* hozott határozatoktól. (Ez utóbbiakhoz kell sorolni az eljárást befejező, de nem érdemi határozatot is.) Az eljárás során hozott határozatokon belül külön csoportba oszthatjuk a költségekre vonatkozó és a pénzbírságot kiszabó határozatokat.

Az ügy érdemében döntő határozat a nemperes eljárások egy részénél hiányzik. *Nincs érdemi határozat* a felek részére végzett közjegyzői tevékenységnél, az előzetes bizonyításnál, a bírói letéti eljárásban és az egyezségi kísérletnél.

Az első két eljárással nem kell bővebben foglalkoznom, azoknál nyilvánvaló az ügy érdemében való döntés hiánya.

A bírói letéti eljárásban hozott határozatok sem tekinthetők érdemi döntéseknek. Ezek a letét elfogadása és kiutalása tárgyában döntenek, nem abban az eljárás érdemét kitevő kérdésben, hogy a letéttel a letevő a szolgáltatást teljesítette-e vagy sem.

Az egyezségi kísérletet befejező végzés, ha az eljárás sikerre vezet, a megkötött egyezséget hagyja jóvá és ezzel teszi azt bírói egyezséggé. A bírói egyezség hatálya pedig azonos a jogerős ítéletével. Csakhogy az egyezséget jóváhagyó végzés — ugyanúgy mint a perben hozott is — nem az egyezséggel rendezett kérdésben dönt. Hiszen, ha így volna, nem lehetne szó egyezségről. Az egyezséget jóváhagyó végzés azt állapítja meg, hogy nem forog fenn az egyezséggel szemben a Pp. 148. §-ában meghatározott olyan ok, amely az egyezség jóváhagyását tiltaná. Éppen ezért perújítással vagy adott esetben perrel nem a jóváhagyó végzés, hanem a megkötött egyezség támadható meg.

A többi nemperes eljárásban van érdemi döntést tartalmazó befejező határozat.

A nemperes eljárásokban hozott olyan határozatoknak, amelyek nem érdemi döntést tartalmazó, eljárást befejező határozatok, tehát az ún. *eljárás során hozott határozatoknak a jogi természete azonos a perben hozott hasonló eljárás során hozott határozatokéval.* (Ideértve a költségben vagy pénzbírságban marasztaló döntést is, amelynek jogi természete nem különbözik a per során hozott hasonló végzésétől.)

Az érdemi döntést tartalmazó eljárást befejező határozatok jogi természetével a jogerő probléma megtárgyalása és a határozatoknak e szempontból történt osztályozása után foglalkozom.

14. Anélkül, hogy a jogerő fogalmával és lényegével kapcsolatos irodalmi álláspontokat taglalnám,[24] a tanulmány további menetéhez szükséges mértékben le kell szögeznem, hogy mit értek jogerőn.

A jogerő a bírósági határozatnak[25] az a tulajdonsága, hogy rendes jogorvoslattal már *meg nem támadható.*[47] Hatása, amely nem a határozat valamelyik formai részéhez fűződik, hanem a kereset tárgya tekintetében hozott döntéshez, abban áll, hogy az eldöntött kérdés *irányadóvá* válik a felekre és a később eljáró bíróságra (esetleg más hatóságra), amelyhez az kötve van.

A megtámadhatatlanságot *alaki jogerőnek*, a jogerőhatást pedig *anyagi jogerőnek* szokták hívni. Az anyagi jogerő kifejezést a Pp. is használja. Ez a megkülönböztetést, illetve megjelölés elméletileg helytelenítheto, de jogéletünkben meggyökeresedett, ezért az anyagi jogerő kifejezést én is használom.

Nem minden határozat képes anyagi jogerőre, azaz nem minden határozathoz fűződnek a jogerőhatások. A perben hozott végzésekhez rendszerint nem fűződik jogerőhatás, de sok ilyen végzéshez igen. Régebbi irodalmunk általában tagadta a végzés anyagi jogerejét, amihez járult az is, hogy az 1911. évi I. tv. (régi Pp.) csak az ítélet jogerejéről beszélt, szemben jelenlegi Pp-nkkel. E fejezet elején ismertettem a perenkívüli, nemperes eljárásokban hozott végzésekkel kapcsolatos álláspontokat.

Fogalmi meghatározásomban kiemeltem, hogy a jogerőhatás nem a határozat valamelyik formai részéhez fűződik. A határozatnak nem a rendelkező része, sem nem indokai emelkednek jogerőre, hanem a *kereset tárgya feletti döntés.* Ez adja egyben a jogerőhatás *tárgyi* terjedelmét. A jogerőnek hatása csak *ugyanabban az ügyben van.*

A jogerő *alanyilag* szabály szerint csak a felekre terjed ki. A feleken túlmenő hatása kivételes. (Jogutódlás, jogközösség, egységes elbírálás, mindenkire hatályos határozat.) A jogerőnek közvetett hatása természetesen bárkire lehet (ún. reflexhatás).

A határozat nemcsak egészben, hanem meghatározott részében is jogerőre emelkedhet.

A jogerős határozat rendkívüli jogorvoslatok folytán, kivételesen új eljárással dönthető meg.[26]

[24] Az idevonatkozó burzsoá irodalmat ld. dr. *Schönvitzky* Bertalan: „Az ítélet és a jogerő" Eger 1938. c. alapvető munkájában 265—270. old. A szocialista irodalomból megemlítendő: *Bacsó-Beck—Móra—Névai* id. tankönyve; dr. *Novák* István: „A részleges jogerő a polgári eljárásban" Bp. 1961.; *Vinkler* János: „A bírói határozatok" A magyar polgári perjog főbb kérdései, Bp. 1953. c. kötetben; *Habermann* Gusztáv: „A büntető bírósági ítélet kötelező erejének kérdéséhez" J. K. 1957. évi 1—3. sz.; továbbá *Abramov* és *Klejnman* magyar fordításban közismert tankönyvei.

[25] Jogerőre emelkednek más hatósági határozatok is, de nézetem szerint anyagi jogerőről csak a bírósági határozatok körében beszélhetünk. Vö. *Toldi Ferenc:* „Az államigazgatási szervek aktusainak jogereje", J. K. 1956. évi 1. sz.

[26] Itt nemcsak a Pp. 230. §-a alapján indítható pert értem, hanem a jogerővel való visszaélés esetén indítható pert is. Ha az ítélet jogerőre való emelkedését rosszhiszemű perbeli cselekmény idézte elő, az ítélet jogereje nem szolgálhat a rosszhiszemű fél javára, hanem joggal való visszaélés címén per indítható, abból az alapelvből kiindulva, hogy ex iniuria ius non oritur. Ld. erre dr. *Schönvitzky* Bertalan: „A jogerővel való visszaélés esetén újabb perlés megengedettsége." M. J. Sz. 1939. évi 3. sz.

15. A jogerőre vonatkozó nézetem rövid felvázolása után, nézzük most meg, hogy mennyiben beszélhetünk anyagi jogerőről a nemperes eljárások körében. Másszóval: *fűződik-e jogerőhatás a nemperes eljárásokat befejező érdemi határozathoz.* E szempontból tehát csak azokat az eljárásokat kell figyelembe vennünk, amelyekben van érdemi határozat. A fentebb felsorolt négy eljárást tehát figyelmen kívül hagyhatjuk.

Részigazság van abban a fentebb cáfolt megállapításban, amely szerint a nemperes eljárásban hozott határozat perrel megtámadható és *ítélettel hatálytalanítható.* Vannak ilyen határozatok, de ez a megállapítás a nemperes eljárásoknak csak egy— kisebb — részére áll. Ilyenek: az ideiglenes intézkedés, a hagyatéki eljárás, a telekkönyvi eljárás, a cégeljárás és a végrehajtási eljárás.

Továbbmenőleg találunk olyan határozatokat, amelyek bizonyos tények fennforgása esetén *önmaguktól megdőlnek.* Ilyenek: a holtnak nyilvánítási eljárásban, a halál tényének bírói megállapítása iránti eljárásban és az eltűntnek nyilvánítási eljárásban hozott határozatok.

A jogszabály csak az előző két eljárásban hozott határozatra mondja ki ezt a szabályt, de nyilvánvaló, hogy az eltűntnek nyilvánítási határozatra is vonatkozik. Ha az eltűnt előkerül nem lehet őt tovább eltűntnek tekinteni.

Végül van olyan határozat is, amely *perrel nem támadható* ugyan meg, de az eljárás *természetéből* folyóan *nem fűződnek ahhoz jogerőhatások.* Ilyen az elmegyógyintézetbe való felvétel ellenőrzése során hozott határozat. Az elmegyógyintézetből való elbocsátást kimondó határozat után a beteg újra felvehető az intézetbe, ugyanígy az elutasító határozat után újra kérhető elbocsátása, amelynek megtagadása után új eljárást kell lefolytatni.

A többi nemperes eljárásban hozott érdemi határozathoz éppen úgy kapcsolódik jogerőhatás, mint a perben hozott ítélethez.

Így van ez elsősorban a *perre forduló* eljárásokban, ha azok nem alakulnak perré. Így a jogerős fizetési meghagyás vagy jogerős közjegyzőileg közölt bérleti viszony felmondás mindenben a jogerős ítélet hatályával egyenlő.

A többi *pert pótló* eljárás nagy részénél is ez a helyzet. Így a választójogi eljárásban „végérvényesen" határozó bíróság végzése anyagi jogerőre emelkedik, ugyanígy a lakbérmegállapítási, az iparjogvédelmi, és az okirat vagy értékpapír megsemmisítési eljárásban hozott érdemi határozat is.

Végül a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti eljárásban hozott végzés is anyagi jogerőre képes. Ez utóbbinál ellenérvként felhozható, hogy az elutasító végzés után a házasfelek újabb kérelmet adhatnak be, a vagyonközösség megszüntetése után pedig megállapodhatnak a vagyonközösség visszaállításában, hiszen a Csjt. 31. §-a csak a vagyonközösség megszüntetéséhez követel meg bírói eljárást, visszaállításához nem.

Mindkét érv igaz, csakhogy nem cáfolja meg azt a tételt, hogy a hozott határozat anyagi jogerőre emelkedik. Ez elutasítás utáni újabb eljárás újabb tényekre vagy legalább is többletényekre alapítható. Ugyanaz a helyzet mint a házassági pereknél. A vagyonközösség visszaállítása pedig nem visszamenőleges hatályú, így nem érinti azt a kérdést, hogy előzőleg megszüntették a vagyonközösséget. A visszaállítás nem rontja le a határozat jogerejét, sőt arra éppen a határozat jogereje miatt van szükség.

16. Azokra a határozatokra, amelyek anyagi jogerőre képesek, a jogerőhatások ugyanúgy jellemzőek, mint a jogerős ítéletekre. A 14. pontban elmondottak vonatkoznak általában az ilyen határozatok jogerőhatásaira, mégis bizonyos eltéréssel.

Az eltérés a jogerő megdöntésénél jelentkezik.

A jogerő itt is elsősorban rendkívüli jogorvoslattal dönthető meg. Ezek közül kérdéses azonban a *perújításnak megfelelő intézmény* — nevezzük újított eljárásnak — lehetősége.

Az eljárás újítását a jogszabály külön nem szabályozza. A Pp. perújításnál kifejezetten a jogerős ítélet (és egyezség) elleni perújításról beszél, ezért általánosan elfogadott, hogy végzés ellen nincsen perújításnak helye. Ez a perben hozott végzéseknél el is fogadható. A nemperes eljárásokban hozott határozatoknál e kérdés vitás, de inkább a nemleges álláspont mondható többséginek.

Általános szabályozás nincsen ugyan e téren, de egyes esetekre szóló igen. Így a fizetési meghagyás elleni perújítást a törvény kifejezetten megengedi (Pp. 321. §). A másik eseti rendelkezés a bérleti viszony megszüntetésének közjegyzői közlésénél van, amennyiben a jogerős felmondás ellen nincs helye perújításnak [1/1958. (II. 16.) I. M. sz. r. 10. §-a].

A másik öt most tárgyalt eljárásra ilyen rendelkezés sem pozitív, sem negatív irányban nincs. A megoldásnál ezeknek az eljárásoknak a jellegét kell figyelembe venni.

Ezen a vonalon haladva a dolog természeténél fogva kizárható az újítás lehetősége a választójogi eljárásban, ahol a jogszabály „végérvényes" határozatról beszél.

Elutasítás esetén az iparjogvédelmi eljárásban új tény alapján új szabadalmi bejelentésnek van helye, nem az eljárás megújításának. Ugyanígy a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti eljárásban is inkább új eljárás lesz lehetséges, mint ahogy elutasítás után a házassági perekben is inkább új eljárás kezdeményezhető, mint perújítás.

Más a helyzet a lakbérmegállapítási eljárásban, az okirat és értékpapír megsemmisítése iránti eljárásban hozott határozatoknál.

Véleményem szerint a Pp. 1. §-ában foglalt cél elérése érdekében arra az álláspontra kell

helyezkednünk, hogy a fenti esetekben lehetséges az eljárás megújítása.

Ez a felfogás nem ellentétes a Pp-vel, amely a perújítást jogerős ítélet ellen használható rendkívüli perorvoslatként szabályozza. A nemperes eljárások általános szabályaként a 105/1952. (XII. 28.) MT. sz. r. 13. §-ának (3) bekezdése kimondja, hogy a nemperes eljárásokban a Pp. szabályait kell *megfelelően* alkalmazni. A megfelelő alkalmazás a jelen esetben pedig azt jelenti, hogy a jogerős ítéleten ezekben az eljárásokban a jogerős határozatokat, tehát adott esetben végzéseket kell érteni.

A másik eltérés a jogerőnek *újabb eljárás* során való megdöntésénél mutatkozik. Az újabb eljárás egyik esete a Pp. 230. §-a alapján a jövőre szóló szolgáltatás mértékének, (mennyiségének) megváltoztatása. A nemperes eljárásoknál ilyen csak a fizetési meghagyásoknál fordulhat elő, de ott is csak igen ritkán. Az eltérés abban áll, hogy ilyenkor nem új nemperes eljárást kell indítani, hanem pert. Az újabb eljárásban történő jogerőmegdöntés másik esete a jogerővel való visszaélés megakadályozása. Szerintem ilyenkor sem új eljárásnak van helye a nemperes eljárásokban, hanem a joggal való visszaélésre alapított pernek.

Ezek után — visszatérve a nemperes eljárásokban hozott *érdemi határozatok jogi természetére* — megállapíthatjuk, hogy azoknak a határozatoknak a jogi természete, amelyek anyagi jogerőre képesek azonos a perben hozott ítélet jogi természetével.

Az ilyen határozat jogvédelmet ad azáltal, hogy valamely jogviszony fennállását vagy fenn nem állását megállapítja (lakbérmegállapítási eljárás, elutasító határozatok), ehhez képest a sértett jogviszony helyreállítását meghagyja (fizetési meghagyás, lakbérletfelmondás, amely mindig kiürítésre is kötelez), vagy a jogállapotot megváltoztatja (házassági vagyonközösség megszüntetése, választójogi eljárás, iparjogvédelmi eljárás, okirat és értékpapír megsemmisítése iránti eljárás).

*

A nemperes eljárások elméleti kérdéseinek kimerítő jellegű tisztázására ebben a tanulmányban természetesen nem vállalkozhattam. Ezért választottam címül a nemperes eljárások *néhány* elméleti kérdését. A címhez hűen csak a legfontosabb kérdéseket vázoltam, röviden kifejtve saját — gyakran a communis oppinio-tól nagymértékben eltérő — álláspontomat. Tanulmányom célja tehát lényegében *problémafelvetés* és ezen túlmenően — az egyik álláspont kifejtése és néhány más nézet bírálata révén — *vitaindítás*.

Farkas József

SZEMLE

Megjegyzések a római jog oktatásának néhány kérdéséhez

A felsőoktatás területén több évre méretezett, alapos elemző munka folyik, amióta közzétették az oktatási rendszer továbbfejlesztéséről szóló, „A felsőoktatás tananyagának és oktatási módszereinek korszerűsítése. Általános alapelvek" c. dokumentumot, amelyet a Tudományos és Felsőoktatási Tanács 1960 őszén megvitatott és jóváhagyott. Az állam- és jogtudományi karokon tanított valamennyi tárgy oktatási kérdéseivel országos viták foglalkoznak. Ezeken a vitákon nemcsak a szorosan vett oktatási-pedagógiai kérdések szerepelnek, hanem feltárul egy-egy jogtudományi ág oktatásával kapcsolatban a tudományág művelésének — az oktatástól nehezen elválasztható — számos elméleti és gyakorlati kérdése is. A tananyagkorszerűsítés munkája arra készteti az oktatókat, hogy újból átgondolják a tárgyuk oktatásával összefüggő kérdéseket.

A római jog oktatásával kapcsolatban számos alapvető kérdés merül fel, amelyről a felszabadulás óta eltelt tizenhét év alatt kevés szó esett. Ez alól elsősorban az a bírálat a kivétel, amelyre jogpedagógiai célú munka, a római jogi tankönyv megjelenése adott okot: folyóiratunkban jelent meg *Világhy* Miklós professzor „Megjegyzések a római jog tudományának egyes elvi kérdéseihez" alcímű tanulmánya (1957, 4—6. sz. 216. sköv. old.), amely nagyon érthetően az oktatás alapvető kérdéseire is útmutatást adott. Valóban, ma is alapvetően fontos a római jog oktatásában és tudományának művelésében egyaránt, hogy pl. a történetiség fokozott alkalmazása ne legyen öncélú és külsőleges csupán, hanem támaszkodjék a jog és az egyes jogintézmények társadalmi szerepének a megértésére, adjon társadalmi értelmet a jogtörténeti adatoknak az állam és a jog lényegének, a jogfejlődés mozgató erőinek marxista megértése alapján, hogy egyesítse a tudomány és az oktatás a legmodernebb forráskutatást a jog és a jogfejlődés szocialista szemléletével, alkalmazza következetesebben és mélyrehatóbban a dialektikus és történeti materializmus bírálati módszerét. (V. ö. „Vita a római jog oktatásáról" Felsőoktatási Szemle, 1962. 6. sz.)

A római jog oktatásának valamennyi kérdését egy szemlecikk keretében természetesen lehetetlen megtárgyalni. Olyan kérdések, mint például a római jog sajátos, különös didaktikai céljának a feltárása, vagy hogy ennek milyen módon legyen megfelelő eszköze a tankönyv, a történetiség és a tételesség viszonya a római jog oktatásában, a dogmatikus-pandektista módszer leküzdésének a követelménye, a rendszer vagy a korszakbeosztás — ezek mind olyan nagy kérdések, amelyek külön tanulmányt igényelnek. Ezúttal csupán három szerényebb méretű, kisebb terjedelemben is összefoglalható kérdéssel szeretnék foglalkozni. Mindenekelőtt azzal, hogy a hazai római jogi oktatásban a felszabadulás előtt milyen módon vált uralkodóvá a pandektista módszer; er-

re azért, hogy azt eredményesen leküzdhessük, nem felesleges egy rövid pillantást vetni (*1*). A szocialista szemléletű római jogi oktatás szükségessé teszi, hogy áttekintéssel rendelkezzünk arról, miként áll a római jog oktatása a Szovjetunióban és az európai népi demokratikus országokban (*2.*). Végezetül azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy a római jog oktatásának és művelésének marxista megalapozása során néha észlelhető vulgarizálás hátrányokkal jár-e és az elkerülése milyen okból szükséges (*3.*).

*

1. A múlt század harmincas éveiben Bécsben arra a gondolatra jutottak, hogy a római jog hazai előadásainak az alapjává báró *Haimberger* Antal „De iure Romano privato" c. tankönyvét kell tenni. Ebben a kérdésben *nem kisebb magánjogász, mint Frank Ignác* nyilvánított véleményt, aki *Pauler* szerint „a római jog ismeretére nézve páratlanul állott hazánkban".[1] *Frank* Ignác érthetően ellene volt a Haimberger-féle tankönyv hazai használatának: nálunk más a helyzet, mint a német jogvidékeken, Magyarországon nem azt vizsgáljuk — írta — hogy mit recipiáltak a németek a római jogból; ezt nálunk mint a jogtudomány gyökerét tanítják. Nem az a fontos továbbá — folytatta —, hogy milyen volt a római jog Justinianus korában, hanem, hogy milyen volt a római jogtudomány haladása és fénykora a klasszikusok idején. Ezt pedig *csak történeti* tárgyalással lehet elérni.[2]

Ezzel azonban jó pár évtizeddel később, a kapitalista társadalmigazdasági viszonyok idején már nem értettek egyet. A budapesti egyetemen professzorként 1865-től 1893-ig működő, *Savigny* történeti iskolájához csatlakozó *Hoffmann* Pál, (*Vécsey* Tamás szerint az első, aki nálunk európai egyetemi színvonalon művelte a római jogot), kezdetben pandektajogot adott elő. Ettől csak később tért el, s a római jogot „mint tanjogot, a jogászi gondolkodás iskolázóját" tanította.[3] *Schwarz* Gusztáv viszont már 1883-ban a *Pandekta-kollégium érdekében* azért panaszkodik, hogy Hoffmann több kiadást megért Institutioi *sokat adnak a jogtörténetből,* de a legszükségesebbet sem a jogdogmatikából; márpedig hivatásunk „elsősorban jogászt képezni s nem ódondászt". *Schwarz* Gusztáv szerint a civiljogi tanulmányok eredménytelenségének oka többek között a *történeti* elem *túlsúlya,* pedig „... a magánjog dogmatikája... be- vagy be nem vallottan minden tudományos jogrendszerben a római: a római jog a magánjogi studium per eminentiam".[4] És mindjárt példát is mond Hoffmann tankönyvéből: „... míg a manap merőben impraktikus sponsio, nexum, stipulatio és literál-kontraktusról huszonhárom lapon értekezik, addig a tévedés, feltétel tanainak egy-egy fél lapot, az interessenek — *Jhering* szerint *a magánjog legnehezebb részének* — alig egy lapot szentel. Pedig mit a mi tanulónknak a sponsio és stipulatio, mit neki a római argentáriusok könyvtartásának, a codices accepti et expensi legbehatóbb ismerete, ha megvonjuk tőle azt, mire a *jogásznak,* praktikus hivatásánál fogva, elsősorban szüksége van — ő mindennapi kenyeret kíván, és mi történeti márványt nyújtunk."[5] Ennek a történetietlen *pandektisztikának* volt nálunk lelkes művelője a kiváló *Szászy-Schwarz* Gusztáv. Az ő lendületes dikciójú szavai szerint a modern jogra való kihatásában *nem történetileg,* hanem „mai érvényében" kell bemutatni a római jogot. Ez a glosszátorok óta századokon át módosított, transzformált keverékjog a tiszta római jog szempontjából azért fontos, „mert így tesszük próbára, mi volt a római jogban a múlté s mi maradandó értékű"; a pandektajog „predesztinalt nemzetközi jog", bár ez távol áll Labeo és Capito, vagy akár Julianus és Celsus idején ismert jogtól: „Reá nem ismerne Africanus és Tribonianus fejét rázná, ha látná, mily elméleteket hozunk ki az ő Corpus Jurisából... (amely) nem koporsója volt a római jognak, hanem a későbbi korok jogának bölcsője".[6]

Szászy-Schwarz tisztában volt tehát azzal és ezt nem is titkolta, hogy a pandektaelmélet „nagyrészben csak kiindulási pontját bírja a római jogban, eredményében azonban jórészben a magánjog... általános elméletévé szélesbült", s „ennyiben nem annyira a római jognak, mint általában a magánjognak... római jogi alapú dogmatikája".[7] S amikor kiemelte, hogy a római jogászok nem voltak dogmatikusak a szó XX. századbeli értelmében, nagyságuk „nem a fogalmi absztrakciók erejében és tisztaságában, (hanem) ... a konkrét eset szemléletében, jogi tartalfogalmi absztrakciók erejében és megítélésében" állott, s hogy definiciók, beosztásaik és „rendszerítéseik" már nem tarthatók fenn, félre nem érthető nyíltsággal világosan azt is megmondta: „Másfelől a mai dogmatikusok bizonyos alapfogalmai — pl. az alanyi jog, a jogalany, a jogügylet, a jog és igény közti viszony stb. — a római dogmatika előtt még ismeretlenek voltak."[8] Hasonlóan másutt is: pl. a

[1] *Eckhart* Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667–1935, Budapest, 1936, 355. old.

[2] *Eckhart,* i. m. 356. old.

[3] *Vécsey* Tamás: Hoffmann Pál r. tag emlékezete (1830–1907), olvastatott az Akadémia 1907. dec. 16-iki ülésén, Akadémiai Emlékbeszédek, XIII. köt. 14. old.

[4] Hogy a római jog tudománya, legalábbis a klasszikus korban, túlnyomólag magánjogtudomány volt s hogy a klasszikus jogászoknak ez a magánjogra korlátozódása számukra egészen magától értetődőnek látszott, kitűnik Gaius Institutioinak az elejéből is. A mű úgy indul, hogy a római jog *egészét* ábrázolja. A római jog *egészére* vonatkozó jogforrástan megtárgyalása után azt várná az olvasó, hogy a 8. § kezdő szavai után: *Omne* autem ius, quo utimur... a teljes római jog tárgyalása következik. Gaius azonban egy szalto mortale-val hirtelen máris a *magán*jog világában van, mintha azon kívül más jog nem is volna. Fritz *Schulz:* Prinzipien des römischen Rehtcts, Vorlesungen, változatlan utánnyomás: Berlin–Neukölln, 1954, 23. old.

[5] *Szászy-Schwarz* Gusztáv: Gyakorlati jogtanítás, Parerga Vegyes jogi dolgozatok, a Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, V. évf. 1. köt. Budapest, 1912, 280. s köv. old.: 276. s köv. old.

[6] *Szászy-Schwarz:* Bevezetés a római jogba, Parerga, 328., 331., 332. 333. old.; uo. a római jogtörténet ellen, mely a római jog segédtudománya. Ha *Farkas Lajos* (A római jog céljának es helyének kérdéséhez tanulmányi rendszerünkben, Jogtudományi Közlöny, 1879. és 1881. évf.) a római jog „eddigi tanítási módját" a „római jogtörténelem' kizárólagos tanításával véli pótolhatni, „ez eltévelygése a történelmi buzgalomnak". „Ha egyszer annyira jutunk, hogy római jog helyett Róma jogtörténetét tanítjuk, akkor a római jogi képzés is a történelemé lesz". Uo. 334. o.

[7] Bevezetés a római jogba. 9. §: A pandektaelmélet tankönyvének feladata és módszere, Parerga, 359. old.

[8] Uo. 359. old., a jogügyletre nézve némileg másként: 324. old. – Ismeretes a római jogtudomány valóságos ellenszenve a jogtétel absztrakt formulázásával szemben. Bár természetesen a források adnak fogalommeghatározásokat, nem is csekély számban, a római jogászokra, főként a klasszikusokra rendkívüli tartózkodás jellemző az absztrakció irányában. *Schulz* (Prinzipien, 27. s köv. old.) nem hiába helyezi „Abstraktion" feliratú fejezete élére a javo-

„Régi és új birtokjog" c. tanulmányában,[9] ahol a traditio possessionis-szal kapcsolatosan megjegyzi: igaz, hogy a római jogászok az egyoldalú occupatio és a kétoldalú traditio tényállása között a különbséget nem említik fel. „Ám e római jog dogmatikája *nem a rómaiak elméletét adja vissza*, hanem a rómaiak jogát, melynek elméletét mi a ránk hagyott anyagból *önállóan építjük fel.*" (Az aláhúzás az eredetiből hiányzik.) Más helyen is ilyen tónusban ír a pandekta-kézikönyvekről: „Ulpianus, ha ma sírjából feltámadna, bámészan forgatná a Windscheid kézikönyvének 'általános részét' és talán annyit sem értene belőle, mint egy kezdő jogász. Amit a német doktrina, állítólag római jogi alapon az alanyi jogról, a jogügyletről, a jog és igény közötti viszonyról, az anyagi perjogról stb. rendszerbe foglalt, az a német szellem terméke tetőtől talpig és nem kevésbé német jog azért, mivelhogy a német géniusznak a latin Corpus Juris volt kezében, amikor kieszelte".[10]

Ha meggondoljuk, hogy *Szászy-Schwarz* Gusztáv mint lebilincselő előadó és a szellemes okfejtéseket kedvelő kiváló elme *Marton* Géza kedvelt tanárai közé tartozott (magántanári képesítésénél is egyik bírálója volt[11]), jobban megértjük hatását a Marton tankönyvre: e tankönyv szerzőjének a budapesti egyetemen szerzett alapműveltsége Szászy-Schwarz Gusztáv tanításain alapult, *legmélyebb civilisztikus élménye* tehát *pandektisztikus volt.*

Kettejük munkáinak összevetése — nem feledve, hogy hasonló irányú tankönyvekben sok a közös szemléletből fakadó párhuzam — még jobban megerősíti ezt. Szellemi kapcsolatukról, felfogásuk párhuzamáról ad felvilágosítást, ha például — hogy a Marton-tankönyv eddigi vitáin említett kifogások körében maradjunk — Marton tanítását a ius speciale — singularera és a privilegiumra (50. old.) összevetjük Szászy-Schwarzéval,[12] a jogellenes magatartások rendszerbeli elhelyezését a jogügyleti képviselet után és az alanyi jogok védelme előtt közvetlenül.[13] Az sincs jelentőség nélkül, hogy Marton lényegileg Szászy-Schwarzon keresztül Jhering birtoktanára támaszkodik[14] s Szászy-Schwarzot emeli ki egyedül a magyar romanisták közül, amikor a jogi személyekről szóló s a modern pandektatudományban is feltűnést érdemlő munkájának eredményeit húzza alá.[15]

Mindezzel legkevésbé sem azt kívánom állítani, hogy *Marton* Géza itt megrekedt volna. *Szászy-Schwarz* Gusztáv századeleji munkái még mit sem árulnak el *Mitteis*nek a tartományi és a birodalmi jog viszonyára figyelmet felhívó nézetéről vagy a papyrológiai és az interpolációkutatási irányról. *Szentmiklósi* Márton népszerűvé vált tankönyve (persze az egyetemi tankönyv kényszerárfolyama is sokat segített azon, hogy egy tucatnyi kiadást ért meg), a húszas évek végén — a harmincas évek elején a történeti iskola bemutatása után a *legújabb* irodalomról mindössze ennyit jegyez meg: „A jognak történeti alapon való tárgyalása ma is az uralkodó módszer. Csak a történeti iskola túlzásai ellen tiltakozik két ellenzék: az egyik azt vitatja, hogy a jogalkotásban az egyéni észnek is van része (philosophiai iskola), a másik pedig a dogmatizmus túlcsigázása ellen s azt állítja, hogy a célból kell kiindulnunk a jogalkotásban és a jog tanulmányozásában. Az utóbbi irányzat képviselője Jhering."[16] E fogalmazás csikorgó mondataiból szinte áradt a dohosság már a könyv megjelenésekor is. *Marton* Géza tankönyve mást mutat: lassú, de határozott eltávolodást az alapállástól, az újabb irányok ismeretét, főleg az interpolációkutatás tanulmányozása után, ennek kritikai szemlélet útján történő közvetítését. S ez nemcsak annak kijelentésében áll, hogy „ma már a római jog tudománya az interpolációkritika eredményeinek figyelembevétele nélkül elképzelhetetlen",[17] hanem eme eredmények állandó, tényleges figyelembevételében is.

E rövid tudománytörténeti visszapillantás talán mégsem volt felesleges. Alkalmas arra, hogy emlékezetünkbe idézzük: a felszabadulás előtti utolsó félévszázad hazai római jogi oktatására a nálunk megkésett ütemben kifejlődött kapitalizmus viszonyai között érthető pandektista irány nyomta rá a bélyegét, amitől annak, aki ebben nőtt fel, nem könnyű volt megszabadulnia. A pandektajogra egyideig még a felszabadulás után hatályban levő egyetemi dokumentumok is kifejezetten utaltak.[18] Ilyen megvilágításban még jobban kell értékelnünk azt a fejlődést, amelyen *Marton* Géza átment s amely abból is észlelhető, ha tankönyvének 1922-ben Debrecenben megjelent első kiadását az utolsóéval összevetjük. Mindez érthetővé teszi, hogy tankönyvének legújabb kiadásában a pandektista szemlélet nyomai megtalálhatók. S azt szinte felesleges is hangsúlyozni e sorok írójának, hogy Marton Géza tudósi — tanári értékelésével kapcsolatban mindazt fenntartja — s így megismételni feleslegesnek véli —, amit a kitüntetett jubilánsról életének utolsó évében írt.[19] Ez a rövid visszapillantás végül a pandektisztika negatív jelenségeinek vázolása révén azzal a jelenlegi oktatásunk számára nem haszontalan

lenusi idézetet: Omnis definitio in iure civili periculosa est (parum est enim, ut non subverti possit). D. 50, 17, 202. Fontos fogalmak egész sorára nélkülözték a technikai megjelölést, vagy ha ilyen volt, a definíciót, bár a fogalom, akár nem tudatosan is, fejtegetésük alapjául szolgált. *Nem volt szavuk* pl. a jogképességre, jogügyletre, szerződésre („contractus" és „pactum" szűkebb fogalom), vagy olyan fontos átfogó fogalomra, mint a dologi jog, amely a döntések százainak alapjául szolgált. *Hiányzott a tulajdon (dominium) meghatározása* is. (*Schulz*, Prinzipien. 30. s köv. old.). Olyasfajta meghatározásokat, hogy a tulajdon olyan dologi jog, melynél fogva a jogosult a dolog felett tetszése szerint, korlátlanul rendelkezhet, hogy a tulajdon „an sich schrankenloses Sachenrecht" (*Gierke*). az antik római jogban *hiába keresünk.* (*Schulz*, Prinzipien, 102. s köv. old.)

[9] Új irányok a magánjogban c. kötetben. A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, IV. évf. 2. köt. Budapest, 1911., 476. old.

[10] Rendszer és kommentár, Parerga, 416. s köv. old.

[11] Vö.: *Móra* Mihály: Egy tudósi életpálya ormán, Dr. h. c. *Marton* Géza — Kossuth-díjas, Jogtudományi Közlöny, 1947, 4—6. sz. 177. s köv. old.

[12] Institutiók és pandekták, Dr. *Schwarz* Gusztáv . . . előadásai alapján összeállította *Besnyő* Béla, Budapest, 1900, 29. s köv. old.

[13] *Marton* tankönyvében (A római magánjog elemeinek tankönyve, Institutiók, Budapest, 1957) az I. rész Általános tanok IV. fejezetében, A jogi tények 85. s köv. old., *Szászy-Schwarz* Gusztávnál „A tényállások általában" c. fejezetben, 91. s köv. old.

[14] Vö. *Marton* tankönyv. i. m. 138. s köv. old.

[15] 41. és 69. old. jegyzetében.

[16] A római jog Institutiói, 12. kiadás, 7. old.

[17] *Marton* tankönyv. 43. old.

[18] Az ELTE (akkor Pázmány Péter T. E.) Jog- és Közigazgatástudományi karának 1948'49. tanev II. félévi tanrendje tartalmazza a 128.000/1911. V. K. M. sz. r. 1. §-át és a 28.291/1883. V. K. M. sz. r. 2. §-át is.

[19] Vö. Jogtudományi Közlöny, 1947, 4—6. sz. 176. s köv. old.

eredménnyel jár, hogy a *pandektista irány* (amely persze a maga idején jelentős eredményeket is könyvelhetett el főleg a burzsoa magánjog elmélete terén) *korszerűtlenségét*, túlhaladott voltát hangsúlyozza.

2. A szocialista külföldi romanisztika megismerése olyan előnyökkel jár, amelyekről semmiképpen sem mondhatunk le, még akkor sem, ha a szocialista államokban jelenlegi ismereteink szerint a római jog tudománya viszonylag nem áll olyan fokon, mint a többi jogtudományi ág és mint az ókortörténet (ez alól Lengyelország a kivétel).

Előre kell bocsátani, hogy az erre vonatkozó ismereteink se nem egyenletesek, se nem elégségesek, így tehát végleges ítéletet csak a helyzet teljes felderítése után mondhatunk, amihez nemcsekély erőfeszítésre van szükség. A könnyelmű ítélettől én mindenesetre tartózkodnék, minthogy a nemleges ítélet megalkotása általában csak széleskörű tényanyag birtokában megalapozott s ehhez kellő utánjárás mindenképpen elengedhetetlen. Ma még az a helyzet, hogy eltekintve a lengyel romanisták hozzáférhető, könnyen olvasható nyelveken írt (főleg papyrológiai irányú) publikációitól, nem vagyunk eléggé tájékozottak a szocialista államok római jogászainak működéséről. Ezért láttam egyik legsürgősebb feladatomnak, hogy ismereteinket ezen a területen bővítsük. Ennek eredményeként tanszékünkre beszereztük R. *Taubenschlag* folyóiratának (The Journal of Juristic Papyrology) évfolyamait visszamenőleg. A korábban ismert, nálunk fordításban 1950-ben megjelent *Novickij-Peretyerszkij* tankönyvén kívül ma már újabbakat is ismerünk: lefordíttattuk — a testvértanszékekkel munkaközösségben — a két legfrissebb tankönyvet: *Novickij* szovjet professzor 1960-ban megjelent[20] és *Andreev* bolgár professzor 1958-ban megjelent[21] nem nagy terjedelmű tankönyvét, valamint több más tanulmányt is s ezeket megküldöttük a római jogi tanszéken kívül az ELTE polgári jogi tanszékének, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete könyvtárának is; a fordítások tehát a kutatás számára szélesebb körben hozzáférhetők. Ezt az erőfeszítést a jövőben is fokozni kell.

Nem vitás, hogy az európai *szocialista* államok jogi *oktatásában* a római jognak *fontos szerep* jut. Ez a helyzet mindenekelőtt a *Szovjetunióban;* újabban jogi felsőoktatásának előnyeiről nyugati szakfolyóiratokban is mind többet lehet olvasni.[22] *Marton* Géza írta a korábbi szovjet római jogi tankönyv ismertetésében: „... nemigen van ma olyan oktatási rend a világon, mely a jogtanulótól e tárgyból mélyebbre ható ismereteket kívánna meg, mint a szovjet tanulmányi rend teszi. Ebben benne van az egész studium hivatalos értékelése."[23] Paul *Koschaker* pedig 1947-ben *Peretyerszkij* munkájának felszínes ismerete alapján is azt a következtetést vonta le, hogy ha a szovjet diákok a tankönyv tartalmát elsajátítják, a római jogról lényegesen többet tudnak, mint a mai átlagos nyugati kollegáik.[24]

N. P. *Tomasevszkij* is aláhúzza, hogy a szovjet jogi kiképzés érdekében a római magánjog oktatása jelentős helyet tölt be.[25] Azonfelül, hogy a hallgató az egyetemes jogtörténet keretében az első évfolyamon a római jog általános fejlődéstörténetével egy aránylag bő fejezetben megismerkedik,[26] a második évfolyamon a szovjet polgári jogot meghaladó óraszámban tanulta a római magánjogot.[27] A vizsgákhoz jelenleg használatos tankönyv a már említett *Novickij: A római polgári jog alapjai,* Moszkva, 1. kiadás: 1956, 2. kiadás: 1960.[28]

Hasonló a helyzet a *Lengyel* Népköztársaságban: hét jogi fakultásán (Varsóban, Krakkóban, Lublinban, Lodzban, Poznanban. Wroclavban, Torunban) szintén a második évben tanítják kötelező tantárgyként mind a délelőtti, mind a levelező tagozaton a római magánjogot, amelynek előadásához — ennek fele óraszámában — párhuzamosan a mi gyakorlatunknak megfelelő praktikum járul.[29] Tankönyvül R. *Taubenschlag: Római magánjog,* Warszawa, 1955, c. munkáját használják.[30] Ugyancsak a második évben szerepel a római magánjog a *Bolgár* Népköztársaságban[31] heti négy órában, ahol Mihail N. *Andreev: Római magánjog,* Szófia, 1958, c. tankönyve az írásbeli tananyag.[32] A római jogot a *Román* Népköztársaságban az első évben adják elő s a gyakorlatok mind a két szemeszterben követik az előadásokat; a római állam történetével az egyetemes állam- és jogtörténet foglalkozik külön fejezetben.[33] A hallgatók Vladimir

[20] I. B. *Novickij:* Osznovü rimszkovo grazsdanszkovo prava, Moszkva, 1956, 2. változatlan kiadás: 1960.

[21] N. Mihail *Andreev:* Rimszko csasztvo pravo, Szofija, 1958.

[22] Thea *Lyon:* Die juristische Ausbildung in der Sowjetunion, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1961, 1./sz. 131. s köv. old.

[23] Jogtudományi Közlöny, 1951, 4. sz. 215. old.

[24] Europa und das römische Recht, 3. kiadás, München und Berlin, 1958, 356. s köv. old.

[25] B. *Novickij:* A római magánjog alapjai, Moszkva, 1956. c. tankönyvének bírálatában, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958, 11. sz. 137. old.

[26] A szerzői munkaközösségben készült és magyarra lefordított Állam- és Jogtörténet, I. Budapest, 1951. c. tankönyvben a vonatkozó III. fejezetet I. Sz. *Peretyerszkij* írta.

[27] *Pap* Tibor: Jogi felsőoktatás a Szovjetunióban, Jogtudományi Közlöny, 1948, 3–4. sz. 40. old. *Martonyi* János: Jogászképzés és jogászi hivatások a Szovjetunióban, Acta Univ. Szegediensis, sectio juridica-politica, szerk. M. *Móra–J. Szabó,* I. köt. 2. f. Szeged, 1949, 8. old. – *Medve* Zsigmond: A jogi oktatás ügye a Szovjetunióban, Jogtudományi Közlöny, 1957, 4–6. sz. 194. s köv. old. nem számol be változásról.

[28] Osznovü rimszkovo grazsdanszkovo prava. Ism. N. P. *Tomasevszkij,* Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958, 11. sz. 137. s köv. old.; továbbá: Biblioteca Classica Orientalis, 1959, 179. old. nálunk: *Diósdi* György, Jogtudományi Közlöny, 1961, 10. sz. 585. s köv. old. A tankönyv és az orosz ismertetése magyar fordításban a tanszéki könyvtárakban.

[29] Marian *Weralski:* A jogi oktatás rendje a Lengyel Népköztársaságban, Jogtudományi Közlöny, 1960. 5. sz. 295. old.

[30] Rzymskie prawo prywatne. *Taubenschlag* 1931-ben írt korábbi tankönyve négy kiadást ért meg (1938, 1945, 1947), az 1955-ben megjelent tankönyvének Bevezetés-ében (7. old.) azt írja, hogy az oly sok helyen különbözik a régitől, ami indokolttá teszi, hogy ne a régi 5. kiadásának tekintessék, hanem új tankönyvnek. Az új tankönyvben már széleskörűen figyelembe vette a jogintézmények gazdasági alapját, ahol azt forrásszerűen alá lehet támasztani. A példák „leggyakrabban a mai életből valók, abból kiindulva, hogy az ilyen példa a leghozzáférhetőbb a hallgatók gondolkodása számára". Ugyanebben az évben jelent meg a római magánjogot az antik jogok talaján tárgyaló összefoglalása (Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych, Warszawa, 1955, ism. Josef *Klíma,* Jura, 1955, 281. s köv. old. H. *Kupiszewski,* Labeo, 1955, 3 sz. 348. s köv. cld.), amely lényegesen szélesebb keretben dolgozta fel a többi antik – beleértve az ékírásos – jog anyagát, mint korábban Egon *Weiss* és Erwin *Seidl* (ism. A. *Guarino,* Iura, 1951, 211. s köv. old.) a tankönyvében.

[31] Nikolaj *Vacsev:* A jogi oktatás rendszere a Bolgár Népköztársaságban, Jogtudományi Közlöny, 1961, 6. sz. 377. old.

[32] Rimszko csasztno pravo. ism. A. A. *Rubanov,* Vesztnyik Drevnyej Isztorii, 1960, 2. sz. 147. s köv. old.: mindkettő magyarra is lefordítva. Rövid ism. H. *Kupiszewski,* Zeitschrift der Sav. St., Rom. Abt. 1959, 568. s köv. old. – A

Hanga: Római magánjog c. jegyzetéből tanulnak.[34]

Kisebb mértékben vagyunk tájékozódva a *csehszlovák* és a *keletné net* viszonyokról. A prágai egyetemen az egyetemes állam- és jogtörténet keretében tanítják a római jogot; a pozsonyi egyetemen Gerta *Železkovová: A római magánjog alapelvei,* Bratislava, 1957,[35] c. rövid jegyzete van forgalomban.[36] A Német Demokratikus Köztársaság 1959. szept. 1-től é'etbe lépő, más tekintetben is a többi szocialista állam jogi oktatásától különböző új egyetemi tanterve — az erről szóló ismertetés szerint — az egyetemes jogtörténet és a római jog főkollégiumi tanítását mellőzi,[37] bár az ismertetésből nem tűnik ki, hogy elvi alapon vagy pedig káderhiány miatt. Erről más cikkekben [8] sem lehet felvilágosítást kapni. Az 1955-ben Varsóban megtartott, a jogi papyrológiának és az ékírásos jognak szentelt nemzetközi konferencián a Német Demokratikus Köztársaságból is tartottak előadást, de nem római jogászok.[39]

Cikkem hasáblevonatának kijavításakor jelent meg J. *Irmscher* beszámolója a római jog helyzetéről a Német Demokratikus Köztársaságban, amely pontosabb tájékozódást tesz lehetővé.[39/a] Irmscher a római jogi oktatás és kutatás ki nem elégítő állapotának a megértéséhez a speciális személyi és tárgyi gátló körülmények vázolása során visszanyúl a múltba, s felemlíti azt az ismert tényt, hogy Hitlerék tudományellenes fasizmusának pusztító hatása következtében a római jog mint a „materialista világrend" tényezője annakidején szinte egészen eltűnt az egyetemi tan- és vizsgarendből. S bár a kutatását még csak eltűrték valahogy, mégsem csodálható, hogy 1933 óta alig volt habilitáció Németországban e tárgyból. A megmaradt tanárok elöregedéséhez 1945 után egyes oktatók politikai okokból történő kiválása járult az egyetemeken. Mégis, a háború utáni első években néhány jelentős kutató még tanított római jogot; így Berlinben Johannes *Stroux,* Walter *Erdmann* (Professor mit Lehrauftrag) 1955-ben bekövetkezett haláláig, Leipzigben Heinrich *Siber* (Professor mit Lehrstuhl), aki 1951-ben halt meg, Halleban a politikai okokbol menesztett Rudolf *Joerges*-t ordinariusként reaktiválták, a negyvenes évek végén Rostock-ban Friedrich W. *Wollenberg* működött a római jog és a polgári perjog professzoraként. Az oktatásból kiesett régebbi generációt nem követte helyébe lépő új nemzedék. Az elmaradásnak az oka azonban nem csupán a szakmai utánpótlás hiánya, a már vázolt személyi elégtelenség volt, hanem mindenek előtt a jogtudomány ideológiai tájékozódása az NDK-ban. Az új feladatok előtt álló kelet-német marxista jogtudomány a jelentős kötelezettségeire és a rendelkezésre álló káderek csekély számára tekintettel elsőrendű fontosságunak az elméleti alapkérdések kidolgozását tekintette, jogtörténettel pedig csak annyiban foglalkozott, amennyiben ez problémáinak kidolgozásához elengedhetetlen volt. Hogy azonban ez az állapot — hangsúlyozta Irmscher — *csak ideiglenes* lehet, azt legjobban éppen a marxizmus, mint egy eminensen történeti jellegű tudomány bizonyítja, továbbá az, hogy a klasszikusok a fejlődésnek a történeti materializmusra épülő szemléletében kiemelkedő szerepet juttattak az antik jognak, mint ez *Marx, Engels* és *Lenin* munkáiból kitűnik. *Irmscher* kétségtelennek tartja, hogy az antik joggal az oktatásban és kutatásban egyaránt foglalkozni kell; többirányban tervezik, hogy miként adjanak újabb ösztönzést a római jogi kutatásnak és oktatásnak.[39/b]

Úgy gondolom, mindez több tekintetben világosságot derít azokra a különleges, lényegileg *gyakorlati* szükségességből fakadó okokra, amelyeknek folytán a római jog oktatása a Német Demokratikus Köztársaságban *jelenleg még* nem szerepel; ezek között semmi esetre sincs olyan *elvi* ok, amely a római jog önálló oktatása ellen szólna. Ellenkezően, éppen ma hangsúlyozza az NDK-ban az illetékes szakember azokat az elvi okokat, amelyek a jelenlegi nem kívánatos helyzet megjavításával a római jog oktatásának az újra bevezetése mellett szólnak. Ez azonban egyszersmind azt is bizonyítja, hogy helyes a mi oktatási rendünk, amely — ilyen gátló körülmények hiányában, az európai szocialista államok túlnyomó többségének gyakorlatához híven — a római jog oktatását fenntartotta.

A *Jugoszláviában* használt, nálunk ismeretes két tankönyv[40] arra mutat, hogy a jogi oktatásban

---

korábbi bulgár tankönyvekről és az újabb monográfiákról M. *Andréev:* Ouvrages bulgares sur l'histoire de l'Etat et du droit, parus durant la période 1944–1960, Revue Historique de Droit Française et Etranger, 1961, 4. sz. 581. s köv. old.

[33] Vladimir *Hanga:* Istoria generală a statului şi dreptului (de la origini la revoluţiile burgheze), Manual universitar, Bucureşti, 1958, VII. fej. 80–111. old.

[34] Curs de drept privat roman, ediţie noua, Cluj, 1958, p. 527; korábbról: G. *Dumitriu:* Curs de drept roman. Bucureşti. 1948.

[35] Základy rímskeho súkromného prava.

[36] Josef *Turečck* professzor: Paragrafus helyett élő jog. A jogi oktatás reformja a köztársaságban, Předvoj, 1918, okt. 21. számában megjelent cikkében, – mint arra *Pap* Tibor: A jogi oktatás Csehszlovákiában, Jogtudományi Közlöny. 1919, 3–4. sz. 89–90. old. hivatkozik, – kiemelte, hogy a reform alapján az első évben élő jogot kívánnak tanítani: „A hallgatókat nem fogják terhelni a római magánjog részletes előadásával, individualizmussal telített rabszolga-joggal". „Nem a praetor, aki nálunk sohasem működött, de a nemzeti bizottság, népünk egyik legnagy bb vívmánya, fogja a jogot tanítani" – írta *Ture ek.*

[37] *Nagy* Tibor: A jogi oktatás új tanterve a Német Demokratikus Köztársaságban, Jogtudományi Közlöny, 1959, 12. sz. 690. old.; vö. W. *Büchner–Uder–U. Krüger:* Die Entwicklung der Juristischen Fakultäten und ihre neuen Aufgaben bei der Ausbildung sozialistischer Staatsfunktionäre, Staat und Recht 953, 10. sz. 1029. s köv. old. G. *Dornberger–H. Spiller:* Sozialistische Perspektive und Juristen Ausbildung, uo. 1959, 8. sz. 989 s köv. old.

[38] Pl. *A–G.:* A jogtudomány helyzete a Német Demokratikus Köztársaságban, Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből, 1956, 2. sz. 81. s köv. old. Horst *Büttner:* Az új jogtudomány fejlődése a Német Demokratikus Köztársaságban, uo. 1955, 6. sz. 260. s köv. old.

Nizsalovszky Endre: Egy tanulmányút polgári jogi, családjogi és tudományszervezési tanulságai. Jogtudományi Közlöny, 1955, 9. sz. 569. s köv. old. és: A Német Demokratikus Köztársaság egyetemi és tudományos életéről, Felsőoktatási Szemle, 1955, 7–8. sz. 355. s köv. o d.

[39] *Dornseiff* (Lipcse), *Zucker* (Jena) Vö. Jozef *Modrzejewski:* Eine internationale Tagung über juristische Papyrologie und Keilschriftrecht in Warschau, Staat und Recht, 1956, 7. sz. 930. s köv. old.

[39/a] Bemerkungen zur Situation der antiken Rechtsgeschichte in der Deutschen Demokratischen Republik, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, 1962, t. X. fac. 1–3., 157. s köv. old.

[39/b] *Irmscher,* i. m. 159–160. old.

[40] Viktor *Korosec:* Ocsrt rimskega prava (A római jog vázlata), II. r. 1. füzet, Általános tanok, személyi jog, dologi jog, Ljubljana, 1953, 160 p. – Dragomir *Sztojcsevity:* Rimszko pravo. I. Társadalmi és gazdasági szerkezet. államrend, jogforrások, személyi jog, dologi jog és öröklési jog, 5. kiadás, Belgrád, 1955, 211 p. Részletesebben Marijan *Horvat:* Lo studio del diritto romano nella Università Jugoslave. Atti del Congresso internazionale di diritto romano e di storia di diritto, Verona, 1948, I–IV. vol. II. 479. s köv. old.

a római magánjognak jelentős szerepe van ott is.

A nálunk 1950-ben megjelent *Novickij-Peretyerszkij* tankönyv volt az első kísérlet, amelyben a római magánjog valamennyi alapvető intézményét marxista módon kívánta megvilágítani és megmagyarázni. A bírálat is ebben látta az értékét.[41] A szerzők maguk úgy gondolták, hogy a „római jog marxista felkutatása még hátra van, és a jelen mű szerzői meg lesznek elégedve, ha csak egy kis lépést is tehetnek előre..."[42] *Andreev* is kísérletnek tekintette tankönyvét.[43] Szocialista jogászok számára római jogi tankönyv megírása, amikor ilyen szemléletű monográfiáknak szűkében vagyunk, valóban nem könnyű feladat.

Az, hogy jelenleg viszonylag kisebb mértékben támaszkodhatunk a szocialista római jog tudományának az eredményeire, ez nem annyit jelent, hogy tőle segítséget egyáltalán nem is várhatunk.[44] Az újabb összefoglalások figyelmes tanulmányozása jó szempontokat adhat, amelyet felhasználhatunk munkánkban. Mindez azonban a legkevésbé sem ment fel attól, hogy a magunk erőfeszítését fokozzuk.

3. A hazai római jogi oktatás elsőrendű feladata, hogy mélyrehatóbban és következetesebben alkalmazza a dialektikus és a történelmi materializmus bírálati módszereit.

Nem helyes a korábbi egyoldalú tételes-dogmatikus módszer, s nem elégséges a csupán külsőlegesen, formailag történeti sem. Elsősorban arra kell figyelmet fordítani, hogy a római jog szocialista tudománya a burzsoá módszerek kritikai meghaladásával alkalmazza a marxizmusnak a történeti és a logikai egységéről szóló tanítását a jog és a jogtudomány felépítmény jellegéről szóló tanítással együtt. Az egyszerű-leíró jellegű feldolgozást kritikainak kell felváltani.

Az *alapvető* feladat az, hogy a fejlődés változatlanul fontos „hogyan"-ján túl, a kezdeti csírából kifejletté megizmosodó jogintézmény vagy fogalom mögé nézzünk, felfedjük azt is, hogy egy-egy jogintézmény vagy fogalom milyen objektív társadalmi-gazdasági feltételek által meghatározottan fejlődött ki ilyenné vagy olyanná, az uralkodó osztály érdekeit hogyan fejezi ki, ez a kifejeződés milyen viszonyban van az objektív társadalmi-történeti fejlődéssel. Ahhoz, hogy a római jog nálunk történeti bevezetés legyen a modern polgári jog tanulmányozásához, szükséges, hogy a deskriptív jelleg elhagyásával a római jog fejlődését meghatározó társadalmi-gazdasági tényezőknek nagyobb figyelmet szenteljünk, mint korábban. Az eddigi bírálat elég egyértelműséggel azt mutatta ki, hogy a római jogi oktatás nálunk egészében inkább a régebbi, főleg a dogmatikus módszer túlsúlyát tükrözi és nem hangsúlyozza eléggé az intézményfejlődés összefüggését a gazdasági alappal.

Ennek megfelelően a római jogi oktatás *főfeladata* nálunk e hiányosság leküzdése marad, annak a burzsoá felfogásnak az elvetésével, amely a jogi kategóriákat jórészt önmagukból magyarázza és az az *alapvető* feladat most, hogy a jog felépítmény jellegének megfelelő marxista tanítást a római jog történetének a területén alkalmazva, a római jogot, mint meghatározott objektív társadalmi helyzet jogi visszatükröződését kritikailag ábrázoljuk. Ha a főfigyelmet erre is kell összpontosítani, ezt a feladatot úgy kell megoldani, hogy a vulgarizálás buktatói elkerülhetők legyenek. Hogy ilyenek is vannak, arra szeretnék a következőkben rámutatni.

A ma is tanított szovjet tankönyv bírálata például szolgálhat arra, hogy egyrészt milyen nehézségei vannak az említett munkának, másrészt pedig, hogy milyen alapossággal támogatja a bírálat e kérdésben is a marxista felfogás érvényesítését, a római jog szocialista felfogását.

Az új szovjet tankönyv bírálatát azért is érdemes tanulmányoznunk, hogy elkerülhessük a hasonló hibákat. *Tomasevszkij* igen elismerően és meleg hangon ír az azóta meghalt *Novickij* kiemelkedő tudósi és pedagógusi egyéniségéről. *Tomasevszkij* a római jog marxista tankönyve főfeladatának azt tartja, hogy az a római jog szabályai valódi értelmét (ratio vera) tudatosan megértesse (és ne csupán tartalmának dogmatikus emlékezetbe vésését segítse elő) s a

---

[41] *Szerebrovszkij*, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1948, 11. sz. 79 old.

[42] *Novickij–Peretyerszkij:* Római magánjog, 13. old.

[43] „A jelen tankönyv csupán szerény kísérlet arra, hogy a római magánjog egyes alapelveit és egynéhány fontosabb intézményét a marxi–lenini tanítás szemszögéből vizsgálja és világítsa meg". Római magánjog, 5. old.

[44] Arra, hogy eddig nem használtuk ki eléggé a szovjet folyóiratirodalomnak a római jogi vonatkozásait, csak egy – nem is nagyon jelentős – példát hozok fel. A nálunk fordításban 1951-ben (a külső címlap szerint 1950-ben) megjelent *Novickij–Peretyerszkij*-féle tankönyv felfogása („A szovjet jogász számára a római magánjognak *nincs semmilyen gyakorlati jelentősége'*, 3. old.; a kiemelés az eredetiből hiányzik), a hazai ismertetők egyikében (Jogtudományi Közlöny, 1951, 6. sz. 356. old.), csak helyeslést váltott ki, míg a másik, *Marton* Géza az ismertetésében – kételyének enyhe kifejezéseként – mégis hozzátette: „az alap s. beható ... tárgyalásmód ... szemmel látható bizonyossága annak, hogy teljes tudatában van a tárgy *nemcsak történeti*, de belső elméleti fontosságának is". (Jogt. Közlöny, 1951, 4. sz. 215. old.). Bizonyára hasznos lett volna, ha a fenti ismertetők tudnak *Szerebrovszkijnek* évekkel azelőtt, már a szovjet tankönyv megjelenésének az évében, 1948-ban megjelent recenziójáról (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1948, 11. sz. 79. s kö. old.), ahol a recenzens a szovjet sze z k fenti magyarázatát *nem tartotta kielégítőnek*, s azt hangsúlyozta (i. m. 79–80. old.), hogy a római magánjog tanulmányozása a *szovjet jogász számára* mégis *rendelkezik gyakorlati jelentőséggel:* ..... nyilvánvaló, hogy a jelenlegi burzsoá jog megfelelő megértése, ... jelentősen könnyebbé válik a római magánjog megfelelő megismerése során". Hasonlóan M. *Horvat* (i. m. 488. s köv. old.) aki rámutat arra, hogy *Peretyerszkij* a Drevnij rim, M szkva, 1945 c. könyvében a római jog gyakorlati jelentőségét kiemelte. *Novickij* 1956-ban megjelent tankönyve már nem tartalmazza a kritika által kifogásolt tételt. *Marton* Géza pedig a gyakorlati jelentőség kérdésében még tovább ment, mert részletes indokolást is fűzött tételéhez, amelyet *Világhy* Miklós elvi síkon boncolva ideológiailag is helyesnek ítélt (Jogtudományi Közlöny, 1957, 4–6. sz., 317. s köv. old.). Mindenesetre a *szovjet jogászok felfogása már 1948-ban is differenciált volt a római jog gyakorlati jelentősége kérdésében.* Így tehát nem áll az a túlzó általánosítás, hogy az új *Novickij* tankönyv révén „a szovjet jogászok felfogása – a korábbi merev nézettel szemben – a Marton-féle koncepcióhoz közeledik" (*Diósdi* György. Jogtud. Közlöny, 1960, 10. sz. 586. old.) Ez csak annyiban igaz, hogy a korábbi tankönyv inkriminált részének szerzője akk r a szóbanforgó felfogást vallotta, ámde e fogalmazást a bíráló. *Szerebrovszkij* már kifogásolta; *Novickij* pedig egyedül írott későbbi tankönyvében más nézetet juttatott kifejezésre. A szovjet jogászok felfogása tehát 1956 előtt már ebből kitűnően sem volt egységes, s az ismertek közül egyedül az említett rész szerzőjét lehetne merevnek nevezni, reá nézve esetleg fennállott a közeledés szükségessége, amit *Szerebrovszkijról* már aligha lehet elmondani, hiszen éppen ő emelte fel szavát az inkriminált megállapítás ellen. Úgy gondolom, túl kell egyszer már jutnunk a hazai jogi irodalomban egyidőben nem ritkán jelentkező könnyelmű, át nem gondolt és így felszínes általánosításokon akár a szovjet, akár a burzsoá irodalom vonatkozásában, s ami ezzel összefügg, előzőleg alaposan utána kell nézni a felmerült kérdésnek. Ez ugyan több időbe kerül, de pontosabb ítéletet, biztosabb eredményt ígér.

tankönyv főfogyatékosságának azt tekinti, hogy az előbbit nem sikerült elérnie.[45]

A miért-ek során felemlíti, hogy a tankönyv abból a célból, hogy magyarázatot adjon, számos esetben hivatkozik az *uralkodó osztály érdekére*, „de ezek az általános 'elméleti interpolációk' nem hatnak ki észlelhető módon a konkrét szabályok és intézmények leíródogmatikai magyarázási stílusára" s ezenfelül az „általánosan ismert tétel, amely szerint az antagonisztikus társadalomban a jognak osztálytermészete van, néha túlságosan leegyszerűsített módon van vázolva, ami téves elvi következtetésekhez vezet".[46] Így pl. *absztrakt jellegű* az az állítás, hogy az edictum tralaticiumba „az edictumnak csak azok a pontjai kerültek, amelyek az uralkodó osztály érdekei megfelelő kifejeződésének mutatkoztak" (Tankönyv 19. old.) vagy hogy Justinianus azért tűzte maga elé a kodifikálás feladatát, mert „az uralkodó osztály érdekei megkövetelték a jog egységét, tartalmának határozott és világos voltát" (Tankönyv 27. old.) Tomasevszkij kiemeli, hogy az ilyen és az ehhez hasonló állítás „nem léphet a római jog konkrét szabályai marxista elemzésének és magyarázatának a helyébe". Ha a szerző megkísérelte volna *bebizonyítani*, hogy „azok a konkrét szabályok, amelyeket például az edictum perpetuum foglal magában, csak az uralkodó osztály érdekeit juttatták kifejezésre és csak az uralkodó osztálynak fűződött érdeke ahhoz, hogy a jog tartalma határozott és világos legyen stb., aligha koronázta volna siker az ilyen kísérletet. A római társadalom uralkodó osztályai, amelyeknek az érdekei távolról sem voltak mindig azonosak, *valóban érdekelve voltak* a rabszolgatartó termelési viszonyok (alap) megszilárdításában és fejlesztésében, de ahhoz arra volt szükség, hogy a római jog konkrét szabályai a legsikeresebben, a legcélszerűbben legyenek alkalmazhatók a fennálló társadalmi rendszer érdekeihez és szükségleteihez egészében véve".[47]

Tomasevszkij ezután kifejti: a felépítmény funkciója éppen abban áll, hogy elősegítse az alap megszilárdítását és fejlesztését, de maga a felépítmény a jogszabályok bonyolult összességéből tevődik össze. Az ide tartozó jogszabályok *különböző viszonyban* állanak az uralkodó osztály érdekeivel: egyesek azokat *közvetlenül fejezik ki és védelmezik* (pl. a rabszolgák joghelyzetét meghatározók), mások csak *közvetetten* vagy egyenesen *korlátozzák* az *uralkodó osztály* közvetlen *érdekeit*, a lakosság más rétegeinek érdekeit védve (pl. a kamatmaximum szabályai). „Következésképpen az ‚uralkodó osztály érdekére' való általános hivatkozás *nem elegendő* számos római jogszabály értelmének megmagyarázására. Ezenfelül, ha a római társadalom uralkodó osztályait a rabszolgatartók általános fogalmában foglaljuk össze... és ha figyelembe vesszük, hogy a... recepció után ezek érdekeit közvetlenül kifejező szabályok (pl. a rabszolgák joghelyzetét meghatározóak) jelentőségüket vesztették, akkor meg kell magyarázni, hogy miért mutatkozott a római jog az új viszonyok közepette is olyannyira célirányosnak... Nyilvánvaló, hogy ezt nem a rabszolgatartók érdekeivel lehet megmagyarázni". De az uralkodó osztály érdekeiből kiindulva nem lehetne megmagyarázni pl. sem a restitutió in integrum intézményét a puberes minores XXV annis ügyletére vonatkozóan, sem a házastársak közötti ajándékozás eltiltását. Kétséges, meg lehet-e magyarázni a fogadósok, hajótulajdonosok fokozott felelősségét azzal, hogy vállalataik szolgálatait olyan személyek is igénybe vették, akik az uralkodó osztályok legfelsőbb rétegeihez tartoztak. A bíráló szerint a tankönyv sokat nyerne, ha „a gazdasági viszonyok által diktált követelményekre", „az élet szükségleteire" való *üres hivatkozások* helyébe *konkrét* indokolás kerülne.[48]

A vulgarizálások forrása az, hogy néha elfeledjük: „a jognak marxista szempontból való vizsgálata egyáltalán *nem* jelenti azt, hogy *minden egyes jogszabályban* az uralkodó osztály érdekeinek a kifejeződését lássuk. A jogszabályok ilyen leegyszerűsített magyarázata csak elzárná az utat a reális valóság megismerése elől és következésképpen ellentétben állna a marxista tudomány természetével. A római jog egyes szabályai olyannyira célirányosnak mutatkoztak, hogy megtartották jelentőségüket még az antagonisztikus osztályformációk keretein kívül is" amilyen pl. a tartozékra vonatkozó diszpozitív szabály.

Móra Mihály

[45] Id. m. SzGP, 1958, 11. sz. 139. old.
[46] Uo. 139. old.
[47] Uo. 139. old.
[48] Uo. 139–140. old.

A Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény eddigi munkájáról

Hazai jogászságunk már a szocializmus építésének kezdeti szakában nagy érdeklődést mutatott a külföldi szocialista államok, elsősorban a Szovjetunió jogtudománya és jogi irodalma iránt. Ennek az érdeklődésnek a jegyében indult meg több, mint egy évtizeddel ezelőtt a Magyar—Szovjet Társaság és a Magyar Jogász Szövetség kiadásában, litografáltan sokszorosítva, a *Szovjetjogi Cikkgyűjtemény*. A fokozódó érdeklődésre tekintettel e kezdeményezés folytatásául jelent meg a Szovjetjogi Cikkgyűjtemény a Jogtudományi Közlöny mellékleteként, majd helyét a *Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből* c. időszaki kiadvány töltötte be, ugyancsak a Jogtudományi Közlöny mellékleteként, most már a többi szocialista állam jogi folyóirataiból is merített tartalommal.

A Szovjetjogi Cikkgyűjtemény, illetőleg a Cikkgyűjtemény hamar népszerűvé vált a hazai jogászság körében. Érdeklődéssel olvasták mind az elmélet, mind a gyakorlat jogász dolgozói, mert csaknem minden számában találtak munkájukat érintő, a szocialista jogi kulturáltságot fejlesztő anyagot.

1957-től 1960-ig nem volt hasonló folyóiratunk. A szocialista építés terén elért jelentős eredményeink, ezzel párhuzamosan haladó szocialista jogfejlődésünk, a hazánkban folyó nagyarányú kodifikációs munkálatok azonban napirendre tűzték a korábban oly népszerű Cikkgyűjtemény felélesztését. Így indult meg 1961-ben a régi tapasztalatokat felhasználva, most már önálló folyóiratként a *Külföldi Jogi Cikk-*

gyűjtemény, azzal a célkitűzéssel, hogy a külföldi jogi folyóiratokból kiválogassa s magyar fordításban a hazai olvasó elé tárja a bennünket érdeklő jogi, illetőleg jogtudományi anyagot.

A Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény ezzel a szó szoros értelmében hézagpótló feladatot tölt be. Ma, amikor a Szovjetunió a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában van, s a népi demokratikus államok is komoly erőfeszítéseket tesznek a szocializmus építésének befejezése érdekében, a magyar jogászságnak feltétlenül szüksége van a többi szocialista állam jogának, jogtudományi eredményeinek tanulmányozására. Kodifikáció szocialista államban nehezen képzelhető el a többi szocialista állam törvényhozásának, kodifikációs problémáinak ismerete nélkül. A hazai sajátosságok tökéletes felhasználása mellett, mindennemű utánzás elkerülésével, feltétlenül előnyös az egyes szocialista államokban már kipróbált jogi megoldások tapasztalatainak megismerése, hogy kodifikátoraink felhasználhassák, ami az adott megoldás gyakorlati alkalmazása során jónak bizonyult, s kikerüljék azt, ami viszont a gyakorlatban előnytelen volt. A szocialista jogtudomány művelése is sokkal gyümölcsözőbb, ha ennek során az elmélet dolgozói az egyes témakörökkel kapcsolatban a többi szocialista államban folyó jogtudományi kutatások eredményeire is figyelmet fordítanak. Sőt a jogalkalmazás szempontjából is hasznos egy-egy jogintézménnyel kapcsolatban megismerkedni annak a többi szocialista állam jogi irodalmában való értelmezésével, az alkalmazása során kialakult gyakorlattal, a gyakorlat javítását célzó észrevételekkel, javaslatokkal. Emellett a külföldi jogirodalmi anyag tanulmányozásánál a hazai olvasó mindig szem előtt tartja, hogy bár szocialista állambeli, de mégis külföldi anyagról van szó, amelyet saját viszonyaink közé átültetni minden további nélkül semmiképp sem lehet.

Bár a lap címénél fogva nem szorítkozik a külföldi szocialista államok jogi folyóirataira, szinte törvényszerű, hogy első sorban a külföldi szocialista államok jogi folyóiratainak anyagát közli, emellett azonban szemelvényszerűen figyelemmel van a kapitalista országokban megjelenő jogi sajtó haladó jellegű termékeire is.

A Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény szerkesztése több vonatkozásban jelentős, elmélyült munkát igényel. A szerkesztőbizottság előtt az a feladat áll, hogy gondosan tanulmányozza a rendkívül gazdag külföldi szocialista folyóiratirodalom anyagát, s gondosan válogassa ki ebből azokat a tanulmányokat, amelyek a nálunk előtérben levő jogi problémákkal foglalkoznak, továbbá azokat, amelyek esetleg csak a mi távlati fejlődésünk során válnak időszerűvé, de az adott külföldi szocialista állam jogi életében már most élénk feldolgozás vagy a megvalósulás tárgyai. Gondot kell fordítani arra, hogy a lap elméleti s gyakorlati vonatkozású cikkeket egyaránt közöljön. Az elemző jogirodalmi anyag mellett hazai olvasóinkat joggal érdekli a külföldi jogalkotás, éspedig mind a már meghozott jogszabályok, mindpedig a tervezetek. Nem mellőzhető a külföldi szocialista államok joggyakorlatának a megvilágítása sem.

A lap 1961. évi évfolyamát és 1962. évi első számát szemlélve, azt kell megállapítanunk, hogy a jog valamennyi ágára terjedően közöl a marxista—leninista elméletre támaszkodó jogi irodalmi anyagot. Eddigi négy száma *84* tanulmányt, illetőleg ismertetést, *16* jogszabályt, illetőleg jogszabálytervezetet, s jelentős anyagot közölt a szocialista bírói gyakorlatból. Így az *állam- és jogelmélet* területén találkozunk olyan tanulmányokkal, amelyek az állam és a jog szerepét a XXII. kongresszus határozatainak a megvilágításában elemzik. Ilyen tartalmú tanulmányokat különösen az 1962. évi 1. szám közöl (*A. I. Lepjoskin:* Az SZKP programja és a szovjet szocialista államelmélet néhány kérdése; *A. Sz. Pigolkin:* A jogi normák és a kommunista együttélési szabályok stb.).

Valamennyi számban találunk tanulmányt, közleményt a *társadalmi szervek* fokozódó szerepére vonatkozólag a jogsértések ellen folyó harcot illetően. A lapnak a társadalmi szervek szerepével foglalkozó, állandó jellegűnek mondható rovatában sokrétű elemzést találunk arról, hogy milyen formában és eszközökkel működnek közre a társadalmi szervek a szocializmus, illetve a kommunizmus jelenlegi fejlődési szakában a bűncselekmények, a szabálysértések és egyéb társadalomellenes cselekmények megelőzése érdekében, milyen szerepük van a polgári jogviták eldöntésében. (Ld. többek között *A. S. Sljapocsnyikov:* A társadalom szerepének növelése a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni harcban, 1961. évi 2. szám; *R. Rahunov:* A társadalmi vád és védelem, 1961. évi 2. sz.)

A *társadalmi bíróság* szervezetét és működését az eddigi számok több szocialista állam szabályozásának tükrében világítják meg. Megismerkedhetünk az OSZFSZK társadalmi bíróságainak szabályzatával (1961. évi 3. sz.), a Szovjetunió falusi társadalmi bíróságaival (1962. évi 1. sz.), a bolgár társadalmi bírósággal (1961. évi 3. sz.), a román társadalmi bírósággal (1962. évi 1. sz.), valamint a csehszlovákiai állami bírósági szervezetbe beiktatott, de társadalmi aktivistákból álló helyi népbíróságokkal (1962. évi 1. sz.).

Igen érdekesek azok a cikkek, amelyek az *államigazgatás* területén mutatják be a társadalmi szervek szerepének a növekedését. Ezzel a témakörrel főleg az 1962. évi 1. szám foglalkozik, amely színes beszámolókat közöl arról, hogyan alakulnak meg a lakosság öntevékeny szervezetei a tanácsi végrehajtóbizottság mellett, hogyan veszik át egyes állandó bizottságok a vb. szakigazgatási osztályának funkcióit. (*V. Nyikityin:* A végrehajtóbizottság és a lakosság öntevékeny szervezetei, 1962. évi 1. sz.; *Sz. Sztyefanyik:* Az állandó bizottság teljesíti a vb. osztályának funkcióit, 1962. évi 1. sz. stb.).

A lap egy másik állandó rovata a *szocialista mezőgazdaság* fejlesztésének jogi kérdéseit világítja meg a külföldi szocialista jogi folyóiratok tükrében. E rovat keretében folyamatosan olvashatunk olyan tanulmányokat, amelyek a szocialista mezőgazdaság fejlesztésének időszerű kérdéseivel, a mezőgazdasági munka szervezésével, a termelőszövetkezeti tagok jogaival és kötelességeivel, munkájuk garantált pénzbeni díjazásával, a Szovjetunióban egyre inkább kibontakozó, az össznépi tulajdon irányában haladó kolhozközi kapcsolatok stb. prob-

lémáival foglalkoznak. A lapban megjelent anyag válogatásának gondos voltát mutatja, hogy a közölt anyag a vonatkozó kérdéseket nemcsak a Szovjetunióban, hanem több más szocialista állam vonatkozásában vizsgálja meg, s kiterjed olyan látszólag nem döntő jelentőségű, mégis nagyfontosságú kérdésre, mint aminő a termelőszövetkezetek számára nyújtott jogi tanácsadás, vagy a háztáji gazdaságban élő családtagok jogi helyzete (l. többek között *I. D. Trocenko:* A kolhoztagok biztosított havonkénti pénzbeli munkabére a Szovjetunióban [1961. évi 2. sz.]; *E. V. Tadzser:* A háztáji gazdaság tagjainak jogi helyzete Bulgáriában [1961. évi 1. sz.]; *Walter Kiesslich:* Javítsuk meg a jogi tanácsadó munkát a tsz-ekben [NDK — 1961. évi 3. sz.]; *Josef Glosz:* A mezőgazdasági tsz. tagok jogai és kötelezettségei Csehszlovákiában [1962. évi 1. sz.]).

De mint már mondottuk, az olvasó valamennyi jogág területén talál őt érdeklő értékes anyagot. Így a szocialista *államjog* iránt érdeklődők megismerkednek azokkal a problémákkal, amelyeket a gazdasági viszonyok fejlődése a szocialista államok alkotmányának módosítása szempontjából támaszt, éspedig nemcsak a Szovjetunió vonatkozásában (*P. Sz. Romaskin:* Új szakasz a szovjet állam fejlődésében [1961. évi 1. sz.], hanem a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban, amelynek új alkotmányát teljes szövegű fordításban közli a lap [1961. évi 1. sz.]. Az olvasó megismerkedhetik a Román Népköztársaság alkotmányának módosításával (*dr. Beér János:* Törvény a Román Népköztársaság alkotmányának módosításáról, 1961. évi 3. sz.).

Az államigazgatási jog területéről kiemeljük az *állami ellenőrzés* szervezetét és működését megvilágító tanulmányokat, amelyeket a lap szovjet, csehszlovák és lengyel folyóiratokból merített (1961. évi 3. sz.). Figyelemre méltó anyag az államigazgatási jog köréből: a Szovjetunió iparigazgatásának szervezeti kérdéseiről (1961. évi 1. sz.), az NDK államtanácsának rendelete az állampolgárok beadványairól és ezek intézéséről (1961. évi 2. sz.), a Szovjetunió államigazgatási bírságolási rendszeréről (1962. évi 1. sz.).

A lap *polgári jogi* vonatkozású anyagát a szerkesztés módszerének jellemzésére is érdemes kiemelni. A lap 1961. évi első két száma közölte ugyanis a Szovjetunió polgári törvényhozásának és bírósági polgári eljárásának alapjairól szóló törvénytervezeteket, közölte továbbá annak a széleskörű vitának a vázlatát, amely e törvénytervezetek tekintetében a Szovjetunió jogi folyóirataiban nagyszámú cikkben jutott kifejezésre. Miután a törvénytervezeteket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa megvitatta és törvény erejére emelte, a lap közölte azokat az előadói beszédeket, amelyek a tervezetek vitáját a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának ülésszakán bevezették (1962. évi 1. sz.). Ez tehát azt jelenti, hogy a hazai olvasó e két nagyfontosságú szovjet törvénytervezet sorsát a tervezet megalkotásától azok elfogadásáig figyelemmel kísérhette. A polgári jog területén természetesen más anyaggal, a szocialista szerzői jog, a személyi tulajdonjog, a szocialista védjegyjog stb. kérdéseivel foglalkozó értékes tanulmányokkal is találkozunk, mint ahogy gazdag anyagot közöl a lap a *büntető jog* (a büntető jogi kodifikáció, a meggyőzés és a kényszer viszonya, a fiatalkorúak bűnözése, a feltételes szabadlábrahelyezés stb.), továbbá a *munkajog* (a szovjet szakszervezetek jogai, az NDK egyeztető bizottságai, az NDK munka törvénykönyvének tervezete stb.) kérdéseiről is.

Bőséges anyagot találnak a lapban azok is, akik a *törvénykezési jog* problémáival foglalkoznak, illetve ezek iránt mutatnak érdeklődést. Találunk cikkeket az ügyészi óvásra (1961. évi 2. sz.), az ügyvédség szervezetére (1961. évi 2. szám), a jogtanácsosi munkára (1962. évi 1. sz.) stb. vonatkozólag. Emellett gazdag az az anyag is, amely a polgári és a büntető eljárás kérdéseivel foglalkozik (l. *dr. Névai László:* Polgári eljárásjogi problémák a népi demokratikus országokban, 1961. évi 3. sz., *Wladyszlav Siedlecki:* A Lengyel Népköztársaság polgári eljárásjogi törvénykönyvének tervezete; *Josef Streit:* A bűnüldöző szervek munkájának egyes kérdései az NDK-ban, 1961. évi 1. sz., *D. N. Pritt:* Egy védő tapasztalatai politikai perekben, 1961. évi 2. sz. stb.).

A lap anyagának széleskörűségét mutatja, hogy találunk tanulmányt a KGST-vel kapcsolatos jogi kérdésekről (1961. évi 1. sz.), a statisztika jogi vonatkozású problémáiról (1961. évi 3. sz.), valamint jogtörténeti vonatkozású tanulmányt (1962. évi 1. sz.).

Kiemelendő az is, hogy a lap igyekszik a tőkés államok folyóirataiból is meríteni. Megismerkedhetik az olvasó az olasz polgári eljárásjogi törvénykönyv reformjának egyes kérdéseivel (1961. évi 2. sz.), a fasiszta Spanyolország bíróságának jellegzetes vonásaival (1961. évi 2. sz.).

Mindaz, amit a fentiekben a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény eddigi négy számának a tartalmából kiemeltünk, csupán egy része annak a gazdag jogi, illetőleg jogtudományi anyagnak, amit a folyóirat a hazai olvasó elé tár. E részbeni tartalmi ismertetéssel kívántuk azt a megállapításunkat alátámasztani, hogy a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény hézagpótló szerepet tölt be a magyar jogi életben, mert jelentősen tudja fejleszteni mindazok munkáját, akik a jogalkotás, jogtudomány és jogalkalmazás területén működnek.

A gazdag elméleti anyag mellett minden jogászfoglalkozás dolgozója talál a lapban a saját munkakörét érintő gyakorlati vonatkozású anyagot. Így a már vázolt témakörök mellett a lap anyagából példaképpen utalhatunk a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának teljes ülési beszámolóira és határozataira, amelyek a bírák számára tanulságosak a bírói gyakorlat irányítása tekintetében, vagy *Karel Tibitanzl* cseh szerző cikkére (1961. évi 3. sz.), amely a bírósági tárgyalások magasabb színvonalának biztosítása érdekében ad értékes útmutatást. Ügyészeink számára nyilván tanulságosak azok a cikkek pl., amelyek a törvénysértések elleni ügyészi munkára vonatkoznak a kommunizmus építésének időszakában (1962. évi 1. sz.), vagy az államigazgatási határozatok ellen alkalmazható ügyészi óvás kérdéseit fejtegetik (*Berezovszkaja* cikke, 1961. évi 2. sz.) stb. Az ügyvédséget érdeklik a szovjet ügyvédség problémái (*Szaraszonov*, a moszkvai ügyvédi kollégium elnökének cikke, 1961. évi 2. szám), a munkaközösségi jövedelemelosztás szovjet rendszere (1962. évi 1. sz.). A vállalati jogtanácsosok megismerkedhetnek azzal, hogy milyen módon igyekeznek jogállásukat tisztázni a Szov-

jetunióban (1962. évi 1. sz.). A nyomozószervek pl. az NDK nyomozószerveinek problémáját tanulmányozhatják (1961. évi 1. sz.). Emellett szinte minden szám gazdag anyagot ad a társadalmi aktivistáknak az állami szervek munkájába való bevonásáról, amit a tanácsapparátus jogász dolgozói is hasznosíthatnak (l. különösen az 1962. évi 1. sz. anyagát). Mint látható, a folyóirat bőségesen segíti a hazai jogászságot látóköre bővítésében, a foglalkozásához szükséges továbbképzésben.

Befejezésül néhány megjegyzést szeretnénk a Külföldi Cikkgyűjtemény további munkáját illetően tenni.

Bár a fentiekben a jog csaknem valamennyi ágához tartozó anyagra mutattunk rá, hiányolni kell a nemzetközi jog témáinak a feldolgozását, pedig nem egy hazai olvasót érdekelné a nemzetközi jog egy-egy aktuális kérdésének megvilágítása a külföldi szocialista jogi irodalom alkotásaiban.

A lap kizárólag folyóiratcikkeket közöl teljes vagy röviditett fordításban, csupán az első két szám tartalmazott hazai szerzőktől származó olyan cikket, amely egy-egy téma vonatkozásában összefoglalóan vázolta a külföldi folyóiratok anyagát. Úgy gondoljuk, hogy ezt a módszert folytatni kellene, mert ennek segítségével még több külföldi jogi vonatkozású anyaggal lehetne a hazai olvasót megismertetni.

De egy-egy téma vonatkozásában még az is indokolt lenne, hogy a lap a folyóiratok kereteit túlhaladva külföldi jogi könyvek (monográfiák) egy-egy olyan fejezetét közölje, amely a hazai jogi élet szempontjából jelentős. Példaképpen felhozhatjuk a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának kérdését, amelyet a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog kérdéseivel foglalkozó külföldi monográfiák feltétlenül érintenek, s a jövedelemelosztással foglalkozó fejezet hazai mezőgazdasági termelőszövetkezeteink távlati fejlesztése szempontjából fontos lehet.

Hasznos lenne az is, ha a Külfödi Jogi Cikkgyűjtemény folyamatosan tájékoztatást adna a külföldi szocialista államokban megjelenő jelentősebb jogi művekről és jogszabályokról. A kép, amelyet a Cikkgyűjtemény a külföldi szocialista jogfejlődésről ad, teljesebbé válnék.

S végül, bár ez a lap szerkesztésével kapcsolatos munka jelentős szaporítását jelentené, a folyóirat értéke még nagyobb lenne, ha — a külföldi szocialista folyóiratok keretein túlmenően — bővebben közölne a kapitalista államok jogával és jogtudományi problémáival foglalkozó olyan anyagot, amely a lap célkitűzéseinek megfelel.

Csupán technikai jellegű az a megjegyzésünk, amely a lapnak gyakoribb, jóllehet kisebb terjedelmű megjelenését javasolja az eddigi negyedévenkénti megjelenés helyett. A sűrűbb megjelenés alkalmas arra, hogy az olvasó figyelmét maga felé irányítsa.

Révai Tibor

Az európai szocialista államok jogalkotása

Román Népköztársaság

1. A Román Népköztársaság 1961. évi törvényhozását általában nem átfogó jellegű jogalkotások, új törvénykönyvek jellemzik, hanem a szocialista építés területén végbemenő, egyenletes fejlődést tükröző részletes jogszabályok. A felszabadulást követő kodifikáció egyik alapvető sajátossága, hogy teljesen új, átfogó rendezést csak azokon a területeken hoztak, ahol korábbi rendezés egyáltalán nem volt, illetőleg a társadalmi viszonyokban létrejött forradalmi változások az új szabályozást szükségessé tették (igazságügyi szervezeti törvények, család törvénykönyve, munka törvénykönyve stb.). Számos esetben azonban nem helyezték teljes egészükben hatályon kívül a korábbi törvénykönyvet (polgári törvénykönyv, büntető törvénykönyv, eljárási törvénykönyvek stb.), hanem — a fejlődés ütemének megfelelően — a törvénykönyvek alapvető részeinek, illetőleg az időszerű kérdéseket érintő rendelkezéseinek, esetleg többszöri módosításával alkották meg a társadalmi viszonyok fejlődését tükröző jogszabályt. Az 1961. év az előző évek gyakorlatának megfelelően elsősorban szintén csupán egyes részterületeken jelent — sok esetben jelentős — változást. Általános sajátosságként meg kell még említeni, hogy az 1961. évben az államjogi és államigazgatási vonatkozású jogszabályalkotás jelentősebb, ki kell emelni továbbá a nemzetközi szerződések megkötésével illetve becikkelyezésével kapcsolatos tevékenységet, míg az igazságügyi (polgári jog, büntető jog, eljárásjogok, igazságügyi szervezeti kérdések stb.) vonatkozásában az elmúlt esztendő csak igen kevés, részlet-jogszabály megalkotását jelentette.

2. Igen fontos és az egész állami mechanizmus további működését jelentős mértékben befolyásoló *alkotmányjogi* jellegű módosítás az *RNK alkotmányának* módosítása, valamint — ezzel összefüggésben az államigazgatás központi szerveinek részbeni újjászervezésével kapcsolatos jogszabályok.

A Román Népköztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1961. évi 1. sz. törvény (Bul. Of. 1961. márc. 25-i 9. sz.).[1] Az RNK legfelsőbb államhatalmi szervének működésével kapcsolatos alapelveket fekteti le.

Az Alkotmány új szövege értelmében az államhatalom legfelsőbb szerve az RNK-ban az RNK Nagy Nemzetgyűlése, amely az egyetlen törvényhozó szerv; a Nagy Nemzetgyűlés ülésszakai közötti időszakban az államhatalmat az RNK Államtanácsa gyakorolja. (22. §)

Az Alkotmány részletesen meghatározza a Nagy Nemzetgyűlés legfőbb feladatait (24. § 1—19. pontok), felsorolva azokat a feladatokat, amelyek kizárólagosan a Nagy Nemzetgyűlés hatáskörébe tartoznak (a képviselőválasztások felülvizsgálata, a Nagy Nemzetgyűlés irodájának megválasztása, az RNK Alkotmányának jóváhagyása és módosítása, az Államtanács megválasztása és tevékenységének ellenőrzése, kivételes körülmények miatt a Nagy Nemzetgyűlés megbízatásának meghosszabbítása).

Az Alkotmány új szövege értelmében a Nagy Nemzetgyűlésbe minden 40 000 lakos választ 4 évre egy-egy képviselőt (25. §), a Nemzetgyűlés évenként két rendes ülésszakot tart. Az Államtanács szükség esetén vagy a képviselok egyharmadának kérése alapján rendkívüli ülésszakra hívhatja össze a Nemzet-

[1] Az RNK hivatalos lapja a Buletinul Oficial al Mării Adunări Naționale a Republicii Populare Romîne, (a továbbiakban rövidítve: Bul. Of.), amelyben a törvényeket és törvényerejű rendeleteket teszik közzé.

gyűlést (32. §). A törvényeket a Nemzetgyűlés egyszerű szótöbbséggel fogadja el s azokat az Államtanács elnöke az RNK hivatalos lapjában (Buletinul Oficial) teszi közzé (33—35. §§).

Az Államtanácsot a Nemzetgyűlés választja (elnök, három alelnök, 13 tag), az Államtanács tevékenységéért a Nemzetgyűlés felelős (36—37. §§). Az Alkotmány értelmében a Nemzetgyűlés elnöke és a Minisztertanács elnöke tagja lehet az Államtanácsnak (35. § 2. bek.), ami gyakorlatilag nagymértékben elősegíti az Államtanács munkájának gyorsaságát és eredményességét.

Az Alkotmány részletesen felsorolja az Államtanács feladatait (37. § 1—20. pontok) külön részletezve az Államtanácsnak a nemzetgyűlési időszakok közötti (1—14. pont), továbbá az ülésszakoktól független tennivalóit (15—20. pont). Szabályozza továbbá az új Alkotmány a nemzetgyűlési szervek megválasztását, valamint a nemzetgyűlési képviselőket megillető jogokat (interpellációs jog, mentelmi jog stb.). Az Alkotmány új szövege megállapítja végül a Minisztertanács új összetételét is.

Alkotmányjogi jelentőségű jogszabály továbbá a Nagy Nemzetgyűlés *új ügyrendje, működési szabályzata* (az időközi összes módosításokkal közli a Bul. Of. 1961. márc. 25-i 9. száma). Végül ugyancsak mint államjogi vonatkozásúak és a szocialista törvényesség megszilárdításával kapcsolatban jelentősek azok a jogszabályok, amelyek — a korábban is folytatott kodifikációs technikának megfelelően — az érvényüket és jelentőségüket elveszített jogszabályokat helyezik hatályon kívül. A vizsgált időszakban ilyen az 1961. évi 67. sz. tvr. (Bul. Of. 1961. márc. 10-i 7. sz.), amely számos, 1943—1952. között hozott törvényt és törvényerejű rendeletet, továbbá a 111/1961. sz. min. tan. hat (Col. Hot.[2] 1961. márc. 10-i 7. sz.), amely az 1948—1958. időközben hozott minisztertanácsi határozatokat helyez hatályon kívül.

3. Az *államigazgatási* vonatkozású jogszabályanyagból mindenekelőtt a *Minisztertanács* összetételét részleteiben szabályozó 1961. évi 2. sz. tv-t kell megemlíteni (Bul. Of. 1961. márc. 25-i 9. sz.). A törvény szerint a Minisztertanács tagjai: az elnök, az elnök első elnökhelyettese, elnökhelyettesek, az Állami Tervbizottság elnöke, valamint a 16 szakminiszter. A Minisztertanács szervezetéről szóló törvényt azután egész sor jogszabály egészíti ki, amelyek az egyes minisztériumok feladatkörét és a minisztériumok belső felépítésének alapelveit fektetik le. Ilyenek: a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium szervezetéről és működéséről szóló 1961. 96. sz. tvr.; a Kohó- és Gépipari Minisztérium szervezetéről és működéséről szóló 1961. évi 96. sz. tvr.; a Könnyűipari Minisztérium szervezetéről és működéséről szóló (1961. 97. sz. tvr. (Bul. Of. 1961. ápr. 20-i 10. sz.); az Élelmiszeripari Minisztérium szervezetéről és működéséről szóló 1961. 98. sz. tvr; (megj. uo. módosítja az 1961. évi 221. sz. tvr. Bul. Of. 1961. szept. 13-i 23. sz.).

A szakigazgatási anyagból az állam *gazdasági szervező* funkciójával kapcsolatban fontos a tartományi népi tanácsok *gazdasági tanácsai*nak szervezetét szabályozó jogszabály (1961. évi 3. sz. tv. Bul. Of. 1961. márc. 25-i 9. sz.). A jogszabály külön is hangsúlyozza, hogy a szocialista építésben elért eredmények következtében a tartományi népi tanácsok rendkívül fontos gazdasági-szervező munkát végeznek a helyi ipar, a községgazdálkodás, a mezőgazdasági termények állami alapjának kezelése, a közellátási és kereskedelmi feladatok, a tervezési és építési feladatok, a helyi utak építésének, a falvak villamosítása stb. terén. Az új jogszabály értelmében a tartományi gazdasági tanácsok a tartományi népi tanácsok végrehajtóbizottságainak szervei; tevékenységüket a tartományi végrehajtóbizottságok közvetlen vezetése és a központi szervek által kiadott utasítások és rendelkezések szerint teljesítik. A gazdasági tanácsok távlati tervek alapján működnek, tanulmányozzák a helyi terveket és költségvetéseket, összeegyeztetik a helyi ipari terveket a tartományi ipari tervekkel és ellenőrzik mindezek végrehajtását. Ugyancsak a gazdasági szervező tevékenységhez kapcsolódnak a mérésügy rendezéséről szóló 1961. évi 550. sz. min. tan. hat. (Col. Hot. 1961. szept. 6-i 24. sz.), továbbá a szabványosításról szóló 1899/1960., sz. minisztertanácsi határozat, lefektetve azokat az elveket, amelyek a szabványok és belső normák kidolgozásával, alkalmazásával kapcsolatosak, valamint a szabványosításügy szervezetének alapvető szempontjait (Műszaki-Tudományos Szabványügyi Bizottság, helyi szervek stb.) (Col. Hot. 1961. jan. 9-i 1. sz.)

Az állam *kulturális-nevelő* tevékenységével kapcsolatban legnagyobb jelentőségű a nyolc osztályú általános, kötelező és ingyenes *oktatásról* szóló 1961. évi 289. sz. tvr. (Bul. Of. 1961. okt. 7-i 24. sz.), amely mint a 12 éves általános oktatás első fokozata az 1961—1962. iskolai évben hatályba lépett. A törvényerejű rendelet egyes részletkérdéseit az 546. sz. min. tan. hat. rendezi. (Col. Hot. 1961. szept. 6-i 24. sz.). Az állam kulturális-nevelő tevékenységével kapcsolatban hozott jogszabályok között meg kell még említeni az RNK *állami díjáról* szóló jogszabályt (1961. évi 170. sz. tvr. Bul. Of. 1961. júl. 7-i 18. sz.)

4. A *pénzügyi* jogi vonatkozású jogszabályok közül elsősorban az RNK 1962. évi állami *költségvetéséről* szóló törvényt (1961. évi 5. sz. tv. Bul. Of. 1961. dec. 30-i 19. sz.) kell megemlíteni. Kiemelkedő jelentőségű pénzügyi törvény továbbá a *vámtörvény* (1961. évi 6. sz. tv. Bul. Of. 1961. dec. 30-i 29. sz.), végül turisták számára megengedett vámkönnyítések tárgyában New Yorkban 1954. jún. 4-én kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1961. évi 441 sz. tvr. (Bul. Of. 1961. ápr. 26-i 12. sz.)

5. *Igazságügyi* szervezeti vonatkozású jogszabály az 1961. évi 130. sz. tvr., amely számos vonatkozásban kiegészíti az RNK *Ügyészségéről* szóló 1952. évi 6. sz. tv-t. A kiegészítést követően az RNK ügyészségéről szóló 1952. évi 6. sz. törvény teljes szövegét újból közzétették. (Bul. Of. 1961. máj. 29-i 14. sz.)

6. A *nemzetközi jogi* vonatkozású anyagból kiemelkedő jelentőségűek a szocialista országokkal kötött *kétoldalú* szerződések. Ezek közül a Szovjetunió és az RNK között a román-szovjet határ szabályozását és a határügyekkel kapcsolatos együttműködés és kölcsönös segélynyújtás tárgyában kötött egyezményt becikkelyező 1961. évi 163. sz. tvr-t (Bul. Of. 1961. aug. 14-i 21. sz.); Szovjet-

[2] Az RNK Minisztertanácsának hivatalos lapja a Colecţia de Hotărîri şi Dispoziţii ale Consiliului de Miniştri (rövidítve: Col. Hot.), amelyben a minisztertanácsi határozatokat teszik közzé.

unió és az RNK között a társadalombiztosítás terén való együttműködés tárgyában kötött egyezményt becikkelyező 1961. évi 165. sz. tvr-t (Bul. Of. 1961. júl. 1-i 17. sz.); a Magyar Népköztársaság és az RNK között a kulturális és tudományos együttműködés tárgyában kötött egyezmény jóváhagyásáról szóló 740. sz. minisztertanácsi határozatot (Col. Hot. 1961. nov. 22-i 30. sz.); a Magyar Népköztársaság és az RNK között a társadalombiztosítás tárgyában kötött egyezmény jóváhagyásáról szóló 732. sz. minisztertanácsi határozatot (Col. Hot. 1961. nov. 22-i 31. sz.); az Albán Népköztársaság és az RNK között létrejött konzuli egyezményt becikkelyező 1960. évi 462. sz. tvr-t (Bul. Of. 1961. jan. 18-i 4. sz.); az Albán Népköztársaság és az RNK között polgári, családjogi és büntetőügyekben létrejött szerződést becikkelyező 1960. évi 463. sz. tvr-t (Bul. Of. 1961. jan. 18-i 4. sz.); a Kubai Köztársaság Forradalmi Kormánya és az RNK között a kulturális együttműködés tárgyában létrejött egyezményt becikkelyező 1961. évi 28. sz. tvr-t (Bul. Of. 1961. évi febr. 6-i 6. sz.), valamint a Jugoszláv Szövetséges Köztársaság és az RNK között létrejött jogsegélyegyezményt becikkelyező 1961. évi 24. sz. tvr-t (Bul. Of. 1961. febr. 6-i 6. sz.) kell megemlíteni.

A *többoldalú* szerződésekkel kapcsolatban jelentősebb jogalkotások a parti tenger és az érintkező övezetek, valamint a szabad tenger tárgyában Genfben 1958. ápr. 22-én kötött egyezményt becikkelyező 1961. évi 253. sz. tvr. (Bul. Of. 1961. évi okt. 14-i 25. sz.); a külföldi döntőbizottsági ítéletek elismerése és végrehajtása tárgyában New Yorkban 1958. júl. 18-án kötött egyezményt becikkelyező 1961. évi 186. sz. tvr. (Bul. Of. 1961. évi júl. 24-i 19. sz.), végül a közúti közlekedés és az útjelzés tárgyában Genfben 1949. szept. 19-én kötött nemzetközi egyezményt becikkelyező 1960. évi 442. sz. tvr. (Bul. Of. 1961. jún. 29-i 16. sz.).

N. L.

JOGIRODALOM

Állam- és Jogtudományi Bibliográfia. 1958—1959.

A kiadvány magyar, orosz, francia és német nyelvű tájékoztató előszó után a szabvány előírásainak megfelelő rövidítési jegyzéket közöl. Ezután adja a szak-anyagát a szocialista jogászati rendszer nálunk már elfogadottnak tekinthető felosztási rendjében. Az összeállítás két főrészre oszlik: A) Általános és B) Szakbibliográfiai részre. Az általános részben a törvénytárak, jogszabálygyűjtemények, törvénymutatók, jogszabálymutatók, bírósági határozatgyűjtemények, az időszakos közlemények (hivatalos lapok, jogi szakfolyóiratok és egyéb feldolgozott folyóiratok), a sorozatok, gyűjteményes munkák, bibliográfiák, lexikonok, enciklopédiák foglalnak helyet. Az összeállítás anyagának zöme azonban — természetszerűen — a szakbibliográfiai részben van. Ez a főrész a következő fejezetekre oszlik: állam- és jogelmélet, államjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog, polgári jog, munkajog, mezőgazdasági jog — földjog — termelőszövetkezeti jog, családjog, büntetőjog, törvénykezési szervezeti jog, polgári eljárásjog, büntető eljárási jog, nemzetközi jog, állam- és jogtörténet, végül, gyakorlati szempontból indokolt tagolásban, a jogtudomány — jogi oktatás — jogász szervezetek — jogi dokumentáció — események című, vegyes tartalmú fejezet. A szakágak egyes fejezetein belül a csoportosítás elve többlépcsős, majd formai, majd földrajzi szempontokat követ, előbb az általános, utána a különös rész következik, ezeken belül előbb az összefoglaló, később a részletmunkák, külön a belföldi és a külföldi anyag, az utóbbin belül előbb a szocialista országok és azután a tőkés államok irodalma. A bibliográfiai rész után következnek a segédletek: a névmutató és a szintén négy nyelvű tartalomjegyzék. Az utóbbiak az Egyetemes Tizedes Osztályozás jelzeteivel is rámutatnak a tárgyalt szakra, az előbbiek pedig a név feltüntetése után a közlés tételszámát is közlik s így a bibliográfiai adatok lelőhelyének gyors megtalálását teszik lehetővé.

Az Állam- és Jogtudományi Bibliográfiának ez a kiadása 15 év szerzői névmutatóját is tartalmazza s ezzel teljessé válik a felszabadulás utáni irodalom szerzői összefoglalása.

A gyűjtés tárgya a hazánkban bármely nyelven megjelent állam- és jogtudományi anyag, továbbá a szocialista országokban megjelent magyar vonatkozású szakanyag, az 1958—1959. évekre kiterjedően. A sokszorosított anyagból általában csak az egyetemi jegyzeteket, a fontosabb jogszabálygyűjteményeket, a kandidátusi értekezések téziseit és a bibliográfiai összeállításokat veszi fel és emellett utal az egyéb jelentős munkákra.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára sorozatában, Nagy Lajos szerkesztésében megjelent szakbibliográfiák az 1945—1959-ig terjedő idő szakirodalmát szinte teljességgel magukban foglalják és ezáltal jelentős szolgáltatással segítik a jogi tudományos munkát. Ilyen jellegű, terjedelmű és megbízhatóságú szakmai dokumentációs segítséget más segédkönyv, de tudományos könyvtáraink sem adnak. A Nemzeti Bibliográfia mellékleteként megjelenő Folyóiratok Repertóriuma folyamatosan dokumentálja ugyan a hazai cikkirodalmat, de nem teszi feleslegessé, sőt egyáltalában nem pótolja ezt — a szakközönség előtt már jól ismert és várt — bibliográfiát, mivel egyrészt nem kumulatív, másrészt szakosításában sokkal kezdetlegesebb (az Egyetemes Tizedes Osztályozás nagyobb szakjai szerint csoportosít) s végül tárgyában is sokkal szűkebb, mert csak a hazai kiadásokat jelzi s nem tartalmazza a szocialista országok hungarika anyagát.

Az összeállítás gondos, cizellált bibliográfiai munka. A vonatkozó katalogizálási és bibliográfiai szab-

* Állam- és Jogtudományi Bibliográfia. 1938—1959. (Összeáll. Nagy Lajos.) Közg. és Jogi K. Bp. 1961. 278 p.

ványok előírásainak eleget tesz, illetőleg csak olyan esetekben tér el, ahol azokat a bibliográfia használhatósága indokolja s csak annyiban, amennyire ilyen esetekre a szabványok erre engedélyt is adnak. Ilyen gyakorlati, használhatósági szempontból indokolt eltérés pl., hogy a háromnál több társszerzőt is feltünteti s nem az egyébként előírt „stb." jelzést használja, aminek magyarázata az, hogy a tapasztalat szerint, kutatóink sokszor harmadik-negyedik szerző neve alatt ismerik a hivatkozást és keresik a bibliográfiai adatokat. Egy nagy könyvtár katalógusrendszerét indokolatlanul felduzzasztaná ez a rendszer, ami viszont egy szakbibliográfiánál indokolt. Ilyen kezdeményezése a bibliográfiának az is, hogy bár az eredeti idegen nyelvű címadatoknál elöl feltüntetett utónevet a szabvány szerint meg kell fordítani s a megfordítás tényét úgy kell jelezni, hogy az előnév után vesszőt kell alkalmazni — a bibliográfia szakít ezzel s mivel ma már idegen nyelvű szakolvasóközönsége egyre jelentősebb, ezt a hazai viszonylatban helyesnek tekinthető, de külföldi vonatkozásban felesleges zavart keltő előírást nem követi.

Az összeállítás technikai felépítése jó módot nyújt annak közvetlen és közvetett felhasználására. Közvetlen hatása a szakolvasókkal, kutatókkal, a jogi anyag oktatásával foglalkozókkal és a gyakorlati szakemberekkel szemben egyaránt érvényesül, emellett azonban jelentős segítséget nyújt a közvetett felhasználásra is, így a tudományos könyvtárak referenc-szolgálatának úgyszólván egyetlen ilyen jellegű segítsége. Ezen túlmenően a könyvtárak számára lehetővé teszi a cikkatalógus-készítést is, tehát azt, hogy évekre visszamenőleg felvilágosítást adjanak a jogi kutatás és publikációk vonatkozásában.

Az Állam- és Jogtudományi Bibliográfia már első kötetének kiadásakor is igényes mű volt. Szerkesztője azonban folyamatosan tovább csiszolta, figyelembevéve hazai és külföldi — egyébként igen pozitív — bírálatait. Ez a szakbibliográfia szakkörökben ma már általánosan, nemzetközileg is ismert, tartalmában és formájában egyaránt kedvezően fogadott tudományos segédeszköz. Az UNESCO névjegyzéke nyilvántartja s a szakirodalom nemzetközi feltárásában is nélkülözhetetlen.

Egy szakbibliográfia használhatósága tekintetében döntő tényező a szerkezet kialakítása. Az összeállító etekintetben is nagy rugalmasságról, fejlődésről tesz tanúbizonyságot. Helyesen ismeri fel, hogy az élet szolgálatában vannak elhaló tendenciájú jogterületek (pl. az évekkel ezelőtt nagy mértékben kultivált, beszolgáltatással kapcsolatos irodalom — természetszerűen — eltűnt) s vannak kibontakozók (pl. a kulturális szükségletek maximális kielégítését pozitívan támogató kulturális igazgatás). Ennek következtében helyesen hagy ki, illetőleg nyit meg új fogalmi meghatározásokat. Indokolt pl., hogy a Polgári törvénykönyv bevezetésével kapcsolatos új, speciális irodalom részére új fejezetet nyit. Ilyenek egyéb új fejezetei is, mint pl. a nemzetközi pénzügyi jog, államigazgatási statisztika, jogászkongresszusok, küldöttközgyűlések stb. Helyes a büntetőjognak szellemes és az addiginál jóval részletesebb bontása, vagy annak a felismerése, hogy az egyházjog immár csak mint jogtörténeti stúdium szerepelhet az államot és egyházat elválasztó népi demokrácia jogirodalmában és ennek megfelelően bibliográfiájában is. Mindezeknek, mint érdemeknek elismerése mellett meg kell azonban jegyeznem, hogy — véleményem szerint — a finomítás rendszerének maximumáig értünk el s a továbbiakban ezen a területen is szükség lesz Nagy Lajos mértéktartására, nehogy ellentmondásba kerüljön azzal a vezető szempontjával, hogy a folyamatosan megjelenő kötetek egységes rendszere s ezáltal magasfokú gyakorlati használhatósága biztosítva legyen. Ugyanakkor ugyanis, amikor a szerkesztő egyes rovatokat üresen hagy, mert a tárgyidőszakban nem volt irodalma, de annak a célnak a szolgálatában, hogy a bibliográfia használója az egyes tárgyakat egységben szemlélhesse, éppen ezt az egységet töri meg a túlzott finomítással történő bontás, az új rovatok, új fejezetek nyitása. Az ilyen finoman bontott jogterületek ugyanis — szükségképpen — elviszik egy régi és már megszokott anyag egyes részeit. Néhány évvel ezelőtt az államigazgatás területén kellett rendet teremteni ilyen vonatkozásban. Ezúttal az állam- és jogtörténet területén mutatkozik a sorok rendezésének szüksége.

Mindent összevetve: az Állam- és Jogtudományi Bibliográfia legújabb kötete, a 15 éves összefoglaló névmutatóval együtt, jelentős segítség a szakirodalom művelésében és igényes tudományos munka. Dicséretére válik az Állam- és Jogtudományi Intézetnek, hogy a bibliográfia jelentőségét kellően értékeli és tudományos sorozatában helyet biztosít számára, dicséri a kiadó helyes érzékét is, hogy a folyamatos kiadást szükségesnek tartja és kiállításával is javítja s természetesen tükrözi összeállító-szerkesztőjének kitűnő készségét.

Takács József

---

*Igor Daxner: A Szlovák Néppárt tevékenysége a népbíróság határozatainak tükrében. Ludáctvo pred Národnym sudom (1945—1947)**

Érdekes munka jelent meg a közelmúltban a Szlovák Tudományos Akadémia kiadójánál, a Szlovák Néppárt népellenes tevékenységéről. A mű szerzője Igor Daxner, az 1945—1947. években működött bratislavai népbíróság, majd később a prágai Legfelsőbb Bíróság elnöke. A munka nem egyszerű ismertetés, nem csak dokumentumgyűjtemény, jóllehet a mű számottevő része dokumentumokat, fotokopiákat stb. tartalmaz, hanem többoldalúan és mélyrehatóan feltárja a szlovák fasiszta bábállam uralkodó körei bűnös üzelmeinek mozgató rugóit is, és mint ilyen az e korszakkal foglalkozó kutatások szempontjából nem vitásan, nálunk is érdeklődésre tarthat számot.

A munka mondanivalója lényegében véve két részből áll, az egyik az ún. Szlovák Állam képviselőinek kártevő cselekményeit mutatja be, míg a másik rész a háborús bűnösök elleni népbírósági eljárások jelentőségét és azokat az eseményeket világítja meg, amelyek a népbíróság működésének hátterében húzódtak meg. Külön érdekessége a

* Bratislava, 1961. 300 p.

könyvnek azoknak a küzdelmeknek az érzékeltetése, amelyek a haladó erők és a régi rendszer hívei között folytak ebben az időszakban, amelyeknek célja az utóbbiak részéről a népbíróság működésének megbénítása volt.

Úgy véljük, hogy hasonló tárgyú munka megjelentetése nálunk is hasznos lenne. A népbírósági perek tudományos igényű, magasabb szintű elemzése nem vitásan, értékes hozzájárulás lenne a második világháború utáni időszak politikai küzdelmeinek megvilágításához, ugyanakkor értékelő megállapításaival a Horthy-korszakkal foglalkozó történettudományi kutatásokat is megkönnyíteni. Éppen ezért Daxner könyvét mint példamutató vállalkozást e téren, mi is örömmel üdvözöljük.

(——)

Új kubai jogi folyóirat: Revista Cubana de Jurisprudencia

A napokban érkezett el hozzánk a Kubai Köztársaságban 1962. január hó folyamán indult folyóiratnak, a *Revista Cubana de Jurisprudencia*-nak első száma. A folyóirat célkitűzéseit ismertető bevezetés szerint a lap a szocializmust építő kubai forradalmárok szócsöve lesz a jog területén, s feladata a Forradalom jogi nézeteinek és elveinek kidolgozása és ismertetése, a forradalmi törvényesség érvényrejuttatása és a Forradalom védelme az imperialista rágalmakkal szemben.

A folyóirat első száma jól tükrözi a feladatok megoldását célzó törekvéseket. A lap első helyen Enrique HART-nak, a Legfelsőbb Bíróság elnökének évnyitó beszédét közli, amelyben az elnök a Legfelsőbb Bíróság és a bíróságok feladatait körvonalazza. Az elméleti cikkek a Forradalom legfontosabb időszerű jogi problémáit elemzik. Ilyen jellegűek Juan MARINELLO-nak: Marxizmus és jog; Fernando Alvarez TABIO-nak: A kisajátítás a földreform alapján, Juan Mare BENITEZ-nek: Az államosítások, José Garcia ALVAREZ-nek: A Forradalmi Bíróságok és Antonio BARRERAS-nak: Forradalom és alkotmány c. cikkei. A „Bírósági gyakorlat" c. rovatban jogági csoportosításban (alkotmányjog, államigazgatási jog, büntetőjog) már a gyakorlati megoldásokat ismerteti: a legfontosabb elvi kérdésekkel kapcsolatos rövid kivonatokat közöl a bíróságok legújabb (1961. év második felében hozott) határozataiból.

Igen jól szerkesztett, friss és átgondoltan összeállított része a lap „Jegyzetek és kommentárok" c. rovata. Ebben könyvkritikák (I. P. Callison: Courts of injustice. New York, c. munkájának ismertetése) stb. mellett, rövid közleményekben a földkerekség haladó közvéleményét érdeklő jogi problémákat ismerteti. Ebben a számban pl. jogesetekhez (Eichmann-per, a Szovjetunió ellen kémkedést folytatott „turisták" pere, a nyugat-németországi nácik ellen folytatott perek stb.) fűz rövid kommentárokat, majd az imperializmus jogsértő törvényhozását (a McCarran törvény ismertetése, a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének levele az USA igazságügyminiszterhez a McCarran törvénnyel kapcsolatban) ismerteti és bírálja.

Örömmel köszöntjük az új folyóiratot, amelyből most már jogi vonatkozásokban is megismerhetjük azt a küzdelmet, amelyet Kuba népe egy újabb földrészben folytat a szabadságáért és a szocializmusért s amelynek világtörténelmi jelentősége alig lehet kétséges. Őszinte érdeklődéssel várjuk a folyóirat további munkáját, amelyben azokról a soron következő és megoldásra váró súlyos jogi problémákról értesülünk, amelyekről a most megjelent első száma is ízelítőt adott s amelyeknek további eredményes megoldásához kívánjuk a folyóirat szerkesztőségének továbbra is azt a forradalmi lelkesedést és lendületet, amelyet a most megjelent első szám minden sorából kiolvashatunk.

—os

Új könyvek

Antalffy György: Állam és alkotmány az athéni demokráciában. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 297 p. [Orosz, francia-nyelvű kivonattal.]

Beér János: A helyi tanácsok kialakulása Magyarországon (1945—1960). Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 646 p. [Bibliogr. 539—561. p.]

Feri Sándor: A jog és erkölcs egyes kérdései. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 231 p.

Knapp, Viktor: A termelés irányítása és az állam- és jogtudomány. [Rizeni výjroby jako předmet socialistické vedy o státu a právu. Praha, Nakl. Československé Akademie Vied, 1961.] Ford. Trócsányi László. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 137 p.

Világhy Miklós—*Eörsi* Gyula: Magyar polgári jog. 1. köt. Első rész. Általános rész. Szerk. Világhy Miklós. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 530 p.

Weltner Andor: A magyar munkajog. 2. átdolg. kiad. 2. köt. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1962, 307 p. [Bibliogr. 389—394. p.]

Zoltán Ödön: Adásvétel és csere. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 361. p. /Jogi kéziktár 7./

A szovjet államjog kérdései. Ford. Décsi Gyula. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 388 p.

Munkajogi ismeretek. Összeáll. a Művelődésügyi Minisztérium bér- és munkaügyi osztályának munkaközössége. 1960. XI. 1. napjáig megjelent jogszabályok felhasználásával. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 331 p.

Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése 1945—1961. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 515 p. [Bibliogr. 401—484. p.]

Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 504 p. /Magyar Történelmi Társulat./

Dobronyi László—*Letovai* Sándor—*Márton* Géza: Bányászati munkaügyi kézikönyv. 1962. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 890 p.

Vádbeszéd gyűjtemény. [Közzéteszi a:] Legfőbb Ügyészség tanul-

mányi csoportja. Hivatali használatra. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 108 p. /Ügyészi kisktár 10./

Molnár Erik: Dialektikus materializmus és társadalomtudomány. Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 505 p.

Juhász József: A községi szakmaközi bizottságok tevékenysége. Bp. Táncsics Kiadó, 1961. 59 p.

Tervgazdasági statisztikai és számviteli bibliográfia. 3. köt. 1955—1958. Szerk. Hajdú Elemérné—Hámori Béla—Haraszthy Gyula. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 359 p.

Az SZKP XXII. kongresszusa. 1961. október 17—31. Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 878 p.

A modern természettudományok filozófiai problémái. A természettudományok filozófiai problémáiról tartott össz-szövetségi konferencia anyaga. Ford. Graff György—Vajda Mihály. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 869 p. /Akademija Nauk SzSzSzR./

Vidéki városaink 1961. Szerk. Borsos József. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 443 p.

Augusztinovics Győző — *Csákány* István—*Kovács* Csaba: A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés módjai. Bp. Kossuth Kiadó, 1961. 248 p. /Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete./

Polgári jog

Szovetszkoe grazsdanszkoe pravo Tom. 2. [Szovjet polgári jog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 532 p. ÁJI. 19.215

A P. Sz. Orlovszkij szerkesztésében megjelent tankönyv 2. kötete a kötelmi jog különös részét, a szerzői jog és találmányi jogot, családjogot és az öröklési jogot tárgyalja.

Polozsenija o posztavkah. Insztrukcii o porjadke priemki po kolicsesztvu i po kacsesztvu, oszobüe uszlovija posztavki. [A szállítási szerződésekről szóló jogszabályanyag rendszeres összefoglalása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 584 p. ÁJI. 19.236.

Az 1960. november 15-i állapotot tünteti fel. A kézikönyvet V. P. Efimocskin szerkesztette.

Koreckij, V. I.: Izobretatel'szkoe pravo na novom étape. [A feltalálói jog új szakasza.] Sztalinabad, Tadsziszkij Reszpublikanszkij Szovjet Vszeszojuznogo Obscsesztva Izobretatelej i Racionalizatorov, 1961. 63 p. ÁJI. 18.974

Ismeretterjesztő jellegű összefoglalás a feltalálói jogról.

[De la Morandière, Julliot, Léon.] Zsjullio L. de la Morand'er: Grazsdanszkoe pravo Francii. 3. [A francia polgári jog.] Moszkva, Lit. Inosztrannoj Literaturü, 1961. 748 p. ÁJI. 19.038

Az ismert gyűjtemény 3. kötete a kötelmi jog különös részét tartalmazza.

Le *Goff*, Marcell: Manuel de droit aérien. Droit privé. [A légijog kézikönyve. Magánjog.] Paris, Dalloz, 1961. 479 p. [Bibliogr. 5—6. p.] OK. 369.417

A kötet összefoglalja a légi magánjogra vonatkozó legfontosabb ismereteket, a légi közlekedés és szállítás szabályait. Ismerteti a légiforgalom szabályozásáról szóló egyezményeket, a Légiközlekedési Nemzetközi Egyesület és a Nemzetközi Polgári Légügyi Szervezet tevékenységét.

Családjog

Szverdlov, G. M.: Szovjetszkoe zakonodatel'sztvo o brake i szem'e. [Szovjet törvénykezés a házasságról és családról.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 91 p. 2 sztl. ÁJI. 19.026

Ismeretterjesztő munka a szovjet családjog gyakorlati kérdéseiről.

Körner, Eberhard: Die Grenzen der Vertragsfreiheit im neuen Ehegüterrecht. [A szerződéskötési szabadság határai az új házassági vagyonjogban.] Diss. Tübingen, Fotodruck Prazis, 1961. XXXI, 313 p. [Bibliogr. XIII—XXVII. p.] OK. 369. 445.

A tanulmány foglalkozik a szerződéskötési szabadság fogalmával és fajaival, a házassági vagyon és vagyonjog fogalmával és kritériumaival, történeti áttekintést ad a házassági vagyonjog fejlődéséről és ismerteti néhány állam házassági vagyonjogát, majd részletesen elemzi a Német Szövetségi Köztársaságnak a kérdésre vonatkozó jogszabályait.

Kolhozjog

Beljaeva, Z. Sz.—*Pankratova*, I. F.: Goszudarsztvennoe rukovodsztvo kolhozami v period razvernutogo sztroitel'sztva kommunizma v SzSzSzR. [A kolhozok állami vezetése a Szovjetunióban a kommunizmus kibontakoztatott építésének idején.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 167 p. ÁJI. 19.238

Az állami vezetés általános sajátosságairól írt bevezető rész után a kolhozokat vezető állami szervek rendszerét és funkcióit, továbbá a vezetés formáit és módszereit tárgyaló nagy fejezetekben mutatja az anyagot.

Dobrovol'szkij, G. F.: Grazsdanszko pravovaja ohrana imuscsesztvennüh prav kolhozov. [A kolhozok vagyoni jogainak polgári jogi védelme.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 139 p. ÁJI. 19.129

A polgári jogi védelmi eszközök szerepét és helyét tárgyaló bevezetés után külön-külön fejezetekben vizsgálja a dologi jogi és a kötelmi jogi védelmi eszközöket.

Kazancev, N. D.: Predmet i szisztema kolhoznogo prava. [A kolhozjog tárgya és rendszere.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 52 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet Juridicseszkij Fakul'tet./ ÁJI. 19.221

Elméleti tanulmány a kolhozjog tárgyáról és rendszeréről.

Kazancev, N. D.: Pravo kolhoznoj szobsztvennoszti. [A kolhoz tulajdonjoga.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 43. p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet. Juridicseszkij Fakul'tet./ ÁJI. 19.224

A hatályos tételesjogi szabályozás alapján mutatja be a kolhoztulajdon általános jellegzetességeit, alanyait, tárgyait, jogi helyzetét és jogi védelmét.

Volkov, A. I.: Isztocsniki kolhoznogo prava. [A kolhozjog forrásai.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo, 1961. 53 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüi Universtitet. Juridicseszkij Fakultet. ÁJI. 19.222

Az 1961. január 1-i állapot alapján vizsgálja a kolhozjog forrásainak általános kérdéseit, majd a kolhozjog egyes forrásaival foglalkozik a történelmi fejlődés menetében.

Volosin, N. P.: Pravo licsnoj szobsztvennoszti kolhoznogo dvora. [A kolhozudvar személyi tulajdona.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 164 p. ÁJI. 19.260

A kolhozudvar-tulajdonhoz kapcsolódó gyakorlati jogi kérdéseket tárgyalja.

Büntetőjog és bűnügyi tudományok

Aszknazij, Fanni Markovna—*Marsalova*, Nina Vaszil'evna: Szovetszkoe ugolovnoe pravo. Bibliografija 1917—1960. [Szovjet büntetőjog. Bibliográfia 1917—1960.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 323 p. OK. 369.875

A hivatalos kiadványokat, tankönyveket, könyveket, évkönyveket és folyóiratcikkeket felölelő bibliográfia a következő fejezetekre oszlik: 1. Büntető törvényhozás és bírósági eljárás. 2. Tankönyvek és módszertani irodalom. 3. A szovjet büntetőjog és a büntetőjog elméletének története. 4. Általános rész. 5. Különös rész. A hivatalos kiadványokat és a tankönyveket időrendben, az anyag többi részét betűrendben közli.

Novoe ugolovnoe zakonodatel'sztvo RSzFSzR. [Új büntetőjogi törvényhozás.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 234 p. ÁJI. 19.132 /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet gondozásában Razinszkij, M. Ju. szerkesztésében megjelent munka, azokat az előadásokat (Gorsenin, K. P., Nikiforov, B. Sz., Perlov, I. D.) és hozzászólásokat tartalmazza, amelyek az Intézetben az új büntető törvényhozással (bírói szervezeti törvény, büntető törvénykönyv, büntetőeljárási törvény) kapcsolatban, 1960. nov. 29—30-án tartott tudományos ülésszakon hangzottak el.

Problemü razvitija szovetszkogo iszpravitel'no trudovogo zakonodatel'sztva. [A szovjet javító nevelő munka fejlődésének problémái.] Szaratov, ny. n. 1961. 282 p. /Miniszterszvo Vüszszego i Szpecial'nogo Obrazovanija RSzFSzR. Szaratovszkij Goszudarsztvennüj Juridicseszkij Insztitut./ ÁJI. 19.249

Tanulmánygyűjtemény a javítónevelő munka kérdéseiről.

Zaszedanija Verhovnogo Szoveta Ukranszkoj SzSzR. Pjatogo szeszszija. [Az Ukrán SzSzR Legfelsőbb Szovjetjének ülése. Ötödik ülésszak.] Kiev, Goszpolizdat, 1961. 225 p. ÁJI. 19.208

Az 1960. december 27—28-i ülések gyorsírási anyaga, többek között az Ukrán SzSzR büntetőtörvénykönyvének és büntetőeljárási törvénykönyvének tárgyalási anyagát tartalmazza.

Szaharov, A. B.: I licsnoszti presztupnika i pricsinah presztupnoszti v SzSzSzR. [Az elkövető személyisége és a bűnözés okai a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 279 p. ÁJI. 19.119

A bűncselekmény alanyának és a bűnözés okainak általános kérdéseit vizsgálja és ezzel kapcsolatban kitér a személyiség kialakulásának feltételeire, részletesen foglalkozva a társadalomra veszélyes magatartás szubjektív (pszichológiai), valamint objektív (külső) tényezőivel.

Grabovszkaja, N. P.: Ugolovno-pravovaja bor"ba sz presztuplenijami neszoversennoletnih v. SzSzSzR [Büntetőjogi küzdelem a fiatalkorú bűnözéssel szemben a Szovjetunióban.] Leningrád, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1961. 78 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet./ ÁJL. 19.220

A tanulmány a fiatalkorúak bűnözésének okait, jellegét, a fiatalkorú bűnözőkkel szemben alkalmazott intézkedéseket vizsgálja, majd összefoglaló áttekintést ad a kapitalista országok fiatalkorú bűnözéséről.

Men'sagin, V. D.—*Kurinov*, B. A.: Naucsno-prakticseszkij kommentarij k zakonu ob ugolovnoj otvetsztvennoszti za goszudarsztvennüe presztuplenija. [Tudományos-gyakorlati magyarázatok az állam elleni bűncselekményekkel kapcsolatos büntetőjogi felelősségről szóló törvényhez.] /2. pererab. izd./ Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 111 p. OK. 370.631

Az államellenes bűncselekményekről szóló 1958. évi szovjet törvény magyarázatos kiadása.

Naucsno-prakticseszkij kommentarij k zakonu ob ugolovnoj otvetszvennoszti za voinszkie presztuplenija. [Tudományos-gyakorlati kommentár a katonai bűncselekményekkel kapcsolatos büntetőjogi felelősségről szóló törvényről.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 110 p.

/Metodicseszkij szovet prokoraturü szojuza SzSzSzR Juridicseszkij Insztitut./ ÁJI. 19.248

A törvényszöveg közlése mellett a munka szakaszonkénti magyarázatokat fűz az 1958. december 25-i törvényhez.

Kudrjavcev, Vladimir Nikolaevics: Ob"ektivnaja sztorona presztuplenija. [A bűncselekmény tárgyi oldala.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 243 p. OK. 359.896

A büntető igazságszolgáltatás területén dolgozók és az egyetemi hallgatók számára írt monográfia a bűncselekmények tárgyi oldalának elemeit újszerű módon, a Szovjetunió új büntető jogszabályainak valamint a bírói és ügyészi gyakorlatnak alapján világítja meg. A továbbiakban a burzsoá büntetőtörvénykezésről ad kritikát.

Beljaev, N. A.: Predmet szovetszkogo iszpravitel'no-trudovogo prava. [A szovjet javító munkajog tárgya.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1960. 60 p. 2. sztl. /Leningradszkij Universzitet im. A. A. Zsdanova./ ÁJI. 18.938

A javító-nevelő munkával kapcsolatos alapvető kérdések elemzése után a javító-nevelő munka fogalmát és a javító-nevelő munka tárgyával kapcsolatos alapvető kérdéseket vizsgálja.

Pronina, V. Sz.: Rol' mesztnüh szovetov v dele preduprezsdenija pravonarusenij neszoversennoletnih. [A helyi szovjetek szerepe a kiskorúak által elkövetett törvénysértések megelőzésében.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 106 p. 2 sztl. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 18.901

Ismeretterjesztő munka a helyi szovjetek tevékenységéről és szervezeti formáiról.

Ugolovnüj kodeksz Gruzinszkoj Szovetszkoj Szocialisztices zkoj Reszpubliki. [A Grúz Szovjet Szocialista Köztársaság büntető törvénykönyve.] Tbiliszi, Izd. „Szabcsota Szakartvelo" 1961. 149 p. ÁJI. 19.017

Az 1960. december 30-i törvény szövege.

Die Ungarischen Strafgesetze. Amtliche Zusammenstellung der gültigen materiellen strafrechtlichen Vorschriften. In deutscher Übersetzung mit einer Einleitung von Mezőfy, Ladislaus. [A magyar büntetőtörvénykönyv.] Berlin, Walter de Gruyter, 1960. 141 p. ÁJI. 19.063

A hatályos anyagi büntetőjogi

szabályok hivatalos összeállítása szövegét közli.

Germanszkaja Demokraticseszkaja Reszpublika. Red. Gel'fer, M. A. [Német Demokratikus Köztársaság. A külföldi szocialista országok büntető törvényhozása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 414 p. /Ugolovnoe zakonodatel'sztvo zarubezsnüh szocialisztics eszkih goszudarsztv./ ÁJI. 19.048

A Német Demokratikus Köztársaságban 1958-ban kiadott hivatalos büntetőjogi jogszabálygyűjtemény orosznyelvű fordítása.

[*Poláček*] *Poljacsek*, Frantisek: Szosztav presztuplenija po csehoszlovackomu ugolovnomu pravu. [A bűntetti tényállás a csehszlovák büntetőjogban.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1960. 315 [3] p. ÁJI. 19.071

Szerző Pozsonyban 1957-ben megjelent munkájának fordítása.

Beitrage zur Bekämpfung der Jugendkriminalität. [Adalékok a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemhez.] Berlin, Deutscher Zentralverl. [1961]. 123 p. OK. 369.692

A kötet öt tanulmánya a kérdés büntetőjogi és társadalmi vonatkozásait vizsgálja, részletesen foglalkozik az ifjúsági szervezetek feladataival a fiatalok nevelése terén, vázolva a Német Szocialista Egységpártnak, az állami és az ifjúsági szerveknek a fiatalkorúak bűnözésének leküzdése terén folytatott küzdelmét, valamint a német büntetőjogi jogszabályalkotással kapcsolatos irodalmat. Külön fejezet foglalkozik a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemre vonatkozó irodalommal és a nyugatnémet fiatalok helyzetével.

Hartmann, Richard: P[aul] J[ohann] A[nselm] Feuerbachs politische und strafrechtliche Grundanschauungen. [Feuerbach politikai és büntetőjogi nézetei.] Berlin. Deutscher Zentralverl. 1961. XVI, 240 p. Bibliogr. 231—240. p. OK. 369.705

A tanulmány részletesen elemzi a XIX. század nagyhatású polgári jogtudósának a kanti filozófiára épülő nézeteit az államról, a jogról, a szabadságról. Behatóan foglalkozik Feuerbachnak a törvényalkotás, a büntetőjogi felelősség kérdésében elfoglalt álláspontjával, a korabeli jogászokkal folytatott vitáival és kritikai értékelését adja Feuerbach büntetőjogi programjának és egész munkásságának.

Vakarelszki, Ivan: Kriminalisztika. Szofija, Nauka i Izkusztvo, 1961. 270, [1] p. Bibliogr. 268. p. OK. 369.476

A gyakorlati jellegű kézikönyv bevezetőjében a bűncselekmények vizsgálatának általános módszertanával foglalkozik, majd ismerteti az egyes bűncselekmények (a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények, a gépkocsi-balesetek, a gyilkosságok, a tűzesetek és a műszaki biztonsági előírások megszegése) vizsgálatának módszereit.

Szovetszkaja kriminálisztika na szluzsbe szledsztvija. Szbornik sztatej. [A szovjet kriminalisztika a bizonyítási eljárás szolgálatában.] Vüp. 50. Otv. red. Sz. P. Mitrievics. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 136 [4] p. PEK Eljárásjogi tanszék J9473/61

A könyv öt tanulmányt foglal magában a kriminalisztika köréből. Az első tanulmány a vizsgálati eljárás helyét tárgyalja a kriminalisztika rendszerében. A továbbiakban az építkezések során elkövetett bűncselekmények felderítésének kérdéseivel, a bizonyítékok csoportosításának, a tárgyi bizonyítékok forrásának kérdésével és egyes speciális technikai szerkezetek felhasználásának kérdéseivel foglalkoznak a tanulmányok szerzői.

Voproszü kriminalisztiki. Nr. 1—2. (16—17.) [A kriminalisztika kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 292 p. /Vszeszojüznüj Naucsno-iszszledovatel'szkij Insztitut Kriminalisztiki Prokuratürü Szojuza SzSzR/ ÁJI. 19.262

A sorozat új füzete a kriminalisztika időszerű kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat (a kriminalisztika általános kérdései, a büntető jog és a büntető eljárásjog kérdései a felderítés gyakorlatában, módszertani kérdések, taktikai és módszertani kérdések, kriminálteknika), közöl és ismertetéseket ad a külföldi irodalomról. A gyűjteményt a belföldi irodalomról szóló bibliográfiai rovat egészíti ki.

Die Öffentlichkeit im Kampf gegen die Kriminalitat. [A nyilvánosság szerepe a bűnözés elleni harcban.] Geleit [w.] John Lekschas. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1961. 242 p. OK. 369.966

A kötet szovjet szerzők tanulmányait tartalmazza, amelyek közös tárgya az új szovjet társadalom egységes szerepe, feladatai és módszerei a bűnözés elleni küzdelemben.

Törvénykezési szervezet

Tucenko, K. F.: Szudebnaja szisztema SzSA i ee klaszszovaja szucsnoszt'. [Az USA bírósági rendszere és ennek osztályjellege.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 151 p. ÁJI. 19.128

Az USA és az egyes államok bírósági szervezetének vázolásával kapcsolatban rámutat az osztályjelleget bizonyító jelenségekre és intézményekre.

Gerichtsverfassungsgesetz und andere Gesetze gerichtsverfassungsrechtlichen Inhalts. [Bírósági szervezeti törvény és egyéb bírósági szervezeti törvények.] Loseblatt-Textausgabe mit Anmerkungen und Sachregister. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1960. 1 db. OK. 368.697

A bekapcsolós szerkezetű kiadvány tíz fejezetre tagoltan tartalmazza a gyakorlati követelmények figyelembevételével válogatott, s a Német Demokratikus Köztársaság törvénykezési szervezetéről szóló jogszabályokat.

Vietor, Martin: K počiatkom buržoázneho súdnictva ČSr. Justicné zapojenie Slovenska do ČSR a účast súdov na perzekúcii robotnickeho hnutia na Slovensku v prvých rokoch ČSR. [A polgári bíráskodás kezdetei Csehszlovákiában.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akadémie Vied, 1960. 259 p. /Slovenská Akadémia Vied./ Sekcia Spoločenských Vied./ [Bibliogr. 255—259. p.] OK. 364.633

A monográfia a marxista történetírás szemszögéből nézve vázolja: hogyan jött létre Szlovákiában a polgári állam mechanizmusa keretében az igazságügyi szervezet az első világháború után és hogyan vett részt a bíróság a burzsoázia eszközeként a munkásmozgalmak üldözésében.

Middendorf, Wolf: Jugendkriminologie. Studien und Erfahrungen. [Fiatalkorúak bűnözése.] Ratin-

gen, Aloys Henn Verl. [1956.] 344 p. [Bibliogr. 323—341.] ÁJI. 19.182

A munka három fejezetre oszlik. Az első fejezetben a fiatalkorúak bűnözésének általános kérdéseit (fogalma, statisztikája, nem és bűnözés, a fiatalkorúak bandái), a második fejezetben a fiatalkorúak bűnözés okait, a harmadik fejezetben a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelem kérdéseit vizsgálja.

Heegner, Fritz: Untersuchungen zur Verkehrsdelikt-Belastung bei mehrfach ruckfälligen Straftätern. [Többszörösen visszaeső bűnözők közlekedési bűncselekményeinek vizsgálata.] (München), ny. n. 1961. 200 p. [Bibliogr. 193—200. p.] OK. 369.794

Az értekezés a járművezetés és a közúti közlekedési bűncselekmények lélektanával, ezen belül különösen a büntetett előéletűek fokozott mértékben tapasztalható közlekedési bűncselekményeivel foglalkozik.

Büntető eljárásjog

Ugolovno-proceszszual'nüi kodeksz Esztonszkoj SzSzR. [Az Eszt Szocialista Köztársaság büntetőeljárási törvénykönyve.] Tallin, Esztonszkoe Goszudarsztvennoe Izdatel'sztvo. 1961. 249 p. ÁJL. 19.254

Az 1961. január 6-án elfogadott törvénykönyv szövegkiadása.

Ugolovno-proceszszual'nüj kodeksz. Latvinszkoj Szovetszkoj Szocialisztícseszkoj Reszpubliki. [A Litván Szovjet Szocialista Köztársaság büntető eljárásjogi törvénykönyve.] Riga, Izd. Latvijszkoe Goszudarsztvennoe Izd. 1961. 155 p. /Verhovnüj Szovet Latvijszkoj SzSzR./ ÁJI. 19.216

Az 1961. január 6-án elfogadott törvénykönyv szövegkiadása.

Krülov, I. F.: Szledü na meszte presztuplenija. [Nyomok a bűncselekmény helyén.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1961. 131 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet./ ÁJL. 19.317

A nyomtannal kapcsolatos újabb kutatások eredményeit foglalja össze a gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából.

Tumanov, Alekszej Konsztantinovics: Szudebnomedicinszkoe iszszledovanie vescsesztvennüh dokazatel'sztv. [A tárgyi bizonyítékok igazságügyi orvostani vizsgálata.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 579 p. [Bibliogr. passim.] OK. 370.528

A szövetek, a vér, a haj stb. legújabb vizsgálati módszereinek ismertetése mellett a kézikönyv a bírói gyakorlatból válogatott konkrét példákon mutatja be a problematikát.

Koblikov, A. Sz.: Pravo obvinjaemogo na zascsitu pri proizvodsztvo predvaritel'nogo szledsztvija. [A vádlott joga a védelemhez az előkészítő eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 78 p. ÁJI. 19.126

Népszerűsítő munka a védelem kérdéseiről.

Sztrucsikov, N. A.: Uszlovno-doszrocsnoe oszvobozsdenie ot nakazanija. [Feltételes ideiglenes szabadlábrahelyezés.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 96 p. ÁJI. 19.143

Népszerűsítő jellegű munka az 1960. évi RSzFSzK büntető törvénykönyvének megjelenésével kapcsolatban.

Zsogin, N. V. — *Fatkullin,* F. N.: Vozbuzsdenie ugolovnogo dela. [A büntetőügy megindítása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 205 p. ÁJI. 19.164

Az első fejezetben a büntető ügy megindításának lényegét és jelentőségét, a második fejezetben a felderítés szerveit, feltételeit és rendjét érintő kérdéseket foglalja össze.

Foschini, Gaetano: Sistema del diritto processuale penale. 2. 1.: La istruzione. [A büntetőeljárási jog rendszere.] Milano, Giuffre, 1961. XII, 253 p. ÁJI. 19 001

A kézikönyv legújabb kötete a vizsgálatról szól.

Összefoglaló és gyűjteményes művek. Lexikonok. Bibliográfiák

Literatura po szovetszkomu pravu. Bibliograficseszkij ukazatel'. [A szovjet jogi irodalom. Bibliográfiai mutató.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1960. 279 p. /Akademija Nauk. SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 18.600

Az International Association of Legal Science és az UNESCO közreműködésével szerkesztett összefoglaló bibliográfia az Association korábbi kiadványainak rendszerében ad összefoglaló jellegű bibliográfiát a legfontosabb szovjet jogi művekről. A munka szerkesztőbizottságának elnöke P. Sz. Romaskin, titkára M. M. Boguszlavszkij volt. A szakági részekre tagolt munka rövid szakági bevezetésekben foglalja össze egy-egy szakág kérdéseit, ezt követi a szakágba tartozó művek válogatott bibliográfiája. A munka anyaggyűjtését 1958. évvel zárja a függelékben közli az 1959—1960. évi anyagot.

Juridicseszkij szpravocsnik dlja naszelenija. Red. Joffe, O. Sz. [Jogi kézikönyv a lakosság számára.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1959. 199 p. /Leningradszkij ... Goszudarsztvennüj Universzitet im. Zsdanova, A. A./ ÁJI. 18.478

Ismeretterjesztő munka a lakosság számára a legfontosabb jogi ismeretekről (az állampolgár védelme általában, munkaügyi, lakásügyi, családügyi, öröklésjogi törvényhozás, állami biztosítás és az állampolgári felelősség a kár okozásáért.).

Kratkij juridicseszkij szlovar' — Szpravocsnik dlja naszelenija. Red. Kudrjavcev, P. I. [Rövid jogi szótár. Tájékoztató a lakosság részére.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 466 p. ÁJI. 18.341

Lexikális formában bocsátja a lakosság rendelkezésére a legfontosabb jogi ismereteket.

Studii Juridice. [Jogi tanulmányok.] Bucureşti, Edit. Academiei Republicii Populare Romîne, 1960. 587 p. /Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 18.671

A Román Tudományos Akadémia Jogi Kutatóintézetének 1960. évi évkönyve. Az Intézet kötelékébe tartozó kutatóknak a szocialista állam- és jog fejlődésével kapcsolatos tanulmányait közli.

Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio G. Ius. Vol. VII. 1960. [Maria Curie-Sklodowska Egyetem évkönyve.] Lublin, Naklad Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 1961. 376 p. ÁJI. 18.669

A lublini Marie Curie-Sklodowska egyetem állam- és jogtudományi karának évkönyve. A megjelent tanulmányokhoz 2—2 idegennyelvű (orosz, német, francia vagy angol) kivonatot is közöl.

E lapszám (XVII. új évfolyam 8.) szerzői: *Dr. Szalay József*, az igazságügyminiszter első helyettese. — *Bokorné dr. Szegő Hanna*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Majoros Richárd*, a KDB vezető döntőbírája. — *Dr. Farkas József* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Takács József*, az Országgyűlési Könyvtár tudományos csoportvezetője.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.3231 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

XVII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1962. szeptember hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST (54)
1962 SZEP 28.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel.

TARTALOM:

FÖLDES IVÁN:
A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata a mezőgazdaság irányításának átszervezéséről 433

NAGY LAJOS:
Büntető fellebbezési rendszerünk módosítása 439

KATONA ZOLTÁN:
Észrevételek a „problémák az ügyészi felügyelet normatív alapjai köréből" című tanulmányhoz 451

KERTÉSZ ISTVÁN:
Az azonnali hatályú elbocsátás 459

Szemle:

RÁKOS FERENC:
A magyar proletárforradalom igazságszolgáltatása 469

A. G.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 477

Jogirodalom:

GÉCZY KÁLMÁN:
Rudolf Lóránt: az elévülés 482

DOMÉ GYÖRGYNÉ:
A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései 486

T. L.:
Čapek, K.: A nemzeti vagyon igazgatása ... 490

— —:
Új könyvek 492

СОДЕРЖАНИЕ: *Иван Фелдеш*: Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР о реорганизации руководства сельским хозяйством. — *Лайош Надь:* Изменение системы обжалования в нашем уголовном процессе. — *Золтан Катона:* Заметки к статье „Проблемы из области нормативных основ прокурорского надзора." — *Иштван Кертес:* Увольнение с немедленным действием. — *Обзор: Ференц Ракош:* Правосудие венгерской пролетарской революции. — *Г.А.:* Законодательство европейких социалистических стран. — *Правовая литература: Калман Геци:* Лорант Рудолф: Исковая давность. — *М. Доме:* Основные правовые вопросы укрепления кооперативных хозяйств. — *Л. Т.:* К. Чапек Управление национальным имуществом. — — —: Новые книги.

INHALT: *Iván Földes:* Der Beschluss des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei der Sowjetunion und des Ministerrats der Sowjetunion über die Umorganisierung der Leitung der Landwirtschaft. — *Lajos Nagy:* Die Änderung unseres Berufungssytems in Strafsachen. — *Zoltán Katona:* Bemerkungen zur Abhandlung „Probleme auf dem Gebiet der normativen Grundlagen der Aufsicht der Staatsanwaltschaft. — *István Kertész:* Die Entlassung mit sofortiger Wirkung. — *Rundschau: Ferenc Rákos:* Die Rechtspflege der ungarischen Proletarrevolution. — *G. A.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: Kálmán Géczy:* Lóránt Rudolf: Die Verjährung. — *Mária Domé:* Die juristischen Hauptfragen der Festigung der Produktionsgenossenschaften. — *L. T.:* Čapek, K.: Die Verwaltung des Nationalvermögens. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Iván Földes:* Décision du Comité central du Parti Communiste de l'U. R. S. S. et du Conseil des Ministres de l'Union Soviétique relative à la réorganisation de la direction de l'agriculture. — *Lajos Nagy:* La modification de notre système d'appel dans la procédure pénale. — *Zoltán Katona:* Quelques remarques concernant l'étude „Problèmes des bases normatifs de la surveillance exercée par le parquet". — *István Kertész:* Le congédiement d'effet immédiat. — *Revue: Ferenc Rákos:* L'administration de la justice de la révolution prolétarienne hongroise. — *G. A.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Kálmán Géczy:* Lóránt Rudolf: La prescription. — *Mme Mária Domé:* Les principales questions juridiques du rafermissement des coopératives de production. — *L. T.:* Čapek, K.: L'administration des biens nationaux. — — —: Livres nouveaux.

XVII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1962. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata a mezőgazdaság irányításának átszervezéséről

A Szovjetunió Kommunista Pártja a kommunista építés programját meghatározó, mérföldkövet jelző XXII. kongresszusa után a Központi Bizottság első ülését a mezőgazdasági termelés fellendítése ügyének szánta. A Szovjetunió népgazdasága az iparban nagyszerű, olyan eredményeket ért el, amelyek egyfelől kielégítik a jelenlegi követelményeket, másfelől megalapozzák annak további fejlődését általában, a hétéves terv előirányzatainak teljesítését különösen. A mezőgazdasági termelés mennyiségének és minőségének növeléséért a Szovjetunióban hosszú küzdelmet vívtak, jelentős eredményekkel, amelyek közül kiemelkednek az utóbbi években elért sikerek. Ez azonban még mindig nem bizonyul elégségesnek. Hruscsov elvtárs a KB 1962. márciusi plénumán előadói beszédében erről a következőket mondta:

„Rövid idő alatt meg kell kétszerezni, sőt háromszorozni a legfontosabb mezőgazdasági termékek termelését."

„Ha nem oldjuk meg ezt a feladatot, akkor hazánkat nagy nehézségek elé állítjuk, s a kommunizmus építésének ügye súlyos csorbát szenved. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az élelmiszer-szükséglet gyorsan növekszik, s a növekedés a jövőben még gyorsabb lesz. Ez teljesen érthető is. Szaporodik a lakosság, emelkedik a reálbér színvonala, nő a dolgozók jövedelme."[1]

A Központi Bizottság több napon keresztül vitatta meg Hruscsov elvtárs előadói beszédét, az abban foglalt javaslatokat és mindazokat az intézkedéseket, amelyek előmozdítják és biztosítják a kommunizmus építése során a mezőgazdasági termelés növelése érdekében szükséges feladatok megoldását. A vita alapján a plénum határozatot hozott, s ennek nyomán három dokumentum került kibocsátásra: az SZKP KB felhívása a dolgozókhoz, az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata a mezőgazdaság irányításának átszervezéséről, valamint az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata az agronómusok, zootechnikusok és más mezőgazdasági szakemberek szerepének fokozásáról a kolhozok és szovhozok termelésének fejlesztésében.

A plénum és ennek határozata nyomán az SZKP KB-ának és a Szovjetunió Minisztertanácsának a mezőgazdaság irányításának átszervezéséről kibocsátott 1962. március 22-i határozata különösen azért jelentős jogi szempontból is,[2] mert — egyebek között, de ezúttal mégis elsősorban — az irányító apparátus átszervezését és az irányító munka megjavítását tekinti olyan eszköznek, amely a termelési színvonal emelését előmozdítja. A mezőgazdasági termelést irányító szervezet átalakítására az elmúlt években már történtek intézkedések, különösen a mezőgazdasági minisztérium és a begyűjtési apparátus átszervezésével, azonban ilyen alapvető, a mezőgazdasági termelés irányítását ellátó egész apparátust érintő átalakításra — Hruscsov elvtárs szavai szerint újjáteremtésre — csak most került sor.

I.

Mindenek előtt az a kérdés vetődik fel, mi tette szükségessé az irányítás — apparátus és tevékenység — alapvető átalakítását. Hruscsov elvtárs előadói beszédében ezt részletesen meg-

[1] N. Sz. Hruscsov: A mezőgazdasági termékek bőségéért. Előadói beszéd az SZKP Központi Bizottságának plénumán. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 21—22. o.

[2] Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a mezőgazdasági termelés irányítása nem tekinthető kizárólagosan igazgatási, jogi tevékenységnek, hanem ez több jogág és több tudományág komplex feladata, melynek megoldásában a jog jelentős szerephez jut. (Vö.: „A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései" c. tanulmánykötetben Földes Iván: „A termelőszövetkezetek állami irányításának néhány főbb kérdése" c. tanulmányt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 370. és köv. lapok.)

indokolta. Eszerint a mezőgazdasági termelés irányítása a szervezetre és a módszerekre, a munkastílusra egyaránt kiterjedően elavultnak tekinthető, ezért alkalmatlanná vált a nagy feladatok megoldására. A legfőbb hiba az volt, hogy az irányítás még mindig döntően utasításokkal, dekrétumokkal történt, hogy „a mezőgazdasági szervek átszervezése még nem érintette magát a termelést, nem érintette a kolhozok és a szovhozok közvetlen irányításának kérdését."[3] A szovjet mezőgazdaság fejlődésének jelenlegi szakaszában — akár a kolhozok és szovhozok megszilárdulására, akár a velük szemben támasztott követelményekre tekintettel — az eddig végzett, az imént jelzett irányító munka már nem lehet kielégítő. „Most előtérbe nyomulnak a kolhozok és szovhozok termelő tevékenységének irányításával összefüggő kérdések." Át kell tehát térni arra, hogy az irányító tevékenység közvetlenül a termelőüzemben, szükség esetén abba behatolva gyakoroljon hatást. A súlyt pedig — az utasítások és dekrétumok helyett — át kell helyezni a *termelés megszervezésére és az ellenőrzésre.* „Olyan mezőgazdaság-irányítási szerveket kell létrehozni, amelyek tervezéssel, nyilvántartással, adatszolgáltatással foglalkoznak, s minden egyes kolhozban és szovhozban befolyást gyakorolnak a termelés szervezésére. Enélkül nem lehet igazgatni a mezőgazdaságot..."

A határozat a területeken, határterületeken és köztársaságokban területi termelési kolhoz-szovhoz, illetőleg szovhoz-kolhoz igazgatóságok létrehozását rendeli el, attól függően, hogy az adott területen a kolhoz vagy a szovhoz van túlsúlyban. Az igazgatóság *általában több kerületre,* kivételesen indokolt esetben egyetlen közigazgatási kerületre létesíthető. A határozat az igazgatóságok létesítésének kiemelt jelentőséget tulajdonít, s azt *döntő láncszemnek* tekinti. Az igazgatóság — a részletesen felsorolt feladatok mellett — „egész tevékenysége a mezőgazdasági termékek termelésének növelésére irányul olyképpen, hogy feltétlenül biztosítsa az állami felvásárlási tervek teljesítését, valamint a szükséges állami tartalékok és alapok megteremtését a kolhozokban és szovhozokban. (Határozat 1. pont.)"

Igen érdekes és fontos rendelkezés az, mely az igazgatóságok mellett *felügyelő-szervezőket* állít be, akiket meghatározott számú kolhozhoz és szovhozhoz osztanak be, s akik idejük nagy részét közvetlenül a kolhozokban és szovhozokban töltik.

Annak érdekében, hogy a területi termelési igazgatóságok a kolhozok és szovhozok irányítását demokratikus alapon végezzék, megalakítják az igazgatóság *tanácsát,* amelynek elnöke az igazgatóság vezetője, tagjai: a párt és a komszomol köztársasági, határterületi és területi funkcionáriusai, a *kolhozelnökök és a szovhozigazgatók,* a kerületi pártbizottságok első titkárai és a kerületi tanácsok vb elnökei. A tanács általában 3 havonként ülésezik a mezőgazdasági termelés legfontosabb kérdéseinek megvizsgálása és megoldása érdekében; a *tanács javaslatait az igazgatóság valósítja meg.* A tanács összetételére, működésére, az igazgatósághoz való viszonyára — bár erre még visszatérünk — már itt szükségesnek tartjuk a figyelmet felhívni.

A határozat 8. pontja szerint meg kell szüntetni a kerületi (kerületközi) felvásárlási felügyelőségeket és a szovhozok kerületi (kerületközi) trösztjeit, a területi igazgatóság felügyelete alá kell helyezni az illetékességi területükön működő, a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos feladatokat ellátó szerveket (szovhozok, különböző laboratóriumok, növényvédelmi részlegek stb.). A területi termelési igazgatóságok végzik a mezőgazdasági termékek *termelésének és begyűjtésének tervezését.*

A mezőgazdaság irányítására a területeken, határterületeken és az autonóm köztársaságokban, továbbá a szövetségi köztársaságokban *mezőgazdasági bizottságokat* kell létrehozni. A mezőgazdasági bizottság vezetője a területi, határterületi pártbizottság, illetőleg a szövetségi köztársaságokban a szövetségi köztársaság Kommunista Pártja KB-ának *első titkára.* A bizottság tagjai a párt és állami (tanácsi) szervek mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó vezetői közül kerülnek ki. A mezőgazdasági bizottságok feladata, hogy *szervezzék* a párt és a kormány mezőgazdasági és begyűjtési határozatainak teljesítését, *ellenőrizzék* az állami fegyelem megtartását a termelési és felvásárlási tervek teljesítésével kapcsolatban, továbbá felelősek a mezőgazdaság fejlesztéséért.

Végül elrendeli a határozat *összszövetségi mezőgazdasági bizottság* felállítását, amelynek elnöke a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökhelyettese, tagjai az SZKP KB mezőgazdasági osztályának vezetője, a Minisztertanács Állami Begyűjtési Bizottságának elnöke, a Szovjetunió mezőgazdasági minisztere, a „Szojuszszel'hoztechnika" összszövetségi egyesülés elnöke, az Állami Tervbizottság elnökhelyettese és az Állami Gazdasági Tanács elnökhelyettese. Az összszövetségi mezőgazdasági bizottság hatáskörébe elsősorban ellenőrzési feladatok tartoznak, ezenfelül — természetesen és ez a bizottság összetételéből is kitűnik — kiterjed a Szovjetunió egész mezőgazdasága tervezési és fejlesztési kérdéseinek, anyagellátásának, szakemberképzésének, tudományos és műszaki problémáinak legfelsőbb szinten történő irányítására.

II.

A határozat legfontosabb rendelkezéseinek egész rövidre összefogottan történt regisztrálása után, megkísérelhetjük a határozattal összefüggően néhány elvi kérdés megvizsgálását,

[3] A szövegben külön megjelölés nélkül előforduló idézetek Hruscsov elvtárs előadói beszédéből valók.

tanulságok és következtetések levonását. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezt a kísérletünket a teljesség igénye nélkül végezzük, csupán néhány fontosnak ítélt kérdés felvetésére szorítkozunk, hiszen a részletes elemzés sokkal szélesebb teret igényelne.

Az elmondottak nyomán a következő kérdéseket kívánjuk vizsgálat alá vonni:

1. A szocialista demokratizmus érvényesülése a mezőgazdaság irányításában, a párt vezető szerepének és felelősségének fokozódása, az állami irányítás és a demokrácia összhangja.

2. A kolhozok és a szovhozok irányításának összevonása.

3. A termelés és a begyűjtés[4] irányításának összevonása.

4. Az új irányító apparátus működését jellemző sajátosságok.

ad 1. Kétségtelen, hogy — ezt a határozat is így állapítja meg — a mezőgazdaság irányításának döntő láncszeme a termelési igazgatóság. Az állandóan működő, funkcionáló szervezet, amelynek az új követelményeket, *a termelésnek közvetlenül a kolhozban és a szovhozban való megszervezését és az ellenőrzést* kell végeznie, tehát „az" apparátus: a termelési igazgatóság. Az előbbiekben általánosságban ismertetett főfeladat mellett a részletesen felsorolt feladatok közül ki kell emelni:

— a párt és a kormány mezőgazdasági határozatai végrehajtásának *megszervezését* és a végrehajtás *ellenőrzését,* a mezőgazdasági termékek termelésének és begyűjtésének *megszervezését és ellenőrzését,* az állami fegyelem megtartásának *ellenőrzését;*

— a *tervezést,* nyilvántartást és számadást, a termelési és pénzügyi tervek és évi jelentések *megvizsgálását;*

— a gépek kihasználásának, a vetőmagtermelésnek, az állandó takarmánybázis létesítésének, az állattenyésztésnek a *megszervezését;*

— a kolhozok és a szovhozok szervezeti és gazdasági megerősítésével kapcsolatos intézkedések végrehajtását, kolhozközi üzemek és vállalatok irányítását;

— szerződések megkötésének *megszervezését* és a mindkét fél részéről szerződésszerű teljesítés *ellenőrzését;*

— annak *ellenőrzését,* hogy megtartják-e a mezőgazdasági artel-alapszabályt és a kolhoztermelés vezetésének demokratikus alapelveit, a kolhozparasztok egyéni és közös érdekeinek helyes összehangolásával;

— *ellenőrző és felülvizsgáló* munkát a kolhozokban és szovhozokban, a kolhozok és szovhozok megvédését a visszaélésektől, a közös tulajdon ellopásának megakadályozását.

A termelési igazgatóságok munkájának operatív jellegét elsősorban a felügyelő-szervezők munkája biztosítja, akiknek a bemutató mintagazdaságokkal, kísérleti állomásokkal és tudományos kutató intézetekkel szorosan együtt kell működniök, sőt ezeknek az intézményeknek szakembereit is bevonhatják a tanácsadó-szervező munkába. Ily módon a termelő üzemben végzik ugyan feladataik nagy részét, a határozat mégis szükségesnek tartja annak hangsúlyozását, hogy a gazdaság helyzetéért, a termelési kérdések megoldásáért a kolhoz vezetősége, illetőleg a szovhoz igazgatója felelős, a felügyelő-szervezők őket nem helyettesíthetik. Kétségtelenül bizonyítja ez a rendelkezés is, hogy ugyanakkor, amikor a határozatnak, az annak alapján végrehajtandó intézkedéseknek legfőbb tendenciája az állami irányításnak az eddiginél *sokkal hatékonyabbá tétele,* ez semmiképpen nem jelentheti a kolhozdemokrácia csökkentését; a kolhoz gazdálkodásába való olyan „beavatkozás", hogy az állami irányító szerv erre kijelölt dolgozója közvetlenül a kolhozban, a brigádban vagy a farmon végzi a termelés szervezését, nemcsak a kolhozdemokrácia gyengülését nem eredményezheti, de ebben a tekintetben egyenesen az ő kötelessége, hogy a vezetés demokratikus alapelveinek megtartására, a társadalmi érdek, valamint a kolhozok és a kolhozparasztok érdekeinek koordinálására ügyeljen. Ez is világossá teszi, hogy teljesen helytelen és téves volna olyan feltevés, mintha az állami irányítás erősítése a kolhozdemokrácia rovására menne. Ellenkezőleg, helyes végrehajtás esetén, az állami irányítás hatékonyságának fokozása egyben a kolhozdemokrácia felvirágoztatását, kiterebélyesedését eredményezi. Ily módon lehet és kell az *állami irányítás és a kolhozdemokrácia összhangjának* tételét helyesen értelmezni.

A mezőgazdaság irányításának, a termelési igazgatóság munkájának széleskörűen demokratikus alapon való megvalósítását szolgálja a *termelési igazgatóság tanácsának* létrehozása. A tanácsnak a határozatban megszabott összetételéből e tekintetben különösen azt emeljük ki, hogy tagjai között vannak kolhozelnökök és szovhozigazgatók. Ez a *szocialista demokratizmus kiszélesítése elvének* — amelynek követelményét a SZKP legutóbbi kongresszusai mind határozottabban emelték ki — gyakorlati megvalósulását mutatja. A dolgozók mind nagyobb tömegeinek az állami munkába való bevonása ebben a konkrét esetben úgy realizálódik, hogy az „igazgatottak", a kolhozok és szovhozok képviselői teljes joggal vesznek részt a gazdálkodásukat irányító állami szerv munkájában. A határozat a termelési igazgatóság tanácsának feladatává teszi különösen a mezőgazdasági termékek termelésével és begyűjtésével, a kolhozok és szovhozok fejlesztésével és megerősíté-

[4] Amikor — a határozat szószerinti fordításának és szóhasználatának megfelelően — „begyűjtésről" beszélünk, nem az 1957. év előtt nálunk is érvényben volt begyűjtési rendszerről, beadási kötelezettségről van szó, hiszen az a Szovjetunióban is megszűnt. Itt az állami készletek begyűjtéséről van szó, s ennek módszere a felvásárlás, a termények és termékek szerződések útján történő lekötése. Ennek megfelelően a szóbanforgó határozat is többízben szól a felvásárlásról, felvásárlási tervekről is.

sével, a munkaszervezéssel és munkadíjazással kapcsolatos legfontosabb kérdések megvizsgálását és megoldását. A határozat 7. pontjának második bekezdésében foglaltak szerint: „A tanács által kidolgozott javaslatokat a termelési kolhoz-szovhoz igazgatóság valósítja meg." Úgy véljük ennek a rendelkezésnek az a helyes értelme, hogy a tanács határozatai a termelési igazgatóság számára javaslatokat jelentenek, s azokat az igazgatás megfelelő módszerével, tehát a szükséghez képest hatósági aktus kiadásával, vagy szervezéssel, illetőleg a két igazgatási tevékenység együttes vagy egymást kiegészítő alkalmazásával — a szervező munka előtérben tartása mellett — valósítja meg.

Mind a termelési igazgatóság tanácsa, mind pedig és különösen a mezőgazdasági bizottságok összetételének vizsgálata során szembetűnő, hogy ezekben a szervekben mennyire kiemelkedő szerephez jutnak a megfelelő szintű *pártszervek* vezető funkcionáriusai. Így a területi, határterületi, autonóm és szövetségi köztársaságok mezőgazdasági bizottságainak élén a pártbizottságok, illetőleg a szövetségi köztársaságok Kommunista Pártja KB-ának első titkárai — tehát nem a pártszervek mezőgazdasági osztályainak vezetői, akik tagjai a bizottságoknak — állnak. Emellett a határozat a pártszervek más funkcionáriusainak is konkrét feladatokat ad. Mindez mutatja, mennyire *növekszik a párt vezető szerepe és ezzel együtt felelősségvállalása* a kommunizmus építésének időszakában — amint ezt Hruscsov elvtárs előadói beszédében többízben is hangsúlyozottan kiemelte. Az a tény pedig, hogy a mezőgazdasági bizottságok vezetői a pártszervek első titkárai lettek, azt mutatja, hogy a mezőgazdasági termékek bőségéért vívott harc nemcsak szakmai probléma, nemcsak az egyik legfontosabb termelési ág fejlesztésének kérdése, hanem *az egész állam, a társadalom ügye.*[5]

A vázolt igazgatási szervezet megteremtése elsősorban gyakorlati célokat, a kolhozok és szovhozok termelési színvonalának emelését, ezen keresztül az állam rendelkezésére álló mezőgazdasági termények és termékek növelését, a lakosság napról napra növekvő élelmezési igényének kielégítését szolgálja. Emellett az új igazgatási szervezet egész felépítésében és — mint látni fogjuk — működésében *megvalósítja* mind a kolhozok irányításában és vezetésében a marxista klasszikusok által meghatározott, mind a SZKP legutóbbi három kongresszusán kijelölt, mindkét vonatkozásban a marxizmus—leninizmus alkotó továbbfejlesztésével kialakított elveit. Ezeket az elveket a következőkben foglalhatjuk össze: *a párt vezető szerepének erősödése, a szocialista demokratizmus szélesítése, a kolhozok állami támogatásának és állami irányításának szükségessége, valamint hatékonyságának fokozása, a kolhozdemokrácia érvényesülése, az állami irányítás és a kolhozdemokrácia összhangja, a közérdek és magánérdek egybeesése.*

Ad. 2. Eddig a Szovjetunióban — mint Magyarországon ma is — más irányító apparátus végezte a kolhozok és más a szovhozok irányítását. A kolhozok irányítását a tanácsok, azok végrehajtó bizottságai és mezőgazdasági szakigazgatási szervei látták el, a szovhozok irányítása vállalati középirányító szervek, szovhoztrösztök útján történt. Egyes népi demokratikus országokban (Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság) már több évvel ezelőtt egységesen a tanácsi szervek irányítása alá helyezték mind a termelőszövetkezeteket, mind az állami gazdaságokat, a Szovjetunióban csak most, a szóbanforgó határozattal került erre sor. Annak a kérdésnek az eldöntésénél, melyik a helyesebb út, az egységes, vagy a két vonalon futó irányítás, sok általánosan ható tényező mellett, az egyes országok sajátosságait is figyelembe kell venni. Gyakorlatilag mindenesetre azon az úton kell járni, amelyen haladva a termelési színvonal a legjobban emelhető. Azonban ma már a legtöbb szocializmust építő országban — természetesen elsősorban az ezen a téren is élenjáró Szovjetunióban — az imént említett célkitűzés mellett mind nagyobb jelentőségűvé válik — mind a termelésben, mind az irányító apparátus kialakításában — a rentabilitás, a racionalitás fokozásának követelménye. Hruscsov elvtárs 1961. év november hónapjának végén a szűzföldeken alakult szovhozok központjában, Celinográdban tartott beszédében éles bírálatnak vetette alá a szovhoztrösztök irányító munkáját, különös tekintettel a szovhoztrösztben dolgozó szakemberek nagy számára, elsősorban arra utalva, hogy ezek a szakemberek a termelés közvetlen megszervezésében nem vettek részt. Talán nem tévedünk, ha arra gondolunk, hogy ez a szempont, az irányító szervezet racionális felépítettsége is szerepet játszott mind az új termelési igazgatósá-

[5] A termelési igazgatóságok munkájáról Hruscsov elvtárs már értékelést adott az OSZSZSZK központi területein működő termelési igazgatóságok dolgozóinak 1962. június 27-én Moszkvában tartott értekezletén (Pravda, 1962. jún. 30. 181. szám.). Ebből az alkalomból néhány vitás kérdést is tisztázott. Elsősorban a termelési igazgatóság és a kerületi párt- és tanácsi szervek viszonyának elvi problémája merült fel. Hruscsov elvtárs félreérthetetlenül kijelentette, „hogy a területi igazgatóság — függetlenül attól, hogy működése egy vagy több kerületre terjed ki — nem a kerületi szervezetek szerve". Ha a kerületi szervek is résztvennének a mezőgazdaság irányításában, úgy ez kettősséget, párhuzamosságot szülne, elmosná a felelősséget. Miután a kerületi pártbizottságoknak és végrehajtó bizottságoknak nincsenek megfelelő szervei a mezőgazdaság irányítására, a termelési igazgatóságon pedig a legjobban képzett emberek dolgoznak, ezért a kolhoz- és szovhoztermelés legfőbb és egyedüli irányító szerve: a termelési igazgatóság. A termelési igazgatóság a kerületi szerveknek *nincs alárendelve,* azok munkájába nem avatkozhatnak bele. Hruscsov elvtárs a kerületnek az igazgatóság munkájába való közvetlen bekapcsolása érdekében a kerületi pártbizottság első titkárának a termelési igazgatóság pártszervezőjének helyettesévé való kinevezését javasolta.

gok létrehozásában általában, mind ezen belül a kolhozok és szovhozok irányításának egyesítésében különösen. S ez Hruscsov elvtársnak a márciusi plénumon elmondott beszédében hangot is kapott. Ez tehát igen fontos, de talán nem döntő tényező. Elvileg és gyakorlatilag döntőnek tartjuk azonban azt, hogy mind a kolhozok, mind a szovhozok *szocialista termelési viszonyok között* termelnek, gazdálkodnak, működnek. Ilyen körülmények között az egységes irányítástól csak olyan sajátos feltételek fennforgása esetén helyes eltekinteni, ha az egységes irányításra való áttérés bármilyen oknál fogva nem az alapvető célkitűzés, a termelési színvonal emelésének megvalósulását szolgálná, sőt — átmenetileg, adott időszakban — azzal szemben gyakorolna hatást. A Szovjetunióban ezt nyilvánvalóan felmérték, s ennek alapján az elvi megfontolás gyakorlati alátámasztást kapott.

A termelési viszonyok, s ezek jogi vetülete, a tulajdoni viszonyok szemszögéből a kolhozok és szovhozok egységes irányításával kapcsolatban még egy tényezőt kell megemlíteni. A Szovjetunióban már sokkal előrehaladottabb a kolhoztulajdon és az össznépi tulajdon egymáshoz való közeledésének folyamata, mint a többi szocializmust építő országban. Nyilvánvalóan ez is közrejátszott az egységes irányítás kialakításában és tükröződik a termelési kolhoz-szovhoz igazgatóság összetételében. A szocialista demokratizmus általános tendenciája jelenti — amint erre már utaltunk — a dolgozók mind szélesebb körű bevonását az állami munkába. Az a tény, hogy a termelési igazgatóság tanácsának tagjai között kolhozelnökök vannak, a szocialista demokratizmuson belül a kolhozdemokrácia felfelé való kisugárzásának, továbbgyűrűzésének tekinthető; az a tény pedig, hogy a termelési igazgatóság tanácsának tagjai között szovhozigazgatók vannak, arra mutat, hogy ugyancsak a szocialista demokratizmus szélesedésének körében az egyszemélyi vezetés alatt álló szovhozok irányításában is — éppen a szovhozigazgatók kollektívája révén — érvényesülni kezdenek demokratikus elemek.

Azonban a két társadalmi tulajdoni forma egymáshoz közeledése, a kolhozok és szovhozok egységes szervezettel való irányítása, az irányító munka módszereiben a különbségek fokozatos megszüntetésére mutató tendencia, a közeli jövőben még korántsem vezethet a kolhozok és szovhozok között fennálló különbségek elmosódásához. Hiszen a kolhoztulajdon további, távlati fejlődésének lehetőségére és szükségességére éppen a SZKP XXII. Kongresszusa mutatott rá. Mégis levonhatjuk azt a következtetést, hogy a két társadalmi tulajdoni forma közeledése kihat a kolhozok és szovhozok irányításának szervezetére, eszközeire és módszereire is, azokban közeledést eredményez.

Ad 3. A határozatnak jelentős új rendelkezése az, hogy a termelés és a felvásárlás (begyűjtés) tervezését és irányítását ugyancsak egységesítette. A termelést irányító apparátusnak és működésének, tevékenységének átalakítása ezt teljesen indokolttá, sőt szükségszerűvé tette. Hruscsov elvtárs ezt előadói beszédében igen plasztikusan úgy jellemezte, hogy „a termelés és a begyűjtés megszervezése, amint mondani szokták, az éremnek két oldala." Valóban, amikor a termelés irányításában a dekrétumokkal való igazgatás helyett a súly a gazdaságpolitikán alapuló termelést szervező tevékenységre tevődik át, az irányító munkát csak komplikáltabbá tenné, a koordinálhatóságot csak nehezítené, ha egyfelől a termelés tervezése és szervezése, másfelől a begyűjtés tervezése és szervezése külön apparátus útján történnék. Úgy gondoljuk, nem vitás, hogy a termelés irányítása mind az iparban, mind a mezőgazdaságban, komplex tevékenység,[6] ez a komplexitás a mezőgazdaság termelési körülményei folytán, továbbá a kolhozoknál a kolhoztulajdoni forma következtében is fokozódik. A párt- és kormányhatározat nyomán — mint már említettük — letértek a mezőgazdasági termelés irányításának adminisztratív módszereiről, előtérbe került az erkölcsi ösztönzéssel párosuló, az anyagi érdekeltségre alapozott szervező munka, kiemelkedő fontosságúakká váltak a különböző szerződések, amelyek az anyagi érdekeltséget megtestesítik. Azonban a szerződések megkötése és — magának a szerződésnek — realizálása a begyűjtés területére esik, viszont mind a szerződés megkötése, mind annak teljesítése feltételeinek a megteremtése szorosan vett termelésszervezési feladat. Ilyen körülmények között ezeknek az egymással összefonódó, ölelkező tevékenységeknek mechanikus szervezeti szétválasztása csak zökkenőket, nehézségeket okozhat, összehangolásuk pedig újabb, éppen a koordinálásra irányuló munkát tehet szükségessé. Az egységes szervezet folytán az utóbb említett mozzanat kiküszöböltnek tekinthető, egyébként pedig biztosítja az ugyanazon cél érdekében kifejtett kétféle munkának egymásba fogaskerékszerűen történő összeilleszkedését. Emellett az egységes szervezet semmiben sem gátolja a begyűjtési szervek további feladatainak, a tárolás és felhasználás megszervezésének ellátását. Ennek a szervezeti megoldásnak a helyességét egyébként más szocializmust építő országok (pl. Csehszlovákia) többéves gyakorlata is igazolja.

Ad 4. Az eddigiekben főleg az irányító szervezetet, annak hatáskörét vizsgáltuk és röviden rámutattunk arra a fejlődésre, amit e tekintetben a határozat eredményezett. Ugyanakkor természetesen eddig sem mellőzhettünk

[6] Vö.: Viktor Knapp: A termelés irányítása és az állam- és jogtudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 74—75. o. Ehhez megjegyezzük, hogy egyrészt az ehelyen szereplő felsorolást szerző sem tartja kimerítő, „taxatív" felsorolásnak, másrészt a komplexitás más vonatkozásokban is jelentkezik. (Vö.: Földes Iván: i. m.).

néhány utalást az új szervezet működésére nézve.

A fentiekben vázlatosan kiemeltük a határozat néhány fontosabbnak ítélt rendelkezését, valamint a részletesen felsorolt feladatok közül azokat, amelyek az új szervezet működésére jellemzőek. Ha ezeket a kiemelt, jellemző feladatokat vesszük szemügyre, akkor ismétlődően a következő kifejezéseket találjuk: *tervezés, szervezés, felülvizsgálat és ellenőrzés.* E kifejezések használata világosan bizonyítja annak a — már említett — célkitűzésnek a működés meghatározásában való érvényesülését, hogy az irányítás döntő részben az igazgatási *tevékenység szervező módszerével,* üzemigazdasági szervező munkával realizálódik. A szervezőmunka fölénye sem jelenti azonban azt, hogy a mezőgazdaság irányításában a határozatok hozatala (főleg a felsőbb szintű irányító szervek részéről) teljesen mellőzhető volna. Erre mutat, hogy a szervezőmunka kétirányú: egyrészt a határozatok végrehajtásának, másrészt a termelésnek és a begyűjtésnek a megszervezésére irányul (Határozat 2. pont). Ugyanígy hatósági aktus — a szükséghez képest javaslatot vagy tanácsadást tartalmazó határozat — kiadása feltételezhető abban a már említett esetben, ha a termelési igazgatóság *tanácsa* által kidolgozott javaslat megvalósítása érdekében az igazgatóság ezt indokoltnak tartja. Azonban a párt- és kormányhatározat egybevetett rendelkezéseiből, egész szelleméből az tűnik ki, hogy az igazgatási tevékenység realizálása ilyen esetben sem pusztán a hatósági aktus kibocsátásával, hanem annak érvényesülése érdekében kifejtett szervező munkával történik. A szervező munka az irányítás minden feladata megoldásának fő módszere. Ezt a módszert kell alkalmazni általában a termelés szervezésében, a részletekben pedig a tervezésnél, a gazdaságok belső üzemszervezési feladatainak ellátásánál, a gépek és egyéb termelési eszközök kihasználásának előmozdításánál, a vetőmagellátásnál és a takarmánybázis létesítésénél egyaránt. Jogi szempontból különös jelentősége van annak, hogy a határozat a termelési igazgatóság kötelességévé teszi a szerződések megkötésének a megszervezését a kolhozokkal és szovhozokkal mezőgazdasági termékek és nyersanyagok termelésére. A gazdaságpolitikai eszközöknek a mezőgazdaság irányításában való térhódítása folytán mind nagyobb szerephez jutnak a szerződések, amelyek kellő biztosítékot nyújtanak az állam számára az értékesítési terv teljesítéséhez, ezen belül annak az — Hruscsov elvtárs által is említett — anomáliának a kiküszöböléséhez, hogy a tervet az egyes területek csak összességében teljesítik. A szerződések megkötése és teljesítése minden egyes kolhoz és szovhoz tervének teljesítését ellenőrizhetővé teszi. A polgári jogi szerződéseknek a termelés irányításában való bevonása egyben az irányító munka sokirányú komplexitásának egyik, de igen jelentős megnyilvánulása.

A feladatok részletes felsorolásánál leggyakrabban használt másik kifejezés: *a megvizsgálás és ellenőrzés.* Ha ezeket a kifejezéseket nem kiragadottan, hanem a kijelölt feladatok között meghatározott tartalommal összevetve vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy itt lényegében és többnyire felügyeleti tevékenységről van szó. A végrehajtás ellenőrzése, az állami fegyelem, a törvényesség, az alapszabály és a kolhozdemokrácia megtartásának ellenőrzése, általános ellenőrző és felülvizsgáló tevékenység a kolhozokban és a szovhozokban, a társadalmi tulajdon megkárosításának megakadályozása stb. szinte kivétel nélkül *felügyeleti tevékenységet* jelentenek. A határozat szerinti ellenőrző tevékenység nem szűkebb, hanem tágabb értelmezésben fogható fel, mert az *nem csupán az alapszabályszerű, törvényes működésre, hanem a gazdasági feladatok helyességére, célszerűségére is kiterjed.* Hiszen — egyebek között — ellenőrizni kell azt, hogy a kolhozok és szovhozok ellátják-e magukat saját termelésű, jóminőségű vetőmaggal, továbbá — az általános államigazgatási felügyelet körében — a termelési igazgatóságnak ellenőriznie kell, hogy a kolhozokkal és szovhozokkal szerződő állami gazdasági szervek átvevő telepei és üzemei helyesen állapítják-e meg a felvásárlásra kerülő mezőgazdasági termékek és nyersanyagok mennyiségét és minőségét, valamint az elszámolások helyességét és időben történő elvégzését. Nyilvánvaló, hogy ez az ellenőrző tevékenység nem zárul le az ellenőrző munka ténymegállapításaival, hanem minden olyan esetben, amikor az ellenőrzés során hibát, hiányosságot fednek fel, a termelési igazgatóság minden szükséges intézkedést megtesz azok kiküszöbölésére, megszüntetésére. Ilyen esetben az ellenőrzés felügyeleti tevékenységgé bővül. Ismét más, de nem kevésbé jelentős kérdés, hogy a felügyeleti intézkedés az igazgatás milyen módszerével valósul meg. A felügyeleti intézkedéseknek széles megnyilvánulási skálája lehet, de aligha kétséges, hogy ez is többnyire szervező munka útján, vagy legalábbis annak közbevetésével érvényesül.

E rövid vizsgálódás is kellő alapot nyújt annak lerögzítéséhez, hogy a párt- és kormányhatározat alapján az igazgatás két legfőbb módszere: *a szervezés és a felügyelet (ellenőrzés).* Ezt a megállapítást alátámasztja még, hogy a határozat az irányító munka legoperatívabb szerveiként, a termelési igazgatóság mellett, *felügyelő-szervezők* beállítását rendelte el. A felügyelő-szervezők feladata általában a kolhozok és szovhozok megsegítésének és ellenőrzésének megvalósítása, a termelési és begyűjtési terv teljesítésének megszervezése. Mind az elnevezés, mind a feladatkör megjelölése azt bizonyítja, hogy a módszerre nézve tett előbbi megállapítás helytálló. A szervezésnek és a felügyeletnek a megnyilvánulási formái, más igazgatási módszerekkel együttható alkalmazási lehetőségei változhatnak, tökéletesedhetnek; úgy

véljük azonban, hogy mind a Szovjetunióban, mind a többi szocializmust építő országban a mezőgazdaság irányításának ez a két módszere — az esetleges szervezeti módosulásoktól függetlenül, sőt a demokratikus elemek szélesedése által még ösztönzötten — hosszú időn keresztül érvényesül, fejlődik és izmosodik.

*

A mezőgazdaság irányításának átszervezéséről szóló párt- és kormányhatározatnak igen nagy jelentősége van mind a szovjet mezőgazdaság irányításának konkrét és alapvető megreformálása, újjáteremtése folytán, mind azért, mert ezzel általánosságban is utat mutatott a szocialista mezőgazdaság irányításának fejlesztése számára. Éppen ezért a márciusi plénum egész anyagát, valamint az annak alapján kiadott határozatokat még alaposan tanulmányozni kell, hogy azok alapján az egyes szocializmust építő országok, a maguk sajátos viszonyainak figyelembe vételével, megfelelő tanulságokat, következtetéseket vonhassanak le.

Földes Iván

Büntető fellebbezési rendszerünk módosítása

I.

A bűnözés ellen folytatott küzdelem terén az 1961. évi V. törvénybe foglalt új büntetőtörvénykönyv és a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelet (a továbbiakban: Be.) hatálybalépése új fejlődési szakasz kezdetét jelenti hazánkban. A büntetőeljárási jog új szabályozása — amely szükségszerűen kapcsolódott az új büntetőtörvénykönyv hatálybalépéséhez — távolról sem jelentett olyan lényegbevágó módosításokat, mint amilyeneket az új büntetőtörvénykönyv hozott magával. A büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. tv., valamint az azt módosító három büntetőeljárási novella lényegében már a szocialista eljárási jogelveket tükrözi. A büntetőtörvénykönyvben foglalt számos, újszerű jogintézmény eljárásjogi szabályozása, továbbá a büntetőpolitika új célkitűzései által meghatározott új szempontok fokozottabb érvényrejuttatása, végül — ezekkel egyidejűleg — a Bp. gyakorlati alkalmazása során észlelt hiányosságok kijavítása mégis szükségessé tette az új szabályozást. Mindezek eredményeképpen — az anyagi és az eljárási jog szoros összefüggését tükrözve — jött létre az eljárásjogi szabályokat egységes rendszerbe foglaló új büntetőeljárási törvényerejű rendelet. A hatályos eljárási szabályok tökéletesítésének alapvető szempontja a bűnüldözés hatékonyságának, továbbá ezzel kapcsolatban — amint ezt a Be. indokolása elöljáróban is megállapítja — az eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének biztosítása s mindezek segítségével a szocialista törvényesség maradéktalan érvényrejuttatása volt. Ezek az alapvető szempontok érvényesültek tárgykörünkkel, a fellebbezési rendszer új szabályozásával kapcsolatban is.

Az 1951. évi III. tv. hatálybalépése óta a fellebbezési rendszer számos változása mellett mindig maradtak a fellebbezési rendszerünkben olyan hiányosságok, amelyeket csak a módosítás gyakorlati alkalmazása során észlelhettek. Az alapvető elvi kérdésben: a fellebbezési rendszer kasszatórius vagy reformatórius jellegével kapcsolatos állásfoglalásban — miután a gyakorlatban nyilvánvalóvá vált, hogy egyik rendszer merev, kizárólagos alkalmazása sem egyeztethető össze a gyakorlati követelményekkel — az I. Bpn. (1954. évi V. tv.) óta, amely erős lépés volt a kasszatórius jelleg kialakítása felé, a fejlődés iránya mindinkább a reformatórius elemek alkalmazása felé tartott. A másodfokon kivételesen megengedett, korlátozott bizonyításkiegészítési lehetőséggel, illetőleg az ennek során bemutatott bizonyítékok és a bizonyítás korábbi anyagának egybefüggő, önálló másodbírósági mérlegelésével a Be. további jelentős lépés ebben az irányban. Ez a megoldás a Be. legjellemzőbb sajátossága a fellebbezési eljárás vonatkozásában. További sajátosság a Be. fellebbezési rendszerében a fellebbezési eljárás statikus és dinamikus elemeinek különválasztására irányuló törekvés és ezen az alapon az egész fellebbezési rendszer áttekinthetőbb szabályozása. Az áttekinthetőséget egyébként még további technikai megoldások is szolgálják (egyes kérdéscsoportok egybefoglalása, az áttekinthetőséget biztosító szakaszcímek stb.). Mindezekhez kapcsolódik a másodbírósági elintézési módoknak olyan, megváltoztatott szabályozása, amely az egyszerűbb elintézési eljárásnak, a tanácsülési ügyintézésnek a korábbinál lényegesen tágabb teret enged. Meg kell még említeni azt is, hogy a korábban hatályos eljárási szabályok egy részét a Btk-ban használatos kifejezések felvételével át is kellett szövegezni, bár ez a fellebbezési rendszerrel kapcsolatban jelentős módosítást nem jelentett.

A korábbi tételes jogot módosító rendelkezések mellett számos olyan rendelkezést találunk, amely az eddig hatályos fellebbezési rendszerre vonatkozó részletrendelkezéseket egészíti ki. Kiemelendő sajátossága a Be-nek, hogy — a már nagy vonásokban vázolt módosítások mellett — a benne foglalt kiegészítések túlnyomó többségükben a korábban hatályos eljárásjogi szabályok alapján kialakult bírói gyakorlatot

rögzítik olyan részletmegoldásokban, amikor a szilárdan kialakult bírói gyakorlat kodifikálása már szükségesnek mutatkozott. Ez utóbbi sajátosság felemlítése azért is lényeges, mert egyrészt kiemeli a bírói gyakorlatnak a törvényesség megszilárdításában vitt szerepét, másrészt pedig — anélkül, hogy ezzel a bírói gyakorlatnak jogforrási szerepet tulajdonítanánk — eljárásjogi vonatkozásban is rámutat arra, hogy milyen eredményes lehet a jogalkotó és jogalkalmazó szervek közötti élő kapcsolat a szocialista törvényesség megszilárdítási folyamatában.

II.

A tanulmány a büntető eljárásról szóló törvényerejű rendeletnek a fellebbezési eljárásra vonatkozó rendelkezéseit vizsgálja. Ez az elhatárolás természetesen nem jelenti azt, hogy a törvényerejű rendeletnek számos más, általános jellegű, de több vonatkozásban a fellebbezési rendszerre is kiható sajátossága nem kívánja meg a külön, kritikai elemzést. Ilyen jellegű kérdés pl. elsősorban magának a büntetőeljárási jogszabály megjelenési formájának kérdése, továbbá — mint a fellebbezési eljáráshoz kapcsolódó szervezeti kérdés — a jellegzetesen reformatórius eljárás és a népi ülnöki rendszer összefüggéseinek vizsgálata, végül ide kapcsolódóan a kasszatórius és reformatórius megoldási lehetőségek elemzése elvi síkon.

A tanulmány nem tűzhette ki célként az egész fellebbezési eljárás részletes tárgyalását sem: az alkalmazott új megoldások elvi alapjainak, bírósági szervezeti összefüggéseinek és a hatáskört szabályozó módosító rendelkezéseknek vizsgálatát, valamint az új megoldások célszerűségének és eredményességének kritikai elemzését. Ennek oka nemcsak az, hogy az új jogszabály megjelenésének viszonylag kevés irodalmi előzménye volt, jóllehet maga az új szabályozás több részletvonatkozásban felismerhetően követi — a bírói gyakorlatban alkalmazott megoldások mellett — az irodalomban kimunkált rendezési lehetőségeket is. Az eljárásjogi megoldások célszerűségének fokmérője elsősorban a gyakorlati eredmény: a gyorsítási és egyszerűsítési célkitűzések megvalósítása fogja megmutatni, hogy a Be-ben alkalmazott fellebbezési rendszer — a szocialista büntető eljárás általános célkitűzésein belül — meghozza-e azokat az eredményeket, amelyek a szocialista társadalomban a bűnüldözés eredményessége ettől a jogintézménytől megkíván. A tanulmány célkitűzése tehát csupán az volt, hogy áttekinthetően összefoglalja azokat a tételesjogi új intézményeket, kiegészítéseket és módosításokat, amelyeket az új szabályozás jelent szemben a korábban hatályos szabályozással s a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából csoportosítsa a Be. hatályba léptét követően is érvényben maradt és a fellebbezési eljárást érintő állásfoglalásokat,[1] és mindezzel megkísérelje a gyakorlati munkát segíteni.

E célkitűzéseknek megfelelően a tanulmány a fellebbezési rendszer főbb kérdéscsoportjait foglalja össze s a részletmegoldásokra ezekkel a kérdéscsoportokkal összefüggésben mutat rá. A főbb kérdéseknek a Be. rendszerétől némileg eltérő — de egyébként az eljárás menetét követő — csoportosítása a különböző természetű eljárásjogi szabályok áttekinthetőségét kívánja biztosítani.

1. A fellebbezés alapja, tartalma és hatálya

A Be. — a korábbi tételesjogi megoldással azonosan — nem határozza meg a fellebbezés fogalmát. A továbbiakban abból indulunk ki, hogy a Be-nek ebben a vonatkozásban módosítást nem jelentő szabályozása szerint a fellebbezés (fellebbezési óvás) az elsőfokú határozat ellen használt rendes perorvoslati eszköz: a törvényben erre feljogosított hatóság vagy személy (fellebbező) nyilatkozata, amelyben az elsőfokú ítéletet megtámadja, és az eljárás újabb szakaszának, a fellebbezési eljárásnak megnyitását, lefolytatását, végül mindezek alapján törvényes és megalapozott határozat meghozatalát kéri.

Ugyancsak nem jelent változást a Be. abban a vonatkozásban sem, hogy — külön címmegjelölés nélkül — azonos szakaszban határozza meg a felebbezés hatályát, a fellebbezés alapját amikor kimondja, hogy fellebbezésnek érdemi és eljárási okból van helye (233. § 4. bek.).

Itt kell megemlíteni a Be-nek azt a technikai jellegű szövegezési egyszerűsítését, hogy a szövegben rendszerint fellebbezésről szól (kivéve, ha a rendelkezés csak a fellebbezési óvásra vonatkozik, mint pl. a 239. § 2. bek. utolsó ford.), viszont általános jellegű rendelkezése kimondja, hogy ahol a törvény a fellebbezésről szól, ezen a fellebbezési óvást is érteni kell (Be. 233. § 2. bek.).

A fellebbezés alapjához szorosan kapcsolódó kérdést, a fellebbezés tartamát szabályozó rendelkezéseket illetően a Be. csupán abban a vonatkozásban jelent újat, hogy mellőzte a Bpnek az officialitás elvét sértő és a gyakorlatban amúgy sem érvényesíthető azt a szabályát, hogy a fellebbezésben csak az olyan új tényeket lehet

[1] A Legfelsőbb Bíróság 389. bk. sz. állásfoglalásában (közli a Bírósági Határozatok — alábbiakban: BH. X—1962. évi 7. sz.) közzétette annak a felülvizsgálatnak az eredményét, amelynek során ellenőrizte, hogy a Legfelsőbb Bíróság büntető eljárásjogi tárgyú állásfoglalásai mennyiben alkalmazhatók változatlanul, illetőleg módosított szöveggel a Be. hatálybalépése következtében. A 389. sz. állásfoglalás I. része felsorolja mindazokat az állásfoglalásokat, amelyeket a Legfelsőbb Bíróság nem tart fenn. Ezek nagyrésze átment magába a Be. szövegébe. Az állásfogl. II. része pedig változatlan, illetőleg részben módosított szövegben tartja fenn a korábbi büntető eljárásjogi állásfoglalásokat. Ebből az anyagból a fellebbezési eljárásra vonatkozó állásfoglalásokra a tanulmányban utaltunk.

állítani és az olyan új bizonyítást lehet kérni, amelyeket a fellebbező az elsőfokú eljárás során hibáján kívül nem adhatott elő (Bp. 190. § 2. bek.). A rendelkezést egyébként a korábbi bírói gyakorlat is lényeges mértékben enyhítette (Legf. Bír. 313. sz. állásfogl. BH. VII—1959. 157. old.). Nem jelent lényegi változást az, hogy a Be. mellőzte a korábbi szabályokban foglalt azt a rendelkezést (Bp. 190. § 2. bek. a) pont), hogy olyan új bizonyítást is lehet a fellebbezésben kérni, amelyet az elsőfokú bíróság mellőzött, minthogy ez a jelenlegi szövegezésből (Be. 236. § 2. bek.) önként következik.

A fellebbezés tartalmával kapcsolatban továbbra is érvényes a bírói gyakorlatban kialakult általános szabály, amely szerint a másodfokú bíróságnak a fellebbezés valóságos tartalmát kell vizsgálnia (Legf. Bír. II. 2054/1959. törv. sz. határozata, BH. 2516). Ezen túlmenően néhány legfelsőbb bírósági állásfoglalás ad a részletekben útmutatást.[2]

Az elsőfokú ítélet részleges jogerejével kapcsolatban a megelőző tételesjogi megoldásban ellentmondás volt, mert e szabályozás szerint egyrészt a fellebbezés csak az ítélet megtámadott rendelkezésének jogerőre emelkedését függesztette fel (Bp. 187. § 4. bek.), másrészt pedig a felülbírálati keretnek korlátja nem volt (Bp. 197. § 1. bek.). A Be. viszont azzal, hogy új szövegezésében a részleges jogerőt csak a másodfokú bíróság felülbírálata alá nem eső ítéleti részek vonatkozásában mondja ki (Be. 233. § 5. bek.), ezt az ellentmondást feloldja. A kérdés részletvonatkozásaira — különösen a favor defensionis ezzel kapcsolatos érvényesülésére — még visszatérünk, már itt kell azonban hangsúlyozni, hogy a Be-nek a törvényesség megszilárdításával kapcsolatban az általános indokolásban is hangsúlyozott alapvető szempontjai szerint a részleges jogerő intézménye — amely az eljárásjogi törvényesség egyik tényezője — a Be. hatályba léptével jelentősen megerősödött. Ezt egyébként további számos részletvonatkozásban — amelyeket alább részletezünk (ld. a 4. pontot) —, maga a Be. is megerősíti.

2. *A fellebbezési jogosultság*

A korábbi hatályos szabályozástól a Be-ben foglalt szabályozás csupán abban tér el, hogy a nem nagykorú terhelt törvényes képviselőjének fellebbezési jogát a törvény nem itt sorolja fel, minthogy ez a jog a fiatalkorúakkal szemben folytatott büntető eljárást szabályozó részbe került (Be. 336. §).

A fellebbezési jogosultság gyakorlását illetően a törvényes képviselő önálló fellebbezési jogosultságát húzza alá az, hogy a Be. mellőzte a korábbi szabályozásban foglalt megszorítást (Bp. 189. § 3. bek.), amely szerint a törvényes képviselő csak a terhelt részére nyitva álló határidőben jogosult a fellebbezésre. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a törvényes képviselővel szemben a fellebbezési határidő az általános szabályok szerint kezdődik. A megoldás ellentétes a korábbi bírói gyakorlattal is (Legf. Bír. B. II. 435/196. törv. BH. 3091.).

A fellebbezési jogosultság gyakorlásával kapcsolatban — a lényeges változást nem jelentő átszövegezés mellett (Be. 235. §) — meg kell még említeni a Be-nek azt a technikai jellegű megoldását, hogy a fellebbezés visszavonásának következményeit (Bp. 189. §) — logikusan — a visszavonást szabályozó rendelkezésekkel összefüggően szabályozta (Be. 239. § 4. bek.). A fellebbezési jogosultsággal kapcsolatban az ügyésznek a magánvádas ügyekben való fellépésére vonatkozó legfelsőbb bírósági állásfoglalást kell megemlíteni.[3]

3. *A fellebbezési eljárás előkészítése*

A fellebbezési eljárás előkészítésével, illetőleg lefolytatásával kapcsolatos szabályozás módosítása az eljárást gyorsítja. Ilyen jellegű mindenekelőtt az a megoldás, hogy a Be. szerint a bíróság már nem köteles a fellebbezésről az ellenérdekű felet értesíteni (Bp. 191. § 1. ford.). A tárgyaláson jelen volt fél az ellenérdekű fél esetleges fellebbezéséről a tárgyaláson értesült, az ezt követően a terhelt terhére bejelentett fellebbezésről a terheltet a fellebbezési tárgyalásra történt idézéssel egyidejűleg kell értesíteni (Be. 249. § 3. bek.). Módot ad a Be. továbbá arra, hogy a fellebbezés indokolását — a másodfokú tárgyalást (tanácsülést) megelőző nyolcadik napig — közvetlenül a másodfokú bírósághoz terjesszék fel. Az iratok felterjesztésével nem kell tehát megvárni a fellebbezés indokolására adott határidő elteltét (Be. 236. § 3. bek.). Ennek megfelelően a Be. vonatkozó rendelkezése (Be. 238. § 1. bek. 1. ford.) szerint a fellebbezési határidő lejárta után kell az iratokat a másodfokú bírósághoz felterjeszteni. Nem változtak egyéb-

[2] Minden olyan fellebbezést, amely a vádlottra nézve bármilyen vonatkozásban hátrányosabb rendelkezést jelent, a vádlott terhére, bejelentettnek kell tekinteni. (A Legf. Bír. 30. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege.) BH. X—1962. 309. old. A Be. 338. §-a a több jogosult által bejelentett fellebbezést — ügyészi fellebbezés hiányában — csak a próbára bocsátást vagy a bírói megrovást kimondó ítéleti rendelkezés ellen zárja ki, az ítélet egyéb rendelkezései és annak indokolása elleni — tehát a felmentésre irányuló — fellebbezés ügyészi fellebbezés hiányában sem kizárt. (A Legf. Bír. 273. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—1962. 319. old.)

[3] Az ügyész olyan magánvádas ügyben is fellebbezhet, amelyben a vád képviseletét az ítélet kihirdetéséig nem vette át, fellebbezésének bejelentésére addig van lehetősége, amíg a fellebbezés a magánvádlót megilleti. Az utóbbi részére nyitva álló határidőn túl tehát az ügyész sem fellebbezhet. (A Legf. Bír. 54. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 310. old.)

ként a fellebbezésre tehető észrevételekre vonatkozó szabályok (Be. 237. §).

Az iratok felterjesztésére vonatkozó — most már külön, ilyen és nem a fellebbezés visszavonását szabályozó cím alatt (Bp. 193. §) szabályozott — rendelkezések azt a módosítást tartalmazzák, hogy az ügyész ügyintézési határidejét meghosszabbítják (3 nap helyett 8, illetőleg bonyolultabb ügyben 15 nap). Ezek a rendelkezések a Be. általános indokolásában (5. pont) is előrebocsátott annak az elgondolásnak felelnek meg, hogy a törvényesség érdeke megkívánja az olyan reális határidők megállapítását, amelyek betartását meg lehet követelni. Kötelezi viszont a Be. az ügyészt, hogy indítványát, nyilatkozatát indokolja meg (Be. 238. § 4. bek.), azzal az elgondolással, hogy a bírósági ügyintézést gyorsítja, ha a bíróság előre ismeri az ügyészi érvelést. Más helyen térünk vissza (ld. 8. pont c/ alpont) az elkésett stb. fellebbezés elutasítására vonatkozó, a Be-ben ide sorolt, de lényegében már az ügy elintézését szabályozó rendelkezésekre.

A tanács elnökének a tárgyalást előkészítő cselekményeit szabályozó rendelkezések csupán annak következtében változtak, hogy a Be. a zárt ülés intézménye helyett bevezette — a korábban zárt ülésbe utalt esetek körét kiszélesítve — a tanácsülés intézményét (ld. 5. pont) és így a tanács elnöke az ügyet az iratok beérkezésétől számított 30 napos határidőn belüli időpontra (Be. 240. §. 2. bek.) tanácsülésre, vagy tárgyalásra (Be. 252. §.) tűzi ki.

4. A büntetőügy felülbírálásának szabályai

A Bp-hez hasonlóan a Be. sem ad legális meghatározást a felülbírálat (revízió) fogalmáról. A fellebbezési eljárásnak a Be. indokolásában (XI. fejezet 1. pont) kiemelt sajátossága azonban, hogy a másodfokú bíróság nem első ízben határoz az ügyben, hanem felülbírál. A felülbírálat (revízió) a Be. rendszerében is a másodfokú bíróságnak hivatalból végzett tevékenysége, amelynek során a bíróság — az arra jogosult fellebbezése alapján — a törvényben meghatározott szempontok szerint és az ott részletesen megvont keretek között, a maga egészében átvizsgálja, ellenőrzi az egész elsőbírói ítélkezést: a határozathozatalt megelőző egész eljárást és magát a határozatot. Ennek a felfogásnak megfelelően a Be. akként határozza meg általában a felülbírálat terjedelmét, hogy a másodfokú bíróság (mint kiegészítő rendelkezést, ide a Be. közbeiktatja: ha a törvény kivételt nem tesz) a fellebbezéssel megtámadott ítéletet és az azt megelőző bírósági eljárást a maga egészében felülbírálja, tekintet nélkül arra, hogy ki, milyen okból fellebbezett (Be. 241. §. 1. bek.).

A Be. azzal, hogy a felülbírálat terjedelmét általánosságban — a részletekre még visszatérünk — ilyen módon szabályozta és az egész szabályozást *elébe* helyezte a másodfokú bíróság tárgyalási rendjét, illetőleg határozathozatali tevékenységének eredményeit szabályozó rendelkezéseknek (243. § s köv. §§), még fokozottabb mértékben hangsúlyozza a revíziónak, mint a másodbírósági tevékenység sajátos, önálló formájának jelentőségét és továbbra is elhatárolja azt a másodfokú bíróság határozathozatali, ügydöntő tevékenységétől. Ugyanezt az elhatárolást hangsúlyozza az a megoldás is, hogy a Be. az elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttségre vonatkozó rendelkezéseket — amelyek már nem a felülbírálati, hanem a határozathozatali tevékenységre vonatkoznak — eltérően a Bp. szövegezésétől, amely ezt a kérdést a felülbírálattal egy szakaszban rendezi, kiemelte ebből a szakaszból és a másodbíróságok határozathozatalára vonatkozó szabályozásban helyezte el (Be. 254. § 1. bek.). A határozathozatalt időrendben megelőző revízió ezek szerint tehát előkészítője, alapja az ügydöntő tevékenységnek, azonban attól elhatárolható, sajátos ellenőrző tevékenység. A bizonyításfelvétel kivételes és korlátok közé szorított megengedése folytán a Be-ben a felülbírálat már nem kizárólagos tevékenysége a másodfokú bíróságnak. Ez azonban szintén nem változtathat azon, hogy a másodbírósági felülbírálat: a teljes megelőző eljárás és a megtámadott határozat megalapozottságának és törvényességének ellenőrzése és az annak eredményeként jelentkező határozathozatal két, egymástól több vonatkozásban elhatárolható, de szervesen egybekapcsolódó, sajátos másodbírósági tevékenységet jelent.

A kizárólag a polgári jogi igény vagy a bűnügyi költség tárgyában rendelkező ítéleti rész megtámadása esetén a meg nem támadott ítéleti részek részleges jogereje tekintetében — általános szabályként — a Be. nem tér el a Bp-ben foglalt szabályozástól (Be. 241. § 2. bek.).

A felülbírálat terjedelmének törvényi kereteit és így a felülbírálat tárgyát módosító rendelkezések — általában a korábbi hatályos szabályozás alapján kialakult bírói gyakorlat eredményeit rögzítve — további részletkérdésekben szabályozzák a személyileg részleges jogerő eseteit. Megkönnyíti a szöveg áttekintését, hogy a Be. most külön-külön szakaszokban szabályozza az *egy terhelt* ellen (Be. 241. § 3. bek.) és a *több terhelt* ellen (Be. 242. §) folyó eljárásban a személyileg részleges jogerő eseteit.

Az egy terhelt ellen folyó eljárásban kiemelendő elsősorban az a szabály, amely szerint, ha a terhelt ellen több bűntett miatt emeltek vádat és az elsőfokú bíróság ezek egyrészének vádja alól őt felmentette, az ítélet felmentő része csak akkor bírálható felül, ha ellene fellebbezéssel éltek. Ha pedig a terheltet valamennyi bűntett vádja alól felmentették, az ítéletnek csak azokra a bűntettekre vonatkozó ré-

sze bírálható felül, amelyek vádja alóli felmentés ellen a fellebbezés irányul (Be. 241. § 3. bek.). Itt megjegyezzük, hogy a törvény szövegezése („bírálható felül . . .") ismételten a revíziós tevékenység önálló, sajátos jellegét fejezi ki.

A részleges jogerő egy további esetét a Be. a megalapozatlansággal kapcsolatban szabályozza és kimondja, hogy az elsőfokú ítélet felmentő rendelkezését akkor sem kell hatálytalanítani, ha az elsőfokú ítélet csupán egyéb részében megalapozatlan (Be. 255. § 3. bek.).

Ugyancsak erősíti a személyileg részleges jogerő kereteit — a több terhelt ellen indított eljárás során — a Be. 242. § 2. bek-ben foglalt további megszorítás. Eszerint a fellebbezéssel nem érintett személy vonatkozásában az eljárási szabálysértés — mint az általános szabály alóli kivétel — csak akkor szolgálhat alapul az elsőfokú ítélet hatálytalanítására, ha megállapítható, hogy az eljárási szabálysértés a fellebbezéssel érintett személy terhére történt és ha a fellebbezéssel nem érintett személy vonatkozásában egyébként is fennforognak azok az okok, amelyek a másodfokú bíróságot a határozat meghozatalára indították. Ez a rendelkezés kizárja tehát, hogy csupán a fellebbezéssel nem érintett személy vonatkozásában fennforgó eljárási szabálysértés miatt a fellebbezéssel érintett személyre vonatkozó ítéleti rendelkezéseket hatálytalanítsa a bíróság. Itt megjegyzendő még, hogy a legfelsőbb bírósági gyakorlat szerint a fellebbezéssel nem érintett terhelt javára is fennforgó összefüggő ok alapján a fenti alapon nincs helye a cselekmény enyhébb minősítésének és ebből folyóan a büntetés enyhítésének;[4] helye van azonban — nézetünk szerint — a fenti alapon is a részfelmentésnek (Legf. Bír. B. I. 1919/1960. törv. BH. 2929.).

A korábban kialakult bírói gyakorlatot (Legf. Bír. 31. sz. állásfogl. BH. II-1955. 89. o.) rögzíti a Be. a fellebbezéssel nem érintett terhelt vonatkozásában a másodfokú bíróság által észlelt megalapozatlanság következményeit illetően is. Az új szabály szerint az ítéletnek a fellebbezéssel nem érintett terheltre vonatkozó részét megalapozatlanság miatt akkor lehet hatályon kívül helyezni, ha a helyes tényállás megállapítása, illetőleg az ügy kellő felderítése — nézetünk szerint ide kell érteni a hiányosság pótlását is, annak ellenére, hogy a Be. ennek felemlítését mellőzi — a fellebbezéssel nem érintett terhelt felmentését vagy vele szemben is az eljárás megszüntetését eredményezheti (Be. 242. § 3. bek.). Itt meg kell jegyezni, hogy egymagában a büntetéskiszabásnak esetleges megváltoztatási lehetősége ezentúl sem lehet a hatálytalanítás alapja.

[4] A Legf. Bír. 96. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. Bh. X—1962. 312. oldal.

5. A fellebbezés elintézése tanácsülésben

A Be. indokolása szerint a tanácsülés intézményének bevezetése alapvető változtatást jelent a korábban hatályos rendezéssel szemben. Ezt a megállapítást nézetünk szerint úgy lehet értelmezni, hogy — a másodfokú elbírálás alá került kérdések természetének megfelelően — a III. Bpn. által újból bevezetett, egyszerűsített eljárási és megoldási formákat a Be. továbbfejleszti és ezzel az eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének vonalán tovább halad. Az így megnyitott lehetőségek azonban nem akadályozhatják a másodbírósági eljárás alaposságát, a másodfokra került ügyeknek kétoldalú meghallgatás alapján való megvitatását, az elsőfokú ítélet hiányainak kijavítását, vagy — ha kijavítás nem lehetséges — az egész megelőző eljárás és határozat hatálytalanítását. Az új elintézési módot a Be. tanácsülési elintézésnek nevezi s lényegében a III. Bpn-ben zárt ülési elintézési módokat sorolja ide. A „zárt ülés" megjelölést a Be. csak az érdemi határozathozatalt és a bizonyítási indítvány feletti döntés meghozatalát szabályozó (Be. 248. § 2. bek.) formaként ismeri — ezeket a Be. indokolása is felemlíti —, de ugyancsak a zárt ülés maradt a végzés elleni fellebbezés elintézési formája is (Be. 269. § 1. bek.).

A Be. 244. §-a részletesen szabályozza a tanácsülési elintézés eseteit. Ezek nagyrészét a Bp. 200. §-a sorolta fel. A Be. szövegezése azonban célszerűbb, mert az ottani utalások helyett részletes felsorolást ad. Újonnan bevezetett tanácsülési elintézési eset a 244. § *d)* pontja: ha az elsőfokú ítélet meghozatala után a terhelt *a)* ismeretlen helyre távozott és a tárgyalás megtartásának a bíróság megítélése szerint akadálya van — pl. a bizonyítás kiegészítése szükséges — vagy *b)* elmebeteg lett.[5] Gyakorlatilag jelentősebb azonban az elsőfokú eljárási szabálysértés kérdésének (247. §) tanácsülési hatáskörbe való utalása (Be. 244. § *g)* pont). Megjegyzendő, hogy itt csupán az ún. abszolút eljárási szabálysértések szerepelnek, amelyek megállapítása következtében az elsőfokú ítéletet mindig hatálytalanítani kell. Az abszolút eljárási szabálysértés eseteivel kapcsolatban a törvényi felsorolás azonos a korábbi tételes jogban (Bp. 203. § *a)—e)* pontok) felhozott esetekkel.[6] Az ún. relatív eljárási szabálysérté-

[5] Az eljárás felfüggesztésével kapcsolatban meg kell még említeni a bírói gyakorlatban kialakult azt a szabályt, hogy fellebbezésnek helye van a tartási kötelezettség elmulasztásának bűntette miatt folyamatban levő büntetőügyben hozott határozat ellen amiatt, hogy a bíróság mellőzte az eljárás felfüggesztését. A másodfokú bíróság azonban a Be. 178. § 5. bek. alapján maga nem függesztheti fel a zeljárást. (A Legf. Bír. 339. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 325. old.)

[6] Itt meg kell jegyezni, hogy változatlanul hatályban maradt a Be. szerint is a bírói gyakorlatban kialakított az a szabály, amely szerint a hatálytalanítást kimondó végzésében meg kell jelölnie, hogy az

sek (Be. 256. §) elbírálása továbbra is fellebbezési tárgyaláson elbírálandó kérdés maradt. (Ld. még erre a 8. pont *c)* alpontját.)

Már kisebb jelentőségű a kizárólag bűnügyi költségre vonatkozó rendelkezés ellen irányuló fellebbezés elbírálásának tanácsülési hatáskörbe való utalása (Be. 244. § *h)* pont). Megjegyzendő, hogy e két utóbbi új rendelkezést a Be. indokolása nem is említi módosításként.

A tanácsülés — szemben a korábbi zárt üléssel — nyilvános; a tanácsülés időpontját az érdekeltekkel legkésőbb a tanácsülést megelőző ötödik napon kifüggesztéssel (Be. 245. § 2. bek.) — esetleg, a tanács elnökének belátása szerint, külön értesítéssel is — közölni kell.

Az értesítettek távolléte a tanácsülés megtartásának nem akadálya. A tanácsülésen az előadó bíró szóbeli előadása és az iratok tartalmának ismertetése után az ügyész, a magánvádló és a védő — nézetünk szerint vitatható, hogy a törvény mellőzése dacára ezeken kívül pl. a bűnügyi költségek tárgyában fellebbező egyéb érdekelt is — felszólalhat (Be. 245. § 1—2. bek.).

Ugyancsak új rendelkezés a Be-ben a 247. § 2. bek-ben foglalt az a szabály, amelynek alapján az 1. bek. alapján nem kell hatálytalanítani a terheltet felmentő ítéletet, illetve az ítélet felmentő rendelkezését, ha az eljárási szabály megsértése terhelt érdekeit sértette. Ez a szabály a korábban kialakult bírói gyakorlatnak felel meg.

A tanácsülési elintézés eredményeit a Be. külön részletezi (Be. 246. § 1. bek.). Az elintézési módokkal kapcsolatban a Be. a korábbi megoldásnál szélesebb keretben teszi lehetővé az elsőfokú ítéletben foglalt és az elkobzásra, vagyonelkobzásra, vagy a polgári jogi igény megállapítására vonatkozó rendelkezések hatálybantartását. Az ilyen rendelkezések hatálybantartását a büntethetőséget megszüntető okok miatt eddig szabályozott eseteken (Bp. 200. § 3. bek.) kívül ugyanis tanácsülési elintézés lehetőségét kiterjesztette azokra az esetekre is, amikor terhelt ismeretlen helyre távozott vagy elmebeteg lett (Be. 246. § 2. bek.).

6. A fellebbezési tárgyalás

Bár a tanácsülési elintézés lehetősége — az egyszerűbb kérdések egyszerűsített eljárás alá vonásával — megkönnyíti a másodfokú bíróság munkáját, a másodfokon elbírálásra kerülő ügyek javarészét továbbra is tárgyalás alapján hozott határozattal kell elintézni. A fellebbezési tárgyalás jelentősége tehát a Be. szabályozása szerint még növekedett is, elsősorban a kivételesen megengedett bizonyításfelvételi lehetőség következtében.

A Be. vonatkozó új rendelkezései egyrészt a Bp. hiányosságait egészítik ki. Ilyen jellegűek: a 252. § 1. bekezdésében foglalt, az elsőbírósági határozathozatali szabályokra vonatkozó, a Bp.-ben mellőzött utalás; az idézésre és értesítésre vonatkozó rendelkezéseknek mint a tárgyalást szabályozó rendelkezésekhez szorosan kapcsolódó intézkedéseknek a fellebbezési tárgyalásra vonatkozó részek mellé történt beiktatása; a fellebbezés bejelentéséről szóló közlésre vonatkozó rendelkezés (Bp. 195. § A/2. bek.) mellőzése, illetőleg a vonatkozó rendelkezés más helyre besorolása (Be. 249. § 3. bek. utolsó ford.), a megváltozott lakcímét nem közlő fellebbező távolléte esetén a tárgyalás megtartását megengedő — a korábban nem egyöntetűen kialakult bírói gyakorlattal (Legf. Bír. 29. bk. sz. állásfogl. BH. III—1955. 88. p.) megegyező — rendelkezés (Be. 250. § 6. bek.); a bizonyítási indítványokra vonatkozó és — a tárgyalási szabályokra történt általános utalás következtében felesleges rendelkezés (Bp. 196. § 3. bek.) mellőzése. A fellebbezési tárgyalás rendjét szabályozó új rendelkezések másik csoportja a fellebbezési tárgyaláson a bizonyításfelvételt megengedő rendelkezésekhez kapcsolódik. Ilyen pl. a terhelt kötelező jelenlétére vonatkozó rendelkezés, ha a fellebbezési tárgyaláson bizonyítást vesznek fel (Be. 249. § 1. bek.) és magára a bizonyításfelvételre vonatkozó rendelkezés (Be. 253. §). Változatlanul hatályban maradtak a bírói gyakorlatban a tárgyaláson való jelenléttel,[7] illetőleg a magánvádló védelejtésével kapcsolatban kialakult szabályok.[8]

7. Bizonyításkiegészítés a fellebbezési eljárásban

A korábban hatályos fellebbezési rendszerünkön a legjelentősebb elvi áttörést kétségtelenül a fellebbezési tárgyaláson megengedett bizonyításfelvételi lehetőség, illetőleg az így felvett bizonyításkiegészítés eredményének mérlegelésével kapcsolatos megoldás jelenti. Minderre — a Be. általános indokolása (4. pont utolsó bek.) szerint — elsősorban gyakorlati, célszerűségi okokból volt szükség. Az új szabályozás elméleti oldalait nem érintve, csupán annak legfontosabb gyakorlati következményeit foglaljuk össze.

---

eljárást melyik szakaszától, de legalább az elsőfokú tárgyalás egészének megismétlésétől kell kezdeni. (A Legf. Bír. 40. bk. sz. állásfoglalásának a 389.bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—1962. 309. oldal)

[7] Ha a fogvalevő terhelt terhére fellebbeztek, annak távollétében a fellebbezési tárgyalást akkor sem lehet megtartani, ha előzetesen a terhelt bejelentette, hogy nem kíván részt venni a fellebbezési tárgyaláson. (A Legf. Bír. 305. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 321. old.) A fellebbezési tárgyaláson való részvételre a másodfokú bíróság nem kötelezheti az ügyészt. (A Legf. Bír. 312. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. B. H. X—1962. 323. old.).

[8] A magánvádló elejtheti a vádat a megismételt eljárásban is. (A Legf. Bír. 92. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. Bh. X—1962. 312. old.).

A Be. értelmében a fellebbezési eljárásban — amint ezt a Be. részletes indokolása külön is hangsúlyozza — *kivételesen,* bizonyítás felvételének akkor lehet helye, ha a) az elsőfokú bíróság ténymegállapítása hiányos vagy az ügy részben felderítetlen *és* b) „a helyes tényállás kis terjedelmű részbizonyítás felvételével megállapítható" (Be. 248. § 1. bek.).

A kivételes jellegnek már előrebocsátott hangsúlyozása mellett mindezekből megállapítható elsősorban a másodfokú bizonyítás *kiegészítő* jellege. A megengedett keret: hiányos elsőbírósági ténymegállapítás, illetőleg a részben felderítetlen történeti tényállás, továbbá a „részbizonyítás" megjelölés ezt egyébként világosan kifejezi. További előfeltétele a másodfokú bizonyításkiegészítésnek, hogy a felveendő bizonyítás kézenfekvő, könnyen, rendszerint késedelem nélkül foganatosítható legyen. A Be. nyilván erre — kis terjedelmű bizonyítási anyagot eredményező részbizonyításra — kívánt utalni a „kis terjedelmű részbizonyítás" megjelöléssel.

A másodfokon elrendelhető bizonyítás mértéke — ez a kiegészítő jellegből következik, s a Be. indokolása is utal erre — az eljárásban addig már beszerzett bizonyítékokhoz viszonyul. Más érték alkalmazandó tehát ebben a vonatkozásban a bonyolult tényállású ügyben, amelynél esetleg több részletvonatkozásban is elképzelhető a célravezető másodfokú bizonyításkiegészítés. Így pl. nézetünk szerint ilyennek tekintendő a még nem indítványozott vagy az olyan tanúk kihallgatása — ennek a mértéknek keretei között —, akiknek kihallgatását az elsőfokú bíróság — helytelenül — mellőzte, továbbá a már kihallgatott tanúk vagy részletes és a bírói ítélet alapjául egyébként elfogadható szakvéleményt adó szakértők újbóli kihallgatása egyes, fel sem derített részletekre. Ugyancsak elképzelhető ilyen keretek között az okiratok megszerzése, ismertetése, megkeresés stb. útján megszerezhető egyes adatok — kórházi zárójelentés, vélemény, hivatalos nyilvántartások nem vitatható adatainak stb. — bekérése, számadási adatok tisztázása stb. A Be. általános indokolása (4. pont) általában ilyen esetekre utal a bizonyításkiegészítés intézményének bevezetésével kapcsolatban.

Ismét más a mérték azonban a kiegészítés fogalomkörét meghaladó vagy az olyan, egyébként egyszerű történeti tényállású ügyben, ahol a még szükséges bizonyításkiegészítés jelentős részét tenné ki a teljes bizonyítási anyagnak. Semmi esetre sem lehet helye tehát ilyen alapon pl. jelentős számú tanú kihallgatásának, az alapbűncselekmény mellett eddig teljességgel felderítetlen további bűncselekmények új felderítése érdekében; az eljárás alapvető kérdéseit érintő olyan új szakértői szemle elrendelésének, amely részletesebb előkészületeket, hosszabb időt, további meghallgatásokat stb. venne igénybe, s általában minden olyan esetben, amely meghaladja a bizonyításkiegészítés fogalmi körét: a nagyobb terjedelmű bizonyítási anyag teljessé tételét viszonylag kisebb terjedelmű anyag segítségével.

További előfeltétele a másodfokon elrendelhető bizonyításkiegészítésnek az ilyen bizonyítás konkrét célszerűsége: csak akkor lehet másodfokú bizonyításkiegészítésnek helye, ha remélhető, hogy az elsőfokú bíróság ténymegállapítása ilyen kiegészítéssel alapja lehet a másodfokú érdemi határozatnak.

Mindezen előfeltételek fennforgása esetén is csupán akkor rendelhet el a másodfokú bíróság bizonyításkiegészítést, ha annak eredményeként előreláthatólag az elsőbírósági ténymegállapítás hiányossága kiegészíthető, annak hiányossága pótolható, illetőleg alaposan remélhető, hogy az ügyet a még fel nem derített részében is fel lehet deríteni. A bizonyításkiegészítés elrendelésénél ugyanis még nem lehet tudni, hogy annak mi lesz az eredménye és ez az eredmény — a bizonyítás többi anyagával történt egybevetés és mérlegelés után — alkalmas lesz-e arra, hogy annak alapján a valóságnak megfelelően meg lehessen állapítani az ügyben releváns tényeket.

A másodfokon történő bizonyítás elrendelése a másodfokú tárgyalás előtt zárt ülésben vagy a másodfokú tárgyaláson (Be. 248. § 2. bek.) történik. Bár a törvény kifejezetten nem említi, nézetünk szerint a bizonyításkiegészítés tanácsülésben is elrendelhető. A bizonyításfelvétel egyébként az elsőfokú tárgyalásra érvényes szabályok szerint történik (a Be. 252. § 1. bek.-nek utalása a Be. IX. és X. fejezetére).

8. A másodfokú bíróság tárgyaláson hozott határozatai

A Be. „A tárgyaláson hozott határozatok" cím alatt foglalja össze a másodfokú bíróság tárgyalás alapján eszközölt határozathozatali tevékenységét rendező szabályokat. A felülbírálati és a határozathozatali tevékenységet ebben a vonatkozásban is következetesen elhatárolva (ld. erre még alább a b) pontot), a Be. most külön alcímek alatt sorolja fel az egyes elintézési módokat. Bár a részleteknél erre még utalás történik, itt is meg kell emlékezni a Be.-nek arról az — új — szabályáról, amelynek értelmében, ha a másodfokú bíróság a tanácsülési elintézési alapul szolgáló okokat a tárgyaláson észleli, a tárgyaláson hozza meg azokat a határozatokat (244. §), amelyeket egyébként tanácsülésen hozhat. Ugyancsak általános szabályként kell előrebocsátani, hogy a bírói gyakorlat szerint a másodfokú eljárásban általában nincsen helye az ügyek egyesítésének.[9] Teljesen kizárt másodfo-

[9] Ugyanazon vádlott ellen folyó különböző ügyek egyesítésének a fellebbezési eljárásban általában nincs helye. (A Legf. Bír. 116. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—

kon az összbüntetésbe foglalás.[10] Az egyes elintézési módokhoz az alábbi, gyakorlati jellegű megjegyzéseket fűzhetjük, a leggyakoribb elintézési móddal, a fellebbezés elutasításával kezdve észrevételeinket.

a) *A fellebbezés elutasítása.* A Be. szabályozása ebben a vonatkozásban csupán kiegészíti a Bp. rendelkezéseit. A 261. § 2. bek.-e azt a bírói gyakorlatban kialakult szabályt (Legf. Bír. Bf. V. 2185/1955. BH. 1219) fejezi ki, hogy a fellebbezést akkor is el kell utasítani, ha az elsőfokú ítélet hatálytalanítása céltalan lenne. A § 3. bek. új, egyszerűsítő rendelkezést tartalmaz, amelynek értelmében a fellebbezést elutasító végzés indokolásának az elutasítás indokait csak röviden kell tartalmaznia, ha a részletes indokolás más eljárás céljára nem szükséges.

b) *Az elsőfokú ítélet megváltoztatása.* Több ízben utaltunk már arra, hogy a Be. továbbfejlesztette a másodfokú reformatórius elintézési módozatokat. Ennek legfontosabb következménye az, hogy a másodfokú bíróság széleskörű lehetőséget kapott az elsőfokú ítélet megváltoztatására bizonyításkiegészítés alapján is. Így most — az elsőfokú ítéletben foglalt anyagi jogszabálysértés orvoslása mellett — a ténybeli reformációt jelentő másodfokú ítélet kérdése gyakorlatilag fontos kérdés lett. A Bp. 199. §-ából változatlanul átvett (Be. 243. §) annak a szabálynak, hogy a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletnek megváltoztatása esetén ítéletet hoz, egyébként pedig végzéssel határoz, gyakorlati következménye pedig az lesz, hogy a másodfokú ítéletek száma emelkedni, a másodfokon hozott végzésekké pedig csökkenni fog.

I. Az anyagi jog megsértése. A Be. az elsőfokú ítéletben foglalt anyagi jogsértés esetét a korábbi szabályozással (Bp. 204. §) lényegében azonos módon rendezi (Be. 258. §). Változatlanul érvényesnek kell tehát tekinteni a Bp. hatálya alatt a bírói gyakorlatban kialakult azt a szabályt, hogy a másodfokú bíróságnak tartózkodnia kell az elsőfokon — törvényes keretek között — kiszabott büntetés nem jelentős mértékű megváltoztatásától, annak ellenére, hogy a Be. nem tartalmaz olyan szabályt, hogy csupán a lényegesen más büntetés, illetőleg aránytalanul kiszabott büntetés megváltoztatásának van helye.[11] A megváltoztatással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Be. külön alcím alatt foglalja össze a súlyosbítási tilalomra vonatkozó szabályokat (Be. 264. §) és így oda sorolta az anyagi jogsértéssel kapcsolatos azt a rendelkezést is, hogy az első fokon felmentett terhelt bűnösségét megállapítani és a bűnösnek kimondott terhelt büntetését súlyosbítani — amennyiben terhelt terhére jelentettek be fellebbezést — akkor is lehet, ha a másodfokú bíróság az elsőfokú ténymegállapításokat kiegészítette vagy helyesbítette (Be. 264. § 1. bek.). A súlyosbítási tilalomra vonatkozó szabályok egyébként a korábbi tételesjogi helyzetnek felelnek meg, s attól lényegében ebben a vonatkozásban csak szövegezés tekintetében térnek el. Ennek következtében a korábban hatályos jog alapján a súlyosbítási tilalommal kapcsolatban kialakult és a főbüntetés súlyosbítására[12] a pénzmellékbüntetés kiszabásának szempontjaira[13] végül az enyhébbnek tekintendő büntetésre, illetőleg a megszüntetés ilyen vonatkozásban való értékelésére[14] vonatkozó legfelsőbb bírósági állásfoglalások változatlanul érvényben maradtak.

II. *Az elsőfokú ténymegállapítások kiegészítése és helyesbítése.* Be. is alapelvként mondja ki a elsőbírósági ténymegállapításhoz való kötöttség elvét, s ezzel kapcsolatban ismételten hangsúlyozza a felülbírálati és a határozathozatali tevékenység különállóságát, amire már hivatkoztunk. Szemben ugyanis a korábbi szabályozással (Bp. 197. § 1. bek.), amely az elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttség elvét a felülbírálat keretével kapcsolatban szabályoz-

1962. 314. old.) Itt meg kell jegyezni, hogy a Be. általában is tiltja az ügyek egyesítését akkor, ha a terheltek nagy száma vagy egyéb ok az ügy tárgyalását jelentősen megnehezítené. (Be. 56. § 3. bek.)

[10] Összbüntetésbe (Btk. 72. §) foglalásnak a fellebbezési eljárásban nincsen helye. (A Legf. Bír. 60. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 311. old.)

[11] A Legf. Bír. 307. sz. állásfoglalásának eredeti szövege (BH. VII—1959. 123. old.) azzal kapcsolatban, hogy a III. Bpn. ezeket az utóbbi rendelkezéseket (lényegesen más, aránytalanul súlyos büntetés) kihagyta az I. Bpn. 204. § 2. bekezdésének, illetőleg a Bp. 205. § 1. bekezdésének szövegéből. A Legf. Bír. 389. sz. állásfoglalása a 307. sz. állásfoglalásnak csupán az első fordulatát tekinti fenntartottnak, nézetünk szerint a most felhívott további rész sem hagyható figyelmen kívül.

[12] Ha az ügyész csupán súlyosabb minősítés végett fellebbezett, a kiszabott büntetést azonban kifejezetten megfelelőnek tartja, a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság által alkalmazott főbüntetést súlyosbíthatja. Ugyanez a helyzet, ha az ügyész az elsőfokú bíróság ítélete ellen kizárólag az enyhe mellékbüntetés, illetve a mellékbüntetés nem alkalmazása miatt fellebbezett. (A Legf. Bír. 316. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 323. old.).

[13] A terhelt terhére bejelentett fellebbezés hiányában a másodfokú bíróság csak abban az esetben alkalmazhat az első fokon ki nem szabott pénzmellékbüntetést, ha a csökkentett vagy felfüggesztett szabadságvesztés és a pénzmellékbüntetés együttesen, az elítélt életviszonyainak figyelembe vétele mellett összhatásában enyhébb, mint az első fokon kiszabott büntetés, egyéb új mellékbüntetést a fellebbezési bíróság azonban nem alkalmazhat. (A Legf. Bír. 139. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalásával módosított szövege, BH. X—1962. 315. old.). A végrehajtásra kerülő pénzbüntetés a súlyosbítási tilalom (Be. 264. §) szempontjából enyhébb, mint a felfüggesztett szabadságvesztés. (A Legf. Bír. 109. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 313. old.).

[14] Nem tartotta fenn viszont a Legf. Bír. a javítónevelő munkára vonatkozó 36. és 352. sz. állásfoglalásokat. Az eljárást a Betk. 60. §-ának alkalmazásával megszüntető végzés (Be. 221. § 2. bek. a) pont) a súlyosbítási tilalom szempontjából egy tekintet alá esik a felmentő ítélettel. (A Legf. Bír. 315. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—1962. 323. old.).

ta, a Be. szabályozásában — mint a másodfokú bíróság határozathozatali tevékenységének egyik legjelentősebb korlátja — ez a szabályozás a másodfokú határozatokról szóló részbe került át. A ténymegállapításokhoz való kötöttség elvével kapcsolatban újat jelent a Be. szabályozásában az, hogy nem csupán az iratok alapján eszközölhető kiegészítést (helyesbítést), illetőleg helyes következtetést (Bp. 203. § 3. és 4. bek.) szabályozza kivételként az elv alól, hanem — megnyitva a bizonyításfelvételi lehetőségeket — általában kimondja, hogy nincsen helye a ténymegállapításokhoz való kötöttségnek, ha az elsőfokú ítélet megalapozatlan. Bár a Be. kifejezetten nem sorolja fel, a Be. egész rendszeréből következik azonban, hogy a ténymegállapításokhoz való kötöttségnek további előfeltétele az is, hogy a megalapozott elsőfokú ítéletet eljárási szabálysértés (244. § és 256. § 1. bek.) nélkül hozza meg az elsőfokú bíróság.

A Be. szövege szerint a megalapozatlanság esetei (Be. 254. § 2. bek.) a korábbi szabályozáshoz (Bp. 203. § 1. bek.) képest változatlanok. A Bp. szövegezése megalapozatlanság esetében elsősorban a hatálytalanítást (Bp. 203. § 1. bek.) írta elő, s csak másodsorban szabályozta a megalapozatlan határozat kiegészítésének (helyesbítésének) lehetőségét. A Be. ezzel szemben a megalapozatlanság eseteinek felsorolása után elsősorban a megalapozatlanság orvoslási lehetőségeit (kiegészítés, helyesbítés, iratok vagy bizonyításkiegészítés alapján) szabályozza (255. § 1. bek.), s csak ezután rendelkezik az olyan fokban megalapozatlan ítélet hatálytalanítása tekintetében (uo. 2. bek.), amely az előbbi módon orvosolható nem volt.

A ténybeli reformáció tekintetében a Be. a korábbi szabályozással (Bp. 203. § 3—4. bek.) szemben két vonatkozásban jelent egymással összefüggő fontos változást.

Az első módosítás az, hogy az iratok alapján tehető kiegészítés (helyesbítés), illetőleg a helyes ténybeli következtetés alkalmazása — mint ténybeli reformációs lehetősége — mellett lehetővé teszi a bizonyítás-kiegészítést másodfokon. A másik módosítás azt jelenti, hogy a Be. nem ismétli meg a Bp.-ben foglalt rendelkezést: a másodbírósági mérlegelés általános tilalmát az elsőbírósági mérlegeléssel szemben, hanem megengedi az elsőbíróság által felvett és mérlegelt bizonyítékok újbóli mérlegelését is, ha azok olyan tényekre vonatkoznak, amelyekre a másodfokú bíróság maga foganatosított bizonyítást (Be. 255. § 1. bek.).

Az új rendelkezés értelmében tehát, ha részleges felderítetlenség esetében a másodfokú bíróság új bizonyítást vett fel, ezeknek a bizonyítékoknak mérlegelésével összefüggően az elsőfokú bíróság által felvett bizonyítás eredményét újból mérlegelheti, s ebben a vonatkozásban az elsőfokú bíróság mérlegelésétől eltérő eredményre juthat. Az elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttség elvének ez a kettős — mind a bizonyításkiegészítési lehetőségek megnyitásának, mind pedig az így felvett bizonyítékok mérlegelésének és az azzal összefüggő elsőbírósági bizonyítékok újramérlegelésének vonalán történt — áttörése, amint már jeleztük, a Be. fellebbezési rendszerének legjellemzőbb sajátossága. A rendelkezés egyes gyakorlati vonatkozásainak elemzése egyébként — összefüggésben a bizonyításkiegészítési lehetőségek új szabályozásával és az olyan újramérlegelési megoldások kialakításának feladatával, amelyek a kellő mértékben védik meg az első fokon felvett, közvetlen észlelésen alapuló, és így mérlegelt bizonyítás súlyát — a bírói gyakorlat számára több vonatkozásban jelent komoly feladatot.

c) *Az elsőfokú ítélet hatálytalanítása.* Az elsőfokú ítélet hatálytalanításának esetei — a másodfokú bizonyítási lehetőség megnyitásával — gyakorlatilag valószínűleg csökkenni fognak, és az elsőfokú ítélet megváltoztatása, mint célszerű és gyorsabb elintézési mód jelentőségében megnövekedik. Nem lehet azonban ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a szempontot sem, hogy a Be. nem szorítja szükségképpen a másodfokú bíróságokat a megváltoztató határozatra, az elsőfokú bíróság minden tévedésének kijavítására. Ha ennek esete fennforog, a másodfokú bíróságnak a Be. hatálya alatt is minden olyan esetben el kell rendelnie az elsőfokú ítélet hatálytalanítását, ahol a kiegészítési (helyesbítési) tevékenység törvényi korlátai a legcsekélyebb mértékben is gátolnák az objektív valóság megállapítását vagy ahol az objektív igazság megállapítása érdekében a másodfokú bíróság által kifejtendő tevékenységnek szükségképpen meg kellene haladnia a kiegészítés körét, illetőleg ez a tevékenység már nem kivételként jelentkezne. A Be. általános indokolása szerint ugyanis a Be. nem érinti a fellebbezési eljárás alapelveit. A részletes indokolás pedig külön is kifejti, hogy a kasszáció alapelve változatlanul fennmaradt: az eljárási szabálysértés és az ítélet megalapozatlansága esetén az elsőfokú ítéletet rendszerint hatályon kívül kell helyezni, és az elsőfokú eljárást meg kell ismételni (részletes indokolás XI. fejezet 2. pont).

A másodbírósági hatálytalanító végzéssel kapcsolatban a Be. szövegezése (263. §) csupán két kisebb jelentőségű módosítást tartalmaz a Bp. szövegéhez képest (Bp. 206. §). A hatálytalanítás indokait ugyanis a Be. szerint a hatálytalanító végzés indokolásában kell előadni — a Bp. erre vonatkozó rendelkezést nem tartalmazott —, mellőzi viszont a Be. a Bp.-nek azt a rendelkezését, hogy a hatálytalanító végzésnek tartalmaznia kell a hatálytalanított ítélet ismertetését, minthogy ez bizonyos esetekben (pl. az eljárási szabálysértés miatt történt hatálytalanítás esetében) felesleges is lehet. Változatlanul hatályban maradt a Be. szerint is az a szabály, hogy a másodfokú bíróság az elsőfokú ítélet hatálytalanítását a Be.-ben felsorolt (Be.

247., 254. § 2. bek; 256. § 1. bek.) több okra is alapozhatja.[15]

Ugyancsak változatlanul hatályban maradt a másodfokú bíróságnak az a kötelezettsége, hogy az elsőfokú ítélet hatálytalanítása esetén az előzetes letartóztatás tárgyában döntenie kell.[16]

A Be. rendszerében az elsőfokú határozat hatálytalanítására a Bp.-ben foglalt eseteken: a megalapozatlanság és az eljárási szabálysértés esetén kívül egy további esetben: a figyelmeztetés alkalmazása esetében (Be. 257. §) is sor kerülhet. A részletes felsorolást ebben a sorrendben adjuk.

I. *Megalapozatlanság.* A megalapozatlanság törvényi eseteire már történt utalás [b) pont II. alpont]. A Bp-vel azonos módon a Be. is előírja, hogy az elsőfokú határozat hatálytalanítására megalapozatlanság miatt csak akkor kerülhet sor, ha az ítélet megalapozatlansága a bűnösség megállapítására vagy a büntetés kiszabására lényeges kihatással volt. (Be. 255. § 2. bek.) Már utaltunk arra is, hogy a Be. rendszerében az elsőfokú ítélet megalapozatlansága miatt az ítélet hatálytalanítására — mint másodlagos elintézési lehetőségre csak akkor kerülhet sor, ha a megalapozatlanság az iratok tartalma alapján, helyes következtetés alkalmazásával vagy a másodfokú bíróság által felvett részbizonyítással nem orvosolható (Be. 255. § 1—2. bek.).

Az elsőfokú ítélet megalapozatlansága címén történt részbeni hatálytalanításához kapcsolódik a Be.-nek az az új rendelkezése, amelynek értelmében az elsőfokú ítélet felmentő rendelkezését nem kell hatálytalanítani, ha az elsőfokú ítélet csupán egyéb részében megalapozatlan (Be. 255. § 3. bek.).

II. *Eljárási szabálysértés.* Amint erre már utalás történt (ld. 5. pont) a másodfokú bíróság az ún. abszolút szabálysértést (Be. 247. §) rendszerint tanácsülésben bírálja el; nincs akadálya azonban annak, hogy ilyent a tárgyaláson is megállapítson (Be. 262. §). Tárgyalási elintézésre csupán az ún. relatív eljárási szabálysértés esetei kerülnek, amikor ugyanis a 247. §-ban fel nem sorolt olyan eljárási szabálysértés történt, amely az ítéletre lényeges kihatással volt. Ilyennek tekinti a Be. példaképpen azt, hogy az eljárásban résztvevő személyek — és nézetünk szerint a Be. szövegezésének mellőzése ellenére is: hatóságok — törvényes jogaikat nem gyakorolhatták, vagy csak korlátozottan gyakorolhatták, és ez az ügy helyes elbírálását akadályozta, kivéve, ha az eljárási szabálysértés terhelt terhére történt (Be. 256. §). Változatlanul hatályban maradt ezzel kapcsolatban a bírói gyakorlatban kialakult az a szabály, hogy a Be. 263. §-ának 1. bek. szerint a hatálytalanítás esetében a másodfokú bíróságnak meg kell jelölnie, hogy az eljárást melyik szakaszától kell megismételni. E rendelkezés alapján legalább az elsőfokú tárgyalás egészének megismétlését kell elrendelni.[17]

III. *Megszüntetés.* Nem érintve most az eljárás megszüntetésének tanácsi elintézés alá tartozó eseteit (ld. erre az 5. pontot) — amelyek fennforgását a másodfokú bíróság a tárgyaláson is észlelheti, és azok alapján a tárgyaláson is megszüntetheti az eljárást (Be. 262. §) — a fellebbezési tárgyalás elbírálása alá tartozó, új megszüntetési okként tárgyalja a Be. a figyelmeztetésnek (Btk. 60. §) a fellebbezési tárgyaláson való alkalmazását, amennyiben a fellebbezési bíróság úgy találja, hogy ilyennek helye lehet. A törvényi rendelkezés következtében — nézetünk szerint — tárgytalan az a korábban követett bírói gyakorlat, amelynek értelmében a Btá. 56. § első fordulatának fennforgása esetén a Bp. 180. § c) pontjára alapított felmentésnek van helye (Legf. Bír. V. 2276/1960. B. H. 2972.).

IV. *A felfüggesztett eljárás folytatása.* Itt kell végül megemlékezni a Be.-nek a felfüggesztett eljárás folytatásával kapcsolatos egyik új rendelkezéséről is. A Be. értelmében ugyanis, ha a másodfokú bíróság a felfüggesztett (Be. 244. § d) pont) eljárást folytatja, a 246. § 2. bekezdése alapján az elkobzásra, a vagyonelkobzásra és a polgári jogi igényre vonatkozó rendelkezését hatályon kívül helyezheti (Be. 260. §).

d) *A polgári jogi igény tárgyában hozott döntés.* A Be. külön alcím alatt foglalja össze azokat a rendelkezéseket, amelyek az elsőbírósági ítéletnek kizárólag a polgári jogi igény megállapításával kapcsolatos részei ellen bejelentett fellebbezésre vonatkoznak. A szabályozás két vonatkozásban tér el a korábban hatályos szabályozástól. Az első eltérés az, hogy — amint láttuk — a kizárólag a bűnügyi költségekre vonatkozó rendelkezést elszakította a polgári igényre vonatkozó szabályoktól és tanácsülési elintézésre utalta (Be. 244. § *h)* pont), a másik pedig az, hogy a korábbi bírói gyakorlatnak megfelelően (Legf. Bír. 308. sz. állásfoglalása, BH. VII—1959. 4. sz. 125—126. p.) a Be. szerint a másodfokú bíróság a polgári jogi igény felől érdemi döntést hozhat akkor is, ha az ügyész fellebbezése alapján az elsőfokú ítéletnek az igényt egyéb törvényes útra utasító rendelkezését bírálja felül. A bírói gyakorlat azonos értelmű korábbi állásfoglalását a Be. ebben a vonatkozásban azzal egészíti ki, hogy

[15] A Legf. Bír. 107. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—1962. 313. old.

[16] Ha a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét bármely okból hatálytalanítja, a másodfokú bíróságnak minden esetben határoznia kell az előzetes letartóztatás fenntartása, megszüntetése vagy elrendelése tárgyában. Az így elrendelt (fenntartott) előzetes letartóztatás az új eljárásban hozandó elsőfokú érdemi határozatig tart. (A Legf. Bír. 55. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—1962. 309. old.).

[17] A Legf. Bír. 40. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—1962. 309. old.

az ügyészi óvással egy tekintet alá vonja a magánvádló fellebbezését is.[18]

A büntetőperbe vitt polgári jogi igény eldöntésével kapcsolatban a korábban is hatályos tételesjogi rendelkezések alapján a bírói gyakorlat számos vonatkozásban alakított ki állásfoglalást. Ezek közül az igény elbírálásánál alapul veendő rendelkezésekre,[19] az igény összegszerűségére,[20] az állam javára való marasztalás lehetőségével kapcsolatos eljárásra,[21] a polgári jogi igény tárgyában köthető egyezségre,[22] végül a polgári jogi igény előzetes végrehajtására[23] vonatkozó állásfoglalásokat kell megemlíteni.

e) *Egyéb — nem érdemi — elintézési módok.* A Bp-ben szabályozott további elintézési módokkal (áttétel, az elkésett és a nem jogosult személy által bejelentett fellebbezés) kapcsolatban a Be. általában a Bp-ben is felsorolt okok alapján úgy rendelkezik, hogy ezeket az intézkedéseket tanácsülésen (Be. 244. §), illetőleg — ha a bíróság a megfelelő okot a tárgyaláson észleli — a tárgyaláson (Be. 262. §) lehet meghozni. Módosítás ebben a vonatkozásban az, hogy az elkésett, a törvényben kizárt vagy az arra nem jogosulttól származó fellebbezést az elsőfokú bíróság is elutasíthatja (Be. 238. § 2. bek.). Az ilyen határozat ellen természetesen a rendes szabályok szerint helye van fellebbezésnek. Nincs eltérés a visszavont fellebbezés esetében követendő eljárást illetően sem (Be. 240. § 1. bek. c) pont, a Bp. 194. § 1. bek. c) ponttal azonosan).

A polgári jogi igénynek egyéb törvényes útra utasítása tekintetében a Be. (259. § 1. bek. utolsó ford.) a korábbi szabályozással (Bp. 205. § második ford.) azonosan rendelkezik.

9. *A megismételt eljárás*

A megismételt eljárást a Be. a Bp.-vel általában azonosan szabályozza. Így változatlanul érvényben maradt az a legfelsőbb bírósági állásfoglalás is, amely a megismételt eljárás lefolytatásával kapcsolatban általánosságban határozza meg a megismételt eljárás kereteit,[24] illetőleg a másodfokú bíróság saját, hatálytalanító végzéséhez való kötöttségének mértékét.[25] Új szabályozást csupán a tanúk és szakértők újabb kihallgatásával kapcsolatos rendelkezések jelentenek. Ezek szerint — a korábbi bírói gyakorlatnak megfelelően — a tanúk és szakértők újabb kihallgatása helyett a megismételt eljárásban fel lehet olvasni a korábban tett vallomásukról, előterjesztett véleményükről készült jegyzőkönyvet. A szabály alól a Be-ben foglalt új rendelkezés értelmében kivételt képez az az eset, ha a hatálytalanítás a tényállás hiányos vagy helytelen következtetéssel történt megállapítása miatt történt vagy a kihallgatás mellőzése egyébként veszélyeztetné a tényállás kellő felderítését (Be. 267. § 1—2. bek.). A bírói gyakorlat alapján kialakult szabályt tartalmazza ezzel kapcsolatban a Be. 267. § 3. bek. amely szerint ha a terhelt ellen az eljárás több bűntett miatt folyik és az ezekre vonatkozó tényállás elkülöníthető, csak azokra a bűntettekre vonatkozó tanú- és szakértői bi-

---

18 Ez utóbbi kérdéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Legfelsőbb Bíróság újabb állásfoglalása szerint ez a rendelkezés nem vonatkozik a magánfélre is, aki tehát nem élhet fellebbezéssel az ellen az ítélet ellen, amely a polgári jogi igényt érdemben nem bírálta el, hanem őt igényének érvényesítésével egyéb törvényes útra terelte. (A Legf. Bír. büntető és katonai kollégiumának a 389. bk. sz. állásfoglalásával módosított 28. sz. állásfogl. BH. X—1962. 308. old.) Ilyenre nem kerülhet sor még akkor sem, ha a bíróság azért rendelkezett így, mert az összegszerűséget részben nem tisztázhatta, egyébként azonban a jogalap kérdését eldöntötte. (A Legf. Bír. 389. sz. állásfoglalásával módosított 370. sz. bk. állásfogl. BH. X—1962. 332. old.).

19 A büntetőperben érvényesített polgári jogi igénnyel kapcsolatos eljárás tekintetében elsősorban a Be. rendelkezéseit kell alkalmazni, de ha a Be. nem rendelkezik, az igény érvényesítésének módjára és annak elbírálására vonatkozóan kisegítően alkalmazni kell a Pp. rendelkezéseit, amennyiben azok nem állanak ellentétben a Be. rendelkezéseivel, valamint a büntetőeljárás céljával és szerkezetével. (A Legf. Bír. 363. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 327. old.). A jogszabály megszegésével, vagy kijátszásával külföldön tartózkodó terhelt távollétében megtartott tárgyaláson pl. a polgári jogi igényt nem a Pp., hanem a Be. szabályainak alkalmazásával kell elbírálni. (A Legf. Bír. 363. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 331. old.).

20 A bíróságnak a magasabb összegű igény tekintetében kell döntést hoznia, ha a polgári jogi igényt a magánfél és az ügyész eltérő tartalommal érvényesíti (A Legf. Bir. 371. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 333. old.).

21 A büntetőeljárásban érvényesített polgári jogi igény tekintetében a Ptk. 202., 237., illetve a 361. §-ában foglalt rendelkezések alkalmazásával az állam javára való marasztalásnak nincsen helye. Ha tehát a Be. 42. §-a alapján érvényesített polgári jogi igény tekintetében az állam javára való marasztalás lehetősége merül fel, a büntetőbíróság az igény tekintetében az érdemi döntést mellőzi, és a feleket egyéb törvényes útra utasítja (A Legf. Bír. 364. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 329. old.).

22 A felek a büntető bíróság előtt nem köthetnek egyezséget a Pp. 148. §-a szerint és ilyen egyezséget a büntető bíróság nem hagyhat jóvá (A Legf. Bír. 367. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 331. old.).

23 A büntető bíróság nem nyilváníthatja a Pp. 231. §-a alapján előzetesen végrehajthatónak határozatának a polgári jogi igényre vonatkozó részét (A Legf. Bír. 376. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 33. old.).

24 Az elsőfokú ítélet hatálytalanítása után új bírói döntést csak a megismételt tárgyalás alapján lehet hozni. A tárgyalás megismétlésének egyik módja a Be. 267. § 1. bek-ben megengedett iratfelolvasás is. A megismételt eljárásban az általános szabályok szerint azonban teljesen szabad tere van az újabb bizonyításnak is, amelynek eredményeként a ténymegállapítás is változhat (A Legf. Bír. 22. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással fenntartott szövege. BH. X—1962. 308. old.).

25 A másodfokú bíróságot változatlan ténymegállapítások mellett sem köti az előző hatálytalanító végzésben elfoglalt álláspont (A Legf. Bír. 110. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—1962. 313. old.).

zonyítást kell megismételni, amelyek esetében a jegyzőkönyv felolvasása a fentiek értelmében kizárt.

Elég részletes intézkedéseket tartalmaz végül a Be. a megismételt eljárásban a tanú és szakértő kihallgatására. Ezeket az intézkedéseket (Be. 267. § 4. bek.) a tanú tudomásszerzésétől, illetőleg az első ízben adott szakértői vélemény elkészítésétől eltelt, viszonylag hosszú időtartam tette szükségessé. Megjegyzendő, hogy a 4. bek-ben foglalt az a rendelkezés, amelynek értelmében a megismételt eljárásban a tanú vagy szakértő kihallgatása kezdetén a bíróság előtt korábban tett vallomásáról illetve korábban előterjesztett véleményéről készült jegyzőkönyvet fel lehet olvasni, ellentétes a korábbi bírói gyakorlattal (Legf. Bír. Bf. VI.. 1434/1960. sz. ítélete BH. 2858.), amely ebben eljárási törvénysértést látott.

A megismételt eljárás során hozandó határozattal szemben fennálló súlyosbítási tilalom részletes szabályait a Be. a súlyosbítási tilalomról szóló külön szakaszában (264. §) foglalja össze. Ezek — szövegezésüktől eltekintve — általában megegyeznek a korábbi hatályos rendelkezésekkel (Bp. 203. § 2. bek., 209. § 2. bek.). Az új szövegezés azonban határozottan juttatja érvényre azt az elvet, hogy a megismételt eljárás során felmerült új adatok alapján terhelt bűnösségét csak akkor lehet új bűntettben is megállapítani, ha a vádat az ügyész (magánvádló) erre a bűntettre is kiterjesztette (Be. 264. § 3. bek.). Ez a rendelkezés a vádrendszerű eljárási megoldások kiterjesztésének következménye, amelyre a Be. általános indokolása is utal (4. pont) és amely megfelel az elsőfokú eljárásban a vádkiterjesztésre vonatkozó új intézkedéseknek (Be. 224. § 4. bek.). A 264. § 4. bekezdésében foglalt új szabály annak a már korábban is vázolt felfogásnak felel meg, amely szerint a részleges jogerő eseteit a Be. erősíteni törekszik.

10. Fellebbezés a végzés ellen

A végzés elleni fellebbezésre vonatkozó rendelkezések (Be. 268—269. §§) általában megfelelnek a Bp-ben foglalt szabályoknak (Bp. 211—212. §§).[26] A Be. azonban mellőzi a Bp. szövegéből azokat a részletes rendelkezéseket, amelyeket a fellebbezésre vonatkozó általános szabályok amúgy is tartalmaznak (Bp. 211. § 4. bek. utolsó ford. és 212. § 4. bek.). Külön tiltó rendelkezés hiányában nézetünk szerint a bizonyítás kiegészítésére vonatkozó rendelkezések — amennyiben egyébként helyük lehet (pl. a végzés alapjául szolgáló ténymegállapítások hiányossága, az azzal kapcsolatos tények nem kellő felderítése esetén) — a végzés elleni fellebbezési eljárásban is alkalmazhatók; a dolog természetéből következően ilyen esetekben is mindig tárgyalást kell tartani. Említésre méltó, hogy a Be. a végzés elleni fellebbezéssel kapcsolatban — a tárgyaláson elintézendő kivételes esetek (Be. 269. § 2. bek.) mellett — továbbra is a zárt ülést tartotta fenn, mint elintézési módot. A végzés elleni fellebbezési tárgyaláson elintézendő esetei között a Be. nem említi pont) mert a Btk. új szabályozása folytán a Be. nem ismeri (vö. Be. részletes indokolás XIII. fej. 2. pont) a vagyonelkobzásra irányuló tárgyi eljárást (Bp. 229. § 4. bek.), a vagyonelkobzást tehát csak ítéletben lehet kimondani.

III.

A fentiekben adott rövid összefoglalás — amint előrebocsátottuk — semmiképpen sem vállalkozhatott arra, hogy a Be-ben létrehozott új fellebbezési rendszer minden részletvonatkozását érintse. A célja csak az volt, hogy a módosításokat összefoglalja és áttekintést adjon a módosítás után is hatályban maradt bírói gyakorlatról, amely a részletkérdésekben az ítélkezés számára iránymutatásul szolgál. A fejtegetéseket — amelyek kerülték az új megoldások és módosítások elméleti elemzését és kritikáját továbbá összehasonlító-jogi alapon való s bizonyára számos további gyakorlati vonatkozásra is kiható vizsgálatát — azzal a gondolattal zárjuk, hogy a nagyjelentőségű anyagi büntetőjogi kodifikációhoz kapcsolódó eljárásjogi jogalkotás — amely egy adott társadalmi rendszer fejlődése során esedékessé vált kodifikációnak tekintendő és ebből adódóan nem megalapozó jellegű kódex, hanem a korábbi szabályozás elemeit átvevő jogszabály — lényege változatlanul „az újra való törekvés, a változtatni akarás, egy új fejlődési szakasz megnyitásának igénye."[27] A bírói gyakorlat jelentősége a korábbi eljárásjogi szabályok törvényes alkalmazásában vitathatatlan, s ez megalapozza azt a reményt, hogy az anyagi büntetőjog új szabályaihoz igazodva a bíróságok meg fogják találni az új fellebbezési rendszerben is mindazokat a megoldási lehetőségeket, amelyek biztosítják a büntetőeljárási törvény alapvető feladatának ellátását: a bűntettek gyors és alapos felderítését, a bűntettek elkövetőinek felelősségrevonását, a büntetőtörvények helyes alkalmazását és mindezek eredményeképpen a bűntettek megelőzése és a bűnözés csökkenése útján valóban új fejlődési szakasz nyílik meg hazánkban a bűnözés elleni küzdelem terén.

Nagy Lajos

[26] Ennek megfelelően változatlanul hatályban van az a legfelsőbb bírósági állásfoglalás, amely szerint a Be.-ben szabályozott fellebbezésnek nincs helye, a pénzbüntetést meg nem fizetés folytán szabadságvesztésre átváltoztató rendelkezés ellen. (A Legf. Bír. 120. bk. sz. állásfoglalásának a 389. bk. sz. állásfoglalással módosított szövege. BH. X—1962. 314. old.).

[27] Vö. *Szabó* Imre: A kodifikáció problémái a jelenlegi tapasztalatok és feltételek tükrében. Állam- és Jogtudomány, V. — 1962. 172. old.

Észrevételek a „Problémák az ügyészi felügyelet normatív alapjai köréből" című tanulmányhoz*

A Jogtudományi Közlöny f. évi április 4-i számában (174—186. old.) „Problémák az ügyészi felügyelet normatív alapjai köréből" címmel Dr. Névai László elvtárs, egyetemi tanár értékes, a kérdést sok oldalról megvilágító tanulmánya jelent meg. A cikk pozitívumainak elismerése mellett, egyes részei mégis megjegyzésekre késztetnek, mert véleményünk szerint egyes megállapításai tévesek; olyan fogalmak meghonosítására tesz kísérletet, amelyek erősen vitathatók; s javaslatai — bár nem vitásan az ügyészi munkát segítő jellegűek — megvalósításuk esetén az ügyészi törvényességi felügyelet hatékonysága csökkenésének veszélyét rejtik magukban. Ezen túlmenően a javaslatok egy része — álláspontunk szerint — a már kialakított gyakorlatot ismerteti, s ezért azok felvetését elkésettnek tartjuk.

Szükséges a tanulmány egyes részeire reflektálni azért is, mert az ügyészi gyakorlatot kellően nem ismerő előtt az ügyészség olyan színben tűnhet fel, hogy törvényesség feletti felügyeleti munkáját nem elég megfontoltan végzi, s a legfőbb ügyész (vagy a Legfőbb Ügyészség) olyan jogokat is igényel magának, amelyek túlterjednek az Alkotmányban, vagy az egyes jogszabályokban részére biztosítottak körén.

Megjegyzésünkkel célunk nem több, mint egyes kérdésekben rögzíteni álláspontunkat és vitatkozni a szerző — véleményünk szerinti — téves állásfoglalásaival.

A szocialista ügyészségnek a törvényesség biztosítása terén betöltött szerepét és a szocialista törvényesség megszilárdításához és további izmosodásához fűződő érdeket tünteti fel a szerző a kérdés felvetésének indokául, s a bevezetőben utalva — a későbbiekben részleteiben kifejtve — finoman kétségbe vonja az ügyészi törvényesség feletti felügyeleti munka módszereinek helyességét.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának jelentőségéről szóló határozata — többek között — megállapítja, hogy hazánkban a Népköztársaság Alkotmányán és törvényein nyugvó rend van, a szocialista törvényesség biztosított. A törvényeken nyugvó rendet (amin — hasonlóan a törvényesség fogalmához — a jogszabályokon nyugvó rendet értjük) megteremteni és a törvényesség megszilárdítása terén eredményeket elérni — ami nem vitásan pártunknak és kormányunknak az érdeme, de része van benne az ügyészi apparátusnak is, s ezt maga a szerző sem vonja kétségbe — helytelen, de még csak kifogás alá eső eszközökkel sem lehet. A szerző álláspontjával való egyetértés felvetné az ügyészi felügyelet módszerei revíziójának szükségét. Amennyiben a szerző álláspontja téves, s az ügyészi felügyeletnek továbbra is az eddig járt utakon, az eddigi módszerekkel kell tovább haladnia, akkor a kérdés felvetése nem helyes, mert az — a jószándék ellenére — nem az előrehaladást szolgálja, hanem csak esetleges bizonytalanságot eredményezhet.

I.

1. A szerző tanulmányának bevezetőjében — álláspontunk szerint — feleslegesen új fogalmak: „a szocialista törvényesség normatív alapjai" és „az ügyészi felügyelet normatív alapjai" meghonosítására tesz kísérletet. A mesterségesen kreált két fogalom azért felesleges, mert „az ügyészi felügyelet normatív alapjai" azonosak a „szocialista törvényesség normatív alapjai"-val, ezek pedig ugyancsak azonosak a szocializmust építő egész társadalom normatív alapjaival, vagyis a hatályos jogszabályok összességével.

A szocialista életviszonyok jogi normákkal való szabályozása — amelyre az írott jog osztatlan uralmára való törekvés a jellemző — adja a szocialista társadalom jogát, s annak a valóságos életben történő mikénti hatályosulása, érvényesülése jelenti az adott társadalomban a szocialista törvényesség állapotát. Eszerint a törvényesség normatív alapja maga a törvény, (a jogszabály). Nincs semmi szüksége a szocialista jogszabályok egészének megjelölésére újabb fogalmat: „a szocialista törvényesség normatív alapjai"-t meghonosítani, mikor a kettő azonos. Álláspontunkat igazolja maga a szerző akkor, amikor tanulmányának 1. pontjában — véleménye szerint — tisztázza „a szocialista törvényesség normatív alapjai"-t, holott — megítélésünk szerint — nem tett mást, mint azon jogszabályok körének tisztázásával próbálkozott, amelyeknek a gyakorlatban való érvényesülése a szocialista törvényesség állására adnak választ. A szerző „a szocialista törvényesség normatív alapjai"-nak kutatása címszó alatt — mintegy azonosságot téve a törvényesség normatív alapjai és a jogszabályok között — a törvényesség szempontjából szóbajöhető jogszabályok körét vizsgálta. Egyébként a szerző meg sem kísérelte ennek a fogalomnak a meghatározását, s arra sem vállalkozott, hogy az általa használt két különböző fogalmat (mármint „a szocialista törvényesség normatív alapjai"-t, és a „belső jogforrások"-at) elhatárolja egymástól.

„Az ügyészi felügyelet normatív alapjai"-t a jog alkalmazása során az egységesen értelme-

* A Szerkesztőség szívesen lát további hozzászólásokat a Névai László elvtárs cikkében felvetett problémákhoz.

zett írott jogszabályok és a szocialista átalakulás folytán az írott jogszabályokból álló új jog fokozatos kiépítéséig a törvénypótló szocialista szokásjog — ami a szerző véleménye szerint is a szocialista törvényesség elemei közé tartozik — képezi. Ezeken az ügyészi felügyelet, szemben a szerző álláspontjával — aminek bírálatára a későbbiek során részletesen kitérünk — egy ízben sem tette túl magát, s így a kérdés tartalmi vizsgálata a jogszabályalkotás és magyarázat kérdésére szűkül, amely kérdésekben az elméletben és gyakorlatban egyaránt az uralkodó álláspontok többnyire már tisztázottak.

A szerző tanulmánya bevezetőjében előre bocsátja, hogy tanulmányában nem belső jogforrástani vizsgálódásokról van szó, annak kiderítése érdekében, hogy milyen kútfők tartalmazzák az ügyészi felügyeletre vonatkozó normákat, hanem annak tisztázásáról, hogy felügyeleti tevékenysége során milyen szabályokhoz méri megállapításait az ügyész, mik a zsinórmértékei a törvényességi felügyeletnek. Álláspontunk szerint téves az a szemlélet, amely az ügyészi felügyeletre vonatkozó normákat és a jogszabályokat szét kívánja egymástól választani. A jogszabályok adják meg az ügyészi törvényességi felügyelet zsinórmértékét, s ezek keretén belül esetleg létrehozott új normák csupán jogszabály magyarázati elveket tartalmaznak. Az egységesen értelmezett jogszabályok azok, amelyekhez az ügyész méri a megállapításait a felügyeleti tevékenysége során, így azok kútfői azonosak a „belső jogforrások"-kal. Ha ez nem így lenne, akkor valamennyi hatósági, gazdasági szerv működésének normatív alapjait is tisztázni kellene.

„A szocialista törvényesség normatív alapjai" és „az ügyészi felügyelet normatív alapjai" között a szerző úgy tesz különbséget, hogy az utóbbi az esetek egy csoportjában túlterjeszkedik a hatályos jogszabályokon és felölel egyéb normákat is, az esetek más csoportjában pedig nem fogadja magában valamennyi jogszabályt, hanem közülük csupán meghatározottakat. Ez a különbségtétel abból a téves szerzői koncepcióból ered, hogy „az ügyészi felügyelet normatív alapjai . . . adott esetben túlfeszítik a »jog« (ius) körét és felvesznek magukban — a hagyományos megjelöléssel — »metajurisztikus« elemeket is, avagy ki nem töltik ezt a kört és megmaradnak a »törvény« (lex) keretében". Egyébként ez a koncepció ikertestvére az ügyészségi gyakorlat szokásjogot létrehozó szerzői koncepciónak.

A magyar ügyészség gyakorlata arra utal, hogy az ügyészi felügyelet nem terjedt túl, hanem következetesen belül maradt a jogilag szabályozott kereteken. A magyar ügyészségi gyakorlat hasonlóan a Szovjetunió és a népi demokráciák ügyészségeinek gyakorlatához, különös figyelemmel volt a „metajurisztikus" elemek kiküszöbölésére, az ún. operatív beavatkozások tilalmára. Ha a gyakorlatban ilyen esetek — kivételesen — elő is fordultak, az nem volt jellemző az ügyészségek gyakorlatára. Ezek az igen elvétve mutatkozó jelenségek minden egyes esetben az ügyészi felügyeleti munka selejtjét jelentették. Az operatív beavatkozást leghatározottabban tiltják a 13/1959. Legf. Ü. sz. utasítás 4. pontjában és a 14/1960. Legf. Ü. sz. utasítás II. részében foglalt rendelkezések. A Legfőbb Ügyészség egyébként ezt a kérdést az apparátus belső eligazítása során részletesen kidolgozta és a tilalom betartását feltétlenül megköveteli.

A szerző által megjelölt vizsgálandó kérdések: „a törvényességi felügyelet zsinórmértékei" az ügyészi felügyelet tartalmát adják s így azok vizsgálata nem határolható el a „belső jogforrástani" vizsgálattól, mert azok azonosak, minthogy a szerző sem tudta — bár célul tűzte ki — tanulmányában a kettőt elhatárolni. A tényleges ügyészi felügyelet tartalma a jogilag szabályozott életviszonyok egész részét felöleli, hiszen a panaszok alapján bármely kérdés törvényességi szempontból való elbírálására sor kerülhet. Az más kérdés viszont, hogy a törvényesség feletti felügyeleti vizsgálatok folytatásával az ügyészség — létszámára tekintettel — csak egyes területekre tudja a figyelmét fordítani.

A fenti okfejtéseink alapján „a szocialista törvényesség normatív alapjai" és „az ügyészi felügyelet normatív alapjai" fogalmak — véleményünk szerint — jogirodalmunkban nem honosodhatnak meg, mert nem takarnak új jogi fogalmakat.

2. A szerző a tanulmánya 3. pontjában nagyobb figyelmet szentel a legfőbb ügyészi utasítások problematikájára. Szemben az uralkodó — s véleményünk szerint helyes — felfogással, annak a nézetének ad kifejezést, hogy „hiba lenne feltételezni, hogy a legfőbb ügyészi utasítások személyi hatálya mindig korlátozódik az ügyészségi dolgozókra. A valóság az, hogy ezek az utasítások számos esetben normatív szabályként érvényesülnek, az ügyészségen kívüli szervek és személyek vonatkozásában is." Ezt az álláspontját azzal magyarázza, hogy a legfőbb ügyészi utasítások normatív jellege részben közvetlen, részben közvetett módon mutatkozik meg, s „az ügyészi felügyelet normatív alapjai" közé csak a kifelé, közvetlen joghatású legfőbb ügyészi utasításokat sorolja.

Álláspontunk szerint a legfőbb ügyészi utasításokat új normaalkotó hatásuk szerint szükségtelen megkülönböztetni abból a szempontból, hogy az új normákat közvetlenül, vagy „kisugárzó hatásuk" folytán, közvetett módon hozzák létre. *A legfőbb ügyészi normaalkotás lényege az* — történjék az akár a törvényi felhatalmazáson alapuló saját jogszabályalkotási jogon, akár a törvényességi felügyelet gyakorlásában az ügyészség magatartását meghatározó, s kisugárzó hatásuk folytán a felügyelet alá vont szervek gyakorlata útján —, *hogy az új magatartást szabályozó kör csupán az írott jogszabály keretei között, az egységes alkalmazás biztosítása hatá-*

ráig terjedjen. Ez vonatkozik a saját jogon, az ügyészi tvr. 3. § *d)* pontja alapján kiadott — a valamennyi nyomozó szervre kötelező — utasítások tekintetében is, mert azok rendelkezései (új normái) sem terjedhetnek túl a büntetőperrendtartásban (a büntető eljárásról szóló törvényerejű rendeletben) megállapított normákon. Ez következik az Alkotmánynak abból a rendelkezéséből, hogy a törvényesség megtartása felett a legfőbb ügyész őrködik. Ez a törvényesség egységes törvényesség, s ennek biztosítása érdekében az Alkotmány biztosítja az ügyészek részére, hogy az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől függetlenül járjanak el.

A legfőbb ügyészi utasításoknak — álláspontunk szerint — *elméletileg* nincs közvetett módon megmutatkozó normatív jellege. Az egységes törvényesség biztosítása érdekében — tehát jogszabály magyarázó jellegű — az ügyészség magatartását meghatározó legfőbb ügyészi utasítások normatív jellege *gyakorlatilag* csak abban az esetben sugározhat ki a felügyelet körébe vont szervre — s azon keresztül az állampolgárokra —, ha a legfőbb ügyészi utasításban foglalt normákat az ügyészségi felügyelet alá vont szerv magáévá teszi, s az ügyészségi kezdeményezésnek megfelelő gyakorlatot meg is valósítja. Ellenkező esetben — ha a legfőbb ügyészi utasításban megjelölt normák alkalmazása érdekében benyújtott törvényességi óvásokat a szerv következetesen minden fórumán elutasítja —, az nem hatályosulhat. Végső soron az ügyészi felügyelet alá vont szerv döntheti el adott esetben egységes gyakorlatának kialakítását, s ha a legfőbb ügyészi utasítás alapján kezdeményezett ügyészségi gyakorlatot kialakítja — mivel felülbírálási lehetősége van —, *az elméletileg már mint saját norma szerinti gyakorlata jelentkezik.* Más kérdés, hogy *ez a gyakorlatban* a legfőbb ügyészi utasításban foglalt normák kisugárzásának formájában jut kifejezésre. Nyilván ez a meggondolás indította a szerzőt arra, hogy „az ügyészi felügyelet normatív alapjai"-ból a közvetett joghatásúnak jelzett legfőbb ügyészi utasításokat kirekesztette.

A legfőbb ügyészi közös utasítások problematikáját vizsgálva a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a legfőbb ügyész mintegy „szert tett" bizonyos asszociált (kapcsolódó, társulásos) jogszabályalkotási jogkörre, akkor amikor az egyes miniszterek az ügyészi törvényességi felügyelet területét érintő saját normaalkotási jogkörüket úgy gyakorolják, hogy a legfőbb ügyésszel közös utasítást adnak ki. Ezeket az utasításokat kifelé ható legfőbb ügyészi jogszabályalkotásoknak minősítette. Ez a szerzői álláspont téves.

A közös utasítások kiadása esetén a legfőbb ügyész nem az egyes miniszterektől szerzett, tőlük elvont jogon, hanem kizárólag a saját jogán [ügyészi tvr. 18. § (2) bek.] jár el, s ezek az utasítások más szervek irányában nem a legfőbb ügyészi, hanem a felügyeletet gyakorló miniszteri normaalkotói jogkörből folyóan hatnak. Ezt bizonyítja az a vitatható gyakorlat is — ami csak kivételesen jelentkezik —, hogy az ilyen közös utasítást mind a legfőbb ügyész, mind a miniszter külön-külön kiadott utasításaikkal is kiegészítették és módosították.

A szerző a közös utasításokkal szemben — kivéve az ügyészi tvr. 3. § *d)* pontja alapján kiadottakat — felveti a törvényesség és a szükségesség kérdését.

A közös utasítások törvényességének vizsgálatánál maga a szerző is arra a következtetésre jut, hogy nincs törvényi akadálya a közös utasítások kiadásának, mármint olyanokénak, amelyekben a legfőbb ügyész saját törvényes normaalkotó jogkörében mozog.

A közös utasítások törvényességének és szükségességének vizsgálatát a szerző egybekapcsolja s azok kiadását — kivéve az ügyészi tvr. 3. § *d)* pontján alapuló közös utasításokat — a következő meggondolásokból ellenzi:

a) elvi okokból általában nem tartja célszerűnek, hogy a felügyeletet gyakorló és a felügyelet alá tartozó (egyébként nem alárendelt) állami szerv (hivatalos személy) a felügyelet tárgyát tevő kérdésben együttes rendelkezést bocsásson ki;

b) a miniszter normaalkotási jogkörén belül maradó szabályozás törvényessége nem fokozódik, hanem éppen csorbát szenved a közös utasítás esetén, ha ugyanaz a szabályozás a legfőbb ügyésznek nem tartozik a normaalkotási jogkörébe;

c) együttes utasítás esetén a legfőbb ügyész szerepe a társszerv szempontjából biztosítékszerűvé, felelősség megosztást eredményezővé válik.

Ezek a meggondolások a gyakorlati élet követelményének ellentmondanak. A közös utasítások kiadása — bár ennek korlátozására maga a legfőbb ügyész is törekszik — azért is célszerű, mert adott esetben egyidőben a legfőbb ügyésznek és esetleg egy vagy több miniszternek ugyanazt a kérdést kellene a saját apparátusuk irányában szabályozni. Ez a jogszabálymagyarázatot tartalmazó normatív jellegű utasítás esetleg külön szabályozás alkalmával eltéréseket is tartalmazhatna. Az együttesen való szabályozás ezt a hibaforrást kiküszöböli. A közös rendelkezést kibocsátó szervek bizonyos kérdéseket egymásra tekintettel, a másik szerv szabályozására figyelemmel rendezik, ami biztosítja a rendelkezések összhangját. A közös utasításoknak gyakorlati haszna lehet az is, hogy így az egyik kibocsátó szerv alá rendelt szervek magából az utasítás szövegéből tudomást szerezhetnek arról, hogy a másik kibocsátó szerv alá tartozó szervezetet milyen jogok illetik meg, illetve reá milyen kötelezettségek hárulnak a szabályozott kérdéssel kapcsolatban. (Egyébként vannak kérdések, melyeket nem is lehet más miniszterek bevonása nélkül rendezni. Ilyen pl. az ügyészségi dolgozók fizetésrendezése stb.) Nem meggyő-

ző a felelősségmegosztást eredményező szerzői felfogás sem, mert mennyivel csökken ez a felelősségmegosztás, ha a javasolt előkészítés során történik a legfőbb ügyész véleményének kifejezésre juttatása?

3. A szerző tanulmányának 5. pontjában az ügyészi általános felügyelet terjedelmére irányuló különböző álláspontokat ismerteti és lényegében e kérdésben a magyar gyakorlat által kialakított általános ügyészi felügyelet terjedelme mellett foglal állást. A tanulmány e része — amellyel egyet lehet érteni —, most már a törvényesség kérdését az ügyészi felügyelet oldaláról vizsgálva tulajdonképpen megismétli a tanulmány 1. pontjában kifejtetteket, s ezzel is mintegy dokumentálja „a szocialista törvényesség normatív alapjai" és „az ügyészi felügyelet normatív alapjai" közötti azonosságot.

Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a rendeleteknél alacsonyabb jogforrási erejű normatív rendelkezések — miniszteri utasítások stb. — kapcsán a tanulmány az 1—2 évvel ezelőtt fennállott helyzetet tükrözi. Az utóbbi évek során az általános felügyelet egyre kiterjedtebb tevékenységet fejt ki, az ún. alacsonyabb jogszabályok végrehajtásának felügyelete terén is, különösen az olyan utasítások végrehajtása tekintetében, melyek a gazdálkodó szervek tevékenységét alapvetően meghatározzák, vagy amelyek a tervszerződésekkel kapcsolatosak.

II.

1. A szerző tanulmányában utal arra, hogy a szokásjog alapvető problémáiba nem kíván elmerülni. Ennek ellenére tanulmánya 6. pontjában igen terjedelmesen foglalkozik a szokásjognak a szocialista fejlődés során betöltött szerepével. Végső következtetéseivel egyet lehet érteni, s e helyen következtetéseiből — jelentőségénél fogva — csak egyet kívánunk kiemelni, nevezetesen azt, hogy: „a jogalkotás fejlődésének tényei lehetővé teszik az írott jog osztatlan uralmára vonatkozó szocialista jogpolitikai követelmény érvényesülését". Ennek kiemelése témánk szempontjából azért szükséges, mert a Polgári Törvénykönyv megalkotásával, illetve életbeléptetésével a szokásjognak az a területe, ahol az ügyészi felügyelet érvényesült, írott joggá transzformálódott, s így a szocialista építésnek e szakaszán az ügyészi felügyelet tartalmát már kizárólag az írott jogszabályok határozzák meg.

2. A szerző tanulmányának 7. pontjában „az ügyészségi eredetű szokásjog" problémájával foglalkozik. A tanulmánya e része tartalmazza a legtöbb vitatható megállapítást.

Már kiindulási pontjai is hibásak. Abból indul ki, hogy „Itt ismét nem arról a szokásjogról van szó, amelyet az ügyészi szervezeten belül érvényesülő gyakorlat alakított ki, maguknak az ügyészségi szerveknek a működésére, magatartására nézve, hanem az ügyészségnek azokról az aktusairól, amelyek az ügyészi szervezeten kívül az állampolgárok és a szocialista szervezetek körében érvényesülő szokásjogot eredményeznek."

Az ügyészségi szerveken belül kialakított és maguknak az ügyészségi szerveknek a működésére, magatartására vonatkozó gyakorlat nem szokásjog jellegű. Az ügyészségek szervezetének és működésének kialakítására a legfőbb ügyésznek törvényi felhatalmazáson alapuló utasításadási joga van [ügyészi tvr. 20. § (4) bek.].

Az egyes ügyészségi szervek működésére vonatkozóan (felügyeleti módszerek gyakorlása, ügyvitel ellátása stb.) a legfőbb ügyésznek ugyancsak törvényen alapuló normaalkotási joga van, [ügyészi tvr. 18. § (1)—(2) bek.]. Ezek a szabályozások tehát nem szokásjog jellegűek, hanem írott jogon alapulnak, amelynek forrását az Alkotmányban, az ügyészi tvr.-ben és más jogszabályokban foglalt felhatalmazások képezik.

„Az ügyészségi eredetű szokásjog" szerzői koncepciója a cikk írójának abból a tévedéséből ered, hogy az ügyészség jogalkalmazói gyakorlatát összetéveszti a szokásjog keletkeztetésével. A jognak ugyanis amellett, hogy magatartási szabályt jelent, további általános fogalmi eleme az is, hogy kötelező legyen az állampolgárokra és a jogalkalmazó szervekre egyaránt; szokásjogról is csak akkor lehet beszélni, ha valamely, a jogalkalmazás által megállapított magatartási szabály általánosan kötelező, vagyis az állampolgárok által való megszegése szankciót von maga után, a jogalkalmazó szerv által való nem alkalmazása pedig törvényellenes lenne. A szokásjognak ezt az általánosan kötelező erejét a szerző azonban figyelmen kívül hagyja. Az ügyészi szervezet által szokásjog kialakításáról nem lehet szó, mert az ügyészség az állampolgárokra kötelező normákat nem állapít meg, hanem az ügyészségi szervezeten belül törvényességi kérdésekben elfoglalt álláspontokat rögzítheti csak, amely kifelé más szervek felé sem kötelező. *Még ügyészi óvás esetén is csak az elbírálásra kötelesek a szervek, nem pedig arra, hogy az ügyészi álláspontnak megfelelő döntést hozzanak.* Még a Legfelsőbb Bíróság döntései sem jogforrások, pedig a bíróság a konkrét ügyekben érdemben dönthet, az ügyészség pedig — kivéve a büntetőeljárás nyomozási szakát — döntésre, operatív beavatkozásra nem jogosult. Ügyészségi eredetű szokásjogról, mint jogról csak akkor beszélhetnénk, ha az ügyészségi gyakorlat olyan normákat alakítana ki, amelynek megszegése okvetlenül jogi szankció alkalmazását vonná maga után, illetőleg, ha annak nem alkalmazása önmagában elegendő lenne ahhoz, hogy az ügyészi felügyelet alá vont szerv felettes szerve jogszabálysértés miatt hatályon kívül helyezze az alacsonyabb szerv döntését.

A szerző által „ügyészségi eredetűnek" tekintett szokásjog nem egyéb, mint több-kevesebb állandósággal ügyészségi kezdeményezéssel kialakított jogalkalmazói gyakorlat, amelyhez a jogalkalmazó szervek tartják magukat. Ennek azonban nincsen jogi ereje, mert bármely jogal-

kalmazó szerv ettől anélkül térhet el, hogy jogszabályt sértene. Bármely jogalkalmazó szerv „büntetlenül" kezdeményezhet új joggyakorlatot, s ha az helyes, indokolt, valóban gyakorlattá válik, anélkül azonban, hogy ez szokásjog lenne, vagyis alkalmazása kötelező lenne.

„Elvileg tehát élesen el kell választani az állandó jellegű jogalkalmazói gyakorlatot a szokásjog fogalmától. Más kérdés, hogy a mindennapi gyakorlatban a határ elmosódhat, illetőleg a gyakorlat több-kevesebb állandósággal módosítva alkalmazhat érvényes jogszabályt, s akkor úgy tűnik, mintha szokásjogról lenne szó; valójában azonban ilyenkor helytelen jogi gyakorlatról van szó, amelyet a felsőbb jogalkalmazó szerveknek előbb-utóbb ki kell javítaniok, vagy pedig ha kitűnik, hogy a jogszabály nem megfelelő, akkor módosítást kell kezdeményezniök. Minthogy ma már a szokásjog keletkezésének egyetlen lehetséges útja a joggyakorlat, a jogalkalmazó szervek tevékenysége, ezért *gyakori a kialakított joggyakorlatnak fogalmi összetévesztése a szokásjoggal.* Ez nálunk annál könnyebben előfordul, mert korábban a jogalkalmazói joggyakorlat nálunk valóban „legálisan" alkothatott szokásjogot is, s nem volt sem gyakorlati, sem elvi jelentősége annak, hogy megkülönböztessék, mikor van szó szokásjogról, s mikor egyszerűen az érvényes jog alkalmazását illetően kialakult olyan gyakorlatról, amely semmi újat nem tesz hozzá a jogszabályhoz, legfeljebb csak értelmezi azt." (Állam és jogelmélet. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961. 110. old.)

3. A szerző az iránymutatások-állásfoglalásoknak tulajdonít nagy szerepet „az ügyészségi eredetű szokásjog" létrehozása terén. Már magával az elnevezéssel sem ért egyet. Ismerteti a legfőbb ügyészi utasítás vonatkozó részét, s „sajátos" dialektikának bélyegzi — bár a dialektika „sajátosságát" semmivel sem indokolta — az elnevezéssel kapcsolatban kifejtetteket. Az elnevezést és az „ikerintézményt" az élet, a gyakorlati követelmények hozták létre, s az élet dialektikája — amit a legfőbb ügyészi utasítás csak tükröz — az elmélet művelője számára is — még ha sajátosként is hat — feladatokat támaszt, aminek az intézmény továbbfejlesztésében, csiszolásában, a gyakorlat segítésében kell kifejezésre jutnia.

Kifogásolja a szerző, hogy az iránymutatások-állásfoglalások esetében nem nyer külön megjelölést, hogy adott esetben iránymutatásról, vagy állásfoglalásról van-e szó. Figyelemmel, hogy *mindkét intézménynek a lényege azonos,* s csak az egyes ügyészségi szervek irányában való megjelenési formája között merül fel különbség, gyakarlatilag ez szükségtelennek mutatkozik. A lényegileg azonos, s csak megjelenési formájában eltérő két intézmény — a szerző által igényelt — szétválasztására csak azért sem kerülhet sor, mert ugyanaz az iránymutatás-állásfoglalás a különböző ügyészségi szervek tekintetében vagy iránymutatás, vagy állásfoglalás formájában jelentkezik, ti. a kérdést felvető ügyészségek tekintetében állásfoglalás, míg olyan ügyészség számára, ahol az adott kérdés így nem merül fel, iránymutatás formát ölt magára.

A szerző helyteleníti azt a gyakorlatot, hogy az egyes iránymutatások-állásfoglalások mellett nem nyer feltüntetést, hogy azt a legfőbb ügyész, helyettese, vagy a Legfőbb Ügyészség főosztálya adta ki. Ez a szerzői aggály alaptalan. Valamennyi iránymutatás-állásfoglalás a legfőbb ügyész jogán nyer kiadást, mely jogát a 27/1958. Legf. Ü. sz. utasításban megosztotta helyetteseivel, illetve a főosztályokkal. Ezért az iránymutatások-állásfoglalások ereje között forrás szempontjából nem tehető különbség. Éppen ez átruházott jogkörükből folyóan jogosultak a főosztályok valamennyi iránymutatást- állásfoglalást felülvizsgálni és szükség esetén hatályon kívül helyezni. Egyébként a gyakorlatban a főosztályok részéről való hatályon kívül helyezés rendszerint csak a legfőbb ügyészi jóváhagyás után történik. Végeredményben nem az elnevezés, sem pedig az a lényeg, hogy ki adja és ki helyezheti hatályon kívül azokat, hanem az, hogy az ügyészségek tájékoztatást kapjanak arról, hogy a gyakorlati munkában felmerült jogi problémákat a Legfőbb Ügyészség hogyan oldotta meg, illetőleg mi az álláspontja. Ez az ügyészségekre éppen a centrális alárendeltségüknél fogva kötelező. Egyébként a szerző által javasolt ügyészségi gyakorlatnak a leközlése is az iránymutatások-állásfoglalások hatásával járnának. Amennyiben — bármilyen címszó alatt — a Legfőbb Ügyészség az alárendelt szervei részére ügyészségi gyakorlatot közzétesz, már az magában foglalja a Legfőbb Ügyészég egyetértését, s a leközölt gyakorlat követésének parancsát, ami az ügyészi szervezet hierarchikus felépítéséből és egyszemélyi vezetéséből okszerűen következik. Az pedig, hogy a Legfőbb Ügyészség ne mondja meg adott esetben (vita esetén), hogy mi az álláspontja — nem lenne helyes.

Az iránymutatások-állásfoglalások tárgya tekintetében téves megállapítást tesz a szerző tanulmányában, amikor megállapítja, hogy: „... az iránymutatások-állásfoglalások tárgyaként az esetek nagy számában az ügyészségen kívüli szervek és az állampolgárok magatartása szerepel. Az állásfoglalások-iránymutatások gyakran nem az ügyészi eljárásra nézve tartalmaznak irányelveket, nem is azt mondják meg, hogy az állampolgárok és a szocialista szervezetek meghatározott törvénysértése esetén az ügyészségek milyen álláspontot fognak tanúsítani, hanem egyenesen kifelé, más állami szervekre, társadalmi szervezetekre és az állampolgárokra nézve állapítanak meg magatartási szabályokat." Ezt a megállapítását konkrét példákkal kísérli alátámasztani.

A szerző téves szemlélete feltehetően az iránymutatások-állásfoglalások címeire vezethető vissza. A közzétett iránymutatások-állásfoglalások címének rövid mondat keretében úgy kell tartalmaznia a lényeget, hogy azok tartalma

a címből kétséget kizáróan felismerhető legyen. Ez a fogalmazás azonban nem kelthet olyan téves felfogást, mintha a címzettek nem alárendelt ügyészségi szervek, hanem más szervek, esetleg az állampolgárok lennének. *Az iránymutatások-állásfoglalások címe nem norma, mely kifelé szól, hanem válasz egy leírt, vagy le nem írt kérdésre.* A főügyészségek gyakran felteszik a kérdést, hogy mi a helyzet akkor, ha pl. a lakásügyi hatóság adott esetben így vagy úgy döntött. (Ez felmerülhet konkrét ügyben, de felmerülhet egyes jogszabályok megvitatása során is, mint olyan eset, amelynek a jövőben való jelentkezése valószínű.) Az iránymutatás-állásfoglalás címe válasz erre a kérdésre, nevezetesen: a lakásügyi hatóság jogosult, vagy nem jogosult... stb. Ez tehát nem a lakásügyi hatóságnak, hanem az ügyészségnek szól. Az iránymutatások és állásfoglalások tekintetében ugyanaz a helyzet, mint amit a szerző cikke 6. pontjának legvégén a bírósági gyakorlatról mond. Ugyanígy az írott jogszabályt értelmező ügyészségi iránymutatás és állásfoglalás nem alakít ki szokásjogot; mert nem magatartási szabályt, hanem csupán jogmagyarázati elveket tartalmaz. Megemlítjük, hogy amennyiben valamelyik egyetemi tanár egy jogi álláspontot kifejt és az abban foglaltakat a joggyakorlat magáévá teszi, akkor kárhoztatandó „egyetemi eredetű szokásjog" kialakulásáról fogunk beszélni?

Az iránymutatások-állásfoglalások közzététele kizárólag az Ügyészségi Közlönyben történik. Az Ügyészségi Közlöny a Legfőbb Ügyészség hivatalos lapja, s mint ilyen rendelkezik mindazokkal az ismérvekkel, amit az 1072/1954. (IX. 4.) számú minisztertanácsi határozat 13—17. pontjai megjelölnek. Egyes szervek (és nem állampolgárok) — kizárólag kérelmeik alapján — tájékoztatás (és nem hivatali felhasználás) végett kaphatják meg. (Erre utal az Ügyészségi Közlöny végén szereplő az a megjegyzés is, hogy a lap csak a Legfőbb Ügyészség engedélyével rendelhető meg.) Tehát a vitás kérdésekben a Legfőbb Ügyészség által kialakítani kezdeményezett gyakorlatok forrásával — *az Ügyészségi Közlönnyel — gyakorlati alkalmazás céljából kizárólag az ügyészségek rendelkeznek.* E tárgykörben egyébként a legfőbb ügyész normája is így rendelkezik. „Az Ügyészségi Közlönyben csak olyan iránymutatások és állásfoglalások jelenhetnek meg, amelyek az ügyészségi szervre kötelezőek." „Arra kell törekedni, hogy az Ügyészségi Közlöny „Iránymutatások és állásfoglalások" c. rovatában az egyes főosztályok időről időre megadják *az ügyészi munka helyes viteléhez* szükséges elméleti és gyakorlati tájékoztatást." (Az Ügyészségi Közlöny szerkesztésének szabályozása tárgyában kiadott 6/1957. sz. Legf. Ü. utasításból.)

Az egységes törvényesség biztosítása érdekében — hasonlóan a legfőbb ügyészi utasításokhoz — az ügyészség magatartását meghatározó iránymutatások és állásfoglalások csak akkor gyakorolhatnak hatást az ügyészi felügyelet körébe vont szervekre, — s azokon keresztül az állampolgárokra — ha az ügyészségi kezdeményezéseknek megfelelő gyakorlatot a szerv meg is valósítja. Ellenkező esetben az ügyészség azoknak az érvényesülését — kivéve a nyomozás felügyeleti tárgyúakat — kikényszeríteni nem tudja, azok nem hatályosulhatnak, ezért szó sem lehet szokásjog keletkeztető hatásukról.

Ilyen megfontolások alapján — mivel még maga a szerző sem vonta kétségbe az iránymutatásoknak és állásfoglalásoknak a törvényesség kedvező alakulásába való pozitív hatását — csak helyeselni lehet, hogy egyes tárcalapok és egyes kivételes esetekben a napi sajtó is publikál egyes iránymutatást és állásfoglalást, mert ezzel az egységes joggyakorlat kialakításához nyújtanak segítséget. Szükségesnek tartjuk azonban aláhúzottan megjegyezni, hogy a publikálás tényével azok címzettjei nem változnak meg (továbbra is csak az ügyészségeknek szólnak), és az ilyen közzététel kezdeményezője nem az ügyészség, hanem ezt az érintett szervek igénylik, mert hathatós segítséget jelentettek már eddig is saját egységes gyakorlatuk kialakításában. Semmi veszélyt nem rejt magában a törvényességre az a körülmény, hogy az ügyészséghez forduló személyek, vagy az ügyészséggel kapcsolatban levő szervek az iránymutatásokban és állásfoglalásokban foglaltakhoz alkalmazkodnak, tudva, hogy az ügyészség az adott kérdést, milyen elvi alapon fogja esetleg elbírálni. Gyakorlatilag az egységes törvényességet ez csak kedvezően befolyásolja, mert vélelmezhető, hogy az állásfoglalások törvényesek. (Elképzelhető persze téves állásfoglalás is, de a tipikus mégis csak az, hogy az állásfoglalás-iránymutatás helyes.)

Szükségesnek tartjuk kiemelni — ezt a 27/1958. Legf. Ü. sz. utasítás rendelkezése is alátámasztja —, hogy az iránymutatások-állásfoglalások nem magatartási szabályokat (ha ilyent, kizárólag az ügyész eljárására irányulót), hanem csupán jogmagyarázati elveket tartalmaznak. Már ez egymagában determinálólag hat arra, hogy az iránymutatások-állásfoglalások az írott jog végrehajtása során az egységes joggyakorlat kialakítását szolgálják, és nincs szokásjog keletkeztető erejük.

A szerző több példát hoz fel annak az álláspontjának igazolására, hogy az iránymutatások-állásfoglalások kifelé más szervekre, sőt állampolgárokra nézve is magatartási szabályokat állapítanak meg. Így pl. az 1961. évi 31. sz. állásfoglalással kapcsolatban a tanulmány azt szögezi le, hogy az az anyakönyvi hatóságok jövőbeni magatartását szabja meg, az egyedülálló személy által történt örökbefogadás esetén az örökbefogadó vérszerinti szülőként való bejegyzése tekintetében. A kifogásolt állásfogalás szövegének áttanulmányozása azonban arról győz meg, hogy az az alapul szolgáló jogszabályok tartalmának az idézése és részletes elemzése után rámutat arra, hogy egyes anyakönyvi hatóságok téves gyakorlatot folytatnak a felvetett kérdésben, és kifejti azt az álláspontot, mely a jogszabályok

értelmezése alapján helyesnek látszik. Az állásfoglalás azonban nem „szabja meg" az anyakönyvi hatóságok jövőbeni magatartását, hanem a jogszabályoknak az ügyészi szervekre kötelező értelmezését nyújtja. Az állásfoglalás folytán az ügyészi szervek a közöltek szerint kötelesek a jogszabályt értelmezni, és fellépésüknél ezt az értelmezést kötelesek alapulvenni, azonban az állásfoglalás semmiképpen sem köti az anyakönyvi hatóságokat.

Az iránymutatások-állásfoglalások az ügyészi szervezet eligazítására szolgálnak, hogy egyes vitás, vagy vitatható esetben miként járjon el, milyen álláspontot foglaljon el, adjon-e be ügyészi óvást, felszólalást, figyelmeztetést stb.-t vagy sem. Egyúttal megakadályozni kívánják azt, hogy a területi ügyészségek közül az egyik más álláspontra helyezkedjék az adott kérdésben, mint a másik: tehát *az egységes ügyészi gyakorlat kialakítását célozzák.* Azt pedig elkerülni nem lehet, hogy az ügyészi gyakorlatnak semmi hatása ne legyen a törvényességi felügyelete alá tartozó szervek munkájára, még akkor sem, ha egyetlen külső szerv sincs, amely kötelezve lenne az ügyészi álláspont elfogadására. Az óvással érintett szerv más értelmezést is elfogadhat, és ha álláspontját az óvás felett döntő szerv magáévá teszi, az ügyészség az állásfoglalás védelmében kénytelen az ügyet tovább vinni, amennyiben azt a szervek hierarchiája lehetővé teszi, egészen a Minisztertanácsig.

Az 1961. évi 68. sz. iránymutatás-állásfoglalás szintén nem „dönti el" azt a kérdést, hogy a 20%-os tapasztalatcsere és újítási díjat az átvevő vállalatnál elért népgazdasági eredmény alapján kell-e kiszámítani, hanem az ügyészi szervekre kötelező jogmagyarázatot tartalmazza. (Itt az állásfoglalás bevezetésében kifejezetten utalás történt arra, hogy a probléma egyes főügyészségek gyakorlatában jelentkezett.) De ugyanez a helyzet a szerző által felhozott egyéb példáknál is.

Kifogásolja a szerző azt is, hogy az iránymutatások-állásfoglalások között nagy számban foglalnak helyet külső szervekkel kialakítottak is, és az ezekre vonatkozó álláspontja ugyanaz, mint a más szervekkel közösen kiadott legfőbb ügyészi utasításokkal kapcsolatban. Azok az érvek azonban, melyeket a szerző a közös utasításokkal szemben felhoz, a már kifejtettek szerint nem meggyőzőek, még kevésbé tekinthetők meggyőzőeknek a közös iránymutatásokkal kapcsolatban. A közösen kiadott iránymutatások az egységes törvényesség biztosítása szempontjából még fokozottabb jelentőségűek, mint azok, melyek kizárólag az ügyészség álláspontját tartalmazzák, mert ha az érintett kérdésben döntő államigazgatási szerv felettese az iránymutatással előre egyetért, ez máris garancia arra, hogy az ügyészség által helyesnek tartott jogszabályértelmezést az érintett szervek követni fogják. Ez jelentősen hozzájárulhat az egységes joggyakorlat kialakításához, az egységes törvényesség megszilárdításához. Nem értjük, mi lehet ezen a kifogásolnivaló?

A szerző a tanulmányában az államigazgatási és a munkajog köréből vett egy-egy példával igyekezett álláspontját megokolni, majd néhány iránymutatás-állásfoglalás címét ragadta ki — s magának a címnek tulajdonított ügyészségi szervezeten kívüli hatályú norma jelleget. A szerző a következőkben azt állítja, hogy ilyen természetű legfőbb ügyészi iránymutatások-állásfoglalások más jogágak, köztük a büntetőjog területén is előfordulnak; mondván, hogy az Ügyészségi Közlöny iránymutatások-állásfoglalások büntetőjogi rovata a többi között „... kifelé is hatályos nyomozási rendelkezéseket tartalmaz." A szerző azonban ez állításának igazolását meg sem kísérli, egyetlen olyan példát sem hoz fel, amely álláspontjának alátámasztását volna hivatva szolgálni.

Az Ügyészségi Közlöny „Iránymutatások-állásfoglalások" rovatának büntetőjogi anyagát visszamenőleg tüzetesen áttanulmányozva a példálózás elmaradása érthető. Olyan iránymutatás-állásfoglalás ugyanis, amely „kifelé is hatályos nyomozási rendelkezéseket" tartalmazna, még csak véletlenül sem volt található. Következésképpen nyugodt lelkiismerettel szögezhetjük le azt, hogy a nyomozással kapcsolatos iránymutatások-állásfoglalások címzettjei kizárólag az alárendelt ügyészségi szervek; azok személyi hatálya csak az ügyészségi dolgozókra terjed ki; végül, hogy azok az írott jog végrehajtása során kizárólag az egységes ügyészi gyakorlat kialakítását szolgáló jogmagyarázatok, tájékoztató, oktató jellegű útmutatások; miért is szokásjogot keletkeztető erejük nincs, ilyen hatásuk szóba sem kerülhet.

Mivel a fentiek valamennyi nyomozásfelügyeleti körben kelt iránymutatásra-állásfoglalásra vonatkoznak, csupán két, rövidebb mondanivalójú példa megemlítésére szorítkozunk:

Felügyeleti tevékenységünk során felfigyeltünk arra, hogy közvádas bűncselekmény miatt rendőrségi kezdeményezésre indult magánindítványas ügyekben gyakran hiányzik, vagy elkésik a sértett magánindítványa. Ezért olyan iránymutatást adtunk, miszerint helyénvaló olyan gyakorlat kialakítása, hogy amennyiben az eredetileg közvádas ügy nem a sértett feljelentésére indul, úgy a tanúként kihallgatott sértettet minden esetben nyilatkoztatni kell, hogy magánindítványi jogával élve kívánja-e a terhelt megbüntetését. Ilyen gyakorlat mellett ugyanis a magánindítvány esetleges elkésettsége nem következik be, amennyiben az eredetileg közvádas cselekmény elesik. (Ügyészségi Közlöny 1961. évi X szám 312. old.)

A gyakorlatban több esetben kérdésként merült fel, hogy a nyomozás elrendelése után történt egyesítés esetén a nyomozás határidejének kezdő időpontját a korábbi, vagy a későbbi időpontban elrendelt nyomozás napjától kell-e számítani. A vitás kérdést — iránymutatás, ill. állásfoglalás formájában — akként döntöttük el,

hogy a nyomozás időtartamát meghatározó perrendi határidő kezdetét a korábban hozott nyomozást elrendelő határozat meghozatalának időpontjától kell figyelembe venni. (Ügyészségi Közlöny 1961. évi 8. sz. 284. old.)

Tévesek azok a szerzői állítások, mintha a polgári jogi állásfoglalások csupán tanulságosak, de nem kötelezőek lennének az ügyészségekre, továbbá, hogy ezek csak ügyészségi állásfoglalás köntösébe öltöztetnének bírói állásfoglalásokat. Igaz, hozzáteszi a szerző, hogy óvások nyomán hozott bírói határozatokról van szó — ami azonban sokat változtat a lényegen.

A polgári jogi állásfoglalások sem kötelezik jobban, vagy kevésbé az ügyészségeket, mint bármilyen más legfőbb ügyészségi iránymutatás vagy állásfoglalás. A polgári jogi állásfoglalások mind ügyészségi állásfoglalások, melyeket a Legfelsőbb Bíróság is magáévá tett, sokszor nem minden küzdelem nélkül. A szuper óvások (elutasított törvényességi óvásoknak újabb törvényességi óvással való megtámadása), vagy a Legfelsőbb bírósági döntések elleni óvások alapján hozott törvényességi határozatok (pl. Ügyészségi Közlöny 1962. évi 4. számában 18. pont alatt közzétett iránymutatás) éppen azt jelzik, hogy az ügyészségnek sikerült a saját álláspontját a Legfelsőbb Bíróság korábbi álláspontjával szemben elfogadtatni. Az Ügyészségi Közlöny 1962. évi 5. számának 28. pontja alatt közzétett iránymutatás számos megyei bíróságnak az ügyészségével ellenkező álláspontjával szemben a Legfelsőbb Bíróságnál óvás eredményeként fogadta el az ügyészi álláspontot a megalapozatlanságra alapított ügyészi fellebbezési óvások és a Pp. 235. § viszonylatában felmerült vitában. Ez azért mégiscsak más, mint az idegen tollakkal való ékeskedés!

A leközölt polgári jogi iránymutatások-állásfoglalások tehát olyan ügyészségi jogmagyarázatok, amelyeket a Legfelsőbb Bíróság is magáévá tett. Semmi akadálya nem lenne annak, ha az Ügyészségi Közlönyben a törvényességi óvásokban kifejtett jogi álláspontot már olyankor közzétennénk, amikor azt a Legfelsőbb Bíróság még nem bírálta el. Ilyen esetben a szerző sem állíthatná, hogy a legfőbb ügyészségi állásfoglalás bírói döntést inkorporál. Hogy ezt még sem tesszük, annak az az oka, hogy helyesebbnek tartjuk, hogy a Legfőbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság azonos irányítást adjon a bíróságok és ügyészségek tekintetében.

A polgári jogi iránymutatások-állásfoglalásokról elmondottak hatványozottan érvényesülnek a büntetőbírói felügyelet körében kiadott büntetőjogi tárgyú állásfoglalások-iránymutatások esetében. Az ügyészi szervek mikor egy jogkérdést döntésre valamelyik bírói szerv elé terjesztenek, állást foglalnak abban a tekintetben, hogy tartalmilag milyen volna a törvényes határozat. Amennyiben az illetékes bírói fórum az ügyészi álláspontot honorálja, és annak értelmében határoz, akkor nyilvánvaló, hogy nem lehet szó más szerv jogi álláspontjának „inkorporálásáról", hanem csupán arról, hogy a döntésre jogosult szerv ettől kezdve már saját tekintélyét is hozzáadta az ügyészi testületen belül jóval korábban létrejött jogi állásfoglaláshoz. Nem az ügyészség, hanem éppen a bírói szervek oldaláról nézve lehetne esetleg „inkorporálásról" beszélni akkor, ha azok döntésükben nem emlékeznének meg az előttük előterjesztett és általuk helyesnek felismert jogi álláspont ügyészségi eredetéről.

A bírósági állásfoglalások — elsősorban a Legfelsőbb Bírósági állásfoglalások — ügyészségi iránymutatások formájában való közzétételére azért van szükség, mert a joggyakorlatban még korábban meg nem oldott jogkérdés mikénti helyes eldöntését tartalmazzák, s ezért iránymutatásul szolgálnak mindazoknak az ügyészi szerveknek, ahol hasonló jellegű jogkérdés a jövőben felmerülhet. Az Ügyészségi Közlöny szerkesztésekor a Legfőbb Ügyészség gondosan ügyel arra, hogy a közelmúltban — tehát pár éven belül — megjelent bírósági állásfoglalást ismét közzé ne tegyen. Ritkán és egészen kivételesen fordul elő az az eset, hogy valamely régebbi és egyes ügyészségeken feledésbe ment bírósági állásfoglalást miheztartás végett — mintegy figyelemfelkeltésszerűleg — közzéteszünk. A kétszeres közzétételnek egyik — bár igen ritka — forrása ez is lehet. Gyakoribb azonban az az eset, hogy a Legfőbb Ügyészség hivatalos lapjában a közelmúltban hozott, de még a Bírósági Határozatokban közzétételre nem került bírói állásfoglalást valamivel előbb tesz közzé, mint a Legfelsőbb Bíróság. Ez a kétszeres közzétételek leggyakoribb esete. Ilyen volt pl. az Ügyészségi Közlöny 1961. évi 1. számában a büntetőjogi közlemények 8. sorszám alatt megjelent közlemény, a valódi bor felcukrozásával történt borhamisítás, árdrágító üzérkedés bűntettét megvalósító voltáról, és a hamisított bornak valódi borként történt eladása esetén a halmazatban megállapítható társadalmi tulajdont károsító csalás megállapíthatóságára vonatkozó iránymutatás. Ugyanezt az állásfoglalást a Legfelsőbb Bíróság rövid idő múlva a BH. 2797 száma alatt is közzétette.

Olyan bírósági állásfoglalások is vannak, amelyek a Bírósági Határozatokban közzétételre nem kerültek, de az ügyészi munka irányítására mégis — esetleg továbbfejlesztéssel — szükség van a közzétételükre. Ilyen volt pl. az Ügyészségi Közlöny 1961. évi 7. számában a büntetőjogi fejezetben 82. sorszám alatt szereplő iránymutatás, a járásbíróságoktól hatásköri okokból megyei bírósághoz történt áttételek esetében a főügyészségek által követendő eljárásra vonatkozó útmutatás. A gyakorlatban sokszor előfordul, hogy a vitás minősítés vitatottá teszi a bíróság hatáskörét is. Több alkalommal járásbíróság által eszközölt áttételnél főügyészségi indítványra a megyei bíróság hatáskörét kizáró határozatot hozott. Emiatt számos esetben a Legfelsőbb Bíróságnak kellett eljáró bíróságot kijelölnie. Miután kézenfekvő, hogy vitás minősítés

esetén az a bíróság járjon el, amelynek hatásköre mind az enyhébb, mind a súlyosabb minősítésű bűntettre kiterjed, azért feltétlenül szükséges volt számos ítélkezési munkát kiküszöbölni, és az ügyészségeknek ezt a lényegében véve bírói állásfoglalásokon nyugvó útmutatást iránymutatás formájában közzétenni.

A büntetőbírói ítélkezés területén is kivételesen előfordul és a jövőben is előfordulhat olyan eset is, hogy valamely bírósági elvi jellegű állásfoglalás vagy valamelyik ügykategóriában folytatott ítélkezési gyakorlat nem egyezik a Legfőbb Ügyészség jogi véleményével. Ilyen egészen kivételes esetekben a Legfőbb Ügyészség él azzal a jogával, hogy az ügyészi szervezeten belül fennálló fölé és alárendeltségi viszonyra tekintettel az ügyészségeket utasítja a bírósági határozattal ellentétes tartalmú más jogi álláspontok következetes képviseletére. Volt már rá példa, hogy a következetes ügyészi álláspont az ítélkezési gyakorlat valamelyik kérdésben való megváltoztatását is eredményezte.

A szerző téves szemlélete oda vezet, hogy az iránymutatások — állásfoglalások időbeli hatályát már a jogbiztonság kérdésével kapcsolja össze. Az iránymutatások-állásfoglalások, mivel az írott jog függvényei, időbeli hatályuk rendszerint egybeesik az adott írott jog időbeli hatályával. Nem vitás, hogy az iránymutatásokban és az állásfoglalásokban a mindennapi élet lüktet, s így azokat — mint magát az írott jogot is — a szocializmus építésének gyakorlati követelményei befolyásolják. Ha ez nem így lenne, esetleg kerékkötőivé, fékjeivé válhatnának a haladásnak. Ezért a megváltozott élet gyakorlati követelményei döntően befolyásolják hatályukat. A szocializmus építése során érvényesülő politikai megfontolások nyilvánvalóan kihatnak a hatályos jog egységes alkalmazására, anélkül, hogy azok legkisebb mértékben befolyásolnák a jogbiztonságot. Ez töretlenül érvényesül az iránymutatások — állásfoglalások tekintetében is.

A fentiekben részletesen rámutattunk a szerző téves szemléletére, amely egyben már választ is jelent a szerzőnek az iránymutatások-állásfoglalásokkal kapcsolatos javaslatára.

Katona Zoltán

Az azonnali hatályú elbocsátás*

A jogi szabályozás bizonyos kérdések eldöntését gyakran a jogalkalmazó *mérlegelésére* utalja. Néha úgy tűnik, mintha az ilyen mérlegelési jogkört, azokat a belső mozzanatokat, amelyek a mérlegelésre hivatott szerv meggyőződését kialakítják, a misztikum felhői burkolnák be, eltakarva azt a szemlélő tekintet elől. Ez azonban csak látszat. A mérlegelésre feljogosított szerv (a bíró, az államigazgatási hatóság, a munkajog körében pedig a vállalat igazgatója) nem élhet a saját egyéni tetszése vagy szeszélyei szerint azzal a hatalommal, amit a jogalkotó a kezébe letett. Arra a *célra* kell függesztenie tekintetét, aminek érdekében mérlegelési jogkörét kapta és a döntést úgy kell meghoznia, hogy az eset konkrét körülményei között ezt a célt megvalósítsa.

A munkajogban egyik legnagyobb horderejű mérlegelési jog éppen a fegyelmi hatóság *büntetéskiszabási* joga, amivel a jogalkotó a dolgozók *nevelése* érdekében ruházta fel a vállalat igazgatóját. Nem egyszerű feladat azonban annak eldöntése, hogy a konkrét esetben a fegyelmi, büntetés betölti-e nevelési célját, vagy sem. Különösen bonyolulttá válhat e kérdésben a döntés abban az esetben, amikor a *legsúlyosabb fegyelmi büntetés*, az azonnali hatályú elbocsátás kérdésében kell határozni.

* A Magyar Jogászszövetség Fővárosi Szervezete Munkajogi Szakosztályának f. évi április 17-én tartott ülésén elhangzott előadás alapján.

I. Az azonnali hatályú elbocsátás jogszabályi korlátai

1. Az azonnali hatályú elbocsátás — mint neve is mutatja —, a felmondási idő közbevetése nélkül, elvileg közlésekor azonnal megszünteti a munkajogviszonyt, ami a dolgozónak súlyos hátrányt okoz. Éppen erre tekintettel mondotta ki a Mt. 33. §-a, hogy a munkajogviszony azonnali hatályú megszüntetésének *kizárólag fegyelmi eljárás során* hozott határozattal van helye. Ez másszóval azt jelenti, hogy a dolgozót azonnali hatállyal elbocsátani csak fegyelmi vétség miatt, fegyelmi büntetésként lehet. Ezzel a szabályozással megszűnt a még a felszabadulás előtt létrejött, tőkés szemléletű jogszabályok alapján fennálló minden olyan lehetőség, amely a dolgozónak fel nem róható okokból is lehetővé tette a munkajogviszony azonnali hatályú megszüntetését, ezzel bizonyos körülményekből fakadó *kockázat* (pl. a betegség miatt a munkára való képtelenség) viselésének veszélyét is a dolgozóra hárítva át.

Elegendő-e azonban az elbocsátásnak fegyelmi vétség esetére való korlátozása, egyedül azzal a további eligazítással, hogy kiszabásánál elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy nevelő hatása legyen? Úgy véljük, nem. A törvénynek *közelebbről kellene megjelölnie* e büntetés kiszabásának feltételeit.

Bíróságaink ma már hivatásuk magaslatán állanak a fegyelmi határozatok felülbírálásában,

és hatályon kívül helyezik azokat az elbocsátást kiszabó fegyelmi határozatokat, amelyek indokolatlanul súlyosak. Ez azonban nem szünteti meg azt az igényt, hogy *maga a jogszabály* kísérelje meg a fegyelmi hatóságok útbaigazítását ebben a kérdésben. A bíró csak akkor avatkozhat be az ügybe, amikor a vállalat igazgatója már kiszabta a fegyelmi büntetést. A jogalkotónak viszont módjában áll, hogy még a büntetés kiszabás *előtt* írja elő a fegyelmi hatóságnak, miként járjon el.

Erre a jogszabályi eligazításra annál inkább is szükség lenne, mert ma már — amikor a köztudat mindinkább a végzett munka alapján értékeli az egyént — az azonnali hatályú elbocsátás *olyan erkölcsi elítélő erőt képvisel,* ami sokszor lényegesen meghaladja az enyhébb bűntettekre kiszabott büntetőjogi büntetés súlyát.

2. A *szocialista munkajogoknak* kifejezett törekvése, hogy az azonnali hatályú elbocsátásnak *korlátokat* szabjanak. Ezek a korlátok vagy abban jelentkeznek, hogy az elbocsátást csak kimerítően felsorolt tényállások esetén lehet alkalmazni (így pl. a szovjet, a román és a bulgár szabályozás) vagy pedig abban, hogy az elbocsátásnak csak fegyelmi vétség miatt, fegyelmi eljárás alapján van helye, bizonyos további büntetéskiszabási korlátok mellett (pl. az NDK jogában).[1] Azt egyik jogrendszer sem teszi, hogy e két módszert együttesen alkalmazza.

Egy korábbi tanulmányban ezt az *együttes megoldást* tettem vizsgálat tárgyává.[2]

A jogászi közvélemény annak idején a javaslat tekintetében megoszlott. A vitában számosan a javaslat mellett, mások ellene foglaltak állást. Ez utóbbiak azzal érveltek, hogy a kimerítő felsorolásnak mindig megvan az a veszélye, hogyha kimarad belőle egy-egy tényállás, az a gyakorlatnak nehézséget okozhat.[3]

Minden javaslat legjobb próbaköve az idő. Az azóta eltelt közel 5 év alatt az azonnali hatályú elbocsátás kiszabása tárgyában a bírói gyakorlat megszilárdult, kijegecesedett, így ennek áttekintése után akkori álláspontomat *felül kellett vizsgálnom.* Ez a felülvizsgálat nem annyira a felsorolásba fel nem vett, de mégis oda kívánkozó egyes további vétségi tényállások miatt, hanem inkább azért vált szükségessé, mert a bírói gyakorlat tanúsága szerint azt a minőségi küszöböt, ami az elbocsátást már indokolttá teszi, elsősorban a *vétség súlya* alakítja ki. E súly létrejöttében pedig nemcsak a *tényállás,* hanem a vétségek *mennyiségi halmozódása* s emellett a *kísérő körülmények* is lényeges összetevők. Az a megoldás tehát, amely egyedül a vétségi tényállás természetére épít, és a többi elemet csupán azzal veszi figyelembe, hogy a „súlyos esetre" utal, a feladatot nem oldja meg. Olyan megoldásra van szükség, amely *mindhárom tényezőt együttesen* veszi tekintetbe és ad felőlük eligazítást a büntetéskiszabás számára.

II. Az azonnali hatályú elbocsátás kiszabásának bírói gyakorlata

1. Mielőtt a megoldás felvázolását megkísérelnénk, az alábbiakban ismertetnünk kell az azonnali hatályú elbocsátás kiszabására vonatkozólag a bírói gyakorlatban kialakult legfontosabbnak látszó elveket. Noha a bíróság inkább csak a *konkrét ügy* adott körülményei között foglal állást abban a kérdésben: indokolt volt-e az azonnali hatályú elbocsátás, vagy pedig túlságosan súlyos, az ítélkezésben bizonyos, a konkrét ügyön túlmenő *általános elvek is* kirajzolódnak. Bár ezek az elvek *relatív* értékűek, a büntetéskiszabás kérdésének új szabályozása szempontjából hasznos következtetésekre adnak módot.

2. Kiindulásként a fegyelmi büntetés, ennek körében is közelebbről az azonnali hatályú elbocsátás *célját* kell vizsgálnunk.

A felelősségnek, mint jogintézménynek a célja a *megelőzés* Ennek a célnak — a prevenciónak — a szolgálatában áll a felelősségi szankció is. E célnak kétféle érvényesülési módja, formája van. Egyik a *visszatartás,* amely inkább a külső eredményre (a jogellenes magatartás elmaradására) helyezi a súlyt. A másik a *nevelés,* amely ezenfelül az emberi tudatnak a fejlődésben levő valóság követelményeihez mért átalakítására irányul.

A szocialista jog a maga felelősségi intézményeiben általában a nevelő hatású szankciókra helyezi a súlyt. A fegyelmi felelősség körében pedig a fegyelmi büntetés *kizárólag a nevelés útját* veszi igénybe. Tételes jogunkban ezt a Mt. 113. §-ának (1) bekezdése fejezi ki: „A fegyelmi büntetés kiszabásánál elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy a büntetésnek nevelő hatása legyen." A fegyelmi büntetés célja sohasem csupán a fegyelmi vétségek elkövetésének külsőleges megelőzése, hanem az elkövető és a munkatársak tudatának céltudatos átalakítása is.

Kérdés azonban, hogy ez a nevelési cél — amely az enyhébb fegyelmi büntetések vonatkozásában nyilvánvaló — *az azonnali hatályú elbocsátásra is érvényes-e.* A legsúlyosabb f. büntetés *generális preventív* oldalát tekintve a ne-

[1] Lásd a *szovjet* munkajogi kódex 47. §-át, illetőleg a *román* kódex 20. és a *bulgár* kódex 33. §-át. Az NDK új munkajogi kódexe szerint az azonnali hatályú elbocsátást csak súlyos fegyelmi vétség miatt lehet kimondani (29. §), mégpedig fegyelmi eljárás rendjén (109. §). Emellett a kiszabásának előfeltétele, hogy sikertelen nevelő vagy fegyelmi intézkedés előzze meg (29. §), továbbá, hogy a szakszervezeti szervek hozzájáruljanak (31. §).

[2] Javaslatot tettem azoknak a fegyelmi vétségi tényállásoknak a kimerítő felsorolására, amelyek — súlyos esetben — a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabását indokolttá tehetik. (Kertész: A fegyelmi vétségek új szabályozása, Jogtudományi Közlöny, 1957. 284—293. old.)

[3] A vitát ismerteti a szerző szerkesztésében „Az anyagi fegyelmi jog fontosabb kérdései" címmel a Magyar Jogászszövetség által kiadott 1958. évi 1. sz. kiadvány.

velési cél kétségkívül érvényesül, hiszen a súlyos fegyelmi vétség elkövetőjének eltávolítása a munkatársakra feltétlenül nevelő hatást gyakorol. De vajon ugyanilyen nevelő hatással jár-e az elbocsátás a *speciális prevenció* oldalán, vajon az elbocsátott dolgozónak is a megjavítását célozza-e. A kérdést úgy is fel lehetne fogni, hogy a kollektíva — mert addigi nevelő tevékenysége teljesen eredménytelennek bizonyult — *leveszi a kezét* az elkövetőről, lemond róla, mint akinek a nevelése a továbbiakban kilátástalan. Ez a felfogás azonban figyelmen kívül hagyja, hogy az elbocsátott dolgozó megjavításához éppen az a súlyos beavatkozás szükséges, amit az elbocsátás jelent. A legsúlyosabb fegyelmi vétségek esetében az elkövető tudatának *mélyebb, jellemformáló alakításához* néha elkerülhetetlen ennek az ultimum remediumnak az igénybevétele. Az elbocsátás éppen ezért semmiképpen sem jelentheti a lemondást a dolgozó további neveléséről, hanem csupán arra utal, hogy a nevelés hatékonyabbá tétele érdekében bizonyos esetekben elkerülhetetlen, hogy a dolgozót a kollektívából kirekesszék, és a nevelését más kollektíva vegye át.

Ez a követelmény ma már mind hatékonyabban *a gyakorlatban is érvényesül.* Szép példáját szolgáltatják ennek azok a bírói határozatok, amelyek eligazítást adnak az azonnali hatállyal elbocsátott dolgozó új munkahelyén felvetődött és a dolgozó ott betöltött helyzetével, nevelésével összefüggő kérdésekben is.[4]

3. Menjünk tovább egy lépéssel. Mi a legfőbb feltétele annak, hogy az azonnali hatályú elbocsátás valóban nevelő hatású legyen? A bírói gyakorlat szerint a nevelő hatás akkor van meg, ha a kiszabott büntetés *arányban áll* az elkövetett vétséggel. Így pl. a Legfelsőbb Bíróság egyik törvényességi határozata a következőket állapítja meg:

„A fegyelmi büntetések közül a legsúlyosabb fegyelmi büntetésnek az azonnali hatályú elbocsátásnak az alkalmazása csak akkor indokolt, ha az elkövetett fegyelmi vétséggel a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabása áll arányban figyelemmel arra is, hogy az adott esetben a legsúlyosabb fegyelmi büntetésnek a kiszabása a nevelő hatást is biztosítja mind a fegyelmi eljárás alá vont dolgozónál, mind pedig általában a többi dolgozónál." (Legf. Bír. P. törv. IV. 20.930/1960.)

Az idézett megállapítás második fordulata *inkább magyarázatként,* mint az arányosság melletti további együttes feltételként fogható fel. Az a büntetés ugyanis, amely a vétséghez képest aránytalanul enyhe, vagy aránytalanul súlyos, nyilván nem képes sem a speciális, sem pedig a generális nevelő hatás biztosítására.[5]

Az arányosság azonban egymagában nem igazít el. Közelebbi ismérvek szükségesek ahhoz, hogy mikor tekinthetjük arányosnak a büntetést, mégpedig a legsúlyosabb büntetést az elkövetett fegyelmi vétséggel. Mi a *mértéke* tehát ennek az arányosságnak?

Amint előrebocsátottuk, ezt a mértéket *rendszerint három tényező, a)* a vétség természete, *b)* a vétségek mennyiségi halmozódása, illetve *c)* mindkét esetben a kísérő körülmények alakulása befolyásolja.

4. Ami az első tényezőt illeti, a bírói gyakorlatban megjelenik egyes vétségi tényállások olyan értékelése, hogy azok mintegy az elkövetett vétség *természete* alapján indokolttá teszik az azonnali hatályú elbocsátást. A vétségek ilyen természete rendszerint a *tényállásból* fakad; gyakran azonban a vétséget az egyéb *kísérő körülmények* avatják olyan természetűvé, ami indokolttá teszi az azonnali hatályú elbocsátás alkalmazását. A bírói gyakorlat ezekben az esetekben elegendőnek tartja *egyetlen* vétség elkövetését, sem több vétséget, sem pedig korábbi vétségek miatti fegyelmi büntetést nem kíván meg.

a) A vétségnek a *tényállásból fakadó természete* elég gyakran jelenik meg, mint az azonnali hatályú elbocsátást a kísérő körülményektől függetlenül is megalapozó ok. Ilyen fegyelmi vétség pl. a *fogyasztók terhére elkövetett visszaélés,* ahol a gyakorlat sem az ismételtséget, sem pedig azt nem tartja szükségesnek az azonnali hatályú elbocsátás kiszabásához, hogy a visszaélést komolyabb érték tekintetében követték el.[6]

[4] Így pl. a Pestmegyei Bíróság egyik határozatában — amellyel elutasította a vagyoni vonatkozású visszaélés miatt azonnali hatállyal elbocsátott dolgozó fellebbezését — a következőket állapítja meg: „Rá kíván mutatni a megyei bíróság a jelen ítélettel a felperes munkahelyén a . . . . . -i gépállomáson uralkodó téves szemléletre is. A másodfokú eljárás során kihallgatott D. J. vallomásából olyan felfogás tárult a megyei bíróság elé, mintha a gépállomás az adott, felperes szakképzettségének megfelelő munkakör ellátását teljes egészében a jelen perbeli ítélettől tenné függővé. Nyilvánvaló, hogy a gépállomásnak foglalkoznia kell azzal a kérdéssel, hogy alkalmas-e a felperes jelen munkájának betöltésére. A bírói ítélet nem teheti meg nem történtté az elkövetett cselekményeket. A felperes . . . . . hibáztatható magatartása . . . . . jellembeli fogyatékosságait igazolja. De ugyanakkor a gépállomás figyelmét felhívja a megyei bíróság arra, hogy a felperesnek a múltban pozitív megnyilvánulásai is voltak, jelen munkájában jobban bevált, a bíróságtól kellő kioktatást kapott, s ezek után a gépállomásnak lehetősége nyílik arra, hogy megfelelő bizalom és ellenőrzés mellett a felperest a javulás útjára vigye, emberileg is átformálja. Az emberi és munkáltatói mérlegelés elől tehát nem térhet ki, a bírói döntést tehát nem használhatja fel egy formális döntés fedezetéül." (Pestmegyei Bíróság, Pf. II. 20. 722/1961/10.)

[5] Hogy a nevelést éppen az arányosság szolgálja, az a bírói gyakorlatban következetesen kifejezésre jut. Pl. a Pestmegyei Bíróság egyik ítélete a következő megállapítást teszi: „Adott esetben a fegyelmi büntetés nevelő célját éppen azáltal éri el, nemcsak a felperes, hanem az alperesi vállalat más dolgozói irányában is, hogy az elkövetett fegyelmi vétséggel arányban álló fegyelmi büntetést alkalmaz." (Pestmegyei Bíróság, PF. IV. 21. 280/1961/7.)

[6] Egy példa a számos határozat közül: „Egyes vendéglátóipari üzemekben elharapózott az italoknak a fogyasztók terhére történt felvizezése. Az ilyen cselekmény felfedezése rendkívül nehéz és csak egyes kivételes esetekben észlelhető. Ilyen esetet lepleztek

Nemcsak vagyoni vonatkozású, de egyéb természetű vétségek is idesorolhatók. A Legfelsőbb Bíróság egyik törvényességi határozatában rámutat arra, hogy az a tanintézeti dolgozó, aki *az intézet igazgatóját megrágalmazta,* olyan súlyos fegyelmi vétséget követett el, amellyel az azonnali hatályú elbocsátás még az elkövető személyi körülményeinek értékelése mellett is arányban áll.[7]

Természeténél fogva súlyos fegyelmi vétségként bírálta el a Legfelsőbb Bíróság annak *az SZTK ügyeletes orvosnak* a magatartását, akit éjnek idején kihívtak a 84 éves beteghez, és aki a *kimenetelt indokolatlanul megtagadta.*[8]

b) Más esetekben a vétségnek azt a minőségét, amely az elbocsátást megalapozza, nem egyedül a magatartás tényállása, hanem *a tényállás és a kísérő körülmények együttes értékelése* alakítja ki.

Ilyen vétséggé avathatja az aránylag csekély érték tekintetében elkövetett visszaélést egyebek között az a körülmény, hogy azt *vezető* beosztású dolgozó követte el, akinek pedig — a vele szemben támasztott fokozott követelmények alapján — éppen hogy példát kellett volna mutatnia.[9]

Bár az *igazolatlan mulasztás* nem olyan vétség, amely egymagában indokolttá tenné az azonnali hatályú elbocsátást, a *kísérő körülmények* bizonyos esetekben indokolttá tehetik ezt az „ultimum remedium"-ot.[10]

A kísérő körülmények szerepét mutatja, hogy a társadalmi tulajdon elleni csekély értékű visszaélés miatt is megalapozhatja az elbocsátást az a körülmény, ha az üzemben az ilyen cselekmények *elszaporodtak,* vagy pl. a kisebb érték tekintetében elkövetett lopás esetén az, hogy

---

le az alperes ellenőrei a felperesnél és ebből nem lehet arra következtetni, hogy egyetlen kivételes esetről van szó. Ha ilyen magatartást az arra illetékes szerv észlel, azt nyomban felfedi, így megszűnik a megismétlődés lehetősége. Ha azonban a bor felvizezése nem kerül napvilágra, az ilyen üzelmeket mindaddig folytatják, a fogyasztók kárára, míg az felfedezésre nem kerül, amikor természetesen a felfedezett eset csupán egy eset lesz...

Téves a bíróságnak az az álláspontja, hogy az adott esetben az enyhébb büntetésnek nagyobb hatása volna. Ilyen esetben az enyhébb fegyelmi büntetés kiszabásától nem lehet várni sem a fegyelmi eljárás alá vont személy magatartásában változást, sem a hasonló munkakörben dolgozóknak ilyen cselekményektől való visszatartását." (P. törv. 20.168/1959. sz. határozat, közölve a B. H. 1959. évi 9. számában 2.402. sz. alatt.)

[7] A tényállás szerint az intézeti hivatalsegéd olyan kijelentést tett, hogy bezzeg az intézet igazgatója használja a lakásán az intézet tulajdonát képező szőnyeget. Amikor az igazgató erről értesült, felperest két tanú jelenlétében a lakására hivatta s felszólította, mutassa meg melyik az a szőnyeg, amelyik az intézet tulajdona. A felperes az egyik szőnyegre rámutatott. Alperes igazgatója ezután büntető feljelentést tett a felperes ellen; a bíróság ennek nyomán jogerősen bűnösnek mondotta ki felhatalmazásra hivatalból üldözendő rágalmazás bűntettében. A felperes azonnali hatályú elbocsátása ezek alapulvételével történt. (Legf. Bir. P. törv. IV. 20.729/1961.)

[8] Az orvos a vele közölt tünetekből arra következtetett, hogy a beteget feltehetőleg agyvérzés érte s a szükségesnek látszó érmetszést a beteg lakásán, ahol villanyvilágítás nincs, nehezen lehet elvégezni. Intézkedett, hogy a mentők a beteget szállítsák be a kórházba, ahol azonban hely biztosításáról nem gondoskodott. A mentők kimentek a 3 és fél kilométerre lévő tanyára, de mire odaértek, a beteg meghalt.

Az eljáró első és másodfokú bíróság megállapította, hogy a felperes fegyelmi vétséget követett el, de a kiszabott azonnali hatályú elbocsátást túlságosan súlyosnak ítélte.

A Legfelsőbb Bíróság szerint mindkét bíróság álláspontja törvénysértő. Csak büntetőjogi szempontból lenne jelentős az okozati összefüggés a felperes magatartása és a beteg halála között. Az orvosi hivatásból eredő kötelezettség megkívánja, hogy a sürgősnek jelzett esetekben az orvos a beteget haladéktalanul keresse fel, a szükséges orvosi segítséget adja meg és csak ezután döntsön az esetleges kórházba szállítás felől. Az Egészségügyi Tudományos Tanács véleménye szerint nem volt biztosan megállapítható a felperes részéről az, hogy a beteget agyvérzés érte, az sem volt bizonyos, hogy feltétlenül érvágásra lett volna szükség. Súlyos gondatlanságnak kell tekinteni azt az orvosi intézkedést is, hogy a felperes a súlyos állapotban levő betegnek kórházba és onnan visszaszállítását rendelte el, jóllehet tudta, hogy a kórházban nincs hely, a szállítás pedig az adott esetben súlyos következményekkel járhat. A felperes magatartását részben sem menti az a körülmény, hogy a beteg 84 éves volt. Indokolt sürgős szükség esetén a beteg életkorára tekintet nélkül számottarthat arra, hogy a körzeti orvos haladéktalanul felkeresse.

„E szempontok szem előtt tartása mellett az orvosi hivatásból folyó kötelesség teljesítésének elmulasztása s a körzeti orvosokra irányadó rendelkezések megszegése súlyos fegyelmi vétségként értékelendő... A szocialista munkafegyelem ellen is súlyosan vét az a dolgozó, aki az idevágó rendelkezéseket a segítségre szoruló igényjogosulttal kapcsolatban — kötelességmulasztással — nem tartja be." (P. törv. 23.129/1958. sz. határozat, közölve a B. H. 1959. évi 6. számában 2318. sz. alatt.)

[9] „A Legfelsőbb Bíróság ismételten rámutatott arra, hogy a fegyelmi vétség súlyának elbírálásánál nemcsak az eltulajdonított ingóságok értékét kell figyelembevenni. Az eset összes körülményeinek figyelembevételével esetleg aránylag kisebb értékű ingóság eltulajdonítása is olyan súlyos fegyelmi vétséget valósíthat meg, amely azonnali hatályú elbocsátást von maga után.

A jelen ügy elbírálásánál figyelembe kell venni annak a munkahelynek a jellegét is, ahol a felperes a fegyelmi vétséget elkövette, hogy a felperes mint művezető követte el a lopásokat olyan időben, amikor a vállalat igazgatója súlyos intézkedéseket foganatosított az elszaporodott lopások miatt. Az igazgatónak a munkafegyelem helyreállítása, a társadalmi tulajdon védelme érdekében tett mindenképpen szükséges és indokolt intézkedését az alperesnek, mint művezetőnek minden erejével támogatni kellett volna. Ezért téves a járásbíróság álláspontja, hogy a felperes által elkövetett fegyelmi vétséget azért kellene enyhén elbírálni, mert olyan időben követte el a felperes, amikor az ellenforradalom után a munkafegyelem csak nehezen állott helyre. Ezek a körülmények ellenkezően, az erélyes intézkedéseket tették szükségessé és a felperesnek a magatartását is ezek szem előtt tartásával kell elbírálni." (Legf. Bír. P. törv. 20.984/1961.)

[10] Így pl. az egyik bírói határozat helyénvalónak találta az azonnali hatályú elbocsátást azzal a dolgozóval szemben, aki munkahelyétől két napig igazolatlanul távol volt és hogy ezt leplezze, munkatársát bírta rá arra, hogy helyette blokkoljon és a munkától való távolmaradása idején különböző szórakozóhelyeket látogatott meg. (Putnoki járásbíróság, P. 21.976/1960.)

azt a dolgozó a *munkatársaival szemben* követte el.[11]

A szocialista munkaerkölcs tiltja a munkatárssal szemben tanúsított meg nem engedhető magatartást. Az azonnali hatályú elbocsátást ilyen esetekben, megalapozhatja egyebek között az a körülmény is, hogy a dolgozó *felettesével szemben* tanúsít ilyen viselkedést, pl. szidalmazza vagy fenyegeti az irányítására rendelt vezetőállású dolgozót.[12]

c) Gyakoriak viszont azok az esetek is, amelyekben a magatartásnak a tényállásból fakadó mintegy „absztrakt" súlya ellenére a megítélést éppen a *kísérő körülmények enyhébbé teszik* s a kiszabott azonnali hatályú elbocsátás hatályon kívül helyezését kívánják meg.

Szép példa erre a Legfelsőbb Bíróság egyik törvényességi határozata, melyben indokolatlannak találta *a vállalat igazgatóját nyilvánosan szidalmazó* szakmunkás azonnali hatályú elbocsátását. Erre az szolgáltatott alapot, hogy a megyei bíróság nem vizsgálta meg, helytálló-e az amúgyis feltehetőleg idegbeteg felperesnek az az érvelése, amely szerint az elszenvedett baleset után közvetlenül fellépett izgalmi állapotában (a kemence megrakása során a boltozatról ráhullott tégla) azért fakadt szidalomra, mert a kemencerakás módját a vállalatnál többször kifogásolták és a balesetet nézete szerint *a vállalat vezetőségének mulasztása* idézte elő. (Legf. Bír. P. törv. IV. 20.970/1961.)

Ugyancsak az enyhítő körülményekre tekintettel találta indokolatlannak az egyik bírói határozat az azonnali hatályú elbocsátás alkalmazását azzal a dolgozóval szemben, aki az alperesi ktsz elnökével többek jelenlétében meg nem engedhető, tiszteletlen hangon beszélt, és eltávozásakor becsapta az ajtót. Mint az előbbi esetben itt is a cselekmény *motívuma* jött leginkább tekintetbe.[13]

Hasonló volt annak az *ápolónőnek* az esete, akit a kórház igazgatója azért bocsátott el azonnali hatállyal, mert orvosi utasítás nélkül Preparin-injekciót akart beadni az epegörcsben szenvedő beteg fájdalmainak csökkentésére. A hatályon kívül helyezésre az adott alapot, hogy az ápolónő ismerte a beteget, leányától tudta, mi a baja, tudomása volt arról is, hogy a szóbanlevő injekcióval kezelték. Eredetileg nem is akarta az injekciót a saját felelősségére beadni, hanem előzetesen a szolgálatot teljesítő segédorvoshoz fordult, aki azonban a két emelettel feljebb levő belgyógyászatra utasította. Amikor oda át akarta kísérni, a beteg fájdalmai miatt leült a padra és nem ment tovább. Ekkor akarta az ápolónő beadni az injekciót, egyébként szabályszerű módon, de ebben a folyosóra lépő segédorvos akadályozta meg, aki azonban közvetlenül ezután sajátmaga adta be az injekciót, amely egyébként indokolt, szükséges és hasznos volt. (Legf. Bír. P. törv. IV. 20.870/1961/4.)

d) Gyakoriak az olyan esetek, amikor a fegyelmi vétségnek *már a tényállásából is világos, hogy nem képviseli azt a súlyt,* amely az azonnali hatályú elbocsátást indokolttá teszi.

A korábbiak során láttuk, hogy gyakran a *gondatlan* vétségek is igen súlyos megítélés alá eshetnek. Mégis a gondatlan vétségek, különösen a nem tudatos gondatlanság (negligentia) esetei *rendszerint nem érik el azt a súlyt,* ami az azonnali hatályú elbocsátáshoz szükséges.

Így aránytalanul súlyosnak ítélte az azonnali hatályú elbocsátást a bíróság a *művezetővel szemben, aki* — abban a hiszemben, hogy az építkezés területén otthagyott hulladékvas gazdátlan — *engedélyt* adott az egyik gépkocsivezetőnek, hogy azt a MÉH számára történő értékesítés céljából összeszedhesse. Nem merült fel semmiféle adat arra, hogy a felperes az engedélyt anyagi érdekből adta volna meg. Ebből a bíróság arra következtetett, hogy a felperes „nem szándékosan akarta segíteni V. P.-t a hulladékvas eltulajdonításában, hanem meggondolatlanságból, a tények összefüggéseinek az átgondolása nélkül engedte meg V. P. részére, hogy a bitumenes hordókból nyert és céltalanul elfekvő hulladéklemezeket összeszedje". (Váci Járásbíróság P. II. 21.774/1961/3.)[14]

---

[11] Így a bíróság indokoltnak mondotta ki pl. a „baliga"-lopás miatt (a baliga: csille elszámolási jegy) felelősségre vont dolgozó azonnali hatályú elbocsátását, rámutatva arra, hogy az elmúlt rendszerben a munkáltató a munkatársait megkárosító baliga-tolvajjal mit sem törődött s ezért a bányászok úgy segítettek magukon, hogy azt, aki ilyen cselekményt követett el, megverték és kiüldözték a bányából. A szocialista társadalomban a munkáltató számára is közügy az ilyen cselekmények elleni fellépés, s társadalmunk megakadályozza az önbíráskodást, de felelősségre vonja a dologtalanul keresethez jutni akaró elemeket. (Edelényi járásbíróság, P. 21.115/1960.)

[12] Elutasította pl. a bíróság annak a raktári dolgozónak az azonnali hatályú elbocsátás miatt támasztott keresetét, aki leittasodott a szolgálati úton és visszatértekor — amiőn ezért felelőssé tették — a telepvezetőt majdnem a tettlegességig menő módon szidalmazta, majd az üzemi pártszervezeti titkárnőt az írógép hozzádobásával fenyegette meg. (Miskolci jb. P. 25.176/1961.)

[13] Az ítélet szerint a gépkocsivezetőként alkalmazott felperes az alperesi ktsz. elnökével szemben többek jelenlétében meg nem engedhető magatartást tanúsított azzal, hogy tiszteletlen hangon beszélt és eltávozásakor becsapta az ajtót. „Bár a vezetővel szemben az ilyen tiszteletlen magatartás súlyos fegyelmi vétség, azonban egymagában az azonnali hatályú elbocsátást, mint legsúlyosabb fegyelmi büntetést nem vonhatja maga után. Ugyanis felperes *a munkakör változtatásával jogosnak vélt magánérdekét is veszélyeztetve látta.* (Az elnök szóban arra utasította, hogy a továbbiakban — gépkocsivezető munkaköre ellenére — raktári munkát végezzen; K. I.) Azt is figyelembe kellett venni, hogy ellene fegyelmi eljárás a korábbiakban még nem volt, továbbá fiatal kora is enyhítő körülmény." (Bp. Főv. Bír. Pf. 28.047/1961/9. sz.)

[14] Az alperesi fellebbezés elutasító ítéletben a másodfokú bíróság rámutatott: „A felperes cselekményét nem az teszi szándékossá vagy gondatlanná, hogy az elszállításról tudott-e vagy sem, jelen volt-e ott, vagy sem, hanem az, hogy tudatos károkozási szándékkal cselekedett-e egyrészt, másrészt anyagi érdek vezette-e őt, amikor az engedélyt megadta. E két lényeges tényállási elem egyike sem ismerhető

Hasonlóan *nem találta arányosnak* a Legfelsőbb Bíróság a gyógyszerész azonnali hatályú elbocsátását sem, aki két gondatlan vétséget követett el. Egyik az volt, hogy 28,40 Ft összegben gondatlanul *ártúllépést* okozott, úgy azonban, hogy ez az összeg a gyógyszertár pénztárába befolyt és az a 20 adagra felosztott gyógyszernél egy-egy vevőnél csak 1,42 Ft túlfizetést jelentett. Büntető eljárás is indult a gyógyszerész ellen, amelyet a Btá. 56. §-a alapján megszüntettek. A másik vétséget azzal követte el, hogy *vény nélkül hormonos arckrémet készített és szolgáltatott ki.* Ez a magatartás még abban az esetben is fegyelmi vétség, ha a felperes az arckrémet annak szolgáltatta is ki, akiről tudta, hogy ilyen vénnyel rendelkezik, de azt nem hozta magával. (Legf. Bír. P. törv. IV. 20.577/1960.)

Lássunk még egy hasonló esetet. A felperes az alperes pestkörnyéki italboltjának mint gebines a *boltvezetője* volt. 1960. dec. 24-én egy hordó sört, majd 27-én ugyanazoknak a személyeknek 70 üveg sört adott el, amelyek után a vételár nyomban befolyt az alperes pénztárába. A *göngyöleg* (a hordó és az üvegek) *után azonban a felperes nem kért betétet* és ezzel fegyelmi vétséget követett el. A göngyöleget a vevők másnap, illetve harmadnap hiánytalanul visszaadták. A bíróság a kiszabott azonnali hatályú elbocsátást így aránytalanul súlyosnak ítélte. (Monori Járásbíróság P. V. 449/1961/5.)

A felhozott esetekben az azonnali hatályú elbocsátás indokolatlansága *nem egyedül onnan származik, hogy a vétség gondatlan volt,* sem pedig abból, hogy a gondatlanságnak is az alacsonyabbik fokozatával állottunk szemben, hiszen a gyógyszerész esetében a második vétség (a gyógyszer vény nélküli kiszolgáltatása), úgyszintén a gebines boltvezető fegyelmi vétsége (a göngyölegnek betét nélkül történt kiadása) a gondatlanság súlyosabbik fokozatát, a tudatos gondatlanságot valósította meg. Ezekben az esetekben az enyhítést *a vétkesség csekély foka mellett a vétség kisebb tárgyi súlya kívánta meg,* amely csekélyebb súly egyébként már magából a vétségi tényállásból is nyomban kifejezésre jutott.

5. Az azonnali hatályú elbocsátásra alapot adó vétségek másik nagy csoportjába azok az esetek tartoznak, amikor az egymagában nem túlságosan súlyos vétségek *mennyiségi halmozódásával* állunk szemben. Ez bizonyos ponton a megítélésben minőségi változást okoz, mint ahogy egyszer a pohár is kicsordul, még ha cseppenként is hull bele a víz.

a) Ez a halmozódás gyakran úgy jelentkezik, hogy a dolgozó viszonylag *rövid időn belül követ el több vétséget,* amelyek együttes értékelése végződik a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabásával.

Jellemző példát szolgáltat erre a Budapesti Fővárosi Bíróság egyik ítélete, amely alaposnak találta *azzal az éjjeli őrrel szemben* az azonnali hatályú elbocsátást, aki 1960. okt. 8-án, okt. 12-én és nov. 15-én megszegte őrzési kötelezettségét és az utolsó esetben ráadásul kitépte az ellenőrző könyvből azt a lapot, amelyre az ellenőrző rendőr feljegyezte, hogy őt alva találta.[15]

b) Az ismétlődésnek nemcsak abban az esetben van szerepe, ha a fegyelmi vétséget a dolgozó aránylag rövid időn belül követte el és így az egyes vétségek ugyanannak az eljárásnak a keretében — mintegy halmozottan — igényelnek elbírálást. *Lényeges az ismétlődés akkor is,* ha a dolgozó az egyes vétségeket *hosszabb időközben követte* el és az egyes fegyelmi vétségek miatt már korábban *külön fegyelmi büntetésben részesült.*

Világosan kifejezésre jut ez pl. abban a határozatban, amely indokoltnak mondotta ki a *házkezelőként* alkalmazott dolgozó azonnali hatályú elbocsátását, aki a lakbér fejében kézhezvett összeg egy részét *ismételten csak több heti késedelem után fizette be a házkezelőségen.*[16]

fel a felperes eljárásában, ezért nem szándékos a cselekménye, hanem csak gondatlan." (Pestm. Bír. Pf. III.22.259/1961/8.) A fellebbezési bíróság helyes úton jár, amikor a vétkesség fokát az engedély megadása és a hozzáfűződő károsító vagyoni következmények közötti összefüggés vonatkozásában kutatja. Helyes az a megállapítás is, hogy az adott esetben a felperesnek sem célzatosan, sem eshetőlegesen nem volt szándékában a károsító következmények felidézése. Hozzátehetjük azonban, hogy a vizsgált esetben tudatos gondatlanságról sem lehet szó, hanem pusztán negligentiával állunk szemben. Felperes nem tudta, hogy a vashulladék a vállalaté s hogy az engedély a vállalat megkárosítását vonja maga után, jóllehet azt tudnia kellett volna.

[15] „A felperes éjjeli őrként működött az építkezés területén. 1960. okt. 8-án az építésvezető olyan helyzetben találta, amelyből azt gyanította, hogy a felperes aludt, bár erről teljes bizonyossággal nem győződött meg. 1960. okt. 12-én éjjel a felperes az építkezés területét nem kísérte figyelemmel. Nov. 15-én a rendőri ellenőrzés a felperest alva találta és azt követően a felperes kitépte az ellenőrző könyvből azt a lapot, amelyre a rendőr e tényt bejegyezte. E fegyelmi vétségek a felperes munkakörére tekintettel súlyosaknak tekinthetők, mert az őrzési kötelezettség elmulasztása a társadalmi tulajdon védelmét veszélyezteti és alapot szolgáltat a munkaköri alkalmatlanság megállapítására, a rendőri bejegyzésnek az ellenőrzési könyvből való kitépése pedig megbízhatatlanságra mutat és alkalmat adott arra, hogy az alperes bizalma a felperesben megrendüljön.

A felperes által elkövetett fegyelmi vétségek folyamatosságára és jellegére, a felperesnek ebből kitűnő egyéniségére való figyelemmel a másodfokú bíróság megítélése szerint nem volt túlzott a felperessel szemben alkalmazott azonnali hatályú elbocsátás, az megfelelőnek mondható mind a felperessel szemben a nevelő hatás elérése, mind pedig az általános visszatartó hatás biztosítása szempontjából." (Bp. Főv. Bír. 27.418/1961/12. sz.)

[16] A konkrét esetben a dolgozó a lakbér fejében kézhezvett 320.— Ft.-ból 160.— Ft.-ot csak több heti késedelem után fizetett be a házkezelőségen. A Legfelsőbb Bíróságnak az ügyben hozott határozata megállapítja: „Az állami vállalat, intézmény javára befizetett pénzösszeget a pénzfelvételre jogosult személy nem tarthatja magánál, hanem köteles azt a vállalat egyszámlájára még aznap, vagy legkésőbb másnap késedelem nélkül befizetni. Ennek ismételt elmulasztása ugyanazon munkakörben nem tekinthető csekélyebb súlyú fegyelmi vétségnek. Különösen nem a felperes esetében, amikor tényként állapít-

c) Olyan fegyelmi vétség miatt, amelynek súlya egymagában nem elég az azonnali hatályú elbocsátáshoz, a bírói gyakorlat tehát helyesen csak akkor látja alaposnak a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabását, ha a dolgozó már korábban is vétséget, illetve vétségeket követett el. Helyeselhető, hogy a bíróság nem ragaszkodik ahhoz, hogy a legutóbbi vétség elkövetésének időpontjában a korábbi vétségek miatt már a fegyelmi büntetést is kiszabták legyen, *elegendőnek tekinti,* hogy akkor a korábbi vétségek miatt a fegyelmi eljárás már *folyamatban volt.*[17]

d) Nem teljesen következetes viszont a bírói gyakorlat abban, hogy a munkafegyelem korábbi megsértése miatt — mint minimumot — legalább a komoly formában közölt figyelmeztetést megkövetelje.[18] Ez a felfogás, nézetünk szerint, nem helyeselhető. A vállalat által elkövetett fegyelmezési hiba következményeit nem célszerű a dolgozóra áthárítani. Ha a vállalat igazgatója a korábbi fegyelmi vétségek miatt a dolgozót megfelelő súllyal fegyelmi úton felelősségre vonta, vagy komoly formában fegyelmi eljáráson kívül figyelmeztette volna, az esetek túlnyomó részében nyilván nem került volna sor arra, hogy a dolgozó újabb fegyelmi vétséget kövessen el. Igen helyesen fejezi ki ezt az elvet a Legfelsőbb Bíróság egyik törvényességi határozata, amely a hasonló esetekben a *fokozatosság* követelményét hangsúlyozza, azt, hogy — ha a vétség nem olyan természetű, amely az elbocsátást egymagában is indokolttá teszi — a legsúlyosabb fegyelmi büntetést nem lehet azonnal, minden előzetes figyelmeztetés nélkül kiszabni.[19]

Ugyanez a helyes elvi álláspont jut kifejezésre — az ellenkező oldal szemszögéből — a Bp. Fővárosi Bíróság egyik határozatában, amely megállapítja, hogy az azonnali hatályú elbocsátásra alapot ad az, ha a dolgozó a korábbi enyhe fegyelmi büntetés ellenére sem változtat magatartásán, hanem további fegyelmi vétségeket követ el.[20]

A korábbi fegyelmi büntetés, illetőleg figyelmeztetés, mint a későbbi új vétség miatti elbocsátás előfeltétele — amint mondottuk —, csak akkor irányadó, ha az új vétség nem olyan súlyos, hogy — a kísérő körülményeknek is a mérlegelésével — egymagában is indokolttá teszi az azonnali hatályú elbocsátást. Ilyen esetben a büntetéskiszabási fokozatosság követelményeinek már nincs alapja. *Helyesen tekintett el* pl. az egyik bírói határozat a *korábbi fegyelmi büntetéstől,* mint a mondott értelemben megkívánt előfeltételtől, annak a dolgozónak az esetében, *aki a vállalatot azzal tévesztve meg, hogy beteg, 18 napig igazolatlanul volt távol.*[21]

6. Mint a 4. és 5. alatt ismertetett határozatokból kitűnik, a vétség *kísérő körülményeinek* is lényegesen szerepe van a büntetés kiszabásában. Ezek a körülmények nem szakíthatók el magától a cselekménytől, hanem azzal *együttesen* kívánnak értékelést. Igaz, hogy néha a vét-

ható meg, hogy a felperes már korábbi két alkalommal is magánál tartotta az alperest megillető lakbéreket, azokat csak késedelmesen fizette be, és mulasztásai miatt fegyelmi büntetést kapott." (P. törv. 23.449/1954. B. H. 1958. évi 7. sz. 1997. sz. eset.)

[17] Tévesen értékelte a másodfokú bíróság azt a körülményt, hogy a fegyelmi büntetés kiszabásánál a felperes által elkövetett első fegyelmi vétséget nem lehet figyelembe venni. A második fegyelmi vétség elkövetésekor az első fegyelmi vétséget már elkövette a felperes.

Az a körülmény, hogy a vonatkozó fegyelmi határozatot a perbeli esetet követő napon közölték a felperessel, nem teszi mellőzhetővé annak értékelését, hogy tudatában az ellene folyamatban levő fegyelmi eljárásnak, újabb kétrendbeli súlyos fegyelmi vétséget követett el." (Legf. Bír. P. törv. 20.944/1960.)

[18] Így pl. a Bp. Fővárosi Bíróság egyik ítéletének indokolása megállapítja: Vitatható ugyan, hogy az elbocsátás arányban áll-e az elkövetett vétséggel (a dolgozó a brigádvezető utasítása ellenére csak több óra elteltével ment be a központba és ott ittasan jelentkezett), de a felperes megelőzően sorozatos fegyelmi vétségeket követett el. E korábbi vétségek miatt a vállalat a felperest *annakidején nem vonta felelősségre,* elnéző volt vele szemben, ez azonban „semmiképpen sem szolgálhat felperes mentségére, hanem ellenkezően, nagymértékben súlyosbító körülményként kell értékelni." (Bp. Főv. Bír. 45. Pf. 29.067/1961/12.) Meg kell jegyezni, hogy maga az ítélet egyébként helytálló, egyebek között azért, mert a korábbi vétségek egyike miatt a dolgozó fegyelmi büntetésben részesült; csak az indokolásban kifejezésre juttatott elv aggályos.

[19] „A felperessel szemben alkalmazott fegyelmi büntetésnek inkább megtorló jellege van, mint nevelő hatása. Nem lehet ugyanis nevelni úgy, hogy minden előző figyelmeztetés, valamint arra való utalás nélkül rögtön a legsúlyosabb fegyelmi büntetést alkalmazzák. Az eset összes körülményeinél nemcsak arra kell figyelemmel lenni, hogy felperes még nem részesült fegyelmi büntetésben, hanem különösen figyelembe kell venni a felperesnek a munkához való viszonyát, családi állapotát, 4 gyermekes voltát, és ezekre tekintettel helyes a másodfokú bíróság megállapítása, hogy túl súlyos az azonnali hatályú elbocsátást kimondó fegyelmi büntetés és ehelyett olyan fegyelmi büntetést kell kiszabni, mely alkalmas lesz a felperest mind a munkafegyelemre, mind a szocialista munkaerkölcs szabályainak megtartására nevelni." (Legf. Bír. P. törv. 20.437/1961.)

[20] „Felperes az enyhe fegyelmi büntetésből nem azt a következtetést vonta le, hogy alapvetően változtatnia kell magatartásán, hanem újabb súlyos fegyelmi vétségeket, sőt bűncselekményeket követett el. Ezzel kifejezésre juttatta, hogy az enyhébb fegyelmi büntetés nemhogy neveló, hanem szinte biztató hatást gyakorolt rá továbbá fegyelmi vétségek elkövetésére. Ezért alperes akkor járt volna el jogellenesen, ha felperessel szemben nem a legsúlyosabb fegyelmi büntetést alkalmazta volna." (Bp. Főv. Bír. 45. Pf. 27.285/1961/8. sz.)

[21] „Felperes fellebbezési támadásában alap nélkül hivatkozik arra, hogy korábban nem figyelmeztették a munkafegyelem betartására, mert az iratokból megállapítható, hogy bár a felperes ellen korábban fegyelmi intézkedést nem hoztak, őt fegyelmi eljárás mellőzésével figyelmeztették a munkafegyelem és a munkaidő betartására.

A felperes terhére rótt fegyelmi vétséget a megyei bíróság is súlyosnak találta, mert felperes az önkényes távollétével a termelés folyamatosságát veszélyeztette és magatartása alkalmas lehetett volna arra, hogy az alperesi vállalatnál a munkaerkölcs meglazítására vezessen. Felperes 18 napon át igazolatlanul volt távol és ezzel a vállalatnak kárt is okozott. (Pestmegyei Bíróság Pf. 21.112/1961/10.)

ség tényállása olyan súlyos megítélést kíván, hogy a kísérő körülmények háttérbe szorulnak (így pl. a 4/a. alatti esetek), de ez aránylag ritka. A gyakoribb, hogy a körülmények a magatartással együtt esnek a mérlegbe és teszik indokolttá (lásd 4/b.), vagy ellenkezőleg: túlságosan súlyossá (lásd 4/c.) az azonnali hatályú elbocsátás alkalmazását. A korábbi fegyelmi vétség miatt kiszabott fegyelmi büntetés, illetőleg figyelmeztetés — amely az újabb fegyelmi vétség elbírálását súlyosabbá teszi — tulajdonképpen ugyancsak a kísérő körülményekhez tartozik (lásd az 5/b—c. alatti eseteket), de azoknak sajátos és jelentőségénél fogva külön kiemelést igénylő válfaja.

Ezek után úgy véljük — ha a teljesség igénye nélkül is —, szemügyre kell vennünk, hogy a bírói gyakorlat leginkább milyen kísérő körülményekre van figyelemmel.

Mérlegeli a bíróság egyebek között: *a)* azt, hogy az alapjában rendes, becsületes dolgozó első ízben tévedt meg, illetve, hogy a dolgozó *ismételten* követett el fegyelmi vétséget;[22] *b)* azt a körülményt, hogy a vétséghez hasonló magatartás a munkahelyen *elterjedt,* illetőleg ellenkezőleg, *nem elterjedt* jelenség;[23] *c)* azt, hogy a vétséget *vezető beosztású* dolgozó követte el, akinek pedig példát kellett volna mutatnia;[24] *d)* az elkövető *fiatal korát*;[25] *e)* az elkövető *anyagi viszonyait,* illetőleg hogy rá volt-e szorulva a vétség elkövetésére;[26] *f)* az elkövető *családi* viszonyait, különösen *sokgyermekes* voltát;[27] *g)* azt a körülményt, hogy az elkövető *korlátozottan beszámítható* (ha beszámíthatatlan, nincs fegyelmi vétség);[28] *h)* a nő *terhes* állapotát, amelyhez, felelősségcsökkentő hatás fűződhet;[29] *i)* a cselekmény elkövetésének *motívumait,*[30] *j)* a motívumokon túlmenően a vétség megtörténtének *egyéb okait;*[31] *k)* a dolgozó *egyéniségét* s ennek keretében mindazt, ami a magatartás közelebbi értékeléséhez további támpontot nyújthat. Így pl. korábbi, büntető úton történt elítéltetését is, másfelől viszont pl. hosszú szolgálatát, érdemeit is.[32] *l)* Gyakran vizsgálja a bíróság *az ügy hátterét* is; a dolgozó által elkövetett vétség megítélését nemegyszer más megvilágításba helyezi pl. az a körülmény, ha a fegyelmi jog-

---

[22] Az első esetre: „A fentiek értelmében a másodfokú bíróság álláspontja szerint az első esetben megtévedt, alapjában rendes, becsületes, jól dolgozó felperessel szemben az azonnali hatályú elbocsátás alkalmazása indokolatlan. Emellett szól az is, hogy alperes előadása szerint a munkaidő alatti italozás a vállalatnál nem volt elterjedt jelenség, azon a munkahelyen pedig, ahol felperes dolgozott, ilyen fegyelmi vétség a perbelit megelőzően nem is fordult elő. Így tehát a többi dolgozók irányában a megelőzés, illetve visszatartás érdekében sem volt szükséges felperessel szemben mindjárt a legsúlyosabb fegyelmi büntetés alkalmazása." (Bp. Fővárosi Bír. 45. Pf. 27.109/1961/-0). Az ismeteltségre lásd az 5/b—c alatt közölt határozatokat.

[23] Az utóbbira példa a megelőzőleg közölt határozat, az elterjedtség súlyosító hatására pedig a 4/b alatt közölt törvényességi határozat (Legf. Bír. P. törv. 20.984/1961).

[24] Lásd ugyancsak a 4/b alatt közölt törvényességi határozatot (Legf. Bír. P. törv. 20.984/1961).

[25] Hatályon kívül helyezte a bíróság pl. az azonnali hatályú elbocsátást azzal a 19 éves, eddig még fegyelmi úton felelősségre nem vont, először megtévedt dolgozóval szemben, aki két napi rokonlátogatás után a következő napon — állítása szerint mert a vonatot lekéste — munkahelyén nem jelentkezett. (Putnoki járásbíróság P. 20.649/1960).

[26] Ennek a körülménynek azonban rendszerint csak akkor lehet jelentősége, ha alacsonyabb beosztású dolgozóról van szó, aki a közvetlen létfenntartásához szükséges javakat tulajdonít el.

[27] Lásd pl. az 5/d. alatt közölt törvényességi határozatot (Legf. Bír. P. törv. 20.437/1961).

[28] „A felperes idegbetegségére hivatkozott s tanúvallomások vannak arra, hogy ily betegségi tüneteket a felperesen máskor is észleltek s a felperes emiatt kórházi kezelés alatt is állott.

Az idegbetegségek velejárója az, hogy az izgalmak oly állapotot válthatnak ki, melyek a beszámíthatóságot erősen csökkentik, vagy meg is szüntetik. Az adott esetben ennek vizsgálata sem mellőzhető." (Legf. Bír. P. törv. IV. 20.970/1961).

[29] Bár az általam vizsgált határozatokban erre nem találtam esetet, nyilván ez a helyzet, figyelemmel arra is, hogy a dolgozók anyagi felelősségével összefüggő perekben van rá példa.

[30] Lásd pl. a már többször hivatkozott és 4/c alatt közölt törvényességi határozatot, amelyben enyhítő körülményként értékelte a bíróság az igazgatót szidalmazó szakmunkás esetében azt, hogy a cselekményt a *vállalat vezetőségének mulasztása* miatt bekövetkezett baleset válthatta ki (Legf. Bír. P. törv. IV. 20.970/1961).

Egy másik ugyanott ismertetett ítéletben enyhítő körülményként jelentkezett a *jogosnak vélt egyéni érdek megsértése,* mint a ktsz. elnökkel szembeni tiszteletlen viselkedést kiváltó motívum (Bp. Fővárosi Bír. Pf. 28.047/1961/9).

Enyhítő körülményként értékelte a Legfelsőbb Bíróság az ápolónő esetében a *segítő szándékot.* „Megalapozatlanul értékelte súlyosító körülményként a másodfokú bíróság, hogy a felperes az adott alkalommal nem volt szolgálatban. Azt a körülményt, hogy felperes szolgálaton kívül is kötelességének érezte, hogy beteg embertársán segítsen, őt a kórházba kísérte, ott orvosi segítséget kért s ennek akadálya után a betegen maga akart segíteni ... nem a felperes terhére, hanem ellenkezőleg a javára kell értékelni ..." (Legf. Bír. P. törv. IV. 20.870/1961).

[31] Pl. annak a raktárosnak az esetében, aki az éjszakai műszak alatt a munkahelyén elaludt, a bíróság vizsgálta a cselekmény okait s ennek során kitűnt, hogy a raktáros az évvégi leltározások miatt 16 órás műszakot teljesített. (Miskolci jb. P. 20.333/1961).

[32] Ami az *érdemeket* illeti, szolgáljon példaként a következő megállapítás: „A felperes 1950. óta állott az alperesi vállalat alkalmazásában. Jó munkájának elismeréséül már 6 és fél év óta, mint gyógyszertárvezetőt alkalmazták. Ez alatt az idő alatt sem volt ellene semmiféle kifogás, és a vállalat igazgatójának vallomása szerint fegyelmi eljárás sem folyt ellene." Ezután a határozat a felperes terhére rótt fegyelmi vétségekkel foglalkozik, majd így folytatja: „Értékelni kell azonban a felperes érdemeit is, amit az eddigi kifogástalan munkájával szerzett." (Legf. Bír. P. törv. IV. 20.577/1960. sz.)

Az egyéniséget értékeli pl. az egyik járásbírósági ítélet amikor a következő megállapításokat teszi: „Olyan embertől, aki haladó társadalmunk eszméit és célkitűzéseit magáévá tette, nem lehet csak botlásnak minősíteni azt a rendszeres magatartást, amelyet a felperes munkahelyén többször figyelmeztetés ellenére kifejtett" ti., hogy az igazgató ellen áskálódott és művezetői beosztása ellenére, amelyben példát kellett volna mutatnia, többízben 1—2 órát késett, munkahelyét engedély nélkül elhagyta és italozott, az irodájában a földreesve elaludt stb. (Miskolci jb. P. 20.848/1961. sz.)

kört gyakorló személy *elfogult,* vagy még az elfogultságon túlmenően visszaél fegyelmi jogkörével.[33] *m)* Végül problematikus a fegyelmi ügyek elbírálásában az *osztályhelyzet* megítélése. Ebben a kérdésben azt tekinthetjük a leghelyesebb álláspontnak, hogy a differenciált osztálypolitikánkból fakadó követelményeket főleg a cselekmény elkövetésének *motívumai körében* helyes érvényesíteni. Másszóval az elkövető osztályhelyzete egymagában nem lehet sem enyhítő, sem súlyosbító körülmény, hanem ebben a vonatkozásban elsősorban azt kell vizsgálni, hogy a cselekményét ellenséges osztályindulatból fakadó motívum hatására, vagy más nem ellenséges indulatból származó motívum hatása alatt követte-e el.

III. Az azonnali hatályú elbocsátás kiszabásának új megoldása

1. Az azonnali hatályú elbocsátás kiszabására vonatkozó bírói gyakorlat áttekintése után térjünk vissza arra, miként kellene a jogszabálynak ebben a kérdésben a jelenleginél tartalmasabb olyan útmutatást adnia, amely: *a)* a fegyelmi hatóságot a lehetőség határai között *közvetlenül igazítja el* abban, hogy mi a fegyelmi vétségnek az a súlya, amely a legszigorúbb fegyelmi büntetés kiszabását indokolttá teszi, *b)* egyúttal pedig *oltalmat* ad a dolgozónak az említett súlyt el nem érő vétség esetén az alaptalan azonnali hatályú elbocsátás ellen.

E súly meghatározását illetően — amint már utaltunk rá — a pusztán a tényállásszerűségre alapító módszer csak félmegoldást ad, mert nem fogja át a súlyt kialakító másik két mozzanatot, nevezetesen a vétségek mennyiségi halmozódását, illetőleg a vétséget súlyosbító, illetve enyhítő kísérő körülményeket.

A vétségnek a tényállásból fakadó súlyozásával nem azért kívánok szakítani, mintha a bírói gyakorlat áttekintése túlságosan olyan sok tényállást vetett volna fel, melyekre az általam adott felsorolás felmondja a szolgálatot. Csak néhány ilyen esetet találtam, ezekre pedig a felsorolás kiegészítése, illetőleg módosítása kellő megoldást nyújtana. A kimerítő felsorolás fogyatékossága inkább az, hogy túlságosan sok tényállást vesz fel. Ezek azonban a felsorolás szerint is csak „súlyos esetben" indokolják az elbocsátást, de nem adnak támpontot arra, *mi a súlyos eset.* Így a felsorolás azzal a veszéllyel is járhat, hogy az egyes vétségek mérlegelése kapcsán az indokoltnál fokozottabb jelentőséget irányít a cselekmény tényállásszerűségére. Ez olyan hatásra is vezethet, hogy a vállalat — pusztán azért, mert a felsorolásban megtalálja a felelősségre vonni kívánt dolgozó által elkövetett vétség tényállási elemeit — elbocsátást alkalmaz, kevéssé ügyelve a további súlybeli követelményekre.

Másfelől a kimerítő felsorolás csak formális oldalát tekintve ad elvi megoldást. *Törekvésében elvi, tartalmában nem az,* mert mint mondottuk, majdnem minden számbajöhető tényállást felölel. Az elvi megoldás az lenne, ha képesek lennénk csak azokat az eseteket felsorolni, amelyek valóságosan is alapot adnak az elbocsátásra. Ez azonban lehetetlen a tényállásszerűség alapján, mert mint láttuk a vétség ilyen minőségének kialakításában más mozzanatok is részt vesznek.

2. Mi tehát az *elvi megoldás,* amely valamennyi olyan esetet elénk tár, amelyekben az elbocsátás indokolt, és kirekeszt minden más esetet, ahol a legszigorúbb büntetés már indokolatlan lenne. Erre a megoldásra akkor jutunk el, ha sikerül azt a *közös lényeget* feltárnunk, amely valamennyi indokoltan alkalmazott azonnali hatályú elbocsátás sajátja.

E közös lényegnek olyannak kell lennie, hogy a már említett mindhárom mozzanat (a vétség tényállásához fűződő súly, a mennyiségi halmozódásból származó súly, illetőleg a kísérő körülmények értékelése alapján jelentkező súly) alakulásának eredményét egyaránt kifejezze.

Emellett a közös lényegnek még azt a követelményt is ki kell elégítenie, hogy a gyakorlat emberének megadja az eligazítást, mondjon neki valami olyat, amit azonnal megért és amit használni tud. Ha az említett közös lényeget helyesen derítjük fel, az eredmény meg fog felelni ennek a követelménynek is, hiszen a helyesen megállapított lényeg a valóság absztrakciója, amely éppen ezért híven igazít el a valóság dolgaiban.

3. Tegyünk egy vargabetűt. Mutassunk meg egy olyan utat, amely tiszteletreméltó törekvéstől vezetve tévesen oldja meg az előttünk álló kérdést. A fegyelmi vétségek közös ismérve egyebek között a *vétkesség.* Azt lehetne mondani, hogy ha a fegyelmi vétségek legsúlyosabb — az azonnali hatályú elbocsátást megalapozó

[33] Az elfogultság nem gyakori eset. Az alábbi ítéletben a bíróság észlelte az elfogultság különböző megnyilvánulásait, amelyek végül is odavezettek, hogy az igazgató jelentéktelen szabálytalanságokat értékelt fegyelmi vétségként. A határozat szerint alperes igazgatója, amikor munkakörét alperesnél átvette, a korábbi munkahelyén vele együtt dolgozókat iparkodott a vállalatnál elhelyezni. Ennek érdekében a felperest arra akarta rávenni, hogy békés úton távozzék el a vállalattól. Mikor felperes erre nem volt hajlandó, fegyelmi eljárást indított ellene mégpedig oly csekély súlyú szabálytalanságok alapján, amelyek fegyelmi vétségként nem értékelhetők s ezek alapján azonnali hatállyal elbocsátotta. Ezután nyomban D. R.-t helyezte a felperes által betöltött munkakörbe; nevezett megkapta azt a segítséget is, amit korábban a felperes kérése ellenére sem kapott meg. Az igazgató az egyeztető bizottság tagjait is befolyásolni igyekezett, hogy a felperessel szemben hozott határozatát hagyják helyben és még az egyeztető bizottság határozatának meghozatala után is annak megmásítását szorgalmazta. Az ügy tárgyalásán résztvett egyeztető bizottsági tagokat rövidesen visszahívta." Az ilyen magatartás — állapítja meg a bírói határozat — teljesen megengedhetetlen szocialista vezető részéről, ezért a másodfokú bíróság e határozatának indokolásában ezekre a körülményekre is rá kívánt mutatni." (Bp. Főv. Bír. Pf. 27.815/1961 11.)

— fajait kutatjuk, nyilván segítségünkre lehet, ha a vétkesség fokozatait vesszük alapul. Ebben a szemléletben arra juthatnánk, hogy a *szándékosság* — mint a vétkesség súlyosabb foka — megalapozza, a *gondatlanság* vagy méginkább a gondatlanság alsó foka, a nemtudatos gondatlanság (negligentia) viszont nem alapozza meg az elbocsátás kiszabását. *Általában* ez igaz is, de csak annyiban, hogy a szándékos fegyelmi vétség gyakrabban esik súlyos megítélés alá, mint a gondatlan fegyelmi vétség. Abból pedig, hogy a vétkesség foka és az azonnali hatályú elbocsátáshoz szükséges súly között *csupán ilyen statisztikus* érvényű összefüggést tudunk felállítani, éppen az következik, hogy *nem mondhatunk ki olyan abszolút szabályt,* amely elzárná a vállalatot a gondatlanságból elkövetett fegyelmi vétség esetén a legsúlyosabb fegyelmi büntetés alkalmazása elől, a szándékos vétségekre viszont lehetővé tenné az elbocsátás kiszabását.

A vétkesség magasabb foka — a szándékosság — ezek szerint nem közös ismérve az azonnali hatályú elbocsátást igénylő fegyelmi vétségeknek, ugyanúgy, mint ahogy a vétkesség alacsonyabb foka, a gondatlanság sem közös lényege azoknak a fegyelmi vétségeknek, amelyekkel a legsúlyosabb fegyelmi büntetés már nincs arányban.

4. Ezzel a vétkesség fokán alapuló megoldást — mint téves kísérletet — el is ejthetjük. Mégis *ez a tévedés meggondolkoztat,* hiszen a vétkességi fokra utaló megoldás nem teljes egészében téves. Mint említettük, a nagy számok törvényének. *a statisztikus törvényszerűségnek a szemszögéből a tétel helytáll:* a legsúlyosabb fegyelmi büntetés rendszerint a szándékos vétségekkel áll arányban, a gondatlan fegyelmi vétségre viszont az esetek többségében túlságosan súlyos az azonnali hatályú elbocsátás kiszabása. A vétkesség fokát alapulvevő megoldás tehát nem ragadja ugyan meg teljes egészében az alaposan alkalmazott azonnali hatályú elbocsátások közös lényegét, de ennek a közös lényegnek az egyik *darabkáját* mégiscsak magában foglalja.

Így tehát a vétkességi fok téves hipotézisének mégiscsak hasznát látjuk. Tovább kell általánosítanunk. Azt a mozzanatot kell meglátnunk, *ami a vétkesség mögött rejlik,* és aminek a hatása alatt a vétkesség foka a már feltárt statisztikus részigazságot mutatja. Ez a mozzanat pedig nyilvánvalóvá válik, ha arra gondolunk, hogy a vétkesség a jognak az *erkölcsből* kölcsönvett fogalma. A vétkesség foka az erkölcsi helytelenítés mértékét tükrözi, de természetesen csak részben tükrözheti azt, mert az *eredményetika* szemléletében a magatartásnak nemcsak a szubjektív, de az *objektív* mozzanatai is lényegesek az erkölcsi helytelenítés fokának a kialakításában.

Mindebből viszont az látszik következni, hogy a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabására *az a vétség ad alapot, amelynek szubjektív és objektív mozzanatai bizonyos súlyú erkölcsi helytelenítést váltanak ki.* Ha megtaláljuk és meg tudjuk jelölni, viszonylag konkretizálni vagyunk képesek az erkölcsi helytelenítésnek ezt a fokát, akkor úgy vélem feladatunkat is megoldottuk.

5. Ettől pedig mindössze egy lépés választ el bennünket. A szocialista fegyelmi büntetések közös ismérve, hogy azok *a kollektíva erkölcsi rosszallását* fejezik ki, mind az elkövetett vétséggel, mind annak elkövetőjével szemben. Az azonnali hatályú elbocsátás a kollektíva erkölcsi rosszallásának a *legsúlyosabb fokát* juttatja kifejezésre, azt a mértéket, amely a kollektívából való kirekesztést követeli meg. Valamennyi indokolt azonnali hatályú elbocsátásnak a közös lényege tehát az, hogy a dolgozó az elkövetett fegyelmi vétség miatt *méltatlanná vált arra, hogy a kollektívának a tagja maradjon.* Azt a súlyt tehát, ami az elbocsátás előfeltétele, az elkövetett vétséghez fűződő erkölcsi rosszallásnak az a foka fejezi ki, amely a dolgozót a munkajogviszony további fenntartására már méltatlanná teszi.

Ilyen körülmények között *pozitív értelemben* az a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabásának a feltétele, ha az elkövetett fegyelmi vétség a dolgozót a kollektívában való további részvételre, illetőleg munkajogviszonyának fenntartására méltatlanná teszi. *Negatív értelemben,* azaz a tételt megfordítva pedig azt is kimondhatjuk, hogy nincs helye azonnali hatályú elbocsátásnak abban az esetben, ha a fegyelmi vétség a dolgozót munkajogviszonyának fenntartására nem teszi méltatlanná.

Ez a büntetéskiszabási szabály első pillanatra *talán nem mond túl sokat.* Ha azonban utánagondolunk, mégiscsak úgy látjuk, viszonylag konkrét, világos tartalma van, amely képes megadni mind a fegyelmi hatóságnak, mind a bíróságnak az eligazítást abban, mikor áll arányban a fegyelmi vétséggel a legsúlyosabb büntetés kiszabása és mikor nem.

Ez a tartalom még világosabbá válik, ha még egyszer szemügyre vesszük azt a *gondolatmenetet,* amelynek segítségével az ismertetett büntetéskiszabási összefüggést felderítettük. *a)* Tételes jogunk csupán annyit mond, hogy a fegyelmi büntetés célja a *nevelés. b)* A bírói gyakorlat arra jutott, hogy ezt a célt az *arányos* büntetés kiszabása révén lehet elérni. *c)* Ennek az arányosságnak a mértéke nézetünk szerint *erkölcsi mérték,* mégpedig a kollektíva erkölcsi mértéke, mert a szocialista fegyelmi büntetés mindig erkölcsi rosszallást, a kollektíva erkölcsi rosszallását fejezi ki. *d)* A *legsúlyosabb* fegyelmi büntetés mögött *a kollektíva legsúlyosabb erkölcsi helytelenítése* áll, ami másszóval azt jelenti, hogy a dolgozót azonnali hatályú elbocsátással sújtani abban az esetben lehet, ha az általa elkövetett fegyelmi vétség olyan, hogy annak következtében méltatlanná vált munkajogviszonyának fenntartására, azaz a kollektívában való részvételre. *e)* Ez az arányossági mérték kifejezi az alapos azonnali hatályú elbocsá-

tások közös lényegét abban a vonatkozásban is, hogy a büntetéskiszabásnál mérlegelést igénylő már említett *mindhárom mozzanatot* figyelembeveszi.

6. Az elénk tűzött feladatot ezzel *lényegében be is fejeztük.* Mindemellett éppen a vétség súlyának a kialakításában részt vevő három mozzanat fokozottabb kidomborítása *további eligazítást is* megkíván az általunk felvázolandó büntetéskiszabási szabály részéről.

A bírói gyakorlat áttekintése nyomán nemcsak *a kísérő körülmények* fontos szerepéről győződhettünk meg, de arról is, hogy a vétség súlyos természete mellett — amely az elbocsátást adott esetben egymagában is indokolttá teheti — a vétségek *mennyiségi halmozódása* is megalapozhatja a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabását. Ennek a halmozódásnak is főleg kétféle jelentkezését észlelhettük. Egyik típusa az, amikor a dolgozót a korábban elkövetett vétség, illetőleg vétségek miatt fegyelmi úton *megbüntették* vagy fegyelmi eljáráson kívül komoly formában *figyelmeztették,* s az újabb fegyelmi vétség éppen azt juttatja kifejezésre, hogy a korábbi fegyelmezés eredménytelen volt. A mennyiségi halmozódás másik faja az az eset, amikor a dolgozó viszonylag rövid időn belül követ el több vétséget, s ellene a fegyelmi eljárás az elkövetett *több vétség miatt indul meg,* és az elbocsátást a vétségek együttes súlya alapozza meg. A vázolt valamennyi esetben *közös az,* hogy a dolgozó a kollektívában való további részvételre *méltatlanná vált,* de ennek az ismertetett *különböző megvalósulási formái* eligazítás céljából kiemelésre szorulnak.

Mindezek alapján az általunk javasolt büntetéskiszabási szabály így hangzik:

Az azonnali hatályú elbocsátás kiszabásának — az összes körülmények mérlegelésével — csak akkor van helye, ha a dolgozó által elkövetett fegyelmi vétségből kitűnik, hogy a vele szemben alkalmazott korábbi fegyelmi büntetés vagy komoly figyelmeztetés eredménytelennek bizonyult, vagy ha a fegyelmi vétség, illetőleg vétségek a dolgozót a munkaviszony további fenntartására egyébként is méltatlanná teszik.

Kertész István

SZEMLE

A magyar proletárforradalom igazságszolgáltatása

I.

A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójának megünneplésével pártunk és kormányunk kiemelte a feledés homályából a magyar munkásosztály nagyszerű történelmi örökségét.

A Párttörténeti Intézet és levéltáraink szívós, kutató munkájának köszönhető, hogy jelentékeny irattömeget sikerült az utóbbi években napvilágra hozni a különböző irattárak mélyéből a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékeiről.

Most már lehetővé vált az egykorú irattári anyag, az egykorú irodalom, a Tanácsköztársaság még élő építőinek visszaemlékezései, 1919 történelmének, belső és külső politikai viszonyainak tanulmányozása alapján, hogy a marxizmus—leninizmus tudományos módszerével feldolgozzák és megírják a Tanácsköztársaság egyes jogintézményeinek monográfiáját.

Dr. Sarlós Béla könyve a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékeiről[1] ezzel az igénnyel jelentkezik és mindjárt elöljáróban el kell ismernünk, hogy ezt az igényt jelentékeny mértékben sikerült is kielégítenie.[2]

II.

A könyv bevezetésében a szerző — mint előtte már mások — helyesen állapítja meg: „A forradalmi törvényszékek voltak az első szocialista bíróságok Magyarországon."

Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy a könyv szerzője a forradalmi törvényszékeknek a proletárdiktatúrát és a Tanácsköztársaságot védő tevékenységét, ítélkezését egybeveti az 1848—49-es forradalom és szabadságharc vésztörvényszékeinek hasonló irányú tevékenységével, ítélkezésével. Ez az egybevetés rendkívül tanulságos. Rámutat az új államot és társadalmat teremtő forradalmakban törvényszerűen jelentkező legfőbb, elsődleges funkcióra: az önvédelemre, a forradalom kohójában születő új állam és társadalom védelmére, a forradalom ellenségeinek szükségszerű elnyomására és elrettentésére.

Ezzel az összehasonlítással a szerző a Tanácsköztársaság igazságszolgáltatását és büntető jogát a magyar forradalmak és szabadságharcok történetének keretébe építve, kidomborítja egyben nemcsak a hasonlóságot, hanem azt is, amiben a proletárforradalom büntető joga és büntető bíróságai különböztek a polgári demokratikus forradalom igazságszolgáltatásától.

*

Sarlós Béla „A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei" című könyve az összegyűjtött anyag feldolgozásával és rendszerezésével jelentékenyen gazdagítja a Tanácsköztársaságról szóló jogi szakirodalmat. Hasznos forrásmunka a könyv mindazok számára, akik a Tanácsköztársaság igazságszolgáltatásának kérdésével és általában a Tanácsköztársaság történetével foglalkoznak.

A büntető bíráskodásra vonatkozó jogszabályok mutatják azt a hatalmas törvényalkotó munkát,

[1] Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. 363 old.

[2] A recenzor, mint a Tanácsköztársaság igazságszolgáltatásának egykori felelős vezető funkcionáriusa, talán nem végez fölösleges munkát, ha a könyv egyszerű ismertetésén és pozitív értékelésén túl néhány kiegészítő, korrigáló és bíráló megjegyzést is fűz a szerző megállapításaihoz.

amely az első magyar szocialista állam igazságszolgáltatását, az első szocialista bíróságok szervezetét és eljárását, a szocialista büntetőjog kezdeteit kiépítette és szabályozta. A vonatkozó jogszabályok túlnyomó részt rövid, határozott, általános rendelkezést tartalmaznak, megfelelően a forrongó, lüktető, dübörgő forradalmi helyzetnek, az imperialista beavatkozás és belső ellenség ellen vívott háborúnak.

A Forradalmi Kormányzótanács (a továbbiakban F. K. T.) már I. sz. rendeletében (1919. március 24) bejelenti, hogy aki a Tanácsköztársaság parancsainak fegyverrel ellenszegül, felkelést szít, aki rabol vagy fosztogat, halállal büntetendő és a bűnösök fölött *forradalmi törvényszék* ítél. Ez a rendelet a legelső törvényes jelentkezése az újtípusú igazságszolgáltatásnak. Ezzel egyidejüleg az Igazságügyi Népbiztosság 1-ső számú rendelete bizonytalan időre felfüggesztette (a szerző szerint — tévesen — megszüntette) a büntető bíróságok működését. Két nappal később a Tanácsköztársaság hivatalos lapja, a „Tanácsköztársaság" első számában, március 26-án megjelent a F.K.T.: IV. sz. rendelete a forradalmi törvényszékekről, amely tíz szakaszban szabályozta szervezetüket és működésüket. Ez a rendelet alapvető jogszabály az új, szocialista igazságszolgáltatás létrejöttében.

A forradalmi törvényszékek eredetileg mint a forradalmi igazságszolgáltatás rendkívüli szervei léptek működésbe. Így szabályozta működésüket a IV. sz. rendelet is. A gyakorlatban azonban a forradalmi törvényszékek messze túlnőttek a rendelet szabta kereteken. A IV. sz. rendelet szerint a forradalmi törvényszékek, mint rendkívüli bíróságok, csak a kormányzótanács rendeletével odautalt ügyekben ítélkezhettek volna. Más hivatott igazságszolgáltatási szerv híján azonban *a forradalmi törvényszékek elbírálása alá* kerültek nemcsak a kormányzótanács rendeleteivel odautalt ügyek, hanem általában *minden bűnügy*. Ezt az állapotot szentesítette a F.K.T. XLV. rendelete, amely a forradalmi törvényszékek hatáskörét minden korlátozás nélkül kiterjesztette.

Így a forradalmi törvényszékek egységes keretében kétféle büntetőbírósági hatáskör egyesült: *1.* Politikai bűnügyekben a politikai, helyesebben politikai-bűnügyi tanácsok és politikai-bűnügyi vádbiztosságok jártak el. *2.* Minden egyéb bűnügyben, a közönséges, vagy ahogy most nevezzük: köztörvényi bűnügyekben a bűnügyi tanácsok és vádbiztosságok jártak el.

Ez a megosztás természetesen csak a budapesti és a nagy ügyforgalmú megyei törvényszékeken volt helytálló. A kis ügyforgalmú járási és egyéb törvényszékeken ilyen megosztás szükségtelen volt.

A politikai és közönséges bűnügyekben eljáró egységes bíróság fennállása oda vezetett, hogy megszűnt a forradalmi törvényszékek rendkívüli, rögtönítélő bírósági jellege. Átalakultak a Tanácsköztársaság állandó igazságszolgáltató szerveivé, rendes bíróságokká. Megjegyzendő: egyes forradalmi törvényszékek sürgős szükség esetén külön rögtönítélő tanácsot küldtek ki a helyszínre ellenforradalmi szervezkedés vagy felkelés bűnügyében való eljárásra. Ilyen esetben a forradalmi törvényszék a IV. sz. rendelet alapján mint rendkívüli rögtönítélő bíróság működött. Ezt a hatáskört később a XCIV. sz. kormányzótanácsi rendelet újólag is megerősítette.

A forradalmi átalakulás viharában a proletariátus alkotó akarata teremtette a forradalmi törvényszékeket. Ugyanilyen spontaneitással alakult ki e bíróságok szervezete, eljárása és jogalkotó tevékenysége. Időnek kellett eltelni, gyakorlati tapasztalatokat kellett szerezni, hogy a fiatal proletár állam konszolidálási folyamatában az igazságszolgáltatás szerveit és tevékenységét írott jogszabály, kormányrendelet szabályozza.

Ezért kiemeljük a F.K.T.: XCIV. sz. rendeletét (1919. május 17.) a forradalmi törvényszékekről és rögtönítélő eljárásról, amely, mint a szerző megállapítja — lényeges változtatásokat kívánt bevezetni a forradalmi törvényszékek hatáskörére, illetékességére és eljárására.

A forradalmi törvényszékek illetékességére vonatkozólag a rendelet (6. §) kimondta: „A forradalmi törvényszék hatáskörébe oly bűncselekmények elbírálása tartozik, amelyek a Tanácsköztársaság fennmaradását és biztonságát s általában a dolgozók uralmának forradalmi rendjét sértik vagy veszélyeztetik." E szakasz kilenc pontban taxatíve felsorolja azokat a bűncselekményeket, amelyek *különösen* a forradalmi törvényszék hatáskörébe tartoznak, amelyek a gyakorlatban, e rendelet előtt is a politikai tanácsok elbírálása alá estek. Kár, hogy a szerző ezt a felsorolást, amely a forradalmi törvényszékek illetékességét (bár nem teljesen) jogszabályban írja körül, egészen elhanyagolja. Pedig éppen ez az, ami a legjellegzetesebb az újtípusú bíróságra. Így tehát a rendelet első fejezete a forradalmi törvényszékeket olyan *állandó* (nem rendkívüli) bíróságoknak szánta, amelyek a Tanácsköztársaság biztonságát, állami és társadalmi rendjét, forradalmi törvényességét szolgálják.

*

Eredetileg a forradalmi törvényszékek ítéletei — nem voltak megfellebbezhetők. Minthogy azonban a forradalmi törvényszékek rendkívüli rögtönítélő bírósági jellege megváltozott, szükségessé vált a jogorvoslat, a fellebbezés lehetősége. A védők, az elítéltek hozzátartozói, sok esetben maguk a forradalmi törvényszékek is a F.K.T. elé terjesztették a fellebbezéseket. Más esetekben, főképpen elítélt ellenforradalmárok ügyében, különösen halálbüntetés esetében, a jogorvoslati kérelmet, a kegyelmi kérvényt az igazságügyi népbiztossághoz küldték, ahol (nem alaptalanul) több elnézésre számítottak. Az Igazságügyi Népbiztosság a fellebbezéseket és kegyelmi kérvényeket — politikai bűnügyekben szinte kivétel nélkül — kegyelmi javaslattal tovább küldte a F.K.T.-hoz. A Budapesti Forradalmi Törvényszéken másképp alakult a gyakorlat.

A beérkezett jogorvoslati kérvények, fellebbezések, panaszok, kegyelmi kérvények elbírálása céljából esetről esetre külön tanács alakult. A Budapesti Forradalmi Törvényszék országos tekintélye következtében később a vidéki forradalmi törvényszékekről is érkeztek oda felülbírálási kérelmek. Így indult meg a gyakorlatban — idevonatkozó jogszabály nélkül — a

Budapesti Forradalmi Törvényszék elnökének rendelkezésére, a fellebbezési kegyelmi tanács munkája. A szerző kétségbe vonja a fellebbezési tanács létét, amelyről más munkákban említés történt. Elfeledkezett a szerző viszont a csabrendeki ellenforradalmi ügyről, amelyben a beérkezett fellebezés kegyelmi felterjesztését a Budapesti Forradalmi Törvényszék kegyelmi (fellebbezési) tanácsa elbírálta. A tanács jegyzőkönyvét a szerző is közli a függelékben (224. old.)

*

A szerző ismételten foglalkozik *a fellebbezés* kérdésével (22—23. old.) Az igazságügyi népbiztos javaslatára a Kormányzótanács július 10-én határozatot hozott, mely szerint a forradalmi törvényszékek ítéleteit meg lehet fellebbezni a Szövetséges Központi Intéző Bizottsághoz (SzKIB). A határozat július 17-én érkezett az Igazságügyi Népbiztosságra, ahol átiratban rávezették: „Tárgytalan, irattárba." Az aláíró: Somogyi. Feltehetőleg nem Somogyi Károly, mint a szerző véli, akinek júliusban már semmi köze sem volt a büntető ügyekhez, hanem fivére, Ödön lehetett.[3] A szerző, szinte érezhető sajnálkozással állapítja meg: „Ezek szerint a forradalmi törvényszékek ítéleteit július 10-e után sem lehetett fellebbezéssel megtámadni." Hogyan volt ez lehetséges, mikor a népbiztosság új vezetője, egy szélső jobboldali szociáldemokrata a diktatúra enyhe alkalmazásának volt a híve?

Anélkül, hogy az üggyel részletesen foglalkoznánk, újra meg kell itt említenünk, amit a szerző elmulasztott: a Forradalmi Kormányzótanács már két hónappal előbb létrehozta a XCIV. sz. rendelettel a fellebbezési fórumot, az Országos Forradalmi Főtörvényszéket. A Kormányzótanács fenti határozata tehát tévedésen, helyesebben, tévesztésen alapult, amelyet az akkor már mind nyíltabban fellépő jobboldaliak törvényellenesen keresztül vittek a Kormányzótanácsban. A Forradalmi Főtörvényszék ideiglenesen megbízott elnökének bejelentése alapján a kommunista és baloldali szociáldemokrata népbiztosok verbális határozattal hatályon kívül helyezték ezt a törvénytelen határozatot. A rendelet különben azért is törvénytelen volt, mert a Kormányzótanács, mint *a végrehajtó hatalom szerve,* az alkotmány értelmében nem írhatta elő a legfőbb államhatalmi szervnek, — a Tanácsok Országos Gyűlésének (SZTOGY), ülésszakai közötti időben — a SzKIB-nek, a tennivalóját.

A Budapesti Forradalmi Törvényszék fellebbezési vagy kegyelmi tanácsa volt a szervezeti csírája a XCIV. sz. rendelet II. része alapján megszervezendő Országos Forradalmi Főtörvényszéknek, amelynek az volt a rendeltetése — a rendelet szerint —, hogy felsőbb bírósági, jogorvoslati fórum legyen a forradalmi törvényszékek fölött. A rendelet alapján megszervezendő forradalmi törvényszékek, valamint az Országos Forradalmi Főtörvényszék felállítását a Forradalmi Kormányzótanács az Igazságügyi Népbiztosra bízta. Ez azonban csak akkor vált volna teljes mértékben lehetségessé, ha előbb létre jönnek a rendeletben többször is említett *rendes büntető bíróságok,* vagyis a közönséges bűnügyekben eljáró büntető bíróságok.

A szerző szerint a rendelet első és második részének hatályba léptetésére már nem került sor. Ez a megállapítás így nem helyes. A szerző tévedése megbocsátható, hiszen munkája a megtalált (távolról sem teljes) iratanyag alapján készült. De már nem tévedés, hanem hiba, amikor a szerző ellentmondásos következtetéseket von le a hiányos és formálisan kezelt iratszerűség alapján. A rendelet 3. része, valamint a 4. rész, az Átmeneti rendelkezések nyomban hatályba léptek és pedig teljes mértékben. Ezek azonban olyan rendelkezéseket is tartalmaznak, amelyek a fennálló és működő forradalmi törvényszékek átszervezésének kezdetét jelentik.

Helyesen tette volna a szerző, ha nem csak formálisan, a hiányos irattári anyagra és jórészt ellenséges forrásból származó anyagra támaszkodva von le következtetéseket, hanem felhasználja különben értékes munkájához más források anyagát is.

*

A forradalmi törvényszékek felállításának és összetételének ismertetésére feldolgozott jelentékeny anyagtömeg nagy része nem eredeti tanácsköztársasági anyag, hanem a horthysta igazságügyminisztérium, a horthysta ellenforradalmi bíróságok és más hatóságok preparálásával és közvetítésével készült. Így tehát sok benne a besúgáson, felületes és célzatos rendőri jelentéseken, mendemondán alapuló, a valósággal gyakran nem egyező adat. Mindazonáltal a feldolgozás meggyőzően bizonyítja, hogy a forradalmi törvényszékek a munkás állam bíróságai voltak és kevés kivétellel munkásokból állottak. Erre vonatkozólag az ellenforradalmi források adatait is el lehet fogadni, hiszen az ellenforradalmi propaganda egész hangerejével éppen azért rágalmazta és mocskolta a forradalmi törvényszékeket, ami legfőbb érdemük volt, hogy „tanulatlan" munkásokból állottak, proletár laikus bíróságok voltak.

A IV. sz. rendelet szerint: „A forradalmi törvényszék elnökét és tagjait, úgyszintén a vádbiztost és a jegyzőkönyv vezetőjét a Forradalmi Kormányzótanács nevezi ki." A forradalmi Kormányzótanács azonban a Tanácsköztársaság egész fennállása idején egyedül a Budapesti Forradalmi Törvényszék elnökét nevezte ki. Ezen kívül se Budapestre, se vidékre, senkit. A Budapesti Forradalmi Törvényszék többi funkcionáriusát: az ítélő tanácsok elnökét és az ülnököket átmenetileg, a végleges rendezésig, maga a Budapesti Forradalmi Törvényszék elnöke nevezte ki, illetve hívta be kezdetben a szakszervezetekből, majd a kerületi tanácsoktól bekért ajánlási listák alapján. A vádbiztosokat és jegyzőkönyvvezetőket — bármily különös is a mai nyugalmas idő jogászának, de így volt — szintén a Budapesti Forradalmi Törvényszék elnöke nevezte ki, akire átmenetileg, a végleges rendezésig az egész szer-

[3] A Somogyi testvérek: dr. Somogyi Ödön és dr. Somogyi Károly kipróbált, odaadó kommunista jogászok voltak. Mindketten az Igazságügyi Népbiztosságon dolgoztak. Ödön a büntetőügyi osztályon, Károly pedig, mint szerző is írja, Láday népbiztos-helyettes mellett, mint titkár. Ebben az időben az összes büntetőügyek vezetését népbiztos-helyettesi minőségben — átmenetileg, egyéb funkciói mellett — dr. Rákos Ferencre bízták, Kun Béla elvtárs javaslatára.

vezési munka hárult. A Budapesti Forradalmi Törvényszék elnöke jelölte ki a hivatalos védők listáját is, bár a terheltnek joga volt — a többi tisztséghez hasonlóan, a védelem sem volt képesítéshez kötve — bárkit megbízni védelmével. Így volt ez Budapesten. A vidéki forradalmi törvényszékek bíráit és egyéb funkcionáriusait többnyire a helyi direktóriumok nevezték ki. Bár előfordult az a kuriózum is (lásd a kalocsai forradalmi törvényszék esetét, 238. old.), amikor az igazságügyi népbiztos — a IV. sz. rendelettel szembetűnő ellentétben — maga nevezte ki a forradalmi törvényszék elnökét, tagjait és vádbiztosát, holott ez a funkció törvény szerint a F.K.T. jogkörébe tartozott.

*

A forradalmi törvényszékek eljárását, mint a szerző is kiemeli, nem terhelte a régi bíróságoknál annyira megmerevedett alakszerűség. A tárgyalásokról jegyzőkönyvek készültek, amelyek tömören, de híven rögzítették a nyomozás eredményét, a tényállást, a tárgyalás menetét, a kontradiktórius eljárást, az ítéletet, a rövidebb-hosszabb indokolást.

A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei gyökeresen szakítottak azzal a nehézkes jogászi, bírósági, *szakmai hivatalos nyelvvel,* amely lehetetlenné tette az egyszerű embereknek, hogy eligazodjanak a bírósági ügyiratokban.

*

A forradalmi törvényszékek ítélkezése gyakorlatát, alapelveit tükrözik azok a statisztikai táblázatok, amelyekben a szerző összesűríti a forradalmi törvényszékek működését. Tanulságos az is, hogyan és milyen adatok kerültek a táblázatokban feldolgozásra.

Az ellenforradalmi kormányzat, hogy anyagot, konkrét adatokat szerezzen a Tanácsköztársaság elleni rágalmazó hadjárat céljára, *„Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Bizottság"* (TAGyOB) néven bizottságot állított fel. A bizottság begyűjtött adataiból, főként a vidéki forradalmi törvényszékeknek annak idején az Igazságügyi Népbiztossághoz küldött jelentéseiből Horthyék igazságügyminisztériuma statisztikai összesítést készített. Az alapul szolgáló eredeti forradalmi törvényszéki jelentéseket megsemmisítették, magát az összesítést is eltitkolták, mert még ez a preparált és tendenciózusan összeállított anyag is alkalmatlannak bizonyult a Tanácsköztársaság és a forradalmi törvényszékek megrágalmazására. Éppen ellenkezőleg — tanulságos dialektikus lecke — megcáfolta volna az ellenforradalom kiagyalt mocskolódásait, rágalmait. Ezt az anyagot — kiegészítve egyéb fellelhető adatokkal (a váci fegyházban és a gyűjtőfogházban 1919 augusztusában készített hivatalos jegyzetekkel, valamint azzal a kimutatással, amelyet Dr. Szirmay István, a Budapesti Forradalmi Törvényszék mártírhalált halt vádbiztosa közölt a Proletárjog 1919. június 12.-i számában) a szerző rendszerezte és egy sor statisztikai táblázatot készített. Ezek a táblázatok fényt vetnek a forradalmi törvényszékek ítélkezésére Budapesten és vidéken.

A statisztikai feldolgozás, amelyet a szerző nagy szorgalommal és alapossággal készített, „A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei" című munka egyik legértékesebb része. Nemcsak a számok erejével bizonyítja a munkásbírák kemény helytállását a Tanácsköztársaság védelmében, hanem egyben tükrözi a munkásbírák hozta ítéletek igazi szocialista humanizmusát is. Mutatja, menynyire hazug rágalom volt az ellenforradalmi propagandának az az állítása, hogy a forradalmi törvényszékek nem fordítottak figyelmet a közönséges bűncselekmények, különösen pedig a vagyon elleni bűncselekmények üldözésére.

Érdekes számot mutat a forradalmi törvényszékek által kiszabott *büntetések* megoszlása, amely jellemző ugyan, de távolról sem mondható pontosnak. Számos olyan büntetésnem hiányzik, amely nem kerülhetett sem a börtönjegyzékbe, sőt még az ítéletbe sem, mert például a figyelmeztetések esetében a forradalmi törvényszékek formális ítéletet gyakran nem is hoztak. Különösen a fiatalkorúaknál alkalmaztak társadalmi, elvtársi felügyelet alá helyezést a munkahelyen. Az ilyenfajta „büntetés" általában nem került bele a statisztikai kimutatásokba.

Újfajta büntetésnem volt a kényszermunka is, amelyet politikai ügyben elítéltekkel szemben, de gyakrabban gazdasági bűntettesekkel, különösen pedig zsebtolvajokkal szemben alkalmaztak. A kényszermunkát a legtöbbször valamely gyárban kellett végezni. A Budapesti Forradalmi Törvényszék a kényszermunkára ítélteket az egyik csepeli üzembe küldte a büntetés letöltésére.

A forradalmi törvényszékek büntető politikáját a szerző a tények és számok hosszú sorával jellemzi. A büntetés statisztikai adataiból fontos következtetések vonhatók le. Az összes politikai jellegű bűncselekmények több mint felét a proletár diktatúra legkonokabb ellenségei: katonatisztek, köztisztviselők, kapitalisták és földbirtokosok követték el. A Budapesti Forradalmi Törvényszék összesen 25 halálos ítéletet hozott a proletárdiktatúra fönnállása alatt. Az ítéletet azonban csak 5 vádlotton hajtották végre. A többinek a Forradalmi Korámányzótanács megkegyelmezett. Így például az első ellenforradalmi összeesküvés 8 halálra ítélt vádlottja közül az ítéletet csak kettőn hajtották végre, a többi kegyelmet kapott. A végrehajtott 5 halálos ítélet közül 4 sújtott ellenforradalmárt (ellenforradalmi szervezkedés, fegyveres felkelés vezetése és szítása). A vádlottak ezekben az ügyekben egytől egyig az osztályellenség soraiból kerültek ki: (rendőrtiszt, ügyvéd, malomtulajdonos, tőzsdebizományos). Egy halálos ítéletet hajtottak végre fegyveres rablás miatt, amelynek tettese és vádlottja vörösőr volt, aki mint az ítélet indokolása kiemelte, tettével súlyosan ártott a proletárdiktatúrának, a szocialista állam közbiztonságának. A politikai jellegű bűncselekmények vádlottjai közül mindössze 5,4%-ot tett ki a munkásosztályhoz tartozók száma. Ez az arányszám beszédesen igazolja, hogy a megdöntött uralkodó osztályok aktívan és dühödten harcoltak a proletárdiktatúra ellen, viszont a munkásosztály a proletárdiktatúrát magáénak vallotta és csak egészen jelentéktelen volt az osztályárulók száma. Jellemző adat az is, hogy az elítélt volt katonatiszteket és köztisztviselőket egytől egyig, az elítélt tőkések és földbirtokosoknak pedig több mint

felét politikai bűncselekményekben marasztalták el.

*

A pártkongresszuson, a Tanácsok Országos Gyűlésén és más szervekben szenvedélyes vita folyt a proletárdiktatúra enyhe vagy szigorú alkalmazásának kérdéséről. A jobboldali szociáldemokraták különös élességgel támadták a forradalmi törvényszékeket, követelve feloszlatásukat és a rendes bíróságok visszaállítását, egyben a halálbüntetések törlését. E jobboldali offenzívával szemben egyidejűleg baloldalról is érték támadások a forradalmi törvényszékeket. A baloldali támadások viszont kifogásolták, hogy nem elég keményen járnak el az ellenforradalmárokkal szemben. A baloldalról jövő támadások kifejezést adnak egyúttal a proletariátus közhangulatának is, amely élesen fordult az Igazságügyi Népbiztosság körében megnyilvánuló opportunizmus ellen.

A munkásosztály hangulatára igen jellemző epizód a csepeli forradalmi törvényszék elnökének, Kertésznek, egy javakorabeli, törzsökös vasmunkásnak az esete. A ráckevei ellenforradalmi felkelés (június 20—21) ügyében a csepeli forradalmi törvényszéknek a helyszínre kiszállt rögtönítélő tanácsa a fegyveres felkelés 3 vezetőjét, (katonatiszteket és csendőrparancsnokot) halálra ítélte. Az ítéletet nyomban végrehajtották. Az ítélethozatal és az ítélet végrehajtása a fennálló jogszabályok szigorú betartásával történt. Az új jobboldali igazságügyi népbiztos utasítására a csepeli forradalmi törvényszék elnökét „baloldali kilengés" vádjával letartóztatták és beszállították a Budapesti Forradalmi Törvényszék Markó utcai fogházába. Rónai Zoltán (ekkor már a belügyi népbiztos helyettese) még aznap éjféltájt izgatottan jött hozzám, a Hungária szállóban (a Tanácsköztársaság idején a népbiztosok és más vezető funkcionáriusok szállása volt itt) levő lakásomra: „Rákos elvtárs! Nagy baj van Csepelen. Az egész munkásság fegyveresen készül Budapestre, Kertészt kiszabadítani." Én éppenhogy megérkeztem vidékről. Csak most, Rónaitól értesültem az esetről.

Sürgős intézkedésre volt szükség. Nyomban a törvényszékre siettünk. Az ügyeletes ügyész bejelentette, hogy Kertész tényleg a fogházban van. Felhozattam. Kertész felindultan méltatlankodott, hogy ami vele történt, az csak valami „ellenforradalmi suskus" lehet. Nyomban szabadlábra helyeztem és kirobogtunk Csepelre. A munkásotthon előtt a késő éjszakai órában (12 után volt), tolongott a nép. A nagyterem zsúfolásig volt munkásokkal. Mikor megjelentünk, Kertészt kitörő óvációval fogadták. Rónait csak nagynehezen sikerült kimenteni a rátámadó munkások kezéből. Egyenesen a dobogóra mentünk. Kijelentettem: az eset távollétemben történt, kétségtelenül a proletárdiktatúra ellenségeinek intrikája és félrevezetés következtében történt Kertész letartóztatása. Ezt csak egyik jele a proletárdiktatúra szervei, a forradalmi törvényszékek ellen indított jobboldali rágalomhadjáratnak. Kertésztől ott a helyszínen bocsánatot kértem a Budapesti Forradalmi Törvényszék becsületes proletárbírái és vádbiztosai nevében. Felhívtam őt és a csepeli munkásokat, hogy forradalmi tettrekészségüket őrizzék meg és tartsák szárazon a lőport a proletárdiktatúra ellenségei ellen.[4]

A Tanácsok Országos Gyűlésén elhangzott erélyes felszólalások és a június 24.-i ellenforradalmi puccskísérlet következtében a Szövetséges Központi Intézeti Bizottság június 25.-én erélyes határozatot hozott, amelyben könyörtelen harcot hirdetett az ellenforradalmi bűncselekmények ellen. Ez a határozat főként a liberális gyakorlat ellen irányult, amelyet a Kormányzótanács folytatott a kegyelmezések kérdésében: a legsúlyosabb ellenforradalmi bűncselekmények halálra ítélt vezetőinek egytől-egyig megkegyelmeztek. A SZKIB e határozata ellenére az új igazságügyi népbiztos, Ágoston Péter, javaslatára a Kormányzótanács július 10-én elfogadta a CXXVII. sz. rendeletet, amely kimondta: ha a halálos ítéletet 48 órán belül nem hajtják végre, akkor a büntetés életfogytig tartó szabadságvesztésre változik át. (Így jutottak kegyelemhez a június 24.-i ellenforradalmi puccskísérlet és más ellenforradalmi akciók vezetői). A hadjárat a proletárdiktatúra és a forradalmi bíráskodás ellen 1919 július havában annak arányában erősödött, ahogy romlott a katonai helyzet a frontokon és haladtak előre a jobboldali szociáldemokrata vezetők titkos tárgyalásai az entente képviselőivel a proletárdiktatúra megbuktatásáról és tiszta szociáldemokrata kormány alakításáról.

*

A forradalmi törvényszékek ítéleteiben megnyilvánuló büntetőjogi alapelvek híven tükrözték a proletárdiktatúra *büntető politikáját.* A tanulmányban felsorolt és elemzett ítéletek kitűnő illusztrációi ennek a büntetőpolitikának.

A forradalmi törvényszékek büntető politikájának alapelve: a cselekmény vagy mulasztás *társadalmi veszélyességének* az elbírálása. A F. K. T. XVL. sz. rendelete is kimondta azt az elvet, amit minden jogszabály és utasítás nélkül a forradalmi törvényszékek ítéleteikben már korábban is alkalmaztak: a cselekmény súlya szerint kell megszabni a büntetést. A cselekmény súlya pedig attól függ, mennyire veszélyes a Tanácsköztársaság érdekeire. A szerző itt azt a következtetést vonja le egyes ítéletek alapján, hogy a forradalmi törvnyszékek, „ha valamely cselekmény vagy mulasztás formálisan ki is tölti valamely büntető jogszabály tényállását, de a Tanácsköztársaságra nézve konkrét veszélyt nem jelent, bűnösséget megállapítani nem lehet."

Ezt így általában megállapítani nem helyes: nem felel meg a valóságnak. A forradalmi törvényszékek meglehetős gyakran szüntették be az eljárást, vagy hoztak felmentő ítéletet vagy csak egyszerűen szóbeli figyelmeztetést alkalmaztak, ha a vádlott jóhiszeműsége kétségen kívül állt, vagy rosszhiszeműség nem forgott fenn, vagy a cselekmény konkrét veszélyessége a Tanácsköztársaságra egészen csekély volt. Ilyen esetekben fölmerült a kérdés: megtorlás, konkrét megbélyegző büntetés alkalmazásának van-e nevelő hatása, vagy pedig inkább felmentésnek, az eljárás beszüntetésének, az egyszerű figyelmeztetésnek? A cselekmény

[4] Kertészt és társait a Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom terrorbírósága gyorsított eljárással 1920 májusában halálra ítélte és kivégezték.

súlyától, körülményeitől, a vádlott személyétől függött, mi a célszerű. Ez azonban nem jelentette, hogy a bűnösséget megállapítani nem lehet. A budapesti és a legfőbb forradalmi törvényszéknél kialakult jogpolitikai felfogás szerint, amely egyezett a proletariátus jogi és erkölcsi felfogásával, a tanácshatalom rendeletének, vagy akár a munkásosztály által vallott erkölcsi normáknak a megsértése — mindig társadalmi veszélyt jelent. Még akkor is, ha konkrét kár nem származik belőle. Társadalmi veszélyt már csak azért is, mert rossz példaadásul szolgál, mert lazítja a köteles állampolgári fegyelmet, lazítja a proletariátus jogszabályokban vagy erkölcsi normákban megnyilvánuló osztályszolidaritását. A társadalmi veszély tagadása és a bűnösség kizárása pedig ösztönzést, biztatást jelentett volna.

A vádlottak egyéniségének behatóvizsgálata igen fontos alapelv volt a forradalmi törvényszék elbírálásában, kiváltképpen a büntetés kiszabásában. Ezt a vizsgálatot szolgálta a Budapesti Forradalmi Törvényszék mellett felállított Kísérleti Kriminológiai Intézet.

*

A könyv dokumentálisan érdekes része a *különböző bűncselekmény csoportok* részletes ismertetése. Ezek közül is ki kell emelnünk a VI. fejezetet, amely a *politikai természetű bűncselekményeknek* minősített bűnügyekkel foglalkozik.

Hasznos forrásanyag ez mindazok számára, akik a Tanácsköztársaság történetével foglalkoznak. Éles reflektorfénybe állítja az ellenséges osztályok aknamunkáját, szabotázsát, szadista kegyetlenséggel vérengző bosszúját ott, ahol pillanatnyilag sikerült felülkerekedniök.

A közönséges bűncselekmények elleni eljárás és ítélkezés szembetűnően bizonyítja: mily szigorral jártak el a forradalmi törvényszékek az élet és testi épség, a rablás és fosztogatás, a lopás és egyéb vagyon elleni bűncselekmények tettesei ellen. A fosztogatást, ami a vagyon elleni bűncselekmények sorában új minősítés volt, kérlelhetetlen keménységgel torolták meg.

A proletár bíráskodás haladó büntetőpolitikai szemléletét jellemzi: hogy súlyosbító körülménynek számított a tanácsállam, a társadalom és a proletárok sérelmére elkövetett bűncselekmény, fokozott védelemben részesült a társadalmi termelő munka, különös szigorral büntették a forradalmi törvényszékek a hivatali korrupció, az ajándékelfogadás, a megvesztegetés, a jogtalan előnyszerzés eseteit, hasonlóképpen az üzérkedést, az árdrágítást és áruelrejtést is. Menynyire kiagyalt rágalom volt az ellenforradalmi propagandának az a förmedvénye, hogy a forradalmi törvényszékek legkeményebben a polgári osztályhoz való tartozást büntették, viszont a közönséges bűncselekményekben elnézést tanúsítottak! Mint a statisztika igazolja, az elítélt vádlottaknak mindössze egy ötöde volt politikai bűnös. Az ítéletek túlnyomó többsége közönséges, főképpen vagyon elleni bűncselekményeket torolt meg. Nem csoda, hogy az eredeti dokumentális anyag nagy részét a Horthy-hatóságok, minthogy rágalmazó állításaik hazug voltát leleplezték, megsemmisítették.

*

A könyv talán egyik legértékesebb, a munkásbíróságokat leginkább jellemző és történetileg is legérdekesebb része az a jelentékeny *dokumentum anyag,* amelyet a szerző figyelmes válogatás alapján a Függelékben közölt. Forradalmi törvényszéki tárgyalási jegyzőkönyvek, határozatok és ítéletek; a Budapesti Forradalmi Törvényszék kegyelmi tanácsának jegyzőkönyve; rögtönítélő bírósági ítéletek; igazságügyi népbiztossági utasítások; a Kormányzótanács kegyelmi határozatai; a régi polgári bírósági és ügyészségi alkalmazottak határozata, amelyben a tanácskormányt üdvözlik és ünnepélyesen kijelentik, hogy a kormány rendeleteit elismerik és teljesítik; a Budapesti Forradalmi Törvényszék ítéleteinek statisztikája, továbbá a horthysta igazságügyminisztérium jelentéséből vett statisztika vidéki forradalmi törvényszékek által elítéltek megoszlásáról bűncselekmény fajták szerint: ilyen, összesen 87 jellegzetes dokumentumot tartalmaz a Függelék, amely — szűk keretben — tükörképet ad a magyar munkásosztály forradalmi törvényszékeinek tevékenységéről a Tanácsköztársaság idején.

A szerző érdemes munkájának elismerése mellett, kénytelenek vagyunk néhány kérdésben vitába szállni egyes megállapításaival és következtetéseivel, másrészt rámutatni és korrigálni a különben gazdag munka némely hiányosságát. Emellett megjegyezzük, hogy bírálatunkban távolról sem törekedtünk teljességre, amit a hely hiánya sem enged meg. Mindössze néhány legszükségesebbnek látszó elvi és tárgyi megjegyzésre szorítkozunk.

*

Mindenekelőtt egy lényeges elvi kérdésben kell megjegyzést tennünk.

A szerző a Bevezetőben kijelenti: „Nem terjeszkedhetünk ki a Tanácsköztársaság büntetőjoga elméleti, dogmatikai kérdéseinek... a taglalására sem." (8) Ez egy átfogó, nem pusztán szűk szakmai, hanem politikai jellegű munkánál — már nemcsak hiányosságnak, hanem egyszerűen hibának minősíthető. Olyan hibának, amely — mint később látni fogjuk — a szerzőt nem egyszer zsákutcába és egész sor téves megállapításra vezette.

A forradalom, a proletárdiktatúra államának vagy akár olyan nagyfontosságú berendezésének, mint a forradalmi törvényszékek, vagyis a Tanácsköztársaság igazságszolgáltatásának megértése, elemzése, helyes megvilágítása és magyarázata lehetetlen, ha nem alapozzuk a tudományos szocializmus, a marxista—leninista államelmélet sziklaszilárd talajára.

Azt hisszük, a szerző is érezhette idézett kijelentésének és méginkább munkája elméleti megalapozásának hiányát, mert a lábjegyzetben ígéri, hogy a Tanácsköztársaság büntető jogának elméleti kérdéseivel külön monográfiában kíván foglalkozni. Ez az ígéret — persze — egyáltalán nem alkalmas a jelzett hiba igazolására.

*

Tévesen magyarázza a szerző a régi polgári igazságszolgáltatási szervek megszűnésének és az új, a forradalmi bíráskodás szervei létrejöttének a tényét.

1. Az Igazságügyi Népbiztosság 1. sz. rendelete — a szerző szerint — megszüntette a régi burzsoá

bíróságok működését. Ez így nem helyes. A rendelet ideiglenesen *felfüggesztette* a régi polgári igazságszolgáltatást (és pedig nemcsak a bíróságok, hanem az ügyészségek működését is) azzal, hogy a tárgyalásokat és a határidőket bizonytalan időre elhalasztotta. Csak jóval későbbi jogszabály rendelkezett a régi bírósági szervezetek megszüntetéséről. Ez így volt az iratszerűség, a rendelet szerint. Valójában a régi burzsoá bíróságokat — mind a büntető, mind a polgári bíróságokat és velük együtt a vádhatóságokat, az ügyészségeket is — szétzúzta és elsöpörte a proletárforradalom a régi burzsoá állammal együtt.

2. Ezzel szükségessé vált az új állam igazságszolgáltatási rendszerének megteremtése és kiépítése. A proletárdiktatúra kikiáltása után, ahogy szétfutott szerte az országban a proletárforradalom lángja, formális rendelet és utasítás nélkül, a proletariátus forradalmi akarata mindenütt megteremtette a forradalmi törvényszékeket, a proletár állam forradalmi igazságszolgáltatási szerveit a proletárdiktatúra védelmére.

3. A F. K. T. IV. sz. rendelete volt az első törvény a forradalmi törvényszékek felállításáról. Ez a rendelet jóvá hagyta, formális jogszabállyal is megerősítette a már országszerte megszerveződött és tényleg működő forradalmi törvényszékeket.

*

A szerző műve elején felsorolja azokat a kormányrendeleteket, amelyeknek megszegőire e rendeletek a forradalmi törvényszék előtti felelősségrevonást rendelik el. Szerző azt a következtetést vonja le, hogy a forradalmi törvényszékek hatásköre csak e rendeletek megsértőire terjedt ki. De a forradalmi törvényszékek a gyakorlatban a IV. sz. rendelet megjelenése előtt is és után is, minden bűncselekmény fölött ítélkeztek, ami elébük került, amit a forradalmi proletariátus igazságérzete, jogi és erkölcsi tudata bűnügynek minősített, ami a proletár bírák véleménye szerint sértette a Tanácsköztársaság és a proletárdiktatúra érdekeit. Így a forradalmi törvényesség alapján a legszélesebb törvénykezési hatáskörrel rendelkeztek.

Miként a IV. sz. rendelet utólag törvényesítette jogszabállyal a munkásosztály által spontán, forradalmi úton létrehozott forradalmi törvényszéket, ugyanúgy a F.K.T. XLV. sz. rendelete is *utólag* hagyta jóvá, törvényesítette jogszabállyal a proletárbíróságoknak már megindult igazságszolgáltatási gyakorlatát.

A forradalmi igazságszolgáltatás gyakorlatában e rendelet megjelenése nem jelentett határvonalat, mint a szerző állítja. Egészen papiros ízű a szerzőnek az a megállapítása (16. o.), hogy a földbirtokok szocializálása elleni támadás nem nyert büntetőjogi védelmet, mert ez nincs expressis verbis leszögezve a földbirtokok szocializálásáról szóló rendeletben. Hasonlóképpen — a szerző értelmezése szerint — az izgatás ellen sem volt büntetőjogi védelem, mert április 9-ig egyik rendelet sem nyilvánította bűncselekménynek az izgatást. A szerző csak az olyan cselekményt ismeri el jogsértésnek, amelyet megfelelően kihirdetett rendelet nyilvánított bűncselekménynek.

Ez bizony formális szemlélet, aminek semmi köze sincs a forradalmi valósághoz. Rendelet ugyan még nem jelent meg, de a proletariátus bíróságai teljes jogtudattal gyakorolták az igazságszolgáltatást az idevonatkozó esetekben is, mint más törvény által nem szabályozott jogsértés eseteiben.

*

A büntetés nemének és mértékének megszabására a F. K. T. és a népbiztosok rendeletei csak elvétve adnak utasítást. A forradalmi törvényszékek hatásköre erre vonatkozólag sem volt korlátozva. Ez megint sérti a szerző jogtudatát. Annyira, hogy belemagyarázza a XLV. számú rendeletbe azt, ami nincs benne. A rendelet világos utasítást ad: „A forradalmi törvényszék a büntetést az eset súlyához képest szabja ki". Ezzel szemben szerzőnk, a XLV. sz. rendeletet fejtegetve, szó szerint ezt írja: „Ez alól csupán egy kivétel volt: halálbüntetés kiszabásának csak akkor lehetett helye, ha ezt a Kormányzótanács, vagy a népbiztosok valamelyik rendelete, vagy valamelyik hatályon kívül helyezett jogszabály kifejezetten lehetővé tette." Milyen alapon állítja, honnan veszi ezt? Ilyen rendelkezést a Tanácsköztársaság egyetlen jogszabályában, rendelkezésében sem találunk. Az LIII-as sz. rendelet a katonai forradalmi törvényszékekről, amelyre a szerző hivatkozik, egy szót sem szól erről. Viszont a lakásügyi népbiztosok 1. és 2. számú parancsaira vonatkozólag (amire a szerző szintén hivatkozik) meg kell jegyezni: egyedül a Forradalmi Kormányzótanácsnak volt felhatalmazása olyan rendeletet kiadni, amely halál- vagy szabadságvesztés büntetést állapít meg. Tárca népbiztosságnak erre joga nem volt, még kevésbé a mindössze tíz napig fennállott Központi Lakáshivatal vezetőinek.

Ebben a forradalmi lendületű korszakban gyakran megesett, hogy a legkülönbözőbb alárendelt és helyi hatóságok is adtak ki utasításokat, amelyek forradalmi törvényszékkel fenyegetőztek. Az ilyen rendelkezéseknek, természetesen, semmiféle kötelező hatálya a forradalmi törvényszékekre nem volt. Sajnálatos, hogy a szerzőt legalább arányérzéke nem figyelmeztette arra, hogy a lakáshivatal, ha a forradalom elején hangos szóval (mint sok más kisebb-nagyobb hatóság is), sőt halálbüntetéssel is fenyegette rendelkezései megszegőit, ennek legfeljebb elijesztés lehetett a célja.

*

A Tanácsköztársaság történetéből jól ismert az a szenvedélyes polémia, amely a „„diktatúra enyhe vagy kemény alkalmazása" körül folyt. Egy részről a jobboldali és centrista szociáldemokraták (az akkori revizionisták) részéről, másrészről a forradalomhoz, a proletárdiktatúrához hű elemek, a kommunisták és baloldali szociáldemokraták részéről. A forradalmi törvényszékek munkásbíráinak megtorló ítéletei az ellenforradalom ügynökeivel szemben — kezdettől fogva céltáblája volt az osztályellenség és a jobboldaliak dühödt támadásainak, akik „a diktatúra enyhe alkalmazását", vagyis a forradalmi politikai bűnüldözés szerveinek felszámolását, kizsigerelését követelték. Így jött létre a centrista sz. d. igazságügyi népbiztos előterjesztése alapján a F.K.T. LXVII. sz. rendelete (ápr. 20.), amelynek

2. pontja szerint — a F.K.T. egyéb rendeleteivel ellenkezőleg — politikai bűncselekmény miatt csak az Igazságügyi Népbiztos előzetes engedélyével lehet valakit forradalmi törvényszék elé állítani. A Forradalmi Kormányzótanács szociáldemokrata többsége megszavazta a javaslatot.

A rendelettel azt akarta az igazságügyi népbiztos elérni, hogy a forradalmi törvényszékek tevékenységét a politikai bűnügyekben a népbiztosságnak rendeljék alá. Az adott forradalmi helyzetben ez a „proletárdiktatúra enyhe alkalmazásának", a polgári liberalizmusnak a frontáttöréséhez, a munkásbíróságok forradalmi jellegének a felszámolásához vezetett volna. A rendelet nagy felháborodást keltett a forradalmi munkásság körében és a gyakorlatban csődöt mondott. A forradalmi törvényszékek túlnyomó része, főképpen az ipari centrumokban, a munkástanácsoktól és direktóriumoktól támogatva, a rendeletet, mint „ellenforradalmit" nem hajtotta végre. Így járt el legelsőnek a Budapesti Forradalmi Törvényszék, amelyet a budapesti tanácsok támogattak magatartásában. Itt visszaemlékezésképpen felemlítek egy epizódot az akkori helyzet jellemzésére: A rendelet megjelenése után a Budapesti Forradalmi törvényszék elnöke felkereste Kun Bélát, panaszkodott az igazságügyi népbiztos magatartása és az említett rendelet miatt. Kun Béla elvtárs közbevágott: „Mit járkál ide sírni? Azért tettük magát oda, hogy csinálja ahogy kell, és ne törődjék Rónaival! Most forradalom van! Hadd szaladgáljon Rónai!"

Ilyen volt a helyzet. A szerző az akkori erőviszonyokat az országban, a párton és kormányon belül nem ismerve, kijelenti a budapesti és a többi forradalmi törvényszék magatartásával kapcsolatban, amely „ellenforradalminak" minősítette az említett rendelkezést: „A következtetést túlzónak tartjuk." (21) Állításának igazolására felhozza, hogy a rendelet 1. §. szerint a Belügyi Népbiztosság tudomására kell hozni a politikai ügyben történt előzetes letartóztatást. Ezt a forradalmi törvényszékek és vádbiztosságok nem kifogásolták. Nem volt ellenvetésük egyszerűen azért, mert a Belügyi Népbiztosságban az ilyen bejelentések a politikai nyomozó osztályhoz kerültek, amelynek élén Korvin Ottó, a hőslelkű, törhetetlen forradalmár állott, aki teljes mértékben bírta a proletariátus bizalmát. Korvin Ottó és az általa vezetett politikai nyomozó osztály szorosan együtt működött a forradalmi törvényszékekkel a szervezkedő ellenforradalom elleni harcban.

Különben szerzőnk önmagával is ellentmondásokba keveredik. Ugyanerről a kérdésről írva könyvének más helyén (31) maga is elismeri, hogy káros volt az igazságügyi népbiztosság hozzájárulásának követelése. Bőhm Vilmos hadügyi népbiztos egy rendelkezését, amely előírja, hogy *volt tisztek ellen* csak a Hadügyi Népbiztosság előzetes engedélyével lehet büntető eljárást indítani, sokkal károsabbnak minősíti. Bőhmnek ezt a rendeletét, helyesebben parancsát, mely a tanácsköztársasági törvénytárba se volt felvéve, legfeljebb a katonai forradalmi törvényszékre bírhatott hatályossággal. Ez a parancs ellentmond a forradalmi törvényszékekről szóló kormányzótanácsi rendeletnek, amely nem tett kivételt eljárás tekintetében a tisztekkel és még kevésbé a *volt* tisztekkel. Korvin tiltakozott ugyan a rendelet ellen és visszavonását követelte, de gyakorlatban sem Korvinék, sem a budapesti és nyomában a vidéki törvényszékek e rendeletet, mint törvénytelent és a proletárdiktatúra érdekét sértőt, nem vették figyelembe, nem hajtották végre.

*

A szerző gyakran és részletesen foglalkozik a régi polgári állam B.T.K.-ének és más régi polgári büntetőjogi törvények, rendeletek szerepével, befolyásával. Elfeledkezve arról, hogy *1919-ről*, a Tanácsköztársaságról van szó, a szovjet példát követő munkásforradalomról, hatályosságot tulajdonít a polgári BTK-nek a forradalmi törvényszékek eljárásában és ítélkezésében. Különösen jellemző a szerző szemléletére a F.K.T. XLV. sz. rendeletének általa adott értelmezése. (38. old.)

Ma már közhelynek számít, annyira ismeretes, hogy 1919-ben, a proletárdiktatúra kikiáltásával a magyar munkásosztály forradalmi úton elsöpörte a régi polgári osztályállamot, törvényeivel és igazságszolgáltatásával együtt. Az új, forradalmi bíráskodásra vonatkozó minden jogszabályból világosan következik, hogy a régi rend igazságszolgáltatási intézményeit és egész jogszabályrendszerét a forradalom a szemétdombra vetette. Ezt a tények kényszerítő hatása alatt — önmagának ellentmondva — néha a szerző is elismeri. Mégis képtelen — mint sok más helyen és kérdésben — elfogadni azt a „jogi szörnyűséget", hogy a Tanácsköztársaságban megszűnt a jogfolytonosság, a régi rend egész jogrendszere, minden törvényalkotása, mielőtt új törvénykódexek születtek volna. (Nyilvánvalóan nem látja, nem érti a történelmi, a politikai, államjogi különbséget a Tanácsköztársaság és a népi demokratikus átalakulás között, amelyről később szólok.) A munkásosztály forradalmi jogalkotásának tagadásában eljutott oda, hogy a F.K.T. XLV. sz. rendeletét, amely a forradalmi törvényszékeket feljogosítja, hogy külön kormányrendelettel hatáskörükbe nem utalt bűnügyekben is eljárjanak, kiforgatja értelméből. Azt az erőszakolt jogi fikciót konstruálja, hogy az ilyen bűnügyekben kizárólag valamely Tanácsköztársaság előtti régi polgári jogszabály, elsősorban a B.T.K. lehet irányadó. És még hozzáfűzi: „Korántsem akarjuk ezzel azt mondani, hogy a B.T.K. teljes egészében hatályban volt a Tanácsköztársaság idején." Ez itt a biztosító szelep. Még megnyugtató az az elismerés, hogy a polgári B.T.K. alkalmazásán kívül a proletárdiktatúra is alkotott jogszabályt.

Úgy vélem, fölösleges bővebben magyarázni szerzőnk önkényességét, amellyel a burzsoá B.T.K.-t rávarrta a proletárdiktatúrára, a Tanácsköztársaságra. Viszont e helyen szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a proletárdiktatúra kikiáltásával hatályát vesztett B.T.K. és B.P., valamint minden régi polgári büntető törvény tényleg bizonyos hasznára szolgált a Tanácsköztársaság igazságszolgáltatásának, még pedig jogi-irodalmi tekintetben.

A régi jogot, a polgári állam jogát illetően a proletárdiktatúra

szilárd elvi álláspontot foglalt el: megtagadta a jogfolytonosságot, nem ismerte el, semmisnek nyilvánította, felszámolta a polgári állammal együtt annak jogát és jogi berendezéseit is. Ezt az elvet nem töri meg az sem, ha egyes népbiztosságok, vagy akár bíróságok is, gyakorlati célszerűségi okból, bizonyos kérdések eldöntése, valamint tényállás magyarázata céljából felhasználták egyes régi jogszabályok szövegét, ha azok nem ellenkeztek a proletárdiktatúra szellemével, elvi álláspontjával, célkitűzésével, érvényes rendeleteivel, határozataival. Az ilyen, kizárólag utilitárius felhasználás az *új államhatalom akaratából* történt, és ez itt a döntő.

Az átmeneti idő alatt természetesen súlyos problémát jelentett különböző jogi intézmények, jogi szabályozások hiánya. A törvényhozó hatalom — az idő rövidsége folytán — számos kérdésben még nem fejezhette ki írott jogszabályban akaratát. Ilyenkor, különösen a bíróságok, minden arra való *hivatkozás nélkül*, csupán tájékozódásképpen, betekintettek a régi jogszabályokba, amelyek ilyen módon bizonyos kisegítő szolgálatot tettek. *De semmiesetre sem szolgáltak jogforrásként.* Például a Budapesti Forradalmi Törvényszék egyes bírái, vádbiztosai a közönséges bűnügyek elbírálása céljából esetenként felütötték a régi B.T.K vonatkozó szakaszait is. Ez azonban kizárólag mint a jogi irodalomba való betekintés fordult elő, ami nem gátolta és nem gátolhatta, hanem inkább elősegítette a proletárbírák jogtudatának erősödését és érvényesülését, vagyis az önálló jog alkotását. Sőt előfordult az is, hogy külföldi jogszabály magyarázatot, tényálláskifejtést is figyelembe vettek.

A Tanácsköztársaságban, miként annak idején Szovjetoroszországban is, a régi törvények alkalmazhatósága kérdésében lényegesen más volt a felfogás, mint napjainkban a Népköztársaságban és általában a népi demokratikus államokban. A népi demokratikus átalakulás lényegesen más történelmi helyzetben, más osztályerőviszonyok között indult meg. Ezekben a sajátos viszonyokban sokkal rugalmasabb politikát kellett követni, egyebek között a régi polgári állam jogának alkalmazhatósága terén. A népi demokratikus fejlődés sajátosságaiból következett, hogy nem generálisan, nem egyetlen forradalmi aktussal, hanem fokozatosan, jogi úton történt és történik az átmenet: egyes régi jogszabályok törvényhozói vagy bírósági határozatban való hatályon kívüli helyezésével és új jogszabályok megállapításával. Természetes azonban, hogy az új gazda, a proletariátus kezében a régi törvény alkalmazása is új tartalmat nyer, változott jelentőséggel bír.

A szerző történelmi, különösen a forradalmi szemléletének felszínessége és ingatagsága következtében nem tudta a Tanácsköztársaság jogfejlődését az akkori idők gyökeresen különböző erőviszonyai, az akut forradalmi válság szemszögéből vizsgálni és magyarázni. A marxizmus—leninizmus kutató módszereit elhanyagolva, és — a sok azonos vonás mellett — meg nem értve a lényeges különbséget a Tanácsköztársaság és a 25 évvel később gyökeresen más történelmi erőviszonyok közt létrejött Népköztársaság között minden jóakarata ellenére zsákutcába tévedt és félremagyarázza a Tanácsköztársaság jogfejlődését.

*

A Tanácsköztársaság bukása után az uralkodó osztályok bosszúhadjáratot indítottak a munkásosztály legjobbjai ellen. A tiszti bandák és a vérbíróságok több mint ötezer embert gyilkoltak meg, hetvenezret zártak börtönbe és internáló táborokba. De a legizzóbb gyűlölettel, a legvérszomjasabb kegyetlenséggel a munkásosztály igazságszolgáltatásának bírái és vádbiztosai üldözték. Sokat közülük a bírósági eljárás és ítélet függefalevele nélkül lemészároltak. Másokat az ellenforradalom törvényességet színlelő terrorbíróságai gyilkoltak meg. Csak a szovjet kormány erélyes közbelépése és fogolycsere akciója mentett meg keveset a kivégzéstől.

A forradalmi törvényszékek bírái és vádbiztosai ellen 1919—1921-ben gyorsított eljárással lefolytatott büntetőperek és az ítéletek azonban nemcsak a burzsoázia bosszújának aktusai voltak, hanem egyben az ellenforradalmi propaganda eszközei is. Ezekkel az ítéletekkel az ellenforradalmi bíróságok valamiféle „jogi álláspontot", „törvényes alapot próbáltak" összetákolni a terrorhadjárat legalizálására. Ezen az alapon folytattak országosan „joggyakorlatot" a proletárdiktatúra vezető funkcionáriusainak megvádolására és elítélésére.

A szerző érdeme, hogy az ellenforradalmi bíróságok ítéleteinek, a Horthy-rezsim politikai és áltudományos propagandájának részletes elemzésével és cáfolatával kimutatta ennek a rendszernek, a magyar burzsoáziának, a rendszert támogató imperialista hatalmaknak minden aljasságra kész elvetemedettségét, ha a kapitalizmus érdekeiről van szó.

*

A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi igazságszolgáltatása — hiányosságai és kiforrottsága ellenére — korszakalkotó, kiemelkedő tény volt a magyar jogszolgáltatás történetében. Lehetővé tette, a szerző szavai szerint, „... a felszabadulás után kiteljesedett büntetőjogunk alapjainak a feltárását. Mert hiszen a forradalmi törvényszékek ítélkezése azt is bizonyítja, hogy a szocialista büntetőbíráskodás nem a felszabadulás után kezdődött el hazánkban, hanem széles és szilárd alappal, történelmi hagyományokkal rendelkezik."

És „A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei" c. könyvnek ez egyik legfőbb érdeme.

Elismerés illeti a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadót a kötet méltó kiadásáért.

Rákos Ferenc

Az európai szocialista államok jogalkotása

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

A Német Demokratikus Köztársaságban 1962-es év első felében számos új és fontos jogszabály látott napvilágot. *Az államjog*, illetve *államigazgatási* jellegű jogszabályok között vezető szerepet tölt be a honvédelmi kérdésekre vonatkozó joganyag. Mindjárt az év elején jelent meg az alkotmány 5. és 112. cikke alapján *az általános honvédelmi kötelezettségről* szóló tör-

vény. Az első fejezet az általános védkötelezettség bevezetéséről és annak tartalmáról szól. Megállapítja, hogy a védkötelezettség 18—50 évig terjed, tiszti állományúaknál azonban 60 éves korig. A személyi állapottal, lakással kapcsolatos változásokra, a huzamosabb külföldi tartózkodásra bejelentési kötelezettséget állapít meg. Külön rendelkezik a törvény arról, hogy a bíróságok és ügyészségek bármely bűnügyben elítélt katonaköteles személlyel kapcsolatban hozott ítéletet, a büntetés végrehajtását vagy annak letöltését az illetékes kerületi honvédelmi parancsnokságnak jelenteni kötelesek. E részben foglalkozik a törvény a nemzeti néphadsereg tagjainak jogaival és kötelességeivel is, külön kiemelve azt, hogy becsületes szolgálat után a leszerelők számára előnyös tanulási, illetve munkalehetőséget kell biztosítani. A második fejezet a védkötelesek összeírásáról, sorozásáról és behívásáról intézkedik; külön foglalkozik a sorozóbizottságok feladataival, valamint az alkalmatlansági, illetve kizárási okokkal. Ide tartozik a felmentéssel vagy a katonai szolgálat elhalasztásával kapcsolatos különféle kérdések szabályozása is. A törvény harmadik fejezete 18 hónapban állapítja meg az ún. alapszolgálati időt és szabályozza az ezzel kapcsolatos részletkérdéseket. Az alapszolgálati idő letöltése 18—26 év között esedékes, e koron túl 35 éves korig csak akkor lehet valakit ennek letöltésére kötelezni, ha az alapszolgálati idő leszolgálása alól rosszhiszeműen kivonta magát vagy a letöltés lehetőségét tőle megvonták. Az alapszolgálati idő letöltésével az állampolgár vagy tartalékos állományba kerül, vagy továbbszolgálóként működik a hadsereg kötelékében. Az alapszolgálati időt annak teljes kitöltése előtt is be lehet fejezni a törvényben felsorolt esetekben. A törvény a Német Demokratikus Köztársaság Honvédelmi Tanácsára ruházza azt a kötelezettséget, hogy megállapítsa, mely más fegyveres testületeknél eltöltött szolgálati időt lehet az alapszolgálati időbe beszámítani. A törvény negyedik fejezete a tartalékos szolgálatot szabályozza. A hadsereg tartalékos állományát alkotja minden katonai szolgálatát letöltött és le nem töltött személy 50 éves korig, tiszti állományúak pedig 60 éves korig; a tartalékosok két kategóriára oszlanak, éspedig a fiatalabbak és az idősebbek csoportjára. A tartalékosokat kiképzésre és harcképességük megállapítása céljából gyakorlatra lehet behívni. Azokat, akik alapkiképzésben nem részesültek, 3—6 hónapos pótkiképzésre lehet behívni. Gyakorlatra a fiatalabb korosztályúakat legfeljebb 3, az idősebb kategóriába tartozókat pedig 2 hónapra lehet behívni évente. A törvény külön, éspedig az ötödik fejezetében szabályozza a honvédelmi készültség elrendelése esetén alkalmazandó szabályokat, és itt intézkedik a 18—50 éves katonai szolgálatra alkalmas nőknek az orvosi, fogorvosi, állatorvosi, műszaki vagy egyéb szakszolgálatra történő behívásáról is. Hatodik fejezete a büntető és zárórendelkezéseken kívül intézkedik arról is, hogy az általános honvédelmi kötelezettségre vonatkozó alapvető intézkedéseket a Német Demokratikus Köztársaság Honvédelmi Tanácsa, a végrehajtási utasításokat és a szolgálati szabályzatokat pedig a honvédelmi miniszter bocsátja ki (GDDR. I. 1. sz.).

A fenti jogszabállyal egyidőben látott napvilágot az Államtanács *törvényerejű rendelete az aktív katonai szolgálatról.* E jogszabály első fejezete az aktív szolgálat szabályozásával, kezdetének megállapításával, a néphadsereg tagjainak felesketésével, jogaival és kötelességeivel, az aktív szolgálati viszonnyal, a rangfokozatokkal, az altisztek és tisztek fegyvernemenkénti beosztásával, a kinevezés és előléptetés feltételeivel, a beosztás, illetve a rangfokozat leszállításával, a hivatásos katonák korhatárával, az aktív katonai szolgálat befejezésével foglalkozik, s végül felsorolja azokat a fegyveres testületeket, amelyeknél eltöltött szolgálati időt a néphadseregnél eltöltött szolgálati időbe be kell számítani, és kimondja e jogszabály azt is, hogy az aktív szolgálatból elbocsátott személyeket más munkaterületen segíteni kell. A második fejezet azoknak a katonaköteleseknek a szolgálati viszonyait szabályozza, akik alapszolgálati idejüket töltik, ezen belül a szolgálati időről, az előléptetésről szól és felsorolja azokat az okokat, amelyek alapján valaki az alapszolgálatból elbocsátható. A jogszabály következő fejezetében a meghatározott időre és a hivatásos állományba áthelyezett katonák és altisztek szolgálati viszonyait szabályozza, míg a negyedik fejezet a tiszti állomány hasonló kérdéseit rendezi, mint például: kik lehetnek aktív tisztek, a tisztjelöltek kiválasztásának feltételeit, a szolgálati viszony kezdetét és befejezését, a rangokat és korhatárokat, a tisztek továbbképzését, az „Engels Frigyes" Katonai Akadémián és a tiszti iskolákon való részvétel kérdését, a tisztek mellékfoglalkozásának gyakorlását, a tartalékos állományba helyezés és elbocsátás körülményeit. E jogszabály képezi a szolgálati szabályzatok alapját, amelyet a honvédelmi miniszter ad ki (GDDR. I. 1. sz.).

Ugyancsak a honvédelmi törvény alapján nyert kibocsátást a Honvédelmi Tanács *rendelete a katonaköteles összeírásáról.* E rendelet kimondja, hogy összeírási kötelezettség alá esik minden állampolgár és hontalan személy — ez utóbbi, ha állandó lakhelye a Német Demokratikus Köztársaság területén van. — 18 és 50 év között, rendkívüli állapot esetén pedig 60 éves korig. Kimondja, hogy a külföldön élő állampolgárok összeírásáról külön rendelet fog intézkedni. Az összeírás rendszerint minden év január—február havában történik, az erre vonatkozó felhívást a kerületi honvédelmi parancsnokságok teszik közzé. Az összeírás az állandó lakhely szerint illetékes jelentkezési hivatalokban történik, egy kitöltött kérdőív és három fénykép benyújtásával, továbbá a személyi igazolvány, iskolai bizonyítványok, a szakismereteket tanúsító és a gépjárművezetői igazolvány bemutatásával. Intézkedik a rendelet azoknak a személyeknek az összeírásáról is, akik az összeírás idején valamilyen okból nem tartózkodnak állandó lakóhelyükön, és szabályozza az összeírással kapcsolatosan a rendőri szervek feladatait. Az összeírt személyt azonnali bejelentési kötelezettség terheli; éspedig személyesen kell bejelentenie a lakás, illetve lakhelyváltozást, a tartózkodási hely 2 hónapnál hosszabbra tervezett megváltozását és a külföldi utazást; elég írásban bejelentenie a név- és munkahelyváltozást, a családi állapotban, foglalkozásban és képzettségben beálló vál-

tozást, valamint a katonai szolgálatra való alkalmasságot befolyásoló körülményeket. Az összeírt személyek halálát a rendőrségi bejelentő hivatalok jelentik be. Azt, hogy a katonakötelesek összeírási kötelezettségeiknek eleget tesznek-e, az állami szervek, intézmények és vállalatok vezetői ellenőrizni kötelesek. Az összeírás céljából fizetett szabadidőt kell engedélyezni. A jogszabály zárórendelkezésében a büntetőrendelkezések mellett a költségviselési kötelezettséget is szabályozza (GDDR. I. 1. sz.).

A honvédelemmel kapcsolatban kibocsátott jogszabályok sorában, amelyek kivétel nélkül kihirdetésükkel egyidejüleg léptek hatályba, a következő *a katonakötelesek sorozásáról és behívásáról* szól. Ezt a rendeletet is a Német Demokratikus Köztársaság Honvédelmi Tanácsa bocsátotta ki és alapos részletességgel szabályozza a sorozással kapcsolatos teendőket. Intézkedik a többi között a sorozási tervről, a sorozás meghirdetéséről, az állandó lakóhelyüktől tartósan távol levők (hajósok, tanulók, üdülők, kórházban lévő betegek stb.), a külföldön tartózkodók sorozásáról. A büntetőintézetekben büntetésüket töltő egyéneket kizárja a sorozásból és megállapítja a sorozás alóli mentesség eseteit. Intézkedéseket tartalmaz a sorozás konkrét lebonyolításáról, s ezzel kapcsolatban az un. sorozóirodák felállításáról, a sorozóbizottságok összetételéről és feladatairól, a sorozással kapcsolatos orvosi vizsgálatokról, az alkalmassági fokozatokról, a besorozottak beosztásáról, a katonai szolgálat alóli felmentés, illetve halasztás eseteiről, a pótsorozásról, a honvédelmi igazolványról és a sorozóbizottsági határozatok elleni panaszról. A jogszabály további része a behívással kapcsolatos intézkedésekkel, a kerületi honvédelmi parancsnokságok mellett szervezett behívási bizottságokkal, azok feladatkörével, a behívóparanccsal, valamint a védelmi készültség elrendelése esetén teendő külön intézkedésekkel foglalkozik (GDDR. I. 1. sz.).

Külön jogszabály rendezi *a tartalékosok szolgálatával* kapcsolatos kérdéseket. Annak meghatározása után, hogy kik tekintendők tartalékosoknak, ezeket két csoportba osztja és meghatározza a tartalékosi szolgálati viszonyt. Kimondja, hogy a tartalékost behívás esetén a munkaadó a munka alól mentesíteni köteles anélkül, hogy ebből a behívott személyre bárminemű hátrány származna. Részletesen intézkedik a jogszabály a tartalékosok továbbképzéséről, a gyakorlatokról és harcképességük felülvizsgálatáról. Ezután az előléptetési lehetőségeket és az előléptetésre jogosultak személyi körét állapítja meg. A tartalékos állományúak jogainak és kötelességeinek szabályozása után a tartalékosi viszony megszűnésének körülményeit sorolja fel (GDDR. I. 1. sz.).

A honvédelmi törvénnyel kapcsolatban az említetteken kívül még több fontos minisztertanácsi rendelet jelent meg. Így *a zsoldfizetésről* (GDDR. II. 7. sz.) és ennek első végrehajtási utasítása (GDDR. II. 40. sz.), *a katonai szolgálatra behívottak hozzátartozóinak anyagi biztosításáról*, továbbá *az aktív szolgálatból elbocsátott, leszerelt katonák támogatásáról* (GDDR. II. 7.). Ugyanide tartozik a Minisztertanács elnökségének határozata, amely *az egyenruhára, a rangfokozatokra és a rangfokozatok jelzésére* vonatkozó intézkedéseket tartalmazza (GDDR. II. 7.). Ugyanitt kell megemlítenünk *a szolgálati zászlók és lobogók használatával* kapcsolatban kiadott második végrehajtási utasítást is (GDDR. II. 13. sz.).

Több fontos állami szerv *szervezeti szabályzata* is ebben a félévben került kibocsátásra. Az első az *Állami Tervbizottságé*. Az erről szóló minisztertanácsi rendelet szabályozza az Állami Tervbizottság jogi helyzetét, feladatkörét, vezetését. Foglalkozik a Népgazdasági Tanácshoz és a minisztériumokhoz, valamint más állami szervekhez való viszonyára. Intézkedik munkamódszeréről, felépítéséről és létszámtervéről, továbbá jogi képviseletéről. Ugyancsak minisztertanácsi rendelet foglalkozik *a Fiatalok Ügyeivel Foglalkozó Hivatal* szervezeti szabályzatával, amely a minisztertanács szerveként működik, megállapítja székhelyét, feladatait, munkáját, összetételét és vezetését és mindazokat a kérdéseket, amelyeket a szervezeti szabályzatnak tartalmaznia kell (GDDR. II. 42. sz.). Szervezeti kérdéssel foglalkoztak más minisztertanácsi rendeletek is, így amely a *Legfelső Bányahatóság* feladatkörét módosította (GDDR. II. 29. sz.); *a Központi Állami Ellenőrző Bizottság* szervezeti szabályzatát (GDDR. II. 37. sz.) léptette életbe és az Ellenőrző Bizottság önkéntes munkatársairól rendelkezik.

Régi hiányt pótol *az időszaki sajtótermékek kiadásáról és előállításáról szóló minisztertanácsi rendelet* (GDDR. II. 24. sz.), amely a különböző sajtótermékek megjelenését engedélyhez köti. Az engedélyt országos viszonylatban a Minisztertanács elnöke mellett működő sajtóhivatal, járási és üzemi szinten a kerületi végrehajtó bizottság elnöke adja meg. Szabályozza a jogszabály az engedély korlátozásának és megvonásának eseteit, és kimondja, hogy az egyéb sajtótermékekre nézve a régi jogszabály marad hatályban.

A Népi Kamara 1962. III. 28-án kelt határozatával emelkedett törvényerőre *az 1962. évi népgazdasági terv*, amellyel a legfelső államhatalmi szerv jóváhagyta az évi legfontosabb népgazdaságfejlesztési feladatokat. A tizenkét fejezetből álló határozat kilenc fejezete a konkrét gazdasági ágak feladatait rögzíti, míg további három a terveljesítés általános elveit domborítja ki (GDDR. I. 3. sz.). Ezen alapszik a Minisztertanács március 8-i határozata, amely *az 1962. évi tervfeladatoknak az állami szervekre, gazdasági szervekre, a vállalatokra és intézményekre való lebontásáról* szól (GDDR. II. 16. sz.).

A jogszabályalkotás további fontos csoportját jelentették ebben a félévben *az atomenergia békés felhasználásával foglalkozó jogszabályok.*

„Az atomenergia békés felhasználása az emberiség társadalmi és technikai haladása előtt hatalmas távlatokat nyit meg" — állapítja meg az atomerő törvény preambuluma, majd így folytatja: „... a Német Demokratikus Köztársaságnak az atomenergia területén dolgozó tudósainak és technikusainak minden erőfeszítése azt a célt követi, hogy az atomenergiát békés célokra, az emberiség javára hasznosítsák".

Ezekből a felismerésekből kiindulva és azon törekvéstől áthatva, hogy „az atomerő további felhasz-

nálása a népgazdaság minden területén előmozdítja a termelőerők gyors fejlődését és munkás-paraszt államunkban minden népréteg életszínvonalának további emelését szolgálja" fektette le a Népi Kamara a törvény elfogadásával az atomenergia felhasználásának egységes törvényi alapját. A törvény első fejezete az általános rendelkezésekről és alapelvekről szól, majd második része szervezeti problémát szabályoz, amennyiben intézkedik az „Atomerő Békés Felhasználása Tudományos Tanácsának" és az „Atomkutatási és Atomtechnikai Hivatal" felállításáról, továbbá megállapítja feladatukat. Ezután a védelmi területek és ezeken belül a védelmi övezetek létesítését szabályozza, amelyeken belül atomerőművek létesíthetők és üzemeltethetők. Ā területi igénybevétellel kapcsolatban kártalanításra ad lehetőséget. Fontos része a jogszabálynak a sugárvédelem kérdéseivel foglalkozó rész, amelyben sugárhatás esetén a munkafeltételeket, a megengedhető legmagasabb sugárdózist, a preventív egészségvédelmet és a sugárzás elleni védelem állami ellenőrzését szabályozza. A sugárzás okozta károkért való felelősség szabályozza, amelyeken belül atomerőrendelkezéseket és egyes fogalmak értelmezését tartalmazza (GDDR. I. 3. sz.).

Az atomerőtörvény végrehajtásával kapcsolatban több minisztertanácsi rendelet jelent meg. Ezek a védelmi területek létesítésével, a sugárzás okozta károkozásért való felelősséggel és a rádióaktív készítmények forgalombahozatalával foglalkoznak (GDDR. II. 18. sz.).

Ebben a félévben új egységes szerkezetben bocsátotta ki a Népi Kamara *a vámtörvényt,* ez ezáltal könnyebb áttekinthetőséget biztosított e területen már azzal is, hogy e területen érvényben volt mintegy 30 jogszabályt hatályon kívül helyezett. A törvény meghatározta hatályossági területét, a vámigazgatás feladatait és hatáskörét. Kimondja, hogy a szállítás csak azokon a vámútvonalakon, amelyeket a Minisztertanács illetékes tagja az államapparátus érdekelt központi szerveinek vezetőivel egyetértésben állapít meg, és csakis olyan szállítóeszközökkel történhet, amelyeknek minden része a vizsgálószervek részére hozzáférhető. A vámárut az illetékes szerveknek be kell mutatni s erre megfelelő előírásokat tartalmaz. Megállapítja a közlekedési eszköz felett rendelkező szervek és a Német Posta kötelességeit a vámeljárással kapcsolatban. Részletesen felsorolja a különböző árukategóriákat, amelyeknek vámhatáron át történő forgalmához engedély szükséges. Végül megállapítja a vámeljárást és az egységes vámtarifa kibocsátásáról intézkedik. A büntető és egyes speciális rendelkezések körében szabályozza az elkobzást, illetve az elkobzás meghiúsulása esetén az ellenértékek behajtásának módozatait (GDDR. I. 3. sz.). Megjelent a vámtörvénynek *a vámellenőrzésről* és *a vámeljárásról szóló első és második végrehajtási utasítása* is (GDDR. II. 36. sz.).

Az államjogi, illetve államigazgatási jogszabályok kategóriájába tartozik két további fontos *mezőgazdasági jellegű törvény* is. Június 20-án látott napvilágot *az állategészségügyi törvény,* valamint *az állattenyésztés szervezéséről és irányításáról szóló törvény.* Az első jogszabály pontosan körvonalazza az állategészségügy feladatait, annak irányítását és szervezetét. Intézkedik az állategészségügy területén dolgozó állatorvosok és középfokú állategészségügyi káderek képzéséről és továbbképzésről, aminek gazdája a mezőgazdasági, begyűjtési és erdőgazdasági minisztérium. Szabályozza az állatorvosok és a középfokú állategészségügyi káderek, továbbá az állattartók jogait és kötelességeit. A törvénynek a megelőző egészségvédelemről szóló része nemcsak az állatbetegségekkel és az emberre veszélyes állatbetegségekkel kapcsolatos felvilágosító munkával, az állatok egészségügyi ellenőrzésével foglalkozik, hanem kiterjed az állattartás és állattenyésztés céljaira szolgáló mindenfajta épület tervezésének követelményeire is. Ezután az állatállományt fenyegető különleges veszélyek esetén foganatosítható intézkedésekkel és az elrendelésükre jogosult személyek körével foglalkozik. Intézkedik a törvény az élő és levágott állatok, az élelmiszerek és állati eredetű készítmények és nyersanyagok, továbbá olyan tárgyak szállításával kapcsolatos állategészségügyi ellenőrzésről is, amelyek az állatokat veszélyeztető ragályos betegségek hordozói lehetnek. Ezután az állatgyógyászat területén szükséges gyógyszerek, szérumok, oltóanyagok, valamint az e területen alkalmazásra kerülő műszerek és eszközök készenlétben tartásáról rendelkezik. Fontos fejezete a jogszabálynak az élelmiszerhigiénia és az ezzel kapcsolatosan foganatosítható intézkedésekről szóló rész, amelyet végül a büntető és zárórendelkezések követnek (GDDR. I. 5. sz.).

A második idevonatkozó jogszabály az állattenyésztés szervezéséről és irányításáról szóló törvény, amely — ahogyan ezt a preambuluma is kimondja, az egész kérdéskomplexumot a legszigorúbb tudományos alapra kívánja helyezni. Az állattenyésztés három irányzatának, a haszon-, a tenyész- és vágóállattenyésztés feladatainak lerögzítése után az irányítás és szervezési kérdéseket szabályozza. Külön fejezetet szentel az állattenyésztők jogainak és kötelességeinek és az ezen a területen dolgozó szakemberképzésnek és továbbképzésnek. A továbbiakban a jogszabály a tenyészállatkiválasztás, az apaállattartás, a teljesítményvizsgálat, az átörökítő képesség, a mesterséges megtermékenyítés, valamint az állattenyésztés területén szükséges műszerek és eszközök rendelkezésre bocsátása kérdéseiről rendelkezik, néhány jogszabályt hatályon kívül helyez és a szokásos büntető, illetve zárórendelkezésekkel zárul (GDDR. I. 5. sz.).

Ebben a félévben azonban nemcsak a mezőgazdasággal kapcsolatos részletkérdésekkel foglalkozó jogszabályok — mint pl *a nagyhozamú növényfajták termelésének engedélyezéséről* szóló általános eljárási szabályokat tartalmazó miniszteri rendelet (GDDR. II. 17. sz.) — láttak napvilágot, hanem minisztertanácsi határozat jelent meg a Német Demokratikus Köztársaságban *az egész agrártudomány átfogó munkájáról* is, és ezzel kapcsolatban minisztertanácsi rendelet módosította és egészítette ki *a Német Mezőgazdasági Tudományos Akadémia alapszabályait* (GDDR. II. 23. sz.).

Megjelent a 10 év előtti *vadászati törvény módosítása,* mely tulajdonképpen új tartalommal töltötte meg

a törvényt és a fejlődés új követelményeihez alkalmazkodott (GDDR. II. 28.).

Mielőtt más jogágazatba tartozó anyag ismertetésére rátérnénk, csupán említést kívánunk tenni *az állami építésfelügyeletről* (GDDR. II. 4. sz.), *a behozatali megrendelések engedélyezéséről és a behozatali engedélyek felmutatásáról* (GDDR. II. 12. sz.), *az árufuvarozásban a tervezésről és együttműködésről* (GDDR. II. 12. sz.), *az élelmiszerek természetes apadásának számításáról* (GDDR. II. 15.) és *a kereskedelem és közellátás területén a díszpécserszolgálat megszervezéséről* (GDDR. II. 17. sz.) szóló minisztertanácsi rendeletekről.

A *pénzügyi jog* területén első helyen *az 1962. évi költségvetési törvényt* kell említeni (GDDR. I. 3. sz.), amelyet a Népi Kamara március 28-án fogadott el. Az *állóeszközök átértékeléséről* minisztertanácsi határozat jelent meg (GDDR. II. 4. sz.) és minisztertanácsi rendelet szabályozta *a tartós használatra rendelt cikkek részletfizetésre való beszerzése* végett történő hitelfolyósítást.

Szólnunk kell néhány jelentősebb jogszabályról a *büntetőjog, büntető eljárásjog*, illetve a *bírósági szervezeti jog* területén is. Az Államtanács határozatot hozott a Legfelsőbb Bíróságnak *az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséről* szóló 1961. január 30-án kelt határozata végrehajtásával kapcsolatos jelentésével összefüggésben. Ebben a határozatban az Államtanács megállapítja, hogy a programnyilatkozat és az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséről szóló múlt évi határozat végrehajtása ellenőrzésének eredményei azt mutatják, hogy az igazságszolgáltatás működése még mindig nem alapul az összes társadalmi lehetőségek teljes kihasználásán. A szocialista igazságszolgáltatás és a társadalmi fejlődés bonyolultsága a cselekmény körülményeinek minden oldalú felderítését, a vádlott személyének átfogó értékelését, a törvényi tényállás pontos figyelembevételét és a büntetések differenciált alkalmazását kívánja meg. Egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az új büntetésfajták alkalmazása és a kisebb jelentőségű bűncselekményeknek az egyeztető bizottságok előtti tárgyalása. A helyi tanácsok, a Nemzeti Front és a társadalmi szervek együttműködését az igazságügyi szervekkel erősebben kell fejleszteni. Az ügyészségnek a szocialista törvényesség biztosítása és a polgárok jogainak megvédése érdekében fokozottabban kell felügyeletet gyakorolnia a nyomozó- és büntetést végrehajtó szervek irányában. „Ezeknek az elveknek a megvalósítása révén az igazságszolgáltatás egyre hatékonyabb eszközül fog szolgálni a béke biztosításáért és a munkás-paraszt állam ellenségei ellen folytatott harcban" állapítja meg a határozat, és végül az igazságszolgáltatás további tökéletesítésére és az ügyészi felügyelet hatékonyabbá tételére szolgáló intézkedések kidolgozására bizottságot állít fel, amelynek 1962. szeptember 12-ig az Államtanács elé megfelelő javaslatokat kell terjesztenie (GDDR. I. 4. sz.).

Megjelentek a hivatalos lapban a Legfelsőbb Bíróság plénumának irányelvei *a kisebb jelentőségű bűncselekmények miatti eljárásoknak az egyeztetőbizottságok hatáskörébe való átadásáról* (GDDR. II. 33. sz.).

Figyelemreméltó a büntető törvénykönyv 2. számú kiegészítéseként elfogadott *katonai büntető törvénykönyv*, amely — mint ahogy azt 1. §-ának 3. bekezdése mondja — ...„a nemzeti néphadsereg és más fegyveres szervek harci erejét védi és a katonai fegyelem és rend biztosításának és szilárdításának eszköze". E jogszabály megállapítja a katonáknak tekintendő személyek körét, és kimondja, hogy rendelkezései a katonai személyek azon cselekményeire is kiterjednek, amelyek a szövetséges hadseregek ellen irányulnak és katonai személyek tekintetében bevezeti a 10 naptól 3 hónapig terjedhető fogházbüntetés intézményét, amelyet katonai büntetőintézetben kell letölteni. A törvény második része a büntetőtörvénykönyv különös részét egészíti ki, megállapítja a szökés, az engedély nélküli távozás, a katonai szolgálat alóli kivonás, a gyávaság, a parancs megtagadása, a parancs nem megfelelő, vagy helytelen teljesítése, az elöljáró, őr, őrjárat elleni támadás, az elöljáró vagy alárendelt megsértése, a szolgálati hatáskörrel való visszaélés, a szolgálati kötelezettség megsértése, a panaszjog megsértése, a katonai titok megsértése, az őrszolgálat szabályainak megsértése, a rádiótechnikai és készültségi szabályok megsértése, a határőri szolgálat szabályainak megsértése, a légi biztonság szabályainak megsértése, a harcászati és katonai felszerelések bevetésre való alkalmasságának csökkentése, a jelentési kötelezettség megsértése, az elesettek meggyalázása és a sebesültek helyzetével való visszaélés, az erőszakoskodás és fosztogatás, a hadifoglyok jogainak megsértése, a vöröskereszt jelvényeinek megsértése vagy az azokkal való visszaélés tényállásait (GDDR. I. 2. sz.).

A katonai büntető törvénykönyvnek megfelelően *módosult a bírósági szervezeti törvény és az ügyészségi törvény is*, amennyiben ezeken a területeken felállításra kerülnek a megfelelő katonai igazságügyi szervek (GDDR. I. 2. sz.), amíg azonban erre sor kerül, a polgári bíróságok fognak eljárni, hatáskörükön és illetékességükön belül, katonai bűncselekményben is (GDDR. II. 7. sz.). A bírósági szervezeti törvény második végrehajtási utasítása szerint a katonai személyek által behívásuk előtt elkövetett bűncselekményekben az eljárást a csapatteste szerint illetékes bíróság folytatja le (GDDR. II. 31. sz.).

Népi ülnökök pótválasztásáról intézkedik az igazságügyminiszter rendelete (GDDR. II. 3. sz.) arra az esetre, ha a kerületi, illetve járásbíróságon a bírák száma emelkedik vagy az idők során ülnökök nagy számmal kiváltak. Az új vámtörvénnyel kapcsolatban pedig új *vám és deviza büntetőeljárási szabályzat* lépett életbe (GDDR. II. 18. sz.).

A *termelőszövetkezeti jog* területén megjelent *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1962. évi pénzellátásáról* szóló minisztertanácsi határozat. A határozat kimondja, hogy a pénzellátás alapelvei értelemszerűen érvényesek a kertészeti, valamint a halászati termelőszövetkezetekre is. Megállapítja továbbá, hogy a pénzellátás rendszerének meg kell felelnie a kitűzött tervfeladatoknak és ugyanakkor a termelőszövetkezetekben a szigorú terv- és pénzügyi fegyelem megvalósulását kell biztosítania. Intézkedik az előlegfizetés feltételeiről és azokat a III. típusú termelőszö-

vetkezeteket illetően, amelyek ezideig még nem dolgoznak gazdaságosan, külön alapelveket léptet életbe (GDDR. II. 5. sz.). Közzétételre kerültek a hivatalos lapban *a VII. Német Parasztkongresszus határozatai* (GDDR. II. 5. sz.) is, amelyek a termelőszövetkezetekre és a termelőszövetkezeti munka minden területére kiterjedő dokumentumok. Ezek alapján jelent meg a Német Parasztkongresszusnak a kormány elé terjesztett javaslatait tartalmazó minisztertanácsi határozat (GDDR. II. 23. sz.).

A *munkajog* területén elsőnek arról a minisztertanácsi határozatról kell említést tenni, amely Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottsága politikai irodájának 1961. december 23-án kelt közleménye végrehajtásáról intézkedik és *a nők támogatásával kapcsolatban az állami szervek feladataival foglalkozik* (GDDR. II. 32. sz.). Káderkérdéseket szabályoz a Minisztertanács következő két határozata is: az egyik *az iparban és az építőiparban foglalkoztatott munkaerők tervszerű biztosításával foglalkozik* (GDDR. II. 29. sz.), míg a másik *a mezőgazdasági káderek képzéséről, alkalmazásáról, elosztásáról, illetve átcsoportosításáról* szól (GDDR. II. 43. sz.). Szabályozásra került *a mérnöki cím használatának* kérdése is. Erről minisztertanácsi rendelet (GDDR. II. 29. sz.) és végrehajtási utasítás (GDDR. II. 40. sz.) intézkedett. Szociális vonatkozásban meg kell említeni *baleseteknél a biztosítás nyújtotta védelem kiterjesztéséről* (GDDR. II. 15), *a magángyakorlatot folytató orvosok, fogorvosok és állatorvosok,* valamint *az egyetemi hallgatók és aspiránsok kötelező társadalombiztosításáról* (GDDR. II. 15) és *az értelmiségiek öregségi ellátására vonatkozó igények kiszélesítéséről* (GDDR. II. 13. sz.) szóló minisztertanácsi rendeleteket. A népi tulajdonban levő és a velük azonos elbírálás alá eső vállalatoknál *új vállalati prémiumszabályok* kidolgozását és alkalmazását írta elő a minisztertanács elnökségének 1962. március 1-én kelt határozata (GDDR. II. 14. sz.). Meg kell még emlékezni idevonatkozóan az *új kitüntetési forma,* a „Szocialista munka kollektívája" cím alapításáról (GDDR. II. 19.).

A *nemzetközi jog* területéről említésre méltó, hogy 1962. június 26-án törvényerőre emelkedett *a Koreai Népköztársasággal aláírt kereskedelmi és tengerhajózási egyezmény* (GDDR. I. 6. sz.).

Befejezésül meg kell még említsük azt az 1962. január 18-án kelt minisztertanácsi határozatot, amely *a tudományos-műszaki munka központi tervezésének és szervezetének rendjéről szól,* és az „új technika" széleskörű gyakorlati bevezetését szolgálja. A határozat ezzel kapcsolatosan megállapítja a Kutatási Tanács feladatait és felelősségét, az Állami Tervbizottságnak és más központi állami szerveknek a Kutatási Tanáccsal való együttműködésének rendjét, alapelveket állít fel és irányelveket fektet le a tudósoknak, mérnököknek, munkáskutatóknak és újítóknak a kutatási és műszaki feladatok megoldása érdekében kifejtett szocialista közösségi munkája koordinálására (GDDR. II. 8. sz.).

Még csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy ebben a félévben rendkívül tekintélyes a hatályon kívül helyezett jogszabályok száma főleg az államigazgatás területén, ami nyilván annak következménye, hogy a Német Demokratikus Köztársaság új fejlődési szakaszába érkezett s a régi jogszabályok az új feltételeknek már nem felelnek meg.

A. G.

JOGIRODALOM

*Rudolf Lóránt: Az elévülés**

A hivatásának élő és önmagát becsülő jogász — működjék bár a tudomány vagy a gyakorlat területén — ismeretanyagának, tudásának állandó gyarapítására törekszik, hogy ezáltal a munkája színvonalasabbá, kulturáltabbá, értékesebbé váljék.

Ez a tudásszomj nemcsak a hivatásszeretetből folyó belső szükségesség, hanem a foglalkozással velejáró olyan követelmény, amelynek hatása alól egy jogász sem vonhatja ki magát annak veszélye nélkül, hogy menthetetlenül le ne maradjon a fejlődésben.

Szocializmust építő társadalmi rendünkben a társadalmi-gazdasági viszonyok oly gyors ütemben fejlődnek, hogy azokkal a jogalkotás nem képes lépést tartani. A problémák viszont tömegesen jelentkeznek, s azoknak megoldása — az elméletet és gyakorlatot egyaránt — sokszor igen kemény erőpróba elé állítja.

Ettől eltekintve szocialista jogalkotásunknak az az egyik jellemzője, hogy csak az adott társadalmi-gazdasági viszonyok legtipikusabb eseteit szabályozza, a részletkérdések kidolgozását jogpolitikai irányelvek felállításával — az elméletre és a jogalkalmazókra bízza.

Mióta hazánk életében a szocialista törvényesség megszilárdítása és feltétlen érvényesülésének biztosítása alapvetően központi feladattá vált, törvényhozásunk egymás után alkotja meg a társadalmi viszonyok széles körét átfogóan szabályozó kódexeket. Azt hiszem elég, ha e tekintetben csak a Ptk.-ra, a tkvi eljárás szabályozására, a Vht. novellázására, és a Btk.-ra utalok.

A régi szemlélet szerint elképzelhetetlenül rövid idő alatt, nemcsak a legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakemberek tevékeny közreműködése, hanem széleskörű társadalmi vita eredményeként meghozott ezek a kódexek büszkeségei a szocialista jogalkotásunknak. Rögzítik társadalmi fejlődésünk eddigi eredményeit és irányt mutatnak a jövő fejlődése számára.

Kódexeink megismerése, értelmezése és gyakorlati alkalmazása nemcsak ismereteink gyarapítását követeli, hanem egyben bőséges alkalmat teremt az elmélet és gyakorlat munkásai számára egyaránt alapvetően fontos elvi-politikai kérdéseknek megoldására és kidolgozására.

A Legfelsőbb Bíróság által közreadott Bírósági Határozatok feltár-

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 253 old.

ják a jogalkalmazás körében felvetődött problémák gazdag tárházát. A Magyar Jogban megjelent vitacikkek közelebb visznek az egyes problémák helyes megoldásához.

A Jogtudományi Közlönyben és a Jogtudományi Intézet Értesítőjében megjelent, sokszor igen magas színvonalat képviselő tudományos értekezések segítik a bonyolult elvi kérdésekben való tisztánlátást.

Az elmélyedő tanulást és továbbképzést azonban elsősorban mégis csak a rendszerint nagyobb területet és nagyobb mélységeket átfogó, tudományos szempontból is jelentősebb monográfiák, kézikönyvek alkotják.

Szocialista könyvkiadásunk igen nagy áldozat vállalása árán soha nem képzelt méretekben ontja a szellem termékeit, s ezek között ma már a jogi könyvkiadásunk is tekintélyes helyet vívott ki magának.

Könyvkiadóink s köztük elsősorban a szakmailag hozzánk tartozó Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó — messzemenő előzékenységgel, áldozatkészséggel, az objektív nehézségek leküzdésére irányuló szívós igyekezettel segítik elő jogi szellemi termékeinknek gyors, színvonalas és mindenki számára könnyen megszerezhető kiadását.

*

E tevékenység eredményességét jelzi dr. Rudolf Lóránt „Az elévülés" című monográfiájának megjelenése is.

Talán akadtak olyanok, akik a tételes jogszabályok rendelkezései mellett nem láttak fantáziát abban, hogy egy jogtudós az elévülés szűkreszabottnak vélt problémájával egy egész monográfiában foglalkozzék.

Ezeket a kételkedőket csak arra kérem, szenteljenek némi figyelmet a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 800/15., 804/9., és 804/11. sz. állásfoglalásaira (B. H. 1961. évi 8—9. sz.), amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek által, vagy ellen támasztható egyes követelések elévülésével, az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség és általában a kártérítési követelések elévülésének a problémáival foglalkoznak. Bár ezekben az elévülés egyes kérdéseinek szűk körben való taglalásáról van szó, mégis kellően érzékeltetik, hogy az elévülés körében milyen sokirányú és bonyolult elvi és gyakorlati kérdések vetődnek fel.

De ha a Ptk-t nézzük, akkor is azt látjuk, hogy minden tételes szabályozás ellenére nem olyan egyszerű kérdés az elévülés. Attól eltekintve, hogy a Ptk. 324. §-ában megállapított öt éves általános elévülési idővel szemben a törvény számos kivételes elévülési időt állapít meg — gondoljunk a veszélyes üzemekkel szemben fennálló 3 éves, a fuvarozási és szállítmányozási szerződésből származó igények egy éves, a tartásdíj, életjáradék, baleseti járadék és tervszerződésből eredő kötbér-igények 6 hónapos, az állatszavatossági igények 60 napos elévülési idejére — az elévülés kezdő időpontjára, az elévülési idő meghosszabbítására és az elévülés megszakadására vonatkozó rendelkezések igen sok problémát vetnek fel.

Ha mindezekhez azt is hozzávesszük, hogy Rudolf professzor az elévülés elvi és gyakorlati problémáit nemcsak a Ptk., hanem a tervgazdálkodás, a munkajog, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog és a családjog vonatkozásában is feldolgozta, továbbá, hogy munkájában az elévüléssel rokon tényállásokkal, éspedig a záros határidő, valamint az elbirtoklás elvi problémáival is foglalkozik, akkor a monográfia megírását és kiadását egyaránt dicséretes, örvendetes teljesítményként kell elfogadnunk.

A monográfia jelentőségének felmérésénél két körülményt kell már az indulásnál kiemelni. Egyik az, hogy az utóbbi évtizedekben sem a hazai, sem — legjobb tudomásom szerint — a külföldi jogirodalomban nem jelent meg az elévülésről monográfikus munka, a másik pedig az, hogy hazai jogirodalmunkban ez az első termék, amely bár más jogterületeket is érint — teljes szélességben a Ptk.-ra támaszkodik, annak egyik intézményét dolgozza fel.

Ami a szerkezeti részt illeti, a tárgymutató nélkül 236 oldalnyi terjedelmű munka négy fejezetre oszlik. Első fejezete: „Az elévülési idő és a rokon tényállások szerepe, mibenléte a szocialista polgári jogban" — címet viseli. Második fejezete az elévülés és a rokon tényállásoknak a kizsákmányoló társadalmak magánjogában történt szabályozását ismerteti, a rabszolga, a hűbéri és a burzsoa társadalmon keresztül a magyar burzsoá jog fejlődéséig. Harmadik fejezete az elévülésnek és rokon tényállásainak a szocialista polgári jogokban való szabályozásáról, végül negyedik fejezete az elévülésnek és rokon tényállásainak a munka — a mezőgazdasági termelőszövetkezeti és a családjogban való szabályozásáról szól.

Logikailag tehát a mű két részből áll. Egyik rész az elméleti-történeti, továbbá összehasonlító jellegű alapvetést tartalmazza, míg a másik rész az élő hazai jogot elemzi.

A történeti fejlődés ismertetésének a keresztmetszetét —, különösen, ami a kapitalista fejlődést érinti — kissé szűknek vélem, és úgy gondolom, hogy a szerző e tekintetben nem merítette ki a rendelkezésre álló lehetőségeket. Annál helyesebbnek tartom a szocialista jogrendszerek teljesnek mondható ismertetését az elévülés és rokon tényállásainak problematikájáról. A mű egyik értékének tekintem a szovjet, a lengyel, a csehszlovák és bolgár szabályok széleskörű ismertetését, amely meggyőz bennünket arról, hogy az elévülés látszólag egyszerű kérdésében baráti államaink között milyen eltérések vannak. Akik nem ismerték, bizonyára meglepődtek azon, hogy pl. a záros határidő elnevezés a szovjet jogban ismeretlen, és hogy az elbirtoklást, vagyis az ún. jogszerző elévülést a szovjet tárgyi jog nem ismeri. Ezzel szemben az elévülési időt mindössze 3 évben állapítja meg, s azt a bíró hivatalból köteles figyelembe venni, észlelése esetén tehát a keresetet el kell utasítania. Viszont mindazokban az esetekben, amikor alapos nak találja azokat az indokokat, amelyek miatt a keresetlévülési határidőt elmulasztották, jogában áll az elévülési időt meghosszabbítani.

Ami már most az elévülés elméleti alapját illeti, ezt a szerző abban látja, hogy aki az érvényesíthetőség stádiumába jutott alanyi jogát huzamosabb időn át nem gyakorolja — anélkül, hogy maga az

alanyi joga elenyészne — elveszti a jogát ahhoz, hogy alanyi jogának teljesítését államhatalmi közreműködéssel kikényszeríthesse.

Az elévülésnek — szerinte — az a lényege, hogy az alanyi jog huzamosabb nem gyakorlásából származó bizonytalan helyzeteket kiküszöbölje, azáltal, hogy az alanyi jog kikényszeríthetőségét meghatározott időhöz köti. Az alanyi jog huzamosabb nem gyakorlásához, mint tényálláshoz, tehát az a joghatás fűződik, hogy bizonyos idő elteltével az alanyi jog kikényszeríthetősége elenyészik.

Bár elismeri, hogy a kikényszeríthetőség elenyészése az elévülés tényállásához szankcióként tapad, abból kiindulva, hogy az alanyi jog gyakorlásának elmulasztása általában nem jelent jogsértést, szankció pedig jogsértést tételez fel, nem foglal határozottan és élesen állást abban a kérdésben, hogy az elévülés szankció jellegű-e.

Természetesen ezen lehet, sőt kell is vitatkozni, nézetem szerint azonban a szankció-jelleget semmi esetre sem lehet teljesen tagadni, mert bármennyire is fel nem róható magatartás önmagában az alanyi jog gyakorlásának az elmulasztása, az elévülés mégis többékevésbé annak a közömbösségnek joghátránnyal való szankcionálása, amelyet a jogosult alanyi jogának huzamosabb időn át indokolatlanul történt nem gyakorlásával vont magára. Ettől eltekintve vitathatatlannak vélem a szankció-jelleget a szocialista szervezetek egymásközti pénzköveteléseinek elévülése esetében.

Szerzőnk az elévüléssel rokon jogintézményekkel azért foglalkozik, hogy egyrészt ezáltal élesebben kidomborodjanak az elévülés fogalmi jegyei, másrészt határozottabban szétváljanak ezek a jogintézmények.

Közös vonásuk, hogy a joghatás mindegyiküknél a jog nem gyakorlásához fűződik, elhatároló vonásuk pedig az, hogy míg az alanyi jog érvényesítésének elmulasztása az elévülés esetében csak a kikényszeríthetőséget enyészti el, az alanyi jog azonban fentmarad, addig a záros határidőnél az egész alanyi jog teljesen elvész, elbirtoklás esetén pedig a másik fél ezenfelül még meg is szerzi a dolog tulajdonjogát.

Azt, hogy a szerző e három jogintézményt kapcsolatba hozza egymással és együttesen elemzi, munkájának elméleti értékét és gyakorlati használhatóságát csak növeli.

A rendelkezésemre álló terjedelem nem elég ahhoz, hogy a mű egyes részeinek olyan mélységben való elemzésével és bírálatával foglalkozzam, ami helyénvaló és kedvem szerint való volna, ezért csupán távirati stílusra szorítkozhatom.

Dicséretére legyen mondva, szerzőnk nem bujkál a problémák elől, hanem kutatja és nyíltan felveti azokat, megoldásuk elől pedig nem tér ki, hanem bátran és határozottan kifejezésre juttatja a maga álláspontját.

Természetesen álláspontjainak egyik-másikán lehet és kell is vitatkozni, ez azonban azoknak az elméleti megalapozottságát és értékes voltát a legkisebb mértékben sem csökkenti.

Valahogy úgy érzem, túlzott jelentőséget tulajdonít szerzőnk annak a körülménynek, hogy a bíróság az elévülést csak az ellenérdekű fél kifogására és hivatalból nem köteles figyelembe venni. Mióta ugyanis a Pp. 3. §-a figyelmeztetési és kitanítási kötelezettséget ró a bíróra, a hivatalbeliség kérdése másodrendűvé vált. Alig képzelhető ugyanis, hogy a figyelmeztetési kötelezettség gyakorlása esetén elévült követelések megítélése egyáltalán szóba jöhessen.

Sokoldalúan foglalkozik a szerző az elévülés nyugvásának — meghosszabbításának és félbeszakadásának — egyszerűnek éppenséggel nem mondható problémáival.

Azt, hogy a kiskorú gyermeknek apjával szembeni, vagy a gondnokolt személynek gondnoka elleni követelése a Ptk. 326. §-ának (2) bekezdése értelmében nem évül el a kiskorúság, illetőleg a gondnokság alá helyezés megszűnésétől számított egy évig, mindenki természetesnek tartja, azon azonban esetleg már el lehet gondolkodni, hogy fordítva is áll-e ez a helyzet. Van olyan felfogás, hogy ebben a vonatkozásban az elévülés nyugvásának megokoltsága legalább is vitatható. Nem hiszem azonban, hogy erkölcsileg elfogadható magyarázatot lehetne adni olyan követelmény felállítására, hogy az apa eseti gondnok útján perelje be a szülői felügyelete alatt álló kiskorú gyermekét, mert ellenkező esetben kiteszi magát annak, hogy a gyermeke elleni követelése elévül. A magam részéről ezért azt a nézetet támogatom, hogy a kiskorúság ideje alatt nemcsak a gyermeknek az apjával, hanem az apának a gyermekkel szemben fennálló követelése is a Ptk. 326. § (2) bekezdésének megfelelő állapotban van, vagyis a nagykorúság elérésétől számított egy éven belül érvényesíthető.

Külön fejezetet szentel a szerző az elévülés és a záros határidő kérdésének a családi jog területén. Őszinte sajnálatomra azonban nem tárja fel kellő mélységben az itt felbukkanó problémákat, különösen nem foglalkozik a házastársak egymásközti viszonyában keletkezett követelések elévülésének a kérdéseivel.

A Csjt. 27. §-a szerint a házasság megkötésével a házastársak között a házassági életközösség idejére házastársi vagyonközösség keletkezik. Ennek megfelelően a *törvény erejénél fogva* osztatlan közös tulajdonuk mindaz, amit az életközösség fennállása alatt akár együttesen, akár külön-külön szereztek, ide nem értve azokat a vagyontárgyakat, amelyek valamelyik házastárs különvagyonához tartoznak.

Ha tehát a házastársak együttélésük alatt egy házasingatlant szereztek, ez egyenlő arányú közös tulajdonuk akkor is, ha az ingatlan a telekkönyvben egyedül a férj nevére kerül. A feleségnek a fele ingatlan telekkönyvi szolgáltatásra irányuló igénye, mint tulajdoni igény, mentes az elévülés alól.

Ugyanez a helyzet a különvagyon kiadására irányuló tulajdoni igény tekintetében is. Nem változtat a helyzeten az a körülmény, hogy a házassági vagyonjogi igények rendezésénél a cselekvő és szenvedő állapotról ún. vagyonmérleget kell felállítani s végeredményben ettől függ, hogy egyikmásik házastárs a házastársi életközösség megszűnésekor megvolt vagyonból mit, mennyit, milyen értékben és milyen megtérítési kötelezettséggel terhelten fog kapni.

Nem ilyen egyszerű a kérdés, ha a házassági vagyonjogi pernek hiányzó különvagyon redintegrációja a tárgya. A hiányzó különvagyont a törvényben megállapított kivételektől eltekintve a közös vagyonból, sőt bizonyos esetben a másik fél különvagyonából is pótolni kell. Az erre irányuló követelés még tág értelmezés mellett is aligha volna elévülés alól mentes tulajdoni igényből eredőnek tekinthető, annak ellenére, hogy csak a bírói ítéletben dől el, hogy a házastárs a hiányzó különvagyonért pénzben vagy dolog szolgáltatásban kap-e kárpótlást. Az ilyen irányú követelések elévülése tehát épp úgy felvethető, mint a külön adósságok közös rendezéséből vagy a közös adósságok rendezetlenségéből származó követelések esetében. Minthogy azonban a házastársak vagyonjogi viszonyait csak egységesen lehet rendezni s egyes igények kiszakított érvényesítése nincs megengedve, annál a szoros kapcsolatnál fogva, amely az egyes igények és a vitathatatlan tulajdoni igények között fenn áll, az az álláspont mutatkozik elfogadhatónak, hogy a házastársaknak a házassági vagyonjogi igényeit a maguk teljességében, tehát egységesen tulajdoni igénynek fogjuk fel s annak egyik mellékhajtásával szemben se engedjük meg az elévülés kifogásának felvetését.

A házastársak között azonban más jogcímen alapuló követelések is keletkezhetnek. Lehet, hogy az egyik házastárs a másiknak szerződéses viszonyból kifolyólag tartozik, vagy szerződésen kívüli kár okozásáért terheli felelősség. Az elévülés szabályának az ilyen követelésekre való alkalmazhatóságát természetszerűleg már nem lehet kétségbe vonni.

Kérdés azonban, hogy a szeretetteljes, békés családi életet élő házastársaktól meg lehet vagy meg kell-e kívánni, hogy az elévülés kockázatának kiküszöbölése végett pert indítsanak egymás ellen. Ilyen bizarr követelmény felállítása ellen az erkölcsi érzék épp úgy tiltakozik, mint pl. az ellen a már a nevetségesség határán álló megoldás ellen, hogy a házastársak az elévülés megszakítása érdekében írásbeli felszólításokat küldözgessenek egymásnak.

Minthogy azonban a legmeghittebb házastársi viszony is megromolhat, a könyörtelen halál a legszebb házassági együttélésnek is véget vethet, a kötelmi jellegű követelések érvényesítése a házasság megszűnésével időszerűvé válhat, annak elévülésétől tehát a házastársat feltétlenül meg kell védeni. Kézenfekvő megoldásként a Ptk. 326. § (2) bekezdése látszik, vagyis annak a tételnek a felállítása, hogy a házassági köteléknek, de legalábbis a házassági életközösségnek a fennállása alatt a jogosult házastárs menthető okból nincs olyan helyzetben, hogy a követelését a másik házastárssal szemben érvényesíthesse.

További problémát jelent, hogy az akadály megszűnésétől számított egy évet ilyen esetben az életközösség megszakításától, vagy pedig a házasság jogerős felbontásától kell-e számítani.

A Csjt. 31. §-ának (2) bekezdése szerint a házassági életközösség megszűnésekor a vagyonközösség véget ér s ettől kezdve bármelyik házastárs követelheti a közös vagyon megosztását.

Erre a rendelkezésre felépíthető volna olyan állásfoglalás, hogy az elévülési idő meghosszabbításaként jelentkező egy évet, az életközösség megszüntétől kell számítani, mert ekkor már nem hatnak azok az erkölcsi szempontok, amelyek korábban gátjául szolgáltak a követelés érvényesítésének.

A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a házassági életközösség megszakítása sok esetben nem vezet a házasság végleges felbomlásához, a házastársak előbb vagy utóbb megtalálják a békés kiegyenlítődéshez, az életközösség visszaállításához vezető utat.

A társadalomnak az az érdeke, hogy a házasság és a család intézménye minél szilárdabb alapon nyugodjék, múló szenvedélyek, kicsinyes okok, személyes meggondolatlanságok ne vezessenek a család széteséséhez, a kötelék felbontásához. Ezért a bírónak még a bontóper folyama alatt is állandóan azon kell fáradoznia, hogy a zátonyra jutott házasságokat lehetőleg megmentse, a házastársakat önmagukkal, gyermekeikkel és a társadalommal szemben fennálló kötelezettségeikről meggyőzze, őket az életközösség helyreállítására reábírja.

Ilyen erkölcsi szemlélet mellett elfogadható volna olyan álláspont is, hogy a házastársak egymással szembeni követeléseiket a Ptk. 326. §-ának (2) bekezdése alapján a házasság jogerős felbontásától számított egy éven belül még akkor is érvényesíthetik, ha az elévülési idő egyébként már eltelt, vagy abból egy évnél kevesebb volna hátra.

Sajnálatos, hogy szerzőnk ezekben a kérdésekben bizonyára értékes nézeteiről nem adott olvasóinak számot.

Azon, hogy helyesek-e a Ptknak, az elévülés nyugvására és félbeszakadására vonatkozó szabályai, valahogy már nem időszerű vitatkozni, helyes azonban annak a felvetése, hogy vajon a felszólítás elküldése, és a keresetlevél (fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem) beadása önmagában félbeszakadást eredményez-e, vagy pedig ez a joghatás a felszólító levélnek a címzetthez érkezéséhez, illetőleg a keresetlevél kézbesítéséhez kapcsolódik-e.

Ha az elévülést az alanyi jog érvényesítésével való ki nem mentett késlekedés, közömbösség szankciójaként fogjuk fel, elfogadhatónak látszik, hogy a követelés teljesítésére irányuló írásbeli felszólításnak már a postára adása, illetőleg a követelés bírósági úton való érvényesítését célzó keresetlevélnek már a beadása is félbeszakadási okként jelentkezzék, mert a jogosult ezekkel a tényekkel kifejezésre juttatta, hogy alanyi jogait érvényesíteni kívánja, tehát nem nyugszik bele, az érvényesíthetőség elenyészésébe.

Ezzel szemben persze felvethető az az ellenérv, hogy az elévülés a jog huzamosabb időn át történt nem gyakorlásából származó bizonytalanság kiküszöbölését célozza s a kötelezett bizonytalansága csak akkor oldódhat fel, ha a felszólítást, illetőleg a keresetlevelet megkapja. Ennek ellenére dogmatikai és jogalkalmazási szempontból egyaránt elfogadhatónak látom azt az elvi megoldást, hogy az elévülés félbeszakadásának joghatálya már a felszólítás elküldésével, illetve a keresetlevél beadásával beáll.

Túlzottnak vélem azokat az aggodalmakat, hogy az elévülés nyugvásának és félbeszakadásának a Ptk. 326., 327. §-aiban foglalt szabályozása mellett a 32 éves elévülési időnek 5 évre történt leszállítása gyakorlatilag egyáltalán nem fog érvényesülni. Tehát a valóságban nem kerülhet sor az elévülés megállapítására. Ami az írásbeli felszólítás félbeszakító hatályára alapított aggályokat illeti, ne higgye senki sem, hogy a jogalkalmazás a komoly érvényesítési szándék nélkül alkalomszerűen küldözgetett felszólításokat nem fogja ebből a szempontból a joggal való visszaélésnek minősíteni.

Nem tudok egyetérteni azzal az állásponttal, hogy a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésére irányuló követelés elévülését már a büntető feljelentésnek a nyomozóhatóságoknál való megtétele is félbeszakítja, mert az állam büntető igényének érvényesítése távolról sem azonos a sértett vagyonjogi igényének érvényesítésével. Az elévülés megszakadása tehát a büntető eljárás során nézetem szerint csak attól az időponttól kezdve jöhetne szóba, amikor a sértett a bűncselekményből származó vagyoni igényét az afelől határozni jogosult szerv előtt és nem a nyomozati szervek előtt érvényesítette.

Még inkább szemben állok a szerző által képviselt azzal a nézettel, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek a tagjaival szemben vagyonbeviteli kötelezettségükből fennálló követelései két éves elévülés alá esnek. Nézetem szerint a vagyonbeviteli kötelezettség a termelőszövetkezeti tagságtól elválaszthatatlan követelmény, amelynek a tagsági viszony egész tartama alatt fenn kell állnia. A termelőszövetkezeteknek ebből eredő követelése tehát nem eshet elévülés alá s ha az az eset mégis előfordulna, pl. hogy valamelyik tag a belépéskor elrejtette a beviteli kötelezettség alá eső valamelyik termelőeszközét — annak bevitelét a termelőszövetkezet a 2 éves elévülési határidő lejárta után is sikeresen követelhetné tőle.

Ezek a szinte ötletszerűen kiragadott kérdések távolról sem jelentik a teljességre törekvést, a legszigorúbb egyéni nézet kifejezői, s elsősorban csak vitaindításra vannak szánva. Hozzá kell fűznöm, hogy ha nem is értek a szerzőnek egyes kérdésekben elfoglalt álláspontjával mindenben egyet, teljes tisztelettel adózom eltérő álláspontjainak és ahhoz fűzött, — sokszor igen elmés, meggyőző erejű érveléseinek.

A tételes jogi rendelkezések helyes értelmének megállapításánál jó szolgálatot tett a szerző Szabó Imre akadémikus: „A jogszabályok értelmezése" című munkájára való gyakori hivatkozással, mert ez a mű ma már általánosan elterjedt gyümölcsöző eszköze jogszabályaink vitára okot adó, avagy a felmerült esetre pontosan rá nem illő rendelkezéseinek értelmezésénél, a valódi jogalkotói akarat helyes felismerésénél.

Szerzőnk művének rendszerbeli felépítése helyes, munkáját a teljességre és a határozott megoldásokra való törekvés, módszerét pedig a dialektikus materializmus jellemzi. Nyelvezete világos, magyaros, stílusa könnyed, olvasása nem szakemberek számára sem megterhelő.

Összefoglalóul legyen szabad annak a határozott meggyőződésemnek ismételten kifejezést adni, hogy Rudolf Lóránt monográfiája értékes, szép munkával gazdagította jogi irodalmunkat s elismerésre kötelez nemcsak a szerzővel, hanem a kellemes külsőben megjelentető kiadó vállalattal szemben is.

Géczy Kálmán

---

*A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései**

„A jogtudományoknak rendkívül fontos szerepük van az egyes jogágak kialakításánál, tartalmuk meghatározásánál, a jogágak fejlesztésénél; e szerep mindenekelőtt azoknak az objektív körülményeknek felismerésében, vagy e felismerés elősegítésében áll, amelyek valamely jogág alapjául szolgálnak s amelyek a szabályozás meghatározott módját teszik szükségessé.[1] Ez az általánosított szabály vonatkozik a termelőszövetkezeti jogi tudományra is, illetőleg e tudomány ama szerepére, amelyet a termelőszövetkezeti jog továbbfejlesztésében, az ide tartozó intézmények jellegének, feladatának meghatározásában betölt.

Úgy véljük, egyáltalán nem túlzunk akkor, amikor azt állítjuk, hogy a közelmúltban megjelent termelőszövetkezeti tanulmánygyűjtemény ilyen célokat szolgált és nemcsak hogy számos vonatkozásban nyújt útmutatást a termelőszövetkezetben dolgozók számára, de hozzájárult a termelőszövetkezeti jog elméleti továbbfejlesztéséhez is. A kötet szinte felöleli azokat a legfontosabb kérdéscsoportokat a termelőszövetkezeti jog köréből, amelyek eme jogág művelőit foglalkoztatják. Foglalkozik a termelőszövetkezeti tulajdon forrásaival *(Seres Imre)*, a termelőszövetkezetek termelési és értékesítési szerződéseivel *(Sárándi Imre)*, a termelőszövetkezeti munkaviszony sajátosságaival *(Veres József)*, a termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelősségével *(Molnár Imre)*, a termelőszövetkezetek belső igazgatásának egyes kérdéseivel *(Bak József)* és a termelőszövetkezetek állami irányításának néhány főbb kérdésével *(Földes Iván)*. A témák megválasztása és a tanulmányokban kifejtett érdekes és sokoldalról megvilágított tartalma figyelemreméltó különösen azok számára, akik a termelőszövetkezeti joggal behatóan foglalkoznak.

E helyütt sajnos nem áll módunkban az egyes tanulmányokat részletesen ismertetni, ezért minden tanulmányból a megítélésünk szerinti legérdekesebb kérdéseket próbáljuk kiragadni.

1. „A termelőszövetkezeti tulajdon forrásai" c. tanulmány szerzője rendkívüli alapossággal, tudományos igénnyel boncolgatja e témakört és sok új gondolattal járul hozzá a kérdés megoldásához. Véleménye szerint a termelőszövetkezeti tulajdon forrásai közé tartozik *a)* a szövetkezeti társadal-

* Tanulmánykötet. Szerk.: Seres Imre. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962. 473 old.

[1] Állam- és Jogelmélet. Egyetemi jegyzet. Szerk.: Szabó Imre, Bp. 1961. 3. füz. 213. old.

masítás, *b)* a háztáji gazdaság, *c)* a termelőszövetkezet saját gazdálkodása, *d)* az állam anyagi támogatása és *e)* az egyéb szerzésmódok. Az e témakörben eddig megjelent munkák a háztáji gazdaságot, mint a szövetkezeti tulajdon forrását figyelmen kívül hagyták és a forrásokat sorrendiségben is másként tárgyalták. A szerző — szerintünk is helyesen — a sorrendiségnek is jelentőséget tulajdonít.

ad a) Rátérve az egyes források tárgyalására, a szerző megállapítja, hogy „a tagok által megvalósított vagyonbevitelnek vagy tulajdonátruházásnak jogi elnevezése a társadalmasítás",[2] amely a termelőszövetkezeti tulajdon keletkezésének, létrejöttének a legfontosabb forrása. A szerző e kérdés kapcsán mindenekelőtt elhatárolja a szövetkezeti társadalmasítást a társadalmasítás egyéb formáitól (államosítás, a föld nacianolizálása), mert e formák nemcsak lényeges *jogi* különbséget de lényeges *politikai* különbséget is kifejeznek.

A szerző szerint egyébként társadalmasításról, *mint jogintézményről* csak akkor beszélhetünk, ha a társadalmasítás a kisárutermelő paraszti gazdaságot teljes egészében felszámolja, vagyis a föld is átmegy a termelőszövetkezet tulajdonába. Ebből következően *„a társadalmasítás olyan termelőszövetkezeti jogintézmény, amely a volt kisárutermelő magántulajdonos szövetkezeti tagsági viszonyához kötötten eszköze a kisárutermelő paraszti gazdálkodás vagyoni alapja megszüntetésének és a szövetkezeti közös tulajdon létrehozásának"* (24. old.). A szerző által meghatározott három fő ismérvnek alapvető és meghatározó jellege van a társadalmasítást illetően. A szerző azonban e fogalommeghatározás értelmezése szerint különbséget tesz a társadalmasítás tágabban és szűkebben vett fogalma között. „A társadalmasítás tágabban vett fogalma alá tartozik bármely termelői szövetkezeti formáció tagjának minden olyan tulajdonváltozást eredményező tevékenysége, amely tagsági jogviszonyából folyóan arra irányul, hogy csökkenjen, vagy teljes egészében megszűnjön kisárutermelő egyéni gazdálkodása, annak magántulajdonát képező vagyoni alapja és ez a magántulajdon az adott termelői szövetkezeti formáció tulajdonába kerüljön" (25. old.).

Amikor viszont a társadalmasított vagyontárgy a termelőszövetkezet oszthatatlan alapjába kerül, vagyis már nem osztható szét a termelőszövetkezet tagjai között, akkor a szűkebb értelemben vett valódi társadalmasítás tényéről beszélhetünk.

Ezt követően vizsgálja a szerző a társadalmasítás tárgyi oldalát, a társadalmasítás módját és azoknak a személyeknek a körét, akiknek a tulajdonában levő vagyontárgyait a társadalmasítás érinti.

Végül megállapítja azt, hogy „a szövetkezeti társadalmasítás, mint a termelőszövetkezeti tulajdon forrása, lényegében a kisárutermelő egyéni gazdaság függvénye, s ennek megfelelően addig és annyiban létezik, ameddig és amennyiben megtalálható még a kisárutermelő egyéni gazdálkodás" (60. old.).

ad. b) A *háztáji gazdasággal* — mint a tulajdon forrásával — kapcsolatosan a szerző utal arra, hogy a termelőszövetkezeteket *elővásárlási jog* illeti meg, a háztáji gazdaságban levő olyan állatszaporulatra, amely a jogszabály által megengedett kereteket meghaladja. Ezenkívül mód van arra, hogy a termelőszövetkezet és a háztáji gazdaság állatnevelésre vagy hizlalásra szerződést kössön. Ezek az állatok bekerülhetnek a termelőszövetkezet törzsállatállományába és a termelőszövetkezeti tulajdont gyarapítják.

ad. c) A szerző a termelőszövetkezet saját gazdálkodását, a gazdálkodás eredményességét tekinti a termelőszövetkezeti tulajdon alapvető állandó forrásának. A termelőszövetkezet saját gazdálkodása eredményességével kapcsolatosan nagy jelentőséget tulajdonít a termelőszövetkezeti segéd- és feldolgozó üzemeinek, továbbá a termelőszövetkezetek termelési kooperációja folytán létrejövő közös üzemeknek.

ad. d) A termelőszövetkezetek állami támogatását a termelőszövetkezeti tulajdon külső forrásaként tárgyalja, amely szerző felosztásában lehet: 1. közvetlen és visszterhes (pl. ilyenek az állam által nyújtott hitelek), 2. közvetlen és ingyenes (pl. a hitel- és adóelengedés), 3. közvetett és ingyenes (pl. az állami tartalékföldek termelőszövetkezet használatba adása, bölcsődék, óvodák stb. létesítése).

Az állami támogatás rendkívül fontos tényező a termelőszövetkezetek életében akár ingyenes, akár visszterhes is az.

ad. e) Az *egyéb szerzésmódok* a polgári jog olyan ismert tulajdonszerzés módjai, amelyek a termelőszövetkezetek tulajdonszerzésénél is szerepet tölthetnek be.

2. A termelési és terményértékesítési szerződés jelentősége c. tanulmány szerzője az általános elméleti alapvetés után tanulmányát lényegében négy részre osztja: *a)* a termelési és terményértékesítési szerződés kialakulása és jelenlegi helyzete, *b)* a szerződések megkötése, *c)* a szerződés tartalma, a felek együttműködéséből eredő problémák, és *d)* a szerződésszegés.

ad a) A szerződéses termeltetés mai rendszerének kialakulása *az 1947-es esztendővel* kezdődött és a proletárdiktatúra kialakulásával, valamint a tervgazdálkodás bevezetésével vált általánossá.

Az 1953-ban meglevő jelenségek és az 1956-os ellenforradalom hatását érezni lehetett a *szerződéses rendszerben is.* Azonban az ellenforradalom után érvényesülő céltudatos és mindvégig töretlen politika a megelőző évek lazaságait és hibáit kiküszöbölve, új irányvonalat állapított meg a mezőgazdasági termelésben is. 1956-ban az állami begyűjtés rendszerét megszüntették és az emellett addig csak kiegészítő szerepet játszó szerződéses termeltetést és a terményértékesítési szerződést az állami felvásárlás középpontjába állították.

A szerződéses rendszer fejlődésének második periódusa *„akkor kezdődött, amikor a mezőgazdaság túlnyomó részének szocialista átszervezése megvalósult"*, és ez a periódus még ma is tart, hiszen a szocializmus győzelme a mezőgazdaságban még alig egy éve valósult meg. A megváltozott viszonyoknak megfelelően a termeltetési és terményértékesítési szerződések feladatának középpontjában

[2] I. m. 15. o. A továbbiakban zárójelben tüntetjük fel a mű hivatkozott lapszámait.

ma már a mezőgazdaság tervszerű befolyásolásán túlmenően a termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdítása áll.

ad. b) „A termelési és terményértékesítési szerződést érvényesen írásban lehet megkötni", mégpedig az illetékes szervek által jóváhagyott szerződési blanketta (szerződésminta) szerint". (117. old.). A szerző helyesen állapítja meg azt, hogy a szerződéses blanketták nem mindig egyformán alaposak és még sok kívánni valót hagynak maguk után. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban számos gyakorlati példát hoz fel és kifogásolja, hogy a blanketták tartalma sem mindig tart lépést a jogszabályok fejlődésével. Gyakori még ma is az úgynevezett *fiktív szerződések kötése,* ami egyrészt egyes termelőszövetkezetek pénzügyi nehézségeivel (ismeretes, hogy a termelőszövetkezetek az igazolt szerződések után hitelt kapnak), másrészt az ügyletkötő vállalat képviselőjének érdekhajhászó magatartásával (az ügyletkötők a megkötött szerződések alapján prémiumban részesülnek) függ össze.

A fiktív szerződések legfontosabb eseteinek ismertetése után azzal foglalkozik a szerző, hogy milyen jogi eszközökkel lehet fellépni azok ellen, akik ilyen szerződéseket kötnek.

ad c) A szerződés tartalmát a szerződés alanyainak jogai és kötelezettségei határozzák meg, ami lényegében a felek együttműködésében kulminálódik. Az együttműködés pedig akkor felel meg a követelményeknek, ha az a felek megállapodásával megegyezik.

A szerző e kérdéskomplexum kapcsán is felveti a tapasztalt hibákat és megjelöli a hibák kiküszöbölésére alkalmas módozatokat is.

ad d) A szerződésszegés vizsgálatával kapcsolatban foglalkozik a szerző azzal a problémával is, hogyan kell elbírálni a szerződésszegést abban az esetben, ha azt a termelőszövetkezet, és hogy ha azt a szerződtető állami vállalat valósítja meg. A kérdésre akként válaszol, hogy „a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok közötti szerződésből eredő jogviták elbírálása során... úgy kell eljárni, hogy az állami szocialista tulajdon, az állami érdekek védelmének biztosítása mellett figyelmünket a jelenlegi időszakban inkább egy kissé a termelőszövetkezetek felé kell fordítani". A különbség természetszerűleg csak a megítélés fokában lehet és az elbírálás szigorúbb vagy enyhébb voltában.

3. A kötet harmadik tanulmánya *A termelőszövetkezeti munkaviszony sajátosságai* címet viseli. A szerző e tanulmány keretén belül olyan kérdéseket vet fel, amellyel eddig a termelőszövetkezeti jogi irodalomban részleteiben nem foglalkoztak; nevezetesen a tagsági jogviszonnyal szoros összefüggésben levő és attól bizonyos fokig elkülönülő munkajogviszonnyal foglalkozik. Ez a termelőszövetkezeti jogviszonyokon belül olyan probléma, ami rendkívül érdekes és kidolgozásra vár. Hazai irodalma alig van, éppen ezért nehéz feladatot tűzött maga elé a szerző, amikor e téma kidolgozását, ha nem is a teljesség igényével, de magára vállalta. Eléggé vitatott ugyanis az a kérdés, hogy a tagsági viszonytól elkülönülnek-e, illetőleg a tagsági jogviszonnyal egyidejűleg keletkeznek-e más jogviszonyok is, vagy pedig valamennyi termelőszövetkezeti jogviszony — így a munkajogviszony is — a tagsági jogviszony függvénye.

A szerző szerint a belépési nyilatkozat közgyűlés általi elfogadásával a tagsági jogviszony mellett és azzal egyidejűleg más jogviszonyok is létrejönnek, így többek között a termelőszövetkezeti munkajogviszony is.

Ezt a kérdést elemzi, majd rátér a tagsági jogviszonytól elkülönülő, de azzal összefüggő munkajogviszonyok tárgyalására. E munkajogviszonynak három csoportját különbözteti meg: *„a)* a termelőszövetkezettel munkaviszonyban álló szakembert vagy szakmunkást — jelentkezés alapján — taggá választja meg a közgyűlés;[3] *b)* a családtag — pl. a tagsági viszony megszerzéséhez szükséges korhatár elérését követően — kéri a felvételét a termelőszövetkezetbe; *c)* végezetül a belépési nyilatkozatot aláíró személy a közgyűlés elfogadó határozatáig rendszeres munkát végez a termelőszövetkezet valamely munkaszervezeti egységében". (205. old.)

E kérdéseket részletesen és sokoldalúan fejtegeti, majd a termelőszövetkezeti tag munkavégzési kötelezettsége alakulásának elemzésére tér át. Ezzel kapcsolatban számos elméleti és gyakorlati kérdést vet fel, mint: *„a)* a termelőszövetkezeti tag munkavégzési kötelezettségének időleges felfüggesztése; *b)* a termelőszövetkezeti munkajogviszony időszakos vagy tartós szünetelése és a *c)* munkajogviszony tagsági jogviszonyból való hiányzása".

Foglalkozik a szerző a termelőszövetkezeti munkaviszony megszűnésével és megszüntetésével, továbbá a termelőszövetkezeti tagsági és a munkajogviszony tartalmával kapcsolatos kérdésekkel is és megállapítja, hogy „a tagsági jogviszony tartalma a termelőszövetkezeti alapszabályzatban jut kifejezésre" (202. old.), míg a „a termelőszövetkezeti munkajogviszony tartalmát a tagsági jogviszony egyik alapvető tartalmi eleme: a munkavégzési kötelezettség és jogosultság képezi" (211. old.). A munkavégzési kötelezettség és jogosultság pedig „a termelőszövetkezeti tag tulajdonosi és dolgozói jogállásából a belső irányításban érvényesülő szövetkezeti demokráciából ered..." (212. old.).

4. A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége című tanulmány szerzője elöljáróban rendkívül érdekesen fejtegeti a fegyelmi jog történeti kialakulását és fejlődését, továbbá azokat az elvi és tartalmi különbségeket, amelyek a szocialista fegyelmi jogot minden más jellegű fegyelmi jogtól megkülönböztetik.

Ezt követően rátér a magyar fegyelmi jog tárgyalására és megállapítja, hogy a magyar fegyelmi jog alapvető tartalma egységes annak ellenére, hogy a munkatörvénykönyvön kívül egyes speciális területen dolgozó munkavállalók fegyelmi felelősségét külön jogszabályok állapítják meg, és hogy vannak olyan dolgozók is, akiknek fegyelmi felelőssége nem a munkajogi jogviszonyon, hanem tagsági jogviszonyon alapul. Ez az alapvető tartalom pedig abban áll, hogy minden fajta fegyelmi fele-

[3] Véleményünk szerint a közgyűlés nem választja a tagot, hanem dönt a belépési nyilatkozat elfogadása vagy elutasítása felől.

lősségrevonás elsődleges célja a megtévedt dolgozók olyanirányú nevelése, amely alkalmas az elkövetett, illetőleg bárminemű fegyelmi sértés visszatartásától „s a káros magatartás miatti esetleges kényszereszközök alkalmazásának is csak ez lehet a célja". Ellentétben a kapitalizmus körülményei között alkalmazott fegyelmi felelősségre vonással, amely szerint „a károsnak minősített magatartások ellen a megtorlás, az elrettentés eszközével kell védekezni". (227. old.)

A szerző szerint a fegyelmi felelősségnek két csoportját lehet megkülönböztetni: *1.* azoknak a dolgozóknak a fegyelmi felelősségét, akik valamilyen szervezettel alkalmazotti viszonyban állnak, és *2.* azoknak a dolgozóknak a felelősségét, akiket valamilyen szervezethez tagsági kötelék fűz.

„Az alkalmazotti fegyelmi jognak az az alapvető sajátossága, hogy az munkavégzésen, a munkaerő vagy a munkaképesség felhasználásán alapszik, illetőleg annak szolgálatában áll, így közvetlen alkotó része a munkaviszonynak" (233. old.). A fegyelmi felelősségnek ez a típusa ennek következtében a *munkajogba* tartozik.

A tagsági jogviszonyon alapuló fegyelmi felelősség sajátossága pedig abban áll, hogy a munkavégzésen túlmenően a tagot nemcsak a munkavégzés fűzi szervezetéhez, hanem egyéb személyi és vagyoni közreműködés érdeke is.

A szerző ezt követően annak meghatározásával foglalkozik, hogy melyek azok az ismérvek, amelyek megkülönböztetik a fegyelmi felelősséget a büntetőjogi, szabálysértési, illetőleg a kártérítési, azaz a polgári felelősségi rendszertől.

Ezen általános elméleti alapvetés után foglalkozik a szerző a termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelősségével. Hivatkozik a Fegyelmi Szabályzat 2. pontjára, amely szerint: *„Fegyelmi vétséget követ el a termelőszövetkezetnek az a tagja, aki a tagsági jogviszonyból eredő kötelezettségét vétkesen megszegi, vagy egyébként termelőszövetkezeti taghoz méltatlan magatartást tanúsít".* Ez *általános* meghatározása a fegyelmi vétségnek, az egyes elkövetési magatartások *tényállásszerűen* nincsenek meghatározva. Ez egyben azt jelenti, hogy „a fegyelmi hatóságra van bízva annak eldöntése, hogy mely magatartásokat kell, vagy lehet fegyelmi vétségnek tekinteni...". (254. old.)

Nagyon helyesen megállapítja „A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelősségének megállapításánál... olyan mércét kell alkalmazni, amely megfelel az elkövető tudati állapotának, és az *elvárhatóságot* nem a társadalom magasan kvalifikált rétegeihez, hanem elsősorban az *adott* termelőszövetkezeti közösség kulturális és erkölcsi színvonalához kell mérni".

A szerző a fegyelmi büntetések nemeivel is foglalkozik, amit egyébként a fegyelmi szabályzat taxatíve felsorol. E szerint fegyelmi szankciónak minősül: *a)* szóbeli feddés, *b)* írásbeli megrovás, *c)* munkaegységlevonás, *d)* egyes kedvezmények megvonása, *e)* alacsonyabb munkakörbe, vagy más munkahelyre való beosztás, *f)* vezetőnek tisztségből való elmozdítása, *g)* a háztáji föld területének csökkentése és *h)* a kizárás. Hogy a felsorolt szankciók közül mikor melyiket kell alkalmazni, azt az adott szerv vezető szervei határozzák meg annak hangsúlyozása mellett, hogy a fegyelmi büntetésnek mindig arányban kell állni az elkövetett magatartás veszélyességének mértékével a legmesszebbmenő egyéniesítés mellett és gondosan kell ügyelni arra, hogy a fegyelmi büntetést kiszabó szervek előtt mindig a nevelési célzat és ne a cselekmény esetleges megtorlása szerepeljen.

5. A kötet ötödik tanulmánya *A termelőszövetkezet belső igazgatásának egyes kérdései*-vel foglalkozik. A szerző szerint e kérdések fejtegetésénél bizonyos *alapelvekből* kell kiindulni, mégpedig „olyan alapelvekből, amelyek a termelőszövetkezetek belső igazgatását, annak rendszerét és az igazgatás módszereit egészében véve átfogják, meghatározzák. (290. old.) Úgy véljük, hogy a szerző kiindulópontja feltétlenül helyes, helyes továbbá az a megállapítása is — amelyet rajta kívül egyébként több más szerző is megállapított —, hogy a termelőszövetkezet igazgatásának legfontosabb alapelve a *szövetkezeti demokrácia.* A szerző szerint a szövetkezeti demokráciának két fontos vonása van amivel külön érdemes foglalkozni. Az egyik szervezeti igazgatási elem, más szóval a *demokratikus igazgatás,* a másik alapvető tartalmi elem a *belső igazgatás önállósága.* A szövetkezeti demokrácia e két eleme különbözőségeik ellenére is egymással szorosan összefügg.

A tanulmány további része a termelőszövetkezet belső igazgatási szerveivel foglalkozik. Úgy néz ki — bár e kérdésben a szerző nem foglal el határozott álláspontot — hogy a tanulmány a szövetkezeti szervek vonatkozásában eddig használatos *testületi* és *egyedi* szervek megjelölését nem teszi magáévá, hanem csak a termelőszövetkezet szerveiről beszél, ide sorolva: *a)* a közgyűlést, illetőleg küldött gyűlést, *b)* a vezetőséget, *c)* az ellenőrző bizottságot és *d)* a szakbizottságokat, (szociális bizottság stb.) és külön beszélt a vezetőség meghatározott hatáskörrel rendelkező tagjainak, illetőleg a termelőszövetkezet egyéb fontos vezetőinek tevékenységéről.

A közgyűléssel, illetőleg küldöttgyűléssel kapcsolatosan kifejti, hogy e szervek hatáskörét tételesen nem lehet meghatározni, mert a jogszabály is csak azokat az ügyeket sorolja fel, amelyek eldöntése kizárólagos hatáskörbe tartozik. Ismerteti a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyeket, továbbá azokat az eseteket is, amelyekben a jogszabály minősített, azaz kétharmados szótöbbséget ír elő.

A közgyűlés (küldött gyűlés) után a termelőszövetkezet legfontosabb szerve a *vezetőség.* A vezetőség létszáma a termelőszövetkezet nagyságától és létszámától függően alakul és hatáskörébe tartozik minden olyan kérdés elintézése, amelyek nem tartoznak a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe.

A termelőszövetkezet fontos vezetői közül első helyen az *elnök* feladatainak elemzésével foglalkozik a szerző, de az elnök mellett jelentős szerepet tulajdonít a *mezőgazdász*nak és *könyvelő*nek is, függetlenül attól, hogy az utóbb említettek a termelőszövetkezetnek tagjai-e vagy sem. A szerző e megállapítását helyeseljük és egyet-

értünk azzal is, hogy a termelőszövetkezet e két fontos szerepet betöltő személyénél kívánatosnak mutatkozik a tagként való felvétel is.

Fontos jelentőséget tulajdonít a szerző az ellenőrző bizottságnak is — e bizottsággal kapcsolatos kérdéseket részletesen és sokoldalúan elemzi — mint olyan szervnek, amely arra hivatott, hogy a termelőszövetkezet egész tevékenységét ellenőrizze. Elemzi ezen kívül a termelőszövetkezetben működő szakbizottságok tevékenységét és a termelőszövetkezeti ügyvitel kérdéseit is.

6. A kötet hatodik és egyben utolsó tanulmánya *A termelőszövetkezetek állami irányításának néhány főbb kérdése* címet viseli. A szerző e tanulmányát négy fő részre osztja: *a)* a termelőszövetkezetek állami irányításának szükségessége és feladatai, *b)* a termelőszövetkezetek állami irányításának jellege és eszközei, *c)* a termelőszövetkezetek állami irányításának jogi formái és *d)* a termelőszövetkezetek állami felügyelete.

ad. a) A szerző mélyreható és sokoldalú elemzését adja a termelőszövetkezetek állami irányítása szükségességének és figyelemreméltóan elemzi a szocialista és kapitalista állam irányító tevékenysége közötti tartalmi és módszerbeli különbségeket is.

A jelenlegi problémákat elemezve összehasonlítást tesz az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek állami irányítása között és megállapítja, hogy „a szocialista állam az állami tulajdonjog tekintetében nemcsak a hagyományos birtoklás, használat és rendelkezés jogosítványaival bír, hanem tulajdonosként és államhatalomként tervezi és szervezi az állami vállalatok gazdálkodását." (370. old.) A szövetkezetekre az előbbi meghatározás nyilvánvalóan nem alkalmazható, miután a szövetkezeti vagyon nem az állam, hanem a szövetkezetek tulajdonában van, vagyis az előbb megfogalmazott kettős elemből az egyik, a tulajdonosi elem hiányzik. A szerző szerint azonban „a szövetkezeti tulajdon igazgatása során a szocialista állam mégse kizárólagos közhatalomként jár el", mert „a szövetkezeti tulajdon alanyai is részesei az államhatalomnak", (375. old.) és így az igazgatás eredményessége nekik is érdekük.

A termelőszövetkezetek állami irányításának egyik alapvető kérdése a mezőgazdaságra háruló feladatok tervezése. Az irányítás e vonatkozásban nemcsak abban jut kifejezésre, hogy az irányítást megvalósító szervek felvilágosító és nevelő munkával hatnak a termelőszövetkezetekre, hanem az állam óriási anyagi áldozatokat is hoz a termelőszövetkezet működése és megerősödésének elősegítése érdekében. Az állam anyagi támogatásának igen sokféle eszköze és módszere van a hitelnyújtáson, a hitel- és adóelengedésen keresztül, egészen a természetbeni juttatásokig. A termelőszövetkezetek irányítása tehát nem öncél, arra a termelőszövetkezeteknek szüksége van és szükség van az állami irányításra azért is, hogy „a termelőszövetkezetek termelése a népgazdasági tervbe beleilleszkedjék." (393. old.)

ad b) A termelőszövetkezetek állami irányításának két főeszköze van: *a)* jogszabályok és *b)* a szervezés. (397. old.)

A termelőszövetkezetek állami irányítása szempontjából a jogszabályokat különféleképpen kategorizálták. Jelenleg mind a külföldi, mind a hazai termelőszövetkezeti jogi irodalomban szinte általánosan elfogadott *„a kötelező* és *ajánló* jellegű jogszabályokra való felosztás." (399. old.).

A jogszabályokon kívül az állami irányítás másik fő eszköze a *szervezés* és az ehhez kapcsolódó tanácsadó és más helyi jellegű tevékenység. A szervezéssel kapcsolatos kérdéseket nem lehet pontosan meghatározni, ezek állandóan változóak és mindig annak a feladatnak a megoldása kerül előtérbe, amely az adott időszakban szükséges.

ad c) A szerző az állami irányításnak három fő ágazatát különbözteti meg: *a)* általános szakigazgatás, *b)* a szövetkezeti igazgatás, *c)* felügyelet.

Az általános szakigazgatást ismét három csoportra osztja: 1. mezőgazdasági szakigazgatás, 2. szervezeti igazgatás és 3. földigazgatás.

A szövetkezeti igazgatást pedig: szövetkezeti hatósági igazgatásra és üzemi gazdasági igazgatásra osztja fel.

Az egyes igazgatási formákat a szerző részletesen és sokoldalúan elemzi és helyesen állapítja meg, hogy az állami irányítás komplex feladat, „komplexitása nemcsak a jogi és egyéb felépítményi elemek, nemcsak a különböző jogágazatok és jogintézmények, nemcsak a jogi formák rendszere különböző ágazatainak együttműködésében, együtthatásában és összefonódásában áll fenn, hanem egyes ágazatokon belül... is jelentkezik" (438. old.).

ad d) A tanulmány utolsó részében foglalkozik a termelőszövetkezetek állami felügyeletének kérdésével, ezen belül a felügyelet tartalmával, valamint az állami irányítás és felügyelet közötti összhang, illetőleg különbség kérdéseivel is. A szerző szerint is a felügyelet az „állami irányításnak jelentős része, egyik jelentős ágazata, amely az állami irányítás többi, különösen jogi eszközeihez, ágazataihoz és formáihoz szorosan kapcsolódva az állami irányítás egész területét átfogja" (472. old.).

Összegezésül megállapítható, hogy a tanulmánykötet egészében és az egyes tanulmányokat tekintve is színvonalas munka, figyelemreméltó sok új gondolattal telítve.

Domé Györgyné

---

*Čapek, K.: A nemzeti vagyon igazgatása**

Nehéz és sokrétű probléma tárgyalására vállalkozott K. *Čapek*, amikor a nemzeti vagyon igazgatása kérdéseiről kandidátusi disszertációt írt,[1] majd ennek alapján munkáját könyvalakban is megjelentette. Az e területen folytatott elméleti kutatásai a magyar jogtudomány szempontjából is érdeklődésre tarthatnak számot.

A szerző bevezetésében hangsúlyozza, hogy a csehszlovák szocialista polgári jogi irodalom már kezdettől fogva figyelmet szentelt az állami szocialista tulajdon egyes kérdéseinek. Utal V. *Knapp:* „A tu-

* Správa národního majetku. Praha, Nakladatelství Československé Akademie věd. 436 old.

lajdon a népi demokráciában" c. 1952-ben megjelent művére, amely a tulajdon és különösen az állami szocialista tulajdon kérdéseit részletesen feldolgozza.[2] A további évek folyamán azonban a csehszlovák polgári jogászok figyelme inkább a kötelmi jog felé fordult, aminek folytán a nemzeti vagyon kezelése elméleti kérdéseinek megoldására nem fordítok kellő figyelmet, és egész sor idevonatkozó elméleti kérdés tisztázatlan maradt.

E hiányt akarja a szerző művével részben pótolni, anélkül, hogy teljességre törekednék és az egész problémát ki akarná meríteni. A szerző törekvése arra irányul, hogy főképpen a nemzeti vagyon igazgatása lényegének feltárásával megjelölje a problémák komplex feldolgozásának útjait. Megállapítja, hogy azok a részeredmények, amelyekhez az egyes jogágazatokban eljutottak, nem kapcsolódnak egymáshoz, sőt igen gyakran egymással ellentétesek is. Fejtegetéseiben elsősorban A. V. *Venediktov*-nak és V. *Knapp*-nak az állami szocialista tulajdonra vonatkozó megállapításaira támaszkodik,[3] anélkül, hogy — amint ezt bevezetésében maga is megállapítja — szükségtelenül ismétléseknek bocsátkozott volna olyan kérdéseket illetően, amelyek tekintetében kételyek nem merültek fel.

A mű *három* részből áll. Az *első rész* három fejezetben az állami szocialista tulajdon általános kérdéseivel foglalkozik. Felveti az össznépi tulajdon jogalanyiságának kérdését és megállapítja, hogy ennek alanya csak az állam lehet, amely ellátja a gazdasági-szervező funkciót, amivel az állami szocialista tulajdon szervesen összefügg. Ezt követően a szerző részletesen cáfolja azokat a revizionista álláspontokat, amelyek szerint a társadalmi tulajdon igazi formája az ún. közvetlen termelők, azaz az üzemi kollektívák tulajdona lenne. Eltekintve attól, hogy az ún. közvetlen termelők tulajdonának jogi természetére nézve nagyfokú bizonytalanság uralkodik még az e nézetet vallók táborában is, hangsúlyozza, hogy csak az állami szocialista tulajdon teszi lehetővé a központi tervezést, amely nélkül a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának nem tudna eleget tenni. Ebben a vonatkozásban végülis azt a következtetést vonja le, hogy csak az állami szocialista tulajdon egységes alapjának és az állami szervek (állami jogi személyek) által saját nevükben gyakorolt operatív igazgatás konstrukciójának megoldása lehet megfelelő.

A könyv *második része* a nemzeti vagyon igazgatásának lényegével foglalkozik. Ennek megvilágítása — mondja a szerző —, szükségessé teszi a tulajdonjog, és különösen az állami szocialista tulajdonjog lényegének tisztázását. Erre azért van szükség, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, hogy az operatív igazgatás önálló alanyi jog-e, amely az állami szocialista tulajdontól különbözik, és ha igen, tisztázni kell a kettő viszonyát. E rész első fejezete ezért mint előkérdést — a tulajdonjog lényegét tárgyalja. A szerző ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy a „tulajdonjog" fogalma kétféle értelemben használatos: objektív értelemben a tulajdonjogra vonatkozó jogszabályok összességét, szubjektív értelemben pedig a tulajdoni jogviszony elemét jelenti.

Ennek előrebocsátásával a szerző megkísérli elemezni az állami szocialista tulajdonjog lényegét. Megállapításait a következőkben foglalhatjuk össze: az államot is megilleti az a jog, ugyanúgy, mint a többi tulajdonost, hogy a vagyont birtokban tartsa, használja és azzal rendelkezzék. Ezen kívül azonban az állami szocialista tulajdon tartalma magában foglalja azt a jogot is, hogy az állam szerveit megbízza a tulajdonosi jogok gyakorlásával, meghatározza e szerveknek az említett jogosítványok rendes gyakorlását biztosító kötelezettségeit és e kötelezettségek teljesítését ellenőrizze. Más tulajdonos ezt csak akkor teheti, ha ebben az érdekelt személyek egymással megállapodtak; ezek szerződésben rögzítik, hogy milyen körben, kinek a nevében stb. történik majd a tulajdonos jogosítványainak gyakorlása.

Ezzel eljut a szerző az állami szocialista tulajdoni jogviszony struktúrájának kérdéséhez. Előbb azonban a tulajdoni jogviszony struktúráját fejti ki általánosságban. Utal arra, hogy itt az ún. abszolut jogok konstrukciója merül fel, amely szerint a tulajdonos jogosítványainak minden más személynek az a kötelezettsége felel meg, hogy a tulajdonosi jogosítványokba való beavatkozástól tartózkodjék. Az állami szocialista tulajdonnál a szubjektív jog tartalmát nemcsak az a jogosítvány képezi, hogy a dolgot birtokban tartsa, használja és azzal rendelkezzék, hanem az a jog is, hogy e tulajdonosi jogosítványok gyakorlásával az állami szerveket megbízza. Az állam azon jogosítványának, hogy a tulajdonosi jogosítványok gyakorlásával az állami szerveket megbízza, e szerveknek az a kötelezettsége felel meg, hogy e jogosítványokat a reájuk bízott feladatokkal összhangban és a felettes szervek rendelkezéseinek megfelelően gyakorolják. Az állam e jogának tehát szerveinek kötelezettsége felel meg. Azoknak az állami jogosítványoknak azután, amelyek az állami szocialista tulajdon szubjektív jogainak tartalmát képezik, harmadik személyeknek az a kötelezettsége felel meg, hogy az állami tulajdonjogot ne háborgassák.

E rész második fejezetében tér rá tulajdonképpen a szerző a nemzeti vagyon igazgatása lényegének kérdésére. A szerző elsősorban az igazgatás gazdasági lényegének szentel figyemet. Szerinte a nemzeti vagyon operatív igazgatása jogintézményének gazdasági alapja az önálló elszámolás gazdasági kategóriája. Utal arra, hogy a közgazdászok többségének véleménye szerint az önálló elszámolás a szocialista vállalatok irányításánál nemcsak módszer, hanem mint vállalati gazdálkodási elv, gazdasági kategória is. Az önálló elszámolás a szocialista termelési viszonyok egyik formája.

Ami a nemzeti vagyon igazgatásának jogi lényegét illeti, a szerző megállapítja, hogy a nemzeti vagyont kezelő szervezetnek alanyi joga van (amit az operatív igazgatás jogának nevez), amelynek tartalma a vagyon birtoklásának, használatának és az ezzel való rendelkezés jogosítványa. Ugyanakkor az említett jogosítványok gyakor-

1 Beszámoló kandidátusi disszertációk megvédéséről. Právnik, 1961. 8. sz. 725. és köv. old.

2 *V. Knapp:* A tulajdon a népi demokráciában. Budapest, Jogi Kiadó, 1954. 370. old.

3 *A. V. Venediktov:* Állami szocialista tulajdon. Moszkva, 1948; *V. Knapp:* a 2. jegyzetben említett mű.

lása egyben azoknak a kötelezettségeknek a teljesítése, amelyek a nemzeti vagyont kezelő szervezetre az állammal szemben hárulnak. Az az állítás tehát, hogy az operatív igazgatás jogának gyakorlása nem önálló jogosítvány, csak olyan értelemben helyes, hogy ez a jog nem létezhet az állami szocialista tulajdontól függetlenül.

Összefoglalva, a szerző idevonatkozó véleménye az, hogy itt az állami tulajdonjogtól különböző jogról van szó. Nem ért egyet azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a vagyont kezelő szervezet jogosítványa az állami tulajdonjog részét képezi. Másfelől a vagyonigazgatás az állami szocialista tulajdontól nem szakítható el, mert mindkét jogosítvány egymással elválaszthatatlanul kapcsolatos. A vagyonigazgatás jogosítványa nem állhat fenn az állami szocialista tulajdontól függetlenül. Az állami vagyont kezelő szerv jogosítványainak gyakorlása egyben a szervnek az állammal szemben fennálló kötelezettségei teljesítését jelenti.

A szerző elvi jelentőségű fejtegetéseinek lezárásaképpen foglalkozik az ún. közvetlen és operatív vagyonigazgatás közötti különbséggel, ami a csehszlovák tételes jogra figyelemmel elég sok problémát vet fel. Az előbbi a költségvetési intézmények, az utóbbi a gazdasági szervezetek vagyonigazgatását jelenti. A helyzetet bonyolítja az, hogy az egyes jogszabályokból (így a gazdasági szerződésekről szóló szabályokból) a költségvetési szervezetek jogalanyiságára lehet következtetni, míg más szabályok, pl. a nemzeti vagyon kezeléséről szóló szabályok, éppen ellenkező irányú megállapításokra adnak támpontot. Helyesen mutat rá a szerző, hogy a kérdés szükségessé teszi a polgári és igazgatási jog minél szorosabb együttműködését, mert eddig mind a polgári jog, mind az igazgatási jog a kérdést külön vizsgálta és így a kapott eredmények nincsenek egymással összhangban.

A mű *harmadik* része az idevonatkozó csehszlovák szabályozással foglalkozik a következő tagolásban: az igazgatás alanyai, a nemzeti vagyont kezelő szervezetek egyes jogai és kötelezettségei, a nemzeti vagyon igazgatásának létrejötte az állami szocialista tulajdon keletkezésénél, a nemzeti vagyon kezelésének átruházása, a nemzeti vagyon használata más alanyok részéről, a nemzeti vagyon igazgatásának megszűnése.

A művet a csehszlovák jogi folyóiratok melegen méltatták, mint amely a nemzeti vagyon igazgatásának jogi kérdéseit monográfia formájában a hazai jogi irodalomban először dolgozta fel ilyen részletesen.[4] A szerzőnek számos nehézséget kellett leküzdenie, mert az alapvető elméleti kérdések nagy része tisztázatlan. Mindamellett a felvetett problémákat széleskörű irodalmi ismeretekre támaszkodva, magas elméleti színvonalon oldotta meg, és így a könyv a szocialista jogtudomány figyelemre méltó alkotása.

T. L.

[4] *J. Eliáš:* könyvismertetése a Právnik 1962. évi 4. számában a 316. és köv. oldalakon, továbbá *Hanes* D. könyvismertetése a Právny Obzor, 1962. 4. számában a 244. és köv. oldalakon.

Új könyvek

Világhy Miklós—*Eörsi* Gyula:
Magyar polgári jog. 2. köt. Szerk. Világhy Miklós. Egyetemi tankönyv.
Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 471 p.

Móra Mihály—*Kocsis* Mihály:
A magyar büntető eljárási jog. Szerk. Móra Mihály.
Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 689. p. [Bibl. passim.]

Rubinstejn, Sz. L.:
Lét és tudat. A pszichikum helye az anyagi világ jelenségeinek egyetemes összefüggésében.
Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 352 p.

Elekes Lajos—*Lederer* Emma—*Székely* György:
Magyarország története. Az őskortól 1526-ig.
Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 458 p. 16 t. 10 térk.
/Magyarország története 1./

Magyarország története 1526—1790. A késői feudalizmus korszaka. Szerk. H[unyadiné] Balázs Éva, Makkai László.
Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 661 p. 16 t. 11 térk.
/Magyarország története 2./

Arató Endre—*Benda* Kálmán—*Varga* Zoltán:
Magyarország története 1790—1849. A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka. Szerk. Mérei Gyula, Spira György.
Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 30 p. 14 t.
/Magyarország története 3./

Zsigmond László:
A német imperializmus és militarizmus újjáéledésének gazdasági és nemzetközi tényezői. (1918—1923.)
Bp. Akad. Kiadó, 1961. 446 p.
Bibliogr. 421—434. p.

Kriminalisztikai tanulmányok. [Közzéteszi az] Országos Kriminalisztikai Intézet. 1. köt.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 215 p.

„Szocialisták" a szocializmus ellen. [Pravüe szocialisztü — protiv szocializma.] Ford. Szabó Tamás.
Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 394. p.

Államjog, alkotmányjog

Ravin, Sz. M.: Princip federalizma v szovetszkom goszudarsztvennom prave. [A föderalizmus elve a szovjet államjogban.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1961. 75 p.
/Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet./ ÁJI. 19.145.

A föderalizmus elvének jelentősége után az elv alkományjogi alapjait, jogi formáit és az ezzel kapcsolatos törvényhozás továbbfejlesztésének kérdéseit vizsgálja.

E lapszám (XVII. új évfolyam 8.) szerzői: *Dr. Földes Iván* tanszékvezető egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Katona Zoltán*, a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészének első helyettese. — *Dr. Kertész István*, az igazságügyminisztérium főelőadója. — *Dr. Rákos Ferenc* ny. főosztályvezető. — *Dr. Géczy Kálmán* Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető. — *Dr. Domé Györgyné*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.4491 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

XVII. új évfolyam 10. szám Budapest, 1962. október hó

EGYETEM KÖNYVTÁR BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

T A R T A L O M:

— —:
Kongresszusra készülünk 493

SZABÓ LÁSZLÓNÉ:
A büntető jogviszonyok és a büntető eljárási jogviszonyok tartalma és kapcsolata ... 496

PAP TIBOR:
A vétkesség jelentősége a bontás szempontjából a szocialista családi jogban 507

NÉVAI LÁSZLÓ:
A bírói pervezetés a magyar polgári eljárásjogban 515

VIDA ISTVÁN:
A Vht. novellája és a munkabérből való közvetlen levonás 523

Szemle:

KATONA ZOLTÁN:
A közigazgatási jogsértések elleni jogorvoslatokkal foglalkozó stockholmi szemináriumról 530

ELIÁS JOSEF:
Munkavédelem és az üzemi balesetek kártalanítása a csehszlovák szocialista jogban ... 533

T. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 543

Jogirodalom:

ANTALFFY GYÖRGY:
Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 546

KERTÉSZ ISTVÁN:
Weltner Andor: A magyar munkajog c. egyetemi tankönyvének 2. kiadása 550

— —:
Új könyvek 556

СОДЕРЖАНИЕ: — —: Готовимся к съезду . . . — *Л. Сабо:* Содержание и связь уголовно-правовых и уголовно-процессуальных правоотношений. — *Тибор Пап:* Значение вины с точки зрения развода в социалистическом семейном праве. — *Ласло Неваи:* Ведение процесса судьёй в венгерском гражданском процессуальном праве. — *Иштван Вида:* Новелла закона о судебном исполнении и непосредственное вычисление из заработной платы. — *Обзор: Золтан Катона:* Стокгольмский семинар о правовых средствах применяемых против административных правонарушений. — *Йозеф Элиаш:* Охрана труда и возмещение ущерба, связанного с производственным увечьем в чехословацком социалистическом праве. — *Л. Т.:* Законодательство европейских социалистических государств. — *Правовая литература: Дьёрдь Анталфи:* Янош Бэр: Возникновение и развитие местных советов в Венгрии. — *Иштван Кертес:* Второе издание учебника А. Вельтнера: «Венгерское трудовое право». — ——: Новые книги.

INHALT: — —: Vorbereitungen zum Parteitag. — Frau *L. Szabó:* Der Inhalt und die Verbindungen zwischen den Strafrechtsverhältnissen und Strafprozessverhältnissen. — *Tibor Pap:* Die Bedeutung der Schuld aus dem Gesichtspunkte der Ehescheidung im sozialistischen Familienrecht. — *László Névai:* Die richterliche Prozessleitung im ungarischen Zivilprozessrecht. — *István Vida:* Die Novelle des Durchführungsgesetzes und die unmittelbaren Abzüge von Löhnen. — *Rundschau: Zoltán Katona:* Das Seminar in Stockholm über die Rechtsmittel gegen Rechtsverletzungen auf dem Gebiet der Verwaltung. — *Elias, Josef:* Arbeitsschutz und die Entschädigung für Arbeitsunfälle im tschechoslowakischen sozialistischen Recht. — *L. T.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: György Antalffy:* János Beér: Die Entstehung und Entwicklung der örtlichen Volksvertretungen in Ungarn. — *István Kertész:* Die zweite Ausgabe des Lehrbuches von Andor Weltner: Das ungarische Arbeitsrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: — —: Préparatifs pour le VIIIe Congrès du Parti. — *Mme László Szabó:* Les relations entre les rapports de droit pénal et les rapports de procédure pénale et leur contenu. — *Tibor Pap:* L'importance de la culpabilité du point de vue de la dissolution du mariage dans le droit de famille socialiste. — *László Névai:* La conduite du procès par le juge dans la procédure civile hongroise. — *István Vida:* Les amendements à la loi sur l'exécution judiciaire et la retenue opérée sur le salaire. — *Revue: Zoltán Katona:* Le colloque de Stockholm sur les voies de recours en cas de violations du droit par l'administration. — *Elias, Josef:* La protection du travail et l'indemnisation en cas d'accident de travail dans le droit tchécoslovaque socialiste. — *L. T.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: György Antalffy:* János Beér: La formation et l'évolution des conseils locaux en Hongrie. — *István Kertész:* La deuxième édition du manuel d'Andor Weltner: Droit du travail hongrois. — — —: Nouveaux livres.

XVII. új évfolyam 10. szám Budapest, 1962. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Kongresszusra készülünk...

I.

Kongresszusra készülünk: a Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. Kongresszusára. A kongresszusi előkészületek azonban jelentősen túlnőnek a párt keretein és — nyugodtan állíthatjuk — átfogják a magyar nép legkülönbözőbb és legszélesebb rétegeit. *„A kongresszus nagy esemény a párt, a nép életében"* — olvashatjuk a Párt Központi Bizottsága által kiadott kongresszusi irányelvekben, és ez is éppen arra utal, hogy a pártkongresszus az egész ország ügye. A hivatkozott tételek ugyanis nemcsak azt fejezik ki, hogy a párt — alkotmányunk szavai szerint is — „az állami és társadalmi tevékenység vezető ereje", nemcsak azt, hogy ebből folyóan a kongresszus, mint a pártélet legmagasabb fóruma határozataival *„célt és irányt ad a nép egész tevékenységének"*, hanem azt is, hogy a párt mind a kongresszus előkészítésében, a kongresszusi határozatok tervezetének kimunkálásában, mind pedig a meghozandó határozatok végrehajtásában az egész népre támaszkodik: számít az ország minden becsületes, haladó emberének alkotó segítségére. Ennek a szemléletnek a jegyében hangsúlyozzák az irányelvek, hogy a Központi Bizottság *„a párt és a nép elé tárja a kongresszusra való felkészülés okmányát"*. Ez egyébként teljes összhangban van a pártvezetés lenini elveiből folyó azzal a munkamódszerrel, hogy a *Központi Bizottság e fontosabb párthatározatok meghozatala előtt a párttagok és a pártonkívüliek széles rétegeivel tanácskozik"*.

Méltán szólnak az irányelvek arról, hogy *„a Magyar Szocialista Munkáspárt, amely a munkásosztály forradalmi élcsapata, megnyerte a nép túlnyomó többségének cselekvő támogatását."* Ez elsősorban abban fejeződik ki, hogy a párt által kitűzött célok elérése a párttagok mellett a pártonkívüliek legnagyobb részének is legsajátabb ügye, örömmel és felelősségük tudatában vállalják ebben a reájuk háruló feladatokat; lelkesen résztvesznek a kongresszust előkészítő munkálatokban is. Ilyen módon ugyancsak kifejezésre kívánják juttatni a párt iránti bizalmukat és megbecsülésüket, azt a meggyőződést, hogy a párt az egész nép érdekeiért és boldog jövőjéért harcol.

A magyar szocialista jogászság szocializmust építő társadalmunk szerves és tevékeny része. Az ezt igazoló tényekből kiindulva jogosan írhatjuk: mi magyar szocialista jogászok — párttagok és pártonkívüliek egyaránt — szintén készülünk a kongresszusra, arra a kongresszusra, amely a mi munkánk körében is mérleget von majd fejlődésünk eddigi eredményeiből, a mi számunkra ugyancsak meg fogja szabni további munkánk célját és irányát.

Ezek a körülmények indítanak arra, hogy a kongresszusi irányelvek nyomán felvessünk néhányat azon gondolatok közül, amelyeket különösen fontosnak tartunk az állam- és jogtudomány további tevékenységének, soron következő feladataiknak meghatározása szempontjából.

II.

A kongresszusi irányelvek kulturális fejlődésünk eredményeit és feladatait elemezve megállapítják: *„Az emberek tudatának, gondolkodásának átalakításában, a szocialista társadalom, a gazdasági és az állami élet kérdéseinek tudományos elméleti kidolgozásában mind nagyobb feladatok hárulnak a társadalomtudományokra. A társadalomtudományok művelői segítsék a szocialista építés tapasztalatainak elméleti általánosítását, a fejlődés távlatainak tudományos megvilágítását, az antimarxista ideológiák elleni harcot, a pártosság lenini eszméjének védelmét és érvényesítését. A társadalomtudományi kutatómunka szervezete segítse elő az elmélet és a gyakorlat egységét, az erők ésszerű összpontosítását és a társadalmi fejlődés időszerű alapkérdéseinek vizsgálatát."*

Az irányelveknek ezek az útmutatásai az állam- és jogtudomány dolgozóihoz is szólnak. Mind az egyes dolgozókhoz, mind pedig az állam- és jogtudománnyal foglalkozó intézményekhez, intézetekhez, az egyetemekhez. A mi számunkra ugyancsak időszerű feladat a kutató-

munka szervezetének megerősítése, az irányítás és összehangolás megjavítása, általában a hatékonyság növelése. A mi tudományunkra is áll az irányelveknek az a megállapítása, hogy *„a tudomány tervszerű fejlesztésében, eredményeink felhasználásában még csak a kezdeti lépéseket tettük meg. A gyorsabb előrehaladást gátolja a szellemi és anyagi erők szétaprózottsága, gyakran célszerűtlen felhasználása, a konzervativizmus, a szubjektivizmus, a tudomány irányításának hibái és az elavult szervezeti formák."*

A mi munkaterületünkön szintén nagy gondot kell fordítani a tudományszervezés legjobb módszereinek kialakítására, elsősorban az összes erők megfelelő összpontosítására a legfontosabb feladatok mielőbbi eredményes megoldása céljából. A tudományos munka további eredményes vitele szempontjából a mi számunkra is messzemenő segítséget nyújt a kutatási kereteket, a legfontosabb feladatokat körülhatároló országos távlati tudományos terv; e terv azonban valóban csak kereteket ad, amelyeket gondos és sokirányú további munkával kell valóságos tartalommal kitölteni. E vonatkozásban pedig fontos, de nem elég kijelölni a legfontosabb témákat, meghatározni ezek között a célszerű sorrendiséget, de emellett — s talán elsősorban — céltudatosan ki kell szélesíteni az eddigi személyi állományt, alapos előkészületek alapján bátran be kell kapcsolni a kutatómunka minden területén a legjobb gyakorlati szakembereket is. Fel kell tárni az ilyen értelemben még rendelkezésre álló tartalékot, mert csak így biztosíthatjuk az elméleti általánosításhoz a szocialista építés tapasztalatainak teljes értékű összegyűjtését.

A kutató munka személyi állománya kibővítésében a legfontosabb mozzanat a fiatal kutatóknak a munkába való következetes bevonása. *„A fiatal kutatók képzését és tudományos előrehaladását tervszerűbbé kell tenni és össze kell hangolni a szocialista építés igényeivel"* — olvashatjuk az irányelvekben. Külön is kiemelik az irányelvek: *„Az idős tekintélyes tudósok megtisztelő feladata, hogy minél több tehetséges fiatal kutatónak adják át gazdag tapasztalataikat, minél több kiváló tudóst neveljenek a magyar tudomány, a magyar nép számára."* Hiba lenne azt mondani, hogy ebben a vonatkozásban az állam- és jogtudomány művelői eddig nem értek el eredményeket. Mégis e téren is van még bőven tennivaló. Különösen a gyakorlatban dolgozó fiatal szakemberekre, a velük való folyamatos együttműködésre, az ő további képzésükre, nevelésükre kell figyelmet fordítani. Ebben munkálkodva — fáradozva, nemcsak az állam- és jogtudomány utánpótlását bővítjük, de egyben előmozdítjuk az elmélet és a gyakorlat termékeny egységét, jelentős lépéseket teszünk ugyanakkor még annak érdekében, hogy az állami munka tudományos színvonalának emelésével is szolgáljuk a szocializmus építésének hatékonyságát.

III.

A társadalomtudományok előtt álló feladatokkal kapcsolatban az előbbiekben már jeleztük az ideológiai harc fontosságát. Ez a tétel átszövi az irányelvek egészét, több összefüggésben is határozott hangsúlyt kap az irányelvek különböző pontjaiban. Figyelmeztetnek az irányelvek arra is, hogy bár előbbrejutottunk a párt ideológiai fejlődésében, a tömegek politikai nevelésében, bár egyre inkább megvalósul az a törekvés, hogy vonzó formában és az élettel szerves kapcsolatban terjesszük a marxizmus—leninizmus eszméit, még hosszú időt igényel a párt VII. kongresszusán kitűzött annak a feladatnak a megoldása, hogy társadalmi és kulturális életünk minden területén uralkodóvá tegyük a marxizmus—leninizmus világnézetét. Hangsúlyozzák az irányelvek, hogy ideológiai munkánknak még gyakori és jellemző hibája *„a meggyőző erőre támaszkodó offenzív jelleg elégtelensége, az új problémák vizsgálatától és a megoldásuktól való húzódás, a dogmatizmustól örökölt gondolati bátortalanság."* Figyelmeztetnek arra is, hogy fejlődésünk jelenlegi időszakának egyik meghatározó sajátossága a politikai harcnak gyakran ideológiai formában való jelentkezése. A kapitalista múlt eszmei öröksége — az ellenséges erők utolsó mentsvára — fékezi a szocialista építést. Az irányelvek ezen megállapításainak indokoltságát az állam- és jogtudományi élet területén mutatkozó jelenségek is igazolják. Éppen ezért a továbbiak során az eddiginél élénkebb figyelmet kell arra fordítanunk, hogy szocialista társadalmunk valóságos jelenségeit kutatva — elemezve egyben mindenkor fordítsunk nagy gondot az adott kérdésekkel összefüggő mindenféle antimarxista nézet elleni harcra. Ne elégedjünk meg azzal sem, hogy magunk elkerüljük az ilyen szemléletek befolyását, hanem tekintsük feladatunknak, hogy munkánkat a marxizmus eszmei offenzivájának a szolgálatába állítsuk. Mindez természetesen csak akkor valósítható meg, ha egyrészt biztos világnézeti alapokon mozgunk, másrészt ha szenvedélyesen kutatjuk a társadalmi valóság legjellemzőbb jelenségeit, továbbá azok okait, összefüggéseit; ha bátran levonjuk az azokból folyó következtetéseket, ha állhatatosan és bátran felelünk mindazokra a kérdésekre, amelyeket a mindennapos élet gyakorlata felvet.

További fejlődésünk biztosítása érdekében ebben a vonatkozásban is le kell vetkeznünk „az óvatoskodást" az eleven problémák megkerülését; elsősorban saját munkánkon belül kell végigvinni a „kétfrontos harcot", le kell küzdeni mind a polgári ideológia még meglevő maradványait, mind a revizionista jellegű tévelygéseket, mind pedig a marxizmustól ugyancsak teljesen idegen dogmatizmust.

IV.

A kongresszusi irányelvek messzemenő figyelmet fordítanak a munkáshatalom, az állami rend, a szocialista törvényesség és általában a szocialista állam fejlődésének, távlatainak kérdéseire. Hazai vonatkozásokban azt tartalmazzák az irányelvek, hogy *„a szocializmus építésének előttünk álló időszakában népi demokratikus államunk teljesíti a proletárdiktatúra történelmi hivatását, mialatt fokozatosan kifejlődnek benne az egyetemes népi államra jellemző vonások."* Mint a fejlődés egészét meghatározó objektív törvényszerűséget hangsúlyozzák: *„szocialista államunk továbbfejlesztésének, az egyetemes népi állam kialakulásának kulcskérdése a szocialista demokratizmus mind szélesebbkörű kibontakozása."* Ennek a célnak alárendelve sorakoztatják fel az állami szervezet és az állami élet terén mutatkozó további feladatokat és az érvényesítendő tendenciákat. Az e vonatkozásban jelentkező problémák megoldásában a jogászokra általában és különösen az állam- és jogtudomány művelőire rendkívül fontos szerep vár. Elsősorban sok és sokfajta gyakorlati tapasztalatot kell összegyűjteniök, rendszerezniök. Emellett, pontosabban ennek alapján számos elméleti kérdést kell tisztázniuk és egyben sokágú gyakorlati szervező munkát kifejteniök. A továbbiakban — hosszú éveken keresztül — nyilván a jelzett követelményekkel összefüggő témákat kell kutatómunkánk előterébe állítani.

Ezzel a feladatkörrel összefüggésben ezúttal csupán egy gondolatot tartunk szükségesnek kiemelni.

Ma már szocialista jogászok előtt aligha szükséges indokolni, hogy a szocialista demokratizmus fejlődésének tartalmi lényege az állami munka társadalmasodásának az előrehaladása; és ezzel szoros összefüggésben annak a folyamatnak az erősödése, hogy felszámoljuk a társadalom és az állam közötti elidegenedést, hogy fokozatosan biztosítsuk a társadalom és az állam egymáshoz való közeledését, összeolvadását — szervezetileg és a tényleges munka vitelét illetően is. A történelmi tapasztalatok alapján azt is igazolta már a szocialista állam és jogtudomány, hogy a jelzett folyamatban az optimális formák kialakulása is az élet közvetlen tapasztalataira épül, hogy a jogtudománynak e vonatkozásban is a társadalmi gyakorlatot kell általánosítani. Ez lényegében azt jelenti, hogy a társadalmasodás változatos formáit elsősorban az élet munkálja ki és ezek közül csak azok maradnak tartósabban meg, (azokból lehet tehát a leghamarabb tudományos általánosítást levonni) amelyeket az élet gyakorlata kipróbált és helyesnek ítélt.

Az előbbiekből folyóan az állami munka társadalmasodása tehát nemcsak azt jelenti, hogy tartalmilag (az ügyek konkrét vitelében) nőtt meg a társadalom részvétele, hanem azt is, hogy a társadalom gyakorta termeli ki azokat a formákat is, amelyekben a munka lezajlik. E formák céltudatos kialakításának folyamatából természetesen semmiképpen nem lehet kikapcsolni sem az elmélet, sem a tudatos államvezetés szerepét. Nem lehet ebből azt a következtetést sem levonni, hogy a formák kialakításának a folyamata spontán jellegű. Szem előtt kell tartani azt is, hogy ebben a vonatkozásban is általában a forradalmi elméletre támaszkodó marxista—leninista párt az ösztönző, (legtöbbször a kezdeményező erő) még akkor is, ha az „alapanyagot" a tömegek egészséges élettapasztalatai szolgáltatják. Nagy szerepet játszik egyébként az a tény is, hogy a szocialista fejlődés előrehaladása idején a tömegek ilyenirányú tevékenységét szintén a marxista—leninista szemlélet hatja át; az, hogy a szocialista tudat megerősödése folytán a tömegek tekintélyes része olyan gyakorlati „államvezetővé" növekedett, amely tudatosan keresi az adott körülményeknek leginkább megfelelő formákat is. Lenin az állami munka tömegszervezeti formáinak fejlődésével összefüggésben így határozza meg az elmélet szerepét: „... minden lépést ami ennek megvalósítása érdekében történik — minél változatosabbak ezek a lépések — annál jobb — gondosan fel kell jegyeznünk, tanulmányoznunk kell, rendszerbe kell foglalnunk, szélesebbkörű kísérletek útján ki kell próbálnunk és törvényerőre kell emelnünk ...". (Lenin Művei 27. kötet Bp. 1952. 269. old.)

V.

A gazdasági építőmunkánk feladatait elemezve kiemelik az irányelvek, hogy további előrehaladásunk feltétele a gazdasági irányítás és vezetés megjavítása. *„A VII. Pártkongresszus óta a vezetés színvonala emelkedett, de elmaradt a növekvő követelményektől és a tömegek kezdeményezésétől. A gazdasági vezetés legyen tudományosan megalapozott, előrelátó; döntései vegyék figyelembe a technika és a tudomány állandóan sokasodó vívmányait és épüljenek gondos számvetésre."*

A gazdasági irányítás és vezetés színvonalának megjavítása sok tudományág szoros és szervezett együttműködését igényli. Ebben az együttműködésben a jogászokra is jelentős arányban hárulnak felelősségteljes feladatok. Nemcsak azért, mert a vezetés — irányítás maga is állami keretekben zajlik és így a szervezet kialakítása márcsak ezért is jogászi feladatként is jelentkezik. Nemcsak azért, mert az irányítás eszközei között a jogi jellegűeknek is nagy fontossága van. E téma kidolgozásában elsősorban abból kell kiindulni, hogy a szocializmus körülményei között a jogászi munkának — különösen az államigazgatási tevékenység területén — fel kell ölelnie a szervezés tudományos megalapozásában, valamint gyakorlati megvalósításában való részvételt, — bele kell nyúlni a nem jogi jellegű eszközök kimunkálásába is. Ezt

azért kell aláhúznunk, hogy egyrészt rámutassunk a jogászi feladatok ilyen értelmű gazdagodására, a jogász szervező feladatainak megnövekedése, másrészt — ennek alapján is — ráirányítsuk a figyelmet arra, hogy az állam- és jogtudomány művelőinek a továbbiakban az eddiginél nagyobb mértékben kell belekapcsolódniok a gazdasági irányítás és a vezetés problémáit kutató komplex vizsgálatokba. Ebben a felfogásban előtérbe állítjuk az állam- és jogtudományoknak azt az új oldalát, amelynek fejlesztése során az elmélet dolgozói a politikai gazdaságtan, a műszaki tudományok munkásaival együttműködve feltárják a különböző tudományágakat foglalkoztató jelenségek kölcsönhatásait és ezekre építik az adott területen jelentkező problémák felszámolását szolgáló legjobb gyakorlati megoldásokat.

A szóbanforgó új feladatkörnek az ellátása nemcsak újszerűségénél fogva okoz sok nehézséget, hanem azért is (és ezt szintén mondjuk ki nyiltan) mert a témával foglalkozó többi tudományágak általában nem is ismerik fel kellő mélységben az állami és jogi jellegű összefüggéseket. Nemcsak egyszerűen arról van tehát szó, hogy részt vállaljunk ebben a munkafolyamatban, hanem arról is, hogy harcoljunk az olyan szemlélet ellen, amely erről a munkaterületről az állami és jogi kapcsolatokat ki akarja rekeszteni. E harc sikerének egyik feltétele természetesen az, hogy az állam- és jogtudomány művelői elsősorban maguk munkálják ki azokat az állami, jogi összefüggéseket, amelyek a társadalmi valóságban élesen jelentkeznek; még pedig nemcsak a gazdasági vezetés és irányítás belső állami területén, hanem a szocialista országok közötti nemzetközi együttműködés szerteágazó problémakörének vetületében is.

VI.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága a kongresszusi irányelvek nyilvánosságra hozatalával egyidejűleg, a nyilvánosság elé tárta azt a határozatot is, amelyet a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárásáról hozott. Ez a határozat tartalmi lényegében nemcsak visszamenőleg zárja le a szóbanforgó kérdést, hanem egyben előremutató jellegű is és ilyen értelemben szoros egységet képez a kongresszusi irányelvekkel. Mint a határozat befejező részében mondja: „*A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának ez a határozata legyen fegyver a kommunisták kezében a párt politikai és erkölcsi egységének védelmére, a párt és a nép összeforrottságának, szocialista rendszerünknek az erősítésére.*"

Jövőbeli irányító tartalmát illetően talán azok a határozat legjelentősebb megállapításai, amelyek cáfolhatatlanul igazolják a személyi kultusz és az önkény közötti elkerülhetetlen kapcsolatokat; amelyek bizonyítják, hogy a személyi kultusz elburjánzása nemcsak lehetővé teszi, hanem szükségszerűen magával hozza a szocialista rendet megbontó törvénysértések bekövetkezését.

„*A Központi Bizottság* — olvashatjuk a párthatározatban — *egyik legfontosabb feladatának tekinti a személyi kultusz tapasztalatainak számontartását, hogy ezek az eszméinktől, politikánktól idegen torzulások soha meg ne ismétlődhessenek.*" Szocialista jogász számára ez a mondat különösen fontos figyelmeztetés. A szocialista jogásznak ugyanis éppen a legalapvetőbb feladata, hogy ingadozás nélkül — egyértelműen és bátran — harcoljon a szocialista törvény megvalósulásáért, — elsősorban ezt szolgálja a tudományos munkával, a jogalkotásban való résztvétellel, a jogalkalmazó tevékenységgel egyaránt. Ezzel szolgálja hivatásának megfelelően a maga részéről a szocializmus építésének ügyét. Ezt kívánja tőle a szocialista társadalom. Ez a tény pedig egyben kiemeli a jogászok felelősségét e téren. Nemcsak a tevőleges közreműködésért való felelősséget, hanem a felelősségnek azt az oldalát is, amely az eltűrésben, a hallgatásban, — szóval a mulasztásban jelentkezik. Erről a tanulságról sem szabad elfeledkeznünk, — ezt is magukban foglalják, sugározzák és hangsúlyozzák az irányelvek. És azt is, hogy napjainkban már kialakultak, megszilárdultak az e feladat eredményes megvalósításához szükséges objektív előfeltételek is.

A büntetőjogviszonyok és a büntető eljárási jogviszonyok tartalma és kapcsolata

I. A büntetőjog és a büntető eljárás kapcsolata

1. A XXII. kongresszus programja a jogtudomány fejlesztésével kapcsolatban is rendkívül jelentős feladatokat tartalmaz. Hruscsov elvtárs az SZKP programjáról szóló előadói beszédében hangsúlyozta a szocialista törvényesség szigorú megtartásának biztosítása és a szocialista jogrend mindennemű megszegésének kiirtása mellett az igazságszolgáltatás demokratikus alapjai továbbfejlődésének és tökéletesedésének fontos követelményét. „A kommunizmusba való átmenet — mondotta — egyértelmű az egyén szabadságának és a szovjet állampolgárok jogainak általános fejlődésével."

Az Izvesztija 1962. február 9-i számában a XXII. kongresszus programjának szellemében komoly bírálat hangzott el a szovjet büntetőel-

járási jogászok egy csoportjával szemben, akik — Visinszkij felfogását követve — tagadják az objektív igazság megállapításának lehetőségét és szükségszerűségét a büntető eljárásban. „A lenini vonal következetes végrehajtása kedvező légkört teremtett a társadalomtudományok további alkotó fejlesztéséhez" — állapítja meg a bírálat kapcsán a cikk, — ám hiba lenne nem észrevenni, hogy széles elméleti mezőnk egyes parcelláit még mindig begyomosítják a harmincas-negyvenes évek téves nézeteinek maradványai.[1]

A szocialista büntető eljárásban ilyen „gyomos parcella" még a büntető eljárás tartalmának a területe is. A szocialista jogirodalomban ugyanis van olyan nézet, amelynek hívei a büntető eljárásjogot mint normák összességét, a büntető eljárás tartalmát pedig mint a nyomozó, ügyészi és bírói hatóság eljárási cselekményeinek összességét határozzák meg.[2]

E szemlélet a jogtudomány fejlődésére károsan hat, mert a törvényben biztosított garanciák érvényesítését az eljáró hatóságtól teszi függővé, holott az alkotmányban és a büntető eljárási törvényekben biztosított szabadságjogoknak és a terhelt védekezéshez való jogának maximális biztosítását éppen az jelenti, hogy a büntető eljárásban e jogok ex lege illetik meg az alanyokat. A törvény egyben az eljáró hatóság kötelességévé teszi az alanyi jogok érvényesítésének biztosítását.

A büntető eljárási jogviszonyok tagadásával kapcsolatos nézet a szocialista irodalomban nem általános. Lényegesen többre tehető azoknak a szocialista jogászoknak a száma, akik a büntető eljárás tartalmát a büntető eljárási cselekmények, jogok és kötelezettségek (jogviszonyok) foglalatának tekintik.[3] A jogviszonyok létezésének elismerése általában jelentős előrelépés a bírált nézetekhez képest, de egyben azt a feladatot is jelenti, hogy a büntető eljárási jogviszonyok speciális jellemvonásait figyelembe véve foglalkozni kell e jogviszonyok elemzésével, tartalmának, alanyainak, tárgyának vizsgálatával is.

2. Hazai irodalmunkban eddig mindössze néhány kísérlettel találkozhatunk a büntető eljárási jogviszonyok alapvető kérdéseinek elemzése területén. Első helyen kell megemlíteni Peschka Vilmos: „A jogviszonyelmélet alapvető kérdései" című munkáját, amely a jogviszony általános elméleti feldolgozása mellett röviden az eljárási jogviszonyok jellegzetességével, speciális vonásaival is foglalkozik. A könyv az egyes jogviszonyfajták tárgyalása során elsősorban a jogviszonyok általános közös vonásait elemzi. Nem célja — és nem is lehet célja — az egyes jogviszony-fajták részletes elemzése. Az eljárási jogviszonyokkal kapcsolatos megállapításaiban az ún. általános eljárási jogviszonyokat, és az eljárási jogviszonyokban realizálódó anyagi jogviszonyokat veszi alapul. Megállapításai annyiban jelentősek, hogy elfogadja az eljárási jogviszonyok létezését általában, és rámutat arra, hogy az eljárási jogviszonyok jogokkal és kötelezettségekkel függenek össze.

Az eljárási jogviszonyok túl általános tárgyalásának eredményeként azonban Peschka arra a — szerintünk kifogásolható — végkövet-

---

[1] A. Bovin: Igazság a jogszolgáltatásban. Izvesztija, 1962. febr. 9.

[2] A. A. Visinszkij felfogása szerint „a jog az uralkodó osztály akaratát kifejező törvényhozási úton létrejött magatartási szabályok, valamint olyan szokások és együttélési szabályok összessége, amelyeket az államhatalom szankcionál, amelyeknek alkalmazását az uralkodó osztály számára előnyös és kedvező társadalmi viszonyok és társadalmi rend védelme, megerősítése és fejlesztése céljából az állam kényszerítő ereje biztosítja." (A szovjet állam- és jogtudomány kérdéseiben. Két tanulmány. Bp., 1950. 39. old.)

A jog lényegére adott általános meghatározás a büntető eljárásjog tartalmának egyoldalúvá tételét jelenti: „Az eljárási szabályoknak az a rendeltetésük, hogy a bírói, ügyészi és vizsgálati szervek tevékenysége számára olyan feltételeket teremtsenek, amelyek a lehető legnagyobb mértékben biztosítják a bírói és az ügyészi szervek működésének helyességét. Ebben rejlik az eljárásjogi szabályok legfontosabb jelentősége, mivel ezek a szabályok a bíróság, a vizsgálati és ügyészi szervek által az előttük álló feladatok megoldása során kifejtett tevékenységet szabályozzák." (A perbeli bizonyítás elmélet a szovjet jogban. Bp. 1952. 47. old.)

M. Cselcov szerint a büntető eljárás „az ügyészségi vizsgálati és bírósági szervek által kifejtett törvény által irányított tevékenység a bűncselekmény felderítése, a bűntettes kiderítése, a terhelt ügyének megtárgyalása érdekében, a terhelt védelmének összes biztosítékaival." (A szovjet büntető eljárás alapelveinek rendszere. Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet oktatási jegyzetei VI. Moszkva, 1946. 117. és köv. old.) — Ugyanígy Karev: A szovjet büntető eljárás, Moszkva, 1953. 14. old. — Cselcov utóbbi munkáiban már említést tesz a büntető eljárásjogi viszonyokról is, de ezeket másodlagos, nem meghatározó jellegűeknek tartja. A szovjet büntető eljárás. Bp. 1954. 9—10. old.

N. D. Durmanov—A. F. Kleinman: A szovjet bűnvádi és polgári eljárásjog alapelvei. Bp. 1949. c. munkájukban a büntető eljárás tartalmának meghatározását mellőzik, de a munka egészében Cselcov—Karev által képviselt álláspontot tükrözi.

[3] M. Sz. Sztrogovics: A büntető üldözés a szovjet büntetőperben. Kéziratos fordítás 1—50. old.; A szovjet büntető eljárás néhány kérdése. Sz. G. P. 1952. 8. sz.; A szovjet törvényesség elméleti kérdései. Sz. G. P. 1955/56. 4. sz. 21—22. old.; Kursz szovjetszkovo ugolovnovo processza. Moszkva, 1959.; Poljanszkij: Az igazságszolgáltatás a Szovjetunióban (jegyzet). Bp. 1950. 1. és köv. old.; Voproszi teorii szovjetszkovo ugolovnovo processza. Moszkva, 1956. 50. és köv. old.; V. J. Livisic: A jogviszonyok és eljárási tevékenység a szovjet bűnvádi eljárásban. Sz. G. P. 1949. 11. sz.; V. A. Ivanov—P. Sz. Elkind: A szovjet büntető eljárás (szerk. Karev) Moszkva, 1953. c. tankönyv ismertetése. Sz. G. P. 1954. 8. sz. 122—125. old.; Leon Schaff: A népi Lengyelország büntető eljárása. Varsó 14. és köv. old; Móra Mihály—Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog. Bp. 1961. 20. és köv. old.; A szocialista eljárási elvek érvényrejuttatása a büntető perrendtartásunkban (Gyarmathy). Ügyészségi szakoktatás. Bp. 1954. 1. old.; Bár jogviszonyokról nem beszél, a büntető eljárás lényegének meghatározásánál a büntető eljárás alanyainak jogait és kötelezettségeit tekinti meghatározó jellegűnek Király Tibor: A védelem és a védő büntetőügyekben. Bp. 1962. 67. és köv. old.; Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Bp. 1960. 188—194. oldal.

keztetésre jut, hogy a büntető eljárási jogviszonyok az anyagi jogviszony realizálódásának speciális eszközei csupán, és önálló tartalommal nem rendelkeznek. „Az anyagi és eljárási jogviszonyokban realizálódó jogviszonyok sajátossága éppen az, — írja — hogy az anyagi jogviszonyokban hatályosuló anyagi jogi normák és az eljárási jogviszonyokban megvalósuló eljárási jogszabályok a tartalom és a forma viszonyában vannak egymással". Végül megállapítja, hogy „az eljárási jogviszonyok az anyagi jogviszonyok formái, az anyagi jogviszonyok jelentős része realizálódása során az eljárási jogviszonyok formájában jelenik meg".[4]

Peschka a büntetőjog és eljárásjog kapcsolatának tartalom és forma-viszonyaként való felfogását Marxnak a falopási törvény vitájáról 1842-ben írt munkájából vett idézettel támasztja alá. Sztrogovics nézeteivel vitatkozva leszögezi, hogy a büntető eljárási jog nem veszti el különálló jogágiságát a büntetőjoggal szemben, ha elismerjük, hogy e két jogág között a tartalom és a forma viszonya áll fenn.

Marx említett munkáját a jogtudomány területén többé-kevésbé eltérően értelmezik. Ennek egyik oka éppen az, hogy a tartalom és forma kérdése a jogtudományban a legkülönbözőbb módon és összefüggésben merül fel.

A szocialista jogelméletben a jogot a jogi normák és jogviszonyok összességét a társadalmi viszonyok tükröződési formájaként határozzák meg. „A termelési viszonyoknak az összessége alkotja a társadalom gazdasági struktúráját, reális bázisát, amelyen emelkedik a jogi és politikai felépítmény és amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái felelnek meg."[5] A jog társadalmi intézmény, az emberek közötti viszonyok és kapcsolatok meghatározott rendjének rögzítése a társadalomban. De „a jog a társadalomban nem egyszerűen normák sokasága, nem összegzett kifejeződés, hanem valami egységes egész. Ez a minőségileg meghatározott összesség normák rendszere, amely külön társadalmi realitást alkot".[6]

A jog általában és összességében az adott társadalmi viszonyokat tükrözi és kell is tükröznie ahhoz, hogy feladatát és szerepét betölthesse. Ugyanakkor a jog, mint „társadalmi realitás" önálló életet él, speciális tartalommal rendelkezik, mert keletkezésekor átmegy az emberek tudatán és az uralkodó osztály, az össznépi államban pedig az egész társadalom akaratát tükrözi. Amilyen helytelen lenne a jogot az alapját tevő társadalmi viszonyoktól elszakítottan szemlélni és elemezni, épp olyan súlyos hiba lenne a jogot a társadalmi viszonyokkal, pontosabban a társadalmi viszonyok összességével azonosítani.

A jogviszonyok elemzése során ugyanilyen összefüggésekkel állunk szemben. A jogszabály a szocialista jog kifejeződési formája. A jogszabály nemcsak szabályozza a társadalmi viszonyokat, hanem tükrözi a már kialakult termelési (anyagi, társadalmi) viszonyokat, és az uralkodó osztály akaratának megfelelő irányban hat a társadalmi viszonyok fejlődésére. A jogszabályok fogalma elszakíthatatlan kapcsolatban van a jogviszonyok fogalmával. A jogszabályok a kívánt hatást nem puszta létükkel érik el, hanem a jogviszonyokon keresztül, amelyekben realizálódnak. A jogi felépítménybe tehát a jogszabályokon kívül a jogviszonyok hálózata is beletartozik. A jogviszonyok jogszabályokkal és csak jogszabályokkal kapcsolatban keletkeznek. A jogviszony végső soron nem más, mint maga a jogszabály hatályosulásában és érvényesülésében.[7] A jogszabályt nem lehet megsérteni a konkrét jogviszony megsértése nélkül, amint a jogviszonyt sem lehet megsérteni anélkül, hogy egyúttal meg ne sértsük az ezt biztosító jogszabályt.[8]

A jogviszonyok tartalmának, lényegének meghatározásával kapcsolatban a szovjet jogelméletben voltak olyan nézetek, amelyek a tartalom és a forma kapcsolatának oly módon kívántak érvényt szerezni, hogy a társadalmi viszonyokat a jogviszonyokkal azonosították. Ha a jogviszony — mondották — a társadalmi viszony megjelenési formája, akkor a társadalmi viszony a jogviszony tartalma, következésképpen a jogviszony nem más, mint a jog által szabályozott társadalmi viszony.[9]

A jogviszonyokat a társadalmi viszonyokkal azonosító vulgármaterialista nézetekkel szemben az utóbbi tíz évben számos bírálat hangzott el. Napjainkban általánosan elismertnek mondható az a nézet, hogy a jogviszony

[4] Peschka: i. m. 192—193. old.

[5] Marx—Engels: Válogatott Művek I. köt.

[6] B. V. Seindlin: Szucsnoszty szovjetszkovo prava. Leningrádi Egyetem Kiadója, Leningrád, 1959. 8. old.

[7] A jogviszony és jogszabály egységéről lásd Sz. F. Kecsekjan: A jogviszonyok a szocialista társadalomban. Moszkva, 1958.; A jogszabályok és a jogviszonyok. SZGP 1955. 2. sz. 23—33. o.; Kareva—Kecsekjan—Fedoszejev—Fegykin: Állam- és jogelmélet (tankönyv) Moszkva, 1955.; N. G. Alekszandrov: Jogszabály és jogviszony, Moszkva 1947.; C. A. Jampolszkaja: A jogszabályokról és jogviszonyokról. SZGP. 1951. 9. sz. 33—45. o.; Sz. N. Bratusz: A jog szerepe az objektív gazdasági törvények felhasználásában. Moszkva, 1954.; O. Sz. Joffe: Felelősség a polgári jogban. Leningrád 1950.; B. Sz. Manykovszkij: A jogviszonyok kérdéséhez a szocialista büntetőjogban. Szófija 1957.; Peschka: i. m.; Péteri Zoltán: A jogfogalom néhány kérdése a szovjet jogtudományban. ÁJI. Ért. 1958. II. k. 2. sz.; Antalffy—Halász—Szabó—Vas: Állam- és jogelmélet (egyetemi jegyzet) 1961.

[8] O. Sz. Joffe: Felelősség a polgári jogban. Leningrád 1950. 80. old.

[9] A jogviszonyelmélet vulgármaterialista értelmezésének irányzatáról a húszas években lásd Peschka: i. m. 41—48. old. Napjainkban M. P. Kareva—A. M. Eisenberg: A jogszabályok és jogviszonyok. Moszkva, 1944. 5. old. Hasonlóan még M. A. Sztrogovics: A büntető üldözés a szovjet büntető perben: „A jogszabály által szabályozott társadalmi viszonyok, jogi viszonyok, vagy rövidebben jogviszonyok" 17—18. old.; utóbb nézetét módosította A szovjet büntető eljárás néhány kérdése c. munkájában; Leon Schaff: i. m. 18. old.; A büntetőeljárási jogviszonyokat társadalmi viszonyoknak nevezi. •

és az alapjául szolgáló társadalmi viszony között minőségi differencia van. A jogviszonyok olyan sajátos ideológiai viszonyok, amelyek a jogszabálynak az emberek magatartására való hatásának eredményeként jönnek létre. A jogviszonyok nem azonosak a norma által szabályozott társadalmi viszonyokkal. A termelési viszonyok anyagi társadalmi viszonyok, amelyek az egyes emberek tudatán kívül alakulnak ki, eltérően az ideológiai viszonyoktól, amelyek mielőtt kialakulnak, átmennek az emberek tudatán. „Ez utóbbiak csupán a felépítményét képezik az előbbieknek, amelyek az emberek akaratán és tudatán kívül, az emberek létfenntartására irányuló tevékenységének formájaként (eredményeként) állnak elő."[10]

3. A büntetőjogviszony és eljárási jogviszony kapcsolatánál a tartalom és a forma kérdése más vonatkozásban, de hasonló módon vetődik fel. Ha ugyanis elfogadjuk azt a tételt, hogy a büntető eljárási jogviszony a büntető jogviszonynak mint tartalomnak a formája csupán, joggal vetődik fel az a kérdés, hogy vajon akkor miért beszélünk külön eljárási jogviszonyokról? Mert ha a büntető eljárási jogviszonyok az anyagi jogviszonyoknak módosulásai, speciális változatai csupán, akkor a büntető eljárási jogviszonyok tartalmát tevő jogok és kötelezettségek csak büntetőjogi jogok és kötelezettségek lehetnek.

Peschka fejtegetéseiben végső soron el is jut ahhoz az állásponthoz, hogy önálló tartalma csak a büntetőjogviszonynak van. A büntetőjogviszonynak más jogterülethez tartozó jogviszonyokkal való kapcsolatát az anyagi és eljárási jogviszonyok kapcsolatával összehasonlítva megjegyzi, hogy „az eljárási jogviszonyok esetében az anyagi jogviszonyok az eljárási jogviszonyok tartalmaként jelentkeznek", szemben a jogsértés eredményeként előálló büntetőjogviszonnyal: „amely nem válik az adott megsértett jogviszony formájává", hanem annak „új jogi kifejeződési formája".[11]

Az idézett megállapításokból logikusan juthatunk el a büntető eljárás tartalmáról vallott — korábban már említett — nézethez, hogy tehát a büntető eljárás önmagában csak cselekmények láncolata, önálló jogviszony tartalma nincs, csak a büntetőjog hatályosulásának, azaz a büntetőjogviszony realizálódásának módja, formája.

4. A felszabadulást követő büntető eljárási irodalomban nálunk az az általános felfogás, hogy a büntető eljárási jog nemcsak forma, hanem viszonylagos önállósággal rendelkező speciális jogág. A büntető eljárási jogviszonyok elemzésével azonban az egyetemi jegyzeteken és a legújabb egyetemi tankönyvön kívül más munkák eddig — legalább is kifejezetten — nem foglalkoztak.

„A magyar büntető eljárási jog" című 1961-ben megjelent egyetemi tankönyv a büntető eljárás tartalmát elemezve megállapítja, hogy abban a büntető eljárási cselekmények láncolatán kívül a büntető eljárási jogviszonyok szövedéke is beletartozik." A jogi szabályozás révén a büntető eljárási cselekmények meghatározott jogokat hoznak létre az eljárásban részvevő szervek és személyek javára, amely jogoknak másfelől kötelességek felelnek meg... Ezek a jogok és kötelezettségek csak a büntető eljárásban jelentkeznek, ezért ezeket büntető eljárási jogoknak és kötelezettségeknek nevezzük."[12]

A tankönyvnek a büntető eljárás tartalmáról vallott helyes felfogásának van azonban egy fogyatékossága: mégpedig az, hogy a büntető eljárási jog és a büntető eljárás önállóságának, önálló tartalmának hangsúlyozása a büntetőjogviszony és az eljárási jogviszonyok között meglevő szoros kapcsolat elhomályosítását eredményezi. A büntető jogviszony elemzése hiányzik, a büntetőjogi felelősség megállapítását pedig a tankönyv váltakozva a büntető eljárás tárgyának, céljának, iletve feladatának jelöli meg.[13]

De a büntetőjogviszony a büntető eljárási jogviszonyoknak nem tárgya csupán, mint ahogy a büntetőjog és a büntető eljárás kapcsolata sem csak abban merül ki, hogy a büntető eljárás keretében a büntetőjogot alkalmazzák. A büntetőjog — véleményünk szerint — a büntető eljárás alapja, amely elsősorban meghatározza más jogágakkal együttesen (pl. államjog) a büntető eljárás alapelveit, célját, feladatát, felépítését és tartalmát is anélkül, hogy a büntetőjog a büntető eljárás kizárólagos tartalmává válna.

A társadalmi viszonyok tükröződése az anyagi jogokban általában közvetlen. A büntetőjog az alapul szolgáló társadalmi viszonyokat többnyire már közvetetten tükrözi. Leszámítva azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket más jogág nem, csak a büntetőjog von szabályozása körébe — pl. baleset áldozatának cserbenhagyása — a büntetőjogviszony a már meglevő — más jogágak területéhez tartozó — jogviszonyok realizálásának speciális büntetőjogi eszközökkel való védelmeként jelentkezik. A büntetőjogban és a büntetőjogviszonyokban mégsem polgári jogi, államigazgatási, stb. jogok és kötelezettségek, hanem kifejezetten büntetőjogi jogok és kötelezettségek vannak.

A büntetőjogviszony realizálása, tehát a konkrét büntetőjogi jogok és kötelezettségek

10 Lenin: Művei I. köt. Bp. Szikra. 1951.
11 Peschka: i. m. 188. old.

12 Kocsis—Móra: i. m. 23. old.
13 Uo. 27—29. old. Vö. Móra: Az ügyfél problémájának elvi kérdései a büntetőperben. E cikkben a szerző kifejti, hogy a „büntetőjogi igény" és a „büntetéstűrési kötelezettség" civilisztikus eredetű műszavak alkalmazása, a büntető eljárásban nem helyénvaló. Elveti a büntetőjogviszonyra vonatkozó burzsoá koncepciót, ezzel együtt a büntetőjogviszony koncepció helyességével kapcsolatban általában negatív álláspontra helyezkedik. (Jogtudományi Közlöny 1956. 6. sz. 338. old.)

érvényesülése újabb jogviszonyok, büntető eljárási jogviszonyok keletkezésének alapja. A büntető eljárási jogviszonyokra azért van szükség, mert büntetőjogviszonyok léteznek. A konkrét büntetőjogi jogok és kötelezettségek realizálódása a büntető eljárási jogviszonyok realizálásával együttesen történik. A büntetőjogi jogok és kötelezettségek jellege, tartalma meghatározza a büntető eljárási jogok és kötelezettségek jellegét és tartalmát, mert a büntető eljárási jogviszonyokban végső során ugyanazon társadalmi viszonyoknak kell tükröződniök, amelyek a büntetőjogviszony tartalmát meghatározzák. De az alapul szolgáló társadalmi viszonyok tükröződése a büntető eljárási jogviszonyokban ismét sajátosan, speciálisan, viszonylag önálló módon történik.

Így juthatunk el Marx, már említett megállapításának helyes értelméhez, hogy tehát „az anyagi jognak megvan a maga szükségszerű, vele született per formája, és amilyen szükségszerű a kínai jogban a bot, amilyen szükségszerűen a Constitutio Criminalis Carolina tartalmához mint performa, hozzátartozik a kínvallatás, olyan szükségszerűen hozzátartozik a nyilvános, szabad perhez a természete szerint nyilvános, a szabadság által, nem pedig a magánérdek által diktált tartalom."[14] De ez a szükségszerű kapcsolat nem a büntetőjogból fakad, hanem a büntetőjog és a büntető eljárási jog, a büntetőjogviszony és a büntető eljárási jogviszonyok által tükrözött társadalmi viszonyok azonosságából.

II. A büntetőjogviszony

A büntető jogviszony és a büntető eljárási jogviszonyok között meglevő szoros kapcsolat egyrészről, és a jogviszonyok különbözősége másrészről, legmeggyőzőbben az egyes jogviszonyfajták külön-külön történő elemzésével mutatható ki. A tanulmány kereteit meghaladná a büntetőjogviszony és a büntető eljárási jogviszonyok széles és mindenre kiterjedő elemzése, és a probléma sokrétűségére tekintettel erre nem is mernénk vállalkozni. Arra szorítkozunk mindössze, hogy a büntető jogviszony és a büntető eljárási jogviszonyok alanyait, tartalmát és tárgyát megvizsgálva, megpróbáljuk alátámasztani a jogviszonyok különállóságáról, a büntető eljárás viszonylagosan önálló tartalmáról szóló, már ismertetett, véleményünket.

1. A büntető norma és a büntetőjogviszony az általános és egyedi kapcsolatában állanak egymással. A büntetőjogviszony elemzéséhez, tartalmának, alanyainak megállapításához tehát a büntetőnorma elemzésén keresztül juthatunk el.

A büntetőnormában megállapított általános vagy absztrakt jogok és kötelezettségek vonatkozásában még nem annyira alanyokról, mint inkább címzettekről kell beszélni. A norma címzettjeinek köréből kerülnek majd ki — a törvényben meghatározott feltételek bekövetkezése esetén — a jogviszony alanyai, akikre a normában meghatározott jogok és kötelezettségek speciális, egyedi színeződéssel konkretizálódnak.

A büntetőnorma tartalmának mibenlétéről a szocialista, elsősorban a szovjet jogirodalomban vita folyt, sőt folyik. Kecsekján: „A jogszabályok és jogviszonyok" című tanulmányában és a „Jogviszonyok a szocialista társadalomban" című monográfiájában következetesen azt az álláspontot képviseli, hogy a büntetőnorma egyoldalúan csak kötelezettségeket állapít meg, tehát a jogokat és kötelezettségeket összefonódva tartalmazó jogviszonyokról a büntetőjog területén nem lehet beszélni."[15] A jogszabályok olykor nemcsak jogviszonyokat állapítanak meg, hanem elsősorban egyes kötelezettségeket, megfelelő jogok nélkül."[16]

A büntetőnorma jogviszonyt keletkeztető hatásáról, a büntetőnormáról mint jogok és kötelezettségek foglalatáról szóló tanítás elsősorban Piontkovszkij nevéhez fűződik. Az utóbbi álláspontot fogadja el és fejti ki Peschka is idézett munkájában.[17] Piontkovszkij a büntetőnorma egyoldalúan kötelező jellegéről vallott felfogást a jogelmélet általános, minden jogágra kiterjedő szabályaira és az egyes jogágak szoros kapcsolatára hivatkozva erőtleníti meg. A jogszabályok fogalma általában elszakíthatatlan kapcsolatban áll a jogviszonyok fogalmával. A jogszabály megvalósulása folyamán a jogviszonyban a jogszabálynak az emberek magatartására való szabályozó hatása nyilatkozik meg. A büntetőjogszabály realizálása is csak a büntetőjogviszonyokon keresztül történhet. A jogviszonyok keletkezése pedig a jogok és kötelezettségek egyidejű létezését tételezi fel az absztrakt normában. „A büntetőtörvény azzal, hogy büntetést helyez kilátásba vagy különös erőt és jelentőséget ad a már létező jogszabályoknak, és az utóbbiakkal együtt részt vesz az illető jogviszony létrehozásában, vagy közvetlenül maga létesít és állapít meg jogszabályokat és jogviszonyokat (élet, testi épség, szabadság)" — állapítja meg Piontkovszkij.[18]

---

[14] Marx—Engels: Művei I. köt. Bp. 1954. 144—145. old.

[15] Kecsekján: Jogviszonyok a szocialista társadalomban. Akadémiai Kiadó, Moszkva, 1958.; A jogszabályok és a jogviszonyok. Sz. G. P. 1955. 2. sz. 23—33. old. Ugyanígy Seindlin: i. m. 111—112. old.

[16] Kecsekján: Jogviszonyok a szocialista társadalomban. 62. old.

[17] Piontkovszkij: Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése. Cikkgyűjtemény VI. 1956. 99—113. old.; Alekszandrov: A törvényesség és a jogviszonyok a szocialista társadalomban. Moszkva, 1954. 117. és köv. old.; Peschka: i. m. 117. és köv. old.

[18] Piontkovszkij: Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése. 103. old.; Ugyanígy Peschka: i. m. 120—124. old.; bár az utóbbi a büntetőjogviszonyok elemzése során a büntetőjog által elsődlegesen szabályozott társadalmi viszonyokról már nem tesz említést. (Vö.) i. m. 185—188. old.).

A büntetőjogszabály tárgya tehát a védett jogviszonyok összessége. A védett jogviszonyok alanyait az állam a büntetőjog eszközével védi a normában meghatározott magatartásokkal szemben.

A védett jogviszonyok alanyainak polgári jogi, államigazgatási, stb. jogait és kötelezettségeit elsősorban a polgári jogi jogszabály, az államigazgatási jogszabály rendezi és védi. A büntetőjog a normában meghatározott — büntetőjogi értékelés alá tartozó — magatartással és e magatartás tanúsításával szemben nyújt speciális védelmet. A büntetőnorma tartalmazza a védett jogviszonyok alanyainak az állammal szemben fennálló — a büntetőtörvényben meghatározott magatartással megvalósítható — jogsértéssel szembeni védelemhez való jogait. E jogokkal szemben az államnak az a kötelezettsége áll, hogy mindenkit kötelezzen arra, hogy a büntetőjogszabályban meghatározott magatartástól tartózkodjék, és a meghatározott magatartás tanúsítása esetén a jogszabályban foglalt szankciót alkalmazza. Végül a büntetőnorma kötelez minden címzettet a meghatározott büntetendő magatartástól való tartózkodásra.

A büntetőnorma tárgyát és alanyainak körét azonban szűkre szabnánk akkor, ha csak a más jogágak által szabályozott jogviszonyok összességében, illetőleg a jogviszonyok alanyainak körében határoznánk meg.

A büntetőnorma pönalizál olyan magatartásokat is, amelyekről más jogszabály nem rendelkezik. Ezek között említi Piontkovszkij az élet, testi épség, személyes szabadság védelmére vonatkozó szabályokat. Szerintünk az élet, testi épség stb. védelméről azonban nemcsak kizárólag a büntetőjog rendelkezik, hanem elsősorban az állampolgárok jogait felsoroló Alkotmány.

Vannak azonban olyan társadalmi viszonyok, amelyeket elsődlegesen és kizárólagosan csak a büntetőjog szabályoz. Például: a már említett baleset áldozatának cserbenhagyása, amelyet nálunk csak 1948 óta szabályoz a büntetőjog.

A baleset áldozatának cserbenhagyása olyan magatartás, amely jogi következményeket kizárólag a büntetőjog vonatkozásában eredményez. Alapjául az a társadalmi, vagy inkább erkölcsi viszony szolgál, amely a társadalom tagjainak egymás életéért való nem közömbös magatartásában nyilvánul meg. A szocialista társadalom tagjai mindinkább magasabb erkölcs, a szocialista erkölcs szabályai szerint élnek, gondolkodnak. Az erkölcsi normák fejlődésével magasabbra lehet az elvárhatóság fokát emelni. Nem lehet kétséges, hogy erkölcsileg elítéljük azt az embert, aki a nem általa előidézett baleset tehetetlen áldozatát segítségnyújtás nélkül hagyja. Az ilyen magatartást tanúsító személyt azonban erkölcsi szankciókon kívül más, a jog területére tartozó hátrány nem éri. De ha az általa okozott baleset áldozatát hagyja valaki segély nélkül, akkor már ez a cselekmény, pontosabban mulasztás a büntetőjogi rosszallással találkozik, tehát büntetőjogi jogviszony keletkezésének alapja.[19]

A büntetőjogszabály — hasonlóan más jogterületekhez tartozó jogszabályokhoz — jogok és kötelezettségek, büntetőjogi jogok és kötelezettségek foglalata. A büntetőjogi védelemhez való jog a büntetőjog által védett jogviszonyok és egyéb társadalmi, erkölcsi viszonyok alanyait illetik meg, tehát a büntetőjogban meghatározott magatartás tanúsításával és tanúsíthatásával szemben. A tiltott magatartástól való távolmaradás kötelezettsége a büntetőnorma címzettjeit — a bűntett természeténél fogva — minden beszámítási képességgel rendelkező természetes személyt, vagy ezeknek meghatározott körét (pl. hivatali bűntettek) terheli. Végül az állam köteles a büntetőjogi jogokat biztosítani és jogosult a büntetőjogi kötelezettségeket nem teljesítőkkel szemben — meghatározott állami szerveken keresztül — szankciót alkalmazni.

A büntetőnormában meghatározott jogok és kötelezettségek tehát *a)* a büntetőjog által védett jogviszonyok és egyéb viszonyok alanyait, *b)* az államot, *c)* a beszámítási képességgel rendelkező természetes személyeket, vagy ezek egy csoportját illetik meg, illetve terhelik.

A büntetőnorma tárgya a védett jogviszonyok és egyéb viszonyok összessége.

2. A büntetőnorma a büntetőjogviszonyokban realizálódik.

Büntetőjogviszony keletkezik, ha a büntetőjogilag kötelezettek közül valaki a normában meghatározott jogellenes, és társadalomra veszélyes magatartást tanúsít.

Felvetődhet az a gondolat, hogy vajon nem beszélhetünk-e a büntetőjog hatályosulásáról, ha a meghatározott tilalmazott magatartást senki nem tanúsítja, tehát a normában megállapított magatartások betartása esetén?

A büntetőnorma hatályosulása — véleményünk szerint — különböző attól függően, hogy a büntetőjog más jogágakkal kapcsolatos jogviszonyokat véd-e, vagy pedig olyan társadalmi, vagy erkölcsi stb. viszonyokat, amelyek más jogterület által szabályozást nem nyertek.

Ha a büntetőnorma más jogágak területéhez tartozó jogviszonyokat véd, akkor — véleményünk szerint — a büntetőjogilag tiltott magatartás nem tanúsítása, vagyis a büntetőnorma betartása nem a büntetőjog, hanem a védett jogviszonyokkal kapcsolatos jogi normák hatályosulását jelenti. A büntetőnorma pedig csak akkor hatályosul, ha meghatározott tiltott magatartás tanúsítása következtében büntetőjogviszony keletkezik. Az olyan magatartások vonatkozásában azonban, amelyeket jogilag csak a

[19] Lásd Piontkovszkij: Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése; Szotáczky Mihály: A jogi akarat osztálytartalma (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publikata 1954. 6. sz. 19. és köv. old.); Feri Sándor: Nézet és szabály a jog és erkölcs vonatkozásában. Jogtudományi Közlöny 1959. 4. sz. 136—142. old.

büntetőjog szabályoz, és egyébként a társadalmi, erkölcsi stb. viszonyok közé tartoznak — úgy gondoljuk — a büntetőjog egyfajta hatályosulásáról lehet beszélni akkor is, ha a büntetőjogi tilalmat mindenki betartja.

A büntetőjogszabály realizálódásának tehát két módját különböztethetjük meg: *a)* az elsődlegesen a büntetőjog által szabályozott társadalmi, erkölcsi viszonyok a jogszabály létrejöttével egyidejűleg hatályosulnak, azaz a büntetőjogviszonyok a törvény keletkezésével egyidejűleg ex lege jönnek létre. (Hasonlóan például az egyes államjogi jogszabályokhoz.) *b)* A büntetőjogszabályok realizálódásának általános módja azonban a tiltott magatartás tanúsítását tételezi fel. Ily módon tehát a büntetőjogviszony keletkezéséhez általában meghatározott — büntetőjogilag releváns — tények, feltételek szükségesek. A büntetőnormában meghatározott tilalom megszegése azonban még nem jelenti a büntetőnorma, a büntetőjogi jogok és kötelezettségek teljes realizálását. A büntetőjogviszony keletkezése természeténél fogva nem esik egybe a realizálódásával, mert e jogviszonyok — a törvény értelmében — csak a büntető eljárásban, a büntető eljárási jogviszonyokon keresztül realizálódhatnak.

A büntetőnorma realizálódásának folyamatát röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze. *Először:* A büntetőjogviszony keletkezéséhez meghatározott tény, illetőleg jogi tények összessége szükséges. A büntetőjogviszony keletkezéséhez szükséges jogi tényeket a büntetőtörvény általános és különös része határozza meg. Büntetőjogviszony keletkezik tehát, ha beszámítási képességével rendelkező személy társadalomra veszélyes, bűnös magatartással a különös részben meghatározott tényállások valamelyikét tanúsítja. *Másodszor:* A konkrét büntetőjogviszony keletkezése és realizálódása nem egy időben történik; a büntetőjogviszonyból keletkező büntetőjogi igény érvényesítéséhez törvényes szervnek, törvényes eljárása szükséges. A büntetőjogviszony létezésének megállapítása és a büntetőjogi igény érvényesítése újabb jogviszonyok — büntető eljárási jogviszonyok — keletkezését vonja maga után. A büntető eljárási jogviszonyok realizálásával együtt realizálódik a büntetőjogviszony is.

3. A büntetőjogviszony alanyai a büntetőnormában általános büntetőjogi jogokkal és kötelezettséggel felruházott alanyok lehetnek. A szocialista jogviszonyok alanyai lehetnek az állampolgárok, maga az állam, az állami szervek, a társadalmi szervek.

A büntetőjogviszony alanyai, tehát a konkrét büntetőjogi jogok és kötelezettségek hordozóinak körét egyfelől a büntetőjog, másfelől a jogelmélet szabályainak alapul vételével határozhatjuk meg. *a)* A büntetőjogviszonynak alanya a bűntett elkövetője, tehát az a beszámítási képességgel rendelkező természetes személy, aki a társadalomra veszélyes és jogellenes büntetőjogilag tilalmazott magatartást tanúsította; *b)* a büntetőjogviszony alanya továbbá az a természetes vagy jogi személy, akinek jogviszonyait vagy egyéb viszonyait, illetve ezekből származó jogainak gyakorlását, vagy kötelezettségének teljesítését az elkövetett bűntett sérthette vagy veszélyeztethette. *c)* Végül a büntetőjogviszony alanya maga az állam.

ad a) A büntetőjogviszony alanya vagy alanyai tehát egyik oldalon mindig a bűntett elkövetője, illetőleg elkövetői. A büntetőjogban pönalizált magatartás azonban nem kizárólag a büntetőjogi normákba ütközik, hanem azokba a más jogterülethez tartozó jogszabályokba is, amelyek a védett jogviszonyt szabályozzák. Ebben a vonatkozásban is lehetnek, és többnyire vannak is jogi hatásai a bűntett elkövetésének, amelynek eredményeként a bűncselekmény elkövetője és a védett jogviszonyok, illetve egyéb viszonyok alanyai között más jogágazat területéhez tartozó jogviszony keletkezhet. (Például a tolvaj és a tulajdonos között kártérítési viszony stb.)

ad b) A védett jogviszonyok és egyéb viszonyok alanyainak köréből a konkrét büntetőjogviszony alanyai azok lesznek, akik azoknak a jogviszonyoknak vagy egyéb viszonyoknak az alanyai, amelyeket a bűntett megsértett, vagy amelynek megsértésére a bűntett irányult, vagy amelyekre a bűntett elkövetése általában büntetőjogilag értékelhető kihatással volt. A büntetőjogban és a büntető eljárásjogban ezeket az alanyokat sértetteknek nevezzük. A konkrét büntetőjogviszony sértetteinek köre a büntetőjogszabályban jogosítottak köréhez képest általában leszűkül, de nem mindig szűkül le például az állam ellenes bűncselekmények esetében, amikor is konkrétan sértettről beszélni nem lehet. A sértetteknek a büntetőjogi jogviszonyból eredő jogai azonban nem közvetlenül a jogsértővel, a bűncselekményt elkövetővel szemben, hanem az állammal szemben állanak fenn.

ad c) A konkrét büntető jogviszonyból nem a sértettnek, hanem az államnak jelentkezik büntetőjogi igénye, a büntetőjogi szankció alkalmazása kizárólag az állam hatáskörébe tartozik, az állam ezt a feladatát speciális állami szervek, az igazságszolgáltatás szervein keresztül gyakorolja. Az igazságszolgáltatás szervei érvényesítik végső soron az államnak a konkrét büntetőjogi jogviszonyból keletkező büntetőjogi igényét. A büntetőjogviszony a cselekmény elkövetésével egyidejűleg a sértettek akaratától függetlenül keletkezik. Ugyancsak a sértettek akaratától függetlenül keletkezik a konkrét büntetőjogi jogviszonyból, pontosabban a büntetőjogi jogviszony létezéséből az állam büntetőjogi igénye.

E megállapítással ellentétben látszanak állani a Btk és a Bp magánindítvánnyal, feljelentéssel, és kívánattal kapcsolatos szabályai.

A magánindítvány és a kívánat tartalma a sértett vagy a sértettek számára biztosított le-

hetőség arra, hogy a büntetőjogviszony realizálását megakadályozhassák. Pontosabban jog a büntető eljárás megindításának és lefolytatásának akadályoztatására. (Negatív büntető eljárási előfeltétel.) A feljelentés intézménye a magánindítványtól és a kívánattól különbözik a feljelentés megtételére jogosítottak köre tekintetében, valamint hogy a feljelentés a törvényben meghatározott szervek, illeve személyeknek nemcsak joga, hanem kötelessége is, végül, hogy a feljelentés intézményének indokai a magánindítvány és kívánat indokaitól eltérőek.

Jogi hatás szempontjából azonban nincs különbség a magánindítvány, a feljelentés és a kívánat között, illetve csak annyiban van, hogy a Btk 19. §-a a magánindítvány hiányát, mint büntethetőséget kizáró, a kívánat és a feljelentés hiányát mint a büntethetőséget megszüntető körülményt szabályozza. (Btk. 19. és 30. §.) Mind a magánindítvány, mind a feljelentés és kívánat hiánya nem a büntetőjogviszony keletkezését, hanem a realizálódását akadályozza.

A büntetőjogi jogviszony a bűncselekmény elkövetésének időpontjától kezdve már létezik. A magánindítvány stb. hiánya nem a konkrét büntetőjogi jogviszony létrejöttét akadályozza, hanem kizárólag a büntető szankció alkalmazását, azaz a büntetőjogi igény érvényesíthetését befolyásolja azzal, hogy a büntetőjogi jogviszonnyal kapcsolatban a büntető eljárás megindítását akadályozhatja.

A büntetőjogviszony tartalma jogok és kötelezettségek, büntetőjogi jogok és büntetőjogi kötelezettségek összessége. A konkrét büntetőjogi jogviszony tartalmát — azok, akik a büntetőjogi jogviszony keletkezését általában elismerik — nem a büntetőjogi normákkal kapcsolatos jogokból és kötelezettségekből vezetik le. Abból indulnak ki, hogy a konkrét büntetőjogi jogviszonyok a büntető eljárásban realizálódnak. A büntető eljárási jogviszonyokból eredő jogokat és kötelezettségeket a büntetőjogi jogviszonyból eredő jogokkal és kötelezettségekkel egybekapcsolva megállapítják, hogy a konkrét büntetőjogi jogviszony tartalma abban van, hogy a büntető eljárási jogszabályokkal együtt meghatározza az állam büntetőjogának terjedelmét és a vádlott alanyi jogait a büntető eljárásban.[20]

A konkrét büntetőjogi jogviszonyoknak azonban önálló — a büntető eljárásjogi jogviszonyok tartalmától független — tartalma van. Kölcsönös konkrét jogokat és kötelezettségeket állapít meg, pontosabban létesít a büntető jogviszony az alanyok között.

1. Az állam jogosult, de egyben a sértett vonatkozásában köteles is a bűntett elkövetőjével szemben büntetőjogi szankciót alkalmazni. Továbbá köteles arra, hogy a büntetőjogviszonyból eredő igényét a szocialista törvényességnek megfelelően kizárólag az igazságszolgáltatás szervei útján érvényesítse.

2. A bűntett sértettjeinek joguk van az állam felé követelni a sérelmükre elkövetett bűncselekmény elkövetőjének megbüntetését, és egyben kötelességük, hogy az állam büntetőjogi igényének érvényesítését hathatósan támogassák.

3. A bűncselekmény elkövetője köteles eltűrni, hogy vele szemben az állam az általa elkövetett bűncselekményt tartalmazó büntető normába foglalt szankció keretén belül büntetést alkalmazzon, de jogosult is egyben arra, hogy a büntetőjogi igényt vele szemben csak a törvényben meghatározott igazságszolgáltatási szervek és csak a törvényes eljárás keretén belül érvényesítsék.

A konkrét büntetőjogviszony realizálódása is speciális jellegű, míg általában a konkrét jogviszony keletkezése más jogágakhoz tartozó jogszabályoknál a konkrét jogok és kötelezettségek keletkezésének realizálásával együttjár, addig a büntetőjogi jogviszony keletkezése, létezése és realizálása, azaz a konkrét büntető anyagi jogok és kötelezettségek keletkezése nem egyidőben történik. A büntetőjogi jogviszonyok tartalmát alkotó büntetőjogi jogok és kötelezettségek realizálása csak büntető eljárásjogi jogviszonyokon keresztül lehetséges.[21]

A büntető eljárásban az állam büntetőjogi igényét a törvényben meghatározott állami szervek érvényesítik. Kivételt e szabály alól a Be. 32. § (1) bekezdésében felsorolt magánvádas bűntettek elkövetése során keletkezett büntetőjogi igény érvényesítése jelent.

A magánvádas bűntettekkel kapcsolatban keletkezett büntetőjogi jogviszony alanyai és a többi ún. közvádas bűntettek kapcsán keletkezett büntetőjogi jogviszony alanyai között nincsen eltérés. A magánvádas ügyek speciális sajátossága egyrészt abban van, hogy a büntető jogviszonyból keletkezett igényt nem kizárólag állami szerv, hanem magánszemély is érvényesíti. A büntető jogviszony tartalma azonban független attól, hogy a büntetőjogi jogviszonyból eredő igényt ki érvényesíti.

A közvetett realizálás a büntetőjogi jogviszony vonatkozásában azt jelenti, hogy a konkrét jogok és kötelezettségek csak a büntető eljárás során keletkeznek, de a jogviszony a büntető eljárás megindítása előtt már létezik, vagy létezhet. Erre utal a Be. 2. §-a is, amely a büntető eljárás megindítását a bűntett elkövetésé-

---

20 Piontkovszkij: Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése. 103—105. old.; Peschka: i. m. 184. old.

21 Kivétel a társadalmi bíróságok és a fegyelmi hatóság jogköre a kisebb jelentőségű bűntettek vonatkozásában. Az ilyen esetben alkalmazott szankció azonban nem büntetőjogi, hanem ha a társadalmi bíróság állapítja meg társadalmi, ha a fegyelmi hatóság, akkor munkajogi, esetleg államigazgatási jogi jellegű szankció lehet.

nek alapos gyanújához köti. A bűncselekmény alapos gyanúja más szóval: a konkrét büntetőjogi jogviszony létezésének alapos gyanúja. A büntető eljárás megindításához tehát a büntető jogviszony létezése, létezésének bizonyítottsága nem szükséges, de létezésének alapos gyanúja nélkül büntető eljárás megindításának helye nem lehet.

A büntetőjogviszony létezésének a megállapításához és az ebből eredő büntetőjogi igény érvényesítéséhez jogerős bírói ítélet szükséges. A jogerős bírói ítélet kizárólag a törvényben meghatározott büntető eljárás lefolytatása után, tehát az eljárás befejező aktusában hozható. A jogerős bírói ítélet nem keletkezteti a büntetőjogi jogviszonyt, hanem mindenkivel szemben hatályos módon megállapítja azt, hogy a büntetőjogviszony és ebből eredő büntetőjogi igény létezik.

A konkrét büntetőjogviszony létezésének megállapítása nélkül az állam büntetőjogi igényét érvényesíteni nem lehet. Az állam büntetőjogi igényének érvényesítése azonban nem mindig követi a konkrét büntetőjogi jogviszony létezésének megállapítását.[22]

4. A büntető eljárás tartalmára, felépítésére, a büntető eljárásban részvevő alanyok körére a büntetőjog és a büntető eljárás kapcsolatából eredő vonások jellemzőek. A büntetőjog és a büntető jogviszony szerkezete meghatározó szerepet tölt be a büntető eljárás tartalmának alakulásában is. A büntető eljárásra elsősorban az a meghatározó, hogy az állam büntetőjogi igénye realizálásának eszköze. A büntetőjogviszony létezésének megállapítása és az állam büntetőjogi igényének érvényesítése folyamat, nem korlátozódik kizárólag a bírósági szakra, pontosabban a tárgyalási szakaszra. A büntetőjogi igény érvényesítése az igazságszolgáltatási szervek folyamatos tevékenységét kívánja meg, a büntető eljárás megindításától az ítélet jogerőre emelkedéséig. Az eljárás egyes szakaszaiban az állam büntetőjogi igényét az ügydöntő állami szerv érvényesíti. A nyomozás során a nyomozóhatóság és az ügyészség, a bírói szakaszban pedig a bíróság.

III. A büntető eljárási jogviszonyok[23]

1. A büntető eljárás tartalma: az eljárás alanyainak tevékenysége és a közöttük keletkező jogviszonyok összessége. A büntető eljárásban keletkező büntető eljárási jogviszonyok tartalma nem azonos a büntető jogviszony tartalmával. A büntető jogviszony alanyainak köre sem azonos a büntető eljárásban részvevő alanyok körével.

A büntető eljárás megindításának és egyben a büntető jogviszonyok keletkezésének egyik általános előfeltétele — mint már mondottuk — az alapos gyanú arra, hogy büntetőjogi jogviszony keletkezett. A további eljárásnak az a feladata, hogy az alapos gyanút bizonyossággá, éspedig objektív igazságot kifejező teljes bizonyossággá változtassa át, vagy alaptalanná tegye. A büntetőjogi igény érvényesítésének előrehaladását a büntető eljárás során hozott pozitív határozatok jelzik. Ha a bizonyítás eredményeként az derül ki, hogy büntetőjogi jogviszony nem létezik, vagy létezik ugyan, de büntethetőséget megszüntető körülmények következtében büntetőjogi igény nem keletkezett, az ügydöntő hatóság köteles az eljárást megszüntetni. Az eljárásban a törvény által meghatározott állami szerveknek és magánszemélyeknek mint az eljárás alanyainak büntető eljárási jogaik és kötelezettségeik vannak. A büntető eljárási jogok és kötelezettségek a büntető eljárási jogviszonyok létezését jelentik. A büntető eljárási jogok és kötelezettségek tartalmát és irányát általában és elsősorban a büntetőjogi főkérdés, a büntetőjogviszony létezésének megálapítása és a büntetőjogi igény érvényesítése határozza meg. Az egyes alanyok jogait és kötelezettségeit különösen a büntető eljárásban betöltött szerepük határozza meg. A büntető eljárásjogi jogviszonyok tartalma éppen ezért nemcsak a büntetőjoggal, illetve büntetőjogviszonnyal, hanem az államjoggal, az államigazgatási joggal is kapcsolatban van. Az államjog és államigazgatási jog körébe tartozó jogszabályok határozzák meg pl. az eljárásban részt vevő állami szerveknek az igazságszolgáltatással kapcsolatos, állammal szemben fennálló kötelezettségeiket. Ezek a kötelezettségek a büntető eljárásban, pontosan a

---

[22] A büntethetőséget kizáró okok fennállása általában azt jelenti, hogy a büntetőjogviszony létre sem jött, mert a törvényi tényállás valamelyik eleme hiányzik. (Btk. 19., stb. §§). A Btk 19. § g) és a 27—29. §§ a magánindítványt is a büntethetőséget kizáró körülmények közé sorolják. A magánindítványra üldözendő bűncselekmények elkövetése esetében azonban a büntetőjogviszony létrejön, csak a büntető eljárás lefolytatásának, pontosabban a büntetés kiszabásának, tehát az állam büntetőjogi igénye érvényesítésének akadálya a magánindítvány hiánya, ahogy ezt a Btk 27. §-ához fűzött miniszteri indokolás is megállapítja. Ez a megállapítás vonatkozik a felhatalmazás (feljelentés), kívánat hiányára is, amelyeket a Btk azonban már mint megszüntetési okokat szemályoz (Btk 30. § d) pont). A büntethetőséget megszüntető okok — így a magánindítvány stb. is — a büntetőjogviszony keletkezésére tehát nincsenek befolyással.

[23] A büntető eljárási jogviszonyról a szocialista irodalomban Sztrogovics: A büntető üldözés a szovjet büntetőperben. 1—50. old.; Kursz ugolovnogo processzualnogo prava. 17. és következő old.; Poljanszkij: Igazságszolgáltatás a Szovjetunióban. Budapest, 1950. 1. és köv. old.; Voproszi teori 50. és köv. old.; 220. és köv. old.; Halperin: Poljanszkij: Voproszi teori . . c. munkájának ismertetése. Sz. G. P. 1957. 4. sz. 138—141. old.; Lifsic: i. m.; Schaff; i. m. 16. és köv. old.; Móra — Kocsis: i. m. 23. és köv. old.; A legalaposabban Sztrogovics A büntetőüldözés . . . c. munkájában elemzi a büntető eljárási jogviszonyokat. Mind Sztrogovicsnál, mind Poljanszkijnál és Schaffnál a büntető eljárási jogviszony elemzése csak a perjogi jogviszonyokra korlátozódik. A nyomozati szakaszban azonban nem beszélnek még jogviszonyokról.

büntető eljárás relációjában jogokként jelentkeznek.

A büntető eljárási jogviszonyok keletkezésének általános és különös előfeltételei vannak.

Az általános előfeltételeket elsősorban nem a büntető eljárási jog, hanem más jogágak — büntetőjog, államjog, államigazgatási jog, törvénykezési szervezeti jog — határozzák meg. Az általános előfeltételek: *1.* a bűntett alapos gyanúja, *2.* törvényes szerv, *3.* törvényes eljárás.

Az egyes büntető eljárási jogviszonyok keletkezéséhez az általános előfeltételeken kívül sajátos, speciális előfeltételek is vannak. Ezek a speciális előfeltételek a büntető eljárásban meghatározott eljárási cselekményekben jutnak kifejezésre. A büntető eljárási jogviszonyok összessége tehát szükségszerűen kapcsolódik a büntető eljárási cselekmények összességével, és ezek együttesen alkotják a büntető eljárás tartalmát. A büntető eljárás tehát azon túl, hogy a büntető jogviszony realizálásnak módja, egyben önálló saját tartalommal bíró büntető eljárási jogviszonyok foglalata is.

2. A büntető eljárásban tehát jogviszonyok, büntető eljárási jogviszonyok vannak, amelyekre a jogelmélet általánosan kidolgozott szabályai mellett speciális eljárási jellegükből adódó jegyek jellemzőek. Éppen ezért a büntető eljárás tartalmát csak a büntető eljárási jogviszonyok elemzése útján állapíthatjuk meg helyesen. Minden jogviszonynak — tehát a büntető eljárási jogviszonyoknak is — vannak alanyai, van tárgya és tartalma.

A büntető eljárási jogviszonyok alanyainak körét a büntető eljárási jog szabályain kívül az államjogi, az államigazgatási jogi, a büntetőjogi, sőt a polgári jogi és polgári eljárási jogi (magánfél) jogszabályok is szabályozzák. A büntető eljárás alanyai lehetnek állami szervek (nyomozóhatóság, ügyészség, bíróság, szakértőtestület, stb.) és magánszemélyek (vádlott, védő, sértett, egyéb érdekelt, ezek képviselői, tanúk, szakértők, stb.). A büntető eljárási jogviszonyok alanyai között az állam nem szerepel. A büntetőjogviszony alanyai közül a büntető eljárásban alanyi jogok és kötelezettségek csak a terhelt és a sértett vonatkozásában állanak fenn.

Az eljárásban részvevő alanyok, a funkcióikat, jogaikat és kötelezettségeiket figyelembe véve, főszemélyek vagy mellékszemélyek. *Főszemélyek,* akik az eljárási tevékenység alanyai vagy alanyai lehetnek. *Mellékszemélyek,* akik csak egyes eljárási viszonyok alanyai lehetnek.[24]

A büntető eljárási tevékenységen belül a szocialista törvényesség és az objektív igazság érvényesítésének elősegítése érdekében a szocialista kontradiktórius elv alapján három egymástól különböző funkciót: a bűnüldöző, ítélkező és védekező funkciót különböztetjük meg. Az eljárási tevékenységben, vagyis az eljárás funkcióival közvetlenül kapcsolatos tevékenységben közreműködő alanyok: a nyomozati, ügyészségi, bírósági, stb. szervek, továbbá a védő is egyrészről az államjogi, stb. jogviszonyok alanyai, másrészről a büntető eljárásjogi jogviszonyok alanyai. A terhelt kötelezettségei ugyancsak kétirányúak. A terhelt alanya a büntető eljárási jogviszonynak és ugyanakkor — általában — alanya a büntetőjogi jogviszonynak is. A büntetőjogviszony és a büntetőjogi igény érvényesíthetésének megállapításáról szóló jogerős határozatig a terhelt — az ártatlanság vélelmének elvéből következően — a büntetőjogviszonynak csak quasi alanya. A terheltet az egész eljárás során megilletik a büntetőjogviszonyból eredő jogok, de a kötelezettségek csak a bűnöséget megállapító és büntetést kiszabó határozat jogerőre emelkedése után terhelik.

A sértett — a magyar szocialista Be. szabályai alapján, ha nem magánvádló vagy magánfél — az eljárásnak nem főszemélye. Nincsenek olyan jogai és kötelezettségei, amelyek alapján az eljárás funkcióival közvetlenül kapcsolatos tevékenységben közreműködhetne. A sértett jogkörének kibővítése — a büntetőjogviszonyból eredő jogait és kötelezettségeit figyelembevéve — indokolt lenne. Lehetőséget kellene adni a sértettnek arra, hogy büntetőjogi jogait és kötelezettségeit az eljárásban érvényesíthesse.

A büntető eljárási jogviszonyok, az alanyokkal kapcsolatban elmondottakra tekintettel, szintén elsődleges és másodlagos jellegűek lehetnek.

Elsődlegesek azok a büntető eljárási jogviszonyok, amelyek az eljárási funkciók tevékenységét kifejtő alanyok között jönnek létre és állanak fenn. Az elsődleges jogviszonyok egyik alanya mindig állami szerv, éspedig az állam büntetőjogi igényét érvényesítő állami szerv, amelynek a jogviszony keletkezésében, kialakulásában meghatározó szerepe van. A nyomozati szakban elsődleges eljárási jogviszony van a nyomozó hatóság, illetve ügyészség és a terhelt illetve a védő között, a bírósági szakaszban pedig a bíróság, és a felek között.

Másodlagos jogviszonyok az ügydöntő szerv és az eljárás egyéb alanyai között, valamint az egyes eljárási alanyok között (pl. terhelt és védője között) jönnek létre.[25] A büntető eljárásban

[24] Sztrogovics: A büntető üldözés... 19—20. old.

[25] A büntető eljárási jogviszonyok keletkezésével kapcsolatban vitatják, hogy a büntető eljárás mellékszemélyei között lehet-e jogviszony. Sztrogovics véleménye szerint a büntető eljárási jogviszonyok a hatalmi szervek: a bíróság vagy vizsgálati, illetőleg ügyészségi szervek részéről azokkal a személyekkel szemben áll fenn, akikre e szervek tevékenysége kiterjed. Tehát az eljárás magánszemélyei között a büntető eljárási jogviszonyok keletkezése kizárt. (Büntető üldözés 27—28. old.) Ugyanezen az álláspontón van Poljanszkij: Voproszi teori 221. old.; Halperin: felfogása szerint a felek (pl. terhelt és védő között) büntető eljárási jogviszony keletkezhet. Ugyancsak jogviszonyról beszél a felek és a tanúk között is, mert a felek saját jogukon tehetnek fel kérdéseket a tanúkhoz, és ezekre a kérdésekre a tanúk kötelesek válaszolni. (i. m. 140.). Schaff ugyan-

a jogviszonyok az eljárás előrehaladása következtében változhatnak és módosulhatnak, valamint megszűnhetnek, az egyes alanyok helyébe más alanyok kerülhetnek (pl. ügyészi vádátvétel, magánvádló halála). A törvény, illetve az elsődleges jogviszonyok alanyainak a törvényben meghatározott cselekményei (határozatai) folytán újabb jogviszonyok keletkezhetnek.

A funkciók gyakorlásával, az eljárási tevékenységgel kapcsolatosan az elsődleges és a másodlagos jogviszonyok tárgya is különböző.

Az elsődleges jogviszonyok tárgya a konkrét büntetőjogi jogviszony megállapítása és az ebből keletkezett büntetőjogi igény érvényesítése. Az elsődleges jogviszonyok tárgya tehát azonos a büntető eljárás tárgyával.

A másodlagos jogviszonyok tárgya az a magatartás, amelyre az eljárás alanyainak jogai és kötelezettségei irányulnak. A bíróság és a tanú közötti jogviszony tárgy pl. nem a tanúvallomás megtétele, mert ez a tanú kötelezettsége, tehát a jogviszony tartalmához tartozik, hanem a tanúnak a terheltre vagy a bűncselekmény elkövetésére vonatkozó személyes észleleten alapuló tudomása. A bíróság joga és a tanú kötelezettsége arra irányul, hogy ezt a tudomást a tanú a bírósággal közölje. A terhelt és védője közötti jogviszony tárgya — ilyen meggondolások alapján — a védelem. A másodlagos jogviszonynak a tárgyai tehát szorosan kapcsolódnak az elsődleges jogviszonyok tárgyához, de azzal nem azonosak. A büntető eljárási jogviszonyok önállóságának ez is egyik jellemzője.

A büntető eljárási jogviszonyok tartalma végül is a jogviszony alanyainak az eljárási törvényben meghatározott jogai és kötelezettségei. Az állami szervek részére megállapított jogok és kötelezettségek hordozója végső soron az a meghatározott állami szerv, illetőleg annak az állami szervnek meghatározott hatósági jogkörrel felruházott tagja, amelyet, azaz akit a konkrét eljárásban való közreműködésre kijelölnek, megbíznak, tehát amely, illetve aki az eljárásban való részvételre hatáskörrel, illetékességgel bír. A konkrét eljárásban részt vevő hatósági személy eljárási jogait és kötelezettségeit a Bp-ben és a szerv felépítésével és működésével kapcsolatos egyéb jogszabályokban meghatározott keretben a szocialista alapelveknek a szocialista jogtudatnak és politikai, erkölcsi nézeteinek megfelelően gyakorolja.

A büntető eljárási jogviszonyok megsértése, azaz a jogok és kötelezettségek nem kellő érvényesítése, illetve teljesítése a magán- és a hatósági személyek részére egyaránt jogi hátrányokat idéz elő. A jogsértés tartalmától és mi-

csak elismeri a per magánszemélyei közötti eljárásjogi jogviszonyok létezését. A perjogviszonyokat öt csoportba osztja: 1. az igazságszolgáltatási szervek és a perben részvevő többi alanyok közötti; 2. az igazságszolgáltatási szervek és a terhelt közötti; 3. a vádlott tevékenysége folytán az állami szervekkel szemben fennálló; 4. a vádlott és az egyéb részvevők közötti; 5. az igazságszolgáltatás szervei közötti jogviszonyokra. (i. m. 18. és köv. old.)

lyenségétől függően a büntető eljárási jogviszonyok módosulását, megszűnését vagy újabb büntető eljárási jogviszonyok keletkezését eredményezheti vagy más, nem büntető eljárásjogi viszonyok keletkezésének forrása lehet. (A meg nem jelent, vagy a vallomástételt megtagadó tanúval szemben az elővezetést, iletve a pénzbírság kiszabását lehet elrendelni. A Be. 247. §-ában meghatározott fogyatékosságokban szenvedő ítélete ellen fellebbezés következménye általában az ítélet hatályon kívül helyezése. A hatósági személy a büntető eljárási kötelezettségeinek súlyos megsértése miatt fegyelmi, anyagi és büntetőjogi felelősségre vonható. A hamisan tanúskodó személy ellen büntető eljárást kell indítani.)

Összefoglalva: 1. A büntető jogszabályok jogokat és kötelezettségeket állapítanak meg. A büntető jogszabályban meghatározott jogok a védett jogviszonyok vagy egyéb viszonyok alanyait illetik meg, s a kötelezettségek minden beszámítási képességgel rendelkező természetes személlyel szemben fennállanak, akikre a Btk területi, személyi hatálya kiterjed. Az állam e jogokat garantálja és a kötelezettségek teljesítését büntetőjogi szankcióval biztosítja. *2.* Büntetőjogi jogviszony keletkezik, ha valamely beszámítási képességgel rendelkező természetes személy társadalomra veszélyes és bűnös magatartása a Btk különös részében meghatározott tényállásba ütközik. A büntetőjogviszony alanyai: a bűntett elkövetője, az állam és a sértett. A büntetőjogviszony alanyainak konkrét büntetőjogi jogaik és kötelezettségeik vannak. A konkrét büntetőjogviszony a büntető eljárási jogviszonytól függetlenül létezik és az állam büntetőjogi igénye keletkezésének forrása. A büntetőjogi igény érvényesítésének feltétele a konkrét büntetőjogviszony létezésének megállapítása. A büntetőjogviszony megállapítása és az állam büntetőjogi igényének érvényesítése, vagyis a büntetőjogviszony realizálása a büntető eljáráson keresztül történik. *3.* A büntető eljárásban a büntetőjogviszony az eljárás alanyainak — jogaik érvényesítésével és kötelezettségeik teljesítésével kapcsolatos — tevékenysége során realizálódik. A büntető eljárás tartalma: a büntető eljárási jogok és kötelességek (jogviszonyok) és a büntető eljárási cselekmények összessége. A büntetőjogviszony létezésének megállapítása, és a büntetőjogi igény érvényesítése — vagyis a büntetőjogviszony realizálása — az eljárás tárgyát és feladatát képezi. *4.* A büntető eljárásban részvevő alanyoknak törvényben meghatározott büntető eljárási jogaik és kötelezettségeik vannak, tehát az eljárás alanyai között büntető eljárási jogviszonyok keletkeznek és léteznek. A büntető eljárási jogviszonyok keletkezésének általános és különös feltételei vannak. Általános előfeltételek: a konkrét büntetőjogi jogviszony létezése, illetve létezésének alapos gyanúja, joghatóság, hatáskör, illetékesség. A különös feltételek az eljárás alanyainak a törvényben meghatározott

eljárási cselekményei, amelyek elvégzésére jogosultak vagy kötelezettek. A büntető eljárási jogviszonyok módosulhatnak és megszűnhetnek. A büntető eljárási jogviszonyok alanyai, tárgya és tartalma nem azonos a büntetőjogviszony alanyaival, tárgyával és tartalmával. A büntető eljárási jogviszonyok tartalma nem a büntetőjogviszony, hanem a büntetőjogviszony létezésének megállapítására, a büntetőjogi igény érvényesítésére közvetlenül irányuló, vagy ennek elősegítését célzó büntető eljárási jogok és kötelezettségek. 5. A büntető eljárási jogviszonyok — az alanyokra, tárgyra és tartalomra tekintettel — elsődlegesek vagy másodlagosak lehetnek. *a)* Az elsődleges büntető eljárási jogviszonyok alanyai a büntető eljárás fő személyei, akik a büntető eljárási tevékenység (büntető eljárási funkció) alanyai is. Az elsődleges büntető eljárási jogviszonyok egyik alanya mindig az ügydöntő állami szerv, amely a terhelttel szemben érvényesíti az állam büntetőjogi igényét. Az állami szerv és a terhelt között éppen ezért nem büntetőjogi jogviszony, hanem kizárólag büntető eljárási jogviszony keletkezhet. Az elsődleges büntető eljárási jogviszonyok tárgya azonos a büntető eljárás tárgyával. *b)* A büntető eljárás mellékszemélyei csak az ún. másodlagos büntető eljárási jogviszonyok alanyai lehetnek. A másodlagos büntető eljárási jogviszonyok az állami szervek és magánszemélyek, továbbá az eljárás magánszemélyei között keletkezhetnek. A másodlagos büntető eljárási jogviszony tárgya nem azonos a büntető eljárás tárgyával, de ahhoz szorosan kapcsolódó olyan magatartás, amelyre a jogviszonyok alanyainak jogai és kötelezettségei irányulnak.

Szabó Lászlóné

A vétkesség jelentősége a bontás szempontjából a szocialista családi jogban*

I.

A szocialista családi jogi elmélet, kiváltképen pedig a gyakorlat számára igen fontos, a család — Engels kifejezésével: a társadalom sejtje[1] — egészséges alakulásának előmozdítása szempontjából is nagy jelentőséggel bíró kérdéseket vet fel a házasság felbontásának problematikája. Különösen két vonatkozásban tornyosulnak e tekintetben a szocialista törvényhozás és bírói gyakorlat elé megoldást igénylő problémák. Nevezetesen a házasság feldultságát előidéző felperesi magatartás, valamint a házasság felbontására irányuló házastársi megegyezés mikénti értékelése terén. A burzsoá formalizmussal a szocialista humanizmust szembeállító szovjet és népi demokratikus családi jog az élet fejlődésében változó igényeit kielégíteni hivatott és alkalmas szabályozás megválasztására törekedett mindkét vonatkozásban. Általánosságban egyrészt úgy alakítja ki a házasság felbontása tekintetében irányadó tételeit, hogy azok általában nem zárják ki, de nem is írják parancsolóan elő a bontásra irányuló házastársi megegyezés adott esetben történő figyelembevételét,[2] másrészt szakít a burzsoá családi jogra e téren jellemző uralkodó vétkességi elvvel és a szocialista családi jogi törvények egységesen akkor teszik lehetővé a házasság felbontását, ha az mélyrehatóan, tartósan, menthetetlenül feldúlt.

Bármennyire egységes elvek jellemzik is azonban a lényegüket tekintve azonos társadalmi-gazdasági viszonyok talaján létrejött szovjet és népi demokratikus családi jogi törvényeket, az elvek azonossága mégsem jelenti feltétlenül az egyes családi jogi intézmények azonosságát is. Ugyanazon elv, hasonló cél megvalósítását a társadalmi fejlődés meghatározott fokában, a történeti előzmények sajátosságaiban, s ennek következtében a dolgozók nézeteiben mutatkozó különbségekre is tekintettel eltérő jogintézmények is alkalmasak szolgálni.[3]

E különbségeket kell szem előtt tartanunk, amidőn azt konstatáljuk, hogy a népi demokratikus családjogi kódexek egymás között is mutatnak eltéréseket egyes életviszonyok mikénti rendezése terén.[4] Különösen jelentős eltérések

* Vö. szerzőnek a „Pravnik" c. csehszlovák folyóiratban megjelent: „Bontás és vétkesség a szocialista házassági jogok rendszerében" című hasonló intenciójú cikkével. 1961. 9. sz.

[1] Engels Frigyes: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Bpest, 1949. 68—70. old.

[2] E kérdés körül az utóbbi két év magyar szakirodalmában is élénk vita alakult ki. L. Pap Tibor: A bontás problematikája családjogunk felszabadulás utáni fejlődésének tükrében. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata. No. 17. Budapest, 1961. 17—24. old. Hartai László: A bontóperi ítélkezés néhány időszerű kérdései. M. J. 1961. 12. sz.: Herczeg István: A bontóperi ítélkezés időszerű tanulságai. M. J. 1962. 2. sz. Petrik Ferenc: A házasfelek közötti megegyezés a bontóperben. M. J. 1962. 3. sz.

[3] Vö. Nathan, Hans: Familienrecht und Moral in der sozialistischen Gesellschaft. Sonderdruck aus Forschen und Wissen. Festschrift zur 150-Jahr Feier der Humboldt-Universität zu Berlin. Bd. III. Berlin, 1960. 461. old. és az ott hivatkozott irodalom. Ugyanezen tényezők hatására utal Szverdlov a házastársak névviselésének népi demokratikus törvényhozásokban adott eltérő szabályozásának magyarázata során. L. Szverdlov, G.: Szemejnoje pravo jevropejszkih sztran narodnoj demokratii. Moszkva, 1961. 131. old.

[4] L. részletesen Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban, Budapest, 1959. különösen „A népi demokratikus és a szovjet családjogi törvényhozás hasonlósága és különbözősége", c. pontban, 41. sköv. old.

vannak az egyes törvények között *a házasság feldúltságának bekövetkeztében, közreható, erkölcsileg rosszalló értékítéletet kiváltó házastársi magatartás mikénti törvényhozási értékelésében.* Mielőtt azonban jelen dolgozatunkban e problémára összpontosítanánk figyelmünket, hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezek az eltérések nem érintik a népi demokratikus családjogi törvénykönyvek lényegét, nem változtatnak azon a tényen, hogy a szovjet szocialista családjogi törvényhozással azonos elvekre épülve maguk is szocialista törvények, alkalmasak és hivatottak arra, hogy a szocialista fejlődés követelményeinek megfelelően szabályozzák a népi demokráciákban kialakult és a szocialista építés menetében alakuló családi viszonyokat.

II.

1. Vitán felül áll, hogy *egyetlen szocialista törvényhozás sem helyezi a házasság felbontását a vétkesség alapjára.* Az élet realitásaival számolva szakítottak a törvények a házasság elvi felbonthatatlanságának gondolatában gyökerező vétkességi rendszerrel. Helyesen állapítja meg Szverdlov, hogy „a szocialista törvényhozások eltekintettek attól az alapvető elvtől, amely mindenekelőtt a burzsoa családjogi rendszerek többségére jellemző, s amely abban jut kifejezésre, hogy a bontás legfőbb, igen gyakran pedig egyetlen oka az alperes házastárs vétkessége."[5]

A szocialista társadalomban akkor lehet és kell a házastársak, vagy egyikük kérelmére a házasságot felbontani, amidőn kitűnik, hogy az úgy a házastársak, mint a társadalom számára elvesztette jelentőségét, olyannyira feldúlt, hogy nem alkalmas többé szociális funkciójának betöltésére. A magyar családjogi törvény 18. §. (1) bekezdésének értelmében „A házasságot komoly és alapos ok esetén bármelyik házastárs kérelmére fel kell bontani". A törvényjavaslat miniszteri indokolása pedig, hogy minden kételyt eloszlasson, kifejezetten megállapítja, miszerint az „a házasság bírói felbontásánál elejti az elavult vétkességi elvet és a házasság felbontását akkor engedi meg, ha azt fontos és alapos ok indokolttá teszi. Ez a szabályozás — folytatja az indokolás — megszünteti a házasság felbontásánál eddig uralkodott merev formalizmust, amely bizonyos esetekben kötelezővé tette a bíróság számára a házasság felbontását, más esetekben viszont fontos és alapos ok ellenére sem adott arra lehetőséget. A szocialista házassági jog — mondja máshelyütt az indokolás — a házasság felbontását nem teszi függővé attól, hogy a házasság tarthatatlanságát az egyik fél vétkes magatartása idézte-e elő, vagy sem, hanem a házasság felbontását a felek vétkességének vizsgálata nélkül akkor engedi meg, ha a házastársak közt a házasság fenntartásához szükséges egyetértés tartósan és súlyosan fel van dúlva."

2. Valóban a népi demokráciák családjogi törvényei a házasság felbontására vonatkozó szabályaikban — a kérdés lényegét nem érintő szövegezésbeli eltérésekkel — *első helyen* arról rendelkeznek, hogy a *mélyrehatóan, tartósan, reménytelenül feldúlt házasságok felbontását* kívánják lehetővé tenni. (Magyar tv. 18. § (1) bek.; román tv. 38. cikkely; csehszl. tv. 30. § (1) bek.; lengyel tv. 29. cikkely, 1. §; bolgár tv. 47. cikkely (1) bek.)[6] E vonatkozásban a törvénykönyvek *egységesek,* nem mutatnak különbözőségeket. *Ebben az értelemben elvetik a vétkesség elvét,* a vétkességnek a házasság felbonthatósága szempontjából *közvetlen elsődleges* jelentőséget nem tulajdonítanak.

Ha azonban közelebbről vizsgáljuk e törvényeknek a bontást szabályozó rendelkezéseit és vizsgálódásunkat kiterjesztjük a házasság felbontásával szorosan összefüggő kérdések mikénti rendezésére is, úgy azt látjuk, hogy e vonatkozásban még egy körülményt tekintenek fontossággal bírónak. Nevezetesen több-kevesebb jelentőséget tulajdonítanak a házastársak valamelyikének, vagy mindkét házastársnak felróható, a házasság feldúltságának előidézésében közreható, a szocialista erkölcs által rosszalló értékítéletben részesített házastársi magatartásnak. Akár úgy, hogy e magatartáshoz bizonyos esetekben *közvetlenül* jogi konzekvenciákat fűznek a házasság felbonthatósága szempontjából, akár pedig úgy, hogy *közvetett* jogi szankciókkal sújtják a házasság feldúltságáért felelős házastársat (a házastársi tartás, névviselés, illetve a vagyonközösségből való részesedés tekintetében).

A házasság feldúltságát előidéző, illetve abban közreható, a házastársaknak felróható magatartás — *a házastársak erkölcsi vétkességének — jogi értékelése tekintetében* a népi demokratikus családjogi kódexek nem mutatják a házasság felbontásának döntő okával kapcsolatban tapasztalt egységes képet, s e vonatkozásban *két csoportra* oszthatók.

A kódexek *egyik csoportja:* a magyar és a román törvény *közvetlenül a házasság felbonthatósága szempontjából semminémű jogi következményeket nem kapcsol a házastársak vétkességéhez,* s ennek folytán arra nézve sem tartalmaznak rendelkezéseket, hogy a bírónak a házasság felbontása során állást kellene foglalnia a házastársak valamelyikét, vagy mindkettőjüket terhelő vétkesség kérdésében. (Az e cso-

[5] Szverdlov, G.: im. 118—119. old. A vétkességi rendszer alapján álló burzsoá családjogok lényegét tárják fel a következő megállapítások: „Die christliche Überlieferung des abendländischen Menschen tritt... hervor... auch wenn an die Schuld repressive rechtliche Reaktionen als etwas selbstverständliches geknüpft werden." Brusiin, O. Zum Ehescheidungsproblem. Helsinki. 1959. 21. old.

[6] A népi demokráciák családjogi törvényeit l. Familiengesetze sozialistischer Länder, VEB Deutscher Zentralverlag. Berlin, 1959.

portba tartozó törvényekhez hasonló a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió törvényhozásának vonatkozó szabályzása, sőt e törvényhozók a vétkességnek egyáltalán semmilyen vonatkozásban nem tulajdonítanak jelentőséget.) Eltérő álláspontot van e vonatkozásban a törvények *másik csoportja*, nevezetesen a csehszlovák, a lengyel és a bolgár törvényhozás. A vizsgált probléma szempontjából ugyanis lényegbevágó rendelkezéseket tartalmaz az említett törvények már idézett szakaszainak további szövege, aholis kisebb fogalmazási eltérésektől eltekintve egybehangzóan megállapítják, hogy a házasság feldúltságának előidézésében kizárólag vétkes házastárs kérelmére a házasság nem bontható fel. (A csehszlovák és a lengyel törvényhozás igen következetesen, s a házasság felbontásához fűződő egyéb következményekre is tekintettel — amelyekben a vétkesség közvetve érezteti hatását — kifejezett rendelkezéseket tartalmaz arra nézve, hogy a bírónak a bontóítéletben meg kell állapítani, miszerint mindkét házastársat, vagy egyiküket terheli-e vétkesség a házasság felbontásában. (Azonos rendelkezést tartalmaz a bolgár polgári eljárásjogi törvény 264. §-a.) E törvénykönyvek tehát *közvetlenül a házasság felbonthatóságára kihatóan részesítik jogi értékelésben a házastársak vétkességét.* Ez az értékelés bárha közvetlen, mégis csupán *másodlagos*, mivel a vétlen házastárs hozzájárulása esetén e törvények rendszerében is lehetőség nyílik a házasság felbontására, még akkor is, ha azt a kizárólagosan vétkes házasfél kezdeményezi. A vétkességnek a házasság felbonthatósága szempontjából a kódexek által tulajdonított közvetlen jelentőséget azért nem minősíthetjük elsődlegesnek, mert hiszen mint láttuk a szocialista családjogi kodifikáció számára a döntő e tekintetben a házasság feldúltságának ténye. (Éppen erre tekintettel a vétkes házastárs is kérheti a másik, ugyancsak vétkes házastárs ellenében a bontást.) A vétkesség konstatálásának — mint Szverdlov is mondja — csupán az a szerepe, hogy ráirányítsa a bíró figyelmét olyan körülményekre, amelyek a feldúltság ellenére is indokolttá tehetik a bontásra irányuló kérelem elutasítását.[7]

A vétkességnek az említett kódexek rendszerében betöltött ez a közvetlen másodlagos szerepe mégis tagadhatatlanul rendkívüli horderővel bír,[8] hiszen kivételes és alább tárgyalandó esetektől eltekintve kizárja a házasság felbontásának lehetőségét akkor, ha a vétlen házastárs a feldúltság ellenére is ragaszkodik a házasság fenntartásához.

3. Láttuk az eddigiek során, hogy több szocialista ország családjogi törvényhozása tartotta összeegyeztethetőnek a házasság feldúltságának előidézésében közreható erkölcsi vétkességnek közvetlenül a bontásra kiható törvényi értékelében részesítését a házasság felbontásának népi demokratikus jogszabályban foglalt rendezésével. Ha ez így van, akkor kétségessé válhat, valóban *a szocialista* családjog lényegbeli jegyei közé tartozik-e miszerint a házasság felbontását nem teszi függővé attól, hogy a házasság tarthatatlanságát az egyik fél vétkes magatartása idézte-e elő, vagy sem, továbbá, hogy a házasság felbontását a felek vétkességének vizsgálata nélkül engedi meg. Röviden: *helyénvaló-e a szocialista családjogi törvényhozásban a bontás rendezése során a vétkesség ilyen közvetlen, másodlagos jelentőséggel való felruházása?*

A magam részéről azon az állásponton vagyok, hogy a szocialista családjog a házasság feldúltságának előidézésében a házastársak valamelyikét terhelő *erkölcsi vétkességet,* mint a házasság felbonthatósága szempontjából — bárha csak másodlagos minőségben — jogi konzekvenciákat közvetlenül maga után vonó *jogi kategóriát* el kell, hogy ejtse. A szocialista jogra, s ezen belül a szocialista családjogra, még e körben sem lehet jellemző a formalizmus. Márpedig a vétkességnek, mint az említett értelemben vett jogi kategóriának a fenntartása, amely bizonyos tekintetben jogszolgáltatási automatizmushoz vezetne, korlátozná a bíró minden körülmény gondos vizsgálatán alapuló mérlegelő tevékenységét, a szocialista jog számára idegen formalizmus bevitelét jelentené a szocialista törvényhozásba és jogalkalmazásba. A házasság sokkal összetettebb életjelenség, a bontás sokkal többrétű és bonyolultabb probléma, mintsem, hogy merev sémák alapján megoldható lenne.

Bizonyos mértékig számolt ezzel a lengyel törvényhozás is, amidőn a családjogi kódex 30. cikkelyének 2. §-ában lehetővé teszi a bontást a házasság felbomlásában kizárólag vétkes házastárs kérelmére még akkor is, ha a vétlen házastárs nem adja ehhez hozzájárulását. A bíró ugyanis ilyen hozzájárulás hiányában is felbonthatja a házasságot kivételes esetekben, a társadalmi érdekek figyelembevételével, ha a házastársak hosszú ideje nem éltek együtt. Ez a rendelkezés enyhíti a vétkességnek a lengyel törvény rendszerében a bontás szempontjából betöltött közvetlen másodlagos hatását még akkor is, ha a törvényhozó egyrészt utal a lehetőség

[7] Szverdlov, G. im. 121—122. old.

[8] Hogy mennyire, az kitűnik abból is, hogy Szverdlov 1958-ban közreadott tankönyvében még úgy látta, miszerint egyes népi demokráciák családjogi törvényhozásában (s e vonatkozásban csak az általunk második csoportba sorolt törvényhozásokról lehetett szó) a bontás megalapozása szempontjából is fontossággal bír, tehát mintegy közvetlen és elsődleges jelentőségű. E nézetét most a népi demokráciák családjogát behatóan elemző legújabb művében látja szükségesnek rektifikálni. Im. 122. old. jegyzet. A csehszlovák családjogi kódex kommentárja is utal a vétkesség tárgyalt lényeges jelentőségére, amidőn megállapítja, hogy „a vétkesség kérdése a házasságot felbontó ítéletnek elszakíthatatlan része". Komentár k zákonu o právu rodinném. Praha, 1954. 129. old.

kivételes voltára, másrészt a társadalmi érdekek figyelembevételére és a házastársak hosszúidejű különélésére, mint a bontás említett lehetőségének előfeltételeire.

A csehszlovák törvény eredetileg kivételes lehetőségként sem ismerte ezt a megoldást. Az élet azonban arra késztette a csehszlovák törvényhozót, hogy feladja eredeti merev álláspontját[9] és ma már a csehszlovák jog is lehetőséget ad arra, hogy ne csupán a vétlen házastárs kérje a vétkes, vagy ugyancsak vétlen házastársával szemben a házasság felbontását, de a törvény novellája olyan irányba módosította a kódex 30. §-át, hogy a lengyel törvényben ismert fenntartások és feltételek mellett a bíróság a kizárólagosan vétkes házastárs kérelmére is hozhat bontóítéletet.[10]

A házastárs kizárólagos vétkességének a csehszlovák törvényhozás alakulásában kifejezésre jutó értékeléséhez hasonló, sőt a felfogás merevségét még ezen túlmenően is lazító szemléletbeli változásról tesz tanúságot a bolgár törvényhozás alakulása. Bulgária felszabadulását közvetlenül követően megalkotott, Mevorah professzor megállapítása szerint a bontás tekintetében még erősen az egyházi jogszabályok, valamint a svájci polgári törvénykönyv hatását mutató[11] családjogi rendelkezések, amelyeket az 1949-ben kodifikált, a személyekről és családról szóló tv. is szinte változtatás nélkül átvett, a házastárs kizárólagos vétkességének a házasság felbonthatóságára gyakorolt hatását illetően a csehszlovák jog novella előtti álláspontjának megfelelő szabályokat tartalmaztak. A személyekről és családról szóló törvényt módosító és kiegészítő 1953. IX. 6-i törvény értelmében a hatályos bolgár jog szerint ugyancsak kivételes lehetőségként — ha fontos társadalmi meggondolások szólnak mellette — a vétlen házastárs ellenzése mellett is felbontható a házasság a kizárólagosan vétkes fél kérésére.

Mevorah, aki úgy látja, hogy a bontókereset elutasítása az esetek többségében nem eredményezi a házastársak egymáshoz való közeledését, távol áll ugyan attól a gondolattól, hogy az egyoldalú házastársi akaratot elengedő alapnak tekintse a házasság felbontásához,[12] de maga is utal a hatályos bolgár jog tárgyalt rendelkezésével szemben támasztott nem minden alapot nélkülöző kétségekre. Célját a társadalom átmeneti szakaszának körülményeivel indokolja, amikor még hatnak a burzsoá csökevények, s a törvény említett szabálya szerepet játszhat a család megerősítésében.[13]

Ebben az összefüggésben rendkívül instruktív és a bolgár törvényhozás további alakulására következtetést enged a családjogi kódex 1959-ben közzétett tervezete, mely teljesen elejti a kizárólagos házastársi vétkesség kategóriáját és 21. cikkelyének (2) bekezdésében akkor látja szükségesnek a bontásra irányuló kereset elutasítását, ha a szocialista erkölcs a felperes vétkességére, a gyermek érdekeire, vagy más fontos meggondolásokra tekintettel a házasság fenntartását indokolja.

A lengyel törvény szabályozása és a tárgyalt kérdésben tapasztalt csehszlovák, valamint bolgár fejlődés, különösen pedig a bolgár tervezetnek a hatályos jognál rugalmasabb, adott esetben szigorúbb, vagy enyhébb, a bíró számára azonban mindenképpen tágabb mérlegelési lehetőséget biztosító szabályozása véleményünk szerint egyet mindenesetre bizonyít. Mégpedig azt, hogy *a szocialista állam családjoga nem helyezkedhetik mereven arra az álláspontra, hogy a vétkességhez közvetlenül kell — még ha csak másodlagosan is — szankciókat kapcsolni a házasság felbonthatósága szempontjából.* Az legfeljebb csupán *komoly korrektívumokkal* alkalmazható a szocialista családjogban a bontás kérdésének rendezése során. Ezt a mindenre kiterjedő, a vétkesség kategóriáját semmilyen vonatkozásban szerephez nem juttató és ezért általa sem korlátozott mérlegelési szabadságot biztosítja a házasság felbontásának elbírálása során a bíró számára a magyar, a román és a német jog, mint ahogyan a szovjet családjogi törvényhozás sem köti meg e vonatkozásban a legkisebb mértékben sem a bíró kezét.

Különösen kétségessé teszik a vétkességhez a házasság felbonthatósága szempontjából fűzött közvetlen másodlagos jogkövetkezmények értékét a csehszlovák és lengyel családjogi törvényhozás rendszerében azok az együttesen ható anyagi jogi és perjogi szabályok, (a megfelelő családjogi kódexek, illetve perrendtartások 31. §. (2) bekezdése és 239. §-a, illetve 31. cikkely 2. §-a és 430. §-a), amelyek azonos tartalommal lényegében a vétlen fél belátására bízzák, hogy a vétkesség megállapításától való eltekintéshez megadott hozzájárulásával és a bontás iránti kérelemhez való csatlakozásával lehetővé kívánja-e tenni a kötelék felszámolását vagy sem. A házasság erkölcsi alapjait sértő, a házasság feldúltságát eredményező házastársi magatartás e szabályozás folytán tulajdonképpen csak akkor váltja ki a társadalom rosszalló

[9] Radvánová említi ebben az összefüggésben, hogy „... a fejlődés szükségessé tette ennek a rendelkezésnek a megváltoztatását. Kiderült miszerint a bontás lehetetlenné tétele az ilyen kizárólagosan vétkes házasfelek számára sem akadályozta meg azt, hogy elhagyják a közös háztartást. Nagyobbrészt ezt követően a tényleges együttélésen alapuló új családot alapítottak. Ezért helytelen lett volna továbbra se változtatni a meghaladott szabályon". Manželstvi a rozvod v socialistické společnosti. Nová mysl, 1957. 7. sz., 643. old.

[10] A nemzetgyűlés elnökségének 1955. XII. 15-én kelt törvényerejű rendelete a házasság felbontásáról szóló rendelkezések módosítására. Sb. 1955. XII. 29. 35. sz.

[11] Mevorah, N.: Szemejno pravo, Szófia, 1956. 204—205. old. Valamint ugyanő: Brakorozvodnie osznovanyija v narodnoj respublike bolgarii. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958. 8. sz. 56. old.

[12] Mevorah, N.: Brakorozvodnie, stb. 57—58. old.

[13] Mevorah, N.: Szemejno pravo, Szófia, 1956. 242—243. old.

erkölcsítéletét kifejezésre juttató szankciókat, ha ezt a vétlen alperes nemleges magatartásával a bíróságtól igényeli. Ez a probléma azonban már átvezet egy másik területre, nevezetesen az úgynevezett „megegyezéses válás" kérdéskörébe torkollik.[14]

4. Mielőtt a következőkben vizsgálnám, hogy mennyiben látta el a magyar bírói gyakorlat a családjogi törvény 18. §-ának rendelkezéseire támaszkodva a házasság megszilárdításának követelményére tekintettel a házasságok felbontása vonatkozásában is reáháruló feladatokat, vessünk egy rövid pillantást a szovjet szocialista törvényhozás által a tárgyalt kérdésben elfoglalt álláspontra.

A *szovjet családjogi törvényhozás* a bontás kérdésének rendezése alkalmával a szovjet állam fejlődésének különböző szakaszain alkalmazott igen eltérő megoldások egyikének esetében sem látott lehetőséget és szükséget arra, hogy a házasság feldúltságának előidézésében valamelyik házastársat terhelő vétkességnek csak valamennyire is jogi relevanciát tulajdonítson. Nem látta szükségét, hogy ahhoz — akár a házasság felbonthatósága szempontjából, akár a bontással kapcsolatban felmerülhető házastársi igények kielégíthetősége szempontjából — jogilag jelentős következményeket kapcsoljon.[15] Ugyanígy nem tulajdonított a vétkességnek közvetlenül a házasság felbonthatóságára kiható bárminemű jelentőséget 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság törvényalkotója sem.[16]

Az utóbbi időben azonban hangzott el, éppen a *szovjet irodalomban*, a szovjet családjog tudományának olyan tekintélyes művelője részéről, mint aminő Szverdlov professzor, olyan nézet, hogy helyes lenne a szovjet törvényhozás szempontjából felhasználni egyes népi demokratikus országok tapasztalatait, amelyek a házasság felbontásának általános elveit kiegészítik olyan iránymutató magyarázatokkal, amelyek a vétkesség fogalmát veszik alapul. Szverdlov ezzel kapcsolatban utal a lengyel, csehszlovák és bolgár törvényhozás fentebb említett megoldásaira. Azokat szerencséseknek véli, mivel elég világosan érzékeltetik, hogy a bontóper eldöntése során értékelőleg kell megközelíteni az emberek magatartásának etikai oldalát, másrészt arra késztetik a bíróságot, hogy vegye tekintetbe a tényleges helyzetet, elvetik ezekben az ügyekben az önkényt, nem csupán a felperes, de az alperes részéről is.[17]

Látjuk tehát, hogy az említett szovjet szerző, bár utal a második csoportban tárgyalt népi demokratikus jogok szabályrendszerére, mégsem kívánja magáévá tenni — s ez következik az alperesi önkény elvetésének kiemeléséből — a vétkességi gondolatot abban az értelemben, ahogyan azt a novella előtti csehszlovák (és az 1953-as módosítás előtti bolgár) törvényhozó ismerte. Másrészt előtérbe állítja a bontás általános elvét, amelyhez csupán kapcsolódnak a vétkességi gondolatot alapulvevő, mint mondja „iránymutató magyarázatok" — tehát a vétkességnek általunk közvetlen-másodlagos elnevezéssel jelölt hatása is.

Ahhoz, hogy megfelelően értékelni tudjuk Szverdlov nézeteinek jelentőségét, egyfelől a szovjet jog és jogtudomány szempontjából, másfelől a népi demokratikus jog számára, több körülményre kell tekintettel lennünk. Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy Szverdlov véleményével egyedül áll a szovjet jogirodalomban, ami önmagában természetesen még nem jelentene semmit, hiszen argumenta non numerantur, sed ponderantur. Lényegesebb azonban az, hogy a nézetét, hogy úgymondjam „többfrontos" vitában alakította ki, amelyben egyfelől szembeszáll olyan nézetekkel, amelyek a házastársak bontásra irányuló közös megegyezésének esetén egyáltalán kiküszöbölni javasolják a bontás bírói útját (és e vonatkozásban nyilván a szovjet jog 1944. előtti megoldásának a hatását kell észlelnünk) másfelől vitába száll azon szovjet szerzők nézeteivel, akik a bontóokok példálózó felsorolását tartanák szükségesnek.[18] Ez utóbbi álláspont képviselőivel vitázva a bontóokok példálózó felsorolását helytelenítve[19] jut arra a konklúzióra, hogy leghelyesebb megoldás a házasság felbontásának csupán általános elveit megjelölni a törvényben és a bíróságra bízni, hogy a körülmények összességére tekintettel döntsön a bontás tekintetében — engedményt téve azonban a bíróság számára részletezőbb törvényi szabályozást kívánó felfogásnak azzal, hogy utal a vétkesség kisegítő, magyarázó eszközeként való figyelembevételének lehetőségére.

[14] L. Szverdlov, im. 103. III. 113—114. old. Valamint Komentár k zákonu o prévu rodinném, 113. old.; Kodeks Rodzinny Komentárz, Wydanie II. Warszawa, 1954. 429—430. old. vö., Szer, Seweryn: Prawo rodzinne, Warszawa, 1957. 112—113. és 130—131. old.

[15] Vö. Istoria szovjetszkovo grazsdanszkovo práva, 1917—1947. Moszkva, 1949. amely negyedik, Rabinovics, N. V. által megírt fejezetében foglalkozik a házasság felbontására vonatkozó törvényhozás alakulásával.

[16] Részletesen l. Pap Tibor: A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban, Jogtudományi Közlöny, 1959. 2—3. sz. 60—68. old. A forradalmi Kormányzótanács vonatkozó rendelete azonban a házastársak *tartása* tekintetében a mai magyar jogtól eltérően és hasonlóan a hatályos csehszlovák szabályozáshoz a házasság felbomlásának előidézésében okozatos *vétkességhez* — és kizárólag a házasság fennállása alatti erkölcsileg értékelhető ilyen magatartáshoz — jogkövetkezményeket rendelt kapcsolni, tehát a vétkességet közvetett jogi szankciókkal sújtotta.

[17] Szverdlov, G.: O razvode, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1958. 12. sz. 55. old.

[18] Így Oridoroga, M.: Osznovanyija rasztorzsényija braka. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1957. 1. sz. 114. old. Gurevics, I.: O nyekotorih voproszah szovjetszkovo szemejnovo prava. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1956. 9. sz. 62—63. old.

[19] Itt kell említenünk, hogy a bolgár családjogi kódex tervezete, eltérőleg a hatályos bolgár jog 47. cikkelyének (1) bekezdésétől, amely a bontás általános alapja mellett, mintegy útmutatásként néhány konkrét, objektív és szubjektív bontóokot is említ, teljesen mellőzi egyes bontást eredményezhető tényállások példálózó felsorolását.

5. A vétkesség ilyen, a bontás lehetőségére is kiható értékelésével egyetlen más szovjet szerzőnél sem találkozunk. A magunk részéről sem látjuk szükségét annak, hogy törvényhozásilag is kifejezésre juttassék, miszerint a házasság feldúltságát vétkes magatartásával előidéző, az alapos és komoly ok kialakításában kizárólag hibás házastárs csak kivételes esetekben folyamodhat házasságának felbontása iránt akkor, ha a másik házasfél ellenzi a válást. A magyar bíróságok a Csjt. 18. §-ának keretei között is megtalálják megítélésünk szerint a helyes megoldást. Nem adnak gátlástalanul teret a házasság iránti könnyelmű viszonyulásból fakadó, a házasság és család szilárdságának gondolatával szembehelyezkedő „felperesi önkénynek", de meghiúsítani törekszenek a tartalmukat vesztett, üressé vált házastársi kapcsolatok mindenáron való fenntartását célzó „alperesi önkény" érvényesülését is. Bíróságaink az összes körülményeket vizsgálva értékelik a házastársak magatartását, a házastársak akaratlagos magatartásától esetleg függetlenül előállított objektív helyzetet és figyelemmel vannak természetesen a gyermek érdekein keresztül is jelentkező társadalmi érdekre a bontókeresetnek helytadó, vagy azt elutasító ítéleteikben.

A *magyar Legfelsőbb Bíróság* különösen a Csjt. életbeléptetését követően hangsúlyozta elvi éllel, hogy a házasság felbontása iránti kérelem elbírálása független a régi vétkességi rendszertől (BH. 41. sorsz. 1953. 1. sz.) s rámutatott arra is, miszerint a házasság felbontását nem zárja ki az, hogy az alapul szolgáló helyzetet a bontást kérő fél idézte elő. (BH. 81. sorsz. 1953. 2. sz.) De a *„felperesi önkény"* gátlástalan érvényesülésének elszegése érdekében egyben kiemeli azt is, hogy nem vehetők figyelembe a házasság felbontását kérelmező fél oldalán fennálló és a házasság erkölcsi alapjaival ellenkező körülmények, ha ezek előidézése mesterségesen, célzatosan, éppen a házasság felbontása érdekében történt. (BH. 126. sorsz. 1953. 3. sz.) Vizsgálandónak tartja emellett az is, hogy a komoly oknak minősíthető helyzetet létesítő felperes valóban új életre rendezkedett-e be, úgy, hogy a felek között a benső kapcsolat helyreállítása már nem várható. (BH. 81. sorsz. 1953. 2. sz.) Még ilyen megállapítható célzat hiánya sem ad azonban feltétlen lehetőséget a kötelek megszüntetésére. A család szilárdságának védelme érdekében hangsúlyozza a Legfelsőbb Bíróság, hogy rövid idő óta tartó viszonyt nem lehet a hosszú időn keresztül fennállott házassági kötelékkel szemben előnyben részesíteni, mivel az ezzel ellentétes álláspont a házasság intézményének felelőtlen lazításához vezetne, s ennek elfogadása esetén a bíróság nem a házasság intézményét, hanem a házastársi hűség szándékos és súlyos megsértésével létesített házasságon kívüli együttélést részesítené védelemben. (BH. 1710. sorsz. 1957. 8. sz.) Az ilyen rövid ideig fennálló szerelmi kapcsolatot a hűtlen felperesnek, házastársi megbocsátás mellett meg kell szüntetnie és vissza kell térnie a családjához. (BH. 2055. sorsz. 1958. 9. sz.) Az ilyen viszony felszámolását követeli a szocialista erkölcs. (BH. 1151. sorsz. 1956. 1. sz.)

A bontást kérő fél az általa létesített házasságon kívüli kapcsolatra önmagában — mint a házasság felbontását indokoló komoly és alapos okra — nem hivatkozhatik. (BH. 964. sorsz. 1955. 8. sz.) Az érzelmi változás csak akkor komoly és alapos oka a házasság felbontásának, ha azt tárgyi okok is meggyőzően támogatják. (BH. 2019. sorsz. 1958. 8. sz.) Legfelsőbb Bíróságunk azonban ezeknek a „tárgyi okoknak" az értékelése során nem téveszti szem elől a házasság fenntartásához fűződő társadalmi érdeket, amidőn kimondja, hogy ha egyébként fenntartható házasságokat, amelyekben a házastársak között nincs áthidalhatatlan szakadék, amelynél a házasélet visszaállításának reménye még fennáll, csupán azon az alapon bontanának fel a bíróságok, hogy a bontást kérő fél házasságon kívüli viszonyából valószínűleg gyermek származik, vagy esetleg már gyermek is származott, ez az erkölcsök lazulására is vezethetne. A bíróságok az ilyen helyzetek kialakulását ítéleteikkel nem segíthetik elő. Döntéseikkel — mondja a Legfelsőbb Bíróság — ebben a vonatkozásban ellenkezőleg azt kell elérniök, hogy minél szélesebb körben tudatosodjék a szocialista társadalomnak a házasélet feldúlását eredményező magatartásokról alkotott elítélő véleménye. (BH. 466. sorsz. 1954. 8. sz.)

Látjuk tehát, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyrészt nem utasítja el azt a lehetőséget, hogy a bontásra okot adó helyzetet előidéző fél kérelmére is felbontsák a házasságot, másrészt azonban határozottan kifejezésre juttatja a rosszalló társadalmi értékítéletet az ilyen házastársi magatartással szemben, s amennyiben a házastársi kapcsolatok helyreállása már nem remélhető, úgy ennek konzekvenciáit is levonja ítélkezési gyakorlatában. Másrészt vizsgálja a házasság fenntartásához való alperesi ragaszkodást értékelése során — mely utóbbinak a házasélet megjavulásához fűzhető remény szempontjából természetesen lényeges jelentőséget tulajdonít —, hogy valóban a házasság fenntartására irányuló őszinte szándék megnyilatkozásáról van-e szó, és ezzel az *„alperesi önkény"* érvényesülését igyekszik meghiúsítani. A Legfelsőbb Bíróság ezen törekvése részben pozitív alakban ölt testet, amidőn utal a megbocsátási készség őszintének látszó voltára (így BH. 804. sorsz. 1955. 4. sz.). vagy negatív fogalmazásban emeli ki, miszerint nem lát fennforogni adatot arra nézve, hogy az alperes megbocsátása nem volna őszinte (pl. BH. 546. sorsz. 1954. 10. sz.; 760. sorsz. 1955. 3. sz.; 927. sorsz. 1955. 7. sz.), illetve adott esetben megállapítja, miszerint nincs adat arra, hogy alperes csak bosszúból ellenezné a házasság felbontását. (BH. 203. sorsz. 1954. 2. sz.). Másrészt nem engedi magát megtéveszteni a házasság fenntartásához való látszatragaszkodástól, és a perben feltárt adatok gondos mér-

legelése alapján szükség esetén levonja azt a következtetést is, hogy az alperes ilyen irányú kijelentése nem tekinthető őszintének (BH. 383. sorsz. 1954. 6. sz.), az komolytalan (még akkor is, ha a házastársaknak gyermekük van, akinek érdekeit a Csjt. a bontás során fokozottan rendeli figyelembe venni. BH. 1131. sorsz. 1955. 11. sz.), bárha a Legfelsőbb Bíróság éppen a Csjt. említett rendelkezésére [18. § (2) bek.] tekintettel ugyancsak elvi éllel szögezte le, hogy ha a házastársaknak közös kiskorú gyermekük van, akkor a feldúltság kérdése szigorúbban vizsgálandó. (BH. 1379. sorsz. 1956. 7. sz.)

Utalnunk kell ebben az összefüggésben a népi ülnökök számára közreadott kiadványra, amely egyrészt megállapítja, hogy „a házasság felbontását az a fél is kérheti, akinek a magatartása okozta a házasság megromlását", ugyanakkor hangsúlyozza: „a házasság feldúltságát különösen abban az esetben kell fokozottan vizsgálni, ha a másik házasfél (az alperes) ragaszkodik a házasság fenntartásához".[20]

A magyar bírói gyakorlat, amint az kimutatni törekedtünk, a Csjt. 18. §-ának keretei között értékelőleg közelíti meg a bontás kérdésének elbírálása során mindkét házastárs szembenálló akaratát, s ezzel együtt a házasság feldúltságának előidézésében közreható felróható házastársi magatartást. Az a körülmény, hogy a Csjt. a bontás gondolatkörében eltekintett a vétkesség kategóriájának igénybevételétől, egyrészt nem akadályozza a magyar bírói gyakorlatot abban, hogy meggátolja a házasság és a család egyoldalú akaratelhatározáson alapuló könnyelmű felszámolását, másrészt nem készteti arra sem, hogy ott, ahol ezt a házasság reménytelen feldúltsága indokolttá teszi, csak rendkívül szigorúan megszabott törvényi követelmények fennforgása esetén számolja fel bontó ítéletével a tartalmatlanná vált köteléket.

A román bírói gyakorlat más úton jár. A Csjt.-hez hasonló törvényi premisszák mellett, amikor is a román családjogi kódex nem kívánja meg a vétkesség vizsgálatát, azt látta szükségesnek, hogy a felperes házastárs magatartásának tulajdonítson különös jelentőséget. A Román Népköztársaság Legfelső Ítélőszékének 1955. június 21-én kelt 3. számú teljesülési irányító döntvénye megállapítja ugyanis, hogy a házasság felbontása nem mondható ki olyan ok alapján, amelyet kizárólag a felperes idézett elő,[21] s ezzel lényegében a korábbi fejtegetéseink során első csoportba sorolt törvényhozások álláspontjára helyezkedett.

A csehszlovák, a lengyel és a bolgár törvényhozás a „felperesi önkény" érvényesülésének lehető megakadályozására összpontosította de lege lata figyelmét, amidőn a kizárólagosan vétkes házastárs kérelmére, ha ahhoz nem járul hozzá a vétlen házastárs, csak kivételesen teszi lehetővé a bontást. A bolgár Legfelső Bíróság — Mevorahnak attól magát némileg distancirozó közlése szerint — nem is lát lehetőséget a kötelék fenntartására irányuló alperesi ragaszkodás indítékainak feltárására és értékelésére. A bíróságnak ezek szerint az alperes ilyenirányú nyilatkozatához szigorúan formálisan kell viszonyulnia.[22] Felfigyelt ezzel szemben az „alperesi önkény" problémájára újabban a lengyel törvényhozó. A Lengyel Népköztársaság polgári törvénykönyvének a családjogot is inkorporáló tervezete[23] ugyanis már vizsgálni rendeli, milyen motívumok készítik a vétlen alperest arra, hogy ragaszkodjék a házasság fenntartásához. A tervezet 900. cikkelyének 2. §-a kimondja, hogy a vétlen házastárs hozzájárulásának hiányában is felbontható a házasság a kizárólagosan vétkes fél kérelmére, ha többek között „azon körülmények folytán, amelyek az együttélés teljes felbomlásának idején következtek be, a hozzájárulás megtagadása a másik házastárs részéről döntően sikán jelleggel bír."

6. Az eddig előadottak alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a népi demokráciákban — tartozzanak családjogi törvényeik a vétkességhez a bontás tekintetében kapcsolt közvetlen másodlagos joghatások értékelése szempontjából a két eltérő csoport bármelyikéhez — a bíróság a konkrét házasságok felbontása során akár az egyes törvénykönyvek kifejezetten erre kötelező rendelkezései folytán, akár a házastársak közötti kapcsolat meglazulásának, a házasság mélyreható feldúltságának sokoldalú elemzése során nem mulasztja el vizsgálni, hogyan viszonyultak a házastársak a házasság erkölcsi alapjaihoz.

Ezzel a kérdéssel, a szocialista házasság erkölcsi alapjaival foglalkozva jut Harcsev a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a házasságról és a családról szóló tanításai alapján arra a következtetésre, hogy a szocialista társadalom szabad vonzalmon alapuló házasságában a házastársak egymás iránti szeretete mellett jelentőséggel bír a házastársaknak egymással, az általuk alapított családdal szembeni *erkölcsi kötelessége* is, s a házasság felbontása csak akkor engedhető meg, de válik egyben szükségessé is, ha a vonzalom elmúlása mellett a minden házastárstól elvárható erkölcsi kötelesség sem bizonyul elégséges összetartó erőnek.[24]

[20] A népi ülnökök kézikönyve, Budapest, 1960. 113. old.

[21] L. Kis Géza: Alapos válóok a Román Népköztársaság Legfelső Bíróságának állásfoglalása tükrében. Jogtudományi Közlöny, 1960. 6. sz. 336. old.

[22] Mevorah, N.: Szemejno pravo. 241. old. Ugyanakkor máshelyütt említi, hogy amennyiben az alperes ellenzése csak makacsságon alapszik és fontos társadalmi meggondolások is a bontás mellett szólnak, úgy a bíróság helyt ad a kérelemnek. Mevorah, N.: Komunisztícseszkijat moral i szemejsztvoto. Szófia, 1956. 141. old.

[23] Projekt kodeksu cywilnego polskiej rzeczypospolitej ludowej, Warszawa, 1960.

[24] Harcsev, A.: O nravsztvennoj szuscsnosztyi szocialisztícseszkoj szemji. Voproszi Filoszofii, 1961. 1. sz. 130. old.

Úgy vélem, hogy ennek, a házastársakat egymással és a családdal szemben terhelő és tőlük elvárható erkölcsi kötelességnek a problémája húzódik meg azok mögött az állásfoglalások mögött, amelyekkel a népi demokráciák családjogi törvényhozása, illetve bírói gyakorlata az egyoldalú, a másik fél ellenzésébe ütköző házastársi kérelemre történő bontás lehetőségével kapcsolatban reagál. A vétkesség nem más, mint ennek a kötelességnek a megszegése. Szankciója lehet az, hogy a kötelességét egyoldalúan és kizárólagosan megszegő házastárs bontókeresete elutasítást nyer. Ennek azonban csak akkor lehet értelme, ha a másik házasfél valóban őszintén ragaszkodik a kötelékhez és vonzalmainak őszinteségétől, valamint erejétől remélhető a házasság fenntartásához szükséges egyetértés helyreállása. Ellenkező esetben csupán a vétkességhez fűződő szankció működésbehozatalát követelő alperesi önkénnyel találja magát a bíróság szemben, márpedig ennek honorálása nem lehet a szocialista jogszolgáltatás feladata.

A népi demokratikus törvényhozás egyik csoportja a bontóperben szereplő felek oldalán jelentkező önkény ez utóbbi megnyilvánulási formáját kevéssé látszik figyelembe venni. Ezért, valamint az e csoportba tartozó törvények már tárgyalt, a kizárólagos házastársi vétkesség értékelésében megmutatkozó szemléletváltozására, végül pedig az alperesi hozzájárulásnak egyes népi demokráciák perjogi szabályaira tekintettel is tulajdonított elhatároló, s a kizárólagos felperesi vétkességhez fűződő szankciók értékét kétségessé tevő jelentőségére figyelemmel vagyok azon a nézeten, hogy *az élet követelményeit alkalmasabb módon kielégítő, a társadalmi és egyéni érdekek sokrétűbb összeegyeztetésének lehetőségét biztosító megoldást választott azon népi demokráciák (és a Szovjetunió) családjogi törvényhozása, amely a vétkességhez a házasság felbonthatósága szempontjából nem kapcsol közvetlen, mégha csak másodlagos jogkövetkezményeket sem.*

Egy dolog bizonyos: a szocialista családjogot és a szocialista jogalkalmazást a bontás problematikájának megoldása során nem jellemezheti sem a burzsoá formalizmus ridegsége és merevsége, sem a burzsoá liberalizmus szabadossága. E kérdésben is a szocialista humanizmus alapján kell állania. A szigort és a méltányosságot, mindegyiket a maga helyén kell tudnunk alkalmazni. Csak így képes a bírói gyakorlat megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyek a bontóperes bíráskodásban is megkívánják az egyéni és a társadalmi érdekek összeegyeztetését és szem előtt tartását.

III.

Miután egy dolgozat keretei természetszerű korlátokat szabnak a fejtegetések terjedelmének, ezért itt befejezésül csak röviden utalunk *a vétkességnek a bontás tekintetében betöltött,* bevezetőben említett *közvetett jelentőségére.* E vonatkozásban ugyanis valamilyen összefüggésben *minden* tárgyalt népi demokrácia törvényhozása relevanciával bírónak tekinti a kategóriát (bárha részletkérdések tekintetében találkozunk is, helyenként nem jelentéktelen eltérésekkel).

Igaz, a magyar Csjt. e téren sem „vétkességről" beszél, hanem „érdemtelenségről", de ez a kategória, ha a jogkövetkezmények a házasság felbontásával egyidejűleg állanak be, a magyar Legfelsőbb Bíróság V. számú polgári elvi döntése értelmében a vétkességgel lényegében azonos tartalommal rendelkezik. Érdemtelen ugyanis ezek szerint az a házastárs, „aki a házasság erkölcsi alapját a házasság felbontására is közreható magatartásával ... súlyosan sértette". Különbözik azonban ez az érdemtelenség a vétkességtől, amennyiben az igény érvényesítésére, illetve a jogosultság megvonására a házasság felbontását több-kevesebb idővel követően kerül sor, amikor is a jogosult házastársnak volt házastársával szembeni, a bontást követően tanúsított magatartása is értékelés tárgyát alkotja.

Ennek az erkölcsileg felróható házastársi magatartásnak a bontással összefüggésben a népi demokráciák családjogi törvényhozása több vonatkozásban tulajdonít közvetett jelentőséget:

1. Az elvált házastársak egymás iránti tartási kötelezettsége tekintetében — a német és a szovjet törvényhozás kivételével — minden szocialista kódex kapcsolatba hozza a tartási igény érvényesíthetőségét a házasság fennállása alatt tanúsított erkölcsileg értékelhető házastársi magatartással.[25]

[25] A volt házastársak tartás iránti igényének mikénti szabályozása kapcsán élesen szembetűnik a magyar törvényben foglalt érdemtelenség és a többi, a felróható házastársi magatartáshoz e tekintetben hátrányos jogkövetkezményeket fűző törvényi szabályozás közötti különbség. Különösen azon népi demokráciák vonatkozásában, amelyek a bontást követően időbelileg általában nem korlátozzák a tartáshoz való jogot (csehszlovák és lengyel családjogi kódex). E törvényhozások a vétkességnek, vagy vétlenségnek a házasság felbontásakori eldöntésével egyszersmindenkorra eldöntik a tartásra való jogosultság kérdését. Igaz, előnye ennek a szabályozásnak, hogy abban az eljárásban születik meg a döntés, amelyben a bíróságnak a legátfogóbban és legmélyrehatóbban lehet és kell a házastársak közötti kapcsolatok összes vonatkozásait felmérnie, kutatnia azokat a körülményeket, amelyek a házasság feldúltságát eredményezték. E szabályozás hátránya megmutatkozik azonban akkor, amidőn a tartás iránti igény elbírálására a házasság felbontását követő későbbi időpontban kerül sor. A vétkessé nyilvánított volt házastárssal szemben a bontást követő hosszú idő múltán tartás iránti igényt érvényesítő vétlen házastárs az egyéb törvényi előfeltételek meglétében pusztán a házasság fennállása alatti, annakidején kétségkívül kifogástalan magatartására tekintettel jogosult lesz a tartásra. Elszakad e törvények rendszerében a tartási igény jogosultságának elbírálása az említett esetben a két volt házastárs bontás után egymással szemben tanúsított magatartásától.

2. A házastársi vagyonközösségből való részesedés mértéke tekintetében fűz a vétkességhez bizonyos jogkövetkezményeket a csehszlovák és a lengyel népi demokrácia családjogi kódexe.

3. Az elvált feleség volt férje nevének további viselésére irányuló jogát a magyar törvényhozás hozza konnexitásba a bontásra is közreható házastársi kötelességszegéssel.

Anélkül, hogy részletes fejtegetésekbe bocsátkozhatnánk, más alkalommal végzett elemzések összefoglalásaként azon nézetet kell kifejezésre juttatnunk, hogy a vétkességhez fűzött e közvetett jogkövetkezmények létjogosultsága is vitatható a szocialista családjogban.[26]

Pap Tibor

A bírói pervezetés a magyar polgári eljárásjogban*

1. A bírói pervezetés kérdését a Magyar Népköztársaság jogszabályai a szocialista jogi felfogás szellemében rendezik. A felfogás lényege abban áll, hogy a bírói pervezetésnek elő kell mozdítania a polgári perben a valóságos tényállás (az objektív valóság) kiderítését, a felek jogainak védelmét, az igazságos döntést és a szocialista törvényesség érvényesülését.

A bírói pervezetésre vonatkozó legfontosabb jogszabályi rendelkezéseket az Alkotmánynak a bíróságokról szóló VI. fejezete, a bírósági szervezeti törvény, a Polgári perrendtartás *(Pp)* és a *Pp* két novellája tartalmazza. Mindezek új, szocialista jogszabályok. A polgári perjog területén a Magyar Népköztársaságban már egyáltalán nincsenek hatályban régebbi, 1945 előtti törvények.

2. A *Pp* életbelépésének időpontjában (1953. január 1.) hatályát vesztette a század elején megalkotott magyar polgári perrendtartás (1911. évi I. törvény), amelyet *Joseph Kohler*, a polgári német jogtudomány kiemelkedő képviselője, 1913 januárjában Budapesten tartott előadásában — a vendéglátó magyar hallgatóság nemzeti hiúságát legyező túlzással — „az összes modern perjogi törvények legfejlettebbjének" minősített.[1]

Kohler patétikus elismerésének alapjául az 1911. évi magyar polgári perrendtartásnak elsősorban éppen a bírói pervezetéssel kapcsolatos néhány erőteljesebb rendelkezése szolgált: a bíróság hivatalbóli tanúkihallgatási joga, a tanú kötelezése a birtokában levő okirat felmutatására és időleges kiadására, harmadik személy kötelezése szemle tűrésére stb. Ezek a szabályok tulajdonképpen azt az átalakulást tükrözték, amely a századfordulón Európa-szerte végbement a polgári perjog tudományában, jogszabály-rendszerében és bírósági gyakorlatában: a polgári per legalapvetőbb elveinek, a rendelkezési elvnek és a tárgyalási elvnek liberális-kapitalista felfogása egyre jobban háttérbe szorult, és igen lényeges korlátozások kezdték kiforgatni ezeket az elveket eredeti valójukból.

Említett előadásában Kohler a bíró feljogosítását tanúkihallgatás hivatalbóli elrendelésére: egyértelműnek tekinti a tárgyalási elv „eltemetésével",[2] a régi magyar perjogtudomány egyik vezéralakja, *Magyary Géza* pedig szintén 1913-ban tartott egyik beszédében a polgári bíráskodás *eredményeként* szögezi le, hogy „sikerült a felek rendelkezését kellő határok közé szorítani".[3]

A polgári jogtudománynak még napjainkban is legsúlyosabb problémái közé tartozik a bírói pervezetés követelménye és a klasszikus perjogi elvek (főként a tárgyalási elv) közötti konfliktus[4]. E konfliktus lényege úgy fogalmazható meg, hogy a tőkés magángazdálkodás rendszerében nem alakítható ki a polgári pernek olyan szerkezete, amely hatékonyan tudná biztosítani a való tényállás kiderítését, meg tudná akadályozni a perek rosszhiszemű elhúzását vagy egyenesen a perbeli hazugságot, a gazdaságilag gyengébb fél hátrányos perbeli helyzetbe hozását, és nem egyszer — a felek összejátszása útján — a bíróság felhasználását illegitim célok elérésére. Ilyen körülmények között a bíróság gyakran tehetetlen a perbeli jogokkal és lehetőségekkel való visszaélés megnyilvánulásaival szemben.

---

[26] L. Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban, Budapest, 1959, 6., 7. és 8. fejezet. Szerző említett munkában kifejtett vonatkozó nézeteinek helyességét a vagyonközösségből való részesedésnek a házastársi vétkességtől történő függővé tételét illetően vitatja Stefan Luby a könyvről írott recenziójában (l. Právny Obzor, 1961. 4. sz. 251. old.).

* A Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia 1962. évi hamburgi kongresszusára készült magyar nemzeti referátum.

[1] *Kohler József:* Észrevételek a magyar polgári perrendtartáshoz. Magyar Jogászegyleti Értekezések, új folyam, VI. kötet, 47. füzet. Budapest, 1913. 8. old.

[2] Uo. 9. old.

[3] *Magyary Géza:* Korunk igazságszolgáltatásának vezéreszméi. Lásd Összegyűjtött Dolgozatai I. kötetében (Budapest, 1942.), 39. old.

[4] Lásd pl. *Hans Schima:* Die Prozessgrundsätze in heutiger Schau (Az eljárási alapelvek mai szemmel), Estratto dagli scritti giuridici in memoria di Pietro Calamandrei, Padova 1957, 14. s köv. old.; *Karl Siegert:* Grundlinien der Reform des Zivilprozessrechts im Nachkriegseuropa (A polgári eljárásjog reformjának alapvonalai a háború utáni Európában), Berlin 1952, 20—23. old.; *Max Guldener:* Schweizerisches Zivilprozessrecht (Svájci polgári eljárásjog), Zürich, 1958, 135. s köv. és 154—155. old. stb.

E vonatkozásban önkéntelen beismerésként hatnak egy tapasztalt nyugat-németországi járásbírósági tanácsos (Amstgerichtsrat) újkeletű szavai: „... a tárgyalási elvnek és a peres felek rendelkezési jogosultságának uralma alatt álló Polgári perrendtartás területén nem mindig érvényesül a valóság és a helyesség; a feleknek módjuk van tényelőadásuk és az ellenfél részéről elérni szándékolt jogi következményekkel szembeni magatartásuk révén az eredmény befolyásolására: az alperes beismerheti vagy cáfolatlanul hagyhatja a felperes által előadott tényállást, bár tudja, hogy hamis és tulajdonképpen vitatni szeretné; el is ismerheti az alaptalannak tartott felperesi követelést, mert esetleg mégis fél a pervesztéstől, vagy egészen más területen fekvő indokok késztetik erre, pl. az, hogy meg akarja nyerni a felperest későbbi üzleti kapcsolatok céljaira."[5]

A polgári per a tőkés viszonyok között általában csak az ún. „alaki igazság" megállapításának eszköze; az anyagi (objektív) igazság megállapítására rendszerint alkalmatlan. Ezt a megállapítást az 1877. évi német polgári perrendtartás megjelenése és *Adolf Wach* jellemzése[6] óta a polgári jogtudomány — kénytelenkelletlen — magáévá teszi, és összefüggésbe hozza a rendelkezési és a tárgyalási elv fogyatékosságaival. A legelterjedtebb nyugatnémet ZPO-kommentár írja pl.: „A hatályos perjog ... az eljárás feletti rendelkezést is széles terjedelemben biztosítja a fél számára, megengedi pl. a beismerést, a bizonyítékok mellőzését, mulasztási ítélet előidézését. Ezáltal a felek a tényleges, tárgyi valóság kiderítését sokszor gyakorlatilag lehetetlenné tehetik ... A polgári per ily módon rendszerint csupán a külső (formális) igazság megállapítását eredményezi."[7]

Ahol a bíróság nem oktathatja ki a tájékozatlan felet a tényállásból vagy a jogi helyzetből folyó védekezési lehetőségek (pl. viszontkereset, elévülési kifogás stb.) felől[8], ahol a bíró nem vonhat be a per anyagába tudomására jutott döntő jelentőségű tényeket, ha a fél nem hivatkozott rájuk[9], ahol a bíró nem világosíthatja fel a felperest a kereseti igény módosított indokolásának szükségességéről[10] stb., ott ninncsenek megfelelő biztosítékai a tárgyilag megalapozott, igazságos ítéletnek, a peres felek jogai alapos védelmének.

3. A Magyar Népköztársaság új jogszabályai a szocializmus elveit juttatják érvényre a polgári ügyek bírósági elbírálása rendjének megállapításakor. A polgári eljárásjog szocialista tudománya igen nagy jelentőséget tulajdonít a polgári per klasszikus alapelveinek, legfőként a rendelkezési és a tárgyalási elvnek, valamint a szóbeliségnek és a közvetlenségnek[11].

A marxista jogszemlélet feléleszti ezeknek a fontos perjogi alapelveknek eredetileg megvolt demokratikus vonásait és — a szocializmus követelményeinek megfelelő elemekkel gazdagítva demokratikus tartalmukat — a polgári per lebonyolításának tényleges alapjaivá teszi őket. A polgári-demokratikus eredetű perjogi alapelveknek az új társadalmi viszonyokhoz mért, adekvát alkalmazásán felül a szocializmus rendszere kialakít olyan új igazságszolgáltatási alapelveket is (pl. az igazságszolgáltatás egységének, a nép bíráskodási részvételének, a bírák — beszámolási kötelezettség és visszahívhatóság melletti — választásának, a jóhiszemű eljárás kötelességének, a perbeli felek egyenjogúságának elvei), amelyek a kapitalista államokban teljesen ismeretlenek, vagy csak szórványosan, kivételesen kerülnek alkalmazásra[12].

Mindezeknek az elveknek a gyakorlati megvalósulása révén a polgári per a szocialista államokban a demokratizmus magasabb fokán, a *szocialista demokratizmus* rendszerében bonyolódik le. Ez a rendszer biztosítja a peres felek aktivitásának teljes kibontakozását törvényes érdekeik védelmében, a jogaik érvényesítését szolgáló perbeli eszközök megválasztásában, az álláspontjukat alátámasztó tények és bizonyítékaik megjelölésében; a felek szabadon rendelkeznek a perben mind anyagi jogaikkal, mind

---

5 *Hans Joachim Bull:* Prozesshilfen (Perbeli segédeszközök), München und Berlin, 1960, 10. old.

6 Vö. *Adolf Wach:* Vorträge über die Reichs-Civilprozessordnung (Előadások a birodalmi polgári perrendtartásról), Bonn, 1879., 149. old.

7 *Baumbach—Lauterbach:* Zivilprozessordnung (Polgári perrendtartás), München und Berlin, 1961, 8—9. old.

8 Lásd a nyugatnémetországi bírósági gyakorlatot *Bernhard Wieczorek*nél: Zivilprozessordnung und Gerichtsverfassungsgesetz, Handausgabe (Polgári perrendtartás és bírósági szervezeti törvény, kézi kiadás), Berlin, 1960., 513. old.

9 Vö. *Léon Julliot de la Morandière:* Droit civil et institutions judiciaires (Polgári jog és igazságügyi intézmények), I. kötet, Párizs, 1956, 228. pont.

10 Vö. *Adolf Schönke—Horst Schröder—Werner Niese:* Lehrbuch des Zivilprozessrechts (A polgári eljárásjog tankönyve), Karlsruhe, 1956, 44. old.

11 Lásd egyebek között А. Ф. Клейнман: Советский гражданский процесс. *(A. F. Klejnman:* Szovjet polgári eljárás), Moszkva, 1954, 42—73. old. és ugyanő: Гражданский процесс европейских стран народной демократии (Az európai népi demokratikus országok polgári eljárása), Moszkva, 1960, 28—43. old.; К. С. Юдельсон. Совет ский гражданский процесс (*K. Sz. Judelszon:* Szovjet polgári eljárás), Moszkva, 1956, 31—56. old.; М. С. Гурвич (ред.): Советское гражданское процессуальное право *(M. Sz. Gurvics* (szerk.): Szovjet polgári eljárásjog), Moszkva, 1957, 28—63. old.; *František Štajgr* (szerk.): Učebniče občanského práva procesního (A polgári eljárásjog tankönyve), Prága, 1955, 23—40. old.; *Hans Nathan* (szerk.): Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik (A Német Demokratikus Köztársaság polgári eljárásjoga), I. kötet, Berlin, 1957, 18—44. old.; Д. Силяновски-Ж. Сталев: Граждански процесс *(D. Sziljanovszki—Zs. Sztalev:* Polgári eljárás), I. kötet, Szófia, 1958, 42—58. old.; *Beck Salamon—Névai László* (szerk.): Magyar polgári eljárásjog, Budapest, 1959, 73—97. old.

12 Részletesebben lásd Л. Неви: Основные принципы социалистического венгерского гражданского процесса *(Névai L.:* A szocialista magyar polgári eljárás alapelvei), Acta Juridica Academiae Scientiarium Hungaricae T. II. Fasc. 3—4. 251. s köv. old. Budapest, 1960.

pedig a jogérvényesítés és a védekezés eljárásjogi eszközeivel.

A szocialista rendszer azonban nem elégszik meg e jogok törvényi deklarálásával és nem hagyatkozik kizárólag a peres felek kezdeményezéseire, hanem reális biztosítékokat igyekszik teremteni arra az esetre is, ha a felek — tájékozatlanság miatt vagy egyéb okból — nem fejtenek ki kellő aktivitást a perben, vagy egyenesen hátráltatják a tárgyi igazság megállapítását.

A szocialista bíróságnak a polgári perben feltétlenül olyan ítéletet kell hoznia, amely a *tárgyi valóságon* nyugszik, megfelel az *igazságosság* követelményeinek és ezáltal megvalósítja a *szocialista törvényességet.*

A hatályos magyar *Pp.* általános indokolása kiemeli, hogy „a polgári peres eljárásban a jogvitát feltétlenül az anyagi igazság kiderítésével kell eldönteni, és így megengedhetetlen, hogy ez — akár megfelelő indítványok hiánya miatt, akár más okból — ne érvényesülhessen. Éppen ezért... a bíróságnak gondoskodnia kell arról, hogy az eléje vitt jogvitát az anyagi igazságnak megfelelően dönthesse el, s évégből a bíróságnak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy a feleket a megfelelő tájékoztatással ellássa s mind a pervezetés, mind pedig a bizonyítás körében megtegye mindazokat a rendelkezéseket, amelyek az anyagi igazság kiderítéséhez szükségesek".[13]

Ez a felfogás a magyar polgári peres eljárásnak egyik legfőbb pillére. Jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy a polgári perben a Magyar Népköztársaságban felperesekként és alperesekként — a magánszemélyeken kívül — gyakran szerepelnek a szocialista szervezetek is: az állami szervek, állami vállalatok, szövetkezetek, társadalmi szervezetek. Van a peres ügyeknek egy egész csoportja, amelyben alperesként mindig állami szerv lép fel; ezek az ún. államigazgatási perek, amelyekben a felperes valamely államigazgatási szerv határozatának törvényességét vitatja polgári kereset útján. Az ilyen perek az általános bíróságok előtt a polgári eljárásjog szabályai szerint folynak le.[14] Ez a rendszer nyilvánvalóan előnyösen különbözik a bírói függetlenséget kellően nem biztosító, az igazságügyi bíráskodástól elkülönített közigazgatási bíráskodási rendszertől.

A tárgyi igazság megállapítása, mint alapkövetelmény, kifejezésre jut már a *Pp. célját* megfogalmazó 1. §-ban: „Ennek a törvénynek az a célja, hogy a bíróságok előtti eljárásban a polgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és a jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését az igazság alapján biztosítsa." A törvény 3. §-ának (1) bekezdése pedig közvetlen kapcsolatba hozza ezt a követelményt a bírói pervezetéssel: „A bíróságnak az a feladata, hogy a jelen törvény céljának (1. §) megfelelően az igazság kiderítésére törekedjék." A *Pp.* 5. §-ának (1) bekezdése — a jóhiszemű eljárás elvének leszögezése kapcsán — ehhez hozzáfűzi, hogy „a bíróság hivatalból köteles megakadályozni minden olyan eljárást, cselekményt vagy egyéb magatartást, amely a per elhúzására vagy az igazság kiderítésének meghiúsítására irányul vagy erre vezethet."

A bírói pervezetés ilyenformán a szocialista magyar polgári eljárásjog egyik fontos *garanciális intézménye,* amely a perrendtartás rendszerében szoros egységet alkot a felek perbeli jogkörével, aktivitásával, azzal együttesen biztosítja a tárgyi valóságon alapuló igazságos és törvényes ítélet meghozatalát, és ezáltal az egyéni és társadalmi érdek összehangolását.

A bíróság és a felek *együttműködnek* az igazság kiderítésében és egyben *kölcsönösen ellenőrzik* is egymás perbeli cselekményeinek a törvényességét. A bíróság nem passzív szemlélője a peres felek vitájának, hanem tevékenyen mozdítja elő a tárgyi valóság kiderítését, és „evégett hivatalból gondoskodik arról, hogy a felek a perben jogaikat helyesen gyakorolják és perbeli kötelességeiknek eleget tegyenek" [*Pp.* 3. § (1) bek.]. A felek pedig nem tárgyai az eljárásnak, mint a nyomozó elven alapuló polgári perben, hanem aktív alanyai, akik a kontradiktórius polgári per keretében minden törvényes támadó és védekező eszközt igénybe vehetnek jogaik érvényesítésére.

Fontos kiegészítést nyernek ezek a tételek a magyar polgári eljárásjognak azokban a szabályaiban, amelyek lehetővé teszik, hogy bizonyos polgári perekben részt vehessen az *ügyész* is. Az ügyészi részvételnek — akár önálló keresetindítás, akár a mások által már megindított perben ún. fellépés formájában történik — egyetlen és kizárólagos célja mindig: a törvényesség érvényre juttatása a polgári peres úton elbírálásra kerülő jogviszonyok körében.[15]

4. A bíróság pervezető cselekményeinek *rendszerezésekor* bizonyos nehézségekkel találkozunk mind az egybefoglalás, mind az elkülönítés szempontjából. E nehézségek nagyjából két okra vezethetők vissza. Először is: igen nagy a polgári perben azoknak a bírósági aktusoknak a száma, amelyek a bírói pervezetés körébe esnek; az általuk elérni kívánt közvetlen eredmény, közelebbi cél szintén többféle. Mindez természetesen csak kiemeli az áttekinthető rendszerezés fontosságát. A nehézségek másodsorban abból fakadnak, hogy — a közvetlenül célba vett eredmények eltérő volta ellenére is

[13] Lásd az Igazságügyi Közlöny 1952. évi 11. számának mellékletét, 41. old.

[14] Vö. az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény 55—59. §-aival és a végrehajtásukról szóló 1957. évi 58. számú tvr.-rel.

[15] Az ügyész szerepköréről a polgári perben részletesebben lásd *Szilbereky Jenő:* Az ügyész a polgári eljárásban, Budapest, 1961. és *Révai Tibor:* Az állam javára való marasztalás és az ügyész indítványa a polgári perben, Jogtudományi Közlöny, 1961. évi 11—12. szám, 591. old.

— a bírói pervezetés a szocialista polgári eljárásjogban határozottan egységes képet mutat. A pervezető cselekmények szorosan összefüggenek egymással. Ez az összefüggés, amelyet végsősoron a szocialista igazságszolgáltatás egységes feladatai szabnak meg, abban mutatkozik meg, hogy egyfelől számos pervezető cselekmény irányul egyazon célra, másfelől viszont számos pervezető cselekmény tartalma összetett jellegű: több cél elérését szolgálja, több funkciót tölt be. Amikor pl. a bíróság figyelmezteti a felet a jóhiszemű pervitel szükségességére [*Pp* 5. § (1) bek.], ezzel nemcsak a per törvényességét védi, hanem előmozdítja a tárgyi valóság kiderítését, és ugyanakkor szolgálja a fél egyéni érdekét, egyben pedig gyorsítja a per lebonyolítását is.

Az említett meggondolásokból adódik az a következmény, hogy a bírósági pervezető cselekményeknek az alábbiakban javasolt rendszere

a) nem kimerítő, hanem csak példálódzó jellegű; csupán a fontosabb, jellegzetesebb pervezető cselekményeket tartalmazza;

b) nem feltétlen jellegű, hanem csupán viszonylagos; az egyes elhatárolt csoportokban feltüntetett pervezető cselekmények gyakran tartalmaznak olyan ismérveket is, amelyek rokonítják őket a másik csoportba foglaltakkal.

5. A hatályos magyar *Pp*-ben szabályozott pervezető cselekmények első csoportjába a bíróságnak azok az aktusai sorolhatók, amelyek elsődlegesen a *per folyamatosságának és célszerű menetének* a biztosítására irányulnak.

A bíróság (a tanács elnöke) teszi meg a törvényben előírt *előkészítő intézkedéseket* a szóbeli tárgyalás kitűzése előtt, majd *kitűzi* az ügyet *tárgyalásra* és *megidézi* arra a feleket stb. A folytatólagos tárgyalás és a fellebbezési tárgyalás határnapjának kitűzése és arra az érdekeltek megidézése szintén bírósági feladat.

A *tárgyalás előkészítésének* kérdésében egyébként a magyar polgári eljárásjog jellegzetesen szocialista megoldáshoz folyamodik, olyan megoldáshoz, amely egyben az egész problémát szoros kapcsolatba is hozza a bírósági pervezetéssel. A hatályos magyar *Pp*-ben foglalt jogi rendezés lényege a következő. A tárgyalás előkészítését maga a bíróság (a tanács elnöke) végzi. Az előkészítés célja a keresetlevél tárgyalásra való alkalmasságának elbírálása és a tárgyalás eredményességének lehetőség szerinti előzetes biztosítása annak érdekében, hogy a tárgyaláson valóban kideríthető legyen az objektív igazság. Evégből az elnök megvizsgálja a keresetlevelet, intézkedik az esetleges hiányok pótlása vagy a keresetlevélnek más bírósághoz (más hatósághoz) való áttétele tárgyában, a szükséghez képest tárgyalás előtt meghallgatja egyik vagy másik felet bizonyos kérdések tisztázása végett, tájékozódik a bizonyítékok felől és intézkedik, hogy azok a tárgyaláson rendelkezésre álljanak stb., vagyis széleskörű tevékenységet fejt ki a peranyag előzetes összegyűjtése és a megalapozott döntés lehetőségének biztosítása érdekében. Az előkészítő cselekmények javarészt a *szóbeliség* rendszerében kerülnek foganatosításra.

A *tárgyalást* a bírósági tanács elnöke *vezeti* és ő szabja meg — a törvény keretei között — a tárgyaláson teljesítendő cselekmények sorrendjét.

A tárgyalás *rendjének fenntartásáról* is az elnök gondoskodik. Az ismételt vagy súlyosabb rendzavarás megtorlása (kiutasítás, kivezettetés, bírságolás) a bírósági tanács jogkörébe tartozik.

A bíróság köteles hivatalból gondoskodni a perek *gyors* tárgyalásáról [*Pp* 3. § (2) bek.]. Sürgős esetben — ha a felet meg kell hallgatni, s ez a tárgyalásig nem halasztható el — a bíróság a szükséghez képest *tárgyaláson kívül* is meghallgathatja a felet.

A bíróságnak jelentős szerepe van a *per anyagának körülhatárolásában és tagolásában.* A tanács elnöke ügyel arra, hogy a tárgyalás ne terjedjen ki az üggyel összefüggésben nem álló körülményekre.

A bíróság célszerűségi okokból elrendelhet *elkülönítést* (a perben érvényesített egyes követelések vagy megosztható követelések egyes részei, valamint általában a perben eldönthető egyes vitás kérdések tekintetében elkülönített tárgyalást), de — együttes tárgyalás és eldöntés végett — *egyesítést* is, ha a bíróság előtt egymással összefüggő tárgyú perek vannak folyamatban.

Egyes kereseti kérelmek tárgyában, vagy a kereseti kérelemnek önállóan elbírálható részei felől a bíróság külön ítélettel *(részítélet)* határozhat, ha ez célszerű a per menete szempontjából. *Közbenső ítélet* útján is tagolhatja a bíróság a per anyagát, ha elkülöníthető a vita a keresettel érvényesített jog fennállása és a követelés összege (mennyisége) tekintetében.

A tárgyalás *elhalasztása* (a felek kérelmére vagy hivatalból) szintén a pervezetés körébe eső jogcselekmény. Más bíróság vagy államigazgatási szerv előtt, illetve más polgári per vagy másik polgári eljárás keretében eldöntésre kerülő prejudiciális kérdés fennforgása esetén a bíróság *felfüggeszti* a tárgyalást. Az eljárás *félbeszakadásának* megállapítása (a fél halála stb. esetén), valamint a félbeszakadás megszüntetése tárgyában szintén a bíróság intézkedik. Az eljárás *szünetelése* az elsőfokú bíróság előtt a felek kölcsönös megegyezése alapján vagy a per folytatására kiható passzivitásuk folytán magától következik be; a másodfokú eljárás szüneteltetése azonban már a bíróság engedélyétől függ, és a feleknek kellőképpen meg kell indokolniuk erre irányuló közös kérelmüket. Az elsőfokú eljárásban is szükséges a bíróság engedélye a *szünetelő per folytatásához,* ha mindkét fél a szünetelés kezdetétől számított négy hónapon belül kívánja újból folytatni az eljárást.

A bíróság (az elnök) *berekeszti a tárgyalást,* ha a per vagy valamely külön eldöntésre alkal-

mas kérdés megérett a határozathozatalra, de *újból meg is nyithatja* a határozat kihirdetése előtt a berekesztett tárgyalást, ha valamely kérdés megérett a határozathozatalra, további megvizsgálása mutatkozik szükségesnek.

6. A pervezető cselekmények második csoportja a bíróságnak azokból az aktusaiból alakítható ki, amelyek célja elsődlegesen *az objektív igazság megállapításának és az eljárás törvényességének* a biztosítása.

Ebben a körben legnagyobb jelentősége azoknak a bírósági pervezető cselekményeknek van, amelyek a *jóhiszemű pervitel* követelményeinek tiszteletben tartása feletti őrködés bírósági kötelességéből folynak.

A hatályos magyar *Pp* (5. §) eljárási alapelv színvonalára emeli a jóhiszemű pervitel követelményét. Ez — nézetünk szerint — fontos eredménye a polgári perjog fejlődésének, olyan eredménye, amely jellegzetesen szocialista jogi felfogáson nyugszik.

A tőkés államok polgári perjoga nem követelheti meg hatékonyan a felektől a jóhiszemű pervitelt, mivel ez beleütköznék a rendelkezési és a tárgyalási elv polgári felfogásába, valamint — miként már utaltunk rá — a tárgyi igazság megállapításának követelményéről lemondó és az ún. „alaki igazság"-gal megelégedő nézetbe. Még a jóhiszemű eljárás követelményénél jóval szerényebb körben mozgó igazmondási kötelesség, a *Franz Klein*-féle 1895-ös osztrák polgári perrendtartásnak ez az újítása, sem talált általános elismertetésre a kapitalista jogban[16]. Csak egynéhány ország polgári perrendtartása vette át, de a szabálynak ezekben az országokban is rendszerint csupán látszatlét jutott osztályrészéül: a bíróságok — a gyakorlat tapasztalatai szerint — nem igen alkalmazzák. Ez a helyzet természetesen nem véletlen eredménye, hanem egyenesen következik a burzsoá perjog jelzett alapvonásaiból.

A szocialista magyar *Pp* az Alapvető elvekről szóló I. fejezetben állítja fel és részletezi a jóhiszemű eljárás követelményéből folyó tételeket. Ezekből megállapítható, hogy a jóhiszemű eljárás elvének tartalma lényegesen szélesebb az igazmondási kötelezettségénél, amennyiben magában foglalja a valótlan tényállítás vagy alaptalan ténytagadás (perbeli hazugság) mellett a rosszhiszemű elhallgatás, továbbá a rosszhiszemű jogérvényesítés és védekezés, valamint a perelhúzás tilalmát is. A jóhiszemű pervitel kötelezettségénél fogva jogellenesnek minősül minden olyan eljárás, cselekmény vagy egyéb magatartás, amely az igazság kiderítésének meghiúsítását célozza vagy akár csak azt eredményezheti. A bíróság köteles hivatalból megakadályozni a fél ilyen magatartását és figyelmeztetni őt — a szükséghez képest ismételten is — a perbeli jogok jóhiszemű gyakorlására. A bírósági figyelmeztetésnek ki kell terjednie a rosszhiszemű pervitel törvényes következményeinek ismertetésére. E következmények közé tartozik a félnek vagy képviselőjének pénzbírsággal való sújtása is.[17]

A perben rosszhiszemű magatartásával felesleges költségeket okozó felet a bíróság még pernyertessége esetén is kötelezi e költségek viselésére. A törvény arra is kötelezi a bíróságot, hogy határozatában a teljesítési határidő megállapításakor is vegye figyelembe a feleknek a per vitelében megnyilvánuló jó- vagy rosszhiszeműségét.

Látható tehát, hogy a magyar *Pp* felismeri a jóhiszemű pervitel jelentőségét az objektív igazság kiderítésében, és ehhez képest hatékony eszközökkel erősíti a bíróság pervezető szerepét.

A valóságos tényállás feltárását hivatott előmozdítani a tanú szokásos bírósági *figyelmeztetése* a hamis tanúzás következményeire s egyben a bíróság elnökének az az intézkedése, amellyel megtiltja a kihallgatott tanúhoz és más személyhez sugalmazó (befolyásolásra alkalmas) kérdés feltevését, ill. ilyen kérdés megválaszolását.

A pervezetés körében a bíróságnak hivatalból kell gondoskodnia a perek *alapos* tárgyalásáról is [*Pp* 3. § (2) bek.]. Ebben a vonatkozásban bontakozik ki a leghatározottabban a tárgyalási elv szocialista felfogása.

A magyar *Pp* félreérthetetlen álláspontja szerint elsősorban a peres felek joga és kötelessége az érvényesíteni kívánt jog, ill. az ellenkérelem alapjául szolgáló tények és bizonyítékaik megjelölése, valamint a vitás tényeknek (a bizonyítási teher szabályai szerinti) bizonyítása.

A bíróság azonban — pervezetési jogkörében — együttműködik a felekkel a tény- és bizonyítékszolgáltatás terén: nem szemléli közömbösen ezirányú fáradozásaikat, nem várja tétlenül a peranyaggyűjtés eredményét és nem szorítkozik a felek szolgáltatta anyag értékelésére, hanem aktivitást fejt ki maga is a tényállás alapos feltárása érdekében.

A per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása végett a bíróság bizonyítást rendel el. A magyar *Pp* a *szabad bizonyítás* rendszerén épül fel: a bíróság a polgári perben alakszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás megha-

---

[16] Vö. *Franz Novak:* Treu und Glauben im Zivilprozess (Jóhiszeműség a polgári perben). Österreichische Juristen-Zeitung 1949. évi 13. szám, 344. s köv. old.

[17] Ezer forintig terjedhető összegű pénzbírsággal sújthatja a bíróság a felet vagy képviselőjét, ha a tárgyaláson vagy periratában jobb tudomása ellenére (vagyis rosszhiszeműen) vagy nagyfokú gondatlanságból *a)* valótlannak bizonyult tényt állított vagy igaznak bizonyult tényt tagadott, vagy *b)* elhallgatott olyan tényt, amelyről tudnia kellett, hogy jelentős a per eldöntése szempontjából, vagy *c)* nyilvánvalóan alaptalanul hivatkozott valamely bizonyítékra, vagy végül *d)* azáltal húzza el a pert, hogy késedelmesen tesz meg, ill. felhívás ellenére sem tesz meg valamely nyilatkozatot (*Pp* 5. § (2—3) bek.).

tározott módjához vagy meghatározott bizonyító eszközök alkalmazásához általában nincs kötve, és szabadon felhasználhatja a felek előadásait s minden olyan bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas. Mindenesetre kiemelendő, hogy eskünek — a haladó felfogáshoz képest — nincs helye a perben.

A bíróság azonban nemcsak a kötött bizonyítási rendszer formalisztikus előírásaitól mentes; a felek bizonyítási indítványai sem szabnak szükségképpen korlátot a bíróságnak a való tényállás kiderítésében. A bíróság a magyar *Pp* rendszerében az általa szükségesnek talált bizonyítást *hivatalból* is elrendelheti [164. § (2) bek.], ideértve természetesen a tanúkihallgatás hivatalból történő elrendelését is (*Pp* 167. §). Ezt a tételt továbbfejleszti a Pp 165. §-a, amely — a bírósági pervezetés gondolatkörében — szabad kezet ad a bíróságnak bizonyítást elrendelő saját határozata tekintetében: a bíróság nincs kötve e határozatához és tőle függetlenül elrendelheti a bizonyítás kiegészítését vagy megismétlését, valamint a korábban elrendelt bizonyítás mellőzését. Ugyanez vonatkozik az ún. előzetes bizonyításra is.

A való tényállás kiderítésének kötelességével nem fér össze a fél ténybeismerő nyilatkozatának, ill. az ellenfél által — bírói felhívás ellenére — kétségbe nem vont tényelőadásának vagy mindkét fél egyező ténybeli nyilatkozatának abszolút hatálya a perben. Az ilyen ténybeli nyilatkozatok nem kötik feltétlenül a magyar bíróságot. A törvény a bíróság megítélésére bízza, hogy az adott esetben a szóban forgó tényeket bizonyítás nélkül valónak fogadja el, vagy — ha valóságukat illetően a bíróságnak kételyei támadtak — bizonyítás útján teremtsen tiszta helyzetet [*Pp* 163. § (2) bek.].

Az ún. *notoriumok* körül folyó évszázados perjogi vitában a magyar *Pp* az objektív igazság kiderítése érdekében a bírói pervezetés mellett foglal állást. A bíróság az általa köztudomásúnak ismert, valamint hivatalosan tudott tényeket valónak fogadhatja el. Ezeket a tényeket a bíróság — a tárgyalási elv orthodox felfogásával ellentétben — akkor is figyelembe veszi, ha a felek nem hivatkoztak rájuk. Mindenesetre a bíróság és a felek együttműködésének elemét emeli ki e vonatkozásban a törvény, amikor — az alaposság követelményének megfelelően — a bíróságnak kötelességévé teszi, hogy figyelmeztesse a feleket a tárgyaláson ezekre a tényekre [*Pp* 163. § (3) bek.]. Az ilyen bírósági figyelmeztetés emellett arra is hivatott, hogy kikapcsolja a tárgyalásból a meglepetés, a váratlanság mozzanatát, illetve módot adjon a feleknek a felkészülésre és állásfoglalásra olyan körülmények esetén, amelyek egyébként alkalmasak lehetnének ilyen hatás kiváltására.

Ugyanezt a célt szolgálja a törvénynek a bírói pervezetés egy aktusát korlátozó ama rendelkezése is, amely szerint a tanács elnöke a tárgyalás berekesztése előtt köteles a feleket figyelmeztetni és megkérdezni, hogy kívánnak-e még valamit előadni.

A szabad bizonyítás rendszerével összhangban egyébként a magyar *Pp* a *bizonyítékok szabad mérlegelésének* álláspontján áll: a bíróság a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli és meggyőződése szerint bírálja el. Ez a jogosítvány — nézetünk szerint — a materiális (és nem formális) értelemben felfogott bírói pervezetés egyik fontos kelléke.

Ugyanígy teljesen szabadon — a per egyéb adataival egybevetett mérlegelés alapján kialakított meggyőződése szerint — ítéli meg a bíróság azt is, hogy milyen jelentőséget tulajdonít a fél, ill. képviselője bizonyos negatív előjelű magatartásának. Nem köteles tehát a bíróság feltétlenül az illető fél terhére levonni a következtetést abból, hogy a személyes megjelenésre idézett fél nem jelent meg, vagy a fél, ill. képviselője nem tett eleget valamely felhívásnak, nem felelt a hozzáintézett kérdésre, vagy kijelentette, hogy valamely tény valóságáról nincs tudomása, vagy arra nem emlékszik [*Pp* 206. § (1—2.) bek.].

A perbeli *mulasztás* egész kérdéskörét egyébként a szocializmus elveinek megfelelően rendezi a magyar *Pp*. A bírói pervezetés itt is érvényesül. A tárgyi valóság kiderítése az irányadó szempont; a bíróság kezét itt sem kötik meg rideg, formalisztikus szabályok, amelyek tartalmilag igazságellenes döntést eredményezhetnek. Elveti például a szocialista magyar *Pp* a korábbi magyar perjogban alkalmazott ún. *mulasztási ítélet* intézményét. Ha az alperes el is mulasztja az első tárgyalást, a bíróságnak joga van — a felperes nyilatkozatának meghallgatása után — új tárgyalást kitűzni s az alperesnek ismételten módot adni a megjelenésre és védekezésre.

Az eljárás *törvényességének* biztosítása érdekében a *Pp* a bíróságot a pervezetési jog körében — a dolog természeténél fogva — igen kiterjedt jogosítványokkal ruházza fel. A per törvényes menetéért elsősorban maga a bíróság felelős. Csak néhány mozzanatra utalunk ebből a körből.

Az ügyben eljáró tanács *törvényes összetételéről* természetesen maga a bíróság gondoskodik. *Kizárási* okot a fél is bejelenthet ugyan, és ilyen bejelentés az eljárás bármely szakában megtehető, de a bíróság mégis hivatalból is köteles ügyelni arra, hogy kizárt bíró (vagy bíróság) az eljárásban ne vegyen részt. Kizárási ok esetén a kizárást a bíróság vezetője hivatalból kezdeményezi. Ugyanígy hivatalból ügyel a bíróság arra is, hogy kizárt szakértő az eljárásban ne vegyen részt. Hivatalból vizsgálja a bíróság a felek perbeli jog- és cselekvőképességét, a meghatalmazott képviseleti jogosultságát, a tanúnál esetleges kizáró okok (testi vagy szellemi fogyatkozás, titoktartási kötelezettség esetén felmentés hiánya) fennforgását stb. Hasonlóképpen általában hivatalból veszi figyelembe a

bíróság saját hatáskörének és illetékességének hiányát is.

A bíróság egyébként már a keresetlevél alapján vizsgálja, hogy nem forog-e fenn valamely olyan *akadály,* amely eleve kizárja a kereset érdemi elbírálását (pl. az adott perre magyar bíróság joghatóságának hiánya, perfüggőség, res iudicata stb.). Ha a bíróság ezeket a körülményeket a tárgyalás előkészítésének időszakában[18] észleli, mellőzi a tárgyalás kitűzését, és idézés kibocsátása nélkül végzésileg *elutasítja* a keresetlevelet; ha viszont a tárgyalás folyamán konstatálja őket, akkor a pert *megszünteti.* A *perújítás* törvényi előfeltételeinek a fennállását is hivatalból vizsgálja a bíróság és az eredményhez képest dönt a perújítás megengedhetősége (érdemi tárgyalásra való alkalmassága) felől.

A bírósági pervezetés materiális értelmezéséhez képest a törvényességet és a bírósági határozat alapját tevő ténymegállapítás valósághűségét biztosító pervezetési jogosítványok közé sorolható egy olyan bírósági percselekmény is, amelyre a határozat jogerőre emelkedése után kerülhet sor. Ez egyben a magyar polgári eljárásjognak fontos, garanciális jellegű intézménye is: a Legfelsőbb Bíróság elnökének (és a legfőbb ügyésznek) ti. joga van ún. *törvényességi óvás* benyújtására a Legfelsőbb Bíróságnál bármely bíróság polgári ügyben hozott jogerős határozata ellen, ha a határozat törvénysértő vagy megalapozatlan [*Bsz* 14. § (2) bek., *Pp* 270. §]. A törvényességi óvásnak nemcsak elvi és a jövőbeli ítélkezésre kiható jelentősége van; ha ti. a határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül terjesztették elő, akkor a törvényességi óvás folytán hozott új határozat hatálya általában kiterjed a felekre is. Ilyen esetben a Legfelsőbb Bíróság a megtámadott határozat helyett — annak teljes vagy részbeni hatálytalanítása mellett — törvényes új határozatot hoz, vagy az ügyben eljárt első-, illetve másodfokú bíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasítja.

7. A pervezető cselekmények harmadik csoportjába tartozó bírósági aktusok elsődlegesen *a fél segítésére, perbeli érdekeinek védelmére* irányulnak.

„A bíróság mindenben segítségére van az igazságát kereső félnek" — mondja a magyar *Pp* hivatalos általános indokolása;[19] a törvény szövege pedig kötelezi a bíróságot arról való gondoskodásra, hogy a felek az eljárás során helyesen gyakorolják jogaikat és eleget tegyenek perbeli kötelességeiknek. „A bíróság köteles a feleket a szükséges tájékoztatással ellátni és őket jogaikra, illetőleg kötelességeikre figyelmeztetni" [*Pp* 3. § (1) bek.].[20] Ez a tétel a bíróság *kitanítási kötelességének* törvényi megfogalmazása, amelyhez a *Pp* indokolása hozzáfűzi, hogy „ez a kötelezettség nemcsak az eljárási jog, hanem az anyagi jog körébe tartozó kérdésekre is kiterjed".[21]

A kitanítási kötelesség igen fontos tényezője a felek perbeli egyenjogúsága tényleges megvalósulásának; általa komoly biztosítékot nyernek a felek arra nézve, hogy a perrendtartásban deklarált egyenlő jogaik valóságos gyakorlására is egyenlő lehetőségekkel rendelkezzenek, esetleges tájékozatlanságuk, gyengébb anyagi erejük ne befolyásolja hátrányosan perbeli helyzetüket, ne eredményezzen perviteli hibákat, ne késztesse őket előnytelen egyezségre stb. Az ilyen bírói segítségnyújtás nem érinti a bírói elfogulatlanságot,[22] hanem éppen az elfogulatlan ítélkezés egyik objektív feltételének, a felek egyenlő felkészültségének a megteremtéséhez járul hozzá, s ezáltal az igazságos és méltányos bírósági határozat meghozatalát mozdítja elő.

Amikor az ügyvéd által nem képviselt fél a keresetet a bíróságnál szóbelileg jegyzőkönyvbe mondja, a bíróságnak el kell őt látnia a szükséges útbaigazítással is, és nyomban fel kell őt hívnia az esetleges *hiányok* pótlására. Hiánypótlásra egyébként a bíróságnak minden más esetben is figyelmeztetnie kell a felet, ha a beadvány nem felel meg a törvény rendelkezéseinek, vagy más okból kiegészítésre, ill. kijavításra szorul; az ilyen beadványt nem lehet egyszerűen elutasítani, hanem a felet fel kell hívni a hiány pótlására; e célból az elnök a helyben lakó felet maga elé is idézheti.

A magyar népi demokrácia a dolgozók mindennapi életével és fontos jogviszonyaival összefüggő pereket széles körben tárgyuknál fogva (objektív módon, vagyis a felek kereseti és vagyoni viszonyaira való tekintet nélkül) *költségmentessé* tette. Ilyenek pl. a munkaügyi perek, az apasági perek, a gyermektartási perek stb. A per ilyen jellegét a bíróságnak hivatalból kell észlelnie és a feleket ki kell oktatnia az őket megillető tárgyi költségmentességről.

A kitanítási kötelesség keretében a bíróság (az elnök) a tárgyalás előkészítése során (a tárgyalás kitűzése előtt) meghallgathatja a felperest és felvilágosíthatja az alperes által tehető ellenvetésekről, bonyolultabb ügyekben pedig előzetesen meghallgathatja az alperest is; mindez szolgálja egyben a tárgyalás előzetes *koncentrálását* is.

A fél megsegítésére és az eljárási formalizmus kiküszöbölésére irányuló törekvés tükröző-

[18] A tárgyalás előkészítéséről a magyar polgári eljárásban lásd *Szilbereky Jenő* (szerk.): A tárgyalás előkészítésének kérdései, előkészítő eljárás, Budapest, 1956.

[19] Lásd az Igazságügyi Közlöny 1952. évi 11. számának mellékletét, 41. old.

[20] Vö. *Beck Salamon:* A jogérvényesítés megsegítésének elve. Jogtudományi Közlöny, 1952. évi 10. szám, 435. old.

[21] Igazságügyi Közlöny hiv. helyen 42. old.

[22] Miként ezt — az osztrák polgári perrendtartásból kiindulva — tévesen véli *Elias Schönfeld:* Gewährleisten die Prozessgesetze und deren praktische Handhabung die volle richterliche Unbefangenheit? (Biztosítják-e az eljárási törvények és gyakorlati alkalmazásuk a teljes bírói elfogulatlanságot?), Juristische Blätter 1958. évi 18. szám, 457. s köv. old.

dik a *Pp*-nek abban a szabályában, amely szerint ha az adott bíróságnak az ügyben nincs hatásköre vagy illetékessége, a keresetlevelet nem utasítja el (és nem adja vissza a félnek), hanem közvetlenül *átteszi* a megfelelő bírósághoz (hatósághoz), amennyiben ez megállapítható az iratok alapján. Az ilyen áttett keresetlevelet úgy kell tekinteni, mintha eredetileg is helyes módon nyújtották volna be, vagyis az eredeti időponttól számítanak a keresetlevél beadásához fűződő joghatások (elévülés megszakadása, perkamat folyása stb.).

A kitanítási kötelesség a magyar polgári eljárásjogban összefüggésbe kerül a *rendelkezési elvvel*, közelebbről a „ne eat iudex ultra petita partium" tilalmával. Ez a szabály érvényesül a magyar *Pp* rendszerében is, de akként, hogy kiküszöbölődnek a merevségéből folyó hátrányok. A törvény kimondja, hogy a bíróság döntése nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, ill. az ellenkérelmen. Ennek a szabálynak azonban nem szabad odavezetnie, hogy feltétlenül hátrány érje azt a felet, aki tájékozatlanságból vagy tévedésből kevesebbet követel, mint ami őt jogosan megilleti. A bíróság ugyan nem oktrojálhat rá többet a félre, mint amennyit ő igényel, de köteles figyelmeztetni a felperest, ill. magyarázatot kérni tőle, ha a kereseti kérelem — a bíróság megítélése szerint — nem meríti ki a felperest megillető jogokat. A bíróságnak ilyen esetben ki is kell oktatnia a felperest arra nézve, hogy kereseti kérelmét a tárgyalás folyamán is megfelelően megváltoztathatja [*Pp* 146. § (3) bek.].

Ennél szélesebb jogkört biztosít a törvény a bíróságnak a fél egyes *rendelkező nyilatkozatai* tekintetében. Az ilyen jognyilatkozatoknak — éppen a fél érdekvédelme okából — nincs általános feltétlen hatályuk a polgári perben. A törvény kimondja, hogy a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz általában kötve van. A jogról való olyan *lemondást* azonban, amely a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben áll, a bíróság akkor sem köteles figyelembe venni, ha a fél azt a bíróság tájékoztatása és figyelmeztetése ellenére is fenntartja. Ugyanez áll a jog *elismerésére* és az *egyezségre* is (*Pp* 4. §).

Ami közelebbről az *egyezséget* illeti, a bíróság pervezetési jogkörében a per bármely szakában megkísérelheti, hogy a felek a jogvitát vagy a vitás kérdések egy részét egyezséggel rendezzék. A felek perbeli egyezsége bírósági jóváhagyásra szorul. A jóváhagyás előtt a bíróságnak nemcsak azt kell vizsgálnia, hogy az egyezség tartalma nem ütközik-e kényszerítő (kogens) jogszabályba, hanem azt is, hogy megfelel-e a felek méltányos érdekeinek; ehhez képest dönt a bíróság az egyezség jóváhagyása, vagy a jóváhagyás megtagadása és az eljárás folytatása tárgyában [*Pp* 148. § (2) bek.].

A bírósági gyakorlat következetesen alkalmazza ezt a szabályt; megsértése a létrejött és jóváhagyott egyezség utólagos érvénytelenítését eredményezi. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a bíróilag jóváhagyott egyezség tévedés címén abban az esetben is megtámadható, „ha a tévedést az okozta, hogy a fél az egyezség jóváhagyása előtt a bíróságtól nem kapta meg a feltétlenül szükséges tájékoztatást".[23] Hatálytalanította a Legfelsőbb Bíróság az olyan egyezséget is, illetve annak alsóbb bírósági jóváhagyását, amelyet a felek jogszabályba ütköző módon a társadalmi tulajdon megkárosításával kötöttek meg.[24]

A kitanítási kötelezettség megszegése (a kitanítás elmulasztása) egyébként más esetekben is minősülhet olyan lényeges eljárási szabálysértésnek, amely az ítélet hatálytalanítását vonja maga után.[25]

Az *ítélet tartalmát* is befolyásolja a felek bírósági érdekvédelmének a követelménye. A törvény pl. feljogosítja a bíróságot a szokásos (15 napos) teljesítési határidőnél hosszabb vagy rövidebb teljesítési határidő megállapítására, ha ez a felek méltányos érdekeinek mérlegelése alapján (vagy a kötelezettség természetére való tekintettel) indokoltnak mutatkozik; a bíróságnak arra is joga van, hogy elrendelje a kötelezettségnek részletekben való teljesítését, különösen ha a kötelezett fél kereseti viszonyai ezt indokolttá teszik.

A fél érdekvédelmét szolgálja a bíróságnak az a pervezetési jogosítványa is, hogy döntésében a perköltséget a per adatai alapján hivatalból meghatározza abban az esetben is, ha a fél a költségeket nem számította fel vagy nem igazolta.

A kitanítási kötelesség és a pervezetés keretében a bíróságnak az ítéletek és végzések rendelkező részét követően tájékoztatást kell nyújtania arról, hogy a határozat ellen van-e helye fellebbezésnek és — igenlő esetben — azt hol, mennyi idő alatt kell benyújtani.

Az elmondottakból — bár nem tartalmazzák a bírósági pervezetésre vonatkozó valamennyi rendelkezés ismertetését — látható, hogy a magyar polgári eljárásjog széles pervezetési jogkört biztosít a bíróságnak. Az ide tartozó jogosítványok a per zavartalan menetének, folyamatosságának, az eljárás törvényességének, a felek jogai és érdekei védelmének a biztosítását, az igazságos ítélkezés feltételeinek a megteremtését szolgálják. A magyar bírósági gyakorlat tapasztalatai is tanúsítják, hogy ezek a célok a legmegfelelőbben a szocializmus elvei alapján megszervezett polgári peres eljárás rendszerében érhetők el.

Névai László

---

[23] P 21.464/1955. sz. határozat, Bírósági Határozatok 1956. évi 2. szám, 53. old.

[24] Vö. P 20.486/1961. sz. határozat, Bírósági Határozatok, 1962, évi 1. szám, 39. old.

[25] Lásd pl. a Legfelsőbb Bíróság 799. számú polgári kollégiumi állásfoglalását az új alperes perbevonására vonatkozó bírósági figyelmeztetés elmulasztásának következményeiről, Bírósági Határozatok, 1961. évi 6. szám, 191. old.

A Vht. novellája és a munkabérből való közvetlen levonás[1]

1. Több mint egy éve már, hogy hatálybalépett *„a bírósági végrehajtás szabályainak módosításáról" szóló 1961. évi 9. számú törvényerejű rendelet: a Vht. novellája.*[2] E jogszabály — amint ez indokolásából is kitűnik[3] — azt tűzte ki célul, hogy egyrészt összhangba hozza a végrehajtási eljárást szabályozó rendelkezéseket az utóbbi években meggyorsult szocialista fejlődésünk, különösen a mezőgazdaság szocialista átalakítása folytán megváltozott, új társadalmi-gazdasági viszonyokkal, másrészt — fenntartva a Vht. alapelveit és konstrukcióját — igyekezzék kiküszöbölni az 1955. évi 21. számú törvényerejű rendelet hiányosságait. A novella a Vht. hézagainak kitöltésénél és általában az egyes rendelkezések módosításánál nagy mértékben támaszkodhatott az 1955. óta eltelt évek során szerzett gyakorlati tapasztalatokra. Bizonyára jórészt ennek tulajdonítható, hogy a novella hatálybalépése után minden különösebb zökkenő nélkül megindult az új rendelkezések alkalmazása, s vitás problémák a bíróságok, közjegyzők és végrehajtók eljárásában csak ritkán akadtak.

Közismert azonban, hogy társadalmunk viszonyai között a végrehajtás legsűrűbben előforduló, gyakorlatilag legszámottevőbb formája a munkabérre és egyéb járandóságokra vezetett végrehajtás. A végrehajtási jogszabályok ennélfogva már nemcsak az igazságszolgáltatás szerveinek munkája szempontjából jelentősek, hanem bizonyos tekintetben az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek széles körét is érintik. Méginkább így van ez a novella hatálybalépése óta. *A Vht. 135. §-ának a novella által beiktatott (2) bekezdése* ugyanis kimondja, hogy a Vht-nek „a munkabérből (egyéb járandóságból) történő levonásra vonatkozó rendelkezései megfelelően irányadók akkor is, ha a tartozásnak a munkabérből (egyéb járandóságból) való levonása nem bírósági végrehajtás útján, hanem adóbehajtás során vagy a munkáltató (a járandóságot folyósító szerv) által közvetlenül — bírósági (hatósági) határozat nélkül — történik." E rendelkezés — összhangban azzal, hogy a novella hatályon kívül helyezte „a munkabérből és egyéb járandóságból való levonások szabályozásáról" szóló 54/1953. (XI. 28.) M. T. számú rendeletet — azt jelenti, hogy a Vht. VI. fejezete a munkabérből és egyéb járandóságból való *minden* levonás esetén irányadó. Érthető tehát, hogy elsősorban a különböző munkáltatóknál (vállalatoknál, intézményeknél stb.) merültek fel problémák a novella, és különösen a Vht. VI. fejezetében foglalt rendelkezések alkalmazásával kapcsolatban; ezek a problémák azonban — közvetlenül vagy közvetve — az igazságszolgáltatás szerveit is foglalkoztatták. E kérdések nagyrészt azzal az eljárással, a levonásnak azzal a formájával vannak összefüggésben, amelyre a novella terjesztette ki a Vht. VI. fejezetének alkalmazását, ez pedig a *munkabérből és egyéb járandóságból való ún. közvetlen levonás.*

Az alábbiakban a Vht. novellájának gyakorlati alkalmazása során felmerült problémák közül csupán a közvetlen levonás kérdésével kívánunk foglalkozni, s minthogy a jogszabály idevágó rendelkezései szűkszavúak, és így a jelenlegi tételesjogi helyzet értelmezése körül is bizonytalanság tapasztalható, elsősorban a novella által bevezetett szabályozás megvilágítása, az így kialakult helyzet feltárása útján, vagyis elsősorban de lege lata vizsgálva a kérdést. Emellett azonban szükségszerűen érintenünk kell a közvetlen levonással kapcsolatos korábbi helyzetet, és — legalább vázlatosan — utalunk bizonyos problémák megoldásának módjára. Mindezekkel szoros összefüggésben megkíséreljük a közvetlen levonás legfontosabb elvi kérdéseinek felvetését és tisztázását is.

2. A közvetlen levonás intézményének eredetét *„a munkabérből és egyéb járandóságból való levonások szabályozásáról" szóló 54/1953. (XI. 28.) M. T. számú rendelet 3. §-ának (3) bekezdésében* kell keresnünk, amely kimondta, hogy bizonyos tartozásokat „csak bírói (hatósági) lefoglalás (letiltás) alapján szabad levonni". E rendelkezésből *a contrario* következett, hogy bírósági (hatósági) határozat vagy intézkedés nélküli, tehát *„közvetlen"* levonásnak csak az említett bekezdésben fel *nem* sorolt tartozások esetében lehetett helye.[4]

Az említett rendelkezés alkalmazása terén eltérő gyakorlat alakult ki, értelmezése körül bizonytalanság mutatkozott. Minthogy a szóbanlevő első szabályozás szerint a közvetlenül levonható tartozások jogosultja általában a munkáltató (a járandóságot folyósító szerv) volt,[5] a közvetlen levonás foganatosítása hason-

[1] Elhangzott — lényegében azonos szöveggel — a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara polgári eljárásjogi tanszékének tudományos munkaközössége és a Magyar Jogász Szövetség polgári jogi szakosztálya által 1962. február 12-én tartott ülés vitaindító előadásaként.

[2] Kihirdetésre került: 1961. április 21-én, hatályba lépett: 1961. junius 1-én.

[3] A novella indokolása (Ind.) — megjelent az Igazságügyi Közlöny 1961. évf. 8. sz. mellékletében — 31—32. old. (2. pont).

[4] E tartozások a következők voltak: 1. a tévesen kifizetett pénzösszegek és társadalombiztosítási szolgáltatások (táppénz, családi pótlék stb.), 2. az olyan természetbeni juttatások térítési díja, amelyek kiszolgáltatása vagy igénybevétele kötelező, 3. az Állami Ellenőrző Központ, illetőleg az ennek helyébe lépő Állami Ellenőrzés Minisztériuma által megállapított kártérítés, 4. a dolgozót alkalmazó vállalattal szemben fennálló kártérítés, 5. a fizetési előleg, 6. az állami kölcsönkötvénytartozás.

[5] Ez alól kivételként említhetők az ÁEK, illetőleg az ÁEM által megállapított — az 1956 : 33. tvr. folytán tárgytalanná vált — kártérítés egyes esetei.

lított a jogosultat megillető beszámítási jog gyakorlásához; az egymással szembenálló ügyfelek — különböző jogviszonyokból eredő — jogainak kölcsönös érvényesítéséhez. E szemléletmódból következett azután, hogy az 54/1953. (XI. 28.) M. T. számú rendelet 3. §-a (3) bekezdésének volt olyan értelmezése is, amely szerint e bekezdés csak akkor kerülhet alkalmazásra, ha a felek között vita van a követelés tekintetében; általában viszont nincs akadálya annak, hogy az adós beleegyezése esetén és rendelkezése — *engedményezése* — folytán bármilyen (tehát a 3. § (3) bekezdésében felsorolt) tartozást is levonjanak a munkabérből. Bár ez az értelmezés átmenetileg hivatalos álláspontként is kifejezésre jutott,[6] az a gyakorlatban mégsem tudott gyökeret verni.

A Vht. a közvetlen levonás intézményét továbbfejlesztette. Míg ugyanis az 54/1953. (XI. 28.) M. T. számú rendelet értelmében e rendelet 1. §-ának h) pontjában felsorolt tartozást, vagyis nem a dolgozó munkáltatójával, hanem *„más* állami vállalattal, szövetkezettel vagy társadalmi szervezettel szemben fennálló kártérítést" még nem lehetett közvetlenül levonni, addig a Vht. 140. §-ának eredeti — novella előtti — (3) bekezdéséből már kimaradt az ilyen kártérítésre való utalás. Így a Vht. 139. §-ának h) pontjában említett tartozást, vagyis „az állammal, más állami szervvel (vállalattal), társadalmi szervezettel, vagy szövetkezettel (szövetkezeti szervvel) szemben fennálló kártérítést" is bírósági (hatósági) határozat nélkül lehetett levonni a munkabérből és az egyéb járandóságból. A Vht. ugyanis a „lefoglalás", illetőleg „letiltás" helyett az általánosabb jellegű „határozat" szót használta, s bizonyos tekintetben már ezzel is tágította a közvetlen levonás körét. Még jelentősebb volt azonban, hogy míg a közvetlen levonással történő behajtás útjára az 54/1953. (XI. 28.) M. T. számú rendelet szerint a munkáltatónak a *saját* dolgozójával szemben fennálló követelései tartoztak, a Vht. a közvetlen levonás lehetőségét kiterjesztette arra az esetre is, *amikor a követelés jogosultja nem a munkáltató (a járandóságot folyósító szerv).* Az új rendelkezést az tette indokolttá, hogy a munkahelynek — esetleg éppen a teljesítés alóli kibúvás céljából történt — megváltoztatása esetén ne legyen szükség a körülményesebb bírósági út igénybevételére. Bár a Vht. 139. §-a h) pontjának szövegében nincs megszorítás, a gyakorlat kezdettől fogva egységes volt e pontban foglalt rendelkezés értelmezésében. A szóban levő rendelkezés ugyanis nem azt jelentette, hogy bármely állami, társadalmi vagy szövetkezeti szerv bármely munkáltató dolgozójával szemben közvetlenül — bírósági (hatósági) határozat, illetőleg a jogszabályban megszabott eljárás nélkül — érvényesítheti kártérítési igényét, hanem csupán azt, hogy a jogszabályban előírt módon megállapított kártérítés közvetlen levonással behajtható akkor is, *ha a dolgozó munkahelyet változtatott;* ilyenkor ugyanis a korábbi munkáltatóval szemben fennálló tartozást — ha annak jogalapja már a korábbi munkáltatónál megállapítást nyert — az újabb munkáltatónál is le lehetett vonni. A gyakorlatban tehát élt a „beszámítási jog gyakorlásának" emléke, holott az esetek egy részében már nem „beszámításról" volt szó.[7] Ez megnehezítette a „közvetlen levonás" sajátos jellegének felismerését.

Ezzel párhuzamosan a munkabér engedményezésével kapcsolatos vita sem zárult le a Vht. megalkotásával,[8] sőt később, a novella előkészítése során megélénkült. Az engedményezés hívei azzal érveltek, hogy az engedményezés feleslegessé tehet bizonyos pereket, s így csökkentheti a bíróságok munkaterhét. Az ellentétes álláspont szerint viszont fontosabb érdek fűződik ahhoz, hogy az adós tartozásai akkor is behajthatók legyenek, amikor azok teljesítésére az adós önként nem volna hajlandó, s így vele szemben végrehajtásra kerül sor. A végrehajtási eljárás kijátszását nagy mértékben megkönnyítené, ha az adós egyszerű intézkedéssel („engedményezéssel", „engedményszerűen") levonathatná munkabérének a végrehajtás alól nem mentesülő részét valamely általa önként is teljesíteni kívánt tartozás fejében.[9] Ilyenkor a végrehajtást kérő kénytelen volna a körülményesebb ingó- vagy ingatlanvégrehajtást igénybe venni, ez pedig végeredményben az adósra nézve is költséges és hátrányos volna, emellett a végrehajtási eljárást is meghosszabbítaná. A végrehajtás hatályával levont és a csupán engedményezett követelések egyidejű, egymással versengő levonása esetén felmerülő jogviták egyébként újra csak a bíróság munkáját szaporítanák. Elsősorban tehát az olyan követelések teljesítését kívánja elősegíteni a jogszabály, amelyeket az adós önként nem hajlandó teljesíteni. Mindezek a szempontok azt indokolják, hogy csak a jogszabály által megengedett esetekben és korlátok között legyen mód a munkabér engedményezésére vagy engedményezés nélküli közvetlen levonására.

[6] Így pl. a 8/1954. (I. K. 6.) I. M. IV/1. számú közlemény 1. pontjában.

[7] A beszámítási konstrukció egyébként nem bizonyult kielégítőnek a Vht. 139. §-ának b) pontjában említett követeléssel kapcsolatban sem, pl. olyankor, amikor a nyugdíjintézet a jogosulatlanul felvett nyugdíj összegét az időközben ismét munkaviszonyba lépett nyugdíjas munkabéréből közvetlenül — külön alakszerű határozat nélkül, egyszerű megkeresés alapján — vonatta le.

[8] L. Hegyháti István—Mátéffy József—Vida István—Záhony László: A bírósági végrehajtás c. kommentárjának (Bp. 1957.) 275—276. oldalát.

[9] A gyakorlati tapasztalatok szerint egyes adósok nem riadtak vissza attól sem, hogy maguk ellen fizetési meghagyásos eljárást, sőt pert indíttassanak — a felperessel összejátszva — valamely *fiktív* vagy általuk egyébként is teljesíteni kívánt tartozás behajtása érdekében; pusztán abból a célból, hogy más tartozásuk végrehajtását munkabérük megterhelésével kijátsszák.

3. *A novella* az utóbbi álláspontot tette magáévá, s elvetve a munkabér bármilyen követelés fejében történő engedményezésének lehetőségét, továbbra is fenntartotta azt az elvet, amely szerint bizonyos követelések — amelyeket a Vht. 140. §-ának (4) bekezdése felsorol — csak bírósági (hatósági) határozat alapján, illetőleg végrehajtás során vonhatók le a munkabérből. A Vht. szövegében semmiféle utalás nincs arra nézve, mintha a 140. § (4) bekezdése nem lenne kötelező olyan esetben, ha a felek (az adós és a végrehajtást kérő, vagyis a követelés jogosultja) között a levonásra nézve megegyezés jött létre. A 8/1954. (I. K. 6.) I. M. IV/1. számú közlemény 1. pontja — amely az 54/1953. (XI. 28.) M. T. számú rendelet 3. §-ának (3) bekezdését értelmezte — e kormányrendeletnek a novella 60. §-ával történt hatályon kívül helyezése folytán tárgytalanná vált. A jogszabály tehát kizárja az olyan értelmezést, amely a 140. § (4) bekezdését csak akkor tartja irányadónak, ha az adós (a dolgozó) a levonáshoz nem járult hozzá.

A Vht. 140. §-ának (4) bekezdésében foglalt rendelkezés azonban a közvetlen levonás intézményének továbbfejlesztése szempontjából elsősorban más okból jelentős. A novella ugyanis a Vht. 139. §-ának k) pontjában az „állami kölcsönkötvénytartozás" helyett a „pénzintézetek kölcsönköveteléseit" említi, s így a 139. § k) pontjának és a 140. § (4) bekezdésének egybevetéséből az következik, hogy most már bírósági (hatósági) határozat — vagyis konkréten a novella előtt megkívánt közjegyzői végrehajtási záradék — nélkül, *„közvetlenül" is levonhatók a pénzintézetek kölcsönkövetelései.* A novella szerint tehát már nemcsak a munkáltató vonhatja le — vagy munkahelyváltoztatás esetén a volt munkáltató, illetőleg bizonyos esetekben a járandóságot folyósító egyéb szerv vonathatja le az új munkáltatónál — a saját követelését a dolgozó munkabéréből stb., hanem kölcsönköveteléseik behajtása érdekében a közvetlen levonás lehetőségével a pénzintézetek is élhetnek.[10] A pénzintézetek maguk intézkedhetnek tehát a munkabér (a járandóság) letiltása iránt anélkül, hogy előzőleg bírósági (hatósági) határozat állapította volna meg követelésük fennállását és végrehajthatóságát. Közömbös az is, vajon a pénzintézet kölcsönkövetelése fejében a kölcsönt felvevő személy (kezese) engedményezte-e a munkabére (egyéb járandósága) megfelelő részét, vagy sem. Kétségtelen, hogy a gyakorlatban a kölcsön folyósítása alkalmával rendszerint ilyen engedményezésre kerül sor, sőt az engedményezésre a kölcsön nyújtásáról szóló jogszabály is nem ritkán utal.[11] Ha azonban az engedményezés elmaradt volna, vagy az adós az engedményezést később visszavonná, ez nem akadálya a közvetlen levonásnak. A Vht. 140. §-a (4) bekezdésének helyes értelmezése szerint ui. az ott fel *nem* sorolt tartozások érvényesítéséhez, vagyis a munkabérből való levonásukhoz nincs szükség sem bírósági végrehajtásra, sem más hatósági határozatra. Minthogy pedig a Vht. 139. §-ának — a 140. § (4) bekezdésében fel *nem* sorolt — b), c) g), h) és j) pontjaiban említett követelések fejében levonásra kerülhet a munkabér megfelelő százaléka akkor is, ha az adós részéről nem történt engedményezés, semmi nem indokolja, hogy e téren éppen csak a 139. §-nak az említett bekezdésben ugyancsak fel *nem* sorolt k) pontjában említett követeléssel, vagyis a pénzintézetek kölcsönköveteléseivel kapcsolatban kívánjuk meg az engedményezést, mint a jogérvényesítés további feltételét. Ilyen követelményt ui. a jogszabály nem kíván meg a közvetlen levonással is érvényesíthető követelésekkel kapcsolatban.

Ezt az álláspontot támasztja alá egyébként a novella indokolása is. Ez, miután kiemeli, hogy „a közvetlen levonást a javaslat kiterjeszti a pénzintézetek kölcsönköveteléseire", kifejezetten rámutat arra is, hogy „ez azért vált szükségessé, mert a kölcsönnyújtások száma az utóbbi években egyre inkább emelkedett, s a levonással kapcsolatban egyre nagyobb adminisztrációs munkateher hárult az igazságügyi és pénzügyi szervekre, holott ilyen esetben általában nincs szükség arra az ellenőrzési tevékenységre, amely az okiratnak közjegyzői végrehajtási záradékkal való ellátásában nyilvánul meg. A közvetlen levonás lehetőségét a pénzintézetek számára ugyanis aggálytalanul meg lehet adni, mert könyvelésük, nyilvántartásuk pontossága a gyakorlati tapasztalatok szerint elég biztosítékot nyújt abban a tekintetben, hogy az ilyen követelések behajtására alaptalanul nem kerül sor."[12]

4. A novella indokolásának idézett része fényt vet a közvetlen levonás jellegére, jogi természetére is. Az utóbbi években kialakult társadalmi-gazdasági viszonyokkal összhangban ui. a jogszabály már bonyolultnak tartotta a pénzintézetek kölcsönköveteléseinek közjegyzői végrehajtási záradék alapján történő behajtását, s ezért az erre irányuló eljárást egyszerűsíteni igyekezve, azt a jogunkban már korábban is is-

[10] Ideértve a takarékszövetkezetet is, amely a 304/1960. (I. K. 6.) I. M. III/2. számú közlemény megállapítása szerint a végrehajtási jogszabályok alkalmazása szempontjából pénzintézetnek tekintendő. A takarékszövetkezetek eljárását részletesen szabályozza a SZÖVOSZ Szövetkezetpolitikai Főosztályának és az Országos Takarékpénztár Hálózati Főosztályának együttes közleménye, amely „a takarékszövetkezetek által nyújtott kölcsönök hátralékainak végrehajtási úton történő behajtásáról" szól (SZÖVOSZ Értesítő, 1961. szept. 25-i szám, 452—453. old.). E közlemény melléklete a „Letiltás" mintáját is tartalmazza.

[11] Pl. a lakásszövetkezetekről szóló 20/1959. (IV. 16.) Korm. sz. r. 5. § (4) bek. c) pontja, amely szerint a lakásszövetkezetbe való felvételét kérő személy „írásbeli nyilatkozatban vállalja, hogy a kedvezményes lakását megfizeti, s ennek biztosítására a törlesztő részleteknek illetményeiből való levonásához — a megfelelő illetményrésznek a Takarékpénztárra történő engedményezésével — hozzájárul".

[12] L. Ind. 34. old., 6. pont, második bek.

mert közvetlen levonás útjára terelte.[13] Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy maga az indokolás is „behajtásról" beszél, ami a kényszer-jellegre utal, a levonásra tehát az adós beleegyezése (engedményezése) hiányában is sor kerülhet. A novella alapján — különösen a pénzintézetek kölcsönkövetel'éseire vonatkozó új szabályozás folytán — a közvetlen levonás jogintézményének sajátos, eljárásjogi jellege szembetűnővé vált. A közvetlen levonás intézménye a nyolc évvel azelőtti első formájához képest jelentős változáson ment keresztül, és olyan eljárássá fejlődött, amelynek lényege, hogy a jogosult szerv saját maga közvetlenül intézkedhet a kényszercselekmény foganatosítása iránt, illetőleg azt bizonyos esetekben saját maga foganatosíthatja. Amíg csak a munkáltató vonhatta le saját követelését az adós munkabéréből, ezt az eljárást lehetett esetleg „beszámításnak" tekinteni, s ezen az alapon lehetett az eljárás végrehajtási jellegét vitatni. A Vht. novelláját követően azonban, amikor a jogosult a munkáltatónál az adós beleegvezése nélkül, közvetlenül levonathatja a munkabér megfelelő részét, a beszámítás konstrukciója már nem kielégítő, s helyesebbnek tűnik az az álláspont, amely szerint a kényszerbehajtás sajátos formáját veszi ilyenkor igénybe a jogosult.

Annak érdekében, hogy a közvetlen levonásnak, mint sajátos eljárásjogi, közelebbről végrehajtási intézménynek jellegét tisztázhassuk, jogszabályaink hatályos rendelkezéseiből s az ezek nyomán kialakult tényleges gyakorlatból kell kiindulnunk. A jelenlegi tételesjogi helyzetnek pedig mindenesetre az az álláspont felel meg, amely szerint *a követelés behajtásának ez a módja nem esik sem a bírósági, sem az államigazgatási végrehajtás fogalma alá, hanem a kényszerbehajtás új, harmadik formája.* Ez az álláspont hivatkozhat a Vht. 135. §-ának (1), de különösen a novella által beiktatott — s fentebb már idézett — (2) bekezdésére, amely a másik két végrehajtási módozattal egy sorban tesz a közvetlen levonásról említést, s amelyből arra lehet következtetni, hogy a jogszabály a közvetlen levonást nem tekinti sem bírósági végrehajtásnak, sem adóbehajtásnak (államigazgatási végrehajtásnak). Figyelemre méltó azonban, hogy a közvetlen levonás — a jogszabály említett szóhasználata ellenére — bizonyos szempontból közel áll a bírósági végrehajtáshoz. Így — eltekintve az eljárás megindításától és a munkáltató (a járandóságot folyósító szerv) felhívásától — magának a kényszercselekménynek (a levonásnak) a foganatosítása a Vht. VI. fejezete, tehát a bírósági végrehajtás szabályai szerint történik. Bár ez a körülmény az eljárás jellege szempontjából nem tekinthető döntőnek (államigazgatási végrehajtás esetén ugyanis szintén a Vht. VI. fejezete kerül alkalmazásra), az mégsem hagyható figyelmen kívül. Ezen túlmenően azonban lényegesebb az, hogy számos eljárási kérdésben (pl. a jogorvoslat célját szolgáló végrehajtási perekkel, az eljárás megszüntetésével, korlátozásával, felfüggesztésével stb. kapcsolatban) szintén csak a bírósági végrehajtás szabályainak megfelelő alkalmazása révén juthatunk el — jogértelmezés útján — ahhoz a helyes eredményhez, amelyet a jogszabály jelenlegi hézagos rendelkezései nem biztosítanak eléggé. Mindezek alapján nem vitatható el bizonyos jogosultság attól a kétségkívül meglepőnek tűnő állásponttól sem, amely szerint a közvetlen levonást — s különösen annak a novella által bevezetett esetben érvényesülő formáját — a bírósági végrehajtás olyan sajátos formájának lehetne tekinteni, amelynél csupán az eljárás megindítása és a levonást foganatosító szerv felhívása történik közvetlenül a jogosult (a végrehajtást kérő) részéről, a levonásnak mint kényszercselekménynek foganatosítására és általában a további eljárásra azonban már a bírósági végrehajtás szabályai az irányadók.

Ez az álláspont igyekszik elkerülni azokat a problémákat, amelyek abból adódnak, hogy a közvetlen levonás során — legalábbis az esetek egy részében — nem érvényesülnek eléggé a szocialista polgári eljárási jog garanciális elvei, vagyis kényszercselekményekre kerül sor hatósági intézkedés nélkül, tehát anélkül, hogy a bíróság (közjegyző) vagy az államigazgatási szerv rendelné el a végrehajtást. Más szóval nem kívánja tudomásul venni azt a tényt, hogy lényegében a jogosult, a „végrehajtást kérő" saját maga — az adós akarata ellenére — hajtja végre követelését. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a jogszabály — a gyakorlati tapasztalatok alapján, az egyszerű eljárás elvét tartva szem előtt — kétségtelenül lehetővé teszi az ilyen eljárást a jogosultként fellépő szerv, a követelés és a végrehajtás alá vonható vagyontárgy sajátos jellegére tekintettel, bár csupán az esetek szűk körére nézve. Ami egyébként a közvetlen levonás kezdeményezésére jogosult szervek közül a legvitatottabbakat: a pénzintézeteket illeti, ezeknek jogállása már a novella előtt meghaladta az egyszerű végrehajtást kérőét, sőt a végrehajtási jogszabályok sem csak a közvetlen levonással kapcsolatban, hanem számos egyéb vonatkozásban is privilégizált helyzetet teremtettek számukra. Említésre méltó továbbá, hogy a közvetlen levonás esetén ugyanolyan kényszerszankciókat helyez kilátásba a jogszabály, mint a munkabérre vezetett bírósági, illetőleg államigazgatási végrehajtás során. Ha ui. a munkáltató nem tesz eleget a közvetlen levonásra irányuló felhívásnak (letiltásnak, megkeresésnek stb), a Vht. VI.

[13] Itt említhető meg, hogy a közjegyzői záradékkal ellátott okirat alapján végrehajtható követelések körét a novella a gyakorlati tapasztalatok alapján ellenkező irányban is módosította; a gépállomások követeléseivel kapcsolatban ui. — a Vht. 14. §-ának f) pontját hatályon kívül helyezve — a közjegyzői záradék alapján történő végrehajtás lehetőségét megszüntette.

fejezetében foglalt rendelkezések szerint maga válik felelőssé a levonni elmulasztott összeg erejéig. Ez a szankció ugyan más jellegű (lényegesen enyhébb és közvetettebb), mint az, amely pl. az ingó- vagy ingatlanvégrehajtás, illetőleg a meghatározott cselekménynek (magatartásnak) kikényszerítése során, szükség esetén alkalmazásra kerülhet, de — a Vht. 135. §-a (2) bekezdésének megfelelően — pontosan ugyanaz, mint amely a bírósági végrehajtás vagy az államigazgatási végrehajtás során is irányadó.

Mindezeket a körülményeket figyelembe véve, nem zárkózhatunk el annak elismerésétől, hogy jelenleg hatályos jogunk szerint — a pénzintézetek kölcsönköveteléseinek behajtása érdekében foganatosítható közvetlen levonásra is tekintettel — a munkabérből és egyéb járandóságból való *közvetlen levonás* a kényszerbehajtás, vagy más szóval *a végrehajtás sajátos formája.*

5. Minthogy a közvetlen levonással a követelés egyszerűen és gyorsan behajtható, ezt az eljárási módot a *különböző szervek* a maguk számára természetesen előnyösnek tartják, s *arra törekszenek, hogy minél több követelésüket közvetlen levonás útján hajtsák be.* E lehetőség megadása azonban a jogalkotástól körültekintést igényel. A novella mértéktartón járt el, amikor — a közvetlen levonás korábban ismert eseteit is fenntartva — egyrészt a kölcsönkövetelés jellegére, másrészt a végrehajtást kérő ügyvitelének (pénzügyi nyilvántartásainak) pontosságára tekintettel csupán a pénzintézeteknek adta meg ezt a lehetőséget, s nekik is csak a kölcsönkövetelések érvényesítése érdekében; az egyéb végrehajtást kérő szerveket pedig nem részesítette a közvetlen levonás kedvezményében. Kétségtelen, hogy a novella megjelenését megelőzően más szervek is igénybe vették a közvetlen levonást (főleg az adós engedményezése alapján) s ez a munkabér engedményezésének — korábban tisztázatlan — problémájával is összefüggött. *A Ptk. hatálybalépése után* ugyanis a munkabér széleskörű engedményezésének konstrukciója ismét felvetődött, s most már a Ptk. 328. §-ának segítségével próbált utat törni magának a gyakorlatban. A novella azonban — kifejezetten fenntartva azt az elvet, hogy bizonyos tartozásokat csak bírósági (hatósági) határozat alapján lehet levonni — e tartozások tekintetében a munkabér engedményezésének lehetőségét kizárta. Amint ugyanis az engedményezés lehetőségét hangsúlyozók előtt sem volt vitás, hogy a munkabérnek — a tartozás jellege szerint — legfeljebb csak 33, illetőleg 50%-a engedményezhető (a végrehajtási jog korlátozó rendelkezését tehát álláspontjuk szerint is figyelembe kell venni),[14] ugyanígy a Vht. 140. §-ának (4) bekezdésében említett korlátozó rendelkezés sem hagyható figyelmen kívül. Ez a korlátozás pedig abban áll, hogy *bizonyos követelések fejében a munkabér csak akkor engedményezhető, ha a követelés bírósági (hatósági) határozaton alapul* (ez esetben azonban már rendszerint nincs szükség az engedményezésre, mert általában engedményezés nélkül is érvényesíthető a követelés). A novella előtt vitás lehetett, vajon a bírósági (államigazgatási) végrehajtás esetén kívül is irányadó-e ez a korlátozás. Minthogy azonban a Vht. 135. §-ának új (2) bekezdése a Vht. VI. fejezetének alkalmazását a munkabér közvetlen levonásának esetére is kiterjesztette, ez a vita tárgytalanná vált: a korlátozás tehát minden levonás esetén irányadó. Ennek megfelelően a munkabérnek a Vht. 140. §-a (4) bekezdésében felsorolt követelések fejében engedményezés folytán történő kiutalása, ami — más oldalról szemlélve a kérdést — a munkabérből való levonással azonos, a jogszabállyal ellentétben állna.

Az, hogy a munkabér engedményezését az említett tételes eljárásjogi rendelkezések *de lege lata* kizárják, összhangban van olyan elvi és gyakorlati megfontolásokkal, amelyek *de lege ferenda* is e kizárás mellett szólnak. Mindenekelőtt azzal, hogy *a munkabér — jellegénél fogva — nem tekinthető a polgári jogi követelésekkel azonos természetűnek.* Bár a munkabér nem annyira személyhez kötött követelés, mint pl. bizonyos tartásdíjak, ellátási díjak, segélyek, ajándék stb., sajátos jellegét mégis megszabja az a körülmény, hogy rá nézve különös — munkajogi — szabályok irányadók, figyelemmel a munkabér céljára és társadalmi rendünkben érvényesülő kimagasló jelentőségére. A munkabér engedményezésének széleskörű lehetősége a munkabér ösztönző jellegét, a dolgozónak a munkahelyhez fűződő kapcsolatát veszélyeztetné, éppen ezért zárja azt ki a jogszabály. De a gyakorlati tapasztalatok szerint *a követelés jogosultjának szempontjából* sem bizonyult a munkabér engedményezése kielégítőnek. Az engedményezés ui. — amelyre leginkább tartásdíj fejében került sor — gyakran azt a célt szolgálta, hogy elodázza a tényleges teljesítést. Az engedményezés alapján a tartásra jogosult rendszerint elállt attól, hogy követelését bíróság előtt érvényesítse, az engedményező azonban az esetek túlnyomó részében magára nézve nem tartotta kötelezőnek az engedményezéssel történt kötelezettségvállalást, s — kihasználva az engedményezés önkéntes jellegéből eredő kötetlenség „előnyeit" — a munkáltatónál csakhamar intézkedett, hogy

[14] Erre vonatkozólag pl. a már említett 8/1954. (I. K. 6) I. M. IV 1. sz. közlemény 1. pontjának utolsó bekezdése a következőket írja: „A dolgozó azonban — természetesen — csak a rendelet keretei között rendelkezhetik arról, hogy munkabére milyen mértékben esik levonás alá. A dolgozó rendelkezése tehát nem érintheti..... azt, hogy munkabérének hány százalékáig terjedhet a levonás." A munkabér korlátlan engedményezéséig a legszélsőségesebb álláspont sem jutott el. Ezzel kapcsolatban utalni lehet egyébként a Ptk. indokolására, amely szerint „a végrehajtási akadályok miatt nem lehet engedményezni azt a követelést sem, ami nem vonható végrehajtás alá" (Ptk. 250. old. Ind. 1. pont második bek.). Ez az elv nyilvánvalóan a követelés végrehajtás alól mentes részére és az egyéb jellegű korlátozásokra nézve is megfelelően irányadó.

az szüntesse meg az engedményezett összegnek a jogosult részére való kiutalását. Ilyenkor a jogosultnak a követelés iránt pert kellett indítania. Helyesebbnek látszik tehát, ha a közvetlen levonással nem érvényesíthető különféle követelésekre (így főleg a gyakorlatilag legsűrűbben előforduló tartási követelésekre) nézve a felek a bíróság előtt kötnek egyezséget vagy megállapodásukat közjegyzői okiratba foglalják, s ennek alapján — most már végrehajtás hatályával — történik a munkabér letiltása.

A munkabér engedményezésének lehetőségét a gyakorlatban egyes szervek is igyekeztek igénybevenni *ügyvitelük megkönnyítése céljából,* és sikerült is különböző követeléseiket az adós beleegyezése alapján helyenként levonatniuk a munkabérből. Ez az eljárás azonban — bár egyes végrehajtást kérő szervek szemszögéből nézve a kérdést, rájuk nézve előnyös lehetett — szintén ellentétben áll a Vht. 140. §-ának (4) bekezdésével, amelynek korlátozó rendelkezése alól csak az ott fel nem sorolt követelésekkel kapcsolatban lehet kivételt tenni. A közvetlen levonás ugyanis lényegében a kényszerbehajtás sajátos formája, a különféle követelések munkabérből történő levonásának széleskörű lehetővé tétele pedig lényegében végrehajtás útjára terelné az olyan követeléseket is, amelyeknek önkéntes teljesítésére kellene törekedni. A szocialista jog ugyanis elsősorban a kötelezettségek önkéntes teljesítését kívánja elősegíteni, és a végrehajtási utat csak végső esetre tartja fenn. A különféle követeléseknek a munkabérből történő széleskörű levonása — a már említett, elvileg és gyakorlatilag hátrányos következményeken felül — egyébként is olyan adminisztrációs munkaterhet hárít a munkáltatóra, amely már a tulajdonképpeni ügyviteli feladatainak rovására megy. Ezért nem kifogásolható a novellának az a rendelkezése, amely — a jogszabályban megállapított eseteken túlmenően — a kisebb-nagyobb állami követelések fejében nem teszi lehetővé a munkabér engedményezését.

Az itt kifejtettek figyelembevételével oszlatható el a novella megjelenését követően a közvetlen levonás helyes alkalmazása terén megnyilvánult bizonytalanság, s tisztázható *a bírósági (hatósági) határozat nélkül is levonható tartozások köre.* Így például a Vht. 139. §-ának l) pontja, vagyis „az adóst terhelő egyéb tartozások" közé tartozik a sportköri tagdíj, az üzemi közönségszervezőnél, ill. megbízottnál vásárolt színházjegy, könyv stb. ellenértéke, a biztosítási díj (ideértve az önkéntes balesetbiztosítás díját is), a KST-betét összege; *ezekkel kapcsolatban tehát nem kerülhet sor a közvetlen levonásra.* A KST-kölcsön törlesztési részlete lényegében a pénzintézetek kölcsönkövetelésével esik egy tekintet alá, s így a Vht. 139. §-ának k) pontja alá tartozik. Ugyanilyennek tekintendő a dolgozók tüzelővásárlási akciójának havi részlete is, ha a munkáltató a TÜKER-akció céljára valamely pénzintézet útján hitelt kapott; ha pedig a TÜKER részére átutalandó összeget a saját pénzeszközeiből fedezte a munkáltató, akkor lényegében mint fizetési előleg vonható le a dolgozó helyett befizetett összeg a Vht. 139. §-ának j) pontja alapján. A Vht. 140. §-ának (4) bekezdésében említett korlátozás e két — utolsónak említett — követelésre tehát nem vonatkozik, ezért azok a munkáltató által *közvetlenül levonhatók.*

A Vht. 139. §-ának l) pontja alá tartozó — s így közvetlen levonással nem érvényesíthető — követelésekkel kapcsolatban egyébként említésre méltó, hogy a novella új rendelkezései sem zárják ki azt a gyakorlatot, amely szerint a munkáltatónak a járandóságot kifizető alkalmazottja *a kifizetéssel egyidejűleg* bizonyos követeléseket (amelyek általában időszakonként esedékesek) *mindjárt beszed* a járandóságban részesülő dolgozótól. Az ilyen pénzbeszedés, illetőleg befizetés ugyanis — amely nem azonos a munkabérből való levonással (nincs is feltüntetve a „béríven", illetőleg más fizetési nyilvántartásokban), s amelyre sem a munkáltató, sem az adós nem kötelezhető — nem vezethet a jogszabály szerint is levonható követelések kijátszására.

Bizonyos gyakorlati tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy a Vht. 139. §-ának l) pontja alá tartozó, említett követelések közül az önkéntes balesetbiztosítás díja és a KST-betét összege tekintetében — további feltételektől függően (például egyes munkahelyek dolgozóival szemben stb.) — de lege ferenda esetleg meg lehetne adni a közvetlen levonás kedvezményét. Ez ellen, s a novella által megvont kör fenntartása mellett szól azonban az a körülmény, hogy a dolgozó bármikor megszüntetheti a szóban levő díj (betét) további fizetését, amely jellegénél fogva is eltér a már ténylegesen felvett kölcsön *visszafizetésétől.*

6. Bár korábban már történt rá utalás, a közvetlen levonással kapcsolatban külön is említésre méltó az ellene használható *jogorvoslatok* kérdése. E probléma gyakorlati jelentősége csekély ugyan, minthogy a közvetlen levonás rendszerint kellően megalapozott szokott lenni. Annál jelentősebb azonban a probléma bizonyos elvi megfontolások szempontjából, mert a közvetlen levonás jelenlegi szabályozásának helyességét vitatók nagyrészt éppen az adós érdekét védő garanciális rendelkezések, a jogorvoslatok hiánya miatt húzódoznak az intézmény végrehajtási jellegének elismerésétől.

A jogorvoslatok problémája egyébként ismét ráirányítja a figyelmet arra, hogy a közvetlen levonás útján érvényesíthető követelések bizonyos tekintetben eltérnek egymástól. Így más az eljárás akkor, ha a munkáltató (a járandóságot folyósító szerv) a saját dolgozójával (az időszakonként visszatérő járandóságban továbbra is részesülő személlyel) szemben kívánja követelését közvetlen levonással érvényesíteni, s megint más, ha olyankor kerül sor a közvetlen levonásra, amikor nem a munkabért (a járandóságot) folyósító szerv, hanem valamely egyéb jo-

gosult kívánja levonatni a követelés kielégítésére szolgáló összeget. Lényegében az utóbbi eset áll elő olyankor is, amikor a pénzintézet érvényesíti kölcsönkövetelését. Az említett eltérő esetekben a jogorvoslatok lehetősége is különböző.

Ha a közvetlen levonást a munkáltató saját követelésének behajtása érdekében foganatosítja, az egyeztető bizottsági, illetőleg az ezt követő bírósági eljárás révén rendszerint adva van a jogorvoslat lehetősége. Ha azonban nem a munkáltató (a járandóságot folyósító szerv) jogosult a közvetlen levonás kezdeményezésére (pl. olyankor, ha a kártérítésre kötelezett adós munkahelyet változtatott, vagy — a novella alapján — a pénzintézet kölcsönkövetelését kell levonni), s az adós a közvetlen levonást alaptalannak tartja, elsősorban csupán arra van lehetősége, hogy a levonást kezdeményező szervhez forduljon, s a vele folytatott tárgyalás útján kísérelje meg a vitás kérdés megoldását. Ha a vitás körülmények tisztázása előreláthatólag hosszabb időt vesz igénybe, a közvetlen levonást kezdeményező szerv a levonás szüneteltetése iránt fog intézkedni. A tulajdonképpeni probléma akkor áll elő, ha a felek a jogvitát maguk nem tudják tisztázni. A Vht. ugyanis a közvetlen levonással és különösen annak gyakorlatilag legszámottevőbb esetével, a pénzintézetek kölcsönköveteléseinek behajtása érdekében foganatosított közvetlen levonással kapcsolatban nem szabályozta a jogorvoslatok kérdését,[15] s így a probléma megoldását — mindaddig, amíg új jogszabály a kérdést nem rendezi —, csak jogértelmezés útján érhetjük el. E tevékenység során a novella indokolásának fentebb idézett része szolgálhat kiindulópontul. Ebből kitűnik, hogy a közvetlen levonásnak a pénzintézetek kölcsönkövetelései érdekében történő megengedése a közjegyzői végrehajtási záradékkal meginduló végrehajtási eljárás egyszerűsítésére irányuló törekvésből ered. Ezért a közvetlen levonással kapcsolatban is az az eljárás látszik célravezetőnek, hogy az adós — ha a közvetlen levonást alaptalannak tartja, s a vitás kérdést a jogosulttal nem sikerült rendeznie — a bírósághoz fordulhat, s attól kérheti a levonás megszüntetését vagy korlátozását. Az erre irányuló pert tehát nem az ún. negatív megállapítási kereset alapján létrejött perként, hanem lényegében *az olyan végrehajtás-megszüntetési (korlátozási) per szabályai szerint indokolt lefolytatni, mint amilyenre a Vht. szerint a közjegyzői záradékkal ellátott okiraton alapuló végrehajtás esetén kerülhet sor.* Ennélfogva magát a jogkérdést is tisztázni lehet e per során, másrészt nem az általános illetékességi szabályok irányadók ilyenkor, hanem a felperesként fellépő adós lakóhelye szerint illetékes járásbíróság (városi, kerületi bíróság) járhat el. Az eljárásra egyéb tekintetben is a bírósági végrehajtás szabályait célszerű alkalmazni. Az ilyen per megindítása esetén tehát a bíróság intézkedhet a levonás felfüggesztése iránt, vagy úgy is rendelkezhet, hogy a levont összeget egyelőre vissza kell tartani, s azt sem a dolgozónak, sem a levonást kezdeményező szervnek nem lehet kifizetni. A felfüggesztésre a Vht. 36. §-ának (2) bekezdése alapján az adós kérelmére, a felek bírósági meghallgatása után, peren kívül is sor kerülhet.

A jogorvoslatok kérdésének vázolt megoldásából is kitűnik, hogy a közvetlen levonás, mint a követelések behajtásának harmadik, sajátos formája csupán kisegítő módozatként kerül alkalmazásra (a jogosult szerv, a végrehajtandó követelés és a végrehajtás alá vont vagyontárgy jellegétől függően); ha az így megkísérelt behajtás nem sikerült, csak a bírósági végrehajtási eljárás vezethet eredményre, sőt — a jogorvoslatok vázolt lehetősége folytán — maga a közvetlen levonásra irányuló eljárás mintegy bírósági végrehajtássá alakul át. Ez egyrészt újabb bizonyítéka annak, hogy a végrehajtás alapvető formája jogunkban a bírósági végrehajtás, másrészt a közvetlen levonás hézagos szabályainak értelmezéséhez is ad bizonyos támpontot. Amint ugyanis a Vht. 135. §-ának (2) bekezdése szerint a közvetlen levonás foganatosítására a Vht-nak „a munkabérből (egyéb járandóságból) történő levonásra vonatkozó rendelkezései megfelelően irányadók", ugyanúgy a közvetlen levonással kapcsolatos számos egyéb kérdésnek — így például a jogorvoslatok említett kérdésének — megoldásához is elsősorban a bírósági végrehajtás szabályainak megfelelő alkalmazása révén juthatunk el; egyelőre — amíg a kérdést új jogszabály nem rendezi — jogértelmezés útján.

A közvetlen levonás intézménye, jogunknak ez az új, sajátos jelensége az elmúlt évek során is lényeges fejlődésen ment át, s nyilvánvaló, hogy a jövőben is további változásoknak van kitéve. Hogy társadalmi-gazdasági viszonyainkkal összhangban a jelenleginél szélesebb körben fog-e érvényesülni, vagy elsorvad-e, ez végeredményben attól függ, mennyiben tudja a jogalkalmazás során betölteni azt a feladatot, amelyre a jogszabály szerint hivatott. Végső soron a gyakorlati tapasztalatok fogják megmutatni, hogy a közvetlen levonás jelenlegi konstrukciója elősegíti-e bizonyos követelések gyors és eredményes behajtását, megvédve egyszersmind az adósok jogos érdekét is. Az eddigi tapasztalatok nyomán arra kell következtetnünk, hogy

[15] A novella jogorvoslatokkal összefüggő rendelkezéseinek kiegészítése egyéb vonatkozásban is felvethető. A végrehajtható okiratok köre ui. a novella folytán bizonyos mértékig bővült, anélkül azonban, hogy a Vht. egyes részletrendelkezéseiben — különösen pedig a jogorvoslatokról szóló X. fejezetében — a végrehajtási lap és záradék mellett az egyéb végrehajtható okiratokról (pl. a BGH-kivonatról stb.) is említés történt volna. A novella által bevezetett végrehajtható okiratokon alapuló végrehajtás során igénybevehető jogorvoslatokra nézve l. szerző „A végrehajtás legújabb szabályai" (a Magyar Jogász Szövetség 1961/62. évi vállalati jogász továbbképző tanfolyamának III. előadása) 56—57. old.

azok az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek, amelyek a jogszabály szerint közvetlen levonást kezdeményezhetnek, általában csak indokolt esetben élnek e jogukkal, alaptalan levonásra rendszerint nem kerül sor. Ily módon a közvetlen levonás hozzájárulhat ahhoz, hogy egyrészt számos állami stb. követelés behajtása eredményesebbé váljék, másrészt a bíróságok (közjegyzők) és a bírósági végrehajtók az egyéb végrehajtási ügyek intézését meggyorsíthassák. Az is megállapítható azonban, hogy a közvetlen levonásra vonatkozó, hézagos jogszabályi rendelkezések nem juttatják elég hatékonyan érvényre a polgári eljárásjog egyes elveit, pedig még a távoli lehetőségét is ki kell zárni annak, hogy az állampolgárok jogos érdekeit a levonást kezdeményező szervek megsérthessék. A megoldás útja többfelé kereshető. Járhatónak mutatkozik egyrészt az az út is, amely a közvetlen levonást — eltérően a jelenlegi tételesjogi helyzettől — a bírósági végrehajtás sajátos formájaként szabályozza, másrészt azonban a munkabér engedményezésére vonatkozó szabályok kiépítése révén is garantálhatók az adós jogai. A helyes rendezést nagy mértékben elősegítheti az a munka, amely a közvetlen levonás elvi kérdéseinek tisztázására és gyakorlati problémáinak megoldására irányul.

7. *Fejtegetéseink eredménye a következőkben foglalható össze:*

a) A munkabér[16] bármilyen követelés fejében *engedményezhető,* de csak bizonyos korlátok között. Elsősorban az jelent korlátozást, hogy nem lehet a munkabér teljes összegét engedményezni, hanem csak 33%-át, illetőleg — ha a követelés, amelynek fejében az engedményezés történt, a Vht. 136. §-ának (2) bekezdésében felsorolt követelések közé tartozik — 50%-át. További korlátozást jelent, hogy a Vht. 140. §-ának (4) bekezdésében felsorolt követelések fejében csak akkor engedményezhető a munkabér, ha e követelések bírósági (hatósági) határozaton alapulnak (jogalapjukat, összegüket ilyen határozat állapította meg). A Vht. 140. §-ának (4) bekezdésében fel *nem* sorolt követelések fejében — 33, illetőleg 50% erejéig — e nélkül is engedményezhető a munkabér.

b) Közvetlen levonással a Vht. 140. §-ának (4) bekezdésében fel *nem* sorolt követelések érvényesíthetők. Ez azt jelenti, hogy a munkáltató a követelés jogosultjától kapott megkeresés (letiltás stb.) alapján köteles levonni a munkabér megfelelő százalékának erejéig az említett követelések kielégítéséhez szükséges összeget, mégpedig akár engedményezte a munkabér megfelelő részét az adós a követelés fejében, akár nem. Ez irányadó a pénzintézetek kölcsönköveteléseire is. Bár e követelésekkel kapcsolatban a gyakorlat — sőt bizonyos esetekben a jogszabály rendelkezése — szerint már a követelés keletkezésekor történt engedményezés, ennek hiányában is közvetlen levonásra kerülhet sor.

c) A közvetlen levonásra vonatkozó — s jelenleg hézagos — rendelkezéseket kitöltő új jogszabálynak az adós érdekét a jelenleginél hatékonyabban védenie kell, elsősorban a megfelelő *jogorvoslati* rendszer kiépítésével. Az olyan esetekben, amelyekben a jogszabály az egyeztető bizottsági (illetőleg az ezt követő bírósági) eljárást kifejezetten nem teszi lehetővé, a jogorvoslat céljára a Vht. 42. §-ában említett végrehajtás-megszüntetési (korlátozási) per mutatkozik célszerűnek.

Vida István

[16] A munkabérre vonatkozó megállapítások megfelelően irányadók a Vht. VI. fejezetében említett egyéb járandóságokkal kapcsolatban is.

SZEMLE

A közigazgatási jogsértések elleni jogorvoslatokkal foglalkozó stockholmi szemináriumról

A svéd kormány felkérte az Egyesült Nemzetek Szervezetének főtitkárát, hogy Stockholmban rendezzék meg az emberi jogokkal foglalkozó szemináriumot, „A közigazgatási jogsértések elleni bírói és egyéb jogorvoslatok, különös tekintettel a parlamenti intézmények szerepére" tárgykörben, azzal a céllal, hogy a különböző országok képviselői ismertessék és kicseréljék tapasztalataikat. Így került sor a szeminárium megrendezésére 1962. június 12. és 25. napja közötti időben a Stockholm melletti Saltsjöbaden-ben.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete ugyanebben a tárgykörben már korábban is rendezett szemináriumokat; 1959 májusában Ceylonban, ugyanezen év végén pedig Argentínában.

A szemináriumra a Német Demokratikus Köztársaság kivételével az összes európai államok képviselőit meghívták. Az NDK ilyen megkülönböztetése ellen a Szovjetunió delegációja az ülés megnyitásakor tiltakozott is. Jelen voltak Ausztria, Belgium, Bulgária, a Belorussz SZSZK, Csehszlovákia, Dánia, az Egyesült Brit Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Románia, San Marino, Spanyolország, Svédország, Svájc, Szovjetunió és az Ukrán SZSZK képviselői. Az egyes államokat 1—3 tagú delegációk képviselték. E delegációkon kívül megfigyelőket küldtek egyes afrikai államok, így Libéria, Elefántcsontpart, a Malgas Köztársaság stb. A tanácskozásokon egyes nem kormányzati szervezetek, főleg különböző nőszervezetek képviselői is részt vettek.

A delegátusok mind a szocialista államok, mind a kapitalista államok részéről csekély kivétellel vezető állású személyekből, legfelsőbb és közigazgatási bírósági elnö-

kökből és bírákból, legfőbb ügyészekből és helyetteseikből, magasrangú igazságügyi tisztviselőkből, nemzetközi-, állam- és közigazgatási joggal foglalkozó egyetemi tanárokból kerültek ki. Ez biztosította a felvetett kérdések magas színvonalon való tárgyalását. A skandináv államok részéről jelen voltak és felszólaltak az ombudsman-ok is, akiknek jogállása és szerepe a szeminárium egyik főtémája volt.

Számos delegáció a szeminárium programjába felvett kérdéseket saját hazája jogszabályai vonatkozásában külön előkészítő anyagban dolgozta fel. Ezeket az anyagokat az ENSZ részben már a szemináriumot megelőzően, részben pedig a helyszínen juttatta el a résztvevőkhöz.

A szeminárium programja öt főkérdést ölelt fel. Ezek: *1.* Az államigazgatás törvényhozási ellenőrzésének kérdése, külön figyelemmel az államigazgatásnak adott törvényhozási iránymutatásra, az átruházott jogkörben való jogalkotás kérdésére, a parlamenti és egyéb vizsgáló bizottságokra. *2.* Az ombudsman (parlamenti biztos) felügyeleti joga az egyes északi országokban, különös tekintettel az ombudsman hatáskörére, funkciójára, az általa gyakorolt felügyelet formáira és módszereire. *3.* Az államigazgatás működése feletti ügyészi felügyelet kérdései a szocialista államokban. *4.* Az iratbetekintés joga a bíróság, hivatalos személyek, magánfelek és a sajtó részéről. *5.* Az államigazgatási jogsértések elleni bírósági és egyéb jogorvoslatok, különös tekintettel az igazgatási szervezeten belül gyakorolt belső ellenőrzésre, a különböző bíróságok és hatóságok által gyakorolt egyéb ellenőrzésre, a rendes és közigazgatási bíróságok ellenőrzésére és az eljáró államigazgatási alkalmazottak személyes felelősségének formáira.

A fentiek közül a legnagyobb érdeklődést a szocialista államokbeli ügyészi általános felügyelet és az ombudsman szerepére vonatkozó kérdések váltották ki. E két téma azért is kapott különös hangsúlyt, mert a résztvevő delegációk nagy része előtt új és ismeretlen anyagot tártak fel. A kapitalista államok küldöttei korábban igen keveset, vagy semmit nem hallottak arról, hogy a szocialista államok az államigazgatási törvénysértésekkel szemben milyen módon veszik fel a harcot és ugyanígy ismeretlen volt az északi államok küldöttein kívül a többi delegáció előtt az ombudsman Svédországban, Dániában, Finnországban és bizonyos vonatkozásban Norvégiában ismert intézménye.

Ennek megfelelően a vita alapanyagául C. A. Jampolszkaja, a jogtudományok doktorának (Szovjetunió) és Björn Kjellin felsőbírósági elnöknek (Svédország) írásbeli anyaga szolgált.

Delegációnk a vita tárgyát képező kérdésekkel foglalkozó, azokat saját vonatkozásunkban alaposan tárgyaló előkészítő anyaggal jelent meg az értekezleten.

Az anyag összeállításánál arra törekedtünk, hogy az elméleti fejtegetéseket, amelyek a hasonló jogintézmények vonatkozásában a vita alapjául szolgáló Jampolszkajaféle anyagban is szerepeltek, rövidre fogjuk, viszont jogi szabályozásunk egyes vonásait, különösen a csak nálunk található sajátos intézményeket megfelelően kiemeljük. Felszólalásaink lényegében ezen az előkészített anyagon alapultak. Az az érdeklődés, amely fejtegetéseinket sok vonatkozásban kísérte, arról tanúskodott, hogy jogi szabályozásunk konkrét vonatkozásainak, az államigazgatási eljárás törvényességének biztosítására szolgáló intézkedések — részletes — ismertetése elérte célját és világosabban tárta fel a törvényesség helyzetét a jogrendszerünket nem ismerő külföldi delegátusok előtt, mintha főleg elméleti fejtegetésekkel foglalkoztunk volna.

Így a szeminárium tárgysorozatának *1. napirendi pontjával kapcsolatban* ismertettük államhatalmi és államigazgatási szerveink felépítését. Részletesebben foglalkoztunk az Országgyűlés ellenőrzési jogával az államigazgatási szervek felett, az állandó bizottságok szerepével, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács tevékenységével az államigazgatás törvényes működésének biztosítása terén. Átfogóan ismertettük az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény fontosabb rendelkezéseit, kiemelve azokat, amelyekkel a többi szocialita jogrendszertől eltérően, sajátos módon biztosítják a törvényes eljárást, az eljárásban szereplő ügyfelek jogainak és törvényes érdekeinek védelmét. Több vonatkozásban érintettük itt már az ügyész szerepét az eljárás törvényességének biztosításában.

Államigazgatási eljárási törvényünk ismertetése annál is inkább érdeklődést váltott ki, mert mint kiderült a vita során, a résztvevő államok nagy részében — különösen a kapitalista államokban — nincs az államigazgatási eljárást átfogóan rendező modern szabályozás. Vannak államok — így pl. a vendéglátó Svédország is —, ahol az igazgatási eljárást nagyrészben csak a gyakorlat által kialakított szabályok rendezik és erre vonatkozó kötelezettség hiányában pl. még a határozat indokolása sem kötelező.

Az államigazgatási eljárást szabályozó korszerű törvénykönyv alkotásának feltétlen szükségességére az első napirendi pont vitáját vezető O'Keeffe ír főügyész a mi példánkra hivatkozással is utalt.

A *2. napirendi pont* a skandináv államokban és Dániában meghonosodott ombudsman (parlamenti biztos) szerepével foglalkozott. Tekintve, hogy ez az intézmény az említett északi államokon kívül az egész világon ismeretlen, nem lesz érdektelen erről néhány szót szólni.

Svédországban és az akkor vele egy királyságot alkotó Finnországban az 1809. évi alkotmány szervezte ezt az intézményt, a bíróságok és az államigazgatás ellenőrzése céljából, mint a Riksdag (a parlament) szervét. A Justitieombudsman-ra vonatkozó alkotmányos szabályok azóta is változatlanok maradtak. Finnország közben elvesztette függetlenségét és nagyhercegség volt a cár uralma alatt, de függetlenségének visszanyerése után ez a jogi intézmény is feléledt. Dániában 1954-ben állították fel a parlamenti biztos intézményét, és a norvég parlament is foglalkozik bevezetésének gondolatával.

Az ombudsman a svéd alkotmány szerint, mint a Riksdag biztosa, felügyeletet gyakorol a törvények és rendeletek betartása felett. Bírói eljárást indíthat a hivatali kö-

telességek megsértése miatt, joga van jelen lenni minden bírósági döntés meghozatalánál, betekintési joga van az iratokba. Minden hivatalos személy köteles segítségére lenni. Évente jelentést tesz a Riksdag-nak és ebben felhívja a figyelmet a jogélet terén mutatkozó hiányosságokra és indítványt tesz megjavításukra. Ugyanitt kifejti véleményét arra vonatkozóan is, hogy vitás esetekben hogyan kell az egyes jogszabályokat helyesen magyarázni.

Az ombudsman felügyeleti joga kiterjed a bíróságokon kívül az államigazgatás egészére. Ez alól Svédországban csak a miniszterek vannak kivéve. Ezzel szemben Dániában a miniszterekre is kiterjed ez a felügyelet.

A különböző országokban nem egységesen rendezték az ombudsman-nak a bíróságok tevékenysége felett gyakorolt felügyeletét. Svédországban a bíró nincs kivéve ez alól a felügyelet alól. A parlamenti biztosok az eddigi történelmi fejlődés során főleg az igazságügyi szervek, bíróságok, ügyészségek, rendőrség, börtönök működését ellenőrizték és csak a legutóbbi évtizedekben vált az államigazgatás működése feletti felügyelet fő működési terükké. A Legfelsőbb Bíróság és a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság bírái sincsenek kivéve e felügyelet alól, bár még nem fordult elő, hogy az ombudsman ellenük eljárást indított volna. Ugyanez a helyzet Finnországban is, ezzel szemben Dániában a bíróságok nem tartoznak az ombudsman felügyelete alá, azzal az indokkal, hogy ez veszélyeztetné függetlenségüket.

Az ombudsmant a svéd parlament két házának 48 elektora 4 évre választja meg, ugyanígy a helyettesét is — rendszerint a bírák sorából. Teljesen független nemcsak a kormánytól, hanem a parlamenttől is abban a vonatkozásban, hogy annak utasítása csak egy esetben köti: ha a Riksdag határozatára miniszter ellen kell eljárást indítania. Egyébként maga választja meg az ügyeket, amelyeket vizsgál. Munkatársait az ombudsman nevezi ki. (Svédországban jelenleg hat jogász dolgozik az ombudsman mellett.)

Az ombudsman panasz alapján évenként mintegy 1000 ügyben jár el. A panaszok legnagyobb része alaptalan. A jelentős számú panasz oka az, hogy az igazgatási hatóságok a határozatot nem kötelesek indokolni. Bár a panaszok nagy része alaptalannak bizonyul, az ombudsman panasz alapján történő eljárásának van preventív szerepe — a referátum szerint — a törvénysértések tekintetében, mert elősegíti a közhivatalnokok lelkiismeretes eljárását.

Az ombudsman hivatalból is eljárhat, ha pl. újságcikk alapján jut tudomására valamilyen szabálytalan közigazgatási eljárás. Vidéki szemleutakat végez, melynek során minden vidéki bíróságot legalább tíz évenként megvizsgál. Felügyeletet gyakorol az ügyészek, a letartóztatási intézetek felett is. Szabadon megtekinthet bármilyen okiratot, írásbeli felvilágosítást kérhet minden hatóságtól és hivatalos személytől. Személyesen is végezhet kihallgatásokat, szükség esetén maga lép fel vádlóként hivatalos személyek ellen (évenként kb. 5 alkalommal fordul ilyen elő).

Az államigazgatási gyakorlat egységesítéséhez azzal járul hozzá, hogy évi jelentésében állást foglal jogszabály-magyarázati kérdésekben. A jogszabályi hézagok esetén ezekre rámutat és orvoslásuk módját megjelöli. Így pl. legutóbbi évi jelentésében javasolta az államigazgatási határozatok kötelező indoklását, az igazgatási eljárásban a felek meghallgatását stb., miután nincs államigazgatási eljárási törvény és a különböző hatóságok különféle eljárási módozatokat követnek.

Egyébként közigazgatási törvénysértés esetén sem változtathatja meg a határozatot, hanem csak a vétkesek ellen indíthat eljárást és a határozatot hozó szervnek javasolja a sérelmes határozat felülvizsgálatát, esetleg a sérelmet szenvedett állampolgár kártalanítását.

Amikor az ombudsman felügyeletet gyakorol az államigazgatási szervek működésének törvényessége felett, amikor ellenőrzi a letartóztató intézeteket, amikor felügyel a bírói ítéletek törvényességére és megalapozottságára, lényegében olyan tevékenységet folytat, amelyet a szocialista államokban az ügyészi felügyelet lát el.

Rögtön megállapíthatjuk azonban, hogy az ügyészi felügyelet messze hatékonyabb, mint az északi államok ombudsman rendszere. Ennek oka az ügyészi felügyeleti ágak specializált voltában, az ügyészek viszonylag nagy számában és főleg abban található, hogy az ügyésznek sokkal hatásosabb eszközök vannak a kezében a törvénysértés kiküszöbölésére.

Meg kell említenünk, hogy a fenti államokban nemcsak polgári, hanem katonai ombudsman is működik. Ez polgári személy, aki a katonai igazgatás legális működését ellenőrzi. Érdekes, hogy Norvégiában ma csak katonai ombudsmant ismernek, bár a parlament napirenden tartja a másik parlamenti biztos meghonosításának kérdését is.

E kérdés tárgyalása élénk érdeklődést váltott ki. Az északi államok delegátusainak sok kérdésre kellett felelniük. Az elhangzottakból azonban leszűrhető az a megállapítás, hogy ez az intézmény gyakorlatilag nem jelentős.

A *tárgysorozat 3. pontja* az ügyészi felügyeletnek az államigazgatási eljárás törvényessége biztosítása terén játszott szerepével foglalkozott. Ez az intézmény a kapitalista államok delegátusai körében kevéssé ismert. Terebilov elvtárshoz, aki mint a Szovjetunió delegátusa, a kérdés referense és vitavezetője volt, sok kérdést tettek fel, széleskörű érdeklődés mutatkozott. A szocialista államok képviselői ismertették az államigazgatás feletti ügyészi felügyeletre vonatkozó jogi szabályozásuk elvi alapjait és konkrét szabályait, a többi delegátus pedig élénken érdeklődött a részletek iránt, anélkül, hogy ennek a szabályozásnak a helyessége felől vitába bocsátkoztak volna.

Hozzászólásunkban részletesen foglalkoztunk az ügyészi általános felügyelet elvi kérdéseivel, feladataival, eszközeivel, megfelelően kiemelve itt is a magyar jogi szabályozás egyes speciális sajátosságait, pl. az általános felügyeleti eszközök területén. Kellő terjedelemben tárgyaltuk itt az állampolgárok panaszjogával és az ügyészi panaszintézéssel kapcsolatos kérdéseket is, kiegészítve a főreferátumból és a többi szocialista dele-

gátus hozzászólásaiból az ügyészi általános felügyeletre vonatkozóan kialakítható képet.

A *napirend 4. pontja* a bíróságok, hivatalos személyek, a magánfelek és a sajtó iratbetekintési jogával foglalkozott. A szabályozás a legtöbb államban hasonló, az államigazgatási iratokba való betekintés a jogszabályokban biztosított esetektől eltekintve az illető hatóság döntésétől függ. Másként áll a helyzet Svédországban és Finnországban. Abból kiindulva, hogy a nyilvánosság biztosíthatja a legjobban az egyén jogait, *elvben* túlzottan széleskörű jogokat adnak az államigazgatási iratok betekintésére.

Elvileg minden svéd állampolgárnak joga van bemenni bármely állami vagy városi hivatalba és ott bizonyos okirat bemutatását követelni. Ha pl. egy útépítést versenytárgyalás útján döntöttek el, bárki követelheti az erre vonatkozó iratok, az ajánlatok és a határozat elébe tárását. Nem tartozik még magyarázatot sem adni, hogy miért kívánja az iratokat megtekinteni és ilyet nem is lehet kérni tőle. Ha az irat nem tartozik a titkos iratokra vonatkozó törvény alá, kiszolgáltatását nem is lehet megtagadni, azt az állampolgár elolvashatja, lemásolhatja. Ha az irat kiadását megtagadják, ez ellen fellebbezéssel lehet élni egészen a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságig.

Természetesen ennek a látszólag rendkívül széles jognak megvannak a maga korlátai. Nem lehet betekinteni az iratot, ha az a nemzet biztonságát, idegen hatalmakhoz való viszonyát, vagy a hivatalos ellenőrzési, felügyeleti tevékenységét, az állam vagy az egyén jogos gazdasági érdekét, a magánélet szentségét, a személyes biztonságot, a tisztességet és erkölcsöt veszélyeztetné. Ebben az esetben az irat titkos. Azt, hogy titkos vagy nyilvános iratról van-e szó, az illető hatóság dönti el, amelyik az okirat birtokában van. Ezt a jogszabályok is segítenek meghatározni. Így pl. a kereskedelmi és ipari élet állami ellenőrzése szempontjából titkos jellegű okiratokat egy 38 pontból álló felsorolás tartalmazza. Ilyen módon az elvileg biztosított rendkívül széleskörű jog a gyakorlatban nem sokat ér.

Ennek a kérdésnek külön napirendi pontként való tárgyalása — a rendkívül hasonló szabályozásra való tekintettel — nem is volt különösebben indokolt.

A szeminárium *napirendjének 5. pontja* az államigazgatási törvénysértések bírói és egyéb úton való kiküszöbölésével foglalkozott. Meg lehet állapítani, hogy a résztvevő államok jogai rendkívül változatos rendelkezésekkel igyekeznek biztosítani a törvényességet, az egyén jogainak védelmét. Vannak országok, ahol az ilyen irányú sérelmek orvoslása a rendes bíróság hatáskörébe tartozik (pl. Anglia), van ahol a közigazgatás keretén belül szervezett független, külön bíróság (Franciaország: Conseil d'État section des contentieux) hatáskörébe, vannak viszont olyan államok is, ahol ezt a funkciót külön, független közigazgatási bíróságok végzik (egyfokú szerv. pl. Ausztriában, háromfokú bíróság pl. a Német Szövetségi Köztársaságban). Ugyancsak változó képet mutat az apparátuson belül gyakorolt belső ellenőrzés és az eljáró államigazgatási alkalmazottak személyes felelőssége is.

Delegációnk e napirendi ponttal kapcsolatban ismertette azokat az elvi és gyakorlati szempontokat, amelyek a külön közigazgatási bíráskodás megszüntetését indokolták országunkban. A továbbiak során részletesebben foglalkoztunk azokkal az esetekkel, amikor az állampolgár a jogait és jogos érdekeit sértő államigazgatási határozatot a bíróságnál keresettel támadhatja meg és kérheti annak hatályon kívül helyezését, esetleg megváltoztatását, akár az államigazgatásról szóló törvény, akár a korábbi jogszabályok alapján. Végül ismertettük, hogy az államigazgatás dolgozói a hatáskörükben elkövetett törvénysértések esetén milyen büntető, fegyelmi és anyagi felelősséggel tartoznak és milyen feltételek mellett érvényesül ez a felelősség.

*

A szeminárium légkörét a vélemények messzemenő tiszteletben tartása és rendkívül udvarias hang jellemezte. A különböző országok delegátusai az egyes kérdésekkel kapcsolatban rendszerint saját jogi szabályozásukat ismertették — kifejezésre juttatva és indokolva, hogy miért azt tartják a legjobbnak —, de szinte kivétel nélkül tartózkodtak attól, hogy más országok eltérő jogi szabályozása felett kritikát gyakoroljanak. Így nem került sor arra, hogy a kapitalista államok képviselői a szocialista országok jogrendjét, jogintézményeit támadták vagy kifejezetten bírálták volna.

A szeminárium megrendezése és az azon való részvételünk megítélésünk szerint feltétlenül hasznos volt. Egyrészt a többi szocialista államokkal együtt nemzetközi fórumon ismertethettük, hogyan biztosítják jogszabályaink a törvényességet, az állampolgári jogok érvényesülését az államigazgatási eljárás során. Ez olyan nyugati jogtudósok és gyakorlati szakemberek, magasrangú állami funkcionáriusok előtt történt, akik a vonatkozó magyar jogról semmit, vagy igen keveset tudtak és valószínűleg csak az ellenséges propaganda ferdítései nyomán alkothattak hamis képet róla. Másrészt lehetőséget kaptunk arra, hogy átfogóan megismerjük a többi országoknak a felvetett témákkal kapcsolatos szabályozását.

Katona Zoltán

Munkavédelem és az üzemi balesetek kártalanítása a csehszlovák szocialista jogban*

A fejlett szocialista társadalom építésének és a kommunizmusba való átmenet számára a szellemi és anyagi erőforrások gyűjtésének időszakában az új alkotmány (1960. július 11-i 100 Sb. sz. törvény) szellemében nálunk egész sor olyan intézkedést tettek, amelyek az emberről való gondoskodás további fokozását és elmélyítését szolgálják. Ezeknek az intézkedéseknek szerves része a munka- és egészségvédelemről** való mindenirányú

* A tanulmányt a szerző a Jogtudományi Közlöny számára írta. Fordította *dr. Trócsányi László.*

** Az eredeti cseh kifejezés: „bezpečnost a ochrana zdraví při práci" szó szerinti fordítása: „munkabiztonság és munkaegészségügyi védelem". A tanulmányban a rövidség kedvéért „munka- és egészségvédelemnek" fordítjuk. — Ford. megjegyzése.

gondoskodás tervszerű és rendszeres fejlesztése is, ami a legújabb időben két egymással szoros kapcsolatban álló törvényben jutott kifejezésre.[1]

Az eddigi fejlődés által teremtett feltételekkel és társadalmunk továbbfejlődésének perspektíváival összhangban az 1961. június 27. napján kelt 65. sz. törvény mindenekelőtt újólag szabályozta a munka- és egészségvédelmet. A törvény 1961. szeptember 1. napján lépett hatályba, végrehajtásáról a Szakszervezetek Központi Tanácsának 83/1961. Sb. sz. hirdetménye gondoskodott. E szabályok egész jellege a megelőzést szolgálja.

Ezzel szemben az 1961. december 21. napján kelt 150. sz. törvény feladata az üzemi balesetek és a foglalkozási betegségek kártalanításának szabályozása volt. Ez az utóbbi törvény 1962. február 1. napján lépett hatályba és annak végrehajtása iránt a Szakszervezetek Központi Tanácsának, az egészségügyi minisztériumnak és az Állami Társadalombiztosítási Hivatalnak 7/1962. sz., valamint az egészségügyi minisztérium és az Állami Társadalombiztosítási hivatal 8/1962. sz. hirdetménye intézkedett. E szabályok általában a szankció elvén épülnek fel.

Mindkét jogi szabályozást az jellemzi, hogy nemcsak a munkaviszonyban álló személyekre vonatkoznak, hanem a többi dolgozókra (pl. mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagokra, ipari tanulókra, brigádtagokra, stb.) is. Az egyszerűség kedvéért azonban a következő fejtegetésekben csak a munkaviszonyban álló dolgozókat tartjuk szem előtt, és nem fogunk azokkal a nem lényegbevágó eltérésekkel foglalkozni, amelyeket a többi dolgozókat illetően sajátos helyzetükre tekintettel a jogszabályok megállapítanak.

A) Munka- és egészségvédelem

Bevezetésképpen néhány szóban azokról a súlyponti elvekről kívánunk említést tenni, amelyekre a 65/1961. Sb. sz. új törvény felépült. Ezek a következők: *a) a termelési feladatok és a munka- és egészségvédelem biztosításának elvi egysége.* Emellett hangsúly a munka- és egészségvédelemről való gondoskodás rendszerességén, tervszerűségén és komplex jellegén van, aminek folytán ennek preventív természete lép előtérbe; *b) a vezető állású dolgozók személyi felelőssége az irányítás minden fokán* a biztonságos és egészségi szempontból nem kifogásolható feltételek rendszeres megteremtéséért; *c) a dolgozók közvetlen részvétele* a munka és egészségvédelem kérdéseinek megoldásában; *d) a szakszervezeti szervek helyzetének megszilárdítása* ezen a területen; *e) azoknak a feladatoknak újbóli meghatározása, amelyek jogkörük lényeges bővülése és a gazdasági és kulturális irányításért való felelősségük megnövekedése folytán a munka- és egészségvédelem területén is a nemzeti bizottságokra hárulnak* és a politikai és nevelő tömegmunka ilyen irányú fejlesztése.

Vizsgáljuk most meg, hogy ezek az elvek hogyan tükröződnek a törvény egyes rendelkezéseiben.

a) A termelési feladatok és a munka és egészségvédelem egysége. A munka és egészségvédelem biztosításáért felelős szervek a munka és egészségvédelem színvonalának emelését a termelés fejlesztésével egyidejűleg komplex módon biztosítani kötelesek, éspedig különösen a munkafeladatok megtervezésénél, és megállapításánál, a végrehajtásukhoz szükséges feltételek megteremtésénél, a feladatok teljesítésénél és ennek ellenőrzésénél. Kötelesek ezeket az elveket érvényesíteni pl. a népgazdasági, ágazati, vállalati és üzemi tervjavaslatok kiindulási adatainak előkészítésénél, üzemek építésénél és átalakításánál, új kapacitások és berendezések üzembehelyezésénél, valamint épületek, stb. karbantartásánál, javításánál, stb. A munka- és egészségvédelem fokozása érdekében a felelős szervek kötelesek továbbá az ennek biztosítását szolgáló berendezéseket létesíteni és karbantartani, a szükséges műszaki és szervezeti intézkedéseket a tudomány és a technika legújabb állása szerint megtenni, a dolgozóknak ingyenesen a szükséges védőfelszereléseket kiadni, használatukat és használható állapotban való tartásukat biztosítani, valamint a törvényben kifejezetten megállapított egyes további intézkedéseket tenni.

b) A vezető állású dolgozók személyi felelőssége. A munka és egészségvédelem biztosításáért és a munkafeltételek, különösen a munkakörnyezet megjavításáért mindazok a szervek felelősséggel tartoznak, *amelyek a munkafeladatokat megtervezik vagy megállapítják, a munkát megszervezik, irányítják és ellenőrzik;* ilymódon ezért az irányítás valamennyi fokán vezető állást betöltő dolgozók (vállalatok és üzemek igazgatói, más szervezetek, üzemek vezetői, művezetők, brigádvezetők, stb.), valamint a munka megszervezésével, irányításával és ellenőrzésével megbízott összes további személyek funkciójuk és tevékenységük körében felelősséggel tartoznak.

A felettes szervek vezetői (miniszterek, és más központi szervek vezetői) továbbá felelősek az arra vonatkozó ellenőrzések irányának meghatározásáért, koordinálásáért és rendszeres végzéséért, hogy az alájuk tartozó vállalatoknál és üzemeknél a munka és egészségvédelmi szabályokat miként tartják meg és a munkakörnyezet és a többi munkafeltétel megjavítása érdekében tett intézkedéseket hogyan hajtják végre; ugyancsak felelősek a kutatási munkák irányításáért.

A vállalat vagy üzem igazgatója a termelés konkrét adottságai szerint az illető szakmában jártas dolgozót bízhat meg azzal, hogy a munka- és egészségvédelemmel összefüggő feladatok ellátásában legyen segítségére.[2] Érintetlen marad azoknak a különleges szerveknek jogköre is, amelyeknek külön szabályok értelmében feladatuk a műszaki berendezések üzemeltetéséről való gondoskodás, mint amilyenek pl. a darukezelők, szellőztetési technikusok, elektromos berendezéseket ellenőrző technikusok, stb.

Mit jelent tulajdonképpen a munka- és egészségvédelem biztosításáért való személyi felelősség, és milyen következményei vannak e kötelezettségek megszegésének a felelős személyre nézve? Mindenekelőtt e kötelezettségek megsze-

[1] Ezeknek az új törvényi intézkedéseknek olyan nagy jelentőséget tulajdonítunk, hogy megkíséreljük azokról e cikkben a szomszédos szocialista állam jogászközönségét is tájékoztatni.

[2] E szakember megbízásával a vezetők természetesen nem mentesülnek a személyi felelősség alól; ez a felelősség mindig előtérben áll.

gése az idevonatkozó különleges szabályok szerint *fegyelmi* úton üldözhető. Továbbá ez a felelősség azt a kötelezettséget is magában foglalja, hogy meg kell téríteni a vállalat által szenvedett kárt (pl. azzal, hogy köteles megtéríteni annak a dolgozónak a kárát, aki üzemi balesetet szenvedett). Továbbá fennforog a *büntetőjogi* felelősség. Így pl. a helyi népbíróságokról szóló 38/1961. Sb. sz. törvény 21. §-a szerint a munkafegyelembe ütköző kisebb jelentőségű cselekményt követ el az, aki a munka és egészségvédelmi szabályok megszegésével valakinek az egészségét *veszélyezteti,* vagy valakinek olyan megrokkanását idézi elő, amely rövidebb ideig tartó munkaképtelenséget von maga után; ott, ahol helyi népbíróság nem alakult, e kisebb jelentőségű cselekmény miatt a 60/1961. Sb. sz. törvény 40. §-a szerint a nemzeti bizottság jár el. Súlyosabb esetekben a büntető törvénykönyv szerinti büntető szankciók állnak be, amelyeket a bíróság büntető eljárásában szab ki (v. ö. Btk. 223. és 224. §-okkal).

Ebben az összefüggésben kell megemlékezni azokról az *anyagi ösztönző tényezőkről* is, amelyek a munka és egészségvédelemről való gondoskodás fokozására irányulnak.

A munka díjának megállapításánál figyelembe veendő minősítési kívánalmakhoz elválaszthatatlanul és állandóan hozzátartozik a munka és egészségvédelmi szabályok ismerete. Azt a lehetőséget, hogy a fizetések a bértételek határain belül módosíthatók, valamint a prémiumok és jutalmak adását fel kell használni azoknak a dolgozóknak előnyben részesítésére, akik a munka és egészségvédelem tartós megjavításának feltételeit rendszeresen és céltudatosan megteremtik, valamint azoknak a dolgozóknak kedvezőtlenebb elbánásban részesítésére, akik e feladatokat nem teljesítik. Ugyanígy a szocialista versenymozgalom eredményeinek értékelésénél, a szocialista verseny győztesei számára a díjak odaítélésénél, és a dolgozók vállalati alapjaiba történő befizetések összegének megállapításánál a termelési-gazdasági eredmények és a munka és egészségvédelem egységének elvéből kell kiindulni.

c) A dolgozók közvetlen részvételének kérdése. A munka és egészségvédelmi feladatok komplex biztosítása az egész társadalomnak és minden egyes dolgozónak közös érdekében áll. A törvény ezért lehetővé teszi az összes dolgozóknak, hogy aktívan vegyenek részt a biztonságos és egészségi szempontból nem kifogásolható munkához és munkakörülmények megjavításához szükséges feltételek megteremtésében, valamint ezek ellenőrzésében. Így pl. a dolgozók — az összes tervmunkálatok előkészítésében és a tervkészítésben, a tervek lebontásában és a teljesítés ellenőrzésében való részvételükkel összefüggésben — javaslatot tesznek a munka- és egészségvédelem megjavítását szolgáló intézkedésekre, ezeket megtárgyalják, valamint kihasználják az ésszerűsítési és újító mozgalmat és a dolgozóknak a temelés irányításában való részvétele egyéb formáit is annak érdekében, hogy a munka és egészségvédelmi feltételek rendszeres megjavítását is elősegítsék, továbbá az üzemekben a munka irányításával, annak megszervezésével, és ellenőrzésével megbízott dolgozókhoz, illetve közvetlenül a munka- és egészségvédelmi felügyeleti szervekhez fordulnak gépek és berendezések kikapcsolása, vagy a munka felfüggesztése iránti javaslataikkal, ha életük vagy egészségük veszélyben forog. A dolgozóknak azonban nemcsak jogaik, hanem kötelezettségeik is vannak. Így pl. a törvény kifejezetten megállapítja, hogy *a dolgozók kötelesek megtartani mindazokat a szabályokat, rendelkezéseket, tilalmakat és más utasításokat, amelyek a munka- és egészségvédelem biztosítását szolgálják, és amelyekről őket szabályszerűen tájékoztatták, valamint kötelesek a munka tekintetében megállapított eljárásokat megtartani, munka közben a védőberendezéseket és felszereléseket használni; közölni az üzemvezetéssel és a felügyeleti szervekkel azokat a hiányosságokat és hibákat, amelyek a munka- és egészségvédelmet veszélyeztethetik; résztvenni az idevonatkozó oktatásban és gyakorlatokon, és magukat a megállapított vizsgáknak és orvosi vizsgálatoknak alávetni.*

A dolgozóknak a munka és egészségvédelemről való gondoskodással és annak ellenőrzésével összefüggő valamennyi kérdés megoldásában való aktív részvétele hatékony érvényesítését a Forradalmi Szakszakszervezeti Mozgalom, mint a munkásosztály legnagyobb tömegszervezete szervező és nevelő tevékenysége biztosítja. A Szakszervezetek Központi Tanácsát emellett megilletik azok a jogok, amelyek a munka- és egészségvédelem terén felmerülő kutatási és fejlesztési feladatok koordinálásának szükségességéből folynak, feladata továbbá a nagyobb jelentőségű propagandaeszközökről (filmekről) való gondoskodás, és az e téren való felhasználásuk koordinálása.

d) A szakszervezeti szervek felügyelete. A munka- és egészségvédelem feletti felügyeletet a vállalatoknál és üzemeknél (ideértve a kisipari termelő szövetkezeteket) a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom gyakorolja éspedig elsősorban választott szervei útján (a felügyelet megszervezése a Szakszervezetek Központi Tanácsának feladata). A szakszervezeti szerveket e téren megillető jogok közül kifejezetten ki kell emelni, hogy e szervek különösen:

az üzemeknek és a felsőbb gazdasági szerveknek a hibák kiküszöbölésére kötelező utasításokat adnak és szükség esetén a hibás gép vagy berendezés *azonnali* kikapcsolását és a munka felfüggesztését rendelik el,

résztvesznek az üzemi balesetek és a foglalkozási betegségek okainak megállapításában, illetve azokat saját maguk vizsgálják ki, elvégzik az okok elemzését, ezt a gazdasági szervekkel megtárgyalják, és kötelező utasításokat adnak e szerveknek az okok megszüntetésére;

javaslatokat tesznek, hogy azokkal a dolgozókkal szemben, akik a munka és egészségvédelmi szabályokból stb. származó kötelezettségeknek nem tesznek eleget, anyagi, fegyelmi, illetve büntetőjogi felelősséget érvényesítsenek;

azokról az intézkedésekről, amelyeket a szakszervezeti felügyeleti szerv közvetlenül a nemzeti bizottságok által irányított üzemekben foganatosít, az illetékes nemzeti bizottságot is haladéktalanul értesíti.

e) A nemzeti bizottságok felada-

tai. A nemzeti bizottságok új szervezete, valamint a jogkörük és felelősségük kiterjesztése megteremti a feltételeket ahhoz, hogy az eddiginél hatékonyabban működjenek együtt a munka és egészségvédelmi kérdések komplex megoldásában, és hogy albizottságaik, képviselőik, a polgárokból alakult aktíváik és más szervek útján hatékonyan ellenőrizzék a munka- és egészségvédelem helyzetét, éspedig a területükön levő összes üzemekben. A nemzeti bizottságok jogosultak az illetékes gazdasági szervektől tájékoztatásokat és felvilágosításokat, továbbá a munka- és egészségvédelmi felügyeleti szervektől állásfoglalást kérni a munka- és egészségvédelem terén az egyes vállalatoknál és üzemeknél fennálló helyzetre vonatkozóan, és a gazdasági szervektől az idevonatkozó helyzet orvoslása érdekében megfelelő intézkedések foganatosítását követelhetik, illetve azt is megkívánni, hogy azokkal a dolgozókkal szemben, akik a munka- és egészségvédelem biztosításánál kötelezettségeiket megszegték, fegyelmi eljárást tegyenek folyamatba, illetve tőlük kártérítést követeljenek a hatályos szabályok szerint.

A közvetlenül a nemzeti bizottságok által irányított gazdálkodás területén a nemzeti bizottságok felelősek azoknak a feladatoknak a teljesítéséért is, amelyek a népgazdaság valamennyi ágazatában a vállalat és üzem fölé rendelt szerveinek ügykörébe tartoznak.

Az új törvény horderejére és jelentőségére a kormány és a Szakszervezetek Központi Tanácsa a Sbirka Zákonu (Törvénytár) 1961. évi 39. számában közzétett levelével hívta fel a figyelmet.

B) Az üzemi balesetek és foglalkozási betegségek kártalanítása

A 150/1961. Sb. sz. törvény mindenekelőtt azokból az elvekből indul ki, amelyek a munka- és egészségvédelemről szóló törvényt hatják át. Ezeket az elveket azonban a dolgozó szempontjából igen fontos további, szankción felépülő elvekkel egészítik ki. Arra az elvre gondolunk amely szerint azoknak a dolgozóknak, akik üzemi balesetet vagy foglalkozási betegséget szenvednek, lehetővé kell tenni, hogy a körülményekhez képest — minél előbb — visszatérhessenek a munkafolyamatba, és képességeik szerint a társadalom szempontjából hasznos értékek megteremtésében résztvehessenek. További ilyen elv, hogy üzemi baleset és foglalkozási betegség esetén olyan mértékben kell kártalanítást nyújtani, hogy az érintett dolgozó és családtagjainak életszínvonala lényeges változást ne szenvedjen.

I. Az üzemi baleset vagy foglalkozási betegség által okozott kárért való felelősség előfeltételei

1. Üzemi balesetek. Az olyan üzemi baleset folytán bekövetkezett rokkantság, vagy halál következtében keletkezett kárért, amelyet az illető foglalkozásának gyakorlása közben, vagy azzal közvetlenül összefüggésben szenvedett, a törvény szerint az a vállalat tartozik felelősséggel, amelynél a dolgozó az üzemi baleset idején munkaviszonyban volt.

Meg kell tehát világítani, mit is jelentenek a következő kifejezések: *a)* foglalkozás gyakorlása, *b)* a foglalkozás gyakorlásával való közvetlen összefüggés kérdése, *c)* vállalat, amelynél a dolgozó az üzemi baleset idején munkaviszonyban volt (anyavállalat).

a) A foglalkozás gyakorlása. A foglalkozás gyakorlása alatt minden olyan tevékenységet érteni kell, amely fajánál és céljánál fogva a vállalati tevékenység körébe esik.

Tehát ez nemcsak az olyan tevékenység, amely a dolgozó munkavégzési kötelezettségének tartalmából következik, hanem minden egyéb tevékenység is, amelyet a dolgozó a vezető állású dolgozók utasítására, vagy az üzemi társadalmi szervezet (különösen a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom), vagy dolgozó társának ösztönzésére végez, amennyiben arra irányul, hogy a vállalat érdekét szolgálja; továbbá az a tevékenység is, amelyet a dolgozó a vállalat érdekében saját kezdeményezéséből végez, amennyiben ez részére nem volt kifejezetten tilos, vagy amennyiben ahhoz külön jogosítványra szükség nincsen (pl. darukezelési jogosítvány, személy- vagy tehergépkocsivezetői jogosítvány, stb.).[3]

Külön kell említést tenni a hivatalos utakról. Hivatalos út alatt a vállalat utasítására, éspedig a dolgozó rendes munkahelyére, valamint az onnan visszafelé tett utat kell érteni. Azzal a feltétellel, hogy foglalkozás gyakorlásáról van szó, üzemi balesetnek kell tekinteni azt a balesetet is, amely a dolgozót hivatalos út során éri. A foglalkozásnak a hivatalos úton való gyakorlása alatt pedig az olyan tevékenységet kell érteni, amely a hivatalos út tárgya, vagy amely fajánál és céljánál fogva a hivatalos út tárgyával és céljával összefügg, vagy azt a vállalat javára végzik.[4]

b) a foglalkozás gyakorlásával való közvetlen összefüggés. A foglalkozás gyakorlásával való közvetlen összefüggésben elszenvedett üzemi baleset alatt az olyan balesetet kell érteni, amelyre a munka végzésére való előkészület, valamint a munka végzéséhez szükséges további tevékenység, vagy a szokásos munka során, úgyszintén a munka befejezése utáni tevékenység folyamán kerül sor.[5]

A foglalkozás gyakorlásával közvetlen összefüggésben áll az olyan cselekmény végzése is, amely a vállalat politikai, gazdasági és szociális feladatainak teljesítését, pl.

---

[3] Ha tehát például a dolgozó nehéz teher hordásánál, vagy súlyos anyag kirakásánál dolgozótársának segít és eközben baleset éri, az ilyen balesetet üzemi balesetnek fogják tekinteni, mégha ez a tevékenység nem is tartozik a dolgozó munkaköréhez és erre nem is kapott utasítást.

[4] Ha tehát például a dolgozót baleset a vonatból kiszállás közben, a vasútállomásról a szállodába, vagy a szállodából abba az épületbe menet éri, ahol dolgoznia kell, vagy miközben ebből az épületből ebédelni távozik. mindez üzemi baleset (más kérdés, hogy a felelős vállalat követelhet-e kártérítést a vasúttól, amelynek üzemében a baleset bekövetkezett; itt már két vállalat viszonyáról van szó, amelyet más törvény szerint kell megítélni). Nincs szó üzemi balesetről, ha a baleset a dolgozót a színházból szállodájába menet éri, minthogy itt nem olyan tevékenységről van szó, amely a hivatalos út tárgyával és céljával összefügg és a vállalat érdekében végzett tevékenységről sem beszélhetünk.

[5] Így pl. az új szabályozás szerint üzemi balesetnek kell tekinteni az uzsonna alatt, mosakodás közben az üzemi mosdóban, öltözködés közben az öltözőben, a vállalat helyiségeiben levő üzemi étkezőbe menet, vagy abban az étkezés alatt elszenvedett baleseteket (ha ez a helyiség a vállalat területén kívül fekszik, ez ugyancsak érvényes, amennyiben az étkezés a dolgozó munkaidejének keretébe beleesik).

szakszervezeti szerv tagja funkciójának ellátását, stb. elősegíti.[6]

Ilyen feltételek mellett a foglalkozás gyakorlásával közvetlen összefüggésben áll a vállalatvezetés, a vállalati társadalmi szervezet, illetve a vállalat felettes szerve által szervezett, vagy a vállalati szakszervezeti funkcionáriusok számára e szervezet felsőbb szerve által rendezett az az oktatás is, amelynek célja a dolgozók politikai és szakmai képzettségének fokozása, úgyszintén az ilyen tanfolyamra való menet és az onnan jövet is.

Kifejezetten kell ebben az összefüggésben rámutatni arra, hogy az a baleset, amely a dolgozót a munkába menet, vagy onnan jövet éri, üzemi baleset ugyan a társadalombiztosítás szempontjából az 55/1956. Sb. sz. törvény szerint, de nem üzemi baleset a 150/1961. Sb. sz. törvény értelmében, úgyhogy az ilyen üzemi balesetért a vállalat nem felel. A munkába menet alatt a lakóhelytől a vállalat kapujáig, illetve az arra a helyre való menetet kell érteni, ahol a vállalat területére rendszerint belépnek (mihelyt tehát a dolgozó a vállalat kapujának, illetve más vállalati bejárónak küszöbét átlépte, és a munkahelyre való további menet alatt éri baleset, már e törvény szerinti üzemi balesettel van dolgunk).[7]

E fejtegetésekből következik továbbá, hogy a vállalat nem felelős az olyan balesetért, amely ugyan az ő területén következett be, de olyan tevékenység során, amely közvetlen kapcsolatban a foglalkozás gyakorlásával nem áll (pl. valamelyik alkalmazott születésnapjának ünneplésénél vagy más magánügy intézése során, jóllehet hivatalos idő alatt éri baleset).

[6] Ha tehát a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom funkcionáriusa funkciójának ellátása közben balesetet szenved, vagy a szakszervezeti tagot a taggyűlésre való utazása közben éri baleset, ezeket a baleseteket üzemi balesetnek kell tekinteni, amelyért a vállalat felelősséggel tartozik.

[7] Ez azt jelenti, hogy ha a dolgozó a munkahelyére menet a fel nem szórt járdán elcsúszik és balesetet szenved, nem olyan üzemi balesetről van szó, amelyért a vállalat felelősséggel tartozik (természetesen itt nem kívánunk foglalkozni azzal a kérdéssel, felel-e és milyen feltételek mellett a ház tulajdonosa a dolgozóval szemben, aki köteles a jeges vagy havas járdát biztonságos állapotban tartani; erre az igényre a polgári törvénykönyv rendelkezései alkalmazandók.

c) Anyavállalat. A törvény egyértelmű szövege szerint a kárt szenvedett dolgozóval szemben az a vállalat tartozik felelősséggel, amellyel az illető dolgozó a baleset idejében munkaviszonyban volt (anyavállalat). Ez a különböző vállalatok egymás közötti viszonyát nem érinti. Ha tehát pl. a vállalati dolgozót más vállalathoz küldik ki szerelési munkák végzésére, és ott a dolgozót baleset éri, vele szemben mindig az a vállalat lesz felelős, amellyel munkaviszonyban van (más kérdés a vállalatok egymásközötti viszonya); ha a kár annak a vállalatnak a vétkességére vezethető vissza, amelynek üzemében a baleset bekövetkezett, a munkáltató vállalat kérheti az azaltal szenvedett kárnak a megtérítését, hogy a dolgozóját az üzemi baleset miatt kártalanítania kellett).

Ennyit egyelőre az üzemi balesetekről.

2. Most még néhány szót a foglalkozási betegségekről. Ebben az összefüggésben elegendő arra rámutatni, hogy a foglalkozási betegségért az a vállalat tartozik felelősséggel, ahol a dolgozó legutóbb olyan körülmények között dolgozott, amelyekből az őt sújtó foglalkozási betegség eredt. Foglalkozási betegségek alatt a társadalombiztosítási törvény vagy az annak alapján kiadott jogszabályok mellékletében felsorolt betegségeket kell érteni, ha ezek az ott felsorolt feltételek mellett jelentkeztek.

II. Azok az esetek, amelyekben a vállalat a kárért nem felel (kimentő okok)

1. A vállalat egészen kimentheti magát, ha bizonyítja, hogy a kárt kizárólag az okozta, hogy a károsult dolgozó *vétkes magatartásával* a munka- és egészségvédelmi szabályokat, vagy a munka- és egészségvédelem biztosítását szolgáló rendelkezéseket, tilalmakat és más utasításokat megszegte, jóllehet ezekről szabályszerűen tájékoztatták, továbbá ezek ismeretét és megtartását ellenőrizték és megkívánták. A vállalatnak tehát bizonyítania kell, hogy *a)* a károsult dolgozó a munka- és egészségvédelemről szóló konkrét szabályt (törvény 27. § 1. bek.), illetve a vállalat illetékes szerve (pl. művezető, v. ö. törvény 27. § 3. bek.) által adott konkrét utasítást szegett meg; nem elegendő tehát arra az általános rendelkezésre hivatkozni, amely szerint mindenkinek olyan magatartást kell tanúsítania, hogy ne veszélyeztesse a saját és mások életét és egészségét (törvény 27. § 2. bek.); *b)* a károsult dolgozót a megszegett szabályról, illetve konkrét utasításról szabályszerűen tájékoztatták, és a vonatkozó szabály, illetve utasítás ismeretét és megtartását a vállalat ellenőrizte és megkívánta; *c)* a károsult dolgozó az illető szabály, illetve utasítás megszegésénél vétkesen járt el, akár szándék, akár gondatlanság formájában, *d)* az említett szabályok, illetve utasítások vétkes megszegése volt a kár keletkezésének egyetlen oka.

2. Ha a vállalat az 1) a—c) pontokban említett valamennyi körülményt bizonyítja, emellett azonban kiderül, hogy ezek a körülmények a kár keletkezésének csak egyik (nem egyetlen) okát képezik, a vállalat a felelősség alól csak *részben* mentesül. Ez azt jelenti, hogy az ilyen esetben a kárt megosztják, az érintett dolgozó részére a kárt csak részben térítik meg, míg a másik részt saját maga kénytelen viselni. A kárnak azt a részét, amelyet maga a dolgozó visel, vétkességének mértéke szerint kell megállapítani. Ha azonban a kár keletkezésének *további* oka a munka- és egészségvédelmi szabályoknak a vállalat részéről való megszegése vagy az állami szakfelügyeleti szervek vagy a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom munkavédelmi szervei által a vállalatnak adott kötelező utasítás megszegése volt, a kár azon részének, amelyet a vállalat köteles téríteni, mindig nagyobbnak kell lennie, mint az a kár, amelyet maga a dolgozó visel. Ez vonatkozik végeredményképpen akkor is, ha a vállalat jogellenes cselekménye a kár keletkezésénél kisebb mértékben esett latba, mint a károsult dolgozó jogellenes cselekménye (arról van szó, hogy a vállalatot a rossz példáért érzékenyebben sújtsák, amelyet azáltal mutatott, hogy a munka- és egészségvédelemről szóló 65/1961. Sb. sz. törvény folytán reá háruló kötelezettséget maga megszegte).

3. Ha a vállalatnak az 1. és 2. pontokban foglaltaknak megfelelően nem sikerül magát egészben vagy részben kimentenie, a vállalat felelős a bekövetkezett kárért *tekintet nélkül arra, hogy a maga oldalán valamely vétkes jogellenes cselekmény fennforog-e vagy sem* (tehát objektív felelősséggel állunk szemben).

A vállalat felelős a kárért akkor is, ha voltak ugyan itt (egészben vagy részben) kimentő okok, de a dolgozó cselekménye arra irányult, hogy magától vagy mástól az életet vagy egészséget közvetlenül fenyegető veszélyt elhárítsa, vagy gazdasági kár keletkezését megakadályozza, amennyiben természetesen a dolgozó ezt az állapotot nem szándékosan idézte elő.[8]

III. A kártérítés módja és mértéke

A vállalat a dolgozónak azt a kárt köteles megtéríteni, amely őt az üzemi baleset vagy a foglalkozási betegség következtében érte.

A dolgozót mindenekelőtt egyszeri kártalanítás illeti, amely egyfelől a fájdalomdíjat, másfelől társadalmi érvényesülésének megnehezítéséért járó térítést foglalja magában. Az ezen a címen adott térítés azonban a 40 000 Kcs-t nem haladhatja meg (ebből a vállalat fájdalomdíj címén 12 000 Kcs-nél többet nem fizethet). Nagyobb összeget a károsultnak csak az üzemi szakszervezeti bizottság, mint az üzemi munkaügyi vitákat eldöntő szerv döntőbizottsági eljárás keretében, illetve a bíróság ítélhet meg (e rendelkezés azokat a rendkívüli eseteket tartja szem előtt, amikor igen súlyos sérülés, és ezzel kapcsolatos elcsúfítás különösen fiatalkorúakat éri).

Ami a további térítések módját és körét illeti, különbséget kell tenni a következő igények között: *a)* a károsult igénye munkaképtelenségének ideje adatt; *b)* a károsult igénye munkaképtelenségének megszűnése után, ha még rokkantsági résznyugdíjat sem állapítottak meg; *c)* a károsult igénye munkaképtelenségének megszűnése után, ha rokkantsági résznyugdíjat megállapítottak; *d)* a károsult igénye munkaképtelenségének megszűnése után, ha rokkantsági teljes nyugdíjat állapítottak meg, *e)* a hátramaradottak kártérítési igénye (a károsult dolgozó halála esetén);

a) A károsult igénye munkaképtelenségének ideje alatt. Az üzemi baleset vagy foglalkozási betegség okozta munkaképtelenség ideje alatt a dolgozó táppénzt kap, és a vállalat köteles részére megtéríteni a táppénz és az üzemi baleset vagy a foglalkozási betegség megállapítása előtti eredeti kereset közötti különbözetet, valamint a gyógykezelési költségeket is, amennyiben gyógykezelésben kivételesen nem ingyen részesítették (pl. a dolgozó külföldön szenvedett üzemi balesetet).

Az üzemi baleset előtti eredeti keresetet a balesetet megelőző legutóbbi 12 naptári hónapban elért bruttó kereset alapján kell megállapítani, emellett a baleset idején érvényes adótétel szerinti munkabéradót le kell vonni. Ha a dolgozó az egész 12 hónap alatt nem állt munkaviszonyban, a kiszámítás alapjául azt az időtartamot kell számításba venni, amely alatt munkaviszonyban volt.

Ha az említett időtartam alatt a dolgozó alapbére tartósan megváltozott, a dolgozónak csak az e változás napjától kezdődően elért keresetéből kellene kiindulni, hogy az átlagkereset megállapítása a legigazságosabb legyen.

Ha a dolgozó fő foglalkozása mellett 6 hónapon keresztül megszakítás nélkül munkáltatójának hozzájárulásával más vállalattal is munkaviszonyban volt, és üzemi baleset főfoglalkozása körében érte, az átlagkereset kiszámításánál arra a mellékjövedelmére is figyelemmel kell lenni, amelyet az üzemi balesetet megelőzően e további munkaviszony alapján kapott. Ha a dolgozót e további munkaviszonyában érte üzemi baleset, az a vállalat, amellyel az utóbbi munkaviszonyt létesítette, köteles lenne azt a keresetet is megtéríteni, amelytől a dolgozó főfoglalkozása körében elesett.

b) A károsult igénye munkaképtelenségének megszűnése után, ha még rokkantsági résznyugdíjat sem ítéltek meg. A vállalat köteles azt a dolgozót, akinek egészsége üzemi baleset vagy foglalkozási betegség miatt megrongálódott, munkaképtelenségének megszűnése után eredeti munkahelyére visszahelyezni, vagy olyan helyre beosztani, ahol a munka fajtája vagy a munkafeltételek képességeire és egészségi állapotára tekintettel részére megfelelnek.

Egyidejűleg biztosítani kell, hogy a dolgozó az ilyen munkahelyen, mégha munkaképessége csökkent is, olyan keresetet érhessen el, amellyel az üzemi balesetet vagy a foglalkozási betegséget megelőzően rendelkezett.

Ha a vállalat részére ilyen helyet biztosítani nem tud, köteles a járási nemzeti bizottsággal együttműködésben ilyen helyet más vállalatnál biztosítani (a járási nemzeti bizottság közreműködésével való elhelyezésre rendszerint csak kis vállalatoknál fog sor kerülni, ahol a csökkent munkaképességű személyek elhelyezése egyébként nehézségeket okozna).

E feladat teljesítéséhez nem elegendő az, hogy a vállalat a károsultnak más vállalatnál ilyen helyet csupán felkínáljon, és azzal ne törődjék, hogy a dolgozót a vállalatnál tényleg felvették-e.

Ha a válalat ezt a kötelezettsé-

[8] A mondottakat világítsuk meg néhány példával:

A vállalathoz új dolgozó lépett be, akit meghatározott gépi munkára kellett beosztani. A dolgozó kijelentette, hogy a gép szerkezetét ismeri és tisztában van az e gépre vonatkozó munka- és egészségvédelmi szabályokkal is. A vállalat ezzel beérte és a munka megkezdését megengedte. A dolgozó a munka- és egészségvédelmi szabályok megszegésével az üzemi balesetet kizárólag maga idézte elő. A vállalat felelős a keletkezett kárért, minthogy a munkavédelmi szabályok ismeretét nem ellenőrizte.

A felszolgálónő, aki tálcán ételt visz, elbotlik az egyenes úton és attól a törekvéstől vezettetve, hogy a kárt megakadályozza, rosszul ugrik és lábát töri. A vállalat nem mentheti ki magát arra hivatkozással, hogy a felszolgálónő az üzemi balesetet elővigyázatlansága folytán saját maga okozta. Az ilyen elővigyázatlanság bárkivel előfordulhat, a felszolgáló vétkesen semmiféle munka- és egészségvédelmi szabályt, sem pedig az illetékes vállalati szerv által adott konkrét utasítást nem sértett meg.

A dolgozó munka közben rosszul lett, elesett és üzemi balesetet szenvedett. A vállalat nem mentesülhet a felelősség alól arra való hivatkozással, hogy olyan elháríthatatlan eseményről van szó, amely a vállalat üzemén kívül esik.

Az egyik dolgozó a másik dolgozót, aki terhet visz, elgáncsolja és az esés közben üzemi balesetet szenved. A vállalat nem mentesülhet a felelősség alól arra hivatkozással, hogy a kárt harmadik személy elháríthatatlan cselekménye okozta, a károsult dolgozóval szemben a vállalat felelős (más lapra tartozik, hogy a vállalat kártérítési igénnyel léphet fel azzal a dolgozóval szemben, aki végeredményképpen vétkes jogellenes cselekményével okozta a kárt).

gét nem teljesíti, köteles a károsult dolgozónak az elmaradt keresetet megtéríteni, éspedig abban a mértékben, amelyben a kárért felelősséggel tartozik.

Az elmaradt keresetért járó térítés a károsult keresetével együtt nem lehet több, mint amennyi a maximális rokkantsági nyugdíj lenne (ezt a fogalmat még közelebbről az igények további kategóriáinál megvilágítjuk).

c) A károsult igénye munkaképtelenségének megszűnése után, ha rokkantsági résznyugdíjat állapítottak meg. Ha a dolgozónak az üzemi baleset után rokkantsági résznyugdíjat állapítottak meg, a vállalat őt olyan helyre köteles elhelyezni, ahol keresete e nyugdíj beszámításával megfelel annak a keresetnek, amellyel megrokkanása előtt rendelkezett.

A károsult dolgozó elhelyezéséről való gondoskodás kötelezettsége a vállalatnak abban az esetben is fennáll, ha a károsulttól az üzemi baleset folytán élvezett rokkantsági nyugdíjat megvonták, vagy ezt a nyugdíjat rokkantsági résznyugdíjjá változtatták át.

Ha a dolgozó elhelyezése után az elszenvedett üzemi baleset következtében egészségi állapotában rosszabbodás következett be, úgyhogy a vállalat által részére biztosított munkahelyet már nem tudná betölteni, az a vállalat, amely megrokkanásáért felelősséggel tartozik, köteles a dolgozó számára olyan más munkahelyet szerezni, ahol a munkafeltételek a dolgozó egészségi állapotának megfelelőek, és ahol a dolgozó keresete ugyanannyi lenne, mint amennyi az üzemi baleset előtt volt.

Ha a válalat ezt a kötelezettségét nem teljesíti, köteles a károsult dolgozónak az elmaradt keresetet megtéríteni, éspedig abban a mértékben, amelyben a kárért felelősséggel tartozik.

Az elmaradt kereset megtérítése az üzemi baleset után járó esetleges rokkantsági résznyugdíjjal együtt a társadalombiztosítási szabályok szerinti maximális rokkantsági nyugdíjnál több nem lehet.

A maximális rokkantsági nyugdíj az I. csoportba sorolt dolgozóknál (föld alatti dolgozók a bányászatban és gyakorló pilóták) a dolgozónak az üzemi balesetet megelőző 5 naptári év alatt, illetve ha ez a dolgozó szempontjából kedvezőbb, 10 év alatt elért átlagos bruttó keresetének 90%-a.

A többi dolgozónál (II. és III. csoportba sorolt dolgozóknál) az évi kereset 85%-a.

A maximális nyugdíj tehát lényegében véve a dolgozó *tiszta* keresetével azonos, azzal a korlátozással azonban, hogy az I. csoportba sorolt dolgozóknál a havi nettó 2200,— Kcs-t, a II. csoportba sorolt dolgozóknál a havi nettó 1800,— Kcs-t és a III. csoporba sorolt dolgozóknál a havi nettó 1600,— Kcs-t nem haladhatja meg.[9]

d) A károsult igénye munkaképtelenségének megszűnése után, ha rokkantsági teljes nyugdíjat állapítottak meg. Ha a dolgozó olyan üzemi baleset, vagy foglalkozási betegség következtében, amelyért a vállalat teljes felelősséggel tartozik, megrokkant, maximális rokkantsági nyugdíj illeti, azaz a társadalombiztosítási szabályok szerinti maximális összegű nyugdíj.

A legmagasabb összegű rokkantsági nyugdíjat a társadalombiztosítási szervek a vállalatnak az üzemi baleset vagy a foglalkozási betegség miatti felelősségéről szóló okirat alapján fogják megállapítani. Ilyen okirat lesz az e felelősség elismeréséről szóló nyilatkozat, a vállalat és a károsult közötti egyezség, vagy a döntőbizottsági szerv, vagy bíróság jogerős határozata.

A nyugdíjakat az Állami Társadalombiztosítási Hivatal fogja kifizetni. Az ekként megállapított legmagasabb összegű rokkantsági nyugdíj tekintetében a társadalombiztosítási szabályok irányadók.

Ha a vállalat az üzemi balesetért csak részben, pl. 50% erejéig tartoznék felelősséggel, a rokkantsági nyugdíj a maximális rokkantsági nyugdíj és azon rokkantsági nyugdíj közötti különbözet felével csökkenne, amely a dolgozót a társadalombiztosítási szabályok szerint megilletné.[10]

e) A hátramaradottaknak járó kártérítés. Ha a dolgozó üzemi baleset, vagy foglalkozási betegség következtében meghalt, a vállalat köteles megtéríteni a gyógykezelési költségeket, amennyiben gyógykezelésben nem ingyen részesítették (gyakorlatilag csak a külföldön elszenvedett üzemi balesetek jönnek ebből a szempontból figyelembe, mert Csehszlovákiában a gyógykezelés mindig ingyenes), továbbá a temetéssel kapcsolatban felmerült azokat az arányos költségeket, amelyeket a betegségi biztosítási szabályok szerint járó temetkezési segély nem fedez, éspedig mindkét esetben annak, akinek részéről e költségek felmerültek.

A temetkezési költségek különösen a temetkezési intézet által számlázott költségek, a temetői illetékek, a gyászjelentés kiadásával kapcsolatos költségek, a gyászruhák tényleges beszerzési költségeinek egyharmada és az elhunyt legközelebbi családtagjainak és háztartásához tartozó személyeknek utazási költségei, valamint sírkő vagy sírtábla létesítésével és a sírrendezéssel kapcsolatos költségek. Csak az arányos költségeket térítik meg; az emlékmű vagy sírtábla

[9] Példák:
A dolgozó keresetének évi átlaga az üzemi balesetet megelőző legutóbbi 5 naptári évben havi 1500 Kcs volt. A III. csoportba sorolt dolgozóról van szó. Maximális rokkantsági nyugdíja tehát ennek az átlagos évi jövedelemnek 85%-át, vagyis 1275 Kcs-t tesz ki. Az üzemi baleset miatti munkaképtelenségének megszűnése után a dolgozó tiszta keresete 1100 Kcs. Az a vállalat, amely az üzemi balesetért felelős, a dolgozót nem helyezte el olyan munkahelyre, ahol az üzemi baleset előtti keresetének megfelelő keresete lenne és ezért a dolgozónak térítést fizetni köteles.
Az a térítés, amelyet a vállalat fizetni fog,a maximális rokkantsági nyugdíjnak (1275 Kcs) megfelelő összeg és a dolgozó által az üzemi baleset után elért tiszta kereset különbözete (1100 Kcs). A vállalat tehát a dolgozónak térítést havi 175 Kcs összegben fog fizetni.
Ha e dolgozónak az üzemi balesetet követően rokkantsági résznyugdíjat állapítanának meg, a vállalat által kifizetett térítést a következőképpen kellene kiszámítani:
A rokkantsági résznyugdíj az üzemi balesetet követően havi 600 Kcs. A dolgozó a munkaképtelenségének megszűnése után félnapos foglalkoztatás keretében dolgozik és nettó 600 Kcs-t keres. A vállalat köteles lesz havonta egyfelől az üzemi baleset utáni rokkantsági résznyugdíj és a tiszta kereset együttes összege, másfelől a maximális rokkantsági nyugdíj közötti különbözetet megfizetni. Minthogy a rokkantsági résznyugdíj az üzemi baleset utáni tiszta keresettel együtt 1200 Kcs-t, a maximális rokkantsági nyugdíj pedig 1275 Kcs-t tesz ki ,a vállalat által a dolgozónak kifizetett térítés az 1275 Kcs és az 1200 Kcs különbözete, azaz 75 Kcs.

[10] Példa:
A III. csoportba sorolt dolgozó 25 évi munka után üzemi balesetet szenvedett és ennek következtében megrokkant. A társadalombiztosítási szabályok szerint rokkantsági nyugdíj illetné az üzemi balesetet megelőző legutóbbi 5 (illetve 10) év utáni *átlagos évi keresete 75%-ának összegében.* A maximális rokkantsági nyugdíj e kereset 85%-át teszi ki.
Ha a vállalat az üzemi balesetért 50%-ban együttes felelősséggel tartozik, a dolgozó rokkantsági nyugdíjat ezen átlagos évi kereset 80%-ának összegében kap.

létesítésének költségei címén fizethető térítés az 5000 Kcs-t nem haladhatja meg.

A hátramaradottak nyugdíjat a társadalombiztosítási szabályok szerint kapnak. Az özvegyi nyugdíjat és az árvaellátást annak a rokkantsági nyugdíjnak az alapján kell kiszámítani, amely a dolgozót halála idején megillette volna.[11] Kártérítési igényük a hátramaradottaknak általában nincsen. Kapnak azonban egyszeri kártalanítást, éspedig az özvegy 3000 Kcs-t, minden gyermek fejenként 5000 Kcs-t.

Ha az elhunyt például szüleit tartotta, akik reá voltak utalva, és utána nyugdíjigényük nincsen, halál esetén őket az elmaradt támogatás fejében térítés illeti. Ez rendszerint az az összeg lesz, amellyel az elhunyt tartásukhoz hozzájárult. A térítés összege azonban a havi 1600,— Kcs-t abban az esetben sem haladhatja meg, ha az elhunyt több személyt támogatott.

A térítés és az egyszeri kártalanítás a hátramaradottaknak abban a mértékben jár, amelyben a vállalat a kárért felelősséggel tartozik.

IV. A kártérítési igény érvényesítése

A kártérítési igényt a károsult dolgozó a vállalat vezetésénél érvényesíti.

A táppénz és a kereset közötti különbözetnek megfelelő térítés iránti igény érvényesítése rendszerint csak a munkaképtelenség megszűnése után történik. Ha azonban hosszabb ideig tartó munkaképtelenségről van szó, a dolgozó megtérítési igényét munkaképtelensége alatt is érvényesítheti.

Az elmaradt kereset megtérítése iránti igényt a munkaképtelenség megszűnése után a dolgozó rendszerint nyomban érvényesítheti, mihelyt ismeri a károsszeget, azaz gyakorlatilag amint részére a rokkantsági nyugdíjat, vagy a rokkantsági résznyugdíjat megállapítják, vagy amint dolgozni kezd.

A kártérítési igény attól a naptól számított 3 év alatt évül el, amikor üzemi baleset érte, vagy amikor foglalkozási betegségét megállapították. Ha a károsult az említett idő alatt nem tudta megállapítani, milyen kára van, mert pl. az üzemi baleset következményei csak 3 év múlva jelentkeznek, az elévülési idő nem járhat le korábban, mint attól a naptól számított 6 hónap elteltével, amikor a dolgozónak kára tudomására jutott.

Az új elévülési idők az olyan üzemi balesetek tekintetében is irányadók, amelyek az új szabályozás hatályba lépésének napja előtt 1957. január 1. napját követően következtek be, amennyiben a károsult igényéről jogerős döntés nem történt, vagy egyességre nem került sor.

A vállalat köteles az érvényesített kártérítési igényt a szakszervezet üzemi bizottságával megtárgyalni, éspedig legkésőbb attól a naptól számított 15 napon belül, amikor a károsult az igényt a vállalatnál érvényesítette. Ez a határidő csupán ügyrendi határidő, de meg kell tartani, hogy elejét vegyék a késedelmeskedésnek, amely a határozathozatalnál és a károsult és családtagja létfenntartásának biztosításánál nehézségeket okozhat.

Abból a célból, hogy a huzavonát megakadályozzák, a törvény kifejezetten úgy rendelkezik, hogy a károsult az üzemi döntőbizottsági szervhez, illetve ha az üzemben a döntőbizottsági eljárást nem vezették be, közvetlenül a bírósághoz fordulhat, ha a megállapított 15 napi határidőn belül kártérítési kérelmét nem tárgyalták le.

Ha üzemi baleset történt, a vállalat köteles az üzemi balesetet követően nyomban jegyzőkönyvet felvenni, amiből ki kell tűnnie, milyen körülmények között következett be a baleset, a vállalat szegte-e meg a munkabiztonsági szabályokat, avagy e szabályokat, illetve konkrét rendelkezéseket, vagy tilalmakat a károsult dolgozó szegte-e meg.

Ugyancsak fel kell tüntetni a jegyzőkönyvben, hogy a vállalat felelős dolgozója a biztonsági szabályok, illetve rendelkezések vagy tilalmak megtartását megkövetelte-e és ellenőrizte-e, és ezekről a szabályokról a dolgozót szabályszerűen tájékoztatták-e.

Csak az így megtartott vizsgálat és a felvett baleseti jegyzőkönyv alapján lehet felelősségteljesen dönteni a vállalat, illetve a dolgozó felelősségéről és a kártérítés mértékéről.

A szakszervezeti üzemi bizottságnak képviselője útján részt kell vennie az üzemi balesetnek a vállalat részéről történt kivizsgálásában, és a baleseti jegyzőkönyv felvételében. A szakszervezet üzemi bizottságának saját magának is le kell folytatnia a vizsgálatot annak érdekében, hogy az eset kivizsgálása a legtárgyilagosabb legyen.

A szakszervezet üzemi bizottságának közreműködésére és a saját maga által is foganatosított vizsgálatra különösen azért van szükség, mert amennyiben a vállalat és a károsult között nem jön létre megállapodás, az ügyben az üzemi bizottság mint döntőbizottsági szerv határoz. Anélkül, hogy az ügyet az üzemi bizottság letárgyalta volna, az igény a bíróságnál csak akkor érvényesíthető, ha a vállalatnál a döntőbizottsági eljárást még nem vezették be, vagy ha az igényt a károsult dolgozó olyan időben érvényesíti, amikor már nem áll annak-a vállalatnak az alkalmazásában, ahol baleset érte.

Tilos és érvénytelen a dolgozó és a vállalat között lérejött bármilyen megállapodás, vagy a dolgozónak bármilyen nyilatkozata, amellyel az e törvénnyel szabályozott jogairól előre lemond.

V. Visszkereseti igények

1. Ha annál a vállalatnál, amelynél baleset történt, nem tartották meg a munka- és egészségvédelmi szabályokból folyó kötelezettségeket, vagy az állami szakfelügyeleti szervek vagy a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalom munkavédelmi szervei által kiadott kötelező utasításokat, és e szabályok, illetve utasítások megszegése volt a megrokkanás vagy a halál oka, a vállalat köteles megtéríteni az államnak az ezen a címen felmerült gyógykezelési költségeket, az egyéb betegségi biztosítási szolgáltatásokat, továbbá nyugdíjbiztosítási szolgáltatásokat (törvény 17. §).

[11] Az özvegyi nyugdíj annak a rokkantsági nyugdíjnak 60%-a, amelyre az elhunytnak igénye lenne; az árvaellátás 25%, illetve 50% (teljes árváknál). Ez azt jelenti, hogy kétgyermekes özvegy olyan nyugdíjat kap, amely összesen 120%-a annak a rokkantsági nyugdíjnak, amelyre az elhunytnak igénye lett volna.

Az közömbös, hogy e szabályokat, vagy utasításokat a vállalatvezetés felelős dolgozói, vagy a károsult dolgozótársai szegték-e meg. A vállalat ebben a vonatkozásban felelős a károsult dolgozótársának cselekményeiért is, mert kötelessége az összes dolgozókat a munkavédelmi szabályok megtartására nevelni.

Ha a munkavédelmi szabályokat mind a károsult dolgozó, mind a vállalat megszegte, az említett költségeket *teljességgel* a vállalat lenne köteles megtéríteni.

Az említett költségeket az államnak mindig az a vállalat téríti meg, amelynél a munkavédelmi szabályokat megszegték, illetve, amely nem tartotta meg az említett felügyeleti szervek által kiadott kötelező utasításokat, mégha az üzemi balesetet a károsult munkáltatójától különböző vállalat kártalanította is.

Ha a megrokkanást vagy halált hibás gép vagy berendezés okozta, az említett költségekért és szolgáltatásokért az a vállalat is felelősséggel tartoznék, amely a hibás gépet vagy berendezést szállította. Ilyenkor két vállalat egyetemleges felelősségéről van szó.

Ha a megrokkanás vagy halál más okból következett be, mint amelyről említést tettünk, a vállalat nem köteles az államnak az említett költségeket és szolgáltatásokat megtéríteni; ezekben az esetekben is köteles azonban megtéríteni az államnak azt a különbözetet, amely a károsultat a társadalombiztosítási szabályok szerint egyébként megillető nyugdíj, és az e törvény rendelkezései alapján megállapított rokkantsági nyugdíj között mutatkozik.

A gyógykezelési költségeket, az egyéb betegségi biztosítási szolgáltatásokat, valamint a nyugdíjbiztosítási szolgáltatásokat az államnak az a polgár is köteles megtéríteni, aki szándékosan vagy ittas állapotban foglalkozásának gyakorlásán kívül más polgár megrokkanását idézte elő. Ha az ilyen kárt a polgár gondatlanságból okozta, az említett költségeket és szolgáltatásokat az államnak legfeljebb 10 000 Kcs összeg erejéig lenne köteles megtéríteni.

Az említett költségek és szolgáltatások megtérítése iránti igény 3 év alatt évül el, éspedig a gyógykezelési költségeket illetően a gyógykezelés befejezésétől, az egyéb betegségi biztosítási szolgáltatásokat illetően e szolgáltatások legutolsó kifizetésének napjától, és a nyugdíjbiztosítási szolgáltatásoknál attól a naptól számítva, amikor azok első ízben kerültek kifizetésre. Az igények együttes érvényesítésénél az egyik igény sem tekinthető elévültnek, amennyiben az elévülési idő legalább az egyik tekintetben folyamatban van.

Az e költségek és szolgáltatások megtérítése iránti igényeket kivétel nélkül a népegészségügyi intézetek érvényesítik. Ezekről az igényekről a járási nemzeti bizottságok, éspedig különleges bizottságok (ún. visszkereseti bizottságok) döntenek. A bíróság hatásköre ezekben az ügyekben kizárt.

2. Az államnak azokon a visszkereseti igényein kívül, amelyekről az 1. pontban beszéltünk, a törvény még további visszkereseti igényeket ismer.

Annak a vállalatnak, amely a károsult részére az üzemi baleset vagy foglalkozási betegség okozta kárát megtérítette vagy az állam visszkereseti igényét kielégítette, megtérítési igénye van azzal szemben, aki a károsulttal szemben az okozott kárért más szabályok szerint felelősséggel tartozik (pl. a polgári törvénykönyv vagy a közlekedési eszközök által okozott kárért való felelősségről szóló 63/1952 Sb. sz. törvény rendelkezései szerint).

a) Ezek az igények leggyakrabban más vállalat ellen fognak irányulni. Azokra az esetekre gondolunk, amikor a dolgozót saját vállalata más vállalathoz munkára (szerelési, építkezési munkára) küldte ki és itt üzemi balesetet szenvedett vagy foglalkozási betegségben megbetegedett. A károsulttal és az esetek túlnyomó részében az állammal szemben is e törvény alapján az anyavállalat tartozik felelősséggel, ami természetesen még nem érinti más vállalatnak egyéb jogszabályok szerinti felelősségét. Ez a felelősség néha objektív, máskor a vétkességi elven alapuló felelősség (a polgári törvénykönyv szerint például a szabály a vétkességi elven alapuló felelősség, kivételek formájában azonban ez a törvénykönyv az objektív felelősség eseteit is ismeri). Ennek a körülménynek azonban e viszonyok területén nincs jelentősége. A visszkereseti igény a vállalat ellen fog irányulni akkor is, ha vétkességen alapuló felelősségről van szó és a vétkesen elkövetett károkozó cselekményt a vállalat szerve vagy dolgozója (tagja) követte el. A törvény ugyanis ebben az összefüggésben kifejezetten kimondja, hogy a vállalat vétkessége alatt nemcsak szerveinek vétkességét kell érteni, hanem a dolgozóknak (tagoknak) a vállalat feladataiból folyó kötelezettségek teljesítésénél tanúsított vétkes magatartását is. A döntő ismérv tehát az lesz, hogy a szerv vagy dolgozó (tag) a vétkes jogellenes cselekményt a vállalati feladatokból folyó kötelezettségek teljesítésénél követte-e el (egyedül ebben az esetben lehet harmadik személy irányában a vétkességet a vállalat vétkességének tekinteni). A törvény itt világosan azokra az esetekre céloz, amelyekben a vétkességnek gondatlansági formája van (jóllehet kifejezetten a vétkesség formái között nem tesz különbséget); nem képzelhető el ugyanis olyan eset, amelyben a vállalat szerve vagy dolgozója (tagja) szándékosan okozna valakinek üzemi balesetet vagy foglalkozási betegséget és emellett a vállalat feladataiból folyó kötelezettségének tett eleget.[12]

b) Egyéb esetekben a vállalat visszkereseti igényei a polgár ellen irányulnak.

Ha pl. az a vállalat, amelynek üzemében az üzemi baleset vagy foglalkozási betegség előfordult, maga köteles az anyavállalat visszkereseti igényét kielégíteni, kártérítést követelhet azzal a dolgozójával szemben, akinek vétkes jogellenes cselekménye folytán a kár végeredményképpen bekövetkezett.

Továbbá ilyenek azok az esetek, amikor az anyavállalat nem tudta visszkereseti igényét közvetlenül azzal a vállalattal szemben érvényesíteni, amelynek üzemében a kár bekövetkezett, minthogy a kárt ugyan ennek valamelyik dolgozója okozta, de olyan körülmények kö-

[12] Az állam sem érvényesíthetné visszkereseti igényét közvetlenül a polgár ellen, aki a kárt olyan vétkes jogellenes cselekményével okozta amelyet a vállalat feladataiból folyó kötelezettségek teljesítésénél a vállalat szervének vagy dolgozójának (tagjának) funkciójában eljárva követett el; a visszkereseti igények ilyenkor is a vállalat ellen irányulnak.

zött, amelyek mellett a dolgozó vétkességét (a fentiek értelmében) nem lehet a vállalat vétkességének tekinteni (nem a vállalat feladataiból folyó kötelezettség teljesítéséről van szó).

Nem vitásan azonban az a vállalat is, amely köteles volt a kárt a károsultnak megtéríteni, és az állam visszkereseti igényét kielégíteni a saját üzemében előfordult üzemi baleset vagy foglalkozási betegség esetén, visszkereseti igénnyel léphet fel és köteles is fellépni azzal a polgárral szemben, aki vétkes jogellenes cselekményével a kárt okozta és amelyért más szabályok szerint felelősséggel tartozik. Ezzel a visszkeresettel természetesen mindazt a kárt érvényesíteni lehet, amelyet a vállalat szenvedett, tehát pl. azoknak a gyógykezelési költségeknek, egyéb betegségi biztosítási szolgáltatásoknak és nyugdíjbiztosítási szolgáltatásoknak a megtérítését is, amelyeket a vállalat az államnak köteles volt megfizetni (törvény 17. §.); ez a helyzet annak ellenére, hogy ezekről az igényekről a törvény 25. §-a nyilván elnézés folytán nem tesz említést (maga az igény egészen világosan más szabályokból következik).

Meg kell jegyezni, hogy mindazokban az esetekben, amelyekben a visszkereseti igények olyan dolgozó ellen irányulnak, aki a jogosított vállalattal munka (tagsági) viszonyban van, ezen igények tekintetében a munkajogi (mezőgazdasági szövetkezeti jogi) szabályok irányadók (v. ö. 61/1958. Sb. és 49/1959. Sb. sz. törvénnyel).

Utószó

A munka és egészségvédelem új jogi szabályozásától egész sor hiányosság kiküszöbölését reméljük, amelyek nem álltak összhangban a pártnak és a kormánynak arra irányuló erőfeszítéseivel, hogy a dolgozók örömteli és nyugodt életét és az életszínvonal rendszeres emelését kell biztosítani. Ilyen hiányosság volt az, hogy az üzemekben és az egyes munkahelyeken a biztonságos és egészséges munkafeltételek megteremtését gyakran a *termelési feladatok* irányítása, tervezése és biztosítása elválaszthatatlan részének nem tekintették; ki nem elégítő módon érvényesült a biztonságos és egészséges munka követelménye következetes megtartásáért való személyi felelősség elve is, úgyhogy sok vezető állásfoglalása egyoldalú volt, mintha a dolgozók munka- és egészségvédelméről való gondoskodás a termelési feladatok teljesítésének szolgálna ártalmára, jóllehet a fejlődő szocialista munkabrigádmozgalom tapasztalataiból éppen ennek ellenkezője következik. Nem érte el eddig a kívánt színvonalat a munka és egészségvédelem biztosítására szolgáló intézkedések rendszeres *ellenőrzése sem.* Ilyen körülmények között nem jártak eredménnyel a hatékony megelőzést szolgáló intézkedések sem és kihasználatlanul maradtak a dolgozóktól a munkafeltételek és a munkakörnyezet megjavítása céljából kiindult értékes kezdeményezések is. Az eddigi jogi szabályozást (különösen a 67/1952. Sb. sz. törvényt), amelynek hatályossága alatt e negatív jelenségek előfordultak, ezért az új törvény teljes egészében hatályon kívül helyezte.

A 150/1961. Sb. számú törvény is egész sor — a korábbi szabályozás alatt előfordult — hiányosságot kiküszöböl.

E két törvény megalkotásának és az általa kitűzött céloknak természetesen elvi jelentősége van.

Ha a bevezetésben azt mondottuk, hogy a 65/1961. Sb. sz. törvény egész jellege a megelőzést szolgálja, míg a 150/1961. Sb. sz. törvény inkább a szankció elvén épül fel, ez a megállapítás nem volt egészen pontos. Olyan időben élünk, amikor a szocialista állam a társadalom széles tömegeit egyre inkább mozgósítja és kapcsolja be az állam igazgatásában és a társadalom irányításában való aktív részvételbe, úgyhogy a jogszabályoknak a végrehajtása is mindenekelőtt maguknak a dolgozóknak az ügyévé válik, és a szokásos jogi szankciók tipikus feladata egyre inkább háttérbe szorul. Mindkét törvény ilymódon a társadalom jogszabályok által történő politikai irányításának hatékony eszközévé válik, amelyek ma még az emberek tudatára és célszerű magatartására ugyan szankciók révén gyakorolnak hatást, holnap azonban már a kommunista együttélés egyszerű, mindenki számára hozzáférhető és érthető szabályai formájában puszta létüknél fogva hatnak. Ebből a szempontból mindkét törvény a prevenciót szolgálja, és abból indul ki, hogy a szocializmus feltételei között az üzemi balesetek és foglalkozási betegségek következményei nem tehetők jóvá semmiféle pénzbeli kártalanítással, és így minél előbb olyan állapotok elérésére kell törekedni, amelyek között ilyen károk egyáltalában nem következnek be.

Ez a kiindulásul szolgáló szempont a két törvény és ezek végrehajtási utasításai által megvalósított egész jogi szabályozásból nyilvánvaló. Elegendő ebben a vonatkozásban az üzemi balesetek és foglalkozási betegségek kártalanítása új szabályozásának ezekre a jelentős vonásaira a figyelmet felhívni.

A korábban hatályban volt 58/1956. Sb. sz. törvény még abból indult ki, hogy polgári jogi viszonyokat szabályoz, és különösen a kártérítés módjának és mértékének kérdésében a polgári törvénykönyvre utalt. A most hatályos törvény egészen világosan munkajogi jogszabály, amely a kártérítés intézményének polgári jogi felfogásától tudatosan eltér. Nem vette át azokat a polgári jogi fogalmakat sem, amelyek a törvény végrehajtásánál a dolgozóknak jelentős nehézségeket okoztak. Így pl. rámutattak arra, hogy az eddigi polgári jogi kimentő okok (a kárt „kizárólag olyan elháríthatatlan esemény okozta, amelynek eredete nem az üzemben rejlik", illetve „harmadik személy elháríthatatlan cselekménye" okozta), amelyek nem is voltak mindig eléggé világosak (pl. a kárt az okozta, hogy „a dolgozó hivatásából folyó fontos kötelezettségét elhanyagolta"), a gyakorlatban oda vezettek, hogy a vállalatok megkísérelték a dolgozókra áthárítani az olyan károkat is, amelyek a foglalkozás gyakorlásával járó kockázatok, és amelyek sohasem láthatók előre. A kár korlátlan megtérítésének polgári jogi elve azután oda vezetett, hogy jelentős eltérések keletkeztek a rendes társadalombiztosítási szolgáltatások és az üzemi baleset esetén járó kártérítés között (így pl. közvetlenül az üzemi baleset előtt átmenetileg elért és aránytalanul magas kereset a károsultnak haláláig kifizetendő havi járadék kiszámításának alapjául szolgált).

Az új szabályozás abból az elvből indult ki, hogy a maximális rokkantsági nyugdíjnak megfelelő összeg az üzemi balesetnél, vagy foglalkozási betegségnél elegendő, és így ez az összeg az a legmagasabb határ, ameddig teljes vagy részleges rokkantság esetén kártérítés nyújtható. Ez a szabályozás azonban olyan irányú aránytalanságokhoz vezethetett volna, hogy amennyiben a polgár a munka területén kívül rokkan meg, kedvezőbb helyzetben lenne, minthogy a polgári törvénykönyv szerint elbírált kártérítési igénye ilyen korlátozást nem szenvedne. Ezt a diszkrepanciát szüntette meg az a rendelkezés, amely a polgári törvénykönyv novellizálását jelenti, és amely szerint ha nem üzemi baleset vagy foglalkozási betegség okozta kár kerül megtérítésre, nem szabad a jövőben elmaradó kereset címén fizetett térítésnek azzal a keresettel, amelyet a károsult a károkozó esemény után elér, valamint a nyugdíjbiztosítási szolgáltatásokkal együtt a havi 1600 Kcs-t meghaladnia, ha pedig a károkozás halált okozott, nem szabad azon ellátás megtérítésének, amitől az elhunyt tartására ráutalt személyek elestek, a nyugdíjbiztosítási szolgáltatásokkal együtt összesen a havi 1600 Kcs-t meghaladnia.[13]

Azzal a megállapítással zárjuk, hogy az új jogi szabályozás határozott lépést jelent előre, de a csehszlovák szocialista jogszabályalkotásnak nem végső szava ebben a kérdésben. Amint ismeretes, a CSKP Központi Bizottságának 1960. december 8. napján kelt határozata széleskörű jogszabályalkotási programot dolgozott ki, amelynek részleges megvalósítását jelentik ezek a törvények is (már korábban sor került új büntetőtörvények és a helyi népbíróságokról szóló törvény kibocsátására). További fontos kódexek tervezetein azonban mégcsak most dolgoznak (az igazságügyi tárca keretében előkészítés alatt áll az új polgári törvénykönyv, a polgári perrendtartás stb. kidolgozása, míg a Szakszervezetek Központi Tanácsát a CSKP Központi Bizottságának említett határozata a munkajog egész rendszerének kidolgozásával és a teljes munka törvénykönyvének előkészítésével bízta meg). Ez lehetőséget ad annak ellenőrzésére, hogy az új törvények hogyan válnak be a gyakorlatban és az idevonatkozó ismeretek és tapasztalatok maradéktalan felhasználására e jog területnek az új, most még csak előkészítés alatt álló szocialista kódexekben történő végleges szabályozásánál.

Eliáš, Josef

[13] Érintetlenül maradnak azonban a nemzetközi légifuvarozás egyes szabályainak egységesítéséről szóló egyezmény (15 1935. Sb.) rendelkezései.

Az európai szocialista államok jogalkotása

CSEHSZLOVÁKIA

Az 1962. I. félévben Csehszlovákiában alkotott jogszabályok közül az *államjog* területén mindenekelőtt az 1962. évi 4-e számú tvr. érdemel figyelmet, amely újólag szabályozza a *törvények és más jogszabályok kihirdetésének módját.* E jogszabály szerint a Törvénytárban (Sbírka Zákonů) kell kihirdetni a törvényeket, a törvényerejű rendeleteket, kormányrendeleteket, azokat a kormányhatározatokat, amelyeknek a Törvénytárban való kihirdetését a kormány elrendeli, a minisztériumok és más központi szervek hirdetményeit, a kerületi nemzeti bizottságok hirdetményeit, amennyiben utóbbiaknak a Törvénytárban való kihirdetése szükséges vagy célszerű, a nemzetközi szerződések és egyezmények megkötéséről, ratifikálásáról vagy felmondásáról, avagy az ezeket érintő más kérdésekről szóló hirdetményeket, amennyiben a Törvénytárban való közzétételük szükséges vagy célszerű; ugyanilyen feltételek mellett közzétehetők a nemzetközi szerződések és egyezmények módosításai is, továbbá a Törvénytárban kell kihirdetni a köztársasági elnök, a nemzetgyűlés, a nemzetgyűlés elnöksége, a kormány, annak tagjai vagy a központi szervek egyéb rendelkezéseit is, ha ezt a törvény előírja vagy a dolog jellege megkívánja.

A Törvénytárban kell kihirdetni a Szlovák Nemzeti Tanács törvényeit, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács elnökségének a törvényerejű rendeletben közelebbről meghatározott rendeleteit és határozatait is.

A minisztériumok és más központi szervek olyan általánosan kötelező jogszabályainak meghozataláról, amelyeknek szövegét a Törvénytárban kihirdetni — különösen az érintett szervezetek vagy személyek korlátozott számánál fogva — nem kell, a Törvénytárban közleményt kell kibocsátani. Az utóbbi szabályokat a kibocsátó szervnél és a közleményben megjelölt további szerveknél mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni.

A jogszabályok — eltérő rendelkezés hiányában — a kihirdetésüket követő 15. napon lépnek hatályba.

A központi állami szervek működése szempontjából nagyjelentőségű az *Állami Tudomány- és Technikafejlesztési és Koordinálási Bizottság felállítása,* amire az 1962. évi 17. törvénnyel kerül sor. Ez a bizottság a kormány központi szerveként működik a tudomány és technika fejlesztésének irányításával, tervezésével, koordinálásával és anyagi szükségleteinek fedezésével kapcsolatos legfőbb kérdések megoldására. Az Állami Tudomány- és Technikafejlesztési és Koordinálási Bizottság dolgozza ki az Állami Tervbizottsággal legszorosabb együttműködésben a tudomány- és technikafejlesztést érintő tervjavaslatokat és azokat a kormány elé terjeszti, kidolgozza a népgazdaságfejlesztési tervek elkészítésének alapjául szolgáló tárcaközi jellegű műszaki-gazdasági elgondolásokat, továbbá a távlati és éves népgazdaságfejlesztési tervjavaslatokra nyilatkozik. Az Állami Tudomány- és Technikafejlesztési és Koordinálási Bizottság tagjait a kormány javaslatára a köztársaság elnöke nevezi ki és menti fel. A bizottság élén elnök áll, aki a kormány tagja. A bizottság tagjainak számát a kormány állapítja meg. A bizottság ügyeinek ellátására titkárság létesül. Az Állami Tudomány- és Technikafejlesztési és Koordinálási Bizottság feladatait, jogkörét, felelősségét és munkamódszereit részletesebben a kormány által kibocsátott alapszabály állapítja meg. A bizottság a tudomány, a technika és a beruházások fontos kérdéseinek ellátására állandó vagy időleges feladatokkal megbízott albizottságokat létesít.

Az Állami Tudomány- és Technikafejlesztési Bizottság alá vannak rendelve: a Szabványügyi és Mérésügyi Hivatal, a Szabadalmi és Találmányi Hivatal, az Elektrotechnikai Kísérleti Intézet, a Műszaki és Gazdasági Tájékoztatási Központ. Az Állami Tudomány- és Technikafejlesztési Bizottság a tudomány és technika fejlesztése elvi kérdéseinek megoldását szolgáló kötelező irányelveket bocsát ki. Ezenkívül e törvény és az annak alapján kiadott jogszabályok végrehajtására általánosan kötelező jogszabályokat is kibocsáthat.

A tudományos kérdések komplex megoldásának biztosítását szolgálja az 1962. évi 47. számú tvr. is, amely *a Csehszlovák Mezőgazdaságtudományi Akadémiának a Csehszlovák Tudományos Akadémiába való beolvasztásáról* rendelkezik. A jövőben a Csehszlovák Tudományos Akadémia fog foglalkozni a mezőgazdaságtudományok alapvető elméleti kérdéseivel és a mezőgazdaság szempontjából fontos alapkutatásokkal, míg a Csehszlovák Mezőgazdasági Tudományi Akadémia által ellátott többi feladatot a mező-, erdő- és vízgazdálkodásügyi minisztérium fogja végezni. Az alapkutatásokkal foglalkozó intézetek a Csehszlovák Tudományos Akadémiához kerülnek, míg a többi intézményt az említett minisztérium fogja irányítani.

Ebben a körben kell megemlékezni a *Klement Gottwald állami díjak adományozásáról* szóló 1962. évi 29. számú kormányrendeletről is. A Klement Gottwald állami díjakat a szocialista állam elismeréseként adják olyan kimagasló teljesítményekért, amelyek hozzájárultak az emberi ismeretek gyarapításához, művészi értékeket hoztak létre, vagy egyébként segítették elő a szocialista építés feladatainak megoldását és a kultúra továbbfejlesztését a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. A Klement Gottwald díjakat a köztársaság elnöke minden évben május 9. napján a kormány javaslatára adományozza. E díjak egyes személyeknek vagy kollektíváknak a következő fokozatok szerint adhatók: az első fokozatban a társadalomtudományok, a természettudományok, matematikai tudományok, orvostudományok, és műszaki tudományok területén alkotott művekért, teljesítményekért vagy felfedezésekért, a második fokozatban a műszaki fejlesztés terén megvalósított kimagasló találmányokért és alapvető változásokért, továbbá új gyógykezelési módszerek kiváló eredményekkel járó alkalmazásáért és a harmadik fokozatban irodalmi, képzőművészeti, színházi, zenei, művészeti, film- és grafikai alkotásokért, illetve teljesítményekért. A kitüntetettet a Klement Gottwald államdíjas cím illeti. A Klement Gottwald állami díjakkal a következő jutalmak járnak: az első fokozattal 40 ezer Kcs., a második fokozattal 30 ezer Kcs. és a harmadik fokozattal 20 ezer Kcs. A jogszabály ezenkívül a díjak adományozásával kapcsolatos eljárás egyes kérdéseit is szabályozza.

Külön kormányrendelet (1962. évi 30. sz. korm. rend.) intézkedik a *Kopecky Václav állami újságíró díjról*, amely a sajtó, rádió, televízió, filmhíradó dolgozóinak adományozható különösen jelentős újságíró és publicisztikai tevékenységükért. A Kopecky Václav újságírói díjjal 10 ezer Kcs jutalom jár.

Az *államigazgatási jog* területén mindenekelőtt *a nemzeti bizottságok hatáskörébe tartozó mezőgazdasági irányítás szervezetének elmélyítése* tárgyában kibocsátott 1962. évi 11. sz. kormányrendeletről kell megemlékezni. A jogszabály abból indul ki, hogy a mezőgazdasági irányítás, a mezőgazdaság színvonalának az ipar színvonalára való felemelése a nemzeti bizottság egészének, a nemzeti bizottság minden szervének feladatát képezi. A mezőgazdaság fejlesztésének biztosításában minden albizottság és szakosztály közvetlenül vesz részt. A munkakörök megoszlása a következőképpen történik: a) a mezőgazdasági albizottság és szakosztály elsősorban a mezőgazdaság komplex fejlesztését, műszaki színvonalának és hatékonyságának megszervezését, a gazdálkodás önálló elszámolási módszereinek bevezetését és megszilárdítását, a szocialista termelési viszonyok elmélyítését biztosítja; szervező munkája a mezőgazdasági üzemeknek közvetlenül nyújtandó segítség megteremtésére irányul; b) a tervezési albizottság és szakosztály foglalkozik a mezőgazdasági termelés és felvásárlás tervezésével kapcsolatos feladatokkal; c) a pénzügyi albizottságra és szakosztályra hárulnak a mezőgazdaság finanszírozásával, vagyoni jogi ügyeinek intézésével, számvitelével kapcsolatos tennivalók; d) az iskola- és kulturálisügyi albizottság foglalkozik a mező- és erdőgazdasági iskolák irányításával összefüggő kérdésekkel és a mezőgazdasági üzemekben a kulturális munka fellendítéséről gondoskodik; e) a munkaerőgazdálkodási szakosztály végzi az ifjúságnak a mezőgazdasági szakiskolákba való irányításával kapcsolatos tennivalókat, a belügyi szakosztály látja el a vadászati és halászati engedélyek kiadásával és a vadászfegyverek nyilvántartásával összefüggő teendőket. A többi albizottság is feladatainak ellátása során különös gonddal végzi azokat az ügyeket, amelyeknek teljesítése elősegíti a mezőgazdaság fejlesztését. Egyébként a nemzeti bizottság és annak tanácsa irányítja és koordinálja a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek, állami gazdaságoknak és más mezőgazdasági üzemeknek történő segítség nyújtását annak érdekében, hogy az eljárás egységes és a mezőgazdasági üzemek felé kiépítendő kapcsolat a legegyszerűbb legyen. A gép- és traktorállomások a kerületi nemzeti bizottságok alá tartoznak és kerületi mezőgazdaságtechnikai vállalatokba tömörülnek. A járási nemzeti bizottságok a kormány által megállapított elvek szerint vesznek részt a gép- és traktorállomások irányításában és veszik igénybe azokat a mezőgazdasági termelés fejlesztésének a járásban történő biztosítására.

A mezőgazdasági és erdőgazdasági termeléshez fűződő érdekek fokozott érvényesítését kívánja szolgálni az *új vadászati törvény* (23/1962) és a vadászati törvény végrehajtási utasítása (24/1962) is. Rendelkezik a dolgozók részvételének fokozásáról a vadászati ügyek intézésében, a vadászati jog gyakorlásáról, a vadászengedélyekről, a vadászati jog gyakorlásával kapcsolatban keletkezett károk megtérítéséről. Külön jogszabály, a 25/1962. sz. hirdetmény állapítja meg egyes állatok vadászati tilalmi ide-

jét, vadászatának módját és feltételeit.

Fontos államigazgatási vonatkozású jogszabály a *mérésügyi szolgálatról* szóló 1962. 30. sz. törvény. A népgazdaság fejlesztésének egyik fontos feltétele a mérésügyi szolgálat helyes megszervezése. Ezért biztosítani kell ennek egységességét és fokozatosan új mérőeszközöket és mérési módszereket kell bevezetni. A törvény pontosan meghatározza az elsődleges és másodlagos mérőeszközöket és megállapítja a mérési szolgálat szervezetét. E törvény alapján bocsátotta ki a Szabványügyi és Mérésügyi Hivatal az *egyes mérőeszközök helyességének ellenőrzéséről szóló* 36/1962. sz. hirdetményt.

Az egészségügyi igazgatás területén figyelemre méltó az *egészségügyi rendtartás módosításáról és kiegészítéséről* szóló 44/1962. sz. hirdetmény, amely a betegségi biztosítási szolgáltatásoknak a szövetkezeti parasztokra való kiterjesztésével kapcsolatos.

A kulturális igazgatás köréből figyelemre méltó az *ifjúság elhelyezésének és továbbképzésének irányelveiről* szóló 12/1962. sz. kormányhatározat kibocsátása. Megállapítja azokat a legfontosabb elveket, amelyek szerint az ifjúságnak a magasabb képzési formákba való beosztásánál el kell járni, figyelemmel azokra a fokozott kívánalmakra, amelyeket a termelési folyamatban bekövetkezett mélyreható változások a tudományos, műszaki és egyéb káderek képzésével szemben támasztanak.

A kommunális gazdálkodás területén a könnyebb tájékozódást szolgálja a *lakásgazdálkodásról szóló 67/1956. Sb. sz. törvény teljes szövegének közzétételéről* szóló hirdetmény (9/1962), amelynek kibocsátására azért volt szükség, mert a 147/1961. sz. törvény a lakásgazdálkodási törvényt több szempontból módosította, illetve kiegészítette.

A *pénzügyi jog* területén *az adó- és illetékügyi eljárásról* szóló 16/1962. sz. pénzügyminisztériumi hirdetmény kibocsátásáról kell megemlékezni. Szabályozza az adók esedékességét, az adóhátralékok behajtásának módját, a még nem esedékes, illetve még ki nem vetett adók megfizetése biztosításának módját arra az esetre, ha alaposan tartani lehet attól, hogy a köztartozás esedékességekor behajthatatlan lesz, vagy csak aránytalan nehézségekkel lesz behajtható.

A *polgári jog* területén *a szocialista szervezetek kereskedelmi vásárlásainak szabályozásáról* szóló 49/1962. sz. hirdetmény érdemel figyelmet. A jogszabály abból indul ki, hogy a szocialista szervezetek szükségleteiket az anyagi-műszaki ellátás keretében közvetlenül a termelővállalatok, illetve értékesítési szervezeteik szállításai révén elégítik ki. Az állami és a szövetkezeti kereskedelemben eladott áruk mindenekelőtt a lakosság szükségleteinek kielégítését szolgálják és ezért a szocialista szervezetek kereskedelmi vásárlásokat csak a szigorú gazdaságosság követelményeinek megtartása mellett, saját szüküségleteik kielégítésére, a kiskereskedelemben szokásos mennyiségben és a jogszabályban közelebbről meghatározott módon eszközölhetnek. A fő szabály az, hogy a szocialista szervezetek a kereskedelmi forgalomban havonta legfeljebb 500 Kcs. erejéig (havi limit) eszközölhetnek vásárlásokat, amennyiben felsőbb szervük nem állapít meg alacsonyabb limitet. Ha a szervezet a havi limitet a tárgyhónapban nem meríti ki, a maradványt a következő hónapra nem szabad átvinni. A jogszabály megállapítja, hogy mely vásárlások nem számítanak be a havi limitbe, továbbá szabályozza az ilyen áruvásárlások fizetésének módját.

A *büntetőjog* területét érinti a köztársaság elnökének 1962. május 9-i *közkegyelmi elhatározása* (46/1962. sz. határozat), amely az államellenes bűncselekmények miatt elítélt személyek széles körére kiterjedt abból a megfontolásból kiindulva, hogy átnevelésük a nép politikai és erkölcsi egységének megszilárdulása folytán a dolgozók kollektív nevelő erejének közvetlen hatásával akkor is biztosítható, ha szabadlábon vannak.

Alapvető fontosságú a *mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog* területén a *szövetkezeti parasztok társadalombiztosításáról* szóló 32/1962. sz. törvény és ennek végrehajtási utasítása (33/1962. sz. hirdetmény). E jogszabályok a társadalombiztosítás valamennyi ágára kiterjedő rendelkezéseket tartalmaznak. Céljuk minél közelebb hozni egymáshoz azokat a feltételeket, amelyek mellett a szövetkezeti parasztok és a munkaviszonyban álló dolgozók részére társadalombiztosítási szolgáltatások járnak.

A *munkajog* területét érintő jogszabályok közül mindenekelőtt *az üzemi balesetek és foglalkozási betegségek kártalanításáról* szóló 150/1961. sz. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában kibocsátott 7/1962. sz. hirdetményről, *a gyógykezeltetési költségek, a betegségi biztosítási és járadékbiztosítási szolgáltatások megtérítése iránti igények (ún. visszkereseti igények) érvényesítéséről és az ezekről való határozathozatal szabályozásáról* szóló 8/1962. sz. hirdetményről, valamint a *rokkantságnak és részleges rokkantságnak a járadékbiztosítás szempontjából való megállapításáról* szóló 34/1962. sz. hirdetményről kell megemlékezni. Ahogyan az alaptörvény nem tekinthető már polgári jogi jogszabálynak, hanem világosan munkajogi szabály, ugyanígy a hozzá kapcsolódó alacsonyabb szintű normák is, a munkajogi szabályozás skáláját bővítik.

A dolgozók szakmai képzését szolgálja a *vállalati továbbképző intézetekről* szóló 51/1962. sz. kormányhirdetmény, amelynek célja a mérnök-műszaki továbbképzés biztosítása azoknak a dolgozóknak a részére, akik vállalatoknál mérnöki-műszaki funkciót látnak el. A kormányhirdetmény szabályozza az ilyen intézetek felállítását, intézkedik a tanulmányok megszervezéséről, a folyamodók felvételéről, az intézetek anyagi ellátásának biztosításáról és más ezzel összefüggő kérdésekről.

Végül a *nemzetközi jog* területéről a tárgyalt időszakban a *Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Lengyel Népköztársaság között kötött konzuli egyezmény kihirdetését* kell megemlíteni (50/1962); az egyezmény — annak 28. cikke értelmében — 1961. március 22. napján lépett hatályba.

T. L.

JOGIRODALOM

*Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960)**

Beér János professzor „A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960)" c. monográfiája már vita formájában is kiállotta a próbát, amikor éppen e műve alapján a Tudományos Minősítő Bizottság szerzőnek 1961-ben „az állam- és jogtudományok doktora" tudományos fokozatot adományozta. A munka értékeit több rezenció is méltatta, így Szamel Lajos professzornak az Állam és Igazgatás májusi számában, Benedek Jenőnek, a Jogász Szövetség főtitkárának a Magyar Jog júliusi számában közzétett kritikáit említjük meg.

Éppen fentiekre tekintettel úgy gondoljuk, hogy talán nem felesleges, ha a mű értékelése során mi egy speciális oldalról, azoknak a körülményeknek az oldaláról közelítjük azt meg, amelyek közepette megírásra került. Szeretnők továbbá felhívni a figyelmet néhány olyan kérdésre, amelyeket a gyakorlat és az elmélet egyaránt különösen jelentősnek tart részben a gyakorlatba való átvitel oldaláról tekintve, részben pedig a további elméleti kimunkálás szempontjából.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kívánom, hogy e sikeres mű megszületése csak olyan politikai és tudományos légkörben vált lehetségessé, mely az utóbbi években kialakult, amely lehetővé teszi azt, hogy dogmáktól és revizionista torzításoktól mentesen alkotó módon lehet feldolgozni egy ilyen fontos és szinte minden vonatkozásával politikai kérdéskört, mint éppen a helyi tanácsok kialakulása és fejlődése hazánkban.

Ez a munka is eleven dokumentuma annak, hogy ma rendkívül kedvező feltételek alakultak ki az alkotó-tudományos munkához. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a társadalomtudományi-ideológiai kutatómunka területén is megvalósítottuk a tudománypolitika lenini elveit. Valóban az utóbbi évek során komoly erőfeszítéseket tettünk annak érdekében, hogy megszüntessük a személyi kultusz káros következményeit nemcsak a párt és állami munka, hanem a társadalomtudományok, köztük az állam- és jogtudományok művelése területén is.

Ismeretes, hogy a személyi kultusz a társadalomtudományok, így az állam- és jogtudományok művelése körében szintén jelentős károkat okozott. Éppen ezért ehelyütt is jelentősnek tartjuk annak hangsúlyozását, hogy az állam- és jogtudományok művelőire, oktatóira is még igen fontos kötelességek hárulnak azon az úton, hogy végérvényesen megszüntessük a személyi kultusz időszakában keletkezett lerakódásokat és felszámoljuk a hibás elméleti tételeket. Ennek során kötelességünk lesz részletesen megvizsgálni, hogy melyek voltak a személyi kultusz negatív következményei a mi tudományunk területén. Milyen „lerakódásokra", milyen hibás elméleti tételekre gondolunk? Elsősorban arra, hogy a személyi kultusz káros következményeként sok esetben adminisztratív úton akartak megoldani elméleti kérdéseket. Ez komolyan gátolta és gúzsba kötötte az állam- és jogtudományok fejlődését, a szocialista építés gyakorlatának általánosítását. Az a sajátságos sztálini monopólium, mely a forradalmi elmélet fejlesztését egy embernek tartotta fenn, megfosztotta a jogtudomány művelőit is a tudományos kezdeményezés jogától; sokszor elhatárolta őket a gyakorlattól és a tényektől, amelyek nélkül pedig igazi tudományról beszélni sem lehet.

A személyi kultusz hatásában kisebbítette Marx, Engels és Lenin elméleti hagyatékának jelentőségét, akadályozta a marxizmus—leninizmus alkotó továbbfejlesztését. Érdemtelenül felmagasztalta, „zseniálisnak", „történelminek" nyilvánított olyan műveket, cikkeket, beszédeket, amelyek pedig nem egy esetben komoly tévedéseket, hibás elméleti tételeket tartalmaztak.

Ezek a jelenségek törvényszerűen abba az irányba hatottak, hogy a személyi kultusz virágzásának idején nem egy jogi munka szerzője csupán az események leírására szorítkozott, legfeljebb kommentálta, esetleg hamis célzattal „magyarázgatta" építésünk gyakorlatát, de nem tárta fel az igazi, a belső tényezőket, nem mert foglalkozni alapvető elméleti kérdésekkel sem, amelyeknek megoldását pedig — hogy úgy mondjam — szinte kiáltóan követelte szocializmust építő gyakorlatunk előrehaladása.

A most tárgyalt munka éppen azért különös jelentőségű, mert bátran, helyes ideológiai alapokon állva nyúl eredeti forrásokon nyugvó tényanyagával olyan kérdésekhez, amelyeknek gyakorlati jelentőségét talán nem kell külön bizonyítani.

Gondos levéltári és irattári anyag feldolgozása olyan formában és módon történt, hogy egy pillanatra sem szakad el a bennünket ma érintő és érdeklő problémáktól, egy olyan tudós tollából, aki maga is aktív részese, harcosa és alkotó munkása volt a tanácsrendszer kialakításának és megszilárdításának hazánkban.

Ez a személyes résztvevő azonban sohasem kalandozik el a memoárírók útvesztőjébe, hanem mindig megmarad a tudományos módszerek és források által feltárt anyag feldolgozása, magas elméleti szintűvé tétele mellett.

A több mint 40 ív terjedelmű munka 13 fejezetből áll s a fejezetek találó címei utalnak azok tartalmára. Rövid bevezetés után a helyi szerveknek a burzsoá és a szocialista államban való taglalása után rátér a témát közvetlenül bevezető négy fejezetre, melyekben plasztikus képet fest a felszabadulás előtti önkormányzat fő vonásairól, a Tanácsköztársaság helyi szerveiről, helyi szerveink fejlődéséről a felszabadulástól az alkotmányig, illetőleg az első tanácstörvényig. A VI. fejezettel fog hozzá a tulajdonképpeni témához. Ennek ellenére nem tartjuk túlméretezettnek ezeket a bevezető fejezeteket, mert igen fontos, a tárgyalt intézmény kialakulásának megértéséhez elengedhetetlenül szükséges, előkészítő korszakok elemzéséről van szó, melyet a szerző igen színesen, élményszerűen tár elénk, ezzel is növelve a könyv olvasmányosságát.

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 561 p. A Magyar Jogász Szövetség Csongrád megyei szervezete által Szegeden, 1962. augusztus 10—11-én rendezett jogásznapok keretében elhangzott referátum rövidített szövege.

A VI. fejezettől kezdve a szerző végighalad a tanácsok fejlődésén, vizsgálja az első- és a második tanácstörvény meghozatalának a gazdasági és a politikai élethez kapcsolódó körülményeit, képet ad a második tanácstörvény óta eltelt bonyolult időszakról és önálló monográfiának is beillő külön fejezetben foglalkozik a tanácsi szervezet napjainkban jelentkező legfontosabb problémáival. Mintegy pontot téve a műre: a pártirányítás legfontosabb kérdéseinek vizsgálatával zárja munkáját. Helyeseljük Beér professzornak módszeresen és következetesen érvényesített igényét arra, hogy amikor a történelmi fejlődéssel összefüggő sajátosságokat bemutatja, nem csupán intézményekre bontva tárgyalja az anyagot. E módszer mellett a történeti jellegű tárgyalás ui. elmosta volna a fejlődés további perspektívája szempontjából jelentős kérdéseket. A munka azt a véleményünk szerint is jó megoldást választja, hogy időrendi tagolásban bocsátja előre a tanácsi szervezet fejlődésének általános, összefoglaló jellegű bemutatását, mindenütt összekapcsolva ezt a tanácsokra vonatkozó nézetek elemzésével, értékelésével. Ezt követően pedig a tanácsi szervezet intézményeinek megfelelő bontásban mutatja be a tanácsok jelenlegi szervezeti és működési problémáit és az azokból leszűrhető elvi tételeket, melyek éppen a további fejlődés számára meghatározó jellegűek.

A történeti rész periodizációja a helyi szervek fejlődésének sajátos korszakaihoz kapcsolódik. Azaz szem előtt tartja ugyan az alapvető történeti periodizációt, ezen belül azonban — igen helyesen — külön tagolja azokat az időszakokat, amelyek a helyi szervek, illetve a tanácsok fejlődése szempontjából egységet alkotnak.

II.

A továbbiakban a munka egyes részeihez kapcsolódva teszünk néhány megjegyzést.

A helyi szervek a burzsoá és a szocialista államban c. fejezet elsősorban az egyetemes jogtörténet és a jogelmélet számára jelent nyereséget. A tanácsi típusú helyi szervek fejlődésének értékelése és elemzése során elutasítja azokat a nézeteket, amelyek valamilyen történelmi, vagy jogi folytonosságot vélnek felfedezni a szocialista típusú állami tanácsi típusú helyi szervei és a burzsoá állam önkormányzatai között. Ennek az elvi tételnek több oldalról való dokumentálása különösen fontos fejlődésünk jelenlegi szakaszán, amikor még nagy számmal élnek olyan nézetek, amelyek egyes burzsoá önkormányzatok intézményeire utalással vélik megoldhatónak a tanácsi szervezet fejlődése során jelentkező problémákat. A helyi önkormányzatok eszméjét különben a gazdaságilag megerősödött és a politikai hatalomért küzdő burzsoázia vetette fel a feudális rend elleni harcában. Ez egyébként egybeesett a tömegeknek azzal a kívánságával, hogy a helyileg felmerülő ügyeket a helyi lakosság által választott szervek intézzék.

A területi önkormányzat gondolatának kialakulását legvilágosabban a francia polgári forradalom eseményeit vizsgálva követi nyomon a szerző. Franciaországban ui. a XVIII. század folyamán megszilárdult abszolutizmus centralizált rendszerének ellenhatásaként olyan természetjogi gyökerű nézet alakult ki, amely az államhatalom Montesquieu-féle három ágazata mellett felfedezi — mint az államhatalom negyedik ágát — a helyi hatalmat: a „pouvoir municipal"-t. Ez álláspontjuk szerint a községeket — a helyi ügyeiket illetően — éppen úgy megilleti, mint az egyes embereket a szabad döntés a saját magánügyeiket illetően. E gondolat tételesjogi megfogalmazást is kapott az 1789. évi december hó 14-i francia törvényben és — ha kissé torzult formában is — átsugárzott azokba a német és osztrák államelméleti elképzelésekbe, amelyek a „szabad államot", a „szabad községekre" kívánták felépíteni. A helyi szervek önkormányzati jellegének jogi biztosítéka csak igen rövid ideig maradt vezető eszméje a burzsoá államszervezésnek. Ez az iskola, amelyet Jellinek jellemzően „politikai romanticizmus"-nak nevez, nem volt hosszú életű. — Az államjogtudomány későbbi képviselői már más utakon keresték a kibontakozást. Kifejezetten ők sem vetették el az önkormányzati gondolatot, de ténylegesen az önkormányzati gondolat megerőtlenítésére irányuló gyakorlati megoldásokhoz kerestek elméleti indokokat.

Különösen az imperializmus kialakulásával szorult egyre inkább háttérbe az önkormányzat intézménye: az imperialista erők gyakorlatilag és elméletileg egyaránt az önkormányzatok lényegi felszámolását látták célszerűnek. A fasizálódás korában már teljesen leplezetlenül érvényesült az államvezetés önkormányzatellenes politikája. Az olasz és a német fasizmus egyaránt felszámolták a liberális demokrácia önkormányzati koncepciójának még a maradványait is.

A dolgozó tömegek, ezen belül a munkásosztály számára tőkés körülmények között sem közömbös az önkormányzatok sorsa: a forradalmi pártok vezetésével a legtöbb tőkés országban az alkotmányos gondolatok érvényesüléséért folytatott harcon belül ma is küzdenek az önkormányzatok létéért, fellépnek az önkormányzatot támadó törekvésekkel szemben. Ezt az magyarázza, hogy a tőkés államok államszervezetének erős bürokratikus központosítottsága mellett az önkormányzatok több tekintetben alkalmas harci fórumok lehetnek a tőke közvetlen befolyása alatt álló kormányzattal szemben.

A legfontosabb burzsoá államjogi iskolák megegyeznek abban, hogy az önkormányzatokat a hatalom megosztási rendszeren belül kell elhelyezni. Az önkormányzatokat, mint a végrehajtó hatalom speciális decentralizálását tehát csak mint ún. „adminisztratív decentralizációt" fogják fel. A burzsoá szerzők általában csak akkor beszélnek olyan terjedelmű decentralizálásról, amelyben már a politikai hatalom helyi kialakítása is szerepet kap, amikor nem önkormányzati szinten gondolkoznak, hanem összetett államokat tárgyalnak: föderatív megoldásokat látnak maguk előtt.

A szocialista társadalomban az önkormányzati gondolat minőségileg új tartalmat kap: az önkormányzat új módon és magasabb szinten, mint „szocialista önkormányzat" jelenik meg és fejlődik. A tanácsok problémakörének vizsgálatánál ezért Beér professzor vi-

lágosan kell, hogy meghúzza a határvonalat, amely a burzsoá önkormányzatokat a szocialista tanácsoktól elválasztja.

A helyi önkormányzatok helyzetének fő vonásai a felszabadulás előtti magyar államban, különösképpen pedig a Horthy-korszak jellemzésével a magyar jogtörténetírásnak adhat biztató iniciatívákat. Elsősorban azzal, hogy élesen felvázolja és bírálja e korszak felemás önkormányzati szervezetének belső ellentmondásait.

Az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság helyi tanácsairól szóló III. fejezetben szerző az általa régebben feltárt forrásanyagot tovább bővítette.

Indokoltnak találjuk azt is, hogy a Tanácsköztársaság helyi szerveit tárgyaló fejezetet közvetlenül a felszabadulás utáni fejlődéssel foglalkozó fejezetek előtt helyezte el, mert hiszen az első magyar proletárdiktatúra helyi tanácsainak tanulmányozása számunkra fontos következtetések levonására alkalmas. Olyan elméleti és gyakorlati tapasztalatokat tárhat fel — és ezt Beér professzor több helyütt is megteszi —, amelyek feltétlenül alkalmasak mai körülményeink közötti közvetlen felhasználására.

Napjainkban, amikor a társadalmi szervek jelentősége megnő az állami munkában, különösen sok gondolatébresztő megoldást nyújtanak a helyi szerveknek a felszabadulástól a népköztársasági alkotmány előkészítésének megindulásáig címet viselő fejezetben azok az elmélyült fejtegetések, amelyek a nemzeti bizottságokról és más népi szervekről szólnak, mert hiszen a nemzeti bizottságok és a népi szervek tevékenysége során kezdtek először a közigazgatás problémái valóban a nép ügyévé válni. Ekkor jutott első ízben fontos szerep az állami mechanizmus mellett, a társadalmi mechanizmusnak. A tanácsok munkájának fejlesztéséhez e szervek tevékenysége során megszületett tapasztalatok még ma is hasznos útmutatást adnak.

A Nemzeti Bizottságok gyökerei ui. az antifasiszta nemzeti összefogás harcaiba, közvetlenül az 1944 májusában megalakult *Magyar Fronthoz* nyúlnak vissza, amelyet a demokratikus erők mint antifasiszta politikai-harci szövetséget hoztak létre. A Magyar Kommunista Párt vezetésével ez a szervezet tömörítette és irányította mind az antifasiszta propagandát, mind a fegyveres ellenállásban összes számottevő szálait.

A Nemzeti Bizottságokat — mint ismeretes — nem jogszabály hozta létre, hanem a felszabadult demokratikus erőknek a Magyar Kommunista Párt által irányított nemzetmentő összefogása. Az Ideiglenes Kormány csak jóval később, 1944. december 22-én alakult meg. Ezek az újtípusú demokratikus szervek akkor azonban már a legtöbb helyen működtek. Egyébként éppen a nemzeti bizottságokra támaszkodva jött létre az Ideiglenes Kormányt megválasztó Ideiglenes Nemzetgyűlés maga is.

A nemzeti bizottságok működése nem volt egyenletes. Egészükben mégis olyan szervezetet alkottak, amely az új, demokratikusan fejlődő állam alapvető bázisát képezte. Az általuk teremtett új keretekben a felszabadult népnek a hatalomból addig kirekesztett tízezrei tanultak bele a közösségi ügyek intézésébe.

Kézenfekvő volt, hogy a nemzeti bizottságok továbbfejlesztéséből szülessenek meg az új helyi szervek. Ehhez a megoldáshoz több népi demokráciában is előttünk állott a példa. Hazánkban ugyancsak felmerült ez a gondolat. Mindezek ellenére az Ideiglenes Nemzeti Kormány a régi formákhoz nyúlt vissza: megreformált szervezettel, új tartalommal és új feladatokkal, új vezetők beállításával a régi helyi önkormányzatokat és a régi helyi szerveket hívta új életre, fenntartva ezek irányában a nemzeti bizottságok politikai ellenőrző hatáskörét.

Az élet helyreállításához és az újjáépítés megindításához az adott időben valóban első előfeltétel volt: a nemzet minden hazafias rétegének aktivizálása. Kétségtelen volt az is, hogy a begyakorolt régi formák alkalmazása pillanatnyilag hatékonyabbá teszi az újonnan meginduló államapparátus munkáját. Ezek tehették szerző szerint indokolttá, hogy az állam szervezeti formáinak kialakításában a forradalmi megoldás helyett a reformok útjára lépjünk. Mégis felveti azt a kérdést, hogy a régi formák feleleventése — még demokratizálásuk mellett is — nem jelentett-e végső hatásában visszahúzó erőt a következetes haladással szemben? Visszatekintve — a 15 év távlatába —, jogosan feltételezhetőnek tartja, hogy amennyiben a nemzeti bizottságokra építve alakítottuk volna ki már akkor a demokratikus állam új helyi szerveit, kisebb erőfeszítéssel, kevesebb harccal, gyorsabban lehetett volna a demokratikus fejlődésnek következetesebben megfelelő, a helyi szerveket is kifejleszteni.

A helyi szervek fejlődéséről az alkotmány előkészítése és létrehozása idején az első tanácstörvényig szóló fejezet után az első tanácstörvényről szóló fejtegetései újólag az államelmélet művelői számára adnak hasznos és érdekes útmutatásokat. Ennek során rámutat az új szervezet kialakulásának törvényszerű és nélkülözhetetlen voltára politikai, szervezeti, gazdasági feladatok és nem utolsósorban a bürokratizmus elleni harc szempontjából.

Valamennyiünk előtt ismert, hogy már a tanácstörvény megalkotása és hatálybalépése idején, de még inkább a későbbi fejlődés során, élénk vita indult meg abban a kérdésben, hogy a tanácstörvény alapján megalakult magyar helyi tanácsokkal „tanácsrendszert" hoztunk-e létre. Úgy vetődött fel a kérdés, hogy fiatal tanácsainkat ugyanolyan tartalmú szerveknek lehet-e tekinteni, mint a Szovjetunió szovjetjeit.

Beér professzor a helyes álláspontot képviseli, amikor kifejti, hogy a helyi tanácsok létrehozásával hazánkban is felszámoltuk a burzsoá állami szervezet maradványait és létrehoztuk a szocialista követelményeknek megfelelő új, tanácsi típusú állami szervezet alapjait. Szovjet típusú szervezetet, de nem a Szovjetunióban megvalósult szovjet rendszerrel azonos állami berendezkedést, hiszen a Szovjetunió szovjetjei harcban születtek meg, mint a forradalom szervei és csak később váltak állami szervekké. A mi tanácsaink pedig a népi demokratikus forradalom második szakaszában a hatalom eldőlte után alakultak meg a néppel egyetértésben, de felülről kezdeményezve olyan módon, hogy a szervezés is a felső irányítás kereteiben bonyolódott le. A Szovjetunióban az orosz

proletariátus egycsapásra szétzúzta a régi államszervezetet, mert a már létező szovjetekre építhetett. Hazánkban népi demokratikus körülmények között fokozatos reformok útján térhettünk rá az új rendszerre, s így tanácsaink állami szervekként születtek és fokozatosan kellett tömegszervezetekké válniok.

A tanácsok megalakulásáról szóló s az 1953. év elejéig tartó működésükről szóló fejezet legérdekesebb részének azokat a fejtegetéseket tartjuk, amelyek mind politikai, mind szervezeti oldalról elemzik e korszaknak a tanácsok működésében megnyilvánuló legfőbb eredményeit és hiányosságait. Különösen a szervezeti jellegű nehézségek fejtegetése jelentős. Ennek során Beér professzor többek között kiemeli a járási apparátus elégtelenségét, rámutatva arra, hogy az az akkori szervezeti keretei mellett nem tudott megbirkózni a feladatokkal.

Igen fontos sajátossága e fejtegetéseknek az is, hogy elsősorban nem a kétségtelenül megvolt hibákból kiindulva ítéli meg a tanácsok akkori helyzetét, hanem mindig aláhúzza: a hibák éles felvázolása mellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy a tanácsi szervezet a szocialista állam új formája, újtípusú apparátus, a dolgozók államhatalmának szervezete.

A második tanácstörvény előkészítése és elfogadásáról szóló fejezetben tulajdonképpen már konkrétan a mai problémákat érinti, hiszen az 1954. évi X. törvény ma is hatályos jogszabály.

Az új tanácstörvény sokoldalúan előtérbe helyezte a tanács mint államhatalmi szerv, mint testület szerepét, a testület elsődlegességét. Ugyanígy az egyes tanácstagok munkájának fontosságát is. Mindezek alapján a tömegszervezeti jelleget meghatározó jelentőségét szerző többek között abban látja, hogy a) a tanácsi szervezet egységén belül elhatárolta a tanácsokra és a végrehajtó bizottságokra vonatkozó rendelkezéseket; b) megszüntette a vb.-oknak azt a felhatalmazását, hogy a tanácsot annak ülései közötti időben általában helyettesítsék; c) részletesen meghatározta a tanácstagok jogait, kötelességeit; a lakossághoz fűződő kapcsolataikat, a választókerületekben végzett munkájuk jellegét; d) nagy súlyt adott a bizottsági munkának. A szervezeti keretek kialakításánál is messzemenően figyelembe vette a tanácsok további fejlődésének követelményeit. Így többek között: a) világosan kibontakoztatta a tanácsi rendszer egységén belül az államhatalmi — az általános hatáskörű államigazgatási —, és a szakigazgatási szervek vonulatait; b) félreérthetetlenül szabályozta a vb.-oknak, mint általános hatáskörű államigazgatási területeknek széleskörű jogosítványait; kiemelkedő szerepüket az államigazgatás helyi szervei között, és feladataikat az államhatalmi szervek működésének alátámasztásában; c) körültekintően szabályozta a szakigazgatási szervek vezetőinek jogosítványait, kötelességeit is.

Az új tanácstörvény és az ezt követő jogszabályok nagy figyelmet szenteltek a tanácsok gazdasági hatáskörének további bővítésére. Hatáskörükbe utalják elsősorban a helyi népgazdasági terv és a költségvetés megállapítását. Az új törvény szerint a városi tanácsok az alá- és fölérendeltséget illetően általános szabályként a járási tanácsokkal esnek egy tekintet alá. Ugyanakkor módot adott a törvény arra is, hogy egyes különleges fejlett városok tanácsait közvetlenül a legfelsőbb szerveknek lehessen alárendelni. A fővárosi tanács külön is kiemelést kapott. Külön rész szabályozta a tanácsok kapcsolatát a tanács alá nem rendelt szervekkel. Kiemelte a tanácsi szervek által jogkörükben kiadott rendelkezések általánosan kötelező voltát. Félreérthetetlenül kimondta, hogy a tanácsi szervek nincsenek ugyan fölérendelve a szervezetükön kívül eső, helyileg működő, más állami vagy társadalmi szerveknek, minthogy azonban államhatalmi jogkörükből folyóan elő kell mozdítaniok az egész állami tevékenység helyi összhangját, megfelelő jelentőséget kell biztosítani kezdeményezéseiknek, a lakosságot érintő kérdésekben meg kell hallgatni őket. Meghatározott körben ellenőrzési és beszámoltatási jogot is kaptak.

A korszak összefoglaló értékelése terében külön rá kell mutatni arra, hogy a legjellemzőbb hibás nézetek taglalásával szerző jó szolgálatot tesz. Fontos adalékokkal szolgál Beér professzor különösen akkor, amikor arra a következtetésre jut, hogy közvetve ezek is elősegítették az ellenforradalom előkészítését. Az ellenforradalmi erők a proletárdiktatúra vezető ereje: a párt ellen összpontosított támadások mellett — azokkal sok esetben párhuzamosan — szinte az ország egész területén a leggyűlölködőbb támadásokat indították a proletárdiktatúra sajátos állami szervei: a helyi tanácsok ellen. A helyi tanácsok ellen intézett támadások kétágúak voltak: elsősorban a tanácsi munkában résztvevő személyek és különösen a funkcionáriusok ellen irányultak, másrészt pedig a tanács, mint szocialista intézmény ellen. A tanácsokat támadva, a szocialista állami berendezkedés egészével szemben léptek fel.

A helyi tanácsok ellen irányuló támadások során általában létrehoztak átmeneti jellegű, rendszerint „forradalmi"-nak nevezett szerveket, amelyek törekedtek a tanácsok helyére lépni. E „forradalmi" szervekre jellemző volt a régi pártok egy részének jelentkezése és ezek mellett további olyan pártoké is, amelyek már nevükben is a felszabadulás előtti reakciós ideológia hordozói voltak. A támadók élvonalában túlnyomó többségében a régi népelnyomó rendszer képviselői állottak.

Az ellenforradalom idején az állami élet dezorganizálódott. A különböző vidéki egységek vezetői egymással konkurálva léptek fel és bár az ellenforradalmi gondolat összekötötte őket, szervezetileg az atomizáltság képét mutatták.

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulását követően a tanácsi szervek túlnyomó többsége gyorsan megtalálta a helyét. Bár a tanácsok, mint testületek, csak jóval később kezdték meg munkájukat, a tanácsi funkcionáriusok, a vb., a tanácstagok és a tanácsi apparátus az első napoktól kezdve a politikai és gazdasági konszolidáció folyamatának leghatékonyabb tényezői közé tartoztak.

A legterjedelmesebb fejezet mondanivalóit: a tanácsi szervezet fejlesztésének legfontosabb problémáinak szenteli. Ezek közül mindenekelőtt azokat a fejtegetéseit emeljük ki, amelyek a tanácsok ál-

lamhatalmi és tömegszervezeti tevékenységének további kibontakoztatására irányulhatnak. Különösen pedig azokat a megállapításait tartjuk figyelmet érdemlőnek, melyek szerint a tanácsi jellegű szervek legmeghatározóbb lényegéhez tartozik azoknak tömegszervezeti felépítettsége és ilyen jellegű tevékenysége.

A lakosság tömegeinek egyre szélesebb körben való bevonása az állami ügyek intézésébe a szocialista társadalom fejlődése szempontjából azért is alapvető jelentőségű, mert ezen keresztül teremtődik meg annak előfeltétele, hogy a társadalmi szervek és maga a társadalom fokozatosan átvegye az állami feladatokat és ezzel előrehaladjunk a társadalmi önigazgatás megvalósulásának irányában. A tanácsok tömegszervezeti jellege megkívánja az összes tanácsi szervek tömegkapcsolatainak kiépítését, amit az elméleti és gyakorlati jogászok is sokszor elfelejtenek. Nevezetesen éppen azt, hogy minden egyes tanácsi szervezeten belül megfelelő módon kell koordinálni az egyes társadalmi szervek együttműködését, mert ennek hiányában a munkafolyamatokat gátló sok, felesleges párhuzamosság, szervezetlenség jelentkezik. Szerzőnek az a megállapítása is helyes, hogy e feladat elsősorban a tanács hivatása.

Megszívlelendők azok a megállapítások, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a tömegkapcsolatokat illetően még jelentős tartalékok vannak kihasználatlanul, továbbá az is, hogy egyes helyeken, pl. a szakszervezetek és az egyes szakigazgatási szervek közötti együttműködés körül adódnak problémák.

A szocialista társadalom továbbfejlődése során a társadalom állami rendje a társadalom önigazgatása irányában halad előre. Ennek a folyamatnak a magyar népi demokráciában kialakult formái mellett olyan kezdeményező lépésekről is szól a mű, mint pl. a területi társadalmi bíróságok létrehozása. Helyesen hívja fel a figyelmet arra is, hogy nagyrészt a tanácsi hatáskörök bővülése adja majd meg az új átvezető formákat sok területen.

A termelőszövetkezeti mozgalom és a tanácsok viszonyáról, a hatáskörök rendezésének szükségességéről, a város speciális problémáiról szóló fejtegetések bizonyára nagy érdeklődést és további vitákat válthatnak ki. E helyütt csupán a városok speciális problémáit említjük meg, amelyen belül fontos kérdésként jelentkezik a nagyobb városok és az újonnan létrejött, vagy létrejövő szocialista városok irányításának megoldása az építkezés, a gyorsiramú fejlődés szakaszaiban. Elgondolkoztatók azok a fejtegetései is, amelyek a járási székhelyváros és a járási tanács szervezeteinek kapcsolatairól szólnak.

A tanácsok pártirányításáról szóló zárófejezet s egyben a mű befejező gondolataiból hadd idézzük a szerző következő figyelmet érdemlő megállapításait: „A pártirányítás módszereinek további fejlesztésére irányuló szívós törekvés adja meg leghatásosabb biztosítékát annak, hogy tanácsaink a további fejlődés útját következetesen előre haladva valóban egyre inkább és egyre teljesebben a nép közvetlen szerveiként lássák el feladataikat és teremtsék meg a biztos alapokat ahhoz, hogy népünk a szocializmus, a kommunizmus építésének az útján áttérhessen a társadalmi önigazgatásra."

III.

Befejezésként megismételjük: a munka legnagyobb értékének mégis azt tartjuk, hogy sikerült a marxista filozófia alapján állva megtalálnia azt a helyes szemléletet és módszert, melynek segítségével napjainkban a tudományos kutatás valóban hasznos (a társadalmi fejlődés előrehaladását előmozdító), jelentős eredményeket hozhat.

A társadalom fejlődésének Marx és Engels megalkotta tudományos elmélete fölöslegessé tette a korábbi történelemfilozófiát, amely spekulatív úton próbálta összefüggően ábrázolni az emberiség történetét. A történelmi jelenségek valóságos összefüggését pedig kiagyalt összefüggéssel cserélte fel. A tudományok felett álló filozófia szükségtelen voltát Engels is hangoztatta; mint kifejtette: nem az a feladat, hogy fejünkben kigondoljuk a jelenségek közti összefüggéseket, hanem az, hogy magában a valóságban tárjuk fel az összefüggéseket és az objektív törvényeket.

Beér professzor munkája a maga területén jó példája a marxista filozófia olyan értelmű alkotó alkalmazásának, mely szerint a világnézet nem áll külön mint a tudományok tudománya, hanem az adott tudományág konkrét anyagában, jelen esetben az állam- és jog körében kell tevékenyen hatnia. A szóbanforgó munkában a folyamatok megfigyelése, az összefüggések feltárása és a célszerű eszközök megszerkesztése nem válik külön az ideológiai problémáktól, a bírálattól és a célok elrendezésétől, hanem egységbe olvad, előremutat azon a reményteljes úton, amelyet a szocializmus győzelme néven emlegetünk, s amelyben tanácsainkra kimondhatatlanul fontos szerep vár.

Antalffy György

Weltner Andor: „A Magyar Munkajog" című egyetemi tankönyvének második kiadása

Az egyetemi tankönyvek legnagyobb jelentősége abban áll, hogy tudományos általánosítással feltárják azokat az elméleti összefüggéseket, amelyek a gyakorlat általános megismertetését lehetővé teszik és további fejlesztésének útját megmutatják. Különösen fontossá válik a tankönyvnek ez a rendeltetése a társadalomtudományokban, amelyek művelése a forradalmi szocialista átalakulással a szó szoros értelmében minőségi változáson ment keresztül. A munkajog ráadásul azok közé a tudományágak közé tartozik, amelyek ennek az átalakulásnak is a gyújtópontjában állottak, s így ennek figyelembevételével tudjuk csak felmérni, milyen nehéz feladatot tűzött maga elé a szerző, amikor a magyar szocialista munkajog tankönyvének megalkotására vállalkozott. Ezt a feladatot még súlyosabbá tették azok a viszonyok, amelyek között művét létre kellett hoznia. Szemben új polgári törvénykönyvünkkel, amelyben a szocialista polgári jog hazai művelői csaknem fél nemzedékének elméleti munkássága tükröződik,

munkajogi kódexünk közvetlenül a fordulat éve után jött létre, pusztán a szovjet munkajog — mélyebben akkor még meg sem ismerhető — eredményeire támaszkodva, mert munkajogunk hazai elmélete akkor még meg sem született. Éppen ezt a hiányt kellett a tankönyvnek pótolnia; meg kellett teremtenie a hazai szocialista munkajogunk elméletét. A szerző ezt a feladatot a tankönyv első kiadásában (1955) valósította meg. Ennek során elsősorban saját magára volt utalva, hiszen csupán néhány hazai munkajogász akkor még igen szűkkörű munkásságára támaszkodhatott. A tankönyv második kiadása (melynek első kötete 1960. szeptemberében, második kötete 1962. februárjában jelent meg) pedig a munkajog elméletének a kiépítését lényegesen továbbfejleszti.

A tudományos mű jellemzése: értékelő tevékenység. A társadalomtudományi művek vonatkozásában ez az értékelés akkor teljes, ha a művet nemcsak szakmai-tudományos mérlegre helyezi, de világnézeti vonatkozásban is számot ad tudományos értékéről. A tankönyvek jellemzéséhez mindezek mellett a didaktikai vonatkozású értékelés is hozzátartozik. E három nézőpontból kívánjuk az alábbiakban a tankönyvet jellemezni. Mielőtt azonban ehhez hozzáfognánk utalnunk kell arra, hogy a tankönyvekkel szemben támasztott követelmény általában csak a tudományág adott helyzetének korszerű ismertetése. A tárgyalt tankönyv a vázolt okokból ezt a követelményt jóval túlhaladja. Ez is jellemzi azt a rendkívül komoly szolgálatot, amelyet a szerző a tankönyv megalkotásával a hazai s egyúttal a szocialista munkajog tudományának is tett.

A) A tananyag világnézete.

A tananyagban minden vonatkozásban érvényesülnek a marxizmus —leninizmus alapvető, a társadalmi gyakorlat által igazolt megállapításai. A tananyag világnézete tehát következetesen marxista. Úgy vélem, ez külön dokumentálásra nem is szorul, hiszen a tankönyv első olvasására is világosan megállapítható. Hogy azonban mi a tananyag világnézeti értéke, ezt csak arra a kérdésre válaszolva tudjuk megmondani, mennyiben sikerült a szerzőnek a marxista tételeket *alkotó* módon alkalmaznia. A szerző ilyen irányú törekvéseinek eredményét úgy vélem, helyesebb a munka alább következő szakmai-tudományos értékelése során feltárni. Legyen szabad ezt megindokolnom.

A marxizmus megállapításai nemcsak a természet és a társadalmi lét legáltalánosabb törvényszerűségeit tárják fel, de egyúttal a megismerés *módszerét* is nyújtják. Ezt a módszert a marxizmus alkotói a jogra — mint a társadalom egyik jelenségére — természetszerűleg csak körvonalakban állapíthatták meg. A marxista jogásznak birtokában vannak ezek a módszerek és azokat mind használhatóbbá kell tennie a jog világára is. Annyiban alkalmazza tehát alkotó módon a marxizmust, amennyiben a marxista tételek segítségével új és igaz összefüggéseket, törvényszerűségeket sikerül feltárnia a jog birodalmában. Amint Engels írta: a marxista filozófia: világnézet, amelynek a tényleges tudományokban kell beválnia és tevékenyen hatnia (Anti-Dühring, BP. 1950. 143. old.). Ily módon nézetem szerint akkor, amikor az alábbiakban a tankönyv szakmai-tudományos értékét elemezzük, egyúttal a tananyag világnézeti értékét illetően is állástfoglalunk.

B) *A tananyag szakmai-tudományos értéke.* A mű szakmai-tudományos értékét az alábbiakban —: a marxizmus ismert tételeiből kiindulva — a következők rendjén vizsgáljuk: mennyiben tárja fel a tananyag a *fejlődés* és a lényeges összefüggések szemléletében *a)* a munkajog alapjául *szolgáló társadalmi viszonyokat, b)* a munkajogi szabályok *rendeltetését, c)* a munkajog *normáinak rendszerét, d)* a munkajog *dogmatikáját* és az egyes dogmatikai formák mögött álló megváltozott tartalmat, végül *e)* mennyiben van figyelemmel a *gyakorlatra.*

I. A munkajog alapjául szolgáló társadalmi viszonyok. 1. A szerző ezt a kérdést a munka I. fejezetében vizsgálja s az ennek eredményeként leszűrt megállapításokat az egész munkában hasznosítja. Abból indul ki, hogy a munkajog alapját a társadalmi viszonyok két csoportja alkotja. Ezek közül az egyiket a „társadalmi munkaviszonyok" teszik ki. A szocialista társadalmi munkaviszony nézete szerint „a termelési viszonyoknak az az eleme, amely közvetlenül a munkatevékenység realizálása, a munkaerőnek közvetlenül valamely szocialista jellegű gazdálkodó, igazgatási vagy társadalmi szerv részére való kifejtése" révén áll elő (I. köt. 4. old.). A szerző doktori értekezésében feltárt kutatásainak eredményét jelzi az a további tétele, amelyben az így megjelölt szocialista társadalmi munkaviszony tartalmát és jellegét világítja meg. A termelési viszonyok tartalmát és jellegét (így a társadalmi munkaviszonyok jellegét is) mindig szükségképpen a tulajdoni viszonyok határozzák meg. Minthogy pedig a szocialista társadalomban a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak, a dolgozó csak a szervezeti és jogi formát illetően fejti ki a vállalat számára a munkaerejét, azonban „a társadalmi-gazdasági tartalom szempontjából nem másnak, hanem a vállalaton és a társadalmon keresztül saját magának dolgozik". (I. köt. 5. old.). Ez pedig meghatározza a szocialista társadalmi munkaviszonyok jellegét is, amelyek a fentiekből következőleg „az elnyomástól és kizsákmányolástól felszabadult, attól mentes emberek szocialista együttműködésének és kölcsönös segítségének viszonyai". (u. o.) A tőkés rendben viszont a termelési eszközök magántulajdona folytán a munkaviszonyok — ellentétes előjellel — „a gazdasági, a társadalmi és a jogi fölé- és alárendeltségnek, az értéktöbblet elsajátításának a viszonyai". (I. köt. 4. old.).

A munkajog alapjául szolgáló társadalmi viszonyok másik csoportját a „társadalmi munkaviszonyok megszervezését szolgáló viszonyok" teszik ki. Ilyenek pl. a szakszervezetekkel, üzemi tanácsokkal, a vállalati dolgozók kollektíváival, a munkavédelmi, jóléti és kulturális szolgáltatásokkal összefüggő, továbbá a munkaversenynyel, a szakképzéssel, a társadalombiztosítással és a munkaügyi vitákkal kapcsolatos viszonyok.

A szerző nézete szerint a munkajogi szabályok alapját — azaz a munkajogi szabályozás tárgyát — a két viszonytípus *együttesen* alkotja, másszóval mind a társadalmi munkaviszonyok, mind pedig az ezek megszervezését szolgáló említett egyéb társadalmi viszonyok.

Ez a koncepció igen értékes. Egyfelől feltárja a szocialista egyéni társadalmi munkaviszony eddig is érzett, de ilyen világossággal meg nem mutatott tartalmát, amely szerint az nemcsak az egyén és a össztársadalom közti kapcsolat, hanem olyan kapcsolat is, amelynek során az egyén végső soron saját magának dolgozik. Másfelől értékes a koncepció annyiban, hogy felismeri az említett két viszonycsoport *szoros összefüggését*, és ezzel megtalálja azt az abroncsot, aminek egybekapcsolódó ereje nélkül a munkajog alkotó elemei darabokra hullanának szét, éspedig az egyéni munkajogviszony, továbbá az egyéb említett társadalmi viszonyokat realizáló különféle más jogviszonyok (társadalombiztosítási, munkavédelmi, szakképzési, stb. jogviszonyok) töredékeire.

Kérdés azonban, hogy a szocialista fejlődés kapcsán ma már nem kell-e az említett szoros összefüggésen túlmenő olyan kapcsolatot látnunk a két kategória között, amely inkább az *egybefoglalásukat* kívánja meg. Másszóval nem lenne-e helyes az egységes társadalmi munkaviszony két oldalaként felfognunk az egyéni munkaviszonyokat és az azok megszervezését szolgáló egyéb társadalmi viszonyokat. *Kuncz és Tippmann* hasonló álláspontra helyezkednek (Arbeitsrecht, 1958.. 5. sz.), és hasonló gondolatot vetett fel *Rudolf* Lóránt is (az ELTE Jogi Karán 1962. III. 31-én tartott vitaülésen). Ezek az elképzelések a későbbiekben talán értékesíthetők lennének a tananyag további korszerűsítése körében, de természetesen csak akkor, ha ez a probléma — részletes tudományos vita alapján — igenlőleg dől el.

2. A mondott társadalmi viszonyok vizsgálatát a szerző a *fejlődés* és az összefüggések figyelembevételével végzi el. Ez nemcsak a munkaviszony szabályozásának történetét ismertető II. fejezetre jellemző, ahol is a jogi felépítmény történeti változásainak mozzanatait az alapul szolgáló tőkés és szocialista társadalmi munkaviszonyok már feltárt tartalmára és jellegére vezeti vissza, hanem mint említettük egész munkáján végigvonul.

Az alap determinatív szerepének feltárása módot ad a szerzőnek a munkajog számos komoly problémájának a megoldására. Így pl. a munkajogviszonyt az egyéb jogviszonyoktól, különösen a polgári jogi viszonytól éppen a szocialista társadalmi munkaviszony fent már jelzett tartalmára és jellegére figyelemmel határolja el, nevezetesen, hogy az nem áruviszony, hanem elsősorban személyiségi viszony, továbbá, hogy ennélfogva a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás viszonyában nem az egyenértékűség érvényesül, a felek kapcsolatában pedig nem a mellérendeltség, hanem az *utasításnak való alárendeltség* áll fenn (I. köt. 14. old.). A szerző éppen az utóbbi mozzanatot tartja a polgári jogi és a munkajogviszony közötti *legfontosabb elhatárolói ismérvnek* (I. 129. old.), ami felfogása szerint „közvetlenül összefügg a munkaviszony mint materiális társadalmi-gazdasági viszony lényegével". (I. 130. old.)

Itt mindemellett helyes lenne említést tenni arról a mozzantról is, amit a szerző a munkafegyelem c. fejezetben helyesen kiemel, t. i. hogy az irányítás és az ennek, megfelelő engedelmeskedés" minden . . . . . közös munkának szükséges feltétele, objektív gazdasági törvényszerűsége és követelménye" (II. 147. old.). Ez a gondolat az utasítási jog természetének elemzéséhez szervesen hozzátartozik, nemcsak azért, mert a munkafegyelmi kötelezettségének ez adja meg az egyik alapelemét, de azért is, mivel éppen az utasítási jogkör az, amiben a tőkés és a szocialista munkajogviszony közötti *formai hasonlóság* a legelevenebben kifejezésre jut. E mozzanat kiemelése után éppen ezért talán még plasztikusabban fog kifejezésre jutni a szerző által feltárt tartalmi és jellegbeli különbség a szocialista munkáltató és a tőkés munkáltató utasítási jogköre között (I. 130—131. old.).

Az alapnak e fejlődésében vizsgált determináló hatását a szerző az egyes részproblémákkal foglalkozó fejezetekben is feltárja: csak példálózva említjük a munka díjazásáról szóló fejtegetéseket, ahol a szocialista elosztást elemzi (II. 3—7. old.), az anyagi felelősséget tárgyaló részt, ahol ugyancsak a társadalmi viszonyokból magyarázza a dolgozó anyagi felelősségének mind a tőkés jog, mind a szocialista polgári jog felelősségi szabályaitól minőségileg eltérő voltát, (II. 180—183. old.), vagy a munkaügyi viták elintézéséről szóló megállapításokat, amelyekben hasonló szempontú elemzést végez (II. 237—243. old.).

II. A munkajogi szabályok rendeltetése és normarendszere 1. Az a tény, hogy a szerző a munkajogi szabályok és az alap közötti összefüggést mindenhol megvilágítja, egyúttal azt is jelenti, hogy részletesen fel tudja tárni a munkajog normáinak *rendeltetését* is. Tudományos szempontból a norma céljának feltárása egyszerűbb feladatnak tűnik, mint pl. a dogmatikai összefüggések megvilágítása. Ez azonban csak látszat. Éppen a munkajogban, ahol még erősek a korábbi, áruviszonyokon nyugvó szabályozás emlékei és hatásai, e célok megvilágítása gyakran nem könnyű. Sikerült megoldás a szerző részéről, hogy a munkajog alapelveiről szóló III. fejezetben, mintegy megveti e feladat megoldásának a bázisát. Amint kifejti, az alapelvek, amelyek a gazdaság oldaláról nézve annak objektív törvényszerűségeit fejezik ki, „a felépítmény oldaláról szemlélve .... kifejezésre juttatják annak legfontosabb szolgálati feladatait" (I. 52. old.). Helyes az is, hogy e fejezetben (az általános tanok körében) részletesen csak a két legfontosabb alapelvvel (a munkához, való joggal és a társadalom munkájában való részvétel követelményével) foglalkozik. Helyesen ismeri fel, hogy a többi alapelv a munkajog egy-egy nevesített intézményének alapja, így azokkal valóban helyesebb a reá épülő intézménnyel kapcsolatban foglalkozni (uo.).

A szerző a továbbiakban híven világítja meg a munkajog különböző intézményei előtt álló, néha eléggé rejtett célokat. Ennek bemutatására elegendő két példa. Egyik a jutalmazás s annak köréből is a *kollektív* jutalom rendeltetése. Szemben a munkabérrel, amely a dolgozót a vállalat jövedelmezőségétől függetlenül illeti meg és amelynek célja — az egyéni teljesítményre való ösztönzés — a dolgozókat bizonyos fokig elszigeteli egymástól, a szerző a kollektív jutalom célját a *vállalatnak, mint egésznek* az eredményességében találja meg; a dolgozó nemcsak hogy munkajogviszonyban áll a vállalattal, de a vállalati

kollektívának is tagja és ezzel függ össze, hogy a társadalom „elvárja, hogy a dolgozók nemcsak egyéni érdekeiket tartsák szem előtt, hanem az egész vállalat érdekeit is" (II. 53. old.). Ezt a követelményt szolgálja, hogy a dolgozók munkabérükön felül abból a nyereségtöbbletből is részesedjenek, amely éppen annak folytán keletkezett, hogy . . . . nemcsak egyénileg, hanem mint kollektíva is jó munkát végeztek. (U. o.)

A másik példa a szocialista munkáltató: *a vállalat rendeltetése.* Ennek megvilágítása során a szerző hangsúyozza, hogy a vállalat „a társadalmi munka megszervezésének eszköze", tehát „a népgazdasági terv teljesítését úgy köteles megszervezni, hogy egyúttal gondoskodjék a munkajog alapelveinek megvalósításáról is a dolgozók érdekében" (I. 149. old.). Ennek kidomborítását különösen fontosnak vélem, mert még elég gyakori az az egysíkú szemlélet, amely a vállalatban pusztán gazdasági egységet lát. Ebből egyébként az is következik, hogy mindazokban az esetekben, amikor a jogszabály az egyes kérdésekben a döntést — közelebbi eligazítás nélkül — az igazgató mérlegelésére utalja: az igazgatónak nem a saját tetszése, hanem a vállalat mondott rendeltetése alapján kell a döntést meghoznia. Célszerű lenne ezzel az igazgatói mérlegelésre tartozó kérdésekről (az ún. egyéni érdekvitákról) szóló fejtegetéseket kiegészíteni (II. 246. old.).

2. A tankönyv *rendszere* nem követi a tételes munkajog normáinak rendszerbeli elhelyezését, hanem kombinatív megoldást fogad el (I. 19. old.). Három részre oszlik. Az első rész az „Általános tanok" címet viseli, de nem „Általános rész", tehát nem azokat a szabályokat tárgyalja, amelyek mindenfajta munkajogviszonyban egyaránt irányadóak. Helyes a szerzőnek az az álláspontja, hogy az ilyen rendszerezés a feldolgozást „túl bonyolulttá" tenné (I. 18. old.). A mondott általános tanok ennélfogva csak olyan fontosabb kérdéseket tárgyalnak, amelyek bevezetőül szolgálnak a további anyag feldolgozásához (I. 19. old.), így a munkajog tárgyát, fogalmát és rendszerét (I. fejezet), a munkaviszony szabályozásának fejlődéstörténetét (II. fejezet), a munkajog alapelveit (III. fejezet), a kollektív jogviszonyokat (IV. fejezet) és a munkajog jogforrástanát (V. fejezet). A második rész foglalkozik a munkások és tisztviselők munkajogviszonyával és lényegileg a Mt. tagozódását követi. A harmadik rész a kisipari szövetkezeti-tagok munkajogviszonyát taglalja.

A tankönyvnek ez a rendszere korszerű és kielégítő, csupán egy gondolatot kívánok vele kapcsolatban felvetni. A fentiekben már szó volt a vállalat, mint munkáltató rendeltetéséről. Az állami vállalat nemcsak a polgári jog, de a munkajog alanya is és ebben a vonatkozásban a vállalat jogi helyzete merőben más, mint a polgári jogi viszonyokban. Ezt az eltérő helyzetet a tankönyv sokrétűen feltárja, különösen a IV. fejezetben, ahol a dolgozóknak a vállalat tevékenységének megszervezésébe és ellenőrzésébe való bevonását ismerteti s ahol a vállalat keretei között érvényesülő, e célt szolgáló belső jogviszonyokról szól (I. 94. old.). A bevonás különböző formái, amelyek a szakszervezet, az üzemi tanács és a vállalati kollektíva tevékenysége során valósulnak meg, végeredményben mind *a vállalat, mint szervezet* keretei között zajlanak le. Ezért talán helyes lenne az említett fejezetben külön paragrafusban is foglalkozni a vállalattal és már itt feltárni a mondott rendeltetését, szervezetét és olyan egyéb ismérveit, amelyek a vállalatra, mint a társadalmi munka megszervezését célzó szervezetre jellemzőek.

3. A szocialista jog normáinak rendszerbeli elhelyezésével szorosan összefügg a jogágazatok kérdése. A tankönyv részletesen foglalkozik a munkajog *önálló jogágazatiságával* (főleg az I. fejezetben). A Ptk hatálybalépése és egyúttal a tankönyv I. kötetének megjelenése) után különös élességgel vetődött fel az a kérdés, hogy mennyiben van helye a Ptk. alkalmazásának abban az esetben, amikor a munkajog szabályai nem adnak eligazítást. A szerző több megnyilatkozásában arra a helyes és ma már általánosan elfogadottnak tekinthető álláspontra helyezkedett, hogy a polgári jog a munkajognak nem fölé, hanem mellérendelt jogágazat lévén, ilyen esetben nemcsak, hogy nem kötelező a Ptk. alkalmazása, hanem ellenkezőleg: a polgári jogi normákat kizárólag akkor lehet alkalmazni, amikor erre az *analógia* szabályai módot nyújtanak. Helyes lenne ezzel a munkajogi jogforrásokról szóló V. fejezetet kiegészíteni.

III. A munkajog dogmatikája. A tankönyv egyik nagy érdeme a munkajog dogmatikájának széleskörű kiépítése. Szolgáljanak ennek megvilágítására az alábbiak:

a) A tankönyv a tételes munkajog gyakran közelebbről meg nem határozott kategóriáit *rendszerezi, tartalmukat meghatározza és nevesíti.*

A munkajog alanyai körében pl. a dolgozó oldalán felderíti a *dolgozói jogképesség és cselekvőképesség* viszonyát, a jogképesség körében pedig különbséget tesz a dolgozói jogképesség és a *munkavállalási képesség* között (I. 136—138. old.), mely utóbbin csak az egyes konkrét munkakörökben való munkaviszonybalépés jogi lehetőségét érti. A munkáltató oldalán is különböztet a *munkáltatói jogképesség,* illetőleg az *alkalmazási képesség* között (I. 140—142. old), utóbbival a munkáltatói jogképesség terjedelmét jelölve meg.

A dolgozó *munkavégzési kötelezettsége* körében pl. megkülönbözteti *a)* a *munkakörbe* tartozó feladatok ellátásának kötelezettségét; *b)* az *utasítás* teljesítésének kötelezettségét; *c)* a munkavégzés *időbeli terjedelmével* összefüggő kötelezettségeket; *d)* a munka *személyes* elvégzésének kötelezettségét; *e)* végül a *fegyelmezett és gondos* munkavégzés kötelezettségét, amelynek körében további nevesítő-osztályozó különböztetéseket tesz (I. 151—157. old.).

b) Olyan jogi helyzetekre, amelyekre a tételes jog nem építette ki az adekvát jogi formát, *új dogmatikai megoldásokat* ajánl. Így pl. a munkaszerződés érvénytelensége esetére megfogalmazza az érvénytelenség *orvoslásának* kötelezettségét, amit a munkaviszony lehető fenntartására irányuló össztársadalmi érdekből vezet le. (I. 190. old.) A tételes jog ez idő szerint a munkaviszony jogos megszüntetése esetére a dolgozónak nem ad kártérítési igényt, az élet azonban gyakran vet fel olyan eseteket,

amelyekben a vállalat felmondása jogos ugyan (pl. a vállalat létszámtúllépésben van), de ezt a helyzetet éppen maga a vállalat, mégpedig felróható módon idézte elő (pl. a vállalatot gondatlanság terheli abban, hogy az illető dolgozót a megszabott keret túllépésével alkalmazta). A tankönyv a hasonló esetekre azt a dogmatikai megoldást ajánlja, hogy a vállalati felmondás jogszerűségének elismerése mellett a vállalatnak a kieső átlagkeresetért a dolgozóval szemben *ugyanúgy kell felelnie, mint jogellenes felmondás esetén.* (I. 141. old.)

c) A jognak — a felépítményi formák folyamatossága következtében — a maga dogmatikai alakzatait jórészt a korábbi jogi formák közül kell merítenie. A szerző az ilyen esetekben a *régi jogi forma mögött álló új tartalom* feltárására törekszik. Így pl. kifejti, hogy noha a szerződés az áruviszonyok lebonyolításának jogi formája, a szocialista viszonyok között pedig a munkaerő már nem áru, munkajogunknak fenn kell tartania a munkaszerződés intézményét; a munkaszerződés azonban „már nem áruforma, hanem csak a szerződés legáltalánosabb tulajdonságait tartja meg, a felek kölcsönös és közös akaratának rögzítését szolgálja" (I. 182. old.). A munkaszerződés mögött álló új tartalom legfontosabb jellemzőjét abban látja: „a dolgozóra kell rábízni ..... hogy kiválassza azt a vállalatot, ahol legnemesebb emberi tulajdonságait, kezdeményező készségét és alkotó lendületét, személyes tuladonságainak és körülményeinek, valamint a vállalat sajátosságainak megfelelően a legjobban kifejtheti." (uo.)

d) Végül a jogi dogmatika körében meg kell emlékezni a szerzőnek a munkajog legáltalánosabb elméleti összefüggéseit feltáró tételeiről. Ebben a szférában az *új tartalom új jogi dogmatikai kategóriák* megfogalmazása révén rajzolódik ki. Két vonatkozásban kívánom ezt bemutatni.

Egyik a szerző által *kollektív jogviszonyoknak* nevezett jogi kapcsolatok körében merül fel. A szocialista viszonyok között új realitásként megjelenő vállalati kollektívát ugyanis olyan jogok illetik, „amelyek nem azonosak az egyes dolgozókat egyéni munkaviszonyaik alapján megillető jogok számtani összegével". A kollektíva jogköre „minőségileg más . . . a dolgozó egyéni jogaitól elkülönült jogkör", amely viszont *„önálló jogalanyiságot feltételez,* mert ahogyan tárgy és tartalom nélkül jog nem létezhet, ugyanúgy jogalany nélkül sem képzelhető el semmiféle jog". (I. 92—93. old.) Másszóval a kollektíva körében megnyilatkozó emberi kapcsolatok — mint új tartalom — a jog világában a kollektíva önálló jogalanyiságában találják meg — a szerző helyes nézete szerint — a maguk létezési módját.

A másik vonatkozás a munkajogviszony tartalmával függ össze. A társadalmi munkaviszonyok új tartalmának egyik rendkívül fontos megnyilatkozását ismeri fel a szerző, amikor jelentős különbséget talál a tőkés munkaszerződést korlátozó kogens szabályok és a szocialista munkajogviszony *„mellőzhetetlen tartalmát"* kialakító szocialista jogszabályok között. Ez utóbbiakra az jellemző, hogy az egész társadalom érdekében, főszabályként pozitív tartalmú jogokat és kötelezettségeket írnak elő, amelyek *közvetlenül* (a felek tudata, akarata és nyilatkozata nélkül is) a jogszabály rendelkezése folytán határozzák meg a munkajogviszony tartalmát és *mellőzhetetlen erejűek,* eltérés esetén nem a munkaszerződés semmis, hanem az eltérő kikötés. (I. 146. old.)

2. Céltalan lenne ehelyütt a munkajogi dogmatika vitás kérdéseivel foglalkoznom. A szerző ezeket saját álláspontjának ismertetése mellett híven feltárja (lásd pl. a munkajogviszony keletkezésének időpontjára vonatkozó fejtegetéseket, ahol is más álláspontot képviselnek a szerződési és a beiktatási elmélet hívei. (I. 178—179. old.) Fel kívánok vetni azonban két középponti problémát. Ezekkel a tankönyv érthetően nem foglalkozhatott, mivel e kérdések kontúrjai csak most vannak kibontakozóban. Tudományos megvitatásuk és eldöntésük azonban a jövőt illetően a tananyag kiegészítését kívánhatja meg.

Az első a *munkajogviszony dogmatikai felfogása,* amely a társadalmi munkaviszonyoknak már a korábbiakban érintett koncepciójával függ össze. Ha ez utóbbi kérdés úgy dől el, hogy az egységes társadalmi munkaviszony az egyéni munkaviszonyok mellett az azok megszervezését szolgáló viszonyokat is magában foglalja, akkor okkal vetődhet fel a munkajogviszonynak olyan dogmatikai szemlélete, amely szerint ez a jogviszony *három pólusú.* Másszóval a kollektíva nemcsak jogalany, de a munkajogviszonynak is az alanya. A dolgozó — amikor munkajogviszonyba lép — nemcsak a vállalattal, hanem a kollektívával is jogi kapcsolatba kerül. Mindhárom alany bizonyos magatartásokat várhat el a másik kettőtől. E felfogásnak nézetem szerint nem lehet azt a következményt tulajdonítani, mintha a kollektív jogviszonyokat bele kívánnánk szorítani az „egyéni" munkajogviszony Prokrusztesz-ágyába. Ellenkezőleg: a munkajogviszonyt kell az egyéni munkajogviszonynál szélesebb jogviszonynak felismernünk, amelynek az egyéni munkajogviszony csak az egyik — bár igen fontos — oldala. Ez a dogmatikai megoldás nem ismeretlen ma sem egyes jogágazatainkban. Pl. a családjogban a rokonság sokpólusú jogviszony és ez a többalanyúság egyáltalán nem okoz zavart, amikor az egyik rokon — tartásra vonatkozó jogának érvényesítése végett — adott esetben nem valamennyi rokona ellen, hanem csupán egyes — a tartásra kötelezett — rokonai ellen lép vagy léphet fel.

A másik probléma a *munkajogi felelősség kérdése.* A jogi felelősség általános problémái a legújabb időkben a tudományos érdeklődés egyik gyújtópontjába kerültek, ami indokolttá teszi a munkajogi felelősség mindhárom nemének együttes tanulmányozását is.

A munkajogi felelősségre ebben a szemléletben egyebek között az a jellemző, hogy alanyainak eltérő lényegénél fogva egészen más szabályok szerint alakul a vállalat felelőssége (amely főszabály szerint objektív) és a dolgozó (anyagi és fegyelmi) felelőssége (amely főszabály szerint szubjektív). Szemben tehát pl. a polgári jogi felelősséggel, amely homogén, abban az értelemben, hogy a polgári jog alanya elvileg bármelyik polgári jogi felelősségi alakzatnak is alanya lehet, a munkajogi felelősség *hete-*

rogén: egymástól minőségileg különböző alanyainak a felelőssége is eltérő. A vállalat említett objektív felelősségének a mibenléte nézetem szerint arra vezethető vissza, hogy a vállalat a társadalom szerve, amelynek az egyénnél szélesebb cselekvési szabadsága van, így felelősségének is tágabbnak kell lennie, mint az egyes emberekre és az egyéni pszichikum természetére alapozott felelősség.

3. Végül a munkajogi dogmatikával kapcsolatban kell megemlékeznünk arról, hogy a tankönyv a *hazai* irodalom mellett részletesen ismerteti a *szovjet* és a *népi demokratikus* munkajogi irodalom (ez utóbbiak köréből különösen az NDK és a Csehszlovák Köztársaság irodalmának) fontosabb megállapításait. Emellett bőséges kritikai ismertetést ad a *burzsoá munkajog* diszciplinjának tételeiről is, főleg a nyugatnémet és a francia irodalom anyagából, gyakran utal azonban amerikai, angol, svájci, stb. szerzők megállapításaira is.

IV. A tananyag kapcsolata a gyakorlattal. A gyakorlat az emberek érzéki-anyagi tevékenysége, amelylyel megváltoztatják a valóság tárgyait, jelenségeit és folyamatait. A jog terén a gyakorlat a jogszabály (a jogalkotás) és a legtágabb értelemben vett jogalkalmazás kölcsönhatásában érvényesül. A jogszabály célja, hogy normái gyakorlattá váljanak az emberek magatartásában; a jogalkalmazás pedig olyan tényező, amely lépten-nyomon igényeket támaszt a jogalkotással szemben: a fejlődő társadalmi viszonyokhoz híven igazodó, azok fejlődését mind tökéletesebben szolgáló normákat követel. A jogtudomány a maga feladatát (a jog elméleti összefüggéseinek feltárását) csak úgy valósíthatja meg, ha a vázolt társadalmi gyakorlatot mindenkor szem előtt tartja. A tankönyv ennek a követelménynek messzemenően eleget tesz.

A szerző híven *ismerteti* a bírósági és az egyeztető bizottsági jogalkalmazás hozzáférhető gyakorlatát. Feldolgozza nemcsak a Bírósági Határozatok joganyagát s egyúttal a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának állásfoglalásait, de a törvényességi óvások gyakorlatából is merít (lásd pl. a munkafegyelemről és a dolgozók anyagi felelősségéről szóló fejezeteket). Számos vonatkozásban ismerteti a budapesti TEB gyakorlatát is (lásd a munkaszerződés módosításáról és a munkajogviszony megszűnéséről szóló fejezetet).

Ami ezen a téren további *lépést* jelenthetne előre, az munkajogunk művelésének bizonyos jelenlegi korlátaival függ össze. Kívánatos lenne, hogy fokozódjék azoknak az összeállításoknak, tanulmányoknak a száma, amelyek bizonyos munkajogi kérdésekben a bírói, illetve egyeztető bizottsági, sőt adott esetben a vállalati, illetőleg a minisztériumi gyakorlat részletesebb feldolgozását tűzik célul. Ennek nyomán mód nyílnék a gyakorlat megismertetésére ott is (mint pl. a népgazdasági érdekből történt áthelyezés, vagy az ún. igazgatói mérlegelésre fenntartott kérdések), ahol a szerző a feldolgozásra nem vállalkozhatott, hiszen ez már olyan feladat, ami csak a munkajogászok már említett feldolgozó tevékenységének növekedése révén valósulhat meg.

Legyen szabad a fentiekkel összefüggésben utalnom egy munkajogi folyóirat iránti már hosszabb idő óta felmerült igényre. A munkajog művelésére s különösen a mondott feldolgozási feladatok megoldására ennek igen gyümölcsöző hatása lenne.

A tankönyv nemcsak ismertet, hanem *bírál* is. A jogszabály nézőpontjából értékeli a jogalkalmazást és megfordítva: a jogalkalmazás oldaláról tár fel további igényeket a jogalkotással szemben. Ennek bemutatására, úgy vélem, elegendő a munkaszerződés érvénytelenségéről szóló fejtegetésekre hivatkoznom. A szerző ebben a problémakörben a gyakorlat tanácstalanságából meríti az impulzust; az eredmény pedig amire jut, egyúttal a tételes jog bírálatát is jelenti, éspedig helyes megoldási javaslatokban kifejezésre jutó, gyümölcsöző bírálatát.

C) *A tankönyv didaktikai értéke.* Az, hogy a tankönyv a fentiek alapján szakmai-tudományos szemszögből igen értékes és magas színvonalú, egyúttal azt is jelzi, hogy didaktikai szempontból is igen pozitívnek kell ítélnünk. A didaktikai értéket ugyanis elsődlegesen a tananyag tartalma szabja meg.

A didaktikai szempontból való értékelés során mindazonáltal egyéb, olyan mozzanatok is előtérbe nyomulnak, amelyek a tartalom közlésének, megismertetésének *módjával* függnek össze. A tankönyvekben feldolgozott legértékesebb ismeretanyag is csak annyit ér, amennyit abból elsajátítanak, sőt: amennyi hosszú évek múltán — mint leszűrődött eredmény — megmarad belőle a már végzett, gyakorló jogász emlékezetében. A tananyag ebből a szempontból is értékes.

A tankönyv eredményesen törekszik arra, hogy tételeit a tanuló a lehetőségekhez képest *könnyen sajátíthassa el.*

Ennek érdekében egyszerű, *világos nyelven* ismerteti az anyagot.

Terjedelme (a tartalomjegyzék, a tárgymutató és az irodalomjegyzék leszámításával összesen 520. old.) nem haladja meg az egyetemi fokon szokásos átlagos terjedelmet.

Arra törekszik, hogy csak a *lényeges ismeretanyagot* közölje. Ennek körében is sokszorosan differenciál — a megfelelő nyomdai betűtípusok felhasználásával — a fontos és kevésbé fontos részek között. Egyebek mellett pl. a munkajogi *lexikális normaanyagból* csak azokat a tételeket veszi fel a nagybetűs szövekbe, amelyek valóban fontosak. Jól mutatja ezt pl. a nyugdíjjogosultságot kizáró és korlátozó okokról szóló cím (II. 126—127. old.), ahol a 2. pontban csupán annyit mond, hogy érdemtelenség esetén vagy egyáltalában nem, vagy csökkentett mértékben jár a nyugdíj, az erre vonatkozó további rendelkezések közül pedig csak a főszabályokat és azokat is a legkisebb betűtípussal (jegyzetben) közli.

Ezeknél a didaktikai eszközöknél talán még fontosabb az anyag tagolása. A könyv nemcsak a tananyag közlésének rendszerében (fejezet, szakasz, római számmal jelölt cím, arab számmal jelölt alcím, betűvel jelzett pont) hanem a tananyag szövegén belül is — további tagolásokkal — erőteljesen különböztet. E tagolások a valóság jól sikerült absztrakciói, s ezért a tanulást igen megkönnyítik (qui bene distinguit, bene docet). Talán csak egy olyan rész van,

amelyben a tagolás didaktikai szempontból a többihez mérten kevésbé sikerült; a 12. §-nak a szakszervezetek jogköréről szóló XII—XIV. címei (I. 77—82. old.), amelyek tartalmában több ponton átfedések vannak.

Az anyag tagolásához egyébként csupán két megjegyzést kívánok fűzni. Egyik formai: éppen a tagolás sokrétűsége folytán egyes helyeken nehéz különböztetni a szövegen belüli és a rendszerbeli tagolás között (mert mondjuk mindkettőt arab szám vagy az abc betűi jelzik), amit a tagolási jelek további differenciálásával lehetne elkerülni. A másik tartalmi: a szövegen belüli tagolások egyes anyagrészekben talán mélyebbre mennek az átlagos megtanulhatósági mértéknél; pl. a termelési tanácskozásról szóló alcím (I. 95. old.) a)—e) pontok alatt ismerteti — mégpedig nagy betűtípussal — a vállalatot a kollektívával szemben terhelő kötelezettségeket.

A tankönyv nemcsak tagolja az anyagot, hanem egyidejűleg *egységet is teremt* a széttagolt részek között. Ezt a tananyag belső logikája mellett az is biztosítja, hogy a szerző gondot fordít az egyes anyagrészek közötti átmenet, kontinuitás kidolgozására, s a más anyagrészekkel való kapcsolat felvázolására, s ha kell, igénybeveszi a didaktikailag indokolt ismétléseket is.

A tananyag eme egységességének a gondolata vezet el a már említett végső ismertetőjegyhez, amely a mű didaktikai értékét leghívebben méri. A tankönyv jól tölti be a *munkajogi gondolkodásra* nevelés feladatait. Éppen mert a szocialista munkajog elméletének kiépítésével megmutatja a joganyag belső összefüggéseit, törvényszerűségeit, egyúttal megtanít különböztetni munkajogilag lényeges és lényegtelen között, s ezzel olyasmit nyújt, ami a tételes szabályokon túlmenően is maradandó.

Kertész István

Új könyvek

Eörsi Gyula: Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 223 p.

Vida Sándor: A védjegy és az ipari termékek értékesítése. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 259 p. /Vállalati kisktár./

A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései. [Tanulmánygyűjtemény]. Szerk. Seres Imre. [Írták: Sárándi Imre—Veress József—Bak József—Földes Iván]. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 473 p.

A magyar nyelv értelmező szótára. Szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 6. köt. Sz—Ty. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 883 p. 1 mell.

Nemzetközi közjog

Liszovszkij, V. I.: Mezsdunarodnoe pravo. [Nemzetközi jog.] 2. izd. Moszkva, Vüszsaja Skola, 1961. 483 p. (Bibliogr. 474—478. p.) OK. 370.973

A Szovjetunió közgazdasági főiskolái számára készült tankönyv.

Szbornik dejsztvujuscsih dogovorov, szoglasenij i konvencij, zakljucsennüh SzSzSzR sz inosztrannümi goszudarsztvami. Vüpuszk. 20. [A Szovjetunió által külországokkal kötött hatályos szerződések, egyezmények és megállapodások gyűjteménye.] Moszkva, Goszpolizdat, 1961. 707 p.

/Miniszterstvo Inosztrannüh del SzSzSzR./ ÁJI. 19.284

A gyűjtemény 20. kötete az 1958. jan. 1—december 31. időközben életbelépett nemzetközi szerződések szövegét tartalmazza.

Szperanszkaja, L. V.: Princip szamoopredelenija nacij v mezsdunarodnom prave. [A nemzetek önrendelkezésének elve a nemzetközi jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 172, [3] p. OK 371.088

A nemzetek önrendelkezésével, mint a nemzetközi jog egyik alapvető elvével, az ENSZ-nek ezzel kapcsolatos tevékenységével, az 1949-es genfi konvencióval, a Szovjetuniónak az önrendelkezés megvalósítására irányuló erőfeszítéseivel, valamint a nemzetközi mozgalmakkal, az ázsiai és afrikai népek konferenciájával foglalkozik. Külön fejezetet szentel az algériai nemzeti-felszabadító mozgalomnak és az „algériai kérdés" nemzetközi jogi kihatásainak.

Bergmann, Alexander: Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht. [Nemzetközi házassági- és gyermekvédelmi jog.] (1—5. Bd. und Ablege-Ordner.) 3. neu bearb. Aufl. Frankfurt a. M., Verl. für Standesamtswesen, (1962). 6 db. OK. 375. 935:1—[6]

A gyűjtemény, amely 67 ország családjogi tételes szabályait közli, a címen túlmenően az állampolgársággal kapcsolatos jogszabályokat is tartalmazza. A szabadlapos összeállítás az 1961. III. 31-i állapotokat veszi alapul.

Syatauw, J. J. G.: Some newly established Asian states and the development of international law. [Néhány újonnan létesült ázsiai állam és a nemzetközi jog fejlődése.] The Hague, Nijhoff, 1961. XI. 249 p. 3 térk. OK. 375.883

Elsősorban négy ország: India, Indonézia, Burma és Ceylon kialakulásának történetével és jelenlegi problémáival foglalkozva a gyarmatosítás, az önrendelkezés, a semlegesség és a békés egymásmellett élés kérdéseit vizsgálja.

Szovetszkij ezsegodnik mezsdunarodnogo prava. 1960. [A nemzetközi jog szovjet évkönyve. 1960.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR 1961. 487 p. /Szovetszkaja Aszszociacija Mezsdunarodnogo Prava./ ÁJI. 19.191

A korábbi kötetekkel (vö. a JK. 1960: 171. és 1961: 613. oldalain megjelent recenziókat) azonos módon megjelent munka az 1960. évi anyagot közli (tanulmányok, beszámolók, bibliográfiák stb.)

Az ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY sajtó alatt levő V. köt. 4. számának tartalma: *Tanulmányok: Peschka Vilmos:* A pszichologizmus a modern burzsoá jogelméletben. — *Péteri Zoltán:* Az „újjáéledt" természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után. — *Herczegh Géza:* A szocialista államokkal kötött jogsegélyegyezményeink. — *Horváth Anna:* Az új szovjet büntető törvényhozás általános vonásai és sajátosságai a köztársasági büntető törvénykönyvekben. — Az orosz és francia nyelvű tartalmi kivonatok az egyes tanulmányok után következnek. — *Szemle: Búza László:* Herczegh Géza: A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog. — *Bihari Ottó:* Monográfia a magyar helyi tanácsok kialakulásáról és fejlődéséről. — *Kulcsár Kálmán:* Matematikai módszerek a jogtudományban. — *Ficzere Lajos:* A népgazdasági tanácsok szervezetének és működésének jogi kérdései

---

E lapszám (XVII. új évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Szabó Lászlóné* aspiráns. — *Dr. Pap Tibor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Vida István* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Katona Zoltán,* a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészének első helyettese. — *Dr. Eliás Josef,* a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Prága). — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Kertész István* igazságügyminisztériumi főelőadó.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.5051 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

XVII. új évfolyam 11. szám Budapest, 1962. november hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1962 DEC 4.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

EÖRSI GYULA:
A Legfelsőbb Bíróság tulajdonjogi kérdésekben hozott döntései és a polgári jogalkalmazás szemléleti-módszeri problémái 557

SZAMEL LAJOS:
Az utasítási jog alapjai 566

BÓCZ ENDRE:
Az alapos gyanú a büntető eljárásban 576

MATTYASOVSZKY PÁL:
Társadalombiztosítási perek és társadalombiztosítással kapcsolatos perek 583

GARANCSY MIHÁLYNÉ:
A szakmai alkalmasság és alkalmatlanság ... 590

Szemle:

PECZE FERENC:
Állam- és jogtörténetünk művelésének új vonásai 601

TADZSER, VITALI:
A szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti üzem fokozatos közeledése és egybeolvadása az állami tulajdonnal és az állami üzemmel 607

M. F.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 612

Jogirodalom:

VAS TIBOR:
G. L. Seidler: Az imperializmus jogi doktrinái 613

HORVÁTH ANNA—SZABÓ ANDRÁS:
N. P. Grabovszkaja: A fiatalkorúak bűnözése elleni harc a Szovjetunióban 615

— —:
Új könyvek 619

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Эрши:* Определения Верховного Суда по вопросам права собственности и проблемы подхода и методов применения права в области гражданского права. — *Лайош Самел:* Основы права на дачу указаний. — *Эндре Боц:* Обоснованное подозрение в уголовном процессе. — *Пал Матяшовски:* Споры по вопросам общественного страхования и споры, связанные с общественным страхованием. — *Габриелла Гаранчи:* Пригодность и непригодность для выполнения определенной профессии. — *Обзор: Ференц Пеце:* Новые черты работы в области истории нашего государства и права. — *Витали Таджер:* Постепенное сближение и слияние кооперативной собственности и кооперативного предприятия с государственной собственностью и государственным предприятием. — *Ф. М.:* Законодательство европейских социалистивеских стран. СССР. — *Правовая литература: Тибор Ваш:* Г. Л. Сейдлер: Правовые доктрины империализма. — *Анна Хорват—Андраш Сабо:* Н. П. Грабовская: Борьба с преступностью несовершеннолетних в СССР. — ——: Новые книги.

INHALT: *Gyula Eörsi:* Die Entscheidungen des Obersten Gerichts in eigentumsrechtlichen Fragen und die Betrachtungs- und methodischen Probleme in der Zivilrechtsanwendung. — *Lajos Szamel:* Die Grundlagen des Instruktionsrechts in der Verwaltung. — *Endre Bócz:* Der begründete Verdacht im Strafverfahren. — *Pál Mattyasovszky:* Sozialversicherungsprozesse und mit der Sozialversicherung zusammenhängende Prozesse. — *Gabrielle Garancsy:* Die fachliche Tauglichkeit und Untauglichkeit. — *Rundschau: Ferenc Pecze:* Neue Züge der Pflege unserer Staats- und Rechtsgeschichte. — *Tadser, Vitali:* Die stufenweise Anpassung des genossenschaftlichen Eigentums und des genossenschaftlichen Betriebs zum staatlichen Eigentum und staatlichen Betrieb und ihre Verschmelzung. — *F. M.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: Tibor Vas:* G. L. Seidler: Die juristischen Doktrinen des Imperialismus. — *Anna Horváth—András Szabó:* N. P. Gravowskaja: Der Kampf gegen die Jugendkriminalität in der Sowjetunion. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Gyula Eörsi:* Les décisions de la Cour Suprême concernant certaines questions du droit de propriété et les problèmes de la manière de voir et des méthodes se faisant valoir dans la jurisprudence civile. — *Lajos Szamel:* Les bases du droit des instructions administratives. — *Endre Bócz:* Le soupçon fondé dans la procédure pénale. — *Pál Mattyasovszky:* Les procès d'assurance sociale et les procès étant en rapport avec l'assurance sociale. — *Mme Gabriella Garancsy:* Aptitude et inaptitude professionnelles. — *Revue: Ferenc Pecze:* Les nouveaux traits des recherches relatives à l'histoire de notre Etat et de notre droit. — *Tadjer, Vitali:* L'approchement graduel et la fusion entre la propriété et l'exploitation coopératives et la propriété et l'exploitation étatiques. — *F. M.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Tibor Vas:* G. L. Seidler: Les doctrines juridiques de l'impérialisme. — *Mlle Anna Horváth—András Szabó:* N. P. Grabowskaia: La lutte contra la délinquence juvénile dans l'Union Soviétique. — — —: Nouveaux livres.

XVII. új évfolyam 11. szám Budapest, 1962. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Legfelsőbb Bíróság tulajdonjogi kérdésekben hozott döntései és a polgári jogalkalmazás szemléleti-módszeri problémái

I.

A Legfelsőbb Bíróság állást foglalt a bírósági gyakorlatnak a tulajdonjoggal kapcsolatosan felmerült fontos aktuális kérdéseiben. Meghozta és a Bírósági Határozatok 1962. évi 8. számában közzétette XXIV. és XXV. sz. polgári elvi döntését, valamint a 819—827. sz. polgári kollégiumi állásfoglalásokat.

A Legfelsőbb Bíróságnak az az újabban mind gyakrabban követett munkamódszere, hogy egy-egy jogterület fontos, aktuális gyakorlati problémáit összegyűjti, összefüggően tárgyalja, kedvező lehetőségeket teremt az egységes, társadalmi-gazdasági viszonyainkon épülő, jogpolitikai célkitűzéseinket megvalósító, polgári jogunk dogmatikáját harmonikusan fejlesztő ítélkezésre. Bár a tárgyalásra kerülő kérdések, miután azok a gyakorlatban merülnek fel, feldolgozásuk szempontjából mutatnak bizonyos esetlegességet, egyenetlenséget, és többnyire nem teszik lehetővé az adott jogterület módszeres feldolgozását, más vonatkozásban mégsem véletlenszerűen merülnek fel: jelzik a kódex és a gyakorlati munka neuralgikus pontjait, bizonyos tipikus konfliktusokról tájékoztatást adnak, és feldolgozásuk említett módszere az említett esetlegesség ellenére is lehetővé teszi a problémák összefüggésükben való szemléletét. A jogfejlesztés esetjogi módszerének közismert hiányosságait ez a módszer tudja a leginkább semlegesíteni, ezzel tudja a bíróság a leginkább megközelíteni az általános érvényűt, e tételeknek az egységes jogrendszerbe való beágyazását anélkül, hogy túllépné a bírósági jogfejlesztés számára megszabott kereteket.

A továbbiakban a meghozott elvi döntések és polgári kollégiumi állásfoglalások kimerítő és részletes elemzése nélkül a jogi szemléletünk és módszereink szempontjából fontos néhány kérdést kívánunk felvetni.

II.

1. A Ptk. 1. §-ának (2) bekezdése értelmében „a törvény rendelkezéseit a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi rendjével összhangban kell értelmezni." Ez lényegében azt jelenti, hogy az értelmezés során az adott *társadalmi-gazdasági helyzetből* kell kiindulni, ennek továbbfejlesztését, illetőleg védelmét kell szolgálni, vagyis a *jogpolitikai célkitűzéseket* kell megvalósítani a jogszabályok segítségével, azok alkalmazásával.

Ez az alapszemlélet jellemzi a birtokvédelemmel kapcsolatos XXIV. sz. polgári elvi döntést, amelynek kiindulása az, hogy a birtokvédelemre a Ptk. 191. §-ában megállapított eljárás feladata, hogy „a felek birtokvitáit a hozzájuk helyileg közelálló, az adott viszonyokról közvetlen tapasztalat alapján tájékozott, gyors intézkedésre alkalmas államigazgatási szervek helyben döntsék el." Ugyanez az alapszemlélet jellemzi az élettársak közötti vagyoni viszonyok rendezéséről szóló 827. sz. polgári kollégiumi állásfoglalást, amely az alkalmazandó jogot kifejezett szabályozás hiányában az alapulfekvő társadalmi-gazdasági viszonyok elemzése útján találja meg, ez jellemzi a tulajdonostársak elővásárlási jogának kérdéseiről kiadott 823. sz. polgári kollégiumi állásfoglalást, amely ennek az intézménynek a jogpolitikai alapjait kutatva abból a megállapításból indul ki, hogy a tulajdonostársak elővásárlási joga az idegenek beékelődését, a tulajdonostársak számának növekedését, a vagyontárgy tulajdoni hányadának további aprózását kívánja meggátolni stb.

2. Az élettársak vagyoni viszonyainak rendezéséről szóló 827. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás abból indul ki, hogy az élettársi viszony általában *gazdasági egységet* is jelent. Az ezáltal létrejövő vagyoni viszonyok jogi eszközökkel való alakításánál elsősorban arra kell ügyelni, hogy „az egyik élettárs se legyen kitéve a megrövidítés, kijátszás veszélyének".

Ezt a célt a családjogi törvény megfelelő alkalmazásával el lehetne érni. E megoldás mellett szólna az is, hogy az élettársi viszony és a házassági viszony mint társadalmi-gazdasági viszony sok hasonlóságot mutat: ezen az alapon előtérbe kerül az a tény, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok a jogi szabályozás során nem vehetők számba csupán önmagukban, mint a társadalom elszigetelt jelenségei, hanem éppen mert a jogi szabályozás célja a társadalom és gazdaság megfelelő befolyásolása, a számbavételkor a megítélésbe belejátszik az is, hogy hogyan értékeli, mivé kívánja fejleszteni az uralkodó osztály a kérdéses társadalmi viszonyt. Ennek a körülménynek a figyelembe vétele minden hasonlóság ellenére is kizárja a családjogi szabályok analóg alkalmazását az élettársi viszonyokra, mert elmosná a társadalmi megítélésben rejlő különbséget házasság és élettársi viszony között — arról most nem is szólva, hogy ez a megítélésbeli különbség valóságos eltéréseket is létrehoz a kétféle társadalmi-gazdasági viszony között: a házassági viszony pl. általában véve stabilabb, tartósabb, jogilag kötöttebb, és ezért inkább kíván meg specifikus vagyonjogi szabályozást, mint az élettársi viszony.

Ilyen körülmények között az élettársi viszony lényegében szerződési viszony, amely nem hoz létre a jog által is kiépített, sajátos, a polgári jogból kiváló kollektívát. A polgári jog szabályai alkalmazandók erre a társadalom által nem helyeselt, de jogilag nem tiltott, megszűnését illetően a naturális obligációkhoz hasonlító, mert bármikor bármelyik fél által egyoldalúan megszüntethető társadalmi viszonyra. A naturális obligáció analógiája azonban csupán a jogviszony megszüntetésére vonatkozhat, de nem a belőle keletkező jogokra és kötelezettségekre, mert különben a társadalom helytelenítő értékítélete arra vezethetne, hogy a két élettársi viszonyban álló fél viszonyában nem érvényesülne a jog, csak az önkény. Ezért a naturális obligáció-konstrukciónak csupán részleges, magyarázó értéke van: az élettársi viszonyból létrejönnek jogok és kötelezettségek, éspedig a szerződések szabályai szerint.

Ami pedig ezt az innominát kontraktust illeti, a legközelebb a polgári jogi társasághoz áll. Ez a jogi minősítés visszatetszést kelthet: túlságosan kommerciális ízű. Úgy tűnhet, mintha a családjogi analógia elkerülése egy másik, nem kevésbé elutasítandó végletbe vezetett volna. Ez azonban csak látszólag van így. A polgári jogi társaság történetileg szemlélve sem kifejezetten és elsősorban vagyoni célú személyegyesülés: erre a célra a kapitalizmus kezdetei óta mindig elsősorban a jogi személyek formái szolgáltak. A polgári jogi társaságra ott van szükség, ahol valamilyen — bármilyen irányú — tevékenység rendszeresen az áruforgalomban való részvételre vezet, ahol pl. a körülmények összejátszásából (öröklés stb.) jogközösség keletkezik és ez a jogközösség mozgásba kerül; ahol tulajdonközösség jön létre és az ezen az alapon folytatott gazdálkodás túllépi a tulajdonközösség kereteit, de nem növekszik a jogi személyiséget igénylő keretekig; a polgári jogi társaság lehet egy alkalmi, rövidebb ideig tartó gazdasági vonatkozásokkal is rendelkező együttműködés eredménye, de lehet tartósan együtt gazdálkodó testvérek tevékenységének jogi formája stb. Azzal, hogy a magyar Ptk. a jogközösség szabályozását mellőzte, a polgári jogi társaság szabályozása lett az az általános, mögöttes jogterület, amely szerint a másképpen nem minősíthető, bármilyen célú közös gazdálkodás minősül. Az nem lényeges körülmény, hogy egyik-másik szabálya az élettársak viszonyaira nem alkalmazható, hiszen a polgári kollégiumi állásfoglalás őrizkedik attól, hogy ezt a viszonyt egyenesen társasági viszonnyá minősítse: arról van csupán szó, hogy az élettársi viszony vagyonjogi vonatkozásainak megoldásánál a legközelebbi analógiaként a polgári jogi társaság szabályai jöhetnek szóba, de ha ezek egyike-másika az élettársi viszonytól elütő viszonyokra alkalmazható, akkor a szerződésekre vonatkozó más, általánosabb szabályok kerülnek alkalmazásra. Nem új eljárás ez: innominát kontraktusoknál nincs más megoldás, mint ez.

A Legfelsőbb Bíróság megoldásának legfőbb dogmatikai érdekessége azonban abban található, ahogyan elhárítja e megoldás következetes végigvitelének útjából azokat az akadályokat, amelyeket az ingatlanátruházás dogmatikája állít az útba. Az érintett jogpolitikai célkitűzést ugyanis csak akkor lehet megvalósítani, ha az élettársaknak egymással szemben nem csupán pénzbeli kielégítési igényük van, de tulajdonmegosztási igényük is arra, amit az együttélés idején munkájukkal szereztek. A szerződési konstrukció ingók esetében minden nehézség nélkül alkalmazható, mert a közös gazdálkodásra is kiterjedő élettársi viszony létesítése ellenkező kikötés hiányában olyan megállapodásként értelmezhető, amely a munkával szerzett javakra nézve a közös háztartás és fogyasztási közösség céljára tulajdonközösség létesítésére irányul. Ez a konstrukció azonban nehézségekbe ütközik, ha az élettársi közösség idején az egyik élettárs ingatlant vásárol és azt csak az ő nevére telekkönyvezik. Ilyenkor — úgy tűnik — nincs más megoldás, mint a másik élettárs kötelmi igénye. A Legfelsőbb Bíróság azonban talált megoldást, éspedig egy a házassági vagyonjogban bevált konstrukció igénybevételével anélkül, hogy az analógia kérdése ebben a vonatkozásban felmerülhetne. Ez pedig a külső és a belső viszony megkülönböztetése. Külső viszonyban a tulajdonszerzés szabályai érvényesülnek, a telekkönyv az irányadó, belső viszonyban azonban nem: itt a felek valóságos viszonya dominál. Kifelé a felek lehetnek külön-külön szerzők, de belső viszonyukban együttes szerzők, közös tulajdonosai annak, amit együttélésük alatt közös gazdálkodásuk eredményeként szereztek. Ennek az alapja arra irányuló hallgatólagos egyetértésük, hogy az együttélésük és közös gazdasági te-

vékenységük eredményeként szerzett vagyon közös tulajdonukba kerüljön akkor is, ha kifelé — harmadik személyek irányában — és a telekkönyvben csupán egyikük jelentkezik szerző félként, illetőleg tulajdonosként. Ez a telekkönyvi elvekkel sincs ellentétben, mert hiszen a telekkönyv a forgalmat védi, a jóhiszemű és visszterhes szerzőket, ezt pedig ez a konstrukció a külső viszony révén teljes mértékben biztosítja. Nem védi azonban a telekkönyv az egyik élettársat a másikkal szemben akkor, amikor az egyik magának vindikálja a közös munkával szerzett egész ingatlant. Tehát: az eladóval szemben, harmadik személyekre kiterjedő hatállyal a tulajdonjogot az az élettárs szerzi meg, akit a telekkönyvbe vevőként bejegyeztek, az élettársak közötti viszony azonban arra vezet, hogy a másik élettárs javára megfelelő arányban telekkönyvön kívüli tulajdonközösség jön létre. Ez a telekkönyvi elvek alapján harmadik személyekre nem hat ki, de a felek viszonyában érvényesül: pl. a jövedelem és a terhek vonatkozásában elszámolási viszonyokat hoz létre. Ennek a helyzetnek a végső következményeit azonban a Legfelsőbb Bíróság — talán családjogi analógiákhoz mégis öntudatlanul kötötten — nem egészen vonta le, amikor úgy rendelkezik, hogy az élettársat olyan „dologi jogi igény" illeti meg, amelynek alapján „kapcsolatuk felszámolása során az együtt szerzett vagyontárgyak tulajdonjoga megfelelő részének az átengedését s a tulajdonjog ennek megfelelő bejegyzését igényelheti". Nézetünk szerint a Legfelsőbb Bíróság korábbi fejtegetéseiből inkább az következnék, hogy a felek belső viszonyában *már a szerzéskor* telekkönyvön kívüli tulajdonközösség keletkezik, vagyis ellentmondás a kifelé hatályos telekkönyvi helyzet és a reális tulajdonjogi helyzet között. Ez pedig arra vezet, hogy a telekkönyvbe nem kerülő élettársnak nem csupán az élettársi viszony felszámolásakor legyen „dologi jogi igénye", és ez az igény nem is a tulajdonjog megfelelő részének az átengedésére kellene hogy irányuljon, hanem az az élettárs bármikor követelheti a másik élettárstól annak tűrését, hogy a telekkönyvi állapotot a valóságos helyzethez hozzáigazítsák. Ennek jogcíme: az élettársi viszonyt létesítő szerződés, mint polgári jogi tulajdonközösséget eredményező jogcím.

Ez azonban nem változtat azon, hogy a 827. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás igen jó példája annak, hogy hogyan lehet a jogalkalmazás során a fennálló társadalmi-gazdasági helyzetből kiindulva megtalálni a jogpolitikai célok megvalósításának jogi eszközeit.

3. Hasonlóan sikerült alkotás a 823. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás, amely a Ptk. 145. § (2) bekezdését értelmezi abban a vonatkozásban, hogy a tulajdonostárs elővásárlási joga fennáll-e akkor is, ha a vételi ajánlatot egy másik tulajdonostárs tette.

A törvény szószerinti értelmezése igenlő válaszra kellett volna hogy vezessen, abból a negatívumból kiindulva, hogy a szöveg nem zárja ki az elővételi jogot arra az esetre, ha a vevőjelölt egy másik tulajdonostárs. A Legfelsőbb Bíróság azonban — helyesen — abból indult ki, hogy milyen tipikus helyzetet tartott szem előtt a törvényhozás és milyen célt kívánt a rendelkezéssel elérni. Ilyen szemléletben pedig nyilvánvaló, hogy tulajdonközösség esetére a kódex két csoportot létesített: a tulajdonközösségbe tartozók csoportját és az azon kívüliek csoportját, az előzőket pedig az utóbbiakkal szemben egyenlő vételi ajánlat esetére privilegizálta, hogy ezáltal idegenek beékelődését gátolja. Mi értelme lenne annak, hogy az egyik tulajdonostársat a másik tulajdonostárssal szemben elővásárlási jog illesse meg? Ez másra, mint a tulajdonostársak közötti „árverésre" aligha vezethet, ez pedig kedvező lehet ugyan az illetőségét eladó tulajdonostársra, de csak ronthatja a tulajdonostársak közötti viszonyt. A jogpolitikai szempontok tehát szinte ugyanolyan nyomósan hatnak a tulajdonostársak közötti elővásárlási jog elismerése ellen, mint amilyen nyomósan megkívánják a kívülállókkal szembeni elővásárlási jogot. Amikor a törvény a tulajdonostárs elővásárlási jogáról rendelkezik, csak kívülállók vételi ajánlataira vonatkoztatja ezt, mert a tulajdonostársnak ez a minősége csak kívülállókkal szemben domborodik ki, más tulajdonostársakkal szemben azonban nem, mert azokkal ez közös minősége a tulajdonostársnak.

4. Nem egészen ilyen egyértelműen következetes nézetünk szerint a Legfelsőbb Bíróság megoldása a XXIV. számú polgári elvi döntésben, ahol a teljesen helytálló jogpolitikai kiindulás következményeinek levonása talán nem maradéktalanul sikerült.

Érdeme a döntésnek, hogy a birtokvédelem kérdéseinek tárgyalásánál nem a petitórius és posszesszórius birtokvédelem megkülönböztetésének nézetünk szerint jogtörténeti értékű, de aktualitását vesztett kiindulását választja[1], hanem a birtokvédelemre kötelezően bevezetett államigazgatási eljárás céljából és lehetőségeiből indul ki. Kiindulásához hozzátehetjük azt, amire a Legfelsőbb Bíróság az elvi döntés műfajából folyóan nem térhetett ki, hogy itt a Ptk. voltaképpen a polgári ügyek meglehetősen széles körének társadalmi szervekre bízását készítette elő, amikor még e tendencia kibontakozása előtt ezeket az ügyeket helyi szervekre bízta: nincs akadálya annak, hogy ha ennek feltételei egyébként létrejönnek, az államigazgatási szerv társadalmi bírósághoz hasonló társadalmi kollektívák bevonásával járjon el ezekben az ügyekben.

Mindenesetre tény az, hogy a Ptk. kötelezően bevezette az államigazgatási eljárást a bir-

[1] A petitórius és posszesszórius birtokvédelem megkülönböztetésének ettől eltérő értékelését ld. *Világhy:* A birtokvédelem problémája, ÁJI Értesítője, 1958. 2. sz. 143—175. old., *Benedek—Világhy:* A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban, M. J. 1960. 9. sz. 357—358. old.

tokvédelem körében. Megoldásának a lényege az, hogy a birtoklással kapcsolatos egyszerű ügyeket helyben intézzék, a bonyolult ügyeket pedig a helyi szervek tegyék át a bíróságokhoz. Igen egyszerű és áttekinthető megoldás.

A Legfelsőbb Bíróság XXIV. sz. elvi döntése azonban felemás megoldást tartalmaz. Lényegében abból indul ki, hogy csak jogi ügy lehet bonyolult, és a jogi ügy általában bonyolult: „Az államigazgatási szervnek nem feladata, hogy bonyolult tulajdonjogi és egyéb polgári jogi kérdéseket oldjon meg, és erre nincs is lehetősége. Az eljárás céljának tehát nem felel meg az, hogy az érdekelt fél — akkor, amikor a birtokláshoz való jog tárgyában az állásfoglalás szükségessége eleve előre látható — arra kényszerüljön, hogy igényét elsődlegesen az államigazgatási szerv előtt érvényesítse. Ez ugyanis az állampolgárok igényének érvényesítését — az eljárás alapvető céljával ellentétben — meglassítaná." Ebből vagy azt a következtetést kell levonni, hogy a jogi ügy mindig bonyolult, vagy azt, hogy nem az államigazgatási szerv, de az igénnyel fellépő fél minősíti ügyét bonyolulttá vagy nem bonyolulttá: ő állapítja meg, hogy az államigazgatási szerv lassan fog-e tudni eljárni az ügyében vagy sem. Az első következtetést azonban el kell vetni, mert a Legfelsőbb Bíróság maga is megállapítja, hogy van egyszerű jogi ügy is: „Az államigazgatási eljárás során a birtokláshoz való jogosultság kérdése a birtokvita eldöntésénél kivételesen vehető figyelembe, ha a jogosultság nyilvánvaló, és annak megállapításához szükséges tények az eljárásra megszabott rövid idő alatt tisztázhatók."

Van tehát egyszerű jogi ügy és van bonyolult jogi ügy, mint ahogyan van egyszerű birtokvita és van bonyolult vita. Nem az következik-e ilyen körülmények között a Legfelsőbb Bíróság helyes jogpolitikai kiindulásából, hogy birtokháborítás esetén kötelező legyen az államigazgatási szervhez fordulni, és az állapítsa meg, hogy meghaladja-e az ügy eldöntése adott lehetőségeit vagy sem? Az egyszerű birtok- vagy jogvitát eldönti, a bonyolult birtok- vagy jogvitát átteszi a bírósághoz. Nem ez következik-e abból, hogy birtokháborítás esetén a törvény értelmében kötelező az államigazgatási eljárás? Összefér-e ezzel a rendelkezéssel az, hogy a fél választhassa meg az eljáró szervet és az eljárást? Hogy a fél minősítse bonyolultnak vagy egyszerűnek az ügyét? Hogy egy egyszerű formulával: a jogkérdés eldöntésének kérelmezésével alapítson meg bírósági hatáskört birtokháborítás esetén?

A Legfelsőbb Bíróság nem említi a petitórius és posszesszórius eljárás megkülönböztetését, de nézetünk szerint mégis ennek maradványai gátolják saját jogpolitikai kiindulásának végigvitelében. „Abban az esetben, ha a birtokos a birtokláshoz való jogát is elbírálás alá akarja bocsátani, nincs szükség az államigazgatási szerv birtokvédelmi eljárásának igénybevételére, mert a vitás jogi kérdés megoldása a bíróság feladata. A birtoklás ténylegességén alapuló birtokvédelem tehát *kedvezmény* ... anélkül azonban, hogy a birtokvédelem kizárólagos eszköze volna." (Az én kiemelésem. — E. Gy.) Itt az államigazgatási eljárás már nem úgy jelenik meg, mint a helyi ügyek intézése helyismerettel rendelkező helybeliek által, amelynek teljes érvényesítése fontos társadalmi érdek, amely a fejlődés vonalába esik, hanem individualisztikus módon mint kedvezmény, amelyről a fél le is mondhat. Az államigazgatási eljárás azonban kötelező, az nem kedvezmény, nem egyik lehetőség — eltekintve most az önhatalomtól —, hanem a fél akaratától független hatásköri szabály, amely a társadalom tagjai közötti vitás kérdések megoldásának kötelező telepítése körébe tartozik. Az idézettekben továbbá az államigazgatási szerv már nem mint az egyszerű helyi ügyek elbírálója szerepel, hanem a múltban megszokott módon élesen szétválik a jogvita és a birtokvita. Az egyszerű—bonyolult tengelyt, ami pedig a kiindulás volt, az „egyszerű" birtokvita, bonyolult „jogvita" nem végigvitt helytelen azonosítása révén a birtokvita—jogvita tengelye váltotta fel. Ez egyrészt letérést jelent a jogpolitikai kiindulás-megszabta pályáról. Másrészt pedig a gyakorlatban a birtokláshoz való jog és a birtoklás ténylegessége *mint érv* annyira összefonódik, hogy már csak formalisztikus mesterkéltséggel választható el. Aki igényt támaszt, rendszerint a ténylegességre is, a jogra is hivatkozik, és a dolgot akarja vissza, bármilyen alapon szolgáltassanak is neki igazságot. Hiába tudja a jogász szétválasztani a jogosultságra hivatkozást a ténylegességre hivatkozástól, hiába kell is ezt megtennie a jogi elemzés során, erre a megkülönböztetésre hatásköri és eljárási különbséget alapítani nem lehet. Ismételjük: egyrészt az összefonódás miatt nem, másrészt azért nem, mert a hatásköri kérdést ezen a téren nem az érvelés jogi alapja határozza meg, hanem a helyi szervek hatásköre kötelező megállapításának a szempontja.

Itt tehát egyrészt az államigazgatási eljárás individualisztikus alapokon való szemléletének, másrészt a „jogper" és „birtokper" hatáskörök és eljárásbeli megkülönböztetést teremtő formalisztikussá vált szétválasztásának a maradványai kísértenek, és vezetnek felemás megoldásra. Ezt a következők jellemzik:

a) azt a jogpolitikai célt, hogy a birtokháborítással kapcsolatos egyszerű ügyekben a helyi szervek járjanak el, amit pedig ők maguk bonyolultnak tartanak, azt tegyék át a bírósághoz, a petitórius és posszesszórius birtokvédelem régi kategóriáinak továbbélése nem engedi következetesen érvényesülni: egyszerűség és bonyolultság kérdésében bizonyos körben a fél dönthet, és ezáltal

b) a fél lehetőséget kap arra, hogy egy jogi formula felhívásával birtokháborítás esetén is megkerülje a kötelező államigazgatási eljárást.

III.

1. A polgári ítélkezés egyik legfontosabb feladata a *rendeltetésszerű joggyakorlás* biztosítása, a Ptk. 2. §-a (2) bekezdésének és 4. §-ának érvényrejuttatása. Ez megkívánja annak a lenini útmutatásnak a valóraváltását, amely szerint a gazdaság körében semmi „magán"-t nem ismerünk el,[2] vagyis: minden magánügy egyben társadalmi ügy is, mert a citoyen — bourgeois szétválás anyagi feltételei már megszűntek. Ez a körülmény ad ugyanis a szocializmus időszakára kiterjedő érvényt az említett lenini megállapításnak, amely eredetileg elsősorban a NEP-korszak elején meghozott polgári törvénykönyv számára szolgált útmutatásul. Ebből a lenini megállapításból következik, hogy a polgári jogi viszonyokban a társadalmi érdek biztosítása és a társadalmi tudat fejlesztése érdekében érvényesülnie kell az állami behatásnak;[3] ez természetesen nem valamiféle elvont közérdeknek a konkrét magánérdek rovására való érvényesítését jelenti, hanem pl. a társadalmi érdekkel összhangban levő magánérdek érvényrejuttatását olyan magánérdekkel szemben, amely a társadalmi érdekre nincs tekintettel. Az állami behatás érvényesítése azonban felvet egy a gyakorlati alkalmazás során nehezen megoldható elvi kérdést: a ptk. 2. § (2) bekezdésében, 4. és 5. §-ában foglaltak mikor teszik indokolttá a bírósági beavatkozást abba a szférába, amelyben elsősorban a felek akaratelhatározásainak van a jogviszonyokat alakító szerepe.

A Legfelsőbb Bíróság most tárgyalt tulajdonjogi határozatai ebben a vonatkozásban is érdekes tanulságokkal szolgálnak.

2. Ha a tulajdonközösség intézményét elvont dogmatikai tisztaságban vesszük szemügyre, igen törékeny jogintézményt látunk. Egyfelől minden kérdésben a tulajdonostársak teljes egyetértését igényli, mert hiszen minden tulajdonostárs az *egész* vagyontárgy hányadok szerinti tulajdonosa, és egyikük-másikuk ellenzése esetén nem jön létre az „össztulajdonosi" akarat, másfelől, ennek természetes, de kétes értékű kiútjaként bármikor felszámolható, megszüntethető.

A tulajdonközösségnek ez a tiszta dogmatikai konstrukciója azonban már burzsoá viszonyok közepette is kétessé válik, mihelyt a tulajdonközösség olyan gazdálkodó közösség, amely az áruforgalomban rendszeresen részt vesz. Ekkor lép előtérbe — többnyire tulajdonközösségi alapon — a polgári jogi társaság, amely éppen azért akcióképes, mert legalább a kitűzött céljának keretei között szótöbbséggel hozza meg a döntését. A polgári jogi társaságnak ez a konstrukciója azonban egyes jogokban visszahat a tulajdonközösségre, és bizonyos körben ott is megjelenik a szótöbbséggel való döntés lehetősége. Ez az első lényeges módosulása a tulajdonközösség tiszta dogmatikai konstrukciójának. Ezzel a változással függ össze az, hogy a kisebbség védelemre szorul a többség netáni kijátszásával szemben; minthogy a tulajdonközösség megszüntetésének kezdeményezésére irányuló jog gyakran túl radikális, egyes jogok jogvédelmet adnak a kisebbségnek, akárcsak bizonyos kereskedelmi társaságok esetén. A második lényeges módosulás abban áll, hogy az okszerű gazdálkodás is védelemben részesül. A szükséges költekezéshez a tulajdonostársak akkor is kötelesek hozzájárulni, ha a költekezést ellenzik, a bíróság az alkalmatlan időben kezdeményezett tulajdonközösség-megosztást meggátolhatja, egyetértés hiánya esetén megszabhatja a tulajdonközösség megosztásának a módját, és a többségi döntést azon a címen is megsemmisítheti, hogy az az okszerű gazdálkodás követelményeibe ütközik. Ez az utóbbi már valójában szocialista fejlemény, ahogyan a kisebbség bírósági jogvédelme is lényegében szocialista fejlemény a polgári jogi társaságok vonatkozásában.[4]

A magyar szocialista polgári jog ezt az általános fejlődési vonalat tovább viszi. Az alkalmatlan időben való tulajdonközösség-megszüntetés tilalmát annak a burzsoá korszak gazdasági válságaihoz kötöttsége miatt megszüntette, másfelől viszont a bíróság igen kiterjedt tevékenységi körhöz jut a tulajdonközösségi viszonyok rendezése terén. Éppen ebből a szempontból van nagy jelentősége a 822. és 824. sz. polgári kollégiumi állásfoglalásoknak.

„Mivel a Ptk. rendelkezései ezt nem zárják ki, megengedettnek tekintendő és többnyire a legcélravezetőbb az, ha egyetértés hiányában a tulajdonostársak közt felmerült birtoklási és használati (hasznosítási) vitát a bíróság úgy rendezi, hogy a hasznosítás módját végrehajtó rendelkezéssel maga állapítja meg" — így értelmezi a Legfelsőbb Bíróság 822. sz. polgári kollégiumi határozata a Ptk. 144. §-ának (1) bekezdését, amely a többségi határozat keresettel való megtámadását teszi lehetővé. Ez a legfelsőbb bírósági megállapítás élesen világítja meg azt az át-

[2] *Lenin*, művei, 36. köt. 574. old.

[3] „... fokozzák az állam beavatkozását a ‚magánjogi viszonyokba', a polgári ügyekbe" (*Lenin*, művei, 33. köt. 193. old.

[4] Néhány főbb burzsoa jog megoldása: a *francia* Code civil a tulajdonközösséget nem rendezi *Planiol—Ripert* kézikönyve szerint (III. kiad. (1946) I. 2750, 2751. pontok) egyhangúság szükséges a döntéshez. Az *Opt.* 833—835. §-ai szerint a rendes gazdálkodás keretében a többség dönthet; idevágó fontos kérdésekben azonban a kisebbség követelheti, hogy sorshúzással, döntőbíróként eljáró magánszemély közbejöttével, illetőleg a feleknek erre irányuló megegyezése esetén bírósági út igénybevételével döntsenek. A *BGB.* a kérdést a kötelmi jogban, a jogközösség keretében szabályozza: a 744—745. §-ok szerint a rendes gazdálkodás és használat kérdéseiben a szótöbbség dönt; a kisebbség védelme nincs kiépítve. A *svájci ZGB.* 647—648. §-ai ugyanígy rendelkeznek. A *magyar* burzsoa magánjogban — elsősorban az *Opt. hatására* — a rendes gazdálkodás keretében szótöbbséggel lehetett dönteni, és a kisebbség a bírósághoz fordulhatott (*Szladits* szerk. Magyar magánjog. V. köt. (1942.) 18—120. old; a közölt bírósági gyakorlat sokkal tovább megy, mint *Kolosvárynak* szorosan az Opt-t követő fejtegetései).

alakulást, amely a polgári jogviszonyokba való állami behatás vonatkozásában végbement. Az idézett megállapítással szemben ugyanis több ellenvetést lehetne tenni. Hivatkozni lehetne arra, hogy ha a törvény egy határozat keresettel való megtámadásáról rendelkezik, ez csupán kasszációs lehetőséget jelent. Ezt alá lehetne támasztani azzal, hogy a bírósági jogkörre aligha áll, hogy a bíróság mindenfajta intézkedést megtehet, amelyet törvény nem tilt; a helyzet általában fordított: a törvény azt sorolja fel, amire a bíróság jogköre kiterjed. Lehetne hivatkozni a ne ultra petitum elvére is: ha a kisebbség a többségi határozat hatályon kívül helyezését kéri, a bíróság nem terjeszkedhet ezen túl és nem állapíthatja meg a birtoklás és használat módját. Végül mindezeknek az érveknek különös nyomatékot lehetne adni azzal, hogy a bíróságnak egyáltalán nem feladata eldönteni azt, hogy a tulajdonosok miképpen gazdálkodjanak: ez nem jogi kérdés és nem bírósági funkció. Különösen meghaladja a bírósági tevékenység körét, hogy a bíróság esetleg a felperesek és alperesek elképzeléseitől egyaránt eltérő gazdálkodást írjon elő a feleknek, vagy — és ennek lehetőségével a PK-állásfoglalás részletesebben foglalkozik — az ésszerűség, a gazdaságosság biztosítása és a viszályok forrásainak csökkentése érdekében eltérjen a tulajdoni hányad szerinti arányoktól. Mindezek a meggondolások azonban bizonyos fokig konzervatív, „magánjogias" szemléletet tükröznek. A többségi határozat hatályon kívül helyezése a jogviszonyt nem rendezi, csupán a viszályok újabb fejezetét nyitja meg. A hasznosítás módjáról rendelkező bírósági határozatnak viszont általában megvan a kellő tekintélye, indokolása meggyőző: az ilyen határozat valóban rendezi a felek viszonyát, nem csupán vétót emel valamilyen megoldás ellen. A megbolygatott vagyoni viszonyoknak ilyen rendezése pedig önmagában is társadalmi érdek, mert nyugalmi állapotot hoz létre és nevelő hatású, társadalmi érdeket elégít ki továbbá azzal is, hogy a társadalmi érdekkel leginkább összhangban álló megoldást írja elő. A szocialista polgári jognak a burzsoá magánjogtól való eltérése egyebek között abban is megtalálható, hogy a társadalmi érdektől elszigetelt egyéni érdekeket nem ismer el; ebből pedig következik a bíróság aktív szerepe a jogviszonyok rendezésében, bizonyos területeken a túllépés a két fél vitája egyszerű eldöntésén. Ennek természetesen megvannak a határai: a bíróság pl. nyilvánvalóan csak a legvégső esetben megy el odáig, hogy olyan hasznosítást rendeljen el, amelyre egyik fél sem gondolt, igyekezni fog a hasznosítás módját a felek elgondolásainak figyelembe vételével megállapítani, és meggyőzni őket a hasznosítás elrendelendő módjának a célszerűségéről. A 822. sz. PK-határozat továbbá rámutat, hogy a bíróság a hasznokban való részesedés arányán nem változtathat, továbbá hogy a hasznosítás módja vonatkozásában sincs ítélt dologról szó, ha a körülmények lényegesen megváltoznak: ilyenkor a bíróságtól bármelyik fél újabb rendezést kérhet. Végül nyilvánvalóan nyitva áll a tulajdonközösség megszüntetésének a lehetősége is. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása tehát teljes mértékben megfelel a szocialista polgári jogi gyakorlattal szemben támasztott követelményeknek, az állásfoglalás elszakadást jelent a hagyományos szemlélettől. Ami az állásfoglalásban meglepő — kedvező körülményekre visszavezethető és mégis bírálatra érdemes — az az, hogy önként értetődőnek tekinti a benne foglaltakat, egyszerűen azon az alapon, hogy a bíróság megteheti azt, amit törvény nem tilt. Ez a megközelítési mód kedvező körülményekre vezethető vissza: jogászi gondolkodásunk átalakulására, de bírálatra érdemes: az indokolásban nem kellett volna annyira önként értetődőnek tekinteni a helytálló megoldást.

Az állami behatásnak különösen nagy szerepe van a tulajdonközösség megosztásánál. Az alapmegoldás — határaival együtt — világos: a megosztás módját a Ptk. 148. §-a szerint a bíróság állapítja meg. Az állami behatás korlátaira nézve a Legfelsőbb Bíróság megállapítja: „a közös tulajdon megszüntetése nem olyan kérdés, amelynek elintézésére a bíróságnak a tulajdonostársak egyező akaratnyilvánításával szemben is helye volna." Ennek két következménye van:

a) A *felek megegyezése* esetén a bíróság behatási lehetősége korlátozott: ha úgy véli, hogy a megegyezés sérti valamelyik tulajdonostárs érdekét, köteles kellő felvilágosítással élni, de egyébként a felek megegyezésétől nem térhet el. A Legfelsőbb Bíróság tehát ebben a vonatkozásban nem megy odáig, ameddig pl. bírói egyesség esetében el kellene mennie: nem gátolja meg az egyetértéssel létrejött megosztási mód érvényesülését akkor sem, ha a megoldás valamelyik félre sérelmes, hanem csupán felvilágosítással él.

b) Az említett tétel másik következménye az, hogy a megosztás módjának megválasztásában a bíróság nem mehet olyan messzire, mint a hasznosítás módjának megválasztásában: csak olyan megosztási módot írhat elő, amely legalább az egyik tulajdonostárs akaratának megfelel. Ennek az eltérésnek az indokoltsága némileg vitatható; az is vitatható, hogy ilyen mélyreható tényállási különbséget jelent-e az, hogy több tulajdonostárs esetén a bíróság által szándékolt megoldás ellen *minden* tulajdonostárs tiltakozik-e vagy *egy kivételével* mindegyik. Gyakorlatilag mégis sok szól a megoldás mellett: ha a bírósági úton elrendelt megoldás egyik tulajdonostársnak sem felel meg, a megoldás nem fog érvényesülni, mert nincs aki azt érvényesítse. Az eltérést a közös tulajdon hasznosítása terén érvényesülő megoldással szemben az indokolja, hogy a tulajdonközösség megszüntetése esetén végleges, irreverzibilis megoldásra van szükség, a közös tulajdon hasznosítása terén azonban nyitva áll a megszüntetés lehetősége és a megoldás egyébként is változhat a körülmények változásával.

A tulajdonközösség megosztásának legnehezebb problémája azonban abban az esetben merül fel, ha az egyik tulajdonostárs benne lakik a közös tulajdont képező épületben. Ez a tulajdonostárs a többivel szemben igen lényeges előnyt élvez, egyben fontos, méltánylandó érdekei is fűződnek ennek az állapotnak a fenntartásához. Bennlakása továbbá a tulajdonközösség megszüntetése esetére a többi tulajdonostársat méltánytalan helyzetbe hozza: a lakott épületre gyakran igen nehéz vevőt találni, és ha van is vevő, a vételár igen tetemesen elmarad a beköltözhető épületek vételárától. Ezek a körülmények — mint szinte minden, jelenlegi lakásviszonyainkkal kapcsolatos viszony — állami behatás nélkül nem rendezhetők, a lakáshiány a felek között olyan érdekellentétet hoz létre, amely állami segítség nélkül ez idő szerint igen gyakran feloldhatatlan. Ebben a helyzetben igyekszik a 824. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás III—VI. része olyan megoldást találni, amely lehetővé teszi az ügyek bírósági rendezését a szembenálló érdekek mérlegelése alapján. Ennek során is felmerül az az eddig is tárgyalt probléma, hogy milyen határokig avatkozhat be a bíróság a felek viszonyaiba. Nehezíti a megoldást, hogy a benn nem lakó tulajdonostársak érdekkielégítése során a bennlakó tulajdonostárs bizonyos vonatkozásokban némileg hátrányosabb helyzetbe kerülhet, mint ha bérlőként lakna az épületben. Ez ellentmondásos helyzetnek tűnik abban a szemléletben, amely a tulajdonosi helyzetet a bérlőinél előnyösebbnek tekinti, mégis elkerülhetetlen: a szükségletek kielégítésére rendelt javak viszonylagos hiánya minden területen a tulajdonos jogainak viszonylagos korlátozásával és a használó jogainak erősebb biztosításával jár. A bennlakó tulajdonostárs nem hivatkozhat hol a tulajdonos jogaira, hol pedig a bérlő jogállására aszerint, hogy melyik a kedvezőbb számára.

A megoldás fő iránya az, hogy a bennlakó tulajdonostárs váltsa magához az épület tulajdonjogát és egyesítse személyében a tulajdonost és használót. Ez annyira ésszerű, hogy ha ez ránézve anyagi helyzeténél fogva vagy más okból nem méltánytalan, akkor a bíróság erre *kötelezheti*. A magához váltás során általában úgy kell tulajdonostársait kielégítenie, mintha a ház beköltözhető volna; ellenkező esetben ugyanis a bennlakó házastárs bennlakásából kétféle, össze nem férő előnyt élvezne a többi tulajdonostárs rovására: *saját* bennlakására hivatkozva a *saját maga javára* érvényesítené ennek árcsökkentő hatását.

Ha ez a megoldás nem járható, akkor igen súlyos probléma merül fel. A bennlakó tulajdonostárs érdeke, hogy lakását ne veszítse el, a többi tulajdonostárs érdeke, hogy költözzék ki és ezáltal tegye lehetővé a beköltözhető ház vételárának elérését. A megoldásnak két vonala lehetséges. Az állami behatás erőteljesebb vonala azt jelentené, hogy a bennlakó tulajdonostárs kiköltöztetendő, az ellenkező megoldás pedig ezt kizárná. Az első esetben felmerülne a kiköltöztetett tulajdonostárs kártalanítása, amivel szembevethető, hogy korábban élvezte a bennlakás előnyeit, kiköltözésével viszont ő is előnyt szerzett, mert magasabb vételár megfelelő hányada fogja megilletni. A kiköltözésre kötelezés megtagadása esetén pedig a többi tulajdonostárs kártalanításának kérdése merülhet fel: ezek hátrányt szenvednek azért, mert a bennlakás leszorítja a vételárat. Ezzel azonban a liberalisztikus felfogás szembevetheti, hogy a bennlakó tulajdonostárs nem jár el jogellenesen, vétkesen, még joggal való visszaélésnek sem minősül, hogy a lakásban meg akar maradni, tehát nincs jogcím a kártalanításra. A Legfelsőbb Bíróság többlépcsős megoldása ez utóbbi szélsőséget elveti, egyébként igen árnyaltan lehetőséget ad valamennyi többi megoldásra:

a) Ha a bennlakó tulajdonostárs hajlandó a tulajdonközösség megszűnése esetére kiköltözni, akkor nincs probléma; a legkisebb árverési vételárat, illetve más tulajdonostárs magához váltási összegét a beköltözhető épületek vételárainak figyelembevételével kell megállapítani.

b) Ha a bennlakó tulajdonostárs nem hajlandó vállalni a kiköltözést, a bíróság megállapítja, hogy mekkora lakásra, illetőleg a lakás melyik részére tarthat méltányosan igényt, és kötelezi az ennek megfelelő elhelyezkedésre. Ilyenkor tehát a tulajdonostárs az e minőségéből folyó előnyöket elveszti, viszont ezért kártalanítást kap; a vételár felosztása során szűkebb területre szorítását figyelembe kell az ő javára venni.

c) Árverési értékesítés elrendelése esetén a bíróság elsősorban arra az eshetőségre van figyelemmel, hogy az árverési vevő megfelelő cserelakást ajánl fel a bennlakó tulajdonostársnak. Ha a cserelakás megfelelő, a bennlakó tulajdonostárs köteles kiköltözni. Ebben az esetben a legkisebb vételár a beköltözhető épület kialakult ára, de a kiköltöző tulajdonostárs terhére esnek a cserelakás felajánlásának költségei, és javára írandók a kiköltözéssel járó költségek.

d) Ha az árverési vevő nem ajánl fel megfelelő cserelakást, a legkisebb árverési vételár természetesen a lakott épületek árához igazodik. Ilyenkor azonban ennek következményei általában a bennlakás folytán előnyösebb helyzetben levő tulajdonostársat terhelik: ha méltánylandó körülmények mást nem indokolnak, az árverési vételár felosztása során rá kell hárítani a saját bennlakása folytán beállott értékcsökkenést.

A megoldás fő vonala tehát az, hogy a bennlakó tulajdonostárs váljék kizárólagos tulajdonostárssá vagy ha ez nem lehetséges, beköltözhető állapotban kerüljön a közös tulajdon értékesítésre. A megoldás eszközeit az jellemzi, hogy elsősorban a bennlakó tulajdonostárs önkéntes elhatározására épít, ezt igyekszik előmozdítani azzal, hogy a többi tulajdonostárs érdekeinek kielégítésében jelentkező anyagi hátrányokat fűz a vonakodáshoz, másodsorban a beköltözhetőség szempontjából a leginkább érde-

kelt árverési vevőt segíti hozzá a beköltözéshez azzal, hogy a bennlakó tulajdonostársat megfelelő cserelakás felajánlása esetén kötelezi a lakás elhagyására. Egy vonatkozásban nincs rendelkezés: köteles-e a bennlakó tulajdonostárs kiköltözni, ha a többi tulajdonostárs ajánl fel megfelelő cserelakást, hogy ezáltal elérje a beköltözhető épületekre kialakult vételárat. Nézetünk szerint ez a kérdés a joggal való visszaélés tilalma révén ugyanúgy megoldható, mint az az eset, amikor az árverési vevő ajánl fel megfelelő cserelakást. A megoldásból mindenesetre levonható az a következtetés, hogy az állami behatás útján való érdekegyeztetés igen árnyaltan, sokoldalúan és határozottan megy végbe a 824. sz. polgári kollégiumi állásfoglalásban, anélkül, hogy a bíróság akár szétfeszítette volna az értelmezés korlátait, akár foglya maradt volna dogmatikai kategóriáknak és konstrukcióknak.

3. Az eddigiek elvezettek minket az állami behatás egyik fontos területéhez: a rendeltetésszerű joggyakorlás biztosításához, a joggal való visszaélés elleni küzdelemhez. Ezen a területen ugyan általában kevesebbről van szó, mint az eddig tárgyalt területeken: a bíróság az 5. § (3) bekezdésének esetét kivéve csak meggátolja a joggal való visszaélés érvényesülését, de nem alakítja tovább a felek viszonyait, mint pl. a gazdálkodás módjának előírásával, mégis az idevágó ítélkezési gyakorlat döntő jelentőségű a polgári jogilag védett magatartás körének kicövekelése szempontjából, következésképpen a társadalmi tudat fejlesztése szempontjából is.

Már az eddig említett állásfoglalásokban is szerephez jut a joggal való visszaélés tilalma. A tulajdonközösségben a kisebbség védelme voltaképpen a többség olyan törekvéseinek meggátlását jelenti, amelyek visszaélést jelentenek a többségi határozat jogi lehetőségével: itt voltaképpen a joggal való visszaélés tilalmának külön nevesített esetével van dolgunk. A tulajdonközösség megszüntetése során a bennlakó tulajdonostárs részéről joggal való visszaélésnek minősülhet az, ha a kiköltözést megfelelő cserelakás felajánlása esetén is megtagadja. Joggal való visszaélésnek minősíti a 823. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás azt is, ha az elővásárlásra jogosult az e jogának sérelmével kötött adásvételi szerződést megtámadja, noha nincs komoly szándéka, teljesítő készsége és képessége arra, hogy a megkötött adásvételi szerződés feltételeit vevőként vállalja, vagyis a vevő helyébe lépjen. Itt legfeljebb azt lehetne ellenvetni, hogy komoly szándék és teljesítőkészség hiánya esetén nem a joggal való visszaélés esete forog fenn, hanem a nyilatkozat a komolyság hiánya miatt érvénytelen. Részben a joggal való visszaélésnek vet gátat a még érintendő XXV. sz. elvi döntés, amikor kizárja a formalisztikus ítélkezést az ingatlanátruházások formakellékei területén.

Ugyanakkor azonban bizonyos bátortalanság is tapasztalható a joggal való visszaélés kimondásával kapcsolatban. Bizonyos fokig ez tapasztalható a tulajdonközösség megszüntetése terén akkor, ha az erre irányuló kereset valósítja meg a joggal való visszaélést. A 824. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás VII. része szerint „a közös tulajdon megszüntetésének nem lehet akadálya az, ha valamelyik fél az idő alkalmatlanságára hivatkozik, egyéb körülmények azonban a kereset elutasítását eredményezhetik". Ez a megállapítás önmagában olyan látszatot kelt, mintha a Legfelsőbb Bíróság az alkalmatlan idő kifogását más megfogalmazással fenntartaná, mert hiszen az idő alkalmatlansága csak gyűjtőfogalma bizonyos körülményeknek, és ezért az idő alkalmatlansága az „egyéb körülmények"-kel nem állítható szembe. Az indokolás ennél tovább megy, amikor hivatkozik a Ptk. miniszteri indokolására, amely szerint a Ptk. 5. §-ában foglalt tilalom gátat vethet a tulajdonjog megosztásának, a továbbiakban példákat sorol fel, majd megállapítja, hogy kimerítő felsorolást nem lehet adni, de ki lehet emelni, hogy „a közös tulajdon megszüntetését a tulajdonostársak vagy más jogosultak kárára ... nem lehet követelni". Ez a megfogalmazás talán túlságosan is tág: elképzelhető, hogy valaki saját törvényes érdekei alapján követeli a tulajdonközösség megszüntetését, noha az valamely jogosult károsodására vezet, sőt, az esetek igen nagy számában a tulajdonközösségnek értékesítés útján való megszüntetése a tulajdonostársaknak kárt okoz. Nézetünk szerint már az elvi tételben kifejezésre kellett volna juttatni azt, hogy joggal való visszaélésnek minősülhet adott esetben a tulajdonközösség megosztása iránti kereset; az indokolásban pedig ennek lehetőségével és határaival lehetett volna foglalkozni. Az „alkalmatlan idő" kérdésével a határozatot nem kellett volna kapcsolatba hozni, hogy eleve elkerülhető legyen az ajtón kicsukott ablakon való visszatérésének a látszata.

4. Az érintett határozatokban a Legfelsőbb Bíróság az állami behatás korlátaival, határaival is foglalkozik. Már az eddigiekből is kitűnik, hogy ezeket a határokat helyesen vonja meg, legfeljebb a XXIV. sz. polgári elvi döntéssel szemben hozható fel, hogy választási jogot enged a félnek arra vonatkozóan, hogy birtokháborítás esetén államigazgatási szervhez forduljon, vagy jogpert provokálva a bírósági utat vegye igénybe.

Ezeken kívül három további megállapításból lehet az állami behatás korlátaira nézve elsősorban azt a legfőbb következtetést levonni, hogy állami behatásra mindig *csak a fennálló tételesjogi lehetőségek határain belül* kerülhet sor; az állami behatás lehetőségei a tételes polgári jogon *belül* vannak és nem szolgálnak e tételes jog valaminő „korrekció"-jára.

a) A 819. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás megállapítja, hogy rosszhiszemű túlépítés és ráépítés esetén „a rosszhiszeműség megtorlása csak a Ptk. 111. §-a szerinti szigorúbb szabályok alkalmazását jelenti, de a törvény keretein túlmenő — bírság jellegű — összeg megállapítása vagy az elfoglalt terület értékénél nagyobb mér-

vű természetbeni kártalanítás megállapítása nem fér össze az igény polgári jogi természetével". Ez azt jelenti, hogy az állami behatás — akárcsak az állam javára marasztalás esetében — az in integrum restitúció és reparáció polgári jogi keretein túlmenő represszióra nem vezethet. Valójában nem is annyira arról van szó, hogy *bírságot* nem szabhat ki a polgári bíróság, hanem hogy nem alkalmazhat *magánbüntetést*, vagyis a jogsérelem helyrehozása nem vezethet gazdagodásra a jogaiban megsértett oldalán.

b) A XXV. sz. elvi döntés V. része azzal az esettel foglalkozik, amikor ingatlanátruházás során a felek színlelt jogcímet vagy vételárat tüntetnek fel. Az elvi döntés a jogszabályoknak megfelelően arra az álláspontra helyezkedik, hogy ha az elpalástolt szerződés érvényes, akkor ennek feltételei érvényesülnek. Vételáreltitkolás esetén elutasítja az állam javára marasztalás lehetőségét, mert ennek törvényi tényállása (az érvénytelenség vagy a gazdagodás eleme) hiányzik; az ilyen eltitkolás amúgyis pénzügyi jogi vagy büntetőjogi szankciókat von maga után.[5]

c) Az állami behatás korlátai mutatkoznak meg az elbirtoklás konstrukcióján keresztül a 821. sz. polgári kollégiumi határozatból, amely voltaképpen arra teremt lehetőséget, hogy az elbirtoklás révén legalizálódjék egy érvénytelen szerződéssel létrehozott tényleges helyzet. Ez lehet az eset akkor, ha a tulajdonostársak a véglegesség igényével úgy osztották meg a birtoklást, hogy ezt a közösség megszüntetésének szánták, de a végleges jogi rendezés elmaradt, vagy ha az egyik tulajdonostárs illetőségét átruházta, de nem érvényes alakban kötött szerződéssel, és a tényleges viszonyok ennek az érvénytelen átruházásnak megfelelően alakultak. Mindezekben az esetekben a Legfelsőbb Bíróság arra az álláspontra helyezkedik, hogy az egyéb feltételek megléte esetén elbirtoklásnak lehet helye, és a tényleges helyzet még akkor is legalizálódik, ha a felek végleges jogi rendezést pl. illetékszabályok kijátszása végett mellőzték. Az ilyen rendezés azon alapul, hogy tízévi békés birtoklás után joggal való visszaélésnek minősíthető az, ha valaki megbolygat egy olyan helyzetet, amely ugyan nem érvényes polgári jogi szerződéssel, mégis a felek nem-jogi hatályú megegyezésével jött létre, és a maga javára érvényesít jogokat az érvénytelenségből. Ilyen helyzetben az érvénytelenség következményeinek levonása nem szolgálná hatékonyan az érvénytelenség jogpolitikai célját, és emellett a rendezett helyzetek fenntartásához fűződő érdeket is sértené. Az elbirtoklás az az intézmény, amely a feltételeül szabott tízévi időmúlás révén alkalmas az ilyen helyzetek legalizálására; alkalmassá teszi erre az is, hogy nem igényli annak elismerését, hogy a felek az érvénytelenséggel szembehelyezkedhetnek. Az elbirtoklás teljesen független, sőt, az érvénytelenség fennállását ezekben az esetekben egyenesen feltételező jogcím: ha nem áll fenn az érvénytelenség, nincs mit elbirtokolni, mert elbirtokolni csak olyan tényleges helyzet alapján lehet, amelynek *nincs jogi fedezete.*

[5] Ld. a kérdés elemzését és az állam javára marasztalás lehetősége mellett felhozott érveket: *Benedek—Világhy:* A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban, M. J. 1960. 10. sz. 410—414. old.

IV.

Az ítélkezésnek a jogpolitikai célok szolgálatába való tudatos állítása megkívánja a *formalizmus kiküszöbölését.* Akkor mentes ugyanis a formalizmustól az ítélkezés, ha *a jogszabályok alkalmazása során az adott dogmatika előmozdítja és nem hátráltatja a jogpolitikai célok megvalósítását.* Hangsúlyozzuk: a jogszabályok alkalmazása során, mert a formalizmus elleni harc zászlaja alatt nem lehet a jogszabályok mellőzésének, vagyis a törvényesség lazításának a lehetőségét propagálni.

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy a Legfelsőbb Bíróság azzal, hogy a kérdéseket jogpolitikai oldalról közelíti meg, lényegében elkerüli a formalizmus veszélyét. Az ebben a kérdésben folytatott gyakorlatát azonban a leginkább a XXV. sz. elvi döntésből lehet megismerni, mert az kifejezetten egy törvény-előírta formális követelménnyel, az ingatlanátruházási szerződés írásbafoglalásának érvényességi követelményével foglalkozik.

A határozatot az jellemzi, hogy továbbfejlesztve a bíróságok eddigi gyakorlatát, amennyire lehet, *érdemi, jogpolitikai követelménnyé teszi az írásbeliség formális követelményét.* Az alapgondolata ugyanis az, hogy ha a szerződés „egyediesítéséhez" elegendő mértékben megtörtént az írásbafoglalás, akkor a szerződés érvényesülését ne lehessen formai hibákra hivatkozva meggátolni, vagyis: az írásbafoglalás követelménye ne legyen gátja a felek akarata érvényesülésének azon túl, amit az írásbafoglalás követelményével elérni kívánt jogpolitikai célok megkövetelnek, és ne is szolgáltasson ez a követelmény lehetőséget az egyik félnek arra, hogy utóbb megbánt nyilatkozata következményeit elhárítsa.

Ezeket a célokat elsősorban az szolgálja, hogy az elvi döntés a lényeges kellékek vonatkozásában sem kívánja meg ezeknek meghatározott módon való meglétét az okiratban, hanem elegendő, ha ezek bármi módon az okiratból kitűnnek. Közös megtekintés vagy előzetes birtokbavétel esetén pl. a vétel tárgyának nem kell az okiratból minden kétséget kizáró módon megállapíthatónak lennie; a valóságostól eltérő vételár feltüntetése esetén a valóságos vételárral jön létre a szerződés; elegendő, ha a jogcím az egész okiratból kitűnik, még ha a jogban járatlan felek másképpen is jelölték meg a jogcímet stb.

Jelentősége van annak is, hogy mit minősít az elvi döntés lényeges kelléknek. A minimumra szorítkozik. Ha a felek valamely körülményben való megállapodást lényegesnek minősítenek, ez

ezáltal önmagában még nem válik az írásbafoglalás szempontjából lényeges kellékké: elegendő, ha a felek ebben a kérdésben szóban állapodnak meg, és írásbafoglalásra csak akkor van szükség, ha a felek kifejezetten az írásbafoglalást tekintették a szerződés létrejötte feltételének. Az ajánlati kötöttség meghosszabbítását vagy rövidebbre fogását nem kell írásba foglalni stb.

Végül megemlítendő, hogy magát az írásba foglalást is úgy kell értelmezni, hogy a szerződés lehetőleg érvényes legyen. Nem szükséges, hogy a lényeges kellékeket egy okirat tartalmazza; ha pl. levélváltás, kiegészítő nyilatkozatok stb. összességükben tartalmazzák ezeket a kellékeket, a szerződés érvényes.

Az érintett legfelsőbb bírósági határozatok áttekintése arra a következtetésre vezet, hogy azok nemcsak a tulajdonjog szempontjából jelentenek fejlődést, de egész jogalkalmazásunk szemléleti és módszerbeli fejlődését is tükrözik, és ebből a szempontból is tanulságosak.

Eörsi Gyula

Az utasítási jog alapja*

1. Az államigazgatás vezetése jogi eszközei között különleges helyet foglalnak el az utasítások. Ez az elnevezés nálunk gyűjtő fogalmat takar, amelybe nemcsak az államigazgatás vezető szerveinek, hanem az államhatalmi, bírói és ügyészi szervek, valamint az állam termelő-elosztó-szolgáltató egységei vezető szerveinek bizonyos normatív és konkrét rendelkezései is beletartoznak, sőt ilyen elnevezésű rendelkezésekkel az állami élet körén kívül (például a termelő szövetkezetekben is) találkozunk. Tárgyunk meghatározza azt a terjedelmet, amelyben az utasítások problémáját feldolgozzuk. Közelebbről: bennünket az utasítások annyiban érdekelnek, amennyiben az államigazgatás vezetésének eszközei. Ezt a határt azonban néhány ponton át kell majd lépnünk, mivel — mint látni fogjuk — az államigazgatási szervek vállalatirányító tevékenységének ténye lehetetlenné teszi, hogy az utasítások tárgykörét az államigazgatás fogalmához idomított Prokrustes ágyba szorítsuk, másfelől pedig az államhatalmi szerveknek az államigazgatás vezetésére gyakorolt hatása is kényszerít bennünket az államigazgatási keretekből való kilépésre.

Azok a normatív és konkrét aktusok, amelyeket mi utasításoknak nevezünk és a vezetés jogi eszközeiként vizsgálunk, nemcsak a szocialista államban ismeretesek. Mindennemű vezetés elképzelhetetlen anélkül, hogy a vezetésnek joga legyen az alárendelt szervek és személyek felé rendelkezni, parancsot adni, azaz akaratát feléjük kötelező erővel kinyilvánítani. A tapasztalat bizonyítja továbbá azt is, hogy minden szervezetben a vezetésnek vannak olyan rendelkezései, amelyek nem eseti magatartásra vonatkoznak, amelyeknek tehát szabályozó jellegük van (más lapra tartozik azután, hogy ezek a rendelkezések milyen feltételek fennforgása esetén minősülnek jogszabályoknak) és olyanok, amelyek adott személy vagy személyek magatartását egy-egy meghatározott viszonylatban írják elő, tehát amelyek az előzőekhez képest egyediek-esetiek. Jellemzésül elmondhatjuk, hogy Georg Jellinek, akit a polgári tudományban az utasítások elmélete megalapozójának tekinthetünk, a vezetés szabályozó rendelkezéseiről azt vallja, hogy az nem specifikusan állami természetű, mert minden személyiségnek, aki igazgat, van rendelkezési joga, azaz intézkedését általánosíthatja. Illusztrációként említést tesz a magánszemélyről, aki az általa birtokolt parkot a közönség számára is hozzáférhetővé teszi, s ilyenkor háziszabályzatban megállapíthatja, milyen feltételek mellett lehet a parkba belépni, ott hogyan kell viselkedni, stb.[1] Magunk is több vonatkozásban hangsúlyoztuk, hogy rendelkezési jog nélkül az igazgatás és a vezetés a maga feladatait ellátni képtelen lenne, csak azt vettük tagadásba, hogy a rendelkezést a vezetés önálló funkciójaként kellene értékelnünk s nem a vezetés eszközének tényleges funkciói elvégzésében. Utaltunk már arra is, hogy a legújabb polgári szervezési (üzemszervezési) szakirodalom is a legkülönbözőbb összefüggésben vizsgálja a vezetés rendelkezési jogának elvi alapjait, tartalmát és formáit.[2] Végül pedig, ami a burzsoá államigazgatást illeti, nem szórványos az olyan nézet, amely szerint az utasítási jog és a neki megfelelő engedelmességi kötelesség az igazgatás vezetése egységéhez fűződő érdekekre tekintettel az igazságszolgáltatási szervekhez képest az államigazgatási apparátust egyenesen megkülönböztetőleg jellemzi; tételesjogi érveléssel mutatnak rá arra, hogy ez az utasítási jog — az alá- és fölérendeltség jegyében — annyira feltétlen, hogy csak az illetéktelen szervtől származó és a büntetőjogi ren-

* Részlet szerzőnek a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái címmel megjelenés alatt levő könyvéből.

[1] Georg Jellinek: Gesetz und Verordnung. Freiburg, i. B. 1867. 386—389. old.

[2] Vö. különösen Kurt Bender: Die Führungsentscheidung im Betrieb. Stuttgart, 1957. 7—29. old. Leitungsorganisation. Die Organisation der Unternehmungsleitung. Köln und Opladen, 1958. 11—14. old.

delkezésekkel szembefutó utasításoknak való engedelmesség tagadható meg, de az egyébként törvénytelennek tartott utasítással az alárendelt szerv nem helyezkedhet szembe.[3]

Az utasítások egész problematikája szocialista viszonyok között jóval szélesebben és másképp merül fel, mint a tőkés államokban. Ez a tétel érvényes az úgynevezett hatósági közigazgatásra is, ahol pedig a szocialista államigazgatás közelebb áll a polgári állam közigazgatásához, mint az állam termelő-elosztó-szolgáltató egységeinek igazgatását illetően. Nevezetesen: a normatív utasításokat a polgári tudomány csak a rendelkező szervek és az állampolgárok (magánjogi személyek) viszonylatában értékeli, de még ezeket is jóval szűkebb keretben, mint a szocialista tudomány, mert burzsoá viszonyok között a jogismerés kötelességének fiktív voltát egyszerűen tudomásul veszik, míg a szocialista államban a jogismerés kötelességét igyekeznek a jogszabályok tényleges megismerésével összekapcsolni,[4] s ez a normatív utasítások körének bővítése irányában hat. Ami pedig a hatósági igazgatási szervezeteken belül a konkrét utasításokat illeti: a polgári tudomány horizontja általában lezárul a hatáskörök épségben tartása elvénél és az engedelmességi kötelesség problémájának vizsgálatánál, azaz a konkrét utasítások törvényességi kérdéseinél. Ezeknek jelentőségét persze nem kívánjuk tagadásba venni, de leszögezzük, hogy a szocialista tudomány — bár a gyakorlat szükségleteit még távolról sem elégítette ki — ennél jóval szélesebben vizsgálja a konkrét utasítások problémáját is, bár többnyire csak a normatív utasítások elemzése melléktermékeként. Az utasítások témaköre azonban döntően — mennyiségileg és minőségileg is — azért bővült ki, illetve módosult a szocialista állami életben és tudományban a polgári államhoz és tudományhoz viszonyítva, mert a szocialista állam gazdasági-szervező funkciója új, csak a szocialista államban létező funkció még akkor is, ha elismerjük, hogy a szocializmus előtti államalakulatoknak is vannak egyes, de a gazdaság egésze szempontjából távolról sem determináló gazdasági feladatai.[5] A szocialista gazdaság igazgatása „mennyiségileg kiszélesíti az utasítások körét, egyben azonban azok összességének jellegét is megváltoztatja."[6]

A szocialista szakirodalomban az állam gazdasági funkciójának és az utasítások rendszerének alapvető összefüggéseit illetően lényeges véleményeltérések szinte nincsenek. Ha az egyes szerzők más és más oldalról közelítik is meg a kérdést, azon a ponton nézeteik találkoznak, hogy a szocialista tervgazdálkodás államigazgatási jogi eszközök nélkül sem valósítható meg, bár persze sem a gazdasági élet jogi szabályozásának, sem folyamatos vezetésének nemcsak államigazgatási jogiak — tehát főleg normatív és konkrét utasítások — az eszközei. O. Sz. Joffe azt emeli ki, hogy a szocialista gazdaság tervezése egyáltalán nem valósítható meg polgári jogi úton, s ugyanakkor kimutatja egy sor vonatkozásban a gazdasági egységek irányításában és működésében az államigazgatási és polgári jogi módszerek komplexicitását.[7] Erősi Gyula az állami vállalat karakterisztikumának mondja, hogy abban találkoznak a fölé- és alárendeltségi, államigazgatási jogi viszonyok és az ezek által meghatározott, de önálló életre kelt mellérendeltségi, polgári jogi viszonyok. Több szemléltető hasonlattal és párhuzammal világítja meg ezt a tételét, kiemelve, hogy az állami vállalat állami mivolta és polgári jogi mivolta között ugyanaz a viszony, mint a terv és a szerződéses rendszer között: az előbbi a meghatározó elem, de az utóbbinak is van viszonylag önálló élete. Fejtegetéseinek bennünket közvetlenül érdeklő végpontja: az államigazgatási jogi és a polgári jogi módszerek komplex alkalmazásának valóságos csomópontja, tehát az állami vállalat, — címzettje államigazgatási jogi utasításoknak és alanya polgári jogi jogviszonyoknak. A hozzá intézett államigazgatási jogi előírásokon és az általa létesített polgári jogi szerződéseken keresztül lendül mozgásba, él és valósul meg a terv és a szerződéses rendszer „keresztsoros" viszonyainak hálózata.[8] Ionascu Traian — az operatív igazgatási jogról értekezve — azt a tényt húzza alá, hogy a szocialista államnak abból a célból, hogy az állami szocialista tulajdont, mint egységes alapot a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének objektív gazdasági törvénye szerint igazgassa, meg kell szerveznie ennek a tulajdonnak egész vezetési és tervezési rendszerét. Nincs kétség az iránt, hogy ennek az igazgatásnak, ennek a vezetési és tervezési rendszernek egyebek között az utasítások is fontos láncszemei, hiszen a vezetési rendszer fogalma feltételezi egymás alá- és fölérendelt szervek létezését, s a hierarchia

[3] A „A bíróságoktól való megkülönböztetésül — írja Ludwig Adamowich — a közigazgatási hatóságok az ügyintézés során nemcsak a törvényekhez, hanem elöljáró szerveik utasításaihoz is kötve vannak." (Handbuch des österreichischen Verwaltungsrechts. Wien 1954. 21. old.)

[4] Szabó Imre: Állam- és jogelmélet. Egyetemi jegyzet, Budapest. 1961. 102. old.

[5] A tétel igazságát nem bontja meg az sem, hogy az állami monopolkapitalizmus, mint a kapitalista társadalmi rend legmagasabb mozgásformája megerősödött, s az állam a nemzeti jövedelem egy hányadának termelése és elosztása felett közvetlen ellenőrzést gyakorol, a társadalom egy részének gazdasági tevékenységét, gazdasági erőforrások és természeti kincsek felhasználását központilag szervezi stb. Mindez nem változtat azon, hogy az állammonopolista kapitalizmus nem szocializmus, s így nem érvényesek rá azok a törvényszerűségek, amelyek a szocialista gazdaságra állanak, — ideértve az állam gazdasági-szervező tevékenységére vonatkozóakat is. (Vö. Csapó László: Az állam gazdasági tevékenysége az Egyesült Államokban. Budapest, 1958. 174—175. old.)

[6] Szabó Imre, uo. 101. old.

[7] A gazdasági tevékenység szabályozásának polgári jogi és államigazgatási jogi módszereiről. Jogtudományi Közlöny, 1960. 3. szám. 109—118. old.

[8] A tervszerződések. Budapest, 1957. 300—302. old.

ténye a rendelkezési jogot. Szerző egyébként e felől semmi kételyt nem hagy, mert kifejezésre juttatja azt a véleményét: „... amikor a szocialista állam az egységes alapot központi szervei útján az állami szocialista szervezetek rendelkezésére bocsátja, ezt mint a politikai hatalom birtokosa teszi. Az állam ezáltal az állami szocialista szervezetekkel államigazgatási és nem polgári jogi jogviszonyt hoz létre."[9] Az államigazgatási jogviszony szabályozásának lényege az, hogy ezeknek a jogviszonyoknak az alanyai nem egyenjogúak, mint a polgári jogban, hanem ellenkezőleg, egyik a másiknak alárendeltje és köteles annak intézkedéseit végrehajtani. A későbbiek számára tartva fenn annak fejtegetését, hogy az ebből az alárendeltségi viszonyból sarjadó intézkedések (azaz a mi terminológiánk szerint utasítások) jogi sorsa, megítélése, kötelezőségük és a hozzájuk tapadó szankciórendszer hogyan alakul, — azt ezekből a hivatkozásokból is világosan látni lehet, hogy a gazdaság vezetésében az utasítások, mint államigazgatási jogi eszközök kimagasló jelentőségűek. Traian a politikai hatalom eszméjét igen találóan viszi bele érvelésébe, mert ezzel az egész komplexumnak arra a talán legérzékenyebb pontjára tapint rá — ezt a mi irodalmunkban Kulcsár Kálmán fogalmazta meg, — hogy az államigazgatási jogi eszközök kiküszöbölése által a gazdasági-szervező funkciót politikai jellegétől fosztanánk meg, ezen a réven azt, mint a különböző társadalmi önigazgató szervek tevékenységét fognánk fel, s ez oda vezet, hogy a „társadalomban még meglevő különféle ellentmondásos jelenségek folytán ellentmondásos érdekek fejeződnek ki a gazdasági tevékenységben." Kulcsár igen sokoldalú érveléssel támasztja alá azt a nézetét, hogy a szocialista állam gazdasági-szervező funkcióját, illetőleg ennek politikai jellegét nem lehet szubjektíve megszüntetni, s hogy az ilyen irányú intézkedések legfeljebb eltorzítják a funkció érvényesülését, kétségessé teszik eredményeit. Egyetértünk vele abban is, hogy az állam gazdasági-szervező funkciója a felszabadított gazdasági és társadalmi tényezők objektív fejlődése alapján, a szocialista államnak mint átmeneti államnak a lényegéből fakadóan az új társadalom tudatos szervezését jelenti.[10] Ha ezt egybevetjük e szervező funkció politikai jellegéről vallottakkal, valamint mindazzal, amit a szervezés és a vezetés viszonyáról mondottunk, úgy ismét csak oda érkezünk el, hogy a szocialista állam többféle jogi eszközt kell, hogy alkalmazzon a gazdaság vezetésében, s hogy ezek sorában államigazgatási jogiaknak is kell lenniük, mert a szocialista gazdaság legfontosabb egységeinek működése vagy az államigazgatás rendjén irányítandó, vagy valamiféle önigazgatási rendszer szerint menne végbe. Ha viszont az önigazgatást olyan értelemben, ahogy erről fentebb szó volt, elvetjük, akkor az államigazgatási eszközökkel való vezetés gondolata mellett kötünk ki, s ennek jogi eszközei közül a normatív és konkrét utasítások nemhogy nem hiányozhatnak, hanem a központi jogszabályok keretei között egyenesen elsőrendűek.

Egy szisztéma vagy egy intézmény értékét gyakorta azzal is mérhetjük, hogy azt milyen oldalról és céllal támadják s persze, hogy a más jellegű rendszerek és intézmények mennyire töltik be rendeltetésüket. Más összefüggésben már foglalkoztunk azzal és még vissza is kell térnünk majd rá, hogy a személyi kultusz és a túlzott centralizáció elleni támadások ürügyén mind a gazdasági igazgatásban, mind az államigazgatásban általában revizionista oldalról felléptek a szocialista centralizáció, azaz a demokratikus centralizmus szervezeti és működési elve s ezzel együtt a vezetésben az adminisztratív módszerek és eszközök alkalmazása ellen. Ezek a támadások a vállalati és területi önigazgatás, valamint az adminisztratív eszközök helyébe az anyagi ösztönzők felhasználásának a jelszavával indultak útjukra. Messzire vinne ezeknek az eredményeknek a mérlegelése attól a célunktól, hogy a szocialista gazdaságban és az államigazgatás egész világában a jogi eszközök és főleg az utasítások létjogosultságát bizonyítsuk. Maguk a támadások ilyen formulákban jutottak kifejezésre: „... mint ahogy a centralizáció nem kötelező formája a szocialista állam vezetésének, éppúgy a központi utasítás sem kötelező formája a szocialista gazdaság vezetésének".[11] Vagy: „a gazdasági vezetés adminisztratív módszere, a gazdaságnak az államapparátus által való igazgatása öncélúvá lesz, mihelyt nem objektíve szükséges, mihelyt előfeltételei többé nem léteznek. Ezáltal az a bürokratizmus gazdasági bázisává változik."[12] Vagy s végül: „ez a két módszer — a gazdasági és adminisztratív —, éppoly mereven állnak egymással szemben, mint (történetileg-gyakorlatilag) azok a vezetési módszerek, amelyeket a Szovjetunióban a hadikommunizmusban és a NEP-re való áttérés után alkalmaztak."[13] Mindezek — újra és újra hangsúlyozzuk — a szocialista centralizáció és az állami tevékenység politikai jellegének tagadásában kulminálnak, az állam gazdasági-szervező funkciója felett mondják ki a halálos ítéletet, és azt a gazdaság önigazgatásával helyettesítik olyankor, amikor a szocialista államok mindegyikében egyfelől még léteznek osztályok, sőt legtöbbjükben ellentétes érdekű osztá-

[9] Az állami terv megvalósítását elősegítő jogintézmény: a közvetlen operatív igazgatási jog, mint újtípusú dologi jog. Jogtudományi Közlöny, 1960. 1—2. szám, 47—51. old.

[10] A szocialista állam gazdasági-szervező és nevelő funkciójának néhány kérdéséről. Jogtudományi Közlöny, 1960. 1—2. szám, 13—20. old.

[11] Fritz Behrens: Zum Problem der Ausnätzung ökonomischer Gesetze in der Übergangsperiode. Wirtschaftswissenschaft. 3. Sonderheft. 117. old.

[12] Arne Benary: Zu Grundproblemen der politischen Ökonomie des Sozialismus in der Übergangsperiode. Uo. 92 old.

[13] Arne Benary: uo. 84. old.

lyok is, másfelől pedig még hatnak a kapitalista tudat elemei. A mi álláspontunk megegyezik azokéval, akik szerint az adminisztráció a szocialista államban lényeges eszköze annak, hogy a társadalmi termelés politikailag egységes vezetését biztosítsuk. Az adminisztráció az állami tevékenység lényeges oldala, s csak helyeselni tudjuk azok nézetét, akik azt hangoztatják, hogy amíg az állam létezik, addig politikai funkciókat is gyakorol, s mindaddig az adminisztráció is a társadalmi termelés vezetésének szükséges oldala marad.[14] Feltétlenül hibás az adminisztratív eszközök és a gazdasági emelők, ösztönzők szembeállítása. Azt végtére a gazdasági államigazgatás legmegátalkodottabb ellenségei is elismerik, hogy a szocialista állam nem lehet meg tervek nélkül, hogy a szocialista gazdálkodás csak tervgazdálkodás lehet, továbbá, hogy az állami szerveknek a gazdasági eszközök (alapok) igazgatásában, bizonyos alapvető arányok megállapításában az anyagi eszközök elosztása terén szerepük kell, hogy legyen. Ennek elfogadása azonban egyben szavazás az állami igazgatás mellett is, mert ezeket a feladatokat a fejlődés mai fokán pusztán gazdasági ösztönzőkön keresztül megvalósítani nem lehet, mint ahogy bebizonyosodott az is, hogy a gazdaság tervszerűsége tisztán adminisztratív eszközök útján sem valósítható meg. A kétféle eszköz közötti kölcsönhatás, a kettő egymást kiegészítő jellegének elismerése nem valamiféle elvtelen kompromisszum szüleménye, hanem a történelmi tapasztalatok által igazolt faktum. Az azután más lapra tartozik, hogy a szocialista termelési viszonyok és a társadalom szocialista tudatának fejlődése elvezet majd oda, amikor az igazgatás állami jellege egyre veszít jelentőségéből, majd az teljesen meg is szűnik. Ám ekkor is a gazdaság, a kultúra stb. vezetésének szervei megmaradnak, mint igazgatási, de többé nem államigazgatási szervek, mert ezek a funkciók elveszítik politikai jellegüket, társadalmi önigazgatási funkciókká, az őket ellátó szervek pedig társadalmi önigazgatási szervekké válnak. A mi szűkebb tárgyunkhoz visszakanyarodva: a vita a körül forog tehát, hogy az állam gazdálkodó, vagyis termelő-szolgáltató-elosztó egységei, vállalatai államigazgatási szerveknek alárendelten működjenek-e, amiben benne foglaltatik az is, hogy az államigazgatási szervek kötelező utasításokat adhassanak-e ezeknek az állami szerveknek, vagy csak bizonyos alapvető kereteket, arányokat határozzanak meg a számukra, ezeken belül is viszonylag nagy mozgási lehetőségekkel. Ugyanezt a kérdést teszik fel a helyi tanácsok gazdasági önállóságával kapcsolatban is, és elfeledve a helyi államigazgatási szervek jelzői közül azt, hogy ezek államiak is, a helyi igazgatásnak csak helyi mivoltát emelve ki, a központi irányítástól az operatív befolyás jogát elvonni kívánják, azt legfeljebb elvi keretekben tartják elképzelhetőnek, amí a fölé- és alárendeltségi viszonyok felbontásával együtt az utasítási rendszer liquidálásával is együtt járna.[15] Valójában azonban semmiféle igazgatás alá- és fölérendeltség nélkül nem lehetséges és természetes velejárója, az utasítási jog és engedelmességi kötelesség nélkül sem. A gazdasági igazgatás speciális problémáit egyszerűen átvetíteni az igazgatásra általában feltétlenül hiba. Az utasítások általános kérdéseit a tervutasítások különös vonatkozásaival nem lehet azonosítani. De mind a gazdasági igazgatásban, mind az igazgatás egyéb területein az utasítások ma és még hosszú ideig nem nélkülözhetők, legfeljebb az képezheti megfontolás tárgyát, hogy a vezetés jogi és nem jogi eszközeinek alkalmazásában milyen arányokat alakítsunk ki.

2. A normatív és a konkrét utasítások különböző formáinak közös elvi alapja az alá- és fölérendeltségi viszony és az ezzel kapcsolatos az a felismerés, hogy a felettes szervek csak erga omnes hatályú jogszabályok útján az alárendelt szerveket, illetve személyeket irányítani, vezetni nem tudják. A még oly részletes, aprólékos, a lehetséges vonatkozásokban még oly kazuisztikus jogszabályok mellett is az államigazgatás működése a szervezet és a feladatok nagyfokú differenciáltsága és heterogenitása miatt léptennyomon idéz elő olyan problémákat, amelyek szabályozásra szorulnak, de az egyes szakterületek (ágazatok, alágazatok, iparágak és azok alágazatai stb.) sajátos kívánalmai ellentmondásba kerülnek azokkal a jogforrási formákkal, amelyek az átfogóbb, az általánosabb vagy éppen az egész területet felölelő felső irányítás eszközei, s ezért szükséges olyan jogforrási forma beiktatása, amely ezeknek a speciális szakágazati, iparági stb. igényeknek a kielégítésére alkalmas anélkül, hogy együtt járna az elvben mindenki által megismerendőnek tartott joganyag felduzzasztásával. Ez a forma a normatív utasítás, amelynek a kihirdetett jogforrási formákkal szemben éppen az az egyik sajátossága, hogy csak felettes szervtől eredhet és az alárendelt szervekhez szól. A mindennapi élet azonban

[14] Helmut Richter—Günter Hildebrandt: Der demokratische Zentralismus: Hauptprinzip zur Leitung der sozialistischen Wirtschaft. Berlin, 1959. 43—44. old.

[15] Igen élesen exponálja ezt a prolémát Beér János: „Találkozhatunk még ma is olyan helyi nézetekkel, amelyek a tanácsok gazdasági önállóságának fogalmát nem helyezik bele kellőképpen a népgazdaság egészének keretébe, és hajlamosak elfeledkezni arról, hogy bár a tanácsoknak mindenképpen meg kell adni gazdasági téren a kezdeményezési, mozgási lehetőséget, ezt a jogosultságot csak a népgazdaság országosan egységes, alapvető követelményeivel összhangban lehet szabályozni, és a gyakorlatba is átvinni. Tagadhatatlan, hogy a tanácsi szervek részéről jelentkező túlzások nem kis mértékben a központból jelentkező túlzó centralizációs törekvések ellenhatásaként alakultak ki. Hiba lenne ugyanakkor nem felismerni, hogy a tanácsok gazdasági önállóságával kapcsolatos elképzelések néha elszakadtak a szocialista fejlődés és a szocialista államélet követelményeitől, és szinte már egyes területek gazdasági autarchiáját közelítették meg." (A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960). Budapest, 1962. 421. old.)

ezentúl azt is beigazolta, hogy a szabályok csupán a működés kereteit teremtik meg, de azok realizálására folyamatos, eseti tevékenységet kell kifejteni, amely a vezetés feladata, eszközei pedig a konkrét utasítások, amelyek a szabályok alapulvételével a vezetés rendelkezésének formái, de már nem szabályozó jelleggel, hanem adott konkrét helyzetekkel, problémákkal és személyekkel kapcsolatban. A konkrét utasításoktól az illető társadalmi viszonyokat rendező legfelsőbb jogszabályokig a vezetés jogi eszközeinek egész vonulata húzódik, amelyben a legfelsőbb jogszabályhoz, mint legáltalánosabb rendelkezéshez képest a többi kihirdetett jogszabályok a kevésbé általános kategóriákat, a normatív utasítások a különöst, a konkrét utasítások pedig az esetit, az egyedit jelentik. A konkrét és a normatív utasítások közötti ez a viszony annyiban érdemel figyelmet, amennyiben azt a közös jegyüket mutatja, hogy mindkettőben a vezető rendelkezési joga ölt testet. Nem jelenti azonban azt, hogy a kihirdetett jogszabályok és a konkrét utasítások közé mindig normatív utasításnak is kell ékelődnie, s ez az azonos vonás mellett egyben egyik lényegbevágó különbségüket is feltárja.

A normatív utasítás a konkréthez képest szükségképpen általánosabb, s ezért nem alaptalan az a kérdés, vajon a vezetésnek ezeket a jogi eszközeit nem kell-e az elvi és az operatív irányítás (vezetés) fogalmaival iunctimba hozni. Ennek formulája nyilvánvalóan csak az lehetne, hogy az elvi irányítás eszköze a normatív utasítás, az operatívé pedig a konkrét. A korábbiakban mi kifejtettük már azt a nézetünket, hogy az elvi és az operatív irányítás nem egymást kizáró fogalmak, azaz hogy a legteljesebb elviségre törekvő irányításból sem hiányozhat adott feltételek beállása esetén az operativitás. Ezt a tételt az utasítások oldaláról nézve további érvekkel erősíthetjük meg. A normatív utasítás — önmagában a szabályozó célzat miatt is — szükségképpen az elvi irányítás eszköze. Fordítva azonban ez már nem áll: a konkrét utasításban kifejezésre juthat elvi tartalom éppúgy, ahogy az államigazgatás hatósági vonulatában, vagy a bírói ítélkezési gyakorlatban a felsőbb szerv egyedi határozatával (ítéletével) is eldönthet elvi kérdéseket, s ezek a további gyakorlat számára iránytmutatóak akkor is, ha elvi jelentőségüket kifejezetten nem nyilvánítják ki. A tételesjog és a gyakorlat persze ismeri azt a megoldást is, amikor egy konkrét, eseti határozatot vagy utasítást kifejezetten elvi jelentőséggel ruháznak fel, s ezzel az elvi irányítás eszközévé teszik az operatív irányító tevékenység során kibocsátott aktust. Ilyenkor persze mindig felmerülhet az az igény, hogy az adott viszonylatban nézve nem lenne-e indokolt jogszabályt kibocsátani, nevezetesen értelmező normatív utasítást.[16] Erre a kérdésre általános érvényű választ adni nem lehet, hiszen általános érvénnyel azt sem tudjuk megfogalmazni, hogy mikor állunk elvi jelentőségű problémával szemben, legalábbis nem úgy, hogy ez a megfogalmazás adott szituációban minden kételyt eloszlasson. Az elviség az igazgatás világában nem a gyakorlatiság ellentéte, hiszen itt minden szükségképpen gyakorlati, hanem az egyedi és az általánosabb viszonyát fejezik ki. Egy konkrét helyzet önmagában soha nem elvi, de elvivé teheti az a hozzáfűződő nézet, hogy vele egyező eset másutt is bizonyos gyakorisággal előállhat. Ez azonban nem jár szükségképpen együtt a jogszabályi rendezés mellőzhetetlenségével, mert az irányító szerv jogértelmezési egyedi aktusa a további esetek megítéléséhez is igen sokszor biztos alapot szolgáltat. Legfeljebb addig mehetünk tehát el, hogy a konkrét utasításokat az operatív vezetés rendszerinti eszközeinek nevezzük, de nem mellőzve azt a tényt, hogy a vezetésnek ezek az eszközei akkor sem tiltottak, ha a vezetés az elviség igényével folyik bele az alárendelt szervezet életébe.

Azt a megállapításunkat, hogy az utasítási jog elvi alapja az alá- és fölérendeltség, a tételes jog sokoldalúan igazolja. A miniszteri normatív utasításokra nézve az 1072/1954. (IX. 4.) számú minisztertanácsi határozat kimondja, hogy azok az állami szervekre és vállalatokra kötelezők. Ez ugyan a hierarchikus alárendeltséget nem eléggé pontosan írja körül. Ha azonban egybevetjük az alkotmánynak a miniszteri ágazati felelősségről szóló szabályával, úgy kétségtelen lesz, hogy minden miniszter csak a saját ágazatához tartozó, tehát neki alárendelt szerveket utasíthatja. Erre vall egyébként az is, hogy a hivatkozott határozat értelmében a funkcionális feladatkörű főhatóságok (Pénzügyminisztérium, Országos Tervhivatal elnöke) a több minisztérium területét érintő rendelkezéseiket saját hivatalos lapjukban teszik közzé, de azokat a többi tárca hivatalos lapok a szükséghez képest részletekben vagy kivonatosan átveszik; ez a rendelkezés ugyanis az exponált általános szabályhoz képest a kivételeset állapítja meg, s belőle a contrario következtetni lehet az általánosra.[17] A tanácstörvény értelmében a végrehajtó bizottság az alárendelt szervek részére utasításokat ad, míg a végrehajtó bizottságot a tanács, a felettes végrehajtó bizottság, a felsőbb államhatalmi szervek, a felsőbb végrehajtó bizottságok és a minisztertanács utasíthatja. A szakigazgatási szerv vezetője utasításokat ad az alsóbb szakigazgatási szerveknek.[18] Az iparvál-

[16] Az értelmező normatív utasítások problémáját s közelebbről a normatív utasításba foglalt értelmezés kötelező erejét vizsgálva Szabó Imre utal arra, hogy a szocialista irodalomban elvileg és gyakorlatilag is eldöntött kérdésnek kell tekinteni, hogy az ilyen belső jellegű utasítások a magasabb rangú jogszabályokon alapuló, azok végrehajtására vagy a végrehajtással kapcsolatban szükséges szervezési és egyéb intézkedésekre normatív szabályokat is foglalhatnak magukba. (A jogszabályok értelmezése. Budapest, 1960. 500. old.)

[17] 1.072/1954. (IX. 4.) Mt. h. 14. pont.

[18] 1954 : X. törvény, 37., 39. és 56. §-ok.

lalatok igazgatóinak jogairól és kötelességeiről szóló minisztertanácsi határozat szerint a vállalat igazgatójának utasítást csak a közvetlen felettese, az irányító szerv vezetője és főmérnöke, távollétükben szervezet-szerinti helyetteseik vagy pedig ezek bármelyikének meghallgatásával az illetékes miniszterhelyettes, miniszter adhat. Az irányító szerv egyes főosztályainak vezetői és dolgozói a vállalati igazgatónak közvetlen utasítást nem adhatnak.[19] Ez az utóbbi szabály a funkcionalizmus elkerülésére szolgál, amely egy időben nálunk is erősen elharapódzott és bontotta a vállalatok vezetésének egységét, nehezítette a működés összhangzatosságának biztosítását. Ugyanez a határozat azt is előírja, hogy a hierarchián kívül álló szervek az igazgatónak csak abban az esetben adhatnak utasítást, ha erre jogszabályban meghatározott felhatalmazásuk van, vagy pedig a közvetlen irányító szerv igazgatójától esetenkénti felhatalmazást kaptak közvetlen utasítás kiadására. Ilyen esetben az utasításban meg kell jelölni a felhatalmazás alapját képező jogszabály vagy átirat számát.[20] A tételes jogi illusztrációkat még tovább sorolhatnánk anélkül, hogy a konzekvenciák levonásához ezzel nagyobb alapot teremtenénk. Azt azonban hozzá kell fűznünk ezekhez a hivatkozásokhoz, hogy gyakran a jogszabályok az utasítási jogot nem közvetlenül fogalmazzák meg, hanem az alá- és fölérendeltségi viszonyokat rendezik, illetve az irányítási jogról (olykor felügyeleti vagy főfelügyeleti jog elnevezés alatt) rendelkeznek, s annak tartalmába beleértik az utasítási jogot, mint az alá- és fölérendeltség természetes velejáróját. Külön kell továbbá említést tennünk a Munka Törvénykönyvéről, amely úgy rendelkezik, hogy a munkaviszonyra vonatkozó megállapodással a dolgozó kötelezi magát a vállalat igazgatójának utasítása szerinti munka végzésére;[21] ez a szabály szintén alá- és fölérendeltségi viszonyt határoz meg, de — mint látni fogjuk — annak jogalapja más, mint az azonos szervezetekhez tartozó szervek esetében; más a rendeltetése is, és ezért a hozzátapadó jogi következmények szempontjából is a szervek közötti utasításoktól jelentősen eltér.

Az utasítás kiadásának joga mind az irányítás különböző fokozatain, mind pedig az operatív vezetésben vezetői jogosítvány. Szervezési szempontból nézve ez a tétel abban leli magyarázatát, hogy a szervezet egybehangolt működése kizárja azt, hogy a rendelkezési jog többfelé ágazódjék, ne egy kézbe fusson össze, bár ez az „egy kéz" lehet testületi is. A rendelkezések koordinálása még ilyen konstrukció mellett is igen bonyolult probléma, s nem egyszer vagyunk kénytelenek olyan megoldásokhoz folyamodni, hogy a vezetés támogatására koordinációs segítő szerveket hívunk életre, vagy olyan rendelkezési joggal fel nem ruházott szerveket, amelyeknek profiljába a koordináció főfeladatként illeszkedik. (Például a Minisztertanács Titkárságának Tanácsszervek Osztálya, bizonyos értelemben az Országos Tervhivatal és az államigazgatási szervek és vállalatok tervrészlegei stb.) Az utasítási jognak a vezetés részére való fenntartottságát azonban nem úgy kell értelmeznünk, hogy minden szervezeti egységen belül csak egy, az egészet vezető személyt vagy testületet illetné meg ez a jog. Az államigazgatás egyes szervezeti egységei és az alájuk rendelt vállalatok és intézetek mélységileg is tagoltak, a szervezet egészéhez képest egységnyi szervezetek maguk is további elemekre, egységekre bomlanak, s ezt a tagozódást kifelé éppen az érzékelteti, hogy mindegyiknek megvan a saját közvetlen vezetője. Azzal a követeléssel tehát nem lenne reális fellépni, hogy minden egység és minden dolgozó csak egy szervtől vagy személytől (testülettől) kaphasson utasításokat. A végső határ, ameddig el lehet menni az, hogy — kivételes helyzetektől eltekintve — az utasítás menjen keresztül a közvetlen vezetőn, nehogy párhuzamosságok vagy ellentmondások keletkezzenek, és hogy a közvetlen vezetésnek áttekintése lehessen az alárendelt egység, illetve személyek munkája felett. A normatív utasításokat illetően egyébként ez a „közvetlenségi elv" végképpen nem tartható, hiszen azokban olyan magatartásszabályokat is meg lehet állapítani, amelyek több fokozatú alárendeltségben levő szervekre is kötelezőek. A konkrét utasítások esetén azonban általában reális az az igény, hogy a felsőbb vezetés a közbeeső vezetőn keresztül rendelkezzék az alsóbb szerv felé. Itt is érzékelnünk kell azonban, hogy a szervtől szervhez menő utasítás nem azonos a főnök és a beosztott viszonylatában kiadott utasítással, azaz hogy a konkrét utasítások ezen a ponton is két kategóriára bomlanak.

A szervek közötti és a szerven belüli konkrét utasítások eltérőségei igen szemléletesen érzéklődnek akkor, ha a kettős alárendeltségű szerveket, amelyeket a szocialista államigazgatásban tipikusnak mondhatunk, szintén látókörünkbe vonjuk. Ezeknek ugyanis horizontálisan és vertikálisan is vannak felettes szerveik, amelyek utasíthatják őket. A végrehajtó bizottság közvetlenül alá van rendelve a saját tanácsának és a felettes végrehajtó bizottságnak, a szakigazgatási szervek pedig a végrehajtó bizottságnak és a felettes szakigazgatási szerveknek. Sem tételes jogilag, sem elvileg nem kizárt ugyan, hogy a kettős alárendeltségű szervek a nem közvetlen felettes szervektől is kapjanak utasításo-

[19] 1.077 1954. (IX. 21.) Mt. h. I. fejezet, 6. pont.

[20] Uo. Itt említjük meg, hogy funkcionalizmuson azt a jelenséget értjük, amikor a terv-, pénzügyi-, munkabér- stb. szakvonal, mely a legfelsőbb szervektől a legalsóbb egységekig ki van építve, erősebben érvényesül, mint az egység közvetlen vezetése, ami főleg abban nyilvánul meg, hogy az ilyen felettes szervek a vezető megkerülésével intézkednek a maguk szakszervei felé, s keresztezik a vezetés elképzeléseit. (Vö. Fajth Tibor—Szamel Lajos: Az államigazgatás szervezése és vezetése. Egyetemi jegyzet. Budapest, é. n. 147. old.)

[21] A Munka Törvénykönyve, 14. §.

kat, a gyakorlat azonban mégis az, hogy az ilyen utasítások átfutnak a közbeeső szerveken. Sajátos problémát vet fel azonban a közvetlen kettős alárendeltség és a hozzá tapadó kétirányú utasítási jog is, hiszen nem szórványosan a gyakorlat oldaláról ilyen megnyilvánulásokkal találkozunk: „... a példák özönét lehetne felsorolni, hogy a szakapparátus hogyan őrlődik e kettős irányítás között... olyan szempontból érdemes foglalkozni a problémával, hogy meg kell találni a módját: a kettős irányítás ne keresztezze egymást, és ne ellentétes utasítások kiadásában merüljön ki, hanem egymást kiegészítve olyan segítséget adjon az apparátusnak, amellyel alkalmassá teszi a problémák megoldására, a feladatok elvégzésére."[22] Az első tanácstörvény idején, amikor a szakigazgatási szervek önállósággal nem rendelkeztek, hanem minden hatáskör a végrehajtó bizottságot illetett meg, az idézettel érzékeltetni megkísérelt torzulatok igen nagy fokot értek el. Nem intézményes megoldások, hanem erőviszonyok dolga volt, hogy a kettős irányításnak melyik ága érvényesül: a felettes szervtől lefutó vagy a végrehajtó bizottsági. (A végrehajtó bizottságokkal kapcsolatban ez a probléma nem volt élő, mert a tanácsi irányítás hatékonysága a felsőbb végrehajtó bizottságihoz képest csekély volt.) A túlzott centralizmus jegyében a végrehajtó bizottságok, pontosabban a végrehajtó bizottsági funkcionáriusok s közöttük is elsősorban az elnök személyes felelősségét meghatározó utasítások rendszere mellett a kettős alárendeltség vertikális vonala volt az erősebb. A végrehajtó bizottsági határozatok azonban ennek ellenére oly sokszor keresztezték a központi irányítás elképzeléseit és az azokat megjelenítő utasításokat, hogy a minisztériumok részéről szinte általánosan jelentkezett az a tendencia, hogy a tanács alá rendelt helyi szerveiket egyirányításúvá, csak nekik alárendeltekké tegyék. Az első kísérletek azonban beigazolták az ilyen szervezés hibásságát, éspedig az eredményesség csökkenésén keresztül. A minisztertanács ezért 2.079/23/1952. számú határozatában kimondotta: fel kell lépni az ellen a törekvés ellen, hogy az egységes tanácsi szervezetet szétaggolják, és a tanácsi szervezetből egyre több feladatot emeljenek ki. A második tanácstörvény ebben is lényeges változásokat hozott. Egyfelől azzal, hogy a szakigazgatási szerveket (a községekben is, ahol azonban ez a megoldás nem sikerült) önálló hatóságok rangjára emelte.[23] Másfelől pedig azzal, hogy rendezte az utasítások közötti valódi vagy vélt ellentmondások kiküszöbölésére felhasználható eljárást. A végrehajtó bizottság nem halasztó hatályú előterjesztési jogot kapott a felettes szakigazgatási szerveknek a saját szakigazgatási szerveihez intézett utasításaival szemben, a végrehajtó bizottság jogszabályt sértő határozatai ellen pedig (ideértve utasításait is) a felsőbb szakigazgatási szervek vezetői az őket közvetlenül irányító végrehajtó bizottsághoz halasztó hatályú előterjesztést tehetnek. Az utasítások lehetséges ellentmondásainak ez a feloldási módja továbbra is fenntarthatónak látszik, legfeljebb az képezheti megfontolás tárgyát, vajon nem kell-e az előterjesztés halasztó hatályát illetően a végrehajtó bizottságot a felettes szakigazgatási szervvel egyenlő helyzetbe hozni. (A mai megoldás mellett szól azonban az, hogy a felettes szakigazgatási szerv legfelső fokon miniszter vagy országos hatáskörű államigazgatási szerv vezetője, akinek nem egészen indokolatlan a végtére mégiscsak helyi jellegű végrehajtó bizottsághoz képest több jogot nyújtani.) Jogi szabályozással itt többet elérni nem lehet: az irányítás két ágának összhangja, az utasítások koordináltsága, nem jogi rendezésnek, hanem a munka színvonalának a függvénye.

Az egy szerven belüli utasítások esetében ez a kérdés rendszerint nem merül fel. Itt az irányításnak csak vertikális vonala van: a felettes szerv utasításai a vezetőt érik, a beosztottakhoz a vezetőn keresztül jutnak el. Ahol a gyakorlatban ennek szükségessége mutatkozott, ott jogszabályaink az áttételes, a közvetlen vezető megkerülésével kiadott utasításokat kifejezetten eltiltották. (Így például a művezetők jogairól és kötelességeiről szóló minisztertanácsi határozat előírta: a művezetőnek csak az üzemvezetőn keresztül, a műhely (termelési részleg) dolgozóinak (csoportvezetők, munkások, műhelyírnok stb.) pedig csak a művezetőn keresztül lehet utasítást adni.[24] A szoros értelemben vett államigazgatáson belül ilyen nehézségek ma már csak szórványosan mutatkoznak, éspedig nem az elv ismeretlensége vagy el nem ismertsége miatt. A felsőbb vezetés teljesen tisztában van a munka rendjéhez fűződő érdekek nagyságával, s azokat nem sérti meg azzal, hogy az alsóbb vezető megkerülésével utasítja annak munkatársait. Az áttételes utasítások oka leginkább a rendkívüli sürgősség, ezt pedig az igazgatásból teljesen kiküszöbölni nem lehet, s ennyiben a nem közvetlen utasításoknak is van létjogosultságuk mind szervek közötti, mind szerven belüli viszonyban.

A normatív és a konkrét utasítások különböző formáinak közös elvi alapját az alá- és fölérendeltségben fedeztük fel: ez a megállapítás azonban — éppen a formák és a nekik megfelelő tartalom eltérőségei miatt — közelebbi megvilágításra szorul, amely kiegészítésével jár együtt. A normatív utasításnak a konkrét utasítások valamennyi fajtájához képest döntő jellegzetessége, hogy jogszabály, vagyis magatartási szabályt foglal magában. Változatlanul fenntartan-

[22] Kolozsvári Lajos felszólalása. Az államigazgatás néhány kérdése és a közalkalmazottak munkajogi helyzete c. kötetben. Budapest, 1958. 91. old.

[23] 8/1955. (II. 13.) M. T. sz. rendelet, 4. §. A rendeletben foglalt megoldási elképzeléseket a gyakorlat megcáfolta, azok nem realizálódtak. (Vö. Beér János, hiv. mű, 473. old.)

[24] 1.023 1951. (VII. 15.) Mt. h. I. fejezet, 3. pont.

dónak véljük azt az álláspontunkat: a normatív és a konkrét aktusok közötti minőségi különbségnek abban is kifejezésre kell jutnia, hogy maga az alkotmány taxatíve sorolja fel a jogalkotó szerveket, rendelkezzék e hatáskörük terjedelméről, átruházhatóságáról (vagy annak tilalmáról), gyakorlásának alakiságairól, hozzáadva azt a generális clausulát — s most ezen van a hangsúly —, hogy az olyan állami szervek, amelyeknek alárendelt szerveik vannak, ezek felé normatív rendelkezéseket tehetnek: tehát azok is, amelyeknek egyébként jogalkotó hatáskörük nincs.[25] A normatív utasítási jog ilyenkénti tételesjogi szabályozása azonban nem új elvet fogalmazna meg, csupán egy meglevőt, és a neki megfelelő gyakorlatot rögzítené, s alkalmas lenne arra, hogy az efelől időnként még felbukkanó viták alól a talajt kihúzza. A szervek közötti alá- és fölérendeltség, hacsak azt jogszabály kifejezetten nem korlátozza a felügyeletre, a felettes szerv irányítási jogosultságát és kötelességét jelenti. Azt már több összefüggésben bizonyítottuk, hogy ennek egyik fő tartalmi jegye a felettes szerv rendelkezési joga. Formális okoskodással azt mondhatnánk, hogy a rendelkezési jog mind a szabályozó, mind a konkrét aktusok kibocsátásának jogát felöleli, de ezzel abba a hibába esnénk, hogy legalábbis részlegesen magát a bizonyítandót használnánk fel a bizonyításra. Ezért érvelésünket meg kell erősítenünk azzal, amit a normatív és a konkrét utasítások viszonyáról már mondottunk, amikor ezeket a különös és az eseti viszonyába hoztuk. Ha a felettes szerv rendelkezési jogába a normatív utasítások kiadásának jogát nem értjük bele, úgy arra kényszerítjük, hogy esetenként, konkrét aktusokkal avatkozzék bele az alárendelt szervek működésébe, döntsön el értelmezési problémákat, vitás ügyeket, amelyekkel kapcsolatban pedig jellegüknél és gyakoriságuknál fogva megvan a mód az absztrahálásra, a hipotétikus tényállás megkonstruálására és a rendelkezés általánosítására olyan értelemben, hogy az nem egyedileg meghatározott szervekhez szóljon, hanem mindazokhoz, amelyeknél az absztrakte feltételezett tényállás megvalósul, s így a szabályban foglalt parancs, tilalom vagy engedély vonatkozik rájuk. A normatív utasítások kiadása jogának elvi elismertségét ebben az összefüggésben az irányítás hatékonysága, az irányítás racionális működése feltételeinek kívánalma is megköveteli; ezentúl azonban az is, hogy a jelzett általánosítás az irányítást szilárdabb alapokra helyezi, a vezetett szerveknél is nagyobb terjedelmű előrelátást tesz lehetővé, a közvetlen vezetés biztonságát növeli, önállóságát fokozza, kiküszöböli az esetiségtől bizonyos mértékig elszakíthatatlan bizonytalansági tényezőket. A konkrét utasítások is rendelkezések: magatartást írnak elő, egyedi tényállás mellett teljesítendő magatartásra kötelezik egyedileg megjelölt szervet vagy személyt. A normatív utasítás minőségi különbsége, magasabbrendűsége ezekhez viszonyítva abban áll, hogy a benne foglalt magatartási előírás nem konkrét helyzetekhez kapcsolódik, hanem a magatartási kötelezettséget annyiszor ugyanúgy teljesítendőnek rendeli, ahányszor az absztrakt tényállás realizálódik. Ezen van a hangsúly, s ennek csupán következménye, hogy az ilyen utasítás intézvényezettje nem egy állami szerv, hanem mindazok, amelyeknél az elvont tényállás megvalósulhat. Az, hogy az ilyen szervek köre adott időpontban pontosan meghúzható, az utasítást konkrétté már csak azért sem teszi, mert annak hatálya kiterjed a később keletkezett, vagy később a rendelkező szerv alá rendelt szervekre is.

Mindezekre figyelemmel a normatív utasítások elvi alapját illetően nem érhetjük be azzal, hogy az alá- és fölérendeltségi viszonyt előtérbe állítjuk. A normatív utasítás jogszabály, s jogalapja a jogalkotó hatáskör. Ezt a hatáskört azonban meg kell kapniuk mindazoknak a szerveknek, amelyeknek irányítás (és nemcsak felügyelet) szempontjából alárendelt szerveik vannak. Ennyiben a jogalkotó hatáskörhöz, mint a normatív utasítás jogalapjához, csatlakozik az alá- és fölérendeltségi viszony. Más megvilágításban azt is mondhatjuk, hogy a normatív utasítás kiadásának joga az irányító szervekre objektív szükségességként ráruházott jogalkotó hatáskörön alapul, de ez a hatáskör korlátozott az által, hogy a normatív utasítás intézvényezettje csak az irányító szervnek alárendelt szervezeti egység lehet. Ezen a ponton kell visszautalnunk arra, hogy az utasítási jog problémái nemcsak az államigazgatásban merülnek fel, mivel a hierarchikus alárendeltség az állami élet egyéb területein is realitás, s az utasítási jog ott sem mellőzhető. Az azután más kérdés — taglalása témánkból kifutna —, hogy terjedelme és formái miért különbözőek az államhatalmi, a bírói és az ügyészi szervezetben.

A normatív és a konkrét utasítások között lényeges differenciát kell felfedeznünk kötelezőségük terjedelme, a nekik való engedelmességi kötelesség szempontjából is. Más helyütt már kimutattuk, hogy a normatív utasítások problémája a burzsoá államigazgatás gyakorlata nyomán az elméletben a jogi rendelet és a közigazgatási rendelet szétválasztásaképp keletkezett, mivel észlelték, hogy a rendeletek egyik fajtája az állampolgárokhoz és az igazgatási apparátuson kívül levő jogi személyekhez is szól, másik fajtájuk pedig csak az államigazgatási szervekhez. Ebből a tényből a polgári elmélet az anyagi és az alaki rendelet fogalomra próbált fényt deríteni, de ezzel éppúgy kudarcot vallott, mint ahogy az anyagi és az alaki törvény elhatárolása is megoldhatatlannak bizonyult számára. A jogi rendelet — közigazgatási rendelet végül is kimenekült az elmélet készítette bonyolult útvesztőkből, s tételesjogi lecsapódása azon a ponton történt meg, ahonnan elindult; azaz,

[25] Vö. Szerzőtől: A jogforrások. Budapest, 1958. 25. old.

hogy a megkülönböztetés alapjává elsődlegesen a címzetteket tették meg, s ehhez csatolták a tartalmi követelményeket. Így lett a rendelet a burzsoá jogban a polgárok (jogi személyek) jogviszonyait is rendező jogszabály, az utasítás pedig az alárendelt szervekhez intézett normatív rendelkezés.[26] A szocialista államigazgatás elmélete és gyakorlata ezt a racionális gondolatot részlegesen felhasználta, de ugyanakkor a szocialista állam sajátos igényeihez alkalmazva — újólag különösen a gazdasági élet irányítására gondolunk — ki is bővítette. Hosszabb fejlődési folyamat után a kikristályosodott elvek nálunk azt a tételesjogi formát öltötték, hogy az 1954. évi 26. törvényerejű rendelet elhatárolta egymástól a Magyar Népköztársaság hivatalos lapjában, a Magyar Közlönyben kihirdetendő és az egyéb módon közlendő jogszabályokat. Az első kategóriába azokat sorolta, amelyekből az állampolgárokra közvetlenül jogok származnak, amelyek az állampolgárokra kötelezettségeket rónak, egyébként széles körben közvetlen befolyással vannak az állampolgárok jogviszonyaira, vagy amelyek széles körben való ismerete az állampolgárok jogai és jogos érdekei védelme szempontjából jelentős. A másikba pedig azokat, amelyek csak az alárendelt szervekre és vállalatokra vonatkoznak, tehát az előbbi fogalmi körbe nem tartoznak. Itt most mellőzzük e definíció kritikáját annál is inkább, mert az annak nyomán kialakult praxis ellen számottevő kifogás nincs, a korábbi állapotokhoz képest lényegesen megváltozott a helyzet, az állampolgárok jogainak és kötelességeinek utasításokban való szabályozása szórványos jelenség lett, tehát a jogismerés lehetősége fennáll, s ezen túli eredményt semminemű megfogalmazással nem lehet elérni. A jogismerés tényleges realitássá válása nem a kihirdetendő jogszabályok körének még oly szabatos megvonásától függ, hanem a jogpropaganda többnyire jogon kívüli eszközeinek kellő kihasználásától.

A normatív és a konkrét utasítások közötti különbséget most már — ebben a vonatkozásban — ott kell látnunk, hogy a konkrét utasítás intézvényezettjei (vagy címzettjei) mindig pontosan meghatározottak, s semmi kétely nem lehet afelől, hogy az kit vagy kiket kötelez. A normatív utasításról azonban, éppen jogszabályi mivolta miatt, nem mondhatjuk azt, hogy csak a kibocsátó irányítása alá tartozó államigazgatási szerveket, vállalatokat és intézeteket kötelezi. Szabó Imre találóan mutat rá arra, hogy a normatív utasítások tartalmazhatnak és tartalmaznak is olyan normatív szabályokat, amelyek az állampolgárok jogait közvetve mégiscsak érintik; továbbá arra is, hogy ezeknek az utasításoknak az alkalmazására a jogalkalmazói gyakorlatban is sor kerül, mert az utasítások nyilvánosan közzétett jogszabályok végrehajtására és értelmezésére vonatkozó olyan rendelkezéseket is tartalmaznak, amelyeknek jogvitás ügyekben (például az állampolgárnak állami szerv, vagy vállalat elleni ügyében) szerepük van. Ugyanő bizonyítja azt is, hogy a miniszternek valamely kérdésben kiadott utasítása gyakorlatilag nem érinti, s közelebbről nem is érdekli a magasabb szerveket, de nem lehet azt mondani, hogy amíg hatályban van, számukra nem kötelező. Fejtegetései eredménye: az ilyen utasítások az állami szervekre kötelezőek, tehát nemcsak az utasítás kiadójának alárendelt szervekre.[27] Ez a tétel teljesen megáll; a normatív utasítás jogszabály, s annak kötelező erejét nem lehet csak a szervek meghatározott körére korlátozni. A kötelezőség fogalmának bontása útján is csak addig lehet elmenni: a normatív utasításokban foglalt előírások végrehajtására, a bennük kinyilvánított magatartási szabályoknak való közvetlen engedelmességre, a velük elérni szándékolt célok megvalósítására csak azok a szervek kötelesek, amelyekre az utasításoknak a szervi-személyi hatálya kiterjed, amelyek tehát az utasító szerv alárendeltjei. Más állami szervekre ezek az utasítások annyiban kötelezőek, hogy a hatályos normatív utasítással szembefutó intézkedéseket akkor sem tehetnek, ha a kibocsátó szervnek felettesei, legfeljebb jogalkotó hatáskörükkel élve az utasítást megsemmisíthetik, megváltoztathatják. Az ügyészségek számára a normatív utasítások kötelezősége abban az értelemben is fennáll, hogy azok törvényességének felügyeletét el kell látniok, s abban is, hogy végrehajtásuk törvényességére is fel kell ügyelniök. A bíróságok pedig jogvitás ügyekben az egyéb jogszabályokkal egyezően kötelesek a normatív utasításokat is értékelni és alkalmazni, azokat az igazságszolgáltatás során nem mellőzhetik.[28] Végtére tehát a normatív utasítás kötelező ereje alóli kivételnek megmaradnának az állampolgárok. De még ezt sem lehet ennyire az általánosság jegyében leszögezni. Az állampolgár magatartása igen változatos összefüggésekben lehet jogi szabályozás tárgya. Nyilvánvalóan nem lehet azonos elbírálás tárgyává tenni az állampolgárnak a lakásügyi szabályok és a prémiumfeltételeket tartalmazó jogszabályok szempontjából tanúsítandó magatartását. Előbbinek feltétlenül kihirdetett jogszabályba kell kerülnie, utóbbiról akkor is módja van tudomást szerezni, ha normatív utasításban rendezték. A példával szemben persze fel lehet hozni azt, hogy az utóbbi esetben nem adott személy állampolgári, hanem munkavállalói mivoltáról van szó. Mégis látni kell, hogy a normatív utasítás — legalábbis egyes viszonylatokban levő — állampolgárokra is kötelező. A fejtegetést tovább nem folytatjuk.

[26] Vö. Uo. 67—70. old.

[27] Szabó Imre: Állam- és jogelmélet, 103. old., és A jogszabályok értelmezése, 501. old.

[28] A miénkkel részlegesen ellenkező álláspontot l. Beér János: Az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának államjogi és államigazgatási jogi problémái. Jogtudományi Közlöny, 1958. 1—2. szám. A magunk nézetnek közelebbi kifejtését l. A jogforrások, 166—168. old.

Lezárjuk azzal, hogy a rendeletek és az utasítások közötti különbségek aláhúzása mellett sem szabad azokat fétisizálnunk, s hogy főleg a kötelező erőt illetően azt kell konkrét helyzetekben vizsgálni, vajon a jogismerés feltételei adva voltak-e annak a számára, akivel kapcsolatban az engedelmességi kötelezettség vita tárgyát képezi. Ez a látszólagos feloldás azonban nem akar arra irányulni, hogy az utasításos jogalkotás számára segítsen visszahódítani olyan területeket, amelyeket néhány éve a szocialista törvényesség megszilárdításáért folyó harcban fel kellett adnia.

A normatív és a konkrét utasítások kategorizálása szempontjából figyelmet érdemel ezeknek a kihirdetett jogforrásokhoz és egymáshoz való viszonya. A normatív utasítással, mint jogforrással szemben követelmény, hogy mindig közvetlenül visszavezethető legyen publikált jogforrásra: az utasításnak minden esetben kell, hogy legyen jogalapja törvényben vagy rendeletben. A kihirdetett jogforrásokhoz való viszonyában nézve a normatív utasítás másodlagos jogforrás, mert semmiféle társadalmi viszony eredeti, elsődleges rendezése utasítással nem történhet. Formailag ennek abban kell kifejezésre jutnia, hogy minden normatív utasításban hivatkozni kell arra a kihirdetett jogforrásra, amelynek rendelkezésein az ilyen utasítás alapul, sőt arra a jogtételre, vagy jogtételekre, amelyeknek kifejtését, közelebbi megvilágítását, végrehajtásának módozatait stb. a normatív utasításban rendezik. Nézetünk szerint felhatalmazás sem adható arra, hogy életviszony elsődleges rendezése utasításban történjék. Tételesjogilag ezt kizárja nálunk az 1954. évi 26. számú törvényerejű rendeletnek már idézett első szakasza, elvileg pedig az a megfontolás, amelyen ez a jogszabályhely alapul: tudniillik, hogy a jogokat, illetőleg kötelezettséget elsődlegesen kimondó jogszabályok esetében az általános megismerhetőség csorbát ne szenvedhessen. A jogalkotás törvényességéhez, annak ellenőrizhetőségéhez fűződő érdekek tiltakoznak az ellenkező megoldás ellen, mert az ezzel az elvvel szembefutó gyakorlat csökkenti a jog áttekinthetőségét, s gátolja az állampolgárokat abban, hogy az állami szervek működéséről képet alkothassanak maguknak. A szocialista államban, ahol az igazgatásban a tömegek részvétele alapelv, e kívánalom teljesítése elől nem lehet elzárkózni.

Az iménti fejtegetésekben a kihirdetett jogforrások és a normatív utasítások viszonyát végtére azon az alapon oldottuk meg, hogy az életviszonyok elsődleges rendezése, a jogok és kötelességek meghatározása kihirdetett jogszabályra kell, hogy tartozzék. Érvényes-e ez a tézis arra az esetre is, amikor az elsődleges rendezés is csak az állami szervekre vonatkozik, az állampolgárok jogait és kötelességeit nem érinti közvetlenül, az állampolgárok életviszonyai rendezésének szándéka nem fedezhető fel? Elsősorban a szervezeti jogszabályok azok, amelyekkel kapcsolatban a kérdés feltehetőnek tetszik s velük együtt mindazok, amelyek az állami szervek egy-egy csoportjának irányítására, vezetésére, belső szervezeti rendjükre stb.-re vonatkozólag tartalmaznak előírásokat.

A felelet váza a következő: állami szervek létrehozása soha nem öncélúan, hanem társadalmi célok érdekében történik. Az állami szervek feladatokat kapnak a jogszabályokban, s a szocialista társadalomban általános érdekű, hogy a társadalom ezekkel a feladatokkal tisztában lehessen, az állami szerveket ellenőrizhesse abból a szempontból, vajon feladataikat ellátják-e. A szervezeti jogszabályokban az állami szervek hatásköröket kapnak, amelyeket betölteni joguk és kötelességük. Az állampolgárok azonban ebben is közvetlenül érdekeltek, még ha az ilyen jogszabályok nem is terjednek ki egyes anyagi jogokra és kötelességekre, mert a szervezeti jogszabályok nyújtanak alapvető eligazítást arra nézve, hogy az anyagi jogok érvényesítése érdekében milyen vagy közelebbről melyik állami szervhez lehet fordulni, melyiknek kötelessége az adott joggal kapcsolatos hatáskört gyakorolni. De ezt leszámítva is: politikai érdekek követelik meg, hogy az állampolgárok az állami szervezet felépítésével tisztában legyenek, mert enélkül alapvető alkotmányban biztosított jogok gyakorlása is nehézségekbe ütközik. A szervezeti jogszabályok sem kerülhetnek tehát utasításokba, a kihirdetett jogforrás és az utasítás közötti összefüggés ezek esetében sem látszik felbonthatónak. (Kivéve természetesen a hatásköri szempontból közömbös, az egyes szervek belső tagolását rendező szabályokat.) Az pedig, hogy a normatív utasítás kihirdetett jogforrással ellentétben nem lehet, következik a jogforrások hierarchiájából, amelybe az utasításoknak ezek a fajtái is beletartoznak, lévén ezek is jogszabályok.

A normatív utasítások és a kihirdetett jogforrások közötti taglalt viszony egyáltalán nem mond ellene annak, hogy a normatív utasítás olyan jogtételeket is tartalmazzon, amelyek az alapforrásban nem szerepelnek. Ellenkezőleg: az egyes jogtételeknek a normatív utasításban való részletezendősége ezt egyenesen megkívánja. Ha ez a lehetőség nem állana fenn, az esetek túlnyomó többségében a normatív utasítás kiadásának nem is lenne értelme, az csak a kihirdetett jogforrás tételeinek megismétlése és valamelyest magyarázgatása lenne. A normatív utasítás kötöttsége csak abban áll, hogy nem konstruálhat több vagy más jogokat és kötelességeket, mint az alapjogforrás. E körön belül azonban az általánosnak a speciálisra való alkalmazása nemcsak enged, hanem követel is mozgási szabadságot.

Megállapításainkat érvényesnek tartjuk az ún. jogértelmező normatív utasításokra is, amelyek jogéletünknek nem ritka jelenségei. Ezeknek elméleti kérdései megoldottaknak tekinthetők s közülük a legfontosabb is: az, hogy kihirdetett jogforrások értelmezésére kiadott normatív aktusok kötelező erejének mekkora a szemé-

lyi terjedelme.[29] A válasz az, hogy ezek az értelmezési aktusok csak az állami szerveket kötelezik; az utasítást kibocsátó állami szervek részéről azonban kívánatos gondoskodni értelmezési állásfoglalásaik széles körben való megismertetéséről. Közelebbi témánk szempontjából probléma nincs. Az értelmezési utasítások és a kihirdetett jogforrások kapcsolatát illetően a jellemzett viszony még tisztább, egyértelműbb, mint az egyéb normatív utasítások esetében, hiszen itt a kihirdetett jogforrással való direkt összefüggést maga a normatív utasítás célja meghatározza.

A konkrét utasítások és a kihirdetett jogforrások közötti viszony is az, hogy minden konkrét utasításnak kell, hogy jogalapja legyen, kihirdetett jogszabályban. Ez a viszony azonban nem olyan közvetlen, mint a normatív utasítás esetében. A kihirdetett jogforrás és a konkrét utasítás közé beékelődhet, sőt rendszerint szükségszerűen közbeiktatódik normatív utasítás esetleg az imént tárgyalt olyan rendelkezésekkel, amelyeket az alapforrás nem foglalt magában. A konkrét utasítások jogalapja tehát bővebb: az normatív utasítás is lehet. Egy adalékot azonban ehhez a tételhez kell még ragasztanunk. A jog szabályozottságának mai fokán általában a jogszerű konkrét utasítás jogalapját meg lehet találni, arra közvetlenül vissza lehet utalni, hivatkozni lehet rá. Az a körülmény azonban, hogy adott esetben ilyet nem fedeztünk fel, még távolról sem jár együtt az illető utasítás jogszerűtlenségével. Nem lehet tehát azt a követelményt támasztani, hogy a konkrét rendelkezés kiadója minden esetben jelölje meg azt a jogszabályt, amelyben rendelkezésének jogalapját látja. Ilyen igényt az esetek túlnyomó többségében a gyakorlatban nem is emelnek, mert semmi kétely nem merül fel az utasítás törvényessége, jogszerűsége felől. Ha azonban ez jelentkezik, akkor az utasítás jogalapját széles körben kell kutatnunk, s nemcsak az illető tárgyra közvetlenül kiadott jogszabályban kell azt keresnünk, hanem át kell lépnünk más jogágak területére is; esetleg analógiához kell folyamodnunk, sőt az utasítás jogalapját egyes intézmények tartalmának kifejtése révén kell felfedeznünk. Nem arról van persze szó, hogy a jogértelmezés adta lehetőségekkel visszaélve minden utasítás alá gyártanunk kell jogszabályi alapot, s ezzel a törvénytelen törvényesítsük. De az kétségtelen, hogy itt nem az a helyzet, mint a konkrét államigazgatási határozatoknál, ahol a hatáskört megállapító jogszabály és az egyedi aktus között áttétel nincs, a viszony mindig közvetlen, s legfeljebb az okozhat problémát, hogy az általánoshoz képest más forrásokban nincsenek-e kivételes szabályok. Az államigazgatás belső viszonylatai nem annyira szabályozottak, mint a külsők; erre nincs is szükség. A legfontosabb viszonylatok azonban itt is rendezve vannak, s a jogértelmezés műveletének elvégzése, adott esetben egy jogszabály teljes vagy teljesebb tartalmának feltárása megszabadít bennünket attól a hibától, hogy jogalap nélkülinek minősítsünk egy konkrét rendelkezést csak azért, mert nem bukkantunk rá olvan jogszabályra, amelyből az direkt módon dedukálható lenne.

Szamel Lajos

[29] Vö. Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése, 500—504. old.

Az alapos gyanú a büntető eljárásban*[1]

A büntető igazságszolgáltatása tárgya: a büntetőjogi felelősség. Büntetőjogi felelősséggel az tartozik, aki bűntettet követett el. A felelősség két kérdésen fordul: az egyik, hogy az eljárás tárgyát képező magatartás, esemény-sorozat büntetőjogilag tiltott-e, a másik pedig, hogy azt az eljárás alá vont személy követte-e el. A büntetőjogi felelősséget csak akkor lehet megállapítani, és a büntetőjogi konzekvenciák csak akkor alkalmazhatók, ha a bíróság alakszerű eljárásban mindkét kérdésre igennel válaszolva, a vádlottat bűnösnek mondta ki, és ítélete jogerős.

A bűncselekmények üldözése és az, hogy egyetlen bűntett se maradjon felderítetlen: közérdek. De az is közérdek, hogy a bűnüldöző apparátus feleslegésen ne jöjjön mozgásba, mert ez tényleges feladatoktól von el erőket, felesleges munkaerő-, és költségpazarlást jelent. Végül nem kevésbé közérdek, hogy alaptalanul ne vonjanak senkit felelősségre a hatóságok, mert ez — túl a zaklatáson — az állampolgári jogok csorbításának veszélyét is magában hordja.

Mindezekre a szempontokra figyelemmel a büntető eljárás megindítását úgy kell szabályozni, hogy arra *csak* olyan esetben kerülhessen sor, amikor a bűnüldöző szervek tevékenységére valóban szükség van, de *minden* ilyen esetben sor

* Vitacikk (Szerk)

[1] Hasonló témakörben a Rendőrségi Szemle hasábjain vita folyt, illetőleg folyik. V. ö. a tárggyal kapcsolatban Dr. Bodor Endre (R. Sz. 1962. évi 7. sz.), Dr. Miklós Lajos (R. Sz. 1962. évi 9. sz.) cikkeit, továbbá a R. Sz. 1962. évi 11. sz.-ban megjelenő, azonos témájú cikkemet. Jelen tanulmányban az ott elfoglalt elvi álláspontot kívánom részletesebben, egyes kérdésekben továbbfejlesztve megvilágítani, mivel — úgy gondolom — a téma jelentősége mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból igényli azt, hogy alapos vita után alakuljon ki a helyes álláspont, a Rendőrségi Szemle hasábjain pedig a jelzett vita más témakörben indult, s erre a területre csak mellékesen tért ki.

kerüljön rá. E cél érdekében a törvény a büntető eljárás megindítását alaki feltételként hatáskörében eljáró nyomozó hatóság indokolt írásbeli határozatához, tartalmi, materiális feltételként pedig bűncselekmény *alapos* gyanújához köti.

A materiális követelmény — a bűncselekmény alapos gyanúja — nemcsak az eljárás megindításának, hanem folytatásának is feltétele. A nyomozás, majd az eljárás későbbi szakaszai a nyomozó hatóság, illetőleg a bíróság különböző aktusai révén bizonyos mértékig elkülönülnek egymástól. Így a nyomozásnak új szakasza nyílik meg a terheltkénti felelősségrevonással; új stádium kezdetét jelenti a nyomozás befejezése, a vádirat benyújtása, az előkészítő ülés, a tárgyalás megnyitása stb. Mindezeket az egymástól alaki — és tartalmi — szempontból elkülönülő, vagy elkülöníthető eljárási szakaszokat azonban a jogerős ítéletig egységbe foglalja — egyebek között — az a körülmény, hogy materiális alapjuk, feltételük, de egyben okuk *a bűncselekmény alapos gyanúja*. A jogerős ítéletig többről beszélni nem lehet, annyi azonban feltétlenül szükséges.

Az ítélet a büntetőjogi felelősség két alapvető kérdését a közhitelűség és az igazság igényével dönti el (res iudicata pro veritate habetur). Ha a bűnösséget megállapítja a bíróság, büntetést is szab ki. Ahhoz azonban, hogy a bíróság a vádlottat bűnösnek mondja ki, a vádló köteles a vádba foglaltakat bizonyítani. Ha ezt nem teszi, az ártatlanság vélelme folytán a vádlottat fel kell menteni (Be 226. § b) pont). Elítélésre tehát csak akkor kerülhet sor, ha a bíróságot az előtte feltárt bizonyítékok meggyőzik arról, hogy a vádlott cselekménye bűncselekmény, s hogy ezért őt — mivel bűnösen követte el — felelősség terheli. A bizonyítás tényekre irányul, mert a vádnak — és az ítéletnek is — tények, éspedig *jogilag releváns tények* a tárgyai: azok a történések, amelyek a vád szerint büntetőjogilag tiltottak, s melyeket a vádlott bűnösen idézett elő.

A bírói ítéletekkel szemben a bizonyosság és az igazság igénye több évszázados. Jogerőhatás mindig csak a bírói ítélethez fűződött. A bírói ténymegállapítás kérdései a burzsoá eljárásjog kialakulása idején, a szabad bizonyítási rendszer bevezetése kapcsán különösen előtérbe kerültek, ezért ennek a témának a jogirodalomban „múltja" van, ami a szocialista jogtudomány állásfoglalását is kiváltotta. A jogerőhatás és a jogerős marasztaló ítélethez fűződő következmények a vádlottat és védelmet hangsúlyozottan érdekeltté teszik a bíróság ténymegállapításainak bírálatában. A kontradiktórius tárgyalás és a perorvoslati jogok a kritika hatékony eszközeit is biztosítják, a lehetőséget pedig megadja az ítélettel szemben támasztott az a követelmény, hogy abban a bíróság a per egész anyagát bírálja el, mérlegelje valamennyi bizonyítékot és adjon számot arról, hogy ténymegállapításainál melyik bizonyítékot miért és hogyan értékelte. A tárgyalás perrendi szabályozása lehetővé teszi, hogy a bíróság minden bizonyítékot, adatot megvizsgáljon — ez követelmény is —, a felek azokat megvitathatják. Így az ítélet az ügy teljes anyagán alapulhat, és a másodfokú bíróság az elsőfokon tett ténymegállapításokat az alapulfekvő, felderíthető valamennyi bizonyíték tükrében bírálhatja felül. Ez azzal jár, hogy felülbírálata minden részletre kiterjedően alapos lehet.

Ezzel szemben a nyomozás során hozott határozatokhoz jogerő nem fűződik. Némelyik közülük tiszavirágéletű, felülbírálatuk pedig a dolog természeténél fogva nem lehet olyan alapos, mint az ítéleté. A felülbírálattal párhuzamosan rendszerint folyik a felderítés, és a felülbírálat idejére a megtámadott határozat ténybeli alapja, különösen pedig az a bizonyítási anyag, amelyre épül; de gyakran a támadás ténybeli és bizonyítási alapja is meghaladottá válik. Pl.: A terhelt ártatlanságára hivatkozva a felelősségre vonását rendelő határozat ellen panaszt jelent be, tagad, és tanúkat nevez meg. A felülbírálat idejére a nyomozószerv a tanúkat kihallgatja, azok a terhelt védekezését cáfolják — de az elbíráló szerv erről nem tud. Ugyancsak előfordult, hogy a terhelt — bízva abban, hogy a jól elrejtett bizonyítékot a hatóság nem találja meg — a házkutatás elrendeléséről szóló határozat ellen jelentett be panaszt. Mire a panasz felterjesztése megtörtént, már a házkutatás lezajlott, és sikerre is vezetett. Erről azonban a felülbíráló szerv nem tudott, a felülbírálat a meghaladott bizonyítási anyag alapján történt, és ez a rendszerinti.

Az 1951 : III. tv. (Bp) szabályaihoz képest a Be. újat hozott a büntető eljárás megindításának és a terheltkénti felelősségrevonás szabályozásának terén. Míg a Bp. szerint bűncselekmény alapos gyanúja híján a nyomozást nyomban meg kellett tagadni, a Be. módot ad arra, hogy bűncselekmény alapos gyanúja nélkül, de gyanús körülmények esetén a nyomozó hatóság a nyomozás-elrendelés felőli állásfoglaláshoz szükséges további adatok megszerzése érdekében szigorúan körülírt intézkedéseket tehessen (101. §).

A Bp. az állampolgárok kihallgatását csak tanúi, vagy terhelti minőségben tette lehetővé; ez utóbbi esetben a kihallgatást megelőzően az állampolgár előtt ki kellett hirdetni a felelősségrevonásáról szóló, indokolt írásbeli határozatot. A Be. ezzel szemben módot ad arra, hogy a gyanúba vett személyt — anélkül, hogy *alapos* gyanú lenne a bűncselekmény általa történt elkövetésére — a nyomozó hatóság kihallgassa, sőt, személyes szabadságában korlátozza (108. §).

A kiemelt szabályok arra engednek következtetni, hogy büntető eljárási jogunk differenciál a nyomozás stádiumában tett ténymegállapítások bizonyossági foka között, s e különböző fokozatokhoz eltérő következményeket fűz. Így

tehát az új jog alapján már nem csak annak van jelentősége, hogy van-e alapos gyanú, vagy nincs, hanem a gyanú egyéb fokozatai is jelentőséget kapnak. Indokolt tehát, hogy a gyanú fokozatait vizsgálat alá vegyük.

I.

Kiindulásként — úgy gondolom — a gyanú fogalmát kell meghatározni. A gyanú: összefüggés feltételezése. A büntető eljárásban bűncselekmény gyanújáról beszélünk: ez pedig *tények közötti* speciális, értékelt összefüggés, *büntetőjogilag releváns kapcsolat* feltételezése. További jellemzője a bűncselekmény gyanújának, hogy e feltételezésre bűnüldöző hatóságnak kell jutnia; csak így fűződik hozzá joghatás — a büntető eljárás megindulása (Be. 101. vagy 103. §). Más állami szervek vagy az állampolgárok ilyen tartalmú meggyőződése önmagában büntető eljárás megindulását nem vonja maga után.

Hogyan alakul ki a hatóságban a bűncselekmény gyanúja? A Be. már az „egyszerű" gyanúhoz is jogkövetkezményeket fűz, a nyomozószervek működését írja elő. Nyilvánvaló, hogy légbőlkapott feltételezések alapján a nyomozó hatóság nem intézkedhet, nem végezhet büntető eljárási cselekményeket. A bűncselekményt tehát csak *tényekből*, adatokból kiindulva feltételezheti. Ehhez azonban a tényekről, adatokról *tudomást kell szereznie*, meg kell vizsgálni, értékelni kell azokat, és csak az így elbírált észleletek, tények alapján foglalhat állást.

Bűncselekmény gyanúja tehát *a nyomozó hatóságnak az a feltételezése, hogy a tudomására jutott és általa megvizsgált tények bűncselekménnyel függnek össze.*

Nyomozást elrendelni azonban csak akkor lehet, ha ez a gyanú *alapos*. A nyomozást befejezni és vádat emelni is csak akkor lehet, ha a gyanú alapos. Egészen a jogerős ítéletig nem beszélhetünk másról, csak alapos gyanúról. Nem értek egyet e téren dr. Nagy Lajos elvtársnak azzal az álláspontjával, mely szerint a bűncselekmény alapos gyanúját csak a büntető eljárás megindításának előfeltételeként kezeli, és nem úgy, mint olyan tényezőt, mely a büntető eljárás jellegét a jogerős ítéletig meghatározza.[2]

Véleményem szerint kevés jelentősége van ebből a szempontból annak, hogy a Be. szóhasználata szerint a nyomozás befejezésére akkor kerül sor, ha a nyomozó hatóság a tényállást felderítette, és a terhelt bűnösségének bizonyításához szükséges adatokat megszerezte, további bizonyítási indítvány pedig nincs, vagy azt elutasították (Be. 163—164. §§). A vádlott — bár a bűnössége bizonyításához szükséges adatok a nyomozó hatóság és az ügyész szerint rendelkezésre állanak — még nem biztos, hogy bűnös. Lehet, hogy olyan bizonyítéka van — és ez nem egy alkalommal előfordult — melyet a bíróság előtt hajlandó csak feltárni, és amely ártatlanságát dokumentálja. Lehet, hogy a nyomozó hatóság által beszerzett, és az ügyész által a bűnösség megállapításához elegendőnek vélt bizonyítékok a bíróságot nem győzik meg. Lehetséges végül az is, hogy a bíróság a cselekmény büntetendő voltát illetően nem osztja az ügyész álláspontját. Minderre figyelemmel az a véleményem, hogy a vádiratban elfoglalt és a vádemelés tényében megnyilvánult ügyészi álláspont nem értékelhető másként, mint hogy a vádlott a terhére rótt cselekményeket nagy valószínűséggel elkövette, és hogy azok az ügyész álláspontja szerint a vádiratban megjelölt bűntettek.

Ez azonban még mindig csak a valószínűség birodalma: így tehát csak alapos gyanúról beszélhetünk véleményem szerint, mivel a valószínűség jelölésére a Be. a „gyanú"-n és az „alapos gyanú"-n kívül más kifejezést, terminus technicus-t nem ismer.

Az viszont tagadhatatlan, hogy a nyomozás befejezésekor, a vádemeléskor, s főként az ítélethozatalt megelőző perbeszédnél hasonlíthatatlanul több adat, tény áll a bűnüldöző szervek rendelkezésére, mint a nyomozás elrendelésekor. Többet tudnak az eljárás tárgyát képező cselekményről, de ez a „több" is — a fentiek szerint — csak alapos gyanú. E felismerés birtokában az a feladat, hogy meghatározzuk a bűntettre utaló ismereteknek azt a minimumát, amelynél *már*, és azt a maximumát, amelynél *még* alapos gyanúról beszélhetünk.

II.

A nyomozó hatóság tudomására jutott, és feltételezése alapjául szolgáló tények más tények hatására, mint okozatok jöttek létre. Ilyen formán következtetni lehet belőlük azokra a tényekre, amelyek létrehozták őket.

Egy meghatározott jelenség — tény — azonban többféle ok következménye lehet. Az, hogy az észlelő az általa vizsgált jelenség létrejöttére vonatkozóan hány lehetőséget ismer fel, részben ismereteitől függ. De függ ez általában a társadalom ismereteinek körétől, a tudomány fejlettségétől stb. is.

A büntető eljárásra alkalmazva az elmondottakat: egy adott tényből az azt létrehozó több tényre adódik fetevés, és ezeknek egy része feltétlenül kívül esik a büntetőjog érdeklődési körén. A bűnüldöző hatóság viszont rendszerint nem egy tényt, hanem tények csoportját vonja észlelési körébe, és bírálja el akkor, amikor a büntető eljárás megindítása felől dönt. Az általa észlelt tényeket egyenként is, de egymással összefüggésben is vizsgálja, sőt, gyakran az észlelt tények közül egyeseket másokhoz anélkül kapcsol, hogy azok összefüggéséről meg lenne

[2] Ld. Dr. Nagy Lajos: A nyomozási cselekmények szabályozását módosító rendelkezések az új büntető eljárási jogban — Rendőrségi Szemle 1962. évi 9. sz. 804. old.

győződve. Egyszóval, az észleletei közötti összefüggéseket is feltételezi. Így lényegében nem egy tény, hanem komplex ténycsoport, sőt — az észleletek összefüggéseinek több lehetséges variációja esetén — ténycsoportok létrejöttére dolgozza ki feltevéseit. Ezeknek a feltevéseknek a száma szintén függ az észlelő, vizsgáló, értékelő személy képzettségétől, szakmai ismereteitől, fantáziájától, logikai és kombinatív készségétől. A döntő azonban mégis az, hogy mennyi adat áll rendelkezésre, és milyen a rendelkezésre álló adatok egymásközti fizikai, vegyi, biológiai, pszichológiai, logikai stb. feltételezettsége, kapcsolata, vagyis milyen ezeknek az adatoknak a minősége. Elsősorban ez befolyásolja keletkezésük lehetséges okainak számát, és ha ezek között olyan is van, melynek felidézése büntetőjogi tilalomba ütközik, akkor a bűnüldöző szervek nem tétlenkedhetnek.

Az elmondottak szerint kidolgozott feltevések között — bár mindegyik lehetséges és ezért figyelmen kívül egyet sem szabad hagyni — lehetséges, és kell is differenciálni. A különbségtétel alapja az, hogy melyik állhat közelebb az objektív igazsághoz, azaz melyik *valószínűbb.*

Amikor a nyomozószerv ebben a kérdésben foglal állást, lényegében a feltárt *lehetőségeket* értékeli a *valóság* szemszögéből, a lehetőségek *valószerűségét* bírálja el. Ebben a szellemi tevékenységben jelentős szabadságot élvez, hiszen az életben előforduló esetek színes változatosságára kötelező előírás formájában általános érvényű szabályt adni nem lehet. Zsinórmértékül itt csak az *élettapasztalat* szolgálhat.

Az élettapasztalat — bár egyéni sajátosság, egyéni körülmények hatására alakul — egyben *társadalmi tapasztalat* is, és az itt tárgyalt szempontból ez a döntő. Az egyén, mint a társadalom tagja, él és dolgozik, tevékenysége — minden egyéni jellege mellett is — a társadalom tevékenységének része, és ugyanígy társadalmilag meghatározottak az egyén tapasztalatai is, azok minden esetleges, véletlen, egyéni jellege ellenére. Ezért a nyomozó hatóság rendelkezésére álló adatok, tudomására jutott tények elbírálása az élettapasztalatok alapján, nem jelent egyszersmind önkényességet, szubjektivizmust, és semmi esetre sem vezet oda, hogy a véletlentől függjön az adott ügyben hozandó határozat. Az élettapasztalatok alapján történő értékelés biztosítja egyúttal azt is, hogy az elbírálás az *észszerűség* követelményének is megfeleljen; ami ésszerű, az rendszerint a gyakorlati tapasztalatokkal is összhangban van és viszont.

Egyes esetekben természetesen előfordulhat, hogy az élettapasztalatok egyedi, esetleges vonásai a társadalmi, szükségszerű elemeket háttérbe szorítják, s ez a megkívánt objektivitást csorbítja — pl. ha az elbíráló személy az ügyben érdekelt —, ez azonban a *kivétel.*

Az észleletek létrejöttére vonatkozó feltevések közül az élettapasztalatok — vagy: a társadalmi tapasztalatok — alapján végzett elemzés azt a változatot fogja valószínűbbnek feltüntetni, amelyiknek az eredménye gyanánt *hasonló* következmények *általában,* az esetek jelentős részében létre szoktak jönni. Ha a bűntettre is áll ez a megállapítás, vagyis, ha a társadalom tapasztalatai szerint olyan észleletek, amilyeneket a nyomozó hatóság elbírál, általában, az esetek jelentős hányadában bűntett nyomán keletkeznek, bűncselekmény *alapos gyanújáról* beszélhetünk. Ilyen megállapítás mellett a Be. 103. § (1). bekezdése értelmében a nyomozó hatóságnak nyomozást elrendelő határozatot kell hoznia. Ezzel egyben meg is vontuk a valószínűségnek azt az alsó határát, meghatároztuk a történtek felőli ismereteknek azt a minimumát, amelyet *már* alapos gyanúnak tekinthetünk.[3]

Az alapos gyanúhoz szükséges ismeretek minimumának, másfelől pedig a gyanú fogalmának meghatározása folytán tisztázható már az a kérdés is, hogy mikor van helye a Be. 101. § (1) bekezdésében meghatározott eljárásnak.

Korábban megállapítottuk, hogy a nyomozó hatóság tevékenységére, büntető eljárási cselekményeire akkor van szükség, ha a rendelkezésre álló adatokból, a tudomására jutott és általa megvizsgált tényekből arra a feltételezésre jutott, hogy azok bűncselekménnyel összefüggésben keletkeztek.

A további vizsgálódásból azt szűrtük le, hogy ha ez a feltételezés azért okszerű, mert a

[3] A bírói gyakorlatban ritkán fordul elő az, hogy egy bűnügyben a bűnösség kérdése az alapos gyanú mikénti értelmezésén dőljön el. Az viszont, hogy a nyomozás elrendelésekor elegendő adat állt-e rendelkezésre ahhoz, hogy a gyanút alaposnak lehessen tekinteni — igen ritkán képezi vizsgálat tárgyát. Ezért érdekes az alábbi — bár régebbi időkből származó, tehát nem éppen időszerű — Kuriai döntés: „... Sch. J. detektívhez... jelentések érkeztek arról, hogy B. J. sértett sokat rajzol és térképeket tanulmányoz. Ehhez járult, hogy abban az időben sok katonatiszt járt a térképészeti osztályból Gy.-ön és ezek a rendőrséget felkérték, hogy az idegenek ellenőrzését fokozottabb mérvben teljesítse. Panasz volt a sértett ellen azért is, mert erőszakoskodott rendelései gyűjtése alkalmával. Mikor a vádlott detektív, ezek folytán a sértettet igazoltatta, a sértett felmutatta ugyan a P.-templom építő bizottságának és a „Sycambria" gazdasági hivatalának iratát, amely igazolta, hogy a sértett jogosult a kiadásukban megjelenő rézkarcra megrendeléseket, illetőleg előjegyzéseket felvenni, — az irat azonban nem tartalmazott adatot arra, hogy a sértett előleget felvenni is jogosult... A sértett ennek ellenére... vett fel előlegeket. A kir. Törvényszék megállapította azt is (tényként — B. E.) hogy Gy.-ön már történt a „Sycambria" nevével kapcsolatban megrendelések gyűjtéséből eredő csalás... amikor a vádlott a sértettet... a rendőrhatósághoz előállította... a sértett ellen beérkezett jelentések, a sértett jogosulatlannak látszó pénzbeszedései s rajzolásai folytán tényleg merült fel gyanú arra nézve, hogy a sértett csalást, esetleg más, súlyosabb bűntettet követett el... Épp oly kevéssé ismerhető fel bűncselekmény tényálladéka a vádlott ama tényében, hogy az említett *nyomatékos gyanú* (kiemelés tőlem — B. E.) felmerülte után a sértett lakásán házkutatást tartott..." Erre figyelemmel a Kuria a hivatali hatalommal való visszaélés vádja alól a vádlott detektívet bűncselekmény hiányában felmentette. Ld. Grill-féle Újdöntvénytár XXIX. köt. 473. sz. — Kuria B. I. 3142/1935. sz.

társadalom tapasztalatai szerint hasonló tények általában, az esetek jelentős részében bűncselekmény folytán szoktak létrejönni, akkor a bűncselekmény gyanúja alapos, és a nyomozást el kell rendelni. Így a Be. 101. § (1) bekezdésében szabályozott eljárás azokra az esetekre korlátozódik, amelyekben a *bűncselekmény lehetősége nem zárható* ugyan *ki,* de az nem is tekinthető valószínűnek, azaz a rendelkezésre álló adatok alapján feltehető ugyan, hogy bűncselekmény történt, bár hasonló tényállások *általában nem bűncselekmény* eredményeként szoktak kialakulni.

Ilyen pl.: A nyomozó szervhez tett bejelentés azt tartalmazza, hogy X vállalatnál igen magas az újítások megvalósításában közreműködők aránya, és az újítótól nem is kérdezik meg, hogy kit javasol ilyen címen jutalmazásra. Lehet, hogy egyesek beosztásukkal visszaélve, ilyen módon illetéktelen haszonra tesznek szert; de az is lehetséges, hogy egyszerűen ügyviteli hiányosságról és a jogszabály pontatlan végrehajtásáról, etikailag kifogásolható, liberális gyakorlatról van szó. A pontosabb adatok — pl. kik kapnak ismételt közreműködői díjat, ezeknek mi a beosztása stb. — már megalapozhatják, vagy kizárhatják a bűncselekmény gyanúját. Móra professzor még a Bp. hatálybanléte idején úgy foglalt — a gyakorlattal egyezően — állást, hogy: „A büntető eljárást nem lehet elutasítani azzal az indokolással, hogy valószínűleg nem történt bűncselekmény, hogy alapos a nem bűncselekmény gyanúja... A bűnüldözés erélyessége megkívánja a bűnüldöző szervek tevékenységét minden olyan esetben, amikor a körülményekből kitűnően a bűncselekmény megtörténte feltételezhető..."[4]

Ez az álláspont a fentiek szerint is helytálló, a Bp. rendelkezései mellett azonban csak úgy lehetett megvalósítani, ha a bűncselekmény gyanújának az alapossága terén a nyomozószervek bizonyos liberalizmust engedtek meg maguknak, elmosták az ún. „egyszerű" és „alapos" gyanú közötti határt, és az előbbit is alapos gyanúnak minősítve elrendelték a nyomozást. A Be. ezen a téren tehát a 101. § szabályaival elvileg is helyesebb, ugyanakkor gyakorlatiasabb megoldást hoz. Elvileg jobb ez a szabályozás, mert a valószínűség fokozatai nem függenek attól, hogy a jogalkotó elismeri-e létezésüket, vagy sem, s a Be. ezzel számol. Gyakorlatiasnak viszont azért tekinthető az új intézmény bevezetése, mert így a nyomozás elrendelése terén maradéktalanul végre lehet hajtani a 103. §-t anélkül, hogy a bűnüldözés hatékonysága ezáltal csökkenne. Ellenkezőleg: mivel a 101. §-ban engedélyezett intézkedések jelentős részét a nyomozószerv nem végzi, hanem *végezteti,* nyomozás elrendelésére pedig valóban csak bűncselekmény alapos gyanúja esetén kerül sor, az elrendelt nyomozások száma feltehetőleg csökken, a korábbi munkateher egy része a feljelentés kiegészítése körében más szervekre száll át, és több erőt lehet azoknak a feladatoknak a megoldására koncentrálni, amelyek a bűnüldöző apparátusra hárulnak.

Kitűzött feladatunkat csak részben oldottuk még meg: a bűncselekmény gyanújának alaposságához szükséges ismeretek minimumát megállapítottuk ugyan, de a maximumát még nem. A továbbiakban vizsgáljuk meg ezt a kérdést.

Induljunk ki a bizonyosság és a gyanú különbségéből. A gyanú — feltételezés, a bizonyosság — megállapítás. A gyanú tartalmát képező feltételezés viszonylagos értékű: további vizsgálódások eredményeképpen megdőlhet, vagy lényeges vonásaiban módosulhat.

A bírói ítéletben olyan bizonyosságnak kell uralkodnia, hogy ténymegállapításai változásának a lehetősége — de főként szükségessége — általában kizárt legyen.

A bűnösséget megállapító ítéletben a bizonyosságnak ez a foka akkor áll fenn, ha a rendelkezésre álló, elbírálás körébe vont tények okszerű, az élettapasztalatoknak és a szocialista jogtudatnak megfelelő vizsgálata és értékelése alapján összefüggésükre és létrejöttükre más lehetőség nincsen, mint az, amelyet a bíróság megállapított. Ez a követelmény természetesen nem támasztható az ítélet minden ténymegállapításával szemben, de feltétlenül támasztandó azokkal szemben, amelyek — mint a bűncselekmény történeti tényállásának elemei — a bűntett törvényi tényállási elemeit hordozzák.

Ez a bizonyosság materiális tartalma. A bizonyosságnak ezt az igényét csak a bírói ténymegállapításokkal szemben lehet támasztani, mert a büntető eljárásnak csak a bírósági szakaszában érvényesülnek maradéktalanul azok a garanciák, amelyek a bizonyítékok közvetlen észlelése, a társasbíráskodás, a kétoldalú meghallgatás, a szóbeliség és nyilvánosság érvényrejuttatásával feltétlenül lehetővé teszik az aggálytalan észlelést és a megfelelő értékelést. A nyomozás szakaszában ezek az eljárási garanciák vagy egyáltalán nem, vagy csak korlátozott mértékben érvényesülnek. A bírói ítélet anyagi jogereje általában kizárja, hogy a már elbírált ügyben újabb eljárás induljon, és újabb adatok a ténymegállapítások hitelét megingassák. Ilyesmire csak rendkívüli perorvoslat nyomán kerülhet sor. A nyomozás az állandóságnak és hitelességnek ilyen igényével ténymegállapításokat nem eredményezhet. Ez egyébként nem is célja. A nyomozás elsősorban a tények felderítésére, bizonyítékok beszerzésére, gyűjtésére irányul, szemben a bírói munkával, mely az így beszerzett bizonyítékokat vizsgálja meg, és foglal állást a bizonyítás eredménye tárgyában.[5]

Ezekre a körülményekre is tekintettel a törvény a nyomozás során hozott határozatokat

[4] Dr. Móra Mihály szerk.: A magyar büntető eljárási jog — egyetemi tankönyv, Bp. 1961. 28. old.

[5] Dr. Cséka Ervin hasonlóan ír. V. ö. A bizonyítás sajátosságai a nyomozásban — Magyar Jog 1960. évi 2. szám 43. old.

nem ruházza fel jogerővel. Ez azonban lényegében alaki kérdés, és fontosabb körülménynek látszik az, hogy a nyomozó ténymegállapításai — az eljárás e szakaszának az egész büntető eljárásban elfoglalt helyéből következően — a jogerőig mindig viszonylagosak. Folyamatban levő nyomozás során maga az eljáró szerv tárhat fel olyan újabb tényeket, amelyek addigi ténymegállapításait és feltevéseit cáfolják, és az eljárásnak új irányt szabnak; a nyomozás befejezése után a felügyeletet gyakorló szervek, végső soron a másodfokú bíróság előtt ilyen adatok feltárásának a lehetősége — jogilag — még mindig fennáll.

Mindezek azonban nem zárják ki azt, hogy a nyomozószerv az általa összegyűjtött és feltárt tényeket értékelje, mérlegelje és ténymegállapításokat tegyen. Ellenkezőleg: a nyomozás eljárási szabályai elkerülhetetlenné teszik ezt két esetben: a terheltkénti felelősségrevonás kérdésében történő állásfoglaláskor és a nyomozás befejezése vagy megszüntetése felőli döntés meghozatalánál. Először ez utóbbival foglalkozzunk, mert a terheltkénti felelősségrevonás egyéb problémákat is felvet.

A nyomozás lezárásánál a nyomozó hatóság értékelő, mérlegelő tevékenységet folytat, ez a ténykedése azonban a bírói ítélethozataltól több vonásában eltér. Nem közvetlen, nyilvános, szóbeli tárgyaláson felvett bizonyítási anyag alapján foglal állást, nem érvényesül a kollektív elbírálás elve stb. Számunkra azonban a legfontosabb most nem ez.

A bíró a bizonyítási anyagot szabadon, benső meggyőződése, lelkiismerete szerint bírálja el, és csak a törvényeknek van alávetve. Nála tehát a ténymegállapítás kritériuma csak az, hogy a kérdéses tény valóságáról meg van-e győződve, vagy sem. Igenlő esetben természetesen meggyőződése okait az ítélet indokolásában elő kell adnia, ez azonban mérlegelési szabadságát nem korlátozza. A nyomozónál másként áll a helyzet. A nyomozás anyagának értékelésénél nem saját benső meggyőződését, hanem az anyag alapján feltételezett bírói ténymegállapítást juttatja kifejezésre. Állásfoglalásánál tehát a vezérlő szempont nem az, hogy „meg vagyok-e győződve?", hanem, hogy „meg tudom-e győzni a bírót?" A nyomozás befejezése, a vádemelés és a bűnösség megállapítására irányuló ügyészi indítvány akkor indokolt csak, ha erre az utóbbi kérdésre igennel lehet válaszolni. Ez pedig akkor reális, ha a valószínűségnek az a foga áll fenn, melyet a bírói ítélet már bizonyosságként rögzít: ha az élettapasztalatoknak és a szocialista jogtudatnak az alapján a rendelkezésre álló, megvizsgált tények összefüggéseire és létrejöttére más magyarázat nem adható, csak olyan, amelyet a büntető törvény tilt. Ez az alapos gyanú „felső foka" — és ez, véleményem szerint, még mindig csak alapos gyanú. Ilyen megállapítást a nyomozó hatóság természetesen csak akkor tehet, ha vizsgálat alá vont minden olyan tényt, amely a nyomozás elrendelésekor ismert, illetőleg a nyomozás során feltárt tények létrejöttének egyéb lehetőségeire utalhat, s e vizsgálat mindenhol negatív eredménnyel zárult (a nyomozás teljessége). Ez az elv a Be. 164. §-a folytán nagy nyomatékot kapott, mert az új szabályozás a Bp. 135. §-ától eltérően a nyomozás befejezését az iratismertetés, és az esetleg annak alapján foganatosított nyomozáskiegészítés után teszi csak lehetővé.

Ha a nyomozás az alapos gyanúnak ezt a fokát nem eredményezi, akkor a Be. 160. § (1) bek. e) pontja alapján meg kell azt szüntetni. A gyanú ilyen mérvű alaposságának hiánya — az összes beszerezhető bizonyítékok felkutatása és rögzítése után — azt jelenti, hogy a bűncselekmény elkövetését nem lehetett a nyomozás során megállapítani, és a további eljárástól sem várható eredmény. Az a tény ugyanis, hogy bűncselekmény elkövetése nem az egyetlen lehetséges magyarázat — kétséget jelent, s ezt az állampolgár javára értelmezve, csak ez az eljárásmód adódik. Amennyiben a nyomozás eredményeként a bűntettre vonatkozó gyanú alaptalannak bizonyul, megállapítást nyer, hogy bűncselekmény nem történt, úgy természetesen a Be. 160. § (1) bekezdés a) pontja alapján kell a nyomozást megszüntetni.

III.

A Be. a büntetőjogi felelősség másik alapvető kérdésével kapcsolatban is operál a bizonyosság alacsonyabb fokozataival, azzal, hogy az eljárás alá vont személy vitte-e véghez az alaposan gyanítható bűntettet, vagy sem.

Az a személy, aki az eljárás tárgyát képező bűntettet véghez vitte, az eljárásnak már a nyomozás szakaszában is alanya lehet, sőt, ha személyére fény derül, az alábbiak szerint feltétlenül azzá is lesz. Az eljárásban való részvétele kétirányú: egyrészt nyilatkozataival eljárási jogait gyakorolhatja, bizonyos fokig az eljárás irányának meghatározásába is beleavatkozhat, másrészt pedig — mint olyan személy, aki az ügy szempontjából lényeges körülményekről tud — vallomásában tényeket hozhat az eljáró szervek tudomására, így bizonyítási anyagot szolgáltathat.

Önmagát senki sem köteles bűntett elkövetésével vádolni. Az elkövetőt a büntető eljárásban megilleti a védelem joga, s védekezhet úgy is, hogy nem tesz vallomást, vagy valótlan tényállításokkal a bűnüldöző szerveket megkísérli félrevezetni. Erre tekintettel a nyomozószervek általában nem építhetnek csak az elkövető vallomására, mint bizonyítékra. A gyakorlatban azonban nem ritka eset, hogy ártatlan személyek gyanúba kerülnek, vagy a nyomozás bizonyos stádiumában már nélkülözhetetlenné válik az elkövetéssel gyanúsítható személy tényleli előadása. A Bp. bevezetőben már említett rendelkezéseitől eltérően a Be. ennek megszerzésére két lehetőséget ad: a gyanúsítottkénti kihallga-

tást, és a terheltkénti felelősségrevonást követő kihallgatást.

A két eljárásmód elvi alapjaiban különbözik egymástól. A gyanúsítottkénti kihallgatás elsődleges célja az adatszerzés, a nyomozószervek tájékoztatása. A terheltkénti felelősségrevonást követő kihallgatásnál viszont az elsődleges a felelősségrevonás, a kihallgatásnak pedig garanciális szerepe van. A felelősségre vont állampolgárnak joga van követelni, hogy kihallgassák, adjanak módot neki arra, hogy védekezését a nyomozószerv elé terjeszthesse, mert ez a védelem alkotmányos jogából következik. Így a terheltkénti felelősségrevonást követő kihallgatás minden bírói szakba kerülő büntető eljárásnak szükségképpen része, míg a gyanúsítottkénti történő kihallgatás esetleges, és arra csak akkor kerülhet sor, ha a nyomozás menete elkerülhetetlenné teszi. Ez a különbség a törvény szövegéből is kiolvasható: a Be. 108. §-a a nyomozó hatóság részére engedélyt ad, jogot biztosít, ezzel szemben a 114. § kötelezettségeket ró a bűnüldöző szervekre. Más kérdés, és a kifejtetteken nem változtat, hogy a nyomozószerv jogai az állammal szembeni kötelezettségek is, és hogy kötelezettségei az állampolgárral szemben egyszersmind jogok.

A két intézmény vázolt különbségei mellett természetesen a terheltkénti kihallgatás is eredményezhet olyan ismereteket, amelyek a további eljárásban bizonyítékokként szerepelnek majd. A terhelt ugyanis védekezési jogát úgy is gyakorolhatja, hogy az elkövetett cselekményt beismerve enyhítő körülményt konstruál magának.

Akivel szemben *gyanú* van arra, hogy az eljárás tárgyát képező, alaposan gyanítható bűntettet elkövette, gyanúsítottként *lehet;* ha pedig ez a *gyanú alapos,* terheltként *kell* kihallgatni.

A meghatározott személlyel szembeni eljárás materiális alapja tehát az a gyanú, hogy az eljárás tárgyát képező bűntettet ő követte el, és hogy az eljárás vele szemben milyen formában folyik, e gyanú alaposságától függ.

A gyanú fogalmát fentebb már meghatároztuk. A bűncselekmény gyanúja és a bűncselekmény elkövetőjére vonatkozó gyanú tárgya azonban eltér egymástól: az előbbi esetében az észlelt tényeket büntetőjogilag tiltott emberi magatartással, az utóbbi esetében pedig a büntetőjogilag tiltott emberi magatartást meghatározott személy felelősségével összefüggőnek feltételezzük. A gyanú kialakulása, szerkezete mindkét esetben lényegileg azonos. Alaposnak anzonban a személlyel szemben támasztott gyanút álláspontom szerint addig nem lehet tekinteni, míg a bűntett elkövetőjeként alternatíve több személy jöhet szóba. A terheltkénti felelősségrevonásnál ugyanis a büntetőjogi felelősséget szögezzük az állampolgár mellének, és ehhez az intézkedéshez a törvény [Be. 115. § (4) bek.] olyan következményeket kapcsol, amelyek folytán az állampolgár társadalmi értéke is csorbul. Egyes esetekben a büntetőjogi felelősségrevonás a terheltkénti felelősségrevonással azonosul (Btk. 60. §). Amíg tehát vitás lehet, hogy X vagy Y a felelős, addig akár X, akár Y felelősségét felvetni elhamarkodott és törvénysértő, olyan intézkedés, amely gátolja a büntető eljárás céljainak érvényre juttatását.

Ha a személyre vonatkozó gyanú a 108. §-ban adott lehetőségek kimerítése után sem éri el azt a fokot, amely a fentiek szerint a terheltkénti felelősségrevonásnak előfeltétele, úgy a Be. 160. § (1) bek. e) pontja alapján az eljárást meg kell szüntetni, ha pedig terheltkénti felelősségrevonás után kizárttá válik, hogy a terhelt volt az elkövető, ugyanezen bekezdés b) pontja alkalmazandó.

Mind a gyanúsítottkénti, mind a terheltkénti kihallgatásra csak *bűncselekmény* alapos gyanúja esetén van mód. A bűncselekmény alapos gyanúja azonban a valószínűség széles skáláját fogja át. A gyakorlatban nem ritka, hogy a cselekmény véghezvitelét és büntetendő voltát nehezebben lehet megállapítani, mint azt, hogy a vizsgált cselekményt ki követte el. Kérdés, hogy ilyenkor, amikor a bűntett gyanújának alapossága épp, hogy megáll, de az elkövető személye biztos — pl. hamis tanúzásnál — lehet-e nyomban terheltkénti felelősségrevonást elrendelni?

A fentebb kifejtett elvi szempontok alapján ezt a kérdést tagadóan kell eldönteni. A terheltkénti kihallgatás célját a védekezés lehetőségének biztosításában jelöltük meg; a felvetett esetben pedig nem ez lenne a kihallgatás célja, hanem legfeljebb adatok szerzése — erre pedig a 108. § szolgál elsősorban. Ki kell azonban itt emelni, hogy kriminál taktika szabályai, de a terheltkénti felelősségrevonás intézményét meghonosító 1954 : V. tv. — és ennek nyomán az ezt az intézményt fenntartó Be. — intenciója szerint is az adatokat, bizonyítékokat elsősorban más, megbízhatóbb forrásokból kell beszerezni, és csak ezek kimerítése után, ha más, jobb lehetőség nincs, kell a gyanúsítotthoz fordulni.

IV.

Az alapos gyanú témakörében végzett vizsgálódás során többízben szóba került az, hogy a nyomozóhatóság gyanúja mindig tényeken, észleleteken, adatokon stb. alapszik. A nyomozó hatóság ezeket a tényeket, adatokat észleli, értékeli, és így teszi feltevései alapjává.

Le kell szögezni viszont, hogy éppen a bűnüldöző funkció jelentősége azt is megköveteli, hogy észleleteiket, az állásfoglalásuk alapjául szolgáló tényeket megfelelő formában rögzítsék a hatóságok. A formákat a Be. szabályozza. Az ilyen — törvény által előírt formában rögzített — észlelet túlnő az egyszerű fizikai, vagy biológiai, kémiai stb. jelenség keretein, büntető eljárási jelentőségű lesz, *bizonyítékká válik.* Álláspontom szerint ez a tulajdonsága független attól,

hogy a későbbiek során egyáltalában indul-e büntető eljárás, vagy sem, és a megindult büntető eljárás milyen eredménnyel végződik. Független ez attól is, hogy az illető észlelet kap-e, és milyen szerepet az eljárás későbbi szakaszában, milyen a bizonyító ereje és hogy a büntetőjogilag releváns ténnyel az illető észlelet közvetlen, vagy csak közvetett kapcsolatban van-e. Az eljárásnak abban a szakaszában ugyanis, amelyben az illető tény, észlelet perrendszerű formában rögzítésre került, feltétlenül releváns volt, feltétlenül bizonyított valamely olyan körülményt, amely a nyomozás szempontjából, az eljáró szervnek az eljárás tárgyát képező cselekményre felállított valamelyik hipotézise szempontjából jelentős volt — tehát bizonyíték volt. A nyomozás természetéből következik, hogy nem minden olyan bizonyíték kap szerepet az eljárás későbbi szakaszaiban, amelyik itt jelentős, de ezeknek a jelentőségét és bizonyíték jellegét nem a bírósági szakasz szempontjából, hanem a nyomozás szempontjából kell megítélni.

*

Tanulmányomban büntető eljárási jogunknak a nyomozással kapcsolatos két új intézményét vizsgáltam csak, s ennek során — mint egy cseppben a tenger — megmutatkozott a Be. számos előnye. A bűnüldöző szervek dolgozóinak feladata az, hogy az eljárási tvr. alapos tanulmányozásával feltárják és mindennapi munkájukban gyümölcsöztessék azokat a lehetőségeket, amelyeket a jogszabály biztosít; ez a szocialista törvényesség maradéktalan érvényre juttatása mellett is a nyomozás eredményességét, a bűnüldözés hatékonyságát javítja majd, s ezáltal társadalmunk nagy céljainak valóraváltását segíti elő.

Bócz Endre

Társadalombiztosítási perek és társadalombiztosítással kapcsolatos perek

A társadalombiztosítás körében felmerült jogviták bíróság előtti elintézésére mindenkor különleges eljárási szabályok voltak irányadók. Az alábbiakban a hatályban levő társadalombiztosítási peres eljárási szabályokkal kívánok foglalkozni.

Annak megállapításánál, hogy milyen pereket tekinthetünk társadalombiztosítási pereknek, a társadalombiztosítási jogviszony fogalmából kell kiindulnunk. Társadalombiztosítási jogviszony minden olyan jogviszony, amely akár valamely társadalombiztosítási szervezet és a munkáltató vagy a biztosított között, akár a munkáltató és a munkavállaló között valamely társadalombiztosítási jogszabályon alapszik. Így pl. társadalombiztosítási jogviszony áll fenn a munkáltató és a munkavállaló között a dolgozók betegségi biztosítása bejelentése tekintetében; az SZTK társadalombiztosítási jogviszonyban áll a munkáltatóval a betegségi biztosítási járulék fizetése tekintetében a dolgozók betegségi biztosításáról szóló 1955. évi 39. sz. tvr. (a továbbiakban: T.) és a T. végrehajtása tárgyában kiadott 71/1955. (XII. 31.) M. T. sz. rendelet (a továbbiakban: R.) és a 6/1955. (XII. 31.) SZOT számú szabályzat alapján. Társadalombiztosítási jogviszonyban áll az SZTK a nyugdíjat igénylő biztosítottal a dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjáról szóló 1958. évi 40. sz. tvr. (a továbbiakban: Tny.) és az ennek végrehajtására vonatkozó 67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet (a továbbiakban: Rny.) és az 5/1959. (V. 8.) Mü. M. sz. rendelet alapján. Ugyancsak társadalombiztosítási jogviszonyban van az SZTK-val a családi pótlékra jogosult dolgozó, vagy a családi pótlékkal kapcsolatos ügyviteli teendők ellátására kijelölt munkáltató (üzemi kifizetőhely) a családi pótlékról szóló 38/1959. (VIII. 15.) Korm. sz. rendelet és az ennek végrehajtására kiadott 10/1959. (IX. 1.) Mü. M. sz. rendelet rendelkezései alapján.

A társadalombiztosítási jogviszony fogalmának meghatározása és példaszerű felsorolása után határozzuk meg a társadalombiztosítási per fogalmát. Társadalombiztosítási per minden olyan per, amely társadalombiztosítási jogviszonyon alapszik, akár jogosultság vagy jogviszony megállapítása, akár marasztalás a kereset tárgya.

A társadalombiztosítás szerteágazó, sokrétű feladataiból következőleg a társadalombiztosítási perek is különböző tárgyúak és jellegűek, s ezekben a perekben részben különleges eljárási szabályok irányadók. A társadalombiztosítási per lehet: *a)* államigazgatási határozat megtámadására irányuló, *b)* megtérítési, *c)* kártérítési per. Ezek közül a kereset tárgyát tekintve az *a)* alatt megjelölt társadalombiztosítási perek jogviszony, vagy jogosultság megállapítására, a *b)* és *c)* alattiak pedig marasztalásra irányulnak. A társadalombiztosítási pereken kívül vannak még olyan perek, amelyek csak kapcsolatosak valamilyen társadalombiztosítási jogviszonnyal, de nem társadalombiztosítási perek, mert nem társadalombiztosítási jogviszonyon, hanem munkajogi, illetve polgári jogi jogviszonyon alapulnak. Ide tartoznak azok a perek, amelyeknek a tárgya a munkáltatónak üzemi balesetből eredő kártérítési kötelezettsége (Rny. 93. § és R. 98. §), továbbá a társadalombiztosítási szerv törvényi

engedményen alapuló megtérítési igénye a károkozóval szemben (Rny. 95. § és R. 74. §). Ezek a perek marasztalásra irányulnak. Végül társadalombiztosítással kapcsolatos, de nem marasztalásra irányuló, hanem konstitutív (jogalakítási) kereset az özvegyi nyugdíjra jogosultak által az özvegyi nyugdíj megosztási arányának megváltoztatása iránt az Rny. 47. §-ának (3) bekezdése alapján egymás ellen indított per.

I.

A társadalombiztosítási perek közül csak a társadalombiztosítási ügyben hozott államigazgatási határozat megtámadása iránti perekben vannak különleges eljárási szabályok. A megtérítési és kártérítési társadalombiztosítási perekben kivétel nélkül kell alkalmazni a Pp. rendelkezéseit.

a) *Társadalombiztosítási ügyben hozott államigazgatási határozat megtámadása.* Ezek a perek a nyugdíjra jogosultság megállapítására, illetőleg annak megállapítására irányuló perek, hogy üzemi baleset történt-e (Rny. 88. §). Ide tartoznak azok a perek is, amelyeknek tárgya betegségi biztosítási jogviszony fennállásának megállapítása (T. 30. § *c)* pont). Ide tartoznak még a munkáltatót járulék és rendbírság fizetésére kötelező fizetési meghagyás ellen beadott keresetek (T. 30. § *b)*).

Ezekben a perekben az SZTK, amely társadalmi szerv, átruházott hatáskörben államigazgatási jogkört gyakorol. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. tv. 1. §-ának (2) bekezdése szerint: „Külön jogszabály az államigazgatási szerveken kívül államigazgatási ügyek intézésére más szerveket és szervezeteket is feljogosíthat." A nyugellátások megállapítására az SZTK-t az 1958. évi 40. számú tvr. (Tny.) 51. §-a és a 67/1958. (XII. 24.) Korm. számú rendelet (Rny.) 74. §-a jogosítja fel, a betegségi biztosítás igazgatásával kapcsolatos tennivalók intézésére az 1955. évi 39. számú tvr. (T.) 25. §-a.

Az államigazgatási határozat megtámadása iránti perekben az 1957. évi 58. tvr. 1. §-a szerint a Pp. rendelkezéseit az 1957. évi IV. törvényben és a hivatkozott törvényerejű rendeletben, továbbá a 11/1957. (IX. 29.) I. M. számú rendeletben foglalt kiegészítésekkel, illetőleg eltérésekkel kell alkalmazni. A társadalombiztosítási ügyben hozott államigazgatási határozat megtámadása iránti perekre további különleges eljárásjogi rendelkezéseket tartalmaz az 1957. évi 58. sz. tvr. 20. §, illetőleg 21. §-a, amelyek szerint az ilyen — társadalombiztosítási — perekben az 1957. évi IV. törvénynek és ennek a rendeletnek rendelkezéseit az alábbi eltérésekkel kell alkalmazni:

a) A nyugellátási igény tárgyában másodfokon hozott határozat ellen a keresetet a határozat kézbesítésétől számított 60 nap alatt kell benyújtani (Tvr. 20. §); a betegségi biztosítás szolgáltatásai terén — bírói útra tartozó (1955. évi 39. számú tvr. 28—30. §) — vitás ügyekben pedig a keresetet a határozat (fizetési meghagyás) kézbesítésétől számított tizenöt nap alatt kell benyújtani. Ez a rendelkezés eltér az egyéb államigazgatási határozat megtámadására a törvényben meghatározott 30 napi határidőtől, mert indokoltnak mutatkozott a korábbi jogszabályokban ezeknek a kereseteknek beadására meghatározott jogorvoslati határidőt fenntartani.

b) A keresetet az elsőfokon eljárt államigazgatási szerv ellen kell indítani. Jóllehet a nyugdíjperekben az Rny. 83. §-a értelmében csak a másodfokon hozott határozat ellen lehet a bírósághoz keresettel fordulni (ami egyező az egyéb államigazgatási perekben irányadó azzal a rendelkezéssel, hogy csak az államigazgatási eljárásban megengedett jogorvoslat kimerítése után lehet az államigazgatási határozattal szemben keresettel fordulni a bírósághoz). Az a körülmény azonban, hogy — eltérően az egyéb államigazgatási perektől — a keresetet az elsőfokon eljárt államigazgatási szerv ellen kell indítani, nem akadálya annak, hogy a keresetben a nyugdíjat igénylő felperes a másodfokú államigazgatási hatóság jogerős határozatát támadja meg és annak megváltoztatását kérje. A keresetet tehát az SZTK Alközpontja ellen kell indítani, de abban az SZTK Társadalombiztosítási Bizottsága által — másodfokon — hozott határozat megváltoztatását kell kérni. Nyilván célszerűségi, eljárás gyorsítási szempontok indokolják, hogy az elsőfokon eljárt társadalombiztosítási szerv ellen kell a keresetet indítani, amelyiknél a nyugdíjigényt bejelentették, s amely szerv végezte a tényállás felderítését és ennek alapján határozott a nyugdíjigény kérdésében. Itt vannak az iratok is, amelyeket a bíróságnak meg kell küldeni az SZTK-nak a keresetre adott nyilatkozatával együtt. Az SZTK rendelkezik olyan jogászi szervezettel, amely az ilyen perekben jogi képviseletét ellátja.

c) A pert nem lehet tárgyaláson kívül elintézni. A társadalombiztosítási perekben a felek meghallgatásának lényegesen nagyobb jelentősége van mint az egyéb államigazgatási perekben. A nyugdíj a dolgozók hátralevő élettartamára szóló visszatérő szolgáltatás. Ahogy Alkotmányunk előírja a Magyar Népköztársaság széleskörű társadalombiztosítással és orvosi ellátással védi a dolgozók egészségét és segíti a dolgozókat munkaképtelenségük esetén. A betegségi biztosítási jogviszony fennállásának megállapítása pedig a dolgozóknak ugyancsak elsőrendű érdeke.

A helyes tényállás megállapítása és az anyagi igazság érvényesítése — a társadalombiztosítás feladatainak közmegelégedésre való intézése — érdekében a társadalombiztosítási perekben a bíróságra fokozottabb mértékben hárul a bizonyítékok felkutatása, illetőleg ezt megelőzően a felek — a jogban többnyire járatlan dolgozók — alapos kikérdezése atekintetben, hogy

mikor, milyen munkaviszonyban állottak és állításaikat mivel tudják bizonyítani.

A nyugdíjperek és a betegségi biztosítási jogviszony fennállásának megállapítása iránti perek a Pp. 22. § (1) bekezdés *a)* pontja értelmében, mint államigazgatási határozatok megtámadása folytán keletkezett perek, a járásbíróság hatáskörébe tartoznak. Az illetékesség megállapítására pedig az 1/1958. (II. 16.) I. M. számú rendelet 12. §-ának rendelkezése szerint a Pp. 30. §-ának (2) bekezdését kell alkalmazni. Eszerint az eljárásra kizárólag az a bíróság illetékes, amelynek területén a társadalombiztosítás helyi szervének székhelye van.

Az 1/1958. (II. 16.) I. M. számú rendelet 13. §-a értelmében ezekben az 1957. évi 58. sz. tvr. 20. és 21. §-ában megjelölt perekben — ha mindkét fél a Pp. 23. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja alá tartozó szervezet — alkalmazni kell a 41/1954. (I. K. 15.) I. M. és a 117/1955. (I. K. 13.) I. M. számú utasítást. Az utóbbi utasításokat a 4/1961. (XII. 12.) I. M. számú rendelet hatályon kívül helyezte és az említett utasítások helyett ezt a rendeletet kell alkalmazni.

Az államigazgatási határozat megtámadása iránti perekben a 3/1961. (XI. 25.) I. M. számú rendelet 3. §-a szerint a felperest csupán illetékfeljegyzési jog illeti meg. A társadalombiztosítási államigazgatási perekben azonban ettől eltérően etekintetben különleges rendelkezések irányadók.

A 2/1958. (II. 16.) I. M. számú rendelet 4. §-ának (1) bekezdését módosító 3/1961. (XI. 25.) I. M. számú rendelet 2. § *e)* pontja szerint ugyanis teljesen illetékmentesek a betegségi biztosítási jogviszony fennállása kérdésében hozott határozat ellen indított perek [tárgyi illetékmentesség, Pp. 84. §-ának (3) bekezdése].

A nyugdíjperek pedig az 1958. évi 40. sz. tvr. (Tny.) 52. §-a értelmében tárgyi költségmentesek. [A 2/1958. (II. 16.) I. M. számú rendelet 2. § (2) bekezdése szerint ez a rendelet nem érinti a külön jogszabályokban megállapított tárgyi költségmentességet.]

A Pp. 6. §-a szerint, amennyiben a törvény másként nem rendelkezik, a bíróság a perben alakszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához, vagy meghatározott bizonyító eszközök alkalmazásához nincs kötve és szabadon felhasználhatja a felek előadásait. valamint felhasználhat minden egyéb bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas.

A nyugdíjperekben „a törvény másként rendelkezett". A dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjáról szóló 1958. évi 40. sz. tvr. (Tny.) és ennek a törvényerejű rendeletnek végrehajtására vonatkozó 67/1958. (XII. 24.) Korm. számú rendelet (Rny.), s az ezekkel kapcsolatos 5/1959. (V. 8.) Mü. M. számú rendelet általában meghatározza a bizonyítás módját, eszközeit, korlátozza a tanúbizonyítás lehetőségét. A Tny. 24. §-a akként rendelkezik, hogy a nyugellátáshoz szükséges legkisebb szolgálati idő egyötöd részét — de legfeljebb két évet — meghaladó szolgálati időt csak a biztosítási szervek nyilvántartásai vagy hitelt érdemlő egykorú okirati bizonyítékok alapján lehet számításba venni.

Egyes — 1952. január 1. napja előtti — szolgálati idők bizonyítása tekintetében a jogszabály kizárólagos okirati bizonyítást ír elő. Így pl. a vállalati nyugdíjbiztosításban töltött idő csak az Országos Nyugdíjintézet nyilvántartásai alapján, az Újságírók Szanatórium Egyesületénél biztosított újságírók 1952. január 1. előtti szolgálati ideje pedig csak az Egyesület nyilvántartásai alapján igazolható. A háztartási alkalmazottak 1944. július hó 1. napja előtti szolgálati idejét csak akkor lehet figyelembe venni, ha eredeti munkakönyv hitelt érdemlő bejegyzése vagy a társadalombiztosítási szervek betegségi biztosítási nyilvántartása, vagy a lakónyilvántartó-könyv, lakásbejelentő-lap adatai igazolják [5/1959. (V. 8.) Mü. M. számú rendelet 73., 75. és 79. §-ai].

A betegségi biztosítási jogviszony fennállása kérdésében az 1955. évi 39. sz. tvr. 30. §-a és az ezt kiegészítő rendelkezések alapján keletkezett perben azonban — amint azt a Legfelsőbb Bíróság a B. H-ban 775. P. K. szám alatt közölt állásfoglalásában kifejtette — a bíróság nincs kötve atekintetben, hogy a betegségi biztosítási jogviszony alapjául szolgáló munkaviszonyt milyen bizonyítékok alapján és milyen időtartamra állapítsa meg. Éppen ezért e perekben a bíróság tanúvallomások alapján két évet meghaladó időre is megállapíthatja a betegségi biztosítási jogviszony fennállását. Az ilyen megállapításhoz a dolgozók betegségi biztosításáról szóló 1955. évi 39. sz. tvr-ben és az azt kiegészítő rendelkezésekben meghatározott joghatások fűződnek, ezt a megállapítást azonban a dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjáról szóló 1958. évi 40. sz. tvr. 24. §-ában foglalt korlátozó rendelkezésekre tekintettel — az 5/1959. (V. 8.) Mü. M. számú rendelet 94. § (5) bekezdésében foglalt eseteket kivéve — a nyugellátáshoz szükséges szolgálati idő megállapításánál csupán olyan mértékben lehet figyelembe venni, amilyen mértékben azt az utóbb felhívott jogszabály megengedi (a 775. P. K. sz. állásfoglalás indokolása).

Ezzel kapcsolatban utalni kell arra, hogy a biztosításra kötelezett munkaviszony fennállása kérdésében, tehát abban a kérdésben, hogy a dolgozó valamelyik munkáltatónál meghatározott időtartamon át biztosításra kötelezett munkaviszonyban állott-e, a munkáltatóval szemben nincs helye a Pp. 123. § szerinti megállapítási keresetnek.

A Pp. 123. §-ában foglalt jogszabály szerint ugyanis megállapításra irányuló kereseti kérelemnek csak akkor van helye, ha a kért megállapítás a felperes jogainak az alperessel szemben való megóvása végett szükséges és a felperes teljesítést nem követelhet. A biztosításra kötelezett munkaviszonyban állás megállapítása azonban a felperes jogainak az SZTK-val szemben,

és nem a munkáltatóval szemben való megóvása végett szükséges, tehát a munkáltatóval szemben ilyen megállapítási perre nincs törvényes lehetőség. Ellenben a dolgozók betegségi biztosításáról szóló 1955. évi 39. sz. tvr. értelmében az SZTK-val szemben indítható ilyen megállapítási kereset. E tvr. 30. §-a (1) bekezdésének *c)* pontja szerint a biztosítási szerv székhelye szerint illetékes járásbírósághoz keresettel fordulhat mind a munkáltató, mind a biztosított a betegségi biztosítási jogviszony fennállása kérdésében hozott határozat ellen. A 71/1955. (XII. 31.) M. T. számú rendelet 108. §-a értelmében az ilyen megállapítási kérelmet az SZTK-nál kell benyújtani, és az SZTK határozata ellen van keresetnek helye az illetékes járásbírósághoz (a Legfelsőbb Bíróság 526. sz. P. K. állásfoglalása).

A nyugdíjperekkel kapcsolatban felmerül az ezekben a perekben hozott ítéletek anyagi jogerejének kérdése.

A Pp. 229. § (1) bekezdése szerint a keresettel érvényesített jog tárgyában hozott ítélet jogereje kizárja, hogy ugyanabból a tényalapból származó ugyanazon jog iránt, ugyanazok a felek egymás ellen új keresetet indíthassanak, vagy az ítéletben már elbírált jogot egymással szemben egyébként vitássá tehessék (anyagi jogerő). A Pp. 130. § (1) bekezdés *d)* pontja értelmében pedig a bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül [125. § (1) bek.] elutasítja, ha megállapítható, hogy a felek között ugyanabból a ténybeli alapból származó ugyanazon jog tárgyában már jogerős ítéletet hoztak (Pp. 229. §).

Nyugdíjperekben az anyagi jogerőre vonatkozó ezek a rendelkezések csak kivételesen éspedig olyan esetekben érvényesülnek, amikor a nyugdíjigényével jogerős ítélettel elutasított dolgozó — új — ismételt igénybejelentésében a perben fel nem hozott tényekre (munkaviszonyokra), illetve bizonyítékokra nem hivatkozik. Ilyenkor a korábbi perben már mérlegelt bizonyítékok újramérlegelését és a jogerős ítélettől eltérő új ítélet hozatalát az ítélet anyagi jogereje kizárja.

Ez az elv érvényesül már az államigazgatási eljárás során is, mert az 5/1959. (V. 8.) Mü. M. sz. rendelet 213. §-a szerint a nyugdíjmegállapító szerv a már jogerősen elbírált ügyben benyújtott ismételt igénybejelentést, ha az korábban fel nem hozott és az ügy elbírálása szempontjából lényeges tényeket, körülményeket, vagy bizonyítékokat nem tartalmaz — újabb nyugdíjmegállapító eljárás lefolytatása nélkül — ügyviteli intézkedéssel visszautasíthatja.

A jogszabálynak ebből a rendelkezéséből a contrario következik, hogy ha a dolgozó nyugdíjigényét jogerősen elutasították ennek ellenére ismételten nyugdíjigénybejelentést nyújthat be, ha korábban fel nem hozott lényeges tényekre vagy bizonyítékokra hivatkozik. Ennek megfelelően ilyen esetekben a társadalombiztosítási szervek új érdemi határozatot hoznak a nyugdíjra jogosultság kérdésében.

Ekként a nyugdíjigény jogerős bírói ítélettel történt elutasítása után új államigazgatási határozat — az SZTK és másodfokon a Társadalombiztosítási Bizottság határozata — keletkezik, és ezzel szemben a 67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet (Rny.) 88. §-a értelmében keresettel lehet fordulni a bírósághoz.

Ennek a keresetnek tényalapja nem ugyanaz mint a korábbi jogerősen befejezett peré, mert újabb tényekre vagy bizonyítékokra hivatkozik, amelyek nem szükségképpen csak perújítás útján, hanem a fentiek szerint új igénybejelentés alapján is érvényesíthetők. A kereset tehát új tényalapon nyugszik és új államigazgatási határozat megváltoztatása a kereset tárgya, tehát a perben érvényesített jog sem ugyanaz, az anyagi jogerő szabályai ezért nem akadályozzák új érdemi határozat hozatalát.

Idevonatkozóan a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma akként foglalt állást, hogy a nyugellátásra bejelentett igény alapján a nyugellátásra jogosultság, s ennek körében az öregségi és rokkantsági teljes nyugdíjhoz, illetőleg résznyugdíjhoz szükséges szolgálati idő megállapítása iránt indított perben hozott jogerős ítéletnek az a megállapítása, hogy valamely munkaviszonyt a perbeli bizonyítékok alapján az igénylő javára számításba venni nem lehet, az újabb igénybejelentés alapján indult későbbi perben ítélt dolognak nem tekinthető. (A B. H.-ban 764. sz. alatt közölt P. K. állásfoglalás.)

Az állásfoglalás indokolása szerint a nyugdíjper tárgya nem a biztosítással járó munkaviszony fennállásának, vagy fenn nem állásának a megállapítása, hanem annak eldöntése, hogy az igénylőnek joga van-e öregségi, vagy rokkantsági teljes, illetőleg résznyugdíjra, s ennek keretében milyen munkaviszonyok (szolgálati évek) vehetők számításba. A társadalombiztosítási jogszabályok szerint nincs akadálya annak, hogy a nyugellátásra bejelentett igény alapján keletkezett perben hozott, s az igényt egészben vagy részben elutasító bírósági határozatot követően az igénylő a nyugellátásra újabb igényt jelentsen be, s ennek során olyan újabb bizonyítékokra hivatkozzék, amelyek a korábbi perben számításba nem vett munkaviszonyok (szolgálati évek) megállapítására is alkalmasak. Az újabb igénybejelentés alapján indult későbbi perben a perbe vitt jog nem ugyanaz, mint a korábbi perben. Ezért a korábbi per alapjául szolgált igénybejelentés tárgyában hozott ítélet jogereje nem zárja ki azt, hogy a bíróság az újabb igénybejelentés folytán keletkezett későbbi perben a korábbi perben meg nem állapított munkaviszonyt (szolgálati időt) is számításba vegye az igénylő javára a mindkét perben felmerült bizonyítékok Pp. 206. §-a szerinti mérlegelése alapján.

Az igénybejelentésnek a nyugdíjperekben és a megelőző államigazgatási eljárásban kiemelkedő jelentősége van, ahhoz jelentős joghatások fűződnek. Az Rny. 75. §-a szerint a Tny. alap-

ján járó minden nyugellátást igénybejelentőlapon előterjesztett kérelem alapján kell elbírálni. A nyugellátási igények bejelentésére a törvény nem szab meg határidőt. Egyedüli kivétel az üzemi baleseten alapuló igények bejelentésének az Rny. 78. §-ában meghatározott jogvesztő határideje. Ennek a jogszabálynak rendelkezése értelmében az üzemi baleseten alapuló nyugellátási igényt csak a baleset napjától, illetőleg az első ízbeni táppénzsegélyezés megszűnésének napjától számított két éven belül lehet bejelenteni. A két éven túl, de legfeljebb három éven belül történt igénybejelentést is figyelembe kell venni, ha a baleset (foglalkozási betegség) nyugellátásra jogosító következményeit csak a két évi határidő eltelte után lehetett megállapítani.

Az igénybejelentéshez igazodik a nyugdíj folyósításának kezdő időpontja is. Az Rny. 64. §-a szerint az igénybejelentés hónapjától visszafelé számított három hónapnál hosszabb időre a nyugellátást folyósítani nem lehet. Az a körülmény pedig, hogy az öregségi teljes nyugdíjhoz hány évi szolgálati idő szükséges, a Tny. 3. §-a és az Rny. 4. §-a értelmében attól függ, hogy a nyugdíjigényt melyik évben jelentették be. Az 1962. évben történt igénybejelentés esetén pl. az öregségi teljes nyugdíjhoz 17 évi szolgálati idő szükséges, az 1963-ban történő igénybejelentésnél 18 évi szolgálati idő és az 1970. év eléréséig minden évben egy évvel több szolgálati idő, 1970. évben és ezt követően történő igénybejelentés esetén 25 év szolgálati idő szükséges.

Az igénybejelentés időpontjától függ az is, hogy a nyugellátási igényt melyik nyugdíjtörvény alapján kell elbírálni. Az Rny. 100. §-a szerint az 1959. január hó 1. napja előtt előterjesztett nyugellátási igényeket a Tny. hatálybalépése előtt érvényben volt jogszabályok szerint, az említett határnap után előterjesztett nyugellátási igényeket pedig a Tny. rendelkezései szerint kell elbírálni.

Amennyiben a dolgozó az igénybejelentés idején havi 500 Ft-ot meghaladó javadalmazással munkaviszonyban áll öregségi teljes vagy résznyugdíjat nem lehet megállapítani, hanem csak azt, hogy az igénylőnek mennyi az öregségi nyugdíj megállapítása szempontjából figyelembe vehető szolgálati ideje. Ilyen esetben az öregségi nyugdíjat csak a dolgozó újabb igénybejelentése alapján lehet megállapítani (az említett munkaviszony megszűnése után), s az öregségi nyugdíj megállapítása szempontjából ezt az újabb igénybejelentést kell figyelembe venni. [5/1959. (V. 8.) Mü. M. sz. rendelet 216—218. §].

A nyugdíjmegállapítási eljárásban az igénybejelentés időpontjában fennállott helyzet alapján kell a nyugdíjigényt elbírálni, csak az igénybejelentés időpontjáig megszerzett szolgálati időket lehet figyelembe venni. Ez irányadó a nyugdíjperben is.

A perújítási eljárásban pedig az az irányadó, hogy az igénybejelentés időpontjában melyik nyugdíjtörvény volt hatályban, mert az újított perben is ennek a törvénynek alapján kell a nyugdíjigényt elbírálni. Így pl. ha az igénybejelentés idején az 1954. évi 28. sz. tvr.-ben foglalt nyugdíjjogszabályok voltak érvényben, az újított perben is ezek szerint kell a nyugdíjigényt elbírálni. Következésképpen nem alkalmazhatók — egyebek között — az 1958. évi 40. sz. tvr. (Tny.) 24. §-ában foglalt azok a bizonyításfelvételt korlátozó rendelkezések, amelyek szerint két évet meghaladó szolgálati időt nem lehet pusztán tanúvallomásokkal bizonyítani, hanem csak a Tny-ben és végrehajtási rendeleteiben megjelölt okirati bizonyítékokkal. Az 1954. évi 28. sz, tvr-re alapított igénybejelentés esetén tehát a perújítási eljárásban ez idő szerint is korlátozás nélküli tartamban bizonyítható kizárólag tanúvallomásokkal a szolgálati idő.

A társadalombiztosítási perekben az 1957. évi 58. sz. tvr. 1. §-a értelmében, minthogy ez a törvényerejű rendelet etekintetben eltérő rendelkezéseket nem tartalmaz, alkalmazni kell a Pp-nek a perújításra vonatkozó 260—269. §-ait is.

A fentebb már kifejtettek szerint az a dolgozó, akinek nyugdíj iránti keresetét jogerős bírói határozat elutasította, az 5/1959. (V. 8.) Mü. M. számú rendelet 213. §-ában foglaltakra tekintettel ismételt igénybejelentéssel is élhet, s ez esetben újabb per indítására is sor kerülhet. A perújítási határidőn belül azonban perújítási kérelmet is terjeszthet elő.

A Legfelsőbb Bíróság 743. P. K. számú állásfoglalása szerint abban a kérdésben, hogy az újabb pert perújításnak, vagy önálló külön pernek kell-e tekinteni, az a döntő, hogy az igénylő a korábbi igénybejelentéssel kapcsolatos perben hozott jogerős ítéletet támadja-e s annak hatályon kívül helyezésével a korábbi igénybejelentés alapján érvényesíti-e igényét, vagy pedig a megismételt újabb igénybejelentés alapján. A perben érvényesített jog azonossága tekintetében ugyanis az a lényeges, hogy a per alapjául szolgáló igénybejelentés [67/1958. (XII. 24.) Korm. számú rendelet 75. §-a] ugyanaz-e. Ha a két per alapjául szolgáló igénybejelentés nem ugyanaz, az újabb igénybejelentés alapján újabb per indítását a korábbi perben hozott jogerős ítélet [Pp. 229. § (1) bek.] nem zárja ki, mert a perben érvényesített jog nem ugyanaz.

b) *Társadalombiztosítási megtérítési perek.* Ide tartoznak azok a társadalombiztosítási jogviszonyból származó perek, amelyekben a társadalombiztosítási szerv a dolgozónak nyújtott társadalombiztosítási szolgáltatások megtérítését igényli a mulasztó munkáltatótól vagy megbízottjától. Ilyen társadalombiztosítási megteritési perek az Rny. 92. és 94. §-a, az R. 97. és 98. §-a, a 32/1958. (V. 11.) Korm. számú rendelet és a 38/1959. (VIII. 15.) Korm. számú rendelet 20. §-ának (6) bek. alapján a munkáltató ellen indított megtérítési perek.

Az Rny. 92. §-a értelmében, ha a nyugellátás jogtalan felvételét a munkáltató, vagy az adatközlésre kötelezett más szerv mulasztása, vagy a valóságnak meg nem felelő adatközlése idézte elő, az adatszolgáltatásra kötelezett a jogalap nélkül kifizetett összeget megtéríteni köteles. A családi pótlék vonatkozásában ezzel lényegileg egyező rendelkezést tartalmaz a 38/1959. (VIII. 15.) Korm. számú rendelet 20. §-ának (6) bekezdése, amely szerint ha a családi pótlék a munkáltató mulasztásának a következménye, a munkáltató köteles megtéríteni az SZTK-nak a szabálytalanul kifizetett családi pótlékot.

Az Rny. 94. §-a, illetőleg az R. 98. §-a értelmében a munkáltató az általa óvórendszabály megszegésével vagy szándékosan okozott üzemi balesetből kifolyólag a balesetet szenvedett dolgozó részére folyósított nyugellátást, illetőleg segélyezési költséget a társadalombiztosítási szervnek ugyancsak megtéríteni köteles.

A 32/1958. (V. 11.) Korm. számú rendelet szerint a bejelentést elmulasztó munkáltató — ha a biztosítási szerv a járulék kivetésére vonatkozó jogát az elévülés folytán már nem érvényesítheti — a dolgozó részére megállapított nyugellátás egy évi összegéig terjedhető megtérítést köteles a társadalombiztosítási szervnek fizetni, ha a dolgozó részére nyugellátás csak a be nem jelentett munkaviszony figyelembevételével volt megállapítható. (R. 99. §.)

Az R. 97. §-a értelmében a bejelentést elmulasztó munkáltató a mulasztás pótlása vagy hivatalból történt megállapítása előtt megnyílt igények alapján nyújtott biztosítási szolgáltatások költségeit a biztosítási szervnek megtéríteni köteles.

Az R. 97—99. §-aira alapított perekben a társadalombiztosítási szerv ugyan az általa kibocsátott fizetési meghagyással (határozattal) érvényesíti megtérítési igényét és a fizetési meghagyással szemben van helye keresetnek a bírósághoz, ezt a fizetési meghagyást a társadalombiztosítási szerv államigazgatási jogkörében eljárva bocsátja ki, s ezért a fizetési meghagyás ellen beadható keresettel megindult per államigazgatási határozat megtámadása iránti per, az 1957. évi 58. sz. tvr. szabályai az ilyen perekre is vonatkoznak a tvr. 21. §-a szerint.

A többi megtérítési per nem államigazgatási per. Ezek a perek is társadalombiztosítási jogviszonyból származnak, a Pp. 22. § (1) bek. *d)* pontja értelmében — de az Rny. 94. §-a szerint is —, járásbíróság (kerületi bíróság) hatáskörébe tartoznak és a Pp. 30. § (2) bekezdése értelmében az eljárásra kizárólag az a bíróság illetékes, amelynek területén a társadalombiztosítás helyi szervének székhelye van.

Ezek a perek lényegében marasztalásra irányulnak, a per tárgya az, hogy a megtérítésre kötelező fizetési meghagyást hatályon kívül kell-e helyezni, vagy pedig azt egészben vagy részben hatályában fenn kell-e tartani.

c) Társadalombiztosítási kártérítési perek. Ide tartoznak azok a perek, amelyekben a társadalombiztosítási szerv a szolgáltatásokat jogtalanul igénybevevő biztosítottakkal szemben érvényesíti kártérítési követelését. Ezek a perek az Rny. 91. §-án, vagy a 38/1959. (VIII. 15.) Korm. számú rendelet 20. §-ának (1)—(5) bekezdésein alapulnak. Az Rny. 91. §-a értelmében az a nyugdíjas, aki a neki felróható okból jogtalanul vett fel nyugellátást, azt visszafizetni köteles. Aki pedig a családi pótlékot jogtalanul veszi fel, köteles azt a 38/1959. (VIII. 19.) Korm. számú rendelet 20. §-a értelmében visszafizetni.

Ezek a perek nem államigazgatási határozat megtámadása iránti perek, bár alapjuk a biztosítási szerv által kibocsátott fizetési meghagyás. Ezekre a perekre is vonatkoznak a fentebb *b)* alatt a megtérítési perekkel kapcsolatban a peres eljárásra, hatáskörre és illetékességre elmondottak. A társadalombiztosítási kártérítési perek ugyancsak marasztalásra irányulnak.

A megtérítési perek és a társadalombiztosítási kártérítési perek közötti fogalmi különbségtételt az indokolja, hogy a megtérítési perek a társadalombiztosítási kötelezettségeit megsértő munkáltató vagy megbízottja ellen irányulnak olyan társadalombiztosítási szolgáltatások megtérítése iránt, amelyeket a biztosítási szerv a dolgozó (a biztosított) részére nyújtott. A társadalombiztosítási kártérítési perek viszont a biztosított, a nyugdíjas ellen irányulnak társadalombiztosítási szolgáltatások jogtalan felvételével általuk okozott kár megtérítése iránt.

Ezekre a társadalombiztosítási kártérítési perekre az 1957. évi 58. sz. tvr. 20. és 21. §-a nem terjesztette ki az 1957. évi IV. törvénynek az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadására vonatkozó rendelkezéseit.

II.

Társadalombiztosítással kapcsolatos perek. A munkáltató kártérítési kötelezettsége üzemi balesetet szenvedett dolgozójával szemben, és a társadalombiztosítási szerv törvényi engedményen alapuló — visszkereseti — megtérítési követelése a károkozóval szemben nem társadalombiztosítási jogviszonyból, hanem munkajogi, illetve polgári jogi jogviszonyból származik. Ezért az ilyen igényeket érvényesítő perek nem társadalombiztosítási perek, hanem csak társadalombiztosítási jogviszonnyal kapcsolatosak. Ide tartoznak az Rny. 93., 95. és az R. 74. §-a, továbbá az Rny. 47. § (3) bekezdése alapján indított perek.

A munkáltatót, ha a vele munkaviszonyban álló dolgozónak, illetőleg hozzátartozójának üzemi balesetből eredő kárt okoz azáltal, hogy az üzemi balesetet óvórendszabály megszegésével vagy elmulasztásával, illetőleg vétkesen idézi elő, már a Ptk. szabályai szerint kártérítési kötelezettség terheli. Az Rny. 93. §-a csupán korlátozza ilyen esetben a kártérítés mértékét a

Tny. alapján járó nyugellátás (baleseti járadék) és az okozott kár közötti különbözetre, mert a nyugellátás megtérítését az Rny. 94. §-a szerint az SZTK igényelheti a munkáltatótól. (Ezek a perek tehát nem társadalombiztosítási perek, csupán társadalombiztosítási jogviszonnyal kapcsolatosak.)

Az Rny. 95. §-a, illetve az R. 74. §-a értelmében, ha a dolgozó munkaképességének csökkenése, vagy halála által okozott kárt a dolgozónak vagy hozzátartozóinak más megtéríteni köteles, ez a követelés a nyugellátás, illetve a biztosítási szolgáltatások (segélyezési költségek) erejéig a nyugellátást folyósító szervre száll át. Ezekre a jogszabályokra alapított megtérítési (visszkereseti) perekben a károsultnak a kárért felelős személlyel szemben keletkezett kártérítési követelése száll át — a társadalombiztosítási szolgáltatások erejéig — a biztosítási szervre. Az SZTK tehát egy polgári jogi követelés törvényi engedményese, azonban azzal a társadalombiztosítási jogviszonnyal kapcsolatosan, hogy a károsult dolgozónak (vagy hozzátartozójának) segélyezést nyújtott, vagy nyugellátást (baleseti járadékot) folyósított. Ezek a perek tehát ugyancsak nem társadalombiztosítási perek, csupán kapcsolatosak az említett társadalombiztosítási jogviszonnyal.

Az Rny. 47. §-a szerint az özvegyi nyugdíjat az arra jogosultak között egyenlő arányban kell megosztani. Az ideiglenes özvegyi nyugdíjra jogosult elvált feleségnek és annak a feleségnek, aki férjétől egy évnél hosszabb ideje külön él, nem lehet nagyobb összeget folyósítani, mint amilyen összegű tartásdíjban részesült. Ha a jogosult sérelmesnek tartja az özvegyi nyugdíjnak ezek szerint a rendelkezések szerint történt megosztását, a többi jogosult ellen indított perben a bíróságtól az özvegyi nyugdíj más arányú megosztását kérheti.

Az ilyen perek nem társadalombiztosítási perek, mert az özvegyi nyugdíjra jogosultak egymással társadalombiztosítási jogviszonyban nem állnak, a pert egymás ellen indítják, a társadalombiztosítási szerv itt nem is peres fél. Azonban ezek a perek is társadalombiztosítási jogviszonnyal kapcsolatosak, mert a per tárgya a társadalombiztosítási szerv által megállapított és megosztott nyugdíj más arányú megosztása. Az özvegyi nyugdíj megosztására irányuló kereset jogalakítási (konstitutív) kereset, mert egy meglevő jogviszony megváltoztatására, az özvegyi nyugdíjban való részesedés arányának megváltoztatására irányul.

A társadalombiztosítással kapcsolatos perekben a Pp. rendelkezéseit kell alkalmazni, ezekre a perekre különleges eljárásjogi rendelkezések nincsenek.

A társadalombiztosítással kapcsolatos perek közül a törvényi engedményen alapuló megtérítési perekre vonatkozóan van olyan álláspont is, hogy elvileg indokolatlan, hogy a lényegében azonos igények eltérő hatásköri és illetékességi szabályok alá essenek. Nevezetesen, hogy a Pp. 22. § (1) bekezdés *d)* pontjában foglalt hatásköri, valamint a Pp. 30. § (2) bekezdése szerinti kizárólagos illetékességi szabály csak a társadalombiztosítási jogviszonyból származó megtérítési igényekre vonatkozik, míg a törvényi engedményen alapuló igények az általános hatásköri és illetékességi szabályok alá esnek. Az egységes gyakorlat biztosítása is azt kívánja, hogy valamennyi megtérítési igény járásbírósági hatáskörbe és a társadalombiztosítás helyi szervének székhelye szerinti járásbíróság kizárólagos illetékessége alá tartoznék. Ezért a jogszabályok olyan értelmezése szükséges, amelyik a Pp. idézett rendelkezéseinek egységes érvényesülését teszi lehetővé.

E szerint az álláspont szerint az az irányadó, hogy a Pp. 30. § (2) bekezdésében a jogalkotó nem „társadalombiztosítási jogviszonyból származó", hanem „társadalombiztosítási" pereket említ, éspedig olyanokat, amelyekben peres félként az SZTK is szerepel. Éppen ez az utóbbi feltétel utal arra, hogy a jogszabály szóhasználata tudatos. Valamennyi megtérítési per a társadalombiztosítás keretében teljesített szolgáltatásokra irányul, tehát társadalombiztosítási pernek tekinthető és valamennyiben szükségképpen peres félként szerepel az SZTK is. Ehhez képest a törvényi engedményen alapuló megtérítési perekre vonatkozóan is helyesnek látszik a jogszabálynak olyan értelmezése, hogy ezek a perek is a társadalombiztosítás helyi szervének kizárólagos illetékessége alá tartoznak.

A hatáskör tekintetében pedig a Pp. 22. § (1) bekezdés *d)* pontjának olyan értelmezése látszik helyesnek, hogy ennek alapján valamennyi megtérítési igény járásbírósági hatáskörbe tartozik. Erre azonban csak olyan módon van lehetőség, ha az R. 74. és az Rny. 95. §-án alapuló igényeknél különbséget teszünk eljárásjogi és anyagi jogi szempontból, éspedig olyan módon, hogy a megtérítési igény alapja mindig az, hogy az SZTK szolgáltatásokat teljesít, tehát a közte és a dolgozó között fennálló társadalombiztosítási jogviszonyból fakadó kötelezettségének tett eleget. Így eljárásjogi szempontból az igény társadalombiztosítási jogviszonyból származónak tekintendő, az anyagi jog szempontjából pedig a törvényi engedményen alapuló megtérítési igényt azért kell polgári jogi viszonyból származónak minősíteni, hogy a kötelezett a polgári jog szabályaiból fakadó jogait érvényesíthesse.

Ezzel az állásponttal szemben a Legfelsőbb Bíróság 204. és 471. számú polgári kollégiumi állásfoglalásainak megfelelően kialakult egységes bírói gyakorlat szerint a Pp. 22. § (1) bekezdés *d)* pontjában foglalt hatásköri, valamint a Pp. 30. § (2) bekezdés szerinti kizárólagos illetékességi szabály a törvényi engedményen alapuló igényekre nem vonatkozik, az ilyen igények a Pp. általános hatásköri és illetékességi szabályai alá esnek.

Az ezzel a bírói gyakorlattal szemben álló fent ismertetett jogszabályértelmezést nem tar-

tom elfogadhatónak. Pusztán azon az alapon ugyanis, hogy a kereset társadalombiztosítási szolgáltatások megtérítésére irányul, a megtérítési per nem minősül még társadalombiztosítási pernek, mert csak azok a perek tekinthetők társadalombiztosítási pereknek, amelyek társadalombiztosítási jogviszonyon alapulnak, tehát amelyekben a megtérítési igény a felperes és az alperes közötti társadalombiztosítási jogviszonyból származik. (A társadalombiztosítási jogviszony fogalmát már ennek a cikknek kiindulási alapjaként kifejtettem.) A nem vitásan polgári jogi viszonyból származó — törvényi engedményen alapuló — megtérítési perek tehát nem társadalombiztosítási perek, hanem csupán — minthogy a perben nem álló balesetet szenvedett dolgozónak nyújtott társadalombiztosítási szolgáltatások megtérítésére irányulnak — társadalombiztosítással kapcsolatos perek. Ezért a Pp-nek a társadalom biztosításra irányadó különleges rendelkezései ezekre a törvényi engedményen alapuló — polgári jogi jogviszonyból származó — megtérítési igényekre nem vonatkoznak.

Mattyasovszky Pál

A szakmai alkalmasság és alkalmatlanság

Az állampolgárok munkához való joga általánosan a társadalom munkájában való részvétel biztosított lehetőségét, különösen pedig a képességnek és képzettségnek megfelelő munka biztosított lehetőségét jelenti.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a munkához való jog mind tágabb, mind szűkebb értelemben való érvényrejuttatása egyaránt szolgálja az egyén és a társadalom érdekét, hiszen a munkán alapuló társadalom elsőrendű érdeke, hogy minden munkakört arra a legalkalmasabb személy töltsön be, az egyénnek pedig — mint munkálkodó embernek — az a legfontosabb érdeke, hogy képességeit a legteljesebben kifejthesse, és annak megfelelő anyagi ellentértéket kapjon.

Szükségszerűen következik ebből, hogy a szocialista állam minden eszközzel elősegíti e jog megvalósulását, elsősorban gazdaságpolitikai intézkedésekkel és megfelelő jogi szabályozással, de közvetve ezt a célt szolgálják az egészségügyi intézmények, a társadalombiztosítási hálózat stb.

Jelen tanulmányunk tárgya a szakmai alkalmasság, illetőleg alkalmatlanság kérdése, s ezért tanulmányunkban csak a munkához való jog szűkebb értelmezésének körébe tartozó kérdésekkel foglalkozunk.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a munkakörök betöltésénél a képesség és képzettség hiányából milyen problémák adódnak, elsősorban a társadalmi rend adottságaiból kell kiindulnunk. A képesség merőben individuális adottság, amely független az adott társadalmi rendtől. A képesség kibontakozása és kifejtési lehetősége viszont a legszorosabb kapcsolatban áll azzal a társadalmi rendszerrel, amelyben a képességet hordozó személy él. Már közhellyé vált az a megállapítás, hogy nagyon sok tehetség kallódott el és sok művészt, tudóst vesztett a világ azáltal, hogy olyan rendszerben éltek, ahol tehetségük nem bontakozhatott ki, vagy a képességükhöz nem tudták a képzettséget megszerezni.

Csak a kizsákmányolástól mentes, munkán alapuló társadalom — tehát az, amelynek éppen olyan szüksége van a képességeit kifejtő egyénre, mint az egyénnek a képességei kifejtésére — adhatja meg minden ember számára az egyéni képesség maximális érvényesülésének lehetőségét. Azért adhatja meg és szükségszerűen meg is kell adnia, mert egyrészt a szocialista gazdasági rendben a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, másrészt az egész társadalom növekvő szükségleteinek kielégítéséhez a termelés szakadatlan növelése és a legfejlettebb technika alapján való tökéletesítése szükséges, ami pedig csakis akkor érhető el, ha minden ember a számára legmegfelelőbb munkakörben érvényesítheti képességeit. A megfelelő embert a megfelelő helyre tehát szükségszerű követelmény. Kérdéses azonban a megoldás módja és ez a mód, a „hogyan" az, amit kutatni kell.

I.

Ahhoz, hogy valaki egy adott munkakört megfelelően tudjon betölteni, az adott munkakörhöz szükséges képességek birtokában kell lennie. Ez elsőrendű követelmény egy munkakör betöltésénél, de nem elegendő. Mindeddig képességről beszéltünk, de nem véletlen, hogy a jogi nyelv, a szocialista munkajog az alkalmasság, illetőleg az alkalmatlanság kifejezést használja.

Mi a képesség és mi az alkalmasság? A mindennapi szóhasználatban, amikor nem pontos fogalmi elhatárolásokat akarunk adni, akkor is elválik egymástól ez a két fogalom. Aki „képes" elvégezni egy feladatot, nem azonos azzal, aki „alkalmas" ellátni ezt a feladatot.

Talán úgy fogalmazhatnánk meg, hogy elsősorban az alkalmasság több, mint a képesség. Magába foglalja ugyan a képességet is, de úgy mint az egész a részt, mely egészben még számtalan más rész is van, de az egész nem a részek egyszerű sokszorozottságából áll össze, hanem a sokrétű, sokszínű részek egységbe foglalásából. A képesség olyan egyéni adottság, amely önmagában — kiszakítva az alkalmasságot alkotó

egyéb körülményektől — nem értékelhető, míg az alkalmasság fogalmába az egyéni adottságokon túl a társadalmi követelményeknek való megfelelés is beleértődik, s így valamely személy meghatározott munkára való alkalmassága társadalmilag, tehát jogilag is értékelhető.

Az alkalmasság fogalmát azonban nem lehet egyszerűen meghatározni és főképpen nem lehet mindenkire egyenlően meghatározni. Egyszerűen nem lehet a sokrétűsége miatt, egyenlően nem lehet a munkakörök eltérősége és fontossági sorrendje miatt.

Az egyenlő meghatározás lehetőségét kizárja a végzett munkáért való felelősség egyenlőtlensége. Minél magasabb munkakört tölt be ugyanis valaki, annál nagyobbak a társadalom követelményei is vele szemben, és annál nagyobb a felelőssége, vagyis magasabbak „az alkalmasság normái". A munkán alapuló társadalomban egy dolgozó megítélésénél csak a munka lehet mérőeszközünk, de ugyanakkor a munka létünk alapja és továbbjutásunk biztosítéka is. Nálunk a felelős vagy vezető beosztásban dolgozó munkája össztársadalmi szempontból nem lehet közömbös, mert a helyes vagy helytelen irányítás a népgazdaság egymással ölelkező szálain keresztül messzire kihat. Ezért magasabbak az alkalmassági követelmények az ilyen irányító munkakörben dolgozóknál. Ezek a követelmények azután fokozatosan csökkennek, de egyetlen olyan munkakör sincs, ahol a társadalom ne állítana fel bizonyos követelményeket.

Az alkalmasság egyszerű meghatározását, a pontos körülírás lehetőségét viszont az a sokrétűség zárja ki, amely ezt a fogalmat jellemzi. Az alkalmasság fogalmába beletartozik természetesen a betöltött munkakörhöz szorosan tartozó feladatok ellátásra való képesség, mely alatt a munkakörhöz viszonyított szellemi és fizikai képességek értendők, pl. a felfogó készség, kifejező készség, kézügyesség stb. A képességekhez szorosan kapcsolódik a szakmai képzettség, néhol olyan szorosan, hogy nem is mindig választható el, hogy a gyenge munkateljesítmény, mint eredmény, képességhiányból, vagy szakismeretek hiányából adódik.

Ezen túlmenően az alkalmasság körébe beletartoznak olyan követelmények, amelyek szűkebben a szocialista munkaerkölcs, tágabban a szocialista erkölcs követelményei. Az alkalmasságnak ez a kritériuma már túlmegy a munka mikénti végzésén és az emberi magatartásra is kiterjed.

A képességre, a képzettségre és az erkölcsi magatartásra vonatkozó követelmények mellett nem hagyható figyelmen kívül a politikai követelmény sem. Ez úgy jelentkezik, hogy aki a fennálló társadalmi renddel nem ért egyet, az vezető vagy bizalmas beosztásban nem alkalmazható. Miután nálunk munkanélküliség nincs, az ilyen felfogású személy is talál munkaalkalmat, és ha tevőlegesen nem helyezkedik szembe a fennálló társadalmi renddel, megélhetését biztosíthatja. Természetes védekezés viszont az államrend részéről, ha a szocializmus ellenzőjét nem helyezi olyan beosztásba, ahol annak felfogása káros kihatással lehet.

Az alkalmatlanság tehát lehet egyfelől szakmai, másfelől erkölcsi, magatartásbeli, politikai. Az alkalmatlanságról alkotott értékítélet nem bontható elemekre úgy, hogy a dolgozó egyik szempontból alkalmas, a másik szempontból pedig alkalmatlan a munkaköre ellátására. Csak az adottságok, magatartások, körülmények *összessége* adhatja meg a tárgyilagos értékítélet alapját.

Mégis a következőkben a szakmai alkalmasság elbírálhatóságát, illetőleg a szakmai alkalmatlanságot megalapító tényezőket az általános alkalmassági fogalomkörből kiszakítva fogjuk tárgyalni. Ez nem azt jelenti, hogy elvileg elvonatkoztatunk a többi alkalmasságot kitevő tényezőtől, csupán módszerbeli elhatárolással a nagy kérdéskör egy részének taglalását tűzzük ki célul.

Arra a kérdésre, hogy valamely munkakör betöltésére ki alkalmas, a tételesjogi szabályozás nem ad választ. A mi Munka Törvénykönyvünk, de más szocialista állam munkakódexe is csak az alkalmatlanságot kodifikálja, és annak sem adja meg pontos meghatározását.

Valamely dolgozó alkalmasságát egy munkakör betöltésére — a munkajogviszony létesítésénél és fennállása alatt is — a munkáltató állapítja meg. Ennek a munkáltatói jogosultságnak azonban más a tartalma és más az értékelés következménye a munkajogviszony keletkezése előtt és keletkezése után.

Ezért a kifejtés során külön foglalkozunk a szakmai alkalmasságnak, vagy alkalmatlanságnak a munkajogviszony létesítése *előtti* és létesítése *utáni* megítélésével.

II.

A munkajogviszony a munkáltató és a munkavállaló kölcsönös megegyezése alapján jön létre. Az adott munkakörre való alkalmazáskor jelentkezik először a munkáltató értékítélete a dolgozó alkalmassága felett. Ez az értékítélet azonban nem tapasztalatokon vagy legalábbis nem a saját tapasztalatokon alapszik, hanem egyrészt a munkakör betöltéséhez szükséges szakképzettség meglétét igazoló írásokon (képesítési okmány, diploma stb.), másrészt az előző munkahely véleményén. A munkáltató ilyenkor mintegy feltételezi a szakképzettség és az előző munkahelyen végzett munka alapján azt, hogy a munkavállaló az alkalmazandó munkakörre szakmailag alkalmas. Sőt, ha a munkavállaló kezdő, akkor csak a szakképzettséget igazoló iratokra alapszik ez a feltételezés, ha pedig szakképzettséghez nem kötött állásról van szó, akkor az alkalmasság elbírálásához valójában semmilyen támpont nincs.

a) A szakmai alkalmasság elsőrendű objektív mérőeszköze a szakmai képzettség. Ma még vannak képesítéshez nem kötött munkakörök, de egyre növekszik azoknak a munkaköröknek a száma, amelyek ellátásához jogszabályaink képesítés meglétét, illetőleg megszerzését kívánják meg. Gazdasági-kulturális fejlődésünk természetes velejárója ez a fokozódó követelmény, amelynek megvalósulása — szakmailag képzett és kulturált dolgozók részvétele a társadalom munkájában — növeli a fejlődés ütemét.

b) A szakképzettségen kívül az alkalmasság másik kritériuma az egészségi állapot. Egyes munkakörökre vonatkozóan jogszabály írja elő, hogy a munkavállalókat a munkaviszony megkezdése előtt orvosi vizsgálatnak kell alávetni.

A jogszabály csak olyan munkakörökben írja elő a munkaviszony megkezdése előtti orvosi vizsgálatot, a munkaszerződés létrejöttének érvényességi kellékeként, amelyekben a nemkielégítő egészségi állapot a dolgozó vagy a lakosság egészségének ártalmát okozhatja.

Kérdés az, hogy ezen túlmenően, nem ilyen munkakörökbe való alkalmazáskor a munkáltató a munkajogviszony létesítését függővé teheti-e a munkavállaló egészségi állapotától és kérheti-e az egészségi állapotnak orvosi lelettel való igazolását? Nincs olyan jogszabály, amely megtiltaná a munkáltatónak, hogy a munkavállaló egészségi állapotát vizsgáltassa és az alkalmazást a vizsgálat eredményétől tegye függővé (kivéve a terhesség esetét, amikor nem szabad a felvételt olyan címen megtagadni, hogy a munkavállaló teherben van).

Véleményünk szerint azonban az ilyen feltételtűzés a munkáltatónak még a jogi elbíráláson kívüleső kívánsága. A munkavállaló szabadont dönt afelől, hogy elvégezteti-e ezeket a vizsgálatokat vagy sem, a munkáltató pedig szabadon mérlegeli, hogy megfelelő-e számára az eredmény. Ez a feltételszabás és teljesítése, vagy nem teljesítése még a munkaszerződést megelőző formátlan — egyik felet sem kötelező — tárgyalások körébe tartozik, így jogilag egyik részről sem értékelhető.

c) A szakmai alkalmasság körébe tartozik végül a szűkebb értelemben vett képesség. Ez alatt most az adott munkaköri feladatok ellátására való képességet értjük. A képzettség vagy az egészségügyi állapot vizsgálata objektív ismérveken, szakmunkás bizonyítványon, vagy más oklevélen, szakmai gyakorlaton, hivatalos orvosi bizonyítványon stb. alapszik, ugyanakkor a képességnek nincs ilyen objektív ismérve. Kezdő munkavállalónál a tanulmányi eredmények nem jelenthetnek ilyen megítélési alapot, mert a gyakorlati tapasztalatok szerint a közepes vagy gyenge tanulmányi eredményt elért tanuló is lehet később kitűnő szakember, sőt tudományágának kiváló művelője is. A nem kezdő — tehát előzetesen más munkahelyen dolgozott munkavállalóknál — az új munkáltató kikérheti az előző munkáltató véleményét a munkavállaló ott végzett munkájára nézve. Ez már adhat bizonyos eligazítási alapot arra, hogy a munkavállaló milyen képességekkel rendelkezik, de — és itt a de szót többször alá kell húznunk —, ez meginl nem biztos következtetési alap. Feltételezve, hogy az előző munkáltató tárgyilagos véleményt ad, az még mindig nem jelent sem negatív, sem pozitív irányban bizonyosságot arra vonatkozóan, hogy a dolgozó képessége az új munkaterületen is hasonlóképpen fog érvényesülni. Itt a képzettség-képesség páron belül a hajlamot, illetve érdeklődési kört is figyelembe kell vennünk. Korunk tudományos és technikai fejlettsége olyan mértékben differenciál, a szakmát olyannyira ágazatokra bontja, hogy az egy szakmán belül, sőt ágazaton belül is, megosztja a szakembereket a képesség iránya szerint. A képesség, amelybe beletartozik a hajlam, az érdeklődési kör, ennek a differenciáltságnak megfelelően jelentkezik. Egy gyakorlati példát véve: a műanyag iparban kiválóan megfelelő vegyészmérnök a gyógyszeriparban esetleg csak közepes teljesítményre képes. Ilyenkor a műanyaggyár által adott tárgyilagos jó vélemény teljes mértékben megfelel a valóságnak, mégis az illető mérnök az új munkahelyén, a gyógyszergyárban csak közepes teljesítményt képes elérni. Éppen olyan szorgalmasan és lelkiismeretesen látja el a feladatát, mint az előző munkahelyén, munkája hatásfoka mégis csökkentértékű lesz. Az ok az, hogy a dolgozó képessége olyan irányú, amelynek az előzően végzett munka felelt meg. Az volt a képességének (hajlam, érdeklődés, hivatásérzet összetevőiből) megfelelő munkakör, míg az új munkaköre, amelyet személyi okokból, vagy anyagi meggondolásokból választott nem felel meg a képességének, illetőleg a képessége nem felel meg az ilyen okokból választott munkakörnek.

Előfordulhat természetesen ennek fordítottja is, amikor egy dolgozó a szakmai képzettség megszerzése után, bár szakképzettségének megfelelően — de hajlamának, érdeklődési körének nem megfelelően — helyezkedik el, és csak közepes vagy gyenge munkateljesítményre képes, később viszont olyan munkahelyet, illetőleg munkakört választ, ahol képessége kibontakozik, és elsőrendű munkaerővé válik.

Vagy másik példát véve a gyakorlati életből: azonos képességű és képzettségű, tudományos eredményeket elért dolgozók közül az egyik alkalmas lesz az oktatói munkára, míg a másik nem, mert ez utóbbi képességének iránya, jellege a tudományos kutatás területén érvényesül, viszont nincs megfelelő képessége tudásának közérthető továbbadására.

Ezeket a példákat a képesség sokrétűségére, a képesség megosztására hoztuk fel, azt kívánva ezzel bizonyítani, hogy sem a kezdő szakembereknél, sem a már előzőleg más munkahelyen dolgozott munkavállalókra vonatkozóan az alkalmazni kívánó munkáltató általában nem tud olyan objektív ismérvet találni, amelynek segít-

ségével a munkavállaló képességeit lemérhetné. Ezt azt jelenti, hogy ilyen vonatkozásban minden dolgozó lényegében „tiszta lappal" indul, és a munkáltató általában csak a munkajogviszony fennállása alatt, a végzett munka alapján alakíthatja ki értékítéletét a munkavállaló képességeiről.

III.

Az előzőkben a szakmai alkalmasság kérdését csak abból a szempontból vizsgáltuk, hogy azt milyen tényezők alakítják ki, és milyen ismérvek segítségével lehet értékelni a munkajogviszony létrejötte előtt. A szakmai alkalmasságnak olyan módon való elbírálása, hogy a munkáltató az előzetes vizsgálódás (személyes megbeszélések, véleménykérés) alapján alkalmazza-e a munkavállalót, a jogi szabályozáson és a jogi értékelésen kívülálló előzmények körébe tartozik.

A munkaszerződés létesítése az az aktus, amelynél belép a jog kötelező ereje és az addig formátlan és következmények nélküli megbeszélések eredményét jogi következményekkel látja el. Ez a jogi erő már a szerződés megkötésénél érvényesül, mert a munkaszerződés érvényesen csak a törvény által előírt feltételeknek megfelelően (megállapodás munkabérben, munkakörben, egyes esetekben írásbeliség stb.) jöhet létre. A teljes munkajogi jogkövetkezmények beálltához azonban a szerződésen túl a tényleges munkavégzés is szükséges. E tekintetben... „különbséget teszünk egyfelől a munkajogviszony jogi keletkezése, másfelől a tényleges munkavégzés és az ahhoz fűződő jogok, kötelezettségek és előnyök között..."[1] Most nem foglalkozunk azzal, hogy mely jogokat és kötelezettségeket keletkeztet a munkaszerződés megkötése és melyek azok, amelyek a szerződés megkötésén túl a tényleges munkavégzéshez kapcsolódnak, hanem leegyszerűsítve azt az esetet vesszük tipikusnak, amikor a szerződés megkötése után a munkáltató azonnal megkezdi a munkát.[2] A szerződés megkötése után mind a munkavállaló, mind a munkáltató helyzete a munkajog szabályai által kötötté válik.

Amíg a munkaszerződés létesítése kizárólag a felek akaratától függ, addig a munkajogviszony létrejötte után csak az tartozik a felek akarati uralma alá, amit a törvény nem tilt, pontosabban, amiről a törvény — mint nem lényeges feltételről — nem rendelkezik. Találóan jellemzi Kertész István a szocialista munkajogviszonyt, mint az akarati és kötöttségi viszony egységét.[3] Ez a kötöttség érvényesül a munkajogviszony megszüntetésének eseteire és módjaira vonatkozóan is.

Ez természetes, hiszen az állampolgárok munkához való joga a konkrét munkaviszonyokon belül valósul meg, tehát e jogviszonyok fenntartása vagy megszüntetése nem az egyes munkáltató és munkavállaló magánügye, hanem az össztársadalmat érdeklő és érintő — mert végsősoron, tömegében arra kiható — kérdés.

Míg a burzsoá jogi szabályozás általában a „szabad" felmondás rendszerét alakítja ki, mely szerint a kapitalista munkáltató minden indokolási kötelezettség nélkül, — legfeljebb különböző időtartamú felmondási idő közbeiktatásával — bármikor felmondhat bármelyik munkavállalójának, addig a szocialista államokban a kötött felmondási rendszer — vagyis a törvényben meghatározott okokhoz kötött, indokolási kötelezettséget megállapító rendszer — az általános. Általánosnak nevezhetjük, mert ezt a rendszert vezette be a szovjet, a bolgár, német, román munkajog, ahol pedig nincs kötött felmondási rendszer, ott egyéb biztosítékok védik a dolgozót a jogtalan felmondás ellen.[4]

A mi munkajogunk is az indokoltsághoz kötött felmondási rendszert alkalmazza. A törvényben megállapított felmondási okok olyan tartalmúak, hogy a munkáltató csak akkor szüntetheti meg egyoldalúlag a munkajogviszonyt, „... ha a megszüntetést nagyon fontos társadalmi érdek, vagy a dolgozó személyében fennálló súlyos fogyatékosság feltétlenül szükségessé teszi."[5] Ilyen, a dolgozó személyében meglevő fogyatékosság a szakmai alkalmatlanság is, amely — a betöltött munkakörtől függően — igen súlyos gazdasági, de politikai-erkölcsi károkat is okozhat.

Ennek felismerése arra vezette a jogalkotót, hogy a kötött felmondási rendszeren belül olyan felmondási okot konstruáljon, amely lehetőséget ad a munkáltatónak arra, hogy a rosszul dolgozó, vagy az adott munkakörre nem alkalmas munkavállaló munkajogviszonyát egyoldalúlag megszüntesse.

Más kérdés az, hogy a mi Munka Törvénykönyvünk helytelen fogalmazásban, egy pontba vonja össze a dolgozónak felróható hanyag munkavégzésre és a dolgozónak legtöbb esetben fel nem róható alkalmatlanságra alapított felmondási okot. Ez a többek által kifogásolt szövegezés[6] károsan hatott a köztudatra, amely-

[1] Weltner Andor: A magyar munkajog. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. I. köt. 179. old.

[2] A munkajogviszony kezdő időpontja tekintetében utalunk a Weltner Andor—Nagy László között folytatott vitára, Munkaügyi Szemle, 1958. 7. sz., 11—12. sz.

[3] Kertész István: A szocialista munkajogviszony, mint akarati és kötöttségi viszony egysége, Jogtudományi Közlöny, 1961. 11—12. sz. 577. old.

[4] Például Csehszlovákiában még eddig nem jelent meg egységes munkatörvénykönyv. A kötött felmondási rendszert csak a közalkalmazottakra vonatkozóan vezette be a 66/1950. tv. A vállalati dolgozók felmondását az ok megjelölése nélkül eszközölheti a munkáltató, de a dolgozó a nemzeti bizottsághoz fordulhat. Az ott tartott tárgyaláson a munkáltató köteles a felmondás okát is megjelölni és a felmondás csak a nemzeti bizottság jóváhagyásával válik érvényessé.

[5] Weltner Andor: A magyar munkajog, Bp. Tankönyvkiadó, 1962. II. köt. 214. old.

[6] Ld. erre vonatkozóan Bajáki Veronika: Felmondás a Mt. 29. § (1) c.) pontja alapján, Magyar Jog, 1955. 5. sz.; Garancsy Mihályné: A munka ismételten

ben az úgynevezett *c)* pontos felmondás egyértelművé vált a dolgozó megbélyegzésével, akár a dolgozónak felróható, akár fel nem róható ok indokolta a felmondást. E szövegezés megváltoztatásának szükségessége ma már nem is vitatott és csak a szövegezés helyes módja a megoldásra váró feladat.

Véleményünk szerint feltétlenül külön kell választani az ismételt figyelmeztetés ellenére meg nem felelő munkavégzés esetére szóló felmondási okot, amely a dolgozó hanyagságának, szorgalomhiányának, felületességének esetére szól. Ugyanakkor azonban ..a munkája végzésére nem alkalmas" szövegű pont tényállását is tovább kell bontani. Ennek a pontnak az alpontjait képezhetné: *a)* a szükséges képesítés vagy szakképzettség hiánya miatti alkalmatlanság; *b)* az egészségügyi alkalmatlanság és végül *c)* az adott munkakörre nem megfelelő képességek hiánya miatti alkalmatlanság.[7] Azokra a tényezőkre javasoljuk tehát a szakmai alkalmatlanság címén történő felmondást alapítani, pontosabban azoknak a hiányára, amelyekből, az előzőekben kifejtettek szerint, az egy adott munkakörre való alkalmasság összetevődik.

A munkajogviszony létesítése után a munkáltató már a dolgozó munkájának közvetlen megismerése útján alakítja ki értékítéletét a dolgozó szakmai alkalmassága, illetőleg alkalmatlansága felől. A pozitív értékelés eredménye a munkajogviszony fenntartásában, illetőleg a munkajogviszonyon belül (jutalmazás, stb.) érvényesül, míg a negatív értékítélet a munkajogviszony megszüntetésére vezethet. A negatív értékítélet ilyen következménye tekintetében azonban különbséget kell tennünk aszerint, hogy a munkajogviszony létesítésénél a felek próbaidőt kötöttek-e ki, vagy pedig anélkül kötötték meg a munkaszerződést.

A Munka Törvénykönyvének a próbaidőre vonatkozó rendelkezése éppen annak figyelembevételén alapszik, hogy a munkáltató valamely dolgozó alkalmasságáról csak annak, az alkalmazott munkakörben végzett munkája alapján győződhet meg, másrészt pedig a munkavállaló is csak a munkakörébe tartozó feladatok megismerése után tudja megítélni, hogy megfelel-e számára a vállalt munkakör. Ezért a törvény lehetőséget ad mind a két fél számára, hogy a meghatározott időtartamú próbaidő alatt egyoldalúlag, felmondási idő, és felmondási ok megjelölése nélkül megszüntethessék a munkajogviszonyt. Így a próbaidő alatt megállapított alkalmatlanság esetében a munkáltatónak nem kell indokolnia, hogy az alkalmatlanságot milyen okra alapítja.

A próbaidő intézménye az alkalmatlanságra hivatkozott felmondások egy jelentős részét kiküszöböli azáltal, hogy még a munkajogviszony határozatlan időtartamúvá válása előtt lehetőséget nyújt a munkavállaló munkájának elbírálására. Teljesen azonban nem teszi kiiktathatóvá ezt a felmondási pontot, mert sok esetben csak hosszabb idő után lehet tárgyilagos véleményt kialakítani a dolgozó munkájáról, más esetekben pedig az alkalmatlanság olyan, hogy annak oka már a munkajogviszony fennállása alatt keletkezik.

Ha a felek nem állapodnak meg próbaidő létesítésében, akkor határozatlan időre szóló munkajogviszony jön létre. Ugyanilyen munkajogviszony jön létre akkor is, ha a próbaidő anélkül telik el, hogy valamelyik fél ez idő alatt megszüntette volna a próbaidős munkajogviszonyt. (A határozott időre kötött munkaszerződésekkel most nem foglalkozunk.) A határozatlan időre szóló munkajogviszony ideje alatt jelentkezik most már teljes súllyal és terjedelemben az a munkajogi szabályozás, amely meghatározza a munkavállaló szakmai alkalmasságára vonatkozó negatív értékelés jogkövetkezményeinek alkalmazási módját. A szakmai alkalmasság, illetőleg alkalmatlanság megítélése most is a munkáltató joga, de a következmények levonása már csak a jogszabályban meghatározott módon — az értékelés valódiságának bizonyítási kötelezettségét is magábafoglalóan — történhet.

A szakmai alkalmasságot az előző fejezetben három részre tagoltan tárgyaltuk, úgymint: *a)* a szakképzettség, *b)* egészségügyi alkalmasság, *c)* szűkebb értelemben vett képesség. Vizsgáljuk meg ezeket, illetőleg ezek hiányát most már a határozatlan időre szóló munkajogviszony tartama alatt, mint a dolgozó alkalmatlanságának eseteit és azok jogi következményeit.

a) A szakképzettség nem minden esetben azonos az illető szakmában szerzett képesítéssel. Külön kell tehát választanunk azokat a munkaköröket, ahol a munkakör betöltéséhez a jogszabály szakmai képesítést, mint munkaköri kelléket ír elő, s azokat a munkaköröket, amelyekre vonatkozóan nincs ilyen rendelkezés.

Ez utóbbiak egyrészt olyan munkakörök, amelyeknek ellátásához szaktudás nem kell (ilyen általában a segédmunkások munkája), másrészt olyanok, amelyekhez bizonyosfokú szaktudás kell, de ez a gyakorlatban elsajátítható szaktanfolyam, szakiskola stb. elvégzése nélkül is (mint az adminisztratív munkakörök egy része).

Ha az ilyen képesítéshez nem kötött munkakörben tevékenykedő munkavállaló nem sajá-

---

nem megfelelő végzésére alapított felmondás a TEB gyakorlatában, Jogtudományi Közlöny, 1958. 5. sz.; Hagelmayer Istvánné: Felmondás ismételten meg nem felelően végzett munka, illetőleg a dolgozó alkalmatlansága miatt. Magyar Jog, 1961. 8. sz.

[7] Kopajev, V. a dolgozó alkalmatlanságának eseteit (nemcsak a szakmai alkalmatlanságot tárgyalva) három részre javasolja bontani, úgymint a) a munkaképességet befolyásoló egészségügyi alkalmatlanság, b) a speciális képzettség hiánya, c) a megbízhatóság hiánya vagy elvesztése, Kopajev, V.: A munkások és tisztviselők elbocsátása alkalmatlanság okából. Szovetszkaja Juszticija, 1958. 1. sz. Ez utóbbi ok jelentőségét ld. Alekszandrov különösen a pénz- és anyagkezeléssel megbízott dolgozókra vonatkozóan emeli ki.

títja el a munkája ellátásához szükséges ismereteket és ennek következtében munkáját nem végzi megfelelően, a munkáltató jogosan szüntetheti meg felmondással a munkajogviszonyt. Kérdéses azonban, hogy milyen okra hivatkozással? Mechanikus szemlélettel minden esetben a szakmai alkalmatlanságra lehetne hivatkozni, hiszen a dolgozó a szakismeretek hiányában valóban „nem alkalmas munkája ellátására". A mulasztás okát vizsgálva azonban más eredményre juthatunk. Ha ugyanis a munkavállaló neki felróható hanyagságból, felelőtlenségből nem szerzi meg a szükséges szakismereteket, akkor az eredményt, a rossz munkavégzést nem az alkalmatlanság körében kell elbírálni, hanem a jelenlegi szabályozásban a Mt. 29. § (1) c) pont első fordulata szerint. A dolgozó ugyanis nem szellemi vagy fizikai alkalmatlansága, hanem szorgalom hiánya, hanyagsága miatt nem végzi jól a munkáját.

A különbség nemcsak az elhatárolás elméleti, hanem a felmondás mikénti alkalmazhatóságának gyakorlati szempontjából is jelentős. Ilyen esetekben ugyanis a munkáltatót figyelmeztetési kötelezettség terheli —, a figyelmeztetés pedig járhat olyan nevelő hatással, hogy a felmondásra már nem is kerül sor — és csak többszöri figyelmeztetés hatástalansága után szüntetheti meg az ismételt figyelmeztetés ellenére nem megfelelően végzett munkára hivatkozással a dolgozó munkajogviszonyát.

Ha viszont a dolgozó szorgalma nyilvánvaló és teljes igyekezetét kifejtette a szaktudás megszerzése érdekében, de képessége nem terjed az ismeretek befogadásáig s ennek következtében nem tudja a munkáját megfelelően végezni, akkor a szakképzettség hiánya az alkalmatlanságon alapul. Ez esetben történhet a felmondás a szakképzettség hiánya miatti alkalmatlanságra hivatkozással, bár ugyanúgy történhet a képesség hiányából eredő alkalmatlanság miatt is. A gyakorlatban a kétféle okból eredő alkalmatlanság nem mindig választható el pontosan egymástól.

Azokban a munkakörökben, amelyekre vonatkozóan a jogszabály képesítési feltételeket, vagyis a szakmai képzettség megszerzésének alakszerű igazolását kívánja meg, csak ilyen képesítéssel rendelkező munkavállalót lehet érvényesen alkalmazni. Mint már említettük a munkakörök mind nagyobb számára terjed ki ilyen képesítési feltételhez kötöttség. Ez feltétlenül helyes tendencia, mert a termelékenység emelése és a munka minőségének javítása érdekében a dolgozókkal szemben támasztott követelmények mennyiségileg és főleg színvonalukat illetően olyan fokúak, hogy azoknak csupán gyakorlati ismeretek megszerzése útján nem lehet eleget tenni. Másrészt az össztársadalom érdeke — vagy fogalmazhatjuk úgy is, hogy minden egyes ember érdeke, hogy nemcsak a nevelés, gyógyítás és ápolás, de az általa használt szükségleti javak termelése, ügyeinek intézése is olyan dolgozók kezében legyen, akik magasfokú elméleti és gyakorlati képzettség birtokában a legjobban látják el ezeket a feladatokat.

Társadalmi indokoltság hozta tehát létre a képesítési feltételeket előíró jogszabályokat. Ezek értelmében meghatározott munkakörökben csak olyan munkavállalókkal létesíthető munkajogviszony, akik e képesítéssel rendelkeznek és azt igazolni tudják. Ilyen vonatkozásban a képesítettség még a munkajogviszony létesítése előtti időszakban kerülne elbírálásra, illetőleg a szerződéskötés jogszabályi kelléke lenne.

Most azonban azokat az eseteket fogjuk vizsgálni, amikor a képesítés hiánya a munkaszerződés megkötése után merül fel. Ez történhet 1. a vállalat hibájából (az előírt képesítés vizsgálatának elmulasztása); 2. a munkavállaló hibájából (megtévesztés a képesítést illetően); 3. azokban az esetekben, amikor a jogszabály megengedi a képesítés utólagos megszerzését, illetőleg valamely munkakörre a jövőre vonatkozóan írja elő a képesítési feltételt.

Az első két esettel most nem foglalkozunk, mert ezek nem a szakmai alkalmatlanság, hanem az érvénytelen munkaszerződés körébe tartoznak.[8]

3. Egyes képesítési feltételt előíró jogszabályok a megjelölt munkakörökben dolgozók részére (a főiskola, technikum stb. tartamának megfelelő) időpontot tűznek ki a képesítés megszerzésére úgy, hogy a meghatározott idő letelte után csak a képesítést megszerzett munkavállaló dolgozhat ebben a munkörben.

Ezek a jogszabályok különböző határidőket állapítanak meg, különböző képesítés megszerzését írják elő, egységesek azonban abban, hogy a reális adottságoknak megfelelően differenciálnak. Figyelembe veszik egyrészt azt, hogy a felszabadulás előtt sok embernek nem volt lehetősége a tanulásra, másrészt azt, hogy a felszabadulás utáni években a ma már képesítéshez kötött munkakörökben még nem kívántak meg szakmai képesítést. Méltánytalan lenne tehát a hosszú szakmai gyakorlattal rendelkező és jóképességű idősebb dolgozókkal szemben —, akik éppen a hosszú gyakorlatban megszerzett szaktudásukkal megfelelően töltik be munkakörüket — szervezett oktatásban való részvételt előírni. Ilyen értelemben rendelkezik a legtöbb képesítést előíró jogszabály.[9]

[8] Weltner Andor aszerint különböztet a megszüntetés módja (azonnali hatályú, vagy felmondási idővel járó), a megszüntetés előnytartó vagy előnyt-vesztő hatálya, a kártérítési felelősség tekintetében, hogy az érvénytelenség melyik félnek róható fel. Weltner Andor: Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.

[9] Pld. az 1021/1960 (IX. 4.) Korm. sz. határozat „a képesítési rendszer bevezetéséről a tanács végrehajtóbizottságok titkárságainál és szakigazgatási szerveinél az előírt iskolák elvégzésére csak azokat kötelezi, akik 40. életévüket a határozat életbelépéséig — a községi tanácsok végrehajtóbizottság szakapparátusának dolgozóira vonatkozólag — 1963. január 1-ig nem töltik be.

Az ilyen jogalkotói felfogást feltétlenül helyesnek tartjuk, annak ellenére, hogy a képesítési feltételekhez kötött munkakörök kiszélesítését látjuk a fejlődés útjának. A fejlődést azonban a jogalkotónak úgy kell szolgálnia, hogy az minél kevesebb megrázkódtatással járjon és számolnia kell az átmeneti állapotok, illetve ezekben élő, dolgozó emberek adottságaival és lehetőségeivel. Helyeselhető tehát az idősebb és nagy gyakorlattal rendelkező dolgozókkal szemben a jogszabályi méltányosság, de ez nem terjeszthető ki azokra a dolgozókra, akik koruknál fogva a szakmai képesítést még megszerezhetik és akiknek részére tanulmányaik folytatásához államunk lehetőséget ad és kedvezményeket biztosít.

E kivételektől eltekintve a képesítési előírások minden képesítéshez kötött munkakörben dolgozóra vonatkoznak. Ha a munkavállaló a megszabott határidő leteltéig a szükséges szakmai képesítést nem szerzi meg, szakképzettség hiányában alkalmatlanná válik az addig betöltött munkaköre ellátására.

A képesítési feltételeket előíró jogszabályok nem egyértelműen rendelkeznek, vagy pedig egyáltalán nem rendelkeznek a sikertelenül eltelt határidőnek a munkajogviszonyra kiható következményeiről. Az egyik kormányrendelet pl.[10] határozottan írja elő, hogy aki a képesítést a határidő leteltéig nem szerzi meg, tovább nem működhet az addigi munkakörében. Enyhébb fogalmazásban, de tartalmilag ugyanúgy intézkedik az a miniszteri utasítás,[11] amely kimondja, hogy a megjelölt határidő után az utasításban felsorolt munkaköröket csak az előírt képesítéssel rendelkező dolgozók láthatják el. E rendelkezések nemcsak jogosítják, hanem kötelezik is a munkáltatót arra, hogy a képesítést nem szerzett dolgozót ne foglalkoztassa az addigi munkakörében.

Más rendelkezések a munkakörből való kizárást nem fűzik a határidő sikertelen elteltéhez. Csupán azt írják elő, hogy akik nem rendelkeznek a megfelelő képesítéssel, a megadott határidőig kötelesek szakvizsgát tenni,[12] vagy csak megállapítják a szakmai képesítés megszerzésének határidejét.[13] Ezek szankció nélküli rendelkezések, tehát nem írnak elő a munkáltató részére a foglalkoztatás megszüntetésére irányuló kötelezettséget. Véleményünk szerint azonban — miután a jogszabály a szakmai képzettség megszerzésének, kötelezettségét tartalmazza — a képesítési feltétel hiánya egyaránt jogossá teszi a munkáltató részéről az alkalmatlanságra alapított felmondást, vagy a dolgozónak a népgazdasági érdekkel indokolt áthelyezését.

Egyes jogszabályok, helyesen, a képesítés megszerzésének kötelező előírása mellett megállapítják a kötelezettség elmulasztásának jogkövetkezményét is. Így az a miniszteri utasítás,[14] amely úgy rendelkezik, hogy azokat a dolgozókat, akik a képesítés megszerzésére nem vállalkoznak, vagy vállalkoznak ugyan, de a tanulmányokat nem kezdik meg oly időpontig, hogy azok elvégzése az előírt határideig biztosított legyen, illetőleg ilyen előrelátható következménnyel félbeszakítják, képzettségüknek megfelelő munkakörbe kell áthelyezni.[15] Ez az áthelyezési kötelezettség nem mond ellent sem a Munka Törvénykönyve szabályainak, sem a speciális jogszabály képesítést előíró részének, csak annyiban tér el a többi, képesítést tárgyaló jogszabálytól, hogy a munkáltató nem alkalmazhatja alternatíven az általános munkajogi jogkövetkezményeket, hanem csak azok egyikét, az áthelyezést.

A képesítési feltételekre vonatkozó jogszabályok közül megítélésünk szerint a leghelyesebb megoldást a már hivatkozott 1021/1960. (IX. 4.) Korm. sz. határozat tartalmazza, úgy rendelkezve, hogy: „ha a képesítés megszerzésére kötelezett dolgozó önhibájából nem tesz eleget képesítési kötelezettségének, munkaviszonyát meg kell szüntetni, vagy képzettségének megfelelő munkakörbe kell áthelyezni. Azokat a dolgozókat, akik az előírt képesítést önhibájukon kívül nem tudták megszerezni, képzettségüknek megfelelő munkakörbe lehet áthelyezni." Ez a rendelkezés különbséget tesz aszerint, hogy a képesítés megszerzésének elmulasztása a dolgozónak felróható-e vagy sem. A jogkövetkezmények tekintetében azonban nem differenciál olyan mértékig, mint ahogy a mi — talán szigorú — megítélésünk szerint kellene. Úgy véljük, hogy ha a dolgozó a képesítés megszerzését önhibájából mulasztotta el, e mulasztásával érdemtelenné vált arra a méltányos elbánásra (a munkáltatót terhelő áthelyezési kötelezettséget értve ezalatt), amely feltétlenül megilleti az önhibáján kívül mulasztót.

Az egész problémakört illetően helyes len-

A 38/1961. Kip. M. számú utasítás az anyag- és áruforgalmi dolgozók szakmai képzéséről úgy rendelkezik, hogy a felsorolt munkakörökben foglalkoztatott dolgozók közül nem kell az előírt szakmai képesítést megszerezniök azoknak, akik 1968. január 1-ig a nyugdíjkorhatárt elérik. A műszaki munkakörök képesítéséhez kötéséről szóló 23/1962. Bk. M. sz. utasítás lehetőséget ad az előírt képesítés megszerzésének kötelezettsége alóli mentesítésre, ha a munkavállaló az utasításban megállapított korhatárt 1962. december 31-ig eléri.

[10] 33/1958. (V. 17.) Korm. sz. rendelet a vállalati jogtanácsosokról és jogi előadókról.

[11] 38/1961. Kip. M. sz. utasítás az anyag- és áruforgalmi dolgozók szakmai képzéséről.

[12] Pld. a 20/1958. Kip. M. sz. utasítás a munkaügyi dolgozók szakmai képzéséről.

[13] A 22 1962. Bk. M. sz. utasítás a számviteli képesítéshez kötött munkakörök megállapításáról.

[14] 23/1962. Bk. M. sz. utasítás a műszaki munkakörök képesítéshez kötéséről.

[15] A képesítés megszerzésére megjelölt határidőhöz tehát nemcsak a határidő sikertelen elteltével fűződhet jogkövetkezmény, hanem a mulasztás esetleg már jóval a határidő előtt is jogilag értékelhető, ha a munkáltató megbizonyosodik afelől, hogy a dolgozó a határidőre nem tudja a szükséges képesítést megszerezni.

ne olyan jogszabályi rendezés, amely egységes elvi alapon szabályozná a képesítés megszerzése elmulasztásának jogkövetkezményeit.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az ilyen okból bekövetkező szakmai alkalmatlanság elbírálása csak rövid ideig lesz kérdéses, ugyanis néhány év múlva lejárnak az említett határidők, az új alkalmazásoknál pedig már alkalmazási feltételként szerepel a szakmai képesítés megléte.

b) Az előzőkben ismertettek szerint a szakmai képesítés megszerzésének elmulasztása általában felróható a dolgozónak. Ezzel szemben az egészségügyi alkalmatlanságot általában az jellemzi, hogy a dolgozó hibáján kívül álló okból következik be.

Az egészségügyi alkalmatlanságból adódó problémák elsősorban az egészségügyi alkalmassághoz kötött munkakörökkel kapcsolatban jelentkeznek, de azon túlmenően is, bármely munkakörben dolgozót érintve.

Egészségügyi alkalmassághoz kötöttnek nevezzük azokat a munkaköröket, amelyek betöltését kötelező előzetes orvosi vizsgálat előzi meg. A Munka Törvénykönyve felhatalmazása alapján[16] egészségügyi miniszteri rendelet[17] tartalmazza e munkakörök jegyzékét. Az itt felsorolt munkakörök egyrészt olyanok, amelyek a dolgozó egészségére lehetnek ártalmasak (pl. mérgező anyagokkal végzett munka), másrészt olyanok, ahol a munkavállaló nem kielégítő egészségi állapota a lakosság vagy a lakosság egy csoportjának egészségét veszélyeztetheti. (Pl. pedagógusok, vasutak forgalmi személyzete stb.) Külön rendeletek szabályozzák az élelmiszerellátás körében dolgozók kötelező előzetes és időszaki orvosi vizsgálatát.[18] Ezeken kívül minden üzemben, amelyben üzemorvos működik, minden fizikai dolgozót előzetes orvosi vizsgálatnak kell alávetni.

E kötelező orvosi vizsgálat célja ... „annak megállapítása, hogy a dolgozó a választott szakma egészségügyi kívánalmainak megfelel-e, nem jelent-e jelenléte a közösségre vagy dolgozótársaira egészségártalmat vagy veszélyt, egészségügyi állapotát választott munkájában történő alkalmazása nem fogja-e előreláthatóan jelentős mértékben rontani, illetőleg egészségi állapotánál fogva nincsen-e a dolgozó különösen kitéve baleseti veszélynek, vagy egészségártalomnak ...[19]

Az ilyen munkakörökbe való alkalmazás előfeltétele tehát az orvosi vizsgálat kielégítő eredménye. Az egészségügyi alkalmasság — más vonatkozásban — olyan feltétele az egyes munkajogviszony létesítésének, mint a szakképzettséghez kötött munkakörökben a képesítés megléte. A kétféle feltétel között azonban csak mint alkalmazási feltételek között lehet párhuzamot vonni, de a későbbiek során a kétféle feltétel — természetük különbözősége folytán — nem mutat hasonlóságot. A megszerzett szakképzettséget ugyanis nem lehet elveszteni (nem a szakképzettség elvesztését mondja ki, hanem a szakképzettségnek megfelelő munka végzését tilalmazza a bírói ítélet is, mikor a dolgozó bűncselekményének elbírálásakor időlegesen, vagy véglegesen eltiltja foglalkozásának gyakorlásától), míg az egészségügyi alkalmasság elvesztése bármikor bekövetkezhet és nemcsak az egészségügyi alkalmassághoz kötött munkakörökben.

A dolgozó egészségromlása lehet olyan fokú, hogy teljes munkaképtelenséget eredményez és lehet csak olyan fokú, vagy olyan jellegű, hogy a szakmában végzett, vagy olyan jellegű, hogy a szakmában végzett, vagy az addigi munkakörében végzett munka ellátására teszi őt alkalmatlanná.

A teljes munkaképtelenség lehet időleges vagy végleges. Ez esetekben általában a valamennyi munkajogviszonyban álló dolgozóra kiterjedő társadalombiztosítási szolgáltatások biztosítják a dolgozó anyagi ellátottságát. Mégis adódnak itt problémák, különösen ha az időleges és a végleges munkaképtelenség munkajogi következményeit vizsgáljuk.

– A munkaképesség időleges elvesztése esetén a munkáltató nem szüntetheti meg a dolgozó munkajogviszonyát a keresőképtelenséget okozó betegség alatt és az azt követő 15 nap leteltéig, legfeljebb egy évig, gümőkóros megbetegedés esetén két évig.[20] Az egy, illetőleg két év letelte után, ha a dolgozó nem válik keresőképessé, vagyis minden munka végzésére képtelen, akkor a munkáltató az egészségügyi alkalmatlanságra hivatkozással felmondással megszüntetheti a munkajogviszonyt. Ilyenkor a rokkantsági nyugdíj biztosítja a dolgozó anyagi ellátását.

– Ha viszont az egészségromlás olyan fokú vagy olyan jellegű, hogy a dolgozó nem válik teljesen munkaképtelenné, csak a szakképzettségének megfelelő, vagy addig ellátott munkakörével járó munkát nem képes végezni, akkor az alkalmatlanságra alapított felmondási ok alkalmazása nem lehet ilyen egyértelmű.

Ha a szakképzettségnek megfelelő foglalkoztatást a betegség jellege vagy foka zárja ki —, mint pl. egy péknél éppen a liszt által okozott allergiás bőrbetegség, vagy nehéz fizikai munkát végzőnél szívizom elfajulás vagy különösen üzemi balesetből eredő csökkent munkaképesség —, amikor a további foglalkoztatás a lakosság vagy a dolgozó egészségének súlyos ártalmával járhat, ez a körülmény nem zárja ki azt, hogy ugyanaz a munkáltató továbbra is foglalkoztassa az ilyen munkavállalót más munkakörben. Az említett példákat véve alapul,

[16] Mt. 89. §.

[17] 134/1951. (XII 12.) Eü. M. sz. rendelet és kiegészítő rendelkezések.

[18] 78/1952. (IX. 6.) Mt. sz. rendelet és egészségügyi miniszteri utasítások.

[19] Az Egészségügyi Minisztérium Tájékoztatója a munkaviszony megkezdése előtti kötelező orvosi vizsgálathoz. Egészségügyi Közlöny, 1953. jan. 1.

[20] Mt. V. 37. § b) pont.

ezek a munkavállalók elláthatnak szakképzettségük körébe tartozó más munkakört. (Irányítás vagy segédtevékenység, mint raktárkezelés stb.) Ilyen vonatkozásban állapította meg a Munka Törvénykönyve is a munkáltató elsődleges áthelyezési kötelezettségét. [Mt. V. 38. § (2)] Előfordulhat azonban, hogy egyrészt a dolgozó képessége vagy szakképzettsége nem elegendő az irányító munkakör betöltéséhez, másrészt pedig, hogy az addig ellátott munkakörön kívül nincs más olyan munkakör (vagy már más, megfelelő dolgozó tölti be), amely a dolgozó szakképzettségének megfelel. Ilyen esetben a munkáltatónak nincs más választási lehetősége, így meg kell szüntetnie az egészségileg alkalmatlanná vált dolgozó munkajogviszonyát. Ez a felmondás jogszerű, de nem méltányos. Az ilyen, betegség, vagy baleset, különösen üzemi baleset folytán csökkent munkaképességű dolgozók elhelyezését a társadalomnak intézményesen kell biztosítani. Valószínűleg az lenne a helyes megoldás, ha a munkaerőgazdálkodás szerveinek kötelezettségévé válna e dolgozók elhelyezése, szakképzettségüket legalábbis megközelítő munkakörben.[21]

Ha a munkavállaló egészségi állapota megfelelő és a munkaköréhez mért szakképzettséggel — szakmai gyakorlattal vagy képesítéssel, vagy mindkettővel rendelkezik — ez még mindig nem zárja ki a szakmai alkalmatlanságnak az adott munkakörhöz viszonyított kisebb képesség miatti fennforgását.

A képesség csak a munkán, a munkateljesítmények mennyiségén és minőségén keresztül bírálható el. A képesség mérésére azonban nem lehet normákat felállítani, sem olyan módszert kialakítani, amely a képesség jellegének vagy fokának pontos megállapítását eredményezné.

A nem normarendszerben végzett fizikai munkánál és a nem fizikai munkánál, különösen pl. a magasszínvonalú szellemi munkánál, ilyen „normák" pontos meghatározása lehetetlen, éppen a munkaköri feladatok sokrétűsége és sokszintűsége miatt. A gyakorlatban mégis kialakulnak ezek a „normák", mennyiségileg és minőségileg, az azonos munkakörben dolgozók többségének munkateljesítményéhez viszonyítottan.

A termelőmunkában a munkateljesítmény mérésének tárgya a termék. Az egyes munkadarab előállítására fordított idő, a darabszám, a selejtszázalék egy hosszabb időtartam alatt megmutatják a dolgozó szakmai alkalmasságát, illetve alkalmatlanságát. Az is megállapítható, hogy az alkalmatlanság okozója hanyagság, szorgalomhiány-e, vagy pedig képességhiány. Tovább menve fizikai munkánál az is megállapítható, hogy a hiányzó képesség szellemi-e (utasítások megértése, számítások végzése), vagy fizikai (kézügyesség, álló, járó munkánál a láb teherbírása stb.).

Vannak viszont olyan munkaterületek, ahol munkateljesítménynek sem mennyiségi, sem minőségi mérése nem egyszerű, még nehezebben állapítható meg a gyenge munkateljesítményekre vezető ok.

Példázva a különbséget: egy csavart gyártó munkás mennyiségi teljesítményét lehet viszonyítani az ugyanolyan munkadarabokat gyártó munkatársai teljesítményéhez, minőségi teljesítményének mérője pedig a csavar beillesztése abba a gépezetbe, amely részére gyártotta. Ugyanezt a módszert alkalmazva egy államigazgatási apparátusban dolgozónál: mennyiségi teljesítménye elbírálható az ugyanolyan munkát végző dolgozók többségéhez viszonyítottan, de csak abban az esetben, ha nem mérlegelést is magában foglaló munkakörről van szó, hanem pl. irattári munkáról. Abban az esetben viszont, mikor az államigazgatási dolgozónak határozathozatali joga van, amikor a döntés előtt alaposan meg kell ismernie a döntést befolyásoló valamennyi körülményt, a vonatkozó jogszabályokat, az ügyfél vagy ügyfelek helyzetét, már a mennyiségi mérés sem ilyen egyszerű. A jó mennyiségi teljesítmény mögött állhat ugyanis lelkiismeretlenség, az előforduló ügy gyors, de hanyag kezelése is. Az ügy súlya sem mérvadó, mert ún. kisjelentőségű ügyek is lehetnek bonyolultak, míg az ún. nagy jelentőségű ügyek is lehetnek igen egyszerűen elbírálhatók. A dolgozó idő- és energiaráfordítási mércéjét tehát minden ügynél külön-külön kellene megállapítani.

Ez természetesen nem lehetséges, mégis a gyakorlatban kialakul az ilyen munkateljesítmények mennyiségi mércéje a többi hasonló munkakörben dolgozó teljesítményeihez viszonyítottan.

Hosszabb időt tekintve, valamennyi dolgozónál kb. azonos arányban jelentkeznek nehezebben és könnyebben elbírálható ügyek, így az elintézés gyorsaságára vonatkozóan reális értékítéletet lehet kialakítani. Az ilyen munkakörökben a rövidebb, tehát 2—3 hónapi időtartam nem lehet meghatározó még a mennyiségi munkára sem, hosszabb időtartam alatt azonban éppen a viszonyítás folytán (amelyben már a minőségi megítélés lehetősége is bennfoglaltatik) reális értékítéletet lehet kialakítani. Így pl. a szolnok megyei területi egyeztető bizottság D—10/1962. sz. határozatában a felmondás elleni fellebbezést elutasítja és megállapítja, hogy alapos volt a szakmai alkalmatlanság okára hivatkozott felmondás a következő tényállás alapján. A panaszos munkavállaló hitelügyi előadóként dolgozott egy OTP fiókban, ahol munkáját olyan lassan végezte, hogy az esetenként segítségül mellé adott munkatársai saját munkájuk mellett többet végeztek el a panaszos munkadarabjaiból, mint maga a panaszos. Bár minőségi kifogás nem merült fel munkájával szemben, ez a — többiekhez viszonyí-

[21] E kérdést nem fejtjük ki részletesen, mert e probléma megoldási módozatai külön tanulmányt igényelnének.

tott — kirívóan lassú munkavégzés bizonyította, hogy a munkaköre ellátására nem alkalmas. Bár a határozat indokolása nem emelte ki külön a munkajogviszony időtartamának jelentőségét, de a jegyzőkönyvből kitűnően a TEB azt is figyelembe vette. A munka mennyiségi megítélésénél ugyanis nem lehet közömbös, hogy kezdő vagy gyakorlott dolgozóról van szó, sőt a gyakorlott dolgozónál is az a körülmény, hogy az adott munkahelyen mióta dolgozik.

A munkának nemcsak mennyiségi, hanem minőségi elbírálása is könnyebb a közvetlen anyagi javakat előállító munkásoknál. A termék minősége használhatóságán mérhető le: így a minőségi ellenőrzés reális értékmérőkkel történik és a hosszabb időn keresztül rendszeresen magas selejtszázalék (természetesen egyéb körülményeket is, mint a feldolgozott anyag minősége, a munkagép állapota stb. vizsgálva) megmutatja a dolgozó minőségi munkáját is. A selejtszázaléknak megfelelő mutató egy kereskedelmi dolgozónál pl. a hosszabb időn keresztül rendszeresen jelentkező leltárhiány vagy leltártöbblet vagy a kettő egymást váltva.[22] Ilyenkor a dolgozó szorgalmát, jó munka végzésére irányuló törekvését vizsgálva — annak megléte esetén — eljutunk az alkalmatlanság okáig, a képességhiányhoz. A szellemi munka eredményét azonban nem lehet a közvetlen használhatóságán, sem a selejtszázalékon keresztül elbírálni. Van olyan „szellemi termék" — találmány, újítás —, amelynek a gyakorlatban való alkalmazása során bebizonyul a használhatósága, de pld. egy, a társadalomtudomány terén elért kutatási eredmény „használhatósága" csak hosszabb idő után és esetleg számtalan áttételen keresztül bizonyosodik be. Az államapparátusban, az irányító szerveknél stb. dolgozók munkájának minőségét a szervek vezetői, vagy a felettes szerv vezetői értékelik. Miután a közvetlen használhatóság objektív mértéke itt nem, vagy csak ritkán alkalmazható, természetszerűleg a megítélésnél nagyobb szerep jut a szubjektivitásnak. Ha a rossz értelemben vett szubjektivitástól, tehát személyi ellenszenvtől vagy rokonszenvtől eltekintünk, még mindig megmarad az a szubjektivitás, amely egy-egy ügyről kialakított egyéni felfogásban jelentkezik. Az elbírálónak az elbírálttal szemben elfoglalt ellentétes álláspontja a felettesbeosztott viszonylatban úgy is jelentkezhet, hogy az elbíráló felettes minőségileg kifogásolja beosztottjának tőle eltérő állásfoglalást tartalmazó munkáját. Miután a szellemi munkaterületek nagy részében esetről-esetre állást kell foglalni és igen sokszor vitatható a döntés helyessége, így — mivel az eredmény esetleg csak jóval később mutatkozik — nem bizonyos, hogy mindig a felettes állásfoglalása a helyes.

Ahogyan azonban helytelen a minősítő csalhatatlanságába vetett hit, éppen olyan helytelen lenne a másik véglet elfogadása, vagyis állandósult kételkedés a minősítő értékelésének helyességében. Azon túlmenően, hogy ez a gyakorlatban, végső soron az egyes egységen belül a munkafegyelem bomlasztására vezetne, nélkülözné is a reális alapot. Nem kétséges, hogy rövidebb-hosszabb ideig lehet vezető beosztásban arra nem alkalmas személy, de ez nem általános és — a felettes szervek ellenőrzése és az alulról jövő kritika segítségével — egyre rövidül az az idő, amíg ilyen dolgozó vezető beosztásban maradhat. Ezért általánosan abból a feltételezésből kell kiindulnunk, hogy az elbíráló személy értékelése — hosszabb időtartamot és az elbírált ügyek nagyobb számát alapulvéve — tárgyilagosan alakul. E tárgyilagos értékelést támogatja az értékelés kettős kontrolja, amely alatt azt értjük, hogy az egyes dolgozó munkáját egyrészt nemcsak a közvetlen, hanem közvetett felettese is elbírálja, vagy legalábbis megismeri (pl. osztályvezető, főosztályvezető), másrészt pedig a mellérendelt munkatársak is kialakítanak egy „nem hivatalos", de általában reális értékítéletet. Ez utóbbi a gyakorlatban éppenúgy alakul ki, hogy a hasonló beosztásban dolgozóknak kell azokat a munkafeladatokat ellátniok, amelyek a gyengébb képességű munkatársuk képességét meghaladják.

A képességhiány miatti alkalmatlanság megállapításánál azonban két körülményt kell szemelőtt tartanunk:

Elsősorban azt, hogy a képességhiány mindig csak az adott munkakör ellátásához szükséges képesség hiányát jelenti. Mint már rámutattunk egyrészt a képesség jellege, iránya, másrészt terjedelme határozza meg, hogy a dolgozó a munkaköri feladatait hogyan látja el.

Másodsorban azt kell figyelembe vennünk, hogy bár a képesség alatt az ember alapadottságát értjük, mint individuális adottságot, mégis ez nem szemlélhető statikusan. A gyengébb képesség is fejlődhet, ha nem is kiválóvá, de közepessé, viszont a jóképesség sem mindig érvényesül egyéb tényezők hiányában.[23]

A képességek gyengeségének van azonban olyan foka is, amelyet akaraterővel sem lehet úgy fejleszteni, hogy azonos munkateljesítményt eredményezzen egy átlag képességű munkavállalóval. Ha az ilyenfokú képességhiány bebizonyosodik, a munkavállaló érdekét is az szolgálja, hogy más munkakörben helyezkedjék el, mert eddigi munkakörében erejét

[22] Ilyen értelmű állásfoglalást tartalmaznak pld. a Bács-Kiskun Megyei TEB 39.371/1962. és a 39.330/1962. sz., Pest Megyei TEB F—3.243/1962. és F—3.312/1962. sz., Tolna Megyei TEB 118.280 1962. sz., Zala Megyei TEB 29.332/1961. sz. határozatai.

[23] Ez a kérdés a pszichológiát, különösen a munkapszichológusokat foglalkoztatja. „A képességek a tapasztalat szerint nem véglegesen lezártak, determináltak, hanem élők, fejlődőképesek: növekednek, elsorvadnak, újak kerülnek az emberbe, stb.", dr. Csirszka János: Pálya: Szakma és Beosztás. Klny. a MTA Pszichológiai Bizottságának Pszichológiai Tanulmányok című 1962. évi IV. kötete, 259. old.

megfeszítve, teljes energiáját arra kellett fordítania, hogy megközelítse az átlagképességgel rendelkező hasonló munkakörben dolgozó teljesítményét. Ha viszont a képességeinek megfelelő munkakörben helyezkedik el, ezt az energiát kizárólag a meglevő képességei kifejtésére fordítja, akkor munkateljesítménye még a közepes fölé is emelkedhet.

A képességhiányból jelentkező alkalmatlanság gyakori okozója a rossz pályaválasztás. A pályaválasztás általában fiatal korban történik, amikor a pályaválasztó többnyire nem tudja reálisan felmérni saját képességeit. Számtalan motiváló körülmény vezethet egy fiatalembert a pálya megválasztásában, mely körülmények éppen úgy vihetik a választót helyes, mint helytelen irányba. Ezért társadalmi és állami segítségnyújtásra van szükség a pályaválasztók számára ahhoz, hogy képességüknek és személyi körülményeiknek leginkább megfelelő életpályát válasszák. Ilyen értelemben intézkedik az ifjúság pályaválasztási tanácsadásáról szóló 1027/1961. (XII. 30.) Korm. sz. határozat.

IV.

A dolgozók munkához való joga akkor valósul meg, ha minden dolgozó a képességének és képzettségének megfelelő munkát végez, tehát olyan munkakört tölt be, amelyre alkalmas (az egyéb, erkölcsi, magatartásbeli tényezőket is figyelembe véve).

E jog tartalmából levont következtetéssel viszont a jog kötelezettség oldalát úgy határozhatnánk meg, hogy a dolgozó ne töltsön be olyan munkakört, amelynek ellátására nem alkalmas. Ha tehát a dolgozó alkalmatlansága bebizonyosodik, nem foglalkoztatható tovább addigi munkakörében. Az alkalmatlanság munkajogi konzekvenciájának levonása kétségkívül a dolgozók mozgatásával jár, ez a mozgás azonban egészséges irányú. Közelebb visz ugyanis annak az eredménynek az eléréséhez, hogy megfelelő ember a megfelelő helyre kerüljön, amely az össztársadalom, de végső soron még az érintett dolgozó érdeke is.

A szakmai alkalmatlanság — és az alkalmatlanság általában — mindig csak az *adott munkakörre* való alkalmatlanságot jelenti. Általános, tehát minden munkakörre való alkalmatlanság nincs, vagyis fordítva, minden munkavállaló részére van alkalmas munkakör, ha nem is az, amelyet választott, illetőleg amire alkalmazták.

E tekintetben hosszú ideig helytelen felfogás uralkodott, ugyanis egy munkakörben alkalmatlannak bizonyult munkavállalót nemcsak ugyanolyan munkakörre, hanem a szakmán belül még más munkakörre is nehezen alkalmaztak, mint eleve minden munka végzésére alkalmatlant. E felfogás helytelenségére mutatott rá a Legfőbb Ügyészség és a Munkaügyi Minisztérium együttes állásfoglalása,[24] kiemelve azt, hogy „a szakmai alkalmatlanság mindig csak a vállalatnál betöltött konkrét munkakörre vonatkozó alkalmatlanságot jelenti és nem akadálya annak, hogy a dolgozó más vállalatnál azonos, vagy hasonló munkakört betöltsön".

A szakmai alkalmatlanságot élesen el kell határolni attól az esettől, amikor a dolgozó ismételten, nem megfelelően végzi a munkáját.[25] Ahogyan kifejtettük, a szakmai alkalmatlanság eseteiben általában (a szakképesítés megszerzését önhibájából elmulasztót kivéve a dolgozó vétlen, neki fel nem róható körülmények okozzák, hogy a munkakörébe tartozó feladatok ellátására nem alkalmas.[26] Ebből következik az is, hogy a szakmailag alkalmatlan dolgozóval szemben alkalmazott jogkövetkezmények nem lehetnek büntető jellegűek, hiszen a dolgozó munkakörülményeit érintő változás nem a dolgozó vétkességén, hanem objektív körülményeken alapszik. A jelenlegi munkajogi szabályozás lényegében választási lehetőséget ad a munkáltatónak, hogy más munkakörbe helyezze a szakmailag alkalmatlannak bizonyult dolgozót, vagy „a munkája végzésére nem alkalmas" hivatkozással egyoldalúlag megszüntesse a munkajogviszonyát.

Véleményünk szerint a szakmai alkalmatlanság munkajogi értékelése akkor fog helyes irányba fejlődni, ha a törvény a munkáltatót ilyen esetekben csak az áthelyezésre teszi majd jogosítottá. Ez fejezné ki azt a különböztetést, amely a vétlen dolgozókat megilleti, a munkájukat vétkesen, meg nem felelően végzőkkel szemben, ugyanakkor — nagyobb megrázkódtatások nélkül — mégis elősegítené azt a célt, hogy minden munkakört az arra legmegfelelőbb dolgozó töltsön be.

Garancsy Mihályné

[24] 133/1960. Legf. Ü. Mü. M. állásfoglalás, Munkaügyi Közlöny, 1960. 19. sz.

[25] Ezt a véleményt nyilvánítja ki N. G. Alekszandrov is. N. G. Alekszandrov: Szovjet munkajog, Goszjurizdat, 1959. Moszkva, 204. old.

[26] Ezt a körülményt hangsúlyozza ki Klaus Stelter: „Bei diesen Gründen ist zu beachten, dass sie grundsätzlich nicht in einer schuldhaften Verletzung der Pflichten aus dem Arbeitsrechtsverhältniss bestehen können. Die Gründe in der Person des Werktätigen, die zur fristgemässen Kündigung führen, beruhen dagegen regelmässig nicht auf seinem Verschulden. Sie begründen nur in Verbindung mit den betrieblichen Verhältnissen die Notwendigkeit, das Arbeitsrechtsverhältniss zu beenden." Klaus Stelter: Das Recht der Kündigung, Berlin VEB Deutscher Zentralverlag, 1958. 114. old.

SZEMLE

Állam- és jogtörténetünk művelésének új vonásai

I.

1. Kereken fél évtizedes múltra tekint vissza állam- és jogtörténettudományunk művelőit tömörítő Állam- és Jogtörténeti Szakosztály. Tevékenységét társadalmi alapon, a Magyar Jogászszövetség keretében, az állam- és jogtudomány más ágazatai szerint alakult szakosztályokhoz (Államjogi, Nemzetközi Jogi stb.) hasonló szervezetben, a Tudományos Bizottság mellett fejti ki. Sokoldalú munkakapcsolatokat tart fenn a rokontudományokat reprezentáló intézményekkel. Több alkalommal résztvett az állam- és jogtörténettudományt, a történettudományt, a magyar és szomszédos népek, illetőleg szocialista országok állam- és jogtörténet-tudományát érintő kérdések ankétjain. Munkássága visszhangra talált a hazai és külföldi szakirodalom orgánumaiban is.[1]

A MJSZ Állam- és Jogtörténeti Szakosztálynak nem volt közvetlen elődje, amelynek nyomdokain haladhatott volna. Ebben a tárgykörben munkálkodni hivatott egykori szervek korábban megszűntek, illetőleg az idevágó kezdeményezések nem vezettek eredményre.[2] Így régóta jelentkezett igény teljesült a Szakosztály 1957. év őszén történt létrehozatalával. Az eltelt öt év viszonylag nem sok idő tudományos munkaközösség alkotó tevékenységének értékeléséhez, de elég annak a megállapításához, hogy igazolta-e a hozzá fűzött reményeket és bizonyságot tett-e létjogosultságáról, kellő vitalitásról. Sőt, minthogy az elért eredmények az előbbiekre pozitív választ adnak, a mérleg megvonását indokolja a jövő távlata eddiginél pontosabb és igényesebb felvázolásának követelménye. Időközben a Szakosztály belső adottságaiból megteremtődtek az átgondolt, hosszabb időszakra tervezhető és szélesebb mederben mozgó munka előfeltételei. Ugyanakkor az általános fejlődés objektíve is kedvezően támasztja alá az állami szervek munkáját segítő társadalmi szervezetek, tudományos társaságok szerepének növelését.

2. A Szakosztály megalakulásától kezdve a MJSZ Tudományos Bizottsága által körvonalazott, naptári évhez, vagy egyetemi tanévhez igazodó, valamint féléves munkatervekkel dolgozott. Alapvető feladata volt, hogy az állam- és jogtörténet-tudománynak (magyar és egyetemes) a tudományos szocializmus szellemében történő korszerű művelését elősegítse. Teendői közé tartozott a tudományág korábban mellőzött területeinek feltárása, a nem-szocialista jogtörténeti irodalom bíráló átértékelése, időtálló eredményeinek felhasználásával a jó hagyományok megóvása és feleleventése. A múlt haladó tendenciáival összefüggően is feladatot képezett a XX. századi forradalmi átalakulások, s az azokat megelőző korszak állam- és jogtörténeti kutatásainak a XVIII. század végi, XIX. század elejei progresszió iránt tanúsított érdeklődés fokára emelése, ami természetszerűleg nem valamit elutasító, inkább újabb munkára serkentő kívánalom volt.

A kezdet szokásos nehézségeit tetézte az állam- és jogtörténettudományunkra azelőtt jellemző többirányú elszigeteltség: a történettudomány, az állam- és jogtudományok egyéb ágazatai, más országok állam- és jogtörténet-tudománya, s a jogászság szélesebb köre viszonylatában.[3] Mindenekelőtt nem volt megfelelő kapcsolata a történettudománnyal, s a két rokontudomány gyakran figyelmen kívül hagyta egymás eredményeit.[4] A történetírás eredményeinek az állam és jogtörténet-tudományban való hatékonyabb hasznosításával párhuzamosan, elő kellett segíteni a történeti múlt állam- és jogintézményeinek jogtudományi szempontú helyes megvilágítását a történettudomány számára. Ugyancsak fontos problémát jelentett az állam- és jogtörténetnek az állam- és jogtudomány más ágazataival együttműködése, területeik elhatárolása. Ebben a relációban némely témakör elhanyagolása főleg abból következett, hogy a jogtörténet-tudomány egészen a közelmúltig nem tekintette feladatának a legújabbkori anyag beható vizsgálatát.[5] Továbbá a szocialista fejlődés, közelebbről az állam- és jogtörténet-tudomány marxista alapokra fektetése, eddig nem ismert lehetőséget teremt nemzetközi síkú közös feladatok kitűzésére, másrészt bizonyos kérdések megoldásához nemcsak előnyös, hanem elengedhetetlen feltétel a kutatómunka, az irodalmi tevékenység egybehangolása.[6] Nem közömbös végül az állam-

[1] A Szakosztály közös rendezvényeket szervezett, vagy más módon működött együtt a Magyar Történelmi Társulattal, MTA Állam és Jogtudományi Intézettel, Országos Levéltárral, Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézetével, Szlovák Történelmi Társulattal, egyetemi tanszékekkel. A mostani felmérés a szakosztályi élettel közvetlenül, vagy közvetve összefüggő eseményekre szorítkozik, s nem meríti ki az állam- és jogtörténet-tudományunk ugyanaz időszak egyéb (oktatási, irodalmi stb.) eredményeiből is adódó teljes anyagát. A tudományszak egész fejlődését, a felszabadulástól napjainkig, szélesebb alapon külön tanulmányban tárgyalom.

[2] Főleg egyetemi tanszékek melletti kisebb-nagyobb munkaközösségekről alkalmi publikációk (pl. Illés Szeminárium Kiadványai, 1. sz. az 1928–34. évekről) adnak hírt. A gyakorlati jogászságra is számító Jogászegyleti Jogtörténeti Szakosztály irodalmi megnyilatkozásra a Magyar Jogászegylet Könyvtár sorozatban (1.: 28. sz.) tett szert. Alakuló ülésére a Jogtudományi Közlöny, 1946. 17–18. sz. utal. A MTA-hoz kapcsolódó 1954. elején létrejött megfelelő rendeltetésű Állam- és Jogtörténeti Szakbizottság alig működött. L.: A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1954. IV. köt. 3–4. sz. Egyik érdemi ténykedése 1956 májusában a magyar állam- és jogtörténet oktatási programjának megvitatása volt. Uo., VII. köt. 1. sz.

[3] Hármas izoláltságra (külföldi szaktudományoktól, történettudományoktól, jogtudomány többi ágától), sőt megszüntetésére hivatkozik Eckhart Ferenc, Magyar Alkotmány- és jogtörténet c. munkájának méltatása. L.: Móra Mihály, Jogtörténetünk új iránya, Bp. 1948. A jogtörténeti tárgyak lemaradására emlékeztet: Beér János, a tudományos minősítések helyzete állam- és jogtudományunk területén. Jogtudományi Közlöny, 1961. 6. sz.

[4] A közöttük levő szakadék hátrányait ismételten ecsetelte a még polgári alapon álló szakirodalom. V. ö.: Magyar Jogi Szemle, 1943. évf. 288., 341., 474., s köv. old. és más helyeken; a kérdés mai állására alább utalunk.

[5] Bonyolítják a helyzetet a joganyag differenciálódása, immár hosszabb-rövidebb ideje önállósult jogágakra (pl. munkajog) tagozódása, s emellett a periodizáció vitás kérdései. Eckhart, i. m. az utolsó százesztendő (1848/49., dualizmus, 1918/19., „királynélküli királyság") bár tematikailag és arányokban mértéktartó (közel félezer oldalból alig 25-ön alkotmánytörténet) beiktatásával elmozdítja az azelőtt meghúzott határvonalat. Ma kuriózumként hat, h gy ezt a könyv megjelenésekor túlzottnak, a „szomszéd földjébe (t. i. az élő jogba) beleszántásnak" minősítették. L.: Molnár Kálmán, 1848, mint az alkotmánytörténet és az alkotmányjog határmesgyéje. Jogtudományi Közlöny, 1947. 21–22. sz. A helyes arányok kiképzése, amint ez újabban történik, sem egyszerű metodikai kérdés, hanem az állam és jog fejlődésvonala lényegi megközelítéséből fakad. L.: A magyar állam- és jogtörténet oktatásának program-tervezete. (Litografált). 1962.

[6] Az állam- és jogtípus váltakozásai mellett, a különböző országok állam- és jogrendszere történeti egymásra hatásának tárgyilagos és előremutató feltárása a szakmai-tudományos nézőpon-

és jogtörténet népszerűsítése az egész jogászság között, szakmai és eszmei-politikai tudásának gyarapítása érdekében. Ide tartozik még, hogy az állam- és jogtörténet-tudomány művelése közismerten igen szűk körre korlátozódott, s ez utóbbi irányú ténykedés egyben lehetőséget kínált új munkatársak bevonására.[7]

Az említett hiányosságok zömének a kiküszöbölése leginkább az oktató-nevelő, tudományos állami szervekkel szorosan együttműködő társadalmi szerv támogatásával volt várható. A Magyar Jogászszövetség, amelynek kebelébe a Szakosztály tartozik, felkarolta a gyakorlati jogászi tevékenységtől távolabbeső állam- és jogtörténeti viták megrendezését, s igazolódott, hogy a korábbi kísérletek ismert kimenetetele nem szakmai-tárgyi sajátosságokból következett. Lehetővé vált, hogy az élő jog kérdéseire intenzíven reagáló Jogászszövetség egyik szerve egészen különleges területen bizonyságot tegyen az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásának értelméről, stb. Ez a szervezeti megoldás nyújthatott módot fiatal kutatók kezdeti eredményeinek, valamint érett, de a publikálást megelőző eszmecserét igénylő művek bemutatására. A Szakosztály összefoghatta az addig szétforgácsolt alkotó törekvéseket, a jogtörténet elszigetelt, csupán katedrára korlátozódó művelését minden előzőt felülmúló körre kiszélesíthette.[8]

II.

3. A Szakosztály műsorán az első évben kizárólag XIX. századi, túlnyomóan magyar és részben egyetemes állam- és jogtörténeti témák szerepeltek. Ekkor a kiegyezés előtti, és főleg az ezt követő időszak földbirtokos-tőkés állama jogalkotásának, joggyakorlatának kritikai elemzését állította a vizsgálódás homlokterébe. Ebben a körben szervezett vitaülések előadásai hézagpótló anyagot, egykorú dokumentumokat, levéltári forrásokat tártak fel. A feldolgozott adatok alapján leszűrt elvi általánosítások reális képet festettek a múlt század első felének, illetőleg a dualizmus korszakának jogintézményeiről, földesúri-jobbágy viszonyról, parlamenti jogról, bírói gyakorlatról, stb. Megvilágították az imperializmus előestéje jogállapotának eddig rejtve maradt árnyalatait és helyesbítették az időszak jogintézményeit egyoldalúan idealizáló felfogást.

Az egyik idevágó vitaülés dokumentálta, hogy a munkás- és parasztmozgalmak ellen irányuló gyakorlat elsősorban a nyomozati vallomásokat fogadta el az ítéleti tényállás alapjául. Konkrét tényeket mutatott fel a legalitás és bírói függetlenség elveinek áttöréséről, politikai perekben a Btk-t (1878) anticipálva hozott ítéletekről, az eljárásban az anyanyelv-használat korlátozásáról. Másik téma feldolgozása viszont azt állapította meg, hogy az 1853. évi úrbéri pátens határvonalat jelöl, mert utána a hitbizomány területén az árendások helyét a tőkés haszonbérlők foglalják el. Egy további előadás rávilágított, hogy a kiegyezést követő évtizedek parlamenti életének gyakran gyújtópontjába került mentelmi jog mindkét ága, az immunitás és az inviolabilitás egyaránt nélkülözte az átfogó tételes szabályozást, ami tág teret engedett a képviselőket zaklató rendszabályoknak. Később, a századforduló táján pedig, a társadalmi és ellenzéki mozgalmakra a kormányzat önkényes fellépései nyomán, megszűnik a mentelmi jognak az államhatalmi ágak egyensúlyát szabályozó, a parlamentet, mint testületet védelmező szerepe. A jogéletnek egyik különösen rendezetlen területére engedett bepillantást az ugyanebből az időszakból vett következő referátum, amely a munkaviszonnyal kapcsolatos perek ismertetését választotta tárgyául. Régi adósságot törlesztett az egyetemes állam- és jogtörténeti (a XIX. századi orosz jogtörténetírás forrásai) előadás, amely adalékokat szolgáltatott a hazai burzsoá jogtörténet-tudomány szláv történeti kapcsolatokat mellőző, csupán a német jogfejlődés hatására korlátozódó szemléletéről, s az ettől eltérő szórványos megnyilatkozásokról (Tagányi, Wenzel és mások). Egyben felvillantotta a magyar jogtörténet-írásban is tárgyalt néhány a társadalmi helyzetet, s nem családköteléket jelentő terminust (cseljad, cseljagyin) taglaló, továbbá a normannisták, illetőleg ezeket tagadó nemzetségi teória eszmekörében írott művek lapjait, stb.[9]

Ezeken a saját önálló rendezvényein felül a Szakosztály résztvett a MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság vitaülésén a magyar állam- és jogtörténetírás feladatairól.[10] Továbbá közreműködött a magyar állam- és jogtörténet egyetemi jegyzetről az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán tartott vitában, s egyik szakosztályi ankétját a szegedi Állam- és Jogtudományi Karon rendezte meg.

4. A következő esztendő (1959) jelentősen bővült repertoárját, részint a XX. század első évtizedei-

---

tok, eredmények puszta regisztrálásán túlmenő érlelő vitákat tételez fel. V. ö.: Leonard Bianchi, Madárska historiografia statu a práva- stav a ulohy. Právny Obzor, 1959. 2. sz.; uő., Niekolko otázok spolupráce ceskoslovenskych a madárskych právnych historikov. Právnehistoricke Studie. Praha, 1961. VII., uő., Návsteva zo Sväzu madárskych právnikov. Právny Obzor, 1962. 1. sz.; Horváth Pál, Karol Rebro: Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku. Agrártörténeti Szemle, 1962. 1–2. sz.

[7] Ez a tárgykör igen kézenfekvő a jogalkotásban, jogalkalmazásban közreműködő gyakorlati szakemberek tudatában a jogintézmények eredetéről helyes felfogás megszilárdítására, a túlhaladott nézetek kiküszöbölésére. Hasonlóképpen nevelő szerepet tölthet be a nem jogi képzettségűeknél az állam- és jogtörténet ismeretanyagának (pl. 1848/49., 1918/19. állama és joga, a köztudatban még tévesen értékelt régi intézmények, Aranybulla, Tripartitum) népszerű tolmácsolása, ami azonban kívül esik a Szakosztály szorosabban vett feladatkörén, más szervekre, TIT-re, stb. tartozik.

[8] Sok rendezvényének előadói elsőízben szerepeltek tudományos nyilvánosság előtt, mások meg tudományos fokozat elérésére szánt munkájuk részeit mutatták be stb.

[9] Az év folyamán tartott előadások egy része később megjelent a szaksajtógan. L.: Horváth Pál, Az orosz jogtörténetírás fejlődésének etapjai a XIX. században, különös tekintettel az orosz feudális társadalom feltárására. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar actája, 1961., Tom. II. Fasc. 2.; Maday Pál, Árendás jobbágyok szerződés formulái a mindszent-ányási uradalomban. Acta Universitatis Szegediensis, 1958., Tom. V. Fasc. 8.; Pecze Ferenc, A mentelmi jog a dualizmus korában, Jogtudományi Közlöny, 1960. 11. sz.; Sarlós Béla, A bírói gyakorlat politikai bűnügyekben a Btk hatálybalépése után. 1880–1900.; Sápi Vilmos, A munkaviszonyból eredő perek a dualizmus első évtizedeiben. Egyik-másik munkát később recenziók méltatták. L. pl.: Szamel Lajos, A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványai. Jogtudományi Közlöny, 1961. 5. sz.; Karol Rebro, ism. Právny Obzor, 1960. 7. 443. sz.; Wladyslaw Sobicinski, ism. Kwartalnik Historyczny, 1959. 4. sz.; B. L., ism. Foaia Noastra, 1960. 22. sz.

[10] L.: Sarlós Márton, Magyar állam- és jogtörténetírásunk jelenlegi helyzete és legközelebbi feladatai. Jogtudományi Közlöny, 1958. 9. sz.; Horváth Pál, A MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának vitaülése jogtörténetírásunk jelenlegi helyzetéről és legközelebbi feladatairól. Uo.; Leonard Bianchi, Madárska historiografia státu a práva – stav a ulohy. Právny Obzor, 1959. 2. sz.

ből, részint a távolabbi történeti múltból választott anyagokkal, több nagyszabású, néhány kimagasló rendezvény töltötte ki. A tevékenység súlypontja egyfelől ünnepi évfordulókra (Magyar Tanácsköztársaság létrejötte, Magyar Népköztársaság Alkotmányának keletkezése), másfelől a rokonintézményekkel a tudományos együttműködés kiszélesítésére helyeződött.

Az ünnepi évfordulók körében a Szakosztály egy önálló rendezvényt tartott tanácsköztársasági témával. Az előadás mélyrehatóan, a tévedésektől megszűrve tárgyalta a nemzeti kérdés megoldására szánt intézményeket. Utalt a kulturális autonómia alapján álló nézet gátló hatására, majd vázolta a nemzeti önrendelkezés kereteivé kiépített területi autonómia szervezetét.[11]

A szakosztály két témakört felölelő több előadással, korreferátummal résztvett a Magyar Jogászszövetség és a Magyar Tudományos Akadémia közös rendezésében lezajlott jogászkonferencián (organikus és szentkorona államelmélet, jogszolgáltatási szervezet a XVIII. század végén kérdések)[12] Az idesoroló fejtegetések megrajzolták a szentkorona és az organikus államfelfogás történetileg kialakult három változatát. Az elsőben a király és a nemesi communitás külön-külön alanyként szerepel (Werbőczi), a másik egyesíti a nemzetet és a királyt a koronatanban (Hajnik), míg a harmadik teokratikus-monarchikus színezetű, az egyházi hatalom felsőbbségét hangsúlyozza a világival szemben (szellemtörténeti irány). A vita rámutatott, hogy a szentkorona-tan önmagában, vallásos függvényeivel a XX. században idegenül hatott, s az organikus államfelfogás hozzákapcsolása a „korszerűsítést" szolgálta. A koronára vonatkozó szóképek váltakozásaiból, a szorosabb országhatárokon túli, génuai, raguzai, velencei előfordulásaiból vont következtetéseket pedig túlzottnak találta. A következő előadás a felvilágosult abszolutizmus jozefinus felfogásából eredő, az elavult magyar feudális jogszolgáltatást a polgári fejlődés irányában átalakító reformokat vetette mérlegre. Úgy látta, hogy a császári elgondolás az államhatalmi ágak megosztásán nyugvó centralizált bírói szervezet kiépítését célozta, de a hazai elmaradott viszonyok között nem hozhatott tartós eredményt. Az ehhez kapcsolódó belga hozzászólás kimutatta, hogy II. József módszerei ellenkezést váltottak ki azoknál is, akiktől ideológiájuknál fogva támogatást kellett volna kapnia, így a különböző társadalmi rétegek, eltérő felfogású csoportok természetellenes szövetségén meghiúsult a németalföldi jogszolgáltatás reformja. A vitában utaltak továbbá az erdélyi reform sajátos vonásaira, valamint arra, hogy a magánjogi síkú intézkedések messze a más jogterületeken foganatosított újító rendszabályok mögött maradtak. Rámutattak, hogy a korabeli börtönfeltételek és a büntetésvégrehajtás gyakorlata mellett a viszonylag rövid tartamú szabadságvesztés is nyomasztóan hatásos volt.[13]

Ezt követően a Szakosztályban megvitatott az állam és egyházak viszonyáról szóló előadás a főkegyúri jog szünetelése idején a katolikus egyháznagyok kinevezésénél a Horthy-állam befolyásának kérdéseit fejtette ki. Az imponálóan gazdag forrásokból választékosan rajzolta meg a Vatikánnal az ún. intesa semplice körül folytatott diplomáciai tárgyalásokat, a prímási szék 1927-ben történt betöltésének politikai hátterét, a két hatalmi tényező ellentétének és érdektalálkozásainak dialektikáját. A Gasparri vetette jogi csapdák jellemzésére szellemesen citálta, hogy Serédi a kormánynak olyan titkos jelöltje volt, akiről a kormány sem tudott.[14] A Szakosztály soronkövetkező ülésen az OLt munkatársának tolmácsolásában adott helyet az állam- és jogtörténeti kutatások szempontjából fontos levéltári téma előadásához.[15]

A fentiekben körvonalazott programot a Szakosztály további, valamennyi előzőnél szélesebb hatósugarú rendezvények megszervezésével egészítette ki. Az egyik a Magyar Történelmi Társulattal közösen tartott vitaülés volt, amelyen a történettudománynak a XV. századi magyar társadalomfejlődésre vonatkozó álláspontját vitatták az állam- és jogtörténet művelői, valamint a középkori városi jog kérdései szerepeltek.[16] Ez utóbbinak kifejezettebben jogtörténeti jellege, a Budai Jogkönyvnek általában a magyar városjogot, tárnokjogot befolyásoló hatása érdemessé avatja önálló tárgyalásra, s a tételes jog művelőinek figyelmét sem kerülte el.[17] A vita iránt tanúsított nagy érdeklődés táplálja azt a várakozást, hogy a történész-jogtörténész eszmecserék mindkét oldalon a jövőben is gyümölcsözővé tehetők.

A második jelentős megnyilvánulás ugyancsak a Magyar Történelmi Társulattal karöltve, a Csehszlovák Tudományos Akadémia képviselőinek közreműködésével tartott előadó ülés volt. Ez a tör-

[11] Buzás József, A nemzeti kérdés jogi szabályozása a Magyar Tanácsköztársaságban. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar actája, 1959. Tom. I. Fasc. 1. Itt említendő ugyanebben az évben megjelent tanácsköztársasági kiadvány, amelynek recenzióit l.; Péteri Zoltán, A Magyar Tanácsköztársaság és Joga. Jogtudományi Közlöny, 1961. 3. sz.; Antalffy György, A Magyar Tanácsköztársaság Állama és Joga. Társadalmi Szemle 1961. 6. sz.

[12] Előadtak: Sarlós Márton, Varga Endre, korreferáltak: Horváth Pál, Maday Pál, Pecze Ferenc, Sarlós Béla.

[13] -p. -r., Jogászkonferencia 1959. Jogtudományi Közlöny, 1959. 10–11. sz.; Kovács István, Az Alkotmány 10. évfordulójára rendezett jogász konferenciáról. MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1960. X. köt.; Sarlós Márton, Az organikus és szentkorona államelmélet a magyar jogtörténetírásban. Magyar Tudomány, 1960. 3. sz.; uő., A „Szentkorona Tan" kialakulásához. A XV. századbeli magyar államfelfogás és szellemtörténeti jogtörténetünk. Jogtudományi Közlöny, 1959. 7–8. sz.; uő., A nemzeti hagyományok, Hajnik és az angol jog. Uo., 1960. 11. sz.; Varga Endre, A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában. Századok 1960. 5–6. sz.

[14] Csizmadia Andor, Az állam és egyházak viszonyának egyes kérdései a Horthy-rendszerben (készülő doktori értekezés része).

[15] Győrffy Sándor, A Tanácsköztársaság levéltári dokumentumai az Országos Levéltárban.

[16] A vita alapját Mályusz Elemér, A magyar rendi állam Hunyadi korában. Bp., 1959.; uő, A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp., 1958. munkákhoz, valamint Karl Mollay, Das Ofner Stadtrecht. Bp., 1959. forráskiadványhoz kapcsolódó referátumok képezték. Az elsőhöz hozzászólt Csizmadia Andor, A konstanzi „bulla" hatása a főkegyúri jog fejlődésére. MTA. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1959. IX. köt. 3–4 pont. sz.; uő., Die Auswirkungen der „Bulle" von Konstanz auf Entwicklung des Oberpatronatsrechts. Acta Iuridica Academia Scientiarium Hungariae, 1960. II., amelyre élesen reflektált Alexander Szentirmai. De „jure supremi patronatus" regum Hungariae. Monitor Ecclesiasticus, 1961. A másodikhoz pedig 1.: Századok, 1959. 2–4. 718. old. Függedi Erik, ism. Századok, 1961. 2–3 sz. A két előadásról a MTT közgyűlési beszámolója saját rendezvényei között is megemlékezik. Századok 1962. 1–2. sz.

[17] Mádl Ferenc, Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. tv. – a polgári jogi kodifikáció tükrében. A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1960. X. köt. 1–2. sz.

történetírás, illetőleg az állam- és jogtörténet-írást együttesen érdeklő kérdésekkel, valamint a csehszlovák és a magyar állam- és jogtörténet együttműködésére vonatkozó elgondolásokkal, továbbá a XVI—XVII. századi földesúri jogszolgáltatás, végül a feudáliskori paraszti ipar problémáival foglalkozott.[18] Az ülésen a hazai állam és jogtörténet-tudomány kérdései iránt országhatáron túl is megnyilvánuló érdeklődés, ugyanakkor gazdag, nívósan feldolgozott kutatási eredmények feledtették a programszerűen egyetlen napra zsúfolt, eleve vita mellőzésével tervezett lebonyolítás okozta hiányt. Nehéz volna e sokrétű anyagnak csak a legfőbb jellemzőit is a rendelkezésre álló terjedelemben összesűríteni, ezért a vonatkozó ismertetések irodalmára utalunk.[19]

5. Működésének harmadik esztendejében a Szakosztály újabb témákat vont érdeklődési körébe, s tűzött vitaülései napirendjére. Továbbra is fenntartotta a kapcsolatot a rokonintézményekkel és gondoskodott arról, hogy ez a programjában kifejezésre jusson. Az 1960. évnek, az előbbiekhez hasonlóan, szintén voltak kiemelkedő aktuális eseményei (felszabadulási ünnepségek, Széchenyi centenárium), amelyekről a Szakosztály ismét méltóképpen megemlékezett.

Az ünnepi évfordulókhoz a Szakosztály négy ízben járult hozzá különböző tárgyú felolvasásokkal. Először a Dunántúli Tudományos Intézettel együttműködve vett részt a Pécsi Ünnepi Hetek alkalmával rendezett történész napokon az 1944/1945. évek helyi szerveinek működésével foglalkozó előadással,[20] amelyhez a többi között csehszlovákiai jogtörténész is hozzászólt. Ezek a megnyilatkozások magasszínvonalú párhuzamát adták a hazai és az egykorú szlovenszkói népi forradalmi szervek történelmi jelentőségű tevékenységének. A másik pedig a felszabadulás tizenötödik évfordulójára rendezett ünnepi ülésszakon a magyar népi demokratikus állam fejlődésének kezdeti időszakáról tartott előadás volt. A referátum és a hozzákapcsolódó vita plasztikusan ábrázolta a többi között a királyság intézménye maradványainak a történelmi átalakulást akadályozó szerepét, köztársasági intézményekkel való felváltásukat.[21] A következő vitaülést a Szakosztály a Széchenyi centenáriumnak szentelte, amivel az egész magyar állam- és jogtudomány adózott a nagy gondolkodó emlékének. Az előadás értékei közé tartozik, hogy bemutatta a jobbágybirtokképtelenség, az incapacitás megszüntetése és az úrbériség megszüntetése közötti tartalmi és terminológiai különbség árnyalatait, elhatároló ismérveit. Majd később ugyanebben a körben szervezett vidéki rendezvényen a feudális állam alapintézményeire vonatkozó kritikai nézetek szerepeltek.[22]

Az egyéb szakosztályi rendezvények elsősorban a feudális jognak a kapitalista jogba való átmenetele kérdéseivel foglalkoztak (jobbágy-felszabadítás, esküdtszék, nők egyenjogúsítása). A Szakosztály műsorának különösen új színt kölcsönző, a nők jogairól szóló téma a legelhanyagoltabbak közé tartozik a magyar állam- és jogtörténet-tudományban. Már ennél fogva dicséretes volt a társadalmi hovatartozás szerint sokszínű, az adott viszonyok között ugyan csekély hatásra szert tevő hazai feminista mozgalmak bemutatása. A nők jogait leghatározottabban hirdető radikális értelmiség is csak művelődéshez való jogot kívánt, nem politikai, hanem tisztán didaktikai kérdésként kezelve. 1790-ben pl. egyik követelése arra irányult, hogy a nők helyet kapjanak az országgyűlés hallgatóságának soraiban. Új eredményeket tárt fel az az előadás is, amely kimutatta, hogy a sajtóvétségek elbírálását tárgyazó rendeletet Békey István szövegezte, míg Szalai és Deák csupán helyenként javításokat eszközöltek azon. Találóan utasította a mesék birodalmába a minden jelentős munkánál történeti személyiség szerzőségét kutató hajlam feltevését, s gondolatébresztőek voltak a rendelet megjelenését sürgető okokról adott fejtegetések. A tartalmilag antifeudálisnak és abszolutizmus ellenes rendeletnek egyben a negatív (pl. az esküdtképességet cenzushoz kötötte) vonásaira is rámutatott. Másik előadás szép apparátusra támaszkodva, a jobbágyságnak a feudális függőségtől szabadulásához vezető hatalmas történelmi folyamatból merített helytörténeti kutatások eredményeivel gyarapította a kérdés meglevő, távolról sem teljes ismeretképének mozaiklapjait.[23]

6. A már hagyományos gyakorlatot folytatva, 1961-ben a Szakosztály kezdeményezte közös program megvalósítását a történészekkel, s a történettudomány művelőivel a munkakapcsolatokat fenntartotta. Ennek egyik eredményeként a kimondottan jogtörténeti kérdések mellett, történész előadása alapján bocsátotta vitára az 1848/49. évi átalakulás néhány jogtörténeti nézőpontból is érdeklődésre számottartó kérdését.[24] Ren-

[18] Leonard Bianchi, A csehszlovák és a magyar jogtörténészek együttműködésének néhány kérdése; Sarlós Márton, a történetírás és a jogtörténetírás közös feladatai; Sinkovics István, A feudális kori paraszti ipar néhány kérdése; Varga Endre, A földesúri jogszolgáltatás a XVI–XVII. században. Ezekből némelyiket a MTT közgyűlési beszámoló a saját előadásoknál is felsorolja. Századok, 1962. 1–2. sz.

[19] Szegvári Katalin, Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat és a MJSZ Jogtörténeti Szakosztálya előadó üléséről. Jogtudományi Közlöny, 1960. 1–2. sz.; Pecze Ferenc, A magyar történetírás és jogtörténetírás közös kérdéseiről. Magyar Tudomány, 1960. 2. sz.; Leonard Bianchi, Niekolko otázok spolupráce československych a madarskych právnych historikov. Právnehistorické Studie. Praha, 1961. VII. L. még: Századok, 1959. 5–6, sz. 953. old., és ugyanott jelzett sajtó alatt levő kézirat. Varga Endre, Uriszék, XVI–XVII. századi perszövegek. Bp. 1958. Előbb ismerteti Csizmadia Andor, Jogtudományi Közlöny, 1959. 10–11. sz.; Móra Mihály, Magyar Tudomány, 1959. 423., s köv. old.

[20] Csizmadia Andor, A nemzeti bizottságok a felszabadulás utáni állami mechanizmusban – a Pécs – Baranyai Nemzeti Bizottság 1944–45. évi történetéhez. Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944–1960. Pécs, 1961.

[21] Kovács Kálmán, Az új magyar államiság kialakulásának kezdetei. A monarchikus államforma megszüntetése jogi aktusait a forradalom első szakasza egyik fontos tényeként emeli ki a szocialista jogirodalom. L.: Scsetyinin-Belyszon, Dva ucsebnyika po goszudarsztvennomu pravu narodnoj demokratyiji. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1962. 2. sz.

[22] Az ülés előadója: Sarlós Márton, korreferátumot tartott: Csizmadia Andor. L.: Pecze Ferenc, Vitaülés Széchenyi István emlékezetére. Magyar Jog, 1961, 2. sz.; s a miskolci MJSZ–TIT rendezvényen előadott: uő., Széchenyi bírálata a feudális állam alapintézményeiről. A témakörhöz l.: Sarlós Márton, Széchényi és a feudális jogrend átalakulása. Bp., 1960. Ehhez reflexiókat fűz Orosz István, Széchenyi és a jobbágykérdés. Agrártörténeti Szemle, 1962. 1–2. sz.

[23] Both Ödön, Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet. Szeged, 1960.; Erről l.: Spira György, ism. Századok, 1961. 756., s köv. old.; Szegvári Katalin, A nők egyenjogúsításáért folytatott küzdelem kezdetei hazánkban (készülő kandidátusi értekezés része); Vargyai Gyula, A jobbágy-felszabadítás az eszterg>m-megyei egyházi birtokokon.

[24] Urbán Aladár, Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc politikai rendőrségének megszervezése.

dezvényein változatlanul megjelentek és aktívan résztvettek a MTT, az OLt, a Fővárosi Levéltár és más rokonszervek tudományos dolgozói. Gondoskodott továbbá a Szakosztály vidéki előadás megtartásáról a MJSZ, illetőleg a TIT Borsod-megyei szervezeteivel való együttműködésben.

Az önálló szakosztályi rendezvények a helyi állami szervek jogalkotásához, valamint a büntető joghoz kapcsolódó kérdésekkel foglalkoztak (fővárosi jogalkotás 1919-ben, kriminológiai téma stb.). Ezek a munkák napfényre hoztak számos olyan adatot, amelyek az első magyar munkásállam erőfeszítéseit igazolták törvényes rendjének kiépítésében. Az előbbi megvilágította, hogy a Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt nem bontakozhatott ki a képviseleti szerv, a tanács jogalkotó munkája, hanem ezt alsóbb fokon jórészt az igazgatási szervek rendelkezései helyettesítették. Az utóbbi téma előadása pedig kimutatta, hogy a büntetés céljának a javítást tekintették, aminek eszköze a munka, a társadalom átalakító ereje és a gyógyítás.[25]

A Magyar Jogász Szövetség küldöttsége ugyanaz év őszén csehszlovákiai utat bonyolított le, amelynek programjában tudományos és gyakorlati jogi kérdéseket érintő tárgyalások szerepeltek. Ennek keretében a Szakosztály a Szlovák Tudományos Akadémia elnökségének meghívására képviseltette magát a meghívó Akadémia Jogi Kabinetje és a Szlovák Történelmi Társulat rendezésében tartott anketon. Az egyik előadás éppúgy a szomszédos csehszlovák és a magyar népek állam- és jogtörténettudományait kölcsönösen érdeklő problémákra világított rá, mint két évvel korábban a fentebb említett budapesti előadó ülés. Azzal egyezően emelte ki a közös kérdések megoldásának, a kutatások összehangolt elvégzésének, majd ezek alapján egybevágó tudományos eredmények és következtetések kialakításának szükséges voltát. A másik előadás a Werbőczit Aquinói Tamás tanítványaként beállító felfogástól eltérően, a HK határozott élességgel tomista szemlélettel ellentétes, a világi hatalom elsőbbségét rögzítő, s ennyiben a XV. századi hasonló törvényeinket kiegészítő, a pápával szemben a nemzeti államegyház alapján álló voltát emelte ki. E II. csehszlovák—magyar állam- és jogtörténet-tudományi konferencia vitájának volumene, a hozzászólások száma lehetetlenné, de mindkét ország szakfolyóiratában, sajtójában megjelent több recenzió, tudósítás mellőzhetővé is teszi az e helyütt való bővebb ismertetését.[26]

Kiemelkedő jelentőségénél fogva fontos ténykedése volt a Szakosztálynak az egyetemes állam- és jogtörténeti tananyag-korszerűsítési ankéton való részvétel. Ismét olyan megnyilvánulással találkoztunk, amikor szorosabban a most tanuló jogásznemzedék oktatását-nevelését meghatározó alapvető kérdések tárgyalása nem korlátozódott a legközvetlenebbül érdekelt tudósok körére, hanem a Szakosztályban tömörülők is cselekvő részesei lehettek a nagyhorderejű vitának. Hasonlóképpen egyetemes állam- és jogtörténeti témát érintett, bár a Szakosztály intézményes közreműködése nélkül, a középkori falusi földközösség kérdéseiről szóló monográfia vitája.[27]

7. Ebben az évben érdekes téma bemutatásával jelzett a Szakosztály újabb adósságot, amelynek törlesztése a magyar állam- és jogtörténettudományra vár. A történettudomány adataira és a saját kutatásokra támaszkodva, vázolta az előadó a nemesi vármegyével gyakran szembehelyezkedő parasztmegye, a „szegénység concursusa" néhány vonását. Ez az eddig rendelkezésre álló források szerint a XVI—XVIII. századokban létező szervezet egyrészt függvénye a nemesi vármegyének, másrészt az ellene fellépő jobbágy-megmozdulások, fegyveres felkelések keretévé is vált. Már a polgári történetírásban érintett változata volt a parasztmegyének az etnikai jellegzetességeket tükröző zapis, amely bizonyos strukturális eltéréseket mutatott.[28]

Az ez évi programba is beiktatott történész előadás megállapította, hogy az Árpád-kor legvégén a királyi kúriában felállított állandó bíróság vezetését a király nem nagybirtokosra, illetőleg az országos főméltóságok egyikére, hanem az alországbíróira bízta. Az okokat a királyi tekintély hanyatlásában, a bárók hatalmának növekedésében látta kereshetőnek, a fejlődés azonban az Anjouk idején a királyi hatalom megszilárdításával új irányt vesz. Elmélyült gonddal cizellált fejtegetések érzékeltették a mozgató rugóit annak az átalakulásnak, amelyet ugyan már Hajnik is észlelt, ámbár a társadalmi funkcióját nem ismerte fel. Az előbbivel együtt tűzte napirendre a Szakosztály az egyetemes állam- és jogtörténet köréből a Nemzis Theresianát, amely előadás markáns vonalakkal ábrázolta a büntetőkódex összefüggését a birodalmi centralizációval, gazdaságpolitikával, paraszti osztályharc elmélyülésével, azt következtetve, hogy a bűncselekményt látszólag Beccaria szerint határozta meg, de módot adott a bírónak az analógia alkalmazására. Az anyagi és eljárásjogi szabályok rögzítését önmagában rendezettebb állapotok felé előrelépésként, de a privilégiumok nyílt fenntartása, a kegyetlen büntetések, a tortúra, stb. miatt nem a polgári felvilágosodás, a jövő, hanem a feudalizmus egyik utolsó jelentős

[25] Balás Gábor, A fővárosi jogalkotás a Tanácsköztársaság idején; Schönvald Pál, A Magyar Tanácsköztársaság alatt működő Kísérleti Kriminológiai Osztály iratai.

[26] Karol Rebro, Niektoré otázky dejin státu a práva na Slovensku c., az állam- és j gtörténet tárgyáról szóló előadás a környező országok legújabb szakirodalmára is kitérve, vázolta a téma náluk időszerű kérdéseit. V. ö. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1961. 3. sz., továbbá a szomszédos országokban jelenleg használt állam- és jogtörténeti tankönyvek. Sarlós Márton pedig a magyar szentkorona elmélet államfelfogásáról és birtoktanáról olvasott fel. A vitában résztvettek: J. Dubnicky, St. Luby, J. Mészáros, Pecze F., P. Ratkos, M. Vietor. L.: Leonard Binachi, Návsteva zo Sväzu madarskych právnikov. Právny Obzor, 1962. 1. sz.; uő., Spolupráca madarskych a československych právnych historikov. Právnehistorické Studie, 1962. VIII.; Pecze Ferenc, Ankét a csehszlovák és a magyar jogtörténettudomány néhány közös kérdéséről. Jogtudományi Közlöny, 1962. 1. sz.

[27] V. ö. Hajdu Lajos. Egy reformvita tanulságai, Felsőoktatási Szemle, 1962. 2. sz.; Csizmadia Andor, A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. Horváth Pál jogtörténeti monográfiája. Jogtudományi Közlöny, 1961. 7—8.; Ernst Metz, ism. u. ezt., Zeitschrift für Geschichtswissenshaft, 1961. 5. sz.; Štefan Krivošik, ism. Právny Obzor, 1959. 1. sz.; Karol Rebro, ism. Uo., 1961. 4. sz.

[28] Jávor Ernő, A parasztmegye és a nemesi vármegye jogviszonya. V. ö. Rudnay Béla, A Csermenyek és a parasztság büntető bíróságai a XVI. és XVII. században. Bp., 1909.; Gyárfás István, A parasztmegye. Akadémiai Értekezések, 1882. és más munkák.

törvényhozási aktusaként értékelte.[29]

A rendelkezésre álló, előadásra szánt anyagokra támaszkodva nyílik lehetőség huzamosabb időre szóló tervek megvalósítására, nem ritkán egy rendezvény keretében több téma megvitatására. Ezek közé sorolnak a III. magyar—csehszlovák állam- és jogtörténet-tudományi konferenciára tűzött főreferátumok: a jobbágy-telek tulajdon a XVIII. században és a szabadságjogok kérdése a dualizmus korában, valamint a csatlakozó korreferátumok (gyülekezési és egyesülési szabadság stb.). Az első fontos jogtörténeti kérdésben keresi a korabeli valóságos viszonyoknak adekvát választ. Ennek különös jelentőséget kölcsönöz a csehszlovák történészek között 1961-ben folytatott s a külföldi, valamint honi szaksajtóban már előzetesen kialakult polémia.[30] A referátum tételei vitatják a Tripartitum III. 30. § 7-nek még a Terézia kor előtt megváltoztatását valló nézeteket, s tagadják, hogy a jobbágyvédelmi beavatkozásokkal a földesúr tulajdonjoga gyakorlatilag megszűnt, ő pedig voltaképen csak a jobbágyföldek „intézőjévé" vált volna. Az előadó úgy véli, hogy a haszonélvezetről (ususfructus) lehet beszélni, de nem azonos más társadalmi alakulatok haszonélvezetével, hanem a feudális kizsákmányolás sajátos jogi formája. A másik szintén komoly érdeklődésre számottartó témakör érzékeny területen, az állampolgári jogok egyik szelvénye, a szabadságjogok keresztmetszetében tárja fel az állam- és jogtörténetileg elenyészően vizsgált időszak jogállapotát. A lelkiismereti szabadság, a felekezetek egyenjogúságának, a gyülekezési és egyesülési jognak a kérdései mind olyanok, amelyeknek a megvilágítása nem is mai tartozást ró le. Az előadás ismérvei alapján elhatárolva a vallásszabadságot és a lelkiismereti szabadságot hangsúlyozza, hogy az előbbinek törvényes kinyilvánításával egyidőben az utóbbi megszorítást szenved. Az imperializmus korában nálunk a fejlődés nem az állam- és egyház szétválasztása felé halad, hanem a bevett felekezeteket az állami mechanizmusba építik. A korreferátumok demonstrálják, hogy a gyülekezési szabadságot törvények helyett a hierarchia alacsonyabb fokán álló jogszabályok rendezték, amelyek részben tovább éltek 1918 után a burzsoá Csehszlovákiában. Az egyesülési szabadságot pedig, noha ezt szórványosan törvényi szinten is elismerték, a nők, de főleg a nemzetiségek és a munkásosztály irányában megszabott feltételek verték béklyóba. Értékes további, lengyel városjog-történeti vendégelőadás emelte a rendezvény rangját, s zárta a témák sorát. A most adható lapidáris tömörségű vázlat nem kívánja helyettesíteni a történet- és a jogtudósok nagy érdeklődésével, számos hozzászólással kísért eredményes nemzetközi konferenciáról megjelenő beható recenziókat.[31]

III.

8. A témák sokszínűsége, a rendezvények és előadások nagy száma[32] eleve meghatározták az áttekintés részletességét, a szakosztályi fejlődésvonalat bemutató rendeltetése pedig az események kronológiai csoportosítását kívánta meg. Nem lehetett terünk valamennyi vitatott és vitatható kérdés vázolására, néhány összegező megállapítást azonban indokolt és érdemes lesz tenni, módszerbeli tapasztalatokra utalni.

Nyomban a kezdő év sikere, az előadások tematikai összhangja és egységes elvi alapja, gondolatai tartalma biztatóan tanúskodott állam- és jogtörténet-tudományunk lehetőségeiről, a szakosztályi adottságok kedvező voltáról. Azonban az is kitűnt, hogy egyelőre nem sikerült az egyébként jól megragadott, hálás anyagok feletti vitákat eléggé elmélyíteni, ami az ülések elkészítésének javítására (alkalmas helyiség biztosítása, előadásvázlat sokszorosítása, szétküldése, stb.) hívta fel a figyelmet. A következő esztendő a rendezvények méretei és az alkalmazott módszerek tekintetében egyaránt fejlődést hozott. Eredményekben egyik leggazdagabb éve volt ez a Szakosztálynak, amikor a témáknak széles skáláját dolgozták fel. Ez a tény, valamint számos kiváló tudós értékes előadása kárpótolt, a „rendellenességért", hogy a lebonyolított egész programot nem lehet egyetlen problémakör (mint az előző évben) fonálra fűzni. Némileg gátolta a rendezvények hatékonyságát, hogy nem minden esetben biztosították a vita szervezeti feltételeit, s a hivatkozott kezdeti hiányosságok vissza-visszatértek.

Az utóbbi években kivált a nemzetközi érdeklődésű előadások,[33] ankétok a lerakott alapokon gazdag termést érleltek, noha az egyik jól sikerült volt, a másik kevésbé, egy-egy alkalom sűrítette a rendezvényeket, máskor szervezési nehézségek késleltették a munkát stb. Többször koronázta siker azt a törekvést, hogy a szakosztályi előadásokon a legifjabb jogásznemzedék tagjai, az egyetemi hallgatók is résztvegyenek. A Szakosztály az első években eredményesen bonyolított le vidéki (szegedi, pécsi, miskolci) rendezvényeket, viszont az utóbbi időben ezen a téren lemaradás tapasztalható. Éppen a sokoldalú tevékenység miatt tűnik hiánynak, hogy a többi szakosztállyal közös rendezvények szervezése mindig megrekedt a kezdeti lépésnél.

Az eltelt időszak második felében jelentékenyen megjavult az előkészítés munkája: előre felkért korreferensek bevonásával bonyo-

[29] Gerics József. A magyar királyi bírói jelenlét helyettesítésének problémái a speciális praesentia regia önálló bírósággá alakulása előtt; Hajdú Lajos, A Constitutio Criminalis Theresiana keletkezése és jogtörténeti értékelése. Az elsőhöz korreferált: Bertényi Iván.

[30] Karol Rebro, ism. Právny Obzor, 1961. 9. sz.; Magyar Jog, 1962. 2. sz., stb.

[31] Az egyik előadás tárgya a jobbágy-telek tulajdoni viszonyai a 18. század második felében (Rebro, Vlasnickoprávne vzťahi k poddanskej usadlosti v druhej plovici 18. stor.cia), a másik a lelkiismereti szabadság és a felekezetek egyenjogúsága a dualizmus korában (Csizmadia), amelyekhez korreferátumok kapcsolódnak (Bianchi L., Pecze F., Sarlós M., Varga J.). A vendégelőadó Zdzislaw Kaczmarczyk, poznani egyetemi professzor volt. A vitákhoz szóltak még: Horváth P., Révész I. akadémikus, Schmidt P., Sik F., Vargyai Gy., M. Vietor és mások.

[32] Ezideig 27 rendezvényt tartottak, tehát hozzávetőleg kéthavonként egyet, s ezeken 46 előadás, korreferátum hangzott el, amely számban nem szerepelnek a vitához spontán hozzászólók. A rendezvényeken 15—25, a nagyobbakon esetenként 80—100 fő vett részt. Az elvégzett munka méretei (szerteágazó mivolta, kül- és belföldi forrásokban szétszórtan található adatok, rövid kommünikék, stb.) mentsék az esetleges lapsusokat, ha valami lényeges kimaradt, vagy nem mindent sikerült volna híven jellemezni.

[33] Említésre méltó vonásuk volt ezeknek, hogy sok külföldit (Leonard Bianchi, Jules Chomé, Jároslav Dubnicky, Stefan Luby, Julius Mésáros, Karol Rebro és másokat) is vonzottak megjelenésre, hozzászólásra.

lították le, és sokszorosított tézisekkel tették alaposabbá a vitákat. A kiugró eredményekre serkentettek az aktuális események, évfordulók, de az is nyilvánvalóvá vált, hogy a meglevő keretekben a Szakosztály teljesítményének felső határához ért, amit csak tevékenységi körének további tágításával szárnyalhat túl.[34] Ebben a távlatban mozogtak az ismételt kezdeményezések a rendszeres állam- és jogtörténeti kiadvány megjelentetése, a tárgykör sajátosságaihoz jobban alkalmazkodó publikációs lehetőségek elérése érdekében.

9. A feladatok zömének a megoldásával kifejtett szakosztályi rendszeresen ismétlődő, szakadatlan élettevékenység, a megteremtett szakmai vitafórum ösztönzőleg hatott a még feltáratlan részkérdések és különböző átfogó problémák kidolgozására. Kétségtelen, hogy a vázolt munka nélkül számottevő értékek mentek volna veszendőbe, vagy legalábbis csak jóval később juthatnak felszínre. Mindamellett a meggyőző előrelépés alapvető jellemzőit akként vehetjük számításba, hogy az *eredmények a múlthoz viszonyítva* jelentenek *lényeges haladást,* a tudományszak mai és a jövő igényei, a külföld sok tekintetben magasabb színvonalához felzárkózás posztulátuma lehetőségeink jobb, szervezettebb kiaknázásra intenek.

A Szakosztály további működésének változatlan vezérfonala, hogy elsősorban a feudális állam és jog átmenetét vizsgálja a kapitalista rendszerre, s főleg ez utóbbi felváltását a szocialista állam- és jogrend által. Ezekre a kérdésekre irányuló kutatások előtérbeállításával, szorgalmazásával nem kívánja kizárni az állam- és jogfejlődés korábbi etapjainak bemutatását sem, s lehetővé teszi a magyar-, illetőleg az egyetemes állam- és jogtörténet bármely periódusára vonatkozó előadás megtartását. Még *megvalósításra vár* az állam- és jogtörténeti kutatások eredményeit, az egész munka legalább évenkénti keresztmetszetét mutató *rendszeres kiadvány* terve. A szakosztályi tevékenység, de általában az állam- és jogtörténet-tudományunk hathatós továbbfejlesztéséhez nélkülözhetetlen a szerény anyagi eszközt igénylő elgondolás felkarolása. Ez az egyik feltétele annak, hogy a külföldi szakirodalomnak a hazai állam- és jogtörténet eseményei iránt megnyilvánuló érdeklődésével megközelítően azonos horizontra tegyünk szert.[35] Az immár hatodik esztendejébe fordult szakosztályi munkálkodás az elmondottakban bontakozott ki, a következő feladatok pedig szintén a megtett fél-évtizednyi út folytatásában körvonalazódnak, de magukban foglalják a tudományszak általános tervével való teljesebb összhang megteremtésének követelményét.[36]

Pecze Ferenc

[34] Az előadások nagy többsége mind eszmei-politikai tartalmában, mind szakmai színvonalában pozitív képet mutat, a gyengébb próbálkozásoknak pedig a Szakosztály iparkodott k nkrét segítséget nyújtani, vagy a bemutatást elhalasztotta. Egyébként az előadások számottevő része önállóan, vagy nagyobb művekben napvilágot látott, amelyeknek értékéről tájékoztatást a különböző recenziók voltak hivatottak adni. Ezeket a megfelelő helyeken idéztük is, annál inkább, mivel a jelenlegi feladat, a szakosztályi tevékenység összképének megadása mellett nem volt terünk az egyenkénti részletes vizsgálatra. Természetesen, gyakran szorulnak még cáfolatra a régi polgári-idealista munkákból kisugárzó ma is vitális tételek, s nem egyszer pontosabbá kell tenni a marxista művek következtetéseit.

[35] Tudományszakunk hazai eredményeit országhatárokon túl övező érdeklődés növeli egyfelől munkánk javítása, másfelől a viszonzás terén jelentkező teendőinket. A Právny Obzor például (l. az utóbbi évekből: az 1960. 7., 10., 1961. 2., 4., 9., 10., 1962. 1., 6., stb. számokat) reflektál csaknem valamennyi nálunk megjelenő állam- és jogtörténeti munkára; vagy l. Barabasev-Szeleznyev, Horoseje poszobije dlya vengerszkih sztugyentov. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1960. 1. sz.; továbbá a Historicky Casopis, 1961. 2. sz.; Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1961. 5. sz.; Právnicke Studie; Kwartalnik Historyczny különböző, részint idézett és más források magyar tárgyú tanulmányai, recenziói szaporítják a sort. De számolni kell az olyan, nem csekély aktuális jogtörténeti elemet is exponáló könyvekkel, mint pl. Patrick Kelleher, The Holy Crown of Hungary, Rome, 1951., s egyéb kritika tollát igénylő munkákkal. A példálózó felemlítés is mutatja, hogy csak jó vértezetben lehet lépést tartani a tudományszak nemzetközileg elért szintjével, s emlékké halványítani a magyar jogtörténet felszabadulás előtti helyzetére találó képet: „Orcapirulással kell gondolnunk rá, hogy a HK feldolgozását már 1902-ben elvégezte a cseh Karel Kadlec, de munkája irodalmunkban nem fejtett ki hatást." Utalás a szerző Werbőczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské a chorvatské slechty v nem obsazené. V. Praze, 1962. valamint M Lanovic, Privatno pravo Tripartita. Zagreb, 1929. könyvekre. L.: Bónis Gy., Jogtörténet és művelődéstörténet. Magyar Jogi Szemle, 1943. A továbbhaladásnak a korábban elképzelhetetlen gyakoriságú előadások, viták, megjelent művek tekintélyes száma mellett, egyik mutatójává a külföldi szakirodalom szisztematikus (ma még inkább készséget jelző: Szegvári K., M. Vietor: A Szlovák Tanácsköztársaság. Jogtudományi Közlöny, 1960. 6. sz.; M. Vietor, K. Rebro: Urbárska regulácia ... stb. Uo., 10. sz.; Horváth P., K. Rebró: Urbárská regulácia ... stb. Agrártörténeti Szemle, 1962. 1–2. sz.) ismertetése válhat. Az állam- és jogtörténeti publikációs lehetőségek szélesítésének időszerűségére l.: Vesztnyik Moszkovszkovo Universziteta, Szerija X. Pravo, 1961. 1. sz. 78. old. Rendszeresen megjelenő jogtörténeti orgánumok pl. a varsói Casopismo Prawno-Historyczne, a prágai Pravnehistoricke Studie.

[36] A társtudományok oldaláról is nem egyszer tettek megszívlelendő észrevételeket feltáratlan (jobbágy-magánjog, stb.) területekről. V. ö.: Mádl Ferenc, Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. tv. – a polgári jogi kodifikáció tükrében. A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1960. X. köt. 1–2. sz.; Móra Mihály, Uriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Magyar Tudomány, 1959. 423., s köv. old. Az elkövetkező hónapok témái közül megemlítjük: A büntethetőséget kizáró okok a reformkori Szeged büntetőjogában; A községi szervezet a dualizmus korában; A kivételes hatalomról szóló törvény Magyarországon, 1912. LXIII. tc.; A bíróságok ítélkezési gyakorlata a Magyar Tanácsköztársaságban; A Főváros jogi képviseletének története (Pest és Buda szab. kir. városok és Óbuda mezőváros egyesítésétől a tanácsrendszer bevezetéséig – 1873–1950.)

* A szegedi egyetem jogi kara által 1962. június 1–2. napján rendezett ankéton tartott előadás alapján.

A szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti üzem fokozatos közeledése és egybeolvadása az állami tulajdonnal és az állami üzemmel*

1. A kommunista társadalom a termelőeszközök tulajdonának egységes formája — a társadalmi tulajdon-alapján épül. A szocializmusban a termelőeszközök állami vagy pedig szövetkezeti tulajdonban vannak. A gazdasági alap tekintetében a szocializmus és a kommunizmus között fennálló különbségből következik, hogy a szocialista társadalomnak a kommunizmusba való átmenetével egyidejűleg egy egységes kommunista tulajdon fokozatos kifejlődése szükséges. Ez egy gazdasági és társadalmi törvényszerűség, éppen úgy, mint ahogy törvényszerű a szétforgácsolt mezőgazdasági tulajdon átalakítása termelőszövetkezetekké.

A mezőgazdaságnak a szocialista átalakulás irányába történő fejlődése egyidejűleg történik a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, ill. az állami mezőgazdasági üzemek útján. A kommunizmus felépítése a faluban csakis a szocialista termelés e két formájának

egyidejű fejlesztése és tökéletesítése, nem pedig ezek szembeállítása útján következhet be.[1] A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ezideig még nem fejlesztették ki teljes mértékben lehetőségeiket. Ezért mindenütt a termelés jobb megszervezésére törekszenek. Ha ez viszont közvetlen feladat, úgy szükséges annak a megismerése, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövőbeli fejlődése milyen irányban halad. A marxista—leninista elmélet világosan utal erre a jövőre. A kommunista fejlődés távlatában egyidejűleg a termelőerőknek a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben végbemenő fejlődésével párhuzamosan a szövetkezeti és az állami tulajdon közeledik egymás felé. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a kommunizmus irányába való továbbfejlődése olyan folyamat, mely még napjainkban megvalósul. Ennek a fejlődésnek a tempója a termelés növekedésétől függ.

2. A mezőgazdaság szocialista átalakítása a bolgár népköztársaságban az 1957/58-as években ment végbe. Ebben az időben vetődött fel a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszilárdításának és távolabbi céllal a szövetkezeti és az állami tulajdon egybeolvadásának kérdése. E folyamat irányítása során a Bolgár Kommunista Párt a Szovjetunió Kommunista Pártja határozataira — így különösen a XXI. és XXII. Kongresszus határozataira — és a gazdag szovjet tapasztalatokra támaszkodik.[2] Ha most megkísérelnénk, hogy általánosítsuk azokat a formákat, amelyekben jelenleg a Bolgár Népköztársaságban a szövetkezeti és állami tulajdon, valamint ennek megfelelően a szövetkezeti és állami üzem fokozatos áthasonulása és egységesítése szemlélhető, a következő sémát kapnánk: *a)* a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nagyobb egységekbe való összevonása; *b)* szövetkezetközi üzemek létesítése; *c)* állami szövetkezeti közös üzemek létesítése; *d)* mezőgazdasági termelőszövetkezetek átalakítása állami mezőgazdasági üzemekké; *e)* az ingatlantulajdonok növelése és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek különleges jogképességének kiterjesztése; *f)* a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységét rendező jogszabályok egységesítése az állami gazdaságokra vonatkozókkal; *g)* a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak egyenjogúsítása a munkajog és a társadalombiztosítás tekintetében az ország többi dolgozóival (munkásokkal és alkalmazottakkal). A különböző időpontokban és a konkrét gazdasági, politikai és szervezési előfeltételeknek megfelelően a fentebb felsorolt módszerek közül mindenkor a legalkalmasabbak kerültek alkalmazásra. Ez a séma nem merít ki az összes formákat és eszközöket, hanem csak a legfontosabbakra és a leggyakrabban felhasználtakra utal. Itt még a következőket jegyezhetjük meg.

1958. közepén a Bolgár Népköztársaságban kb. 3500 mezőgazdasági termelőszövetkezet létezett. Ugyanennek az évnek a második felében megkezdődött a termelőszövetkezeteknek nagyobb egységekbe való összevonása és ugyanezen év végére a mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma ezerre csökkent. A kis szövetkezetek helyébe, amelyeknek szűkkörű gazdasági lehetőségek állottak rendelkezésre, nagy üzemek léptek, amelyek közül mindegyik kb. 4500 hektárt művel meg, 1100 háztáji gazdaságot és 2100 munkaképes szövetkezeti tagot foglal magában és emellett öt lakott helységre terjed ki. A termelőszövetkezeteknek ezt az összevonását azonban nem lehet vég nélkül folytatni és az ez irányú eddigi fejlődést teljesen elegendőnek lehet tekinteni.

Szövetkezetközi üzemeket a Bolgár Népköztársaságban túlnyomórészt a vízszabályozással kapcsolatos építkezések és az állattenyésztés területén létesítenek. Ezeknek az üzemeknek a megalakítását és tevékenységét a Minisztertanács egy határozata és a Földművelésügyi Minisztérium egy utasítása szabályozza. Miután a termelőszövetkezetek nálunk meglehetősen nagyok és gazdaságilag komolyan megalapozottak, a szövetkezetközi üzemek száma és jelentősége meglehetősen korlátozott és jelenleg nem mutatnak fel semmiféle fejlődési tendenciát.

Állami-szövetkezeti közös üzemek csak korlátolt számban találhatók. Ezek elsősorban a nagy öntözőrendszerek. Meghatározott helyeken az állam és a termelőszövetkezetek létesítenek táborozó helyeket a gépállomások gépei és munkásai számára, transzformátor állomásokat és más hasonló létesítményeket hoznak létre.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet átalakítása állami mezőgazdasági üzemmé maguknak a tagoknak a javaslatára és a Minisztertanács határozata alapján történik. Jelenleg azokat a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket alakítják át mezőgazdasági állami üzemekké, amelyek a hegyvidéken és az országnak még gazdaságilag hátramaradott vidékein vannak és amelyeknek eredményesebb fejlesztéséhez nagyobb tőkebefektetésekre volna szükség. Néhány helyen termelőszövetkezetekből specializált állami gazdaságok alakulnak. Általában véve azonban nem szabad ezeket az átalakításokat döntő jelentőségű és számottevő módszernek tekinteni. Az egységes kommunista tulajdon megalkotását célzó rendszabályok között csak másodrendű jelentőségük van.

A termelőszövetkezetek termelésének fejlődéséhez nagyban hozzájárul a termelőszövetkezetek saját objektumainak növekedése és a különleges jogképességük kiterjesztése. Azzal a tendenciával szemben, amely a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonát egyre csökkenteni kívánta — ez az irányzat 1953-ig volt felismerhető — feltartóztathatatlanul következett a termelőszövetkezetek tulajdonában levő termelőeszközök körének jelentékeny kiterjesztése. Ebből a szempontból különös jelentősége van az 1959-i párthatározatnak, amely a szovjet tapasztalatokra támaszkodva a gépállomások gépeinek a termelőszövetkezeteknek való eladását irányozta elő.[3] Ezeknek a rendszabályoknak a foganatosítása fokozatosan történik. 1961. folyamán 17 termelőszövetkezet vásárolt gépet a gép-

[1] N. S. Hruscsov: Az SZKP programjáról. A XXII. Kongresszusi jelentés. 1961. 66. old.

[2] T. H. Jimhoff: A mezőgazdaság gyorsabb fejlesztéséről, a nép anyagi és kulturális helyzetének megjavításáról és az állami és gazdasági vezetés átalakításáról. Jelentés 1959. 68–69. old.

[3] T. H. Jimhoff: Uo. 55. és köv. old.

állomásoktól. E szövetkezeteknek kitűnő tapasztalatai alapján 1962-ben újabb 250 termelőszövetkezet vált géptulajdonossá. Az újonnan termelt vagy az országba behozott gépeket nagyrészt termelőszövetkezetek kapták. A következő 3 évben számos gép válik a termelőszövetkezetek tulajdonává. A termelőszövetkezetek azonban nemcsak a gépi technika révén gyarapodtak. Iparművekkel is rendelkeznek a mezőgazdasági nyerstermékek feldolgozására és más üzemekkel is, amelyek lehetővé teszik azt, hogy a helyben található nyersanyagok révén a helyi lakosság tapasztalatait és hagyományait szintén felhasználják és a szövetkezeti tagok teljes foglalkoztatottságát biztosítsák. Ide tartoznak szőnyegszövő, fafeldolgozó stb. üzemek.

Azok közé a legfontosabb formák közé, amelyekben a szövetkezeti és állami tulajdon és ezzel a szövetkezeti és állami üzemek fokozatos áthasonulása és egységesítése kifejeződik, tartozik a termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységét rendező jogszabályok egységesítése az állami üzemekre vonatkozókkal és a szövetkezeti tagok egyenjogúsítása a többi dolgozókkal a munkajog és a társadalombiztosítás tekintetében. Ezáltal az egységesítés által az egyes termelőszövetkezeteken belül adva van az állami üzemmé való jövőbeli fájdalommentes átalakulás előfeltétele. 1953-ig a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok tevékenységének feltételei között különbségtétel politikáját követték. A szövetkezeti tagok és a többi dolgozók közötti ilyen különbségtétel mellett kitartottak a munkajog és a társadalombiztosítás terén is. Túlságos figyelmet szenteltek a termelőszövetkezetek struktúrájában jelentkező különlegességeknek és ezekben az állami üzemekhez való közeledés akadályát látták. Ezt a nézetet azonban maga az élet cáfolta meg, mert arra vezetett volna, hogy a város és a falu közötti különbséget vég nélkül fenntartják. A következőkben még részletesen kitérünk jogi szempontból is az eddig e téren elért eredményekre és rá fogunk mutatni azokra a feladatokra, amelyeket még a gazdasági tevékenység, a munkajog és a társadalombiztosítás tekintetében a termelőszövetkezetek és az állami üzemek egységesítésével kapcsolatban meg kell oldani.

Előzőleg azonban még szükséges tisztázni, hogy egyáltalában lehetséges-e a termelőszövetkezet és az állami gazdaság közötti egységesítés fent vázolt módja, nem jelent-e ez egy mesterségesen felállított feladatot. Erre a kérdésre már maga az élet adott választ. A kisipari szövetkezetek és a fogyasztási szövetkezetek, amelyek szintén a szövetkezeti formák keretébe tartoznak, már eredményesen alkalmazzák azokat a gazdálkodási módszereket és azt a munkaszervezést, amelyek az állami üzemekben szokásosak. Úgyszólván semmilyen különbség sincsen a társadalombiztosítás szempontjából a kisipari szövetkezetek tagjai és a többi munkások és alkalmazottak között. Ez bizonyítja, hogy a szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti üzemi forma nem képez akadályt olyan gazdálkodási módszereknek a szövetkezetekben való alkalmazása tekintetében, amelyeket egyébként az állami szektorban alkalmaznak és amelyek révén a szövetkezeti és az állami szektor dolgozói részére azonos jogi helyzetet teremtenek. Ebben nem szabad semmi különöset sem találni. Ez azokból az általános gazdasági elvekből következik, amelyek alapján a szocialista szervezeteket felépítik és pedig attól függetlenül, hogy állami vagy szövetkezeti jellegűek-e. Ezek az elvek a következők: a termelőeszközök szocialista tulajdona; a kizsákmányolás teljes hiánya; kollektív munkaszervezés; a jövedelemelosztás szocialista elve; a végzett munka mennyisége és minősége szerinti díjazás; a gazdasági tevékenységnek a tervben meghatározott követelményeknek és a gazdaságos számvitelnek megfelelő folytatása. Az a közös gazdasági alap, amelyre támaszkodva szövetkezeti és állami szervezetek tevékenységüket kifejtik, valamint tevékenységüknek egy és ugyanazon gazdasági törvények alapján történő megszervezése, lehetővé teszi a fokozatos közelítést és egységesítést. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezáltal a szövetkezet speciális jellege, amely elsősorban a tagsági viszonyban és a szövetkezeten belüli vezetés rendszerében fejeződik ki, eltűnne. Ez a speciális jelleg megmarad és azt az utolsó megkülönböztető jegyet jelenti, amelynek megszűnésével a szövetkezetek is megszűnnek létezni.

3. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységére vonatkozó szabályok egységesítése az állami gazdaságokra vonatkozókkal nagyrészt a gazdaságos számvitelnek a termelőszövetkezetek által való átvételén és alkalmazásán keresztül történik. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek, mint vagyonilag önálló szervezetek épültek ki és önelszámolás alapján működnek, azaz saját számlára dolgoznak. A gazdaságos számvitel hatása a termelőszövetkezetekben azonban hosszabb időn át csak igen korlátozott és tökéletlen volt. Ez az áru-, pénz- és értékviszonynak a termelőszövetkezetekben megmutatkozó hiányos fejlődésére és több más körülmény hátrányosan befolyásoló hatására vezethető vissza. A bevételek elosztása természetbeni juttatások formájában és pénzben is történt; a szövetkezeti tagok elvégzett munkáját túlnyomórészt természetben díjazták. A gépállomások és a malmok által eszközölt szolgáltatást ugyancsak természetben fizették. Egy és ugyanazon terményt különböző módon és különböző árakon szereztek be. Ezért a termelőszövetkezetekben sokáig nem lehetett a termelés önköltségét megállapítani. Nem vették tekintetbe a termelékenységet és a jövedelmezőséget sem. A gazdaságos számvitel alkalmazását még a mezőgazdasági termékek felvásárlásának adminisztratív módszerei, valamint a termelőszövetkezetek anyagi és műszaki ellátása is gátolták. Ez okból azok a jogintézmények, amelyekben az értéktörvény hatása megnyilvánul, mint pl. a szerződés, az anyagi érdekeltség, az anyagi felelősség, a pénzegység alapján való ellenőrzés stb., egyáltalában nem vagy nem a szükséges mértékben voltak alkalmazhatók. A termelőszövetkezetek tevékenységét irányító tervezési rendszer ugyancsak gátlólag hatott azok önállóságára.

Alapvető változások a termelőszövetkezetek jogi helyzetében és

tevékenységük feltételeiben 1953-ban, a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága szeptemberi plénumán hozott határozatok után következett be. E határozatok jótékony hatással voltak a Bolgár Népköztársaság mezőgazdasági politikájára. Az átalakulás különösen a bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának 1956. áprilisi plénumán hozott határozatok nyomán gyorsult meg. Ezen a plénumon felfedték a személyi kultusz következtében elkövetett és elnézett hibákat és azokat élesen el is ítélték. Minket a határozatok nyomán tett intézkedések közül most elsősorban a gazdaságos számvitel elveinek átfogó bevezetése érdekel. Ez a következő irányokban nyilvánult meg.

Korlátozták az elvégzett munka természetben való díjazásának maradványait. Ugyanez történt a bevételek elosztásánál is. Így most a termelőszövetkezet egész termelését az árualapban egybefoglalják és azt a tervben meghatározott szervezetek felvásárolják. A szövetkezeti tagoknak joguk van arra, hogy a szövetkezettől a saját maguk és családjuk élelmezéséhez szükséges terménymennyiséget, ideértve a búzát és rozsot is, megvegyék. Megszüntették teljesen azokat a természetben való fizetéseket is, amelyeket a malmok és a gépállomások részére eszközöltek. A természetbeni juttatások felszámolása szabaddá tette az utat a termelés önköltségének és jövedelmezőségének kiszámításához. A termelőszövetkezetek tervmunkálatainál most már az értékindexeket is alkalmazzák és reális alapot teremtettek a munka termelékenységének megállapításához.

A gazdaságos számvitelnek a termelőszövetkezetekbe való bevezetése elképzelhetetlen volna a szerződés — az áruforgalomban való részvétel jellegzetes formája — bevezetése nélkül. Ezzel kapcsolatban 1959. május 1 óta megszüntették az állami számításokat. Ugyancsak megszüntették az ugyanazon termékekért fizetett különböző árakat és a szerződés a termelőszövetkezetekben is a gazdasági tevékenység realizálásának legfontosabb jogi eszközévé vált. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek anyagi és technikai ellátását szerződéses úton biztosítják. Ez utóbbi főképpen akkor nyert különösebb jelentőséget, amikor a termelőszövetkezetek sok korszerű gép tulajdonosaivá váltak. A szerződés széleskörű alkalmazása hozzájárul a termelőszövetkezet anyagi érdekeltségének fokozásához és szerződésszegés esetén az anyagi felelősséghez is. A szerződés hatékony eszköz, amely ösztönöz a pontos és kellő időben eszközölt teljesítésre és lehetővé teszi mind a termelőszövetkezet, mind a másik szerződő fél részére az ellenőrzést. Ez okból a szerződés jelentőségének és szerepének hangsúlyozásával párhuzamosan a termelőszövetkezeteket arra kötelezték, hogy minden ki- és befizetésüket bank útján bonyolítsák le. Így tehát a szocialista fizetési forma most már a termelőszövetkezetekre is kiterjed és ezzel biztosították a fizetési eszközön keresztül történő bankellenőrzést. Ezt az ellenőrzést még azáltal is hatékonyabbá tették, hogy a termelőszövetkezet összes számláit, valamint hiteleiket egyetlen egy bankhoz összpontosították. Az eddig bevezetett változtatások a mezőgazdasági termelés új szervezésével vannak kapcsolatban. A termelőszövetkezetek már most is nagyobb akciószabadsággal és önállósággal rendelkeznek, miután a terv csak néhány kötelező mutatót tartalmaz.

A gazdaságos számvitelnek a termelőszövetkezetekben történt bevezetése ezek álló és forgó eszközeinek az állami gazdaságokéihoz való hasonlóságát eredményezi. Szó sem lehetne a termelés önköltségének pontos meghatározásáról, ha nem eszközölnének az állóeszközök értékéből amortizációs leírásokat. Éppen ezért 1960 kezdete óta minden termelőszövetkezetben kötelezően bevezették az amortizációs leírásokat. Ezek mértéke azonos az állami gazdaságokéval. A termelőszövetkezetek forgó eszközei is jelentősen megerősödtek éspedig a termelőszövetkezetek forgó alapjának megerősítése által, valamint azáltal, hogy az állam a termelőszövetkezetek forgalmi szükségleteit közvetlenül és teljes mértékben meghitelezi. A forgó eszközökre vonatkozó normákat most dolgozzák ki.

A termelőszövetkezeteknek az áruforgalomban való növekvő részesedése szükségessé tette a jogsegély megszervezését. Az ügyvédek és az ügyészek eddigi részvétele a termelőszövetkezetek érdekeinek bíróságok előtti védelmében elégtelennek bizonyult. A termelőszövetkezetek tagjainak tevékenysége közben egész sor jogi kérdés vetődik fel, amelyeknek szakszerű feldolgozása és képviselete állandó és kvalifikált jogsegélyt igényel. Pillanatnyilag majdnem minden termelőszövetkezet jogtanácsosok szolgálatait veszi igénybe. Ezeket vagy közvetlenül alkalmazza egy-egy termelőszövetkezet vagy pedig egy járás termelőszövetkezetei bíznak meg közösen egyet, aki azután a járási néptanács alkalmazottjaként működik.

4. A szövetkezeti tag munkával kapcsolatos jogait és kötelezettségeit a mintaalapszabály és a belső üzemi rendtartás (munkarend) tartalmazza. Ezek a rendelkezések komoly haladást jelentenek azokhoz a súlyos munkafeltételekhez képest, amelyek között az egyéni tulajdonban levő gazdaságokban dolgoznak. Nem lehet azonban elvitatni azt a tényt, hogy ezek a szabályok még messzire elmaradnak annak a Munka Törvénykönyvnek a vívmányai mögött, amelynek rendelkezéseit a munkásosztály hosszú harcok után kényszerítette ki és amelyek csak a szocialista államhatalom győzelme után érvényesültek. A termelőszövetkezeti szabályzat munkajogi rendelkezései nem ösztönöznek megfelelő mértékben közép- vagy főiskolai végzettséggel rendelkező képzett szakemberek belépésére, ami által a termelőszövetkezetek számára tapasztalt vezető személyzetet lehetne biztosítani. A gépállomások gépeinek a termelőszövetkezetek részére történő eladása felveti ezek munkásainak és alkalmazottainak problémáit is. A természetes az volna, ha a gépek eladásával együtt a személyzetet is átvennék a termelőszövetkezetbe. Ez azonban nem járhat munkajogi helyzetük rosszabbodásával, mert ilymódon csökkenne érdeklődésük a termelőszövetkezetben végzett munkájuk iránt. Mindez arra a felismerésre vezetett, hogy a termelőszövetkezetek egyes tagjaira nemcsak a mintaalapszabály, hanem a Munka Törvénykönyve ren-

delkezéseit is alkalmazni kellene. Ez nyilvánvalóvá teszi azt a fejlődési tendenciát, amely a szövetkezeti tagok helyzetének a többi dolgozóval való egyesítése irányába halad. Az első jelentős lépés, amely ebben az irányban történt, a népi gyűlés elnökségének egy határozata volt. (Izvesztija c. hivatalos lap 65/61. sz.), amelynek értelmében 1961. július 1-től a Munka Törvénykönyve egyes rendelkezéseinek hatálya a szövetkezeti tagok következő három csoportjára is kiterjed: az igazgatást végző személyekre — elnök, elnökhelyettes, könyvelő és helyettese, szakemberek, közép- vagy főiskolai végzettséggel rendelkező brigád- és farmvezetők —; a mérnökökre és a műszaki személyzetre — javítóműhely vezetője, diszpécserek, elektrotechnikusok — és a szerelőkre — traktoristák, kombájnvezetők, gépkocsivezetők stb. — A szövetkezeti tagok e három csoportjába minden bizonnyal be fogják számítani azokat, akik a rendelet életbelépésekor e munkakörökben dolgoznak, valamint az új szövetkezeti tagokat is, ha ilyen beosztásba kerülnek, továbbá azokat a személyeket is, akik a gépállomásokból a termelőszövetkezetekbe mennek át dolgozni. Ezeknek a személyeknek a munkaviszonyból folyó jogait és kötelességeit ezután a mintaalapszabály és a Munka Törvénykönyve szabályozza. A termelőszövetkezeti tagoknak ez a három csoportja ugyanolyan mértékben élvezi az üdüléshez és a szabadsághoz való jogot, mint a többi dolgozók. Rájuk is kiterjed a társadalombiztosítás minden ága éppen úgy, mint a többi dolgozóra. Ugyanolyan mértékben jár részükre a családi pótlék és társadalombiztosítás minden készpénzszolgáltatása is. A biztosítási járulék a termelőszövetkezetet terheli. A fentebb felsorolt személyek a nyugdíjat ugyanolyan feltételek mellett és ugyanazon mértékben élvezik, mint a többi munkások. Ugyanaz a munkavédelem illeti meg őket, mint amely a többi dolgozóra vonatkozó szabályokban le van fektetve. Várható, hogy a termelőszövetkezetek megszilárdításával egyidejűleg a Munka Törvénykönyve rendelkezéseit a többi szövetkezeti tagra is kiterjesztik. Így elérhető lesz munkaviszonyból eredő jogaiknak a többi dolgozóéval való teljes egységesítése.

Lényeges változásokat vezettek be a szövetkezeti tagok által végzett munka díjazásával kapcsolatban is. Mindenekelőtt a szövetkezet egyes termelési egységeinél bevezették az önálló elszámolást; felkutatják a tartalékokat, kiszámítják egy bizonyos termékre vonatkozó termelési költséget, csökkentik az önköltséget. A munka díjazása mindenütt havi készpénzelőlegek útján történik. A teljes díjazás nagyobb része már az év folyamán kiadásra kerül és nem a naptári év végén. Ez a bankhitelnek és az előlegalapnak köszönhető. Miután a természetben való díjazási formát jelentősen korlátozták, minden tag megvásárolhatja a számára szükséges terményeket és nem kap többé felesleges termékeket, amelyet azután a piacon kell értékesítenie. Lassanként megszüntetik a munkának munkaegységenkénti díjazását is és áttérnek a munka pénzbeli értékelésére, hasonlóan az állami gazdaságokhoz. Még vannak különbségek a díjazás mértéke tekintetében, miután ezek a termelőszövetkezeteknél a bevételektől függnek mindaddig, míg a díjazás céljára rendelkezésre álló alap nem stabilizálódik.

A termelőszövetkezeti tagok nyugdíjára vonatkozó 1961. évi új törvény meghozatalával ismét csökkentették a szövetkezeti tagok és a munkások között a társadalombiztosítás és a nyugdíj tekintetében fennálló különbséget. A szövetkezeti tagokat öregség, baleset, foglalkozási betegség és a munkaképtelenség esetére nyugdíj illeti meg. A nyugdíj nagysága emelkedett és megközelítette a munkás nyugdíjakat. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a társadalombiztosítás és a nyugdíjfolyósítás tisztán pénzügyi kérdés, úgy megértjük azt is, hogy a termelőszövetkezeti tagok és a munkások jogi helyzete közötti kiegyenlítődés tempója ezen a területen a termelőszövetkezetek gazdasági eredményeitől függ. A kiegyenlítődési tendencia most az állam ugyanazon társadalombiztosítási szerve és ugyanazon nyugdíjfolyósítási eljárás igénybevétele révén valósul meg.

5. A gazdaságos számvitel bevezetése megváltoztatja a termelőszövetkezet jogi és gazdasági jellegét. Átfogó jellegű a különbség a bevételek felosztása esetében, ahol már új kategóriák tűnnek fel az állami üzemekhez hasonlóan és amelynél most már a rentabilitás is tekintetbe vehető; így pl. a nyereség kategóriája. A termelőszövetkezetekben egy önálló alap fog létesülni a munka díjazására. 1962 elején hozzákezdtek egy részletes munkaerőmérleg felállításához is.

A termelőszövetkezetek helyzetének eddig leírt változásai, valamint még néhány szükséges változás, fontos megoldásra váró feladatokat tűznek a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog elé. Itt a főfeladat egy olyan új szabályozás kidolgozása volna, amely teljes mértékben tekintetbe veszi a termelőszövetkezetek megváltozott jogi és gazdasági helyzetét. Anélkül, hogy a termelőszövetkezetek jellegzetességeit túl- vagy lebecsülnők, mérlegelni kellene azt is, hogy az állami szervezet milyen intézményei lennének hasznosíthatók a termelőszövetkezetekben, valamint hogy már most mennyire lehet elmenni a munkajog területén a tagokra és a munkásokra vonatkozó szabályok egységesítése terén.

Az egységesítéssel kapcsolatban még az a feladat is felmerül előttünk, hogy egy sor kérdést gazdaságilag feldolgozzunk és jogilag szabályozzunk. Mindez azonban csak fokozatosan, a termelőerők fejlődésének megfelelően, a szervezés megjavításával és a termelőszövetkezeti tagok öntudatának fejlődésével párhuzamosan történhet meg.

Én ezek közül a kérdések közül most csak egyet szeretnék megemlíteni és ezzel fejtegetéseimet le is zárni. A Bolgár Népköztársaságban, valamint a legtöbb szocialista államban a termelőszövetkezetek kívül esnek az állami döntőbizottságok hatáskörén. Fel lehetne vetni azt a kérdést, hogy helyes-e az, ha az ország egyik legfontosabb gazdasági intézményét kivonják az állami döntőbizottságok jótékony befolyása alól. A mi felfogásunk szerint a termelőszövetkezetek bevonása az állami döntőbizottságok hatáskörébe teljesen indokolt. A termelőszövetkezeteknek az állami döntőbizottságok hatáskörébe való bevonása által lehetőség nyílnék arra, hogy e szerződésileg kikötött

döntőbíráskodás intézményét a termelőszövetkezetekre is kiterjesszék. Ezzel a lépéssel biztosítanák a tervszerződések kellő időben történő és célszerű megkötését és ezzel egyidejűleg a most még meglevő nehézségeket megszüntetnék. A szerződésben kikötött döntőbíráskodási eljárás lényeges biztosítékokat nyújt a termelőszövetkezet számára. A döntőbizottsági eljárás ugyanis egész sor előnyt jelent a bírósági eljáráshoz képest, így pl. azt a lehetőséget, hogy a döntőbizottsági eljárást több szervezet is megindíthatja. Hasonló előnyt jelent a vitának egy ülésen való eldöntése, a döntés haladéktalan végrehajtásának lehetősége, a döntés hivatalból való felülvizsgálása, az illetékek és költségek alacsony volta stb. A termelőszövetkezetek jogai és érdekei az állami döntőbizottság részéről fokozottabb védelemben részesülhetnek, mint a rendes bíróság részéről, ami annak a következménye, hogy a bíróság aktivitása az ügy tárgyalása közben korlátozva van. A termelőszövetkezeteknek az állami döntőbizottság hatásköre alá vonása lehetőséget nyújt arra, hogy egy és ugyanazon fórum tárgyaljon egy olyan jogviszonyláncolatot, amelyben egy termelőszövetkezet is részt vesz és egyidejűleg regressz igények felett is dönthessen. Előnyös még a termelőszövetkezetek szempontjából a döntőbizottság szignalizációs funkciója is. A szovjet jog 1937-ig a kolhozok vitás ügyeit a döntőbizottsági eljárás hatáskörébe vonta. Később azonban a döntőbizottságoknak a kolhozoktól való nagyobb távolságára és a népbíróságok közelségére való tekintettel, a vitás ügyeket az utóbbiak hatáskörébe utalták.[4] A gazdasági előfeltételek alakulása már most megköveteli, hogy a termelőszövetkezeteket bevonják az állami döntőbizottságok hatáskörébe. Ezzel a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok jogi helyzete között mutatkozó egyik eltérés megszűnne.

*

A szövetkezeti és állami üzemek és ezzel a szövetkezeti és állami tulajdon folyamatos közeledése és egységesítése a mezőgazdasági társadalmi viszonyok tökéletesülésétől, valamint a falu és a város között fennálló különbségek megszüntetésétől függ, mind társadalmi-gazdasági és kulturális tekintetben, mind az életszínvonal és az életmód tekintetében is. „Ez lesz a — mondja a Szovjetunió XXII. Kongresszusán elfogadott program — kommunizmus megvalósításának legnagyobb vívmánya."[5]

Tadzser, Vitali

[4] S. A. Suchenik; W. N. Avejko: A vitás ügyek tárgyalására vonatkozó eljárásról és a kolhozoknak részvételéről. Szovjet Állam és Jog. 1958. (10) 89. old.

[5] Az SZKP programja. Elf. a XXII. Kongresszus által. 89. old.

Az európai szocialista államok jogalkotása

SZOVJETUNIÓ

Az *államjog* körébe tartozó újabb szovet jogszabályok közül meg kell említeni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének törvényerejű rendeletét a Legfelsőbb Szovjet választási szabályzatának módosításáról. (V. V. Sz. 1962. jan 5. 1. sz. 2. tétel.) A törvényerejű rendelet kisebb módosításokat hajt végre a választási szabályzaton és főként új számszerű adatokat állapít meg a szavazó-körzetek megalakításához. Ugyancsak a választójogra vonatkozó szabályokat tartalmaz a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének határozata az olyan hajókon szavazó-körzetek alakításáról, amelyeken a választás napján legalább 25 fő választó tartózkodik, valamint a nagy vasútállomásokon, kikötőkben és hajókon szavazókörzetek megalakításának és körzeti választási bizottságok létrehozásának határidejéről (V. V. Sz. 1962. febr. 9. 6. sz. 59. tétel). Végül meg kell említeni a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének törvényerejű rendeletét a dolgozók küldöttei szovjetjeibe való választásokra vonatkozó jogszabályok hatályon kívül helyezéséről. (V. V. Sz. 1962. ápr. 6. 14. sz. 144. tétel.) A törvényerejű rendelet melléklete 32 pontban sorolja fel a hatályukat vesztett választási jogszabályokat.

A polgári jog körébe tartozó jogszabályok közül mindenekelőtt a polgári jog alapjainak és a polgári eljárás alapjainak hatálybaléptetéséről szóló törvényerejű rendeletet kell megemlíteni. (V. V. Sz. 1962. ápr. 13. 15. sz. 156. tétel.) A törvényerejű rendelet részletesen szabályozza a hatálybalépéssel kapcsolatos átmeneti szabályokat. Ugyancsak a polgári jog körébe tartozik a Szovjetunió egyes jogszabályainak módosításáról és kiegészítéséről szóló törvényerejű rendelet a polgári jog alapjainak és a polgári eljárás alapjainak hatálybalépésével kapcsolatban. (V. V. Sz. 1962. jún. 8. 23. sz. 233. tétel.) A jogszabály leglényegesebb rendelkezése az, hogy az elévülési időt az olyan viszonyokból folyó bírságok és kötbér iránti kereseteknél, amelyek szabályozása a Szovjetunió hatáskörébe tartozik, 6 hónapban állapítja meg.

A *polgári jog* alapjainak és a polgári eljárás alapjainak hatálybalépésével kapcsolatban törvényerejű rendelet jelent meg egyes polgári jogi jogszabályok hatályon kívül helyezéséről. (V. V. Sz. 1962. máj. 31. 22. sz. 226. tétel.) A törvényerejű rendelet melléklete 75 pontban sorolja fel a hatályukat vesztett jogszabályokat. Az alapok hatálybalépésével kapcsolatban hatályukat vesztett jogszabályok felsorolását részben módosítja a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének a V. V. Sz. 1962. aug. 31-i 35. számában 370. tétel alatt megjelent határozata.

A büntetőjog köréből a mezőgazdasági gépek bűnösen gondatlan használatával vagy őrzésével kapcsolatos büntetőfelelősségről szóló törvényerejű rendeletet kell megemlíteni. (V. V. Sz. 1962. jan. 5. 1. sz. 5. tétel.) A szovjet állam hatalmas összegeket fordít a mezőgazdaságnak a legújabb gépekkel való felszerelésére. Bár a mezőgazdasági dolgozók többsége igen eredményesen használja a mezőgazdasági gépeket, mégis szükséges volt a gépek hanyag kezelésével kapcsolatban büntetőjogszabályban rendelkezni. A bűncselekményeket a jogszabály egy évi szabadságvesztéssel vagy ugyancsak egy évi javító-nevelő munkával bünteti, ismételt elkövetés esetén pedig 3 évi szabadságvesztés büntetéssel.

A munkajog köréből meg kell említeni a távol-északon és a távol-északi területekhez hasonlított helyeken dolgozó személyek számára járó kedvezmények szabályozásáról szóló rendelkezéseket mó-

dosító törvényerejű rendeletet (V. V. Sz. 1962. júl. 6. 27. sz. 289. tétel.) A jogszabály újmódon állapítja meg az ilyen dolgozók számára járó pótlékot. Ugyancsak a munkajog körébe tartozik a Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének törvényerejű rendelete az államdíjasok kitüntető jelvényéről. A törvényerejű rendelet tartalmazza a kitüntető jelvények részletes leírását. (V. V. Sz. 1962. márc. 15-i 11. sz. 119. tétel.)

A nemzetközi jog körébe tartozik a Szovjetunió és a Ghanai Köztársaság között kötött hosszúlejáratú kereskedelmi egyezmény, valamint a Szovjetunió és a Ghanai Köztársaság között kötött hosszúlejáratú fizetési egyezmény. (V. V. Sz. 1962. febr. 9. 6. sz. 57. és 58. tétel.) Ugyancsak a nemzetközi jog körébe tartozik a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság között a határkérdésekről kötött szerződés. (V. V. Sz. 1962. márc. 8. 10. sz. 101. tétel.) Meg kell továbbá említeni a Szovjetunió és a Szomáli Köztársaság között a gazdasági és műszaki együttműködésről kötött egyezményt (V. V. Sz. 1962. márc. 30. 13. sz. 132. tétel), a Szovjetunió és a Német Szövetségi Köztársaság között fennálló kereskedelmi és tengerhajózási egyezmény hatálya meghosszabbításáról szóló jegyzőkönyvet (V. V. Sz. 1962. aug. 3. 31. sz. 333. tétel), az 1962. évi nemzetközi búzaegyezményt (V. V. Sz. 1962. aug. 17. 33. sz. 344. tétel), valamint a Szovjetunió és Norvégia között kötött halászati egyezményt (V. V. Sz. 1962. aug. 24. 34. tétel).

M. F.

JOGIRODALOM

*G. L. Seidler: Az imperializmus jogi doktrinái**

A marxista állam- és jogelmélet egyre nagyobb figyelmet szentel a burzsoá állam- és jogelméleti irányoknak és a marxista kritika fegyverével leplezi le ezeknek az irányoknak a burzsoázia érdekeit szolgáló osztálytartalmát. Ma a marxista tudományban egyre nagyobb helyet kap az ideológiai osztályharc és a dogmatizmus és revizionizmus elleni kétfrontos harc mellett nem hanyagolják el a különböző burzsoá irányzatok bírálatát sem. Az ideológiai osztályharc jelentősége abban áll, hogy megvédjük a marxizmus—leninizmus elméleti tisztaságát, másrészt leleplezzük a különböző antimarxista nézetek tudománytalan voltát és osztályjellegét. A két rendszer békés egymás mellett élésének elve csak fokozza ennek az ideológiai osztályharcnak a jelentőségét.

Az állam és jog fontos fegyver az uralkodó osztály kezében, s ezért különösen jelentős az államra és jogra vonatkozó nem-marxista nézetek bírálata. Természetes, hogy a burzsoázia minden eszközt megragad arra, hogy a kizsákmányoltak elől elködösítse az állam és jog igazi lényegét és ebből a célból az elméletek gazdag változatát dolgozza ki, amelyek a legkülönbözőbb módon igyekeznek e feladatot megvalósítani. Ezen elméletek igazi lényegének feltárása tehát fokozza a kizsákmányoltak forradalmi harcát és segíti a marxista—leninista nézetek érvényesülését.

Hasznos szolgálatot tett a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, amikor lengyelből magyar nyelvre fordíttatta és megjelentette G. L. Seidler professzor munkáját. A mű az alábbi hét fejezetre oszlik: I.: A jogi pozitivizmus. II.: A szolidarizmus. III.: A pszichologizmus. IV.: A normativizmus. V.: A funkcionalizmus. VI.: A természetjog újjászületése az amerikai jogtudományban. VII.: Befejező megjegyzések.

A fejezetek felsorolásából kitűnik, — amire egyébként a könyv címe is utal — hogy szerző elsősorban a jogelméleti nézetekkel foglalkozik és kisebb teret szentel az államelméleti, politikai nézeteknek. Bár több helyen maga is elismeri, hogy az imperializmus korában ez utóbbiaknak van nagyobb jelentőségük és megemlíti azt is, hogy a jogi karokról az elméletek művelése a politikai karokra helyeződött át. Elismerjük, hogy szerző maga választja meg témáját és azt a kört, amellyel foglalkozni kíván, mégis a könyv forgatása épp a politikai tanokkal való szűkebbkörű foglalkozás miatt hiányérzetet kelt bennünk, mert indokolt lett volna néhány politikai-ideológiai irányzattal is foglalkozni (pl. jogállam, fasizmus stb.). Kétségtelen, hogy jogi doktrinák közül szerző valóban a legjellemzőbbeket tárgyalta, ha ezeket nem is mindig egyforma mélységben, talán nem is mindig jelentőségüknek megfelelően és kihagyott olyan irányzatokat, amelyek tárgyalása indokolt lett volna. Ezek a megjegyzések azonban nem érintik a mű értékét, amely az adott terjedelemben arra törekedett, hogy az imperializmus legfontosabb jogi doktrináival ismertessen meg bennünket és a tárgyalt elméletek alapos marxista elemzését és bírálatát tárja az olvasó elé.

Az *első fejezet* röviden a jogi pozitivizmus elméletével foglalkozik, amely még lényegében a klasszikus kapitalizmus felfogása, de hatása van az imperializmus korszakának kezdetén is. Szerző rámutat arra, hogy Bergbohm, mint Comte követője, a természetjog ellen foglal állást. E fejezetben említi meg az egzisztencialistákat is (G. Cohn és W. Maihofer 25. p.). Szerző kiemeli, hogy Waline a természetjogot és a pozitivizmust akarta összeegyeztetni (21. p.), amellyel tulajdonképpen előkészítette a természetjog térhódítását. Szerző helyesen állapítja meg, hogy a jogi pozitivizmus szubjektív, idealista, voluntarisztikus, antimarxista irányzat. A jogot tekinti a társadalmi jelenségek közül elsődlegesnek és lényegében a fennálló burzsoá gazdasági és társadalmi rendet védi. E fejezetet mégsem tekintjük a könyv legsikerültebb fejezetének, mert szerző nem eléggé határolta el a jogi pozitivizmust és jogi szociológiát egymástól. Oyan szerzőket is idesorol, akik lényegében nem tartoznak a jogi pozitivizmus irányzatához és véleményem szerint a jogi pozitivizmus az imperializmus korában túlhaladott irányzat.

A könyvnek egyik legsikerültebb fejezete a *szolidarizmusról*, vagyis lényegében Duguit elméletéről szóló fejezet. Ez az irányzat

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 202 p.

ma is hat és különösen a szociáldemokrácia sokat merít ez irányzathoz tartozó Harold Laski nézeteiből. Duguit kezdetben a szovjet jogelméletre is hatott (Pasukanisz) és ez is indokolja a vele való beható foglalkozást. Egyébként az olasz fasizmus is szívesen merített Duguit nézeteiből. Szerző meggyőzően bírálja Duguit tévedéseit, tárja fel elméletének burzsoá osztályjellegét és így hasznos segítséget nyújt Duguit hatásának kiküszöböléséhez is.

Duguit szolidaritásról szóló nézete az osztályharc tagadását jelenti, szerinte az állam és jog nem osztályjellegű. Jog már az állam keletkezése előtt is volt, nem a gazdasági alapból eredő osztályellentét, hanem a szolidarizmus hozza létre. Duguit elméletében metafizikus idealizmus jelenik meg és állást foglal a pozitivizmus dogmatizmusával szemben. Duguit nem ismeri a közjog és magánjog különbségét. Az alanyi joggal szemben az objektív jogot emeli ki. Kozmopolita alapon állást foglal az állami szuverénitással szemben.

A szolidarizmusról vallott nézetét arra is felhasználja, hogy gyengítse a törvényességet. Megengedi a jogalkalmazónak, hogy eltérjen a tételes jog szabályaitól, ha azok alkalmazása sértené a szolidarizmust.

Duguit szerint: „A törvényhozó tehát nem alkotja a jogot, hanem csupán megszövegezi azokat a társadalmi szabályokat, amelyek már korábban kialakultak a társadalomban." (43. p.) Így az erkölcsi szabályok jogszabállyá válnak, ha ezekhez a jogi kényszer fűződik. Ezzel is a szolidarizmus jelentőségét akarja igazolni a társadalomban.

Alanyi jog helyett a társadalmi funkció fogalmát javasolja Duguit (51. p.), s a magántulajdont is ilyen alapon magyarázza. Igaza van Seidler professzornak, amikor Duguit tanainak bírálatát abban összegezi, hogy az imperializmusnak és az imperialista kizsákmányolásnak egyik legexponáltabb védelmezője.

Szerző a *harmadik fejezetben* a pszichologizmus irányzatával foglalkozik és itt különös részletességgel L. Petrazycki nézeteit tárgyalja. Ez indokolt, mert Petrazycki a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után Lengyelországban működött és még ma is van hatása, — amint erre szerző a mű utolsó fejezetében rámutat. Részletesen ismerteti, hogy Petrazycki a jogot pszichológiai élménynek tekinti. Szubjektív idealista alapon tárgyalja a jog és etika problémáit, elködösíti az állam és jog osztálylényegét és központi kérdésnek az élményt tekinti. A jogot függetleníti az államtól és az intuiciónak tulajdonít nagy jelentőséget. Élesen bírálja Petrazycki nézeteit és marxista alapon mutatja ki ennek az elméletnek fogyatékosságait. Szerző helyesen sorolja a pszichologisták közé a freudizmus követőit (pl. R. West). R. West szerint — írja szerző — a jog alapjaiban, miként a kiszélesített „önellenőrzés" alapjaiban is („Law as extended self-control") pszichológiai tényezők rejlenek (89. p.). Ez az irányzat irracionális, misztikus alapon akarja a jogot magyarázni és osztálylényegét elködösíteni.

E fejezetben nem tudunk mindenben egyetérteni szerző álláspontjával. Több skandináv jogtudóst sorol fel (Ross, A., Hagerström, A.), valamint R. Poundot is említi, akiket véleményem szerint a jogszociológiai iskola keretei között kellene tárgyalni. Szerző nem mindig következetes az iskolák egymás közti elhatárolásában.

A könyv *negyedik fejezete* a normativizmus, amelyben lényegében Hans Kelsen tanításaival foglalkozik. Részletesen ismerteti Kelsen tiszta jogtanát és helyesen mutatja ki ennek hibáit és világítja meg azt, hogy Kelsen formalizmusa az osztálytartalom elleplezésére szolgál. E formalizmus érvényesül az állam és jog monizmusára vonatkozó kelseni tanításban is, amely Kelsent a Merkeltől átvett „lépcső-elmélet" alapján az állami szuverénitás tagadásáig vezeti el. Egyetértek szerzővel abban, hogy a kelseni alapnorma természetjogi jellegű (lásd: T. Vas: Die Bedeutung der transcendentalen Logik in der Rechtsphilosophie, Szeged 1935.).

Nem foglalkozik a szerző kellő alapossággal Kelsennek a marxizmust támadó műveivel (lásd Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet, 1957.). Nem tárgyalja részletesen a Kelsenhez kapcsolódó iskola többi tagjának felfogását. Véleményem szerint a tiszta jogtan részletesebb tárgyalást érdemelt volna.

Szerző műve *ötödik fejezetének* a funkcionalizmus címet adta. Véleményem szerint már a cím is vitatható. Itt lényegében a jogszociológiai irányról van szó, amelynek módszere a funkcionalizmus. Szerző főleg az amerikai jogszociológia irányzataival, éspedig a pragmatista és a realista irányzatával foglalkozik. Valóban fontos szerzőket bírál e fejezetben és helyesen mutat rá arra, hogy ez az irányzat nem a jog lényegét, hanem a jog hatását kutatja és a társadalmi célok elérésére szolgáló eszközöket keresi. Nem foglalkozik e fejezetben azonban sem a német jogszociológiai iskolával, a fentebb már említett skandinávokat véleményem szerint e fejezetben kellett volna tárgyalni és meg kellett volna a legfontosabb francia szerzőket is (pl. Gurvitch, Lévy-Bruhl stb.) említeni. A jogszociológiai iskola ma sokkal nagyobb jelentőségű, mint amennyire ezt szerző értékelte (vö. Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái). A marxista szociológia ma egyre inkább tért hódít, ezért is fontos a burzsoá szociológia, illetve jogszociológia beható bírálata.

Szerző a funkcionalizmus fejezetén belül tárgyalja, mint önálló alfejezetet, a társadalmi érdek elméletét. Helyesen ismerteti e pontban Ihering R. álláspontját, mint az imperializmus tipikus ideológusáét.

Helytelenül sorolja azonban szerző e fejezetbe a szabadjogi iskolát, amely — véleményem szerint — a jogszociológiai irányzathoz tartozik és Poundot, valamint Cardozot a maga egészében szintén ott kellene tárgyalni.

Szerző külön alfejezetben foglalkozik a funkcionalizmus kutatási módszereivel és itt különösen a közvélemény szerepére mutat rá. Helyesen állapítja meg, hogy az irányzat tendenciája az alkotmányosság és törvényesség feladása, amelyet elsősorban azzal ér el, hogy a jogalkalmazó — a bíró szerepét — hangsúlyozza. Szerző helyesen bírálja ezt az irányzatot és mutat rá arra, hogy a jognak a társadalom mérnökeként való felfogása az osztálylényeg elködösítése. Ez az irányzat az imperializmus érdekében gyengíti a törvényességet. Azt vallja, hogy a jog lényege nem is-

merhető meg és ezen keresztül az agnoszticizmus talajára lép. (160—162. p.)

Szerző a *hatodik fejezetben* a természetjog újjászületésével foglalkozik az amerikai jogtudományban. Valóban fontos kérdés az imperializmus jogelméletében a természetjog újjáéledése és a természetjog jelentésváltozása, különösen a klerikális természetjog újjászületése. Nem helyeselhetjük, hogy ezt a kérdést szerző az amerikai jogtudományra korlátozza. A természetjog újjáéledése Európában már a múlt század végén bekövetkezett és a XX. század első felében igen jelentősen kibontakozott. A neotomizmus Maritain munkásságával Franciaországból indult el és fontos szerepet játszik az imperializmus jogelméletében. A Német Szövetséges Köztársaságban és Olaszországban is jelentős szerephez jutott nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlati politikában is, különös tekintettel az ezekben az országokban uralmon lévő klerikális politikai pártok ideológiájára. Szerző felsorolja az amerikai vallási természetjog főbb képviselőit (M. Adler, J. F. O'Hara, stb.). Ezeknek nézeteit vázlatosan ismerteti és külön foglalkozik azoknak elméletével, akik támadják ezt a természetjogi irányt (Llewellyn, K. N., Friedmann, V. stb.).

A hatodik fejezeten belül érdekes alpont a latin-amerikai jogelméleti irányok ismertetése. A műnek ez a része olyan anyagot tár fel, amely kevésbé ismert és így különös érdeklődésre tarthat számot. Első sorban a természetjogi irányok dél-amerikai megjelenési formáival foglalkozik, de más irányzatok hatását is tárgyalja. Így a szociológiai irányok befolyását és ennek a természetjoggal való kapcsolatát is ismerteti. Részletesen foglalkozik a Kelsen és Cossio közötti vitával és tárgyalja a Cossio-féle egológiai jogelméletet.

A *hetedik fejezetben* elsősorban a két világháború közötti lengyel jogelméleti irányokkal foglalkozik és ezzel érdekesen egészíti ki művének korábbi fejezeteit.

A fentebb felvetett kritikai megjegyzések nem érintik a mű pozitív értékelését. Stílusa olvasmányos, gördülékeny, a fordítás gondos munka. Bőséges irodalmi apparátussal dolgozik. A mű használhatóságát fokozza a névmutató. Különös jelentőséget ad a műnek az, hogy marxista bírálattal tárgyalja az imperializmus legfontosabb jogelméleti irányait és érdekes olvasmány nemcsak a marxista jogászok, hanem a művelt olvasók számára is. Dicsérjük szerző kezdeményezését és a mű hasznos segítség a burzsoá ideológia elleni küzdelemben.

Vas Tibor

---

*N. P. Grabovszkaja: A fiatalkorúak bűnözése elleni harc a Szovjetunióban**

A Szovjetunióban ugyanúgy mint hazánkban, a dogmatizmus elleni harc a társadalomtudományok területén mindenekelőtt a társadalmi valóság jelenségei felé való fordulásban mutatkozik meg. A büntetőjogtudományban a társadalmi valóság jelenségeinek felderítése és elemzése mindenekelőtt azt jelenti, hogy a bűncselekmény jogi jelenségként való „normativista" kezelését egyre inkább a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek az elemzése váltja fel. Ez a fordulat a büntetőjogi szemléletben elvontabb szinten olyan formában is tükröződik, hogy a leningrádi egyetem által kiadott tankönyvben a büntetőjog tárgyaként többé már nem a bűncselekményt és a büntetést határozzák meg, hanem a bűnözést és a bűnözés elleni állami és társadalmi küzdelmet, illetve ennek eszközeit. Számos tanulmány és cikk mutat arra, hogy a szovjet büntetőjogtudományban a büntetőjog kriminológiai alapon történő művelése egyre inkább előtérbe kerül. Ennek a folyamatnak egyik figyelemreméltó terméke Grabovszkaja munkája. Grabovszkaja a fiatalkorúak bűnözésének kérdéséhez nyúlt hozzá újszerű eszközökkel és empirikus adatokra támaszkodva. Bár a szovjet jogtudományban számos tanulmány, tanulmánykötet és cikk foglalkozott eddig ezzel a kérdéssel, véleményünk szerint Grabovszkaja munkája jellegénél és feldolgozási módszerénél fogva a legjelentősebbek közé tartozik. Ismertetés céljára azért választottuk ki éppen ezt a munkát, mert mind a szemléletmód és feldolgozás újszerűsége, mind az újszerűséggel együttjáró problematika igen tanulságos lehet számunkra.

1. Grabovszkaja munkája négy fejezetben tárgyalja a fiatalkori bűnözés kérdéseit. Az első fejezet a fiatalkori bűnözés okaival foglalkozik. A második fejezet a gyermekbűnözés helyzetét és a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények jellegének kérdéseit elemzi. A harmadik fejezet a fiatalkori bűnözés elleni harc eszközeit ismerteti, a negyedik pedig a kapitalista országok gyermekbűnözésének problémáit tárgyalja.

A részletes tartalmi ismertetést mellőzve csak néhány olyan kérdéssel kívánunk foglalkozni, amelyek a büntetőjog kriminológiai alapjait, a büntetőjog kriminológiai szemlélettel történő művelésének kérdéseit érintik. A recenzióban nem annyira az ismeretközlő feltegetésekre törekszünk, hanem inkább a munka szemléletmódjának újszerűségéből eredő problematikájára térünk ki. Azért érintjük ezeket a kérdéseket, mert a mi büntetőjogtudományunk fejlődése is felvetette ezeket és így hasznos lehet ennek a problematikának polemikus formában történő felvillantása — a végleges állásfoglalás biztonsága nélkül.

2. Abból a gazdag anyagból, amit a fiatalkori bűnözés okairól szóló fejezet tartalmaz, kiderül, hogy a könyv megírásához empirikus kutatások szolgáltatták az alapot. A bűnözés jelenségének empirikus kutatása területén a szocialista büntetőjogtudomány még gyerekcipőben jár. Az a kritika, amellyel a különböző burzsoá kriminológiai elméleteket illettük, világossá tette, hogy hogyan nem szabad megközelíteni a bűnözés kérdéseit, de a szocialista bűnoktani elmélet pozitív megoldást adó alapjait sajnos még nem tartalmazza. Bizonyos elméleti alapkérdések tisztázatlansága miatt az empirikus anyag megközelítésében és összegező elemzésében még ma is nagy a bizonytalanság. Az a gazdag anyag, amit a szerző a leningrádi fiatalkorú bűnözők tevékenységét vizsgálva összegyűjtött, ugyancsak ezt a bizonytalanságot tükrözi. Az anyag

* Ugolovno-pravovaja borba sz presztuplenijami neszoversennoletnih v SZSZSZR. Izdatyelsztvo Leningradszkogo Universziteta 1961. 78 old.

kezelésének bizonytalanságai a szerzőnél mindenekelőtt a következőkben mutatkoznak meg: 1. a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek és a bűncselekménynek, mint egyedi jelenségnek nem kellően differenciált kezelése; 2. a bűnözés okainak elméleti megfontolást és rendszerezést nem tartalmazó, differenciálatlan kezelése; 3. a szociológiai aspektus bátortalan érvényesítése és a néhol kísértő pszichológizmus.

3. Szerző a bevezető fejtegetésekben azt mondja, hogy a „bűnözés a szocialista társadalomban olyan egyedi jelenség, amelynek okát a társadalmi tudatnak a társadalmi léttől való elmaradása adja". Véleményünk szerint ez a tétel egyrészt még magán viseli a dogmatizmus elméleti bátortalanságát, másrészt azt a helytelen álláspontot tartalmazza, hogy a bűnözés egyedi jelenség. A dogmatizmus elméleti bátortalansága mint tudjuk a bűnözés elemzésénél nem engedte meg a szociológiai aspektus érvényesítését, mert a szocializmus alapjainak rágalmazását látta abban a tételben, hogy a mi társadalmi-gazdasági rendünkben is társadalmilag determinált a bűnözés jelensége. Ezért aztán olyan tételek helyettesítették a bűnözés oktanában a konkrét elemzést, hogy a bűnözés lényegében az imperialista környezet behatására vezethető vissza, és a kapitalista tudati maradványok megnyilvánulása. Ennek a tételnek van létjogosultsága, azonban nem lehet központi és magyarázó tétele a bűnözés jelenségének. A szocializmus alapjainak rágalmazásától félve a szocialista büntetőjogtudomány a bűnözést pszichológiai okokkal magyarázta hosszú időn keresztül és ezzel szembekerült a marxizmus társadalomszemléletével, amely nem engedi meg társadalmi jelenségek pszichológiai magyarázatát. Az előbb említett indító tétel azt a téves megállapítást is tartalmazza — és ez az elméleti bátortalansággal, a bűnözés társadalmi determináltságának el nem ismerésével függ össze —, hogy a bűnözés egyedi jelenség. Véleményünk szerint ennek a helytelen elméleti tételnek alapja az a törekvés, hogy a szerző ismerve a bűnözés csökkenő tendenciájára vonatkozó adatokat, elkerülje azt a látszatot, hogy a szocializmusban a bűnözés tömeges jelenség. Ugyanakkor viszont nem vette figyelembe, hogy bár a bűnözés a Szovjetunióban nem tömeges és elterjedt jelenség, de társadalmi szinten tömegjelenség. Annak a tételnek helytállósága, hogy a bűnözés a szocializmusban is tömegjelenség, további bizonyításra nem is szorul, hiszen ez a jellege indokolja egyáltalán a jogi értékelésnek azokat a sajátos módszereit, melyeket büntetőjogi pönalizálás néven foglalunk össze.

A bűnözés mint tömegjelenség egyedi jelenségekben, a konkrét bűncselekményekben nyilvánul meg. Mint tömegjelenség természetére nézve társadalmi törvényszerűségeknek van alávetve, mint egyedi jelenség pedig az egyes ember életében lejátszódó esemény. Ebből a disztinkcióból következik, hogy a bűnözést mint társadalmi jelenséget, mint tömegjelenséget más szinten kell vizsgálni, mint a bűncselekményeket, azaz az egyes ember életében lejátszódó eseményeket. Ennek a disztinkciónak hiánya vezet arra a téves álláspontra, mely a bűnözést pszichológiai okokkal magyarázza. A más szintű vizsgálat természetesen a jelenségek magyarázatánál is eltéréseket eredményez. Így például az egyes bűncselekmények vizsgálatánál a pszichológiai tényezőnek döntő szerepet kell tulajdonítani, mert azok az objektív, társadalmi körülmények, melyek a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek alapjául szolgálnak, pszichológiai közvetítéssel hatnak az egyes emberre, a motívumokban tükröződnek és vezetnek az akaratelhatározás elemén keresztül a konkrét bűntett megvalósításához. Az egyes, konkrét bűntettek vizsgálata során például arra a következtetésre juthatunk, hogy több fiatalkorú bűntettének közvetlen kiváltója az édesség utáni vágy, ez vezeti az apróbb lopásokra a fiatalkorú tetteseket. Ebből az egyedi vizsgálatokból levont következtetésből azonban a fiatalkori bűnözésnek, mint tömegjelenségnek az elemzése során nem lehet azt az általánosító tételt levonni, hogy a fiatalkori bűnözés oka az édesség utáni vágy. A bűnözésnek, mint tömegjelenségnek és mint egyedi jelenségnek a disztinkciója azért fontos tehát, mert mint az előbbi példa is mutatja, az egyes konkrét bűntettek konkrét okaira vonatkozó vizsgálatok eredménye nem vihető minden további nélkül át a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek a magyarázatára. A számszerűségek itt nem bizonyítanak semmit: a számszerűségek csak a konkrét esetekre vonatkozó vizsgálatok szintjén maradhatnak meg, de a társadalmi szintű vizsgálatok nem maradhatnak meg az egyes esetek szintjén. Az egyes bűntettek konkrét okainak vizsgálata során a legképtelenebb egyedi vágyak vagy téves elképzelések szolgálhatnak alapul a bűncselekmény elkövetését elősegítő motívumok kialakulásában. A képtelen vagy téves vágy és motívum az egyes ember életében szükségszerűen vezethet bűntettek elkövetésére, de ebből nem következtethetünk a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek szükségszerű okaira. A társadalmi szintű vizsgálatok nem vehetik át az egyes ember életében érvényesülő egyedi szükségszerűségeket, mert a bűnözés, mint társadalmi jelenség tömegméretekben érvényesülő szükségszerű okokkal magyarázható csak. A társadalmi szinten érvényesülő szükségszerűség nem azonos az egyes ember életében érvényesülő szükségszerűséggel, bár ez lehet annak a tükröződése. Véleményünk szerint ezeket a szempontokat a szerző nem gondolta következetesen végig és ezért tömegvizsgálati eredmények keverednek egyedi vizsgálatok eredményeivel.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy csupán az általunk említett disztinkció következetes végiggondolását kérjük számon a szerzőtől. Az eddigiekből is látható, hogy a bűnözésnek mint társadalmi és mint egyedi jelenségnek a disztinkciója együtt jár annak elismerésével, hogy a bűnözés a szocialista társadalmi rendben is társadalmilag determinált jelenség. Ennek elismerését meg is találjuk a szerző fejtegetései között ott, ahol az „objektíve konkrét" okokról beszél és ezek között említi az elosztás aránytalanságait, mint olyan jelenséget, ami azzal függ össze, hogy a szocializmus is magán viseli a régi társadalmi rend anyajegyeit, hiszen még nem valósult meg a szükségletek szerinti elosztás elve.

4. Mint már említettük, a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek és

mint egyedi jelenségnek a disztinkciója együtt jár annak elismerésével, hogy a bűnözés folyamata a szocializmusban is társadalmilag determinált. Ha ez nem így volna, azt a programot tűzhetnénk a büntetőpolitika elé, hogy véglegesen számolja fel a bűnözést. A szocializmus építésének körülményei között azonban valamennyi szocialista ország tapasztalata szerint csak a bűnözés lényeges csökkentésének, korlátozásának, de nem felszámolásának programja valósítható meg. A kommunizmus általánosan kibontakozó építése során a teljes felszámolás csak azért tűzhető ki célként, mert a következetes és helyes büntetőpolitika mellett, ezzel egyidőben és ezzel párhuzamosan megvalósul a kommunista társadalmi rend kialakulása is, tehát az előző lépcsőfok meghaladása és ezzel a bűnözést determináló társadalmi tényezők felszámolása. A szerző kimutatja például, hogy az elosztás aránytalanságai és a rossz lakáskörülmények bűnözést determináló tényezők. Ez a bűnözés társadalmi determináltságának elismerését jelenti. Az elvi összegezésben azonban erről nem találunk semmi utalást. Ellenkezőleg, azt a megállapítást találjuk, hogy a szocialista termelési viszonyok között megszűnt a bűnözés szociális alapja. Az elvi megállapítás és az empirikus adatok között ilyen formán ellentmondás van. Az ellentmondás feloldásának útját abban látjuk, hogy egyrészt a való tényeknek megfelelően meg kell állapítani azt, hogy a bűnözés a mi társadalmi rendszerünkben is társadalmilag determinált jelenség, de egyúttal azt is, hogy a szocializmusban megszűnt a szocialista termelési viszonyok és a bűnözés közötti lényegi összefüggés. A szocialista termelési viszonyok alakulása és fejlődése ugyanis valóban felszámolja azokat a társadalmi tényezőket, melyek a bűnözéssel objektív összefüggést mutatnak. A lényegi összefüggés megszűnése miatt csökken a bűnözés tendenciája, mert a szocialista termelési viszonyok térhódításával egyre inkább szűkül azoknak a társadalmi viszonyoknak a köre, melyek kriminogén hatásúak lehetnek. A bűnözés társadalmi determináltságának elismerése mellett az elvi összegezésben azt is meg kell állapítani, hogy a kriminogén társadalmi tényezők bűnözést motiváló hatása is feltételes. A rossz lakáskörülmények, vagy az egyenlőtlen és aránytalan elosztás ugyanis nem automatikusan idézi elő a bűnözést, tehát az a szocialista tudat térhódításával egyre kisebb területre szorul vissza.

5. Grabovszkaja munkája a bűnözés okairól szólva az általános ok és a konkrét ok megkülönböztetést alkalmazza. Ennek a disztinkciónak van is létjogosultsága, ha abból indulunk ki, hogy a fiatalkorúak bűnözése az általános bűnözési folyamatnak egy speciális jelensége. Véleményünk szerint a szerző a konkrét és az általános ok meghatározást nem ebben az értelemben használja, vagy legalábbis nem csak ebben az értelemben és ez bizonyos ellentmondásokhoz vezet. Úgy látjuk, hogy a szerző empirikus kutatásainak eredményeit a konkrét okokra vonatkozó fejtegetésekben összegezi, míg az általános okokra vonatkozó elemzés nem ezzel az empirikus anyaggal és az ebből levonható következtetésekkel áll kapcsolatban, hanem a dogmatizmus időszakában kialakult bűnözés-magyarázat általánosító tételeit veszi át. A munka első fejezetében a bűnözés okaira vonatkozó elemzés azzal kezdődik, hogy a Szovjetunióban a bűnözés általános oka a kapitalista tudati maradványok és az imperialista környezet hatása. Az ezt követő elemzés azonban, mely a fiatalkori bűnözés konkrét okait vizsgálja, semmilyen tartalmi összefüggésben nem áll az általános okokra vonatkozó megállapításokkal. Holott nyilvánvaló, hogy az általánosnak valamilyen formában tükröződnie kell a konkrét okokban. A konkrét okokra vonatkozó elemzés kimutatja, hogy a szülői és iskolai nevelés hiányosságai, a munkába állítás hibái és a társadalomellenes elemek hatása idézik elő a fiatalkorúak bűnözését. Ezeknek a konkrét okoknak elemzése során azonban nem találkozunk a kapitalista tudati maradványokkal és az imperialista környezet hatásaival sem. Nyilvánvaló, hogy a szerző a konkrét okokra vonatkozó elemzés eredményeinek általánosítása helyett egy eddig elfogadott általános tételt vett át és konkrét vizsgálatait úgy folytatta le, hogy azok semmilyen tartalmi összefüggésben nem állottak az előbbivel. Az eljárás akkor lett volna következetes és helyes, ha a konkrét okokból következtet a bűnözés általános okaira. Ennek a megkülönböztetésnek azonban abban az összefüggésben, ahogyan a szerző használja, nincsen különösebb jelentősége egyébként sem. A szerző ugyanis a konkrét okokra nézve azt az elvi megállapítást teszi, hogy „ezek nem váltanak ki önállóan bűnös magatartást, hanem csak elősegítik azt azáltal, hogy gátolják a szocialista erkölcsi elvek elmélyülését a tudatban". Ebből a megállapításból azonban az következik, hogy a konkrét okkal szemben az általános okok szerepe — a bűncselekmények közvetlen előidézése. Ez azonban nyilvánvalóan helytelen tétel.

Nem a konkrét és általános ok összefüggésében, hanem más szempontból egyet kell értenünk szerzőnek a konkrét okok természetére vonatkozó megállapításaival. Arra gondolunk, hogyha a bűnözést tömegjelenségként kezeljük és társadalmi determináltságát elismerjük, akkor a bűnözés törvényszerűségei ugyanúgy, mint az összes többi társadalmi törvényszerűségek tendencia jellegűek és statisztikai törvényszerűségek. A munkanélküliség, az alkoholizmus például a kapitalista társadalomban sem automatikusan és egyértelműen kriminogén hatású, hanem csak az erkölcsi tudatra gyakorolt degradáló hatása folytán, ennek az erkölcsi tudatra gyakorolt hatásnak a közvetítésével. Nem minden munkanélküli válik tolvajjá, vagy betörővé. A munkanélküliség kiválthatja a kapitalista tulajdoni viszonyok elleni „ösztönös tiltakozásként" a bűnözést, de kiváltja a szervezett osztályharcot és politikai harcot is. A társadalmi tényezők kriminogén szerepe ezek szerint nem automatikus, és ez így van a szocializmusban is. A szülői nevelés hiányosságai nem váltják ki automatikusan a fiatalkorúak bűnözését, hanem csak akkor, ha az erkölcsi tudat fejlődésére való hatása káros és ezt nem ellensúlyozza a szocialista társadalmi nevelés. El kell tehát jutnunk annak a tételnek elismeréséig, a bűnözés oka után kutatva, hogy a bűnözést, mint társadalmi jelenséget az objektív társadalmi körülmények

azzal idézik elő, hogy nem a bűncselekmény elkövetését váltják ki közvetlenül és automatikusan, hanem azt előkészítik a tudatra gyakorolt determináló hatásukkal, továbbá olyan konkrét élethelyzetek kialakításával, melyekben a hibás erkölcsi tudatú személy bűncselekmény elkövetése mellett dönt. A kriminogén társadalmi tényezők tehát egyrészt a tudatra gyakorolt hatás, másrészt konkrét lehetőségek (objektív lehetőségek) kialakítása útján fejtik ki bűnözést determináló hatásukat. Amit a szerző tehát az egyes bűncselekmények konkrét okaira, illetve ezek természetére nézve elmond, nem az egyes bűncselekmény kimutatható konkrét okaira áll, hanem általában a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek a társadalmi okaira. Konkrét esetben az előbb említett okok talaján a legképtelenebb egyéni elképzelések és tévedések is kiválthatják a bűncselekmény elkövetését. Egy hibásan és hiányosan nevelt fiatalkorú szükségleteinek kielégítésére törekedve nem tud majd ellenállni a helyzet adta csábításnak. A bűncselekmény konkrét okaként itt megállapíthatjuk a helyzetadta csábítást, de a lényegi összefüggést mélyebben kell keresnünk: el kell jutnunk a fiatalkori bűnözést előidéző okokhoz, illetve ezekre a mélyebben fekvő okokra kell következtetnünk abból a tényből, hogy nem tudott ellentállni a helyzet csábításának. Amit a szerző a fiatalkori bűnözés konkrét okainak nevez, azok az okok a fiatalkori bűnözés általános okai, mert társadalmi méretekben ezek készítik elő az egyes konkrét esetekben például az olyan helyzetet, melyben a fiatalkorúnak nincs elég erkölcsi ellenállóképessége a helyzet csábításaival szemben. Az egyes csábító hatású helyzetek kialakulása ellen küzdeni nem lehet. Ilyen csodaszert az emberi társadalom nem talált fel. De lehet küzdeni az ellen, hogy a fiatalkorú ne legyen erkölcsileg ingatag, tehát lehet küzdeni a sikeres, célravezető szocialista nevelésért és a pedagógiai kulturálatlanság ellen. A bűncselekmény egyedi jelensége és a bűnözés tömegjelensége közötti disztinkciónak itt is megmutatkozik az értelme: társadalmi szinten csak társadalmi szintű tényezők (okok) ellen lehet küzdeni, de nem az egyes helyzetekben kialakuló véletlen és eseti körülmények ellen.

6. A könyvekben a pszichologizmus veszélye kísért, mert nincsen kimunkálva a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek, és a bűncselekménynek, mint egyedi jelenségnek a kategóriája. Ezért aztán az egyes esetekben tapasztalt konkrét ok, például az utánzási hajlam — egy adott fiatalkorú esetében — általános szinten, a fiatalkori bűnözésnek, mint tömegjelenségnek a szintjén kerül értékelésre. Nem tagadjuk a pszichológiai tényezők szerepét a bűnözés szociológiai magyarázatában, amikor is az objektív körülmények szubjektív, pszichés hatásának kimutatására kerül sor, mely érthetővé teszi a bűncselekmény mellett szóló eseti és véletlen motívumok győzelmét. Önmagában, pszichés és tudati hatás nélkül egyetlen egy társadalmi faktor sem segíti elő és váltja ki automatikusan a bűncselekményt, nincsen speciálisan csak kriminogén hatású társadalmi tényező. A pszichológiai tényezők szerepét, mindezektől eltekintve, a szerző helyesen értékeli, mert abból indul ki, hogy a fiatalkori bűnözés okait kutatva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a fiatalkorúak személyiségéből folyó sajátosságokat. Ennek a helyes tételnek következetes keresztülvitelét kérjük azonban a szerzőtől számon.

Arra gondolunk, hogy a szerzőnek a fiatalkori bűnözés okait kutatva és a bűnözés objektív okait kimutatva (a nevelés hiányosságai az iskolában és a szülői házban, a munkába állítás hibái és a társadalomellenes elemek káros hatásai) a fiatalkorúak személyiségéből folyó sajátosságok ismeretében magyarázó elvet kellett volna felállítania. Ne melég ugyanis az okok lajstromozása, hanem ki kell mutatni ezeknek az okoknak működési mechanizmusát is. Véleményünk szerint ezen a területen azokat a szociológiai jellegű vizsgálatokat, melyeket a szerző végzett, kiegészítik a személyiség szerepére vonatkozó és a kriminológia oldaláról megközelített szovjet vizsgálatok. Szaharov könyvére gondolunk. Úgy gondoljuk, hogy a fiatalkorúak sajátos társadalmi helyzetére, ennek a sajátos társadalmi helyzetnek a fiatalkorúak személyiségére gyakorolt hatására vonatkozó vizsgálatok a kezünkbe adják a kriminogén tényezők és okok működési mechanizmusára vonatkozó magyarázó elvet is. Ezen a területen utalhatunk a magyar büntetőjogi irodalom egyes kísérleteire, melyek szerencsésen egészíthetnék ki a szerző vizsgálatait.

7. Szerzőnek a fiatalkorúak bűnözési helyzetét elemző fejtegetései, a bűnözés elleni küzdelem eszközeire vonatkozó ismertetése, a kapitalista országok gyermekbűnözésének imponáló irodalmi apparátust felvonultató vizsgálata igen gyümölcsözően használható a számunkra.

Összegezve véleményünket, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Grabovszkaja munkája hasznos szolgálatot tett azon az úton, mely a szocialista bűnözéselmélet kialakítását a bűnözés empirikus kutatásának alapján kívánja elvégezni. Ehhez azonban az szükséges, hogy az empirikus kutatásokkal egyidőben a már említett elméleti alapkérdésekre is figyelmet fordítsunk, mert ezek kihatnak az empirikus kutatások irányára, a tények megközelítésének módszerére és az összegező elemzés és értékelés eredményére, tartalmára is. Biztosra vesszük, hogy a szerző további munkájához hasznos segítséget nyújthatnak azok a vizsgálatok, melyek hazánkban folynak és amelyeknek már nem egy irodalmi terméke is rendelkezésre áll. Ezen a területen a szovjet és a magyar büntetőjogászok alkotó együttműködésére sok lehetőség kínálkozik. Az együttműködés elvi talajának megjelölése céljából tértünk ki recenziónkban azokra a kérdésekre, melyek mint elméleti problémák még megvitatásra várnak.

Horváth Anna—Szabó András

Új könyvek:

Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nomitatae. Sectio iuridica. Tomus 3. 1962. Redigit J[ános] Beér—L[ászló] Névai—I[mre] Szabó. Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 187 p. [Bibl. a kari oktatók munkásságáról 171—187. p.]

Studies in jurisprudence fort the Sixth International Congress of Comparative Law — Études juridipues pour le Sixième Congrès International de Droit Comparé. Edited by the Jurisprudential Committee of the Hungarian Academy of Sciences. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 147 p.

Questions of international law. 1962. [Tanulmánygyűjtemény.] [Publ. by the] Hungarian Branch of the International Law Association. Bp. Állami ny. 1962. 103 p.

Lachs, Manfréd:
A többoldalú nemzetközi szerződések. Ford. Nagy Lajos. [Bev. Popovics Béla.] Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 329 p.

A Szovjetunió polgári törvényhozásának és polgári eljárásának alapjai. Ford. Márkus Ferenc. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 135 p.

Molnár Erik:
Dialektikus materializmus és társadalomtudomány. Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 505 p.

Szegő Tamás:
Milyen ügyben hová forduljunk? Bp. Táncsics Kiadó, 1962. 32 p. /Válaszolunk a dolgozók kérdéseire./

Forrai György—*Ostermann* Géza—*Pikler* Kornél—*Rózsa* Tibor:
Az üzemi vendéglátás kézikönyve. Szerk. Pikler Kornél. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 261 p.

Bodrogi Tibor:
Társadalmak születése. Bp. Gondolat Kiadó, 1962. 187 [1] p. /Gondolattár 13./

A magyar nyelv értelmező szótára. Szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 7. köt. U—Zs. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 671 p. 1 mell.

Budapest statisztikai zsebkönyve 1962. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 325 p. /Központi Statisztikai Hivatal Budapest Városi Igazgatósága./

Állam- és jogelmélet

Alekszeev, Sz. Sz.: Obscsie teoreticseszkie problemü szisztemü szovetszkogo prava. [A szovjet jogrendszer általános elméleti problémái.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 184, [4] p. PEK Jogelméleti tanszék J10782/7

A szocialista jogrendszer elméleti kérdései a szovjet jogtudományban évek óta központi helyet foglalnak el. A szerző a szocialista jogágak osztályozásával kapcsolatban az elméleti alapokat kutatja, ami a téma további, részletesebb feldolgozásához is alapul szolgálhat. A mű az alábbi fejezetekre oszlik: I. A szovjet szocialista jogrendszer fogalma; II. A jogi szabályozás tárgya mint a szovjet jog ágazatokra osztásának objektív alapja; III. A jogi szabályozás módszere és annak jelentősége a jogrendszer kérdéseinek eldöntésénél; IV. A komplex jogintézmények és jogágazatok; V. A szovjet jogágak csoportosítása; VI. A jog rendszerének és az oktatási diszciplinák összefüggése, kölcsönös viszonya. A könyvet betűrendes tárgymutató egészíti ki és teszi könnyen használhatóvá.

Alekszandrov, N. G.: Pravo i zakonnoszt' v period razvernutogo sztroitel'sztva kommunizma. [Jog és törvényesség a kommunizmus kibontakoztatott építésének időszakában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 271 p. ÁJI. 19.234

A munka bevezetése a szocialista jognak és törvényességnek a szovjet demokrácia továbbfejlődésével kapcsolatos időszerű kérdéseit vizsgálja. A szocialista jogról, mint a jog legfejlettebb történelmi típusáról adott összefoglalás után a szocialista demokrácia és a szovjet jog fejlődésének kapcsolatait, a szocialista-törvényesség megerősítését, a szocialista törvényesség és a jogszabályok alkalmazásának kapcsolatait, a jog társadalmi viszonyokra való alkalmazásának mechanizmusát, valamint a szocialista társadalomban előforduló jogviszonyokat tárgyaló nagy fejezetekben mutatja be a vizsgált kérdéseket.

Sebanov, A. F.: Szisztema szovetszkogo szocialisztyicseszkogo prava. [A szovjet szocialista jog rendszere.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 41 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet. Juridicseszkij Fakul'tet./ ÁJI. 19.223

A szovjet szocialista rendszer fogalmának vázolása után a tudományos rendszerezés lényegét vizsgálja, majd a szovjet szocialista jog jogági tagozódását mutatja be. Külön-külön fejezetekben foglalkozik a szovjet szocialista jogrendszer és a jogtudományok rendszerének összefüggéseivel.

Csecsina, N. A.: Norma prava i szudebnoe resenie. [A jogi norma és a bírói döntés.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1961. 77 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet./ ÁJI. 19.172

A szovjet szocialista polgári jogi igazságszolgáltatás lényegéről adott bevezetés után a bírói tevékenység és a bírósági döntés lényegét, majd a bírói döntés törvényerejét vizsgálja.

Ioffe, O. Sz.—*Sargorodszkij*, M. D.: Kritika szovremennüh burzsuaznüh teorij prava. [A jelenkori burzsoá jogelmélet kritikája.] Leningrad, ny. n. 1961. 56 p. /Obscsesztvo po Raszprosztraneniju Politicseszkih i Naucsnüh Znanij RSZFSZR./ ÁJI. 19. 144.

A legfőbb jelenkori burzsoá jogelméleti irányok (normatizmus, pragmatizmus, exisztencializmus és neotomizmus) kritikai ismertetése.

Zivsz, Sz. L.: Razvitie formü prava v szovremennüh imperialisztycseszkih goszudarsztvah. [A jog formáinak fejlődése a mai imperialista államokban.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk. 1960. 214, [2] p. PEK polgári jog I. és Államjogi tanszék J9631/9 J9602/3

A mű jogelméleti vonatkozásban tárgyalja a jogi formák fejlődésének kérdését. Az első részben a burzsoá jog formájának és tartalmának kölcsönös összefüggésével foglalkozik. A továbbiakban a kormányzati aktusok uralkodó helyzetét vizsgálja a jelenkori burzsoá jog forrásainak rendszerében. Ezen belül külön vizsgálja a francia, az angol és az amerikai kormányzati jogalkotást. Igen részletes elemzést ad a bírósági aktusok jogforrási jellegéről és azok helyéről a burzsoá jogalkotásban. E fejezeten belül külön foglalkozik a precedensjog

rendszerének fejlődésével, stabilizálására irányuló kísérletekkel. A negyedik fejezet az USA, Anglia és Franciaország kodifikációs tevékenységét vizsgálja abból a szempontból, hogyan érvényesül ebben a burzsoá jogfejlődés alapvető tendenciája, t. i. a kormányzati jogalkotás uralkodó helyzetének kiépítése. Az utolsó fejezet mintegy összefoglalásként a burzsoá jog formája fejlődésének alapvető vonásait tárgyalja.

Stoyanovitch, K.: Le régime socialiste Yougoslave. Principe de la légalité socialiste. [A jugoszláv szocialista rendszer.] Paris, Libr. Générale de Droit et de Jurisprudence, 1961. V. 389 p. /Institut de Droit Comparé de l'Université de Paris. Les systèmes de droit contemporains XIV./ ÁJI. 19.289

A munka első része: A törvényesség elve az állam- és jogelméletben címmel összefoglalja a jogszabály és a törvényességi elv legfontosabb vonásait. Külön fejezetben foglalja össze a marxista felfogást a jogról és a törvényességről. A 2. részben a törvényességi elv megvalósulásának kérdéseit vizsgálja a jugoszláv jogéletben.

Jogt. Közlöny 11fél pt—gm (P)

Menon, Krishna: Outline of jurisprudence. [A jogtudomány vázlata.] 3. rev. ed. London, Asia Publ. House, 1961. 232 [8] p. PEK C5789

A szerző a jogi egyetemek első évfolyama számára írta könyvét, mivel tapasztalatai szerint a korábban használt jogfilozófiai tankönyvek kezdők számára nehezen érthetők, nehezen elsajátíthatók. A munka közérthetőbb magyarázatokkal fejti ki a jogfilozófia elvont kérdéseit. A könyv fontosabb fejezetei: a jogfilozófia lényege és tárgya, az állam, a szuverénitás elmélete, az Austin-i jogelmélet, a jog meghatározása, a természetjog és az „equity", a jog forrásai, a jogsérelmek, a jogi felelősség és a szankció, az abszolút felelősség kérdése, valamint a „közjog" egyes kérdései.

Wish, Harvey: Society and thought in Modern America. [Társadalom és gondolkodás Amerikában.] New York, London, Toronto, Longmans, Green and Co.

ÁJI. 19.219

Az Egyesült Államok társadalomfejlődésének történetéről adott vázlatos áttekintés.

Államjog. Alkotmányjog

Drobjazko, Sz. G.: Komiszszii Verhovnogo Szoveta Szojuznoj Reszpubliki. [A szövetséges köztársaság legfelső tanácsának bizottságai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 74 [2] p. PEK Államjogi tanszék J10537/3

A szovjet államaparátus dolgozóinak, a küldötteknek és a bizottságok tagjainak számára írt munka ismerteti a Legfelső Tanács bizottságainak jog helyzetét és tevékenységük kialakult formáit. Konkrét gyakorlati példákon mutatja be hogyan végzik munkájukat a Bjelorussz SZSZK Legfelső Tanácsának bizottságai. Külön fejezetben ismerteti az ideiglenes bizottságokat.

Luk'janov, A. I.—*Lazarev,* B. M.: Szovetszkoe goszudarsztvo is obscsesztvennüe organizacii. [A szovjet állam és a társadalmi szervezetek.] Izd. 2. pererab., dop. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 320 [4] p. PEK Államjogi tanszék J10781/3

A mű négy fejezetben foglalja össze a kérdés legfontosabb vonásait. Az első fejezet a szocialista demokrácia rendszerének elemzését adja. A második fejezet az államnak, mint a szocialista demokrácia rendszere alkotórészének jellemző vonásait vizsgálja. A harmadik fejezet az állam és a dolgozók társadalmi szerveinek (szakszervezetek, szövetkezetek, Komszomol, öntevékeny társadalmi szervek) kölcsönhatásával, valamint a párt és az állam viszonyával foglalkozik. E kölcsönhatás tárgyalása kapcsán ismerteti a burzsoá, reformista és revizionista nézeteket, irodalmat is. Az utolsó fejezet az állam és a társadalmi szervek kölcsönös kapcsolatának perspektiváival foglalkozik.

Goszudarsztvennoe pravo burzsuaznüh sztran. [A burzsoá országok államjoga.] Pod. red. B. B. Levin. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 536 [2] p. [Bibliogr. fejezetenként] PEK Államjogi tanszék J10666/3

A mű 15 fejezetben 14 szerző tollából ismerteti a legfontosabb burzsoá országok: USA, Anglia, Franciaország, Olaszország, NSZK, Finnország, India, Indonézia, Japán, Görögország, Irán, Irak, Argentína és Brazília államjogát, általában az alábbi tagolásban: 1. Gazdasági és osztályszerkezet; 2. Politikai pártok és szakszervezetek; 3. Az alkotmány; 4. Választójog és választási rendszer; 5. A legfőbb államhatalmak és kormányszervek; 6. A helyi önkormányzat. Az első fejezet a burzsoá országok államjogi viszonyainak általános jellemzését tartalmazza. Az egyes országok államjogát ismertető fejezetek végén irodalomjegyzéket is ad a könyv.

Burdeau, Georges: Les libertés publiques. 2. édit. [A szabadságjogok. 2. kiad.] Páris, Libr. Générale de Droit et de Jurisprudence, 1961. 388 p. ÁJI. 19.311

A szabadság és az állam című első fejezet után részletesen foglalkozik az állampolgárok jogaival és szabadságjogaival a következő csoportosításban: a fizikai személy szabadságjogai, az állam és a csoportok, a gondolat szabadsága, gazdasági és társadalmi szabadságjogok.

Államigazgatási jog

Lasin, A. G.: Szocialisztcseszkij goszudarsztvennüj apparat. [A szocialista államapparátus.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 52 p.

ÁJI. 19.226

Az értekezés az államapparátus helyzetét vizsgálja a munkásosztály diktatúrájának rendszerében és megvizsgálja a pártvezetés alapvető kérdéseit. A szocialista államapparátus szerkezetének vizsgálata után az államapparátus tevékenységének lenini elveit mutatja be.

Galenko, P. V.: Szocialisztcseszkaja nacionalizacija osznovnüh szredsztv proizvodsztva v Pol'szkoj Narodnoj Reszpublike. [Alapvető termelőeszközök szocialista államosítása a Lengyel Népköztársaságban.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SZSZSZR. 1961. 342. p. /Akademija Nauk SZSZSZR. Insztitut Szlavjanovedenija./ ÁJI. 19.125.

A bevezetésben a termelőeszközök kapitalista tulajdoni formáinak válságát vázolja, majd bemutatja az államosítás folyamatát az 1946. jún 30-i államosítási törvény meghozataláig.

E lapszám (XVII. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár, az MTA lev. tagja. — *Dr. Szamel Lajos* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Bócz Endre* ügyész — *Dr. Mattyasovszky Pál* Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető bíró. — *Dr. Garancsy Mihályné* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Tadzser, Vitali* egyetemi docens (Szófia). — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Horváth Anna* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szabó András* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.5051 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

XVII. új évfolyam 12. szám Budapest, 1962. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

RAFFAY GYÖRGYI—SZÁSZ IVÁN:
A római szerződés néhány vonása 621

MARGITAY IVÁN:
Szavatossági igények és gyakorlat a szállítási szerződések körében 631

HÁMORI VILMOS:
A peres felek kötelességei a polgári perben 642

GERICS JÓZSEF:
A királyi bírói jelenlét a XIII—XIV. század fordulóján 651

Szemle:

VARGYAI GYULA:
A III. magyar—csehszlovák állam- és jogtörténettudományi konferencia 657

M. F.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 661

Jogirodalom:

KARLÓCAI JÁNOS:
Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga 662

TAKÁCS JÓZSEF:
Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése. 1945—1961 ... 666

NAGY LAJOS:
Az állam- és jogtudományi folyóiratok anyagainak új nemzetközi bibliográfiája 669

— —:
Új könyvek 671

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Дерди Раффаи—Иван Сас:* О некоторых чертах римского контракта. — *Иван Маргитаи:* Гарантийные требования и практика в области договоров поставки. — *Вилмош Хамори:* Обязанности тяжущихся сторон в гражданском процессе. — *Йожеф Герич:* Присутствие королевского суда на повороте XIII—XIV столетий. — *Обзор: Дюла Вардяи:* III-ое венгеро-чехословацкое научное совещание по вопросам истории государства и права.— *Ф. М.:* Законодательство европейских социалистических стран. Болгарская Народная Республика. — *Юридическая литература: Янош Карлоцаи:* Иштван Саси: Международное частное право европейских социалистических стран. — *Йожеф Такач:* Аурел Хенц: Культурные институты и развитие управления в области народного просвещения. 1945—1961. — *Лайош Надь:* Новая международная библиография журнальных материалов по вопросам государства и права. — —: Новые книги.

INHALT: *Györgyi Raffay—Iván Szász:* Über einige Züge des Vertrags von Rom. — *Iván Margitay:* Gewährleistungsanspruch und Praxis bei Lieferverträgen. — *Vilmos Hámori:* Die Verpflichtungen der Streitparteien im Zivilprozess. — *József Gerics:* Die Anwesenheit eines königlichen Richters an der Wende des XIII—XIV. Jahrhunderts. — *Rundschau: Gyula Vargyai:* Die III. ungarisch—tschechoslowakische Konferenz auf dem Gebiet der Staats- und Rechtsgeschichte. — *F. M.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. (Bulgarische Volksrepublik) — *Rechtsliteratur: János Karlócai:* István Szászy: Das internationale Privatrecht der europäischen Volksdemokratien. — *József Takács:* Aurél Hencz: Kulturelle Einrichtungen und die Entwicklung der kulturellen Verwaltung zwischen 1945—1961. — *Lajos Nagy:* Eine neue internationale Bibliographie über die Materie der staats- und rechtswissenschaftlichen Zeitschriften. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Mme Györgyi Raffay—Iván Szász:* Sur quelques traits du Traité de Rome. — *Iván Margitay:* Les droits de garantie et la pratique dans le domaine des contrats de livraison. — *Vilmos Hámori:* Les obligations des parties en cause dans la procédure civile. — *József Gerics:* La „présence du juge du roi" au tournant des XIII—XIVe siècles. — *Revue: Gyula Vargyai:* La IIIe Conférence hongroise-techécoslovaque des sciences de l'histoire de l'Etat et du droit. — *F. M.:* La législation des Etats socialistes européens. (République Populaire Bulgare) — *Littérature: János Karlócai:* István Szászy: Le droit international privé des démocraties populaires européennes. — *József Takács:* Aurél Hencz: Les institutions culturelles et le développement de l'administration des affaires culturelles. 1945—1961. — *Lajos Nagy:* La nouvelle bibliographie internationale des articles de revues de sciences politiques et juridiques. — —: Nouveaux livres.

XVII. új évfolyam 12. szám Budapest, 1962. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A római szerződés néhány vonása

A jelenkori kapitalizmus gazdasági szerkezetében igen sok új jelenséggel találkozunk. Mindezek kivetítődnek a politikai életre, új irányzatokat indítanak el a politikai, közgazdasági és jogi elmélet területén. Sőt napjainkban e fejlődés odáig vezet, hogy ma, a kapitalizmus általános válságának harmadik szakaszában a gazdasági, társadalmi, politikai élet mechanizmusában kialakult új jelenségek mellett, és ezek által meghatározva, ezeknek megfelelő újabb jogi intézmények jelentek meg. A jelenkori kapitalizmus fejlődésének új jelenségeként alakult ki a nyugat-európai integráció, mely a II. világháború utáni korszakban lezajlott fejlődése során eljutott az intézménnyé válásig. Az európai integráció intézményei között sajátos helyet foglal el az Európai Gazdasági Közösség. Az Európai Gazdasági Közösség a kapitalista gazdasági fejlődésnek új intézménye, s ugyanekkor maga is kihat e kapitalista gazdálkodás mechanizmusának további alakulására.

A ma már funkcionáló új intézmény, valamint sokrétű politikai, közgazdasági és jogi kihatásának mérlegelése nagy mértékben foglalkoztatja a politikusokat, közgazdászokat és jogászokat. Számos közgazdasági, valamint jogi elemzést olvashatunk a Közös Piacról szocialista és kapitalista szerzők tollából egyaránt.

I.

A nyugat-európai jogászok, publicisták és politikusok szívesen idealizálják az európai-integrációs nézetek, illetve intézmények életrehívó okait. Szeretik hangoztatni, hogy az integrációs szervezetek nem mesterséges kreációk, hanem szilárd társadalmi és történelmi alapokon nyugvó közösségek. A történelmi és társadalmi okok között felsorolják a civilizáció, a kultúra, a társadalmi és politikai elvek egységét.[1]

Anélkül, hogy ezzel bővebben foglalkoznánk, meg kell jegyezni, hogy az előbbi kettő a ténylegesen meglevő mértékben ilyen integrációt soha nem eredményezett, míg az utóbbi meglétéről — a társadalmi és politikai elvek egységéről — aligha tanúskodhat e népek története. Ez államok uralkodó köreinek jelenlegi politikai elvei persze legalábbis azonos alapúak, ez azonban még aligha lenne elegendő, hiszen ilyen azonosság más, Közös Piacon kívüli országok uralkodó köreinél is kimutatható.

Az integrációs tervek keletkezésének tényleges okát valójában elsősorban a gazdasági mechanizmusban végbement nagyhorderejű változásokban kell keresnünk. Már a XX. század első éveiben a technikai színvonal ugrásszerű emelkedése, a közlekedés nagyarányú fejlődése előrevetítette a különböző gazdasági egységek mindenirányú kapcsolatai szaporodásának a tendenciáját. A modern kapitalizmus fejlődése új jelenségeket hívott életre, amelyek, mint például a nemzetközi monopóliumok kialakulása, a termelés és a tőke nagymérvű koncentrálása egyre inkább élezték a kapitalizmus alapvető ellentmondásait.

„A termelőerők fejlődése már a kapitalizmus kialakulása során áttörte a feudális, majd a nemzeti elzárkózottságot is. A kapitalista talajon szilárd, nemzetközi kapcsolatok jöttek létre és ezek szüntelenül tovább erősödnek, fejlődnek."[2] E kapcsolatok erősödésével és fejlődésével párhuzamosan egyre plasztikusabb formában bontakozik ki a termelőerők szintje és a gazdálkodás magánkapitalista rendje közötti fent jelzett ellentmondás, majd tovább éleződik a kapitalizmus általános válsága létrejöttének korszakában. Éppen ebben az időszakban Nyugat-Európa bizonyos imperialista körei törekvéseinek a középpontjában az olyan módszerek és intézkedések felkutatása állott, amelyek al-

[1] Vö. D. Sidjanszki: Les Communautes Européennes. Revue Generale De Droit International Public. 1961. No. 1. p. 45—46.

[2] V. Sz. Hruscsov: A szocialista világrendszer fejlődésének időszerű kérdései. Béke és Szocializmus 1962. szeptember, 4. old.

kalmasak lettek volna arra, hogy megakadályozzák a kapitalizmus általános válságának további mélyülését, kiküszöböljék, vagy legalább is enyhítsék a modern kapitalizmus ellentmondásait, továbbá megfelelő gazdasági és politikai potenciált biztosítanának a munkásmozgalommal, a gyarmati népek felszabadító mozgalmaival és általában a szocializmus erőivel szemben.

Erről tanúskodik az ún. „Európa-mozgalom" története is. Az Októberi Szocialista Forradalom győzelme, majd a szovjet hatalom megszilárdulása után — tehát a kapitalizmus általános válságának talaján, amikor a modern kapitalizmus új jelenségei által kiélezett valamennyi ellentmondás fokozott mértékben éreztette hatását — terjedt el a különböző nyugat-európai országokban az „Egyesült Európa" jelszava.

E tervekben a kapitalizmus gazdasági szervezetében fellépő anomáliák orvoslásának célzata összefonódott a szovjet-ellenességgel. A leplezetlenül szovjetellenes jelleg nagy tetszést váltott ki a különböző nyugat-európai országok tőkései között, jobboldali publicisták és politikusok sorában, sőt egyes országok kormányköreiben is. (Pl. Franciaországban.)[3] A különböző amerikai politikusok, bizonyos amerikai üzleti körök általában jó szemmel nézték az „Európa-Mozgalom" megjelenését — éppen szovjetellenes jellege miatt — sőt időnként finanszírozták is.

A két világháború közötti korszakban, azaz a kapitalizmus általános válságának első szakaszában a nyugat-európai integráció csupán mint nézet jelentkezett a burzsoá politikai, jogi, valamint közgazdasági irodalomban. Intézményként való megjelenésére még ekkor nem került sor, részint a különböző nyugat-európai államok egymásközötti ellentéteinek következtében, főként pedig azért, mert ez a korszak még csupán az integrálódást kiváltó ellentmondás érlelődésének korszaka volt. Az ún. „Európa mozgalomra" Lenin több munkájában reflektált —, elemezvén jellegét, valóságos céljait és lehetőségeit.[4] Ennek során Lenin hangsúlyozta e mozgalom szovjetellenes jellegét. Továbbá annak kiemelése mellett, hogy a kapitalisták egymásközötti viszonyaira mindenekelőtt az ellentmondások a jellemzők, kifejtette, hogy „lehetségesek *ideiglenes megegyezések* a kapitalisták között... ezek azonban a szocializmus Európában való legyűrésére vonatkoznak, s a gyarmati rablás együttes megőrzésére."[5]

A II. világháború után Nyugat-Európa vezető tőkés körei — az USA részéről megnyilvánuló jelentős támogatás mellett — felújították az „Európa-mozgalmat", majd elősegítették az európai integráció különböző intézményeinek a megjelenését. Mindez szervesen összefügg, mintegy a következménye azon változások egészének, melyek a II. világháborút követő korszakban végbementek a világ gazdasági mechanizmusában. A II. világháború után a kapitalizmus általános válságának további mélyülése, a kapitalizmus általános válságának második szakasza következett be. A szocialista rendszer gazdasági sikerei, a gyarmatrendszer széthullásának körülményei közepette bekövetkezett a kapitalizmus általános válságának harmadik szakasza.

Ilyen körülmények közepette az egész burzsoá ideológia — mindenekelőtt a jelenkori burzsoá jogtudomány és közgazdaságtan — központi kérdésévé vált a kapitalizmus fennmaradásának és normális működésének problémája.[6]

A szocializmus és a kapitalizmus erőviszonyaiban végbement nagyarányú súlyeltolódást érzékeny szeizmográfként jelzi az a tény, hogy a kapitalizmus ideológusai ma legfőbb feladatuknak azt tartják, hogy *a kapitalizmus fennmaradásának a lehetőségét biztosítsák*, továbbá, hogy kidolgozzanak olyan eszközöket, és létrehozzanak olyan intézményeket, melyek alkalmasak, vagy alkalmasnak látszanak arra, hogy tompítsák a kapitalizmus alapvető ellentmondásának (termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentét — mely napjainkban, mint a nemzeti kereteket túlfeszítő termelőerők és a gazdálkodás magánkapitalista rendje közötti ellentmondás jelenik meg) élességét; hogy segítsék a kapitalizmus általános válsága harmadik szakaszának körülményei által felszínre vetett felmerülő nehézségek áthidalását.

Európa gazdasági és politikai integrációjának a megvalósítása szintén olyan mesterséges eszköz, mely kezdeményezőinek elképzelései szerint hivatva volna a kapitalizmus fejlődésének jelenlegi szakaszán felmerülő problémák megoldására: a szocializmus térhódításának akadályozására.

Az előbbiekben vázolt tényezők együttes hatásának következtében a II. világháború után az ún. „Európa-mozgalom" szerveződése már intézményesített formát nyert. Így 1949-ben Churchill kezdeményezésére létrejött az Európa Tanács. Majd 1950. folyamán gyorsan peregtek azok az események, melyek a kezdetét jelentették a jövendő integrált Európa gazdasági bázisa megteremtésének.

1950. május 8-án Párizsban Bidault a Francia Köztársaság miniszterelnöke, Schuman, a Francia Köztársaság Külügyminisztere és Ache-

[3] Az Európai Föderáció tervét különösen Briand támogatta. 1930 májusában pl. a francia kormány jegyzéket juttatott el Európa kapitalista országaihoz az „Európai Föderáció" hivatalos tervével, mely Nagy-Britannia fenntartásai, Olaszország kategorikus elutasítása és Németország közép-európai vezetőszerepre való törekvése miatt nem valósulhatott meg.

[4] Lenin művei 21. köt., 343—347. old.

[5] Lenin művei 21. köt. 348. old.

[6] Ripp Géza: Vö. A „bőség társadalma" és a koegzisztencia ideológiai problémái. Társadalmi Szemle 1961. V. hó 71—72. old.

son az USA külügyminisztere tanácskozást tartottak. E tanácskozás másnapján Schuman a francia kormány megbízásából olyan javaslatot tett közzé, miszerint Franciaország és az NSZK szén- és fémiparát vegyék ki a nemzeti kormányok irányítása alól és helyezzék nemzetek feletti szerv irányítása alá.

1950. június 20-án már hat ország (Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország) képviselői ültek össze Párizsban, hogy kidolgozzák az Európai Szén- és Acélközösség létesítéséről szóló szerződés körvonalait.

1951. IV. 18-án az egyezményt aláírták, s az 1952. július 25-én lépett hatályba.

Ennek alapján most már végbement a hat tagállam szén és acéltermelésének egyesítése, ez a tény első fázisát képviselte az európai gazdasági integráció kialakulásának és maga az Európai Gazdasági Közösség legfőbb ipari bázisává alakult.[7]

1957-ben hat nyugat-európai állam — Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Olaszország és NSZK — a Római Szerződés aláírásával új integrációs intézményt, az Európai Gazdasági Közösséget hozták létre.

E szervezet koncentrált módon fejezi ki mindazon változásokat, melyek a II. világháború befejezése óta a kapitalista társadalmi-gazdasági szerkezetben végbementek. Az Európai Gazdasági Közösségben a nyugat-európai imperialisták összefogása nyilvánul meg, akik kölcsönös ellenségeskedéseik ellenére egyesülni igyekeznek. Ezen egyesüléstől remélik egyrészt a kapitalizmus pozícióinak megerősödését, a kapitalizmus hibáinak (a termelés anarchiája, válságok) kiküszöbölését vagy legalábbis mérséklését és a világpiacon folyó konkurrencia-harc enyhítését.

Az Európai Gazdasági Közösség tagállamainak kormánykörei és a szervezet hivatalos ideológusai annak bizonyítására törekszenek, hogy a Római Szerződés által biztosított jogi keret alkalmas a jelenkori kapitalizmus valamennyi problémájának a megoldására, biztosítja a harmonikus és válságmentes gazdasági fejlődést, kiküszöböli az osztályharcot, egyszóval átalakítja a kapitalizmus lényegét.

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy az imperializmus teoritikusai széleskörű propagandahadjárattal igyekeznek bizonygatni az Európai Gazdasági Közösség konstruktív jellegét, nem csekély erőt fejtenek ki annak érdekében, hogy elködösítsék neokolonialista és agresszíven szocialistaellenes tendenciáit. Mindezen törekvések mesterkéltségét bebizonyíthatjuk a Római Szerződés elemzése, az általa létrehozott szervezet jogi jellegének és politikai irányvonalának a meghatározása útján.

[7] Vö. Szuszlin: Közös Piac. Moszkva, 1961. 28—29. old.

II.

Az Európai Gazdasági Közösség célja tömören a Római Szerződés 2. cikkében van megfogalmazva, aholis rögzítik, hogy a „Közösség feladata, hogy egy közös piac létrehozása és a tagországok gazdaságpolitikájának fokozatos közelebbhozása útján elősegítse a tagországok gazdasági életének a Közösségen belüli harmonikus fejlődését, a gazdaság állandó és kiegyensúlyozott fejlődését, a nagyobb stabilitást, az életszínvonal gyorsuló emelkedését és azon államok közötti szorosabb kapcsolatot, amelyek a Közösségben egyesülnek".

Ahhoz azonban, hogy közelebbi vizsgálat alá vehessük ezt az intézményt, meg kell vizsgálnunk, hogy milyen eszközökkel szándékozik célját megvalósítani, milyen intézkedéseket kíván tenni, mivel ezek vizsgálata alkalmas leginkább az intézmény jellegének, fejlődési irányának feltárására.

1. A 3. cikk a) pontja szerint a Közösség tevékenysége magában foglalja „az áruk ki- és bevitele terén a vámok és a mennyiségi korlátozások, továbbá minden, a tagországok közötti azonos hatású intézkedés megszüntetését". Ennek megfelelően a 12. cikk előírja azt is, hogy „a tagországok sem új ki- és beviteli vámokat vagy azonos hatású intézkedéseket be nem vezetnek, sem pedig a korábbiakat nem emelhetik". Az ezt követő cikkek a még meglevő vámok fokozatos lebontásának menetrendjét határozzák meg.

Ezzel az intézkedéssel szoros összhangban áll a 3. cikk b) pontja, amely szerint a Közösség feladata „harmadik országokkal szembeni egységes vámtarifa és gazdaságpolitika bevezetése" is. Ennek megfelelően az Egyezmény 19. cikke megadja a közös külső vámtarifa megteremtésének menetrendjét. Mindezen intézkedések célját rögzíti a 9. cikk — és egyben ez intézkedések jelentőségét is értelmezi — mely szerint „a Közösség alapja egy *vámunió,* amely az egész áruforgalomra kiterjed. Magában foglalja a tagországok közötti ki- és beviteli vámok és hasonló hatású egyéb terhek felszámításának tilalmát, valamint egységes vámoknak harmadik országok felé való egységes bevezetését". Az említett rendelkezések alapvető jelentőségét tehát maga a szerződés hangsúlyozza.

A vámunióval kapcsolatos e rendelkezések a közös piac igen sok alapvető vonását magukban hordozzák.

Jelzik mindenekelőtt az integráció alapvető irányát, a közös *piacot,* a vámuniót, a piac nemzetközivé tételét. A nemzeti határokat túlnövő termelőerők és a magántulajdonon alapuló termelőmód összebékítésének kísérlete intézményesedett.

A piac ilyen szervezése persze bizonyos — egyáltalán el nem hanyagolható — mértékben visszahat a termelés szakosodására is, habár az integráció alapvető kiindulása nem a nemzetközi munkamegosztás, a termelés szakosítása.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a Közös Piac tagállamai mind fejlett iparral rendelkező tőkés államok, így a vámhatárok lebontása nem valamiféle harmonikus munkamegosztást, hanem a különböző tőkéscsoportoknak most már az egész integrált piacért való harcát hozza magával. A vámhatárok lebontása lényegében a monopóliumok és ezek közül is az erősebb monopóliumok szabad piacává teszi a Közös Piacot. Lebontja a sorompókat a legagresszívabb tőke, a Német Szövetségi Köztársaság monopóliumai előtt. Tovább szélesíti a monopóliumok nemzetközi szervezkedésének útját, a közép- és kistőkével szemben. Ezt a hatást még fokozzák a Közös Piac a későbbiekben még részletesen tárgyalandó versenykorlátozási tilalmat kimondó rendelkezései.

Az említett vámrendelkezések azonban nemcsak a Közös Piac belső gazdasági életét érintik. Az egymás közötti vámok lebontása, továbbá a közös külső vámok felállítása jelentékeny mértékben kihatással van a nemzetközi kereskedelem struktúrájának alakulására és rendkívül sérelmesen érinti az összes, a Közös Piac tagországaival eddig kereskedelmi kapcsolatban álló országokat, a meglevő kapcsolatokat és további kereskedelmi kapcsolatok létesítését is nehezíti. Diszkriminációt eredményez az ilyen külső országokkal szemben, nem utolsó sorban a szocialista országokkal és a gyarmati sorból nemrég felszabadult, gazdasági fejlődésükben eddig elmaradott országokkal szemben.

Az említett alapvető rendelkezések vizsgálatakor tehát azokat nemcsak mint a Közös Piac belső strukturális alakulásának befolyásoló tényezőit kell vizsgálni, hanem lényegesen jelentősebb számunkra e rendelkezések nemzetközi kereskedelemre gyakorolt közvetlen és közvetett hatása. Az eddig elmondottakból kitűnően a Közös Piac a nemzetközi kereskedelemben azzal az igénnyel lép fel, hogy vámuniót alkot és mint ilyen vesz részt a nemzetközi kereskedelem vérkeringésében. Pusztán a vámunió alkotásának ténye nem értékelhető a nemzetközi kereskedelmet gátló tényezőként, éppen ezért a tételes nemzetközi jog nem zárkózik el a vámunió alkotása jogszerűségének elismerése elől, de megköveteli, hogy a vámunió — az abban egyesült országok által élvezett előnyök ellenében — valóságos vámunió legyen és ne akadályozza, sőt segítse a nemzetközi kereskedelem fejlődését. Így például a GATT (azaz: Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény, melynek a Közös Piac tagállamai mind aláírói és amelynek rendelkezéseit ez országok maguk részére kötelezőnek ismerték el.) 24. cikkének 4. bekezdése kimondja, hogy „a vámunió- vagy a szabadkereskedelmi övezet célja az alkotó területek közötti kereskedelem előmozdítása kell hogy legyen, és nem az, hogy sorompókat állítson más szerződő feleknek ily területekkel folytatott kereskedelme elé". Ezzel összhangban áll a GATT 24. cikkének 5. bekezdése, a) pontja, amely kimondja, hogy „a vámunió, vagy a vámunió létesítéséhez vezető átmeneti egyezmény esetében azok a vámok és a kereskedelmet érintő egyéb szabályozások, amelyek ilyen unió vagy átmeneti egyezmény létrehozásakor az unión kívül álló szerződő felekkel folytatott kereskedelem vonatkozásában megállapíttatnak, általában nem lehetnek magasabbak vagy megszorítóbbak, mint az unió megalkotása vagy pedig az átmeneti egyezmény elfogadása előtt hatályban volt vámok és kereskedelmi szabályozások általános szintje".

Figyelembe véve, hogy a Közös Piac fokozatosan életbeléptetett intézkedései a közös külső vámok felállítása és a belső vámok lebontása terén a kívülálló országoknak a Közös Piaccal folytatott kereskedelmét nagymértékben gátolják — ez az utóbbi időben lefolyt nemzetközi gazdasági értekezletek szinte mindegyikén felmerült kifogás a Közös Piaccal szemben — továbbá figyelembevéve, hogy a közös külső vám vagy egyéb ezzel egyhatású intézkedések nem egy esetben terhesebbek a kívülálló országok részére, mint az azt megelőző szabályozások általános szintje, a Közös Piac a nemzetközi kereskedelmet, annak bővülését akadályozó olyan intézmény, amely külső hatásaiban szemben áll a nemzetközi jog által ilyen intézményekkel szemben támasztott igényekkel, tevékenysége tehát e vonatkozásban jogsértő. Az a kérdés, hogy a Közös Piac mint intézmény egyáltalán vámunió-e, ugyancsak vizsgálódást érdemel, erre azonban jelenlegi tanulmányunk keretében nem kívánunk kitérni. E kérdés vizsgálata egyébként azért érdemel különös figyelmet, mivel a vámuniók által élvezett privilégiumok gyakorlásának előfeltétele mindenekelőtt a vámunió tényleges megléte és e rendkívül lényeges előkérdés tisztázása után felmerülő probléma a vámunió nemzetközi jogi helyzete. Ebben az összefüggésben csupán utalni szeretnénk arra, hogy a Közös Piac a vámunió formai megteremtését magát is egy 12 éves átmeneti periódus végére irányozza elő, nem szólva a további csatlakozó országok ennél lényegesen hosszabb átmeneti periódusáról.

2. A belső piac nemzetközivé tételével párhuzamos a belső munkapiac nemzetközivé tétele. A már említett 3. cikk c) pontjának a szabad munkaerővándorlást előíró rendelkezése, kihat a Közös Piacon belül a munkaerő piacra, a munkásosztály helyzetére.

A Római Szerződés e rendelkezésével ugyanis újabb fegyvert ad a tagállamok tőkései kezébe saját munkásosztályuk ellen vívott harcukhoz. A kapitalizmus, különösen a fejlett kapitalizmus viszonyai között, a munkásosztály szervezett fellépése jelentős eredményeket képes elérni. A munkásosztály termelésben elfoglalt helyzetének kihasználása politikai harcát is segíti. A velük szemben alkalmazott egyik döntő gazdasági fegyver a munkanélküliek milliós hadserege — amellyel a munkásosztályt min-

denkor igyekeznek sakkban tartani. A Római Szerződés 48. cikkelyének (1)—(2) bekezdése újabb lehetőségeket ad e téren a tőkések kezébe. Rendelkezései szerint ugyanis: (1) Legkésőbb az átmeneti időszak végéig létrejön a közösségen belül a munkavállalók szabad munkaerővándorlása. (2) Ez magában foglalja, hogy megszüntetik a különböző, az állampolgársággal járó, az alkalmaztatás, bérezés és egyéb munkafeltételek tekintetében érvényesülő különbségeket.

Így a Római Szerződés idézett rendelkezései megadják tehát a jogi lehetőségét annak, hogy a „nyugatnémet és francia tőke szabadon zsákmányolhatja ki például a Dél-Olaszországból a munkanélküliség miatt kivándorló munkásokat és ezzel egyúttal nyomást tud gyakorolni a belső munkapiacra".[8]

3. Az Európai Gazdasági Közösség előtt álló feladatokat összefoglaló 3. cikk a továbbiakban a versenykorlátozás kizárásáról rendelkezik. Ezzel összhangban a Római Szerződés 85. cikke szerint „a Közös Piaccal összeegyeztethetetlen és tilos minden, vállalatok közötti olyan megállapodás, vállalat-egyesülések határozata és egyeztetett fellépés, amely a tagországok közötti kereskedelem befolyásolására alkalmas és amely a Közös Piacon belüli verseny hátráltatását, korlátozását, torzítását célozza, vagy ezt eredményezi, így különösen *a)* a vételi vagy eladási árak vagy más kereskedelmi feltételek közvetlen vagy közvetett megállapítása; *b)* a termelés, az eladás, a technikai fejlesztés vagy beruházás korlátozása, vagy ellenőrzése; *c)* a piacok vagy beszerzési források felosztása; *d)* üzletfelekkel szemben azonos értékű szolgáltatások esetén különböző feltételek alkalmazása, akik ilymódon a versenyben hátrányt szenvednek; *e)* a szerződő felet kötelező olyan feltételeknek a szerződéshez való csatolása, melyben olyan további szolgáltatásra vállal a fél kötelezettséget, amely sem ténylegesen, sem pedig a kereskedelmi szokások szerint nem áll kapcsolatban a szerződés tárgyával. (2) A jelen szakaszban eltiltott megállapodások vagy határozatok semmisek".

Fenti szakasz alapvető célja a tagállamok közötti verseny korlátozásának kizárása. Nem vonatkozik tehát a szerződés az egy tagországon belül és a kívülálló országgal kapcsolatban érvényesülő versenykorlátozást előidéző kartellekre. Ahhoz azonban, hogy a rendelkezésnek a Közös Piacon belüli hatását kellőképpen értékelni tudjuk, figyelembe kell venni, hogy a rendelkezések alól a Közös Piacon belül is kivételt képeznek: *a)* a fogyasztási egyesülések, ha ezek a tagországok közötti versenyt nem korlátozzák; *b)* a mezőgazdasági cikkek termelésével és kereskedelmével foglalkozó vállalkozások, ha a Tanács másképpen nem intézkedik; *c)* a közlekedés területe, amennyiben ott állami szubvenció adható; *d)* az általános gazdasági érdekek céljait szolgáló szolgáltató vállalatok és a financ-monopóliumnak minősülő intézmények csak annyiban esnek a szabályozás hatálya alá, amennyiben ez alaptevékenységüket nem hátráltatja; *e)* a hadi- és biztonsági célokat szolgáló termékek területe.

Ezenkívül a Bizottság javaslatára a Tanács határozza meg azokat a gazdasági ágakat, amelyekre a rendelkezés korlátlanul, illetőleg korlátozottan vonatkozik.

A nemzetközi verseny korlátozásának a Közös Piacon belüli kizárására vonatkozó tendencia egybeesik a már tárgyalt vámintézkedések hatásával és érvényesülése esetén megakadályozza a Közös Piac tagállamainak kisebb tőkecsoportosulásait abban, hogy a nemzetközi monopóliumok vagy a más tagországok erősebb tőkéjével szemben védekezni tudjanak. Tehát ez intézkedések is a kapitalizmus imperialista szakaszának eddigi fejlődési irányát kiszolgáló, sőt azt kiszélesítő rendelkezések.

Figyelemre méltó a versenykorlátozás kizárása alóli kivételek funkciója. Ilyen kivétel három vonatkozásban érvényesül. A rendelkezések ugyanis egyfelől nem vonatkoznak a tagországon belüli verseny korlátozásának kizárására — minthogy az ilyen versenykorlátozás a fentebb említett tendencia érvényesülését nem akadályozza, — nem vonatkoznak másfelől az Európai Gazdasági Közösségen kívül álló országokkal szemben érvényesülő versenykorlátozásokra, minthogy az ilyen korlátozások érdekében állnak a Közös Piac nagy monopóliumainak és nemhogy akadályoznák, de segítik új piacaik megszerzésében. Különös figyelmet érdemelnek azonban azok az intézkedések, amelyek a Közös Piacon belül is megengedik a nemzetközi hatású versenykorlátozó tevékenységet. A fent a)—e) alatt felsorolt lehetőségek többsége ugyanis ilyen hatású. Ezek minden esetre arra vallanak, hogy a Római Szerződés mint jogi okmány megadja a lehetőséget arra, hogy a tagországok a már kimondott főelvvel szemben érvényesülő tendenciaként megtarthassanak, illetőleg a jövőben létrehozhassanak a nemzetközi versenyt korlátozó intézkedéseket. Hozzá kell tenni, hogy a fenti felsorolásból kitűnően az ott leírt kivételek szükség esetén az ipar és mezőgazdaság döntő területeit is felölelhetik, hiszen az ott írt nemzetgazdasági ágak adott esetben kiterjeszthetők úgyszólván a termelés minden döntő vagy jelentősebb részére. (Pl. hadi-ipar.) A kivételek ilyen rugalmas megfogalmazása a szerződésben utal arra, hogy a tagországok már eleve igyekeztek szükség esetére bizonyos „kiskapukat" fenntartani.

Úgy gondoljuk, hogy egyfelől a Közös Piacon belüli politikai erőviszonyok alakulása, másfelől a konjunktúra alakulása erőteljesen befolyásolni fogja, hogy a kivételek milyen területen és milyen mértékben fognak érvényesülni, az mindenesetre tény, hogy — különösen az ed-

[8] Szita J.: KGST és a Közös Piac (Népszabadság, 1962. IX. 22.).

dig érvényesülő konjunktúra hanyatlása esetén — ezek az intézkedések magukban hordozzák a további konfliktusok következésének lehetőségét és jogi megalapozását.

4. Kettős jellegűek a Római Szerződés azon rendelkezései, melyek a Közösség tagállamai gazdaságpolitikája összhangjának kialakítását irányozzák elő (3. c., g. pont, első fordulata), illetőleg ennek megvalósítására vonatkozólag tartalmaznak részletes rendelkezéseket. (103—116. c.) Egyrészt a Közösség kifelé jelentkező egységét kívánják megszilárdítani és előmozdítani, másrészt jogi eszközökkel gátolják a tagállamokat abban, hogy — a Közösségen belüli vagy azon kívüli hatalmi, valamint konjunktúra viszonyok változásai során a Közösség, azaz az annak keretében vezetőszerepre szert tett leghatalmasabb monopóliumok érdekeivel ellentétes, önálló gazdaságpolitikát alakítsanak ki.

A gazdasági célkitűzések és a politikai jelleg sajátos összefonódása tükröződik a Római Szerződés említett rendelkezéseiben. Az egységes gazdaságpolitika kialakítása a Közösség gazdasági célkitűzéseinek a megvalósulását segíti elő, ezúton lehetőséget nyújt egy egységes gazdasági bázis kialakulásához, mely arra hivatott, hogy alapul szolgáljon a nyugat-európai imperialista államok politikai közössége kialakításához. Lehetőséget adjon a gazdaságilag integrált Nyugat-Európa politikai egységként való fellépéséhez.

5. Az EGK államok feletti jellegét mutatják a Római Szerződés azon rendelkezései is, melyek előírják „a tagállamok nemzeti törvényhozásának a közelítését abban a mértékben, mely szükséges a Közös Piac működéséhez". (3. c. h. pont és 100—102. cikkek.)

A célkitűzés megvalósítása során kiemelkedő szerepet kapnak az EGK központi szervei. A 100 c. pl. kimondja: „A Tanács a Bizottság javaslatára egyhangúlag elfogadott utasításokat bocsát ki, a tagállamok olyan törvényei, előírásai és adminisztratív szabályzatai harmonizálására, amelyek kifejezetten gátolják a Közös Piac megvalósulását és működését."

A pacta sunt servanda elv értelmében valamely állam az érvényes nemzetközi szerződéssel magára vállalt kötelezettséget teljesíteni tartozik. Ha e szerződésben megjelölt kötelezettsége és valamely belső jogszabálya között ellentét áll fenn, belső törvényhozási úton, önként megváltoztatja vállalt kötelezettségével ellentétes jogszabályát, illetve tartózkodik olyan jogszabály meghozatalától, mely ellentétes érvényes nemzetközi kötelezettségeivel.

A Római Szerződés nem elégszik meg az államok önként vállalt kötelessége teljesítésének, a szuverén önkéntes alávetésén alapuló biztosítékaival. A Római Szerződés említett cikke permanens beavatkozásra biztosít lehetőséget az EGK Tanácsa és Bizottsága számára a tagállamok belső joghatósági körébe tartozó ügyek vonatkozásában. Nem kétséges, hogy ez a tagállamok szuverenitásának igen nagymérvű korlátozását jelenti.

6. A Római Szerződés alkotói sajátos jogi keretet kívántak biztosítani ahhoz, hogy neokolonialista törekvéseiknek megfelelően „integrálják" és az imperializmushoz láncolják Afrika egyes országait, az európai hatalmak felszabadult, vagy a felszabadulás útján haladó gyarmatait. A Római Szerződéssel egyidejűleg aláírt megállapodás előírja a tagállamok gyarmati területeinek a Közös Piacba való 5 éven belüli bevonását. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy maga a mód és a forma (az érintett területek önálló fejlődése követelményeinek negligálása) is világosan megmutatta, hogy adott esetben nem egyébről volt szó, mint a gyarmatoknak a nyugat-európai gazdasági és politikai erőviszonyok megváltozásának megfelelően való felosztásáról.[9]

A szerződés negyedik része a tengerentúli országok és felségterületek társulása címmel foglalkozik a tagországok és a „Tengerentúli országok és felségterületek" kapcsolatával. A 131. cikk hangzatosan megállapítja ugyan, hogy „a társulás célja ez országok és felségterületek gazdasági szociális fejlődésének segítése és gazdasági kapcsolatok létesítése ezen országok és az egész Közösség között", továbbá, hogy „a jelen szerződés bevezetőjében írt alapelveknek megfelelően a társulás elsősorban ezen országok és felségterületek lakossága érdekeit szolgálja és jólétét segíti elő annak érdekében, hogy őket az általuk óhajtott gazdasági-szociális és kulturális fejlődéshez vezesse". A szerződés tételes rendelkezései azonban mint látni fogjuk, aligha szolgálják ezt a célt.

A 132. cikk ugyanis kimondja, hogy „a társulással a következő célok valósulnak meg: *1.* a tagországok a társult országokkal és felségterületekkel folytatott kereskedelmi forgalmukban ugyanazt a rendszert követik, amit a jelen szerződés alapján egymásközt alkalmaznak; *2.* minden társult ország, vagy felségterület ugyanazt a rendszert alkalmazza, a tagországokkal folytatott kereskedelmi forgalmában, mint amilyen rendszer közte és aközött az ország között fennáll, amellyel különös kapcsolatot tart fenn; *3.* a tagországok részt vállalnak azon beruházásokból, amelyeket ez országok és felségterületek gyorsuló fejlődése megkövetel; *4.* A Közösség által finanszírozott beruházások kiírásánál és szállításánál a pályázás azonos feltételek mellett áll nyitva minden természetes és jogi személy részére, akár a Közösség államainak, akár a társult ország vagy felségterület állampolgára".

Érdemes a fenti pontokat alaposabban szemügyre venni, hiszen a gyarmatosítás legmodernebb módszereivel állunk szemben. Ho-

[9] Vö. Vlagyimirov: EGK a neokolonialisták eszköze. (Mezsdunarodnaja Zsizny 1962. 8. sz. 94. old.)

gyan is segítik ezek az elvek a fejlődésében elmaradt országok gyors fejlődését, érdekeik biztosítását? Az első és második pont látszólag teljes viszonosság alapján áll. A tagországok olyan beviteli feltételeket teremtenek a társult országok részére, mint amelyeket egymás között élveznek; — ezzel szemben a társult ország ugyanolyan behozatali feltételeket teremt a tagországok részére, mint amilyen feltételek mellett eddig az az ország vihette be árúját „amelyllyel különleges kapcsolata volt", egyszóval az az ország, amely gyarmattartója volt. E rendelkezések tehát a gyarmatosító ország által élvezett privilégiumokat kiterjesztik az összes tagországra, növelik a gyengén fejlett országra nehezedő terheket. Tehát a gyarmatosítást most már nemzetközi méretekben valósítják meg. Másfelől ugyanakkor ez országok nyersanyagait és terményeit a maguk részére biztosítják.

Az új helyzet két irányban hat. Egyfelől növeli az érintett ország vagy terület önálló fejlődését akadályozó hatásokat, másfelől bizonyos értelmű „újrafelosztást" is eredményez, hiszen az eddig az adott területen privilégiumot élvező fejlett országot nem védi már semmi az erősebb tagállam konkurrenciájától, sőt annak is biztosítja az előjogokat, — jelentősen veszélyeztetvén az előbbi pozícióját. A már idézett 132. cikk további elemzése — így a 3. és 4. pont vizsgálata — a tőke-behatolás módszereinek kiszélesítését mutatja, fokozott szerepet biztosít a tagországok tőkéjének. A tagországok és a helyi tőke közti verseny 4. pontban biztosított „egyenlősége" után pedig aligha kétséges az ilymódon nagyrészt egyenlőtlenné váló küzdelem győztese.

A megállapodás értelmében az EGK tagállamai hozzájárulásaiból alapot hoznak létre „a tengerentúli területek fejlesztése céljából.[10]

Az alap eszközei a volt gyarmati területeken létesítendő olyan beruházásokra fordíttatnak, melyik elősegítik a Közös Piac monopóliumainak behatolását, az érintett területek gazdasági kincseinek kiaknázását. (Vasutak, kikötők kőolajvezetékek és egyéb hasonló jellegű berendezések építése.) A 132. cikk 5. pontja ugyancsak „egyenjogúságról" beszél, a vállalkozások egyenlőségének a biztosításával kapcsolatban, melynek révén a tőkeexport megvalósításának ad korszerű jogi keretet.

Alig néhány évvel az 1957-es egyezmény aláírása után az EGK tagállamai kénytelenek voltak belátni, hogy a „társulás" jogi konstrukciójának bizonyos vonatkozásait felül kell vizsgálni. Míg 1957-ben csupán gyarmati területeknek anyaországukon keresztül való társulásukról volt szó és Rómában az afrikai területek jövőjéről képviselőik bevonása nélkül tanácskoztak és döntöttek, addig ma figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az érintett területek már kivívták függetlenségüket, s csupán közvetlen társulásukról lehet szó.[11] Ennek megfelelően az 1961—62. év folyamán jónéhány konferencia zajlott le az EGK tagállamai és az érintett afrikai államok képviselői között, melyeken az EGK és az afrikai országok közötti kölcsönös viszony kérdéseit vitatják. Jóllehet, még folyamatban vannak az afrikai országok és a Közös Piac kölcsönös kapcsolatainak rendezésére hivatott jogi forma kidolgozásának a munkálatai, máris nyilvánvaló, hogy a társulás korántsem biztosít a csatlakozó afrikai államoknak a Közös Piac tagállamaival egyenlő helyzetet a Közösségen belül. Ennek illusztrálására elég, ha egy példát hozunk fel: a „társult" államok kifelé irányuló gazdaságpolitikáját az EGK főszervei határozataikkal befolyásolhatják, noha ezen szervek munkájában a „társult" államok nem vehetnek részt.[12] A Közös Piac tagállamai, valamint a csatlakozó afrikai országok gazdasági szintjének komoly összevetése alapján azon megállapításra kell eljutnunk, hogy a társulás megvalósulása az érintett afrikai országok gazdasági fejlődésében hátráltató tényezőként fog hatni. Elemezzük tehát a várható helyzetet, a Közös Piac célkitűzéseinek tükrében. (Római Szerződés 3. cikk.) A társult országok és a Közös Piac tagállamai között az áruk importja és exportja vonatkozásában fokozatosan megszüntetik a vámokat.

(Lényegében az EGK tagállamok 1957-es megállapodása az ún. „Eurafrika" létrehozására irányuló terv életbe való átültetését jelentette. Az „Eurafrika" létrehozásának az eszméjét a II. világháború befejezését követő években rendkívül felkapták a különböző politikusok, a nyugateurópai monopóliumok képviselői, s különösen a nemzeti felszabadító mozgalom sikerei következtében egyre több kudarcot elszenvedő francia politikusok, — abból a célból, hogy a gyarmatvilágon belül formai, szervezeti változások létrehozásával, erőiket egyesítve szilárd bázist tudjanak kiépíteni a nemzeti felszabadító mozgalommal szemben.)

Kétségtelen, hogy a 133. cikk 3. pontja lehetővé teszi, hogy „a (társult) országok és felségterületek mindazonáltal emelhetnek olyan vámokat, amelyek fejlődésük és iparosodásuk szükségleteit, úgy mint pénzügyi vámok, állami költségvetésük finanszírozását szolgálják." Ennek hatását is megfordítja azonban a 2. bekezdés, amely kimondja, hogy ezeket a védővámokat és pénzügyi forrásokat arra a szintre kell le-

[10] Az eredeti megállapodás szerint annak összege 581,25 mill. $ Franciaország és az NSZK hozzájárulása 200—200 mill. $, Belgiumé és Hollandiáé 70—70 mill., Olaszországé 40 mill. és Luxemburgé 1,25 mill. = 1962. júliusában megállapodás jött létre, az Alap 780 mill. $-re való felemeléséről.

[11] Az érintett országok: Dahomey, Elefántcsontpart, Felső-Volta, Niger, Csad, Szenegal, Mauritania, Középafrikai Köztársaság, Gabon, Kongó (Brazzawille), Kamerun, Togo, Kongó (Leopoldwille), Szomáli, Malgas Köztársaság, Mali, Ruanda és Urundi. A volt francia gyarmatok közül a Guineai Köztársaság elutasította a Közös Piachoz való csatlakozást.

[12] L. Új egyezménytervezet Die Welt, 1962. május 25.

szállítani, amilyen szinten a korábban e területtel „különleges kapcsolatban álló" ország, azaz a korábbi gyarmattartó felé érvényesültek. Védővámok helyett tehát a védővámok lebontása, hiszen nem új védővámok keletkeznek, hanem az eddigiek közül is megszűnnek minden tagország felé az eddigi gyarmattartó ország viszonylatában nem érvényesülő védővámok. E területen is az a helyzet tehát, hogy a gyengén fejlett ország vagy terület most már valamennyi tagország gyarmatává válik. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezen államok történelmi fejlődésük során nem mentek át olyan időszakon, melyben az állam különböző eszközökkel (vám, valutapénzügyi intézkedésekkel) elősegítette volna a helyi ipar kialakulását és fejlődését. Figyelembe kell végül vennünk azt is, hogy a korlátozás nélkül beáramló legkorszerűbb technikával, alacsony termelési költségek mellett előállított árucikkekkel a kialakulóban levő hazai iparcikkek képtelenek versenyezni. A társult országnak beviteli kontingensek révén ugyanis nem áll módjában az import szabályozása. Ennek egyenes következménye a hazai ipar kibontakozásának elfojtása.

A gazdaságpolitika egységesítésének a követelménye pedig azzal a következménnyel fog járni a társuló afrikai államokra nézve, hogy a nyugat-európai monopóliumoknak a Közös Piac irányító szerveiben helyet foglaló képviselői egyoldalúan befolyásolják a társult országok külkereskedelmi kapcsolatainak alakulását. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a nyugat-európai integráció bővíti az árollót az iparcikkek és nyersanyagok közt, továbbá, hogy a világpiacon az utóbbi években a tőkés ipari országok ipari export cikkeinek árai emelkedtek, miközben a fejletlen országok exportcikkeinek árai jelentősen zuhantak, úgy megállapíthatjuk, hogy az EGK tagállamai olyan alapon kívánják rendezni a társuló afrikai államokkal való kölcsönös viszonyaikat, mely biztosítja az érintett országok élelmiszer és nyersanyagexportáló jellegének fenntartását és ugyanakkor megakadályozza az illető államok önálló iparosodásának a kibontakozását.

Jóllehet e nyugat-európai neokolonialisták a volt gyarmati területek társulás útján való Közösségbe vonása révén mindenekelőtt olcsó élelmiszer és nyersanyagbázist, valamint iparcikkeik számára széleskörű felvevő piacot kívántak biztosítani, azonban nem tévesztettek szem elől bizonyos politikai szempontokat sem. Hiszen nyilvánvaló, hogy a fiatal afrikai államoknak a NATO gazdasági bázisába való bevonásával a nyugat-európai imperialisták arra törekszenek, hogy eltérítsék ezen országokat a semlegességi politikától, s hogy bizonyos szakadást hozzanak létre közöttük és a többi afrikai, valamint ázsiai ország között.[13]

[13] A nyugat-európai imperialista integráció. Pravda, 1962. augusztus 26, 22. tézis.

7. A Római Szerződés a megvalósítandó Európai Gazdasági Közösség sajátos céljai, feladatai gyakorlatba való átültetése érdekében különleges szervezeti forma kiépítését rendeli el. Éppen a szervezeti felépítés, a főszervek egymáshoz való viszonya, a szervek hatásköre, határozataik hatálya az, ami legsajátosabb vonását képezi a Római Szerződés alapján kialakuló jogi konstrukciónak. A Római Szerződés alkotói államközi egyezménnyel lényegében egy szupranacionális szerv létrehozásának vetették meg az alapjait. A szervezeti felépítés, mint jogi forma hivatva van szolgálni az egész Közösség tartalmát: Nyugat-Európa uralkodó monopolista körei érdekeinek védelmét, a maximális profitért folytatott harcban és a szocializmus erőivel szembeni küzdelemben. Ennek következtében az Európai Gazdasági Közösség céljainak és feladatainak, fő gazdaságpolitikai elveinek a megvalósítását szupranacionális szervek hajtják végre, melyek az egyes feladatok végrehajtásánál (pl. vám-, kartellrendelkezések, agrárpolitika, közös kereskedelempolitika kialakítása) a Közösségen belül vezetőszerepre szert tett monopóliumok érdekeinek közvetlen kifejezőiként járnak el. A Római Szerződés 4. c. (1) bekezdése felsorolja a Közösség fő szerveit: *1.* Közgyűlés, *2.* Tanács, *3.* Bizottság, *4.* Bíróság.

A Római Szerződés értelmében mindezen szervek a szerződés által reájuk ruházott hatáskör keretein belül határozatokat hozhatnak.

A *közgyűlés* szervezetére, hatáskörére vonatkozó részletes szabályokat a Római Szerződés 137—144. cikkei tartalmazzák.

A Közös Piac közgyűlését tulajdonképpen mint a jövendő integrált Európa parlamentjének előképeként hozták létre. A közgyűlés lényegében bizonyos ellenőrző funkciókat gyakorol. Szabály szerint évente egyszer ül össze a Tanács beszámoló jelentésének a meghallgatására. A 137. c.-pont szerint a közgyűlés a tagállamok 142 képviselőjéből áll. Ez egyidejűleg szerve az Euratomnak és az Európai Szén- és Acélközösségnek is.

A Közgyűlésen a tagállamok nemzeti parlamentjei képviselőinek egy része vesz részt.

A Közgyűlésre delegált képviselők létszámmegoszlása szokatlan[14] a nemzetközi szervezetek körében, hiszen államközi szervezetek (Népszövetség, ENSZ, Amerikai Államok Szervezete, vagy akár az ENSZ szakosított intézményei) közgyűlésein a tagállamok általában egyenlő létszámú delegációkkal képviseltetik magukat. A Római Szerződés által létrehozott konstrukció kifejezője annak, hogy a tagállamok lényegében félretették egymás közötti vonatkozásban az érvényes nemzetközi jog olyan jelentős elvét, mint az államok egyenlőségének elve, hogy minden akadályt elhárítsanak a legerősebb tőke befolyása közvetlen érvényesülésének az útjából.

[14] Belgium: 14, Franciaország 36; Hollandia 14; Luxemburg: 6; Német Szövetségi Közt. 36; Olaszország 36.

Jóllehet formálisan a Közgyűlés feladatkörébe tartozik a Bizottság, a Tanács és a Közösség egyéb szervei tevékenységének az ellenőrzése, lényegében csak tanácsadó szerepet játszik. Évi ülésszakain az egyes szervek, jelentéseit megvitatja, — majd állástfoglal a jelentések vonatkozásában. A Közösség működését ténylegesen irányító szervek — Bizottság, Tanács — tevékenységére azonban tényleges hatást nem gyakorol.

A Római Szerződés 145—154. cikkei tartalmaznak rendelkezéseket a *Tanács* felépítésére, szervezetére és jellegére vonatkozólag. A Tanács végzi a tagállamok gazdaságpolitikájának általában való koordinálását.

A Tanács magas szintű szerv az Európai Gazdasági Közösségen belül, a tagállamokat képviselő miniszterekből tevődik össze. Minden tagállam kormánya kiküldi a Tanácsba tagjainak egyikét. Az elnök teendőit a Tanács minden tagja hat hónapig látja el a tagállamok elnevezése alfabetikus sorrendjében. Azonban az a tény, hogy a tagállamok egyenlően képviseltetik magukat a Tanácsban, korántsem jelenti azt, hogy a Tanács tagjai egyenlő arányban vesznek részt a határozatok meghozatalában.[15]

A Tanács határozatait minősített szótöbbséggel hozza. Ha a Tanács valamely határozatot a Bizottság javaslatára hoz, a határozat létrejöttéhez 12 szavazat szükséges [148. c. 2. p. (2) bek.]. Bármely más esetben a határozat akkor jön csak létre, ha a 12 igenlő szavazatot nem kevesebb, mint négy állam képviselője adta. [148. c. 2. p. (2) bek.]

A Római Szerződés 155—163. cikkei a Közösség végrehajtó szervének a *Bizottság* szervezetére, jogkörére vonatkozó rendelkezéseket tartalmaznak. E 9 tagból álló szervezetet a Szerződés a legfőbb végrehajtó és adminisztratív funkciókkal ruházza fel.

A Bizottság feladatkörébe tartozik: *a)* a Római Egyezmény rendelkezései, nemkülönben a Közösség szervei által elfogadott intézkedések alkalmazásának az ellenőrzése; *b)* ajánlások, vagy vélemények megfogalmazása az Egyezmény által felölelt kérdések vonatkozásában, azon esetekben, melyekben azt az Egyezmény kifejezetten elrendeli, vagy amikor a Bizottság ezt szükségesnek tartja; *c)* joga van önálló határozathozatalra és résztvesz a Tanács és a Közgyűlés határozatainak előkészítésében (az Egyezményben meghatározott feltételek mellett); *d)* gyakorolja ezenkívül a Tanács által azon célból ráruházott hatáskört, hogy hajtsa végre a Tanács által lefektetett szabályokat. (155. c.)

Végeredményben a Bizottság feladatkörébe tartozik a Közösség gazdaságpolitikájának gyakorlati megvalósítása. A Bizottság feladatai teljesítése érdekében szabályzatokat és utasításokat dolgoz ki, és ajánlásokat terjeszt elő. A szabályzat általános jellegű, valamennyi rendelkezése kötelező, s bármely tagállamban közvetlenül alkalmazásra kerül. Az utasítás egyetlen tagállam számára állapít meg kötelező magatartási szabályokat. Az utasítás végrehajtásának eszközeit és módját illetőleg a tagállamok nemzeti hatóságainak illetékessége marad fenn. Az ajánlások nem kötelező jellegűek a tagállamokra nézve. A Bizottság többségi határozatokat is hozhat.

A Bizottság tagjait a tagállamok nemzeti kormányai nevezik ki 4 évre. A Bizottság tagjai a tagállamok kormányaitól függetlenül kötelesek tevékenykedni, nem fogadhatnak sem tőlük, sem pedig bármiféle más szervtől semmiféle utasítást, s tevékenységüket nem saját államaik érdekében, hanem az Európai Gazdasági Közösség egészének az érdekében kell kifejteniük. Úgyszintén valamennyi tagállam köteles tiszteletben tartani a Bizottság tagjai megbízásának a jellegét, s tartózkodniuk kell attól, hogy a Bizottság tagjaira befolyást gyakoroljanak feladataik teljesítése során. [157. c. (2) bek.]

A Bizottság éppen az a szerve az Európai Gazdasági Közösségnek, melynek szervezete, jogköre a legtöbb szupranacionális vonást hordozza. A ráruházott feladatok sokoldalúsága, hatáskörének szélessége és jogkörének önállósága, nemkülönben a Római Egyezmény 155—163. cikkei által biztosított rugalmas jogi keret lehetőséget ad arra, hogy ez a szerv a Közösség megvalósulásának előrehaladásával párhuzamosan, mind fokozottabb mértékben olyan gazdaságpolitika megvalósítását vigye keresztül a Közösség gyakorlatában, mely leginkább megfelel azon monopóliumok érdekeinek, melyeknek befolyása alá került.

Az Európai Gazdasági Közösség szervezeti felépítésében sajátos helyet foglal el a Gazdasági és Szociális Bizottság. Az Egyezmény 193—198. cikkei tartalmaznak rendelkezéseket a Gazdasági és Szociális Bizottság létrehozására, szervezetére és funkcióira vonatkozólag.

Ez lényegében tanácsadói jelleggel működik a Bizottság és a Tanács munkáját van hivatva elősegíteni. A Római Egyezmény létrehozói a Gazdasági és Szociális Bizottságnak jelentős szerepet szántak a Közösség osztályjellegének az elkendőzésében. E szerv felépítésével kívánták igazolni, hogy a Közösség osztályfeletti szerv, amelyben állítólag a tagállamok lakosságának valamennyi rétege képviselve van.[16]

Az egyes országok részéről a gazdasági és társadalmi élet legkülönbözőbb csoportjainak képviselői kerülnek be a Bizottságba. (Nagy számban vesznek benne részt ipari és kereskedelmi tőkések, földbirtokosok, jobboldali szak-

[15] A Tanács tagjai a határozatok meghozatalában a következő szavazataránnyal vesznek részt): (148 c.) Belgium 2; Franciaország: 4; Hollandia: 2; Luxemburg: 1; NSZK: 4, Olaszország 4.

[16] A Bizottság 101 főből áll: NSZK, Franciaország és Olaszország részéről 24—24 tag kerül a Bizottságba, Belgium és Hollandia részéről 12—12 tag, míg Luxemburg részéről 5 tag vesz részt e szerv munkájában.

szervezetek, valamint a közép-burzsoázia képviselői és meghatározza tevékenysége jellegét.)

A Bizottság tagjai kinevezésének rendje a a következő: valamennyi tagállam kormánya elküldi a Tanácshoz jelöltjei jegyzékét. Egy-egy ilyen jegyzéken kétszer annyi név szerepel, mint amennyi az illető állam számára biztosított helyek száma. Ezen jegyzékekből választja ki a Tanács saját megfontolása alapján a megfelelőnek ítélt személyeket, akiket azután kinevez a Gazdasági és Szociális Bizottság tagjaivá.

A Gazdasági és Szociális Bizottság tagjává kinevezett személy e minőségében nincs alárendelve saját állama kormányának (194. c.), ennek megfelelően tevékenységében a „Közösség összérdekeit" kell szem előtt tartania.

III

Főbb vonásaiban előttünk áll az imperialista államok sajátos nemzetek feletti gazdasági egyesülése, szervezetének jogi váza, az a jogi keret, amely hivatva van elősegíteni a hat nyugat-európai állam gazdasági integrációját, s ezen keresztül a politikai integráció felé vezető első lépések megtételét.

A feladatok széles skálájának, a sajátos szervezeti felépítésének az áttekintése lehetőséget ad azon konklúzió levonására, hogy a Római Szerződés a gazdasági élet csaknem valamennyi lényeges területére kiterjedő tevékenységi körű nemzetközi monopólszervezet létrehozását irányozza elő. Az aláíró államok államközi egyezmény szintjén hoztak benne rendelkezéseket a gazdasági élet legkülönbözőbb területei fejlődésének a befolyásolására, ezen területre való perspektivikus beavatkozásra, ezen területek egységes irányítására.

Hiszen korábban az olyan kérdéseket, mint a piaci viszonyok problémái, beruházási alapok szétosztására, és a rentábilis vállalatok sorsa szabály szerint a monopóliumok képviselői közvetlenül döntöttek el; míg most a Római Egyezménnyel az aláíró államok államközi szintre emelik ezen kérdéseket.

Napjainkban a nyugat-európai országok monopolista körei nem tekintik eléggé hatékonynak egymás között a szokásos kartellközi formában létrejött megállapodásokat. Ezért azon harc folyamán, melyet gazdasági befolyások világméretű megszilárdítása érdekében folytatnak, arra törekszenek, hogy maximális mértékben kihasználják az államapparátust és az államközi egyezményeket.[17]

A burzsoá jogtudomány egyes képviselői a Közös Piac létrehozását haladó jelenségként igyekeznek feltüntetni. Azt fejtegetik, hogy az állam és vámhatárok által kisebb-nagyobb gazdasági egységekre szétszabdalt Nyugat-Európában a termelőerők további fejlődése, s ezzel párhuzamosan a lakosság életszínvonalának az emelése akadályokba ütközik. A Közös Piacban, mint nemzetek feletti szervben látják azt az eszközt, mely segítséget nyújt a nyugat-európai kapitalizmusnak fejlődését akadályozó nehézségek (nevezetesen a termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentmondás, nemkülönben a piac szűkülése, és az alacsony kereslet következményei) leküzdésének a terén. Végeredményben a Római Szerződés által megjelölt jogi keretben kialakulóban levő intézményt úgy igyekeznek feltüntetni, mint a kapitalizmus fejlődésének új irányt szabó tartalmi tényezőit.

Jóllehet a Közös Piac az őt létrehozó monopolkapitalista alappal szemben természetszerűleg tölt be szolgálati szerepet, azonban a Római Szerződés egyes rendelkezéseinek és ezek hatásának elemzése — úgy gondoljuk kétségtelenné teszi, hogy az (mégha igen sok lényeges intézkedését, így pl. a mezőgazdasággal kapcsolatos intézkedéseket nem érintettünk is) — *nem visz bele alapvetően újat* a kapitalista termelési módba. A Közös Piac megvalósulási fázisai során, majd az átmeneti szakasz letelte után is a kapitalizmus gazdasági törvényei alapján fejlődik. A Közös Piac keretein belül nem módosulnak a kapitalizmus alapvető törvényszerűségei. A Közös Piac gazdasági struktúrájának alapját a termelőeszközökön fennálló magánkapitalista tulajdon képezi. A Római Egyezmény által biztosított jogi keret nem képes véglegesen kiküszöbölni a kapitalista termelési mód egyetlen hátrányos együtthatóját sem; — sem a gazdasági és politikai fejlődés egyenlőtlenségét, sem az ipari termelés ciklikus fejlődését, valamint az ennek következtében fellépő válságokat.

A Közös Piac megvalósulása mit sem változtat pl. tagállamainak osztályjellegén, sőt éppen a kapitalista termelési viszonyok konzerválását célozza. Fenntartja a kapitalizmus alapvető osztályait, megvalósulási fázisai kibontakozásával párhuzamosan pedig meggyorsítja a tagállamok osztályszerkezetén belül a polarizálódás folyamatát. Tehát a Közös Piac osztályjellegét tekintve a nyugat-európai nagytőke bizonyos körei érdekeinek a kifejezője.

A Közös Piac keretein belül továbbá nem tűnnek el a régi belső ellentétek (imperialisták közötti ellentétek), sőt a módosult feltételek mellett még erősödnek is a maximális profitért folytatott harc során. Természetesen túlságosan szimplifikálnók az Európai Gazdasági Közösség jogi jellege meghatározásának a kérdését, ha egyszerűen egyenlőség jelet tennénk a feladatok, célok fenti elemzése, valamint a Római Szerződés által előirányzott szervezet egyéb szervezetekkel való összehasonlítása után a Közös Piac és valamely nemzetközi kartell között.[18]

Ugyancsak elhamarkodott volna azt állítani,

[17] Vö. Buzükin: „Közös Piac": Célok és következmények, — Mezsdunarodnaja Zsiznij: 1962. 7. sz. 85. old.

[18] Vö. Szuszlin, i. m. 55—60. old.

hogy a Közös Piac megvalósulása, valamint Nyugat-Európa gazdasági integrációja *nem hoz semmiféle újat* az imperializmus szervezeti felépítése, továbbá, hogy nem képez új jelenségeket az államközi kapcsolatok jogi formái terén, s hogy csupán megismétli a nemzetközi monopolszervezetek régi formáit.

Új a szervezeten belül a tagállamok egymáshozvaló viszonyának tárgya és formája; olyan viszonyokat, amelyek korábban jellegzetesen magánjogi viszonyok voltak, most nemzetközi jogi szabályozás alá von.

Ugyancsak új vonások találhatók a szervezet egészének és bármely tagállamnak egymáshozvaló viszonyában; itt a szervezet szupranacionális jellegéből következően, tendenciájában egyre bővülően — közvetlenül gyakorolja a tagállamok funkcióinak meghatározott körét.

Végül új vonásokat mutat a tagállamoknak a szervezeten kívülálló szuverénekkel a szervezeten keresztül megvalósuló kapcsolata; illetve magának a szervezetnek viszonya a kívülálló államokhoz.

A szervezet ugyanis azzal az igénnyel lép fel, hogy meghatározott viszonyokban a tagállamok helyett járhasson el.

Az EGK önmaga állami jellegű szupranacionális szerv. Ahogy a nemzeti államok a nemzeti tőke hatalmi eszközei, az EGK a nemzeti kereteket túlnövő tőkét kiszolgáló és uralmát biztosító jogi intézmény; nem egyenlő tehát a mögötte álló monopóliumokkal, de azok akaratának a kifejezője.

Kétségtelen, hogy ez az új intézmény semmiképpen sem haladó, hanem retrográd jellegű, és intézkedései útján a nemzetközi tőke érdekeinek új módszerek révén való kiszolgálását célozza.

Az Európai Gazdasági Közösség feladatai, céljai, sajátosságai elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a Római Egyezmény által előirányzott szervezet az imperialista (nyugat-európai) államok *szövetségének új típusa,* mely egyúttal bizonyos vonatkozásokban hordozója a nemzetközi monopóliumok egyes vonásainak is. Létrehozását Nyugat-Európa monopolista burzsoáziájának bizonyos körei szorgalmazták, annak érdekében, hogy a kapitalizmus általános válságának jelenlegi szakaszán az erőviszonyoknak a szocializmus javára való eltolódása közepette eszközül szolgáljon számukra a kapitalizmus védelmezése és a szocializmus erőivel szemben való fellépés érdekében, s hogy hozzájáruljon a nyugati imperialista államok — nevezetesen a NATO blokk — hadiipari bázisának a megerősödéséhez.

Jóllehet, a nyugat-európai jogászok, közgazdászok és politikusok igen nagy reményeket fűznek a Közös Piac megvalósulásához, az integráció Római Szerződésben előírt megvalósulásának bizonyos objektív akadályai vannak: nevezetesen az, hogy a gazdasági élet nemzetközi komplexum keretében való szabályozásának feladatával ellentétesek a tervezett megoldás kapitalista eszközei. „A gazdasági élet állammonopolista szabályozása egy-egy ország keretében is komoly és megoldhatatlan ellentmondásokat vált ki, ezek az ellentmondások csak még jobban kiéleződnek, amennyiben több állam keretében kísérelik meg a szabályozást.[19]

A Közös Piac zárt tömböt alakít ki Nyugat-Európában. Ezáltal eltorzítja az államok közötti gazdasági kapcsolatok bővülésének objektív tendenciáját, jóllehet éppen napjainkban, azon alapvető változások eredményeként, melyek végbementek az európai országok gazdasági életében, a tudomány és technikai haladás meggyorsulása következtében jelenleg széleskörű lehetőségek és nagy távlatok állnának az európai népek közötti gazdasági és tudományos technikai együttműködés korlátozás nélküli és békés célból való fejlesztése előtt.[20]

A fentiek alapján megállapíthatjuk a jelenlegi körülmények között és a jelenleg intézményesített formában (az Európai Gazdasági Közösség formájában) az európai integráció és ennek sajátos intézménye, az EGK, retrográd jellegű és a két rendszer békés egymásmellett élése elvét elismerő nemzetközi joggal ellentétes jelenség.

Raffay Györgyi—Szász Iván

[19] A nyugat-európai imperialista integráció. Tézisek. Pravda. 1962. augusztus 26.

[20] Vö. N. G. Szüszojev és A. A. Szentjuleva: Az összeurópai gazdasági együttműködés, lehetőségek és valóság. 14—15. old.

Szavatossági igények és gyakorlat a szállítási szerződések körében

A szavatossági igényekre vonatkozóan már a Kereskedelmi törvény (1875 : XXXVII. t. c.) 348. §-a is rendelkezett, mégpedig oly értelemben, hogy „Ha az áru a kikötött vagy törvényi kellékeknek meg nem felel, a vevőnek jogában áll az ügylettől elállni, vagy a vételár aránylagos leszállítását igényelni. *E mellett mindegyik esetben a netaláni kár megtérítését is követel-*

heti". Az idézett rendelkezéssel kapcsolatosan kiemelni kívánom, hogy a K. T. különbséget tett a kárfelelősség és a szavatossági igény között. A Magánjogi törvénykönyv javaslata is rendelkezéseket tartalmaz a szavatossági hiány miatt támasztható követelésekre vonatkozóan. A Mtj. 1385. §-a szerint ugyanis oly hiány miatt, amelyért az eladó szavatol (szavatossági hiány), a

vevő a vétel felbontását vagy a vételár leszállítását követelheti. Egyedileg meg nem határozott dolog vevője pedig vagy az előző mondatban meghatározott jogok valamelyikét gyakorolhatja, vagy azt követelheti, hogy az eladó a hiányos dolog helyett hiánymenteset szolgáltasson. A Mtj. 1386. §-a azonban azzal a rendelkezésével, hogy „Ha az eladó a dolog hiánymentességéért jótállott, vagy a hiányt a vevő előtt csalárdul elhallgatta vagy ha a hiány az eladót terhelő teljesítési kötelesség oly megsértéséből ered, amely az eladó terhére róható: a vevő a dolog hiányosságára tekintettel nemteljesítés miatt kártérítést követelhet. A vevő, akit ilyen kártérítés megillet, *vagy* ezt a jogát, *vagy* az előbbi §-ban megállapított jogok valamelyikét gyakorolhatja" —, a „vagy-vagy" szövegezés folytán félreértésekre adott alkalmat a szavatossági igények és a kárfelelősség elválasztása szempontjából.

A szállítási szerződések körében a szavatossági igényeket először a 206/1951. (XII. 8.) M. T. számú rendelet szabályozta, amely jogszabály 68. §-a egyfelől külön választotta a minőségi hiba esetén és a termék alkalmatlansága esetén érvényesíthető igényeket, másfelől pedig azzal a rendelkezésével, hogy a szavatossági igények és az alkalmatlansági jogokon *felül* a kötbér és *kárigény is* érvényesíthető — világosan elválasztotta a kárfelelősséget is a szavatossági, valamint az alkalmatlansági jogoktól.

A 206/1951. M. T. számú rendeletet az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet (a továbbiakban: R) hatályon kívül helyezte és a *szállítási* szerződés hibás teljesítése esetén támasztható szavatossági jogokat és azok érvényesítését a 206/1951. M. T. számú rendelettől részben eltérően szabályozta. A R. azonban ugyancsak különválasztja egymástól a szavatossági és alkalmatlansági igényeket —, azzal a rendelkezésével pedig, hogy a megrendelőt a szavatossági jogain *felül* kártérítés is megilleti, ugyancsak világosan elkülöníti a szavatossági igényt a kártérítési igénytől.

A R-nek a szavatossági jogokra és azok érvényesítésére vonatkozó 23—24. §-ai a Ptk. hatálybalépése után is változatlanul hatályban vannak, minthogy egyfelől a Ptk. 305. §-ának (1) bekezdése lehetőséget adott arra, hogy jogszabály a szavatossági jogokra vonatkozó rendelkezésektől eltérhessen, másfelől pedig a Ptk. 405. §-ának (3) bekezdése engedélyt adott arra is, hogy jogszabály a tervszerződések körében a hibás teljesítésből eredő igények érvényesítését — éppen a jelenlegi helyzetre (a R. 23—24. §-ára) figyelemmel — eltérően szabályozhassa.

A szavatossági jogokkal kapcsolatos jelenlegi rendelkezések hatálybalépését megelőzően érvényesült szavatossági szabályok rövid áttekintése után az alábbiakban, a szállítási szerződések körében *jelenleg* érvényesülő szavatossági igényekkel *a döntőbizottsági gyakorlat tükrében* kívánok foglalkozni és ennek keretében külön fogok kitérni az állatok, az ipari exporttermékek, valamint az importtermékek szállítása esetén érvényesülő szavatossági szabályokra; a továbbiakban foglalkozom a szavatossági igények elévülésének kérdésével is —, azt követően pedig megkísérlem a szavatossági igényekkel kapcsolatban egy részletesebb tárgyalást érdemlő, továbbá egy olyan kérdésben, melyben a döntőbizottsági gyakorlat még nem foglalt állást, véleményem kifejtésével a gyakorlat fejlődését elősegíteni.

*

Elöljáróban hivatkozom a R. 15. §-ának (1) bekezdésére, melynek értelmében a szállítási szerződést a tartalmának megfelelő mennyiség, minőség és választék szerint a szerződésben megszabott időben és helyen kell teljesíteni. E jogszabályi rendelkezésben jut kifejezésre a szocialista szervezetek között kialakult szerződési rendszer egyik alapelve, a reális teljesítés. Ennek az elvnek következetes érvényesülése teszi lehetővé, hogy a szállítási szerződések betöltsék feladatukat, elősegítsék a népgazdasági terv megvalósulását és a szükségletek megfelelő kielégítését.

A R-nek a szavatosságra vonatkozó szabályait a reális teljesítés fokozott érvényesítése jellemzi. A R. ugyanis a reális teljesítés védelme érdekében előtérbe helyezi a kijavítás és a kijavíttatás esetét; ugyanakkor az elállás jogát csak szűk körben ismeri el, minthogy az nemcsak akadályozhatja, de esetleg meg is hiúsíthatja a népgazdasági terv teljesítését.

A R. 23. §-ának (1) és (2) bekezdése a reális teljesítés alapelvének szem előtt tartásával a hibás teljesítés esetére érvényesíthető szavatossági igények tekintetében az alábbiakat tartalmazza:

„(1) Ha a szolgáltatás tárgyának az átadáskor nincsenek meg a törvényes vagy a szerződésben meghatározott tulajdonságai (kellékhibás szolgáltatás), megrendelő választhat: *a)* a hibás termék kijavítása és *b)* az alacsonyabb értéknek megfelelő árleszállítás között; a szállító azonban kijavítás vagy árleszállítás helyett kicserélést ajánlhat fel, a megrendelő pedig a terméket a szállító költségére maga is kijavíthatja, illetőleg kijavíttathatja, ha a hiba kisebb jelentőségű, vagy ha a másik fél a javítást az általa kívánt határidőre nem vállalja vagy nem végzi el.

(2) Ha a szolgáltatás az átadáskor fajilag vagy választékban eltér a szerződésben kikötött szolgáltatástól vagy egyébként alkalmatlan a rendeltetésszerű használatra és megfelelően vagy gazdaságosan ki sem javítható, a megrendelő választhat: *a)* a szolgáltatás kicserélése és *b)* — ha a teljesítés többé nem áll érdekében — az elállás között."

A jogszabály idézett rendelkezéseiből kitűnik egyfelől, hogy szavatossági igény csak abban az esetben érvényesíthető, ha a szolgáltatás tárgyának hibája már az átadás időpontjában fennforgott, másfelől pedig, hogy a jogszabály az érvényesíthető igényeket illetően különbséget tesz kellékhibás és úgynevezett alkalmatlan szolgáltatás között és ennek megfelelően egymástól el-

térően állapítja meg a szavatossági jogokat kellékhibás és alkalmatlan szolgáltatás esetére.

A döntőbizottság gyakorlatának figyelembevételével elsősorban a R. 23. §-ának (1) bekezdése alapján a kellékhibás szolgáltatás esetén érvényesíthető szavatossági igények kérdésének tárgyalására térek rá.

Kellékhiba esetén, vagyis amikor a szolgáltatás nem végképp alkalmatlan a rendeltetésszerű használatra, a megrendelő választhat a termék kijavítása és az árleszállítás között.

Kijavítási igény érvényesítésére természetesen csak akkor van lehetőség, ha a szolgáltatás tárgya hibás ugyan, de megfelelő átalakítással, átdolgozással stb. a rendeltetésszerű használatra alkalmassá tehető. A kijavítást a szállító köteles elvégezni, ha azonban a hiba kisebb jelentőségű, vagy ha a szállító a javítást a megrendelő által kívánt határidőre nem vállalja, vagy nem végzi el — a jogszabály lehetőséget ad arra, hogy a kijavítást a megrendelő a szállító költségére maga is elvégezhesse, vagy azt más személlyel végeztesse el. A kijavítás előtérbehelyezését fejezi ki a döntőbizottságnak az az állásfoglalása, melynek értelmében a megrendelőt csak abban az esetben lehet feljogosítani a nem szerződésszerű termék átvételének megtagadására, ha az oly módon tér el a szerződésben kikötött szolgáltatástól, amely a rendeltetésszerű használatra a megfelelő *kijavítás lehetősége nélkül* alkalmatlanná teszi. (39. sorszámú elvi határozat — a továbbiakban: E. H.)

Ha a megrendelő a kijavítást választja és azt a szállító köteles elvégezni, úgy a hibás termék kijavítására a feleknek határidőt kell megállapítaniok.

Vitás kérdésként jelentkezett a gyakorlatban, hogy ha a szavatossági kötelezettség keretébe tartozó kijavítás határidejére nézve felek között véleményeltérés van, úgy a vita eldöntése a szállító szerint illetékes minisztérium, vagy pedig a döntőbizottság hatáskörébe tartozik-e. A Központi Döntőbizottság ebben a kérdésben akként foglalt állást, hogy olyan esetben, amikor kizárólag a kijavítási határidő vitás, a szállító szerint illetékes minisztérium —, ha pedig egyéb vitás kérdések is vannak, az ügy elbírálása a döntőbizottság hatáskörébe tartozik. (416. sorsz. E. H.) Olyan esetben pedig, ha a minőséghibás terméket nem a szállító javítja ki, úgy figyelembe kell venni azt, hogy a megrendelő, vagy harmadik személy által végzett kijavítás időtartama arányban áll-e a javítási munka szükséges mértékével, nehogy a szállító abba a méltánytalan helyzetbe kerüljön, hogy más vállalat indokolatlan késedelme miatt aránytalanul nagy késedelmi kötbért fizessen. (424. sorsz. E. H.)

Árleszállítási igény érvényesítésére a megrendelő részéről akkor kerülhet sor, ha a szolgáltatás hibás ugyan, de emellett a hibája mellett rendeltetésszerűen használható, az értéke azonban a hiba következtében csökkent. Az árleszállítás feladata egyébként a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között megbomlott egyensúlynak a helyreállítása. Az árleszállítás mértékét, ha a felek abban megállapodni nem tudnak, a döntőbizottság állapítja meg. Megjegyzem azonban, hogy ha a megrendelő a szállító megkérdezése nélkül nyújt saját megrendelőjének árengedményt és ezt visszkereset útján a szállítóval szemben érvényesíti, úgy a döntőbizottság az árengedmény alapját és mértékét felülbírálni jogosult. (418. sorsz. E. H.) A megrendelő nem tarthat igényt azonban árleszállításra, ha a terméket enélkül értékesítette, mert az a megrendelő részére meg nem engedett jövedelmezőséget eredményezne. (299. sorsz. E. H.)

Meg kell még jegyeznem, hogy ha a megrendelő a részére szállított termék minőségét kifogásolja és kijavítást, vagy árleszállítást követel — az átvételt nem tagadhatja meg és a szállítónak az ellenértéket —, mivel a szállító részéről a teljesítés megtörtént — köteles megfizetni. Ha azonban a termék a rendeltetésszerű használatra alkalmatlan és megfelelően, vagy gazdaságosan ki sem javítható és ezért a megrendelő a kicserélést választja, vagy kicserélést kér, az ellenértéket nem köteles megfizetni, mert a szolgáltatást meg kell ismételni, illetőleg az eredeti állapotot kell visszaállítani. (Döntőbíráskodás 1960. évi 5. sz. 112. old.)

A jogszabály kellékhibás szolgáltatás esetére nem jogosítja fel a megrendelőt arra, hogy a szállítótól a hibás termék kicserélését igényelje, a szállítót viszont feljogosítja arra, hogy a hibás termék kicserélését ajánlja fel. Vitás volt az a kérdés, hogy *köteles-e* a megrendelő kellékhibás szolgáltatás esetében az általa kívánt kijavítás, vagy árleszállítás helyett a szállító által felajánlott kicserélését elfogadni. A döntőbizottság ebben a kérdésben akként foglalt állást, hogy ha a szállító a megrendelőnek előnyösebb megoldást ajánl fel, mint a kijavítást, vagy árleszállítást, a megrendelőt az említett választási jog nem illeti meg. Ez az álláspont nem tekinthető a megrendelő jogai korlátozásának, mert pusztán arról van szó, hogy nem célszerű részére választási jogot engedni, ha a kötelezett önként, esetleg saját érdeke folytán a maximális helytállásra vállalkozik. Mind a népgazdaság, mind pedig a felek sajátos érdekei ugyanis azt kívánják, hogy ne lehessen választani olyan igények között, amelyek egyike sem eredményezhet olyan értékű megoldást, mint amelyet a kötelezett a jogszabály alapján felajánlott. Ezzel ellentétes állásfoglalás bizonyos viszonyok kihasználása által visszaélésekre vezethetne. Ezt tartja egyébként szem előtt a KDB. 300. sorsz. elvi határozata is, amikor megengedi, hogy ha a megrendelő a választási jogát nem a népgazdaság érdekeinek megfelelően gyakorolta, vagy ha az igény teljesítése lehetetlen, a döntőbizottság a szállítót más igény teljesítésére kötelezze. Természetesen a szállítónak a felajánlása a megrendelőt hátrányosabb helyzetbe nem hozhatja, illetőleg a jogszerű érdekeit nem sértheti, mert ez a joggal való visszaélés tényállását merítené ki. Ha tehát a kicserélés a megrendelő

jogos érdekeit sérti, a választási jog gyakorlásának a joggal való visszaélés nem állhatja útját.

Ez az eset általában olyankor merülhet fel, amikor a szállító egy meghatározott alkalomra szóló szolgáltatásra kötelezett (pl. egy kiállításra berendezési tárgyakat kell szállítani) és nem szerződés szerint szállít, de kifogásolás után későbbi időpontra a kicserélést ajánlja fel. Ha tehát a megrendelő oldaláról érdekmúlás, vagy akár csak érdeksérelem is következhetik be, a szállító nem szegheti el a választási jogon alapuló szavatossági igény érvényesítését. Ha azonban a szállító felajánlása az említett érdeket nem sérti, viszont a megrendelő lehetetlenné tette a kicserélést, a szállító a gazdagodáson túl nem marasztalható. [Helyi döntőbizottságok vezetőivel tartott VI. (szegedi) körzeti értekezleti jegyzőkönyv I. fejezet 4. pontja.] A szállító által felajánlott kicserélés kérdésével kapcsolatban el kellett még bírálni azt a további kérdést is, hogy a szállító a megrendelő által kívánt kijavítás, vagy árleszállítás helyett *meddig* ajánlhat fel kicserélést. A KDB. 300. sorsz. elvi határozata szerint abban az esetben, ha a megrendelő a kellékhiba miatt gyakorolható jogok között már választott, ettől mindaddig eltérhet, amíg a szállító vele meg nem egyezett, vagy a döntőbizottság határozatot nem hozott. Elvileg ugyanez irányadó a kicserélési jog gyakorlására is, tehát a szállító a kicserélést mindaddig felajánlhatja, amíg a megrendelővel meg nem egyezett, vagy a döntőbizottság határozatot nem hozott. Egymagában azonban a szállítónak a termék visszaküldésére vonatkozó kívánságát nem lehet úgy értelmezni, hogy az a termék kicserélésére irányul; a visszaküldésre vonatkozó kívánság ugyanis a hiba elismerését még nem jelenti, mert esetleg a szállító csak arról kíván meggyőződni, hogy a termék valóban hibás-e. Ezért a kicserélés felajánlását csak akkor lehet megállapítani, ha az a szállító nyilatkozatából minden kétséget kizáróan kitűnik. [XV. (szolnoki) körzeti értekezleti jegyzőkönyv I. fejezet 10. pontja.] Meg kell még jegyezni, hogy ha a szállító által a kicserélés során szállított új termék is hibás, a megrendelőt ezzel kapcsolatban is megilletik a szavatossági jogok.

Ezekután ugyancsak a döntőbizottság gyakorlatának figyelembevételével a R. 23. §-ának (2) bekezdése alapján a szolgáltatás alkalmatlansága esetére érvényesíthető szavatossági igények kérdésével kívánok foglalkozni.

A szolgáltatás alkalmatlanságának 3 esete van. Az első esete, ha a szolgáltatás az átadáskor *fajilag* tér el —, második esete, ha *választékban* tér el a szerződésben kikötött szolgáltatástól: a harmadik esete pedig akkor forog fenn, ha a szolgáltatás az átadáskor *egyébként alkalmatlan* a rendeltetésszerű használatra és megfelelően, vagy gazdaságosan ki sem javítható. Az alkalmatlanság első két esetében kijavítási igény érvényesítése szóba nem jöhet, mert a szolgáltatás tárgya kijavítással nem tehető más fajúvá, vagy választékúvá. Ugyancsak nem jöhet szóba árleszállítási igény érvényesítése sem, mert ha a szállító a fajilag, vagy választékban eltérő szolgáltatást hatósági áron számlázta, értékcsökkenés sem forog fenn. A harmadik esetben pedig, amikor a szolgáltatás tárgya a rendeltetésszerű használatra végképpen alkalmatlan —, a hiba kijavításáról ugyancsak nem lehet szó, mert azt vagy egyáltalán nem lehet kijavítani, vagy ki lehet ugyan javítani, a kijavítás azonban a népgazdasági érdek szempontjából nem gazdaságos; ilyen esetben az árleszállítás szintén nem jöhet szóba, minthogy a szolgáltatás tárgya a rendeltetésszerű használatra alkalmatlan. Meg kell jegyezni, hogy helytelen az alkalmatlanság fogalmát általános értelemben a konkrét esetekre való vonatkoztatás nélkül szemlélni. Nem lehet ugyanis azt állítani, hogy valamely kellékhibás szolgáltatás mindig, minden körülmények között alkalmatlan, hanem a konkrét esetek körülményeinek vizsgálata eredményeként lehet csak azt megállapítani, hogy a szolgáltatás, vagy a termék adott helyen, adott körülmények között alkalmatlan-e. A szolgáltatás alkalmatlanságát tehát mindig a konkrét szerződés *tartalma* alapján megállapítható rendeltetéséhez kell viszonyítani és azt a kérdést, hogy valamely szolgáltatás a rendeltetésszerű célra alkalmatlan-e, a népgazdasági érdekek messzemenő szem előtt tartásával kell elbírálni. (Döntőbíráskodás 1961. évi 8. sz. 246. old.)

Alkalmatlanság esetén a megrendelő választhat a szolgáltatás kicserélése és — ha a teljesítés többé nem áll érdekében — az elállás között.

Amíg tehát kellékhiba fennforgása esetén — amint már fentebb rámutattam — a megrendelő szavatossági igényeivel szemben a *szállító* jogosult a hibás termék kicserélését felajánlani, ugyanakkor azonban a megrendelő kicserélési igényt nem érvényesíthet —, alkalmatlanság esetén viszont a jogszabály a kicserélés választására a *megrendelőt* jogosítja fel.

A jogszabály alkalmatlanság esetén a megrendelő részére az elállási jog gyakorlását kizárólag csak abban az esetben biztosítja, ha a teljesítés a megrendelőnek többé nem áll érdekében. Ha a megrendelő a szerződéstől alkalmatlanság címén jogosan eláll, úgy a kifizetett ellenértéket a szállítótól tartozatlan fizetés címén visszakövetelni jogosult. Az alkalmatlan szolgáltatás tárgyát viszont a szállító részére vissza kell adni, illetőleg a termék értékesítése esetén az árat vissza kell téríteni. Előfordul azonban olyan eset, hogy a rendeltetésszerű célra alkalmatlan termék rendelkezésre bocsátása, illetőleg annak felhasználása, vagy értékesítése ésszerűtlen, esetleg kifejezetten tilos is (pl. a megromlott élesztőt egészségügyi szabályok értelmében haladéktalanul meg kell semmisíteni), a megrendelőt azonban ilyen esetben is megilleti az a jog, hogy a szállítótól a kifizetett ellenérték visszatérítését követelje. A visszatérítés tehát ezek szerint nem függ feltétlenül attól, hogy a szállító visszakapja-e az alkalmatlan szolgáltatást,

vagy kap-e azért valami megtérítést. (422. sorsz. E. H.)

A szavatossági igények gyakorlásával kapcsolatban döntést igényelt az a kérdés, hogy a megrendelő jogosult-e az érvényesített szavatossági igény megváltoztatására. A Központi Döntőbizottság ebben a kérdésben oly értelemben foglalt állást, hogy ha a megrendelő a kellékhiba miatt gyakorolható jogok közül már választott, ettől mindaddig eltérhet, amíg a szállító vele meg nem egyezett, vagy a döntőbizottság határozatot nem hozott; megegyezés esetében is jogosult a megrendelő az eltérésre, ha a szállító a megfelelő kötelezettség teljesítésével késedelmeskedik. Ha azonban a megrendelő a választási jogát nem a népgazdaság érdekének megfelelően gyakorolta, vagy ha az igény teljesítése lehetetlen, a döntőbizottság a szállítót más igény teljesítésére kötelezheti. (300. sorsz. E. H.)

A hibás teljesítés alapján gyakorolható szavatossági igények tárgyalása után az alábbiakban — ugyancsak a döntőbizottsági gyakorlat figyelembevételével — a szavatossági igények *érvényesítésének* kérdésével foglalkozom.

A szavatossági igények érvényesítésére vonatkozóan a R. 24. §-ának (1) és (2) bekezdése az alábbiakat tartalmazza:

„(1) A megrendelő, ha a hiba felismerhető, szavatossági igényeit az átvételtől számított nyolc napon belül jogvesztés terhe mellett köteles a másik félhez intézett felhívással, majd ennek eredménytelensége esetében megfelelő időn belül, de legkésőbb az átvételtől számított hat hónap alatt döntőbizottsági úton érvényesíteni; hat hónap alatt kell az igényt érvényesítenie, ha a hiba csak a használat közben vagy egyébként hosszabb idő után ütközik ki.

(2) A 23. § (2) bekezdésében szabályozott esetben az igényeket az átvételtől számított három évig lehet érvényesíteni, ha a szerződésszegés súlyossága hat hónapon belül nem volt felismerhető."

Ki kell emelnem elsősorban, hogy a Ptk. nemcsak, hogy átvette a R-nek a *felismerhető hiba* esetén a kifogásoknak 8 napon belül *jogvesztés terhe mellett* történő közlésére vonatkozó rendelkezéseit, hanem a szigorítás terén további lépéseket is tett. Amíg ugyanis a R. szerint csak a felismerhető hiba közlésére megállapított határidő jogvesztő — a rejtett hiba közlésére azonban a R. 8 napos jogvesztő határidőt nem állapít meg —, addig a Ptk. 306. §-ának (4) bekezdése szerint a rejtett hiba közlésére megállapított 8 napi határidő elmulasztása is jogvesztéssel jár. További fontos szigorítás, hogy amíg a szavatossági igények közlése után azok döntőbizottsági úton történő érvényesítésére a R. fentebb idézett (1) bekezdésében megállapított 6 hónap nem jogvesztő, hanem elévülési határidő, addig a szavatossági jogok keresettel történő érvényesítésére megállapított 6 hónapi határidő elmulasztása is — a Ptk. 306. §-ának (4) bekezdése értelmében — ugyancsak jogvesztéssel jár.

Figyelemmel arra, hogy a R. különböztet „felismerhető" és úgynevezett rejtett hiba között, ezért elsősorban a felismerhető (a továbbiakban: „nyílt") és a rejtett hiba fogalmával foglalkozom.

A nyílt és rejtett hiba kérdése szorosan összefügg a minőségi megvizsgálás módozataival. A R. 3. §-nak *d)* pontja értelmében a minőségi megvizsgálás módozatait a szállítási szerződésben meg kell határozni. A minőségi megvizsgálás módozataiban pedig részletesen meg kell határozni azt, hogy a megrendelő a szolgáltatást darabonként, vagy szúrópróbaszerűen, milyen tulajdonságokra és hogyan köteles megvizsgálni. A minőségi megvizsgálás módozatait viszont a szabványok, vagy a minisztériumok utasításai szerint, ilyenek hiányában pedig úgy kell meghatározni, hogy ennek alapján a megrendelő a szolgáltatás minőségéről gazdaságosan meggyőződést szerezhessen. (A Központi Döntőbizottság elnöke 155/1955. KDB. számú utasítása — a továbbiakban: U. 11—12. pontja.) Ha pedig a szóbanforgó termékekre szállítási alapfeltételek készültek és azok a minőségi megvizsgálás módozatait szabályozzák, úgy a hatályuk alá tartozó szerződő felekre nézve a szállítási alapfeltételek rendelkezései az irányadók. Ha azonban valamely termékre a minőségi megvizsgálás módozatait szabvány, minisztériumi utasítás, vagy szállítási alapfeltételek nem szabályozzák és a felek a minőségi megvizsgálás módozataiban a *szerződésben* sem állapodtak meg, a megrendelő ebben az esetben is köteles az átvétel során a termék minőségét körültekintően és gondosan megvizsgálni. (U. 39. pontja.) Az átvevő ezt a körültekintő és gondos megvizsgálást a szakmában szokásos módon, illetőleg, ha ez sem állapítható meg, a termék tulajdonságaihoz képest úgy köteles elvégezni, amint azt az állami vállalatoktól el lehet várni. Tömegcikk szállítása esetében — idevonatkozó szabvány, vagy szállítási alapfeltételek rendelkezése hiányában — a szerződésben helyesen szúrópróbás vizsgálatot kell megállapítani. Ha azonban a felek a szúrópróbás vizsgálatot a szerződésben nem kötötték ki, a megrendelő ebben az esetben sem köteles a tömegáru valamennyi darabját megvizsgálni, mert ez egyes esetekben lehetetlen volna, más esetekben pedig a népgazdaság érdekeivel ellentétben állna. A megrendelő tehát ilyen esetekben csak a szokásos, vagy az elvárható mértékű megvizsgálást köteles elvégezni. A fentiek szerint elvégzett vizsgálatok során, illetőleg azok alapján megállapítható hibák nyílt hibának minősülnek, míg azok, amelyek ilyen gondosság mellett felismerhetők nem voltak, rejtett hibának tekintendők. [VIII. (győri) körzeti értekezleti jegyzőkönyv I. fejezete 2. pontja.] Rejtett hibának nem tekinthető tehát az áru olyan hibája, amely az átvétel alkalmával kellő gondossággal végrehajtott vizsgálat alapján, annak használatbavétele nélkül is megállapítható. Ha tehát a megrendelő az átvétel alkalmával a tőle elvárható gondos vizsgálatot elmulasztotta, a minőségi ki-

fogás érvényesítésére megszabott 8 napos határidő elteltével szavatossági igényt nem érvényesíthet. (159. sorsz. E. H.)

A felismerhető hiba esetére a kifogások előterjesztésére megszabott határidő *jogvesztő jellegének* célja a forgalom biztonságának a szolgálata —, a szállítási szerződések területén azonban a jogvesztő jellegnek népgazdasági jelentősége is van, minthogy az a forgalom biztonságának előmozdítása által egyfelől a szükséglet kielégítését hivatott szolgálni, másfelől pedig azzal, hogy a minőségi hiba mielőbbi feltárását és kiküszöbölését teszi lehetővé —, megakadályozza a minőséghibás termékek további gyártását, illetőleg sorozatgyártás esetén az időben történt tudomásszerzés következtében a jó minőségben történő további termelést segíti elő. E rendelkezés tehát ezek szerint a minőségvédelemnek, illetőleg a minőség megjavításáért folytatott harcnak is döntően fontos eszköze.

Szükséges a továbbiakban azzal a kérdéssel is foglalkozni, hogy nyílt hiba esetén mikortól kezdődik a 8 napos jogvesztő határidő, minthogy a gyakorlatban e kérdéssel kapcsolatban igen sok vita merült fel. Elsősorban hangsúlyozni kívánom, hogy ez a határidő nem a termék birtokbavételétől számít. Az átvevőnek ugyanis attól az időponttól számítva, amikor az átadott termék ténylegesen birtokába jut, nyolc nap áll rendelkezésére arra, hogy a termék megvizsgálását megkezdje. Ez a határidő helyi szállítás esetén a szállító telepén történt átvétellel, helyközi szállítás esetén pedig a fuvarozótól, vagy a szállítótól történt átvétellel kezdődik. E nyolc napos határidőbe az átvétel napja — tehát az a nap, amelyen a megrendelő az áru tényleges birtokába jut — nem számít be. Rendelkezésre áll továbbá a megrendelőnek a vizsgálat megejtéséhez szükséges időtartam. Ha a szállítási alapfeltételek az időtartamot naptárilag meghatározzák, úgy az időtartam tekintetében a szállítási alapfeltételek vonatkozó rendelkezése az irányadó, ellenkező esetben pedig az időtartam a szükségességhez igazodik. A vizsgálat befejezésével történik meg jogi értelemben az átvétel és így csak a vizsgálat *befejezésének időpontjától kezdődik* az a nyolc napos határidő, amely alatt a megrendelő jogvesztés terhe mellett köteles a kifogásait a szállítóval közölni. (412. sorsz. E. H.)

Ha a minőségi átvétel a szállító telepén történik és a megrendelő a nyílthibás terméket ott átveszi, ebben az esetben is rendelkezésére áll a jogszabályban megszabott 8 napos kifogásolási határidő. (413. sorsz. E. H.) A megrendelő azonban a minőségi átvétel megismétlését ilyen esetben sem kérheti; ha tehát a megrendelő a szállító telepén történt minőségi átvételt követően újabb minőségi vizsgálatot tart, az a jogvesztő határidő szempontjából figyelembe nem vehető. [VI. (szegedi) körzeti értekezleti jegyzőkönyv I. fejezetének 5. pontja.] Természetesen más elbírálás alá esik az az eset, amikor a megrendelő valamely terméket a szállító telepén megvizsgál és azt minőségileg kifogástalannak minősíti, utóbb azonban a szállító nem a megvizsgált terméket, hanem helyette mást szolgáltat a megrendelő részére. Ebben az esetben ugyanis az utóbb szolgáltatott *más* termék esetében a megrendelő még minőségi vizsgálatot nem végzett, tehát korábban ezzel kapcsolatban semmi féle jogvesztő határidő nem is vehette kezdetét. Ha tehát a szállító által szolgáltatott termék nem azonos azzal, amit a megrendelő a szállító telepén átvett, úgy a hibás teljesítéshez fűződő igények csak abban az időben keletkezhetnek, amikor a megrendelő a neki szolgáltatott újabb terméket a saját telepén megvizsgálja. Mindez természetesen csak attól függően érvényesülhet, hogy a megrendelő az általa eddig meg nem vizsgált más terméket egyáltalán elfogadja teljesítésként. (Döntőbíráskodás 1962. évi 3. sz. 106. old.)

A Központi Döntőbizottság állásfoglalása szerint nem hivatkozhat a megrendelő a felek között kialakult arra a jogszabállyal ellentétes gyakorlatra, hogy a szállító a korábbi szállításai alkalmával a 8 napos kifogásolási határidő eltelte után is elfogadta a minőségi kifogást. (159. sorsz. E. H.) A nyílt hiba kifogásolásának elmulasztása azonban nem fosztja meg a megrendelőt attól a jogától, hogy ugyanazon termékben később felfedezett *rejtett hiba* esetén —, az arra nyitva álló határidő alatt — szavatossági igényt érvényesítsen. (410. sorsz. E. H.) Ha a felek között a minőségi hiba fennforgása tekintetében vita támad és ez okból fordulnak valamely minőségellenőrző szervhez, ez esetben a kifogást a megrendelő részéről már megtörténtnek kell tekinteni, minthogy a kifogás célja a szállító tájékoztatása arról, hogy a megrendelő a termék minőségével nincs megelégedve. Olyan esetekben azonban, ha nyilvánvaló, hogy a felek nem azért fordulnak a minőségellenőrző szervhez, mert a megrendelő minőségi hiba fennforgását állította, hanem szakértelem hiánya folytán kérik a minőségellenőrző szerv véleményét a szerződésszerű minőség megállapítása céljából —, ilyen esetben a minőségellenőrző szerv által foganatosított vizsgálat időtartama az átvételhez szükséges időhöz hozzátartozik és így az átvétel ideje a minőségellenőrző szerv véleményének közlésével fejeződik csak be, illetőleg a vélemény közlésétől kezdődik a R.-ben előírt 8 napos jogvesztő határidő [IV. (debreceni) körzeti értekezleti jegyzőkönyv I. fejezetének 5. pontja]. Más azonban a helyzet, ha a megrendelő anélkül, hogy kifogását a szállítónál előterjesztette volna, *egyoldalúan* valamely minőségellenőrző szervet bíz meg a termék megvizsgálásával. Ebben az esetben ugyanis a megbízott minőségvizsgáló szerv késedelme azonos elbírálás alá esik az átvevő késedelmével. Azok a szempontok ugyanis, amelyek a minőségi megvizsgálás késedelem nélküli elvégzését és a kifogás késedelem nélküli közlését, to-

vábbá késedelem esetében a jogvesztés megállapítását szükségessé tették, ugyanúgy fennállanak abban az esetben, ha a minőség megvizsgálását külön minőségvizsgáló szerv végzi, mindpedig akkor, amikor a megvizsgálást az átvevő maga végzi el. (Döntőbíráskodás 1962. évi 1. sz. 26. old.)

A megrendelő azonban nyílthiba esetén sem köteles a 8 napos határidőn belül közölni kifogásait, ha a termék szállításával egyidejűleg a szállítólevélben, vagy más módon maga közli a megrendelővel, hogy a terméknek minőséghibája van. A megrendelő részéről ilyen esetben a termék külön kifogásolására azért nincs szükség, mert a kifogás közlése többek között azt célozza, hogy a szállító a termék minőségi hibájáról rövid idő alatt tudomást szerezzen és ennek alapján a tényállás minél előbb megállapítható legyen. Márpedig, ha a termék szállításával egyidejűleg maga a szállító közli a megrendelővel a termék minőséghibáját, úgy a termék hibáját a szállító már úgyis tudja. Ha azonban a megrendelő a szállító által közölt hiban felül még más nyílt hibát is észlelt és kifejezetten emiatt is szavatossági igényt kíván érvényesíteni, akkor az ezzel kapcsolatos kifogását jogvesztés terhe mellett 8 napon belül közölni kell a szállítóval. [VI. (szegedi) körzeti értekezleti jegyzőkönyv I. fejezetének 7. pontja.]

Rejtett hiba esetében nem érvényesül a jogvesztő határidő. A döntőbizottság gyakorlata szerint azonban a hibát ilyen esetben is közölni kell a szállítóval a hiba felfedezésétől számított 8 napon belül (162. sorsz. E. H.). E 8 napi határidő betartásához azonban azért nem fűződik jogvesztés, mert jóformán soha sem lehet megnyugtató módon megállapítani azt, hogy mikor történt a rejtett hiba felfedezése és, hogy ennélfogva a megrendelő a felfedezéstől számított határidőt betartotta-e.

Nem vonatkozik a jogvesztő határidő a R. 23. §-ának (2) bekezdésében foglalt esetekre sem: nevezetesen, ha a szolgáltatás az átadáskor fajilag, vagy választékban eltér a szerződésben kikötött szolgáltatástól, vagy egyébként alkalmatlan a rendeltetésszerű használatra és megfelelően, vagy gazdaságosan ki sem javítható.

Ami pedig a kifogás közlésének *a módját* illeti, a R. 24. §-nak (1) bekezdésében használt „felhívással" kifejezésen azt kell érteni, hogy a megrendelő közli a szállítóval, hogy a termékkel kapcsolatban kifogásai vannak, illetve annak minőségét megfelelőnek nem tartja —, az igény szabatos megjelölése azonban nem szükséges.

Ha a szállító a szavatossági igényt nem ismeri el, a megrendelőnek az igényt úgy nyílt, mint rejtett hiba esetén az átvételtől számított 6 hónap alatt kell döntőbizottsági úton érvényesítenie. A R. 24. §-ának (2) bekezdésében körülírt esetekben — nevezetesen alkalmatlanság esetén — a megrendelő a szavatossági igényeit ugyancsak az átvételtől számított 6 hónap alatt köteles érvényesíteni; ha azonban a szerződésszegés súlyossága 6 hónapon belül nem volt felismerhető, úgy az igényeit az átvételtől számított három évig érvényesítheti.

Az életben jelentkeztek olyan tényállások is, melyek alapján már az átadás időpontja előtt megállapítható volt, hogy a szolgáltatás tárgya az átadás időpontjában sem lesz szerződésszerű, tehát hogy szükségképpen szerződésszegés fog bekövetkezni. El kellett dönteni az ilyen tényállásokkal kapcsolatban azt a kérdést, hogy a megrendelőnek mindezek ismeretében be kell-e várnia a teljesítést, a szerződésszegés bekövetkezését, vagy pedig jogában áll-e már az átadás előtt a kellékszavatossági jogait gyakorolni. A Ptk. „Vállalkozás" című XXXIV. fejezete 393. §-ának (2) bekezdése szerint, ha a munka végzése során a körülmények arra engednek következtetést, hogy a teljesítés *hibás lesz*, a megrendelő a fogyatékosság kiküszöbölésére tűzött megfelelő határidő sikertelen eltelte után gyakorolhatja a hibás teljesítésből eredő jogokat. A Ptk. indokolása rámutat arra, hogy ez a rendelkezés összhangban van az általános kárenyhítési, illetőleg kármegelőzési elvekkel, de abból is fakad, hogy a megrendelő nem kötelezhető tétlen várakozásra, amikor érdekeit veszélyeztetve látja. A Ptk-nak a 393. §-ához fűzött indokolás szerint ez a fejezet ugyan nem vonatkozik a szocialista szervezetek egymás közti olyan vállalkozási jogviszonyaira, amelyeket a törvény a tervszerződések körébe von, a döntőbizottsági gyakorlat szerint azonban az idézett rendelkezésben foglalt jogelvek a tervszerződések körében is irányadók. A szavatossági igényeknek az átadás előtt történő érvényesítésére tehát a szállítási szerződésekkel kapcsolatban is sor kerülhet.

A Ptk. 306. §-ának (4) bekezdése — amint már fentebb arra rámutattam — kimondja ugyan, hogy a 8 napi, illetőleg 6 havi határidők elmulasztása jogvesztéssel jár, a miniszteri indokolás szerint azonban súlyosan méltánytalan volna, hogy ha a jogviszonyból folyóan a kötelezettnek a szavatossági idő eltelte után a jogosulttal szemben még vannak igényei — pl. még fennáll a vételár követelése — akkor a követeléssel szemben a jogosult szavatossági jogait már nem érvényesíthetné. Pusztán ugyanis a másik fél késlekedése a kötelezettet nem hozhatja abba a kedvező helyzetbe, hogy vele szemben a szavatossági jogot érvényesíteni nem lehet, amikor a saját igényérvényesítésével ő is késlekedett és emellett a hibás dolog szolgáltatásával a szerződést is megszegte. Éppen ezért a Ptk. 306. §-ának ugyancsak (4) bekezdése a 8 napi, illetőleg 6 havi határidők elmulasztása esetén is megadja a jogosult számára azt a jogot, hogy a szavatossági jogokat ugyanabból a jogalapból eredő követeléssel szemben *kifogásként* érvényesítse, ha a jogosult a nyilatkozatát kellő időben megtette. A Ptk. 306. §-a (4) bekezdésének hivatkozott rendelkezését a döntőbizottságok a szállítási szerződések körében is alkalmazzák, mert a Ptk. 306. §-ában a szavatossági

jogok kifogásként érvényesítése tekintetében megállapított rendelkezéstől eltérő rendelkezése a R.-nek nincs. A Központi Döntőbizottság állásfoglalása utal arra, hogy a R. 24. §-ának (1) bekezdésében megállapított 8 napos határidő jogvesztő határidő, a 6 hónap ellenben a Ptk-tól eltérően elévülési határidő: indokolatlan volna azonban az utólagos kifogásérvényesítést a 8 napi jogvesztő határidő esetében megengedi, a 6 hónapi elévülési határidővel kapcsolatban pedig kizárni. A megrendelő tehát a jogvesztő kifogásolási, illetőleg az elévülési idő eltelte után a szállító ellenérték fizetésére irányuló keresetével szemben szavatossági jogait *szállítási szerződés esetén* is kifogásként érvényesítheti, feltéve, hogy a nyilatkozatát (a hiba közlését) nyílt hiba esetében az átvételtől számított 8 nap alatt, rejtett hiba esetében pedig 6 hónap alatt megtette. A jogosított egyébként kifogásként a R.-ben meghatározott bármelyik szavatossági igényét érvényesítheti. Megjegyzem azonban, hogy ha az átadástól számított több mint 1 év telt el, a szállítónak az ellenérték megfizetésére irányuló keresetét elévülés címén el kell utasítani és így a szavatossági jog kifogásként érvényesítésére utóbbi esetben nem kerülhet sor. [XVII. (nyíregyházi) körzeti értekezleti jegyzőkönyv I. fejezetének 7. pontja.]

A szavatossági igények tárgyalásával kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a szállítási szerződések körében a felek a szavatosság kizárására és korlátozására nem jogosultak. A R. 26. §-nak (1) bekezdése szerint ugyanis a szállítási szerződések megszegéséből eredő igény érvényesítése az állam iránti kötelesség. A (2) bekezdés pedig kimondja, hogy a szerződésszegésből folyó, jogszabályban megállapított igényeket akkor is érvényesíteni kell, ha ezt a felek a szerződésben kizárták, korlátozták, vagy kikötésüket mellőzték. A R. hivatkozott rendelkezéseivel összhangban a Ptk. 405. §-ának (1) bekezdése is kimondja, hogy jogszabályban vagy jogszabály alapján szerződésszegés esetére megállapított igények akkor is fennállanak, ha a felek ezek kikötését mellőzték, kizárásuk, vagy korlátozásuk pedig semmis. A Ptk. 404. §-a pedig ugyancsak az igények kötelező érvényesítését állapítja meg. A Ptk. 314. §-a kimondja ugyan, hogy csak a szándékosan, súlyos gondatlansággal, vagy bűncselekménnyel okozott, illetőleg a társadalmi tulajdont megkárosító szerződésszegésért való felelősséget nem lehet érvényesen kizárni —, azonban az ehhez fűzött miniszteri indokolás is utal arra, hogy ahol a felelősségből folyó jogok érvényesítése kötelező, ott ezt külön jogszabályok írják elő. A hivatkozott jogszabályi rendelkezések alapján nyilvánvaló tehát, hogy a szállítási szerződések körében a szavatosságot sem kizárni, sem pedig korlátozni nem lehet. [XII. (szegedi) körzeti értekezleti jegyzőkönyv I. fejezetének 7. pontja.]

Állatok szállítására kötött szállítási szerződések esetén — bizonyos esetekben —, a szavatosságra vonatkozóan az általános szabályoktól eltérő szabályok érvényesülnek. Ezért röviden az állatok szállítása esetén érvényesülő szavatossági szabályokkal is foglalkozni kívánok. Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a Ptk. az állatok adásvétele esetére a szavatossági jogokat és azok érvényesítését az általános szabályoktól eltérően rendezi; kimondja azonban, hogy a törvénynek az állatszavatosságra vonatkozó rendelkezéseit csak a *külön jogszabályban felsorolt állatok* adásvételére lehet alkalmazni. A Ptk. végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. számú törvényerejű rendeletnek 61. §-a sorolja fel egyébként azokat az állatokat, amelyekre a Ptk-nak az állatszavatosságra vonatkozó szabályai érvényesülnek. A jogszabályban fel nem sorolt állatokért való szavatosság tekintetében tehát az általános szabályok az irányadók. A döntőbizottság gyakorlata szerint a szavatosságot állatok szállítása esetén sem lehet kizárni. Ez az állásfoglalás a fentebb hivatkozott törvényerejű rendelet 61. §-ában felsorolt állatokra is vonatkozik. (Döntőbíráskodás 1960. évi 9. sz. 212. old.)

Ami pedig az állatszavatosságra vonatkozó elévülési időt illeti, a Ptk. 384. §-a állatok adásvételével kapcsolatban kimondja, hogy a vevő szavatossági jogait a hiba felismerésétől számított nyolc napon belül jogvesztés terhével az eladóhoz intézett nyilatkozatával érvényesítheti; ennek eredménytelensége esetén pedig az átvételtől számított 60 napon belül indíthat keresetet. Ugyanezen § (2) bekezdése szerint pedig a 60 napi határidőre az elévülés szabályait kell alkalmazni. A Központi Döntőbizottság elvi állásfoglalása szerint az állatszavatosságra vonatkozóan a Ptk. 384. §-ában meghatározott 60 napos elévülési időt abban az esetben is alkalmazni kell, ha a felek jogviszonyára a *szállítási szerződésekről szóló jogszabály az irányadó.* Azon állatok tekintetében azonban, amelyeket az 1960. évi 11. számú törvényerejű rendelet 61. §-a nem sorol fel és amelyekre ennélfogva a Ptk. 384. §-a sem kerülhet alkalmazásra —, *a szállítási szerződés* esetén az elévülési időre vonatkozóan is a *R.* az irányadó. (540. sorsz. E. H.)

A továbbiakban *az ipari exporttermékek szállítása esetén* érvényesülő szavatossági szabályokkal kívánok foglalkozni, minthogy ezek a szabályok is részben eltérőek a szállítási szerződésekre vonatkozó általános szabályoktól.

Elsősorban is ki kell emelnem, hogy amíg az exporttermék átadása belföldön, addig a minőségi átvétele külföldön —, a külföldi vevő telepén történik, kivéve, ha a megrendelő és a külföldi vevő közt létesült szerződés szerint a minőségi átvétel belföldön megy végbe. (Ipari exporttermékekre vonatkozó belföldi szállítási alapfeltételek —, a továbbiakban: „Alapfeltételek" 56. és 79. §-ai.) A termék minőségéért a szállító felelőssége pedig mindaddig fennmarad, amíg a megrendelő a külföldi vevő irányában felelősségben áll —, felelőssége azonban nem lehet nagyobb, mint amelyet a megrendelő és a külföldi vevő közti szerződésre irányadó magyar, esetleg külföldi jogszabály (a kötelem jo-

ga), megállapít. Ha pedig a megrendelő a külföldi vevő javára ezt meghaladó felelősséget vállal, a többletet a belföldi szállítóra nem hárithatja át. Az a körülmény viszont, hogy a megrendelő a minőség ellenőrzésében és a vámőrség a csomagolás ellenőrzésében közreműködött, a szállító felelősségét nem csökkenti. (Alapfeltételek 81. §-a.)

Az általánostól eltérő szabályok érvényesülnek a belföldi szállító ellen támasztott szavatossági igények érvényesítésének *idejére* vonatkozóan is. A külkereskedelmi vállalat ugyanis, mint megrendelő a szállító ellen, utóbbinak az exporttermék minőségéért fennálló felelőssége alapján attól a naptól számított 30 napon belül támaszthat igényeket, amelyen a külföldi vevő kifogása a megrendelő tudomására jut. Az ilyen határidőben érvényesített követelést a döntőbizottságnál történő jogérvényesítés elkésettsége okából elévültnek tekinteni nem lehet. (Alapfeltételek 94. §-a.) Ez utóbbi rendelkezés értelmezést igényelt abban a vonatkozásban, hogyha a R.-ben megállapított igényérvényesítési határidő később jár le, mint a külföldi vevő kifogásának tudomásra jutásától számított 30 nap —, a külkereskedelmi vállalat az igényét a belföldi szállítóval szemben a kifogás tudomására jutásától számított 30 napig, vagy pedig az *R.-ben* megállapított határidő elteltéig érvényesítheti-e. A Központi Döntőbizottság állásfoglalása szerint az Alapfeltételek 94. §-ában megállapított 30 napos határidő csak arra az esetre vonatkozik, ha a külföldi vevő kifogása a R. 24. §-ban előírt érvényesítési határidő *elteltével* jut a külkereskedelmi vállalat tudomására, vagy ha a tudomásrajutás és a R. 24. §-ban a szavatossági igények érvényesítésére megállapított határidő között már nincs 30 nap. A külkereskedelmi vállalat tehát a *R. 24. §-ban előírt határidő alatt* attól függetlenül érvényesítheti a termék nem megfelelő minőségéből származó igényét, hogy a külföldi vevő kifogásolása mikor jutott tudomására. (Döntőbíráskodás 1961. évi 6. szám 192. oldal.) Megjegyzem azonban, hogy nem hárítható át a szállítóra az az igény, amelyet a külföldi vevő a külkereskedelmi vállalat, mint megrendelő ellen a köztük fennálló jogviszonyban irányadó elévülés beállta *után* támaszt. (Alapfeltételek 95. §-a.)

A döntőbizottságnak az ipari exporttermék szállítása esetén támasztott szavatossági igényekkel kapcsolatosan elfoglalt elvi határozatai közül az alábbiakat emelem ki.

Ha az elévülési határidőben a külkereskedelmi vállalat még nem rendelkezik a kifogás szabatos megjelölésére szükséges adatokkal és bizonyítékokkal és ezt a keresetlevélben előadja, ilyen irányú kérelmére a döntőbizottság a tárgyalást csak a szükséges adatokat és bizonyítékokat tartalmazó újabb beadvány után tűzi ki. Ha pedig utóbb a külkereskedelmi vállalat bejelenti, hogy a külföldről a minőségi kifogás alátámasztására kellő adatot, vagy bizonyítékot nem kapott, illetőleg, hogy a külföldi vevő kifogását elutasította, a döntőbizottság az eljárást kérelmére megszünteti. (502. sorsz. E. H.)

A külkereskedelmi vállalat a külföldi vevő minőséghibára alapított árengedményigényét köteles a belföldi szállítóval haladéktalanul közölni és vele az engedmény mértékét egyetértőleg tisztázni. Ha viszont a külkereskedelmi vállalat, mint megrendelő a szállító megkérdezése nélkül nyújt a külföldi vevőnek árengedményt, s ezt visszkereset útján a szállítóval szemben érvényesíti, a döntőbizottság az árengedmény alapját és mértékét vizsgálni jogosult. (417. és 418. sorsz. E. H.) Abban az esetben azonban, ha a külföldi vevő az árut belföldön közvetlenül és kifogás nélkül átveszi, a külkereskedelmi vállalat minőségeltérés miatt árengedményt nem kérhet, minthogy a külföldi átvevő minősítése a külkereskedelmi vállalatra is kötelezővé válik. (143. sorsz. E. H.)

A gyakorlatban előfordul, hogy a külkereskedelmi vállalat a gyártó vállalat által leszállított terméket nem tudja külföldre kiszállítani, mert a külföldi piacon a kérdéses termékre vevőt találni nem tud, miért is a terméket a belföldi felhasználó részére értékesíti. Felmerült a kérdés, hogy ez a tény, miután a terméket nem szállították ki külföldre, miként hat ki a belföldi szállító felelősségére. A döntőbizottság a felvetett kérdésben akként foglalt állást, hogy a „belföldiesítés" ténye a szállító felelősségét nem szünteti meg, hanem ez csupán azzal a változással jár, hogy a felelősség időtartamának bizonytalansága megszűnik. A „belföldiesítés" tehát a felelősség időtartama szempontjából azt a hatást váltja ki, mintha a szállító a *külkereskedelmi vállalat által foganatosított* átadás napján teljesített volna. (387. sorsz. E. H.)

Ezek után az *importtermékekre kötött szállítási szerződések hibás teljesítése esetén* érvényesülő főbb szavatossági szabályok és a vonatkozó döntőbizottsági gyakorlat ismertetésére térek rá.

Az importáló külkereskedelmi vállalat a termék minőségéért, valamint annak minőségi hibájából eredő kárért felelős. (Importtermékekre vonatkozó belföldi szállítási alapfeltételek —, továbbiakban: „Alapfeltételek" 100. §-a.)

Importtermék szállítása esetén a címzett köteles a minőség szempontjából való megvizsgálást az átvétel helyén a termék odaérkezte — ha pedig az átvétel helye nem az ő telepe, úgy az érkezésről vett értesítés után — nyomban megkezdeni, folyamatosan végezni és a termék természetéhez képest a legrövidebb időn belül befejezni. A megrendelő köteles a termék minőségi hibájáról és az erre alapított igényéről a szállítót előbb táviratban, majd a kifogások indokolását tartamazó expresszlevélben értesíteni. A táviratot a minőségi hiba észlelése után azonnal, a levelet pedig 24 órán belül kell elküldeni. E határidők elmulasztásához azonban a jogvesztés következménye nem fűződik. Importtermék szállítása esetén ugyanis a *felismerhető* hibára vonatkozó kifogások közlésére ugyancsak a R.

24. §-ában megállapított 8 napos jogvesztő határidő az irányadó. Rejtett hiba esetén az átvételtől számított 6 hónap elteltével a külkereskedelmi vállalattal, mint szállítóval szemben igényt érvényesíteni szintén nem lehet. A R. 23. §-ának (2) bekezdésében szabályozott esetben, vagyis alkalmatlanság esetén azonban az igényeket az átvételtől számított 3 évig lehet a külkereskedelmi vállalattal szemben is érvényesíteni, ha a szerződésszegés súlyossága hat hónapon belül nem volt felismerhető. (Alapfeltételek 63. és 78. §-a.) A megrendelő egyébként az importtermék átvételét és az ellenérték megfizetését csak abban az esetben tagadhatja meg, ha a termék a kikötött, illetőleg a rendeltetésszerű célra használhatatlan: osztható szolgáltatás esetén pedig csak a kikötött, illetőleg a rendeltetésszerű célra használhatatlan mennyiség átvételét és ellenértékének megfizetését jogosult megtagadni. Ha tehát a termék minőségileg hibás, azonban rendeltetésszerű célra felhasználható, a belföldi megrendelő köteles azt átvenni. Ebben az esetben természetesen kijavítást, vagy árengedményt követelhet. (Alapfeltételek 99. §-a és a 395. sorsz. E. H.)

Ha a hibás terméket a külkereskedelmi vállalat kicserélni kívánja, a megrendelő azt kicserélés végett a külkereskedelmi vállalat rendelkezésére köteles bocsátani. A külföldi szállítóval szembeni eljárás előfeltétele ugyanis gyakran az áru visszaküldése. Ha azonban a terv végrehajtása érdekében, vagy más népgazdasági érdekből az áru nem bocsátható a külkereskedelmi vállalat rendelkezésére, a külkereskedelmi vállalat a rendelkezésre bocsátás nélkül is köteles a kárt viselni. (162. sorsz. E. H.)

Hangsúlyozni kívánom, hogy a döntőbizottság gyakorlata szerint, ha az importterméknek az átadáskor nincsenek meg a törvényes, vagy a szerződésben meghatározott tulajdonságai, ezért a külkereskedelmi vállalat felel függetlenül attól, hogy a hibás teljesítésben vétkes, vagy vétlen és tekintet nélkül arra is, hogy a szerződés teljesítése során vele kapcsolatba került más személyekkel szemben keletkezik-e igénye, illetve, hogy az ilyen igényt érvényesítheti-e, vagy sem. Szavatossági hiba esetén tehát a belföldi megrendelő részére az árleszállítás arra tekintet nélkül jár, hogy ezt a külkereskedelmi vállalat a külföldi eladóra át tudja-e hárítani, vagy sem; az árleszállítási igény elbírálásának tehát nem akadálya, hogy a külföldi eladó a kifogás tekintetében még nem foglalt állást.

A továbbiakban a szavatossági igény *elévülésének* a kérdésével foglalkozom.

A szavatossági igény esedékessége az átvétel befejezésével következik be és azt — amint arra már fentebb rámutattam — nyílt és rejtett hiba esetén is az átvétel befejezésétől számított 6 hónapi *elévülési* idő alatt kell a döntőbizottság előtt érvényesíteni: nyílt hiba esetén azonban az elévülési határidőhöz nyolc napos jogvesztő határidő is csatlakozik, mely szintén az átvétel befejezésével kezdődik. Alkalmatlanság esetén a szavatossági igényt ugyancsak az átvétel befejezésétől számított hat hónapi *elévülési* idő alatt kell érvényesíteni, ha azonban a szerződésszegés súlyossága 6 hónapon belül nem volt felismerhető —, az igényt az átvétel befejezésétől számított 3 évi elévülési idő alatt lehet érvényesíteni.

Az ismertetett általános szabályok alól azonban vannak kivételek is. Nevezetesen — amint arra már fentebb ugyancsak rámutattam — lehetséges a szavatossági igénynek már a teljesítési határidő lejárta előtti érvényesítése, valamint az elévülési határidő letelte után *kifogásként* történő érvényesítése, továbbá másként alakul az elévülési idő állatok szállítása, és exportcélú szállítás esetén is.

A döntőbizottság gyakorlata a szavatossági igények érvényesítése tekintetében további kivételeket is megállapított. Nevezetesen rejtett hiba esetére a R. 24. §-ának (1) bekezdésében meghatározott 6 hónapos elévülési idő olyankor, amikor a megrendelő a szerződésszerű minőségről csak hosszabb időn át való kísérletezés után győződhetik meg, csak annak az időnek a leteltétől számítható, amelyre a megrendelőnek a kísérletezés végett szüksége volt. A termék szerződésszerű minőségének megállapításához szükséges kísérletezés ideje a hibás teljesítésből eredő igények elévülésének kezdetét azonban csak az esetben késlelteti, ha a kísérletezés az átvétel után megkezdődik és folyamatosan történik. Nem kerülhet tehát sor az említett jogelv alkalmazására olyan esetben, ha a megrendelő a jogszabályban előírt megvizsgálási kötelezettségét nem teljesíti, az átvett terméket hosszabb időn keresztül raktárában heverteti, illetve azt használatba nem veszi. (51. és 430. sorsz. E. H.)

Vitás kérdésként jelentkezett a gyakorlatban, hogy jogosultak-e a felek szállítási szerződés kötése esetén az elévülési idő *megrövidítésére, illetőleg meghosszabbítására.* A döntőbizottság gyakorlata szerint a felek a kellékszavatosság elévülésének tárgya felől a szállítási szerződések körében nem rendelkezhetnek, így a szavatossági határidőt sem meg nem rövidíthetik, sem meg nem hosszabbíthatják, mert kívül esik rendelkezésük körén. Egyébként a Ptk.-nak a 249. §-hoz kapcsolódó indokolása is kimondja, hogy a szavatosság erre vonatkozó szabályai kényszerítő (kogens) szabályok. (Döntőbíráskodás 1960. évi 6. sz. 139. old.)

A szavatossági igény elévülése *nyugvásának* tárgyalására áttérve a szavatossági igény nyugvásának lehetőségét a szállítási szerződések körében is el kell ismerni, minthogy a tervszerződésekre vonatkozó jogszabályok a Ptk. 405. § (3) bekezdésének kifejezett engedélyező rendelkezése alapján a Ptk.-tól eltérően *elévülési határidőként* szabályozzák a szavatossági igények érvényesítésére nyitvaálló határidőket. A szállítási szerződések alapján tehát a Központi Döntőbizottság elvi állásfoglalása szerint a szavatossági igényeket megfelelő esetekben, a nyugvást előidéző akadály megszűnésétől számí-

tott 3 hónapig lehet még érvényesíteni. (545. sorsz. E. H. Döntőbíráskodás 1961. évi 12. szám 374. oldal.) A szállítási szerződések körében a szavatossági igény elévülése nyugvásának egyik esete az, amikor valamely igény érvényesítéséhez előzetes eljárás szükséges. A Ptk. 326. §-hoz fűzött indokolás szerint ugyanis abban az esetben, ha valamely igény érvényesítéséhez előzetes eljárás szükséges, ennek befejeztéig az elévülés nyugszik, mert a jogosult nincs olyan helyzetben, hogy igényét érvényesíthesse: az indokolás azonban rámutat arra is, hogy a nyugvás csak akkor következik be, ha az menthető okból történt. Márpedig általában nem menthető a jogosult magatartása, ha az előzetes eljárást a jogszabály által megállapított időn belül nem indította meg, vagy egyébként késedelmeskedett. Az előzetes eljárás alatt az elévülés egyébként tovább folyik, azonban az előzetes eljárás befejezésétől számított legalább 3 hónapon belül az igényt a jogosult még érvényesítheti. Előzetes eljárásnak azonban a felek levélváltása, egyeztetése nem minősül, hanem ez csak valamely *hatóság előtt* indítandó előzetes eljárás lehet. A szavatossági igény nyugvásának kérdésével kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy a nyugvás megállapítására egyébként csak egészen kivételesen rendkívüli okok alapján kerülhet sor. Az ellenkező gyakorlat ugyanis az elévülés jogpolitikai célját keresztezné. [XVII. (nyíregyházi) körzeti értekezleti jegyzőkönyv 8. pontja.]

A szavatossági igények elévülése *félbeszakadásának kérdését* illetően pedig a szállítási szerződések körében a szavatossági igény elévülését a keresetnek a döntőbizottság előtti előterjesztése, a követelés megegyezéssel való módosítása — ideértve az egyezséget is — és az elismerés szakítja meg. Ha pedig a szállító a szavatossági határidőn belül vele közölt szavatossági igényt kifejezetten elismeri és a termék kijavítására illetőleg kicserélésére határidőt vállal, illetve e vonatkozásban a felek egyezséget kötnek, úgy az elismeréssel, egyezséggel az elévülés megszakad, a határidő eredménytelen elteltével pedig újra kezdődik. (545. sorsz. E. H. Döntőbíráskodás 1961. évi 12. sz. 374. old.)

E kérdéssel kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy a szavatosi perbehívás az elévülést szintén félbeszakítja. Ez természetesen arra az esetre is vonatkozik, ha a bíróság előtt történt a szavatosi perbehívás. (Döntőbíráskodás 1961. évi 10. szám 319. oldal.)

*

A szavatossági igényeknek a gyakorlat tükrében történt tárgyalása után a cikkem bevezető részében tárgyalni jelzett kérdések közül az egyik kérdés arra irányul, hogy vajon a megrendelő a részére *műbizonylattal* átadott terméket is köteles-e minőségileg megvizsgálni. Ennek a kérdésnek szerintem azért nagy a jelentősége, mert az Országos Tervhivatal elnökének 2.200—7/1952. (Tg. É. II. 22.) O. T. számú utasítása (a továbbiakban: Utasítás) meghatározott esetekben *kötelezi* a szállítót arra, hogy a terméket a megrendelő részére műbizonylattal adja át. A műbizonylat fogalmát az Utasítás 1. §-ának (3) bekezdése akként határozza meg, hogy az a termelő vállalat nyilatkozata az általa termelt, a műbizonylat tárgyát képező termékről, amelyben kijelenti, hogy az a műbizonylatban felsorolt jellemző tulajdonságokkal bír. Az Utasítás 4. §-ának azon rendelkezéséből pedig, amelynek értelmében a műbizonylatnak tartalmaznia kell a minőséget legjobban jellemző azokat az adatokat, amelyeket a vállalat minőségellenőrző vagy egyéb szerve a szállításra kerülő termék ellenőrzésekor megállapított —, kétségtelenül kitűnik, hogy a műbizonylatot a szállító minőségi ellenőrzésének eredményéhez képest kell kiállítani. A műbizonylat fogalmára és kiállításának alapjára vonatkozó jogszabályi rendelkezések előrebocsátása után rátérve a kérdés megválaszolására, véleményem szerint a megrendelő a műbizonylattal átadott terméket is köteles a minőség szempontjából megvizsgálni. Állásfoglalásom helyességének alátámasztására hivatkozom elsősorban az ipari termékek minőségének védelméről szóló 1953. évi 12. számú törvényerejű rendelet 10. §-ára, amely kimondja, hogy a megrendelő vállalat a részére szállított terméket csak a minőség megvizsgálása *után* veheti át. Hivatkozom továbbá a Ptk. 283. §-a (1) bekezdésére is, melynek értelmében a jogosult — ha jogszabály kivételt nem tesz — a körülmények által lehetővé tett legrövidebb időn belül köteles meggyőződni arról, hogy a teljesítés megfelelő-e; utalok végül a KDB elnöke 155/1955. K. D. B. számú utasítása 39. pontjára, melynek értelmében az átvevő köteles a termék minőségét körültekintően és gondosan — legalább a szerződésben megállapított feltételek szerint — megvizsgálni. A hivatkozott jogszabályi rendelkezések szerintem nem hagyhatnak kétséget aziránt, hogy a műbizonylat szolgáltatása nem menti fel a megrendelőt a termék minőségi megvizsgálására vonatkozó kötelezettség alól: az olyan minőségi követelményeket azonban, amelyekre vonatkozóan a szállító műbizonylatot állít ki és ad át, a megrendelő a szavatossági jogainak biztosítása érdekében nem köteles megvizsgálni. Ha tehát a szállító a terméket valótlan tartalmú műbizonylattal adja át, nem hivatkozhat arra, hogy a megrendelő azt nem vizsgálta meg és hogy a R. 24. §-ának (1) bekezdésében megszabott 8 napos jogvesztő határidő alatt nem közölte a kifogásait a termék *olyan tulajdonságára vonatkozóan*, amelyre nézve a műbizonylat valótlan adatot tartalmaz. Álláspontom alátámasztására hivatkozom elsősorban az Utasítás 9. §-ának (1) bekezdésében foglalt arra a rendelkezésre, mely szerint a műbizonylat érvényességét csak a szavatossági idő eltelte *után* veszti el. Hivatkozom továbbá az Utasítás 6. §-ának (2) bekezdésére is, amelynek értelmében, ha a termék a minőségellenőrzés során a szabványban, az átmeneti előírásban, vagy

a szállítási szerződésben előírt feltételeknek *nem* felel meg, a termelő vállalat minőségellenőrző vagy egyéb szerve ezt a műbizonylatban *szembetűnő módon köteles feltüntetni.* E jogszabályi rendelkezés figyelembevételével ugyanis, ha a műbizonylat valótlan adatot tartalmaz, úgy az az eset forog fenn, hogy a szállító a termék valamely hibáját elhallgatta: a szállító tehát már ez okból sem mentesíthető a jogvesztő határidő elmulasztása címén a kellékszavatossági kötelezettségének a teljesítése alól.

A másik kérdés, amit felvetek, arra vonatkozik, hogy vajon a szocialista szervezetek közötti viszonyban állatokra vonatkozóan kötött *szállítási* szerződés esetén milyen szavatossági igényeket lehet a szállítóval szemben érvényesíteni —, közelebbről, hogy érvényesíthet-e a megrendelő árleszállítási igényt is. A döntőbizottsági gyakorlat ebben a kérdésben állást még nem foglalt. Az 1923. évi X. törvény 6. §-a kifejezetten kizárta árleszállítás követelését. A *megrendelő* árleszállítási igényt a Ptk. alapján sem jogosult érvényesíteni, mert a Ptk. 383. §-ának (2) bekezdése csak a bíróságot jogosítja fel a vételár megfelelő leszállítására, mégpedig a bíróságot is csak abban az esetben, ha a vevő a szerződés felbontását választja. Ezzel szemben a R. 23. §-a a megrendelőt is feljogosítja az árleszállítási igény érvényesítésére. Elsősorban arra vonatkozóan, hogy a döntőbizottság is jogosult-e a szállítót árengedmény fizetésére kötelezni olyan esetben, ha a megrendelő más szavatossági igényt érvényesített — a véleményem az, hogy a döntőbizottságnak is megvan erre a joga, ha a felek jogviszonyára a szállítási szerződésről szóló jogszabály az irányadó. A KDB 300. sorsz. elvi határozata ugyanis kimondja, hogy a döntőbizottság a szállítót más igény teljesítésére is kötelezheti, ha a megrendelő a választási jogát nem a népgazdaság érdekének megfelelően gyakorolta. A felvetett kérdésre vonatkozóan pedig, nevezetesen hogy állatok szállítása esetén —, ha a felek jogviszonyára ugyancsak a *szállítási szerződésről szóló jogszabály az irányadó* —, milyen szavatossági igényeket lehet a szállítóval szemben érvényesíteni, véleményem szerint tekintet nélkül arra, hogy a Ptk. 385. §-a alapján kiadott külön jogszabályban — ez idő szerint az 1960. évi 11. számú törvényerejű rendelet 61. §-ában — felsorolt vagy az abban fel nem sorolt állatokról van-e szó, a megrendelő a szállítóval szemben árleszállítási igényt érvényesíthet. A Ptk. 405. §-ának (3) bekezdése ugyanis korlátozás nélkül ad engedélyt arra, hogy jogszabály a tervszerződések körében a hibás teljesítésből eredő igények érvényesítését a törvénytől eltérően szabályozhassa; márpedig a R. 23. §-ának (1) bekezdése a megrendelő részére ugyancsak korlátozás nélkül adja meg azt a jogot, hogy hibás teljesítés esetén árleszállítási igényt érvényesíthessen.

Befejezésül arra kívánok választ adni, hogy milyen legyen a szállítási szerződések körében a szavatossági igények kérdésével kapcsolatban a gyakorlat fejlődésének az iránya. Figyelemmel arra, hogy a szavatossági igény alapja a hibás teljesítés, ebből szerintem kétségtelenül következik, hogy a gyakorlatnak olyan irányban kell fejlődnie, hogy az a minőség védelmét és javítását előmozdítsa.

Külön kiemelni kívánom a szavatossági igény *érvényesítésének* szükségességét is, mert az a minőség védelméért és megjavításáért folytatott harc döntően fontos eszköze. A szavatossági igény érvényesítése alapján indult eljárás ugyanis lehetőséget ad azoknak az okoknak a kiderítéséhez, amelyek a hibás termék előállítását előidézték, lehetőséget biztosít továbbá a döntőbizottságok részére arra, hogy feljegyzés formájában tájékoztassák a felügyeleti szervet az eljárásuk során észlelt minőségi hibákról, azok okairól és egyben intézkedést kérjenek a minőségi hibák jövőben történő kiküszöbölése érdekében is. Meg kell még jegyeznem, hogy a szállítási szerződés megszegéséből eredő szavatossági igény érvényesítése a R. 26. §-ának (1) bekezdése értelmében egyébként az állam iránti kötelesség is.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának kongresszusi irányelvei feladatként tűzik ki, hogy gyártmányaink legyenek *minőség tekintetében* versenyképesek a világpiacokon. Ezen irányelv megvalósulásának is egyik igen fontos eszköze a szállítási szerződés hibás teljesítéséből eredő szavatossági igényeknek az eddiginél fokozottabb érvényesülése.

Margitay Iván

A peres felek kötelességei a polgári perben

I. A Pp. 3. §-a kifejezetten kötelezi a bíróságot, hogy az igazság kiderítésére törekedjék [(1) bek.] és hivatalból gondoskodjon a perek alapos és gyors tárgyalásáról [(2) bek.] Önként vetődik fel a kérdés: vajon ez csak a bíróság kötelessége és a polgári perben részvevő feleket semmiféle kötelesség nem terheli a pernek az 1. §-nak megfelelő befejezése érdekében?

Már a régebbi eljárásjogok igyekeztek biztosítani a feleknek a perbeni részvételét és igazmondását. Előbbit esetleg fizikai erőszakkal is, utóbbit pedig perbírsággal és szakrális jellegű esküvel, valamint egyéb szankciókkal, amelyek inkább az alaptalan perlekedés megakadályozását célozták, mint pl. nálunk a patvarkodás büntetése. A perbeli előadásokra és a bizonyítékok

bejelentésére idővel mind inkább az eshetőségi elvet alkalmazták és az elmulasztott tevékenységet gyakran más, fikcionált magatartással pótolták. Ez ellen jogosan lépett fel Oskar Bülow, de ugyanakkor tagadta a felek eljárásbeli kötelességeit, tehát kötelesség-mulasztását is, csak a jogokkal való nem-élést ismerte el annak következményeivel.[1] Ezt követően több ízben is vita tárgyát képezte a felek kötelessége, különösen az igazmondásé Németországban, majd nálunk is.[2]

II. *1.* A Pp. a peres felektől elsősorban technikai jellegű közreműködést követel meg. Ilyen pl. a beadványok példányszámára, mellékleteire, másolatok becsatolására vonatkozó rendelkezés [Pp. 93. § (1)—(2) bek.]. Ezeket elmulasztásuk esetén lehetőség szerint a bíróság kell, hogy pótolja. Sokkal lényegesebb ennél a feleknek az a közreműködési kötelessége, amely a per érdemi tárgyalását van hivatva elősegíteni és amit a bíróság sokszor egyáltalán nem tud pótolni. A Pp. 5. § (1) bekezdése általános szabályként írja elő: „A felek perbeli jogaikat jóhiszeműen kötelesek gyakorolni . . .", amihez a következő mondatban — közvetve — hozzáteszi az igazság kiderítésének a megakadályozását célzó eljárás tilalmát. Nem elégszik azonban meg azzal, hogy a felek *jog*gyakorlásának a módját és cselekvő magatartását szabályozza, azt is csak általánosságban, hanem *megkövetel* aktivitást is és azt konkretizálja is.

2. A per során a bíróság először megállapítja a döntés szempontjából jelentőséggel bíró tényállást, azután kikeresi a vonatkozó jogszabályokat és levonja azokból az eldöntendő kérdésre vonatkozó következtetést. A legutolsó mozzanat már kizárólag a bíróság munkája, arra nézve a felek jogosultak ugyan a saját álláspontjukat kifejteni, de annak elmulasztása nem akadályozza a határozathozatalt, így a feleket ezen a téren nem terheli kötelesség. Rendszerint ugyanez a helyzet az alkalmazandó jogszabályokkal is. Eltérésről csak akkor lehet szó, ha a Magyar Közlönyben közzé nem tett utasításra, alapszabályra, kereskedelmi szokásra történik hivatkozás, illetve annak tartalmától függ a per eldöntése, mikoris azok megléte és szövege, mint tény a perbevitt tényállással eshet egy tekintet alá.

3. A felek közreműködése éppen a per alapját képező *tényállás* megállapításánál bír jelentőséggel. A feleknek ezzel kapcsolatos tevékenysége két irányú: előadják az általuk valónak tartott tényállást *(tényállítás)* és — szükséghez képest — *bizonyítják* azt, illetve — pontosabban — bejelentik a bíróságnak azokat az eszközöket, amelyekkel az általuk állított tények bizonyíthatók és ha rendelkezésükre áll, be is csatolják az erre alkalmasakat (pl. nyugtákat). A Pp. 163. § (2) bekezdésében foglalt következményekre tekintettel a tényállításnál a fél részéről a közlésen, tudomáskijelentésen felül bizonyos akarati elem is található. A tagadás, ellentétes, illetve eltérő tényelőadás bizonyítási kötelezettséget von maga után, de ezzel járhat az is, ha az ellenfél arra hivatkozik, hogy az állított tényről nincs tudomása és nem tudja azt pusztán egyéb körülmények (pl. az állító szavahihetősége) alapján valónak elfogadni. A felek tényelőadása tehát vagy közvetlen az ítéleti ténymegállapítás alapjává válik, vagy megjelöli a bizonyítás körét. Ugyanakkor azonban valóban felvilágosító jellegű lehet, mind a bíróság, mind az ellenfél felé, pl. amidőn a hagyatékot birtokban tartó végrendeleti örökös a kötelesrész iránt ellene indított perben tényelőadást tesz a birtokában levő hagyatéki ingókra nézve.[3] Végül a fél előadása — különösen személyes meghallgatása esetén — egyéb adatokkal összevetve — következtetési alap lehet a szavahihetőségére is.

A Pp. 121. § (1) bek. c) pontja értelmében a keresetlevélben fel kell tüntetni az érvényesíteni kívánt jog alapjául szolgáló tényeket. Ez vonatkozik a viszontkeresetre [Pp. 147. § (1) bek.] és értelemszerűen a beszámítási kifogásra is. (Ebben szembeszökően mutatkozik a perlési *jognak* az előírt formában való érvényesítés *kötelességével* fennálló szoros kapcsolata.) Ezt meghaladóan a Pp. csak a házassági perekben [285. § (4) bek.], valamint az apasági és származásmegállapítási perekben [299. § (1) bek.] szabályozza közelebbről a felek tényállítási kötelességét. Ebből a contrario esetleg arra lehetne következtetni, hogy a feleket egyéb perekben nem terheli tényállítási kötelesség. Ez azonban nem így van. Közvetve (indirekte) ugyanis a Pp. több §-a a 121. § (1) bek. c) pontján túlmenően kötelezi a feleket a tények előadására.

A 3. § (1) bekezdése értelmében a bíróság feladata az igazság kiderítése és evégből hivatalból gondoskodik arról, hogy a felek a perben jogaikat helyesen gyakorolják és kötelességeiknek eleget tegyenek. Hogy pedig az ennek mintegy folytatását képező és az 5. § (1) bek. 2. mondatában foglalt rendelkezésben írt „magatartás" magában foglalja a nyilatkozattétel elmulasztását is, az világosan kitűnik a (3) bekezdésből. A 125. § (4) bekezdése az első tárgyalásra szóló idézésben még csak az alperest rendeli figyelmeztetni arra, hogy „a kereseti kérelemre legkésőbb a tárgyaláson nyilatkoznia kell s elő kell adnia a védekezésének alapjául szolgáló tényeket és ezek bizonyítékait . . .", a 141. § (2) be-

[1] Oskar Bülow: Civilprozessualische Fiktionen und Wahrheiten. (Tübingen, 1878.) különösen 32., 61. és köv. old.

[2] A kérdés jogtörténeti előzményeit, és az irodalmi vitákat összefoglalva ismerteti Franz Klein: Die schuldhafte Parteihandlung. (1885. A szerző munkájának hatására iktatta először törvénybe az igazmondási kötelességet az osztrák ZPO. 178. §-a); Fritz Hippel: Wahrheitspflicht und Aufklärungspflicht der Parteien im Zivilprozess. (Frankfurt a. Main, 1939). Nálunk Wiszkidenszky Gusztáv: A felek igazmondási kötelessége a polgári perben. (Budapest, 1941.).

[3] A német perjogi irodalomban használatos „Aufklärungspflicht" betűszerint tulajdonképpen ennek a fogalomnak felel meg.

kezdése azonban általában kimondja: „A bíróság, amennyiben a tényállás megállapítása végett szükséges, a feleket felhívja nyilatkozataik megtételére". Összevetve ezt az 5. § (1) és (3) bekezdésében foglalt, előbb említett rendelkezésekkel, valamint a (2) bek. b) pontjában foglaltakkal, azt kell látnunk, hogy a peres felek minden perben nemcsak jogosultak, hanem kötelesek is tényelőadásaikat megtenni és az ellenfél tényállításaira nyilatkozni.

A bizonyítékok előterjesztését a perjogi szabályok és a tudományos felfogás is általában jognak tekintette arra figyelemmel, hogy az kifejezetten az állító fél érdekeit szolgálta és csak a bizonyítási *terhet* (Beweis*last*) szabályozta, vagyis azt, hogy a bizonyítás eredménytelensége, a bizonyítékok elégtelensége melyik fél hátrányára szolgál. A Pp. 164. § (1) bekezdése fenntartotta ezt a szabályozást, ami azonban csak a végleges bizonyítási szükséghelyzetre (Beweisnotstand) alkalmazható, figyelemmel az 1. §-ra, így nincs ellentétben azzal, hogy a felek a bizonyítékaikat is be kell jelentsék.

A hatáskör, illetékesség és egyéb hivatalból figyelembe veendő körülmény igazolásához szükséges okiratokat már a keresetlevélhez csatolni kell, kivéve, ha ezek a tények a személyi igazolvánnyal igazolhatók [121. § (2) bek.]. A 124. § (2) bekezdése szerint az elnök már a tárgyalás előkészítése során felhívhatja a feleket bizonyítékaik, okirataik becsatolására, vagy felmutatására (a) és d) pont). A tárgyalásra szóló idézésben ugyancsak fel kell hívni a feleket okirataik becsatolására, alperest pedig bizonyítékainak bejelentésére [125. § (4) bek.]. A tárgyaláson a nyilatkozattételre való felhívás nyilván a bizonyítékok bejelentésére is vonatkozik. Külön rendelkezik a Pp. arra az esetre is, ha a fél állításait tanúkkal (167. §), vagy okirattal (190., 191. §§) kívánja bizonyítani. Ez a szabályozás látszólag csak a bíróság kötelességét írja elő, az utóbbi két rendelkezés pedig csak a fél feltételezett kötelességét tartalmazza („ha a fél..."). Ám a bíróság és a felek perbeli helyzetével nem lenne összeegyeztethető olyan értelmezés, hogy a bíróság *köteles* legyen valamire felhívni a feleket, azok azonban csak *jogosultak* legyenek a felhívásnak eleget tenni. A Pp. 5. § (3) bekezdésében írt „felhívás" és „nyilatkozat" alatt a bizonyítékok bejelentésére vonatkozó felhívást és annak teljesítését is értenünk kell ellenkező rendelkezés hiányában. A peres feleknek tehát nemcsak joguk, hanem kötelességük is a bizonyítékok bejelentése. (Más kérdés, mennyiben igazolható, hogy ennek nem tettek eleget.)

III. *1.* A per célja szabja meg a peres felek tényállítási és bizonyítási kötelességének a *tárgyi terjedelmét.* A Pp. 1. §-a és a 3. § (1) bekezdése értelmében kiderítendő „igazság" alatt a valóságnak megfelelést (veritas-t) és a törvényességet (justitia-t) egységesen értjük,[4] amely a perben teljes terjedelmében tisztázást kell nyerjen (az ún. abszolút igazságon alapuló döntésre kell törekednünk). A Pp. 215. §-a szerint „a döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, illetőleg az ellenkérelmen..." A bíróságnak ebben a körben kell az igazságot kiderítenie. A peres felek is ebben a körben kell tehát tényállításaikat megtegyék, vagyis azokat a tényeket kell előadniok, amelyek a kereseti kérelemben állított igényt megalapozzák, vagy azt megdöntik. Ide tartozik tehát elsősorban a kereseti kérelem alapjául szolgáló tényeknek a felperes általi állítása, az alpereseknek erre való nyilatkozata, az általa ezzel szemben felhozott kifogás és az erre való felperesi nyilatkozat. De ide tartoznak a felek által a perelőfeltételekre tehető nyilatkozatok is. A Pp. 3. és 4. §-ai, a keresetfelemelés tekintetében pedig még a 146. § (3) bekezdése a bíróság kötelességévé teszi ugyan a kitanítást, de amíg a felperes nem emeli fel a keresetét, illetve az alperes nem támaszt viszontkeresetet vagy beszámítási kifogást, az ellenfél aligha köteles az ilyen tényekre nyilatkozni. Más kérdés az, ha hivatalból figyelembe veendő körülményekről van szó, vagy ha bizonyos tényekről csak az egyik félnek van tudomása.

A tárgyi terjedelem kiterjesztését jelenti, hogy megfelelő esetekben tisztázni kell a per gazdasági hátterét,[5] ami esetleg hivatalból figyelembe veendő körülményeket tár fel (pl. állam javára való marasztalásra vonatkozó ügyészi indítvány beszerzését teszi szükségessé). A felek az ide irányuló bírói felhívásnak is eleget kell, hogy tegyenek. Máskor a felek szavahihetőségének tisztázása végett van szükség további előadásra. (Pl. a csekély nyugdíjból élő felperes követeli vissza az állítólag kölcsön adott jelentősebb összeget, az alperes tagadja a pénz átvételét. Ilyenkor szükség lehet annak a tisztázására, miből adta felperes a kölcsönt?)

Ugyancsak a per eldöntéséhez szükséges tényekre történik a bizonyítás lefolytatása is. [Pp. 163. § (1) bek., 164. § (1) bek.] Ebben a terjedelemben kötelesek tehát a felek is bizonyítékaikat előterjeszteni. A bizonyítás terjedelmét azonban szűkíti a Pp. 163. § (2) és (3) bek.

Felmerült olyan álláspont, hogy az ellenfél által ismert tényekre nézve nem áll fenn felvilágosítási kötelesség, kivéve, ha a tények kölcsönös rögzítése végett van arra szükség, vagy a bíróság nem ismeri azokat.[6] A felek ezen kötelességének a jogosítottja azonban mindig a bíróság, nem pedig a felek, így az ellenfél által ismert tényekre vonatkozó előadást is meg kell tenni, annál is inkább, mert a 163. § (3) bekezdése szerint ez nem mulasztható el a köztudomású vagy a bíróság által hivatalos tudomásából

[4] V. ö. Hartai László: Az igazság fogalmának értelmezése a polgári ítélkezésben. Magyar Jog. VII. évf. (1960.) 227. s köv. old.; Hámori Vilmos: Az igazság és megállapítása a polgári perben. Magyar Jog. VIII. évf. (1961) 507. old.

[5] Törv. érd. P. 20680./1959. — B. H. 1960., 2430. sz.

[6] Hippel: i. m. 358—359. old.

ismert tényekre sem, mivel azokra a bíróság figyelmeztetni köteles a feleket, ha még nem hozták fel.

A peres felek tényelőadásaikat, bizonyítási indítványaikat részben periratban (keresetlevél, előkészítő irat), részben a tárgyaláson szóbeli felszólalásaik során, részben személyes meghallgatásuk alkalmával terjesztik elő. A nyilatkozattételi és igazmondási kötelesség minden esetre egyformán fennáll.[7] Eltekintve attól, hogy ha a fél személyesen jár el, a két utóbbi el sem különíthető, a Pp. nem tesz különbséget közöttük és ha az idegen tanú vallomásra kényszeríthető, nehezen érthető, miért kerüljön a közvetlen érdekelt fél könnyebb helyzetbe.

2. A felek ez irányú kötelességének *alanyi terjedelmét,* vagyis azt, hogy a meghatározott fél milyen mérvben köteles a saját részéről tényelőadást tenni, illetve bizonyítékokat szolgáltatni, elsősorban a fél tényleges tudomása határozza meg. A kivétel alatt nem a megismerési képesség általános tagadását értjük,[8] hanem a konkrét fél megismerési, nyilatkozattételi képtelenségét. vagy tudomás-hiányát. De nem mindig elégedhetünk meg azzal, hogy a fél valamely tényről vagy bizonyítékról nem tud. Lehetséges ugyanis, hogy módjában áll — esetleg éppen *csak ő* képes erre — a szükséges tényállást tisztázni, bizonyítékokat beszerezni —, megfelelő utánjárással. Ilyenkor nem hivatkozhat egyszerűen nem-tudásra. Vonatkozik ez elsősorban a jogi személyekre. A nyilatkozattétel kötelességéhez hozzájárul az utánjárás kötelessége.

A Pp. nem említ olyan körülményt, amely a feleket a tényállítási kötelesség alól mentesítené, így elsősorban a tanúkra vonatkozó szabályok kerülhetnek analógia alapján alkalmazásra, kivéve természetesen a 170. § (1) bek. a) pontjában írt mentességet. Így az államtitoknak, hivatali vagy szolgálati titoknak minősülő tényekre [169. § (2) bek.] nézve a fél sem tehet a jogszabályok imperatív rendelkezése folytán nyilatkozatot. Más kérdés, hogy ilyen esetben elvárható, hogy az arra jogosulttól öntevékenyen kérje a titoktartás alóli felmentést, de ugyanez a kötelessége a bíróságnak is. Ugyancsak nem tehet senki félként sem tényelőadást, ha hivatásánál fogva titoktartásra köteles, míg az érdekelttől felmentést nem kapott [170. § (1) bek. c) pont]. Ha a felmentés megadására épp az ellenfél jogosult, az sem kötelezhető arra, ám ha emiatt nem tisztázható az ítéleti döntéshez szükséges tényállás, az nyilván az ő hátrányára szolgál. Végül a peres fél sem kötelezhető arra, hogy nyilatkozatával saját magát vagy hozzátartozóját bűncselekmény elkövetésével vádolja (170. § (1) bek. b) pont.]

3. A tárgyalt kötelesség tárgyi és alanyi terjedelmének a vizsgálata lényegében azokat a határokat adja meg, amelyeken belül nyilatkozattételre és bizonyításra kötelezhető. De éppen mert ez a kötelesség mind a két féllel szemben fennáll, vetődik fel a kérdés, hogy a konkrét perben melyik felet terheli ez a kötelesség. A ténybeli nyilatkozatok ebben a vonatkozásban két csoportra oszthatók: tényelőadásokra és az ellenfél tényelőadásaira való nyilatkozattételre. Utóbbi kötelesség mindegyik felet terheli és annak megtétele vagy elmulasztása a 163. § (2) bekezdésében írt következménnyel járhat.

A) A döntőbizottsági eljárásról rendelkező 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rendelet 34. § (3) bekezdése szerint „a felek és a szavatosok, illetőleg képviselőik és ügyintézőik kötelesek a tényállást a valóságnak megfelelően előadni, a hozzájuk intézett kérdésekre a valóságnak megfelelően válaszolni és a rendelkezésükre álló összes bizonyítékokat a döntőbizottság elé tárni még akkor is, ha ez a félre nézve kedvezőtlen döntést eredményezhet . . ." Ez azonban az eljárás jellegéből következik és abból, hogy az ottani felek tulajdonképpen nem ellenfelek.[9] A Pp. ilyen rendelkezést nem tartalmaz. Bár a szocialista társadalmi rendben a polgári perbeni felek közötti régi ellentét szükségszerűsége megszűnt, ilyen „ellenfelek" még előfordulnak. *Általában* tehát nem kívánható egyik féltől sem, hogy megtegyen olyan tényelőadásokat is, amelyekről az érdekelt személy is tud, hogy tehát mintegy eléje menjen a másik tényállításainak. A bizonyítási teher vonatkozásában ezt az álláspontot támasztja alá a Pp. 164. § (1) bekezdése. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a felek általában nem egyes, egymástól elkülönített tényekre vonatkozóan tesznek előadást, hanem rendszerint eseménysorozatot tárnak a bíróság elé, így tényállítási kötelességük sem parcellázható fel, és a kérdés inkább akkor bír jelentőséggel, ha valamely ténynek a feltárása elmarad.

Más a helyzet akkor, ha a perben releváns tényekről csak az egyik félnek van tudomása. Ilyenkor az nem helyezkedhet arra a kényelmes álláspontra. hogy nem nyilatkozik, mert a tény megállapítása az ellenfél érdekében áll. (Ilyen pl. az említett kötelesrész iránti perbeni helyzet. Ilyen esetben került alkalmazásra az 1911 : I. tv. 373. §-ában előírt felfedező eskü.) A Pp. 5. § (2) bek. *b)* pontja szankcióval sújtja azt is, aki a *per* szempontjából jelentős tényt elhallgat.

B) A peres felek a bizonyítási eljárás során részben saját maguk bocsátják a bíróság rendelkezésére a bizonyítási eszközöket, részben csak bejelentik, honnan szerezhetők be. A 164. § (1) bekezdése mindkét vonatkozásban akként rendelkezik, hogy a bizonyítás általában azt terheli, akinek érdekében áll az állított tény valónak el-

[7] Ellenkezően Herbert Kietz. (Hans Nathan Red: Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Bd. I.) Berlin, 1957/29. old.

[8] Pollák Illés pl. agnosztikus alapról tagadta az igazmondási kötelesség bevezethetőségét. (Pollák Illés: Perbeli hazugságok. Jogtudományi Közlöny XLIV. évf. (1909.) 91. old.)

[9] V. ö. Ujlaki László: A döntőbizottsági eljárás fogalma. Magyar Jog. VIII. évf. (1961.) 307. old.

fogadása. Az „általában" kifejezés arra utal, hogy kivétel is előfordulhat. Ilyen kivétel az, amidőn kizárólag az állító ellenfele van abban a helyzetben, hogy a saját — negatív — állítását bizonyítsa, míg az, akit a bizonyítás terhelne, nem is szerezhetett tudomást a bizonyítékokról.

A közvetlen bizonyíték-szolgáltatás legjelentősebb esete az okiratok felmutatása, illetve becsatolása. A Pp. 190. § (2) bekezdése kifejezetten lehetőséget ad arra, hogy a bíróság a bizonyító fél ellenfelét kötelezze a birtokában levő okirat felmutatására. A felmutatási kötelesség szabályozásánál már nem elégszik meg a polgári jog szabályaira való utalással (mint az 1911 : I. tv. 325. §-a tette), hanem külön kimondja, hogy „ilyen kötelezettség az ellenfelet különösen akkor terheli, ha az okiratot a bizonyító fél érdekében állították ki, vagy az reá vonatkozó jogviszonyt tanúsít, vagy ilyen jogviszonnyal kapcsolatos tárgyalásra vonatkozik".

A közvetlen bizonyíték-szolgáltatás másik legjelentősebb, bár csak az apasági és származásmegállapítási perekre korlátozott esete az, amidőn a bíróság vércsoportvizsgálatot vagy más orvosszakértői (élettani) vizsgálatot rendel, aminek — beleértve a vérvételt is — a tűrésére a fél kötelezhető (300. §). Az egyéb szakértői vizsgálatokra nézve nem találunk ilyen kifejezett rendelkezést. A 189. § (1) bekezdése szerint „a szemle céljára szükséges tárgy birtokosát a bíróság arra kötelezi, hogy a tárgyat mutassa be vagy bocsássa rendelkezésre, illetőleg a tárgy megszemlélését tegye lehetővé . . ." Ez a rendelkezés elsősorban a felekre kell, hogy vonatkozzon és így a szakértői szemle megtartása is biztosítva van. Az orvosszakértői vizsgálat már közvetlenül a személyen történik, a személyiségi jogok azonban nem lehetnek akadályai a vizsgálat tűrésére való kötelezésnek. Lényegében a fél szolgáltatja a bizonyítékot a Pp. 204. §-a esetében is.

IV. A peres felek tárgyalt kötelességének a *teljesítésével* kapcsolatban két kérdés merül fel: milyen módon és mikor kell a nyilatkozatokat megtenni, a bizonyítékokat bejelenteni?

1. A Pp. a perbeni nyilatkozatok általános módjaként a tárgyaláson való előadást írja elő, de ugyanakkor lehetővé teszi az írásbeli előkészítés elrendelését is [141. § (3) bek.]. Minthogy az előkészítő iratot a folytatólagos tárgyaláson ismertetni kell [143. § (1) bek.], az előkészítő irattal az az eset áll szemben, amidőn a fél a nyilatkozatot csak a tárgyaláson teszi meg. A nyilatkozattétel módjának a megválasztása nem a féltől, hanem a bíróság rendelkezésétől függ. A tárgyaláson a fél előadását vagy — ha van — jogi képviselője útján teszi meg, vagy személyesen, mégpedig akkor is, ha van képviselője.

A Pp. 285. § (1) bekezdése a házassági perekben kötelezően előírja a felek személyes meghallgatását, ami a 293. § (1) bek., 302. § (1) bek. és a 304. § (2) bekezdése értelmében az apasági és származásmegállapítás iránti egyéb perekre, a szülői felügyelet megszüntetése, valamint a gondnokság alá helyezés iránti perekre is — utóbbi esetben „megfelelően" — alkalmazandó. Az apasági és származásmegállapítási perekben kifejezetten a tanúkkal kapcsolatban a 185. §-ban írt kényszereszközök alkalmazandók a meg nem jelenő vagy a nyilatkozattételt elmulasztó féllel szemben [299. § (1) bek.].

A Pp. — szemben az 1911 : I. tv. 226. §-ával — az egyéb perekre nem tartalmaz hasonló rendelkezést. Ebből azonban nem lehet olyan következtetést levonni, hogy a bíróságnak nem lenne joga elrendelni a fél személyes meghallgatását és a fél nem lenne köteles az ilyen rendelkezést teljesíteni. A félnek a tárgyaláson való személyes jelenléte esetén a jogi képviselőjének módjában áll rögtön információt kérni tőle, a fél személyes előadása során sokszor kérdés nélkül is fölvet lényeges körülményeket, lehetővé teszi a tényállás gyorsabb tisztázását, a feleknek egymás jelenlétében való megnyilatkoztatását és a tárgyaláson tanúsított magatartás is következtetési alapot adhat a bizonyítékok mérlegeléséhez. Egyébként is nehezen lenne érthető, hogy az ügyben idegen tanú köteles a tárgyaláson megjelenni és vallomást tenni, a fél pedig nem lenne erre kényszeríthető. Amidőn tehát a Pp. 141. § (2) bekezdése feljogosítja a bíróságot a feleknek nyilatkozattételre való felhívására, ebben bentfoglaltnak kell tekinteni a nyilatkozattétel módjának a megválasztására vonatkozó jogot is és a félnek az előírt módon — tehát a rendelkezéshez képest személyesen — való nyilatkozási kötelességét is. Erre mutat egyébként a 206. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés is. Ellenkező esetben előfordulhatna pl., hogy az adós a fizetési meghagyás elleni ellentmondásban csak annyit ad elő, hogy a követelt összeggel nem tartozik, de nem jelöli meg, hogy miért (a tartozás létre sem jött, vagy már kifizette), a tárgyaláson nem jelenik meg, további nyilatkozatot bírói felhívásra sem tesz; vagy tagadja a kölcsön felvételét, de nem jelenik meg, holott személyes előadása során esetleg olyan adatok merülnének fel, amelyek a felperes előadását igazolnák.

2. Egyik legnehezebb kérdés — és ezzel kapcsolatban fordul elő a legtöbb mulasztás —, mikor tartoznak a felek tényelőadásaikat megtenni, bizonyítékaikat bejelenteni, pedig ettől függ a per befejezésének az ideje. A szükséges adatok kellő időbeni bejelentése teszi lehetővé a tárgyalás koncentrációját is, ami nagy mértékben elősegíti a helyes döntést is.

A Pp. 121. § (1) bek. *c)* pontjából és a 125. § (4) bekezdéséből kitűnően a főszabály az, hogy a felperes már a keresetlevélben köteles a bíróság elé terjeszteni a kereset megalapozásához szükséges tényeket és bizonyítékokat, egyébként a peres felek a tárgyaláson rögtön tartoznak egymás előadásaira nyilatkozni és bizonyítékaikat bejelenteni [Pp. 141. § (2) bek.]. Nem egyeztethető ezzel össze, hogy pl. az alperes tagadása esetén a felperes halasztást kérjen a bizonyíté-

kai bejelentésére. A Pp. feljogosítja a bíróságot további előkészítés elrendelésére, ha az ügy nagyobb terjedelme vagy bonyolultsága szükségessé teszi (uo.). Ilyenkor meg kell szabja az előkészítő irat benyújtásának a határidejét is, amit meghosszabbíthat ugyan, de csak fontos okból [104. § (2) bek.]. A felek részéről viszont csak akkor nem forog fenn kötelességsértés, ha a felhívásnak önhibájukon kívül nem tudtak eleget tenni. Mindent meg kell tehát tenniök a tények és bizonyítékok bejelenthetése végett, aktívan kell ebben a vonatkozásban is közreműködniök. Különösen áll ez a felperesre, akinek csak akkor lenne szabad a keresetet beadnia, amidőn már a saját részéről a lehető legteljesebb mértékben tisztázta a tényállást és összegyűjtötte a bizonyítékokat.

V. A peres felek nyilatkozataival kapcsolatban egyik legvitatottabb kérdés azok tartalmára, a valósággal való megegyezésére vonatkozik.[10] Ez a kötelesség mindaddig pusztán negatív (hazugság tilalma), amíg a felek nem tartoznak a perben releváns minden tényre kimerítően nyilatkozni, amint azonban a törvény ezt az utóbbi követelményt is felállítja, az *igazmondási kötelesség* pozitívvá válik.[11] Szoros kapcsolatban áll tehát a teljes tényállás feltárására vonatkozó kötelességgel.[12] Éppen annak folytán válik pozitívvá, de ezzel válik perbeli szerepe is jelentőssé, hiszen enélkül a fél bármikor tárgytalanná teheti azzal, hogy nem nyilatkozik.[13]

Ennek is előfeltétele a valóság megismerhetősége, de előfeltétele a megfelelő erkölcsi alap is, amely az igazmondást olyan értéknek tekinti, hogy az embereket akkor is visszatartja a hazugságtól, ha pillanatnyilag érdekükkel ellentétben áll az igaz megvallása. A jog és a peres eljárás nevelő szerepe ezt is hivatott előmozdítani.[14]

A Pp. 5. § (2) bekezdése tilalmazza az ügyre vonatkozó valótlan tény állítását és a való tény tagadását (*a)* pont), [úgyszintén a bizonyítékra való alaptalan hivatkozást), *c)* pont]. A rendelkezés nyilván csak a szankció alkalmazását teszi függővé a valótlanság bizonyításától, mivel az igazmondási kötelesség már az állítás megtételekor fennállott. Az állítás igaz volta csak annak a valósággal való megegyezésétől függ, nem pedig a fél tudásától. Az igazmondási kötelesség magában foglalja annak a kifejezett megmondását is, ha a félnek nincs tudomása arról, megfelel-e a valóságnak az ellenfél előadása vagy sem. Ezért a kötelesség-ellenesség szempontjából érdemi nyilatkozat esetén a nem-tudás nem jöhet figyelembe, mint szubjektív mozzanat, csak a tévedés (téves tudás).

A Pp. 163. §-a — szemben pl. az 1911 : I. tv. 266. §-ával és a német Zivilprozessordnung 138. §-ával — már nem kívánja meg a bizonyítás elrendeléséhez a tényt állító ellenfele részéről a kifejezett tagadást,[15] hanem a kifejezett beismerés, egyező előadás mellett csak akkor teszi, de akkor is csak *lehetővé*, az állított ténynek bizonyítás nélküli valónak elfogadását, ha azt az ellenfél nem vonja kétségbe. A bíróság tehát feltétlenül bizonyítást fog elrendelni, amennyiben az ellenfél azt adja elő, hogy az állított tényről nincs tudomása, hacsak nyomban hozzá nem teszi, hogy valamely figyelembe veendő okból az állítást elfogadja. Nem áll tehát már fenn a régebbi viták során hangoztatott visszás helyzet, hogy a tényekről nem tudó fél kénytelen volt az ellenfél állításait tagadni, ha nem akart beismerni.[16]

A hivatkozott 5. § (2) bek. *a)* pont nem tesz különbséget aszerint, hogy kinek a hátrányára történik a valótlan tényelőadás.[17] Lehet ugyan, hogy a valótlan tartalmú beismerés alapja az illetőnek a magánautonómián alapuló rendelkezése, de a per nem használható fel ügyletkötésre, ha valaki az anyagi jogáról kíván rendelkezni, azt tegye peren kívül. Igaz, hogy a beismerés valótlansága általában nem kerül felszínre, még kevésbé nyer bizonyítást. Rendszerint akkor merül csak fel a kérdés, ha az előbb beismerő fél utóbb — különösen az azon alapuló ítélet kihirdetése vagy egyezség megkötése után, esetleg teljesítési nehézségek folytán — meggondolja magát, visszavonja beismerését.

A Pp. az ellenkező irányban sem tesz kivételt. Nem vonhatja ki magát a fél a hazugság tilalma alól azon az alapon sem, hogy az reá nézve pervesztéssel járna és a hazugság volt az egyetlen lehetőség a pernek — esetleg egyébként jogos — megnyerésére, vagy az ellenfelet ez által bizonyításra akarta kényszeríteni. Ha ugyanis ismerte a való tényállást, teljesen szükségtelen a bizonyítás: a bíróságnak, ellenfélnek külön megterhelése, a tanúk elvonása egyéb teendőiktől, a per elhúzódása. Az igazmondás kötelessége az igazságnak, törvényességnek megfelelő ítélet mielőbbi meghozatalát is hivatva van elősegíteni és biztosítani, mégpedig nem az egyik vagy a másik fél, hanem a valódi jogosult részére. Éppen abban is különbözik a polgári per a büntető eljárástól, hogy az

[10] A fél nem „valóságot" tartozik szolgáltatni, mint Habermann Gusztáv állítja (Habermann Gusztáv: Vallomástételi és igazmondási kötelesség a polgári perben. (Budapest, 1948. 5. old.), hanem a valóságnak megfelelő nyilatkozatot, mégpedig úgy, ahogy a valóságot megismerte.

[11] Ellenkezően Hippel: i. m. 94—103. old.

[12] V. ö. Lent: Wahrheitspflicht der Parteien im Zivilprozess. Juristische Wochenschrift. 62. Jg. (1933) 2674—5. old.

[13] Nem „Zusatzforderung" tehát az igazmondási kötelesség, mint Hippel állítja. (I. m. 368. old.)

[14] Pollák a hazugságot társadalmi szükségességnek látta (id. m. 89. o.), amivel szemben Urbach már a per nevelő szerepére utalt. (Urbach Lajos: Perbeli hazugságok. Jogtudományi Közlöny. XLIX. évf. (1909. 114. old.)

[15] V. ö. Wiszkidenszki: i. m. 58—59. old.

[16] V. ö. Leo Rosenberg: Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts. 7. Aufl. (München-Berlin, 1956.) 279. old.

[17] Ellenkezően: Magyari Géza. Nizsalovszky Endre: Magyar Polgári perjog. 3. kiadás. (Budapest, 1939. 308. old. Leo Rosenberg:) i. m. 280. old.

utóbbiban a bűncselekmény elkövetését állító ügyész vagy magánvádló kell, hogy bebizonyítsa a vádlott terhére rótt bűncselekményt — az előbbiben viszont mindkét fél ebből a szempontból is egyenlő helyzetben van, tehát csak az igazat állíthatja. Az előbbi körülményen alapszik a fentebb említett kivétel is.

VI. *1.* A jogszabály fogalmához tartozik, hogy az abban előírt magatartás megvalósítását az állam szükség esetén — közvetlenül vagy közvetve — kényszereszközök segítségével is biztosítja. A per maga is — anyagi jogi — kötelezettségek teljesítését kikényszerítő eljárás, az abban előírt kötelességek teljesítését is biztosítani kell, ha nincs mód a pótlásukra.[18]

A jogszabályban külön ki nem mondott, a felek által is legtöbbször figyelmen kívül hagyott, de a legközvetlenebb következménye az igazmondási kötelesség megszegésének az, hogy a fél szavahihetősége kétessé válik, ami a bizonyítékok mérlegelése és a bíróság meggyőződésének a kialakítása során jár az illetőre hátrányos következményekkel.

2. A törvény által előírt kötelesség nem teljesítése a magatartást jogellenessé teszi. Az a fél tehát, aki közreműködési kötelességének egyáltalán nem, vagy nem kellő időben vagy módon tesz eleget, vagy megszegi az igazmondási kötelességét, jogellenességet követ el. A legáltalánosabb következmény, a kártérítési kötelezettség egyrészt kárt tételez fel, ami az ilyen esetekben a legritkábban mutatható ki, másrészt a polgári jog területére tartozik, így nem vizsgáljuk.

3. Általános perjogi következmény az egyes sikertelen perbeli cselekmények igénybevétele, azokkal való késedelmeskedés, határnap, határidő elmulasztása esetén a perköltség viselése [Pp. 80. § (2) bek., 143. § (2) bek.]. Ezt általában objektív felelősségnek tartják. A Pp. a marasztalás előfeltételének tekinti ilyenkor is, hogy a mulasztás stb. „indokolatlanul" történjen, ami lehetővé teszi a kimentést.

4. A per elhúzása elleni küzdelem legerőteljesebb eszköze a mulasztási következmények levonása volt [így az 1911 : I. tv. 222. § (1) bek.]. A Pp. 105. § (1) bekezdése fenntartotta főszabályként azt az elvet, hogy „a fél az elmulasztott perbeli cselekményt — ... — többé hatályosan nem teljesítheti", azonban azzal, hogy „ha a törvény másként nem rendelkezik". A 143. § (2) bekezdése a tényállítások előterjesztésével, bizonyítékok bejelentésével való alapos ok nélküli késedelem esetén első ízben kötelezően írja elő a tárgyalás elhalasztását (a késlekedő költségére), az újabb tárgyaláson is csak lehetőséget ad a fél előterjesztésének bevárása nélküli határozathozatalra. A tanú megidézéséhez szükséges adatok elégtelen vagy helytelen volta esetén is azt kell vizsgálni, nem a per elhúzását célozta-e a téves bejelentés [168. § (2) bek.]. A 235. § (1) bekezdése azonban még a fellebbezésben is lehetővé teszi új tény vagy bizonyíték bejelentését. Ebből arra kell következtetni, hogy a Pp. nem kívánja a mulasztás következményeinek az alkalmazásával megakadályozni az igazság kiderítését. Amidőn tehát a 206. § (2) bekezdése a bíróságnak lehetőséget ad arra, hogy a per adataival egybevetett mérlegelésen alapuló meggyőződése szerint ítélje meg a fél vagy képviselője távolmaradásának, a nyilatkozattétel elmulasztásának a következményeit — lényegében csak a perbeli szükséghelyzet megoldására kíván lehetőséget adni. A mulasztás vonatkozó szabályai tehát csak végső esetben alkalmazhatók.

5. Éppen ezért szükséges olyan szankció, amely nem akadályozza, hanem elősegíti az igazság kiderítését. Ezt adja a Pp. 5. § (2) és (3) bekezdése a pénzbírság formájában. Az 1911 : I. tv. 222. § (2) bekezdésének hasonló rendelkezése kapcsán is felmerültek aggályok, vajon alkalmazásra kerül-e.[19] Ezek az aggályok most sem szűntek meg, pedig perelhúzások, valótlan előadások most is szép számmal fordulnak elő.

Az 5. § (1) bekezdése még csak a bíróság kötelességét írja elő a jóhiszemű pervitel és az igazság kiderítése érdekében. A (2) bekezdés a valótlan tényelőadást, illetve tagadást *(a)* pont), a per eldöntése szempontjából jelentős tény elhallgatását *(b)* pont) és a bizonyítékokra való alaptalan hivatkozást *(c)* pont) sújtja szankcióval. A (3) bekezdés viszont ugyanezt a szankciót rendeli alkalmazni azzal szemben, aki valamely nyilatkozatot késedelmesen tesz meg, vagy felhívás ellenére nem teszi meg és ezzel a pert elhúzza. A (2) bek. *b)* pontja és a (3) bekezdés tehát lényegében egyformán a nyilatkozattételi kötelesség megszegésére vonatkozik, míg azonban az előbbi akkor alkalmazandó, ha a félnek „tudnia kellett", hogy az ügyre nézve jelentős tényt hallgat el, — az utóbbi eset késedelemre, vagy a nyilatkozatnak felhívás ellenére való elmulasztására vonatkozik. Az előbbi pontban megkívánt tudomás helyébe tehát a felhívás lép.

Az (1) bekezdés általában kötelezi a bíróságot a perbeli jogok jóhiszemű gyakorlására és a (2)—(3) bekezdésében írt következményekre való figyelmeztetésre, így a (3) bekezdésben írt pénzbírság kiszabásának nyilván előfeltétele ez a figyelmeztetés. A (2) bekezdés *b)* pontjában írt tényről viszont a bíróság rendszerint egyáltalán nem tud, így azzal kapcsolatban konkrét figyelmeztetést nem is alkalmazhat.

A pénzbírság kiszabásának természetszerűen csak a nyilatkozattételi kötelesség fentebb vázolt keretei között van helye. A (2) bekezdés alkalmazásának további feltétele, hogy a fél vagy képviselője „jobb tudomása ellenére", vagy „nagyfokú gondatlanságból" tegye meg nyilatkozatát helytelenül, vagy mulassza el. Előfeltétel tehát a vétkesség. Az *a)* pont alatti szankció

[18] A büntetőjogi vonatkozásokra l. Angyal Pál: A perbencsalás. (Bp. 1939); Christian Jeremias: Der Prozessbetrug. (1932.)

[19] Pl. Herczeg Lajos: Az 1911 : I. tv. 222. §-ához. Jogtudományi Közlöny. XLVIII. évf. (1913.)

alkalmazásának további előfeltétele, hogy a fél állításával vagy tagadásával ellentétes tény bebizonyosodjon. Pusztán a tényelőadás el nem fogadása tehát még nem alap a szankció alkalmazására. A (2) és (3) bekezdés oly ritka alkalmazása mégis nehezen érthető, hiszen aligha áll fenn minden esetben jóhiszemű tévedés vagy vétlen mulasztás, a valótlan tényállítás célja viszont nem bír jelentőséggel.

Mind a (2), mind a (3) bekezdés a bírságot egyformán kiszabandónak mondja a féllel és perbeli képviselőjével szemben. Ebben a vonatkozásban elsősorban a jogi szakképzettséggel bíró képviselők (ügyvédek, jogtanácsosok) jönnek figyelembe. Kétségtelen, hogy az ügyvéd az ügyfél információja alapján jár el, de ő kell legyen a per első bírája. Már a tényállás felvételénél meg kell tehát hallgatnia az ügyfelet a per egészére kiterjedően, lehetőleg tisztáznia kell a tényállást és a rendelkezésre álló bizonyítékokat, a per során pedig szorgalmaznia kell az ügyféltől a szükséges adatok szolgáltatását. A perben viszont nehezen állapítható meg, hogy a képviselőt terheli-e mulasztás, így vele szemben ritkán kerülhet sor szankció alkalmazására. Ugyanezen okból kifolyólag jogi személy kötelességszegése esetén sem a jogi képviselő (jogtanácsos) marasztalására kerülhet sor rendszerint, hanem a vállalat (stb.) sújtandó a pénzbírsággal és annak lesz a belső ügye a felelős személyt kártérítésként annak megfizetésére kötelezni.

A pénzbírság kiszabása mindkét bekezdés szerint a fél meghallgatása után történik. Ez azonban éppen a (3) bekezdés esetében az egész szankciót túl nehezen alkalmazhatóvá teszi, mert a késedelmeskedő félnek még külön határidőt kell adni a nyilatkozattételre, vagy tárgyalást kell kitűzni.

VII. Az elmondottakból kitűnően a Pp. a peres felek két alapvető kötelességét szabja meg: a per eldöntése szempontjából jelentős tényeknek és bizonyítékoknak a szükség szerint mielőbbi bíróság elé tárását és az igazmondást. Ez felel meg a szocialista polgári eljárásjogi szabályozásnak és a tudomány álláspontjának. A Szovjetunió és szövetséges köztársaságok polgári eljárásának az 1961. december 8-i törvénnyel jóváhagyott „Alapjai" a 2. cikkben az eljárás feladatául jelölik meg az „ügyek helyes és gyors elbírálását és eldöntését". A 24. cikk a (2) bekezdésben feljogosítja a peres feleket az eljárási jogok gyakorlására, beleértve a nyilatkozatok megtételét és a bizonyítékok bejelentését, de ugyanakkor a (3) bekezdés kifejezetten kimondja: „A felek az őket megillető eljárási jogokkal jóhiszeműen kötelesek élni." (A részletszabályokat nyilván a szövetségi köztársaságok polgári eljárásjogi törvényei fogják tartalmazni.) Sz. N. Abramov már az előzőleg érvényben volt orosz polgári eljárásjogi törvény 118. §-ára hivatkozva hangsúlyozta a felek aktivitásának és önállóságának a szükségességét a tényállás megállapítása terén.[20] A Német Demokratikus Köztársaság polgári eljárásjogi tankönyvében Herbert Kietz a felek közreműködési kötelezettségének az alapelvét állítja fel, amelyből következően kötelesek a tényállást teljesen, az igazságnak megfelelően a bíróság elé terjeszteni és a bizonyítékokat is szolgáltatni.[21]

A Pp-ben a peres feleknek a perbeni jogai ekként valódi kötelességekkel kapcsolódnak össze, míg a liberál-kapitalista perjogi elmélet Bülow nyomán a felek részéről csak jogokat látott és a bizonyítás terén is csak bizonyítási terhet ismert el,[22] bár ellentétes nézetekkel már itt is találkoztunk.[23]

A szocialista felfogás szerint a polgári per célja az igazságosság érvényre juttatása, vagyis a tényállásnak a valósággal megegyező megállapítása, az ezen alapuló, a törvényességnek megfelelő döntés meghozatala és ez által a nevelés.[24] A tényeket és az azokra vonatkozó bizonyítékokat azonban rendszerint a peres felek ismerik a legjobbban, illetve ők tudják a legjobban megismerni. Feltétlenül szükséges tehát a perben való aktív közreműködésük. Az erre való kötelezés tehát nemcsak nem áll ellentétben a tárgyalási elvvel, hanem éppen annak teljes megvalósulását biztosítja.[25] De nincs ellentétben a rendelkezési elvvel sem, mivel annak sem lehet az a célja, hogy a felek ügyletkötésre használják fel a pert. A felek aktív közreműködése is csak úgy mozdítja elő a per céljának a megvalósítását, ha egyben a valóságot tárja a bíróság elé. Az igazmondási kötelesség azonban az aktív közreműködési kötelesség nélkül csak a hazugság tilalmát jelenti, vagyis puszta passzivitást. A két kötelesség tehát a legteljesebben és a legszorosabban összefügg.[26] Ezeknek a teljesítése teszi lehetővé a bíróság számára az igazság gyors kiderítését, hiszen a bíróságnak nincs lehetősége nyomozást lefolytatni arra nézve, hogy ténylegesen melyik félnek van igaza. A kötelességek felállítása és azok teljesítése tehát nemhogy az

---

[20] Sz. N. Abramov: Szovjet polgári eljárás. (Moszkva, 1952.) 13. §.

[21] Herbert Kietz: i. m. 36—38. old.

[22] Így Leo Rosenberg tankönyvének 2. kiadásában a „Handlungs*zwang*" és „Handlungs*pflicht*" helyett csak „Handlungs*last*" fennállását ismerte el (Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts. 2. Aufl.) Berlin, 1929. (211. old.) Könyvének 7. kiadásában ennek a fenntartása mellett már elismeri a perbeli kötelességeket is, ha a törvény absztrakt szabálya, vagy a bíróság konkrét rendelkezése azt megköveteli, vagy a fél a bíróságtól jogvédelmet kér. Felállítja a felekkel szemben a „Treu und Glaube" követelményét. (Lehrbuch des d. Zprs.) München—Berlin, 1956. (278. old.)

[23] Pl. Tóth Károly: Polgári törvénykezési jog. II. köt. (Debrecen, 1910./585., 591. 595. 800. old.; E. Garsonnet: Traité théorique et pratique de procédure. Tome 2. (Paris, 1885.) 112. old. és főleg Frantz Klein im.

[24] Bacsó Ferenc—Beck Salamon—Móra Mihály—Névai László: Magyar polgári eljárásjog. (Budapest, 1959.) 17. old.

[25] V. ö. Wiszkidenszky: i. m. 29. old.

[26] Így foglalja össze már az osztrák ZPO. 178. §-a, míg a német ZPO. 138. §. (1) bekezdése csak az 1933. évi novella után tartalmazta mindkét kötelességet.

inquizitórius eljárást vezetné be, hanem feleslegessé teszi azt. De ebben az esetben válik lehetővé az is, hogy a bíróság a Pp. 3. §-ában írt kioktatási kötelességének eleget tegyen. (Hogyan oktassa ki pl. a bíróság azt az alperest, aki az elsőfokú eljárás során megtartott tárgyalásokon sorozatosan nem jelent meg és csak az ítélet után, a fellebbezésben nyilatkozik először?) A pervezetés is feltételezi a felek aktivitását, mivel csak azt jelölheti meg részükre, hogy milyen körülményekre nyilatkozzanak és jelentsenek be bizonyítékot, de helyettük nem ténykedhet.

Már Wiszkidenszky Gusztáv rámutatott arra, hogy az igazmondási kötelesség körül a német irodalomban lefolyt harc „a maga alapja és lényege szerint világnézeti harc volt".[27] Még inkább kiütközik a világnézeti különbség, ha az individualista-kapitalista felfogással s szocialista felfogást állítjuk szembe. Nem mintha a szocialista, így a magyar polgári eljárás a nyomozási elvet vezetné be és a per céljának *csak* a megzavart gazdasági rend helyreállítását tekintené, *csak* a produktivitást kívánná biztosítani.[28] A szocialista perjog a valóban materialista világnézetű, osztály-ellentétektől megszabadított társadalomban a törvényességet, a szocialista igazságosságot kívánja a peres eljárásban biztosítani és ezzel egyúttal a társadalom tagjait nevelni. A törvényesség, igazságosság biztosítása nemcsak a közösség, hanem az egyes javára is szolgál. Ennek a feladatnak a teljesítésében fokozott segítségére van az, hogy szoros kapcsolatban áll a szocialista jog a szocialista erkölccsel, ami a kapitalista joggal szembeni magasabbrendűségét igazolja, de egyben lehetővé teszi a jogi parancsok, jelen esetben a perbeli kötelességek fokozott teljesítésének a megkívánását is.

A szocialista perjogok (így a szovjet „Alapok"-on kívül a bolgár eljárásjog is) és a szocialista jogtudomány[29] ezeket a kötelességeket a jóhiszemű pervitel (jóhiszemű eljárás) alapelvéből vezetik le. Az elmondottak után ennek a perbeni jelentőségét talán nem szükséges külön is hangsúlyozni. Ki kell azonban emelnünk, hogy a jóhiszemű eljárás követelményével nem a rosszhiszemű eljárást kell szembe állítanunk, vagyis nem a szándékos perelhúzást, illetve nem csak azt és a szándékos valótlan tényelőadást. A gyakorlat azt mutatja, hogy különösen a mulasztások a legtöbb esetben a felek hanyagsága miatt állanak elő. Amidőn pl. az építkezési vállalkozói díj iránti perben a kivitelező felperes becsatolja a végszámlát, annak alapján a bíróság szakértőt rendel ki és hallgat meg a vitás tételekre és a vélemény beérkezése után csatol be a kivitelező egy újabb, több ezer forintos számlát —, nem mondhatjuk, hogy szándékosan, vagy „jobb tudomása ellenére" késedelmeskedett, vagy hogy a pert, a saját követelésének az érvényesítését kívánta volna elhúzni. Az eredmény mégis az, hogy újabb szakértői szemlére, véleményadásra, újabb tárgyalásra van szükség, ami újabb költségeket eredményez és a per befejezését hónapokkal eltolja, a jelen esetben pedig a társadalmi tulajdon védelmével is ellentétben áll. A bíróságnak a nevelés is a feladata, tehát az ilyen hanyagságból eredő perelhúzás ellen is küzdenie kell. A jóhiszemű pervitel ekként magába kell foglalja azt is, hogy a fél tőle telhetően tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a bíróság a valóságnak megfelelő tényállást mielőbb kideríthesse.

VIII. Ezzel elérkeztünk a *de lege ferenda* szempontok felvetéséhez. A Pp. 5. § (1) bekezdésében a jogok jóhiszemű gyakorlására vonatkozó rendelkezés mellé fel kellene venni a kötelességek teljesítésére vonatkozót is. A második bekezdésben egybefoglalva kifejezésre kellene juttatni a felek alapvető kötelességeit: a kérelmeket, ellenkérelmeket, az azok alapjául szolgáló tényállást és bizonyítékokat úgy kell előterjeszteni, hogy az ne okozzon a perben késedelmet, a bíróság felhívására azon túlmenő nyilatkozataikat is a megadott határidőn belül meg kell tenni csakúgy, mint az ellenfél előterjesztésére vonatkozókat, még pedig mindezt a valóságnak megfelelően, szükség esetén személyesen is, a lehető utánjárás alapján.

A következő bekezdésben a pénzbírságban álló szankció sújtaná azt a felet, aki az előbbi kötelezettségeinek nem, vagy késedelmesen tesz eleget, ha az a per elhúzását eredményezi, kivéve, ha mulasztását kimenti. Ugyanilyen szankció lenne alkalmazandó, ha a tényelőadás valótlannak bizonyul és a fél azt jobb tudomása ellenére tette meg, vagy nyilvánvalóan alaptalanul hivatkozott valamely bizonyítékra.

A hazugság tilalmát a szocialista erkölcs mellett már senki sem fogja természetellenesnek tekinteni,[30] de az is egész természetes, hogy ha valaki jogokat akar érvényesíteni, a szükséges tényeket, bizonyítékokat a bíróság elé kell vinnie. Amidőn a szocialista társadalom építése érdekében a gyárakban, termelőszövetkezetekben, kereskedelemben a legszélesebb körben folyik a dolgozók aktivizálása, rá kell őket nevelni arra is, hogy a saját ügyeikben és saját érdekükben is kifejtsék a peres eljárásban is a szükséges tevékenységet. A vállalatoknak, közületeknek jogi képzettségű képviselőjük van, akitől szintén elvárható, hogy az arra illetékes dolgozók segítségével összegyűjtsék a per eldöntéséhez szükséges tényeket, bizonyítékokat. Semmi szükség sincs tehát arra, hogy a perbeli kötelességek szankciója csak előzetes figyelmeztetés után legyen alkalmazható.

[27] Wiszkidenszky: i. m. 32. old.

[28] Wiszkidenszky: i. m. 51—52. old.

[29] Vö. Bacsó—Beck—Móra—Névai: i. m. 44. old.; Névai László: Polgári eljárásjogi problémák a népi demokratikus országokban. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. I. évf. (1961.) 482. s köv. old.

[30] Pollák Illés a hazugságot társadalmi szükségszerűségnek, az igazmondás megkövetelését természetellenesnek tekintette. (Im. 90. o.)

Ugyancsak szükségtelen az is, hogy a nyilatkozattétellel, bizonyítékok bejelentésével, becsatolásával való késedelmeskedés esetén a bíróság csak meghallgatás után legyen kiszabható, valamint akkor is, ha a fél nem hajlandó személyesen megjelenni. Ez csak az eljárás elhúzását vonja maga után. Eredményesebb megoldásként kínálkozik az, hogy a bíróság a fél meghallgatása nélkül szabhassa ki a pénzbírságot, de azt jogosult legyen a késedelem kimentése esetén elengedni.

Végül a Pp. 252. § (4) bekezdése azzal lenne kiegészítendő, hogy amennyiben az elsőfokú bíróság ítéletének a hatályon kívül helyezésére azért kerül sor, mert az újabb tényeket vagy bizonyítékokat csak a fellebbezésben terjesztette elő a fél, a másodfokú bíróság a végzésében a fellebbezőt a fellebbezési eljárás költségeiben marasztalhatja [Pp. 80. § (2) bek., 143. § (2) bek.], egyben az 5. §-ban írt bírsággal sújthatja. Ez nyilván elősegítené azt, hogy a peres felek már az elsőfokú eljárás során tegyék meg szükséges nyilatkozataikat és terjesszék elő a bizonyítási indítványaikat.

Hámori Vilmos

A királyi bírói jelenlét a XIII—XIV. század fordulóján

A XIII. század, a magyarországi feudalizmus kiteljesedéséhez vezető átmenet kora, az állam kormányzatában és az igazságszolgáltatásban is fontos átalakulást hozott magával.[1] A század második felében, igen bonyolult társadalmi helyzetben — habár csak átmenetileg, viszonylag rövid időre — olyan jelenségek történésének és intézmények felbukkanásának lehetünk tanúi, amelyekre a középkori állam fejlődése során még komoly jövő vár és a XIV. század elején bekövetkezett eltűnésük után, a XV. században térnek vissza teljes kifejlettségükben. A királyi központi bíráskodás alakulására és a nemességnek az országgyűlésen meg a királyi tanácson át az országos politikába való beavatkozási kísérleteire gondolunk itt mindenekelőtt, amelyek élesen kirajzolódnak az Árpád-kor végső évtizedeiben és a XIV. század utolsó lustrumaiban egyaránt. Jelentkezésük, ha nem csalódunk, — változott körülmények között — a királyi hatalom meggyengülésében és az oligarchia fenyegető túlhatalma ellen fegyvert kereső nemesség mozgalmában gyökeredzhet. A királyi hatalomnak és a nemességnek ezek a törekvései a XIII. század végén ugyan épp oly kevéssé vezettek eredményhez, mint egy évszázad múltán, de a törekvések jelentkezésének fejlett formái mégis a lehetőleg részletekbe menő, aprólékos vizsgálatot igénylik. Részint ugyanis magukat a jelenségeket sem tudjuk még kimerítő pontossággal leírni, részint pedig ezek a jelenségek — amennyire megítélhető — a korhoz képest annyira fejlett formákat mutatnak, hogy egyelőre az Árpád-kor végének társadalmi és politikai életéről birtokunkban levő ismeretek alapján kielégítően indokolni és magyarázni csak ügygyel-bajjal tudjuk őket.

*

Az országbírói tiszt elődjének, a királyi curialis comes-nek első megbízható említésével a XII. század harmincas éveitől találkozunk. Feladata ekkoriban a királyi udvartartás és a pénzügyek intézése lehetett, csakúgy, mint korábban az utóbb országos bírósággá fejlődött nádoré. A curialis comes későbbi bírói hatóságának kialakulása szintén a nádoréhoz hasonló módon mehetett végbe: a királyi jelenléti bíráskodásnak alkalmi megbízásokból való képviselete alapján. Miután a XIII. század elején feltűnő tárnokmester átvette tőle az udvartartás gondját, hamarosan tisztségének új elnevezésével, a „judex curiae"-vel találkozhatunk 1219-ben. Az országbírónak, mint a királyi jelenlét képviseletétől még nem önállósult hatóságnak a tevékenységét szemléletesen mutatja az Aranybulla 9. cikkének az a rendelkezése, hogy curialis comes a királyi kúriában mindenki felett ítélkezhet, de saját birtokán tartózkodva, sem poroszlót nem küldhet, sem a peres feleket meg nem idézheti.[2] Ebből a tevékenységéből sarjadt azután ki a XIII. század második felében az egyre szaporodó bírósági exemptiő-k alapján önálló ügykörrel és saját kancelláriával rendelkező udvari bírósági hatásköre.[3] De önállóságának kialakulása után is megőrizte eredetének emlékét a mindvégig használt praesentia regia elnevezésben, és szoros kapcsolaban maradt továbbra is a királlyal. Ez a kapcsolat — Kumorovitz Lajos megfogalmazása szerint a „a panaszfelvétel gyakorlatában... s a király nevében s az ő pecsétjével megerősített első evocatio kibocsátásában nyert kifejezést. A per folyamán szükségessé vált további evocatiókat, perhalasztásokat és az ítéletleveleket már az országbíró a saját nevében, a saját kancelláriájában és a saját pecsétjével megerősítve adja ki. De ezekben az evocatiókban

[1] Az igazságszolgáltatásban a század folyamán bekövetkezett változásokat tömören összefoglalta Kumorovitz Lajos „A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. (A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján.)" című tanulmányában, Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1942/43. évf. 455. old.

[2] Erre s az előzőekre l. Váczy Péter: A királyság központi szervezete Szent István korában. Szent István Emlékkönyv, Bp. 1938. II. köt. 57 s. köv. old.

[3] Hajnik Imre: A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartói a vegyesházakbeli királyok korszakában. Bp. 1892. 4—6. old.

stílus szempontjából továbbra is megmarad a királlyal való kapcsolat: a jelentést az országbíró akkor is a királyhoz kéri küldetni és a hiteleshelyek tényleg a királynak címezik őket . . ."[4] Helyettesének, az alországbírónak első oklevelét 1221-ből ismerjük,[5] ettől az időponttól kezdve azután eleinte szórványosan, de a században át végig találkozunk ítéletleveleivel és más kiadványaival.[6] Tevékenységének jellemzésénél mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy mivel az a bírói tiszt, amelynek helyettesítését ellátja, a király bírói jelenlétének képviselete, ezért tárgyalásunk közben a vicejudexnek mind az országbíróhoz, mind a királyhoz való kapcsolatát igyekezni fogunk megvilágítani. A könnyebb kifejtés kedvéért megfelelőbbnek látszik először az országbíró és alországbíró viszonyára vonatkozó adatainkat bemutatni.

Adataink szerint az országbíró 1262-ben és 1277-ben az alországbírót „vicejudex noster"-nek mondja,[7] az alországbírótól hozott ítéletet megerősíti.[8] 1292-ben előfordult, hogy az alországbíró saját ítéletlevelét „nagyobb biztonság kedvéért" urának, az országbírónak a pecsétje alatt adta ki.[9] Fontos tudnunk az országbíró és az alországbíró közti viszonyról azt is, hogy az 1293—1297 közt hivatalban volt alországbíró, Devecseri Márton, ugyanazon Péc-nemzetség tagja lehetett, mint az ugyanakkor hivataloskodó Apor országbíró,[10] akit több kiadványában „urának", „dominus"-ának nevez, 1299-ben pedig István országbíró nyugtát ad olyan bírság megfizetéséről, amellyel bizonyos felek *servienseinek*, István alországbírónak, mint a pert tárgyaló bírónak tartoztak.[11] Emellett úgy látszik, hogy — legalábbis III. András uralma idején — egy-egy vicejudex tevékenységének ideje nagyjában urának méltóságviselésével esett egybe.[12]

A XIII. század 60-as éveitől azonban olyan érdekes jelenségnek lehetünk tanúi, amelyből azt következtethetjük, hogy az alországbíró átveszi a király praesentialis bíráskodását a kúriában. Az egyik első így értelmezhető oklevél a pécsi káptalan egyik 1267-ből való privilégiálisa. Eszerint a hiteleshely IV. Béla mandátuma értelmében, királyi és országbírói oklevelek alapján olyan gyilkossági ügyben járt el, amelyben az alperesek idézése a király, az országbíró és az alországbíró elé történt.[13] A másik idevonatkozó adat szintén a pécsi káptalan okleveléből való, amely 1268 körül kelt. Jelenti ugyanis a káptalan Ompusus-nak, Béla herceg vicejudex curiae-jának: „Miután megkaptuk nemességtek levelét, . . . Balázsnak, B. herceg emberének átengedtük a mi emberünket. Ő . . . elmondotta nekünk, hogy Balázs . . . idézést hajtott végre az ő jelenlétében . . . B. herceg jelenléte elé . . . Vízkereszt tizenötöd napját jelölvén ki határidőnek. Ezt megírtuk nektek, így kértétek tőlünk." Az oklevélen kívül „B. herceg úrnak . . . Vízkereszt tizenötöd napjára" olvasható.[14]

Béla herceg oklevéladásáról tudjuk, hogy teljesen a királyi udvar gyakorlatához igazodott, olyannyira híven, hogy okleveleiben még az „annus ducatus"-t, „a hercegség évét" is kiírták.[15] Ezért valószínű, hogy udvari bíráskodásának szervezete is a királyi szokásoknak felelt meg. Ha tehát vicejudexe itt a hercegi bírói jelenlét képviselőjeként cselekedett s a herceg praesentiája elé idézést rendelt el, akkor bizonyára a királyi kúria albírája is ekkoriban kezdte képviselni a királyi praesentiát. A hiteleshelyi oklevél formulái azonban bizonyos kezdeti ingadozást mutatnak: a hercegi jelenlét elé történt idézésről a vicejudexnek tesz jelentést, de az oklevél külsején a címzés mégsem neki, hanem B(éla) herceg úrnak" szól. Ebből talán szabad arra következtetnünk, hogy a praesentiának a vicejudextől való képviselete akkor még új intézménynek volt tekinthető.

Az a folyamat, amelynek kezdetét a 60-as években kereshetjük, a következő években tovább folytatódott. Az alországbíró igazságszolgáltató tevékenysége ti. Kun László és III. András királysága idején pontosan olyan jellegű és fogalmazatú oklevelek kibocsátását eredményezte, mint amilyeneknek Kumorovitz idézett megállapítása a judex curiae bíráskodásával összefüggő kiadványokat jellemezte. Így Domonkos alországbíró 1284-ben az utasítására végrehajtott birtokbaiktatásról a jelentést a királyhoz kéri a hatvani konventtől,[16] a váci káptalan az alországbíró „petitio"-jára idézést hajt végre és ezt IV. László királynak jelenti,[17] a váradi káptalan szintén Lászlónak jelenti az alországbíró meghagyására történt határjárást és az idézést a király jelenléte elé,[18] stb. Ismételten előfordul, pl. 1293-ban, 1295-ben és 1300-ban is, hogy a különböző alországbírák „a király jelenléte, vagyis a mienk, mint az alországbíróé"-ról beszélnek,[19] a király saját személyében való

[4] Kumorovitz: i. m. 463—464. old. 50. jegyzet.

[5] Hazai Okmánytár (rövidítve: HO) VII. köt. 9. old.

[6] A XIII. századi országbírák és helyetteseik sorozatát Wertner Mór állította össze: Az Árpád kori ország- és udvarbírák genealógiája. Turul, 1901. évf. 7—26. és 54—73. old.

[7] Árpád-kori Új Okmánytár (rövidítve: ÁUO) VIII. köt. 35—37. old. és Sopron vm. története. Oklevéltár, I. köt. 43—44. old.

[8] Uo.

[9] Monumenta Ecclesiae Strigoniensis (rövidítve: MES) II. köt. 332. old.

[10] Wertner i. h. 71—72. old.

[11] HO VII. k. 274—275. old.

[12] Wertner: i. h.

[13] HO VI. köt. 148—150. old.

[14] Hazai Oklevéltár 55—56. old.

[15] Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 117. old.

[16] ÁUO IX. köt. 399. old.

[17] Hazai Oklevéltár 111—112. old.

[18] Zichy Okmánytár I. köt. 45—46. old. Lásd még ilyen esetekre pl. a HO VII. köt. 340—341. old. Hazai Oklevéltár 119—120. old. III. András korából az ÁUO X. köt. 354—355. és 358—359. old. közölt okleveleket.

[19] MES II. köt. 342—344. és 365—368. old. G. Fejér: Codex Diplomaticus Regni Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis (rövidítve: CD) VII/5. 549—553. old. stb. — Az alországbírónak a XIII. század végén a királyi jelenlétet képviselő funkcióját a múlt században Bartal

bíráskodását pedig, az alországbírótól való megkülönböztetésül 1296-ban egy, a vicejudex előtt is tárgyalt perben „királyi különös jelenlét"-nek mondják.[20]

Az adatok egy csoportja nagyjából olyannak mutatja az alországbíró tevékenységét és az országbíróval való kapcsolatát, mint amilyennek végig a középkorban a bármelyik országos méltóságot betöltő feudális nagyúr és familiáris vagy serviens vicesgerens-e, helyettese közti viszonyt ismerjük.

Más adatok azonban arra vallanak, hogy az alországbíró hatóságát a királyhoz is igen szoros szálak fűzték. Az alországbíró tevékenységének ezt a kettősségét tanulságosan jellemzi Pál alországbírónak az az 1292. július 15-én kelt oklevele, amelyet „nagyobb biztonság kedvéért" az országbíró pecsétje alatt adtak ki. Pál alországbíró ebben az ítéletlevélben előadja, hogy per indult András király előtt az esztergomi káptalan és a keresztes konvent között. A király azonban „tartózkodván az unalmas és fárasztó ügyektől", az ügyet János mester, akkori alországbíróra bízta kivizsgálás és ítélkezés végett, két nemest adván melléje bírótársul. Ők visszatérvén a királyhoz, a felek jelenlétében előadták, hogy a király személye helyett bírói széket ülvén, meghallgatták a keresztes konvent előterjesztését. Ekkor a király nevében oklevelet állítottak ki, amelyben meghatározták az írásos bizonyítékok bemutatásának határidejét, amikor is a király ítéletet fog hirdetni. E határnapon a király távol volt, ezért az óbudai káptalan oklevelével új határidőt tűztek ki. Ezen oklevélmásolatokat mutatták be András királynak. Ő az eredeti oklevelek bemutatására új határidőt állapított meg, távolléte esetére az alországbírót bízván meg az eljárással. E határidőben azután Pál alországbíró a perben ítéletet hozott,[21] amelyet a király 1293. február 1-én megerősített, s az alországbíró ítéletlevelét átírta.[22]

Emellett számos olyan pert ismerünk, amelyet az alországbíró a királytól rendelt, igen előkelő bírótársakkal (királyi tárnokmester, volt nádor, megyei comesek, kápolnaispán stb.) tárgyalt.[23]

E tények arról győznek meg, hogy — legalábbis III. András uralma idején — az alországbíró nem egyszerűen a judex curiae embere, hanem legalább olyan mértékben a király jelenléti bíróságának képviselője is. Bizonyára így látták ezt a kortársak is, különben aligha írhatta volna Fennena királyné oklevele 1295-ben Márton akkori alországbírót „a felséges András király úr albirájá"-nak.[24]

Az alországbíróság ezen kívül — úgy látszik — a tárgyalt korszakban a királyi udvar legfontosabb igazságszolgáltató szerve volt: az országbíró ítéletleveleinek mennyisége is szinte eltörpül a vicejudex okleveleinek az 1295—1300 közti években egyre növekvő számához képest. Emellett igen fontos körülmény az is, hogy az alországbíró ítéletlevelei és különféle mandátumai ezekben az években — ritka kivételtől eltekintve — mind Budán, a királyi udvarban keltek. Datálásuk vizsgálata arra vall, hogy az alországbíró és irodája a kúriában az év *minden* szakában, állandóan működött és a peres felek rendelkezésére állt. Stílusukról Szentpétery Imre állapította meg, hogy a királyi oklevelekéhez igazodott, olykor szóról szóra követte fordulataikat.[25] 1297-ben III. András egyik parancslevele „az országában az idő szerint levő bíráknak és jelesül az alországbírónak" szólt.[25a]

Ez az alakulás aligha lehetett véletlen fejlődés eredménye, hanem tudatos fejlesztést tételez fel, éppen az uralkodó részéről. Alátámasztja ezt a megállapítást két királyi privilégium.

Az egyik 1274-ből való, s benne IV. László felmenti a szepesi káptalan népeit — lopási, pénz- és dézsmaügyek kivételével — a szepesi ispán bírói hatóságától, s a felettük való ítélkezést a királynak vagy az alországbírónak vagy prépostjuknak tartja fenn.[26] A másik oklevéllel III. András 1300-ban káplánját, Márk szepesi kanonokot és Mihály testvérét mentesíti a szepesi ispán és várnagy joghatóságától és csak a király vagy alországbíró bíráskodásának veti alá őket.[27] E két bírósági kiváltság fontosságát éppen az adja meg, hogy bár a XIII. században aránylag gyakoriak a hasonló természetű exemptió-k, azok általában mégis a király vagy a judex curiae bíráskodásának szokták alárendelni az ilyen kiváltságban részesülőket. Ha tehát ezek a király mellett a vicejudex hatóságát emlegetik, akkor eszerint a király az alországbírót tekintette személyes bíráskodása bizalmas képviselőjének, aki teljesen az ő szándékai és intenciói szerint jár el.

Még kézzelfoghatóbban fejezi ki ezt a tényt III. Andrásnak Márton alországbíró érdemeit felsoroló oklevele. Eszerint Márton „az alországbíróságot, amelyet Apor mester, országbíró helyetteseként, *jóindulatunkból és különös kegyelmünkből nyert el,* dicséretesen viselte."[28] Tehát az alországbíróságot a király jóindulata és különös kegyelme alapján nyerte el Márton comes! E tisztség országos fontosságát szépen mutatják az idézett oklevélnek azok a szavai, amelyek

György állapította meg először. (Commentarii ad historiam status iurisque publici Hungariae aevi medii Posonii 1847 II. köt. 203 s. köv. old.)

[20] ÁUO XII. köt. 585—587. old.

[21] MES II. köt. 329—332. old.

[22] Uo. 339—340. old.

[23] Pl. ÁUO X. köt. 379—380. old. és 382—387. old. stb.

[24] HO VII. köt. 242—243. old.

[25] Magyar Oklevéltan 141. old.

[25a] Győri tört. és régészeti füzetek, 1864. III/2. füzet, 115. old.

[26] HO VI. köt. 196—197. old.

[27] St. Katona: Historia critica... VI. köt. 1237—1238. old. — A bírósági exemptiókról és az országbíró szerepéről l. Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 15—18. old.

[28] ÁUO X. köt. 261. old.

szerint Márton igazságos bíráskodásával nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is méltán szerzett hírnevet magának. Emellett a király Mártonnak nagy érdeméül tudta be, hogy rendíthetetlen hűséggel szolgált neki trónralépése napjától, s ezért igen sok kárt szenvedett a hozzá hűtlenektől.

Teljes képet akkor nyerünk azután a III. András-kori alországbíróság jellegéről, ha figyelembe vesszük Márton vicejudex nyilatkozatát, amelyet a margitszigeti apácák és Jakab comes birtokperének 1295. évi ítéletlevele tartalmaz: „Azt is ebbe az oklevélbe foglaltattuk, hogy mivel Vasvári Mihály mester, urunknak, Apor mester országbírónak a jegyzője, ugyanennek az urunknak a megbízásából, az ő jogainak érvényesítésére társaságunkban volt velünk együtt, és mi minden ügyben és dologban, de jelesül pecsétünk ügyében úgy bíztunk benne, mint társunkban, Mihály mester állítólag az említett birtokról tudtunk és beleegyezésünk nélkül pecsétünk alatt csalárd módon és jogellenesen az apácák ellen ünnepélyes oklevelet adott Jakab ispánnak. Ha ez úgy van, ahogyan állítják, akkor ezt a pecsétünk alatt az apácák ellen Vajszló birtok ügyében Jakab ispán által csalással, csalárdsággal és gonoszul szerzett privilégiumot hatálytalanítjuk és mindenben érvénytelenítjük.[29]

Eszerint tehát az országbíró Mártont, serviensét, aki emellett az ő nemzetségéhez is tartozhatott, nem tekintette a saját emberének és közegének, hanem szükségesnek tartotta, hogy „jogainak érvényesítése végett" egyik notáriusát delegálja melléje. Márton, amint látszik, hivataltársának tekintette az országbíró megbízottját.

Ez a legutóbb idézett oklevél arra vall, hogy a vicejudicatus — az Árpád-kor legutolsó éveiben — kifejezetten *a király* bírói jelenlétének helytartósága volt, s az országbírónak az alországbíróság működéséhez fűződő, az intézmény eredetéből fakadó régi jogait a vicejudex mellett külön delegátussal kellett kifejezésre juttatnia. Ez a jelenség teljesen új és szokatlan a familiaritásnak, a korabeli közigazgatás alapvető intézményévé vált rendszerében.[30]

III. András központi bíráskodásában a vicejudicatus intézményének ez az alakulása — embrionális formában — sokkal későbbi fejlődés lehetőségét rejtette magában.

E fejlődés kiindulópontjának azt a tényt vehetnénk, hogy az ügyvitel érdeke, a királyi udvarban összefutó perek viszonylagos sokasága megkívánta a kúriában egy állandó jelleggel működő bíróság felállítását. E bíróság vezetését azonban III. András korának körülményei közt lehetetlen volt valamelyik feudális nagyúrra bízni még akkor is, ha történetesen az uralkodó töretlen, rendíthetetlen híve volt. A királyi hatalom túlságosan meggyengült és tekintélye túl mélyre hanyatlott ahhoz, hogy bármelyik nagyhatalmú báró érdemesnek tartotta volna a királyi kúria folytonosan működő bíróságának vezetését és az ezzel járó állandó udvari tartózkodást vállalni. Egy-egy országbírói tisztet betöltő hatalmas úr méltóságát sokkal inkább csak megtisztelő dekorumnak, mintsem hivatali kötelezettséggel is járó megbízatásnak tekintette.

Megdöbbentően éles fényt vet erre pl. IV. Lászlónak egyik oklevele. 1278-ban ti. a király „királyi szavára, esküt téve" a kalocsai érsek, négy püspök, a nádor, a királyi tárnokmester, a pozsonyi ispán és a soproni és baranyai ispán hite alatt kegyébe fogadta István bán fiát, István bánt, visszaadta neki az ő saját és Joachim testvére összes birtokait, évente ezer márka jövedelmet rendelt s neki adományozta az országbíróságot a mosoni ispánsággal együtt. Az országbíróság szerepének megítélésére döntő Lászlónak az az ígérete, hogy ha István nem esik hűtlenségbe, akkor méltóságait nem veszi el tőle, „amíg hasonló, vagy még nagyobbhírű és magasabb méltóságról nem gondoskodunk neki."[31] A méltósággal járó esetleges hivatali teendők nem kerülnek szóba, az aktus lényege: István bánnak valamiféle „nagyhírű és magas méltóság"-ban való részeltetése. Az oklevélbe foglalt cselekménynek a királyi hatalom gyengeségét kifejező jellegét formálisan, szfragisztikai szempontból is érzékelteti a IV. László pecsétje mellé az oklevélre függesztett gyámpecsétek sora.[32]

Az országbírónak a kúriától való távolmaradása kitűnik a III. András király és az Ákosnembeli István országbíró „pactio"-jának pontjait tartalmazó 1298. évi oklevélből is. András ti. kijelenti, hogy bárkivel is támadna viszálya az országbírónak, vagy szenvedne bárkitől is sérelmet, melléje áll és segíteni fogja, „amikor és akár hányszor csak látásunkra jön", ha pedig a királynak valamilyen gyanúja támadna az országbíró ellen, nem fog neki ártani, „ha az udvarban tartózkodik is".[33]

Azonban nemcsak az országbíróság nem felelt meg a kuriában a bíráskodási teendők ellátásának a XIII—XIV. század fordulóján, hanem a nádorság is a királyi hatalom gyengítésének

[29] ÁUO X. köt. 196—197. old. — A szóbanforgó hamis ítéletlevél szövegét Garai Miklós nádor tartalmi átiratában l. ÁUO. XII. köt. 567—568. old.

[30] A probléma irodalmából: Szekfű Gyula: Serviensek és familiarisok. Bp. 1912. Holub József: A főispán és alispán viszonyának jogi természete, Fejérpataky Emlékkönyv, Bp. 1917. valamint Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában, Mátyás király Emlékkönyv, Bp. 1940. I. köt.

[31] CD V/2. köt. 447—448. old.

[32] Fejér még nyolc pecsétet talált rajta. (I. h. 449. old.) — Az oklevélről l. még Szentpétery Imre—Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. köt. 2—3. füzet, Bp. 1961. 2870. sz. — A gyámpecsétek alkalmazásának jelentőségéről l. Kumorovitz Lajos: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Klny. a gödöllői Szent Norbert-gimnázium Évkönyvéből. Bp. 1944. 77. old.

[33] HO VI. köt. 431—435. old.

eszköze lehetett a méltóságot betöltő báró kezén.

Bár Omodé nádor 1293. körül azt írja ítélőszékéről: „rajtunk múlik az ország igazságszolgáltatása,"[34] s az 1291. és az 1298. évi törvény is intézkedik a nádor vidéki bíráskodásának feladatáról, mégsem állapíthatjuk meg, hogy hatósága az országos igazságszolgáltatásnak a központi hatalom szempontjait érvényesítő intézménye volt.

Az a tény, hogy 1289-ben és 1298-ban is *két* nádor hivataloskodásáról van tudomásunk egyidőben,[35] sőt Károly Róbert 1307-ben egyszerre *három* nádort említ, mint akiknek tanácsára eljárt,[36] minden bizonnyal nem pusztán a közigazgatás és bíráskodás feladatainak bonyolultságával magyarázandó, hanem azzal a kényszerrel is, hogy az uralkodónak a legmagasabb országos méltóságok adományozásával kellett biztosítania a maga részére — esetleg csak időlegesen is — a leghatalmasabb oligarchák támogatását. Az oligarchia tagjai azonban ezeket az országos méltóságokat még fokozottan felhasználhatták a királyi hatalom csorbítására, sőt kifejezetten a király jogkörébe eső intézkedések önhatalmú megtételére.

Ennek legkiáltóbb példája, hogy Omodé nádor, aki akkoriban a megye ispánja is volt, 1298-ban ungi várjobbágyokat *nemesített* kijelentvén: „ennek a nemesség soraiba való emelésnek a megerősítését szolgálatainkért el fogjuk nyerni a király úrtól."[37]

Csák Máté, mint nádor 1299-ben megtagadta, hogy bizonyos ügyet és az ebben megítélt párbajt felterjessze a királyi udvarba, azzal a meghökkentő indokolással: „mivel a párbajt nem ő ítélte meg a felek között... hanem egymás szemére vetették a hűtlenség gyalázatát és kölcsönösen azt állították egymásról, hogy hűtlenek Máté nádorhoz. Így ugyanabban a folyamodásban egyik a párbaj jelét mutatta a másiknak; továbbá az említett hűtlenség ügye Máté nádor személyére vonatkozik... és az ő veszedelmévé fajulhat a jövőben." Csák Máté, mint nádor, ez esetben egyenesen III. András vetélytársaként lépett fel, és uralkodói jogokat követelt magának. A király oklevele szerint az ebben az ügyben szereplő egyik peres félnek „nem volt kedve" megjelenni a praesentia regia előtt.[38] A pert azután — a fél távollétében — az *alországbíró* tárgyalta és a király hozott ítéletet.

E tények ismeretében tisztábban áll előttünk a királyi jelenlét alországbírótól való képviseletének oka. Az uralkodó *kényszerítve* volt arra, hogy udvarának állandó jellegű bíróságát megteremtse és vezetését olyan személyre bízza, aki hajlandó is és képes is a kúria folytonosan működő ítélőszékét vezetni. Azonban még ennél is többről volt szó: olyasvalakire volt szüksége III. Andrásnak, aki kiélezett politikai helyzetben, meghitt bizalmas munkatársaként, a legnagyobb hatalmú oligarchák ellen is kész volt az országnak politikai és igazságszolgáltatási szempontból egyaránt legfontosabb bírói tisztében a királyi jelenlét képviseletét vállalni, és a király intencióit az igazságszolgáltatásban keresztülvinni.

A kúriai bíráskodás vezetésére és az oligarchia befolyásának korlátozására a keretek készen állottak a familiaritás rendszerében már előbb kialakult alországbíróság intézményének formájában.

Az alországbíró királyi jelenlétet képviselő funkciója és az országbírótól való familiárisi (serviensi) függése ellentétbe jutott egymással, mivel az alországbíró a *király,* nem pedig az *országbíró* hatóságát képviselte („a király jelenléte, vagyis a mienk, mint az alországbíróé"). Ezért azután a tisztség a familiaritás keretein már kezdett túlnőni, kezdte szétfeszíteni azt a burkot, amelyben kialakult, s eljutott ahhoz a küszöbhöz, amelyen túllépve már kizárólag a királytól függő hivatallá válhatott. E ponton olyan perspektíva elé került az intézmény, amelynek középkori hivatalrendszerünkben való kiteljesedése a magyar feudális állam virágzásának csak a tetőpontján valósult meg: Mátyás korában. Nagyon figyelemre méltó jelenség volt ez az Árpád-kor utolsó évtizedében: egy igen rövid, átmeneti szakaszban — úgy tűnik — közel volt a lehetőség, hogy a kúriai bíráskodás vezetése a familiaritásból kibontakozva, nem báró és feudális nagybirtokos tiszte lesz, hanem a király kegyétől függő nemes kezébe jut.

E bíróság vezetésére alkalmas személy csak a birtokos nemességnek a bárókénál alacsonyabb rétegeiből kerülhetett ki. Az ő ambícióikat elégíthette ki, számukra hozhatott társadalmilag emelkedést és vagyonukban gyarapodást a királyi jelenléti bíráskodás vezetése. A király szolgálatában vállalt hivatal megnyithatta előttük a vagyonosodás és a feudális társadalom ranglétráján a magasba jutás útját. A birtokszerzésre részint a bíróságokból való részesedés alapján, részint érdemeikért az uralkodó kegyéből volt lehetőségük.

Az alországbírák közül csak Márton társadalmi állásáról és vagyoni helyzetéről vagyunk aránylag részletesen tájékozva. Az azonban, amit róla tudunk, nincsen ellentétben előző feltevésünkkel, sőt megerősíti azt. Ezért Mártonról való ismereteink alapján bizonyosfokú valószínűséggel következtethetünk a többi alországbíró viszonyaira is.

Jellemzőnek tartjuk az említett Márton társadalmi helyzetére és gondolkodásmódjára azt az egyességet, amelyet 1296-ban Csák Mátéval kötött. E szerint

[34] Hajnik i. m. 19. old. 41. jegyzet. — A nádori bíráskodás jellemzése korszakunkban. uo. 15. és 19—20. old.

[35] Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899.[2] II. köt. 406. és 458—459. old.

[36] Anjou-kori Okmánytár I. köt. 131—133. old.

[37] OLDl 40366. sz. — Az oklevelet I. Károly 1317. évi átiratából kihagyásokkal közölte Karácsonyi János, Századok, 1902. évf. 869. old.

[38] HO VII. köt. 441. s. köv. old.

Márton elcserél Csák Mátéval bizonyos bírói részként őt illető birtokot 200 márkáért és egy olyan páncélért, „mint amilyent a király olyan bárója, mint Máté mester szokott hordani."[39]

A királlyal való benső meghitt kapcsolatának jele lehetett, hogy 1297-ben megkapta az ősi, királyi alapítású somlyóvásárhelyi apácakolostor kegyuraságát.[40]

Ősi birtoka Devecser volt. Pecsétjéből ismert címere alapján ítélve, talán a Péc-nemzetséghez tartozhatott.[41] Mint lendvai várnagy, a vár védelméért 1274-ben jelentős adományt kapott IV. Lászlótól: az ősi birtokával, Devecserrel határos Kohárt.[42] Az adományt 1291-ben III. András megerősítette, mivel Márton rokonaival együtt résztvett az osztrák herceg elleni hadjáratban, és egyik unokatestvérét elveszítette.[43] 1293-ban tűnik fel, mint alországbíró. Alországbíró korában nagy birtokszerzőnek bizonyult: a királynétól adományul kapta a Pápa melletti Teszért[44] és Izsát,[45] a királytól a somlyóvásárhelyi apácakolostor kegyuraságát, bírói részként jutott Vöröskő vár és tartozékai felének birtokába,[46] amelyet azután eladott stb.

*

Külön említésre méltó mozzanata az alországbíró igazságszolgáltató tevékenységének, hogy bírótársai között az 1299. és 1300. évben ismételten feltűnnek olyan személyek, akikről valószínűsíthető, hogy azonosak az 1298. évi törvény alapján a király mellé az „ország által kirendelt tanácsosokkal." A törvényben felállítani rendelt tanács működésének közvetlenül alig egy-két nyomát ismerjük. Ilyen nyom mindenekelőtt III. Andrásnak az az 1299. február 21-én kelt oklevele, amely szerint birtokcsere történt a király, bizonyos bárók, valamint Tamás nyitrai és barsi ispán, továbbá Balog-nembeli Henrik, mint „consiliarii per regnum deputati" jelenlétében.[47] Név szerint csak ők ketten ismeretesek, mint „az ország által kirendelt tanácsosok." Azonban azt a pert, amelyre a 38. jegyzetben történt hivatkozás, s amelyet az alországbíró is tárgyalt, III. András bizonyos névszerint is felsorolt bárók és nemesek, köztük az előbb említett Tamás ispán és (az oklevél szavai szerint) „alii consiliarii" társaságában döntötte el. Tamás ispán jelenléte a bizonyítéka annak, hogy az „alii consiliarii"-n az „ország által rendelt tanácsosok"-at kell értenünk, még akkor is, ha nevüket és ebbéli minőségüket az oklevél nem is tünteti föl.

E tanács működése még további vizsgálatot igényel, amelyet más alkalommal szándékozunk elvégezni. Azt azonban már most biztosan állíthatjuk, hogy tagjai nem kizárólag a király által személyesen tárgyalt perek eldöntésében vettek részt, hanem a királytól rendelt bírótársakként, az alországbíró elnöklete alatt is többször láttak törvényt, mint pl. Tamás ispán 1299. július 31-én[48] és 1300. április 30-án.[49]

*

Az alországbíró királyi praesentiát képviselő bíráskodásának van némi gyér emléke az Árpád-ház kihalását közvetlenül követő évekből is.[50]

Az Anjou-kori kúriai igazságszolgáltatás azonban más úton alakult tovább, s nem vezetett annak a fejlődésnek a kibontakozásához, amelynek előzménye lehetett volna a vicejudex curiae regiae tevékenysége III. András idején. Kb. 1320-tól kezdve megszakítás nélkül az országbíró áll a kúriai bíráskodás élén, s nyomon követhető állandó ítélkezése az udvarban. Károly Róbert környezetében a régi oligarchia letörése után a magasbajutását neki köszönő, és ezért hozzá hű „homo novus"-okból álló új nagybirtokosság ragadta magához a főméltóságokat, s ezek a kormányzat főtisztségeiben az újjászervezett és erős királyi hatalom támaszainak bizonyultak.

„Mi a Legfőbb Bíró kegyének kedvezéséből és annak a felséges fejedelemnek, Károly úrnak, Isten kegyelméből Magyarország királyának beleegyezéséből léptünk az ő bírói székének magasába, aki teljes kegyességgel és a dicsőség tiszteletével ékesen az ország természetes ura" — hirdeti 1320-ban Lampert országbíró.[51] „Urunknak, a királynak akaratából... rendes hatalommal kezünkben van Magyarország legfőbb bírósága" — vallja 1327-ben utóda, Köcski Sándor.[52]

Ilyen körülmények között az alországbíró tisztének jelentősége visszafejlődött és működése az országbírótól rábízott teendők intézésére korlátozódott.

---

[39] CD VI/2. köt. 45—46. old.
[40] ÁUO X. köt. 261. old.
[41] Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. Bp. 1904. 139. old.
[42] Szentpétery—Borsa: i. m. 2571. sz.
[43] Országos Levéltár, fényképgyűjtemény, Pálffy-család szeniorátusi lt.-a. f. XXVII. sz. 231.
[44] CD VI/1. köt. 241. old.
[45] HO VII. köt. 242—243. old.
[46] CD VI/2. 45—46. old.
[47] ÁUO V. köt. 202. old.

Ritkán ugyan ott látható a királyi udvarban a nádor bírótársai közt, de gyakran vidéken találhatni és oklevélkiadványai közt leginkább a maga nevében vagy a bírságbehajtóval együtt kiállított menedékvallások fordulnak elő.[53] Bírói

[48] HO VI. köt. 445—450. old.
[49] ÁUO X. köt. 382—387. old.
[50] Így említés történik az OLDl 46353. sz. oklevélben Tamás alországbíró 1302. június 25-i ítéletlevéléről, valamint az esztergomi keresztesek konventje 1302. július 6-án jelentést tesz Vencel királynak Tamás alországbíró kérésére (Anjou-kori Okmánytár I. köt. 33—34. old.) 1305-ben szintén Tamás alországbíró megkeresésére tesz jelentést a királynak a budai káptalan. (B. Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp. 1938. 30. old.)
[51] OLDl 40389. sz.
[52] Idézi Hajnik: i. m. 33. old. 4. jegyzet.
[53] Pl. 1329-ből, Anjou-kori Okmánytár II. köt. 390. old. és 419. old. 1335-ből: OLDl 63660., 1358-ból: OLDl 51815. sz. stb.

tevékenysége általában ura működésének alárendeltségében megy végbe, a familiaritás hagyományos keretei között.

Ritka példája annak, hogy a királyi udvarban is szóhoz juthat, az 1342. július 20-án Visegrádon kelt oklevél. Ebben Dezső comes, „vicejudex in aula regali", (jellemző az intitulatio is!) előadja, hogy mivel bizonyos peres fél 12 napon át várakozott előtte, mialatt ura, az országbíró Székesfehérvárra távozott (nyilván Károly Róbert temetésére és Lajos koronázási ünnepségére), az ellenfél pedig nem jelent meg, ezért a meg nem jelent felet, ha csak a Székesfehérváron tartózkodó országbírónál nem jelentkezett, megbírságolja és a pert elhalasztja.[54] Az alországbírónak ez a királyi udvarban történt perhalasztása minden bizonnyal azon alapult, hogy a Székesfehérvárra ment országbíró megbízta távolléte idejére teendőinek ellátásával.

Az alországbírónak ezt az itt jellemzett, amúgy is összezsugorodott hatáskörét azután tovább szűkítette az ítélőmester mind nagyobb jelentőségre jutó tisztsége.

Gerics József

[54] Zichy Okmánytár II. köt. 41—42. old.

SZEMLE

A III. magyar—csehszlovák állam- és jogtörténet-tudományi konferencia

A Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Szakosztálya a Magyar Történelmi Társulat közreműködésével 1962. október 25-én és 26-án tartotta meg Budapesten a III. magyar—csehszlovák állam- és jogtörténet-tudományi konferenciát. E konferencia — amelynek jelentőségét emelte Zdzislaw *Kaczmarczyk* lengyel jogtörténésznek, a poznani egyetem prorektorának előadása — méltó továbbfejlesztője volt a csehszlovák és magyar jogtörténészek már eddig is élénk tudományos kapcsolatainak. A csehszlovák és magyar jogtörténészek évenként megrendezett találkozói már az elmúlt években is jelentős eredményeket hoztak,[1] s a találkozókon kívül létrejöttek a kapcsolatok egyéb formái is.[2] Az elmúlt időszak eredményeit is figyelembe véve úgy véljük, hogy a csehszlovák és magyar jogtörténészek együttműködésének legjelentősebb eredményeit a most lezajlott konferencia hozta, amely szép példája lett a baráti szocialista államok jogtörténészei együttműködésének.

A konferencia első napján a MJSZ elnökségének nevében *Czili* Gyula mb. főtitkárhelyettes üdvözölte a résztvevőket, majd Csizmadia Andor egyetemi tanár a konferencia első napjának elnöke nyitotta meg az ülést.

Elsőnek Karol *Rebro* professzor tartott előadást *„A jobbágytelek tulajdonjogi viszonyai a XVIII. század második felében"* címmel. Rebro professzor előadása bevezetőjében hangsúlyozta, hogy az újkori szakirodalomban nagy vita folyik mind Csehszlovákiában, mind más baráti országokban a jobbágyok földhöz való viszonyáról. E vitában egységes álláspont még nincs — mondotta. Az előadás középpontjában annak a kérdésnek vizsgálata állt, hogy mi újat jelentettek vagy hoztak a felvilágosodás-korabeli reformok a jobbágy viszonyában az általa használt telekhez, megváltoztatták-e a Tripartitum III. 30-at, javítottak-e a jobbágy jogi állapotán úgy, hogy a jobbágyokat hasznosnak nyilváníthatnánk. Ha pedig e kérdésre a válasz tagadó, hogyan kell helyesen meghatározni a jobbágy helyzetét a sessióhoz viszonyítva — tette fel a további kérdést az előadó. Rebro professzor e kérdés megválaszolása során ismertette azokat a gazdaság és politikai érdekeket, amelyek meghatározták a bécsi udvar „jobbágyvédő" politikáját, s kifejtette, hogy Magyarországról is meg kell állapítani: az állami beavatkozás lényege contributios szempontokból közelíthető meg legjobban. Mária Terézia Urbáriuma nem a jobbágyot állította előtérbe, hanem a contributios földet, s az udvart valamely jobbágy kibecsültetése egyáltalán nem érdekelte abban az esetben, ha a telekre újra úrbérest telepítettek. Mindezt azonban úgy is el lehet érni, hogy a királynő nem avatkozott a föld jogviszonyaiba, intézkedései a nemesi földtulajdon monopóliumát nem érintették. Rebro professzor e megállapítás alól nem vonta ki II. József úrbérrendeletét sem, s kifejtette; nem ért egyet azokkal a nézetekkel, amelyek már a Terézia kor előtti időben szokás alapján megváltozottnak tekintik a Tripartitum III. 30. rendelkezéseit, amely által kialakult volna egy különleges fogalom a jobbágyok földtulajdon képességéről. Rebro professzor véleménye szerint az úri-székek és sedriák praxisa változatlanul érvényesnek tartotta a Tripartitum rendelkezéseit. Az egyes úrbáriumok megszólaltatásánál arra figyelmeztetett az előadó, hogy ezeket a legtöbb esetben a földesúr diktálta. Rebro professzor polemizált azokkal a nézetekkel, amelyek a jobbágynak telkére vonatkozó tulajdonjogát vélték felfedezni például az osztott tulajdon koncepciójában, vagy a jobbágyok örökösödési jogában. Az örökösödésnek csak az investitio és a meliorisatio lehetett tárgya s ez is csak a kiskorú árvák

[1] Az elmúlt években tartott konferenciákról:
Pecze Ferenc: A magyar történetírás és jogtörténetírás közös kérdéseiről. Magyar Tudomány. 1960. 2. sz. 84—87. old. Szegvári Katalin: Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat és az M. J. Sz. Jogtörténeti Szakosztálya előadó üléséről. Jogtudományi Közlöny. 1960. jan.—febr. 92—94. old. Pecze Ferenc: Ankét a csehszlovák és a magyar jogtörténet tudomány néhány közös kérdéséről. Jogtudományi Közlöny, 1962. jan. 46—47. old. Csehszlovák részről: Leonard Bianchi: Nielkol'ko otázok spolupráce československých a madarských právnych historikov. Pravnehistorické Studie. Praha, 1961. VII. Karol Rebro kritikája. Sarlós Márton tanulmányairól: Pravny Obzor 1961. 9. sz. 565—569. old.

[2] Vö. pl.: Szegvári Katalin recenzióját Vletor Martinnak a Szlovák Tanácsköztársaságról írott könyvéről. Jogtudományi Közlöny, 1960. június 342—343. l., vagy Vletor Martin ismertetését Karol Rebro professzor könyvéről: Jogtudományi Közlöny, 1960. okt. 579—582. old. A külföldi recenziók irodalmára lásd Pecze Ferenc: Állam- és jogtörténettudományunk művelésének új vonásai. Jogtudományi Közlöny. 1962. 11. szám.

esetében vált jelentőssé. Gyengíti a vitatott nézetek helyességét az is, hogy több örökös közül a földesúr kiválaszthatta azt, akit a gazdálkodás szempontjából legalkalmasabbnak ítélt — mondotta. A jobbágyi tulajdon létrejötte ellen szól az is, hogy a telek gazdasági jellegű használatára nézve is egy sor kötöttség nyilvánult meg. A jobbágy csak annyira és annyiban rendelkezhetett a sessióval, amennyire azt a szokásos jobbágyi gazdálkodás megkívánta. Nem rendelkezhetett a föld állagával, s a telek „eladása" sem jelent érvet a tulajdonjog kialakulására. Rebro professzor figyelmeztetett arra: a jobbágy személyi függőségét sem szabad figyelmen kívül hagynunk a vitatott kérdés megválaszolásánál. Végezetül a jobbágytelek tulajdonjogi viszonyát mint haszonélvezetet határozta meg, amely sajátos feudális jogi formát képez a feudális földtulajdonjog érvényesülésénél, mint a feudális kizsákmányolás sajátos jogi alakja.

Ezután Sarlós Márton professzor tartotta meg korreferátumát *„Az úrbéri telek tulajdonjogi viszonyai a XIX. század első felében, — az örökváltság és Széchenyi István álláspontja"* címmel. Szerinte a HK. III. 30. földesúri tulajdonjoga a XIX. sz. elején már nem állott fenn, mert a bármi okból megürült úrbéri telekre a földesúr más jobbágyot volt köteles ültetni. (1723:18 tc; Urbárium; kir. rezolúciók.) Ez ugyan az egyes jobbágy tulajdonjogi helyzetét nem erősítette, — de ez irányban is döntő változást jelentett a Tripartitummal szemben a haszonvétel szabad adásvétele. (1836:IV. 6. és 7.) A földesúrtól a jobbágyhoz került a telekkel való rendelkezés kimozdítás, örökösödés esetén is. (1836:IV. 13, 14; 1840:VIII. 3—5). *Frank Ignác* (1829) hasztalanul állapította meg, magasan akkori és későbbi jogtudományunk fölé emelkedve, és e részben megelőzve *Marx* és *Engels*nek a tulajdonról szóló negyvenes évekbeli tanításait, — hogy a magyar földesúr tulajdonos ugyan, de nem a római jog, hanem a magyar jog szerinti tulajdonos, — és hogy a jobbágy helyzetére az *ususfructus*, vagy más római jogi fogalom nem alkalmazható. — Feudális és polgári magánjogunk, valamint a legújabb időkig jogtörténetünk is, — megmaradt amellett, hogy a HK. III. 30. lényegében sértetlenül fennállott 1848-ig, — a földesúr tulajdonos, a jobbágy haszonélvező. *Sarlós* professzor végső kunklúziója szerint az 1836. és 1840. évi törvények után a földesurat nevezhetjük feudális tulajdonosnak, — de ennek a feudális tulajdonjognak a civilis jogi tartalma a jobbágyszolgáltatásokra zsugorodott, — a teleknek pedig, — szolgáltatásokkal terhelve, — úri hatalom alatt álló, civilis jogi tulajdonosa a jobbágy. Ez az 1840. évi és 1848. évi úrbéri törvények elvi alapja. *Széchenyi István* felfogásáról *Sarlós* prof. azt állapítja meg, hogy ő a telektulajdon kérdésében teljesen a Tripartitum alapján állott. Sz. I. szerint az úrbéri telek századok óta a király és nemes tulajdona, — „örök jussa", azt a földesúr tetszése szerint elveheti, elcserélheti. (Ez túlmegy még az akkori, — 1831-i — törvényes álláson is.) A jobbágy „szabad paraszti földhöz" úgy juthat, hogy az *incapacitas* eltörlése után vásárolhat nemesi jószágot vagy megveheti a *saját úrbéri telkét*. (Stadium) Ez a tulajdonjogi felfogás összeférhetetlen az örökváltsággal. Közismert, hogy a kötelező örökváltság minden formáját ellenezte, a természeti törvény elleni támadásnak minősítette Széchenyi. Részletesen tárgyalta a korreferátum Sz.-nek a megegyezéses örökváltságról az 1839. október 25-i főrendi ülésen mondott beszédét. Ennek tartalmát összevetve az országgyűlési előzményekkel, Sz. naplófeljegyzéseivel, az egyéb forrásokkal, — Sarlós prof. arra a megállapításra jutott, hogy Sz. I. ezen az országgyűlésen a megegyezéses örökváltságot is ellenezte és említett beszéde azt nem támogatni, hanem a rendi országgyűléseken megszokott politikai taktikával, az *in teoria* helyeslést hangoztatva, — valójában meghiúsítani kívánta.

Széchenyinek ez a felfogása gyakorlatilag úgy érvényesült, hogy 1848-ig uradalmaiban egyetlen örökváltság sem történt, noha a nagycenki uradalom 20%-a úrbéri telek volt. Emberi hazafiúi és politikusi nagyságának egyik mértéke, hogy 1848. március 14-e után feladva földesúri nézeteit, — teljes határozottsággal Kossuth mellé állt az úrbériség kérdésében is.

A második korreferátumot *Varga* János, a történettudományok kandidátusa tartotta: A *„telek tulajdon kérdéséhez"* címmel. Varga János kifejtette: e kérdés tisztázásánál fokozottan van szükség a történészek és jogtörténészek együttműködésére, majd arról beszélt, hogy a vitatott kérdés megoldását nehezíti a feudális földtulajdon problémájának nem kellő tisztázottsága. A Trip. III. 30. értelmezéséről szólva kiemelte: megvilágításra vár még ennek vonatkozásában az ősi szerzett birtok megkülönböztetése. E kérdésben a XVIII. századtól elképesztő a zűrzavar. Verbőczy, illetőleg az értelmezés különféle jellegű földeket mosott egybe: egyrészről az allodiális-curiális, másrészről a sessionalis földeket. 1767 az időközben kialakult gyakorlat alapján szétválasztotta a földesúri tulajdon két típusát, s így jogilag is lehet beszélni korlátlan és korlátolt földesúri tulajdonról: allodiumról és telki állományról. A telek ettől kezdve törvényesen sem korlátlan, hanem korlátozott földesúri tulajdon. Varga János szerint a Verbőczyféle felfogásra nem a XIX. században mértek csapást, mint azt Sarlós professzor állítja, hanem 1767-ben. Az urbárium hatását elemezve megállapította: a szétválasztás ugyanakkor nem volt teljesen pozitív jelenség, mert 1767 után a földesurak az allodizációnál az urbáriumra hivatkozhattak, mondván: a visszavenni szándékozott föld nem úrbéres jellegű. Korreferátumának befejezéseként hangoztatta, hogy nem ért egyet Sarlós professzorral: véleménye szerint a jobbágy nem lett civilis tulajdonos sem 1836-ban, sem 1840-ben.

A vitát Martin *Vietor* egyetemi tanszékvezető felszólalása nyitotta meg. Rámutatott Varga János korreferátumának pozitivumaira, s külön kiemelte: e korreferátum is bizonyítja, hogy nemcsak a jogszabály, de még a praxis vizsgálata sem elegendő a jogtörténet vitás kérdéseinek eldöntésénél. Foglalkozott Martin Vietor az urbárium értékelésével és az 1836-os és 1840-es törvényhozás politikai okaival, megállapítva, hogy ezek a törvények a forradalmi fenyegetés hatása alatt jöttek létre. Az urbárium értékeléséhez szólt hozzá *Csizmadia* professzor. Szerinte ezt a kérdést nemcsak a contributio, hanem a

magyar nemesség adómentességének szempontjából is vizsgálni kell, s rámutatott az urbárium végrehajtásának nehézségeire is. Ugyancsak az urbárium értékelésének problémája adta Leonard *Bianchi* kandidátus felszólalásának tárgyát is. *Sík Ferenc* tanársegéd a jobbágyvédő állami politika értékelésével és a felszabadítás utáni, a tulajdonjogot érintő korlátozásokkal foglalkozott.

Az előadó és a korreferensek *viszontválaszai* során Karol Rebro egyetértett Varga János fejtegetéseivel: nem tagadja, hogy az urbárium hozott némi javítást. Sarlós professzor korreferátumával vitatkozva úgy vélte, hogy bizonyos nézeteltérések továbbra is fennállanak. Sarlós professzor válaszában további adatokkal támasztotta alá a XIX. század első felére kifejtett koncepcióját. Varga János válaszában arról beszélt, hogy az urbárium történettudományadta értékelése megnyugtatónak mondható. Foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy fiktív volt-e a földesúr beleegyezése a telek elidegenítésénél. Véleménye szerint a praxis rendkívül tarka. Volt, ahol az „eladás"-t csak utólag jelentették a földesúrnak, de ezzel ellentétes adatokra is tud hivatkozni. A vitát Csizmadia professzor *zárószavai* rekesztették be, aki értékelte a vita eredményeit s a történészek igen hasznos segítségét.

A konferencia második napján Sarlós Márton, majd Kovács Kálmán professzorok elnöklete alatt két előadás és két korreferátum hangzott el. Az első előadást *Csizmadia* Andor professzor tartotta *„A vallás- és lelkiismereti szabadság és a felekezetek egyenjogúságának kérdése Magyarországon a dualizmus korában"* címmel.[3] Az előadás bevezetésében az emberi jogoknak a hanyatló feudalizmus időszakában való megjelenésével foglalkozott, s párhuzamot vont a forradalmak után keletkezett az emberi jogokra vonatkozó burzsoá alkotmányos szabályozással. Majd vizsgálta az emberi jogok reális tartalmát a kapitalizmus viszonyai között. Magyarországon az emberi jogokra vonatkozó törvényhozás 1867 után visszalépést jelentett a polgári forradalom ezirányú eredményeihez képest, s csak a vallásszabadság, illetve a felekezetek egyenjogúsága terén jutottak egy lépéssel előbbre a későbbi fejlődés során. Az előadás foglalkozott a vallásszabadság kérdésének polgári liberális értelmezésével, s ezzel szembeállította a marxizmus klaszszikusainak állásfoglalását. A továbbiakban az előadás a felekezetek egyenjogúságának a kérdését elemezte a feudális Magyarországon, majd e kérdésnek 1848-as és abszolutizmus korabeli történetét. Csizmadia professzor hangsúlyozta: a polgári forradalom alatt kiépült a bevett vallások paritásos rendszere. Foglalkozott végül az előadás az állam és egyház szétválasztásának kérdésével. Az egyházpolitikai harcok idején történtek lépések a szétválasztás irányában, azonban ezek a lépések nem mentek túl a polgári házasság és az állami anyakönyvezés bevezetésén, az egyházi bíróságok hatáskörének házassági ügyekben való megszüntetésén. Csizmadia professzor a dualizmus utolsó két évtizedében már kifejezetten szétválasztás ellen ható tendenciák fölénybekerülését figyelte meg. Az előadás érintette még a circa iura sacra kérdését, elhatárolva ettől a főkegyúri jog problémakörét. Jelentősnek tartjuk az előadásnak az egyházpolitikai harcok értékelésével kapcsolatos állásfoglalását, amelyre a vita több résztvevője is visszatért.

Majd Leonard *Bianchi* kandidátus tartotta meg korreferátumát, amelynek *„A gyülekezési jog szabályozása a dualizmus korában"* volt a címe.[4] Megállapította, hogy a gyülekezési jog csak másodrendű jogszabályokon alapult, amelyeket a belügyminisztérium rendeletek formájában adott ki. Ez a szabályozás szabad kezet biztosított a végrehajtó hatalomnak, de a jogszabály megsértése nélkül is meg lehetett hiúsítani a szabadságjog érvényesülését. Így a törvényhatóság a gyűlést *a)* betilthatta; *b)* engedélyezhette módosításokkal, amelyek kizárták a szólásszabadságot; *c)* engedélyezés esetén is felosztlathatták és *d)* engedélyezés esetén utólag büntető úton üldöztethette a résztvevőket.

Ezután az előadás értékes levéltári anyagot ismertetett a mai Szlovákia területéről a gyülekezési jog praxisát illetően. Különös érdeklődésre tartottak számot Bianchi kandidátus előadásának azok a részei, amelyek a magyar uralkodó osztály nemzetiségi politikája s általában a nemzetiségi kérdés szempontjából vizsgálták a gyülekezési jog történetét.

A következő korreferátumot *Pecze* Ferenc kandidátus tartotta *„Az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, különös tekintettel a nemzetiségi- és a munkásegyesületekre"* címmel.[5] Az előadó az egyesülési jog dualistakori történetére — utalva számos ország e tárgyban alkotott egykorú kódexeire — jellemzőként emelte ki, hogy a kérdést nem átfogó törvénnyel, hanem törvényi szinten csak szórványos, főleg pedig alacsonyabbrendű jogforrásokban szabályozták. Behatóan foglalkozott a nemzetiségi — és a munkásegyesületekkel, s az előbbiek körében rámutatott, hogy a szervezkedési törekvéseket a kormányzat az 1868 : 44. tc. nemzetfelfogásának Prokrusztész — ágyába kényszerítette. A munkásegyesületeket az ipartörvények keretei közé igyekeztek szorítani, de ez konzekvensen nem ment végbe. Ez utóbbiak az időszak első felében fiókot nem alakíthattak, továbbá külföldi honost és az egyesület szakmai jellegétől eltérő, más foglalkozásúakat nem vehettek fel tagjaik sorába stb. A kormányzat sűrűn alkalmazta a felterjesztett alapszabálytervezetek láttamozását elodázó különböző fogásokat. Ezután arról beszélt az előadó, hogy ugyanakkor a statisztikai adatok és a levéltári források alapján elénktáruló, főleg a századfordulót megelőző évtizedtől az egyesületek nagyarányú elszaporodása nem volna meggyőzően indokolható egyedül a korlátozások módszerének elemzésével. Két tendencia érvényesülésére hívta fel befejezésül Pecze Ferenc kandidátus a figyelmet; a nemzetiségi — és a munkásegyesületek jogait gyakran megnyirbálták, viszont az így jelentkező feszültség levezeté-

[3] Az előadás anyaga a Jogtudományi Közlöny legközelebbi számaiban megjelenik.

[4] Az előadás anyaga a Jogtudományi Közlöny legközelebbi számaiban megjelenik.

[5] Az előadás anyaga a Jogtudományi Közlöny legközelebbi számaiban megjelenik.

sére az államhatalom a számára előnyös egyesületek messzemenő támogatásával tett kísérletet, s mindkét irányban a dualizmus második felében csiszoltabb eszközökhöz is folyamodott.

A vita első felszólalója *Révész* Imre akadémikus volt. Felszólalásában a lelkiismereti szabadság antik és középkori előzményeiről szólt, majd a magyar fejlődésről beszélt: Magyarországon 100 évre volt szükség ahhoz, hogy az egyházpolitikai törvények papíron érvényesüljenek, de nem az anyagi valóságban, s ezzel kapcsolatban vizsgálta a kapitalista és szocialista lelkiismereti szabadság értelmezési és megvalósulási különbségeit. Majd az ultra-montánizmusnak a már hatályos egyházpolitikai törvények ellen vívott harcát vázolta. Befejezésként körvonalazta, hogy mit jelentett a lelkiismereti szabadság feudál-kapitalista értelmezése a felszabadulás után Mindszentyék részéről. Persze: ennek a jognak kikaparására nemcsak a katolikus, hanem más egyházak részéről is vállalkoztak. Martin *Vietor* felszólalásában rendkívül pozitívnak értékelte az előadást és a korreferátumokat, különösen azért, mert nemcsak jogszabályokra, hanem a prakszisra is támaszkodva adták fejtegetéseiket. A vallásszabadság kapitalista kori problémáival foglalkozva megállapította, hogy az egyházpolitikai harcok értékelésénél figyelembe kell venni a feudális örökség erejét, s hogy ezt az örökséget a polgárságnak mennyire kellett revízió alá venni. Az egyház nehezen látta be, hogy a burzsoázia az úr, — mondotta. A szabadságjogokról szólva felhívta a figyelmet: nemcsak a negatívumok jelentősek itt, hanem a pozitívumok is. Ez pedig azzal függ össze, hogy a munkásosztály nem adta meg magát, s harcával a szabadságjogokat némiképpen ki tudta terjeszteni. Martin Vietor itt egy megoldandó közös feladatról beszélt: e szempontból is meg kell vizsgálni a szlovák és magyar munkásmozgalom közös hagyományait. *Schmidt* Péter kandidátus pedig a vallásszabadság fogalmát és az egyházpolitikai harcok értékelésének kérdéseit elemezte. Schmidt Péter különbséget tett a vallásszabadság kérdésének a burzsoá forradalmak előtti, az állampolgárok részéről felmerült s a forradalmak után az állam részéről az egyház ellen hozott problematikája között. A leglényegesebb különbséget abban látta, hogy a forradalmak utáni aktusok már a burzsoá állam platformján jöttek létre. Az állam és egyház szétválasztásának felmerülését a XIX. század 40-es éveiben kereste. Majd kifejtette, felül kell vizsgálni azt a tételt, hogy a polgári forradalmak mindenben megteremtették a polgári állam előfeltételeit. Schmidt Péter kandidátus ezután polemizált Csizmadia professzornak az egyházpolitikai harcok értékelésére vonatkozó megállapításával. *Vargyai* Gyula tanársegéd az egyházpolitikai harcok értékeléséhez szólt hozzá, s javasolta, fokozottabb mértékben vegyék figyelembe e kérdésnél a középrétegek szerepét, s a magyar uralkodó osztály belső ellentéteit. Vitatkozott Schmidt Péter kandidátus azon megállapításával, amely szembeállította a félfeudális magyar uralkodó osztályt liberális ellenzékével.

Majd Zdzislaw *Kaczmarczyk* professzor, a poznani egyetem protektora, mint vendégelőadó tartotta meg előadását *„A lengyel városok keletkezésének és fejlődésének jogtörténeti vonatkozásai"* címmel. Az előadás a jogi elemek jelentőségét mutatta be a városok lengyelországi kialakulásának területén. Felvázolta az európai városok kora-középkori keletkezésének problémáit, s rámutatott mind a nyugat, mind a kelet-európai városok korai megjelenésének tényére. Tisztázta az európai városok fejlődésének különböző útjait s exponálta azokat a hasonlóságokat, amelyek egyrészről a lengyel, másrészről a cseh, orosz, magyar és kelet-német városoknál a kezdeti időszakban kimutathatók. A hasonlóságok okát az előadó a római tradíciók hiányában jelölte meg. Ez a hasonlóság a lengyel városok későbbi fejlődése során háttérbe szorult. A XIII. századi lengyel városok analógiáit, elsősorban Közép-Franciaországban, valamint Belgiumban és Hollandiában lehet keresni. Kaczmarczyk professzor a várostörténettel foglalkozó jogtörténész legfontosabb feladatát a következőkben jelölte meg: annak az útnak vizsgálata, amely út a városi szervezet kezdetétől a teljes városi önkormányzat elnyeréséig vezet. Előadása szűkebb anyagára áttérve Kaczmarczyk professzor a kérdés historiográfiáját tekintette át, majd a lengyel városok fejlődési korszakait a következőkben jelölte meg: az első korszakot a vár alatti városok (sub urbia) szakasza jelzi, a második a vár alatti és a vásárvárosok szakasza. A harmadik korszak átmenet: ezt jellemzi a lengyel jog szervezési formáinak lassú eltűnése, és a német jogon alapuló városok kifejlődése. A negyedik korszak a harmadik szakasz dominálló tendenciájának teljes kialakulását hozta meg. Az előadás vizsgálta ezután a lengyel városok szervezetének kezdettől fogva fontos jellegzetességét: a hercegeknek a városok viszonylatában erősen mutatkozó jogát. E kérdés korai vizsgálata még eléggé elhanyagolt, de a XIII. századtól már eléggé nyomon követhető, amikor ez a fennhatóság a vásár települések létesülésének vonatkozásában a hercegi regálék megjelenésére konkretizálódik. Az előadás ezután az idegen kereskedő és kézműves elemek jelentkezésének következményeivel foglalkozott a kelet-német városok jogi mintáinak recepciója szempontjából: a németjogú városok mellett a lengyel városok eltűnése eléggé lassú folyamat volt, így a városokra vonatkozó jogi dualizmus világosan kimutatható. A városoknak a német jogra való áttérése meggyorsította azt a folyamatot, amelynek során a lengyel városok mindig magasabb jogi szervezeti formákat értek el. Ez a folyamat ugyanakkor megerősítette a lengyelországi városoknak földesúri szempontból történő alávetését. Ugyanis a magasabb jogi szervezeti formák kiépítésénél a kezdeményezést elsősorban a feudális tulajdon mutatta. Így aztán sikerült a hercegeknek a lengyelországi városokat hűbéri jellegű függésben megtartani úgy, hogy a városokban bevezették a soltész, majd a vogt intézményét, akik a legtöbb esetben a herceg tisztviselői voltak. Az előadó hangsúlyozta: a ius teutonicum átvétele városi vonatkozásban evolúciós jellegű volt. A német jogú városok önkormányzati jogai azután csak később alakultak ki. Kaczmarczyk professzor előadása befejezéseként arra hívta fel a figyelmet, hogy a lengyelországi vá-

rosok kezdetei és a polgárság kialakulása nem kapcsolódik tehát kizárólagosan a ius teutonicum mintáihoz, hanem jelentős korábbi folyamatok kifejezője a korai középkorban egész Európában lezajló folyamatok analógiájára.

Kaczmarczyk professzor előadásához Karol *Rebro* professzor és *Horváth* Pál kandidátus szólt hozzá. *Rebro* professzor kiemelte az előadás nagy politikai jelentőségét hiszen a német történetírás nézeteinek cáfolata, — amely nézetek a német jog és a német népelemek jelentőségének felnagyításával fejeznek ki aktuális politikai kérdéseket a történetírás eszközeivel — égetően fontos. Az előadás nagy pozitívumának tekintette annak egyetemes vonalvezetését, majd a városi jogátvétel kérdésével foglalkozott. Rebro professzor elmondta, hogy a cseh történetírásban is megtalálható az a nézet, amely szerint a városok kizárólagosan német joggal éltek, amelynek kelet-európai viszonylatban érvényesített cáfolata az előadás legnagyobb érdeme. Az előadás kimutatta a hazai jogok hatását a német joggal szemben, — mondta Rebro professzor. Ugyanakkor persze a német jog hatását nem szabad lebecsülni. De figyelmet kell fordítani más hatásokra is. E hatások közül az olaszt tartja a leghatékonyabbnak. *Horváth* Pál kandidátus Rebro professzorhoz hasonlóan kifejezte örömét, hogy az előadásokban az egyetemes jogtörténeti szempontok érvényesítése nagyfokú volt. Kaczmarczyk előadásához szólva több továbbfejlesztési szempontra hívta fel a lengyel professzor figyelmét. Így a magyar városi jog történetére vonatkozólag beszélt a ius tavernicale kérdéséről, s hangsúlyozta Wenzel Gusztáv városjogtörténeti munkásságát.

Az előadó és a korreferensek *viszont-válaszai* után *Kovács* Kálmán professzornak, az ülés elnökének *zárszavával* ért véget a kétnapos konferencia. Kovács professzor hangoztatta: a konferencia igen jelentős állomásnak bizonyult a szocialista országok jogtörténészeinek alkotó, konkrét jogtörténeti problémák megoldására irányuló együttműködése szempontjából.

A konferencia befejezése után a résztvevőknek egyöntetű véleménye volt az, hogy e konferencia legnagyobb eredménye a szocialista országok marxista jogtörténészeinek oly összefogásában található meg, amely összefogás ma már képes arra, hogy a közös pozitív hagyományokat gyümölcsözően hasznosítsa, s a terhes burzsoá örökséget pedig levetette.

Vargyai Gyula

Az európai szocialista államok jogalkotása

A BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG

A Bolgár Népköztársaságban az elmúlt hónapokban megjelent jogszabályok közül megemlítjük a külkereskedelmi minisztérium és az ipari bizottságok közös rendeletét a minőségi ellenőrök feladatairól és munkájáról a kivitelre szánt áruk tekintetében. (Izvesztija 1962. IV. hó 6-i 28. sz.) Az állattenyésztés szempontjából igen fontos a Bolgár Kommunista Párt és a Minisztertanács 1962. ápr. 4-én hozott közös határozata a takarmánybázis kiszélesítéséről és a takarmánytermelés növeléséről. (Izvesztija, 1962. IV. hó 10-i 29. sz.) 1962. április 7-én a Bolgár Minisztertanács rendeletet adott ki a halászati törvény végrehajtását részletező szabályzatról (Izvesztija, 1962. IV. hó 13-i 30. sz.). Abból a célból, hogy fokozzák a mezőgazdaság gépesítését és javuljon a mezőgazdaságnak gépekkel és általában műszaki anyagokkal való ellátása, a Minisztertanács 1962. április 7-én határozatot hozott arról, hogy a földművelésügyi minisztérium mellett mezőgazdasági-gépesítési, villamosítási és ellátási főigazgatóságot kell alakítani. (Izvesztija, 1962. IV. hó 17-i 31. sz.). 1962. április 12-én a Minisztertanács határozatot hozott a villamosenergiának a népgazdaságban való ésszerű felhasználására irányuló intézkedésekről (Izvesztija, 1962. IV. 20-i 32. sz.). 1962. április hó 24-én megjelent a Pénzügyminisztérim, Igazságügyminisztérium, Legfőbb Ügyészség és a Szakszervezetek Központi Tanácsának közös rendelete az anyagilag felelős és elszámolásra kötelezett személyek kinevezésének és elbocsátásának feltételeiről és rendjéről. (Izvesztija, 1962. IV. 24—33. sz.) 1962. április 24-én a Minisztertanács határozatot hozott a községek és városok továbbfejlesztéséről, rendezéséről és tisztaságáról. (Izvesztija, 1962. V. hó 1-i 35. sz.) A hivatalos lapnak ugyanebben a számában jelent meg az ipari bizottság által kiadott szabályzat a munka műszaki biztonságával foglalkozó szervek munkájáról a kerületi iparigazgatóságoknál és az azoknak alárendelt vállalatoknál. Megemlítendő itt az erdészeti főigazgatóság rendelete a vadgazdálkodásról. (Izvesztija, 1962. V. 22-i 41. sz.). A műszaki fejlesztés céljait szolgálja a Pénzügyminisztérium utasítása, amely intézkedik az új technika bevezetésére irányuló intézkedések, az új építkezések és a működő vállalatok bővítését és rekonstrukcióját célzó rendszabályok hitelellátásáról. A hiteleket a Bolgár Beruházási Bank nyújtja. (Izvesztija, 1962. VI. 15-i 48. sz.). 1962. október 9-én a Pénzügyminisztérium szabályzatot adott ki a lakásépítés hitelellátásáról (Izvesztija, 1962. X. 9-i 81. sz.). 1962. szeptember 27-én a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Minisztertanács határozatot hozott a gépgyártás továbbfejlesztéséről és műszaki színvonalának emeléséről. (Izvesztija, 1962. X. 12-i. 82. sz.) Ugyanezen a napon a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Minisztertanács közös határozatot hozott a felső- és középfokú káderek képzéséről a különböző népgazdasági ágazatok számára, valamint a főiskolák és tudományos intézetek tudományos és oktatói kádereinek a képzéséről. (Izvesztija, 1962. X. 16-i 83. sz.) Megemlítendő továbbá a Minisztertanács 1962. szeptember 24-i határozata a főiskolákat, technikumokat stb. végzett fiatal szakemberek elosztásáról és munkábahelyezéséről szóló rendelet jóváhagyása tárgyában. (Izvesztija. 1962. X. 19-i 84. sz.) Itt említendő meg továbbá a Bolgár Kommunista Párt és a Minisztertanács 1962. szeptember 27-i határozata a tudomány és műszaki fejlődés állami irányításának megjavításáról, a tudományos kutató- és szervező munka kiszélesítéséről és megszilárdításáról. (Izvesztija, 1962. X. 23-i 85. sz.)

A polgári jog köréből mindenekelőtt megemlítendő az egyes ingatlanokkal kapcsolatos jogügyletek szabályozásáról szóló törvényerejű rendelet. (Izvesztija, 1962. IV. 20-i 32. sz.) A törvényerejű rendelet ki-

mondja, hogy az ingatlanok átruházása az egész országban a népi tanácsok útján történik. Az üdülőhelyeken levő ingatlanokat jogosultak olyan személyek is vásárolni, akik nem az adott község területén bírnak lakhellyel. A szövetkezetek a tagjaikra építés céljából megfelelő telkeket, a megállapított díjszabás ellenében ruházhatnak át. A Minisztertanács 1962. június 30-án rendeletet hozott a televízióban szereplő szerzők, színészek és más munkatársak díjazásáról. (Izvesztija, 1962. VII. 13-i 56. sz.) A népművelési- és kulturális minisztérium szabályzatot adott ki a Szerzői Jogvédő Igazgatóság feladatairól és szervezetéről. (Izvesztija, 1962. VIII. 28-i 69. sz.) A Műszaki Fejlesztési Bizottság és a Szakszervezetek Központi Tanácsa közösen szabályzatot adtak ki arról, hogy milyen eljárásban és milyen feltételek fennforgása esetén kaphatnak az ésszerűsítők és feltalálók kitüntetéseket. (Izvesztija, 1962. VIII. 10-i 64. sz.)

A bűnözés elleni harcot szolgálja az a törvényerejű rendelet, amely az olyan személyek elleni harc fokozásáról intézkedik, akik kivonják magukat a társadalmilag hasznos munka alól és társadalomellenes, parazita életmódot folytatnak. (Izvesztija, 1962. VIII. 7-i 63. sz.) A törvényerejű rendelet kimondja, hogy azok a munkaképes teljes korú állampolgárok, akik nem teljesítik azt az alkotmányban megállapított alapvető kötelességüket, hogy az erejükhöz és képességükhöz mérten becsületesen dolgozzanak, kivonják magukat a társadalmilag hasznos munka alól és munkakerülő, élősdi életmódot folytatnak azzal, hogy nem munkán alapuló jövedelemből élnek, spekulációval foglalkoznak vagy más társadalomellenes cselekményeket végeznek, a következő ráhatási intézkedések alá esnek: a) a kerületi vagy ahhoz hasonló színvonalon álló városi népi tanács végrehajtóbizottságának határozatával 6 hónaptól 2 évig terjedő időtartamra munkábahelyezendők a lakhelyük szerinti községben vagy városban vagy a kerület területén levő más lakott helyen; b) a népbíróság határozatával részükre más lakhely állapítandó meg 2—5 évig terjedő időtartamra azzal, hogy ugyanez idő alatt az új lakhelyükön kötelesek munkába állni, s egyben a nem munkával és a törvényellenes módon szerzett vagyonuk elkobzandók.

A munkajog körébe tartozik a Minisztertanács 1962. július 14-i határozata, amely módosítja és kiegészíti a Munkatörvénykönyv 3. részének végrehajtásáról szóló szabályzatot. (Izvesztija, 1962. VII. 24-i 59. sz.) E határozat módosítja az említett szabályzat több szakaszát és közli e szakaszok új szövegét.

M. F.

JOGIRODALOM

*Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga**

A nemzetközi magánjog vitakérdéseinek megoldásánál csak a békés egymás mellett élés alapelveiből indulhatunk ki.[1] A szocialista államok egymás közötti és a tőkés érdekeltségekkel való együttműködésük során részint saját maguk politikai és gazdasági függetlenségét erősítik, másrészt a különféle társadalmi rendhez tartozó államokkal létesülő összeköttetéseik révén a világ minden népével az egyenrangúság alapján nyújtott kölcsönös kedvezmények figyelembevételével tárgyalhatnak. Az ilyen módon megkötésre kerülő jogügyletek hozzájárulnak az egészséges nemzetközi kapcsolatok kialakulásához és így jelentőséggel bírnak a világbéke megőrzése szempontjából is. Az európai szocialista államok jogszabályösszeütközésekkel találkoznak a népgazdasági terv teljesítése során kötött jogügyletek kapcsán, akár tervállamról, akár tőkés érdekeltségről legyen szó, továbbá állampolgáraik vonatkozásában létrejövő jogügyleteknél, amennyiben ez „idegen" (külföldi) elemet tartalmaz. A külföldi kapcsolatok megélénkülésével, kiszélesedésével ezek a kérdések egyre nagyobb jelentőségűek lesznek.

A két különböző társadalmi rend egymás mellett létezése természetszerűleg eredményezi azt, hogy a nemzetközi magánjognak is megvan a maga tőkés és szocialista felfogású elmélete, irodalma.[2] A szocialista országok nemzetközi magánjogának fejlődése napjainkban szemünk előtt játszódó folyamat, ennek részleteiről a magyar jogásztársadalom eddig csak elvétve hallott. (A Magyar Jogász Szövetség nemzetközi magánjogi szakosztályában 1960 március és 1961 májusában hangzott el egy-egy ilyen tárgyú előadás.) Éppen ezért fordul fokozott figyelem Szászy professzor, az MTA lev. tagjának tanulmánya felé, aki nagy lelkiismeretességgel összeállított anyaggyűjteményt nyújt az olvasónak. A könyv címe csupán sejteti annak gazdag tartalmát, de a valóságban ennél többet kapunk.

Szerző módszeresen vezet az ismert tételekből a tőkés országbeli szakírók felfogásának előrebocsátásával a szocialista irodalom megállapításaihoz — összehasonlító, rendszerező alapon. Bevezetés hiányában az olvasó magában a szövegben találja meg a mű alapgondolatát: párhuzamba állítani a nemzetközi magánjog rendszerének tükrében az egyes irodalmi felfogásokat — tételes jogszabályokat és ennek segítségével pontosan rámutatni a mai tényleges állapotra a tudomány, a törvényhozás és a bírói gyakorlat szemszögéből. Kitűnően ismeri szerző a tárgybavágó teljes szocialista irodalmat, könyv- és folyóiratanyagot. A mintegy 10 éven belül, 8 országban szétszórva megjelent nagyszámú kiadványt gondosan áttanulmányozta és pontosan idézi. Hatalmas feladat volt ez, tekintetbevéve azt a körülményt is, hogy 5 ország vonatkozásában ez az irodalom

* Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó.

[1] L. A. Lunc: Einige Fragen des Internationalen Privatrechts. Horst Wiemann: Fragen des Internationalen Privatrechts Berlin, 1958 tanulmánygyűjtemény, 9. old.

[2] Ivan Altinoff: Mezsdunarodno — csasztnopravnata szisztema N. R. Balgaria Szofia, 1955, 3. old.

nyelvi nehézségek miatt sem könnyen hozzáférhető.

A két különféle társadalmi rendből fakadó jogrendszer bemutatásával végighúzódik a munkán a párhuzamba állítás gondolata, ami mint anyagismertetés a további kutatások számára igen nagybecsű. Különösen értékesek azonban azok a részek, ahol szerző a két fényszóró világánál saját állásfoglalását, véleményét is közli és eligazítást ad az olvasónak. A nemzetközi magánjog tárgyával — mint kiinduló kérdéssel Lunc professzor néhány évvel ezelőtt tanulmánygyűjteményben foglalkozott;[3] szerző az ott vázolt vitát összegezve nyilvánítja állásfoglalását, mely szerint mind a közvetlen rendezést nyújtó direkt szabályok, mind a kolliziós normák a történeti fejlődés jelenlegi szakában a nemzetközi magánjog tárgyát képezik (30. old.). Kiemeli, hogy a szocialista államok vonatkozásában inkább csak az állampolgárokat személyükben érintő jogviszonyok kapcsán nyernek jelentőséget a kolliziós normák — másutt a közvetlen rendezést nyújtó tételes jogszabályok érvényesek.

A Krülov-féle felfogással szemben a nemzetközi magánjog ún. „civilista" nézetét fogadja el és a nemzetközi magánjogot önálló jogágazatnak véve, beljogi jellegűnek tekinti (45. old.). Felfogása azonban eltér a népi demokráciákban uralkodó általános nézettől, mint erről még szó lesz.

Nagy figyelmet fordít a közvetett jogrendezést tartalmazó szabályokra és ezeket — egyezően régebbi felfogásával (conflits à la troisième — quatrième — cinquième puissance)[4] fokonként is elemzi, azonban némi módosítással csupán az 1. és 2. fokú megkülönböztetést tartja fenn (98. old.).

A kolliziós normák egymás közötti összeütközésének vizsgálatánál határozott útbaigazítást kapunk arra nézve, hogy a szocialista nemzetközi magánjog érvényesülésének vezető szempontnak kell lennie — még akkor is, ha adott jogviszony elbírálásához ez nem eredményezi a lex forit — vagyis a szocialista ország beljogát — de magát a szocialista kolliziós normát tiszteletben kell tartani (110. old.). Figyelemmel arra, hogy ezek az esetek nem annyira a tervteljesítéssel összefüggő külkereskedelmi jellegű jogviták megoldásánál, hanem inkább az állampolgárokat érintő családi, örökjogi stb. kérdések rendezésénél adódnak, szerző egyéni és eredeti véleménye nem vezethet közérdeket érintő bonyodalmakhoz.

Messze nem tekinthető azonban kizárólagos célnak az, hogy a lex fori nyerjen minden esetben alkalmazást. Az alapul szolgáló tétel — amit a mű 6. §-ában találunk meg, a békés egymás mellett élés fenntartása és erősítése — ami a szocialista országok nemzetközi magánjogának irodalmában és gyakorlatában töretlen elv. A minősítés kérdésénél szerző kidomborítja azt a felfogását, hogy a lex fori szerinti minősítés nem alkalmazható, ha a világon jelenleg érvényesülő kétféle típusú jogrendszer egyikének eleve elutasítására vezetne (116., 120. old.).

A kötelmi jogról szóló fejezetben felmerül a felek jogszabályválasztási jogosultsága, az autonomie de la volonté sokat vitatott kérdése, melyre a szocialista országok nemzetközi magánjogának időben legújabb tételes jogi alkotása az 1948. évi 41. sz. Csehszlovák Törvény 9. §-a a „jelentős kapcsolat" fennforgását kívánja meg a kijelölt jogrendszer és az eldöntésre váró jogviszony között. A kétféle uralkodó felfogás a feleknek ezt a jogosultságát — melynek fennállását a szocialista nemzetközi magánjog egyébként egyhangúlag elismeri — vagy szűkíteni, vagy tágítani törekszik. A kérdést szerző a felek egyenrangúságának szemszögéből közelíti meg és rámutat arra, hogy az alkalmazandó jog kikötése rendszerint azt is jelenti, hogy a gazdaságilag erősebb fél akaratát a gyengébb félre is rákényszeríti, ami a tőkés piacon napirenden levő jelenség. A kolliziós elmélet hátterében a gazdasági szabadverseny rég csődöt mondott gondolata húzódik meg, ami a szocialista országoktól merőben idegen. Ezért kell az anyagi jogi elméletet elfogadni, ahogy ezt az ÁSZF teszi az eladó jogának kikötésével és kétségtelenül ez felel meg jobban a népi demokráciák érdekeinek (233. old.).

A szocialista országok nemzetközi magánjoguk legfontosabb forrásának a kereskedelmi egyezményeket tekintik, az ezeket rendszerint kiegészítő áruforgalmi és fizetési megállapodásokkal együttesen. Itt lényegében kétféle kapcsolat figyelhető meg. Amikor az államok kereskedelmi megállapodásokat kötnek egymással, olyan összeköttetést létesítenek, mely a nemzetközi jog hatálya alá esik. A szocialista állam ilyenkor a külkereskedelmi monopóliumhoz fűződő jogosultságát gyakorolja. Ennek a kiváltságnak letéteményesei a külkereskedelmi vállalatok, szervezetek, akik a szocialista, vagy tőkés állambeli megfelelő szervekkel, cégekkel polgári jogi ügyleteket kötnek, ezekre már a nemzetközi magánjog szabályai az irányadók. Az ügylet polgári jogi jellege még akkor sem halványodik el, ha a szocialista országok részéről állami szervek — külkereskedelmi kirendeltségek — szerepelnek ügyletkötő félként. Ennek a felfogásnak messzeható következményei vannak abból a szempontból, hogy a megkötött ügylettel kapcsolatos jogok és kötelezettségek az ügyletkötő felekhez és a szerződés terjedelméhez tapadnak, azon nem nyúlhatnak túl és az állam az eljárt állami szervek miatt további felelősséggel nem tartozhat. A jogalanyokról szóló fejezetben szerző foglalkozik a szuverén állam különleges helyzetével (181. old.), de az állam nevében polgári ügyletet kötő külkereskedelmi szervezet sajátos kétfedelű helyzetét e szakasz nem tárgyalja. Lunc professzor ennek a kérdésnek igen nagy jelentőséget tulajdonít.[5]

A jogforrásokról egyébként igen bőséges anyagot kapunk a 2. §-ban. Szerző ezzel a §-sal szándékozik elhatárolni vizsgálódásai körét, azzal, hogy felsorolja a lengyel, csehszlovák, román, bolgár, magyar, NDK-beli és albán jogszabályokat. Igen szerencsés módon közli a hozzáférhető forrásműveket, mert különben egy-egy ilyen törvény felkutatása

[3] L. A. Lunc szerk.: Voproszü mezsdunarodnaga csasztnago prava. Moszkva 1956. l. ismertetve Jogtudományi Közlöny 1959. 9. szám.

[4] Szászy István: Nemzetközi magánjog. Budapest, 1938.

[5] Lunc: Einige Fragen i. m. 11. old.

szinte leküzdhetetlen nehézséget jelentene.

Minthogy a szovjet irodalom és gyakorlat ismertetésére minden fejezetben igen alaposan sor kerül, szépen kidomborodik a különös részben a szocialista társadalmi rend feltétlen elismeréséért vívott küzdelem óriási fontossága.

Az állami tulajdon tárgyát illetően szerző szembefordul Boguszlavszkij nézetével, aki itt a lex rei sitae alkalmazását a tulajdonos állam beleegyezésétől teszi függővé (194). Belföldi bíróság joghatósága a külföldi állam belföldön fekvő ingatlanvagyonára is kiterjed, amit szerző a lengyel, csehszlovák, magyar és bolgár perrendtartásból vett példákkal erősít meg.

A szocialista országok gazdasági alapintézkedései, az államosítások ellen a tőkés államok hatóságai részéről hosszú időn át irányított támadásokat szerző behatóan elemzi. A hamisan csengő bírói ítéletek némelyikét (Luther-Sagor, Ropit Hajózási Társ. stb.) megemlíti, talán a népi demokráciák ellen hozott ilyen ítéletek közül is fel kellett volna néhányat sorolni. Ennek a kérdésnek az elemzése további színnel gazdagította volna a szellemi alkotások jogi védelméről szóló fejezetet is. Ez utóbbinak nagy értéke, hogy megvilágítja a szerzői jog és az ipari tulajdonjog territoriális jellegét, ezen belül is hangsúlyozza az ipari tulajdonjogok territoriális mivoltának nagyobb hatékonyságát.

A kötelmi jogi részben külön § foglalkozik a külkereskedelmi adásvétellel, mely jogügylet a szocialista országok nemzetközi magánjoga érdeklődésének középpontjában áll. Itt kerül sor az európai szocialista országok szempontjából oly nagyjelentőségű ÁSZF ismertetésére. A többoldalú egyezmény bemutatása mellett a gyakorlati alkalmazás során felmerülő vitakérdésekről még nem sokat olvashatunk; sajnos eddig igen kevés irodalmi anyag áll ezen a téren rendelkezésre. Az árucsereforgalmi megállapodásokat a szocialista nemzetközi magánjogi írók a nemzetközi magánjog fontos forrásának tekintik a kétoldalú egyezmények keretében, [6—7], de ide veszik pl. az 1947. évi Békeszerződést, valamint az ENSZ 1945. évi Chartáját is. Szerző a kétoldalú egyezmények között a jogsegélyegyezményeket említi az első helyen (60. old.) részletesen elemzi az árucsereforgalmi megállapodásokat, ez utóbbiakat a külkereskedelmi adásvételi szerződések jogalapjának minősíti (259. old.).

A szocialista országokra igen sérelmes volt sok esetben az a hátrányos megkülönböztetés, melyet tőkés országok bíróságai nemzetközi magánjogi vitáknál a közrendi záradékra hivatkozással alkalmaztak. A közrendi záradék, a statuta odiosa boncolgatásával szerző behatóan foglalkozik. Tény, hogy a népi demokráciák irodalma a közrend elméletét eddig még nem dolgozta ki (141. old.); az 1948 : 41 Csehszlovák Törvény 53. § azonban a kérdést igyekszik megközelíteni. Két előfeltételt állít fel, nevezetesen nem alkamazható a külfödi jog, ha az a jóerkölcsbe, vagy a csehszlovák jogrend szabályaiba ütközik. Pontos meghatározásnak ez korántsem tekinthető, mert a jóerkölcs fogalmát a törvény egyáltalán nem adja meg. Az irodalom szerint[8] a jogrendbe ütközést is úgy kell érteni, hogy a külföldi jog alkalmazása akkor kizárt, ha az nemcsak tételes beljogi szabályba, hanem a jogrend alapelveibe ütközik. Általános szempontként hangsúlyozzák egyébként azt, hogy a közrendi záradék a szocialista országok számára merőben védelmi jellegű és annak előírásait mindig csak megszorítólag lehet értelmezni.

A csehszlovák, lengyel, magyar és NDK-beli tételes jogszabályok ismertetése után szerző helyesen emelí ki, hogy ebben a kérdésben éles ellentét áll fenn a szocialista szakemberek, valamint a nyugati irodalom és bírói gyakorlat között. (141. old.) Az ellentét oka nem a közrend lényegét illető véleményben, hanem abban keresendő, hogy a jogszabályalkalmazás során a közrendi záradékot hosszú időn át alkalmas eszköznek tekintették arra, hogy a szocialista országot (pl. az államosítás elismerésének megtagadásával) hátrányos megkülönböztetésben részesítsék. A csalárd kapcsolást szerző, mint a közrendi fenntartás érvényesítésének egyik esetét említi és vázolja a szovjet irodalom felfogását, ahol a Ptk. 30. § alapján (152. old.) a törvény megkerülésére — pontosabban abból a célból, hogy az irányadó jog hatálya alól a fél magát elvonja — kötött ügyletet semmisnek tekintik.

Ezen túlmenően van a népi demokratikus magánjogi irodalomban olyan megnyilatkozás is,[9] mely a közrendi záradék és a törvény megkerülése közötti különbségre rámutat. E szerint a közrendnél arról van szó, hogy a külföldi jogot objektív tárgyi okból nem alkalmazza a bíróság, mivel ellentétben áll a beljoggal. A törvény megkerülésénél viszont a bíróság szubjektív indítékból — mivel a felek szándékosan meg akarják kerülni az alkalmazandó jogot — megtagadja ennek alkalmazását, még akkor is, ha ez a saját ország beljoga volna.

Az elvi kérdések közül a szerző a jogrendszer tagozódásának tőleg a NDK jogi szakirodalmában sokat vitatott kérdését alaposan megvilágítja. Egyrészt határozottan elveti az önálló gazdasági joggal kapcsolatban H. Wiemann és az NDK szakírói részéről képviselt nézeteket és síkra száll az egységes polgári jogi szemlélet mellett. Annak elismerésével, hogy a nemzetközi magánjog polgári jogi jellegű — azt a belső állami jogrendszer önálló ágának tekinti, szemben a magyar, lengyel, bolgár, csehszlovák felfogással, mely szerint a nemzetközi magánjogot a polgári jog részének minősítik. A különtartással kapcsolatos véleményét azzal indokolja, hogy a nemzetközi magánjog tárgyát és a szabályozás módszerét tekintve a polgári jogtól különválik. Szerző régebbi felfogása is az volt, hogy a nemzetközi magánjogot civiljoginak kell tekinteni,[10] éspedig azzal az érveléssel, hogy végül is a nemzetközi magánjog azt dönti el milyen civiljogot — beljogot — vagy külföldit kell-e a jogvita elbírálásánál alkalmazni. Innét származik az a hasonlat, hogy a kolliziós szabályok a tételes civiljogi

[6] Peretyerszkij–Krüloff: Mezsdunarodnoe csasztnoe pravo. Moszkva, 1959. 33. old.
[7] Altinoff i. m. 20. old.
[8] Rudolf Bystrický: Základy mezinarodniho práva soukromého. Praha, 1958. 11. old.
[9] Bystrický i. m. 117. old.
[10] Szászy i. m. 17. old.

rendelkezésekhez úgy viszonyulnak, mint a keret a festményhez.

Tény, hogy a szovjet nemzetközi magánjogi irodalomban volt ilyen felfogás, szerző hivatkozik is Peretyerszkij nézeteire (45. old.). Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy az elhunyt nagynevű szovjet tudós 1946-ban a nemzetközi magánjog rendszerezéséről írt tanulmányában valóban kiállt a nemzetközi magánjog önálló jogágazati minősége mellett — majd tételét kiegészítette a „nemzetközi vagyonjogról" szóló fejtegetésekkel.[11] Ez az elmélet a nemzetközi magánjog rendszerbeli elhelyezésére semmiképpen sem volt alkalmas, nem vette figyelembe azt, hogy a nemzetközi magánjog forrása nemcsak a beljog, hanem nemzetközi egyezmények is és a nemzetközi magánjog hatálya alá eső jogügyleteknél nemcsak az államok szerepelnek félként (helyesebben az állami szervek), hanem magánszemélyek is. Lunc professzor Nemzetközi magánjogi tankönyvében ezzel szembeszáll,[12] valamint a Nemzetközi magánjog kérdéseiről írt tanulmánykötetben is.[13] Az ÁSZF 1958-ban történt közzététele alkalmával Lunc professzor azt a megállapítást tette, hogy „a nemzetközi egyezmény, mint a kolliziós jog forrása elsőbbséget élvez a belső törvénnyel szemben".[14]

A tőkés nemzetközi magánjogi irodalomban is megvan a két vetület, az egyik a nemzetközi magánjogot a polgári joghoz sorolja, a másik önálló jogágazatnak minősíti.[15] Szerzővel azonban az önálló jogágazati minősítés kérdésében a polgári jogi rendszeren belüli alcsoportosítás formájában sem érthetünk egyet, a népi demokratikus íróknak a tanulmányban szépen ismertetett többségi véleménye meggyőzőbb érvelésű. A Peretyerszkij professzor részéről idézett véleménynyilvánítást éppen az ismertetett előzményekre tekintettel meghaladottnak kell tekintenünk.

A tanulmány értékes szempontjai közül ki kell még emelnünk a többes honosság (sujets mixtes) és a hontalanság (apatriditas) eseteinek feldolgozását, mely kérdés a népi demokráciákban nem nyert eddig egybehangzó szabályozást. A szocialista országok rendre igyekeznek megszüntetni a többes honosságot államközi egyezményekkel (104. old.). Szerző, aki 1938. évi kézikönyvében[16] a legfontosabb kapcsoloelvek között az állampolgárságot és a lakóhelyet említi, felfogásának fejlődését bizonyítja a lex patriae, az állampolgárság kapcsolóelvének előtérbeállításával és annak megvilágításával, hogy a lakóhelyhez fűződő kapcsolóelv a lex domicilii végső fokon az idegenbe került dolgozók hazájuktól való elszakítását és azt a célt szolgálta, hogy ezek külföldön — kivált a Tengerentúl — beolvadjanak a népek nagy kohójába (102. old.).

A kolliziós normák gazdag területét illetően a mű a kapcsolóelvek elemzésén kívül a kolliziós normák egymásközötti összeütközésével kapcsolatos problémákat is behatóan elemzi. Ennek a szakasznak legfigyelemreméltóbb megállapítását a szocialista jog elsőbbségéről fent már ismertettem, ide tartozik a békés egymásmellett élés elvéből folyóan az a bemutatott tétel is, hogy a nemzetközi magánjogi gyakorlat sohasem vezethet arra, hogy a világon jelenleg fennálló két típusú jogrendszer egyikének alkalmazását eleve kizárttá tegyék. Lunc professzor a kolliziós normák természetéről írt és szerző által is idézett tanulmányában további kérdést vet fel arról, hogy az egyes szovjet szövetségi köztársaságok közötti belső összeütközéseket — a területközi magánjog alkalmazására gondolva — miként kell elbírálni? Ezzel a kérdéssel a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának 32. Teljes Ülése foglalkozott és megállapította, hogy az egyes szövetségi köztársaságok polgári törvénykönyvei családjogi, gyámsági stb. jogszabályai között vannak és lehetnek eltérések. Ezeknek a különbségeknek az adott jogviszonyban való jelentkezése még nem ok arra, hogy ilyenkor államok közötti jogszabályösszeütközésről beszéljünk. Az ilyen eseteknek a Legfelsőbb Bíróság megítélése szerint a voltaképpeni kolliziókkal nincs semmi hasonlóságuk. A szovjet törvények ugyanis mind az Unió közös alkotmányán alapszanak, a részletekben mutatkozó netáni eltérések sohasem érik el a kolliziós összeütközések fokát, ezért a szovjet jogtudomány megítélése szerint a területközi magánjog kérdései ilyen esetben nem vetődhetnek fel. A népi demokráciák közül hasonló eset Lengyelországban, az új Ptk. hatálybaléptéig merülhetett fel; viszont alkotmányára tekintettel a kérdésnek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban lehet ma is jelentősége. Forrás hiányában sajnos nem ismerjük, milyen módon rendezik ott a kérdést. A probléma megvilágítása a szocialista nemzetközi magánjog tudománya szempontjából ma is időszerű; erről más alkalommal szívesen olvasnánk még többet.

A munkajog nemzetközi magánjogi vonatkozásairól írt szakaszt egybe kell vetnünk szerzőnek a múlt évben különlenyomatban is megjelent hasonló tárgyú tanulmányával.[17] Szerző itt kimutatja azt, hogy a szocialista munkajogviszony célja a munkáltató terveinek teljesítéséhez szükséges munkaerő biztosítása. A szocialista munkaviszony meghatározásához ebből a megállapításból lehet kiindulni. A tárgyalt műben szerző a kérdés további részletei közül azt elemzi, adott esetben külföldi által belföldön, vagy a belföldi dolgozó részéről külföldön teljesített munkára milyen jog nyerjen alkalmazást, feltéve, hogy a fenti értelemben vett munkaviszonyról esik szó. Szerző szerint a munkajogviszony és a tényleges munkaviszony szempontjából a munka végzésének helyén érvényben levő jog a lex loci laboris lesz irányadó. Kivételes esetben (alkalmi, eseti külföldi munka) a munkáltató, megbízó lakóhelyeinek joga, a lex loci delegationis nyer alkalmazást. Ez a szabályozás nem mondható átfogó jellegűnek a népi demokratikus országok szempontjából sem — mert ilyen természetű — a munkajog területét felölelő nemzetközi egyezményeket még nem kötöttek. Szerző a társadalombiztosítás és nyugdíjfizetés terén alkalmazandó jo-

[11] Peretyerszkij–Krüloff: i. m. 8. old.
[12] L. A. Lunc: Mezsdunarodnoe csasztnoe pravo. Moszkva 1949. 12. old.
[13] Lunc: Einige Fragen i. m. 5. old.
[14] L. A. Lunc: O szaglasenjah mezsdu europejszkimi sztranami nar. demokratije. Moszkva 1958. 4. old.
[15] Bystrický i. m. 22. old.
[16] Szászy i. m. 59. old.
[17] Szászy István: A munkajog nemzetközi magánjogi vonatkozásai. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője IV. köt. 1–2. számából, Bpest, 1961.

got illető egyezményeket említí, ide kell még vennünk azokat a szabályokat is, amelyek a szomszédos országokkal a korábban Magyarországhoz tartozott területeken végzett munkára alapított igények érvényesítéséről rendelkeznek. Ezek a szabályok az 1945. évi Fegyverszüneti Egyezmény és az 1947. évi békeszerződés rendelkezésein alapulnak és a társadalombiztosításról szóló egyes belföldi jogszabályokban (nálunk legutóbb 1958:40 tvr. 23. §; 67/1958. Korm. sz. rend. [XII. 24.] 22. §) tételesen szerepelnek.

A munka a családjogi és örökjogi kérdésekről szóló fejezetekkel zárul. A munkajogról írt fejezetet is idevéve, ezek a szakaszok elsősorban az egyes országok belső szabályozását írják le, melyre nézve a részletekben akkor is számottevő az eltérés, ha különben a fő gondolat, pl. a családjognak a polgári jogtól való különválása, a házas kötelékben a személyi mozzanatok előtérbekerülése a vagyoni érdekkel szemben. stb. minden népi demokrácia belső törvényében, mint a szocialista jog alapelvei, megtalálhatók.

Nyilván a mű terjedelme zárta ki azt, hogy ezekről a kérdésekről a tételes jogszabályok felsorolásán kívül néhány szemléltető jogeset bemutatása élénkítse a szöveget. Nem kétséges, hogy ennek a módszernek mindig megvan az előnye, akár jogszabályértelmezésről, akár jogösszehasonlításról legyen is szó. Az olyan kérdésekben, mint a házassági perekben irányadó szabályok, országonkénti ismertető felsorolás nyújtása, a mű kivételes gazdagságát emeli (295. és köv. old.). Ugyanezt el kell ismerni az örökjogi szakaszról is. Az európai népi demokratikus országok örökjogi rendelkezéseit hasonló alapon néhány évvel ezelőtt N. V. Orlova kandidátus is összefoglalta, éppen a kolliziós szabályok szemszögéből.[18]

Elismeréssel kell szólni az Akadémiai Kiadóról azért, hogy szerző útmutatását követve az orosz és bolgár nyelvű forrásmegjelöléseknél, címeknél minden esetben cirill betűs szedést alkalmazott, ami a fonetikus közléseknél lényegesen színvonalasabb és általában már a nyugati jogi szaklapokban is megtalálható.

A mű jellegére tekintettel széleskörű érdeklődésre tarthat számot külföldön is.

Karlócai János

[18] Lunc: Voproszü i. m. és Orlova: Voproszü braka i razvoda v mezsdunar, csasztnom prave. Moszkva, 1960.

*Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése. 1945—1961.**

Kultúrforradalmunk együtthatója annak a szemléletnek kialakulása, amely kellőképpen értékeli és ezért szükségletként is előírja az igazgatás szervezésének elemzését és az ezáltal szerzett ismeretek rendszerezésén alapuló gyakorlati hasznosítását. Ennek a felismert és alapjában véve jórészt elfogadott tételnek gyakorlati hasznosítása azonban mindezideig nem történt meg a kívánt mértékben. A művelődési igazgatással kapcsolatos kérdések G. I. Fegykin szovjet jogtudós megállapítása szerint a szovjet jogban sem eléggé tisztázottak s még kevésbé beszélhetünk etekintetben jelentős erdeményekről hazai irodalmunkban, annak ellenére, hogy szükségessége nem is vitatható.

Hencz Aurél, könyvének bevezetőjében helyesen indokolja meg témaválasztásának időszerűségét s nem véletlen jelenség az, hogy távlati tudományos tervünk az államigazgatás szervezésének elemzését központi feladatként jelölte meg.

Új társadalmi rendünk kulturális igazgatásának fejlődését egész társadalmi életünkkel való összefüggésben kell vizsgálnunk, de ezen túlmenően, már a kiindulási pontnál vissza kell tekintenünk az előzményekre, hogy fejlődésünk hatalmas arányait még jobban érzékeltethessük.

A két világháború közötti magyar közművelősi intézményrendszert egyrészt ennek az időszaknak kultúrpolitikai egyenetlenségei, másrészt a korszakot általánosságban jellemző állandó tényezők hatják át. A Tanácsköztársaság bukása utáni „keresztény kurzus" négy esztendejét követő „konszolidáció" a nyugati polgári társadalmakhoz való kulturális felzárkózás gondolatát tűzte zászlójára. A harmadik időszak: a „tengelypolitika" mintegy hat éven át készítette elő az 1944-ig zuhanásba fulladó fasizmust.

A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei általánosságban is jellemezték ennek a korszaknak kultúrpolitikáját, megemlítve a haladó művelődési törekvéseket is, de megállapítva, hogy igazi nagy eredmények ebben az időszakban a művészet, a tudomány, a dolgozók művelődése terén többnyire csak a rendszer ellenére jöhettek létre. A dolgozó magyar nép kultúrforradalma csak a második világháború befejezése után létrejött munkáspárasztt hatalom alapján bontakozhatott ki.

Az előzmények azonban nem csak a történeti összefüggés érdekében említendők meg az 1945—1961. évek közötti magyar kulturális igazgatás fejlődésének elemző ismertetésénél, hanem tételesjogi alapon is, hiszen az állami élet berendezkedésében, ezen belül a kulturális ügyek igazgatásában sem jelentett cezúrát maga a felszabadulás ténye, hanem a régi jogszabályok egy része még viszonylag hosszú ideig tovább élt s tovább működtek a régi igazgatási szervezeti egységek is.

A kulturális igazgatás területe rendkívül széles. A művelődésügyi intézményeknek és igazgatásuknak elemző ismertetése horizontális és vertikális összefüggéseinek, szövődményeinek érzékeltetésén túl nehéz feladatot jelent a különböző nézőpontokhoz való alkalmazkodás és a tárgyalás szintje szempontjából is.

A szerző könyvét elsősorban a jogtudomány művelői számára írta, de leírásában és problematikájában olyan kérdéseket vet fel, amelyek a tudósokat, pedagógusokat, művészeket, népművelőket is kell, hogy érdekelje, mivel számukra sem haszontalan a korszak művelődéstörténetének áttekintése. Céljául tűzte ki ezért, hogy az egyes intézmények alakulását, más intézményekkel való összefüggésben, szélesebb horizonton mutassa be. Az államhatalom és államigazgatás helyi munkásainak is segítségükre kíván lenni a szerző,

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.

hogy nagyobb összefüggésbe ágyazva vizsgálhassák azokat a feladatokat, amelyek a művelődés-igazgatás körében felmerülnek s megoldásra várnak. A „fehér foltok" felfedésének szándékával a szerző az államigazgatási kodifikációs munkához is adalékokat akar nyújtani.

Mindezeknek a céloknak érdekében a szerző kísérletet tesz a művelődés-igazgatási ágazat tudományosan megalapozott rendszerének kidolgozására, illetve ennek a rendszernek kereteit kívánja felvázolni. Ezen belül mutatja be a kulturális igazgatás apparátusának működését. Hangsúlyozza, hogy az intézményeket, az igazgatási szerveket a társadalomban és a történelemben elhelyezve vizsgálja. A fejlődést kritikusan kívánja elemezni, rámutatva az elkövetett hibákra és hiányosságokra. A tartalmi elemek elsődlegességének elismerése mellett a szervezeti és igazgatási keretek jelentőségét és a további szervezeti intézkedések fontosságát emeli ki.

Erdei Ferencnek, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának előszava után a szerző ad bevezetőt. A művelődési intézmények és a művelődés-igazgatás 15 éves fejlődéséről adott elemző fejtegetések nyolc fejezetre oszlanak.

Az *első fejezet* a művelődésigazgatásnak a jogrendszerben elfoglalt helyzetével foglalkozik s a műhöz elvi megalapozást ad. Ez a rész annak a tisztázását kívánja előmozdítani, hogy a művelődési szervek hol helyezkednek el az állami apparátusban s államigazgatási szerveknek tekintendők-e. Az államigazgatási jog elméleti művelőinek véleményét veti egybe, illetőleg hasonlítja össze s arra konkludál, hogy a szocialista jogrendszer egy új művelődési jogágazattal fog gyarapodni.

A *következő fejezetben* a szerző a művelődésigazgatási ágazat tagozódásával foglalkozik. Régebbi szerzők csoportosításainak ismertetése után a maga felosztási rendszerére tér át, illetőleg azt a tételt állítja fel, hogy a magyar művelődésigazgatási ágazat tagolásánál alkotmányunk megfelelő rendelkezéseiből kell kiindulnunk. Mivel az alkotmány az oktatással, a népműveléssel, a tudománnyal, általában az állampolgárok művelődésügyével kapcsolatosan tartalmaz alapvető rendelkezéseket, tárgyalásának rendszerét a következő csoportosításban jelöli meg: oktatási-nevelési igazgatás, népművelési igazgatás, közgyűjteményi igazgatás, tudományos ügyek igazgatása, nemzetközi kulturális ügyek igazgatása, a szellemi alkotások létrejöttével kapcsolatos igazgatási tevékenység és a testnevelési igazgatás.

A könyv *harmadik fejezete* „A kulturális szabadság útján" címet viseli és lényegében a felszabadulás utáni két esztendőnek a kultúra demokratizmusáért folytatott küzdelmét vázolja. A következő, *negyedik fejezet* már részben eltér a leíró módszertől és rendszerezve tárgyalja az egyes intézmény-típusok és a megfelelő igazgatási tevékenység történetét. Ez a mű gerince, a címhez legközelebb álló, annak közvetlenül is megfelelő rész.

A szocialista művelődési szervezetet a szerző a következőképpen csoportosítja: gyermek- és ifjúságvédelem, alapfokú oktatás, középfokú oktatás, felsőfokú képzés, gyógypedagógiai oktatás, nemzetiségi oktatás, a dolgozók oktatása, szociális támogatás, az oktatási intézetek ifjúsági szervezetei, az iskolai munkát közvetlenül segítő társadalmi szervezetek, az oktatási dolgozók kitüntetései, az oktatási-nevelési igazgatás hatósági szervei, a szakfelügyeleti rendszer, oktatási rendszerünk továbbfejlesztése. Ezután a népművelési intézmények következnek: a népművelés országos szervezete, a tanácsok népművelési feladatai, művelődési otthonok, műsoros előadások, irodalmi- művészeti szervezetek, a nemzetiségek kulturális szervezetei, a népművelési- művészeti dolgozók kitüntetései. A közgyűjteményi igazgatás felosztása: könyvtári szervezet, levéltári szervezet, múzeumi szervezet, műemlékvédelem. A tudományos ügyek intézményeinek további tagolása nincsen. Hasonlóképpen nincsenek tagolva a további csoportok: a nemzetközi kulturális tudományos ügyek intézése, a szellemi alkotásokkal-, a könyvkiadással- és a könyvkereskedelemmel kapcsolatos kulturális ügyek intézményei s végül a testnevelési igazgatási szervek.

A szocialista művelődési szervezet kialakulását ismertető fejezet az egész monográfiának mintegy a fele részét teszi ki, leíró jellegét kritikai elemek színesítik.

A következő, *ötödik fejezet* a társadalmi szervezeteknek a művelődésigazgatásban való szerepével foglalkozik. Államigazgatási joggal foglalkozó szerzők álláspontját ismerteti s közéleti személyiségek kultúrpolitikai célkitűzéseihez csatlakozik. Lényegében az igazgatás tömegkapcsolataira és a társadalmi önigazgatás problematikájára utal.

A *hatodik fejezet* a kialakult művelődésigazgatási szervek rendszerét s ezeknek a szerveknek működési alapelveit van hivatva bemutatni. A művelődési feladatoknak négy síkon történő összefogására mutat: a Művelődésügyi Minisztérium, a Magyar Tudományos Akadémia, a Minisztertanács, végül a Magyar Testnevelési és Sport Tanács koordináló szerepére.

A *hetedik fejezet* a művelődésigazgatás időszerű kérdéseivel és fejlődésének útjával foglalkozik. Külön csoportosítja a hatásköri kérdéseket, a szervezeti feladatokat, a művelődésigazgatás kodifikálási és jogszabályszerkesztési problémáit és vázolja a művelődésigazgatás perspektíváit, valamint az államigazgatási jogászoknak ezzel kapcsolatos feladatait.

„A reformok megvalósításának útján" című *nyolcadik fejezet* a mű rendszerétől különváltan, önállóan tárgyalja az oktatási rendszerről alkotott új törvényt, annak előzményeit, a reformterveket s az érvényesített alapelveket. Részletesen ismerteti oktatási rendszerünk új szabályozását s azt méltatja is egyben.

A szerző *„Befejezés"* címszó alatt kultúrpolitikai értékelő összefoglalót ad. Statisztikai adatokkal mutatja be kulturális intézményrendszerünk és kultúrpolitikánk magasabbrendűségét a két világháború közötti művelődéspolitikával szemben.

A könyv segédletei: a művelődési szervezet és művelődésigazgatás fejlődését meghatározó jogszabályok összeállítása, a bibliográfia és a tárgymutató.

*

Hencz Aurél ismertetett munkája igényes mű. Nem lenne elegendő, ha néhány felületes dicsérő szóval térnénk napirendre felette. A Magyar Jogász Szövetség és a Közalkalmazottak Szakszervezete 1960. évi pályázatának díjnyertes pályamunkája tárgyválasztásához, célkitűzéseihez, terjedelméhez, feldolgozási módszeréhez, a szerző által felhasznált egész irodalmi apparátushoz, kritikai hozzáállásához lenne méltatlan, ha elvi, szerkezeti, tartalmi és formai vonatkozású észrevételeinket elhallgatnánk.

A feldolgozott tárgy valóban úttörő: kultúrforradalmunkról szinte minden irodalmi előzmény nélkül ilyen átfogó ismertetést adni rendkívül nehéz. Ezek után túl nagy vállalkozás volt a feldolgozás módszereként és szintjén azt venni célba, hogy az egyszerre szóljon a jogtudomány művelőihez, az államigazgatás gyakorlati szakembereihez, tudóshoz, pedagógushoz, művészhez és népművelőhöz, az államhatalom és államigazgatás munkásaihoz, perspektívát adjon a kultúrpolitikusnak és a kodifikáló jogásznak. Tárgyban és feldolgozási módszerben egyszerre ilyen nehézségeket vállalni óhatatlan kockázatot jelent és veszélyfelületet teremt. Ennek tulajdonítható az, hogy a feldolgozás módszerében egyenlő értékrendben jelentkeznek jelentősebb források, mint maguk a jogszabályok, más — sokszor csak egyéni és múló értékű — megállapítással, mint egy-egy gyakorlati részkérdést eldönteni kívánó, vagy ismertető rövid kis cikk, ami egyáltalán nem fedett s fed kormányzati kultúrpolitikai célkitűzést s nem tekinthető szervezeti szempontból hasznosítható forrásnak. Pl. egy ifjúsági szervezet konkrét napi feladatairól egy társadalmi folyóiratban megjelent cikk nem biztos, hogy kellő eligazítást ad az illető szervezet alapfeladatairól, célkitűzéseiről s könnyen lehet, hogy maga a szerző egy rövidebb szakasz lezárása után maga sem vállalná a magáénak. Nem szabad az ilyen elgondolásokat a jogszabályban megnyilvánuló akarattal egyenlő rendező erőnek tekinteni.

Elvileg kell észrevételezni, hogy — bár a szerző helyesen tűzi maga elé a célt — a valóságban kevesebb önálló bírálati elemet nyújt, mint amire lelkiismeretesen gyűjtött anyaga és képességei alkalmassá teszik. Gyakori a kritikai elemek alkalmazásánál a más szerzőkre való hivatkozás, egyes vélemények szembeállítása és összevetése saját véleményének közlése nélkül.

A monográfiának alapvetően leíró jellege csökkenti hatásfokát a szervezettel ismerkedni kívánó jogász előtt. Ladik Gusztávnak, vagy Kubinszky Lajosnak hasonló jellegű művei egy-egy kulturális intézményről szólván az arravonatkozó lényeges szervezeti kérdéseket közlik, a hatáskörre, működésre vonatkozó jogszabályi forrásokat megadják s ezáltal lehetővé teszik, hogy az olvasó az arravonatkozó legfontosabb tudnivalókat együtt találhassa. A szerző szakít ezzel a módszerrel éppen a leíró jelleg fenntartása érdekében és azáltal, hogy a sokszor nem is magas színvonalon álló jelentéktelenebb cikkeket szervezeti ismertetés forrásaként használja fel. Sok eshetőség közül csak néhány példát említve az olvasó nem kap elegendő tájékoztatást, ha a tárgymutató alapján kíván ismerkedni kulturális intézményeinkkel. Óvónőképzés, Sopron Központi Bányászati Múzeum, Országos Műszaki Könyvtár, Testnevelési Kutató Intézet, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Központi Uránia Csillagvizsgálója, Veszprémi Vegyipari Egyetem, Zeneiskola, Zenekonzervatórium stb. stb. olyan utalások, amelyek alapján csak egyszerű említést találunk: utalást egy-egy jogszabályra, vagy egyéni cikkre, amely azonban semmiképpen sem ad lehetőséget, hogy tájékozva legyünk az illető intézménynek igazgatási rendszerünkben való elhelyezéséről, felépítéséről, szervezetéről. Ellentmondásban jelentkezik tehát a mű célkitűzése, valamint a leíró jelleg és olvasmányos stílus alkalmazása.

A szerző saját véleményének mellőzése egyes esetekben nem csak kihagyást, hanem a mechanikus átvétel következtében hibás kategorizálást, helytelen értékelést is jelent. A dolgozók oktatásával kapcsolatban az a megállapítás, hogy a szocialista értelmiség a felszabadulás utáni időszakban kikből alakult, helyet ad pl. a régi polgári származású értelmiségieknek, de nem említi meg azt az értelmiségi réteget, amely a felszabadulás előtt nem volt ugyan szocialista — bár származása szerint lehetett volna az — de azzá fejlődött későbbi tanulmányai, magatartása, osztályhelyzete folytán. (100. old.) Ilyen meghatározást például nem szabad szó nélkül elfogadni.

Annak ellenére, hogy a szerző helyenként világosan rámutat a történeti előzmények ismertetésének szükségességére, megemlítve egyes, régi intézmények átvételét — mint pl. azt, hogy a felszabadulás utáni oktatási szervezet még az 1935 : VI. törvény alapján folytatta működését — nem mutatja be ezeket az átvett kulturális szerveket, illetőleg azok keletkezését és fejlődését, hanem megelégszik a két világháború közötti kulturális helyzetnek az utolsó fejezetben adott kultúrpolitikai méltatásával.

Hencz Aurél könyvének kettős célt kellett kifejezésre juttatnia: egyrészt a tárgyidőszak közművelődési szervezetét és az abban helyet foglaló intézmények rendszerét összefüggésében, de a tételesjogi rendezés alapján, mintegy ténykérdésként statikusan kellett bemutatnia, másrészt elemző és kritikai módon kellett ismertetnie a mögöttük meghúzódó, de lényegében irányító jellegű politikai rugókat, a szervezet dinamikáját. A tárgyalási módszer ezt nehezen teszi megvalósíthatóvá.

A mű szerkezetét illetően is néhány megjegyzést kell tennünk. A tagolás szempontjai, az egyes fejezetek címének és kereteinek megállapítása sejtetni engedi, hogy a szerző bizonyos fokig az összegyűjtött hatalmas irodalom befolyása alá került s nem az előre meghatározott tartalmi keretekbe illeszti anyagát, hanem az anyagnak megfelelő, ahhoz simuló fejezeteket állít össze. Az egyes fejezetek olyan törtek összeadásának tervét jelentik, amelyeknek nincsen szerkezeti és aspektusbeli közös nevezőjük.

Tartalmi vonatkozásban néhány állásfoglalást tehetünk vita tárgyává.

A kulturális szervek működése hatósági jellegének megállapítását illetően erőltetettnek hat a művelődési szervek közhatalmi aktusait hangsúlyozó állásfoglalás s nem is

illik bele abba a fejlődési tendenciába, amely éppen a kulturális igazgatás vonatkozásában építi elsősorban a szocialista társadalmi önigazgatást. Ezek a fejtegetések lényegében a szerzőnek azt az elméletét kívánják megalapozni, amely a művelődési közfeladatokat egy új önálló jogágazattá terebélyesíti. A tudomány területén egyre-másra jelentkező „rangemelő" elméletek azonban — véleményünk szerint — nem viszik előre magát a tudományos munkát, amelynek értékét rangsorszempontok nélkül kell megállapítani. A kulturális intézmények és a művelődési igazgatás fontossága az ismertetésénél alkalmazott rendszerezés és ennek tudományos értéke független attól, hogy önálló jogágazatnak tekintjük-e. A szocialista államtípus gazdasági szervező tevékenysége az igazgatásnak úgyszólván minden vonatkozásában kell hogy érvényesüljön s meddő lenne elöljáróban azt harcolni ki az elmélet fegyvereivel, hogy a szervező tevékenységnek az igazgatás különböző területein érvényesülő elemeiből önálló jogágazatokat állítsunk csatarendbe.

Tartalmi vonatkozásban említjük még meg, hogy a tárgyalt anyag határait a szerző eléggé tágan jelölte meg s különösen a testnevelés területére való kiterjedéssel még fokozta az amúgy is sziszifuszi feladatok nehézségeit. A periferiális területek felkeresése azonban azt mutatja, hogy a szerző nem ijedt meg az elé tornyosuló nehézségektől s nem a könnyebb ellenállás vonalán haladt.

Elöljáróban azt mondottuk, hogy Hencz Aurél irodalmi apparátusa, feldolgozási módszerei együtt a mű igényessége és értéke nemcsak lehetővé, hanem szükségessé teszik a bírálatban is kifejezésre jutó maximális igények felvetését. Éppen azért nem lenne helyes és méltányos sem, hogy vitába szálljunk a szerzőnek egyes, kisebb jelentőségű, tartalmi vonatkozású tévedésével, vagy részkérdésekben elfoglalt álláspontjával. Szólnunk kell azonban — a bírálat hangja után — a szerzőnek és művének érdemeiről.

Hencz Aurél témavállalása: 17 év fejlődésének, a szocialista társadalom kialakuló művelődési intézményeinek és a művelődési igazgatásnak összefoglaló és értékelő ismertetése nagy hiányokat pótol. A szerző lelkiismeretes, alapos anyaggyűjtő munkája, a jogszabályok és a vonatkozó irodalom felkutatása és rendszerbefoglalása elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt rendkívül jelentős és eredményes munka. Alkotni nehéz, bírálni könnyebb. Egy ötszáz oldalt meghaladó monográfia lapjain nyilvánvalóan akadnak észrevételezhető, bírálható felületek, az ügy érdemét, a mű értékét tekintve azonban ezek elenyészőek.

A mű szerzője alaposan áttanulmányozta a hazai és külföldi szakirodalmat. Ennek ellenére csak részmegoldásokkal találkozhatott s büszke lehet arra, hogy ilyen nagyszabású összefoglalással először maga lépett a sokrétű és nagyigényű közönség elé. Ha megoldási nehézségeket is jelentett számára, hogy jogásznak, művelődéspolitikusnak és igazgatási szakembernek egyszerre szólt, a nehezen megtalálható közös nevezők hiányában is valóban segítséget nyújtott. Kultúrpolitikai vonatkozásban elvi síkon és meggyőző példák alkalmazásával veszi fel a harcot a háború előtti elgondolásokkal, elmélettel és gyakorlattal, hangvétele azonban a szakma szeretetéből fakadó hozzáálláson túlmenően sohasem bántó, nem sérti a magasabbszintű, tudományos munkával szemben emelhető ízlésbeli követelményeket.

Hencz Aurél művét egészében kell szemlélni ahhoz, hogy megfelelően értékelni tudjuk. Az egyes részterületek művelői esetleg kevésnek tartják azt, amit a szerző a művelődésigazgatásnak általuk ismert területéről mond, de egységében látható a könyv értéke, amely egyébként messze meghaladja azt a szerény célkitűzést, hogy az elméleti és gyakorlati szakember számára kulturális intézményrendszerünkről csupán szemléletet adjon.

Hencz Aurél könyve komoly értéke szakirodalmunknak.

Végezetül az elismerés hangján kell szólnunk a mű segédleteiről, amelyek gyakorlati használhatóságát emelik és a könyv kiállításáról, amely értékéhez méltó külsőbe öltözteti.

Takács József

Az állam- és jogtudományi folyóiratok anyagának új nemzetközi bibliográfiája

1. A tudományos tájékoztatással szemben támasztott igények a társadalomtudományokban is egyre több rendszeres tájékoztatási segédeszköz összeállítását és kiadását teszik szükségessé. Az állam- és jogtudományi folyóirati anyagról elsődleges tájékoztatást adó munkák köre a közelmúltban bővült egy olyan, nemzetközi méretekben, folyamatosan kiadásra kerülő munkával, amely méltán kelti fel a kutatók figyelmét. Az Institute of Advanced Legal Studies (London), az Amerikai Jogi Könyvtárosok Szövetségével együtt az angolszász időszakos jogi anyagot feldolgozó, már korábban megindult, jelenben is folyamatosan kiadott, rendszeres bibliográfia mellett[1] 1960-tól kezdődően a nem angolszász jogterületek folyóirati anyagának feldolgozására vállalkozott. Ezzel mindeddig páratlan jellegű állam- és jogtudományi folyóirati bibliográfiai sorozat közreadását kezdte meg, mert a bibliográfia gyűjtése felöleli úgyszólván az egész földkerekség állam- és jogtudományi periodikaanyagát.

Az Institute által már korábban megkezdett bibliográfiai tevékenység érdekes módon oldja meg a bibliográfiák két legnagyobb problémáját: milyen módon lehet a legeredményesebben kielégíteni az időszerűségnek és az áttekinthetőségnek a követelményét. A kurrens jellegű bibliográfiák a feldolgozott anyag közzétételét időben minél előbb követő gyors adatfeldolgozást jelentenek. A retrospektív bibliográfiák, illetőleg a kurrens bibliográfiák összesített — kumulációs — kiadásai viszont az áttekinthetőséget, a könnyű kezelést teszik lehetővé. A két — egymással ellentétes irányú — követelményt az Institute által a közelmúltban megkezdett és folyamatosan kiadni tervezett bibliográfia most — az Index to Legal Periodicals által már korábban követett gyakorlatnak megfelelően — sajátos módon kapcsolja egybe.

[1] *Index to Legal Periodicals.* Publ. by the American Association of Law Libraries. New-York, H. W. Wilson, 1926. — Nálunk a sorozat nincs meg teljesen, utolsó ismert kumulációja: 12. Cumulation. Aug. 1958—aug. 1961. Ed. Dorothy Flaherty. 1961. 915 old.

2. Az Intézet első ilyen kiadványa az 1960. évben *Index to Foreign Legal Periodicals* címen közzétett munka volt,[2] amely mint a sorozat 1. kötete általában az 1959—1960. évben megjelent anyagot tartalmazta. A most megjelent 2. kötet az 1960. október—1961. szeptember időközben kiadott folyóirati anyagot dolgozta fel. Egyidejűleg az Intézet negyedéves kurrens kiadványt is ad ki ugyancsak Index to Foreign Legal Periodicals címen. A kurrens kiadvány egy évben megjelenő első három száma az előző kötet anyaggyűjtésének lezárását követő anyagot — általában a folyó év októberétől a rákövetkező évi júniusig közzétett anyagot — adja közre negyedévenként megjelenő kiadvánnyal. A július—szeptemberi anyagot pedig — az első három szám egyszer már közzétett anyagával együtt — az évenként egyszer megjelenő kumulációban foglalja össze. Ennek megfelelően az 1961—1962. év anyagát tartalmazó 3. kötet anyagából eddig három szám jelent meg (1961. október—1962. júniusi anyag, a 3. szám megjelent 1962. augusztusban) s az éves összesítés az év végén fog megjelenni. A kurrens kiadvány átfutási ideje tehát viszonylag ilyen rövid, ami — tekintve azt, hogy közel 300 folyóirat feldolgozásáról van szó — igen gyors feldolgozást és közzétételt jelent.

Az éves összesítések mellett az Intézet ötéves kumulációt is tervez kiadni oly módon, hogy az éves kumuláció négy egymást követő évben jelenik meg (az utolsó, 4. kötet tehát az 1962—1963. évi anyagot gyűjti össze) az ötödik évben megjelenő kötet pedig a teljes ötéves kumuláció lesz. Ez a módszer tehát mindkét igényt: a gyors feldolgozást és az áttekinthetőség követelményét is kellőképpen kielégíti és így ez a megoldás ezidőszerint a legeredményesebb tájékoztatási módszernek tekinthető.

3. A bibliográfiák szerkezetében az Index to Legal Periodicals-ben megkezdett és ott nyilván bevált tárgyi rendezésben lexikálisan, tárgyszavak, címszavak szerint összeállított anyag (Subject index) a legfontosabb rész. Az így elrendezett bibliográfiai anyaghoz kapcsolódnak a további mutatók. A kurrens kiadvány szerkezete egyszerűbb, de csupán a tárgyszavas csoportosításhoz adott mutatók tekintetében. Az éves kumuláció a betűsorban felsorolt címszavak mutatója mellett egy másik mutatót is közöl, amelyben — a polgári jogrendszerek jogágai szerinti csoportosításban — felsorolja az egyes jogágak alá tartozó címszavakat. Ez a mutató hasznos szolgálatot tesz az áttekinthetőség biztosítása terén.

A tárgysoros mutató az évi összeállításokban kb. 1000 címszavat foglal magában, tehát elég bő. A tárgyszavas rendszer felépítéséhez az a megjegyzésünk, hogy azt több vonatkozásban lehetne még úgy kiegészíteni, hogy a szocialista jogrendszerekhez jobban alkalmazható legyen. Így pl. mezőgazdasági termelőszövetkezeti joganyag az Agriculture címszó alatt szerepel — a mezőgazdasági államigazgatási joggal együtt — ami az áttekintést megnehezíti. Nincsen pl. külön címszava a szocialista jogrendszerek olyan fogalmaira, mint államhatalmi és államigazgatási központi és helyi szervek, népi tanácsok, társadalmi tulajdon, javító-nevelő munka, társadalomra veszélyesség stb.

A tárgyszavas rendszerben felsorolt anyag jelenti egyébként a munka gerincét. A tárgyszavakon belül a munka előbb az általánosító jellegű, tehát több ország anyagát együttesen érintő cikkeket sorolja fel, majd földrajzi — országok szerinti — csoportosításban közli az anyagot. Ezt a részt egészíti ki az egyes országokra vonatkozó anyagot tartalmazó címszavakat feltüntető földrajzi mutató, a könyvismertetések külön mutatója és a szerzők betűsoros névmutatója, amely szintén a munka könnyű kezelhetőségét biztosítja azáltal, hogy a szerző mellett azt a tárgyi címszavat is közli, amely alatt a szerző munkája megjelent s ezzel szintén sok felesleges keresésnek veszi elejét.

Mind a kurrens kiadvány, mind pedig az éves kiadvány részletesen közli a feldolgozott folyóiratok jegyzékét (évenként közel 300 periodika). Ez egyben a folyóiratrövidítéseket is tartalmazza, igen praktikus módon.[3] A feldolgozott folyóiratok mutatója emellett nagyon ötletes megoldással — egy-egy számjelzet felhasználásával — egyben jelzi a folyóiratok rendszeres tartalmát is (cikkek, jogszabályszövegközlések, dokumentáció, eseménybeszámoló, kongresszusok, bibliográfiák, folyóiratszemlék, könyvismertetések stb.).

Az évi kötetek — a szintén tárgyszavak szerint besorolt teljes évi anyag és a földrajzi, illetőleg névmutató mellett — a feldolgozott folyóiratok földrajzi mutatóját, a tárgyszavak betűsoros és rendszeres mutatóját is közlik, amelyeknek segítségével a tárgyszavas rendszer gyorsan áttekinthető.

A munka szerkezetéről, elsősorban a tárgyszavas rendszerről az eddigi kiadványokat figyelembe véve, azt kell megállapítanunk, hogy ez a feldolgozási rendszer lehetővé teszi, hogy a bibliográfia a különféle jogrendszerekbe tartozó anyagot áttekinthetően csoportosítsa és így pillanatnyilag a bibliográfia által vállalt célkitűzéseknek a legjobban megfelelő feldolgozási módszer. A nemzeti — egy-egy állam anyagát feldolgozó — bibliográfiáknál továbbra is érvényesnek kell tartanunk azt az elvet, hogy a rendezésnek az egész jogrendszert is tükröznie kell és így a besorolásnak a mechanikus — betűsoros, lexikális — rendszerek helyett logikusnak, a jogrendszer tagozódásának alapján álló társadalmi viszonyokat tükrözőnek kell lennie. Ilyen nemzetközi jellegű anyagot feldolgozó bibliográfia elé azonban a jogrendszerek egymástól eltérő tagozódása következtében ilyen követelményt nem lehet állítani és ezért a bibliográfia által alkalmazott rendezési mód megítélésünk szerint indokolt. Az általunk példaképpen, az alkalmazott rendszer kiegészítése céljából javasolt kiegészítések — amelyek sorát részletes vizsgálat alapján bizonyára teljessé lehetne tenni — azon az

[2] *Index to Foreign Legal Periodicals.* Publ. by the Institute of Advanced Legal Studies — American Association of Law Libraries. General editor *Drake* Howard, London, 1960 — Nálunk az 1. kötet egyes számai, a 2. kumuláció és egyes számok, és a 3. kötet eddig megjelent számai ismeretesek.

[3] A betűsorban felsorolt folyóiratokat a folyóirat kezdőbetűjével és egy számmal jelzi. Pl. a Jogtudományi Közlöny a kiadványban J2 alatt szerepel. Ha utólagos besorolás következtében a szám nem elegendő a megkülönböztetéshez — mert több azonos számú jelzetet kellene adni a betűsor alapján — a szám után további betűjelzet következik. Pl. az Acta Juridica jelzete A2A.

elvi alapon állanak — s nézetünk szerint talán ez az útja minden hasonló jellegű rendszerezési kísérletnek —, hogy a szocialista jogrendszerek merőben új intézményeit ne sorolják be erőszakosan valamely, a múltban kialakult, hasonló jellegű jogintézmény címszava alá, hanem ezt az anyagot új, önálló címszavak alatt kell besorolni, természetesen — megfelelő utalással — megteremtve a kapcsolatot az olyan olvasó számára, aki a polgári jogrendszerek intézményeiből, fogalmaiból indul ki. Ezzel a gondolattal annak a törekvésnek célszerűségét szeretnénk hangsúlyozottabban aláhúzni, amely a könyvtári és dokumentációs rendszerezésben — nemzetközi síkon — egyre inkább érvényesül és amelynek célja éppen az, hogy külön-külön csoportosítási lehetőséget adjon a társadalomtudományokon belül azoknak az új intézményeknek, fogalmaknak, amelyek — a szocialista fejlődés következtében szükségszerűen — tartalmilag eltérnek a korábbi történeti kategóriáktól.

A munka a folyóirati cikkek címét az eredeti nyelveken közli s ettől csak bizonyos esetekben (kínai, japán nyelvű anyag) tesz kivételt. A magyar anyagról szóló tájékoztatás célszerűségét vizsgálva ehhez a megoldáshoz önként kapcsolódik az a gondolat, hogy nem volna-e kézenfekvőbb ezt a módszert minden, kevéssé ismert nyelven megjelenő anyagra is kiterjeszteni természetesen olyan módon, hogy a munka az eredeti nyelvet is jelezze. Ezáltal ugyanis ilyen, kevésbé ismert nyelveken közzétett anyagot is be lehet vonni a tájékoztatásba. Továbbmenően célszerű volna, ha ennél az anyagnál a munka a címek mellett jelezné azt is, hogy a cikknek milyen idegen nyelvű tartalmi kivonatai vannak. A legtöbb ország gyakorlata szerint ugyanis ilyen világnyelveken közölt idegen nyelvű összefoglalás is megjelenik a fontosabb cikkekről, amelyek segítségével az idegen nyelvű olvasó legalább a folyóiratcikk gondolatmenetét megismerheti. Természetesen mindez fokozott és talán nehezen teljesíthető terhet jelentene a szerkesztésre, nézetünk szerint azonban a feladat nem teljesíthetetlen és kézenfekvő módszere a nem világnyelveken megjelenő tanulmányok tartalmi feltárásának, ami végeredményben minden tájékoztatás közvetlen célja.

Külön ki kell emelni a munkával kapcsolatban azt, hogy a tárgyszavas rendszer mellé adott mutatók (földrajzi mutató, névmutató, feldolgozott folyóiratok mutatója, rendszeres tárgymutató) rendkívül célszerűek és — a szerkesztés részéről vállalt sok munkával — nemcsak nagyban megkönnyítik a munka kezelhetőségét, áttekinthetőségét, hanem a tárgysoros rendszer teljes áttekinthetőségét is biztosítják az olyan olvasó számára is, aki először veszi kezébe a bibliográfiát.

4. A bibliográfiákban feldolgozott anyag teljességét a hazai anyag szempontjából vizsgálva, sajnos azt kell megállapítanunk, hogy a hazai anyag feldolgozása még sok kívánni valót hagy hátra. Az 1960. évi 1. kötet a hazai anyagból csak a Jogtudományi Közlönyt és a Revue de Droit Hongrois-t dolgozza fel. Az 1961. évi 2. kötet az Acta Juridica-t, a Jogtudományi Közlönyt és a Revue de Droit Hongrois-t dolgozza fel, tehát igen fontos anyag nem kerül be a feldolgozásba (az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, illetőleg most már Állam- és Jogtudomány, az Obzor Vengerszkogo Prava, a Review of Hungarian Law). A kihagyott folyóiratok feldolgozása feltétlenül szükséges volna, mert enélkül nem teljes a hazai állam- és jogtudományi irodalomról adott kép. Kérdéses, hogy a nem kizárólagosan jogi jellegű, de jelentős jogi anyagot is tartalmazó társadalomtudományi folyóirataink (pl. az MTA II. oszt. Közleményei) feldolgozása igényelhető-e, mert a feldolgozott folyóiratok jegyzéke általában csupán kizárólagosan jogi jellegű folyóiratokat tartalmaz.

A hazai anyagnak a címszavak alá történt besorolása egyébként általában megfelelő, bár itt is találni félreértéseket (pl. ügyészi szervezeti törvényről szóló anyag besorolása az államigazgatási eljárásba stb.).

6. A hazai anyagról szóló tájékoztatás eredményessége — a teljességre törekvő belföldi kiadású bibliográfiák mellett — jelentős mértékben függ a nemzetközi jellegű tájékoztató kiadványok anyaggyűjtésétől. A most ismertetett munka jelentősége a magyar állam- és jogtudományi irodalom számára az, hogy elsősorban az idegen nyelveken megjelent anyag, de ezen túlmenően a fontosabb hazai anyag is bekerült egy nemzetközi jellegű, tehát a földkerekség minden jogásza számára hozzáférhető gyűjteménybe. A felhozott megjegyzések célja pedig az, hogy ezáltal a nagymértékű munka által a kutatóknak a hazai irodalomról adott tájékoztatással kapcsolatban adott segítség még eredményesebb legyen.

Nagy Lajos

Új könyvek:

Nemzetközi közjog

Airapetjan, M. E.—*Deborin*, G. A.: Etapü vnesnej politiki SzSzSzR. [A Szovjetunió külpolitikájának időszakai.] Moszkva, Szocegíz, 1961. 536. p. ÁJI. 19.120

A mű első részében a szovjet fejlődés első időszakának (1917—1945.), a második fejezetben a nagy honvédő háborút követő időszak (1945—1950.) külpolitikáját tárgyalja.

Isztorija mezsdunarodnüh otnosenij i vnesnej politiki SzSzSzR 1917—1939 gg. Red. Truhanovszkij, V. G. [A nemzetközi viszonyok és a Szovjetunió külpolitikájának története. 1917—1939.] Tom. 1. Moszkva, IMO, 1961. 719 p. /Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 19.082

A munka első kötete a Szovjetunió nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikájának története: 1917—1960. c. munkának, amely az Állami Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének tankönyve. A kötet 1917—1939. évek anyagát dolgozza fel s bő anyaggyűjtésével nemcsak tankönyv, hanem a gyakorlat számára is hasznos segédmunka.

Ignatov, A. I.: Atomnaja problema i politikaja SZSA. [Az atom problémája és az Egyesült Államok.]

Moszkva, Izd. Szocekgíz, 1960. 256 [2] p. ÁJI. 19.075

Az atomenergia felhasználásának nemzetközi ellenőrzésével kapcsolatos problémakörön keresztül mutatja be az agresszív amerikai körök háborús politikájának megnyilvánulásait.

Nikolajev, A. N.: Pravovoj rezsim Szueckogo kanala i nacionalizacija Egiptom Szueckoj kompanii. [A Szuezi Csatorna jogi helyzete.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 175 p. ÁJI. 19.077

A Csatorna Társaság létrejöttét ismertető bevezető részek után a csatorna államosítását, majd az államosítást követő események rövid összefoglalását adja.

Poszpelova, N.: Raszpad kolonialnoj szisztemü. [A gyarmati rendszer széthullása.] Leningrád, Lenizdat, 1961. 173 p. ÁJI. 19.049

A gyarmati rendszer széthullásáról szóló népszerűsítő jellegű munka a gyarmati rendszer felbomlásának főbb tényezői szerint (agrárreform, imperialistaellenes intézkedések, az állami szektor növekedése stb.) csoportosítva tárgyalja az anyagot.

Romanov, V. A.: Iszklucsenie vojnü iz zsizni obscsesztva. Mezsdunarodnopravovüe problemü. [A háború küküszöbölése a társadalom életéből.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 199 p. OK. 369.885.

Az agresszív háború elhárításának, az általános és teljes leszerelés megvalósításának társadalmitörténeti tényezőit, nemzetközi jogi előfeltételeit és eszközeit, valamint az államok ezirányú nemzetközi jogi kötelezettségeit vizsgálja a tanulmány.

Szevoszt'janov, G. N.: Politika vekih derzsav na Dal'nem Vosztoke nakanune vtoroj mirovoj vojnü. [A nagyhatalmak politikája a Távol-keleten a második világháború előestéjén.] Moszkva, Szocékgiz, 1961. 557 [2] p. ÁJI. 19.073

A munka Japán, USA, Anglia, Franciaország, Németország, Itália távolkeleti politikájának történetét mutatja be.

Szperanszkaja, L. V.: Princip szamoopredelenija nacii v mezsdunarodnom prave. [Az önrendelkezési jog elve a nemzetközi jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 173 p. ÁJI. 19.142

A nemzetek önrendelkezési jogát mint a nemzetközi jog egyik alapvető elvét mutatja be, majd részletesen foglalkozik az önrendelkezési jog nemzetközi jogi tartalmával. A befejező fejezetben az algíri nép önrendelkezési jogával és jogalanyiságával foglalkozó kérdéseket tárgyalja.

American Society of International Law. Proceedings of the at its 55. annual meeting. [Az Amerikai Nemzetközi Jogi Társaság 55. évi közgyűlésének anyaga.] Washington, 27—29. Apr. 1961. Washington, 1961. XVI, 300 p. OK. 375.560

Az értekezések különösen két témakör: a szuverenitás és nemzetközi jogi felelősség, valamint a világűr és légitér kutatása során felmerülő jogi és politikai problémák köré csoportosulnak.

Nemzetközi magánjog

Vilkov, G. E.: Mezsdunarodnoe csasztnoe pravo v izbrannüh dokumentah. [Válogatott nemzetközi magánjogi dokumentumok.] Moszkva, Izd. IMO, 1961. 334 p. OK. 369.872. ÁJI. 19179

Az elsősorban egyetemi hallgatók számára készült összeállítás általános részébe a nemzetközi magánjog alapelveivel és forrásaival, a kölcsönösséggel, a megtorlással, a törvények összeütközésével kapcsolatos dokumentumok kerültek, a különös rész az idegenek állampolgári jogi helyzetével, a külföldi jogi személy problémájával, a szerzői joggal, a feltalálói joggal, a családjoggal, az örökösödési joggal és a nemzetközi magánjog egyéb kérdéseivel összefüggő törvényeket és szerződéseket tartalmazza.

Polgári eljárásjog

Loginov, P. V.: Predvaritel'naja podgotovka grazsdanszkih del k szlusaniju v szude. [Polgári ügyek előkészítése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 146 p. ÁJI. 18.307

A tételes törvény és a bírói gyakorlat alapján foglalja össze a tárgyalás előkészítésének kérdéseit. Az előzetes előkészítés jelentőségének vázolása után az előkészítés előfeltételeit tárgyalja. Különkülön fejezetekben foglalkozik a perbeli feleknek az előkészítő ülésen való részvételével, valamint a bizonyítékok összegyűjtésével és értékelésével, illetőleg az előkészítéssel kapcsolatos egyéb bírósági feladatok teljesítésével. A befejezésben az előkészítő ülésben hozott határozatokat vizsgálja.

Szbornik grazsdanszkopravonüh i proceszszual'nüh dokumentov. Red. Fondaminszkij, I. D. [Polgári jogi és polgári eljárásjogi dokumentumok gyűjteménye.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 278 p. 5 mell. ÁJI. 19.007

Az iratmintatár tartalmazza a gyakorlatban előforduló legfontosabb okiratok mintáit (polgári jog és polgári eljárási jog).

Avdukov, M. G.: Iszpolnenie szudebnüh resenij. [Bírósági határozatok végrehajtása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 118 p. ÁJI. 18.976

Az általános kérdések vizsgálata után a kikényszerítés eszközeiről és a kikényszerítés egyes eszközeinek alapvető sajátosságairól szóló fejezetekben tárgyalja a kérdést.

Codul de procedură civilă comentat şi adnotat. [Polgári eljárási törvénykönyv.] Vol. 1. Bucureşti, Ed. Stiinţifică, 1960. 575 p. ÁJI. 19.014

A kommentár első kötete az 1—285. szakaszokat tárgyalja.

Spellman, Howard Hulton: Motions during trial. The antomy of a trial. [Indítványok a peres eljárásban. Az eljárás szerkezete.] Engliewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, [1960]. XXII. 362 p. OK. 364.925

A szerző ismerteti az Amerikai Egyesült Államok polgári peres eljárását, különös tekintettel az indítványtétel lehetőségéről az eljárás egyes szakaszaiban. A kiadvány gyakorlati használhatóságát emelik a bemutatott iratminták és a betűrendes mutató.

Állam- és jogtörténet. Római jog.

Právné-historické studie. 1—7. köt. [Jogtörténeti tanulmányok.] Praha, Nakl. Československé Akademie Ved, 1955—1961. /Československá Akademie Ved. Sekce ekonomicko-právni./ ÁJI, 19,031, 19.037

A kiadott sorozat teljes képet ad az akadémiai szinten folyó jogtörténeti kutatások eredményeiről.

BUDAPEST

E lapszám (XVII. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Raffay Györgyi* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Szász Iván* a Külkereskedelmi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Margitay Iván* a KDB. döntőbírája. — *Dr. Hámori Vilmos* kerületi bíró. — *Dr. Gerics József* egyetemi adjunktus. *Dr. Vargyai Gyula* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Karlócai János* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Takács József* az Országgyűlési könyvtár osztályvezetője. — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.5051 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.